

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
रित्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः १५	१२		ब्राह्मणस्य देहस्य पवित्रतार्थं दानादौ		
प्रतिश्रुतस्यादातुर्गतिकथनेन भीष्मापदेश			भीष्मोक्तिः १८	१४	
वाक्यं १५	१४		अधमं प्रत्युपदेशनिवारणार्थं भीष्मवाक्यं	१८	२०
प्राक्तनकर्षाभीष्मापदेशार्थं शृङ्गालवानरसंवाद			कीदृशे पुरुषे श्रीवर्मतोत्यादियुधिष्ठिरप्रश्नः	१८	२८
रूपेतिहासकथनं १५	१६		लचीस्थितिलक्षणकथनार्थं भीष्मोपापदेश		
शृङ्गालं प्रति वानरस्य जिज्ञासा ... १५	२२		वाक्यं १८	२६	
वानरं प्रति शृङ्गालस्य प्रत्युत्तरवाक्यं ... १५	२४		श्रीकृष्णाद्वृत्तां श्रियं दृष्ट्वा रुक्मिणीवाक्यं	१८	३०
वानरं प्रति शृङ्गालस्य जिज्ञासायां			रुक्मिणीं प्रति श्रियाशांतास्थितिकारण		
भीष्मोक्तिः १५	२६		कथनं १८	३	
शृङ्गालं प्रति वानरस्य पूर्ववृत्तकर्षकथनं	१५	२७	स्त्रीपुंसयोः संयोगे स्त्रियः कस्याधिकइति		
युधिष्ठिरं प्रति भीष्मवाक्यं १५	२८		युधिष्ठिरप्रश्नः १८	२१	
न हर्षं विप्रधनमित्यादि भीष्मापदेश			भङ्गाखनेन शकस्य संवादरूपेतिहासकथने		
वाक्यं १६	१		भीष्मोक्तिः १८	२२	
हीनजातिं प्रत्युपदेशकस्य दोषो भवति न			शकस्यायुर्मध्यस्य भङ्गाखनस्य स्त्रोत्र		
वेति युधिष्ठिरप्रश्नः १६	१२		प्राच्यादि १८	२७	
हीनजातिंप्रत्युपदेशकस्य दोषकथनार्थं			स्त्रोत्रं प्राप्तवतो भङ्गाखनस्य चिन्तादि ... २०	२	
भीष्मोक्तिरितिहासकथनं १६	१५		पै रान् प्रति भङ्गाखनस्य स्त्रीलप्राप्तिवृत्तान्त		
हिमवतः पार्यस्यस्याश्रमस्य वर्णनं १६	१८		कथनं २०	८	
कुलपतिं प्रति शृङ्गस्य वाक्यं १६	२६		पुत्रे राज्यं न्यस्य भङ्गाखनस्य वनगमनादि	२०	१२
शृङ्गं प्रति कुलपतेः प्रत्याख्यानवाक्यं	१६	२८	राज्यं भुञ्जानान् भङ्गाखनपुत्रान् दृष्ट्वा		
शृङ्गस्य न्यायान्तरे स्वायमनिसौपादौ			शकस्य चिन्तादि २०	१६	
भीष्मोक्तिः १६	२०		शक्ये भङ्गाखनपुत्राणां परस्परमति		
कस्यचिद्वेषः शृङ्गपैरोहित्यकर्माकरणादि	१७	११	भेदकरणं २०	१८	
शृङ्गस्य तपःप्रभावेण राजकुले जन्मादि	१७	१७	ब्राह्मणरूपेण शकस्य तापधीं प्रति प्रश्नः	२०	२५
तस्यप्रेक्षतपुनरोहितकुले जन्मादि ... १७	१८		ब्राह्मणरूपिणं शकं प्रति तापस्याः पूर्ववृत्तान्त		
पुरोहितस्य राजप्रेक्षकप्रत्युत्तो	१७	२७	न्तकथनं २०	२४	
पुण्याश्वाचनादौ भो वीर्य किं हंसवीत्या			तापधीं प्रति शकस्य वाक्ये २१	२८	
दि पुरोहितस्य जिज्ञासा १८	१		स्त्रीभृतस्य हि ये जाता स्त्रेहोभ्योऽधिकः		
पुरोहितं प्रति राज्ञः पूर्ववृत्तान्तकथनं	१८	४	कथनं प्रति शकप्रश्नः २१	६	

प्रकरणं	एछे	पंक्तौ	प्रकरणं	एछे	पंक्तौ
शक्रं प्रति तापसीवाक्यं	२१	७	उपमन्युं प्रति महादेवस्वरूपोपदेशे जननी		
तापसी प्रति शक्रस्य प्रसन्नतादौ भोषोक्तिः	२१	८	वाक्यं	२६	१३
स्त्रीत्वमेव दृष्टे शक्रइत्यादि तापसीवाक्यं	२१	१०	महादेवस्य रूपनिरूपणे जननीवाक्यं ..	२६	२०
लोकयावाहितार्थिना पुरुषेण किं कर्तव्यं			महादेवतोपायमुपमन्योन्मापयय्याकथनं	२७	१८
निति युधिष्ठिरप्रश्नः	२१	१६	उपमन्युं प्रति शक्ररूपेण महादेवस्य वाक्यं	२७	२६
कायवाङ्मानसमंयमनेन भोषलोपदेशः	२१	१७	शक्ररूपं दृष्ट्वा उपमन्योर्वाक्यं	२७	२८
महादेवस्य नामानि कथयेति युधिष्ठिर			उपमन्युं प्रति शक्ररूपस्य शिवस्य वाक्यं ...	२८	१४
प्रश्नः	२१	२२	शक्रं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	२८	१५
महादेवस्य गुणकथने भोषस्य स्वासमर्थता			शक्रं प्रति महादेवप्रशंसा रूपमुपमन्युवाक्यं	२८	४
कथनादि	२१	२५	उपमन्योर्महादेवदर्शनादि	३०	४
जननेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	२२	१०	महादेवस्य रूपवर्णनादि	३०	८
श्रीकृष्णं प्रति भोषस्य वाक्यं	२२	११	महादेवस्यास्तादिवर्णनं	३०	२२
भोष प्रति वासुदेववाक्यं	२२	१५	महादेवस्य पार्श्वदर्शनादि	३१	१२
वासुदेवस्य महादेवगुणकथने वैशम्पायन			उपमन्युशतमहादेवस्तव.	३१	२३
वाक्यं	२२	१८	विभूतिधोगकथनादिनामहादेवस्य स्मृति		
शिवस्य महात्म्यकथने वासुदेववाक्यं ...	२२	१८	कथनं	३२	२३
पुत्रार्थे श्रीकृष्णं प्रति जाम्बवतीवाक्यं ...	२२	२२	उपमन्युं दृष्ट्वा देवान् प्रति महादेवस्य		
उपमन्योराश्रमवर्णनादि	२३	१०	वाक्यं	३३	१०
आश्रमगतं श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं ...	२४	४	उपमन्युं प्रति महादेवस्य वाक्यं	३३	१५
महादेवप्रभावकथने उपमन्योर्वाक्यं ..	२४	८	महादेवं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	३३	१८
शतमुखस्य तपःकथनादावुपमन्युवाक्यं ...	२४	२३	महादेवस्त्रीपि उपमन्योर्वैरप्रार्थना ...	३३	२८
महादेवाद्दृष्टीणां वरलाभादावुपमन्यु			वरदानार्थमुपमन्युं प्रति महादेववाक्यं ...	३४	२
वाक्यं	२५	५	श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्युवाक्यं	३४	१०
शक्रादीनां महादेवाराधनकथनोपदेशे			उपमन्यु प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	३४	१४
उपमन्युवाक्यं	२५	१३	श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्युवाक्यं	३४	१७
मातरं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	२५	२८	महादेवस्य प्रसादार्थे श्रीकृष्णस्य तपः		
उपमन्युं प्रति तन्मातृवाक्यं	२५	३०	कथनादि	३४	२४
क्रोयमस्य महादेवइत्यादि जननीं प्रत्युपमन्या			महादेवस्य रूपवर्णनादि	३५	४
वाक्यं	२६	८	महादेवपार्श्वदर्शनां नामकथनादि ...	३५	२८

॥ श्रीमद्वाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतानुशासनपर्वसूचीपत्रं ॥

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वाक्यं	७५	२३	श्रक्तस्य प्रापात् विमोर्धस्योऽननदित्यादि		
श्रीकृष्णकृतमहादेवस्तवः	७५	२६	वैशम्पायनवाक्यं	४६	१४
श्रीकृष्णं प्रति महादेववाक्यं	१०६	१७	महादेवोक्तकथने श्रीकृष्णं प्रति वाक्यं	४६	२८
महादेवसमोपे श्रीकृष्णस्य पुत्रप्राप्तिवर			महादेवप्रमंसायां जैगीपथवाक्यं	४७	४
प्रार्थना	३६	२१	महादेवमाहात्म्यकथने गर्गवाक्यं	४७	५
श्रीकृष्णं प्रत्युमायावाक्यं	३६	२३	महादेवमाहात्म्यकथने पराशरवाक्यं	४७	७
श्रीकृष्णं प्रत्युमायावरप्रदानादि	३६	२७	महादेवमाहात्म्यकथने माण्डव्यवाक्यं	४७	१४
महादेवोमयोरन्तर्धाने श्रीकृष्णजक्यं	३७	१	महादेवमाहात्म्यकथने गालववाक्यं	४७	२०
महादेवप्रमंसारूपमुपमन्युवाक्यं	३७	४	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४७	२४
तण्डिकृतमहादेवस्तवापास्थाने उपमन्यु			युधिष्ठिरं प्रति वासुदेवस्य महादेवमाहात्म्य		
वाक्यं	३७	६	कथनं	४७	२८
तण्डिकृतमहादेवस्तववर्णनं	३७	१८	युधिष्ठिरोपदेशार्थं श्रीकृष्णवाक्यं	४८	८
तण्डिकृतस्तवेन महादेवप्रमंसादावुपमन्यु			यदिदं सद्यस्मैत्यादिभीष्मं प्रति युधिष्ठिर		
वाक्यं	३८	१३	प्रश्नः	४८	३०
तण्डिं प्रति महादेवस्य वाक्यं	३८	१५	दिश्या महाष्टावकस्य शंवाद्रूपेतिहास		
महादेवस्तान्धर्धानादावुपमन्युवाक्यं	३८	१८	कथने श्रीभीष्मवाक्यं	४८	८
युधिष्ठिरं प्रति वासुदेववाक्यं	३८	२४	वदान्यर्थिं प्रत्यष्टावकस्य वाक्यं	४८	१४
श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्योरुपदेशवाक्यं	३८	२५	अष्टावकं प्रतिवदान्यस्य वाक्यं	४८	१५
शिवयोऽन्तरसहस्रनामश्रवणादिफानकथनं	४०	६	वदान्यं प्रति अष्टावकस्य वाक्यं	४८	२५
महादेवस्त्याष्टात्तरसहस्रनामावतारप्रकार			अष्टावकस्य हिमालयादिगमने भीष्माक्तिः	४८	२६
कथनं	४०	१६	अष्टावकं प्रति कुबेरस्य वाक्यं	५०	७
महादेवस्त्याष्टात्तरसहस्रनामकथनं	४०	२४	अष्टावकस्य तोषार्थमसुरोमणानां नृत्यादि	५०	१३
महादेवस्य दुर्जयताकथनादावुपमन्युवाक्यं	४४	२८	अष्टावकं प्रति कुबेरस्य वाक्यं	५०	१७
शिवभक्तेः कारणकथनादि	४५	३	कुबेरं प्रत्यष्टावकस्यभीष्मादादि	५०	२०
तण्डिकृतस्तवप्रमंसाकथनादि	४५	१३	अष्टावकस्य कैरातपर्वतगमनादि	५०	२३
प्रज्ञादिभ्यः परम्परया स्तवस्य प्राप्ति			वगमयेष्टावकस्य काञ्चनगृहदर्शनादि	५०	२०
यथादि	४५	१८	कन्याभिः सहाष्टावकस्य काञ्चनगृहप्रवे		
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्य तपःकथनं	४५	२७	ग्रादि	५१	८
महादेवप्रमंसादिकथनं	४६	१०	कन्याः प्रत्यष्टावकस्य वाक्यं	५१	१३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
अष्टावकं प्रति दृष्टायावाक्यं	५१	२०	ब्राह्मणैः सुरर्षिर्विधानश्रवणार्थं युधिष्ठिर		
परदारानहं भद्रे न गच्छेयमित्याद्यष्टावक			प्रश्नः	५५	१७
वाक्यं	५१	२८	दैवादिकर्मकाश्चनिरूपणदौर्भोगाति	५५	१८
अष्टावकं प्रति स्त्रियावाक्यं	५२	१	काशव्यत्ययेन कृत्यु दैवादिकर्मसु रचसां		
स्त्रियावष्टावकस्योक्तिप्रत्युक्तौ भोगवाक्यं	५२	५	भागकयनं	५५	१८
अग्यादिनां स्त्रियं दृष्ट्वाष्टावकस्य चिन्तादि	५२	८	ब्राह्मणयोग्यब्राह्मणनिर्देशादि	५५	१८
स्त्रीकृताष्टावकमेवादौ भोगाति	५२	१५	ब्राह्मणयोग्यब्राह्मणनिर्देशादि	५६	१०
अष्टावकेण सद्यः स्त्रियः संवादः	५२	२६	ब्राह्मणादिवर्णानां जातकर्मदिविधि		
न विभेति कथं सा स्त्रीत्यादि युधिष्ठिर			विशेषकयनं	५६	२४
प्रश्नः	५३	१२	दैवं पित्र्यं वा द्रव्यं केपु दत्तं महाफलं		
जरायाः कारणज्ञानार्थमष्टावकप्रश्ने			स्यादित्युधिष्ठिरप्रश्नः	५७	५
भोगातिः	५३	१४	दानस्य योग्यपात्रनिर्देशे भोगवाक्यं	५७	६
अष्टावकसमीपे स्त्रियः परिचयदानादि	५३	१५	येन कर्मणा निरयं गच्छन्ति तदुपदेशेन		
अष्टावकस्य प्रत्यागमनादौ भोगवाक्यं	५३	२४	भोगवाक्यं	५७	१७
वदान्यार्थं प्रत्याष्टावकस्य सर्ववृत्तान्तकथनं	५३	२६	सर्गलोकभागिनां कर्मनिरूपणेन भोगोप		
अष्टावकं प्रति परितुष्टस्य वदान्यस्य वाक्य	५३	२८	देशः	५८	११
कन्यां परितुष्टाष्टावकस्य दृष्टादौ भोगाति	५३	३०	हिंसां वर्जयित्वा केन कर्मणा ब्रह्मघातोति		
ब्राह्मणा पात्रं किमाहुरित्यादि युधिष्ठिर			युधिष्ठिरप्रश्नः	५८	४
प्रश्नः	५४	२	ब्रह्मघातिजननिरूपणे भोगवाक्यं	५८	५
पात्रस्वरूपनिरूपणे भोगवाक्यं	५४	४	इयं यानि तोषेति तानि येतुमिच्छा		
युधिष्ठिरभोगोऽप्येतान्तराणि	५४	५	मोतिः युधिष्ठिरप्रश्नः	५८	१७
इयं योदीनां सर्वदुरुपनिहासकयने			तीर्थानां विशेषकयनोपदेशार्थं गौतमाति		
भोगातिः	५४	११	रसो संवादकयनं	५८	१८
इयं योकास्य पात्रिमाकं छेपानां कस्यो			तीर्थविशेषस्थानादिफलकयने गौतमं		
वाक्यं	५४	१२	प्रत्यङ्गिरोवाक्यं	५८	२२
युधिष्ठिरभोगोऽप्येतान्तराणि	५४	१८	अङ्गिरः कथिततीर्थश्रवणफलकयनादि	६१	२५
कोदृशाः साधवोविप्रादित्यादि युधिष्ठिर			जननेश्वरं प्रति वैश्यायनवाक्यं	६१	२८
प्रश्नः	५५	६	शराचितशरीरस्य भोगस्य समीपे अत्रि		
साधूनां सवणकयनादौ भोगातिः	५५	७	वर्मिष्ठाद्वेनामागमनकयनं	६२	६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
युधिष्ठिरादिशतमुनिप्रणामादि ...	६२	१०	वाक्यं	६६	१८
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	६२	१५	प्राज्ञास्य कामयनोदमित्यादि मतज्ञ		
के देशा के जनपदादित्यादियुधिष्ठिर			वाक्यं	६६	२१
प्रश्न	६२	१६	मतज्ञं प्रति शक्यस्य प्रत्याख्यानवाक्ये		
शिलोच्छ्वत्सिमिहूयोः संवादरूपेतिहास			भीष्माक्ति	६६	२२
कथने भीष्माक्यं	६२	१७	मतज्ञस्य कठोरतपः कथने भीष्माक्यं ...	६६	२७
सिद्धं प्रति के देशाः के जनपदादित्यादिशिल			तपश्चरन्तं मतज्ञं प्रति शक्यस्य वाक्यं ...	६६	२८
वृत्ते, प्रश्न	६२	२२	ब्राह्मणप्राप्तिदुर्लभताप्रकारकथनं ...	६७	२
शिववृत्तिं प्रति सिद्धस्य देशाद्युद्देशः ...	६२	२४	मतज्ञस्य ब्राह्मणप्राप्त्यर्थं तप कथने भीष्म		
गङ्गातीर्थमाश्रयकथने सिद्धस्य वाक्यं ...	६२	२६	वाक्यं	६७	१५
युधिष्ठिरं प्रति सिद्धोपदेशेन भीष्मवाक्यं	६५	१८	चण्डालयोनौ जातेन नावार्यं वै कथयन्नेति		
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	६५	२९	शक्यस्य वाक्यं	६७	१६
भीष्मप्रशंसारूपं युधिष्ठिरवाक्यं ...	६५	२५	मतज्ञं प्रति शक्यस्य वाक्यं	६७	२०
धेनु ब्राह्मण प्राप्नुयान्तत्कथयेति युधिष्ठिर			शक्यं प्रति त्रिमां तुदसि दु खार्त्तमित्यादि		
प्रश्न	६५	२८	मतज्ञस्य वाक्यं	६७	२८
युधिष्ठिर प्रति भीष्मस्य ब्राह्मणप्रापककार्योप			शक्यमभीपे मतज्ञस्य वरप्रार्थनायां वैशम्पाय		
देश	६५	२०	गोक्ति	६८	६
मतज्ञगर्हभीसंवादरूपेतिहासकथने भीष्म			मतज्ञं प्रति शक्यस्य वरप्रदानं	६८	८
वाक्यं	६६	३	श्रुतं ते महदाख्यानमित्यादि युधिष्ठिर		
मतज्ञं वचनं स्वपुत्रं प्रति मतज्ञमिन्दारूपं			वाक्यं	६८	१६
गर्हभीवाक्यं	६६	६	वीतहस्येन कथं ब्राह्मणं प्राप्तमित्यादि		
कथं मां वेत्सि चण्डालमित्यादि गर्हभी प्रति			युधिष्ठिरप्रश्न	६८	१५
मतज्ञप्रश्न	६६	१०	वीतहस्यस्य ब्राह्मणप्राप्तिवृत्तान्तस्य कथने		
मतज्ञं प्रति गर्हभीवाक्यं	६६	१२	भीष्माक्ति	६८	१७
गर्हभीवाक्यं श्रुत्वा मतज्ञस्य गृहेप्रत्यागम			मनुवंशे श्रुत्यातिप्रसूतीनां जन्मादिकथनं	६८	१८
नादि	६६	१३	दिवोदासस्य राज्याभिषेकादि	६८	२७
पितरं प्रति मतज्ञस्य गर्हभ्युक्तस्य वृत्तान्त			पराजितस्य दिवोदासस्य मरदाजयस्य पलाय		
कथने	६६	१६	नादि	६८	२
ब्राह्मणार्थं तपश्चरन्तं मतज्ञं प्रति शक्यस्य			दिवोदासं प्रति भरदाजस्य वाक्यं ...	६८	६

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्ति
भरद्वाजं प्रति दिवोदास्य वाक्यं	६८	८	राज्ञोवाक्यं	७२	३
दिवोदासं प्रति भरद्वाजवाक्यं	६८	१०	उपदर्शं प्रति श्वेनस्य वाक्यं	७२	८
दिवोदासपुत्रस्य प्रतर्दनस्य जन्मादिकथनं	६८	१३	श्वेनवाक्येन राज्ञोविषये भोग्गवाक्यं	७२	१५
वैतहयैः सह युद्धार्थं प्रतर्दनस्य गमनादि	६८	१८	श्वेतं प्रति उपदर्शस्य राज्ञोवाक्यं	७२	१६
वैतहयैः सह प्रतर्दनस्य युद्धवर्णनं	६८	२२	राज्ञानं प्रति तुलया धृतं स्वमांसं प्रयच्छेति		
पराजितस्य वीतहयस्य भृगोराश्रमे गमनादि	६८	२६	श्वेनवाक्यं	७२	१८
भृगोराश्रमे वीतहयवधायप्रतर्दनस्य गमनं	६८	२८	राज्ञः स्वमांसप्रदानादिकथनं	७२	२१
भृगुं प्रतीतोवोतहयैर्विषयैरामित्यादि			शरणगतस्वकस्य उपदर्शास्य स्वगमनादि	७२	२८
प्रतर्दनस्य वाक्यं	७०	२	तदतिदेशेन युधिष्ठिरं प्रति भोग्गस्यापदेशः	७३	२
नेहासि चक्षिष्य कश्चिदित्यादि प्रतर्दनं			राज्ञः कार्याणां किं गरीयस्यत्यादि युधि		
प्रति भृगुवाक्यं	७०	५	ष्ठिरप्रश्नः	७३	८
भृगुं प्रति हृष्टस्य प्रतर्दनस्य वाक्यं	७०	६	ब्राह्मणानामनुष्ठानं राज्ञः कृत्यतममित्यादि		
भृगुवाक्येन वीतहयस्य ब्राह्मणप्रशंसादि	७०	८	भोग्गस्यापदेशः	७३	११
ब्राह्मण्यं प्राप्तवन्तो वीतहयस्य वंशकथनं	७०	१२	ब्राह्मणमाहात्म्यकथने भोग्गवाक्यं	७३	१६
के पूज्या वै चिलोकेऽस्मिन्नित्यादि युधिष्ठिर			ब्राह्मणप्रशंसाकथनेन युधिष्ठिरापदेशे भोग्ग		
प्रश्नः	७०	२२	वाक्यं	७४	८
नारदवासुदेवबंधवादरूपेतिहासकथने भोग्ग			ब्राह्मणप्रशंसार्थं वासुदेवप्रयिवोर्बन्धवादरूपेति		
वाक्यं	७०	२३	हासकथने भोग्गवाक्यं	७४	२७
भगवन् कान् मनस्यसीति नारदं प्रति			रहो केन कर्षणा पाकं व्यपाहतीति वासुदेव		
श्रीकृष्णप्रश्नः	७०	२५	प्रश्नः	७४	२८
श्रीकृष्णं प्रति नमस्त्यक्तितिरूपणे नारद			वासुदेवं प्रति ब्राह्मणानेव धेकेत्यादि शशिवो		
वाक्यं	७०	२६	वाक्यं	७४	२८
वासुदेवं प्रति ब्राह्मणपूजार्थं नारदस्योपदेशः	७१	१७	युधिष्ठिरं प्रति भोग्गवाक्यं	७५	८
दुर्गातितरणप्रकारोपदेशे नारदवाक्यं	७१	१८	ब्राह्मणप्रशंसारूपं भोग्गवाक्यं	७५	११
शरणगतस्वकस्य धर्मविवेकश्रवणार्थं युधि			ब्राह्मणप्रशंसार्थं पूर्वगीतगाथाकथने	७५	१४
ष्ठिरप्रश्नः	७१	२८	ब्राह्मणवचकयणोपदेशेन भोग्गवाक्यं	७५	२३
शरणगतस्वकस्वफलकथनार्थं भोग्गस्येति			शमस्वरसंवादरूपेतिहासकथने भोग्गवाक्यं	७६	५
हासकथनं	७२	१	शम्वरं प्रति केन मन्त्रं वृत्तेन खजात्यावधि		
श्वेनभयात् शरणगतं कपोतं प्रति उपदर्शस्य			तिष्ठतीतिप्रकरणः	७६	७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
नास्त्यामि यदा विप्रानित्यादि शस्त्र			वाक्यं	७८	१८
वाक्यं	७६	८	भार्यारक्षार्थं शिष्यं विपुलं प्रति देवशर्मणा		
शस्त्रस्य पितरं प्रति ब्राह्मणप्रशंसारूपं सोम			वाक्यं	७८	२६
वाक्यं	७६	१७	विपुलस्य गुरुवाक्यस्त्रीकारेभ्यो भोक्तिः	७८	२८
शस्त्रोपदेशेन शक्यत ब्राह्मणसम्पत्ति			गुरुं प्रति कानि रूपाणि शक्येत्यादि		
भो भोक्तिः	७६	२३	विपुलस्य वाक्यं	७८	३०
किं पाचं स्थात् पितामहेत्यादि युधिष्ठिर			शक्यं वज्ररूपकयने देवशर्मणा वाक्यं	८०	२
प्रश्नः	७६	२५	गुरुवाक्यं श्रुत्वा विपुलस्य चिन्तादि	८०	१५
युधिष्ठिरं प्रति भो ब्रह्मणेपदेशवाक्यं	७६	२७	विपुलकृतगुरुस्त्रीरक्षाप्रकारकथनादि	८०	२८
अपीडया च भूतानामित्यादि युधिष्ठिर			देवशर्मणश्चाश्रमे शक्यस्यागमनादौ भो भोक्तिः	८१	५
प्रश्नः	७६	३०	रुचिं प्रति शक्यं वाक्यं	८१	११
स्त्रिणादयः सर्वे पूज्या इत्यादि भो भोप			विपुलस्य योगवलेन वद्व्यायाख्या उक्त्यानाम		
देशः	७७	१	मर्थतादि	८१	१४
स्त्रीणां स्वभावं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिर			शक्यं दिव्यवज्रता रुचिगरीरे विपुलस्य रूप		
प्रश्नः	७७	१५	दर्शनादि	८१	२१
स्त्रीस्वभावकथनार्थं नारदपञ्चचूडासंवाद			शापभयाद्भीतं शर्मं प्रति विपुलस्य वाक्यं	८१	२५
रूपेतिहासकयने भो भववाक्यं	७७	१७	शापभयान् शक्यस्यान्तर्धाने भो भववाक्यं	८२	२
स्त्रीस्वभावज्ञानार्थं पञ्चचूडां प्रति नारद			स्त्राश्रमागताय गुरवे विपुलकृतभार्या		
प्रश्नः	७७	२१	समर्पणादि	८२	४
स्त्री सती स्त्रियोनिन्दितुं न शक्यामीत्यादि			विपुलं प्रति देवशर्मणोत्तरप्रदानादि	८२	७
पञ्चचूडावाक्यं	७७	२२	विपुलस्य तीव्रतपःकरणदौ भो भववाक्यं	८२	१३
नारदं प्रति स्त्रीणां स्वभावकयने पञ्चचूडा			स्वर्ग्युपुम्पानयनार्थं विपुलं प्रति गुरोर्वाक्यं	८२	२४
वाक्यं	७७	२६	गुरुवाक्यं श्रुत्वा विपुलस्य पुम्पानयनार्थं		
स्त्रीणां मिन्दारूपं युधिष्ठिरवाक्यं	७८	१८	चेष्टादि	८२	२५
स्त्रीणां रचणे क समर्थः स्त्रादित्यादि युधि			विपुलस्य वनेकलङ्कुर्वन्तीमिथुनस्य दर्शनादि	८२	२८
ष्ठिरप्रश्नः	७८	३०	मिथुनस्याभिशापं श्रुत्वा विपुलस्य चिन्तादि	८३	२
स्त्रीणां स्वभावादिकथनार्थं भो भववाक्यं	७८	४	यथा पुरुषाणां तावद्भववाक्यं श्रुत्वा विपुलस्य		
स्त्रीणां स्मृतिप्रकारकयने भो भववाक्यं	७८	८	सन्तापादि	८३	८
विपुलकृतगुरुस्त्रीरक्षापाख्यानकयने भो भ			विपुलं प्रति देवशर्मणा वाक्ये भो भोक्तिः	८३	१७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
विपुलं प्रति गुरोर्वाक्यं ८३	१८		प्रश्न. ८६	२२	
ब्रह्मर्षे मिथुनं किन्दित्यादि विपुलस्य .			कन्यायादायाधिकारिताकथने भोगवाक्यं ८६	२३	
जिज्ञासा ८३	१८		पुत्रादिविकेतुर्गौतिकाकथनार्थं यमोद्गीतगाया		
विपुलं प्रति देवदर्शनेवाक्यं ८३	२०		कथनं ८६	२८	
तस्मात्स्त्रियो रक्ष्याः सदैवहीत्यादि भोगो			कन्यादानप्रकारकथने भोगोक्तिः ... ८७	७	
पदेशः ८४	५		भोगस्य स्त्रीप्रशंसाकथनादि ८७	१०	
यन्मूलं सर्वधर्माणां तद्गुहीति युधिष्ठिर			धर्ममार्गानुवर्तिना नरेण किं कर्तव्यमित्या		
प्रश्न. ८४	१५		दि युधिष्ठिरप्रश्न. ८७	२३	
शीलवृत्ते कन्या दयेत्यादि भोगलोपदेशः ८४	१७		चतुर्णां वर्णानां धर्मकथने भोगवाक्यं ... ८७	२८	
ब्राह्मादि विवाहकथने भोगवाक्यं ... ८४	१८		तत्र भोगस्य ब्राह्मणात् शूद्रायां जातस्य दश		
ब्राह्मणादिद्विपाणां विवाहवर्ण्यादि निरूपणे			भोगमार्गानुवर्तिना नरेण किं कर्तव्यमित्या		
भोगोपदेशः ८४	२४		भर्तृकथने स्त्रियाश्चकारप्रकारकथनादि ८८	१५	
शुक्लमन्येन दत्तं स्याद्दामोत्याह चापर.			ब्राह्मणात् शूद्रायां जाताय कथं दशमो		
इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न. ८५	३		दीयतइत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न. ... ८८	२०	
यत्किञ्चित् कर्म मानुष्यमित्यादि भोगोप			ब्राह्मणाः श्रेष्ठकथनादौ भोगोक्तिः ... ८८	२३	
देश ८५	५		चत्विर्वादीनां नियमप्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः ८८	१०	
युधिष्ठिरस्य कन्यायां प्राप्तशुक्लायामित्यादि			चत्विरस्य विभागादिधर्मविशेषकथनादौ		
विवाहविषयकप्रश्न. ८५	१२		भोगोक्तिः ८८	११	
विवाहप्रकारानुपदेशे भोगवाक्यं ... ८५	१५		वैश्यस्य विभागादिधर्मकथने भोगवाक्यं ... ८८	१७	
अहं विधिवदोर्थस्य दे कन्ये समुदावहमि			शूद्रस्य नियमधर्मकथनादौ भोगवाक्यं ८८	२०	
त्यादि भोगवाक्यं ८५	२२		वर्णभङ्गराणां का धर्मइत्यादि युधिष्ठिर		
सत्यवन्तं प्रति कन्याशुक्लविषये जनानां प्रश्ने			प्रश्न. ८८	२७	
भोगोक्तिः ८६	३		वर्णभङ्गरधर्मनिरूपणादौ भोगोक्तिः ... ८८	२८	
जनान् प्रति सत्यवत् उपदेशवाक्यं ... ८६	५		जन्मव्यत्ययेन जालानां वर्णभङ्गराणां नामादि		
कन्याया. पतिवैयस्य स्यात्तदा का प्रतिपत्ति			कथनं ८९	७	
रिति युधिष्ठिरप्रश्नः ८६	१३		कलुषधोनिर्जनं नरं कथं विद्मरिति युधिष्ठिर		
पुत्रकस्य सा प्रतिपाल्येत्यादि भोगोपदेशः			प्रश्न. ८९	८	
वाक्यं ८६	१४		कर्मभिर्योनिशुद्धता विज्ञेयेत्यादि भोगलो		
कन्यायादायाधिकारिताज्ञानार्थं युधिष्ठिर			पदेशवाक्यं ८९	१	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
कीदृशो कीदृशाः पुत्रा इत्यादि युधिष्ठिर			नृपस्य समीपे गविजातस्य मुनेरागमनादि	८४	४
प्रश्नः ८१			गविजातं मुनिं प्रति नृपस्य वाक्यं ... ८४		७
आत्मा पुत्रस्तु विशेषइत्यादि भीमवाक्यं	८१	२५	नृपं प्रति गविजातस्य मुनेर्वाक्ये भीमोक्तिः	८४	१०
वदुपध्वंशजाः के क्षीरित्यादि युधिष्ठिर			अवनं प्रति गवाक्षीतोषीति नृपस्य वाक्यं	८४	१४
प्रश्नः ८१			गोप्रशंसाकथनादौ अवनस्य वाक्यं ... ८४		१५
वदुपध्वंशजलक्षणकथने भीमवाक्यं ... ८१			निपादअवनयोः कृतिप्रत्युक्ती ८४		२४
अपमदपुत्राणां लक्षणकथनादि ... ८२			१ अवनप्रभाविन निपादानां मत्स्यानाञ्च स्वर्ग		
सेवकादिपुत्रविषये युधिष्ठिरभीष्मयोः			मनादौ भीमोक्तिः ८४		२८
प्रश्नोत्तराणि ८२			४ परशुरामावतारादिदृष्टान्तश्रवणार्थं युधि		
कीदृशः क्षतकः पुत्रइत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	८२	११	ष्ठिरप्रश्नः ८५		८
क्षतकपुत्रस्य लक्षणकथनादौ भीमवाक्यं	८२	१२	विद्यामित्रस्य जन्मादिदृष्टान्तश्रवणार्थं		
क्षतकस्य संस्कारः कथं प्रयोक्तव्य इति युधि			युधिष्ठिरप्रश्नः ८५		१२
ष्ठिरप्रश्नः ८२			१४ अवनोपाख्यानकथनार्थं कुम्भिकअवनसंवादक		
क्षतकस्य संस्कारप्रकारकथने भीमवाक्यं	८२	१५	पेतिहासकथने भीमवाक्यं ... ८५		१५
दंष्ट्रिणे कीदृशः खेहः संवाधे सेत्यादि युधि			अवनं प्रति कुम्भिकस्य वाक्यं ८५		१८
ष्ठिरप्रश्नः ८२			२२ कुम्भिकस्य अवनपरिषत्थीकथने भीमवाक्यं	८५	२१
नृपस्य अवनसंवादकपेतिहासकथने भीम			अवनं प्रति कुम्भिकस्य वाक्यं ८५		२४
वाक्यं ८२			२३ दम्पती प्रति अवनस्य वाक्यं ८५		२८
अवनस्य दादमर्षोदवाममतकथनादि	८२	२४	दम्पतिस्तुत अवनपरिषत्थीकथनादि ... ८६		१
मत्स्यैः मत्स्रं जाले पतितस्य अवनमर्षकथं			तस्मिन्निशान्तिने राजा किमकरोदित्यादि		
प्रादि ८२			१० युधिष्ठिरप्रश्नः ८६		१८
अवनं प्रति मत्स्यगीविना निपादान्तं वाक्यं	८२	१५	कुम्भिकस्य अवनपरिषत्थीकथनादौ भीम		
निपादान् प्रति अवनस्य वाक्यं ... ८२			वाक्यं ८६		२०
अवनस्य वाक्यं मुना निपादानां नृपस्य समी			अवनस्य भवगोयद्रथकथनादि ... ८७		५
पामनादि ८२			१८ कुम्भिकसमीपे अवनस्यामिष्टाक्षरकथनं	८७	८
अवनसमीपे नृपस्य आगमनादौ भीमोक्तिः	८२	२०	समाधौ भी रघेनाशु वदेत्यादि कुम्भिकं		
नृपस्य अवनयोः संवादः ८२			प्रति अवनस्य वाक्यं ८७		१५
अवनस्य वाक्यं मुना नृपस्य विनादौ			रथं युवस्योऽप्यवनं प्रति कुम्भिकस्य वाक्यं	८७	१८
भीमोक्तिः ८४			२ कुम्भिकं प्रति अवनस्य वाक्यं ८७		२८

प्रकरणं	पृष्ठे	महो	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पौरवर्गाणां राज्ञः प्रशंसाकरणं	८८	३	भीष्मोपदेशेन युधिष्ठिरस्याश्रमवासमिप्राया	१०३	१
अवनस्य प्रसादादौ भीष्मोक्तिः	८८	४	भावे वैश्यायनोक्तिः	१०३	२६
दम्पती प्रति अवनस्य वाक्यं	८८	१०	शरामादीनां यत् फलं तत् श्रोतुमिच्छा	१०३	१०
कुशिकचवनयोरुक्तिप्रत्युक्ती	८८	१२	मोति युधिष्ठिरप्रश्नः	१०३	१२०
सुभार्यस्य कुशिकस्यान्तःपुरागमनादि	८८	२३	तडागादीनां गुणविशेषकथनार्थं भीष्म	१०३	१
तदने कुशिकस्य प्रसादादिदर्शने भीष्मवाक्यं	८८	१	प्रतिज्ञा	१०४	१
तत् सर्वं दृष्ट्वा कुशिकस्य विस्मयादि	८८	१६	तडागस्य गुणकथनेन तत्कारिणो लोकप्राप्ति	१०४	१
अवनस्य योगप्रभावदर्शनादि	८८	१८	कथनं	१०४	२
योगबलं दृष्ट्वा हृष्टस्य कुशिकस्य भार्या प्रति	८८	२५	षड्विधवृत्तजातीनामभिरापणे फलकथनं	१०४	२२
वाक्यं	८८	५	दानानां किं श्रेष्ठमिच्छादि युधिष्ठिरप्रश्नः	१०५	१४
कुशिकं प्रति अवनस्य वाक्यं	१००	५	श्रेष्ठदानकथने भीष्मवाक्यं	१०५	६
अवनं प्रति कुशिकस्य वाक्यं	१००	८	शरणागतत्वकस्य पुरुषश्रेष्ठत्वकथनादि	१०५	१३
वरस्य शृङ्गातां मत्तइत्यादि अवनस्य वाक्यं	१००	१४	ब्राह्मणभेदादानस्य प्रशंसाकथनादि	१०५	१८
मद्गृहे वासस्य कारणं श्रोतुमिच्छामीत्यादि	१००	१५	ब्राह्मणानां पूज्यत्वकथने भीष्मवाक्यं	१०५	२६
कुशिकस्य प्रश्नः	१००	२३	शूद्रादीनां ब्राह्मणसंवाचारीतिकथनादि	१०६	५
शृणु सर्वमशेषेणेत्यादि अवनस्य वाक्यं	१००	२३	स्वकृतप्राज्ञापयमानकथने भीष्मवाक्यं	१०६	१०
कुशिकं प्रति अवनस्य वरप्रदानं	१०१	१२	याचकायाचकयोर्मध्ये कस्यै दत्तं श्रेष्ठमिति	१०६	१६
कथमेत्यति विप्रस्य कुल मेदइत्यादि अवनं	१०१	१८	युधिष्ठिरप्रश्नः	१०६	१६
प्रति कुशिकस्य प्रश्नः	१०१	२२	अथापने दानं श्रेष्ठमित्यादि भीष्मलोपदेश	१०६	१८
कुशिकवर्गे विद्यामिवस्य ब्राह्मणलप्राप्तादि	१०१	२२	वाक्यं	१०६	१८
वृत्तान्तकथनार्थं अवनवाक्यं	१०१	२२	येषां दाराः प्रतीवन्तेइत्यादि दानधर्म	१०७	१
अवनवाक्यं श्रुत्वा कुशिकस्य हर्षादौ	१०२	३	कथनं	१०७	१
भीष्मोक्तिः	१०२	३	दानयज्ञादीनां किं परलोकं महाफलमित्या	१०७	८
भीष्मं प्रति युधिष्ठिरस्यानुतापवाक्यं	१०२	२०	दि युधिष्ठिरप्रश्नः	१०७	८
युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोपदेशं वैश्यायनोक्तिः	१०२	२०	दानधर्मकथनेन भीष्मोपदेशवाक्यं	१०७	११
येन कर्मणा या परलोकगतिस्तदुपदेशेन	१०२	२१	समृद्धः संप्रयच्छ त्वं ब्राह्मणभ्यइत्यादि युधि	१०७	१८
भीष्मवाक्यं	१०२	२१	ष्ठिरं प्रति भीष्मवाक्यं	१०८	१
गो प्रदातुः परलोकगतिकथनं	१०२	२१	राज्ञां कर्त्तव्योपदेशं भीष्मवाक्यं	१०८	१
अन्यादामादिना परलोकगतिकथनं	१०२	२६	किं खिहानं श्रेष्ठमिति युधिष्ठिरप्रश्नः	१०८	१८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
इयिवोदानस्य श्रेष्ठलकयनादिना भोगो			नारदात् शुभा शुभाभ्यां देवका उपदेशे भोग		
पदेशवाक्यं १०८	१८		वाक्यं ११४	२५	
भूमिदानस्य प्रशंसाकयनादि १०८	१८		सुवर्णादिदानविषयेषु फलकथने भोग		
भूमिगोतगायाकयनेन भोगस्यापदेशवाक्यं	१०८	२१	वाक्यं ११४	२७	
दानविषये दृष्टस्यतिशयसंवादरूपेतिहास			उपानयो दानस्य फलज्ञानार्थं पुधिष्ठिर		
कथनं ११०	८		प्रश्नः ११५	१८	
केन दानेन स्वर्गतः सुखमेतद्व्यादि दृष्टस्य			उपानदानस्य फलकथने भोगवाक्यं ... ११५	१८	
तिं प्रति शक्य प्रश्नः ११०	१०		तिसादिदानमन्यफलज्ञानार्थं पुधिष्ठिरप्रश्न	११५	२९
दानधर्मकथनेन शक्तं प्रति दृष्टस्यतेषुपदेशः	११०	१२	तत्र तिसदानफलकथने भोगवाक्यं ... ११५	२३	
तत्र भूमिदानस्य श्रेष्ठलकयने दृष्टस्यति			भूमिभागे यज्ञकरणार्थं ब्रह्माणं प्रति देवानां		
वाक्यं ११०	१२		प्रार्थना ११६	६	
भूमिहरणादिना नरकगतिकयनादौ दृष्टस्य			यज्ञकरणार्थं देवेश्या ब्रह्मणो भूमिदानं ... ११६	८	
तिवाक्यं १११	१		ब्रह्माणं प्रति देवानां वाक्यं ११६	१०	
सद्यविशिष्टभूमिदानफलकथने दृष्टस्यति			देवानां यज्ञकरणादौ भोगोक्तिः ... ११६	११	
वाक्यं १११	८		निश्चितस्य हदानफलकथने भोगवाक्यं ... ११६	१५	
गुणाधिकेभ्यः कानि दानानि दद्यादित्यादि			गोदानफलकथने भोगवाक्यं ११६	२५	
पुधिष्ठिरप्रश्नः १११	२६		अन्नदानस्य फलकथने भोगवाक्यं ... ११७	१३	
भोगनारदयोः संवादकथने भोगवाक्यं ... १११	२८		विश्वरेणाद्यादिदानस्य श्रवणार्थं पुधिष्ठिर		
अन्नदानस्य प्रशंसाकथने नारदवाक्यं ... १११	३०		प्रश्नः ११७	२५	
अन्नदानोपदेशार्थं पुधिष्ठिरं प्रति भोग			विश्वरेणाद्यादिदानफलकथने भोगवाक्यं	११७	२७
वाक्यं ११३	८		देवादीनां अन्नस्य कथनादि ११८	८	
अन्नदानेन प्राप्ताणां लोकानां कथने भोग			तिसादीनां दानफलश्रवणार्थं पुधिष्ठिर		
वाक्यं ११३	१०		प्रश्नः ११८	१६	
गणयोगक्षेत्राणी दानकल्पं ब्रह्मोद्यादि			तिसादीनां दानफलकथनार्थं ब्राह्मणयमयो		
पुधिष्ठिरप्रश्नः ११३	१८		संवादरूपेतिहासकथने भोगवाक्यं ... ११८	१७	
अथ देवकीनारदसंवादरूपेतिहासकथने			कश्चिद्भूतं प्रति यमस्य वाक्यं ११८	२०	
भोगवाक्यं ११३	२०		प्रतिपिष्टमानीतं शृष्ट्वा यमस्य वाक्यं ... ११८	२६	
गणविषये द्रव्यादिषु दानफलकथने			ब्राह्मणं प्रति यमस्य वाक्यं ११८	२८	
देवकीं प्रति नारदस्य वाक्यं ११३	२३		यमं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं ११८	३०	

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
ब्राह्मणं प्रति तिलदानस्य प्राधान्यकथने			आदि १२२		
यमस्य वाक्यं ११८	१		चोरस्य नद्यः कस्य भोग्यादिति यमं प्रति	१२२	१५
यमस्य समीपे शर्मिणश्चानयनादौ भोग्यवाक्यं ११८	८		नाचिकेतस्य प्रश्न १२२	२२	२२
दानविधिं भूय कथयन्नेति युधिष्ठिर			नाचिकेतं प्रति यमस्य वाक्यं १२२	२३	२३
प्रश्न ११८	२२		उद्दालकं प्रति नाचिकेतस्य वाक्यं ... १२३	११	११
गोष्ठ्योपरस्ततोमा निष्ठयां दाने फलस्य			नाचिकेतं प्रति यमस्योपदेशे नाचिकेत		
तुल्यताकथनादौ भोग्यशक्यं ... ११८	२५		वाक्यं १२३	१२	१२
देवा किं लघणागावत्यादि युधिष्ठिर			दानधर्मप्रसंगायां नाचिकेतस्य वाक्यं ... १२३	१७	१७
प्रश्न १२०	५		गोदानानां फलविशेषकथनादि ... १२३	२६	२६
गवां दानपाचस्य निरूपणे भोग्योक्तिः .. १२०	६		उक्तं ते गोप्रदानं वै इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं १२४	६	६
ब्राह्मणस्वापहारनिषेधार्थं नृगोपाख्यानकथने			गोप्रदादृषां लोकप्राप्तिज्ञानार्थं युधिष्ठिर		
भोग्यवाक्यं १२०	१७		प्रश्न १२४	८	८
लकलासरूपस्य नृगस्य कूपदुद्धाराद्यैश्च			गोदानेन लोकप्राप्तिकथने ब्रह्माग्रकथंवाद्		
वानां चेष्टादि १२०	२०		रूपेतिहासकथने भोग्यवाक्यं ... १२४	१०	१०
कूपदुद्धृतं नृगं प्रति श्रीकृष्णप्रश्नः ... १२०	२४		गोदादृषां लोकश्रवणार्थं ब्रह्माणं प्रति शकस्य		
श्रीकृष्णं प्रति नृगस्यात्मवृत्तान्तकथनं .. १२०	२८		वाक्यं १२४	११	११
गवार्थे ब्राह्मणयोर्विवादे नृगवाक्यं .. १२०	३०		प्रश्नाभिनन्दनरूपं ब्रह्मणोवाक्यं ... १२४	१८	१८
नृगं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं .. १२१	६		गोलोकवर्षसुखकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... १२४	२१	२१
यमलोकगतं नृगं प्रति यमस्य वाक्यं ... १२१	८		गोप्रदादृषां फलकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... १२५	६	६
श्रीकृष्णं प्रति नृगस्य वाक्यं ... १२१	१५		गोदानपाचनिरूपणे ब्रह्मणोवाक्यं .. १२५	१०	१०
ब्राह्मणस्य न वृत्तन्त्यमित्यादि यादवान् प्रति			अनदुद्धानफलकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... १२६	८	८
श्रीकृष्णोपदेशः .. १२१	१८		जानन् गोमासपश्चेदित्यादि शकप्रश्नः १२६	१७	१७
गोदानफलश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः ... १२१	२२		गवामपहरणादौ दोषकथने पितामहस्य		
उद्दालकनाचिकेतयो र्वादादरूपेतिहास			वाक्यं १२६	१८	१८
कथने भोग्यवाक्यं .. १२१	२४		गोप्रदाने सुवर्णदनिष्ठा देयेति कथनं ... १२६	२२	२२
नाचिकेतं प्रत्युद्दालकस्याभिप्रायः ... १२१	२८		युधिष्ठिरं प्रति भोग्यवाक्यं ... १२६	२७	२७
पुत्रपतिं दृष्ट्वाद्दालकस्यानुतापः .. १२२	१		नवनियमस्याध्यायानां किं फलमित्यादि		
उद्दालकं प्रत्यागतस्य नाचिकेतस्य वाक्यं १२२	७		युधिष्ठिरप्रश्न १२७	४	४
यमघटने नाचिकेतस्य पुण्यवृत्ता लोकदर्श			मत्तदीनां फलकथने भोग्यशक्यं ... १२७	११	११

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
सत्यस्य फलकथने भोगवाक्यं १२८	३	३	श्रेष्ठलप्राप्त्यर्थं गवां तपस्यार्थाकथनादौ वशिष्ठ		
प्रज्ञाचर्यफलकथने भोगवाक्यं १२८	८	८	वाक्यं १२२	४	४
पितृमातृसेवायाः फलकथने भोगवाक्यं १२८	१४	१४	कपिलादिगोदानफलकथने वशिष्ठवाक्यं १२९	१२	१२
पुनर्गोदानविधियवर्णार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः १२८	१८	१८	गोप्रदानिकेऽसौदासं प्रति वशिष्ठस्य वाक्यं १२९	३	३
॥ गोदामातृ परं किञ्चिदित्यादि भोग			सौदासस्य गोदानफलप्रवर्णने भोगवाक्यं ... १३३	२१	२१
वाक्यं १२८	१८	१८	पवित्राणां पवित्रं यत्कथयेति युधिष्ठिर		
गोदानविधिकथने भोगवाक्यं १२८	२२	२२	प्रश्नः १३३	२४	२४
गोदातृ फलकथनादौ भोगोक्तिः ... १२८	७	७	गवां परमपवित्रताकथने भोगवाक्यं ... १३३	२५	२५
गोप्रदानेनोऽश्वेनगोदातृ स्वर्गकथनादि १२८	१६	१६	गोप्रदानिके व्याघ्रशृङ्गकथनादिरूपेतिहास		
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... १२८	२१	२१	कथने भोगवाक्यं १३३	२०	२०
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य गोदानविधिप्रश्ने			व्याघ्रं प्रति कौ धञ्ज सर्वयज्ञानां वरिष्ठ		
वैशम्पायनोक्तिः १२८	२६	२६	इत्यादि शृङ्गस्य प्रश्नः १३४	१	१
गोप्रदानगुणान् पुनर्ब्रूहोति युधिष्ठिरप्रश्नः १२८	२७	२७	गवां पवित्रताकथनादौ व्याघ्रवाक्यं ... १३४	६	६
गोदानविधिना फलकथने भोगवाक्यं ... १२८	२८	२८	गवां लोकस्य कथने व्याघ्रवाक्यं ... १३४	१२	१२
कपिलाप्रदानस्य विशेषफलप्रवर्णार्थं युधि			गवां पुरोयस्य पवित्रताप्रवर्णार्थं युधिष्ठिर		
ष्ठिरप्रश्नः १३०	५	५	प्रश्नः १३५	१४	१४
कपिलाविषये पूर्वोक्तिश्चासकथने भोग			गोभिः श्रियाः संवादरूपेतिहासकथने भोग		
वाक्यं १३०	७	७	वाक्यं १३५	१५	१५
कपिलायस्य मुखनिर्गतकेसस्य भद्रादेवशिरसि			काशि देवोत्थादि श्रियं प्रति गवां प्रश्नः १३५	१७	१७
पतनादि १३०	१७	१७	गवां समीपे श्रियाश्चात्मपरिचयदानादि १३५	१८	१८
केसपतनेन क्रुद्धं महादेवं प्रति प्रजापते			गवां श्रियाद्योक्तिप्रत्युक्तौ १३५	२४	२४
वाक्यं १३०	२१	२१	गोशृङ्गस्य श्रियावासायै गवां वाक्यं ... १३६	७	७
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... १३१	४	४	गवां समीपे श्रियाः सङ्घर्षवाक्यं ... १३६	८	८
वशिष्ठसौदाससंवादाकथने भोगवाक्यं .. १३१	२८	२८	गोप्रदाहणां फलकथनादौ भोगवाक्यं १३६	१३	१३
सौदास्य किं पञ्चिक्लममिति वशिष्ठं प्रति			गवां परमपवित्रत्वे पिनामहमशृङ्गसंवादरूपेति		
सौदासस्य प्रश्नः १३१	१०	१०	हासकथनं १३६	१८	१८
सौदासं प्रति वशिष्ठस्य गवां परमपवित्रत्व			देवानामुपरिष्ठाद्गवां लोकः कथमियादि		
कथने भोगवाक्यं १३१	११	११	शृङ्गप्रश्नः १३६	२५	२५
वशिष्ठस्य गोदानफलकथने भोगोक्तिः ... १३१	१७	१७	गवां माहात्म्यकथने शृङ्गं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं १३६	२७	२७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
दत्तदुहितः सुरभ्यास्तपःकथनादि ...	१३७	१०	तारकासुरवधोपायकथने ब्रह्मणोवाक्यं	१४१	८
किमर्थं तथैव देवोत्यादि सुरभिं प्रति			ब्रह्मणोवाक्येन देवानामग्रेसरस्यैवणादि ...	१४१	१८
ब्रह्मणोवाक्यं ...	१३७	१४	देवान् प्रति मण्डूकस्य वाक्यं ...	१४१	२३
ब्रह्मणं प्रति सुरभोवाक्यं ...	१३७	१६	मण्डूकं प्रत्यग्रेसरमिशापादि ...	१४१	२८
सुरभौ प्रति ब्रह्मणोवरदानादि ...	१३७	१७	मण्डूकान् प्रति देवानां वरदानादि ...	१४२	१
शक्रकृतगोसम्मानादौ भीमवाक्यं ...	१३७	२८	अथत्यस्रोऽग्निरित्यादि देवान् प्रति द्विरदस्य		
छत्रं पितामहेनेदमित्यादि भीमं प्रति			वाक्यं ...	१४२	५
युधिष्ठिरवाक्यं ...	१३८	६	द्विरदान् प्रति वज्रैरभिग्रहप्रदानं ...	१४२	६
सुवर्णस्य पवित्रताश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	१३८	१२	द्विरदान् प्रति देवानां वरदानादि ...	१४२	८
सुवर्णस्य पवित्रताकथनार्थं भीमवाक्यं ...	१३८	१५	देवानां शनौगर्भे वज्रेर्दग्धनादि ...	१४२	१४
सख्यं पवित्रतार्थसूचीन् प्रति जामदग्न्यस्य			भूत यज्ञवतां कार्यमित्यादि देवान् प्रत्यग्रे		
वाक्यं ...	१३८	१०	वाक्यं ...	१४२	२१
जामदग्न्यं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	१३८	१२	अग्निं प्रति देवानां ज्ञानिमायकथनं ...	१४२	२२
पवित्रद्रव्यकथने जामदग्न्यं प्रति मुनीनां			गङ्गागर्भे वज्रे सन्तानोत्पादनादि ...	१४२	२६
वाक्यं ...	१३८	१७	अग्निं प्रति तैशेविमूढायागङ्गायावाक्यं ...	१४३	२
सुवर्णस्य जन्मादिहस्तान्तकथने जामदग्न्यं			गङ्गाधारणार्थं गङ्गां प्रति वज्रेर्वाक्यं ...	१४३	७
प्रति वशिष्ठवाक्यं ...	१३८	२०	सुमेरुपर्वते गङ्गायागर्भोत्सर्जनादि ...	१४३	८
सुवर्णस्य माहात्म्यकथनार्थं वशिष्ठस्य प्राची			गङ्गां प्रति वज्रेर्वाक्यं ...	१४३	१२
नेतिहासकथनं ...	१४०	५	अग्निं प्रति गङ्गायागर्भे हस्तान्तकथनं ...	१४३	१४
पार्ष्णीरुद्रविवाहे रुद्रं प्रति देवानां			शरवणे कार्तिकेयस्य वृद्धादि ...	१४३	२३
वाक्यं ...	१४०	८	जामदग्न्यं प्रति वशिष्ठस्य वाक्यं ...	१४३	२०
प्रजोच्छेदं प्रति देवान् प्रति पार्ष्ण्याश्रमि			रुद्रस्यैवार्थदर्शनार्थं देवदोनामागमनादि ...	१४४	२
श्रापः ...	१४०	२०	तैजस्रस्योत्पत्तिप्रकारकथनादि ...	१४४	११
तारकासुरसन्तापितानां देवानां ब्रह्मणं प्रति			स्रगुप्रस्थानां ज्ञानप्रकारकथनादि ...	१४४	१७
वाक्यं ...	१४१	१	ब्रह्मणं प्रत्यग्रेर्वाक्यं ...	१४५	१
समेष्टं सर्वभूतानामिति त्यदि देवान् प्रति			अग्निं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	१४५	२
ब्रह्मणोवाक्यं ...	१४१	३	ब्रह्मणं प्रति देवानां वाक्यं ...	१४५	४
वरदानाङ्गवतो दैतेयाद्वलगन्धितइत्यादि			स्रगुवंशहस्तान्तकथनादि ...	१४५	११
देवानां वाक्यं ...	१४१	५	अत्रिरोवंशहस्तान्तकथनादि ...	१४५	१२

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ती	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ती
ब्रह्माणं प्रति मध्वर्षिणां वाक्यं ...	१४५	२५	पङ्क्तिपावनानां स्वर्णकयने भोमोक्ति.	१५०	१५
सुवर्णमाहात्म्यकयनादि ...	१४६	३	परोक्षितमुद्गणेष्वेभ्यो दामस्य फलकयनादि	१५१	१९
कार्तिकेयस्य देवसेनापतित्वादिकयनं ...	१४६	१६	केन सहस्रान्वितं आहूतमित्यभिदि युधिष्ठिर		
वृत्तिवृत्तिकांश्च भामदम्यस्य सुवर्णदानादौ			प्रश्न. ...	१५१	१८
१ भोमवाक्यं ...	१४६	१८	आहूतस्य प्रवृत्तिवृत्तान्तकयने भोमवाक्यं	१५१	२१
तारकासुरस्य वधप्रकारश्रवणार्थं युधिष्ठिर			आहूतप्रवृत्तिकां निर्मितं प्रत्यविवाक्यं ...	१५२	८
२ प्रश्नः ...	१४६	२२	आहूतविधिकयने निर्मितं प्रत्यविवाक्यं ...	१५२	१०
कार्तिकेयस्य पालनार्थं क्षत्तिकामां प्रेरणादौ			आहूतभागाद्यां देवानां नामकयनादि	१५२	१७
३ भोमवाक्यं ...	१४६	२७	अथाहूतयथाव्यादिद्रव्यकयने निर्मितं प्रत्यवि		
कार्तिकेयस्य दग्धनार्थं वज्रादीनां गमनं	१४७	७	वाक्यं ...	१५२	२६
कार्तिकेयस्य कीडार्थं देवानां द्रव्यदानादि	१४७	१२	मुनीनां निमित्तप्रत्ययआहूतविधिकरणादौ		
सैन्यपथं प्राप्य कार्तिकेयेन तारककथादि	१४७	२०	भोमवाक्यं ...	१५३	६
आहूतविधिश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः ...	१४७	२८	पितृगणसोमयोरुक्तिप्रत्युक्ती ...	१५३	८
भोमोक्त्याहूतविधौ वैश्रवण्यभोमोक्तिः ...	१४७	३०	निवापाप्तेन मौडितानां पितृणां ब्रह्माणं प्रति		
आहूतस्य विधेयविधिकयने भोमवाक्यं ...	१४८	१	वाक्यं ...	१५३	१२
प्रतिपदादिमुक्तस्य आहूतस्य फलकयनादि	१४८	७	पितृन् प्रत्यग्वैवाक्यं ...	१५३	१५
पिशभः किं दत्तमवयं भवतीति युधिष्ठिर			आहूतस्य विधिविशेषकयने भोमवाक्यं ...	१५३	१८
प्रश्न ...	१४८	१८	आहूतविधये युधिष्ठिरभोमोक्त्युक्तिप्रत्युक्ती	१५४	१
द्रव्यविशेषेण पितृणां दत्तिविशेषकयनादौ			कथं यदापवासीत्यादित्यादि युधिष्ठिर		
भोमवाक्यं ...	१४८	२०	१ प्रश्न ...	१५४	८
पितृगीतगाथाकथने भोमवाक्यं ...	१४८	३०	निधिमितभोजनादीनामुपवामादिदमल		
नक्षत्रविशेषे यमोक्त्याहूतविशेषकयनादौ			कयने भोमवाक्यं ...	१५४	१०
भोमवाक्यं ...	१४८	५	दाहप्रतिपद्योऽहो कोविशेषदत्तिपुधिष्ठिर		
कीटोभ्यः प्राद्व्योभ्यः आहूतं प्रदातव्यमिति			प्रश्न ...	१५४	१८
युधिष्ठिरप्रश्नः ...	१४८	२१	दानप्रतिपद्योऽहोविशेषकयने भोमवाक्यं	१५४	१८
आहूतविधौ प्राद्व्योभ्यो परोक्षणादौ भोम			अथ द्वादशो मध्वर्षिणां सप्तमस्य रूपेति नाम		
वाक्यं ...	१४८	२२	कयने ...	१५४	२०
यथाहूतयथाव्यादिद्रव्यकयने भोमवाक्यं ...	१४८	२६	एषोऽन् प्रति द्वादशोऽहोऽहो ...	१५४	२०
पङ्क्तिपुष्पणां अत्यन्तकयने भोमवाक्यं ...	१४९	८	द्वादश प्रति एषोऽहो वाक्यं ...	१५५	१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हैमगर्भोद्भूतं दृष्ट्वा मुनीन् प्रत्यचिवाक्यं	१५५	१३	अमदप्रियातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१२
मन्त्रिणः प्रति वशिष्ठस्य वाक्यं	१५५	१६	अद्वयतोयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१४
मन्त्रिणः प्रति कश्यपस्य वाक्यं	१५५	१७	गण्डयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१६
मन्त्रिणः प्रति भरद्वाजस्य वाक्यं	१५५	१८	परशुसखयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१८
मन्त्रिणः प्रति गौतमस्य वाक्यं	१५५	१९	शुनःसखयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	२०
मन्त्रिणः प्रति विश्वामित्रस्य वाक्यं	१५५	२०	शुनःसखलाघोमुनेरभिभाषणेन कृत्यायाना		
मन्त्रिणः प्रति जमदग्न्यद्वयतोयागण्डानां			शदि	१५७	२२
कर्मभोवाक्यं	१५५	२१	मृणालार्थं अचिविशिष्टकश्यपानां क्रमशः		
मन्त्रिणः प्रति परशुसखस्य अघोषाक्ष वाक्यं	१५५	२४	अपयकरणं	१५८	१
हैमगर्भाणि पलाणि हिला अघोषां गमने			मृणालार्थं भरद्वाजजमदप्रियगौतमानां क्रमशः		
भोसोक्तिः	१५५	२६	अपयकरणं	१५८	३
द्वयादर्शं राजानं प्रति मन्त्रिणं वाक्यं	१५५	२७	मृणालार्थं विश्वामित्राद्वयतोयाः अपयकरणं	१५८	१२
सोमाज्जातां कृत्यां प्रति सप्तर्षीणां वधाथं			मृणालार्थं गण्डपरशुसखशुनःसखानां क्रमशः		
द्वयादर्शवाक्यं	१५६	२	अपयकरणं	१५८	१७
अभिप्रसूतोर्णां शुनः सहागतस्य परिमार्ज			शुनःसखं प्रति विषक्षेन्यं त्वया कृतमिति		
कस्य दर्शनादौ भोसोक्तिः	१५६	५	सप्तर्षीणां वाक्यं	१५८	२२
परिमार्जकं दृष्ट्वा वशिष्ठादीनां सप्तर्षीणां क्रम			सप्तर्षीन् प्रति शुनःसखस्य कृत्यादुक्तान्त		
शोवाक्यं	१५६	८	कथनादि	१५८	२३
परिमार्जकस्य सप्तर्षीण्युपगमनादौ			श्लोकेन सह सप्तर्षीणां स्वर्गमनादौ भोसोक्तिः	१५८	२८
भोसोक्तिः	१५६	१५	राजर्षिभिः सह दिशर्षीणां सेवादह्वेतिहास		
पश्चिमीं रविर्वा कृत्यां प्रति मृणालमवलणार्थं			कथने भोशवाक्यं	१५८	६
गतानां सप्तर्षीणां प्रश्नः	१५६	२२	शुक्रप्रसूतोनामृषोणं हिसोपादीनां राज्ञाश्च		
कृत्यायां यातुधान्या सह सप्तर्षीणां वाक्यं	१५६	२५	तीर्थयात्राकथनं	१५८	८
अचियातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५६	२८	शुक्रादीनृषोन् प्रति पद्मक्षेत्रमाशङ्कागस्त्यस्य		
वशिष्ठयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१	वाक्यं	१५८	१६
कश्यपयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	२	अगस्त्यं प्रति अघोषां वाक्यं	१५८	२३
भरद्वाजयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	५	अगस्त्यस्य पुष्करार्थं अगुर्विशिष्टकश्यपानां		
गौतमयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	७	क्रमशः अपयकरणं	१५८	२५
विश्वामित्रयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१०	गौतमादिरेधुन्माराणां क्रमशः अपयकरणं	१५८	२८

प्रकरण	पृष्ठ	संज्ञा	प्रकरण	पृष्ठ	संज्ञा
दिलीपपुत्रव शुकजमदग्निनां क्रमः प्रपथ			युधिष्ठिरप्रश्न.	१६२	६
करणं १६०	१		कुट्टं जमदग्निं प्रति सूर्यस्य वाक्यं ... १६२		८
त्रिविधयातिनृपान्मरीयाणां क्रमः प्रपथ			जमदग्निस्त्वय्योवत्प्रत्युक्ती ... १६२		१०
करणं १६०	२		सूर्ये प्रति प्रसन्नस्य जमदग्नेर्वाक्ये भीमोक्ति १६२		१२
भारद्वानाभागवद्विद्वान्मित्राणां क्रमः प्रपथ			जमदग्ने सूर्यस्य कृतोपापहृदाने		
करणं १६०	८		भीमोक्ति १६२		१८
पञ्चतभरद्वाजाष्टावक्रगालवानां क्रमः प्रपथ			कृष्णं दत्त्वा जमदग्निं प्रति सूर्यस्य वाक्यं .. १६२		१८
करणं १६०	१२		कृतोपापहृदानार्थं युधिष्ठिरं प्रति भीम		
अबन्धव्या वालिखिलानाञ्च क्रमः प्रपथ			वाक्यं १६२		२१
करणं १६०	१७		गार्हस्थ्यं धर्मं प्रमूढोत्थादि भीमं प्रति युधि		
शुभ, धृष्टस्य सुरमेध क्रमः प्रपथकरणं १६०	१८		ष्ठिरप्रश्न १६२		२८
प्रपथान् युतवत शक्यं धर्मं भीमोक्ति १६०	२१		इयिषोवासुदेवसंवादरूपेतिहासकथने भीम		
शक्यलोन्वाद्गुणप्रपथकरणं १६०	२४		वाक्यं १६२		३०
शकं प्रत्यगस्यस्य पुण्यकार्यं मार्यमा ... १६०	२७		गार्हस्थ्यधर्मोन्वाधं इयिषो प्रति वासुदेव		
अगस्त्यस्य प्रसादार्थं तं प्रति शक्यस्य वाक्य १६०	२८		वाक्यं १६२		२
आह्वादिषु कृतोपापहृदानस्य प्रवृत्तिवृत्तान्त			वासुदेवं प्रति गार्हस्थ्यधर्मोपादेशे इयिषो		
अवधार्य युधिष्ठिरप्रश्न १६१	७		वाक्य १६२		३
कृतोपापहृत्पतिवृत्तान्तकथनार्थं जमदग्नि			युधिष्ठिरं प्रति इयिषुक्तागार्हस्थ्योपादेशे		
सूर्यसंवादरूपेतिहासकथने भीमवाक्यं १६१	१०		भीमवाक्य १६२		२३
विश्वरानयनार्थं रेणुकां प्रति जमदग्नि			श्रीलोकदानस्य प्रवृत्तिवृत्तान्तप्रवणार्थं		
वाक्यं १६१	१६		युधिष्ठिरप्रश्न १६३		२६
रेणुकाया शरानयने सूर्यसन्तापादिकथनं १६१	१७		अत्र मनुप्रश्नापत्तिस्वसंयो. संवादरूपेतिहास		
रेणुका प्रति क्रुद्धस्य जमदग्नेर्वाक्यं ... १६१	२१		कथने भीमवाक्यं १६३		२७
जमदग्निं प्रति सूर्यसन्तापखिलायारेणुकाया			पुण्येद्वैतार्थं कथमुत्पन्नमितिमनुं प्रति		
वाक्यं १६१	२२		सुवर्णसंघर्षार्थं १६४		२
सूर्यमहाराथं जमदग्ने. शरपहणादौ भीम			अत्र शुकवलिधंवादरूपेतिहासकथने मनु		
वाक्य १६१	२५		वाक्य १६४		५
जमदग्निं प्रति प्राज्ञपुरुषेण सूर्यस्य वाक्यं १६१	२६		सुमनोद्धूतदोषानां प्रदानं किं फलमिति		
सूर्ये प्रपातति जमदग्निं किं कृतशान्ति			शुकं प्रति वलिप्रश्न १६४		१०

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
सुमनसां जन्मादिष्टान्तकथने शुक्रस्य वाक्यं	१६४	११	प्रश्नः	१६८	१५
आसुरदेवतप्रभृतिमास्थानां स्वर्णकथने	१६४	१२	अथ स्ववन्धुचाण्डालसंवादरूपेतिहासकथने	१६८	१६
शुक्रस्य वाक्यं	१६४	१३	भीष्मवाक्यं	१६८	१७
धूपानां विविधप्रकारकथने शुक्रस्य वाक्यं	१६५	१४	चाण्डालं प्रति राजन्यस्य वाक्यं	१६८	१८
दीपदानस्य फलादिकथने शुक्रस्य वाक्यं	१६५	१५	ब्राह्मणस्वहारिणां गतिकथनादौ राजन्यं प्रति	१६८	१९
वनिवर्णनां गुणकथने वसिष्ठं प्रति शुक्रस्य	१६५	१६	चाण्डालस्य वाक्यं	१६८	२०
वाक्यं	१६५	१७	चाण्डालं प्रति राजन्यस्योपदेशवाक्यं	१६८	२१
पुनः पुण्यादिदानस्य फलश्रवणार्थं युधिष्ठिर	१६५	१८	राजन्योपदेशेन चाण्डालस्य भरोरत्यागादौ	१६८	२२
प्रश्नः	१६५	१९	भीष्मवाक्यं	१६८	२३
अथ नक्षत्रागस्त्यसंवादरूपेतिहासकथने	१६५	२०	सुमतिनां लोका एके भिन्नावेति युधिष्ठिर	१६८	२४
भीष्मवाक्यं	१६५	२१	प्रश्नः	१६८	२५
सर्वलोके नक्षत्रस्य क्रियाकथनादि	१६५	२२	सर्वोभिल्लोकाणां नात्वात्कथने भीष्मवाक्यं	१६८	२६
अथ ह्याराधनप्रसङ्गस्य सर्वक्रियाभेदादिकथनं	१६५	२३	अथ गौतमवाचसंधवादरूपेतिहासकथने	१६८	२७
अगस्त्यं प्रति शक्रवाचकानामृषीणां वाक्यं	१६५	२४	भीष्मवाक्यं	१६८	२८
अथ यो नक्षत्रस्य भेदाद्यभेदगस्त्यवाक्यं	१६५	२५	धृतराष्ट्ररूपेण शक्रस्य गौतमपालितहस्तिहर	१६८	२९
नक्षत्रभेदाद्यं अगस्त्यं प्रति भृगुवाक्यं	१६५	२६	णादि	१६८	३०
नक्षत्रः कथं विशदयत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	१६५	२७	धृतराष्ट्ररूपिणं शक्रं प्रति गौतमस्य वाक्यं	१६८	३१
युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोपदेशवाक्यं	१६५	२८	गौतमं प्रति धृतराष्ट्ररूपिणः शक्रस्य वाक्यं	१६८	३२
ब्राह्मणाय नक्षत्रपन्नागस्त्यसंज्ञाणादि	१६५	२९	धृतराष्ट्रं प्रति गौतमस्य वाक्यं	१६८	३३
नक्षत्रस्य पातनार्थमगस्त्यविरमिभ्यो	१६५	३०	धृतराष्ट्रगौतमयोः संवादः	१६८	३४
वैमादि	१६५	३१	शक्रकृतगौतमयोः क्रियाश्रुत्या	१६८	३५
धौजयस्य मां धिप्रमित्यादि नक्षत्रं प्रत्यगस्त्य	१६५	३२	गौतमस्य ब्रह्मलोकगमने भीष्मोक्तिः	१६८	३६
वाक्यादि	१६५	३३	तपसो यत्परं तत् कथयेति युधिष्ठिरप्रश्नः	१६८	३७
भृगोरभिप्रायेण सर्वभूतस्य नक्षत्रस्य घटनादि	१६५	३४	परमनपः कथनादौ भीष्मवाक्यं	१६८	३८
नक्षत्रं प्रति श्रियोः प्रसादवाक्यं	१६५	३५	अथ भगीरथप्रप्लावोः संवादरूपेतिहास	१६८	३९
नक्षत्रं पातयित्वा ब्रह्मणः समोऽयं श्रियोऽगम	१६५	३६	कथनं	१६८	४०
मादि	१६५	३७	ब्रह्मणे कथनं भगीरथं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	१६८	४१
दीपदानम हास्यकथने भीष्मवाक्यं	१६५	३८	ब्रह्मण्यं प्रति भगीरथस्य वाक्यं	१६८	४२
ब्राह्मणस्वहारिणां का गतिर्गिति युधिष्ठिर	१६५	३९	ब्रह्मकृतभगीरथस्यनामादौ भीष्मवाक्यं	१६८	४३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
आयुष्मान् अत्यायुर्वा केन भवतीत्यादि			भीमश्लोपदेशवाक्यं	१७८	२७
युधिष्ठिरप्रश्न	१७४	१६	अविवाहकृत्यायां लक्षणकथनादि	१७८	२८
अन्यायुषादीर्घायुष्य कारणकथने भीम			युधिष्ठिरं प्रत्याचारविधिक्यनेन भीमश्लोप		
वाक्यं	१७४	१८	देशः	१७८	४
आचारलक्षणकथनेन भीमश्लोपदेशवाक्यं	१७५	१	अतुकालाभिगमननियमादिकथनं	१७८	१७
परदारगमनेनायुचयकथनादि	१७५	५	यया ज्येष्ठ कनिष्ठेषु वर्त्तते तत् कथयेत्यादि		
प्रमाधनञ्च केशानामित्याद्याचारलक्षणकथनं	१७५	८	युधिष्ठिरप्रश्न	१७८	२६
मार्हन्तुद्व्यान् नृगणवादीत्यादि भीमोप			ज्येष्ठवृत्तात् वर्त्ततेत्यादि भीमोपदेशवाक्यं	१७८	२७
देशवाक्यं	१७५	१७	ज्येष्ठ कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुन		
आचारधर्मकृत्यमोपदेशे भीमवाक्यं	१७६	१	रित्यादि भीमोपदेशवाक्यं	१८०	१
तत्र भोजनस्य नियमकथनेन युधिष्ठिरप्रत्युप			आहूतां दायाधकारिताकथनादि	१८०	६
देश	१७६	११	आचार्यादीनां क्रमश्च ज्येष्ठकथनादि	१८०	८
अच्छिष्टे गवादीन् न ह्युशेदित्याद्याचार			क्षेत्राणामपि कथमुपवासे मतिर्भवतीत्यादि		
धर्मोपदेश	१७६	१८	युधिष्ठिराश्वाहा	१८०	१७
आयुः स्यादौ यमोद्गीतगाथाकथने भीम			उपवासादीनां फलज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्न	१८०	१८
वाक्यं	१७६	२८	युधिष्ठिरं प्रति भीमवाक्ये वैशम्पायनोक्ति	१८०	२४
ब्राह्मणादीनामश्च निवेधादिना भीमोप			उपवासस्य फलकथनार्थमितिहासकथने		
देश	१७७	४	भीमशवाक्यं	१८०	२४
अनुमान्य प्रमाद्यस्य गुरवित्याद्याचारमियम			उपवासस्य लवणादिकथने अङ्गिरोवाक्यं	१८०	२७
कथनं	१७७	७	भार्गवीर्वादिष्वेकभक्तस्य फलकथनादि	१८१	४
प्रतिषिद्धपिप्पलादिभक्षणनिर्बंधादिकथनं	१७७	१८	तित्यादिपुत्रवासफलकथनादि	१८१	१७
आचमनस्य नियमकथनादि	१७७	२०	सामान्यतश्चाहारविषयेन फलकथनादि	१८१	२५
परापवादं न ब्रूयात्ताप्रियञ्चेत्यादि भीमोप			पशान्तराहारिणः फलकथनादि	१८२	३
देशवाक्यं	१७८	२	अनग्रमग्रतमाहात्म्यकथने भीमशवाक्यं	१८२	८
ब्राह्मणस्य औचात्यप्रचारलक्षणकथनादिनोप			उपवासमाहात्म्यकथनादि	१८२	२१
देश	१७८	७	अङ्गिरप्रवर्त्तितोपवासविधिप्रवणफलकथ		
नक्तं न कुर्व्यात् पित्राणोक्त्यादिभीमोपदेश			नादि	१८२	२७
वाक्यं	१७८	१७	दरिद्रेष्वपि कन्तु यथाविधिं कथयेति		
परिवादं न ब्रूयात्परिधानात्मनस्तथेत्यादि			युधिष्ठिरप्रश्न	१८३	१

प्रकरणं	पृष्ठे	मङ्को	प्रकरणं	पृष्ठे	मङ्का
यज्ञफलस्यविधिकयने भोगवाक्यं ...	१८२	५	नादि	१८६	१२
भोजननियमेन द्रविद्राणां यज्ञफलस्य			पश्चाद्विंशत्यादिदिने एकाहारिणः फलकय		
कयनं	१८२	८	नादि	१८६	१५
विषयवृत्त्यादिभिः गोमैधयज्ञस्य फलप्राप्ति			अष्टाविंश्यादिदिने एकाहारिणः फलकय		
कयनादि	१८३	२०	नादि	१८६	२०
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः मन्त्रलोकप्राप्ति			मासे गते एकाहारिणः फलकयनादि ...	१८७	०
कयनादि	१८४	२	सर्वतोऽर्थानां यद्वा तद्द्वितीयादि पुधिष्ठिर		
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः पौष्टिकयज्ञस्य			मन्त्रः	१८७	२६
फलसामादिकयनं	१८४	६	नौर्थानां गुणविशेषकयने भोगवाक्यं ..	१८७	२७
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८४	८	गोचरप्रकारकयने भोगवाक्यं ..	१८८	१
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८४	१३	सर्वेषामुपवासानां यत् सुमहत् फलं तत् कय		
एकादशदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८४	२८	येति पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	१८
द्वादशदिने घृतमाषभोजिनः फलकयनादि	१८४	२५	उपवासविशेषस्य फलकयने भोगवाक्यं ...	१८८	१८
त्रयोदशदिने घृतमाषभोजिनः फलकय			केसवादिद्वादशनामकयनं	१८८	२०
नादि	१८४	२०	भीष्मं प्रति पुधिष्ठिरमन्त्रे वैश्वनाथनोक्तिः	१८८	६
चतुर्दशदिने घृतमाषभोजिनः फलकय			अश्वानां रूपविभाग्यं कयं भवेदित्यादि		
नादि	१८५	५	पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	७
पञ्चदशदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	८	अष्टविधिकयने भोगवाक्यं	१८८	८
षोडशदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	१४	मर्त्यानां भगवन्निधिं श्राद्धमिच्छामोत्यादि		
षण्णदशदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	१८	पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	१७
सप्तदशदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	२२	वृहस्पतिरयमायात्येनं वृहस्पत्यादि भोग		
एकोनविंशतिदिने एकाहारिणः फलकय			वाक्यं	१८८	२०
नादि	१८५	२७	भोगवसोपे वृहस्पतेरागमने वैश्वनाथनोक्तिः	१८८	२२
त्रिंशतिदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	३०	मर्त्याय सहायः कः कोवा मृत्यं मर्त्यमनु		
एकविंशतिदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८६	२	गच्छेति पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	२५
द्वाविंशतिदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८६	६	मर्त्याय सहायकयने वृहस्पतिवाक्यं ...	१८८	२८
चत्विंशतिदिने एकाहारिणः फलकय			धर्मरकोमुगच्छेतीत्यादि वृहस्पतिवाक्यं	१८०	१
नादि	१८६	८	हरीरनिधयं श्राद्धमिच्छामोत्यादि पुधिष्ठिर		
पञ्चविंशतिदिने एकाहारिणः फलकय			मन्त्रः	१८०	६

प्रकरणं	पृष्ठे	श्लो	प्रकरण	पृष्ठे	पं
शरीरनिचयादिकथने वृहस्पतिवाक्यं	१८०	८	भूषणं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः	१८५	१८
कथं रेत प्रवर्तते इति युधिष्ठिरप्रश्नः	१८०	१४	कर्मणा शिंषां कुर्वन् कथं दुःखान्मुच्यत इति		
रेतोऽजम्प्रकारकथने वृहस्पतिवाक्यं	१८०	१५	युधिष्ठिरप्रश्नः	१८५	१८
जातस्तु पुरुषो यथा प्रपद्यते तदुच्यतामिति			अहिंसाधर्म्यकथने भोषवाक्यं	१८५	२१
युधिष्ठिरप्रश्नः	१८०	१८	मांसभक्षणनिषेधे भोषवाक्यं	१८५	२५
जीव क्षामिन् स्थितः सुखदुःखे समस्तुत इति			आहूये पितृन् आमिषकाङ्क्षिणो भवानाह		
युधिष्ठिरप्रश्नः	१८०	२२	अहन्ता च भोगं कुत इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	१८६	८
जीवस्य सुखदुःखभागित्वकथने वृहस्पतिवाक्यं	१८०	२३	मांसभक्षकाणां दोषज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	१८६	१०
कर्मणा जीवस्य गतिविशेषकथने भोषवाक्यं	१८१	२	मांसभक्षणत्यागेन धर्म्यविशेषकथने भोष		
पतितात् प्रतिपद्ये जीवस्य गर्हभादिरूपः			वाक्यं	१८६	१४
जन्मकथनं	१८१	४	मांसभक्षणनिषेधे ह्यपोषां संवादकथनं	१८६	१६
गुरुभाष्यातिक्रमेण शिष्यस्य नरकगति			मांसभक्षणत्यागिन फलवश्यानादि	१८६	२३
कथनं	१८१	११	अहिंसापरमोधर्म्यद्वयादि भोषोपदेशवाक्यं	१८७	२
जातापिभारोपेण पुत्रस्य नरकगतिकथनं	१८१	१७	मांसभक्षकस्य वधजन्यपापभागित्वकथनादि	१८७	१६
न्यासापहारिणां नरकगतिकथनादि	१८१	२३	प्रेषितादिमांसभक्षणात्पापस्थान्यलकथनादि	१८७	२२
परदारभिमर्षेण नरकस्य प्रकारकथनादि	१८२	२	मांसभक्षणनिषेधे प्रमाणान्तरकथने भोष		
छतप्रस्य नरकगतिकथनादि	१८२	१८	वाक्यं	१८७	७२
दध्यादिचौर्येण नरकविशेषकथनादि	१८२	२६	मांसव्याभक्षणे फलविशेषकथनादि	१८८	८
धान्यादिचौर्येण नरकविशेषकथनादि	१८३	१८	मांसव्यागिनां राज्ञां नामकथनादि	१८८	१५
धर्मस्य गर्ति श्रातुमिच्छामोति युधिष्ठिर			अमांसभक्षणविधिवर्णनकथनादि	१८८	८५
प्रश्नः	१८४	२	मांसभक्षणनिषेधे शिष्याभक्षणे शिष्याभक्षणात्		
पापानि कृत्वा येन श्रद्धा गतिं याति तत्क			श्रातुमिच्छामोति युधिष्ठिरप्रश्नः	१८८	५
थने वृहस्पतिवाक्यं	१८४	३	मांसस्य गुणकथने भोषवाक्यं	१८८	११
अनादिदानेन पापानि मुक्ता श्रद्धागति			मांसभक्षकस्य दोषकथनादि	१८८	१५
प्राप्तादि	१८४	११	वस्त्रियाणां मांसविषयकविधिकथनादि	१८८	१८
अहिंसादीनां मध्ये पुरुषं प्रति किं श्रेय इति			सर्वेषु दयावत प्रशंसाकथनादि	१८८	२४
युधिष्ठिरप्रश्नः	१८५	६	मांसभक्षणरहितस्य स्वर्गादिफलकथनं	२००	७
सर्वेष्वेतेनाधिभयानीत्यादि वृहस्पतिवाक्यं	१८५	७	अहिंसापरमोधर्म्यद्वयादि भोषोपदेशवाक्यं	२००	१२
वृहस्पतेः स्वर्गमने वैशम्पायनवाक्यं	१८५	१६	युद्धेष्टतानां गतिज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	२००	१८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
अस्मिन् सधारे प्राणिनोयेन भवेन निरता	१	०	कथने भोगवाक्यं	२०१	५
‘स्तक्तययामोति भोगवाक्यं	२००	२२	व्यासं प्रति भवेद्यस्य जिज्ञासा	२०१	८
अथ दैपायनकोटयोः संवादरूपेतिहासकथने			भवेद्यं प्रति लघुदैपायनसोपदेशवाक्यं	२०२	१३
१ भोगवाक्य	२००	२४	‘व्यासं प्रति भवेद्यस्य भोगोक्तिः	२०४	२३
कोटं प्रति व्यासस्य जिज्ञासा	२००	२७	अनुज्ञापार्थनायां भवेद्यवाक्यं	२०४	४
व्यासं प्रति कीटस्य वाक्यः	२००	२८	भवेद्यं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२०४	५
क्षुत कोटं मुखं तवेत्यादि कोटं प्रति व्यास			व्यासं प्रति भवेद्यसोपदेशवाक्यं	२०४	६
‘वाक्ये भोगवाक्य	२०१	११	भवेद्यप्रसंगवादेः व्यासवाक्ये भोगोक्तिः	२०४	२१
व्यासं प्रति सर्वत्र निरतोऽप्येवत्यादि कोटस्य			‘व्यासं दानं प्रसंगमोत्यादि व्यासवाक्यं	२०४	२५
‘वाक्यं	२०१	५	सत्त्वोणां समुदाचारं सौमित्रिज्ज्ञानीत्यादि		
कीटस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनं	२०१	७	पुष्टिधिरमग्न	२०५	१२
कोटं प्रति व्याससोपदेशवाक्यं	२०१	१८	सोखमावकथनार्थं कैकेयोऽपि शिखोर्वाह		
व्यासप्रसादेन कीटस्य वृत्तिप्रवर्गे जन्मादि	२०१	२६	‘रूपेतिहासकथने भोगवाक्यं	२०५	१३
व्यासं प्रति राजपुत्रता प्राप्तवन्, कोटस्य			शाण्डिलीं प्रति कैकेया मग्न	२०५	१४
‘वाक्य	२०१	१९	कैकेयीं समन्तां प्रति स्त्रोणां समाचारकथने		
कोटं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२०१	२८	शाण्डिलीवाक्यं	२०५	१८
राजपुत्रतां प्राप्तस्य कोटस्य तप कथने भोग			वाशिष्ठावि प्रदाने च व्यासः किमिति पुष्टि		
‘वाक्यं	२०१	१६	धिरमग्न	२०६	५
कोटं प्रति व्यासस्य वाक्य	२०१	१८	वाचिमुषकथनार्थं भोगोक्तिहासकथनं	२०६	६
कीटस्य ब्राह्मण्यलप्राप्ते भोगवाक्यं	२०१	२१	ब्राह्मण प्रति रावणस्य मग्न	२०६	११
ब्राह्मण्यं प्राप्तवन् कोटं प्रति व्याससोपदेश			रावणं प्रति वरिष्ठस्य कात्यानिं ब्राह्मणस्य		
‘वाक्यं	२०१	२४	‘वाक्य	२०६	१२
व्यासं प्रति सुखान् सुपुत्रं प्राप्तमित्यादि			श्रेयोधिना दरिद्रेण यत् कर्त्तव्यं तत् कथ		
कोटस्य वाक्य	२०१	२८	येत्यादि पुष्टिधिरमग्न	२०७	१५
व्यासप्रसादेन कीटस्य ब्रह्मलोकप्राप्ते भोग			पुष्टिधिरं प्रति भोगवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	२०७	१७
‘वाक्यं	२०१	२८	भृशुम्बावृत्तिनोराजस्यत्यादि भोगवाक्य	२०७	१८
विद्यातपोदानाणां किं विद्विष्यत इति पुष्टि			वाक्यं प्रति ब्रह्मदूतस्य वाक्ये भोगोक्तिः	२०८	२
धिरमग्न	२०१	३	देवान् प्रति पितृणां वाक्यं	२०८	७
‘व्य भवेद्यलघुदैपायनयोः संवादरूपेतिहास			पितॄन् प्रति देवदूतस्य मग्न	२०८	१२

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
देवदूतं प्रति पितृणां वाक्यं	२०८	१८	देवादीन् प्रति मनुष्यधर्मोपदेशे वायुवाक्यं	२१२	२६
देवदूतं प्रति शक्रस्य वाक्यं	२०८	१९	लोमशस्य ऋष्यधर्मोपदेशवाक्यं	२१२	२८
शक्रं प्रति विद्युत्प्रभवाक्षो देवदूतस्य वाक्यं	२०८	२०	अरुन्धती प्रति श्वयादीनां प्रश्ने भोगवाक्यं	२१३	२८
वृहस्पतिं प्रति शक्रस्य प्रश्नः	२०८	२१	श्वयादीन् प्रत्यरुन्धतीवाक्यं	२१३	२५
शक्रं प्रति वृहस्पतेरुपदेशवाक्यं	२०८	२५	अरुन्धतीं प्रति ब्रह्मणो वरदानं	२१४	५
पितरं केन तृष्यन्तीत्यादि देवादीनां प्रश्नः	२०८	२५	विद्युत्प्रसूतं ऋष्यधर्मोपदेशकथने यमस्य		
देवादीन् प्रति पितृणां वाक्यं	२०८	२८	वाक्यं	२१४	६
पितृन् प्रति वृद्धगार्ग्यस्य प्रश्नः	२१०	२	प्रमथान् प्रति देवादीनां वाक्यं भीमोक्तिः	२१५	४
वृद्धगार्ग्यं प्रति आर्द्धधर्मकथने पितृणां			देवादीन् प्रति प्रमथानां ऋष्यधर्मोपदेश		
वाक्यं	२१०	४	कथनं	२१५	८
केन ते प्रतिभवेतीति विष्णुं प्रति शक्रप्रश्ने			देवादीन् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं भीमोक्तिः	२१५	१८
भीमोक्तिः	२१०	१२	दिग्मथान् प्रति रेणुकस्य वाक्यं	२१५	२४
शक्रं प्रत्यात्मोपकारणकथने विष्णुवाक्यं	२१०	१३	दिग्मथानां ऋष्यधर्मोपदेशवाक्यं	२१५	२६
शक्रादिकं किमयं प्रश्नघटोति शक्रप्रश्नः	२१०	२०	देवादीन् प्रति महादेवस्य धर्मरहस्यकथनं	२१६	८
शक्रं प्रति विष्णुवाक्ये भीमोक्तिः	२१०	२२	देवादीन् प्रति स्कन्दस्य धर्मरहस्यकथनं	२१६	१८
देवान् प्रति महादेवस्योपदेशवाक्यं	२१०	२८	धर्मरहस्यप्रवणार्थिफलकथने विष्णुवाक्यं	२१६	२५
आत्मतोपकारणकथने देवानां वाक्यं	२११	१	युधिष्ठिरं प्रति भीमवाक्यं	२१७	२
देवान् प्रति धर्मोपदेशवाक्यं	२११	५	के भोग्यान्नास्त्रयस्येत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	२१७	६
पादेन गवादिसंज्ञं दायकथनेऽग्निवाक्यं	२११	१०	शूद्रव्यतिरेकेणस्त्रियादयो ब्राह्मणस्य भोग्याः		
देवादीन् प्रति विद्यामित्रस्योपदेशवाक्यं	२११	१६	इत्यादि भीमवाक्यं	२१७	८
देवादीन् प्रति गवां वाक्यं	२११	१८	शूद्रव्यत्यभ्युपेक्षणदोषकथनाद् भीमवाक्यं	२१७	११
ब्राह्मणं प्रति सप्तर्षीणां प्रश्ने भीमोक्तिः	२११	२४	हयकथनप्रतिपदे अभोग्यमभ्युपेक्षणप्रायश्चित्त		
सप्तर्षीन् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	२११	२८	यवणायै युधिष्ठिरप्रश्नः	२१७	२८
देवरहस्ये विभावमोवाक्यं	२१२	४	घृतादिप्रतिपद्यन्महोपस्य प्रायश्चित्तकथने		
देवरहस्ये त्रियेऽप्यवाक्यं	२१२	८	भीमवाक्यं	२१८	१
देवरहस्येऽङ्गिरसोवाक्यं	२१२	११	मृतस्य ततोयदिने तद्वत्प्रत्ययादीनां प्राय		
देवरहस्ये गार्ग्यस्य वाक्यं	२१२	१२	श्चित्तकथनादि	२१८	१३
देवरहस्ये पोथ्यस्योपदेशवाक्यं	२१२	१८	दानादिना ब्रह्मलोकादिप्राप्तिवियये युधि		
देवादीन् प्रति जमदग्निवाक्यं	२१२	२२	ष्ठिरप्रश्नः	२१८	२४

प्रकरणं	छठे	पंक्तौ	प्रकरणं	छठे	पंक्तौ
दानफलेनावेयादीनां लोकप्राप्तिकथने भोज			मित्यादि पार्वतीवाक्यं	२२१	१७
वाक्यं ११८	२६		उमां प्रति महेश्वरवाक्ये भोजोक्तिः	२२२	२१
दानं कतिविधं तत् श्रोतुमिच्छामीत्यादि			पञ्चवक्त्रोत्पत्तिप्रकारकथने पार्वती प्रति		
युधिष्ठिरप्रश्नः ११८	२८		शिवस्य वाक्यं २२३	२४	
दाननिषिक्तकथने युधिष्ठिरं प्रति भोजवाक्यं	२२०	१	श्रीमत्सु वाहनेषु यत्सु लघुभः कथं वाहन		
भोजप्रश्नवाक्यं युधिष्ठिरवाक्यं २२०	१०		इत्युमायाः प्रश्नः २२४	२	
युधिष्ठिरं प्रति भोजवाक्ये वैशम्पाय			लघुमस्य वाहनत्वे कारणकथने महेश्वरवाक्यं	२२४	३
भोजोक्तिः २२०	१६		निवासान् संत्यज्य कथं श्मशाने रमसेदित्यादि		
भोजस्य श्रीकृष्णकथाकथनप्रतिष्ठा २२०	१७		पार्वतीवाक्यं २२४	६	
श्रीकृष्णस्य वादप्रवार्तिकप्रतकरणादौ			श्मशानजितिकारणकथने महेश्वरवाक्यं ...	२२४	८
भोजवाक्यं २२०	१८		शिवं प्रति धर्मं किं स्वव्यदित्यादि पार्वती		
मित्रस्यान्विताम् मुनीन् प्रति नारायणस्य			प्रश्नः २२४	१२	
वाक्यं २२१	२		मुनिगणकृतपार्वतीपूजायां नारदवाक्यं ...	२२४	१७
श्रीकृष्णं प्रति श्रयोषां वाक्यं २२१	५		धर्मस्य रूपकथनादौ महेश्वरवाक्यं ...	२२४	१८
श्रयोन् प्रति वासुदेवस्य वाक्यं २२१	८		चातुर्वर्ण्यस्य योऽधर्मात् श्रोतुमिच्छामीत्यु		
यद्यदाश्चैव मुनिरुदृष्ट वा तत्कथयन्तीत्यादि			मायाः प्रश्नः २२४	२१	
वासुदेवप्रश्नः २२१	१८		ब्राह्मणादीनां धर्मकथने महेश्वरवाक्यं	२२४	२३
इतिहासकथनायै नारदं प्रति मुनीनां वाक्यं	२२१	२७	चातुर्वर्ण्यस्य धर्मो विश्वरूप प्रकीर्तयेत्यु		
नारदस्य शिवपार्वतीसंवादकथनेतिहासकथने			मायाः प्रश्नः २२४	२७	
भोजवाक्यं २२२	१		ब्राह्मणेन चातुर्वर्ण्यधर्मकथने महेश्वरवाक्यं	२२४	२८
वासुदेवं प्रति शिवस्यतपस्यार्था कथने नारद			स्वर्वाधात्पण्यधर्मस्य श्रवणार्थमुमायाः प्रश्नः	२२५	२४
वाक्यं २२२	२		ब्राह्मणानां धर्मकथने महेश्वरवाक्यं ...	२२५	२५
रुद्रादेवतापदभेदायै देवतामुनिगणस्यै			शिवगंधर्षकथने महेश्वरवाक्यं २२६	८	
किमरादीनां तच्च स्थितिः २२२	१३		मोक्षधर्मकथने महेश्वरवाक्यं २२६	१२	
शिवसमीपे पार्वत्यागमनवर्णनादि २२२	२२		अविधर्मश्रवणार्थ महेश्वरं प्रत्युमायाः प्रश्नः	२२६	२४
शिवस्य तृतीययन्मोत्पत्तिप्रकारकथनादि	२२२	२७	उमां प्रति मुनिधर्मकथने महेश्वरवाक्यं	२२६	२८
महादेवं प्रत्युमायाः प्रश्नः २२२	११		महादिदेवेषु वपतां मुनीनां विधिं श्रोतु		
उमां प्रति महेश्वरस्य वाक्यं २२२	१४		मिश्रास्मीत्युमायाः प्रश्नः २२७	२१	
शिवं प्रति किम् ते वक्तां चत्वरिण्यदर्थम्			बालप्रत्युधर्मकथने महेश्वरवाक्यं ...	२२७	२४

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
सिद्धिवादेषु मुनीनां धर्मस्य श्रवणार्थमुपायाः		
प्रश्नः २२८	१०	
स्वच्छाचारिणां तापसानां धर्मकथने महादेव		
वाक्यं २२८	१२	
आत्मैवप्रशंसायां महादेववाक्यं ... २२८	१८	
आत्ममाभिरतादयः केन कर्मणा महाफलं		
प्राप्नुवन्तीत्याद्युपायाः प्रश्नः ... २२८	२४	
आत्ममरतादीनां धर्मकथने महादेवस्य वाक्यं २२८	२८	
अन्यनादिप्रतानां फलकथने महादेवस्य		
वाक्यं २२८	३६	
केन कर्मणा वैश्यागच्छतिशूद्रतामित्यादि		
पार्वतीप्रश्नः २२८	२१	
मातृणादीनां प्रतिलोमजननः कारणकथने		
महादेववाक्यं २२८	२६	
शूद्रादयश्च दायकथने महादेवस्य वाक्यं २२९	३०	
शूद्रकर्तव्यानां कर्मणां निरूपणे महादेव		
वाक्यं २२९	१०	
वृत्तिप्रकर्तव्यानां कर्मणां निरूपणे महादेव		
वाक्यं २२९	२६	
प्राज्ञाणस्य कर्मणां कथने महादेवस्य वाक्यं २२९	१२	
मृणां धर्मधर्मभेदाणां धर्ममुपायाः प्रश्नः २२९	२२	
पार्वतीं प्रति महादेवस्य धर्मापदेशवाक्यं २२९	२५	
यैव रूपेण वाचा वध्यते मुच्यते च तत्प्राप्तुम्		
मिच्छामोति पार्वतीप्रश्नः ... २२२	८	
सत्यवाक्येन स्वर्गप्रतिकथने महादेववाक्यं २२२	१०	
केन कर्मणा मनसा वध्यते तत्प्राप्तुमिच्छा		
मोति पार्वतीप्रश्नः २२२	१८	
मानवधर्मादिना स्वर्गादिकथने महादेवस्य		
वाक्यं २२२	२०	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
केन कर्मणा दोषमायुर्लभते केन वा लोणायु		
सर्वतोऽप्यदिपार्वतीप्रश्नः २३३	२	
मर्यादां कर्मफलभोगार्थं जन्मादिकथने		
महादेववाक्यं २३३	८	
किंसीलः स्वर्गं प्राप्नोतीत्यादि पार्वतीप्रश्नः २३३	२२	
स्वर्गजनकप्रोक्तानां लक्षणकथने महादेवस्य		
वाक्यं २३३	२६	
नरकप्रापकप्रोक्तानां लक्षणकथनादौ महा		
देवस्य वाक्यं २३४	१	
केन कर्मणा पुरुषः प्रज्ञावान् भवतीति पार्वती		
प्रश्नः २३५	४	
सर्वसर्गादिना प्रज्ञावान् भवतीत्यादि महा		
देववाक्यं २३५	८	
वाचयं निरवैद्यस्य कर्म किमित्यादि पार्वती		
प्रश्नः २३५	१५	
पार्वतीं प्रति महादेवस्योपदेशवाक्यं ... २३५	१६	
केन कर्मणा स्वल्पविज्ञानादयो भवन्तीत्यादि		
पार्वतीप्रश्नः २३५	१८	
पार्वतीं प्रति तदुत्तरकथने महादेवस्य वाक्यं २३५	२२	
पार्वतीं प्रति महादेववाक्ये नारदवाक्यं २३५	२०	
स्त्रीधर्मज्ञानार्थं पार्वतीं प्रति महादेवस्य		
प्रश्नः २३५	२८	
गङ्गादीनामामनकथने महादेवं प्रति		
पार्वतीवाक्यं २३६	८	
स्त्रीधर्मकथनार्थं गङ्गां प्रत्युपायावाक्यं २३६	१८	
उमां प्रति गङ्गायावाक्यं २३६	२२	
महादेवस्योपदेशमाया, स्त्रीधर्मकथने		
भोगोक्तिः २३६	२८	
महादेवस्य तल्लोकविषयनादौ भोगोक्तिः २३७	२५	

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वासुदेवस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामोति			भीष्मवाक्यं २४७		८
महादेवं प्रति मुनीनां वाक्यं ... २३७	२८		सवित्रीमन्त्रकथनार्थं व्यासकृतपराशर		
वासुदेवमाहात्म्यकथने महादेवस्य वाक्यं २२७	२८		प्रणामादि २४७	१४	
तत्र श्रीकृष्णस्य पूर्ववैश्वक्रमवर्णनादि ... २३८	२०		अज्ञेयपादहिर्मध्वद्वत्यायेकादशद्वयकथनं २४७	१६	
वासुदेवात् श्रीकृष्णस्य जन्मादि उत्तान			द्वादशादित्यकथने भीष्मवाक्यं २४७	१८	
कथनं २३८	१		कर्णवाशिष्ठां मृत्युप्रभृतीनां नामकथनादि २४७	२२	
श्रीकृष्णात् धनत्कुमारदीनामुत्पत्तिकथ			सविषयानामां यवकीतादीनां नामकथनादि २४८	३	
नादि २३८	२२		गोच्यादिदिगाश्रितानामष्टवीणां नामकथ		
वासुदेवमाहात्म्यकथने महादेववाक्यं .. २३८	१७		नादि २४८	७	
उमामहेश्वरसंवादेऽपसंहारे नारदवाक्यं २४०	४		धर्मप्रभृतीनामष्टवीणां नामोच्चारणस्य फल		
श्रीकृष्णं प्रति तपोवनिवासिनां मुनीनां			कथनं २४८	१५	
वाक्यं २४०	१३		कीर्त्तनीयशृंगप्रभृतीनां राश्यां नामकथनादि २४८	२१	
श्रीकृष्णं प्रणम्य मुनीनां गमनादौ युधिष्ठिरं			सवित्रीमन्त्रोच्चारणस्य फलश्रुतिकथनादि २४८	१	
प्रति भीष्मवाक्यं २४०	२१		सवित्रीमन्त्रमाहात्म्यकथनादि ... २४८	१८	
श्रीकृष्णमाहात्म्यकथने युधिष्ठिरं प्रति भीष्म			के पूज्याः के नमस्कार्यादित्यादि युधिष्ठिर		
वाक्यं २४०	२६		प्रश्न. २५०	१	
युधिष्ठिर प्रति भीष्मशेषपदशवाक्यं ... २४१	१		प्रथमतो ब्राह्मणानां पूज्यत्वकथनादौ भीष्म		
भीष्मवाक्येन धृतराष्ट्रदीनां विषये वैशम्पाय			वाक्यं २५०	२	
नोक्ति. २४१	५		तयो चेष्टां धर्मं नित्यमित्यादि ब्राह्मणसम्भव		
भीष्मं प्रति पुनर्युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्ति. २४१	११		कथनं २५०	६	
किमेकं दैवतं लोके इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न. २४१	१२		ब्राह्मणपूज्याः किं फलं दृष्ट्वा क्षौद्योति		
श्रीकृष्णस्य परमदैवतत्वकथनादौ भीष्म			युधिष्ठिरप्रश्न २५०	२५	
वाक्यं २४१	१४		ब्राह्मणपूजाफलकथने पवनार्जुनयोः संवाद		
विष्णुमहत्त्वनामकथने भीष्मवाक्यं ... २४१	२४		रूपेतिहासकथने भीष्मवाक्यं ... २५०	२६	
विष्णुमहत्त्वनामग्रवषादिफलकथने भीष्म			कार्तवीर्यार्जुनस्य दत्तात्रेयोपासनाकथ		
वाक्यं २४६	१२		नादि २५०	१	
वासुदेवमाहात्म्यकथने भीष्मवाक्यं ... २४६	२५		दत्तात्रेयं प्रति कार्तवीर्यार्जुनस्य वर		
किं जयं तद्रक्तमर्हतीत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न २४७	५		प्रार्थना २५१	१	
आषष्टौक्याविचोमन्त्रस्य माहात्म्यकथने			सदर्थमर्जुनं प्रत्याकामवाची २५१	७	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
आकाशवाणीं श्रुत्वाऋतं वाक्यं	२५१	८	अरदवाक्येन देवानां ब्राह्मणप्रशंसाकथनं	२५६	१२
कार्तवीर्याऋतं प्रति वायोर्वाक्यं	२५१	१०	जीवात्म्यं ब्राह्मणार्थमित्याद्यऋतवाक्यं	२५६	१५
वायुं प्रति कार्तवीर्याऋतं वाक्यं	२५१	२१	अऋतं प्रति ब्राह्मणान् पांसुयस्त्रेत्यादि वायु		
अऋतं प्रति ब्राह्मणानां गुणकथने वायुवाक्यं	२५१	२४	वाक्यं	२५६	१८
ब्राह्मणानां पूज्यत्वकथने वायुवाक्यं	२५२	१४	ब्राह्मणानां राजन्त्रित्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	२५६	२०
सत्यस्य तेजस्विताकथने वायुवाक्यं	२५२	२२	स्य ते केशवः सर्वं समाख्यास्यतीत्यादि		
वरुणदत्तां भार्यां श्रुत्वा नारदं प्रत्युत्थ			भीमवाक्यं	२५६	२२
वाक्यं	२५२	२६	भगवन्माहात्म्यकथने भीमवाक्यं	२५६	२६
नारदं प्रति वरुणस्य वाक्यं	२५२	४	ब्राह्मणपूजायाः फलं कथयेत्यादि श्रीकृष्णं		
वरुणवाक्यं श्रुत्वा तस्य प्रति नारदवाक्यं	२५२	५	प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः	२५८	२१
क्रुद्धस्रोतस्यस्त्राभिशापप्रदानादि	२५२	८	ब्राह्मणगुणकथने युधिष्ठिरं प्रति श्रीकृष्ण		
अगस्त्यसमाहात्म्यकथने वायुवाक्यं भीमोक्तिः	२५२	१८	वाक्यं	२५८	२२
तत्रागस्त्यं प्रति देवानां वाक्यं	२५२	२२	ब्राह्मणपूजायां किं फलमित्यादि श्रीकृष्णं		
अगस्त्यतेजसा दानवानां नामादि कथनं	२५२	२५	प्रति प्रद्युम्नप्रश्नः	२५८	२४
वशिष्ठस्य माहात्म्यकथनार्थं वायुवाक्यं			ब्राह्मणपूजाफलकथने प्रद्युम्नं प्रति श्रीकृष्ण		
भीमोक्तिः	२५४	२	व क्यं	२५८	२७
अविनाश्यात्म्यकथनार्थं वायुवाक्यं भीमोक्तिः	२५४	१५	आत्मरुन्ध्याः परिचर्याकथने श्रीकृष्ण		
अविं प्रति दानवपीडितानां सुराणां वाक्यं	२५४	१८	स्त्राग्देववाक्यं	२५८	४
देवान् प्रत्यचिवाक्यं	२५४	२१	श्रीकृष्णं प्रति प्रसन्नस्य दुर्वाससवाक्यं	२५८	२७
इन्द्रच्यवनयोः संवादकथनं	२५५	१	होषिणीं प्रति प्रसन्नस्य दुर्वाससवाक्यं	२६०	५
कार्तवीर्याऋतं प्रति च्यवनस्य माहात्म्यकथने			दुर्वाससः प्रसादेन श्रीकृष्णस्यैवैलाभ		
वायुवाक्यं	२५५	७	कथनादि	२६०	१२
ब्राह्मणानां माहात्म्यकथनार्थं वायुवाक्यं			दुर्वाससः प्रसादेन यदिज्ञानं प्राप्तं तत्केकय		
भीमोक्तिः	२५५	२१	येत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	२६०	२०
ब्राह्मणं प्रति देविनां वाक्यं	२५५	२४	शतद्रोहस्यत्वकथनादौ श्रीकृष्णवाक्यं	२६०	२२
देवान् प्रति ब्राह्मणेवाक्यं	२५५	२५	महादेवस्य माहात्म्यकथने वासुदेववाक्यं	२६१	२८
देवताब्राह्मणानामुक्तिप्रत्युत्तौ	२५५	२६	महादेवस्य रूपनामोर्विषयकथने वासुदेव		
वयं कपान् विज्यामहत्यादि ब्राह्मणानां			वाक्यं	२६२	५
वाक्यं	२५६	६	प्रथमोऽक्षय देवनामित्यादि महादेवमाहात्म्यकथ		

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
मादि २६२	२८	१	पुष्पजनकपञ्चतानां नामकथने भोगवाक्यं	२६७	१३
भोगं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः २६३	२९	६	देववंशादिकोत्तनस्य फलफयनादि ... २६७	१८	१८
युधिष्ठिरं प्रति भोगस्योपदेशवाक्यं ... २६३	३०	८	पूर्वदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां		
प्रत्यक्षलोकात्, सिद्धिरित्यादि युधिष्ठिर			नामकथनादि २६७	२०	२०
प्रश्न २६३	३१	१६	दक्षिणदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां		
युधिष्ठिरं प्रति भोगस्योपदेशवाक्यं ... २६३	३२	१७	नामकथनादि २६७	२२	२२
पुनरेव हि मे बुद्धिः संशये परिमुञ्चते इत्यादि			पश्चिमदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां नाम		
युधिष्ठिरप्रश्न २६३	३३	२३	कथनादि २६७	२४	२४
युधिष्ठिरावपदेशार्थं भोगवाक्यं ... २६३	३४	२४	उत्तरदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां नाम		
धर्मनिन्दकधर्मोपवेकयोगतिष्ठानार्थं युधि			कथनादि २६७	२६	२६
ष्ठिरप्रश्नः २६४	३५	३	कोत्तनीयानां राश्यां नामकथनादि ... २६८	१	१
अधार्मिकधार्मिकयोगं त्रिकथने भोगवाक्यं २६४	३६	४	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयवाक्यं ... २६८	१७	१७
सन्तोषस्तस्य कौटुम्बास्तकथयेति युधिष्ठिर			भोगं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ... २६८	२०	२०
प्रश्नः २६४	३७	८	युधिष्ठिरं प्रति भोगस्यानुशासनाक्यं ... २६८	२५	२५
अमतां सतां च स्वर्णकथने भोगवाक्यं ... २६४	३८	१०	सपरिवारस्य युधिष्ठिरस्य हस्तिनापुरगम		
तत्र मिष्टाचारप्रकारकथने भोगवाक्यं ... २६४	३९	११	मादि २६८	१	१
नाभागधेयः प्र प्रीतिं धनं सुखलवानपीत्यादि			अनृणासनपद्मान्तर्गतलगां रौरुष्य इत्यन्तरिक्ष २६८	६	६
युधिष्ठिरमिज्ञाया २६५	४०	१२	युधिष्ठिरकृतनारोपान्मुनादेः वैशम्पाय		
इहमात्रं समारम्भं न यदि मासादयेद्भुज			नोक्तिः २६८	७	७
मित्यादि भोगोपदेशवाक्यं ... २६५	४१	२२	भोगसंस्कारार्थं युधिष्ठिरस्य निर्वाणदि २६८	१३	१३
युधिष्ठिरं प्रति भोगोपदेशवाक्यं ... २६५	४२	२८	अतन्मगत् भोगं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ... २६८	२४	२४
भोगं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः २६६	४३	१४	भोगस्य भारतादिदशमे वैशम्पायनोक्तिः २७०	२	२
किं येन पुत्रपुत्रेभ्योऽपि युधिष्ठिरप्रश्ने २६६	४४	१५	युधिष्ठिरं प्रति भोगस्य वाक्यं २७०	४	४
युधिष्ठिरं प्रति भोगस्य देववंशकथनमाशङ्क्य			धनराजं प्रति भोगोपदेशवाक्यं ... २७०	८	८
कथनं २६६	४५	१७	श्रीकण्ठं प्रति भोगस्य वैशम्पायनोक्तिः २७०	१४	१४
देववंशकथने भोगवाक्यं २६६	४६	२१	वासुदेवं प्रति भोगस्य वाक्यं २७०	१५	१५
अतद्रूपमनुनां मदीनां नामकथने भोग			भोगं प्रति वसुनोकप्राप्त्यर्थं वासुदेववाक्यं २७०	२५	२५
वाक्यं २६७	४७	२	पाण्डवादीन् प्रति भोगवाक्ये वैशम्पाय		
प्रयागादिनोर्थकथने भोगवाक्यं ... २६७	४८	६	नोक्तिः २७०	२७	२७

प्रकरण	उच्छे	पंक्ती	प्रकरण	उच्छे	पंक्ती
योगेन भोग्यस्य प्राणधारणादौ वैश्वस्याय			कार्त्तममराजोपाख्यानकथने व्यासवाक्य	२७५	१४
नोक्ति. २७१	२		महत्तस्य कथां कथयेति युधिष्ठिरप्रश्नः ... २७५	२६	१६
भोग्यस्य स्वगरीहणादि २७१	८		महत्तोपाख्यानकथनार्थं भन्वादिर्विश्वप्रणमरा		
भोग्यस्योदकक्रियाकरणार्थं युधिष्ठिरादीनां			कथनं २७५	१७	
गमनादि २७१	२३		कार्त्तमस्य राशो वृत्तान्तकथनादि ... २७५	२८	
कौरवान् प्रति शोकविज्ञप्ताय गङ्गायावाक्यं २७१	२४		तत्पुत्रस्य महत्तस्योपाख्यानकथनादि ... २७६	८	
शोचन्ती गङ्गा प्रति शोकपत्राक्यं ... २७२	२		महत्तस्यस्य विशेषवर्णनार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः २७६	१५	
शोकपत्रावेषेन गङ्गायाः शोकाभाषादौ			महत्तस्य विशेषवर्णने व्यासवाक्यं ... २७६	१७	
वैश्वस्याय नोक्ति. २७२	८		महत्तस्य कथं दृष्ट्वा दृष्टस्यति प्रति प्रकृत्य		
अनुशासनपर्वसमाप्तिः २७२	१०		वैश्ववाक्यं २७७	१	
श्रममेधिकपर्वारम्भः २७३			प्रकृतं प्रति तत्प्रशंसाकृत्यं दृष्टस्यतिवाक्यं ... २७७	६	
धृतराष्ट्रादीनां शोककथने वैश्वस्यायनवाक्यं २७३	२		दृष्टस्यतिवाक्यं श्रुत्वा प्रकृत्यस्य वैश्वस्याय		
शोचन्तं युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य परिताप			नोक्तिः २७७	१२	
वाक्यं २७३	७		दृष्टस्यतिमहत्तयोः संवादरूपेतिहासकथने		
विदुरोक्तकथनेन धृतराष्ट्रस्य परितापवाक्यं २७३	१२		व्यासवाक्यं २७७	१४	
युधिष्ठिरं प्रति शोकपत्रावेषे वैश्वस्याय			दृष्टस्यतिमहत्तयोदक्तिप्रत्युक्ती ... २७७	१८	
नोक्ति. २७३	२२		अभत्यै याजयित्वा कथं मत्यै याजयिष्येदित्यादि		
शोचन्तं युधिष्ठिरं प्रति शोकपत्रावेषे			दृष्टस्यतिवाक्यं २७७	२६	
वाक्यं २७४	१		प्रत्याख्यातं महत्तं प्रति नारदवाक्यं ... २७७	२३	
श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरस्य सन्तापवाक्यं २७४	८		नारदं प्रति महत्तस्य वाक्यं ... २७७	२८	
शोचन्तं युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्यं ... २७४	१३		महत्तं प्रति नारदवाक्ये व्यासोक्तिः ... २७७	३०	
युधिष्ठिरं तत्र प्रश्नाः ॥ मत्स्यकृत्यादिव्यास			नारदमहत्तयोदक्तिप्रत्युक्ती ... २७८	१	
वाक्यं २७४	२२		सम्बन्तानयनार्थं महत्तस्य वाराणस्यां गमनादौ		
पापमोक्षकर्षकपुत्रेण व्यासस्योपदेशवाक्यं २७४	२५		व्यासवाक्यं २७८	१६	
व्यासं प्रति युधिष्ठिरस्याभिप्रायकथनं ... २७५	२		कथमस्य तथा ज्ञातइत्यादि सम्बन्तवाक्यं २७८	१८	
हिमालयस्थितद्रविषानयनार्थं व्यासोपदेश			सम्बन्तं प्रति महत्तस्य वाक्यं ... २७८	२१	
वाक्यं २७५	११		सम्बन्तमहत्तयोरुक्तिप्रत्युक्ती ... २७८	२२	
कथं यज्ञे महत्तस्येत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः २७५	१३		महत्तवाक्यं श्रुत्वा सम्बन्तस्य हर्षादौ		
			व्यासोक्तिः २७८	२४	

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
सम्पत्तिं प्रतिमहत्तस्य वाक्यं १७८	१	८	महत्तस्यसंनयोः संवादकथनं १८३	१८३	८
महत्तं प्रति सम्पत्तस्य वाक्यं १७८	७	२५	महत्तयश्च शक्रस्यागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः १८३	२५	२५
यावत्तपित् सहस्रांशुरित्यादि महत्तस्य वाक्यं १७८	१०	२८	महत्तं प्रति संवत्सस्य वाक्यं १८३	२८	२८
महत्तं प्रति सम्पत्तस्य वाक्यं १७८	१२	३०	शिवेन मां पश्येत्यादि महत्तवाक्यं १८३	३०	३०
महादेवस्य तपस्ययाकथनादौ सम्पत्तवाक्यं १७८	१७	३१	आनामि ते गुह्यमेनमित्यादि महत्तं प्रति शक्रवाक्यं १८४	३१	३१
महादेवस्यकथनादौ सम्पत्तवाक्यं १७८	१८	३२	यज्ञाधिष्ठानार्थं शक्रं प्रति महत्तस्य वाक्यं १८४	३२	३२
कश्चित् सुखं क्षपिषीत्यादि दृष्टस्यांतं प्रति शक्रस्य वाक्यं १८०	१७	३५	देवान् प्रति वषाकरणाथं शक्रवाक्ये व्यासोक्तिः १८४	३५	३५
शक्रं प्रति दृष्टस्यतिवाक्यं १८०	१८	३७	महत्तं प्रति प्रीतस्य शक्रस्य वाक्यं १८४	३७	३७
शक्रदृष्टस्ययोः संवादकथनं १८१	१	३८	महत्तस्य यज्ञविधिकथनादि १८४	३८	३८
इन्द्रं प्रशंसिवाक्यं १८१	१२	३९	व्यासवाक्येन युधिष्ठिरस्य स्पर्धादौ वैशम्पायनोक्तिः १८४	३९	३९
ततः प्रायाहुर्मकतुरित्यादि व्यासवाक्यं १८१	१४	४१	युधिष्ठिरं प्रति वासुदेववाक्ये वैशम्पायनोक्तिः १८४	४१	४१
अग्निं क्षपिणं दृष्ट्वा व्यासं प्रति महत्तस्य वाक्यं १८१	१६	४३	युधिष्ठिरोपदेशार्थं वासुदेववाक्यं १८४	४३	४३
अग्निमहत्तयोर्हस्तिप्रत्युक्ती १८१	१७	४४	इन्द्रश्चयोः संवादरूपेतिहासकथने वासुदेववाक्यं १८४	४४	४४
अग्निं प्रति सम्पत्तस्य वाक्यं १८१	१८	४५	शक्रदृष्टयोर्गुह्यवर्णनं १८५	४५	४५
न ते वाचोराचयते महत्तदत्ताद्यग्निं प्रति शक्रवाक्यं १८२	२	४६	दिविधो जायते व्याधिरित्यादि वासुदेवस्योपदेशवाक्यं १८५	४६	४६
अग्निं प्रति पुनर्गमनाथं शक्रवाक्यं १८२	५	४७	युधिष्ठिरोपात्मनश्च वासुदेववाक्यं १८५	४७	४७
गन्धर्व्यराट् पालयमित्याद्यग्निवाक्यं १८२	७	४८	न वाचं द्रव्यमसुखं विद्धि भवतीति वासुदेवस्योपदेशवाक्यं १८६	४८	४८
अग्निदत्तयोर्हस्तिप्रत्युक्ती १८२	१०	४९	वासुदेवश्चतयुधिष्ठिरसमायासे वैशम्पायनवाक्यं १८६	४९	४९
इन्द्रो प्रत्यग्रेवपदेशवाक्यं १८२	१३	५०	युधिष्ठिरस्य शोकादिपरित्यागादौ वैशम्पायनवाक्यं १८७	५०	५०
स्वमेतद्गृह्यत्वं गरीयस्यत्यादि शक्रवाक्यं १८२	१६	५१	युधिष्ठिरकुपदित्यनारदादीनामन्तर्धानं १८७	५१	५१
महत्तं प्रति शक्रप्रहितस्य धृतराष्ट्रनाम्नो गन्धर्व्यस्य वाक्यं १८२	१७	५२	अ. म. शौर्द्धदेहिकाथं युधिष्ठिरस्य दानादि	५२	५२
महत्तगन्धर्व्ययोर्हस्तिप्रत्युक्ती १८३	२	५३			
सम्पत्तिं प्रति महत्तस्य कार्यनिवेदने व्यासवाक्यं १८३	७	५४			

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
कथनं २८७	१२		प्रश्नः २८०	१६	
पाण्डवे विजिते वासुदेवधनञ्जयौ किंचकतु			वासुदेवं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं ... २८०	१८	
रिति जनमेजयप्रश्नः २८७	१८		आयुःकोत्तिकराणोद्देत्यादि काश्यपे		
पाण्डवे विजिते वासुदेवाञ्जुनयोः कार्यकथने			मतिं विदुष्योपदेशः २८०	२०	
वैशम्पायनोक्तिः २८७	१८		जीवस्य गर्भवासादितृप्तान्तकथने विदुष्य		
अञ्जुनं प्रति वासुदेववाक्यं २८७	२८		वाक्यं २८०	२३	
दारुवतो गमनार्थमञ्जुनं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	२८८		शुभाशुभकर्माभोगादिकथने ब्राह्मणस्य		
आन्धमेधिकपर्वान्तर्गतान्धमेधिकपर्वसमाप्तिः	२८८	२३	वाक्यं २८१	२८	
			दानं त्रयं ब्रह्मचर्यमित्यादि ब्राह्मणस्योपदेश		
आन्धमेधिकपर्वान्तर्गतानुगीतपञ्चारम्भः	२८८	२३	वाक्यं २८२	१३	
सभायां केशवाञ्जुनयोः का कथा समभवदि			आत्मदर्शनेन सांसारिकदुःखनिवृत्तिकथ		
त्यादिजनमेजयप्रश्नः २८८	२६		नादि २८२	२८	
कृष्णाञ्जुनयोः समादर्शनादौ वैशम्पायनोक्तिः	२८८	२७	संसारोत्तरयोपायकथने ब्राह्मणस्य वाक्यं	२८३	५
श्रीकृष्णं प्रत्यञ्जुनवाक्यं २८८	१		योगशास्त्रोद्देशं ब्राह्मणस्य वाक्यं ... २८३	१६	
वासुदेवकृताञ्जुनाक्षिप्त्वा नादौ वैशम्पाय			योगाचारप्रकारकथने ब्राह्मणस्य वाक्यं	२८४	७
नोक्तिः २८८	४		भुक्तं भुक्तिमदं कौटिल्यकथने विपश्यते इत्यादि		
आवितस्वं मया गुह्यमित्यादि वासुदेव			ब्राह्मणं प्रति प्रश्नः २८४	२३	
वाक्यं २८८	५		श्रीकृष्णं प्रति ब्राह्मणस्योत्तरवाक्यकथनादि	२८४	२०
ब्रह्मलोकात् कक्षचिद्ब्राह्मणस्यागमनादि			अञ्जुनं प्रति वासुदेवस्य ब्राह्मणोक्तमोक्षधर्मं		
कथनं २८८	११		कथनादि २८४	२८	
श्रीकृष्णं प्रति ब्राह्मणस्य मोक्षधर्मकथनं	२८८	१२	हृत्पत्न्याः संवादरूपेतिहासकथने वासुदेव		
काश्यपकृतविदुषेवादि कथने ब्राह्मणस्य			वाक्यं २८५	१३	
वाक्यं २८८	२१		ब्राह्मणं प्रति मोक्षार्थिन्या ब्राह्मण्यावाक्यं	२८५	१४
काश्यपं प्रति विदुष्य वाक्यं २८८	२६		ब्राह्मणीं प्रति ब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं	२८५	१७
मोक्षार्थं ते मया श्रुतं इत्यादि काश्यपं प्रति			शारीरतत्त्वोपदेशे ब्राह्मणीं प्रति ब्राह्मणस्य		
विदुष्य वाक्यं २८०	१०		वाक्यं २८६	१	
कश्यपकृतविदुष्यापदपक्षणादौ वासुदेव			दशहोदथां विधानरूपेतिहासकथने ब्राह्मणस्य		
वाक्यं २८०	१५		वाक्यं २८६	१३	
विदुषं प्रति कथं शरीरं च्यवते इत्यादि काश्यप			कक्षात् वागभवत् पूर्वमित्यादि ब्राह्मणी		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता
प्रश्न. २८६	२३		प्राणं प्रत्यपानस्य वाक्यं २८८	२५	
मानवादीनां गतिकयने ब्राह्मणस्य वाक्यं २८६	२४		अपानं प्रति व्यानादानयोर्वाक्ये ब्राह्मणोक्तिः २८८	२७	
स्वावरजङ्गमश्चैत्यादिब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं २८६	२८		व्यानं प्रति प्राणादीनां वाक्ये ब्राह्मणोक्तिः २८८	३०	
अनृतपत्रेषु वाक्येषु सरस्वती किं व्याजहारिति			विषदमानान् प्राणादीन् प्रति ब्रह्मणोवाक्ये		
ब्राह्मणोपमः २८७	७		ब्राह्मणोक्तिः २८८	८	
प्राणेन या सम्भवते इत्यादि ब्राह्मणस्योपदेश			नारददेवमतयोः संवादरूपेतिहासकयने		
वाक्यं २८७	८		ब्राह्मणोक्तिः २८८	१३	
'प्राणदिशस्योद्गता विधानकयने ब्राह्मणस्य'			प्राणादीनां कः पूर्वं प्रवर्त्तते इति देवमत		
वाक्यं २८७	१२		प्रश्नः २८८	१४	
सूक्ष्मवक्राग्रे सप्तस्य कथं नान्योन्यदर्शिन			येनायं सृज्यते जन्तुरित्यादि नारदवाक्यं २८८	१५	
इत्यादि ब्राह्मणोपमः २८७	१५		केनायं सृज्यते जन्तुरित्यादि देवमतस्य		
गुणज्ञानमविज्ञानमित्यादि ब्राह्मणस्योप			प्रश्नः २८८	१६	
देशवाक्यं २८७	१६		सहस्रपात्रायते चर्षदइत्यादि नारदस्योपदेश		
इन्द्रियाणां मनसस्य संवादरूपेतिहासकयने			वाक्यं २८८	१७	
ब्राह्मणस्य वाक्यं २८७	१४		करणादीनां चतुर्णां होतृणां विधानकयने		
तत्रेन्द्रियान् प्रति मनसोवाक्यं २८७	२५		ब्राह्मणस्य वाक्यं ३००	१	
मानसं प्रतीन्द्रियाणां वाक्यं २८७	२८		एकः प्राज्ञा न द्वितीयोऽस्तीत्यादि ब्राह्मण		
प्राणादीनां पञ्चहोतृणां विधानकयने			स्योपदेशवाक्यं ३००	२०	
ब्राह्मणस्य वाक्यं २८८	१२		पञ्चगदेवर्षिप्रभृतीनां संवादरूपेतिहासकयने		
पञ्चहोतृणां परमात्मज्ञानार्थे ब्राह्मणी			ब्राह्मणवाक्यं ३००	२६	
प्रश्नः २८८	१७		ब्राह्मणो प्रति ब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं ३०१	१०	
प्राणेन मन्त्रतोवापुरित्यादि ब्राह्मणस्योप			क तदनमित्यादि ब्राह्मणोपमः ३०१	१२	
देशवाक्यं २८८	१९		नैतदस्ति इत्यमुमावदइत्यादि ब्राह्मणस्योप		
यो मो व्योमहास्येति ब्राह्मणं प्रति प्राणा			देशवाक्यं ३०१	१३	
दीनां वाक्यं २८८	१७		गन्धान्नजिघामोत्यादि ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०२	६	
प्राणान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं २८८	१८		अध्वर्युर्यति संवादरूपेतिहासकयने ब्राह्मणस्य		
मयि प्रसीने प्रसव्यं प्रजन्तोत्यादि प्राणस्य			वाक्यं ३०२	१४	
वाक्यं २८८	२०		नायं कामो विनश्यतीत्यादि यतिं प्रत्यध्वर्यो		
प्रापं प्रति समानोदानयोर्वाक्ये ब्राह्मणोक्तिः २८८	२२		वाक्यं ३०२	१६	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
प्राणैर्विभागं क्षागस्थेत्यादि श्रध्वयं प्रति यते			श्रलक्षं प्रति जिज्ञायावाक्यं ...	३०४	१५
ध्वाकं ३०२	१८		श्रलक्षं गिन्द्रिययोः शक्तिप्रत्युक्ती ...	३०४	१७
भूमेर्गन्धगुणान् भुल्ले इत्याद्यध्वयवाक्यं	३०२	२७	श्रलक्षं भोचन्द्रिययोः शक्तिप्रत्युक्ती ...	३०४	२०
श्रवरश्च श्ररश्चैव दैधीभावोयमात्मन इति			श्रलक्षं चक्षुरिन्द्रिययोः शक्तिप्रत्युक्ती ...	३०४	२३
यत्तन्वाक्यं ३०२	३०		श्रलक्षं नुद्धीन्द्रिययोः शक्तिप्रत्युक्ती ...	३०४	२६
सङ्क्षरेवेह संवाचः कार्थं इत्याद्यध्वयवाक्यं	३०३	३	इन्द्रियजयार्थमलक्षं तपःकरणदौ		
यत्तत्पदश्रेणोऽध्वयं मोक्षनामो ब्राह्मणवाक्यं	३०३	६	ब्राह्मणशक्तिः ३०४	२८	
कार्तवीर्यसमुद्रयोः संवादरूपेति हासकथने			चयो वै रिपवोलोके नवधामुणतः स्मृताः		
ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०३	८		इत्यादि ब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं ...	३०५	८
कार्तवीर्यार्जुनं प्रति भीतस्य समुद्रस्य			ब्राह्मणजनकयोः संवादरूपेति हासकथने		
वाक्यं ३०३	१२		ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०५	२५	
मत्स्यो यदि कस्यिदं तत्कथयेति समुद्रं			विवधे मे न वक्ष्यमिति ब्राह्मणं प्रति जनकस्य		
प्रति कार्तवीर्यार्जुनस्य वाक्यं ... ३०३	१४		वाक्यं ३०५	२६	
जामदग्न्यज्ञवातित्यं कर्तुमर्हतीति समुद्र			आचक्ष्व विषयं राज्ञित्यादि जनकं प्रति		
वाक्यं ३०३	१५		ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०५	२७	
समुद्रवाक्येन क्रुद्धार्जुनस्य रामाग्रम			ब्राह्मणं प्रति जनकराजस्य वाक्यं ...	३०६	३
गमनादि ३०३	१६		ब्रूहि को गतिनास्याय समर्चं वर्जितं तपेति		
रामहतकार्तवीर्यार्जुनयाजच्छेदनादि	३०३	१८	जनकं प्रति ब्राह्मणस्य प्रश्नः ...	३०६	८
राममयात्त्वस्त्रियाणां वृषलताप्राप्त्यादि	३०३	२२	ब्राह्मणं प्रति जनकस्योपदेशवाक्यं ...	३०६	१०
पुद्गलान्निवृत्त्यर्थं परशुरामं प्रत्याकाशवाणी	३०३	२७	नाहं तथा भूयः शरामीत्यादि ब्राह्मणीं प्रति		
पुद्गलान्निवृत्त्यर्थं रामं प्रति पिह्णं वाक्यं	३०४	१	ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०६	२३	
रामं प्रति पुरातनेति हासकथने पिह्णं			येनात्माविषयकमतिर्भवति तदुपायं कथये		
वाक्यं ३०४	२		इत्यादि ब्राह्मणोवाक्यं ३०७	५	
मनसो मे सत् ज्ञातमित्यलक्षं चिन्ता			ज्ञानाग्रेः साधनकल्पने ब्राह्मणस्य वाक्यं ...	३०७	७
कथनं ३०४	७		ब्राह्मणो ब्राह्मणयोरामात्मतत्त्वविषये शक्ति		
श्रलक्षं प्रति मनसो वाक्यं ३०४	८		प्रत्युक्ती ३०७	८	
घातं प्रति शरान् मोक्षामीत्यलक्षं चिन्ता	३०४	११	तस्या ब्राह्मण्या गतिः चेन्नग्रे प्रवर्तत इत्य		
श्रलक्षं प्रति घातस्य वाक्यं ३०४	१२		कर्तुं प्रति श्रीलक्ष्मणवाक्यं ३०७	१३	
जिह्वां प्रति शरान् मोक्षामीत्यलक्षं वाक्यं	३०४	१४	कुचस्य ब्राह्मणोऽप्यर्जुनप्रश्नः ३०७	१५	

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
मनो मे ब्राह्मणं विहीत्यादि श्रौतृष्णवाक्यं	१०७	१६	व्याति.पु विगुणानां स्थितिकथनादि ...	११९	८
ब्रह्म यत् परमं श्रेयं तद्वास्यातुमर्हतीत्याद्य			स्यावरादावपि चिगुणानां स्थितिकथनादि	११२	१३
अज्ञप्रश्न	१०७	१८	चपोन् प्रति ब्रह्म श्चात्मतत्त्वोपदेशवाक्यं	११९	२४
गुरुश्रियमंवादरूपेतिहासकथने श्रौतृष्ण			यउत्पन्नोमहान् पूर्वमहद्धारः स उच्यते		
वाक्यं	१०७	१८	इति ब्रह्मणोवाक्यं	११३	८
कुतश्चाहं कुतश्च स्वमित्यादि श्रियस्य प्रश्नः	१०७	२४	अहद्धारारम्भमाभूतानां श्रिययादीनां दृष्टि		
श्रियं प्रति गुरोस्तत्त्ववाक्ये वासुदेवोक्ति	१०७	२०	कथनादि	११३	१५
श्रियं प्रति गुरोरात्मतत्त्वोपदेशवाक्यं	१०८	३	शब्दस्य भादीनां दृष्टिप्रकाररूप्यनादि ...	११३	२०
प्रजापतिभरद्वाजादीनां ब्रह्मण. समीप			आकाशं प्रथमं भूतमित्यादि ब्रह्मण उपदेश		
गमनादौ गुरुवाक्यं	१०८	१४	वाक्यं	११४	२
कथं कर्म क्रियायाः बाधु इत्यादि ब्राह्मणं			तथाधिभूतानां तदधिष्ठातृणां देवानाञ्च		
प्रति मुनीनां प्रश्न.	१०८	१८	नामादिकथनं	११४	५
शय्याकूतानि जातानीत्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	१०८	२१	भूतानां स्थानजन्मादिकथनं	११४	१६
तदव्यक्तमनुश्रितमित्यादि ब्रह्मणश्चात्मतत्त्वोप			आकाशादिभूतकथने ब्रह्मणोवाक्यं ...	११४	२५
देशः	१०८	१९	मनुष्यादीनां स्वामिनो निरूपणादौ ब्रह्मणो		
तत्र गुणानां सत्तादीनां परस्परशय्यकथ			वाक्यं	११५	२४
नादि	१०८	१५	नियतधर्मस्य स्ववर्णकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११५	१३
तमोगुणकार्यसंभेदादिकथनं	१०८	२३	श्रिययादीनां गुणस्य तद्व्यावृत्तस्य च निरूप		
तामसदृशपरिवादकथादिकथनं ...	१०८	२७	पणे ब्रह्मणउक्ति	११६	२२
तामसमनुष्यकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११०	२१	यदादिमध्यपर्वानां नामलक्षणसंयुक्तस्य धर्म		
पापकर्षिणां धार्मिककथने ब्रह्मणोवाक्यं	११०	४	वक्ष्यामि ति ब्रह्मणउक्ति	११७	७
रजोगुणस्य विशेषकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११०	२०	ब्राह्मणान् प्रति ब्रह्मणउपदेशवाक्यं ...	११७	३०
तत्र रजोगुणकार्याणां संघातरूपाया			ब्राह्मणान् प्रति धर्मोपदेश ब्रह्मणो वाक्यं	११८	२६
सादीनां कथनं	११०	२१	तत्र ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं	११८	१७
सत्त्वगुणस्य विशेषकथने ब्रह्मणोवाक्यं	१११	१३	वानप्रस्थधर्मकथनादौ ब्रह्मणोवाक्यं	११८	८
तत्र सत्त्वगुणकार्याणामानन्दश्रीत्युद्रेकादीनां			मोक्षार्थिनामुत्तमवृत्तिकथनादि ...	११८	१४
कथनं	१११	११	संन्यासं तपइत्याहुरित्यादि ब्रह्मणउपदेश		
नैव प्रक्या गुणान् वक्तुमित्यादि ब्रह्मणो			वाक्यं	१२०	२५
वाक्यं	१११	२७	केचित् ब्रह्मसंघं वृत्तमित्यादि ब्रह्मणो ब्रह्म		

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
निरूपणवाक्यं ३२१	१४		प्रत्यञ्जनवाक्यं ३२६	१६	
ब्रह्माणं प्रति ब्राह्मणानां पुनः प्रश्ने गुरु			अर्चनमृद्धे श्रीरूपस्य वासादि ... ३२७	१५	
वाक्यं ३२१	२७		रूपवाङ्मनौ प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ... ३२७	२१	
ब्रह्माणं प्रति श्वधोणां प्रश्न ३२१	२८		दारकागमनार्थं युधिष्ठिरं प्रत्यञ्जनं वाक्यं ३२७	२३	
श्वधोन् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ३२२	१८		श्रीरूपं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ... ३२७	२५	
श्वमेवायसंयुक्त, पुत्रपुत्रादित्यादि ब्रह्मण			श्रीरूपस्य दारकागमनादिकथनं ... ३२८	८	
उपदेशवाक्यं ३२३	१		तथा प्रयान्तं वार्ष्णेयमित्यादि वैशम्पायन		
प्रकृत्यादीनां गुणकार्यकथने ब्रह्मणोवाक्यं ३२३	२०		वाक्यं ३२८	१६	
गन्धस्य गुणविशेषकथने ब्रह्मणो वाक्यं ३२३	२०		पथि श्रीरूपस्योत्तममुनिदेशनादि ... ३२८	२२	
पञ्चिधरसकथनादि ३२४	३		श्रीरूपं प्रत्युत्तमस्य जिज्ञासा ... ३२८	२५	
रूपस्य प्रकृतादिप्रकारकथने ब्रह्मणो वाक्यं ३२४	५		उत्तमस्य श्रीमया पृथ्व्यमित्याद्युतङ्गं प्रति श्रीरूप		
वायोर्गुणविशेषकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... ३२४	७		वाक्यं ३२८	२०	
आकाशगुणस्य शब्दस्य गुणकथनादि ... ३२४	१०		श्रीरूपं प्रति सकोपस्योत्तमस्य वाक्यं ... ३२८	६	
मनसः कार्यकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... ३२४	१०		उत्तमं प्रति वासुदेववाक्यं ... ३२८	८	
श्वं धौ वेत्ति विद्वान् वै द्रव्यादि ब्रह्मणउप			ब्रूहि केशव तत्त्वेनेत्याद्युत्तमस्य प्रश्न ... ३२८	१४	
देशवाक्यं ३२४	२२		उत्तमं प्रति श्रीरूपस्य तत्त्वोपदेशः ... ३२८	१५	
तपः प्रशंसाकथनादिना ब्रह्मणउपदेशवाक्यं ३२५	१		जानामि जगतः कर्तारं त्वमित्याद्युत्तम		
तत्र चित्तं चित्तादुपागम्येत्यादि ब्रह्मणो			प्रश्नः ३३०	८	
वाक्यं ३२५	१४		उत्तमस्य विश्वरूपदर्शने वैशम्पायनोक्ति ३३०	११	
श्रित्यं प्रति मुरोब्धोवाक्यं ३२५	२८		विश्वरूपं दृष्ट्वा भोतन्मोतन्मस्य वाक्यं ... ३३०	१५	
अर्चनं प्रति वासुदेववाक्यं ३२६	१		श्रीरूपोत्तमस्योत्तमप्रत्युत्तमो वैशम्पायनवाक्यं ३३०	१८	
कौडिना ब्रह्मणः कथं शिवाइत्याद्यर्चनप्रश्न ३२६	३		श्रीरूपं प्रत्युत्तमस्य वरप्रार्थना ... ३३०	२१	
अर्चं गुरुर्वासावाइत्यादि वासुदेवस्योप			तोयकांक्षिणउत्तमस्य भगवन्निन्तादि ... ३३०	२३	
देशवाक्यं ३२६	४		भगवन्तं प्रत्युत्तमस्य वाक्यं ३३१	२	
इतिनापुरगमनां श्रीरूपं प्रत्यञ्जनवाक्यं			उत्तमं प्रति श्रीभगवद्वाक्यं ३३१	४	
वैशम्पायनोक्तिः ३२६	८		वैशम्पायनं प्रति जनमश्वप्रश्नः ३३१	१८	
इतिनापुरगमनोद्योगकथने वैशम्पायन			उत्तमस्य तपःकृपादी वैशम्पायनोक्ति ३३१	१८	
वाक्यं ३२६	१२		उत्तमं प्रति गौतमस्य वाक्यं ३३२	१	
तत्प्रपादाश्रय्य प्राप्तइत्यादि रथार्थं श्रीरूपं			भद्रकृतेन मनसा गच्छेत् नावमुद्धेत्यादि गौतमं		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
प्रत्युतद्वस्य वाक्यं २३२	२	१	ब्राह्मणरूपेणोक्तं प्रति श्रक्तवाक्यं वैशम्पाय		
मृद्वगमनार्थमुतङ्गं प्रति गौतमस्योभ्यनुज्ञा २३२	६	६	नोक्तिः २३४	२६	२६
गुर्व्ययं कं प्रयच्छामीत्याद्युतद्ववाक्यं ... २३२	८	८	ब्राह्मणं प्रत्युतद्वस्य वाक्यं २३४	२८	२८
उतद्वस्य गौतमस्य कन्याप्रदानादि ... २३२	८	८	उतद्वस्य नागलोकगमनादौ वैशम्पायनवाक्यं २३४	२८	२८
गुर्व्ययं कं प्रयच्छामीत्यादि गुरुपत्नी प्रत्युतद्वस्य			नागलोकगमनमुतङ्गं प्रति गुरुमस्य वाक्यं २३५	६	६
वाक्यं २३२	१३	१३	कथं भवन्तं जानीयामित्याद्युतद्वस्य वाक्यं २३५	८	८
उतद्वं प्रत्याहत्यायावाक्यं २३२	१५	१५	गुरोर्गुरुं मां जानीषीत्याद्यस्य वाक्यं ... २३५	१०	१०
गुर्व्ययं दानार्थं गुरुपत्नी प्रति पुनरुतद्ववाक्ये			नागलोकात् कुण्डलप्राप्तिप्रकारकयनादि २३५	१३	१३
वैशम्पायनोक्तिः २३२	१६	१६	उतद्वं प्रति नागलोकानां प्रणामादि ... २३५	१८	१८
सौदासपत्नीविधत्ते मणिकुण्डले समानयेति			उतद्वस्य गुरुपत्न्यै कुण्डलप्रदानादि ... २३५	२४	२४
गुरुपत्नीवाक्यं २३२	१७	१७	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्न. ... २३५	२७	२७
उतद्वं गते गौतमाहन्वयोहक्तिप्रत्युक्तो ... २३२	२०	२०	श्रीकृष्णस्य क्षारकागमनादौ वैशम्पायनोक्ति २३५	२८	२८
उतद्वस्य सौदासदर्शनादौ वैशम्पायनोक्तिः २३२	२५	२५	रैवतपत्न्यस्य वर्णनादि २३६	१	१
उतद्वं प्रति सौदासस्य वाक्यं २३२	२७	२७	श्रीकृष्णं प्रति युद्धतत्तान्तज्ञानार्थं वासु		
उतद्वस्य सौदासयोहक्तिप्रत्युक्तो २३२	२८	२८	देवप्रश्न. २३६	२०	२०
सौदासोतद्वयोः संवादः २३२	३	३	श्रीकृष्णस्य कुरुपाण्डवयुद्धतत्तान्त कथने		
उतद्वं प्रति सौदासमदयन्तीवाक्यं ... २३२	१५	१५	वैशम्पायनोक्ति. २३६	२४	२४
मणिकुण्डलयोर्गुणकथने मदयन्तीवाक्यं २३२	१७	१७	वाक्येन युद्धतत्तान्तकथने वासुदेववाक्यं २३६	२५	२५
मदयन्ती प्रति सौदासस्य वाक्यं ... २३२	२६	२६	युद्धं श्रुतवर्गा यादवानां दुःखादौ वैशम्पाय		
उतद्वस्यमदयन्त्या. कुण्डलप्रदानादि ... २३२	२८	२८	नोक्तिः २३७	२५	२५
उतद्वं प्रति सौदासस्य वाक्यं २३२	२८	२८	अभिमन्युवधं श्रुत्वा दुःखितस्य वसुदेवस्य		
सौदासं प्रत्युतद्ववाक्यं २३३	३	३	श्रीकृष्णं प्रति वाक्यं २३८	२	२
ब्रूहि विप्र यथाकाममित्यादि सौदासस्य			वसुदेवं प्रत्यभिमन्युयुद्धकथने श्रीकृष्णवाक्यं २३८	१२	१२
वाक्यं २३४	५	५	पुत्रशोककथिता सुभद्रां प्रति कुन्तीवाक्ये		
उतद्वस्य सौदासयोहक्तिप्रत्युक्तो २३४	६	६	वासुदेवोक्ति. २३८	२८	२८
कुण्डले मृदीलोतद्वस्याहत्यासमीपगमनादौ			उत्तरां प्रति कुन्तीवाक्ये वासुदेवोक्तिः ... २३८	५	५
वैशम्पायनवाक्यं २३४	११	११	वसुदेवस्य आह्वयकरणादौ वैशम्पायनोक्तिः २३८	८	८
पथि नागेन कुण्डले हने उतद्वस्य भूमिखन			वासुदेवादिकृताभिमन्युश्राद्धादि ... २३८	१४	१४
नादि २३४	१८	१८	कुन्ती उत्तरास्य प्रति व्यासवाक्ये वासुदे		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वेक्तिः ३३८	१८		यूतूनां समीपे पाण्डवानामागमनादि ... ३४६	३	
युधिष्ठिराश्वमेधयज्ञान्तर्गतानां च नमोजयं			पाण्डवान प्रति श्रीकृष्णस्य गमनादौ वैशम्पाय		
प्रश्नः ३४०	१		नाक्तिः ३४६	१३	
आहूतं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३४०	२		व्यासे प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ३४६	१५	
युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य वाक्यं ३४०	११		अश्वमेधयज्ञकरणार्थं युधिष्ठिरं प्रति व्यास		
पाण्डवानां द्विविजयार्थं गमनादि ... ३४०	१८		वाक्यं ३४६	१८	
द्विविजयप्रकारकयने वैशम्पायनोक्तिः ... ३४०	२६		युधिष्ठिराश्वमेधायोगे वैशम्पायनोक्तिः ३४६	३०	
युधिष्ठिरं प्रति ब्राह्मणानां वाक्यं ... ३४१	२		श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ३४७	२	
युधिष्ठिरं प्रति महादेवोपचारार्थं ब्राह्मणानां			युधिष्ठिरं प्रति वासुदेवस्य वाक्यं ... ३४७	६	
वाक्यं ३४१	१५		यज्ञदीवार्थं युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३४७	१९	
युधिष्ठिरतैपचारकल्पनादि ... ३४१	१७		युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्यं ३४७	१४	
युधिष्ठिरस्य धनलाभादि ३४१	२८		युधिष्ठिरस्य यज्ञोपद्रव्याकरणे वैशम्पाय		
अश्वमेधदर्शनार्थं श्रीकृष्णादीनां हस्तिनापुरा			नोक्तिः ३४७	१८	
गमनादि ३४१	८		अश्वत्यागार्थं व्यासं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः ... ३४७	२४	
परिचिञ्चकयज्ञान्तर्गतानां वैशम्पाय			युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३४७	२६	
नोक्तिः ३४१	१६		अश्वरथार्थमश्वेने प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ... ३४८	४	
श्रीकृष्णं प्रति कुन्तीवाक्यं ३४१	२२		पुररथार्थं भीमादीनां नियोगे वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रति सुभद्रायाः समयवाक्ये वैशम्पाय			नोक्तिः ३४८	७	
नोक्तिः ३४१	८		युधिष्ठिरस्य दीवादैः वैशम्पायनोक्तिः ... ३४८	१०	
श्रीकृष्णस्य सुभद्रावाक्यस्वीकारे वैशम्पाय			अश्वस्य यज्ञाद्गमिनमश्वेनं दृष्ट्वा धौराणां		
नोक्तिः ३४१	२८		वाक्यं ३४८	२१	
श्रीकृष्णस्योत्तराग्न्यामंत्रवैशम्पायकारादि ... ३४४	१		अथायं विगतैः सहस्रं नृपस्य युद्धवर्णनादौ		
समीपगतं श्रीकृष्णं प्रत्युत्तरायावाक्यं ... ३४४	८		वैशम्पायनोक्तिः ३४८	१९	
उत्तरादीनां विलापकयने वैशम्पायनोक्तिः ३४४	२५		सूर्यवर्णाश्विनयोर्युद्धवर्णनं [... .. ३४८	२२	
अद्वे पुनर्माराये उत्तरायाविलापः ... ३४४	२८		हतवर्णाश्विनयोर्युद्धवर्णनं ३४८	२७	
उत्तरासमीपे परिचिद्धवर्णार्थं श्रीकृष्ण			अथस्य प्राग्ज्ञातिनपुरगमनादौ वैशम्पाय		
प्रतिज्ञा ३४५	१०		नोक्तिः ३५०	१७	
श्रीकृष्णहतप्राच्याध्वरार्थं वैशम्पायनोक्तिः ३४५	२०		भगदत्तसुतवज्रहनेन सहस्रं नृपस्य युद्धवर्णनं ३५०	२१	
परिचिञ्चकयज्ञान्तर्गतयने वैशम्पायनोक्तिः ३४६	१		अश्वेने प्रति वज्रहनेन वाक्ये वैशम्पाय		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भोक्तिः २५१	८		पुत्रवाणपोषितस्त्राज्युनस्य मोहादि ... २५६	१	
भगदत्तनाम्ना वस्त्रिमाज्युनस्य युद्धवर्णनं २५६	१५		अज्युनवाणेन पुत्रस्य वभुवाहनस्य मोहादि २५६	४	
अज्युनवाणेन भगदत्तनामस्य पतनादि ... २५१	२५		कन्यामुत्तूषी प्रति देवोवाक्ये वैशम्पादभोक्तिः २५६	८	
सामे पतिते वज्रदत्तं प्रत्यज्युनवाक्यं ... २५१	२७		अज्युने पतितं दृष्ट्वा शिवाङ्गदायाविद्यापः २५६	१५	
सैन्यैः सहाज्युनस्य युद्धवर्णने वैशम्पाद			उत्तूषी प्रति शिवाङ्गदाया वाक्यं ... २५६	१८	
भोक्तिः २५२	५		शिवाङ्गदामोहादौ वैशम्पादभोक्तिः ... २५६	२६	
अज्युने मुग्धे देवर्षिप्रभृतीनां पार्यत्रयप्रार्थनं			मातरं पतितं दृष्ट्वा संज्ञा लब्धवतो वभुवाहन		
भादि २५२	२५		स्य विद्यापः २५६	२७	
देववर्द्धिततेजसोऽज्युनस्य पुनर्युद्धकरणादि २५२	२८		म्राष्ट्राणां प्रति दुःखितस्य वभुवाहनस्य		
अज्युनयुद्धकथने वैशम्पादभोक्तिः ... २५२	८		वाक्यं २५७	३	
सैन्यवान् प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५२	१०		उत्तूषी प्रति दुःखितस्य वभुवाहनस्य वाक्यं २५७	८	
युधिष्ठिरवाक्यं स्रुताज्युनस्य चिन्तादि २५२	१४		सर्वान् प्रति दुःखितस्य वभुवाहनस्य वाक्यं २५७	१२	
सैन्यवान् प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५२	१८		वभुवाहनस्य प्रायोपवेशादौ वैशम्पादभोक्तिः २५७	१८	
अज्युनवाक्येन क्रुद्धानां सैन्यवानां युद्धकरणं २५२	२०		वभुवाहनं प्रत्युत्तूषीवाक्यं २५७	२१	
सैन्यवानां रक्षार्थं धृतराष्ट्रात्मजाया दुःशलायाः			मणिसर्गनाज्युनस्य मोहनाभादि ... २५७	२८	
प्रागमवादि २५२	२०		अज्युने उत्पिते देवानां पुण्यदृष्ट्यादिकरणं २५८	१	
दुःशलां दृष्ट्वा तां प्रति धनक्षयस्य वाक्यं २५४	२		वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य जिज्ञासा ... २५८	५	
अज्युनं प्रति दुःखिताया दुःशलाया वाक्यं २५४	६		उत्तूषी वृद्धतामियज्युने प्रति वभुवाहनस्य		
युद्धनिवारणार्थं धनक्षयं प्रति दुःशलाया			वाक्यं २५८	८	
वाक्यं २५४	१४		किमागमनद्वयं ते दद्याद्युत्तूषी प्रत्यज्युनस्य		
दुःशलां प्रति दुःखितस्त्राज्युनस्य वाक्यं ... २५४	१८		प्रश्नः २५८	१०	
सैन्यवान् जिलाज्युनस्य आशुगमनं ... २५४	२२		अज्युनं प्रत्युत्तूषीवाक्यं २५८	१४	
मणिपुरदेवेऽज्युनमागतं दृष्ट्वा तत्पुत्रस्य वभु			भोक्षवधजन्मप्राप्त्यर्थमेव कृतमित्याद्युत्तूषी		
वाहनस्य गमनादौ वैशम्पादभोक्तिः ... २५४	२८		वाक्यं २५८	१८	
स्वपुत्रं वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य साचेपवाक्यं २५४	३०		उत्तूषी प्रति प्रसन्नस्त्राज्युनस्य वाक्यं ... २५८	२	
युद्धकरणाथ वभुवाहनं प्रत्युत्तूषीवाक्यं ... २५५	७		वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५८	३	
विवाज्युनेन वधं दृष्ट्वा वभुवाहनस्य गर्भनं २५५	११		पितरमज्युनं प्रति वभुवाहनस्य वाक्यं ... २५८	५	
वभुवाहनाज्युनयोर्युद्धवर्णनं २५५	१४		वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५८	८	
वभुवाहनं प्रति सन्तुष्टस्त्राज्युनस्य वाक्यं २५५	२२		वधदेवात्माग्रमेघवन्धिधनञ्जययोर्युद्धकथने		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वैशम्पायनोक्तिः	२५८	१४	भूमागतान्तराज्ञो दृष्ट्वा भीमं प्रति युधि		
शङ्कुं प्रति मेघसन्निवेशं	२५८	१६	ष्ठिरस्य वाक्यं	२६३	१८
मेघमन्त्रिं प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२५८	२१	युधिष्ठिरयज्ञदर्शनार्थं श्रीशृङ्गसागमनादि	२६३	२१
मेघसन्निधमज्ञयचोदुद्धवर्णनं	२५८	२२	युधिष्ठिरमभीपेङ्मुनं प्रति श्रीशृङ्गवाक्यं	२६३	२४
पराजितं मेघमन्त्रिं प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२६०	६	श्रीशृङ्गं प्रत्यङ्मुनप्रशंसाकृतं युधिष्ठिर		
अङ्गुलिं प्रति पराजितोऽस्मीत्यादि मेघमन्त्रि			वाक्यं	२६३	२८
वाक्यं	२६०	१०	युधिष्ठिरं प्रति श्रीशृङ्गवाक्यं	२६४	१
अङ्गुलिं दक्षिणदिग्गमने वैशम्पायन			श्रीशृङ्गं प्रति युधिष्ठिरस्य जिज्ञासा	२६४	१०
वाक्यं	२६०	१६	युधिष्ठिरं प्रति श्रीशृङ्गस्य वाक्यं	२६४	१०
दशार्धदेशे विषाद्वदेन सहाङ्गुलिं दृष्ट्वा			द्वैपद्यादिभिः श्रीशृङ्गस्य साक्षात्करणानि	२६४	२०
कथनादि	२६०	२०	यज्ञस्य दितीयदिवसोऽयमस्मात्प्रवर्णनादि	२६४	२६
निपादैः सहाङ्गुलिं दृष्ट्वा वरुणं	२६१	२२	अङ्गुलिनादिप्रशंसाकृतं सर्वैर्भीमं वाक्यं	२६४	२८
द्रविडादिदेशोद्भवैरङ्गुलिं दृष्ट्वा वरुणं	२६०	२६	श्रीशृङ्गादीनां धृतराष्ट्रस्य हगमनादि	२६५	१
अस्मानुगत्याङ्गुलिं पश्चिमदिग्गमनादि	२६१	३	श्रीशृङ्गादीनां कुन्तोऽहमवस्थादि	२६५	६
शङ्कुनिपुत्रेणाङ्गुलिं दृष्ट्वा कथने वैशम्पाय			द्वैपद्यादिभिरुचिताद्वैशम्पायनादौ वैशम्पाय		
नोक्तिः	२६१	७	नोक्तिः	२६५	१०
तत्र शङ्कुनिपुत्रं प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२६१	१०	अभुवाहनस्य अङ्गुलिपुत्रस्य धृतराष्ट्रादिप्रभीप		
अङ्गुलिं कथनासमाप्तस्य शङ्कुनिपुत्रस्य दृष्ट्वा			गमनादि	२६५	१४
कारणं	२६१	१५	युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२६५	२१
पराजितस्य शङ्कुनिपुत्रस्य प्रत्यङ्गनादि	२६१	२०	अश्वमेधयज्ञे युधिष्ठिरस्य दोषादि	२६५	२७
पराजितं शङ्कुनिपुत्रं प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२६२	२८	यथाविधि यज्ञादिकल्पनादि	२६६	६
दक्षिणापुरं दृष्ट्वा गतिनिवृत्त्यादौ वैशम्पाय			यज्ञोत्सवार्चनादि	२६६	१५
नोक्तिः	२६२	३	यज्ञोत्सवात्मनोऽदौ वैशम्पायनोक्तिः	२६६	२२
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं	२६२	८	युधिष्ठिरस्य व्यासस्य प्रथितोदानादि	२६६	२८
भीमस्य यज्ञसान्निध्याणादिकथनं	२६२	१२	प्रथितो लब्ध्वा युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२६६	२०
युधिष्ठिराजस्य यज्ञदर्शनार्थं राज्ञागमना			विप्रान् प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं	२६७	२
नादि	२६२	२१	युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२६७	७
यज्ञप्रवर्तनादौ वैशम्पायनोक्तिः	२६२	३०	युधिष्ठिरं प्रति श्रीशृङ्गस्य वाक्यं	२६७	१०
यज्ञप्रवर्तनार्थादौ वैशम्पायनोक्तिः	२६३	२	ब्राह्मेभ्यो युधिष्ठिरस्य धनदानादि	२६७	१२

प्रकरणं	एके	यंती	प्रकरणं	एके	यंती
राजभ्या युधिष्ठिरस्य धनदानादि ... २६७	२६७	२६७	स्वर्गमनार्थे ब्राह्मणं प्रति धर्मरूपस्यातिथे		
पितामहस्य यज्ञे यदाश्चर्यमभूत्तदनुमदेषीति .			व्याक्यं २७१	२७१	२७१
जनमेजयप्रश्नः २६८	२६८	२६८	ब्राह्मणादीनां स्वर्गमनादौ नकुलस्य वाक्यं	२७१	२७१
दृष्टोयाश्चर्यकथने वैशम्पायनवाक्यं ... २६८	२६८	२६८	कथमेवविधं स्याद्देवत्यादि सभ्यान् प्रति		
विश्वप्रथस्य नकुलस्य राजपभायां वाक्यं २६८	२६८	२६८	नकुलस्य वाक्यं २७२	२७२	२७२
नकुलवाक्यं श्रुत्वा सर्वेयः सविश्वप्रथवाक्यं २६८	२६८	२६८	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... २७२	२७२	२७२
ब्राह्मणैरुक्तस्य नकुलस्य सभ्यान् प्रति वाक्यं २६८	२६८	२६८	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ... २७२	२७२	२७२
दानस्य फलकथनार्थमुच्छ्वस्तब्राह्मणस्योपा			यज्ञस्य सविधिफलकथने वैशम्पायनोक्तिः २७२	२७२	२७२
ध्यानकथने नकुलवाक्यं २६८	२६८	२६८	पश्चात्तत्तन्ममये पश्यन् दृष्ट्वा सदयानाम्		
यवप्रस्थपूर्णे विभक्ततां ब्राह्मणादीनां समी			पीशां शकं प्रति वाक्यं २७२	२७२	२७२
पेऽतिथेरारामनादि २६८	२६८	२६८	विवादभञ्जनाय वसुं राजानं प्रति मुनीनां		
अतिथिं प्रति ब्राह्मणादीनां वाक्यं ... २६८	२६८	२६८	प्रश्नः २७२	२७२	२७२
भार्या प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं २६८	२६८	२६८	मुनीन् प्रति सधेःव्यादि २७२	२७२	२७२
ब्राह्मणं प्रति भार्यायावाक्यं २६८	२६८	२६८	तस्मात् वाच्यं छेदनेत्यादि वैशम्पायनोक्तिः २७२	२७२	२७२
अतिथेरारारार्थं चिन्तितं पितरं दृष्ट्वा			धर्मागतेन स्यात्तेन स्वर्गमस्ति चेदित्यादि		
पुत्रस्य वाक्यं २७०	२७०	२७०	जनमेजयप्रश्नः २७३	२७३	२७३
पुत्रं प्रति सन्नुष्टस्य विदुर्व्याक्यं ... २७०	२७०	२७०	अथ पुरातनेतिहासकथने वैशम्पायनोक्तिः २७३	२७३	२७३
पितरं प्रति पुत्रस्य कीर्तिवाक्यं ... २७०	२७०	२७०	अनादृष्टिं दृष्ट्वा अगस्त्यपद्मे स्नितानां		
पुत्रात्सन्नुष्टादापातियये प्रदानादि ... २७०	२७०	२७०	मुनीनां चिन्ता २७३	२७३	२७३
असन्नुष्टमतिथिं दृष्ट्वा चिन्तितं शम्भुरं प्रति			अश्विनं प्रत्यगम्यस्य वाक्यं २७४	२७४	२७४
वधूवाक्यं २७०	२७०	२७०	अश्विनं प्रति दृष्ट्वा नकुलस्य पीशां वाक्यं ... २७४	२७४	२७४
वधूं प्रति शम्भुरस्य वाक्यं २७०	२७०	२७०	कोऽथौ नकुलरूपेणेत्यादि जनमेजयप्रश्नः २७४	२७४	२७४
शम्भुरं प्रति सुश्रयावाक्यं २७०	२७०	२७०	नकुलस्य पूर्ववृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः २७४	२७४	२७४
अनेन नित्यं साधोर्लभित्यादि सुवां प्रति			क्रोधरूपेण धनं पितरमथप्रदेशादि २७४	२७४	२७४
शम्भुरस्य वाक्यं २७०	२७०	२७०	जमदग्निं प्रति क्रोधरूपस्य धर्मस्य वाक्यं ... २७५	२७५	२७५
उच्छ्वस्तं ब्राह्मणं प्रति सन्नुष्टस्यातिथे			क्रोधं प्रति जमदग्निवाक्यं २७५	२७५	२७५
व्याक्यं २७०	२७०	२७०	जमदग्निपापार्थं नकुलस्य प्रार्थना ... २७५	२७५	२७५
दानफलकथनार्थं ब्राह्मणं प्रति धर्मस्यातिथे			आयमेधिकपर्वान्तर्गतानुगीतपञ्चममस्ति २७५	२७५	२७५
व्याक्यं २७१	२७१	२७१	आयमेधिकपर्वसमाप्तिश्च २७५	२७५	२७५

प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्तौ
आश्रमवासिकपर्वारम्भः	३७६	१	युधिष्ठिररुतधृतराष्ट्रमुखमार्जनादौ		
आश्रमवासिकपर्वान्तर्गताश्रमवासपर्वारम्भः	३७६	१	वैशम्पायनोक्तिः	३८०	१८
राज्यं प्राप्य पाण्डवाः कथमायचित्वादि			युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ...	३८०	२१
जनमेजयसमक्षे	३७६	२	युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रगान्धर्वसमर्पणादौ		
पाण्डवानां प्रथिवीपालनादिकथने वैशम्पाय			नोक्तिः	३८०	२६
नोक्तिः	३७६	५	अनुजानीहि मां राजचित्वादि युधिष्ठिरं		
धृतराष्ट्राय युधिष्ठिरस्य राजभोग्यद्रव्यदानादौ			प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ..	३८१	१
वैशम्पायनोक्तिः	३७६	१८	धृतराष्ट्रं प्रति दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य वाक्यं	३८१	५
कुन्त्यादीनां गान्धारीपत्युपासने वैशम्पाय			धृतराष्ट्रस्य वनगमनार्थं युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य		
नोक्तिः	३७७	३	वाक्यं	३८१	११
एवं सम्पूजितो राजेत्यादि वैशम्पायनवाक्यं	३७७	१०	व्यासं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	३८१	१६
युधिष्ठिरादीनां धृतराष्ट्रपत्युपासनादि			युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	३८१	१८
कथनं	३७७	१६	धृतराष्ट्रवनगमने युधिष्ठिराभ्यनुज्ञार्थं वैशम्पाय		
युधिष्ठिरादीनां व्यवहारकथने वैशम्पाय			नोक्तिः	३८१	२८
नोक्तिः	३७७	२४	धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ...	३८१	३०
युधिष्ठिरधृतराष्ट्रयोरेपास्यभावकथने			धृतराष्ट्रादीनां स्वयङ्गमननादौ वैशम्पाय		
वैशम्पायनोक्तिः	३७८	१२	नोक्तिः	३८२	४
सभायां धृतराष्ट्रं प्रति भीमस्याचेष्टावाक्यं	३७८	१६	युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्योपदेशवाक्यं ...	३८२	१०
भीमवाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य निर्मेदादि	३७८	२२	गण्डलानि च मुद्गेया इत्यादि धृतराष्ट्रस्य राज		
स्वजनान् प्रति दुःखितस्य धृतराष्ट्रस्य वाक्यं	३७८	२८	धर्षोपदेशवाक्यं	३८३	१८
गान्धार्वा सद्य वनगमनार्थं युधिष्ठिरं प्रति			सन्निविष्टमप्यत्र पश्येयाराजधत्तमेत्यादि		
धृतराष्ट्रस्य वाक्यं	३७८	११	राजधर्षोपदेशवाक्यं	३८४	११
धृतराष्ट्रं प्रति दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य वाक्यं	३७८	२३	एकमेतत् कारयामि यथास्य प्रथिवीपते		
तापक्षे मे मनस्सात् वर्तते कुरुनन्दनेत्यादि			इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं	३८५	५
धृतराष्ट्रवाक्यं	३८०	८	वनगमनार्थं धृतराष्ट्रस्य वाक्यं	३८५	१२
सञ्जयादीन् प्रति धृतराष्ट्रानुमयवाक्ये			वनगमनदर्शनार्थं ब्राह्मणादीनामाह्वाने		
वैशम्पायनोक्तिः	३८०	१०	वैशम्पायनोक्तिः	३८५	१५
धृतराष्ट्रं विधेयं दृष्ट्वा दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य			ब्राह्मणादीन् प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ...	३८५	१८
वाक्यं ..	३८०	१५	धृतराष्ट्रवाक्येन भन्तप्राप्तं ब्राह्मणादीन् प्रति		

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
धृतराष्ट्रवाक्यं ३८६	१		कुन्तो प्रति भीमस्य वाक्यं ३८२	१७	
धृतराष्ट्रवाक्येन ब्राह्मणादीनां मोक्षदौ वैशम्पाय			युधिष्ठिरादौ न प्रति कुन्तोवाक्यं ... ३८२	२६	
नोक्तिः ३८६	२१		कुन्तोवाक्येन पाण्डवानां खण्डादौ वैशम्पाय		
धृतराष्ट्रवाक्ये श्रुतवतां सर्वेषां विषादे			नोक्तिः ३८३	१८	
वैशम्पायनोक्तिः ३८६	२६		गान्धारी प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ... ३८३	२९	
धृतराष्ट्रं प्रति शान्ताख्यस्य ब्राह्मणस्य वाक्यं ३८७	१		कुन्तोवनगमनादिकथनं ३८३	२८	
धृतराष्ट्रं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं ३८७	१८		धृतराष्ट्रादीनां भागीरथीतूरे निवासदि		
ब्राह्मणवाक्यस्य समाप्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ३८८	११		कथनं ३८४	३	
युधिष्ठिरसमीपे विदुरस्य प्रेषणादौ वैशम्पाय			धृतराष्ट्रादीनां कुक्षेचगमनादौ वैशम्पाय		
नोक्तिः ३८८	१६		नोक्तिः ३८४	२१	
युधिष्ठिरं प्रति विदुरस्य वाक्यं ३८८	२८		शतयूपाङ्कुराष्ट्राख्यविधिमिश्रणादि ३८४	२५	
विदुरवाक्ये श्रुता भीमं प्रत्यर्जुनस्य वाक्यं ३८८	२४		शतयूपाश्रमे कुन्त्यादीनां तपःकथनादि ३८४	२८	
अर्जुनं प्रति सकोधस्य भीमस्य वाक्यं ... ३८८	१		धृतराष्ट्रसमीपे नारदादीनामागमनादौ		
भीम ज्येष्ठगुरुर्मे तमित्रियाद्यर्जुनवाक्यं ... ३८८	१३		वैशम्पायनोक्तिः ३८५	३	
विदुरं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ३८८	१५		केकयाधिपतिप्रस्थतीनां वनवासेन स्वर्गम		
विदुरं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३८८	१८		नादौ नारदोक्तिः ३८५	८	
धृतराष्ट्रं प्रति विदुरस्य युधिष्ठिरात्कथयने			धृतराष्ट्रसन्तोषजनकं नारदवाक्यं ... ३८५	१७	
वैशम्पायनोक्तिः ३८८	२८		नारदवाक्येन धृतराष्ट्रादीनां हर्षे वैशम्पाय		
भीमादीनां स्वर्गप्राप्तये युधिष्ठिरस्य दानादौ			नोक्तिः ३८५	२३	
वैशम्पायनोक्तिः ३८९	१५		नारदं प्रति शतयूपराजपर्वेषां कथं ... ३८५	२७	
गान्धार्या सञ्च धृतराष्ट्रस्य वनप्रयाणादौ			शतयूपं प्रति नारदस्य वाक्यं ३८६	३	
वैशम्पायनोक्तिः ३८९	४		नारदवाक्येन सर्वेषां हर्षादौ वैशम्पाय		
धृतराष्ट्रे गते युधिष्ठिरादीनां शोकादि ... ३८९	८		नोक्तिः ३८६	१०	
अन्येषां धृतराष्ट्रानुयायिनां निवृत्त्यादौ			धृतराष्ट्रादौ वनं गते पाण्डवानां शोकादौ		
वैशम्पायनोक्तिः ३८९	२२		वैशम्पायनोक्तिः ३८६	१२	
मातरं कुन्ती प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यादि ३८९	२८		कथं नु राजा वृद्धः स वने वसतीत्यादि		
युधिष्ठिरं प्रति कुन्तोवाक्यं ३८९	१		युधिष्ठिरं प्रति ब्राह्मणानां भ्रष्टं ... ३८६	१५	
युधिष्ठिरादीनां विषादे वैशम्पायनोक्तिः ३८९	८		कुन्ती सख्या दुःखितानां पाण्डवानां शोकादौ		
कुन्ती प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ३८९	११		वैशम्पायनोक्तिः ३८६	२०	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
धृतराष्ट्रादीन् दिदृक्षुं युधिष्ठिरं प्रति सद्य			आश्रमवासिकेपर्वान्तर्गताश्रमवासपर्व		
देवस्य वाक्यं ३८७	८		समाप्तिः ४०३	३	
युधिष्ठिरं प्रति द्रौपदीवाक्यं ३८७	१३		आश्रमवासिकेपर्वान्तर्गतेपुनर्दर्शनपर्वारम्भः ४०३	५	
धृतराष्ट्रसमीपगमनार्थं सेनापतीन् प्रति			वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ... ४०३	६	
युधिष्ठिरवाक्यं ३८७	१७		जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... ४०३	११	
धृतराष्ट्रदर्शनार्थं युधिष्ठिरादीनां निर्याये			धृतराष्ट्रं प्रति व्यासस्य वाक्यं ४०३	२०	
वैशम्पायनोक्तिः ३८७	२७		व्यासागमनेन सन्तुष्टस्य धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ४०३	२८	
युधिष्ठिरादीनां धृतराष्ट्राश्रमगमनादौ			तच्छ्रुत्वा विविधं तस्य राजर्षेः परिदेवित		
वैशम्पायनोक्तिः ३८८	१६		मित्यादि वैशम्पायनोक्तिः ... ४०४	११	
सद्यदेवस्य कुन्तीपादस्पर्शनादि ... ३८८	२४		व्यासं प्रति शोकसन्तप्तयागान्धार्वावाक्यं ४०४	१३	
युधिष्ठिरादिभिर्धृतराष्ट्रादीनामाश्रमसंवासे			पत्ने मनसि वर्त्तते तद्गृहीत्यादि कुन्ती प्रति		
वैशम्पायनोक्तिः ३८८	७		व्यासवाक्यं ४०४	२८	
तापसान् प्रति युधिष्ठिरादीनां परिचयदाने			व्यासं प्रति कुन्तीवाक्यं ४०५	१	
सञ्ज्ञयोक्तिः ३८८	११		कुन्ती प्रति व्यासवाक्यं ४०५	२०	
द्रौपद्यादीनां परिचयदाने सञ्ज्ञयोक्तिः ३८८	१६		मृतपुत्रान् भ्रातृन् द्रव्यामीत्यादि गान्धारी		
तापसानां कुशलप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः ... ३८८	२७		प्रति व्यासवाक्यं ४०५	२६	
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य कुशलप्रश्नादि ४००	१		कुरुपाण्डवानां परिचयदाने व्यासोक्तिः ४०५	३०	
धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पाय			व्यासवाक्येन सञ्ज्ञया गङ्गातीरगमने वैशम्पाय		
नोक्तिः ४००	११		नोक्तिः ४०६	१५	
धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरस्य कुशलप्रश्नादि ४००	१२		धृतराष्ट्रादीनां व्याससमीपगमने वैशम्पाय		
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य प्रत्युत्तरे वैशम्पाय			नोक्तिः ४०६	२२	
नोक्तिः ४००	१७		मृतानां योधाणां पुनर्दर्शनार्थं व्यासकृता		
विदुरस्य योगकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः ४००	२६		कानादि ४०६	२५	
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ... ४०१	७		व्यासाकृतेन सलिलाङ्गोभादीनामुत्था		
पाण्डवानां विचित्रकथाश्रवणादौ वैशम्पाय			नादि ४०६	२८	
नोक्तिः ४०१	१२		धृतराष्ट्रगान्धार्याद्रीनां पुत्रादिदर्शनं ... ४०७	८	
तापसेभ्यो युधिष्ठिरस्य घनदानादि ... ४०१	२२		भीमादीनां सौहार्देन परस्परसमागमे		
धृतराष्ट्राश्रमे व्यासस्य गमनादि ... ४०२	३		वैशम्पायनोक्तिः ४०७	१४	
धृतराष्ट्रं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ४०२	८		मृतानां पतिपुत्रादीनां पुनर्दर्शनेन नारोनां		

प्रकरणं	पृष्ठे	यंज्ञो	प्रकरणं	पृष्ठे	यंज्ञो
श्रोकत्यागादि ४०७	२६	श्रीश्रमवासिकपर्वान्तर्गतनारदागमनपर्वः			
योधानां वारुणादिलोकगमनादिः ... ४०७	२८	रमाः ४११	२२		
पतिव्रतानां भङ्गाजलप्रवेशादि ... ४०८	३	युधिष्ठिरसमीपे नारदागमनादौ वैशम्पायन			
ऋतच्छ्रुत्वा नृपोविद्वानित्यादि सौतिवाक्यं ४०८	१६	वाक्यं ४११	२३		
श्वविप्रणाशः सर्वेषामित्यादि वैशम्पायन		युधिष्ठिरं प्रति नारदवाक्यं ४११	२८		
वाक्यं ४०८	१८	धृतराष्ट्रादीनां वृत्तज्ञानार्थं नारदं प्रति			
विदुरादीनां सिद्धिप्राप्तौ वैशम्पायनवाक्यं ४०८	३	युधिष्ठिरवाक्यं ४११	२८		
ममापि वरदेव्याषोढशयेत् पितरं यदौ		खिरीभूय मंहाराज शृणु वृत्तमित्यादि नारद			
त्यादिजनमेजयप्रश्नः ४०८	८	वाक्यं ४१२	२		
परीक्षिताद्यानयने सौतिवाक्यं ... ४०८	११	दावाग्निं दृष्ट्वा सञ्जयं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं ४१२	१६		
आस्योक्तं प्रति जनमेजयवाक्यं ... ४०८	१५	धृतराष्ट्रं प्रति सञ्जयवाक्यं ४१२	१८		
जनमेजयं प्रत्यास्योक्तवाक्यं ४०८	१७	नैव शृणुरनिष्टोलः इत्यादि सञ्जयं प्रति			
आस्योक्तं प्रति जनमेजयवाक्यं सौतिवाक्यं ४०८	२२	धृतराष्ट्रवाक्यं ४१२	२०		
ऋतपुत्रादीन् पुनर्दृष्ट्वा धृतराष्ट्रः किमकरो		धृतराष्ट्रादीनां दावाग्निना शरीरदाद्यादि			
दीति जनमेजयप्रश्नः ४०८	२५	कथनं ४१२	२२		
पुत्रदर्शनेन शोकापनोदनादौ वैशम्पाय		धृतराष्ट्रनिर्धारणं श्रुत्वा युधिष्ठिरादीनां			
नोक्तिः ४०८	२७	शोकादौ वैशम्पायनवाक्यं ४१३	३		
धृतराष्ट्रं प्रति श्यामस्य वाक्यं ... ४१०	१	नारदं प्रति परिदेवनरूपं युधिष्ठिरस्य			
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ... ४१०	८	वाक्यं ४१३	११		
धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं वैशम्पाय		युधिष्ठिरं प्रति नारदवाक्यं ४१४	४		
नोक्तिः ४१०	१८	धृतराष्ट्रादीनामुदककरणार्थं युधिष्ठिरादीनां			
युधिष्ठिरं प्रति गान्धारीवाक्यं ... ४१०	२०	भङ्गातीरगमनादि ४१४	१३		
कुन्ती प्रति युधिष्ठिरवाक्यं वैशम्पायनोक्तिः ४१०	२२	श्रीश्रमवासिकपर्वान्तर्गतनारदागमनपर्वः			
युधिष्ठिरं प्रति सहदेवस्य वाक्यं ... ४११	२	समाप्तिः ४१५	२		
सहदेवं प्रति कुन्तीवाक्यं ४११	४	श्रीश्रमवासिकपर्वसमाप्तिश्च ४१५	२		
राज्यं प्रति गन्धामादित्यादि युधिष्ठिरवाक्यं ४११	१०				
युधिष्ठिरादीनां प्रत्यागमनादिकथनं ... ४११	१५	शौचसम्पत्कारणः ४१६	१		
श्रीश्रमवासिकपर्वान्तर्गतपुत्रदर्शनपर्वः		युधिष्ठिरस्य विपरीतनिमित्तदर्शनादौ वैशम्पाय			
समाप्तिः ४११	१८	नोक्तिः ४१६	२		

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
कथं विनष्टा भगवन्नन्धकादृष्टिभिः सहे			दारुकाकां शुभा दुःखितस्त्राज्जुनस्य दारुका		
त्यादि जनमेजयप्रश्न	४१६	१२	गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	४२१	५
यदुवंशनाशोपायकथने वैशम्पायनोक्तिः	४१६	१४	अर्जुनदारुकागमनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४२१	७
किंनानुश्रवणं वीरदत्त्यादि वैशम्पायनं प्रति			अर्जुनं दृष्ट्वा श्रीकृष्णपत्नीनां रोदनादि	४२१	८
जनमेजयप्रश्न	४१६	१५	दारुकादर्शनेनार्जुनस्य विषादः	४२१	१२
यदुवंशस्य शार्पकयनादौ जनमेजय प्रति			भार्तृश्राज्जुनस्य वसुदेवपादग्रहणादौ		
वैशम्पायनोक्तिः	४१६	१६	वैशम्पायनवाक्यं	४२१	२१
श्वयीन् प्रति यदुकुमारानां मुपहासवाक्यं	४१६	१८	अर्जुनं प्रति वसुदेवस्य विलापवाक्यं	४२१	२६
यदुकुमारान् साम्बादीन् प्रति मुनीनां			अर्जुनं प्रति वसुदेवस्य श्रीकृष्णात्मककथनं	४२२	८
शापप्रदानादि	४१९	१८	दुःखित वसुदेवं प्रत्यर्जुनवाक्ये वैशम्पायन		
मुसलोत्पत्तिकथनादि	४१७	५	वाक्यं	४२२	२१
दृष्ट्वा नां परस्परमाश्रयकथनादौ वैशम्पाय			भमात्यान् द्रुपदिष्णानीत्यादि दारुका		
नोक्तिः	४१७	१४	प्रत्यर्जुनवाक्यं	४२२	२६
दारुकायाममङ्गलसूचनव्यापारकथने			वसुदेवस्यैव श्रुतिना विलापादि	४२२	६
वैशम्पायनोक्तिः	४१८	८	सक्तीकस्य वसुदेवस्याग्निप्रवेशादि	४२२	८
श्रीः षोडशेन पादवानां प्रभासतोयं			दृष्ट्विस्त्रीभिः सहाज्जुनस्य हस्तिनापुर		
धाकाकथनादि	४१८	१६	गमनं	४२२	२९
कृतवर्षादीन् प्रति मदिरामत्तानां युयुधा			धमुद्रजलेन दारुकास्त्रावनादि	४२४	१
नादीनां वाक्यं	४१८	२६	दृष्ट्विस्त्रियो दृष्ट्वा द्रुपन्नां गोपानां हरणार्थं		
कुड्यस्य सत्यैकं प्रतिज्ञाकथनादि	४१८	४	मन्त्रणादि	४२४	६
पादवानां परस्परयुद्धकथनादि	४१८	८	गोपान् प्रत्यर्जुनवाक्यं	४२४	११
यदुप्रभृतीनां वनरामदर्शनादौ वैशम्पाय-			अर्जुनास्त्रसुखस्यभावादि	४२४	१४
नोक्तिः	४१८	२८	द्रुपिभिर्गोपैरर्जुनसमवे दृष्ट्विस्त्रोगण		
यदुवंशस्य नाभं दृष्ट्वाज्जुनमथनार्थं दारुकस्य			हरणादि	४२४	१७
गमनादि	४२०	२	रत्नपायसमयैकाज्जुनस्य दुःखादिवर्णनं	४२४	२६
स्त्रीणां रवार्थं दारुकां प्रविश्य पितरं प्रति			सक्तीकस्यादीनामग्निप्रवेशादि	४२५	२
श्रीकृष्णवाक्यं	४२०	८	अर्जुनस्य व्यासाश्रमगमनादौ वैशम्पायन		
योगयुक्तस्य वलदेवस्य स्वधामगमनादि	४२०	१४	वाक्यं	४२५	८
सकमणकालं मत्वा श्रीकृष्णस्य चिन्तादि	४२०	२४	अर्जुनं दुःखितं दृष्ट्वा व्यासस्य वाक्यं	४२५	१२

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीहृण्यरामयोः स्वधामगमनादिकथने			भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य सद्यदेवपतनकारण		
अर्जुनवाक्यं ४२५	१६		कथनादि ४२८	७	
अर्जुनस्वात्मपराभवकथनादि ४२५	२५		नकुलं पतितं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य		
अर्जुनं प्रति व्यासस्य वाक्यं ४२६	४		वाक्यं ४२८	१०	
श्यामानुश्रया पार्थस्य हस्तिनापुरगमनादौ			भीमं प्रति नकुलस्य पतनकारणकथने		
वैशम्पायनस्य वाक्यं ४२६	१६		युधिष्ठिरवाक्यं ४२८	१२	
भीमस्य पर्व्वणमाप्तिः ४२६	२०		अर्जुनं पतिते युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य पतन		
—			कारणशिक्षा ४२८	१५	
महाप्रस्थानिकधर्मार्थं ४२७	१		अर्जुनपतनकारणकथने भीमं प्रति युधिष्ठिर		
छत्रं स्वधामगते पाण्डवाः किमकुर्वन्तोत्यादि			वाक्यं ४२८	१८	
जनमेजयप्रश्नं ४२७	२		युधिष्ठिरं प्रति पतितस्य भीमस्य वाक्ये		
अर्जुनं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायन			वैशम्पायनोक्तिः ४२८	२०	
वाक्यं ४२७	३		भीमपतनस्य कारणकथने युधिष्ठिरवाक्यं	४२८	२२
क्षत्राज्यपरिचितोऽभिवैकाग्र्यं सुभद्रां प्रति			युधिष्ठिरार्थे ब्रह्मस्य रथानयनादौ वैशम्पाय		
युधिष्ठिरवाक्यं ४२७	८		नोक्तिः ४२८	२२	
युधिष्ठिरस्वात्मीयशत्राद्धादिकरणं ४२७	१२		भ्रातृपतनं दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य शोकं		
हस्तिनापुरे परिचितोऽराव्याभिवैकादि	४२७	१६	प्रति वाक्यं ४२८	२७	
युधिष्ठिरादीनां महाप्रस्थानगमनादि ४२७	२१		भ्रातृन् द्रुपदं चिन्त्ये नमित्यादि युधिष्ठिरं		
द्रुपदाद्यसप्तानां युधिष्ठिरादीनां महा			प्रति ब्रह्मस्य वाक्यं ४२८	२८	
प्रस्थानगमनं ४२८	४		युधिष्ठिरब्रह्मयोः संवादः ४२९	१	
पाण्डवान् प्रति वसुधैवकुर्वन् वाक्यं ४२८	१६		द्रुपदस्याग्राधे युधिष्ठिरं प्रति ब्रह्मस्य वाक्यं	४२९	११
युधिष्ठिरादीनां हिमालयदर्शने वैशम्पाय			द्रुपदस्याग्रेऽवसथस्य युधिष्ठिरस्य ब्रह्मं प्रति		
नोक्तिः ४२८	२८		वाक्यं ४२९	१६	
हिमालये पतितोऽप्रापदीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं			युधिष्ठिरं प्रति धर्मस्वरूपस्य द्रुपदोवाक्यं	४२९	२०
प्रति भीमस्य वाक्यं ४२८	१		युधिष्ठिरानयनार्थं धर्मोदीनामामगमने		
पञ्चपातोमहान्सादित्यादि भीमं प्रति			वैशम्पायनोक्तिः ४२९	२३	
युधिष्ठिरवाक्यं ४२८	२		स्वर्गतं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा तत्प्रशंसाकथं		
सद्यदेवं पतितं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य			नारदवाक्यं ४२९	२८	
वाक्यं ४२८	५		नारदं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ४२९	१	

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
स्वान्तेऽस्मिन् वयं राजेन्द्रतयादि युधिष्ठिरं			देवदूतं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ४३४		२८
प्रति ब्रह्मवाक्यं ४३१			४ युधिष्ठिरसन्तोषं ब्रह्मादीनामागमने वैशम्पाय		
भ्रातृभविना वत्सं नोत्सहेतयादि ब्रह्मं प्रति			नोक्तिं. ४३५		३
युधिष्ठिरवाक्यं ४३१			७ युधिष्ठिरं प्रति ब्रह्मवाक्यं ४३५		११
महाप्रस्थानिकपर्वसमाप्तिं ४३१			८ युधिष्ठिरं प्रति विप्रहृष्टतोषार्थं वाक्यं ४३६		१
			सर्गोद्गावगाहेन युधिष्ठिरस्य मानुषप्ररोह		
सर्गोद्गावगाहेन युधिष्ठिरस्य ४३२			१ त्यागादि ४३६		१२
सर्गे प्राप्य पाण्डवाः कानि स्नानानि भोजिरे			युधिष्ठिरस्य शीतष्णाज्जुनादीनां दर्शनादेः		
तयादिजनमेजयप्रश्नः ४३२			२ वैशम्पायनवाक्यं ४३६		१८
सर्गे प्राप्य युधिष्ठिरादधो घटकुम्भेन तत्			सर्गस्यानां धृतराष्ट्रादीनां दर्शनादि ४३७		२
घटस्थित्यादि वैशम्पायनवाक्यं ४३२			४ वैशम्पायनं प्रति जनमेजयस्य प्रश्नः ४३७		१२
सर्गेन दुःश्रीधम दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य वाक्यं ४३२			७ जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्य वाक्यं ४३७		१८
युधिष्ठिरं प्रति नारदस्य वाक्यं ४३२			१२ भीष्मादीनां वसुधैः कृदिमौक्तिकयनं ४३७		२२
नारदवाक्ये श्रुत्वाभ्रातृन् प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ४३२			१० अर्जुनं प्रति भीमतिवाक्यं ४३८		१९
कथेन पश्चामोत्यादि देवान् प्रति युधि			महाभारतवचसादिफलकयनं ४३८		१७
ष्ठिरवाक्यं ४३२			८ महाभारतस्य श्लोकार्थस्वादिकथनं ४३८		१
भीमादीन् द्रष्टुमिच्छामीत्यादि युधिष्ठिर			केन विधिना भारते श्रोतव्यमित्यादि जनमे		
वाक्यं ४३२			जयप्रश्नः ४३८		१८
युधिष्ठिरं प्रति देवानां वाक्यं ४३२			२० भारतवर्षविविधिकयने वैशम्पायनवाक्यं ४३८		२१
सृष्ट्वा दर्शनार्थं देवदूतं सप्त युधिष्ठिरस्य			महाभारतवाचकस्य सप्तपादिकयनं ४४०		५
गमने वैशम्पायनवाक्यं ४३२			२१ महाभारतमेतत् फलकयनादि ४४०		१०
युधिष्ठिरस्य पापिष्ठाणस्य दर्शनादि ४३२			२३ वाचकाय, देवानां ब्रूयानां नामकयनादि ४४१		७
पापिना घातनां दृष्ट्वा देवदूतं प्रति युधिष्ठिर			यस्मिन् पर्वणि धैर्यैर्भीष्माणाभोज्यास्तत्कय		
वाक्यं ४३४			९ नादि ४४१		१२
युधिष्ठिरं प्रति देवदूतस्य वाक्यं ४३४			५ वाचकाय सुवर्धयुक्तैः पुस्तकदानकथनं ४४१		२०
युधिष्ठिरं प्रति नारदकिंवा वाक्यं ४३४			८ महाभारतपाठसमापनविविधिकयनं ४४२		२
नरकगतानां कर्णादीनां परिचयदानं ४३४			१७ महाभारतमाहात्म्यकथनादि ४४२		१६
कर्णादीनां नरकगतिं दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य			सर्गोद्गावगाहेन युधिष्ठिरस्य ४४२		१
चिन्ता ४३४					

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
खिलहरिवंशपर्वारम्भ	४४५	१	वाक्यं	४४८	४
भारतवर्षवर्णनादौ कथनं	४४५	१	देवादीनामुत्पत्तिं कीर्तयति जनमेजयप्रश्नः	४४८	८
व्यासप्रणीतसुषुप्तसूत्राचारणं	४४५	४	ब्रह्मण्यश्वाक्षया दत्तस्य प्रजापतेः सृष्टिकारककथनं		
हरिवंशदानफलकथनादि	४४५	७	वैशम्पायनवाक्यं	४४८	१०
सृष्ट्यन्वकार्त्तनां वंशं वक्तुमर्हतीति शैतिं प्रति शैलकप्रश्नः	४४५	१५	नारदस्य जन्मसृष्टान्तकथनादि	४४८	०१८
शैलकं प्रति शैतिवाक्यं	४४५	२०	कथं प्रजापते पुत्रा नारदेन विनाशिता		
वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः	४४६	१	इत्यादि जनमेजयप्रश्नः	४४८	२४
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं शैतिव कं	४४६	८	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४४८	२५
हरिवंशकथनार्थं जनमेजयं प्रति वैशम्पायन वाक्यं	४४६	८	दत्तपुत्रान् प्रति नारदस्योपदेशवाक्यं	४४८	२६
प्रथमतः सृष्टिकारककथने वैशम्पायनवाक्यं	४४६	१७	नारदं प्रति दत्तस्य शापादि	४५०	४
हरिण्यग्नौ स मरीचादिभक्षमानसंपुत्रः कथनं	४४६	२३	दत्तस्य षष्टिकन्यासृष्ट्यादि	४५०	६
ब्रह्मणोद्भूतसृष्टिकथनं	४४६	२५	दत्तकन्यानां नामकथनादि	४५०	८
अ त्मनोदिधाविभागेन पुण्यनारीसृष्टि कथनादि	४४७	२	वसूनां नामनिर्देशपुण्यवृक्षशपरम्पराकथनं	४५०	१६
आपवप्रजापते सृष्टिकथने वैशम्पायनवाक्यं	४४७	७	सृष्टयतिभगिन्यां विषयकथने जन्मादि	४५०	२४
मनुवंशे मिथमतवशपरम्पराकथनं	४४७	११	एकादशरूपाणां नामकथनादि	४५०	२८
पृथ्वीज्जन्मादिप्रकारकथनं	४४८	१	अदित्याग्रजादीनां जन्मकथने वैशम्पायन		
पृथुवंशपरम्पराकथनं	४४८	३	वाक्यं	४५१	८
प्राचीनवर्धिराजस्य वंशपरम्पराकथनं	४४८	७	दित्यादिरिष्यकृषिपुत्रसृष्टीनां जन्मादि कथनं	४५१	१८
प्राचीनवर्धिरुप्राणां कोपेन सृष्टवयादि	४४८	१५	हिमवृद्धादीनां जन्माः पुत्राणां नामकथनादि	४५१	२०
सृष्टवयं पृथ्वा प्रजापतीन् प्राचीनवर्धिरुपुत्रान् प्रति सोमस्य वाक्यं	४४८	१७	वैशानरकन्यायाः पुत्रोत्पत्त्या वंशपरम्परा कथनं	४५२	११
दत्तप्रजापतेर्जन्मसृष्टान्तकथनं	४४८	२२	विप्रचित्तिपुत्राणां संहितकथनां नाम कथनादि	४५२	१८
ब्रह्मणोद्भूतसृष्ट्यान्तस्य दत्तस्य प्राचेतसत्वं			तासां या. काकादिवंशपरम्पराणां कथनं	४५२	२५
कथनमिति जनमेजयप्रश्नः	४४८	२०	नागानां वंशपरम्पराणां कथनं	४५२	२९
दत्तस्य प्राचेतसत्कारणकथने वैशम्पायन			सुरभिवंशपरम्पराकथनं	४५२	३०
			वैवस्वतमन्वन्तरे सृष्टिकारकस्य कथनादि	४५२	३०
			कथयप्रसमीपे दिनेः शक्रजन्तृवरप्रार्थना	४५२	३२

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ
दितिं प्रति कश्यपस्य वाक्यं ...	४५३	१६	शुभोः प्रभावादिकथनं ...	४५८	२६
शक्रतदितिगर्वादेवोत्पत्तिप्रकारे ...	४५३	२१	मन्वन्तराणि सर्वाणि कीर्त्तयेत्यादि जनमे		
शुभप्रभृतीनां राज्याभियेकादौ वैशम्पायन			अथप्रश्न	४५८	६
वाक्यं ...	४५४	३	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	४५८	८
शङ्खपदादौर्गो दक्षिणादिदिगाधिपत्यस्य			नैखतप्रभृतीनां भूगुणं नामकथनं ...	४५८	८
कथनादि ...	४५४	२०	खायभुवमन्वन्तरे सप्तर्षिदेवादीनां नाम		
शुभोज्ञान विस्तरेण कीर्त्तयेत्यादि जनमेजय			कथनं ...	४५८	१२
प्रश्न ...	४५४	२८	साराविषममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
शुभपरितोषाख्यानप्रशंसायां वैशम्पायन			कथनं ...	४५८	१७
वाक्यं ...	४५५	५	तृतीयमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
शुभपाख्यानकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	४५५	१०	कथनादि ...	४५८	२२
वेनसाधर्माक्षरणकथनादि ...	४५५	१३	चतुर्थमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
अधर्म्मरतं वेन प्रति मरीच्यादिमुनीनां			नादि ...	४५८	२६
वाक्यं ...	४५५	१७	पञ्चममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
मरीच्यादीनुपपन्नं तान् प्रति वेनस्य वाक्यं	४५५	२१	कथनादि ...	४५८	२०
वेनोत्तमयनादिना निषादादीनां जन्मादि	४५५	२५	षष्ठमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
वेनस्य दक्षिणबाह्वमथनेन शुभोज्ञानादि	४५५	३०	नादि ...	४६०	५
शुभोराज्याभियेकसम्भारस्य कथनादि ...	४५६	५	सप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
अषीन् प्रति सूतमागधयोर्वाक्यं ...	४५६	१५	नादि ...	४६०	१८
सूतमागधहतशुभकवादि ...	४५६	१८	अनागतसप्तममन्वन्तरकथने वैशम्पायनवाक्य	४६०	१८
धनुर्दक्षीणा शुभोः श्रियया, पञ्चाङ्गाव			भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
नादि ...	४५६	२५	कथनादि ...	४६०	२३
शुभं प्रति भोताया, श्रियिवावाक्य ...	४५६	२८	भविष्यत्तृप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
वसुन्धरां प्रति शुभोज्ञाक्यं ...	४५७	८	कथनादि ...	४६१	७
शुभं प्रति वसुन्धरायावाक्यं ...	४५७	१५	दशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
शुभरुतश्रियोदोहने वैशम्पायनवाक्यं ...	४५७	१८	कथनादि ...	४६१	११
श्रिविदोहने योमादीनां वत्सलादि	४५७	२८	एकादशमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पुनर्दोहनादौ शक्रादीनां वत्सलादि	४५८	११	कथनादि ...	४६१	१६
मेदिनीतिनाशं क्षारणकथनादि ...	४५८	२३	द्वादशमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथनादि	४६१	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	यत्तो	प्रकरणं	पृष्ठे	यत्तो
चवोदशमन्तरं सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम	४६१	१८	यमं प्रति विवस्वतोवाक्यं	४६४	१९
कथनादि	४६१	१८	संज्ञाच्छायां प्रति विवस्वतोवाक्यं	४६४	१९
चतुर्दशमन्तरं सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम	४६१	१८	विवस्वतं प्रति संज्ञाच्छायाया ययावृत्तकथं		
कथनादि	४६१	१८	नादि	४६५	२०
मनुनां नामस्त्रीचर्चनस्य फलकथनादि	४६१	१८	रुद्रस्य विवस्वतस्तुष्टु समीपगमनं	४६५	२०
मन्त्रान्तरस्य संख्यां मनुमन्त्रैर्वीत्यादि जनने			विवस्वतं प्रति स्तुष्टुवाक्यं	४६५	२०
कथयन्	४६२	१९	तद्वा विवस्वतो रूपान्तरकरणं	४६५	२०
मन्त्रान्तरसंख्याकथनार्थं दिनादीनां परिमाण			वाद्वादिस्वप्नव्यवकथनादि	४६५	२०
कथने वैशम्पायनवाक्यं	४६२	१९	खदेहजानादित्यान् रुद्रा विवस्वतो हर्षादि	४६५	२०
द्युसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं	४६२	१९	गच्छ देव मित्रा भार्यामित्यादि विवस्वतं		
मन्त्रान्तरसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं	४६२	१९	प्रति स्तुष्टुवाक्यं	४६५	२०
मैत्र्योर्दिनस्य परिमाणकथनादि	४६२	१९	अग्निगोक्षमारयोक्तमादिदृष्टान्तकथनं	४६५	२०
कल्पान्प्रलयकथनादि	४६२	१९	मनोमैवपुत्राणां नामकथनादौ वैशम्पायन		
प्रलयकालसंख्याकथनादि	४६२	१९	वाक्य	४६६	२१
दाक्षायथां कथ्यमादिव चेतोमन्मादौ			मनोराउतिप्रदानेनेवा नामकथायाजन्मादि	४६६	२१
वैशम्पायनोक्ति	४६२	२०	मनुं प्रतीलायावाक्यं	४६६	२१
संज्ञाया विवस्वतो यमाद्यप्योत्पत्तिकथं			मित्रावरुणयो समीपे हलायावाक्यं	४६६	२१
नादि	४६३	२०	हला प्रति मित्रावरुणयोक्तां	४६६	२१
संज्ञाया क्षमाया वायासृष्टि	४६३	२०	हलायां पुत्रोत्पत्तिकथनादि	४६६	२१
मृश प्रति ज्ञायाया वाक्यं	४६३	२०	अनुपुत्राणामित्राकूना इष्टिवीविभागादि	४६६	२१
ज्ञाया प्रति संज्ञायावाक्यं	४६३	२०	अम्बरीषादीनां जन्मदृष्टान्तकथनादि	४६७	२२
संज्ञा प्रति ज्ञायायावाक्यं	४६३	२०	अजयुगे गते धरा देविक कथं न प्राप्ति		
संज्ञाया पितु समीपगमनादौ वैशम्पाय			जनमेजयप्रश्न	४६७	२२
नादि	४६३	२१	न जरातुत्पिपासा वेत्यादि वैशम्पायनवाक्यं	४६७	२२
संज्ञाच्छायाया विवस्वतं मुञ्जोत्पादनादि	४६३	२१	हलाको जतपुत्राणां दृष्टान्तकथनादि	४६७	२२
संज्ञाच्छाया प्रति यमस्य पदाघात	४६३	२१	धुम्बैर्बध्नोतुमिच्छामीत्यादि जनमेजय		
यम प्रति चरण पतनामिति संज्ञाया			प्रश्न	४६८	२३
अग्निप्रापप्रदान	४६४	२२	सुवलात्रपुत्राणां दृष्टान्तकथनादौ वैशम्पायन		
प्रापनिदृष्ट्यर्थेपितरं प्रति यमस्य वाक्यं	४६४	२२	वाक्य	४६८	२३

प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्ति	प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्ति
दिशि प्रति कश्यपस्य वाक्यं ...	४५३	१६	पृथो, प्रभावादिकथनं ...	४५८	२६
शक्रकृतदिनिगर्धदेवोत्पत्तिप्रकारे ...	४५३	२१	मन्वन्तराणि भव्तीति कीर्त्तयित्वादि जनमे		
पृथुप्रभृतीनां राव्याभिवेकादौ वैशम्पायन			कथनम्	४५८	६
वाक्यं ...	४५४	३	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४५८	८
शङ्खपदादीनां दक्षिणादिदिगाधिपत्यस्य			वैवस्वतप्रभृतीनां भनूनां नामकथनं	४५८	८
कथनादि ...	४५४	२०	स्वायम्भुवमन्वन्तरे सप्तर्षिदेवादीनां नाम		
पृथोऽन्तर्गन्धर्वेण कीर्त्तयित्वादि जनमेजय			कथनं	४५८	१९
प्रभृति ...	४५४	२८	स्वारीचिपमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुचरितोपाख्यानप्रसंगायां वैशम्पायन			कथनं	४५८	१७
वाक्यं ...	४५५	५	द्वितीयमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुपाख्यानकथने वैशम्पायनवाक्यं	४५५	१०	कथनादि	४५८	२५
वेनस्वाधर्माचरणकथनादि ...	४५५	१३	चतुर्थमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
नधर्भरतं वेन प्रति मरीच्यादिमुनीनां			नादि	४५८	२६
वाक्यं ...	४५५	१७	पञ्चममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
मरीच्यादीनुपहस्य तान् प्रति वेनस्य वाक्यं	४५५	१९	कथनादि	४५८	३०
वेनोन्मथनादिना निषादादीनां जन्मादि	४५५	२५	षष्ठमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
वेनस्य दक्षिणबाहुमथनेन पृथोर्जन्मादि	४५५	३०	नादि	४६०	५
पृथोराज्याभिवेकशक्रस्य कथनादि ...	४५६	५	सप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
श्ववीन् प्रति सूतमागधयोर्वाक्यं	४५६	१५	नादि	४६०	८
सूतमागधकृतपृथुस्यवादि	४५६	१८	अनागतसप्तममन्वन्तरकथने वैशम्पायनवाक्य	४६०	१८
अनुगृहीत्वा पृथो पृथिव्या पञ्चाङ्गाव			भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
नादि	४५६	२५	कथनादि	४६०	२३
पृथुं प्रति भीतायाः पृथिव्यावाक्यं	४५६	२८	भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
वसुन्धरां प्रति पृथोर्वाक्यं	४५७	८	कथनादि	४६१	७
पृथुं प्रति वसुन्धरायावाक्यं	४५७	१५	दशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुकृतपृथिवीदोहने वैशम्पायनवाक्यं	४५७	१८	कथनादि	४६१	१९
पृथिवीदोहने सोमादीनां वत्सनादि	४५७	२८	एकादशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पुनर्दोहनादौ शक्रादीनां वत्सनादि	४५८	१	कथनादि	४६१	२६
मेदिनीतिनाश कारणकथनादि	४५८	२३	द्वादशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथनादि	४६१	२८

प्रकरणं	ऽ	पृष्ठे	प्रतीति	प्रकरणं	पृष्ठे	प्रतीति
अथोद्देशमन्तरं सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम				यमं प्रति विवस्वतोवाक्यं . . .	४६४	२६
कथनादि . . .	४६१	२८		शंखाच्छायां प्रति विवस्वतोवाक्यं . . .	४६४	२८
चतुर्दशमन्तरं सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम				विवस्वतं प्रति शंखाच्छायाया यथावृत्तकय		
कथनादि . . .	४६१	२९		नादि . . .	४६५	२
मन्त्रां नामकौत्तमस्य फलककथनादि . . .	४६२	३		रुद्रस्य विवस्वतस्तुष्टु समीपगमनं . . .	४६५	३
मन्त्रान्तरस्य संख्यां त्रिमुनैर्द्वयोत्यादि जनमे				विवस्वतं प्रति तदुर्वाक्यं . . .	४६५	५
जयप्रशः . . .	४६२	१०		तद्वा विवस्वतोऽरुणान्तरकरणं . . .	४६५	११
मन्त्रान्तरसंख्याकथनार्थं दिनादीनां परिमाणं				दादशदिवसस्यवक्त्रकथनादि . . .	४६५	१५
कथने वैशम्पायनवाक्यं . . .	४६२	११		खदेशजानादित्यान् दृष्ट्वा विवस्वतोऽर्वादि	४६५	१७
धुगसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं . . .	४६२	२२		गच्छ देव निशां भार्यामित्यादि विवस्वतं		
मन्त्रान्तरसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं . . .	४६२	२७		प्रति तदुर्वाक्यं . . .	४६५	२८
ब्रह्मणोदिनस्य परिमाणकथनादि . . .	४६२	१		अग्निगोत्रमारयोर्जामादित्यस्तान्नामकथनं	४६५	२९
कल्याणप्रसन्नकथनादि . . .	४६२	८		मनोवपुत्ताणां नामकथनादौ वैशम्पायन		
प्रसन्नकालसंख्याकथनादि . . .	४६२	१२		वाक्यं . . .	४६६	६
दाक्षायण्यां कश्यपादिष्वेतोऽजन्मादौ				भग्नोराजतिप्रदानेनेवानामकन्यायाजन्मादि	४६६	१०
वैशम्पायनोक्तिः . . .	४६२	२७		मनुं प्रतीलापावाक्यं . . .	४६६	१५
शंखायां विवस्वतोयमाद्यपत्योत्पत्तिकथ				मिनावरणयो समीपे इलायावाक्यं . . .	४६६	१६
नादि . . .	४६४	२		इलां प्रति मिनावरणयोर्वाक्यं . . .	४६६	१८
शंखाया. क्षमायथा ह्यायास्तुष्टि . . .	४६४	५		इलायां पुत्रोत्पत्तिकथनादि . . .	४६६	२२
शंखां प्रति ह्यायाया वाक्यं . . .	४६४	१७		मनुपुत्राणामिवाकूतां शशिवीविभागादि	४६६	२६
ह्यायां प्रति शंखायावाक्यं . . .	४६४	८		अमरीषादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि . . .	४६७	३४
ईशां प्रति ह्यायायावाक्यं . . .	४६४	१०		मनुयुगे गते जरा रेवती कथं न प्राप्तेति		
शंखाया पितु समीपगमनादौ वैशम्पाय				जनमेजयप्रश्न . . .	४६७	१४
नोक्तिः . . .	४६४	११		न जराकुपियासा मेत्यादि वैशम्पायनवाक्य	४६७	१६
शंखाच्छायायां विवस्वत. पुत्रोत्पन्नादनादि	४६४	१४		इलाकोऽशतपुत्राणां वृत्तान्तकथनादि	४६७	२५
शंखाच्छायां प्रति यमस्य पदाघात . . .	४६४	१८		धुमोर्वाक्यं योतुमिच्छामीत्यादि जनमेजय		
यमं प्रति चरण पतनान्ति शंखाया . . .				प्रश्नः . . .	४६८	७
अभिशापप्रदानं . . .	४६४	१८		कुवलाश्रपुत्राणां वृत्तान्तकथनादौ वैशम्पायन		
आपनिवृत्त्यर्थं पितरं प्रति यमस्य वाक्यं	४६४	२०		वाक्यं . . .	४६८	८

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वसूचीपत्र ॥

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पंक्ति
वृहदथ प्रति धुन्वुवृत्तान्तकथनार्थमुत्तक			इत्याद्यान्वेवणार्थं सगरपुत्राणां प्रथिवोत्पन्न	
मुनेर्वक्त्रं ४६८	११		नादि ४७२	४
उत्तक प्रति वृहदथवाक्यं ४६८	२४		कपिलतेजसा सगरपुत्राणां दाहादि ... ४७२	६
धुन्वानाशार्थं कुवलाश्वमाश्रय वृहदथस्य			श्रवमिष्टान् वृत्तुर सगरपुत्रान् प्रति कपिलस्य	
वनगमन ४६८	२५		वरदानं ४७२	७
धुन्वुवधार्थं कुवलाश्वस्य पाचदिवर्षेणं	४६८	२६	सगरस्य पट्टिषाहस्य पुत्रा कथमित्यादि	
कुवलाश्वस्य धुन्वुराश्वसमारणादि ... ४६८	५		जनमेजयप्रश्न ४७२	१४
धुन्वुमारणाद्योतकस्य वरदानादि ... ४६८	८		प्रष्टिषाहस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथने वैशम्पाय	
धुन्वुमारस्य राजोवशकथने वैशम्पायन			नोक्ति ४७२	१५
वाक्यं ४६८	२१		सगरभार्य्यवोरैर्त्वांहरत्नाभादि ... ४७२	१७
सत्यव्रतस्योपाख्यानकथनादि ... ४६८	२२		पट्टिषहस्यपुत्रोत्पत्तिकारकथनादि ... ४७२	२०
गात्रवमुनेरुत्पत्तिप्रकारकथनादि ... ४७०	१		पञ्चजननास्य सगरपुत्रस्य वंशकथनादि	४७२ २५
सत्यव्रतस्य विश्वामित्रकक्षचरचाया			शौरामस्य वंशपरम्पराकथनादि ... ४७३	१०
वैशम्पायनवाक्य ४७०	६		आदित्यस्य कथ्य आर्द्धदेवत्वमित्यादि जनमे	
वशिष्ठ प्रति सत्यव्रतस्य रौप्यकारणकथने			जयप्रश्न ४७३	२४
वैशम्पायनवाक्य ४७०	१०		पितृणां स्वर्गकथनार्थं युधिष्ठिरभीमयो	
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुद्वर्णनादि ४७०	१८		ववादकथने वैशम्पायनोक्ति ... ४७३	२८
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुमाधमोजननादि ... ४७०	२१		भीम प्रति युधिष्ठिरप्रश्न ४७४	३
सत्यव्रतं प्रति मुहस्य वशिष्ठस्य वाक्यं ... ४७०	२३		आर्द्धे भीमोति हि पितृनित्यादि युधिष्ठि	
सत्यव्रतस्य चित्रकुलनामप्राप्तिकारणकथने			प्रति भीमवाक्यं ४७४	४
वैशम्पायनवाक्य ४७०	२५		वर्तन्ते पितर स्वर्गे इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४७४ ६
चित्रकु प्रति विश्वामित्र वरदानं ... ४७०	२६		अत्र ते वर्तन्तेयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दमेत्यादि	
चित्रकु राजाश्वे हरिश्चन्द्रादीनां जन्मादि			भीमवाक्य ४७४	१२
कथन ४७१	१		भीम प्रति तपितृव्याक्य ४७४	१७
कथं स सगरो जातइत्यादि जनमेजयप्रश्न	४७१	१२	न ते प्रमविता संव्युयावज्जीवितुमिच्छस्यो	
सगरोत्पत्तिकथनार्थं वैशम्पायनवाक्यं ... ४७१	१४		त्यादि भीम प्रति वरदानं ... ४७४	२२
सगरस्यास्य शिष्याकथनादि ४७१	२०		आर्द्धं कथं पितृन् प्रोषातोत्यादि पितर प्रति	
सगरेण शक्यवनहादिपराजय ... ४७१	२३		भीमस्य प्रश्न ७४४	३०
सगरस्याश्वमेधयज्ञकथनादि ४७२	२		सवेपथवे ते वक्ष्ये इत्यादि शान्तमुवाक्य	४७५ ५

प्रकरणं	उच्छे	पङ्क्ति	प्रकरणं	उच्छे	पङ्क्ति
मार्कण्डेयस्तम्भ सभ्य वक्ष्यतीत्युक्ता शान्तो			पितृश्राद्धकर्तुं फलकथनादि ...	४७८	१५
रत्नधानं ...	४७५	११	भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं ...	४७८	२५
मार्कण्डेयं प्रति भीष्मस्य प्रश्ने भीष्मवचनं	४७५	१४	भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्यापदेशवाक्यं ...	४८०	१
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ...	४७५	१५	योगधर्मप्रश्नवाक्यनादि ...	४८०	१३
मार्कण्डेयस्य सनत्कुमारदर्शनादि ...	४७५	१८	तस्मिन्नन्तर्हितं देवे इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८०	२०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्यात्मपरिचय			युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्य वाक्यं ...	४८०	२४
दानादि ...	४७५	२५	अणुहं कस्य वै पुत्र इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४८०	२५
सनत्कुमारं प्रति मार्कण्डेयस्य प्रश्नादि ...	४७६	२	ब्रह्मदत्तश्चरितकथने भीष्मवाक्यं ...	४८०	३०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्यापदेशवाक्यं	४७६	५	ब्रह्मदत्तस्य पुण्यवृत्तकथने भीष्मवाक्यं ...	४८१	५
देवान् प्रति ब्रह्मणोऽभिषापदानादौ सनत्कु			ब्रह्मदत्तस्य पुत्रादिवंशकथने ...	४८१	२०
मारव कं ...	४७६	७	उपायुध कस्य सुत इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४८१	२७
देवान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	४७६	१४	उपायुधस्य पुण्यपुरुषकथनादौ भीष्म		
ब्रह्मण पुत्रान् प्रति देवानां वाक्यं	४७६	१७	वाक्यं ...	४८१	२८
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्य वाक्यं ...	४७६	२८	भीष्म प्रत्युपायुधदूतस्य वाक्यं ...	४८२	१०
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ...	४७६	३०	दूतवाक्यं श्रुत्वा भीष्मस्य युद्धोद्योगादि	४८२	१६
पितृगणकथनादौ मार्कण्डेयं प्रति सनत्कु			भीष्मं प्रति मन्त्रिणां वाक्यं ...	४८२	२१
मारस्य वाक्यं ...	४७७	३	उपायुधभीष्मयोर्धुक्कथने भीष्मवाक्यं ...	४८३	१
मेनाया कन्यावंशपत्न्याकथनादि ...	४७७	१२	ब्रह्मदत्तस्य पुत्रं पूजनीया कथमन्वञ्चकारे		
उन्नेतिनाम्न कारणकथनादि ...	४७७	१७	त्यादि युधिष्ठिरप्रश्न ...	४८३	१०
सोमपदादिपितृगणानां प्रकारकथनादि	४७७	२४	पूजनीयादृष्टान्तकथने युधिष्ठिरं प्रति		
आच्छेदानामकन्यायाश्चमूर्त्तिपितृगणदर्श			भीष्मवाक्यं ...	४८३	१३
नादि ...	४७७	२५	पूजनीयाया ब्रह्मदत्तसमन्विताया	४८३	१८
कन्या आच्छेदां प्रति पितृणां वाक्यं ...	४७८	४	ब्रह्मदत्तपुत्रे पूजनीयाया. खेहकथनादि	४८३	२५
वर्हिषदां देवानां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	१५	ब्रह्मदत्तपुत्रेण पूजनीयापुत्रनाम्नादि ...	४८४	१
वर्हिषदां पौवरोनामकन्याया वृत्तान्त			फलमादायामच्छन्त्या पूजनीयायाम्बुतपुत्र		
कथनादि ...	४७८	१८	दर्शनादि ...	४८४	४
सुकालनामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	२६	पूजनीयाया विलापवाक्यं ...	४८४	७
सुखधानामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	४	ब्रह्मदत्तं प्रति सकोधाया. पूजनीयाया		
श्राद्धोदराजतादिवाक्यकथनादि ...	४७८	१२	वाक्यं ...	४८४	१२

प्रकरणं .	छे	यत्तो	प्रकरणं	छे	यत्तो
वृहदस्य प्रति धुन्वृत्तान्तकथनार्थमुत्तक			इताश्चानेववार्थं सगरपुत्राणां प्रथिवीखन		
मुनेर्वाक्यं ४६८	११		नादि ४७२	४	
उत्तक प्रति वृहदस्यवाक्यं ४६८	२४		कपिलतेजसा सगरपुत्राणां दाहादि ... ४७२	६	
धुन्वोर्नामाद्यं कुवसायमाध्याय वृहदस्य			अवशिष्टान् चतुर सगरपुत्रान् प्रति कपिलस्य		
वसगमन ४६८	२५		वरदानं ४७२	७	
धुन्वुवार्थं कुवसायस्य पाचादिवर्णनं	४६८	२६	सगरस्य पट्टिषादस्य पुत्राः कथमित्यादि		
कुवसायस्य धुन्वुराचसमारणादि ... ४६८	५		जनमेजयप्रश्न ४७२	१४	
धुन्वुमारणायेतत्तस्य वरदानादि ... ४६८	८		पट्टिषादस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथने वैशम्पाय		
धुन्वुमारस्य राज्ञोवशंकथने वैशम्पायन			नोक्तिः ४७२	१५	
वाक्यं ४६८	११		सगरभार्य्ययोरौर्वाक्षरत्नाभादि ... ४७२	१७	
सत्यव्रतस्योपाख्यानकथनादि ... ४६८	२२		पट्टिषहस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथनादि	४७२	२०
गात्रवमुनेरुत्पत्तिप्रकारकथनादि ... ४७०	१		पञ्चजनगात्रः सगरपुत्रस्य वंशकथनादि	४७२	२५
सत्यव्रतस्य विश्वामित्रकलशरक्षायां			शौरामस्य वंशपरम्पराकथनादि ... ४७३	१०	
वैशम्पायनवाक्यं ४७०	६		आदित्यस्य कथं आहूदेवत्वमित्यादि जनमे		
वशिष्ठं प्रति सत्यव्रतस्य रौप्यकारणकथने			जयप्रश्न ४७३	२४	
वैशम्पायनवाक्यं ४७०	१०		पितृणां स्वर्गकथनार्थं युधिष्ठिरभीष्मयोः		
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुदशैनादि ४७०	१८		संवादकथने वैशम्पायनोक्तिः ... ४७३	२८	
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुमांथभोजिनादि ... ४७०	२१		भीष्मं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः ४७४	३	
सत्यव्रतं प्रति क्रुद्धस्य वशिष्ठस्य वाक्यं ... ४७०	२३		आहूतेः प्रीणाति हि पितृनित्यादि युधिष्ठिरं		
सत्यव्रतस्य विश्वकु नामप्राप्तिकारणकथने			प्रति भीष्मवाक्यं ४७४	४	
वैशम्पायनवाक्यं ४७०	२५		वर्त्मने पितरं स्वर्गं इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४७४	६
विश्वकुं प्रति विद्यामित्र वरदानं ... ४७०	२६		अनु ते कुर्त्तयिष्यामि यथाशुतमरिन्दमेत्यादि		
विश्वकु राजवंशे हरिश्चन्द्रादीनां जन्मादि			भीष्मवाक्यं ४७४	१२	
कथनं ४७१	१		भीष्मं प्रति तपितृन्वाक्यं ४७४	१७	
कथं स सगरो जातइत्यादि जनमेजयप्रश्न	४७१	१२	न ते प्रभविता शृङ्गयोर्यावज्जोवितुमिच्छथो		
सगरोत्पत्तिकथनार्थं वैशम्पायनवाक्यं ... ४७१	१४		इत्यादि भीष्मं प्रति वरदानं ... ४७४	२३	
सगरस्यास्य शिशुकथनादि ४७१	२०		आहूते कथं पितृन् प्रीणातीत्यादि पितरं प्रति		
सगरेण शक्यवनादिपराजय ४७१	२३		भीष्मस्य प्रश्न ४७४	२०	
सगरस्याश्वमेधयज्ञकथनादि ४७२	२५		संवेपथवेने वक्ष्ये इत्यादि शान्तनुवाक्यं	४७५	५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
मार्कण्डेयस्तुभ्यं सर्वं वक्ष्यतीत्युक्त्वा शान्तनो			पितृयाद्वक्तुं, फलकयनादि ...	४७८	१५
रन्तधानं ४७५	११		भीमं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं ...	४७८	२५
मार्कण्डेयं प्रति भीमस्य प्रश्ने भीमवाक्यं ४७५	१४		भीमं प्रति मार्कण्डेयस्योपदेशवाक्यं ...	४८०	१
भीमं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ४७५	१५		योगधर्मग्रंथाकथनादि ...	४८०	१३
मार्कण्डेयस्य सनत्कुमारदर्शनादि ... ४७५	१८		तस्मिन्नन्तर्हिते देवे इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८०	२०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्यात्मपरिचय			युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य वाक्यं ...	४८०	२४
दानादि ४७५	२५		अपुह, कस्य वै पुत्र इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्ने	४८०	२५
सनत्कुमारं प्रति मार्कण्डेयस्य प्रश्नादि ... ४७६	२		ब्रह्मदत्तचरितकथने भीमवाक्यं ...	४८०	३०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्योपदेशवाक्यं ४७६	५		ब्रह्मदत्तस्य पूर्ववृत्तकथने भीमवाक्यं ...	४८१	५
देवान् प्रति ब्रह्मणेऽभिप्रायदानादौ सनत्कु			ब्रह्मदत्तस्य पुत्रादिवृत्तकथनं ...	४८१	२०
मारव कौ ४७६	७		उषायुधं कस्य पुत्र इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्ने	४८१	२७
देवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ४७६	१४		उषायुधस्य पूर्ववृत्तकथनादौ भीम		
ब्रह्मणः पुत्रान् प्रति देवानां वाक्यं ... ४७६	१७		वाक्यं	४८१	२८
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्य वाक्यं ... ४७६	२८		भीमं प्रत्युषायुधदूतस्य वाक्यं ...	४८२	१०
भीमं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ४७६	३०		दूतवाक्यं मुलाभीमस्य युद्धाद्योगादि	४८२	१६
पितृगणकथनादौ मार्कण्डेयं प्रति सनत्कु			भीमं प्रति मन्त्रिणां वाक्यं ...	४८२	२१
मारस्य वाक्यं ४७७	३		उषायुधमोक्षयोर्धृष्टकथने भीमवाक्यं ...	४८३	१
मेनाया कन्यावंशपरमाकथनादि ... ४७७	१२		ब्रह्मदत्तस्य पुत्रं पूजनीया कथयन्ब्रह्मकारे		
उत्प्रेतिनाम् कारणकथनादि ४७७	१७		त्यादि युधिष्ठिरप्रश्ने,	४८३	१०
सोमपदादिपितृगणानां प्रकारकथनादि ४७७	२४		पूजनीयावृत्तान्तकथने युधिष्ठिरं प्रति		
आच्छादानामकन्यायाश्चमुनिपितृगणदर्श			भीमवाक्यं	४८३	१३
नादि ४७७	२५		पूजनीयाया ब्रह्मदत्तसमीपवास	४८३	१८
कन्या आच्छादां प्रति पितृणां वाक्यं ... ४७८	४		ब्रह्मदत्तपुत्रे पूजनीयाया, खेहकथनादि	४८३	२५
वर्हिषदां देवानां वृत्तान्तकथनादि ... ४७८	१५		ब्रह्मदत्तपुत्रेण पूजनीयापुत्रनामादि ...	४८४	१
वर्हिषदां दीवरीनामकन्याया वृत्तान्त			फलमादायान्कन्याः पूजनीयायामृतपुत्र		
कथनादि ४७८	१८		दर्शनादि	४८४	४
सुकालनामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ... ४७८	२६		पूजनीयायाविलापवाक्यं ..	४८४	७
सुखधानामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ... ४७८	४		ब्रह्मदत्तं प्रति यमोधाया, पूजनीयाया		
आह्वीयराजादिपात्रकथनादि ४७८	१३		वाक्यं	४८४	१२

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पूजनीयया राजपुत्रचतुर्वेद्याटनादि	४८४	१६	शृङ्गाणवाक्येन ब्रह्मदत्तस्य वनवासादि	४८८	१५
पूजनीया प्रति ब्रह्मदत्तस्य वाक्यं	४८४	१८	वने वसन्तं ब्रह्मदत्तं प्रति तत्पत्न्यावाक्यं	४८८	१७
ब्रह्मदत्तं प्रति पूजनीयायागाथाकथनं	४८४	२१	योगेन ब्रह्मदत्तस्य परममतिप्राप्तादि	४८८	१८
ब्रह्मदत्तं प्रति नीतिमुक्ता पूजनीयायाः			जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४८८	२६
प्रस्थानं	४८५	१२	अत्रिमाहात्म्यकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८८	२८
आहूय प्रशंसाकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८५	१८	सोमस्योत्पत्तिप्रकारकथनादि	४८९	४
आहूय प्रशंसार्थं मार्कण्डेयस्येतिहासकथनं	४८५	२२	सोमस्य राजसूययज्ञकथनादि	४८९	२१
गोर्हिंसायां रतान् दिशान् प्रति श्लेषः			सोमस्य दृष्टस्यतिभार्यायास्तारायाहरणादि	४८९	२८
वाक्यं	४८५	२८	देवासुरपुद्गुवर्णनं	४८९	३
शार्ङ्गेन कृता धेनुरित्यादि गुरुं प्रति			मृष्टानां देवानां ब्रह्मणः समीपगमनं	४८९	४
दिशानां वाक्यं	४८६	२	तारां प्रति दृष्टस्यतिवाक्यं	४८९	६
गोघातिनां सप्तानां व्याधकुले जन्मादि	४८६	५	सत्यं ब्रूहि सुतः कसेत्यादि तारां प्रति देवानां		
सप्तानां पुण्यस्यत्या श्वधर्मपदवादि	४८६	७	मिश्राणां	४८९	८
कालञ्जरे चक्रवाकरूपेण सप्तानां तपस्वर			यदच तथ्यं तद्ब्रूहीत्यादि तारां प्रति ब्रह्मणो		
णादि	४८६	१८	वाक्यं	४८९	११
तस्मिन् वने विभ्राजनाक्षोराश्च प्रवेष्टादि	४८६	२६	सोमस्य सुतइति ब्रह्मणं प्रति तारावाक्यं	४८९	१२
राजानं दृष्ट्वा सप्तानां मध्ये कस्यचिद्वाप्याभि			बुधस्य पुत्रोत्पत्तिकथनादि	४८९	१४
चापः	४८६	२७	पुरूरवोद्युक्तान्तकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८९	२२
पितृकल्पे भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं	४८७	१	पुरूरवः पुत्राणां सप्तानां नामकथनादि	४८९	१
ते योगधर्मनिरताः सप्तमानसचरिणः			सर्वश्रीमानुषं कथं सम्प्राप्स्यति जनमेजय		
इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८७	१२	अत्रः	४८९	२
अणुदृष्ट्यं वंशपरम्पराकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८८	६	उर्वशीशापोद्विष्टान्तकथने वैशम्पायन		
ब्रह्मदत्तोपाख्यानकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८८	२०	वाक्यं	४८९	४
समायैस्य ब्रह्मदत्तस्य वने पिपीलिकाहृत			उर्वशीशानयनार्थं गन्धर्वानां चिन्ता	४८९	१०
श्रवणादि	४८८	२२	गन्धर्वान् प्रति विश्वासोर्वीवाक्यं	४८९	११
ब्रह्मदत्तं प्रति मानवत्यास्तपत्यावाक्यं	४८८	२६	गन्धर्वैर्नैवे हते पुरूरवसं प्रत्युर्वीमोवाक्यं	४८९	१४
ब्रह्मदत्तस्य भगवदुपासनादि	४८८	३०	नमस्य पुरूरवसोमेफन्नेषणार्थं धावनादि	४८९	१८
सप्तयाधादशार्णैर्वित्यादि ब्रह्मदत्तं प्रति ब्राह्म			भद्रं पुरूरवसं दृष्ट्वा नैवेद्या अन्तर्धानादि	४८९	२०
णस्य वाक्यं	४८८	३८	दृष्टमागत्योर्वीमोमदृष्टवतो राज्ञो		

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
विद्यापादि ४८२	२३		असुरान् प्रति रजे, प्रश्न ४८५	२८	
सत्तीर्थे पुष्करवधं दृष्ट्वा सखीः प्रत्युर्वशी			रजिं प्रति दैत्यानां प्रगल्भवाक्यं ... ४८६	१	
वाक्य ४८२	२५		जितदैत्यं रजिं प्रति शकस्य वाक्यं ... ४८६	५	
पुष्करवधं प्रत्युर्वशीवाक्यं ४८२	२८		रजिपुत्रघ्नतराव्यस्य शकस्य वृहस्पतिं प्रति		
वरदानार्थं पुष्करवध प्रत्युर्वशीवाक्यं ... ४८३	१		वाक्यं ४८६	११	
पुष्करवधोगन्धर्वलोकप्राप्तादि ४८३	७		शकं प्रति वृहस्पतिवाक्यं ४८६	१३	
पुष्करवधोवंशपरम्पराकथने वैशम्पायन			वृहस्पतिरुक्तशास्त्राध्ययनेन रजिपुत्रार्था		
वाक्यं ४८३	१३		मोहादि ४८६	१६	
अमावस्यो पुत्रस्य सुहोवस्य चरित्रकथ			अनेनसो राज्ञो वंशकथने वैशम्पायनवाक्यं ४८६	२५	
नादि ४८३	१५		कथं धन्वन्तरिर्देवो मानुषेयिह गच्छिवा		
शकानां गङ्गां प्रति सुहोवस्य वाक्यं ... ४८३	१८		निति जनमेजयप्रश्न. ४८७	५	
सुहोवपुत्रस्य जज्ञोश्चरित्रकथनादि ... ४८३	२३		धन्वन्तरिस्मभवकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ४८७	६	
गाधिकन्या सत्यवती प्रति अचोकेस्य			विष्णुं प्रत्यजस्य वाक्यं ४८७	८	
वाक्यं ४८४	२		अज्ञ प्रति विष्णुवाक्यं ४८७	८	
चन्द्रदयव्यात्येन कुटुम्ब अचोकेस्य पत्नी सत्य			पुत्रार्थं तपस्यन्तं धन्वं प्रति अज्ञस्य वाक्यं ४८७	१८	
वतीं प्रति वाक्यं ४८४	१०		अज्ञं प्रति धन्वस्य नृपस्य वाक्यं ... ४८७	१८	
पुत्रोमे नेदृशोभवेदिति सत्यवतीवाक्यं ४८४	१४		निनुक्तो वाराणशी कथं भक्तवानिति जनमेजय		
सत्यवती प्रति अचोकेस्य वाक्यं ... ४८४	१५		प्रश्न ४८७	२८	
अचोके प्रति सत्यवतीवाक्यं ४८४	२६		काश्या श्रापकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं ... ४८७	३०	
सत्यवतीं प्रति अचोकेस्य वाक्यं ४८४	१८		पार्वतीं प्रति तत्पार्वदानां सखीनां वाक्यं ४८८	२	
अचोकेस्य वंशपरम्पराकथनादि ४८४	२१		महादेवं प्रति पार्वतीवाक्यं ४८८	६	
गाधेवैश्वरम्पराकथनादि ४८४	२७		वाराणशीपुरोनिष्ठाणां दिककथनं ... ४८८	८	
पुष्करवध पुच्छंस्याथैवैश्वरम्पराकथनादौ			वाराणशीं प्रति राज्ञोऽभिप्रायादि ... ४८८	२२	
वैशम्पायनवाक्यं ४८५	१६		पार्वती प्रति महादेवस्य वाक्यं ... ४८८	३०	
देवासुरयोर्ब्रह्माणं प्रति वाक्यं ... ४८५	२०		दिबोदासस्य वंशकथनादि ४८८	८	
देवासुरान् प्रति प्रह्लाषोवाक्यं ४८५	२१		नडपस्य वंशपरम्पराकथने वैशम्पायनवाक्यं ४८८	२२	
रजिं प्रति देवासुरयो साक्षाद्यायै प्रार्थना ४८५	२३		ययातिचरित्रकथनादि ५००	८	
शकं प्रति रजोर्वाक्यं ४८५	२७		जराखीकारार्थं यदुं प्रति ययातिवाक्यं ५००	१६	
रजिं प्रति देवानां वाक्यं ४८५	२८		ययातिं प्रति यदेवाक्यं ५००	१८	

प्रकरणं	एछे	पंक्तौ	प्रकरणं	एछे	पंक्तौ
यदुं प्रति ययातेरभिशापः ...	५००	२२	जङ्गेवैश्वकथनादि ...	५०५	६
पुत्रान् प्रति ययातेरभिशापप्रदानं ...	५००	२५	गाधिराजस्य वंशकथनादि ...	५०५	८
पूहं प्रति ययातिवाक्यं ...	५००	२७	क्षत्रिकस्य वंशकथनादि ...	५०५	११
पूरोः पित्रजरापघणादि ...	५००	२८	विश्वामित्रपुत्राणां नामकथनादि ...	५०५	१२
ययातिगीतगाथाकथनादि ...	५०१	१	आजमीढवंशकथनादि ...	५०५	२१
सदारस्य ययातिर्वनगमनादि ...	५०१	८	मुद्रलस्य वंशकथनादि ...	५०५	२५
यदुवंशप्रकारकथनादि ...	५०१	१२	छपस्य जन्मवृत्तान्तकथनादि ...	५०५	२८
पूरोर्वैश्वं आहुमिच्छामीत्यादि जनमेजय			दिवोदायस्य वंशकथनादि ...	५०६	६
प्रश्नः ...	५०१	१५	अज्ञमोठपत्न्या धूमिन्याः पुत्रार्थं तप कर		
पूरुवंशकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०१	१७	णादि ...	५०६	८
रुद्राप्रभृतीनां स्त्रीणां नामकथनादि ...	५०१	२५	कुरोखतु पुत्राणां नामकथनादि ...	५०६	१५
कवेयोः पुत्रपौत्रादिवंशकथनादि ...	५०२	२	दृष्टदृश्यस्य वंशकथनादि ...	५०६	२१
उशीरस्य वंशकथनादि ...	५०२	८	जरासभवृत्तान्तकथनादि ...	५०६	२४
तितिवोराज्ञो वंशकथनादि ...	५०२	१५	जनमेजयस्य वंशकथनादि ...	५०६	२८
वर्षां प्रति मद्रदत्तस्य कथनादि ...	५०२	२०	हाट्टवौ तव वंशेस्मिन् द्रविष च परिचिता		
पुत्रानामपिष्य बलेक्षप करणादि ...	५०२	२४	वित्यादि वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	१
अश्वस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०२	२७	द्वितीयक्षत्रस्य वंशकथनादि ...	५०७	२
हयैकस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०२	५	शान्तोवैश्वकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	७
कर्णस्य पूर्वपुत्रकथनादि ...	५०३	१२	कृष्णदेवायनात् धृतराष्ट्रादीनां जन्मकथनं	५०७	१०
अनाद्यस्य राज्ञो वंशकथनादौ वैशम्पायन			तुल्यवैश्वकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	१४
वाक्यं ...	५०३	१८	द्रुपदोवैश्वकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	२१
दुःशन्तस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०३	२६	अनोवैश्वकथनादि ...	५०७	२४
दुःशन्तं प्रति नाताया आकाशवाण्याः कथ			यदुवंशकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	२८
नादि ...	५०३	२८	यदुवंशोद्भवस्य कार्तवीर्यार्जुनस्य प्रभाव		
भरदाजस्य धर्मसंक्रमणोपाख्यानकथनादि	५०४	२	कथनं ...	५०८	६
वेमकस्य वाराणसीवाषादिकथनं ...	५०४	११	कार्तवीर्यार्जुनप्रशंसाकथने नारदस्य गाथा		
अलकस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०४	२०	कथनं ...	५०८	१७
सहोवस्य वंशकथनादि ...	५०४	२८	कार्तवीर्यस्य पराक्रमकथनादि ...	५०८	२२
गङ्गां प्रति क्रुद्धस्य जङ्गेवैश्वनादि ...	५०५	३	कार्तवीर्यार्जुनं प्रति आपवस्य मुनेरभिशाप		

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
दानं ५०८	१५		भजमानस्य राज्ञोर्वंशकथनादौ वैशम्पायन		
कार्त्तवीर्यार्जुनस्य वंशकथनादौ वैशम्पायन			वाक्यं ५१४	१४	
वाक्यं ५०८	१४		सामन्तोपाख्यानकथनादि ५१४	२४	
दृष्ट्यादिवंशविभेदकारणकथनं ... ५०८	२९		विवस्वन्तं प्रति सचाजितोवाक्यं ... ५१४	२८	
धृष्टातिवंशानुकीर्त्तनादिकथनं ... ५०८	२६		सचाजिते सूर्यस्य सामन्तप्रदानादि ... ५१५	१	
क्रौडुराजवंशकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ५१०	३		प्रवेगजिते भ्राते सचाजितः सामन्तप्रदा		
माद्रीगर्भेदृष्ट्यन्वकथोर्जनादिकथनं ... ५१०	५		नादि ५१५	६	
गान्दिनीजन्मप्रकारकथनादि ... ५१०	८		प्रवेगं हत्वा विंदस्य सामन्तकपहण	५१५	८
गर्वास्यां गान्दिनीं प्रति तत्पितृभ्यां ... ५१०	११		विंदं हत्वा ऋषराजस्य सामन्तकपहणं ... ५१५	१०	
अपल्लवंशकथनादि ५१०	१२		सामन्तकार्यं श्रीरुप्यं सर्वेषामाशङ्का ... ५१५	११	
भूरारुद्रदेवादिजन्मकथनादि ... ५१०	१८		सामन्तकथान्वेषणार्थं श्रीरुप्यस्य वनगमनादि ५१५	१२	
वसुदेवजन्मसूक्तकथनादि ५१०	२०		विंदः प्रवेगमवधीदित्यादि क्षुमारं प्रति		
युधिष्ठिरादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि ५११	१		धात्रीवाक्यं ५१५	१८	
उद्धवादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि ... ५११	३		विलं प्रविश्य श्रीरुप्यस्य जाम्बवता सह		
वसुदेवस्य चतुर्हस्तपत्नीनां नामकथनादौ			सुहृत्करणं ५१५	२२	
वैशम्पायनवाक्यं ५११	१६		जाम्बवतीमुदाह्य सामन्तकं गृहीत्वा श्रीरुप्यस्य		
रोहिणीपुत्राणां दशानां नामकथनादि ५११	२०		द्वारकागमनं ५१५	२४	
अपल्लोपु जातानां वसुदेवपुत्राणां नाम			श्रीरुप्यस्य सचाजिते मणिप्रदानादि ... ५१५	२७	
कथनं ५११	२५		सचाजितोर्वंशकथनादि ५१५	२८	
क्रौष्टेरेवामवत् पुत्रीष्टजिनीवानित्यादि			अपल्लपुत्राणामकूरादीनां नामकथनादि ५१६	५	
वैशम्पायनवाक्यं ५१२	८		शतधन्वना सामन्तकार्यं सचाजितोवधादौ		
महत्तराजवंशकथनादि ५१२	१६		वैशम्पायनवाक्यं ५१६	१४	
ज्यामघस्य भार्यया सह संवादः ... ५१२	२१		पितरि हते शत्रुमामायाः श्रीरुप्यसमीपगम		
यदुवंशान्तर्गतदशार्हवंशकथनादि ... ५१२	१		नादि ५१६	१८	
यदुवंशान्तर्गतधात्यतवंशकथनादौ वैशम्पायन			द्वारकागमस्य श्रीरुप्यस्य वल्लदेवं प्रति		
वाक्यं ५१२	१०		वाक्यं ५१६	२२	
देवाष्टधवंशकथनादि ५१२	२१		भोजजनाह्नयोर्युद्धादि ५१६	२५	
आङ्गकं प्रति कथितमायायाः कथनादि ५१२	२८		शतधन्वनि पलायनपरे बलरामं प्रति		
आङ्गकवंशकथनादि ५१४	५		श्रीरुप्यवाक्यं ५१६	२७	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
श्रीकृष्णकृतप्रतपधन्वधः ५१७	२		भगवदवतारकारणकथनं ५२०	२०	
मणिमदृष्टा रष्टस्य बलदेवस्य श्रीकृष्णं प्रति			भगवन्मूर्तिं कथने वैशम्पायनवाक्यं ... ५२०	२१	
वाक्यं ५१७	४		भगवतो वराहावतारस्य उत्तानकथनं ... ५२१	१	
अक्रूरदञ्जकयनादि ५१७	७		यज्ञात्मकस्य वराहरूपस्य कथनादि ... ५२१	२	
मियिलां गला दुर्व्योधनस्य बलदेवाद्भद्राद्युद्ध			वराहावतारस्य कार्यकथनं ५२१	८	
प्रिया ५१७	११		नृसिंहावतारस्य प्रयोजनकथनं ... ५२१	१३	
स्यन्तकं दृष्ट्वा क्रूरस्य पलायनादि ... ५१७	१३		हिरण्यकशिपुोत्पत्तिः कथनं ५२१	१४	
अक्रूरं आगते पुनश्चर्यणादि ५१७	१६		आदित्यादिभिः सह हिरण्यकशिपोः मनोपे		
सभास्यमक्रूरं प्रति स्यन्तकायं श्रीकृष्णस्य			ब्रह्माण्वागमनं ५२१	१६	
वाक्यं ५१७	१८		हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ... ५२१	२१	
श्रीकृष्णस्य हस्ते अक्रूरस्य मण्डपदानादि ५१७	२१		हिरण्यकशिपुर्वरप्रार्थना ५२१	२३	
वराहावतारस्य उत्तान्त्यवधारणं जनमेजय			हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेस्वरदानं ... ५२१	२८	
प्रश्नः ५१७	२५		हिरण्यकशिपुर्वरं श्रुत्वा मोतानीं देवतां		
श्रीकृष्णस्य कर्माणि विलोके श्रोतुमिच्छा			ब्रह्माणं प्रति वाक्यं ५२२	३	
मोति जनमेजयप्रश्नः ५१७	२६		देवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ५२२	६	
विष्णुर्गोपत्वं कथमगमदित्यादि जनमेजय			ब्रह्मणेवाक्यं श्रुत्वा देवतां स्वधामगमनं ५२२	७	
प्रश्नः ५१८	६		वरदर्पितस्य हिरण्यकशिपुर्देवतास्य कथनं ५२२	८	
श्रीकृष्णसाहाय्यमुक्त्वा तत्त्वमादिदं श्रुते			हिरण्यकशिपुर्भयान्मोतानीं देवानां विष्णु		
जनमेजयप्रश्नः ५१८	७		प्रति वाक्यं ५२२	१५	
भगवन्नाह त्वकथने जनमेजयवाक्यं ... ५१८	६		देवान् प्रति भगवतोवाक्यं ५२२	१८	
भुतष्टिप्रकारकथने जलमेजयवक्यं ... ५१८	१२		नृसिंहरूपं धृत्वा भगवतो हिरण्यकशिपोः समीप		
भौतिकष्टिप्रकारकथने जनमेजयवाक्यं ५१८	१३		गमनौदौ वैशम्पायनवाक्यं .. ५२२	२०	
विष्णुर्दृष्ट्वोनाह अन्नादि श्रोतुमिच्छामीति			वामनावतारगृहान्तकथनादि ... ५२२	२४	
जनमेजयप्रश्नः ५१८	३७		विप्रचित्तिप्रभृतीनां दैत्यानां न मरुतयनं ५२२	२६	
महान् प्रश्नस्त्वभोक्तव्यः यथाशक्ति वक्ष्यामी			चित्रिकमस्य रूपकथनादि ५२३	१५	
त्यादि वैशम्पायनवाक्यं ५२१	४		दत्तात्रेयावतारस्य उत्तान्तकथनादि ... ५२३	२०	
श्रीकृष्णस्य माह त्वकथने वैशम्पायनवाक्यं ५२१	६		कात्तौर्गोर्वाजुनं प्रति दत्तात्रेयस्य वर		
यदर्थं विष्णुर्वसुदेवकुलऽभवत् तत्प्रवक्ष्यामीति			दानादि ५२३	२४	
वैश्य यनवाक्यं ५२३	१५		परशुरामावतारगृहान्तकथनादि ... ५२३	२८	

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
रामकृतकार्तवीर्याञ्जुनपराजयकथनं ...	५२६	२७	विरोचनादीनां युद्धोद्योगकथनादि ...	५२७	२८
परशुरामस्याश्वमेधयज्ञे दानादिकथनं ...	५२७	२	युद्धोद्योगतानां दानवानां वाहनादिकथनं	५२८	८
श्रीरामावतारवृत्तान्तकथनं, ...	५२८	८	देवानां युद्धोद्योगादिकथने वैशम्पायन		
श्रीरामस्य विश्वामित्रादस्त्रप्राप्त्यादि ...	५२८	१२	वाक्यं ...	५२८	१८
श्रीरामकृतधनुर्भङ्गादि ...	५२८	१५	शक्यस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनं ...	५२८	२१
श्रीरामकृतरावणवध्यादि ...	५२८	२२	यमादीनां युद्धोद्योगादि ...	५२८	२८
श्रीरामराव्यस्य प्रयागकथनादि ...	५२८	३०	देवानां व्यूहरचनाप्रकारकथनं	५२८	८
श्रीरामस्य राज्यकरणकालनिरूपणादि	५२९	८	योमादीनां वाहनादिकथनं ...	५२८	१३
श्रीकृष्णावतारवृत्तान्तकथने वैशम्पायन			युद्धोद्युक्तस्य भगवतोऽप्यादिवर्णनं	५२८	२४
वाक्यं ...	५२९	१४	भगवदाहकस्य गह्वरस्य रूपदिवर्णनं	५२८	३०
श्रीकृष्णावतारकार्यकथनं ...	५२९	१५	भगवद्वनस्य युद्धाय निर्गमनादि ...	५२९	७
व्यासावतारकार्यकथनादि ...	५२९	१८	देवासुरयुद्धवर्णने वैशम्पायनोक्तिः	५२९	१४
भविष्यद्वावतारस्य कार्यकथनं ...	५२९	२९	असुरादितानां देवानां विषयनादि ...	५२९	२१
भगवद्वतारक्रीतौनफलकथनादि ...	५२९	२८	असुरसैन्यप्रविष्टस्य शक्यस्य युद्धवर्णनं	५२९	२५
विश्वस्य दृष्टुं मे विष्णोर्हरितस्येत्यादि			मयस्य तेजसा दग्धानां देवानां व्रकप्रशंसादि	५२९	१
वैशम्पायनवाक्यं ...	५२९	५	देवानां सन्तापदर्शनेन दुःखिणस्य वरणस्योर्ध्वं		
भगवत्सूक्ष्मकथनादि ...	५२९	७	वृत्तान्तकथनं ...	५२९	६
संक्षेपेण ब्रह्मणः सृष्टिप्रकारकथनं ...	५२९	११	तत्त्वार्थस्य प्रति हिरण्यकशिपोर्वाक्यं ...	५२९	७
देवासुरसंधामुत्तान्तकथनादि ...	५२९	१४	ऊर्ध्वं प्रति च रोणां वाक्यं ...	५२९	८
देवासुरसंधामे जाते दुर्निमित्तकथनं ...	५२९	१७	अवीनं प्रत्यूर्ध्वस्य वाक्यं ...	५२९	१४
श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनं ...	५२९	२४	ऊर्ध्वस्य ब्रह्मण्यर्थादिधर्मकथनादि ...	५२९	१६
आकाशे भगवद्रूपं वृष्टुं देवानां जय			ऊर्ध्वस्योदमयनेनोर्ध्वस्योत्पत्तिकथनादि	५२९	१
शब्दादिकथनं ...	५२९	१	उत्पन्नमात्रस्योर्ध्वस्य पितरं प्रति वाक्यं ...	५२९	४
देवानां प्रति खलस्य विष्णोर्वाक्यं ...	५२९	५	शौर्ध्वदर्शनाय ब्रह्मण्यगमनादि ...	५२९	६
आकाशस्य भगवति सुनिमित्तकथनादि	५२९	८	ऊर्ध्वं प्रति शौर्ध्वस्य खानदानार्थं ब्रह्मणे		
दानवानां युद्धोद्योगकथनादौ वैशम्पायन			वाक्यं ...	५२९	८
वाक्यं ...	५२९	१६	ब्रह्माणं प्रत्यूर्ध्वस्य वाक्यं ...	५२९	११
तत्र मयस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनादि ...	५२९	१७	वडवामुखेऽस्य वधतिरित्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	५२९	१४
तारस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनादि ...	५२९	२४	ऊर्ध्वं प्रति हिरण्यकशिपोर्वाक्यं ...	५२९	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हिरण्यकशिपुं प्रत्युन्मेष वरदानार्थे वाक्यं	५३२	२४	भगवत्कुरोरे दानवकृतास्त्रवेपादि	५३८	६
ऊर्ध्ववाक्येन सन्नुष्टस्य हिरण्यकशिपोः	"	"	भगवता सह कालनेमिप्रभृतीनां दामवानां		
स्वयद्वहगमनादि	५३२	२७	युद्धकरणादि	५३८	१०
युद्धार्थं शक्रस्यादेशे वैशम्पायनवाक्यं	५३३	२	गण्ड व्यथितं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चक्रग्रह		
गच्छ सोम सहायस्य कुर्वित्यादि शक्रवाक्यं	५३३	४	णादि	५३८	१२
युद्धलोकार्थं शक्रं प्रति सोमस्य वाक्यं	५३३	१३	सुदर्शनचक्रस्य प्रभावकथनं	५३८	१७
चन्द्रकृतशिशिरवर्षकथने वैशम्पायन			श्रीकृष्णकृतकालनेमिवधादि	५३८	२३
वाक्यं	५३३	१५	दानसह सह श्रीकृष्णस्य युद्धवर्णनादि	५३८	२८
मथकृतमायासृष्टिकथनं	५३३	२४	श्रीकृष्णसमीपे ब्रह्मार्पणप्रवृत्तिभिः सह ब्रह्मणे		
भगवदादेशेन पावकमावृतयोयुद्धकर			आगमनं	५३८	३१
णादि	५३४	४	कृतं देव मथकृतस्य दत्तादि श्रीकृष्णं प्रति		
देवानां जयादिकथनं	५३४	११	ब्रह्मणेवाक्यं	५३८	३५
कालनेमिनाथश्वसुरस्य रूपवर्णनादि	५३४	२१	देवान् प्रति श्रीविष्णोर्वाक्यं	५३८	३४
कालनेमि दृष्ट्वा देवानां विजयादि	५३४	२०	विष्णोर्ब्रह्मलोकोगमनादौ वैशम्पायनवाक्यं	५३८	३०
कालनेमि दृष्ट्वा सधर्वाणां दामवानां युद्धे			ब्रह्मलोकं गतोविष्णुं किञ्चकारेत्यादि जनमे		
द्यौमादौ वैशम्पायनवाक्यं	५३५	६	जयमग्नं	५४०	३
मयादीनां दानवानां नामकथनं	५३५	११	दृष्ट्वा नारायणस्य प्रवृत्तिमित्यादि वैशम्पायन		
श्वसुरानामस्त्वमूहकथनं	५३५	१४	वाक्यं	५४०	८
देवचन्दां वर्णनादि	५३५	२१	भगवन्नाहात्म्यकथनादि	५४०	११
देवदामवयोः सञ्जुलयुद्धकथनं	५३६	१	नारायण प्रति देवादीनां वाक्य	५४०	२०
कालनेमित्ततयुद्धकथनं	५३६	१२	नारायणं प्रति स्वागतं ते सुश्रेष्ठेयः पृथोरा		
नारायणस्य समीपे दानवेश्वरस्य कालनेमिर्गम			वाक्यं	५४०	२७
मादौ वैशम्पायनोक्तिः	५३७	७	विष्णोर्नारायणाश्रमप्रवेशादौ वैशम्पायन		
भगवन्तं दृष्ट्वा मोघं रिपुरस्माकमित्यादि			वाक्यं	५४१	३
कालनेमिर्वाक्यं	५३७	१२	शयानस्य भगवतः सर्वदेवत्रयोपासनादि	५४१	१२
भगवन्तं प्रति कालनेमित्ततावेषादि	५३७	२८	भगवतोनाभिदेशात्पृथोरापत्यादि	५४१	१४
कालनेमिं प्रति नारायणस्य वाक्यं	५३८	१	नारायणमाहात्म्यकथनादि	५४१	२०
नारायणवाक्यं श्रुत्वा कालनेमिर्हास्यादौ			निद्राया स्वरूपकथनादि	५४१	२८
वैशम्पायनवाक्यं	५३८	५	भगवतोनिद्राभङ्गार्थं कृष्णो वाक्य	५४२	११

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
शयनात् श्रीनारायणसोऽत्यानादौ वैशम्पायन	५४२	१६	वाक्यं	५४५	१६
वाक्यं	५४२	१६	एवं दत्तास्त्रि मनवे इत्यादि भगवन्तं प्रति		
शब्दादीन् प्रति भगवतोवाक्यं	५४२	१८	प्रतिषेधवाक्यं	५४५	२०
भगवन्तं प्रति ब्रह्मणोवाक्यादौ वैशम्पायन	५४२	२३	देवानां प्रियवोवाक्यसत्रणादौ वैशम्पाय		
वाक्यं	५४२	२३	भोजिः	५४५	२८
नास्ति किञ्चिदप्ये विष्णो इत्यादि ब्रह्मणो			ब्रह्माणं प्रति देवानां वाक्यं	५४५	२८
वाक्यं	५४२	२४	देवान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	५४६	३८
नैयोमविदिनं पितृपुत्रिपु लोकेषु विद्यते			प्रियया अन्नवृत्तान्तकथनादौ ब्रह्मणो		
इत्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	५४२	३१	वाक्यं	५४६	११
कर्मभूमिरिच्छानामित्यादि ब्रह्मणो			समुद्रं प्रति ब्रह्मणोऽभिप्रायादि	५४६	१८
वाक्यं	५४२	१६	ब्रह्माणं प्रति समुद्रस्य वाक्यं	५४६	२५
नारायणस्य ब्रह्मवाक्यस्त्रीकारे वैशम्पायन			समुद्रं प्रति प्रापमेत्तनार्यं ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	३
शक्य	५४२	२६	तदेव शान्तोर्वैशः प्रियया रोषितेनयेत्यादि		
भगवता सह देवानां सभाप्रवेशादि	५४४	१	ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	१४
तथा धार्वाकाश्च देवइत्यादि भगवन्तं			हापरस्य युगलान्ते मया खलं पुरातनेइत्यादि		
प्रति धरस्यावाक्यं	५४४	८	ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	२३
मधुकैटभागे अस्यादिवृत्तान्तकथने धरणी			सुरपाण्डययुद्धस्य वीरकथनादौ ब्रह्मणो		
वाक्यं	५४४	१६	वाक्यं	५४७	२८
ब्रह्मणा प्रेषाधितेन भगवता सह मधुकैट			देवानोद्यद्ब्रह्मा विपदायै सुरद्विया		
मधोकैटं	५४४	२४	मित्यादि वैशम्पायनवाक्यं	५४८	४
विष्णु प्रति प्रीतो लखव युद्धेमेत्यादि मधु			भारतवर्षे देवानामावतरणादौ वैशम्पायन		
कैटमधोवाक्यं	५४४	२८	वाक्यं	५४८	१८
मधुकैटभगादौ प्रियवोवाक्यं	५४५	२	नारायणाय नारादस्य जप्त्यादिकथनं	५४८	२३
वाक्कपिणा भगवतः प्रियवो उद्धरणोदौ			देवसभायां विष्णु प्रति नारादस्य वाक्यं	५४८	२९
प्रियवोवाक्यं	५४५	६	विष्णुहतामा देवानां गतिकथने नारादस्य		
जमदग्न्युत्तनि वीरकथनादौ प्रियवो			वाक्यं	५४८	७
वाक्यं	५४५	११	मधुवने सत्रणस्य स्थितिकथनादि	५४८	११
इतिरे प्रति कथ्यपस्य वाक्यं	५४५	१४	योगमं प्रति सत्रणमेवितदूतस्य वाक्यं	५४८	१५
प्रणवो मेहनइत्यादि कथ्यमं प्रति प्रियवो			सत्रणदूतं प्रति योगमस्य वाक्यं	५४८	२९

प्रकरण	छठे	पक्षे	प्रकरण	छठे	पक्षे
शत्रुघ्ननवरयोद्धवर्णनादि ५५०	५	५	श्रेष्ठान् प्रति कंसस्थानुज्ञायां वैशम्पायनवाक्यं	५५४	१५
नवर्ण हत्वा शत्रुघ्नस्य मयुरापुरोन्निर्माणदि ५५०	१३	१३	कंसमन्त्रणायुक्ता भगवत्पुत्रादेौ वैशम्पायन		
मधुपुत्र्या कंसस्य वामादिकयने नाग्दवाक्यं ५५०	२१	२१	वाक्यं ' ५५४	२३	२३
मधुपुत्र्या श्वघोवादीनां जग्यादिकयने ५५०	२७	२७	पञ्चार्थनामकदानवानां तपस्काकरणादि ५५४	२६	२६
एते दैत्या विनिहता इत्यादि विष्णु प्रति			पञ्चार्थदानवान् प्रति प्रह्लादावाक्यं .. ५५४	३०	३०
नाग्दस्य वाक्यं ५५१	५	५	प्रह्लादं प्रति पञ्चार्थनामकदैत्यानां वर		
भगवतो नारदवाक्यं श्वघोवादेौ वैशम्पायन			प्रार्थना ५५५	१	१
वाक्यं ५५१	१६	१६	पञ्चार्थदानवान् प्रति प्रह्लादीवरदानं ... ५५५	४	४
विदिता देहिना जाता मयैते इत्यादि			पञ्चार्थान् प्रति हृष्टस्य हरिण्यकृतिषोर्भाक्यं ५५५	५	५
विष्णुवाक्यं ' ५५१	१८	१८	विष्णोः यातास्तगमनादेौ वैशम्पायनवाक्यं ५५५	८	८
विष्णु प्रति प्रह्लादोवाक्यं ५५२	४	४	पञ्चार्थान्यगार्थं निद्रां प्रति विष्णोर्भाक्यं ५५५	१२	१२
प्रह्लादं प्रति वनपथ्य वाक्यं ५५२	८	८	गर्भमर्द्वयार्थं निद्रां प्रति विष्णोर्भाक्यं ५५५	१६	१६
कश्यपं प्रति प्रह्लादोवाक्यं ५५२	१८	१८	यमोदागर्भं जन्मार्थं निद्रां प्रति विष्णोः		
प्रह्लादप्रतिपत्ति कश्यपादीनां वसुदेवादि			वाक्यादि ५५५	१८	१८
रूपेण जग्यादि ५५२	२१	२१	अथैश्वर्यकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ५५६	१२	१२
वसुदेववदन्ते अर्थाय विष्णु प्रति प्रह्लादो			अथैश्वर्यवपाठफलकथनादि ५५७	११	११
वाक्यं ५५२	२४	२४	देवकीपञ्चार्थनामादेौ वैशम्पायनवाक्यं ... ५५७	१८	१८
देवानादिष्व विष्णोर्गमने वैशम्पायनोक्तिः ५५३	६	६	रोहिणीं प्रति निद्रायावाक्यं ५५७	२३	२३
हरिवंशपर्वान्तर्गतहरिवंशपर्वमन्त्राग्निः ५५३	८	८	श्रीकृष्णभगवत्योर्जग्यादिकयनं ... ५५७	३०	३०
			श्रीकृष्णजग्यादिकयनादि ५५८	७	७
हरिवंशपर्वान्तर्गतविष्णुपर्वपरिशिष्टं ... ५५३	१०	१०	रूपमर्द्वयार्थं श्रीकृष्णं प्रति वसुदेववाक्यं ५५८	१०	१०
नाग्दस्य मयुरागमनादेौ वैशम्पायनवाक्यं ५५३	११	११	वसुदेववाक्येन श्रीकृष्णस्य रूपमर्द्वयार्थादेौ		
कंसं प्रति नारदस्य वाक्यं ५५३	१७	१७	वैशम्पायनवाक्यं ५५८	१२	१२
कंसमभीषे नारदतमगवद्वतारप्रकाश			यमोदागर्भे हृष्टं निविश्य कन्यामादाय वसु		
मादि ५५३	२४	२४	देवस्थानमगादि ५५८	१५	१५
नारदवाक्यं युतयत, कंसस्य दास्यादेौ			कंसं प्रति दोषायादेवकावाक्यं ... ५५८	२०	२०
वैशम्पायनोक्तिः ५५४	१	१	सिलायां कंसजनकन्यानिवेशादि ... ५५८	२४	२४
शत्रुघ्नं प्रति देवकीगर्भनाशार्थं कंसस्य			कंसं प्रति भगवतोवाक्यं .. ५५८	१	१
वाक्यं ५५४	३	३	देवकीं प्रति मोहितस्य कंसस्य वाक्यं ... ५५८	८	८

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
कंसं प्रति देवकीवाक्यं	५५८	१८	वल्लारामसमीपे श्रीकृष्णकृतवृन्दावनवर्ण		
पुच्छदयरचार्यं नन्दं प्रति वसुदेववाक्यं			नादि	५६४	७
वैशम्पायनोक्तिः	५५८	२७	गोपानां भयदर्शनार्थं श्रीकृष्णमरीरोदकाणा		
वसुदेवानुज्ञया नन्दयशोदयोर्मोक्षजगम			मुत्पत्तिः	५६४	१४
नादि	५६०	१०	कृकभयात् स्थानत्यागार्थं गोपानां मन्त्रणादौ		
मोक्षजवर्णनादि	५६०	१३	वैशम्पायनोक्तिः	५६४	२४
कृष्णवल्लारामयोर्मोक्षकरणार्थं वैशम्पायन			वृन्दावनवासार्थं नन्दगोपसंज्ञा	५६५	२
वाक्यं	५६०	२०	वृन्दावनवासार्थं सर्वेषां यात्रा	५६५	७
शकटभञ्जनवृत्तान्तकथनं	५६१	३	कृष्णवल्लारामयोर्वृन्दावनकोडार्थं वैशम्पाय		
पूतनाबधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	५६१	२१	नोक्तिः	५६५	३०
तत्र शकुनीवेशेन पूतनायाः कृष्णसमीपा			वधावर्णनादि	५६६	२
गमनं	५६१	२२	पश्य कृष्णं घनान् कृष्णानित्यादि श्रीकृष्णं		
क्षिन्नसर्गं पूतनां दृष्ट्वा गोपानां विस्मयादि	५६१	२५	प्रति वल्लारामवाक्यं	५६६	२१
सप्तभूमिस्थं नन्दस्य यशोदां प्रति वाक्यं	५६१	३०	एकदा वल्लारामं विना श्रीकृष्णस्य वनगमनादौ		
श्रीकृष्णवल्लारामयोः कृष्णवर्णनादौ वैशम्पायन			वैशम्पायनवाक्यं	५६७	१५
वाक्यं	५६२	५	श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनादि	५६७	१६
धमलाञ्जुनभञ्जनवृत्तान्तकथनं	५६२	१४	श्रीकृष्णस्य भाण्डोरवटदर्शनार्थं	५६८	२
तथालुखसे यशोदाकृतश्रीकृष्णवन्धनं	५६२	१७	भाण्डोरसमीपे श्रीकृष्णस्य स्त्रीलावर्णनं	५६८	८
तिर्यग्गोमुखान्ताकथनेन धमलाञ्जुनयोः			श्रीकृष्णस्य घमनमदीदर्शनं	५६८	१०
पतनादि	५६२	२०	धमनायावर्णनं	५६८	१४
धमलाञ्जुनमध्यगतं क्षणं दृष्ट्वा क्रन्दन्तीनां			श्रीकृष्णकृतकालियदमनवृत्तान्तकथनं	५६८	२५
गोपीनां यशोदां प्रति वाक्यं	५६२	२४	तत्रकालियदृष्टस्य वर्णनं	५६८	२६
धमलाञ्जुनभञ्जदर्थं सर्वेषां गमनं	५६२	२८	कालियदृष्टं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चिन्ता	५६८	२
केनेनैवा पातितौ वृत्ताविद्यादि गोपानां			कालियदमनार्थं श्रीकृष्णस्य कदन्तारोक्षणादौ		
जल्पना	५६३	३	वैशम्पायनवाक्यं	५६८	१६
श्रीकृष्णवल्लारामयोः पैगण्डलीशवर्णनादौ			पतनप्रभृद्वर्णने कृष्टस्य कानियस्य रूपं		
वैशम्पायनोक्तिः	५६३	१५	वर्णनं	५६८	२०
वल्लारामं प्रति वनान्तरगमनार्थं श्रीकृष्ण			सप्तभूमिकृतश्रीकृष्णमरीरोदग्रनादि	५६८	२८
वाक्यं	५६३	२२	सर्पाकोपे श्रीकृष्णं दृष्ट्वा भीतानां गोपासानां		

प्रकरणं	छन्दः	पंक्ती	प्रकरणं	छन्दः	पंक्ती
अग्रे गमनादि ५८६	१०	१	शेषवलरामयोऽन्देवनकीडायां वैशम्पायन		
मन्दं प्रति गोपानां वाक्यं ५९०	१	१	वाक्यं ५९४	४	
नन्दादीनां कालियहृदसमोपगमनं ... ५९०	४	१	कोऽयं शक्रमहोनामइत्यादि गोपान् प्रति		
नन्दादीनां विलापवर्णनं ५९०	६	१	श्रीकृष्णस्य जिज्ञासा ५९४	६	
श्रीकृष्णं प्रति वलरामस्य वाक्यं ... ५९०	१५	१	श्रीकृष्णं प्रति गोपद्वन्द्वस्य वाक्यं ... ५९४	८	
कालियस्य मिरसिञ्चाद्वयं श्रीकृष्णस्य			गोपं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं वैशम्पायनवाक्यं	५९४	२५
१ नृत्यादि ५९०	१८	१	गोप प्रति वयं वनचरा गोपाद्व्यादि श्रीकृष्ण		
श्रीकृष्णं प्रति रोषप्रहृत्य कालियस्य			वाक्यं ५९४	२६	
वाक्यं ५९०	२१	१	श्रीकृष्णकृतप्रस्ताववर्णनं ५९५	८	
कालियं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ५९०	२४	१	गोवर्द्धनस्य पूजार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ... ५९६	६	
भीमरात्रं श्रीकृष्ण इष्ट्वा मन्दं प्रति गोपानां			श्रीकृष्णवाक्यं श्रुतवतां गोपानां हर्षं वैशम्पा		
वाक्यं ५९०	३०	१	यनवाक्यं ५९६	१३	
धेनुकषयदृष्टान्तकथनं वैशम्पायनवाक्यं	५९१	३	श्रीकृष्णं प्रति दृष्टानां गोपानां वाक्यं ... ५९६	१४	
तत्रतालफणाहरणार्थं वलरामं प्रति श्रीकृष्ण			गिरिविश्रमहोस्रसार्थमुद्योगकथनं ... ५९६	२४	
वाक्यं ५९१	१३	१	गिरिवरसिंहं धृतरूपान्तरं श्रीकृष्णं प्रति		
वलरामस्य तालफलपातनादि ... ५९१	१६	१	गोपानां वाक्यं ५९७	८	
मुहुर्य धेनुकस्य वलराममोपागमनादि	५९१	२०	गोपान् प्रति गिरिविस्तृतस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यं	५९७	१८
वलरामकृतधेनुकासुरमथादि ... ५९१	२४	१	गोवर्द्धनयज्ञदर्शनेन गोपादीनां हर्षादि	५९७	१४
कृष्णवलरामयोर्भाण्डोरवमगमनादौ वैशम्पायन			शक्रयज्ञे हते शक्रस्य कीडादौ वैशम्पाय		
वाक्यं ५९२	४	१	मोक्तिः ५९७	२३	
गोपालीवनेन श्रीकृष्णपत्नीपे प्रलम्बस्यागम			मेघानां मृगचक्रगण प्रति शक्रस्य वाक्यं	५९७	२४
मादि ५९२	१६	१	व्रजनाशार्थं शक्राजया मेघानां गर्भेन ... ५९७	३०	
दक्षीनय श्रीकृष्णादीनां क्रीडनादि ... ५९२	२१	१	व्रजनाशार्थं शक्रकृतदुर्हिंनवर्णनं .. ५९८	३	
वलरामं स्तुत्यै धृता प्रलम्बस्य पलायनादि	५९२	२६	प्रशम्यानां स्तुतं दृष्ट्वा शक्रोऽपि श्रीकृष्णस्य		
प्रलम्बस्य स्वध्वधारणादि ५९२	२८	१	चिन्ता ५९८	१८	
प्रलम्बस्त्वामृदस्य वलरामस्य श्रीकृष्णं			श्रीकृष्णस्य व्रजराश्यां गोवर्द्धनधारणादि	५९८	२३
प्रति वाक्यं ५९२	५	१	दम्भकृतवर्षणेन परशुपतिनां दुःखकथनं	५९८	३
वलरामं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ... ५९२	३०	१	गोपान् प्रति गोवर्द्धनधारिण्येवाश्व ... ५९८	१३	
वलरामकृतप्रलम्बमथादौ वैशम्पायनवाक्यं	५९२	२४	प्रशम्यानां स्तुतं गोवर्द्धनाधोऽध्यामादि	५९८	२४

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
समरावान्ते गोवर्हणस्यापनादि ...	५७८	२७	उपसेनादीन् प्रति श्रीकृष्णाङ्गीतस्य कंसस्य		
शक्रस्य श्रीकृष्णदर्शनेच्छायां वैदम्याय			वाक्यं	५८५	३०
नोक्तिः	५८०	१	कंसस्य श्रीकृष्णकृतपूतनावधादिकथनं ...	५८६	१४
दृन्दावनमार्गस्य शक्रस्य श्रीकृष्णदर्शनादि	५८०	३	श्रीकृष्णस्य वामनरूपादि खलना मोतस्य		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं	५८०	१२	कंसस्य वाक्यं	५८६	२४
शक्रकृतश्रीकृष्णस्य वक्रयनादि	५८०	१८	यस्त्वयानुष्ठितोऽप्यज्ञ इत्यादि शारदाकथने		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य ब्रह्मोक्तवाक्यकथनं	५८१	१	कंसवाक्यं	५८७	६
सौकीयस्मिन् कृष्णमिखिले इत्यादि शक्रवाक्यं	५८१	१०	अथ मे शारदा प्राह सुमहत्त्वाद्यर्थकारण		
श्रीकृष्णमभिषेककथनादि	५८२	२	मित्यादि कंसवाक्यं	५८७	१८
अभिषिक्तं श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं ..	५८२	१२	न कृतव्रज्य सौकीयसि बान्धवस्य विमेषत		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य भविष्यद्भारतयुद्धकथने	५८२	१६	इत्यादि वसुदेवं प्रति कंसवाक्यं ...	५८७	२३
भ्रीतोऽस्मि दर्शनादेवेत्यादि शक्रं प्रति श्रीकृष्ण			न मे दृढवधः कश्चिदित्यादि कंसवाक्यं	५८८	६
वाक्यं	५८३	४	श्रीकृष्णसमी अकूरप्रेषणार्थं कंसस्य परा		
शक्ते गते श्रीकृष्णस्य व्रजे गमनादौ वैशम्पायन			मर्षः	५८८	१३
वाक्यं	५८३	१६	अकूर गच्छ शीघ्रं तं तावानय ममाज्ञपेत्यादि		
श्रीकृष्णं प्रति दृढगोपानां वाक्यं ...	५८३	१७	अकूरं प्रति कंसवाक्यं	५८८	२२
गोपान् प्रति श्रीकृष्णस्य इत्युक्ते वैशम्पायन			वसुदेवभर्तृत्वं श्रुत्वा पादवार्णां कर्णनिषोड		
वाक्यं	५८३	२५	नादौ वैशम्पायनवाक्यं	५८८	४
गोपदृष्टान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	५८३	२७	अज्ञाधो वदतः पुनः तवायं वाक्स्फुरिन्नम		
धौवनावस्थायां श्रीकृष्णः क्रीडाकथनादि	५८४	१	इत्यादि कंसं प्रति अश्वकृष्ण वाक्यं ...	५८८	६
श्रीकृष्णक्रीडासमये दृष्टभासुरस्यागमनादि			अकर्तव्यं यदि कृतमित्युदि कंसं प्रति		
वैशम्पायनवाक्यं	५८४	२३	अश्वकृष्णविषवाक्यं	५८८	२२
दृष्टभासुरस्य दण्डवर्णनं	५८४	२४	अश्वकृष्ण कंसस्य दृष्ट्युत्पत्तिकानिमित्तकथ		
सक्रीडास्य दृष्टभासुरस्य श्रीकृष्णसमीपागम			नादि	५८८	२६
नादि	५८५	६	अश्वकृष्णवाक्यं श्रुत्वा कंसस्य क्रोधादौ वैशम्पायन		
श्रीकृष्णकृतदृष्टभासुरपथः	५८५	८	वाक्यं	५८९	१५
श्रीकृष्णविक्रमं श्रुत्वा कंसस्य अथादौ			श्रीकृष्णवसुदेवयोरागमनार्थमकूरस्य दृन्दा		
वैशम्पायनवाक्यं	५८५	१८	वनमगमादि	५८९	१७
कंसदृष्टोपसेनादाशानं	५८५	२५	कश्चिद्वदन्नामकथनादि	५८९	१८

प्रकरण	पृष्ठ	यत्किं	प्रकरण	पृष्ठ	यत्किं
चन्द्रावनगतस्य केशिनादौरात्र्यकथनादि	५८०	२१	वैशम्पायनवाक्यं	५८७	६
केशिसमीपगतं श्रीकृष्णं प्रति भीतानां			रजकसमीपे श्रीकृष्णवल्लरामयोर्वत्प्रार्थना	५८७	७
गोपाणां वाक्यं	५८१	४	श्रीकृष्णवल्लरामौ प्रति रजकस्य भर्त्सना		
केशिना सह श्रीकृष्णस्य युद्धवर्णनं	५८१	८	वाक्यं	५८७	८
केशिवधप्रकारकथनं	५८१	२१	श्रीकृष्णस्य करार्येण रजकस्यवधादि	५८७	१२
केशिवधं दृष्ट्वा सहर्षाणां गोपाणां वाक्यं	५८२	८	मात्सर्यं गुणकनाम्ना मालाकारस्य गृहे		
श्रीकृष्णं प्रति नारदवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	५८२	१४	गमनादि	५८७	१५
अक्रूरस्य चन्द्रावनागमनसमयस्य वर्णने			गुणकनाम्नामालाकारस्य मात्सर्यप्रदानादि	५८७	१८
वैशम्पायनवाक्यं	५८२	४	सुप्रोक्तस्य श्रीकृष्णस्य मालाकाराद्य वरदानादि	५८७	१८
अक्रूरस्य मन्दगृहप्रवेशादि	५८३	१७	कुलां प्रत्यनुक्षेपनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं	५८७	२३
अक्रूरस्तथैककृष्णप्रसंगात्	५८३	२१	श्रीकृष्णं प्रति कुलायावाक्यं	५८७	२५
मन्दादीन् प्रत्यक्रूरस्य वाक्ये वैशम्पायन			कुलां प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	५८७	२७
वाक्यं	५८४	१४	कुलायाजसमरूपप्राप्त्यादि	५८८	१
मथुरागमनार्थं श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८४	१५	धनुर्द्वेष्टगमनार्थं कंसदूतान् प्रति श्रीकृष्ण		
अक्रूरं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	५८५	१०	वाक्यं	५८८	८
मथुरागमनार्थं गोपानामुद्योगादि	५८५	१२	श्रीकृष्णस्य कंसयज्ञधनुषोभङ्गादि	५८८	१२
श्रीकृष्णादीनां मथुरागमनं	५८५	२३	कंसं प्रति शरासनरत्नकस्य वाक्यं	५८८	१६
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८५	२४	धनुर्मङ्गं युत्वा भीतस्य कंसस्य चिन्तायां		
यमुनाहरे मञ्जतोऽक्रूरस्यानन्तरूपदर्श			वैशम्पायनवाक्यं	५८८	१
नादि	५८६	२	कंसप्रवेशागारस्य वर्णनं	५८८	५
विक्रितमक्रूरं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	५८६	२०	रक्तभूषाद्यर्थं कंसस्थाशा	५८८	१०
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरस्य वाक्यं	५८६	२२	कंसस्य चानूरमुष्टिकाङ्गानादि	५८८	१७
श्रीकृष्णवल्लरामाभ्यां सहाक्रूरस्य मथुरागमने			चानूरमुष्टिको प्रति युद्धार्थं कंसस्य वाक्यं	५८८	२०
वैशम्पायनोक्तिः	५८६	२८	कंसं प्रति चानूरमुष्टिकयोर्वाक्यं	५८८	२७
वसुदेवगृहे जिगमिपन्नौ कृष्णवल्लरामौ			महामात्रं हस्तिपकं प्रति कंसस्य वाक्यं	५८८	३०
प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८७	१	कंसं प्रति महामात्रकृष्णवाक्यं	६००	८
अक्रूरं प्रति मथुरापुरीदर्शनार्थं श्रीकृष्ण			महामात्रं प्रति कंसस्य नारदेककथनं	६००	१२
वाक्यं	५८७	७	मममात्रा क्रुमिनस्य कथं संवाद इति नारदं		
श्रीकृष्णवल्लरामयोर्मथुरापुरीदर्शनादौ			प्रति कंसप्रश्नं	६००	२५

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
कंसमाया द्रुमिलस्य संवादकथने नारद			मुष्टिकवलरामयोर्युद्धवर्णनं ...	६०६	४
वाक्यं ...	६००	२७	वलरामकृतमुष्टिकवधादि ...	६०६	१०
कंसमातरं दृष्ट्वा स्तनं प्रति द्रुमिलस्य वाक्यं	६०१	१७	प्रेवकाणां गोपादीनां श्रीकृष्णरूपदर्शनादि	६०६	१२
उपसेनस्य रूपं दृष्ट्वा द्रुमिलस्य कंसमातुः			श्रीकृष्णवलरामयोः सभायानिष्क्रमणार्थं		
समीपगमनं ...	६०२	२	मत्तान् प्रति कंसयाज्ञा ...	६०६	२१
उपसेनस्य रूपं धृतवर्णं द्रुमिलं प्रति कंसमा			कंसमायायै श्रीकृष्णस्ययज्ञः ...	६०६	२७
तुर्वाक्यं ...	६०२	५	कंसदेहाकर्षणेन परिखाकर्षणादि ...	६०७	८
कंसमातरं प्रति द्रुमिलस्य वाक्यं ...	६०२	१४	कंसं हत्वा श्रीकृष्णस्य वसुदेवदेवकीः पाद		
द्रुमिलं प्रति शरीरायाः कंसमातुर्वाक्यं	६०२	१६	बन्दनादि ...	६०७	१५
द्रुमिलस्य खलानगमनादि ...	६०२	२०	वलरामकृतकंसभ्रातृवधः ...	६०७	१८
इष्टपुण्येदं महामात्रेत्यादि महामात्रं प्रति			भक्तारं पतितं दृष्ट्वा तत्पत्नीनां रोदनादौ		
कंसवाक्यं ...	६०२	२४	वैशम्पायनवाक्यं ...	६०७	२१
रङ्गस्थानवर्णनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	६०२	१	कंसपत्नीनां विलापवर्णनं ...	६०७	२४
कंसस्य रङ्गसभाप्रवेशादि ...	६०२	१७	कंसमातुर्विलापवर्णनं ...	६०८	२८
श्रीकृष्णवलरामयोरङ्गद्वारि स्थितिः ...	६०२	२१	उपसेनं प्रति तत्पत्न्याविलापवाक्यं ...	६०८	८
कुवलयपोडेन हस्तिना श्रीकृष्णस्य युद्ध			उपसेनस्य श्रीकृष्णसमीपगमने वैशम्पाय		
कथनं ...	६०२	२४	नोक्तिः ...	६०८	२२
श्रीकृष्णकृतकुवलयपोडनधादि ...	६०४	७	उपसेनं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	६०८	२५
श्रीकृष्णवलरामयोरङ्गमध्यप्रवेशः ...	६०४	८	पुंतेनैर्यातितहत्यादि श्रीकृष्णं प्रत्युपसेन		
रङ्गं प्रविशतः श्रीकृष्णस्य रूपवर्णने वैशम्पायन			वाक्यं ...	६१०	८
वाक्यं ...	६०४	१६	कालद्युक्मिदं प्रतिभाषितमित्याद्युपसेनं प्रति		
शरीरं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा कंसस्य युद्धोद्योगादि	६०४	१८	श्रीकृष्णवाक्यं ...	६१०	२२
श्रीकृष्णसमीपे चानूरस्य युद्धार्थं गमनं ...	६०४	२५	नहि राज्येन मे कार्यमित्यादि श्रीकृष्ण		
चानूरश्रीकृष्णयोर्युद्धोद्योगं दृष्ट्वा दुःखितानां			वाक्यं ...	६११	८
यादवानां वाक्यं ...	६०४	२६	उपसेनाभिषेककंसदाहादौ वैशम्पायनवाक्यं	६११	१६
चानूरं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६०५	४	श्रीकृष्णवलरामयोर्भयुरावांशदौ वैशम्पायन		
श्रीकृष्णचानूरयोर्युद्धवर्णनं ...	६०५	१६	वाक्यं ...	६११	२७
नभोगतानां देवानां श्रीकृष्णजयागंथा ...	६०५	२५	विद्याभ्यासाद्यै सान्दीपनिसमीपे श्रीकृष्णवल		
श्रीकृष्णकृतचानूरवधादि ...	६०६	१	रामयोगमनादि ...	६११	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
ज्ञातविद्यस्य श्रीकृष्णस्य गुरुदक्षिणादानार्थं			जरासन्धस्य युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनवाक्यं	११४	२२
सान्दीपनं प्रति वाक्यं ...	११२		बृहन्नरचनार्थं बोधान् प्रति जरासन्धस्य		
श्रीकृष्णमयोपे सान्दीपनेर्मुक्तपुत्रप्रार्थना	११२		वाक्यं ...	११५	१२
मृतपुत्रानयनार्थं श्रीकृष्णस्य समुद्रमध्य			श्रीकृष्णवलरामयोर्युद्धार्थं निर्गमनादि	११६	४
गमनादि ...	११२		सवैत्यजरासन्धेन सार्द्धं कृष्णवलरामयो		
श्रीकृष्णं प्रति समुद्रस्य वाक्यं ...	११२	११	युद्धवर्णनादि ...	११६	७
समुद्रबाष्पेन श्रीकृष्णलतपञ्चजनदैत्यबधः			युद्धादिमुखं बलं प्रति जरासन्धस्य वाक्यं	११६	२३
पाञ्चजन्याङ्गुलामस्य ...	११२	१२	श्रीकृष्णजरासन्धयोर्युद्धवर्णनं ...	११७	२
वैवस्वतसमीपगतं श्रीकृष्णं प्रति यमस्य			चित्रसेनेन बलदेवस्य युद्धवर्णनादि ...	११७	८
वाक्यं ...	११२	१४	सकुलसुहृद्वर्णनं ...	११७	१६
वैवस्वतं निर्जित्य श्रीकृष्णस्य गुरुपुत्रानय			सवैत्यजरासन्धेन यादवानां युद्धकथने		
नादि ...	११२	१६	वैशम्पायनवाक्यं ...	११८	५
सान्दीपने, पुत्रलाभादि ...	११२	२४	जरासन्धवलरामयोर्युद्धवर्णनादि ...	११८	१४
लतास्त्रयोः श्रीकृष्णवलरामयोर्भयुरागम			जरासन्धनामार्थं लताभिप्राये रामं प्रति		
नादि ...	११२	२५	आकाशवाणीकथनं ...	११८	२
श्रीकृष्णे मथुरायां त्यिने चर्चार्थं सुखकथ			यादवै, सह जरासन्धस्य युद्धनिवृत्तिः ...	११८	६
नादि ...	११२	२	विमनसो जरासन्धस्य स्तपुरमगनादि ...	११८	१०
श्रीकृष्णवलरामयोर्भयुरावासादौ वैशम्पायन			सन्नदशवारान् जरासन्धस्य पराजयकथने		
वाक्यं ...	११३	१५	वैशम्पायनोक्तिः ...	११८	१७
कंसमृत्युं श्रुत्वा सवैत्यस्य जरासन्धस्य मथुरा			अष्टादशमं सर्गानं कर्तुं जरासन्धलोद्यो		
गमनादि ...	११३	१७	नादि ...	११८	२२
जरासन्धस्य माहायकारिणां राज्ञां नाम			जरासन्धाहोतस्य विकट्रे श्रीकृष्णं प्रति		
कथनादि ...	११३	२८	वाक्यं ...	११८	२५
कृष्णीनां जरासन्धस्यदर्शनं वैशम्पायन			तत्र व्यासोक्तयदुर्वंशप्रभववदिकथनं ...	११८	२८
वाक्यं ...	११४	८	भावा राज्यादिनिष्ठान् हर्ष्यन् प्रति तापयो		
जरासन्धस्य युद्धोद्योगं दृष्ट्वा सन्तुष्टस्य			वाक्यं ...	१२०	५
श्रीकृष्णस्य रामं प्रति वाक्यं ...	११४	१०	यस्या सह हर्ष्ययस्य मध्येः समीपगमनादि	१२०	१३
जरासन्धमेवं दृष्ट्वा वृष्टस्य श्रीकृष्णस्य			हर्ष्ययाय मथोराज्यादानादि ...	१२०	१५
चिन्तनं ...	११४	१६	हर्ष्ययाय राज्यं दत्त्वा मथोक्तपक्षार्थं गम		

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
नादि	६२०	२५	रामेण चार्द्धे गोमन्तपर्वतगमनादि	६२६	८
धर्म्याद्यदोस्त्यक्तिकथनादि	६२१	२	गोमन्तपर्वतस्य वर्णनादि	६२७	१२
यदोर्जलक्रोडावर्णनादि	६२१	८	श्रीकृष्णादीनां गोमन्तपर्वतारोहणादि	६२८	६
ललमथे यदो' पद्मगेन्द्रपुरोदर्शनादि ...	६२१	१३	श्रीकृष्णे प्रति परशुरामस्य वाक्यं ...	६२८	८
यदुं प्रति दिगिज्ञपतिर्वाक्यं	६२१	१६	परशुरामस्य स्वाश्रमगमनादौ वैशम्पायन		
यदवे वासुके पञ्चकन्याप्रदानादि ...	६२१	२४	वाक्यं	६२८	२८
पञ्चनागकन्यासु मुचुकुन्दादीनामुत्पत्ति			गोमन्तपर्वते वल्लदेवस्य मदिरापानादि	६२८	२
कथनादौ कद्रुवाक्यं	६२२	४	वाहणे प्रभृतीनां चिदग्रहारोणां वलदेव		
यदुं प्रति मुचुकुन्दादीनां वाक्यं	६२२	८	समीपागमनं	६२८	१०
मुचुकुन्दादीन् प्रति यदोर्वाक्यं	६२२	१०	कादम्बरोमन्तं वलरामं प्रति वाहण्यावाक्यं	६२८	१४
विन्ध्यमध्ये मुचुकुन्दस्य वामकथनादि	६२२	१७	कादम्बरोमन्तं वलदेवं प्रति कान्तोर्वाक्यं	६२८	२१
पद्मवर्धस्य बह्मशृङ्गे वासादिकथनं ...	६२२	२८	वलरामं प्रति श्रियावाक्यं	६२८	२६
यदुपुत्रस्य माधवस्य राज्यकरणदि ...	६२२	१०	चिच्छ. स्त्रिय. प्रतिगृह्य वलदेवस्य श्रीकृष्ण		
लवणं हत्वा शत्रुघ्नस्य मधुपुरीनिष्काणादि	६२२	१४	समीपागमनादि	६२०	१
अन्धकवैद्यकथने विकट्रिर्वाक्यं	६२२	१८	वैरोचनहर्षं भगवत्किरीटमाह्वय मण्डस्य		
अतो मया पुराहण्यद्देवायनादित्यादि			भगवन्महाकेशे प्रदानादि	६२०	५
विकट्रुवाक्यं	६२२	२७	मुकुटं दृष्ट्वा चट्टस्य श्रीकृष्णस्य वलरामं प्रति		
विकट्रुवाक्यं अत्रा वसुदेवस्य वाक्ये वैशम्पायन			वाक्यं	६२०	१३
वाक्यं	६२४	१२	जरासन्धवलं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चिन्तनादि	६२०	२५
विकट्रुमध्वीन् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	६२४	१६	मुहूर्तार्थं जरासन्धस्य श्रीकृष्णसमीपगमनादौ		
श्रीकृष्णस्य भवियद्दत्तान्तकथनादि ...	६२४	३९	वैशम्पायनवाक्यं	६२१	१
श्रीकृष्णवलरामयोराध्वमणादि ...	६२४	२७	योधान् प्रति जरासन्धस्य वाक्यं ...	६२१	२०
श्रीकृष्णवलरामयोः परशुरामदर्शनं ...	६२५	१	जरासन्धस्य विभागेन भैरव्यापनादि ...	६२१	२७
परशुरामं प्रति श्रीकृष्णवलरामयोर्वाक्यं	६२५	८	गोमन्तपर्वतदाहनार्थं योधान् प्रति जरा		
परशुरामस्य समीपे श्रीकृष्णवलरामयोः			सन्धस्य वाक्यं	६२२	२०
परिचयदानादि	६२५	१७	पर्वते दहमाने मति श्रीकृष्णे प्रति चट्टस्य		
श्रीकृष्णे प्रति परशुरामस्य वाक्यं ...	६२५	२६	वलरामस्य वाक्यं	६२३	११
श्रीकृष्णे प्रति परशुरामस्योपदेशवाक्यं	६२६	६	गोमन्तपर्वताद्वनरामस्य पतनादि ...	६२३	१८
क्षेमधेयः पथः पीत्वा श्रीकृष्णवलदेवयो			गोमन्तपर्वतान् श्रीकृष्णस्य पननादि ...	६२३	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
आमृतो श्रीकृष्णवन्दरामौ दृष्ट्वा योधानां			शृंगालराजस्य योधान् प्रति श्रीकृष्णस्य अभय		
भयादौ वैशम्पायनोक्तिः ६३३	२८		दानादि ६३८	१४	
श्रीकृष्णवल्लदेवयोर्दुष्टायेमस्तत्ताभादि ६३४	२		शृंगालपत्नीनां विलापकथनादि ... ६३८	१८	
सधैर्यशरामभ्येन सह श्रीकृष्णवन्दरामयो			पुत्रं गृहीत्वा पद्मावत्याः शृंगालपत्न्या वासु		
दुष्टकथनं ६३४	१६		देवं प्रति वार्त्तां ६३८	२७	
रामभयात् पलायमानान् योधान् प्रति जरा			पद्मावतीं प्रति श्रीकृष्णस्य वार्त्तां ... ६३८	३	
सन्ध्या वार्त्तां ६३४	२०		श्रीकृष्णस्य शृंगालपुत्राभिप्रेकरणादि ६३८	८	
श्रीकृष्णकृतदुष्टस्य वर्णनं ६३५	२		कन्योदपुरे वासं कृत्वा श्रीकृष्णस्य मथुरा		
योद्धुमसमर्थान् नृपान् प्रति श्रीकृष्णवार्त्तां ६३५	२०		गमनादौ वैशम्पायनवार्त्तां ६३८	१७	
रामं प्रति दरदस्य राज्ञो वार्त्तां ... ६३५	२४		श्रीकृष्णसमामनेन मथुरावाग्निना सुखादि		
सलदेवकृतदरदराजवधः ६३५	२६		कथनं ६३८	२४	
जरामन्धवन्दरामयोर्दुष्टवर्णनं ६३५	२८		श्रीकृष्णवन्दरामयोर्वसुदेवभूरीप्रवेशादि ६४०	१	
न स्याद राम मथियमित्याद्याकाशवाणी			श्रीकृष्णानुमते बलरामस्य तुन्दावनगमनादौ		
प्रवर्णं ६३६	१०		वैशम्पायनवार्त्तां ६४०	७	
पराजितस्य जरामन्धस्य पलायनादि ... ६३६	१२		बलरामं प्रति तुष्टगोपानां वार्त्तां ... ६४०	१२	
श्रीकृष्णं प्रति चेदिपतेवार्त्तां ६३६	१८		तुष्टगोपान् प्रति बलरामस्य वार्त्तां ... ६४०	२३	
चेदिपतेवार्त्तां श्रुत्वा श्रीकृष्णस्य प्रत्युत्तरे			तुन्दावने बलरामस्य गोपैः सह क्रोडाग्र्यं		
वैशम्पायनोक्तिः ६३६	२७		नादि ६४०	२७	
चेदिपतेरुपदेशेन श्रीकृष्णवन्दरामयोः करवीर			धमुनां प्रति बलरामस्य वार्त्तां ... ६४१	६	
पुरगमनादि ६३७	५		रुष्टस्य बलरामस्य हस्त्राद्येन धमुनाकर्षणादि ६४१	८	
श्रीकृष्णाद्यागमनं श्रुत्वा शृंगालस्य राज्ञो			स्त्रास्त्रिणा धमुनाया रामं प्रति वार्त्तां ६४१	२०	
दुष्टायोगादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ६३७	८		धमुनां प्रति बलदेवस्य वार्त्तां ६४१	२६	
तत्र शृंगालराजस्य वार्त्तादि ... ६३७	१०		बलरामस्य मथुरागमनादि ६४२	१	
शृंगालराजेन श्रीकृष्णस्य दुष्टवर्णनं ... ६३७	२०		बलरामं प्रति श्रीकृष्णस्य प्रश्नः ६४२	४	
श्रीकृष्णं प्रति शृंगालराजस्य वार्त्तां ... ६३७	२४		श्रीकृष्णं प्रति बलरामस्य प्रत्युत्तरवार्त्तां ६४२	६	
श्रीकृष्णं प्रति शृंगालस्य ज्ञानाविधास्त्रवेपादि ६३८	२		प्राष्टितिकप्रनामा सभागमनादौ वैशम्पाय		
श्रीकृष्णस्य वक्त्रेण शृंगालराज्यवादि ... ६३८	६		नोक्तिः ६४२	८	
शृंगालराजधैर्यानां श्रीकृष्णमयात् पलाय			श्रीकृष्णं प्रति प्राष्टितिकनाराणां वदित्वो		
नादि ६३८	१०		सदमग्नकथनं ६४२	१२	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
यदुभिः सह श्रीकृष्णस्य रुक्मिणीस्वयम्बर			देवी चैवाभिमानो च कुतो जीवति मेसतः		
दर्शनार्थं गमनादि ६४२	२१		इत्यादि भोगकस्य चिन्ता ६४७	८	
उपसेनं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६४२	२५		भोगकस्य श्रीकृष्णपराक्रमचिन्ता ६४७	११	
श्रीकृष्णं प्रत्युपसेनस्य वाक्ये वैशम्पायनवाक्यं ६४२	२८		श्रीकृष्णप्रसादार्थं भोगकस्य गमनेच्छादौ		
श्रीकृष्णस्य भोगकसभागमनादौ वैशम्पाय			वैशम्पायनोक्तिः ६४७	२५	
नोक्तिः ६४३	५		कन्यायैमागतः कृष्णं कथं चान्तवानित्यादि		
गङ्गा श्रीकृष्णसमीपगमनादि ६४३	८		जयमेजयप्रभ, ६४८	५	
गङ्गं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६४३	१८		श्रीकृष्णे विदर्भराजगरीप्राप्ते कैशिकस्य राज्ञो		
श्रीकृष्णादीनां कैशिकपुरीगमनादि ६४३	२१		चिन्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ६४८	८	
कैशिकस्य श्रीकृष्णपूजाकरणादौ वैशम्पायन			श्रीकृष्णं प्रति विदर्भराजराधिपयोः क्रयकैशिक		
वाक्यं ६४३	२४		योर्वाक्यं ६४८	१४	
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा स्वयम्बरार्थमागतानां राज्ञां			विदर्भराजसभायां कैशिकस्य देवदूत		
चिन्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ६४३	२७		प्रेरणादि ७४८	२०	
सर्वान् राज्ञः प्रति जरासन्धस्य मन्त्रणा			सभ्यान् प्रति देवदूतस्य वाक्यं ६४८	२३	
वाक्यं ६४४	५		सभ्यान् प्रति कैशिकस्य वाक्यं ६४८	२०	
श्रीकृष्णस्य पराक्रमप्रकाशे जरासन्धस्य वाक्यं ६४४	१२		राज्ञां पुनर्वाक्यवर्षे वैशम्पायनवाक्यं ६४८	२७	
तत्र श्रीकृष्णस्य वरादादिरूपधारणकथ			चैलोक्याधिपतिः शकशास्त्रापयतोत्यादि राज्ञः		
नादि ६४४	१३		प्रति चित्राङ्गदस्य वाक्यं ६४८	२८	
प्रसन्नादिवधमनुद्य श्रीकृष्णस्य पराक्रम			देववाक्यं श्रुत्वा सर्वे यो राज्ञां गमनेच्छादौ		
कथनं ६४४	२७		वैशम्पायनवाक्यं ६५०	४	
तं मन्ये केनैवं विष्णुमित्रादि जरासन्धस्य			श्रीकृष्णसमीपे देवसभादीनां वर्षणादि	२५०	८
वाक्यं ६४५	११		श्रीकृष्णस्य स्वयम्बरसभागमनादि ६५०	१८	
जरासन्धं प्रति सुनीयवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ६४५	८		श्रीकृष्णं प्रति कैशिकस्य राज्ञोवाक्यं ६५१	१	
सन्धगाह महावाङ्मर्गधाधिपतिरित्यादि			कैशिकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५१	२	
सुनीयवाक्यं ६४५	१०		भोगकस्य श्रीकृष्णपूजादौ वैशम्पायनवाक्यं ६५१	६	
सर्वान् राज्ञः प्रति दन्तवक्रस्य वाक्यं ६४५	२५		श्रीकृष्णं प्रति भोगकस्य वाक्यं ६५१	८	
रुम्बान् नृपान् प्रति प्राल्मस्य वाक्यं ६४६	२०		भोगकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५१	१२	
पुत्रभयाङ्गीभूतस्य वचनाभावादौ वैशम्पाय			प्रवीद देवदेवेत्यादि श्रीकृष्णं प्रति भोग		
नोक्तिः ६४७	४		कस्य वाक्यं ६५१	२८	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भीष्मकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६५२	४	अर्षदानोद्यतं कालयवनं प्रति शाल्वस्य वाक्यं *	६५६	३
श्रीकृष्णस्य सभाया निर्गमननादै वैशम्पाय			शाल्वं प्रति कालयवनस्य वाक्यं	६५६	५
नोक्तिः	६५२	२८	कालयवनशाल्वयोश्चैवने वैशम्पायनवाक्यं	६५६	८
भीष्मकस्तश्रीकृष्णस्तवः	६५२	५	जरासन्धप्रशंसाकथने कालयवनस्य वाक्यं	६५६	१०
भीष्मकस्य श्रीकृष्णपूजादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	१०	कालयवनं प्रति जरासन्धोक्तकथने शाल्व वाक्यं	६५६	१३
भीष्मकस्य श्रीकृष्णप्रणामादि	६५३	१९	जातोयं जगदावाधी कृष्णः परमदुर्जय इत्यादि जरासन्धवाक्यं	६५६	१४
मधुरागमनोद्यतस्य श्रीकृष्णस्य राज्ञामनुगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	१३	कालयवनं प्रति शाल्वस्य वाक्यं	६५७	१५
श्रीकृष्णं गते राज्ञा पुनः स्वधम्मरसभागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	२२	शाल्वं प्रति कालयवनस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	६५७	१८
राज्ञा सभापणैदौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	२६	धन्योऽस्य मुग्धहीनोऽस्मीत्यादि कालयवनस्य वाक्यं	६५७	१८
राज्ञः प्रति भीष्मकस्य वाक्यं	६५४	४	कालयवनस्तशाल्वस्य सभापणदौ वैशम्पायनोक्तिः	६५७	२४
पुल्लमुद्दिश्य स्वधम्मरसभायां भीष्मकस्य वाक्यं	६५४	७	श्रीकृष्णेन युद्धार्थं कालयवनस्य गमनादि विदर्शनगरे किमर्थं गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
भीष्मकं प्रति शाल्ववाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	६५४	११	गच्छेन्नोतइत्यादि प्रयोजनकथने वैशम्पायनोक्तिः	६५७	२४
अलं खेदेन राजेन्द्रित्यादि शाल्ववाक्यं	६५४	१२	श्रीकृष्णस्य स्नाननिर्भाणार्थं श्रीकृष्णं प्रति गच्छस्य वाक्यं	६५८	१
शङ्करवरेण कालयवनस्य साधुरावध्वजकथनादौ शाल्ववाक्यं	६५४	१८	गच्छस्य वाक्यं	६५८	५
सभास्थानां राज्ञा शाल्ववाक्यश्रवणादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५४	२५	गच्छस्य कुग्रस्थलोगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५८	१०
राज्ञः प्रति जरासन्धस्य सखेदवाक्यं	६५४	२७	श्रीकृष्णमभिषिक्तं श्रुत्येवमेतः किं चकारेत्यादिजनमेजयप्रश्नः	६५८	१२
शाल्वं प्रत्युक्ता जरासन्धस्य स्वस्थानगमने वैशम्पायनोक्तिः	६५५	७	अभिषेकमहोत्सवादिकथने वैशम्पायनोक्तिः	६५८	१४
शाल्वस्य स्वरुपगमनादि	६५५	१०	श्रीकृष्णं दृष्ट्वा बलरामं प्रत्युपसेनस्य वाक्यं	६५८	२
श्रीकृष्णेन विवाहार्थं सखीनां मध्ये रुक्मिण्या वाक्यं	६५५	१४	उपसेनं प्रति बलरामस्य वाक्यं	६५८	७
कालयवनस्य राजनीतिकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५५	१७			
कालयवनस्यमोपे शाल्वस्य गमनादि	६५५	२४			

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
उपशेनं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ६५८	६५८	११	यने क्रिः ६६२	६६२	२०
मथुरायां मधोत्सवाद् वैशम्पायनोक्तिः ६५८	६५८	२३	तत्र वृष्णीनां गुरोर्गर्ग्यस्य पुत्रार्थं तपःकर		
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा मथुरावासिनीनां वाक्यं ... ५५८	५५८	२८	णादि ६६३	६६३	२२
श्रीकृष्णं प्रति स्तुतमागधगणानां वाक्यं ६६०	६६०	४	महादेववरं श्रुत्वा यवनाधिपतेर्गर्ग्यस्थानय		
उपशेनं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६६०	६६०	१४	नादि ६६३	६६३	२५
नचाहं मथुराकाङ्क्षोत्याद्युपशेनं प्रति श्रीकृष्ण			गर्ग्योत्कासयवनस्योत्पत्तिकथनादि ... ६६३	६६३	२८
वाक्यं ६६०	६६०	२०	कालयवनभयाद्यादावान् प्रति वसुदेवस्य		
मातापित्रोः समीपे श्रीकृष्णस्य लरामयोर्वाक्यं ६६०	६६०	२३	वाक्यं ६६४	६६४	८
पितृगृहेऽस्मिन्निधोः कृष्णस्य लरामयोस्तथात			भयदर्शनार्थं कालयवनं प्रति श्रीकृष्णस्य		
दर्शनं ६६०	६६०	२८	कृष्णस्य प्रवेष्टव्यं ६६४	६६४	१५
समागतं गह्वरं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ... ६६१	६६१	४	पिपीलिकाभिः कुम्भं पूरयित्वा कृष्णस्य स्य		
भोजान्तःपुरगमनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ... ६६१	६६१	६	श्रीकृष्णसमीपे पुनः प्रवेष्टादि ... ६६४	६६४	१८
भोजान्तःपुरं प्रविश्य श्रीकृष्णादोनां मन्त्रशब्दौ			कालयवनभयाद् वसुदेवस्य द्वारकागमनादि ६६४	६६४	२१
वैशम्पायनोक्तिः ६६१	६६१	७	द्वारकायां यादवानायास्य श्रीकृष्णस्य पुन		
कुशस्थलोगमनार्थं श्रीकृष्णं प्रति गह्वरस्य			भंयुरागमनादि ६६४	६६४	२३
वाक्यं ६६१	६६१	११	कालयवनभयात् श्रीकृष्णस्य पलायनवर्ण		
गह्वरस्य शम्भानादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ६६१	६६१	२७	नादि ६६४	६६४	२५
श्रीकृष्णं प्रत्युपमेनस्य वाक्यं ६६२	६६२	१	श्रीकृष्णस्य मुचुकुन्दगुहायां प्रवेशादि ... ६६५	६६५	२
मभायां यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पाय			श्रीकृष्णं मत्वा मुचुकुन्दं प्रति कालयवनस्य		
नोक्तिः ६६२	६६२	७	पादप्रहारं ६६५	६६५	५
अस्य वाक्यार्थं यादवानां श्रीकृष्णं प्रति			मुचुकुन्दस्य मेचञ्जवक्रिणा कालयवनस्य		
वाक्यं ६६२	६६२	१५	माशादि ६६५	६६५	६
मभैत्यस्य कालयवनस्य मथुरारोधादि ... ६६२	६६२	१८	मुचुकुन्दं प्रति कृतकार्यस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६६५	६६५	८
श्रीकृष्णानुश्रया यादवानां मथुरायातिर्ग			का भवान् किमिहागतइत्यादि श्रीकृष्णं		
मनादि ६६२	६६२	२१	प्रति मुचुकुन्दस्य वाक्यं ६६५	६६५	१२
यादवानां द्वारवतीशपादिकथनं ... ६६२	६६२	२०	मुचुकुन्दं प्रति श्रीकृष्णस्यात्मपरिचय		
मथुरां त्यज्यतः श्रीकृष्णस्य किमर्थं द्वार			दानादि ६६५	६६५	१३
कायां वाय इत्यादि जनभेजयप्रश्नः ६६२	६६२	१४	मुचुकुन्दगुहायागिर्गमनादौ वैशम्पाय		
कालयवनयोत्पत्तिदृष्टान्तकथनादौ वैशम्पा			नोक्तिः ६६५	६६५	१७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हिमालयपर्वते तपः कुर्वन्तो मुचुकुन्दस्य			अथप्रश्नः	६६८	१
स्वर्गारोहणादि	६६५	२०	रुक्मिणीजन्मएतान्नकथनार्थं विद्वान्वंशक		
दारकायां श्रीकृष्णस्य दुर्गस्थानदर्शनादौ			यने वैशम्पायनोक्तिः	६६८	२
वैशम्पायनोक्तिः	६६५	२६	विवाहार्थं शिशुपालादीनां विदर्भनगरा		
यादवान् प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६५	३०	गमनादि	६६८	१५
श्रीकृष्णानुज्ञया यादवानां दारकायां गच्छ			श्रीकृष्णादीनां पुनर्विदर्भनगरगमनादि	६६८	१६
निष्काणादि	६६६	६	रुक्मिण्यारूपवर्णनादि	६६८	२७
विविक्ते समाधीनं श्रीकृष्णं प्रति विद्यकर्मणो			देवमृष्टास्त्रिगन्धन्तो रुक्मिणी मृष्टोत्त		
वाक्यं	६६६	१८	श्रीकृष्णस्य दारकागमनादि	६७०	६
विद्यकर्मणं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६६	२३	बलदेवादिभिः सह अरामन्वादीनां युद्ध		
म्यानाधिक्यार्थं श्रीकृष्णं प्रति विद्यकर्मणो			करणं	६७०	१४
वाक्यं	६६६	२७	रुक्मिणी ज्ञतां श्रुत्वा रुक्मिण प्रतिज्ञादौ		
दादश योजनम्यानार्थं समुद्रं प्रति श्रीकृष्णस्य			वैशम्पायनोक्तिः	६७१	१६
वाक्यं	६६७	१	प्रियया सह गच्छता श्रीकृष्णेन सह युद्धार्थं		
समुद्रस्य द्वादशयोजनस्थानत्यागादि	६६७	४	रुक्मिलोगमनादि	६७१	२१
पुरीं निष्काय श्रीकृष्णं प्रति विद्यकर्मणो			श्रीकृष्णेन सह रुक्मिप्रभृतीनां युद्धवर्णनं	६७१	२४
वाक्यं	६६७	६	आतर्क्ययितं दृष्ट्वा रुक्मिण्याः श्रीकृष्णपाद		
दारवतीपुरीवर्णना	६६७	१०	ग्रहणादि	६७२	१३
दारकावाणिनां धनार्थं श्रीकृष्णस्य शङ्ख			रुक्मिणे अभयं दत्त्वा श्रीकृष्णादीनां दारवतो		
नाम्नोगुच्छकल्याणं	६६७	२३	गमनादि	६७२	१४
श्रीकृष्णं प्रति शङ्खनाम्नोगुच्छकस्य वाक्यं	६६७	२७	विवाहविधिना रुक्मिण्याः पाणिग्रहणादि	६७२	२१
श्रीकृष्णाश्रया दारवत्यां निधिक्षाप्तनादौ			रुक्मिण्यां प्रादेष्ट्यादीनां जलकथनादि	६७२	२४
वैशम्पायनोक्तिः	६६८	१	श्रीकृष्णेन कालिन्दोर्मस्ततोनां षोडशसहस्र		
दारकायां देवसमानिष्काणार्थं ग्राहते प्रति			कन्यानां विवाहकरणं	६७२	२८
श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६८	६	रुक्मिदुहितु स्वयम्बरकथनादौ वैशम्पाय		
दारकायां श्रीकृष्णस्य वसतिरीतिकथनं	६६८	१४	नोक्तिः	६७३	५
रुक्मिणीविवाहदर्शनार्थं अरासन् य सैन्यो			प्रद्युम्नेन सह रुक्मिदुहितुविवाहादि	६७३	८
योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	६६८	२३	प्रद्युम्नेणानिरुद्धेन रुक्मिणः नौव्याः		
रुक्मो नृपः कस्मिन् देशे गच्छेदित्यादि जनने			विवाहादि	६७३	१५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
विवाहोत्सवार्थं श्रीकृष्णादीनां विद्वन्मनगर			श्रीकृष्णकृतनिमुन्ददैत्यवधादि	१७८	५
गमनादि १७३	१८		हयग्रीवादीनां दैत्यानां श्रीकृष्णेन सह युद्ध		
बलदेवेन सह द्यूतकोडाये राक्षां परासर्गं. १७३	२३		करणं १७८	८	
पणपूर्वर्कं बलदेवेन सह रुक्मिणी द्यूतः			अन्यान् दानवान् जिता श्रीकृष्णस्य नरका		
क्रोडादि १७४	१		सुरसमीपगमनादि १७८	२७	
बलदेवं प्रति रुक्मिण्युपहासवाक्यादि ... १७४	४		नरकासुररथस्य वर्णनं १७८	३०	
दौर्घ्यं संनिधाय रुक्मिणं प्रति बलदेवस्य			समैत्येन नरकासुरेण सह श्रीकृष्णस्य युद्ध		
वाक्यं १७४	१०		कथनं १७८	११	
मत्स्यमाह बल, श्रीमान्तिद्याद्याकाशवायो १७४.	१७		श्रीकृष्णकृतनरकासुरवधादि. १७८	३०	
क्रुद्धेन बलदेवेन रुक्मिणमृतोर्गो नाशादि १७४	२०		पुत्रं पतितं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति श्रियवो		
बलदेवस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामो यादि			वाक्यं १८०	३	
जगन्नेजयमग्नं १७५	५		श्रीकृष्णस्य नरकासुरवधश्रुत्वा वैशम्पाय		
बलदेवस्य माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्ति. १७५	८		नोक्ति १८०	७	
सामकृतदुर्धनकन्याहरणादि ... १७५	१९		श्रीकृष्णस्य नरकासुरधनानां ग्रहणादि १८०	८	
गङ्गायां हस्तिनापुरमवेधार्थं बलरामस्य			श्रीकृष्णं प्रति दैत्यानां वाक्यं १८०	१७	
चेष्टादि १७५	१५		रत्नानिपरिच्छेद्यं श्रीकृष्णस्य दारकागमनादौ		
दारकामेत्य विष्णु किं ज्ञतवानिति जगन्ने			वैशम्पायनोक्ति. १८०	२५	
जयमग्नं १७५	२७		नरकासुरवह्नानां मारीचां श्रीकृष्णदर्श		
दारकायां श्रीकृष्णकृतदैत्यनाशादौ वैशम्पाय			नादि १८१	१	
नोक्ति १७५	२८		श्रीकृष्णं प्रति बह्नानां स्त्रीणां वाक्यं ... १८१	८	
नरकासुरस्य वृत्तान्तकथनादि १७६	१		नरकासुरवह्नानां स्त्रीणामानन्दनादि १८१	१४	
दारकायां शक्रायागमनादि १७६	२२		श्रीकृष्णस्य हीतस्य पद्मं तृप्तस्य वर्णनं ... १८१	१६	
श्रीकृष्णं प्री शक्राक्षे वैशम्पायनोक्ति १७६	२०		सत्कीकस्य श्रीकृष्णस्य शक्रसमीपगमनादि १८१	२७	
नरकासुरवधार्थं मत्स्यभानया सह श्रीकृष्णस्य			श्रीकृष्णशक्रघोरदिति समीपगमनादि १८२	१	
गमनादि १७७	६		श्रीकृष्णप्रत्यदिनिवाक्यं १८२	७	
रुद्धमस्य श्रीकृष्णस्य शोभाकथने वैशम्पाय			पारिजातं प्रयत्नं श्रीकृष्णस्य दारकागम		
नोक्ति. १७७	१५		नादि १८२	१३	
नरकासुरश्रीकृष्णयोर्दुष्टकथनं १७७	१८		दारकासोलायवधार्थं जनमेजयमग्न. ... १८२	२२	
निमुन्ददैत्यश्रीकृष्णयोर्दुष्टकथनं ... १७७	२७		जगन्नेजयं प्रति श्रीकृष्णस्य दारकासोल. कथने		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वैशम्पायनोक्तिः	६८२	२४	पारिजातवृक्षानयनार्थं नारदं प्रति श्रीकृष्ण	६८२	२४
श्रीकृष्णाय नारदस्य पारिजातपुष्पदानं	६८३	३	वाक्यं वैशम्पायनोक्तिः	६८८	२७
श्रीकृष्णस्य रुक्मिणी पारिजातपुष्पदानादि	६८३	६	श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८८	८
पारिजातप्रशंसायां रुक्मिणीं प्रति नारदस्य			शैलकन्यायै महादेवव्रतपारिजातकानन		
वाक्यं	६८३	८	सृष्टिकथनादि	६८८	१४
रुक्मिणीप्रशंसायां नारदस्य वाक्यं	६८४	२	नारदं प्रति वासुदेवस्य वाक्यं	६८८	२७
श्रीकृष्णान्त पुरे नारदोक्तरुक्मिणीगुणस्य			नारदस्य शक्रसमीपगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६८०	१२
प्रकाशादि	६८४	५	तच्च स्वर्गमहास्यवर्णनादि	६८०	१३
रुक्मिणीगुणोदयमसहमानायाः सत्यभामा			दूतौहमरमरश्रेष्ठद्वयादि शक्रं प्रति नारदस्य		
याश्चभिमानादि	६८४	१०	वाक्यं	६८९	१
श्रीकृष्णस्य सत्यभामागृहगमनादौ वैशम्पाय			किमाह पुरुषश्रेष्ठद्वयादि नारदं प्रति शक्रस्य		
नोक्तिः	६८४	१८	वाक्यं	६८९	४
सत्यभामाभिमानस्य प्रकारकथनादि	६८४	२३	पारिजातायै शक्रं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८९	६
यजमं गृहीत्वा श्रीकृष्णस्य सत्यभामासमीपे			शक्रकृतनारदसखानादौ वैशम्पायनोक्तिः	६८९	१८
स्थित्यादि	६८५	१	पारिजातदानावसानस्य शक्रस्य नारदं प्रति		
क्रन्दन्ती सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८५	१३	वाक्यं	६८९	२३
सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य विनयवाक्ये			स्त्रीवशतां घ्यायमाना कृष्णस्य हि महात्मन		
वैशम्पायनोक्तिः	६८६	१५	इत्यादि शक्रवाक्यं	६८९	६
सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य विनयवाक्यं	६८६	१६	नारदस्य शक्रवाक्यश्रवणादौ वैशम्पायनोक्तिः	६८९	२८
श्रीकृष्णं प्रति सत्यभामायावाक्यं	६८६	१८	शक्रं प्रति नारदस्य हितवाक्यं	६८९	२८
मानवतीं सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८७	११	शक्रं प्रति नारदस्य श्रीकृष्णात्सरोयवाक्यस्य		
यदि पारिजातवृक्षदद्यामीतं शक्रयज्ञार्थं मन्यु			कथनं	६८९	५
प्रसूष्टोभवेदिति सत्यभामायावाक्यं	६८७	१७	नारदं प्रति सरोयस्य शक्रस्य वाक्यं	६८९	११
श्रीकृष्णस्य पारिजातवृक्षानयनस्योक्तौ कारादि	६८७	१८	श्रीकृष्णं प्रति कथनार्थं नारदं प्रति शक्रस्य		
सत्यभामासमीपे नारदस्यागमनादि	६८७	२३	समीपवाक्यं	६८४	१०
सत्यभामां प्रति नारदस्य वाक्यं	६८७	२८	देवराजं प्रति नारदस्य हितवाक्यं वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८८	४	नोक्तिः	६८४	२२
पारिजातप्रशंसाकथने श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य			श्रीकृष्णस्य गुणकथने शक्रं प्रति नारदवाक्यं	६८५	४
वाक्यं	६८८	११	श्रीकृष्णश्रमनः कारणकथने नारदवाक्यं	६८५	११

प्रकरण	एङे	पङ्क्ति	प्रकरण	एङे	पङ्क्ति
श्रीकृष्णकृतहिरण्यवधादिकथनं	६८५	२३	प्रवरषात्यस्योयुद्धवर्णनं	७०१	६
नारदं प्रति शक्रस्य सकोपवाक्यं	६८६	७	ऐरावतगहडयोयुद्धवर्णनं	७०१	२८
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६८६	१८	गहडस्य नखाघातेन ऐरावतस्य पतनादि	७०२	५
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य पारिजातविषयक			ऐरावते समायत्ते पुनरिन्द्रेपेन्द्रयोयुद्धं	७०२	८
प्रश्न	६८६	२२	गहडं प्रति शक्रस्य वज्रात्यागादि	७०२	१०
श्रीकृष्णो प्रति नारदस्य शक्रोक्तवाक्य कथ			वज्रास्य सन्धानार्थं गहडस्य पृथैकस्य परि		
नादि	६८६	२३	त्यागादि	७०२	१२
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्य	६८६	२५	द्वारकाचार्याद्यान्वयमार्थं प्रद्युम्नं प्रति		
श्रीकृष्णस्य वाक्येन नारदस्य स्वर्गगमनादि	६८६	२८	श्रीकृष्णस्य वाक्य	७०२	१६
शक्रं प्रति दृष्टस्यतेरुपदेशवाक्यं	६८६	३०	श्रीकृष्णस्य रथारोहणादौ वैशम्पायनोक्ति	७०२	२२
शक्रं प्रति युद्धकरणार्थं दृष्टस्यतिवाक्यं	६८७	५	राधो युद्धनिवृत्त्यर्थं शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य		
दृष्टस्यति प्रति कुहस्य कश्यपस्य वाक्य	६८७	८	वाक्यं	७०२	२८
कश्यपपठनमहादेवसोपवाक्य कथनं	६८७	१६	श्रीकृष्णबभौपे ब्रह्मादीनामागमनादि	७०३	२
कश्यपं प्रति महादेवस्य वाक्यं	६८८	२८	पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वरदानादि	७०३	५
श्रीकृष्णस्य रैवतकपर्वतगमनादौ वैशम्पाय			श्रीकृष्णबभौपे महादेवस्यागमनादि	७०३	११
नोक्ति	६८८	५	श्रीकृष्णकुम्भहृदेवस्तस्य वर्णन	७०३	१३
दाहकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८८	७	श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वाक्यं	७०४	१
पारिजातहरणार्थं प्रद्युम्नसहायस्य श्रीकृष्णस्य			पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्य	७०४	१४
नन्दमवनगमनं	६८८	७	तवाग्रभिः प्रतिमा कारयित्वा ये पूजयिष्यन्ति		
श्रीकृष्णस्य पारिजातहरणादि	६८८	१३	ते मङ्गलाभवन्तीति श्रीकृष्णवाक्य	७०४	१८
युद्धार्थं शक्रस्य निर्गमनादि	६८८	१८	श्रीकृष्णस्य युद्धार्थं भैरवादिनादौ वैशम्पाय		
शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८८	२०	नोक्तिं	७०४	२३
श्रीकृष्णं प्रति युद्धार्थं शक्रस्य वाक्यं	६८८	२१	पारिजातहरणार्थं इन्द्रेपेन्द्रयोः पुनयुद्ध		
इन्द्रेपेन्द्रयोयुद्धवृत्तान्तकथनं	६८८	२३	वर्णनं	७०४	२६
प्रद्युम्नप्रयत्नयोयुद्धवर्णनं	६८८	२८	युद्धनिवारणार्थं कश्यपं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	७०५	१२
प्रवरषात्यस्योयुद्धवर्णनं	७००	८	कश्यपं दृष्ट्वा शक्रोपेन्द्रयोवरवरणादि	७०५	१४
अपन्त्यास्तत्रेशा प्रद्युम्नस्य दाहादि	७००	२१	इन्द्रेपेन्द्रौ प्रति युद्धनिवारणार्थमिति		
जयन्तं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं	७००	२५	वाक्यं	७०५	१६
जयन्तप्रद्युम्नयोयुद्धवर्णनं	७००	३०	श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्य	७०५	२०

॥ श्रीमद्भारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वखचोपत्र ॥

७८

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ
युद्ध निवृत्ते सर्वेषां खगैस्त्राणगमनादि	७०५	२४	पुण्यकविधिक्यनार्थं पार्श्वतोवाक्यं	७०८	२७
खगैश्च श्रीकृष्णं प्रति द्वारकागमनार्थमदि			विधिक्यनेतेन छत्रेण स्त्री सदाभर्तृदेवतेत्यादि		
तिवाक्यं	७०५	२८	पार्श्वतोवाक्यं	७१०	२७
श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनादि	७०६	३	पुण्यकव्रतानां मन्त्रकथने पार्श्वतोवाक्यं ...	७१०	२५
बाव्यकिं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	७०६	८	स्त्रात्याय वासपीदद्यादित्यादि पुण्यकव्रत		
पारिजातं हृष्टा द्वारकावासिनां महेच्छ			विधिक्यने उमायावाक्यं	७११	२२
वादि	७०६	१६	पुण्यकव्रतस्य द्वितीय प्रकारविधिक्यने		
सत्यभामाया पुण्यकव्रतोद्योगादि	७०६	१८	उमायावाक्यं	७१२	४
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्ति	७०७	४	निर्विष्यं यदोरं वै व्रतकै पुण्यकैरपीत्यादि		
व्रतस्य दक्षिणार्थं नारदाय श्रीकृष्णप्रदा			भगवतोवाक्यं	७१३	७
नादि	७०७	८	व्रतविधिक्यने उमायावाक्यं ...	७१५	१
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	७०७	१९	रुक्मिणी प्रति याविर्वाव्रतादिकथने नारदस्य		
नारदं प्रति वरं वरय धर्मज्ञैश्चरत्यादि श्रीकृष्ण			वाक्यं	७१५	१८
वाक्यं	७०७	१७	रुक्मिण्याव्रतकरणादौ वैशम्पायनोक्ति.	७१६	११
नित्यमेवाद्यु मे प्रीतोभवानित्यादि नारदस्य			पटपुत्रवासिनामसुराणां वधं कीर्तयेत्यादि		
प्रार्थना	७०७	१८	जनमेजयप्रश्न	७१६	१८
मत्स्यभामाया पुण्यकव्रतमहेच्छवकथनादि	७०७	२२	विपुत्रासुरे हते असुराणां तप कथनादौ		
प्रणत श्रीकृष्णं प्रत्यदितिवाक्यं	७०८	१	वैशम्पायनोक्ति	७१६	२०
देवराजं प्रति वसुदेवस्य वाक्यं	७०८	२	असुरान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	७१६	२८
पुण्यकानामुत्पत्तिं कथयेत्यादि जनमेजय			सर्वदेवानामवस्था. क्षामहेरत्यादि दैत्यानां		
प्रश्न	७०८	११	प्रार्थना	७१७	४
पुण्यकव्रतोत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्ति	७०८	१२	असुरान् प्रति पितामहस्य वरदानादि	७१७	७
श्रीकृष्णसमीपे नारदं प्रति पुण्यकोत्पत्तिं			असुरान् प्रति महादेवस्य वाक्यं ...	७१७	१२
ज्ञानार्थं रुक्मिणीवाक्यं	७०८	१८	ब्रह्मदत्तस्य वृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्ति	७१७	२५
रुक्मिणीं प्रति नारदस्य पुण्यकोत्पत्तिप्रकार			ब्रह्मदत्तं प्रति पटपुत्रवासिनामसुराणां वाक्यं	७१८	२
कथनादि	७०८	२०	असुरान् प्रति ब्रह्मदत्तस्य वाक्यं ...	७१८	८
सोमपत्नीं प्रति पुण्यकव्रतकथनार्थमुमाया			असुरै. कन्या वृता ज्ञात्वा प्रद्युम्नं प्रति		
वाक्यं	७०८	१०	श्रीकृष्णवाक्यं	७१८	१२
पार्श्वत्युक्तपतिव्रताधर्मकथनादि	७०८	१६	पटपुत्रं प्रविश्य निकुञ्जं प्रति नारदस्य वाक्यं	७१८	२५

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्ति	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्ति
राजभिः महापुराणां स्मिकरणादि ...	७१६	८	धृतमालं नारदं प्रत्यन्धकस्य जिज्ञासा	७२६	८
चित्रं प्रति निकुम्भामुरस्य वाक्यं ...	७१८	१२	अन्धकं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७२६	१४
पटपुरे अमराणां वधायै श्रीरुष्णादीनां			अन्धकस्य मन्दारपर्वतगमनादौ वैशम्पाय		
गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७१८	२२	नोक्तिः ...	७२६	२८
पटपुरादानवानां युद्धायै निर्गमनादि ...	७२०	४	रूपिणं मन्दरं प्रत्यन्धकस्य वाक्यं ...	७२७	७
चेदिपतिप्रहृष्टीनाममुरसाहाय्यकरणादि	७२०	१०	मन्दरं प्रति महादेवस्यानुपहादिकथनं ...	७२७	१५
अमुरैः सह यादवानां युद्धवर्णनं ...	७२०	१८	अन्धकवाक्येण महादेवस्य क्रोधादि ...	७२७	२२
युद्धभेदं दृष्ट्वा श्रीरुष्णादीनां क्रोधादि	७२०	२४	रुद्रशूलैरान्धकस्य वधादि ...	७२८	१
कणोदिभिः सह प्रद्युम्नस्य युद्धवर्णनं ...	७२१	८	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ...	७२८	१०
शिखण्डपाशादीनां प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७२१	१२	श्रीरुष्णस्य दारकास्त्रीलाकथने वैशम्पाय		
शिखण्डपात्रप्रद्युम्नयोर्युद्धवर्णनादि ...	७२१	१७	नोक्तिः ...	७२८	१२
प्रद्युम्नं प्रति विविदादकेसरस्य वाक्यं ...	७२१	२०	रैवतपर्यन्तं बलदेवस्य स्त्रीलावण्येनादौ वैशम्पाय		
ब्रह्मदत्तं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७२१	२८	नोक्तिः ...	७२९	४
भूमिपालानां प्रद्युम्नकृतवन्धनादौ वैशम्पाय			जलक्रीडायै वाक्यं किं प्रति श्रीरुष्णवाक्यं	७२९	६
नोक्तिः ...	७२९	४	समुद्रं प्रति जलक्रीडायै श्रीरुष्णस्याज्ञा	७२९	८
पलायमानानां योधानां प्रति निकुम्भवाक्यं	७२९	५	श्रीरुष्णबलदेवादौनां जलक्रीडावर्णनादि	७२९	१५
प्रत्यागतेराजभिर्घट्टनां युद्धवर्णनं ..	७२९	१०	श्रीरुष्णादीनां जलक्रीडानन्तरमनुत्तेजन		
श्रीरुष्णादिभिर्निकुम्भस्य युद्धवर्णनं ...	७२९	१८	घट्टणादि ...	७३३	१
अश्विनं प्रति श्रीरुष्णस्य निकुम्भकृतान्त			नारदस्य वीणावादनादि ...	७३३	१६
कथनं ...	७२९	८	भाग्यमतीहरणकृतान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	७३४	८
पटपुरं प्रविष्टस्य श्रीरुष्णस्य युद्धकथनं ...	७२९	११	निकुम्भेन भाग्यमतीं हन्ता इष्ट्वा श्रीरुष्णा दी		
मुदघ्ननेन श्रीरुष्णस्य निबुध्यवधादि ...	७२९	१६	वामुन्यानादि ...	७३४	१७
ब्रह्मदत्ताय श्रीरुष्णस्य पटपुरप्रदानादि ..	७२९	१९	निकुम्भेन प्रद्युम्नादीनां युद्धवर्णनं ...	७३४	२०
अन्धकस्य वधवर्णनायै जनमेजयप्रश्नः ...	७२९	२६	प्रद्युम्नेन भाग्यमतीघट्टणादि ..	७३५	३
कश्यपस्य सभोपादिकथने वैशम्पायनोक्तिः	७२९	२८	पटपुरं प्रविष्टेन निकुम्भेन श्रीरुष्णादीनां		
कश्यपं प्रति दिव्यवाक्यं ...	७२९	१	युद्धकथनं ...	७३५	८
दिनिं प्रति कश्यपस्य वरदानं ...	७२९	२	श्रीरुष्णस्य अक्रेष निकुम्भवधादि ...	७३६	८
कश्यपवशेनान्धकस्य जन्मादिकथनं ...	७२९	६	भाग्यं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७३६	१६
अन्धकवधायै देशानां प्रति रुद्रस्मृतिवाक्यं	७२९	२७	बलदेवेन भाग्यमतीविवाहादि ...	७३६	२५

प्रकरणं	दृष्टे	पंक्तौ	प्रकरणं	दृष्टे	पंक्तौ
वज्रनाभवधश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	७२६	२८	वज्रनाभपुरे प्रद्युम्नादीनां युद्धवर्णनं ...	७४७	२९
वज्रनाभवधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	७२७	२	गदसाम्यौ प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७४८	३
शक्रं प्रति वज्रनाभस्य वाक्यं ...	७३७	१२	वज्रनाभपुरे श्रीकृष्णस्य गमनादौ वैशम्पाय		
मुनीन् प्रति नटस्य वाक्यं ...	७३७	२७	नोक्तिः ...	७४८	२०
संसान् प्रति शक्रस्य वाक्यं ...	७३८	४	प्रद्युम्नवज्रनाभयोर्युद्धवर्णनं ...	७४८	२६
वज्रनाभपुरे संशानां गमनादौ वैशम्पाय			प्रद्युम्ने वज्रनाभवधादि ...	७४८	६
नोक्तिः ...	७३८	२४	प्रभावतोपुच्छादिभ्यः वज्रनाभपरान्यस्य		
प्रभावतो प्रति हृषीकाकं ...	७३८	६	दाकादि ...	७४८	१४
प्रभावतोसमीपे प्रद्युम्नस्य गुणकथनादि ...	७३८	१२	दारकायां पुनर्यहनिर्घोषार्थं विद्यकृष्णं		
हंघीं प्रति प्रभावतोवाक्यं ...	७३८	२२	प्रति शक्रवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	७५०	६
प्रभावतो प्रति सुचिमुखोवाक्यं ...	७४०	२	दारकापुर्याः शोभावर्णनादि ...	७५०	१६
हंघीवज्रनाभयोः संवादः ...	७४०	७	श्रीकृष्णस्य नटहृषोभादर्शनादौ वैशम्पाय		
वज्रनाभपुरे नटस्य प्रवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः	७४०	३०	नोक्तिः ...	७५१	२३
नटवेशेन यादवानां वज्रनाभपुरे प्रवेशादि	७४१	१३	श्रीकृष्णस्य वसुदेवादीनां दर्शनादौ वैशम्पाय		
हंघीप्रभावतोऽरुक्तिप्रत्युक्तिः ...	७४२	५	नोक्तिः ...	७५३	२३
हंघी प्रति कामसन्तप्तायाप्रभावत्यावाक्यं	७४२	२०	यादवान् प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७५४	१२
हंघीं प्रति भ्रमररूपिणः प्रद्युम्नस्य वाक्यं			यादवभयायां नारदस्यागमनादि ...	७५५	३
वैशम्पायनोक्तिः ...	७४३	१	यादवभयायां श्रीकृष्णस्य पराक्रमकथने नारद		
प्रभावत्या सह प्रद्युम्नस्य गात्रध्वनिविवाहादि	७४३	१२	वाक्यं ...	७५५	६
अश्रवतीगुणवतीभ्यां प्रभावत्याः कथोप			अष्टमहिषीणामपत्यानि कथयेत्यादि जनमे		
कथनं ...	७४४	१४	जयप्रश्नः ...	७५८	१३
अश्रवतीगुणवतीभ्यां गदसाम्ययोगान्धर्व्यं			रुक्मिण्याद्यष्टमहिषीणां सन्तिकथने वैशम्पाय		
विवाहादि ...	७४४	१८	नोक्तिः ...	७५८	१४
प्रभावतो प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७४४	२६	शम्बरवधवृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्न	७५८	१५
वज्रनाभं प्रति कश्यपस्य वाक्ये वैशम्पाय			शम्बरजनप्रद्युम्नहरणादौ वैशम्पायनोक्तिः	७५८	१६
नोक्तिः ...	७४६	८	मायावतीं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७६०	२
प्रभावत्यादीनां पुत्रप्रसवं श्रुत्वा वज्रनाभस्य			प्रद्युम्न प्रति मायावतोवाक्यं ...	७६०	८
सकोपवाक्यं ...	७४६	१७	प्रद्युम्नस्य शम्बराज्ञानादि ...	७६०	२०
प्रद्युम्नप्रभावत्योऽरुक्तिप्रत्युक्तिः ...	७४७	८	शम्बरपुत्रैः सह प्रद्युम्नस्य युद्धवर्णनं ...	७६०	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ति
शक्रस्य प्रद्युम्नपराक्रमकथनं ७६२	१०		वाक्यं ७७६	६	
शक्रपुरातनैः प्रद्युम्नस्य युद्धकथने वैशम्पाय			वासुदेवमाहात्म्यकथनेऽर्जुनवाक्यं ... ७७६	२०	
नोक्तिः ७६१	२२		अर्जुनकृष्णयोः संवादः ७७८	३	
शम्बरमात्मप्रद्युम्नयोर्दुर्वर्णनं ७६२	२०		युधिष्ठिरादीनां वासुदेवमाहात्म्यश्रवणादौ		
शम्बरप्रद्युम्नयोर्मुञ्चे वैशम्पायनोक्ति ... ७६४	१८		वैशम्पायनोक्ति. ७७८	३०	
प्रद्युम्नं प्रति शक्रप्रेषितस्य नारदस्य वाक्यं ७६६	१		श्रीकृष्णस्य कर्माणि श्रोतुमिच्छामीत्यादि		
शम्बरस्य मुद्गरप्रवेष्टादौ वैशम्पायनोक्ति. ७६६	१८		जनमेजयपत्र. ७७८	३	
प्रद्युम्नकृतकात्यायनीलाभ ७६६	२४		श्रीकृष्णकृतनरकासुरादि बधकथने वैशम्पाय		
प्रद्युम्नं प्रति दिव्यावरदानं ७६७	२		नोक्ति. ७७८	६	
प्रद्युम्नकृतशम्बरवधादि ७६७	१२		बाणयुद्धश्रवणाद्यं जनमेजयपत्र. ... ७७८	२८	
मायावत्या सह प्रद्युम्नस्य द्वारकागमनादौ			ऊषाहरणवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्ति. ७८०	५	
वैशम्पायनोक्ति. ७६७	२२		महादेवं प्रति युद्धप्रार्थनायां बाणस्य वाक्यं ७८०	२२	
प्रद्युम्नं दृष्ट्वा हस्तिनीवाक्यं ७६८	१		बाणं प्रति महादेवस्य वाक्यं ७८०	२८	
हस्तिनीं प्रति श्रीकृष्णस्य प्रद्युम्नवृत्तान्त			सहर्षस्य बाणस्य दृढममनादौ वैशम्पाय		
कथनं ७६८	१४		नोक्ति ७८१	४	
हस्तिण्याः सहर्षवाक्ये वैशम्पायनोक्ति. ... ७६८	२२		कुस्राण्डं प्रति बाणस्य वाक्यं ७८१	२२	
महादेवकथितमङ्गनाष्टशतनामस्तोत्रकथने			दृढध्वजभङ्गादि दृष्ट्वा बाणस्य हर्षादि ७८२	१	
वैशम्पायनोक्तिः ७६८	१		महादेवस्य विहारकथनादौ वैशम्पायनोक्ति ७८२	४	
शाल्मज्जमादौ वैशम्पायनोक्ति. ७७२	१६		ऊषायाभ्येत्यारुक्तिप्रत्युक्ती ७८३	१५	
द्वारकाशोभादर्शनार्थं राज्ञामागमनादि ७७२	२२		चित्रसेखोद्ययोः संवादः ७८४	६	
द्वारकावभायां नारदस्नागमनादि ... ७७३	१		द्वारकायां चित्रसेखायापारदर्शनमादौ		
मभास्यान् प्रति धन्यायाख्याने नारदस्यवाक्यं ७७३	१७		वैशम्पायनोक्ति ७८७	१२	
भूय. कृष्णस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामीत्यादि			नारदं प्रति चित्रसेखायावाक्यं ... ७८७	१७	
जनमेजयपत्रः ७७५	१७		चित्रसेखां प्रति नारदस्य वाक्यं ... ७८७	२८	
केशवस्य माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ७७५	१८		अनिरुद्धं प्रति चित्रसेखायावाक्यं .. ७८८	१७	
तत्र शरतस्वगतं भीष्मं प्रत्यर्जुनवाक्यं ... ७७५	२२		अनिरुद्धचित्रसेखयोः संवादः ७८८	१	
ब्राह्मणश्रीकृष्णयोर्हक्तिप्रत्युक्ती ... ७७५	२५		ऊषयावज्जन्तमनिरुद्धं ज्ञाना योधान् प्रति		
भीष्मं प्रत्यर्जुनवाक्यं ७७५	२८		बाणस्य वाक्यं ७८८	२८	
श्रीकृष्णमाहात्म्यकथने भीष्मं प्रत्यर्जुन			भीतामूषां प्रत्यनिरुद्धवाक्यं ७८०	८	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
युधन्तमनिरुद्ध प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७८०	१५	नादि ...	८०१	८
वाणसैन्यैरनिरुद्धस्य युद्धवर्णनं ...	७८०	२०	बलरामकृष्णयोः रक्तिप्रत्युक्तौ ...	८०१	१८
वाणेन सन्नानिरुद्धस्य युद्धवर्णनं ...	७८१	२५	गडस्रुताग्निभ्रमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८०१	२५
वाणकुम्भाण्डयोः रक्तिप्रत्युक्तौ ...	७८३	८	अग्निभिः श्रोत्रणादीनां युद्धकथनं ...	८०२	८
अनिरुद्धं बद्धं दृष्ट्वा नारदस्य द्वारकागमनादि ...	७८३	१८	श्रोत्राणां प्रति नारदवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८०२	१९
अनिरुद्धस्योपकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	७८४	७	युद्धार्थं बलरामकृष्णयोः रक्तिप्रत्युक्तौ ...	८०३	१२
अनिरुद्धकृतभगवतीश्वरः ...	७८४	१२	वाणयुद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८०३	१७
अनिरुद्धस्य बन्धनमाचमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८५	११	ज्वरं प्रति भगवतोवाक्यं ...	८०४	१०
पुनरनिरुद्धकृतभगवतीश्वरः ...	७८५	२३	वैष्णवश्चरष्टिकथनादि ...	८०४	१४
द्वारकायां घोरितां रोदनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८६	३	चरश्रोत्राणां संवादः ...	८०५	३
श्रीकृष्णं प्रति विप्रयोर्वाक्यं ...	७८६	११	पुनर्युद्धवर्णनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८०५	१८
विप्रं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८६	१८	तत्र रुद्रकृष्णयोः सुमुखयुद्धवर्णनादि ...	८०६	१६
अनिरुद्धान्नेपथ्याय दूतप्रेषणादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८७	१०	ब्रह्मणां प्रति धृष्टिर्वाक्यं ...	८०८	११
यादवं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८७	२४	युद्धनिवारणार्थं रुद्रं प्रति ब्रह्मणोवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८०८	१५
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रुवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	७८८	१	हरिहरतत्त्वज्ञानार्थं मार्काण्डेयं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	८०८	२५
अनिरुद्धमदृष्ट्वा चराणामगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८८	८	वाक्यं ...	८०८	२५
नारदस्य श्रोत्राणां भागमनादि ...	७८८	२०	हरिहरयोस्तत्त्वकथने मार्काण्डेयवाक्यं ...	८०८	२८
नारदं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८८	२६	श्रीकृष्णादिभिर्गुह्यस्य युद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८१०	८
श्रीकृष्णं प्रत्यनिरुद्धतन्त्रान्तकथने नारदवाक्यं ...	७८८	२८	कोटुर्वा प्रति भगवतोवाक्यं ...	८११	४
गडस्रुतार्थं श्रीकृष्णं प्रति नारदवाक्यं ...	७८८	१०	वाणवायुदेवयोः रक्तिप्रत्युक्तौ ...	८११	१६
श्रीकृष्णं प्रति गडस्य वाक्यं ...	७८८	१६	वायुदेववाणयोः युद्धवर्णनं ...	८११	२८
गडं प्रत्यनिरुद्धान्नाथं श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८८	२१	श्रीकृष्णदेवोः रक्तिप्रत्युक्तौ ...	८१४	२
गडश्रोत्राणां रक्तिप्रत्युक्तौ ...	८००	४	श्रीकृष्णकृतवाणवाज्यच्छेदनादि ...	८१४	१४
शोणितपुरगमनार्थं श्रोत्रणादीनां निर्गमनादि ...			वाणस्य रवाथं श्रीकृष्णं प्रति भवैश्वर्यवाक्यं ...	८१४	२६
			वाणं ति नन्दिर्वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८१५	२
			वाणहरयोः संवादः ...	८१५	१२
			श्रीकृष्णनारदयोः रक्तिप्रत्युक्तौ ...	८१६	१

प्रकरणं	एके	यत्तौ	प्रकरणं	एके	यत्तौ
अनिरुद्धश्रीकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्ती ...	८१६	११०	सागरे खपतः पद्मनाभस्य माहात्म्यश्रवणार्थं		
कुम्भाण्डाय श्रीकृष्णस्य राज्यदानादि ...	८१६	२५	जनमेजयप्रश्नः	८३०	८
उपयानिरुद्धविवाहादिकथने वैशम्पाय			भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३०	१८
नोक्तिः	८१७	४	सत्यादियुगानां परिमाणादिकथने वैशम्पाय		
वाणगोधनानयनार्थं श्रीकृष्णगरुडयोरुक्ति			नोक्तिः	८३१	६
प्रत्युक्ती	८१७	२१	भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३२	३
वारुणसैन्यैः श्रीकृष्णस्य युद्धकथने ...	८१७	२८	जनमेजयवैशम्पायनयोरुक्तिप्रत्युक्ती ...	८३२	२४
वरुणश्रीकृष्णयोः संवादः	८१८	१७	भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३२	३०
श्रीकृष्णादौर्वाङ्मय इन्द्रकायमनादि ...	८१८	१७	सर्गादेभ्यः भगवन्माहात्म्यकथने संवादः ...	८३४	५
आडकादीन् प्रति वासवस्य वाक्यं ...	८२०	२९	मार्कण्डेयस्य भगवत्कुचिप्रवेशादौ वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रत्याडकवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८२१	८	नोक्तिः	८३५	७
वाणयुद्धकथनेपश्चारे वैशम्पायनोक्तिः ...	८२१	२७	महापद्मोत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३५	१६
हरिवंशान्तर्गतवष्णुपर्वसमाप्तिः ...	८२२	१७	पाद्मकृत्योयष्टिकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३६	१
हरिवंशान्तर्गतभविष्यपर्वारम्भः ...	८२२	२०	मधुकैटभवधृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३६	२०
जनमेजयस्य वैश्वकथने सौमित्रवाक्यं ...	८२२	२२	पाद्मकृत्येसम्बुधोत्पत्तिप्रकारकथने वैशम्पा		
भारताख्यानं श्रुत्वा जनमेजयः किमकरो			यनोक्तिः	८३७	२३
दितिशौनकप्रश्नः	८२३	११	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः	८४०	५
जनमेजयायमेधदृत्तान्तकथने शौनिकाक्यं ...	८२३	१५	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्योत्तरवाक्यं ...	८४०	१८
व्यासं प्रति जनमेजयस्य जिज्ञासा ...	८२३	२१	उपसर्गादीन् श्रोतुमिच्छामीत्यादि जनमे		
व्यासजनमेजययोः संवादः	८२४	५	जयप्रश्नः	८४४	१८
शौनकसौमित्रोरुक्तिप्रत्युक्ती	८२४	३०	शृणु विस्तरतः सर्वमित्यादि वैशम्पाय		
जनमेजयं प्रति भविष्यदृत्तान्तकथने व्यास			नोक्तिः	८४४	२०
वाक्यं	८२५	२	जनमेजय वैशम्पायनयोः संवादः ...	८४५	२७
भविष्यदृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	८२६	१२	ब्राह्मणधर्मकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८५२	४
प्रज्ञानां भविष्यदृत्तान्तकथने व्यासवाक्यं ...	८२६	१४	मधोर्देवस्य वधादिदृत्तान्तकथने वैशम्पाय		
शौनकं प्रति शौनिकाक्यं	८२८	७	नोक्तिः	८५३	७
यद्यपि मे यज्ञफलमित्यादि जनमेजयप्रश्नः ...	८२८	२२	मधोर्निपतनं श्रुत्वा सर्वेषां हर्षं वैशम्पाय		
जनमेजयं प्रति विश्वासोर्वाक्यं	८२८	१	नोक्तिः	८५५	३
			पौष्करे भगवत्स्तुतः कथनादौ वैशम्पायन		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वाक्यं ८५६	२३		जामिंश्चतुर्ज्ञानकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८७६	५
देवास्तपसा किं कुर्वन्तइत्यादि वैशम्पायन			हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ... ८७६	१४	
वाक्यं ८५८	२८		ब्रह्मणः समीपे हिरण्यकशिपोर्वरप्रार्थना	८७६	१६
सर्वेषां दीक्षापहणादौ वैशम्पायनोक्तिः	८५८	२८	वरदानेन भीतानां देवानां ब्रह्माणं प्रति		
निश्चर्यादे लोके प्रजाः कथमावृत्तिं जनमे			वाक्यं ८७६	२७	
जयप्रश्नः ८६०	२०		देवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८७६	२८
दृष्टोराज्याभिषेकादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ८६०	२१		श्रीकृष्णं प्रति भीतानां देवानां वाक्यं ... ८७७	८	
पौष्करजमेजयवैशम्पायनयोस्तुक्तिप्रत्युक्तौ	८६१	२४	देवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ८७७	१२	
देवमालुपयोः सद्यवासादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६२	१५	हिरण्यकशिपोर्व्यवार्थं श्रीकृष्णस्य तत्त्वभा		
वराहवृत्तान्तमथवप्राथं जनमेजयप्रश्नः ... ८६४	२२		गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८७७	१४	
महावराहस्य चरितकथनादि ८६४	२६		हिरण्यकशिपोः सभावर्णनादि ८७७	२०	
वाराहवृत्तान्तोदृष्टिभ्याः पातालगमनादौ			हिरण्यकशिपुप्रभृतोनां नारसिंहवपुषो		
वैशम्पायनोक्तिः ८६६	१२		इतिनादि ८७८	१६	
दृष्टिवीं प्रति भगवतोवाक्यं ८६६	२८		नृसिंहरूपं दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुं प्रति प्रश्नादस्य		
श्रीकृष्णं प्रति दृष्टिवोवाक्यं ८६६	२८		वाक्यं ८७८	२२	
वराहकृपेण दृष्टिव्युद्गारादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६७	८	नृसिंहरूपं नाशार्थं हिरण्यकशिपोर्व्यवस्थादौ		
भगवतः दृष्टिवीमंस्थापनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६८	३	वैशम्पायनोक्तिः ८८०	३	
हिरण्यगर्वाद्युत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः	८६८	२५	नृसिंहररीरे दैत्यानां बाणवर्षादि ... ८८१	३	
लोकानामधिपतिस्थापनादौ वैशम्पाय			दैत्यमायासु हतासु हिरण्यकशिपोः क्रोधादौ		
नोक्तिः ८७१	२८		वैशम्पायनोक्तिः ८८२	६	
हिरण्याक्षादीनां युद्धोद्योगादिकथनं ... ८७२	५		दैत्यसभायां महात्पातकथनादि ... ८८२	११	
देवानां युद्धोद्योगादि ८७२	१३		हिरण्यकशिपुं प्रति शुक्रस्य वाक्यं ... ८८२	३	
देवदामवयोर्पुंस्तुवर्णनं ८७३	२५		शुक्राचार्यवाक्यं श्रुत्वा हिरण्यकशिपोः		
वराहकृपिणा भग ता हिरण्याक्षस्य युद्धकथने			क्रोधादि ८८३	१०	
वैशम्पायनोक्तिः ८७४	१२		नृसिंहं प्रति देवानां वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८८४	२४
वराहेण हिरण्याक्षवधादि ८७५	१		नृसिंहेन हिरण्यकशिपोर्वधादि ... ८८४	२८	
प्रकादीनां मोचनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८७५	७	नृसिंहं प्रति देवानां वाक्यं ८८५	११	
श्रीकृष्णं प्रति देवानां वाक्यं ८७५	८		पितामहस्तनूतिं हस्तुतिः ८८५	१५	
देवान् प्रति वराहकृपिणा भगवतोवाक्यं	८७५	१२	नारसिंहवृत्तान्तोपासंहारे वैशम्पायनोक्तिः	८८६	६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता
वामनवृत्तान्तज्ञानार्थे अनभेद्यप्रश्नः ...	८८६	८	विप्रचित्तिवक्ष्योयुद्धकथनादौ वैशम्पाय		
वामनवृत्तान्तकथनार्थं वैशम्पायनोक्तिः ...	८८६	१५	नोक्तिः ८१८	२३	
बलिं प्रति दैत्यानां वाक्यं ८८७	१		दाननैः सहाग्रिणां युद्धकथनादौ वैशम्पाय		
चैलाक्यविजयार्थं वलेरुद्योगादि ८८७	७		नोक्तिः ८२१	८	
दैत्यसैन्यानां प्रभावकथने वैशम्पायनोक्तिः ८८८	२८		अग्निभयाद्दानवानां पलायनादि ८२१	२७	
देवसैन्यानां विस्तारकथनादि ८८९	१०		वृहस्पतिस्तृतामित्रावः ८२२	७	
देवासुरसंग्रामकथने वैशम्पायनोक्तिः ८८५	१८		बलिं प्रति प्रह्लादस्य वाक्यं ८२२	२३	
तत्र यज्ञरूपेण युद्धस्य वर्णनादौ वैशम्पाय			दृष्टवसोपे युद्धार्थं वलेर्ममनादि ८२३	१	
नोक्तिः ८८७	४		बलिना सह देवानां युद्धे वैशम्पायनोक्तिः ८२३	१२	
सकुलपुद्गवर्णनं ८८८	१५		शक्रं प्रति देवानां वाक्यं ८२३	१४	
मनुचिना धरस्य युद्धकथनादौ वैशम्पाय			दानवेन्ददेवेन्द्रयोर्द्विवर्णनादि ८२३	२८	
नोक्तिः ८८८	२६		बलिं न जेषीत्यादि शक्रसाक्षात्प्रवाणी		
सहस्र सह मयस्य युद्धकथनं ८८९	२०		श्रवणं ८२४	३	
पुलोस्ता सह वार्योर्द्विवर्णनादि ८९०	२०		देवासुरसंग्रामे शक्रस्य पराजयकथनं ८२४	११	
पुण्या सह हयपीवस्य युद्धकथनादि ८९०	२४		दैत्यस्य राज्यकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८२४	१७	
भगवान्नरयोर्द्विवर्णनं ८९०	१८		बलिं प्रति श्रियावाक्यं ८२४	२६	
अग्निना सह शम्बरस्य युद्धकथनं ८९०	२३		पराजितादेवाः किमकुर्वन्तीत्यादिजनमेजय		
सकुलपुद्गवर्णने वैशम्पायनोक्तिः ८९५	१८		प्रश्नः ८२५	७	
द्वियुक्सेनविरोधनयोर्द्विवर्णनं ८९६	१		शक्रादीन् प्रत्यदितिवाक्यं ८२५	१०	
पुनःसकुलपुद्गवर्णनं ८९६	२०		कश्यपस्य माहात्म्यकथनं ८२५	१३	
शकचक्रदैत्येन राणाञ्जिर्द्विवर्णनादौ वैशम्पाय			शक्रादिभिः सह कश्यपस्य ब्रह्मणः समीप		
नोक्तिः ८९०	८		गन्नादि ८२५	२३	
राजहृद्रयोर्द्विवर्णनादि ८९२	१		ब्रह्मपदस्य वर्णनादि ८२६	१	
वृषपञ्चमिष्वस्ययोर्द्विवर्णनादौ वैशम्पाय			कश्यपादीन् प्रति ब्रह्मणे वाक्यं ८२६	२६	
नोक्तिः ८९२	२१		कश्यपादीनां तपःकथनादि ८२७	१७	
दैत्यान् प्रति प्रह्लादस्य वाक्यं ८९५	१९		कश्यपस्तनभहापुत्रसत्त्वः ८२७	२५	
दाननैः सह कांसस्य युद्धकथनादि ८९६	७		श्रीविष्णुकश्यपयोः कृतिप्रत्युक्ती ८२८	२४	
अमृतादसुरेभ्योर्द्विवर्णनादौ वैशम्पाय			श्रीविष्णुं प्रतिश्रद्धित्यादीनां वाक्ये		
नोक्तिः ८९७	७		वैशम्पायनोक्तिः ८२८	२८	

प्रकरणं	श्लो	पंक्तौ	प्रकरणं	श्लो	पंक्तौ
अदिग्धादीन् प्रति विष्णोर्वन्दनादि ...	८९८	२	श्रीकृष्णं प्रपूज्यवाक्यं ...	८४०	२४
वरं श्रुतव्रतां देवानां ह्यर्षांश्च वैशम्पायनोक्तिः ८९८		८	श्रीकृष्णस्य, कैलासयात्रादि ...	८४१	२१
वामनरूपेण विष्णोर्मन्त्रादिकथनं ...	८९८	१७	श्रीकृष्णसमीपे मुनीनामगमनादौ वैशम्पाय		
विष्णुं प्रति प्रक्षाल्यवाक्यं ...	८९०	१७	नोक्तिः ...	८४१	१८
विष्णुं प्रति देवानां वाक्यं ..	८९१	२	श्रीकृष्णस्य तपःकरणादि ...	८४३	१९
देवान् प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८९१	१३	श्रीकृष्णसमीपे पिशाचघोरागमनादि ...	१४४	७
वभेर्वाद्यैः वामनस्य गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८९१		१५	पिशाचान्धैः श्रीकृष्णस्य संवादः ...	८४५	८
वनिवामनयोः संवादः ...	८९१	२८	श्रीकृष्णस्य पिशाचपुच्छचितादि वैशम्पाय		
वलिमुक्तयोः संवादः ...	८९२	१५	नोक्तिः ...	८४८	१३
चिदाद्भूतमादायै वलिः श्लोकारादि ...	८९२	२५	षष्ठाक्षरं ततः विष्णुसत्त्वं वैशम्पायनोक्तिः ८४८		६
प्रज्ञादेवैरोत्पन्नसुतयोः संवादः ...	८९३	१	सामंश्चानिघर्तं पिशाचं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ८५१		५
वनिं प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८९३	१६	श्रीकृष्णं प्रति षष्ठाक्षरं वाक्यं ...	८५१	२३
वामनस्य चिबिक्तमरूपधारणादि ...	८९३	१७	तपःकरणाद्यै विष्णोः कैलासगमनादौ वैशम्पाय		
दानवानां वामादिकथने वैशम्पायनोक्तिः ८९३		३	नोक्तिः ...	८५२	१
वनिं प्रति विष्णोर्वाक्यं ...	८९५	८	हस्तादीनां भगवत्समीपगमनादौ वैशम्पायन		
विष्णुं प्रति वभेर्वाक्यं ...	८९५	१८	वाक्यं ...	८५३	१
वनिं प्रति चिबिक्तमस्य वाक्यं ...	८९५	२२	महादेवस्य श्रीकृष्णसमीपागमनादि ...	८५३	१०
वसे, घालानप्रवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८९५	२६	श्रीकृष्णस्य महादेवस्य च ...	८५५	१
वह्नुं वनिं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	८९६	६	श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वैशम्पायनोक्तिः ८५५		२८
वनिस्तनयः विष्णुस्तनयः ..	८९६	११	महेश्वरस्य श्रीकृष्णस्तनयः ...	८५६	१५
वनिं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	८९७	६	मुनीनां प्रति द्वित्रय श्रीकृष्णमाहात्म्यकथनं ८५८		५
वामनस्योत्पत्त्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८९७	१३	महादेवं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८५८	२१
विष्णुः विमये कैलाशं गतस्तत्र जलमग्नयमग्न ८९७		२५	महेश्वरस्य श्रीकृष्णस्य प्रतिः ...	८५८	२८
विष्णोः कैलासगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८९८	४	श्रीकृष्णस्य वदविक्रामगमनादि ...	८६०	४
श्रीकृष्णसमीपे वदविक्रमः प्रगल्भादि ...	८९८	१५	पौरुषस्य कृष्णस्य कथने वैशम्पायने जि. ८६०		८
वदविक्रमं प्रति श्रीकृष्णस्य वैशम्पायनोक्तिः ८९८		२१	नारदं प्रति पौरुषस्य वाक्यं ...	८६१	१
पारदस्य प्रति श्रीकृष्णस्य वैशम्पायनोक्तिः ८९८		१२	पौरुषं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	८६१	१४
वदविक्रमं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८९९	११	नारदं प्रति कृष्णस्य पौरुषस्य वाक्यं ...	८६१	२९
श्रीकृष्णं प्रति वाक्यद्वयं ...	८९९	१५	मुहूर्ते पौरुषस्य नारदस्य वाक्यं ...	८६१	४७

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
रात्रौ यादवानां युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६२	१८	हंसडिम्बकथोः क्रोधादौ वैशम्पायनोक्तिः	८८०	२३
योधानप्रतिपौष्टकस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८६३	२८	श्रीकृष्णस्य युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	८८८	१०
समहावृद्धिः पौष्टककथादि सात्यकिवाक्यं	८६४	१८	युद्धार्थं हंसडिम्बकथोद्योगमनादि ...	८८८	८
पौष्टकं प्रति सात्यकेः संकोधवाक्यं ...	८६५	६	पुष्करे उभयसेनयोर्द्वन्द्वे वैशम्पायनोक्तिः	८८०	८
सात्यकिपौष्टकयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८६६	१५	सर्वेषां दन्दयुद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८८१	८
एकस्यथवलरामयोर्द्वन्द्वकथनादि ...	८६७	१२	हंसवलदेवयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८८१	३०
श्रीकृष्णस्य वदरिकाश्रमाद्वारकागमनादि	८६८	२६	डिम्बकसात्यकयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८८२	२६
श्रीकृष्णं प्रति पौष्टकस्य वाक्यं ...	८६८	२१	रात्रयेः सह वसुदेवोपशेषेनयोर्द्वन्द्वं	८८२	२५
पौष्टकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८६८	३०	वसुदेवं प्रति हिडिम्बस्य वाक्यं ...	८८४	१६
वासुदेवपौष्टकयोर्द्वन्द्वे वैशम्पायनवाक्यं ...	८७०	११	हिडिम्बवलदेवयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८८४	२५
पौष्टकस्य वधादि ...	८७१	१३	गोवर्द्धने हंसडिम्बकाभ्यां श्रीकृष्णादीनां युद्धं	८८५	१३
निपादेशरामयोर्द्वन्द्वे वैशम्पायनवाक्यं ...	८७१	८	श्रीकृष्णं प्रति हंसस्य वाक्यं ...	८८६	८
समाधां यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८७१	१०	श्रीकृष्णकृतहंसवधे वैशम्पायनोक्तिः	८८७	१
श्रीकृष्णचरितं आहुतिमिच्छामीतिप्रश्नः	८७२	४	डिम्बकस्य विलापे वैशम्पायनोक्तिः ...	८८७	१४
हंसडिम्बकयोस्तप कथनादि ...	८७३	७	कृष्णादर्शनाथं यशोदादीनां गोवर्द्धनगमनं	८८७	३०
मुनीन् प्रति हंसस्य वाक्यं ...	८७४	१८	नन्दादीन् प्रति वासुदेवस्य वाक्यं ...	८८८	४
हंसडिम्बकौ प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८७५	५	श्रीकृष्णं प्रति नन्दस्य वाक्यं ...	८८८	११
मुनीन् प्रति हंसडिम्बकयोर्वाक्यं ...	८७५	२०	यशोदां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८८८	१४
तौ प्रति दुर्वासामेवावाक्यं ...	८७६	१०	पुष्करे श्रीकृष्णं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८८८	२२
हंसडिम्बकयोर्द्वन्द्वे सात्यककथनादि ...	८७७	८	भारतस्य अथर्वविद्यादिज्ञानार्थं प्रश्नः ...	८८८	५
श्रीकृष्णस्य समीपवैश्रवनादि ...	८७७	२६	भारतअथर्वविद्यादि कथने वैशम्पायनोक्तिः	८८८	७
दुर्वासाम्प्रत्युत्तौ प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८७८	३८	सर्वपञ्चानुकोत्तनादि ...	१०००	२
श्रीकृष्णं प्रति क्रुद्धस्य दुर्भ्यः समीवाक्यं ...	८७८	२५	चिपुरासुरवधकृतान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	१००२	१०
दुर्वासामं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८८०	८	शिवस्य चिपुरवधादि ...	१००५	१
हंसतत्त्वविधाः संवादः ...	८८१	६	हरिवंशान्तर्गतकृतान्ते वैशम्पायनवाक्यं ...	१००५	१३
जनादेनस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८८२	५	हरिवंशे श्रुते किंकलमिथ्यादि जगमेजयप्रश्नः	१००६	१०
श्रीकृष्णप्रनाहंनम्राष्ट्रापयोः संवादः ...	८८४	४	हरिवंशअथर्वफलककथनादि ...	१००६	१८
प्रह्लादस्यसमीपे सात्यकेः प्रेषणादि ...	८८५	१४	हरिवंशपर्यन्तमात्रिः ...	१००७	२
जनाहंनम्राष्ट्रापयोरुपयोः संवादः ...	८८६	१			

THE MAHABHĀRATA, AN EPIC POEM,

WRITTEN BY

THE CELEBRATED VEDA VYĀSA RISHI.

VOL. IV.

CONTAINING

- PART XIII.—ANUSHASANA PARVA
XIV.—ASHUAMEDHIKA PARVA
XV.—ASHRAMABASIKA PARVA,
XVI.—MAUSALA PARVA,
XVII.—MAHAPRASTHANIKA PARVA
XVIII.—SUARGĀROHANIKA PARVA
XIX.—KHILA HARIBANSHA PARVA

EDITED AND CAREFULLY COLLATED WITH THE BEST MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE
SANSKRITA COLLEGE OF CALCUTTA BY NIMACHANDRA SIROMANI PANDIT OF THE
COLLEGE AND RAMAGOVINDA, PANDIT TO THE ASIATIC SOCIETY

AND

RAMAHARI NYAYA PANCHANAN

AND

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD

1839

श्रीमहाभारतं

श्रीमन्महर्षिर्वेदव्यासविरचिता

श्रीमन्महाभारतसंक्षेपे

अनुशासनाख्यमेधिकाश्रमवासिकमौसलमहाप्रस्थानिक
स्वर्गारोहणिकखिलहरिवंशपर्वघटितः

चतुर्थः

साधारणविद्याष्टाङ्गार्थकमितिधनव्ययेन मुञ्चितुमारब्धस्तत्परित्यक्तवान्
गौडदेशीयाया अर्थातिकाख्यभाषा अनुवृत्त्या

कलिकातास्तुतुषाया तन्मोक्षप्रदायके

मुद्रितः

संस्कृतपाठशाखापद्धतिन श्रीनिम्बार्कप्रभिरुमणिना अर्थातिकाख्यभाषापद्धतिन
श्रीरामगोविन्दतर्करतेन श्रीरामहरिन्यायप्रधाननेनापि
संप्रोक्षितम्

शकाब्दाः १७६१

• ख० १८१८

श्रीमहाभारतं

॥ अनुशासनपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमः । देवं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शमो यज्ञविधाकारः सूक्त उक्तः पितामह । न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुतिदमीदृश्या

अस्मिन्नर्थे यज्ञविधा शान्तिरुक्ता पितामह । स्वकृते का नु शान्तिः स्वाच्छमाद्वयविधादपि ।

शराक्षितग्रोरे हि तीक्ष्णमृगमुदीक्ष्य च । शर्मा नोपलभे वीर दुष्कृतान्येव चिन्तयन् ।

रुधिरपावसिकाङ्गं प्रस्नवन्तं यथाचलं । तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्र सोदैर्बर्षास्त्रिबान्भुजं ।

अतः कथन्तरं किन्नु मत्कृते यत्पितामहः । इमामवस्थां गमिताः प्रत्याग्निरैरणजिरै ।

तथा चाभ्ये नृपतपः सहपुत्राः समान्धवाः । मत्कृते निधनं प्राप्ताः किन्नु कथन्तरं ततः ।

वयं हि धार्तराष्ट्राय कालमन्युवशं गताः । कृतेर्दं निन्दितं कथं प्राप्स्यामः कां गतिं मृप ।

इदन्नु धार्तराष्ट्रश्च श्रेया मन्ये जनाधिप । इमामवस्थां सम्प्राप्तं यदेषो मां नृ पश्यति ।

सोऽहं तवं ह्यन्तकरः मुहुरहंकरस्तथा । न शान्तिमधिगच्छामि पश्यंस्तं दुःखितं चित्तै ।

दुःखोन्धनो हि समरे सहनैव्यः सहाभुजः । निहतः च धर्मैर्दृष्टिन् दुरात्मा कुलपावनः ।

न नृ पश्यति दुष्टात्मा लामय पतितं चित्तै । अतः श्रेयो मृतं मन्ये नैह जीवितमात्मनः ।

अथ हि समरे वीर गमिताः शत्रुभिः क्षयं । अभविष्यं यदि पुरां सहभाद्यभिरच्युत ।

न लामेवं सुदुःखार्त्तमर्द्रार्त्तं सायकाहितं । नूनं हि पापकर्माणि धात्रा सृष्टाः सहे नृप ।

अन्यस्मिन्नपि लोकैश्चै यथा मुच्येयं क्लिप्तिष्यात् । तथा प्रशाधि मां राजानम चेदिच्छसि प्रियं ।

॥ श्रीश्च उवाच ॥ परतन्त्रं कथं हेतुमात्मानमनुपश्यसि । कर्षणं हि महाभाग सूक्ष्मं शतदंतीन्द्रियं ।

अवापुदाचरन्तोममितिहासं पुरातनं । संवादं मृत्युगोतम्यैः काललम्बकपन्नगैः ।

गोतमो नाम कौन्तेय स्वविरा श्रमसंयुता । सर्पेण दष्टं खं पुच्छमपश्यद्व्रतचेतनः ।

अथ तं स्नायुपाशेन बन्धा सर्पममर्षितः । लुब्धकोऽर्जुनको नाम गोतम्याः समुपावयत ।

स चाप्रबोदयं ते स पुच्छहा पन्नगाधमः । ब्रूहि विप्रं महाभागे वध्यतां केन हेतुना ।

श्रीमै प्रविष्टास्मै विद्यतां यण्डयोऽपि वा । नक्षत्रं बालहा पापधिरं जीवितमर्हति ।

॥ गीतगुवाच ॥ विमर्जनमवद्विस्त्रमवध्याऽर्जुनक लया । को ह्यात्मानं गुरुं कुर्यात्प्राप्तयमविचिन्तयेत् ।

प्रवर्त्ते धर्मलघवो लोकोऽम्बुषि यथाश्रवाः । मञ्जन्ति पापगुरवः शस्त्रं स्तब्धमिवोदके ।

हत्वा चैनं नामृतः स्यादयं मे जीवत्यस्मिन्कोऽप्ययः स्यादयं ते । अस्मात्सर्वं प्राणयुक्तस्य जन्तोर्मृत्योर्लोकं को नु गच्छेन्नरनृ ।

॥ लुभक उवाच ॥ जानाम्यहं देवि गुणगुणज्ञे सर्वान्तियुक्ताः । गुरोर्वा भवन्ति । स्वस्यैते त्वपदेश भवन्ति तस्मात् त्वदं मयै मेनं हिनये ।

शमायिनः कालगतिं वदन्ति मयः । शूचं त्वयै विदस्यजन्ति । अयः धर्मं शोचति नित्यमोक्षान्ताम्ना शूचं मुञ्च हतं भुजङ्ग । ११

॥ गीतगुवाच ॥ आत्तिर्नैव विद्यतेऽस्मादिधानां धर्मात्मानः सर्वदा संजना हि । नित्यायसा यान्कोऽप्यसि तस्मादीमे माहं पन्नगस्य प्रमाद्ये ।

न ब्राह्मणानां कोपाऽसि कुतः कोपाय यातना । माहेवात् प्लव्यतां माधो मुच्यतामिव पन्नगः ।

॥ लुभक उवाच ॥ हत्वा लाभः श्रेयस्वाव्ययः स्नातृभ्या लाभः स्नातृभिः प्रशस्तः । कालामाभो धम्नु सद्यो भवेत् श्रेयो लाभः कुक्षितेऽस्मिन् न ते स्नातृ ।

॥ गीतगुवाच ॥ काय प्रीतिर्दृष्ट्वा तु निहत्य का कामाप्तिः प्राप्य शूचं न भुजा । कस्मात्सौम्याऽहं न चमे नो भुजङ्ग मोचार्थं वा कस्य हेतोनं कुत्सा ।

॥ लुभक उवाच ॥ अस्मादेकाहृद्वी रक्षितव्या नैको वज्रभ्यो गीतमि रक्षितव्यः । कृतागर्षे धर्मविदस्यजन्ति सरीसृपं पा पमिमं जहिलं ।

॥ गीतगुवाच ॥ नास्ति हतं पन्नगे पुनर्को मे सम्प्रास्यते लुभक जीवितं वै । गुणं चान्यं नास्ति यथे प्रपश्ये तस्मात्सर्वं लुभक मुञ्च जीवं ।

॥ लुभक उवाच ॥ एव हत्वा देवराट् श्रेष्ठभाभि यशं हत्वा भागमेवाप चैव । शूली देवो देवदत्तं परं चित्रं सर्पं जहि माभूत् विग्रहः ।

॥ भीम उवाच ॥ अवहन्मिच्छमानापि गीतमो भुजङ्ग प्रति । लुभकेन महाभागा पापे नैव करोमति ।

इष्टदुःखसमानस्तु कच्छास्तेस्तभ्य पन्नगः । उत्तमजं गिरं मन्दा मानुषीं पापपोदितः ।

॥ सर्प उवाच ॥ को नर्ज्जुनक देवोऽत्र विद्यते राम वालिभ्य । अस्त्रतन्त्रं हि मां प्लव्युर्ध्विवां यदचूचदत् ।

तस्मात् वचनादहो न कोपिनं न काम्यथा । तस्य तत्किल्बिषं लुभ्य विद्यते यदि किल्बिषं ।

॥ लुभक उवाच ॥ यदन्यवशमेनं दत्तं ते पन्नगाशुभं । कारणं वै त्वमथैव तस्मात्त्वमपि किल्बिषी ।

मृत्पात्रस्य क्रियायां हि दण्डचक्रादयो यथा । कारणत्वे प्रकल्पन्ते तथा त्वमपि पन्नग ।

किल्बिषी चापि मे यथाः किल्बिषी चापि पन्नग । आत्मानं कारणं ह्यत्र त्वमाख्यासि भुजङ्गम ।

॥ सर्प उवाच ॥ सर्वं एतं क्षालवशा दण्डचक्रादयो यथा । तथाहमपि तस्मान्मे नैव देवो मेतस्मात् ।

अथ वा मतमेतत् तेऽप्यन्योन्यप्रयोजकाः । कार्यकारणसन्देहा भवत्यन्योन्यचोदनात् ।

एवं सति न देवो मे नास्ति च यो न किल्बिषो । किल्बिषं समवाये स्थान्नन्यथे यदि किल्बिषं ।

॥ लुभक उवाच ॥ कारणं यदि न स्यादै न कर्त्ता स्यात्स्वमप्युत । विनाशकारणं त्वं तस्मादर्थोऽसि मे मयः ।

‘असत्यपि हते कार्ये मेह पञ्च लिप्यते । तस्मान्नाथैव हेतुः स्यादथ किं बद्धमन्ये ।

॥ सर्प उवाच ॥ कार्याभावे क्रिया न स्यात्सत्यं सत्येऽपि कारणे । तस्मात्समस्मिन् हेतोः मे वाच्यो हेतुर्विशेषतः ।

यद्यहं कारणेन मतोऽसत्यं तत्तत् । अन्य प्रयोगेऽस्यादस्य किंस्वपी जन्तुनाम्ने ।

॥ मुन्यक उवाच ॥ वध्यस्तं सम दुर्वृद्धं ज्ञानपाती नृपसकृत् । नोपमे किं बद्धपुनर्वध्यं सन् पद्मनाभम् ।

॥ सर्प उवाच ॥ यथा ह्येवोपि जुह्वा ना मेवैवै मुन्यकर्विज । न फलं प्राप्नुवन्त्य न फलयोगे तथास्यहं ।

॥ भीम उवाच ॥ तथा भवति तस्मिंस्तु पक्ष्मे मृत्युचोदिते । आजगाम ततो मृत्युः पञ्चगं चेदमब्रवीत् ।

॥ मृत्यु उवाच ॥ प्रचोदितोऽहं कालेन पञ्चगं त्वामचूचुदं । विनाशहेतुर्नास्ति स्वमहं न प्राणिनः शिरो ।

यथा वायुश्चलधरान् विकर्षति ततस्तत् । तदञ्चलद्वयस्य कालस्याहं वशानुगः ।

सालिका राजसाथैव तामसा ये च केचन । भावा कालात्मका सर्वे प्रवर्तन्ते ह जन्तुषु ।

गङ्गसा, व्यावराद्यैव दिवि वा, यदि वा भुवि, सर्वे कालात्मका सर्पे कालात्मकमिदं जगत् ।

प्रवृत्तयश्च लोकेऽस्मिन्त्येव च निवृत्तयः । तासां विवृतयो यावत् सर्वे कालात्मकं सन्तः ।

आदित्यर्क्षमा वायुगणो विष्णुः प्रतकृत् । अग्निं खं श्यवो मित्रं पर्ययो वसुधो दितिः ।

सरितः सागराश्चैव भावाभावौ च पञ्चगः । सर्वे कालेन संज्यन्ते द्वियन्ते च पुनः पुनः ।

एवं ज्ञात्वा कथं मा त्वं वदधि । सर्प मन्यसे । अथ चैवं गते दीपे ज्येति त्वमपि द्रोपवान् ।

॥ सर्प उवाच ॥ निर्दोष द्रोपवन्तं वा न त्वां मृत्योः प्रवीम्यहं । तस्याहं चोदित इति प्रवीयतावदेव तु ।

यदि काले तु दीपोऽस्ति यदि तत्रापि नेत्यति । दीपो नैव परीक्ष्यो मे न ह्यधाधिनता वयं ।

निर्दोषस्त्वस्य दोषस्य मया कथ्यो यथा तथा । मृत्योरपि न दोषः स्यादिति मेऽहं प्रयोजनम् ।

॥ भीम उवाच ॥ सर्वोऽद्याजुनः प्रोक्तं श्रुतं ते मृत्युभाषिते । नानागर्भे मां प्राप्तेन मन्तापयितुमर्हसि ।

॥ मुन्यक उवाच ॥ मृत्योः श्रुते मे वचनं तव चैव भुजङ्गम् । नैव तावद्द्रोपस्य भवति त्वयि पञ्चगः ।

मृत्युस्त्वैव हेतुर्हि यत्तन्मृत्यो विनाशने । उभयं कारणं मन्ये न कारणमकारणम् ।

धिष्ण्युद्युध दुर्गात्मानकूरं दुःखकूरं मतां । त्वक्षिणहं यथिव्यामि पापं पापस्य कारणम् ।

॥ मृत्यु उवाच ॥ विवशो कालवशावावा निर्दिष्टकारिणौ । नावां दोषेण मन्तव्यौ यदि सम्यक् प्रपश्यसि ।

॥ मुन्यक उवाच ॥ युवाभूमे कालवशो यदि मे मृत्युपञ्चगौ । हर्षकथे यथास्यातामेतदिच्छामि वेदितुम् ।

॥ मृत्यु उवाच ॥ या काचिदेव चेष्टा स्यात्सर्वा कालप्रचोदिता । पूर्वमेवैतदुक्तं हि मया मुन्यक कालम् ।

तस्मादुभौ कालवशावावा निर्दिष्टकारिणौ । नावां दोषेण मन्तव्यौ तयोऽमुन्यक कर्हिचित् ।

॥ भीम उवाच ॥ अथोपगम्य काष्ठं तु तस्मिन्पार्थिवं वस्ये । अत्रवोत्पन्नं मृत्युं मुन्यं चाजुनं क तथा ।

॥ काल उवाच ॥ न ह्यहं नाप्यहं मृत्युर्नायं मुन्यक पञ्चगः । किन्तिवो जन्तुमरणं न वयं हि प्रयोजकाः ।

‘अकरोऽप्यहं कर्म तत्रोऽजुनकं चोदकं । विनाशहेतुर्नामोऽस्य वयन्तेऽयं स्वकर्माणम् ।

यदनेन हन्ते कथं तेनायं विधनं गतः । विनाशहेतुः कश्चास्य मर्त्यं कश्चास्य वयः ।

कथं दायकं मे कः कश्च मन्तव्यमरणम् । कश्चासि चोदयन्ती हं यथान्योऽयं तथा वयः ।

यथा मृत्पिण्डत कर्त्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमृत्सकृत कर्म मानव प्रतिपद्यते ।

यथा च्छायातपो नित्य सुप्रसङ्गे निरन्तर । यथा कर्म च कर्त्ता च सम्बद्धावात्मकर्मभिः ।

एव नाह न वै मृत्युर्न मर्षो नन्तथा भव न । न चेद्वाङ्मणी दृष्टा मित्ररेवात्र कारण ।

सस्त्रिस्तथा नृपाणे तु ब्राह्मणी गौतमी नृप । स्वकर्मप्रत्ययालोकात्मन्वाभुनक्तमप्रवोत् ।

॥ गौतम्युवाच ॥ नवे कालो न भुजगो न मृत्युरिह कारण । स्वकर्मभिरथ बाल कालेन निधन गत ।

मया च तत्कृत कर्म घेनाय मे भूत सुत । चातु कालस्तथा मृत्युमुच्चार्युनक्त पन्नग ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततो ययागत जम्भुमृत्यु कालोऽय पन्नग । अभूदिभोकोऽनृनको विभोका चैव गौतमी ।

एतच्छ्रुत्वा शम गच्छामाभू शोकरो नृप । स्वकर्मप्रत्ययालोकात्मन्वे गच्छन्ति वै नृप ।

नैतत्त्वया कृत कर्म नापि दुःखाधनेन वै । कालेन तत्कृत विद्धि निहता येन पार्थिव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येतदचन युवा बभूव विगतचरः । युधिष्ठिरो महातेजा पप्रच्छेदश्च धर्मवित ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुग सनिके पर्वणि गौतमीमुत्सृज्य बालमृत्यु कालभवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितृनाह महाभाह्य सध्वंशालविहारद । अत मे महादण्ड्य नमिद मन्मिताम्यम् ।

भूयं नु येतुमिच्छामि धर्मार्यैरहित नृप । कथ्यमान स्वया किञ्चित्सौ व्याख्यातुमर्हमि ।

केन मृत्युर्दृष्ट्येन धर्माभाश्रित्य निर्जित । इत्येतत्सर्वमाचक्ष तत्सेनापि च पार्थिव ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अचापुदाहरनीमस्त्रिहासपुरातन । यथा मृत्युर्दृष्ट्येन धर्माभाश्रित्य निर्जित ।

मनो प्रजापते राज्ञिच्छातुरभवत्कुत । तस्य पुत्रप्राप्तं जज्ञे नृपते स्वर्ध्ववर्षे ।

दशसन्त पुत्रस्त दशशो नाम भारत । माहिषत्याम्भूद्राजा धर्मात्मा सत्यविक्रम ।

दशायस्य सुतस्त्वामोद्राजा परमधर्मिक । सत्ये तपमिदमेव च यम्ययि रत मय ।

मदिराज इति ख्यात श्रियया श्रियवोपति । धनुर्बद्ध च धेदे च निरतो योऽभवत्सदा ।

मदिराज्य पुत्रोऽभूत्पुतिमान्नाम पार्थिव । महाभागो महातेजा महासत्त्वा महायु ।

पुत्रोऽयुनिमतस्त्वामोद्राजा परमधर्मिक । मन्त्रलोकेषु विख्यात सुवीरो नाम नामत ।

धर्मात्मा कोपवादापि देवराज इवापर । सुवीरस्य तु पुत्रोऽभूत्सर्वधामनुजंयु ।

मुदुञ्च इति स्य त मन्त्रैश्च भूतामरः । दुर्जययेच्छ्वपुः पुत्रोऽयिप्रहृष्टपुति ।

दुर्थाधनो नाम महान् राणा राजर्षिभक्तम् । तत्प्रेम्नमसोर्थस्य मयासेधनिवर्त्तनम् ।

विषये वामनस्य सन्धेगव प्रवर्त्तति । रत्नैर्धनैश्च पशून्मि शयैद्यापि श्रयमिधे ।

नगरैर्बिन्दयत्यस्य प्रतिपूर्णलदाभवत् । न तस्य विषये चाभुत्कण्ठेनापि दुर्गतम् ।

याधितो वा शत्रो वापि तस्मिन्नाभूत् कचित् । मुदविणो मधुरवागमस्युर्जितेन्द्रिय ।

धर्मात्मा चानृशमश्च विकान्तोऽयविकत्यन । यथा च दान्तो मेधावो प्रहृष्ट सत्यमद्वरः ।

न बान्मना दान्ता च वेदवेदाङ्गपारगः । च नर्षदा देवनदो पुण्या श्रीतज्जना शिवा ।

चक्रमे पुरुषाद्यश्च भवेन भारत । तस्या जज्ञे तदा नथा कथा राजीवनेषुना

नाम्ना सुदर्शना राजन् रूपेण च सुदर्शना । तादृश्या न नारीषु भूतपूर्व्या युधिष्ठिर ।
 दुर्थाधनमुता यादृग्भवदरवर्णिनी । तामग्रियरुने सावाप्तानकन्या सुदर्शना ।
 भूत्वा च ब्राह्मण्यो राजन् वरयामास तं नृप । दरिद्रस्यास्यैवैष्य ममोयमिति भायिर्व ।
 न दित्तिनि सुतां तस्यै तां विप्राय सुदर्शना । ततोऽस्य वितते यज्ञे नष्टोऽभूद्व्यावहनः ।
 ततः सुदु खितो राजा वाक्यमाह द्विजांस्तदा । दुष्कृतं मम किन्तु स्याद्भवंता वा द्विजर्षभाः ।
 येन नाशं जगामाग्निं कृतं क्षुपयेष्विव । न क्षान्पं दुष्कृतं नोऽस्ति येनाग्निनाशमागतः ।
 भवतां चायं वा महां सत्येनैतदिमृश्यातां । तत्र राज्ञो वचः श्रुत्वा विप्रास्तै भरतर्षभ ।
 नियता वाग्यताद्यैवः प्रवक्तं शरणं ययुः । तान्दर्शयामास तदा भगवान् हव्यवाहनः ।
 खं रूपं दीप्तिमत्कलाः शरदकं वमद्युति । ततो महात्मा तानाह दहना ब्राह्मण्यभान् ।
 वरयामात्मेनाऽथाय दुर्थाधनमुतामिति । ततस्तै कष्टमुत्पाय तस्यै राज्ञे न्यवेदयन् ।
 ब्राह्मणा विस्मिता सर्वे यदुक्तं चित्रभानुना । ततः स राजा तच्छ्रुत्वा वचनं ब्रह्मवादिनां ।
 श्रवाय परमं हर्षं तथेति प्राह पुष्टिमान् । प्रयाचत च तं शुश्रूक्ष भगवान् विभवंशुम् ।
 नित्यं वाविध्यमिह ते चित्रभाजो भवेदिति । तमाह भगवान्मित्रैर्वमंस्त्विति पार्थिव ।
 ततः माविध्यमद्यापि माहिष्मत्यां विभावयोः । इष्टं हि सहदेवेनै दिशं विजयता तदा ।
 ततस्त्वं समस्तद्वयं कन्यामाहृतवासवं । ददौ दुर्थाधनो राजा पावकाय महात्मने ।
 प्रतिजयाह चाग्निस्तु राजकन्या सुदर्शना । विधिना वेददृष्टेन वयोर्हारा निवाध्वरे ।
 तस्या रूपेण श्रीलेखे कुलेन वपुषा श्रिया । अभवत् प्रीतिमानग्निर्गर्भं पोष्या मनो दधे ।
 तस्यां वमभवत्पुत्री नामाग्रियः सुदर्शना । सुदर्शनस्तु रूपेण पूर्णैन्दुमदृशोपम ।
 शिशुरेवाथगासर्वं पंगं ब्रह्म जनातनं । अधौघवात्मानं नृपो नृगस्यासौत्पितामहः ।
 मखाधौघवती कन्या पुत्रदौघरघोऽभवत् । तामोघशान् ददौ तस्यै स्वयमोघवतीं सुतां ।
 सुदर्शनाय विदुषे भार्यायै देवकृषिणी । स गृहस्थाग्रमरतस्तथा सह सुदर्शनः ।
 कुरुक्षेत्रेऽवमद्राजश्रेष्ठपत्न्या वमन्वित । गृहस्थयावज्ज्यामि द्यूयुमित्येव स प्रभो ।
 प्रतिज्ञामकरोऽहोमान् दीप्तमेजा विज्ञाप्यते । तामोघवतीं राजन् स पावकसुतोऽप्रवीत् ।
 अतिथेः प्रतिज्ञुक्तं ते त्रै कर्त्तव्यं कयस्मिन् । येन येन च तुल्येन नित्यमेव ह्ययातिथिः ।
 अयात्मनः प्रदानेन न ते कार्या विचारणा । एतद्भूतं मम सदा यदि गंपरिवर्त्तते ।
 गृहस्थाभासु सुत्रोणि भातिर्येत्स्यते परं । प्रमाणं यदि वामोह वचस्तै मम शोभने ।
 ददं वचनमयथा यदि त्वं धारये. यदा । निष्काले मयि कन्याणि तया मविहितेऽनघे ।
 नातिथिभोऽवमन्वयः प्रमाणं यद्यहं तव । तमप्रयोदोघवती तथा मूर्ध्नि एताश्चानिः ।
 न मे गृहस्थान्निदिदृक्कर्त्तव्यं कयस्मिन् । जितौऽमाप्सु गृहे तदा गृह्यु सुदर्शनं ।
 ददतोऽन्धमद्राजन् रभाम्बेदी तदा यदा । दद्यादन्तु गते तत्किमपिपुत्रे सुदर्शने ।

अतिविब्राह्मण श्रीमात्मानाश्चैषवती तदा । अतिथ कृतमिच्छामि त्वया वरवर्णिनि ।
 प्रमाण यदि धर्मोत्तमं गृहस्थाश्रमसमत । इत्युक्त्वा तेन विप्रेण राजपुत्री यशस्विनी ।
 विधिना प्रतिजयाच्च वेदोक्तेन विशास्यते । आसनञ्चैव पादञ्च तस्मै दत्त्वा द्दिशतये । ११५
 प्रोवाचौघवती विप्र केनार्यं किं ददामि ते । तामब्रवीत्ततो विप्रो राजपुत्री सुदर्शनो ।
 त्वया ममार्थं कल्याणि निर्व्यग्रद्वैतदाचर । यदि प्रमाणं धर्मोत्तमं गृहस्थाश्रमसमत ।
 प्रदानेमात्मनो राज्ञि कर्तुमर्हसि मे प्रियं । स तया कृन्वमानोऽन्यैरोष्मिन्तैर्नृपकन्याया ।
 नान्यमात्मप्रदानात्स तस्या वने वरं दिज । सा तु राजपुता स्रत्वा भर्तृवचनमादित ।
 तथेति लज्जमाना सा तमुवाच द्विजर्षभ । ततो विहस्य विप्रार्थं सा चैवोपविशे ह । ११६
 संसृत्य भर्तृवचनं गृहस्थाश्रमकाङ्क्षिण । अयं प्राणरुपादाय स पावकिल्बषागमन् ।
 गृह्युना रौद्रभावेन नित्य बन्धुनिवासित । ततस्त्रायममगम्य खं पावकसुतसदा ।
 ता व्याजहारौघवती कासि धातेति पाषण्डत । तस्मै प्रतिवच सा तु भर्षे स प्रददौ तदा ।
 कराभ्या तेन विप्रेण स्फुट्य भट्टप्रता सतो । उच्छिष्टास्मीति मन्वाना लज्जिता भर्तृवै च ।
 त्वत्पीडिताऽभक्त्यास्त्री न चोवाचाऽयं किञ्चन । अयं तां पुनरेवेदं प्रोवाच स सुदर्शन । ११७
 क्व सा साक्षी कुतो धाता गरीय किमतौ मम । पतिप्रता सत्यशीला नित्यं चैवाग्नेर्वरता ।
 कथं न प्रत्युदेत्यथ स्मयमाना यया पुरा । उदज्ज्वल्यस्तु तं विप्रं प्रत्युवाच सुदर्शन ।
 अतिथिं विद्धि सप्राप्तं ब्राह्मण पावके च मा । अनया कृन्वमानोऽहं भार्यया तव सत्तम ।
 तैक्ष्णरितिपिक्वकारैर्भक्ष्येया दृता मया । अनेन विधिना सेयं मामर्चयिष्ये शुभानना ।
 अमरुपं यदचान्यतस्तद्भवान् कर्तुमर्हति । कृतमुद्रहस्तस्तु सत्युक्तं वै समन्वगान् । ११८
 धीनुप्रतिज्ञमचैव बधियामोति चिन्तयन् । सुदर्शनस्तु मनसा कर्मणा चक्षुषा मिरा ।
 त्वर्कैर्बन्धुमन्युषं धम्यमानोऽप्रसीदित । कुरुते तेऽस्तु विप्राग्र्यं प्रीतिर्हि परमा मम ।
 गृहस्थस्य ॥ धर्मोऽग्न्यः सम्प्राप्नोतिपिपूजनं । अतिथिं पूजितो यस्तु गृहस्थस्य हि गच्छति ।
 नान्यलक्षात्परो धर्म इति प्राज्ञर्षगोपिण । प्राणा हि मम दाराय यथाव्यदिधेन वसु ।
 अतिथिभ्या मया देयमिति मे व्रतमाहित । नि मन्दिग्ध मया वाक्कमेतन्मो समुदाहृत । ११९
 तेनाह विप्र सद्येन स्वयमात्मानमात्मने । श्रियो वायुराकाशमापो ज्योतिर्यं पञ्चम ।
 सुहिरात्मा मन कालो दिग्गैव गणा दश । नित्यमेते हि पश्यन्ति देहिनां देहयथिता ।
 मृतं दुष्कृतं चापि कर्म धर्मभूतान्तर । यथैषा नानृता वाणी मयाच समुदीरिता ।
 तेन सद्येन मा देवा पामयन्तु दहन्तु वा । तेता नादं समभवद्दिशु सन्ध्यां भारत ।
 असृत् सत्यमिथेवं नैतन्मियेति सन्धत । उदगात्तु ततस्त्रायायिकाम स वै दिज ।
 वपुषा चास्य भूमिस्तथाप्य वायुरिवोद्यत । खरेण विप्र भैक्ष्येण चोक्तोक्ताननुनादयन् ।
 उवाच येन धर्मोऽयं पूज्यमामन्यु नामत । धर्मोऽहमसि भद्रो ज्ञायासायै तवागध ।

प्राप्तः सत्यश्च ते ज्ञात्वा प्रीतिर्मे परमा लघि । विजितश्च लया मृत्युर्योऽयं लाभनुगच्छति ।
 रन्मन्विधौ तव सदा लया धृत्या वशीकृतः । न चास्ति शक्तिर्येलेऽप्ये कश्चित्पुरुषोत्तमः ।
 पतिव्रतामिमं साध्वी तवोदोचितमुत्तम । रचिता लघुणैर्येषा पतिव्रतगुणैस्तथा ।
 अधृष्या यदिह मूयात्तथा तत्रान्यथा भवेत् । रया हि तपसा स्नेन संयुक्ता ब्रह्मवादिनी ।
 पावनार्थं च लोकस्य धरिच्छ्रेष्ठा भविष्यति । अनेन चैव देहेन लोकौस्तमिह पत्स्ये ।
 अर्द्धेनाधवती नाम स्वामर्द्धेनानुयास्यति । शरीरेण महाभागा योगो ह्यस्या वशे स्थितः ।
 अनया स च लोकोऽस्य गन्तासि तपसाजितान् । यत्र नाष्टस्तिमभ्येति श्रान्तं तस्मान् सनातनान् ।
 अनेन चैव देहेन लोकौस्तमभिपत्स्यसे । निर्जितस्य लया मृत्युरैश्वर्यं च तवोत्तमः ।
 पञ्चभूतान्यतिशान्तः संवोर्थाश्च मनोजवः । गृहस्थ्यर्द्धेणानेन कामक्रोधौ च ते जितौ ।
 क्षेप्तो रागश्च तद्भो च मोक्षोऽत्रैक्य केवलः । तव शुभ्रपथा राजन् राजपुत्र्या विनिर्जिताः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ शुक्रानान्तु सहस्रेण वाजिनो रथमुत्तमं । युक्तं प्रयत्नं भगवान् वासवोऽयोजगाम तं ।
 मृत्युरात्मा च लोकश्च जिता भूतानि पञ्च च । युद्धिः कालो मना चैव कामक्रोधौ तथैव च ।
 तस्माद्वाथयमस्य नान्यदेवतमस्ति वै । एते ऽतिथिं नैरव्याच मनसैर्दिवाचरथ ।
 अतिथिं पूजितां यद्धि ध्यायते ममसा शुभं । न तत्कतुव्रतेनापि तुल्यं मांश्रुर्नोपिषि ।
 पात्रं त्वतियमासाद्य शीतालं यो न मूजयेत् । एष दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।
 रतन्ते कथितं पुत्र मयाख्यानमनुत्तमं । यथाहि विजितो मृत्युष्टे हस्तेन पुराभवत् ।
 धन्यं यश्चरामयायुमिदमाख्यानमुत्तमं । सुभूयताभिमन्तयं सर्वदुश्चरितापहं ।
 इदं धः कथयेद्दिदानहन्त्यहनि भारत । सुदर्शनस्य चरितं पुण्यालोकानवाप्नुयात् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासननिके पर्वणि सुदर्शनोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणं यदि दुष्प्राप्यं चिभिर्धर्मैर्नराधिप । कथं प्राप्तं महाराज चमिषेण महात्मान् ।
 विद्यामिषेण धर्मोत्तमं ब्राह्मणत्वं नरर्षभ । योतुमिच्छामि तत्त्वेन तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 तेन ह्यस्तिवोर्त्येण वशिष्ठस्य महात्मान् । हतं पुत्रशतं सद्यस्तपसापि पितामह ।
 पातुधामाय बहुषो राक्षसानिष्कृतेजसः । मन्दुनाविष्टदेहेन सृष्टाः कालान्तकोपमा ।
 महान् कुम्भिकवंशश्च मन्त्रार्थिभूतसङ्घः । स्थापितो नरलोकोऽस्मिन्विद्वान् ब्राह्मणमन्वृत ।
 अथोक्तस्मात्प्रदेव मुनःश्रेष्ठा महातपाः । विनोचितो महासचात्पशुतामयुपागतः ।
 हरिश्चन्द्रः कनौ देवांलोपयित्वास्तेजसा । पुस्ततामनुमस्यतां विद्यामित्रश्च धीमतः ।
 नाभिवादपते धैः देवराते नराधिप । पुत्राः पञ्चाशदेवापि शत्राः रूपचता गताः ।
 विमृश्यन्मृगं भुङ्क्तुं रेखाकुं प्रीतिपूर्वकं । अवाक् शिरा दिवं नीतो दक्षिणामाश्रितो दिमे ।
 विद्यामित्रश्च विपुला नदी देवर्षिसन्निता । कौशिकी च शिवा पुण्या ब्रह्मर्षिसुरवेविता ।
 ततो विप्रकरी चैव पञ्चचूडा गुह्यमता । रंभा नामाश्रयाः ब्राह्मणस्य जैनस्यभ्यगता ।

तथैवायं भयादध्वा वमिष्ठ सलिले पुरा । आत्मानंभस्मज्यन् श्रीमान् विषाग्नं पुनरुत्थितः ।
तदाप्रभृतिं पुण्या हि विषाग्नोभस्महानदी । विख्याता कर्मणा तेन वमिष्ठस्य महात्मनः ।
वाग्मिष्य भगवान् येन देवर्षेणायगं प्रभुः । सुत प्रीतमनाद्यामीच्छाप्रापेनममुञ्चत ।
भुवस्योत्तानपादस्य ब्रह्मर्षिणां तथैव च । मध्ये ज्वलति यो नित्यमुदीचोमाश्रितो दिशं ।
तत्सूतानि च कर्माणि तथान्यानि च कौरव । चक्षियस्तात्मनो ज्ञातमिदं कौटुम्बनं मनः ।
किमेतदिति तत्त्वेन प्रवृद्धिं भरतर्षभ । देहान्तरमनासाद्य कथं न ब्राह्मणेऽभवत् ।
एतत्तथ्येन मे तात सर्वमाख्यातुमर्हसि । मतङ्गस्य यथा तत्त्वं तथैवेतददस्व मे ।
स्थाने मतङ्गो ब्राह्मणं नास्मभङ्गरतर्षभ । चण्डालयोगौ जातो हि कथं ब्राह्मणमाप्नुवानः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विद्यामित्रोपाख्यानं तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ भीम उवाच ॥ श्रुयतां पार्थ तत्त्वेन विद्यामित्रो यथा पुरा । ब्राह्मणत्वं गतत्वात् प्रह्लाद्विलं तथैव च ।
भग्नस्थान्ये पैवाजमोढो नाम पार्थिव । चभूव भरतश्रेष्ठ यज्वा धर्षाद्वताम्बरः ।
तस्य पुत्रो महानासोक्लृप्तमूर्तिम नरेश्वरः । दुहितृत्वमनुप्राप्ता गङ्गा यत्स्य महात्मनः ।
तस्यात्मजमुत्सृगुणः सिन्धुदीपो महायशः । सिन्धुदीपाश्च राजर्षिर्वैष्ठाकाशो महाबलः ।
वल्गुमन्त्रस्य तनयः साक्षाद्भूष इवापरः । कुम्भिकलास्य तनयः सहस्रावसमद्युतिः ।
कुम्भिकस्यात्मजः श्रीमान् गाधिर्नाम जनेश्वरः । अपुत्र प्रवैरेनार्यो ब्रह्मव्रतमुदावसत् ।
कन्या शोभे सुता तस्य वने निवसतः सतः । गाधो सत्यवतो नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
तां वद भर्गव श्रीमांस्त्वयनस्यात्मजम्भवः । ऋचोक्तंति विख्यातो विपुलं तपसि स्थितः ।
स तां न प्रददौ तस्यै ऋचोक्ताय महात्मने । दरिद्र इति मत्वा वै गाधिं शत्रुनिर्वहणः ।
प्रत्याख्याय पुनर्यान्तमब्रवीद्राजसत्तमः । शृण्वं प्रदीयतां मङ्गं ततो वेश्मसि मे सुताः ।
॥ ऋचोक्त उवाच ॥ किं प्रयच्छामि राजेन्द्र तुभ्यः शृण्वं मर्ह नृप । दुहितृभङ्गावैश्वकेभ्योऽभाम्भूव विचारणाः ।
॥ गाधिरुवाच ॥ चन्द्रश्चिप्रकाशानो हयानो वातरहसो । एकतः श्यामकर्णानां सहस्रं देहि भर्गव ।
॥ भीम उवाच ॥ ततः स शृंगुशाङ्गुलज्ज्यवर्गस्यात्मजः प्रभुः । अश्ववीद्वहणं देवमादित्यं पतिमधवाः ।
एकतः श्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्षसाः । सहस्रं वातवेगानां भिल्ले त्वां देवसत्तमः ।
तथेति वरुणे देव आदित्योऽस्युसत्तमः । उवाच यच्च ते छन्दस्त्रयोत्यास्त्यन्ति वाजिनः ।
भ्यातमात्रे ऋचोक्तेन हयानां चन्द्रवर्षसाः । गङ्गाजलात्समुत्सृज्यो सहस्रं विपुनैराजयः ।
अदूरं कान्यकुब्जस्य गङ्गायास्तीरमुत्तमः । अयतीर्धं तदद्यापि भानवैः परिचक्ष्यते ।
ततो वै गाधये तात सहस्रं वाजिनां शृणुमः । ऋचोक्तं प्रददौ प्रीतः शृण्वार्थं तपसांस्वरः ।
ततः स विष्मिती राजा गाधिः शापमयेन वै । ददौ तां समलङ्घ्य कन्यां शृंगुसुताय वै ।
जयाह विधिवत्पाणि तस्या ब्रह्मर्षिषत्तमः । सा च तं पतिमासाद्य परं हर्षमाप ह ।
सन्तुतोप च ब्रह्मर्षिस्तस्या वृत्तेन भारत । छन्द्यामास चैवेनां वरं वरवर्षिणो ।

मात्रे तत्त्वर्थाचख्यौ सा कन्या राजसत्तम । अथ तामनूवीयात्ता सुतां किञ्चिदवाङ्मुखी ।
ममापि पुत्रि भर्ता ते प्रसादं कर्तुमर्हसि । अपत्यस्य प्रदानेन समर्थस्य महातपाः ।
ततः सा स्मरिते गता तत्त्वर्था प्रत्यवेदयत् । मातुस्त्रिकीर्णितं राजनृचौकक्षामथप्रवीत् ।
गुणवन्तमपत्यं सा अचिराज्जनयिष्यति । मम प्रसादात्कन्याणि माभूते प्रणयोऽन्यथा ।
तव चैव गुणह्याधौ पुत्र उत्पत्स्यते महान् । अस्मदंशकरः श्रीमान् सत्यमेतद्ववीमि ते ।
स्तुत्यात्ता च सात्यतं तस्य हृत्तमुदुम्बरं । परिखजेयाः कन्याणि तत एवमवाप्स्यथ ।
चरुदयमिदं चैव मन्त्रपूते शुचिस्मृति । तस्य सा चापभुञ्जीतं ततः पुत्राववाप्स्यथ ।
ततः सत्यवती हृष्टा मातरं प्रत्यभाषत । यदृषीकेन कथितं तच्चाचख्यौ चरुदयं ।
तामुवाच ततो माता सुतां सत्यवतीं तदा । पुत्रि पूर्वापपन्नायाः कुरुष्व वचनं मम ।
भर्ता य एष दत्तसौ चरुकांनपुरस्कृतः । एनं महां प्रयच्छ त्वं मदीयं त्वं गृह्णाथ च ।
थात्यासं वृषयोऽस्यैव करवाव शुचिस्मृति । यदि प्रमाणं वचनं मम मातुरनिन्दिते ।
स्वमपत्यं विशिष्टं हि सर्वं दृष्टव्यमाविशं । व्यक्तं भगवता चात्र हतमेवं भविष्यति ।
ततो मे लक्षरौ भावः पादये च सुमध्यमे । कथं विप्रिष्टो भ्राता मे भवेदित्येव चिन्तय ।
तथा च हतवयौ ते माता सत्यवती च सा । अथ गर्भावनेप्राप्ते उभेभ्यो वैधुधिष्ठिर ।
'दृष्ट्वा गर्भमनुप्राप्ता भार्या स च महानृषिः । उवाच तां सत्यवतीं दुर्क्षणा मृगुसत्तम ।
व्याधिमोपपुत्रसौ चरुर्न भविष्यति । व्याधयः पादये चापि सुवर्णं ते हतः शुभे ।
मया हि विप्रं यत् ब्रह्म लक्षरौ संनिवेशितं । पत्नवीर्यस्य सकलं चैरा तस्या निवेशितं ।
वैलोक्यविख्यातगुणं त्वं विप्रं जनयिष्यसि । सा च सत्तं विप्रिष्टे वै तत एतत्कृतं मया ।
व्याधयस्तु हतो यश्चात्तया मावा च ते शुभे । तस्मात् सा ब्राह्मणं श्रेष्ठं माता ते जनयिष्यति ।
वृष्टिधनुष्कर्मणं त्वं भद्रे जनयिष्यसि । हि ते तत्कृतं साधुं मादखेहेन भाविनि ।
सा श्रुत्वा शोकमन्त्रा पपात वरवर्णिनी । भूमौ सत्यवती राजन्किञ्चैव रुचिरा सता ।
प्रतिपद्य च सा संज्ञां शिरसा शशिपत्न्य च । उवाच भार्या भर्तृर्न गाधेयो भार्गवर्धने ।
प्रसादयन्त्या भार्यायां मयि ब्रह्मविदत्वैर । प्रसादं कुरु विप्रं न मे स्वास्त्यसिधः सुतः ।
कामं ममोपकर्णो वै पैत्रो भवितुमर्हति । न तु मे स्वात्मनो ब्रह्मज्ञेय मे दीयतां वरः ।
एवमस्मिति शैवाच स्वा भार्या सुमहातपाः । ततः सा जनयामास जमदग्निं सुतं शुभं ।
विश्वामित्रस्यानपद्राधिभार्या यशस्विनी । खवेः प्रसादात्त्रिजेत्र ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मादिनं ।
ततो ब्राह्मणतां यातो विश्वामित्रो महातपाः । क्षत्रियः सोऽन्यथ तथा ब्रह्मवंशस्य कारकः ।
तस्य पुत्रा महात्मानो ब्रह्मवंशविवर्द्धनाः । तपस्विनो ब्रह्मविदो गोवर्कतार एव च ।
मधुच्छन्दस्य भगवान्देवरातस्य वीर्यवान् । अचीण्यश्रुक्तस्य वभुः काशपथसया ।
याज्ञवल्क्यस्य विख्यातसया श्रुणो महाप्रतः । उलूकीऽथ मुद्रुनस्य तथर्षिः सैन्धवायनः ।

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

वल्गुजङ्घय भगवान् मानवस्य महानृपिः । रुचिर्वैजृक्षया ख्यातः सालङ्कायन एव च ।
 लोलाक्षो नारदश्चैव तया कूर्धामुखः स्मृतः । वाङ्मलिर्मुपमयैव वचोयोग्यस्यैव च ।
 आद्विकोनैकदृक् चैव शिलायूपः श्रितः शुचिः । चक्रको माहृतनयो वातज्ञोऽप्यायसायनः ।
 श्यामायनोऽय गार्ग्यश्च जाबालिः सुश्रुतस्तथा । कारीरिश्चसंश्रुतः परपौरवतन्त्रव ।
 महानृपस्य कपिलस्तथर्षिलाडकायनः । तथैव चोपगहनस्तथर्षिद्यामुरायणिः ।
 भार्गमर्षिर्हिरण्यो जटारिर्बोभ्रवायणिः । सृतिर्बिभूतिः सुतश्च सूरश्च त्तु तथैव हि ।
 अराणिर्नाचिकश्चैव चाम्येयोऽप्ययनौ तथा । नवतनुर्बकनकः सयनो यतिरेव च ।
 अश्विर्हृद्यामस्याश्वी शिरीषो चाय गङ्गमिः । उर्जयोर्निहदपिचो नारदो च महानृषी ।
 विद्यामिचात्मजाः सर्वे मुनयो ब्रह्मवादिनः । तथैव चक्षिणो राजन् विद्यामिचो महातपाः ।
 अचोकेनाहितं ब्रह्म परमेष्ठमुधिष्ठिरः । एतत्ते सर्वमाख्यातं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
 विद्यामिचश्च वै जम्भ सोमस्तथाग्निर्तेजसः । यच यच च सन्देहो भूयसे राजवत्तम ।
 तत्र तत्र च मां ब्रूहि क्षेत्राणि तव संश्यान् ।

११४

११५

११६

११७

११८

११९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विद्यामिचोपाख्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 ॥ मुधिष्ठिर उवाच ॥ आनृषसंख्यं धर्मस्य गुणान् भक्तजनस्य च । श्रोतुमिच्छामि धर्मज्ञ तस्मै ब्रूहि पितमह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अचाप्युदाररत्नोममितिहासं पुरातनं । शशवत्स्य च संवादं शुक्रस्य च महात्मनः ।
 विषये काशिराजस्य रामाश्रितस्य लुब्धकः । सविषं काण्डमादाय मृगयामास वै मृगं ।
 तत्र चामिषलुब्धेन लुब्धकेन महावने । अविदूरे मृगान् दृष्ट्वा बाणः प्रतिस्माहितः ।
 तेन दुर्बोर्निताक्षेण निमित्तचपलेषुणा । महान् वनतल्लव विद्धो मृगजिघांसया ।
 स तोहण्विषदिग्धेन शरैश्चातिबलात्कृतः । उल्बुग्य फलपत्राणि पादपः श्रेयमागतः ।
 तस्मिन् दृष्टे तयाभूते कोटरेषु चिरौषितः । न जहामि शुक्रो वाचं तस्य भक्त्या वनस्सतेः ।
 निष्प्रचारो निराहारो ग्लानः शिथिलवागपि । कृतज्ञः सह दृष्टेय धर्मोत्तमा सोऽयमश्रुत्यतः ।
 तमुदारं महासत्त्वमतिमानुष्यचेष्टितं । समदुःखसुखं दृष्ट्वा विस्मितः पाकशासुनः ।
 तत्तद्विन्तामुपगतः शकः केयमयं हिजः । तिर्यगेयानावसभाव्यमानुषैश्चमवस्थितः ।
 अथ वा नात्र चिन्त्यं हि श्रमवद्वासवस्य तु । प्राणिनामपि सर्वेषां सर्वैः सर्वैश्च दृश्यते ।
 ततो ब्राह्मणवेशेन मानुषं रूपमास्थितः । श्रवतोऽर्थं मघो शक्रस्यं पचिणमुवाच ह ।
 शुक्र भोः पविषां अष्ट दाचेयी सुप्रज्ञस्तथा । एच्छे त्वां शुक्रमेन त्वं कस्माच्च त्वयसि द्रुमं ।
 अथ दृष्टः शुक्रः प्राह मूर्खो सममिवाद्य तं । स्वागतं देवराज त्वं विज्ञातस्तपसा मया ।
 ततो दशशताचेण साधु साध्विति भाषिते । अथो विज्ञानमित्येवं मनसा पूजितं ततः ।
 तमेवं शुभकर्षांशं शुक्रं परमधाश्रितं । विज्ञानवपि तां श्रुतिं पप्रच्छ वलसुदनः ।
 निप्यवमफलं शुष्कमश्रवणं पतत्रिणां । किमर्थं शेषे दृष्टं यदा महदिदं वनं ।

अन्येऽपि बहवो वृत्ताः पचसञ्चक्रकोटराः । शुभाः पर्याप्तमधारा विद्यन्तेऽस्मिन् महावने ।
 गतायुपममार्थं वीणसारं हतयिष्यं । विमृश्य प्रजया धीर जहोमं स्वविरं द्रुमं ।
 ॥ भीम उवाच ॥ तदुपयुक्तं धर्मात्मा शुक्रः शक्रेण भाषितं । सुदीर्घमतिनि, यस्य दीनो वाक्यमुवाच ह ।
 अनतिक्रमणीयानि दैवतानि शचीपते । यवाभवत्तव प्रअष्टन्नितोऽध सुरोत्तम ।
 अक्षिप्य चं द्रुमे जात, माधुभिश्च गुणैर्युतः । वासुभावेन सङ्गुप्तं प्रभुंभिय न धर्षितः ।
 किमबुकोश्य वैकन्यमुत्पादयसि मेऽनघ । आनृशंखामियुक्तस्य भक्तस्यानन्यगस्य च ।
 अनुज्ञोऽहो हि साधूनां महद्भयं सख्यं । अर्भकोऽस्य साधूनां सदा प्रीतिं प्रयच्छति ।
 तमेव दैवतैः सर्वैः पृच्छसे धर्षसंश्रयान् । अतस्त्वं देवदेवानामाधिपत्ये प्रतिष्ठितः ।
 नाहंते मां सहस्राक्ष द्रुमं त्याजयितुं चिरात् । समयंमुपज्जेत्येवं त्यजेयं कथमघ वै ।
 तस्य वाक्येन सायेन हर्षित, पाकशासनः । शुक्रं प्रोवाच धर्मात्मा आनृशंखेन तोषितः ।
 वरं वृणोष्वेति तदा स च वने वरं शुक्र । आनृशंखरौ नित्यं तस्य वृत्तस्य सम्भवं ।
 विदित्वा च दृढां भक्तिं तां शुक्रे शीलसम्पदं । प्रीत, चिप्रमयो वृत्तममृतेनावशिकवान् ।
 तत, फलानि पचणि शाखाद्यापि मनोहराः । शुक्रस्य दृढभक्तित्वात् श्रीमन्तां प्राप स द्रुमः ।
 शुक्रस्य कर्मणा तेन आनृशंखेन तेन वै । आयुधोऽन्ते महाराज प्राप शक्रसन्तोकांतां ।
 एवमेव मनुष्येभ्य भक्तिमतां समाश्रितः । सर्वार्थमिच्छिं सभते शुक्रं प्राप्य यथा द्रुमः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शुक्रवाचसंवादं पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वप्राज्ञभूताम्बर । देवं पुद्ग्यकारे च किंलिङ्गेष्टतरं भवेत् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । बहिष्ठस्य च संवादं ब्रह्मणस्य युधिष्ठिर ।
 देवमानुषयो किंलिङ्गकर्मणाः श्रेष्ठ उच्यते । पुरा वसिष्ठो भगवान् पितामहमपृच्छत् ।
 तत पद्मोद्भवो राजन् देवदेव, पितामहः । उवाच मधुरं वाक्यमयं वद्रेतभूषितं ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नावीजं जायते किञ्चिन्न वीजेन विना फलं । वीजादोजं प्रभवति वीजादेव फलं स्मृतं ।
 घाटुषं वपते वीजं क्षेत्रमासाद्य कर्मकं । सुकृते दुष्कृते वापि तादृशं दृश्यते फलं ।
 यथा ह्योजं विना क्षेत्रमुत्तं भवति निश्चलं । तथा पुद्ग्यकारेण विना देवं न सिध्यति ।
 क्षेत्रं पुद्ग्यकारस्तु देवं वीजमुदाहृतं । क्षेत्रवीजसमायोगात्तत, सर्वं समुद्यते ।
 कर्मण, फलनिर्दिष्टं स्वयमश्र त्ति कारकः । प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतसांपन्नतस्य च ।
 शुभेन कर्मणा बोध्यं दुःखं पापेन कर्मणा । कृतं फलति सर्वत्र नाकृतं भुज्यते कचित् ।
 छनौ सर्वत्र सभते प्रतिष्ठा भाग्यसंयुता । अकृतौ सभते भ्रष्टः क्षते चारावशेचनं ।
 तपसा स्वभौभाग्यं रक्षानि विविधानि च । प्राप्यते कर्मणा सर्वत्र न देवादृतात्मना ।
 तथ । ह्येव भोगाद्ग निष्ठा या च मनोपिता । सर्वं पुद्ग्यकारेण कृतेनेहापलभ्यते ।
 चेदानीं पिदिश नागा यथाश्चन्द्रार्कमाहताः । सर्वे पुद्ग्यकारेण मानुष्यादेवतां गताः ।

१८

१८

१८

१८

१८

१८

विपुलमपि धैराघं प्राप्य भोगान् स्त्रियो वा पुरुष इह न शक्त कर्महीनो हि भोक्तुं । सुनिहितमपि चार्थं देवतैरव्यमांशं
पुरुष इह मदात्मा प्राप्नुते नित्ययुक्त ।

व्ययगुणमपि साधुं कर्मणा संश्रयन्ते भवति मनुजलोकाद्देवलोको विशिष्ट । वज्रतरुमुन्मृष्ट्या मानुषाणां गृहाणि पितृवन
भवनाभं दृश्यते चामराणां ।

न च फलति विकर्मा जीवलोकं न दैवं व्यपनयति विमार्गं नास्ति दैवे प्रभुर्ल । गुरुमिव हतमग्नं कर्म संयाति दैवं नयति
पुरुषकारः सञ्चितस्तत्र तत्र ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं मया वै मुनिसत्तम । फलं पुरुषकारस्य सदा सन्दृश्य तत्ततः ।

अभ्युत्थानेन देवस्य समारम्भेन कर्मणा । विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेऽपि आनुशासनिके पर्वेऽपि दैवपुरुषकारे षष्ठाऽध्यायः ॥ ६ ॥ -

॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ कर्मणाञ्च समस्तानां शुभानां भरतर्षभ । फलानि भरतश्चेद मन्त्रं परिदृच्छत ।

॥ भीम उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि यन्मां दृच्छसि भारत । रहस्यं यद्वीर्यान्तु तच्छृणुष्व बुधिष्ठिर ।

या गतिं प्राप्नुते येन प्रेत्यभावे चिरंश्रिता । येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति य ।

तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाप्नुते । यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभं ।

तस्यां तस्यामवस्थायां भुङ्क्ते जन्मानि जन्मानि । न ज्ञयति हतं कर्मं युदा पञ्चदशैरिह ।

ते श्रेष्ठ्यं साक्षिणो नित्यं पठ आत्मा तथैव च । चतुर्दशान्मो दद्यादाचं दद्याच्च सुनुतां ।

अनुज्ज्ञेदुपाधीतं यद्यच्च पञ्चदक्षिणं । यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्त्रमन्त्रं वर्त्तते ।

आन्ताद्यादृष्टपूर्व्या यत्स पुण्यफलं महत् । स्त्रिंश्लोपु शयानाणां गृहाणि शयनानि च ।

दीर्घवस्त्रसखीति वासांश्चाभरणानि च । बाह्यानि च दानानि योगात्मनि तपोधने ।

अग्नीमुपशयानस्य राज्ञ पौरुषमेव च । रक्षानां प्रतिवहारे शौभाग्यमनुगच्छति ।

अग्निपतिप्रतिवहारे पशून् पुत्राञ्च विन्दति । अवाकश्चिरात् यो लब्धेदुदावस्य यो वसेत् ।

यततश्चेकयायी यः स लभेतेप्सितां गति । पाद्यमासनमेवाद्य दीपमन्त्रं प्रतिस्थितं ।

दद्यादतिथिपूजार्थं यद्यच्च पञ्चदक्षिणं । वीरासनं वीरश्रेयां वीरखानमुपागत ।

अथवासाश्च वै लोका सर्वकामगमास्तथा । धनं लभेत दानेन सौमेनाशां विशास्यते ।

उपभोगार्थं तपसा ब्रह्मचर्येण जीवितं । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमनुते ।

फलमूलाग्निना राज्यं स्वर्गं पण्यं शिनां भवेत् । प्रायोपवेशिने राजन्मन्त्रैश्च सुखमनुते ।

गवाश्च शाकदीचायां स्वर्गकामी दृष्टाशन । स्त्रियस्त्रियपवणं स्त्रात्वा सायुं पीत्वा कर्तुं लभेत् ।

स्वर्गं यथैनं लभते दीक्षया कुलमुत्तमं । सलिनाशो भवेद्यत्सु सदाश्चि सङ्कतो द्विज ।

मनुं साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाग्रके । उपवासञ्च दीचायां अभिवेकञ्च पार्थिव ।

हत्वा दादशवर्षाणि वीरस्यानादिश्रियते । अधीत्य सर्ववेदान् मया दुःखादिमुच्यते ।

मानमं हि चरन् धर्मं स्वर्गलोकमुपाप्नुते । या दुस्वजा दुर्गतिमिथ्यां न जीर्धति जीर्यतः ।

योऽसौ प्राणान्तिको रोगंश्चां दृष्ट्वा त्यजत सुखं । यया धेनुषहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरं । १९५
 एवं पूर्व्वकृतं कर्म कर्त्तारमनुगच्छति । श्रौचदमानानि यया पुण्याणि च फलानि च ।
 स्वकालं नातिवर्त्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतं । जीर्त्यन्ति जीर्यत केशा दन्ता जीर्त्यन्ति जीर्यत ।
 चक्षुःश्रेष्ठे च जीर्यन्ते दृष्ट्वैका न तु जीर्यन्ते । येन प्रीणति पितरं तेन प्रीत प्रजापति ।
 प्रीणति मातरं येन श्रियते तेन पूजितः । येन प्रीणात्युपाध्यायं तेन स्थातुं ब्रह्म पूजितं ।
 सर्व्वे तस्यादृता धर्मा यस्मै च य आदृता । अनादृतास्तु यस्मै सर्व्वास्तथाफला क्रिया । १९६
 ॥ वैशाखायन उवाच ॥ भीष्मस्यैतद्वचः श्रुत्वा विस्मिता कुरुपुङ्गवा । आसन् प्रहृष्टमनस प्रीतिमन्तोऽभवंस्तदा ।

यन्मन्त्रे भवति दृष्टोपयुज्यमाने यस्मै भवति दृष्टाभिपूयमाणे । यश्चासौ भवति दृष्टाभिद्वयमाने तत्सर्व्वं भवति दृष्टा
 भिधीयमाने ।

दृष्ट्वैतद्विपिणा भोक्तुमुक्तवानस्मि यदिभो । शूभाशुभफलप्राप्तौ किमत आतुमिच्छामि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि फलिकोपाख्याने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के पुत्रा के नमस्तार्था काञ्चनस्यि भारत । एतस्मै सर्व्वमाचक्ष्य येभ्य स्तुहयसे नृप ।
 उक्तमापन्नतस्यापि यच्च ते वन्दन्ते मन । मनुष्यलोके सर्व्वेऽस्मिन् यदमुनेष चाप्युत । १९७
 ॥ भीष्म उवाच ॥ स्पृहयामि दिशतिभ्यो येषां ब्रह्म परं धन । येषां स्वप्रत्यय स्वर्गलप स्वाध्यायसाधनं ।
 येषां बालाश्च दृष्ट्वाश्च पित्रपैतामही धुरं । उदहन्ति न सोदन्ति तेभ्यो दे स्तुहयाम्यहं ।
 विद्यास्वभावनिधायाना दान्ताना मृदुभाषिणः । श्रुतवृत्तापपञ्चानां सदाचरविदां सतां ।
 भवंसु वदतां तात शंखानामिव शंखज । मङ्गलारूपा रुचिरा दिव्यशोभूतनिस्सना ।
 सम्यगुच्चारिता वाच श्रूयन्ते हि युधिष्ठिर । शूश्रूयमाणे नृपतौ प्रेत्य चेह मुखावहा । १९८
 ये चापि तेषां आताड सदा मदमि ममता । विज्ञानगुणमन्त्रास्तेभ्यश्च स्तुहयाम्यहं ।
 सुमस्तुतानि प्रयत शूचीनि गुणवन्ति च । ददत्तयानि तृप्त्यै ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ।
 ये चापि मतनं राजस्तेभ्यश्च स्तुहयाम्यहं । शक्यं होवाह्वये चोदुं न दातुमनस्यितं ।
 शूरा वीराश्च शतश सन्ति लोके युधिष्ठिर । तेषां सद्भायमानाना दानशूरो विशिष्यते ।
 धन्य स्या यद्यहं भूय भाम्य ब्राह्मणकोऽपि वा । कुले जातो धर्मगतिसंपोविद्यापरायण । १९९
 न मे स्वत्त प्रियतरा भोकेऽस्मिन् पाण्डुर्नन्दन । स्वत्तयापि प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्धभ ।
 यथा मम प्रियतमास्ततो विद्यां कुर्व्वतम । तेन मत्वेन गच्छेय लोकान् यच्च स ज्ञानान् ।
 न मे पिता प्रियतरा ब्राह्मणेभ्यस्तथाभवत् । न मे पितु पिता वापि ये चान्येऽपि मुदञ्जना ।
 न हि मे एजितं किञ्चिदित्ये ब्राह्मणेभ्यः । अणुवा यदिवा स्तूयं विद्यते साधुकथंभु ।
 कथंवा मनसा वापि वाचा वापि परन्तप । यन्मै कृतं ब्राह्मणेभ्यस्तेनाद्य न तयाम्यहं । २००
 ब्रह्मण इति सामाञ्जस्यया वाचाग्निं गोपित । एतदेव पवित्रेभ्य सर्व्वेभ्य परमं श्रुतं ।
 परममि लोकानममान् शूचीन् ब्राह्मणयाजिन । तेषु मे तात गन्तव्यमश्राय च चिराय च ।

यया भर्ताश्रयो धर्मो स्तोत्रो लोके युधिष्ठिर । स देवः सा गतिर्नान्या चक्षियस्य तथा दिजाः ।

चक्षियः शतवर्षं च दशवर्षं द्विजोत्तमः । तपितापुत्रो च त्रिजैत्रो नृपोहि ब्राह्मणो गुरुः ।

भारी तु पत्यभावे वै देवरं कुरुते पतिं । पृथिवी ब्राह्मणालाभे चक्षियं कुरुते पतिं ।

पुत्रवच्च ततो रक्ष्या उपोष्यां गुरुवच्च ते । अश्विनोपचर्या वै ब्राह्मणाः कुरुषन्तम ।

अजून्यतः सत्यश्रीलान्सम्भूताहते रतान् । आशोविपानिव कुहून् दिवान् परिचरन्मदा ।

तेजसस्तपस्यैव नित्यं विभे युधिष्ठिर । उभे धैते परित्यज्य तेजसैव तपस्तथा ।

व्यवसायस्तयोः शीघ्रमुभयोरिव विद्यते । हन्युः कुहून् महाराज ब्राह्मण ये तपस्विनः ।

भूयः खादुभयं दन्तं ब्राह्मणाद्यदकापनात् । कुर्व्यादुभयतः श्रेयं दन्तश्रेयं न श्रेययेत् ।

दक्षप्राणियेयथा गोषु पालो नित्यं हि रक्षयेत् । ब्राह्मणान् ब्रह्म च तदा चक्षियः परिपालयेत् ।

पितेव पुत्रान् रक्षेया ब्राह्मणान् धर्मचेतसः । मृहे चैषामिवेयैः किञ्चिदस्तीति जीवनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भीमनिययेऽष्टमेऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणानानु ये लोकाः प्रतिश्रुत्य पितामह । न प्रयच्छन्ति मोक्षं किं भवन्ति महाद्युत ।

एतन्मे तत्त्वतो ब्रूहि धर्मं धर्ममृताम्बर । प्रतिश्रुत्य दुरात्मानो न प्रयच्छन्ति ये नराः ।

॥ भीम उवाच ॥ यो न दद्यात्प्रतिश्रुत्य स्वल्पं वा यदि वा बह । आशास्तस्य कृताः सर्व्याः क्षीवस्तेव प्रमाकलं ।

यो रात्रिं जायते जीवो यो रात्रिञ्च विनश्यति । एतस्मिन्नन्तरे यद्यत्कृतं तस्य भारत ।

यच्च तस्य कृतं किञ्चिदन्तं वा भरतवर्मन । तपस्तप्तमद्यो वापि सर्वं तस्योपहन्यते ।

अथैतद्वचनं प्राज्ञधर्मशास्त्रविदो जनाः । निग्रम्य भरतश्रेष्ठ ब्रूयां परममुक्तया ।

अपिचोदाहरन्तीं धर्मशास्त्रविदो जनाः । अद्यानां श्लामकणानां सहस्रेण समुच्यते ।

अथैवोदाहरन्तीमितिहासे पुरातनं । शृंगाक्षस्य च सेवादं वानरस्य च भारत ।

तौ सखायौ पुरां छासौ मानुषत्वे परन्तप । अन्यौ योनिः समापन्नो शार्गलो वानरी तथा ।

तथा परास्त्रन् खादन्तं शृंगाक्षं वानरोऽब्रवीत् । शशानमध्ये संप्रेक्ष्य पूर्व्यश्रुतिमनुस्मरन् ।

किं त्वया पापकं पूर्व्यं कृतं कुरु सदावशे । त्वस्यं शशान् स्मृतकान् पूतिकान्मिषं कुम्भितान् ।

रवमुक्तः प्रत्युवाच शृंगालो वानरं तदा । शशानमध्ये संप्रेक्ष्य पूर्व्यश्रुतिमनुस्मरन् ।

ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य न मया तदुपाहृतं । तत्कृते पापकीं योनिमापन्नोऽस्मि श्वङ्गम ।

तस्मादेवंविधं मध्ये भवयामि सुभूषितः ।

॥ भीम उवाच ॥ शृंगालो वानरं प्राह पुनरेव नरोत्तम । किं त्वया पापकं कुरु कृतं येनासि वानरः ।

॥ वानर उवाच ॥ सदा चाहं फलाहारो ब्राह्मणानां विहङ्गम । तस्मात् ब्राह्मणस्त्वनु रक्ष्ये विदुषां सदा ।

समं विग्राहो मोक्षयोः दातव्यश्च प्रतिश्रुतः ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्येतद्ब्रुवतो राजन् ब्राह्मणस्य मया श्रुतं । कथां कथयतः पुण्यां धर्मशास्त्रं पुरातनी ।

श्रुतयापि मया भूयः कृष्णस्यापि विश्रव्यते । कथां कथयतः पूर्व्यं शास्त्रं प्रति पापहृन् ।

न हर्त्तव्यं विप्रधनं चन्तव्यं तेषु नित्यम् । बालासु नावमन्तया दरिद्राः क्षपणाश्रयः ।

एवमेव च मां नित्यं ब्राह्मणा भन्दिशन्ति वै । प्रतिश्रुत्य भवेद्देयं नाश्रा कार्या दिजेत्तमे ।

ब्राह्मणोद्गात्राया पूर्वं कृतया वृत्तिवर्ते । सुषमिद्धे यथा दीप्तं पावकखद्विधं स्रुतम् ।

यं निरीक्ष्येत सकृद्ध आश्रया पूज्यजातया । प्रदहेत् हितं राजन् कवमेवममुषया ।

स एव हि यदा तुष्टो वचसा प्रतिनन्दति । भवत्यगदशङ्काशो विरये तस्य भारत

पुत्रान् पौत्रान् पशून्सैव बान्धवान् सचिवांस्तथा । पुरश्चनपदंश्चैव शान्तिरिष्टेन पीयवेत् ।

एतद्धि परमन्तेजो ब्राह्मणस्यैव दुःश्रुतम् । सख्यकिरणस्यैव सविहङ्गराशितले ।

तस्माद्वातभवेव प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिर । यदीच्छेच्छेमनां जातिं प्राप्तुं भरतमत्तमम् ।

ब्राह्मणस्य हि दत्तेन ध्रुव खर्गा ह्यनुत्तमः । शक्यं प्राप्तुं विशेषेण दानं हि महतो क्रिया ।

इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः । पितरस्तथा । तस्माद्दानानि देयानि ब्राह्मणैस्तथा विज्ञानता ।

महद्धि भरतश्रेष्ठ ब्राह्मणस्योत्थंमुच्यते । बेलायां न तु कस्याश्चिद्भक्षेदिमो ह्यपूजितः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शृङ्गासवानरसंवादे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मित्रसौहार्दयोगेन उपदेशं करोति यः । जात्याधमस्य राजर्षेर्दोषस्तस्य भवेत्तथा ।

एतदिच्छामि तत्त्वेन व्याख्यातं वै प्रियमह । सुखा गतिर्हि धर्मस्य यत्र मुह्यन्ति मानवाः ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन् यथाकम् । शरीराणां यदन्ता पूर्वं युतमासीद्यथा पुरा ।

उपदेशो न कर्मण्या जातिहीनस्य वै कश्चित् । उपदेशो महान् दोष उपधायास्य भाष्यते ।

निदर्शनमिदं राजन् शृणु मे भरतर्षभ । दुःकृतवचनो राजन्यथा पूर्वं युधिष्ठिर ।

ब्राह्मण्यमपदे कृतं पार्थै हिमवतः शुभम् । तत्राश्रमपदं पुण्यं नानावृत्तगणायुतम् ।

नानागुल्मलताकीर्णं मृगदिग्जनिपेवितम् । बिह्वारण्यसंयुक्तं रम्यं पुष्पितकाशम् ।

अग्निभिर्वज्रमग्निं कीर्णं तापवैदपसेवितम् । ब्राह्मणैश्च महाभागे सुख्यज्जननं वृद्धिभै ।

नियमप्रतप्तमस्यै ममाकीर्णं तपस्त्रिभिः । दीक्षितैर्भग्नश्रेष्ठ यथाहारैः स्तनात्मभिः ।

ततोऽध्ययनघोषैश्च नादितं भरतर्षभ । शान्तिश्चैव वज्रमिथ्येतिमिदं विवर्तितम् ।

तत्र कश्चिन्ममार्थं कला शूद्रे दद्यान्वितम् । आगतो ह्याश्रमपदं पूजितश्च तपस्त्रिभिः ।

तांस्तु दृष्ट्वा मुनिगणान् देवकम्पान् मरौजसः । विविधाः वरुणो दीवाः सन्त्यह्यत भारत ।

अथास्य मुहुरिभवत्तपस्यो भरतर्षभ । ततोऽप्रवीतं कुलपतिं पादौ सस्य भारत ।

भद्रप्रसादादिच्छामि धर्मं वक्तुं दिग्दर्षभ । तस्मात् त्वं भगवन् वक्तुं प्रजाजयितुमर्हसि ।

वर्णावरौहं भगवच्छूद्रे आत्यासि सत्तम । उश्रूपां कर्तुमिच्छामि प्रपन्नाय प्रवीद मे ।

॥ कुलपतिरवाच ॥ ॥ शक्यमिदं शूद्रेण निह्नमाश्रित्य वर्त्तितुं । आस्यतां यदि ते दुहिः, शूश्रूपा निरतो वृष ।

शूश्रूपा परान् स्नोकाववाप्यसि न शंखय ।

॥ भीम उवाच ॥ एवमुक्त्वन्मुनिना स शूद्रेऽर्चित्तपयय । कयनच मया कार्यं शूद्रा धर्मं परा च मे ।

विज्ञातमेवं भवतु करिष्ये प्रियमात्मन । गलाश्रमपदादूरमुट्यं कृतं वासु स ।
 तत्र वेदींश्च भूमिंश्च देवतायतनानि च । निवेश्य भरतेश्च नियमस्योऽभवन्मुनि ।
 अभियेकोऽयं नियमान् देवतायतेषु च । वलिंश्च कृत्वा कृत्वा च देवताभ्यामपूजयत् ।
 सङ्कल्पनियमोपेत फलाहारो जितेन्द्रिय । नित्यं सविहितामिसु श्रौयधीभि फलैस्तया ।
 अतिथीन् पूजयामास यथावत्समुपागतान् । एवं हि सुमहान् कालो व्यत्यक्रामत तस्य वै ।
 अयास्य मुनिरागच्छत्सङ्गत्वा वै तमाश्रमं । समूह्य स्वागतेनार्थं विधिवत्समोपयत् ।
 अमुकूला कया कृत्वा ययागतमपृच्छत । अपि परमतेजसी धर्मात्मा सशितव्रतः ।
 एवं सुवज्रस्तस्य शूद्रस्त्य भरतर्धभ । योग्यच्छदाश्रममृषि शूद्रश्चन्द्रं चरयैम ।
 अथ त तापसं शूद्रं सोऽब्रवीद्भरतर्धभ । पित्रकार्यं करिष्यामिन्न च मेऽनुग्रहं कुरु ।
 वाढमिष्येव त विप्र उवाच भरतर्धभ । शूचिभूला स शूद्रस्त्य तत्सर्वं पाद्यमानयत् ।
 अथ दर्भाच्च वन्याश्च श्रौयधीर्भरतर्धभ । यवित्रमासनश्चैव हृषींश्च समुपानयत् ।
 अथ दक्षिणमाहृत्य हृषींश्चरमशैषिकी । कृतामन्यायतो दृष्ट्वा त शूद्रमूर्धिरब्रवीत् ।
 कुलत्वेनां पूर्वशीर्षा भवांसोदच्छुखः शूचि । स च तल्लतवान् शूद्रः सर्वं व्यदृषिरब्रवीत् ।
 यथोपदिष्टं मेधावी दर्भाध्यादि यथातथ । हव्यकव्यविधिं कृत्स्नमुक्तं तेन तपस्विना ।
 अयोर्णां पित्रकार्यं च स च धर्मपथे स्थित । पित्रकार्यं कृतं चापि विस्मृतं स जगाम ह ।
 अथ दीर्घश्च कालश्च त तथ्यन् शूद्रतोपस । वने पञ्चत्वमगमत्सुकृतेन च तेन वै ।
 अजायत महाराजवंशे स च महाद्युति । तथैव स अपिस्नात कालधर्ममवाप ह ।
 पुरोहितकुले विप्र सज्जातो भरतर्धभ । एवन्तो तत्र सभूतानुभौ शूद्रमुनी तदा ।
 क्रमेण धर्द्धितैः चापि विद्यासु कुशलानुभौ । अयन्वेवेदे वेदे च समूहं सुनिष्ठित ।
 कल्पमयोगे चोत्पत्ते ज्योतिषे च परङ्गतः । साह्ये चैव पुरा प्रीतिस्तस्य चैव व्यवर्द्धत ।
 पितृभ्युपरते चापि कृतशौचस्तु पार्ययं । अभियुक्तं प्रकृतिभोराजपुत्रं स पार्ययं ।
 अभियुक्तेन स अपिरभियुक्तं पुरोहितः । तं पुरोम्याथ सुखमवसद्भरतर्धभ ।
 राज्यं शशास धर्मेण प्रजाश्च परिपालयन् । पुण्याहवाचने नित्यं धर्माकार्येषु चासकृत् ।
 उत्सयन् प्राहसन्नापि दृष्ट्वा राजा पुरोहितः । एवं स वज्रमो राजन् पुरोधसमुपाहसत् ।
 स्वचयिना पुरोधास्तु वज्रशंसं नगाधिप । उत्सयन्तश्च सततं दृष्ट्वाऽभौ मनुमवाश्रितः ।
 अथ शून्यं पुरोधास्तु सह राजा समागत । कयाभिरनुकूलाभोराजान्घ्राभ्यरामयत् ।
 ततोऽब्रवीन्नरेन्द्रं स पुरोधः भरतर्धभ । वरमिच्छाम्यहं लेकं तया दत्तं महाद्युते ।

॥ राजोवाच ॥ वराणां ते शतं दद्यामिमुक्तैकं दिजोत्तम । चेद्वाह वज्रमानास मास्वदेयं हि मे तव ।

॥ पुरोहित उवाच ॥ एवं नै वरमिच्छामि यदि तुष्टोऽसि पार्ययं । प्रतिजानीहि तावत्स मन्त्य तद्वद नामृतम् ।

॥ भीम उवाच ॥ वाढमिष्येव त राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिर । यदि प्रास्थानि वन्यामि अजानप्रतु संवेद ।

॥ पुरोहित उवाच ॥ पुण्याहवाचने नित्यधर्मकृत्येषु चासकृत् । शान्तिहोमेषु च सदा किं त्वहमपि वोक्ष्य मा ।
सत्रीषु वै भवति हि मनो मे हसता त्वया । कामाय प्रापितो राज्ञान्यथा वक्तुमर्हसि ॥

मुन्यत्र कारणं ह्यन ते चास्त्रमकारण । कौतूहलं मे भृशं तत्तेन कथयस्व वै ।

॥ राजावाच ॥ एवमुक्ते त्वया विप्र यदवाच्य भवेदपि । श्वशुरमेव वक्तव्यं शृणुष्वैकमना दिज ।

पूर्वदेहे यथावृत्तं तन्निबोध द्विजात्तम । जातिं स्मराम्यहं ब्रह्मव्रतधर्मेण मे शृणु ।

शूद्रेऽहमभव पूर्व तपसा भृशसंयुत । अपि ह्यतपस्वस्तु तदाऽभूद्विजसत्तम ।

प्रीयता हि तदा ब्रह्मन्मानुषमुद्दिना । पित्रकार्ये त्वया पूर्वमुपदेशं कृतोऽनघ ।

वृथान्दभेषु ह्येषु कथे च मुनिसत्तम । एतेन कर्मदेवेषु पुरोधास्त्रमजायया ।

अथ राजा च विप्रेन्द्र पश्य कालस्य पर्यय । मर्त्यमुखोपदेशश्च त्वयावाप्तमिदं फल ।

एतस्मात्कारणात् ब्रह्मन् प्रहस्येत्वा द्विजात्तम । न त्वा परिभवन ब्रह्मन् प्रहसामि शुभं भवान् ।

विपथीयेण मे मन्युत्तेन सन्त्यते मन । जाति स्मराम्यहं तुभ्यमतस्त्वा प्रहसामि वै ।

एव तवार्थं हि तप उपदेशेन नाश्रित । पुरोहितत्वमुमुन्य यतस्त त्व पुनर्भवे ।

इतस्त्वमधमामन्यो मा योनि प्रीक्ष्यसे दिज । गृह्यता इति विप्र पूतात्मा भव सत्तम ।

॥ भीम उवाच ॥ ततो विष्टेष्टा राज्ञा तु विप्रो दानामन्यनेकम् । ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं भूमिं यामास्य सर्वशः ।

छद्वाणि चोर्वा च ततो यद्योक्तानि द्विजात्तमै । तीर्थानि चापि गत्वा वै दानानि विविधानि च ।

इत्था गाथैव विप्रेभ्यो पूतात्मा भवदात्मवान् । तमेव चाश्रमं गत्वा चर्चार् विपुलं तप ।

ततः सिद्धिं परा प्राप्नो ब्राह्मणो राजसत्तम । सत्यतया भवत्तयामास्यसे तन्निवासिना ।

एव प्राप्नो महत्कष्टमपि च नृपसत्तम । ब्राह्मणेन न वक्तव्यं तस्मादहं वरे जने ।

ब्राह्मणा चरित्या वैश्यास्तथो वर्णा द्विजातय । एतेषु कथयन् राजन् ब्राह्मणो न प्रदुष्यति ।

तस्मात्सङ्गिनं वक्तव्यं कथंचित्किंचिदयत । स्वस्या इति हि धर्मस्य दुर्द्वेषा श्रुता मभिः ।

तस्मात्तमैर्न मुनयो दीक्षां कुर्वन्ति चादृताः । दुष्टकस्य भयाद्वाङ्मयाभायन्ते च किञ्चन ।

धार्मिका गुणरस्यसा मत्याज्जवसमन्विता । दुष्टकभेषाभिहिते प्राप्नुवन्ति सुदुष्कृत ।

उपदेशेन कर्तव्यं कदाचिदपि कथंचित् । उपदेशाद्भिः तत्प्राप ब्राह्मण भयानुयात ।

विश्रम्य तस्मात्प्राशेन कर्तव्यं धर्मनिष्कृता । मत्यानुतेन हि कृत उपदेशो हिनस्ति हि ।

वक्तव्यमिह शृतेन विनिश्चित्य विनियय । स चापदेशं कर्त्तव्या येन धर्ममवाप्नुयात ।

एतत्तं सर्वमाख्यातमुपदेशो कृतो मया । महानं क्रोधो हि भवति तस्माद्योपदिशेदिह ।

इति श्रीमद्वाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शूद्रमुनिववादे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ पुष्टिर्निर उवाच ॥ कीदृशे पुरुषे तात स्त्रीषु वा भगवतः । श्रीं पश्चा व्रजते मिथं तस्य भूदि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र मे वर्त्तयिष्य सि यथावृत्तं यथाश्रुत । ऋषिणे देवकोपपञ्चविधो पथ्येष्टव्यः ।

नारायणस्य दृगता चमनो दृष्टा त्रिषु पञ्चममनवर्षा । कौटूहलादिक्रितचामनेना पश्यन् माता मकरव्रजम् ।

कानोह भूतानुपमेमत्वं मन्निष्ठमे कानि न सेवमे त्वं । तानि विनिकियम्भूतकानि तन्नि मे प्रूहि महर्षिकथे । १०
एवं तदा श्रीरभिभाष्यमाणः देव्या समत्वं गृहध्वजस्य । उवाच वाक्यं मधुगभिधानं मनोहरं चन्द्रमुखी प्रमत्ता ।
॥ श्रीरवाच ॥ वमामि नित्यं सुमने प्रगल्भे दत्ते नरे, वर्धमाने । अक्रोधनं देवपरे कृतज्ञे जितेन्द्रिये नित्यं

मुदोर्णसत् ।

नाकर्म्मशोले पुरुषे वमामि न नाजिक्ते माद्वरिक कृतज्ञे । नभिन्नहृत्ते न नृमयवर्णे न चापि चारे न गुरुव्यसृये ।
ये चात्यन्तेजावनमस्वसत्ता, क्रियन्ति क्षुष्यन्ति च यत्र तत्र । न चैव तिष्ठमि तथाविधेषु नरेषु मनुजमनोरेयेषु ।
यद्यात्मनि प्रायेयते न किञ्चिद्यत्त स्वभाविपह्णतान्तरात्मा । तेव्यन्वसन्तापरतेषु नित्यं नरेषु माहं निवमामि धन्यम् । ११
स्वधर्मशोलेषु च धर्मवित्तु दृष्टोपमेवानिरतेषु दान्ते । कृतात्मनि चान्तिपरे समर्थे चान्तासु दान्तासु तथावलापु ।
मत्यस्वभावाजनेमद्युतासु वमामि देवद्विजपूजिकासु । प्रकोपेभाण्डासनपंचकारिणीं मुदा च भर्तुं, प्रतिकूलवादिनी ।
परस्य वेष्ठाभिरतामलज्जामेविधां स्त्री परिवर्ज्यामि । वमामि नारीषु पतिव्रतासु कंथालश्रीलासु विभूवितासु ।
मत्यासु नित्यं प्रियदर्शनासु भौभायेयुक्तासु गुणान्वितासु । पापासुचोत्तमवर्णैश्चिनीष्व व्यपेतप्रैथै कलहप्रियासु ।
निद्राभिभूतां मततं शयानामेवंविधां तां परिवर्ज्यामि । धानेषु कन्यासु विभूषणेषु यक्षेपु, मेधेषु च दृष्टिमसु । १२
वमामि फुल्लामु च पद्मिनीषु नखचवीवीषु च शारदीषु । ग्नेषु गोष्ठेषु तथासनेषु सरंगेषु फलोत्पलपद्मेषु ।

नदीषु हंसस्वननादितासु कौष्ठावपुष्टासु मुष्णोमितासु । प्रिकोपेकूलैरुमराजितासु तपस्विहृदिशमेवितासु ।
वम मि नित्यं मुयद्गदकासु मिहैगैद्याकुलितोदकासु । मत्ते गे गोलुपमे मेनेरुं सिंहासने सत्पुरुषेषु नित्यं ।
पुष्पिन्म जनी हयभुजं मुक्षोति गोत्राङ्गणं चार्चति देवताय । काले च पुथ्यैर्बलव क्रियन्ते तस्मिन् रूढे नित्यमुपैमि वामं ।
स्वाध्यायनियेषु सदा द्विजेषु ध्याये च धर्माभिरते नदैव । वैश्वेष कथानिरते वमामि शूद्रे च शूद्रपूषणनित्ययुक्ते । १३
नाराधणे तेकमना वमामि हर्षेण भवेन शरीरभूता । तस्मिन् हि धर्म, मुनहाविविष्टे ब्रह्मण्यता चाच तथा प्रियसं ।
माहं शरीरेण वमामि देवि नैवं मया श्रवमिहाभिधातुं । भविन थस्मिन्निवमामि पुंसि स वर्हते धर्मयशोऽयकामै ।

इति श्रीमहाभाते अनुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि हस्मिणीश्रीभवादे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ दुधिष्ठि उवाच ॥ श्रीपुंसयोः संप्रयोगे स्वयं, कस्याधिको भवेत् । एतस्मिन् भक्ष्ये राजन् यथावद्वक्तुमर्हमि ।

॥ भीम उवाच ॥ अवायुदुःखरन्तीममितिहासं पुरातनं भद्रात्मनेन प्रकृत्य यथा वैरजभृत्पुरा ।

पुरा भद्रात्मने नाम राजर्षिरितिधासिक । अपुत्र पुत्रपयाध पुत्रार्थे यज्ञमाह्वन् । १४

अग्निपुत्रे स राजर्षिरिन्द्रदिष्टे महाबलः । प्रायश्चित्तेषु मर्त्यानां पुत्रकामेषु चेत्यते ।

दत्तो ज्ञाता तु तं यज्ञं महाभाग भुञ्जेत् । अनन्तरं तस्य राजर्षिरिन्द्रविश्वन्वितयात्मनः ।

मपेवास्मात्तं राजन् स ददन् मरुतात्मनः । कर्मापन्नस्य कालस्य गृहयाज्ञमवाहय ।

इदमन्तरमियेषु श्रुत्वा नृपसमोहयन् । एकेऽप्येन च राजर्षिर्भोजन इष्टेन मेहित ।

अदितोऽस्मिन् नृप क्षुत्पिपासादितस्तदा । इमयेतत्तु वै धावन् श्रमग्न्याश्रिता नृप । १५

मरोऽप्यग्न्युत्तु सुखिर्नृपैः परमवारिषा । मेऽग्न्याः स मरुतात पाययामास वाजिनः ।

अप्य पीते दत्तं मेऽप्ये एते बद्धा मुपेक्षतः । अदगाग्नमेत यः तदप्य चोत्तमस्य ज्ञात्वा ।

इन्द्र दृष्ट्वा तु राजर्षिं धादयो मित्रमा गतः । प्रसीद विदशश्चेत् पुत्रकामेण ममृतुः ।
 इष्टस्त्रिदशार्द्धम् तत्र वो चन्तुमर्हसि । अर्णिपातिन तस्येन्द्र परितुष्टो वरं ददौ ।
 पुत्रान्ने कतमे राजन् जीवन्त्येतां चक्षु मे । स्त्रीभूतस्य हि ये जाता पुरुषत्वेऽथ येऽभवन् ।
 तापमी तु तत शक्रमुवाच प्रयताश्च निः । स्त्रीभूतस्य हि ये पुत्रास्ते मे जीवन्तु वामव ।
 इन्द्रस्तु विस्मृतो दृष्ट्वा स्त्रियं पप्रच्छ तां पुन । पुरुषोत्पादिता ये ते कथं देव्या सुताम्ब ।
 स्त्रीभूतस्य हि मे जाता स्त्रेहमेवोऽधिकः कथं । कारणं श्रोतुमिच्छामि तस्मै वक्ष्यामि हा ईमि ।
 ॥ स्यो उवाच ॥ स्त्रियास्तुभ्यधिक स्त्रेहा न तथा पुरुषस्य वै । तस्मात्ते शक्र जीवन्तु ये जातास्त्रीकृतस्य वै ।
 ॥ भीम उवाच ॥ एवमुक्तस्तस्मिन् । प्रीतो वाक्यमुवाच ह । सर्वं एवेह जीवन्तु पुत्रान्ने मत्पदादिनि ।
 वरं दृष्ट्वा राजेन्द्र यत्प्रमिच्छसि सुमत । पुरुषसमस्य स्त्रीलभतो यदभिकाक्षमे ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रीलभेव दृष्टे शक्र पुंस्त्वं नेच्छामि वामव । एवमुक्तस्तु देवेन्द्रस्तु स्त्रिय प्रत्युवाच ह ।
 पुरुषल कथं न्यक्ता स्त्रीलक्ष्णेऽद्यमे विभो । एवमुक्त प्रत्युवाच स्त्रीभूतो राजर्षीतम ।
 स्त्रिया पुरुषभंगेऽपि प्रीतिरभ्यधिका मदा । एतस्मात्कारणाच्छक्र स्त्रीलभेव दृष्टोऽस्म्यहं ।
 रमे चाभ्यधिक स्त्रीले मत्स्य वै देवमन्तम । स्त्रीभावेन हि तुष्टासि ममता मिदशर्षिप ।
 एवमस्तिनि चोक्ता ताम्राष्ट्रस्य त्रिदिव गत । एवं स्त्रिया महापुत्र अभिका प्रीतिरुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भद्रास्त्रनेपाख्ये निहादशोऽध्याय ॥ १२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं कर्त्तव्यं मनुष्येण भोक्तृवाचार्हता ईर्यता । कथं वै भोक्तृवाचान् किं नो न च ममाचरेत् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ कायेन पित्रिभ्यं कर्म वाचा वापि चेत्तुत्रिभ्यं । मनसा विविधश्चैव दश कर्मपथान्वयेत ।
 प्राणानिपात भौत्यश्च परदारमयापि वा । शोणि पापानि कायेन मन्वेत परिवर्जयेत् ।
 अरुणलापं पाह्य पैशुन्यमनुत्तमा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न अन्यवानुचिन्तयेत् ।
 अनभिधा परस्वेषु सर्वमपि भैरद । वरुणा कननमोति विविधं मनसा चरेत् ।
 तस्मादाद्यायमनमा चार्चयेद्भुभं नरः । भुभोभुभान्वाचमन् हि तस्य तस्याद्भुते पथ ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि लोकवाचार्कणे त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तदापमेध नामाग्नि श्रुतानीह जगत्पते । पिनामहेगाय विभो नामान्वाचय क्रमवै ।
 वधये विदशपाय ममाभायश्च तत्पत । सुरासुरगुरौ देवे शूद्रेऽप्यक्रयोनये ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अत्रोऽहं गुणान्मनु महादेवस्य धीमत । ये हि मन्वेतो देवो न च सर्वे न दृश्यते ।
 भद्राविष्णुश्चामा श्याम च मभुग्नेव च । भद्रादय पिनापान्ता ये हि देवा दृषामते ।
 प्रतीनां परमेन पुण्यस्य च य पर । विन्दते ये योगविद्धि संयुजिप्तन्यदग्निभिः ।
 अपर परम मद्र अक्षय मद्रमय य । इष्टान् पुष्टपक्षैव येऽभयिना खनेत्रमा ।
 मद्राणमद्युगामा देवदेव प्रजयति । के हि भद्रा गुणान्मनु देवदेवस्य धीमत ।
 मन्वेतोऽप्युक्तो मर्त्या मद्युपमन्ति । के हि मन्वे भवन्तां मद्रि परमेदर ।

१००

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

आत्मानं स्वीकृतं दृष्ट्वा प्रीडितो नृपसत्तमः । चिन्तानुगतस्योत्पन्ना व्यकुलेन्द्रियचेतनः ।
 आरोह्यैः कथं तथं कथं यास्यामि वै पुरं । दृष्टेनाग्निहृता चापि पुत्राणां श्रुतमौरसं ।
 ज्ञातं महाबलानां मे तान् प्रवक्ष्यामि किन्त्यहं । दारेषु चात्मानाथेषु पौरजानपदेषु च ।
 मृदुत्वञ्च तनुत्वञ्च विरुत्वञ्च तथैव च । स्त्रीगुणा अपिभिः प्रोक्ता धर्मतत्त्वार्थदर्शिभिः ।
 यायामे कर्तुं शक्त्वञ्च वीर्यञ्च पुरुषे गुणाः । पौरुषं विप्रनष्टं वै स्त्रीलं केनापि मेऽभवत् ।
 स्त्रीभावात्पुनरर्थं तं कथयामारोदुमुसिहं । महता त्वय ध्वेनेन आह्वयार्थं नराधिपः ।
 पुनरायात्पुनरं तात स्वीकृतो नृपसत्तमः । पुत्रा दाराश्च मृत्याश्च पौरजानपदाश्च ते ।
 किमिदं निति विज्ञास्य विज्ञाय परमं गताः । अयोवाच स राजर्षिः स्त्रीभूतो वदतुत्तरम् ।
 भृगुयामसि निर्धायो ब्रूते परिरुहता दृढं । उद्भ्रान्तः प्राविशं घोराम्भट्वां देवघोदितः ।
 अट्टम्याञ्च सुघोरारयः क्षणान्ता नष्टचेतनः । सरः सुहविरप्रस्थमपश्यं पविमिहृतं ।
 तत्रावगाढः स्त्रीभूतो देवेनाहं हतः पुरा । नामगोत्राणि चाभास्य दाराणां मन्त्रिणान्तया ।
 आह पुत्रास्ताया सोऽयं स्त्रीभूतः पायिवान्तमः । सम्प्राप्त्या भुज्यतां राज्यं वनं यास्यामि पुत्रकाः ।
 दयमुक्ता पुत्रश्रुतं वनेनैव जगाम ह । गत्वा चैवायमं सा तु तापसं प्रत्यपद्यत ।
 तापसेनाञ्च पुत्राणांमात्रमेवभवच्छतं । अयं सादाय तान् सन्तानं पुष्पं पुत्रानभाषत ।
 पुरुषले सुता युधं स्त्रीले यमे श्रुतं सुताः । एकत्र भुज्यतां राज्यं भाद्रभाविन पुत्रकाः ।
 वक्षिता भ्रातरसोऽयं राज्यं बुभुजिरे तथा । तान् दृष्ट्वा भ्रातृभावेन भुञ्जानान् राज्यमुत्तमं ।
 चिन्तयामास देवेन्द्र मनुनाथं परिश्रुतः । उपकारोऽस्य राजर्षेः हतो नापहतं मया ।
 ततो ब्राह्मणरूपेण देवराजः श्रुतकतुः । भेदयामास तान् गत्वा नगरं वै नृपात्मजान् ।
 भ्रातृणां शास्त्रिभोभावेनैष्येकस्थ पितुः सुताः । राज्यवेतो देवदितः कश्यपस्य सुरासुराः ।
 द्युयं भ्रातृक्षनापत्याक्षायसंस्तेरे सुताः । कश्यपस्य सुराथिवश्चसुराश्च सुतास्तथा ।
 युष्माकं पैतृकं राज्यं भुज्यते तापसात्मजैः । इच्छेण मेदितस्मिन् सु युद्धेऽन्योन्यमपातयन् ।
 तच्छ्रुत्वा तापसी चापि मन्त्रज्ञा प्रहरोदन् । ब्राह्मणरूपानांमेवै तामिन्द्रोऽयं नृपपृच्छत ।
 केन दुःखेन सन्तप्ता रोदिषि लै वरानने । ब्राह्मणश्च ततो दृष्ट्वा सा स्त्री कलहमेवशोत् ।
 पुत्राणां हं श्रुते ब्रह्मन् कालेन विनिपातिते । अहं राजाभवं विप्र त्वं पुत्रश्रुते मम ।
 समुत्पन्नं खरूपाणां पुत्राणां ब्राह्मणेत्तम । कदाचिन्मृगयां यात उद्भ्रान्तो गहने वने ।
 श्रवणादथ सरसि स्त्रीभूतो ब्राह्मणेत्तम । पुत्रान् राज्यं प्रतिष्ठाप्य वनमसि ततो गतः ।
 खियाश्च मे पुत्रश्रुतान्तापसेन महात्मना । आश्रमे जगितं ब्रह्मवीतं तत्तमरे मया ।
 तेषाञ्च वैरमुत्पन्नं कालयोगेन वै दिज । एतं शोचाम्यहं ब्रह्मन् देवेन समभिमुता ।
 इन्द्रस्ता दुःखिता दृष्ट्वा श्रवणीत्यरूपं वचः । पुरा सुदुःखं मद्रं मम दुःखं त्वया हतं ।
 इन्द्रदिष्टेन यजता मामग्राह्य धिष्ठितं । इन्द्रोऽहमसि दुर्मुहं वरं ते यातितं मया ।

दृष्ट्वा तु राजर्षिः पादयोः शिरसा गतः । प्रसीद चिदग्र्येष्ठ पुत्रकामेण स क्रतुः ।
 दृष्ट्वादिदृश्यादृन् तत्र मे चनुमर्हसि । प्रणिपातेन तस्मिन्ः परितुष्टा वरं ददौ ।
 पुत्रास्ते कतमे राजन् जीवन्त्येतत्प्रसूय मे । स्त्रीभूतस्य हि ये जाता पुरुषस्यैव ये भवन् ।
 तापमी तु ततः शक्रमुवाच प्रयताञ्जलिः । स्त्रीभूतस्य हि ये पुत्रास्ते मे जीवन्तु वासव ।
 इन्द्रस्य विष्मिता दृष्ट्वा स्त्रियं पप्रच्छ तां पुनः । पुरुषोत्पादिता ये ते कथं देव्याः सुतास्तव ।
 स्त्रीभूतस्य हि ये जाताः खेहलेभ्योऽधिकः कथं । कारणं श्रोतुमिच्छामि तन्न वक्तुमिहार्हम् ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रियास्त्वभ्यधिकः खेहा न तथा पुरुषस्य वै । तस्मान्ने शक्र जीवन्तु ये जातास्त्रीकृतस्य वै ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तस्ततस्त्रिन्द्रः प्रीतो वाक्यमुवाच ह । सर्वं एवैह जीवन्तु पुत्रास्ते सत्यादिनि ।
 वरं वृणीष्व राजेन्द्र यन्ममिच्छसि सुमतः । पुरुषत्वमयं स्त्रीलभस्यैव यदभिकाङ्क्षसे ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रीलमेव वृणुष्व एकं पुंसं तैव्हासि वासव । एवमुक्त्वा देवैन्द्रस्तं स्त्रियं प्रत्युवाच ह ।
 पुरुषत्वं कथं त्यक्त्वा स्त्रीस्योदयमे विभो । एवमुक्त्वा प्रत्युवाच स्त्रीभूतः राजवत्सलः ।
 स्त्रियाः पुरुषप्रायेणे प्रीतिरभ्यधिका मदा । एतस्मात्कारणाच्छक्र स्त्रीलमेव वृणोत्वह ।
 रमे शब्धधिकं स्त्रौले मयं वै देवसत्तम । स्त्रीभावेन हि तुष्टासि गम्यतां मिदंशोधपि ।
 एवमस्त्विति चाज्ञा तामावृष्ट्य त्रिदिवे गतः । एवं स्त्रिया महापुत्रा अधिकं प्रीतिरच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि श्रीमद्भागवतपर्वणि भद्रास्त्रिनापाख्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
 धिष्ठिर उवाच ॥ किं कर्तव्यं मनुष्येण भोक्तयावाहितायैना । कथं वै भोक्तयावान् किमोत्थय ममाचरेत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कायेन चिविधं कर्मे वाचा वापि चतुर्विधं । मनसा चिविधश्चैव दश कर्मपथास्त्वमेत ।
 प्राणातिपातः सैन्यञ्च परदारमयापि वा । जीलि पापानि कायेन मन्थतः परिवर्जयेत् ।
 अक्षत्रलापं पादस्थं पैशुन्यमनृमत्तया । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न ज्ञेयानुचिन्तयेत् ।
 अनभिथा परस्मिन् भव्यमस्मिन् भौषदं । कर्मैषा फलमस्तीति चिविधं मनसा चरेत् ।
 तस्मादाकायमनसा नाचरेद्दशभं नरः । गुह्यागुह्यान्वाचरेत् हि तस्य तस्माद्भूते फले ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि श्रीमद्भागवतपर्वणि सौक्याचारकथने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 ॥ धिष्ठिर उवाच ॥ तथाप्येव नामानि श्रुतामीह जगत्पतेः । पितामहेष्टाय विभो नामान्याचक्ष भव्ये ।
 भव्ये विद्यन्त्याय महाभागश्च तत्पतेः । सुरासुरगुरो देवे शदरेव्यकथेयतये ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अशक्ताऽहं गुणान्वाकं महादेवस्य धीमतः । यो हि भव्यगता देवो न स भव्येव दृश्यते ।
 ब्रह्मविष्णुमुरेशानां खट्वा च प्रभुरेव च । ब्रह्मादयः पित्राचान्ता यं हि देवा ज्ञापयते ।
 प्रकृतीनां परमेन पुरुषस्य च यः परः । चिन्त्यते यो योगविद्भिर्धर्मिभिरनन्दमिभिः ।
 उपरं परमं ब्रह्म अमच मद्मच यः । प्रकृतिं पुरुषश्चैव सोमधिया खनेजसा ।
 ब्रह्माण्महोत्तममहोदयदेवः प्रजापतिः । को हि शक्ता गुणान्वाकं देवदेवस्य धीमतः ।
 गर्भोऽजाग्रापुत्रो मर्त्यो गृह्युपमन्वितः । को हि शक्ता भव्यं श्रोतुं मदिधः परमेयरे ।

१३

१४

१५

१६

१७

१८

एते नारायणात्पुत्रं ब्रह्मचरुगदाधरात् । एष विद्वान् गुणश्रेष्ठो विष्णुः परमदुर्जयः ।

दिव्यचतुर्मेहातेना वीक्ष्यते योगबलुषा । रुद्रभक्त्या तु कृष्णेन जगद्भाते महात्मना ।

॥ प्रसाद्य तदा देवं वदय्या किमभारत । अयं निरयन्तरनक्ष मन्त्रेनोक्तुषु धैतदा ।

प्राप्तवानेव राजेन्द्र सुवर्णाचात्महेयरात् । पूर्वं वर्षमहसन्तु मृगवानेव माधवः ।

प्रसाद्य वरदं देवं चराचरगुरुं शिवं । युगे युगे तु कृष्णेन तोषितो धै महेयरः ।

भात्या पुरमया चैव भीतयैव महात्मनः । ऐश्वर्यं यादृशं तस्य जगद्योनेमेहात्मनः ।

तदयं वृक्षान् साक्षात्पुष्पाद्यै हरिरिष्यत । तस्मात्परस्परदेव आन्यं पश्यामि भाग्यतः ।

ध्याय्यातुं देवदेवस्य शक्तौ सामान्यग्रेयतः । एष शक्तो महाबाह्वर्ज्यं भगवतो गुणान् ।

विभूर्तिष्ठैव कार्त्तव्यं सद्यो गृहेन्दरो नृपः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एषमुक्त्वा तदा भीमो वासुदेवं महापथा । भवमासात्स्वर्गं युगमिदमाह पितामहः ।

॥ भीम उवाच ॥ सुरासुरगुरो देव विष्णोः त्वं वक्तुमर्हसि । शिवाय विद्यरूपाय यन्मां वृक्षं युधिष्ठिरः ।

नामो बह्वर्धं देवस्य तण्डिना ब्रह्मयुगेनिना । निवेदितं ब्रह्मलोकं ब्रह्मणे यत्पुराभवत् ।

दैपायनप्रभृतयस्तथा चेर्मे तपोधना । चययः सुमताः क्षान्ताः शृणुन्तु गदतमव ।

ध्रुवाय नन्दिने शेचे गोक्षेत्रे विद्यमाने ऽप्यथ । महाभाग्यं विभो भूति सुविद्वन्स्य कपहर्दिने ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ न गतिः कर्मणां शक्त्या वेत्तुमोग्रया तत्सतः । हिरण्यगर्भप्रमुखा देवाः सेन्द्रा महर्षयः ।

न विदुर्ध्वं भवनमादित्याः सूक्ष्मदर्शिनः । स कथं नरमात्रेण शक्तौ जातुं सतां गतिः ।

तस्याहमसुरस्य काङ्क्षिग्वते गुणान् । भवतां कीर्तयिष्यामि व्रतेष्वप्य ययातयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एषमुक्त्वा तु भगवान् गुणैस्त्वैव महात्मनः । उपसंग्रहं श्रुत्विभो कथयामास भीमतः ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणुष्व पूर्वं ब्राह्मणेन्द्रास्तस्य तात युधिष्ठिरः । ब्रह्मापनेय आत्मानि शृणुष्वेव कपहर्दिने ।

यद्वक्त्रं मया पूर्वं ज्ञाप्यते । सुदुष्करं । यथावद्भगवान् ब्रूयात् मया पूर्वं समाधिना ।

शम्भो निश्चेत पूर्वं रौक्मणेयेन धीमता । श्रुतोते दादृशे वर्षे जाम्बव्यप्रवीक्षि मां ।

प्रमुखावहृष्टेष्वादीन् रुक्मिण्या गोक्षेत्रं पुत्रकान् । पुत्तार्थिनीं भ्रमपेक्षं वाक्यमाह युधिष्ठिरः ।

सूरं बलवतां श्रेष्ठं कान्तरूपमकलम् । आत्मातुष्यं मम सुतं प्रयच्छास्यत मां शिरः ।

नहि ते प्राप्यमकीर्षं विप्रु धाकेषु किञ्चन । लोकान् सृजेस्त्वमपरान्निजं यदुक्लेशदह ।

तथा दादृशे वर्षाणि प्रतीभूतेषु शृण्वता । आराध्य पशुभक्तारं रुक्मिण्या क्षत्रिणां सुताः ।

चारुदेष्ण सुचारुस्य चारुवेभो यशोवरः । चारुयथाक्षारुयथा प्रचुम्ब, शम्भुरेव च ।

यथा ते जनिताः पुत्राः रौक्मिण्या चारुविक्रमाः । तथा ममापि तनय प्रयच्छ मधुसूदन ।

दत्तयं चेदितो देव्या ताम्रवोचं सुमध्वमा । अनुजानीहि मां राक्षसि करिष्ये वचनं तव ।

सा च मामब्रवीद्वक्त्रं शिवाय विजयाय च । ब्रह्मा शिव काश्यपश्च नद्यो देवा मनोऽनुगाः ।

चैत्रोपथा यज्ञवाहा, च्छन्दाष्टविगणं घराः । समुद्रा दक्षिणलोभा स्ववाणि पितरो गहाः ।

देवपत्न्या देवकन्या देवमातरं एव च । मन्त्रेणोराणि गावश्च चन्द्रमा सविता हरिः ।
 मातृचो ब्रह्मविद्या च अतरो दत्तराक्षसा । ज्ञेया लवा मूहृत्तयः निमेषा युगपथ्वया ।
 रत्नसर्ववर्गं गतं त्वा यादत्र सुखाय च । अरिष्टं गच्छ पन्थानमग्रमन्ता भवानप ।
 एवं शतसंख्ययनलपाहं ततोऽभ्यनुज्ञाय कपोन्द्रपुर्वी । पितुः समीपं नरवत्तमस्य मातुश्च राज्ञश्च तयाङ्कस्य ।
 गत्वा समविद्य यदब्रवीन्मां विद्याधरेन्द्रस्य सुता भृशार्ता । तानभ्यनुज्ञाय तदातिदुःखात् गदं तथैवातिवल्गुश्च
 राम ।

अथोचतुः प्रीतियुता तदानीं तपःसम्पद्धिर्भवतोऽस्त्वविभ्रं ।
 प्राप्यानुज्ञां गुरुजनादहं तार्क्ष्यमचिन्तयं । शोऽब्रह्मद्विमवन्तं मां प्राप्य चैनं व्यसर्जय ।
 तदाहं मुहुना भावानपश्यं गिरिसत्तमं । चेवञ्च तपसा अष्टं पर्याम्य हुतमुत्तमं ।
 दिव्यं वैद्याप्रवादस्य उपमन्योर्महात्मनः । पूजितं देवगन्धर्वैर्वाह्या संतुष्टा संमार्तुतं ।
 धवककुम्भकदम्बनारिकेलैः कुरवककेतकेजम्बुपाटलाभिः । षट्पञ्चवर्णकवल्गुनामविल्लैः सरलकपित्थपिथालास
 तालैः ।

सदोऽनुदपुतागैरशोकासातिमुक्तकैः । मधुकैः कोविदारैश्च चम्पकैः पनसैश्च ।
 वनैर्बहुविधैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदयुतं । पुष्पमुक्त्वलताकीर्णं कदलीपण्डुराश्रितं ।
 नानाशङ्खनिर्मलैः फलेष्टैश्चेरत्नद्वृतं । ययाम्यान्निनिषिद्धैर्भूषितं भग्नरात्रिभिः ।
 रुहानरग्राह्यं विहृदिपिममाकुलं । कुरङ्गवर्हणकीर्णं भास्वत्तममृगाहृतं ।
 घृष्टैश्च भृगजातीनां महिषैर्वनिषितं ।
 सप्तप्रभिर्यैश्च गजैर्विभूषितं प्रसृष्टनानाविधपविषेवितं । सपुष्पितैरम्बुधरप्रकाशैश्च ह्रीरुहाणाञ्च वनैर्बिचिचैः ।
 नानापुष्परजोमिश्रगजदानाधिगणितः । दिव्यलोगीतवडला मांसतोऽभिमुखो बभौ ।
 धारानिनादैर्बिहगणपदैः शृङ्गैश्च दृष्टितैः कुञ्जराणां । गीतैश्च किञ्चराणामुदरैः शृङ्गैः स्तनैः धामगानाञ्च
 वीर ।

अचिन्त्य मनमाऽप्यनैः शरीभिः समलङ्कृतं विद्यालयाग्निरणैर्भूषितं कुम्भमाहृतं ।
 विभूषितं पुष्पपवित्रतोपया सदावशृष्टं नृप उक्कुकन्या । विभूषितं धर्मभूताम्बरिष्टैश्च हास्यभिन्नेन्द्रियमानकन्यैः ।
 शम्भाहारिण्युपैर्भयनिष्ठैः सम्मुखालेख्यैर्गमिस्थाननिष्ठैः । धूमप्रशङ्कस्यैः शीरपेयं मञ्जुष्टं माद्युष्टं समनान्तं ।
 गोशारिणोऽयाम्बकुडा दन्तेष्वलम्बनिकास्तया । मरीचिपाः फेनपाय तथैव शृङ्गधारिणः ।
 अयत्तफलमहाय तया छन्दकशायिनः । शीरपेयान्तरधरास्तया वल्कलधारिणः ।
 सुदुःखान्निषांशोभान्महत्तमः सुतपोधनान् । परयन् यतीन् वञ्चविधानं प्रवेष्टुमपचक्रमे ।
 सुपूजितं देवगणैर्महात्मभिः विद्यादिभिर्भारत पुण्यकर्मभिः । राज्ञं तदाग्रमण्डलं सदा दिवोऽराजम् प्रशिमश्रमे
 यदा ।

शोऽन्वि भर्षेण दुस्त शृङ्गैर्वापाय निवर्तत । प्रभावादीमनपथां यत्किञ्चान्नास्मान्मा ।

तवाग्रमपदे श्रेष्ठे सर्वभूतमनोरम । सेविते दिजशाहूस्तेवेदेवदाङ्गपारमै ।

नानानियमविख्यातैः स्वपिभिः सुमहात्मभिः । प्रविशन्नेव चापस्त्रं जटाचौरधरं प्रभु ।

तेजसा तपसा चैव दीप्यमानं यथानलं । शिथिरंगुगतं शान्तं युवानं ब्राह्मणं यम ।

शिरसा वन्दमानं मामुपमन्युरभाषत । स्वागतं पुण्डरीकाक्षं सफलानि तपसि नः ।

यः पूज्य पूजयसि माद्वय्यो द्रष्टुमिच्छसि । तमहं प्राञ्जलिभूत्वा मृगपक्षिण्यामिषु ।

धर्मे च शिष्यवर्गे च समपूज्यमनामयं । ततो मां भगवानाह यावा परमवत्पुना ।

लक्ष्मणे तनयं कृण्वन् आत्मतुल्यमश्रयं । तपः समहदाव्याय तोषयेजानमोयरं ।

इह देव सपत्नीकं समाकीडत्यधोचक्ष । इहैनन्दैवतश्रेष्ठ देवाः सधिगणाः पुरा ।

तपसा ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च । तैर्धियिना शुभान् कामान् प्राप्तवन्तो जनाह्वय ।

तेजसां तपसाश्चैव निधिः स भगवानिह । शुभाशुभान्वितान् भावान् विवृज्य संतिपन्नपि ।

आस्ते देव्या सहाधिभ्योऽर्थं प्रार्थयसि शत्रुहन् । हिरण्यकशिपुर्व्योऽभूद्भानवो मेहेकल्पव ।

तेन सर्वान्मरेश्वर्यं श्रुत्वात् प्राप्तं समाबुद्धं । तस्यैव पुत्रप्रवरो मन्दरो नाम विद्युत ।

महादेववराञ्चकं वर्धाम्युदमेकाधयत् । विष्णोश्चकक्ष तद्गौरं वज्रमाखण्डलस्य च ।

शीर्णे पुराभवात्तात ग्रहस्थाङ्गेषु केशव । यत्तद्भगवता पूर्व्यं दत्तं चकं तवानघ ।

जलान्तरारं हला दैत्यश्च वलगन्धितं । उत्पादितं वृषाङ्घ्रिण दीप्तं ज्वलनमग्निभं ।

दत्तं भगवता तुभ्यं दुर्हर्षमेजसाङ्गुतं । न शक्यं द्रष्टुमन्येन वर्जयित्वा पिनाकिनं ।

मुदग्रं भवत्येवं भवेनाक्तं तदा तु तत् । मुदग्रं तदा तस्य लोके नाम प्रतिष्ठितं ।

तस्मिन्नेवमभवत्तात ग्रहस्थाङ्गेषु केशव । ग्रहस्थानिवलस्याङ्गे वरदत्तस्य धीमत ।

न शक्याणि वदन्त्यङ्गे चकं वर्जयित्वापि । श्रद्धमानाय विबुधा ग्रहेण सुबलीयसा ।

शिवदत्तवरान् जम्बरसुन्त्रान् सुरा मृगं । तुष्टो विद्युत्प्रभस्यापि त्रिलोकेयुरतां ददौ ।

शतं वर्षघट्टाणां सर्वलोकेश्वरोऽभवत् । मैववानुचरो नित्यं भवितापोति चात्रवोत् ।

तथा पुत्रसङ्ख्याणामयुतश्च ददौ प्रभु । कुशदोपश्च स ददौ राज्येन भगवानज ।

तथा शतमुखो नाम धावा खट्वो महासुर । येन वर्षशतं शायमात्ममोहेऽन्तेऽनलः ।

तं प्राह भगवांस्तुष्ट किं करोमीति शङ्करः । तं वै शतमुख प्राह योगो भवतु मेऽद्भुत ।

बलस्य देवतश्रेष्ठ शश्वतं सम्यक् मे । तथेति भगवानाह तस्य तदर्थं प्रभु ।

स्वायम्भुव क्रतुश्चापि पुत्तार्थमभवत्पुरा । आविश्य योगेनात्मानं त्रीणि वर्षशतान्यपि ।

तस्य च प्रददौ पुत्तान् सहस्रं क्रतुषमत्तान् । योगेश्वरं देवगीतं वेत्य कृण्वन् न संशयः ।

याज्ञवल्क्य इति ख्यातः स्वपि परमधार्मिकः । श्रारथ्य स महादेवे प्राप्तवानतुलं यशः ।

वेदव्यासश्च योगात्मा पराशरमुनौ मुनि । सोऽपि शङ्करमाराध्य प्राप्तवानतुलं यशः ।

ब्राह्मखिलामघवता ह्यवज्ञाता पुरां किञ्च । तैः क्रुद्धैर्भगवान् रुरुक्षपसां तैर्वितो ह्यभूत् ।

तांशपि देवतयेष्टः प्राह प्रीतो जगत्पतिः । मुषर्षे योमहन्तारं तपनोत्पादयिष्ये ।
महादेवस्य रोषाच्च आयो नष्टाः पुराभयन् । तास्य सन्नकपालेन देवेभ्योऽपि प्रवर्तिताः ।
ततः पानोदममेवंप्रमये ध्वान्के भुवि । अचेर्भाय्याऽपि भर्त्सारं मन्थय्य प्रज्ज्वादिनी ।
माहं तस्य मुनेभ्यो ब्रह्मणां कथयन् । इत्युक्त्वा सा महादेवमगच्छत् शरणं किम् ।
निराश्वारा भयादनेखीशि वर्षातान्यपि । अग्रेत मुषलेष्वेव प्रसादार्थं भयसा सा ।
तामप्रवीक्ष्यन् देवो भविता वै भुगन्तव । विना भर्त्सा च हृद्रेण भविष्यति न संशयः ।
वर्षे तैव नाशः तू त्याति पाप्मनि चेष्टिताः । विरुषेद्य महादेवं तथा मरुमुखाग्रं ।
प्रसाद्य भगवान् सिद्धिं प्राप्तवान्धुसूदन । प्राफण्य संश्रितात्मा वै नव वर्षातान्यपि ।
आराधयामास भवं मनोयथेन केव । तस्माच्च भगवान्मुष्टो दन्वकारो भविष्यति ।
ब्रह्मण्या च मे करिष्येऽक्षेकोक्षे च भविष्यति । अक्षयन्तु कुर्वन्तेऽस्तु मर्षाऽभिरमदुर्त ।
भविष्यति दिजग्रेष्ठः सुककर्मा सुतनय । मावर्निद्यापि विख्यातश्चरितसोऽकृते युगे ।
इह तेन तपस्तप्तं यष्टिं वर्षातान्यय । तमाह भगवान् हृद्रः साचाक्षुष्टोऽस्मि तेऽनघ ।
दन्वक्रोकोविष्यति भविताम्यजराभरः । अग्रेण तु पुरा देवो वाराणस्यां ज्वाह्नवं ।
आराधितोऽभूद्भूकेन दिग्वासा भग्नगुण्डितः । आराध्य स महादेवं देवराज्यमवाप्सवान् ।
नारदेन तु भग्नोऽभौ भव आराधितः पुरा । तस्य तुष्टो महादेवो जगौ देवगुरुर्गुहः ।
तेजसा तपसा कोर्षां लक्षतो न भविष्यति । गौतेन वादितयेन नियं मामनुयास्यसि ।
मयापि च यथा दृष्टो देवदेवः पुरा विभो । आशात्पश्यवतिनात तवापि शृणु माधव ।
दर्शय मया देगः प्रद्योतन तया विभो । प्रवेधितो महातेजास्तथापि शृणु विभारं ।
यदवाप्तस्य मे पुण्यं देवदेवाग्रेऽदरात् । तमन्वै निमिज्जेनाच्च कथयिष्यामि तेऽनघ ।

१८१

१८२

१८३

• •

कुतः चौरादनं वत्स मुनीनां भावितात्मना । वने निवसतां नित्यं कन्दमूलफलाग्निना ।

आस्थितानां नदीं दिव्यां वासुखिलौनैर्विवितां । कुतः चौर वमस्यानां मुनीनां गिरिवासिनां ।

पावनानां वनाशानां वनाश्रमनिवासिनां । ग्राम्याहारनिवृत्तानामरक्षफलभोजिनां ।

नास्ति पुत्रपयोऽरण्ये सुरभोगोच्चवर्जिते । नदीगङ्गरशैलेषु तोर्येषु विविधेषु च ।

तपसा जयनित्यानां शिवो नः परमा गतिः । अग्रसाध विरूपाक्षं वरदं स्थाणुमथयं ।

कुतः चौरादनं वत्स मुखानि वपनानि च । तं प्रपद्य सदा वत्स सर्वभावेन प्रह्वरं ।

तपसादाय कामेभ्यः फलं प्राप्स्यसि पुत्रक । अज्यास्तद्वचः श्रुत्वा तदाप्रभृति प्रबुद्ध ।

प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा हृदसम्यामेवादयं । कोऽयममम महादेवः स कथञ्च प्रसीदति ।

कुचत्वा वसते देवो द्रष्टव्यो वा कथञ्चन । तुल्यतेषां कथं सर्वो रूपं वा तस्य कीदृशं ।

कथं श्रेयः प्रसन्नो वा दर्शयेज्जननी मम । एवमुक्त्वा तदा कृष्ण माता मे सुतकसला ।

मूर्धन्यान्नाथ गोविन्द सवास्यकुललोचना । प्रमार्जतोव गात्राणि मम वै मधुसूदन ।

दैव्यमालाग्न्य जगती रदमाह सुरोत्तम ।

॥ अन्वावाच ॥ दुर्बिज्ञेयो महादेवो दुराधारा दुरन्तकः । दुरावाधस्य दुर्गन्धा दुर्दृशो दृष्टतात्मभिः ।

यस्य रूपान्येकानि प्रवदन्ति मनोपिण्डाः स्वानानि च विचित्राणि प्रसादाद्यायनेकदाः ।

को हि तत्त्वेन तदेदं द्रष्टव्यं चरितं शुभं । कृतवान्यानि रूपाणि देवदेवः पुरा किञ्च ।

श्रीकृते च यथा शब्दः प्रसीदति यथा च वै । इदित्यः सर्वभूतानां विश्वरूपो महेद्वरः ।

भक्तानामनूक्यार्थं दर्शनस्य यथायुतं । मुनीनां ब्रुवतां दिव्यमोशनश्चरितं शुभं ।

कृतवान् धामि रूपाणि कायतानि दिवौकसैः । अनुपहार्यं विप्राणां द्रष्टुं वत्स समागतः ।

तानि मे कीर्तयिष्यामि यन्मा नः परिपृच्छसि ।

॥ अन्वावाच ॥ ब्रह्मविष्णुसुरेन्द्राणां चन्द्रादित्याग्निनामपि । विधेयामपि देवानां वपुर्हरयते भवः ।

नराणान्देवनारोणां तथा प्रेतपिशाचयोः । किरातप्रवराणाञ्च जलजापाननकस्यः ।

करोति भगवान् रूपमटव्यां श्वराक्षपि । कृषीं मत्स्यसत्यां शङ्खः प्रसालाकुरभूषणः ।

यचरासससर्पाणां दैत्यदानवयोःरपि । वपुर्हरयते देवो भूयस्य बिलवासिनां ।

धातुसिंहद्वयाणाञ्च तरलवृक्षपतत्रिणां । उलूकस्यष्टगालानां रूपाणि कुरुतेऽपि च ।

हंसकाकमयराणां लकलासकशरसां । रूपाणि च बलाकानां श्वप्रचक्राङ्गधरपि ।

करोति चास्ररूपाणि धारयत्यपि पर्वतान् । गोरूपस्य महादेवो हस्तयोश्चक्रराक्षसिः ।

ह्नाग्राद्गुरुरूपस्य अनेकमगुरुपधुक । अश्वजानाञ्च दिव्यानां वपुर्हरयते भवः ।

दण्डोऽप्यनी च कुण्डो च दिशाणां धारणलयां । येषुसुखो वै बभूवुर्बालिनवो धञ्जशार्पकः ।

अनेककाटपादस्य अनेकोदरवक्रपधुक । अनेकरूपाणिपार्थस्य अनेकगणसदृशः ।

वदितगन्धर्वरूपस्य सिद्धचारणरूपधुक । भस्मपाण्डुरगात्रस्य चन्द्राकृतमणयः ।

अनेकरावमदुष्टयानिकस्तुतिमस्तुतः । सर्वभूतान्तकः सर्वः सर्वलोकप्रतिष्ठितः ।

सर्वलोकान्तरात्मा वै सर्वगः सर्ववाचपि । सर्वैव भगवान् ज्ञेयो हृदिस्थः सर्वदेहिना ।

यो हि यं कातयेत्कामं यस्मिन्नेयं यथैते पुनः । तत्कर्म वेत्ति देवेभ्यस्तं प्रपद्य यदीच्छसि ।

नन्दते क्षुपते चापि तयाङ्गद्वारयत्यपि । चक्री शूली गदापाणिभुजली च्छपट्टिणी ।

भूधरो नागमोक्षी च नागकुण्डलकुण्डली । नागयज्ञोपवीती च नागपञ्चोत्तरच्छदः ।

हृषते गाघते चैव नृत्यते च मनोहरं । वादेयत्यपि त्राद्यानि विविचाणि गणैर्युतः ।

वल्गान्ते जृम्भते चैव हृदते रोदधत्यपि । लज्जान्तमस्तरूपय भाषते चापि सुखरः ।

अतीव हृषते रोदध्नास्यस्यनैर्जनं । जागर्ति चैव स्वपिति जृम्भते च यथासुखं ।

जपते जयते चैव तपते तप्यते पुनः । ददाति प्रतिपट्टहानि पुञ्जते ध्यायतेऽपि च ।

वेदीमध्ये तथा घूपे गोष्ठमध्ये ऊताग्रने । दुग्धतेऽदुग्धते चापि बालो रुद्धो युवा तथा ।

क्रोरते चपिकन्यामिर्ष्यविपन्नोभिरेव च । च्छङ्कते महाभेको नम्रो विहृतलोचनः ।

गौरः श्यामस्तथा कृष्णः पाण्डुरो धूसलोदितः । विहृताक्षो विशालाक्षो दिग्वासाः सर्ववासकः ।

अरूपपाचरूपस्य अतिरूपाचरूपिणः । अनाद्यन्तमगत्यान्ते वेत्यन्ते कोऽस्य सत्ततः ।

हृदि प्राणो मनो जीवो योगात्मा योगवञ्जितः । ध्यानान्तरमात्मा च भावयाक्षा महेश्वरः ।

वादको गाघमैव सहस्रशतलोचनः । एकवक्त्रो दिवत्पथ चित्रोऽनेकवक्त्रकः ।

तद्गुह्यज्ञतो मित्यं तन्निष्ठसातपरायणः । भजं पुन मन्त्रादेवं ततः प्राप्स्यसि चरितं ।

जनन्यास्तद्वचः श्रुत्वा तदाप्रभृति श्रुतुहन् । मम भक्तिर्माहृदि नैष्ठिकी समपद्यत ।

ततोऽहं तप आश्रय तोषयामास मद्वरं । एकं वर्षवहस्रन्तु वामाङ्गुष्ठोपविहितः ।

एकं वर्षमतश्चैव फलाहारस्ततोऽभव । द्वितीयं शीर्षपक्षांशो द्वितीयस्त्रासुभोजनः ।

शतानि मस चैवाहं कायभक्षस्तदामवं । एकं वर्षवहस्रन्तु दिव्यमाराधिता मया ।

ततस्तुष्टो महादेवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः । एकभक्त इति ज्ञात्वा जिज्ञासां कुर्वते तदा ।

मन्त्ररूपं स कृत्वा तु सर्वदेवगणैर्दृतः । सधृष्टाचक्षुदा भत्वा वज्रपाणिर्मुद्रायशः ।

सुधावदानं रक्षाचं क्षत्रकणं मणोत्कटं । आवेष्टितकरं धारं चतुर्दंष्ट्रं महागजं ।

समास्थितः स भगवान् दीप्यमाणः स्वतेजसा । आजगाम किरीटो तु हारकेयूरभूषितः ।

पाण्डुरेणातपत्रेण धियमाणेन मूर्द्धनि । सेयमानोऽपरोमियः दिव्यगन्धर्वैस्तादितः ।

ततो मामाह देवेन्द्रस्तुष्टोऽहं जिज्ञासुम । वरं कृणोष्व भक्तानं यत्ते मनसि वक्तंते ।

मन्त्रस्तु तु वचः श्रुत्वा माहं प्रीतिमनाभवं । श्रुतुवन्न तदा लक्ष्णं देवराजमिदं वचः ।

माहं तपो वरं कोऽहं सान्यग्रादपि देवतात् । महादेवादृते सोम्य धायमेतद्भवोमि ते ।

अयं मयं हि नः एक वाक्यमेतन्मुनिर्दितं । न यन्महाेश्वरं त्यक्त्वा कयान्या मम रोषते ।

उपतिवचनाद्भवामि मयः क्षमिष्ये वा तत्पर्यन्तकृपायः । अपरूपतिवैरप्रवादानो मे त्रिभुवनराज्यविभूतिरप्यदिष्टा ।

जन्म शपाकमध्येऽपि मेऽशु हरपरणवन्दनरतस्य । मा चानीयरभक्तो भवानि भवनेऽपि शक्यः ।

वाय्वन्मृगोऽपि घृता नरस्य दुःखलयः कुतस्तस्य । भवति सुरापुरगुरो यस्य न विशेयरे भक्तिः ।

अलमन्याभिक्षोऽपि कथाभिरप्यन्यथायुक्ताभिः । येनान्न लणमपि रुचिता हरचरणक्षरणविशेषः ।

हरचरणनिरतमतिना भवितुमनामैवं युगे प्राप्य । संसारभयं न भवति हरभक्तिरसायनं पीत्वा ।

दिवसे दिवसाहं वा मुहूर्ते वा चले खवं । नद्यालम्प्रसादस्य भक्तिर्भवति शङ्करे ।

अपि कीटः पतङ्गो वा भवेत्यं शङ्कराश्रया । न तु शक्यता दत्तं चैलाक्यमपि कामये ।

अपि महेश्वरवचनाद्भवामि स हि नः परःकामः । त्रिदशगणराज्यमपि खलु मेऽस्मान्ममदेवराजते ।

न नाकपृष्ठं न च देवराज्यं न ब्रह्मलोकं न च निष्कलम् । न भव्यकामानखिलान् वृणोमि हरस्य दामनमहं वृणोमि ।

एवञ्चशास्त्रवचनमलक्ष्यमैलिङ्गं प्रीयते पराऽपतिभगवन्महेश्वरः । तावच्चरामरणश्रमप्रतापिघातैर्दुःखानि देहनिहितानि

समुद्भवाणि ।

दिवसकरप्रसादवर्तिं दीप्तं चिम्बनसारमपारमाद्यमेकं । अजरममरमप्रसाद्य हृदं जगति पुनानिह को लभेत शान्तिं ।

यदि नाम जन्म भूयो भवति मन्दोपैः पुनर्होपैः । तस्मिन्लक्षणं जगामि भवे भवेन्मदेषया भक्तिः ।

॥ शक्य उवाच ॥ कः पुनर्भवनेहेतुरोमे क्षारणकारणं । येन शब्दादुत्तेज्यसाक्षसादं नाभिकाङ्क्षसि ।

॥ उपमन्युहवाच ॥ सदसद्भक्तमयस्य यमाङ्गमैश्वरादिना । नित्यमेकमनेकस्य वरं तस्मादुष्णीमहे ।

अनादिमध्यपर्यन्तं ज्ञानैश्वर्यमचिन्तितं । आत्मानं परमं यस्मादरं तस्मादुष्णीमहे ।

शैश्वर्यं सकलं यस्मादनुत्पादितमयस्य । अवीजादीजसम्भूतं वरत्तस्मादुष्णीमहे ।

तमसः परमं ज्योतिस्तपसादुत्तिना परं । यं ज्ञात्वा नानुशोचन्ति वरं तस्मादुष्णीमहे ।

भूतभावनभावश्च सर्वभूतादिभावनं । सर्व्वेण सर्व्वदेवं पूजयामि पुरन्दर ।

हेतुवादेभिर्निर्भुक्तं साक्षायोगाधेद परं । यमपाशन्ति तत्त्वज्ञा वरं तस्मादुष्णीमहे ।

मधवत्सपयात्मानं यं वदन्ति सुरेश्वरं । सर्व्वभूतगुरुं देवं वरं तस्मादुष्णीमहे ।

यः पूर्व्वमद्यजैवै मृष्टाण्यं लोकभावनं । अण्डमाकाशमापूर्य्य वरं तस्मादुष्णीमहे ।

अग्निरापोऽनिलः पृथ्वी ॥ बुद्धिश्च मनो महान् । स्रष्टा चैवा भवेद्योऽन्यो ब्रूहि कः परमेश्वरात् ।

मनो मतिरहङ्कारस्तथात्राणीन्द्रियाणि च । ब्रूहि चैवा भवेद्योऽन्योऽस्ति परमः शिवात् ।

स्रष्टारं भुवनस्यैव वदन्तोह पितामहं । आराध्य स तु देवग्रामभुते महर्ता यियं ।

भगवत्युत्तमैश्वर्यं ब्रह्मविष्णुरीगम् । विद्यते वै महादेवाद्वहि कः परमेश्वरात् ।

दैत्यदानवमख्यानमाधिपत्यारिमहानात् । कोऽन्यः शक्नोति देवशक्तिः सप्त्यादितं सुतान् ।

दिकालसूर्यतेजसि यहवाय्वन्तारकाः । विद्धि त्वेते महादेवाद्वहि कः परमेश्वरात् ।

अयोप्यन्ता विनाशे वा यज्ञस्य विपरस्य च । दैत्यदानवमख्यानमाधिपत्यारिमहानः ।

किञ्चाच नञ्जिभिः स्मृतैर्हेतुवादैः पुरन्दर । सहस्रनयनं दृष्ट्वा तामैव सुरसन्तम् ।

पूजितं मिद्वगन्धर्वैर्देवैश्च ययिमिक्षया । देवदेवप्रसादेन तत्सर्वं कुम्भिकोत्तम ।
 अयत्नमुक्तकेयाय सर्वगणैर्दमात्मकं । चेतनाचेतनाद्येषु शकं विद्धि महेश्वरात् ।
 भुवाद्येषु महान्त्येषु लोकासोक्तान्त्येषु च । दीपस्थानेषु मेरोरस्य विभवेध्वनिर्येषु च ।
 भगवन्मध्वन्येव वदन्ते तत्त्वदर्शिनः । यदि देवासुरा शकं पश्यन्त्यस्या भवाकृतं ।
 किं न गच्छन्ति शरणं महिताद्यासुरैः सुरा । अग्निघातेषु देवानां ध्वयक्षीरंगरक्षसां ।
 परस्परविनाशेषु स्वस्थानैर्यथैव भव । अन्धकस्याथ शुक्रस्य दुन्दुभेर्भक्षिपस्य च ।
 यज्ञेन्द्रबलरच मु निवातकवचेषु च । वरदानावघाताय ब्रूहि कोऽन्यो महेश्वरात् ।
 सुरामुरगुरोर्बले कस्य रेतः पुनः ३८ । कस्य वायस्य रेतस्येन हेमो गिरिः क्षतः ।
 दिव्यासा कथ्यते कोऽन्यो लोके कथोद्धरेतसः । कस्य चाङ्गैः स्थिता कान्ता अनङ्ग केन निर्मितः ।
 मूहीन्द्र परमं स्थानं कस्य देवैः प्रशस्यते । शश्वाने कस्य क्रीडार्थं नृत्या वा कोऽभिभाष्यते ।
 कस्यैयं समानस्त भूतैः को वापि क्रीडते । कस्य तुल्यबला देवगणैर्यथैव दर्शिता ।
 युध्यते ह्यसंख्यं स्थानं कस्य चैलोक्तपूजितं । वर्षते तपते कोऽन्यो ज्वलते तेजसा च कः ।
 कस्याधोऽपि धमन्ति को वा धारयते वसु । प्रकामं क्रीडते को वा चैलोक्तं सचराचरे ।
 ज्ञानमिद्विजियायोगैः श्रेयमानस्य योगिमि । अयिगन्धर्वैर्मिद्वैश्च विद्धि तं कारणं हरे ।
 कर्मयशस्क्रियायोगैः श्रेयमान सुरासुरैः । नित्यं कर्मफलैर्धर्मैः तमहं कारणं वदे ।
 स्रुप्तं स्रुज्जमैनापत्यमयाद्य गुणयोगेन । गृणहीनं गुणाध्यक्षं परं माधेश्वरं पदं ।
 स्त्रियुत्पत्तिः कारणं लोकासोक्तान्त्यकारणं । भूतं भव्यं भविव्यञ्जकं गणैः सर्वकारणं ।
 अक्षररामभक्तं विद्याविद्ये हताहते । धर्माधर्मौ यतः शकं तमहं कारणं वदे ।
 प्रत्यक्षमिदं देवेन्द्र पश्य लिङ्गं भंगाद्धितं । देवदेवेन हरेण सृष्टिसृष्टारहेतुना ।
 माया पूर्णं ममाख्यानं कारणं लोककारणं । नास्ति देवान्तरं शकं तं प्रपद्य यदीच्छसि ।
 प्रत्यक्षं ननु ते मुरेश विदितं भयोगलिङ्गाद्भवं चैलोक्तं सविकारनिर्गुणगुणं ब्रह्मादि रेतोद्भवं ।
 यद्गोप्तामहेश्वरविष्णुमहेश्वर देवाय दैत्यैः सुरा नास्त्येकाममहत्कल्पितमधियं शसन्ति ईशान्तर ।
 तं देवं सचराचरस्य जगता व्याख्यातवेद्योक्तानं कामार्थी वरयासि सद्यतमना मोक्षाय मयः शिष्ये ।
 हेतुमिवा किमन्यैरौघैः कारणकारणं । न शृणुम यदन्त्यस्य लिङ्गमभ्युच्यते सुरैः ।
 कस्यान्यस्य सुरैः कर्त्तव्यं मुक्ता महेश्वरं । अर्थतोऽर्चितं पूर्णं वा ब्रूहि यद्यस्ति ते युतिः ।
 यस्य ब्रह्मा च विष्णुश्च लक्ष्मिश्च सच देवतैः । अर्चयेया मदा लिङ्गं तस्माच्छ्रुतमो हि म ।
 न पद्माद्या न चक्राद्या न ब्रह्माद्या यतः प्रजा । लिङ्गाद्या च भगाद्या च तन्माग्राहेश्वरी प्रजा ।
 देव्यः कारणरूपमावजित्वा सर्वा भगाद्या स्त्रियो लिङ्गानां चरस्य सर्वपुरुषा प्रत्यक्षचिन्तीकृता ।
 योऽन्यस्कारणमोदराप्रवदते देव्या ॥ यत्रादितं चैलोक्तं सचराचरे स तु पुमान्त्राक्षो भवेदुच्यते ।
 पुंलिङ्गं सर्वभोगाम स्त्रीलिङ्गं विद्धि पादुमा । दाम्बा तनुभ्यां यत्र हि चराचरमिदं जगत् ।

अस्मादरमर्षकाङ्क्षे निधनश्चापि कौशिकः । गच्छेत्तिष्ठ वा शक्नोत्येष्टं वनसुन्दनम् ।
 काममेव वरो मेऽस्तु शपो वाथ महेश्वरात् । न चान्यां देवतां काङ्क्षे भर्षकामफलनामपि ।
 श्वमुक्ता तु देवेन्द्रं दुःखाद्राकुलितोऽश्रियः । न प्रसोदति मे देव किमेतदिति चिन्तयन् ।
 अथापश्यं चणेनेव तमैवैरावतं पुनः । हंसकुन्देन्दुषट्शं शृणालरजतप्रभम् ।
 दृषरूपधरं साचात् धीरोदमिव सागरं । छप्पपुच्छं महाकायं मधुपिङ्गललोचनम् ।
 वज्रसारमयैः प्रदङ्गैर्निष्टप्रकनकप्रभैः । तोत्तैश्च स्रुदुरेकायैस्तत्त्वपल्लमिवार्वाणि ।
 जाम्बूनदेन दाक्षः च सर्वतः समलङ्कृतम् । सुवस्त्रधुरनागसु सुकर्णं सुकटोटकम् ।
 मुपायै विपुलस्कन्धं मुख्यं चारुदर्शनं । ककद तस्य चाभाति स्कन्धमापूर्य्य धिष्ठितम् ।
 तुषारगिरिकृटाभं श्रिताभ्रशिखरोपमम् । तमांस्तितय भगवान् देवदेव सहोभया ।
 अशोभत महादेव पौर्णमास्यामिवोदुराट् । तस्य तेजोभयो वक्त्रिः समीपस्तनयिन्नुमान् ।
 सहस्रमिव सूर्याणाम् सर्वमापूर्य्य धिष्ठितः । ईश्वर मुमहातेजा सर्वकर्तृक इवानलः ।
 युगान्ते सर्वभूतानां दिक्षुरिव चोद्यतः । तेजसा तु मदा व्याप्तं दुर्निरीक्षं समन्ततः ।
 पुनरुद्दिग्धमनसः किमेतदिति चिन्तयन् । मुहूर्त्तमिव तत्तेजो व्याप्तं सर्वं दिशो दग्धम् ।
 प्रशान्तं दिक्षु सर्वैः सुदेवैश्च मायया । अथापश्यं स्थितं स्थापुं भगवन् महेश्वरम् ।
 वैरभेयगतं धौम्यं विधूममिव पावकम् । सहितं चारुसर्वाङ्गा पार्ष्वेभ्यः परमेष्ठिनम् ।
 गोलककण्ठं महात्मानमयत्तं तेजसा निधिम् । अष्टादशभुजं स्थापुं सर्वभरणभूयितम् ।
 प्रकृमात्सरधरं देवं शुक्रमाद्यानुनेपनम् । शुक्रध्वजसमाभूयं शुक्रयज्ञोपवीतिनम् ।
 गायत्रिर्भूत्यमानैश्च वन्द्यस्त्रियं सर्वतः । उतं पार्ष्वरैर्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ।
 साक्षेन्दुमुकुटं पाण्डु शरध्वंश्चमिवोदितः । विभिर्नैवे कृतोद्योत विभिः सूर्यैरिवोदितैः ।
 अशोभत च देवस्य माला गात्रे क्षितप्रभे । जातरूपमयै पद्मैर्पथिता रत्नभूयिता ।
 मूर्त्तिमन्ति तयास्त्राणि सर्वतेजोमयानि च । मया दृष्टानि गोविन्द भवस्यामिततेजसः ।
 इन्द्राद्युधववर्षाभं धनुस्तस्य महात्मनः । पिनाकमिति विख्यातमभवत् पद्मगो भर्हान् ।
 सप्तशोर्षो महाकायसौन्दर्यं विषोत्पल्लवः । ज्योतिष्मत्सहायोऽपि स्थितः पुण्यविग्रहः ।
 शरसः सूर्यसङ्काशः कामानलसममुत्तिः । यत्तदस्त्रं महाधोरं दिव्यं पाण्डुपुत्रं महत् ।
 अदितीयमनिर्देश्यं सर्वभूतमयावहः । सस्फुल्लिङ्गः महाकायं विद्वज्जन्मनिवानलः ।
 एकपादं महादंष्ट्रं सहस्रशिरशोदरं । सहस्रभुजजिह्वाचमूद्गिरन्तमिवानलं ।
 प्राङ्मात्स्यारण्यण्यैन्द्रादग्नेयादपि वारणात् । यदिशिष्टं महाबाहो सर्वशस्त्रविघातनम् ।
 येन तत्त्रिपुरं दग्ध्वा चण्डाक्षीकृतं पुरा । शरैरेकेन गोविन्द महादेवेन लीलया ।
 निर्दहेत च यत्कलत्रं वैलोकां सचराचरं । महेश्वरभुजावृष्टं निमेषाङ्गुलं शस्त्रम् ।
 नावप्यो यस्य लोकेऽस्मिन् अस्त्रविष्णुसुरेभ्यः । तदहं दृष्ट्वांस्तान् आश्रयार्थाङ्गुतमुत्तमम् ।

गुह्यमखं परं यच्च तुल्यमभ्यधिकं हि वा । यत्तच्छूलमिति ख्यातं सर्वलोकेषु शूलविन ।
 दारयेद्यां मदीं कृत्वा गोपयेदां महेदधि । सहरदा जगत्कालं सिद्धं शूलपाणिना ।
 यौवनायो हतो येन मान्धाता सबलः पुरा । चक्रवर्त्ता महातिजास्त्रिलोकविजयो नृप ।
 महाबलो महावीर्यः शकतुल्यपराक्रमः । करेणैव गोविन्दः खणखण्डे रघुषु ।
 तच्छूलमतितीक्ष्णं सुभोमं लोमहर्षण । विशिखं भूकुटीं कृत्वा तज्जमानमिव स्थितं ।
 विधुमं सार्धं कृष्णं कालसूर्यमिवोदित । सर्पहस्तमनिर्देशं पाशहस्तमिवोन्मत्तं ।
 दृष्टवानस्मि गोविन्दः तदस्त्रं रुद्रसन्निधौ । परशुसौक्ष्णधारश्च दत्तो रामश्च यः पुरा ।
 महादेवेन तुष्टेन वल्लियाणां चयङ्करः । कार्त्तवीर्यो हतो येन चक्रवर्त्ता महागुह्ये ।
 वि सप्तशूलः प्रियवी येन नि वल्लिया कृता । जामदग्न्येन गोविन्दः रामेणास्त्रिकर्मणा ।
 दीप्तधारः सुरैर्द्राक्षः सर्पकण्ठापधिशित । अमवच्छूलिनोऽथाधे दीप्तवक्त्रिप्रतोपमः ।
 असह्योयानि चास्त्राणि तस्य दिव्यानि धीमतः । प्राधान्यतो मयैतानि कीर्त्तितानि तवानघ ।
 सद्यदेशे तु देवस्य ब्रह्मा लोकपितामहः । दिव्य विमानमाश्राय संयुक्तं मनोजवं ।
 वामपाशैर्गतस्त्रापितया नारायणः स्थितः । वनेतेवं समारुह्य शङ्खचक्रगदाधरः ।
 स्कन्दो मयूरमाश्राय स्थितो देव्या समीपतः । शक्तिघण्डे समादाय द्वितीय इव पावकः ।
 पुरस्तादैव देवस्य नन्दिः परमाश्रयस्थितः । शूलं विष्टभ्य तिष्ठन्त द्वितीयमिव शङ्करः ।
 स्त्रायभुवाद्या मनवो भृग्वाद्या च वयसथाः । ब्रह्माद्या देवताश्चैव सर्वे एव समभ्यस्युः ।
 सर्वभूतगणश्चैव मातरौ विविधास्तथा । तेऽभिवाद्य महात्मानं परिवार्य समन्ततः ।
 अश्रुवन् विविधैः स्तोत्रैर्महादेवं सुरासदाः । ब्रह्मा भवं तदास्तौघोद्भूयन्तरमुदीरयन् ।
 व्यष्टसाध्ना च देवेश जगौ नारायणस्तदा । गृह्णन् ब्रह्मा परं ब्रह्म शतहस्त्रियमुत्तमं ।
 ब्रह्मा नारायणश्चैव देवगुजस्य कौशिकः । अशोभन् महात्मानस्त्रयस्त्रय इवाग्रयः ।
 तेषां मथगतो देवो रराज भगवाञ्जिव । शरदभविनिर्मुक्तः परिधिषु द्वांशुमान् ।
 अयुताग्निं च चन्द्राकौनपश्च दिवि केशवः । ततोऽहमस्तुवन्देवं विश्वस्य जगतः पतिः ।
 ॥ उपमन्युस्वाच ॥ नमो देवाधिदेवाय महादेवाय नै नमः । शक्रस्त्राय शक्राय शक्रवेशधराय च ।
 नमस्ते वज्रहस्ताय पिङ्गलायारुणाय ॥ पिनाकपाणये नित्यं शङ्खशूलधराय च ।
 नमस्ते कृष्णवासाय कृष्णकुञ्चितमूर्ध्नि । कृष्णाजिनोत्तरोयाय कृष्णास्त्रभिरताय च ।
 शुक्रवर्षाय शुक्राय शुक्राम्बरधराय च । शुक्रमस्त्रावल्लिनाय शुक्रकर्मरताय च ।
 नमोऽस्तु रक्तवर्षाय रक्ताम्बरधराय च । रक्तध्वजपताकाय रक्तस्रगनुलेपिने ।
 नमोऽस्तु पीतवर्षाय पीताम्बरधराय च । नमोऽस्तु पीतवस्त्राय किरीटवरधारिणे ।
 अर्द्धहाराङ्गकेयूरार्द्धकुण्डलकर्णिने । नमः पवनवेगाय नमो देवाय वे नमः ।
 सुरेन्द्राय मुनीन्द्राय महेन्द्राय नमोऽस्तु ते । नमः पद्माङ्गमाश्राय उत्पलैर्मितयाय च ।

अर्द्धचन्दनलिताय अर्द्धस्रगनुलेपिने । नम आदित्यवैष्णाय आदित्यनयनाय च ।
 नम आदित्यवर्णाय आदित्यप्रतिमाय च । नम सोमाय वै स्याय सौम्यवक्त्राधराय च ।
 सौम्यरूपाय मुखाय सौम्यदण्डाविभूषिणे । नम श्यामाय गौराय अर्द्धपीतार्द्धपाण्डवे ।
 नारीन रश्मरीराय स्त्रीपुसाय नमोऽस्तु ते । नमो लघुमवाहाय गजेन्द्रगमनाय च ।
 दुर्गमाय नमस्तुभ्यमगम्यगमनाय च । नमोऽस्तु गणगीताय गणवृन्दरताय च ।
 गणानुयातमार्गाय गणनित्यव्रताय च । नम शेताभ्यवर्णाय सन्ध्यारागप्रभाय च ।
 अनुदिष्टाभिधानाय स्वरूपाय नमोऽस्तु ते । नमो रक्तायवासाय रत्नसूचधराय च ।
 रत्नमालाविचित्राय रत्नाम्बरधराय च । मणिभूषितमूर्द्धाय नमश्चन्द्रार्द्धभूषिणे ।
 विचित्रमणिमूर्द्धाय कुसुमाष्टधराय च । नमोऽग्निमुखनेत्राय सहस्रशशिलोचने ।
 अग्निरूपाय कान्ताय नमोऽस्तु महनाय च । खचराय नमस्तुभ्य गोचराभिरताय च ।
 भूचराय भुवनाय अचराय चराय च । नमो दिम्बासवे नित्यमधवाससुवासवे ।
 नमो जगन्निवासाय प्रतिपत्तिमुखाय च । नित्यमुद्गमुकुटे महाकैयूरधारिणे ।
 संपंकटोपहाराय विचित्राभरणाय च । नमस्तिमवनेत्राय सहस्रशतलोचने ।
 स्त्रीपुसाय नपुंसाय नम साङ्गाय योगिने । प्रयार्भिक्षाभ्याय अयश्याय नमो नम ।
 नम सर्वोक्तिगणाय नम शोकहराय च । नमो मेघनिनादाय वज्रमायाधराय च ।
 बीजवैष्णविभिलायाय स्रष्टाराय नमोनम । नम सर्व सुरेशाय विशेषाय नमोनम ।
 नम पवनवेगाय नम पवनरूपिणे । नम काञ्चनमालाय गिरिमालाय वै नम ।
 नम सुरारिमालाय चण्डवेगाय वै नम । वज्रशिरोपहृताय महिषप्राय वै नम ।
 नमस्तिरूपधाराय सर्वरूपधराय च । नमस्तिरुपहृताय यशविध्वनाय च ।
 नम कामाङ्गनाथाय कालदण्डधराय च । नम स्कन्धविशालाय वज्रदण्डाय वै नम ।
 नमो भवाय शर्माय विश्वरूपाय वै नम । ईशानाय भवप्राय नमोऽस्तुभ्यकपातिने ।
 नमो विश्वाय मायाय चिन्त्याचिन्त्याय वै नम । त नो गतिश्च श्रेष्ठश्च त्वमेव हृदयन्तया ।
 तं वज्रा सर्वदेवानां रुद्राणां नोलोहित । आत्मा च सर्वभूतानां साक्षो पुरुष उच्यते ।
 ह्यपस्त पवित्राणां योगिनां लिङ्गल शिव । गृह्यस्वमाश्रमिणामेवराणां मदेधर ।
 कुवेर सर्वपचाश ऋतना विष्णुरुच्यते । पर्वतानां भवान्मूर्धन्यवाणाश्च चन्द्रमा ।
 वशिष्ठस्त्वष्टीणाश्च यक्षाश्च सूर्य उच्यते । आरण्यानां परूनाश्च सिंहास्त परमेधर ।
 याम्याणां गोटपदाभि भवान्मोकप्रपूजित । आदित्यानां भवान्निष्कर्मनाशैव भावक ।
 पत्तिणा धनतैयस्त्वमनन्तो भुजगेषु च । मामवेदय वेदाभ यशुना शतक्रिय ।
 मनस्कुमारी योगिनां साक्षानां कपिलो ह्यग्नि । शर्कोऽपि महता देव पिहृणा ह्ययावदपि ।
 वज्रलोकाय लोकानां गतीनां मोच उच्यते । चोरोद मागराय च भैरवाय हिमवान्गिरि ।

५८

५८१

५८२

५८३

५८४

वर्णानां ब्राह्मणयासि विप्राणां दीक्षितो दिजः । आदिस्त्वमसि लोकानां संहर्ता काल एव च ।

यद्यान्यदपि लोके वै भव्यं तेजोऽधिकं कृतं । तत्सर्वं भगवानेव इति मे निश्चिता मतिः ।

नमस्ते भगवन् देव नमस्तु भक्तवत्सल । योगेश्वर नमस्तुऽस्तु नमस्तु विश्वमन्त्र ।

प्रसीद मम भक्तस्य दीनस्य दुःखिणस्य च । अन्यैर्यथैव सकस्य गतिर्भव सनातन ।

यथापराधं कृतवानज्ञात्वा परमेश्वर । मद्भक्त इति देवेश तत्सर्वं चक्षुर्महमि ।

मोहितश्चास्मि देवेश त्वया रूपविपर्ययात् । नार्थं नो न मया दत्तं पादपद्मापि महेश्वर ।

एवं श्रुत्वाहमीशानं पादमध्यस्थ भक्तिः । कृताञ्जलिपटो भूत्वा सर्वं तेषां व्यवदधे ।

ततः शीतानुबन्धुका दिव्यगन्धममन्विता । पुष्पदण्डिः शुभा तात पपात मन मूर्धनि ।

दुन्दुभिर्य तदा दिव्यक्ताऽङ्गितो देवकिङ्करः । ववौ च भारतः पुण्यः शुचिगन्धः सुखावहः ।

नतः प्रोतो महादेवः सपत्नीको हृष्यध्वजः । अग्ररोचिदंशस्तत्र हृष्यनिव मं तदा ।

पश्यध्वं विदग्धाः सर्वे उपमन्योर्भङ्गात्मनः । मयि भक्तिं परां नित्यमेकभावादवस्थिता ।

एवमुक्तान्तदा कृष्ण सुराक्षो प्रहलपाणिना । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे नमस्तुत्वा हृष्यध्वम् ।

भगवन् देवदेवेश लोकनाथ जगत्पते । सभतो सर्वकामेभ्यः फलं ततो हि मोक्षमः ।

एवमुक्तस्ततः शर्वः सुरैर्महादिभिस्तथा । आह मां भगवानोशः प्रहमन्निव शङ्करः ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वक्ष्याममन्यो हृष्टोऽस्मि पश्य मां मुनिपुङ्गव । दृढभक्तोऽसि विमर्ष मया जिज्ञासितो ह्यसि ।

अनया चैव भक्त्या ते अत्यर्थं प्रीतिमानहं । तस्मात्सन्धानं ददाम्यहं कामांस्तव यथेष्टितान् ।

एवमुक्तस्य चैवाय महादेवेन धीमता । इषादयूष्यवत्तन्म रोमहर्षस्त्वजायत ।

अमृतस्य तदा देवं हर्षगद्गदया गिरा । जानुभ्यामवनीं गत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ।

अथ जातो ह्यहं देव सफलं जन्मवाचा मे । सुरासुरगर्हदेवा यत्तिष्ठति समापतः ।

यत्र पश्यन्ति चवर्धा देवा ह्यभितविकर्म । समहं दृष्टवान् देवं कोऽन्यो धन्यतरो मया ।

एवं ध्यायन्ति विदग्धाः परं तन्वं सनातनं । तदिदमेवमिति ख्याते यदहं ज्ञानमचर ।

स एव भगवान् देवः सर्वसत्त्वादिख्ययः । सर्वतत्त्वविधानज्ञः प्रधानपुरुषः परः ।

घोऽहज्जहृषिणादङ्गान् ब्रह्माणं लोकप्रभुम् । वसुपार्याप्तया विष्णुलोकवार्तामोयुरः ।

युगान्ते चैव सम्प्राप्ते रुद्रमोघोऽष्टज्जगभः । स रुद्रः सहरन् कृतं जगत्सत्त्वावरजम् ।

कानि भूत्वा महातेशाः सर्वतर्क इवाग्रजः । युगान्ते सर्वभूतानि यशस्विं व्यवस्थितः ।

एव देवो महादेवो जगत्पट्टा चराचरं । कन्यान्ते चैव सर्वेषां स्मृतिमाचिय तिष्ठति ।

मर्षगः सर्वभूतात्मा सर्वभूतभवोद्भवः । आते सर्वगतो मित्यमदृश्यः सर्वदेवतेः ।

एदि देवो वरो मह्यं यदि हृष्टोऽसि मे प्रेम्भो । भक्तिर्भवतु मे नित्यं नयि देव श्रेयश्वर ।

ज्योतामागतश्चैव वर्षमानस्य यद्विभो । जानीयामिति मे मुहिः प्रसादात्सुरसत्तम ।

धीरोदनस्य भुञ्जीयामस्य सह भान्यनः । आश्रमे च सदात्माकं शालिधं परममु ते ।

एवमुक्तं स मां प्राह भगवान् लोकपूजितः । महेश्वरो महातेजाः पराचरगुरुः शिवः ।
 ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अत्ररथाभिरथैव भव त्वं दुःखजित् । यशस्वी तेजसा युक्तो दिव्यज्ञानसमन्वितः ।
 अशोणमभिगम्यस्य सत्परादाङ्गविविधसि । शीलवान् गुणसम्पन्नः सर्वज्ञ प्रियदर्शनः ।
 अत्रयं यौवनं तेऽस्तु तेजयैवानलोपमं । चौरौदः सागरयैव यत्र यत्रेच्छसि प्रियं ।
 तत्र ते भविता कामं सन्निधौ पयसोनिधौ । चौरौदनश्च मुहुः सममूतेन समन्वितं ।
 यन्मूर्ध्नि संहित कण्ठं ततो मामुपयास्यसि । अत्रया बान्धवाश्चैव कुलं गोत्रञ्च ते सदा ।
 भविष्यति दिग्यष्ट मयि भक्तियु शायतो । सन्निधौऽत्र मे नित्यं करिष्यामि दिङ्मात्मनः ।
 तिष्ठ तस्य यथाकामं नोत्कण्ठाञ्च करिष्यसि । स्मृतस्तु यः पुनर्जिप्र करिष्यामि च दर्शनं ।
 एवमुक्त्वा स भगवान् सूर्यकोटिसमप्रभः । ईशानः स वरान् दत्त्वा तत्रैवान्तरर्धयत ।
 एवं दृष्टो मया कृष्ण देवदेव समाधिना । तदवाप्तञ्च मे सर्वं यदुक्तं तेन धीमता ।
 प्रत्यक्षयैव ते कृष्ण पश्य सिद्धान् व्यवस्थितान् । अशोन् विद्याधरान् यशान् गन्धर्वापूरुषतया ।
 पश्य वृचलतागुल्मान् सर्व्वपुष्पफलप्रदान् । सर्व्वभुक्तुसमैर्धृतान् सुखपत्रान् सुगन्धिनः ।
 सर्व्वमेतन्महापादो दिव्यभास्वरमन्वितं । प्रसादाद्देवदेवस्य ईश्वरस्य महात्मनः ।
 ॥ व सुदेव उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचसाल्प्र प्रत्यवसित दर्शनं । विस्मयं परमं गत्वा अश्रुवन्तं महामुनिं ।
 धन्यस्त्वमसि विप्रेन्द्र कलदम्योऽङ्गि पुण्ड्रत । यस्य देवाधिदेवस्यैव सन्निधौ कुरुते श्रमे ।
 अपि तावन्ममाथेवं दद्यात्स भगवाञ्छिव । दर्शनं मुनिगार्हूनं प्रसादाद्यपि शङ्करः ।
 ॥ उपमन्यु उवाच ॥ इच्छामि पुण्डरीकाक्ष महादेवं न शंकर्यः । अचिरं पेशकालेन यथादृष्टो भवतामयः ।
 यद्युपा चैव दिव्येन पर्याम्बमितविक्रान्तं । पठे मासि महादेवं इच्छामि पुण्डरीकमतः ।
 योऽहमाष्टौ वरांश्चापि प्राप्स्यामि त्वं महेश्वरान् । स्वप्रीकाद्यदुष्टेन मया देवद्वयोनि तैः ।
 अतोऽनागतश्चैव वर्त्तमानश्च नित्यम् । निदिनं मे महापादो प्रसादात्तस्य धीमतः ।
 एतान् महत्प्रदानान् समनुधातवान् हरः । कर्मात्मसादं भगवाण् कुर्व्यात्तव माधव ।
 सादृशेन हि देवानां साधनोयः समागतः । ब्रह्मणेन नृपंसेन श्रद्धाधनेन चाप्युत ।
 जयन्तु ते प्रदास्यामि तेन इच्छामि शङ्करः ।
 ॥ श्रीविष्णु उवाच ॥ अश्रुप्रकर्षेण ब्रह्मेस्त्वमसादात्महामुने । इच्छे दिनिशंघातां महर्हेन चिद्वेश्वरं ।
 एवं कथयतं तस्य महादेवाश्रितो कथा । दिनान्यष्टौ ततो जप्सुर्मुर्त्तंतिव भारत ।
 दिनेऽष्टमे तु त्रिप्रेत दीर्घिणि ऽथ यथाविधि । दण्डो मुण्डो कुम्भो चीरो घृताक्तो मेघजीरतः ।
 मासमेकं कल्पादौ दितीयं सन्निवाशनः । ततोदस्य चतुर्थस्य पञ्चमस्य जनाशनः ।
 एकपादेन तिष्ठत्य ऊर्ध्वं वाङ्मनःश्रितः । तमे सूर्य्यमहस्यस्य अग्रये दिवि भारत ।
 तस्य सन्ध्यागतस्यापि तेजसा पाण्डुरनन्दनः । रज्ज्वायुधपिण्डाङ्गं विष्णुस्त्वामागवापकं ।
 शीलमेतदप्यर्थस्य यथाकामं प्रीतेषु तपनं । तत्र स्थितस्य भगवान् देवो महः महाघुतिः ।

तपसा तेजसा कान्त्या दीप्तया च ह्यर्थाय । रराज भगवांस्त्रय देव्या सह महेश्वरं ।

सोमेन सहितं सूर्यो यथा मेघम्वितस्तथा । संदृष्टरोमा कौन्तेय विस्मयोत्पन्नोचन ।

अपश्यदेवसंघानां गन्धिमार्जितं चरं ।

किरीटिनं गदिनं शूलपाणिं व्याघ्राजिनं अटिलं दण्डपाणिं । पिनाकिनं वज्रिणं तीक्ष्णदंष्ट्रं शुभाङ्गं बालयज्ञे पवीतं ।

दिश्या मालामुरसानेकवर्णा समुदहनं गुणमद्भ्यावचलनं । चन्द्रं यथा परिविष्टं समग्रं वर्षात्यये तद्वत्पश्यतेन ।

प्रमयानां गौदैव समन्तात्परिवारितं । शरदीयं सुदुष्प्रेक्ष्यं परिविष्टं दिवाकरं ।

एकादशशतान्येव दृष्ट्वाणां दृष्टवाहनं । अस्तुन्नयितात्मानं कर्मभिः शुभकर्मिणं ।

आदित्या वसव साध्या विश्वेदेवास्तयायिनैः । विद्याभिः श्रुतिभिर्देवं विश्वेदेवं समस्तान् ।

शतक्रतुय भगवान्विष्णुश्चादितिनन्दनौ । ब्रह्मा रयन्तरे साम ईरयन्ति भगान्तिके ।

योगीश्वरा सुवक्षो योगं पितरं गुहं । ब्रह्मरयय सप्तमास्तया देवर्षय वै ।

श्रियित्री चाग्नौतलक्ष नववारिण पद्मालया । भाषार्द्धमावा सततो रात्रि समन्तरः चराः ।

मुहूर्त्तस्य निमेषाय तथैव युगपर्ययाः । रिश्या राजस्रमम्वन्ति विद्या सत्यविदस्तथा ।

मनत्कुमारो देवाश्च इतिहासान्तये । च । भगोचिरश्चिरा श्वि पुलस्त्य पुलहं क्रतुः ।

मृगव सप्त सोमश्च अयम्यो स दृष्टसति । भृगुर्देव काश्यपश्च वसिष्ठः काश्यपश्च च ।

हन्दांसि पद्मा दीर्घाश्च दक्षिणाः । पञ्चको हविः । यज्ञोपगानि द्रव्याणि मूर्तिमन्ति शुभिष्ठिर ।

भगानां पालकाः सर्वे हरिणः पञ्चमा नगाः । देवानां मातरः सर्व्यो देवपत्य सकृत्पत्न्याः ।

सहस्राणि मुनीनाञ्च अयुताव्यर्जुनानि च । नमम्वन्ति प्रभुं शान्तं पर्वताः सागरा दिशः ।

गन्धर्वैः सरमयैव गीतवादिनक्रोविदाः । दिव्यतालेषु गायन्ता स्तवन्ति भवममृतं ।

विद्याधरा दानवाश्च गुह्यका राक्षसास्तथा । सर्व्यैश्चैव भूतानि स्वावराणि चराणि च ।

नमस्यन्ति महाराज शाश्वत कर्मभिर्बिम्बुं । पुरस्ताद्विहितः शर्वो ममासीन्नदिग्रेश्वरः ।

पुरस्ताद्विहितं दृष्ट्वा ममेगानञ्च भारत । सप्रजापतिशक्तानं जगन्नामभ्युदेवत ।

देवैश्चित्तुं ह्यमहादेवं न मे शक्तिरभूत्तदा । ततो ममब्रवोदेवं पश्य कृष्ण वदस्व च ।

तथा धाराधितश्चर्द्धं शतशोऽय सहस्रम् । नमो नो नास्ति मे कश्चिन्निजु लोकेऽयं वै प्रिय ।

मिरसा वन्दितं देवं देवो श्रोता क्षुमाभवत् । ततोऽहमब्रुव स्थाणुं स्तुतं ब्रह्मादिभिः सुरैः ।

॥ विष्णुपुत्राच । न मेऽस्तु ते शत्रात्पुण्ययेनं ब्रह्माधिप लास्यशयो वदन्ति । तपस्य सत्त्वश्च रजस्तमस्य त्वामेव सत्यञ्च वदन्ति मृत ।

लं वै ब्रह्मा च रुद्रश्च वरुणोऽग्निश्चनुर्भव । धाता सृष्टा विधाता च तं प्रभु सर्वतोमुख ।

त्वन्तो जातानि भूतानि स्थावरानि चराणि च । तया सृष्टमिदं कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरं ।

धानोऽश्रियाणो ह मनश्च कृत्स्नं ये वायव सप्त तथैव चाग्रय । ये देवसंस्तुताश्च देवताश्च तस्मात्परं तन्मूयधो वदन्ति ।

वेदाश्च यज्ञा सोमश्च दक्षिणा पावको हविः । यज्ञोपगश्च यत्किञ्चिद्भगवत्सदृशं य ।

दृष्ट दत्तमधीतञ्च व्रतानि नियमाश्च ये । ह्यो कीर्त्तिं श्रोष्टंतिमुष्टि सिद्धिश्चैव तदर्पणो ।

काम कीधो भय लोभो मद लोभाऽथ मत्सर । आधयो व्याधयश्चैव भगवत्तनयास्तव ।

कृतिर्विकार प्रलय प्रधान वीजमन्वय । मनस परमा चोनि प्रभावश्चापि ज्ञान्यत ।

अव्यय पावनोऽचिन्त्य सहस्राङ्गहिरण्य । आदिर्गणानां सर्वेषां भवान् वै ज्योतिराश्रय । १०१

महानात्मा मतिर्ब्रह्मा विद्य शम्भु स्वयम्भुव । बुद्धि प्रज्ञापलम्बिश्च शक्तिः श्रुत्यातिष्ठति सति ।

पर्यायवाचकै शब्दैर्महानात्मा विभाव्यते । ता बुद्धा ब्राह्मणो विद्वान् प्रमोह विनियच्छति ।

हृदय सर्वभूतानां चैव शस्त्रमृषिपुत्र । सर्वत पाणिपादान्त सर्वतोऽचिशिरोमुख ।

सर्वत श्रुतिमाज्ञाके सर्वमावृष्ट तिष्ठसि । कलं त्वमसि तिम्रामोर्निमेषादिषु कर्णषु ।

॥ वै प्रभार्त्तिं पुरुष सर्वेषां हृदि श्रुति । अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरन्वय । १०२

त्वयि बुद्धिर्मनिलोका प्रपन्ना श्रुतिराश्च ये । ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यमत्वा जितेन्द्रिया ।

यस्मा भुव वेदेयते गुहाशय प्रभु पुराण पुरुषश्च विग्रह । हिरण्यश्च बुद्धिमता परा गतिः च बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ।

विदिता सप्त सूक्ष्माणि षडङ्ग त्वाञ्च भूर्जित । प्रधानविधियोगस्य स्वस्वमेव विशते बुध ।

एवमुक्ते मया पार्थ भवे चार्त्तिविनाशने । परापर जगत्सर्वं सिद्धान्तं तदाकरोत् ।

त विप्रश्चाञ्च सुरासुराश्च नागा पिशाचा पितरो वयासि । रक्षोणशा भूतगणाश्च सर्वे महर्षयश्चैव तदा प्रणमुः । १०३

मम भूर्जिं च दिव्यानां कुसुमानां मुगन्धिना । राशयो निपतन्मि सा वयुश्च सुमुखी ववौ ।

निरीक्ष्य भगवान् देवीं ह्रुमा भाञ्च जगद्धित । इतकतुष्टाभिर्वीक्ष्य स्वयमाह स शङ्करः ।

विप्र कृष्ण परा भक्तिमत्सु तव श्रुत्वन । त्रियतामात्मन श्रेय प्रीतिर्हि त्वयि मे परा ।

दृष्टोऽव्यष्टौ वरान कृष्ण दातास्मि तव सत्तम । ब्रूहि यादवशाद्दूल यानि शूद्रसि मुकुर्लभान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि मेघशङ्खनोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मूर्द्धा निपात्य नियतलोभं शशिचये तत । परम हर्षमागत्य भगवन्तमयामुर्व । १०४

धर्मो दृढत युधि प्रवृत्तान् यश्च सत्यस्य परम बलश्च । योग प्रियतन्त्रव सन्निकर्ष दृष्टे मुताभाञ्च शत शतानि ।

एवमस्त्विति तद्वाक्यं मया क प्राञ्च शङ्कर । ततो भा जगतो भाता धारिणो सर्वपावनी ।

उवाचोमा प्रणिहिता शब्दोऽपि तपसोऽनिधि । दत्तो भगवता पुत्र शन्वि नाम तवात्मन ।

मत्तोऽप्यष्टौ वरानिष्टान् गृह्णाण मे ददामि ते । प्रणम्य विरसा सा च मया क्ता पाण्डुनन्दन ।

दिग्भ्यस्कोप पिप्लव प्रसाद शत सुतानां परमश्च भोग । कुम्भे प्रीति मातृतश्च प्रसाद शम्भुप्राप्तिमावृणो चापि दास्य । १०५

॥ उवाचाच ॥ एव मवियत्यरमप्रभाव नाह मृषा जातु वदे कदाचित् । भार्यासहस्राणि च षोडशैव तामु प्रियतञ्च तथा शपञ्च ।

प्रीतिश्चाग्रा मान्धवानां सकाशाद्ददामि तेऽह वपुषः काम्यताञ्च । भोक्ष्यन्ते वै सर्पतैव शतानि गृहे तुभ्यमनियोनाध नित्य ।

॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ एवं दत्त्वा वरान्देवि मम देवो च भायुः । अन्तर्हितः सखि तस्मिन् सगुणो भीमपुत्र्यजः ।

एतदत्यङ्गत्वं पूर्वं ब्रह्मज्ञानायतिष्ठते । उपमन्यो मया कृतं व्याख्यानं पार्थिवोत्तम ।

नमस्कृत्वा तु मग्राह देवदेवय सुव्रत ।

॥ उपमन्युर्वाच ॥ नास्ति सर्व्वसमो देवो नास्ति सर्व्वसमा गतिः । नास्ति सर्व्वसमा दानं नास्ति सर्व्वसमो रणे ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि मेघवाहनापाख्यानं पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ उपमन्युर्वाच ॥ अपिरासीकृते तात तण्डिरित्येव विभ्रतः । दशवधसहस्राणि तेन देवः समाधिना ।

आराधितोऽभूज्जने तस्योदकं निशामय । स दृष्टवान्महादेवमक्षायी च तैरविभम् ।

इति तण्डिस्तपोयोगात्परमात्मानमव्ययं । चिन्तयित्वा महात्मानमिदमाह मुविक्षितः ।

यस्यतन्ति मदा साङ्गायितयन्ति च योगिनः । परं प्रधानं पुहयमधिष्ठितारमोचर ।

उत्पत्तौ च विनाशे च कारणं यं विदुष्वधाः । देवानुरमुनीनाञ्च परं यस्माच्च विद्यते ।

अजन्तमहमोशानमवादिनिधनं प्रभु । अत्यन्तमुखिनन्दवमनघं शरणं प्रजे ।

एवं भुवनेव तदा ददर्थं तपसां निधिं । तमव्ययमनैः पश्य मचिन्त्यं शायतं भुवं ।

निष्कलं सकलं ब्रह्म निर्गुणं गुणोत्तरं । योगिना परमानन्दमवरं साचमंक्षितं ।

मनोरिश्नाग्निमस्तां विनश्य ब्रह्मणे गति । अथाक्षमचलं दृष्ट्वा बुद्धिपाक्षं मनोमयं ।

दुर्विज्ञेयमसङ्गं दुःस्वापमकृतात्मभिः । योगिं विनश्य जगतस्तमसः परतः परं ।

यः प्राणवन्मात्मानं ज्योतिर्भवेत्यर्थं मनः । तन्देवन्दर्थनाकोष्ठो बह्वन्वयगणामुपि ।

तपसुपि स्त्रिता भूत्वा दृष्ट्वा तुष्टाव चेश्वर ।

॥ तण्डिर्वाच ॥ पवित्रागो पवित्रस्त्व गतिर्भूतिमताम्बर । अत्यय तेजसा तेजस्तपसा परमन्तपः ।

विद्यावसुहिरण्याक्षपुण्ड्रतनमस्कृत । भूरिकक्षाणद विभो परं सत्यं नमोऽस्तु ते ।

जातोमरणमीहणा यतोणा यततां विभो । निष्वाणदं सहस्रोशो नमस्तोस्तु सुखाश्रय ।

ब्रह्मा शतकतुर्विष्णुर्ब्रह्मदेवा महर्षयः । न विदुस्तान्ता तत्त्वेन कुतो वेत्स्यामहे वध ।

तन्तः प्रवर्तते एवं त्वयि गुह्यं प्रतिष्ठितं । कालाख्यः पुण्ड्राख्यः ब्रह्माख्यश्च तमेव हि ।

तनवस्ते स्मनास्तिस्रः पुराणज्ञैः सुरर्षिभिः । अधिष्ठोत्पमथात्ममधिभूताधिदेवत ।

अधिलोकाधिविज्ञानमधिदृष्टास्त्वमेव हि । त्वं विदितात्मदेहस्य दुर्निदं देवतैरपि ।

विदासा यान्ति निर्भुक्ताः परं भावमनामयं । अनिच्छतस्तव विभो जन्ममत्युरनेकजः ।

दारं त्वं स्वर्गमोषाणामालिप्तं त्वं ददामि च । त्वं वै स्वर्गय मोचय कामः क्राधस्त्वमेव च ।

सर्वं रजस्तमयैव अधर्माद्वि तमेव हि । ब्रह्मा भवत्यविष्युय स्कन्दैः सविता यमः ।

वर्णेन्दु मनुर्हता विधाता त्वं धनेश्वर । मूर्ध्नायुः सलिलोऽग्नय खं वाग्बुद्धिः स्थितिर्भूतिः ।

कथं मत्यायुते भोमेलमेवास्ति च नास्ति च । इन्द्रियाशोन्द्रियाशाय प्रकृतिव्यः परं भुव ।

विद्यावियरो भावयित्वाचिन्त्यस्त्वमेव हि । यच्चैतत्परमं ब्रह्म यच्चैतत्परमं पदं ।

या गतिः साह्ययोगानां स भवाद्याच धर्मयः । नूनयाद्य कृतार्थाः सा सूनं प्राप्ताः सतां गतिः ।

धा गतिं प्रायंपत्नीह ज्ञाननिर्णयवृद्धयः । अहो मूढाः सा सुचिरमिने कालमचेतयः ।

यत्र विप्रः परं देवं प्रापते तं विदुर्बुधाः । सेयमानादिता भावात्सुहृत्किञ्चनभिर्यया ।

भक्तानुग्रहकृद्देवो ये ज्ञात्वा मृतमश्नुते । देवांसुरमुनीनानु यच्च गुह्यं सनातनम् ।

गुहायां निहितं ब्रह्म दुर्बिज्ञेयं सुरैरपि । स एष भगवन्देवः सर्वज्ञस्सर्वतोमुखः ।

सर्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वगः सर्ववेदिता । देहकृद्देहभृद्देहो देहभृद्देहिना गतिः ।

प्राणहृत्प्राणभृत्प्राणो प्राणदः प्राणिनां गतिः । अथात्मगतिरिष्टानां ध्यानिनामात्मवेदिना ।

अपुनर्भवकामाणां या गतिः सोऽयमो यरः । अयञ्च सर्वभूतानां शुभाशुभगतिमृदः ।

अयञ्च जन्मरूपे विद्वत्सात्मवेजन्तुपः । अयं सं सिद्धिः कामानाहरोऽं सिद्धिदः प्रभुः ।

भूराद्यान् सर्वभुवनानुत्पाद्य स द्विवैकवः । दधति देवसंनिरुष्टमिभिर्यो विभर्त्ति च ।

अतः प्रवर्त्तते सर्वमस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितं । अस्मिन् प्रलयं याति अयमेकः सनातनः ।

अयं स सत्यकामानां सत्पुलोकः परं सतां । अपवर्गय युक्तानां केवल्यं चात्मवेदिना ।

अयं ब्रह्मादिभिः सिद्धैर्गुहायां गोपितः प्रभुः । देवामुरमनुष्याणामप्रकाशो भवेदिति ।

तं त्वा देवामुरनरास्तस्मिन् न विदुर्भवं । मोहिताः खल्वनेनैव हृदिस्थिता प्रकाशिना ।

ये चैनं प्रतिपद्यन्ते भक्तियोगेन भाविताः । तेषामेवात्मनात्मानं दर्शयत्येष हृदयः ।

ये ज्ञात्वा न पुनर्जन्मरक्षणमपि विद्यते । यं विदित्वा परं वेद्यं वेदितव्यं न विद्यते ।

यं सन्ध्या परमं साधनं नाधिकं मन्यते युधः । यो सुखां परमां प्राप्तिं गच्छत्ययमवरः ।

यं साक्षां गुणतत्त्वज्ञाः साक्षांशक्तविशारदाः । सुखज्ञानरताः सुखं ज्ञात्वा मुच्यन्ति बन्धनैः ।

यञ्च वेदविदो वेद्यं वेदान्तो च प्रतिष्ठितं । प्राणायामपरा निर्यो सं विशन्ति अपन्ति च ।

आहारारयमाहृत्य ते विशन्ति मेहशरं । अयं स देवयानानां मोहिता दारमुच्यते ।

अयञ्च पित्रयानानां चन्द्रमा दारमुच्यते । एष काष्ठा दिग्द्वैव संवत्सरमुपादि च ।

दिव्यादिव्यः परो लाभो अयमे देविशेत्तरि । दृष्टं प्रजापतिः पूर्वमारोक्ष्य बद्धभिः सत्रैः ।

प्रजार्थं वरयामास श्रीलोकहितजीज्ञातं । अस्मिन्मनुशास्त्रेण तेने कर्षणे बद्धुः च ।

यजुर्बर्ष विधा वेद्यं जुह्वत्यर्थवैवाधरे । साममर्थ्यं गायन्ति सामगाः शुद्धवृद्धयः ।

अतं सत्यं परं ब्रह्म सत्यमयत्वेना दिग्भाः । यज्ञस्य परमा योनिः पतिश्चायं परः सत्यः ।

राव्यहः आत्रमयनः पचमांसमिरोभजः । सत्तुवोर्यस्योषधैर्यथाष्टाद्गुह्योत्पादवान् ।

मृत्युर्यमो ऊताश्रय कालः । स हारवेगवान् । कालस्य परमा योनिः कालस्यायं सनातनः ।

चन्द्रादित्यौ सनस्रौ यहाय स ह वायुना । ध्रुवः सप्त र्षयश्चैव भुवनाः सप्त एव च ।

प्रधानं सद्यदाकं विशेषानां सर्वकृतं । ब्रह्मादिसम्पत्त्यं भूतादिः सद्यश्च यत् ।

अथैव प्रकृतयश्चैव प्रकृतिभ्यश्च यः परः । अथ देवेस्य यज्ञं कृत्वा संपरिवर्त्तते ।

एतत्परममानन्दं यत्तच्छाश्वतमेव च । एषा गतिर्विदुक्तानामेव भव परं सतां ॥

एतत्परमनुद्विग्नमेतद्ब्रह्म सनातनं । शास्त्रवेदाद्ब्रविदुषामेतद्भयानं पुदं पर ।

इयं सा परमा काठा इयं सा परमा कथा । इयं सा परमा सिद्धिरियं सा परमा गति ।

इयं सा परमा शान्तिरियं सा निवृत्तिः परा । इयं तुष्टिरियं सिद्धिरियं श्रुतिरियं सति ।

यं प्राप्य कृतकृत्याः सा इत्यमन्यन्त योगिनः । अथात्मगत्यतिरिक्तानां विदुषां प्राप्तिरव्यया ।

यजतां कामयानां न सैर्विपुलदक्षिणैः । या गतिर्यज्ञश्रीलाभां सा गतिस्त्वन्न संशयः ।

सम्योग्योग्यैः शान्तिनियमैर्देहतापैः । तथतां या गतिर्देव परमा सा गतिर्भवान् ।

कर्मेत्याश्रयतां वाच विरक्तानां ततस्ततः । या गतिर्ब्रह्मपदेन सा गतिस्त्वं सनातन ।

अपुनर्भारकामानां वैराग्ये वर्त्तताञ्च या । प्रकृतीनां लयानाञ्च सा गतिस्त्व सनातन ।

ज्ञानविज्ञानयुक्तानां निरुपाध्या निरञ्जना । कैवल्या या गतिर्देव परमा सा गतिर्भवान् ।

वेदशास्त्रपुराणोक्तां पश्यैता गतयः सृताः । लक्षणसादाद्भिः सन्त्यन्ते न सन्त्यन्तेऽन्याया विभो ।

इति तण्डिलपौराणिसुष्टयावेज्ञानमात्मना । जगौ च परमं ब्रह्म यत्पुरा लोकजगज्जगौ ।

॥ उपमन्युवाच ॥ एवं सृता महादेवस्तुष्टिमा ब्रह्मवादिना । उवाच भगवन् देव उमया सहित प्रभु ।

ब्रह्मा शतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः । न विदुस्त्वामिति ततस्तुष्टः प्रोवाच तं शिव ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अथ स्यादयमर्थः भविता दुःखवर्जितः । यश्चखो तेजसा लुके दिव्यज्ञानसमन्वितः ।

अधीणामभिगम्य स्वयं कर्ता सुतस्तव । मत्प्रसादाद्भिज्जग्रेष्ठ भविष्यति न संशयः ।

कं वा कामं ददाम्यद्य दृष्टिं यदस्य कं ज्ञये । प्राञ्जलिं स उवाचेदं त्वयि भक्तिर्दुष्टास मे ।

॥ उपमन्युवाच ॥ एतान्देवा वरान्देवो वन्द्यमानः सुरर्षिभिः । स्तूयमानस्य विबुधैस्तु वैवान्तरधीयत ।

अस्मर्त्तुं भगवति शानुगे यादयेधरः । अघिराश्रममागम्य ममैतत्प्रोक्तवानि च ।

यानि च प्रथितान्यादौ तण्डिराख्यातवान्मम । नामानि मानवश्रेष्ठ तानि त्वं शृणु सिद्धये ।

दश नाम सप्तसप्त दिव्येष्वह पितामह । सर्वेषु शास्त्रेषु तथा दश नाम शताणि वै ।

गुह्यानीमार्गानि नामानि तण्डिर्भगवतोऽच्युत । देवप्रसादाद्देवैश्च पुरा प्राह महात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि मेघवाहनोपाख्याने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सिद्धेव उवाच ॥ ततः स प्रपतो भूत्वा मम तात युधिष्ठिर । प्राञ्जलिं प्राह विप्रर्षिर्नैमसब्रह्मादितः ।

॥ उपमन्युवाच ॥ ब्रह्मप्राक्तैः स्रष्टृप्रोक्तैर्वेदवेदाङ्गसम्भवे । सर्वलोकेषु विख्यातैः श्रुतैः स्तोत्राणि नामानि ।

महद्भिर्विहितैः सद्यैः सिद्धैः सत्कार्यैः शाक्यैः । अघिणां तण्डिना भक्त्या कृतैर्वेदकृतात्मनाः ।

यथोक्तैः साधुभिः स्थातैर्गुणिभिस्तत्तदर्थिभिः । प्रवरं प्रथमं स्वर्ग्यैः सर्वभूतहितं प्रभुम् ।

श्रुते सर्वेषु जगति ब्रह्मलोकवतारिते । सत्यैस्तत्परमं ब्रह्म ब्रह्मप्राक्तैः सनातनम् ।

यस्यै यदुकुलश्रेष्ठं शृणुष्यावचितो मम । वरयैनं सर्वं देवं भक्तस्त्वं परमेश्वर ।

तेन ते श्रावयिष्यामि यत्तद्ब्रह्म सनातनम् । न शक्यं विस्मरत्स्वत्वं वक्तुं सर्वेषु केनचित् ।

युक्तेनापि विभूतीनामपि वर्षशतैरपि । यस्यादिं मध्यमं तच्च सुरैरपि न गम्यते ।
 कस्तस्य शक्रयादक्तं गुणान् कार्त्तव्येन साधय । किन्तु देवस्य महतः सङ्क्षिप्तार्थपदावर ।
 शक्तिमंश्रितं वदये प्रसादात्तस्य धीमतः । अशेषं तु ततोऽनुज्ञां न शक्यः सौतुमीश्वरः ।
 यदा तेनाभ्यनुज्ञातः स्तुतो वै स तदा संया । अनादिनिधनस्याहं जगद्योनिर्वाहकतनः ।
 नांदां किञ्चित्समुद्देशं वक्ष्याम्यथ कथोनिनः । वरदस्य वरेण्यस्य विश्वरूपस्य धीमतः ।
 शृणु नाश्चाश्चयं छण्य यदुक्तं पद्मयोनिसा । दश नाम सहस्राणि यान्योह प्रपितामहः ।
 तानि निर्भय मनसा दध्ने घृतमिवोद्धृतं । गिरिः सारं यया हेम पुष्पसारं तथा मधु ।
 घृतात्कारं यया मण्डलैयतसारमुद्धृतं । सर्वपापापहमिदं चतुर्वैदसमन्वितं ।
 प्रयत्नेनाधिगन्तव्यं धार्थ्यश्च प्रयत्नात्तमा । माङ्गल्यं पौष्टिकञ्चैव रेषां पवनं महत् ।
 इदं भक्ताय दातव्यं अद्धानास्तिकाय च । नाशद्धानरूपाय नास्तिकायाजितात्मने ।
 यद्याभ्यस्यतीति देवं कारणात्मानमीश्वरः । स छण्य नरकं यानि संह पूर्वैः सहात्मनः ।
 इदं ध्यानमिदं योगमिदं ध्येयमनुत्तमं । इदं जप्यमिदं ज्ञानं रक्षसमिद्रमुत्तमं ।
 र्थं ज्ञात्वा अन्तर्कालेऽपि गच्छेत् परमं गतिं । पवित्रं मङ्गलं मेधं कञ्चाणमिद्रमुत्तमं ।
 इदं ब्रह्मा पुरा कृत्वा सर्वलोकपितामहः । सर्वलवानो राजन्ने दिव्यानां समकल्पयत् ।
 तदामभति चैवायमीश्वरस्य महात्मनः । स्वराज इति ख्यातिं जगत्प्रमुरपूजितः ।
 ब्रह्मलोकदायं स्वर्गं स्वराजोऽवतारितः । यतस्तस्मिन् पुरा प्राप तेषां तपिष्ठतोऽभवत् ।
 स्वर्गाश्चैवाव भूमीकं तपिष्ठना श्रवतारितः । सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनं ।
 निगदित्ये महाबाहो स्ववानामुत्तमं स्वर्गं । ब्रह्माणामपि यद्ब्रह्म पराणामपि यत्परं ।
 तेजसामपि यत्तेजस्तपसामपि यत्तपः । ज्ञानानामपि यत् ज्ञानं युतीनामपि यत् युतिः ।
 दान्तानामपि यो दानो धीमतामपि यां च धीः । देवानामपि यो देव चरीणामपि यस्तुविः ।
 यज्ञानामपि यो यज्ञः शिवानामपि यः शिवः । रुद्राणामपि यो रुद्रः प्रभा प्रभवतामपि ।
 योगिनामपि यो योगी कारणान्नाहं कारणं । यतो लोकाः स भवन्ति न भवन्ति यतः पुनः ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य हरस्यामिन्तेजसः । अष्टोत्तरेयद्वयम् नमोऽर्च्यं सर्वस्य मे शृणु ।
 यच्छ्रुत्वा समुज्ज्यात्र सर्वान् कामानवाप्स्यसि । सैः स्थिरः स्थाणुः प्रभुर्ममः प्रवरो वरदो वरः ।
 सर्वतामा सर्वविज्ञातः सर्वः सर्वकरो भवः । जटोः चर्मो शिखण्डो च सर्वोक्तः सर्वभावनः ।
 हरय हरिणाश्च सर्वभूतहरः प्रभुः । प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च नियतः प्रायतो भुवः ।
 शशानवाभो भगवान् खचरो गांचरोऽर्हन् । अमिवाद्यो महाकर्मा तपस्वी भूतभावनः ।
 उन्नात्तवैप्रश्नश्चः सर्वलोकप्रजापतिः । महारूपो महाकायो वृषह्यो महायशः ।
 महात्मा सर्वभूतात्मा विश्वरूपो महाहनुः । लोकपालोऽन्तर्धितात्मा प्रसादो ह्येगर्द्धभिः ।
 पवित्रश्च सदाश्च नियमो नियमायितः । सर्वकर्मो स्वयम्भूत आदिरादिकरो निधिः ।

महसाक्षो विशालाक्ष सोमो नववसाधक । चन्द्र सूर्यश्च शनि केतुर्पक्षो महपतिर्भर ।
 अचिरव्यानमस्कृता मृगवाणापणोऽगध । महातपा घोरतपा अद्रीनां दोनसाधक ।
 सवसरकोर मन्त्र प्रमाण परमन्त्रप । योगी योऽग्रे महावीरो महारतो महाबल ।
 सुवर्णरतो सर्वज्ञ सुवीरो वीजवाहन । दशबाहुस्तन्मित्रो नीलकण्ठ उमापति ।
 विग्रहप स्वयंश्रेष्ठ बलवीरो बलो गण । गणकर्ता गणपतिर्दिग्वासा काम एव च ।
 मन्त्रवित्परमो मन्त्र सर्वभावकरो हर । कमण्डलुधरो धर्मो वाणेश्वर कपालवान् ।
 अग्रतो व्रतघ्नी खड्गी पट्टिभो पायुधो महान् । सुवहस सुहृदय तेजस्वीश्वरो निधि ।
 उष्योयी च सुवहस उदयो विनतलया । दीर्घय हरिकेश्य सुतीर्थं कृष्ण एव च ।
 शृङ्गालरूप विद्वान्गो मुण्ड सर्वशुभहृत् । अजय यङ्गहृदय गन्धधारी कण्ठेति ।
 ऊर्ध्वरतो ऊर्ध्वलिङ्ग ऊर्ध्वशायी मभःस्थल । चिञ्चत्पौरवासाय चन्द्र सेनापतिर्विभु ।
 अहसरो नक्षत्ररक्षिणमन्यु सुवर्धस । गजहा दैत्यहा कालो लोकधाता गुणाकर ।
 विश्वाकर्तृकहृदय आर्द्रचर्मभरानृत । कान्त्यागी महानाद सर्वकामयुतुष्य ।
 निधाचारः प्रेतचारी भूतचारी महेश्वर । बद्धभूतो बद्धधर स्वर्भानुरमितो गति ।
 नृत्यप्रियो नित्यनर्ता नर्तक सर्वलालस । घोरः महातपा पात्रो निधो गिरिदशोऽगम ।
 सहस्रहस्तो विग्रहो व्यवसायो ह्यतन्त्रित । अधर्षणो धर्षणात्मा यज्ञहा कामनाग्रक ।
 दक्षयागपहारी च सुवहो मध्यमस्तया । तेजोऽपहारी बलहा मुदितोऽर्थो जितोऽपर ।
 गम्भीरधोपो गम्भीरो गम्भीरबलवाहन । न्योधहृदो न्योधो हृवकश्चैस्त्रिभिर्भु ।
 सुनीलपद्मनक्षत्र महाकायो महानन । विजयनेत्रो हरिर्यज्ञ सयुगापी उवाहन ।
 तीक्ष्णतापश्च हर्षय्य महाय 'कर्माङ्क'लवित् । विष्णुप्रसादितो यज्ञ समुद्रो बलवन्मुख ।
 उताग्रनवहायय प्रशान्तात्मा उताग्रन । उग्रतेजा महतेजा जन्तो विजयक लवित् ।
 णो त्रियामघन मिद्धि सर्वविग्रह एव च । शिखो मुखो जटो ज्वालो मूर्त्तिजा मूर्द्धंगा बली ।
 वैष्णवी पणवी तालो खलो कालकटहट । नवविग्रहमति शुक्लद्विर्लभोऽगम ।
 प्रजापतिर्विद्यवाङ्मविभाग सर्वगोऽमुख । विमोचन सुसरणो हिरण्यकवचोऽर्द्ध ।
 मैत्रेया बलचारी च महीचारी नृतक्षया । सर्वतुल्यनिनादो च सर्वतोऽक्षपटिग्रह ।
 व्यालक्ष्मो गुहावासी गुहो माखी तरङ्गवित् । विदशस्त्रिकालष्टक कर्ष सर्ववन्धविमोचन ।
 पञ्चनस्तपुरेन्द्राण युधि शत्रुविनाशन । साह्याप्रसादो दुर्व्यासा सर्वबाधुनिर्भेवित ।
 प्रस्कन्दनो विभागज्ञो अतुल्यो यज्ञभागवित् । सर्ववास सर्वचारी दुर्व्यासा वायव्योऽमर ।
 हैमो हैमकरो यज्ञ सर्वधारी धरोत्तम । लोहितो महाबल्य विजयचो विशारद ।
 शयणो नियम कर्ता सर्वचोरनिवासन । मुखोऽमुख्यश्च देहश्च काहल सर्वक मद ।
 सर्वकालप्रसादय सुबलो बलरूपपृक् । सर्वकामवरश्चैव सर्वद सर्वतोऽमुख ।

१११८

१११९

११२०

११२१

११२२

११२३

आकाशनिर्विकल्पं निपातो ह्यवशः खगः । रीदृशोऽऽरुदित्यो बंडरमिः सुवर्चसो ।
 वसुधैव कुटुम्बकम् । मनेवैवो निग्राहः । मर्त्यवायो श्रियावायो उरदेशकरोऽकरः ।
 मुनिरात्मनिरात्मिकः सम्प्रपद्य सहस्रदः । पत्तो च पत्तप्लव्य अतिदोतो विघ्रायति ।
 उग्रादो मदनः कामो ह्ययत्योऽर्धकरो यमः । वामदेवं वामय प्राग्दक्षिणय वामनः ।
 सिद्धयोगो महर्षियः सिद्धार्थः सिद्धसाधकः । भिद्युय भिद्युरूपय विपणो मृदुरव्ययः ।
 महासेनो विघ्रायय पृष्टिभागे गवःपतिः । वज्रहस्तं विष्कम्भी चमूकम्वन एव च
 वृत्तावृत्तकरसाक्षो मधुर्भुक्लोचनः । वाचस्पत्यो बाजपयो नित्यमाश्रमपूजितः ।
 ब्रह्मचारी लोकपारी सर्वपारी विचारवित् । ईशान ईश्वरः काशो निग्राहारी पिनाकधृक् ।
 निमित्तयोः निमित्तश्च नन्दिर्नन्दिकरो हरिः । नन्दोद्यत् नन्दी च नन्दो नन्दिवर्द्धनः ।
 भगहारी निहन्ता च काशो मह्यो पितामहः । चतुर्भुजो महानिद्राहलिहस्तयैव च ।
 लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षो योगाध्यक्षो युगावधः । बीजाध्यक्षो बीजकर्त्ता अथात्मानुगतो बलः ।
 इतिहामः सकल्पय गौतमोऽय निग्राहकः । दम्भो हृदम्भो वेदम्भो वयो वेत्रकरः कलिः ।
 लोककर्त्ता पशुपतिर्भद्रकर्त्ता ह्यनौपधः । अकरं परमं ब्रह्म बलवच्छत एव च ।
 नीतिर्धर्मोनिः शृङ्गात्मा शृङ्गो मन्त्रिणातागतः । यक्षप्रवादः सुखप्रो दर्पणोऽय तर्जितः ।
 वेदकारी मन्त्रकारी विद्वान्धर्ममर्द्धनः । महाभयनिवायो च महाघोरो वयोकरः ।
 अग्निशालो महाज्जलो अतिधूंषो ह्यो हविः । वृषणः शूरो नित्यं वंशस्त्री धूमकेतवः ।
 नीलदायाङ्गमुख्य शोभनी निरवयवः । स्तुतिदः स्तुतिभावय भागो भागकरो लघुः ।
 उग्रहृदय महाहृदय महागर्भपरायणः । कृष्णवर्णः सुवर्णः हस्त्रियं सर्वदेहिना ।
 महापादो महाहलो महाकायो महापद्माः । महामूर्धो महामात्रो महोर्ध्वो निग्राहयः ।
 महानक्तो महाकर्णो महोष्ठय महादनुः । महानभो महाकम्बुर्बाहयोः शशानुभाक् ।
 महावशो महोरक्तो क्षमराश्रा गृगामयः । सम्यगे नन्दिर्नन्दिय महामायः पयोनिधिः ।
 महादन्तो महादंष्ट्रो महाशिक्रे महामुखः । महानखो महारिमा महाकेशो महाजडः ।
 प्रचक्षय प्रमादय प्रत्ययो गिरिसाधनः । पृथ्वोऽनेहयथैः अजितय महामुनिः ।
 वृषाकर्त्ता वृषकेतुर्गन्धो वायुमर्द्धनः । गण्डो मेहधामा च देवाधिपतिरेव च ।
 अयन्मोर्धः पामाण्य अक्षयवराभितेजः । यज्ञपादभुजो गुणः प्रकाशो जगन्मया ।
 अमोपाधः प्रमादय अमिगन्धः सुरभंगः । उपकारः प्रियः मर्धः कनकः काञ्चनपुष्पिः ।
 गामिर्भन्दिरो भागः पुष्करवपतिः प्लवः । दादशपामनयो यमो यशममाहितः ।
 मर्धं कनिष्ठ काम्य सकलः काम्यजितः । मर्धो गण्डकारय भूतवाहनधारयः ।
 भग्नो यो भग्नो यो भग्नभूतजयनः । भोक्तव्यमवशो भोक्तो महात्मा मर्धपूजितः ।
 शृङ्गिभृङ्गः कण्वः शृङ्गिभूतनिर्जितः । आद्यमन्त्रः क्रियायन्त्रो विद्वत्पूजितः ।

विशालशाखलाद्योऽष्टौ क्षाम्बुजालः सुनिधनं । कपिलः वेपिथः शुक्ल आयुश्चैव परोऽपरः ।
 गन्धर्वो ह्यदिनिष्ठाः सुविज्ञेयः सुशरदः । परशर्घायुधो देवः अनुकारी सुबान्धवः ।
 तुम्बीषो महाक्रोध ऊर्ध्वरो जलेश्वरः । उषा वंशकरो वंशो वंशनादो ह्यनिन्दितः ।
 सर्वाङ्गरूपो मायावी सुहृदो ह्यनिलोऽननः । बन्धनो बन्धकर्ता च सुबन्धनविमाचनः ।
 सद्यशरिः सकामारिर्महादंष्ट्रो महायुधैः । यज्ञधानिन्दितः शर्वः शङ्करः शङ्करोऽध्वनः । १११
 अमरेशो महादेवो विश्वदेवः सुरारिहः । अर्धवृध्नोऽनिलाभवः चेकितानो हरिस्तयोः ।
 अजैकपाशः कापालो चित्रदुरजितः शिवः । धन्वन्तरिर्धूमकेतुः स्कन्दो वैश्ववृक्षया ।
 धाता शक्रश्च विष्णुश्च मित्रस्तृष्टा भुवो धरः । प्रभावः सर्वेशो वायुरर्थमा सविता रविः ।
 उपशुश्च विधाता च आन्धाता भूतभावनः । विभुर्वर्णविभावो च सर्वकामगुणविहः ।
 पद्मनाभो महागर्भश्चन्द्रवक्त्रोऽनिलोऽननः । वलशैल्यपशान्तश्च पुराणः पुण्यचक्षुरीः । ११२
 कुरुकर्त्ता कुरुवासी कुरुभूतो गुणायधः । सर्वेशो गर्भचारी सर्वेषां प्राणिनां पतिः ।
 देवदेवः मुखाशक्तः सदसत्सर्वरत्नवित् । कैलासगिरिवासी च हिमवद्गिरिरक्षयः ।
 कूलहारी कूलकर्त्ता यज्ञविधो यज्ञप्रदः । वणिजो यज्ञको वृषो वल्लभश्चन्द्रनन्दः ।
 शरपीवो महाजबुरलोचश्च महाशयः । सिद्धार्थकारी सिद्धार्थः स्कन्दो व्याकरणोत्तरः ।
 सिंहनादः सिंहदंष्ट्रः सिंहगः सिंहबाह्वनः । प्रभावात्मो जगत्कालः कालो लोकहितस्तव । ११३
 शरङ्गो नवचक्राङ्गः केतुमालो सभावनः । भूतालवो भूतपतिरक्षराचमनिन्दितः ।
 वाहिता सर्वभूतानां निनयश्च विमर्भवः । अनेघः श्वेतो ह्यश्वो भोजनः प्राणधारणः ।
 धृतिमान्धृतिमान् दक्षः सत्कृतश्च युगाधिपः । गोपालिर्गोपतिर्धामो गोचर्यवपनो हरिः ।
 चिरस्थवाङ्मयश्च तथा गुहापालः प्रविशिनाः । प्रष्टारिर्महाहर्षो जितकामो जितेन्द्रियः ।
 गान्धार्ग्यः सुवामयः तपःशक्तो रतिर्नरः । महागीतो महानृत्यो ह्यसुरोगणसेवितः । ११४
 महाकेतुर्महाधातुर्नैकमानुचरयलः । आवेदनीयः आवेशः सर्वगन्धमुखवहः ।
 तीरणस्तारणो वातः पश्चिधोपतिखेचरः । श्वेतिगो बह्वृषो बह्वो अतिवृद्धो गुणधिरः ।
 नित्यश्रात्मा महाययः देवामुरपतिः पतिः । युक्रश्च युक्रवाङ्मयः देवो दिवि सुपुण्ड्रः ।
 आपाटश्च मुपाटश्च भुवोऽय हरिणो हयः । वपुःशर्वर्तमानेशो वसुधेशः महापथः ।
 शिरोहारी विमर्षयः सर्वनवणन्धितः । अक्षयः रययोगो च सर्वयोगो महावनः । ११५
 समापायोऽभमाश्रयस्तीर्थदेवो महारथः । निजिनिः जीवनी मन्त्रः शुभालो यज्ञकर्मणः ।
 रत्नप्रभूतो रत्नाङ्गो महाशर्णवनिपानवित् । मूले विशालो ह्यमृतो यथायकतपोनिधिः ।
 आरोहणोऽधिरोहयः शीलधारी महाययः । मेनाकन्यो महाकन्यो योमो योगकरो हरिः ।
 युगकूपो महारूपो महानागहनाः यधः । न्यायनिर्वणः पादः पवित्रो ह्यक्षयः पमः ।
 यज्ञमालो महामालः शमी हरसुभोचनः । विस्तारो जलणः कृपस्त्रियुगः संकभोदयः । ११६

विनेनश्च विपणाङ्गो मणिबिद्धो जटाधरः । विष्णुर्विषगः सुमुखः शरः सर्वायुधैः सहः ।
 निवेदनः सुखाजातः सुगन्धारो महाधनुः । गन्धपाली च मगवानुत्यानः सर्वैर्जगत्प्रणैः ।
 मन्थानो वज्रलो वायु सकलः सर्वलोचनः । तलघालकरखाली ऊर्ध्वसंहननो महान् ।
 कृचं सुकृचैः विख्यातो लोकः सर्वाययः क्रमः । मुण्डो विरूपो विकृतो दण्डो कुण्डो विकुर्वणः ।
 हर्षयश्च ककुभो वज्री शतजिह्वः सहस्रपात् । सहस्रमूर्द्धा देवेन्द्रः सर्वदेवमयो गुरुः । १९१
 सहस्रबाहुः सर्वार्थः शरणः सर्वलोककृत् । पवित्रं चिकुसुमन्तः कनिष्ठः कृष्णपिङ्गलः ।
 ब्रह्मदण्डनिर्माता शतशोपाशशक्तिमान् । पद्मगर्भो महगर्भो ब्रह्मगर्भो जलोद्भवः ।
 गमस्त्रिंशद्भक्तं ब्रह्मा ब्रह्मवित् ब्रह्मणो गतिः । अगन्तरूपो नैकात्मा तिग्मनेत्राः स्वयम्भुवः ।
 ऊर्ध्वाङ्गात्मा पद्मपतिर्व्यातरहा मनोजवः । चन्द्रमौ पद्मनाभायः सुरभुस्तरणो नरः ।
 कर्णिकारमहास्त्रयो ग्रीष्ममौलिः पिनाकहृत् । उमापतिरुमाकान्तो जाग्रदोद्युगमाधवः । १९२
 वरो वराहो वरदो वरेण्यः सुमहास्त्रजः । महाप्रसादो दमनः श्रुचा श्वेतपिङ्गलः ।
 पीतात्मा परमात्मा च प्रयतात्मा प्रधानहृत् । सर्वपार्थमुखस्त्ययो धर्मसाधारणो नरः ।
 चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा अमृती गौहृदयदरः । साध्यविन्वसुरादित्यो विवस्वान् सविता भूतः ।
 व्यासः सर्गः सुसङ्क्षेपो विसारः पर्ययो नरः । श्वतः श्वत्सरो मावः पशुः सङ्घासमापनः ।
 कलाः काष्ठा स्रवा माना मूढताह्वः क्षपाः क्षणाः । विश्वेवेषं प्रजावीर्यं लिङ्गमाद्यस्तुतिर्गमः । १९३
 सदशङ्कामथ्यक्तं पिता माता पितामहः । स्वर्गदारं प्रजादारं मेघदारं चित्रिहृषं ।
 निर्व्याघ्रं ह्लादनक्षैव ब्रह्मलोकः परा गतिः । देवासुरविनिर्माता देवासुरपरायणः ।
 देवासुरगुहर्देवो देवासुरनमस्कृतः । देवासुरमहामात्रो देवासुरगणाग्रयः ।
 देवासुरगणाध्यक्षो देवासुरगणाग्रणी । देवानिदेवो देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ।
 देवासुरेश्वरो विश्वो देवासुरमहेश्वरः । सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो देवतात्मात्मसम्भवाः । १९४
 उद्भिन्निविकृतो वैद्यो विरजो नीरजोऽमरः । र्ह्यो हस्तीश्वरो व्याघ्रो देवविहो नरपथः ।
 विनुधोऽपवरः सूक्ष्मः सर्वदेवलोपमयः । सुयुक्तः शोभनो वज्रो प्रासानो प्रभवोऽग्रयः ।
 गुहः कान्तो मित्रः सर्गः पवित्रं सर्वपावनः । शृङ्गी शृङ्गप्रियो बभूराजराज्ञो निरामयः ।
 अमिरामः सुरगणो विरामः सर्वपाधनः । सखाटाक्षो विश्वदेवो हरिणो ब्रह्मवर्धनः ।
 स्याद्वाराणं पतिश्च नियमन्त्रियवर्द्धनः । सिद्धार्थः सिद्धभूतार्थोऽचिन्त्य सत्यव्रतः शुचिः । १९५
 प्रतोधिपः परं ब्रह्म भक्तानां परमा गतिः । विमुक्तो मुक्तेराद्य श्रीमान् श्रीवर्द्धनो जगत् ।
 यथा प्रधानं भगवानिति भक्त्या स्तुतो मया । येन ब्रह्मादयो देवा विदुस्तत्त्वेन नर्धयः ।
 स्तोतव्यमर्थं वन्द्यश्च कस्तोयति अगत्यति । भक्त्या नैवं पुरस्कृत्य मया यद्यपतिन्विभुः ।
 ततोऽभ्यनुशां रुम्प्राप्य स्तुतो मतिमताम्बरः । शिवमेभि सुवन्देवं नामभि पुष्टिवर्द्धने ।
 नित्ययुक्तः शुचिर्भूतः प्राप्नोत्यात्मानमात्माना । एतद्धि परमं ब्रह्म परं ब्रह्माधिगच्छति । १९६

स्वययैव देवाय स्तुवन्त्येतेन तत्पुनः । स्वयमानो महादेव स्तुयते नियतात्मभिः ।

भक्तानुकम्पी भगवानात्मसखाकरो विभु । तथैव च मनुष्येषु च मनुष्या प्रधानतः ।

आसिका, अद्धानाश्च वज्रभिर्जन्मभिः स्तुवन् । भक्त्या ह्यनन्यभोगान् परं देवं सनातनम् ।

कर्मणा मनसा वाचा भावेनामिततेजसः । श्रयानां जायमाणस्य व्रजन्नुपविशंस्तथा ।

उन्निपन्निमिपथैश्च चिन्तयन्त पुनः पुनः । शृण्वन्त आदयन्तस्य कथयन्तस्य ते भवं ।

स्तुवन्त स्वयमानाश्च तुष्यन्ति च रमन्ति च । जन्मकोटिष्वहमेव नानासंसारयोगिन्यु ।

जलोत्थिगतपापस्य भवे भक्तिः प्रज्ञायते । छत्पन्ना च भवे भक्तिरनन्या सर्वमावृत्तः ।

भाविनः कारणे चास्य सर्वयुक्तस्य सर्वथा । एतद्देवेषु दुष्प्रापं मनुष्येषु न सम्भवेत् ।

निर्विघ्ना निर्वन्दा रुद्रे भक्तिरव्यभिचारिणी । तस्यैव च प्रसादेन भक्तिरुत्पद्यते नृणां ।

येन यान्ति परां सिद्धिं तद्भावगतचेतसः । ये सर्वभावाभुगताः प्रपद्यन्ते महेश्वरम् ।

प्रपन्नवत्सलो देव संसारात्तान् समुद्धरेत् । स्वमन्ये विबुधैर्न देवाः संसारमोचनम् ।

मनुष्याणां ह्येते देव न न्याः शक्तिसापीवर्षः । इति तेनेन्द्रकन्येन भगवान् सदसत्पतिः ।

कृत्तिवासा स्तुतः कृष्णशृङ्गिना गुरुभुवुद्धिना । सारमेतं भगवतो ब्रह्मा स्ववमधारयत् ।

गीयते च स बुध्यते ब्रह्मा ब्रह्मरसविधौ । इदं पुण्यं पवित्रञ्च सर्वदेह पापनाशनम् ।

योगोद् मोक्षश्चैव स्वांन्द तोषदन्त्या । स्वमेतत्पठन्ते यः एकभक्त्या नु ब्रह्मरे ।

या गतिः साक्षाद्योगागैः व्रजन्ते ता गतिं तदा । स्वमेतं प्रयत्नेन सदा ब्रह्मस्य सन्निधौ ।

अश्वमेधं चरङ्गकं प्राप्नुयादीक्षितं फलम् । एतद्ब्रह्म परमं ब्रह्मणो यदि संश्रितम् ।

ब्रह्मा ग्रीवाच शक्राय शक्रः ग्रीवाच मृत्यवे । मृत्युः ग्रीवाच रुद्रेभ्यो रुद्रेभ्यश्छिन्नागमत् ।

महता तपसा प्राप्तमश्विना ब्रह्मसन्निधौ । तच्छिन्ना ग्रीवाच शक्राय गीतमाय च भार्गवः ।

वैवस्वताय मनवे गीतम् प्राह माधवः । नारायणाय साध्याय मनुरीष्टाय धीमते ।

यमाय प्राह भगवान् सार्थी नारायणोऽच्युतः । नाचिकेताय भगवानाह वैवस्वतो यमः ।

मार्कण्डेयाय वार्ष्णेय नाचिकेनोऽभ्यभाषतः । मार्कण्डेयान्नाम प्राप्ते नियमैर्न जगद्भवे ।

तवायुहममि वज्रं सारं दद्यां ह्यविश्रुतम् । स्वर्गमारोग्यमायुः च धन्येवेदेन संमितम् ।

नाथ विघ्नं विबुधैर्न दानवा यक्षराक्षसाः । पित्राचा यातुधाना वा मुहूर्ता भुजगा अपि ।

य पठेत् शुचिः पात्रं ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । अभ्रमयोगो वर्षं नु सोऽयमेधफलं न्यभेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिक पर्वणि महादेवसहस्रनामस्तोत्रे ब्रह्मदेशोऽथ ॥ १७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महायोगो ततः प्राह कृष्णदेवायनो मुनिः । पठस्व पुत्र मरुन्ते प्रीयता ते महेश्वर ।

पुरा पुत्र मया मेरौ तथ्यता परमं तपः । पुच्छेदेनार्थहृत्पराजः सव एषोऽनुकुरितः ।

स्तुवन्तान्निधितान् कामानहं पृच्छुनन्दन । तथा समपि सर्वार्हं नर्त्तनं कामानवाप्स्यसि ।

कपिलस्य तथा प्राह साक्षाद्देवसम्मतः । मया जन्मान्वनेकानि भव्या चाराधितो भव ।

प्रीतश्च भगवान् ज्ञानं ददौ मम भवान्तकं । शरत्प्रीत्यस्तः प्राह शक्रस्य दयित सखा । ११०
 आलम्बान् दत्तेष्व विद्युत कृष्णात्मकः । मया गोकर्णमाद्य तपस्रश्च शत समाः ।
 अधोनिजानां दान्तानां धर्मज्ञानां सुवर्चसां । अजराणामदु खानां शतवर्षसहस्रिणां ।
 सभ्यं पुत्रशतं सभ्यं पुरा पाण्डुनृपात्मज । वास्योक्तिश्चाह भगवान् युधिष्ठिरमिदं वच ।
 विवादे साग्रिमुनिभिर्ब्रह्मज्ञैश्चै भवानिति । उक्त चरेण चाविष्टो नाधर्मिण भारत ।
 होऽहमीशानमनघममेघं शरणं गत । मुक्त्यास्मि तत पापैस्तो दुःखविनाशन । १११
 आह मां विप्रज्ञो वै यज्ञस्तोऽयं भविष्यति । नामदन्यस्य कौन्तेयमिदं धर्मभूताम्बर ।
 क्षयिमध्ये स्थितः प्राह ज्वलन्निव दिवाकरः । पितृविप्रवधेनाहमात्मा वै पाण्डवायज ।
 शुचिभूत्वा महादेवं गतोऽस्मि शरणं नृप । नामभिद्यास्तु देवं तत्सुष्टोऽभवद्भव ।
 परमुद्य ददौ देवो दिव्यान्वस्त्राणि चैव मे । पापक्षते न भविता अग्रेयश्च भविष्यति ।
 न ते प्रभविता न्यतुरजरेण्यं भविष्यति । आह मां भगवानेवं शिखण्डो शिवविग्रह । ११२
 तदवाप्तश्च मे सर्वं प्रसादात्तस्य धीमतः । विद्यामित्रस्तदोवाच चरित्रोऽहं तदाभव ।
 ब्राह्मणोऽहं भवामीति यथा चाराधितो ह्यर । तत्प्रसादान्नया प्राप्तं ब्रह्मण्यं दुर्लभं महत् ।
 अस्मितो देवलश्चैव प्राह पाण्डुसुतं नृप । शापाच्छक्रस्य कौन्तेय विभो धर्मोऽनशत्तदा ।
 तन्ने धर्मं यथाशयग्रामयुधैर्विददत्तभु । क्षयिर्गत्समं देो नाम शक्रस्य दयित सखा । ११३
 प्राज्ञाजनीढं भगवान् दृष्टव्यतिसमद्युति । वन्दिता नाम भगवांस्तानुयस्य मनोः सुत ।
 शतक्रतोरचिन्यस्य सने वर्षसहस्रके । वर्त्तमानेऽप्रवीढाक्यं साधि क्षुचरिते मया ।
 रथन्तरे द्विजश्रेष्ठ न सम्यगिति वर्त्तते । सनीवस्तु पुनर्मुखा पापं त्यक्ता द्विजोत्तम ।
 अघञ्जवादिनं पापमकार्षीस्त्वं सुदुर्धमे । एवमुक्ता महाक्रोध प्राह शक्रः पुनर्वच ।
 प्रज्ञया रहितो दुःखी नित्यभीतो वनेचरः । दशवर्षसहस्राणि दशाष्टौ च शतानि च ।
 नष्टपात्रीयपवने नृगैरन्यैश्च वर्जिते । अयद्योयद्गुमे देशे हस्मिन्निपेक्षिते । ११४
 भविता त्वं नृग कूरो महादुःखमम्वित । तस्य वाक्यस्य निधनी पार्थ जातो ह्यहं नृग ।
 ततो मां शरणं प्राप्तं प्राह योमो महेश्वर । अजरसामरश्चैव भविता दुःखवर्जित ।
 सान्यं समस्तं मे शौख्यं सुवयोर्ब्रह्मं तदा क्रतुः । अनुग्रहनिवमेप करोति भगवान् प्रभु ।
 परं धाता विधाता च सुखदुःखं च सर्वदा । अचिन्त्य स्य भगवान् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न मे तात युधिष्ठेष्ठ विद्याया पण्डित सम । वासुदेवस्तदावाच पुनर्वर्त्तितमात्मर । ११५
 सुवर्णाक्षो महादेवस्तपसा तोषितो मया । ततोऽयं भगवानाह प्रीतो मां वै युधिष्ठिर ।
 अर्थोऽप्यितरं लुण्ठनमप्रसादाद्भवियसि । अपराजितस्य युद्धेषु तेजयैवानुलोपम ।
 स्यं सहस्रयथात्मा महादेवो वरं ददौ । मणिमन्वेऽयं शैले वै पुरा संपूजितो मया ।
 वर्धायुतसहस्राणि सहस्रशतमेव च । ततो मां भगवान् प्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।

वरं दृणीय भद्रन्ते यत्ते भगवि वचन्ते । ततः प्रणम्य शिरसा ददं वचनमब्रुव । ११९
 यदि प्रीतो महादेवो भक्ता परमया विभुः । नित्यकालं तवेवाहं भक्तिर्भवतु मे स्थिरा ।
 एवमस्त्विति भगवांस्त्रैकालान्तरधीयत । ॥ जैगोपय उवाच ॥ ममाद्युष्णमेवैतं दत्तं भगवता पुरा । यत्नेनाय्येन बलिना वाराणस्या युधिष्ठिर ।
 ॥ गर्ग उवाच ॥ चतुः पञ्चमदत्तकलाज्ञानं भमाहुत । सरस्वत्याक्षटे तुष्टे मनोयज्ञेन पाण्डव ।
 तुष्टं मम सहस्रानु सुतानां, मद्भावादिनां । आयुर्देवं सपुत्रस्य संवत्सरतापुतं । १२०
 ॥ पराशर उवाच ॥ प्रमाद्येह पुरा सर्वं मनवास्त्वित्थं नृप । महातपा महातेजा महायोगी महाधामा ।
 वेदव्यासः त्रिपावसो ब्रह्मण्यः कर्षणस्थितः । अथवावीक्षितः पुत्रो मम स्याद्दे महेश्वरतु ।
 इति मत्वा इति मत्तं प्राह मां सुरसत्तमः । मयि सम्भावनायास्याः फलात्कृपया भविष्यति ।
 सावर्णेस्य मनोः सर्वं संप्रपद्य भविष्यति । वेदानाञ्च सर्वे वक्ता कुर्वन्करस्वया ।
 इतिहासस्य कर्ता च पुत्रस्य जगती हितः । भविष्यति महेश्वर दयितः ॥ महामुनिः । १२१
 अरजयामरदैव पराशर सुतस्तन । एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 युधिष्ठिर महायोगी ज्यैष्ठ्यान्तर्धीयतः । ॥ माण्डव्य उवाच ॥ अचैर्यैराग्रह्याणां शूले भिक्षो ह्यहं तदा । नत्वेन सुतो देवः प्राह मां वै महेश्वरः ।
 मेत्वं प्राप्स्यमि शूलाच जोविष्यमिः समारुहं । रुजा शूलरुता चैव न ते त्रिभ भविष्यति ।
 अधिभिक्षोधिभिदैव वर्जितस्त्वं भविष्यसि । पादाचतुर्थात्स्मृत आत्मा यस्माद्युने तव । १२२
 त्वं भविष्यस्व नृपमे जन्म वै प्रफलं कुरु । नीर्याभिवेकं सकलं तमविषेन चाप्स्यसि ।
 स्वर्गं चैवाकथं विप्र विदधामि तवोर्जितं । एवमुक्त्वा तु भगवान् वरेण्या वृषवाहनः ।
 महेश्वरो महाराज कृत्तिवासा महाद्युतिः । सगणो देवतश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 ॥ शास्तव उवाच ॥ निशामित्राभ्यनुज्ञातो ह्यहं पितरमागतः । अग्रवीक्षा ततो माता दुःखिता रुदतो रुद्रं ।
 कौशिकेनाभ्यनुज्ञातं पुत्रं वेदविभूषितं । च तात तदणं दानं पिता त्वां पश्येतऽनघ । १२३
 श्रुत्वा जनेन्या वचनं निराशो गुरुदर्शने । नियतात्मा महादेवमपश्यं सोऽग्रवीक्ष मां ।
 पिता माता च ते तत्पुत्रं पुत्रं मृत्युविवर्जिताः । भविष्यत विप्र धिमे ऋष्टासि पितरं सधे ।
 अनुज्ञातो भगवता गृहं गत्वा युधिष्ठिर । अपश्यं पितरं तात दष्टिं कृत्वा विनिःसृतं ।
 उपसृत्य गृहीत्वा कुत्रापि शरणाकुरुतु । तान् विष्टव्यं च मां प्राह पिता याज्ञवल्क्यवचः ।
 प्रणमन्तं परित्यज्य मूर्ध्निपादाप पाण्डव । दिष्ट्वा दृष्टासि मे पुत्रं क्षतविरुद्धान्तः । १२४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतान्ययहुतान्येव कर्षणीय महात्मानः । प्रोक्तानि मुनिभिः श्रुत्वा विप्रयामास पाण्डवः ।
 ततः दृष्ट्वाऽग्रवीक्षाद्यं पुनर्थं तिमताम्बरः । युधिष्ठिरं धर्मनिधिं पुष्टहृत्तमिदश्वरः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ उपमन्युर्धयि प्राह तपस्वि दिवाकरः । अग्रमेः पापकर्षणो ये नराः कलुषीकृताः ।
 देशानं न प्रपद्यन्ते तमेराजपट्टतयः । ईश्वरं सम्यपद्यन्ते दिक्षा भावितभावनाः ।

सर्वथा वत्तमानोऽपि यो भक्तः परमेश्वरे । सद्गुणोऽरुणस्वासानां मुनीनां भावितात्मनां । ११०
 ब्रह्मत्वं केशवत्वं वा शक्रत्वं वा सुरैः सह । वैश्वोक्त्याधिन्यत्वं वा तुष्टो रुद्रः प्रयच्छति । १११
 मनसाऽपि शिवं तात ये प्रपद्यन्ति मानवा । विदूय सर्वपापानि देवैः सह वसन्ति ते ।
 भित्त्वा भित्त्वा च कूलानि हत्वा सर्वमिदं जगत् । यजेद्देवं विरूपाच न स पापेन लिप्यते ।
 सर्वलक्षणहीनोऽपि युक्तो वा सर्वपातके । सर्वं नुदति तत्पाप भावयज्जिवमात्मना ।
 कीटपक्षिपतङ्गानां तिरश्चामपि केशव । महादेवप्रपन्नानां न भयं विद्यते कचिन् । ११२
 श्चमेव महादेव भक्ता ये मानवा भुवि । न ते संसारवशना इति मे निश्चिता मतिः ।
 ततः कृष्णोऽब्रवीदाक्ष धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं । ११३

॥ विष्णुहवाच ॥ आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलस्य सौभूमिरापो वषवोऽय विद्ये । धाताऽर्थमां शुक्रवृहस्पती च रुद्रा सप्ताथा
 वरुणोऽय गोप । ११४
 ब्रह्मा शक्रो भारती ब्रह्म सद्यं वेदा यज्ञा दक्षिणा वेदेवाहाः । सोमो यष्टा यष हव्य हविश्च रचा दीक्षा सयमा ये च
 केचित् । ११५
 स्वाहा वैषदः ब्राह्मणा सौरभेयी धर्मं चाग्र्यं कालचक्रं वलक्ष । यज्ञो दमेो बुद्धिमता स्थितिश्च शुभाशुभं ये मुनयश्च
 सप्त । ११६
 अग्न्या बुद्धिर्मानवा दर्शनेन स्वर्गश्चाग्र्यं कर्मणा या च सिद्धिः । गणा देवानामुग्रपा सोमपाय लोका सुयामास्तृपिता
 ब्रह्मकाया । ११७
 आभासुरा गन्धपा दृष्टिपाय वाचा विरुद्धाश्च मनोविरुद्धा । शुद्धाश्च निर्माणरताश्च देवा स्वर्गाग्रना दर्शपा आञ्च
 पाय । ११८
 चिन्तयन्ता ये च देवेषु मुख्या ये चाप्यन्ये देवतास्तुजमीढ । सुपर्णगन्धर्वपिशाचदानवा यवामन्या चारणपक्षगाश्च ।
 स्यूसं सुसूक्ष्मं मृदु चाप्यसूक्ष्मं दुःखं सुखं दुःखमनन्तश्च । साह्यं योगं क्षमपराणां परश्च सर्वोऽप्यार्तं विद्धि यत्की
 र्तिं ते मे । ११९

तत्संभूता भूतहृतो मरिष्ठाः सर्वे देवा भुवनस्यास्य गोपा । आग्निमेमा धरणी येऽभ्यर्चन् पुरातनी तस्य देवस्य हृष्टिः । १२०
 विश्वमननपसा ताम्यवीय किञ्चित्तत्त्वं प्राणहेतोर्मतेऽस्मि । ददातु देवं स वरानिदं विद्यान्मिदृतेो न प्रभुरय्यप सदा ।
 इमं स्तव मन्त्रियतेन्द्रियस्य भूत्वा शुचिर्थां पुरुष पठेत् । श्रमग्रथोगो नियतो मामनेकं मम्याप्नुयादयमेधे फलं यत् ।
 वेदान् कृत्स्नान्वाध्याय प्राप्नुयात्तु जयेन्पुं पार्यं महीञ्च कृत्वा । वैश्वो स्वाभं प्राप्नुयादभिरुणञ्च ब्रूद्रो गतिं प्रेत्य तथा
 सुखस्य । १२१

स्ववराजनिर्मं हत्वा रुद्राय दधिर्मे मनः । सर्वदोषापहं पुण्यं पवित्रञ्च यशस्विनः ।
 यावन्मय्य शरीरे तु रोमकृपाणि भारता । तावन्मन्दसहस्राणि स्वर्गे वपति मानव । १२२
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासननिके प्रवर्त्ते भेषवाहनीपाद्याने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं महधर्मोति प्रोच्यते भरतर्षभ । पाण्डिपहणकृत्ये तु स्तोषः भेतत्कथं स्यात् ।

आर्षस्य भवेद्धर्मः प्राजापत्योऽयवामुर । यदेतत्सहधर्मोऽसि पूर्वमुक्तं महर्षिभिः ।

सन्देहः समहानिष विरुद्ध इति मे मतिः । इह यः सहधर्मो वै प्रेत्यायं विहितः कः नु ।

स्वर्गो मृतानां भवति सहधर्मः पितामहः । पूर्वमेकसु धियते कः चैकस्मिन्नेतद्वदः ।

नानाधर्मकलोपिता नानाकर्षणनिवासिता । नानानिग्ननिष्ठान्ता मानुषा वक्ष्ये यदा ।

११७

अनृताः स्त्रिय इत्येव सूचकारो व्यवस्यति । यदाऽनृताः स्त्रियस्तान सहधर्मः कुत स्यतः ।

अनृताः स्त्रिय इत्येव वेदेऽपि हि पश्यते । धर्मोऽयं पूर्विका संज्ञा उपचारः क्रियाविधिः ।

गङ्गा प्रतिभात्येतन्मम चिन्तयतोऽनिशं । नि सन्देहमिदं सर्वं पितामह यथाश्रुतिः ।

यदेतद्यादृशैतद्यथा चैतत्प्रवृत्तिः । निखिलेन महाप्राज्ञ भवनेतद्भवौतु मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अथायुदाहरन्तीममितिहसं पुरातनं । अष्टावक्रस्य संवादं दिश्या सह भारत ।

११८

निवेद्युकामसुपुरा अष्टावक्रो महातपा । अपरेय वदान्यस्य वग्रे कन्या महात्मनः ।

सुप्रभां नाम वै माता रूपेणाप्रतिभां भुवि । गुणप्रभावशोलेन चारिरेण च शोभनीं ।

सा तस्य दृष्टेव मनो जहार शुभलोचना । वनराजो यथा चित्ता वसन्ते क्षुमाचिता ।

अपिस्माददद्या मे सुता तुभ्यं हि तद्गुणः । गच्छ तावद्दिशं पुष्पोमुत्तरां द्रक्ष्यसे ततः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ किं द्रष्टव्यं मया तत्र वक्तुमर्हति मे भवान् । तथेदानीं भव्या कार्यं यथा वक्ष्यति मां भवान् ।

११९

॥ वदान्य उवाच ॥ धनदं समतिक्रम्य हिमवन्तस्त पर्वतः । रुद्रस्यायतनं दृष्ट्वा सिद्धचारणसेवितः ।

सद्यै पाथैर्दंष्ट्रं नृत्यङ्गिर्बिबिधानर्तः । दिव्याङ्गरागैः पैशाचेरन्त्यैर्नानाविधैः प्रभोः ।

पाणितालैः सुतालैश्च श्रव्यातालैः समैः । सम्प्रद्यैः प्रनृत्यङ्गिः सर्वस्वार्थं निवेद्यते ।

इष्टं किञ्च गिरौ स्थानं तद्विद्यमति शुश्रुमः । नित्यं सन्निहितो देवस्तथा ते पाथैर्दः सृताः ।

तत्र देव्या तपस्तप्तं शङ्करार्थं सुदुर्लभं । अनसृष्टिदं देवस्य तयोभावा इति श्रुतिः ।

१२०

पूर्वं तत्र महापार्थ देवलोत्तमतस्तथा । अतः कालरात्रिश्च ये दिव्या ये च मानुषाः ।

देवज्ञेयापासते सर्वे रूपिणः किञ्च तत्र ह । तदतिक्रम्य भवनं त्वया यातव्यमेव हि ।

ततो नीलं वनोद्देशं द्रक्ष्यसे सुषमयिभं । रमणीयं मनोराहिततत्र वै द्रक्ष्यसे स्त्रियः ।

मण्डिनी महाभागा दृष्ट्वा नन्दीशामनुष्ठिता । द्रष्टव्या सा त्वया तत्र समुज्ज्या चैव यत्नतः ।

तो दृष्ट्वा विनिवृत्तस्त ततः पार्थिवं ग्रहीष्यसि । यद्येव समयः सर्वं साधतां तत्र गम्यतां ।

१२१

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ तथाऽस्तु साधयिष्ये मि तत्र यास्याम्यसंग्रहं । यत्र त्वं वदसे साधो भवान् भवतु सत्यवाकः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽगच्छस्व भगवानुत्तरामुत्तमां दिशं । हिमवन्तं गिरिश्रेष्ठं सिद्धचारणसेवितं ।

स गत्व द्विजगर्भेन हिमवन्तं महागिरिं । अभ्यगच्छती पुण्यं वाङ्मदा धर्मशालिनीं ।

अभोकविनोते तीर्थे स्तुत्वा वै तथैव देवता । तत्र वामाद्य शयने कैः प्रे सुतुमुवम ह ।

ततो रथ्याः शयनीतार्याः प्रातस्त्याय स दिङ् । स्थालः प्रादुशकांगशिः स्तुत्वा चैव प्रधानतः ।

१२२

रुद्राणो रुद्रसामाद्य इदं तत्र समायस्यन् । विश्रान्त्य समुत्थाय कैलासमभिनिः ययौ ।

सोऽप्यश्लक्ष्मिणं दारं दीपमानमिव श्रिया । मन्त्राकिनीञ्च नलिनी धनदस्य महात्मन ।

अथ ते राक्षसाः सर्वे येऽभिरक्षन्ति पद्मिनी । प्रत्युत्थिता भगवन्तं माण्डिभद्रपुरोगमा ।

स तान् प्रत्यक्षयामास राक्षसान् भीमविक्रमान् । निवेदयत्त मां सिमं धनदायेति चाब्रवीत् ।

ते राक्षसास्तथा राजन् भगवन्तमयानुवृन् । अथै वैश्रवणो राजा खयमायाति तेऽनिकं ।

विदितो भगवानस्य कार्यमागमनस्य यत् । पश्यैनं तं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितं । विधिवत्कुशलं पृष्ट्वा ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ।

सुखं प्राप्तो भवान् कश्चित्किं वा मत्तश्चिकीर्षति । शूहि सर्वं करिष्यामि यन्मां वदसि वै दिज ।

भवनं प्रविश त्वं मे ययाकामन्दिजोत्तम । सत्कृतं कृतकार्यस्य भवान् यास्यस्यविप्रत ।

प्राविशद्भवनं त्वं वै गृहोत्तमं तं दिजोत्तमं । आरुणं त्वं ददौ चैव पाद्यमर्घ्यं तथैव च ।

अथोपविष्टयोस्तत्र माण्डिभद्रपुरोगमा । निपेदुस्तत्र कौबिरा यद्यगन्धर्वकिन्नरा ।

तत्तत्क्षेत्रं निपशानां धनदो वाक्यमब्रवीत् । भवच्छन्दं समाश्नाय नृत्यरत्नपुरोगमा ।

आतिथ्यं परमं कार्यं शूश्रूषा भवतस्तथा । स्वर्ततामित्युवाच मुनिर्धर्मपुरया गिरा ।

अथोर्ध्वरा मियकेमो रक्षा वैधोर्ध्वो तथा । अलम्बुषा धृताचो च मित्रा चित्राङ्गदा रुचि ।

मनोहरा सुकौरी च सुमुखी हसिनीभमा । विद्युता प्रगमी दान्ता विद्योता रतिरेव च ।

इताद्यान्याश्च वै सस्य प्रनुत्तासृग्श्च शूभः । अवाहयंश्च गन्धर्वा वाद्यानि विविधानि च ।

अथ प्रवृत्ते गान्धर्व्ये दिव्ये अष्टिर्ह्वाविशत् । दिव्यं संवत्सरे तत्पारमर्तेषु महातपा ।

ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह । साय संवत्सरो जातो विप्रेह तव पश्यत ।

हार्थ्याऽयं विषयो प्रद्वन्द्वं गान्धर्व्या नाम नामत । कुन्दतो वर्ततां विप्र यथा वदति वा भवान् ।

अतिथिः पूजनीयस्त्वमिदञ्च भवतो गृह । सर्वमाज्ञायतामाशु परवन्तो यथैतथि ।

अथ वैश्रवण प्रीतो भगवान् प्रत्यभाषत । अर्चिताऽस्मि ययान्यायं गमिष्यामि धनेश्वर ।

प्रीतोऽस्मि सदृशश्चैव तव सर्वं धनाधिप । तव प्रसादाद्भगवत्पादपैश्च महात्मन ।

नियोगादप्ययास्यामि शृङ्गिमाकृष्टिमान् भव । अथ निष्कस्य भगवान् प्रययात्तत्तरामुख ।

कैलाभ मन्दिरं धैम सर्वाननुचचार ह । तानतोऽप्य महाशैलान् कैरातं स्थानमुत्तम ।

प्रदक्षिणं तथा चक्रे प्रयत्नं शिङ्गसा नत । धरणीमवतीर्थाय पूतात्मा भोऽभवत्तदा ।

स त प्रदक्षिणं कृत्वा त्रि शैलं चोत्तरामुख । ममेन भूमिभागेन ययौ प्रीतिपुरस्कृत ।

ततोऽपरं वनेदिशं रमणीयमपश्यत् । सर्वतुर्भूमिफलैः पल्लिमिश्रं समन्वितं ।

रमणीयेभ्योनेद्वैशैश्च तव विभूतिं । तत्रायमपदं दिव्यं ददर्श भगवानप्य ।

शैलाश्च विविधाकारान् काञ्चनान् रजमूर्षितान् । जग्मूश्चैव निविष्टांश्च पुष्करिण्यास्तथैव च ।

अन्यान्यपि मुरस्थाणि पश्यत् सुवह्न्यय । गृह्यं तस्य मतो रेमे महर्षेर्भावितात्मन ।

स तत्र काञ्चनं दिव्यं सर्वरत्नमयं गृहं । ददर्शात्तुतपद्माय धनदस्य गृहादरे ।

महानो यव विविधा मणिकाञ्चनपर्वता । विमानाणि च रम्याणि रत्नानि विविधानि च ।

मन्दारपुष्पैः संकीर्णं तथा मन्दाकिनी नदी । स्वयंप्रभास्य मणयो वज्रैर्भूमिश्च भूषिता ।

नानाविधैश्च भवनैर्विचित्रमणितोरणैः । मुक्ताजालविनि चित्तरश्मिणिरत्नविभूषितैः ।

मनोदृष्टिहरैरस्यैः सर्वैः संवृतं शुभैः । अविभिन्नादृतं तत्र आश्रमं तं मनोहरं ।

ततस्तस्मात्प्रविशन्नुच्च वासो भवेदिति । अथ द्वारं समभितो गत्वा स्थित्वा ततोऽङ्गवोत् ।

अतिथिं समनुप्राप्तमभिज्ञानन्तु येऽत्र वै । अथ कन्या परिहृता गृहहस्तस्माद्विनिर्गता ।

नानाहृपाः सप्त विभोः कन्या सर्वा मनोहरा । यां यामपश्यत्कन्या वे सा सा तस्य मनोऽहरत् ।

न च शक्ते वारयितुं मनोऽस्यावावबोदति । ततो हति समुपस्था तस्य विप्रस्य धीमत ।

अयं तं प्रमदा प्राङ्मगवान् प्रविशत्विति । स च तासां सुहृद्वारणां तस्यैव भवनस्य हि ।

कौटिल्यसमाविष्टः प्रविशेत् गृहं द्विजः । तत्रापराध्वरायुक्तामरजोऽम्बरधारिणी ।

वृद्धा पर्यङ्कमासीत् । सर्वाभरणभूषिता । स्वप्नोति तेन चैवोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदत्तदा ।

प्रत्युत्थाय च तं विप्रमास्ततामित्युवाच ह ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ सर्वान् स्थानालयान् याम्तु एका मामुपतिष्ठतु । अज्ञाता या प्रचीना या शेषा गच्छन्तु कन्दत ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यास्तासामृषि तदा । नियुक्तमुष्टं हास्तस्मात्कां वृद्धाथ व्यतिष्ठत ।

अथ तौ सविशन् प्राह अयमे भास्वरं तदा । तयाऽपि सुपता भङ्गे रजनीं ह्यतिवर्त्तते ।

सलापात्तेन विप्रेण तथा सा तत्र भाषिता । क्षितौ च अयमे दिव्ये संविवेश महाप्रभे ।

अथ सा वेपमानाङ्गे निमित्तं प्रीतज तदा । व्यपदिश्य महर्षेर्वै अयनं व्यवरोहत ।

स्नानेनेनगतं तान्तु भगवानभ्यभाषत । सोपागूह्यहुजाभ्यान्तु अवि प्रीत्या नरवर्धन ।

निर्विकारहृदिपद्मापि काष्ठकुबोपमे तदा । दुःखिता प्रेक्ष्य सख्यन्यमकार्षीदृषिणा सह ।

ब्रह्मन् कामतोऽन्याऽस्ति स्त्रीणां पुरुषतो धृति । कामेन मोहिता चाहं लो भजन्ती भजस्व मां ।

प्रहृष्टो भव विप्रर्षेः समागच्छ मया सह । उपगूह्य च मां विप्र कामात्ताऽहं भृशं लयि ।

एतद्वि तव धर्मात्मनस्य, पूज्यते फलं । प्रार्थितं दर्शनदेव भजमानां भजस्व मा ।

मम चेदं धनं सर्वं यच्चान्यदपि पश्यसि । प्रभुस्त्वं भवं सर्वं च मयि चैवं न संशय ।

सर्वान् कामान् विधास्यामि रमस्व सहितो मया । रमणीये वने विप्र सर्वकामफलप्रदे ।

त्वदग्राहं भविष्यामि रम्यसे च मया सह । सर्वान् कामानुपात्रामो ये दिव्या ये च मानुषा ।

नातः परं हि नारीणां विद्यते च कदाचन । यथा पुरुषभयं परमेतद्वि न फलं ।

आत्मच्छन्देन वर्त्तन्ते नार्यो मन्वाथचोदिता । न च दहन्ति गच्छन्त्य सुतप्तैरपि पाण्डुभिः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ परदारान् भङ्गे न गच्छेयं कदाचन । दूषितं धर्मशास्त्रं परदारभिमर्ष्यं ।

भङ्गे निवेद्युक्तं मां विद्धि सत्येन वै शपे । विपयेष्वनभिज्ञोऽहं धर्मार्थं किल सन्ति ते ।

एवं लोकांन् गमिष्यामि पुनैरिति न संशय । भङ्गे धर्मं विज्ञानी हि ज्ञात्वा चोपरमस्व च ।

सोऽपश्यत्काञ्चनं दारं दीप्यमानमिव श्रिया । मन्त्राकिनीञ्च नलिनी धनदस्त्रं महात्मन ।
 अय ते राक्षसाः सर्वे येऽभिरचन्ति पशुनीं । प्रत्युत्थिता भगवन्तं माणिभद्रपुरोगमाः ।
 स तान् प्रत्यंचयामास राक्षसान् भीमविक्रमान् । निवेदयत मां विप्रं धनदायेति चाब्रवीत् ।
 ते राक्षसास्तथा राजन् भगवन्तमथाब्रुवन् । असौ वैश्रवणो राजा खयमायाति तेऽन्तिकं ।
 विदिती भगवानस्य कार्यमागमनस्य यत । पश्यैवं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितं । विधिवत्कुशलं प्रष्टुं ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ।
 सुखं प्राप्तो भवान् कश्चित्किं वा मत्तस्यिष्येति । ब्रूहि सर्वं करिष्यामि यन्मां वदस्यसि वै द्विज ।
 भवनं प्रविश त्वं मे यथाकामश्चिज्जोत्तम । सत्कृतः कृतकार्यश्च भवान् यास्यत्यविप्रत ।
 प्राविशद्भवनं त्वं वै गृहहीत्वा तं दिज्जोत्तमं । चार्जनं त्वं ददौ चैव पादमर्घ्यं तथैव च ।
 अयोपविष्टयोश्च माणिभद्रपुरोगमाः । निवेदुस्तत्र कैविरा यत्तन्मन्त्रं किञ्चनराः ।
 ततस्तोत्रं निपशान्तां धनदे वाक्प्रमब्रवीत् । भवच्छन्दं समाज्ज्ञाय नृत्थिरवस्त्ररोगणाः ।
 आतिथ्यं परमं कार्यं शूश्रूषा भवतस्तथा । संवर्त्ततामित्युवाच मुनिर्बभ्रुरथा गिरा ।
 अयोर्वरा मिश्रक्रेमो रश्मा चैधोर्व्यग्रो तथा । अलम्बुषा घृताक्षो च मित्रा चिवाङ्गदा हृषि ।
 मनोहरा सुक्रेमो च सुमुखी ह्यसिनीध्रमा । विद्युता प्रशनी दान्ता विद्योता रतिरेव च ।
 एताद्यान्याश्च वै बभूवुः प्रमृत्ताः स्रग्भूः । अवाद्यंश्च गन्धर्व्या वाद्यानि विविधानि च ।
 अय प्रवृत्ते गान्धर्व्ये दिव्ये षड्पिरुषाविशत् । दिव्यं संवत्सरं तच्चारमत्तैव महातपा ।
 ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह । सायं संवत्सरो जातो विप्र ह तव पश्यत ।
 हार्योऽर्थं विपयो ब्रह्मन् गान्धर्व्यो नाम नामत । कुन्दतो वत्ततो विप्र यथा वदति वा भवान् ।
 अतिथिः पूजनीयस्तमिदञ्च भवतो गृहं । सर्वमाज्ञाप्यतामाशु परवन्तोऽव्ययं लयि ।
 अय वैश्रवणं प्रीतो भगवान् प्रत्यभाषत । अर्चितोऽस्मि यथाग्रायं गमिष्यामि धनेश्वर ।
 प्रीतोऽस्मि मद्गृहस्यैव तव सर्वं धनाधिप । तव प्रसादाद्भगवन्महर्षेय महात्मनः ।
 नियोगादथ चाप्यामि हस्तिमातृह्निमान् भव । अय निष्कन्त भगवान् प्रययात्तुत्तरामुख ।
 कैलाशं मन्दरं चैवं सर्वाननुचचार ह । तानतोत्य महाशैलान् कौरान् त्वानमुत्तमं ।
 प्रदत्तं तया चक्रे प्रयतः शिष्या गतः । धरणीभवतीर्थाय पूतात्मा भोऽभवत्तदा ।
 स तं प्रदत्तं कृत्वा वि शैलं चोत्तरामुख । भवेन् भूमिभागेन ययौ प्रीतिपुरस्कृत ।
 ततोऽप्यं वनेद्दिग्गं रमणीयमपश्यत । सर्वार्थं भूमौ लफले पवित्रिय समन्वितैः ।
 रमणीयैर्बभूवैर्हैः सत्तत्र तव विभूषितं । तत्राश्रमपदं दिव्यं ददर्श भगवानय ।
 शैलाय विविधाकारान् काष्ठानान् रजभूषितान् । मणिभूमौ निविष्टान् पुष्करिण्यास्तथैव च ।
 अग्न्यान्पि सुरम्याणि पश्यतः सुबहून्यय । गृहं तस्य मन्तो रेमे मद्दर्शं भवितात्मान ।
 स तत्र काष्ठं दिव्यं सर्वैरजमयं गृहं । ददर्श ह्युत्तमं द्वापं धनदस्य गृहादरं ।

१७१

१७२

१७३

१७४

१७५

१७६

महान्तो यत्र विविधा मणिकाञ्चनपर्वता । विमानानि च रम्याणि रत्नानि विविधानि च ।

मन्दारपुष्पैः सकोणा तथा मन्दाकिनो नदी । स्वयंप्रभास मणयो ज्ञैर्भूमिषु भूयिता ।

नानाविधैश्च भवनैर्विचित्रमणितोरणैः । मुक्तामालाविनि चित्रैर्वाणिर्दारवभूयिता ।

मनोदृष्टिरैरस्यै सर्वतः संवृतं शुभैः । अपिमिसाद्यतं तत्र आश्रमं तं मनोहरं ।

ततस्तस्याभवचिन्ता कुच बाधो भवेदिति । अथ दारं सममिनो गत्वा स्निग्धा ततोऽब्रवीत् ।

अतिथिं सममुप्राप्तमभिजानन्तु येऽत्र वै । अथ कन्या परिहृता गृहस्तस्यादिनिर्गता ।

लानारूपा सप्त विभो कन्या सर्वा मनोहरा । यां धामपश्यत्कन्या वै सा सा तस्य मनोऽहरत् ।

न च शक्नो दारयितुं मनोऽस्याथावबोधति । ततो धृति समुत्पन्ना तस्य विप्रस्य धीमत ।

अथ त प्रमदा प्राङ्मार्गवान् प्रविशति । य च तासां सुकृपाणां तस्यैव भवमस्य हि ।

कौटिल्यसमाविष्ट प्रविवेक गृहं दिज । तत्रापयज्जरायुक्तामरणोऽन्तरधारिणी ।

दृष्ट्वा पथैर्हमासीनः सर्वाभरणभूयिता । स्वस्तीति तेन चैवोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदत्तदा ।

प्रत्युत्थाय च त विप्रमासतामित्युवाच ह ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ सर्वाः स्वानालयाय यास्तु एका मामुपतिष्ठतु । अज्ञाता या प्रयान्ता या श्रेष्ठा गच्छन्तु हन्त ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यास्तान्महर्षिं तदा । निश्चकमुर्देहात्तस्मात्स्त्री दृष्ट्वा यतिष्ठत ।

अथ तां सविद्यन् प्राह शयने भास्वरे तदा । तयाऽपि सुयतां भद्रे रजनो ह्यतिवर्त्तते ।

सत्तापात्तिन विप्रैः तथा सा तत्र भाषिता । द्वितीये शयने दिव्ये सविवेकं सहास्रमे ।

अथ सा वेपमानाङ्गो निमिषं शीतज तदा । व्यपदिश्य महर्षेर्वै शयनं व्यवरोहत ।

स्वागतेनोत्तमा तान्तु भगवानभ्यभाषत । सीपामृद्भुजाभ्यान्तु ह्यपि प्रोत्था नरर्षभ ।

निर्विकारमपिञ्चापि काष्ठकुक्षोपम तदा । दुःखिता प्रेत्य सञ्जन्मकार्थेऽदृष्टिषा सह ।

ब्रह्मज्ञ कामतोऽन्याऽपि स्त्रीणां पुष्टपतो धृति । कानेन मोहिता चार्हन्ता भजन्ती भजस्य मां ।

प्रदृष्टो भव विप्रयं समागच्छ मया सह । उपगूह्य च मा विप्र कामार्त्ताऽहं भूय त्वयि ।

एतद्वि तव धर्मात्मसपसं पूज्यते फलं । प्रार्थितं दर्शनादेव भजमानां भजस्य मा ।

मम चेदं धनं सर्वं यद्यान्यदपि पश्यसि । प्रभुस्त्वं भव सर्वत्र मयि चैव न संशय ।

सर्वान् कामान् विधास्यामि रमस्य सहितो मया । रमणोये वने विप्र सर्वकामफलप्रदे ।

त्वद्ग्राह्यं भविष्यामि रम्ये च मया सह । सर्वान् कामानुपाश्र्यामी ये दिव्या ये च मानुषा ।

नात परं हि नारीणां विद्यते च कदाचन । येषां पुष्टपसर्गं परमेतद्वि न फलं ।

आत्मच्छन्देन वर्त्तन्ते नार्यो मन्मथबोदिता । न च दहन्ति गच्छन्त्यं सुतैरपि पांशुभिः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ परदारान्द भद्रे न गच्छेयं कदाचन । दूषितधर्मशास्त्रेऽहं परदारभिमर्षसं ।

भद्रे निवेद्युक्तं मा विद्वि सत्येन वै शपे । विषयेष्वनभिज्ञोऽहं धर्मार्थं किल सन्तति ।

स्व लोकात् गमिष्यामि पुनैरिति न भयं । भद्रे धर्मं विजानीति ज्ञात्वा चोपरमस्य च ।

॥ स्त्री उवाच ॥ नानिलोऽग्निं वक्ष्ये न शन्ये विदधा दिङ् । प्रियाः स्त्रीणां यथा कामो रतिशीला हि योषितः ।
मह्ये किल नारीणां प्राप्येतेका कदाचन । तथा शतमहस्त्रेषु यदि काचित्पतिव्रता ।
नैता जानन्ति पितरं न कुलं न च मातरं । न भ्रातृश्च न भर्ता न च पुत्रान् देवगन् ।
लीलायन्तः कुले प्रन्ति कूलानीव सृग्द्वराः । दोषान् सर्वान् यन्मातुः प्रजापतिरभापत ।
॥ भीष्म उवाच ॥ ततः स शत्रुरेकापलां स्त्रियं प्रथभापत । श्राम्यतां रुचितश्चन्द्रः किञ्च कार्यं ब्रवीहि मे ।
सा स्त्री प्रोवाच भगवद्ब्रह्मणे देशकालतः । वन तावन्महाभाग कृतजयो भविष्यि म ।
ब्रह्मर्विस्लामयोवाच स तथेति युधिष्ठिर । वत्सेऽहं यावदुत्साहे भवत्या मात्र संग्रहः ।
अथपरिभ्रमस्येह स्त्रियं तां जरयाऽर्द्धिता । चिन्तां परमिक्तां भजे मन्त्रत इव शमवन् ।
यद्यदङ्गं हि सोऽपगृह्यतां विप्रपंभलदा । नावर्तत च तत्पात्रं दृष्टोरूपविरागिता ।
देवतेयं गृहस्थास्य प्रापात्किञ्च विरूपिता । श्रम्याय कारणं वेत्तुं न युक्तं महसा मया ।
इति चिन्तापिविह्वल तमर्थं ज्ञातुमिच्छतः । यथाशक्तदहर्ग्रहं मनसा व्याकुलेन तु ।
अथ सा स्त्री तयोवाच भगवन् पश्य वै रवेः । रूपं सन्ध्याभ्रधरकं किमुपस्थाप्यतां तव ।
स उवाच ततस्तस्मात् स्त्रीं ह्यगोदकमिहानय । उपान्वित्य ततः सन्ध्या वागयतो निपतेन्द्रियः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि श्रष्टावक्रदिकम्बरादे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ अथ सा स्त्री तमुवाच वाढमेवं भवति नि । दिव्यं तैलमुपादाय खानमाटीमुपापयत् ।
अमुखाता स मुनिना सा स्त्री तैलमहात्मना । अयास्त तैलमात्राणि सर्वान्प्रेषामभ्यस्ततः ।
अनैषोत्सादितसा च यानशालामुपागमन् । भद्रासने तत्स्थितमृषिरन्यगमयत् ।
अथोपविष्टश्च पदा गन्धान् भद्रासने तदा । प्रापयामास शनकैसाम्भं मृगहस्तवत् ।
द्विष्यच्च विधिवच्चक्रे मोषचारं मुनेलदा । स तैलं शुभयोष्येन तद्या हलामुलेन च ।
यतोतां वजनीं छत्रां नाजानास्य महामत । तत उत्थाय स मुनिस्तदा परमविक्रितः ।
पूर्वभां दिशि सन्ध्याय सोऽपगृह्यदुदिने दिवि । तस्य बुद्धिर्नित्यं किन्तु मोक्षसाधनमिदं भवेत् ।
अथोपास्य भस्मागुडं किं करामोदुवाच तां । सा श्रष्टावरमप्रत्यहरेत्तदुपगृह्णन् ।
तस्य स्वादुतयाऽप्यस्य स प्रभूतपुकार मः । व्यामहादह क्रोधं तत स ध्यागमयन् ।
अथ सा स्त्री भगवन्तं मुपत मितुपोदयत् । तत्र वै शयने दिव्ये तस्य तस्याय कश्चित् ।
इत्येतां तया मुनेः सा स्त्री स च मुनिस्तदा । तयाऽर्द्धरात्रे सा स्त्री तु शयनं तदुपागमत् ।
श्रष्टावक्र उवाच ॥ स भद्रं परदारेषु मनो मे सम्प्रमम्यति । उत्तिष्ठ भद्रं भद्रं सन्ध्यायै विरामय च ।
॥ भीष्म उवाच ॥ सा तदा तेन विप्रेन तया तेन निशचिता । स्वतन्त्राऽस्त्रीयुवाचार्थं न धर्मं व्यञ्जयति ते ।
श्रष्टावक्र उवाच । आस्मि गतवता स्त्रीणां सन्ध्याय हि योषितः । प्रजापतिगते क्षेत्यप्य स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
॥ स्त्री उवाच ॥ साधने भैरुन विप्र गम भक्तिश्च पश्य मे । अर्थं प्राप्येभ विप्र यन्मोः तं न भिमिन्दमि ।
॥ श्रष्टावक्र उवाच ॥ इति श्रष्टावक्रं तानि श्रुत्वा जने धेनुः । प्रनमामि मया धृष्टा भद्रं दास्यमे प्रभ ।

॥ स्त्री उवाच ॥ शिरसा ग्रहणे विप्र प्रसादं कर्तुमर्हसि । भूमौ निपतमानाया, ग्ररणं भव मेनेष ।

यदि वा दोषजातत्वं परदारेषु पश्यसि । आत्मानं स्वर्ग्याम्यद्य पाणि, यद्वैष्य मे दिज्ज ।

न दोषो भविता चैव सत्येनैतद्भवोम्यहं । खतन्तां मां विजानोहि यो धर्मः सोऽस्तु वै मयि ।

तथावेक्षितचित्ता च खतन्ताऽपि भजस्व मां ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ खतन्ता ॥ कथं भद्रे ब्रूहि कारणमत्र वै । नास्ति त्रिलोके स्त्री काचिद्या वै खातव्यमर्हति ।

पिता रचति कौमारं भर्ता रचति धावने । पुत्राय स्वाविरं काले नास्ति स्त्रीणां खतव्यता ।

॥ स्त्री उवाच ॥ कौमारं ब्रह्मचर्यं मे कथ्येवास्मि न संशय । पत्नी कुह्य मां विप्र अष्टा विजहि मा मम ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ यथा भ्रम तथा तुभ्यं यथा तुभ्यं तथा भ्रम । जिज्ञासेयमप्येतस्य विप्र सत्यं न किं भवेत् ।

आद्यर्थ परमं हीदं किन्तु श्रेयो हि मे भवेत् । दिव्याभरणवस्त्रा हि क्रय्यं मामुपलब्धता ।

किन्त्वस्याः परमं रूपं जीर्णमासीत्कथं पुनः । कन्या रूपमिहाद्यैवं किमिवाचोत्तरं भवेत् ।

यथाऽपरं शक्तिधृतेनं व्युत्पास्ये कथञ्चन । न रोचते हि व्युत्पान सत्येनासादयान्त्वहं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अष्टावक्रदिकृषवादे त्रिंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न विभेति कथं सा स्त्री प्रापांश्च परमद्युते । कथं निदृष्टो भगवांस्तद्वान् प्रभवो तु मे ।

॥ भीम उवाच ॥ अष्टावक्रोऽप्यष्टां रूपं विकुरुष्वे कथं । न चानृते ते वक्तव्यं ब्रूहि ब्राह्मणकाम्यया ।

॥ स्त्री उवाच ॥ सावाश्चर्यियोर्यैवैषा कान्धा ब्राह्मणसत्तम । दृष्टव्यावर्हितः सर्वं यदिदं सत्यविक्रमः ।

जिज्ञासेयं प्रयुक्ता मे स्त्रिरोक्तं तु तवानघ । अयुत्यानेन ते लोका जिता सत्यपराक्रमः ।

उत्तरां मां दिशं विद्धि दृष्टं स्त्रीचापलस्य ते । स्त्रिविराणामपि स्त्रीणां वाधते मेधुनञ्जरः ।

तुष्टः पितामहलोऽद्य तथा देवा सवाधवाः । सत्येन च क्रार्येण सम्प्राप्ते भगवाश्चिह्नः ।

प्रेयितस्तेन विप्रेण कन्या पित्रा दिजर्षभ । तवोपदेशं कर्तुं वै तच्च सर्वं मया कृतं ।

सैर्गैर्मन्यसि यदहं अमद्य न भविष्यति । कन्या प्राप्स्यसि तां विप्र पुत्रिणी च भविष्यति ।

कान्धया पृथ्वस्त्रं मां ततो व्याहृतमुत्तमं । अनतिक्रमणीयैवा कृत्रैर्लोकैस्त्रिभिः सदा ।

गच्छस्व सुकृतं कृत्वा किञ्चाभ्यर्च्छेत्तुमिच्छसि । यावद्भवीमि विप्रैश्च अष्टावक्र यथातय ।

अविषा प्रसादिता चास्ति तव हेतोर्दिग्धम । तस्य संमाननार्थं मे त्वयि वाक्यं प्रभाषितः ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्या स विप्रः प्राञ्जलिं स्तित । अनुज्ञातस्तथा चापि स्मर्यं पुनराब्रजत् ।

यद्विमागत्य विश्रान्ता स्त्रजं परिपृच्छ च । अभ्यगच्छत्त त विप्र न्यायत कुहनन्दन ।

ष्टय तेन विप्रेण दृष्टं नेतन्निदर्शनं । प्राह विप्रं तदा विप्र सुप्रोतेनान्तरात्माना ।

भवता समनुज्ञात प्रम्यितो गन्धमादनं । तस्य चोत्तरतो देशे दृष्टं मे देवत महत् ।

तथा चाहमनुज्ञातो भवायपि प्रकीर्तित । आवितथापि तदाक्य दृष्टश्चाभ्यागत प्रभोः ।

तमुवाच तदा विप्र सुतां प्रतिगृह्णाण मे । नवत्रविधियोगेन पोत्रं हि परमं भवान् ।

॥ भीम उवाच ॥ अष्टावक्रस्तथैव्युक्ता प्रतिगृह्य च तां विभो । कन्यां परमधर्मात्मा प्रीतिमाद्याभवत्तदा ।

कन्या तां प्रतिगृह्येव भार्या परमेशाभनौ । उवाच मुदितस्त्रय स्वाश्रमे विगतज्वरः ।

११२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अष्टावक्रदिकम्बोदिके एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पांच विप्राः सनातनाः । ब्राह्मणं लिङ्गिनश्चैव ब्राह्मणं चाथलिङ्गिनं ।

॥ भीम उवाच ॥ स्वयन्तिमभिपन्नाय लिङ्गिने चैतराय च । देयमाहुर्महाराज उभावितौ तपस्विनौ ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहया परयां पतो यः प्रयच्छेद्दिजातये । हव्यं कथं तथा दानं को दायः स्थापितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अह्यपतो नरसातं दुर्दानोऽपि न संशयः । पूतो भवति संवत् किमुत न महायुते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न ब्राह्मणं परीक्षेत देवेषु सततं नरः । कथ्यप्रदाने तु बुधाः परीक्ष्य ब्राह्मणं विदुः ।

११३

॥ भीम उवाच ॥ न ब्राह्मणः साधयते हव्यं देवाग्रसिध्यति । देवप्रसादादित्यस्यैव यजमानैर्न संशयः ।

ब्राह्मणान् भरतश्रेष्ठ सततं ब्रह्मादिनः । मार्कण्डेयः पुरा ग्राह इह लोकेषु बुद्धिमान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्वोऽप्ययं वा विद्वान् समन्वी वा यया भवेत् । तपस्वी यशसिलो वा कथं पात्रं भवेत्तु सं ।

॥ भीम उवाच ॥ कुलीनः कर्षसद्वयस्यैवाप्यनुग्रहयान् । प्रीमानुग्रहः सत्यवादी पात्रं पूर्वं च ये जयः ।

तज्जनें गृह्ण मे पाथे चतुर्णां तेजसा मतं । इयित्वा काश्यपस्याग्निमार्कण्डेयस्य चैव हि ।

११४

॥ इयिष्युवाच ॥ यथा महार्षे विप्रः चित्रं नष्टं नश्यति । तथा दुश्चरितं सर्वं विद्वत्स्याच्च निमज्जति ।

॥ काश्यप उवाच ॥ सर्वं च वेदाः सह पश्चिद्विद्वः माह्वं पुराणस्य कुले च जन्म । नैतानि सर्वाणि गतिर्भवन्ति शीलस्यपेतस्य नृपं विजया ।

॥ अग्निदवाच ॥ अधोयानः पण्डितं मन्यमानो यो विद्यया हन्ति यमः परेषां । प्रभक्ष्यतेऽपि चरते न सदां लोकास्तस्य कान्तवन्ता भवन्ति ।

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ अयमेधसहस्रं वयस्य तुलया धृतं । नाभिजन्तानि यद्यस्य चयस्याहं भवानुपात् ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्त्वा ते कम्पराग्रं चतारोऽमिततजस्रः । श्रियिषी काश्यपाग्निश्च प्रहृष्टायुधं भागवः ।

११५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं ब्राह्मणां लोके प्रतिज्ञा भुञ्जते हविः । दत्तं ब्राह्मणकामाय कथं तत्सुकृतं भवेत् ।

॥ भीम उवाच ॥ आदिष्टिनी ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः । भुञ्जते ब्रह्मकामाय व्रतकुसा भवन्ति ते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनेकान्तं बहुद्वारं धर्ममाहुर्धनीविणः । किं निर्दिष्टं भवेदत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अहिंसा सत्यमक्रोध आनृणां दमस्तथा । आर्जवञ्चैव राजेन्द्र नियन्ति धर्मलक्षणं ।

ये तु धर्मं प्रशंसन्त्यरन्ति पूजिवीरिभिः । अनाचरन्त्यसहर्षं सहरोऽभिरताः प्रभो ।

११६

तेभ्यो हिरण्यं रत्नं वा गोमयं वा ददाति यः । दशवर्षाणि विष्टा न भुङ्क्ते निरयमास्थितः ।

मेदानां पुष्कसानस्य तेष्वान्नेऽवसायिनां । छतं कर्षाहतं वाऽपि रागमोहेन जन्वता ।

नैश्वदेयस्य ये मूढा विप्राश्च ब्रह्मचारिणः । ददन्तेऽहं राजेन्द्र ते लोकान् भुञ्जतेऽग्रमान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं परं ब्रह्मचर्यस्य किं परं धर्मलक्षणं । किञ्च श्रेष्ठतमं श्रौचं तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ ब्रह्मचर्यात्परं तात मधुभास्य वर्जनं । मर्यादायां स्थितौ धर्मः शमश्चैवायं लक्षणं ।

११७

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कश्मिन्कासे चरेद्दुर्धर्मं कश्मिन्कासेऽधमाचरेत् । कश्मिन्कासे सुखी च स्वात्तमे ब्रूहि पितामह ।

- ॥ भीम उवाच ॥ कल्यमर्थं निषेवेत ततो धर्ममनन्तरं । पश्चात्कामं निषेवेत न च मच्छेत्प्रसङ्गिता ।
 ब्राह्मणश्चैव मन्यते गुह्यस्याभ्यभिपूजयेत् । सर्वभूतामुल्लोमस्य मृदुशोचः प्रियवदः ।
 श्रद्धिकारे यदनुतं यच्च राजसुपैशुनं । गुरोस्वालीकरणं तुल्यं तद्वद्वाहयथा ।
 प्रहरेन्नरं श्रेष्ठं न हन्याद्वा मयेव च । भूणहत्यासमश्चैव उभयं यो निषेवेत ।
 नामि परिच्येज्यात न च वेदान् परित्यजेत् । न च ब्राह्मणमात्रोपेक्ष्यं तद्वद्वाहयथा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महाफलं । कीदृशानाञ्च भोक्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ शक्रो धना धर्मपराः सत्यनिन्दा दमे रताः । तादृशाः साधवो विप्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलं ।
 अमानिनः सर्ववशा इदार्थां विजितेन्द्रियाः । सर्वभूतहिता मेवास्तेभ्यो दत्तं महाफलं ।
 अलुब्धा शुचयो वैद्या होमनाः सत्यवादिनः । स्वकर्षे निरता ये च तेभ्यो दत्तं महाफलं ।
 साङ्गान्श्च चतुरो वेदानधीते यो द्विजर्षभ । पद्म प्रवृत्तः कर्मभर्ता पाचमृषयो विदुः ।
 ॥ त्वेव गुणजातीयास्तेभ्यो दत्तं महाफलं । बहुलगुणमाप्नोति गुणादींश्च प्रदायकः ।
 प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन भीमेन च समन्वित । तारयेत् कुलं सर्वमेकोऽपीह द्विजर्षभ ।
 गामस्य वित्तमक्षं वा तद्धिमे प्रतिपादयेत् । द्रव्याणि चान्यानि तया प्रेत्यभवे न शोचति ।
 तारयेत्तत्कुलं सर्वमेकोऽपीह द्विजात्तम । किमन्न पुनरेवेत तस्मात्पात्रं समाचरेत् ।
 निग्रम्य च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुमन्तं । दूरादामोच भक्त्यै संवतसाभिपूजयेत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि षष्ठप्राश्निके द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आट्काले च देवे च पितृभ्योऽपि च पितामहः । दृष्ट्वाभ्यं तयाख्यातं विहितं यत्पुरधिभिः ।
 ॥ भीम उवाच ॥ देवं पूर्वोक्तं कुर्यादपरास्ते तु पैश्वर्यं । मङ्गलाचारमप्यत्र कृतशौचः प्रथमवान् ।
 मनुष्याणां च मध्यं क्रे प्रदद्यादुपपत्तिभिः । कालहीनान् तु यद्दानं तं भागं रचयति विदुः ।
 लोहितं चावनीटञ्च कनिषून् च यत्कृतं । रजस्वलाभिदुष्टञ्च तं भागं रचयति विदुः ।
 श्वघुष्टञ्च दन्तकमन्त्रेण च भारत । परामृष्टं शूना चैव तं भागं रचयति विदुः ।
 केकिकोटावपत्तिं हतं च मिरवेषितं । रक्षितं चावधूतञ्च तन्मागं रचयति विदुः ।
 शिरोधारोऽयं दङ्गुलमन्त्रेण च भारत । दुर्गात्मना च यद्दत्तं तं भागं रचयति विदुः ।
 परोक्षिदृष्टं यद्गुरुं परिभुक्तञ्च यद्देवतं । देवे पितृभ्यो च यत्तत् तं भागं रचयति विदुः ।
 मन्तानां च कृपाहोमं यच्छास्त्रं परिविश्रुते । त्रिभिर्वर्णैर्नरेयुषः तं भागं रचयति विदुः ।
 आग्राह्यं विना चैव यत्किञ्चित्परिविश्रुते । दुर्गाचारेण यद्दत्तं तं भागं रचयति विदुः ।
 ये भागं रचयन् प्राप्तास्त उक्ता भरतर्षभ । अत ऊर्ध्वं त्रिमर्ष्य परोक्षा ब्राह्मणेऽष्टगु ।
 पावन् पतिता विप्रा गण्डोन्मत्तास्तदेव च । देवे वाऽप्यथ वा पितृभ्यो राजाश्चाहन्ति केन न ।
 पित्रोः शौचं कुशो च तथा दक्षिणतथ च । अपमानो च यदाह्वा राजाश्चाहन्ति केन न ।
 चिकित्सा देवमका हयानियमधारिणः । भोमविमर्षिणश्चैव राजप्रापन्ति केतनं ।

१४०

१४१

१४२

१४३

१४४

१४५

गायना नर्तकाश्चैव श्रवका वादकास्तथा । कथका योधाकाश्चैव राजनार्हन्ति केतनं ।

होतारो ह्यपलांनाश्च ह्यपलाचापकास्तथा । तथा ह्यपनगिश्वास राजनार्हन्ति केतनं ।

अनुयोक्ता तु यो विप्रो अनुयुक्तश्च भारत । नार्हतस्त्वावपि आहुं ब्रह्मविक्रयिषो हि ते ।

अपणीर्यः कृतः पूष्यं वणोवरपरिपद्यः । ब्राह्मणः सर्वविधोऽपि राजनार्हन्ति केतनं ।

अनग्रयश्च ये विप्रा मृतनिश्वातकाश्च ये । सेनायः पतिताश्चैव राजनार्हन्ति केतनं ।

अपरिज्ञातपूष्याश्च गणपूष्याश्च भारत । पत्निकापूष्यपद्माश्च आहुं नार्हन्ति केतनं ।

अणकृता च यो राजन् यश्च वाहुंयिको नरः । प्राणिविक्रयहन्ति च राजनार्हन्ति केतनं ।

स्त्रीपूष्याः काण्डपद्माश्च यावन्तो भरतर्षभ । अजपा ब्राह्मणाश्चैव आहुं नार्हन्ति केतनं ।

आहुं देवै च निर्दिष्टो ब्राह्मणो भरतर्षभ । दातुं प्रतिपद्योतुश्च शृण्वानुग्रहं पुनः ।

वीर्यवृत्ता गुणैर्युक्ता भवेद्युयुपि कथकाः । सावित्रीशः क्रियावन्तश्चैव राजन् केतनवमः ।

चाक्षुर्धर्माग्रमयाजो केतयेत्कलजन्दिजं । न त्वेव वणिजन्तात् आहुं च परिकल्पयेत् ।

अग्निहोत्रो च यो विप्रो यामवायो च यो भवेत् । अस्मन्यतिथिश्च यः स राजन् केतनवमः ।

सावित्री जपते यस्तु त्रिकालं भरतर्षभ । भिवाहृतिः क्रियावायश्च स राजन् केतनवमः ।

उदितास्तमिता यश्च तथैवास्तमितादिह । अहिंसयात्पदोपयः स राजन् केतनवमः ।

अकलको ह्यतर्कश्च ब्राह्मणो भरतर्षभ । समो भेद्यहृतिश्च स राजन् केतनवमः ।

अमृतो कितवः सौमः प्राणिविक्रयको वणिक् । पद्याश्च पीतवान् सोमं स राजन् केतनवमः ।

अजयित्वा धनं पूष्यं दाह्यैरपि कर्षभिः । भवेत्सन्त्यातिथिः पद्याश्च राजन् केतनवमः ।

ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रिया यच्चाजितं धनं । अदेयं पित्रविश्रेष्ठो यश्च क्लैवादुपाजितं ।

क्रियमाणेषुपर्वे च यो हिजो भरतर्षभ । न याहरति यश्च क्लैवाधर्मो ग्लानृतः ।

आहुंश्च ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा । सोमकयश्च मांसञ्च यदारण्यं युधिष्ठिर ।

आहुंश्चपर्वे विप्रश्च स्त्रिया वै मुदिता भवेत् । अस्त्रियस्यापि यो म्रत्यास्त्रियन्तो पितरस्त्विति ।

अपर्वे तु वैश्यश्च आहुंश्चकर्मणि भारत । अचण्यमभिधातव्यं स्वस्ति शृद्धश्च भारत ।

पुण्याश्वाश्चर्म देवं ब्राह्मणश्च विधीयते । एतदेव गिरीहारं रुत्तिपयश्च विधीयते ।

वैश्यश्च देवं वक्तव्यं म्रियन्ता देवता इति । कर्मण्यमानपूष्येण विधिपूर्वकं कृतं शृणु ।

जातकर्मदादिकाः सर्वस्त्रियु वेष्यु भारत । ब्रह्मवर्चे हि मन्त्राक्ता वैश्यश्च च युधिष्ठिर ।

विप्रश्च रस्मना मौञ्जी मौर्वी राजन्यगामिनी । वासजोत्थेव वैश्यश्च धर्म्य एव युधिष्ठिर ।

दातुः प्रतिपद्योतुश्च धर्माधर्माविमो शृणु । ब्राह्मणस्यानृते धर्म्यः प्रोक्तः पातकसंज्ञितः ।

चतुर्गुणः रुत्तिपयश्च वैश्यस्याष्टगुणः स्मृतः । नान्यत्र ब्राह्मणोऽश्रीयात्पूष्यं विशेषं केतितः ।

यवीयान् पशुहिंसायां तुल्यधर्मो भवेत्स हि । तथा राजन्यवैश्याभ्यां यदश्रीयात्सु केतितः ।

यवीयान् पशुहिंसायां भागाहुं समवाप्नुयात् । देवं वाऽप्यथ वा पित्र्यं योऽश्रीयात् ब्राह्मणादिषु ।

अज्ञातो ब्राह्मणो राजसूयाधर्मो भवान्त । अज्ञोचो ब्राह्मणो राजन योऽश्रोयाद्ब्राह्मणदिपु ।

ज्ञानपूर्वमेवो लोमान्तस्थाधर्मो भवान्त । अयनान्येन यो सिषेत्कथायैव भारत ।

आमन्त्रयति राजेन्द्र तस्याधर्माऽनन्त स्यात् । अवेदमन्तचारिवास्मिन्नेषुयुधिष्ठिर ।

भक्तवत् परिविश्यन्ते तस्याधर्मा भवान्त ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितृव्यं वाऽप्ययं वा देवं दीयते यत्पितामह । एतद्विष्णुर्वाहं शतं दत्तं केषु महाफलं । ११९

॥ भीम उवाच ॥ यथा दाराः प्रतीचन्ते सुदृष्टिमिव कर्षकाः । उच्छ्वपरिशेषं हितान् भोजय युधिष्ठिर ।

चारिवनिरता राजन ये कृपाः कृपित्तयः । आयनक्षोपगच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

तद्भक्तानुकृपा रामसद्वृत्तास्तदपाश्रयाः । अयिनस्य भवन्त्येव तेषु दत्तं महाफलं ।

तत्करुण्यः परमेष्ठा वा ये भयात्ता युधिष्ठिर । अयिना भ्रातृमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

अकल्मषस्य विमेष रौक्षात्करकृतात्मनः । वटवो यस्य भिचरन्ति तेषु दत्तं महाफलं । १२०

पतस्त्रा इतदारास्य ये विप्रा देवसंज्ञवे । अयान्येभ्योऽपि गच्छन्ति तेषां दत्तं महाफलं ।

अतिना नियमस्यास्य ये विप्राः श्रुतवक्त्रताः । तत्समाश्रयमिच्छन्ति तेषां दत्तं महाफलं ।

अत्युक्तान्तास्य धर्मेषु पापपञ्चसमयेषु च । कृपाणां कृपाधनालोभ्या दत्तं महाफलं ।

कृतसम्यक्संस्मरणं निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः । सुहृदन्ति च भुक्ताश्च तेषु दत्तं महाफलं ।

तपस्विनस्तपोनिष्ठास्तेषां भैक्षचरास्य ये । अयिनः किञ्चिद्विच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं । १२१

महाफलविधिर्हन्ति श्रुतस्य भरतवर्म । निरथं ये न गच्छन्ति खगैश्च हितं कुरु ।

गुह्यं वा भयार्थं वा वर्जयित्वा युधिष्ठिर । येऽनन्तं कथयन्ति सा ते वै निरयगामिनः ।

परदारोभिहर्तारः परदाराभिर्मायिणः । परदारप्रयोगात्तस्ते वै निरयगामिनः ।

ये पुरस्तापहर्तारः परस्त्रानाञ्च नाशकाः । सुचकाश्च परेषाञ्च ते वै निरयगामिनः ।

प्रपाणाञ्च भगानाञ्च संक्रमाणाञ्च भारत । अगाराणाञ्च भेत्तारो नरा निरयगामिनः । १२२

अनाया प्रमदां पालां वृद्धां भीता तपस्विनीं । वधयन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ।

एतच्छ्रेद्दं गृहच्छ्रेद्दं शस्त्रच्छ्रेद्दं भारत । मित्रच्छ्रेद्दं तयाश्रयास्ते वै निरयगामिनः ।

सुचकाः भूभेत्तारः परदत्तपुत्रजीवकाः । श्रुतश्रुतश्च मित्राणां ते वै निरयगामिनः ।

पापपटा दूषकाश्चैव भगयानाञ्च दूषकाः । ये प्रत्यवमिताश्च ते वै निरयगामिनः ।

निपमयवहारास्य विषमाश्चैव रुद्धिषु । लभेषु विषमाश्च ते वै निरयगामिनः । १२३

घृतसंयवहारास्य निम्परीवाय मानवाः । प्राणिहिंसाप्रवृत्तास्य ते वै निरयगामिनः ।

एनामं कृतनिर्दोशं कृतभक्तं कृतयमं । भेदेभ्यः यवकृषन्ति ते वै निरयगामिनः ।

पश्वन्नानि च ये दारानग्निधत्वातिदीप्तया । उत्तन्नपितृदेवज्ञास्ते वै निरयगामिनः ।

वेदविक्रयिणश्चैव वेदानाञ्चैव दूषकाः । वेदानां खेजकाश्च ते वै निरयगामिनः ।

चातुराश्रम्यवाह्याश्च श्रुतिवाह्याश्च ये नराः । विकर्ष्यभिर्य जीवन्ति ते वै निरयगामिनः । ११५
 केशविक्रयका राजन् विक्रयिकाश्च ये । शीरविक्रयकाश्च ते वै निरयगामिनः । ११६
 ब्राह्मणानां गवाक्षैव कन्यानाञ्च युधिष्ठिर । येऽन्तरं यान्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः । ११७
 शस्त्रविक्रयकाश्च कर्त्तारश्च युधिष्ठिर । शस्त्रान् धनुषाश्च ते वै निरयगामिनः । ११८
 शिलाभिः शङ्खुभिर्व्यापि शस्त्रैर्वा भरतर्षभ । ये मार्गमनुवृन्ति ते वै निरयगामिनः । ११९
 उपाध्यायाश्च भृत्याश्च भक्त्याश्च भरतर्षभ । ये त्यजन्त्यविकारांस्त्रीस्तै वै निरयगामिनः । १२०
 श्रमात्तदमकाश्चैव मासानां वेधकाश्च ये । बन्धकाश्च पशूना ये ते वै निरयगामिनः । १२१
 अगोष्ठारश्च राजागो बलिषड्भागतस्करा । समर्थास्त्राप्यदातारस्तै वै निरयगामिन् । १२२
 चान्तान् दान्तांस्तथा प्राशान्दोर्ध्वकालं वधोचितान् । त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः । १२३
 बालानामथ वृद्धानां दासानाश्च ये नराः । अदृष्ट्वा भवयन्त्यपि ते वै निरयगामिनः । १२४
 एते पूर्वं विनिर्दिष्टाः प्रोक्ता निरयगामिनः । भागिनः खर्गलोकश्च वक्ष्यामि भरतर्षभ । १२५
 सर्वेष्वेव तु कार्येषु देवपूर्वेषु भारत । हन्ति पुच्छान् पशून् कृत्स्नान् माह्वणातिक्रमं धृत । १२६
 दानेन तपसा चैव कथ्येन च युधिष्ठिर । ये धर्ममनुवर्त्तन्ते ते नरा खर्गगामिनः । १२७
 शूद्रयूवाभिलषोभिश्च विद्यामादाय भारत । ये प्रतिपहन्ति खेदास्ते नरा खर्गगामिनः । १२८
 भयाप्यापात्तया बाधाद्वारिष्टाद्वाधिधर्षणात् । यत्कृते प्रतिमुच्यन्ते ते नरा खर्गगामिनः । १२९
 समावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः । मङ्गलाचारसम्पन्नाः पुष्टा खर्गगामिनः । १३०
 निवृत्ता मधुमासिथ परदारिभ्य एव च । मिष्टं चाश्चैव मधोभ्यस्ते नरा खर्गगामिनः । १३१
 आश्रमाणाञ्च कर्त्तारः कुलानाश्चैव भारत । देशानां नगराणाञ्च ते नरा खर्गगामिनः । १३२
 बल्लभरणदातारो भक्त्यामाजदास्तथा । कुटुम्बानाञ्च दातारः पुष्टा खर्गगामिनः । १३३
 सर्वहिसानिवृत्ताश्च नरा सर्वसहाय ये । सर्वस्थाश्च भूताश्च ते नरा खर्गगामिनः । १३४
 मातरः पितरश्चैव शूद्रयूयानि जितेन्द्रियाः । भ्रातृणाश्चैव सखेहास्ते नरा खर्गगामिनः । १३५
 आत्माश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च भारत । ये वै जिनेन्द्रिया धीरास्ते नरा खर्गगामिनः । १३६
 अपराधेषु सखेहा मृदवो मृदुवत्सलाः । आराधनमुखाद्यापि पुष्टा खर्गगामिनः । १३७
 सहस्रपरिवेष्टारस्तैव च सहस्रदाः । चातारश्च सहस्राणां ते नरा खर्गगामिनः । १३८
 भवर्षसा च दातारो गवाश्च भरतर्षभ । यानानां वाहनानाञ्च ते नरा खर्गगामिनः । १३९
 वैवाहिकानां द्रव्याणां प्रेयणाश्च युधिष्ठिर । दातारो वायसाश्चैव पुष्टा खर्गगामिनः । १४०
 विद्यारावस्योपादानकृपारामयभाप्रया । यमाणाश्चैव कर्त्तारस्तै नरा खर्गगामिनः । १४१
 निवेशनानां क्षेत्राणां वसतीनाञ्च भारत । दातारः प्रार्थितानाश्च ते नरा खर्गगामिनः । १४२
 रसानाञ्चाय वीजना धान्यानाञ्च युधिष्ठिर । स्वयमुत्पाद्य दातारः पुष्टा खर्गगामिनः । १४३

यस्मिंस्तस्मिन् कुले जाता वज्रपुत्राः शत्रोयुवः । सानुक्रोशा जितक्रोधाः पुत्र्याः स्वर्गगामिनः ।

एतदुक्तममुषार्थं देवं पितृञ्च भारत । दानधर्मश्च दानश्च यत्पूर्व्वष्टपिभिः कृतं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि अनुशासनिके पर्व्वणि दानकथने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इदं मे तत्त्वतो राजन् वक्तुमर्हसि भारत । अहिंसयित्वाऽपि कथं ब्रह्महत्या विधीयते ।

॥ भीम उवाच ॥ व्यासमामन्त्र राजेन्द्र पुरा यत्पृष्टवान्हं । ततोऽहं सम्यक्त्वामि । तदिहैकमनाः शृणु ।

चतुर्थत्वं वशिष्ठस्य तत्त्वमाख्याहि मे मुने । अहिंसयित्वा केनेह ब्रह्महत्या विधीयते ।

इति ब्रूयौ मया राजन् पराशरशरीरजे । अश्वीनिपुणे धर्मो निःसंशयमनुत्तमं ।

ब्राह्मणं स्वयमाह्वय भिक्षार्थं गुणवृत्तिनं । ब्रूयाच्चात्मीयः यः पद्यात्तं विद्यात् ब्रह्मघातिनं ।

मथस्तत्प्रेष विप्रस्य श्रोतृन्ब्रह्मणस्य भागत । वृत्तिं हरति दुर्भुद्धिर्वा विद्यां ब्रह्मघातिनं ।

गोकुलस्य द्वपात्तस्य जलायै वसुधाधिप । ज्ञप्यादयति यो विप्रं नं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

यः प्रवृत्तां श्रुतिं सत्यक श्राव्यं वा मुनिभिः कृतं । दूषयत्येनभिश्चायं ते विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

आत्मज्ञां ह्यसंपर्षा महतीं सर्व्वेभ्यः । न प्रयच्छति यः कन्यां तं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

अधर्मनिरतो मूढो मियां चोन्मै दिजानिपु । दद्यान्मर्यादातिं श्रोक्तं नं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

चक्षुषा विप्रदीप्तस्य पङ्क्तुसंयजइत्यथ । हरति यो वै सर्व्वत्वं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

आश्रमे वा वने वाऽपि शोभे वा यदि वा पुरे । अग्निं समुत्तुजेन्महाहासं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि अनुशासनिके पर्व्वणि ब्रह्मप्रकरणे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तीर्थानां दर्शनं केयः श्रानश्च भरतर्षभ । श्रवणश्च महाप्राज्ञ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

इतिथ्या यागि तीर्थानि पुण्यानि भरतर्षभ । वक्तुमर्हसि मे तानि श्रोताऽस्मि नियतं प्रभो ।

॥ भीम उवाच ॥ इदमद्भिरसां प्रोक्तं तीर्थवर्षं महाद्युते । श्रोतुमर्हसि भर्त्रे न प्राप्यसे धर्ममुत्तमं ।

तपोवनगतं विश्रमभिगच्छ महामुनि । पप्रच्छाद्भिरसं धीरं गौतमः संश्रितव्रतः ।

अनि मे भगवन् वशिष्ठोऽर्थेभ्यो धर्मवैश्वर्यः । तत्त्वार्थं श्रोतुमिच्छामि तमेव श्रमं महामुने ।

उपसृग्य पत्वं किं क्वात्तेषु तीर्थेषु वै मुने । प्रेत्यभावे महाप्राज्ञ तद्यथाऽस्ति तया वद ।

॥ अद्विरा उवाच ॥ मन्नाहं चन्द्रभागा वै वितस्तामूर्ध्वमासिनी । विगाद्या वै निराहाणे निर्मलेऽ मुनिवद्वतेत् ।

कामोदरमण्डले गेयो याः पतन्ति महानदं । ता नदीः पितृमासाद्य श्रोत्रान् स्वर्गमाप्नुयात् ।

पुष्करस्य प्रभासस्य नैमिषे मागरोदकं । देविकामिन्द्रमार्गस्य स्वर्णविन्दुं विगाद्या च ।

विषोष्यते विमानस्य गोऽष्टरोभिरभिद्युतः । हिरण्यविन्दुं विषोभ्य प्रयतयामिशाय च ।

कुम्भपद्म देवं धूयते तस्य किलिबं । इन्द्रतोयां समामाद्य गन्धमादनमपिधौ ।

करतोयां कुरङ्गे च शिराचोपेयधितो नरः । अश्वमेधमवाप्नोति विगाद्या प्रयतः शशि ।

गङ्गादारे कुमावर्त्ते विष्णुके नीलपद्मे । तथा कनकमे शाला धूतनाभा दिवं व्रजेत् ।

अयं इदं उपपद्य वाजिमेषकमे समेत् । ब्रह्मचानो जितक्रोधाः मत्पश्यन्स्वर्गदिगम् ।

यत्र भागीरथी गङ्गा पतते दिशमुत्तरा । महेश्वरस्य चिह्नानि वा नरस्त्रभिषिच्यते ।

एकमात्रं निराहारः स पश्यति हि देवताः । सन्नगङ्गे विगङ्गे च इन्द्रमार्गे च तर्पयन् ।

सर्धा ॥ लभते भाग्यं चो नरो जायते पुनः । महाश्रम उपसृष्ट्य योऽग्निहोत्रपरः शुचिः ।

एकमात्रं निराहारः सिद्धिं मायय स प्रजेत । महाहृद उपसृष्ट्य भृगतुङ्गे तलालुपः ।

चिराचापोषिता भूत्वा मर्यते ब्रह्महत्या । कन्याकूप उपसृष्ट्य बलाकायां हतोदकः ।

देवेषु लभते कीर्त्तिं यशसा च विराजते । देविकायामुपसृष्ट्य तथा सुन्दरिकाहृदे ।

अशिन्या रूपवस्त्रे प्रत्य वै लभते नरः । महागङ्गामुपसृष्ट्य कनिकाङ्गारके तथा ।

पक्षमेकं निराहारः स्वर्गमाप्नोति निर्धनः । वैमानिक उपसृष्ट्य क्रिद्धिणोकाश्रमे तथा ।

निवासोऽसुरसो दिव्ये कामचारो महोदधे । कालिकाश्रममासाद्य विषाद्यां हतोदकः ।

ब्रह्मचारी जितकौशखिरात्रं मुच्यते भवात् । आश्रमे कनिकानानु खाला यत्नपवेत्तिहृत् ।

तोषयित्वा महादेवं निर्धनः स्वर्गमाप्नुयात् । महापुर उपसृष्ट्य चिराचापोषितः शुचिः ।

ब्रसनां स्थावराणाञ्च हिपदागं भयं त्यजेत् । देवदाहवने खाला धृतपाप्मा हतोदकः ।

देवलोकमवाप्नोति सप्तरात्रोचितः शुचिः । शरस्त्रान् कृशस्त्रान् द्राघशस्त्रपदे तथा ।

अप्रां प्रपतनावेवो वेद्यते योऽसुरो गणैः । चित्रकूटे जनस्थाने तथा मन्दाकिनीजले ।

विगाह्य वै निराहारी राजलक्ष्म्या निषेयते । श्यामायास्त्याश्रमं गत्वा उषित्वा चाभिषिच्यते ।

एकपत्रं निराहारस्त्रन्तथानफलं लभेत् । कौशिकीनृ समासाद्य वायुभक्तलोलुपः ।

एकविंशतिरात्रेण स्वर्गमाप्नोति नरः । मतङ्गवायां यः स्थायादेकरात्रेण सिद्ध्यति ।

विगाहति क्षालालम्बन्यकं वै समानन । नैमिषे स्वर्गतीर्थे च उपसृष्ट्य जितेन्द्रियः ।

फलं पृथ्वमेधस्य लभेन्नासं हतोदकः । गङ्गाहृद उपसृष्ट्य तथा वेदोत्पलावने ।

अश्वमेधमवाप्नोति तत्र भासं हतोदकः । गङ्गायमुत्पलावनीयं तथा कालचूरे गिरौ ।

दशश्वमेधमाप्नोति तत्र भासं हतोदकः । यष्टिहृद उपसृष्ट्य चाबदानादिमिच्यते ।

दशतीर्थशंखहाणि तिष्ठः कौत्सलया पराः । समगच्छन्ति मांश्चानु प्रयागे भरतर्षभ ।

मायमात्रे प्रयागन्तु नियतः संश्रितव्रतः । खाला तु भरतश्रेष्ठ निर्धनः स्वर्गमाप्नुयात् ।

महद्वेण उपसृष्ट्य पिष्टणमाश्रमे शुचिः । वैकुण्ठस्य तीर्थे च तीर्थभूतो भवेन्नरः ।

तथा ब्रह्महारी गत्वा भागीरथीं हतोदकः । एकमात्रं निराहारः सेमलोकमसंप्रयात् ।

उत्पातके नरः खाला अष्टावकं हतोदकः । दादशाष्टं निराहारी हयमेधफलं लभेत् ।

शृगधृष्टं गद्यायाञ्च निरविन्दं च पन्थते । हतोयां कौत्सपथाञ्च ब्रह्महत्यां विगृह्यते ।

कस्यविद्धं उपसृष्ट्य विद्याच सङ्गो जलं । अग्नेः पूरं नरः खाला अग्निकन्यापुरे वसेत् ।

करवीरपुरे खाला विशालायां हतोदकः । देवहृद उपसृष्ट्य ब्रह्मभूतो विराजते ।

पुनर्वर्त्तनन्दाञ्च महानन्दाञ्च भयं वै । नन्दने सेयते दानस्त्रपरोभिरिहसकः ।

उज्ज्वलोऽस्तिकायोगे गत्वा चैव समाहितः । सौहित्ये विविधवस्त्राणां पुण्डरीकफलं लभेत् ।
 रामद्वद उपसृग्य विपाशायां क्षतादकः । दादशार्धं निराहारः कम्पलादिप्रमुच्यते ।
 महाद्वद उपसृग्य गृह्णेन मनसा नरः । एकमासं निराहारो जमदग्निगतिं लभेत् ।
 विन्ध्यं सन्नाथ चात्मानं सत्यमन्त्रस्त्रिदिकः । विनयात्तप आस्वाद्य मासेनैकेन विध्यति । १०१४
 नर्मदायामुपसृग्य तया स्र्पारकोदके । एकपत्रं निराहारो राजपुत्रो विधीयते ।
 जन्ममार्गे चिर्मर्माथैः संयतः सुषमाहितः । अक्षराचेष चैकेन सिद्धिं समधिगच्छति ।
 कौकामुखे विगाह्याय गत्वा चाष्टाष्टिकाश्रमे । शक्रभवक्षीरवासाः क्षुमारोर्विन्दे दश ।
 वैवस्वतस्य सदनं न च गच्छेत् कदाचन । यस्य कन्याद्वदे वाये देवलोके च गच्छति ।
 प्रभासे निकराचेष अमावास्या समाहितः । विध्यते तु गृहावाहो यो नरो जायतेऽमरः । १०१५
 उज्जानक उपसृग्य आर्द्रिसेनस्य चाश्रमे । पिङ्गायाश्चाश्रमे स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 कुल्यायां समुपसृग्य जप्त्वा चैवाधमपर्यणं । अथमेधमवाप्नोति चिराजोपोषितो नरः ।
 पिण्डारक उपसृग्य शकराचोषितो नरः । अग्निष्टोममवाप्नोति प्रभातां शर्वरीं गृह्णी ।
 तया ब्रह्मपरो गत्वा धर्मारक्षोपमोर्भितं । पुण्डरीकमवाप्नोति उपसृग्य नरः गृह्णी ।
 मेनाके पर्वते स्नात्वा तया सन्ध्यामुपास्य च । कामं जित्वा च वै मन्त्रं सर्वमेधफलं लभेत् । १०१६
 कालोदकं नन्दिकुण्डं तया चोत्तरमानसं । अभ्येत्य योजनयताङ्गुलं वा विप्रमुच्यते ।
 नन्दीश्वरस्य मूर्तिं नु दृष्ट्वा मुच्येत किमपि । स्वर्गमार्गे नरः स्नात्वा ब्रह्मलोके च गच्छति ।
 विख्यातो हिमवान्पुण्यः शङ्करश्चन्द्रो गिरिः । आकरः सर्वरत्नाणां सिद्धचारणसेवितः ।
 शरीरमुज्जैत च विधिपूर्वमनाग्रके । अर्धं जीवितं ज्ञात्वा यो वै वेदान्तगो द्विजः ।
 अभ्यर्च्य देवतासु च नमस्कृत्य मुनींस्तथा । ततः सिद्धो दिवं गच्छेद्ब्रह्मलोके वनातनं । १०१७
 कामं क्रोधश्च लोभश्च यो जित्वा तीर्थमावसेत् । न तेन किञ्चिन्न प्राप्तं तीर्थमिगमनाद्वेत् ।
 धान्यगम्यानि तीर्थानि दुर्गाणि विषमणि च । मनसा तानि गम्यानि सर्वतोऽयं समीक्षया ।
 इदं श्रेयसिदं पुण्यसिदं सुखं समुत्तमं । इदं इदं वेदासाक्षात्पुण्यं प्रवृत्तेऽन्यथा ।
 इदं दद्याद्दिवातीनां साधिरात्महितस्य च । सुहृदाश्च जपत्कुरुं श्रेयस्थानुगतस्य च ।
 दत्तवाम् गौतमस्यैतदङ्गिरा वै महातपाः । अङ्गिराः समनुशातः काश्यपेन च धीमता । १०१८
 महर्षिणामिदं जपं पावनानां तयोत्तमं । जपं दाम्भ्युत्थितः श्रवचिर्भक्तः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 इदं यस्यापि मृष्टपुत्रादृश्यं सङ्गिरोमतं । उत्तमे च कुले जन्म लभेज्जातिश्च भवरेत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अङ्गिरस्य तीर्थयात्रायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्टव्यमितमं बुद्ध्या समया ब्रह्मणः समं । पराक्रमे शक्रमममादित्यममतेजसं ।
 गाङ्गेपद्मं जनेशः निहतं भूरितेजसं । आतपिः सहितोऽन्यैव पर्यट्क्य दधुधिरः ।
 मयानं वीरमयने कः साक्षाद्विष्णुमयुतं । आश्रयुर्भरतभेष्ठः द्रष्टुकामा महर्षयः । १०१९

अत्रिर्विशिष्टोऽयं भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । शंखिरा गौतमोऽगस्त्यः सुमतिः सुयतात्मवान् ।

विश्वामित्रः स्थूलभिराः संवर्तः प्रमतिर्दमः । वृहस्पत्युग्रनोत्यासास्त्रवनः काश्यपो ध्रुवः ।

दुर्वासा जामदग्नियः मार्कण्डेयोऽयं गालवः । भरदाओऽयं रैभ्यः यवकोतस्त्रितस्तथा ।

स्थूलाचः श्वलाचश्च कलो मेधातिथिः क्रयः । नारदः पर्वतस्यैव सुधन्वाऽयैकतो द्विजः ।

नितम्बभुव्नो धौम्यः शतानन्दोऽहृतप्रणः । जामदग्न्यस्तथा रामः कचस्येवमादयः ।

१०९

समागता महात्मानो भीष्मं द्रुष्टुं महर्षयः । तेषां महात्मनां पूजामागतानां युधिष्ठिरः

भ्रात्रभिः सहितश्चक्रे घद्यावदनुपूर्वशः । ते पूजिताः सुखासीनाः कथास्यकुर्षेर्हयः ।

भीष्माश्रिताः सुमधुराः सर्वेन्द्रियमनोहराः । भीमलोषां कथाः श्रुत्वा ष्योषां भावितात्मनां ।

मैत्रे दिविष्ठमात्मानं तुभ्यः परमया युतः । ततस्ते भीष्मानामस्य पाण्डवांस महर्षयः ।

अन्तर्धानगताः सर्वे सर्वेषामेव पश्यतां । तानृषीन् सुमहाभागानन्तर्धानगतानपि ।

११०

पाण्डवास्तुभ्यः सर्वे प्रणेमुखं मुञ्चकुण्ड । प्रसन्नमनसः सर्वे गाङ्गेयं कुरुचक्ष्मन् ।

उपतस्थुर्यथाद्यन्तमार्दित्यं मन्त्रकोविदाः । प्रभावात्तपस्यलोषाश्चोषां वीक्ष्य पाण्डवाः ।

प्रकाशतो द्विजः सर्वं विभक्त्यं परमं वयुः । महाभाग्यं परं तेषास्तृतीयं नामनुचिन्त्य ते ।

पाण्डवाः सद्य भीमेष कथायुक्तास्तदाश्रयाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथान्ते शिरसा यादौ स्पृष्ट्वा भीमश्च पाण्डवः । धर्म्यं धर्म्यं सुतः प्रश्नं पश्यंश्चक्रे युधिष्ठिरः । १११

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के देशाः के जनपदाः आश्रमाः के च पर्वताः । प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यः पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । शिलोऽहृतमेः संवादे सिद्धश्च च युधिष्ठिर ।

इमां कश्चित्परिक्रम्य पृथिवीं शैलभूषणं । अस्यैवैवंपदां श्रेष्ठं श्रेष्ठं यद्वदमेधिनः ।

शिलहन्तेर्गर्हं प्राप्तं स तेन विधिनाऽर्चितः । उवाच रजनी तत्र सुमुखः सुखमाश्रयिः ।

शिलहन्तिस्तु पत्न्यां प्रातस्तस्मैतवाञ्जुचिः । कृतकृत्यमुपातिष्ठत्सिद्धन्तमतिथिन्तदा ।

११२

तौ धर्मस्य महात्मनोः सुखासीनौ कथाः श्रुत्वाः । चक्रतुर्वैदर्ष्यद्वाराश्चैवकृतसंस्थाः ।

शिलहन्तिः कथान्ते तु सिद्धमामृतं यजतः । प्रश्नं प्रपञ्च मेधावी यन्मां ले परिपृच्छसि ।

॥ शिलहन्तिरुवाच ॥ के देशाः के जनपदाः के श्रमाः के च पर्वताः । प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यस्तुभ्यतां ।

॥ सिद्ध उवाच ॥ ते देशास्ते जनपदास्ते श्रमास्ते च पर्वताः । येषां भागीरथी गङ्गा मञ्जेनेति सतिहरा ।

तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुनः । गतिं न लभते अनुमैर्ज्ञां संशये स्यां लभेत ।

स्पृष्टानि येषां गाङ्गेयैस्तैर्गावाणि देहिनां । न्यस्तानि न पुनस्तेषां त्यागः स्वर्गाद्विधीयते ।

सर्वानि येषां गाङ्गेयैस्तैर्वा कार्याणि देहिनां । गान्धक्या मानवा विप्र दिवि तिष्ठन्ति ते जनाः ।

पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि ये नराः । यथाङ्गं निवेदन्ते तेऽपि यान्युत्तमां गतिं ।

स्नातानां शुचिर्मिष्टोयैर्गाङ्गेयैः प्रयतात्मनां । व्यष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुव्रतैरपि ।

यावदस्ति मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति । तावदर्धपद्मवाणि स्वर्गलोके महीयते ।

११३

अपहृत्य तमस्त्रिं यथा मायुदये रविः । तथाऽपहृत्य पाप्मानं भाति गङ्गाजलोत्थितः ।
 विक्षोभा इव शर्व्वेय्या विपुष्याक्षरवो यथा । तदद्देशा दिशस्यैव होना गङ्गाजलैः शिवैः ।
 वर्षाश्रमा यथा सर्व्वे धर्म्व्वज्ञानविरक्षिताः । क्रतवस्तु यथा सोमास्तथा गङ्गां विना जगत् ।
 यथा होनं नभोऽर्केण भूः ब्रह्मैः खल्व वायुना । तथा देशा दिशस्यैव गङ्गाहोना न संशयः ।
 त्रिषु लोकेषु ये केचिद्व्याणिनः सर्व्वे एव ते । तर्पमाणाः परां हस्तिं यान्ति गङ्गाजलैः शुभैः ।
 यस्तु सूर्येण निष्ठतं गङ्गायं पिवते जलं । गवां निर्हारनिर्मुक्ताद्यावकास्तद्विश्रियते ।
 इन्द्रुमतमहसन्तु यदरेत्कायशोधनं । पिवेद्यस्यापि गङ्गाश्वः समौ स्यातां न वा समौ ।
 तिष्ठद्युगसहस्रन्तु पादिकेन यः पुमान् । मासमेकन्तु गङ्गायां समौ स्यातां न वा समौ ।
 क्षन्तेतावाक्क्षिरा यस्तु युगानामयुतं पुमान् । तिष्ठेद्येष्टं यद्यापि गङ्गायां न विश्रियते ।
 श्रद्धां प्राप्तं प्रभूयते तथा लूचं हिजोत्तम । तथा गङ्गाबगादस्य सर्व्वपापं प्रभूयते ।
 भूतानामिह सर्व्वेषां दुःखोपहतचेतसां । गतिमन्वेयमाण्यानां न गङ्गासङ्गो गतिः ।
 भवन्ति निर्मिषाः शर्पा यथा ताल्यस्य दर्शनात् । गङ्गाया दर्शनात्तदस्य सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अप्रतिष्ठाद्य ये केचिदधर्म्व्वशरणाद्य ये । तेषां प्रतिष्ठा गङ्गे ह शरणं श्रमं कर्म च ।
 प्रहृष्टैरगुह्यैर्पक्षाननैकैः पुरुषाधमान् । पततो नरके गङ्गा संश्रिताकृपेत्य तारयेत् ।
 ते संविभक्ता मुनिभिर्नृणं देवैः सवासवैः । येऽभिगच्छन्ति सततं गङ्गां मतिमताम्बर ।
 विनयाचारहीनाश्च श्रमिवाश्च नराधमाः । ते भवन्ति शिवा विप ये वै गङ्गामुपाश्रिताः ।
 यथा सुराणामहर्तं पिष्टवाञ्च यथा स्त्रिया । सुधा यथा च नागानां तथा गङ्गाजनं नृणां ।
 उपासन्ते यथा यासा मातरं लुधयाऽर्हिताः । येऽस्त्वामास्तथा गङ्गामुपासन्तो ह देहिनः ।
 स्त्रायन्तु यथा स्यान् सर्व्वेषां श्रेष्ठमुच्यते । स्त्रातानां सरितां श्रेष्ठा गङ्गा तददिशोच्यते ।
 यथोपजीविनां धेनुर्द्वादीनां धरा स्वता । तथोपजीविनां गङ्गा सर्व्वप्राणश्रुतामिह ।
 देशाः सोमार्कवैश्वानि यथा सनादिर्मर्ष्विः । अमृतानुपजीवन्ति तथा गङ्गाजनं नराः ।
 जात्रां गीतुलितान्याभिः पिकृताभिः समुचितं । आत्मानं मन्यते लोको दिविऽनित्यं शोभितं ।
 जात्रां गीतरसभूतां मृदं मूर्ध्ना विभर्ति यः । विभर्ति रूपं सोऽर्कस्य ततोनाशाय निक्षेपं ।
 गङ्गां विभर्ति यो दिग्भ्यः पुरुषं पवनो यदा । स्पृशते सोऽस्य पाप्मानं सर्व्वमेवापकर्तते ।
 व्यसनैरभितप्तस्य नरस्य विमिश्रितः । गङ्गादर्शनमा श्रुतिर्व्यमनान्यपकर्तते ।
 हेमारावैः कोकरवैरवरैश्च पविषां । पश्यते गङ्गा गन्धर्व्वान् पुलिनैश्च शिलावधान् ।
 श्वादिभिः सुपञ्जभिर्विविधैः पशुभिर्हता । गङ्गां गोकुलममाधां दृष्ट्वा स्वर्गोऽपि विसृतः ।
 न सा श्रुतिर्दिविष्टस्य सर्व्वकामानुपाश्रयः । शम्भवेद्या परा श्रुतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणां ।
 वाङ्मनःकर्मैर्धैर्यः पापैरपि पुमानिह । वोत्स्य गङ्गां भवेत्पूताः श्व मे नास्ति संशयः ।
 सप्तापराम् सप्त पराम् पितृंशेभ्यः च परे । पुनस्तारयते गङ्गां वोत्स्य स्वपुत्राऽवगाद्य च ।

१०६६

१०००

१०००

१०००

१०००

१०००

श्रुताऽभिलपिता पीता स्मृष्टा दृष्टाऽवगाहिता । गङ्गा तारयते नृणामुभौ वंशौ विधेयतः ।
 दर्शनात्सर्गनात्यानात्तथा गङ्गेति कीर्त्तनात् । पुनात्यपुष्पान्पुष्पाश्चतुष्टोऽथ स्रक्ष्यः ।
 य इच्छेत्फलं जन्म जीवितं श्रुतमेव च । स पित्रेक्षर्षयेद्गङ्गामभिगम्य सुरास्तथा ।
 न सुतेन च वित्तेन कर्षणा न च तत्फलं । प्राप्नुयात्पुत्रयोऽत्यन्तं गङ्गां प्राप्य यदाभुयात् ।
 जात्यन्तरि च तुल्यास्ते मृतैः पङ्कभिरेव च । समया ये न पश्यन्ति गङ्गं पुण्यजलां शिवां ।
 भूतभयभविष्यैर्बर्हर्षिमिदपस्थिता । देवैः सैत्रैश्च को गङ्गां नोपधेये मानवः ।
 वानप्रस्थैर्गृहस्थैश्च यतिभिर्मर्द्दाचारिभिः । विद्यार्वाङ्गैः श्रितां गङ्गां पुमान् को नाम भाषयेत् ।
 जन्तामङ्गिश्च यः प्राणैः प्रयतः शिष्टसंमतः । चिन्तयेन्नृणां गङ्गां च गर्तं परमां लभेत् ।
 न भयेभ्या भयं तस्य न पापेभ्या न राजतः । चाद्दिहपतनाद्गङ्गामुपासी यः पुमानिह ।
 महापुण्याश्च गगनात्पतन्ती वैमहेयरः । दधार शिरसा गङ्गां तामेव दिवि सेवते ।
 अलङ्कृतास्त्रयो लोकाः पथिभिर्बिमलैस्त्रिभिः । पञ्च तस्या जलं सेवेत्तत्ततः पुमान् भवेत् ।
 दिवि ज्योतिर्यथादित्यः पित्राण्येव चन्द्रमाः । देवेभ्यश्च यथा नृणां गङ्गा च शरितां तथा ।
 माया पित्रा सुतेर्दरैर्निमुक्तश्च धनेन वा । न भवेद्भिः तथा दुःखं यथा गङ्गावियोगम् ।
 नारथैर्नेष्टवियथैर्न सुतेर्न धनागमैः । तथा प्रसादो भवति गङ्गां वीक्ष्य यथा भवेत् ।
 पूर्णमिन्दुं यथा दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रसीदति । तथा विषयमां दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रसीदति ।
 तद्भावस्तद्गतमनास्त्रिदशस्तत्परायणः । गङ्गां योऽनुगतो भूत्वा स तस्याः प्रियतां जनेत् ।
 भूम्यः स्वर्गाद्दिविष्ये भूतैश्चावधैरपि । गङ्गा विगाह्या सततमेतत्कार्यतमं सतां ।
 विधिलोकेषु पुण्याद्गङ्गायाः प्रद्यतं यत्रः । यत्पुष्पान् समरसेतो भस्माख्यानपद्भिः ।

वाय्वीरिताभिः सुमनोहराभिर्भुताभिरत्यर्थमुत्पिताभिः । गङ्गोर्ध्वभिर्भोगुमतोभिरिद्धाः सहस्ररश्मिप्रतिमा भवन्ति ।
 पथस्त्रिणीं घृतिनीमत्युदारां सट्ठिनीं वेगिनीं दुर्बिगाह्यां । गङ्गां गता येः शरीरं विहृष्टं गता धीरास्ते विबुधैः
 समलं ।

अन्धान् जडान् द्रव्यहीनांश्च गङ्गा यथस्त्रिणीं दृष्ट्वा विवक्षया । देवैः सैत्रैर्भुनिर्भाष्यैवैव निधेयिता सर्वकामैर्धुनक्ति ।
 चर्क्षावतीं महापुण्यां मधुमतीं शिवतीं गी । त्रिलोकगोप्त्रीं ये गङ्गां संयितास्ते दिवं गताः ।
 यो वसति द्रष्टाति वाऽपि मर्त्यलये प्रयच्छन्ति सुखानि देवाः । तद्भावितः स्वर्गनन्दनेन दृष्टो गर्तं तस्य सुरा दिशन्ति ।
 दक्षां श्रुतिं दृष्ट्वा विमर्ष्टां शिवायद्गङ्गां भागिनीं सुप्रमथां । विभावरीं सर्वभूतप्रतिष्ठां गङ्गां गता ये चिदिवं गतास्ते ।
 श्यातिर्यथाः सं दिवं गात्रं नित्यं पुरादिषो विदिश्यावतस्थे । तस्या जलं मेघं हरिद्वराया मर्त्याः सर्वे हतक्षया
 भवन्ति ।

इयं गङ्गेति नियतं प्रतिष्ठा गुह्यं द्रष्टव्यं च गर्भयोषा । प्रातस्त्रिवर्षा घृतवद्वा विषाभा गङ्गाऽवतोषां विधेता विधेताया ।
 सुताऽवतोषश्च हरश्च भार्या दिवो भुवयापि हतानुक्ता । भव्या श्रुतिं भागिनीं चापि राजन् गङ्गां शोकाः पुनरावे
 चयायां ।

मधुसूदा धृतधारा धृताचिर्ब्रह्माभिः शोभिता ब्राह्मणैश्च । दिग्भ्रष्टता शिरसात्ता शिवेन गङ्गाऽवनीभातिदिवस्य माता ।
योनिर्धरिष्ठा विरजा वितन्वी श्रया चिरादारविष्ठा यशोदा । विद्यावती चाकृतिरिष्टषिड्वा गङ्गाचितानां भुवनस्य पत्न्याः ।
दान्या मद्धा गोपने धारणे च दीप्या कृशानोक्षपनस्य चैव । तुल्या गङ्गा सस्रता ब्राह्मणानां गुह्यस्य ब्रह्मण्यतया
च नित्यं ।

१८०

षष्टियुतां विष्णुपदी पुराणां सुपुण्यतोयां मनसाऽपि लोके । सर्वोत्तमा जाक्रीवी ये प्रपन्नास्ते ब्रह्मणः सदनं धम्प
याताः ।

लोकानवेक्ष्य जननीव पुत्रान् सर्वोत्तमा सर्वगुणोपपन्नान् । तत्स्थानकं ब्राह्ममभोषमाणैर्गङ्गा सदेवात्मवशैरपास्या ।
उत्सां पुष्टां निपती विद्यभोज्यामिरावती रेवती भूधराणां । शिष्टाश्रयामसृतां ब्रह्मकान्तां गङ्गां अघेदात्मवान् सिद्धि
कामः ।

प्रसाद्य देवान् च विभून् समस्तान् भगीरथस्तपशोपेण गङ्गा । गङ्गामनयत्तामभिगम्य श्रयामुषां भयं नेह वामुच विद्यात् ।
उदाहृतः सर्वेया ते गुणानां भयैकदेशः प्रथमोऽस्य बुद्ध्या । शक्तिर्न मे काचिदिहास्ति वक्तुं गुणान् सर्वान् परिमातुं
तथैव ।

१८१

मेरोः समुद्रस्य च सर्वैरक्षैः सह्योपलानामुदकस्य वापि । शक्यं वक्तुं नेह गङ्गाजलानां गुणोत्थानं परिमातुं तथैव ।
तस्मादेतान् परया अद्भुथोक्तान् गुणान् सर्वान् जाक्रीवीयान् सदैव । भवेद्ब्रह्मा मनसा कर्षणैव मत्स्या युक्तः अद्भुथा अद्भुधानः ।
लोकानिमांस्तेन धरया वितत्य सिद्धिं प्राप्य महतीं तां दुरापां । गङ्गाकृतानचिरैव लोकान् यथेष्टमिष्टं विहरिष्यसि ह ।
तव मम च गुणैर्बहानुभावा जुषतु मतिं सततं स्वधर्मयुक्ते । अभिमतजनवत्सला हि गङ्गा जगति युनक्ति सुखेय
भक्तिमन्तं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इति परममतिगुणानशेषांश्चलितरथे निपथगानुयोगरूपान् । वक्रविधमनुशास्य तत्परूपान् गगनतलं
द्युतिमान् विवेक विदाम् ।

१८२

शिलतृप्तिस्तु सिद्धस्य वाक्यैः समोदितस्तदा । गङ्गामुपास्य विधिवत् सिद्धिं प्राप मुदुर्लभां ।
तथा त्वमपि कौन्तेय भीष्मा परमया द्युतः । गङ्गामभ्येहि सततं प्रास्यसे सिद्धिसुप्तमां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतेतिहासे भीष्मेकं गङ्गायास्तत्त्वयुतं । युधिष्ठिरः परां प्रीतिमगमद्वाटभिः सह ।
इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाच्च पठेत् वा । गङ्गायास्तत्त्वयुतं स मुच्यते सर्वैकचित्तैः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि गङ्गामाहास्यकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रज्ञाश्रुताभ्यां कृतेन श्रीलेन च यथा भवान् । गुणैश्च विविधैः सर्वैरपसा च समन्वितः । १६१
भवान् विप्रिष्टो बुद्ध्या च प्रज्ञया तपसा तथा । तस्माद्भवन्तं पृच्छामि धर्मधर्मभूतान्तरं ।
नान्यस्त्वं देवो लोकेषु प्रष्टव्योऽस्ति नराधिप । चक्षियो यदि वा वैश्यः शूद्रो वा राजशक्तम ।
ब्राह्मण्यं प्रापयाद्येन तयो व्याख्यातुमर्हसि । तपसा वा भुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
ब्राह्मण्यमयं चेदिच्छेत्तस्मै ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मण्यं तात दुष्पापं वर्णं क्षत्रादिभिरभिः । परं हि सर्वभूतानां स्तानमेतद्युधिष्ठिर । १६२

वक्त्रोन्त संसरन् योनीर्वायमानः पुनः पुनः । पथ्यंश्च तात कस्मिंश्चिद्वाङ्मणे नाम जायते ।

अथाप्युदाहरन्तीमिति धासं पुरातनं । मतङ्गस्य च संवादं गद्गद्भास्य युधिष्ठिर ।

दिजातिः कस्मिंश्चित्तात तुल्यवर्णः सुतस्त्वभूत् । मतङ्गो नाम नाचा वै सर्वैः समुदितो गुणैः ।

स यश्चकारः कान्तेषु पित्रोस्मृष्टः परन्तप । प्राचाद्गद्गद्भास्युक्तेन रथेनाप्याशुमामिना ।

स बासं गद्गदं राजन् वृहन्मातुरन्तिके । निरविध्यप्रतोदेन नासिकायां पुनः पुनः ।

१८४

तत्र तीव्रप्रणं दृष्ट्वा गद्गद्भी पुनश्चन्द्रिनी । उवाच सा शूचः पुनश्चण्डालस्त्वधितिष्ठति ।

ब्राह्मणे दारुणे नास्ति भैवे ब्राह्मण उच्यते । आचार्यः सर्वभूतानां शास्त्रा किं प्रहरिष्यति ।

अथन्तु पापप्रलुप्तिलेन न कुर्वते दयां । खयोगिं मानयत्येष भावो भावं नियच्छति ।

एतच्छ्रुत्वा मतङ्गस्त दारुणं रासभीवचः । अतोऽर्थं रयाक्षूषं रासभीं प्रत्यभाषत ।

ब्रूहि रासभि कल्याणि माता मे येन दूषिता । कथं मां वेत्सि चण्डालं क्षिप्रं रासभि शंस मे ।

१८५

कथं मां वेत्सि चण्डालं ब्राह्मणं येन गच्छते । तत्त्वैतन्महाप्राज्ञे ब्रूहि सर्वमश्रयत ।

॥ गद्गद्भास्य ॥ ब्राह्मण्यं दृष्ट्वेतेन त्वं मत्तार्थां नापितेन ह । आतस्त्वमसि चण्डालो ब्राह्मण्यं तेन तेऽजगत् ।

एवमुक्त्वा मतङ्गस्त प्रत्युपायाद्ब्रूहि प्रति । तमागतमभिप्रेक्ष्य पिता वाक्यमथाब्रवीत् ।

मया त्वं येश्वरसिद्धेः नियुक्तो गुरुकर्मणि । कस्मात् प्रतिनिवृत्तोऽसि कश्चिन्न कुर्महे तव ।

॥ मतङ्ग उवाच ॥ अन्यथानिरपौगिर्ना कथं स कुर्महे भवेत् । कुर्महेन कुतस्तस्य यत्तयं जननी पितः ।

१८६

ब्राह्मण्यं दृष्ट्वाप्यातं पितृर्भवेदयतोव मां । अमानुषी गद्गद्भासं तस्मात्तस्यै तपो महत् ।

एवमुक्त्वा स पितरं प्रतल्ले कृतमिदयः । ततो गत्वा महारथमतयत् सुमहत्तपः ।

ततः सन्नापयामास विषुधांस्तपसाऽन्वितः । मतङ्गः सुखं प्रेषुः स्नानं सुचरितादिति ।

तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः । मतङ्ग तस्यै किं त्वं भोगानुत्सृज्य भानुयान् ।

वरं ददामि ते हन्ता दृष्टोऽस्य त्वं यदिच्छसि । दृष्ट्वाप्यवाप्यं हृदि ते सर्वं तद्ब्रूहि माचिरं ।

१८७

॥ मतङ्ग उवाच ॥ ब्राह्मण्यं कामयानोऽहमिदमारब्धवांस्तपः । गच्छेयं तदवाप्येह धैर्यं यत्ततो मया ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वेषं तमुवाच पुरन्दरः । मतङ्ग दुर्लभमिदं विश्वं प्राप्यते तथा ।

ब्राह्मण्यं प्रार्थयानस्त्वमप्राप्य सकृत्तात्तमिभिः । विनश्यिष्यसि दुष्पुंङ्गे तदुपारम माचिरं ।

श्रेष्ठतां सर्वभूतेषु तपोऽर्थं नातिवर्त्तते । तदग्रे प्रार्थयानस्त्वमचिराद्दिनश्रियसि ।

देवताऽमुरमर्त्येषु यत्प्रविष्टं परं स्मृतं । चण्डालस्येनो जातेन न तत् प्रार्थं कथञ्चन ।

१८८

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वाविंशतः सर्गोऽष्टमः पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतङ्गस्त संवितात्मा यतव्रतः । अतिष्ठद्वेकपादेन वर्याणां श्रतमच्युतः ।

तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायथा । ब्राह्मण्यं दुर्लभं तात प्रार्थयानो न सस्यसे ।

मतङ्ग परमं स्नानं प्रार्थयन् विनश्यिष्यसि । मा ह्ययाः साहसं पुनर्नेव धर्मोपयस्य ।

न हि शक्यं तथा प्राप्नुं ब्राह्मणमिह दुर्धमे । अप्रार्थं प्रार्थयानो हि न चिराद्दिनश्रियसि ।

मतङ्ग परमं स्थानं वार्यमाणोऽसृजन्मया । चिकीर्षेत्सर्वं तपसा सर्वथा न भविष्यति ।
 तिर्यग्गोत्रिगतः सर्वो मानुष्यं यदि गच्छति । स जायते पुङ्गवो वा चण्डालो वाऽप्यसंशयः ।
 पुङ्गवः पापयोनिर्वा यः कश्चिदिह लक्ष्यते । स तस्मिन्नेव सुचिरं मृत्युं परिवर्त्तते ।
 ततो दशशते काले लभते शूद्रतामिति । शूद्रयोनावपि ततो वज्रः परिवर्त्तते ।
 ततस्त्रिंशद्विंशे काले लभते वैश्यतामपि । वैश्यतायां चिरं कालं तत्रैव परिवर्त्तते ।
 ततः पष्टिगुणे काले राजन्यो नाम जायते । ततः पष्टिगुणे काले लभते ब्रह्मवन्तुता ।
 ब्रह्मवन्सुचिरं कालं तत्रैव परिवर्त्तते । ततस्तु द्विशते काले लभते काण्डपृष्ठता ।
 काण्डपृष्ठचिरं कालं तत्रैव परिवर्त्तते । ततस्तु त्रिशते काले लभते जपतामपि ।
 तच्च प्राप्य चिरं कालं तत्रैव परिवर्त्तते । ततश्चतु शते काले शोचिया नाम जायते ।
 शोचियले चिरं कालं तत्रैव परिवर्त्तते । तदेवं शोकहर्षौ तु कामदेवौ च पुनरुक्तौ ।
 अग्निमानातिवादैः च प्रविशते द्विजाधमं । तेष्वप्ययति शत्रून् च तदा प्राप्नोति शत्रुतिं ।
 अथ ते वै जयन्त्येनं तालायादिव पात्यते । मतङ्ग सम्प्रधानैर्बन्धुदं लामचूचुर्दं ।
 वृषीन् काममन्यं त्वं ब्राह्मण्यं हि सुदुर्लभं ।

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ श्रीम उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतङ्गस्तु संश्रितात्मा धृतव्रतः । सहस्रमेकपादेन ततो ध्याने व्यतिष्ठत ।
 तं सहस्रावरे काले शक्रो द्रुमुपागमत् । तदेव च पुनर्वाक्यमुवाच बलवृचसा ।
 ॥ मतङ्ग उवाच ॥ इदं वर्षसहस्रं वै ब्रह्मचारी समाहितः । अतिष्ठेकपादेन ब्राह्मण्यं नाश्रुयं कथं ।
 ॥ शक्र उवाच ॥ चण्डालयोनिं जातेन भावायैव कथञ्चन । अन्यं कामं वृषीन् त्वं मा वृथा तैः स्तुवं श्रमः ।
 एवमुक्त्वा मतङ्गस्तु शृङ्गं शोकपरायणः । अथतिष्ठद्वयां गत्वा सोऽब्रुवन् शतं समाः ।
 सुदुर्लभं वदन् धीमं ह्यग्रे धमनिषमन्तः । त्वगस्त्रिभूतो धर्मात्मा स पपातेति नः श्रुतं ।
 तं पतन्तमभिद्रुत्य परिजपाद् वाचवः । वराणामोशरो दाता सर्वभूतहिते रतः ।
 ॥ शक्र उवाच ॥ मतङ्ग ब्राह्मणत्वं ते विदह्मिह दृश्यते । ब्राह्मण्यं दुर्लभं वरं संवृतं परिपन्थिभिः ।
 पूजयन् सुप्रमाप्नोति दुःखमाप्नोत्यपूजयन् । ब्राह्मणः सर्वभूतानां योगसेवमपरिपता ।
 ब्राह्मणेभ्योऽब्रुवन्नेति पितरो देवतास्तथा । ब्राह्मणः सर्वभूतानां मतङ्ग पुर उच्यते ।
 ब्राह्मणः कुरुते यद्वि धया यदाय वाञ्छति । वक्रोस्तु संविशन् योगीन्द्रायमानः पुनः पुनः ।
 पथ्याये गात कर्षिं यद्ब्रह्मणमिह विन्दति । तदुत्कृष्येद्दुष्प्रापं ब्राह्मणमकृतात्मभिः ।
 अन्यं वरं वृषीन् त्वं दुर्लभोऽयं हि ते वरः ।
 ॥ मतङ्ग उवाच ॥ किं मां तुदमि दुःखार्थं शृणु मारयथे च मां । मां न शोचामि यो सन्धा ब्राह्मण्यं न शुभयथे ।
 ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं चिन्मिथैः व्रतकृते । सुदुर्लभं यदाऽजाय नानुतिष्ठति मानवाः ।
 यः पापेभ्यः पापतमस्तपामधम एव सः । ब्राह्मण्यं यो न जानोति यन्नं सन्नेह्य दुर्लभं ।

दुष्प्रापं खलु विप्रलं प्राप्ते दुरनुपालने । दुःखापहमिवाथैतन्वानुतिष्ठन्ति मानवाः ।

एकारामोद्यहं शक निर्दन्दो निष्परिपहः । अहिंसादममाख्याय कथं नार्हामि विप्रतां ।

११९

दैवन्तु कथमेतदै यदहं माददोषत । एतामवस्थां संप्राप्ता धर्मज्ञः सन् पुरन्दर ।

नूनं देवं न शक्यं हि पौरुषेणातिवर्त्तितुं । यदर्थं यद्वानेवं न लभे विप्रतां विभो ।

एवं गते तु धर्मज्ञ दातुमर्हसि मे वरं । यदि तेऽहमनुप्राप्य किञ्चिदा सुकृतं मम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृणोष्येति तदा प्राह तत्तलं नलठवहा । चोदितस्तु महेन्द्रेण मतङ्गः प्राब्रवीदिदं ।

यथाकामविहारी स्थां कामरूपो विहङ्गमः । ब्रह्मचर्याविरोधेन पूजाञ्च प्राप्नुयामहं ।

१२०

अथा ममाचया कीर्त्तिर्भवेद्यापि पुरन्दर । कर्त्तुमर्हसि तदेव शिरसा त्वां प्रवाधये ।

॥ शक उवाच ॥ हन्दादेव इति ख्यातः स्त्रीणां पूज्या भविष्यसि । कीर्त्तिञ्च तदुत्तमां वत्स त्रिषु लोकेषु यास्यति ।

सर्वं तस्मै वरं दत्त्वा वासवोऽन्तरधीयत । प्रास्थांस्त्यक्त्वा मतङ्गोऽपि संप्राप्तः स्थानमुत्तमं ।

यवमेतत् परं स्थानं ब्राह्मण्यं नाम भारत । तच्च दुष्प्रापमिह वै महेन्द्रवचनं यथा ।

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि इन्द्रमतङ्गसंवादे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं ते मे हृदाध्यानमेतत् कुरुकुलोदह । सुदुष्प्रापं यद्वर्षीय ब्राह्मण्यं वदताम्वर ।

१२१

विशामिर्षेण च पुरा ब्राह्मण्यं प्राप्तमित्युत । श्रूयते वदथे तच्च दुष्प्रापमिति सत्तम ।

वीतहृदय्य नृपति श्रुतो मे विप्रतां गतः । तदेव तावद्वाङ्मेय श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ।

अ केन कर्मणा प्राप्नो ब्राह्मण्यं राजसत्तम । वरेण तपसा वाऽपि तस्मै व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ ब्रह्मण राजन् यथा राजा वीतहृदयो महायशः । राजर्षिर्दुर्लभं प्राप्नो ब्राह्मण्यं लोकसङ्गतं ।

मनोर्षेहात्मनसात प्रजा धर्मेण प्रावतः । बभूव पुत्रो धर्मोत्सा श्रय्यातिनिग्नि विद्युतः ।

१२२

तस्यान्ववाये दैः राजन् राजानैः सम्भूवतुः । हेहयस्तालजङ्घश्च वत्सश्च जयताम्वरः ।

हेहयश्च तु राजेन्द्र दमस्तुतोयुं भारत । शतं बभूव पुत्राणां ब्रह्मराणामतिवर्त्तिनां ।

तुह्यरूपप्रभावानां बलिनां युद्धशालिनां । धनुर्बदे च वेदे च सर्वत्रैव कृतश्रमाः ।

काश्मिन्वपि नृपो राजन् दिवोदांमपितामहः । हर्षयश्च इति विख्यातो बभूव जयताम्वरः ।

स वीतहृदयायदिरागत्य पुश्यर्थम् । गङ्गायमुनयोर्ध्वे संधामे विनियतितः ।

१२३

तन्नु हत्वा शरपतिं हेहयासो महारथाः । प्रतिजग्मुः पुरीं रम्यां वत्स्यानामकुतोभयाः ।

हर्षयश्च च दायादः काश्मिराजो अविध्यत । सुदेवो देवशङ्गाः साचाहर्ष्यं हवापरः ।

स पासयामास महर्षी धर्मोत्सा काश्मिन्न्दनः । तैर्जीतहवैरागत्य युधि सर्वैर्जिनिर्जितः ।

तमयाजो विनिर्जिं य प्रतिजग्मुयथागतं । भौदेवस्तय काश्मिरो दिवोदाभोऽभ्यविध्यत ।

दिवोदाश्च विज्ञाय वीर्यं तेषां महात्मनां । वाराणशीं महानेसा निर्भमे शकशासनत् ।

१२४

विप्रचपियसमाधाय वैष्णवैः समाकुलां । भैरव्योऽचयत्रतो वसुधैविषणपणां ।

गङ्गाया उत्तरे कृत्स्ने वपाने राजसत्तम । गोमत्या दक्षिणे कृत्स्ने शक्येवामरावर्तो ।

तत्र त्र राजभाटूल निवर्षन् महापति । आगत्य हेहया भूय पथ्यधावन् भारत ।

स निष्क्रम्य ददौ युद्ध तेषां राजा महाधल । देवासुरसम घोर दिवोदासो महावृत्ति ।

स तु युद्धे महाराज दिनार्ता दशतोद्देश । हतशस्त्रमयिष्ठस्रोता दैन्यमुपागमत् ।

१८०

हतयोधसतो राजन वीष्णोपास्य भूमिर्प । दिवोदास पुरी त्यक्त्वा पलायनपरोऽभवत् ।

गत्वाश्रमपद रम्य भरद्वाजस्य धीमत । जगाम शरण राजा कृताञ्जलिरिन्दम ।

तमुवाच भरद्वाजो ज्येष्ठ पुत्रो वृद्धस्थते । पुरोधा शीलमन्त्रो दिवोदासं महापति ।

किमागमनकृत्य ते सर्वं प्रब्रूहि मे नृप । यत्तं प्रियं तत् करिष्ये न मेऽवाप्ति विचारणा ।

॥ राजोवाच ॥ भगवन् वैतहव्येभ्य युद्धे यथा प्रणाशित । अहमेक परिधूना भवन् शरणं गत ।

१८१

शिर्येच्छेह न भगवन् स्व मा र वितुमर्हसि । एकश्रेष्ठ कृता वशो मम तै पापकर्त्रेभ्य ।

तमुवाच महाभागो भरद्वाज प्रतापवान् । न मेतव्य न भेतव्य सौदेव क्षीत ते भय ।

अहमिष्टि करिष्यामि पुनरार्थं ते विश्राम्यते । वीतहव्यसहस्राणि येन त्वं प्रहरिष्यसि ।

तत दष्टिञ्चकारिन्त्यस्यैव पुत्रकामिनी । अयास्य तनयो जज्ञे प्रतर्हन् इति स्मृतं ।

स जातमात्रो वृद्धे समा मद्यक्षयोदश । वेदेष्वपि जगौ कृत्स्नं धनुर्वेदं च भारत ।

१८२

योगिनं च समाविष्टो भरद्वाजेन धीमता । ततो लोक्य स सगृह्य तस्मिन्नेव समाविष्टः ।

तत स वक्त्रो धन्यो खड्गमान सुरर्षिभि । वन्दिभिर्यन्त्रमोचय बभौ सूर्य्य देवोदित ।

स रयो बहूनिस्त्रिशो बभौ दोष दवान्न । प्रयथै स धनुर्धुन्वन् खड्गो चर्षी शरासनो ।

त दृष्ट्वा परम हर्षं सुदेवतनयो यथै । जेने च मनसा दग्धान् वैतहव्योन् स पार्ष्णि ।

ततोऽसौ धौवरान्ये च व्यापयित्वा प्रतर्हन् । कृतकृत्य तदात्मानं स राजा अभ्युन्नतः ।

१८३

ततस्तु वैतहव्याना वधाय स महोपति । पुल प्रस्थापयामास प्रतर्हन्मैरिन्दम ।

शरथ स तु मन्त्रोऽर्थं गङ्गामाशु पराक्रमी । प्रयथै वीतहव्याना पुरी परपुराञ्चय ।

वैतहव्यासु कञ्चुत्य रथेषां समुद्रत । निर्ययुर्नगराकारैरथै पररथाश्च ।

निष्क्रम्य ते नरयात्रा दशितयशिवयोधिन । प्रतर्हन् समाजम् शरवैर्बह्वादयुधै ।

शस्त्रैश्च विविधाकारैरथैश्चैव शुधिष्ठिर । श्रवणवर्णन् राजान हिमवन्तमिवास्मदा ।

अक्षैरस्त्राणि श्वार्थं तेषां राजा प्रतर्हन् । जघान तान महतेजो वज्रानलसमे शरै ।

कृत्वात्तमाङ्गुलि राजन भलै शतसहस्रम् । अपतन्वुधिराङ्गाङ्गा निहन्ता इव किङ्कुका ।

॥ हतेषु तेषु सर्वेषु वीतहव्य भुतेष्वथ । प्राद्रवन्नगरं हिला भृगोराश्रममनुत ।

यथै भृगुञ्च शरणं वीतहव्यो नराधिप । अमयञ्च ददौ तस्मै राजे राजन भृगुक्षुदा ।

अयापुषदमेवाशु तत्रागच्छप्रतर्हन् । स प्राप्य चाश्रमपदं दिवोदासात्मजोऽभवत् ।

भो भो केऽत्राय मे सन्ति भृगा शिष्या महात्मन । द्रष्टुमिच्छे मुनिमह तस्याचरते मामिति ।

स न विदित्वा तु भृगुर्निष्ठवामाश्रमात्तदा । पूजयामास च ततो विधिना नृपत्तम ।

१८४

उवाच ॥ राजेन्द्र किं कार्यं ब्रूहि पाण्डव ॥ स चावाच नृपसखे यदाभगनकारणं ।
 ॥ राजावाच ॥ अयं ब्रह्मक्षितो राजा वीतहव्यो विस्मृतः । तस्य पुत्रैर्हि मे छत्रो ब्रह्मन् वंशः प्रेषाशितः ।
 उत्थादितश्च विषयः काशीनां रत्नसञ्चयः । एतस्य वीर्यदुपलब्धं हतं पुत्रव्रतं मया ।
 अस्तेदानीं बन्धादद्य भविष्याम्यनृत्यः पितुः । तमुवाच कृपाविष्टो भृगुर्धर्मभूताम्बरः ।
 नेशास्ति कश्चित् सर्वं होमे दिज्ञातयः । एतत्तु वचनं श्रुत्वा भृगोस्तस्यैव प्रतर्दनः ।
 पादावुपस्थस्य शनैः प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् । एवमप्यस्मि भगवन् छतकृत्यो न संशयः ।
 स एव राजा वीर्येण खजातिं त्याजितो मया । अनजानीहि मां ब्रह्मन् ध्यायस्व च शिवेन मां ।
 त्याजितो हि मया जातिसेष राजा भृगुदह । तत्तस्मिन्मिथुनव्रतात् यथा राजा प्रतर्दनः ।
 यथागतं महाराज सुकौ विप्रमित्रोऽसौ । भृगोर्नैव नृमात्रेण स च ब्रह्मक्षितो गतः ।
 वीतहव्यो महाराज ब्रह्मसादितमेव च । तस्य गृहसमदः पुत्रो ह्यपेक्षेद् दवापरः ।
 प्रकृत्वमिति यो देवैर्निर्गृहीतः किंलाभेवत् । खवेदे वर्तते चाग्या नृपतिष्य महात्मनः ।
 यच्च गृहसमदो ब्रह्मन् ब्राह्मणैः स महीयते । स ब्रह्मचारी विप्रविं श्रोमां गृहसमदोऽभवत् ।
 पुत्रो गृहसमदस्यापि सुचेता श्रीमद्विज्ञः । वंशो मुतेजसः पुत्रो विह्वल्लस्य चात्मजः ।
 विह्वल्य तु पुत्रस्त वितत्यस्तस्य चात्मजः । वितत्यस्य सुतः सत्यः सन्तः सत्यस्य चात्मजः ।
 अवासास्य सुतश्चरिः श्रवसश्चाभवत्तमः । तमसस्य प्रकाशोऽभूत्तनयो दिजसत्तमः ।
 प्रकाशस्य च वागिन्द्रो बभूव जपताम्बरः । तस्यात्मजश्च प्रमत्तिर्वेदवेदाङ्गपारगः ।
 घृताच्या तस्य पुत्रस्त हरनीबादपद्यत । प्रमदरायान्तु हरिः पुत्रः समुदपद्यत ।
 शून्को नाम विप्रविंध्यस्य पुत्रोऽयं शौनकः । एवं विप्रलम्भगतेदोतहव्यो नराधिपः ।
 भृगोः प्रषादाद्भृजिन् कश्चित् कश्चित्परमं । तथैव कथितो वंशो मया गार्ग्यसमदस्य च ।
 विस्तरेण महाराज किमन्यदनुपूज्यसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वीतहव्योपाख्याने शिरोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 ॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ के पूज्या वै श्लोकैस्त्रिभिर्मानवा भरतर्षभ ॥ विस्तरेण तदापश्य न हि तृणानि कथ्यतः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अचाणुदोहरन्तीममिति शब्दं पुरातनं । नारदस्य च संवादं वासुदेवस्य चोभयोः ।
 नारदं प्राञ्जलिः दृष्ट्वा पूजयान् दिग्दर्शमानः । केजवः परिप्रेक्ष्य भगवन् काव्यमस्यसि ।
 वज्रमानपरक्षेपु भगवन् काव्यमस्यसि । प्रकाशेच्छातुमिच्छामि ब्रूतेतद्भक्तवित्तम ।
 ॥ नारद उवाच ॥ गृह्य गोविन्द योनितान् पूजयाम्यरिमर्दनं । त्वक्तोऽन्यः कः पुमांलोक आतमेतदिदं हि ।
 वरुण वायुमादित्यं पञ्चमे जातवेदसं । स्याणु स्कान्दं तयां लक्ष्मीं विष्णुं ब्राह्मणमेव च ।
 वायस्यतिष्ठन्नभसम्पः श्रुत्वा सरस्वतीं । सततं यै नमस्यन्ति तानमस्यास्यै विभो ।
 तपोधनान् वेदविदो नित्यं वेदपरायणान् । महाशान् एष्टिणाहूय मदा संपूजयाम्यहं ।
 अभुजा देवकायाणि कुर्वन्ते ये विकृतयनाः । सन्नुष्टाय समायुक्तास्तत्समस्यास्यै विभो ।

सम्यग्जन्ति ये चेटोः क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः । सर्वं धर्मं जिता गाय तान्नमस्यामि यादव ॥ १९ ॥
 ये वै तपसि वर्तन्ति वने मूलफलाश्रयाः । श्रमश्चयाः क्रियावन्तस्तान्नमस्यामि यादव ॥ २० ॥
 ये भृत्यभरणे शक्ताः सततञ्जातिचिन्मताः । भुञ्जते देवशेषाणि तान्नमस्यामि यादव ॥ २१ ॥
 ये वेदं प्राप्य दुर्द्धर्षा वाग्मिनो ब्रह्मचारिणः । याजनास्थापने युक्ता नित्यं तान् पूजयाम्यहं ॥ २२ ॥
 प्रसन्नहृदयश्चैव सर्वसत्त्वेषु नित्यशः । श्राष्टतापात्स्वाध्याये युक्तास्मान् पूजयाम्यहं ॥ २३ ॥
 गुरुप्रसादे स्वाध्याये यतन्ते ये खिरव्रताः । श्रुश्रुवोऽनसूयन्तस्मान् नमस्यामि यादव ॥ २४ ॥
 सुमता नृनयो ये च ब्राह्मणाः सत्यवज्रराः । वेदोरो ह्यथकल्याणां तान्नमस्यामि यादव ॥ २५ ॥
 भिक्षुचर्यामनिरताः कृत्वा गुरुकुलाश्रयाः । निःसुखा निर्धना ये तु तान्नमस्यामि यादव ॥ २६ ॥
 निर्भमा निष्प्रतिदन्दा निष्क्रिा निष्प्रयोजनाः । ये वेदं प्राप्य दुर्द्धर्षा वाग्मिनो ब्रह्मवादिनः ॥ २७ ॥
 अहिंसानिरता ये च ये च सत्यव्रता नराः । दान्ताः श्रमपराश्चैव तान्नमस्यामि यादव ॥ २८ ॥
 देवतातिथिपूजायां युक्ता ये स ह्येधेधिनः । कपोतवृत्तयोः नित्यं तान्नमस्यामि यादव ॥ २९ ॥
 घोषां चिर्वगृह्येषु वर्तन्ते नोपहीयते । शिष्टाचारप्रवृत्ताय तान्नमस्याम्यहं सदा ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणाः श्रुतमसम्प्रायाः ये विर्वगमनुष्ठिताः । श्रुलालुपाः पुण्यशीलास्तान्नमस्यामि केषव ॥ ३१ ॥
 शंभुवा वापुभवाश्च सुधामवाश्च ये सदा । प्रतेय विविधैर्युक्तास्तान्नमस्यामि माधव ॥ ३२ ॥
 अयोनीनसिधेयोनीश्च ब्रह्मयोनीश्च ये च । सर्वभूतात्मयोनीय तान्नमस्याम्यहं सदा ॥ ३३ ॥
 नित्यमेतान्नमस्यामि कृष्ण लोककराणुगेषु । लोकत्रेष्ठान् कुलत्रेष्ठान् समोद्धान् लोकवत्तमान् ॥ ३४ ॥
 तस्मात्समपि वाप्येय इजान् पूजय नित्यदा । पूजिताः पूजनाहं हि सुखं दास्यन्ति ते तप ॥ ३५ ॥
 अस्मिन्लोके सदा श्रुतेः परच च मुखप्रदाः । सरन्ते मान्यमाना वै प्रदास्यन्ति सुखं तव ॥ ३६ ॥
 ये सर्वान्तिथयो नित्यं गोषु च ब्राह्मणेषु च । नित्यं सत्ये चामिरता दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ३७ ॥
 नित्यं श्रमपरा ये च तया ये चानसूयकाः । नित्यस्वाध्यायिनो ये च दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ३८ ॥
 सर्वान्देवाश्चमस्यन्ति ये चैकं वेदमाश्रिताः । अहधानाश्च दान्ताश्च दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ३९ ॥
 तथैव विप्रप्रयराश्चमस्कृत्य यतव्रताः । भवन्ति ये दानरता दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४० ॥
 तपस्विनश्च ये नित्यं कौमारव्रतधारिणः । तपसाः भविताम्बानो दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४१ ॥
 देवतातिथिभृत्यानां पित्राणाञ्चार्चने रताः । शिष्टान्नभाजिनो ये च दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४२ ॥
 अग्निमाधाय विधिवत् प्रणता धारयन्ति ये । आग्नाः सोमाऊतश्चैव दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४३ ॥
 मातापित्रोर्गुरुषु च सम्यगर्चन्ति ये सदा । यथा त्वं वृष्णिशार्दूलेत्युक्तेन विरराम सः ॥ ४४ ॥
 तस्मात्समपि कौन्तेय पित्रदेवदिजातिषोऽन । सम्यक् पूजयसे नित्यं गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कृष्णनारदवन्द्ये एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 ॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वैश्वर्यप्रतिशारद । लताऽहं श्रोतुमिच्छामि धर्मं भरतवत्तम ॥
 शरणागतं ये रक्षन् भूतपापमश्नुतन्विधं । किन्तस्य भरतश्चैव फलं भवति तत्ततः ॥ ४६ ॥

हेमप्रासादमन्त्राधमणिकाद्यनतोरणं । स वैदूर्यमणित्थं विमानं समधिष्ठितः ।

म राजर्षिर्गतः स्वर्गं कर्मणा तेन श्राव्यते । शरणागतेषु चैवं लं कुरु सर्वं युधिष्ठिर ।

भक्तानामनुरक्तानामश्रितामाश्च रचिता । दयावान् सर्वमूतेषु परं सुखमेधते ।

साधुष्टो हि यो राजा सद्गुणमनुतिष्ठति । किञ्च प्राप्तं भवेत्तेन स्वयामिनेह कर्मणा ।

म राजर्षिर्निर्गुह्यात्मा धीरः सत्यपराक्रमः । काशीनामोदरः ख्यातस्त्रियुल्लेखे कर्मणा ।

योऽप्यन्यः कारयेदर्थं शरणागतैश्च । सोऽपि गच्छेत् तस्मिन् गतिं भरतपुत्रम ।

इदं वृत्तं हि राजर्षिर्दृढदर्शस्य कीर्तयन् । पूतात्मा वै भवेत्तुल्यः शृणुयाद्यद्य नित्यं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि स्थितकौशाख्ये निबन्धेऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात् । पितामह । कुर्वन् किं कर्म नृपतिरसौ लोकी

ममद्वुते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतद्राज्ञः कृत्यतममभिपिक्ख भारत । ब्राह्मणानामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छता ।

कलत्रं पाथिवेष्टेण तदिद्धि भरतपंथ । योचित्यान् ब्राह्मणान् दृष्ट्वा नित्यमशमिपूजयेत् ।

पौरजानपदाद्यापि ब्राह्मणांश्च यज्ञभुजान् । सन्नेन भगिदनेन नमस्तुरेणैवाऽर्चयेत् ।

इतत् कृत्यतमं राज्ञो नित्यभेदोपलक्षयेत् । यथात्मानं यथा पुत्रैस्तथा नृपतिपालयेत् ।

॥ चायेषां पूज्यतमालान् दृढं प्रतिपूजयेत् । तेषु शान्तेषु तद्वाहं संभोजेत् शिराजते ।

ते पञ्चाले नमस्तुत्या मात्याले पितरो यथा । तेभ्यः यावां लोकानां भूतानामिव वाचये ।

अभिषारैरुपायैश्च दक्षेयुरपि तेजसा । निजैर्षं कुपिताः कुर्युः स्याः सत्यपराक्रमाः ।

नान्तेभ्यः प्रपण्यामि न दिग्गयायपाटताः । कुपिताः समुदोचन्ते दावेच्छिप्रिषा इव ।

विभ्यत्येषां माह्निका गुणक्षेपामतीव हि । कृपा इव ह्यणुश्चा विग्रहो धीरिवापरे ।

प्रसह्यकारिणः कैश्चित् कार्यासमुद्बोऽपरे । सेति सैषामतिशृङ्खलैवाव्ये तपस्विनः ।

हविगारचमयेकं सैवमन्येऽप्यनुष्ठिताः । सेराद्यान्येऽनृताद्यान्ये तयोऽन्ये गहनर्तकाः ।

सर्वकर्ममहाद्यान्ये पाथिवेऽस्त्रिषु च । त्रिविधाकारयुक्ताश्च ब्राह्मणा भरतर्षभ ।

शानाकर्ममुदकाभे यज्ञकर्मपञ्चविंश । धर्मशाने सतां तेषां नित्यमेवानुकीर्तयेत् ।

पितृणां देवतानां च भुव्योरगरचरा । पुराऽप्येते महाभागा ब्राह्मणो देजानधिप ।

नैते देवैर्न पितृभिर्न गन्धर्वैर्न रावभै । नामुरैर्न पिशाचैश्च शक्रा सेतुं दिशतियः ।

अद्वैदेवतं कुर्युर्देवतश्चायदेवतं । यमिच्छेयुः स राजा स्याद्यो भटः स पद्मभञ्ज ।

परिवादश्च ये कुर्युर्ब्राह्मणनामचेनसः । सत्यं ब्रवीमि ते राजन् त्रिज्येयुर्न भगवः ।

निन्दाप्रसङ्गकुशलाः कीर्त्यकीर्त्तिपराधनाः । परिकुर्यान्ति ते राजन् मतनं दिपतां दिजाः ।

प्रतिप्राणा यं प्रार्थन्ति पुरुषः ॥ प्रवर्द्धते । ब्राह्मणैर्यः पराकृतः पराभूयान् च गृह्णीत ।

इका एव न कामाशास्ताः सन्निपद्यतयः । हृदयत्वं परिगतां ब्राह्मणानामदभेताम् ।

॥ श्रीम उवाच ॥ इदं दृष्ट्वा महाप्राज्ञं धर्मपुत्रं महायशः । दत्तिहासं पुरावृत्तं श्रवणार्थं महाफलं ।
 प्रपात्यमानः श्येनेन कपोतः प्रियदर्शनः । त्वदर्शनं महाभागं नरेन्द्रं श्रवणं गतः ।
 स तं दृष्ट्वा विस्मृत्वा त्वासादङ्गमुपागतं । आशंखायसिहीत्याह न तेऽस्ति भयमष्टजम् ।
 भयं ते मुमहत् क्षमात् कुचः किं वा छानं त्वया । येन त्वमिह संप्राप्तिं विधेयां आनयेत नः ।
 नवनीलात्पलापीडकाहवर्णः सुदर्शनः । दाडिमाशोकपुष्पाद्यं मां चसलाभयं तव ।
 मत्सकायमनुप्राप्तं न त्वां कश्चित् समुत्सहेत् । भगवांश्च द्रव्यं कर्तुं रक्षाव्यवपुरस्कृतम् ।
 काशिराज्यं तदर्थे तदर्थं जीवितं तथा । त्वमेवं भवं विश्वस्यः करोत न भयं तव ।
 ॥ श्येन उवाच ॥ ममैतद्विहितं भव्यं न राज्ञास्तुमर्हसि । अतिक्रान्तं प्राप्य प्रयत्नाद्युपापादितं ।
 मांसं हृदि रक्षस्व मन्त्रादिदत्तं मे दत्तं । परितोषकरं शेषं समसाधयतीति भवं ।
 दृष्ट्वा मे बाधतेऽप्युपा सुधा निहं हतोऽहं मे । मुह्ये न हि ब्रह्माग्निं राजन् मन्दयितुं सुधां ।
 मया ह्यनुसृताः श्वेप मत्पचनखचितः । किञ्चिदुद्धृत्य निःश्वस्य न राजन् मोक्षमर्हसि ।
 यदि स्वविषये राजन् प्रभुस्त्वं रक्षसे नृणां । खेचरस्य वृषाक्षस्य न त्वं प्रभुरथोत्तमः ।
 यदि वैरिषु भूयेषु संजनय्य वृक्षरयोः । विषयेष्विन्द्रियाणां आकाशे मां पराकृतम् ।
 प्रभुर्हं हि पराकृत्य सत्यं पचं हरेषु ते । यदि त्वमिह धर्मार्थं मामपि द्रष्टुमर्हसि ।
 ॥ श्रीम उवाच ॥ श्रुत्वा श्येनस्य तद्वाक्यं राजर्षिर्विस्मयव्रतः । संभाव्य चैवं तद्वाक्यं तदर्थं प्रत्यभाषत ।
 ॥ राजावाच ॥ गोदृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा । त्वदर्शनं च कियतां सुधाप्रयमनाय ते ।
 श्रवणगतं न त्यजेयमिति मे मतमाहितं । न मुञ्चति ममाद्भ्यानि दिशोऽयं पश्यति दिशः ।
 ॥ श्येन उवाच ॥ न वराहं न गोदृषं न चान्यान् विविधान् दिजान् । भवयामि महाराज किमवाद्येन तेन मे
 यस्तु मे विहितो भक्ष्यः स्वयं देवैः समागतः । श्येनः कपोतान् खादन्ति स्मितिं प्रजनातनो ।
 उमीनर कपोतं तु यदि दृष्टव्यमस्मिन् । तत्स्वं मे प्रयच्छाव स्वर्गपतिं तु मे प्रयच्छ ।
 ॥ राजावाच ॥ भगवाननुग्रहं मेऽद्य यस्त्वमद्य मिहात्यं मां । वाढमेव धीमतेऽपि नोक्तं । राजसत्तमः ।
 उत्कृष्टात्कृत्य मां तानि तुल्यं धर्मतोऽस्तु मे । अन्तःपुरं तत्तत्सर्वं कियं रजविभूषिताः ।
 शङ्खभूता विलिङ्गान्ताः सुभा परमदुःखिताः । तांश्च ददितुमर्हसि ममैतन्मृगजनस्य च ।
 समुद्र समहायादो भेषगमोरनिखनः । निहन्तं गगनं सर्वं व्यथं मेघैः समस्ततः ।
 मही प्रप्लिता पाणोत्तम सत्येन कर्षणा । स राजा पार्श्वतश्चैव बाह्व्यामभूत्तथ यत् ।
 तानि मांशानि रुद्धिद्य तुलां पूरयतेऽग्नेः । तयापि न समलोच कपोतेन बभूव ह ।
 अस्थिभूता यदा राशः निर्भयो रक्षिरस्त्रवाः । तुलां ततः समाकृत् स्वमांसवयमुपगृह्ण ।
 ततः श्रेष्ठान्तये भोक्तारं नरेन्द्रमुपविताः । भक्ष्यं याकाशमेवात्र वादिता देवदन्तुभिः ।
 अश्वतीतारसिकव हृषर्भो नरेवराः । दिव्यं य मसुविधात्यैरभितृष्टः पुनः पुनः ।
 देवगन्धर्वा महातीक्ष्णरभिरस्य संततः । भूतदेवापगीतस्य पितामह इव प्रभुः ।

हेममापादमन्नाधमणिकाञ्चनतेरण । य वैदूर्यमणिकस्थं विमान समधिष्ठित ।

म राजर्षिर्गते स्वर्गं कर्मणा तेन ग्राह्यम् । शरणागतेषु चैव त्वं कुरु सर्वं युधिष्ठिर ।

भक्तानामनुरक्तानामाश्रितानाञ्च रक्षित । दयावान् सर्वभूतेषु परत्र सुखमेधते ।

साधुदत्तो हि यो राजा सदृत्तमनुतिष्ठति । किञ्च प्राप्तं भवेत्तेन स्वत्याजिनेह कर्मणा ।

म राजर्षिर्विशुद्धात्मा धीर सत्यपराक्रम । काशीनामोत्तरा ख्यातस्त्रियुल्लोकेषु कर्मणा ।

योऽप्यत्र कारयेदेष शरणागतस्त्वं । सोऽपि गच्छेत्तत्तेनैव गतिं भरतपुत्रस्य ।

इदं श्रुत्वा हि राजर्षेर्वदभस्य कोत्तयन् । पूतात्मा वै भवेभाके दृष्टुयाद्यस्य निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासननिके पर्वणि स्थानकरोताख्ये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात् पितामह । कुर्वन् किं कर्म नृपतिरसौ लोको ममद्रुते ।

॥ भीम उवाच ॥ एतद्वाञ्छं कृत्यतममभिपेक्ष्य भारत । ब्राह्मणानामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छता ।

कर्त्तव्यं पार्थिवेक्ष्य तदिदं भरतर्षभ । श्रोत्रियान् ब्राह्मणान् दृष्ट्वा नित्यमिदमभिपूषयेत् ।

पौरजानपदाद्यापि ब्राह्मणाञ्च यश्च्युतान् । सान्धेयं भोगदानेन नमस्कुरेभ्योऽर्पयेत् ।

एतन् कृत्यतमं राज्ञो निश्चयेनैव सलक्षयेत् । यथात्मन यथा पुत्रैर्न वैतान् प्रतिपालयेत् ।

ये चाप्येषां पूष्यतमालान् दृढं प्रतिपूषयेत् । तेन शान्तेषु तद्वाचं सर्वमेव विराजते ।

ते पश्यान्ते नमस्कारार्थं मान्यास्तैः पितरौ यथा । तैश्चैव याच्यं लोकानां भूतानामिव वासवे ।

अभिचारैरुपायैश्च दद्वेयुर्गपि तेजसा । निशेपं क्षुपिताः कुर्युर्वा सत्यंपराक्रमा ।

नान्तमेव प्रपश्यामि न दिश्याम्यपाहता । क्षुपिताः समुदीचन्ते दावेव्यप्रिशिवा इव ।

विभक्त्यया माहमिका गुणान्तेषामतीव हि । कृपा इव दण्डश्चा विगृह्णा चौरिवापरे ।

प्रमदकारिणं केचित् कार्याममुश्चोऽपरे । सन्ति चैवामतिगठान् कथिवात्ये तपस्विनः ।

छपिगच्छमयेकं भैरमन्येऽप्यनुष्ठिता । चौराद्यान्येऽमृताद्यान्ये तयाऽन्ये गहनर्तकाः ।

सर्वैरुपमहाद्यान्ये पार्थिवेऽस्वितरं च । दिविधाकारयुक्ताश्च ब्राह्मणा भरतर्षभ ।

नानाकर्मसु रक्ताना यज्ञकर्मापशोविनां । धर्मशान मता तेषां निश्चयवान्कोत्तयेत् ।

पितॄणां देवतानाञ्च मनुष्योत्तरवत्तया । पुराऽप्येते महाभागा ब्राह्मणा वै जनधियः ।

नैते देवेनैः पितॄर्भिरन्यैर्न रावथे । नामुरेभं पितापैत्र्यं भक्षा भेतुं दिशतयः ।

अदेव देवतं कुर्युर्देवतस्यायदेवत । यमिच्छेद्युः स राजा म्याचो नेष्ट म पराभवेत् ।

पश्चादप्ये ये कुर्युर्भाह्मणानामवेनच । मय्यत्रोमिते राजन् विनाशेयुर्भं भयः ।

निन्दामप्रमं माकुप्राणाः कीर्त्यकीर्तिपराधना । परिकुर्यान्त ते राजन् मतत दिवतां दिजाः ।

मैत्रिणा यं प्रशेनन्ति पुत्र्य स प्रवर्द्धते । ब्राह्मणैश्च पराकृष्ट पराभूयात् चण्डि म ।

एका पदमकामोऽशास्ता सत्यव्रततय । दृष्टव्यं परिगता ब्राह्मणालामदर्शनात् ।

द्राविडाश्च कलिन्दाश्च पुलिन्दाश्चायुष्मीनरा । कौलिर्षपा माहिषकास्त्राह्ता चक्षियजातयः ।
 वृषलक्षं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् । श्रेयान् परार्जयक्षेभ्यो न जयो जयताम्बरः । ११५
 यस्तु सर्वमिदं हन्याद्ब्राह्मणञ्च न तत् सर्वम् । ब्रह्मवत्था महादेव इत्याहुः परमर्वयः ।
 परिवादो दिजातीनां न श्रोतव्यः कथञ्चन । आसीताधोमुखस्त्रुष्णो समुत्थाय ब्रजेच्च वा ।
 न स जातो जनित्यदा पृथिव्यामिह कथञ्चन । यो ब्राह्मणविरोधेन सुखं जीवितमुपसृते ।
 दुर्याधो मुष्टिना वायुर्दुःखं पाणिना शशो । दुर्हंरा पृथिवी राजन् दुर्जया ब्रह्मणा भुवि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायां चयक्षिर्गोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ११६
 ॥ श्रीश्च उवाच ॥ ब्राह्मणमेव सततं भूयं सर्वमपूजयेत् । एते हि सोमराजान् दंष्टराः सुखदुःखयोः । ११७
 एते भोगैरलङ्कारैरन्यैश्च किमिच्छन्ते । सदा पूज्या नैमस्कारैरव्यासं पितृवत्पुत्रं ।
 ततो राक्षस्य शान्तिर्हि भूतानामिव वासभात् । जायतां ब्रह्मवत्सलो रात्रे वै ब्राह्मणः शुचिः ।
 महारथश्च राजन्यं दृष्ट्यः श्रुतापन । ब्राह्मणं जातिमप्यर्थं धर्मज्ञं शंसितव्रतं ।
 वासधेतु गृहे राजन् तस्मान् परमसि वै । ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्तं प्रतिगृह्णन्ति देवताः ।
 पितरः सर्वभूतानां नैतेभ्यो विद्वते प्रेरे । आदित्यश्चन्द्रमा वायुरापो भूस्मरं दिशः । ११८
 सर्वे ब्राह्मणमावेक्ष्य सदाक्षमुपभुञ्जते । इत्युक्तं पितरो यक्ष विप्रान् भुञ्जते ।
 देवाद्यायस्य नाश्रन्ति पापस्य ब्राह्मणद्विषः । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रीयन्ते पितरः सदा ।
 तथैव देवता राजानाञ्च कार्या विचारणा । तथैव तेऽपि प्रीयन्ते येषां भवति तद्वि ।
 न च प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति च परां गतिं । येन येनैव हर्षिषा ब्राह्मणांस्तुषेक्षरः ।
 तेन तेनैव प्रीयन्ते पितरो देवतास्तथा । ब्राह्मणादेव तद्भूतं प्रभवन्ति यत् प्रजाः । ११९
 यतश्चायं प्रभवति प्रेत्य यच्च च गच्छति । वेदैष मार्गं स्वर्गस्य तथैव नरकस्य च ।
 श्रामतानागते चोभे ब्राह्मणे द्विपदाम्बर । ब्राह्मणे भरतश्रेष्ठ स्वधर्मश्चैव वेद यः ।
 ये धेनमनुवर्शन्ते ते न यान्ति पराभवं । न ते प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति न पराभवं ।
 यद्ब्राह्मणमुखात् प्राप्तं प्रतिगृह्णन्ति वै वच । भूतात्मनो महात्मनो न यान्ति पराभवं ।
 चक्षियाणां प्रतपतां तेजसा च सेवेन च । ब्राह्मणेष्वेव श्राम्यन्ति तेऽग्निं च बलानि च । १२०
 भृगवसासजङ्गाश्च नीपानाङ्गिरजोऽजयन् । भरद्वाजो वैतहव्यौर्नानाश्च भरतधर्म ।
 चित्रायुधायाप्यजयन्ते रुष्णाजिनध्वजा । प्रक्षिप्याथ च कुम्भाथं पारगामिनमारभेत् ।
 यत्किञ्चित् कथ्यते शोके श्रूयते पथतेऽपि वा । सर्वं तद्ब्राह्मणेष्वेव गूढोऽग्निरिव दारुपु ।
 अवायुदाहरन्तीममितिहामं पुरातनं । शंवादं वासुदेवस्य श्रूय्याय भरतधर्म ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मानरं सर्वभूतानां वृक्षे स्नां शंश्रयं वृद्धमे । केनस्मिन् कर्मणा पापं त्यजेदिति नरो गृह्यते । १२१
 ॥ श्रियवो उवाच ॥ ब्राह्मणमेव सेवेत पवित्रं श्रोतुत्तमं । ब्राह्मणान् सेवमानस्य राजः सर्वं प्रणश्यति ।
 अतो भूतिरतो कीर्तिरतो मुद्दिः प्रजायते । महारथश्च राजन्यं दृष्ट्यः श्रुतापन ।

इति मां नारदः प्राह सततं सर्वभूतये । ब्राह्मणं जातिभगवं धर्मज्ञं शंसितं शूचिं ।

अपरेयां परेषाञ्च परेभ्यश्चैव ये ऽपरे । ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति स मन्यते प्रवर्द्धते ।

अथ यो ब्राह्मणान् कुष्ट परामवति सोऽचिरात् । यथा महार्धवे जिज्ञा सोतासिष्टुर्विनश्यति ।

तथा दुरितं भूयै पराभावाच्च कल्पते । पश्य चन्द्रलतं नृजं समुद्रो लवणोदक ।

तथा भगवद्वेषेण महेश्च परिचिह्नितः । तेषामेव प्रभावेन महमनयनो ह्यथैव ।

शतक्रतुं समभवत् पश्य माधव यादृशं । इच्छन् कीर्तिञ्च भूतिञ्च लोकाञ्च मधुसूदन ।

ब्राह्मणानुमते तिष्ठेत् पुरुषः शूचिरात्मवान् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा मेदिन्या मधुसूदन । साधु याचिति कैरव्य मेदिनी प्रत्यपूजयत् ।

एतां श्रुत्वापमां पार्य प्रयती ब्राह्मणपंभान् । सततं पूजयेद्यास्त्वं तप्त श्रेयोऽभिपश्यस्व ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते । नमस्य सर्वभूतानामतिप्रियप्रदातापुङ्गव ।

सर्वायाः सुहृदस्तात ब्राह्मणाः सुमनोमुखाः । गोभिर्गोशूलयुक्ताभिरनुधापयन् पूजिताः ।

सर्वात्रो द्रियतस्तात ब्राह्मणा जातमन्यव । गोभिर्होराण्युक्ताभिरभिधायसुरपूजिताः ।

अथ गाथा पुरा गीता कीर्तयन्ति पुराविदः । सृष्ट्वा दिजातीन् धाता हि यथा पूर्वं समादधत् ।

न चान्यदिह कर्त्तव्यं किञ्चिदुद्धं श्रयाविधि । गुप्ते गोपायते ब्रह्म श्रेयो यत्नेन गोभनं ।

स्वमेव कुर्वतां कर्म श्रीर्षो ब्राह्मो भवियति । प्रमाणं सर्वभूतानां प्रवक्ष्यामि भवियस्य ।

न शौद्रं कर्म कर्त्तव्यं ब्राह्मणेन निषिद्धम् । शौद्रं हि कुर्वन्त कर्म धर्मः समुपहृत्यते ।

श्रीश्च बुद्धिश्च तेजश्च विभूतिश्च प्रतापिनो । स्वाध्याये चैव माहात्म्ये विपुलं प्रतिपश्यते ।

कृत्वा चाक्षयनीयस्य महाभाग्ये प्रतिष्ठिता । अग्रमेव्या प्रसूतीनां श्रिया ब्राह्म्याऽनुकल्पिता ।

अद्वया परया युक्ता ह्यनभिद्विहलक्षया । दमस्ताधायनिरता सर्वान् कामानवास्थय ।

यच्चैव मानुषे लोके यच्च देवेषु किञ्चन । सर्वन्तु तपसा ग्राथ्यं ज्ञानेन नियमेन च ।

इत्येवं ब्रह्मगीतास्तं समाख्याता मयाऽनघ । विप्राणामनुकल्पार्थं तेन प्रोक्तं हि धीमता ।

नृपस्योपां वलं मन्ये यया राज्ञस्तपस्विन । दुरासदाश्च चण्डाश्च रभसा विप्रकारिणः ।

सन्नेषां निहन्तस्वाश्च व्याघ्रसत्तास्तथाऽपरे । वराहसृगसत्ताश्च कलसत्तास्तथाऽपरे ।

सर्पस्रग्धमा केचित्तयाऽन्ये मकरसृग । विभाष्य घातिनः केचित्तया चतुर्होऽपरे ।

सन्ति चाशोविषयमा सन्ति मन्दास्ताथाऽपरे । विविधानीह हतानि ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ।

मेकसा इविडा लाटा पौष्टा केन्वगिरास्तथा । गैष्टोका दरदा दर्वाशैरा श्वरवर्चरा ।

किराता यवनाश्चैव तस्माः कलिधजातय । सृपनलमनुप्राप्ता ब्राह्मणानाममर्षणात् ।

ब्राह्मणानां परिभवादसुरा सन्निभे ब्रथा । ब्राह्मणानां प्रमादाच्च देवा स्वर्गनिवाणि ।

अग्रस्य सृष्टमाकाशमचालो हिमवान् गिरिः । अधार्यो धेतुना गङ्गा दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ।

न ब्राह्मणविरोधेन शक्यां शाश्वतवसुध्वरा । ब्राह्मण्यं हि महात्मानो देवानामपि देवता
तान् पूजयस्व सततदानेन परिचर्यथा । यदीच्छसि मही भोक्तुमिमांसागरमेखलां ।

प्रतिपद्ये तेषां हि विप्राणां श्राम्यतेऽलम् । प्रतियहं ये नैच्छेयुस्तेभ्यो रक्ष्यं त्वया नृप ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायाः पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ भोम उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । शक्रश्मरसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ।

शक्रो ब्रह्मज्ञातरूपेण जटो भूत्वा रजोऽरुणः । विरूपं रयमास्त्राय प्रश्रं पप्रच्छ शम्वरं ।

॥ शक्र उवाच ॥ केन शम्वर उच्यते स्वजात्यानघितिष्ठसि । श्रेष्ठं त्वं केन मन्यन्ते तदैव प्रब्रूहि तत्त्वतः ।

॥ शम्वर उवाच ॥ नास्त्वयामि यदा विप्रान् ब्राह्मणैश्च मे मत्तं । शास्त्राणि वदतो विप्रान् संमन्यामि यथासुखं ।

श्रुत्वा च नावजानामि नापराध्यामि कश्चिदपि । अभ्यर्च्योभयनुष्ठानानि पादौ गृह्णामि धीमतां ।

ते विश्वत्वा प्रभापन्ते संश्रुन्ते च मां सदा । प्रनैतेष्वप्रमत्तोऽसि सदा सुप्रेषु शाश्वति ।

ते मां शास्त्रपथे युक्तं ब्रह्मस्मन्सुखकं । समाविशन्ति शास्त्रारं चोद्गमन्ति सत्तिकां ।

यस्य भावपत्तिं मनुष्टास्त्रं गृह्णामि मेधया । समाधिमात्मनो नित्यमनुलोममचिन्तयं ।

सोऽहं बाणमिष्टानां रसीनामनुबलेहकः । स्वजात्यानघितिष्ठामि न सवाणीव चन्द्रमा ।

एतत् प्रयत्नममृतमेतच्चतुरमुत्तमं । यद्वाङ्मनामुखाश्चास्त्रमिह श्रुता प्रवर्तते ।

एतत् कारणमाश्रय इष्ट्वा देवासुरं पुराणं युद्धं पिता मे ब्रह्मात्मा विक्रितुः समपद्यत ।

इष्ट्वा च ब्राह्मणानानु महिमानं महात्मनां । पर्यष्टुं कथममो सिद्धा इति निश्चकरं ।

॥ सोम उवाच ॥ ब्राह्मणास्तपसा सर्वे विद्वान्ते वाग्वला सदा । भुजयोर्थांश्च राजानो वागक्ताश्च विजातयः ।

प्रणवज्ञायधीयीत माह्नो दुर्व्यसतीर्व्यसन् । निर्धन्युरपि निर्वाणो यति स्यात् समदर्शनः ।

अपि च ज्ञानसम्पन्नः सर्वान् वेदान् पितुर्गृहे । स्नायमान इवाधीयाद्भूय इत्येव तं विदुः ।

भूमिरेतौ निगिरति सर्वौ बिलशयानिव । राजानस्त्राययौद्धारं ब्राह्मणस्त्राप्रवासिनः ।

अभिमानं श्रियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधसः । गर्भेण दुष्यते कन्या गृह्णासेन च द्विजः ।

इत्येतन्मे पिता श्रुत्वा सोमादद्भुतदर्शनात् । ब्राह्मणान् पूजयामास तथैवाह महाव्रतान् ।

॥ भोम उवाच ॥ श्रुतैरदृक्शं शक्रो दानवेन्द्रमुखाद्युतः । द्विजान् संपूजयामास गृहेऽश्वत्थमवाप च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि द्रुपदश्मरसंवादे पट्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्वञ्च भवेत् पाचमथ वाऽपि चिरोषित । दूरादभ्यागतश्चापि किं पाचं स्यात्

पितामहः ।

॥ भोम उवाच ॥ क्रिया भवति केषांचिदुपाश्रुतमुत्तमं । यो यो याचेत यत्किञ्चित् सर्वं दद्यात् इत्यपि ।

अपीडयन् श्रुत्यवर्गमित्येवमनुश्रुश्रुमः । पीडयन् श्रुत्यवर्गं हि आत्मानमपकर्षति ।

अपूर्वं भावयेत् पाचं यथापि स्याच्चिरोषित । दूरादभ्यागतश्चापि तत् पाचञ्च विदुर्विधा ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपीडया च भूतानां अर्थस्त्राहसया तथा । पाचं विद्यान्तु तत्त्वेन यक्षैर्दत्तं न सक्तपितुः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ चत्विक्पुरोहिताचार्याः शिष्यसम्निबान्ववाः । सर्वे पूज्याश्च मान्याश्च श्रुतवन्तोऽनष्टयकाः ।

११८

अतोऽन्यथा वर्त्तमानाः सर्वे नोर्हन्ति सत्क्रियां । तस्मान्नित्यं परोवेत पुष्टपात्रं प्रणिधाय वै ।

अक्रोधं सत्यवचनमहिमां दमं शौचं । अद्वेष्टिनां भिमानश्च ह्येकस्मिन्निवा दमं श्रमः ।

यस्मिन्नेतानि दृग्गन्धेन चाकार्याणि भारत । सुभावतो निविष्टानि तत्पात्रं मानमर्हति ।

तथा चिरोपितश्चापि सम्पत्त्यागतमेव च । अपूर्वश्चैव पूर्व्वश्च तत्पात्रं मानमर्हति ।

अग्रामीणश्च वेदानां शास्त्राणां श्रीभिलङ्गनं । अव्यवस्थां च सर्व्वश्च एतन्नाशनमात्मनः ।

भवेत् पण्डितमानी यो ब्राह्मणे वेदनिन्दकः । आन्विचिकी तर्कविद्यामनुरक्ती निरर्थिका ।

हेतुवादान् भुवन्मसु विभेता हेतुवादिक । आक्रोष्टा पातिवका च ब्राह्मणानां सदैव हि ।

सर्व्वामिषहन्ती मूढश्च शालं कटुकवागपि । बोद्धव्यस्तद्गुह्यज्ञातं नरं शर्मं हि तं विदुः ।

यथा या भपितुश्चैव हन्तुश्चैवावधमन्ते । एवं सम्भाषणार्थाय सर्व्वशास्त्रवधाय च ।

लोकपात्रा च द्रष्टव्या धर्म्येयात्महितानि च । एवं नरो वर्त्तमानः शायतोऽर्हति समाः ।

अणुमुमुक्षु देवानामृषीणाञ्च तथैव च । पित्रेणामय विप्राणां मतिर्योनाश्च पद्मम् ।

पर्यायेण विप्रद्वेष्टेन मुनिनीतेन कर्मणा । एवं गृहस्थः कर्माणि कुर्व्वन् धर्मान् होयते ।

इति श्रीमद्भारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पाचपरोवांशे सुप्रभिशेऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ दुर्धिर उवाच ॥ श्रीषोः सुभावमिच्छामि श्रोतुं भरतवत्तमम् । स्त्रियो हि मूलं दोषाणां लघुचिन्ता हि ताः
स्त्रियाः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अथापुदाहरन्तीमितिहानं पुरातनं । नारदस्वयं भवांश्च पुंयस्या पञ्चचूडया ।

लोकाननुचरन् सर्व्वान् देवर्षिर्नारदः पुरा । दक्षोऽप्यस्य ब्रह्मा पञ्चचूडामनिन्दितौ ।

तां दृष्ट्वा चारुमूर्त्तिं प्रपञ्चस्मरन् मुनिः । संशयो हृदि कथिमे ब्रूहि तन्म सुमध्यमे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽयं सा विप्रं प्रत्युवाचाय नारदं । विषये सति वक्ष्यामि ममर्थां मन्यन्ते च मे ।

॥ नारद उवाच ॥ न त्वामविषये भद्रे नियोज्यामि कथञ्चन । स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि त्वज्ज श्रोतुं बरानने ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतच्छृत्वा व्रजसास्य देवर्षेः पुरोत्तमा । प्रत्युवाच न वक्ष्यामि स्त्रीं सती निन्दितुं क्षिपम् ।

विदित्वास्ते स्त्रियो पापं यादृशाश्च सुभावतः । न मानमर्हसि देवर्षे नियोज्जुं कार्यं ईदृशम् ।

तामुवाच स देवर्षिं सत्यमेव सुमध्यमे । शृणुवादे भवेद्दोषः, सत्ये दोषो न विद्यते ।

इत्युक्त्वा सा शतमतिगम्भवधारुहामिनी । स्त्रीदोषाष्कायतान् संत्यान् भाषितुं मप्रचरन् ।

॥ पञ्चचूडवाच ॥ कुलीना रूपवत्यश्च नायवत्यश्च योषितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः स्त्रीषु नारद ।

न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यदे पापीयस्तरमस्ति वै । स्त्रियो मूलश्च दोषाणां तथैव तमपि वेद्य च ।

समाश्रितान्द्रुहितं प्रतिरूपान्वये स्थितान् । पतोनन्तरमासाच नान् नयेत्यं प्रतीचिंतुं ।

अप्रदुर्लभं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो । पापीयसा नरान् यदै लज्जा त्यक्त्वा भजामहे ।

स्त्रियं हि यः प्रार्थयते सविधर्षश्च गच्छति । दंपत्यं कुर्वते सेवां तमेवैच्छन्ति योषितः ।

न ब्राह्मणविरोधेन शक्यां शान्तं वसुधरा । ब्राह्मणा हि महात्मानो देवानामर्ग-
तान् पूजयन् सततदानेन परिचर्यथा । यदीच्छसि मही भोक्तुमिमां सागर-
प्रतिपदेण तेजो हि विप्राणां शान्त्यतेऽनघ । प्रतिपद्यं ये नैवेद्युक्तेभ्यो रक्ष्यं तद्य-
दति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसा ।
॥ भीष्म उवाच ॥ अचायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । शक्रश्चरमंवादं
शक्रो ब्रह्मतरूपेण जटी भूत्वा रजोऽरुण । विरूपं रयमाख्याय प्रश्रं प्रम-
॥ शक्र उवाच ॥ केन शम्बर दत्तेन खजात्यानघितिष्ठसि । श्रेष्ठं मां केन

॥ शम्बर उवाच ॥ नास्त्वयामि यदा विप्रान् ब्राह्मणैव च मे मतं । शास्त्राणि वदते
श्रुत्वा च नावजानामि नापराधामि कश्चित् । ब्रह्मपार्थाभ्यनुष्ठामि
ते विश्रब्धा प्रभाषन्ते संष्टुक्ते च मां सदा । प्रमत्तैश्च प्रमत्तोऽपि न
ते मां शास्त्रपथे युक्तं ब्रह्मार्थमनुसूयकं । समाविशन्ति ब्रह्मरः सौष्ठ-
यश्च भाषन्ति मनुष्टास्तश्च नृहामि मेधया । समाधिमात्मनो नित्य-
सोऽर्थं वागयमिष्टानां रसीनामवल्लङ्घक । खजात्यानघितिष्ठामि न
रतत् प्रथित्याममृतमेतच्चरुनुत्तमं । यद्वाह्यं मुखेऽस्मात्प्रसिद्धं
रतत् कारणमाशङ्क्य दृष्ट्वा देवासुरं पुराणं युद्धं पिता मे दृष्ट्वा
दृष्ट्वा च ब्राह्मणानानु महिमानं महात्मानं । पर्यष्टुच्छत् कथं

॥ सेम उवाच ॥ ब्राह्मणस्तपसा सर्वे विद्वान्ते वागवताः सदा । भुजवो
प्रणवज्ञाप्यधीधीत ब्राह्मो दुर्व्वसतोर्व्वसन् । निर्धन्युरपि निः-
अपि च ज्ञानसम्पन्नं सर्वान् वेदान् पितुर्गृहे । ज्ञाप्यमानं द-
भूमिरेतौ निगिरति सर्पो विलशयानिव । राजानज्ञाप्ययोद्ध-
अभिमानं जियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधम । गर्भेण दुष्यते कन्व
दव्येतस्ते पिता श्रुत्वा सोमादद्भुतदर्शनात् । ब्राह्मणान् पूजयाम-
॥ भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा तद्वचनं शक्रो दामवेन्द्रमुखाक्षुत । द्विज
दति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्व्वं भवेत् पाचमय वाऽपि
पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ क्रिया भवति केषाञ्चिदुपांशुव्रतमुत्तमं । यो
अपीडयन् शत्रुवर्गमित्येवमनुशुभम् । पीडयन् शत्रुवर्गं हि
अपूर्व्वं भावयेत् पाचं यथापि स्वाधिरेवपितं । ४१५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपीडया च भूतानां धर्मस्थाहिंसया तथा ।

तथा ब्रूहि महाभाग कुरुषा वशवर्द्धन । यदि शक्या कुरुष्वेष्ट रवा तांसां कदाचन ।
 कर्तुं वा कृतपूर्व वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपूर्वणि अनुशासनिके पर्वणि श्रीसुखमावकथने जनपत्नारिणोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमेव महाबाहो नात्र मित्यास्ति किञ्चन । यथा ब्रवीषि कौरव्य नारी मति जनाधिप ।
 अत्र ते वर्त्तयिष्यामि इति हास्यपुरातनं । यथा रवा कृता पूर्व्य विपुलेन महात्मना ।
 प्रमदाच्च यथा सृष्टा ब्रह्मण भरतर्षभ । यदर्थं तच्च ते तात प्रवक्ष्यामि नराधिप ।
 न हि स्त्रीभ्यः परं पुत्र पापीयः किञ्चिदस्ति वै । अग्निर्हि प्रमदा दीतो भायाच्च मयज्ञा विभो ।
 कुरधारा विष सर्वो वक्षिरित्युक्तः स्त्रियः । प्रजा इमा महाबाहो धार्मिका इति नः श्रुतं ।
 स्वयं गच्छन्ति देवं ततो देवानियाह्वयं । अयाभ्यगच्छन् देवास्ते पितामहमरिन्दम ।
 निवेद्य मानसं चापि दृष्ट्वा मोक्षमधोमुखः । तेषामन्तर्गतं ज्ञात्वा देवानां स पितामहः ।
 मानवानां प्रमोहाद्यं कृत्या भार्याऽसृजत प्रभुः । पूर्व्यसर्गं तु केनित्य साध्व्यो जायते इवामवन् ।
 अथाध्यस्त समुत्पन्नाः कृत्या सर्गात् प्रजापतेः । ताभ्यः कामान् यथाकामं प्रादाद्भिः स पितामहः ।
 ताः कामलुब्धाः प्रमदाः प्राबाधन् नरान् सदा । कांश्च कामस्य देवैः सहायस्यासृजत प्रभुः ।
 अचञ्चलः प्रजाः सत्त्वाः कामक्रोधवशव्रताः । न च स्त्रीणां कियत् क्वचिदिति धर्मा व्यवसितः ।
 निरिन्द्रियाः क्षात्रास्ताश्च स्त्रियोऽनृतमिति श्रुतिः । अय्यासनमलङ्कारमसपागमनायता ।
 दुर्व्यामव रतिश्चैव ददौ स्त्रीभ्यः प्रजापतिः । न तासां रचणं कर्तुं शक्यं पुनः कथञ्चन ।
 अपि विव्रकता तात कुतश्च पुनश्चैरिह । वाचा च बधवन्मैत्र्यो ह्येवैव्यो विविधैस्तथा ।
 न शक्या रचितं नृन्यैसा हि नित्यमसंपत्ताः । इदञ्च पुनश्चात्र पुरस्तात् श्रुतवानहं ।
 यथा रवा कृता पूर्व्य विपुलेन नृवस्त्रियः । क्षपिरासीन्महाभागो देवशर्मेति विद्युतः ।
 तस्य भार्या रुचिर्नाम रूपेणासदृशी भुवि । तस्य रूपेण संमत्ता देवगन्धर्व्यदानवाः ।
 विशेषेण तु राजेन्द्र स्रवहा पाकशासनः । नारीणाञ्छरितज्ञश्च देवशर्मा महामुनिः ।
 यथाशक्ति यथात्साह भार्यान्तामभ्यरचत । पुरन्दरश्च जानीते परस्त्रीकामवारिणं ।
 तस्माद्वलेन भार्याया रचणं स शकार । स कदापिदृष्टिस्तात यज्ञं कर्तुमनाक्षदा ।
 भार्याशरचणं कार्यं कथं स्यादित्यचिन्तयत् । रवाविधानं मनसा स सन्निव्य महातपाः ।
 आह्वय दयितं शिष्यं विपुलं प्राह भार्गवः ।
 ॥ देवशर्मावाच ॥ यज्ञकारो गमिष्यामि रुचिश्चेमां सुरेश्वरः । यतः प्रार्थयते नित्यं तां रचस्व यथावत् ।
 अग्रमन्त्रेण ते भार्यं सदा प्रति पुरन्दरः । स हि रूपाणि कुर्वते विविधानि श्रमगूतम ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वा विपुलत्वेन तपस्वी नियतेन्द्रियः । सदैवोत्तमां राजेवंम्यैकपदमुत्तिः ।
 धर्मज्ञः सत्यवादी च तथेति प्रत्यभाषत । मुनयेदं महाराज यमञ्च प्रसिद्धं मुने ।
 ॥ विपुल उवाच ॥ कानि रूपाणि शक्यं भवन्त्यागच्छन्तो मुने । वपुलेजश्च कीदृमै तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात् परिजनस्य च । मय्यौदायाममर्यादाः स्त्रियस्त्रिभन्ति भर्तुषु ।
 मामां कश्चिदग्न्यास्ति नाभां वयसि निरय्य । विह्वलं रूपवन्तं वा पुमाननियेव भुञ्जते ।।
 न भयान्नायनुक्रोशाद्वाप्यर्थहेतोः कथञ्चन । न ज्ञातिकुलसम्भवात् स्त्रियस्त्रिभन्ति भर्तुषु ।
 यौवने वर्तमानानां मृष्टाभरणवाससां । नारोषां स्त्रैरदृष्टोनां सृष्टयन्ति कुलस्त्रिये । १११
 यास्य शयद्वज्रमता रत्नेन दयिता स्त्रिय । अपि ताः सम्प्रसज्यन्ते कुलार्थजडवामनैः । ११२
 पदुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुस्त्रिता नराः । स्त्रीणामग्न्या लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ।
 यदि पुष्टा गतिर्नैहान्कयस्त्रिभोपपद्यते । अथन्यान् प्रवर्त्तन्ते न हि तिष्ठन्ति भर्तुषु । ११३
 अस्माभात् पुष्टपाशां हि भयात् परिजनस्य हि । वधवन्भयाच्चापि स्वयं गुप्ता भवन्ति ताः । ११४
 चलस्तभावा दुभेया दुर्ध्याद्या भावतस्तथा । भार्जस्य पुष्टपक्षेह यथा वाचस्तथा स्त्रिय । ११५
 नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महेदधि । नानाकं सर्वभूतानां न पुंसां वमलोचना ।
 इदमन्यथ देवर्षे रक्षसं सर्वयोषिता । दृष्ट्वैव पुष्टं दृष्टं योनिं प्रक्षिप्यते स्त्रिया । ११६
 कामानामपि दातारं कर्तारं मनसां प्रिये । रवितारं न मृष्यन्ति स्वभर्तारमलं स्त्रिय । ११७
 न कामभोगान् विपुलास्त्रास्त्राङ्गारान् संश्रयात् । तथैव वज्र मन्यन्ते यथा रत्यामनुपह ।
 अन्तकं पवनो न्येत्य पातालां वडवांमुखं । सुरधारा विषं सर्वो बहिरित्येकत स्त्रिय । ११८
 यतस्य भूतानि महान्ति पशुः यतस्य लोका विहिता विधायाः । यत पुमांसः प्रमदाद्य निर्मितास्तदैव दोषाः प्रमदात्
 नारद ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पञ्चषूडानारदसंवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ पुष्टिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै मानवा लोके स्त्रीषु मज्जन्यभोस्तृण । मोहेन परमाविष्टा देवदृष्टेन पार्थिव ।

स्त्रियस्य पुष्टयेव प्रत्यथ लोकास्त्राचिकं । यत्र मे संश्रयस्त्रीषो यदि धैर्यवर्त्तते ।

कयमांसा नराः सङ्गं कुर्वन्ते कुहनन्दन । स्त्रियो वा केषु रज्यन्ते विरज्यन्ते च ताः पुन ।

इति ताः पुष्टयस्यात्र कथं शक्यान् रचितु । प्रमदाः पुष्टयेषु तत्रो व्याख्यातुमर्हति ।

एता हि रममाणान् वदयन्तोह मानवान् । न चात्रां मृष्यन्ते कश्चित्पुष्टयो हस्तमागत ।

गावो नवदणानीव मृष्टयेतां नरे नरे । शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेत्पि ।

यन्मे कुशीनमप्येव यस्यांश्चा योषिता विदुः । हसन्तं प्रहसन्तेषां रुदनं प्रददन्ति च ।

अप्रिय प्रियवाञ्छेय मृष्टते कामयोगत । उग्रता वेद यच्छास्त्र यत्र वेद दृष्टस्यति ।

स्त्रीवृद्धा न विजिग्येते तास्तु रत्याः कथं नरेः । अमृतं मयमित्याहुः सत्यञ्चापि तया नृतं ।

इति पाप्माः कथं वीर भरत्याः पुष्टैरिह । स्त्रीणां वृद्धार्थनिष्कर्षार्थं शास्त्राणि श्रुवन् ।

एहस्पतिप्रभृतिभिर्न्ये मद्भिः कृतानि वै । भेषूष्णमाणाः पुष्टैर्निर्बुद्धानि मनो मृदु ।

अपासाय तया रात्रन् विपुर्भन्ति मन स्त्रिय । इमाः प्रजा महाबाहो धार्मिका इति न श्रुतं ।

सत्कृतमल्लतादापि विभुर्भन्ति मन यदा । कसाः कृता रचितु स्त्रादिति मे संशयो महान् ।

अविचेष्टवतिष्ठद्वायेवान्निर्दिता मुनिः । ततो विष्टभ्य विपुलो गुरुपत्न्याः कलेवरः ।

उवाच रक्षणे युक्तो न च सा तमवश्यम् । यं कालं नागता राजन् गुरुसख महात्मनः ।

कतु ममाप्य ख्यते हि कालं सोऽभ्यरक्षत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्ये चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः कदाचिद्देवेशा दित्यरूपवर्धुरः । इदमन्तरमित्येवमभ्यागतमयाश्रमं ।

रूपमप्रतिमं कृत्वा सोमनीयं जनाधिपः । दर्शनीयतमो भूत्वा प्रविशेत्तमाश्रमं ।

स इदं तमासीमं विपुलस्य कलेवरः । निश्चयं स्वभयनं यथा लेख्यगतं तथा ।

रुचिश्च रुचिरापाङ्गो योनयोष्णिपयोधरो । पद्मरचविशालाक्षो बभूवैन्दुनिभामना ।

सा तमालोक्य महसा प्रत्युत्थातुमियेष ह । रूपेण विस्मितां कोऽपीत्ययं वक्नुमिवेक्ष्यते ।

उत्थातुकामा तु सती विष्टभा विपुलेन सा । निष्ठहता-मनुष्यं न श्रमाकं विचेष्टितुं ।

तामाबभाप्य देवैः सा सा परमवन्द्यता । स्वर्ग्यमागतं विद्धि देवैर्मां गृह्णिष्यते ।

क्रियमानमनन्तं लक्षं रूपमेवम् ह । तत्सम्प्राप्तं हि मां सुभु पुरा । कोऽतिवर्चते ।

तमेववादिनं ब्रूयद्वा विपुलो मुनिः । गुरुपत्न्याः शरीरस्था इदं चिद्देशधिपः ।

न श्याकं च सा राजन् प्रत्युत्थातुमनिन्दता । वक्तुं श्याकं राजन् विष्टभा विपुलेन सा ।

आकारं गुरुपत्न्यास्तु स विशाय भूगृहः । निमग्नो महात्मना यमिन बलवा प्रभो ।

भवत्येव योगवन्नेव तथाः सर्वेन्द्रियाणि सः । तां निजिकारां दृष्ट्वा तु पुनरेव प्रयोपतिः ।

उवाच मोहिता राजेशो योगबलमोहिताः । एषोहीति ततः सा तु प्रतिवक्तुमियेष तं ।

स तां वाचं गुरोः पत्न्या विपुलाः पर्व्वरत्नयन् । मेः किमागमने कृत्यमिति तस्मात्तु निःसृता ।

वक्त्राच्छादयद्दृशादाणीं संस्कारभूषणं । मोहिता सा तु तदाकामुक्ता परवशात्तदा ।

पुरन्दरस्य तपस्या बभूव विमना शृंग । स तद्देहकालस्य देवराजो विश्रामते ।

अचनं सहस्रावसादं दियेन चक्षुषा । स इदं मुनिं तस्याः शरीरान्तरगोचरं ।

प्रतिविम्बिमादर्शं गुरुपत्न्याः शरीरम् । स तं चोरेण तपसा युक्तं दृष्ट्वा पुरन्दरः ।

प्रोपेत सुभक्तः प्रापभीतस्तदा विभो । विमुच्य गुरुपत्नीन् विपुलः समहातपाः ।

स्वकलेवरमाविश्य शकं भीतमयाव्रवीत् ।

॥ विपुल उवाच ॥ अजितेन्द्रिय दुष्कुल पापात्मक पुरन्दर । न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्त्वा मानुषास्तथा ।

किन्तु तदिक्षृतं शकं न तन्मनसि मे स्थितं । गौतमेनासि यस्मैता भगान्नपरिचिह्नितः ।

जाने त्वां बालिशप्रतिभक्ततात्मानमोचरं । मयेयं रक्ष्यते भूढे गच्छ पापं यथागतं ।

नाशं लान्नाय मूढात्मानं इदं हि स्वतन्त्रता । कृपायमानस्तु न ते दग्धुमिच्छामि वाचक ।

स च घोरतरां धीमान् गुरुस्थां पापरेतम् । दृष्ट्वा त्वां निहृदय कोपदोमेन वसुधा ।

नेवन्तु शकं कर्त्तव्यं पुनरन्याथ ते दिजाः । आगमः स्वपुनामोऽप्ययं ब्रह्मणोऽहितः ।

॥ भोग उवाच ॥ ततः स भगवांस्तस्मै विपुलाय महात्मने । आचरन्ने यथातर्चं मायां शक्य भारत ॥
 ॥ देवशर्मावाच ॥ वज्रनाथ स विप्रैर्भगवान् पाकशासन । तांस्तान् विवृणोते भावाम् बह्वनय मुहुर्मुहुः ॥ ११०॥
 किरीटी वज्रध्वजो मुकुटो वज्रकुण्डल । भवत्यथ मुहुर्नैन चण्डालसमदर्शन ॥
 शिखी जटी धीरवासा पुनर्भवति पुन्रक्त । वृहच्छरीरश्च पुनर्धोरावासा पुनः कृत् ॥
 गौर श्यामश्च वृष्णश्च वपुः विवृणोते पुनः । विरूपा रूपवाञ्छैव युवा वृद्धाश्चैव च ॥
 ब्राह्मण क्षत्रियश्चैव वैश्य ब्रह्मरक्षश्चैव च । प्रतिलोमोऽनुलोमश्च भवत्यथ शतकृत ॥
 शुक्लवायसरूपी च हंसकोकिलरूपवान् । सिंहाद्यान्नगजानाञ्च रूपं धारयते पुनः ॥ १११॥
 दैवं दैत्यमथो राज्ञा वपुर्धारयते पुनः । अक्रोशो वायुभुग्राहः शकुनिर्विलतस्तथा ॥
 शतप्याङ्गकूपश्च पुनर्भवति बालिश्च । मलिकार्जुनश्चाहीना वपुर्धारयतेऽपि च ॥
 न शक्यमस्य दृष्टुं कर्तुं विपुल केनचित् । अपि विवृणोते तात येन सृष्टमिदं जगत् ॥
 पुनरन्तर्हित शक्रो दृश्यते शान्चलुवा । वायुभूतश्च स पुनर्देवराजो भवत्युत ॥
 एवं रूपाणि सततं कुरुते पाकशासन । तस्माद्विपुल यत्नेन रत्नेनां तनुमन्थमा ॥ ११२॥
 यथा रुचिं नावलिह्ये देवेन्द्रो भृगुवत्सम । कृतावुपहितं न्यसं हवि श्रेय दुरात्मवान् ॥
 एवमाख्याय स मुनिर्धृष्टकारोऽगमस्तदा । देवशर्मा महाभागस्ततो भरतवत्सम ॥
 विपुलसु वच मुला गुणेयिन्नामुपेयिवान् । रक्षाञ्च परमाञ्चक्रे देवराजास्तदाबलात् ॥
 किञ्च शक्यं मया कर्तुं गुहर्दाराभिरचणे । मायावी हि सुरेन्द्रोऽसौ दुर्दैवैरपि वीर्यवान् ॥
 नापिधायाम्यम शक्यो रचितु पाकशासन । उदजवा तथा ह्यस्य नानाविधवक्त्रता ॥ ११३॥
 वायुरूपेण वा शक्रो गुरुपत्नी प्रधर्षयेत् । तस्मादिमा संप्रविश्य रुचिं स्थालेऽहमंश वै ॥
 अथवा पौरुषेणेय न शक्या रचितु मया । बंक्रूपो हि भगवान् न्यूयते पाकशासन ॥
 गात्रेण गात्रैरस्याहं संप्रवेष्ट्ये हि रचितुं । यद्युक्लिष्टमिमो पक्षीमथ पश्यति मे गुह ॥
 शक्यत्वं प्रथमं कौपाह्वित्वा नो महातपा । न चैव रचितुं शक्यं यथाऽन्या प्रमत्ता नृभिः ॥
 मायावी हि सुरेन्द्रोऽनावहो प्रतिऽऽसि मंत्रय । अवयवकरणीयं हि गुरोरिह हि शयनं ॥ ११४॥
 यदिनेतदहं कुर्यामाद्यम्यं स्यात् कृतं मया । योगेनाय प्रवेशो हि गुरुपत्न्या कनेवरे ॥
 अशक्त पद्मपत्रो जलविन्दुर्व्यया चम । निर्धुक्तश्च रजोऽरूपाक्षापराधो भवेत्सम ॥
 यथा हि शून्या पथिक सभासार्थादयेत् पथि । तथाऽधावाप्यपि यथासि गुरुपत्न्याः कलेवरं ॥
 एवमेव शरीरेऽस्या निवृत्त्यामि समाहित । इत्येवं धर्ममालोक्य वेदवेदांश्च सर्वथा ॥
 तपस्य विपुल दृष्ट्वा गुहोरात्मन एव च । इति निश्चित्य मनसा च्छां प्रति स भागव ॥ ११५॥
 अन्तर्गतं परं यज यथा तच्छृणु पार्थिव । गुरुपत्नीं समाधोमो विपुलं स महातपा ॥
 उपाधीनाममिच्छां यथायं समनोभयत् । भूतभ्यां नृवयोरास्या रक्षि संयोज्य रक्षिभिः ॥
 विवेश विपुल कायमाकाशं पवरो यथा । लक्षणं लवणेनैव वदन् वदनेन च ॥

अविचेष्टन्नतिष्ठदेहायेवान्निहितो मुनिः । ततो विष्टभ्य विपुलो गुह्यपत्न्याः कलेवरं ।

उवाच रचणे युक्तो न च सा तमनुवधे । यं कालं नागतो राजन् गुह्यस्य महात्मनः ।

कतु समाप्य स्वयं हं ते कालं सोऽभ्यर्चत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्यानं चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ भीम उवाच ॥ ततः कदाचिद्देवेशो दिव्यरूपवपुधरः । ददमन्नरमित्यवमभयान्तमयाश्रमं ।

रूपमप्रतिमं कृत्वा लोभनीयं जनाधिप । दर्शनोद्यतमो भूत्वा प्रविशे तमाश्रमं ।

स ददर्श तमासीनं विपुलस्य कलेवरं । निरुष्टं क्षुब्धमयनं यथा सख्यगतं तथा ।

इषिञ्च रचिरापाङ्गो योगश्रेणिपयोधरो । पद्मत्रयिणालाजो समूर्णन्दुनिभामनो ।

सा तमालोक्य सद्गता प्रत्युत्पातुमिषेयं ह । रूपेण विस्मिता कोऽसीत्ययं बहुमिवैकतो ।

उत्पातुकामा तु सती विष्टया विपुलेन सा । निरुद्धोत्तामनुवधे न शक्यो विवेष्टितु ।

तामाबभाषे देवेशः क्षासा परमवस्तुना । तदर्थमागतं विद्धि देवेशं मां प्रवृत्तिते ।

क्रियमाणमानसं न तत्सङ्कल्पमिव ह । तत्सम्प्राप्तं हि मां सुभु पुरा काश्चादतिवचुते ।

तमेवैवादिनं शक्तं प्रुत्वा विपुलो मुनिः । गुह्यपत्न्याः शरीरस्थो ददर्श चिद्गोपाधिप ।

न शक्यो च सा राजन् प्रत्युत्पातुमनिन्दिता । बहुसं भाषकश्चाजन् विष्टया विपुलेन सा ।

आकारं गुह्यपत्न्यास्तु स विज्ञाय भूगूढहः । निजयाचं महातेजा योगिनं बलवत् प्रभो ।

बबन्ध योगसन्धेयं तस्याः सर्वश्रेण्याणि सः । तां निर्विकारां दृष्ट्वा तु पुनरेव शचीपतिः ।

उवाच प्रोडितो राज्ञोऽप्योगबलमोदितो । रक्षोहति ततः सां तु प्रतिवक्तुमिषेयं त ।

स तां वाचं गुरोः पत्न्या विपुलः पर्यवर्तयत् । भोः किमागमने क्वमिति तस्यास्तु निःश्रुता ।

वक्ताच्छास्त्रसद्गुणादाणीं संस्कारभूषण । प्रोडिता सा तु तदाक्यमुक्त्वा परवशान्तदा ।

पुरन्दरस्य तपस्वी बभूव विमनो भृशं । स तदैकतमास्तस्य देवराजो विश्रायते ।

अनन्तं सहस्राक्षसदा दिव्येन चतुरा । स ददर्श मुनिं तस्याः शरीरान्तरगोचरं ।

प्रतिविम्बमिवादर्यं गुह्यपत्न्याः शरीरगतं । स तं घोरं तपसां युक्तं दृष्ट्वा पुरन्दरः ।

प्रविपत सुभक्तः शपथोत्तसदा विभो । निमुच्य गुह्यपत्नीन् विपुलः सुमहातपाः ।

स्वकलेवरमाविश्य शक्तं भीतमयाव्रवीत् ।

॥ विपुल उवाच ॥ अजितेन्द्रिय दुर्बुद्धे पापात्माक पुरन्दर । न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्त्वं मानुषाक्षया ।

किन्तु तदिक्षुतं शक्तं न तन्मनसि ते स्थितं । गौतमेनापि यन्मुक्तो भगवद्भरिचिह्नितः ।

ज्ञानं त्वं वासिष्ठमतिमहतात्मानमोचरं । मयेयं रक्ष्यते मूढ गच्छ पापं यथागतं ।

नाचं त्वानघ मूढात्मनं दहयं हि स्वतजया । छपायमानस्तु न ते दग्धुमिच्छामि वाक्च ।

स च घोरतरो धीमान् गुह्यस्य पापपतयं । दृष्ट्वा त्वां निदोदधं क्रोधदीप्तं चतुरा ।

नेवन्नु शक्यं कर्तव्यं पुनरन्याच्च ते दिजाः । आगमः खपुतामात्याऽव्ययं ब्रह्म नोदितः ।

अमराङ्गोति यदुद्धि समाख्या प्रवर्त्तये । माडवमस्या न तपसमसाधं नाम किञ्चन ।

॥ भीम उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वच शक्रो विपुलस्य महात्मन । अकिञ्चिदुक्ता मोडान्तस्तत्रैवान्तरधीयत ।

मुहूर्त्तयाति तस्मिन् देवशर्मा महातपा । कृत्वा यज्ञ यथाकाममाजगाम स्वमाश्रम ।

आगतेऽयं गुरौ राजन विपुल प्रियकर्षणत । रचिता गुरवे भार्या न्वेदयदनिन्दिता ।

अभिवाद्य च शान्तात्मा स गुरुं गुरुवत्सल । विपुल पथ्युपातिष्ठद्याया पूर्वमग्रक्षित ।

विश्रान्ताय ततस्तस्मै सहस्रीनाय भार्यया । निवेदयामास तदा विपुल शक्रकर्म तत् ।

तच्छ्रुत्वा स मुनिश्रेष्ठो विपुलस्य प्रतापवान् । नभुव शीलवृत्ताभ्या तपसा नियमैश्च ।

विपुलस्य गुरौ वृत्तिं भक्तिमात्मनि तत्प्रभु । धर्मं च स्थिरतां दृष्ट्वा साधु साध्वित्यभाषत ।

प्रतिपद्य च धर्मात्मा श्रिय धर्मपरायणं । वरेण च्छन्दयामास देवशर्मा महामति ।

स्थितिश्च धर्मो जगद् स तस्माद्गुरुवत्सल । अनुज्ञातस्य गुरुणा चचारानुपममप ।

तथैव देवशर्माऽपि स भार्यं स महातपा । निर्भये बलवृत्तसाधार विजने वने ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ भीम उवाच ॥ विपुलस्वकरोत्तमं तप कृत्वा गुरोर्वच । तपोयुक्तमयात्मानममन्यत स वीर्यवान् ।

स तेन कर्षणा स्पर्द्धेन प्रथिवीं प्रथिवोपगे । चचार गतभो प्रीतो लब्धकौर्त्तिवरो नृप ।

उभौ लोकौ जितौ चापि तथैवामन्यत प्रभु । कर्षणा तेन कैारव्य तपसा विपुलेन च ।

अथ काले व्यतिक्रान्ते कस्मिंश्चित् कुहून्न्दन । हृत्वा भगिन्या आदान प्रभूतधनधान्यवत् ।

एतस्मिन्नेव काले तु दिव्या काचिद्वराङ्गना । विभक्ती परमं रूपं जगत्माद्य विहायशा ।

तस्या शरीरात् पुष्पाणि पतितानि महीतले । तस्याश्रमस्याविकूरे दिव्यगन्धानि भारत ।

तान्यष्टहात्ततो राजन् हचिर्ललितलोचना । तदा निमन्त्रकस्तस्या अङ्ग्रेभ्य चिप्रमागमत् ।

तस्या हि भगिनी तात ज्येष्ठा नास्ति प्रभावती । भार्या चिचरयस्याय सभूवाङ्गेश्वरस्य च ॥

पिनङ्गा तानि पुष्पाणि कैशेषु वरवर्णिनी । आमन्त्रिता ततोऽगच्छच्चिररूपतेर्यहं ।

पुष्पाणि तानि दृष्ट्वा तु तदाङ्गेन्द्रवराङ्गना । भगिनीसोदयामास पुष्पाण्यै चारुलोचना ।

सा भर्षे सर्वमाचष्ट हचि सुहचिरानगा । भगिन्या भाषित सर्वानुपिस्तौभयनन्दत ।

ततो विपुलमानाय देवशर्मा महातपा । पुष्पाण्यै सोदयामास गच्छ मच्छेति भारत ।

विपुलस्य गुरोर्भाक्चमविचार्य महातपा । स तथैवमवीज्राजस्तस्य देहं जगाम ह ।

अस्मिन्देशे तु तान्मासन पतितानि ममस्तलात् । अस्त्रानान्यपि तत्रासन सुसुमान्यपराण्यपि ।

स ततस्तानि जपाद्य दिव्यानि चचिराणि च । प्राप्तानि स्वेन तपसा दिव्यगन्धानि भारत ।

सम्प्राप्य तानि प्रीतात्मा गुरोर्वचनकारक । तदा जगाम तद्वंश्च चपाञ्चयकमासिनी ।

स वने निर्जने तात ददर्श सिधुनं नृणां । चक्रवत् परितत्तन्तं गृह्येत्वा पाणिना कर ।

तत्रैकस्त्रभगमत् तत्पदे च विवर्त्तयन् । एकस्य न तदा राजस्यकतु कलहं तत ।

त्वं श्रोत्रं गच्छसौमित्रोऽब्रवीत्तेति तथाऽपरः । नेति नेति च तौ राजन् परस्परमयोचतुः ।
 तयोर्विष्यद्भूतेरेवं शपथोऽयमभूत्तदा । सद्यो हि श्व विपुलं ततो वाक्यमयोचतुः ।
 आचयोरनृतं प्राह यस्तस्याभूद्भ्रूजस्य वै । विपुलस्य परे लोके या गतिः सा भवेदिति ।
 एतच्छ्रुत्वा च विपुलो विषण्वदनेऽभवत् । एवं तीव्रतपायाहं कष्टसायं परित्यजम् ।
 मिथुनस्यास्य किं मे स्नातुं कृतं पापं यथार्गति । अनिष्टा सम्भूतानां क्षोर्त्तितानि मेऽद्य वै ।
 एवं सन्निवृत्तये विपुलो राजवत्तम । अवाङ्मुखो दीनमना दत्त्वा दुष्कृतमात्मनः ।
 ततः पठन्वान् पुनरानसौ काश्चनराजतैः । अपश्यद्विद्यमानान् वै लोभहर्षाचिन्तास्तथा ।
 कुर्वन् शपथं तेन यः कृतो मिथुनेन तु । विपुलं वै समुद्दिश्य तेषां वाक्यमयाव्रजत् ।
 लोभमास्याय योऽस्माकं विषमं कर्तुमुशस्येत् । विपुलस्य परे लोके या गतिसामवाभुयात् ।
 एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो नापश्यद्वर्षवद्भरः । जन्मममृतिं कौरव्यं कृतपूर्वमयात्मनः ।
 स प्रदधौ तथा राजन्नगावगिरिवाहितः । दह्यमानेन मनसा शपथं श्रुत्वा तथविधः ।
 तस्य चिन्तयतस्मात् वक्ष्ये दिननिशा ययुः । इदमासीन्नमन् विषयं रक्षणकारितं ।
 लक्षणं लक्षणमेव वदन् वदनेन च । विधाय न मया शोकं सत्यमेतद्गुरोराया ।
 एतदात्मनि कौरव्य दुष्कृते विपुलसादा । अमन्यत महाभाग तथामन्य न संशयः ।
 स चर्मा नगरीमेत्य पुण्याणि गुरवे ददौ । पूजयामास च गुरवे विधिवत् च गुरमपि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेणि आनुशासनिके पर्वेणि विपुलोपाख्याने द्वांचलारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य श्रियं वाक्यमयाव्रजत् । देवशर्मा महातेजा यत्तच्छृणु जनाधिप ।
 ॥ देवशर्मा उवाच ॥ किमे विपुल दुष्टं वै तस्मिन् श्रियं महावने । ते सां जानन्ति विपुल आत्मा च रुचिरेव च ।
 ॥ विपुल उवाच ॥ ब्रह्मर्षे मिथुनं किन्तु के च ते पुरुषा विभौ । ये सां जानन्ति तत्त्वेन धर्मो लं परिहृष्वहि ।
 ॥ देवशर्मा उवाच ॥ यदै तस्मिन्नुपे नृपराजोराचं हि विद्धि तत् । चकवत् परिवर्त्तत तत्ते जानाति दुष्कृतं ।
 ये च ते पुरुषा विप्र श्रवैर्दिव्यमिति वदन् । श्रुत्वा तानभिजानोहि ते ते जानन्ति दुष्कृतं ।
 न सां कश्चिद्विजानीत इति कृत्वा ॥ विप्रैः । नरो रक्षसि पापात्मा पापकं कर्म वै दिज ।
 सुवर्णं हि नरं कर्म पापं रक्षसि सर्वदा । पश्यन्ति श्वतत्रस्यपि तयो दिननिशेऽप्यनु ।
 तथैव हि भवेयुषो लोकाः पापकृता यथा । कृत्वा नाचवत् कर्म मम तच्च प्रयाजन् ।
 ते सां हर्षयित्वा दृष्ट्वा गुरोः कर्मो निवेदकः । स्मरयन्तस्मया प्राञ्जले यथा श्रुतवान्भवान् ।
 अधिरात्र विजानाति श्वतवक्ष्यपि नित्यम् । पुरुषे पापकं कर्म शूभं वाऽशूभकर्षिणः ।
 तत् सया मम यत् कर्म व्यभिचाराद्गयात्मकं । नाख्यातमिति जानन्नेन लामाञ्जलाया दिज ।
 तेनैव हि भवेयुषो लोकाः पापकृता यथा । कृत्वा नाचवत् कर्म मम यच्च सया कृतं ।
 सयाऽयथा च दुष्ट्या रक्षितुं प्रमदा दिज । न च त्वं कृतवान् कश्चिदेन मोतोऽस्मि तेन ते ।
 यदि त्वहं सां दुष्कृतमद्राह दिजप्रतप्तम् । शपथं त्वामहं कोपाद्य मेऽवाति विचारणम् ।

११४

११५

११६

११७

११८

११९

मज्जन्ति पुत्र्ये नार्यः पुंशो सोऽर्थश्च पुष्कल । अन्यथा रत्नं ज्ञापिऽभिविभे मतिञ्च मे ।
 रक्षिता च लया तात मम चापि निवेदिता । अहं ते प्रीतिमान् पुत्र स्वस्य स्वर्गं गमिष्यमि ।
 द्रव्युक्ता विपुल प्रीतिं देवश्रम्या महानृषि । मुमोद् स्वर्गमाख्याय सहभार्य्यं सश्रियक ।
 इदमाख्यातवाद्यापि ममाख्यानं महामुनि । मार्कण्डेय पुरा राजन् गङ्गाकूले कथान्तरे ।
 तस्माद्भवोमि पार्थिवं स्त्रियो रक्ष्या सदैव हि । उभयं दृष्ट्येते तं सु सततं साध्वसाधु वा । ११५
 स्त्रिय साध्व्या महामागा समन्तांश्च कर्मातर । धारयन्ति महीं राजनिभं सवनकामने ।
 अथाध्वद्यापि दुष्टता कुलज्ञं पापनिक्षया । विज्ञेया लक्ष्यैर्दुष्टैः स्त्रियाश्च हर्षजैर्नृप ।
 सर्वमता सुरक्ष्या वै श्रद्धा कर्तुं महत्तममि । अथया राजशार्दूल न श्रद्धा रक्षितुं स्त्रिय ।
 यता हि मनुजव्याघ्र तोत्स्यः कोत्स्यपराक्रमा । नाहतास्त्रि प्रियो नाम मेयुने सङ्गमंति य ।
 यता ह्युत्थाय कार्याश्च क्षताश्च भरतवम । न चैर्कस्मिन् रमन्त्येताः पुहवे पाण्डुनन्दन । ११६
 नासा खेदे नरैः कार्यलघैरेभ्यो जनेभ्यः । खेदमाख्याय भुञ्जीत धर्ममाख्याय चैव ह ।
 निहन्त्यादन्यथाकुर्वन्नेव कैरवकन्दन । सर्वया राजशार्दूल युक्तिं सर्वत्र पूजते ।
 तेनैकेन तु रवा वै विपुलेन क्षता स्त्रिया । नाम्न श्रुत्स्त्रिनेकेऽस्त्रिचिंतुं नृप योषितं ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्यानं चित्रनारिर्धोऽध्याय ॥ ४१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यन्मूलं सर्वधर्माणां सृजनस्य गृहस्थ च । पित्रदेवातिथोनाद्य तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 अयं हि सर्वधर्माणां धर्मस्त्रिणयतमो मत । कोदृशस्य प्रदेया स्यात् कञ्चेति वसुधाधिप । ११७
 ॥ भीष्म उवाच ॥ श्रौतवृत्ते समाश्रय विद्यां योनिञ्च कर्म च । सद्गिरिं प्रदातव्या कन्या गुणयुते वरे ।
 ब्राह्मणानां वतमिष ब्राह्मो धर्मो युधिष्ठिर । अवाह्यमावहदेवे देवा दद्यादनुकूलत । ०
 शिष्टानां वलिपाण्डस्य धर्म एव समातन । आत्माभिप्रेतमुत्तम्य कन्याभिप्रेत एव य ।
 अभिप्रेता यथा यस्त तस्मै देया युधिष्ठिर । गान्धर्व्वमिति तं धर्मं प्राज्ञैर्ददिविदो जना ।
 धर्मेन वज्रधा श्रीला सम्प्रलोभ्य च मानवान् । असुराणां नृपते वै धर्ममाज्ञर्त्तनो विण । ११८
 हता जित्वा च श्रीर्गणि रुदती रुदती गृह्णात् । प्रसन्न हरणं तां राक्षसो विधिहस्यते ।
 पञ्चामान्त्रं ययो धर्म्या दावधर्म्यौ युधिष्ठिर । पैशाचस्यासुरस्यैव न कर्त्तव्या कथञ्चन ।
 ब्राह्म चाक्षेऽप्य गान्धर्व्वं एते धर्म्या नरपंथ । शय्या यदि वा मित्रा कर्त्तव्या नाच मय्य ।
 तिर्यो भार्या ब्राह्मणस्य द्वे भार्य्ये चत्त्रियस्य तु । वैश्य स्त्रियां विन्देत् तास्त्रपत्यं सर्वं भवेत् ।
 मन्त्राणो ॥ भवेऽप्येता चत्त्रिया चत्त्रियस्य तु । रत्यर्थमपि शूद्रा स्त्रात्रेत्याड्यरपणे जना । ११९
 अपत्यजनं शूद्राया न प्रशस्यन्ति साधव । शूद्रार्थां जनयन् विप्रं प्रापयित्तो विधीयते ।
 चित्रद्वेषं दशवर्षं भाग्यैः विन्देत् मन्त्रिणः । एकविंशतिवर्षं वा सप्तवर्षमावाप्नुयान् ।
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता पिता वा भरतवर्म । गोपयन्नेतं तां जातु पुत्त्रिकाधर्मिणो हि वा ।
 षोणि वषाण्मुदीवेन कन्या चतुसती सती । पतुर्वै त्वय मंगलं न्यय मन्तारमर्जयेत् ।

प्रजा न दीयते तस्या रतिश्च भरतर्षभ । श्रुताऽन्यथा वर्तमानां भवेदाद्याः प्रजापतेः ।
 अवपिण्डा च या मातुरधमात्रा च या पितुः । इत्येतामनुगच्छेत् ते धर्मा मनुजैर्वृतः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शुक्लमन्येन दत्तं दद्यादमीत्याह आपरः । बलादन्यः प्रभावेन धनमन्यः प्रदर्शयितुः ।
 पाणिपद्मोऽपि चान्यः स्वात्कस्य भार्या पितामहः । तत्तं जिज्ञासमानानां चतुर्भवति नो भवान् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ यत्किञ्चित्कर्म मानुष्यं संस्थानाय प्रदृश्यते । मन्त्रवन्मन्त्रितं तस्य मृषावादस्तु पातकः ।
 भार्यापत्यवर्तिगाचार्याः श्रियोपाध्यायः एव च । मृषाके दण्डमर्हन्ति नेत्याह्वरपरं कथाः ।
 न ह्यकामेन संवाचि मनुर्वे प्रशंसति । अयश्च सधर्मस्य च मृषा धर्मकोपनः ।
 नैकालो दोष एकस्मिन्नादो कनोपपद्यते । धर्मोऽपि ध्यायः कोषनि भारत ।
 बन्धुभिः समनुश्रुति मन्त्रहर्षेण । प्रयोज्यते । तयोर्विद्युनि ते मन्त्रा नादस्तायाः कथञ्चन ।
 यस्तत्र मन्त्रमन्यो भार्यापत्योर्विद्युः कृतः । तमेवाह्वरिणीयं पश्येतां श्रुतिभिः कृतः ।
 देवदत्तां पतिर्भार्या वेत्ति धर्मस्य शासनात् । स र्ध्वं मानुषीं वाचमनृतां पर्युदक्षति ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कन्यायां प्राप्तमुक्तायां व्याघादेदाग्रजेश्वरः । धर्मकामार्थसम्पन्नो वाच्यमवाप्तुं न वा ।
 तस्मिन्नुभयतो दोषे कुर्वन् श्रेयः समाचरेत् । अयं नः सर्वधर्माणां धर्मश्चिन्त्यतमो मतः ।
 तत्तं जिज्ञासमानानां चतुर्भवतु नो भवान् । तदेतत्तत्तमं चाचक्षुः न हि तृषामि कथ्यतां ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ नैव निष्ठाकरं शुक्लं ज्ञात्वाषोक्तेन नाकृतं । न हि शुक्लपराः सन्तः कन्यां ददति कश्चिदपि ।
 अन्यैर्गुणैरुपेतान् शुक्लं पाचन्ति वाच्यवाः । अलङ्घ्या बहस्तेऽपि दद्यादनुकूलनः ।
 यश्च तादृ ददत्येवं न शुक्लं विक्रयो न सः । प्रतिगृह्य भवेदेवमेव धर्मः सनातनः ।
 दास्यामि भवते कन्यामिति पूर्वं न भाषितं । ये चाङ्गैश्च वाङ्मयैश्च वाच्यं भवन्त्युत ।
 तस्मादायहणात् पाण्डेय्याचयन्ति परस्परं । कन्यावरः पुरा दत्तो मत्स्मिरिति नः श्रुतः ।
 नानिष्टाय प्रदातव्या कन्या इत्यविषादिनः । तन्मूलं काममूलस्य प्रजनयेति मे मतिः ।
 समीप्य च बहन् दोषान् भवावादिद्वि पाणयोः । यथा निष्ठाकरं शुक्लं न ज्ञात्वाषोक्त्या शृणु ।
 अहं विषिचवीर्यस्य दे कन्ये समुदावहं । शिवा च मागधान् सर्वान् कामोत्तमश्च कोप्रलान् ।
 शृणोतपाणिरैककीन् प्राप्तशुक्ला पराऽभवत् । कन्या शृणोता तत्रैव विदग्धा इति मे पिता ।
 अत्रोदितरां कन्यामावहेति मे कौरवः । अयन्यामनुपपन्नं ब्रह्ममार्गः पितृर्ध्वः ।
 श्रुतीव श्रुत्य धर्मोऽपि पितृर्ध्वोऽधिकः भवेत् । ततोऽहमब्रुवं राजश्राचरिषुरिदं वचः ।
 आचारं तत्ततोऽनुमिच्छामि च पुनः पुनः । ततो मयैवमुक्ते तु वाक्ये धर्मभूताम्बरः ।
 पिता सम महाराज याद्वीको वाक्यमब्रवीत् । यदि वः शुक्लतो निष्ठा न पाणिपद्मणात्तया ।
 माशान्तरमुपायोत प्राप्तशुक्लमिति स्मृतं । न हि धर्मविदः प्राज्ञः प्रमाणं वाच्यतः स्मृतं ।
 येषां वेऽशुक्लतो निष्ठा न पाणिपद्मणात्तया । प्रसिद्धं भाषितं दाने मेघां प्रत्यायने पुनः ।
 ये मन्त्रो ज्ञेयः शुक्लं न ते धर्मविदो हरतः । न पितेभ्यः प्रदातव्या न वेदव्या तथाविधा ।

सप्तावरे महाघोरे निरये कालसाङ्ख्ये । खेदं मूवं पुरीषं तस्मिन्मूढः समग्रुने ।
 आये गेमियुनं शुल्लं केचिदाङ्गुलैर्वैतत् । अयो वा वज्र वा राजन् विक्रयसोदेवसः ।
 यद्यप्याचरितः कैश्चिन्नै धर्मैः सनातनः । अन्येषामपि दुश्शने लोकातः सम्प्रवृत्तयः ।
 वशं कुमारौ बलतो ये तां समुपमुञ्चते । एते पापस्य कर्तारस्त्वमस्मि च भरेते ।
 अन्याऽप्यत्र न विक्रयो मन्यते किं पुनः प्रजाः । अधर्ममूलैर्हि धनैस्तेन धर्मोऽय कथनः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विवाहधर्मकथने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ प्राचेतसस्य वचनं कीर्तयन्ति पुराविदः । यथा किञ्चिदादत्ते ज्ञातयो न च विक्रयः ।
 अर्हणं तत् कुमारीणामानुश्रुतमस्य तत् । सर्वज्ञ प्रतिदेयं स्यात् कन्यायै तदभेदतः ।
 पित्रभिर्भाह्मिभ्यापि शरद्वरेण देवैः । पूज्या भूयवितयास्य वज्रकन्याणमेषुभिः ।
 यदि वै स्त्री न रोचेत पुंसां न प्रमोदयेत् । अप्रमोदान् पुंसः पुंसः प्रजने न प्रवर्द्धते ।
 पूज्या लालयितव्यास्त्वस्त्रियो नित्यं जनाधिप । स्त्रियो यत्र च पूज्यते रमन्ते तत्र देवताः ।
 अप्रजिताश्च यत्रैताः सर्वस्वोपाकलाः क्रियाः । तदा पैतृ कुलं नास्ति यत्र शोचन्ति धामयः ।
 यामीप्रसूतिं गच्छति निष्ठानां विदुषा । नैव भान्ति न वर्द्धन्ते श्रिया स्त्रीनां पार्थिव ।
 स्त्रियः पुंसां परिददं मनुजैर्गमिषुर्दिवं । अवलाः स्वन्यकौपीनाः सुवदः सत्यजिष्णवः ।
 ईर्ष्या मानकामाश्च चण्डाश्च सृष्टेः । स्त्रियस्तु मानमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ।
 स्त्रीप्रत्ययो हि वै धर्मो रतिभोगाश्च केवलाः । परिचर्या नमस्काराश्चदायत्ता भवन्तु वः ।
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परियासनं । प्रीयते लोकयात्रया पश्यतस्त्रीनिबन्धनं ।
 संमन्यमानाश्चैताः हि सर्वकार्येष्वप्यस्य । विदेहराजदुहिता चात्र लोकागमायत ।
 नास्ति यः क्रिया कचिच्च आङ्गोपावसकं । धर्मैः स्वभर्तृशुभेभ्यः सया स्वर्गं जयन्त्युत ।
 पिता रक्षति कैमारं भर्ता रक्षति यौवने । पुत्राय स्वाविरं भवे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 श्रिय एताः स्त्रियो नाम सत्कारार्था भूतिमिच्छताः । पालिता निवृत्तीताश्च श्रीः स्त्री भवति भारते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि स्त्रीप्रदेशायां पट्षचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ पुष्टिर्धिर उवाच ॥ सर्वशोकाविधानं राजधर्मभूतान्तरं । अतीव संशयश्चेत्ता भवान् धर्मप्रति बिभेति ।
 कश्चिन् संशयो मेऽस्ति तस्मै ब्रूहि पितामह । जातेऽस्मिन् संशये राजन् नाथं शब्देन कथनं ।
 यथा भरणे कर्तव्यं धर्ममार्गानुवर्तिना । एतत्सर्वं महाबाहो भवान् व्याख्यातुमर्हति ।
 पतये विहितं भार्यां ब्राह्मणस्य पितृमह । ब्राह्मणो वसिया वैद्या ब्रूहद्रा च रतिमिच्छतः ।
 तत्र जातेषु पुत्रेषु सर्वार्थां कुर्वन्तम । आनुपूर्व्येण कर्तव्यां पितृं दाययाचनर्हति ।
 केन वा किं ततो हार्थं पितृविघ्नान् पितृमह । एतदिन्द्रामि कथितं विभोगक्षेपुच स्यात् ।
 भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणः सस्त्रियो वैश्यश्चैवो वर्णादिजातयः । एतेषु धर्मो विहितो ब्राह्मणस्य पुष्टिर्धिर ।
 वैश्यस्य वा जित्यात् कामादाऽपि परन्तप । ब्राह्मणस्य भवेत् ब्रूहद्रा न तु दृष्टान्ततः पतः ।

न ह्येव भार्या क्रेतव्या न विक्रया कथञ्चन । ये चैकीकृन्ति दासीश्च विक्रीणन्ति तथैव च । १११
 भवेत्तेषां तथा निष्ठा सुभ्यानां पापचेतसां । अस्मिन्नर्थे सत्यवन्तं पर्यपृच्छन्त वै जनाः ।
 कन्यायाः प्राप्तशुक्लायाः शुक्लाद् प्रथमं गतं । पाणिग्रहीता चान्ये स्याद्वर्गो धर्मसंशयः ।
 तद्यन्त्रिन्वि मद्याप्राज्ञां हि वैश्वे प्राज्ञसमतः । तत्तज्जिज्ञासमानानां चतुर्भवतु नो भवान् ।
 तानेवं ब्रुवत सर्वान् सत्यवान् वाक्यमब्रवीत् । यवेष्टं तत्र देया स्याच्चैव कोऽप्येव विचारणो ।
 * कुर्वन्ते जीवतोऽप्येष्टं द्यौर्नैवास्ति संशयः । ईश्वरं प्रतिश्रेयं कन्या तुयेदापि तप पुन । ११२
 । तमेवानुव्रता भूत्वा पाणिपादस्य कान्येयाः । सिद्धन्त्येदमु कंठाच्चिदपरिणं प्रमैरपि ।
 इति ये सत्यदन्त्यव त एवं निश्चयं विदुः । तत्प्राणिपदपात् पूर्वमन्तरं यच्च यन्ति ।
 सर्वमज्ञानमन्त्रा नैव्ययादस्य पातकं । पाणिग्रहं सत्वाकां निष्ठां स्यात् सप्रति पदे ।
 पाणिपादस्य भार्या स्यादस्य चाङ्गि प्रदीयते । इति दैवदन्त्यव त एनं निश्चयं विदुः ।
 अनुकूलामनुवंशां आका दत्तामुपासिका । परिक्रम्य ये कन्यायं भार्या विन्देत् विजित्तम ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विवाहकथने चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कन्यायाः प्राप्तशुक्लायाः पतिवैरागि केचन । तेषां का प्रतिपत्तिः स्यात्कस्मै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ या पुत्रकक्ष्यश्च शुक्लः प्रतिपादुया तदा भवेत् । अथ चैवाहरेत् शुक्लं क्रीता शुक्लपदस्य वा ।
 तस्यायैः पत्युमीक्षितं येन न्यायेन ब्रूयात् । न तस्मात्सत्यव काः कथितं कुर्वन्ति किञ्चन ।
 स्वयं हृत्तेन चाविची पिचा वै प्रत्यपद्यत । तत्तस्य मे प्रभवति धर्मोऽज्ञानेतर जनाः ।
 एतन्नु नापरे चकुरपरेशात् साधवः । साधूनां पुनराचारी गुरोयाम् अर्चयन् ।
 अस्मिन्नेव प्रकरणे सुकृतुर्भार्यामब्रवीत् । नत्वा विदेहराजस्य जेनकस्य महात्मनः ।
 अवदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनं । अथ प्रश्नं सप्रश्नो वा सतामेवमप्राप्तमेव ।
 अर्थेदेव हि धर्मस्य प्रदानं धर्मो आसुरः । नानुश्रुयुम जालितामिमां पूर्वेषु कथं तु ।
 भार्यापत्तिर्हि समन्त्रं ह्योपुको स्वयं एव तु । इति साधारणी धर्मो इति चाह च पार्थिव ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथ केन प्रमाणेन पुत्रमादीयते धर्मः । पुत्रवद्भिः पितृकस्य कन्याः भवितुमर्हति ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ पथैवात्मा तया पुत्रं पुष्टेन दुहिता यमा । तस्यामात्मनि तिष्ठन्त्यो कथमस्य धर्मो हरित् ।
 मातुः पितृकस्य यस्यात् कुमारो माग एव स । दैहिक एव तद्रिकथमपुत्रस्य पितुर्हरित् ।
 ददाति हि स पिपृष्टान् च पितृभ्यातामहस्य च । पुत्रदैहिकयोरेव विभेदो नास्ति धर्मतः ।
 अन्यथ जामयाः सार्द्धं प्रजायां पुत्र ईदने । दुहिताऽन्यव जातेन पुष्टेणापि विविध्यते ।
 दैहिकेन धर्मेषु वाच पर्यानि कारणं । धिक्रीतासु हि ये पुत्रा भवन्ति पितुरेव ते ।
 अस्य स्वस्थधर्मिणा परम्वादायिन यथा । आसुरादधिसम्भूता धर्मादियमहस्यव ।
 अथ गायः यमाद्रोता कोऽन्यानि पुराविद । धर्मज्ञा धर्मज्ञानेषु निबद्धा धर्मेणेतु ।
 यो मनुष्यः स्वकं पुत्रं विक्रीय धनमिच्छति । कन्यं वा जीवितार्थाय यः शुक्लेन प्रपच्छति ।

भगवते महाधारे निरये कालेसाहये । खेदं मूचं पुरीषं तस्मिन्मूढः समश्नुते ।
 आर्ये गोमियुग्मं शुक्लं केचिदाज्यैवेवैतत् । अथो वा यज्ज वा राजन् विक्रयस्त्रादेवस । ११०
 यद्यथाचरितः कैश्चिन्नैष धर्मो भवतु नः । अन्येषामपि दृश्यते लोकतः सम्पुटतयः ।
 वशं कुमारीं वलते ये तां समपमुञ्चते । एते यापस्य कर्त्तारस्तमस्तथैव च मरेते ।
 अन्योऽप्यय न विक्रयो मनुष्यः किं पुनः प्रजाः । अधर्ममूर्खैर्हि धर्मैर्न धर्मोऽय कथन ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विवाहधर्मकथने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ प्रचेतसस्य वचनं कीर्त्तयन्ति पुराविदः । यथा किञ्चिदादत्ते ज्ञातयो न स विक्रयः ।
 अर्हं तत् कुमारीणामानुग्रहस्तमश्च तत् । सर्वश्च प्रतिदेयं स्यात् कन्यायै तदभ्येतः । १११
 पित्रभिर्भ्रातृभिश्चापि शत्रुरेतेषु देवैरै । पूज्या भूषयितव्याश्च यज्जकन्याणोमुत्तमः ।
 यदि वै स्त्री न रोचेत पुंसां न प्रमोदयेत् । अप्रमोदात् पुनः पुंसः प्रजने न प्रवर्द्धते ।
 पूज्या लालयितव्याश्च स्त्रियो नित्यं जनाधिप । स्त्रियो यच्च य पूज्यते रमन्ते तच्च देवताः ।
 अपूजिताश्च यथैताः सर्वस्वाश्चाफलाः क्रियाः । तदा पैतृ कुलं नास्ति यद्वा शोचन्ति यामयः ।
 यामोक्षन्ति गैहानि निरुक्तानोव कृत्या । नैव भान्ति न वर्द्धन्ति श्रिया स्त्रेणानि पार्थिव । ११२
 क्षियाः पुंसां परिददे मनुर्जनिमुद्दिश्व । श्रवलाः स्वल्पकौपोनाः मूढाः सत्यजिण्णवः ।
 ईर्ष्या मातृकामाद्य चष्टा ह्यसहरे बुधाः । स्त्रियस्तु मानमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ।
 स्त्रीप्रत्ययो हि वै धर्मो रतिनोगाद्य केशलाः । परिचर्या नमस्तारास्तदायत्ता भवन्तु वः ।
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनं । प्री यथै लोकयानाया, पश्यतस्त्रीनिबन्धनं ।
 संमन्यमानाथैता हि सर्वकार्येणवास्त्य । विदेहराजदुहिता चात्र लोकमगायत । ११३
 नास्ति यद्रत्रिया क दिक्ष याङ्गोपावासकं । धर्मं स्वभर्तृशुश्रूषा तया स्वर्गं जयन्तुत ।
 पिता रक्षति कुमारं भर्ता रक्षति पौत्रवे । पुत्राय स्वाविरे भवे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 श्रिय एता, क्षियो माम सत्कार्यं भूतिमिच्छता । पालिता भिद्यहीता च श्री, स्त्री भवति भारत ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि स्त्रीप्रशंसायां पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ पुंदिष्ठिर उवाच ॥ भवेन्महाकाविविधानं राजधर्मोभूतामर । श्रुतौ भर्तव्यं चेत्ता भवान् यथे प्रजितः विद्वे ।
 कश्चिन् संशयो मेऽस्ति तस्मै हृदि पितामह । ज्ञातेऽस्मान् संशये राजन् नान्यं प्रजेम कथन । ११४
 यदा नरणे कर्त्तव्यं धर्ममार्गानुवर्त्तिना । एतस्मै महाबाहो भवान् व्याख्येयं तुमर्हति ।
 चतस्रो विहिता भार्याः ब्राह्मणस्य पितृमहं । ब्राह्मणो चम्रिया वैश्या गृह्णा च रतिमिच्छतः ।
 तच्च ज्ञतेषु पुत्रेषु सर्वथा कुदमसम । आमुपव्येयं कलेषां पितृयं दयायामर्हति ।
 केन वा किं ततो हार्थं पित्रपितृनां पितामह । एतदिन्द्रामि कथितं विभागसेषु य एतः ।
 भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणः सत्त्वियो वैश्वदेवो वर्णा दिशतयः । एतेषु धर्मो विहितो ब्राह्मणस्य पुंदिष्ठिर ।
 वैश्यादथ वा सोभान् कर्मादाऽपि परन्तप । ब्राह्मणस्य भयेत् गृह्णा न तु दद्यान्त, शनः ।

शूद्राः शयनमारोय ब्राह्मणे वात्यभोगत । प्रायश्चित्तोपये चापि विचिदृष्टेन कर्मणा ।

तत्र अतिव्यपत्येषु दिगुणं स्वाद्युधिष्ठिर । आपद्यमानमव्ययन्तु संभवद्व्यामि भारत ।

लक्षणे गृह्ये धानं यत् प्रधानतमं भवेत् । ब्राह्मणास्तद्वरेत्पुत्र एकाग्रं वै पितृर्धनात् ।

श्रेयन्तु दशधा कार्यं ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर । तत्र तेनैव हर्त्तव्याश्चलारोऽग्राः पितृर्धनात् ।

चत्विधायाम् यः पुत्रो ब्राह्मण सोऽप्यसंशय । स तु मातृविशेषेण चीनंशान् हर्त्तुमर्हति ।

वर्षं द्वितीयं आतस्तु वैश्यायां ब्राह्मणादपि । द्विरंशलेन हर्त्तव्या ब्राह्मणस्वाद्युधिष्ठिर ।

शूद्राया ब्राह्मणाज्जातो नित्यादेयधनं स्मृत । अल्पज्ञापि प्रदातव्यं शूद्रापुत्राय भारत ।

दशधा प्रविभक्तस्य धनस्यैव भवेत् क्लृप्त । सर्वेषां तु जातानां समानं भागान् प्रकुर्येत् ।

अब्राह्मणन्तु मृत्योर् शूद्रापुत्रमनैपुणान् । विपुलैरेषु जातो हि ब्राह्मणाद्ब्राह्मणैः भवेत् ।

स्वताश्च वर्षांश्चलार पञ्चमो नाधिमन्यते । हरेत् दशमं भागं शूद्रापुत्रः पितृर्धनात् ।

तन्नु दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्त्तुमर्हति । अवश्यं हि धनं देयं शूद्रापुत्राय भारत ।

आनृश्र्क्षं परो धर्म इति तस्मै प्रदीयते । यत्र तत्र समुत्पन्नं गुणवैभोपपद्यते ।

यद्यप्येव वपुश्च स्वादपुर्णं यदि वा भवेत् । नाधिकं दशमाहं शूद्रापुत्राय भारत ।

वैवाधिकं चाददा भक्तादधिकं स्वाह्निगृह्यतु । यजेत तेन द्रव्येण न दद्यात् साधयेद्भुजं ।

चिसहस्रपरो दायस्त्रियो देवो धनस्य वै । भर्त्ता तत्र धनं दत्तं यथाहंभोक्तुमर्हति ।

स्त्रीणाम् पतिदायाद्यमुपभोगफलं स्मृतं । नापहारं स्त्रियः कुर्यात् पतिवित्तत् कथञ्चन ।

स्त्रियान्तु यद्वेदिचं पित्रा दत्तं युधिष्ठिर । ब्राह्मणास्तद्वरेत् कन्या यथा पुत्रस्यैव हि सा ।

सा हि पुत्रसमा राजन् विहिता कुह्नन्दन । एवमेव समुद्दिष्टो धर्मो वै भरतवर्ष ।

यत् धर्ममनुकृत्य न दद्यात् साधयेद्भुज ।

युधिष्ठिर उवाच ॥ शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातो यद्यदेयधनं स्मृतं । केन प्रतिविशेषेण दशमेऽप्यस्य दीयते ।

ब्राह्मणा ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः स्वाद्य संशय । चत्विधार्थां तथैव स्वादेश्यायामपि वैव हि ।

क्षत्रान् विभवं भागं भजेरघूपसक्तम । यदा मर्त्ये ययो वर्षांस्त्वैवाका ब्राह्मणा इति ।

॥ भीम उवाच ॥ दाता इत्युच्यते लोके नास्तीकेन परन्तप । प्रोक्तो वैव नास्मायं विशेषं सुमहान् भवेत् ।

निरुह्य पुरा भार्या पद्यादिन्दते ब्राह्मणैः । सा ज्येष्ठा सा च पूज्या स्वास्ता च भार्या गरीययो ।

स्नानं प्रसाधनं भर्तुर्दानधावनमध्वनं । हव्यं कथञ्च यथान्यद्वैक्युक्तं गृहे भवेत् ।

न तर्ह्यं जातु तिष्ठगयामन्या तत्कर्त्तुमर्हति । ब्राह्मण्येनैव कुर्यादा ब्राह्मण्यं युधिष्ठिर ।

अत्र पानञ्च मांसञ्च वाधाव्याभरणानि च । ब्राह्मणे तानि देयानि भर्तुः सा हि गरीययो ।

मनुनाऽभिहितं प्राक्तं यथापि कुह्नन्दन । तथाप्येव महाराज दृष्टो धर्मो मनातन ।

अयं चेदन्या कुयोद्यदि कामाद्युधिष्ठिर । यथा ब्राह्मणवाण्डान् पूर्वं दृष्टव्यैव च ।

प्राह्मणाः शूद्राय पुत्रं चत्विधायैव भवेत् । राजन् विशेषो यस्त्वैव वर्षयोऽहमयोऽपि ।

न तु जात्या समा लोके ब्राह्मण्या, चक्षिया भवेत् । ब्राह्मण्या, प्रथम, पुत्रो भूयान् स्याद्राजसत्तम ।
भूयो भूयोऽपि संहार्यः पिबेत्सामुधिष्ठिर । यया न सदृशी जातु ब्राह्मण्या चक्षिया भवेत् ।
चक्षियायास्तया वैश्या न जातु सदृशी भवेत् । श्रेष्ठ राज्यस्य कोपस्य चक्षियाणां सुधिष्ठिर ।
विहितं दृश्यते राजन् सामरान्ता च मेदिनी । चक्षियो हि स्वधर्मेण श्रियं प्राप्नोति भूयसी ।
राजदण्डधरो राजन् रचा नान्यत्र चक्षियात् । ब्राह्मण्या हि महाभागा देवानामपि देवताः ।
तेषु राजन् प्रवर्त्तते पूजया विधिपूर्वकं । प्रणीतमृषिभिर्ज्ञात्वा धर्मं श्रायतमन्ययं ।
लुप्यमानं स्वधर्मेण चक्षियो क्षेप रचति । दस्युभिर्हिंस्यमाणस्य धनं दारांस्य सर्वशः ।
सर्वेषामेव वर्णानां ज्ञाता भवति पार्थिव । भूयान् स्यात् चक्षियापुत्रो वैश्यापुत्रात्तत्र संशय ।
भूयसीनापि हर्त्तव्यं पिबेत्सामुधिष्ठिर ।

११४

११५

॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं ते विधिवद्वाजन् ब्राह्मणस्य पितामहः । दैतरेयान् वर्णानां कथं वै नियमो भवेत् ।

॥ भोज उवाच ॥ चक्षियस्यापि भार्ये द्वे विहिते कुलनन्दन । द्वितीया च भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ।

एव एव क्रमो हि स्यात् चक्षियाणां सुधिष्ठिर । अष्टधा तु भवेत् कार्यं चक्षियसं जनाधिप ।

चक्षियाया हरेत् पुत्रस्य हरेत् शत्रून् पितुर्हृन्नात् । युद्धावहारिकं यच्च पितुः स्यात् स हरेत्सु तत् ।

वैश्यापुत्रस्य भागस्त्रीन् शूद्रपुत्रस्य शत्रून् । शोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्त्तुमर्हति ।

यस्यैव हि भवेत् भार्या वैश्यस्य कुलनन्दन । द्वितीया तु भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ।

वैश्यस्य वर्त्तमानस्य वैश्यायां भरतर्षभ । शूद्रायाश्चापि कौन्तेय तयोर्भिन्नियमः स्मृतः ।

पञ्चधा तु भवेत् कार्यं वैश्यसं भरतर्षभ । तयोरेतयो वक्ष्यामि विभागस्य जनाधिप ।

वैश्यापुत्रेण हर्त्तव्याश्चत्वारिंशः पितुर्हृन्नात् । पञ्चमस्तु स्मृतो भागः शूद्रापुत्रस्य भारत ।

शोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्त्तुमर्हति । विभिर्बन्धैः सदा जातः शूद्रो देयधनो भवेत् ।

शूद्रस्य स्यात् सर्वेषां भार्या नान्या कयञ्चन । समभागाश्च पुत्राः सुखेति पुत्रव्रतं भवेत् ।

जातानां समवर्षायां पुत्राणामविशेषतः । सर्वेषामेव वर्णानां समभागी धनात् स्मृतः ।

ज्येष्ठस्य भोगो ज्येष्ठः सादिकोऽग्निश्च प्रधानतः । एष दायविधिः पार्थ पूर्वमुक्तः स्वयमुवाच ॥

समवर्षासु जातानां विशेषोऽस्त्वपरो नृप । विवाहवैश्विज्जकृतं पूर्वपूर्व्यां विशिष्यते ।

हरेत् ज्येष्ठः प्रधानं प्रमेकतुल्यासु तेऽपि । मध्यमे मध्यमश्चैव कनीयासु कनीयसः ।

एवं जातिषु सर्वेषां सर्वेषां श्रेष्ठता गत । महर्षिरेपि चैतदे मारीचः कश्चिदोऽजवीत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि रिक्तविभागकथने मन्त्रपत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

सुधिष्ठिर उवाच ॥ अर्थायुद्धादौ कामदा वर्णानां नियमनिर्यायत् । अज्ञानादाऽपि वर्णानां जायते वर्णशङ्करः ।

तेषामेतेन विधिना जातानां वर्णशङ्करः । को धर्मः कानि कर्माणि तस्य शूद्रे पितामहः ।

॥ भोज उवाच ॥ चातुर्वर्ण्यं कर्माणि चातुर्वर्ण्यं केवलं । अष्टजन्तुः स हि यज्ञश्चैव पूर्वमेव प्रजापतिः ।

भार्यासुतस्य विप्रस्य दयोरारामा प्रजायन्ते । आनुपूर्व्याद्द्वयोर्द्विनां मातृजातयोः प्रसूयते ।

११६

परमवाद्वाङ्मनसैव पुत्र शुद्धपुत्र पारशव तमाहुः । शुश्रूषक स्वस कुलस्य स स्यात् स्वधारिव्य मिदमथो न
जज्ञात् । १

मर्नानुपायानय सम्यधाय समुद्धरेत् स्वस्य कुलस्य तन्त्र । ज्येष्ठा यवीयानय यो दिजस्य शुश्रूषया दानपरायण
स्यात् ।

तिस्रश्चतस्रस्यमन्त्रात् दधोरात्रात्माऽस्य जायते । हीनवणासृतीयाया शुद्धा उया इति स्मृतिः ।

दे चापि भार्यै वैश्यस्य दधोरात्रात्माऽस्य जायते । शुद्धा शुद्धस्य चाथेका शुद्धमेव प्रजायते ।

अतोऽविष्टस्त्वधमे गुरुदारप्रधर्षक । वाह्यं वर्षे जनयति चातुर्वर्ष्ये विगर्हितः ।

विप्रायाश्चतस्रो वाह्यं सप्त सोमक्रियापर । वैश्यो वेदेहकश्चापि मैत्रिल्यमपवर्जितं ।

शुद्धस्त्राण्डालमत्युष वध्यः प्रवाह्यवाचिनः । ब्राह्मणा सप्रजायन्त इत्यन्ते कुलपानर्ना ।

एते मतिमता श्रेष्ठवर्षे सङ्करजा प्रभोः । वन्दो तु जायते वैश्यान्मागधी वाक्यजीवन ।

शुद्धात्रिपादो मस्य चतस्रिधाया व्यतिक्रमात् । शुद्धादायोगवशापि वैश्याधा याम्यधर्षिणः ।

ब्राह्मणैरप्रियाङ्गुलका स्वधनजीवन । एतेऽपि सदृशान् वर्षान् जनयन्ति स्वयेनिपुः ।

मादृजात्या प्रसूयन्ते श्वैरा हीनयोनिपुः । यथा चतुर्षु वर्षेषु दधोरात्रात्माऽस्य जायते ।

थानन्त्यन्तं प्रजायते तथा वाह्या प्रधूतः । ते चापि सदृशं वर्षं जनयन्ति स्वयेनिपुः ।

परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् । यथा शुद्धेऽपि ब्राह्मणा जन्तु वाह्यं प्रसूयते ।

एव वाह्यतरादाद्यातुर्वर्षेणात् प्रजायते । प्रतिलोमन्तु वर्हन्ते वाह्यात् वाह्यतरात् पुनः ।

होमाद्विमा प्रसूयन्ते वर्णा पञ्चदशैव तु । अगम्यागमनाच्चैव जायते वर्णमङ्कुरः ।

वाह्यानामनुजायन्ते भैरवध्या मागधेषु च । प्रमाधनोपचारमन्त्राश्च दासजीवन ।

अतदायोगव सन्ते बागुरामन्धजीवन । भैरवकश्च वेदेह सप्रसूतेऽप्य माधुकः ।

मिश्राद्वो मङ्कुर सन्ते दास भावोपजीवन । मृतपक्षापि चाण्डाल यथाकमिति विश्रुतः ।

एतरे मागधी सन्ते क्रूरान् मायोपजीविनः । मांभ स्वादुकर चोद्भूत भोगन्धमिति विश्रुतः ।

वेदेहकाश्च पापिह क्रूर मायोपजीविनः । निपादाभद्रनाभश्च खरयानप्रयाधिणः ।

चाण्डालात् पुङ्गवश्चापि खरायमजभोजिनः । मृतचैलप्रतिच्छेद्य भिन्नभाजनभोजिनः ।

आयोगवोऽप्यजायन्ते हीनवर्णास्तु ते च । शुद्धे वेदेहकादन्धो वस्त्रिधामप्रतिग्रहः ।

कारावरो निपादान् धर्मकान् प्रसूयते । चाण्डालात् पाण्डुरभौवकस्त्वक्षरव्यवहारवान् ।

आदिष्टो निपादेन वेदेष्टा भप्रसूयते । चाण्डालेन तु भौपाके चण्डालकमदृष्टिमानः ।

निपादो चापि चाण्डालात् पुङ्गवमन्त्रव्याधिणः । अज्ञानमोक्षं सन्ते वाह्येऽपि बहिष्कृतः ।

इत्येते मङ्कुर जता पितृमाव्ययनिवृत्ताः । मन्त्राश्च दा प्रकाशा दा वेदितया स्वयम्भविः ।

चतुर्धामे वषं भा धर्मो मान्द्र विद्यते । वर्णा धर्महीनिषु पट्या नात्माह कल्पितः ।

पट्टं योपगम्यैव प्रमापूरयिष्यते । वाद्यावाधेषु जायन्ते यथाहन्ति यथाग्रयः ।

चतुष्पथमशानानि शैलान्यान् वनस्पतीन् । कार्पासमलङ्कारं परिमृश्यात् नित्यशः ।
वनेयुरेते विज्ञाता वर्तयन्तः स्वकर्मभिः । युञ्जन्तो वाऽप्यलङ्कारांस्तथोपकरणानि च ।
गोत्राङ्गणाय साहाय्यं कुर्वन्ना न संशयः । आनृशंस्यमनुक्रोशः सत्यवाक्यं तथा चमा ।
स्वशरीरेरेपि चाणं वाङ्मनां सिद्धिकारणं । भवन्ति मनुजयाश्च तत्र मे नास्ति संशयः ।

यद्यप्येवं परिकीर्तितास्तु नरः प्रजायेत त्रिचार्यः बुद्धिमान् । निधीनघोनिर्हि सुतोऽत्रादयेत्तितीर्षमाणं हि यद्यपि
सा शले । १६५०

अविदांसमलं लोके विदांसमपि वा पुनः । नयन्ति ह्यपयं मार्गः कामक्रोधवशानुगं ।
स्वभावश्चैव नारीणां नराणामिह दूषणं । अर्थयै न प्रसक्तो न प्रमदासु विपश्चित् । १६५१

॥ बुधिर उवाच ॥ वर्णधितमविज्ञाय नरं कलुषयोजनं । आर्यरूपमिवानार्यं कथं विद्यामहे वर्य ।
॥ भीम उवाच ॥ योनिश्चक्षुषे जातं नानाभाविमन्मतिं । कर्मभिः मज्जनाचोर्षे विंशेया धोनिर्दूता ।

अनार्यैर्ममचारः कूरलं निष्क्रियात्मातो । पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोजनं ।
पिब्यं वा भजते शीलं मादजं वा तथोभयं । न कथञ्चन सद्गोणं प्रदतिं खां निवञ्चति ।

यथैव सद्गो रूपे मातापिबार्हि जायते । व्याघ्रस्त्रिनेत्राया योनिं पुरुषः सां निवञ्चति ।
कुले स्नातमि सञ्ज्ञे यस्स स्वाद्योनिर्दरः । संशयत्येव तच्छैलं शरीरमयं वा वज्र । १६५२

आर्यरूपममाचारं चरन्तं कृतके पथि । सुवर्णमन्वर्वं वा स्वशरीरं शास्ति नित्ये ।
नानादृशेषु भूतेषु नानाकर्मगतेषु च । जगद्यत्तसमं लोके सुसिद्धं न विरज्यते ।

शरीरमिह सत्त्वं न तस्य परिरुध्यते । ज्येष्ठमध्यावरं सत्त्वं तुल्यमलं प्रमोदते ।
आद्यांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शुद्धश्च धर्माश्च सद्गुणमपि पूजयेत् । १६५३

आत्मानमाख्यातिं हि कर्मभिर्नरः सुशीलचारित्रकुलैः शुभाशुभैः । प्रणष्टमप्याशु कुलं तथा नरः पुनः प्रकाशं कुहते
स्वकर्मतः । १६५४

योनिञ्जितासु सर्वान्सु सद्गोर्णस्त्रितरांसु च । यथात्मानं न जनयेदुधसां परिवर्जयेत् ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि चतुर्थद्वन्द्वकथने अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ बुधिर उवाच ॥ इति तातं कुरुश्रेष्ठ वर्णानां लं पुण्यं पुण्यम् । कीदृश्यां कीदृशां चापि पुत्राः कथं च कीं च ते ।
विप्रवादा सुषड्वः शूयन्ते पुत्रकारिताः । अत्र नो मुहूर्ता राजन् संशयं केन्तुमर्हसि । १६५५

॥ भीम उवाच ॥ आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेयस्तत्त्वानन्तरजश्च यः । निरुक्तश्च विज्ञेयः सुतः प्रयत्नजनया ।
पत्नित्यं तु भार्यायां मन्त्रा सुसमवेतया । तया दत्तकतौ पुत्रावथोदयं तथाऽपरः । १६५६

पद्मपद्मगयापि कानीनापमदास्तया । इत्येते वै समाख्यातास्तान् विचानीहि भारत ।
॥ बुधिर उवाच ॥ पद्मपद्मव्रजाः के सुः के वाऽप्यपमदास्तया । एतस्मै नृयातलं व्याख्याते मे त्वमर्हसि ।
॥ भीम उवाच ॥ विपुत्रैषु ये पुत्रा ब्राह्मणश्च बुधिरि । वर्णयैव देवोः श्रुतां चैव रामवत्सु भागते ।

एको विद्वर्ण एवायं तथाऽवैवोपमन्वितः । पद्मपद्मव्रजास्तै हि तथैतापमदाञ्जृणः । १६५७

चाण्डालो प्रात्यवेधा च ब्राह्मण्यो चक्षियासु च । धृष्ट्याश्चैव शुद्रस्य लक्ष्यतेऽपसदास्तथ ।
मातृधा वामकश्चैव दौ वैश्वस्योपलक्षिता । ब्राह्मण्यो चक्षियायाश्च चक्षियस्तेक एव तु ।

ब्राह्मण्यो लक्ष्यते सुत इत्येतेऽपसदाः स्मृताः । पुत्रा ह्येते न शक्यन्ते मित्याकर्तुं नराधिप ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चेन्नजं केचिदेवाहुः सुतं केचित्तु शुक्लजं । तुल्यवितो सुतो कस्य तन्मो ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ रेतजो वा भवेत् पुत्रस्त्यक्तो वा चेन्नजा भवेत् । अथोदः समयं भित्तिर्येन देव निबोध मे ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ रेतजं विद्म वै पुत्रं चेन्नजागमः कथं । अथोदं विद्म वै पुत्रं भित्ता तु समयं कथं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मजं पुत्रमुत्पाद्य यस्त्यजेत् कारकान्तरे । न तत्र कारणं रेतः सत्त्वेन स्मामिनो भवेत् ।
पुत्रकामो हि पुत्रार्थं धां दृणीते विशास्यते । चेन्नजसु प्रमाणं स्यान्न वै तच्चात्मजः सुतः ।

अन्यत्र चेन्नजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ । न ह्यात्मज शक्यते हन्तुं दृष्टान्तापगतो ह्येष ।
कचिच्च कृतकः पुत्रः सङ्गहादेव लक्ष्यते । न तत्रैव रेतः चेन्न वा यत्र लक्ष्यते भारत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशः कृतकः पुत्रः सङ्गहादेव लक्ष्यते । शुक्रं चेन्न प्रमाणं वा यत्र लक्ष्यं न भारत ।
॥ भीष्म उवाच ॥ मातापितृभ्यां यस्त्यक्तः पथि यस्तं प्रकल्पयेत् । न चास्य मातापितरौ ज्ञायितौ स हि कृत्रिमः ।

अस्त्रामिकस्य स्त्रामितं यैकिनु सम्प्रति लक्षयेत् । या वर्षेः पौर्ययत्तस्य तदण्यस्य जायते ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथं । देया कन्या कथं चेति तन्मो ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मवत्तस्य कुर्वन्ति संस्कारं स्त्रामिवत्तया । त्वक्तो मातापितृभ्यां यः स्वर्णं प्रतिपद्यते ।
तद्गोचरबन्धुनं तस्य कुर्व्यात् संस्कारमच्युत । अथ देया तु कन्या स्यात्तदण्यस्य युधिष्ठिर ।

संस्कर्तुं प्रयोगोच्च मातृवर्षाविनिश्चये । कानोनाभ्युदयो वापि विज्ञेया पुत्रकल्पितौ ।
तावपि स्त्राविव सुतो संस्कारोऽयमिति निश्चयः । चेन्नजा वाऽप्यपसदा येऽध्यादास्तेषु चाप्यथ ।

आत्मवदे प्रयुञ्जीरन् संस्कारान् ब्राह्मणादयः । धर्मशास्त्रेषु वर्णानां निश्चयोऽयं प्रदृश्यते ।
इतस्तं सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पुत्रप्रतिनिधिकथने उत्तपञ्चमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दर्शने कीदृशः स्वर्णः श्रवणे च पितामह । महाभाग्यं गवाक्षेव तन्मो व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्तं मे कथयिष्यामि पुरावृत्तं महासुते । न ह्ययस्य च श्रवादे महर्षेऽप्यवनस्य च ।
पुरा महर्षिर्द्युतनो भार्गवो भरतर्षभ । उदवासमस्तारम्भो बभूव स महाप्रतः ।

तिरह्य मानं कापय प्रहृष्टं शोभेत्तथा । वर्षाणि दादग मुनिर्जलवासे धृतप्रतः ।
आदधत् सर्वभूतेषु त्रियम् परमं शुभं । जनेष्वरुषु सर्वेषु शोचतस्मिन्निव प्रभः ।

स्वापुभतः शुचिर्भवा देवताभ्यः प्रणम्य च । गङ्गायमनयोर्मथ्य जलं धर्माविवेक ह ।
गङ्गायमनयोर्मथ्य सुमीमं भीमनिस्तन । प्रतिशयाह शिरसा वातेवेगसमं तन ।

गङ्गा च यमुना चैव सरितश्च शिरानि च । प्रदक्षिणवृत्तिपुष्पकं च न पथ्येषोऽयन ।
अन्तर्जनेषु मृगेषु काष्ठेभ्यो महाभानिः । ततस्तोऽङ्गित्वा धीमानभवद्भरतर्षभ ।

जलौकसां च सत्त्वानां बभूव मियदर्शनः । उपोजिघन्त च तदा तस्यैष्टं दृष्टमानमाः ।

तत्र तस्यासतः कालः समतीतोऽभवत्सहान् । ततः कदाचित् समये कस्मिंश्चिन्नो जनिः ।

तं देशं सम्पाज्यमुज्जलहस्ता महायुते । निपादा बहवस्तत्र मत्स्याङ्गरणनिययाः ।

व्यायता वलिनः शूराः सलिलेऽनिवर्तिनः । अभ्याययुय तं देशं नियता जालकर्मणि ।

जालं ते योजयामासुर्निःश्रेणै जनाधिप । मत्स्यादकं समाधाय तदा भरतधत्तम् ।

ततस्ते बभ्रुर्मियागैः कैवर्त्ता मत्स्यकाङ्क्षिणः । गङ्गायमुनयोन्वारि जलैरभ्यकिरलतः ।

जालं सुविततं तेषां जवस्तत्र कृतं तथा । विस्मारायामस्यप्यत्र यत्तत्र सलिलेऽलपन् ।

ततस्ते सुमहच्चैव बलवच्च सुवर्त्तिनः । अवतीर्य ततः सर्वे जालसङ्घपरि तदा ।

अभीतकृपाः संघृष्टा अन्योन्यश्रवर्त्तेनः । बबभ्रुस्तत्र मत्स्याद्यं तथाऽन्यान् जलचारिणः ।

तथा मत्स्यैः परिहृतं च्यवनं भृगुनन्दन । आकलयन्महाराज जलिनाथ यदृच्छया ।

नदीमैवालदिग्धाङ्गं हरिस्समुजटाधर । सप्तैः शङ्खनखैर्गाथैः क्रौडैस्त्रिवैरिवापितं ।

तं जालेनाकृतं दृष्ट्वा ते तदा वेदपारग । सर्वे प्राञ्जलयो दाषाः शिरोभिः प्राप्तुन भुवि ।

परिखेदपरिचासां जालस्याकर्षणेन च । मत्स्या बभूव्यापसाः स्खलधस्यर्त्तेन च ।

च मुनिस्तदा दृष्ट्वा मत्स्यानां कदनं कृतं । बभ्रुव रूपयाविष्टो निश्चिन्तय पुनः पुनः ।

॥ निपादा जपुः ॥ अज्ञानाद्यन् कृतं पापं प्रसादं तत्र नः कुरु । करवाम प्रियं किमेतं तस्यै ब्रूहि महामुने ।

इत्युक्त्वा मत्स्यमध्यस्थवृत्तौ वाक्यमब्रवीत् । यो मेऽद्य परमः कामस्तं शृणुष्व समाहिताः ।

प्राणोत्सर्गं विभर्त्तं वा मत्स्यैर्यास्याम्यहं सह । संवासान्मोक्षहे त्यक्तुं सलिलेऽप्युचितानहं ।

इत्युक्त्वास्ते निपादास्तु सृष्टं भयकम्पिताः । सर्वे विवर्णवदना नङ्गपाय न्यवेदयन् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि च्यवनोपाख्याने पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ नङ्गपस्त ततः श्रुता च्यवनं तं तथागतं । हरितः प्रयथो तत्र सहामात्यपुरोहितः ।

शेषं कृत्वा यथान्याये प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः । आत्मानमाचरन् च च्यवनाय महात्मने ।

अच्यवामास तच्चापि तस्य राज्ञः पुरोहितः । सत्यव्रतं महात्मानं देवकस्य विशास्यते ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ करवाणि श्रियं किमेतं तस्यै ब्रूहि हि जेष्ठम । सर्वं कर्त्ताऽस्मि भगवन् यद्यपि स्यात् सुदुष्करं ।

॥ च्यवन उवाच ॥ अनेण महता युक्ताः कैवर्त्ता मत्स्यजीविनः । मम मूलं प्रयच्छेन्मो मत्स्यानां विक्रयेः सह ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ सहस्रं दीयतां मूल्यं निपादेभ्यः पुरोहित । निष्कार्थं भगवतो यथाहं भृगुनन्दनः ।

॥ च्यवन उवाच ॥ सहस्रं नाहमशोमि किं वा त्वं मन्यसे नृप । सदृशं दीयतां मूल्यं खलु दद्यां निययं कुरु ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ सहस्राणां शतं विप्र निपादेभ्यः प्रदीयतां । स्वादिदं भगवन्मूल्यं किं वाऽन्यन्मन्यसे भवान् ।

॥ च्यवन उवाच ॥ नाहं शतमहस्येण निमेयः पार्थिववर्म । दीयतां सदृशं मूल्यममार्थैः सह चिन्तय ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ कोटिः प्रदीयतां मूल्यं निपादेभ्यः पुरोहित । यदेतदपि नो मूल्यमतो भगः प्रदीयतां ।

॥ च्यवन उवाच ॥ राजप्राधान्यं कोटिं श्रुत्वा त्रापि मद्यायुते । सदृशं दीयतां मूल्यं प्राञ्जयेः सह चिन्तय ।

चाण्डालो ब्राह्मणवैद्यौ च ब्राह्मण्यं चक्षियासु च । पश्चादाश्रयः शुद्धस्य लक्ष्योऽपसदास्तयः ।
मगधो वामकश्चैव दौ वैश्यलोपलब्धौ । ब्राह्मण्यं चक्षियायासु चक्षियैश्चैव तु ।
ब्राह्मण्यं लक्ष्यते स्तुत इत्येतदपसदाः स्मृताः । पुत्रा ह्येत न शक्यन्ते मिथ्याकृतं नराधिप ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चेन्नैवं केचिदेवाहुः स्तुतं केचित्तु शुलकम् । तुल्यवित्तौ, सुतौ कस्य तन्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ रेतजो वा भवेत् पुत्रस्त्यक्तो वा चेन्नो भवेत् । अथाहः समर्थं भित्तेयितदेव निबोध मे । १९४
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ रेतजं विप्र वै पुत्रं चेन्नस्यागमः कथं । अथाहं विप्र वै पुत्रं भित्ता तु समर्थं कथं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मजं पुत्रमन्यथाय यत्सृजत् कारणात्तरं । न तत्र कारणं रेतः सुखेऽस्वामिनो भवेत् ।
पुत्रकामो हि पुत्रार्थं यां वृणीते विनाशयते । चेन्नजन्तु प्रमाणं स्नातृ वै तत्रात्मजः सुतः ।
अन्यत्र चेन्नजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ । न स्नातृ शक्यते हन्तुं दृष्टान्नोपगतौ ह्येष ।
कचिच्च कृतकः पुत्रः सङ्ग्राहादेव लक्ष्यते । न तच्च रेतः केचं वा यत्र लक्ष्यते भारत । १९५
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशः कृतकः पुत्रः संश्रदादेव लक्ष्यते । शुक्रं चेन्न प्रमाणं वा यत्र लक्ष्यं न भारत ।
॥ भीष्म उवाच ॥ मातापितृभ्या यत्सृजत् पयि यत्तं प्रकल्पयेत् । न चास्य मातापितरौ ज्ञायितौ स हि कृत्रिमः ।
अस्नात्मिकस्य स्वामित्वं यैस्मिन् सम्यगितलक्षयेत् । या वर्षः पोषयेत्तस्य तदणस्तस्य जायते ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथं । देवा कन्या कथं ह्येत तन्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मवत्तस्य कुर्वन्त संस्कारं स्वामिवत्तया । त्यक्तो मातापितृभ्या यः स्वर्णं प्रतिपद्यते । १९६
तद्गन्धर्वभुजं तस्य कुर्वन्त संस्कारमन्युत । अथ देवा तु कन्या स्यात्तदणस्तस्य युधिष्ठिर ।
संस्कर्तुं वर्णगोचस्य मातृवर्णाविनिर्मुये । कानोनाष्टद्वजौ चापि विधेयौ पुत्रकृत्वौ च ।
तावपि स्नातृव सुतौ संस्कार्यौविति निश्चयः । चेन्नो वाऽप्यपसदा चेष्ट्यादास्तु चोपय ।
आत्मवदे प्रयुञ्जोरन् संस्कारान् ब्राह्मणादयः । धर्मशास्त्रेषु वर्णानां नियुक्तोऽयं प्रहृत्यते ।
एतत्तत्तं सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि । १९७
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पुत्रप्रतिनिधिकथने जनपदाश्रयाध्यायः ॥ ४८ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दर्शने कीदृशः स्वरः श्रवासे च पितामह । महाभाग्यं गवाश्चैव तस्मै व्याख्यातमहं हि ।
॥ भीष्म उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुरावृत्तं महायुत । नृकपस्य च श्वादे महर्षस्यश्रमस्य च ।
पुरा सध्विष्टावर्णो भागवो भरतर्षभ । उदवापठतारसो वभूव स महाप्रतः ।
निहत्य मानं क्रोधस्य प्रहर्षं शोकमेव च । वर्षाणि डादश मुनिजलवासे धृतप्रतः ।
आदधत् सर्वभूतेषु विग्रहं परमं शुभम् । जलेष्वपि सर्वेषु शीतारक्षिरिव प्रभः । १९८
स्नातृभूतः शुचिर्भूत्वा देवताभ्यः प्रणम्य च । गङ्गायमनयोर्मध्ये जले शयतिर्विश च ।
गङ्गायमनयोर्मध्ये सुभीमं भीमनिखनं । प्रतिजपाहं शिरसा वातवमसमं जन ।
गङ्गा य च समुद्रा चैव शरितस्य शिराणि च । प्रदक्षिणवृत्तिश्चक्रे नूनं पृथ्वीपदयन् ।
अन्तर्जलपु मुत्वाप काष्ठभृता महाभुजिः । ततयाज्ञंस्त्रिता धीमानभन्नद्वरतर्षभ ।

जनैः कमां च मत्स्यानां बभूव प्रियदर्शनः । उपाजिघ्रन् च तदा तथैष्टं दृष्टमाननाः ।
 तत्र तस्यासतः कालः समतीतोऽभवंत्तदा । ततः कदाचित् समये कर्माविश्वीनजोविनः ।
 तं देशं समुपागम्युभौ मत्स्या महाधुने । निपादा बहवस्तत्र मत्स्योद्धरणनिधयाः ।
 व्यायता वन्निनः गुरुराः कनिलेखनिवर्त्तिनः । अध्यायद्युय तं देशं निधिता जालकर्मणि ।
 जालं ते योजयामासुर्निःशेषेण जनाधिप । मत्स्योदकं समासाद्य तदा भरतसत्तन ।
 ततश्चे यष्टभिर्योगैः कैवर्त्तौ मत्स्यकालिणः । गङ्गायमुनयोन्वारि जलेरभ्यकिरन्ततः ।
 जालं सुवितर्तं तेषां मत्स्यवृत्तं तया । विस्तारायामकर्मणं यत्तत्र सत्सिन्धुविभु ।
 ततश्चे सुमहच्चैव यत्तत्र सुवर्त्तिनः । अवतीर्य ततः सर्वं जालस्रक्षपिरे तदा ।
 अभीतकृपाः संदृष्टा अन्योन्यमवर्त्तिनः । यत्तन्मुक्तं मत्स्यं तयाऽन्यान् जनचारिणः ।
 तया मत्स्यैः परिहृतं व्यवनं भृगुमन्दनं । आकर्षयन्त हाराज जामेनाय यदृच्छया ।
 नदीशैवान् दिग्धातुं हरिस्तमुजटाधरं । समैः प्रह्लादसैर्गावैः कौशेयिभिरिवार्पितं ।
 तं जामेनोद्धृतं दृष्ट्वा तं तदा वेदपारंगं । सर्वं प्राञ्जलयो दासाः शिरोभिः प्राप्तुमभुवि ।
 परितोदपरिवासा जालकाकर्षणेन च । मत्स्या बभूवुर्वापयाः स्वसम्पन्नमेव च ।
 य मुनिस्तदा दृष्ट्वा मत्स्यानां कदनं हतं । बभूव रूपयाविष्टो जित्स्त्रिंशं पुनः पुनः ।
 ॥ निपादा ऊचुः ॥ अग्राणाद्यन् हन्तं पार्थ प्रमादं तत्र न कुरु । करवाम प्रियं किन्ते तयो दूहि मत्स्यमुने ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ अहं राज्यं समग्रं वा निपादेयं प्रदीयतां । एतन्मूल्यमहं मन्ये किं वाऽन्यन्नन्यमे दिज्ज ।

॥ अथन उवाच ॥ अहं राज्यं समग्रं वा मूल्यं नार्हामि पार्थिव । सद्गुणं दीयतां मूल्यमविविधं सद्यः चिन्तयता । १८०

॥ भीम उवाच ॥ महर्षेर्व्यचनं श्रुत्वा नञ्जरो दुःखकथितः । स चिन्तयामास तदा सहामात्यपुरोहितः ।

तत्र त्वन्या वनचरः कश्चिन्मूलफलप्राप्तः । नञ्जस्य समोपस्थो गवि जातीऽभवन्मुनिः ।

स तमाभास्य राजानमश्वीरिजिघत्सन् । तोषयित्वाभ्यर्च्य चित्रं यथा तृष्टो भविष्यति ।

नार्हं मिथ्यावचो मूयां खैरेत्यपि श्रुतोऽन्यथा । भवतो यदहं मूयां तत् कार्यमविग्रहया ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ श्रवोतु भगवन्मूल्यं महर्षेः सद्गुणं शृणोः । परिचायस्व मामस्मिदपिपद्य कुलस्य मे । १८१

हन्त्याह्नि भगवान्मृजुल्लैलोक्यमपि केवलं । किं पुनर्भां तपोदीर्घं याज्ञवीर्यपरायणं ।

अगाधेऽश्वसि मग्नस्य सामात्यस्य सहर्षिजः । उवाच भव महर्षेः तं कुलं मूल्यविनियुतं ।

॥ भीम उवाच ॥ नञ्जस्य वचः श्रुत्वा गवि जातः प्रसापवान् । उवाच हर्षयन् सर्वानमात्यान् पार्थिवश्च तं ।

अनर्थया महाराज दिजा वर्षेषु चोत्तमाः । गावस्य पुरुषस्याद्य गौर्भूयं परिकल्प्यतां ।

नञ्जस्य ततः श्रुत्वा महर्षेर्व्यचनं शृणु । हर्षेण महता युक्तः सहामात्यपुरोहितः । १८२

अभिगम्य शृणो पुनं अवनं शंसितप्रतं । हृदं प्रोवाच नृपते वाचा सन्तर्पयन्निव ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विमर्षोऽगवा क्रोतोऽसि भार्गव । एतन्मूल्यमहं मन्ये तव धर्मभूतान्नरः ।

॥ अथन उवाच ॥ उत्तिष्ठान्येय राजेन्द्र सम्यक् क्रोतोऽसि तेऽजय । गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाश्रुतः ।

कीर्तनं श्रवणं दानं दर्शनमपि पार्थिव । गवां प्रशस्यते वीरः सर्वपापहरं शिवं ।

गावो लक्ष्म्या सदा मुलं गोषु पात्रा न विद्यते । अश्वमेध सदा गावो देवानां परमं चवि । १८३

स्नाह्वाकारवदकारो गोषु नित्य प्रतिष्ठितो । गावो यज्ञस्य नेत्र्या वै तथा यज्ञस्य सा मुखः ।

अमृतं द्रव्यं दिव्यं चरन्ति च वहन्ति च । अमृतायतनक्षेताः सर्वलोकनमस्कृताः ।

तेजसाः स्रवणा चैव गावो वक्रिचमा भुवि । गावो हि समहतेजः प्राणिनाश्च सुखप्रदाः ।

निविष्टं गोकुलं यच्च खासं मुञ्चति निर्भयं । विराजयति तं देशं पापघ्नास्त्रापकर्षिणि ।

गावः स्वर्गस्य होपानं गावः स्वर्गेऽपि पूजिताः । गावः कामदुष्टोद्देष्टा नान्यत् किञ्चित् परं स्मृतं । १८४

इत्येतिहाय मे प्रोक्तं माहात्म्यं भरतर्षभ । गुप्तैकदेशवचनं प्रोक्तं पारायणं न तु ।

॥ निपादा ऊचुः ॥ दर्शनं कथनं चैव सहास्रामि कृतं मुने । यतो यज्ञपदं भिन्नं प्रसादं न कुलं प्रभो ।

हर्षेणैव सर्वानि यथा क्षुपमुहुरे कृताग्रज । एवं त्वमपि धर्मात्मा पुरुषाणि प्रतापवान् ।

प्रसादयामहे विदन् भवन् प्रणता वयं । अनुग्रहायं मस्माकमियं गौः प्रतिदत्तानां ।

॥ अथन उवाच ॥ हृषणस्य च यच्चतुर्भुनेराश्रीविषयं च । नरं समूलं दहति कजमग्निरिव ज्वलन् । १८५

प्रतिदत्तानि वो धेनुं केवर्त्ता मुक्तकिंलिषाः । दिवं गच्छन्त वै चित्रं मत्स्यैः सह जलोद्भवैः ।

॥ भीम उवाच ॥ ततस्तस्य प्रभावात् महर्षेर्भाविनाद्यं च । निषादास्तेन वाकेन सह मत्स्यैर्दिवं ययुः ।

ततः स राजा नञ्जरो विस्मितः प्रेक्ष्य धीवरान् । आरोहमाणोऽस्तिदिवं मत्स्याश्च भरतर्षभ ।

ततो राजा गविजस्यैव अयनस्य मृगद्वयः । वराभ्यामनुष्णाभ्यां कन्दयामासतुर्नृपः ।
 ततो राजा महावीर्यो नञ्जः पूषिवीर्यतः । परमित्यजवीत् प्रीतस्तदा भरतसत्तम ।
 ततो जगद् धर्मं स स्मितमिन्द्रनिभो नृपः । तथेति चोदितः प्रीतस्तद्वीर्यं प्रत्यपूजयत् ।
 समानदीवस्यवनसतोऽगच्छत् स्वमाश्रमं । गविजस्य महातिशः स्वमाश्रमपदं ययौ ।
 निपादाद्य दिवं जग्मुस्ते च मत्स्याजनाधिपः । नञ्जोऽपि वरं लब्ध्वा प्रविशे स्वकं पुरं ।
 एतत्तं कथितं तात पद्मो तं परिपृच्छसि । दर्शने यादृशः सुखः संवासे वा युधिष्ठिरः ।
 महाभार्यं गवाक्षेव तथा धर्मविनिययं । किंभूयः कथ्यतां वीर किन्ने हृदि व्यवस्थितं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अथनोपाख्याने एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वन्द्यो मे महाप्राज्ञ सुमहान् सागरूपमः । तं मे ऋणं महाबाहोऽनुत्था व्याख्यातुमर्हसि ।
 कौतूहलं मे सुमहज्जामदग्न्यं प्रति प्रभो । रामं धर्मभूतां श्रेष्ठं तमे व्याख्यातुमर्हसि ।
 कथमेव समुत्पन्ना रामः सत्यपराक्रमः । कथं ब्रह्मपिंशोऽयं सप्तधर्मो व्यजायत ।
 तदस्य सभ्यं राजसिखिलेनानुजीर्णय । कैशिकाश्च कथं वंशान् च प्राप्तं ब्राह्मणोऽभवत् ।
 अथो प्रभावः सुमहाभावो वै सुमहात्मनः । रामस्य च नरस्यात्र विश्वामित्रस्य चैव हि ।
 कथं पुत्रानतिक्रम्य तेषां नम्रस्यथाभवत् । एष दीयः सत्तान् हित्य तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अथायुदाहरन्मीमंतिहासं पुरातनं । अवनस्य च धर्वादं कुशिकस्य च भारत ।
 एतं दीपं पुनः पुष्ट्वा भगवन्त्यवनसदा । आगामिने महाबुद्धिः स्वर्गे मुनिवत्तमः ।
 निश्चित्य मनसा सर्वं गुणदीपं वनावतं । दग्धुकामः कुलं सर्वं कुशिकानां तपोधनः ।
 अवनः समनुप्राप्य कुशिकं वाक्यमब्रवीत् । वनमिच्छा समुत्पन्ना तया सह ममानघ ।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ भगवन् सह धर्मोऽयं पण्डितैरिह धार्यते । प्रदानकाले कन्यानामुच्यते च सदा बुधैः ।
 यत् तावदतिक्रान्तं धर्मद्वारं तपोधनं । तत् कार्यं प्रकरिष्यामि तद्वंशानुमर्हसि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अथासनमुपादाय अवनस्य महाबुद्धिः । कुशिको मायैर्यो ब्रह्मैनाजगाम यतो मुनिः ।
 प्रसूया राजा गृह्णारं पादमभ्युत्थेदयत् । कारयामास सर्वान् क्रियासूत्रं महात्मान् ।
 ततः च राजा अवनं मधुपर्कं यथाविधि । दाहयामास चाययो महात्मा नियतव्रतः ।
 सस्त्राय तं तथा विप्रमिदं पुनरयाजवीत् । मगवन् परवन्तो स्त्रे ब्रूहि किं करवावहे ।
 यदि राज्ये यदि धनं यदि गाः श्रेष्ठतमम् । यज्ञदानानि च तथा ब्रूहि सर्वं ददामि ते ।
 इदं यद्विदं राज्यमिदं धर्मोऽयं नृप । राजा समपि बाधुर्धर्मो योऽयं स परवोऽस्ति यि ।
 एवमुक्ते ततो वाक्ये अवनो भागवत्सदा । कुशिकं प्रत्युवाचेदं मुदा परमया पुनः ।
 ॥ राज्यं कामये राज्यं धनं न च योषितः । न च गा न च श्वे देशस्य यमं दूयतामिदं ।
 निपमं किञ्चिदारस्य पुत्रार्थं यदि रोषते । परिहर्तुं तं यत्ताभ्यां पुत्राभ्यामविश्रमया ।
 एवमुक्ते तदा गेह दग्धो तौ बहवतुः । प्रायश्चित्ताच्च तद्दधमेव न स्थिति भारत ।

अथ तं कुशिका दृष्टः प्रविश्यदगन्तम । गृहादेशं ततस्तस्य दशनीयमदशयत् ।
इयं शय्या भगवतो यथाकाममिहोष्यता । प्रयतिष्यावहं प्रीतिमाहूतं ते तपोधन ।
अथ सूर्योऽतिचक्राम तेषां खंदतो तथा । अथाप्यष्टादयामास पानमजं तथैव च ।
तमपृच्छन्तो राजा कुशिकः प्रणतसदा । किमचजातमिष्टमो किमुपस्थापयाम्यहं ।
ततः स परया प्रीत्या प्रत्युवाच नराधिप । श्रौपपत्तिक्रमाहारं प्रयच्छेति भारत ।
तद्वचः पूजयित्वा तु तथेत्याह स पाथिवः । यथोपपन्नमाहारं तस्मै प्रादाज्जनाधिप ।
ततः स भुक्त्वा भगवान् दस्यतो प्राह धर्मवित् । सन्तुमिच्छाम्यहं निद्रां बाधते मामिति प्रभा ।
ततः शय्यागृहं प्राप्य भगवानुपिषत्तमः । संविवेश नरेभ्यस्तु सपत्नीकस्थितोऽभवत् ।
न प्रबोध्योऽसि संसृप्त इत्युवाचाय भार्गवः । संवाहितयौ मे पादौ जागृतयश्च तं निद्रम् ।
अविशङ्कतु कुशिककथेत्युवाच धर्मवित् । न प्रबोधयतामो न च तं तथा रजनीचय ।
यथा तथा महर्षेस्तु शृणुवापरमौ तदा । स भवतु संहाराज प्रयतावय दस्यतो ।
ततः स भगवान् विप्रः समादिष्टा नराधिप । सुखायैकेन पार्थेन दिवसानेकविंशति ।
स तु राजा निराहारः समार्यश्चुक्रमन्दन । पथ्युपासत तं दृष्टव्यवनाराधने रतः ।
भार्गवन्तु समुत्तस्यौ स्वयमेव तपोधनः । क्वकिञ्चिद्वा तु गृहाचियकाम महातपाः ।
तमभ्यगच्छतां तौ तु कुपितौ श्रमकपितौ । भार्यापतो मुनिश्चैष्टसावेतौ नावलोकयन् ।
तयोस्तु प्रेक्षतेव भार्गवाणां कुलोद्वहः । अन्तर्हिताभूद्राजेन्द्र ततो राजाऽपतत् चितौ ।
स मुहूर्तं समाश्रय्य सह देव्या महाद्युतिः । पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत् परमं तदा ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अथवोपाख्याने द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ दुषिष्टिर् उवाच ॥ तस्मिन्नन्तर्हिते विप्रे राजा किमकरोत्तदा । भार्यां चास्य महत्भागां तस्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीम उवाच ॥ अदृष्ट्वा स महोपासकस्तदपि सह भार्यया । परिश्रान्तो निवहते मोक्षितो नष्टचेतनः ।
सं प्रविशत्यु पुरीं दीप्ता गाभ्यभापत क्लिप्तः । तदेव चित्तयामास अथवस्य विवेक्षितः ।
अथ गृह्येन मनसा प्रविशत्य खगडहं नृपः । इदं श्रयते तस्मिन्पुन्येन शृंगमन्दन ।
विप्रमितां तादृशिवृष्टां तदाश्रय्य विषिक्तं च । दशनास्तस्य तु तदा विप्रान्तो सम्भवतुः ।
धर्माग्रासगुणौ विद्या भूयसां संवाहतुः । अथापरेण पार्थेन सुधाप स महासुनिः ।
तमेव न स कानिन् प्रत्युपयत् स बोध्यवान् । न च तौ शक्रतुः किञ्चिदिकारं भयश्चक्षितौ ।
प्रतिपृच्छ्य स मुनिर्भा प्रोवाच विशाम्यते । मेजाभ्यङ्गे दीयतां मेखाव्येऽहमिति भारत ।
तौ तथैव प्रतिश्रुत्य कुपितौ श्रमकपितौ । व्रतपात्रेण तेजस्य महादंष्ट्रापतस्ततुः ।
ततः शय्यापीनमुपि ताप्यतां भवताश्चतुः । न च यथाप्रमित्याह भार्गवः सुमहातपाः ।
तदा तौ निर्विकारी तौ अवधामास भार्गवः । तत उवाच महसा खान्नास्त्रा विवेष ह ।
कुम्भस्य तौ मृगशीर्षा आसीथ पाथिवारिणौ । अपत्क्रुय च तत् सर्वं तेष्वान्तरधीयत ।

स मुनिः पुनरेवाद्य नृपतेः पश्यंतंस्तदा । नास्त्वयाद्यकृतौ च दम्पती भरतर्षभ ।
 अथ स्वातः स भगवान् सिंहासनगतः प्रभुः । दर्शयामास कुशिकं सभायै कुरुनन्दन ।
 स दृष्टवदना राजा सभायै, कुशिको मुनिः । सिद्धमन्त्रमिति प्राप्नो निर्विकारो न्यवेदयत् ।
 आनीयतामिति मुनिस्तद्वाच नराधिप । स राजा समुपाज्जे तदन्तं सह भार्यया ।
 भोसप्रकारान् विविधाङ्काकानि विविधानि च । रयासापूपकांश्चित्रान्मोदकानय खाण्डवन् ।
 रसान् नानाप्रकारांश्च वन्यश्च मुनिभोजनं । फलानि च विचित्राणि राजभोग्यानि भूरिशः ।
 वदरेज्जुदकाग्रमर्थभक्षताकफलानि च । गृहस्थाणाञ्च यद्भोग्यं यथापि वनवासिनां ।
 सर्वमाहारयामास राजा शपभयात्ततः । अथ सर्वमुपन्यस्तमपतस्त्यज्जनस्य तत् ।
 ततः सर्वे समानीय तस्य शय्यासनं मुनिः । वसैः शुभैरुपस्थाप्य भोजनोपस्करैः सह ।
 सर्वमादीपयामास चयनो भूगुनन्दनः । न च तौ चक्रतुः क्रोधं हृष्यती सुमहामती ।
 तथाः सम्प्रेषतीरेव पुनरन्तर्हितीऽभवत् । तथैव च स राजर्विषेष्टो तां रजनौ तदा ।
 सभायौ वाग्यतः श्रीमात्र क्रोधं स समाविशत् । नित्यं संस्कृतमन्नन्तु विविधं राजवेक्षणि ।
 शयनानि च मुख्यानि परिवेकाश्च पुष्कलाः । वस्त्रञ्च विविधाकारमभवत् समुपाज्जितं ।
 न शशाक ततो द्रुमनारं च्यवनस्तदा । पुनरेव च विप्रर्वि, शोवाच कुशिकं नृप ।
 सभायौ मां रयेनाशु वद यच्च ब्रवीत्यहं । तथेति च ग्राह नृपो निर्विशङ्कस्योपधनं ।
 क्रीडारथोऽस्य भगवन्नुत सांपातिको रथः । इत्युक्त, स मुनोराज्ञा तेन दृष्टेन तद्वचः ।
 च्यवन, प्रत्युवाचेदं दृष्टः परपुरञ्जयं । सज्जीकृतं रथं चित्रं यस्ते सांपातिको रथः ।
 सायुधु सपताकश्च शक्तोऽकणकयष्टिमान् । किङ्किणीस्त्रनर्घीषो युक्तस्तोरणकल्पनैः ।
 आम्बूनदनैश्चैव परमेपुत्रतान्तिनः । ततः स तत्तयैत्युक्ता कल्पयित्वा महारथं ।
 भार्यां वामे धुरि तदा चात्मानं दक्षिणे तदा । निदण्डं वज्रसूत्रं प्रतोदं तच्च चादधत् ।
 सर्वमेतत्ततो दत्त्वा नृपो वाक्यमयाम्रवीत् । भगवन् क रयो पातु ब्रवीतु भूगुनन्दन ।
 यंच वक्ष्यसि विप्रं तच्च यास्यति ते रथः । एवमुक्तु भगवान् प्रत्युवाचायं तं नृपं ।
 इतः प्रभूतिं यातव्यं पदकं पदकं शनैः । अमो मंस यथा न स्वात्तया मे च्छन्दचारिणौ ।
 सुसज्जैश्च वीढयो जनः सर्वस्य परमन् । गोताय्याः पथिकाः केचित्तेभ्यो दास्ये वसु द्वाहं ।
 ब्राह्मणेभ्यश्च ये कामानययिष्यन्ति मां पथि । सर्वान्दास्याम्यमेव धनं त्वानि चैव हि ।
 कियतां निखिलैतन्मा विचारय पार्थिव । तेषु तद्वचनं श्रुत्वा राजा भूत्यानयाब्रवीत् ।
 यद्यद्दूयान्मुनिसत्तत् सर्वं देयमग्रद्विने । ततो रत्नान्यनेकानि स्थित्यो युग्ममश्रविकं ।
 हातास्तत्तत् कनकं गजेन्द्राद्याचलोपमाः । अन्वगच्छन्त तमूर्ध्वं राजामात्मायं सर्वशः ।
 हाहाभूतस्य तत् सर्वमासी जगदभार्त्तवत् । तौ तौ ह्यणोरुह सहस्र प्रतोदेन प्रतोदितौ ।
 शष्ठे विष्टौ कटे चैव निर्विकारौ तमूहतुः । वेपमानौ निराहरी पद्माग्रद्राचिकयितौ ।

कथञ्चिद्दुःसुखं रक्ष्यते तौ रक्ष्यन्तम । वज्रघ्नो रक्ष्यविद्धौ तौ सुखन्तौ च सन्तोद्धवः ।
 ददृशाते महाराज पुण्यताविव किंरुको । तौ दृष्ट्वा पौरवर्गस्तुभ्यं शोकसमाकुलः ।
 अभिशापमयच्छेता न च किञ्चिदुवाच च । दन्दशशाश्रुवन् सर्वे पश्यन्तं तपसी बलं ।
 क्रुद्धा अपि मुनिश्रेष्ठ वीचितुं नेह शक्नुमः । अहो भगवतो वीर्यं महर्षेर्मावितात्मनः ।
 राज्ञश्चापि सभार्यस्य धैर्यं पश्यत यादृशं । आन्तावपि हि लक्ष्मण रथमेतं समूहतुः ।
 न चेतयाम्बिकारं वै ददर्श भृगुनन्दनः ।

१००

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः स निर्विकारौ तु दृष्ट्वा भृगुकुलोदहः । वज्रं विश्राणयामास यथा वैश्रवणस्य ।
 तवापि राजा प्रोतात्मा द्रुपदिष्टमयाकरोत् । तेताऽप्य भगवान् प्रीतो बभूव मुनिवत्तमः ।
 अवतीर्य रथश्रेष्ठाह्वयतो तौ मुनेश्च च । विमोच्य चैतौ विधिवत्ततो वाक्यमुवाच च ।
 खिग्धगम्भीरया वाचा भार्गवः सुप्रसन्नया । ददामि वां वरं श्रेष्ठं तं ब्रूतामिति भारत ।
 मुकुमारो च तौ विद्धौ कराम्भ्या मुनिवत्तमः । पस्त्राभ्यामृतकण्ठाभ्यां खेपाङ्गरतंसतम ।
 अद्यावद्वीरुपो वाक्यं श्रुत्वा गाल्वावधोरिह । विश्रान्तौ च प्रमोदात्तौ जघत्तौ च भार्गव ।
 अथ तौ भगवान् प्राह प्रहृष्टस्त्रेणसदा । न हृष्याद्व्यहंतं पूर्वं यन्मया तद्विव्यति ।
 रमणीयः समुद्रेशो गङ्गातीरमिदं शुभं । किञ्चित्कालं व्रतपरो निक्वसामोह पाथिव ।
 गन्तव्यं स्त्रपुरं पुत्र विश्रान्तः पुनरेष्येति । इहसं मे सभार्यस्त्वं द्रष्टव्यं यो नराधिप ।
 न च मनुस्त्वया कार्यः श्रेयसे समुपसितं । यत् काङ्क्षितं हृदिस्त्वं ते तत् सर्वं हि भविव्यति ।
 इत्येवमुक्तः कुशिकः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । प्रोवाच मुनिशार्दूलमिदं वचनमथैव ।
 न मे मनुर्ब्रह्मभाग पुनो ह्यो भगवंत्स्य । संहृता धौवनस्यो ह्यो वपुस्तनो बलाश्रितौ ।
 प्रतोदिनं त्रया ये मे सभार्यस्तस्य हताः । ताञ्च पश्यामि गात्रेषु स्तस्योऽग्निं सह भार्यया ।
 इमाश्च देवीं पश्यामि वपुषाऽप्युरोपोमना । श्रिया परमया युक्तौ यथा दृष्टा पुरी मया ।
 तव प्रवादचंचलमिदं श्रुत्वा महामुने । गैतश्चिचक्षु भगवंत्स्येति सत्यपराक्रम ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं कुशिकं च्यवनसादा । आगच्छेथाः सभार्यस्य त्वमिहेति नराधिप ।
 इत्युक्तः समनुशान्तो राजर्षिरभिवाच तं । प्रययौ वपुषा युक्तो भगवो देवराजवत् ।
 ततः समुपाजग्मुरमात्याः संपुरोहिताः । बलस्यार्गविकायुक्ताः सर्वाः प्रकृतयस्तथा ।
 तैर्यतः कुशिको राजा श्रिया परमया ज्वलन् । प्रविवेश पुरं दृष्टः पूज्यमानोऽयं वन्दिभिः ।
 ततः प्रविश्य नगरं ह्यत्वा पूर्वोऽहिको किंयाः । भुक्ता सभार्यो रजनीमुवास स महापुतिः ।

१०१

१०२

१०३

१०४

ततस्तौ नवमभिवीक्ष्य धौवनं परस्परं विगतह्जाविवामरो । ननन्दतुः श्रयनगतौ वपुधरो श्रिया युतौ द्विजवरदत्तया
 तदा ।

अद्याप्यभिर्गुगुलकीर्त्तिर्बह्वनस्तपोधनो वनमभिरामस्युद्दिमत । मनीषया वज्रविधरश्चर्मपतं सपथं यत् पुरि शतकतोरपि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कुशिकोपाख्याने विपश्चादोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ सोम उवाच ॥ ततः स राजा राज्येन प्रतिबुद्धो महामनाः । छतपूर्वाक्षिकः प्रायात् समार्थसदनं प्रति ।
ततो ददर्श नृपतिः प्रासादं सर्वकाञ्चनं । अणितमसहस्राक्षं गन्धर्वनगरोपमं ।
तत्र दिव्यान्भिप्रायान् ददर्श कुशिकसदा । पर्वतान् शृण्वसान्श्च नलिनीश्च सपद्मजाः ।
तत्र शाखाश्च विविधास्तरणानि च भारत । शालोपाचिता भूमिं यथा काञ्चनकुहिमां ।
सहकारान् प्रमुखांश्च केतकोद्दालकान् धवान् । श्रोकान् सह कुन्दान्श्च फुल्लसैवातिमुत्तमान् ।
चम्पकाक्षिलकान् मथान् पनसान् वज्रुलानपि । पुष्पितान् कर्णिकारान्श्च तत्र तत्र ददर्श ह ।
श्यामान् वारणपुष्पांश्च तथाऽष्टपादिकास्तथाः । तत्र तत्र परिकृष्टा ददर्श स महोपतिः ।
शृङ्गान् पद्मोत्पलधरान् चर्मकुमुदमास्तया । विमानप्रतिमांश्चापि प्रासादाञ्चैव विमान् ।
शीतलानि च तोयानि कचिदुष्णानि भारत । आसनानि विचित्राणि शयनप्रवरणि च ।
पर्यङ्कान् रत्नसौवर्णान् पराङ्गास्तरणानि च । भस्मभोग्यमननंश्च तत्र तत्रोपकल्पितं ।
बाणोवादाञ्चैव सारिकान् शङ्कराजकान् । कोकिलाञ्च तपसांश्च सकोपष्टिककुक्कुमान् ।
मयूरान् कुक्कुटांश्चापि दात्यहान् जीवजीवकान् । चकोरान् वानरान् हंसान् शारदांश्च कृपाङ्गयान् ।
समन्ततः प्रमुदितान् ददर्श सुमनोहरान् । कचिदम्बरान् संचान् गन्धर्वान्श्च पायिर्व ।
कान्ताभिरपरान्श्च परिवेष्टान् ददर्श ह । न ददर्श च तान् भूयो ददर्श च पुनर्नृपः ।
गीतध्वनिं सुमधुरं तथैवाध्यापनध्वनिं । हंसान् सुमधुरान्श्चापि तत्र शृण्वान् पायिर्व ।
तं दृष्ट्वाऽप्युत्तमं राजा मनसाऽचिन्तयत्तदा । क्षत्रेऽयं चित्तविभ्रम उताहो सत्यमेव तु ।
अहो सह शरीरेषु मात्तोऽस्मि परमाङ्गतिं । उत्तरान् वा कुक्कुन् पुन्यानयथाऽप्यमरावतीं ।
किञ्चेदं महदाश्चर्यं संप्रशामीत्यचिन्तयत् । एवं सञ्चिन्तयन्नेव ददर्श मुनिपुङ्गव ।
तस्मिन् विमाने शैवर्णे अणितमप्रमालुले । महर्हि शयने दिव्यं शयानं भृगुनन्दन ।
तमभ्यधातुं प्रहर्षेण नरैः सह भार्यया । अनादितस्ततो भयस्त्रयनः शयनञ्च तत् ।
ततोऽन्यस्मिन् वनोद्देशे पुनरेव ददर्श तं । कैश्यां दृष्ट्वा समाश्रितं जपमानं महामतिं ।
एवं योगबलदिप्तो मोहयामास पायिर्व । ज्ञेयं तद्वल्लक्ष्यं ते वै चास्तरसं गणाः ।
गन्धर्वाः पादपादैश्च सर्वमन्तरधीयत । निःशब्दमभवत्तपि गङ्गाजलं पुनर्नृप ।
कुशवल्मीकश्रवणं बभूव च यथा पुरा । ततः स राजा कुशिकः समार्थस्तेन कर्षणा ।
विस्मयं परमं प्राप्य तदृष्ट्वा महद्दहतं । ततः प्रोवाच कुशिको माथ्या हर्षमैव चित्तः ।
पश्य भद्रे यथा भावार्थिवा दृष्टाः सुदुर्लभाः । प्रसादाद्गुणमुख्यस्य किमन्यत्र तपोवलात् ।
तपसा तदवार्थं हि यत्पुत्रकान् मनोरथैः । त्रैलोक्यराज्यादपि हि तप एव विप्रियते ।
तपसा हि सुतमेनं श्रेया मोक्षस्तपोवलात् । अहो प्रभावो ब्रह्मर्षेष्टयवनस्य महात्मनः ।
दृष्ट्वेयं तपोवीर्यादन्यान् लोकान् खजेदपि । ब्राह्मणा एव ज्ञायेन् पुण्यवान् द्विकर्षणः ।
उत्सर्गदिह लोके कोऽन्यो वै च्यवनादृते । ब्राह्मणं दुर्लभं लोके राज्यं हि सुखमं नरैः ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

ब्राह्मणस्य प्रभावाद्धि रये युक्तौ स्वधुर्व्यवत् । इत्येव चिन्तयानः स विदितस्त्वमस्य वै ।
 सम्प्रत्येवाच नृपतिं चिप्रमागम्यतामिति । इत्युक्तः सहभाष्यस्तु भोऽभ्यगच्छन्महामुनिं ।
 शिरसा वन्दनीयममवन्दत च पार्थिव । तस्मात्प्रियः प्रयज्याथ स मुनिर्लं नराधिप ।
 निषीदेत्यब्रवीद्धोमान् सान्त्वयन् पुरुषर्षभ । ततः प्रकृतिमापन्नो भार्गवो नृपतेर्नृप ।
 उवाच सत्पत्न्या वाचा तर्पयन्निव भारत । राजन् सम्यजितानीह पञ्च पञ्चस्यं त्वया ।
 मनःपदानीन्द्रियाणि रुद्रान्मुक्तोऽसि तेन वै । सम्यगाराधितः पुत्र त्वया प्रवदतामर ।
 न हि ते दृजिनं किञ्चित् सुसूक्ष्ममपि विद्यते । अनुजानीहि मां राजन् गमिष्यामि यथागतं ।
 प्रीतोऽसि तव राजेन्द्रवरस्य प्रतिगृह्यातां ।

॥ कुशिक उवाच ॥ अग्रिमध्यगतेनेव भगवन् सन्निधौ मया । वर्त्तितं भृगुशार्दूल यत्न दग्धोऽसि तदङ्ग ।
 एष एव वरो मुख्यः प्राप्तो मे भृगुनन्दन । यत्प्रीतोऽसि मया ब्रह्मन् कुलं ज्ञातञ्च मेऽनूय ।
 एष मेऽनुपदेशो विप्र जीविते च प्रयोजनं । एतद्राज्यरुलक्षैव तपस्य फलं मम ।
 यदि ॥ प्रीतिमान् विप्रं मयि वै भृगुनन्दन । अस्मिं मे संशयः कश्चित्तनो व्याख्यातुमर्हसि ।
 इति श्रीमच्छास्त्रे श्रीभृगुसूक्तपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कुशिकश्चवर्गधवादं चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
 ॥ अथन उवाच ॥ वरश्च गृह्णातां मत्तो यद्य ते संशयो हृदि । तं प्रहूहि नरमेव सर्वं मया दयामि ते ।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ यदि प्रीतोऽसि भगवन्सतो मे वद भार्गव । कारणं श्रोतुमिच्छामि मरुद्दे वासकारितं ।
 श्रयनक्षैकपार्श्वेन द्विवसानेकविंशतिं । अकिञ्चिदुक्ता गमनं वक्ष्येभ्युनिपुद्भव ।
 अन्तर्द्धानमकक्षाच पुनरेव च दर्शनं । पुनश्च श्रयनं विप्र दिवसानेकविंशतिं ।
 तैश्चाभ्यक्तस्य गमनं भोजनञ्च गृहे मम । समुपानीय विविधं यद्गन्धं ज्ञातवेदया ।
 निर्धाप्यश्च रथेनारु सहसा यत् कृतं त्वया । धमागच्छ विभर्गस्य वनस्यापि च दर्शनं ।
 प्रासादानां मङ्गलाश्च काञ्चनानां महामुने । मणिविद्रुमपादानां पथ्यहाणाश्च दर्शनं ।
 पुनयादर्शनं तस्य श्रोतुमिच्छामि कारणं । अतोऽहं द्याव मुञ्चामि चिन्तयामो भृगूदह ।
 न वैवाधाधिगच्छामि सर्वथास्त्रा विनिर्घयं । एतदिच्छामि कार्त्तव्येन सत्यं श्रोतुं तपोधन ।
 ॥ अथन उवाच ॥ गृणु मर्ममन्त्रेण यदिदं येन हेतुना । न हि शक्यमनायासां तुमेव पृष्टेन पार्थिव ।
 पितामहस्य वदतः पुरा ईवममागमे । श्रुतवामसि यद्भ्रातृश्री निगदतः गृणु ।
 ब्रह्मचर्यविरोधेन भविता कुम्भारुद्री । पोषन्ते भविता राज्ञेमिशोर्वीर्यमममिति ।
 ततस्ते कुलनाशार्थमहं मां समुपागतः । पिकीर्षन् कुशिकोऽप्येदं मन्दिधुः कुमन्तव ।
 ततोऽहमागम्य परे त्वामबोधं महीपते । नियमं कश्चिदागच्छे गृह्णया क्रियतामिति ।
 म च ते दुष्कृतं किञ्चिदहमाभादयं गृहे । तेन जीवसि राजर्षे न भवेयात्स्वमन्यया ।
 एवं दुहिं ममाक्षाप दिवसानेकविंशतिं । श्रोतोऽसि यदि मां कश्चिद्विधायेदिति पार्थिव ।
 यदा त्वया सभाष्येण सत्ततो ॥ प्रेषाधितः । अहमदेव ते प्रीतोऽमवा राजसत्तम ।

उत्थाय चास्मि निष्कान्तो यदि मां त्वं महोपते । पूर्य कथाव्यग्रोऽपि श्रेयं त्वामिति प्रभो ।।
 अन्तर्हितः पुनर्वास्मि पुनरेव च ते रटहे । योगमायाय संभूतो दिव्याने कविर्गतिः ।।
 क्षुधितो ममक्षयेयाः दमदेति नराधिप । एवं बुद्धिं समायाय कर्षितो वा क्षुभामया ।।
 न च तेऽभूत् सुसूक्ष्मोऽपि मयुर्धनमि पार्थिव । समार्थस्य नरेश्वर तेन ते प्रीतिमन्त्र ।।
 भोजनञ्च समानाथ यत्तदा दीपितं मया । क्रुधेया यदि मास्तथादिनि तन्मर्षितञ्च मे ।।
 ततोऽहं रथमारुह्य त्वामवाचं नराधिप । सभायां मां वहस्विति तत्र त्वं छतवांशया ।।
 अविश्रब्धो नरपते प्रीतोऽहञ्चापि तेन ह । धनोत्सर्गोऽपि च क्षणे न त्वां क्रोधा प्रधर्येत् ।।
 ततः प्रीतेन ते राजन् पुनरेतत् कथं तव । समार्थस्य वनं भूयसादिद्धि मनजाधिप ।।
 प्रीत्यथ तव चैतन्मे स्वर्गमन्दर्गनं हतं । यत्ते वनेऽस्मिन्नृते दृष्टं दिव्यं निदर्शनं ।।
 स्वर्गोद्देशस्तथा राजन् मन्त्रयोगेण पार्थिव । मुहूर्तमनुभूतोऽपि समार्थस्य नृपोत्तम ।।
 निदर्शनार्थं ततो धर्मस्य च नराधिप । तत्र द्यामीत् स्पृष्ट्वा राजंश्चक्षुषि विदितं मया ।।
 ब्राह्मण्यं काङ्क्षमे हित्वं तपस्य पृथिवीपते । श्वमस्य नरेन्द्रत्वं देवेन्द्रत्वं नराधिर ।।
 श्वमेतद्यथाय त्वं ब्राह्मणं तात दुर्बलं । ब्राह्मणे सति चरित्वं चरित्वं च तपस्विता ।।
 भविष्यत्येव ते कामं कौशिकात् कौशिको द्विज । ततोऽयं पुरुषं तुभ्यं ब्राह्मण्यं गमिष्यति ।।
 वंशो पार्थिवश्रेष्ठ भृगुणामिव तेजसा । पौलस्त्यो भविता विप्रतपस्वी पावककुनि ।।
 यः सदैवमनुयाणं भयमुत्पादयिष्यति । चक्षुषामिव लोकानां मयमेतद्भुविमि ते ।।
 वरं रटहाण राजर्षे यस्मै मममि वर्तते । तोषायाचां गमियासि पुरा कामोऽस्मिन्वर्तते ।।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ एष एव वरो मेऽयं यस्त्वं प्रीतो महामुने । भवत्वेनत् ययाय त्वं भवेत् पौलोत्तमानघ ।।
 ब्राह्मण्यं मे कुलस्थानु भगवत्प्रेष मे वरः । पुनर्वास्यातुमिच्छामि भगवन् बिलारेण वै ।।
 अयमेवमिति विप्रत्वं कुलं मे भृगुनन्दम । कदाचैव भविता वन्मुभयं कदापि सद्यत ।।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि अथवनकुशिकधर्वादे पञ्चपद्याध्यायः ॥ ५५ ॥
 ॥ अथवन उवाच ॥ अवश्यं कथनीयं मे तस्मैत्वरपुङ्गव । यदर्थं त्वत्समुत्कृष्टं संप्राप्तो मनुजाधिप ।।
 भृगुणो चक्षुषा याव्या मित्यमेतज्जनाधिप । ते च भेदं गमिष्यन्ति देवयुक्तेन हेतुना ।।
 चक्षुष्याय भृगून् सर्वान् यथिष्यन्ति नराधिप । आगर्भादनुत्तमान्मो देवदण्डनिरीडिताः ।।
 तत उत्पत्यतेऽस्माकं कुलगोचरिवह्निनः । ऊर्ध्वा नाम महतिजा अवनः कर्मसम्युति ।।
 मन्त्रैलोक्यविनाशाय कोपाग्निं जनयिष्यति । मही संपर्यतवर्णां च कश्चिन्मि भस्ममात् ।।
 कश्चित् कालन्तु वज्रिघ्नः स एव शम्भुस्थिति । समुद्रे वडवावत्ते प्रविष्य मुनिवत्तम ।।
 पुत्र तस्य महाराज चक्षुषीं भृगुनन्दनं । साक्षात् छतरो धनुर्वेदः समुपस्थास्यतेऽनघ ।।
 चक्षुष्याणामभावाय देवयुक्तेन हेतुना । स तुभ्यं प्रतिशब्दोऽयं पुत्रो भङ्गमयिष्यति ।।
 समद्वै महामागे तपसा भावितात्मनि । स ज्ञापि ब्रह्मशास्त्रं लब्धं वेदं धारयिष्यति ।।

कुलात्तु तव धर्मात्मानं कन्या सोऽधिगमिष्यति । उद्भावनायै भवेत्तौ वशस्य भरतर्षभ ।

गाधेदुहितर प्राप्य पौत्तो तव महातप । ब्राह्मण च त्रधर्माणं पुत्रमुत्पादयिष्यति ।

चत्विष विप्रकर्षाण दृष्टस्यतिमिवौजसा । विद्यामित्र तव कुले गाधे पुत्र सुधाश्लिङ्ग ।

११३

तपसा महता युक्त प्रदास्यति महायुगे । स्त्रियौ तु कारणं तव परिवर्त्ते भविष्यत ।

पितामहनिधोगादै नान्यथैतद्भविव्यति । इतोये पुह्येतुभ्य ब्राह्मणत्वमुपैष्यति ।

भविता त्वच्च सम्बन्धी भृगूणा भवितात्मना ।

॥ भीम उवाच ॥ कुशिकस्तु मुनेर्बोध्य चवनस्य महात्मन । श्रुत्वा हृष्टोऽभवद्भ्राजा वाक्यं ह्येदमुवाच ह ।

एवमस्त्विति धर्मात्मा तदा । भरतं वत्तम । अवनस्तु महतिजा पुनरेव नराधिप ।

११४

वरार्थं ह्येदयामास तमुवाच स पार्ययं । वाढमेव करिष्यामि कामं तत्ता महासुनि ।

अद्भुतं कुलं मेऽस्तु धर्मं चास्य ममे । भवेत् । एवमुक्तस्येत्येव प्रत्युक्ता चवनो मुनि ।

अभ्यनुशाय नृपतिं तोर्ययाच । यद्यौ तदा । एतत्ते कथितं सर्वममेवेष्ट मया नृप ।

भृगूणा कुशिकानाञ्च अभिषमन्धकारण । यथोक्तमृषिणा चापि तदा तदभवन्मूर ।

जन्म रामस्य च मुनेर्विष्णोर्मिच्छा चैव हि ।

११५

इति श्रीमद्वाभारते अनुशासनपर्वणि श्रुतश्रामनिके पर्वणि कुशिकचवनवशादे पटपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५६ ॥

॥ पुष्टिद्विर उवाच । मुक्षन्ती च निश्चिन्ता च चिन्त्यान पुन पुन । होना प रियंवधतै श्रीमद्भि शयिवीमिना ।

प्राप्य राज्यानि प्रतप्तो महौ जिला च भारत । कोटिश्च पुह्वान हला परितये वितामह ।

का नु तासा वरस्त्रोणां समवस्था भविष्यति । या होना पतिभि पुचैनोतुलैर्भोहभिस्यता ।

यथ हि तान् कुहून् हला ज्ञातिंश्च सुहृदोऽपि वा । अवाक्शोर्षा पतिश्यामे नरके नात्र समय ।

शरीरं योक्तुमिच्छामि तपशोऽपि भारत । उपदिष्टमिहैच्छामि तत्त्वतोऽहं विज्ञास्यते ।

११६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुष्टिद्विरस्य तदाक्य श्रुत्वा भीमो महामना । परीक्ष्य निपुणं युद्धा पुष्टिद्विरमभाषत ।

दृष्टस्यमहन्तश्चैव दृष्टुं वक्ष्यामि यत्तार्थ । या मति प्राप्यते येन प्रेक्षाभावे विज्ञास्यते ।

तपसा प्राप्यते स्वर्गस्तपसा प्राप्यते यथ । आयुःप्रकर्षो भोगाश्च सन्ध्या तपसा विभे ।

ज्ञानविज्ञानमाराग्य रूपं सत्यतथैव च । सौभाग्यं चैव तपसा प्राप्यते भरतर्षभ ।

धनं प्राप्नोति तपसा मौनेनाज्ञा प्रयच्छति । उपभोगस्तु दानेन वज्रवर्षेण जीवित ।

११७

अहिंसाया फलं ह्य दोषाया जैव्य वै कुले । फलमूलाग्निना राज्यं स्वर्गं पर्याग्निना भवेत् ।

पयोभक्षो दिव याति दानेन द्रविणाधिक । मुह्यद्भूययाऽपि चा नित्यश्राद्धेन सन्तति ।

गवाक्ष्य शाकदीपाभि स्वर्गमाहुस्तृणाग्निना । स्त्रियस्त्रियवयं स्त्राला वायु पीला कतु नभेत ।

नित्यस्रग्धी भवेदहं सत्ये तु दे जपन् दिव । मय साधयतो राज्यं नाकशृगमनाशक ।

श्रय्यामनानि दानानि योगयुक्ते नपेधने । अग्निं यजे नियतं ब्रह्मलोके महीयते ।

११८

स्यष्टिने प्रथमं नाभा शृष्टाणि ग्रथनानि च । योगवत्कृत्वा सोमिर्बोधासाभरणानि च ।

रसानां प्रतिषेधारात् सौभाग्यमिह विन्दति । अमिषप्रतिषेधारात् प्रजास्थायिभ्यो भवेत् ।
उदवासं वसेद्यन्तु स नाकाधिपतिर्भवेत् । सत्यवादी नरश्रेष्ठ देवतैः सह मोदते ।

२) कीर्तिर्भवति दानेन तयारोग्यमहिंसया । द्विजशुश्रूषया राज्यं दिजलद्यापि पुष्कलं ।
पानीयस्य प्रदानेन कीर्तिर्भवति श्रायते । अजस्रं तु प्रदानेन वृक्ष्यते कामभोगतः ।
शान्तदः सर्वभूतानां सर्वशोकैर्निमुच्यते । देवशुश्रूषया राज्यं दिव्यं रूपं नियच्छति ।
दीर्घलोकप्रदानेन चक्षुषान् भवते नरः । प्रेक्षणीयप्रदानेन सति मेधाश्च विन्दति ।
गन्धमास्थप्रदानेन कीर्तिर्भवति पुष्कला । केशग्रन्थु धारयतामग्रा भवति सन्ततिः ।
उपवासश्च दीक्षाश्च अभिकेसश्च पायिब । कला द्वादशवर्षाणि वीरस्थानादिमिथये ।
दावीदासलङ्कारान् चैवाणि च गृहाणि च । ब्रह्मदेयान् पुनर् दत्त्वा प्राप्नोति मनुगर्भम् ॥ १५०

कर्तुमिद्योपवासैश्च त्रिदिवं याति भारत । सप्ततैश्च शिवं ज्ञानं फलपुष्पप्रदी नरः ।
सुवर्णैश्चैव विराजितानां गवां सहस्रस्य नरः प्रदानात् । प्राप्नोति पुण्यं दिवि देवलोकमित्येवमाज्जर्हिवि देवधेयाः ।
प्रयच्छते यः कपिलां सवत्सां कंक्षोपदेहां कलकापट्टश्री । तैस्तेर्गुणैः कामदुह इत्य भूत्वा नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ।
धावन्ति रोमाणि भवन्ति धेन्वासावित् कानं प्राप्य स गोप्रदानात् । पुत्राश्च पौत्राश्च कुलस्य सर्वमासप्तमं तारयते परच ।
सदविषां काश्चनचाष्टश्री कांक्षोपदेहां द्रविणोत्तरोर्यः । चेदुःखितोऽहो दिजाय लोका वसुधा मुनता भवन्ति ॥ १५१

स्ववर्त्मभिर्मानवैर्बन्धितैर्दत्तोनाम्बकारे नरके पतन्तः । महाहर्षे नौरिव वायुयुक्ता दानं गवां तारयन्ते परच ।
यो ब्रह्मदेयान् ददाति कन्यां भूमिप्रदानैश्च कुरीति विप्रैः । ददाति चात्रं विधिवच्च यद्य स लोकमाप्नोति पुनरदस्य ।
नेवमिदं सर्वगुणोपपन्नं ददाति ये वयं नरो दिजाय । स्वाध्यायचरित्रगुणान्विताय तस्यापि लोकाः सुहृद्वत्परपु ।
धूर्ध्रप्रदानेन गवां तथा वै लोकानवाप्नोति नरो वसुधा । स्वर्गाय चाजस्रं चिरस्यदानं ततो विप्रिष्टं कनकप्रदानं ।
कृचप्रदानेन गृहं वरिष्ठं धानं तयोपानर्द्धप्रदानं । वस्त्रप्रदानेन फले सुखं गन्धप्रदानात् मुरभिर्नरः स्यात् ॥ १५२

पुष्पापगं वाऽय फलोपगं वा । यः पादपं स्वर्धयते दिजाय । स स्त्रीसमृद्धिं वज्ररत्नपूर्णं सभक्त्यपन्नोपगतं गृहस्य ।
भक्ष्यान्नपानीयवस्त्रप्रदाता सन्धानं समाप्नोति रसान् प्रकामं । प्रतिश्रयश्चादानवशेप्रदाता प्राप्नोति तान्येव न संशयोऽत्र ।
जगभूषणान्यनुलेपनानि घानानि सास्त्रानि च मानवा यः । दद्याद्द्विजैः स भवेद्रेगल्लयाभिरुपय नरेन्द्र लोके ।
वीजैश्च शून्त्यं शयनेतपेत् दद्याद्गृहं यः पुष्टिभिरामं वज्ररत्नपूर्णं सभक्त्यपिष्ठानवरं स राजन् ।
सुगन्धचिवास्तुरूपोपधानं दद्यात्तरो यः शयनं दिजाय । रूपाश्वितो पचवती मनोज्ञां भाव्यामयज्ञोपगतां सनेतु यः ॥ १५३

पित महस्थानवरो वीरशायो भवेन्नरः । नाधिकं विद्यते यस्मादित्याहुः परमर्षयः ।
॥ वैश्यायन उवाच ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा श्रोतात्मा कुर्वन्न्दनः । नाशनेऽरोचयदात्रं वीरमार्गमिकाङ्क्षया ।
ततो युधिष्ठिरः प्राह पाण्डवान् पृष्ट्वर्षभ । पितामहस्य यदाह्यं तदो गेचलितः प्रभुः ।
ततस्तु पाण्डवाः सर्वे द्रौपदी च यज्ञस्त्रिनो युधिष्ठिरस्य तदाह्यं वाढमियभ्यपूजयन् ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि दानधर्माधिक्येन सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आरामाणां तडागानां यत् फलं कुहपुत्रवत् तदहं श्रोतुमिच्छामि ततोऽहं भरतर्षभ ॥ १५४

॥ भीम उवाच ॥ मुमदंशं बलवती विद्या धातुविभूषिता । उपेता सर्वभूतैश्च श्रेष्ठ भूमिरिहोच्यते ।

तस्याः चेद्विशेषाश्च तडागानाञ्च यन्मनः । आदृक्कानि च सर्वानि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वञ्च ।

तडागानाञ्च वक्ष्यामि कृतानाञ्चापि ये गुणाः । विषु लोकेषु सर्वत्र पूजनीयस्तडागवान् ।

अथवा भिवमदन मेव मिथविदर्शनं । कीर्त्तिषश्च मनं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ।

धर्मस्थायस्य कामस्य फलमाहर्षमनोपिणः । तडागं मुहूर्तं देहे चेत्येकं न इत्यर्थः ।

१८०४

चतुर्विधाणां भूतानां तडागमुपलक्षयेत् । तडागानि च सर्वानि दिग्गानि शिशुमुत्तमम् ।

देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगराक्षसाः । न्यावराणि च भूतानि ममयन्ति जलाशयम् ।

तस्मात्तानि प्रवक्ष्यामि तडागे ये गुणाः कृताः । या च तत्र फलावाप्तिर्धर्मिभिः समुदाहृताः ।

वर्षाकाले तडागे तु मलिनं यद्य तिष्ठति । अग्निदोषफलं तस्य फलमाहर्षमनोपिणः ।

शरत्काले तु मलिनं तडागे यद्य तिष्ठति । गोसहस्रस्य सम्प्रेत्य सभते फलमुत्तमम् ।

१८०५

हेमन्तकाले मलिनं तडागे यद्य तिष्ठति । स वै बहुमूर्धनस्य यः स सभते फलम् ।

यस्य वै शिशिरे काले तडागे मलिनं भवेत् । तस्याग्निदोषस्य फलमाहर्षमनोपिणः ।

तडागं मुहूर्तं यद्य वर्षन्ते तु महाशयम् । अतिराजस्य यज्ञस्य फलं न समुपायुते ।

निदाघकाले पानीयं तडागे यद्य तिष्ठति । वाग्निमेव फलं तस्य फलं वै मुनयो विदुः ।

स कुलं तारयेत् सर्वं यद्य खाते जलाशये । गावः पितृनि मलिनं साधुश्च मराः सदा ।

१८०६

तडागे यद्य गावस्तु पिबन्ति हविता जलम् । नृगपक्षिमनुष्याश्च सोऽप्यनेधफलं सभते ।

यत् पिबन्ति फलं तत्र स्थायनो विश्वमन्ति च । तडागदस्य तत् सर्वं प्रेयानन्थाय कल्पते ।

दुर्लभं मलितं तात विवेकेण परच वै । पानीयस्य प्रदानेन प्रीतिर्भवति मायते ।

तिलान् ददत पानीय दीपान् ददत जायत । आतिथिः सद्य मोदध्वमेतत् प्रेत्य पुदुर्लभम् ।

सर्वदा नैर्गुणतरं सर्वदा नैर्भिर्गुण्यते । पानीये नरशार्दूलतस्माद्वातयमेव हि ।

१८०७

एवमेतत्तडागस्य कीर्त्तिर्लभं फलमुत्तमम् । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृत्ताशामवरोपणम् ।

न्यावराणाञ्च भूतानां जातयः पदं प्रकीर्त्तिताः । हस्तगुल्ललतावल्गुल्लङ्गाराक्षुण्णजातयः ।

यता जात्यस्तु दृष्टाणो तेषां रोपे गुणास्त्रिभे । कीर्त्तिश्च मानुषे लोके श्रेष्ठः सैव फलं शुभम् ।

सभते नाम लोके च पिबन्मिथ महीयते । देवलोके गतस्यापि ज्ञातः तस्य न मरति ।

अतीतानागने चोमे पितृवन्ने च भारत । तारयेद्दुर्लभो च तस्माद्दृवाञ्च रोपयेत् ।

१८०८

तस्य पुत्रा भवन्त्येते पादपा नात्र संशयः । परलोकगतः स्वर्गलोकश्चाग्नेति शोऽप्ययानः ।

पुत्रैः सुरगणान् दृष्ट्वा फलैश्चापि तथा पिबन् । कायया चातिदिवे सातः पूजयन्ति महीरुहाः ।

किन्नरोरगराक्षः देवगन्धर्वमानवाः । तथा च पिण्डाश्चैव संश्रयन्ति महीरुहान् ।

पुष्पिता फलवन्तश्च तपैयन्तीश्च मानवान् । दृष्ट्वा पुत्रवद्वृक्षासारयन्ति परच तु ।

तस्मात्तडागे तद्वत् रोषाः श्रेयोयिनाः सदा । पुत्रवत् परिपाख्याय पुत्राश्चैव धन्यतः सदा ।

१८०९

तडागद्वारपी दृष्टयश्च यो दिवः । एते स्म महीयन्ते ये चान्ये सूर्यवादिनः ।
 तस्मात्तडागं कुर्वन् आरामंश्चैव रोपयेत् । यत्रैव विविधैर्भैः सत्यं सततं वदेत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यानोमानि वदित्वैवां दानानि परिचरते । तेषां विप्रिष्टे किं दानं मतन्ते कुहपुङ्गव ।
 कौतूहलं हि परमं तव मे विद्यते प्रभो । दातारं दत्तमन्वेति यद्दानं तत् प्रचक्ष मे ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो व्यसने चाप्यनुग्रहः । यथाभिलषितं दद्यात्पितायाभियाचते ।
 दत्तं मन्येत यद्वा, तद्दानं श्रेष्ठमुच्यते । दत्तं दातारमन्वेति यद्दानं भरतर्षभ ।
 हिरण्यदानं गोदानं धृष्टिगोदानमेव च । एतानि वै पवित्राणि तारयन्त्यपि दुष्कृतं ।
 एतानि पुरुषव्याघ्र साधुभ्यो देहि नित्यदा । दानानि हि भर-पापाभ्योऽप्यपि न संशयः ।
 यद्यद्विष्टमं लोके यथास्य ददितं गृहे । तत्तद्गुणवत् देयं तदेवाच्यमिच्छता ।
 प्रियाणि क्लृप्ते नित्यं प्रियदः प्रियकृतया । प्रियो भवति भूतानामिह चैव परं च ।
 याचमानमभीमानादनामकमकिञ्चनं । यो नाश्नति यथाशक्ति स गृहलो युधिष्ठिर ।
 अमित्रमपि चेद्द्वीपं शरणैषिणमागतं । व्यसने योऽनुमृष्ट इति स वै पुरुषसक्तः ।
 कृपाय कृतविद्याय दृष्टि लोणाय कीदृते । अपहृत्य तु यु-यसु न त्रेण पुनर्यः समः ।
 क्रियानिधिमाम् साधून् पुनरदृश्य कर्षितान् । अयाचमानान् कौन्तेय सर्वपापैर्निर्मलयेत् ।
 आश्रितं ये न देवे पुन च मर्त्ये पु कुर्वन्ते । अदन्तो नित्यसन्तुष्टास्तथा स्त्रियाप्यजीविनः ।
 आशीविषमभ्यक्ष तेषां रक्षस्व भारत । तान्मुक्तपणिनास्य तथर्लिश्वरेऽन्तमान् ।
 कृतैरावस्यैर्नित्यं श्रेष्ठैः सपरिच्छदैः । निमग्नयेयाः कौरव्य सर्वकामसुखावहैः ।
 इति ते प्रतिगच्छीयुः । अह्नापूतं युधिष्ठिर । कार्यमित्येव मनानां धार्मिकताः पुण्यकर्मिणः ।
 विद्याज्ञाता व्रतज्ञाता ये व्यपामित्यजीविनः । गूढस्त्राध्यायतपसा ब्राह्मणा संश्रितव्रताः ।
 तेषु शूद्रेषु दानेषु खदारपरितोविषु । यत् करिष्यसि कञ्चाणं तस्मै लोके सुवाक्यते ।
 यथाप्रिष्टं सुजितं मायंप्रातुर्दिजातिना । तथा दत्तं दिजातिभ्यो भवत्ययं घनात्मसु ।
 इय ते वितते । यज्ञं अह्नापूतं सदविषः । विप्रिष्टः सर्वयज्ञेषु ददतस्मात् वर्त्तता ।
 निवापादानसलिनस्तान् श्रेष्ठेषु युधिष्ठिर । श्वसन् पूजयंश्चैव तेष्वानुष्णं शिर्यच्छति ।
 य एव नैव कुपन्ते न-सुमर्षान् ह्येष्वपि । त एव नः पूज्यतमा ये चापि प्रियवादिनः ।
 एतेन वज्रमन्यन्ते न प्रवर्त्तन्ति चापरे । पुनरवत् परिपाल्यासि नमस्तेभ्यल्लयोभ्ये ।
 श्विकुपुरोहिताचार्या मृदुव्रजधरा हि ते । क्षात्रेणापि हि संसृष्टं तेजः प्राप्यन्ति वै दिजे ।
 श्रुति मे बलवानस्मि राजाऽस्मिन् युधिष्ठिर । ब्राह्मणान् मा स्म पर्यश्रोतव्याभिरग्रेणेन च ।
 यथैर्भाष्यं यथायथं वित्तमस्ति तवानघ । तेन ते ब्राह्मणाः पूज्याः स्वधर्ममनुतिष्ठताः ।
 नमस्कार्यास्तथाविधा वर्त्तमाना ययातयं । यथासुखं यथासुहृन्लभन्तु त्वयि पुनरवत् ।

को ह्यवयवप्रसादानां सुहृदामन्यतोषिणो । वृत्तिमर्हत्यवचेतु तदन्यं कुर्वसत्तम । ११०
 यथा पत्याश्रयो धर्म्यं स्त्रीणां लोके सनातन । सदैव सा गतिर्मान्या तस्याऽस्माकं दिजातय ।
 यदि नो ब्राह्मणास्नात सन्त्यजेयुरर्पूजिता । पश्यन्तो दाहण कर्मां यतत चक्षिये स्थित । १११
 श्रवदानामयज्ञानामलोकानामवृत्तिना । कस्त्रेवां जीवितेनार्थसं विना ब्राह्मणाश्रयं ।
 अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाधर्म्यं सनातन । राजन्यो ब्राह्मणान् राजन् पुरा परिचचार ह । ११२
 वैश्या राजन्यमित्येव शूद्रो वैश्यमिति युति । दूराच्छूद्रेणोपचर्यो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् । ११३
 ससृश्य परिचर्येतु वैश्येन चक्षियेण च । मृदुभावात् सत्यग्रीवान् सत्यधर्मानुपालनान् ।
 आशीविधानिव कुड्मालानुपाचरत द्विजान् । अपरेषां परेषाञ्च परेऽवस्थापि ये परे । ११४
 चक्षियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च । ब्राह्मणैरेव शान्त्यन्ति तेऽसि च तपांसि च ।
 न मे पिता प्रियतरो न त्वं तात तया प्रिय । न मे पितुः पिता राजश्च चात्मा न च जीवितं । ११५
 त्वत्सखे मे प्रियतर इष्टिया नार्हति कश्चन । त्वत्तोऽपि मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतवर्म ।
 त्रयोमि सत्यमेतच्च धृष्ट्याऽहं पाण्डुनन्दन । तेन स्वत्येन तच्छ्रेय लोकान् यत्र च शान्तम् ।
 पश्येयश्च ततां लोकान् शूचीन् ब्रह्मपुरस्कृतान् । तत्र मे तात गन्तव्यमज्ञाय च चिराय च ।
 सोऽहमेतादृशास्त्रेकान् दृष्ट्वा भरतवज्रम । यन्मे कृत ब्राह्मणेषु न तप्ये तेन पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पञ्चविंशति दानधर्मकथने जनपटोऽध्याय ॥ ५६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यौ च स्नाता चरन्तेनापपन्नौ यौ विद्यया सद्गुणैर्भर्यना च । ताम्भ्यां दानं कतमस्मै विशिष्टमयाच
 मानाय च याचते च ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रेयो मे याचतं पार्थ दानमाङ्गरयाचते । अर्हन्तमे वै धृतिमान् कृपणादधृतात्मनः । ११६
 चक्षियो रक्षधृतिश्रीश्चाष्टोऽभयर्षणाधृति । ब्राह्मणो हृतिमान् विद्वान् देवान् प्रीणति तुष्टिमान् ।
 याच्यमाङ्गरोमस्य अभिहाणश्च भारत । उद्वेजयन्ति याचन्ति यदा भूतानि दम्बवत् ।
 क्षियन्ते याचमानो वै न जातु क्षियन्ते ददतु । ददतु मञ्जीवयत्येनमात्मानश्च युधिष्ठिर ।
 आनृण्य परो धर्मो याचते धृतं प्रदीयते । अयाचत सोऽदमानान् सर्वोपार्थैर्मिमन्तयेत् ।
 यः वै तादृशा राक्षान् व्यभेयुस्तु द्विजोत्तमा । भस्मच्छान्निवाग्रोस्तान् बुद्ध्यासां प्रयत्नत । ११७
 तस्या दीपमानास्तु दह्येयुः प्रियवोमपि । अपूज्यमाना कौरव्य पूजार्हास्तु तथाविधा ।
 पूज्या हि ज्ञानविज्ञानतपोयोगमन्विता । तेभ्य पूजा प्रयुज्यीया ब्राह्मणेभ्य परन्तप ।
 ददद्भविधान् दायानुपागच्छन्त्याचता । यद्विद्वानि सुकृते शायप्रातर्भवेत् फल ।
 विधावेदमतवति तद्दानफलमुच्यते । विधावेदमतस्तान्नाथपाश्र्वजोविन ।
 गूढस्वाध्यायतपसा ब्राह्मणान् शशितव्रतान् । कृतैरावधैर्हृदं सप्रैथै सपरिच्छदैः । ११८
 निमन्दयेया कौन्तेय कामैशान्यैर्द्विजोत्तमान् । अपि ते प्रतिगृह्येयुः शृङ्गेरौप्य युधिष्ठिर ।
 कर्त्तव्यमित्येव मन्वाना धर्मज्ञा स्वस्वदर्शिन । अपि ते ब्राह्मणा मुक्ता गता सोऽङ्गराणान् गृहान् ।

येषां दाराः प्रतीवन्ते पञ्चत्यम्ब कर्षकाः । अजानि प्रातः सवनं नियतो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणास्मात् भुक्षानास्त्रिताग्निं शीषयन्मुत । मथ्यन्दिने ते सवनं ददत्स्मात् वर्त्ततां ।
 गोहिरण्यानि वासंसि तेनेद्रः शीयतां तव । ततोयं सवनं ते वै वैश्वदेवं युधिष्ठिर ।
 संहवेभ्यः पितृभ्यश्च विप्रभ्यश्च प्रयच्छति । अहिमाः स्रज्जन्मतेभ्यः संविभागाश्च भागशः ।
 दमस्यागो धृतिः सत्यं भवत्यवभयायते । एष ते विततो यज्ञः अह्नोपूतः स्रदक्षिणः ।
 विष्टिष्टः सन्वेयज्ञानो नित्यं तात प्रवर्त्ततां ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पठिते मोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानं यज्ञकर्मो चेह किंस्ति प्रेत्य महाफलं । कस्य व्यापः फलं प्रोक्तं कोदृग्भ्यः कार्यं कदा ।
 एतदिच्छामि विज्ञातुं यथातथ्येन भारत । विदन् जिज्ञोसमानाय दानधर्मज्ञं प्रच्छ मे ।
 अन्तर्ब्रह्मैवायं यद्वत्तं अह्नया चानृशंस्यतः । किंस्त्रिष्वैश्वर्यं तात तस्य ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ रौद्रं कर्षं लक्ष्मियस्यः सततं तात वर्त्तते । तस्य वैतानिकं कर्षं दानैश्चैव हपावेन ।
 न ते पापकृता राज्ञा प्रतिगृह्णन्ति बाधकः । एतस्मात् कारणाद्यैश्चैज्ज्ञात्वा प्रदक्षिणैः ।
 अथचेत् प्रतिगृह्णीयुर्दद्याद्दरद्वयम् । अह्नामास्याय परमा पावनं क्षीतदुक्तमेव ।
 ब्राह्मणास्त्रिषण् द्रव्यैस्तो यज्ञे यतप्रतः । मैवान् साधून् वेदविदः शीनदत्ततपोजितान् ।
 यन्ते तेन करिष्यन्ति क्षां तेन भविष्यति । यज्ञान् बाधय साधुभ्यः स्वादयान् दक्षिणावतः ।
 ददुर्दत्तं सन्विया आत्मानं दानकक्षेण । पूजयेत् साधयजून् साधयैश्च भवेद्यथा ।
 प्रजावती भरेद्याश्च ब्राह्मणान् स्वर्गकारिणः । प्रजावंक्षिन भवति यथा जनयिता तथा ।
 यावतः साधुधर्मान् वै सक्तः सन्मर्त्ययन्मुत । सर्वस्वैवापि भर्त्तयां नरा ये यज्ञकारिणः ।
 समृद्धः सम्प्रयच्छ ॥ ब्राह्मणैभ्यो युधिष्ठिर । धेनून् रुद्रहोऽश्वानि च्च वंशोऽयुषानहौ ।
 श्वानि यजमानेभ्यस्तथाऽश्वानि च भारत । अथवन्ति च यानानि वेगानि शयनानि च ।
 एते देवा युष्टिमनो लघूपायाश्च भारत । अजगुर्षाश्च विद्यायः ब्राह्मणान् हन्ति कथितान् ।
 उपच्छस्वं प्रकाशं वा दृष्ट्वा तावन् प्रतिपालयेत् । राजसूयाय मेधाया श्रेयस्तत् च क्षियान् प्रति ।
 एवं पापैर्बिन्निर्मुक्तस्त्वं पूतः स्वर्गमाप्सेषि । संचायिष्या पुनः केषं यद्भद्रं पालयिष्यसि ।
 तेन त्वं ब्रह्मभूयलमवाप्सिषि धर्मानि च । आत्मानश्च परियाश्च हन्ति संरक्ष भारत ।
 पुनर्वचोपि भूत्यान् खान् प्रजाश्च परिपालय । योगः समस्त ते नित्यं ब्राह्मणैश्च भारत ।
 तदर्थं जीविते तेऽन्मा मां तेभ्योऽप्रतिपालये । अनयो ब्राह्मणैश्च यद्विद्वन्निश्चया महान् ।
 श्रिया क्षमिर्ह्येवं संवोषा दपेयसंप्रभाचयेत् । ब्राह्मणेषु प्रमुट्टेषु धर्मो विप्रणुज्ज्वल ।
 धर्मप्रणामे भूतानामभावाः स्वात् संशयः । योरविभ्यः संप्रदाय राजा रौद्रं विलुप्यति ।
 यज्ञे राष्ट्राहून् तेषां दानयध्वमिति ब्रुवन् । यथादाय तदाज्ज्ञं भूते दत्तं सुदारणं ।
 यजेद्राजा न तं यज्ञं प्रदत्तयेत्सा साधवः । यपोदिताः सुसृष्टाः सि ददत्यनुकूलतः ।

तादृशनाभुपायेन यद्व्यं नोद्यमाहते । यदा परिनिवेते निहितो वै यथाविधि ।

तदा राजा महायज्ञेयमेतं वृष्टदक्षिणः । वृष्टवालधने रक्ष्यमन्त्रस्य रूपस्य च ।

न खातपूर्वं कुर्वीत न वदन्ती धनं हरेत् । कृतं रूपवृष्टं हि राष्ट्रं सन्ति नृपत्रियं ।

दद्याच्च महती भोगान् वृष्टयं प्रणुदक्षताः । येषां खादूनि भोग्यानि सन्नेवेच्छन्ति बालकाः ।

माश्रन्ति विधिवन्तानि किन्तु पापतरं ततः । यदि ते तादृशं राष्ट्रं विद्वान् भीदेत्सुधा दिग् ।

भूषयत्याह गच्छयाः कृत्वा पापनिवोत्तमः । धिक् तस्य जीवितं राज्ञो राष्ट्रे यस्यावभोदति ।

दिजेऽन्यो वा मनुष्योऽपि शिविराह वशे यया । यस्य स्य विषये राज्ञः खातकः सोदति सुधा ।

अट्टद्धिमेति तद्राष्ट्रं विन्दते सहराजकं । कोमन्या यस्य नै राष्ट्राद्धियन्ते तरसा क्षियः ।

कोमतां पतिपुत्राणां मृतेऽपि न च जीवति । अर्द्धजनारं हतारं विशाग्नारमनावकं ।

ते वै राजकुलं हन्यः प्रजाः सञ्ज्ञा निर्घणं । अर्द्धं वा रक्षित्युक्ता यो न रक्षति भूमिपः ।

स महत्य निहन्तव्यः श्रेय भोग्याद आतुरः । पापं कुर्वन्ति यत् किञ्चित्प्रा राज्ञां सारविनाः ।

चतुर्थं तस्य पापस्य राजा विन्दति भारत । अयाजः सर्वमेवेति भूयोऽर्द्धमिति निरुपयः ।

चतुर्थं मतमस्माकं मनोः शुक्लमप्रायम् । इमं वा यस्य कुर्वन्ति प्रजा राजा सुरविताः ।

चतुर्थं तस्य पुण्यस्य राजा वाप्नोति भारत । जीवन्तं तानुजीवन्तु प्रजाः सन्ता सुधिधिर ।

पञ्चममिव भूतानि महादूतमिमांशजः । कुवेरमिव रक्षांसि प्रतक्रतमिवामराः ।

शतयस्त्र नृजीवन्तु सुहृदस्य परमप ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अ नृशासनिक पर्वणि दानपर्वकथने एकपटोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ पु. धंधिर उवाच ॥ इदं द्यमदं देयमितीयं श्रुतिरादरात् । वृष्टदेयाश्च राजानः किञ्चिदानमनन्तम् ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रुतिदानानि मन्त्राणि पृथिवीदानमप्यन्ते । अचला हवया भूमिर्दोष्मी कामानिवोत्तमान् ।

दोष्मी वाचां वि रजानि पश्यन्ती हि यवांसाया । भूमिदः सर्वमन्तेषु प्रायतोरधते समा ।

यावद्भूमेरापुरिह तावद्भूमिदः सधते । न भूमिदानादलोह परं किञ्चिदधिधिर ।

अथर्व्यं प्रददुः सर्वं पृथिव्या इति नः श्रुतं । भूमिमेव ददुः सर्वं भूमिन्ते भञ्जते वनाः ।

स्वर्गलोकोऽप्यीयन्ति नरा इह परं च । भूमिमेवैवहादेवो दातारं कुरुते प्रिय ।

य एतां दक्षिणं दद्यादक्षरं राजमन्त्रम् । पुनर्नेरुल सम्प्राप्य मेवेत् स श्रियवोपतिः ।

यथा दानं तया भोग इति मे धर्मानिश्चयः । सयाम् वा तनुं महाहृदयाश्च पृथिवीमिता ।

इत्येतन् चतुर्वन्तः वदन्ति परमां प्रिय । पुनर्नि दत्ता पृथिवी दातारमिति शश्रम ।

अपि पापसमाचारं ब्रह्मप्रमपि जानते । सेव पापं प्रावयति सेव पापात् प्रमोचयन् ।

अपि पापकृता राजा मतिरुच्छन्ति साधवः । पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनी जननी यया ।

नामायाः प्रियदत्तेति गच्छ दद्याः सनातनं । दानं वाऽप्ययं वादानं नामायाः प्रथमं प्रिय ।

य एतां विदुषे दद्यान् पृथिवीं पृथिवीपतिः । पृथिव्यामितिदिह स राजा राज्यमितां प्रजत ।

पुनश्चापि जनं प्राय राजवत्स्थानं श्रमयः । तस्मात् प्राप्यैव पृथिवीं दद्यात् विप्राय पार्थिवः ।

नाभूमिपतिना भूमिरधिष्ठेया कथञ्चन । न चापात्रेण वा याद्या दत्तदानेन वाचरेत् ।

ये चान्ये भूमिमिच्छन्त्यः कथुरेव न श्रमयः । यः साधोभूमिमादत्ते न भूमिं विन्दते तु सः ।

भूमिं दत्त्वा तु साधुभ्यो विन्दते भूमिमुत्तमां । प्रेत्य चेह च धर्मात्मा सम्प्राप्नोति महद्ययः ।

यस्य विप्रास्तु ग्रंथन्ति साधोभूमिं सदैव हि । न तस्य शत्रवो राजन् प्रशसन्ति वसुधरा ।

यत् किञ्चित् पश्यः पापं कुरुते वृत्तिकर्षितः । अपि गोचरमात्रेण भूमिदानेन मूयते ।

येऽपि सद्दीर्घकैश्वर्या राजानो रौद्रकक्षिणः । तेभ्यः पवित्रमाख्येय भूमिदानममुत्तमं ।

अथान्तरमिदं श्रयत् पुराणं मेनिरे जनाः । यो यजताम्यमेधेन दद्याद्वा साधवे महौ ।

अपि चेत् सुहृत्तं हत्वा शस्त्रैश्चापि पण्डिताः । अशक्यमेकमेव तद्भूमिदानममुत्तमं ।

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिमुक्ता वसुनि च । सज्जमेतन्महाराज्ञो ददाति वसुधां ददत् ।

तपो यज्ञः श्रुतः शीलमलोभः सत्यसम्भवा । गुरुदेवतपूजा च एता वृत्तान्ति भूमिदः ।

भर्तुः श्रेयस्य युक्तास्त्यागानां रणे हताः । महालोकगताः सिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदः ।

यथा स्वपुत्रं जननो क्षीरेण भरते सदा । अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वैरवेषही ।

मृत्युर्नै किङ्करो दण्डशमा वडिः सुदारुणः । पाराशु दारुणः पाशा गोपसपन्ति भूमिदः ।

पितृस्य पितृलोकस्थः न देवलोकस्थ देवताः । सन्तर्पयति ज्ञानात्मा यो ददाति वसुधरा ।

हृष्याय श्रियमाणाय वृत्तिग्लानाय सोदते । भूमिं वृत्तिकरो दत्त्वा सवी भवति मानवः ।

यथा धावति गोन्मत्तं खवन्तो वस्त्रलापयः । एवमेव महाभाग भूमिभवंति भूमिदः ।

फालकटो महौ दत्त्वा सवीजा सफलामपि । उदीर्घं वापि शरणं तथा भवति कामदः ।

ब्राह्मणं वृत्तस्य व्रमाहिताग्निं श्रुचिभ्रतः नरः । प्रतिग्राह्य महौ न याति परमायदः ।

यथा चक्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते । तथा भूमिहन दानं शक्यं शक्यं विवर्द्धते ।

अथ गाया भूमिगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः । याः श्रुत्वा जामदग्न्येन दत्त्वा भूः काय्यपाय वै ।

मानिवादत्तं मा दत्तं मां दत्त्वा मामवापस्य । अस्मिन्नास्मिन् परं चैव तदत्तं जायते पुनः ।

य इमां व्याहृतिं वेद ब्राह्मणा वेदधीयताः । आदृत्य क्रियमाणस्य ब्रह्मभूय स गच्छति ।

कृत्यानामधिग्लानामरिष्टशमनं महत् । प्रायश्चित्तं महौ दत्त्वा पुनर्न्युपपद्यते दमः ।

पुनाति य इदं वेदं वेदवादं तथैव च । प्रकृतिः सज्जमेतानां भूमिभूयान्नरो मता ।

अभिपिच्यैव नृपतिं श्रावयेद्दिनमागमं । यथा श्रुत्वा महौ दद्यान्नादद्यात् साधुतय तो ।

योऽयं कृत्वा ब्राह्मणैर्यो राजा धेन्याण्यश्वयः । राजा हि धर्मकुशलः प्रथमं भूतिस्वयम् ।

अथ येषामधर्मो राजा भवति नास्तिकः । न ते सुखं प्रवृत्तन्ति न सुखं प्राप्नुवन्ति च ।

सदा भवन्ति चादिप्राकृत्य दुःखस्तिर्नराः । योगवेत्ता हि सत्त्वो राष्ट्रं नाख्याविश्रन्ति तत् ।

अथ येषां पुनः प्रोक्षो राजा भवति धार्मिकः । सुखं ते प्रतिवृत्तन्ते सुमुखं प्रश्रवन्ति च ।

तस्य राज्ञः शुभैरायै कर्मभिर्निर्दिष्टा नरा । योगक्षेमेण वृक्षा च विवर्द्धन्ते स्वकर्मभिः ।
 स कुलीनः स वन्धुः स पुरुषः स च पुण्यवृत्तः । स दाता स च विक्रान्तो यो ददाति वसुध्वरं ।
 आदित्या इव दीप्यन्ते तिमिरा भुवि मानवाः । ददन्ति वसुधां स्त्रीता ये वेदविदुषि हिजे ।
 यथा शस्त्राणि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले । तथा कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानममार्जिताः ।
 आदित्या वरुणा विष्णुर्ब्रह्मा सोमो ऊताग्रजः । शूलपाणिश्च भगवान् प्रतिनन्दन्ति भूमिदं । ११०
 भूमौ जायन्ति पुरुषा भूमौ निष्ठा भ्रजन्ति च । चतुर्विधा हि लोकोऽयं योऽयं भूमिगुणात्मकः ।
 स्या माता पिता चैव जगतः पृथिवीपते । नानया सदृशं भूतं किञ्चिदस्ति जगदिष्यते ।
 अथाप्युद्गर्हन्तीमितिहासे पुरातनं । वृहस्पतेस्तु संवादमिच्छस्व च युधिष्ठिर ।
 इष्ट्वा कृतश्रतेनाथ महता दक्षिणावता । मघवा वाविदां श्रेष्ठ पद्मच्छन्दं वृहस्पतिं ।
 ॥ मघवा उवाच ॥ भगवन् केनोदानेन स्वर्गलं सुखमेधते । यदस्यं महापंथं तद्वृद्धिं वदताम्वर । १११
 ॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्तं स सुरेन्द्रेण ततो देवपुरोहितः । वृहस्पतिं वृहत्तमा प्रत्युवाच शतक्रतुं ।
 ॥ वृहस्पति उवाच ॥ सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च उच्यते । दददेतास्माहाश्रमं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 न भूमिदानाद्देवेन्द्र परं किञ्चिदिति श्रेष्ठो । त्रिभिष्टमिन्मि मन्यामि यया प्राङ्मर्त्यनोविष ।
 ये शूरा निहता युद्धे स्वर्ग्यता रणमृच्छिनः । सर्वे ते विषुधश्रेष्ठ नातिकामन्ति भूमिदं । ११२
 भर्तुर्न श्रेयसे युक्तास्त्याक्तात्मनो रणे हताः । प्रह्वलोकगता युक्ता नात्युक्तामन्ति भूमिदं ।
 पञ्चपूर्वा हि पुरुषा पञ्चैव वसुधाङ्गताः । एकादश ददद्भूमिं परिचातोह मानव ।
 रत्नोपकीर्णा वसुधा यो ददाति पुरेन्दर । समुक्तं सर्वकृतेषु स्वर्गलोके महीयते ।
 मर्धं स्त्रीतां ददद्वाजन् सर्वकामगुणान्वितां । राजधिराजो भरति तद्धि दानमनुत्तमं ।
 सर्वकामममायुक्तं काश्रप्यं च प्रयच्छति । सर्वभूतानि मन्यन्ते सा ददातीति वामव ।
 सर्वकामदुग्धा धेनु सर्वकामगुणान्वितां । ददाति यः सहस्राक्षं स्वर्गं याति समानव । ११३
 मधुमर्धं प्रवाशिष्य पथादधिवक्षाक्षया । सरितस्तपयन्तीह सुरेन्द्र वसुधाप्रदः ।
 भूमिं दानाश्रुपतिमुच्यते सर्वकल्त्रिपात् । न हि भूमिप्रदानेन दानमन्यद्विशिष्यते ।
 ददाति यः समुद्राणां शयिवो शस्तमिच्छितं । तं जनाः कथयन्तोह यावद्भवति गौरियं ।
 पुण्यामृद्धिरसा भूमिं यो ददाति पुरेन्दर । न तस्य लोकाः चोद्यन्ते भूमिदानगुणान्विताः ।
 सर्वदा पार्थिवेभ्यः मतत भूमिमिच्छता । भूद्वया विधिवत्कृत्वा पात्रे सुसमभ्योपुना । ११४
 अपि हता मर पापं भूमिं दत्त्वा दिजातये । समुत्पुजति तत् पापं कौशा लक्ष्मिचोरण ।
 सागरान् सरितः शैलान् कामनानि च सर्वशः । सर्वमेतन्नरः शक्र ददाति वसुधां ददन् ।
 तडागान्मुद्रपानानि शोतांसि च सरांसि च । खेहान् सर्व्वरगाद्यैव ददाति वसुधां ददन् ।
 आपधोन्मथसम्पत्ता गगान् पुण्यफलान्विताम् । कामनोपसर्ग्येभ्यो ददाति वसुधां ददन् ।
 अदिष्टोमप्रवृत्तिभिर्निष्टा च स्वात्तदक्षिणे । न तत् फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदनुते । ११५

दाता दशानुग्रहाति दश चति तदा विपन् । पूर्वदत्ता हरन् भूमिं नरकायोपगच्छति ।
न ददाति प्रतिकृत्य दत्तापि च हरन् यः । स बद्धो दारुणः पापेक्षयते मृत्युमासनात् ।
आदितोमि सदा यश्च कृण्वति प्रियातिथिं । ये भजन्ति द्विप्रदे नैयस्यन्ति ते यमं ।
ब्राह्मणेष्वनृणीभूतः पार्यिवः स्यात् पुरन्दर । इतरेषान् वणानां तारयेत् कृषदुस्त्रेण ।
नाच्छिन्वात् खणितो भूमिं पूरेण त्रिदशाधिप । ब्राह्मणस्य सुरश्रेष्ठ शमदत्तः कदाह्वनः ।
यथाशु पतितः तेषां दीनानामय सोदता । ब्राह्मणानां हने चेत्तु हन्यात्तिपुरुषं कुलं ।
भूमिपालं च्युते राशायस्त सखापयन् वरः । तस्य वाचः सखेसां नाकष्टे महीयते ।
इह भूमिः सहिता भूमिं यवगोधूमशालिनी । गोशयवाहनपूर्णा वा बाह्वीर्यादुपाजिता ।
निधिगता ददद्भूमिं सर्व्वरत्नपरिच्छदा । अचयान् लभते लोकान् भूमिसर्व्वं हि तस्य तत् ।
विधूय कलुषं सर्व्वं विरजाः सप्ततः सतां । लोके महीयते सङ्गियो ददाति वपुस्वरं ।
यथाऽशु पतितः शक्र तैलविन्दुविधपतिः । तथा भूमिस्तं दानं शस्ये शस्ये विवर्द्धते ।
ये रणायि महीपालाः शूराः समितिशोभनाः । बध्यन्तेऽभिमुखाः शक्र प्रह्लासां व्रजन्ति ते ।
मृत्युगीतपरा नार्यो दिव्यमाख्यविभूषिताः । उपतिष्ठन्ति देवेन्द्र तथा भूमिप्रदं दिवि ।
मोदते च सर्व्वं स्वर्गं देवगन्धर्व्वपूजितः । यो ददाति महीं सख्यधिनेह दिगातये ।
शतमश्वरसयैव दिव्यमाख्यविभूषिताः । उपतिष्ठन्ति देवेन्द्र प्रह्लासां धरामदं ।
उपतिष्ठन्ति पुण्याणि यदा भूमिप्रदं नरं । शङ्खभद्रास्त्रं कर्चं वरायावराहन् ।
भूमिप्रदानान् पुण्याणि हिरण्यनिचयास्तथा । अद्या सदाऽप्रतिहता जयशब्दाः वसुनि च ।
भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर । हिरण्यपुण्यायोपथः कुशकासनप्रादसाः ।
अमृतमस्रंवा भूमिं प्राप्नोति पुरुषो ददत् । नास्ति भूमिधर्मं दानं नास्ति मादधर्मो गुरुः ।
नास्ति सत्यधर्मो धर्मो नास्ति दानधर्मो मिथिः । एतदाहिरस्यन्त यत्ना वासवो वसुधासिमि ।
वसुव्रजसमाकीर्णं ददावहिरसं तदा । य ददं आवयेत् आह्ने भूमिदानस्य सखायः ।
न तस्य रक्षसा भोगा नामराणां भवत्युत । अतपश्च भवेद्दत्तं गिद्वभ्यलस्य संशयः ।
तस्माच्छास्त्रेऽपि विद्वान् भुञ्जतः आवयेद्विकान् । इत्येतत् सर्व्वदानार्णो श्रेष्ठमुक्तं तशानय ।
मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रेतुमिच्छस्य ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि दानधर्मकथने भूमिदानशंखार्णो दिपष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ दुर्धितर उवाच ॥ कानि दानानि लोकेऽस्मिन्दत्तकामो महोपतिः । गुणाधिकेभ्यो विप्रेभ्यो दद्याद्भरतसत्तम ।

केन तुष्यन्ति ते मयः किं तुष्टाः प्रदिशन्ति च । श्रेय मे तन्महाबाहो फलं पुण्यदत्तं मम ।

दत्तं किं फलवद्वाग्विह लोके प्रचरं च । भवतः श्रेतुमिच्छामि तस्मै विसारतो वद ।

॥ भीम उवाच ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो नारदो देवदर्शनः । यद्रुक्तामैव वाक्यं तस्मै निगदतः शृणु ।

॥ नारद उवाच ॥ अक्रमेव ममैवन्ति देवा अपिगणपत्या । लोकतन्त्रं हि वंशाय सन्मममेव प्रतिष्ठितं ।

अनेन सद्गुणे दानं न भूतं न भविष्यति । तस्मादत्र विशेषेण दातुमिच्छन्ति मानवाः ।

११५

अन्नमूर्खैस्ते लोके प्राणायामे प्रतिष्ठिताः । अनेन धार्यते सर्वं विषय जगदिदं प्रभो ।

अनादृष्ट्या लोकेऽस्मिन् भिन्नवस्त्रापसास्रयाः । अन्नाद्भवन्ति वै प्राणाः प्रत्यक्षं नात्र सञ्चयः ।

कुटुम्ब पीडयित्वा तु ब्राह्मणाय महात्मने । दातव्यं भिक्षुं चात्रमात्मनो भूतिमिच्छता ।

ब्राह्मणायामिच्छया यो दद्यादन्नमार्थेन । विदधाति निधिं श्रेष्ठं पारलौकिकमात्मनः ।

आन्तमन्त्रेण वर्त्तन्ते वृद्धमहंमुपलितः । अर्चयेद्भूतिमन्त्रिच्छन् गृहस्था गृहमागतः ।

११६

क्रोधमुत्पन्नित इत्या सुशोभो वीतमत्सरः । अन्नं प्राप्नुते राजन् दिवि चेह च यत सुखं ।

भावमन्येदभित्तं न प्रणुद्यात् कथञ्चन । अपि श्याकेऽग्नौ वा न दानं विप्रणश्यति ।

यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमन्त्रेण वर्त्तते । आन्तायादृष्टपूर्व्याय स महद्दुर्गमाप्नुयात् ।

पितृन् देवान्पुत्रान् विप्रानतिथीन् जनाधिप । यो नरः प्रीणयत्यन्नैलक्ष पुण्यफलं महत् ।

कृत्वाऽतिपातकं कर्षे यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन मुच्यते ।

११७

ब्राह्मणेष्वन्यथा दानमन्नं गृह्णे महाफलं । अन्नदानं हि गृह्णे च ब्राह्मणस्य विप्रियते ।

न पृच्छेद्देवैश्चरणैश्चाध्यायं देशमेव च । भित्तितो ब्राह्मणेनेह दद्यादन्नं प्रयाचितः ।

अन्नदत्त्यान्नदत्ताश्च सर्वकामफलप्रदाः । भवन्ति चेह चामुच्यन्तेनात्र सञ्चयः ।

आशसते हि पितरः सुष्टुष्टिमिव कर्षकाः । अन्नाकमपि पुत्रो वा पौत्रो वाचं प्रदास्यति ।

ब्राह्मणे हि महद्भूतं स्वयं देहीति याचति । अकामो वा सकामो वा देत्वा पुण्यमवाप्नुयात् ।

११८

ब्राह्मणं सर्वभूतानामतिथिं प्रसूतायभुक् । विप्राद्यमधिगच्छन्ति भिक्षमाणा गृहं सदा ।

सत्कृताश्च निवर्त्तन्ते तदतीतं प्रवर्द्धते । महाभोगे कुले प्रेत्य जन्म चाप्नोति भारतः ।

दत्त्वा तन्न गरी लोके यथास्मानमनुत्तमः । निर्ये मित्राद्यदायो तु स्वर्गे वर्तति सत्कृतः ।

अन्नं प्राणा नराणां हि सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितः । अन्नं पश्यमानं पुत्री धनवान् भोगवानपि ।

प्राणदाद्यापि भवति रूपवाय तथा मृतः । अन्नं प्राणदे लोके सर्वदे प्रीत्यने तु सः ।

११९

अन्नं हि दत्त्वाऽतियये ब्राह्मणाय यथाविधि । प्रदाता सुखमापेति देवैर्यथापि पुण्येन

ब्राह्मणे हि महद्भूतं स्वैरभूतं युधिष्ठिरः । उषते यत्र तद्दीप्तं तद्दे पुण्यफलं महत् ।

प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भागुर्दातुर्भवत्युत । सर्वोष्णान्यानि दानानि परीक्षफलश्न्युत ।

अन्नाद्भिः प्रसवः यान्ति रतिरन्नाद्भिः भारतः । धर्मार्थोवन्नतो विद्धि रोगनाशं तथाऽजितं ।

अन्नं द्वाग्यतमित्याह पुरा कथं प्रजापतिः । अन्नं सुखं दिवः स्वप्नं सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितं ।

१२०

अन्नप्रणाशे भिक्षुने शरीरे यश्च धातवः । सल सलन्तोऽपीह प्रणश्यत्यवधानितः ।

आवाहाय विवाहाय यश्चाश्वाद्यस्यते तथा । निवर्त्तन्ते नरयेष्टं ब्रह्मा चात्र प्रलीयते ।

अन्नतः सर्वमेतद्दि पत्किञ्चित् व्याणुजङ्गमः । विपु लोकेषु धर्मार्थमन्नं देयमतो बुधैः ।

अन्नदस्स मनुष्येषु सर्वमोगो यश्चासि च । कीर्त्तयेत् सर्वदे अन्नमिषु लोकेषु पार्थिवः ।

मेघपूजं सन्निधत्ते प्राणानां पवनं पतिः । तच्च मेघगतं वारिं शक्रो वर्धति भारत ।

१११५

आदत्ते च रसान् भोगानादित्यं स्वर्गमस्तिभिः । वायुरादित्यतस्तान् रसान् देवः प्रवर्धति ।

तद्यदा मेघतो वारिं पतितं भवति क्षितौ । तदा वसुमतो देवो क्षिप्रं भवति भारत ।

ततः शस्थानि रोहन्ति येन वर्त्तयते जगत् । मांसमेदेऽस्त्रिगुणाणां प्रादुर्भावस्ततः पुनः ।

संभवन्ति ततः शुक्रात् प्राणिनः पृथिवीपते । श्रोत्रोपौमौ हि तच्छुक्रं सृजेत पृथक् च ।

एवमन्नाद्वि सृज्यते एवम् शुक्रमेव च । एक एव स्रोतो राशिरस्रो भूतानि जञ्जिरे ।

१११६

प्राणाद् ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ । संहमभ्यागतायाश्च यो दद्याद् दध्ममर्थिनः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ नारदेनैव मुक्तोऽहमदामर्षं सदा नृप । अगच्छस्त्वमप्यर्षं तस्माद्देहि गतञ्जरः ।

दत्त्वाऽर्षं विधिबद्धाज्जं विप्रेभ्यस्त्वमिति प्रभो । यथावदनुकुर्यात्स्वस्त्यं स्वर्गमवाप्स्यसि ।

अन्नदानाद्वि ये लोकास्तान् शृणु जनाधिप । भवन्ति प्रकाशन्ते दिवि तेषां महात्मनां ।

तारामस्थानरूपाणि नानासम्भान्वितानि च । चन्द्रमण्डलशुभाणि किञ्चिद्विज्ञासवन्ति च ।

१११७

तद्व्याप्तित्वं येषां तेषां चराणि च । अनेकव्रतभोगानि सन्तान्मूलचराणि च ।

वैदूर्याकं प्रकाशानि शैत्यरूपाभ्यानि च । सर्वकामफलदायापि त्वया भवन्वर्त्तिताः ।

वायुो वीर्यं सभा कृपा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः । धीपवन्ति च यानि युक्ताभ्याश्च सहस्रशः ।

भक्ष्यभोज्यमया शैला वांशोष्णभरणानि च । क्षीरं खर्वानि शरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ।

प्रासादा पाण्डुराभ्राः शय्याश्च कनकाञ्जवलाः । तोन्यवदाः प्रपद्यन्ते तस्मादन्नप्रदो भव ।

१११८

एते लोकाः पुण्ड्रकतमन्त्रदानां महात्मनां । तस्मादन्ने प्रयजेन दातव्यं मानवैर्भुवि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने त्रिपटोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अमुं मे भवतो वाक्यमन्त्रदानस्य यो विधिः । नचचयोगक्षेदानो दानकल्पः प्रवोक्षि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । देवकाद्यैः संवादं महर्षेणारदस्य च ।

क्षारकामनुसंप्राप्तं नारदं देवदर्शनं । पप्रच्छेदं वचः प्रश्नं देवकी धर्मदर्शनं ।

तस्याः संश्रुत्त्वानायां देवर्षिर्नारदस्ततः । आचष्ट विधिवत्स्वयं तच्छृण्वन् विग्राम्यते ।

१११९

॥ नारद उवाच ॥ हस्तिकासु महाभागे पाशवेन सवर्षदा । सन्तर्धं द्वाह्मण्यं चाधून् लोकानामोत्तमान् ।

रोहिण्यां प्रसूतैर्मागैर्मौषरेज्जेन सर्षपाः । पर्वोऽज्जपोनं दातव्यमनुषाद्यैः क्षिप्रतये ।

दोग्री दत्त्वा श्वत्साश्च नवत्रे सोमदैवते । गच्छन्ति मानुषास्तान् स्वर्गलोकमनुत्तमं ।

आर्द्रायां क्षपरं दत्त्वा तिलमिश्रमुपोषितं । नरक्षरति दुर्गाणि बुधधाराश्च पर्वतान् ।

पूयान् पुनर्वशी दत्त्वा तथैवान्नानि शोभने । यशस्तो रूपसम्पन्नो वज्रजे जायते कुले ।

११२०

पुष्येण कनकं दत्त्वा हस्ते वाह्यतमेव च । अनालिकेपु लोकेषु सोमवत्स्य विराजते ।

अश्लेषायान् यो ह्यप्यर्पयति वा प्रयच्छति । स सर्वभयनिर्मुक्तः सन्निवृत्तिरिति ।

मघाम तिलपूयानि यज्जेन्नानि मानवः । प्रदात्य पक्षपशुमानिह श्रेष्ठं च मोदते ।

पशुपतीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषित । भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्त्वा सौभाग्यमर्हति ।

घृतवीरसमायुक्तं विधिवत् पष्टिकौदन । उत्तेराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ १८

यद्यत् प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः । महाफलमनन्तान्नद्वयतीति विनिश्चय ।

हस्ते हस्तिरय दत्त्वा चतुर्थकुमुपोषित । प्राप्नोति परमासौक्यं पुष्पकामसमन्वितान् ।

चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुष्पगन्धोश्च भारत । चरन्त्यस्तरां लोके रमन्ते नन्दने तथा ।

स्त्रात्यामय धने दत्त्वा यदिष्टतममात्मन । प्राप्नोति लोकान् स प्रभुमानिह चैव महद्यय ।

विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदा । सप्रासङ्गश्च शकटं सधाम्यं वज्रसंयुत ।

पितृन् देवांश्च प्रीणति प्रेत्य चानन्यमश्रुते । न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकश्च गच्छति ।

दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति । नरकादोद्य संक्षेपावाप्नोतीति विनिश्चय ।

अनुराधासु प्रावारं वस्त्राभं समुपोषित । दत्त्वा युगशतस्यापि नर स्वर्गे महीयते ।

कालशाकान् विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यं समूलक । ज्येष्ठायाश्च द्विमिष्टां वै गतिमिष्टां स गच्छति ।

मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहित । पितृन् प्रीणयते चापि गतिमिष्टांश्च गच्छति ।

अथ पूर्व्यास्त्रापाठासु दधिपाचाण्युपोषित । कालवृत्तोपसम्पत्ते ब्राह्मणे वेदपारगे ।

पुरुषो जायते प्रेत्य कुले सुपुङ्गवीधने । उदमन्यं सपरिष्कं प्रभूतमधिकाणित ।

दत्त्वा उत्तरास्त्रापाठासु सर्वान् कामानवाप्नुयात् । दुग्धम्वमिश्रिते योगे दत्त्वा मधुघृतयुतं ।

धर्मनित्यो मणोविभ्यः स्वर्गलोके महीयते । अथैव कर्मलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव वा ।

अथेन याति यानेन सर्वलोकानधृष्टान् । गोप्रयुक्तं धनिष्ठान् यानं दत्त्वा समाहित ।

वस्त्रराशिनं सद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते । गन्धाच्छतभिषायोगे दत्त्वा सागुरचन्दनान् ।

प्राप्नोत्यस्तरां गन्धान् प्रेत्य गन्धोश्च शायतान् । पूर्वभाद्रपदा योगे राजमासान् प्रदाय तु ।

सर्वभक्षकलोपितं स वै प्रेत्य सुखो भवेत् । शैरभ्रमुत्तरायोगे सद्यः भोगं प्रयच्छति ।

स पितृन् प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्यमश्रुते । काशीपदीहना धेनुं रेवत्यां च प्रयच्छति ।

सा प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति । रयमथसमायुक्तं दत्त्वा शिष्यां शरोत्तम ।

हस्तस्तरपद्मभे सख्यो जायते कुले । भरणीषु दिजातिभक्तिलभेन प्रदाय वै ।

मा सुप्रभता प्राप्नोति नरः प्रेत्य यश्चलया ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्येव सप्तर्षाद्देशं प्रोक्त्वा नक्षत्रयोगतः । देवक्या नारदेनेह सा श्रुयागोऽब्रवीदिदं ।

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्त पटोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ भीम उवाच ॥ सर्वान् कामान् प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काश्चन । इत्येव भगवानभि पितामहपुत्रोऽब्रवीत् ।

पविचमय चायुष्यं पितृशमउपयच्छत । सुवर्षं मनुजैश्च हरिश्चरेण कीर्तितं ।

पानीयं परमं दानं दानानां मनुरब्रवीत् । तस्मात् कृपाय वापीय तडागानि च धामयेत् ।

अर्द्धं पापशः हरति पुरुषस्यैव कर्मणः । कूपं प्रवृत्तपानीयं सुप्रवृत्तयः श्रित्यय ।

सर्वं तारयते वंशं यस्य खाति जलाशये । गावः पिवन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा ।
निदाघकाले प नोयं यस्य तिष्ठत्यवारितः । स दुर्गं विषमं हस्तं न कदाचिदवाप्नुते ।
दृढस्थतेर्भगवतः पूष्णश्चैव भगवत् । अग्निनेष्टैव वज्रेण प्रीतिर्भवति सर्पिषा ।
परमं भेषजं क्षौद्राश्चानामेतदुत्तम । रसानामुत्तमञ्चैतत् फलानाञ्चैतदुत्तम ।
फलकामो यश्चकामः पुष्टिकामश्च नित्यदा । घृतं दद्यात् दिजातिभ्यः पुष्ट्यैः शुचिरात्मवान् ।
घृतं मासे आशुयुजि विप्रेभ्यः यः प्रयच्छति । तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतौ देवाविहासिनौ ।
पायसं सर्पिषा मित्रं दिजेभ्यो यः प्रयच्छति । गृहं तस्य न रक्षंसि धर्मयन्ति कदापन ।
पिपासया न क्षियते सोऽप्यच्छन्दश्च जायते । न पापुयाच्च क्षयनं करकांश्च यः प्रयच्छति ।
प्रयतो ब्राह्मणस्त्रिभ्यः अर्द्धया परया युतः । उपसर्गं न पञ्चान्नं लभते पुरुषः सदा ।
यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । प्रतापनार्थं राजेन्द्रं वृत्तवद्भ्यः सदा नरः ।
सिद्धन्त्यैः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च । उपर्युपरि शत्रूणां वपुषा दीयते च स ।
भगवांश्चापि सम्प्रीतो वज्रिर्भवेति नित्यम् । न तं त्यजन्ति पञ्च भेषाग्ने च जयत्यपि ।
पुत्रान् नृपिश्च लभते यच्छत्रं सम्प्रयच्छति । न चतुर्व्याधिं लभते यश्च भगवन्मयाद्भुते ।
निदाघकाले वर्षं वा यच्छत्रं सम्प्रयच्छति । नास्य कश्चिन्नोदाहूः कदाचिदपि जायते ।
कृच्छ्रात् सविषमाश्चैव विप्र मोक्षमवाप्नुते । प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विमान्यते ।
एवमाह महाभागः ब्राह्मिण्या भगवानृषि ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चपटोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दक्षमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहैः । यत् फलं तस्य भवति तस्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ उपानहैः प्रयच्छेद्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितं । मर्दते कष्टकालं सर्वान् विषमाश्रितारत्यपि ।
अः शत्रूणामुपरि च कृतिष्ठति युधिष्ठिर । धानञ्चाश्वतरोद्युक्तं तस्य शूभं विशास्यते ।
उपतिष्ठति कौन्तेय रौप्यकाञ्चनभूषितं । शकटं दम्बसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत् फलं तिलदाने च भूमिदाने च कीर्तितं । गोदाने चाश्वदाने च भूयसाद्बृहि कैरव ।
॥ भीष्म उवाच ॥ शृणुष्व भम कौन्तेय तिलदानस्य यत् फलं । निश्चयं च यथान्यायं प्रयच्छ कुन्तनन्दन ।
पितृणां परमं भोज्यं तिलाः सृष्टा स्वयम्भुवा । तिलदानेन वै तस्मात् पितृपथः प्रेमादिते ।
माघमासे तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्त्वसमं कौण्डिनरकं स न पश्यति ।
सर्वसर्वैश्च यजते यस्मिन्नेत्यजते पितृन् । न चाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कदापन ।
महर्षे कथ्येते गात्रेभ्यः प्रकृतास्तिलाः । ततो दिव्यं गताभावः प्रदानेषु तिलाः प्रभो ।
पैष्टिका रूपदाश्चैव तथा पापविनाशनाः । तस्मात् सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानं विप्रिष्यते ।
आपशाम्य मेधावी ब्रह्म यः स्तुतिस्तथा । महर्षिर्गौतमस्यापि तिलदानैर्दिवं गता ।
तिलहोमरता विप्राः सर्वे शयतभैरुनां । समा गव्येन हविषा प्रदत्तिषु च सख्यता ।

११५

११५

११५

११५

११५

फलपुण्यपूर्वमयमे ब्राह्मणानामुपोषितः । मध्यान् फाणितमयकामं दत्त्वा मौभाग्यमश्नति ।

घृतघोरसमायुक्तं विधिवत् पट्टिकादनं । उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ।

यद्यत् प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः । मद्वाफलमनन्तान्नद्वयतीति विनिश्चयः ।

हस्ते हस्तिरयं दत्त्वा चतुर्थ्यमुपोषितः । प्राप्नोति परमाप्नोक्तान् पुण्यकाममन्वितान् ।

चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यगन्धाय भारत । चरन्त्यसुरसौ लोके रमन्ते नन्दन्ते तथा ।

स्वात्थ्यामय धनं दत्त्वा यदिष्टममात्मनः । प्राप्नोति लोकान् स शुभानिह चैव महद्ययः ।

विशाखायामनङ्गारं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदा । ममामङ्गुष्ठं शकटं सधान्यं वस्त्रमयुतं ।

पितृन् देवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्यमश्नुते । न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गेनाकश्च गच्छति ।

दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति । नरकादोद्य संकीर्णाप्राप्नोति विनिश्चयः ।

अनुराधासु प्रावारं वस्त्रान्नं समुपोषितः । दत्त्वा युगग्रतश्चापि नरः स्वर्गे महीयते ।

कालप्राक्कन्तु विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यैः समूलकं । ज्येष्ठायाश्च द्विमिष्टां वै गतिमिष्टां ये गच्छति ।

मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । पितृन् प्रीणयते चापि गतिमिष्टाश्च गच्छति ।

अथ पूर्वोक्तायाहासु दधिपाचाण्युपोषितः । कालवृत्तोपमन्त्रे ब्राह्मणे वेदपारगे ।

पुष्ट्यो जायते प्रेत्य कुले सुवज्रगोधने । उदमन्यं ससर्पिकं प्रभूतमधिफाणितं ।

दत्त्वा उत्तराशापाठासु सर्वान् कामानवाप्नुयात् । दुग्धन्तमिति यो गे दत्त्वा मधुघृतभुते ।

धर्मनियो मणोविभ्यः स्वर्गलोके महीयते । श्रवणे कमलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव वा ।

श्वेतेन याति धानेन धर्मलोकामंभृताम् । गोप्रयुक्तं धनिष्ठामु दानं दत्त्वा समाहितः ।

पक्षरात्रिधनं सद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते । गन्धाञ्कृतमियायोगे दत्त्वा सामुद्रचन्दनान् ।

प्राप्नोत्यसुरसौ गन्धान् प्रेत्य गन्धाय श्रायतान् । पूर्वभाद्रपदे यामे रज्ज्मासात् प्रदाय तु ।

सर्वमवफलोपितः स वै प्रेत्य सुखो भवेत् । शैरभमुत्तरावागे यस्तु भावं प्रयच्छति ।

स पितृन् प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्यमश्नुते । काश्यपदोहनां धेनुं रेत्यां यः प्रयच्छति ।

सा प्रेत्य कामानोदाय दातारमुपतिष्ठति । रयमश्वसमायुक्तं दत्त्वा यिन्या नरोत्तमः ।

हस्त्यश्वरथसन्ने वस्त्रे लो जायते कुले । भरणीषु दिजातिभ्यो लिलधेनुं प्रदाय वै ।

शः सुप्रभतः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यमस्तथा ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्येष लवणदीप्तः प्रोक्ता नेत्रवयोगतः । देवत्या नारदेनेह सा श्रुत्याभ्योऽब्रवीदिदं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षष्ठः पट्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ भीम उवाच ॥ सर्वान् कामान् प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काश्चन । इत्येव भगवाननिः पितामहधुतोऽब्रवीत् ।

पवित्रमयं चायुधं पितृणामवयवञ्च तत् । सुवर्षं मनुजैरेण हरिश्चन्द्रेण कीर्तितं ।

यानीयं परमं दानं दानानां मनुरब्रवीत् । तस्मात् कृपांश्च वापीय तडांगानि च खानयेत् ।

अङ्गं पापस्य हरति पुण्यस्यैव कर्षणः । कृपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तस्य नित्यशः ।

सर्वं तारयते वेशं यस्य खाति जलाशये । गावः पिवन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा ।
निदाघकाले पानोद्यं यस्य तिष्ठत्यवारितं । स दुर्गं विपमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुते ।
वृहस्पतेर्भगवतः पूष्णस्यैव भगस्य च । अग्निनेत्रैश्च वज्रैश्च प्रीतिर्भवति सर्पिषा ।
परमं भोज्यं क्षैतद्यज्ञानामेतदुत्तमं । रसानामुत्तमञ्चेतत् फलानाञ्चेतदुत्तमं ।
फलकामो यश्चक्रामः पुष्टिकामश्च नित्यदा । घृतं दद्यात् द्विजातिभ्यः पुष्टयः शुचिरात्मवान् ।
घृतं मांसं आशुयुजि विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति । तस्मै प्रयच्छन्तो रूपं प्रीतौ देवाविहायिनौ ।
पायसं सर्पिषा मित्रं दिजेभ्यो यः प्रयच्छति । गृहं तस्य न रक्ष्यं धर्मयन्ति कदाचन ।
विपासया न धियते सोपञ्चन्दसं जायते । न पापुयाद्य व्यसनं करकान् यः प्रयच्छति ।
प्रयतो ब्राह्मणनेत्रेभ्यः सङ्ख्यां परया युतः । उपस्यन्नपुष्पान् लभते पुरुषः सदा ।
यः साधनार्थं कष्टानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । प्रतापनार्थं राजेन्द्र दत्तवद्वाः सदा नरः ।
विद्वन्मन्योः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च । उपश्रुत्परि श्रवणं वपुषा दीयते च सः ।
भगवाद्यापि सम्प्रीतो वज्रिर्भवति नित्यशः । न तं त्यजन्ति पशवः श्वमे च जयत्यपि ।
पुत्तान् श्रियञ्च लभते यच्छन् सम्प्रयच्छति । न चतुर्थांश्च लभते यज्ञभागमवाप्नुते ।
निदाघकाले वर्षं वा यच्छन् सम्ययच्छति । नास्य कश्चिन्मोदाह्नः कदाचिदपि जायते ।
कृष्णात् सविपमाश्चैव चित्रं मोचमवाप्नुते । प्रदानं सर्वदानानां शकटंश्च विशास्यते ।
श्वमाह महाभागः श्राण्डियो भगवानुविः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चपट्टाध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दक्षमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपायतः । यत् फलं तस्य भवति तस्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीम उवाच ॥ उपानहो प्रयच्छेद्यो ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । सदैवं कष्टकान् सर्वान् विपमाक्षिरत्यपि ।
स श्रवणमुपरि च कर्तिषति युधिष्ठिर । यानञ्चात्यतरीयुक्तं तस्य शुभं विशास्यते ।
उपतिष्ठति कौन्तेय रौप्यकाञ्चनभूषितं । शकटं दम्यश्वयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत् फलं तिलदाने च भूमिदाने च कर्त्तितं । गोदाने चाश्वदाने च भूयसाहूहि कैरव ।
॥ भीम उवाच ॥ शृणुस्व मम कौन्तेय तिलदानस्य यत् फलं । निश्चयं च यथास्थायं प्रयच्छ कुतनन्दन ।
पितृणां परमं भाज्यं तिलाः संहृष्टाः स्वयधुवा । तिलदानेन वै तस्मात् पितृपुत्रः प्रसादते ।
माघमासि तिलान् यंस्य ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्त्वसमाकोषं नरकं स न पश्यति ।
सर्वेष्वेवैव यजते यस्मिन्नेवैव जते पितृन् । च पाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कदाचन ।
महर्षेः कश्यपेनैव गान्धर्वः प्रहस्तास्तिलाः । ततो दिव्यं गता भावं प्रदानिषु तिलाः प्रभो ।
पैष्टिका रूपदाश्चैव तथा पापविनाशनाः । तस्मात् सर्वप्रदनिर्भालिलदानं विप्रिभ्यते ।
आपस्तम्बः मेधावी शङ्खद्वयः खलितस्तथा । महर्षिर्गौतमश्चापि तिलदानैर्दिवं गताः ।
तिलहो मरुता विप्राः सर्वे संयतभैरुणाः । समा गयेन हविषा महन्तिषु च संस्थिताः ।

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

११८६

सर्वेषामतिदानानां तिलदानं विशिष्यते । अथ सर्वदानानां तिलदानमिहोच्यते ।
 उच्छिन्ने तु पुरा हयै कुम्भिकर्षिः परन्तपः । तिलैरग्निचयं कृत्वा प्राप्तवान् गतिमुत्तमा ।
 इति प्रोक्ते कुरुश्रेष्ठ तिलदानमद्वत्तमं । विधानं येन विधिना तिलानामिह शक्यते ।
 अत ऊर्ध्वं निवेधेदं देवानां यदुमिच्छतां । समागमे महाराज ब्राह्मण वै खयमुवा । १११
 देवाः समेत्य ब्रह्माणं भूमिभागे यियत्तवः । शुभे देशमयाचन्त यजेम इति पार्थिव ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ भगवत्स्वं प्रभुर्भूमेः सर्वस्य चिदशस्य च । यजेमहि महाभाग यज्ञं भवदनुश्रया
 नाननुज्ञातभूमिर्हि यज्ञस्य फलमश्नुते । तं हि सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च ।
 प्रभुर्भवसि तस्मात्त्वं समनुज्ञातुमर्हसि ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ददानि मेदिनीभागे भवद्वाङ्महं सुरर्षभाः । यस्मिन्देव कारिष्यन् यज्ञान् काश्यपनन्दनाः । ११२
 ॥ देवा ऊचुः ॥ भगवन् कृतकाव्योः स्म यत्तदे स्थापदचिषैः । रमन्तु देशं मुनयः पर्युपासन्ति सर्वदा ।
 ततोऽगस्त्यश्च कण्डश्च भृगुरचिष्टपाकपिः । अक्षितो देवस्तदैव देवयज्ञमुपागमन् ।
 ततो देवा महात्मान ईजिरं यज्ञमच्यत । तथा समापयामासुर्ययाकालं सुरर्षभाः ।
 त इत्यगस्त्यस्त्रिदशं चिन्वत्यचलौत्तमे । षष्ठमं कृतोत्तस्य भूमिदानं प्रचक्रिरे ।
 प्रादेशमात्रं भूमेस्तु यो दद्यादनुपस्कृतं । नृषीदति स हस्त्रेषु न च दुर्गाण्यवाप्नुते । ११३
 श्रीतवातातपस्र्वां गृहभूमिं सुखंस्तुतां । प्रदाय मुरलोकस्यः पुण्यान्तेऽपि न चाक्यते ।
 रुहितो वसति प्राज्ञः शक्रेण सह पार्थिव । प्रतिश्रयप्रदानाच्च योऽपि स्वर्गे महीयते ।
 अथापककुलो जातः श्रोत्रियो नियतेन्द्रियः । गृहे यस्य वर्षेऽष्टः प्रधानं लोकमश्नुते ।
 तथा गवांश्च शरणं शीतवर्षेऽहं दृढं । आश्रमे तारयति कुलं भरतवत्तम ।
 चित्रभूमिं ददर्शेति शुभा म्रियमवागुयात् । तत्रभूमिं प्रदद्यात् कुलवर्गे प्रवर्द्धयेत् । ११४
 नक्षोपरां न निहंश्वा महीं दद्यात् कदाचन । न शृङ्गानपरीताश्च न च पापनिवेदिताः ।
 पारस्ये भूमिदेशे तु पिहणो निर्वपेत्तु यः । तद्भूमिं वापि पिहमिः श्राद्धकथं विवृण्यते ।
 तस्मात् कृत्वा महीं दद्यात् खल्यामपि विचक्षणः । पिण्डः पिह्येता दत्तो वै तस्यो भवति श्राव्यतः ।
 अष्टवो पर्वेताश्चैव नक्षोपरीथानि यानि च । सर्वोण्यस्त्रात्मिकाभ्याङ्गने हि तत्र परिणहः ।
 इत्येतद्भूमिदानस्य फलमुक्तं विश्राव्यते । अतः परन्तु गोदानं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ । ११५
 गोवोऽधिकास्तपस्विभ्यो यस्मात् सर्वभूय एव च । तस्मात्साहचर्यो देवस्तपस्त्राभिः सहास्थितः ।
 ब्रह्मलोकं वसन्त्येताः सोमं स च भारत । यान्तां ब्रह्मर्षयः सिद्धाः प्रार्थयन्ति परां गतिं ।
 पयसा हविषा दध्ना मृकता चाथ चक्षणा । अस्त्रिमिश्रोपकुर्वन्ति गृह्णन्वालेषु भारतः ।
 नाशं शीतातपे स्थातां वदताः कथं कुर्वन्ति । न वर्षे विषयं वापि दुःखमाशां भवत्युत ।
 ब्राह्मणैः सहिता यान्ति तस्मात् पारमक पदं । एकं गोमाद्यैश्च तस्मात् प्रवदन्ति मनोविषः । ११६
 रत्निदेवस्य यज्ञे ताः पशुलेनापकल्पिताः । अतयर्षस्ततो राजन् गोचक्षुर्भ्यः प्रवर्त्तिता ।

परत्वाच्च विनिमत्ताः प्रदानायापकल्पिताः । ता दत्ता विप्रमख्येया ये ददाति महीपते ।

निस्तरदापदं कृच्छ्रा विप्रमख्येयापि पार्थिवः । गवां सहस्रदः प्रेत्य नरकं न प्रपद्यते ।

सर्वत्र विजयश्चापि लभते मनुजाधिप । अमृतं वै गवां क्षीरमित्याह चिदशाधिपः ।

तस्माद्ददाति यो धेनुममृतं स प्रयच्छति । अग्रोनामख्यं क्षौतद्वैद्यं वेदविदे । विदुः ।

१११५

तस्माद्ददाति यो धेनुं स ह्येव सम्प्रयच्छति । स्वर्गो वा भूतिमानेप हृषभं यो गवां पति ।

विप्रे गुणयते दद्यात् स वै स्वर्गः महीयते । प्राणानि प्राणिनामते प्रोच्यन्ते भरतर्षभ ।

तस्माद्ददाति यो धेनुं प्राणानेप प्रयच्छति । गावः शरणा भूतानामिति वेदविदे । विदुः ।

तस्माद्ददाति यो धेनुं शरणं स प्रयच्छति । न वधार्थं प्रदातव्या न कीनाश्च न नास्तिके ।

गोजीविने न दातव्या तथा गोभिरजर्षभ । ददन् स तादृशांशो वै नरो गो पापकर्मणः ।

१११६

अथैव नरकं पातोत्येवमाज्जमेनेपिणः । न कृशां गोपवत्सां वा बन्ध्या रोगान्विता तथा ।

न ब्याहः न परिव्रान्ता दद्याद्वा ब्राह्मणाय च । दशगोवहस्रदे हि शक्येन सह मादत ।

अवधानं लभते लोकान्तरः शतसहस्रदः । इत्येतद्गोप्रदानं हि तिलदानं च कीर्तितं ।

तथा भूमिप्रदानं च प्रणुज्यायै च भारत । अन्नदानं प्रदानं हि कौमेयं परिवर्धते ।

अवस्य हि प्रदानेन रत्निदेवो दिवङ्मतः । आन्त्याय सुधितायाञ्च सप्रयच्छति भूमिपः ।

१११७

स्वायम्भुवं मन्दास्त्रान् स गच्छति नराधिप । न हिरण्येन वशोभिर्नान्यदानेन भारत ।

प्राप्नुवन्ति नराः येन दद्याद्वाञ्छप्रदाः प्रभो । अर्घं वै प्रथमं द्रव्यमन्नं श्रेय परं मतम् ।

अन्नात् प्राणः प्रभवति तेनैव वीर्यं बलं तथा । सद्यो ददाति यद्यासं सदकापमना नरः ।

न स दुर्गो न वाज्ञेनोत्येवमाह पराशरः । अर्घयिता ययान्यायं देवेभ्योऽन्नं निवेदयेत् ।

यदन्ना हि नरा राज्ञाद्वास्तस्य देवताः । कौमुदे शक्यपते तु योऽन्नदानं करोत्युत ।

१११८

स वन्नरति दुर्गाणि प्रेत्य चानन्यमश्रुते । अभुक्ताऽतिथये चान्नं प्रयच्छेच्च वमाहितः ।

स वै ब्रह्मविदो लोकान् प्राप्नुयाद्भरतर्षभ । स कृच्छ्रामापदं प्राप्तवान्दः पुरुषसरेन ।

पापं तरति वै चेह सुश्रतश्चाऽकथति । इत्येतदन्नदानं तिलदानं चैव ह ।

भूमिदानं च फलं गोदानं च कीर्तितम् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अन्नं दानफलं तात यस्याः परिकीर्तितम् । अन्नदानं विप्रवेण प्राप्तमिह भारत ।

१११९

पानीयदानमेवैतत् कथ्यते महाफलम् । इत्येतच्छातुमिह कामिं विस्तरेण पितमह ।

॥ भीम उवाच ॥ हन्ता ते कथयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ । गदं तस्म्यमाद्येह षट्पञ्च सत्यपराक्रमम् ।

पानीयदानान् प्रशति सर्वं वक्ष्यामि ते नृप । यदन्नं यच्च पानीयं समुदं यथाश्रुतं नरः ।

न तस्मात् परमं दानं किञ्चिदस्तीति हि भूतः । अन्नात् प्राणभूतं स्नातं प्रवृत्तेन हि सर्वथाः ।

तस्मादन्नं परं लोकं सर्वलोकेषु कथ्यते । अन्नात् बलस्य तेजस्य प्राणिनां वरुते सदा ।

११२०

अन्नदानमस्तस्माच्छ्रद्धमाह प्रजापतिः । सावित्र्याः स्त्रियः कान्त्यः अतः ते वचनं शुभम् ।
 यतश्च यद्यथा चैव देवस्यैव महामते । अत्रे दत्ते जरणह प्राणा दत्ता भवन्त्युत ।
 प्राणदानाद्भि परमं न दानमिह विद्यते । अतः हि ते महाबाहो लोमशस्यापि तद्वचः ।
 प्राणान्दत्त्वा कपोताय यत् प्राप्तं त्रिविना पुरा । तां गतिं लभते दत्ता दिजस्त्रान् विशास्यते ।
 तस्मादिष्टिष्टा गच्छन्ति प्राणदा इति नः श्रुतं । अन्नश्चापि भवति पानीयात् कुरुष्वन्तम् ।
 नीरजातेन हि विना न किञ्चित् सम्भवति । नीरजातश्च भगवान् सोमो महगणेश्वरः ।
 अमृतश्च सुधा चैव स्वधा चैवामृतं तथा । अन्नोवधो महाराज वीरुधश्च जलोद्भवः ।
 यतः प्राणभूतो प्राणाः सम्भवन्ति विशास्यते । देवानाममृतं ह्यन्नं नागानाञ्च सुधा तथा ।
 पितृणाञ्च स्वधा प्रोक्ता पशूनाञ्चापि वीरुधः । अन्नमेव मनुष्याणां प्राणानाङ्गस्योपि ।
 तच्च सर्वं नरव्याघ्र पानीयात् सम्भवति । तस्मात् पानीयदानाद्देवः परं विद्यते कश्चित् ।
 तच्च दद्यान्नरो नित्यं यदीच्छतिमात्मनः । धन्यं यश्चक्षमायुष्यं जलदानमिहाचरेत् ।
 शत्रून्वायधि कौन्तेय वदा तिष्ठति तायदः । सर्वकामानवाप्नोति कीर्त्तिं चैव हि प्रायती ।
 प्रेत्य चानन्त्यमश्रान्तिं पापेभ्यश्च प्रमुच्यते । तोयदा मनुजव्याघ्र स्वर्गं गत्वा महायुत ।
 अथयान् समवाप्नोति लोकानित्यमवोकनः ।

११८

११९

११९

११९

११९

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तिलानां कीदृशं दानमयं दीपस्य चैव हि । अन्नानां वावस्त्राञ्चैव भूय एव प्रवीहि मे ।
 ॥ भोक्त उवाच ॥ अथायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । ब्राह्मणस्य च संशयं यमस्य च युधिष्ठिर ।
 मध्यदेशे महान् धामो ब्राह्मणानां बभूव ह । गङ्गायमनयोऽथैवैषांमनस्य गिरिरथः ।
 पथेगालेति विख्यातो रमणीयो नराधिप । विद्वांसश्चैव भूयिष्ठो ब्राह्मणश्चावसंलयः ।
 अथ प्राह धमः कश्चिन् पुरुषं कृष्णतारुणं । रक्तचर्मरुद्ररामायः कान्तज्वा विनासिकः ।
 गच्छन्तं ब्राह्मणं धामं ततो गत्वा तमानय । अगस्त्यं गोवतस्यापि नामतस्यापि शक्तिम् ।
 शनैः निविष्टं विद्वांसमन्थापक्रमनादृतं । न चान्यमानयेद्योऽस्त्वस्य गोत्रं तस्य पादौ ।
 स हि तादृगुत्सेनं तुल्योऽध्ययनजयना । अपत्येषु तस्या दत्ते समस्तैरेव धीमता ।
 तमानय यद्योदितं पूजा कार्या हि तस्य वै । स गत्वा प्रतिब्रूते तच्चकार यमशासनं ।
 तमकिन्त्यनयामास प्रतिपिष्टः समेन यः । तस्यै यमः समन्त्याय पूजां कृत्वा च बोध्यवान् ।
 प्रावाच नीयतामेष आन्य आनीयतामिति । एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन स दिग्गजः ।
 उवाच धर्मराजानं निर्विषोऽध्ययनेन वै । यो मे कालो भवेत्तस्यैव वषट्मिहाच्यत ।
 ॥ यम उवाच ॥ नाहं कानस्य विहितं प्राप्नोमिह कथञ्चन । यो हि धर्मेश्वरति ये सन्तु जानामि क्वचित् ।
 गच्छ विप्र तमधैव श्रापस्य स्वः महायुत । ब्रूहि सर्वं यथा स्मरं करवाणि किमश्रुत ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यत्तव कृत्वा समस्तपुण्यं श्रान्तद्वयोहि मे । सर्वस्य हि प्रमाणं त्वं ब्रह्माकस्यापि मत्तम ।

॥ यम उवाच ॥ इष्टं तन्न विप्रं प्रधानविधुत्तमं । तिला-परमकं दानं पुण्यस्यैव श्रूयते । ११५

तिलाश्च सम्प्रदाय्या यथाशक्ति दिवर्षभः । नित्यदानात् सर्वकामांस्तिला निर्वर्त्यन्त्यतः ।

तिलान् आदौ प्रशंसन्ति दानमेतद्दानुत्तमं । तान् प्रयच्छस्व विप्रश्च विधिदृष्टेन कर्मणा ।

वैशाखां पौर्णमास्यान् तिलान्दद्याद्विजातिषु । तिला भक्षयित्वाश्च सदा लालम्भनञ्च तः ।

कार्ये सततमिच्छद्भिः त्रयः सत्त्वात्मना गृह्ये । तथापि सर्वदा देयाः पयाश्चैव न श्रयवः ।

पुष्करिण्यलङ्गाणि कृपायैवान् खानयेत् । एतत् सुदुर्लभतरमिह लोके दिजात्तम । ११६

आपो नित्यं प्रदेयान्ते पुण्यं छेतदनन्तमं । प्रपाद्य कार्या दानार्थं नित्यं ते दिजशत्तम ।

भुक्तेष्वथ प्रदेयान् पानीयं वै विप्रमतः ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्ते स तदा तेन धमदूतेन वै गृह्यतः । गौतमश्च कार्यामास सर्वं तद्यमप्राप्तये ।

गौतम तं धमदूतोऽपि गृह्यत्वा शर्मिणं तदा । यथा स धर्मराजाय न्यवेदयत् चापि तं ।

तं धर्मराजो धर्मज्ञं पूजयित्वा प्रतापवान् । कृत्वा च संविदः तेन विसमञ्जं ययागतं । ११७

तथापि च धमः सर्वमुपदेयश्चकार च । प्रेत्यैव च ततः सर्वं चकारात् यमेन तत् ।

तथा प्रशंसते दीपान् धमः पितृक्षिण्डया । तस्माद्दीपप्रदो नित्यं सन्तारयति वै पितृन् ।

दातव्याः सततं दीपास्तस्माद्भूतमश्रमम् । देवतानां पितृणाञ्च चतुष्टयात्मनो विभो ।

रत्नदानञ्च सुमहत् पुण्यमुक्तं जनाधिप । यत्नान् विक्रीय यजते ब्राह्मणो दामयद्वरः ।

यद् ददाति विप्रश्चो ब्राह्मणः प्रतिगृह्य वै । उभयोः स्यात्तदचक्ष्य दातुरादातुरेव च । ११८

यो ददाति स्त्रितः स्त्रियैः तादृशाय प्रतिगृह्य । उभयोरस्यै धर्मो तं मनुः ग्राह्यमर्थवित् ।

वासर्षा सम्प्रदानेन खदारगिरतो नरः । सुवर्णञ्च सुवैश्वञ्च भवतोऽत्यनुशुभम् ।

गावः सुवर्णञ्च तथा तिलाश्चैवानुवर्णिताः । यज्ञश्च पूरुषश्चात्र वेदप्राप्ताश्च दर्शनात् ।

विवाहश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत् च । पुत्रलाभो हि कार्त्तव्य सर्वलाभादिशिक्षते ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भूय एव कुरुष्वेष्ट दानानां विधुत्तमं । कथयस्व महाप्राज्ञ भूमिदानं विप्रमतः । ११९

श्रियं चित्तियो दद्यात् ब्राह्मणयेष्टिकस्यै । विधिवत् प्रतिगृह्योद्याश्रयत्वा दातुमर्हति ।

सर्ववैश्वं पूरुषञ्च प्रदातुं फलकाङ्क्षिभिः । वेदे वा यत् समाख्यातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ तुल्यनामानि देयानि त्रीणि तुल्यफलानि च । सर्वकामफलानीह गावः पूयो सरस्वती ।

यो ब्रूयाच्चापि श्रित्याय धर्म्या ब्राह्मणैः सरस्वती । श्रियीगोप्रदानाभ्यां तुल्यं य फलमद्भुतं ।

तथैव गाः प्रशंसन्ति न तु देयं ततः परं । सत्तिष्ठष्टफलाला हि लज्जार्थश्च युधिष्ठिर । १२०

मातरः सर्वभूतानां गावः सर्वसुखप्रदाः । गृह्णिमाकाङ्क्षता नित्यं गावः कर्त्तव्यं प्रदक्षिणाः ।

मत्ताद्या न तु पादैनः गवां मध्ये न च प्रजैः । मङ्गलायतनं देवतासमाप्तं पूज्याः सदैव हि ।

प्रचादनं देवतं गवां कर्त्तव्यं वत्ततां । पूज्यमेवात्र दद्यान्मदभिधेयं ततः परं ।

तावुभौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ शृङ्गं अरौ । भवान् दाता भवान् हर्तव्यय तौ मामत्रोचतां ।
 शनेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै । याचे प्रतिपद्येतारं स तु मामत्रोदिह ।
 देशकालोपमग्न्या दोभौ चान्ताऽतिवत्सला । खादुचोरप्रदा धन्या मम निव्यं निवेशने ।
 क्षयश्च भरते सा गैर्लभं पुत्रमपेक्षन् । न सा शक्या मया दातुमित्युक्ता स जगाम ह ।
 ततस्त्वमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै । गवां शतसहस्रं हि तत्कृते गृह्यतामिति ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ न राजां प्रतिगृह्णामि शक्नोऽहं स्वस्य मार्गणे । यैव गैर्हीयतां शीघ्रं ममेति मधुसूदन ।
 ह्यन्नमयांस्य ददेतां राजानं स्यन्दांस्तथा । न जग्राह धयौ चापि तदा स ब्राह्मणैर्यम ।
 एतस्मिन्नेव काले तु चेदितः कालधर्मैषा । पिबलोकमहं प्राप्य धर्मराजमुपागमं ।
 यमस्तु पूजयिता मां ततो वचनमब्रवीत् । नान्त संख्यायते राजन्तुव पुण्यस्य कर्मणः ।
 अत्रैवैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि लया । अस्मिन् पापं पश्चाद्वा पूर्व वा लं यथेच्छसि ।
 रचिताऽस्मीति चोक्तान्ते प्रतिष्ठा चानृता तव । ब्राह्मणस्वस्य चादानं द्विविधसौ व्यतिक्रमः ।
 पूर्वैव ह्यक्षरिख्येऽहं पश्यांस्तुभिमिति प्रभो । धर्मराजं भुवनेवं पतितोऽस्मि महीतले ।
 अथैवं पत्तिश्चाहं यमलोके प्रभापतः । वासुदेव समुद्धृता भविता ते जनार्दन ।
 पूर्णे वर्षमहस्मान्ते चोले कर्मणि दुष्कृते । प्राप्यसे शायतान् लोकान् जितान् खेनैव कर्मणा ।
 कृपेत्तानिमेष शोयमपेक्षं पतितश्च ह । तिर्यग्गोनिमनुश्राप्तं न च मामजहात् स्मृतिः ।
 तया तु तारितोऽस्यैव किमन्यत्र तपोबलात् । अतुजानीहि मां हृष्य गच्छेयं दिवमद्य वै ।
 अनुशात स हृष्येन नमस्कृत्य जनार्दन । विमानं दिव्यमास्त्याय ययौ दिवमरिन्दम ।
 ततस्तस्मिन्दिवं याति नृगे भरतधत्तम । वासुदेव इमे शोकं जगाद् कुहनन्दन ।
 ब्राह्मणस्यैव धर्मस्यं पुरुषेण विज्ञानता । ब्राह्मणस्यैव ज्ञतं हन्ति नृगं ब्राह्मणमैविव ।
 कर्ता समागम सङ्घर्षफल पार्यं विद्यते । विमुक्तं नरकात् पश्य नृगं बाधुमभागमात् ।
 प्रदातं फलवत्तव द्वादशतव तयाऽफलः । अपचारं गवां तस्मादज्ज्ञेयत युधिष्ठिर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने नृगोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दत्तानां फलधर्माग्निं गवां प्रदूहि मेऽनघ । विश्वरेण महाबाहो न हि त्वयि कथ्यते ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अवापुदाहरन्तीममितिहासे पुरातनं । अत्रेह्मन्किमेवाक्यं नाधिकेतस्योभयौ ।
 अपिह्मन्किमेवापुनरुक्तं तत सुतं । त्वेमासुपचरस्तेति नाधिकेतमभौपत ।
 समाप्ते नियमे तस्मिन् महर्षि पुत्रमब्रवीत् । उपसर्गनधक्तस्य स्वाध्यायान्तरस्य च ।
 रघुर्दभो ह्यमनस कलत्रद्यातिभोजनं । विस्मये मे तदादाय नदीतीरादिहाम्नस ।
 गत्वाऽनवाप्य तत् मर्षं नदीवेगसमायुतं । न पश्यामि तदित्येव पितरं येऽप्रवीण्युनि ।
 दुष्टिपशामायमानिहृष्य अपिह्मन्किमेवा । यमं पश्येति मं पुत्रमप्रत्यक्ष मशतपा ।
 तथा च पिबाऽग्निहिमो याम्यज्ञेय कृताश्रमि । प्रदीदेति भुवनेव गतघन्ताऽपगृह्णति ।

प्रेषारे वा निपाते वा बुधो नो देजयेत गा । दपिता क्षमिबीचयेषा नरे हन्तु मवान्ध्रं ।

पितृवदानि मतं देवतायतनानि च । पूयन्ते श्रुता धामा पूतं किमधिकं तत ।

घासमुष्टिं परमेव दद्यात् संवसरन्तु य । श्रुता स्वयमाहारं प्रतत्त मांजकामिकं ।

म हि पुत्तान यतोऽयंश्च श्रियत्रायाधिगच्छति । नाश्रयत्यश्रमश्चैव दुःखप्रक्षालयिष्यति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देया किंनलणा गाव कात्यापि परिर्वर्ज्येत । कीदृशाय प्रदातव्या न देया कीदृशाय च ।

॥ भीम उवाच ॥ अमृताय पापाय लुब्धायानृतवादिने । हयस्वयपेताय न देया गौ कयञ्चन ।

भिन्ने बहुपुत्राय योषियायाहिताग्रये । दात्ता दशगवां दाता लोकानाम्रात्यनुत्तमान् ।

यद्यैव धर्मं कुरुते तस्य धर्मफलञ्च यत् । मर्त्यस्यैवाशमाग्दाता तन्निमित्तं प्रवृत्तय ।

यद्यैनमुत्पादयेत् यद्यैनं वाधते भयात् । यद्यास्यं कुरुते वृत्तिं सर्वं ते पितरस्तय ।

कलत्रं गुरुद्वयं हन्ति मनो महदश्र । अपुत्रतां च य पुत्ता अहन्ति दश धेनव ।

वेदान्तिष्ठस्य बहुयुतस्य भक्षान्नस्य जितेन्द्रियस्य । ग्रिष्टस्य दान्तस्य यतस्य चैव भूतेषु नित्यं मिथवादिनश्च ।

य दुह्मपादै न विकर्मं कुर्यान्मुदय भान्तो ह्यतिथिमिथश्च । वृत्तिं दिवायातिष्ठेत तस्यै वस्तुस्यगीलञ्च सपुत्र दार ।

शुभे पञ्च ये गुणा गोप्रदाने प्रावान् दोषो ब्राह्मणस्त्रापहारे । (सर्व्ववशं ब्राह्मणस्त्रापहारी दाराश्चैव दूरतो व र्ज्जनीयाः ।

इति श्रीमद्भागारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मैक्यने जनवसतोऽध्याय ॥ ६६ ॥

॥ भीम उवाच ॥ तत्रैव कोत्स्यते बर्हिर्ब्राह्मणस्य भिमर्षणे । नृगेण सुमहत् कञ्च यदवाप्तं सुकृदह ।

निर्विशिक्त्या पुरा पार्थ दारवत्यामिति श्रुति । अदृश्यते महाकूपसूत्रगीरस्यमाहत ।

प्रयज्ञ तत्र कुर्वाणास्तस्मात् कुंजाज्जलार्पण । अमेण सहता युक्तास्तस्मिन्नेत्येव सुषहते ।

ददृशुस्ते महाकार्यं कलकामसमर्पितं । तस्य चोद्वारेण यज्ञमकुर्वन्ते सहस्रश ।

प्रपदेयर्षपदैश्च तं बद्धः पर्वतोऽपम । नाग्रकुवन् समुद्धर्तुं ततो जगमर्षनाह्वनं ।

खमावृत्तोऽपानस्य शकलोऽसि स्थितो महान् । तस्य नास्ति समुद्धर्तयेत्यतः कृण्वे न्यवेदयन् ।

म वाग्देवेन समुद्धृतश्च वृष्टश्च कार्यं निजगीद राजा । नृगदादात्मानमयो न्यवेदयत् पुरातनं यज्ञसहस्रयामिनं ।

तथा ब्रुवाणन्तु तमाह साधवः शुभं तया कर्षंते न पापकं । कर्षं भवान् दुर्गेतिमोदृर्षो गतो नरेन्द्र तद्वहि किमेतदो दृशं ।

शतं सच्छाणि गवां शतं पुन पुन शतान्यष्टशतायुतानि । तया पुरा दत्तमितीह शुश्रुम नृप द्विजेभ्य कनु तद्वत तव ।

नृगस्ततोऽवगीत कृण्वे ब्राह्मणस्यामिश्रविण । प्रेषितस्य परिभ्रष्टा गौरका मम गोधने ।

गवा मच्छे मद्दाता तदा सा पश्यैर्मम । सा ब्राह्मणाय मे दत्ता प्रेत्यार्थमभिकाङ्क्षता ।

श्रपश्यत् परिमार्ग्य तां गां परस्वहे द्विज । ममेवमिति चेत्वाच ब्राह्मणो यत्स साऽभवत् ।

तावुमौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ शृङ्गं ज्वरौ । भवान् दाता भवान् हन्तव्यतौ मामवोदता ।
 शतेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै । याचे प्रतिपक्षीतारं स तु मामवोदिद । १५६
 देशकालोपमन्त्रा देगंधो चान्ताऽतिवस्त्रा । स्वादुक्षीरप्रदा धन्या मम नित्यं निवेद्येन ।
 क्षयश्च भरेते सा गौर्यं म पुत्रमपक्षनं । न सा शक्या मया दातुमित्युक्ता स जगाम ह ।
 ततस्त्वमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै । गवां शतसहस्रं हि तत्कृते गृह्णतामिति ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ न राजां प्रतिगृह्णामि शक्रोऽहं स्वस्य मार्गिणः । सैव गौर्हयितां प्रोच ममेति मधुसूदन ।
 स्वस्त्वमयांश्च ददंतौ राजंश्च सन्दिग्धान् । न जगाम ययौ चापि तदा स ब्राह्मणवर्धन । १५७
 एतस्मिन्नेव काले तु चोदित कालधर्मिणः । पिबलोकमहं प्राप्य धर्मराजमुपागमं ।
 यमन्त पूजयित्वा मां ततो बचनमब्रवीत् । नान्त संख्यायते राजंश्च पुण्यस्य कर्मणः ।
 अस्ति चैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि त्वया । चरस्व पापं यथादा पूर्वं वा त्व ययेष्स्व हि ।
 रचितोऽस्मीति चोक्ताने प्रतिज्ञा चानृता तव । ब्राह्मणस्त्वय चादानं दिविधत्ते यतिक्रम ।
 पूर्वं ह्यक्षुच्चरिष्येऽहं पथाञ्जुमिति प्रभो । धर्मराजं भुवनेषु पतितोऽस्मि महीतले । १५८
 अत्रैषं पतितश्चाहं यमलोके प्रभाषत । वासुदेव समुद्धृता भविता ते जनार्दन ।
 पूर्णे वर्षे वृक्षान्ते कीर्णे कर्मणि दुष्कृते । प्राप्स्यसे शय्यतान् लोकान् जितान् खेनैव कर्मणा ।
 कृपेक्षानमध शौर्यमपय्य पतितश्च ह । तिर्यग्गान्निमनुप्राप्तं न च मामजहात् ।
 त्वया तु तारितोऽस्यद्य किमन्यत्र तपोवलात् । अटुजानोहि मां हृष्य गच्छेयं दिवमद्य वै ।
 अनुज्ञातं स हृष्टो नमस्कृत्य जनार्दन । विमानं दिव्यमात्वाय ययौ दिवमरिन्दम । १५९
 ततस्त्वमिन्दवं धाते नृगे भरतसत्तम । वासुदेव इमं लोकं जगाद कुहनन्दन ।
 प्र ह्यणखं ॥ चर्तयं पुरुषेण विचानता । ब्राह्मणखं ज्ञाते हन्ति नृगं ब्राह्मणैरिव ।
 सतां समागमं सङ्गिर्नाफलं पार्थ विद्यते । विमुक्तं नरकात् पश्य नृगं चाधुममागमात् ।
 प्रदानं कलवन्तं ब्रह्मैव तथाऽफलं । अपचारं गवां तस्मादज्जयेत युधिष्ठिर ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने नृगोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दत्तानां फलधर्माग्निं गवां प्रब्रूहि मेऽनघ । विमारेण मत्पदाहो न हि हृष्यामि कथं न । १६०
 ॥ भीम उवाच ॥ अवापुदाहरन्तीमितिहासे पुरातन । अत्रेह दालकर्मोक्तं नापिकेतय चोभयो ।
 अपिह दालकिर्दोमानुपगम्य ततः सुमं । त्वं मामुपचरस्विति नापिकेतमभौपत ।
 समाप्ते नियमे तस्मिन् महर्षि पुत्रमब्रवीत् । उपसर्गैर्नृपकस्य स्वाध्यायाभिरतस्य च ।
 इभा दर्भां रुमनसं कलशशान्तिभोजनं । विसृतं मे तदादाय नदीतीरादिहास्रज ।
 गवां नवाय ततः मर्म नदीवेगसमायुतः । न पश्यामि तदिष्टेयं पितरं सोऽप्रबोद्धुनि । १६१
 पुत्पिपासायमावृष्टं च पिबद्दालकिलंदा । यमं पश्येति स पुत्रमपश्य च महातपा ।
 तथा च पिबाऽभिदिनो बन्धुलोचनः । प्रभोदेति भुवनेषु गतकलौऽप्यह्वनि ।

नाचिकेतं पिता दृष्ट्वा पतितं दुःखमूर्च्छितः । किं मया कृतमित्युक्ता निपपात महीतले ।

तस्य दुःखपरीतस्य स्वं पुत्रमनुशोचत । यतोतं तदहं शेषं सा चेया तच्च श्रवणी ।

पित्रेण्युपपातो नाचिकेतः कुरुदह । प्रासन्दच्छयने कौशेय दृष्ट्वा शस्त्रमिव भुत ।

स पर्यवृच्छतं पुत्रं चीरे पर्यागतं पुनः । दिव्यैर्गन्धैः समदिग्धं चीरेणप्रमितोत्थितं ।

अपि पुत्र जिता लोकाः प्रुभास्ते स्वेन कर्षणा । दिष्ट्वा चासि पुनः प्राप्तो न हि ते मानुषं वपुः ।

गत्यदर्शं सर्वस्य पित्रा पृष्टो महात्मना । स तां वाक्ता पितुर्मध्ये मर्दणा न्यवेदयत् ।

कुशेन भवच्छासनमागु पाता द्वाहं विशालां वचिरप्रभावां । वैवस्वती प्राप्य सभामपश्य स हस्त्रशो योजनहेमभासः ।

दृष्ट्वैव मामभिमुखमापतन्तं देहीति स द्वाषणमादिदेश । वैवस्वतोऽर्घ्यादिभिर्हर्षणैश्च भवत्कृते पूजयामास मां स ।

ततस्त्वं तं शनकैरवोषं दृढं सदसैरभिपूज्यमानः । प्राप्तोऽसि ते विषयं धर्मराजलोकान् यं यानहं तान् विधत्स्व ।

यमोऽप्रवीक्ष्य न हतोऽसि धौम्य यमं पश्येत्याह स तान्तपस्वी । पिता प्रदीप्ताग्निममानतेजान् तच्छक्यमनृतं विप्र
कृतुः ।

दृष्ट्वा सोऽहं प्रतिगच्छस्व तात् प्रोचत्येष तव देहस्य कर्मा । ददानि किञ्चापि सन्न प्रणीतं प्रियातिथेस्तव कामान्
दृष्ट्वा ।

तेनैवमुक्तसमहं प्रत्यवोचं प्राप्तोऽसि ते विषयं दुर्निवार्यं । इच्छान्यहं पुण्यकृतान् सन्दहामोकान् द्रष्टुं यदि तेऽहं वराहः ।
यानं हमारोप्य तु मां स देवो वाहेयुक्तं सुप्रभं भानुमत्तत् । सन्दर्शयामास तदात्सलोकान् सर्वैस्तया पुण्यकृता
दिज्ञे ।

अपश्य तच्च वेष्मनि तैजसि महात्मना । नागांसंस्थानरूपाणि सर्वैरक्षमयाणि च ।

चन्द्रमण्डलगुभाणि किंकिणीशालवन्ति च । अनेकप्रतभैरमानि शान्तैश्चक्षराणि च ।

वैदुर्ध्वाकंप्रकाशानि रूपैरक्षमयाणि च । मरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च ।

भक्ष्यभोज्यमयान्धैरान् वाषांसि शयनानि च । सर्वकामफलार्थैव दृष्टवान् भवन्वसितान् ।

करो वोय्य सना वायो दीर्घिकाश्चैव सर्वशः । धोषवन्ति च यानानि युक्तान्यय सहस्रशः ।

वीरसूत्रा वै वरिती गिरीय सर्पिंसया विमलश्चापिताथः । वैवस्वतस्थानुमतांश्च देवान् दृष्ट्वा पूज्यमानं सुवह्मनपश्यं ।
सर्धान् दृष्ट्वा तदहं धर्मराजमेवोचं वै प्रभविष्युं पुराणं । वीरस्येताः सर्पिण्यैव नथ श्रयत्स्मिता कस्य भोज्याः
प्रदिष्टाः

यमोऽप्रवीक्षिद्भिर्भोज्यस्तमेता ये दानार्तः साधवो गौरवमां । अये लोकाः शायनैर्वैतमोके समानीणां गोप्रदाने
रतानां ।

न वेतांसां दानमात्रं प्रशंस्य पात्रं कालो गोविशेषो विधियः । शाला देवं विप्रगावान्तरं हि दुःखं शातं पावका
दित्यभूतं ।

स्वाध्यायवान् योऽतिमात्रं तपस्वी दैननस्यो ब्राह्मणं पात्रमाशं । दृष्ट्वा सृष्ट्वा धोषणाभ्यागताय दारैरतेनोविशेषाः
प्रशस्ताः ।

तिस्रो राज्यस्तद्विरुपायः सुभो तत्रा गावस्तिसृभ्यः प्रदेयाः । वस्त्रैः प्रोताः सुप्रज्ञाः सापचारारुहः दत्ता गौरभैर्व्य-
सितव्यं ।

दत्त्वा धेनुं सुमता काश्वदाहं कक्षाण्वत्सामपलायिनोश्च । यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यादावदपाण्यमुते स्वर्गं
लोके ।

तथाऽनङ्गहं प्राङ्मण्यैः प्रदाय दानं धूय वसवन्तं युवानं । कुलानुजोयं वीर्यवन्तं दृढनां मुहुः लोकान् सन्निभान्
धेनुदस्य ।

गोपु चान्तं गोशरणं कृतञ्च दत्तिसत्त्वान् तादृशं पावमाङ्गः । दृढे म्लाने सधुर्मे वा महार्घैः क्षयार्थं वा क्षीम्यदन्तैः
प्रसृत्या ।

गुह्यार्थं वा वासपुष्पाभिपङ्का गो ये दातुं देशकालो विधिष्टः । अनर्थ्यताः शक्यज्ञानसत्त्वाः प्राणकीता निश्चितो यैत
कायः ॥

॥ नाचिकेत उवाच ॥ युवा वेवस्वतवचस्तमहं पुनरब्रुव । श्रमावे गोप्रदादृष्टा कथं लोकान् हि गच्छति ।

ततोऽग्निरोदयो धीमान् गोप्रदानपराङ्मतिं गोप्रदानानुकल्पन्तु गाव्यते सन्ति गोप्रदाः ।

अस्माभे यो गर्वा दद्याद्भुतधेनुं यतप्रतः । तस्मात्ता घृतशक्तिन्यः चरन्ते वत्ससा इव ।

घृतास्माभे तु यो दद्यात् निलधेनुं यतप्रतः । सदुर्गात्तारितो धेनोः चोरनद्या प्रमोदते ।

तिलास्माभे तु यो दद्यात्कलधेनुं यतप्रतः । सकामप्रवहं प्रोता नंदोमितामुपाश्रुते ।

स्वमेतानि मे तत्र धर्मांशो न्यदर्शयत् । दृष्ट्वा च परमं स्वमवापमहमच्युत ।

निवेदये चाहमिमं प्रियते कृतकैर्हानन्यधनप्रचारः । प्राप्तिं मया मात स मत्प्रसूताः प्रपश्यन्ते वेदविधिप्रसूतः ।

शायो ह्यर्थं भवतोऽनुग्रहाय प्राप्तिं मया एवं दृष्टो देवो वै । दानियुष्टिं तत्र दृष्ट्वा महात्मसिः सन्दिग्धान् दानधर्माद्य
रित्ये ।

ददश्च मामग्रीहृत्तैराजः पुनः पुनः सम्प्रहृष्टो महर्षे । दानिन यः प्रयतो भूयदेव विप्रयतो गोप्रदानस्य कुर्वते ।

गृह्णा हर्ष्यो नावमन्यस्व धर्मान् पाचं देयं देशकालोपपन्ने । तस्माद्दोवस्ते निजमेव प्रदेया मां भूषते संशयः कश्चिद्वचः ॥११॥

एताः पुरा दददश्रियमेव शान्तात्मानो दानपथे निविष्टाः । तेषां लुप्तोऽप्रतिश्रद्धास्मास्ते वै दानं प्रददुर्द्वयं शक्याः ।

काले च शक्या मखरं वर्ष्मयित्वाः श्रद्धात्मानः श्रद्धिनः पुष्कलीलाः । दत्त्वा गा वै शोकमनुं प्रपन्ना देदीपन्ते पुण्यमी
मानु नाके ।

एतद्दानं न्यायमत्रं दिजेभ्यः पाचं दत्तं प्रापण्येयं परोक्ष । काम्याहंभ्यो वर्तितव्यं दंशार्च रथैर्गो गच्छता प्रपयेथा ।

देवप्रतो न्यादुपमप्रदाने वेदावाप्तिर्गोपुगव्य प्रदाने । तीर्थवाप्तिर्गोपुगव्यप्रदाने पापोत्तमः कपिलापाः प्रदाने ।

गामयैका कपिभी सम्युदाय न्यायिपिता कनुपादिप्रमुष्येत । गंगा रसात् परमं नास्ति किञ्चित् गंगा दानं मुमहत्तद
दन्ति ।

गवो भोर्गोमारयन्ति चरन्त्या गावद्यान् वंजनयन्ति लोके । शूलज्जानश्च गवां शार्हमेति य वै गन्ता निरथं पापवेताः ।

पैतृदहं गोमहं मन्तं वा दमाहं वा दम वा साधुवत्सं । अयेका वै साधवे प्राज्ञाण्य माध्यामुग्निं पुण्ययीर्यो नदी दे ।

प्राप्ता पुष्टा लोकसंरक्षणेन गावस्तुत्या । सूर्यपादैः श्रित्यां । शब्दैश्च सन्तियोपभोगास्त्राद्वादेः सूर्य इवावभाति ।
 गुप्तं श्रियो वारयेद्गोप्रदाने स वै गन्ता नियतं स्वर्गमेव । विधिधानां समुद्धान् धर्म एव विधिं ज्ञाद्यं विधेयं संविशन्ति ।
 इदं दानं न्यायसत्त्वं हिजेभ्य पात्रे दत्त्वा प्रापयेथा परीक्ष्य । तस्याश्वत्थमरा मानवाश्च वयश्चापि प्रष्टते पुण्यमीले । ॥ ७० ॥
 इत्युक्ताऽहं धर्मराजं दिव्यं धर्मोत्थानं शिरसाऽभिप्रणम्य । अनुज्ञातसेन वैवस्वतेन प्रत्यागमं भगवत्पादमूलं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने एकमत्रोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं ते गोप्रदानं वै नाचिकेतमृषिं प्रति । मासाव्यमपि चैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभो ।
 नृगेण च महद्दुःखमनुभूतं महात्मना । एकापराधादज्ञानात् पितामह मर्षामते ।
 दारवत्या यथा चासौ निविशन्मम समुद्रतः । मोक्षहेतुरभूत् क्षणसदव्यवृत्त मया ।
 किन्त्वसि मम सन्देहा गवां लोकं प्रति प्रभो । तत्तत् श्रोतुमिच्छामि गोदा यत्र वदन्त्युत । ॥ ७२ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अवायुदाहरन्तीमितिहासं पुनातनं । यथाऽष्टवृक्षत् पद्मयोगिनेतदेव शतक्रतुः ।
 ॥ यत्न उवाच ॥ खलौकवासिनां सखीमभिभूय खयाऽर्चिता । गोलौकवासिन पश्ये प्रजतः संशयोऽयं मे ।
 कोदुश्च भगवत्सौका गवां तद्गृहि मेऽनघ । यानावसन्ति दातार एतदिच्छामि वेदितुं ।
 कोदुश्च किंफला किंलित् परमलघु को गुण । कथंश्च पुष्टपालव गच्छन्ति विगतज्वराः ।
 क्रियत्कालं प्रदानस्य दाता च फलमश्रुते । कथं वज्रविधं दानं स्यादल्पमपि वा कथं । ॥ ७३ ॥
 वज्रोनां कोदुश्च दानमन्यानां वापि कोदुश्च । अदत्त्वा गोप्रदा, सन्ति केन वा तच्च शंस मे ।
 कथं वा वज्रदाता स्यादल्पदाचा सम प्रभो । अल्पप्रदाचा वज्रद कथंस्त्रासादिधेयरः ।
 कोदुश्चो दक्षिणः चैव गोप्रदाने निविशते । एतत्तथेन भगवन् मम शंसितुमर्हसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने शतमत्रे दिसप्तोऽध्यायः ॥ ७२ ॥
 ॥ पितामह उवाच ॥ योऽयं प्रशस्त्रया दृष्टो गोप्रदानादिकारितः । नास्ति प्रष्टाऽसि लोकैऽस्मिन् तन्नोऽन्यो हि शतक्रतो ।
 शक्तिमानाविधा लोका योऽस्मिं शक्यं न पश्यसि । पश्यामि दानं हि लोकानेकपथ्यं यथा स्त्रिय । ॥ ७४ ॥
 कथंमिच्छामि सुश्रुते सुव्रता श्वघवस्तया । सशरीरा हि तान् शान्तिं प्राद्विषा प्रभुमवुदय ।
 शरीरन्यासमन्त्रेण मनसा निर्भलेन च । सुप्रभूतांश्च तान् लोकान् पश्यन्तीहपि सुव्रताः ।
 ते तु लोका सहस्राश्च दृष्टुं वादृग्गुणान्विता । न तत्र क्रमते कास्त्रो न वज्रं न प्रपन्नकः ।
 तथा नास्त्र्यम्भं किञ्चित् न याधिलव न क्रमः । यद्वच गावो मनसा तस्मिन् वाञ्छन्ति वासव ।
 तत् सर्वं प्राप्नुवन्ति स मम प्रत्यक्षदर्शनात् । कामगा, कामचारिण कामात् कामाद् मुञ्जते । ॥ ७५ ॥
 वायु शरांसि सरितो विविधानि वनानि च । यद्वह्नि पर्वताश्चैव पावद्व्यञ्जं क्षिप्रम् ।
 मनोर्जं सर्वभूतेभ्य सर्वं त्वं प्रदृश्यते । इदं दृष्ट्वास्तिपुलानोकावांसि लोकस्ययविधः ।
 तच्च सर्वमसा, शान्ता वसुखा गुरुवर्तिनः । अद्वैतैर्विरहिता यानि शक्योत्तमा ।
 यः सर्वमसाति न भक्षयित पुमान् सदा भावितो धर्मयुक्तः । मातापिचारिणा सत्ययुक्तः प्रदुष्टविता ब्राह्मणानां हि
 निन्द्य ।

अक्रोधनो गोपु तथा दिजेषु धर्मै रतो गुरुशुश्रूषकश्च । यावज्जीवं सत्यवृत्ते रतश्च दाने रतो यः समी चापराधि । ११९
मृदुर्दानो देवपरायणश्च सर्वातिथिश्चापि तथा दयावान् । दैदृग्गुणो मानवश्च प्रयाति लोकं गवां शान्तमव्ययश्च ।
न पारदारो पश्यति लोकमेतं न वै गुरुश्चो न मृषाप्रलापो । सदा प्रवादी ब्राह्मणेष्वान्तवैरो दैधिरैतैश्च युक्तो दुरात्मा ।
न मित्रभुङ्क्तेऽतिकः कृतघ्नः श्रोतुःशुद्धैर्विदेषकश्च । न ब्रह्महा मनसाऽपि प्रपश्येद्गवां लोकं पुण्यकृतो निवासं । १२०

एतत्ते सर्वमाख्याते निपुणेन सुरेश्वर । गोप्रदानरतामानु फलं शृणु श्रतकतो । १२१
दायाद्यलक्षैरर्थैर्यो गाः क्रीला सम्प्रयच्छति । धर्माश्रितधनैः क्रीताः स लोकानामुत्तमोऽवयान् । १२२
यो वै श्रुते धनं जिला गाः क्रीला सम्प्रयच्छति । स दिव्यमयुतं शकं वर्षाणां फलमश्नुते ।
दद्याद्याः स च वै गावो न्यायपूर्वैरुपाश्रिताः । प्रदद्यात्ताः प्रदाहृणां सम्भवन्त्यवया भुवाः ।
प्रतिशृङ्ग तु यो दद्याद्गाः संशृङ्गेन चेतसा । तस्यापोहायान् लोकान् भुवान् विद्धि शचीपते । १२३
जम्भप्रभृति सत्यश्च यो ब्रूया श्रियतेन्द्रिय । गुरुदिजसहं चान्तस्तस्य गोभिः समा गतिः ।
न यातु ब्राह्मणो वाच्यो यदवाच्यं शचीपते । मनुष्यो गोपु न शृङ्गेन्द्रोऽतिर्गानुकल्पकः । १२४
सत्ये धर्मै च निरतस्तस्य शकं फलं शृणु । गोसहस्रेण समिता तस्य धेनुर्भवत्युत ।
चक्षियस्य गुणैरैतैरपि तुल्यफलं शृणु । तुल्यपि दिजतुल्या गौर्भवतीति विनिश्चयः ।
वैश्यस्यैति यदि गुणास्तस्य पञ्चमते भवेत् । शृङ्गस्यापि विनोतस्य पुतुर्भगफलं सतम् । १२५
एतैरेव योऽनुतिष्ठेत् युक्तः सत्ये रतो गुरुशुश्रूषया च । दक्षः चान्तो देवशार्थी प्रशान्तः । शृङ्गिर्भुङ्क्ते धर्मग्रीलोऽनर्हवाक् ।
सहस्रान्नं प्राप्यते स दिजाय दत्ता दोग्री विधिनाऽग्निं धेनुं । नित्यं दद्यादेकमरुः सदा च सत्यः स्थितो गुरुशुश्रूष
विता च । १२६

वेदाध्यायी गोपु गोभक्तिमांश्च नित्यं दृष्ट्वा योऽग्निनन्देत् गाश्च । आजातितो यश्च गवां नमेत् इदं फलं शकं निबोध तस्य ।
यास्यादिष्टा राजसूये फलान्तु यस्यादिष्टा वज्रना काञ्चनेन । एतत्तुल्यं फलमयाज्ञरं सर्वे सन्तुष्टयौ ये च सिद्धाः ।
योऽपि भक्तं किञ्चिदप्राश्य दद्याद्गोभ्यो नित्यं गोश्रतो सत्यवादी । शान्तोऽनुभो गोसहस्रस्य पुण्यं संवत्सरेणाभुयात्
सत्यग्रीलः । १२७

यदेकमममश्रीयादद्यादिकं गवाश्च यत् । दशवर्षाश्चनन्तानि गोश्रतो गोऽनुकल्पकः । १२८
एकेनैव च भक्तेन यः क्रीला गां प्रयच्छति । यावन्तितस्या रोमाणि स्रजवन्ति श्रतकतो । १२९
तावत्प्रदानात् स गवां फलमाप्नोति श्रयतं । ब्राह्मणस्य फलं होदं चक्षियस्य तु वै शृणु ।
पञ्चापिकमेवन्तु चक्षियस्य फलं शृणु । तदङ्गेन तु वैश्वस्य शृङ्गे वैश्वार्द्धतः श्रुतः ।
यथात्मविक्रयं शला गाः क्रीला सम्प्रयच्छति । यावत् सन्दर्पेद्यो वै स तावत् फलमश्नुते ।
रोम्णि रोम्णि मद्याभागं लोकाद्यालालयाः स्मृताः । संयामेयर्जयिला तु यो वै गा सम्प्रयच्छति ।
आत्मविक्रयतुल्यास्ताः शार्थता विद्धि कौशिके । अभावे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यतम्रतः । १३०
दुर्गात् स तारितो धेन्वा चीरनया प्रमोदते ।
न लेखाणां दानमात्रं प्रमत्तं पात्रं कालो गोविप्रयो विधिः । कालञ्चलं विप्रगवान्तं हि दुःखं शतं पावकादित्यभूतं ।

स्वाध्यायाद्यं शुद्धयेति प्रवृत्तं वैतानस्य पापमोहं यद्विद्धं । गोपु चान्नं नतितीक्ष्णं शरणं वृत्तिस्त्वानं तादृशं
पावमाजं ।

वृत्तिस्त्वानि सीदति चातिमात्रकथ्यं वा होम्येहेतो प्रसूते । मुख्यं वा बालसंयुक्तं वा धेनु दद्याद्देवहासे विप्रिष्टे ।
अन्तर्जाता शक्र याज्ञानलब्धा प्राणैः कीतास्तेजसा येतकाश्च । छच्छासृष्टा, पोषणाभ्यागताश्च द्वारेरेतैर्गोविशेषाः
प्रशस्ता ।

वधान्विता शीलनेलापपन्ना सर्वाः प्रशंसन्ति सुगन्धवत्या । यया हि गङ्गा सरिता वरिष्ठा तथाऋणीनां कपिलावरिष्ठा ।
निस्त्रा रात्रीस्त्रिहोषोय भूमा तृप्ता गावस्तपितेभ्य प्रदेया । वसै पुष्टे धोरपे सुप्रचारास्तुहं दत्त्वा गौरमेवार्जितं तय ।
दत्त्वा धेनु सुमतां माधुदोषा कथाणवत्सामपलायिनोश्च । थावन्ति रोमाणि भवन्ति चास्त्रास्तावन्ति वर्षाणि भवन्त्यनुव ।
तथाऽनन्त्याद्वा द्राघाणाय प्रदाय धुर्य्य युवान् बलिनं विनीतं । हस्तस्य वोढारमनन्तवीर्य्यं प्राप्नोति लोकान् दशधेनुदस्य ।

कान्तारे ब्राह्मणान् गावश्च यः परिचाति कौशिक । सेमेष विप्रमुच्येरस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।

अथनेधकतोस्तस्य फलं भवति श्रायत । श्रुत्युक्तास्ते सहासा च या वृत्तिमनुकाङ्क्षते ।
लोकान् बलविधान् दिव्यान् चक्ष्वाक्ष इति वर्त्तते । तत सर्व्य समवाप्नोति कर्मणाऽनेन मानवः ।

गोमित्रं समनुज्ञात सर्व्वे च महीयते । यस्तेनैव कल्येन गा वनेष्वनुगच्छति ।
द्वयगोमयपोषाणे निस्तुष्टो निधत शुद्धिः । अक्राम तेन वस्तुय मुदितेन शतकतो ।
मम लोके सूरैः सार्द्धं लोकैः यत्रापि चेच्छति ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चित्रतमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ इह उवाच ॥ जानन् यो गामपहरेद्विक्रियाचार्यकारणतः । एतद्विज्ञातुमिच्छामि क्व नु तस्य गतिर्भवेत् ।

॥ पितामह उवाच ॥ भचार्य्य विक्रयाय वा येऽपहारं हि क्षुब्धते । दानार्थं ब्राह्मणार्थाय तपेद्भूयतां फल ।

विक्रयार्थं हि यो हिंसाद्वेषधेदा निरकुश । घातयानं हि पुण्यं ये तु मयेयुरर्थिनः ।

घातक खादको वापि तथा यथानुमन्यते । थावन्ति तस्मा रोमाणि तावद्वर्धाणि मज्जति ।

ये दोषा यादृशश्चैव द्विज्यज्ञापघातके । विक्रये चापहारे च ते दोषा वे स्युता प्रभो ।

अपहृत्य तु यो गावैः ब्राह्मणाय प्रयच्छति । यावद्दानफलं तस्मास्तावन्निरयच्छति ।

सुवर्णं दक्षिणामाङ्गोप्रदाने सहायते । सुवर्णं परमितुक्तं दक्षिणार्धसंश्रयं ।

गोप्रदानात्तारयेत सप्त पूर्वास्तथाऽवरान् । सुवर्णं दक्षिणां कृत्वा तावद्द्विगुणमुच्यते ।

सुवर्णं परमं दानं सुवर्णं दक्षिणापरा । सुवर्णं पावनं शक्र पावनानां परं स्थितं ।

कुलानां पावनं प्राङ्मूर्ध्वानक्षयं शतकतो । एषा मे दक्षिणा प्रोक्ता समाधेन महाद्युते ।

॥ भीम उवाच ॥ एतत् पितामहेभोक्तमिन्द्राय भरतर्षभ । इन्द्रो दशरथायाह रामायाह पिता तथा ।

राघवेऽपि प्रियथाचे सखाणाय यश्चलिने । श्वविभो सखाणेनोक्तमरणे वधता प्रभो ।

पारस्वर्थागतघेदमृषयः शसितप्रता । दुर्द्धर धारयामासुराजानश्चैव धार्मिकाः ।

उपाध्यायेन गदितं मम चेद्भूयुषिष्ठिगं । य इह ब्राह्मणे निधं वेदब्राह्मणसंघदि ।

यज्ञेषु गोप्रदानेषु दयोरपि समागमे । तस्य लोका किलाचथा देवतै सह नित्यदा ।

११२

इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चतुं सप्तमेऽध्याय ॥ ७४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विश्रम्भिताऽहं भवता धर्मान् प्रवदता प्रभो । प्रवक्ष्यामि तु सन्देहं तमे ब्रूहि पितामह ।

प्रताना किं फलं प्रोक्तं कीदृशं वा महायुते । नियमानां फलञ्चैव स्वधीतस्य च किं फलं ।

दत्तस्येह फलं किञ्च वेदानां धारणे च किं । अध्यापने फलं किञ्च सर्वमिच्छामि वेदितु ।

अप्रतिपाद्यके किञ्च फलं लोके पितामह । तस्य किञ्च फलं दृष्टं श्रुतं यस्तु प्रपच्छति ।

११३

स्वकर्षनिरतानाश्च शूराणाञ्चापि किं फलं । शौचे च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मवर्धस्य किं फलं ।

पितृशुश्रूषणे किञ्च मातृशुश्रूषणे तथा । आचार्यगुरुशुश्रूषास्त्रुक्तोऽनुकल्पने ।

रतत् सर्वमग्नेषिण पितामह यथातथं । वेनुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कैादृष्टं हि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ यो व्रत वै यथोद्दिष्टं तथा सम्प्रतिपद्यते । अखण्डं सत्यगारभ्य तस्य लोका सनातनाः ।

नियमानां फलं राजन् प्रत्यचमिह दृश्यते । नियमानां कर्तृणाञ्च त्वयाऽवागमिदं फलं ।

११४

स्वधीतस्यापि च फलं दृश्यतेऽमुञ्च चेह च । दह लोके च वा नित्यं ब्रह्मलोकं च भेदते ।

दमस्य तु फलं राजन् शृणु त्वं विशद्रेण मे । दान्ता सर्वेषु सुखिनां दान्ता सर्वेषु निर्दता ।

यचेच्छागामिनो दान्ता सर्वेषु निरुदना । प्रार्थयन्ति च यद्दान्ता लभन्ते तस्य चन्द्रय ।

दुज्यन्ते सर्वैकामैर्हि दान्ता सर्वेषु पाण्डु । स्वर्गे यथा प्रभेदने तपसा विक्रमेण च ।

दानैर्द्वैषश्च विविधैस्तथा दान्ता समान्तिता । दानाद्दमे विशिष्टो हि दानं किञ्चिद्दिनातये ।

११५

दाता क्षुपति मे दान्तं सत्त्वाद्दानात् परं दम । यस्तु दद्यादकुप्यन् हि तस्य लोका सनातना ।

क्रोधा सन्ति हि यद्दानं तस्माद्दानात् परं दम । चदुश्यामि महाराज स्थानाम्ययुतमो दिवि ।

अयोर्णां सर्वलोकेषु यानि ते यानि देवता । दमेन यानि नृपते गच्छन्ति परमर्षय ।

कामयाना महत स्थानं तस्माद्दानात् परं दम । अध्यापकं परिक्रोधादचय फलमश्रुते ।

विधिवत पावकञ्च ब्रह्मलोकं नराधिप । अधीत्यापि हि सो वेदान् न्यायविद्वा प्रपच्छति ।

११६

गुरुकर्मप्रक्षीतो तु सोऽपि स्वर्गे महीयते । शक्तियोऽध्ययने युक्तो यज्जने दानकर्षणि ।

दुष्टे यश्च परित्राता सोऽपि स्वर्गे महीयते । वैश्व स्वकर्षनिरतं प्रदानाहमते मच्चतु ।

शूद्र स्वकर्षनिरत स्वर्गे शूश्रूषया चर्कति । शूरा बह्विधा प्रोक्तानि धर्मार्थस्तु मे यदृणु ।

शूरावयानां निर्दिष्टं फलं शूरस्य चैव हि । यज्ञशूरा दमे शूरा सत्यशूरास्तथाऽपरे ।

पुष्टशूरास्तथैवेत्ता दानशूरास्तमानवा । साह्यशूरास्तथैवा येमशूरास्तथाऽपरे ।

११७

अरक्षे गृहवधे च त्यागे शूरास्तथाऽपरे । दृष्टिशूरास्तथैवान्ये चमशूरास्तथाऽपरे ।

अर्क्षवे च तथा शूरा सभे वर्तन्ति मानवा । तैस्तैश्च नियमे शूरा बह्वं सन्ति चापरे ।

वेदाध्ययनशूराश्च शूरायाध्ययने रता । गुरुशूश्रूषया शूरा पितृशूश्रूषयाऽपरे ।

मातृशुभ्रयथा शूरा भक्ष्यशूरास्तथाऽपरे । अरथे मृदवासे च शूरास्तथितियुजने ।
सर्वे यान्ति परान् लोकान् स्वकर्णफलनिर्जितान् । धारणे सर्ववेदानां सर्वतोर्थावगाहनं ।

११५

सत्यं ब्रुवतो नित्यं सभं वा स्वात्त वा सभं । अश्वमेधसहस्रं सत्यं तु सत्यं धृतं ।

अश्वमेधसहस्राद्धिं सत्यमेव विप्रिष्यते । सत्येन सूर्यस्तपति सत्येनाग्निः प्रदीप्यते ।

सत्येन महतो वान्ति सर्वं सत्यं प्रतिष्ठितं । सत्येन देवा प्रीयन्ते पितरो ब्राह्मणास्तथा ।

सत्यमाहुः परो धर्मस्तस्मात् सत्यं न लङ्घयेत् । मुनयः सत्यनिरता मुनयः सत्यविक्रमाः ।

मुनयः सत्यप्रपञ्चास्तस्मात् सत्यं विप्रिष्यते । सत्यवन्तः स्वर्गलोके मोदन्ते भरतर्षभ ।

११६

दमः सत्यपलायान्तिक्ता सर्वोत्तमा मया । असंशयं विनीतात्मा स वै स्वर्गं महोपयेत् ।

ब्रह्मचर्यं च गुणं शूरो त्वं वसुधाधिप । आजन्मभरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेद्विदः ।

न तस्य किञ्चिदप्यमिति विद्धि नराधिप । बभूव कौत्सस्तृतीयोऽपि ब्रह्मलोकं वसुधतु ।

सत्ये रतानां सततं दानान्नाममुद्धरेतथा । ब्रह्मचर्यं दक्षेद्राजन् सर्वपापाभ्यापसितं ।

ब्राह्मणेन विशेषेण ब्राह्मणे ह्यग्निरुच्यते । प्रत्यक्षं हि तथा क्षीतद्राघ्न्येषु तपस्विषु ।

११७

विमेति हि यथा शक्रो ब्रह्मचारिप्रधानं । तद्ब्रह्मचर्यं फलश्रव्योऽपि हि वृक्षस्ये ।

मातापित्रेः पूजने यो धर्मस्तपि मे शूरो । शूभ्रते च पितरं नावस्येत् कदाचन ।

मातरं भ्रातरं वाऽपि गुरुत्वाचार्यमेव च । तस्य राजन् फलं विद्धि स्वर्गलोके स्थानमर्चितं ।

न च पश्येत् नरकं गुरुशूभ्रयथात्मवान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ पुत्रिष्ठिर उवाच ॥ विधिं गवा परं श्राद्धमिच्छामि नृप तत्तत । येन तान् श्रायतान् लोकानर्थिनः प्राप्नुयाद्विदः ।

११८

॥ भीम उवाच ॥ न गोदानात्परं किञ्चिद्विद्यते वसुधाधिप । गौर्हि न्याघागता दत्ता सचसारवन्ते कुल ।

वृतामर्थं सम्यगुत्पादितो यः स वै कृत्स्नः सम्यग्वाभ्यः प्रजाभ्यः । तस्मान्पूर्वं ह्यादिकालमवृत्तः गोदानार्थं शूरो राजन्

विधि मे ।

पुरा गोपुत्रीतासु गोषु सन्दिग्धदर्शिना । मान्वाणां प्रकृतं मय्य दृष्टव्यमिदं भावत ।

दिनातिमतिमस्तस्य न कालमभिवेद्य च । गोदानार्थं प्रयुञ्जीत रोहिर्णो नियतव्रत ।

आङ्गमद्यः प्रयुञ्जीत समग्रे वक्रलेति च । प्रविश्या च गवां मय्यभिमा श्रुतिमुदाहरते ।

११९

गौर्मि माता ह्यमः पिता मे दिवं शर्षं जगतो मे प्रतिष्ठा । प्रपद्येवं शर्वरोमुख्य गोषु पुनर्भाषी मुक्तश्रेष्ठोऽप्रदाने ।

यः तामेकं निम्रो गोमिः समसह्यः समव्रतः । ऐकाग्र्यगमनात् गवां क्लृप्तादिप्रमुच्यते ।

उत्पुष्टपवसा हि प्रदेया सूर्यदर्शने । त्रिदिवं प्रतिपत्तयमर्थवादाग्नियुक्ताव ।

ऊर्ध्वं विन्य ऊर्ध्वमेधाय यत्र गौर्मां श्रुतस्य जगतोऽस्य प्रतिष्ठा । चित्तरोहः प्रवहः शशदेवः प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थशदा ।

गवो मतेन मण्डन्तु सौर्यास्तथा जैन्वाः स्वर्गपाताय सन्तु । आत्मानं मे मातृवशाद्यस्तु तयाऽनुक्ताः सन्तु सर्वार्थि

यो मे ।

१२०

श्रेयोत्सर्गं कर्मभिर्हमेवे सरस्वत्य श्रेयसे संप्रवृत्ता । यूयं नित्यं सर्वपुण्यपवाद्या दिग्धन्मे गतिमिष्टा प्रयत्ना ।
 या वै यूयं सोऽहमद्यैतभावो युष्मान्दत्त्वा चाहमात्मप्रदाता । मनश्च्युता मन एवोपपत्ता 'सन्धुवध्व' मौन्यरूपोप्रस्था ।
 एवं तस्यायि पूर्वमर्द्धं वेदेत गवां दाता विधिवत् पूर्वमर्द्धं । प्रतिभूयाच्छेषमर्द्धं दिनानि प्रतिगृह्णन् वै गोप्रदानेविधिञ्च ।
 गोप्रदानोति वक्तव्यमर्धवत्सवसुप्रद । ऊर्द्धांश्चा भवितव्या च वैष्णवीति च चोदयेत् ।
 नाम सद्योत्तयेत्तस्या यथासंख्योत्तर सपै । फलं पट्विंशदष्टौ च सदस्यणि च विगति । ११८
 एवमेतान् गुणान विधाद्गवादीना यथाक्रमं । गोप्रदाता समाप्नोति समस्तानष्टमे क्रमे ।

गोद श्रीलीनिर्भयस्वाधदाता न स्याद्दु खी वसुदाता च काम । उपसोढा भारते यद्य विद्वान विख्यातान्ते वैष्णवाश्चलोका ।
 गां वै दत्त्वा गोप्रती स्थापिरात्रं निष्ठाश्चैकाध्ववन्तेह तामि । काम्याष्टम्या वर्तितव्य चिरात्र रत्नैर्वा गोप्रकृता प्रभुवैर्वा ।
 देवप्रती स्थाद्वपभप्रदाने वेदासात्तिर्नैयुगल प्रदाने । तथा गवा विधिमासाद्य यस्या लोकानग्नान् विन्दते नाविधिञ्च ।
 कामान् सर्वान् पार्थिवानेकसत्त्वान् यो वै दद्यात् कामदुषाश्च धेनु । सत्यं ता सुर्ध्वकथौषवत्सत्तासामुत्तमा अप्यथः ।
 सम्यदान । ११९

न चाश्वियायात्रतायोपतुर्थ्यान्नाश्रद्धानाय न वक्रपुङ्खये । गुह्यो ह्यय सर्वलोककृष् धर्मो नेम धर्मं यच्च तच्च प्रजन्तेत् ।
 सन्ति लोकी श्रद्धधाना ममुष्या सन्ति दुष्टा राक्षसा मामुषेयु । एषामेतद्दोयमान क्षान्तिं ये नानिक्यश्चात्रयन्तेऽन्यपुण्या ।
 वार्धसत्यं वाक्यमेतच्चिदस्य ये राजानो गोप्रदानानि दत्त्वा । लोकान् प्रप्ता पुण्यशोला प्रवृत्तास्तान्मे राजन् कीर्तयमाना
 त्रिविध ।

उग्रनीरो विद्यगयो नृगश्च भगीरथो विश्विना धीवनाथ । मान्धाता वै मचकुन्दश्च राजा भूरिघुषो नैवधं क्षेमकृष् ।
 मुरुरवा भरतश्चक्रवर्त्तो यस्याम्बवाये भारता सन् एव । तथा वीरो दाशरथिश्च रामो ये चायन्ये विभुता कीर्ति
 मन्त । १२०

तथा राजा पुण्यकर्मा । दिलीपो दिवं प्राप्ता गोप्रदानेर्विधिञ्च । यक्षेर्दानैस्तपसा राजधर्मैर्मान्धाताभूः गोप्रदानेय युक्त ।
 तस्मान् पार्थ त्वमपीमां मयोक्ता वार्धसत्यं भारती धारयस्व । दिजाग्नेभ्य सप्रयज्जस्व शीतो गा पुण्या वै प्राप्य राज्यकुण्डला ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा सर्वं हतवान् धर्मराजो भीष्मेणेति विधिवद्गोप्रदाने । स मान्धातुर्देवदोषदिष्ट सम्यक धर्म
 धारयामास राजा । १२१

इति नृप सतत गवा प्रदाने यवशकलान सह गोमयै पिवान । वितितलशयन शिखी यतात्मा वृष इव राजहृत्परा वभूव ।
 नरपतिरभवत् स देवताभ्य प्रयतमनास्तमिषंस्तुवय ता स्म । नृपतिघुरि न गामयुक्तभूपमुरगवैरगमय यच्च तच्च । १२२
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथनं षट्सप्ततोऽध्याय ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भूय ज्ञान्तव नृप । गोदानविस्तर धीमानपप्रच्छ त्विदवाचित ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गोप्रदानगुणान् सम्यक् पुनर्थं ब्रूहि भारत । न हि तृप्याम्यहं वीर शृण्वानोऽस्मत्तमोऽहम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता धर्मराजेन तदा ज्ञान्तव नृप । सम्यगाहं गुणोत्तमो गोप्रदानस्य केरलान् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ वत्सलां गुणरुक्म्यां तदृशी वत्ससमुता । दत्तेद्भूमी गा विप्राय सर्वपापै प्रमुच्यते ।
 अष्टम्यां नाम ते लोकागां दत्त्वा ताव गच्छति । पीतोदका जपथथा नष्टवीर्य निरिष्टिधां । १२३

जरारोगोपसम्पन्ना जोषा वापीमिवाजला । दत्त्वा तम प्रविशति दिवं क्षेत्रेन योजयेत् ।
 दृष्टा दृष्टा कथिता दुर्म्बला वा गो दातव्या याश्च भूयैरदत्तैः । क्षेत्रेन्विप्र योऽफलैः सयुनक्ति तस्या वीर्याद्याफला
 यैव लोका ।

वसान्तिता शीलवधोपपन्ना सर्वे प्रप्रेषन्ति सुगन्धवत्या । यथा हि गङ्गा सरिताम्बरिष्ठा तथाऽर्जुनोनां कपिला बरिष्ठा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मात् समाने वज्रना प्रदाने सद्भिः प्रप्रेक्ष्य कपिलाप्रदानं । विशेषमिच्छामि महाप्रभावं श्रुतं
 समर्थोऽस्मि भवान् प्रवक्तुं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ दृष्ट्वाना ब्रुवतां तात श्रुतं मे यत् पुरातनं । वक्ष्यामि तदशेषेण रोहिषिणा निर्मिता यथा । १३
 प्रजा सृजेति चादिष्टं पूर्वं दत्तं स्वयम्भुवा । असृजदुत्तिमेवाये प्रजानां हितकाम्यया ।
 यथा ह्यमृतमाश्रित्य वर्त्तयन्ति दिवौकसः । तथा दत्ति समाश्रित्य वर्त्तयन्ति प्रजा विभो ।
 अचरैर्भ्यश्च भूतेर्भ्यश्च । श्रेष्ठा सदा नराः । ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठास्तेषु यज्ञा प्रतिष्ठिताः ।
 यज्ञैरवाप्यते सोम स च गोषु प्रतिष्ठितः । ततो देवाः प्रमोदन्ते पूर्वं दत्तिसत्त प्रजा ।
 प्रजान्तेव भूतानि प्रकोचन्त दत्तिकाञ्चया । दत्तिदद्याच्चपयन्त तृविता पितृमातृवतः ।
 इतोद् मनसा गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मनः । प्रजापतिस्तु भगवानमृतं प्रापिवत्सदा ।
 स गतस्तस्य तृप्तिस्तु गन्धं सुरभिमुद्गरम् । ददर्शे द्वारमवृत्ता सुरभी मुखजा मुतां ।
 साऽसृजत सौरभेयीस्तु सुरभिर्लोकमातृका । सुवर्णवर्षा कपिला प्रजामा दत्तिधेनवः ।

॥ तामामृतवर्षाणां चरन्तीनां समन्तात् । बभूवामृतज फेन खवन्तीनामिषोऽसिञ्ज ।

॥ सवस्तमुखविभट्टो भवस्य तु वितिष्ठत । शिरस्त्रवापतत् कुट्टं स तदैवते च प्रभु ।

संघाटप्रभवेणाक्षणा रोहिषी मदहनिव । तत्तेजस्तु ततो रौद्र कपिलासा विश्रायते ।

नामावर्णत्वममयन्मेषाग्निव दिवःकर । चान्तु तस्मादपाकस्य सोमभवाभिसञ्जिता ।

यद्योत्पन्ना स्ववर्षस्याक्षा नीता नान्यवर्णता । अथ कुट्टं महादेव प्रजापतिरभाषत ।

अमृतेनावमिकस्त्वर्गोऽमृष्ट विद्यते गवाः । यथा ह्यमृतमादाय सोमो विसृन्दते पुनः ।

तथा क्षीरं चरन्तेऽपि रोहिषिणाऽमृतसम्भवः । न दुष्प्रायस्मिन्नो नाग्निर्न सुवर्णं न श्वेदधि ।

नामृतेनामृतं पीतं वत्सपीता न वत्सना । इमान् लोकान् भरिष्यन्ति हविषा प्रसवेण च ।

प्रासाभैर्यमिच्छन्ति सर्वेऽमृतमय इभः । दृषमश्च ददौ तस्मै सह गोभिः प्रजापतिः ।

प्रसादयामास मनसो न रुद्रस्य भारत । मीतयापि महादेवश्चकार दृषम तदा ।

ध्वमश्च वाहनश्चैव तस्मात् स दृषमध्वजः । ततो देवैश्च ददेवमदा परऽपति क्षतः ।

दैश्वर्यं स गवा मध्ये दृषभाङ्गं प्रकीर्तितः । एवमयध्वर्णना कपि नाना भोजनया ।

प्रदानं प्रयम कस्य सन्नासमेव कीर्तितः ।

विशेषा मोकटन्ति प्रदत्ताऽद्रेऽपि सोमविसृन्दभूता । सोम्या मुखा कामशो प्राणदाश्च गा वै दत्त्वा सर्वका
 मप्रद स्यात् ।

इमं गवा प्रभवविधानमुत्तमं पठन् सदा श्रुचिरपि मङ्गलप्रिय । त्रिमुख्ये कलिकलुषेणमानत्र श्रियं मुतान् धन
पशुमाप्नुयात्सदा ।

हव्यं कव्यं तर्पणं शान्तिकर्म यान् वामो दृष्ट्वा लख्यं तुष्टिः । एतान् मर्त्यान् गोप्रदाने गुणान् वै दाता राजन्नाप्नुयद्देवदेव ।
॥ वैश्यायन उवाच ॥ पितामहस्याथ निश्चल्य वाक्यं राजा सह भ्रातृभिराजमीड । सुवर्णवर्णान्दुहस्तया गाः पार्यो ददौ
ब्राह्मणसत्तमेभ्यः ।

तथैव तेभ्योऽपि ददौ दिजेभ्यो गवा महस्त्राणि शतानि चैव । यज्ञान् समुद्दिश्य च दद्विचार्यै नोकान् विजेतु परमाच्च कीर्त्तिः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वशिष्ठमुपि सत्तमः । इत्स्वाकुर्वन्ने राजा सैदामो वदताम्बर ।
मर्त्यलोकाद्वरं सिद्धं ब्रह्मकोशे सनातनः । पुरोहितमभिप्रष्टुमविधायापचक्रमै ।

॥ भै दाम उवाच ॥ पैलाको भगवन् किंस्मिन् पवित्रं कथ्येऽनघ । यतः कीर्त्तयन् सदा मर्थं प्राप्नुयान् पुण्यमुत्तमं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ तस्मै प्रैवाच वचनं प्रणताय हितं तदा । गवामुपनिषदिदानीन्मस्त्वृष्य गवा श्रुचिः ।

गावः सुरभिगन्धिव्यस्तथा गुग्गुलुगन्धयः । गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्वधनं महत् ।
गावो भूतस्य भयश्च गावः पुष्टिः सनातनी । गावो सप्तश्लासधामून् गोपु दत्तं न नश्यति ।
अत्र हि परमं गावो देवानां परमं हविः । स्वाहाकारवपटकारैः नित्यं गोपु प्रतिष्ठितौ ।
गावो यज्ञस्य हि फलं गोपु यज्ञा प्रतिष्ठिता । गावो भवित्यं भूतस्य गोपु यज्ञा प्रतिष्ठिता ।
माघस्यात्ययं भगतः होमकाले महाधुते । गावो ददति वै होम्यमृविभ्यः पुष्ट्यर्थम् ।
धानि कानि च दुर्गाणि दुष्कृतानि छतानि च । तरन्ति चैव पाशान् धेनु ये ददति प्रभोः ।
एकाक्षं दशगुह्याक्षं दद्याच्च गोशती । शतं सहस्रगुह्यात् सत्त्वं तु त्वत्पत्न्या हि ते ।
अनर्हिताग्निं शतगुरुरप्य च गृहस्यगु । समूहो यस्य कोनाशो माधर्महन्ति ते वयः ।
कर्पणा ये प्रयच्छन्ति सक्ता काक्षदोहना । सुभ्रतां वत्सवतोनामुभौ सौकौ जयन्ति ते ।
युवानमिन्द्रियापेतं शतेन शतयूथपः । गविर्द्धं ब्राह्मणेन्द्राय भूगिष्टमलङ्कृतं ।
दृपमये प्रयच्छन्ति श्रेष्ठियं यः परन्तप । ऐश्वर्येनोऽधिगच्छन्ति जायमाना पुनः पुनः ।
नाकीर्त्तयन्ता गाः मुधात्ता नावस्यत्यं शीत्यततः । माधेप्रातर्गमन्ते गास्तं पुष्टिमाप्नुयान् ।
गवा मून्पुरीषस्य मे दिजेत कथञ्चनः ॥ चर्मा माघमश्रोयाङ्गा पुष्टिं तयाप्नुयान् ।
गाश्च भूदोर्त्तयेन्नित्यं नावमन्यत तान्मया । अनिष्टं संप्रमल्लस्य गा नरो मय्युकीर्त्तयेत् ।
गोमयेन सदा खाद्यात् करोये चापि अविश्रुतः । श्वेत्समूवपुनोवाणि प्रतिपद्यतश्च वर्मयेत् ।
मोः शर्षणि भुञ्जीत निरीवेदाक्षो दिशं । वायनं कर्पिणं भूनां गवा पुष्टिं सदाऽभुते ।
पूनेन जुष्टयादग्निं घृतेन स्वस्तिं वाचयेत् । घृतं दद्याद्दूतं प्राग्भेद्रा पुष्टिं सदाऽभुते ।
गोमत्या विधया धेनुं तिनानामभिमन्यथा । सर्वारक्षमर्षी दद्याच्च भेधे चेतः छताहने ।
गावो न मुरातदन्तु हेमशृङ्गा पयोमुच । सुरभ्यः शीरभ्यश्च मग्निं भागुर्यथा ।

गा वै पश्याम्यहं, हित्ये गावः पश्यन्तु मां मदा । गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयः ।
 एवं रात्रौ दिवा चापि समेषु विषमेषु च । महाभयेषु च नरः कौत्सश्चक्रयते भयात् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टपत्रतेऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ व्रतं वर्षमहस्त्राणां तपसां मुमुक्षुरः । गोभिः पूर्णं विष्टष्टाभिर्गन्धैश्च त्रैलोक्यमिति ।
 लोकैः क्षिप्तं दक्षिणानाद्य स्रव्यामां वयमुत्तमाः । भवेम न च निषेधं देवेष्वेति परन्तर ।
 अस्मापुरीषां निज जनः पुंयत सर्वदा । प्रकृता च पवित्रार्थं कुर्वीरम् देमानुजाः ।
 तथा सर्वानि भूतानि स्यावाराणि चराणि च । प्रदातारस्य लोकान्नैः गन्धैर्युरिति मानवः ।
 ताभ्यो वरं ददौ ब्रह्मा तपसोऽन्ते स्वयं प्रभुः । एवं भवन्ति प्रभुलोकान्सारयतेति च ।
 उत्तम्युः सिद्धकामाणां भूतभक्षस्य मातरः । प्रातर्ममस्यासां गावस्ततः पुष्टिमवाप्नुयात् ।
 तपसोऽन्ते महाराज गावो लोकपरायणाः । तस्माद्गावो महाभागाः पवित्रं परमुच्यते ।
 तथैव सर्वभूतानां समतिष्ठन्त मूर्ध्नि । समानवत्सां कपिला धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां ब्रह्मलोके महीयते । लोहितो तुष्यवत्साश्च धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां सूर्यलोके महीयते । समानवत्सां श्वलो धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां सोमलोके महीयते । समानवत्सां क्षेताम् धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां मित्रलोके महीयते । समानवत्सां क्षण्णान् धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां प्रमिलोके महीयते । समानवत्सां धृष्टाश्च धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां याम्यलोके महीयते । अर्षा जेनसवर्षान्तु श्वत्सां कांस्यदेहनां ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां वारुणं लोकमश्नुते । वातरेणुमवर्षान्तु श्वत्सां कांस्यदेहनां ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां वायुलोके महीयते । हिरण्यवर्षां पिङ्गाक्षीं श्वत्सां कांस्यदेहनां ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां कौबेरं लोकमश्नुते । पलाशधूसवर्षान्तु श्वत्सां कांस्यदेहनां ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां पिष्टलोके महीयते । श्वत्सां पोर्वीं दत्त्वा द्रुतिकण्ठमलङ्कृतो ।
 वैश्वदेवसम्पाद्यं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते । समानवत्सां गौरीन्तु धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां वसुनां लोकमाप्नुयात् । पाण्डुकुलसवर्षाणां श्वत्सां कांस्यदेहनां ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां साध्यानां लोकमाप्नुयात् । वैराटपृष्ठसवर्षाणं श्वत्सरैरलङ्कृतं ।
 प्रदाय मरुतां लोकान् स राजान प्रतिपद्यते । वयोपपन्नं लीलाङ्गं श्वत्सरैरलङ्कृतं ।
 गन्धर्वोष्णरसां लोकान् दत्त्वा प्राप्नोति मानवः । द्रुतिकण्ठमनङ्गां श्वत्सरैरलङ्कृतं ।
 दत्त्वा प्रजापतेर्लोकान् विशोकः प्रतिपद्यते । गोप्रदानरतो याति भिक्षां जलदधश्चक्रवा ।
 विमानेनाकवर्षेण दिवि राजन् विराजते । तस्मात्सर्वेषां सुयोणः सहस्रं सुरयोजितः ।
 रमेयन्ति नरश्रेष्ठ गोप्रदानरतं नरः । वीष्णोना वत्सकीनाञ्च नृपराणाञ्च शिष्यते ।
 हास्य हरिणाक्षीणां सुतः च प्रतिपद्यते ।

यावन्ति रोमाणि भवन्ति धन्वास्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः । खर्गच्युतयापि ततो नृलोके प्रसूयते वै विपले गृहे सः ।
इति श्रीमहाभारते श्रानुशासनपर्वणि श्रानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोप्रदानिके एकानांशोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ घृतघोरप्रदा गावो घृतयान्यो घृताङ्गनाः । घृतनद्या घृतावर्त्तास्ता मे सन्त मदा गृहे । १८८

घृत मे हृदये नित्यं घृतं नाम्ना प्रतिष्ठितं । घृतं धन्वेषु गावेषु घृतं मे मनसि स्थितं ।

गावो ममापतो नित्यं गावः पृथत एव च । गावो मे सर्वतश्चैव गावो मयि वसाम्यह ।

इत्याचम्य जपेत् सायम्प्रातश्च पुरुषः सदा । चरकं कुरुते पापं स तस्मात् परिमुच्यते ।

प्रासादा यत्र पौवर्णा वर्षाघोरा च यत्र सा । गन्धर्वासुरसो यत्र तत्र यान्ति सहस्रशः ।

नृनोतपङ्काः क्षीरोदा दधिबलसङ्कलाः । वहन्ति यत्र वै नद्यस्तत्र यान्ति सहस्रदाः । १८९

गवां शतसङ्कलान् यः प्रयच्छेद्यविधिः । परां रुद्धिमवाप्नोत्य खर्गलोके महीयते ।

दश पौभयतः पुत्रा मातापित्रोः पितामहान् । दधाति सुकृतान् लोकान् पुनरिति च कुलं नरः ।

धन्वाः प्रमाणेन समप्रमाणाः धेनुं निलानामपि च प्रदाय । जानीयदाता च यमस्तल्लोके न यातमो काश्चिदपेति तत्र ।

पवित्रमग्नं जगतः प्रतिष्ठा दिवो केशः । मातराऽयाम्रमयाः । अन्वालोभेद्विषता ब्रजश्च दद्याच्च पात्रे प्रमोदयेत् कालं ।

धेनुं स्वस्ती कपिला भूरिशृङ्गा कौश्यापदेहा ववर्णोत्तरीया । प्रदाय तां गार्हति दुर्लभायां यान्त्या सर्वा वीतभया
मनुष्याः । १९०

सुरूपा बड्ढूपाश्च विषरूपाश्च मातरः । गावो मामुपतिष्ठन्तामिति नित्यं प्रकीर्तयेत् ।

ज्ञातः परतरं दानं ज्ञातः परतरं फलं । ज्ञातो वशिष्ठे लोकेषु भूतं भवितुमर्हति ।

तत्राऽऽप्याय गृह्णन्वां बालो क्षीरेण भेदसा । यत्र वहति सन्धूय किमस्त्यभधिकं ततः ।

यदा सर्वमिदं द्यातं जगतं स्वावरजद्रुमं । तां धेनुं शिरसा वन्दे भूतभयस्य मातरं ।

गुणवचनसमुच्चैकदेशो नृवर मधेयः गवां प्रकीर्तितोऽहम् । न च परमिह दानमस्ति गोप्या भवति न चापि परायणं
तथाऽन्यत् । १९१

॥ भीम उवाच ॥ वरमिदमिति भूमिदेऽविचिन्त्य प्रवरस्यैवैक्येन ततो महात्मा । व्यसृजत नियतात्मवान् दिग्भ्यः सुवज्र
च गोपधमाप्रवाय लोकान् ।

इति श्रीमहाभारते श्रानुशासनपर्वणि श्रानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोप्रदानिके अष्टोत्तितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पवित्राणां पवित्रं यन्निष्ठं लोके च यद्भवेत् । पावनं परमं चैव तन्मे प्रदि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ गावो महाद्याः पुण्याश्च तारयन्ति च मानवान् । धारयन्ति प्रजाद्यमा इविषा पयसा तथा ।

न हि पुण्यमनं किञ्चिद्गोप्या भरतसत्तम । स्तोताः पुण्याः पवित्राश्च त्रिषु लोकेषु भूतमाः ।

देवानामुपरिष्टाश्च गावः प्रतिवसन्ति वै । देवाः चैतास्तारयन्ते यान्ति स्वर्गं मनोविषः । १९२

मान्वास्ता पौवर्णाश्च ययामिन्द्रपक्षया । गावो ददन्तः सततं सहस्रव्रतमभिताः ।

गताः परमं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभं । अपि चात्र पुरा गीतं कथयिष्यामि तेऽनघ ।

एतेषामुत्तमं धीमान् स्रष्टुर्देवायनं शुक्रः । अभिवाचाऽक्रियताः शुचिः प्रयतमानवः ।

पितरं परिपश्यद्दृष्टलोकपरोवर । कौं यज्ञं सर्व्वधर्माणां वरिष्ठो ह्युपलब्धमे ।
 किञ्च कदा परं स्थानं प्राप्नुवन्ति मनोविण् । केन देवा पवित्रेण स्वर्गमयन्ति वा विमो ।
 किञ्च यज्ञस्य यज्ञस्य क्व च यज्ञं प्रतिष्ठितं । देवानामुत्तमं किञ्च किञ्च स्वमितं परं ।
 पवित्राणां पवित्रश्च यत्तद्ब्रूहि पितॄन्मम । एतत् त्रुत्वा तु वर्चनं व्यास परमधर्मवित् ।
 पुत्रायाकथयत सर्व्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
 ॥ व्य० उवाच ॥ गावः प्रतिष्ठा भूतानां तथा गावः परायणं । गावः पुण्यां पवित्राश्च गोधनं पावनं तथा ।
 पूर्व्वमावन्नगृह्णा वै गावः दत्तानुशुभम् । गृह्णार्थं समुपासन् तां किल प्रभुमययं ।
 ततो ब्रह्मणुर्गात्रायमुपविष्टः समीक्ष्य ह । दक्षिणं प्रददौ ताम्बो गोभ्यः प्रत्येकं प्रभुः ।
 तारां गृह्णाप्यन्यत्तन् यथा चादृष्टुमर्हतां । नानावर्णां गृह्णवत्येलाव्यरोक्तं पुष्पकम् ।
 भद्राणां वरदत्तास्तां ह्यन्यकथप्रदां शुभे । पुण्यां पवित्रां शुभगां दिव्यवस्त्रानलक्षणां ।
 गावस्तोमो महद्दिव्यं गर्वा दानं प्रवक्ष्यते । ये नैतां संप्रयच्छन्ति साधवो वीतमत्सरा ।
 ते वै सुगतिं प्राप्ताः सर्व्वदानप्रदाश्च ते । नवां लोकं तथा पुण्यामाप्नुवन्ति च तेऽनघ ।
 घञ्च वृक्षा मधुफलं दिव्यपुष्पफलोद्भवा । पुष्पाणि च सुगन्धोनि दिव्यानि दिग्जन्तवः ।
 सर्व्वे मणिमयी भूमिः सर्व्वकाञ्चनवालुका । सर्व्वसुखसंस्पर्शा नित्यं ह्यनीरजा शुभा ।
 रत्नोत्पलवने चैव मणिखण्डैर्हरण्यैश्च । तरुणादित्यवद्भूषणैर्भक्तिं तेषां जलाश्रया ।
 महार्धमणिपद्मैश्च काञ्चनप्रभकेशरैः । नीलोत्पलविमिश्रैश्च सरोभिर्बल्लवंतैश्च ।
 करवीरवने फुलैश्च हस्तावर्णवर्णैश्च । चन्दाकवने फुलैश्चैव संमल्लता ।
 निर्मलाभिश्च मुक्तामिर्मणिभिश्च महामये । उद्भूतमुनिमालाव जातरूपैश्च निचरा ।
 सर्व्वरत्नमयैश्चैवैरवगाढोऽङ्गोत्तमैः । जातरूपमयैश्चान्द्रिगताश्चनमप्रभैः ।
 भौवर्णगिरयस्तत्र मणिरत्नश्लोकाभ्यां । सर्व्वरत्नमयैर्भोगैर्निर्गृह्यैश्चैव निचरैश्च ।
 नित्यपुष्पफलालक्षं भगा पञ्चरथाकुलां । दिव्यगन्धर्भैः पुष्पैः फलैश्च भरतर्षभ ।
 रमणे पुष्पकर्माणस्तत्र नित्यं युधिष्ठिर । सर्व्वकामसदृशाणि निःशङ्का गतमनरा ।
 विमं नेपु विचित्रेषु रमणीयेषु भारते । मोदन्ते पुष्पकर्माणां विहरन्तो यशस्विनः ।
 उन्मीढन्ति तन्वाग्रजं शुभाद्याश्चरसाद्भवा । एतान् लोकानवाप्नोति गान्दन्ता वै युधिष्ठिर ।
 येवामधिपति पूषा मातरौ भवतान् वलौ । ऐर्य्यं वरुणो राजा नामस्रजं युगम्भरा ।
 मरुताः वज्ररूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः । प्राजापत्यमिति ब्रह्मणश्चैवित्ययं तत्र ।
 गायः शुश्रूषते यद्यममन्वेति च सर्व्वं । तस्मै तुष्टा प्रयच्छन्ति वरानपि सुदुर्लभान् ।
 द्रुक्ष्वेष्टं मनसा वागपि गोपु नित्यं मुखप्रदं । अर्धयेत सदा चैव नमस्तोरेभ्यः पूजयेत् ।
 दान्तां प्रीतमना नित्यं गवा युष्टिं तथाऽऽनुते । व्यहमुष्यं विन्यस्य व्यहमुष्णं पिबेत् पयः ।
 ग्वं मुखं पयः पीत्वा व्यहमुष्णं घृतं पिबेत् । व्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभोजो भवेत्तुर्ध्वं ।

येन देवाः पवित्रेण भुञ्जते लोकमुत्तमं । यत् पवित्रं पवित्राणां । तद्वृत्तं शिरसा बधेत् ।
 धृतेन जुष्टयादग्निं धृतेन स्मृतिं वाचधेत् । धृतेऽग्निद्वन्द्वं दद्याद्भुवं पुष्टिं तथाऽश्रुते ।
 निक्षतेऽय वैर्गोभिर्ममं प्राशितयावकः । मन्नाहत्यासमं पापं सर्वमेतेन शुद्धते ।
 पराभवाद्य दैत्यानां देवैः शौचमिदं कृतं । ते देवतमपि प्राप्ताः संसिद्धास्तु महावताः ।
 गात्र पवित्राः पुण्यास्तु पावनं परमं सहत् । तस्यादत्त्वा द्विजातिभ्यो नराः स्वर्गमुवाप्नुते ।
 गवा मध्ये शुचिर्भूत्वा गोमयी मगवा वीते । पूताभिरक्षिराचम्य शुचिर्भवति निर्मलः ।
 अग्निमध्ये गवां मध्ये ब्राह्मणगात्रं संपदि । विद्यवेदमतच्छाता ब्राह्मणाः पुण्यकर्म्मिणः ।
 अथायथेरेत् श्रित्यान्वे गोमयीं यज्ञमन्त्रिणां । चिराचोपोष्यते भूत्वा गोमयीं सभते वरं ।
 पुत्रकामस्तु सभते पुत्रं धनमयापि वा । पतिकामाश्च भर्तारं सर्वकामाश्च भागवः ।
 गावमुष्टाः प्रयच्छन्ति सेविता वै न संशयः । स्वमेता महाभागा यजिन्याः सर्वकामदाः ।
 रोहिष्य इति जानीहि मैताभ्यो विद्यते परः । इत्युक्तं च महादेशाः शुक्र पित्रा महात्मना ।

॥ पूजयामास गा नित्यं तज्ज्ञानमपि पूजय ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोपदानिके एकाशीतिसंख्यायः ॥ ८१ ॥
 ॥ मुष्टिर्धिर उवाच ॥ मया गवां पुनर्यद्वै त्रिधा गुष्टमिति, यतः । दूतदिन्द्रात्यहं श्रोतुं संगवोऽयं पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथाप्युदाहरणीमितिहासं पुरातनं । गोभिर्नृपैश्च संशर्दं श्रिया भरतवत्सल ।
 श्रीः कृतेह वपुः कान्तं गोमयेषु विरेक्तं ह । गावोऽयं त्रिप्रिताम्याः दृष्टा रूपस्य सपदं ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ काऽपि देवि कुतो वा त्वं रूपेणामतिमा भुवि । विप्रिताः स्ममहाभागे तत्र रूपस्य सपदा ।
 इष्ट्याम नो वयं ज्ञातुं का त्वं क च गमिष्यसि । तत्त्वेन वरवर्णो मे सर्वमेतद्ब्रवीहि न ।
 ॥ श्रीश्वाच ॥ लोककान्ताऽग्नि भद्रं व श्रीगोवाऽहं परिश्रुता । मया दैत्याः परित्यक्ता विनष्टाः शान्तोऽसमाः ।
 मयाऽमिषया देशश्च मोदन्ते शान्तोऽसमाः । इन्द्रा विवस्वान् सोमश्च विष्णुरापोऽग्निरेव च ।
 मयाऽमिषयाः सिध्यन्ति रूपयो देवतामया । दायविशान्यहं गावो विनश्यन्ति सर्वेभ्यः ।
 धर्मदार्ढ्यं कामस्य मया गुष्टाः सुप्राप्तिताः । स्व प्रभावं मां गावो विजानीत सुप्रमदाः ।
 इत्यस्मिन्नापि सुप्रसन्नं धनुं धर्मास्तु नित्यदा । आगत्य प्रार्थये युष्मन् ओमुष्टा भवताय वै ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ अनुशा चमया च मे सामान्या बह्वभिः सह । न त्वमिच्छाम भद्रमेतन्मया यच्च रंध्यते ।
 यपुत्राया वयं धर्माः किमस्माकं नयाऽद्य वै । यच्छेष्टं गम्यतां तत्र कृतकार्यो वयं सदा ।
 ॥ श्रीश्वाच ॥ दिमेतहः स्म गावो धर्मा नैवाभिनन्दय । न मां संप्रतिशङ्कोषं कमादे दुष्प्रभां धर्मा ।
 सपद्य मेकवादेऽयं लोके चरति सुप्रता । स्वयं प्राप्ते परिभोभवतीति विनिययः ।
 महदुप तप इष्टां मां निरेजन्ति मानवाः । देवदत्तमन्त्राभिः पिशाचोदगताधवाः ।
 प्रमाव रप यो गात्रं प्रतिशङ्कोत मामिह । गावमन्य द्वाहं धीमताः सचरन्तरे ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ गावमन्यमहं देवि न मां परिभजामहे । अनुशा चरुदिनाऽपि ततस्तत्र वर्जयामहे ।

वज्रनाड्य किमुक्तेन गम्यतां यच्च वाञ्छसि । वयश्चास्मि वयं सर्वेः किमुक्ताकं तयाऽनघे ।

॥ श्रीहवाच ॥ श्रवज्ञाता भविष्यामि सर्वलोकस्य मानदाः । प्रत्याख्यानित युष्माकं प्रसादः कियतां मम ।

महाभागा भवत्या वे शरण्याः शरण्यागता । परिचायन्त मां नित्यं मज्जमानामानन्दिताः ।

माननामहमिच्छामि भवत्यः स्तुतं शुभाः । अथेकाङ्क्षेयधो वस्तुमिच्छामि च सुकुलिते ।

न वोऽस्ति कुलितं किञ्चिद्दङ्क्ष्यं लेख्यतेऽनघाः । पुण्याः पवित्राः शुभगाः भगवदेष प्रयच्छत ।

वसेधं यच्च वो देहे तस्मै व्याख्यातुमर्हस्य । एवमक्तास्तु ता गावः शुभाः कर्षणवत्सलाः ।

सम्पन्न्य महिताः सर्वेः प्रियमूचनराधिप । अथान्मानना कार्या तवास्माभिर्यशस्विनि ।

शृङ्गमूत्रे निवस तं पश्यमेतद्वि नः शुभे ।

॥ श्रीहवाच ॥ दिव्याः प्रसादा युष्माभिः कृता जेऽनुग्रहात्मकाः । एवं भवतु भद्रं वः पुनिताऽस्मि सुखप्रदाः ।

एवं कृता तु समर्थं श्रीगोभिः सह भारत । पश्यन्तोऽना ततस्तासां तच्चैवान्तरधीयत ।

एवं गोशृङ्गतः पुत्र माहात्म्यं तेऽनुवर्णितं । माहात्म्यं च गवां भूयः श्रूयतां गदतो मम ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आरशासनिके पर्वणि द्वाविंशधिकपटने गोप्रदानिके द्वयोर्नां अध्यायः ॥ २२ ॥

॥ भोज उवाच ॥ ये च मां सम्पुष्कन्ति कृतशिष्टाग्निव च ये । तेषां सचण्डि यश्चास्य नित्यमेव युधिष्ठिर ।

क्षते दधिघतेनेह न यश्चः सम्प्रवर्तते । तेन यश्च यश्चलनतो मूलश्च कथ्यते ।

दानानामपि सर्वेषां गवां दानं प्रशस्यते । गावः श्रेष्ठाः पवित्राश्च पावनं क्षेतदन्तम ।

पुष्कर्यमेताः सेवेत शान्त्यर्थमपि यैव ह । प्रयोदयिषु नृणां सर्वपापप्रमाचनं ।

गावसेजः परं भोक्तृमिह लोकं परं च । न गोधः परमं किञ्चित् पवित्रं भरतर्षभ ।

अचाप्युदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । पितामहस्य संवादमिच्छस्य च युधिष्ठिर ।

पराभूतेषु देवेषु श्रुत्वा भुवनेश्वरः । प्रजाः समदिताः सर्वैः सत्यधर्मपरायणाः ।

अयं ययः सगन्धर्वा किञ्चिद्विरगारायणाः । देवासुरसुपर्णाश्च प्रजायां एतयस्तथा ।

पर्युपासन्त कौरव्य कः शिविदे पितामह । नारदः पर्वतश्चैव विशावसुहृद्वाङ्मह ।

दिव्यतमिषु गायन्तः पर्युपासन्त ते प्रभु । तव दिव्यानि पद्म्याणि प्रावहत पवनलदा ।

आजिर्ध्वतवद्यापि सुगन्धोनि शृण्वन् शृण्वन् । तस्मिन् देवसमावाये सर्वभूतसमागमे ।

दिव्यवादित्रसंघट्टे दिव्यस्त्रीचारुणहृते । दन्तः पद्मकदम्बमभिवासु प्रणम्य च ।

देवानां भगवन् कस्मान्नोक्तिज्ञानो पितामह । उपरिष्टाद्गवां लोक एतदिच्छामि वेदितुं ।

किं तपो ब्रह्मचर्यं वा गोभिः कृतमिदं यत् । देवानामपरिष्टाच्च वसन्तपूरजसः मूढ ।

ततः प्रोवाच ब्रह्मा तं शकं बलनिखट्वनं । श्रवज्ञातास्तथा नित्यं गावो बलनिखट्वन ।

तेन त्वमां माहात्म्यं न वेत्ति शृणु यत् प्रभा । गवां प्रभावं परमं माहात्म्यं च मरुतम ।

यश्चाङ्गं कियता गावो यश्च एव च वासव । एतामिष्य विना यश्च न वर्तते कथञ्चन ।

धार्म्यनि प्रजादेव पयसा हविषा तथा । एतासां तनवाद्यापि कृत्रियोगमुपासते ।

जनयन्ति च धान्यानि वीजानि विविधानि च । ततो यन्ना प्रवर्तन्ति हव्य कव्यञ्च सर्वज्ञः ।
 पयोदधिघृतस्रैव पुण्याश्चैता सुराधिपः । वहन्ति विविधान् भारान् मुत्तृष्णापरिपोषिताः ।
 मुनीन् च धारयन्तीह प्रजायैवाभिकर्षणा । वासवाकृट्वाहिन्य कर्मणा सुकृतेन च ।
 उपरिष्ठात्ततोऽस्माकं वसन्त्येता सदैव हि । एतत्ते कारणं शकं निवासकृतमद्य वै ।
 गवा देवोपरिष्ठाद्धि समाख्यातं शतक्रतो । एता हि वरदन्ताश्च वरदोद्यापि वासव ।
 मुरग्य पुष्पकर्मिण्य पावना शुभलक्षणा । यदेयं गाङ्गतास्रैव मुरग्य सुरसत्तम ।
 तच्च मे शृणु कार्त्तव्येन वदतो बलसूदन । पुरा देवयुगे तात देवेन्द्रेषु महात्मसु ।
 श्रीन् लोकाननुशासन्तु विष्णो गभस्तमागते । अदित्यास्तथ्यमानायास्तपो घोर मुदुदर ।
 पुत्रार्थममरयेष्ट पादैनैकेन नित्यदा । तान्मु दृष्ट्वा महादेवी तथ्यमाना महत्तप ।
 दक्षस्य दुहित्वा देवी सुरभी नाम नामत । अतथ्यत तपो घोर इष्टा धर्मपरायणा ।
 कैलासमिहरे रम्ये देवगन्धर्व्वधेविति । व्यतिष्ठदेकपादेन परम योगमाश्रिता ।
 दशवर्षहस्तस्यै दशवर्षाणानि च । सन्तप्तास्तपसा तस्या देवा सर्पिमहोरगा ।
 तत्र गत्वा मया सार्द्धं पर्युपासन्ता ता शुभम् । अयाहमब्रुव तच्च देवी ता तपसाऽश्रिता ।
 किमयं तथ्यमे देवि तपो घोरमनिन्दिते । प्रीतसोऽहं महाभगे तपसाऽनेन शोभने ।
 वरयस्व वर देवि दाताऽस्मोति पुरन्दर ।

१८०

१८१

१८२

॥ सुरभ्यावाच ॥ वरेण भगवन् ब्रह्म कृत लोकपितामह । एष एव वरो मेऽद्य यत् प्रीतोऽसि ममामघ ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तामेव मुपतीं देवीं सुरभी चिदश्रेष्ठर । प्रत्यब्रुव सहैवेष्ट तन्निबोध श्रवोपते ।
 अलोकमाश्रया देवि तपसा च शुभानने । प्रपञ्चोऽहं वरं तस्मादमरस्य ददामि ते ।
 चपाणामपि लोकानामुपरिष्ठाञ्चित्रस्थिति । मन्त्रसादाश्च विख्याता गोलोक श्र भविष्यति ।
 मानुषेषु च कुर्वाणा प्रजा कर्म शुभनाथा । निश्चयन्ति महाभगे सर्व्वा दुहितरथ ते ।
 मनसा चिन्तिता भोगास्तथा वै दिव्यमानुषा । यद्य स्तर्गे मुखे देवि तत्तत् सत्यस्थिते शुभे ।
 तस्मा लोकाः महत्माश्च सर्व्वकाममश्रिताः । न तच्च क्रमेण स्युर्द्युर्न जरा न च यावत् ।
 गदैव वाशुभं किञ्चिद्विद्यते तत्र वासव । यच्च दिव्यान्वरस्थानि दिव्यान्वाभरणानि च ।
 विमानानि सुपुष्पाणि कामगानि च वासव । ब्रह्मचर्य्येण तपसा सत्येन च दूमेन च ।
 दामेय विविधे पुष्पेक्षया तीर्थानुमेवनात् । तपसा महता चैव शुक्रमेन च कर्मणा ।
 श्रवणं समासादयितुं गोलोकं मुष्करेण । एतत्त सर्व्वमाख्यातं मया शक्रानुश्रुष्यते ।
 न ते परमव्यं कार्य्यं गवामसुरसूदन ।

१८३

१८४

१८५

॥ भीष्म उवाच ॥ एव श्रुत्वा सहस्राश्च पूजयामास नित्यदा । गादके बह्ममाणश्च ताम् नित्यं प्रुधिष्ठिर ।
 एत ते सर्व्वमाख्यातं पावनञ्च महाद्युने । प्रुविच परमश्चापि गत्र माहाव्यमुत्तम ।
 कीर्त्तिम पुष्टयामाश्च सर्व्वपापप्रमोदन । च दद कथयेद्विद्यं ब्राह्मणेभ्यः समाहित ।

ह्यकथेषु यज्ञेषु पित्रकथेषु चैव हि । सर्व्वकामिक्रमवत्यं पितृसख्योपतिष्ठते ।
गोषु भक्त्युत्तमते यदादिच्छति मानवः । स्त्रियेऽपि भक्ता या गोषु तांश्च काममवाप्नुयुः ।
पुत्रार्थं लभते पुत्रं कन्यार्थं तामवाप्नुयात् । धनार्थं लभते वित्तं धर्मार्थं धर्ममाप्नुयात् ।
विद्यार्थं चाप्नुयादित्या सुखार्थं प्राप्नुयात् सुखं । न किञ्चिदुत्तमं चैव गवां भक्त्या भारतं ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि दानधर्मकथने त्र्यंशोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
॥ शुचिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं पितामहेन्द्रे गवां दानमनुत्तमं । विशेषेण नरेन्द्राणामिह धर्ममेवतमं ।
राज्यं हि सततं दुःखं दुर्द्धरञ्चासतात्मभिः । भूयिष्ठश्च नरेन्द्राणां विद्यते नरोऽप्रा गतिः ।
पृथगे तत्र नियतं प्रयच्छन्तो वसुध्वरा । सर्व्वं च कयिता धर्मास्तथा मे कुलन्दन ।
एवमेव गवामुक्तं प्रदानं ते नृगेण ह । अष्टपिणा नाधिकेनेन एवमेव निदधति ।
वेदोपनिषदा चैव सर्व्वकर्मसु दक्षिणः । सर्व्वकृतसु चाहिष्टं भूमिर्गोविन्द्य काञ्चन ।
तत्र श्रुतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति वै । एतदिच्छांश्चैव आतुं पितामहं यथागत्य ।
किं सुवर्णं कयं जातं कस्मिन् काले किमात्मके । किदेवं किं तत्रैव कस्माच्च परमुत्तमं ।
कस्माद्दानं सुवर्णं पूजयन्ति मनीषिणः । कस्माच्च दक्षिणार्थं तद्व्यक्तार्थं न प्रयते ।
कस्माच्च पावनं श्रेष्ठं भूमेर्गोभ्यश्च काञ्चनं । परमं दक्षिणार्थं च तद्वृद्धीहि पितामह ।
॥ भीम उवाच ॥ गृष्टुषु राज्ञश्चक्षिता वज्रकारणविसरं । जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतश्च यन्मयो ।
पिता मम महातेजाः शान्तगुर्निधनकृतः । तस्य दिक्षुरहं शार्ङ्गं गङ्गां दारमुपायमं ।
तत्रागत्य पितुः पुत्रं शार्ङ्गकर्म समारभे । आतो मे जातशो वाचं साहाय्यमकरोत्तदा ।
ततोऽप्यतस्तपःषिद्धानुपवेश्य वज्रनृपीन् । तीयप्रदानात् प्रभृतिकार्याण्यहमवारभे ।
तत् समाप्य यद्यदिष्टं पूज्यकर्म समाहितः । दातुं निर्व्विषयं सम्यग्यथावदहमारभे ।
ततस्तं दर्भविन्याषं भिक्षां सुहृदिरोद्बुधः । प्रलम्भाभरणेण बाहुवदतिष्ठद्विज्ञायते ।
समुत्थितमर्धं दृष्ट्वा परं विक्षयमागमं । प्रतिगृहीता वाचाश्चो पितेति भरतवर्धन ।
ततो मे पुनरेवाधीतं संज्ञां यस्मिन्वा श्रावतः । नायं वेदेषु विहिता विधिरेत इति प्रभो ।
पिण्डो देवो नरेण्य ततो भित्तिभूतम । याचांनेह मनुष्यस्य पिण्डं हि पितरः कश्चित् ।
गृह्णन्ति । विहितं त्रैत्यं पिण्डो देहः कुर्व्विति । ततोऽहि तदनादृत्य पितृहर्षनिदर्शनं ।
श्राद्धप्रामाण्यसंकेतं विधिं पिण्डस्य संस्मरन् । ततो दर्भेषु तत् सर्व्वमर्द्धं भरतवर्धन ।
श्राद्धमार्गानुसारं नदिहि मनुजवर्धन । ततः सोऽज्जहितां वाज्रः पितृभ्यं नराधिप ।
ततो मे दश्यामासुः स्रज्जाने पितरस्तथा । प्रोयमाणस्तु मामूयः शीताः स भरतवर्धन ।
विज्ञानेन तवानेन यन्न मुञ्चसि धर्म्मतः । तया हि कुर्व्वता श्राद्धं प्रमाणमिह वाचि ।
आत्मा धर्म्मः श्रुतं वेदाः पितरश्चपिभिः सह । साक्षात् पितामहो ब्रह्मा मुखेऽयं प्रजोपनि ।
प्रमाणमुपनीता वै स्मृतिश्च न विचालिता । तदिदं संव्यगारब्धं तयाऽयं भरतवर्धन ।

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

किन्तु भूमिगवाश्चार्थं सुवर्णं दीयतामिति । एवं वयस्य धर्षाञ्च सर्वे चास्फुटितामहा ।
पाविना वै भविष्यन्ति पावनं परमं हि तत् । दश पूर्व्वान्देववान्यामन्या यन्मारयन्ति वै ।
सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मत्पितरोऽमुत्रन् । ततोऽहं विस्मितो राजन् प्रतिबुद्धो विशाम्यते ।
सुवर्णदानेऽकस्मिन् मतिश्च भरतर्षभ । इतिहासमिमञ्चापि शृणु राजन् पुरातनं ।

१८९

जामदग्न्यं प्रति विभो धन्यमायुष्यमेव च । जामदग्न्येन रामेण तीम्रोपाचितेन वै ।
वि सप्तह्रत्वं पृथिवी कृता वि बधिया पुरा । ततो जित्वा मष्टिं छत्वां रामे । राजोवलोचन ।
आमहार कृतं वीरो ब्रह्मवर्षेण पूजितं । वाजिमेष महाराज सूर्यकामप्रमन्वितं ।
पावनं सर्वभूतानां तेजोयुतिविवर्द्धन । विपाश स च तेजस्रो तेन कृतफलान च ।
नैवात्मनोऽयं लघुतां जामदग्न्याऽयाञ्जत । स तु क्रतुवरैर्षु महात्मा दविश्वता ।
पप्रच्छागमस्यन्नानृयीन् देवाय भार्गव । पावनं यत् पप्र नृषामुपै कर्षणि वन्ततां ।
तदुच्यतां महाभागा इति जातृष्टोऽप्रवीत् । इत्युक्त्वा वेदशास्त्रज्ञासामूच्ये महर्षयः ।
राम विप्रं सन्निवृत्ता वेदप्रामाण्यदर्शनात् । भूयश्च विप्रर्षिगणा प्रष्टुयां पावनं प्रति ।
ते यद्वृत्तमहाप्राप्तास्तथैव समुदाचर । ततो वसिष्ठं देवर्षिमगम्यमय काश्यपं ।
तमेवाप्य महातेजा पप्रच्छ शृगुनन्दन । जाता मतिर्मे विप्रेन्द्र शयं पृथेयमित्युत ।
केन वा कर्षयेगेन प्रदानेनेह केन वा । यदि वोऽनुपपद्यता बुद्धिर्मा प्रति सत्तमा ।
श्रुत पावनं किं मे भवेदिति तपोर्षणा ।

१९०

१९०

॥ अथप्य ऊचु ॥ ग.य भूमिश्च विपश्च दत्तेह शृगुनन्दन । पापहृत् पूयते मर्त्य इति भार्गव शृणुम ।
अन्यद्दानन्तु विप्रर्षे यूयता पावनं महत् । दिव्यनद्यद्भुताकारमथ्ये जातवेदम् ।
दग्ध्वा लोकान् पुरा वीर्यात् सन्नूतमिह शृणुम । सुवर्णमिति विख्यातं तद्दत्त्वं बिद्धिमेवमि ।
ततोऽप्रवीदग्निष्ठं भगवान् उचिषतव्रत । शृणु राम यथोक्त्यन सुवर्णमनलप्रभ ।
फलं दास्यति ते यत्तु दाने प्रमिहोच्यते । सुवर्णं यच्च यस्माच्च यथा च गुणवत्तरं ।
तस्यैवापि महाबाहो सर्वं निगदतो मम । अग्नीषोमस्तारुमिहं सुवर्णं बिद्धि नियम ।
अग्नेऽग्निर्मरुणे मेघ सख्योऽय इति दर्मितं । कुञ्जराय सखता नागा मदिपायामुरा इति ।
कुक्षुटाय वराहाय राक्षसा शृगुनन्दन । दडा गावः पय सोमो भूमिर्गृध्रे च सति ।
जगत् सन्धेः निमग्न्य तेजोराशि समुत्थित । सुवर्णमेवा विप्रर्षे रत्न परममु तमे ।
इतस्मात्कारणदेवा गम्यन्ते रगराक्षसा । मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत् ।
मुकुटेरद्भुतैरसङ्कारे प्रयमिषे । सुवर्णं विप्रैस्तत्र विराजन्ते शृगुनम ।
तस्मात् सन्धेर्विचित्रे पवित्रं परमं यत् । भूमेर्गेन्योऽय रत्नेभ्यस्तदिति मनुजर्षभ ।
इषिणि गाय दत्तेह यथान्वदपि किञ्चन । मिश्रित्यने सुवर्णं दानं परमरु विभो ।
अथय पावनमेव सुवर्णमनलप्रभ । प्रयच्छ हि मम योऽय पावनं दत्तमुत्तम ।

१९१

१९२

१९३

सुवर्णमेव सर्वान्पु दक्षिणसु विधीयते । सुवर्णे ये प्रयच्छन्ति सर्वदास्ते भवन्सुत ।
देवतास्ते प्रयच्छन्ति ये सुवर्णं ददत्यय । अग्निर्हि देवता सर्वा सुवर्णञ्च तदात्मकम् ।
तस्मात् सुवर्णं ददता दत्ता सर्वा सा देवता । भवन्ति पुरुषव्याघ्र न ज्ञेता परमं विदुः ।

भूय एव तु महात्म्यं सुवर्णस्य निबोध मे । गदतो मम विप्रर्षे सर्वशस्त्रस्तताम्बर ।
मया श्रुतमिदं पूर्वं पुराणे भृगुनन्दन । प्रजापते कथयतो यथाभ्यायन्तु तस्य वै ।
ऋक्षपाणेभगवतो रुद्रस्य च महात्मन । गिरो हिमवति श्रेष्ठे तदा भृगुकुलोद्भव ।

१८०

देव्या विवाहे निर्द्वेष्टे रुद्राणां भृगुनन्दन । समागमे भगवतो देव्या सह महात्मन ।

तत सर्वे समुद्दिष्टा देवा रुद्रमुपागमन् । ते महादेवमाशेन देवीश्च वरदामुर्मा ।
प्रसाद्य शिरसा सर्वे रुद्रमुचुर्भृगूदह । अयं समागमो देव देव्या सह तवानघ ।
तपस्विनस्तपस्विन्या तेजस्विन्याऽतितेजस । अमोघतेजास्ते देव देवी चेद्यमुमा तथा ।

१८१

अपत्य युवयोर्द्वेष्ट बलवद्भविता विभो । तन्नूनं त्रिषु लोकेषु न किञ्चिच्छेषयिष्यति ।
तदेभ्य प्रणतेभ्यस्तं देवेभ्यु पृथुलोचन । वर प्रयच्छ लोकैश्च त्रैलोक्याहितकाम्यया ।
अपत्याय निगृहीत्स्व तेज परमक विभो । त्रैलोक्यवारी हि युवां शोफ सन्तापयिष्यथ ।
तदपत्य हि युवयोर्द्वेष्टानभिभवेद्भुवं । नहि ते प्रयिवी देवी नच धौम दिवं विभो ।
नेदं धारयितुं शक्ता समस्ता इति नो मति । तेज प्रभावनिर्द्वेष्टं तस्मात् सर्वमिदं जगत् ।

४००

तस्मात् प्रसाद भगवन् कर्तुमर्हसि न प्रभो । न देव्या सम्भवेत्युक्ता भवता सुरसत्तम ।
धैर्यो देव निगृहीत्स्व तेजो ज्वलितमुत्तम । इति तेषां कथयतां भगवान मोहवध्वज ।
एवमस्त्विति देवास्तान् विप्रर्षे प्रथमावत । इत्युक्त्वा चोद्धमनयद्वेष्टो रुद्रमवाचन ।
ऊर्ध्वरेता समभवत्तत मध्वति चापि स । रुद्राणो तु तत क्रुद्धा प्रजोच्छेदे तथा स्तेन ।

देवानयाग्रवीक्ष्य स्त्रीभावात् परुषं वच । यस्मादपत्यकामो वै भर्ता मे विनिवर्तित ।
तस्मात् सर्वे सुरा धूमनपत्या भविष्यथ । प्रजोच्छेदो मम स्ततो यस्माद्युष्माभिरक्ष्य वै ।
तस्मात् प्रजा व खगमा सर्वेषां भविष्यति । पावकस्तु न तत्रावीच्छापकाले रुगूदह ।
देवा देव्यास्तया शापादनपत्यास्तयाऽभवन् । रुद्रस्तु तेजोऽप्रतिभ धारयामास वै तदा ।

प्रस्तवन्तु ततस्तस्मात् किञ्चित्त्रापतहुवि । उत्पपात तदा वक्रैः वरुधे चाहुतोपम ।
तेजोतेजसि धयुक्मात्मयोनित्वमागत । एतस्मिन्नेव काले तु देवा शक्रपुरोगमा ।

१८२

असुरस्त्वारको माम तेन सन्तापिता मय । आदित्या वमो रुद्रा महतोऽप्याधिनावपि ।
साध्याश्च सर्वे मन्त्रस्ता दैतेत्यस्य पराजमात् । स्थानानि देवतानां हि विमानानि पुनर्गति च ।
अपीणाद्यायमायैव समन्तुरमुदैता । ते दीनमनस सर्वे देवता क्षययथ ये ।

प्रजम्पु उरण देवं मद्भाषमजन् विभु ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णोत्पत्तौ चतुरश्रोऽध्याय ॥ ८४ ॥

॥ देवा ऊचुः ॥ असुरस्तारको नाम त्वया इत्तवरः प्रभो । सुरानवीक्ष्य क्रिन्नाति वधस्तस्य विधीयता ।
तस्माद्भयं समुत्पन्नमस्माकं वे पितामह । परिचायस्व नो देव न ज्ञान्या गतिरस्ति नः ।
॥ ब्रह्मावाच ॥ समोऽहं सव्यभूतानामर्धमं नेह रोचते । इत्यतो तारकः चित्रं सुरविगणवाधिता ।
वेदा धर्माश्च नाच्छेदं गच्छेयुः सुरसत्तमाः । विहितं पूर्वमवाच मया वै वेतु वो ज्वरः ।
॥ देवा ऊचुः ॥ वरदानाद्भगवतो देतयो बलगन्विताः । देवेन शक्यते हन्ते स कथं प्रथमं व्रजेत् ।
स हि भव स्य देवानां नामुराणां न रक्षसां । तथः स्वामिति जगद् वरं त्वत्तः पितामह ।
देवाश्च यन्ना दद्राणां प्रजोच्छेदं परा कृते । न भविष्यति वोऽपत्यमिति सर्वं जगत्पते ।
॥ ब्रह्मावाच ॥ कृताश्रमो न तत्राभोच्छापकाले सुरोत्तमाः । स उत्पादयिताऽपत्यं यथायं जिदशदिषा ।
तदै सव्यं न तिरस्व देवदानवराक्षसान् । मन्यमान्य गन्धर्वासागान्य च पत्निवः ।
अस्त्रिणामिषपातेन शत्रुया तं घातयिष्यति । यतो वो भयमुत्पन्नं ये चान्ये सुरशृङ्गवः ।
सनातनो हि संकल्पः काम इत्यभिधीयते । दद्रव्य रतः प्रकृन्नमग्नौ निपतितश्च यत ।
तत्तेजोऽग्निश्च दद्रु तं द्वितीयमिव पावकं । मधार्थं देवशृङ्गणां गङ्गायां जगयिष्यति ।
स तु नावाप तं श्रापं नष्टः स ऊतभूक तदा । तस्मादो भयद्देवाः समुत्पत्यसि पावकिः ।
अनिव्यतां वै ज्वलनस्तया चाच नियज्यतां । तारकस्य यथोपायः कुरियतो वै मयाऽनुधाः ।
न हि तेजस्विनां श्रापस्तोत्रैः प्रभवन्ति वै । वसान्यतिवले प्राप्य दुष्कूलानि भवन्ति वै ।
हृन्वाद्बन्धान् वरदानपि चैव तपस्विनः । स दुष्कूलानि रुचिः कामः सनातनतमोऽभवत् ।
जगत्पतिरिहैश्वर्यः सर्वगः सर्वभावनः । सृक्ष्यः सर्वभूतानां ज्येष्ठा दद्रादपि प्रभुः ।
अनिव्यतां स तु चित्रं तेजोरात्रिर्कृताशनः । स वो मनोगते कामं देवः सप्तादयिष्यति ।
एतद्वाक्यमुपसृज्य ततो देवा महात्मनः । जगः संसिद्धमहृन्पाः पथ्यैवमो विभावम् ।
ततस्त्वैलोच्यमुपयो व्यचिन्वन् सुरैः सह । काङ्क्षन्तां दर्शनं वक्त्रैः सर्वैः तद्गतमानसाः ।
परेण तपसा युक्ताः श्रीमन्नो लोकविभ्रताः । लोकाननुचरन् सिद्धाः सर्वैरेव भृगुत्तम ।
मृतात्मनि रंजितं नाधिगमुर्जताशनः । ततः सञ्जातसन्धासानग्रेर्दृशनं च लसवान् ।
जलेचरं ज्ञानमनालिङ्गसाग्रीः प्रदोषितः । उवाच देवान् प्रह्लादो रसातलतलोत्थितः ।
रसातलतले देवा वक्ष्यमिरिति प्रभो । सन्तापादिह सम्प्राप्तः पावकप्रभवादहं ।
स संसृजो जले देवा भगवान् हव्यवाहनः । श्रापः संसृज्य तेजोमिक्षेन सन्तापिता वयं ।
तस्य दर्शनमिष्टं वो यदि देवा विभावशोः । तच्चैनमधिगच्छन् कार्यं वो यदि वक्रिना ।
गदतां बाधयिष्यामि वयं ह्यग्निभायात् सुराः । एतावदुक्ता मण्डूकस्वरितो जलमविशत् ।
ऊताशनस्तु वसुधे मण्डूकस्य त्रिपुङ्गवः । शशाप स तमासाद्य न रसान् वल्लभति वै ।
तं वै संसृज्य शपिन मण्डूकं लरितो यथो । अन्यच्च वासाय विमुने चात्मानमदृश्यत ।
देवास्तनुपदह्यदुष्कूलानां भृगुत्तम । धन्तच्छूण महाबाहो गदतो मम सर्वशः ।

अग्निशापादजिह्वापि रसज्ञानवर्धकताः । सरस्वतीं वडविधां द्युमन्धारयिष्यथ ।
 विलसायतां चैव निराधारानचेतसः । गतास्तनपि संशुष्कान् भूमिः सन्धारयिष्यति ।
 तमोघनायामपि वै निशार्थां विचरिष्यथ । दत्युक्ता तांस्ततो देवाः पुनरेव महोमिमां ।
 परीदुष्यन्तस्तथैव न चाविन्दन् ऊताग्रं । अथ तां दिग्दः कश्चित् सुरैर्दिरदापमः ।
 अथत्यस्रोऽग्निरित्यस्माद् देवान् भृगुदह । शशाप ज्वलनः सन्वान् दिग्दानं कौधमूर्च्छितः ।
 प्रतोषा भवतां जिह्वा भविषीति भृगुदह । दत्युक्ता निःश्वतोऽप्यत्यादग्निधारणसुषितः ।
 प्रविदेश शमीगर्भमथ वक्रिः सुपुष्पाया । अनपहन्तु नागानां यक्षकः शृणु ॥ प्रभो ।
 देवा भृगुकुलश्रेष्ठ प्रोक्ष्य सत्यपराक्रमाः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ प्रतोषया जिह्वाऽपि सन्धारं करिष्यथ । वाचश्चाचारयिष्यथ पुनरेव्यक्षितावरा ।
 दत्युक्ता पुनरेवाग्निमुपसृद्धिवैकमः । अथत्याजिह्वतश्चाग्निः शमीगर्भमुपाविशत् ।
 शुक्रेण यथापितो विप्र तं देवाः समुपाद्रवन् । शशाप शुकमग्निस्तु वाग्निहीना भविष्यथि ।
 जिह्वाभावस्तथासावस्तथापि ऊतभृक् तथा । दृष्ट्वा तु ज्वलन् देवाः शुकमुपेष्टयन्तिताः ।
 भविता न तमत्यन्तं शुकं नष्टवागिति । आरुतजिह्वस्य सतो वाक्प कान्तं भविष्यति ।
 वासुशेव प्रहृष्टस्य कलमयकमहुतं । दत्युक्ता तं शमीगर्भे वक्रिमालत्स्य देवताः ।
 तदेवायतनञ्चक्रुः पुण्यं सन्क्रियास्तपि । ततः प्रथति चाप्यग्निः शमीगर्भेभ्यु दृश्यते ।
 उत्पादने तथोपायमधिगम्य मानवाः । आपो रसातली यास्तु संस्पृष्टादियचभानुना ।
 ताः पर्वतप्रसवणैश्चामुह्यन्ति भार्गव । पावकेनाधिपयता सन्ताप्तास्तस्य तेजसा ।
 अथाग्निदेवता दृष्ट्वा बभूव व्यथितस्तदा । किमागमनमित्येवं तानश्रुत् पावकः ।
 तमुपविविधाः सन्ते ते चैव परमर्षयः । तां नियोज्यामहे कार्ये तद्भवान् कस्यमहेति ।
 हतं च तस्मिन् भविता तंवापि सुमहान् गणः ।

॥ अग्निदेवाच ॥ मृत यद्भवतां कार्यं कर्त्ताऽस्मि तदहं सुराः । भवतास्तु नियोज्याऽस्मि मा वेऽवास्ति विचारणा ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ अमररत्नको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः । अस्मान् प्रबाधते वोय्याद्वधस्तस्य विधोयतां ।
 इमान् देवगणांस्तान् प्रजापतिगणांस्तथा । अर्षींश्चापि महाभाग परिचायस्व पावक ।
 अपत्यं तेजसा युक्तं प्रवीरं जनय प्रभो । यद्भव नोऽमरात्तस्मादाशयेद्व्यवाहनः ।
 शशाप नो महादेवो नान्यदस्ति परायणं । अन्यत्र भवतो वोय्यात्तस्मात्तायस्व नः प्रभो ।
 दत्युक्तः स तप्युक्ता भगवान् द्रव्यवाहनः । जगमाथ दुराधर्षां गङ्गां सागोरेयीं प्रति ।
 तथा चाथभवन्निशा गर्भस्थास्यादधे तदा । वष्टव स तदा गर्भः कवेऽष्टण्णतियथा ।
 तेजसा तस्य देवस्य गङ्गा विह्वलचेतना । सन्तापमगमन्तीव सा सादृजं शशाकं ह ।
 अर्चितं ज्वलनेनाथ गर्भं तेजःसमन्वितं । गङ्गायाममरः कश्चिद्वरं नादभानन्दत ।
 अमुद्विपतितेनाथ नादेन विपुलेन सा । विचक्षोऽज्ञानमयमा गङ्गा विह्वलचेतना ।

विमंशा नाशकद्रुमं बोद्धुमात्मानमेव च । सा तु तेजःपरीताज्ञी, कल्पयन्तीव जाह्नवी ।
 उवाच ज्वलनं विप्रः तदा गर्भवन्नोद्धृता । न ते शक्ताऽस्मि भगवत्क्षेत्रज्ञोऽस्य विचारणे ।
 विमूढाऽस्मि कृताऽनेन न मे स्वास्थ्यं यथा पुरा । विकला चास्मि भगवन्नेतो नष्टश्च मेनयः ।
 धारणे नास्य शक्ताऽहं गर्भस्य तपताम्बर । उल्लस्येहमिमं दुःखान् तु वामात् कथयन् ।
 न तेजोऽस्ति मय्यर्था मम देव विभावसा । अपदये हि ममन्त्य मुमुक्षोऽपि महाद्युते ।
 यद्वयं गुणध्वजमितरदा उताशन । लब्धेव तदहं मन्ये धर्माधर्मौ च केवलौ ।
 तामुवाच ततो वरिधिर्यतो धार्यतानिति । गर्भो मत्तेजसा युक्तो महागुणफलोदयः ।
 शक्ता ह्यमि मही हस्तेऽं वाहुं धारयितुं तथा । च हि ते किञ्चिदप्राप्यमन्यतो धारपादृते ।
 सा धक्त्रिणा वार्यमाणा देवैरपि भरिद्धरा । समुत्समर्ज्य तं गर्भं मेरा गिरिवरे तदा ।
 समर्थं धारणे चापि रुद्रतेजःप्रधानता । नाशकत्वं तदा गर्भं मधारयितुमोजया ।
 सा समुत्सृज्य तं दुःखाद्भोक्तवैयानरप्रभ । दर्शयामास चाग्निस्त्रा तदा गङ्गां भृगूदह ।
 पप्रच्छ सरिता श्रेष्ठं कश्चिद्रुमं सुखोदय । कोदुम्बर्णोऽपि वा देवि कोदुम्बूपस इत्यने ।
 तेजसा केन वा युक्तं सर्वमेतद्भवीहि मे ।

॥ गङ्गावाच ॥ ज्ञातव्यं, स गर्भो वै तेजसा तन्मिवानय । मुमुक्षो विमलो दीप्तः पर्यन्तश्चावभासयत ।
 पद्मोत्पलविमिश्राणां वृक्षानामिव शीतल । गन्धोऽस्य स्रग्दम्बानां तुल्यो वै तपताम्बर ।
 तेजसा तस्य गर्भस्य आस्करस्येव रश्मिभिः । यद्रूपं परिभ्रष्टं प्रयिया पर्यन्तेषु च ।
 तत् सर्वं काञ्चनोभूतं समन्तात् प्रत्यदृश्यत । पर्यधावत प्रेक्षांश्च नदी प्रस्रवणानि च ।
 व्यादोपयक्षेत्रजा च नैकीर्णं मकराचरं । सर्वक्यं स भगवन् पुष्ये हयवाहन ।
 सख्यैवैयानरमम काङ्क्षा सोम हवापर । स्वमुक्ता तु सा देवी तत्रैवान्तर्गधीयत ।
 पावकस्यापि तेजस्वी हला कार्यं दिवैकधा । जगामेष्टं ततो देशं तदा भगवन् नन्द ।
 स ते कर्षगुणैर्लोकं जगामेष्टं पङ्गियते । हिरण्यरेता इति वै श्वविभिर्बिम्बुधैस्तथा ।
 प्रयिवो च तदा देवी ख्याता वसुमतोति वै । स तु गर्भो महतिजा गात्रेय पावकोद्भव ।
 दिव्यं श्रवणं प्राप्य वरुधेऽकृतदर्शन । ददृशुः कर्त्तिकाक्षन्तु वासाकैर्बद्धप्रदुति ।
 पुनश्चेताय तं वार्यं पुपुपुलन्विषवै । ततः स कर्त्तिकेयस्त्वमवाप परमद्युति ।
 स्कन्धान् स्कन्धानांश्चापि गुह्यवासाद्बुद्धेऽभवत् । स्व सुवर्णमुत्पन्नमपयोजनैवेदय ।
 तत्र जाम्बूनदं श्रेष्ठं देशानामपि भूषणं । ततः प्रभृतिं चाख्येतज्ज्ञातरूपमुदाहृतं ।
 रत्नानामुत्तमं रत्नं भूषणानां तयोत्तम । पवित्रं पवित्राणां मद्रूनामाद्यं मद्रूतं ।
 यत् सुवर्णं स भगवानग्निरीशं प्रश्रपति । पवित्राणां प्रवित्रं हि कनकं दिव्यपत्तम ।
 अग्नीषोमात्मकश्चैव ज्ञातरूपमुदाहृतं ।

॥ वरिध उवाच ॥ अपि चेद् पुनः तमं श्रुतं मे प्रह्लादश्रेष्ठ । पितामहस्य यदुक्तं ब्रह्मणः परमात्मनः ।

देवस्य महत्तत्वात् वारुणो विभक्तस्तनूः । ऐयव्ये वारुणि रामं वृद्धस्त्रिंशस्य वै प्रभोः ।
 आजमुमुनयः सर्वे देवाश्चाग्निपुरीगमाः । यज्ञाङ्गानि च सर्वाणि वषट्कारस्य मूर्तिमान् ।
 मूर्तिर्मन्त्रि च सामानि यज्ञेषु च सहस्रत्रयः । अग्निदेवागमस्य वषट्कमविभूषितः ।
 लक्षणानि मुरालोमा निरुक्तं मुरपङ्क्तयः । शोकार्हासवर्षवैचं नियमप्रयुक्तं तथा ।
 वेदाश्च शोपनिषदे विद्यासावित्र्यापि च । भूतं भव्यं भविष्यञ्च दधारं भगवान् शिवः ।
 संश्रुत्वा तन्मात्मानं स्वयमेव तदा प्रभो । यज्ञश्च शोभयामास वज्ररूपं पिनाकधृक् ।
 द्यौर्नभः पृथिवी खड्ग तथा चैवैव भूपतिः । सर्वविघ्नहरः श्रीमानेव चापि विभावन्तु ।
 सप्त ब्रह्मा शिवो वृद्धः वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । कौत्स्यते भगवान् देवः सर्वभूतपतिः शिवः ।
 तस्य यज्ञः पश्यपतेक्ष्यः कतव्य एव च । दीक्षा दीप्तिप्रता देवी दिग्गजं सदिग्यहरः ।
 देवपत्न्यश्च कन्याश्च देवानाञ्चैव मानसः । आजगुः संहितास्तत्र तदा शृगकुलोदह ।
 यज्ञं पश्यपतेः प्रीता वरुणश्च महात्मनः । स्वयम्भुवस्तु ता दृष्ट्वा रेतः प्रमपतद्वनि ।
 तस्य शुक्रस्य विश्वन्दात् पांशून् संव्यञ्ज्य भूमितः । प्राकृतं पूषा कराभ्यां वै तस्मिन्नेव ज्ञताग्रजे ।
 ततस्तस्मिन् संप्रवृत्ते सञ्च ज्वलितपावके । ब्रह्मणो जगत्तस्य प्रादुर्भावो बभूव च ।
 स्तनमस्य च तच्छुक्लं भुवि परिगृह्य सः । आन्यवन्मन्त्रतश्चापि सोऽनुहेतुगुणमन्दनः ।
 ततस्तु जनयामास भूतधामञ्च कीर्त्यवान् । तस्य तत्तज्जपसत्प्राज्यञ्च लोकेषु तेजसं ।
 तमसत्प्राप्तमावा व्यापि सत्तं तद्योमयं । स गुणस्तेजसो नित्यस्यस्य चाज्ञानमेव च ।
 सर्वभूतेषु च तथा सत्तं तेजस्तयोनामं । शुक्लं ऊतीऽग्नौ तस्मिन् प्रादुरासंख्यः प्रभो ।
 पृथया वपुषा धुक्ताः स्त्रियः स्त्रियः प्रभवभूतैः । भगित्येव भृगुः पूर्वमङ्गारिभ्योऽङ्गिरोऽभवत् ।
 अङ्गारसंयथाचैव कविरित्यपरोऽभवत् । बह्व्यासाभिरुपश्रा भृगुसत्प्राङ्मुमुः स्मृतः ।
 मरीचिभ्यः मरीचिस्तु भारीचः कस्यपो ज्ञाभून् । अङ्गारिभ्योऽङ्गिरास्तात् बालिखिन्नाः कुशोद्यता ।
 अश्वेषाचैति च विभो जातमर्चं वदन्त्यपि । तथा भस्मयथो हेतो ब्रह्मविण्णस्यसताः ।
 वैश्वानराः समुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणैस्त्वयः । अयतोऽस्य समुत्पन्नावस्थिनौ रूपस्यसताः ।
 द्वेयाः प्रजापता पतयः श्रुतिगुणस्तस्य जङ्गिरः । अथथा रोमकूपभ्यः स्वेदाऽह्ना बलात्मनः ।
 सतस्मात् कारणादाङ्गिरसं श्रुतान् देवताः । अथथा श्रुतसम्पदा वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।
 यानि दारुणि ते मासा निर्यावाः पचंश्चिताः । अक्षराणां मुहूर्तस्य पितृ व्यातिय वारुणं ।
 रौद्रं सोहितमित्याहुर्लौहितात् कमलं स्मृतं । तन्मैवमिति विज्ञेयं धूमाच्च वषट्कारः स्मृतः ।
 अर्चयेथा यास्य ते वृद्धास्तथादिता मदाप्रभाः । चदिष्टास्ते तथाऽङ्गारा ये धिष्येषु दिवि स्थिताः ।
 आदिकर्ता च लोकस्य तत्परं ब्रह्म तद्गुवं । सर्वकामदमित्याहुस्तद्ब्रह्ममुवाच स ।
 ततोऽप्रवीणमहादेवो वरुणः पयनात्मकः । मम सर्वमिदं दिव्यमहं पश्यतस्मिन् ।
 श्रेणि पूर्वाण्यपयानि मम तानि च संख्यः । इति जानीत सगमा मम यज्ञफलं हि तत् ।

॥ अग्निश्वाच ॥ मदङ्गैश्चः प्रसूतानि मदाश्रयकृतानि च । समैव तान्यपत्यानि वरुणं श्वायात्मकः ।
 अयामवोक्षोकगुरुभ्रष्टा लोकपितामह । समैव तान्यपत्यानि मम शुक्रं उतं हि तत् ।
 अहं कर्ता हि सचस्य होता शुक्रस्य चैव ह । यस्य वीजं फलं तस्य शुक्रश्चेत् कारणं मतं ।
 ततोऽनुवन् देवगणाः पितामहमुपेत्य वै । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे विरोभिर्भिवन्त्य च ।
 वयस्य भगवन् सर्वे अग्रे सचराचरं । तवैव प्रसवाः सर्वे तस्मादग्निर्विभावसु ।
 वरुणदेवरो देवो लभतां काममोक्षितं । निसर्गाद्ब्रह्माण्डापि वरुणो यादमाम्यतिः ।
 जपाह वै भृगु पूर्वमपत्यं सुख्यवर्चसं । ईश्वरोऽङ्गिरसश्चाग्नेरपत्यार्थमकल्पयत् ।
 पितामहस्त्वपत्यं वै कविं जपाह तत्तवित् । तदा स वारुणः ख्यातो भृगुः प्रथमकर्षणत् ।
 आग्नेयस्वङ्गिराः श्रीमान् कविर्भ्राह्मो महायशः । भार्गवाङ्गिरसो लोकलोकसन्तानलक्षणी ।
 एते हि प्रसवाः सर्वे प्रजानां पतयस्सयः । सर्वे सन्तानमेतेषामिदमित्युपधारय ।
 भृगोन् पुत्राः सप्तसन् सर्वे तुन्या भृगोर्गुणैः । अवनो वज्रग्रीवंस्य मुचिरौर्लक्षयैव च ।
 शुक्रो वरेण्यस्य विभुः सवनश्चेति सप्त ते । भार्गवा वारुणाः सर्वे येषां वंशो भवानपि ।
 अष्टौ चाङ्गिरसः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहताः । लहस्पतिस्तथ्यस्य पयस्यः शान्तिरेव च ।
 धीरो विष्णुः समन्तं सुधन्वा चाष्टमः सप्त । एतेऽष्टौ वज्रिणा सर्वे ज्ञाननिष्ठा निरामयाः ।
 ब्रह्मण्यन्त केवः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहताः । अष्टौ प्रसवैर्धनुका गुणैर्ब्रह्मविदः शुभाः ।
 कविः काव्यस्य धृष्टस्य मुक्षिमानुश्रमास्तथा । भृगुस्य विरजाश्चैव कामो पितास्य धर्मवित् ।
 अष्टौ कविमुता ह्येते सर्वमेभिर्जगन्तः । प्रजापतय एते हि प्रजाता धैरिश्च प्रजाः ।
 एवमङ्गिरसश्चैव कथेस्य प्रसवाभ्यैः । भृगोस्य भृगुशार्ङ्गल वंशजैः सततं जगत् ।
 वरुणस्यादिनो विप्र जपाह प्रभुरीश्वरः । कविन्तात भृगुश्चापि तस्मात्तो वारुणी स्मृतौ ।
 जपाहऽङ्गिरसं देवः मिथी तस्माद्भुताग्रजः । तस्मादाङ्गिरसा श्रेयाः सर्वे एव तदन्वयाः ।
 ब्रह्मा पितामहः पूर्व देवताभिः प्रजादितः । इमे न सन्तरिष्यन्ति प्रजाभिर्जगतीधराः ।
 सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चापि तपस्विनः । लज्जादादिमं लोकां तारयिष्यन्ति साम्प्रतः ।
 तथैव वंशकर्तारण्य तैजोविन्दुना । भवेद्युर्नन्दविदुषः सर्वे च कृतिनकथा ।
 देवपत्न्यवराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः । माप्नुवन्ति तपथैव ब्रह्मचर्यं परमताया ।
 सर्वे हि वयमेते च तवैव प्रसवः प्रभो । देवानां ब्राह्मण्यानास्य त्वं हि कर्ता पितामह ।
 मरौचिर्गादितः कृता सर्वे चैवाद्य भार्गवाः । अपत्यानीति सम्प्रदक्ष्य क्षमयाम पितामह ।
 ते त्वमेते रूपेण प्रजनिष्यन्ति वै प्रजाः । स्वापयिष्यन्ति चात्मानं युगादिदिग्धने तथा ।
 इत्युक्तं स तदा मैत्र ब्रह्मा लोकपितामह । तथेतिवाप्रवोत् प्रीतलोऽपि अमूर्धयागन् ।
 एवमेतत् पुराणं तस्मा यज्ञे महात्मनः । देवैरेष्टस्य लोकादे वारुणां विधत्तमनुं ।
 अग्निर्ब्रह्मा पश्यपतिः सर्वो रुद्रः प्रजापतिः । अग्नेरपत्यमेतदे मुवर्षेनिति धारणा ।

- अन्यभावे च कुरुते वज्रिस्त्राणिपु काक्षनं । जामदग्न्यः प्रमाणेनो वेदश्रुतिनिदर्शनात् । २१९
- सुगन्धने जुहोत्यग्निं सुवर्णं तत्र चास्त्रिते । वल्मीकस्य वषायाश्च कर्णे चाजस्रं दक्षिणे ।
- शकटोऽप्येवा परस्वापु ब्राह्मणस्य करेऽपि वा । ऊते प्रीतिकरोऽद्विद्भिर्भगवान्मित्रमन्यते ।
- तस्मादग्निपराः सर्वे देवता इति शुश्रुमे । ब्रह्मणो हि प्रसूतोऽग्निरग्नेरपि च काक्षनं ।
- तस्मात् ये वै प्रयच्छन्ति सुवर्णं धर्मोद्दिग्भिः । देवतासो प्रयच्छन्ति समस्ता इति नः श्रुतं ।
- तस्य पातमयो लोकान् गच्छतः परमाव्रति । खलौकं राजराज्ये न मोऽभिभिच्छेत्त भार्गव । २२०
- आदित्योदयसम्प्राते विधिमन्त्रपुरस्कृतं । ददाति काक्षनं यो वै दुःखघ्नं प्रतिहन्ति मः ।
- इदामुदितमग्ने यस्मै पात्रं विधूयते । मध्याह्ने ददेतां स्वर्णं हस्तिं पशुमनागतं ।
- ददाति पश्चिमां सन्ध्यां यः सुवर्णं यत्नतः । ब्रह्मवाच्यं प्रियोमानं सोमोऽप्यमुपयाति मः ।
- सिन्ध्रेषु चैव लोकेषु प्रतिष्ठां विन्दते शुभां । इह लोके यतः प्राप्य शान्तपात्रा च मेदिते ।
- एतः सत्यघतेऽन्येषु लोकेष्वप्रतिष्ठः सदा । अनाद्यसंगतिश्चैव कामचारोऽभ्यस्तुत । २२१
- न च चरति तेभ्यश्च यश्चैवाश्रुते मही । सुवर्णमवर्षं दत्त्वा लोकांश्चाप्नोति पुष्कलान् ।
- यत्तु संजनयित्वाऽग्निमादित्योदयनं प्रति । दद्यादैव त्रतमुद्दिश्य सर्वकामान् समश्रुते ।
- अग्निमित्येव तत् प्राज्ञः प्रदानं मे सुखावर्धं । यथेष्टगुणमंष्टनं प्रवर्तकमिति स्मृतं ।
- इया सुवर्णोत्थात्पत्तिः कथिता ते मयाऽर्जव । कर्त्तिकेयस्य च विभो तद्विद्धि भृगुमन्दन ।
- ॥ १॥ कर्त्तिकेयस्य संहृद्भ्यः कालेन महता तदा । देवैः भेनापतितेन हतः मेऽर्धगूढह । २२२
- जघान तारकह्वापि दैत्यमन्योलायाऽमुरान् । त्रिदशेन्द्राश्चया ब्रह्मन् लोकानां हितकाम्यया ।
- सुवर्णदाने च मया कथितास्ते गुणा विभो । तस्मात् सुवर्णं विप्रैः प्रयच्छ देवतान्तर ।
- ॥ भीष्म उवाच ॥ आत्युक्तं च वमिष्ठेन जामदग्न्यः प्रतापवान् । ददौ सुवर्णं विप्रैर्भ्योऽथमुच्यत च किल्बिषात् ।
- एतस्ते सर्वमाख्यातं सुवर्णस्य महोपते । प्रदानस्य फलञ्चैव जन्मे चास्य युधिष्ठिर ।
- १॥ तस्मात्तमपि विप्रैः प्रयच्छ कनकं वज्र । ददन् सुवर्णं कल्पितदिग्भेमाद्यसि । २२३
- इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णोत्थात्पुत्राख्याने पञ्चाशीतेश्चाद्ये ॥ ८५ ॥
- ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्ताः पितामहेनेह सुवर्णस्य विधानतः । विसारेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिस्तथाः ।
- यत्तु कारणमुपत्तिः सुवर्णस्य प्रकोर्त्तितं । स कथं तारक प्राप्तां निधनं तद्विबोहि मे ।
- उक्तं स देवतानां हि श्रवणं इति पार्थिव । कथं तस्मात्तन्मृत्युर्निश्चारेण प्रकोर्त्तय ।
- एतद्विष्णुस्यैव श्रुतं तत् कुरुकुलोद्देह । कात्वेन तारकवधं परं कौतूहलं हि मे ।
- ॥ भीष्म उवाच ॥ विप्रवृत्तया राजेन्द्र देवता च यथायथा । कर्त्तिकास्त्रोदयामासुरपत्यभरणाय वै । २२४
- न देवतानां कश्चिद्भिः समर्था जातेवदस्य । एता हि शक्तासो गर्वाः सन्भारयितुर्नोजय ।
- पथा तासां ततः प्रीतः पावको गर्भधारयान् । स्नेहं तेजोविभवेण वीर्येण परमेष्ठिन ।
- तामृष्टं कर्त्तिका गर्भं पुपुषुजातवेदस्य । षट्सुवर्तम तेजोऽग्नेः शकलं निहितं प्रभा ।

ततस्तु बद्धमानस्य कुमारस्य महात्मन । तेजसाऽभिपरीताज्ञो न कश्चित्कर्त्तुं लेभिरे ।
ततस्तेज परीताज्ञः सर्वं कालं उपस्थिते । समं गर्भं सुपुत्रिरे कृत्तिकालं नर्यभम् ।
ततस्तं पदधिष्ठानं गर्भमिर्कल्यमागतं । स्थिवी प्रतिजग्राह कार्त्तिकारसमीपत ।
स गर्भो दिव्यसंस्थानो दीप्तिमान् पावकप्रभ । दिव्य शरवणं प्राप्य वष्टुधे प्रियदर्शनः ।
ददृशुः कृत्तिकालस्तु बालमकंसमधुतिं । आतलेहास्य सीतादात् पुपुषुस्तन्यविधौ ।
अभवत् कार्तिकेय स त्रैलोक्ये वचराचरे । स्कन्धलात् स्कन्दतां प्राप्नो गुहावासाद्देहोऽभवत् ।
ततो देवास्त्यस्तंगद्विश्वं सद्विगीयराः । रुद्रो धाता च विष्णुश्च यम पूषाऽर्यमा भग ।
श्रीगो मित्रश्च साध्यश्च वामदेव वषट्कार्यनो । आपो वायुर्नभश्च रुद्रो नवगुणि यहा रवि ।
पृथग्भूतानि चान्यानि यानि देवापणानि वै । आजम्मुल्लेङ्घ्युतं द्रष्टुं कुमारं ज्वलनात्मजं ।
अवसत्सुपुष्यैव गन्धर्वाश्च जगुस्तथा । पदाननं कुमारान् दिवडचं द्विजप्रिय ।
पीमांसं दादृशुर्गन्धं पावकादित्यवर्षसं । श्रयामं शरगुल्मस्य दृष्ट्वा देशं सहर्षिभिः ।
लेभिरे परमं हर्षं मेनिरे वासुरं हतं । ततो देवा प्रियाण्यस्य सर्वं एव समाहरन् ।
क्रीडत क्रीडनीयानि ददुः पक्षिगणश्च ह । सुपर्णस्य ददौ पुच्छं मयूरश्चिन्नवर्हिणुं ।
रावणश्च ददुस्तमै वराहमहिषावुभौ । लुक्कुटश्चाग्निवद्वाग्निं प्रददावर्षणं स्वयं ।
चन्द्रमाः प्रददौ मेघमारित्यो वृषिरां प्रभा । गवां माता च गा देवी ददौ शतवहस्य ।
क्षाममग्निर्गोपेतमिलापुष्यफलं वज्र । मुधन्वा शकटश्चैव रथश्चाग्निमक्रवर् ।
वह्णो वारुणान् दिव्यान् सगजान् प्रददौ शुभान् । विहानं सुरेन्द्रो व्याघ्रं च दिपानन्याय पक्षि ।
आपदाय यज्ञं घोरान् कृचाणि विविधानि च । रावणामुरमंघाय अनुगमुस्तमोसरं ।
बद्धमानान् त दृष्ट्वा प्रार्थयामास तारक । उपायैर्बुद्धिभिर्हेतुनाशकचापि तं विभुं ।
सेनापत्येन तं देवा पूजयित्वा गुह्यतम्यं । भ्रमंभुविप्रकारं तं तस्मै तारककारितं ।
स पितृद्वे महावीर्यो देवसेनापति प्रभु । जयानामोघया शस्त्रा दानं तारकं मुह ।
तेन तस्मिन् कुमारिण क्रीडता निहतेऽसुरे । सुरेन्द्रः स्यापितो राज्ये देवानां पुनरोत्तरः ।
स भेदपतिरेकश्च समैः स्कन्दः प्रतापवान् । दंष्ट्रो गोप्ता च देवानां मित्रस्तुष्टरश्च ह ।
हिरण्यमूर्त्तिर्भगवतिप एव च पावक । मदा कुमारो देवानां सेनापत्यभवावसानम् ।
तस्मात् सुवर्णं मन्त्रत्वं रत्नमवययमुत्तमं । सहजं कार्त्तिकेयस्य वक्त्रे लोच परं मत ।
एवं रामाय कौरव्य वशिष्ठेऽकययत् पुरा । तस्मात् सुवर्णदानाय प्रयतन्व नराधिप ।
राम सुवर्णं दत्त्वा हि विमुक्तं सर्वकिल्बिषैः । त्रिविष्टपे सहत् स्थानमवापामुत्तमं मे ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने तारकवधोपाख्याने पञ्चमीतोऽध्यायः ॥ २६ ॥
॥ पुधिष्ठि उवाच ॥ अतुल्यं धर्मं धर्मात्मन धर्मां श्रोता यया स्यात्तथैव नैवाहविधिं कृत्वा प्रवृत्तिं पार्येव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुधिष्ठिरैवमुक्तो भीष्मः शान्तनवसूता । इमं यादृविधिं कृत्वा वक्तुं समुद्यतः ।

॥ भोग उवाच ॥ इष्टं ध्यावन्ति राजान आहुकर्मविधं शुभं । धन्यं यत्र सर्वं पत्न्योऽपि पितृयज्ञं परन्तप ।
 देवासुरमनुयाणा गन्धर्वैरगरवसा । पिशाचकिन्नराणाञ्च पुञ्जा वै पितरः सदा ।
 पितॄन् पुञ्जादितः पञ्चादेवतासप्तयन्त्रि वै । तस्मात्तान् सर्वयज्ञेन पुष्ट्यः पूजयेत् सदा ।
 अन्नं हार्यं महाराज पितॄणा आहुमन्थते । तस्मादिष्टविविधिना विधिः प्रथमकल्पितः ।
 सर्वयज्ञस्तु प्रीयन्ते ह्येते आहुः पितामहाः । प्रवक्ष्यामि तु ते सर्वसंस्थित्युत्पत्तयः ।
 सैव ह्यस्तु ह्येते आहुः फलं प्राप्यते नृप । तत् सर्वं कौर्त्तयिष्यामि यथातत्त्वं निबोध मे ।
 पितॄन् च प्रतिपदि प्राप्नुयान् स्वयं ह स्त्रियः । अभिरूपप्रजापित्यो दशमीया वज्रप्रजाः ।
 स्त्रियो द्वितीया जायन्ते तृतीयायान् वाजिनः । चतुर्थी धृष्टपञ्चमा भवन्ति षष्ठ्या गृह ।
 पञ्चम्या बहवः पुत्रा जायन्ते कुर्वन्ता नृप । कुर्वाणस्तु नराः सखा भवन्ति द्युतिभागिनः ।
 छपिभागी भवेच्छाहुः कुर्वाणः सप्तमी नृप । अष्टम्यान् प्रकुन्वाणा वाणिज्यं लाभमाप्नुयान् ।
 नवम्या कुर्वन्तः आहुः भवत्येकवर्षं वज्र । विवर्द्धन्ते तु दशमी गावः आहुनि कुर्वन्तः ।
 कुप्यभागी भवेन्मृत्युः कुन्वन्त्रेकादशी नृप । मृदावर्षस्त्रिणः पुत्रा जायन्ते तस्य वंशजिनः ।
 द्वादश्यामीहमानस्तु नित्यमेव प्रदृश्यते । रजतं वज्रवित्तञ्च सुवर्णञ्च मनोरमं ।
 श्रुतिनाम्न भवेच्छ्रेष्ठः कुर्वन् आहुः त्रयोदशी । अवश्यन्तु पुत्रास्तैः प्रसीयन्ते नरा गृह ।
 चतुर्दशी भवेन्मृत्युः कुर्वन् आहुः पञ्चदशी । अमावास्यान् निर्मेषात् सर्वकामानवप्नुयात् ।
 छण्णपक्षे दशम्यादौ दर्शयित्वा चतुर्दशी । आहुकर्मणि तिथ्यस्तु प्रश्ला न तियेतराः ।
 यथा देवापरः पक्षः पूज्यपक्षाद्विश्रियते । तथा आहुस्तु पूज्याह्वादपराहो विद्विष्यते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आहुकथने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किञ्चिदन्नं पितॄभ्यो वै भक्ष्यस्यमोय । किं हविषिराचाय किमानन्याय कल्पते ।
 ॥ भोग उवाच ॥ हवीषि आहुकृत्य तु यानि आहुदिदे विदुः । तानि मे इष्टं कान्यानि फलमेव युधिष्ठिर ।
 तिलैर्गन्धिवस्त्रैर्वस्त्रैर्मूलफलैश्च । दत्तेन मांसं प्रीयन्ते आहुः पितरो नृप ।
 वज्रमानतिलमाहुमवयं मनुरभवान् । सर्वयज्ञस्तु भाव्येषु तिष्ठाः प्राधान्यतः स्वताः ।
 दौ मांसो तु भवेत्सुशिक्ष्यः पितॄणस्तथा । चीन्नाधानाविकेनाऽप्युत्तमं मांसं प्रभुः पृ ।
 अज्जेन मांसान् प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप । वराहणस्तु एष्टासान् यज्ञं न शकुनेन तु ।
 माघानहो पायतेन रारिषेण नव प्रभो । गवयस्तु मांसिन हस्तिः साहस्रमायिको ।
 भांसैर्गन्धादौ प्रीतिः पितॄणा मांसिषेण तु । गव्येन दत्ते आहुः तु भवत्युत्तमिवाश्रिते ।
 यथा गन्धं तथा युक्तं पायसं सर्पिता सह । वापीणस्तु मांसिन हस्तिनादश्वायिको ।
 आनन्यायं भवेद्दत्तं सत्रं मांसं पितॄभ्यः । कालश्राकश्च दोहसायाननां ह्यग्नौ उच्यते ।
 गायत्र्याप्यत्र गायत्रिं पितृगोता युधिष्ठिर । सर्गकमारो भगवान् पुरा मथ्यमापत ।
 अपि नः मनुजैः आपादो नो दद्यात्तयोदशो । मधाम् रुचिः सधुः प्रायश्च दविशायने ।

अजेन वापि सौहेन मघास्त्रे यतप्रतः । हस्तिष्कायास विधिवत् कर्षव्यजनवोजितं ।

सृष्ट्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयः ब्रजेत । यत्रासौ प्रथितो लोकेश्वरव्यकरणे वटः ।

आपो मूलं फलं मांसमन्नञ्चापि प्लिवये । यत्किञ्चिन्नाधुमंभियं तदानन्याय कल्पते ।

इति श्रीमहाभारते अन्नशासनपर्वणि अन्नशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहूकल्पे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ भोग्य उवाच ॥ यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशविन्दव । तानि मे प्रष्टुं काम्यानि नवनेनु प्रयक् प्रयक् ।

आहुं यः कृत्तिकाधारे कुर्वीत सततं नरः। अग्नौनाथाय सापत्न्या यजेत विगतज्वरः।

अपत्यकामो रोहिणो मेजस्कामो मृगोत्तमे । कुरकश्चा ददच्छाडुमाद्रायां मानवो भवेत् ।

कविभागे भवेन्मार्थः कुर्वन् आहुं पुनर्व्वसौ । पुष्टिकानोऽय पृथेण आहुमोहित मानवः ।

अग्निनाथां ददृच्छाहं धीमान् यत्नान् प्रजायते । शतानिान्त भवेच्छ्रेष्ठो मयासु आहूमावपम् ।

फलानामपि दृढकाष्ठं मृगमण्डपं भवेत् । अग्न्यभागेत्तराम् हस्तेन फलभागश्चेत् ।

चित्रायाम् दृढच्छादं समेष्टुपवतः सतः॥ स्वातोयोगे पितृमर्त्यं वाणिज्यमपजोवति।

यज्ञपक्षो विद्याखासु पक्षमीदम् भवेन्नरः । अनराधासु कुर्व्याणो राजचक्रं प्रवर्त्तयेत् ।

आधिपत्यं मज्जेमत्तया ज्येष्ठायामपवर्जयम् । नरः सुहृत्सुलभश्च यदाक्रमपरः सरः ।

मले त्वारोग्यमश्नत यथाऽपाढाम् वीतमम् । उत्तरास त्वपाढाम् वीतयोक्त्वरैर्मही ।

ग्राहं त्वभिजिता कुर्वन् विद्यां श्रेष्ठामशप्नुयात् । श्रवणे तु ददृक्काहं प्रेत्य गच्छेत् समृद्धिम् ।

राज्यभागी धनिष्ठाया भवेत् निबतं नरः । नश्ये वारुणे कुर्वन् भिषक् पिद्धिसत्राप्रयातः ।

पूर्वप्रोक्तपदाः कुर्वन् बहून् विन्दत्यजाविकान् । उत्तराम् प्रकुर्व्याणो विन्दते गाः सहस्रम् ।

बङ्गमुपकृतं विभं विन्दते रेवती यितः । अग्निनीम्यमानं विन्दते भरणीव्यायुदत्तम् ।

इमं ब्राह्मविधिं कृत्वा शशविन्दुसायाऽकरेत् । अक्षेत्रेनाजयन्नापि महीं सोऽनुग्रहाय च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहुकल्पे जननवत्तेश्वायः ॥ ८५ ॥

॥ यधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेच्छातुं पितामह । दिजेभ्यः कुरुगार्हलं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि

॥ भीम उवाच ॥ ब्राह्मणान् परोक्षे चक्षित्ये । दानधर्मवित् । देवे कर्मणि पिब्ये तु न्याय्यमाहुः परोक्षम् ॥

देवताः पूजयन्तीह देवैर्नैवेदं तेजसा । उपेत्य तस्माद्देवैश्च सर्वभ्यां दापयेन्नरः ।

ग्राह्ये त्वय महराज परीक्षेद्वान्नपानं बधः । कुलश्रीलवयोरुर्विधयाऽभिजननं च ।

तेषामन्ये पङ्क्तिदूषास्तथान्ये पङ्क्तिपावनाः । अपाङ्क्त्यास्तु ये राजन कीर्त्तयिष्यामि तान् शृणु ।

कितवो भूषणा यक्षो पशुपालो निराकृतिः । ग्रामप्रेया वाहुपिको गायनः सर्वविक्रयी ।

अगारदाहो गरदः कुण्डाशी सामविरुथो । सामद्रिको राजभतपैलिकः कूटकारकः ।

पित्रा विवदमानस्य यस्य चापपतिर्युद्धे । अभिशप्तस्तथा स्तनः प्रियं यथापजीवति ।

पर्यकारस्य सूचो च मित्रमुक्तपारदारिकः । अत्रतानामपाध्यायः काण्डपृष्ठतथैव च ।

श्रीभक्त्यः परिक्रमैः शुद्धा दष्ट एवं च । परिर्वित्तय यत्तु सादृश्यं गुरुतत्त्वमः ।

कुशोत्तमो देवस्यको न च वैर्यं जीवति । दंष्ट्रैर्ब्राह्मणैर्भुङ्क्तमयाङ्गैर्धुंधिष्ठिर ।

१५०

रक्षामि गच्छते ह्यमिताङ्गमैहवादिन । आङ्ग भुङ्क्ता लघोयीतं दृष्यलीतपमस्य य ।

पुरीषे तस्य तं माम् पितरन्मस्य श्ररते । सोमविक्रयिषे विष्टा भिषजे पूयशोणित ।

मष्ट देवमके दत्तमप्रतिष्ठस्य बाहुंषे । यत्तु बाणिकके दत्तं नेह नामुच तद्भवत ।

भस्मनोव ऊत द्रव्यं तथा पौनर्भवे द्विजे । ये तु धर्मस्य भेदेषु चारित्र्यापनेतेषु च ।

ह्यथ कथं प्रयच्छन्ति तेषां तत् प्रेत्य नश्यति । ज्ञानपूर्वन्तु ये तेभ्यः प्रयच्छन्त्यन्पवुह्य ।

१५१

पुरीष भुञ्जते तस्य पितरं प्रेत्य निश्चय । एतानिमान् विज्ञानोयादपाङ्क्तियान् हिाधमान्

शूद्राणामुपदेशस्य ये कुर्वन्त्यन्पचेतस । पष्टिद्वाणं अत पण्डित्यिवो यावत् प्रपश्यति ।

पंथां समुपविष्टायाः तावद्वयते नृप । यद्वेष्टितमिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणामुख ।

सोपानत्कथं यद्भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुर । अस्त्रयता च यद्भुङ्क्ते यथ अद्भुतविवर्जित ।

सर्वं तदमुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् । शान्त्युपनिद्रायाश्च न विविरन् कथञ्चन ।

१५२

तस्मात् परिहृते दद्यात्तिलाद्यान्ववकोरयेत् । तिलैर्विरहित आङ्गं कृतं क्रोधवशेन च ।

यातुधाना पित्राचार्यं विप्रानुम्यन्ति तद्भुवि । अपाङ्क्तो यावत् पत्न्या भुङ्क्तानामनुपश्यति ।

तावत् फलाङ्गुशयति दातारं तस्य पाणिना । इमे तु भरतयेष्ट विभेयाः पङ्क्तिरावना ।

ये सतनाम् प्रवक्ष्यामि परीक्षन्निह तान् द्विजान् । विद्यावेदप्रतन्त्राता ब्राह्मणा सर्वं एव हि ।

सदाचारपरायैव विभेयाः सर्वपावना । पाङ्क्त्यान् प्रवक्ष्यामि श्रेयासे पङ्क्तिरावना ।

१५३

शिणाचिकेतं पञ्चाश्रिमु पणं धडङ्गवित् । ब्रह्मदेयानुसन्तान्कन्दोर्गो ज्येष्ठनामग ।

मातापित्रैर्यस्य वयं यात्रियो दक्षपूरुष । अतुक्तानाभिगामी च धर्मपशोयु सदा ।

वेदविद्याप्रतन्त्राता विप्रः पङ्क्तिः पुमात्सुत । अयम्विदिरभेऽभेता ब्रह्मचारो यतव्रत ।

मत्तवादी धर्मगोलं स्वकर्मनिरतस्य य । ये च पुण्येषु तीर्थेषु अभिवेककृतयमा ।

मतेषु च समन्वेषु भवन्त्यत्र भुवमुता । अकीधनाद्याचपला सान्ता दान्ता जितेन्द्रिया ।

१५४

सर्वभूतहिता ये च आर्द्धज्येतास्मिन्मयेन । एतेषु दत्तमस्यमेतेषु पङ्क्तिपावना ।

इमे परे महाभागा विभेयाः पङ्क्तिपावना । यतयो मोक्षधर्मज्ञा योगं सुपरितमता ।

ये रितिहाम प्रयताः श्रयपनि दिशोत्तमान् । ये च आभ्यविद केचिद्ये च व्याकरणे रता ।

अधीयते पुण्यं ये धर्मब्राह्मणाद्यापि च । अधीय च ययान्याथ विधिउत्तम्य कारिण

उपपद्ये गुह्यकुले मत्तवादी सद्यस्य । अग्रा सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।

१५५

पात्रं ते प्रपञ्चन्ति पत्न्यान्वावत् पुनश्च्युत । ततो हि पावनात् पत्न्या पङ्क्तिरावना चर्यते ।

क्रोधादहंमोषाद्ये पावयेदक एव हि । ब्रह्मदेयं नुमन्तान इति ब्रह्मविदो विदुः ।

अनुमिन्नुपाधाय स चेदपायम प्रजेत् । अनिमिग्नममुशतं धारां शान्तिं द्यूत ।

अथ चेददित्युर्गन्तं पशुदोषैर्विचरिष्यं । न च यत् पतितो राजन् पङ्क्तिरावना एव च ।

तस्मान्न मर्व्यप्रयत्नेन परीक्ष्यामन्त्येष्टिजान् । स्वकर्षणिरतानन्यान् कुले जातान् वज्रश्रुतान् ।

६१०

यस्य मिवप्रधानानि आहूनि च हवीषि च । न प्रीणति पितृन् देवान् स्वर्गं च न स गच्छति ।

६११

यस्य आहूनेन कुरुते सङ्गतानि न देवयानेन पया स याति । स वै मुक्तः पिप्लव बन्धनाद्वा स्वर्गमोक्षाव्यवते
अहमि च ।

तस्मान्मित्रं आहूतृत्वाद्रियेत दद्यान्मित्रेभ्यः संयद्दार्थं धनानि । यन्मन्यते नेत्रं शत्रुं न मित्रं तं मध्यस्थं भोजयेद्द्वयकथे ।

यद्योपरि वीजमुत्तं न रोहेष्ट्र वा दप्ता प्राप्नुयाद्वीजभारं । एवं आहूतं भुक्मनर्हमाणेन चेह नामुत्र फलं ददाति ।

ब्राह्मणे ह्यनधीयानमृणाग्निं चि प्राप्स्यति । तस्मै आहूतं न दातव्यं न हि भक्षानि ह्ययते ।

६१२

सन्भोजनीं नाम पिशाचदक्षिणा आ नैव देवाश्च पितृनुपैति । इहैव सा भ्राज्यति क्षीनपुण्या ग्रामान्तरं गौरिव नष्टवत्सा ।

यथाऽग्नौ ज्ञाने घृतमाजुहोति तथैव देवाश्च पितृनुपैति । यथा देवं न चर्त्तते गायने च याश्चानूते दक्षिणामादधेति ।

उभौ हि नस्ति न भुज्जति चैव या चानूते दक्षिणा दीयते त्रे । चाघ्रतिभौ गृह्णतेऽपतन्तो तेषां प्रेतान् पातयेद्देवयानात् ।

अयोणां समये नित्यं ये चरन्ति युधिष्ठिर । निश्चिता सर्वधर्मज्ञानान् देवा ब्राह्मणान् विदुः ।

स्वाध्यायनिष्ठा अयथो ज्ञाननिष्ठास्तथैव च । तपोनिष्ठाश्च बोद्धव्याः कर्षणश्च भारत ।

६१५

कथानि ज्ञाननिष्ठेभ्यः प्रतिष्ठाप्यानि भाग्य । तत्र ये ब्राह्मणान् केचिन् निन्दन्ति हि ते मरा ।

ये तु निन्दन्ति जल्पेभ्य न तान् आहूतुं भोजयेत् । ब्राह्मणं निन्दन्तु राजन् हन्त्युक्षेपुर्गुणं कुल ।

वैश्वानरानां वचनस्त्वयीणां श्रूयते नृप । दूरादेव परोक्षेन ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।

प्रियो वा यदि वा दैत्येति पाप्मान् आहूमावयेत् । यः सहस्रं सहस्राणां भोजयेदनुताम्रम् ।

एकस्मान्मन्त्रवित् प्रीतः सर्वानर्हति भारत ।

६१६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहूतकल्पे नवतितमोऽध्यायः ८० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन सङ्कल्पित आहूतं कस्मिन्काले किमात्मकं । श्रम्यद्विरवके काले मुनिना कतरं वा ।

कानि आहूनि वर्ष्यंति कानि मूलफलानि च । धान्यशाल्यश्च का वर्ष्यालक्ष्मी रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ यथा आहूतं सम्पृष्टत्तं कस्मिन्काले यदात्मकं । येन सङ्कल्पितश्चैव तस्मै शृणु जनाधिप ।

स्वादभुविर्वाणि कैरव्य परमर्षिं प्रतापवान् । तस्य वंशे महाराज दत्तमेव इति स्थन ।

दत्तात्रेयस्य पुत्रोऽभूज्जिनिर्मास तपोधन । निमेषायभभवत् पुत्र आमाश्राम श्रिया वृत ।

६१७

पूर्णे वर्षमहस्वान्तं स शता दुष्करं तपः । कालधर्म्यरीतात्मा निधनं सम्पागत ।

निमित्तं शता शौचानि विधिदृष्टेन कर्त्तव्या । सन्तापममत्तोत्तरे पुत्रश्रेष्ठकपरायण ।

अथ श्लोकापहर्षाणि चतुर्दश्या महामतिः । तमेव गणयञ्ज्वाकं विराचे प्रत्यनुधत्त ।

तस्मात्प्रीतिमुद्वृक्ष्य शोचि न व्यथितात्मन । मनः सद्य विषये बुद्धिर्बिम्बारग बिम्बो ।

६१८

ततः कश्चित्तपामास आहूतकल्पं समाहित । यानि तथैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ।

उक्तानि यानि चात्रानि यानि चेष्टानि तत्सर्वं हि । तानि सर्वानि मनसा विनिश्चित्य तपोधन ।

अमावान्या महामाश्रो विप्रान्नानां च पूजितान् । दक्षिणार्वाकाः सर्वा दृष्टो सद्यमयकरोत् ।

सप्त विंशत्ततोऽभ्येत्य युगपत् समुपानयत् । चर्त्ते च नवर्षं भोज्यं श्यामाकान्नं ददौ प्रभुः ।

दक्षिणायास्ततो दर्भा विष्टरेषु निवेशिताः । पादयोश्चैव विप्राणां ये तन्नमुपभुञ्जते ।

हृत्वा च दक्षिणायान् वै दर्भान् स प्रयतः । शुचिः । प्रददौ श्रीमतः पिण्डान् नामगोत्रमुदाहरन् ।

तत् कृत्वा स मुनियेष्टो धर्म्मसङ्करमात्मनः । पश्चात्तापेन मूढता तस्यमनिऽभ्यचिन्तयत् । १

^१ इत्यत्र तं मुनिभिः पूर्वं किं भयेदमनुष्ठितं । कथं नु प्रापेन न मां दहेयुर्ब्रह्मणा इति ।

ततः स विन्तयामास वंशकर्तारमात्मनः । ध्यातमावस्रथा चात्रिराजगाम तपोधनः ।

अथाभिस्तं तथा दुष्टा पुत्रं शोकेन कर्पितं । शृष्टमाश्रययामास वाग्विरिष्टाभिरव्ययः ।

निमो सङ्कल्पितस्तैः पितृयज्ञस्तपोधन । मातृ भुञ्जी, पूर्ववृष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मणा स्वयं ।

साऽयं स्वयम्भविहितो धर्मः सङ्कल्पितस्त्वया । षडे स्वयम्भुव. केऽन्यः आक्षेप्यं विजिनाहरेत् ।

अथाख्यास्यामि ते पुनः श्राद्धेयं विधिमुत्तमं । स्वयम्भुविहितं पुनः तत् कुरुष्व निबोध मे ।

हस्ताऽभौकरणं पूर्वं मन्त्रपर्यन्तं तपोधनः । ततोऽग्नये च सोमाय वरुणाय च नित्यम् ।

विद्ये देवास्तु ये नित्यं पित्रभिः सह गोचराः । तेभ्यः सद्गन्विता भागाः स्वयमेव स्वयन्भूताः ।

स्तौतव्या चेह प्रथिवी निवापस्तेह धारिणी । देव्यो काश्यपो चेति तथैवावयेति च ।

उदकानयने चैव सोतथो वरुणो विभू । ततोऽग्निश्चैव सोमस्य, आप्याय्याविह तेऽनघ ।

देवास्तु पितरो नाम निर्घिता ये स्वयम्भवा । उष्ण्या ये महाभागस्तेषां भागः प्रकल्पितः ।

ते आद्धेनार्थमाणा वै विमुच्यन्ते हि किल्बिषात् । सप्तकं पितृवंशस्तु ब्रूयद्दृष्टः स्वयम्भुवा ।

विद्ये चाग्निमुखा देवाः सङ्ख्याताः पूर्वमेव ते । तेषां नामानि वक्ष्यामि भागार्हाणां महात्मनां ।

बलं धृतिर्ब्रिषाद्या च पुण्यकृत् पावनस्तथा । पाप्मिणेमासमूहस्य दिव्यसानुसूयेन च ॥

विश्वान् वीर्यवान् ह्योमान् कीर्तिमान् कृत एव च । जितात्मा मुनिर्वीर्यश्च दीप्तरेखा भयङ्करः ।

अमुकत्वा प्रतीतय प्रदाताऽद्याश्चमास्तथा । शैलाभ. परमक्रोधी धीरोष्णीभूपतिसाया ।

॥ अजो वज्रो यरो चैव विश्वेदेवाः सनातनाः । श्रुद्धर्षाः सोमवर्धाः सूर्ययोश्चेति नामतः ।

मौमप, सूर्यसावित्री दत्तात्मा पुण्डरीयकः । उष्णोन्माभो नभोदय बिन्द्यायुर्दक्षिरेव च ।

चमूहरः सुरेशय व्योमसिः शङ्करो भवः । ईशः कर्त्ता स्रतिहंषो भुवनो दिव्यरश्मिस्तु ।

गणितः पञ्चद्वयैश्च आदित्या रश्मिवांशुया । सप्ततृत् सोमउर्ध्वं विद्यतृत् कविरेव च ।

अनुगोप्ता मुगोप्ता च मन्त्रा चत्वार एव च । कीर्त्तिताभिः महाभागा, कालस्यागतिगोचराः ।

अथाहुयानि धान्यानि काद्रवाः पुनकास्तया । हिङ्गुद्रव्येषु शकपेषु पलाशेषु नगद्वयं तथा ।

आभाञ्जनः कावदारस्तथा मञ्जनकादयः । शुभाण्डजात्यनावुञ्च कृपं सवर्णमेव च ।

पान्चवाराहमिहसु यद्यवाप्राप्ति भवत् । छप्पाजो गिडयुं जीनपाको तथैव च ।

अङ्कुरास्तिस्र्यो रज्या रश्मि गृह्णात्कानि च । वज्रयस्तत्र मन्त्र तथा धम्मफलानि च ।

अनुतावसादततया आरुपु वञ्चयत् । निवाप ह्यथकथ दा गधितस्य मुदभेगं ।

पितरश्च हि देवाश्च नाभिनन्दन्ति तद्विधिः । चण्डालश्चैषो वर्ज्यो निवापे समुपस्थिते ।
कापायवर्माः कुटो वा पतितो ब्रह्महाऽपि वा । सङ्कीर्णयोनिर्विप्रश्च समन्तो पतितस्तथा ।

वर्जनीयो बुधैरेते निवापे समुपस्थिते । इत्येवमुक्त्वा भगवान् स्ववशं तद्विधिं पुरा ।

पितामहसभो दिव्यो जंगमाविस्तपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आह्वयकथने एकवक्त्रोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ श्रीम उवाच ॥ तयो नमो प्रवृत्ते तु सर्वे एव महर्षयः । पितृयज्ञन्तु कुर्वन्ति विधिदृष्टेन कर्मणा ।

स्वयया धर्मनित्यात् कुला निवपेनानृत । तपणश्चाप्येकमेव तौर्याभोभिर्यतः ।

निवापैर्दीयमानैश्च सातुर्व्यस्येन भारते । तपिताः पितरौ देवास्तत्रात्र जरयन्ति वै ।

अजोषैर्मिह्यन्ते ते देवाः पित्रभिः सह । सोमवेवाभ्यपद्यन् दाह्यन्नाभिप्रपीडिताः ।

तेऽमुषन् सोममासाद्य पितरोऽजीर्णपीडिताः । निवापान्नेन पोद्यामः श्रेवा नोऽत्र विधीयतां ।

तान् सोमः प्रत्युवाचाद्य श्रेययेदोऽस्ते मुराः । स्वयम्भूषदनं यात स वः श्रेयोऽभिधास्यति ।

ते सोमवचनाद्देवाः पित्रभिः सह भारत । मेहशृङ्गे समासीनं पितामहमुपागमन् ।

॥ पितर ऊचुः ॥ निवापान्नेन भगवन् श्रमं पोद्यामहे वयं । प्रसादं कुह नो देव श्रेयोऽनः संविधीयतां ।

इति तेषां वचः सुता स्वयम्भूरिदममवीत् । एव मे पार्यता बह्विभ्रंशेन विधास्यति ।

॥ अग्रिउवाच ॥ संहितास्ताम भोक्ष्यामि निवापे समुपस्थिते । जरयिष्य च चाप्येन मया सोऽहं न संशयः ।

एतच्छुत्वा तु पितरस्ततो विस्मरऽभवन् । एतस्मात् कारणाच्चासौ प्राक् तावदीयते नृप ।

निवृत्ते चाग्निपूर्वम् न निवापे पुरुषर्षभ । न ब्रह्मराजसालो वै निवापं धर्मयन्त्यत ।

रक्षांसि चापवर्तन्ते स्थिते देवे उताग्रने । पूर्वम् पिष्टं पितुर्दद्यान्ततो दद्यात् पितामहे ।

प्रपितामहाय च तत एव आह्वयिष्यः स्ततः । भ्रूयाच्छाह्ने च सावित्रीं पिष्टे पिष्टे समाहितः ।

सोमायेति च वक्तव्यं तथा पित्रमतेति च । रजस्तज्ञा च यो नारी व्यङ्गिता कर्षयाद्यथा ।

निवापे नोपतिष्ठेत् संघात्ता गान्धर्वज्जा । जलं प्रतरमाणश्च कोत्तयेत् पितामहान् ।

मदीमासाद्य कुर्वन्ति पित्रेणा पिण्डतर्पणं । पूर्वम् स्वैशजानान्तु कुलाऽग्निस्तर्पणं पुनः ।

सहस्रमन्त्रिवर्णैः ततो दद्यान्मलाश्चलि । कल्पापगोपुगेनाथ संकेतं तर्तता जलं ।

पितरोऽभिलपन्ते वै नावश्चाप्यधरोऽहिताः । सदा नावि जलं तज्ज्ञाः प्रयच्छन्ति समाहिताः ।

भामाहं कृष्णपक्षश्च कुर्यान्निर्यपणानि वै । पुष्टिरायुस्तथा वीर्यं शीघ्रं पित्रमर्कितः ।

पितामहः पुंसस्तथा वशिष्ठः पुलहस्तथा । अङ्गिराश्च क्रतुश्चैव कश्यपश्च महावृषिः ।

एते कुलकुलश्रेष्ठ महायोगेश्वराः सताः । एते च पितरो राजश्रेष्ठ आह्वयविधिः परः ।

प्रेताश्च पिण्डधमन्नामुच्यन्ते तेन कर्मणा । द्रव्येषां पश्यश्रेष्ठ आहोवाचिर्नयामगम् ।

व्याख्याता पूर्वनिर्दिष्टा दानं वक्ष्याम्यतः परः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानपथकथने आह्वयकथने ततोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दिजातयो व्रतोपेता हविस्ते यदि भुञ्जते । अथ ब्राह्मणकामाय कथमेतत् पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ श्रवेदोक्तव्रताद्यैव भुञ्जाना कामकारणे । वेदेतिषु तु भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं तप इत्याहुस्त्वपार्थ प्रथमम् । तपं खादेत्तदेवेदं तपोऽन्यदापि किं भवेत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ मासार्द्धमाशेषवासान् यत्तपो मयाते जग । आत्मतन्त्रापघातो यो न तपस्वी न धर्मवित् ।
 त्यागस्य चापि स्यन्ति श्रियते तप उत्तमं । सदोपवासो च भवेद्ब्रह्मचारी तथैव च ।
 मुनिश्च स्यात्सदा विप्रो वेदांश्चैव सदा जपेत् । कुटुम्बिको धर्मकाम सदाऽस्य प्रसन्न मानव ।
 अमांशाग्नौ सदा च स्यात्पवित्रश्च सदा पठेत् । अतवादी सदा च स्यान्नियतश्च सदा भवेत् ।
 विषयसो सदा च स्यात्सदा चैवातिश्रियमिष । अष्टताग्नौ सदा च स्यात्पवित्रो च सदा भवेत् ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं सदोपवासो स्याद्ब्रह्मचारी च पार्थिव । विषयसो कथञ्च स्यात्कथञ्चैवातिश्रियमिष ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अन्तरा सायमाश्व प्रातराश्व यो नर । सदोपवासो भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुन ।
 भार्या गच्छन् ब्रह्मचारी अतो भवति चैव च । अतवादी सदा च स्याद्दानवीर्यस्य मानव ।
 अभयघ्नं दद्यामासममावाग्नौ भवत्युत । दानं ददत् पवित्रो स्यादस्य प्रसन्न दिवाऽस्य पुन ।
 भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुङ्क्त्वस्य नर सदा । अमृतं केवलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ।
 अमुक्तवत्सु नाम्नाति ब्राह्मणेषु तु यो नर । अभोजनेन तेनास्य जितं स्वर्गो भवत्युत ।
 देवेभ्यश्च पित्रेभ्यश्च शंशतेभ्यश्चैव च । श्रवणैरिति यो भुङ्क्ते तमाहुर्लब्धिसागिन ।
 तेषां भोक्ता ह्यपथ्यन्ता सन्ते ब्रह्मणः कृता । उपस्थिता ह्यसुरसो रम्यैर्भक्ष्यैश्च जनाधिप ।
 देवतातिथिभिः सार्द्धं पित्रेभ्योऽपभुञ्जते । रमको पुत्रपौत्रेण तेषां ज्ञेतिरनुत्तमा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणैश्च प्रयच्छन्ति दानानि विविधानि च । दातृप्रतिष्ठोद्योर्वाच्यैर्को विशेषः पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ साधार्थं प्रतिष्ठोद्योषाभ्यैवासाधुतो द्विज । गुणवत्यान्पदेन स्यान्निर्भेदोऽपि तु निमज्जति ।
 अवायुदाहरन्ती नमितिहासं पुरातनं । वृषादभैश्च सदा व्रतवर्षाणाञ्च भारत ।
 कश्यपोऽपि शिष्यश्च भृद्वाजोऽथ गौतम । विश्वामित्रो जमदग्निः साध्वी चैवाप्यरुन्धती ।
 सर्वेषामस्य तेषां गण्डाऽभून् कर्मकारिका । शूद्रः पश्यस्यैव भर्ता चास्याऽभूत् ह ।
 त्रि च सर्वे तपस्वन्तः पुरा चैरुष्यैर्हीमसा । समाधिनीपशिवतो ब्रह्मलोकं सनातनम् ।
 अथाभवदनाष्टैर्भवेत् कुरुनन्दन । इच्छन् प्राणोऽभवद्यच्च लोकोऽयं वै बुधाऽस्मिन्त ।
 कसिश्चिच्च पुरा यस्मै शैलेन शिविस्तनुना । दक्षिणायैऽथ अस्मिन्नेव दत्तं पुत्रं पुत्रं किञ्च ।
 अस्मिन् काले तु सोऽन्यायुर्द्विष्टान्तमगमत् प्रभु । तेन कुधाऽभिसन्तप्ता परिवार्याऽपतस्त्रिरे ।
 याज्यात्मजमयो दृष्टा गतासुष्टविषत्तमा । अपचन्त तदा स्यात्ता बुधाऽन्तो किञ्च भारत ।
 निरन्त्रे मर्यैर्लोकैः क्षिप्रयात्मानन्ते परीक्ष्य । कृष्णमपि देरेऽन्तिममवहेतोस्तपस्विन ।
 अटमानं इयं ताम्भार्गो पचमानान्वाहोपति । राजा श्रौयो वृषादग्निः क्रियमानान् ददेत् शू ।
 ॥ वृषादग्नि उवाच ॥ प्रतिग्रहस्वारयति पुष्टिर्न प्रतिग्रहतां । मयि यदिद्यते वित्तं नः सृष्टुं त्वं तपेधना ।

प्रियो हि ब्राह्मणोऽयमस्मानो दद्यामहे ब्राह्मणोऽयमहं ह । एकैकशः सट्पगाः संस्पृष्टताः सर्वे वा वै शीघ्रगाः श्वेतरोमाः ।
कुलभारानननुद्धः शान्तः शतान् धृत्यान् शतान् सर्वेषां ह ददामि । प्रष्टोऽस्मीनां पौत्रराणाञ्च तावदग्रा गृह्या धेनुवः
सप्ततान् ।

वरान् यस्मान् ब्रीहिरसं यवाश्च रत्नञ्चान्वन् दुर्लभं किं ददानि । नास्मिन्नमर्त्ये भावमेवं कुर्यात् पुण्यं वः किं प्रय
च्छाम्यहं वै ।

॥ अथ जघुः ॥ राजन् प्रतिग्रहा राज्ञा मन्त्रस्त्रादो विषोपमः । तज्ज्ञानमानः कस्यस्य कुर्यात् नः प्रलोभनं ।

चेवं हि देवतमिदं ब्राह्मणान् समुपाश्रितं । अमलो ह्येतत्परा ग्रीतः प्रोषाति देवताः ।

अज्ञाऽपोह तपो जातु ब्राह्मणस्योपजायते । तदा इदं हि दद्यान् प्राप्नो राजप्रतिग्रहः ।

सुगलं सह दानेन राजपत्न्यु सदा तव । अर्थिन्यो दीयते सर्वमित्युक्ताऽन्येन ते धन्यः ।

अपक्रमेव तन्नामसमभूतयो महात्मना । अथ हित्वा ययुः सर्वे वनमाहारकाङ्क्षयुः ।

ततः प्रवेदिता राज्ञा वनं गत्वाऽस्य मन्त्रिणः । प्रवेद्योदुम्बराणि सा दातुं तेषां प्रवक्रिरे ।

उदुम्बराण्ययान्यानि हेमगर्भाण्युपाहरन् । भृत्यास्तथा ततस्तानि प्रयाहितमुपाद्रवन् ।

गुरुणीति विदित्वाऽप्य न घ्राणाण्यभिरमवीत् । न सा हेमन्दविज्ञाना न सा हेमन्दबुद्धयः ।

हेमानोमानि जानीमः प्रतिगृह्णाः सा जगृह । इह क्षेतदुपादयं प्रत्य स्थात् कटुकोदयं ।

अप्रतिग्राह्यमेवैतत् प्रत्येह च सुखेषुना ।

॥ विशिष उवाच ॥ मतेन निष्कं गलितं सहस्रेण च सक्तिं । तथा बह्वं प्रतो ज्ञन् वै पारिषेो पतति गतिं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ यत्तु धृष्ट्याः श्रोहिषं हिन्त्येष पश्यतः स्त्रियः । सर्वं तज्जालमेकस्य तस्माद्दिद्वार्यन् नृक्षरेत् ।

॥ भरद्वाज उवाच ॥ उत्पन्नस्य वरोऽष्टं वेहमानस्य वहुते । प्रायेण पुरुषेभ्यस्तस्य सात्वा न विद्यते ।

॥ गौतम उवाच ॥ तज्जाले द्रव्यमस्ति, तज्जाले प्रतिपूरयेत् । समुद्रकणः पृथो कदाचन पूर्यते ।

॥ विश्वामित्र उवाच ॥ कामं कामयमानस्य यदो कामः संस्पृश्यते । अथैनमपः कामस्योपा विंथति बाणवत् ।

॥ जमदग्नि उवाच ॥ प्रतिग्रहे संयमे नै तपो धारयते धुः । तद्धनं ब्राह्मणस्यैह सुख्यमानस्य विक्षेत् ।

॥ अश्वत्थ उवाच ॥ धर्मार्थं सद्यथा नो वै द्रव्याणां पलप्रक्षतः । तपः सद्यस्य एवेह विशिष्टो द्रव्यसङ्घातः ।

॥ गण्डावाच ॥ उपादितो भयाद्यस्मादिभ्यतो मे ममेधरा । बलीयांसो दुर्बलवदिभ्यश्चमतः परं ।

॥ पश्यस्य उवाच ॥ यदै धर्मं परं नास्ति ब्राह्मणास्तद्धनं विदुः । विनयार्थं सुविदोऽसमुपायेयं यथातथे ।

॥ अथ जघुः ॥ कुजलं सह दानेन तस्मै यस्य इमाः प्रजाः । फलान्युपविद्युक्ता निच एव न प्रयच्छति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वा हेमगर्भाणि हित्वा तानि फलानि वै । अयुषो ज्यैष्ठ्यं सर्वं एव धृतव्रतः ।

॥ मन्त्रिण जघुः ॥ उपाधिं प्रसमाश्रित्य हित्वा तानि फलानि वै । ततोऽन्येनैव गच्छन्ति विदितं तेऽमु पार्थिव ।

इत्युक्तः स तु सौम्योऽष्टपादभिर्युक्तो ह । तेषां वै प्रतिकर्तुञ्च सर्वेषां गममदृष्टं ।

स गत्वा स्वनीयेऽग्रे तोम्रे नियममास्थितः । जुहाव संकृतेभ्यस्तेरेकैकामाहुतिं नृपः ।

तस्मादग्रेः समुत्तमैः कृत्या लोकभयद्वरी । तस्मा नाम उपादर्मिथ्यात्तपोनीत्यथोक्तोत् ।

सा कृत्या कालराजो वृताञ्जलिहस्तिता । दृषादर्भि नरपतिं किङ्करोमोति साऽनवीन ।

॥ दृषादर्भिहवाच ॥ अष्टोष्णं गच्छ सतानामहन्त्यत्यास्यैव च । दासोभर्तुर्नृणां दास्यात्स मनसा नाम धारय । ३६५

ज्ञात्वा नामानि चैवैषो सर्वानेतान् विनाशय । विनष्टेषु तया स्त्रैरं गच्छ यत्रैषितं तव ।

सा तयेति प्रतिश्रुत्य यातुधानोस्त्रहपिणो । जगाम तदनेन यत्र विचरेहो महर्षय ।

॥ भीम उवाच ॥ अथ त्रिप्रमुखा राजन् वने तस्मिन्महर्षय । व्यचरन् भवत्येता वै मूलानि च फलानि च ।

अथापश्यन् सुपीनोसपाणिपादमुखोदरं । परित्रजन्तं स्त्रुसाङ्गं परित्रजन्तं शुना सह ।

अहन्त्यतो तु तं दृष्ट्वा सर्वान्द्रोपचितं शुभं । भवितारो भवन्तो वे नैर्मित्यत्रोदृपीन । ३६६

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकमग्निश्रीकृतिनिर्जतं । सायम्प्रातस्तु होतव्यं तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ अत्रिहवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं बुधा वीर्यं समाहृतं । कृच्छ्राधीनं प्रगृह्यं तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ विश्वामित्र उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं शयःकालं जरद्भय । अत्रयं सुपरो मूर्खस्तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ जमदग्निहवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं भक्तमन्त्रमनेव च । सन्निधय वार्षिकं किञ्चित्तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ काश्यप उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं चलारश्च सहोदरा । देहि देहीति भिक्वन्ति तेन पीवाञ्जुना सह । ३६७

॥ भरद्वाज उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं ब्रह्मवन्सारथेयस्य । शोको भार्यापवादिन तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ गौतम उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं त्रिकौशेयश्च राज्ञव । एनैक वै विवर्षयं तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ भीम उवाच ॥ अथ दृष्ट्वा परित्राट्य स तान् महर्षिन् शुना सह । अभिगम्य यथाव्यायं पाणिस्त्र्यमंशाचरन् ।

परिचर्या वने तान् तुल्यतोषातकारिकां । अन्येभ्यो निवेद्याथ प्रातिष्ठन्त सैव ते ।

एकनिष्ठयकार्याश्च व्यचरन्त वनानि च । आददान समुद्रुत्य मूलानि च फलानि च । ३६८

कदाचिद्विश्वरम्भो हृष्टैरविरलैर्हतां । शुचिवाग्निप्रसन्नोदा ददृशुः पद्मिनी शुभा ।

बालादित्यवपु प्रख्यं पुष्करैरुपशोभिताम् । वैदूर्यवर्णसदृशैः पद्मपत्रैरुपट्टिताम् ।

नानाविधैश्च विहगैर्गलप्रकरवैविभि । एकदारामनादेयां सुपतोर्धाम दृष्ट्वा ।

दृषादर्भिप्रमुखा तु कृत्या विकृतदर्शना । यातुधानोति विख्याता पद्मिनी तामरचत । ३६९

मशुसखसहायान् विचार्य ते महर्षय । पद्मिनीमभिजगमुते सर्वे कृत्याभिरन्तिता । ३७०

ततस्तु यातुधानो ता दृष्ट्वा विकृतदर्शना । स्थिता कमलिनीतीरे कृत्यामूचुर्बहर्षय ।

एका तिष्ठसि का च त्वं कथार्ये किं प्रयोजनं । पद्मिनीतीरमात्रिणं ब्रूहि त्वं किञ्चिकीर्षयि ।

॥ यातुधानुवाच ॥ याऽग्निं स ऽस्यनुयोगो ज्ञेयः कर्त्तव्यः कथञ्चन । आरक्षणी मे पद्मिनी वित्तं सर्वं तपोधना ।

॥ अथ य उचु ॥ सर्वं एव बुधानां सन् चान्यत् किञ्चिदन्ति न । भवत्या संमते सर्वं शृङ्गोयाम विभान्युत ।

॥ यातुधानुवाच ॥ समयेन विज्ञानोता शृङ्गोष्णं कामकारत । एकैको नाम मे प्रोक्ता ततो शृङ्गोत मा चिर । ३७१

॥ भीम उवाच ॥ विश्वाय यातुधानो तां कृत्यामृपिनैपिणि । अत्रि, बुधापरीतात्मा ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अत्रिहवाच ॥ अराधिरत्रि सा रात्रिर्या नाधोनेऽग्निश्च वे । अरात्रिरत्रिरित्येव नाम मे विद्धि शोभने ।

॥ यातुधानुवाच ॥ ययोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महाद्युते । दुर्हार्थमेतन्नयना गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ वसिष्ठ उवाच ॥ वसिष्ठोऽस्मि वरिष्ठोऽस्मि वसे वासवहेत्यपि । वसिष्ठत्वाच्च वासाच्च वसिष्ठ इति विद्धि मां ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

१५८

॥ कश्यप उवाच ॥ कुलं कुलञ्च कुवमः कुवमः कश्यपो दिजः । काश्यः काशनिक्काशलादेतन्मे नाम धारय ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महाद्युते । दुर्ह्वयमेतन्मनसा गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ भरद्वाज उवाच ॥ भरेऽसुतान् भरेऽग्निमान् भरे देवान् भरे दिजान् । भरे भार्यामनव्याजो भरद्वाजोऽस्मि शोभने ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ गौतम उवाच ॥ गौतमोऽहमेतोधूमेऽदमले बमदर्शनान् । गोभिक्षमो मम ध्वस्तं जातमाचक्ष्य दैवतः ।

१५९

विद्धि मां गौतमं कृत्य यातुधानि निबोध मां ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ ब्रियामित्र उवाच ॥ विन्देदेवाश्च मे मित्रं मित्रमस्मि गवान्तथा । ब्रियामित्रमिति ख्यातं यातुधानि निबोध मां ।

॥ धातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ जमदग्निश्वाच ॥ जाममघजजानेऽहं जिजाहोह जिजायिपि । जमदग्निरिति ख्यातमेतां मां विद्धि शोभने ।

१६०

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ ऋन्ध्रयुग्माच ॥ धरान् धरिरे वसुधां भर्तुं सिद्धास्यमन्तरं । मन्तोऽनृन्ध्रमन्तो भर्तुं रिति मां विद्वद्ऋन्ध्रम् ।

॥ धातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ गण्डोवाच ॥ वक्रैरुदये गण्डेति धातुमेतुं प्रचक्षते । तेनोचनेन गण्डेति विद्धि मां नलमश्वरे ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

१६१

॥ पश्यव उवाच ॥ पश्यन् दृष्ट्यामि दृष्ट्वाऽहं पश्यन्नास्य सखा सदा । यौषे पश्यस्येत्येवं विद्धि मामग्निसखवे ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ शुनःसख उवाच ॥ रभिरुर्ध्वं यथा नाम माहं वक्तुमिहोत्सहे । शुनःसखसखायं मां यातुधान्युपधारय ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु वाक्यं सन्दिग्धया गिरा । तस्मात् सकृदिदानीं त्वं ब्रूहि तन्नाम ते दिज ।

॥ शुनःसख उवाच ॥ सकृदुक्तं मया नाम म गृह्यते न स्या यदि । तस्मात्सिद्धेऽपि भिक्षा गच्छ भक्षेति मां चरे ।

१६२

या ब्रह्मदण्डकल्पेन तेन मूर्द्धिं हता तदा । कृत्या पपात मेदिन्या सखावाच जगाम ह ।

शुनःसखा च हत्वा तां यातुधानीं महाबलां । भुवि चिदण्डं विष्टभ्य ब्रह्मन् समुपाविशत् ।

ततस्तं मुनयः सर्वे पुष्कराणि विधानि च । यथाकाममुपादाय समुत्तम्युन्मुदाऽश्विताः ।

यमेव महता कृत्वा ते विधानि कनापशः । तोरे निविश पद्मिन्यान्मार्थसकुरक्षमा ।

अथेत्याद्य जनात्तस्मात् सर्वे ते समुपागमन् । नापश्यंश्चापि ते तानि विधानि पुरुषर्षभाः ।

१६३

॥ अथ ऊचुः ॥ केन पुथापरीतानामध्याक्षं पापकर्मणा । नृक्षमेवापनीतानि विमान्याहारकाङ्क्षिणं ।

ते ब्रह्ममाहात्म्येनान्ये पश्यन्ति जसत्तमाः । न ऊचुः समर्थं सर्वं कुर्वन् दत्यारक्षण ।

ते उक्त्वा वाडमियेवं सर्वं एव तदा समं । लुपार्ताः सुपरिग्रान्ताः श्रपयापोपचक्रुः ।

- ॥ अत्रिहवाच ॥ स मे स्पृशतु पादेन सूर्यश्च प्रतिमहेतु । अनन्यथैवधोद्योत विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ अनन्यायपरो लोके शुनः स परिकर्षतु । परित्राट कामदृत्तसु विषसैन्यं करोति यः । ॥१॥
- शरणागतं हन्तु स खसुतासोपजीवतु । अयान् काञ्चतु कीनाग्नाद्विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ कश्यप उवाच ॥ सर्वत्र सर्वं क्षपतु न्यासलोपं करोतु च । कूटसाक्षितमन्त्रेण विषसैन्यं करोति यः ।
- दृष्ट्या मांसाशनश्चासु दृष्ट्यादानं करोतु च । यातु स्त्रियं दिवा चैव विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ नृगमस्यक्तधर्माऽस्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च । ब्राह्मणस्यापि जयतां विषसैन्यं करोति यः ।
- उपाध्यायमधः कृत्वा ह्यधोऽधेतु धनूयपि । जुहोतु च स कवाग्नौ विषसैन्यं करोति यः । ॥२॥
- ॥ जमदग्निहवाच ॥ पुरोषमुत्तुजत्वसु हन्तु गाक्षेव दृष्टासु । अदृतौ भैरुनं यातु विषसैन्यं करोति यः ।
- द्वेष्ट्या भार्योपजीवी स्यात् दूरवन्धुस्य वैरवान् । न्योन्यस्यातिघ्निसासु विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ अधोऽधो वेदास्तु जतु चीनशीनपविध्यतु । विक्रीणातु तथा शेमं विषसैन्यं करोति यः ।
- उदपानप्रवेग्रासे ब्राह्मणो दृषसीपतिः । सख्य साक्षोक्तां यातु विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ जीवती वै गुह्यन् भृत्यान् भरन्वत्य परे जनाः । अगतिर्बन्धपुनः स्याद्विषसैन्यं करोति यः । ॥३॥
- अश्वचित्रं ब्रह्मकुटोऽस्तु ह्यष्टा वैवायवहन्तः । कर्षको मत्सरो चासु विषसैन्यं करोति यः ।
- वर्षाचरोऽस्तु भृत्यो राक्षसासु पुरोक्षितः । अयाज्यस्य भवन्त्विक विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ अश्वत्थाम उवाच ॥ नित्यं परिभवेच्छत्रं भर्तुं भवतु दुर्धनाः । एका स्यादु समन्त्रातु विषसैन्यं करोति यः ।
- ज्ञातीनां गृहमन्यथा शक्नुवन्तु दिवाद्यपि । अभोग्या बीरसुरसु विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ गण्डावाच ॥ समृतं भाषतु सदा बन्धुभिस्तु निरुध्यतु । ददातु कन्यां मुक्तेन विषसैन्यं करोति यः । ॥४॥
- षाधयित्वा स्वयं प्राप्नोत दास्ये जीर्यतु चैव ह । विकर्षणा प्रमोद्येत विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ पशुपति उवाच ॥ दास एव प्रजायेत समस्तनिरकिञ्चन । देवतेष्वनमस्कारो विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ शुन उवाच ॥ अधर्षये दूहितरं वा ददातु हृन्देती वा चरितप्रह्वार्ये । आचर्य्येषं वेदमधीत्य विप्रः स्याद्योत वा यो हरते विमानि ।
- ॥ श्वश्रव ऊचुः ॥ दृष्टमेतद्विजानीनां योऽयं ते श्रपयः कृतः । त्वया कृतं विषसैन्यं सर्वेषां न शुनः सख ।
- ॥ शुनः सख उवाच ॥ न्यस्तमर्द्यं न पश्यद्भिर्द्युक्तं कृतकर्षमि । सत्यमेतस्य मियोर्गद्विहलेन कृतं मया । ॥५॥
- मया क्षान्तिर्हितानोऽपि विमानोऽपि पश्यतः । परीक्षार्थं भगवतां कृतमेवं मयाऽनघाः ।
- रक्षणार्थं सर्वेषां भवतामहमागतः । यातुधानी क्षान्तिकूरा कृत्येपावो भवैविषो ।
- दृष्ट्वादर्भमप्युक्ता निहता मे तपोधनाः । दुष्टा हिंसादियं पापा युष्मान् प्रत्यग्निसम्प्रा ।
- तस्मादस्ययागतो विप्रा वाक्च मां निबोधत । अलोभादक्षया लोकाः प्राप्ता वै सार्वकामिकाः ।
- उत्तिष्ठध्वमित चित्रं तानवाभुत वै दिजाः । ॥६॥
- ॥ भीम उवाच ॥ तनौ महर्षयः प्रीतास्तथेत्युक्ता पुरन्दरं । सर्वैव चिद्वेदेषु सर्वेऽप्यस्तिविष्टपं ।
- एवमेतै महात्मानो भोगैर्बन्धविधैरपि । दुष्टा परमया युक्ताः कृन्तमाना महात्मभिः ।

नैव सोमं तदा चक्रुस्ततः स्वर्गमवाप्नुवन् । तस्मात् सर्वस्ववशात् नरो सोमं विवर्जयेत् ।
एष धर्मो यो राज्ञस्तस्मात्सोमं विवर्जयेत् । इदं नरः सचरितं समवायेषु कीर्त्तयन् ।
अर्थभागी च भवति न च दुर्गान्यवाप्नुते । प्रीयन्ते पितरस्यास्य स्वपयो देवतास्तथा ।
यशोधर्मार्थभागी च भवति प्रेत्य मानवः ।

४१३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने विषयतोपाख्याने विनवतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

॥ भीम उवाच ॥ अथैवादाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । यदुक्तं तोर्ययात्रायां श्रपयं प्रति तच्छृणु ।

पुष्करार्थं कृतं सैन्यं पुरा भरतपत्तम । राजर्षिभिर्महाराज तथैव च द्विर्गर्षिभिः ।

अथ यः क्षमेताः पदिमे वै प्रभाषे समानता मन्त्रममन्त्रयन् । चराम सर्वैः श्रयिषो पुण्यतोयां ततः कामं हन्त गच्छाम सर्वैः ।
शुक्रोऽङ्गिराश्चैव कविश्च विद्वांसश्चागस्त्यो नारदपर्वतो च । मृगुर्व्यग्रिष्ठः कश्यपो गौतमश्च विद्यामित्रो जमदग्निश्च
राजन् ।

४१४

अपिस्तथा गालवोऽयाष्टकश्चभारद्वाजोऽप्यन्वतो बालखिल्याः । शिविर्हिलीपो नञ्जयोऽम्बरीषो राजा ध्यातिधुन्धुमारो
ऽय पूरः ।

जम्भः पुरस्तात् सदानुभावं शतक्रतुं वृषहर्षे नरेन्द्राः । तीर्थानि सर्वान्पि परिभ्रमन्तो मात्स्या ययुः कौशिकीं पुण्यतोयां ।
सर्वेषु तीर्थेष्ववधूतयाया जम्भ ततो ब्रह्मसरः सुपुण्ड्रः । देवस्य तोर्वै जलमग्निकृत्वा विगाद्या ते भुक्तविश्रमताः ।
केचिद्विमान्यस्वर्गस्तत्र राजस्यैव सृजलान्यस्वर्गस्तत्र विप्राः । अयापयन् पुष्करं ते द्वियत्नं हृदादगस्त्येन समुद्धतं तत् ।
तानाह सर्वैः नृपिमुख्यानगस्त्यः केनादत्तं पुष्करं मे सुजातं । मुञ्चान् बह्वे पुष्करं दीयतां मे न वै भवन्तो हर्षमर्हन्ति
पथं ।

४१५

श्रुत्वा मि काशो धिक्वते धर्मवीर्यं सोऽयं प्राप्नो वक्तंते धर्मपीडा । पुराऽधर्मो वर्धते नेह यावत्तावद्ब्रह्मणः सुरलोकां चिराय ।
पुरा वेदान् ब्राह्मणा धाममध्ये घुष्टस्वरा उपलान् श्रावयन्ति । पुरा राजाऽप्यवहरेण धर्मान् पृथग्यहं परलोकां व्रजामि ।
पुराऽवरान् प्रत्यवरान् गरीयसो यावन्नरां नावमंशन्ति सर्वैः । तमोत्तरं यावदिह न वर्धते तावद्ब्रजामि परलोकां चिराय ।
पुरा प्रपद्यन्मि परेण मर्त्यान् बलीयसान् दुर्व्यजान् भुज्यमानान् । तस्माच्छास्त्रमि परलोकां चिराय नक्षुप्तश्च ब्रह्ममिह
जीवलोकां ।

तमाज्जराणां स्वपयो महर्षि न ते वयं पुष्करं शेरयामः । मिथ्यामित्रो भवता न कार्यः श्रपाम तोऽह्यै, श्रपयैर्महर्षे ।
मि निश्चितास्तत्र महर्षयस्तु सम्यग्गन्तो धर्ममेतं नरेन्द्राः । ततोऽग्रपन्न श्रपयान् पथ्ययेण सदैव ते पार्ययैवपुत्रपौत्रैः ।

॥ मृगुवाच ॥ प्रयाकोऽपिद्विष्णुमुत्ताडितः प्रतिताडयेत् । खादेष्ट इष्टमाशानि यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ ब्रह्म उवाच ॥ अस्त्राण्यापरो लोकोऽयान् परिकर्षतु । पुरे च भिद्युर्भवतु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ सर्वैश्च सर्वैः पणतु न्यासलोपं करोतु च । कूटसावित्रमभ्येतु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ गौतम उवाच ॥ जीवन्मुहुर्यतो मुञ्चा विषमेण समेन सः । कर्षको मसरो चासु यस्ते हरति पुष्करं ।

४१६

॥ अङ्गिरा उवाच ॥ अश्विर्भग्नकूटोऽसु श्रान्तं परिकर्षतु । ब्रह्महानिष्कृतिद्यान्तु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ धुन्धुमार उवाच ॥ अहतशस्तमिवाधौ शूद्रायान् व्रजयतु । एकः स्वपक्षमन्नातु यस्ते हरति पुष्करं ।

- ॥ दिलीप उवाच ॥ उदपानस्रवे ग्रामे ब्राह्मणे वृषलोपतिः । तस्य लोकान् स व्रजतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ पूरुष उवाच ॥ चिकित्सायां प्रचरतु भार्यया चैव पुण्यतु । यश्शूरान्तस्य वृत्तिः स्याद्यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ शुक उवाच ॥ वृक्षामांसं समश्रातु दिवा गच्छतु मैथुनं । प्रेत्यो भवतु राज्ञश्च यस्ते हरति पुष्करं । ४९०
- ॥ अमदग्निस्वाच ॥ अनथायैवधीयोत मित्रं श्राद्धं च भोजयेत् । श्राद्धे शूद्रस्य चाश्रोयाद्यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ शिविस्वाच ॥ अनाहिताग्निर्विधेयतां यज्ञे विघ्नं करोतु च । तपस्विभिर्बन्धैश्च यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ ययातिस्वाच ॥ अमृतो व्रतो जटो चैव भार्यायां स प्रजायतु । निराकरोतु वेदांश्च यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ नङ्ग उवाच ॥ अतिथिर्गृहमेष्टोऽस्तु कामवृत्तस्तु दोषितः । विद्यां प्रयच्छतु भूतो यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अमरीष उवाच ॥ मृगं सस्यकधर्मास्तु स्त्रीपुत्रातिपु गोपु च । निहन्तु ब्राह्मणश्चापि यस्ते हरति पुष्करं । ४९५
- ॥ नारद उवाच ॥ गृहेज्ञानी वह्निःशस्त्रं पठते विस्तरं पदे । गरीयसोऽवजानास्तु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ नाभाग उवाच ॥ अमृतं भाषतु सदा सङ्गैश्चैव विवक्ष्यतु । शुक्लेन तु ददत्कन्यां यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ कविस्वाच ॥ पद्मां च गान्ताडयतु सूर्यश्च प्रतिमेहतु । शरणागतं सन्ध्याश्रितु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ विद्यामित्र उवाच ॥ करोतु गृहकोऽवधौ राक्षसास्तु पुरोहितः । अस्त्रिगस्तु क्षयाज्यस्य यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ पर्वत उवाच ॥ ग्रामे चाधिकृतः सोऽस्तु खरयानेन गच्छतु । शूद्रः कर्षतु वृत्त्यर्थं यस्ते हरति पुष्करं । ४९०
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ सर्वपापसमादानं मृगं चानृते च यत् । तप्तसास्तु सदा पापं यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अष्टक उवाच ॥ स राजाऽस्तुक्तप्रज्ञः, कामवृत्तश्च पापकृत् । अधर्मेणाभिशास्त्रार्थं यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ गालव उवाच ॥ पापिष्ठेभ्यो ह्यनर्घाईः स नरोऽस्तु स्वपापकृत् । दत्त्वा दानं कौर्त्तयतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अरन्धत्युवाच ॥ शृङ्गापवादं वदतु भर्तुर्मवतु दुर्मनाः । एका खादु समश्रातु या ते हरति पुष्करं ।
- ॥ बालखिल्या ऊचुः ॥ एकपादेन वृत्त्यर्थं ग्रामदारे स तिष्ठतु । धर्मशस्यकधर्मास्तु यस्ते हरति पुष्करं । ४९५
- ॥ शुनःसख उवाच ॥ अग्निहोत्रमनादृत्य स सुखं स्वपतु दिजः । परित्राटु कामवृत्तौऽस्तु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ सुरभिस्वाच ॥ बालजेन निदानेन कांश्च भवतु दोहनं । दुह्येत परवस्त्रेण यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ भीम उवाच ॥ ततस्तु तैः प्रपद्यैः शयमानैर्नानाविधैर्मन्त्रभिः कौरवेन्द्र । सहस्राक्षो देवराट् सम्प्रदृष्टः समीक्ष्य तं कौप
नं विप्रमुख्यं ।
- अथाऽब्रवीन्मघवा प्रत्ययं स्वं समाभाष्य तस्मापि जातेराधं । ब्रह्मविदेर्विष्विन्पूर्वापि मध्ये यत्तन्निषेधेह ममाद्य राजन् ।
- ॥ शक्र उवाच ॥ अध्वर्यवे दुहितरं ददातु अन्धेने वा चरितब्रह्मचर्ये । अध्वर्यवे वेदमधीत्य विप्रः स्थायीत यः पुष्कर
माददाति । ४९०
- सर्वान् वेदानधीयोत पुण्याशोऽस्तु धार्मिकः । ब्रह्मणः सदनं यातु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अगस्त्य उवाच ॥ आशीर्वादास्तथा प्रोक्तः प्रपद्यो बलसूदन । दीयतां पुष्करं मङ्गमेध धर्मः घनातनः ।
- ॥ इन्द्र उवाच ॥ न मया भगवन् लोभाद्धतं पुष्करमद्य वै । धर्मास्तु श्रोतुकामेन हतं न कोऽहमर्हसि ।
- धर्मश्रुतिममुक्त्वो धर्मधेतुरनामयः । आर्षो वै शासतो नित्यमव्ययोऽयं मया श्रुतः ।
- तदिदं गृह्णातां विदन् पुष्करं दिजसत्तम । अतिक्रमं मे भगवन् चन्तुमर्हसि निन्दित । ४९५

१११

इत्युक्तं स महेन्द्रेण तपस्वी कोपनो ॥ अथाह पुष्कर धीमान् प्रयत्नयाम्भवन्मुनि ।
 प्रययुक्षे ततो भूयस्तीर्थानि वनगोचरा । पुष्पेषु तीर्थेषु तथा गात्राण्युपश्रवयन् तं ।
 आत्मानं यदद युक्तं पठेत् पर्वणि पर्वणि । न मूर्ख जनयेत् पुत्रं न भवेच्च निराकृतिः ।
 न तमापत् स्यूयेत् काचिद्विज्वरो न जरावह । विरजोऽथेयसा युक्तं प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयात् ।
 यश्च शास्त्रमधीयते ऋषिभिः परिपालितः । स गच्छेद्ब्रह्मणो लोकमव्ययश्च नरोत्तमः ।
 इति ओमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चतुर्नवतीऽध्याय ॥ ६४ ॥
 ॥ सुधीर उवाच ॥ यदिदं आह्वयतेषु दीयते भरतर्षभ । हव्योपायश्चैव केनैतत् संपर्वितं ।
 कथञ्चैतत् समुत्पन्नं किमर्थं चैव दीयते । न केवलं आह्वयते पुण्यकैवपि दीयते ।
 यज्ञवपि निमित्तेषु पुण्यमाश्रित्य दीयते । एतद्विस्तारतो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्तन ।
 ॥ भीम उवाच ॥ शृणु रौजस्रवद्विद्वच्छेषोपायविवस्तरः । पयैतत् प्रयत्नं चेति यथा चेतत् प्रवर्तितं ।
 यथा चाव्ययं प्राप्तं पुण्यताञ्च यथा गतं । सर्वमेतद्वक्ष्येण प्रवक्ष्यामि नराधिप ।
 जनदम्प्रेषु सव द सुख्यस्य च महात्मनः । पुरा स भगवान् साक्षाद्भुङ्क्षुः प्रभो ।
 सन्नाय सन्नाय शब्दविवेप किल भार्गव । तान् सर्वान् रेणुका विज्ञासन्त्येव न दीप्तेनैव ।
 आभीय सा तदा तस्मै प्रादादसकृद्व्युत् । अथ तेन स शब्देन व्यापयैव शरस्य च ।
 प्रहृष्टं सम्प्रविशेप सा च प्रत्यागच्छन् तान् । ततो मथाह्वयते विष्णुमाह्वये दिवाकरे ।
 स स एकान् दिवो मुञ्चा रेणुकामिर्दमप्रवोत् । गच्छानय विशालासि शरानेतान् धनुष्पाशान् ।
 स वदेतान् पुनः सुभु विपामोति जनाधिप । सा गच्छन्त्यन्तरा च्छाया वृषम श्रित्य भाविनी ।
 तस्यैव तस्य हि सन्नासं गिरः पादौ तथैव च । न्यिता सा तु मुहूर्त्तं वै भर्तुं शपमयाच्छुभा ।
 यथावानधितुं भूयः सायकानभिनेव सा । प्रत्यागमाम च शरान्त्तान् दाय यशस्विनी ।
 सा वै खिन्ना सुचार्वङ्गी पद्मा दुःखं नियच्छती । उपागमाम भर्तारं भयाद्भर्तुं प्रवेपती ।
 स तान्मिषदा भुङ्क्षु वाक्यमाह शुभानना । रेणुके किं विरेण लभामतेति पुनः पुनः ।
 ॥ रेणुकोवाच ॥ शिरस्तावत् प्रदीप्तं मे पादौ चैव तपोधन । सुख्येतेजोनिहृष्टाऽहं वृषच्छाया समाश्रिता ।
 एतस्मात् कारणाद्ब्रह्मशिरायैतन् कृतं मया । एतच्छ्रुत्वा मम विभो मा कुपस्व तपोधन ।
 ॥ जमदग्निवाच ॥ अथैनं दीप्तकिरणं रेणुके तव दुःखदं । शरीरिणात्तयिष्यामि सुख्यमस्त्राप्रतिजम् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ स विष्णोर्ध्वं धनुर्द्वयं गृह्णीत्वा च शरान् बह्वनः । अतिष्ठत् सुख्यमभितो यतो याति ततो मुख ।
 अथ तं प्रेत्य सद्गच्छ सुख्योऽभ्येत्य तथाऽप्रवोत् । दिग्विषये कौन्तेय किल्ले सुख्योऽपरार्थ्यते ।
 आदत्ते रश्मिभिः सुख्यो दिवि तिष्ठस्तत्ततः । रथ स तं वै वर्षासु प्रवर्धति दिवाकरः ।
 ततोऽज्ज जायते विप्रमनुष्याणां सुबावह । अत्र प्राणा इति यथा वेदेषु परिपद्यते ।
 ययऽभेपु निगूढं रश्मिभिः परिवारितं । सप्तदोषानिमानं ब्रह्मन् वैष्णवं प्रवर्धति ।
 ततश्च दोषधीनाश्च बोध्या पुण्यपत्रम् । सर्वं वर्षाभिर्निर्हन्तमत्र सञ्चरति प्रभो ।

५१०

५११

५१२

५१३

५१४

जातकर्माणि सर्वानि प्रतोपमयनानि च । गोदानानि विवाहाश्च तथा यज्ञमयद्भयम् । ११२

शस्त्राणि दानानि तथा सयोगा वित्तसञ्चया । अन्नतः संप्रवर्तन्ते यथा त्वं वेत्य भार्गव । ११३

रमणीयाणि यावानि यावदारम्भिकाणि च । सर्वमन्नात प्रभवति विदितं कीर्त्तयामि ते । ११४

सर्वं हि वेत्य विप्र त्वं यदेतत् कीर्त्तितं मया । प्रमादये त्वां विप्रं किन्ते सूर्यं निपात्य वै । ११५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने कृत्रोपानहोत्पत्तौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवं प्रयाचति तदा भास्करे मुनिसत्तम । जमदग्निर्महातेजाः किं कार्यं प्रत्ययचत । ११६

॥ भीष्म उवाच ॥ स तथा याचमानस्य मुनिरग्निसमप्रभ । जमदग्निं जमं नेव जगाम क्षुब्धनन्दन । ११७

ततः सूर्यो मधुरया वाचा तमिदमब्रवीत् । कृतपूर्वाभिलिखितरूपो प्रणयैवं विशास्यते । ११८

चक्षुःश्रित्तिं विप्रं सदा सूर्यस्य गच्छत । कथञ्चक्षुः श्रेयसि त्वं सदा यान्तं दिवाकरं । ११९

॥ जमदग्निरुवाच ॥ स्त्रिरद्यापि चलद्यापि जाने त्वां ज्ञानचक्षुषा । अवश्यं विनयाधानं कार्यमग्रे मया तव । १२०

मथ ज्ञेयं निमेषार्द्धं तिष्ठसि त्वं दिवाकर । तच्च वेत्स्यामि सूर्य त्वं न मेऽस्त्रिंश विचारणा । १२१

॥ सूर्य उवाच ॥ अशंस्यं त्वां विप्रं वेत्स्यसे धन्विनां वर । अपकारिणं त्वां विद्धि भगवन् शरणागतं । १२२

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रहस्य भगवान् जमदग्निरुवाच तं । न भी सूर्यं तथा कार्यं प्रणिपातयता स्मृति । १२३

ब्राह्मणैर्वाजैव यच्च क्षैत्र्यं धरणीतले । शैव्यताश्चैव सोमस्य गाम्भीर्यं वरुणस्य च । १२४

दीप्तिमग्ने प्रभा मेरोः प्रतापं तपनस्य च । एतान्यतिक्रमेद्यो वै स हन्याच्छरणागतं । १२५

भवेत् स गृहस्थो च ब्रह्मज्ञा च स वै भवेत् । सुगोपान स कुर्याच्च यो हन्याच्छरणागतं । १२६

एतस्य तपनीयस्य समाधिनात चिन्तय । यथासुखमप्यन्या भवेत्तदग्निभा वर । १२७

॥ भीष्म उवाच ॥ एतावदुक्ता स तदा हृषीमाषीद्गुणतम । अथ सूर्योऽददत्तमेच्छत्रोपानहमाशु वै । १२८

॥ सूर्य उवाच ॥ महर्षे शिरसस्त्राणं हृच्च मद्रश्मिवारणं । प्रतियत्कील्यं ब्रह्माद्य चाण्डाल्य चर्षपादुके । १२९

अथममृति चैवैह लोके सम्प्रचरिष्यति । पुण्ड्रकेषु च सर्वेषु परमवयमेव च । १३०

॥ भीष्म उवाच ॥ कृत्रोपानहमेतत्तु सूर्यैवेतत् प्रवर्त्तितं । पुण्ड्रमेतदभिख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत । १३१

तस्मात् प्रयच्छ विप्रेभ्यश्चैत्रोपानहमुत्तमं । धर्मक्षेत्रेषु महान् भावो न मेऽस्त्रिंश विचारणा । १३२

क्षत्रं हि भरतश्रेष्ठ यः प्रदद्याद्विजातये । शुभं शतशलाकं वै स प्रेत्य सुखमेति । १३३

स शक्यलोके वसति पूज्यमानो दिजातिभि । अस्त्रोभिश्च यततः देवैश्च भरतधर्म । १३४

दक्षस्य नाप्य विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहो । स्वातकाय महाबाहो संशिताय दिजातये । १३५

शोऽपि लोकानवजग्रेति देवतैर्गपि पूजितान् । गोलोके स मुदा युक्तो वसति प्रेत्य भारत । १३६

एतत्ते भरतश्रेष्ठ मया काश्चिन्न कीर्त्तितं । कृत्रोपानहदानस्य फलं भरतसत्तम । १३७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने कृत्रोपानहदानप्रसंगार्थां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गार्हस्थ्यं धर्ममखिलं प्रमूहि भरतधर्म । अह्निमाग्नेति किं कृत्वा मनुष्य इह पार्थिव । १३८

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुराहृतं जनाधिप । वासुदेवस्य संवादं प्रयित्वाश्चैव भारत । १३९

ततस्तौ सत्यमद्वयौ मेरौ काञ्चनपर्वते । रमणीये शिलाशृङ्गे सहितौ संन्यसीदत ।

तत्र तौ कथयन्तौ स्ता कथा नानाविधाश्रया । ब्रह्मर्षिदेवदेव्यानां पुराणानां महात्मना ।

सुवर्णस्वमवोदाक्यं मनुं स्वायम्भुव प्रति । हितार्थं सर्वभूतानां प्रश्न मे बहुमहर्षि ।

सुमनोभिर्यद्विद्यन्ते देवतानि प्रजेश्वर । किमेतत् कथमुत्पन्नं फलोदागच्छ प्रश्न मे ।

॥ मनुस्वाच ॥ अवाप्युदाहरन्तीममितिहास पुरातन । शुक्रस्य च बलेनैव संवादं वै मयात्मने ।

भर्मेभ्यरोचनस्यैव त्रैलोक्यमनुशासत । समीपमाजगामाशु शक्ती भृगुकुलोदव ।

तमर्थोदभिरभ्यर्च्य भार्गव मोऽसुरगधिप । निशदासने पद्यादिधिवद्भूरिदक्षिण ।

कथेयमभवत्तत्र तया या परिकीर्त्तिता । सुमनोऽधूपदीपानां सम्प्रदाने फलं प्रति ।

ततः परमच्छदैत्येन्द्र कवोन्द्रं प्रश्नमुत्तम ।

॥ बलिस्वाच ॥ सुमनोऽधूपदीपानां किं फलं ब्रह्मवित्तम । प्रदानस्य दिजश्रेष्ठ तद्भवान् बहुमहर्षि ।

॥ शुक्र उवाच ॥ तपःपूर्वं समुत्पन्नं धर्मसत्पादनम् । एतस्मिन्नन्तरे चैव वीरधौपत्य एव च ।

धौमत्यात्मा च वज्रपा शम्भूत इष्टिवीतले । अमृतस्य विषदैव ये चान्ये तु व्यजातय ।

अमृतमनस्य प्रीतिं पचन्तुष्टि ददाति च । मनोऽग्लपयते तोम विष गर्भेऽथ सर्वज्ञ ।

अमृतं मङ्गलं विद्धि महर्षिब्रह्ममङ्गलं । आपथ्योऽस्मृतं सर्वो विरन्तेऽप्राप्यभय ।

मनो हृदयते यस्माच्छ्रियश्चापि ददाति च । तस्मात् सुमनस्य प्रोक्ता नरैः सुतकर्मभिः ।

देवताभ्यः सुमनो यो ददाति नर शुचि । तस्य तुष्यन्ति वै देवास्तुष्टौ पुष्टि ददत्यपि ।

थ यमुदिय दीपेरन् देव सुमनस्य प्रभो । मङ्गलार्थं च तेनाप्य प्रीतो भवति दैत्यप ।

धेयास्तृपाय धौम्याय तेजस्त्रिनय ता शृणु । आपथ्यो वज्रवीर्यो हि वज्ररूपास्तथैव च ।

पश्चिमागच्छ एवाणामयशोयात्रिप्रोथ मे । आसुराणि च मान्यानि देवतेभ्यो हितानि च ।

रक्षामुरगाणाञ्च पचाणाञ्च तया प्रिया । मनुष्याणां भित्तिणाञ्च कान्तायास्तनुपूर्वञ्च ।

वन्या धाम्नायैव तया दृष्टोष्ठा पर्वताश्चया । अरुण्टका कण्टकिनी गन्धर्वपरमाश्रिता ।

द्विविधे हि स्मृतौ गन्ध दृष्टोऽस्मिष्टय पुष्यञ्च । दृष्टगन्धानि देवानां पुष्पाणीति विभावय ।

चक्रशृङ्गाणां दृष्टाश्च श्वेतमायाय वर्णत । तेषां पुष्पाणि देवानामिष्टानि स्मृतं प्रभो ।

कनकानि च मान्यानि पद्मादीनि च यानि च । गन्धर्वनागयक्षभयानि दद्याद्विचय ।

आपथ्यो रक्तपुष्पाय कटुका कण्टकाश्रिता । वज्रशूलमभिचारायमयमेषु निदर्शिता ।

तीक्ष्णवीर्योऽस्य भूतानां दुरात्मस्य अरुण्टका । रक्तभूयिष्ठवर्णा कृष्णाश्चैवोपहारयन्त ।

मनोऽदृष्टयन्दिभ्यो शिर्षमधुराश्रया । चादृष्टा सुमनसो मनुज आस्तया विभो ।

न तु मन्त्रमनकृता देवतायामेन्द्रया । यद्यपि पुष्टियुक्तं विचारेषु रक्ष मु च ।

गिरिमुदरा धौम्य देवनामुपपादयेत् । प्रोषिताऽभुषिता धौम्या ययायोग्य ययाश्रति ।

गन्धर्वदेवान्मन्त्रि रक्षणाचक्षरावपि । नागा मनुष्यभोगिन विभिरितेषु मामुधा ।

सद्यः प्रीणाति देवान् वै ते प्रीता भावयन्त्युत । सङ्ख्यसिद्धा मत्यानामोषितेय अनारमः ।

प्रीताः प्रीणन्ति सन्तते मानिता मानयन्ति च । अवज्ञाताऽवधूतास्तु निहन्त्यधमाव्रतान् ।

अर्तजङ्घं प्रवक्ष्यामि धूपदानविधयः फल । धूपस्य विविधान् साधूनसाधूस निबोध मे ।

नित्यासाः सारिणश्चैव क्वचिमाद्यैव ते त्रयः । इष्टानिष्टा भवेद्वन्त्यस्मै विस्तरतः शृणु ।

नित्यासाः सप्तकीयस्मा देवानां दयितास्तु ते । गुग्गुलुः प्रवरस्त्वेषां सर्वेषामिति निश्चयः ।

अगुरुः सारिणां श्रेष्ठा यवराजसभोगिना । दैत्यानां सप्तकीयस्य काङ्क्षिता यस्य तद्विधः ।

अथ सज्जरादीनां मन्त्रः पाण्डित्ये दारवैः । फालिता रससयुक्तैश्च नृणां विधीयते ।

देवदानवभूतानां सद्यस्तुष्टिकरः स्मृतः । येन्ये वै चारिकास्तच्च मानुषाणामिति स्मृताः ।

य एषाक्ताः सुमनसां प्रदाने गुणहेतवः । धूपैस्त्वपि परिशोषास्तु यव प्रीतिवद्भूताः ।

दीपदानं प्रवक्ष्यामि फलयोगमनुत्तमं । यथा येन यदा चैव प्रदद्यात् यादृशस्य ते ।

ज्योतिस्तज्जः प्रकाश वाङ्मूर्च्छाङ्गश्चापि वक्ष्यते । प्रदानं तज्जसा तस्मान्नमो वद्व्यते नृणां ।

अश्वन्तमस्तमितस्तच्च द्विविधाधनमेव च । उत्तरायणभेतस्माज्ज्योतिर्दानं प्रशस्यते ।

यस्मादूर्द्ध्वगमेतच्च तमसश्चैव भेषजं । तस्मादूर्द्ध्वगतेद्भूता भवेदधिति निश्चयः ।

देवसिंहस्त्रिणो यस्मात् प्रभावनाः प्रकाशकाः । तामसा राक्षसाश्चैव तस्मादोषः प्रदीयते ।

आलोकादानाश्चक्षुषान् प्रभायुक्ता भवेन्नरः । तान् दत्त्वा नोपहस्यत न हरिषोपनश्यन् ।

दीपवत्ता भवेदन्त्यसमागतिरसुप्रभः । दीपप्रदः स्वर्गलोके दीपमालव राजते ।

धविषा प्रथमः कथ्यो द्वितीयश्चापधीरयैः । वसामेदोऽस्त्रिनिर्थास्यैर्न कार्यः पुष्टिमिच्छता ।

गिरिप्रपति गहने चैत्यस्थाने चतुष्पथे । दीपदाता भवेन्नित्यं य इच्छतिमात्मानम् ।

कुलोद्योता विप्रदृष्टास्मा प्रकाशस्तच्च गच्छति । ज्योतिर्वाचैव सलोको दीपदाता नरः सदा ।

सलिकभ्रंस वक्ष्यामि गुणान् कथं कलोदयान् । देवयवोरगनृणो भूतानामप्य रक्षसां ।

यैषां नागभुजा विश्रा देवतातिथिवालकाः । राक्षसानेव तान् विद्धि निर्बिम्बद्वानमङ्गलान् ।

तस्मादप्य प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजित । शिरसा प्रयतयापि हरिद्वलितमन्त्रितः ।

शृणुति देवता नित्यमाश्रयन्ति सदा शृणुत । वाङ्मायागन्तो येन्ये यवराजसपञ्चगाः ।

इतो दत्तन जीवन्ति देवताः पितरस्तथा । ते प्रीताः प्रीणयन्त्यवमायुषा यजसा धने ।

वल्लयः सद्य पुण्यस्तु देवानामुपहारयेत् । दधिदुग्धमथाः पुण्याः सुगन्धाः म्रियदभूताः ।

कार्थ्या रुधिरमंसास्त्रा वल्लयो यवराजसाः । सुरासवपरस्का रा लज्जोत्सापिकमपवताः ।

नामानां दयिता नित्यं पश्येत्पलविनिधिताः । तिलान् गुडसुखस्यधान् भूतानामुपहारयेत् ।

अयदाताऽप्यभोगो ह्याद्वलवीर्यसमन्वितः । तस्मादप्य प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजित ।

ज्वनतयश्चरितो वेसा याथास्त्य शृद्धदेवताः । ताः पुण्या भूतकामेन प्रदत्ताप्यप्रदयिना ।

इत्येतदसुरेश्वर्य काव्यः प्रोवाच भार्गवः । सुवर्णाय मनुः प्राह सुवर्णो नारदाय च ।

मारदोऽपि मयि प्राह गुणमेतान् महासुते । तमप्येतद्विदित्वेह सर्वमाचर पुत्रक ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णमनुसवादि अष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अन्ते मे भरतश्रेष्ठ पुष्पधूपप्रदायिनां । फलं बलिविधाने च तद्भूयो वक्तुमर्हसि ।

॥ धूपप्रदानस्य फलं प्रदोषस्य तथैव च । बलयस्य किमर्थं वै विष्यन्ते गृहमेधिमि ।

॥ भोज्य उवाच ॥ अथायुदाहारान्नीमर्मातिघासं पुरातनं । नञ्जपस्य च संवादमगस्त्यस्य भृगोस्तथा ।

नञ्जपो हि महाराज राजर्षिं सुमहातपा । देवराज्यमनुप्राप्तं मुकतेनेह कर्मणा ।

तथापि प्रयतो राजन्नञ्जपस्तिथिषे वसन् । मानुषीश्चैव दिव्याश्च कुर्वाणो विविधा क्रिया ।

मानुष्यस्तत्र सर्व्वाः क्व क्रियास्तस्य महात्मन । प्रवृत्तास्त्रिदिवे राजन् दिव्याश्चैव महात्मन ।

अग्निकार्याणि ममिधं कुशा, सुमनसस्तथा । बलयस्यान्नलाजामिधूपनं दीपकस्य च ।

सर्वे तस्य गृहे राज्ञा प्रावर्त्तन्त महात्मन । जपयज्ञान्नीयशास्त्रिदिवोऽपि चकार स ।

देवानभ्यर्चयन्नापि विधिवत् स सुरेश्वर । सर्वानेव यथान्यायं यथापूर्वमरिन्दम ।

अथेन्द्रोऽहमिति ज्ञात्वा अहङ्कारं समाविशत् । सर्व्वाश्चैव क्रियास्तस्य पर्यवर्त्तयन् भूपते ।

स च्छेदीन् वाहयामास वरदानमदान्वितः । परिहीनक्रियंश्चैव दुर्बलत्वमुपेयिवान् ।

तस्य वाहयत काशो मुनिमुखोऽक्षपोधमान् । अहङ्काराभिभूतस्य सुमहान्त्यवर्त्तत ।

अथ पर्यायाम्, सर्वान् वाहनायोपचक्रमे । पर्यायस्याप्यगस्त्यस्य समपद्यत भारत ।

अथागत्य महातेजा अगुर्गच्छाविदाम्बर । अगस्त्यमाश्रमस्य वै समुपत्येदममवीत् ।

एव ययमसत्कारं देवेन्द्रस्यास्य दुर्मेते । नञ्जपस्य किमर्थं नै मर्षयाम महामुने ।

॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथमेव मया प्रकथं ब्रूमं यस्य महामुने । वरदेन वरो दत्तो भवतो विदितस्य च ।

यो मे वृष्टिपथ गच्छेत् स मे यशो भवेदिति । इत्यनेन वरं देवा वाचिन्तो गच्छता दिवं ।

एव न दग्धं स मया भवता च न संशय । अन्तेनाप्युपिमुखेन न दग्धो नै च पातितः ।

अमृतश्चैव पानाय दत्तमग्नौ पुन विभो । महात्मना तदर्थं ब्रूनास्माभिर्विनिपात्यते ।

प्रायश्चित्तं वरं देव प्रजानो दुःखकारकं । दिग्बन्धधर्मयुक्तानि च करोति नराधम ।

तत्र यत प्राप्तकालं नराहृदि वदताम्बर । भवांश्चापि यथा ब्रूयान्त कर्त्ताऽग्निं न संशय ।

॥ शृगुरुवाच ॥ पितामहनिधौगेन भवन्ते सोऽहमागतः । प्रतिकर्तुं बलवति नञ्जपे देवमोहिते ।

अथ हि त्वा सुदुर्बुद्धीयं योऽस्मिन् देवगट् । अयैनमहमुदुक्तं करिष्येऽग्निन्मोजवा ।

अथेन्द्र स्थापयिष्यामि पश्यतस्तैः शतकतं । सञ्चाल्य पापकर्माण्यमैन्द्रात् स्वानात् सुदुर्भर्तं ।

अथ चासौ कुदेवेन्द्रस्यां यदा धर्षयिष्यति । दैवोपहतचित्तलादात्मनाशाय मन्दधी ।

शुक्लान्तधर्मं तमह धर्षणामर्षितोऽग्रं । अहिभवेस्तेति कृपा शस्ये पापं दिग्द्रुह ।

एत एन सुदुर्बुद्धिं धिक्शब्दाभिहेतत्विधं । धरण्या पातयिष्यामि पश्यतस्तौ महामुने ।

नञ्जपं पापकर्माण्यमैन्द्रं बलमोहितं । यथा च रोचते तुभ्यं तथा कर्त्ताऽऽस्यहं मुने ।

॥ एवमुक्तस्तु भृगुणा भैरववर्णितव्यः । अगस्त्य परमप्रोतो बभूव विगतज्वरः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अगस्त्यभृगुसंवादे नवनवतीऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं वै स विपन्नश्च कथं वै पातितो भुवि । कथञ्चानिन्दतां प्राप्तस्तद्वान् वक्तुमर्हति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एवं तयोः सवदन्तो क्रियास्तस्य महात्मनः । सर्वा एव प्रवर्तन्ते या दिव्या याश्च मानुषी ।

तथैव दीपदानानि सर्वोपकरणानि वै । बलिकर्मा च यचान्यदुत्सवाश्च प्रयमिधा ।

सर्वे तस्य समुत्पन्ना देवेन्द्रस्य महात्मनः । देवलोके नृलोके च सदाचार्य बुधा स्मृताः ।

ते चैवन्ति राजेन्द्र स्वधने गृहमेधिनः । धूपप्रदानैर्दोषैश्च नमस्कारैस्तथैव च ।

यथा सिद्धस्य चान्नस्य यथायागं प्रदीयते । बलपक्षे गृहोद्देशे चतः प्रीयन्ति देवताः ।

यथा च गृहिणोऽप्यो भवेदै बलिकर्मणि । तथा व्रतगुण्य प्रीतिर्देवतानां प्रजायते ।

एवं धूपप्रदानश्च दीपदानश्च साधवः । प्रयच्छन्ति नमस्कारैर्युक्तमात्मगुणावहः ।

स्नानेनाङ्गिश्च यत् कर्म क्रियते वै विपश्चिता । नमस्कारप्रयुक्तेन तेन प्रीयन्ति देवताः ।

पितरस्य महाभागा स्वधन्य तपोधना । गृहस्थाश्च देवताः सर्वा प्रीयन्ते विधिनाऽर्चिताः ।

इत्येतां बुद्धिमात्याश्च नञ्च स गुरुर्यः । सुरेन्द्रस्य सप्त प्राण्य कृतवानेतद्वृतः ।

कथंचित्तय कालस्य भाग्यवत्य उपस्थिते । सर्वमेतदवज्ञाय हतवानिदमोदृशः ।

ततः स परिहीनो भूत सुरेन्द्रे बलिकर्मतः । धूपदीपोदकाविधिं यथावत् चकार ह ।

ततोऽस्य यज्ञविधयो रक्षोभिः पर्यवस्यत । अयागस्त्यस्यपिभेदं बाह्यायाजुहाव ह ।

द्रुतं सरस्वतीकृष्णात् स्मयञ्चिव महाबलः । ततो भृगुर्महतेजा भैरववर्णितमवीत् ।

निनीलपक्ष नयने जटां यावद्विधामि ते । स्नाणुभूतस्य तस्याश्च जटां प्राविशदच्युतः ।

भृगुः स सुमहातेजा पातनाय नृपस्य च । ततः स देवराट् प्राप्तस्तस्यैव बाह्याय वै ।

ततोऽगस्त्यः सुरपतिं वाक्यमाह विश्राम्यते । योजयस्विति मा चित्रं कश्च देशं वक्षामि ते ।

यत्र वक्ष्येति तत्र त्वां नयिष्यामि सुराधिप । इत्युक्तो नञ्चस्तेन योजयामास तं मुनिः ।

भृगुस्तस्य जटान् स्त्रो बभूव हपितो भृशः । न चापि दर्शनं तस्य चकार स भृगुसदा ।

वरदानप्रभावज्ञो नञ्चस्य महात्मनः । न चुकोप तदाऽगस्त्यो चुकोऽपि नञ्चपेक्ष वै ।

तन्तु राजा प्रतोदेन बोधयामास भारतः । न चुकोप स धर्मोत्तमा ततः पादेन देवराट् ।

अगस्त्यस्य तदा क्रुद्धो वामेनाभ्यहनश्चिरः । तस्मिञ्चिरस्यमिहते स जटान्तर्गतो भृगुः ।

ग्रन्थाप बलवत् क्रुद्धो नञ्चश्च पापचेतसः । यस्मात् पदाऽहं क्रोधाच्चिरसोम महाभुनिः ।

तस्मादाशु मदी गच्छ सर्वो भूत्वा मुदुर्धते । इत्युक्तः स तदा तेन सर्वो भूत्वा पपात ह ।

अदृष्टेनाय भृगुणा भूत्से भरतर्धभः । भृगुं हि यदि सोऽद्रच्छलवज्रपः पृथिवीपते ।

न च शक्तोऽभिविष्ये पातने तस्य तेजसा । स तु तैश्च प्रदानैश्च तपोभिर्निधमैस्तथा ।

पतितोऽपि महराज भूत्से स्थितिमानभूतः । प्रसादयामास भृगुः प्रापानो मे भवेदिति ।

ततोऽगस्त्य कृपाविष्टः प्रासादयत तं भृगुं । शापान्तार्थं महाराज स च प्रादात कृपाञ्जितम् । १६०

॥ भृगुत्वाच ॥ राजा युधिष्ठिरो नाम भविष्यति कुलोद्भवः । स तं मेाचयिता प्रापादित्युक्ताऽन्तरधीयत । १६१

अगस्त्योऽपि महतेनैवा एवा कार्यं शतक्रतो । स्वमाश्रमपदं प्रायात् पूज्यमानो दिशतिभिः ।

मङ्गयोऽपि तया राज्ञस्तस्मात्कृपात् समुद्धृत । जगाम ब्रह्मभवनं पश्यतमेतजनाधिप ।

स तदा पातयित्वा तं मङ्गवं भूतसं भृगु । जगाम ब्रह्मभवनं ब्रह्मणे च न्यवेदयत् ।

ततः शक्तं समानाद्य देवानाह पितामह । वरदानान्नम सुरा मङ्गयो राज्ञमाश्रवान् । १६२

स चागस्त्यम कुट्टेन भंशितो भूतलङ्घन । न च शक्यं विना राज्ञा सुरा वर्त्तयितुं क्वचित् ।

तस्मादयं पुनः शक्तो देवराज्येऽभिविष्यता । एव सम्भाषमाणस्तु देवाः पार्थ पितामहः ।

श्वमस्तिनि मद्यष्टा प्रत्युचुस्तं नराधिप । सोऽभिपक्रो भगवता देवराज्यं च वामव ।

ब्रह्मणा राज्यादृलं तथा पूर्वं यदुच्यते । श्वमेतत् पुराहृतं नञ्जवत्य्यतिक्रमात् ।

स च तैरेव संसिद्धो नञ्जपः कर्मभिः पुनः । तस्माद्दीपा प्रदातया साय वै गृहमेधिभिः । १६३

दित्यस्यसुरवाग्नेति प्रेत्य दीपस्य दायक । पूर्णवज्रप्रतीकाश दीपदास्य भवन्त्युत ।

यावद्विनिमेषाणि क्षलन्ते तावतो समा । रूपवान् वसवाद्यापि नरो भवति दीपद ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने मङ्गयोपाख्याने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणस्मान्नि ये मन्दा हरन्ति पुरुषर्षभ । नृशंखकारिणो मूढा क ते गच्छन्ति मानवा ।

॥ भीम उवाच ॥ अक्रायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातन । चाण्डालस्य च शर्वादं सत्तपस्योश्च भारत ।

॥ राजन्य उवाच ॥ दृष्ट्व्युक्ताऽसि चाण्डाल बालवच विचिष्टमे । श्ववराणां रजःसर्वो कस्मादुद्दिग्धे गर्हः । १६४

साधुभिर्गर्हितं कर्म चाण्डालस्य विधीयते । कस्माद्भोग्यसा ध्वस्तमयां कुण्डे निषिद्धसि ।

॥ चाण्डाल उवाच ॥ ब्राह्मणस्य गवा राजन् क्रियतीना रजः पुरा । सोममुद्रमयामास तं शेर्मं येऽपि वन् दिशा ।

दीर्घतप्य च राजाऽपि चिभं नरकमाविशत् । सह तैर्यज्ञैः सर्वैर्ब्रह्मन्मुपजीव्य तत् ।

येऽपि तवापि वन् क्षीरं घृतं दधि च मानवा । ब्राह्मणा सह राजन्या सर्वे नरकमाविशन् ।

जमुसा पयसा पुष्पास्तया पौलान् विधुमन्ती । पशून्वेवमाणास साधुदत्तेन दम्यती । १६५

अह तवावशं राजन् ब्रह्मचारी जितेन्द्रिय । ताया मे गजसा ध्वस्त भैक्ष्यमासोन्नराधिप ।

चाण्डालोऽह ततो राजन् भुक्ता तदभवं नृप । ब्रह्मसूत्राणि च कृपः सोऽप्रतिष्ठां गतिं यथा ।

तस्माद्दूरेण विपक्षं कदाचिदपि किञ्चन । ब्रह्मसं रजसा ध्वस्त भुक्ता सो पश्य यादृश ।

तस्मात् सोमोऽप्यविक्रिये पुरुषेण विपक्षिता । विक्रयन्तिह सोमस्य गर्हयन्ति मनोविण ।

ये चेन क्रोशते तात ये च विक्रोशते जना । ते तु वैक्लृप्तं प्राप्य रौरव यान्ति सर्वत्र । १६६

सोमन्तु गजसा ध्वस्तं विक्रोशन् च भूपूर्वक । अचिद्यो वार्द्धपोभूला न विः न विनश्यति ।

नरकं विशतं प्राप्य स विष्णुमुपजीवति । उचर्यामभिमानञ्च सखिदारे च विप्रव ।

तुलया धारयन् धर्ममभिमन्यति विप्र्यते । यानं वै पापिनं पश्य विप्रश्च हरिपं क्षमं ।

अभिमानेन भूतानामिमां गतिमुपागतं । अहं वै विपुले जात कुले धनसमन्विते ।
 अन्यस्मिन् जन्मनि विभो ज्ञानविज्ञानपारग । अभवन्त ज्ञानानो ह्येतान् दोषान् मदात्तदा ।
 संरब्ध एव भूतानां पृष्ठभाषमभेषय । सोऽहं तेन च दृत्तेन भोजनेन च तेन वै ।
 इमामतश्चा सम्प्राप्त पश्य कालस्य पर्ययं । आदोषमिव चैलान्तं भ्रमवैग्वि चाहर्तितं ।
 धावमानं सुभरब्धं पश्य मा रजवाऽन्वितं । खाद्याधैस्तु महत् पाप तर्गन्ति गृहमेधिन ।
 दाने प्रयविधैश्चापि यथा प्राङ्मर्शनोपिण । तथा पापकृतं विप्रमात्रमस्य महीपते ।
 सर्वभद्रविनिर्मुक्तं च्छन्दस्युत्तारयन्त्युत । अहं हि पापयोन्यां वै प्रसूतं क्षत्रियर्षभ ।
 निश्चयं नाधिगच्छामि कथं मुच्येयमित्युत । जातिस्मरत्वञ्च मम केनचित् पूर्वकर्मणा ।
 ब्रूमेन येन मोक्षं वै प्राप्तुमिच्छाम्यहं नृप । त्वमिमं सम्प्रपञ्चाय संशय ब्रूहि पृच्छते ।
 चाण्डालत्वात् कथमहं मुच्येयमिति सत्तम ।

४६०

४६१

॥ राजन्य उवाच ॥ चाण्डाल प्रतिजानीहि येन मोक्षमवाप्स्यसि । ब्राह्मणार्थं त्यजन् प्राणान् गतिमिष्टामवाप्स्यसि ।
 दत्त्वा शरीरं कथाज्ञाया रणायौ दिजहेतुकं । हत्वा प्राणान् प्रमोक्षसी नान्यथा मोक्षमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तं स तदा तेन ब्रह्मसार्थं परन्तप । ऊत्वा रणमुखे प्राणान् गतिमिष्टामवाप ह ।
 तस्माद्रक्ष्य त्वया पुत्र ब्रह्मलं भरतर्षभ । यदिच्छसि महाबाहो ब्रह्मती गतिमात्मन ।

४६२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि राजन्यचाण्डालसंवादे एकाधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ पुण्ड्रिठर उवाच ॥ एकलोका सुकृतिन शब्दे त्वाहो पितामह । उत तवापि भिक्षाश्ले तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कर्मभिः पार्य नानात्वं लोकानां यान्ति मानवाः । पुत्रान्पुत्रागता यान्ति पापान् पापकृतो जनाः ।

४६३

अथाप्युदाहरन्तोममितिहास पुरातन । गौतमस्य मुनेस्तात संवादं वासवस्य च ।
 ब्राह्मणे गौतमः कश्चिन्मरुद्धानो जितेन्द्रिय । महाबले हस्तिविशे परिशुनममाहकं ।
 तं दृष्ट्वा जीवयामास सायकेशो धृतम्रत । स तु दीर्घेण कालेन यभूशतिवलो महान् ।
 तं प्रभियं महानाग प्रसृत पर्वतोपमं । धृतराष्ट्रस्य रूपेण शक्रो जयाह हस्मिन् ।
 क्षियमाणस्तु तं दृष्ट्वा गौतमः शंसितम्रत । अभभाषत राजानं धृतराष्ट्रं महातपा ।

मा मे शर्षां हस्तिनं पुष्पमेध दु खान् पुष्टं धृतराष्ट्राकृतज्ञ । नैव सतां सात्रपदं वदन्ति मित्रद्वेषि नैव राजन् स्पृशेत् त्वा ।
 इमोदकप्रदातारं शून्यपालं ममाग्रमे । विनोतमाचार्यकुले सुपुत्रं गुरुकर्मणि ।

शिष्ट दानं हतशस्त्रं प्रियञ्च सततं मम । न मे विक्रोशतो राजन् हर्तुमर्हमि कुञ्जरं ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गवं, महंञ्च भवते ददामि दापीयतं निष्कगतानि पशु । अन्यच्च वित्तं विविधं महर्षे किं ब्राह्मणस्योह
 मजेन हृत्यं ।

॥ गौतम उवाच ॥ तत्रैव गावो हि भवन्तु राजन् दास्यः सनिष्कः विविधश्च रजः । अन्यच्च वित्तं विविधं नरेन्द्र किं ब्राह्मणस्य
 च धनेन हृत्यं ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ब्राह्मणा हस्तिभिर्नोस्ति कृत्य राजन्याना नागकुलानि विप्र । तत्र बाह्वन मयतो नास्त्यधर्मोनागश्रेष्ठ
गौतमास्माच्चिर्वर्त्त ।

४८४

॥ गौतम उवाच ॥ यत्र प्रेतो नन्दति पुंस्त्वय्यो यत्र प्रेत शोचते पापकर्मणः । वैवस्वतस्य सद्नेन महात्मनश्च त्वाऽहं हस्तिन
यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये निष्क्रिया नास्तिकाश्चरुधाना पापात्मान इन्द्रियार्थे निविष्टा । यमस्य ते यातना प्राप्नुवन्ति पर
गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ वैवस्वतो भयमनी जनाभा यवानृत नोप्यते यत्र सत्य । यथावस्ता वस्तिन यातयन्ति तत्र त्वाऽहं हस्तिन
यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ज्येष्ठा स्वसार पितर मातरश्च यथाश्रुतं मदमत्ताश्चरन्ति । तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ मन्दाकिनी वैश्रवणस्य राज्ञो महाभागा भोगिजनप्रवेष्टा । गन्धर्व्वयक्षैरसुरोभिश्च जुष्टा तत्र त्वाऽहं
हस्तिनं यातयिष्ये ।

४८५

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अतिथिप्रता सुप्रता ये जना वै प्रतिश्रयं ददन्ति ब्राह्मणेभ्य । शिष्टाग्निं सन्निभ्याऽग्निताश्च मन्दा
किनीं तेऽपि विभूयन्ति ।

॥ गौतम उवाच ॥ मेरोरपे यद्वन भाति रम्य सुपुष्पित किन्नरोगोतजुष्ट । सुदर्शना यत्र जम्बूविंशता तत्र त्वाऽहं हस्ति
यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये ब्राह्मणा मृदव सत्यवीला मङ्गयुता सर्व्वभूताभिरामा । येऽधीयन्ते सेतिहास पुरीषं सन्धाज्जया
जुङ्गति वै द्विजेभ्य ।

तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र । यदिद्यते विदित स्थानमस्ति तद्ब्रूहि त्व त्वरितो क्षिप धामि ।

॥ गौतम उवाच ॥ सुपुष्पित किन्नरराजजुष्ट प्रिय वन मन्दन नारदस्य । गन्धर्व्वीणामसुरसाक्ष शयन तत्र त्वाऽहं हस्तिनं
यातयिष्ये ।

४८६

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये नृत्यगोतकुञ्जला जना वदा क्षयाचमाना सञ्चिताश्चरन्ति । तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ यत्रोत्तरा सुरवो भान्ति रम्या देवै शार्ङ्ग मोदमाना नरेभ्य । यथाग्रियोनाश्च वसन्ति लोका अवयो
मय पर्व्वतयानयश्च ।

यत्र शक्रो वर्धति सर्व्वकामान यत्र स्त्रिय कामचारा भवन्ति । यत्र चेत्या नास्ति नारीनराणा तत्र त्वाऽहं हस्तिन यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये सर्व्वमतेषु निवृत्तकामा श्रमाबादा न्यस्यदण्डाश्चरन्ति । न ह्यस्तिनं खावर जङ्गमश्च भूतानां ये सर्व्व
भूतात्मभूता ।

गिराग्निरो निष्कामो वीतरागा लामास्त्राभे तु स्वनिन्दाप्रशसा । तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र । ४८७

४८७

॥ गौतम उवाच ॥ ततोऽपरे भान्ति लोकाः सनातना सुपुण्यगन्धा विरजा वीतशोकाः । सोमस्य राज्ञः सद्मे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये दानशीलान् प्रतिगृह्णन्ते सदा न चाप्यर्थाद्याददन्ते परेभ्यः । चेपामदेयमर्हन्ते नास्ति किञ्चित् सर्व्या
तिथ्या सुप्रसादा जनय ।

ये सन्तारो भामिज्यन्ति चान्यान् भवोभूताः सततं पुण्यशोकाः । तथाविधानामेष लोको महर्षे परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ तथाऽपरे भान्ति लोकाः सनातना विरजसो वितमस्का विशोकाः । आदित्यदेवस्य पदे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ स्वाध्यायशोकाः गुरुश्रुत्पथे रतास्तपस्विनः सुप्रताः सत्यसन्धाः । आचार्याणामप्रतिकूलभाषिणो नि
द्योत्यिता गुरुकर्मसंप्रदायाः ।

तथाविधानमेष लोको महर्षे विग्रहहारां भावितो वाग्यतानां । सत्ये स्थितानां वेदविद् महात्मनां परं गन्ता धृतराष्ट्रो
न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततोऽपरे भान्ति लोकाः सनातना सुपुण्यगन्धा विरजा विशोकाः । वरुणस्य राज्ञः सद्मे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ चातुर्भाष्यैः यजन्ते जनाः सदा तथेष्टीनां द्वायतं प्राप्नुवन्ति । ये चाग्निहोत्रं जुहुति अह्नधाना यथा
चायं त्रीणि वर्षाणि विप्राः ।

सुधारिणां धर्मधुरे महात्मनां यथोदिते वाग्निं सुसितानां । धर्मात्मनामुद्धृता गतिना परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ इन्द्रस्य लोका विरजा विशोका दुरत्यया काङ्क्षिता मानवानां । तस्याहन्ते भवने भूरितेजसो राजस्रिर्म
हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ शतवर्षजीवी यश्च ब्रूरोऽमनुष्यो वेदाध्यायी यश्च यथा प्रमत्तः । एते सर्वे शकनोक्तं यजन्ति परं गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ माजापत्याः सन्ति लोकाः महान्तो नाकक्ष इवे पुष्कला वीतशोकाः । मनोविताः सर्वलोकोद्भवानां तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये राजानो राजस्रयाभिविक्रा धर्मात्मानो रचितारः प्रजानाः । ये चापमेधावभूये मुताङ्गास्तेषां लोका
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततः परं भान्ति लोकाः सनातना सुपुण्यगन्धा विरजा वीतशोकाः । तस्मिन्नुदं दुर्भमे चायधूये गवां
लोके हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यो गोमहन्तीशतदः सन्ता मर्माग्वा शतोदश्च दद्याच्च श्रद्धा । नया द्रव्येभ्यो यश्च दद्यादिहैको पद्मभ्यो
वा दानशीलमयैकाः ।

ये ज्योतिर्गन्तव्यं विना माक्षी वाच परिचलिषेव । मनस्विनस्त्रीर्यथावायव्यपाशे तत्र मोदन्ति सर्वान्निवांसे
प्रपाद्य मानसं तोयं पुष्कराणि महत्तराः । पुण्यं नैमिषं तोयं याश्रद्धां करोति यिर्न ।

गङ्गां गम्यंश्चिरैव विप्राणां स्मृतवाल्मीकि । कृष्णां गङ्गां पञ्चनदं महाप्रदमयापि वा ।

गोमती कौशिकीं पद्मां महात्मानो धृतव्रता । मरुतोदृशदत्तौ यमुना ये प्रयान्ति च ।

तत्र ते दिव्यंस्थाना दिव्यमाख्यपुरा शिवा । प्रयान्ति पुण्यगन्धाद्वा धृतराष्ट्रो न तत्र वै ।

॥ गौतम उवाच ॥ यत्र श्रोतभयं नानि न शोणभयमपि । न क्षुत्पिपासे न स्वाग्निर्न दुःखं न सुखं तथा ।

न देहो न प्रिय कश्चिन् वन्दुर्न रिपुनया । न जरामरणं तत्र न पुण्यं न च पातकं ।

तस्मिन् विरजसि स्मृते प्रज्ञासत्त्वव्यवस्थिते । स्वयम्भुवने पुण्ये हस्तिनं मे प्रदास्यति ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ निर्मुक्ता सर्वभूतैः कृतात्मना यतव्रता । अथात्मयोगसंस्थाभि युक्ताः स्वर्गगतिं गता ।

तैः प्रह्लादभुवनं पुण्यं प्राप्नुवन्निष्ठ सान्त्विकाः । न तत्र धृतराष्ट्रेण श्रेया द्रष्टुं महामुने ।

॥ गौतम उवाच ॥ रथन्तरं यत्र वृहच्च गोयते यत्र वेदो पुण्डरीकैस्तृणैः । यत्रोपयान्ति हरिभिः सोमवीथी तत्र त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

युष्मानि त्वा वृचहणं शतक्रतु व्यतिक्रमन्तं भुवनानि विद्या । कश्चिन्न वाचा दृजिन कदाचिदकार्थने मनसोऽभिव्रज्जात ।

॥ शतक्रतु उवाच ॥ मधवाऽहं लोकपथं प्रज्ञानाम्बागमं परिवादे गजस्थ । तस्माद्भवान् प्रणतं माऽनुशान्तं ब्रवीयि यत्तत् क र्वाणि सर्वम् ।

॥ गौतम उवाच ॥ श्वेत करेण मम पुत्रनागं यं मेऽहापीदृशं वर्धं । णि बाल । यो मे वने वसतोऽमूढ्वितीयस्तमेव मे देहि सुरेन्द्र नागं ।

॥ शतक्रतु उवाच ॥ अर्थं सुतको द्विजमुख्य नाग आगच्छति त्वामभिवीक्षमाणः । पादौ च ते नासिकधोपजिघ्रते श्रेयो ममा ध्याहि नमस्तु तेऽनु ।

॥ गौतम उवाच ॥ शिव सदैवेह सुरेन्द्र तुभ्य ध्यायामि पूजाञ्च सदा प्रयुजे । ममापि ॥ शक्र शिवे ददस्व त्वया दत्तं प्रतिदत्तं कानि नाग ।

॥ शतक्रतु उवाच ॥ चेष्टां वेदा निहता वै गुहाया मनीषिणा सत्यवता महात्मना । तेषां त्वयैकेन महात्मनाऽङ्गि वृद्धस्तस्मान् मीतिर्मासोऽहमद्य ।

चनैहि ब्राह्मण चित्रं सह पुत्रेण हस्तिना । त्वं हि प्राप्तुं शुभान् लोकान्नाञ्चाय च विराय च ।

स गौतम पुरस्कृत्य सह पुत्रेण हस्तिना । दिवमाचक्रमे बद्धो सर्पिः सह दुरासदं ।

इमं यः शृणुयान्निष्ठं यः पठेदा जितेन्द्रियः । स याति ब्राह्मणे लोकं ब्राह्मणे गौतमे यया ।

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि, हस्तिनूटे ब्राह्मिकगतेऽध्यायः ॥ १०२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानं वृजविधाकारं शान्तिं सर्वमर्हति । सदारतृष्टिशोकां ते फलं दानस्य च यत् ।

पितामहस्य विदितं किमन्यत्तपसो बलात् । तपसो यत् परं तेऽद्य त्वयो व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीष्म उवाच ॥ तपः प्रचवते यावत्तावत्शोको युधिष्ठिर । मत्तं ममात्र कै नैत्य तपो नागव्रतात् परं ।

अत्रापुदाहरन्मीमंतिहासं पुरातनं । भृगोरयस्य संवादं ब्रह्मण्यं महात्मनः ।

अतीत्य सुरलोकञ्च गन्तुं लोकञ्च भारतम् । अतिलोकञ्च सोऽगच्छेद्भृगोरय इति श्रुतं ।

तन्नु दृष्ट्वा वचः प्राह ब्रह्मा राजन् भगीरथ । कथं भगीरथागास्त्रमिमं लोकं दुरासद ।
 न हि देवा न गन्धर्वा न मनुष्या भगीरथ । आद्यान्यतप्तपसः कथं वै तमिह गतः ।
 ॥ भगीरथ उवाच ॥ निष्कार्णां वै हृदं ब्राह्मणैः शतं सहस्राणि स देव दान । आह्वयते नित्यमास्त्राय विद्वज्जैवाहं
 तस्य फलोद्दिह मां ।
 दशैकरावान् दशपञ्चरावान्कादशैकादशकान् कृत्य । ज्योतिष्मानाश्च शतं यदिष्टं फलेन तेनापि न चागताऽह ।
 यथावस जाह्नवीतीरनित्यः शतं समाश्रयमानस्तपोऽह । अदाश्च तवायतरोऽसहस्रं नारीपुरं न च तेनाहमागतः ।
 दद्यायुतानि चायानां प्रयुतानि च विगति । पुष्करेषु दिजातिभ्यः प्रादां शतसहस्रम् ।
 सुवर्णं चैतान्तमधारीणीनां कन्योत्तमानामदद सहस्रं । पठि सहस्राणि विभूषितानां जाम्बूनदीराभरणेन तेन ।
 दद्यान्मृदायदं गोशवेत्याल्लैकक्रिया दश गां लोकनाथ । समानवत्साः पयसा समन्विताः सुवर्णकलापदुहा न तेन ।
 आशिर्धामेषु नियतमेकैकस्मिन् दशाददं । गृष्टीणां चौरदावीणां रोहिणीनां व्रतानि च ।
 दोग्धीणां वै गवाक्षपि प्रयुतानि दशे व ह । प्रादां दशगुणं ब्रह्मन् तेनाहमुपागतः ।
 वाजिनां बाह्विजानामयुतान्यददं दश । कर्कोणां हेममालीनां न च तेनाहमागतः ।
 कोटीश्च काञ्चनसाष्टौ प्रादां ब्रह्मन् दशान्वहं । एकैकस्मिन् क्रतो तेन फलेनाहं न चागतः ।
 वाजिनां श्यामकर्णानां हरितानां पितामह । प्रादां हेमसूत्रां ब्रह्मन् कोटीद्वयं च वस्त्रं च ।
 दशादन्तामशकायान् काञ्चनखनिभूषितान् । पद्मिनां वै सहस्राणि प्रादां दश च वस्त्रं च ।
 अलङ्कृतानां देवेश दिव्यैः कनकभूषणैः । रथानां काञ्चनाङ्गानां सहस्राण्यददं दश ।
 सप्त चान्यानि युतानि वाजिभिः समलङ्कृतैः । दक्षिणावयवाः केचिद्वैदेय्यं सम्पूज्योत्तिताः ।
 वाजिपथेषु दशसु प्रादान्तान्यपि चाग्रहं । शक्रतुल्यप्रभावाणामिज्यायां विक्रमेण च ।
 सहस्रं निष्ककण्डानामददं दक्षिणामहं । विजित्य भूपतीन् सन्ध्यायैरिष्टां पितामह ।
 अष्टम्यां राजसूयेभ्यो न च तेनाहमागतः । सोमस्य यावद्ब्रह्मायान्ध्रजमापीज्जगत्यते ।
 दक्षिणभिः भृष्टाभिर्मम नागाश्च तत्कृतैः । वाजिनाम्न सहस्रं देवसुव्रतभूषितैः ।
 वरं धामप्रज्ञाहमेकैकश्च निधाददं । तपस्वीनियताहारः श्रममास्त्राय वागयतः ।
 दीर्घकालं क्षिप्तवति गङ्गायाश्च दुग्धहृदा । मूढा धारो मन्ददेवः शिरसा यामधारयत ।
 न तेनायहमागच्छं फलेनेह पितामह ।
 शन्यावैपरपञ्चं येष देवान् सद्यस्तानामयुतैश्चापि यत्ततः । त्रयोदश द्वादशाद्वयं देव सपौण्ड्रोक्तान् च तेषां फलेन ।
 अष्टौ सहस्राणि ककुक्षिनामहं प्रकृत्यमाणांमददं दिग्भ्यः । एकैकं च काञ्चनं गृष्टमैभ्यः पयोधिरामदं निष्ककण्डोः ।
 शिरश्चरन्निचयानददं रत्नपञ्चतान् । धनधान्यैः ससृष्ट्वाश्च यामायान्ये सहस्रम् ।
 शतं व्रतानां गृष्टीनामददं सायनोत्ततः । दद्यान्नेकैमहायज्ञब्राह्मणैश्च तेन तेषु ।
 एकोदशधैरयजं सदचित्पिर्दिर्ददशाधैरसमेषु देव । आकायणेः पौड्रमिथं ब्रह्मलोपां फलेनेह न चागताऽस्मि ।
 निष्ककण्डमददं योजनपथे तद्विषीं काञ्चनपादपानां । वनं वृतानां रत्नविभूषितानां न च तेषामागताऽह फलेन ।

तुरायणं हि व्रतमप्यथ्यमेकाधनोऽकरवं विप्रतोऽब्दान् । शतं गवामष्टशतानि चैव दिने दिने द्यादेद् ब्राह्मणेभ्यः ।
पयस्विनीनामय रोहिणो न तथैवान्यननुद्धा लोकपाथे । प्रादाच्छित्तं ब्राह्मणेभ्यः सुरैश्च नैवागतस्तेन फलेन चाह ।

विशदं मोक्षं ब्रह्मचर्यं यच्च नित्यदा । अष्टाभिः सर्वमेधैश्च नरमेधैश्च सप्तभिः ॥

दशभिर्विंशजिह्विभ्यः शतैरष्टादशोत्तरैः । न चैव तेषां देवेभ्यः फलेनाहमिहागमं ।

सर्वेषां वाज्रदायाश्च गङ्गायामय नैमिषे । शतं शतानामपुतमददं च न तेन ह ।

इन्द्रेण गुप्तं निहितं वै गुहाया यद्वागवक्ष्यसहस्रविन्दत । आश्वत्थामानमश्वनस्त्रिग्रेहं तत् माधयामासमहं वरेण्य ।

ततो मे ब्राह्मणान्मृष्टास्त्रिभिर्युक्ताः कर्मणि साधिते । सहस्रमृषयश्चावन् ये वै तच्च समागताः ॥

एकसौरस्त्रि गच्छन्तं ब्रह्मलोकमिति प्रभो । प्रीतेनामः सहस्रेण ब्राह्मणानामहं प्रभो ।

इमे लोकमनुप्राप्ता मा भून्तेऽत्र विचारया ।

कामं यथावद्विहितं विधाया हृष्टेन वाच्यन्तु मया यथावत् । तपो हि नान्येषामनृशान्त्र्यं मे समोऽस्तु ते देवैरप्रदीद ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वन्तं ब्रह्मा तु स राजानं भगीरथं । पूजयामास पूजार्हं विधिमुद्वेन कर्मणा ।

तस्मादनश्नैर्धुक्ता विप्रान् पूजय नित्यदा । विप्राणां वचनान् सर्वं परं वदं च निष्पद्यति ।

वासोभिरक्षैर्गोभिर्युग्मैर्नैर्गश्केरपि । शुभैः सुरगणैश्चापि तेषां एव दिशास्त्रया ॥

एतदेव परं शुद्धमलोभेन समाचर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि तपःकथने ब्रह्मभगीरथपर्वदे व्यधिकथनोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शतायुक्तः पुरुषः शतवीर्यश्च जायते । कक्षाऽन्त्यश्नते पुरुषा बाला अपि पितामह ।

आयुश्चान्तेन भवति अत्यायुषोऽपि मानवः । केन वा लभते कीर्तिं केन वा लभते श्रियं ।

तपसा ब्रह्मचर्येण जपेनैकाद्यैर्धुषः । कक्षेणा मनसा वाचा तस्मै ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र तेऽहं प्रच्छामि यन्मां लभन्नुच्छसि । अत्यायुर्मेन भवति दीर्घायुषोऽपि मानवः ।

येन वा लभते कीर्तिं येन वा लभते श्रियं । यथा वर्त्तयन् पुरुषः श्रेयसा सम्पुज्यते ।

आचारो लभते चायुराचारो लभते श्रियं । आचारो लभते कीर्तिं पुरुषः प्रेत्य पेश च ।

दुराचारा हि पुरुषो नैवायुर्विन्दते महत । यस्मात्प्रवृत्ति भूतानि तयो यन्निवृत्ति च ।

तस्मात् कुर्व्याद्विचारं इदं चैव भूतिमात्मनः । अपि आपश्चरित्वा आचारो हन्यलक्षणा ।

आचारलक्षणा धर्माः सन्त्यारिचलक्षणाः । साधूनाञ्च यथा वृत्तमतेदाचारलक्षणं ।

अप्यदृष्टं संवादं पुरुष धर्मचारिणः । भूतिकर्माणि कुर्वन्नाश्नते जनाः कुर्वन्ते म्रियं ।

ये नाशक्ता निष्क्रियाश्च गुह्यब्रह्मामिलजिनः । अधर्मेणा दुराचारास्तैश्चरन्ति शतायुषः ।

विप्रोक्ता मिथमयथा नित्यं सद्गोप्यैर्मनुजाः । अत्यायुषो भवन्तीह नरा निरयमाग्निनः ।

सर्वलक्षणैर्नैरापि समदाचारवाचरः । यदधानोऽस्मत्पुत्रश्च शतं वर्षाणि जीवति ।

अक्रोधतः सत्यवादी भूतानामभिहितकः । अनेकयुगजिह्वश्च शतं वर्षाणि जीवति ।

लोष्टमर्हं वृषज्जदी नखषादी च यो नरः । नित्याच्छुष्टः शङ्खुशुक्ला नैवायुर्विन्दते महत ।

मोक्षो महेतुं वध्यः सध्यायाऽनुचितयेत् । उत्थायाचम्य तिष्ठेत् पूर्व्या सन्ध्यां कृताञ्जलिः ।

सवेतापरा सन्ध्याः समुपासोत् वाग्यतः । सवेतादित्यमद्यन्तं जालं यान्तं कदाचन ।

नोपसृष्टं न वारिष्ठं न मध्यं न भस्मा गते । अथवा नित्यसन्ध्यावादीधेमायुराश्रयन् ।

तस्मात्तिष्ठेत्सदा पूर्व्या पश्चिमाश्चैव वाग्यतः । ये न पूर्व्यामपासते दिजाः सन्ध्या न पश्चिमा ।

सञ्ज्ञास्तान् धार्मिका राजा शूद्रकथाणि कारयेत् । परदारो न गन्तव्यः सर्वेषु कश्चित् ।

नदीदृग्मनसायथं लोके किञ्चन विद्यते । यादृशं पश्येत्तेह परदारोपवेयम् ।

धावन्तो रामकृपाः स्त्रः स्तोषा गावेषु निष्क्रिताः । तावदपेक्षहृत्ताणि नरकं पश्यंष्यते ।

प्रसाधनञ्च केशानामञ्जनं दन्तधावनम् । पूर्व्याह एव कार्याणि देवतानाञ्च पूजन् ।

पुरीषमूषे नोदीचेन्नाधितिष्ठेत् कदाचन । नातिकृच्छं नातिबाधं न च मध्यन्दिने स्थितम् ।

नाज्ञातीः सह गच्छेत् नैका न वृषलैः सह । पत्न्या देया ब्राह्मणाय गोभ्यां राज्ञाय एव च ।

वृद्धाय भारतप्राय गृभिर्नैव दुष्कृत्वाय च । प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत परिज्ञातान् वनस्पतीन् ।

चतुष्पथाम् प्रकुर्वीत सन्धानेव प्रदक्षिणम् । मध्यन्दिने निशाकाले शूद्रैरपि च सर्वदा ।

चतुष्पथं न सेवेत् उभे सन्ध्या तथैव च । उपानये च वस्त्रञ्च धृतमन्येनधारयेत् ।

ब्रह्मचारी च नित्यं स्नातुं पादं पादेन जाकमेत् । जमावास्थां पापमास्थां चतुर्दश्याञ्च सर्वदा ।

अष्टम्यां सर्वपूजया ब्रह्मचारी यदा भवेत् । दद्यात्तान्त्रिकं न खादेत् दृष्टमांसं तथैव च ।

आक्रान्तं परिवादश्च पैशान्यञ्च विवर्जयेत् ।

नाहनुदः स्नात्तुं भृशवादी न क्षीनतः परमभाददीत । यथास्त्रं वाचा पर उद्भिजेत् न तां वददपतीं पापसंक्रान्तां ।

वाक्मायका वदनाक्षिप्यतन्ति शिराहतः शोचन्ति रात्र्यहानि । परस्त्रं नामर्थासु निष्यत्तन्ति तान् पण्डिता नावदुज्जेत् परेषु ।

शिराहते प्रायश्चित्तिर्द्धनं परश्रुता हत । वाचा दुस्तक्या विद्धं न शिराहति वाक्वत ।

कथिनालीकनाराचाभिर्हरन्ति शरीरतः । वाक्शस्त्रस्य न निर्धनुः शक्यो बहिर्घ्नो हि सः ।

क्षीनाङ्गान्तिरक्ताङ्गान् विद्याहीनान् विगर्हितान् । रूपद्विविधोनायः कसहीनाय नाक्षिपेत् ।

नास्तिक्यं वेदनिन्दाञ्च देवतानाञ्च कुत्सनं । देवताभाभिमानञ्च तैत्थञ्च परिवर्जयेत् ।

परस्त्रं दृष्ट्वा नोद्येत् कुट्टा नैनं निपातयेत् । अन्यत्र पुत्राच्छ्रित्याश्च मित्राश्च ताडनं सतम् ।

न ब्राह्मणान् परिवदेत् न वृत्ताणि न निर्दिशेत् । निधिं प्रचक्ष्य न ब्रूयात्तयाऽस्यायुर्न रिष्यते ।

क्षला मूत्रीभेदं तु रथ्यामाकथ्य वा पुनः । पादप्रक्षालनं कुर्यात् स्नात्वायुः भोजने तथा ।

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् । अष्टमङ्गिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रमथते ।

संघाव क्षणं भुञ्ज्यंश्चूलोन्मायमन्तया । आत्मारथं न प्रकृत्यं देवायन्तं प्रकल्पयेत् ।

नित्यमग्निं परिचरेद्भिजा दद्याच्च नित्यदा । वाग्यतो दत्ताकाष्ठञ्च नित्यमेव समाचरेत् ।

न चाभ्युदितशायो स्नात प्रायश्चित्ती तथा भवेत् । मृतापितरमुन्याश्च पूर्वमेवाभ्यादयेत् ।

आचार्यमथ वाग्यम् तथायन्विन्दते महत् । वज्रयेद्वनकाष्ठानि वज्रनीपानि नित्यम् ।

भवेत्प्राप्तवृत्तिनिर्वाहोऽपि विवर्जयेत् । उदङ्मात्रं सन्तं शोचं कुर्वीत समर्पितः ।
अथवा देवप्राज्ञं वाचरेदन्तधावनं । अथवा देवप्राज्ञं नाभिगच्छेत् कदाचन ।
सैन्यं तु गुरुं दृष्ट्वा धार्मिकं वा विचक्षणं । अवलोक्ष्य न चादर्शं मलिनो मुहुर्मनसैः ।
न चाज्ञातं स्त्रियं गच्छेद्भूमिं वा कदाचन । उदङ्गिरां न स्वेतं तथा प्रत्यङ्गिरां न च ।
प्राक्गिरांस्तु घपेदिदमथवा दविणागिराः । न भग्नेनावगच्छेत् च शयने प्रसवेद्योत च ।
शान्तं हृदि न संयुक्ते न च निर्व्यक्तदाचन । न चापि गच्छेत् कार्येण समदादपि नास्ति ।
आश्रमं पश्यात् न प्रयच्छेत्तया नरः । न नमः कर्षिचिन्तायां निराश्रया कदाचन ।
स्त्रातो च नावसृजेत् गावाणि सुविचक्षणः । न चानुसिन्धेदस्त्रात्वा चान्ता वाभो न निहुमेत् ।
न पैवाद्राणि वामं विनित्यं सेवेने मानवः । अथवा नावसृजेत् न वदिह्यारयोत न च ।
उदङ्गया च संभाषां न कुर्वीत कदाचन । नास्त्राज्ञं पुरीषं चैव यामस्य चान्तिके ।
उभे मूचपुरीषे तु नास्ति कुर्वीत कदाचन । अथ संभ्रममाणसु विभुजेन सुगदयः ।
भुक्ता चाश्वं तथैव चिद्भिः पुनः परिमाणयेत् । प्राज्ञो न विनित्यं श्रोयाद्वाग्यतिश्रमकुल्यम् ।
प्रहृष्टं येष मनसा भुक्ता चाग्निमनस्यते । आश्रमं प्राप्नुवा भुङ्क्ते यश्च दक्षिणमुखः ।
धन्यं प्रशङ्क्यो भुङ्क्ते चमं भुङ्क्ते उदङ्मुखः । अग्निमालाभं तथैव सर्वान् प्राणानुपसृजेत् ।
गावाणि चैव सर्वान्पि नाभिं पाणितले तथा । नाधितिष्ठेत्तुं जातं केशभस्माकपाशिकाः ।
अस्य चाप्यवसातं दूरतः परिवर्जयेत् । शान्तिहोमांश्च कुर्वीत पाणिषाणि च धारयेत् ।
निपणय्यापि खादेत् न तु गच्छेत् कदाचन । मूचं नेतिष्ठता कार्यं न भक्षति न गोमये ।
आर्द्रपादसु भुङ्क्ते नाद्रपादसु संविशेत् । आर्द्रपादसु भुङ्क्तो वप्राणां जीवते भ्रतं ।
जीलि तेषां नैः किष्टं आलभेत कदाचन । आग्निं गोप्राप्त्यश्चैव तथा चायुर्न क्षीयते ।
जीलि तेषां नैः किष्टं उदीरते कदाचन । सुख्यं चन्द्रमसौ चैव न चवाणि च सर्वत्र ।
जडं प्राणां कुत्सामनि युग्मं खविर आसति । अभ्युत्थानाभिर्गदार्थो पुनस्तान् प्रतिपश्येत् ।
अभिवाश्येत् दृष्ट्वा दद्यात्संभवेन स्वयं । क्षतांश्चालिहपायोतं गच्छन्तं प्रहृतोऽन्विषात् ।
न चाशोतामने भिक्षे भिक्षकांश्च वञ्चयेत् । नैकस्त्रेण भोक्तव्यं न नमः खलुसहति ।
स्त्रेणैव नम्रेण न चोच्छिष्टेऽपि संविशेत् । उच्छिष्टे न सुगच्छेत् सर्वे प्राणसद्विषयाः ।
केशयश्च प्रहारांश्च शिरस्तेनान् शिवर्जयेत् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्ठयेतामनः शिरः ।
न चाभोक्ष्यं शिरः स्त्रोयात्तथाऽप्यायुर्न स्थिते । शिरःस्त्रोयं तैर्द्वयं नाङ्गं किञ्चिदपि सृष्टम् ।
तिलस्यं न चाश्रोयात्तथाऽप्यायुर्न स्थिते । नाथापयेत्तथाऽपि नाधो गते कदाचन ।
वाते च प्रतिगम्ये च मनसाऽपि न चिन्तयेत् । अथ प्राया यमोद्गीताः कोत्सवन्ति पुराविदः ।
आयुरस्य निशन्तामि प्रजासृष्टादे तथा । य उच्छिष्टः प्रवदति स्त्रोयापश्चाद्विगच्छति ।
यदा निधायकाऽपि मोहादव्यसति दिशः । तस्य वेदः प्रणश्यति आयुश्च परिहोयते ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

तस्माद्युक्ते ह्यनथायि नाधीयीत कदाचन । प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिवाद्य प्रतिदिजान् ।
 ये मेहन्ति च पन्थानं ते भवन्ति गतायुषः । उभे भूतपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदञ्चुवः ।
 दक्षिणाभिमुखो रात्रौ तथा ध्यायुर्निर्यति । चीनृक्षगान्नावशानी यादोर्धमायुर्जिजीविषुः ।
 ब्राह्मणं चक्षियं सपैसर्मे ह्याशौविषास्तयः । दहत्याशौविषः कुड्डो यावत् पश्यति चतुषा ।
 चक्षियाऽपि दधेत कुड्डो यावत् पश्यति तेजसा । ब्राह्मणस्त कुलं हन्याद्भानेनावेचितेन च ।
 तस्मादेतत्तयं यदादुपमेवेत पण्डितः । गुरुणा चैव निर्भ्येन्ना न कर्त्तव्यः कदाचन ।
 अनुमान्यः प्रसाद्यश्च गुरुः कुड्डो युधिष्ठिर । सम्यक्त्रियाप्रष्टुतेऽपि वर्त्तितयं गुराविह ।
 गुरुमिन्दा दहत्यायुर्भूनुयाणां न संशयः । दूरादावसयान् भूतं दूरात् पादावशेचनं ।
 उच्छिष्टोत्सर्जनं चैव दूरे कार्यं हितैषिणा । रक्तमाख्यं न धार्यं स्नातुं शूक्तं धार्यन्तु पण्डितैः ।
 वर्जयित्वा तु कर्मलं तथा कुत्रलयं प्रभो । रक्तं शिरसि धार्यन्तु तथा धानेयमित्यायि ।
 काश्चनीयाऽपि माला या न सा दुष्यति कर्हिचित् । स्नातस्य वर्षकं नित्यमाद्रं दद्याद्विद्याभ्यते ।
 विपर्ययं न कुर्वीत वाससो बुद्धिमांसरः । तथा नान्यष्टतं धार्यं न चापदभ्रमेव च ।
 अन्यदेव भवेदासः जयनीधे नरोत्तम । अन्यद्रव्यासु देवानामर्षायामन्यदेव हि ।
 म्रियतु ह्यन्दनाभाश्च विभिन तगरेख च । दृष्टनेशानुलिम्येत केष्टरेख च बुद्धिमान् ।
 उपवासश्च कुर्वीत स्नातः शूचिरलङ्कृतः । पर्वकात्रेयु सम्येपु ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।
 समानमेकपात्रे तु भुञ्जेन्नान्यं जनेश्वर । आसीद्व्या परिहृतं भक्षयीत कदाचन ।
 तथा नोद्धृतसाराणि प्रेषते नामदाय च । न वञ्चिष्ये मेधावी नाऽऽर्चयेत् स सक्तु च ।
 प्रतिपिङ्गाय धर्मेपु भक्ष्यान् भुञ्जीत शृणुतः । पिप्पलश्च वटश्चैव शण्णशकं तथैव च ।
 उडुमरं न खदिष्ये भवार्थी पुरुषोत्तमः । शार्जं गम्यं तथा मांसं मायूरश्चैव वर्जयेत् ।
 'वर्जयेच्छुक्लमांसश्च तथा पथ्यपित्तञ्च यत् । न पाणौ सवर्णं विद्वान् प्राशोयाय च रात्रिपु ।
 दधिगन्धूश्च भुञ्जीत एयामांसश्च वर्जयेत् । खाद्यं प्रातश्च भुञ्जीत नान्तराले समाहितः ।
 यान्नेन तु न भुञ्जीत परयाद्रं तथैव च । वाग्यतो नैकवल्खश्च नार्थविष्टः कदाचन ।
 भूमे सदैव नाश्रोयाश्चानाशोने न शम्भ्वत् । तोयपूर्णं प्रदायाश्रमतिथिभ्या विभेयतः ।
 पयःकुञ्जीत मेधावी न चाप्यन्यमनः नरः । समानमेकपात्रान्तु भोज्यमन्नं नरेव ।
 विपं हान्मार्हलं भुङ्क्ते योऽप्रदाय मुहञ्जने । पानोयं पायसं शक्नून् दधि सर्पिर्षधूनयि ।
 निरस्य शेषमेतेषां न प्रदेयन्तु कक्षपित् । भुञ्जानो मनुजं व्याघ्रं नैव शङ्कां समाचरेत् ।
 दधि चाप्यनुपानं वै कर्त्तव्यञ्च भवार्थिना । आचम्य चैकहस्तेन परिस्त्रायं तयोदकं ।
 अङ्गुष्ठं चरकम्याय दक्षिणस्याश्रमेधत् । पार्थिवं मूर्द्ध्नि समाधाय खुद्या चाग्निं समाहितः ।
 शान्तिश्रेयमवाप्नोति प्रयोगकुशलो नरः । अग्निः प्राणान् समामभ्य नाभिं पण्डितमेव तथा ।
 शृण्वेधेयं प्रतिष्ठेत् न चाप्याङ्गेण पाणिना । अङ्गुष्ठस्यान्तराले च ब्राह्मं तोयमुदाहृतं ।

कनिष्ठिकायाः पद्यात्तु देवतीर्यमिहोच्यते । अङ्गुष्ठस्य च यन्मध्यं प्रदेशिन्यास्य भारत ।
 तेन पिब्याणि कुर्वीत स्पृष्टाणि न्यायतस्तथा । परापवादं न ब्रूयाद्वाग्मियस्य कदाचन ।
 न मन्युः कस्यिदुत्पाद्यः पुरुषेण भवार्थिना । पतितैस्तु कथां न च्छेद्दर्शनस्य विवर्जयेत् ।
 संसर्गं न च गच्छेत् तथापुर्व्विन्दते महत् । न दिवा नैद्युनं गच्छेत् कथां न च बन्धकीं ।
 न चास्त्रांतां स्त्रियं गच्छेत्तथापुर्व्विन्दते महत् । स्त्रे स्त्रे तीर्थे समाचम्य कार्यं समुपकल्पिते ।
 विः पीतोपि हिः प्रवृज्य कृतशौचो भवेन्नरः । इन्द्रियाणि सकृत् स्पृष्ट्य चिरभ्युज्य च मानवः ।
 कुर्वीत प्रियं देवस्य वेददृष्टेन कर्मणा । ब्राह्मणार्थं च यच्छौचं तच्च मे शृणु कैरव ।
 पवित्रस्य हितश्चैव भोजनाद्यन्तयोस्तथा । सर्वशौचेषु ब्राह्मणे तीर्थेन समुपस्पृशेत् ।
 निष्ठीव्य तु तथा शुला स्पृश्यापो हि शूचिर्भवेत् । बृद्धो ज्ञातिस्तथा मित्रं दग्धिं चो भवेदपि ।
 गृहे वासयितव्यं धन्यमायुश्चैव च । गृहे पारावता धन्याः शूकाश्च सहस्रारिकाः ।
 गृहेभ्येते न पापाय तथा वै तैलपायिकाः । उद्दीपकाश्च गृभाश्च कपेता भ्रमरास्तथा ।
 निविशेयुर्पदा तच्च ज्ञानिमेव तदाचरेत् । श्रमङ्गल्यानि पैतानि तथोत्क्रोशा मघात्मनां ।
 महात्मनाऽतिगुह्यानि न वक्तव्यानि कश्चित् । अगम्याश्च न गच्छेत् राशः पक्षीं सर्षीं तथा ।
 वैद्यानां बालवृद्धाणां भृत्यानाञ्च युधिष्ठिर । बन्धूनां ब्राह्मणानाञ्च तथा शार्ङ्गिकस्य च ।
 सन्निभनाञ्च राज्ञश्च तथापुर्व्विन्दते महत् । ब्राह्मणस्वपतिभ्याश्च निश्चितं यन्निवेशनं ।
 तदावेत् सदा प्राज्ञो भवार्थी मनुजेश्वर । सन्ध्यायां न स्वपेद्राजन् विधां न च समाचरेत् ।
 न भुञ्जीत च मेधावो तथापुर्व्विन्दते महत् । नक्तं न कुर्व्यात्पिब्याणि भुक्ता चैव प्रसाधनं ।
 पानीयस्य क्रिया नक्तं न कार्या भूतिमिच्छता । वर्जनीयाश्च वै निम्बं शकृवो निम्बि भारत ।
 श्रेयाणि चावदातानि पानीयस्यापि भोजने । वैदित्यं न च कर्त्तव्यं रात्रौ न च समाचरेत् ।
 दिग्ज्येष्ठं न कुर्वीत भुक्ता न च समाचरेत् । महाकुले प्रसूताश्च प्रशस्तांस्तत्त्वैस्तथा ।
 वयस्याश्च महाप्राज्ञाः कन्यामात्रादुमर्हति । अपत्यमुत्पाद्य ततः प्रतिष्ठाप्य कुलं ततः ।
 पुत्राः प्रदेशां प्राप्तेषु कुलधर्मेषु भारत । कन्या चोत्पाद्य दातव्या कुलपुत्राय धीमते ।
 पुत्रा निवेश्याश्च कुलादृष्ट्या सम्वाद्य भारत । शिरःस्त्रातोऽयं कुर्वीत देवं पिब्यमयापि वा ।
 नचने न च कुर्वीत पक्षिण् जातो भवेन्नरः । न ग्राह्यपदयोः कार्यं तथाग्रेये च भारत ।
 दास्येषु च सर्वेषु प्रत्यरिञ्च विवर्जयेत् । ज्योतिषे यानि चाक्रानि तानि सर्वार्थेण भारत ।
 प्रकुञ्जं श्मश्रुकर्माणि कारयेत् सुसमाहितः । उदङ्मुखो वा राजेन्द्र तथापुर्व्विन्दते महत् ।
 परिव्राटं न च ब्रूयात्परिषामात्मनस्तथा । परिव्राटो ह्यधर्षाय प्रोच्यते भरतर्षभ ।
 वर्ज्येष्टाङ्गिनीं नारीं तथा कन्यां नरोत्तम । समाधीं व्यङ्गिताश्चैव मातुः सकुलजां तथा ।
 दृष्ट्वां प्रमज्जिताश्चैव तथैव च पतिव्रतां । श्रेयानिश्च विद्योनिश्च न च गच्छेद्विचक्षणः ।
 पिङ्गलां कुण्डिनीं नारीं न लम्बावोदुमर्हसि । अपस्मारिकुले जातां निहोनाश्चैव वर्जयेत् ।

१८९

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

त्रिविधाश्च कसे जातां चयिणां मनुजेश्वर । लक्ष्मणैरन्विता या च प्रगता या च लक्ष्मणै ।
मनोज्ञा दर्शनीया च तां भवान् बोद्धुमर्हसि । महाकुले निवेष्ट्यं सदृशे वा युधिष्ठिर ।
अपरा पतिता चैव न शास्त्रा भूतिमिच्छता । अग्रोनुत्पाद्य यत्नेन क्रियाः सुविहिताश्च याः ।
वेदे च ब्राह्मणे भोक्तास्त्रास्य सन्वाः समाचरेत् । न चैव्यं खोषु कर्त्तव्या रक्ष्या दाराश्च सर्वेशः ।
अनायुष्या भवेदीर्या तस्मादीर्या विवर्जयेत् । अनायुवं दिवा स्वप्न तथाऽभ्युदितशायिता ।
भ्रगे निशामाशु तथा ये चोच्छिष्टाः स्वपन्ति वै । पारदार्यमनायुष्यं नापितोऽश्नता तथा ।
यत्नतो नैव कर्त्तव्यमभ्यासैश्च भारत । सन्ध्यायां न च भुञ्जीत न स्वायेन पठेत्तथा ।
प्रयतय भवेत्तस्यां न च किञ्चित् समाचरेत् । ब्राह्मणान् पूजयेथापि तथा खात्वा नराधिप ।
देवांश्च प्रणमेत् स्त्रातो गुह्यं वाप्यभिवादयेत् । अनिमग्नितो न गच्छेत् यज्ञं गच्छेत् दशैक ।
अमर्चितं क्ष्मायुष्यं गमनं तव भारत । न चैकेन परिब्रज्यं न गमन्त्यं तथा निशि ।
अनागतार्थं सन्ध्यायामागत्य च गृहे वसेत् । मातु पितुर्गुह्यं च कार्यमेवानुशासनं ।
हितं वाऽप्यहितं वाऽपि न विचार्य कयद्यन । धनुर्भेदे च वेदे च यज्ञः कार्यो नराधिप ।
क्षिप्तपृष्ठेऽपृष्ठे च रथचर्यासु चैव ह । यज्ञवान् भव राजेन्द्र यज्ञवान् सुखमेवते ।
अप्रभुष्यश्च भूषणां भूयानां स्तजनश्च च । प्रजापालनयुक्श्च न चित्तिं लभते कश्चित् ।
युक्तिशास्त्रं ते ज्ञेयं शब्दशास्त्रं भारत । गान्धर्वशास्त्रं कलाः परिश्रेया नराधिप ।
पुराणमतिशान्नाश्च तथाख्यानाणि ग्रन्थानि च । महात्मनाश्च चरितं श्रोतव्यं नित्यमेव च ।
पत्नी रजस्वला या च नाभिगच्छेन्न चाङ्गयेत् । स्त्रातास्तुत्यं दिवसे रात्रौ गच्छेद्विचक्षणः ।
पद्मे दिवसे नारी पठेऽहनि पुमान् भवेत् । एतेन त्रिभिनाः पत्नीमुपागच्छेत् पण्डित ।
ज्ञानिर्बन्धुभिर्नापि पूजनीयानि सर्वेशः । यष्टयश्च यथाशक्ति यश्चेन्निर्वेधदक्षिवै ।
अत ऊर्ध्वमरण्याश्च सेवितव्य नराधिप । सप ते लज्जोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्त्तितः ।
शेषस्यैविचष्टद्वेभ्यः प्रत्याहार्यो युधिष्ठिर । आचारा भूतिजनन आचारः कीर्त्तिवर्द्धनः ।
आचारार्द्धते क्षापुराचरौ हन्वन्तवशः । आगमानां हि सर्वेषामाचारः श्रेष्ठ उच्यते ।
आचारप्रभवे धर्मा धर्मादायुर्विवर्द्धते । एतद्यशस्वमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्थयनं महत् ।
अनुकम्य सर्ववर्णान् ब्रह्मणा समुदाहृतं ।

१०८

१०९

११०

१११

११२

११३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि आयुष्याख्ये चतुर्धिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यया ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्त्तते मरतर्षभ । कनिष्ठश्च यया ज्येष्ठेऽर्त्तस्तेऽर्त्तस्तेऽर्त्तस्ते मे ।
॥ भीष्म उवाच ॥ ज्येष्ठवृत्तात वर्त्तन्त्येष्टोऽपि सततं भवान् । गुरोर्गतेयस्यो ह्युत्तिर्या च म्रियन्ते भारत ।
न गुरावहतप्रभे शक्यं मिथेण वर्त्तितुं । गुरोर्हि दीर्घदन्तिन यन्तिऽप्यस्य भारत ।
अन्धः स्यादन्धवेषायां जडः स्यादपि वा मुग्धः । परिहारेण तद्व्याघ्रलोपां स्याद्भक्तिमः ।
प्रत्यक्षं भिद्यद्दया भेदेऽपि हतं मरः । श्रियाऽभितस्ताः कौन्तेय भेदकामास्तयाऽरयः ।

ज्येष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः । हन्ति सर्वमपि ज्येष्ठः कुलं यत्र च जायते ।
 अथ यो विनिरुद्धीत ज्येष्ठा भ्राता यवीयसः । अज्येष्ठः स्वादभगस्य नियमो राजभिद्य सः ।
 निरुतो हि नरो सोऽकान् पापान् गच्छत्यर्थश्रयः । विदुलस्येव तत् पुण्यं मोघं जनयितुः स्मृतं । १११
 सर्वानन्यं कुले यत्र जायते पापप्ररूपः । अकीर्तिं जनयत्येव कीर्तिमन्तर्दधानि च ।
 सर्वं चापि विकर्मन्त्या भागं भार्दन्ति शोदराः । नाप्रदाय कनिष्ठभ्या ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकं ।
 अनुपपन्नं पितुर्द्वारेण ह्यश्रमफलोऽध्वगः । स्वयमोहितसम्भन्तु नाकामो दातुमर्हति ।
 भ्रातृणामविभक्तानामुत्थानमपि चेत्तु सः । अपुत्रभागं विषमे पिता दद्यात् कदाचन ।
 न ज्येष्ठो नावमस्येत दुष्कृतः प्राकृतोऽपि वा । यदि स्त्री यद्यवराजः श्रेयसेत्तप्तदाचरेत् । ११२
 धर्मं हि श्रेय इत्याहु रिति धर्मो विदो जनाः । दद्यात्तानुपाध्याय उपध्यायान् पिता दमः ।
 दमश्चैव पितृभ्राता सर्वो वा वृथिवोऽसपि । गौरवेणाभिभवति नास्ति मादयमो गुहः ।
 माता गरीयसी यत्र तेनैता मन्यते जनः । ज्येष्ठो भ्राता पित्रसमी मृते पितरि भारत ।
 स ह्येषां वृत्तिदाता स्यात् न चैतान् प्रतिपालयेत् । कनिष्ठासं ममखेरन् सर्वे ह्यन्दादुवर्त्तिनः ।
 तमेव चोपजीवेरन् यद्यैव पितरं तया । शरीरमेतौ ह्यजनं पिता माता च भारत । ११३
 आचार्यशास्ता या जातिः सा स्यात् साङ्गराजमरा । ज्येष्ठा मादयसा चापि भगिनी भरतर्षभ ।
 भ्रातृभार्याः च तद्वत्स्यात् यस्या भान्ते सने पितेत् ।

इति श्रीमद्भारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ज्येष्ठकनिष्ठधर्मकथने पञ्चाधिकप्रतीक्यायः ॥ १०५ ॥

॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ सर्वेषामेव वर्णानां ज्येष्ठानाञ्च पितामहः । उपवासे मतिरियं कारणञ्च न विद्महे ।

ब्रह्मचर्येण नियमाद्यनैव्या इति नः श्रुतं । उपवासे कथं तेषां कृत्यमस्ति पितामहः ।

नियमोऽपवासाञ्च सर्वेषां ब्रूहि पार्थिव । आश्रितं का गतिं तात उपवासपराधनः । ११४

उपवासः परं पुण्यमुपवासः पराधनं । उपेत्यिह नरज्येष्ठ किं फलं प्रतिपद्यते ।

अधर्मान्मुच्यते केन धर्ममाश्रिति वा कथं । स्त्रीं पुण्यञ्च लभते कथं भरतसत्तम ।

उपोष्य चापि किं तेन प्रदत्तं स्वाश्वराधिप । धर्मेषु च सुखानयान् लभेद्येन वदोहि तं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भुवांश्च कौन्तेयं धर्मज्ञं धर्मतत्त्ववित् । धर्मपुष्टमिदं वाक्यं श्रीशः शान्तनवोऽब्रवीत् ।

॥ श्रीश उवाच ॥ इदं श्रुत्वा मया राजन् श्रुतमाद्यौ पुरातनं । उपवासविधौ ज्येष्ठा गुणा ये भरतर्षभ । ११५

अपिमिहिरसं पूर्वं शृष्टवानस्मि भारत । यया मां त्वं तथैवाहं शृष्टवान्स्मि तपोधनं ।

प्रशमेतमस्या शृष्टो भगवानस्मिन्नवः । उपवासविधिं पुण्यमाचष्ट भरतर्षभ ।

॥ अश्विन उवाच ॥ ब्रह्मचर्ये विराजश्च विहितं कुरुनन्दन । दिविरात्रमयैकाहं निर्दिष्टं पुण्यवधम् ।

वैश्याः शूद्राश्च यस्मैहादुपवासं प्रचक्रिरे । विराजं वा विराजं वा तथोऽयुष्टिनं विद्यते ।

चतुर्थमन्तवपणं वैश्वे शूद्रे विधीयते । विराजं न तु धर्मज्ञैर्विहितं धर्मदर्शिनः । ११६

पञ्चम्या वाऽपि षष्ठाञ्च पौर्णमास्याञ्च भारत । उपोष्य एकमन्तेन निवतात्मा जितेन्द्रियः ।

• अष्टमेन तु भक्तेन जीवेत् संवत्सरं नृप । शवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।

हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति । पञ्चाशन्तु सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ।

पचे पचे गते राजन् योऽश्रीयादर्धमेव तु । यस्माद्यामग्नं तस्य भगवानङ्गिराऽब्रवीत् ।

षष्टिं वर्षं सहस्राणि दिवमावसते स च । वीर्यानां यत्नकीनाञ्च वेषूनाञ्च विश्राम्यते ।

॥१००॥

सुधोषैर्मधुरैः शब्दैः सुग्नः सम्प्रतिवाच्यते । संवत्सरमिहैकन्तु मासि मासि विवेदपः ।

फलं विवर्जितस्नानं प्राप्नोति स नरो नृप । सिंहाद्याद्यप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।

यत्नतिष्ठ सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते । मासादूर्ध्वं नरस्यात्र नोपवासो विधीयते ।

विधिं त्वनग्नस्याङ्गं पार्थ धर्म्मविदो जनाः । अनातो व्याधिरहितो गच्छेदनग्नन्तु यः ।

पदे पदे यज्ञफलं समाप्नोति न संशयः । दिवं हंसप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ॥

॥१०१॥

शतं वर्षं सहस्राणां मोदते स दिवि प्रभुः । शतस्यारसः कन्या वेद्यमपि तं नरं ।

आतो वा व्याधितो वाऽपि गच्छेदनग्नन्तु यः । शतं वर्षं सहस्राणां मोदते स दिवि प्रभो ।

कौञ्चीनूपुरशब्देन सुखैव प्रबोध्यते । सहस्रहंसयुक्तेन विमानेन तु गच्छति ।

स गत्वा स्त्रीशताकीर्णं रमते भरतर्षभ । स्त्रीणस्याप्यायनं दृष्टं चतस्रः चतरोदर्यं ।

व्याधितस्योपधीयामः कुहूश्च ॥ प्रसादं दुःस्मितस्त्रार्थमाणाभ्यां दुःखानां प्रतिषेधनं ।

॥१०२॥

न चैत स्त्रेणकामस्य रोचते सुखमेधसः । अतः स कामसंयुक्तो विमाने हेमवर्षिणे ।

रमते स्त्रीशताकीर्णं पुरुषोऽलङ्घ्यतः ऋचिः । सखाः सफलसङ्कल्पः सुखी विगतकल्मषः ।

अनग्नं देहमुत्सृज्य फलं प्राप्नोति मानवः । बालसूर्यप्रतीकाभे विमाने हेमवर्षिणि ।

वैदूर्यमुक्ताखचितं वीर्यामुरजनादिते । पताकादीपिकाकीर्णं दिश्यषट्पद्मिना दिते ।

स्त्रीसहस्रानुचरिते स नरः सुखमेधते । धावन्ति रोमकूपानि तस्य गानेषु पाण्डव ।

॥१०३॥

तावन्त्येव सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते । नास्ति वेदान्तरं ब्राह्मं नास्ति माह्वसमो गुरुः ।

न धर्म्मात् परमो लाभस्यो नानग्ननात् परं । ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।

उपवासस्तथा तुल्यं तपः कर्म न विद्यते । उपोष्य विधिर्बह्वेवास्ति दिवं प्रतिषेदितुं ।

अथयथ परं सिद्धिमुपवाधेरवाप्नुवन् । दिवं वर्षं सहस्राणि विश्राम्येध धीमता ।

दान्तर्मकेन भक्तेन तेन विप्रत्यमागतः । अथनो जमदग्निश्च वज्रिष्ठो गौतमो भृगुः ।

॥१०४॥

सर्वं यव दिवं प्राप्ताः उभावन्तो महर्षयः । इदमङ्गिरसा पूर्वैर् महर्षिभ्यः प्रदर्शितं ।

यः प्रदर्शयते नित्यं न स दुःखमवाप्नुयात् ।

इदन्तु कौन्तेय यथाकर्म विधिं प्रवर्तितं छद्मिरसा महर्षिणा । पठेच्च यो वै षट्पञ्चाच नित्यदा न विद्यते तस्य नरस्य किंलिपं ।

विमुच्यते चापि स सर्वसङ्करैर्नराणां दोषैरभिमूयते मनः । विधेयविज्ञानाच्च विज्ञानते कृतं भूवाच्च कीर्त्तिं लभते नरोत्तमः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्म्मकथने उपवासविधौ षडधिकशतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामहेन विधिवच्चक्षाः प्रोक्ता महात्मना । गुणार्थैर्वा ययातथ्यं प्रेत्य चेह च सर्वशः । ११५

न ते शक्या दरिद्रेण यक्षाः प्राप्तुं पितामह । बह्वपकरणं यज्ञा नानासम्भारवित्तराः ।

पार्थिवैराजपुत्रैर्वा शक्याः प्राप्तुं पितामह । आर्यहीनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः ।

यो दरिद्रेरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं सदा भवेत् । तुल्यो यज्ञफलैरेतेषुमे ब्रूहि पितामह ।

॥ भोग उवाच ॥ इदमङ्गिरसा प्रोक्तमुपवासफलमात्मकं । विधिं यज्ञफलैस्तुल्यं तन्निबोध युधिष्ठिर ।

यस्तु कथं तया सायं भुञ्जानो गान्तरा पिवेत् । अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदश्च । ११६

यद्विरेव स वैश्वस्तु मिथ्यते नाच संशयः । तप्तकाष्ठमवर्णञ्च विमानं लभते नरः ।

देवस्त्रीणामधेवाश्च नृत्यगीतनिर्नादिते । प्राजापत्यं वसेत् पशुं वर्धामाश्विषश्चिमे ।

जीणि वर्धाणि यः प्राप्नोत् कृततत्त्वैकभोजनं । धर्मपत्नीरतो नित्यं अग्निष्टोमफलं लभेत् ।

यज्ञं बह्वसुवर्षं वा वासवप्रियमाचरेत् । सत्यवाग्दानशीलश्च ब्रह्मण्यज्ञानसूयकः ।

ज्ञानो दानो जितक्रोधः स गच्छति पराङ्गतिं । पाण्डुराश्वप्रतीकारो विमानं हंसलवणं । ११७

इह समाप्तिं ततः पशुं सोऽप्सरोभिर्वसेत् सह । द्वितीये दिवसे यस्तु प्रात्रीयादेकभोजनं ।

सदा द्वादशमासान् जुह्वानो जातवेदश्च । अग्निचार्यपरो नित्यं नित्यं कल्पप्रबोधनः ।

अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । हंसवारसयुक्तञ्च विमानं लभते नरः ।

इन्द्रसौके च वसते वरस्त्रीभिः समावृतः । तृतीये दिवसे यस्तु प्रात्रीयादेकभोजनं ।

सदा द्वादश मासास्तु जुह्वानो जातवेदश्च । अग्निकार्यपरो नित्यं नित्यं कल्पप्रबोधनः । ११८

अतिराजस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । मयूरहंसवयुक्तं विमानं लभते नरः ।

सप्तर्षीणां सदा लोके सोऽप्सरोभिर्वसेत् सह । निवर्त्तनञ्च तथास्य चोषि पद्मानि वै विदुः ।

दिवसे यस्तु पठे वै मुनिः प्राप्नोति भोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदश्च ।

वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । इन्द्रकन्याधिष्ठञ्च विमानं लभते नरः ।

सागरस्य च पथ्यन्ते वासवं लोकमावसेत् । देवराजस्य च श्रीर्वा नित्यकालमेवेत्ते । ११९

दिवसे पञ्चमे यस्तु प्रात्रीयादेकभोजनं । सदा द्वादशमासान् जुह्वानो जातवेदश्च ।

असुभः सत्यवादी च ब्रह्मण्ययाविर्हंसकः । अनसूयुरपापलो वाजपेयफलं लभेत् ।

जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं हंसलवणं । सूर्यमालासमाभासमरिहेतुं पाण्डुरं गृहं ।

आवर्त्तनानि चत्वारि तथा पद्मानि द्वादश । शराग्निपरिमाणञ्च तथाऽथैव वसते सुखं ।

दिवसे यस्तु पठे वै मुनिः प्राप्नोति भोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदश्च । १२०

सदा त्रिवर्णस्यो ब्रह्मचार्यनसूयकः । शवां मेघस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।

अग्निज्वालासमाभासं हंसवर्हंसवितं । शतकुक्ष्यसमायुक्तं साधयेदानमुत्तमं ।

तथैवाश्वरामाङ्गे प्रतिशुभः प्रबोध्यते । नूपुराणां निनादेन मेखलानाञ्च निखलैः ।

कोटीसहस्रं वर्षाणां चोणि कोटिशतानि च । पद्मान्यष्टादश तथा पताके द्वे तथैव च ।

अयुतानि च पञ्चाशद्वत्तशतस्य च । सोमां प्रमाणेन समं ब्रह्मलोके महीयते । १११
 दिवसे समे यस्तु प्राश्रीयदेकभोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 सरस्वती गोपयामो ब्रह्मचर्यं समाचरेत् । सुमनोवर्णकक्षैव मधुमांसश्च वर्जयेत् ।
 पुष्टो मरुतां लोकमिन्द्रलोकं स गच्छति । तत्र तत्र च विद्वार्यो देवकन्याभिरर्च्यते ।
 फलं यज्ञसुवर्णस्य यज्ञस्य सभते नरः । सङ्ग्रामतिगुणं वाऽपि तेषु लोकेषु मोदते ।
 यस्तु संवत्सरं चान्नो भुङ्क्तेऽह्न्यष्टमे नरः । देवकार्यपरो नित्यं जुह्वानो जातवेदसं । ११२
 यौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । पद्मवर्णनिभश्चैव विमानमधिरोहति ।
 कृष्णः कमकवर्णाश्च नार्यः श्यामास्तथाऽपराः । वयोरूपविलासिन्यो सभते नात्र संशयः ।
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते नवमे नवमेऽहनि । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । पुण्डरीकप्रकाशश्च विमानं सभते नरः ।
 दीप्तसूर्याग्निर्तेजोभिर्दिव्यमासाभिरिव च । नोयते रुद्रकन्याभिः सोऽन्तरीक्षं सनातनं । ११३
 अष्टादशसहस्राणि वर्षाणां कल्पमेव च । कोटीशतसहस्रं तेषु लोकेषु मोदते ।
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते द्वादशे वै गते गते । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 ब्रह्मकन्यानिवासे च सर्वभूतमनोहरे । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं ।
 रूपवत्यश्च तं कन्या रमयन्ति सदा नरः । नीलोत्पलनिभैर्वैष्णवैर्कोत्पलनिभैस्तथा ।
 विमानं मण्डलावर्तमावर्त्तगङ्गनाकुलं । सागरीर्षिप्रतीकाश्च स लभेद्याबुमुत्तमं । ११४
 विचित्रमणिमासाभिर्नादितं गङ्गानिलगैः । स्फाटिकैर्वज्रसारैश्च सौमैः सुलतवेदितं ।
 आरोहति महद्यान् हंससारथमादितं । कोटीशतसहस्रं स देवलोकं प्रमोदते ।
 एकादशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राप्ते हविः । सदा द्वादशमासान् जुह्वानो जातवेदसं ।
 परस्मिन् नाभिलषेदाद्याऽय मनवाऽपि वा । अनृतश्च न भायेत मातापितोः कृतेऽपि च ।
 अभिगच्छेन्नृवादेवं विमानं महाबलं । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । ११५
 स्नायन्मुनश्च पश्येत् विमानं समुपस्थितं । सुमार्थः काङ्क्षताभासा रूपवत्यो जयन्ति तं ।
 रुद्राणां तमधीवासं दिवि दिव्यं मनोहरं । वर्षाण्यपरिमेषानि युगान्ताग्निसमप्रभं ।
 कोटीशतसहस्रं रुद्रकोटिशतानि च । रुद्रं नित्यं प्रणमते देवदानवसम्मतः ।
 स तस्य दर्शनं प्राप्नोति दिवसे दिवसे भवेत् । दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राप्ते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै अश्वमेधफलं सभेत् । आदित्यद्वादशे तस्य विमानं संविधोयते । ११६
 मणिमुक्तामयाश्च महाहंसपद्ममिति । हंसमासापरिधिं नागवोयीसमाकुलं ।
 मयूरैर्यकवाकैश्च कूर्मैश्च पद्ममिति । अहैर्हस्तिः संयुक्तं ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितं ।
 मिथ्यामावस्यं राजधरनारीसमाकुलं । अपिरेव महाभागस्तद्विराट् प्राह धर्मवित् ।
 यद्येदं तु दिवसे प्राप्ते यः प्राप्ते हविः । सदा द्वादशमासान् वै देवसहफलं सभेत् ।

रक्तपद्मोदयं नाम विमानं साधयेन्नरः । जातरूपप्रयुक्तान् रत्नसङ्घयभूषितं ।
 देवकन्याभिराक्रोर्णे दिव्याभरणभूषितं । पुष्पगन्धोदयं दिव्यं वायव्यैरुपगोमितं ।
 तच्च शङ्खपताकं दे युगान्तं कल्पमेव च । अयुतायुतं तया पद्मं समुद्रश्च तया घमेत् ।
 गीतगन्धर्व्यघोषैश्च भेरोपणवनिस्त्रनैः । सदा प्रह्लादितस्त्राभिर्देवकन्याभिरिज्यते ।
 चतुर्दशैस्तु दिवसे यः पूर्णं प्राप्नोते हविः । सदा द्वादशमासान् महामेघफलं लभेत् ।
 अनिर्हूयवयोरूपा देवकन्याः स्वनद्धाः । शृष्टतप्तान् दधरा विमानैरुपयान्ति तं ।
 कनहंसविनिर्घोषैर्नूपुराणाञ्च निस्त्रनैः । काञ्चीनाञ्च समुत्कर्षेणैव तच्च विबोध्यते ।
 देवकन्यानिवासं च तस्मिन् वषणि मानवः । आक्रान्तेष्वालुकाक्रोर्णे पूर्णं संश्वरं नरः ।
 घन्तु पते गते भुङ्क्ते एकभक्षणं जितेन्द्रियः । सदा द्वादशमासान् जुह्वन्ति जातवेदयं ।
 राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । यानमारोहते दिव्यं हंसवर्षेणैव विभितं ।
 मणिमण्डलकैश्चिन् जातरूपसमाहृतं । दिव्याभरणगोभाभिर्यत्नोभिरलङ्कृतं ।
 एकलम्बस्तुर्धरं सप्तभौमं सुमङ्गलं । वैश्वयन्तोपहृषेय गोमितं गीतनिस्त्रनैः ।
 दिव्यं दिव्यगुणोपेतं विमानमधिरोहति । मणिमुक्ताप्रवालैश्च भूषितं वैद्युतप्रभं ।
 चषेद्युगमहस्रश्च खड्गकुञ्जवाहनः । षोडशे दिवसे प्राप्ते यः कृत्येन्द्रेणैव जनेन ।
 सदा द्वादशमासान् वै योमयश्च फलं लभेत् । योमकन्यानिवासेषु षोडश्यावसति निराश्रयः ।
 धैर्मन्यगन्धानुलिप्तस्य कामचारगतिर्भवेत् । सुदर्भनाभिर्नारोभिर्मन्त्रराभिस्तथैव च ।
 अर्ह्यते वै विमानस्य, कामभोगैश्च भोग्यते । फलं पद्मग्रतः प्रत्यं महाकल्पं दद्यादधिकं ।
 आदर्भानामि चत्वारि साधयेच्चाप्यशौ नरः । दिवसे सप्तदशमे यः प्राप्ते प्राप्नोते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । त्वानं वारुणभैरुश्च रुद्रश्चाप्यधिगच्छति ।
 साहसोद्यमश्चैव ब्रह्मलोकं स गच्छति । तच्च देवकन्याभिरामनेनोपचर्यते ।
 भूर्भुवयापि देवर्षि विश्वरूपमवेक्षते । तच्च देवाधिदेवस्य कुमार्था रमयन्ति तं ।
 द्वाविंशद्रूपधारिणो मधुगः समलङ्कृतः । चन्द्रादित्याबुधौ यावद्भगणे चरतः प्रभोः ।
 तावच्चरत्यथौ वीरः सुधासूतस्त्रमाशनः । अष्टादशे यो दिवसे प्राप्नोत्यादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्त लोकान् स पश्यति । रथैः सनन्दिघोषैश्च शृष्टतः सोऽनुगम्यते ।
 देवकन्याभिर्हृदिभ्युद्भाजमानैः खलङ्कृतैः । व्याघ्रधिरूपप्रयुक्तश्च मेघखननिनादितं ।
 विमानमुत्तमं दिव्यं सुमुखो ह्यधिरोहति । तच्च कल्पसहस्रं स कन्याभिः सह मोदते ।
 सुधारसश्च भुञ्जोत अष्टतोपममुत्तमं । एकान्विंशतिदिने यो भुङ्क्ते एकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्त लोकान् स पश्यति । उत्तमं लभते स्थानमष्टोरागणैर्वितं ।
 गन्धर्व्यैरुपगीतश्च विमानं सुखैर्वर्चसे । तत्रामरवरस्तोभिर्भोदते विगतज्वरः ।
 दिव्याम्बरधरः श्रीमानयुतानां शतं शतं । पूर्णैश्च विभे दिवसे यो भुङ्क्ते त्रिकभोजनं ।

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

१८७

सदा द्वादशमासांस्तु सत्यवादी दृढव्रतः । श्रमंवाशी ब्रह्मचारी सर्वभूतहिते रतः । १८४
 स लोकान् विपुलाचम्यानादित्यानामुपाश्रुते । गन्धर्वैरप्सरोभिश्च दिव्यमाख्यानलेपने ।
 विमानैः काञ्चनैर्दिव्यैः पृष्ठतस्तानुगम्यते । एकविंशे तु दिवसे यो भुङ्क्ते लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । लोकभोग्यनसं दिव्यं शकलोकस्य गच्छति ।
 अग्निनैर्भरताश्चैव सुखेव्यभिरतः सदा । अनभिज्ञश्च दुःखानां विमानवरमास्थितः ।
 धेयमानो वरस्त्रोभिः क्रीडत्यमरवत् प्रभुः । द्वाविंशे दिवसे प्राप्ते यो भुङ्क्ते लोकभोजनं । १८५
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । अहिंसानिरतो धोमान् सत्यवागनस्रयकः ।
 लोकान् वसूनामाप्नोति दिवाकरसमप्रभः । कामचारी सुधाहारो विमानवरमास्थितः ।
 रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः । त्रयोविंशे तु दिवसे यः प्राग्देवभोजनं ॥
 सदा द्वादशमासांस्तु मिताहारो जितेन्द्रियः । बोधारुशनसश्चैव सृष्टलोकस्य गच्छति ।
 कामचारी कामगमः पुण्यप्राप्तोऽप्सरोगणैः । अनेकगुणपथ्यनां विमानवरमास्थितः । १८६
 रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः । चतुर्विंशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राश्नते हविः ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं । आदित्यानामधीवासे मोदमानो वषेर्धरः ।
 दिव्यमाख्यानमरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः । विमाने काञ्चनैर्दिव्यैश्चंद्रयुक्ते मनोरमैः ।
 रमते देवकन्यानां सहस्रैरयुतैस्तथा । पञ्चविंशे तु दिवसे यः प्राग्देवभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु पुष्कलं यानमाचरेत् । सिंहस्थाश्चप्रयुक्तैस्तु मेघनिखननादितैः । १८७
 स रघौर्नन्दिघाषैश्च पृष्ठतो ह्यनुगम्यते । देवकन्यासमाकूटैः काञ्चनैर्विमलैः शुभैः ।
 विमानमुत्तमं दिव्यमाख्याय सुमनोहरं । तत्र कन्यसहस्रं वै वसते स्त्रोत्रतादृशे ।
 सुधारसंक्षेपजीवन्नम्रतोऽयममुत्तमं । षष्ठिंशे दिवसे यस्तु प्राप्नोति लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु नियतो नियताग्रजः । जितेन्द्रियो वीतरागो जुह्वानो जातवेदसं ।
 सम्प्राप्नोति महाभागः पुण्यमानोऽप्सरोगणैः । सप्तमां महतां लोकान् वसूनामाह्वयिष्येऽश्रुते । १८८
 विमानैः स्फाटिकैर्दिव्यैः सर्वरत्नैरलङ्कृतैः । गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पुण्यमानः प्रमोदते ।
 द्वे युगानां सहस्रे तु दिव्ये दिव्येण तेजसा । सप्तविंशे तु दिवसे यः प्राग्देवभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं । फलं प्राप्नोति विपुलं देवलोकं च पूज्यते ।
 श्रमताम्री वंशस्तत्र स विलम्बः प्रमोदते । देवर्षिचरितं राजन् राज्ञां रमिरनुष्ठितं ।
 अथावसति दिव्यात्मा विमानवरमास्थितः । स्त्रीभिर्भक्त्याभिरामाभोरममाणो मदेत्कूटः । १८९
 युगकल्पसहस्राणि त्रीणावसति वै सुखं । योऽष्टाविंशे तु दिवसे प्राप्नोति लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जितात्मा विजितेन्द्रियः । फलं देवर्षिचरितं विपुलं समुपाश्रुते ।
 भोगवंशेजसा भाति सहस्रांशुः शिवामलः । सुकुमार्यय नः शंसते रममाणः सुवर्धनः ।
 धीनवानोऽरुणो दिव्याभरणभूषिताः । रमयन्ति मनःकान्ते विमाने सुखं सखिभिः ।

सर्वकामगमे दिव्ये कल्पायुतशतं समाः । एकोनविंशे दिवसे यः प्राग्देकेभोजनं ।

११११

सदा द्वादशमासान् वै सत्यव्रतपरायणः । तस्य लोकाः शुभा दिव्या देवराजर्षिपूजिताः ।

विमानं सूर्यचन्द्राभे दिव्यं समधिगच्छति । जातकृमयं युक्तं सर्वरत्नभिभूषितं ।

असुरागणधूपं गन्धर्वैरभिनादितं । तत्र चैनं शुभा नार्थो दिव्याभरणभूषिताः ।

मनोभिरामा मधुरा रमयन्ति मदेत्कटाः । भोगवांस्तेजसा युक्ता वैद्यानरसमग्रमः ।

दिव्यो दिव्येन वपुषा भ्राजमान इवामरः । वस्त्राणां महताश्चैव साधनानामपि नोत्तमाः ।

१११२

हृद्राणाञ्च तथा लोकं ब्रह्मलोकञ्च गच्छति । यस्तु भावे गते भुङ्क्ते एकभक्तं समात्मकः ।

सदा द्वादशमासान् वै ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । सुधारयत्ताहारः शोमान् सर्वमनोहरः ।

तेजसा वपुषा लक्ष्म्या भ्राजते रश्मिवानिव । दिव्यमाख्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।

सुखेऽभिरतो योगी दुःखानामविशानकः । स्वयं प्रभाभिर्नारोभिर्विमानेत्यो विराजते ।

हृद्देवर्षिकन्याभिः सततञ्चाभिपूज्यते । नानारमण्यरूपभिर्नानारामाभिरिव च ।

१११३

नानामधुरभाषाभिर्नानारतिभिरिव च । विमाने गगणाङ्गरे सूर्यवैदूर्यवन्निभे ।

पृष्ठतः सोमशङ्खाभे उदके चाभ्रसन्निभे । दक्षिणाधानु रक्ताभे अधस्तात्तोलमखले ।

ऊर्ध्वं विचित्रसङ्काशे नैको वसति पूजितः । यावदर्थवहसं वै जन्मुद्योपे प्रवर्षति ।

तावत् संवत्सरा भोक्ता ब्रह्मलोकोऽन्यधीमतः । विपुश्चैव यावन्त्यो निपतन्ति नभस्तलात् ।

वर्षासु वर्षतस्तावन्निवसत्यमरप्रभः । माघोपवासी वर्षेऽसु दशभिः स्वर्गमुत्तमं ।

१११४

महर्षिर्लमयाद्याश्च सशरीरगतिर्भवेत् । मुनिर्ह्यर्नो जितक्रोधा जिह्वश्रोदरः सदा ।

कुलदम्प्रीञ्च नियतः सन्ध्यापासनमेविता । सज्जभिर्नियमेरिवं शुचिरद्राति घो नरः ।

अभ्रावकाग्रोल्लस्य तस्य भागोऽरिव लिखः । दिवं गत्वा शरीरेण स्नेन राजन् यथाऽमरः ।

स्वर्गं पुण्यं यथाकाममुपभुङ्क्ते तथाविधः । एष ते भरतश्रेष्ठ यश्चानां विधिदत्तमः ।

आख्यातो ज्ञानपूज्येषु क्षुब्धवासफलात्मकः । दरिद्रैर्धन्यैः पार्थे प्राज्ञं यश्चकले तथा ।

१११५

उपवासानिमान् कृत्वा गच्छेच्च परमां गतिं । देवद्विजातिपूषायां रतौ भरतसत्तम ।

उपवासविधिल्लेखं विलारेण प्रकीर्तितः । नियतेषु प्रमत्तेषु शौचवस्तु महात्मसु ।

दम्भद्रोहनिदृतेषु हतवृद्धेषु भारते । अचलेऽप्यमत्तेषु मा ते भूद्वय संशयः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उपवासविधौ सप्ताधिकशतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यद्वरं सर्वतोर्थानां तन्मे ब्रूहि पितामह । यत्र चैव परं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ सर्वानि खलु तोर्थानि गुणवन्ति मनोविषः । यन्तु तोर्थेऽथ शौचञ्च तन्मे शृणु समार्हितः । ॥ १११६ ॥

अगाधे विमले शुद्धिं सत्यतोये धृतिहृदे । स्वातथ्यं मानसे तोर्थे सत्यमालम्ब्य शायते ।

तोर्थेऽशौचमनयित्वामर्क्यं सत्यमार्हवं । अहिंसा सर्वभूतानामानृश्यं दमः शमः ।

निर्भसा निरद्वहारा निर्दन्दा निष्परिग्रहाः । शुचयस्तीर्थभूतास्तु ये भैक्ष्यमुपभुञ्जते ।

तत्त्ववित्तनहंमुद्विस्तोऽर्थप्रवरमुच्यते । शौचलक्षणमेतत्ते सर्व्ववैशान्ववेक्षणं ।

रजस्तमः सत्यमेवा येषां निर्व्वृत्तिमात्मनः । शौचाशौचसमायुक्ताः स्वकार्य्यपरिमार्गिणः ।

१११

सर्व्वत्यागेऽप्यभिरताः सर्व्वज्ञाः सर्व्वदर्शिनः । शौचेन वृत्तशौचाद्यास्ते तीर्थाः शुचयश्च ते ।

नोदकक्रिन्नावचसु स्नात इत्यभिधीयते । स स्नातो योदमस्नातः स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।

अतीतेत्यनपेक्षा ये प्राप्तेऽप्यर्थेषु निर्धमाः । शौचमेव परं तेषां येषां नात्यद्योते स्पृहा ।

प्रज्ञानं शौचमेवेह शरीरस्य विज्ञेयतः । तथा निष्किञ्चनत्वञ्च मनसश्च प्रसन्नता ।

वृत्तशौचं मनःशौचं तीर्थशौचमतः परं । ज्ञानात्यव्ययं यच्छौचं तच्छौचं परमं मतं ।

११२

मनसा च प्रदीप्तेन ब्रह्मज्ञानजलेन च । स्नाति यो मानसे तीर्थे तत् स्नानं तत्त्वदर्शिनं ।

समारोपितशौचसु नित्यं भावसमाहितः । केवलं गुणसमयः शुचिरेव नरः सदा ।

शरीरस्थानि तीर्थानि प्रोक्तान्येतानि भारत । इयिथां यानि तीर्थानि पुण्यानि शृणु तान्यपि ।

शरीरस्य यथोद्देशः, शुचयः, परिकीर्त्तिताः । तथा इयिथा भागाश्च पुण्यानि सलिलानि च ।

कीर्त्तनाच्चैव तीर्थस्य स्नानाच्च पिबतर्पणात् । धुनन्ति पापं तीर्थेषु ते प्रयान्ति सुखं दिवं ।

११३

परिपहास साधूनां इयिथाश्चैव तेजसा । अतीव पुण्याभावात् सलिलस्य च तेजसा ।

मनसश्च इयिथाश्च पुण्यास्तीर्थास्तथाऽपरे । उभयोरेव चः ज्ञायात् स सिद्धिं शीघ्रमाप्नुयात् ।

यथा बलं क्रियाधीनं क्रियाया बलवर्जिता । नैह साध्यते कार्य्यं समायुक्ता तु सिद्ध्यति ।

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः । शुचिः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि शौचकथने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ मुष्टिष्ठिर उवाच ॥ सर्व्वे प्राप्नुमपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत् फलं । यथाप्यसंशयं लोके तस्मै त्वं वक्तुमर्हसि ।

११०

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु राजन् यथा गीतं स्वयमेव स्वयम्भुवा । यत् कृत्वा निरुदतो भूयात् पुण्यो नात्र संशयः ।

द्वादश्यां मार्गशीर्षे तु अक्षरात्रयेण केशवं । अर्च्य्याश्वमेधं प्राप्नोति दुष्कृतघ्नास्य गच्छति ।

तथैव पौषमासे तु पूज्यो नारायणेति च । वाजपेयमवाप्नोति विद्विज्ज परमां व्रजेत् ।

१११

अक्षरात्रये द्वादश्यां माघमासे तु माधवं । राजसूयमवाप्नोति कुलधैव यमुद्वरेत् ।

तथैव फाल्गुने मासे गोविन्देति च पूजयेत् । अनिरात्रमवाप्नोति सोमलोकञ्च गच्छति ।

११२

अक्षरात्रये द्वादश्यां चैव विष्णुरिति स्मरन् । पौण्डरीकमवाप्नोति देवलोकञ्च गच्छति ।

वैशाखमासे द्वादश्यां पूजयेन्मधुसूदनं । अग्निष्टोममवाप्नोति सोमलोकञ्च गच्छति ।

अक्षरात्रये द्वादश्यां ज्येष्ठे मासि त्रिविक्रमं । गवां मेघमवाप्नोति अश्वरोमिश्च भेदते ।

आषाढे मासि द्वादश्यां वामनेति च पूजयन् । नरमेघमवाप्नोति अश्वरोमिश्च भेदते ।

अक्षरात्रये द्वादश्यां आवणे मासि श्रीधरं । पञ्चयज्ञानवाप्नोति निमानस्यः स भेदते ।

११३

तथा भाद्रपदे मासि ह्येकोकेनेति पूजयन् । औत्तमशिमवाप्नोति पूतात्मा भवतेऽपि च ।

द्वादश्यामाग्निने मासि पद्मनाभेति चार्धयेत् । गोसहस्रफलं पुण्यं प्राप्नुयाच्चात्र संशयः ।

दादशा कान्तिके मासि पुन्य दामोदरेति च । सर्वेष्वक्षफलं पुण्यं प्राप्नुयाच्चात्र सुशय ।
अर्चयेत् पुण्डरीकाक्षमेव सर्वसत्त्वतः यः । ज्ञानिष्ठाग्लमाप्नोति विद्याद्वन्द्वसुवर्णकं ।

अद्वयज्ञानि तद्वाचमुपेक्ष्य योऽधिगच्छति । समाप्ते भोजयेदिमानय वा दापयेद्धनं ।

११८

अतः परं नोपवासो भवतीति विनिश्चयः । उवाच भगवान् विष्णुः स्वयमेव पुरातन ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि विष्णोर्दशनामकयने नवाधिकप्रतीत्यध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शरतत्यगतं भीष्मं वृद्धं कुरुपितामह । उपगम्य महाप्राज्ञं पथ्येष्टच्छुधिष्ठिर ।

॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ अशानो रूपसौभाग्य प्रियवन्धव कथं भवेत् । धर्मार्थकामसंयुक्तं सुखमागो कथं भवेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ मार्गशीर्षस्य मासस्य चन्द्रे मूलेन सयुते । पादौ मूलेन राज्ञेज्जहायामथ रोहिणी ।

अथिन्धा शक्तियो चैव ऊर्ध्वं चापाढयोस्तथा । गुह्यं फाल्गुनी विन्धात् क्षत्तिका कटिकालया ।

११९

नाभिं भाद्रपदे विन्धाद्रेवत्यामचिमण्डल । श्रवणे च धनिष्ठासु अनुराधोदरन्तथा ।

वाङ्मनान् विशाखासु हस्तौ हस्तौ निर्दिशेत् । पुनर्वसुस्तुलो राजन्नेषासु मन्त्रालया ।

योवा ज्येष्ठा च राजेज्ज्येष्ठेन तु कर्कशे । मुखं पुष्येन राजेज्ज्येष्ठेन तु स्नातव्यम् ।

हस्तं शतभिषाक्षेयं मघाक्षेवाय नामिका । जेष्ठं मृगशिरा विन्धात्क्षत्तिकाश्चित्रमेव तु ।

भरण्यान् शिरो विन्धात् केशागार्द्रा नराधिप । समाप्ते तु घृतं दद्याद्वाष्पयेत् वेदपारणे ।

१२०

सुभगा दर्शनीयस्य ज्ञानभाणस्य जायते । जायते परिपूर्णाङ्गं सौम्यमास्त्रिचन्द्रमा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि अष्टविंशो दशाधिकप्रतीत्यध्यायः ॥ ११० ॥

॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ प्रितामहं महाप्राज्ञं सर्वशास्त्रविशारदं । स्नातुमिच्छामि मत्पुत्राणां समारविधिमुत्तम ।

केन दृष्टेन राजेज्ज्येष्ठं वर्त्तमाना नरा भुवि । प्राप्नुवन्त्युत्तमं स्वर्गं कथञ्च नमः कुरु ।

स्मृतं शरीरमुत्तमं काष्ठजोद्भूतमृज्जना । गच्छन्त्यमुषं लोकं वै कश्चनमुपपश्यति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अयमायाति भगवान् वृहस्पतिरुदारधी । श्रद्धैर्न समहाभागमेतद्गुणं मनातन ।

१२१

मैतदप्येन शक्यं हि वक्तुं केनचिदप्य वै । वक्ता वृहस्पतिर्ममो न ह्यन्यो विद्यते कश्चित् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथैव सर्वदत्तेरिव पार्यगङ्गेययोस्तदा । आश्रयमा विप्रद्विष्टात्मा नाकष्टाद्वृहस्पति ।

ततो राजा समुत्थाय धृतराष्ट्रपुरीगम । पूजामनुपमाञ्चके सर्व्वे ते च वभाषद ।

शतो धर्ममुतो राजा भगवन् वृहस्पति । उपगम्य यथाव्यास्य प्रश्नं प्रपञ्च तत्त्वतः ।

॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ भगवन् सर्व्वधर्मेश सर्व्वशास्त्रविशारद । मर्यादं क महाया वै पितामाता सुतो गुरुः ।

१२२

ज्ञानिमन्त्रिवर्गस्य मित्रवर्गस्यैव च । स्मृतं शरीरमुत्तमं काष्ठजोद्भूतमृज्जना ।

गच्छन्त्यमुषं लोकं वै कश्चनमुपपश्यति ।

॥ वृहस्पति उवाच ॥ एकं प्रसूयते राजस्यैकं स्वं विनश्यति । एकस्तरति दुर्गाणि गच्छत्येकस्तु दुर्गति ।

‘समहाय’ पिता माता तथा भ्राता सुतो गुरुः । ज्ञानिमन्त्रिवर्गस्य मित्रवर्गस्यैव च ।

स्मृतं शरीरमुत्तमं काष्ठजोद्भूतमृज्जना । मुहूर्त्तमिव रोदितां शतो यानि पराश्रया ।

१२३

नैतच्छरीरमुत्सृष्टं धर्मं एकोऽनुगच्छति । तस्माद्धर्मं सहायसु खवितव्यं संज्ञा नृभिः ।

प्राणी धर्मममायुक्तो गच्छेत् स्वर्गं गतिं परां । तथैवाधर्ममयुक्तो नरकश्चापपद्यते ।

तस्मान्नायागतेरर्थे धर्मं संवतः पण्डितः । धर्मं एकोऽमनुशासना सहाय पारलौकिकः ।

लोभाभ्याहादनुक्रोशाद्भयादाप्यवज्जनुत । नर करोत्येकाग्र्येण परार्थे लोभमोहितः ।

धर्मव्याधेयं कामस्य चित्तं यं जीवति फलं । एतन्नयमवाप्तयमधर्मपरिवर्जितः ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ अतः भगवतो वाक्यं धर्मयुक्तं परं हितं । शरीरनिचयं ज्ञातुं बुद्धिस्तु मम आयेत ।

मृतं शरीरं हि नृणां सूक्ष्ममयकृतं गतं । अचक्षुर्विषयं प्राप्तं कथं धर्मोऽनुगच्छति ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ इष्टिनी वायुराकाशमपि ज्योतिर्मनाऽन्तर्ग । बुद्धिरात्मा च संहिता धर्मं पश्यन्ति नित्यदा ।

प्राणिनामिह सर्वेषां वाचिभूता निशानिनां । एतैश्च सह धर्मोऽपि तं जीवमनुगच्छति ।

सगच्छिमानं शुक्लं शोणितं च महामते । शरीरं वर्जयन्त्येते जीविनो विवर्जितः ।

ततो धर्मममायुक्तं प्राप्नुते जीव एव हि । ततोऽस्य कर्मा पश्यन्ति शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

देवता पञ्चभूतस्या किंभूय श्रोतुमिच्छसि । ततो धर्मममायुक्तं स जीवो मुखमेवेत ।

इह लोके परे चैव किंभूय कथयामि ते ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ तद्वर्जितं भगवता यथा धर्मोऽनुगच्छति । एतत्तु ज्ञातुमिच्छामि कैय रे तः प्रवर्तते ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अक्षमन्ननि यदेवा शरीरस्य नरेखर । इष्टिनी वायुराकाशमपि ज्योतिर्मनस्तथा ।

तत्तत्संस्तु राजेन्द्र तेषु भूतेषु पञ्चसु । मम पठेयुः शुद्धात्मा रेतः सन्धयते महत् ।

ततो गर्भं समभवति सेवात् स्त्रीपुं प्रयोन्य । एतत्तु धर्ममाख्यातं भूय किं श्रोतुमिच्छसि ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ आख्यातं मे भगवता गर्भं सजायते यथा । यथा जातस्तु पुत्रं प्रपद्यति तदुच्यते ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ आसन्नमात्रं पुत्रपौत्रौ तैरभिभूयते । विप्रयुक्तश्च तेभूते पुनर्यात्यपरा गतिः ।

सर्वभूतममायुक्तं प्राप्नुते जीव एव हि । ततोऽस्य कर्मा पश्यन्ति शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

देवता पञ्चभूतस्या किंभूय श्रोतुमिच्छसि ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ सगन्धमासमुत्सृज्य तैश्च भूतेर्विवर्जितः । जीवः स भगवन् कस्य सुखदुःखे समश्नुते ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ जीवः कर्मा ममायुक्तं श्रीर्धं रेतस्समागतः । स्त्रीणां पुंष्यं समाधाद्युते कलेन भारत ।

यमस्य पुत्रः श्रेष्ठ यमस्य पुत्रश्चैव । दुःखं सवारचरन् नरः क्रोशस्य विन्दति ।

इह लोके च स प्राणी अनामस्यति पार्ययः । मृततः कर्मा वै भुङ्क्ते धर्मस्य पममायित ।

एदि धर्मं यदाशक्तिं जयाप्रस्थितिं भवते । मते मे पुत्रो भूत्वा भवते नित्यदा सुखं ।

अयानागं तु धर्ममप्यधर्ममुपशेवते । सुखन्यानगरं दुःखं स जीवोऽप्यधिगच्छति ।

अधर्मेण सनायुक्तो यमस्य विरयं गतः । महद्दुःखं समाधाद्युते तिर्यग्योनौ प्रजायते ।

कर्माणां येन येनैव पश्यः योनौ प्रजायते । जीवो मोक्षममायुक्तोऽग्रे निगदतः शृणु ।

यदेतदुच्यते प्राप्तिं वेतिहासं च वन्दसि । इह न्यानानि पुण्यानि देवतप्राप्तिं भूयते ।

तिथ्यग्न्योतिरिक्तानि गतिमर्त्ति च सर्वत्र । यमस्य सदनं दिव्ये ब्रह्मलोकसमे गृहे ।
 कर्मभिर्निधत्तेर्ध्वं ह्यनुदुःखानुपाश्रुते । येन येन तु भविन कर्षणा पुरुषो गतिं ।
 प्रयाति पुरुषा घोरा तत्ते वल्लाम्बत परं । अधीत्य चतुरो वेदान् दिव्यो मोक्षमन्वितः ।
 पतितस्त प्रतप्तश्चाथ खरयोना प्रजायते । खरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 खरो मृतो वलीवर्द्ध सप्तवर्षाणि जीवति । वलीवर्द्धो मृतश्चापि जायते ब्रह्मरावण ।
 ब्रह्मरक्षस्य मासास्तीक्ष्णतो जायति ब्राह्मणः । पतित याजघ्नित्वा तु क्षमियोनौ प्रजायते ।
 तत्र जीवति वर्षे णि दश पञ्च च भारत । क्षमिभवादिमुक्तस्ततो जायति गर्दभः ।
 गर्दभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि शूकरः । कुक्कुटः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि जम्बुकः ।
 या वर्षमेकं भवति ततो जायति मानवः । उपाध्यायस्य य पाप शिष्य कुर्यादबुद्धिमान् ।
 यजीव हृह सवारोस्त्रीनामिति न संशयः । प्राक् या भवति राजेन्द्र तत क्रत्याप्तत खरः ।
 तत प्रेत परिरिक्तः पञ्चाब्जायति ब्राह्मणः । मनवाऽपि गुरोर्भाया य शिष्यो ध्याति पापहतः ।
 स उपाध्यायः प्रेति संसारमधर्मेणैव चेतसा । ययोना तु य सभूतलोणि वर्षाणि जीवति ।
 तत्रापि निधनं प्राप्ति क्षमियोनौ प्रजायते । क्षमिभावमनुप्राप्नो वर्षमेकस्तु जीवति ।
 ततस्तु निधनं प्राप्ति ब्रह्मियोनौ प्रजायते । यदि पुत्रसमं शिष्यं गुरुर्हन्त्यादकारणे ।
 आत्मन कामकारेण सोऽपि हिंस्र प्रजायते । पितर मातरश्चैव पञ्च पुत्रोऽयमन्यतः ।
 सोऽपि राजन् मृतो जन्तु पूर्वं जायते गर्दभः । गर्दभस्तु सम्प्राप्य दशवर्षाणि जीवति ।
 भवत्परन्तु कुलीरस्ततो जयेति मानवः । पुत्रस्य मातापितरौ यत्नं कृत्वाभवापि ।
 शून्वपथान्तं सोऽपि मृतो जायति गर्दभः । खरो जीवति मांसास्तु दश या च चतुर्दश ।
 विडालः सप्तमासास्तु ततो जायते मानवः । मातापितरावाकुश्लं सारिकं सम्प्रजायते ।
 ताडयित्वा तु तद्वैव जायते कच्छपो नृप । कच्छपो दश वर्षाणि वीणि वर्षाणि शूकरः ।
 ब्यालो भूला च वर्षासासक्तो जायते मानवः । भर्तृपिण्डमुपाश्रन् यो राजदिष्टानि चेतते ।
 सोऽपि जाह्नसमापन्ने मृतो जायते वानरः । वानरो दश वर्षाणि पञ्च वर्षाणि मूषिकः ।
 याऽय भूलाऽय यस्यासासक्तो जायते मानवः । आषाढवर्त्तं तु नरो यमस्य विषयं गतः ।
 सघाराणां शतं गत्वा क्षमियोनौ प्रजायते । तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 दुष्कृतस्य चर्यं कृत्वा ततो जायते मानवः । असुरको नरश्चापि मृतो जायति शार्ङ्गकः ।
 विशासहर्त्ता च नरो मीनो जायति दुर्मतिः । भूला मीनोऽष्टवर्षाणि मृतो जायते भारत ।
 मृगस्तु चतुरो मासं क्षान्तकालं प्रजायते । क्षामस्तु निधनं प्राप्य पूर्णं धनसरे ततः ।
 कीटः प्रजायते जन्तुस्ततो जायते मानवः । धान्यान् यवांसिलान् माषांस्तु कुलत्पानं सर्वपाथयान् ।
 कसायानय मुद्गरं गोधूमान्तपोऽद्या । शस्त्राद्यान् यवांसि च मीसास्तु तुरचेतनः ।
 य जायते महाराज मूषिको निरपवधः । ततः प्रेत्य महाराज मृतो जायते शूकरः ।

शूकरो जातमाचक्षु रोगेण चियते नृप । आ ततो जायते मूढः कर्षणा तेन पायिव ।
 भूला आ पञ्च वर्षाणि ततो जायते मानवः । परदारभिमर्षन् कृत्वा जायते वै वृकः ।
 आ शृगालक्षतो गृध्रो व्यालः कटो बकलया । आतुभाय्यान् पापात्मा यो ध्वंयति मोहितः ।
 पुष्कोकिलममाप्नोति योऽपि खर्वरं नृप । खलिभाय्या गुरोभाय्या राजभाय्यान्त्येव च ।
 प्रधर्षयित्वा कामाद्य मृतो जायति शूकरः । शूकरः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि वै वृकः ।
 विटालः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि कुकुटः । पिपीलिकस्तु मासांस्तो न कीटः स्थानासमेव तु ।
 दत्तात्रेयाद्य संसारान् कृमियोनौ प्रजायते । तत्र जीवति मासांस्तु कृमियोनौ चतुर्दश ।
 ततोऽधर्भचयं कृत्वा पुनर्जायति मानवः । उपस्थिते विवाहे तु यज्ञं दास्यवा विभो ।
 मोहात्करोति यो विज्ञेय मृतो जायते कृमिः । कृमिर्जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 अधर्मस्य चयं कृत्वा ततो जायति मानवः । पूर्व्वं दत्त्वा तु यः कन्यां दितोये दातुमिच्छति ।
 योऽपि राजन् मृतो जन्तुः कृमियोनौ प्रजायते । तत्र जीवति वर्षाणि चयोदश युधिष्ठिर ।
 अधर्मस्य चयं युक्तस्तो जायति मानवः । देवकार्यमकृत्वा तु पितृकार्यमद्यापि वा ।
 अजिज्ञाय समन्त्रं वै मृतो जायति वायसः । वायसः त्रतवर्षाणि ततो जायति कुकुटः ।
 जायते व्यालकयापि मासं तस्मान् मानवः । ज्येष्ठं पितृसमंश्चापि आतारं योऽवमन्यते ।
 योऽपि मृत्युमुपागत्य क्रौञ्चयोनौ प्रजायते । क्रौञ्चो जीवति मासांस्तु दश द्वा सप्त पञ्च च ।
 ततो निधनमापन्ना मानुषसमुपाप्नोते । दृषलो ब्राह्मणो गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ।
 ततः सम्प्राप्य निधनं जायते शूकरः पुनः । शूकरो जातमाचक्षु रोगेण चियते नृप ।
 आ ततो जायते मूढः कर्षणा तेन पायिव । आ भूला क्षतकर्माऽपि जायते मानुषस्ततः ।
 तत्रापयं समुपाय मृतो जायति मूयिकः । क्षतव्रत मृतो राजन् यमस्य विषये गतः ।
 यमस्य पुनर्यः कुहून्मर्धं प्राप्नोति दारुणं । दण्डं समुद्रं शूलमग्निं कुम्भं दास्यते ।
 अचिपवचनं घोरं बालुकां कूटशाल्वलीं । रताद्यान्यास बहोः स यमस्य विषये गतः ।
 घातनाः प्राप्य तत्रैषाक्षतो बध्ति भारत । ततो हतः क्षतव्रतः स तत्रैषोभरभयम् ।
 संसारचक्रमासाद्य कृमियोनौ प्रजायते । कृमिर्भवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव चियते त्रिंशद् । ततो गर्भयते जन्तुर्ब्रह्मिः सम्प्रपद्यते ।
 संसारस्य बहन् गत्वा ततस्त्रिंशद् प्रजायते । ततो दुःखमनुप्राप्य बध्दवर्धनोऽनिरुह ।
 अपुनर्भवसंयुक्तस्ततः कृत्वा प्रजायते । दधिं हत्वा बकलापि त्रयो मन्थानमश्नुतान् ।
 चोरयित्वा तु दुर्म्बुद्धिर्भूय दशः प्रजायते । फलं वा मूलकं हत्वा भूयस् वा पिपीलिकाः ।
 चोरयित्वा तु निष्पावं जायते हलगोलकः । पायसं चोरयित्वा तु तिस्रिंशत्संजायते ।
 हत्वा पितृमयं पूर्णं कुक्षोऽलूकः प्रजायते । शय्यं हत्वा तु दुर्म्बुद्धिर्नायको जायते नरः ।
 श्राव्यं हत्वा तु दुर्म्बुद्धिर्हारीतो जायते नरः । राजतं भाज्यं हत्वा कपोतः सप्त जायते ।

मयाऽपि तच्च कार्त्तव्यं यथावदनुवर्णितं । एतच्छ्रुत्वा महाराज धर्मं कुरु भनः सदा ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मंभारचक्रकथने एकादशाधिकप्रोताऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अधर्मस्य गतिर्वैद्वान् कथिता मे त्वयाऽनघ । धर्मस्य तु गतिं श्रोतुमिच्छामि वदताम्वर ।
 कृत्वा पापानि कर्माणि कथं यान्ति शुभां गतिं । कर्मणां च कृतेनेह केन यान्ति शुभां गतिं ।
 ॥ दृष्टव्यतिस्वाच ॥ कृत्वा पापानि कर्माणि अधर्मवशमागतः । मनसा विपरीतेन निरधं प्रतिपद्यते ।
 मोहादधर्मं यः कृत्वा पुनः समनुतथते । मनःसमाधिर्युक्ता न स भवेत् दुष्कृतं ।
 यथा यथा मनसास्य दुष्कृतं कर्म गच्छति । तथा तथा शरीरेषु तेनाधर्म्येण मुच्यते ।
 यदि व्याहरते राजन् विमर्शा धर्मवादिना । ततोऽधर्मकृतात् विप्रमपवादात् प्रमुच्यते ।
 यथा यथा नरः मर्यादधर्ममनुभाषते । समाहितेन मनसा विमुच्यति तथा तथा ।
 भुङ्क्ते ह वै निमीकान् पूर्वमुक्ताञ्जराश्रितात् । दत्त्वा विप्रस्य दानानि विविधानि समाहितः ।
 मनःसमाधिर्युक्तः क्षमति प्रतिपद्यते । प्रदानानि तु वक्ष्यामि यानि दत्त्वा युधिष्ठिर ।
 नरः कृत्वाऽथकाव्याणं ततो धर्मेण युज्यते । सन्ध्यामेव दानानामग्रं श्रेष्ठमुदाहृतं ।
 पूर्वमग्रं प्रदातव्यमुज्जुना धर्मनिष्कृता । प्राणा ह्यर्घं मनूयाथा तस्माज्जनुश्च ज्ञायेत ।
 अग्ने प्रतिष्ठिता लोकाल्लोकादर्थं प्राणस्य । अजनेऽप्रवर्षन्ति देवर्षिपिहमांवाः ।
 अन्नस्य हि दानेन इतिदेवो दिवं गतः । न्यायसमं प्रदातव्यं दिशतिभ्योऽजमुत्तमं ।
 स्वाध्यायसमुपेतैः प्रष्टव्यैर्मान्तरात्मना । यत्तु श्रद्धामुपात्रन्ति ब्राह्मणानां शतं दश ।
 शृष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्थागतिर्भवेत् । ब्राह्मणानां सहस्राणि दश भोज्यं नरैर्यम ।
 नरोऽधर्मात् प्रमुच्यते योग्यमिरतः सदा । भैक्षेणाकं समाहृत्य विभो वेदपरस्मृतः ।
 स्वाध्यायनिरते विभे दत्तेह सुखममृतं । अदिमर्षं ब्राह्मणस्त्वानि न्यायेन पुत्रिपात्र्य च ।
 शत्रियस्तरसा प्राप्तसमं धौ वै प्रयच्छति । दिनेभ्यो वेदवृद्धेभ्यः प्रयतः सुप्रमाहितः ।
 तेनापोहति धर्मात्मन् दुष्कृतं कर्म पाण्डव । ब्रह्माणपरिशुद्धस्य हृदयेभ्यमुपाञ्जितं ।
 वैश्या ददद्भिजातिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते । श्रवाण्यग्राण्यद्वैतं कार्त्तव्येन समञ्जितं ।
 शसं दत्त्वा द्विजातिभ्यः शुद्धः पापात् प्रमुच्यते । शारसेन वृष्टेनाग्नमज्ज्वलिता विद्विषकः ।
 यः प्रयच्छति विप्रैर्भ्या न स दुर्गाणि भवेत् । न्यायेनैवात्तमन्नन्तु नरो हवैसमन्वितः ।
 दिनेभ्यो वेदवृद्धेभ्यो दत्त्वा पोपात् प्रमुच्यते । सतां पुन्यानमाहृत्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अन्नमूर्जस्करं ज्ञाने दत्त्वा जलो भवेन्नरः । दानवक्त्रिः कृतः पन्था येन यान्ति मनोपिणः ।
 ते हि प्राणस्य दातोर्लोभेभ्यो धर्मो सनातनः । सर्वैर्वस्त्रैरनुषेण न्यायेनावमुपाञ्जितं ।
 कार्यं पात्रगतं नित्यमग्रं हि परमा गतिः । अन्नस्य हि प्रदानेन नरो रीदं न भवेत् ।
 तस्मादन्नं प्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितं । यत्ते ब्राह्मणपूर्व्यं हि भोक्तुमर्हं नृह्ये सदा ।
 अमन्यं दिवं कुर्वाद्भद्रदानेन मानवः । भोजयित्वा दशभतं नरो वेदविदा नृप ।

न्यायविद्वद्भिरनुपासितं ह्यविदं तथा । न याति नरकघोरं यस्मात्तस्य न सेवते ।

सर्वकामसमायुक्तं प्रेत्य साधयन्ते सुखं । एवं खलु समायुक्तो रमते विगतचर ।

रूपवान् कीर्त्तिमंसेषु धनवासोपपद्यते । एतन्ने सर्वमाख्यातं ज्ञानदानकलं महत् ।

मूलमेतत्तु धर्माणां प्रदानानाञ्च भारत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अन्नदानकथने द्वादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहिंसा वैदिकं कर्म्म ध्यानमिन्द्रियसंयमः । तपोऽयं गुह्यं श्रूय क्विं श्रेयं पुरुष प्रति ।

॥ ब्रह्मस तद्वाच ॥ सर्वोद्येताणि धर्मोद्येति प्रथमद्वाराणि सर्वम् । शृणु संकीर्त्यमानानि पदेऽ भगवत्पुत्रम् ।

हन्ति नि श्रेयसं शैतेरहं ब्रह्मस्यनुत्तमम् । अहिंसापात्राय धर्मं यः साधयति वै नरः ।

कीन् दोषान् सर्वभूतेषु निधाय पुरुषः सदा । कामकोपौ च संयम्य ततः सिद्धिमवाप्नोति ।

अहिंसकानि भूतानि दण्डेन विनिहन्ति यः । आत्मनः सुखमिच्छन् स प्रेत्य नैव सुखो भवेत् ।

आत्मोदात्मसु भूतेषु योऽर्थं भवति पूषः । न्यस्तदण्डो जितक्रोधः स प्रेत्य सुखमेधते ।

सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतानि परममृतं । देवाऽपि मार्गे मुञ्चन्ति अपदस्य पदैर्यिणः ।

न तत्परस्य धंदध्यात् प्रतिफलं यदात्मनः । एव सर्वोपतो धर्मो कामादन्यः प्रवर्त्तते ।

प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये । आत्मोपास्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ।

यथापरः प्रकल्पते परेषु तथाऽपरः प्रकल्पते परस्मिन् । तथैव तदुपमा जीरोक्तोक्तं यथा चर्म्मो निगुणेनोपदिष्टः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्तक्या तं कुलगृहधर्मराजं युधिष्ठिरं । दिवसांशकमे धीमान् पश्यतामिह न खडा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने त्रयोदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा शरतस्य पितामहं । पुनरेव महावेशा परमं ब्रह्मात्मरः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथेयो ब्राह्मणा देवाः प्रशंसन्ति महाभूते । अहिंसात्वं धर्मं वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।

कर्म्मणा मनुजः कुर्वन् हिंसां पारिव्रजततः । वांसा न मनसा चैव कथं दुःखात् प्रमुच्यते ।

॥ भीम उवाच ॥ चतुर्धर्षय निर्दिष्टा अहिंसा ब्रह्मादिभिः । एकैकनोऽपि विभ्रष्टा न भवत्यरिखट्वनः ।

यथा सर्वस्रुष्ट्यादेः त्रिभिः पादेन तिष्ठति । तथैवैवं महीपालः कारुण्ये शोच्यते त्रिभिः ।

यथा नागपदेऽस्यानि पदं नि पदगामिना । सर्वोद्येन पिधोयते पदेजातानि कौश्वरे ।

एवं सोऽकेन्द्रिहा तु निर्दिष्टा धर्मेन पुरा कर्म्मणा । विन्यते अनुभवाच्च न मनसाऽपि च ।

पूर्वन्तु मनसा व्यक्ता तथा वाचाऽयं कर्म्मणा । न भवत्यति यो मांसं विविधं स विमुच्यते ।

चिकारुणं मुनिर्दिष्टं श्रूयते ब्रह्मादिभिः । मनोवाचितया खादे दोषा क्षीयुः प्रतिष्ठिताः ।

न भवत्यन्यतो मांसं तपोयुक्ता मनोविषः । दोषास्तु भवन्ते राज्ञासखेक्ष विनोद्यमे ।

पुच्छमोशोपमं राजन खादेते यो विचक्षणः । मांसं मोहसमाविष्टं पुरुषः सोऽयमं सदा ।

पितृमातृसमायोगे पुत्रल जायते तथा । हिंसां कृत्वाऽत्रापि पापं भूविषं जायते तथा ।

रसश्च प्रतिजिह्वाया आनं प्रज्ञायते यथा । तथा शास्त्रेषु नियतं रागो ह्यास्त्रादितान्मवेत् ।

संस्तुतासंस्तुता पक्वा स्रवणालवणास्तथा । प्रजायन्ते यथा भावास्तथा चित्रं निरुध्यते ।
 भेरीमृदङ्गशब्दाद्य तन्त्रोद्गन्दाद्य पुष्कलान् । निधेविशन्ति वै मन्दा मासमन्दाः कथं नराः ।
 अचिन्तितमनिर्दिष्टमशङ्कितमेव च । रसं गृह्यामिभूता ये प्रशंसन्ति फलायिनः ।
 प्रशंसा छेव मांसस्य दोषकर्मफलान्विता । जीवितं हि परित्यज्य बह्वं सांभवी जनानां ।
 स्वमांसं परमांसानि परिपाज्य दिवं गताः । स्वमेवा महाराजं चतुर्भिः कारुण्येयता ।
 अहिंसा तव निर्दिष्टा सर्वधर्मानुसंहिता ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मांसवर्जनकथने चतुर्दशधिकप्रतीऽध्यायः ॥ ११४ ॥

॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ अहिंसा परमा धर्म इत्युक्तं ब्रह्मसूत्रेण । आद्वैतं च भावानाह पितृनामिषकाङ्क्षिणं ।
 मांसध्वंशविधिं प्रोक्तस्तथा आद्वैविधिं पुरा । अहन्तां च हृतौ मांसमेवमेतद्विद्यते ।
 जातो न संशयो धर्मो मांसस्य परिवर्जने । देवो भवत्यतः कस्यात् कस्याभचयतो गुणः ।
 हन्ता भवत्यतो वापि परेषापि हतस्य वा । हन्याद्वा यः परस्यार्थं श्रोत्रा वा भवत्यह्नरः ।
 एतद्विष्कामि तत्तेन कथ्यमानं न्यायादप्य । निश्चयेन चिकीर्षामि धर्ममेतदंगनातनं ।
 कथमार्युरात्रोति कथं भवति सत्त्ववान् । कथमव्यक्ततामेति लक्षणेन जायते कथं ।
 ॥ भौम उवाच ॥ मांसस्याभचणाद्वा जन्धो धर्मः कुरुनन्दन । तस्मै गृह्णु यथातत्त्वं यथाऽस्य विधिरुक्तम् ।
 ह्यमय्यज्ञतामायुष्मेद्धिं सर्वं सर्वं स्मृतिः । प्राप्नुकामिनैरहिंसा वज्रिता वै महीक्षामि ।
 वैवीणामन्व वेदादो ब्रह्म कुरुनन्दन । बभूव तेषाम्भु मतं यत्तच्छूण बुधिष्ठिरः ।
 यो यजेतायमेधेन मामि मांसि यतप्रतः । वर्जयेत्कधुमात्रं सममेतद्बुधिष्ठिरः ।
 अन्नपेयो बालखिला तथैव च कुरीचिषा । अमांसभक्षणं राजन् प्रशंसन्ति मनोपिण ।
 न भवत्यति यो मांसं न च हन्यान् छातयेत् । तस्मिन् सर्वभूतानां मनुःस्त्रायन्मुषोऽप्रवेत् ।
 अध्व्य सर्वभूतानां विश्वाय सर्वजन्तुषु । साधूनां सूमतो नित्यं भवेत्कर्म विवर्जयन् ।
 स्वमांसं परमोधेन यो बर्हयितुमिच्छति । नारदः प्राह धर्मात्मा नियतं सोऽप्रवेदति ।
 ददाति यजते चापि तपस्वी च भवत्यपि । मधुमांसनिवृत्त्यति प्राह चैव दृढस्यति ।
 मामि मांसयमेधेन यो यजेत ज्ञत समो । न खादति च यो मांसं सममेतज्ज्ञतं समं ।
 यदा यजति सचेण यदा दानं प्रयच्छति । यदा तपस्वी भवति मधुमांसविवर्जनात् ।
 सर्वं वेदां न तत् कुर्वन् सर्वं यज्ञाय भारत । यो भवतिन्मांसाणि पथादपि निवर्तते ।
 दुष्करं हि रसज्ञाने मांसस्य परिवर्जनं । चर्तुं प्रतमिदं पुण्यं सर्वप्राणमयप्रदं ।
 सर्वभूतेषु धो विदीनं ददात्यभयदविष्णो । दाता भवति लोकं म प्राणानां नात्र संशयः ।
 एतं वै परमं धर्मं प्रशंसन्ति मनोपिण । प्राणा यथात्मनोऽमीष्टा भूतानामपि वै तथा ।
 आत्मोपेधेन मन्त्रव्य बुद्धिमद्धि कृतात्मभिः । मृद्यतो भयमस्तीति विदुषां भूतिमिच्छताः ।
 किं पुनर्हन्त्यानां तरसा जीवितार्थिनां । शरीराणामपापानां परिमृशोपजीविभिः ।

विधिहीनं नरः पूर्वं भावं राज्ञस्तु सचयेत् । अशोभिनं वृथामांसे विधिहीनं न भजयेत् ।
 य इच्छेत् पुरोधोऽप्यन्तमात्मानं निर्दोषत्वं । स वर्जयेत् मासाणि प्राणिनामिह सर्वम् ।
 शूयते हि पुरा कल्पे नृणां मोहिमयः पशुः । येनायजन्त यज्वान पुण्ड्रलोक्तपरायणः ।
 अविमि संशये श्रेष्ठे वसुधेदिपति पुरा । अभच्छमिति मांसं य प्राप्तुमच्छमिति प्रभा ।
 आकाशादवनि प्राप्तस्तु स पृथिवीपति । एतदेव पुनश्चात्मा विवेक धरणीतुलं ।
 प्रजाणां हितकामेन लगत्स्तेन महात्माना । आरण्या सर्वदेव्या प्रोवितास्तस्या मृगी ।
 क्रिया क्वावं न हीयन्ते पिहदेवतश्रिता । प्रीयन्ते पितरश्चैव न्यायतो भासतर्पिता ।
 इदं तु शृणु राजेन्द्र कीर्त्यमानं मयाऽनघ । अभक्ष्ये सर्वसुखं मांसस्य मनुजाधिप ।
 यत्नं वर्षशतं पूर्वं तपस्तपोत् सुदारणं । प्रत्येकं वर्जयेन्मांसं सममेतन्मते मम ।
 कौमुदं तु विप्रेषेण शृङ्गपत्रे नराधिप । वर्जयेन्मांसमुमांशानि धर्मींश्च विधीयते ।
 शतरो वापिकान् मासान् घो मांसं परिवर्जयेत् । चत्वारि भद्राण्यग्रेति कीर्त्तिमायुर्व्यग्रो बलं ।
 अथवा भासमेकं वै सर्वमाकान्यभक्षयन् । अतोऽप्यस्य खानि सुख जीवेद्विजसमय ।
 वर्जयेन्न हि मांसानि मांसस्य पशवोऽपि वा । तेषां हिसानिष्टत्वात् ब्रह्मनेके स्थियते ।
 मांसान् कौमुदं पत्रं वर्जितं पापं राजभि । सर्वभूतात्मभूतस्यैर्विदितार्थपरायणैः ।
 नाभागिनाम्नरोपेण मयेन च महात्मना । आपुनायानरक्षेन दिवीपरपुत्रभि ।
 कात्तवीर्यानुदहाभ्यां नृजनेन ययातिना । नृगेन वियक्ष्मणेन तथैव शत्रुविन्दुना ।
 युवनायेन च तथां त्रिविक्रान्तिरपि च । मुचुकुन्देन भात्याचा हरिश्चन्द्रेण वा विभे ।
 सत्यं वदत मांसस्य सत्यं धर्मं समीक्षत । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सद्येन चन्द्रवत् ।
 शेनचित्रेण राजेन्द्र शेमकेन द्रुकेण च । दैवतेन रन्दिदेवेन वसुना सुश्रयेण च ।
 एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र क्षेपेण भरतेन च । कृष्णेन कर्कशेण रामालकेन वैश्राया ।
 विरूपाक्षेन निमिना जमकेन च धीमता । ऐलेन प्रयुना चैव वीरसेनेन चैव च ।
 इक्ष्वाकुपुत्रा शक्रानां च येन सगरेण च । अजेन धुम्बुना चैव तथैव च सुबाहवः ।
 हव्येन च राजेन्द्र क्षेपेण भरतेन च । एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र पुरा मास न भविते ।
 शारदं कौमुदं मांसं ततस्तु खर्गनामुवन् । ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति खनमाना शिर्यावृता ।
 उपासमाना गन्धर्वं क्षीयहस्तमन्विता । तदेतदुत्तमं धर्ममहिंसाधर्मलक्षणं ।
 ये चरन्ति महात्मानो नाकश्रेष्ठ वपन्ति ते । मधु मांसस्य ये नित्यं वर्जयेन्तीह धार्मिकाः ।
 जगत्प्रसूतिं मुदास्य सर्वे ते मुनेयः सता । दैवं धर्ममसापादं सुखरेक्यवधोत वा ।
 अपिचेत् सुदुराचरो न यातु निरर्थं प्रजेत् । पठेद्वा य इदं राजन् शृणुयाद्वाऽप्यभोत्सुगम् ।
 अनांसभक्षणविधिं पविच्छद्विपूजितं । विमुक्तं सर्वपापेभ्यः सर्वकामैर्न हिोयते ।
 विमिष्टां क्षान्तिषु च समते नाच श्रयः । आपचक्षापदो मुच्येद्ददो मुच्येत बन्धनात् ।

मुच्यन्तातुरो रोगाद्दुःखाच्चैनं दुःखितः । तिर्यग्योनिं नृगच्छेच्च रूपवांश्च भवेन्नरः ।

अद्धिमान् वै कुर्व्येष्ट प्राप्नुयाच्च महद्यज्ञः । एतत्ते कथितं राजन्मांसस्य परिवर्ज्यते ।

प्रष्टुतौ च निष्टुतौ च विधानमपि निश्चितं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मांसमचर्णनिषेधे पञ्चदशधिकप्रतोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै मानवाः लोके नृणां मांसमर्हद्भनः । विद्वज्य विविधान् मर्त्यान् महारोगिणश्च । ११६

अपूपान् विविधाकारान् शकानि विविधानि च । खाण्डवाश्च योगाश्च तयेऽह्नि ययामिषं ।

तत्र मे बृद्धिरप्यत्र विमर्षं परिमुह्यते । न मर्त्यैरस्यः किञ्चिन्मांसतोऽस्तीति किञ्चन ।

तदिच्छानि गुणान् श्रोतुं मांसस्योभचये प्रभो । भचये चैव ये दोषास्माद्यैव भरतवर्मन ।

सर्वं तत्त्वेन धर्मज्ञ यथावदिह धर्मतः । किंवा मर्त्यमभक्ष्यं वा सर्वमेतद्वदस्मै ।

यद्येतथादृशस्यैव गुणा ये चास्य वर्ज्येन । दोषा मचयतो येऽपि तस्मै ब्रूहि पितामह । ११७

॥ भीम उवाच ॥ एवमेतस्माद्वाचो यथा वदस्वि भारत । न मांसात् परमं किञ्चिद्भक्षतो विद्यते भुवि ।

छाद्यचीपाभितप्तानां पायधर्मैरतात्मना । अध्वना कर्षितानाञ्च न मांसादिभ्यो परं ।

सद्यो बह्वैयति प्राणान् पुष्टिमग्न्या दधति च । न भक्ष्योऽभ्यधिकः कश्चिन्मांसादसि परनाप ।

विचर्जिते तु वरुणो गुणाः कौरवजनन्दन । ये भवन्ति मनुष्याणां तैस्ते निगदतः शृणु ।

स्नानां परमांशेन यो बह्वैयितुमिच्छति । नास्ति शुद्रतरसात्मा स्तुनां सतरो नरः । ११८

न हि प्राणात् प्रियतरं लोके किञ्चन विद्यते । तस्माद्वा नरः कुर्व्याद्यथात्मनि तथा परे ।

शुक्राच्च तात सम्भूतिर्मांसस्यैव न संशयः । भचये तु महान् दोषो निर्दोषो पुण्यमुच्यते ।

विधिना वेददृष्टेन तदुक्तं न दुष्यति । यज्ञायै पशवः स्त्रीणां इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ।

अतोऽन्यथा प्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते । क्षत्रियाणाञ्च यो दृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ।

वीर्य्योपाकर्जितं मांसं यथा भुञ्जन् दुष्यति । आरण्याः सर्वदेवतया सर्वेश्वर भोक्षिता मृगाः । ११९

अगस्त्येन पुरा राजानं मृगया येन पूज्यते । नात्माननपेरित्यज्य मृगया नाम विद्यते ।

यमतामुषड्वयभूतं हन्यति हन्ति वा । अतो राजपथः सर्वे मृगयां यान्ति भारत ।

न हि क्षिप्यन्ति पापेन न चैतत् पातकं विदुः । न ह्यतः शूद्रं किञ्चिदिह लोके परव च ।

यत् सर्वैर्विह भूतेषु दया कौरवजनन्दन । न भयं विद्यते जातु नरस्येह दयावतः ।

दयावतामिमं लोकान् परे चापि तपस्विनां । अहिंसावशे धर्म्यं दत्ति धर्मविदो विदुः । १२०

यदहिंसात्मकं कर्म तत् कुर्व्यादात्मवान्नरः । पिबदेवतयज्ञेषु श्रोतवन्तं हविरुच्यते ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो यो ददाति दयापरः । अभयं सर्वभूतानि ददतीत्यनुश्रूयम् ।

यतश्च खलितश्चैव पतितं क्षिप्रमाहृतं । सर्वभूतानि रचन्ति समेषु विममेषु च ।

मैत्रं व्यासमृगा प्रन्ति न पित्राचा न रात्रुषाः । मुच्यते भयकालेषु मोक्षयेथा भये परान् ।

प्राणदानात् परदानं न भूतं न मविव्यति । न ह्यात्मनः प्रियतरं किञ्चिद्वचोह निश्चितं । १२१

अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत । मृत्युकाले हि भूतानां सर्वे जायेत वेपथुः ।

जातिजन्ममरणदुःखैर्निर्णयं संसारसागरे । जन्तवः परिवर्त्तन्ते मरणादुद्दिग्जनि च ।

गर्भवासेषु पथ्यन्ते चाराचरुदकैरथैः । मूत्रक्षेपपुरीषाणां पश्यैर्भृशदारुणैः ।

जाताश्चाथरसाक्षत्रं ह्रिद्यमानाः पुनः पुनः । पाच्यमानाश्च पथ्यन्ते विवशा मांसवृद्धिनः ।

क्षुभीपाकेषु पथ्यन्ते तां तां धेनिमुपागताः । आकल्य मार्थमाणाश्च भ्राम्यन्ते वै पुनः पुनः ।

नात्मनोऽस्ति प्रियतमः श्विवीमनुवृत्त्य च । तस्मात् प्राणिषु सर्वेषु दयावानात्मवान् भवेत् ।

सर्वमांसानि यो राजन् यावज्जीवे न भक्षयेत् । स्वर्गे स त्रिपुलं स्थानं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।

ये भक्षयन्ति मांसानि भूतानां जीवितोपणं । भक्ष्यन्ते तेऽपि भूतैर्कैरिति मे नात्र संशयः ।

मां स भक्षयते यस्माद्भवति यथे तमप्यहं । एतस्मांसस्य मांसत्वमनुवृत्त्यं भारत ।

घातको भक्षते नित्यं ततो भक्षति भक्षिता । आक्रोष्टा कुर्वन्ते राजन् द्विषन् देशत्वमाप्नुयात् ।

येन येन शरीरेण यत्काल्यै करेति यः । तेन तेन शरीरेण तत्तत् फलमुपायुते ।

अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परो दमः । अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ।

अहिंसा परमो यज्ञस्तथाहिंसा परमं बलं । अहिंसा परमं मित्रमहिंसा परमं सुखं ।

अहिंसा परमं सत्यमहिंसा परमं श्रुतं । सर्वयोगेषु वा दानं सर्वतोर्वैषु चायुतं ।

सर्वदानफलस्यापि नैतत्सुखमहिंसेया । अहिंसस्य तपोऽप्ययमहिंसेया यजते यदा ।

अहिंसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता । एतत्फलमहिंसेया भूयस्व सुदुष्पुत्रव ।

न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्धनैरपि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अहिंसाफलकथने षोडशाधिकशतेऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अकामाद्य सकामाद्य ये ज्ञाताः क्षमन्मह्ये । कर्त्तव्यं प्रतिपद्यन्ते तस्मै ब्रूहि पितामह ।

दुःखं प्राणपरित्यागः मुखाणां मह्यमह्ये । जानामि सं महाभागा प्राणत्यागं मुदुष्करं ।

सह्ये वाऽसह्ये वा शूमे वा यदि वाऽशूमे । कार्त्तव्यं तत्र मे ब्रूहि सर्वेशो ह्यपि मे मतः ।

॥ भीम उवाच ॥ सह्ये वाऽसह्ये वा शूमे वा यदि वाऽशूमे । संवारेऽस्मिन् समायताः प्राणिनः श्विवीपते ।

निरता येन भवेन तत्र मे शृणु कारणं । सत्यं चायमनुवृत्त्यैवास्ति युधिष्ठिर ।

अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुराणसमिदं नृप । दैपायनस्य भवादं कीदृशं च युधिष्ठिर ।

मद्भूतदरम् विमः क्षणदैपायनः पुरा । ददर्भं कीदं धावन्तं शोभं शकटवर्त्मनि ।

गतिज्ञः सर्वभूतानां भाषाशब्द शरीरिणां । सर्वशः स तदा दृष्ट्वा कीदं वचनमब्रवीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ कीदं संक्षेपतोऽस्ति त्वरितवैशं सत्त्वमे । का धावति तदाश्वं कुतसो भयमागतं ।

॥ कीदं उवाच ॥ शकटस्थास्य महतो घोषं श्रुत्वा भयं मम । आगतं वै महापुङ्खं स्वनं स हि दारुणः ।

श्रुपते न च मां हन्यादिति ह्यस्मादपक्रमे । यथाश्वं शृणोम्येवं गोपुत्राणां प्रतोद्यतां ।

महतां मुमहाभारं सधिरक्षमम्यभो । नृकाश्च संवाहयतां श्रूयन्ते विविधः स्वनः ।

श्रोतुमस्मादिधेमेवं न शक्यं कीटयोनिना । तस्मादतिक्राम्येव भयादस्मात् सुदारुणात् ।

१०९१

दु खं हि मृत्युभूतानां जीवितञ्च सुदुर्लभं । अतो भीतं पलायामि गच्छेय नासुखं मुखात् ।

॥ भीत उवाच ॥ इत्युक्तं स तु तं ग्राहं कुत कीटं सुखं तव । मरणं ते सुखं मन्ये तिर्यग्योनौ तु वर्तते ।

शब्दं स्वयं त्वं गन्धं भोगांश्चोच्चावचान् बहून् । नाभिजानासि कीट त्वं श्रेयो मरणमेव ते ।

॥ कीट उवाच ॥ सर्वत्र निरतो जीव इतश्चापि सुखं मम । चिन्तयामि मह्यप्राज्ञं तस्मादिच्छामि जीवितं ।

इहापि विषयः सर्वो यथादेहं प्रवर्तितः । मानुषास्तैर्यजुश्चैव पृथग्भोगा विभेदतः ।

१०९२

अहमासं मनुष्यो वै शूद्रेऽवज्जनं प्रभो । अन्नद्वयस्यो नृशंसस्य कदर्यो वृद्धिजीवकः ।

वाकतीच्छो निष्ठतिप्रभो देष्टुं सर्वस्य सर्वत्र । मियं कृतोपविधिना परस्वहरणे रतः ।

भृत्यातिथिजनयापि गृह्ये पर्ययितो मया । मात्सर्थात् स्वादुक्रामेन नृशवेन वुभुक्ष्वा ।

देवार्थं पिबयिष्यार्थं ममं यद्वाक्यं त्वया । न दत्तमर्थकामेन देयमर्थं पुरा किञ्च ।

गुप्तं शरणमाश्रित्य भयेषु शरणगतः । अकलाप्ते मया त्यक्ता ते चाता अभयैषिण ।

१०९३

धनं धान्यं मिथान् दारान् पानं वासस्तथाऽहुतं । त्रियं दृष्ट्वा मनुशालामस्तयामि निरर्थकः ।

ईषुं परस्वस्य दृष्ट्वा अन्यस्य न वुभूषकः । चित्रगैहन्ता चान्येऽमात्मकामानुवर्तकः ।

नृशंसगुह्यार्थं पुरा कर्षं कृतं मया । खला तदनुत्तयेऽहं हिलुं प्रियमिवात्मजः ।

शूभानां नाभिजानामि कृतानां कर्षणां फलः । माता च पूजिता बह्वा ब्रह्मवयार्चिता मया ।

सहजानिगुणेपि सन्नत्या गृहमागतः । अतिथिं पूजितो ब्रह्मलेन मा नाजहात् स्मृतिः ।

१०९४

कर्षणा पुनरेवाहं सुखमागामि लक्ष्ये । तच्छ्रोतुमहमिच्छामि तप्तं श्रेयसपोधन ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने सप्तदशाधिकशतेऽध्यायः ॥ ११७ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ शूभेन कर्षणा यदै तिर्यग्योनौ न मुञ्चते । मनैव कीटं तत्कर्षं येन त्वं न प्रमुञ्चते ।

अहं हि दर्शनदेव तारयामि तपोवलात् । तपोवलाद्वि सत्तवदलमन्यस्य विद्यते ।

जानामि पापं खल्लैर्मैतं त्वां कीट कीटतां । अवाप्स्यसि पुनर्दुर्लभं धर्मं नृप यदि मन्यसे ।

कर्षणमिहानं देवा भुञ्जते तिर्यगाश्च ये । धर्मोऽपि हि मनुष्येषु कामार्थाय तथा गुणाः ।

१०९५

वागुद्धिपाणिपादैश्च व्यपेतस्य विपश्चितः । किं ज्ञास्यति मनुश्चल मन्दस्यापि हि जीवतः ।

जीवन् हि कुरुते पूजा विप्रान् शशिसूर्ययोः । भुवन्पि कया पुण्या तत्र कीटत्वेनैव हि ।

गुणभूतानि भूतानि तत्र त्वमुपभाक्ष्यसे । तत्र तेऽहं विनेश्यामि ब्रह्मालं यत्र वैश्वसि ।

स तद्येति प्रतिश्रुत्य कीटो वर्तमानतिष्ठतः । शकटो ब्रजश्च सुमहानागतश्च यदृच्छया ।

चक्राक्रमेण भिन्नश्च कीटः प्राणान्भूमाच ह । सभूतः क्षत्त्रियकुले प्रसादादस्मितो जयः ।

१०९६

समृप्तिं द्रुमुमगमत् सर्व्वाखन्यासु योनिषु । श्वाविह्वोधावराक्षाणां तथैव मृगपचिंशः ।

अपाकः सद्रव्यस्यानां क्षत्रियाणाञ्च योनिषु । स कीटः स्वमाभाश्च क्षत्रियाणां सत्यवादिना ।

प्रतिस्वत्याऽयं कथाश्च पादैः मूर्ध्नि कृतान्त्रलिः ।

॥ कीट उवाच ॥ इदं तदनुष्ठानं खानमोक्षितं दशभिर्गुणैः । यदहं प्राप्य कीटत्वमागतो राजपुत्रतां ।
 वहन्ति सामन्तिवत्साः कुञ्जरा हेममालिनः । खन्दनेषु च काम्बोजा युक्ताः परमवाजिनः । १०१
 उद्ग्रायतरयुक्ताणि यानानि च वहन्ति मां । खानम्बवः सहामात्यश्चाग्रामि पिप्रितादनं ।
 गृहेषु मुनिवर्तनेषु मुखेषु शयनेषु च । वराहैर्बु महाभाग स्वपामि च सुपूजितः ।
 सर्वेष्वपररात्रेषु क्षतमागधवन्दिनः । स्ववर्ति मां यथा देवा महेन्द्र प्रियवादिनः ।
 प्रसादात् सत्यमन्त्रस्य भवतोऽमिततेजसः । यदहं कीटतां प्राप्य सम्प्राप्तो राजपुत्रतां ।
 नमतेऽहं महाप्राज्ञ किं करोमि प्रसाधि मां । त्वत्पौत्रवर्तिर्हिदमिदं श्राधिगतं मया । १०२
 ॥ व्यास उवाच ॥ अर्चितोऽहं तथा राजन् वाम्भिरस्य बह्वृक्ष्या । अद्य ते कीटतां प्राप्य स्वनिर्जाता जुगुप्सिता ।
 न तु नाभोऽस्ति पापस्य यत्स्वयोपचितः पुरा । शूद्रेष्वर्धप्रधानेन नृशर्वेनाततादिना ।
 मम ते दर्शनं प्राप्तं तैश्चैव सुकृतं तया । तिर्यग्गैर्नास्ति ज्ञातेन मम चाम्बवेनातया ।
 इतस्त्वं राजपुत्रत्वाद्वाङ्मण्यं समशस्यसि । गोत्राङ्गणक्षते प्राणान् हत्वा प्राणं रणजिरे ।
 राजपुत्रं सुखं प्राप्य ऋतुर्यैवाप्तदविणान् । अथ नोदिव्यसे स्वर्गे ब्रह्मभूतोऽव्ययः सुखी । १०३
 तिर्यग्गैर्नास्ति शूद्रतामभ्युपैति शूद्रेऽप्येवं च विपत्तयः श्रेयः । वृत्तज्ञाघी चरित्यो ब्राह्मणत्वं स्वर्गं पुण्यं ब्राह्मणः
 साधुवृत्तः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने अष्टादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ त्वत्तर्धमनुप्राप्तः शरत्वेन च वीर्यवान् । व्यक्ता स कीटतां राक्षसचार विपुलं तपः ।
 तस्य धर्मार्थविदुषो बृहदा तद्विपुलं तपः । आजगाम द्विजश्रेष्ठ क्षणद्वैपायनसदा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ चाक्ष देवव्रतं कीट भूतानां परिपालनं । चाक्षं देवव्रतं ध्यायंतीति विप्रलभेयसि ।
 पाहि स्वर्थाः प्रजा सत्यक् शूमाशुभविदात्मवान् । शूमे. संविभजन् कामैरशुभानाञ्च पारये. १०४
 आत्मवान् भव सुप्रीतः स्वधर्मशरणे रतः । चाक्षीं तभुं समुत्सृज्य ततो विप्रलभेयसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कोऽप्यरक्ष्यमनुप्राप्य पुनरेव पुधिष्ठिर । महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रजा धर्मेण पास्य च ।
 अचिरं येव कलिन कीटः पार्यैवेषतम । प्रजापालनधर्मेण प्रेत्य विप्रलभेयसि ।
 ततस्तं ब्राह्मणं बृहदा पुनरेव महायथाः । आजगाम महाप्राज्ञ क्षणद्वैपायनसदा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ भो भो ब्रह्मर्षभ श्रीमन् ना व्यतिष्ठाः कथञ्चन । शूभरुद्रभयोभोषु पापकृत् पापयो
 निपु ।

उपपद्यति धर्मज्ञ यथापापफलोपमं । तस्मात् मृत्युमयात् कीट मा व्यतिष्ठाः कथञ्चन ।

धर्मलोपभयं ते स्यात् तस्माद्दुर्धरोत्तमं ।

॥ कीट उवाच ॥ सुखात् सुखतरं प्राप्ते भगवंस्त्वक्तुमेवाहं । धर्ममूलाः त्रिषु प्राप्य पापा नष्ट इहाद्य मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ भगवदवचनात् कीटो ब्राह्मण्यं प्राप्य दुर्लभं । अकरोत् श्रेयसीं राजन् यद्यप्यपमताङ्किनां ।

रत्नं मासोत्पन्नमगमन् ब्रह्मणे ब्रह्मविन्तम । अवाप च पदं कीटः पार्यं ब्रह्म सनातनं । १०८

स्वकमफलनिर्दोषं व्यासस्य वचनान्नदा । तेषु यस्मान् प्रभावेण हताः क्षत्रियपुङ्गवाः ।

सम्प्राप्तास्ते गतिं पुण्यां तस्मात्ता शोच पुनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने ऊनविश्वत्यधिकृतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ बुधधिर उवाच ॥ विद्यातपोऽर्था दानाश्च क्रमेतेषां विविधते । पृच्छामि त्वां सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भोज उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । मैत्रेयस्य च संवादं कृष्णदैपायनस्य च ।

कृष्णदैपायनो राजवज्रातचरितं शरत् । वाराणस्यामुपातिष्ठन् मैत्रेयं खैरिणोक्तुले ।

तमुपस्थितमासीनं ज्ञात्वा च मुनिव्रतम् । अर्चिता भोजयामास मैत्रेयाऽन्नमुत्तमं ।

तदन्नमुत्तमं भुङ्क्ता गुणवत् सार्वकामिकं । प्रतिष्ठमानोऽस्त्रायत प्रीतः कृष्णो महासेनाः ।

तमुत्सयन्तं सन्त्येष्ट्य मैत्रेयं कृष्णमब्रवीत् । कारणं ब्रूहि धर्मोत्तमं व्यस्यपिपाः क्षतस्थितं ।

तपस्विना धृतिमत प्रभादः समुपागतः । एतपृच्छामि ते विद्वन्निवाद्य प्रपण्य च ।

आत्मनश्च तपोभार्यं महामार्यं तवेह च । इयगाचरतस्मात् । इयगात्प्रमुखात्मनोः ।

अप्यन्तरमहं मन्ये विप्रिष्टमपि चान्वयात् ।

॥ व्यास उवाच ॥ अतिच्छन्दातिवादाभ्यां क्षयोऽयं समुपागतः । अमलं वेदवचनं कस्माद्देहोऽमृतं वदेत् ।

वीर्येण तु पादयाजः पुष्टयस्त्रोक्तमं त्रयं । न द्रुष्टेयैव दद्याच्च वयुश्चैव परं वदेत् ।

इति वेदोक्तमृषिभिः पुरस्तात्परिकल्पितं । इदानीञ्चैव न कृत्यं पुरस्ताच्च परिरुतं ।

अन्यो हि तादृशो दायो भवत्युत्तमहाफलः । इतिताश्च ते दत्तं इदं यन्नामस्तुयता ।

इतिस्तुपिताय त्वं दत्तैतदग्रमं मम । अजिषीर्यहतो लोकान्महायशोरेव प्रभो ।

ततो दानपविषेण प्रीतोऽस्मि तपश्चैव च । पुण्यैश्च हि ते सत्त्वं पुण्यैश्च च दर्शनं ।

पुण्यैश्चवाभिगत्यस्यो मन्ये कर्षविधानजं । अधिकं मार्जनात्तात तया चैवामुलेपनात् ।

शुभं सर्वपविषेभ्यो दानमेव परं हि । बोधेत् सर्वपविषेभ्यो दानमेव परं भवेत् ।

यानोमान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशंसि । तेषां श्रेष्ठतरं दानमिति मे नाव संशयः ।

दानद्विज्ज्ञः क्षतः पन्था येन पान्ति मनोविषः । ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्मं प्रतिष्ठिनः ।

यथा वेदाः स्वधीताश्च यथा चेन्द्रियक्षयमः । सर्वेयागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमं ।

तं हि तात सुखादेव मुखमेयमि शोभनं । सुखात् सुखतरमस्तिमाशुन मतिमाश्चरः ।

तवः प्रत्यक्षमेवेदमुपलभ्यमशंस्यं । श्रीमन्ममाशुन्यय्या दानयश्चास्माया मुखं ।

सुखादेव परं दुःखं दुःखादप्यपरं सुखं । इत्यहो हि महाप्राज्ञ नियतं वै स्वभावतः ।

चिविधानीह हस्तानि नरण्यास्तर्भेनीविण । पुण्यमन्यन् पापमन्यन् पुण्यं तु च पातकं ।

न हृत्तं मन्यते तस्य मन्यते शास्त्र पातकं । तया स्वरुर्धनं हि तं न पुण्यं न च पातकं ।

यद्दानतपोदीक्षा नरा वै पुण्यकर्षिणः । येषमिदं हस्तानि भूतानि ते वै पापकृतो जनाः ।

ऋत्याश्च ददते चैव दुःखं यान्ति पतन्ति च । अतोऽन्यत्कर्षं यन् किञ्चिद्वै पुण्यं न च पातकं ।

रमस्तेधस्य मोदस्य देहि चैव यजस्व च । न त्वामभिभविष्यन्ति वेद्या न च तपस्विनः । १२० ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मैत्रेयमित्रायां विंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२० ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तं प्रत्युवाच मैत्रेय कर्षपूजकः । अत्यन्तश्रीमति कुले जान प्राशो नञ्जुत । ॥
 ॥ मैत्रेय उवाच ॥ अर्धशयं महाप्राज्ञ यथैवात्ये मयैव तत् । अनुज्ञातस्य भवता किञ्चिदूयामहं विभो । ॥
 ॥ व्यास उवाच ॥ यद्यदिच्छसि मैत्रेय यावद्यावद्या यथा । ब्रूहि तत्त्वं महाप्राज्ञ शृणुष्वैव वचनमाव । ॥
 ॥ मैत्रेय उवाच ॥ निर्दोष निष्कलैश्चैव वचनं दानमर्हत् । विद्यातपोभ्यां हि भवान् भावितात्मा न संशय । ॥
 भवतो भावितात्मात्माभिर्यं सुमहात्मनः । भूयो मुह्यानुपश्यामि स्वमिद्वतया दृष्ट्वा । ॥ १२१ ॥
 अपि नो दर्शनादेव भवतोऽभ्युदयो भवेत् । मन्त्रे भवत्प्रसादोऽयं तद्वि कर्षं स्वभावात् । ॥
 तपः श्रुतस्य योनिशयेतद्वाह्यकारणं । चिमर्गैः समुदितस्ततो भवति वै द्विज । ॥
 अस्मिन्सूते च दृश्यन्ते पितरो देवतानि च । न हि श्रुतवत् किञ्चिदधिक ब्राह्मणादृते । ॥
 अन्वं स्यात्तम एवेदं न प्रशयित किञ्चन । चातुर्वर्त्यं न वर्तेत धर्मार्धमार्हतानृते । ॥
 यथा हि मुह्यते चेत्ते फलं विन्दति मानव । एवं दत्त्वा श्रुतवत् फलं दाता समश्रुते । ॥ १२२ ॥
 ब्राह्मण्येन विद्येत श्रुतवत्तोषयद्वित । प्रतिपद्यता दानस्य मोक्षं स्याद्वनिनां धनं । ॥
 अदत्तविद्वान् हन्यर्थमर्चमानस्य हन्ति नृः । तच्चार्यं पतिं यथाशक्तं सन्ता हन्यन्तेऽनुध । ॥
 प्रमुह्यन्ममदन् विद्वान् पुनर्जन्मयतीश्वरः । स चाज्ञाज्जायते तस्मात् स्वस्य एतद्व्रतिकमः । ॥
 यदेव ददत् पुण्यं तदेव प्रतिश्रुतम् । न श्लोककं वर्तेत दत्तो वमुशयो विदुः । ॥
 यथैव ब्राह्मणा शक्तिं श्रुतवत्तोषयद्वित । तथ दानफलं पुण्यमिह चामुच्यते । ॥ १२३ ॥
 ये योनिश्रद्धा सततं तपस्वभिरता भूयः । दानाध्ययनधन्यशस्त्रैश्चैव पूज्यतेमां सदा । ॥
 तेर्हि सद्भिः कृतं पन्थाशेन पातो न मुह्यते । ते हि स्वर्गस्य नेतारो यशसाश्च सगातमाः । ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने एकविंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तं स भगवान् मैत्रेय प्रत्यभाषत । दिक्षेत् ॥ विज्ञानवि दिक्ष्याते मुहुरीदृशी । ॥
 लोको ह्यार्थगुणनिव भूयिष्ठन्नु प्रशंसति । रूपमानवचोमानयोमानाशाय्यशंस्य । ॥
 दिक्ष्या नाभिभवन्ति त्वां देवस्योद्यमगुहा । यत्ते भृशतरं दानादत्तं यिय्यामि तच्छृणु । ॥ १२४ ॥
 धानोद्भागमशास्त्राणि याश्च काश्चित् प्रहृत्तयाः । तानि वेदं पुरस्त्राय प्रहृत्तानि यथाक्रम । ॥
 अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपःश्रुते । तथ यवित्तेवेदस्य तपः स्वर्गस्य साधनं । ॥
 तपसा महाप्राप्नोति विद्यया चेति न श्रुतं । तपसैव आपनुदेयस्यान्यदपि दुष्कृतं । ॥
 यत् यद्वि किञ्चित् सञ्जाय पुरुषस्यथे तपः । सर्वमेतदवाप्नोति विद्यया चेति न श्रुतं । ॥
 दुरन्ध्रं दुष्प्रधर्मं दुराणं दुरतिक्रमं । सर्वं वै तपसाऽभ्येति तपो हि वसवस्तरे । ॥ १२५ ॥
 मुरापोऽस्यतादायी भूषहा गुरुतत्पमः । तपसा तरते सर्वमेतदस्य प्रमुच्यते । ॥
 सर्वविधस्य चतुर्भानपि यादृशतादृशं । तपस्विनं तथैवाज्ञात्वाभ्यः कार्यं सदानम । ॥

सर्वे पूज्या श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः । दानप्रदाः सुखं प्रेत्य प्राप्नुवन्तीह च श्रियं ।
 दमश्च ब्रह्मलोकश्च लोकश्च बलवत्तरं । अन्नदानैः सुकृतिनः प्रतिपद्यन्ति लौकिकाः ।
 पूजिताः पूजयन्तेते मामिता मामयस्मि च । स दाता यत्र यथैति सर्वतः सम्यक्सूयते ।
 अकर्ता चैव कर्ता च लभते यस्तु यादृशं । यदि चोद्धेयद्यधो वा सांक्षोकागमियास्तुति ।
 प्राप्स्यसे त्वष्ट्रपानानि धानं वाञ्छसि कानिचित् । मेधाव्यसि कुले जातः श्रुतवाननृशंसवान् ।
 कैमारचारी व्रतवान् मैत्रेयनिरतो भव । एतद्गृहाण प्रथमं स्वधर्मं गृहमेधिनां ।
 यो भर्ता वासिता तुष्टो भर्तुस्तुष्टा च वासिता । यस्मिन्नेवं कुले सर्वं कल्याणमन्तवर्तते ।
 अङ्गिर्गात्रात्मलमिव तमोऽग्निप्रभया यथा । दानेन तपसा चैव सर्वं पापमपोहति ।
 स्वस्ति प्राप्नुहि मैत्रेय गृहं यद्वाप्तुं याधु प्रजास्यहं । एतस्मिन्सि कर्तव्यं श्रेय एवमविव्यति ।
 तं प्रणम्याय मैत्रेयः कृपां चाभिप्रदर्शितं । स्वस्ति प्राप्नोतु भगवन्नित्युवाच कृताञ्जलिः ।

१२५

१२६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मैत्रेयविभाषायां द्वाविंशत्यधिरुपगताऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ सत्स्वीणां समुदाचारं सर्वधर्मविदाम्बर । औतुमिच्छाम्यहं तत्तत्तस्यै ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ सर्वज्ञां सर्वतत्त्वज्ञां देवलोकं मनस्विनी । कैकेयो सुमना नाम शाण्डिली पत्यैश्च्छत ।
 केन वृत्तेन कल्याणि समाचारेण केन वा । विधूय सर्वपापानि देवलोकं त्वमागता ।
 ज्ञाताश्चनश्चिखेव त्वं ज्वलमाना स्वतैजसा । सुता ताराधिपखेव प्रभया दिव्यमागता ।
 अजरांसि च वल्गाणि धारयन्ती गृतकृमा । विमानस्थाः शुभे भावि सहस्रगुणमोजसा ।
 न त्वमल्पेन तपसा दानेन नियमेन च । इमं लोकमनुप्राप्ता त्वं हि तत्त्वं वदस्व मे ।
 इति वृष्टा सुमनया मधुरं चारुवाचिनी । शाण्डिली निश्चतं वाक्यं सुमनामिदमब्रवीत् ।
 नाहं कदाप्यवसना नापि स्वस्वलाधारिणी । न च मुष्णा च जटिला भूला देवत्वमागता ।
 अहितानि च वाक्यानि सर्वाणि पर्वपाणि च । अप्रमत्ता च भर्तारं कदाचिन्नाहमब्रुवं ।
 देवतानां पित्राणश्च ब्राह्मणाणाञ्च पूजने । अप्रमत्ता सदा युक्ता ययूयश्चरवर्त्तिनी ।
 पैशुन्येन प्रवर्त्तामि न मभैतन्नमोर्गतं । प्रदारी न च तिष्ठामि चिरं न कथयामि च ।
 अस्मद्वा रक्षितं किञ्चिदहितं वाऽपि कर्षणम् । रहस्यमरहस्यं वा न प्रवर्त्तामि सर्वदरम् ।
 कार्यार्थं निर्गतञ्चापि भर्तारं गृहमागतं । आसनेनोपसंयोग्यं पूजयामि यथाहिता ।
 यदहं नाभिजानामि यद्विज्ञेयं नाभिनन्दति । भक्ष्यं वा यदि वा लेह्यं तत् सर्वं वर्जयाम्यहं ।
 कुटुम्बार्थं समानीतं यत् किञ्चित् कार्यमेव तु । प्रातस्त्याय तत् सर्वं कारयामि करोमि च ।
 प्रवासं यदि मे घाति भर्ता कार्येण केनचित् । मङ्गलैर्बल्लभधुक्ता भवामि नियता तदा ।
 अञ्जनं रोचनाञ्चैव स्नानं भान्यानुलेपनं । प्रसाधनञ्च निष्क्रान्ते नाभिनन्दामि भर्तारि ।
 नोत्थाय यामि भर्तारं सुखसुप्तमहं सदा । अन्तरस्थिपि कार्येषु तेन हृत्यति मे मनः ।
 नायासयामि भर्तारं कुटुम्बार्थेऽपि सर्वदा । गुप्तगुह्या सदा चास्मि सुसंरक्षयिष्वेवमा ।

१२७

१२८

इमं धर्मपथं नारी पालयन्ती समाहिता । अहन्तीव नारीणां स्वर्गलोकं महीयते ।

॥ भीम उवाच ॥ एतदाख्याय सा देवो सुमनायै तपस्विनी । पतिधर्मं महाभागा जगामादर्शनं तदा ।

यद्येदं पाण्डवाख्यानं पठेत पर्वणि पर्वणि । स देवलोकं सम्प्राप्य मन्दने स सुखो वसेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सुमनासंवादे चयोर्विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सास्त्रि चापि प्रदाने च व्यायः किं भवतो मतं । प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ यदत्र व्यतिरिच्यते ।

॥ भीम उवाच ॥ सास्त्रा प्रसाद्यते कश्चिद्दानेन च तयाऽपरः । पुरुषः प्रकृतिं गत्वा तयोरेकतरं भजेत् ।

शुणंस्तु दृष्ट्वा मे राजन् सान्त्वलय भरतर्षभ । दादृषान्यपि भूतानि सान्त्वेनाराधयेत् धया ।

अवायुदाहरणीममितिहासं पुरातनं । शृणुतां रचसा मुक्तो द्विजातिः कानने यथा ।

कश्चिदाबुद्धिसम्पन्नो ब्राह्मणो विजने वने । शृणुतां रचसा मुक्तो द्विजातिः कानने यथा ।

स बुद्धिश्रुतिसम्पन्नस्तं दृष्ट्वाऽनोव भीषणं । सामै वास्मिन् प्रयुयुजे न मुनोह न विद्यथे ।

रचस्तु वाचा सम्युज्य प्रश्नं पप्रच्छ तं द्विजं । मोक्षमे घृष्टि मे प्रश्नं केनास्मि हरिणः क्षमः ।

मुष्टर्तमय सन्निव्य ब्राह्मणस्तस्य रचसः । आभिगयाथाभिरव्ययः प्रश्नं प्रतिजगाद ह ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ विदेशेऽपि विलोकित्वा विना नूनं सुखमनैः । विपद्यानतस्तान् भुङ्क्ते ते गांसि हरिणः क्षमः ।

नूनं मिचापि ते रक्ष साधूपचरितान्यपि । खदोषादपरव्यन्ते तेनासि हरिणः क्षमः ।

गुणवाणिगुणान्नान्यन् नूनं पश्यसि कलुषान् । प्राप्तेऽप्राप्तान् विनीतात्मा तेनासि हरिणः क्षमः ।

धनेयस्यादिकास्तस्मात्सुखैः परमा वराः । अवजानन्ति नूनं तं तेनासि हरिणः क्षमः ।

अष्टाया क्षिप्रमानेऽपि ह्यनुपाधान् निगर्हयन् । माहात्म्याश्च यथे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।

सम्योक्त्यात्मानमार्यत्वात्तथा कश्चिदुपलभः । जितं त्वं मन्यते साधो तेनासि हरिणः क्षमः ।

क्षिप्रमानान् विमार्गेषु कामकौधाष्टात्मनः । भवे त्वं ध्यायसि जगत्सोनासि हरिणः क्षमः ।

प्रज्ञासम्भावितो नूनमप्रज्ञैरुपहंसित । क्षीयमानोऽपि दुष्टं नैलोनासि हरिणः क्षमः ।

नूनं निवृत्तं भूत्वा कश्चिदार्थं विदाधरन् । वक्ष्यतिः गतस्त्वयै तेनासि हरिणः क्षमः ।

प्रकाशाद्यर्गतिर्नूनं रहस्यकुशलं कृतो । तज्ज्ञेन पूज्यसे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।

अस्त्वपि निविष्टेषु भुवतो मुक्तसंश्रयान् । गुणास्तेन विराजन्ते तेनासि हरिणः क्षमः ।

धनमुद्ध्रियतेर्धनः केवलं तेजसाऽम्बित । महत् प्रार्थयसे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।

तपः प्रणिहितात्मानं मन्ये त्वाऽरण्यकाल्पितं । सान्धवा नाभिमन्दन्ति तेनासि हरिणः क्षमः ।

दष्टभार्यस्य ते नूनं प्रतिविश्या महाधन । युवा सुसलिनः कामी तेनासि हरिणः क्षमः ।

मनमयवतां मध्ये तव वाक्यमनुत्तमं । न माति कास्तेऽभिहितं तेनासि हरिणः क्षमः ।

दृष्टपुष्पं नूनं मूर्खं कुपितं हृदयप्रियं । अनुनेतुं न शक्नोति तेनासि हरिणः क्षमः ।

मनमास्रयिता सां कृते कश्चिदिदीक्षिते । कश्चिदर्थयते नित्यं तेनासि हरिणः क्षमः ।

नूनं तं सुगुणैर्गुणं पूजयानं सुहृन् भुवं । समर्थ इति जानोते तेनासि हरिणः क्षमः ।

अनंगतमभिप्रायं नूनं नेच्छसि संजया । विवेकं प्राप्तिमैथिल्यात् तेनासि हरिणः कृशः ।
 नानाबुद्धिरुचो लोकेमनुष्यान्नुनमिच्छसि । यदीदं स्तुगुणैः सर्वलोनासि हरिणः कृशः ।
 अविदाम् भीरुरव्यार्थं विद्याविक्रमदानजं । यत्र मार्घयसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ।
 चिराभिलषितं किञ्चित् फलमप्राप्तमेव ते । कृतमन्यैरपेक्षतं तेनासि हरिणः कृशः ।
 मृगमात्स्यार्थं दोषमपश्यन् किञ्चिदात्मनः । अकारणेति शरीरं तेनासि हरिणः कृशः ।
 सुहृदां दुःखमार्त्तानां न प्रमोह्यसि चार्त्तिजं । अलमर्थगुणैर्धनं तेनासि हरिणः कृशः ।
 साधून् गृहस्थान् वृद्धां च तथाऽसाधून् वनेचरान् । मुक्ताद्यावयसे वनं तेनासि हरिणः कृशः ।
 धर्माधर्मज्ञं कामस्य काले आभिशितं वयः । न प्रमोयसि ते नूनं तेनासि हरिणः कृशः ।
 दत्तामकुलैरयान् मनोवो वञ्जोविपुः । प्राय वन्ययसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ।
 पापान् प्रवर्तुतां दृष्ट्वा कञ्चाणानवयोदतः । भुवं गर्हयसे नित्यं तेनासि हरिणः कृशः ।
 परस्परविद्वद्भ्यां मित्रं नूनं चिकीर्षसि । सुहृदामुपरोधेन तेनासि हरिणः कृशः ।
 कौचिधांश्च विकर्मस्थान् प्राज्ञांश्चाप्यजितेन्द्रियान् । मन्येऽनुष्यायसि जनालोनासि हरिणः कृशः ।
 एवं बन्धुजितं रक्षो विप्रं तं प्रत्यपूजयत् । सखायमकरोचैनं संशोभ्यार्थैर्ममाच ह ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वे अथ मुशसनि के यन्मसि हरिणकृशकाख्याने चतुर्विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ जम्भ मानुष्यमावाक कर्मवेधं सुदुर्लभं । श्रेयोऽर्पिणा दरिद्रेण यत् कर्तव्यं पितामह ।
 दानानामुत्तमं यच्च देवं यच्च यया यया । मान्यान् पूज्यांश्च गात्रेण रहसं वक्तुमर्हसि ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एवं हृष्टो नरेन्द्रिय पाण्डवेन यशस्विना । धर्माणां परमं गुह्यं भीष्म प्रीवाच पार्ष्विव ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इदमुवाचहितो राजन् धर्मगुह्यानि भारत । यथा मे भगवान् व्याचः पुरा कथितवांस्तथा ।
 देवगुह्यानिदं राजन् धमेनाकृष्टकर्मणा । नियमस्तेन युक्तेन तपसो महतः फलं ।
 येन यः प्रीयते देवः प्रीयते पितरस्तथा । अथ यः प्रमथाः श्रेयश्चिन्तनो दिशं गजाः ।
 अपिधर्मः क्षता यत्र सरहसो महाफलः । महादानफलश्चैव सर्वयशफलं तथा ।
 यद्यैतदेवं जानीयात् ज्ञाना वा कुर्वतेऽनघ । सदाप्यो दीववासेह तैर्गुणैः यद् युज्यते ।
 दृश्यन्नायमं चर्कं दृश्यन्नायमं भयः । दृश्यन्नायमं वैश्या दृश्यन्नायमो मृगः ।
 अद्वैताति सर्वार्थान् मृपतिः कथ्यतेऽधिकः । चिवर्गसहितं शास्त्रं पवित्रं पुण्यलघणं ।
 धर्मव्याकरणं पुण्यं रहस्यश्रवणं महत् । श्रुतव्यं धर्मसंयुक्तं विहितं विदग्धैः स्वयं ।
 पितृणां यत्र गुह्यानि प्रोच्यन्ते श्राद्धकर्मणि । देवतानाञ्च सर्वेषां रहसं कथ्यतेऽखिलं ।
 अपिधर्मः क्षता यत्र सरहसो महाफलः । महायज्ञफलश्चैव सर्वदानफलं तथा ।
 ये पठन्ति सदा मर्त्या येपाश्चैवोपतिष्ठति । श्रुता च स्वयमाचष्टे स्वयं नारायणः प्रभुः ।
 गवां फलं तीर्थफलं यज्ञानाञ्च यत् फलं । एतत् फलमवाप्नोति यो नरोऽतिथिपूजकः ।
 श्रोतारः श्रद्धधानाश्च येषां श्रद्धाश्च माधवं । तेषां धर्मा जिता लोकाः श्रद्धामेन साधुना ।

मुच्यते किल्बिषाच्चैव न स पापेन लिख्यते । धर्मश्च सभते नित्यं प्रेत्य लोकगतो नरः । १८१
 कस्यचित्तय कालस्य देवदूतो यदृच्छया । स्थितो ह्यन्तर्हितो भूत्वा श्रमभाषत वाचवं ।
 यौ तौ कामगुणपितावस्थितौ भिषजो वरौ । आज्ञयाऽहं तयोः प्राप्तः स नरान् पितृदैवतान् ।
 कस्माद्धि मैथुनं आह्वे कर्तुर्भोक्तुश्च वर्जितं । किमर्थञ्च वयः पिष्टा विभक्ताश्च प्रयक् प्रयक् ।
 प्रथमः कस्य दातव्यो मध्यमः कः च गच्छति । उत्तरश्च स्रतः कस्य एतद्विच्छामि वेदितुं ।
 यद्धानेन दूतेन भाषितं धर्मवर्धितं । पूर्वस्यास्त्रिदशः सर्वे पितरः पूज्य खेचरं । १८२
 ॥ पितर ज्ञुः ॥ स्नातनोऽस्तु भद्रन्ते श्रूयतां खेचरोत्तम । गूढार्थः परमः प्रश्नो भवता समुदीरितः ।
 आह्वं दत्त्वा च भुक्ता च पुरुषो यः क्षियं व्रजेत् । पितरस्तस्य तं मार्वं तस्मिन् रेतमि व्ररेत् ।
 प्रविभागस्तु पिण्डानां प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्यं । पिष्टो ह्यधस्ताद्गच्छेत् अप्यश्विश्च भाषयेत् ।
 पिष्टान्तु मध्यमं तत्र पत्नी त्वेका समश्रुते । पिष्टस्मृतौ यो पक्षेवं तं दद्याज्ज्ञानवेदसि ।
 स्य आह्वविधिः प्रोक्तो यथा धर्मो न लुप्यते । पितरस्तस्य तुव्यन्ति प्रष्टुमनघः सदा । १८३
 प्रजा विवर्द्धते चास्य श्रवयन्नेषतिष्ठति ।

॥ देवदूतवचः ॥ आनुपूर्व्येण पिण्डानां प्रविभागः प्रयक् प्रयक् । पितृणां त्रिषु सर्वेषां निरुक्तं कथितं त्वया ।

एकः समुद्धृतः पिष्टो ह्यधस्तात् कस्य गच्छति । कं वा प्रीणयते देवं कार्यं तारयते पितृन् ।
 मध्यमस्तु तदा पत्नी मुहूर्तेऽनुधातमेव हि । किमर्थं पितरस्तस्य कथमेव हि भुञ्जते ।
 अत्र यस्त्वन्तिमः पिष्टो गच्छते जातवेदं । भवते का गतिस्तस्य कं वा समनुगच्छति । १८४
 एतद्विच्छाम्यहं श्रोतुं पिष्टेषु त्रिषु या गतिः । फलं हस्तिश्च मार्गश्च यथैवं प्रतिपद्यते ।
 ॥ पितर ज्ञुः ॥ सुमहानेव प्रश्नो वै पश्यता समुदीरितः । रहस्यमद्वुतश्चापि तुष्टाः स्य गगणेश्वर ।
 एतदेव प्रश्नं नि देवाश्च मुनयस्तथा । तेऽप्येवं नाभिज्ञानन्ति पिष्टकार्यविनिश्चयं ।
 वर्ज्ययित्वा महात्मानं चिरजीविनश्चुत्तमं । पिष्टभक्त्यु यो विप्रो बरलक्ष्यो महायशः ।
 यथाकामपि पिष्टानां श्रुत्वा भगवतो गतिं । देवदूतेन यत् प्रष्टुः आह्वस्य विधिनिश्चयः । १८५
 गतिं यथायां पिष्टानां शृणुष्वार्वाहिनो मम । अपो गच्छति यो ह्यत्र व्रजिनं क्षेपं प्रोणयेत् ।
 शरी प्रीणयते देवान् पितृद्यैव महामते । मुहूर्ते तु पत्नी पक्षेयामनुशाता तु मध्यमं ।
 पुत्रका माय पुत्रस्तु प्रयच्छन्ति पितामहाः । इत्यत्राहं तु यः पिष्टो दीयते तद्विषोद्य मे ।
 पितरस्तेन ऽव्यन्ति प्रीताः कामान् दिशन्ति च । एतत्ते कथितं सर्वं त्रिषु पिष्टेषु या गतिः ।
 अतिग्रेयो यजमानस्य पितृत्वमनुगच्छति । तस्मिन्वहनि मन्यन्ते परिहार्यं हि मैथुनं । १८६
 शृचिना तु मदा आह्वं भाग्यं खेचरोत्तम । ये मया कथिता दीपास्तौ तया स्मृतं चान्यथा ।
 तस्मात् स्नातः शृचिः क्षान्त आह्वं भुञ्जीत वै दिजः । प्रजा विवर्द्धते चास्य पक्षेवं सम्प्रयच्छति ।
 ततो विदुर्ममो नाम अचिराच्च महातपाः । आदित्यतेजसा तस्य तुल्यं रूपं प्रकाशते ।
 स च धर्मरहस्यानि श्रुत्वा शक्रमयामवीत् । तिर्यग्योनिगतान् सर्वान् मर्त्यां हिंसन्ति मोहितः ।

कीटान् पिपीलिकान् सर्पान् मेघान् सम्यगपविषः । किञ्चिन् सुवज्राभाः किञ्चिदेवां प्रतिक्रिया ।

ततो देवगणाः सर्वे स्वययश्च तपोधनाः । पितरश्च महाभागाः पूजयन्ति स्म तं मुनिं ।

॥ शक्र उवाच ॥ कुरुचंच गवां गङ्गां प्रभाषं पुष्कराणि च । यतानि मनसा ध्यात्वा श्रवगाहेततो जलं ।

तथा मुच्यते पापेन राज्ञा चन्द्रमा यथा । व्यहं स्नातः स भवति निराहारश्च वसन्ति ।

सृष्टते यो गवां दृष्टं बालधिष्ठं नमस्यति । ततो विद्युत्प्रभो वाक्प्रमथभाषत वाषवः ।

अयं सूक्ष्मतरा धर्मस्तन्निबोध शतक्रतो । पृष्टो वटकपायेन अनुलिप्तः प्रियङ्गना ।

धीरेण पृष्टिकान् भुक्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । श्रूयताञ्चापरं गुह्यं रहस्यव्यपिचिन्तितं ।

मुनिं मे भागमाणस्य स्थापितः स्थाने रहस्यतः । रुद्रेण सह देवेश तन्निबोधं श्रवीयते ।

पर्यन्तरोहणं कृत्वा एकपादे विभावसुः । निरोधत निराहार ऊर्ध्वगच्छः क्षताञ्जलिः ।

तपसा महता युक्त उपवासफलं लभेत् । रश्मिभिरापातितो ऽकंक्ष सर्वपापमपोहति ।

॥ दीप्तकौले तथा श्रोति एवं पापमपोहति । ततः पापान् प्रमुक्तश्च युतिर्भवति शायतो ।

तेजसा सूर्यवदग्निो भ्राजते सोमवपुनः । मध्ये त्रिदशवर्गस्य देवराजः शतक्रतुः ।

उवाच संपुरं वाक्यं हृषस्यतिमेतुत्तमं । धर्मगुह्यान् भगवन् मनुष्याणां सुखावहं ।

सरहस्यस्य धाम् दीक्षांस्तान् यथावदुदीरय ।

॥ हृषस्यतिस्वाच ॥ अतिमेहन्ति ये सूर्यमनिलं दिपते च ये । हयवाहं प्रदीप्तञ्च समिधं ये न जुहुति ।

बालवसाश्च ये धेनुं दुहन्ति शीरकंरणात् । तेषां दीपान् प्रवक्ष्यामि तान्निबोधः श्रवीयते ।

भानुमाननिलस्यैव हयवाहस्य वाषवः । लोकानां मातरस्यैव गावः सृष्टाः स्वयम्भुवा ।

लोकांस्तारयितुं शक्र मर्त्यैस्तेषु देवताः । सर्वे भवन्तः दृष्ट्वन्तु एकैकं धर्ममिषयं ।

वर्षाणि यज्ज्योतिस्तु दुर्वृत्ताः कुलपावनाः । स्त्रियः सर्वाश्च दुर्वृत्ताः प्रतिमेहन्ति यो रविः ।

अनिलदेपिणः शक्रः स्यन्ते गर्भतः प्रजाः । हयवाहस्य दीप्तस्य समिधं ये न जुहुति ।

अग्निकार्येषु वै तेषां हयं नात्रातिपावकः । शीरन्तु बालवसानां ये पिबन्तीह मनिवाः ।

न तेषां शीरपाः केषिण्यग्ने कुलवर्द्धनाः । प्रजास्येषु युज्यन्ते कुलवर्धयेषु च ।

एवमेतत्पुरा दृष्टं कुलवर्द्धैर्दिजातिभिः । तस्मादज्यामि वर्ज्यामि कार्यं कार्यश्च नित्यमः ।

भूतिकामेन मर्त्येन सत्यमेतद्भवीमि ते । ततः सर्वे महाभागा देवताः समरुद्राणां ।

स्वययश्च महाभागाः पृच्छन्ति स्म पितृसतः । पितरः केन तु ज्यन्ति मर्त्यानामित्यपेतवाः ।

अदयश्च कार्यं दानं भवेत्सर्वैर्देवैर्दक्षिणं । आनृषां वा कार्यं मर्त्या गच्छेयुः केन कर्मणा ।

एतदिच्छामहे योतुं परं काहूदलं हि नः ।

॥ पितरं ऊचुः ॥ न्येयेतो वै महाभागाः संश्रयः समुदाहृतः । श्रूयतां येन तु ध्याना मर्यानां साधुकर्मणा ।

मीलपण्डप्रमोलेण श्रमावासां तिलोदकैः । वर्षासु दीपकैश्चैव पित्र्यमनुष्यो भवेत् ।

अवयं निर्व्यलोकश्च दानमेतस्मदोपलं । श्रुत्वा तं परितोषये अवयः परिकीर्त्यते ।

अर्धधामाद्य ये मर्त्या आहरियन्ति यन्तति । दुर्गाचे तारयिष्यन्ति नरंकात् प्रपितामहान् । १२५

पितॄणां भाषितं श्रुत्वा हृष्टो रामो तपोधनः । उद्बुद्धान्मैत्र्या मन्त्राजिज्ञासमेवं वाक्यमब्रवीत् । १२६

के गुणा नीलपण्डस्य प्रमुक्तस्य तपोधनाः । वर्षास दीपदानेन तदैव च तिलोदकैः । १२७

॥ पितरं जघ्नुः ॥ नीलपण्डस्य लाङ्गूलं तोषमभ्युद्धरेद्यदि । वष्टिं वर्षेष्वहस्त्राणि पितरस्तेन तर्पिताः । १२८

यत् प्रद्वङ्गतं पङ्कं कूलादुद्धृत्य तिष्ठति । पितरस्तेन गच्छन्ति सोमलोकात्मसंश्रयं । १२९

वर्षास दीपदानेन शशिवक्षोभते नरः । तमोऋषं न तस्मात्सि दीपकं च प्रयच्छति । १३०

अमावास्यान्तु ये मर्त्याः प्रयच्छन्ति तिलोदकं । पाचमोदुम्बरं यद्वै मधुमिश्रं तपोधन । १३१

कृतं भवति तै आर्द्रं चरचलं यथायवत् । चतुष्टमभालेषां प्रजा भवति नित्यदा । १३२

कुलसंशय दृष्टिस्तु पिण्डदस्य पक्षमवेत् । अर्धधामस्तु यः कुर्यात् पितृणामृषो भवेत् । १३३

एषमेव संमुद्दिष्टः आर्द्रकालक्रमसथा । विधिः पापं फलक्षेपं यथावदनुकीर्तितं । १३४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आर्द्रधर्मकथने पञ्चविंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ भोजं उवाच ॥ केन ते भवेति प्रीतिः कथं तुष्टिश्च गच्छति । इति प्रष्टुः सुरेन्द्रेण प्रोवाच चरितीश्वरः । १३५

॥ विष्णु उवाच ॥ ब्राह्मणानां परीक्षादेवं मम विदेषणं महत् । ब्राह्मणे, पूजितैरित्यं पूजितोऽहं संश्रयः । १३६

नित्याभिवार्या विप्रेन्द्रा भुक्ता पादौ तपस्तपः । तेषां तुष्ट्यामि मर्त्यानां यद्य चके वशिं हरेत् । १३७

वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा वाराहश्च जलोज्ज्वलितं । उद्धृतां धरणीं चैव मूर्द्धा धारयते तु यः । १३८

न तेषामेन्द्रं किञ्चित् कलशं नोपपद्यते । अथर्वं रोचनीं गात्रं पूजयेद्यो भरः वदा । १३९

पूजितश्च जगतेन स देवास्तुरमाणुषं । स्नेमं रूपेण तेषाञ्च पूजां शक्यामि तत्पतः । १४०

पूजा ममैवा नाम्यस्य धावसेकाः प्रतिष्ठिताः । अन्यथा हि द्रव्या मर्त्याः पूजयन्त्यनुद्वयः । १४१

माहं तत् प्रतिष्ठयामि नैवां तुष्टिकरी मम । १४२

॥ इन्द्र उवाच ॥ यत् पदौ वराहश्च ब्राह्मणस्यापि वामनं । उद्धृतां धरणीं चैव किमर्थं त्वं प्रपद्यसि । १४३

भवान् सृजति भूतानि भवान् संहरति प्रजाः । प्रकृतिः सर्वभूतानां मर्त्यानाञ्च यन्ततनो । १४४

॥ भोज उवाच ॥ सम्प्रहस्य ततो विष्णुरिदं वचनमब्रवीत् । चक्रेण निहता दैत्याः पञ्चा कान्ता वसुधरा । १४५

वाराहं रूपमास्याय हिरण्यावो निपातितः । वामनं रूपमास्याय जितो राजा मया वलिः । १४६

परितुष्टो ऽवस्थितं मानुषाणां महात्मना । तस्मां ये पूजयिष्यन्ति यस्मिं तेषां पराभवः । १४७

अपिवा ब्राह्मणं दृष्ट्वा ब्रह्मणोरिणमागतं । ब्राह्मणापाङ्गतिं दत्त्वा अमृतं तस्य भोजनं । १४८

रेन्द्रो बन्ध्यामुपासित्वा आदित्याभिमुखः स्तितः । सर्वतीर्थेषु च स्नातो मुच्यते सर्वेकित्वे । १४९

एतद् कथितं गुह्यं अखिलेन तपोधना । संश्रयं दृक्कम मानां किं भूयः कथयाम्यहं । १५०

॥ वसुदेव उवाच ॥ श्रूयतां परमं गुह्यं मानुषाणां सुखार्थं । अज्ञानेनो यदबुधा क्रियन्ते भूतप्रीडिता । १५१

कल्यमुत्याय यो मर्त्यः स्मृष्ट्वा वै धूतं दधि । वर्षेपक्षं प्रियङ्गुञ्च कल्यमात् प्रतिमुच्यते । १५२

भूतानि चैव सर्वाणि श्रपतः पूष्टतापि वा । उच्छिष्टेष्वपि शूद्रेषु वर्जयन्ति तपोधनाः । १५३

॥ देवा ऊचुः ॥ प्रयत्नोद्धमरं पात्रं तोषपूर्णमुदङ्मुखः । उपवासन्तु गृहीयात् यदा सहृदयैः प्रतः ।

देवतास्तस्य तुयन्ति कामिकश्चापि विवर्तते । अन्यथा हि दृष्टा मर्त्याः कुर्वन्ते स्तब्धबुद्धयः ।

११९

उपवासे बलौ चापि तासपात्रे विवर्तते । बलिं भिषां तथाल्पैश्च पितृणाञ्च तिलोदकं ।
तासपात्रेण दातव्यमन्ययाऽन्यफलं भवेत् । गुह्यमेतत् समुद्दिष्टं यथा तुयन्ति देवताः ।

॥ धर्म उवाच ॥ राजशौक्यिके विप्रे चाष्टिके परिचारिके । गौरवके वाणिके तथा काहकुशले ।

निचद्रुह्यनधीयाने यस्य स्यादुपलोपितः । एतेषु देवं पैथ्यं वा न देयं स्नात् कथञ्चन ।

पितृदास्तस्य क्षीयन्ते न च प्रोषाति वै पितृन् । अतिविर्यस्य भद्राभो गृहान् प्रतिनिवर्तते ।

१२०

पितरस्तस्य देवाश्च अग्रयस्य गृह्येव हि । निराशाः प्रतिगच्छन्ति कनियेरप्रतिपद्यात् ।

स्त्रीभैरोगैश्च दूतभैश्च ब्रह्मभैरुभैश्च । तुल्यदोषो भवत्येभिर्व्यस्यतिरिगर्भितः ।

॥ अग्निरवाच ॥ पादमुधाय सो मर्त्यः सृष्टेद्राक्ष सुदर्शितः । आह्वयं वा महाभागं दीयमानं तयाऽनलं ।

तस्य दोषान् प्रपद्यामि तच्छुद्धं समाहितः । दिवं सृष्टेत्यबन्धाऽस्य चक्षुषि पितरस्य वै ।

वैमनस्यश्च देवानां कृतं भवति पुष्कलं । पावकश्च महातेजा इत्य न प्रसिद्ध्यति ।

१२१

आजम्भना शतैश्च नरके पच्यते तु यः । निष्कृतिय न तस्यास्ति क्षुममयन्ति कश्चिद्विदुः ।

तस्माद्भयो न पादस्य सृष्टव्या वै कदाचन । आह्वयश्च तयातेजो दीयमानस्तथाऽनलः ।

अदधोभेन मर्त्येन आक्रमोहितमिच्छता । एते दोषा मया प्रोक्तास्त्विषु यः पादमुत्तमेत् ।

॥ विद्यानिच उवाच ॥ रूपंता प्रभवं गुह्यं रहस्यं धर्मवहितः । परमाग्नेन यो दद्यात्पितृणामपहारिकं ।

गजच्छायायां पूर्वस्थां क्षुत्पि दक्षिणामुखं । यदा भाद्रपदे मासि भवते वज्रने मया ।

१२२

श्रूयतां तस्य दानस्य यादृशो गुणविशारः । कृतं तेन महत् आह्वं वर्षाणीह त्रयोदश ।

॥ गाव ऊचुः ॥ वज्रले समग्रे द्वाकुताभये च चने च सखीवहि भूयवीच । यथा पुरा ब्रह्मपुरे स्वत्वा मत्कतोर्व्यञ्ज

धरस्य यज्ञे ।

भूयस्य या विष्णुपदे स्त्रिताया विभावसापि पयै स्त्रिताया । देवाश्च सर्वे सह नारदेन प्रकुर्वन्ते धर्मवहेति नाम ।

अग्नेयैतेनाभिवन्द्येत यो वै विमुच्यते पापदत्तेन कर्मणा । लोकानभिमोति पुरन्दरस्य गवां फलं चद्रमेषो दुग्निश्च ।

एतं हि मन्त्रं विदशाभिगुणं पठन् यः पर्वसु गोष्ठमध्ये । न तस्य पापे न मयं न शोकः सहस्रनेत्रस्य च पाति लोकं ।

१२३

॥ भीम उवाच ॥ अथ भग्न महाभाग श्रवयो लोकविभूता । वशिष्ठप्रमुखाः सर्वे ब्रह्माणं पद्मप्रभवः ।

प्रदक्षिणमक्रिय सर्वे प्राञ्जलयः स्त्रिताः । उवाच वचनं तेन वशिष्ठो ब्रह्मवित्तमः ।

सर्वप्रविहितं मन्त्रं ब्रह्मचर्ये विज्ञेयतः । इत्यहीना कथं मर्त्या दरिद्राः साधुवृत्तयः ।

प्राशुवन्तीह यज्ञस्य फलं केन च कर्मणा । एतच्छ्रुत्वा वचसोऽं ब्रह्मा वचनमनवोत् ।

॥ ब्रह्म उवाच ॥ अक्षो मन्त्रो महाभाग गूढार्थः परमः । सूक्ष्मः श्रेयाश्च मर्त्यानां भद्रिः समुदाहृतः ।

१२४

श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये निखिलेन तपोधना । यथा यज्ञफलं मर्त्याः स्वभते मा च श्रवयः ।

योऽस्मास्य शृक्तो वै यदा शृज्येत रोहिणी । तेन नववयोगेन आकाशप्रपेना भवेत् ।

एवम्वत्तः शुचिः स्नातः शूद्राधानः समाहितः । सोमस्य रश्मयः पीत्वा महायज्ञफलं लभेत् ॥ १२६ ॥

एतदः परमं गुह्यं कथितं दिजयत्तमा । यथा भवन्तः पृच्छन्ति सूक्ष्मतत्त्वार्यदर्शनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षड्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ विभावसुस्वाच ॥ बलिहस्त्याञ्जलिं पूषेभ्यताय धृतोत्तरा । सोमस्योत्तिष्ठमानस्य तज्जलञ्चाचतांश्च तान् ॥ १२७ ॥

स्थितो ह्यभिमुखो मर्त्यः पौर्णमास्यां बलिं चरेत् । अग्निकाथ्यं कृतं तेन उतासास्याग्रयस्त्वयः ।

वनस्थतिन्तु यो हन्यात् अमावास्यामवुद्धिमान् । अपि ह्येकेन पत्रेण लिप्यते मङ्गलव्यया ।

इत्तकाष्ठम् यः खादेदमावास्यामवुद्धिमान् । हिंसितयज्ञमास्तेन पितर्योर्दिग्गतिं च ।

इत्थं न तस्य देवाय प्रतिगृह्णन्ति पर्वसु । कुप्यन्ति पितरस्तस्य कुलवंशेऽप्युद्यते ।

॥ श्रीस्वाच ॥ प्रकीर्णभाजनं यच्च दानभाण्डमयाचनं । योपितस्त्रैव हन्यते कर्मलोपहते मृते ।

देवताः पितरश्चैव तस्यैव पर्वण्येषु वा । गिराब्राह्मण्य गच्छन्ति कर्मलोपहताङ्गहता ।

॥ अत्रिस्वाच ॥ यस्तु संवत्सरं पूषे दद्याद्दोषं करञ्जके । सुवर्चसामूलहस्त प्रजास्य विवर्द्धते ।

॥ गार्ग्यस्वाच ॥ आतिथ्यं सततं कुर्व्याद्दोषं दद्यात् प्रतिभये । वर्ज्यं यानो दिवा स्नायं न च मोक्षानि भवयेत् ।

गोब्राह्मणं न हिंसाच्च पुष्कराणि च कीर्त्तयेत् । एव श्रेष्ठतरो धर्मः सरस्वत्या महाफलः ।

अपि कृतघ्नैरिष्टा सुयं गच्छति तद्भवि । न तु क्षीयन्ति ते धर्माः शूद्राधामैः प्रयोजिताः ।

इदञ्च परमं गुह्यं सरस्वत्यं निबोधत । आहुकस्यै च देवे च तीर्थिके पर्वणीषु च ।

रजस्तला च या भारी चिचिकाऽपुत्तिका च या । एताभिर्यजुषा बृष्टं हविर्गान्ध्रिनि देवताः ।

पितरस्य न तुप्यन्ति वर्णाण्यस्य च योदध । शूद्रावावा, शूचिभूला ब्राह्मणान् कलि वाचयेत् ।

कीर्त्तयेद्भारतश्चैव तथा व्यादस्यं हवि ।

॥ धाम्यस्वाच ॥ भिन्नभाण्डस्य खट्वाद्य कुकुटं शुनिनं तथा । अप्रशस्तानि सर्वाणि यद्यु दृष्टेः मृतेषु ॥ १२८ ॥

भिन्नभाण्डं कलिं प्राञ्ज खट्वापाद्य धनस्य । कुकुटे शुनिना चैव हविर्गान्ध्रिनि देवताः ।

हृत्तमूले भुवं चत्वं तस्माद्बुधं न रोपयेत् ।

॥ जमदग्निस्वाच ॥ धेः रजोदग्नेमधेन वाजरेयवतेन च । अशोकगिरावनमेत सश्वे वा स्कीर्त्तमाहरेत् ।

न चास्य हृदयं शुद्धं नरकं स भुवं व्रजेत् । तुल्यं यश्च यथाश्च हृदयस्य च शूद्रता ।

शूद्धेन मनसा दत्त्वा शत्रुमर्षं दिजातये । ब्रह्मलोकमनुप्राप्तं पथ्यते तस्मिन्निर्गतेन ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दैवदहस्य सप्तविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वायुस्वाच ॥ किंचिद्दुष्कं प्रवक्ष्यामि मनुव्याणां मुखावहं । सरस्वत्याय ये दोषास्तान् शृणुष्व समाहिताः ।

चतुरो वापिकान् मामान् यो ददाति तिलोदकं । भोजनस्य यथाश्रयता ब्राह्मणे वेदपारये ।

अग्निकाथ्यं कर्त्तव्यं परमायेन भोजने । दीपिकयापि कर्त्तव्यं पित्र्यं कथिष्यादकं ।

एतेन विधिना मर्त्यः शूद्राधानः समाहितः । पशुवन्धनस्यैव फलं प्राप्नोति पुच्छनं ।

इदमेव परं गुह्यमग्र्यं निबोधत । अग्र्यम् हृत्तमैव भेदा हविर्मेढ्राय योपितः ।

मन्यते धर्म एवेति च चाधर्मेण लिप्यते । अग्रयणस्य कुप्यन्ति गृह्ण्योनिं च गच्छति ।

पितरस्य न तुष्यन्ति सह देवैर्विभवेत । प्रायश्चित्तानु यत्तत्र भुवतस्तन्निषेध मे ।

यत् कृत्वा तु नरः सत्यम् सुखो भवति विज्जरः । गवां मूत्रपुरीषेण पीयसा च धृतेन च ।

अप्रिकायं व्यदं कुर्यान्निराहारः समाहित । तत्र संवत्सरे पूर्णं प्रतिष्ठेद्वन्ति देवता ।

हव्यन्ति पितरस्यास्ते आहुकाश्च उग्रसिने । एव चाधर्मो धर्मो वरहस्य प्रकीर्तितः ।

मर्त्यानां स्वर्गकामानां प्रेत्य स्वर्गसुखावह ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टाविंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

॥ सोमस्य उवाच ॥ परदारेषु ये सक्ता भक्त्या दारसंपदं । निराशा पितृस्तेषां आहुकाले भवन्ति ते ।

परदाररतिर्यस्य यद्य बन्ध्यामुपसते । ब्रह्मक्ष हरते यद्य समोपा भवन्ति ते ।

असम्भ्राया भवन्त्येते पितृणां नाच संशयः । देवता पितर्येषां नाभिनन्दन्ति तद्वि ।

तस्मात् परस्य वै दारान् त्यजेद्व्याघ्रं योगितं । ब्रह्मलंघनं हतं यथा भग्नो हिनमि ॥

श्रूयताञ्चापरं शुद्धं रहस्यं धर्मसंहितं । अर्द्धधामेन कर्त्तव्यं गुरुणा वचनं सदा ।

दादश्यां पोष्यमाशास्य मामि मामि घृताचते । ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छेत् तस्य पुण्यं निबोधत ।

सोमस्य बद्धते तेन समुद्रस्य महोदधिः । अथमेधपतुर्भागफलं दैजति वाचसे ।

दानेनैते तेजस्वी दीर्घ्याश्च भवेन्नरः । प्रीतस्य भगवान् सोम इष्टान् कामान् प्रयच्छति ।

श्रूयताञ्चापरो धर्मो वरहस्यो महाफलः । इमं कल्पियुं प्राप्य मानुषाणां सुखावह ।

कल्पमुत्पाद्य यो मर्त्यं खातः प्रकीर्तय वासवा । तिलपात्रे प्रयच्छेत् ब्राह्मणेभ्यः समाहित ।

तिलोदकानु यो दद्यात् पितृणां मधुना सहः दीपकं कश्चरं चैव श्रूयतां तस्य यत् फलं ।

तिलपात्रे फलं ग्राह्यं भगवन् याकज्ञासनः । गोप्रदानस्य च कुर्याद्भूमिदानस्य चाश्वं ।

अग्निष्टोमस्य यो यज्ञं यजेत यद्भद्रविणं । तिलपात्रे सहेतेन वमं मन्यन्ति देवता ।

तिलोदकं सदा आहुं मन्यन्ति पितरोऽस्य । दीपे च कश्चरे चैव दीपयेत्तस्य पितामहाः ।

स्वर्गं च पितृलोकं च पितृदेवाभिपूजितं । एवमेतस्मैवाद्दिष्टविद्वष्टं पुरातनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सोमवरहस्ये ऊनविंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ भीम उवाच ॥ तत्तत्सुविगणाः सर्वे पितरस्य सदेव ॥ । अर्द्धधर्मो तपोऽह्मस्य ह्यन्यं समाहिताः ।

॥ अर्द्धधर्मो वाच ॥ तपोऽह्मस्यैवा प्राप्ता भवता चारणेन वै । भवतास्य प्रयत्नेन धर्मो न व्यस्य मि श्रायताम् ।

समुद्धान् वरहस्यां तान् गृणुध्वमवेत । अर्द्धधामे प्रयोजय्या यस्य गृह्णं तया मनः ।

अथर्द्धधर्मो मानो च ब्रह्महा गुरुत्तमः । असम्भ्राया हि सत्वरि नैत्रा धर्मं प्रकाशयेत् ।

अर्द्धधर्मि यो दद्यात् कपिषां दादश्यां समा । मामि मामि च सप्रेम यो यजेत सदा नरः ।

गवां प्रतमहस्यस्य यो दद्यात्त्रैलोक्यकरे । न तत्फलं तुन्यमनिर्विधेस्य तुष्यति ।

श्रूयताञ्चापरो धर्मो भुव्याणां सुखावहः । अर्द्धधामेन कर्त्तव्यं वरहस्यो महाफलः ।

कथमुत्थाय गोमध्ये गच्छ दर्शनं सहोदकान् । तन्निषिद्येद्भवां मये मलकेन च तज्जलं । ॥ १ ॥
 प्रतोच्छेत् निराहारस्य धर्मफलं गृणु । श्रूयन्ते वानि तीर्थानि विषु लोकेषु कर्हिचित् । ॥ २ ॥
 सिद्धचारण्युष्टानि वेवितानि मनोविमि । अभियेक समलोपांगवां गृह्णीदकस्य च । ॥ ३ ॥
 बाधु बाधिति चोद्दिष्टं दैवते पिष्टमिच्छया । भूतैश्च सुषन्तुष्टैः पूजिता चाप्यहन्ती । ॥ ४ ॥
 ॥ मद्रोवाच ॥ अथ धर्मो महाभागे सरस्व उदाहृत । वरं ददामि ते धन्ये तपस्व धर्तृतां वद । ॥ ५ ॥
 ॥ धम उवाच ॥ रमणीया कथा दिव्या युष्मतां या मया श्रुता । श्रूयतां चित्रगुप्तस्य भावित मन च प्रियं । ॥ ६ ॥
 रक्षसं धर्मसंयुक्तं शक्यं श्रोतुं महर्षिभिः । अहधनिन मर्त्येन चात्मनो हितमिच्छता । ॥ ७ ॥
 न हि पुण्यं तथा पापं कृतं किञ्चिद्विद्यति । पूर्वकाले च यत् किञ्चिदादित्यश्चाधितिष्ठति । ॥ ८ ॥
 प्रेतलोकं गते मर्त्ये तत्तत् सर्वं विभावसु । प्रतिजानाति पुण्यात्मा तस्य तपोपयुज्यते । ॥ ९ ॥
 किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि चित्रगुप्तमते गुरुभ्यः । पाषोपश्चैव दीपस्य दातव्यं वत तथा । ॥ १० ॥
 उपानहौ च चक्रवर्त्त कपिलाश्च यथातथं । पुष्करे कपिला देवा ब्राह्मणे वेदपारणे । ॥ ११ ॥
 अग्निहोत्रश्च यत्नेन सर्वथा प्रतिपाद्यते । अथ देवापरो धर्मश्चित्रगुप्तेन भावित । ॥ १२ ॥
 फलमस्य वृथक्तेन श्रोतुमर्हन्ति वनमा । प्रलयं सर्वभूतेषु गन्तव्यं कालपर्ययात् । ॥ १३ ॥
 तच्च दुर्गममुप्राप्तां कुतश्चापरिचोडितां । दक्षमाणा विपश्चाने न तच्चास्ति पलायन । ॥ १४ ॥
 अहङ्कारं तथा घोरं प्रविशन्नल्पबुद्धयः । तत्र धर्मं प्रवक्ष्यामि येन दुर्गाणि वनन्तेत् । ॥ १५ ॥
 अत्ययश्च महार्थश्च प्रेत्य चैव सुखोदयः । पानीयस्य गुणो दिव्या प्रेत्यलोके विशेषतः । ॥ १६ ॥
 तच्च पुण्योदका नाम नदी तेषां विधीयते । अथर्वं बलिं तत्र श्रोतव्यं श्रमूतोपमं । ॥ १७ ॥
 य तत्र तीर्थं पिवति पाणीयं च प्रयच्छति । प्रदीपस्य प्रदानेन श्रूयतां गुणविस्तरः । ॥ १८ ॥
 तस्मादभ्यङ्गं निघ्नं दीपदो न प्रयच्छति । प्रभाङ्गाश्च प्रयच्छन्ति योऽभ्यङ्गपावकाः । ॥ १९ ॥
 देवतायानुमन्यन्ते विमला सर्वतो दिग् । योतते च यथादित्यः प्रेतलोकगतो नरः । ॥ २० ॥
 तस्मादीदं प्रदातव्यं पानीयस्य विशेषतः । कपिर्ना ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणे वेदपारणे । ॥ २१ ॥
 पुष्करे च विशेषेण श्रूयतां तस्य यत् फलं । गोव्रतं बह्वं तेन दत्तं भवति ब्राह्मते । ॥ २२ ॥
 पापं कर्म च यत् किञ्चित् ब्राह्मण्यासमं भवेत् । शोधयेत् कपिला श्लोकां प्रदत्तं गोव्रते यथा । ॥ २३ ॥
 तस्मान्मु कपिला देवा कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे । न तेषां विषमं किञ्चित् दुःखं न च कष्टकाः । ॥ २४ ॥
 उपानहौ च यो दद्यात् पात्रभूते द्विजोत्तमे । कृचदाने सुखां ह्यर्थां समते परलोकगः । ॥ २५ ॥
 न हि दत्तस्य दानस्य भागोऽप्योऽहं कदाचन । चित्रगुप्तमते श्रुत्वा गृह्णीमां विभावसु । ॥ २६ ॥
 उवाच देवता सर्व्या पिष्टैश्च महाद्युति । श्रुतस्य चित्रगुप्तस्य धर्मगुणं महात्मनः । ॥ २७ ॥
 अहधानाय ये मर्त्या ब्राह्मणेषु महात्मसु । दानमेतत् प्रयच्छन्ति न तेषां विद्यते मयं । ॥ २८ ॥
 कर्मदेयास्त्वमे पश्य येषां गालोऽहं निष्कृतिः । असम्भ्राथात्मनापारा धर्मनोया नराधमा । ॥ २९ ॥
 मद्राश्चैव गोपस्य परदाररतस्य च । अहधानस्य नरः क्षियं यथोपजीवति । ॥ ३० ॥

प्रेतलोकगता श्रेते नरके पापकर्त्तव्ये । पश्यन्ते वै यथा मीना पूयमोलितभोजनाः ।

अप्रमत्तायाः पित्राणां देवानाञ्च पश्यन्ते । शान्तकामाश्च विप्राः येषां चान्ति तपोधनाः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि चित्रगुह्येऽख्ये विंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ श्रीश्च उवाच ॥ ततः कथं महाभाग देवाश्च पितरश्च । अथ यथा महाभाग प्रमथान् वाक्त्रयमुवच ।

भवन्ती वै महाभागा अपरोक्षनिवाचराः । उच्छिद्यन्तश्चोन्मुह्यन्तश्च कथं हिंसय मां मानवान् ।

के च सृताः प्रतीघाता येन मर्त्येऽपि हिंसय । एषोऽपि च कानि कुर्वन्महेषु प्रशस्यते ।

श्रीहृमिष्कामि युष्माकं कथमेतन्निवाचराः ।

॥ प्रमथा ऊचुः ॥ मैवनेन वदोच्छिद्य कृते येषां भरोक्षरे । मोक्षार्थायानि खादेत कृत्स्नमूले च व, क्षयेत् ।

आनिर्वं शीघ्रं यथा पादती । यथा संविद्येत् । एतदुच्छिद्य कृते यथा वच्छिद्येत् ।

उदके चापमेथानि श्लेषाण्यश्च प्रमुञ्चति । एते भक्ष्याश्च यथा च मानुषा नाच संश्रय ।

एव भीलममाचारान् धन्यामो नि मानवान् । मृततां प्रतीघाता येन प्रकुम हिंसितुः ।

गौरौ च यथा मालम्भे वाचा वल्लभे यो भवेत् । घृता च तस्य यो दद्यात्सकं तत्परायण ।

ये च मांसं न खादन्ति तान् प्रकुम हिंसितुः । यथा चाग्निर्देहं नित्यं दिवा रात्रौ च दीयते ।

तरणोच्छिद्येद्वा यथा येन गिरिकण्ठकः । अथ धूमो विशालश्च कानि कथ्योऽपि विज्ञस्य ।

येषामेतेषां तिष्ठन्ति गृहेषु गृहमेधिनाः । तान्यष्टास्त्रागाराणि विप्रितामि सुदारुणैः ।

लोकान्कद्विधा ये च विचरन्ति येन सुखे । तस्मादेतानि गृहेषु रक्षोऽपि विज्ञान्यते ।

एतद् कथितं सर्वं यथा न संश्रयो महान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि प्रमथरख्ये एकविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

॥ श्रीश्च उवाच ॥ ततः पद्मप्रतीकाङ्गः पद्मोद्भूतः पितामहः । उवाच वचनं देवान् वाचयन् शचीपतिं ।

अथ महाबलो नागो रघातलचरो बली । तेजसो रेणुको नाम महाबलपराक्रमः ।

अति तेजस्विनः सर्वं महावीर्यो महागजा । धारयन्ति सर्वोऽस्त्रं शस्त्रैस्त्रयकानना ।

अर्बुदं समनुगता रेणुकलान्महागजा । धर्मगुह्यानि सर्वानि गत्वा हृष्यन्तु तत्र वै ।

पितामहवचः श्रुत्वा ते देवा रेणुकं तदा । प्रेषयामासुरेणया यथा ते धरणीधरा ।

॥ रेणुक उवाच ॥ अनुज्ञातोऽस्मि देवैश्च पितृभिश्च महाबला । धर्मगुह्यानि युष्माकं श्रीहृमिष्कामि तत्ततः ।

कथयिष्ये महाभाग पदसाल मनोवित ।

॥ दिग्गजा ऊचुः ॥ कर्त्तिके मासि चात्रेया बल्लवाष्टमी त्रिधा । तेन भववशेनेन यो ददाति मुखादनं ।

दमं मन्त्रं जपन् साह्यं यथाहारी शक्यते । बलदेवप्रभृतयो ये नागा बलवन्तरा ।

अमला द्रव्या मिथ भोगिनः सुमहाबलाः । तेषां कुलोद्भवा ये च महाभूता सुप्रभवा ।

ते मे बलिं प्रपञ्चन्तु बलतेजोभिः । यदा नारायणः श्रीमानुष्महार वसुधरा ।

तद्वन्तं तथ देव्य धरामुद्धरतस्तथा । एवमुक्त्वा बलिस्तत्र बलीके तु निवेदयेत् ।

गजेन्द्रकुसुमाकीर्णं नीलवस्त्रानुलेपनं । निर्व्यपेक्षन्तु बल्लोके अर्षं याते दिवाकरे ।

एवं तृष्टास्ततः सर्वे अधस्ताद्भारषोडिताः । त्रये तं नावबुध्यामो धारयन्तो वसुध्वरा ।

एव मन्यामहे सर्वे भारतीर्निर्घेषिणः । ब्राह्मणा चक्षिया वेश्या शूद्रा वा यद्युपेक्षिताः ।

एव सर्वतरङ्गत्वा दानं वज्रफलं भवेत् । बल्लोके बलिमादाय तत्रो वज्रफलं मतः ।

ये च नागा महावीर्यास्त्रियु लोकेषु वृत्तज्ञः । कृतान्तिस्था भवेयुस्ते शतं वर्षाणि तन्वतः ।

दिग्गजानाञ्च तच्छ्रुत्वा देवता पितरस्तथा । अपयञ्च महाभाग पूजयन्ति सा रेणुकं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दिग्गजरहस्ये द्वाविंशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ महेश्वर उवाच ॥ सारमुद्भूय युष्माभिः साधुधर्मोऽदाहृतः । धर्मगुह्यमिदं मत्तः शृणुष्व सर्वे एव ह

येषां धर्माश्रिता बुद्धिः अद्धानाञ्च ये नराः । तेषां ह्यादुषदेष्टव्यं सरहस्यो महाफलः ।

निरुद्देशस्तु यो दद्यान्मासमेकं गवाजिकं । एकमहं तथाऽश्रीयान् श्रूयता तस्य यत्फलं ।

इमा गावो महाभागा पवित्र परम सदा । योनौ लोकान् धारयन्ति सा सदेवासुरमानुषान् ।

तास्तु चैव महापुण्या शूद्रपुत्रा च महाफलः । अहन्यद्वि धर्मैश्च युज्यते वै गवाजिके ।

मया ह्येता ह्यनुज्ञाता धर्ममाश्रुते युगं । ततोऽहमनुनीता वै ब्रह्मणा पद्मप्रेरिताः ।

तस्माद्ब्रह्मणागतसिद्धयुपरि मे ह्येव । रमेऽहं सह गोभिश्च तस्मात्पूज्या सदैव ताः ।

महामप्रभा वरदा वरान् दद्युष्यपसिताः । ता गावोऽस्यानुमन्यन्ते सर्वैकधर्मैः यत्फलं ।

तस्य तत्र चतुर्भांगो यो दद्याति गवाजिकः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि महादेवरहस्ये त्रविंशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ स्कन्द उवाच ॥ ममाप्यनुमतो धर्मोऽहं शृणुष्व समाहिताः । नीलपण्ड्य शूद्राभ्यां वृद्धौत्सा मृत्तिकाभ्यां च ।

अभिषेकं व्यज्य क्षुर्यान्तस्य धर्मो निबोधतः । मोधयेदशुभं सर्वमाधिपत्यं परत्र च ।

पावच जायते मर्त्यस्यावन्तः शूरो भविष्यति । इदं दद्यात्परं गुह्यं सरहस्यं निबोधतः ।

मन्त्रद्वौ दुर्भरं पात्रं पक्वायं मधुना सह । योमस्योक्तिस्तस्मान्मस्य पार्थमास्त्रा बलिं हरेत् ।

तस्य धर्मफलं नित्यं अद्धानां निबोधतः । साध्या वृद्धासायादित्या विधेदेवसायाऽपि नैव ।

मरुतो वधवदैव प्रतिगृह्यन्ति तं बलिं । योमस्य ब्रूते तेन समुद्रश्च महादधि ।

एष धर्मो मयोद्दिष्टः सरहस्यं सुखावहः ।

॥ विष्णु उवाच ॥ धर्मगुह्यानि सर्वानि देवतानां महात्मनां । अपोणश्चैव गुह्यानि च पठेदाजिकं मदा ।

शृणुपादाऽनस्यय अद्धानां सम हितः । नासा विप्र प्रभवति भयद्याश्च न विपते ।

मि च धर्माः शूभ्रा पुण्या सरहस्या उदाहृताः । तेषां धर्मफलं तस्य च पठेदिति तैजस्य ।

माया पापं प्रभवति न च पापेन सिध्यते । पठेद्वा श्रावयित्वाऽपि युगा च नभते फलं ।

भुञ्जते पितरो देवा रथं कथमयाचयं । आवधयापि विभेदान् पर्वण्यं प्रयतो नरः ।

अप्येषां देवतानाञ्च दित्येष द्वे निधदा । भयमिभमत श्रीमान् धर्मैः प्रयत सदा ।

हताऽपि पापकं कर्म मद्यापातकवर्जितं । रहस्यधर्मं जुनेनं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

१९८

॥ भीम उवाच ॥ एतद्गुणैरहस्यं वै देवतानां नराधिप । व्यासोद्दिष्टं मया श्रोतुं सर्वदेवमस्मृतं ।

श्रियो रत्नसूत्राणां ज्ञानसंदमनुत्तमं । इदमेव ततः श्रावयामि मन्थितधर्मवित् ।

आश्रद्धाभाय न शक्तिकाय न नष्टधर्माय न निघ्नपाय । न चेत्तदुदाय गुह्यं हे च आनात्मभूताय निवेद्यमेतत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि देवरहस्ये चतुस्त्रिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ पुष्टिर् उवाच ॥ के भोज्या ब्राह्मणखेद के भोज्याः क्षत्रियस्य ह । तथा वैश्यस्य के भोज्याः के च शूद्रस्य भारत ।

॥ भीम उवाच ॥ ब्राह्मणा ब्राह्मणखेद भोज्या ये चैव क्षत्रियाः । वैश्याद्यापि तथा भोज्या शूद्राश्च परिवर्जिताः ।

१९९

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या भोज्या मे क्षत्रियस्य ह । वर्जनीयास्तु वै शूद्राः सर्वभक्ष्या विकर्षितः ।

वैश्यास्तु भोज्या विमर्षा क्षत्रियाणामन्येव च । नित्याग्रयो विकर्षाश्च चतुर्थाः स्वरताश्च ये ।

शूद्राणामय यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते श्रियोमलं । मलं नृणां स पिवति मलं भुङ्क्ते जनस्य च ।

शूद्राणां यस्तथा भुङ्क्ते स भुङ्क्ते श्रियोमलं । पृथिवीमलमत्रानि ये दिजाः शूद्रभोजिनः ।

शूद्रस्य कर्मनिघायां विकर्मलो हि पच्यते । ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्या विकर्मव्यस्य पच्यते ।

२००

स्वाध्यायनिरता विमर्षाया स्तस्यमे नृणां । रचणे क्षत्रियं प्राज्ञैर्यस्य पुंस्यर्थमेव च ।

करोति कर्म यदेत्यस्तददाद्युपजीवति । कृपिगोरस्यवापि जमकुस्य वैश्यकर्मणि ।

शूद्रकर्म तु यः कुत्यादवहाय स्तकर्म च । स विज्ञेयो यथा शूद्रो न च भोज्यः कयश्चन ।

क्षिकित्सक काण्डपृष्ठः पुराथ च पुरोहितः । शंखस्त्रो दयाथाधी सर्वे ते शूद्रमस्मिताः ।

शूद्रकर्मलयेतेतु यो भुङ्क्ते निरपचयः । अभोज्यभोजनं भुक्ता भयं प्राप्नोति दारुणं ।

२०१

कुलं वीर्यं च तेजश्च नित्ययोगानिवमेव च । स प्रयाति यथा या वै निक्षिपो धर्मवर्जितः ।

भुङ्क्ते क्षिकित्सकस्यानं तदस्य पुरीषवत् । पुंस्यस्य मूत्रं मूत्रं स्नात्वा कारकाश्च भोजितं ।

विद्योपजीविनोऽत्रश्च यो भुङ्क्ते साधुसम्मतः । तदस्य यथा शौद्रं तत् साधु परिवर्जयेत् ।

वपनीयस्य यो भुङ्क्ते तमङ्गः शीलितं ह्रदं । पिशुनं भोजनं भुङ्क्ते ब्रह्महत्यामनं विदुः ।

अशक्ततमवशातं न भोक्तव्यं कदाचन । व्याधिं कुलवपश्चैव धिमे प्राप्नोति ब्राह्मणः ।

२०२

नगरीरक्षिणो भुङ्क्ते श्वपचप्रवणो भवेत् । गोप्ति ब्रह्महमे चैव सुरापे मुहृतव्यमे ।

भुक्ताऽर्थं जायते विमो रथणं कुलवर्द्धन । न्यासापहारिणो भुक्ताऽतमोऽस्तोवर्जिते नि ।

जायते श्वरावाधे मथ्यदेशवद्विष्कृते । अभोज्याद्यैव भोज्याश्च मया शोका यथाविधि ।

विमयदश कौन्तेय मन्तस्तं शोतुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भोज्याभोज्यावकथने पञ्चविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

॥ पुष्टिर् उवाच ॥ उक्तास्तु भवता भोज्यास्तथाभोज्यास्तु सर्वशः । च मे प्रत्यन्देहसमे वद विनाम ह ।

२०३

मः क्षत्र्यानां विमेषेण इत्यक्षयप्रतिपदे । आनाविधेषु भोज्येषु प्रायदिनाः नि श्रव मे ।

॥ भीम उवाच ॥ हन्त वक्ष्यामि ते राजन् ब्राह्मणानां महात्मनां । प्रतिपद्येभ्यो भोज्यं च मुच्यते येन प्राप्तो ।

घृतप्रतिपद्ये चैव सावित्रीसमिदाञ्जलि । तिलप्रतिपद्ये चैव समनेतयुधिष्ठिर ।

मांसप्रतिपद्ये चैव मधुनी लवणस्य च । आदित्योदयनं खिला पूतो भवति वै दिग्ग ।

काञ्चनं प्रतिपद्येऽप्यजपमानो मुह्यति । कृष्णायसश्च विहृतं धारयन्मुच्यते दिग्ग ।

एवं प्रतिपद्येऽप्यध्वने वस्त्रे तथा खियां । एवमेव नरश्रेष्ठ सुवर्णस्य प्रतिपद्ये ।

अन्नप्रतिपद्ये चैव पायसेचुरथे तथा । इत्युतैर्बपरिचार्यं त्रिसन्ध्येषु निश्चरन् ।

श्रीशौ पुष्ये फले चैव कले पिष्टमये तथा । यावत्कं दधिदुग्धं च सावित्रीं शतशोऽस्मितां ।

उपानहौ च वस्त्रं प्रतिपद्येऽहोर्द्वैरेहिकं । जपेच्छतं समा युक्तलेन मुच्येन पात्रना ।

चैत्रप्रतिपद्ये चैव पक्ष्मकयोलाया । योषि राक्षस्युपेक्षिता तेन पापादिमुच्यते ।

कृष्णपक्षे तु य आहं पिष्टलाममुते दिग्ग । अन्नमेतदहोरात्रात् पूतो भवति ब्राह्मण ।

न च सन्ध्यामुपासीत न च कार्यं प्रवर्त्तयेत् । न संकिरेत्तदन्नं तन पूयत ब्राह्मण ।

इत्यर्थमपराद्धं तु पिष्टलां आहूमुच्यते । यद्योक्तानां यदश्रीयुर्ब्राह्मणा पूर्व्वकृतिता ।

मृतकस्य तृतीयाहं ब्राह्मणे योऽज्जममुते । स विवेकं समुन्मज्ज द्वादशाहेन शृङ्गते ।

द्वादशाहे व्यतीते तु कृतशीशो विवेकत । ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्त्वं मुच्यते तेन पात्रना ।

मृतस्य दशरात्रेण प्रायश्चित्तानि दापयेत् । सावित्रीं रैवतीमिति कुष्माण्डमघमर्षणे ।

मृतकस्य त्रिरात्रेण समुद्दिष्टे समनुये । सप्तत्रिरात्रं खाला पूतो भवति ब्राह्मण ।

मिद्धिमाग्निं विपुनामापदश्चैव नानुयात् । यत्तु शूरे सप्तशोयाद्ब्राह्मणेऽयैकभोजने ।

अशौचं विधिवत्तस्य शौचमार्थं विधीयते । पक्ष वैश्व सहाश्रीयाद्ब्राह्मणेऽयैकभोजने ।

आमुत सह वासीमितेन मुच्येन पात्रना । शृङ्गाश्च तु कुलं हन्ति वैश्वस्य पञ्चदशान्वान् ।

चक्षियस्य स्त्रियं हन्ति ब्राह्मणस्य सुवर्णं । प्रायश्चित्तं च ज्ञानिश्च कुष्ठपक्षितेन मुच्यते ।

सावित्री रैवतीमिति कुष्माण्डमघमर्षणे । तथोच्छिष्टमयान्यान् सम्प्रतिष्ठाप्य श्रेष्ठ ।

रोचनाविरजारात्रिमङ्गलास्तथामानि च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि प्रायश्चित्तकण्ठे षट्त्रिंशधिकप्रनेऽध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानेन वर्त्ततेत्याह तपसा चैव भारत । तदेतस्य मनोदुःखं व्यपोह त्वं पितामह ।

किञ्चित्पुण्यामितमे भवान् शंसितुमर्हति ।

॥ भीम उवाच ॥ शृणु यैर्हर्षनिरतेलपसा भावितात्मभिः । लोका द्वांसंश्रयं प्राप्ता दानपुण्यरतेनृपे ।

सत्कृतय तथाचेय श्रियेभ्यो ब्रह्म निर्गुणं । उपदिश्य ततो राजन् गतो लोकाननुत्तमान् ।

शिविरोमीनर प्राणान् प्रियस्य तनयस्य च । ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकृष्टमिदो गत ।

प्रतद्भ्यः काश्रिपतिः प्रदाय तनयं स्वकं । ब्राह्मणायास्तुलां कीर्त्तिर्निहिह चामुच्यते ।

रुनिदेवस्य साङ्कृत्या वशिष्ठाय महात्माने । अर्थं प्रदाय विधिवन्मे लोकाननुत्तमान् ।

दिव्य शतव्रताकश्च पञ्चार्थकाक्षणे भूमे । उर्ध्वं देवानुषो दत्त्वा ब्राह्मणायाऽम्बिता दिव । १२७

भगवानन्मरीच्य ब्राह्मणायाऽम्बिताम् । प्रदायश्चक्षुं रात्रिं सुरलोकावतामिव । १२८

भावित्र कुण्डल दिव्य यानश्च जलमेव । ब्राह्मणाय च मा दत्त्वा गतो लोकाननुत्तमान् । १२९

यथादर्शितं राजर्षीर्यानि विविधानि च । रथोऽश्वसयान्दत्त्वा दिग्भ्या दिवमागत । १३०

निमीराद्वय वैदर्भि कर्त्तव्यं दत्त्वा महात्मने । अगस्त्याय गत स्वर्गं सपुत्रपुत्राभिव । १३१

नामद्वय विप्राय भूमिं दत्त्वा महायज्ञा । रथोऽश्वसयान्दत्त्वा लोकान जगाम मनसोऽधिकान् । १३२

अवर्पति च पत्न्ये कर्त्तव्यं भूतानि देवराट् । वशिष्ठो जीवयामास येन यतोऽश्वर्षा गति । १३३

रात्रिं दामरयिद्यैव ज्ञात्वा यज्ञेषु वै वसु । न गतो ह्यश्वयान् लोकान् यद्य लोकं महद्यज्ञ । १३४

कक्षमेव राजर्षिर्दत्त्वाय महात्मने । न्यास यथावत् संन्यास जगाम मुमहायज्ञा । १३५

करन्ममय पैक्षित्यं मर्त्ता विवित सुत । कथामन्त्रिरपि दत्त्वा दिवमागु जगाम स । १३६

ब्रह्माक्षय पाशाश्रितो राजर्षिर्भूतान्तर । निधिं ब्रह्ममनुज्ञाय जगाम परमा गतिं । १३७

राजा मित्रवद्वेय वशिष्ठाय महात्मने । अद्वयर्षी प्रिया भार्या दत्त्वा च विदिवं गत । १३८

मनो पुत्रय मुद्युतो लिखिताय महात्मने । दण्डमुद्वृत्त धर्मैश्च गतो लोकाननुत्तमान् । १३९

सदृशचित्तो राजर्षिं ब्राह्मणिष्ठान् महायज्ञा । ब्राह्मणार्थं परिचर्य गतो लोकाननुत्तमान् । १४०

सर्वकामेषु बन्धुं दत्त्वा वेत्सु विरज्य । भौः श्वाय गत स्वर्गं शतपुत्रो महीपति । १४१

अद्यभोष्यश्च च हतान् रात्रय, धर्मतोपमान् । ब्राह्मिण्याय पुरां दत्त्वा भूमनुर्दिवमागित । १४२

नाया च युतिनाश्रमं ब्राह्मराजो महापुति । दत्त्वा राज्यसुखीकाय गतो लोकाननुत्तमान् । १४३

अद्विराष्टय राजर्षिर्दत्त्वा कर्त्तव्यं मुमथमा । विरज्यहताय गतो लोकान् देवैश्च धितान् । १४४

भोमपादय राजर्षिं ब्राह्मणं दत्त्वा मुतां प्रभु । अद्यारुद्राय विपुत्रे सर्वैः कामैर्युक्थान् । १४५

कौशाय दत्त्वा कथ्यान् सर्वे नाम यज्ञविधि । गतोऽश्वयानतो लोकान् राजर्षिश्च भगीरथ । १४६

दत्त्वा शतव्रतान् गवाः राजा भगीरथ । सवत्सना कोहलाय गतो लोकाननुत्तमान् । १४७

एते पान्ये च बहवो दामेन तपसा च च । युधिष्ठिर गता स्वर्गं मित्रर्षी पुन पुन । १४८

तेवा प्रतिष्ठिता कीर्तिर्ध्यातव्याऽस्ति मेदिनी । अहमैर्दामतपसा धर्मैका वै विनिर्जिता । १४९

मिष्टार्थं चरितं द्योतन् कीर्तिर्मे युधिष्ठिर । दामयज्ञप्रज्ञां मेरेते हि दिवमागिता । १५०

दत्त्वा तु मत्त तेषु कौशल्या, धुरन्तर । दामयज्ञाक्रियायुक्ता बुद्धिर्दामपथ चितो । १५१

यश्च ते नृपमार्त्तं सन्देहो वै भविष्यति । य प्रमाने हि वदामि सन्ध्या हि भयमुपश्रिता । १५२

इति श्रीमहाभारते अन्तुशासनपत्राणि चानुशासनिके पत्रेणि दानकल्पकथने अन्तुशासनपत्रेणि ॥ १२७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सुत मे भवतवान् सत्यव्रतपराक्रम । दामयज्ञैश्च महाया ये प्राप्तास्त्रिदिवे नृपा । १२८ ॥

दामोऽयं योऽनुमिष्यति धर्मोऽयं धर्मोऽयं वर । दाम कतिविधं द्येयं विनाशश्च पत्नं जमेन । १२९ ॥

कर्त्तव्यं केनय धर्मोऽयं दामं दानमिदमेत । के कथं कतिविधं योऽनुमिष्यति सत्यव । १३० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु तत्त्वेन कौन्तेय दानं प्रति र्मानव । यथा दानं प्रदानं सर्वत्रैषु भारत । ॥ १२८ ॥

॥ धर्मादयान्नात्मानं कामात् कारुण्यादिति भारत । दानं पञ्चविधं ज्ञेयं कारुण्यैर्विनिर्बोधत । ॥ १२९ ॥

॥ दत्तं कीर्तिर्वाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखं । इति दानं प्रदानं ब्राह्मणेभ्योऽनुरूपतया । ॥ १३० ॥

॥ ददाति वा दास्यति वा मन्त्रा दत्तमनेन वा । इत्यर्थेभ्यो निश्चयैः सर्वं दानव्यमर्थिनः । ॥ १३१ ॥

॥ नास्ति न मदीयोऽपि पापं कृत्वादिमानित । इति दद्याद्वादेव दृढं मूढाश्च पण्डित । ॥ १३२ ॥

॥ प्रियो मेऽपि प्रियोऽस्याहमिति सम्प्लेक्ष्य बुद्धिमान् । वयस्यायैवमक्षिप्तं दानं दद्यादतन्द्रित । ॥ १३३ ॥

॥ दीनश्च याचते चायमन्वेनार्थं हि हृत्यति । इति दद्याद्दृष्ट्वाय कारुण्यादिति सर्वथा । ॥ १३४ ॥

॥ इति पञ्चविधं दानं पण्यकोर्त्तिर्विवर्द्धनम् । यथाशक्त्वा प्रदानं सर्वमेव प्रजापति । ॥ १३५ ॥

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकवने अष्टविंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ दुग्धिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वप्राज्ञविभारद । आगमैर्ब्रह्मिण्युक्तो भवान् प्रवरेऽसुखे । ॥ १३६ ॥

॥ ततो धर्मार्यधनुस्तथाप्यष्टा बुधोदयं । आर्यधर्मं लोकस्य नोतुमिच्छाम्यरिन्दम् । ॥ १३७ ॥

॥ अथ कालं सम्प्राप्तो दुर्धर्मा शान्तिवान्भवे । श्लाघ्यं च हि मे कश्चित्कालोऽप्युत्तमम् । ॥ १३८ ॥

॥ यदि तेऽहमनुपाद्यो भ्रातृभिः सन्तिताऽनव । वक्तुमर्हं हि न प्रज्जं चानां वृत्तामि पार्थिव । ॥ १३९ ॥

॥ अयं नारायण श्रीमान् सर्वपार्थिववैभवात् । भवन्तं वक्तुमानेन प्रकोदेन च श्रुते । ॥ १४० ॥

॥ अथ चैव समस्तं तं पार्थिवान्मात्रं सर्वम् । भावनायै मित्यर्थं मे खेदाद्वापितुमर्हसि । ॥ १४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य महर्षेण मुना खेदादागतवक्त्रम् । भीमो भागीरथीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् । ॥ १४२ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ अहं ते कथयिष्यामि कथामतिमनोहरां । अथ विष्णोः पुरा राजन् प्रभातो धीमयाश्रुत । ॥ १४३ ॥

॥ पश्य गोतृवभाङ्गस्य प्रभावस्तस्य मे शृणु । वृद्धाशाः संशयो यस्य दम्यतोस्तस्य मे शृणु । ॥ १४४ ॥

॥ व्रतं चचार धर्मात्मा कृष्यो दादन्नवार्थिक । दीक्षितश्चागतोऽद्रुमुभो नारदपत्न्येता । ॥ १४५ ॥

॥ क्षणैवायनश्चैव धैर्यस्य जगताम्बरः । देवस्य काशस्य चैव हस्तिकाशस्य एव च । ॥ १४६ ॥

॥ अपरे चर्ययं सन्तो दीक्षादमवस्यिता । विष्टैरनुगताः विष्टैर्देवकान्यैस्तपोधनैः । ॥ १४७ ॥

॥ तेषामतिथिस्तत्कारमर्चनीयं कुलोचितं । देवकीतनयः प्रीतो देवतुल्यमकल्पयत् । ॥ १४८ ॥

॥ चरितेषु सर्वेषु चरितेषु नवेतु च । उपोषविशिष्टः प्रीतो विष्टैरेषु महर्षयः । ॥ १४९ ॥

॥ कथायकुसुमतले तु मधुरा धर्मवह्निता । राजर्षोणा बुराणस्य ये प्रवन्ति तपोधनाः । ॥ १५० ॥

॥ ततो नारायण तेजो नृपचर्य्यन्तेनोत्थित । वृत्तामि सत्यं क्षणस्य चक्रिरहुतकर्षण । ॥ १५१ ॥

॥ सोऽग्निर्द्वादश तं श्रेष्ठं सद्रुमं सलतासुतं । सपञ्चिष्टगण्डात सद्यापदसरोत्थपं । ॥ १५२ ॥

॥ मृगैश्च विविधाकारैर्होहाभूतमचेतनं । विस्तरं तस्य त्रैलोक्यं मयितं दीनदर्शनं । ॥ १५३ ॥

॥ स तु वज्रिर्भक्षस्तो दग्धः सर्वमन्वेत । विष्णोः समोपमामस्य पादो म्रियवत्सृज्यत् । ॥ १५४ ॥

॥ ततो विष्णुगिरिं दृष्ट्वा निर्दग्धमिव कर्षण । भीमदृष्टिनिपातैः पुनः प्रकृतिमानयत् । ॥ १५५ ॥

॥ तथैव स गिरिर्भूः सुपुष्पितस्तदाद्रुमः । सपञ्चिष्टगण्डात सद्यापदसरोत्थपः । ॥ १५६ ॥

तमहुतमचिन्त्यं ब्रह्मं मुनिगणैर्दत्तं । विक्षितां बहुरामां च वसुधां विखेत्तुः ।

ततो मारोयणो ब्रह्मा तान्वीर्यं विस्त्रयोचितान् । प्रसृतं मधुरं क्षिप्रं पप्रच्छ बहतामरः ।

किमयम्विपुलं त्वत्कृतं नित्यं । निष्कमलागमवतो विस्त्रयः समुपागतः ।

एतन्ने श्रद्धां सर्वं धारयितव्यमनिन्दिताः । श्रवणो वक्तुमर्हन्ति निश्चितार्थं तपोधनाः ।

॥ अथ ऊचुः ॥ भवान् विस्त्रजे लोकान् भवान् बहरेते पुनः । भवान् श्रोतं भवानुष्णं भवानेश च वर्धत ।

ब्रह्मिण्यां यानि भूतानि स्त्रावराणि चराणि च । तेषां पिता त्वं माता च प्रभुः प्रभव एव च ।

एवमेव विस्त्रयकरं श्रद्धां मधुसूदने । तमेवाहं विं कल्याणं वक्तुं वक्ष्ये निगमं ।

ततो विगतचलाया वयमपरिकर्षण । यच्छ्रुतं यच्च ब्रह्मं तस्मात् प्रवक्ष्यामहे हरे ।

॥ वामुदेव उवाच ॥ एतदेवैषां तत्रो मम वक्तादिनिःसृतं । कृष्णवक्त्रां धुमानाम्ना येनार्थं मथितो गिरिः ।

श्रवणं चार्त्तमापन्नं जितक्रोधां जितेन्द्रियाः । भवन्तो विधितायावन् देवकल्याणरोधनाः ।

जतचर्यापरीतस्य तपस्त्रिजनेष्वेव । मम वक्त्रिः समुद्भूतो न वै व्यथितमहं ।

अतं चरुमिहायात स्वहं गिरिमिमं शुभं । पुत्रस्त्रातासमं बोध्यं तपसा लभ्यमागतः ।

ततो संमात्मा धी देहे सोऽग्निर्भूना विनिःसृतः । गतश्च वरदं ब्रह्मं सर्वलोकपितामहं ।

तेन चात्माऽनुश्रितो मे पुत्रने मुनिवत्तमाः । तेजोऽर्द्धं पुत्रलोभवितेति हृदयंजः ।

सोऽयं वक्त्रिः पण्य पादमूले संभाषितः । श्रिण्वत् परित्यर्थांश्च ज्ञानाः प्रकृतिमानसे ।

एतदेव रहस्यं व. पद्मनाभस्य धीमतः । मया प्रोक्तं समावेन न भो. कार्यं तपोधनाः ।

सर्वं च गतिरव्याप्य भवतां दीर्घदर्शिनः । तपस्त्रिजतसंदीप्तो ज्ञानविज्ञानोभिताः ।

यच्छ्रुतं यच्च वो ब्रह्मं दिवि वा यदि वा भुवि । आख्यं परमं किञ्चित् तद्भवन्तो ब्रह्मणु मे ।

तस्मान्मनिकाशश्च वाक्प्रबोरासि मे स्पृहा । भवद्भिः कथितं च तपोवननिवासिभिः ।

यद्यप्यहमब्रह्मं वी दिव्यमहुतदर्शनं । दिवि वा भुवि वा किञ्चित् पश्याम्यमरदर्शनाः ।

प्रकृतिः सा मम परा न कश्चित् परिह्वयेत । न चात्मगतमैश्वर्यमाश्रयेति प्रतिभाति मे ।

अहं यः कथितो ह्यर्थः सव्यमवगच्छं गताः । चिरं तिष्ठति मे दिव्यां शैले सेव्यनिवासिने ।

तदहं स्वप्नमुवाचि. सतं तत्समागमे । कथयिष्याम्यहमेहो मुद्दिदीपकरं नृणां ।

ततो मुनिगणाः सर्वे विक्षिताः कृष्णवक्त्रिणाः । नैव पद्मदत्तप्रखरपश्यन्त अनर्हन् ।

ब्रह्मयनास्यैवार्थं पूजयन्तस्तथापरं । वास्मिन्नेभुवितायाभिः स्तवना मधुसूदने ।

ततो मुनिगणाः सर्वे आरदं देवदर्शनं । तदा नियोजयामासुर्वचने वाक्चकोविदः ।

॥ मुनय ऊचुः ॥ पदाश्रयं मचिन्त्यं गिरौ हिमवति प्रभो । अनुभूतं मुनिगणैर्लोकेयथाचापरेक्ष्यते ।

तद्गङ्गापिप्लवश्च हितार्थं सर्वमादितः । यथा ब्रह्मं हृषीकेशे सर्वमाख्यातुमर्हसि ।

एवमुक्ताः स मुनिभिर्भारदे। भगवान्मुनिः । कथयामास देवर्षिः । पूर्वैरुत्तमिमांसां कथां ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि श्रीकौमुदेववचने कनकचत्वारिंशदधिकप्रतीत्यायः ॥ १६८

युगान्तसदृशं दीप्तं येनासौ मयितो गिरिः । ततो गिरिमुत्ता दृष्ट्वा दीप्ताग्निषट्प्रेवणं ।

धरन् प्रपद्ये शिरसा ददशाद्यतलोचनाः । दृष्टमाने वने तस्मिन् तमालसरलद्रुमे ।

सचन्दनवने रम्ये दिव्यौषधिविहीनपते । स्मृगयूयैर्दुर्गमैर्निहरणार्थमुपागतैः ।

शरण्याद्यापविन्दस्त्रिस्त सदः सकुलं यमैः । ततो नभस्यश्रवालो विदुलोलोऽग्निः ।

दादशादित्यसदृशो युगान्ताग्निरिवपरः । वणेन तेन निर्देयो हिमवानभवन्नगः ।

सधातुशिराभोगो गोप्रदग्धवनौषधिः । तं दृष्ट्वा मयिन् शूलं गैरराजसुता ततः ।

भगवन्तं प्रपद्या वै वाञ्छालिप्रयथा क्षिता । उमो शर्वसदा दृष्ट्वा स्त्रीभागतमाह्वयः ।

पितुर्द्वैत्यमनिष्कन्तो प्रोत्थाऽपश्यत्तदा गिरिः । वणेन हिमवान् धनैः प्रकृतिस्यः सुरश्रेणः ।

प्रपद्यविहगस्यैव सुप्रप्यितवनद्रुमः । प्रकृतिस्य गिरिं दृष्ट्वा प्रोता देवं महेश्वरं ।

उवाच सर्वलोकानां पतिं पतिमनिन्दिता ।

॥ उमोवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश्च पुल्लपाणे महाश्रुतः । वंशधो मे महान् आत्मसौम्यः श्यामातुमहंसि ।

किमर्थं ते ललाटे वै द्रव्यं नेत्रमुत्थितं । किमर्थं च गिरिर्दृग्धः सपविणकाननः ।

किमर्थं च पुनर्देवं प्रकृतिस्त्वया कृतः । तथैव दुर्मण्डलः कृतोऽयं ते पितर मम ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ ज्ञेये मे संवृते देवि तया वाक्यादनिन्दिते । गृष्टालोकतया लोकः वणेन समपद्यत ।

गृष्टादित्ये तया लोके तमोभूते नगात्मजे । ततोयं लोचनं दीप्तं स्रष्ट मे रजता प्रजाः ।

तस्य चाक्षेण महत्तेजो येनायं मयितो गिरिः । तन्निगार्थं च मे देवि प्रकृतिस्यः पुनः कृतः ।

॥ उमोवाच ॥ भगवन् केन ते वंशे चन्द्रवत् प्रियदर्शनं । पूर्वं तथैव श्रीकालमुत्तरं पश्चिमं तया ।

दक्षिणं च मुखं रौरवं केनाहं कपिला अटाः । केन कण्डूयं ते नीलो शर्विणश्चैनिभः कृतः ।

इसो देव पिनाकने सततं केन तिष्ठति । जटिलो ब्रह्मचारी च किमर्थमवि नित्यदा ।

एतन्मे शंशयं सर्वं ब्रह्महंसि वै प्रभो । सधर्कचारिणो चाहं भक्ता चेति हृदयधनः ।

॥ श्रीश्च उवाच ॥ स्वमुक्तः स भगवाञ्जैलपुण्या पिनाकधृक् । तस्या धृत्या च मुद्रया च प्रीतिमानभवत् प्रभुः ।

ततस्तान्मन्त्रवीदेवः सुभगे श्रूयतामिति । हेतुभिर्यथैतानि रूपानि रुचिरानि ।

॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उगामहेश्वरववादे स्वर्गविन्दविजयतोऽध्यायः ॥ १४० ॥

॥ श्रीमहाभारते ॥ तिलोत्तमा नाम पुरा ब्रह्मणेऽप्यिदुक्तम् । तिले तिले समुद्रतः स्वानां निर्मिता उग्रमा ।

साऽभ्यगच्छत मां देवि रूपेण प्रतिमा मुवि । प्रदक्षिणं लोभयन्ती मां शुभे रुचिरात्मना ।

यतो यतः सा मुदतो मामुपाधावदन्तिके । ततस्तो मुखेऽद्याह मम देवि विनिर्गतं ।

तं दिव्यरूपं योगाद्यतुर्भूतिलभागतः । चतुर्मुखं संवृता दशैयन योगमुत्तमं ।

पूर्वेषु वदनेनाहमिन्द्रसंभनुशासि च । उत्तरेण तया साहै रमान्महमनिन्दिते ।

पश्चिमे मे मुखं शैल्यं सर्वप्राणिसुखाहं । दक्षिणं श्रीमहाभारतं रौरवं महरति प्रजाः ।

जटिलो ब्रह्मचारी च लोकानां हितकाम्यथा । देवकायांश्चमिद्रूपं पिनाकं मे करो स्थितं ।

दृष्टेण च पुरा वज्रं विभं श्रीकाक्षिणा मम । दग्ध्वा कण्ठमु तघातं तेन श्रीकण्ठता मम ।

॥ उभोवाच ॥ बाहनेध्वज सर्वेषु श्रीमत्सन्धेषु सप्तम । कथञ्च दृष्टयो देव बाहननमुपागत ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ सुरभीमद्युज्जङ्घा देवधेनुं पयोमुचं । सा सृष्टा वज्रधा जाता चरभाणा पयोऽमृतं ।

तस्या वक्षमुखादुष्ट फेनो मद्भाषमागत । ततो दग्धा मया गोवा नागवर्णत्वमागता ।

ततोऽहं लोकगुणैः श्रमं नोतोऽयं वेदिना । दृष्ट्वैनं ध्वजार्थं मे ददौ बाहनमेव च ।

॥ उभोवाच ॥ निवासा वज्ररूपासो दिवि सर्वगुणान्विता । तांश्च सन्धय्य भगवन् श्रद्धाने रमये कथं ।

केशाक्षिकलिले भीमे कपालघटसंकुले । शृङ्गगोमायुवज्रले पिताग्रिगतसंकुले ।

अट्टचैः मासकलिले वयोभोजितकटुभे । विकीर्णान्तास्त्रिनिर्यये शिवाणादनिनादिते ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ मेधास्त्रियो महीं कृत्वा विचरान्वनिशं सदा । न च मेधतरं किञ्चित् श्रद्धानादिह लक्ष्यते ।

तेन मे सर्ववासार्तां श्रद्धाने रमते मन । न्यपोधशास्त्रासंक्लेशे निर्भुगसन्निभूयते ।

तत्र चैव रमन्तीमे भूतचङ्गा शुचिस्त्रिते । न च भूतगणैर्हवि विनाऽहं वक्षमुत्सहे ।

एष वासो हि मे मेधः स्वर्गियस मत शुभे । पुण्य परमकथैव मेधकाभैरुपास्यते ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश सर्वधर्मभृताम्बर । पिनाकपाणे वरद संशयो मे महानयं ।

अयं मुनिगणः सर्वैस्तपसेषु हति प्रभो । तपोऽन्वेषकरो लोके श्रमते विविधाकृति ।

अस्त्राश्चैव विरुद्धास्त्र मम च प्रियकान्तया । रतमग्रेह सन्देहं वक्तुमर्हस्यरिन्दम ।

धर्मं किल लघु प्रोक्तं कथं वा चरितुं नरैः । शक्यो धर्ममविन्दिर्द्वैधैश्चैव वद मे प्रभो ।

॥ गारुड उवाच ॥ ततो मुनिगणः सर्वैस्तो देवीं प्रत्यपूजयत् । वाग्मिर्धूम्रपितामिष स्ववैद्यार्थविशारदैः ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ अग्निं वा सत्यवचनं सर्वभूतानुक्कपन । शर्मो दानं यथाशक्ति गार्हस्थो धर्म उक्तम ।

परदारिद्र्यसंसर्गो न्यासस्त्रीपरिरक्षणं । अदत्तादानविरभा मधुमोसल्य वर्ज्यं न ।

एष पञ्चविधो धर्मो ब्रह्मशास्त्रं सुखोदय । देहिभिर्द्वैधैरपरमैश्चर्तव्यो देहसम्भवः ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् श्रवणं स्पृष्टस्तप्ते सप्रितुमर्हसि । चातुर्वर्ण्यस्य यो धर्मः से से धर्मं सुखावहः ।

ब्राह्मणे कीदृशो धर्मो क्षत्रिये कीदृशो भवेत् । वैश्वे किल लघो धर्मो शूद्रे किल लघो भवेत् ।

॥ भगवानुवाच ॥ न्यायतले महाभागे सर्वत्र समुदीरित । भूमिदेवा महाभागा सदा लोके दिशतयः ।

उपवास सदा धर्मो ब्राह्मणस्य न शंशय । स हि धर्मार्थसम्पन्नो ब्रह्ममूयाय कल्पते ।

तस्य धर्मक्रिया देवि ब्रह्मचर्या च न्यायत । अतोऽनयने चैव दिव्यो जेनापपद्यते ।

गुरुदैवतपूजार्थं स्वाध्यायाभ्यसनात्मक । देहिभिर्द्वैधैरपरमैश्चर्तव्यो धर्मसम्भवः ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् संशयो मेऽस्ति तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । चातुर्वर्ण्यस्य धर्मो वै नैपुण्येन प्रकीर्तयः ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ रहस्यश्रवणं धर्मो वेदमतनिधेयः । अग्रिकाथं तथा धर्मो गुरुकार्यप्रवाधनः ।

मैत्रचर्या परो धर्मो नित्ययज्ञोपवोतिना । नित्यस्वाध्यायिनो धर्मो ब्रह्मचर्याभ्यसला ।

गुरुणा चाभ्यनुष्ठानः समावेतैतं वै दिशः । विन्देतामनारं भार्यामनुकूपा यथाविधि ।

गृहान्नवर्जनं धर्मलया सत्यधर्मेन । धर्मा नित्योपदामितं ब्रह्मचर्यं तस्यैव च । ७ ।

आहिताग्निरधीयानो जुह्वानः संयतेन्द्रियः । विद्यमाशौ यताहारो मृदुहृत्सुः सत्यवाक् शुचिः ।

अतिश्रितता, धर्मो, धर्मस्वेताग्निधारणं । दृष्टोऽपेक्षबन्धोऽस्य विधिपूर्वम् । ममासरेत् । १५१ । ५५५

यज्ञस्य परमो धर्मस्तथाऽहिंसाऽयं देहिषु । अपूर्वभोजनं धर्मा निघसाशिलमेव च । ११ ॥ १०० ॥ - १०१ ॥

भुक्ते परिजने पश्चात् भोजनं धर्मा उच्यते । ब्राह्मणस्य गृहस्थस्य श्रौत्रियस्य विशेषतः । १११-११२

दय्यंत्योः समशीलत्वं धर्मः स्वाङ्गहमेधिनः । गृह्णाणाञ्चैव देवानां नित्यपुण्यवसिक्तियाः ।

नित्योपलपने धर्मसाध्या नित्योपवासिता। सुसंस्मृतेऽपेक्षिते च साव्यधूमा भवेद्गुह्ये !

एष दिवज्जने धर्मा गृहस्थो लोकधारणः । दिवजातीनां यतां नित्यं मदैवैष प्रवर्तते ।

यस्तु जज्ञातो देवि त्वया धर्मं उद्धारितः । नेमहं ते प्रवक्ष्यामि तन्मे शृणु-समाचिता विदितम् । ॥ १४ ॥

चत्विषस्य स्मृतो धर्मः प्रजापालनमादितः । निहिंष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मैश्च युज्यते । १११ ।

प्रजाः पालयते यो हि धर्मैश्च मनुजाधिपः । तस्य धर्माज्जिता लोकाः प्रजापालनसंक्षिताः ।

तस्य राज्ञः परो धर्मो दमः स्वाध्याय एव च । अग्निहोत्रपरित्यन्दो दानाध्ययनमेव च । ३३ ॥

यद्यप्यवतारं यज्ञो धर्मक्रियास्तथा । मृत्यानां भरणं धर्मः कृतं कर्मसमोचतां ।

सम्यग्दण्डे स्थितिर्हर्षः, धर्मा वेदकृतक्रिया । व्यवहारस्थितिर्हर्षः, सत्यवाक्यरतिस्रया ।

आत्तक्षत्रप्रदा राजा प्रत्य चक्षु महीयत । गोत्राद्याण्यथ विक्रान्तः स्वयम् निधुन गतः ।

अयमधीजतामाकिनाप्राति विद्वालय । वग्यल्ल सतत धमाः पागुपात्र आवल्लया ।।

श्रीमहादेवपरमहंसो, दानार्थं यन्मम, व। बाणेश्वर मत्पथस्थानिमात्तथ प्रथमा इमः।

विप्राणां स्वर्गतं स्थानं त्रययध्याः सनातिनः । तिस्रान् गन्धान् रसायनानि त्रिधा ज्ञानविवर्जितः ॥

पाठार्थः प्रथमं नित्यं शय्यायां च दिशामि । स पाठः संश्रिततयाः भक्त्यादी विवेकिणः ।

शस्त्रपरतिष्ठां श्रापं तपः शस्त्रिजने सकृत् । नित्यं स हि श्वाभावादे देवतादिपूजकः ।

प्रश्नो धर्मफलैरितैः सम्पद्यन्ते वणिजान् । यतः सर्वसाधारतं चातर्क्यस्य मोक्षिने ।

एकैकस्यैह श्रमगे किमन्यत आतमिच्छामि ।

॥ उमीवाच ॥ उक्तत्वाऽथ यगध्यातुं र्ण्यहितः प्रभः । सर्व्व्यापी तं यो धर्मा भगवंश्रद्धोहि मे ॥

अथ उवाच ॥ ब्राह्मण लोकभारेण सृष्टा धाना गणार्थिना । लोकान्सारयितुं कृत्स्नान्तर्ल्येषु विनिद्वेष्टताः ।

तेषामपि प्रवक्ष्यामि धर्मकर्मफलोद्भयं । ब्राह्मणेषु हि यो धर्मः स धर्मः परमो मतः । १-१-१०५ *

इमे मे लोकधर्मार्थं त्रयः सप्तः स्वयंभुवा । श्रियां संजने नित्यं सृष्टंस्तानपि मे गृह्युः । । ३०॥

वेदोक्तः परमो धर्मः स्मृतिशास्त्रगतोऽपरः जिह्वाचीर्णोऽपरः प्रोक्तस्त्वयो धर्माः मनातन्माः ॥१॥ ॥१॥

॥ भैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान् न चाध्ययनजीवकः । चिकित्सां निपट्रिक्तान्तो भैत्रं स्ये घृतो दिग्गजः ॥ १० ॥

पडिमान्तु कर्माणि मेवांच भुञ्जेश्वरः । वृत्त्यर्थं ब्राह्मणानां वै शृणु धर्मान् सनातनान् ।

0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000

यजनं याजनञ्चैव तथा दानप्रतिपक्षौ । अथापमद्याभ्ययनं षट्कर्मा धर्मभाग्दिजः ।

नित्यस्वाध्यायिता धर्मो धर्मो यज्ञः सनातनः । दानं प्रशस्तं चास्य यथाशक्ति यथाविधि ।

शमस्तु परमो धर्मः प्रवृत्तः ससु नित्यशः । मृदस्नानां विमुहानां धर्मस्य निचयो महान् ।

पञ्चयज्ञविमुहताया सत्यवागनसूयकः । दाता ब्राह्मणसत्कर्त्ता सुमंष्टृनिवेशनः ।

अमानो च सदाऽनिह्नः स्निग्धवाणोप्रदस्तथा । अतिव्याभ्यागतरेति शेषान्नक्षतभोजनः ।

पादमध्ये यथान्यायमासनं शयनतया । दीपं प्रतिशयञ्चैव यो ददाति स धार्मिकः ।

प्रातस्त्यागं चाचम्य भोजनेनोपमन्यु च । सत्कृत्यानुव्रजेद्यश्च तस्य धर्मः सनातनः ।

सर्वान्तिथे चित्तवर्गस्य यथाशक्ति निशानिजं । शूद्रधर्मं समाख्यातस्त्रिवर्गपरिचारकः ।

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो मृदस्नस्य विधीयते । तमहं वर्त्तयिष्यामि सर्वभूतहितं मुमं ।

दातव्यमवकृच्छत्या यष्टव्यमवकृच्छत्या । पुष्टिकर्मविधानञ्च कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।

धर्मोणार्थं समाहाय्यो धर्मलब्धे विधा धनं । कर्त्तव्यं धर्मपरम मानवेन प्रयत्नतः ।

एकेनाग्नेन धर्मार्थो कर्त्तव्यो भूतिमिच्छता । एकेनाग्नेन कामार्थं एकमहं विवर्जयेत् ।

निवृत्तिलक्षणस्यैव धर्मो मोक्षाय तिष्ठति । तस्य कृत्तिं प्रवक्ष्यामि शृणु मे देवि तत्त्वतः ।

सर्वभूतदयाधर्मो न चैकग्रामवासिता । आश्रमोपाश्रममोक्षय शस्यते मोक्षकाङ्क्षिणः ।

न कुर्वीत मोक्षकी वस्त्रे न वाचसि न चासनं । न चिदष्टे न शयने नाशौ न शरणास्तये ।

अथात्मगतित्वित्तो यस्तत्कालास्तत्परायणः । युक्तो योगं प्रति सदा प्रतिपद्यमानमेव च ।

हृद्यमूलपरो नित्यं श्रुत्यागारनिवेशनः । नदीपुलिनशायी च नदीतीररतिश्च यः ।

विमुक्तः सर्वशत्रुषु खेदवन्धेषु च दिजः । आत्ममेवात्मनो भावं समावज्जेत वै दिजः ॥

स्नानभूतो निराहारो मोक्षदृष्टेन कर्मका । परिव्रजति यो युक्तस्तस्य धर्मः सनातनः ।

न चैकत्र निरासक्तो न चैकग्रामगोचरः । मुक्तो ह्यटति निर्मुक्तो न चैकपुलिनं शयः ।

यस्य मोक्षविदां धर्मो वेदीकः सत्यश्च सतां । यो मार्गमनुयातामं पदं तस्य न विद्यते ।

चतुर्विधा भिचवसो कुटीषकमद्भुतकौ । हंसः परमहंसश्च यो च पश्चात् ॥ उत्तमः ॥

अतः परतरं नास्ति नाचरन्तिरेवमतः । श्रुतुः खमसुखं वैष्णवमजराभरमवयम् ।

॥ उमोवाच ॥ गार्धस्थ्या मोक्षधर्मस्य सज्जनाचरितस्तथा । भाषितो जीवलोकाश्च मार्गं श्रेयस्करो महान् ।

अविधर्मस्य धर्मस्य श्रोतुमिच्छाम्यतः परं । सृष्टा भवति मे नित्यं तपोवनजिवाक्षिपुः ।

आज्यधूमो भवेद्भक्ष्यो वण्ड्योऽपि तपोवनं । तं दृष्ट्वा मे मनः प्रीतं महेदयरश्चदा भवेत् ।

एतन्मे संशयं देव मुनिधर्मकृतः विभो । सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ देवदेव वदस्व मे ।

निखिलेन मया शृष्टं महादेव यथातथं ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्ता तेऽहं प्रवक्ष्यामि मुनिधर्ममनुत्तमं । यं कृत्वा मुनयो यान्ति सिद्धिं सुतपसा मुने ।

येनपानाशुपीषां यो धर्मो धर्मोविदां सतां । तस्यैव शृणु महाभागे धर्मो धर्ममादितः ।

उज्जन्ति धततं ये ते ब्राह्मणेनोत्करं शुभं । अमृतं ब्रह्मणापीतमध्वरप्रदत्तं दधि ।

एष तेषां विगृह्णानां फेनपानां तपोधने । धर्मवर्थाकृतो मार्गो बालिखिलमणे शृणु ।

बालिखिल्यास्तपःसिद्धा मुनयः सूर्यमण्डले । उज्जंति तेषां धर्मज्ञाः प्राकुनी वृत्तिमाश्रिताः ।

मृगनिर्माववधनाक्षीरवस्तुलवायसः । निर्देन्दा, सत्यं प्राप्ता बालिखिल्यास्तपोधनाः ।

अङ्गुष्ठपर्वमात्रा ये भूत्वा स्नेहं व्यवस्थिताः । तपस्वरणभीरुन्ति तेषां धर्मकलं महत् ।

ते सूर्यः समतां धाम्नि सुरकोट्यार्धसिद्धये । घातयन्ति दिशः सर्वोत्पत्त्या दग्धकल्पाशः ।

ये तस्ये शृङ्गमनसो दद्याधर्मपरायणाः । सन्तस्रकचराः पुण्याः सोमलोकचराश्च ये ।

पितृलोकमपोपस्नास्ते उज्जन्ति यथाविधि । संप्रसादात्सु दुष्टाश्च दन्तोऽलूतविकाश ये ।

सोमपानाश्च देवानामुपपाशां तथैव च । उज्जन्ति ये समीपयाः सदरा निशेन्द्रियाः ।

ते शमप्रिपरिस्सन्द, पितृणाञ्च भोजनतश्च । यज्ञाश्चैव पञ्चानां यज्ञं धर्मं उच्यते ।

एष चक्रचरैर्देवि देवलोकचरैर्देवैः । अविधर्मैः घटा चीर्णो योऽन्यत्समपि मे शृणु ।

सर्वेऽप्येव धर्मेषु ज्ञेयोऽस्मा भयतेन्द्रियैः । कामक्रोधैः ततः पञ्चाज्जितयाविति मे मतिः ।

अग्निहोत्रपरिस्सन्दो धर्मवक्तं सनातनं । सोमयज्ञाभ्यनुष्ठानं पञ्चमो यज्ञ इतिहा ।

नित्यं यज्ञक्रिया धर्मः पितृदेवार्चने रतिः । सर्वोऽतिव्यङ्ग्यं कर्तव्यमजनेऽप्युज्ज्वलितं वै ।

निवृत्तिरुपमेतेषु गौरवानां शमे रतिः । स्तुतिस्तुतिश्च यत्ने योगः शोककर्षणनिवेधं ।

फलमूलान्नं वायुरापः शैबलमद्यं । अश्वमेधो नियमाः क्षौद्रं धैर्यपण्यजितं गतिं ।

विधूमे सन्नमुपसे व्यङ्ग्यैर्भुक्तवज्रैः । अतीतपात्रसञ्चारे काले विगतभैरुके ।

अतिथिः काङ्क्षमाणाः वै ज्ञेयाश्चरतभोजनः । सत्यधर्मरतः शान्तो मुनिर्हृदयैश्च पुज्यते ।

न क्षमो न च नानो ह्यान्नाप्रसक्तो न विस्मितः । मित्रामित्रसन्तो मेधो यः सं धर्मवित्तुत्तमः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उमाभदेवैरध्वदेवैर्यदधिककथितेऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ उमावाच ॥ देमेषु रमणेषु गदोनां निर्दरेषु च । खवन्तोनां निमुक्षेषु पन्थेषु वेनेषु च ।

देमेषु च पवित्रेषु फलवत्सु समाहिताः । मूलवत्सु च मेधेषु वसन्ति नियतवराः ।

तेषामपि विधिं पुण्यं औदृमिष्कामि ब्रह्मर । वानप्रस्थे तु देवेश स्वमरीरोपजीविषु ।

॥ महेन्दर उवाच ॥ वानप्रस्थेषु यो धर्मस्तस्मै शृणु समाहिता । भुक्ता भेकमना देवि धर्मगुह्यपरा भवे ।

शंखिन्दैर्नयमे, सङ्घिर्वनवासमुपागते । वानप्रस्थैरिदं कथं कर्तव्यं शृणु यादृशं ।

विकालमभिदेकश्च पितृदेवार्चनं तथा । अग्निहोत्रपरिस्सन्द इति होमनिबिधया ।

जीवारण्यश्चैव फलमूलनिवेधं । द्रुदेरप्यनैलानां स्नेहार्थश्च निवेधं ।

योगवर्थास्ततः शिष्टैः कामक्रोधविवर्जितैः । वीरगत्यामुपासङ्घिर्वीरसन्नापकेविभिः ।

पुनैर्योगविधे, सङ्घिर्विधे पञ्चतपैस्तथा । मण्डूकयोगनियतेष्वन्यानां च निवेदिभिः ।

वीरासनगतेर्नित्यं स्तुतिस्तुतिश्च यत्नेऽपि । मोततोपाग्नियोगश्च वन्तो धर्मगुह्यभिः ।

अन्मर्त्यैर्वायुभवेद्य श्रवणोत्तरभाजनैः । अग्निकुट्टेक्षया दान्तैः संप्रचक्षिप्तयाऽपरे ।

चौरयत्कलसंवेतैर्मृगचर्मनिवासिभिः । काव्या याचा यथाकालं यथाधर्मं यथाविधि ।

वननिवेदनं वनचरैर्वनस्थैर्वनगोचरैः । वनं गुरुमिरासाद्य वस्तुयं वनवासिभिः ।

तेषां क्षेमक्रिया धर्मः पञ्चयज्ञनिषेवणं । भागस्य पञ्चयज्ञस्य वेदात्कृत्यनुपालनं ।

अष्टमी यज्ञपरता चातुर्थाष्टनिषेवणं । पौर्णमासादयो यज्ञा नित्ययज्ञस्यैव च ।

विमुक्तदारसंधोगैर्विमुक्ताः सर्वैश्चरैः । विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः परन्ति मुनयो वने ।

क्षुष्माण्डपरमा नित्यं चिन्ताग्रिहरणाः सदा । सनाः सत्पथनित्या ये ते यान्ति परमां गतिं ।

ब्रह्मश्रोतं महापुण्यं क्षेमलोकाच्च ग्राह्यतः । गच्छन्ति मुनयः सिद्धाः सत्याधर्मयथाग्रयाः ।

एष धर्मो मया देवि वानप्रस्थाश्रितः श्रुते । विस्तरेणाय सर्वज्ञो यथासूलमुदाहृतः ।

॥ उमीवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश सर्वभूतममल्लत । त्वा धर्मो मुनिमेषस्य सिद्धिर्वादेतु तं वद ।

सिद्धिर्वादेतु संसिद्धांस्तथा वननिवासिनः । स्त्रैरिषो दारभयकालोवा धर्मः कथं एततः ।

॥ महादेव उवाच ॥ स्त्रैरिषस्तापसा देवि सर्वे दारविहारिणः । तेषां माण्डव्य कथायस्य वास रात्रिश्च कारणं ।

त्रिकालमभियेकस्य होत्रं चरित्तं महत् । समाधिः सत्ययस्यां यथोद्दिष्ट निषेवणं ।

ये च ते पूर्वकथिता धर्मोऽस्ति वनवासिनां । यदि सेवन्ति धर्मोऽस्मात्प्राप्नुवन्ति तपःफलं ।

ये च हसतिधर्माणः स्वदारनिषेवक्रियाः । चरन्ति विधिदृष्टान्तदुत्तुकास्त्राभिगामिनः ।

तेषां न विहृता धर्मो धर्मीणामुपपद्यते । न कामकारात् कामोऽन्यः संवेद्यो धर्मोऽर्थभिः ।

सर्वभूतेषु यः सत्यकृद्दात्यभयदक्षिणः । धिमादोपविमुक्तात्मा स वै धर्मेण युज्यते ।

सर्वभूतानुकम्पी यः सर्वभूतार्थवध्नतः । सर्वभूतात्मभूतश्च स वै धर्मेण युज्यते ।

सर्ववेदेषु वा ज्ञानं सर्वभूतेषु चार्जव । उभे एते समे स्थातामाज्ज्वे वा विशिष्यते ।

आर्जवं धर्ममित्याज्जरधर्मो जिह्म उच्यते । आर्जवेनेह संयुक्तो नरो धर्मेण युज्यते ।

आर्जवं ॥ एतो नित्यं वसत्यमरणनिधौ । तस्मादार्जवयुक्तः साद्य इच्छेद्दुर्लभात्मनः ।

लान्तो दान्तो जितकीर्षो धर्मभूतो विद्वन्महकः । धर्मो रतमना नित्यं नरो धर्मेण युज्यते ।

अपेततन्त्रिधर्मात्मा ब्रह्मा सत्पथमाश्रितः । चारित्र्यपरमो बुद्धो ब्रह्मभाषाय कथ्यते ।

॥ उमीवाच ॥ आश्रमाभिरता देव तापसा ये तपोधनाः । दीक्षिमन्त्रः प्रियायैव चर्ययाऽय भवन्ति ते ।

राजानो राजपुत्राश्च निर्द्वन्ना ये महाधनाः । कर्मणा केन भगवन् प्राप्नुवन्ति महाफलं ।

नित्यं स्थानमुपागम्य दिव्यचन्दनभूषिताः । केन वा कर्मणा देव भवन्ति वनगोचराः ।

एतयो संशयं देव तेषु श्रुत्याश्रितं श्रुतं । शंस सर्वमब्रूषेण त्व्यहं विप्रराश्रनं ।

॥ देव उवाच ॥ उपवासव्रतैर्दान्तो अहिंसाः सत्यवादिनः । संसिद्धाः प्रेत्य गन्धर्वैः सह मोदन्यनामयाः ।

भण्डकुर्यात्पश्यन्तो यथान्यायं यथाविधि । दीर्घा चरन्ति धर्मात्मा स नागैः सह मोदते ।

शंसं मृगगणोत्सृष्टं यो मृगैः सह सेवते । दीक्षिते वै समायुक्तः स गच्छत्यमरावतो ।

- ॥ धैर्यं शीर्षपत्रं वा तद्वत् चेति निवेदने । शीतयोगवहो नित्यं स गच्छेत् परमां गतिं ।
 वायुमहोऽनुभवे वा फलमूलाग्रोऽपि वा । यत्नेनैषार्थमाधाय मोदतेऽप्यरथां गौरः ।
 अग्नियोगवहो धीमे विधिदृष्टेन कर्ष्यता । चीर्त्वा दादशवर्षाणि राजा भवति पार्ययः ।
 आहारमिदमं कृत्वा मुनिर्दादशवर्षिकं । महं संवेद्य यत्नेन राजा भवति पार्ययः ।
 खण्डिते शुद्धमाकाशं परिरुद्धं समन्ततः । प्रविश्य च मुदा युक्तो दीर्घां दादशवर्षिकीं ।
 देहं चानयने त्यक्त्वा स स्वर्गे सुखमेधते । खण्डितस्य फलान्याहुर्व्यानाणि त्रयानि च ।
 ऋषाणि च महार्षाणि च ऋभ्राणि भामिनि । आत्मानमुपजीवन् धीं नियतो नियताग्रजः ।
 देहं वा शयने त्यक्त्वा स स्वर्गं समुपायुते । आत्मानमुपजीवन्ध्या दीर्घां दादशवर्षिकीं ।
 त्यक्त्वा महाश्वेदे देहं वारुणं लोकमनुते । आत्मानमुपजीवन्ध्या दीर्घां दादशवर्षिकीं ।
 अन्नमा चरौ भित्वा गुह्यकेषु च मोदते । साधयित्वात्मानात्मानं निर्दन्धो निष्परिग्रहः ।
 चीर्त्वा दादशवर्षाणि दीक्षामेतां मनोगतां । स्वर्गलोकमवाप्नोति देवेषु स च मोदते ।
 आत्मानमुपजीवन्ध्या दीर्घां दादशवर्षिकीं । ऊत्थाग्रो देहमुत्सृज्य महालोकं मदीयते ।
 यस्तु देवि यथान्यायं दीक्षितो नियतो द्विजः । आत्मन्यात्मानमाधाय निर्भयो धर्मलालसः ।
 चीर्त्वा दादशवर्षाणि दीक्षामेतां मनोगतां । श्रयोमहितं स्कन्धे यज्ज गच्छत्यनाहतः ।
 वीराध्वानं गतो नित्यं वीरामनगतिस्तथा । वीरान्धो च सततं स वीरगतिमनुयात् ।
 स प्रकलोकगो नित्यं धर्मकामपुरस्कृतः । दिव्यपुष्पवमाकीर्णो दिव्यचन्दनभूषितः ।
 सुखं वसति धर्मात्मा दिवि देवगणैः सह । वीरलोकगतो वीरो वीरयोगवहः सदा ।
 सत्त्वतः धर्ममुत्सृज्य दीक्षितो नियतः गुपिः । वीराध्वानं प्रपद्येद्यस्तु लोकाः सनातनाः ।
 कामगेन विमानेन स वै चरति हन्ततः । शकलोकगतः श्रीमान्मोदते च निरामयः ।
- इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उन्नामहेत्यखण्डे द्वादशोऽध्यायः ॥ १४३ ॥
- ॥ उन्नामाच ॥ भगवन् भगवत्पुत्र पूष्णादन्तविनाशन । दशरुहं हरं त्र्यक्षं संशयो मे महानयं ।
 चातुर्वर्ष्यं भगवता पूर्वं दृष्टं स्वयंभुवा । केन कर्ष्यविपाकेन वैश्या गच्छति शूद्रतां ।
 वैश्या वा क्षत्रियः केन द्विजो वा क्षत्रियो भवेत् । मतिशोभः कथं देव ब्रह्मा धर्मैः निर्वर्तितः ।
 केन वा कर्ष्यया द्विजः शूद्रयोगेन प्रजायते । क्षत्रियः शूद्रतामेति केन वा कर्ष्यया विभो ।
 एतमेव संशयं देव वद भूतपते जन्य । यथो वर्याः प्रकुर्येह कथं ब्राह्मणमायुधुः ।
- ॥ देव उवाच ॥ ब्राह्मणं देवि दुष्प्राप्यं निर्गन्धाद्वाह्यं शुभे । क्षत्रियो वैश्याश्शूद्रा वा निर्गन्धादिति मे मतिः ।
 कर्ष्येण दुष्पुत्रेण च क्षाणाह्वयति वै द्विजः । ज्येष्ठं वर्षमनुयाय तस्माद्भवेन वै द्विजः ।
 श्रियो ब्राह्मणधर्मैश्च ब्राह्मणमुपजीवति । क्षत्रियो वायु वैश्या वा महाभूयं स गच्छति ।
 यस्तु ब्राह्मणमुत्सृज्य चाश्वं धर्मं निवेदते । ब्राह्मण्यात् स परिरुद्धः क्षत्रियेनो प्रजायते ।
 वैश्याकथं च यो विभो क्षोभमोदयपाकयः । ब्राह्मणं दुर्भवं प्राप्य करोत्ययमिति सदा ।

स दिवो वैश्वतमेति वैश्यो वा शूद्रतामियात् । स्वधर्मात् प्रच्युतो विप्रसूतः शूद्रत्वमाप्नुते । ११५
 तत्रैव निरयं प्राप्नोति वर्णभेदेऽवहितः । ब्रह्मलोकात् परिभ्रष्टः शूद्रः समुपजायते । ११६
 चक्षियो वा महाभागो वैश्यो वा धर्मवारिणि । स्वानि कर्माण्यग्राह्यं शूद्रकर्म निवेदते । ११७
 स्वस्वामात् स परिभ्रष्टो, वर्षसद्वरतां गतः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रत्वं याति तादृशः । ११८
 यत् ब्रह्मः स्वधर्मेण ज्ञानविज्ञानवान् शुचिः । धर्मज्ञो धर्मानिरतः स धर्मफलमाप्नुते । ११९
 ददधैवापरं देवि ब्रह्मण समुदाहृतं । अथात्मं नैष्ठिकं सङ्गिर्हर्म्यकामेनिर्वेयते । १२०
 उपार्जं गतिं देवि गणेशे यादृशतर्कं । पुष्टान्नं नैव भोक्तव्यं शूद्रार्जं नैव कर्हिचित् । १२१
 शूद्रार्जं गतिं देवि यदा देवैर्महात्मभिः । पितामहमुखोत्सृष्टं प्रमाणमिति मे मतिः । १२२
 शूद्राज्ञेनावशेषेण जठरे स्थिते दिजः । आहिताग्निस्तथा यज्वां स शूद्रगतिमाप्सवेत् । १२३
 तेन शूद्राक्षभेदेण ब्रह्मस्वामादपाकृतः । ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणः । १२४
 यस्याग्नेनावशेषेण जठरे स्थिते दिजः । तां तां योनिं त्रजेदिभ्यो यस्यान्नमुपजीवति । १२५
 ब्राह्मणं शुभं प्राप्य दुर्लभं योऽवमन्यते । अभोज्यान्नानि वाऽन्नानि स दिजलात् पतते वै । १२६
 घुरापो ब्रह्महा शूद्रच्यौरो भग्नप्रतोऽमुचिः । स्वाध्यायवर्जितः पापो कुत्रो नैष्ठिकः शठः । १२७
 अग्रतो ह्यवलोभसः, कुत्रागो सोमविक्रयो । निहीनसर्वो विप्रो विपतते ब्रह्मयोनित् । १२८
 गुह्यतन्वो गुरुद्वेषी गुरुकुलारतिघ्न यः । ब्रह्मविचार्य पतति ब्राह्मणे ब्रह्मविजितः । १२९
 यमिह कर्म्मभिर्देवि शुभैराचरितस्तथा । शूद्रो ब्राह्मणतां याति वैद्यः क्षत्रियतां त्रजेत् । १३०
 शूद्रकर्मणि सर्वेषां यथाग्राह्यं यथाविधि । कुश्रुशं परिषथाद्यं ज्येष्ठं वर्षं प्रयत्नतः । १३१
 कुश्यादविमनाः शूद्रः सततं सपथे स्तितः । देवदिजातिधत्कस्तां सर्वान्धियकुनमतः । १३२
 अतृकालाभिगामी च निपतो निपताग्रजः । चोच्योच्यजनाभ्येऽपि शेषशतमेज्जनः । १३३
 दृष्टार्थांश्च न भुञ्जीत शूद्रैः वैश्वर्त्मवर्ति । अतः शगनध्वनो निदंश्चः शमकोविद् । १३४
 पतते चैव यद्येष स्वाध्यायपरमः शुचिः । दानो ब्राह्मणसत्कर्ता सर्ववर्णबुभूषकः । १३५
 गृहस्थाव्रतमातिष्ठन् दिकालकृतभोजन । श्रेयासी निपताहारि निष्कामो निरुच्यदः । १३६
 अग्निहोत्रमुपभञ्जं कुश्रुशोऽयं यथाविधि । सर्वान्धियमुपातिष्ठन् श्रेयासकृतभोजनः । १३७
 चेताग्रिमन्त्रविहितो वैद्यो भवति वै दिजः । स वैद्यः क्षत्रियकुलेऽङ्गिरसं हसि जायते । १३८
 स वैद्यः क्षत्रियो जातो जगत्प्रथमि संस्कृतः । उपजीतोऽतः परो दिवो भवति संस्कृतः । १३९
 ददाति यज्ञे यज्ञैः सगृह्णैरासदक्षिणैः । अधोत्य स्वर्गमपि च्छेत्ताग्निग्रणः यदा । १४०
 आर्त्ताहसप्रदो नित्यं प्रजा धर्मैश्च पालयन् । सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं यः सुखदर्शनः । १४१
 धर्मदण्डेन निर्दोषो धर्मकार्यानुशासकः । यत्नितः कार्यकरश्चैव यत्नगृह्यतन्वचलः । १४२
 गाम्यधर्मात् सर्वे तस्माच्छन्दनार्थकोविदः । अतृकाले तु धर्मात्मा पयोमुपजयेत् सदा । १४३
 यदोपवासी निपतः स्वाध्यायनिरतः शुचिः । बहिष्कारिते निधं यथामोऽग्निगृहे सदा । १४४

सर्वातिथे त्रिवर्गस्य कुर्वाणः सुमनाः सदा । शूद्राश्चैव साधकामानां नित्यं सिद्धमिति श्रुत्वा ॥ ११५ ॥
 अथांशः यदि वा कामाक्षि किञ्चिदुपलभ्येत । पिबेदो तिथिहते साधने कुरुते च यः ॥ ११६ ॥
 स्वयेष्टानि यथान्येयमुपांशो भैक्षमेव च । त्रिंशत्सममिष्टोपलब्धं भुङ्क्ते वा वै यथाविधि ॥ ११७ ॥
 गोब्राह्मणद्वितीयार्यारथे चाभिमुखो हतः । चेताग्रिमन्त्रपूतं वा समाविश्य द्विजो भवेत् ॥ ११८ ॥
 ज्ञानविज्ञानमयम्नः संस्कृतो वेदपारंगतः । विप्रो भवति धर्मात्मा चक्षुषः स्नेह कर्मशतः ॥ ११९ ॥
 एतैः कर्मफलैर्देवि न्यूनजातिभुक्तोद्भवः । शूद्रोऽप्यप्यगमिसम्पन्नो द्विजो भवति संस्कृतः ॥ १२० ॥
 ब्राह्मणो वाऽप्यमृताक्षः सर्वमहद्विभोजनः । ब्राह्मण्यं समनुसृत्य शूद्रो भवति तादृशः ॥ १२१ ॥
 कर्मभिः शूचिभिर्देवि शूद्रात्मा विजितेन्द्रियः । शूद्रोऽपि दिज्जवत् सर्वं रतिं ब्रह्मनिशासनं ॥ १२२ ॥
 स्वभावं कर्म च शूद्रं यन् शूद्रोऽपि तिष्ठति । विप्रिष्टः स द्विजतैर्न विधेय रतिभे मतिः ॥ १२३ ॥
 न योनिर्नापि संस्कारो न श्रुतं न च सन्ततिः । कारणाणि द्विजस्य वृत्तमेव तु कारयन् ॥ १२४ ॥
 सर्वोऽप्ये ब्राह्मणो लोके वृत्ततः च विधीयते । वृत्ते स्मितेन शूद्रोऽपि ब्राह्मणस्य नियच्छति ॥ १२५ ॥
 ब्रह्मस्वभावः कर्माणि सम सर्व्यं भवे मतिः । निर्गुणं निर्मानं ब्रह्म यच्च तिष्ठति स द्विजः ॥ १२६ ॥
 एते योनिप्रज्ञा देवि स्थानभागनिदर्शकाः । स्वयंश्च वरदेनात्मा ब्रह्मणा सृजता प्रजाः ॥ १२७ ॥
 ब्राह्मणोऽपि महत् सर्वं लोके चरति पादवत् । यस्तत्र वीजं यदति वा लविः प्रेत्य भाविनि ॥ १२८ ॥
 विप्रवाग्रिना सदा भाष्यं सर्वोपायमिना तथा । ब्राह्म्यं मार्गमनुक्रम्य वर्तितव्यं बुभूयता ॥ १२९ ॥
 रक्षितायाचिना भाष्यं गृहे वै गृहमेधिना । नित्यं स्वाध्याययुक्तेन न चाव्ययमजीविनी ॥ १३० ॥
 यश्चकूतो हि यो विप्रः सततं रतये स्मितः । आदितामिरधीयानो ब्रह्मभूयाय कथ्यते ॥ १३१ ॥
 ब्राह्मणमेव सम्प्राप्य रक्षितव्यं यत्नात्मना । योनिप्रतिपदादानैः कर्षमिच्छ शूचिस्मितः ॥ १३२ ॥
 हतन्तं गुह्यमाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्भिजः । ब्राह्मणो वा व्युतो धर्मोपधेयो शूद्रस्तेमासुते ॥ १३३ ॥
 इति श्रीमद् भारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि उमेशमहेश्वरवंशे जातिक्रमे विचलारिषदधिक
 प्रतीऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ उमोवाच ॥ भगवन् भूर्भूतेश्वर सुरासुरमन्त्रकृत । धर्माधर्मौ नृणां देव ब्रूहि मे सर्वं विभो । ॥ १४४ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा चिन्ति हि मरः सदा । मय्यते वन्द्ये पाश्चात्येतेऽप्यथ बांयुनः । ॥ १४५ ॥
 केन शीलेन वै देव कर्मणा कीदृशेन वा । समाचारैर्गुणैर्ना कैः स्वयं यन्तीह मानसाः । ॥ १४६ ॥
 ॥ देवदेव उवाच ॥ देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञो धर्मनित्यो दमे रते । सर्वप्रविहितः प्रश्नः श्रूयतां बुद्धिबह्वनः । ॥ १४७ ॥
 सत्यधर्मरताः सन्तः सर्वसिद्धिर्वाञ्छिताः । धर्मन्यायैर्भाकारणैः मरः स्वर्गमाप्तिनः । ॥ १४८ ॥
 नाधर्मैर्न धर्मैश्च बन्धने च्छिन्नसंश्रयाः । प्रसयात्पतितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः । ॥ १४९ ॥
 घीतरागा विमुक्त्यन्ते पुरुषाः सर्ववन्द्ये । कर्मणा मनसा वाचा ये न हिंसन्ति किञ्चन । ॥ १५० ॥
 ये न मृच्छन्ति कर्षं सिन्ते न मय्यन्ति कर्षमि । प्राजातिपातादिरताः श्रेयस्वतो दयन्तिताः । ॥ १५१ ॥
 तुल्यदेवमिषा दान्ता मुच्यन्ते कर्षवन्द्येनः । सर्वभूतदयावन्तो विप्रायः सर्वजगत्पु । ॥ १५२ ॥

त्यक्तहिंसा समाचारो नराः स्वर्गगामिनः । परस्त्रे निर्ग्रन्ता नित्यं परदारविवर्जकाः ।
 धर्मोत्थानभोक्तारो नराः स्वर्गगामिनः । माद्वयस्त्वष्टवधैव नित्यं दुहितृवधे ।
 परदारेषु वर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः । सौम्यान्निवृत्ताः सततं सन्तुष्टाः स्वधनेन च ।
 स्वभाष्यमुपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः । परदारेषु ये नित्यं चारिवावृत्तोत्पन्नाः ।
 धर्तेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः । स्य देवकृतो मार्गः, सेवितव्यः सदा बुधैः ।
 अकपायकृतस्यैव मार्गः, सेव्यः सदा बुधैः । खदारनिरता ये च श्रुतकामाभिगामिनः ।
 अघाम्यसुखभोक्तारो नराः स्वर्गगामिनः । दानधर्मतपोयुक्तः शीलशौचेद्यात्मकः ।
 दृष्ट्यर्थं धर्महेतोर्था सेवितव्यः सदा बुधैः । स्वर्गवासमभोष्टुर्द्धनं सेव्यस्तत उत्तरः ।
 ॥ उभोवाच ॥ वाचां तु बध्यते येन मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः । तानि कर्माणि मे देव वृद्ध भूतपतेऽनघ ।
 ॥ महेन्द्र उवाच ॥ आत्महेतोः परार्थे वा नर्कहास्यामयात्तया । ये नृपा न खदन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 दृष्ट्यर्थं धर्महेतोर्था कामकारिकायैव च । अनृतं ये न भाषन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शस्त्राणां वाणीं निरवाधां मधुरां दोषवर्जितां । खान्तेनाभिभावन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पदस्यं ये न भाषन्तीं कटुकं निरुदं तथा । अपेक्षान्वेयताः सन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पिशुनां ये न भाषन्तीं मित्रभेदकरां गिरः । शतं मेघानु भावन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 ये वर्जयन्ति पदस्यं परद्रोहश्च मानवाः । धर्मभूतसमा दानोस्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 अवयवापादिरता विरुद्धपरिवर्जकाः । शौम्यप्रलापिनो ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 न कोपाश्चाहरन्ते ये वाचं हृदयदारिणीं । सान्त्वं वदन्ति कुड्मस्यपि ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 स्य वाणीकृताः द्विविधाः सेव्यः सदा नरैः । शुभः सत्यगुणा नित्यं वर्जनीयश्च वा बुधैः ।
 ॥ उभोवाच ॥ मनसा बध्यते येन कर्मणा पुनः सदा । तस्मै ब्रूहि मन्दाभाग देवदेव पिनाकधृक् ।
 ॥ महेन्द्र उवाच ॥ मानसेनेह धर्मस्य संयुक्ताः पुनराः सदा । स्वर्गं गच्छन्ति कदापि तस्मै कीर्तयतां शृणु ।
 दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीतान्तराकृतिः । मनो बध्यति येनेह शृणु वाक्यं शुभानने ।
 अरस्ये विजने न्यस्य परस्त्रं वृश्नते यदा । मनसाऽपि तर्हि वदन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 धामि नृपे वा धृष्टस्य पारस्यं विजने स्मितं । नाभिगच्छन्ति ये नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 तथैव परदारान् गे कामलक्षणां रसोगमान् । मनसाऽपि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शत्रुं मित्रञ्च ॥ नित्यं तुल्येन मनसा नराः । भजन्ति मेधां सङ्गम्य ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 युतवन्तो दयावन्ताः शुचयः सत्यसङ्गराः । सैरथ्ये परिषन्तुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 श्रवैरा ये सनादासा मेघोचिषमताः सदा । धर्मभूतदयावन्तो नराः स्वर्गगामिनः ।
 अह्मात्मनो दयावन्तोऽप्योपासजमप्रियाः । धर्मधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शुभानामशुभानाञ्च कर्मणां फलवद्भवे । विपाकशाय ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 न्यायोपेता गुणोपेता देवदिनपराः सदा । समुत्थानमनुप्राप्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।

अपरे मानस देवि प्रदानरूपणा द्विजे । याचिता न प्रयच्छन्ति विचक्षन्तिष्वबुद्धयः ।
 दीनान्धरूपान् दृष्ट्वा भिक्षुकान्तियोगिनि । याच्यमाना निर्वर्त्तन्ते जिह्वालोभसमन्विताः ।
 न धनानि न वाधांसि न भोगाश्च कश्चन । न गवां नाश्वविक्रान्तिं प्रयच्छन्ति कदाचन ।
 अप्रवृत्ताश्च ये सुभ्या नास्तिका दानवर्षिताः । एवञ्चूना नरा देवि निरर्थं याच्यबुद्धयः ।
 ते वै मनुयन्तां यान्ति यदा कासश्च पर्यये । धनरिक्ते कुले जन्म लभन्ते स्वस्वबुद्धयः ।
 क्षुत्पिपासापरीताश्च सर्वलोकवर्षिष्कृताः । निराशा सर्वभोगिभ्या शीवन्धमनोविका ।
 अल्पभोगे क्षुले जाताः स्वल्पभोगरता नराः । जनेन कर्षणा देवि भवन्धमनिना नराः ।
 अपरे स्तम्भिना नित्यं मार्गिना धनतो नराः । आसनाहंश्च ये धीर्धनं प्रयच्छन्त्यवतसः ।
 मार्गाहंश्च च ये मार्गे न ददन्त्यवतसः । पाशाहंश्च च ये पाशं न ददन्त्यबुद्धयः ।
 कर्षाहंश्च च सत्कारैरर्चयन्ति यथाविधि । अल्पमाचमनोर्ध्वं वा न यच्छन्त्यबुद्धा नराः ।
 गुह्यमाभिगतं मेघ्या गुह्यञ्च ब्रूयते । अभिमानप्रवृत्तेन सोमेन समवस्थिता ।
 भाव्यांश्चायवमन्यन्ते दृष्ट्वा न परिभवन्ति च । एवंविधा नरा देवि सर्वं निरयगामिनः ।
 ते वै यदि नरास्तस्मात्त्रिरयादुत्तरन्ति वै । सर्वपूजया जन्म लभन्ते कुक्षिते कुले ।
 श्रपाकपुष्पादीनां कुक्षितानामवतसं । त्रुलेषु तेषु नायन्ते गुह्यदृष्ट्वापचयिनः ।
 न क्षन्ते न च भागे यो देवतादिजपूजकः । लोकपूजो नमस्कृतां प्रप्तिमो मधुरं वचः ।
 सर्ववर्षप्रियकर सर्वभूतहितं यदा । अदेवि समुखः सत्त्वः खिग्वधापीप्रदः यदा ।
 स्नाततेनैव सर्वेषां भूतानामविहिंसकः । यथाहंसिकपापूष्मन्धैयन्नवतिष्ठति ।
 मार्गाहंश्च ददन्मार्गे गुहं गुह्यदर्थं यन् । अतिथिप्रघट्टतस्तथाभ्यागतपूजकः ।
 एवञ्चूना नरो देवि स्वर्गं प्रतिपद्यते । ततो मांनुवतो प्राप्य विशिष्टकुलेशो भवेत् ।
 तत्राहो विपुलेभोगे सर्वैरक्षसमन्वितैः । यथाहंदाता यार्हेषु धर्मैर्यथापरो भवेत् ।
 सप्त सर्वभूतानां सर्वभूतनमस्कृतः । सत्कर्णकसमाप्तिं त्रयमेव नरः यदा ।
 उदात्तकुलजातीय उदात्ताभिजनं यदा । एव धर्मो मेया प्रोक्तो विद्याया स्वयमीरितः ।
 यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वधनमयधरः । हस्तार्था यदि वा पद्मां रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ।
 सोष्टे स्त्रोहोपायैश्चा जन्तून् वाधति शोभने । हिंसायै निष्ठतिप्रज्ञः प्रोद्वेजयति चैव हि ।
 उपकामति जन्तून् उद्वेगजननं यदा । एवंमोलसमाचारो निरर्थं प्रतिपद्यते ।
 यैवै मनुयन्तां गच्छन्ति कासश्च पर्ययात् । सङ्ग्राह्यपरिक्लिष्टं जायते सोऽधमे कुले ।
 लोकदेशाधमं पुंशं खयं कर्षयन्ते हतैः । एष देवि मनुष्येषु बोद्धव्यो ज्ञानिवभुषु ।
 अपरः सर्वभूतानि दयावाननुपश्यति । भैरवदृष्टिः पितृमनो निर्दोशो नियतन्द्रियः ।
 मोद्वेजयति भूतानि न विहेलयते तथा । हस्तोपादे स्तनियतैर्विशालं सर्वजन्तुषु ।
 न रज्ज्वा न च दण्डेन न सोष्टैर्नायुधेन च । उद्वेजयति भूतानि सङ्ग्राहक्यां दयापारः ।

एवंमोलसमाचारः स्वर्गं समुपजायते । तत्राद्यो भवन्ते दिव्ये मुदा वसति देववत् ।

स चेत् कर्मवयामर्थो मनुष्येषूपजायते । अत्ययो न निरातः स जातः सुखमेधते ।

सुखभागी निरायासो निरुद्वेगः सदा नरः । श्रेय देवि सनां मार्गो बाधा यत्र न विद्यते ।

॥ उभोवाच ॥ इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविभारदाः । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नाः प्रजावन्तोऽर्थकोविदाः ।

दुष्प्रज्ञाश्चापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः । केन कर्मविपाकेन प्रज्ञावान् पुण्यो भवेत् ।

अल्पप्रज्ञा विरूपाक्ष कथं भवति मानवः । एतस्मै संशयं क्षिप्रं सर्वधर्ममात्मनः ।

जात्यन्याश्चापरे देव रोगासांश्चापरे तथा । निराः क्षोवास दृश्यन्ते कारणं ब्रूहि तत्र वै ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ ब्राह्मणान् वेदविदुषो विद्वान् धर्मविदस्तथा । परिष्टञ्च न्यहरत् स्त्रेयसाः कुशलतया ।

पूर्वधन्यशुभं कर्म श्रेयसाः शुभं सदा । लभन्ते स्वर्गं नित्यमिह लोके तथा सुखं ।

स चेन्मानुष्यो याति मेधावो तत्र जायते । शुभं प्रज्ञानुगच्छात् कल्याणमुपजायते ।

परदारैर्युधे मूढाश्चतुर्दुष्टं प्रयुज्यते । तेन दुष्टैस्त्वभावेन जात्यन्यास्ते भवन्ति हि ।

मनसा च प्रदुष्टेन गर्वापायानि ये स्त्रियो रोगासांसे भवन्तीह नरो दुष्कृतकारिणः ।

ये तु मूढा दुराचारा विद्वेनौ मैथुने रताः । पुष्टेषु च दुष्प्रज्ञाः क्षोबलेमुपयान्ति ते ।

पश्यन्त ये पातयन्ति ये चेह गुह्यतन्मयाः । प्रकोर्णमैयुना ये च क्षीवा जायन्ति ते जनाः ।

॥ उभोवाच ॥ सावधं किन्तु वै कर्म निर्वेद्येनप्येष च । श्रेयः कुर्वन्वशात्प्रेति स निर्वै देववत्तम ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ श्रेयांसि मार्गमन्विच्छन् सदा यो पृच्छति दिगन् । धर्मात्प्रेतौ गुणाकाङ्क्षी च स्वर्गं समुपजायते ।

यदि मानुष्यो देवि कदाचित् परिगच्छति । मेधावो धारणायुक्तः प्राज्ञश्चोभिजायते ।

एष देवि सनां धर्मो मन्व्यो भूतिकारकः । मृणं हितार्थाय मया तव वै समुदाहृतः ।

॥ उभोवाच ॥ श्रुत्वा स्वल्पविज्ञाना धर्मविदेषिणो नराः । ब्राह्मणा वेदविदुषो नैच्छन्ति परिस्पष्टं ।

प्रतवन्तो नराः केचित् मूढाधर्मपरायणाः । श्रमता श्रुतनियमास्तथाऽप्ये राक्षसोपमाः ।

यत्नान्य तथैवाप्ये निर्हामास तथाऽपरे । केन कर्मविपाकेन भवन्तीह वदस्व मे ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ आगमा लोकधर्माणां मर्यादाः पूर्वनिर्णीताः । प्रामाण्येमानुसंज्ञो दृश्यन्ते च दृढमताः ।

अधर्मं धर्ममिदानीं च मोक्षार्थं गताः । अत्रता नष्टमर्यादसि प्रोक्ता ब्रह्मराक्षसाः ।

ते चेत् कालक्षतायोगात् सभावन्तीह मानुषाः । निर्हामा निर्वैषट्कारास्ते भवन्ति नराधमाः ।

एष देवि मया सर्वं संशयच्छेदनाय वै । कुशलाकुशलौ नष्टौ व्याख्यातो धर्मसागरः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उभामहेश्वरसंवादे पञ्चत्वारिंशदधिकश्चतुष्टयाध्यायः ॥ १४५ ॥

॥ नारद उवाच ॥ एकमुक्ता महदेवः श्रुतकामः स्वयं प्रभुः । अनुकुलोऽपि यो आर्यो पार्थिवो यममाश्रतः ।

॥ महादेव उवाच ॥ परावरधे धर्मो नृपोवगनिश्वसि । सधि सुभु सुक्रेमान्ते हिमवत्पर्वतात्मजे ।

दधे दमप्रभोपेते निर्धमे धर्मचारिणि । इच्छामि त्वां वरारोहे प्रष्टा वद ममेक्षितं ।

सावित्री ब्रह्मणः साध्वी कौण्डिन्या शशी धती । मार्कण्डेयश्च धूमार्थोऽद्विर्वैश्रवणश्च ।

बहणस्य तथा गौरी सूर्यस्य च सुवर्चला । रोहिणी शशिनः शङ्खो खाद्या चैव विभावसेः ।
 अदितिः कम्पयस्याय संख्यास्ताः पतिदेवताः । दृष्टासोपासिताश्चैव तांस्तया देवि नित्यशः ।
 तेन तां परिपृच्छामि धर्मज्ञे धर्मवादिनि । स्त्रीधर्मं ब्राह्मिण्यामि लघोदाहृतमादितः ।
 सहधर्मपत्नी मे त्वं समशीला समप्रता । समानसारवोर्या च तपस्वी मे हतस्तु ते ।
 तया द्युक्ता विशेषेण गुणवान् स भविष्यति । लोकं चैव तया देवि प्रमाणत्वमुपैष्यति ।
 स्त्रियश्चैव विशेषेण स्त्रीधनस्य गतिः परा । गार्था गच्छति सुशोणि लोकेष्वेवा गतिः सदा ।
 मम चार्द्धं शरीरस्य तव चार्द्धं निश्चितं । सुरक्षार्थं करी च त्वं लोकसन्तानकारिणि ।
 तव सर्वं सुविदितं स्त्रीधर्मः श्रूयतः शुभे । तस्मादज्ञेयं तं ब्रूहि स्वधर्मं विश्लेषे मे ।
 ॥ उभोवाच ॥ भगवन् स्वधर्मज्ञे भूतभयमवोद्धव । तत्प्राप्तादादित्यं देव वाक् चैव प्रतिभाति मे ।
 इमास्तु नद्या देवेश सर्वतोर्थादकैर्युताः । उपसर्जनहेतोस्त्वामुपयान्ति समीपतः ।
 एताभिः सह संमन्य प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वशः । प्रभवन् योऽनहंवादो स वै पुण्य उच्यते ।
 स्त्री च भूतेश सततं स्त्रियमेवानुधावति । मया सन्मानिताश्चैव भविष्यन्ति शरिद्वराः ।
 श्या सरस्वती पुण्या नदीनामुत्तमा नदी । प्रथमा सर्वशरिता नदी सागरगामिनी ।
 विपाशा च वितस्ता च शङ्खभागा हरारती । शतद्रुदैविकां सिन्धु कौमिकी गोमती तथा ।
 तथा देवनादी चैव सर्वतोर्थाभिसंयुता । गङ्गादा गता देवी गङ्गा सर्वपरिवरा ।
 इत्युक्ता देवदेवस्य पत्नी धर्मवृता वरा । स्मृतपूर्व्वमयाभाय संख्यास्ताः शरितस्तया ।
 अष्टाहर्द्वमहिनी स्त्रीधर्मं धर्मवत्सला । स्त्रीधर्मं कुशलास्तां चै गङ्गायाः शरिताम्बराः ।
 ॥ उभोवाच ॥ अयं भगवता श्रेष्ठ मन्त्रः स्त्रीधर्मसंज्ञितः । तन्नु संमन्य युष्माभिरङ्कुमिच्छामि शृद्धम् ।
 न चैकवार्थं पश्यामि विशागं भुवि किञ्चन । दिवि वा सागरगमालेन वा मानयाम्यहम् ।
 एवं सर्व्याः शरिच्छिष्टा, पृष्टाः पुष्पतमाः श्रिवाः । तती देवनादी गङ्गा निपुक्ता प्रतिपूज्य च ।
 यज्ञोभिर्मुद्दिभ्यः स्त्रीणां स्त्रीधर्मज्ञा शुचिस्मिता । शैलराजसुता देवी पुण्या पापभयापहा ।
 पुष्टा विनयसम्पन्ना सर्वधर्मविशारदाः । शक्तिरतं श्रेष्ठमुद्राद्या गङ्गा वचनमब्रवीत् ।
 धन्याऽद्यमुद्राहोताऽऽदि देवि धर्मपरायणे । या त्वं सर्वजगन्माता नदी मानयसेऽनघे ।
 प्रभवन् पृष्टते यो हि सन्मानयन्ति वा पुनः । नूनं मन्ये स धर्मोत्सा पृष्टितायां स गच्छति ।
 ज्ञानविज्ञानमप्यपानूद्योपाहविशारदान् । प्रवक्तुं पृच्छन् योऽन्यान् स वै नापदमृच्छति ।
 अन्यथा यज्ञमुद्राहो वाक्यं वदति संवदि । अन्यथैव ह्यहंवादी दुर्धर्मे वदते वचः ।
 दिव्यज्ञाने दिवि श्रेष्ठे दिव्ये, पुण्ये, सहोत्थिते । तमेवार्हणे नो देवि स्त्रीधर्मानुभाषितं ।
 ॥ भोष उवाच ॥ ततः साराधिता देवी गङ्गाया यज्ञभिर्गुणैः । प्राह सर्वमज्ञेयं स्त्रीधर्मं सुरसुन्दरी ।
 स्त्रीधर्मो मां प्रतिपद्य प्रतिभाति यथाविधि । तमहं कीर्त्तयिष्यामि तथैव प्रसूतो भव ।
 स्त्रीधर्मः पूर्वं श्यायं विवारे। बन्धुभिः हतः । सह धर्मपत्नी भर्तुं नव्यमिषमपीपतः ।

सुखभावा सुवचना सुवृत्ता सुखदर्शना । पुत्रवत्सलमिवाभोक्ष्य भर्तुर्नन्दनमोचती ।
 यां साध्वी नियन्ताचारा सा भवेद्भर्तृचारिणी । श्रुता दम्पतिर्धर्मं वै सह धर्माकृतं श्रुम् ।
 सा भवेद्भर्तृपरमा नारी भर्तृसमव्रता । देववत् सततं साध्वी भर्तारमनुपश्यति ।
 श्रुश्रूषां परिचर्याञ्च देवतुल्यं प्रकुर्वती । वयसा भवेन सुमना सुव्रता सुखदर्शना ।
 अनन्यचिन्ता मुमुखी सा नारी धर्माचारिणी । पुरुषार्थाय चोक्ता या दृष्टा कुट्टेन चतुषा ।
 सुप्रसन्नमुखो भर्तुर्न्या नारी सा पतिव्रता । न चन्द्रसूर्यौ न तदं पुत्राद्यो वा निरीक्षते ।
 भर्तृवृत्त्या भरतीहा सा भवेद्भर्तृचारिणी । हरिर्द्रं व्याधिर्न दोनमध्वना परिकथितं ।
 पतिं पुत्रस्त्रिवोपासे सा नारी धर्माचारिणी । सा नारी प्रयत्ना दत्ता या नारी पुत्रिणी भवेत् ।
 पतिव्रता पतिप्राणा सा नारी धर्माभागिनी । श्रुश्रूषां परिचर्याञ्च करोत्यविप्रना सदा ।
 सुप्रीता च विनोता च सा नारी धर्माभागिनी । विभर्त्येकप्रदानेन सुदुस्मृत्तं नित्यदा ।
 न कामेषु न भोगेषु नैश्वर्ये न सुखे तथा । स्तुहा यस्या यया पत्न्या सा नारी धर्माभागिनी ।
 कञ्जात्यानरतिनिर्यं मृदश्श्रुमूषे रता । सुसंमृदवया चैव गोमूत्रं क्लृप्तमेषमा ।
 अग्निकार्यं परा नित्यं सदा पुण्यफलप्रदा । देवतातिथिभृत्यानां विवाय पतिना सह ।
 शेषाक्षमुपभुञ्जाना ययान्यायं धयाविधि । सुदृष्टपुष्टजा नित्यं नारी धर्माक्षं युज्यते ।
 अयूयश्चरयो पादैर् तोषयन्ती गुणान्विता । मातापितृपरा नित्यं या नारी सा तपोधना ।
 ब्राह्मणान्भुञ्जानायान् दोनान्भक्षुषांस्तथा । विभर्त्येनैव या नारी सा पतिव्रतभागिनी ।
 व्रत चरति या नित्यं दुष्टं क्लृप्तमवया । पतिचिन्ता पतिहिता सा पतिव्रतभागिनी ।
 पुण्यमेतत्तद्वैव स्वर्गंयैव सनातन । या नारी भर्तृपरमा भवेद्भर्तृव्रता धनी ।
 पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्वन्तु पतिर्गति । पत्या गतिः समा नास्ति देवते वा यया पतिः ।
 पतिप्रसादात् स्वर्गो वा तुल्यो नार्या न वा भवेत् । अहं स्वर्गं न इच्छेयं तस्यपीते मेहेधरे ।
 यद्यकार्यमधर्मं वा यदि वा प्राणनाशनं । पतिम्रयाहरिर्द्रा वा व्याधिने वा कथञ्चन ।
 आपन्नो रिपुसत्तो वा ब्रह्मशापादितोऽपि वा । आपद्भूताननुपेक्ष्य तत्कार्यमविशद्दया ।
 सद्य देव मया प्रोक्तस्त्रीधर्मा वचनात्तव । या स्वेवं भाविनी नारी सा पतिव्रतभागिनी ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्तं स तु देवेश प्रतिपूज्य गिरि-सुतां । लोकान् विषम्ययामास सर्वैरनुचरैः सह ।
 ततो ययुर्मतगणा हरितस्य ययागतं । सन्ध्यापूरुषयैव प्रणम्य शिरसा भवं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उषामहेयसंखदि षट्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्याय ॥ १४६ ॥

॥ अथ य ऊचु ॥ पिनाकिन भगनेचत्र सर्वलोकनमस्कृत । माहात्म्यं वासुदेवस्य श्रोतुमिच्छामि शङ्कर ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ पितामहादपि वरः श्रायत पुरुषो हरिः । हृष्यो जानूनदाभासो व्यथे स्वर्यं देवोदितः ।
 दशबाहुर्धरातेजः देवतारिनिखदन । श्रीवत्साहो हृषीकेश सर्वदेवतपूजित ।

ब्रह्मा तस्योदरमवसथा चार्हं शिरोभवत् । शिरोरुद्धेभ्यो ज्योतिषि रोमभ्यश्च सुरासुराः ।
 अथयो देहसंभूतास्तथा लोकाश्च आश्रिताः । पितामहमृदं स्यात्तु सर्वदेवमृदश्च सः । (१८०)
 सोऽस्या पृथिव्याः छत्रायाः स्रष्टा विभुर्वनेश्वरः । संहन्ता चैव भूतानां स्ववरश्च चरश्च च ।
 स हि देववरः साक्षाद्देवनायः परन्तप । सर्वज्ञः स हि संक्षिप्तः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ।
 परमात्मा हृद्योऽनेशः सर्वव्यापी महेश्वरः । न तस्मात् परमं भूतं विधुं लोकेषु किञ्चन ।
 सनातनो वै मधुहा गोविन्द इति विभुतः । स सर्वान् पार्थिवान् स्रष्टुं घातयिष्यति मानदः ।
 सुरकार्यार्थमुत्पन्नो मानुषं वपुराश्रितः । स हि देवगणाः ब्रह्मास्त्रविक्रमविनाशदा । (१८१)
 भुवने देवकार्याणि कर्तुं नाथकवर्जिताः । नाथकः सर्वभूतानां सर्वदेवनमस्कृतः ।
 इतस्तु देवनाथस्तु देवकार्यरतस्तु च । ब्रह्मभूतस्तु सततं देवविशरणस्तु च ।
 ब्रह्मा सति गमेक्षः शरीरे मुखसंस्थितः । सर्वैः मुखं संश्रितं च शरीरे मुखसंस्थितः ।
 सर्वाः मुखं संश्रितास्तु शरीरे तस्य देवताः । स देवः पुण्डरीकाक्षः श्रीगर्भः श्रीसहोमितः । (१८२)
 शार्ङ्गचक्रायुधः खड्गो सर्वनागरिपुञ्जः । उत्तमेन च शीलेन शैत्येन च दमेन च ।
 पराक्रमेण वीर्येण वपुषा दशनेन च । शरीरेण प्रमाणेन धैर्येणार्जवमेवदा । (१८३)
 आनुश्लेन रूपेण सलेन च समन्वितः । शस्त्रैः समुदितः सर्वैर्दिव्यैरङ्गुतदंशैः ।
 योगनाथः सहस्राक्षो निरवधो महामनाः । वीरो मित्रजनघ्नोऽपि श्रुतिवन्मृगजमिवः ।
 समवाद्यानहंवादी ब्रह्मणो ब्रह्मनाथक । भयहर्ता भयात्तानां मित्रार्थं नन्दिवर्द्धनः ।
 शरणाः सर्वभूतानां दीनानां पालने रतः । श्रुतवानर्थकम्पनः सर्वभूतनमस्कृतः । (१८४)
 समाश्रितानां यज्ञच्छरणामपि धर्मवित् । नीतिज्ञो नीतिवन्मते ब्रह्मादी जितेन्द्रियः ।
 भवार्थमिह देवानां मुह्यता परमया पुनः । प्राजापत्ये शुभे मार्गे मानवे धर्मसंहिते ।
 समुत्पत्स्यति गोविन्दा मनोभ्यश्च महत्तमः । शङ्खो नाम मनोः पुञ्जश्चन्द्राक्षो ततः परः ।
 अनादौ हि स विद्वान्नाम प्राजापतिरनिन्दितः । प्राचो नवर्हिर्भविता हविर्ह्यस्य श्रुतो महान् ।
 तस्य प्रथेत् प्रमुखाः भविष्यन्ति दशात्मजः । प्रथेत्तस्यथा दक्षो भवितेह प्रजापतिः । (१८५)
 हाहापक्ष्मपादितोऽमुरादित्यतस्तथा । मनोश्च वैश्वज हस्तो मुमुक्षुश्च भविष्यति ।
 मुधात्पुष्करवाद्यां पि तस्मादायुर्भविष्यति । मज्जदो भविता तस्मादायुर्भविष्यति ।
 पदुषाष्माश्वायस्य क्रोष्टा तस्माद्भविष्यति । क्रोष्टुश्चैव महान् पुष्टो वृजिनीवान् भविष्यति ।
 वृजिनीवतश्च भविता अथपुरपराजितः । अथद्वेभविता पुनस्ततोऽथवरश्चस्यो ।
 तस्य सवरजः पुनः शूरो नाम भविष्यति । मेघो विद्यानवीर्यार्थं चारिचगुणशानिनां ।
 पञ्चनां मुविग्दहामां वंशे आह्वयमकते । स शूरः सप्तियज्ञेष्टो महावीर्यो महापथाः ।
 स्वयं विशरकरं जनयिष्यति मानदः । तमुदेव इति स्थाने पुनर्मातृकमुद्दिष्टम् । (१८६)

तस्य पुत्रदत्तुर्ध्याज्यवासुदेवो भविष्यति । दाता भ्रातृण्यथत्कृता प्रह्वभूतो दिग्गमियः ।
 रात्रौ मागधसंरुद्धन्मोक्षयिष्यति चादवः । जरासन्ध राजानं निर्वृत्य गिरिगङ्गे ।
 सर्वपापयिब्रजाब्जो भविष्यति स वीर्यवान् । पृथिव्यामप्रतिष्ठतो वीर्येण च भविष्यति ।
 विक्रमेण च सम्पन्नः सर्वपापयिब्रजायैव । शूरसेनेषु संवृद्धो हारकायां वसनः प्रभुः ।
 पालयिष्यति गां देवीं विजित्य नववित् सदा । तं भवन्तः समासाद्य वाङ्मात्रैरहणैर्वरैः ।
 अर्चयन्तु यथान्मायं प्रह्लाणभिव आद्यतं । यो हि मां द्रष्टुमिच्छेत् प्रह्लाणश्च पितामहं ।
 द्रष्टव्यस्तेन भगवान् धामुदेवः प्रतापवान् । दृष्टे तस्मिन्नेह दृष्टो न मेऽत्रास्ति विचारणा ।
 पितामहो वा देवेश इति वित्ततपोधनाः । स यत्नं पुण्डरीकाक्षः प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
 तस्य देवगणः प्रीतो ब्रह्मपूज्यो भविष्यति । यत्नं तं ज्ञानवान् लोके संश्रयिष्यति केचन ।
 तस्य कौर्त्तिर्जययैव स्वर्गयैव भविष्यति । धर्मार्थो देविकः सावान् स भविष्यति धर्मभाक् ।
 धर्मविक्रिः सदैवेशो नमस्तोत्यैः सदोद्यतैः । धर्म एव परो हि स्यात्तस्मिन्मार्गचिते विभौ ।
 स हि देवो महातेजाः प्रगाहितचक्रिवंधा । धर्मार्थं पुत्रपत्याश्च अपिकोटोः संपन्नः ह ।
 ताः खट्वालेन विधिना पर्वते गन्धमादने । सनत्कुमारप्रमुखालिङ्गितं तपसाऽर्चिताः ।
 तस्मात् स वाग्यो धर्मो नमस्तो दिग्गुणैः । दिविश्रेष्ठो हि भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 बन्दिता हि स चन्द्रेतमानितो मानयोनः च । अर्चितवांश्चैवेन्नित्यं पूजितः प्रतिपूजयेत् ।
 दृष्टः पश्येदहरश्च संशितः प्रतिपूजयेत् । अर्चितवांश्चैवेन्नित्यं स देशे दिग्गवत्तमः ।
 एतन्मत्तानवयस्य विष्णोर्वै परमं मतं । आदिदेवस्य महतः सम्पन्नाचरितं सदा ।
 भुवनेऽभ्यर्चिताः नित्यं देवैरपि वनातनः । अभयेनानुहृष्टं शुश्रूषते तमनुव्रताः ।
 कर्मणा मनसा वाचा च नमस्तो दिव्यैः सदा । यत्नवद्भिरपस्याय द्रष्टव्यो देवकीसुतः ।
 एष वोऽभिहितो मार्गो मया वै मुनिवत्तमाः । तं दृष्ट्वा सर्वेशो देवो दृष्टाः स्युः सुरवत्तमाः ।
 महावराहं तं देवं सर्वलोकपितामहं । अहंश्चैव नमस्तानि निशमेव जागृत्यति ।
 तत्र वस्त्रितयं दृष्टं भविष्यति न संशयः । समस्ता हि वयं देवास्तस्य देहे वसामहे ।
 तस्य पेशापेनो भ्राता सितार्द्रनिवयप्रभः । हलो वत्स इति ख्यातो भविष्यति धराधरः ।
 त्रिमिरास्तस्य देवस्य ग्रातकुक्षमयो द्रुमः । अंगस्तुष्टेऽत्रा देवस्य भविष्यति रथाश्रितः ।
 शिरो नागैर्महामागैः परिकीर्णं महात्मभिः । भविष्यति महावर्हिः सर्वलोकेश्वरस्य ह ।
 चिन्तितानि समेयन्ति शस्त्राण्यस्त्राणि चैव ह । अनन्तश्च स एवोक्तो भगवान् हरिरव्ययः ।
 समादिष्टय विभुधैर्दंभ्य लमिति प्रभो । सुतर्षो यत्नं वीर्येण कश्यपस्यात्मजो बली ।
 अन्तं मेऽशक्यदृष्टं देवस्य परमात्मनः । अन्तर्बधति भोगेन परिरथ्य वसुधरां ।
 स च मेधो विचरते परया वै मुदा युतः । स एव विष्णुः सोऽनन्तो भगवान् वसुधाधरः ।
 यो रामः स हरीर्कोऽयं सोऽप्युतः स धराधरः । तावुभौ पुत्रपत्याश्चै दिव्यौ दिव्यपराक्रमौ ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

दृष्ट्वा माननीयैश्च चक्रलाङ्गलधारिणौ । एव वोऽनुग्रहं प्रोक्तो मया पुण्ड्रस्योधना ।

यद्भवन्तो यदुग्रैः पूजयेयुः प्रयत्नतः ।

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विष्णुमाहात्म्यकथने सप्तचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ नारद उवाच ॥ अथ योषि महान् शब्दः सविद्युत्स्नयितुमान् । मैथैश्च गगनं नीले संदह्ममवदन् । ॥ १७० ॥

प्रादुर्भाव च पर्वन्त्या वष्टये निर्धनं पथ । तमस्यैवामवहोर् दिशश्च न चकाशिरः ।

ततो देवगिरो तस्मिन् रम्ये पुण्ये सनातने । न सर्वं भूतस्य वा ददृशुर्धनसदा ।

व्यभञ्ज गगनं सद्यः क्षणेन समपद्यत । तौर्यवाचां ततो विभ्रा जम्बुद्वान् ययागतं ।

तदद्भुतमचिन्त्यं दृष्ट्वा ते विस्मिताभवन् । गह्वरस्योमया साह्रं संवादं तत्कथयोर्यम् ।

स भवान् पुष्टव्याघ्रं ब्रह्मभूतं सनातनम् । यदर्थमनुग्रष्टां को गिरिपृष्ठे महात्मनः । ॥ १७१ ॥

द्वितीयं तद्भुतमिदं त्वनेजः क्षतमद्य वै । दृष्ट्वा हि विस्मितां कृष्णं वाचनं स्मृतिरगतम् ।

इतस्तौ देवदेवस्य माहात्म्यं कथितं विभो । कपर्दिनो गिरीशस्य महाबाहो जगद्गन ।

इत्युक्तं स तदा कृष्णक्षीकमनिवासिभिः । मानयामास तान् सर्वानुपवीनं देवकिनन्दनम् ।

अथर्पय क्रमदृष्ट्वा पुनस्तौ कृष्णमनुवन् । पुनः पुनर्द्वयं यास्यान् सदैव मधुसूदनम् ।

न हि न खा रतिः खेगे वा च त्वहङ्गे विभो । तद्भुतस्य महाबाहो यदाह भगवान् भव । ॥ १७२ ॥

इतस्तौ सर्वमाख्यातं रक्षसमरिकर्षणम् । तमेव श्रूयंतस्त्रयं वृष्टोऽस्मान् प्रत्यक्षे यदा ।

तदस्माभिरिदं गुह्यं तन्निवार्यमुदाहृतं । न च तेऽविदितं किञ्चित्पुं लोकैर्बुधैश्च ते ।

जन्म चैव प्रसूतित्वं यथावन्तु कारणं विभो । वयन्तु वज्रपापलादयुक्ता गुह्यधारणे ।

ततः स्थिते त्वयि विभो लघुत्वात् प्रलपामहे । न हि किञ्चित्प्रदास्यर्थं यत्र वेति भवानिह ।

दिवि वा भुवि वा देव सर्वं हि विदितं तव । साधयाम वयं कृष्णं मुद्गिं पुष्टिमवाप्नुहि । ॥ १७३ ॥

पुणस्तौ सदाशक्तौ विविष्टौ वा भविष्यति । महाप्रभावस्युक्तो दीक्षिकीर्त्तिकरः प्रभुः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रथम्यं देवेभ्यं यादवपुरुषपर्यम् । प्रदक्षिणमुपावृत्त्य प्रजम्भुले महर्षयः ।

सोऽयं नारायणः श्रीमान् श्रीश्या परमया युतः । जतं ययाउत्तमोर्ला दारकां पुनरागमन् ।

पूर्वं च दक्षमे सावि पुत्रोऽस्य परमाद्भुतः । कश्चिच्छां चक्रेतो जगोऽहो वधधरः प्रभो ।

स कामं सर्वभूतानां सर्वभागवतो नृप । सुराणामसुराणाञ्च चरत्यनगतं सदा । ॥ १७४ ॥

सोऽयं पुरुषमाईशो मधुपर्णस्यतुभ्यम् । अस्मिन् पाण्डवानां प्रेम्णा भवत्स्येनमाश्रिता ।

कीर्त्तिकर्षणीर्षतिथेयः स्वर्गमार्गस्तथैव च । यथैष संस्थितस्तत्र देवो विष्णुस्त्रिविक्रमः ।

मेन्द्रदेवास्तयस्त्रिदशैव नाव विचारणाः । आदिदेवो महादेव सर्वभूतप्रतिश्रयः ।

अनादिनिधमोऽयको महात्मा मधुसूदनः । अयं जतो महतिज्ञः सुराणामर्थविद्भूयः ।

सुदुस्तारयंतस्त्वयं यत्ना कर्त्ता च मोघवः । तव पार्थ जयः कृत्स्नस्तव कीर्त्तिस्योऽस्तुतः । ॥ १७५ ॥

तत्रैव श्रियौ शक्तौ नारायणमथयामात् । अयं मायलवाचिण्यो यश्च नारायणो गतिः ।

स भवांस्तमुपाध्वर्युरणाग्री कृतवानुपान् । कृष्णमुवेण महता युगान्ताग्निमेन वै ।
 दुर्योधनस्तु गोत्रोऽग्री सपुत्रश्चाहवान्धव । कृतवान् योऽपुत्र कोपाद्भूरिगाण्डिविविपदं ।
 देतेया दानवेन्द्राय महाकाया महाबलाः । चक्राग्री सयमापसा दावाग्री शलभा इव ।
 प्रतिपेदुं न शक्नोहि मानुषैरिह संयुगे । विहोनेन पुरुषव्याघ सत्यशक्तिबलादिभिः ।
 जयो योगो युगान्ताग्नि सत्यशरीरशायणः । तेजसा कृतवान् सर्वं सुयोधनबलं नृप ।
 यत्तु गोट्यभाङ्गेन मुनिभि समुदाहृतं । पुराणं हिमवत्पठे तन्मे निगदते शृणु ।
 घादवस्य भवेत्तुष्टिलेगावीर्यपराक्रमै । प्रभाव सवतिथ्यन्त कृष्णे तत्तिगुण विभो ।
 कः शक्नोत्यनया कर्तुं तद्यदि स्थापसा शृणु । यत्र कृष्णो हि भगवांस्तत्र पुष्टिरनुत्तमा ।
 वयस्तिहस्त्यनमतय, परतन्ताः सुविक्रवाः । ज्ञानपूर्वकं प्रपञ्चाः सोऽन्यथा पन्थानमवययं ।
 भवांश्चायार्जववरः, पुष्पै कला प्रतिश्रयं । राजदृष्टं न क्षमते प्रतिज्ञापालने रतः ।
 तथैवात्मबधं लोकै राजस्त्वं वज्र मन्यसे । न हि प्रतिज्ञा या दत्ता तां प्रहातुमरिन्दम ।
 कालोनाथं जल, सर्वो निहतो रक्षमुद्दंनि । वयश्च कालेन हताः कालो हि परमेश्वरः ।
 न हि कालेन कालश्च क्षुष्टं नोबिभुमर्हवि । कालो लोहितरक्ताक्ष कृष्णो दण्डधरो हरिः ।
 तस्मात् कुतोऽनुजगतीलेष मोक्षितुमर्हसि । यथेतन्मनुनिर्णयं त्वं तव कौरवमन्दन ।
 माधवस्यास्य माहात्म्यं श्रुतं धत् कथितं मया । तदेव तावत् पश्यीतं वञ्जनस्य निदर्शनं ।
 व्यासस्य वचनं श्रुत्वा नारदस्य च धीमतः । क्षयश्चैव महाराज कृष्णस्यार्हतमस्य वै ।
 प्रभावस्यैषिपूगस्य कथितं पुमहान्मया । महेश्वरस्य संवादं श्लेषपुत्रस्य भारत ।
 धारयिष्यति यद्येनं मेहापुत्रस्यश्रुतं । शृणुयात् कथयेद्भ्राजन् स वै श्रेयो लभेत् परं ।
 भवितारस्य तस्यास्य सर्वे कामा यदेक्षिताः । प्रेत्य स्वर्गश्च लभते शरो नामस्य च संश्रय ।
 न्याय्य, श्रेयोऽभिकामेन प्रतिपद्यं जनार्दन । यस्य श्वापयो विप्रै श्रुतो रामन् जनार्दन ।
 महेश्वरमुबोद्धुष्यते च धर्मगुणा कृताः । ते तया मनसा धार्या कुहराज दिवानिभं ।
 एवं ते वत्सेमानस्य सम्यग्दण्डधरस्य च । प्रजापालनदक्षस्य स्वर्गलोको भविष्यति ।
 धर्मपापि सदा राजानं प्रभो रवितुमर्हसि । यत्तस्य विपुनो दण्ड सम्यगर्थं मकोऽर्थित ।
 य यस्य कथितो रजनः मया वञ्जनसहिषौ । बहुरक्षोमया शङ्कं संवादो धर्मसंश्रित ।
 मुला वा शोऽलुकोमो वाऽप्यर्थयेदुपमध्वजं । विरुद्धेनैव भवेन स दक्षेऽनुतिमात्मनः ।
 सप तस्यानवपस्य नारदस्य महात्मनः । सन्देशो देवपूजयै तन्नाया कुह पाण्डव ।
 सतदत्युन्नतं एतं पुण्यं हिममति प्रभो । वासुदेवस्य कौन्तेय स्वाधोदेव स्वभावजं ।
 दमश्चैवदक्षस्य सद्यःसमेव श्रायत । मपद्यशार विपुलं वध गान्धर्वधनना ।
 विपुनो पुण्डरीकाक्षो वासुदेवधनञ्जयो । विदिनो नारदादेनो सम ग्यामाच पाथिव ।
 यास एव महाभाश्रयकार कदमं महत् । कंसस्य पुण्डरीकाक्षो शान्तिवाक्यकारकान् ।

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

कर्षणामस्य कौन्तेय नानां संख्यातमुत्तरे । श्रायतस्य पुराणस्य पुरुषस्य युधिष्ठिर ।
 भुवं श्रेयः परं तात भविष्यति तवोत्तमं । यत्नं ते पुरुषव्याघ्रः सखा पायं जनाईनः ।
 दुर्योधनस्तु गोपासि मेव्यं लोकैऽपि दुर्धर्षितं । यत्कृते श्रियो सर्वः विनष्टा सहयद्रिषा ।
 दुर्योधनापराधेन कर्षस्य शकुनेस्तथा । दुःशासनचतुर्यानां कुरवो निघनं गताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सम्भाषमाणे तु गात्रेय पुरुषर्षभे । तृष्णीं बभूव कौरव्या मये तेषां महात्मना ।
 तच्छ्रुत्वा विस्मयं जग्मुर्धृतराष्ट्रस्य नृप । समुज्य मनसा कृष्णं सर्वं प्राञ्जलतयोऽभवत् ।
 अथयथापि ते सर्वे भारदप्रमुखास्तदा । प्रतिगृह्णाभ्यनन्दन्त तदाकथं प्रतिपूज्य च ।
 इत्येतदखिलं सर्वं पाण्डवो आह्वयि स्रजः । अनुवाच सुमहाश्रद्धं पुण्यं भीमानुशासनं ।
 युधिष्ठिरस्तु गात्रेयं विशान्नं भूरिदक्षिणं । पुनरेव महाबुद्धिः पथ्येपृच्छामहोपति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उन्नामहेश्वरसंवादे अष्टपत्नारिभद्रधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्तां धर्मोन्नेषेण पावनानि च सर्वशः । युधिष्ठिरः शान्तनवं पुनरेवाभ्यभाषत् ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमेकं देवतं लोके किं वाऽप्येकं परायणं । कं स्वयन्तः कमन्तं प्राप्नुयुर्भानवाः श्रुतं ।
 को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः । किं जपन्मुच्यते जनुर्जन्मसंसारवन्धनात् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमं । स्वस्मानमहश्चैव पुरुषः सतोऽस्त्वित् ।
 तमेव चाचर्यसिद्धिं भक्त्या पुरुषमव्ययं । ध्यायन् स्ववस्त्रमख्यं यजमानस्तमेव च ।
 अनादिनिघनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं । लोकान्तरं स्वसिद्धिं सर्वं दुःखतिगो भवेत् ।
 ब्रह्मण्यं सर्वधर्मं लोकानां कीर्तिवर्द्धनं । लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवेद्भव ।
 एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः । यद्ब्रह्मा पुण्डरीकाक्षं सवैरर्च्यते ।
 परमं यो महत्तज परमं यो महत्तपः । परमं यो महद्ब्रह्म परमं च परायणं ।
 पवित्राणां पवित्रं यो मज्जलानाञ्च मज्जलं । देवतं देवतानाञ्च भूतानां योऽव्ययः पिता ।
 यतः सर्वानि भूतानि भवन्त्यादिपुनरागमे । यस्मिन् प्रलयं याति पुनरेव युगस्येव ।
 तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते । विष्णोर्नामसहस्रं ते शृणु पापभयापहं ।
 यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः । अविमि परिणीतानि तानि वर्धयामि भूतये ।
 विष्णोर्नामसहस्रस्य वेदव्याघ्रं महानृषिः । हन्तेऽनुमुनया देवो भगवान् देवकीसुतः ।
 विंशं विष्णुपट्कारां भूतमव्ययमव्ययम् । भूतकृद्भूतभृद्भूतानां भूतात्मा भूतभावनः ।
 पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गतिः । श्रव्यं पुरुषः साक्षी चैवज्ञोऽचर एव च ।
 योगो योगविदो नेता प्रधानपुरुषेश्वरः । नारसिंहवपुः श्रीमान्केशवः पुरुषोत्तमः ।
 सर्वं शर्वः शिवः स्यात्पूतार्दिर्निधिरव्ययः । सर्वतो मावगो मर्ता प्रभुः प्रभुरीश्वरः ।
 स्वयम्भुः प्रभुरादित्यः पुष्करोऽमो महात्मनः । अनादिनिघनो धाता विधाता धातुकत्तमः ।
 अग्रमेयोऽप्योक्तेः पञ्चनाभोऽमरप्रभुः । विश्वकर्मा मनुस्तथा खविष्ठं खविरो भुवः ।

अपान्नः शायनः कृष्या लोहितोक्तः प्रतर्दनः । प्रभूतचिकित्सामे पवित्रं मज्जले परं ।
 ईमानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः ज्येष्ठः प्रजापतिः । हिरण्यगर्भो भृगुर्भो माधवो मनुजदत्तः ।
 ईश्वरो विक्रमो धर्मो मेधावी विक्रमः क्रमः । अनुत्तमो दुरोधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मजान् ।
 सुरेशः शरणं शरणं विश्वरेताः प्रजापतिः । अक्षः संवत्सरो ज्योतिः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ।
 अग्नः सर्वेश्वरः विद्वः विद्विः सर्वोदिरच्युतः । दृषाकपिमेवात्मा सर्वयोगविनिश्चयः ।
 वसुधैवकुतूहलः सत्यः समात्मा सन्निधः समः । अमोघः पुण्डरीकाक्षो दृषकश्चो दृषाकृतिः ।
 रुद्रो यज्ञमिरा वधुर्धर्मयोगिनिः द्रुचिस्त्वितः । अमृतः शोभतः स्यात्पुण्डरीकाक्षो महातपाः ।
 सर्वगतः सर्वविज्ञानार्थिस्त्वकक्षेणो जगद्गर्भः । वेदो वेदविद्वद्भ्यो वेदाग्रे वेदवित् कवि ।
 मेधाकायः सुराध्यक्षो धर्मो ज्येष्ठः कृतोक्तः । चेतुरात्मा चेतुर्दृष्टतुष्टदृष्टतुष्टः ।
 भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सविष्णुर्भगदादिजः । सनयो विजयो मेता विश्वयोगिः पुनर्वसुः ।
 उपेन्द्रो वामनः प्रादुरमोघः द्रुचिस्त्वितः । अतोद्भूतः संघः सर्वो धृतात्मा नियमो यमः ।
 वेदो वैद्यः सदा योगी वीरहा माधवो मधुः । अतोद्भूतो महामयो महासाक्षो महाबलः ।
 महाभुङ्क्तिर्भवावोय्यो महाप्रक्रियेवाद्युतिः । अनिर्देयवगुः श्रीमानभेयात्मा महाद्रिष्टः ।
 महाध्यायो महाभक्तो श्रीनिवांसः सर्वो व्रतिः । अनिष्टद्वः सुरागन्धो गोविन्दो गोविद्गो पतिः ।
 मरीचिर्दमनो धंसः सुपर्णः भृगुगोप्तमः । हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ।
 आद्यसुः सर्वदृक् सिंहः सज्जाता सन्निभान् स्थिरः । अजो दुर्धर्षकः शाखा विश्वनात्मा सुरारिः ।
 सुतर्गुदत्तमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः । निमिषोऽनिमिशः सज्जो वाचस्पतिरद्वारधीः ।
 अपणोपमयोः श्रीमाध्याधो मेता समोरणः । बहस्रसूरी विधाता महाबाहूः बहस्रशतः ।
 चावर्त्तनो निवृत्तात्मा संवत्सः संवत्सर्गः । अक्षः संवत्सरो वज्ररनिशो धरणीधरः ।
 सुप्रसादः प्रमत्तात्मा विश्वधुनिश्चयुस्त्रिभुः । सत्कर्ता सत्कृतः सार्धस्र्गुर्नारायणो नारः ।
 अमहोयोऽभेयात्मा विमिष्टः मिष्टतनुविः । विद्वार्थः विद्वसंकक्षः विद्विदः विद्विषाधनः ।
 दृषाक्षो दृषमो विष्णुर्दृषपथा दृषोदरः । बहूनी बहूमानद्य विविकः कृतिनामरः ।
 सुभुजो दुर्दुरो वामनो महेन्द्रो वसुधो वसुः । मेकरूपो दृषद्विष्टः विमिष्टः प्रजापतिः ।
 भोजभोजो घृतिधरः प्रकाशमा प्रतापनः । अक्षः साष्टाचरी मन्त्रवर्त्तनः प्रादुराद्युतिः ।
 अमृतोद्भूतो भानुः अमविन्दुः सुरेश्वरः । शैवधं जगतः शैवो शैवधर्मोराक्रमः ।

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

अशोकसारणसारः शूरः शैरिर्जनिश्वरः । अनुकूलः शतावर्तः पथी पद्मनिभेषणः ।
 पद्मनाभोऽरविन्द्राक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् । महर्द्धिर्हृष्टो दृढात्मा महाक्षी गडडध्वजः ।
 अतुलः शरभो भीमो यमयज्ञो हविर्हरिः । सर्वलक्षणसंख्यो सखीवान् समितिष्ठयः ।
 विचरो रोहितो मार्गो चेत्तुहोमोदरः सखः । महोधरो महाभागो वेगवानमिताग्रजः ।
 उद्भवः सोमणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः । कर्षणं कारणं कर्त्ता विकर्त्ता गहनो मुष्टः ।
 व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्त्रानदो ध्रुवः । परर्द्धिः परमस्यदृष्टः पुष्टः शुभेषणः ।
 रामो विरामो विरजो मार्गो मेधो नयो नयः । वीरः शक्तिमता मेधो धर्मो धर्मविदुत्तमः ।
 वैकुण्ठः पुष्टपः प्राणः प्राणदः प्रणवः प्रभुः । हिरण्यगर्भः ब्रह्मज्ञो व्याघ्रो वायुरधोपजः ।
 चतुः सुदर्शनः कालः परमेशो परियहः । उग्रः संवत्सरो दक्षो विज्जामो विद्यदक्षिणः ।
 विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं योजनम्ययं । अर्योऽनर्यो महाकामो महाभोगो महाधनः ।
 अग्निर्निधः स्यविष्ठो भूधर्मयुगो महासखः । नचवर्गैर्मर्गवर्गो वनः वामः समीहनः ।
 यज्ञ इज्या महज्यस्रकतुः सर्वं वतां गतिः । सर्वदर्शो विमुक्तात्मा सर्वेशो ज्ञानमुत्तमः ।
 सुमतः सुमुखः सुखाः सुधोषः सुखदः सुवन् । मनोहरो जितकोधो वीरवाङ्मविदारणः ।
 स्थापनः स्वयमो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् । वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः ।
 धर्मगुणं धर्मकृद्दर्शो सदवैश्वरमचरं । अविश्रान्ता सहस्रांशुर्विधाता कृतलवणः ।
 गभस्त्रिनिमिः सत्वस्यः धिक्शै भूतमेश्वरः । आदिदेवो महादेवो देवेशो देवमहर्षुः ।
 उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगव्यः पुरातनः । शरीरभूतधङ्गोक्ता कंपोद्भूतभूरिदक्षिणः ।
 सोमपीऽमृतपः सोमः पुष्टजितपुष्टसत्तमः । विजयो जयः सत्यबन्धो दशार्धः शालन्तो पतिः ।
 जीवो विनयिता साधो मुकुन्दोऽमितविक्रमः । अशोनिधिरनन्तात्मा महोदधिप्रयोऽन्ताकः ।
 अजो महाहर्षः स्वाभाव्यो जितामिन्धः प्रमोदनः । आनन्दो नन्दो नन्दः सत्यधर्मा निविक्रमः ।
 महर्षिः कविशाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः । निपदंस्त्रिदशाथवो महाशूद्रः कृतान्तकृत् ।
 महावरहः गोविन्दः सुषेधः कनकाङ्गदी । गुह्यो गभीरो गहनो गुप्तयक्रगदाधरः ।
 मेधाः स्त्राङ्गो जितः कृष्णो दृढः संकर्षणोऽप्युतः । वरुणो वारुणो वृषः पुष्कराक्षो महामनाः ।
 भगवान् भगवा नन्दो वनमाक्षीः खलामुधः । आदित्यो ज्योतिरादित्यः सक्षिण्णगतिवत्तमः ।
 सुधन्वा खण्डपरशुर्दण्डो द्रविणप्रदः । दिवसृक् सर्वदृग्व्यासो वाचस्पतिर्योनिजः ।
 विशामा सामगः साम निर्व्याणं मेघजं भिषक् । संन्यासकृत् शमः शान्तो निडा शान्तिः परावर्षः ।
 शुभाग्रः शानिदः खटा कुमुदः कुवलेश्वरः । गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ।
 अनिवर्त्तो निरुत्तात्मा संवेशो धेमठक्विजः । शीवस्यववाः श्रीवाधः श्रीपतिः श्रीमतां श्वरः ।
 श्रीदः श्रीमः श्रीनिवाधः श्रीनिधिः श्रीविभावनः । श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमंशोकचयाश्रयः ।
 खचः खड्गः प्रतानन्दा नन्दिर्व्योः त्रिगणेश्वरः । विजितात्मा विधेयात्मा सत्कोत्तिन्निष्ठसंश्रयः ।

उदीर्णः सर्व्वतश्चरुनोऽशः शायतः स्थिरः । भूशयो भूषणो भूतिर्विशोकः शोकनाशनः ।
 अर्धिमानर्चितः कुम्भो विद्मद्भाक्ता विशेषतः । अनिरुद्धोऽप्रतिरयः प्रद्युषोऽमितविक्रमः ।
 कालनेमिनिहा वीरः शौरिः शूरजनयगः । विलोकात्मा विलोकेशः केवव केशिहा हरिः ।
 कामदेवः कामपालः कामो कान्तः कृतगतमः । अनिर्हृश्ववपुर्विष्णुर्वीरः जननो धनञ्जयः ।
 मद्वाप्यो मद्वाकृद्वा मद्वा मद्वाविवर्द्धनः । मद्वाविद्वाद्वाप्यो मद्वा मद्वाशो मद्वाणप्रियः ।
 महाकर्मो महावर्मा महातिगा महोरगः । महाकतुर्धायायज्ञा महायज्ञो महाहविः ।
 सत्यः सत्वप्रियः सौवर्चस्ति सौता रणप्रियः । पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकोर्त्तिरनामयः ।
 मनोजवलोर्ध्वकरो वपुरेता वसुमदः । वसुप्रदेः वामुदेवो वसुवसुमना हविः ।
 वज्रतिः वल्लतिः वक्ता वद्भूतिः वत्परायणः । शूरसेनो यदुमेष्टः सज्जिवायः सुयामुनः ।
 भूतावाधो वासुदेवः सर्व्वामुनिहृद्योऽनलः । दर्पहा दण्डो द्रोतो दुर्द्धरोऽयापराजितः ।
 वियमूर्त्तिर्धामूर्त्तिर्दीप्तमूर्त्तिरन्तर्मानः । अनेकमूर्त्तिरव्यक्तः ज्ञतमूर्त्तिः ज्ञताननः ।
 शको नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमं । लोकवन्धुलोकनायो माधवो भक्तवल्लभः ।
 सवर्णवर्णो हेमाङ्गो वराङ्गचन्द्रमाङ्गदो । वीरहा विषमः शूरन्यो धृताशीरपलसखः ।
 जमानो सानदो मान्यो लोकलामो विलोककृत् । सुमेधा मेधमेधः धन्यः सत्यमेधा धराधरः ।
 तेजो ह्यो घृतिधरः सर्व्वशस्त्रभूतामरः । प्रपहो निघहो ध्यो नैकशङ्को गदायनः ।
 चतुर्भूत्तिश्चतुर्धाजसतर्ध्वश्चतुर्गतिः । चतुरात्मा चतुर्भावयत्तुर्भेदचिदेकपालः ।
 समावर्त्तो निवृत्तात्मा दुर्लभो दुरतिक्रमः । दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावाधो दुरारिहा ।
 शूभाङ्गो लोकसारङ्गः सुतनुस्तनुवर्द्धनः । इन्द्रकर्मो महाकर्मो कृतकर्मो कृतगतमः ।
 उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः । शर्को वाजधनः शङ्को वयनः सर्व्वविजयी ।
 सुवर्ध्विन्दुराधः सर्व्ववागीश्वरेश्वरः । महाशूरो महागर्त्तो महाभूतो महानिधिः ।
 सुमुदः सुन्दरः सुन्दः पर्जन्यः पवनीनिलः । अस्तताशोऽस्तनवपुः सर्व्वशः सर्व्वतोमुखः ।
 सुलभः सुजतः सिद्धः मद्भुजित् शब्दतापनः । न्ययोधोदुम्भरोऽप्यन्यथानूराश्रमिस्तदनः ।
 महोद्योधिः समजिह्वः सौधधाः सप्तवाहनः । अमूर्त्तिरनघोऽचिन्त्यो भयकृद्भवनाशनः ।
 अणुर्हृत् ह्यस्मिन् गुणभृविर्गुणो मदानः । अधृतः स्वधृतः स्वास्थः प्रायश्चो वंशवर्द्धनः ।
 भारभृत् कयितो योगी योगेशः सर्व्वकामदः । आश्रमः श्रमणः चामः सुपर्णो वायुवाहनः ।
 धनुर्द्धरो धनुर्भेदो दण्डो दमयिता दमः । अपराजितः सर्व्वशो नियन्ता नियमो यमः ।
 सत्त्वानः सान्तिकः सत्यः सत्यधर्मपरायणः । अभिप्रायः प्रियाहोऽहं प्रियकृत् प्रीतिवर्द्धनः ।
 विहायभगतिर्भ्यातिः मुहचिह्नैतमुग्निभुः । रविर्विशोचनः सूर्यः सविता रविर्लोचनः ।
 अननो कृतभुक्ता मुखो नैकशोऽपजः । अनिर्व्विधः सदांमर्षो लोकाधिपानमद्भुतः ।
 यनायनातगतमः कपिलः कपिरव्ययः । सखिदः सखिहृत् सखि सखिभुक् सखिदविषः ।

०१५

०१६

०१७

०१८

०१९

०२०

श्रौतः कुण्डलो चकी विष्णुर्जितशसनः । शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ।
 शक्रः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणाम्बरः । विदत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।
 उत्तारणो दुष्कृतिहा पुष्टो दुःखप्रनाशनः । वीरहा रचणः शान्तो जीवनः पर्यवसितः ।
 अनन्तरूपोऽनन्तश्रीर्जितमनुभवापहः । चतुरस्रो गभीरात्मा त्रिदिशो व्यादिशो दिग्गः ।
 अनादिर्भूमी लक्ष्मीः सुवीरो रुचिराङ्गदः । जननो जननमादिर्भीमा भीमपराक्रमः ।
 आधारनिलयो धातो पुण्यहासः प्रजागरः । ऊर्द्धगः सत्यचाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ।
 प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणमृत्यु प्राणजीवनः । तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ।
 भूर्भुवः स्वस्तस्सारः स पिता प्रपितामहः । यशो यज्ञपतित्यंजना यज्ञज्ञो यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभुजशङ्खश्री यज्ञभुजशङ्खाधनः । यज्ञान्तरुयज्ञगुण्यज्ञमन्त्रज्ञाद एव च ।
 आत्मयोनिः स्वयञ्जातो वैखानः सामगायनः । देवकीमन्दनः खट्वा क्लिप्तः पापनाशनः ।
 शङ्खभृजन्दको चकी शार्ङ्गधवा गदाधरः । रथाङ्गपाणिरवोभ्यः सर्व्वशरणायुधः ।
 इतोर्दं कीर्त्तनीयस्य केवलय महात्मनः । नार्यो सहस्रं दिव्यानामश्रेष्ठैः प्रकीर्त्तितं ।
 य इदं शृणुयादित्यं यद्यापि परिकीर्त्तयेत् । नाशुभं प्राप्नुयात् किञ्चित् सोऽमुवेह च मानवः ।
 वेदात्मनो ब्राह्मणः स्नात् क्षत्रियो विजयी भवेत् । वैश्या धनसमृद्धः स्नात् शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
 धर्म्मार्थी प्राप्नुयाद्भक्तमनार्थी चार्चमाप्नुयात् । कामानवाप्नुयात् कामी प्रजार्थी चाप्नुयात् प्रजाः ।
 भक्तिमान् यः संदात्याय श्रुचिरद्वजमानवः । सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत् प्रकीर्त्तयेत् ।
 यमः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च । अचलां धियमाप्नोति श्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 न भयं कश्चिदाप्नोति वीर्य्यं तेजय विन्दति । भवत्यरोगो धुतिमान् बलरूपगुणाश्रितः ।
 रोगान्तो मुच्यते रोगात् बद्धो मुच्यते बन्धनात् । भयानुच्यते भीतेन मुच्यते पापेन आपदः ।
 दुर्गाण्यतितरत्याश्रु पुत्रयः पुत्रयोत्तमः । सुखसामसहस्रेण नित्यं भक्तिमन्वितः ।
 वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः । सर्व्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनं ।
 न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते कश्चित् । जन्ममृत्युजरात्याधिभयं न तेषु पश्यते ।
 इमं स्ववमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । युज्येतात्मसुखवान्तिश्रीधृतिस्सति कीर्त्तिभिः ।
 न क्रोधो न च मात्सर्य्यं लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति ह्यनुपुष्टानो भक्तानो पुष्टोत्तमैः ।
 योः सचन्द्रार्कनववा ॥ द्विशो भूयोऽहोदधिः । वासुदेवस्य वीर्य्येण विधृतानि महात्मनः ।
 समुरामुरगमर्थं मयचोरगराचसे । जगदग्रे वर्त्ततेदं कृष्णस्य सचराचरं ।
 दक्षिणाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजः बलं धृतिः । वासुदेवात्मकाः व्यासः सेवं सेवञ्च एव च ।
 मन्त्रैर्गमामासाचारः प्रथमः परिकल्प्यते । आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुर्य्युतः ।
 स्वपयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः । जङ्गमाश्चमर्त्यैश्च जगन्नारायणोद्भवः ।
 योगो ज्ञानं तथः साहसं विद्याः शिष्यादिकर्म च । वेदाः शास्त्राणि विशानमेतत् सर्व्वं जनाहंमात् ।

१०० एको विष्णुर्गृहदूतं प्रदध्मन्तान्यनेकशः। चीन् लोकान् ध्याय भूतात्मा मुहूर्ते विश्वमुपगम्यः ।
 इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितं । पठेत् इच्छेत् पुंस्यः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ।
 विश्वेश्वरमजे देवं जगतः प्रभवाम्पथं । भर्जन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति परामर्षं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकोपनिषदि विष्णोर्द्विचक्षुषस्य नामकव्येन ऊनपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥१४६॥

१०१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामहं महाप्राज्ञं सर्वेश्वरविश्वरद । किं जयं जेपतो नित्यं भवेद्भूमिफलं मेदत् ।
 प्रस्थाने वा प्रवेशे वा प्रवृत्ते वाऽपि कर्मणि । देवे वाऽप्रादुर्काले वा किं जयं कर्मसाधनं ।
 शान्तिकं पौष्टिकं रक्षां च भुञ्जन् भयनाशनं । जयं यद्भुञ्जामि तं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ व्याधयोक्तमिदं मन्त्रं शृणुष्वैकमना नृप । सावित्र्या विहितं दिव्यं सद्यः पापविनाशनं ।
 शृणु मन्त्रविधिं कृत्वा प्रोक्ष्यमानं मयाऽनघ । ध्यायेत् प्राणवसेष्ट सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 रात्रावर्चनं धर्मज्ञापनं पापैर्न लिप्यते । तेनैव संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।
 आमुष्मान् भवते चैव यं श्रुत्वा पौर्यंवात्मज । पुरुषं च सुखिद्वार्यं प्रेत्य चैव च मोदते ।
 समेतं सततं राजन् पुरो राजविषन्तमे । सचंधर्षपरिनिधं सत्यव्रतपरायणैः ।
 हृदमाक्रान्तव्यथं क्लृप्तेऽस्ति यतैः सदा । नृपैर्भरतशार्ङ्गं श्रोत्येति श्रीरनुसमा ।
 नमोविशिष्टाय महाप्रताय पराशरं वेदनिधिं प्रणम्य । नमोऽस्त्वेनन्तोय महातराये नमोऽस्तु विद्वेभ्य हृदावदेभ्यः ।
 नमस्तुविभ्यः परमं परेषां देवेषु देवं वरदं वराणां । सहस्रशोर्धाय नमः शिवाय सहस्रनामाय जगद्नाथ ।
 अजैकपादचिह्नं पिनाकी चापरोजितः । अतश्च पितृव्यस्य व्यक्तकथमव्ययः ।
 हृपाकपिच्यं ब्रह्मस्य हवणोऽप्येतरस्यथा । एकादशैते प्रयिता ब्रह्मास्तिभुवनेयराः ।
 शतमेतत् समाप्तां शतैर्ब्रह्म महात्मनां । श्रेयो भागेश मित्रस्य वरुणस्य जलेश्वरः ।
 तथा धाताऽर्थमा चैव ज्योती भास्करस्यथा । लघ्वा पूषा तथैवेन्द्रो दादशो विष्णुश्चतुर्थः ।
 इत्येते दादाश्चादित्याः काश्यपिषा इति क्रुतिः । धरो भुवश्च सोमश्च सावित्रोऽद्यामिषोऽनलः ।
 प्रत्युपश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः । नाशयत्यपि दंशं स्रुतो दावर्धिनोवसि ।
 मातृच्छास्त्रात्मजावैतोऽस्त्राणासाविनिर्गताः । अतः परं प्रवक्ष्यामि लोकानां कर्मसाधिनः ।
 अपि यश्चक्षुषो वेत्रारो दक्षश्च सुक्रतश्च च । अद्भुताः सर्वभूतेषु पश्यन्ति विदेशेश्वराः ।
 शृभाम्प्रभानि सर्वानि स्रुतुः कालश्च सर्वशः । विश्वेदेवाः पितृगणा मूर्त्तिमन्तस्तपोधनाः ।
 सुनयस्यैव सिद्धाश्च तपोमोक्षपरायणाः । श्रुचिचिताः कीर्त्तयतां प्रयच्छन्ति शृभे नृणां ।
 प्रजापतिरुतानेताम् लोकान् दिव्येन तेजसा । वधन्ति सर्वलोकेषु प्रयताः सर्वकर्मासु ।
 प्राणानामीश्वरनेताम् कीर्त्तयन् प्रयतो भरः । धर्मार्थकामैर्विपुनैर्युज्यते सह नित्यशः ।
 लोकान्ध सभते पुष्पान् विश्वेश्वररुतान् शृभान् । इते देवास्तथाल्लेखन् सर्वभूतगणेश्वराः ।
 मन्दीयरो महाकायो धाम्नीहृषभध्वजः । इश्वराः सर्वलोकानां गणेश्वरविनायकाः ।
 शैव्या रौद्रा गृध्राश्च योगभूतगणसंघां । ज्योतीर्विहरितो ध्याम सुपर्णः पञ्चगेश्वरः ।

धृतिर्या तपसा सिद्धा स्थावराश्च चराचरा । ह्रिमवान् गिरयः सर्वे चत्वारस्तु महापरा ॥ १५५ ॥
 भवस्थानुचराश्चैव हरतुल्यपराक्रमा । विष्णुर्देवोऽयं जिष्णुश्च स्कन्दश्चान्निकया सह ।
 कीर्त्तयन् प्रयत सर्वान् सर्वेषां प्रमुच्यते । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मानवानृषिसत्तमान् ।
 धवकीतश्च वैद्यश्च अर्वावमुपरावस्य । औषीजश्चैव कवीवान् सलङ्काह्विरेशु सुत ।
 अष्टमिधानि ति पुत्र कलेशो वर्हिषदस्तथा । ब्रह्मतेजोमया सर्वे कीर्त्तिता लोकभावा ।
 लभन्ते हि सुखं सर्वे रुद्रानलवमुग्रमा । भुवि कला द्रुमं कर्ष्य मोदन्ते दिवि दैवतै । १५६ ॥
 महेश्वरुव सप्त प्राची वै दिशमाश्रिता । प्रयत कीर्त्तयन्नेतान् शक्रलोके मधीयते ।
 उन्मुचुः प्रमुचुश्चैव स्रज्ज्वालेषु धीर्यवान् । दृढव्यघोर्ह्यबाह्व्यश्च लषोमाह्विरास्तथा ।
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथाऽङ्गस्तु प्रतापवान् । धर्मराजर्त्विजं सप्त दिशि दिशमाश्रिता ।
 बृहदुच्यते पुत्र परिध्याधश्च कीर्त्तिमान् । एकतय दितश्चैव त्रितयादित्यवशिभा ।
 अथ पुत्रश्च धर्मात्मा अष्टि शारस्ततस्तथा । वरुणश्चार्त्विजं सप्त पदिर्ना दिशमाश्रिता । १५७ ॥
 अष्टिर्ब्रह्मिष्ठो भगवान् काश्यपश्च महानृषि । गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽयं कौमिकः ।
 अचीकतनयस्यो जमदग्नि प्रतापवान् । धनेश्वरश्च गुरुव सप्तैते उत्तराश्रिता ।
 अपरे दुनय सप्त दिक्षु सर्वान् धिष्ठितो । कीर्त्तिस्तस्मिन् नृणां कीर्त्तिता लोकभावा ।
 धर्म कामश्च कालश्च वसुधासुकिरेव च । अगस्त कपिलश्चैव सप्तैते धरणीधरा ।
 शान्तिस्तस्मिन् लोके दिशं याया प्रकीर्त्तिता । यस्यां यस्यां दिशि ज्ञेयं तस्युच्यते शरणं ब्रजेत । १५८ ॥
 रामो व्यासस्तथा द्रौणिरथश्यामा च लोमह । इत्येते मुनयो दिव्या एकैक सप्त सप्तधा ।
 स्रष्टार सर्वभूतानां कीर्त्तिता लोकपावना । संवर्तो मेरुसावर्णो मार्कण्डेयश्च धार्मिकः ।
 साङ्ख्ययोगो नारदश्च दुर्वासाश्च महानृषि । अत्यन्ततपसो दान्तास्तपु लोकेषु विभुता ।
 अपरे रुद्रसङ्घाता कीर्त्तिता ब्रह्मलौकिका । अपुत्रो लभते पुत्र दरिद्रो लभते धनं ।
 तथा धर्मार्थकामेषु सिद्धिस्तु लभते नर । इषु वैश्व नृपवरं श्रुत्वा यस्माभ्यत सुता । १५९ ॥
 प्रजापतिं सार्वभौमं कीर्त्तयेत्तदुधाधिप । आदित्यवंशप्रभव महेश्वरमविक्रमं ।
 पुरुवरमलेशश्च त्रिषु लोकेषु विभुतः । सुधस्य दयित पुत्र कीर्त्तयेत्तदुधाधिपं ।
 त्रिलोके विभुं वीरं भरतश्च प्रकीर्त्तयेत् । गवामयेन यज्ञेन येष्टुं वै शनैः युगे ।
 रत्निदेव महादेवं कीर्त्तयेत् परमद्युतिं । विश्वजित्तपसोपेत सचण्ड लोकाग्रजं ।
 तथा श्वेतश्च राजर्षिं कीर्त्तयेत् परमद्युतिं । सागरस्यात्मजो येन ज्ञापितास्त्वारितास्तथा । १६० ॥
 ऊताग्रनमामेतान् महाह्वासादोजस । उपकायान् महाघत्तान् कीर्त्तयेत् कीर्त्तिवर्द्धनान् ।
 देवानृषिणाश्चैव नृपाश्च जगतीश्वरान् । साङ्ख्य योगश्च परमं ह्ययं कथ्यन्तश्चैव च ।
 कीर्त्तिता परमं ब्रह्म सर्वयुतिपरायणं । मङ्गल्य सर्वभूतानां पवित्रं सर्वकीर्त्तितं ।
 व्याधिप्रमर्शनं श्रेष्ठ पौष्टिकं सर्वकर्षणं । प्रयत कीर्त्तयेत्तान् कर्तुं सायश्च भारत ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

११७

रते वै पान्ति वर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । रते विनायकाः श्रेष्ठा दक्षा वान्ता जितेन्द्रियाः ।
नराणामशुभं सर्वं व्योहन्ति प्रकीर्त्तिताः । साविभूता महात्मानः पापस्य सुकृतस्य च ।
एतान् वै कथमुत्थाय कीर्त्तयन् शुभमभ्युते । नाग्निचौरभये तस्य न मार्गप्रतिरोधनं ।
एतान् कीर्त्तयतो नित्यं दुःस्वप्नो नश्यते नृणां । भुञ्जते सर्वपापेभ्यः स्वस्तिमांश्च सृष्टं व्रजेत् ।
दीवाकालेषु सर्वेषु यः पठेन्नियतो द्विजः । न्यायवानात्मनिरतः शान्तो दानोऽनस्यकः ।
रोगान्ता व्याधयुक्तो वा पठन् पापान् प्रमुञ्चते । वास्तव्ये तु पठन् कुलस्वस्वयेन भवेत् ।
चेचमथ्ये तु पठतः सर्वश्रेष्ठं प्ररोहति । गच्छतः सैममन्वानं सामान्तरगतः पठन् ।
आत्मनश्च धृतामाश्च दाराणाश्च धेमस्य च । वीशानमिषधीनाश्च रक्षतेतां प्रयोजयते ।
एतान् संपाप्तकाले तु जपतः चक्षियस्य ह । गच्छन्ति रिपवो नाशं सैमस्य परिवर्त्तते ।
एतान् दैवे च पिब्ये च पठतः पुरुषस्य हि । भुञ्जते पितरो ह्यथ कथञ्च विदिवौकसः ।
न व्याधिरापदभयं न द्विपाकश्च न तस्करात् । कर्मसं सद्यतां याति पाप्मना च प्रमुञ्चते ।
घामपाचे च घामे च प्रवासे राजवैश्वनि । परां विद्विन्वाप्नोति सावित्रीं शुचिन्तां पठन् ।
नाग्निर्हृति काष्ठानि सावित्री यच्च पश्यते । न तच्च बालो क्षियते न च तिष्ठन्ति पञ्चगाः ।
न च राजभयं तेनां न पिशाचाश्च राक्षसाश्च । ज्ञान्यनुपतनाङ्गुलाङ्ग्यं तलोपजायते ।
चतुर्णामपि वर्षाणामाश्रमस्य विशेषतः । करोति सततं भान्तिं सावित्रीमुत्तमां पठन् ।
न तेषां विद्यते दुःखं गच्छन्ति परमं गतिं । ये सृष्ट्वन्ति महद्ब्रह्म सावित्रीगुणकीर्त्तनं ।
गवां मध्ये तु पठतो भावोऽस्य ब्रह्मसनाः । प्रस्थाने वा प्रवासे वा सर्ववैश्वः गतः पठेत् ।
अपतां शुद्धताश्चैव नित्यञ्च भयतात्मनां । श्रुषीणां परमं गर्थं गुह्यमेतद्वराधिप ।
यायातयेन सिद्धस्य दत्तिशब्दं पुरातनं । परावरमतं दिव्यं ब्रह्माय कथितं पुरा ।
तदेतत्ते समाख्यातं तथैव ब्रह्म संनातन् । हृदये सर्वभूतानां श्रुतिरेषा सनातनी ।
श्रीमादित्याभ्याः सर्वैराश्रवाः सुरवक्षसाः । पठन्ति शुचये नित्यं सावित्रीं परमां गतिं ।
अभ्यासे नित्यं देवानां सुप्रदीपां प्रवक्ष्य च । मोक्षं सर्वलक्ष्णाणां मोक्षयत्युभान् सदा ।
यद्वैः काश्यपोनामप्रभृतिभिर्मन्त्रिरोत्थादिभिः । ब्रह्मागच्छत्तद्वक्षतिप्रभृतिभिर्ब्रह्मर्षिभिः पठितं ।
॥ भारद्वाजमतं चैकीर्त्तयेत् प्रातः वशिष्ठान् पुनः । सावित्रीमधिगम्य शक्रेवपुनः ।
॥ यो गोघ्नतं कनकसृष्टुमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे ऽथ ब्रह्मश्रुताय । दिव्याश्च भारतकथां कथयेच्च नित्यं पुण्यं फलं भव
ति तस्य च तस्य चैव ।
धर्मो विवर्द्धति भृगोः परिकीर्त्तनेन वीर्यं विवर्द्धति वशिष्ठं नमोजतेन । शंभोर्भजिष्यति चैव । रघुं नमस्कृत्य स्वादयिनौ च
परिकीर्त्तयतो न रोगः ।
एषा मे कथिता राजन् सावित्रीब्रह्म शाश्वती । विवर्त्तुरसि यथान्यत् तत्ते वक्ष्यामि भारत ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सावित्रीव्रतकथने पञ्चाशदधिकशतेऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के पूज्याः के नमस्तुत्याः कथं वर्त्तेत केपु च । किमाचारः कोदृशेषु पितामह नरिष्यते । ॥

॥ भीम उवाच ॥ ब्राह्मणानां परिभवः सादयेदपि देवताः । ब्राह्मणानां नमस्तुत्य युधिष्ठिर नरिष्यते ॥

ते पूज्यस्ते नमस्तुत्या वर्त्तयस्तेषु पुत्रवत् । ते हि लोकानिमान् सर्वान् धारयन्ति मनोविषाः ॥

ब्राह्मणाः सर्वलोकानां महान्ता धर्मसेतवः । धनयागामिरामाश्च वाक्पयर्मरताश्च ये ॥

रमणीयाश्च भूतानां निधानश्च धृतप्रताः । प्रणेतारश्च लोकानां शास्त्राणाञ्च यशस्विनः ॥

तपो येषां धनं निधं वाक् चैव विपुलं बलं । प्रभवत्यैव धर्माणां धर्मज्ञाः सुखं दर्शिनः ॥

धर्मकामाः न्यिता धर्मैः सुकृते धर्मसेतवः । यान् समान्निध्य जीवन्ति प्रजाः सर्वान्धतुर्विधाः ॥

पश्यामः सर्वनेतारो यशसाहाः सनातनाः । पित्रपैतामर्क्षं मुर्व्यमुदहन्ति धुरं वहा ॥

धुरि ये नावसोदन्ति निषेधे सद्गवा इव । पित्रदेवातिचमुखा ह्यवकथ्यायामर्जिनः ॥

भोजनदिह लोकांस्त्रीक्ष्णायन्ते महतो भयात् । दोष सर्वस्य लोकस्य चतुश्चक्षुषामपि ॥

सर्वशिक्षामुतिधना निपुणा मोक्षदर्शिनो गतिज्ञाः । सर्वलोकानामध्यात्मगतिचिन्तकाः ॥

आदिमन्थावसानानां ज्ञातारश्चिक्वचसंशयाः । परस्परं विवेकज्ञा गन्तारः परमो गतिः ॥

विमुक्ता धूतपात्राणि निदन्दा निष्परेखाः । भागहो माविता निधं ज्ञानविह्वलं हात्मभि ॥

चन्दने मलपक्वे च भोजनेऽभोजने समः । वाचो येषां दुर्कुलश्च शोकपौमाजिनिच ॥

तिष्ठेयुरयमुञ्जामा बह्वि दिवसान्यपि । शेषेषुयुष गावाणि स्त्राभ्यायैः धन्यतेन्द्रियाः ॥

अदेवं देवतं कुर्वेदेवं वाऽप्यदेवं । लोकानिन्यान् संज्ञेयुक्ते लोकपालाश्च कोपितो ॥

अपेय बागरो येवामपि प्रापान्हात्मना । येषां कोपाशिरचापि दण्डकेनोपश्रान्यति ॥

देवानामपि ये देवा कारये कारणस्य च । प्रमाणस्य प्रमाणश्च कलानभिभवेदुधे ॥

येषां दृष्टश्च बलस्य सर्वं सन्ध्यामर्हति । तेन विद्याविशेषोऽनुमानेयन्ति परस्परं ॥

अविद्वान् ब्राह्मणो देव पावै वै पावने महेत् । विद्वान् भूयस्ततो देव पूषेवागरषजिभः ॥

अविद्वान् विद्वान् ब्राह्मणो देवते महेत् । प्रणीतश्चाप्रणीतश्च ययाऽप्रिद्वेन महेत् ॥

प्रमाणे अपि तेजस्वी पावको नेव द्युयते । हविर्विशे च विधिवद्भूहः स्वविशेभु ॥

एवं पद्यणिष्टेषु वर्त्तते सर्वकर्मसु । सर्वथा ब्राह्मणो मान्यो देवते विद्वित्ततपरे ॥

इति श्रीमहाभारते श्रुमाश्विनिक पर्वणि श्यामाश्विनिक पर्वणि ब्राह्मणप्रश्नपात्रां एकपञ्चासदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कान्ते ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा मराधिप । के वा कर्मोदयं यदा तन्मर्चयि महामते ॥

॥ भीम उवाच ॥ अवापुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । पवनस्य च संवादमर्जुनस्य च भारत ॥

सहस्रभुजस्तु श्रीमान् कोक्तवोर्व्याऽभवत् प्रभु । सस्य लोकस्य सर्वस्य माहिरायां महाबलः ॥

य त उदाकारवर्तो वदोपां सामरामिनां । श्रेष्ठार्थपूयिर्षो सर्वा रैहय सत्यविक्रमः ॥

स्वविन्तं येन दत्तान्मु दत्तापेताप कारणे । चतुर्धर्मे पुरस्तात् विनयं न्युतमेव च ॥

आराधयामास च तं छतवोर्यादजो मुनिं । न्यमन्तयेत् सन्नुष्टे दिभ्येन वरैस्त्रिभिः ॥

स वैरिन्दित्तो नृपो वचनमब्रवीत् । सहस्रबाहुर्भूया वै चमूमये दृढेऽन्याया ।
मम बाहुवैद्यसन्तो पेश्यन्तां सैनिकां रणे । विक्रमेण महीं हन्तां जयेयं प्रश्रितव्रतः ।
ताश्च धर्म्येण बन्ध्याय पोषयेयमतश्चितः । अतुल्यं तु वरं योचि नामहं दिव्यसत्तमं ।
॥ ममानुग्रहकृते दातुमर्हस्यनिन्दितं । अनुशासकमुभो कनोऽमियोदृष्टं तदार्थयं ।
इत्युक्तः स दिजः प्राह तथैस्त्विति वराधिपं । एवं समभवत्तस्य वराक्षे दीप्ततेजसः ।
ततः स रथमस्थाय ज्वलन्तार्कसमधुतिं । अत्रवीदोर्थस्योहात् को बलिं सद्गुणो मम ।
दोर्थे वीर्ये यशःपौत्रे विक्रमेणैजसापि वा । तदाक्यान्तेऽन्तरीक्षे वै बर्गुवाचांशरीरिणी ।
न त्वं मूढ विजानीयं ब्राह्मणं क्षत्रियादरं । सहितो ब्रह्मणेनेह क्षत्रियः बालिवै प्रजाः ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ कथं भूतानि सुष्टेऽहं कुद्रे नामकतया नये । कर्मणो मनसा वाचा न मेतोऽस्ति वरी दिजः ।
पूर्वो ब्रह्माक्षरौ वदो दिनीयः क्षत्रियोत्तरः । संयोकौ हेतुयुक्तौ तौ विषयस्तत्र दृश्यते ।
ब्राह्मणः संश्रिताः क्षत्रं नृपेभ्यं ब्राह्मणाश्रितं । श्रिता ब्रह्मणेष्वा विप्रैः खादन्ति क्षत्रियान् सुवि ।
क्षत्रियेष्वाश्रितो धर्मः प्रजाणां परिपालः । क्षत्रादुत्तिर्ब्राह्मणानां तैः कथं ब्राह्मणे वरः ।
सर्वभूतप्रधानांस्तान् भैषद्यतीनेह सदा । आत्मसम्भावितान् विप्रान् स्थापयाम्यात्मानो वशे ।
कथितं क्षत्रिया सत्यं गायत्र्या कथया दिवि । विजेष्याम्यस्मान् कुर्वन् ब्राह्मणं सर्वैश्वर्यश्रवः ।
न च मया व्याघ्रेद्राक्षस्त्रिषु लोकेषु कथनं दिवो वा मानुषो वाऽपि तस्माज्ज्येष्ठो दिजादहं ।
अथ ब्रह्माक्षरं लोकं करिष्ये क्षत्रियोत्तरं । न हि मे बंधुगे कश्चित्पुनः कथ्यते वरः ।
अर्जुनश्च वचः सुभा विवक्षाभूक्षिमाचरी । अयमन्तरिक्षक्षत्रो वायुरभायत ।
त्यजेनं कलुषं भवं ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य । एतेषां कुर्वन्तः पार्ष राक्षसोभो भविष्यति ।
अथ वा त्वां महोपास्य श्रमयिष्यन्ति वै दिजाः । निरक्षयन्ति ते राक्षसद्वेतास्तान् महाबलाः ।
तं राजा कल्पमित्याह तत्तत् प्राह मादतः । वायुर्देवदूतोऽस्ति हितं त्वां प्रमथोन्मथं ।
॥ अर्जुन उवाच ॥ अहो नयाऽहं विप्रेषु भक्तिरागः प्रदर्शितः । बाहुशं श्रियवीभूतं तादृशं ब्रूहि मे दिने ।
वायुर्देवा बहूशं क्षिप्रं ब्रूहि त्वं ब्राह्मणेत्तम । अपां वै सद्गुणो वक्तिः स्वर्णस्य नभसोऽपि वा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वोऽथ अनुशासनिके पर्वोऽथ पञ्चमोऽनुशासनपर्वोऽथ अनुशासनपर्वः ॥ १५२ ॥
॥ वायुदवाच ॥ द्रष्टुं मूढ गुणान् कोऽपि ब्रह्मणाक्षणां महात्मानां । ये सत्यां कीर्तिता रत्नेभ्योऽन्याऽयं ब्राह्मणो वरः ।
त्यक्त्वा महीं भूमिस्तु सार्द्धेयाऽङ्गनूपलः । नाशं जगाम तां विप्रो व्यष्टय्यत कक्षपः ।
अजेषा ब्राह्मणा राजन् दिवि चेह च निवृत्ता । अपिवनेजसा स्थापः स्वयमेवाक्षिराः पुरा ।
स तां पिवन् घोरमिव नादव्यत महात्मनाः । अपूरयन्महोद्येन महीं सर्वान्ध पायिव ।
तक्षिचक्षुः कुद्रे वै जगत्प्रकाशतो गतः । रथिष्ठमग्निदोषे च चिरमक्षिरा भयात् ।
अथ मत्तं भगवान् नीतमेन पुरन्दरः । अहल्यां कामयांनो वै धर्मोऽर्थश्च च विंशतः ।
यया समुद्रो नृपते पूर्वो दृष्टश्च वारिणा । ब्राह्मणैर्मिश्रस्तः सन् बभूव लवणोदकः ।

सुवर्णवर्णो निर्दुम सङ्गतोऽर्द्धशिव कवि । कुट्टेनाङ्गिरसा भग्नो गणैरेते विवर्जितः ।
 महत्तुर्धूर्तान् पश्य चेष्टामन्त महोदधि । सुवर्णधारिणा नित्यमवगन्तान् द्विजातिना ।
 समो न त्वं दिजातिभ्य श्रेयो विद्धि नराधिप । गर्भस्थान् ब्राह्मणान् शश्वत्तमस्य नि किल प्रभु ।
 दण्डकानां महद्भ्राज्यं ब्राह्मणेन विनाश्रितं । तालजङ्गं महावर्त्मभौषेपैकेन नाश्रितं ।
 तथा च विपुलं राज्यं बलं धर्मैः युतं तथा । दत्ताचेयप्रसादेन प्राप्त परमदुर्लभं ।
 अग्निं त्वं यजेसे नित्यं कस्माद्ब्राह्मणमर्जुन । स हि सर्वस्य लोकस्य हव्यवाद् किं न वेति तं ।
 अथवा ब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकं । कर्त्तारं जीवलोकस्य कस्माज्ज्ञानन् विमुद्यमे ।
 तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अथक प्रभुरव्यय । येनेदं मिथिलं विषयं जनितं स्थावरं चरं ।
 अण्डजातान् ब्राह्मणं केचिद्विष्णुपण्डिता । अण्डाङ्गिश्चादभु ब्रैला दिग्गोऽथ श्रियिवी दिवं ।
 द्रष्टव्यं नैतदेवं हि कथं जायेदजो हि स । स्रतमाकाशमण्डलान् तस्माज्ज्ञात पितामह ।
 तिष्ठेत् कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्भि तदा भवेत् । अहङ्कार इति प्रोक्त सर्वज्ञेजोगत, प्रभु ।
 तस्याण्डादुत्थितो ब्रह्मा स राजन् लोकभावन । इत्युक्तं सतदा त्वण्णोर्मभूदायुक्ताऽभवोत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनाश्विनसंवादे विषयस्य दधिकप्रतोऽध्याय ॥ १५२ ॥

॥ वायुत्वाच ॥ इमं भूमिं दिजं तिथेयो दिक्षुर्धं दक्षिणं पुरा । अङ्गो नाम नृपो राजन्तान् विन्ता मही यथा ।
 धारणी सर्वभूतानामर्थं प्राप्य वरो नृप । कथमिच्छति मां दातुं दिग्भेया ब्रह्मण सुतो ।
 साऽहं त्यक्ता गमिष्यामि भूमिर्लं ब्रह्मण पद । अथ स राज्ञो नृपतिर्यामुदिति ततोऽगमन् ।
 ततस्तं काश्यपो दृष्ट्वा ब्रजन्ती श्रियिवी तदा । प्रविशेत् मही यथा मृगास्त्रान् समाहित ।
 अहं सा सर्वतो जज्ञे नृपौषधिसर्मणिता । धर्मोत्तरा महभया भूमिरासीततो नृप ।
 एवं वषेष्टहस्ताणि दिव्यानि सततं नृप । चिन्तते काश्यपो राजन् भूमिरासीदतद्भिता ।
 अथागम्य महाराज नमस्तुभ्य च कश्यप । पृथिवी काश्यपो जज्ञे सुता तस्य महात्मन ।
 स्य राजन्वीरुशो वै ब्राह्मण कश्यपोऽभवत् । अन्यं प्रब्रूहि वा त्वज्ज काश्यपात् चक्षिधे वरं ।
 त्वण्णो बभूव नृपति पवनस्तत्रवीत् पुन । शृणु राजन्नुतथस्य जातस्याङ्गिरसे कुले ।
 अङ्गो लोमस्त दुक्षितो लोचने परमा मता । यस्यास्तुल्यं पतिं यामे उतथ्य समपश्यत् ।
 सा च तीव्र तपस्तेपे महाभागा यशस्विनी । उतथ्यार्थं तु चार्वाङ्गो परं नियममास्मिता ।
 तत आहूय श्रोतव्यं ददावचिर्यशस्विनी । भार्यार्थं स तु जयाच्च विधिवद्भूरिदक्षिण ।
 तान्त्वकामयत श्रीमान् वरुण पूर्वमेव ह । स चागम्य वनप्रस्थ यमुनायां जहार तां ।
 जलेश्वरश्च हत्वा तामनयत् स्तपुरं प्रति । परमाहूतबद्धाश्च घटसहस्रशतं ब्रह्म ।
 न हि रम्यतरं किञ्चित् तस्मादन्यत पुरोत्तमं । प्रासादैरपरोभिष्ट दिव्यैः कामैश्च शोभितं ।
 तत्र देवताया साहू रमे राजन् जलेश्वर । अथाख्यातमुतथाय तत पत्न्यवमर्दनं ।
 तच्छ्रुत्वा नारदात् सर्वमुतथो नारदं तदा । प्रोवाच गच्छ ब्रूहि त्वं वरुणं पश्यं वच ।

मदाक्यान्मूत्र मे भार्या कक्षात्तं हतवानसि । लोकपालोऽसि लोकानां न लोकस्य विलसकः ।

सोमेन दत्ता मे भार्या त्वया चपहताऽय वै । इत्युक्ता वचनान्तस्य नारदेन जलेभ्यः ।

मुञ्च भार्यामुतथस्य कक्षात्तं हतवानसि । इति श्रुत्वा वचसस्तस्य वरुणोऽब्रवीत् ।

ममैषा मुप्रिया भीरुर्नैनामुत्पट्टमुत्तरे । इत्युक्ता वरुणेनाथ नारदः प्राप्य वै मुनिं ।

उतथ्यमब्रवीदाक्यं नातिदृष्टमना इव । गले गृहीत्वा चित्तोऽसि वरुणेन मद्यामुने ।

न प्रयच्छति ते भार्या यत्ते कार्यं कुरुष्व तत् । नारदस्य वचः श्रुत्वा क्रुद्धः प्राज्वलदङ्गिराः ।

अपिवत्तेजसा वारि विदुभ्य समहानताः । पीयमाने तु सर्वास्मिन्नाये वै सलिलेभ्यः ।

सुहृद्भिः लोभ्यमाणैश्चैव नैवामुञ्चत तां तदा । ततः क्रुद्धोऽब्रवीद्भूमिमुतयो ब्राह्मणोत्तमः ।

दशैषस्य च्छले भद्रे यदुपहस्यते हृदं । ततस्तदीरिणं जातं समुद्रस्त्रावसर्पितः ।

तस्माद्देवाश्रदीक्षेव श्रोत्राचलौ द्विजोत्तमः । अदृष्ट्वा गच्छ भीरु त्वं वरस्यति मरुतः प्रति ।

अपुण्य एव भवतु देवस्य कस्यया शुभे । तस्मिन् संशोधिते देशे भद्राभादाय वारिपः ।

अददात् धरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाय वै । प्रणिगृह्य तु तां भार्यामुतथः सुमनाऽभवत् ।

मुमोच च जगद्गुःखादरुणश्चैव चैव । ततः स सन्धा तां भार्यां वरुणं प्राह धक्शितम् ।

उतथः सुमहानिजा यत्तत् शुभं नराधिप । ममैषा तपसा प्राप्ता क्रोशतस्ते जलाधिप ।

इत्युक्त्वा तामुपादाय स्वमेव भवन् ययौ । एष राज्ञीदृशो वै उतथो ब्राह्मणोत्तमः ।

अवीत्यर्थं ब्रूहि वा त्वमुतथ्यात् कश्चिदर्थं वर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे चतुःपञ्चाशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

॥ भोम उवाच ॥ इत्युक्तः स नृपखण्डोमावीदायुक्तोऽब्रवीत् । शुशु राजजगत्स्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य च ।

अमुरैर्मिज्जिता देवा निरुद्धाहास्यते कृताः । यज्ञाद्येषां कृताः सर्वे पितृणाञ्च स्वधा तया ।

कर्मेभ्यो मानवानाञ्च दानैर्वैर्हयर्षभ । अष्टैर्यथोक्तता देवाद्यैः प्रबोमिति श्रुतिः ।

ततः कदाचित्ते राजन् दोषमादित्यवर्षसं । ददृशुस्तेजसा युक्तमगस्त्यं विपुलव्रतम् ।

अभिवाच तु तं देवाः शुद्धा कुशलमेव च । इदमप्युर्ध्वात्मानं वाक्च काले जनाधिप ।

दानवैर्युधि भद्राः क्षतयैर्यथा च भेदिताः । तदस्मान्नो भयः सोमासाहितं वै मुनिपुङ्गव ।

इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् । प्रजज्वाल च तेजसो क्वालाग्निरिव संघे ।

तेन दोषोऽगुजालेन निर्दग्धा दानवास्तदा । अन्तरोचं महाराज विप्रेतस्ते महत्तराः ।

दक्षमानासु दैत्यास्ते तदाऽगस्त्यस्य तेजसा । उभौ लोकां परित्यज्य ययुः काष्ठान्नु दक्षिणम् ।

वसिस्त यजते यज्ञमयमेधं सर्वं गतः । येऽन्नेऽधत्तायज्ञोऽस्माय तेन दग्धा महासराः ।

ततो लोकाः पुनः प्राप्ताः सरोः शान्तमयेनैव । अनेनमनुवन् देवा भूमिष्ठानसुरान् जहि ।

इत्युक्तः प्राह वै देवाश्च शक्तोऽसि महोगतान् । दग्धुं तपो हि चोयैव न शक्यामीति पापिव ।

एवं दग्धा भगवता दानवाः स्तेन तेजसा । अगस्त्येन तदा राजन् तपसा भावितात्मना ।

सुवर्णवर्णो निर्दुमः सद्गोर्द्धाग्रिख कवि । कुट्टेनाद्विरसा शत्रो गौरैर्तेनैर्विजितः ।
 महत्तयूषितान् पश्य येष्टासन् महादधि । सुवर्णधारिणा नित्यमवगन्तान् दिजातिना ।
 समो न त्वं दिजातिभ्यः श्रेयो विद्धि नराधिप । गर्भस्थान् ब्राह्मणान् शत्रुत्वमख्यति किल प्रभु ।
 दण्डकानो महाद्राव्यं ब्राह्मणेन विवाशितं । तालजङ्ग महावर्त्तभौर्वैपैकेन नाशितं ।
 मया च विपुलं राज्यं बलं धर्मं श्रुतं तथा । दत्तावेयप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्लभं ।
 अग्निं त्वं यजेथ नित्यं कस्माद्ब्राह्मणमञ्जुन । स हि सर्व्वेभ्यः लोकस्य ह्यववादं किं न वेत्ति तं ।
 अथवा ब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकं । कर्त्तारं जीवलोक्तस्य कस्माज्जानन् विमुह्यते ।
 तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अख्यत् प्रभुरख्यय । येनेदं निखिलं विश्वं जगितं स्यात्परं परं ।
 अष्टजातान् ब्रह्माणं केचिद्विद्वन्त्यपिष्ठता । अष्टाद्विंशदभुं श्रेष्ठा दिवोऽश्मः पृथिवी दिवं ।
 द्रव्यं नैतदेवं हि कथं जायेदजो हि सः । सतमाकाशमण्डन्तु तस्माज्जातं पितामह ।
 तिष्ठेत् कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्धि तदा भवेत् । अहङ्कार इति प्रोक्तं सर्व्वेतेजोगतं प्रभु ।
 तस्याष्टादुत्थितो ब्रह्मा स राजन् लोकभावन । इत्युक्तं सतदा तृण्योमभूदायुक्तोऽभवोत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे विपश्चादधिकशतोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

॥ वायुहवाच ॥ इमां भूमिं दिजातिभ्यो दितुर्वै दक्षिणा पुरा । अहो नाम भूयो राजसूतस्थित्ता मही यथा ।

धारणीं सर्व्वभूतानामर्थं प्राप्य वरो नृप । कथमिच्छति मां दातुं दिवेभ्यो ब्रह्मण सुतां ।

साऽहं त्यक्त्वा गमियामि भूमिर्लं ब्रह्मण पदं । अथ स राज्ञो नृपतिर्भूमिदिति ततोऽगमत् ।

ततस्तं कथयेत् इष्ट्वा प्रजनीं पृथिवीं तदा । प्रविशेत्त मही सद्यो मुक्तात्मानं समहितः ।

अह्ना स सर्व्वतो ज्ञो नृपौषधिसमन्विता । धर्मोत्तरा नष्टमथा भूमिरासीदतस्ततो नृप ।

यवं वधैश्चक्षुषि दिश्यानि सततं नृप । चिंशत काश्यपो राजन् भूमिरासीदतद्भिता ।

अथानन्तरं योमपानमभ्यस्य पृथिवीं काश्यपो ज्ञो सुता तस्य महात्मान ।

यवं वधेनैव यापि शत्रुभित्तमवा हते । नाधिगच्छान् ज्ञानिषु भयोऽप्यस्य तस्य च ।

॥ अविशवाच ॥ कथं वक्ष्यसि भवतस्तोऽमुर्वयग्रमा भव । तिमिरज्ञस्य सविता इत्युक्त्वा च नो भव ।

एवमुक्त्वा साऽर्धेन तमोमुदभवच्छ्रेष्ठो । अपश्यत् स्यात्प्रभाषाच्च भोमवत प्रियदर्शन ।

दृष्ट्वा मातिप्रभं सोमं तथा सुख्यं च पार्थिव । प्रकाशमकरोदविश्लेषसा स्नेहं सद्यो ।

जगदितिमिरश्चापि प्रकाशमकरोत्तदा । यत्रयश्चक्रुर्बुध्नय देवानां स्नेहं तेजसा ।

अविष्ठा दक्षमांशान् दृष्ट्वा देवाग्रहासुरान् । पराक्रमैस्तोऽपि तदा व्यत्यस्रवविरविता ।

उद्गापितस्य सविता देवास्त्राता हतासुरा । अविष्ठा नय सामर्थ्यं हतमुत्तमतेजसा ।

दिजेनाग्निदितोयेन जपसा चर्षंशमसा । फलभवेण राजैव पश्य कर्माविष्ठा हतं ।

तप्रापि विदुरेणोक्तं कर्माणि समहात्मन । प्रवोम्यहं ब्रूहि वा समन्वितं सन्नियं परं ।

इत्युक्त्वा तस्यैवमभूदायुक्तोऽभवोत् । इदं राजन् महत् कर्षं च्यवनस्य महात्मान ।

अग्निना प्रतिशंशुय च्यवनं पाकशावने । प्रोवाच महितो देवो योमपावयित्वा सुरः ।

मदाक्यानुद्य मे भार्या कक्षात्ता हतवानसि । लोकपालोऽपि लोकानां न लोकस्य विलम्बकः ।

सोमेन दत्ता मे भार्या तया चापहताऽह वै । इत्युक्त्वा वचनात्तस्य नारदेन जलेऽवरः ।

०११०

मुञ्च भार्यामुतयस्य कक्षात् हतवानसि । इति जुषा वचस्तस्य ततस्तं वरुणोऽब्रवीत् ।

ममैषा सुप्रिया भीरुर्नैनामुत्खट्टमुत्सहे । इत्युक्त्वा वरुणेनाथ नारदः प्राप्य वै मुनिं ।

उतय्यममवोदाक्यं प्रातिहृष्टमना इव । गले गृहीत्वा चित्तोऽस्मि वरुणेन महामुने ।

न प्रपच्छति ते भार्या यत्ते कार्यं कुरुष्व तत् । नारदस्य वचः सुखा क्रुद्धः प्राज्वलदङ्गिराः ।

अपिपत्तजसा वारि विष्टस्य समहातपाः । पीयमाने तु सर्वस्मिन्नाथे वै रत्नलेखरः ।

०११५

सुहृद्भिः सोभ्यमाणैष नैवामुञ्चत तां तदा । ततः क्रुद्धोऽमबीज्जुमिमनुष्या प्राह्मणोत्तमः ।

दर्शयस्व खल्वं भद्रे षट्भूहस्त्रयते इदं । ततस्तदीरिणं जामं समुद्राश्रयवर्षितः ।

तस्माद्देवान्दीक्षेव प्रोवाचाथै द्विजोत्तमः । अदृश्या गच्छ भीरुं त्वं सरस्वति मरुत् प्रति ।

अपुण्य एष भवतु देहस्त्यक्तस्तया शुभे । तस्मिन् संशोधिते देशे भद्रामादाय वारिपः ।

अदृष्टान् शरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाथ वै । प्रतियुक्तं तु तां भार्यामुतयः मुमनाऽभवत् ।

०१२०

मुमोच च जगद्दुःखारुणश्चैव हे हय । ततः स लब्ध्वा तां भार्यां वरुणं प्राह धर्मवित् ।

उतयः सुमहातेजा पत्तां गृह्णन् नराधिप । ममैषा तपसा प्राप्ता क्रान्तस्तं जलाधिप ।

इत्युक्त्वा तानुपादाय स्त्रमेव भवनं ययौ । एष राजवीरुशो वै उतयो ब्राह्मणोत्तमः ।

अथीत्यहं ब्रूहि वा लभतव्यात् क्षत्रियं परं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तः स मयस्त्रयीमासीदामुत्तोऽब्रवीत् । शृणु राजन्मयस्त्रयं महातप्यं ब्राह्मणस्य ह ।

०१२५

अमुरैर्निर्जिता देवा निरुक्ताहायते हताः । यज्ञाश्चिदां यताः सर्वे विष्टणाञ्च स्त्रधा जग्मः ।

कर्मेभ्यो मानवानः स दानैर्वैर्हृत्पुंशुभिर्निके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ त्रुष्णीमासीदर्जुनस्त पवनेस्त्वब्रवीत् पुनः । शृणु मे ब्राह्मणेस्त्वेव मुखं कर्म जनाधिप ।

मदस्यास्मन्नुपपन्ना यदा भेद्वा दिवौकसः । तदैव अचनेनेह हता तेषां वसुधराः ।

उभौ लोकौ प्रतौ मत्वा ते देवा दुःखिता स्त्रधः । शोकान्ताश्च महात्मानो ब्रह्मार्थं शरणं ययुः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ मदाख्यनिषिक्तानामकोकं लोकपूजित । अचनेन हताभूमिः कर्षेव दिवं प्रमो ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ गच्छध्वं शरणं विप्रानामु भेद्वा दिवौकसः । प्रपद्य तानुभौ लोकान्वासाय यथा पुरा ।

०१३०

ते ययुः शरणं विप्रानूचते कान् जयामहे । इत्युक्त्वास्ते दिजान् प्राहुर्ज्वयतेह कपानिति ।

भूगतान् हि विजेतारी वयमित्यब्रुवन् दिवाः । ततः कर्म समारब्धं ब्राह्मणैः कपनाग्रं ।

तच्छ्रुत्वा प्रेषितो दूतो ब्राह्मणेभ्यो धनोक्तैः । भूगतान् ब्राह्मणानां धनोक्तवचसां यया ।

भवद्भिः षट्पञ्चाः सर्वे कपाः किमिह वर्त्तते । सर्वे वेदविदः प्राज्ञाः सर्वे च कृतयुजिनः ।

सर्वे सत्यव्रताश्चैव सर्वे तृष्णा मर्षाभिः । ओषेव रमतेतेषु धारयन्ति श्रियश्च ते ।

०१३५

दृष्ट्वा दारान् गच्छन्ति दृष्ट्वा मांश्च न मुञ्चते । दीप्तमग्निं जुह्वते च नुरुणा वचने स्थितः ।
 सर्वे च नियतात्मानो बालानां संविभागिनः । उपेत्य श्वनकैर्यानि न सेवन्ति रजस्तलाः ।
 स्वर्गतिश्चैव गच्छन्ति तथैव शुभकर्षिणः । अभुक्त्वान् नाश्रन्ति गर्भिणोऽट्टकादिषु ।
 पूर्वोद्देशे न दीयन्ति दिवा चैव न श्रूयते । एतैश्चान्येषु वज्रभिर्गुणैर्युक्तान् कथं करान् ।
 विज्ञेयश्च निवर्त्तध्वं निवृत्तानां शुभं हि वः ।

॥ ब्राह्मणः क्षत्रियः ॥ कपान् वषे विज्ञेयामो ये देवास्तै वषे स्मृताः । तस्माद्विद्याः कपास्माकं धनित्या हि यथागतं ।
 धनी गत्वा कपानाह न वो विद्याः प्रियङ्कराः । यदहीत्वा ज्ञातव्यं विप्रान् कपाः सर्वे समाद्रवन् ।
 समुदयध्वजान् दृष्ट्वा कपान् सर्वे दिजातयः । व्यसृजन् ज्वलितान्मृगान् कपानां प्राणनाशनान् ।
 ब्रह्महत्या हव्यभुजः कपान् हत्वा सनातनाः । नभसोव यथा ज्ञातिं व्यराजन् नराधिप ।
 हत्वा वै दानवान् देवाः सर्वे संभूय संयुगे । तेनाभ्यगानन् हि तदा ब्राह्मणैर्निहतान् कपान् ।
 अथागम्य महातेजा नारदोऽकथयदिभो । यथा हतः महाभागैस्तेजसा ब्राह्मणैः कपाः ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रीताः सर्वे द्विवैक्वसः । प्रशंसुर्दंभाश्चापि ब्राह्मणस्य यमस्त्रिनः ।
 तेषां तेजसाया धीर्यं देवानां बहुधे ततः । अवापुर्वं चामरत्नं त्रिषु लोकेषु पूजितं ।
 द्रव्यवचनं वायुसर्ज्जनं, प्रत्युवाच च । प्रतिपूज्य महाबाहो यत्तच्छृणु नराधिपः ।
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ जौबान्महं ब्राह्मणार्थं सर्वथा सततं प्रभो । ब्रह्मणो ब्राह्मणेभ्यश्च प्रणमामि च नित्यशः ।
 दत्तचित्तप्रसादाच्च मया प्राप्तमिदं बलं । लोकैश्च परमा कीर्तिर्ब्रह्मण्य धरितो महान् ।
 अहो ब्राह्मणवर्माणि मया माहतं तत्त्वतः । त्वया प्रोक्तानि कार्त्तिकेन श्रुतानि प्रयतेन च ।
 ॥ वायु उवाच ॥ ब्राह्मणान् क्षातधर्मैश्च पालयस्त्रेन्द्रियाणि च । शृगुभ्यो भयं धीरं तपुः कालाङ्गवियति ।
 इति, श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पद्मनाभ्युनयवैशेः सप्तपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥
 ॥ रुधिर उवाच ॥ ब्राह्मणान् सर्वं राजन् सततं धनितव्रतान् । क्षत्रु कर्षोदयं दृष्ट्वा तान् वंशि जनार्धिप ।
 कां वा ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्वा श्रुतिं महाव्रत । तावत्वंशि महाबाहो सर्वमेतददद्व मे ।
 ॥ भीम उवाच ॥ एष ते केवल सर्वमाख्यास्यति महामति । श्रुतिं ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्वा श्रुतिर्होवाजनेः ।
 बलं येषां वाङ्मनससुषो च ज्ञानं तथा सविद्वद्भ्यः ममाद्य । देहत्यागो भातिचिरायतो मे न चातिदूषं सविता प्रयति ।
 उक्ता धर्मा ये पुराणे महाभो राजन् विप्राणां वसिष्ठायां विद्याश्च । तथा शूद्राणां धर्ममुपासते च मेघं क्षण्णादुपनिषत्त
 पापं ।
 अथं क्षेपं येषां तन्निगच्छं योऽयं हि यथास्तु वनं पुराणं । अमयोत्सा केवः कीरवैश्र भोऽयं धर्मं रक्षति संशयेषु ।
 क्षण्यः पृथ्वीमद्यज्ज्खं दिवस क्षण्यस्य देहाद्येदिनो सन्भूय । वराहोऽयं भीमबल, पुराण, सपर्वतान् यद्यग्रे
 दिश्य ।
 अथ चाधोऽयानगोचं दिवस दिवसमयो विदिप्रयत्नयः । यदृष्टव्येवैवमनुमसृता न निशमं विद्यमिदं पुराणं ।
 अथ मायां पुनरुर्ध्वं सततं यथापयः स्वयमेशानिनेजा । येन स्थिदं यत्तम, पापं धीरं यत्तत्तिष्ठयणं वं तम्यार्न ।

कृते युगे धर्मं आसीत् समग्रलोकैर्लोकैश्चानुमनुप्रपन्नः । बलशोबोद्धापरे पार्थ कृष्णः कलवधर्मः चितिमेवाजगाम ।
 स एव पूर्व्वं निजघाम दैत्यान् स पूर्व्वदेवश्च बभूव संघाटः । स भूतानां भावना भूतेभ्यः स विश्वस्यास्य जगतश्चोभिगोप्ता ।
 यदा धर्मो म्वातिं वने सुराणां तदा हृष्यो जायते मानुषेषु । धर्मो खिलां स तु वै भावितात्मा परांश्च लोकानपरांश्च
 पाति ।
 त्वय्येत्युक्त्वा चासुराणां वधाय कार्याकार्यं कारणशैव पार्थ । कृतं करिष्यन् किमेतं च देवो राजं सीमं विद्धि च प्रक्रमेन ।
 स विश्वकर्मा स हि विश्वरूपः स विश्वभूषितश्च विश्वजिघ । स इल्लस्य शोषितश्चत्करालस्यं कर्मभिर्विदितं वै स्तवन्ति ।
 तं गन्धर्वाणामसुरांश्च निरुन्मथतिष्ठन्ते विबुधानां प्रतानि । तं राक्षसाणां परिष्वदन्ति रायसोऽसः स विजिगीषुरेकः ।
 तमध्वरे शंसितारस्तवन्ति रयन्तरे वामगाय स्तवन्ति । तं ब्राह्मणा ब्रह्ममनैः स्तवन्ति तस्यै च विरध्वर्यवः कथयन्ति ।
 ॥ यो यो यो गीर्भिरिन्द्रः सुवर्णैः स यो यो भारतैः पशूनां । स यो यो राणी ब्रह्मगुणं प्रविष्टो महीश्वरं भारतापे
 ददधै ।
 स चैव गामुज्ज्वारायकर्मो विबोध्य दैत्यान्सुरांश्च सर्वान् । तस्य भक्ष्यान् विविधान् वेदयन्ति तमेवगी वाहनं वेदयन्ति ।
 तन्महाराचीं प्रयिवी दिवश्च सर्व्वेवमे तिष्ठति श्रायतस्य । स कुम्भरेतः सज्जे सुराणां यचोत्पन्नविमाज्ज्वरिणः ।
 स मातरिणा विभुरश्वराजी स रश्मिगान् सविता चादिदेवः । तेनासुरा विजिताः सर्व्वे एव तदिकान्तेभिर्जितानोह योषि ।
 स देवानां मानुषाणां पिहणं तमेवाज्ज्वरिणो वितानं । स एव कालं विभज्यतेति तस्योत्तरं दधिणश्चायमेव ।
 तस्यैवोद्धृतिर्यथागधरन्ति गमस्तयो मेदिर्ना भययन्तः । तं ब्राह्मणा वेदविदे ज्ञयन्ति तस्यादित्यो भामुपयुज्य
 भाति ।
 स मासि मासध्वरकश्चित् तमध्वरे वेदविदः पठन्ति । स एवाक्यकर्मिदं विनाभि सत्तायुक्तं वहते वै जिघाम ।
 महातेजाः सर्व्वेभ्यः सर्व्वेभिर्हृष्यो लोकान् धारयते यथैकः । एवं तमेवैव तमेव वीरं कृष्णं सदा पार्थ कर्त्तारमेहि ।
 स एकदा कचगता महात्मा तुष्टो विभुः खाण्डवे धूमकेतुः । स रावशानुरगंश्चावजित्य सर्व्ववगः सर्व्वमग्रीं कुहेति ।
 स एव पार्थाय शैतमयं प्रायश्चित्तं स एवाशानय सर्व्वेभ्यः कारः । स बन्धुरास्य रथस्त्रिषक्तस्त्रिदश्विरास्त्रिगिरश्चिनाभिः ।
 स विहाय यदधात्पञ्चानाभिः स निर्भेमे गा दिवमन्तरोव । सोऽरण्यानि व्यजजत्पर्व्वतोश्च ह्योकेशोऽमितदीप्ता
 प्रितेजाः ।
 अलङ्कृत्यै रतिरा जिघादन् शर्कं वर्ज्जं प्रहरन्ति निराम । स महेष्टः श्रयते वै महाध्वरे विप्रैरेको चन्द्रसहस्रैः पुराणैः ।
 दुर्भासा वै तेन शान्तेन प्रक्यो दृष्टे राजन् वासयितुं महौजाः । तमेवाज्ज्वरिणमेकं पुराणं च विश्वदिदधात्यात्मा
 भावान् ।
 दिवांश्च यो वेदयतेऽधिदेवो विधीय यस्याश्रयते पुराणान् । कामे वेदे लौकिके यत् फलस्य विश्वकृत्तेनः सर्व्वमेतत्
 प्रतीहि ।
 श्योतींश्चि शुकानि हि सर्व्वलोके त्रयो लोका लोकपालास्तयश्च । त्रयोऽग्रेया व्याहृतयश्च तिस्रः सर्व्वे देवा देवकीपुत्र एव ।
 सर्व्वतुरः स चतुः षोडशमसः साक्षोरानः स कला वै स काढा । भावा मुहूर्त्तौ च खवाः क्षणाय विश्वकृत्तेनः सर्व्वमेतत्
 प्रतीहि ।

चन्द्रादित्या गहनचक्रतारा सर्वान्धि पर्वाण्यय पौर्णमासं । नवत्रयोगा चतुर्वर्ष पार्थ विष्वक्सेनात्मैवेतत् प्रसूतं ।
 रुद्रादित्या वषट्काद्याधिनौ च साध्याश्चित्रे भरता गणाय । प्रजापतिर्द्वैवमाता दितिश्च सर्वे कृष्णादृषयश्चैव सतः ।
 वायुर्भूला विचिपते च विद्यमग्निर्भूला दहते विद्येरूप । आपो भूला मज्जयते च सर्वं ब्रह्मा भूला सृजते सर्वं सङ्गम ।
 वैद्यश्च यदेदयते च वैद्यं विविधं यस्याश्रयते विधेयं । धर्मो च वेदे च बले च सर्वं चराचरं केशव त्वं प्रतीहि ।
 व्यातिर्भूत परमांशो पुरस्तात् प्रकाशते यत् प्रभवा विद्येरूपः । अप सृष्ट्वा सर्वभूतात्मयोगि पुराजकोत् सर्वमे
 वाय विध्यः ।

चतुष्टुपाताम् विविधान्यहुनानि मेघान् विद्युत्सर्वमैरावतश्च । सर्वे कृत्स्नं सारिरे जङ्गमश्च विद्यात्मानं विद्यमेतं
 प्रतीहि ।

विद्यावास निर्गुणं वासुदेवं सहर्षेण जीवभूतं वदन्ति । तत् प्रद्युम्नमग्निरुद्धं चतुर्दशापयत्यात्मयोगिर्नैहाता ।
 च पञ्चधा पञ्चगोपपञ्च सञ्चोदयन् विद्यमिदं सिद्धुः । तत्तत्कारावनिमाहूता च खं व्यतिरापश्च तयैव पार्थ ।
 स व्यावरं जङ्गमश्चैवेतच्चतुर्विधं लोकमिमञ्च कृत्वा । ततो भूमिं व्यदधात्पञ्चवोर्जां धौ । इयिष्यो धास्यति भूरिवारि ।
 तेन विध्यं कृतमेतद्वि राजन् च जीययत्यात्मनैवात्मयोगि । ततो देवानसुराश्मानवांश्च लोकानृषींश्चापि पितॄन्
 प्रजाय ।

समासेन विधिवत् प्राणिलोकान् सर्वान् सदा भूतपतिं सिद्धुः । इडाभ्युभं व्यावरं जङ्गमश्च विष्वक्सेनात् सर्वमे
 तत् प्रतीहि ।

वदन्ति यच्च भविष्यतीह सर्वं ज्ञात केशवं त्वं प्रतीहि । मृत्युश्चैव प्राणिनामनैकाले साक्षात् कृष्ण शश्वतो धर्मवाहः ।
 भूत पक्षेह न विद्य किञ्चिद्विष्यकवेन श्रन्वेमेतत् प्रतीहि ।

यत् प्रसक्तश्च लोकेषु पुण्यं यच्च इडाभ्युभं तत् सर्वं केशवोऽचिन्त्यो विपरीतमेत परं ।
 यतादृशं केशवोऽतश्च भूयो नारायण परमसाध्ययत् । मय्यस्तस्य जगत्सामुपय सर्वभूतता प्रभवसाध्ययत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशान्तिके पर्वणि भगवन्प्राहात्युपक्रमे अष्टपञ्चाशदधिकश्लोकाध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ अष्टिधिर उवाच ॥ ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं मे मधुसूदन । वेता त्वमय चार्थश्च वेद त्वं हि पितामह ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणुवावहितो राजन् दिजानां भरतर्षभ । ययातुत्वेन वदतो गुणान् वैकुण्ठसत्तम ।
 हारवत्यां समामोर्गं पुरा मा कुण्डलन्दन । प्रद्युम्नं पन्थिप्रच्छ ब्राह्मणैः परिकोपित ।
 किं फलं ब्राह्मण्येवसि पूजायां मधुसूदन । दैत्यरत्नं कुतसेवोमिदंैव च परश्च यः ।
 यच्च दिजानां मन्मथ किं फलं तच्च मानद । यत्तद्वृद्धिं स्रुष्टं सर्वं मुमहान् संशयोऽत्र मे ।
 इत्युक्ते वचने तस्मिन् प्रद्युम्नेन तथा त्वहं । प्रायशुर्वं महागज यत्तच्छृणु समाहित ।
 व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां रौक्मिण्येय निबोध मे । त्रिवर्गे चापवर्गे च यश्च श्रीनैगमान्तिपु ।
 देवत पितृपूजासु भक्त्याद्याद्यैव मे दिजाः । एते हि सोमराजान् दैत्यरा सुखदुःखयो ।
 अस्मिन् लोके रौक्मिण्येय तथाऽमुष्मिन् पुत्तक । ब्राह्मणप्रभवं शैव्यं न मेधाशक्ति विचारणा ।
 ब्राह्मणप्रतिपूजायाम यु कीर्त्तिर्धर्मो बलं । लोका लोकेश्वराद्यैव सर्वं ब्राह्मणपूजाका ।

तत् कथं वै माद्रियेयमोश्रोऽस्मोति पुत्रक । मा ते मन्युर्धमासाहो भवत्व विजान् प्रति ।
 । प्राज्ञा हि महद्भूतमस्मिन्नेके परं च । मम कुर्याज्जगदिदं कुट्टा प्रत्यघदग्निं ।
 - अन्धानपि खजेदुश्च लोकान् लोकेश्वरास्तथा । कथं ते पुन वंत्तरन् सव्यकृत्तानां सुतेजस ।
 अथ वन्ने गृहे तात प्राज्ञो ह रिपिपुत्र । शीरवासा विल्लखड्गे दोर्घमासु छत्रो महान् ।
 दोर्घमासु मनुजेषु प्रमाणादधिके भुवि । सर्वान् सञ्चरते लोकान् ये दिव्या ये च मानुषा ।
 इमां गाथां गायमानस्तत्तरेषु भभासु च । दुर्वाससं वामयेत् को प्राज्ञश्च सत्कृतं गृहे ।
 रोयण सर्वभूतानां स्वस्वेष्वपकृते कृते । परिभाषाश्च मैथुला को नु दद्यात् प्रतिश्रयं ।
 यो मां कथिदास्योत न स मां कोपयेदिति । यस्माद्राष्ट्रापते कश्चित्ततोऽहं समवामयं ।
 - स स्म भुङ्क्ते सहस्राणां सहस्रात्मनमेकदा । एकदा स्नात्पुत्रं भुङ्क्ते न चैवेति पुनर्गृह्णन् ।
 अकस्माच्च प्रहसति तथाऽकस्मान् प्ररोदिति । न चास्य वयसा तुल्यं श्रुतिशानभवत्तदा ।
 अथ स्त्रावस्य गत्वा सप्रव्यास्तारणानि च । कन्यास्त्रास्तद्व्या दग्धा ततोऽप्यगतं पुन ।
 - अथ मामप्रवीक्ष्य च मुनि र्धर्मितव्रत । लब्ध पायसमिच्छामि भोक्तुमियेव गत्वर ।
 तदेव तु मया चित्तज्ञेन गृहे जन । सन्वासास्त्रानि पानानि भक्ष्याद्योषावशात्तया ।
 भवन् सत्तत्तानीह पूर्णमेव प्रचोदित । ततोऽहं ज्वलमानं वै पायसं प्रत्यवेक्षं ।
 तं भुङ्क्ते तु स विप्र ततो वचनमप्रवीत् । विप्रमग्न नि लिप्यस्त पायसेनेति स क्व च ।
 अविष्टुष्टैव च तत कृतवानस्मि तत्तया । तेनेच्छित्तेन गात्राणि विरदैवाभ्यष्टुष्टयं ।
 स ददर्श तदाभाषे मातङ्गे शुभाननं । तामपि क्षयमानं स पायसेनाभ्येनपयत् ।
 मुनि पायसदिग्दर्शो रये तूर्णमयोजयत् । तमाह्लास्य रयश्चैव निर्यये च गृहाश्रम ।
 अग्निर्गो ज्वलन् धीमान् स दिग्गो रयधूर्व्यवत् । प्रतोदेनातुददासां हस्तिर्लो मम पश्यन् ।
 न च मे लोकमथापीदुःखमीथ्याकृत तदा । तया स राजमार्गेण महता निर्यये वरि ।
 तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं दाशार्हा जातमन्यव । तथाऽजल्पन्मित्र केचित् सभाभाष्य परस्परं ।
 प्राज्ञाणा एव जायेरन् भान्या वर्षं कथञ्चन । को ह्येन रयमास्याय जीवेदस्य पुमानिह ।
 आभोविपवित्रं तोच्छे नतकोच्छेत्तरो द्विज । ब्रह्माभोविपदग्धस्य नास्ति कथिषिक्तितरु ।
 तस्मिन् व्रजति दुर्द्धं प्राशस्तसुखिष्यो पयि । तचामर्पयत श्रीमास्ततस्त्वमोपादयत् ।
 तत परममकुट्टा रयान् प्रस्कन्द स द्विज । पदानिहत्ययेनैव प्राद्वदद्विषाणुम् ।
 तमुत्पदेन धावन्तमन्धवारं दिजोत्तम । तमेव पयसा दिग्ध प्रवीद भगवति ।
 ततो विलास्य तेजसो प्राज्ञाणां सामुवाच ह । जित काधस्तथा लब्ध प्रकृतेन महाभुज ।
 मतेऽपराधनिह वै दृष्टवानस्मि मुनि । प्रीतोऽस्मि तव भोविन्द ह्यु कामान् पयैस्तान् ।
 प्रमथ्य च मे मात पशुं श्रुति ययाविधि । यादहेतुमनुयासामर्थ भावो भविष्यति ।
 यथेवाथे तथा मेवां सवि भावो भविष्यति यावत् पुष्टा भिक्तेः सवि कोनिर्भविष्यति ।

त्रिषु लोकेषु तावच्च वैशिष्यं प्रतिपत्स्ये। सुप्रियः सर्वलोकस्य भविष्यसि जनार्दन।
यत्ते भिन्नश्च दग्धश्च यच्च किञ्चिदिनाशितं। सर्वं तैवेव द्रष्टासि विप्रिष्टं वा जनार्दन।
यावदेतु प्रसिप्तमे गच्छेयु मधुसूदन। अतो मृत्युभयं नास्ति यावदिच्छामि चाच्युत।
न तु पादतले लिप्ते कक्षात्ते पुच्छकाश्च वै। नैतन्मो प्रियमित्येव सु मा प्रीतोऽभवत्तदा।
इत्युक्तोऽहं शरीरं खं ददंश्च श्रीममायुतं। रुक्मिणीञ्चाब्रवीत् प्रीत, सर्वस्त्रीणां वरं ययः।
कीर्त्तिञ्चानुत्तमं लोके समवाप्स्यसि शोभने। न त्वा जरा वा रोगाश्च वैवर्ण्यञ्चापि भाविनि।
खल्वन्ति पुष्पगन्धा च कृष्णमाराधयिष्यसि। पौत्रशालां सहस्राणां बधूनां केमवस्य ह।
वरिष्ठा च सौकाय्या च केमवस्य भविष्यसि। तव मातरमित्युक्त्वा ततो मां पुनरब्रवीत्।
प्रसूत स महातेजा दुर्बामाऽग्निरिव ज्वलन्। एष वै ते बुद्धिरस्तु ब्राह्मणान् प्रति केमव।
इत्युक्त्वा स तदा विप्रस्तवैवान्तरधीयत। तस्मिन्नन्तर्हिते चाहमुपाद्भुमतमाचरं।
यत्किञ्चिद्ब्राह्मणा भूयात् सर्वं कुर्यामिति प्रभो। इन्द्रतमहं हत्वा मात्वा तेन सह पुच्छक।
ततः परमहृष्टात्मा प्राविशं मृदमेव च। प्रविष्टे खल्वेह सर्वमय पश्यामि तं नव।
यत्किञ्च यच्च वै दग्धं तेन विभेण पुच्छक। ततोऽहं विषयं प्राप्तः सर्वं दृष्ट्वा नव दृढं।
अपूजयस्व मनसा रौक्मिणेय सदा दिजान्। इत्यहं रौक्मिणेयस्य प्रच्छन्नो भरतवर्म।
माहात्म्यं दिजमुख्यस्य सर्वमाख्यातवाक्यदा। तथा त्वमपि कौन्तेय ब्राह्मणान् सन्तं प्रभो।
पूजयस्व महाभागान् धर्मेणैभिश्च निरुदा। एवं व्युष्टिमहं प्राप्तिं ब्राह्मणानां प्रसादजां।
यच्च मामाह औन्नत्यं तत् सत्यं भरतवर्म।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दुर्वासोभिषोपाख्याने ऊनपञ्चमिकशतोऽध्याय

॥ १५६ ॥

॥ पुष्टिश्च उवाच ॥ दुर्वासस प्रसादात्ते यत्तदा मधुसूदन। अवाप्तमिह विद्वानं तस्मै व्याख्यातमहं हि।
महाभाग्यस्य यत्तत्तं जामासि च महात्मन। तत्ततो ज्ञातुमिच्छामि सर्वं मतितमो वर।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्थं ते कीर्त्तयिष्यामि कमलान्ता कपदिने। यदवार्त्तं मया राजन् जैषो घषाज्जितं यय।

प्रयत प्रातस्तथाय यदधीये विप्रास्यते। प्राञ्जलिः शतद्वयं तस्मै निमदत् शृणु।

प्रजापतिस्तत् सृष्टञ्जैतपसोऽने महातपा। शङ्करस्तृष्टजन्तां प्रजाः स्यावरजद्रुमा।

नास्ति किञ्चित् परं भूतं महादेवादिप्राप्तं। इह त्रिव्यपि लोकेषु भूतानां प्रबरो हि स।

न चैवास्य हते स्यात् कयिदये महात्मन। नहि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते।

गन्धेनापि हि शंभो तस्य क्रुद्धस्य शचव। विमंशा हतभूयिष्ठा वेपने च पतन्ति च।

घोरस्य निन्दं तस्य पञ्चम्यनिन्दोपसं। श्रुत्वा विभीक्ष्ण्यं हृदयं देवानामपि सद्युगे।

धाय घोरं रूपेण पश्येत् क्रुद्धं पिनाकहृक्। न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न पश्यता।

हृपिते सुखमेधन्ते तस्मिन्नापि गुहागताः। प्रजपतेस्तु दशस्य दशजो विततो कृतौ।

विषाध कुपितो यश्च निर्भयस्तभवत् तदा । धनुषा वाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ।
 तेन शशैः कुतः शान्तिं विषादं लेभिरसुराः । विद्वे च सहसा यज्ञे कुपिते च महेधरे ।
 तेन व्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः । बभूवुरवशाः पार्थ विषेदस्य सुरासुराः ।
 आपद्भुविभरे चैव चकम्पे च वसुन्धरा । व्यद्रवन् गिरयश्चापि घोः पफाल च सर्वशः ।
 श्वेन तमसा लोकाः प्रावृता न चकाशिर । प्रणष्टा ज्योतिषा मासु सह सूर्येण भारत ।
 श्वेन भोतास्ततः शान्तिं यक्षः सख्ययनानि च । स्वयः सर्वमतानामात्मनश्च हितेविषः ।
 ततः सोऽभ्यद्रवद्देवान् रद्रे रौद्रपराक्रमः । भगव्य नयने क्रुद्धः प्रहारेण व्याततयत् ।
 पूषांश्चाभिदृष्ट्वा पदेन च स्थापितः । पुरोडाशं भुजयतो दक्षनांश्च व्याततयत् ।
 ततः प्रणमुर्देवास्ते वेपमानास्तु मरुतः । पुनश्च सन्धे रद्रे दीप्तं मुनिम्रितं भर ।
 रद्रेण विक्रमं दृष्ट्वा भीता देवाः सहयिभिः । ततः प्रसादयामासुः सर्वे ते विप्रधात्तमाः ।
 जेषुश्च शतद्वयोर्देवाः कलाऽञ्जलिं तदा । संक्षयमानस्त्रिदशैः प्रसवादं महेधरः ।
 रद्रेण भागं यज्ञे च विप्रिष्टं ते लक्षययन् । भयेन चिदद्या राजन् शरणश्च प्रपेदिरे ।
 तेन चैव हि दुष्टेन स यज्ञः सन्धितोऽभवत् । यद्यथापहतं तत्र तत्तथैव स जीवयत् ।
 अमराणां पुराण्यसंस्तोषि वीर्यवतो दिवि । आपयं राजतश्चैव शौचवर्षमपि चापरं ।
 नाशकत्तानि मघवा भेत्तुं सर्वानुपधेरपि । अयं सर्वे महारद्रे जम्भः शरणमर्हिताः ।
 तत ऊदुर्गहात्मनो देवाः सर्वे ममागताः । रद्रे रौद्रे भविष्यन्ति पशवः सर्वेकर्मसु ।
 कश्चिदैत्यान् सह पुरेलोकास्त्रायस्तु मानदः । स तयोक्तस्तथेत्युक्त्वा कलां विष्णुं शरोत्तमं ।
 शक्यमग्निं तथा कलां पुङ्गवं वैवस्वतं यमं । वेदान् कलां धनुः सर्वान् क्वाशं सवित्रीमृतमं ।
 ब्रह्माणं धारयि कलां विनियुज्य च सर्वशः । विप्रवर्णेन विप्रवर्णेन काले तानि विभेद सः ।
 शरेण दित्यवर्णेन कालाग्निमतेजसा । तेऽसुराः सपराक्ताश्च रद्रेण रद्रेण भारत ।
 तश्चैवाङ्गगतं दृष्ट्वा बालं पञ्चशिरसं पुनः । उमाजिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यश्वरोत्तदा ।
 अस्त्रयतश्च शक्यं वक्षेणुं प्रहरित्यतः । स यज्ञे लक्षयामास तं वाङ्गं परिघोषमं ।
 न संवृधिरैव देवास्तं भुवनेधरे । समजायतयः सर्वे तस्मिन् समहतोधरे ।
 ततो ध्यात्वा तु भगवान् प्रह्ला तममितोजशं । अथ श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा वन्दन् तममुपतिं ।
 ततः प्रसादयामासुर्हमा रद्रेण ते सुराः । बभूव स तदा वाङ्मयलक्ष्मणयया पुरा ।
 स चापि ब्राह्मणे भूत्वा दुष्प्राप्ता नाम वीर्यवान् । हारवत्तां मम पुरे चिरं कालमुपावसत् ।
 विप्रकारान् प्रपुङ्गुं सप्तसहस्रमसं वेश्मनि । तानुदारतया चापं चर्ममं चानिदुःसहान् ।
 स वै रद्रेः स च शिवः सोऽग्निः सर्वः स सर्वजित् । स वै चन्द्रस्य वायुस्य सोऽग्निर्गैः स च विष्णुः ।
 स चन्द्रमाः स पेमानः स सूर्यो वरुणश्च सः । स कालः सोऽन्नको मृत्युः स तमो राज्यहानि च ।
 माषांश्च माषश्चतस्रः सन्धेयं श्वेतसरश्च सः । स धाता स विधाता च विप्रकर्षा स सर्वजित् ।

नच त्रिणि यहाद्यैव दिशोऽप्य विदिशस्तथा । विश्वमूर्तिरमेयात्मा भगवानमरेश्वरिणि ।
 एकधा च दिधा चैव बह्वधा च स एव हि । तथा बह्वधा चैव तथा त्रतसहस्रजः ।
 ईदृश स महादेवो भूम, स भगवानज । न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्षत्रैरपि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ईश्वरप्रशंसायां एकम्वधिकततोऽध्यायः ॥ १६० ॥
 ॥ वामदेव उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मन । वदस्व बह्वक्षपाय बह्वान्ने निबोध मे ।
 । वदन्ममि महादेवं तथा स्थापुं मदेश्वरं । एकाक्षं व्यम्नकश्चैव विश्वरूपं शिवन्तया ।
 द्वे तनू तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः । घोरामन्यां शिवमन्या ते तनू बह्वधा पुन ।
 । उपा घोरा तनूयां सा सोऽग्निर्विद्युत् स आस्त्र । शिवा सौम्या च चो तस्य धर्मस्तपोऽय बह्वन्मा ।
 । आत्मनोऽर्जुन तस्याग्निं सोमोऽर्जुं पुन हच्यते । ब्रह्मचर्यं चरयेका शिवा साऽय नमुस्तया ।
 । याऽस्य घोरतमा मूर्त्तिर्व्यगत् संहरते तदा । ईश्वरत्वात्तद्वत् स मदेश्वर इति स्मृतः ।
 । य इहैवति यत्तोऽष्टौ यदुयो यत्तपवान् । मोक्षोपहितमन्त्रादो यत्ततो रद्र उच्यते ।
 । देवानां सुमहान् यच्च यथास्य विषयो महान् । यच्च विश्व महत् पाति महादेवस्त स्मृतः ।
 । धूम्ररूपं यत्तस्य धूर्जटोत्पत्त उच्यते । स भवेयति यन्नित्यं सर्वं नृ वै सर्वं स्वर्गमि ।
 । अनुव्याप्तिव्यमणिवत्सक्षादेव शिव स्मृतः । दहत्यूर्जं स्मितो स च प्राणान्नासा शिरस्य यत् ।
 । शिरलिङ्गस्य यन्नित्यं तस्मान् स्थाणुरिति स्मृतः । यदस्य बह्वधा रूपं भूतं भयं भवत्तदा ।
 । स्थातरे जैत्रमर्जैव बह्वक्षरस्त स्मृतः । विदेदेवास्य यत्तस्मिन् विश्वरूपस्त स्मृतः ।
 । बह्वक्षाषोऽयुताषो वा सर्वंते ऽविमयोऽपि च । सद्यः प्रभवत्तेना मास्य तो यस्य चतुर्यो ।
 । सर्वंया यत् पश्यन् पाति तैश्च यद्रजते बह । तेवामपिपतिर्यस्य तस्मान् पश्यति स्मृतः ।
 । नित्यस्य ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्मितः । महद्यन्त्रस्य लोकास्य प्रियं श्वेतम्न दास्यते ।
 । विषयं पूजयेद्यो वै लिङ्गं वाऽपि महात्मन । लिङ्गपूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ।
 । अथ यथापि देशस्य गन्धर्वाश्चरस्तथा । लिङ्गभेदाच्चैर्यनि स्मृतं यत्तदूर्जं समास्तिने ।
 । पूज्यमाने वदा तजिन् भोदते स मदेश्वरः । सुखं ददाति प्रोतात्मा भक्तायां भक्त्यस्युत ।
 । एष एव शशानेपु देवो वसति निर्द्वन्द्वः । यज्ञो ये जनास्तत्र मोरस्ताननिर्गेषि ।
 । विपदस्य शरीरेषु स गृह्यते प्राणिनामिह । स च वायु शरीरेषु प्राणि पान शरीरेषु ।
 । तस्य रूपाणि घोरानि दीप्तानि च बह्वनि च । स्त्रे के पान्यस्य पूज्यो न्निप्राप्तानि विदुर्बुधा ।
 । नामधेयानि देवेषु बह्वन्यस्य यथायैवत । निरर्थ्यो नो बह्वनाप कर्मभिर्यरितेस्तथा ।
 । धेदे चाप्य विदुर्बिभ्रा शतवद्विष्यमुत्तमं । व्याधेने कस्य यथापि घनस्थाने महात्मन ।
 । प्रदाता सर्वलोकाणां विष्य वाऽप्युच्यते महत् । ओऽभूत् वदयेने भ द्वायाश्च योऽपरे ।
 । प्रयमो श्रेय देवार्गं मुपादग्निमशोऽमत् । यदैर्ब्रह्मविधे प्रणान् देवहान्मुद्रायपि ।
 । विमुच्यति न पुण्यत्मा शरत् शरणागतान् । आयुरारोग्यैर्नन्द्यं विभो कामांश्च पुष्टवान् ।

स ददाति मन्येभ्यः स ह्यवशिष्टे पुनः । अकारिषु च देवेषु तस्यैवार्थमिच्छेत् ॥ १६१ ॥
 स एव व्याहृतो नित्यं चैकोक्षक इमाग्रमे । ऐश्वर्याच्चैव कामानामोदरः पुनरुच्यते ।
 महेदरस्य लोकानां महतामोदरस्य च । अन्नमिविविधैरूपैर्विषयात्मिदं जगत् ॥ १६२ ॥
 तस्य देवस्य यद्वत्तं समुद्रे वज्रवामुखं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ईश्वरप्रशंसायां द्विषष्ट्यधिकप्रतिपाद्यायः ॥ १६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति वाक्यन्तु श्रेष्ठे देवकिनन्दने । भीमं ज्ञानतनवं भूयः पर्यष्टक्युधिष्ठिरः ।
 निर्यथे वा महाबुद्धे सर्वधर्मविदां वर । प्रत्यक्षमागमो वेति किन्त्योः कारणं भवेत् ॥ १६३ ॥

॥ भीम उवाच ॥ मास्त्वयं शंभवः कश्चिदिदि मे वर्णते मतिः । शृणु वक्ष्यामि ते प्राज्ञ संत्यक्तमनुष्टुप् ॥ १६४ ॥
 शंभवः सुगमस्तत्र निर्णयस्तत्र दुर्गम । बुद्धं श्रुतमचित्थं चिद्वचः श्रव्यदर्शनं ॥ १६५ ॥

प्रत्यक्षं कारणं बुद्ध्याहृतकाः प्राज्ञमाग्निः । नास्तीत्येवं व्यञ्जयति सत्यं शंभवमेवं च ।
 तदयुक्तं व्यवहृति बालाः पण्डितमाग्निः । अथ चेन्नन्ये चैकं कारणं किं भवेदिति ॥ १६६ ॥

अप्यं दीर्घेण कालेन पुक्तोनातन्निर्णयः । प्राचयाचामनेकसु जयमानेन भारत ।
 तत्परिणैव ज्ञानेन प्रकथं श्रेष्ठस्य दर्शनं । श्रेष्ठनामन्नामोषां विपुलज्ञानमुत्तमं ॥ १६७ ॥

व्याति सर्वस्य लोकस्य विपुलं प्रतिपद्यते । न त्वेव गमनं राजन् बुद्ध्यां गमनमथा ।
 अपाङ्गमनिबद्धस्य वाचा न्यरिवर्ज्यते ॥ १६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रत्यक्षं लोकान् विद्विर्लोकियागमपूर्वकं । शिष्टाचारो बह्विधस्यैव ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ धर्मस्य द्विषमाणस्य सर्ववेद्भिर्दुरात्मभिः । संश्लोचं तैरपि कृता कालेन परिभिद्यते ।

अधर्मोऽधर्मरूपेण दृश्येः कूप इवाहतः । तत्तत्तैर्भिद्यते हृत्तं शृणु चैव युधिष्ठिरः ॥ १६९ ॥
 अहृता ये नु भिन्दन्ति श्रुतिश्रामपरायणाः । धर्मविदिविशे मन्दा इत्युक्तलेपु शंभवे ॥ १७० ॥

अद्वयन्तसु साधूनां य एवागमबुद्धयः । परमित्येव सन्नुष्टास्तानुपास्य च शृण्व च ।
 कामार्थो पुठतः कृता लोभमोहानुसारिणो । धर्म इत्येवं सन्नुद्धताः पुपास्य च शृण्व च ॥ १७१ ॥

न तेषां भिद्यते हृत्तं दृष्टस्त्रायायकस्य च । आचारैः कारणस्यैव धर्मैश्चैकस्यैव पुनः ॥ १७२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुनरेव हि मे मुद्दिः शंभवे परिमुद्धाने । अनारं नार्गमाणस्य परं तोरमपद्यतः ।

वेदः प्रत्यक्षमाचारः प्रमाणानुवचं यदि । पुण्यं सत्यं चैवं धर्मैश्चैकस्यैव कार्यं ॥ १७३ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ धर्मस्य द्विषमाणस्य सर्ववेद्भिर्दुरात्मभिः । अथेवं मन्यते राज्ञिधा धर्मविचारणा ।

एक एवेति जानीहि विधा धर्मस्य दर्शनं । पृथक्तेन च मे बुद्धिस्त्रायाणापि यै तथा ।
 उक्तो मार्गस्त्रायाणां तु तत्तथैव समाचर । जिज्ञासा न तु कर्त्तव्या धर्मस्य धरितकेशात् ॥ १७४ ॥

सदैव भरतश्रेष्ठ मा ते भूदक्ष शंभवे । अन्धो जट इवाग्रहो यद्वदोमि तदाचर ।
 अर्धधा सत्यमक्रोधो दागमेतत्तदुत्तरं । अजातशत्रो नैवस्य धर्मं एष सनातन ॥ १७५ ॥

प्राश्न्येषु च उत्तिथ्यां पित्रपितामहोचिता । तामप्येहि महाबाहो धर्मक्षेत्रे हि देशिकाः ॥ १७६ ॥

प्रमाणमप्रमाणं वै यः कुर्यादनुधो जनः । न स प्रमाणतामर्हं विधाजन्मनो हि स ।
 ब्राह्मणानेव सेवस्व सक्तस्य सङ्गमन्य च । एतेष्वेव लिप्ते लोकाः कृत्वा इव निबोध तान् ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ये च धर्ममसूयन्ता ये चेनं प्रत्युपासते । ब्रवीतु मे भवानेतत् कते गच्छन्ति तादृशाः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ रजसा तमसा चैव समवस्तीर्यतेतथः । नरकं प्रतिपद्यन्ते धर्मविदेविशेषा जनाः ।
 ये तु धर्मं महाराज सततं पर्युपासते । सत्यार्जवपरा, सन्तस्ते वै स्वर्गभुजो नराः ।
 धर्मं यद्यतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् । देवलोकं प्रपद्यन्ते ये धर्मं पर्युपासते ।
 मनूय्या यदि वा देवा, शरीरमुपताप्य वै । धर्मेण सुखमेधन्ते लोभदेषविवर्जिताः ।
 प्रथमं ब्राह्मण, पुन धर्ममाङ्गमनोषिणः । धर्मेण पर्युपासन्ते फलं पक्वमिव श्रयाः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अमता कोदुग्धं रूपं साधवः किञ्च कुर्वन्ते । ब्रवीतु मे भवानेतत् सन्तोषस्तस्य कीदृशाः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ दुराचाराश्च दुर्द्वेषो दुर्मुखान्द्राव्यसाधवः । साधवः शीलसम्पन्ना शिष्टाचारस्तत्तयः ।
 राजमार्गं गवां मध्ये धान्यमध्ये च धर्मिणः । नोपसेवन्ति राजेभ्यः सगं मूषपुरीययोः ।
 पञ्चानामग्रमं दत्त्वा शेषमश्रान्ति साधवः । न जन्वन्ति च भुञ्जन्ता न निद्रान्द्राद्र्याण्यथ ।
 चित्रभानुमन्द्वाह देवं मोहं चतुष्पथ्यं । ब्राह्मणं धार्मिकं दृष्ट्वा ये कुर्वन्ति प्रदविषं ।
 दृष्ट्वा नो भारतमानां स्त्रीणां चक्रधरस्तथा । ब्राह्मणानां गवां राक्षां पन्थानं ददते च ये ।
 अतिदीनाश्च सर्वेषां प्रेक्षाणः स्त्रजगत्तथा । तथा शरणकामानां गोक्षां स्नातुं स्नागतप्रदः ।
 सार्धं प्रातर्भनूय्याणामग्रमं देवनिर्मितं । नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासविधिर्हि वै ।
 होमकाले यथा वज्रि कालमेव प्रतीचते । अतुकाले तथा नारी अतुमेव प्रतीचते ।
 नान्यदा गच्छते यस्य ब्रह्मचर्यं न तत् स्मरतं । अनृतं ब्राह्मणा गाव रत्येतत्तयमेकतः ।
 तस्माद्ब्राह्मणं नित्यमर्चयेत्त यथाविधि । यनुषा सक्तं मांसमुपभुञ्ज्य दुष्यति ।
 वृष्टमांसं दद्यात्मांसं पुष्टमांसञ्च तत्तमं । स्त्रिदेशे परदेशे वाऽप्यतिथिं नोपवासयेत् ।
 कर्म वै सफलं जना गुरुणा प्रतिपादयेत् । गुरुभ्य आसनं देयमनिवाचाभिपूज्य च ।
 गुरुभ्यश्चैव वरुणो आयुषा वसन्ता श्रिया । दृष्ट्वास्त्रातिवदेज्जातु न च सम्प्रेषयेदिति ।
 जानीन स्यात् स्थितेभ्यस्त्रमायुरस्त्य न रिश्यते । न व्रजामोक्षते नारी न व्रजान् पुष्ट्यानि वि ।
 मैद्युग सततं गुह्यमाहारश्च समाचरेत् । तीर्थानां गुरवस्तीर्थं चोपाशां ददं प्रदुषि ।
 दृग्ग्राभः परमं शानं सन्नोष परमं सुखं । सार्धं प्रातस्त दृष्ट्वा नो दृष्ट्यात् पुष्कला निरः ।
 श्रुतमाप्नोति चि नरः सततं दृष्ट्वेव यथा । स्वाध्याये भोजने चैव दविषं पाणिमुदरेत् ।
 यच्छेदाङ्गनधी नित्यमिन्द्रियाणि तथैव च । संकृतं पायसश्चैव थावकं क्षमरं हविः ।
 अष्टका पिष्टदैवत्या महाणामभिपूजनं । अशुकर्णं मङ्गलं पुतानामभिनन्दनं ।
 व्याधितानाश्च सर्वेषामायुषामभिनन्दनं । न जातु त्वमिति मूयादापञ्चोऽपि महत्तरं ।
 संकारी वा यथा वेति विदस्य न विशिष्यते । श्वराणां समानानां त्रिधापाश समाचरेत् ।

पापमाचलते नित्य हृदय पापकाङ्क्षिणः । ज्ञानपूर्व्यं विनश्यन्ति गृहमाणा महाजने ।

ज्ञानपूर्व्यं कृतं कर्म स्फादयन्ते ह्यसाधवः । न भो मनव्याः पश्यन्ति न भो पश्यन्ति देवताः ।

पापेनापिहितः पापः पापमेवाभिजायते । यथा बाहुषिको वृद्धिं देहमेदं प्रतोचते ।

धर्मेषु विहितं पापं धर्ममेवाभिवृद्धयेत् । यथा लवणमग्निभिराश्रुतं प्रविलीयते ।

प्रायश्चित्तकृतं पापं तथा सद्यः प्रणश्यति । तस्मात् पापं न गृहेत गृहमानं विवर्द्धते ।

हत्वा तु साधुष्वाल्प्येयं ते तत् प्रश्नयन्त्यतः । आश्रया सञ्चितं द्रव्यं कालेनैवैषभज्यते ।

अन्ये चैतत् प्रपद्यन्ते विद्यामेतत्तु देहि नः । मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मानेपिणः ।

तस्मात् सर्वेषां भूतानि धर्ममेव समासेते । एक एव चोद्दिश्य न धर्मध्वजिको भवेत् ।

धर्मशान्तिजका ह्येते ये धर्ममपभञ्जते । अवेदवानदक्षान् सेवेतामायया गृह ।

निधिं निदध्यात् पारव्यं पाशार्थं दानशब्धितः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मकथने दिव्यश्रुतिक्रान्ताध्यायः ॥ १६२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नाभागधेयः प्राप्नोति धर्मं सुखलवानपि । भागधेयान्तिष्ठार्थं क्लृप्ता बालस्य विन्दति ।

नालामकालं लभते प्रयत्नेऽपि कृते सति । लामकालप्रयत्नेन लभते विपुलं धनम् ।

कृतयत्नाफलाद्यैव दृश्यन्ते व्रतज्ञो नराः । अयत्नेनैधमाभासं दृश्यन्ते बहवो जनाः ।

यदि यत्ने भवेन्मार्गः सद्यः फलमवाप्नुयात् । न विद्वान् विद्यया हीनं हृत्पर्यमपश्येत् ।

नालम्बं चापलभ्येत नृणां भरतसत्तम । प्रयत्नं कृतवन्तोऽपि दृश्यन्ते ह्यफला नराः ।

मार्गैर्न्यायश्रैरर्थानामार्गैश्चापरः सुखी । अकार्यमशक्यं कृत्वा दृश्यन्ते ह्यधना नराः ।

धनयुक्ताः स्वकर्मसा दृश्यन्ते चापरेऽधनाः । अधीत्य नीतिशस्त्राणि नीतियुक्तो न दृश्यते ।

अनभिज्ञस्य साचित्थं गमितः केन हेतुना । विद्यायुक्तो ह्यविद्यस्य धनवान् दुर्मेतिस्रया ।

यदि विद्यामुपादित्य नरः सुखमवाप्नुयात् । न विद्वान् विद्यया हीनं हृत्पर्यमपश्येत् ।

यथा पिपासा जयते पुरुषः प्राण्यैव जलं । इत्यर्थो विद्यया ज्ञेयं न विद्या प्रमद्वरः ।

नाप्राप्तकालोऽस्रियते विद्धेः शरप्रतेरपि । दण्डायेणापि संखटः प्राप्तकालो भोवति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ईदृमानः समारम्भान् यदि नासादयेद्धनं । उयं तपः समारोहेव क्षानुते प्ररोहति ।

दानेन भोगी भवति मेधावी वृद्धश्च यः । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्गोत्रेण ।

तस्माद्दद्यान् दायते पूजयेद्दार्मिकानपि । सुभाषो म्रियच्छुद्धः सर्वधत्ताविहिंसकः ।

यदा प्रमाणं प्रसजः स्वमानस्य सुखासुखे । दशकोट्यपि लोभानां स्थितो भव युधिष्ठिर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि नीतिकथने त्रिपञ्चश्रुतिक्रान्ताध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ कार्यते यस्य क्रियते सदासच कृताकृतं । तदायसीत सत्कृत्वा अग्रकृत्वा न विद्येत् ।

काल एव सर्वकारं विप्रहानुयथा ददतु । बुद्धिमाविश्य भूतानां धर्माधर्मं प्रवर्त्तते ।

यदा लब्धं भवेद्बुद्धिधर्मार्थस्य प्रदर्शनात् । तदायसीत धर्मात्मा दृढनुद्धिर्न विद्येत् ।

एतावन्मात्रमेतद्भि भूतानां प्राश्नलक्षणं । कालयुक्तो ह्यभयविच्छिपं युक्तं समाचरेत् । १६१
यथाऽप्युपस्थितैर्यथाः प्रजायन्ते न राजशाः । एवमेवात्मनात्मानं पूजयन्तो ह धार्मिकाः ।
न ह्यधर्कतया धर्मं दद्यात् कालः कथञ्चन । तस्माद्भिद्भिद्मात्मानं जानीयाद्दर्शनं चरिणं ।
स्युपमथसमर्थो हि ज्वलन्निव पावकं । अधर्मं सन्ततो धर्मं कालेन परिरितं ।
कार्यावेनो हि धर्मेषु धर्मो हि विजयावहः । त्रयाणामपि लोकानामालोकः कार्ष्णं भवेत् ।
न तु कश्चिन्नयेत् प्राज्ञो यद्दीनेव करे नरं । उच्यमानसु धर्मोऽसर्वलोकमयस्कले । १६२
शूद्रोऽहं नाधिकारो मे चातुराश्रम्येवने । इति विज्ञानमपरे नात्मन्युपदधत्युत ।
विशेषेण च वक्ष्यामि चातुर्वर्ण्यं तत्ततः । पञ्चभूतशरीराणां सर्वेषां सद्गुणात्मनः ।
लोकधर्मं च धर्मं च विशेषकरुणं हतं । यथैकत्वं पुनर्यथैति प्राणिमल्लघु विस्तृतः ।
अभुवो हि कथं लोकः स्मृतो धर्मः कथं भुवः । यच्च कालो भुवसात् तच्च धर्मः सनातनः ।
सर्वेषां तुल्यदेवानां सर्वेषां सद्गुणात्मनः । कालो धर्मोऽसंयुक्तः शेष एव स्वयं गुरुः । १६३
एवं सति न दोषोऽस्ति भूतानां धर्म्येवने । तिर्यग्योनावपि सतां लोक एवमनो गुरुः ।
इति श्रीमद्भागवते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मकृत्ये चतुःपञ्चाधिकृत्येऽध्यायः ॥ १६४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शरतन्यगंतं भीमं पाण्डवोऽप्य कुरुक्षेत्रः । पुष्टिद्विरे हि शिष्ये सुरस्रज्ज् कल्पशापहं ।
॥ पुष्टिद्विर उवाच ॥ किं श्रेयः पुष्टपक्षेह किं कुर्वन् सुखमेधते । विप्राश्च तु भवेत् केन किं वा कल्पनाग्रमं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्च शूद्रमुमाणाय नृपः शान्तमवसदा । देवैर्देवैर्यथान्यायमाचष्ट पुष्टपर्वभ ।
॥ भीम उवाच ॥ अर्थं देवतवेशो वै श्रियं विसमन्वितः । विश्वं पठितः पुत्र कल्पशापहरः परः । १६५
यदङ्गा कुरुते पापमिन्द्रैः पुष्टपसरन् । बुद्धिपूर्वमवद्विज्वां रात्रौ यथापि सन्ध्ययोः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कीर्त्तयन् वै शुचिः सदा । नाभ्यो न अधिरः काले कुरुते स्वस्तिमान् सदा ।
तिर्यग्योनिं न गच्छेन्नरकं सद्गुराणि च । न च दुःखमर्थं तस्य मरणं न च मुह्यते ।
देवासुरगुरुर्देव सर्वभूतनमस्कृतः । अश्विन्योऽथाप्यनिर्द्वयः सर्वमाणो ह्यष्टोभिः ।
पितृमहो गणकायः माविचो ब्रह्मणः सती । वेदभूरय कर्त्ता च विष्णुर्नारायणः प्रभुः । १६६
उमापतिर्विष्णुपावः स्कन्दः मेनापतिस्तथा । विशाखोऽततभुवः सुसुहृदित्यौ प्रभाकरौ ।
शक्र शचीपतिर्देवो यमो धूमोर्णया सह । वरुणः महर्गैर्या न सद्गुणैः च धनेश्वरः ।
सोम्या गौः सुरभिर्देवो विश्ववः स महानृपिः । संकल्पः सागरो गङ्गा स्वर्ग्योऽयमरुद्रकः ।
मालाखिन्यास्तपःशिल्हाः कृष्णदैपायनस्तथा । नारदः पर्वतेश्वर विशावत्सर्पहाङ्गः ।
तुम्बुहविश्वमेगय देवदूतश्च विश्रुतः । देवकन्या महाभागा दिव्याद्याश्वरभाङ्गजाः । १६७
उर्ध्वग्री मेनका रग्ना मित्रकेशो ह्यलम्बुवा । विद्याचो च धृमाचो च पद्मचूडा तिलोत्तमा ।
आदित्या वसभो रुद्रा सायिनः पितरोऽपि च । धर्मः युतं सरो दीरा श्वसायः पितामहः ।
शर्वथो दिवसाद्यैव भारोचः कश्यपस्तथा । शुक्रो बृहस्पतिर्भोमो बुधो राज्ञः शनैश्चरः ।

नक्षत्राण्यृतवैद्यं माषाः पक्षाः श्वत्थराः । वैततेयाः समुद्राश्च कद्रुजाः पक्षगास्तथा ।
 शतद्रुय विप्राश्च चन्द्रभागा सरस्वती । सिन्धुश्च देविका चैव प्रभासं पुष्कराणि च ।
 गङ्गा महानदी वेशा कावेरी गर्धदा तथा । कुलपुना विप्रल्या च करतोयाऽम्बुवाहिनी ।
 सरयूर्गण्डकी चैव सोहितेय महानदः । सावराणां वैश्वती पर्याशा गौतमी तु सा ।
 गोदावरी च वेशा च लण्यवेशा तथाऽद्रिजा । द्रुपदती च कावेरी वज्रुबन्दाकिनी तथा ।
 प्रपातश्च प्रभावश्च पुण्यं नैमिवमेव च । तस्य विधेयस्थानं यत्तद्वि विमलं सरः ।
 पुण्यतीर्थेषु कानिसे कुरुष्वेव प्रकीर्तितं । विन्मूत्तमस्तपोदानं जन्ममार्गमयापि च ।
 हिरण्यतो वितस्ता च तथा स्रस्वती नदी । वेदस्मृतिर्ज्येष्ठती मातृकाऽद्यायंस्तथापि ।
 भूमिभागास्तथा पुण्या गङ्गादारमयापि च । अतिकुल्यास्तथा मेथा नदी चित्रवहा तथा ।
 चर्मण्वती नदी पुण्या कौशिकी यमुना तथा । नदी भीमरयो चैव बाण्डरी च महानदी ।
 माहेन्द्रवापी विदिवा नीलिका च सरस्वती । नन्दा चापरनन्दा च तथा तीर्थमहाप्रदः ।
 गया च फल्गुनीर्धश्च धर्मारण्यं सुरैरुतं । तथा देवर्षी नदी पुण्या सरयुः ब्रह्मनिर्मितः ।
 पुण्यं चिन्ताकविव्याप्तं सर्वपापहरं शिवं । हिमवान् पर्वतयैव दिव्यौषधिमन्वितः ।
 विन्ध्या धातुविचित्राङ्गफोर्धवानौषधान्वितः । मेरुर्बाह्येऽपि सत्यः सत्यः रजतान्वितः ।
 शङ्खवाक्मन्दरी नीलोत्पलधोऽदुर्दुन्दलया । विषकूटीऽभ्रनाभय पर्वतः गन्धमादनः ।
 पुण्याः सोमगिरियैव तथैवान्ध महीधराः । दिग्धय विदिगयैव विनिः सर्वं महीरहाः ।
 विश्वेदेवा जमथैव गङ्गाणि महास्तथा । पान्थु नः सततं देवाः कीर्त्तिताकीर्त्तिता मया ।
 कीर्त्तयामो नरो ह्येतान् मुष्यते सर्वकिन्निषे । नृवंश प्रतिनन्दंश्च मुष्यते सर्वतोऽभयान् ।
 सर्वमहरपापिभ्यो देवतास्तवनन्दकः । देवतानन्तरं विप्रोत्तमः सिद्धास्तपोधिकान् ।
 कीर्त्तितान् कीर्त्तयिष्यामि सर्वपापप्रमोचनान् । यवकीर्त्ताऽप्यैश्वर्य कचोवाभौविजस्तथा ।
 भग्नविज्जिरास्तथा कण्ठो मेधातिथिरथ प्रभुः । वर्षी च गुणसमयः प्राचीं दिग्गमपाश्रितः ।
 भद्रां दिवं महाभागो जम्बुवुः प्रमुचस्तथा । मुमुक्षुश्च महाभागः स्वस्त्यायेवश्च वीर्यवान् ।
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथाऽप्यस्यः प्रतापवान् । दृढायुशोऽर्द्धबाऊश्च विद्युताहविषस्तमौ ।
 पयिर्मा दिग्गमाश्रित्य य एधने निबोध तान् । उपद्रुः स च गोदर्थः परित्याधय वीर्यवान् ।
 अपिर्दधिर्मतायैव गौतमः काश्यपस्तथा । एकतय द्वितयैव त्रितयैव मदानुविः ।
 अवेः पुत्रश्च धर्मोत्तमा तथा सारस्वतः प्रभुः । उत्तरां दिग्गमाश्रित्य य एधने निबोध तान् ।
 अचिर्विशिष्टः प्रमित्र पाशार्थ्यश्च वीर्यवान् । विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निस्तथा च ।
 अथोक्तपुत्रो वामयः अथिरौहास्तकिस्तथा । श्वेतकेतुः काश्यपश्च विष्णो देवस्तथा ।
 देवदर्था च धौम्यश्च तत्तिकाग्रश्च एव च । सोमश्चो जातिकेनय सोमवर्षश्च एव च ।
 अपिर्दधयरादेर्यार्गवश्चानुमता । एष वै समस्तपथश्च विवेदश्चमन्वितः ।

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

आद्यः प्रकीर्त्तितो राजन् सर्वपापप्रमोचनः । नृमो ययातिर्नृजयो यदुः पूरुष वीर्यवान् ।
 मागरो धनुर्मारोऽथ हस्तिपक्ष प्रतापवान् । कृशांशो यौवनायस्य चित्राय सत्यवोस्त्रिया ।
 दुष्मनो भरतश्चैव चक्रवर्त्ती महाभानाः । श्यव्नो जनकश्चैव तथा दृष्टरथा नृपः ।
 रघुर्नरवरश्चैव तथा दशरथो नृपः । रामो रत्निमहा वीरः ब्रह्मविन्दुर्भोरथः ।
 हरिश्चन्द्रो महत्तय तथा दृढरथो नृपः । महोदयो ध्रुवकैव ऐलश्चैव नराधिपः ।
 ह्योऽम्बरीषः कुतुरो रेतस्य महायथाः । कुरु, संवरणश्चैव मान्धाता सत्यविक्रमः ।
 मुचुकुन्दश्च राजर्षिर्भृगुर्भृगुविधिमितः । आदिराजः प्रयुर्वन्धो, मिचमानु, प्रियङ्गर ।
 जषदशुक्ला राजा ज्येष्ठो राजर्षिर्भक्तमः । महाभिमपक्ष विष्णोति निमोराजा तथाऽष्टकः ।
 आयु, सुपथ राजर्षिः कजेयुष्य नराधिप । प्रतर्ह्नो दिवोदास, सुदासः कोमलेश्वरः ।
 शैलो नलस्य राजर्षिर्भृगुश्चैव प्रज पतिः । हविप्रस्य प्रवद्वस्य प्रतोप, शान्तनुष्या ।
 अजः प्राचीनवर्षस्य तथेष्टाकुर्व्यहायथाः । अनरथो नरपतिर्जानुजहस्तश्चैव च ।
 कवसेनस्य राजर्षिर् चान्ये नानुकीर्त्तिताः । कथमुत्पाय यो नित्यं सत्ये, देवसमयोदधे ।
 पठेच्छुचिरमातुल्य स धर्मपलभोऽभ्यन्तः । देवा देवर्षेयश्चैव सता राजर्षेयस्तथा ।
 पुष्टिमायुर्धराः स्वर्गे विधास्यन्ति समेश्वराः । मा विघ्नं मा च मे पापं मा च मे परिपन्थिनः ।
 भुवो जयो मे नित्यं ह्यात् परचाय प्रभुमा गति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वंशानुक्तं नमो पञ्चपञ्चदशितोऽध्यायः ॥ १६५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ शरतप्यगते भीमो कौरवाणां धुरन्धरे । शयाने वीरजयने, पाण्डवे, समुपस्थिते ।
 पुधिष्ठिरो महाप्राज्ञो मम पुण्यपितामह । धर्मोणात्मनो भुवो विदित्वा सर्वसंशयान् ।
 दानानाञ्च विधिं श्रुत्वा शिष्यधर्मार्थसंशयः । यदन्यदकरीन्द्रिप्र तन्मे शंसितुमर्हमि ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रेष्ठमुत्तमं क्षितिमं सर्वं तद्भ्राजमण्डलं । तृष्णीभूते ततस्तस्मिन् पठे चित्रनिर्वापितं ।
 मुद्रार्त्तमिव च ध्यात्वा प्यासः सत्यवतीसुतः । नृपं शयानं नाङ्गेयमिदमाह वचसादा ।
 राजन् प्रकृतिमापन्नः कुरुराजो पुधिष्ठिरः । सहितो भ्रातृभिः, सर्वैः, पार्यवैद्यानुर्यायिभिः ।
 उपासी तं नरयात्र सह कृष्णेन धीमता । तमिमं पुरयानाय वसन्तुशातुमर्हमि ।
 श्वमुक्तो भगवता व्यथित इतिवोपति । युधिष्ठिरं सहामात्ममनुजज्ञो नदीसुत ।
 उवाच चैनं मधुरं नृपं शान्तनवो नृपः । प्रविशस्व पुनो राजन् येतु ते मानसो ज्वरः ।
 यजस्व विविधैर्धर्मैर्गुरुशैयाभ्यर्च्यते । ययातिरिव राजेन्द्र अह्नादमपुर सरः ।
 वसन्तभरतः पार्यं पितृन् देवाय तर्पय । ज्ञेयमा योच्छमे चैव येतु ते मानसो ज्वरः ।
 रश्मयस्व राजा सर्वः, प्रकृतोः परिश्रान्तय । मुहदः फलसंकारैरर्षयस्त ययार्धतः ।
 अनु तं तात जोऽस्तु मित्राणि सुहृदस्तथा । शैलप्यानि क्षितं दृष्टं फण्यन्तमिव दिजाः ।
 आगत्यथ भवता समये मम पार्थिव । विनष्टं दिगकरे प्रवृत्ते चोत्तरायणे ।

तयेत्युक्ता तु कौन्तेय कोऽभिवाद्य पितामहं । प्रययौ, सपरीवारो नगरनागसाङ्ग्यं ।
धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीश्च पतिव्रतां । संहितैर्ध्वनिभिः सर्वैर्धातुभिः केशवेन च ।
पौरजानपदैश्चैव मन्त्रिभिश्चैव पार्थिव । प्रविवेकं कुरुश्रेष्ठ पुरं वारणसाङ्ग्यं ।

००१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकं पर्वणि भीमानुज्ञायां षट्षष्ठाधिकशतोऽध्याय ॥ १६६ ॥ समाप्तश्च द
मानुशासनिकं पर्व ॥

॥ अथ स्वर्गारोचणिकं पर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनं । पूजयित्वा यथान्यायमनुजज्ञे गृहं हाम् प्रति ।

शान्तयामास गारीश्च हतवीरा हतेश्वरा । विपुलैरयं दानैश्च तदा पाण्डुसुतो नृप ।

कोऽभिपिबो महाप्राज्ञः प्राप्य राज्यं युधिष्ठिरः । उपपत्त्याय नयेत् सत्त्वं सप्रहृतीलदा ।

दिग्भ्यो बलमुज्ज्वलेभ्यो नैगमेभ्यश्च सर्व्वम् । मतिमृच्छाश्रियो मुख्यास्तथा धर्ममृताम्बर ।

उपिला सर्व्वेभ्यो श्रीमान् पद्माग्रजरोत्तमे । समयं कौरवाग्र्यस्य सस्मर पुरुषर्षभ ।

स निययौ गजपुराद्यानकं परिवारित । दृष्ट्वा निवृत्तमादित्यं प्रवृत्तश्चैव नरायणं ।

पुनं मास्त्र्यश्च गर्भाश्च धौमाणि च युधिष्ठिर । चन्दनागुरुमुख्यानि तथा कालोपकान्यपि ।

प्रस्थाप्य पुन्यं कौन्तेयो भीष्मसंस्कारणाय वै । मास्त्र्यानि च महार्हाणि रथानि विविधानि च ।

धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीश्च धर्मस्त्रिणो । मातरश्च प्रथां धीमान् भवतिष्ठ पुरुषर्षभ ।

जगद्भिनैतानुगता विदुरेण च धीमता । पुपुक्षुमा च कौरव्यो युयुधानेन वा विभो ।

महता राजयोग्येन परिवारेण संवृत । स्वयमानो महातेजा भीष्मसाधो नमोभ्रजन् ।

नियत्कामं पुरातस्माद्यथा देवपत्निर्यथा । आसवादं कुरुवेत्तथा शान्तमिव नृप ।

उपासमानं व्यासेन पारामर्थेण धीमता । आरदेन च राजर्षे देवसेनाश्रितेन च ।

हतशिशैर्भूयैवैर्नाह्लादेशप्रभागतै । रविभिर्य महात्मानं रक्ष्यमाणं समन्तत ।

प्रपानं वीरप्रपने ददर्श नृपतिस्तथा । ततो रथादवतीर्य भ्रातृभिः सह धर्मराट् ।

अभिवाधाय कौरव्यं पितामहमरिन्दमं । दैपायनादीन् विभ्राश्च तैश्च प्रत्यभिमन्दित ।

अलिगिरिज्ञकल्पेय भ्रातृभिर्य सहाच्युत । आयाद्य व्रततन्पुस्तस्यैवमि परिवारितं ।

अमवोद्धरतश्चेत्त धर्मराजो युधिष्ठिर । भ्रातृभिः सह कौरव्यं ग्रथानं लिखगामृतं ।

युधिष्ठिरोऽहं नृपते नमस्तं जाह्नवीपुन । प्रष्टव्ये चैव महाबाहो ब्रूहि किं करवाणि ते ।

मात्रोऽस्मि समये राजलघीनादाय ते विभो । आचार्यां माहात्म्यैश्च अलिजो भ्रातरश्च मे ।

पुष्टयते महातेजा धृतराष्ट्रो जनेश्वर । उपस्थितं सहामात्यो वामुदेवश्च वीर्यवान् ।

वतमिष्टाय राजानं सर्व्वं च कुरुजाह्नवा । तान् पश्य कुरुवाह्मन् समुत्क्रोश च भोजनम् ।

माध्यायैव ते नित्यं प्राश्नस्यैव विवर्ततः । आचार्या च तिस्रश्चैव पूजनीया जनाधिपः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सर्गोद्देशिके पर्वणि भीष्मपार्थनायां सप्तम्याधिकप्रतीत्यायः ॥ १६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता गुह्यं सर्वान् भीष्मः ज्ञाननवसादाः । तृणैः बभूव कौरव्य स मुहुर्त्तमरिन्दमः ।
 धारयामास चात्मानं धारणां च अचाकम् । तस्योद्धममन् प्राणाः सविहृदा महात्मनः ।
 पद्यमुञ्चति गावाणां च शान्तनुमुतसादाः । तत्तद्विश्रममभवयोगमुत्कृष्टं वै क्रमातः ।
 इदमाद्यर्थमाचोष मध्ये तेषां अचाकम् । संहितैर्बधिभिः सर्वैश्च या व्यासादिभिर्नृप ।
 क्षणेन प्रेक्षतां तेषां विश्रमः सोऽभवत्सादा । तद्वद्वा विक्षताः सर्वे वासुदेवपुरोगमाः ।
 संहितैर्बधिभिः सर्वैश्च या व्यासादिभिर्नृप । सविहृदस्तैर्मात्मा सर्वैश्चाद्यतनेषु च ।
 जगाम भिक्षा मूर्खान् दिवसमुत्थपातः । देवदुस्तुभिरादयः पुण्यवैः सहाभवत् ।
 विह्वा मद्गर्पयश्चैव सोधुसाधितं हर्षिताः । महोत्सेवः च भीष्मस्य मूर्खैश्चाज्जनाधिपः ।
 निःश्रुत्याकाशमविश्यः क्षणेनान्तरेधीयतः । एवं च राजशार्ङ्गं नृपः शान्तनवसादाः ।
 सममुज्जत कालेन भरतामां कुलोदहः । तत्तत्सादाय दारुणि गन्धाय विविधान् बहून् ।
 पिताशुक्रुर्माहात्मानः पाण्डवा विदुरसायाः । युयुत्सापि कौरव्यं प्रेक्षकस्त्वितरेऽभवन् ।
 दुग्धिष्ठिरश्च गाङ्गेयं विदुरश्च महामतिः । इदयामासतुहमे वैभीष्मोत्थैश्च कौरवः ।
 धारयामास तस्याय युयुत्सुश्च समुत्तमः । वामरयजने शस्त्रे भीमयेनार्जुनानुभौ ।
 उष्णीवे पर्यम्बुजांताः माद्रीपुत्रानुभावपि । दुग्धिष्ठिरश्च संहिताः धृतराष्ट्र पादतः ।
 स्त्रियः कौरवनायश्च भीष्मं कुलकुलोदहः । ताक्षकनाम्नपादाय पर्यवैश्रुन्त सर्वतः ।
 ततोऽस्य विधिवश्चक्रुः पितृमेधं महात्मनः । यज्ञं वज्रशस्त्राणि जगुः वामानि वामगाः ।
 ततश्चन्दनाडिश्च तथा काशीयकैरपि । कालागुप्तप्रभृतिभिर्गन्धैश्चावावैरपि ।
 समव ज्जाय गाङ्गेयं शंभवाश्च उताग्रिनः । अपवस्यमकुर्वन्त धृतराष्ट्रमुवाचिन्तः ।
 संज्ञाय च कुलयेष्टं गाङ्गेयं कुलवत्तमाः । जग्मुर्भागीरथीं पुष्पाश्वपिपुष्टां कुलदहाः ।
 अनुगम्यमाना व्यासेन वारदेनासितेन च । क्षण्येन भरतस्त्रीभिर्वै च पैराः यमागताः ।
 उदकक्षकिरे चैव गाङ्गेयश्च महात्मनः । विधिवद्भरतयेष्ट स च सर्वो जनसादा ।
 ततो भागीरथी देवी तनयसादके कृतौ । उत्थाय सखिलात्तस्माद्भुदती शोकविक्रता ।
 परिदेवयती तत्र कौरवानभ्यभाषत । निबोधत यथा वृत्तमच्यमानं मयाऽनघाः ।
 राजवृत्तेन सपथः प्रश्रयाऽभिजनेन च । सत्कृत्ता कुलदृष्टानां पितृभक्ता महाव्रतः ।
 जामदग्न्येन रामेण यः पुरा न पराजितः । दियैरस्त्रैर्ब्रह्मवैद्यैः स च तोऽद्य मिथपिडना ।
 अश्वशरमयं नूनं इदं मम पार्थिवाः । अपथ्यन्याः मिथं पुत्रं यन्न दीर्यति मेऽद्य वै ।
 शमेन पार्थिवं सच्चं काशियुष्मां स्वयंवरे । विशिष्टैरकरयेनैव कन्यायायं जहार ह ।
 यस्य नास्ति वल्ले तुष्टाः श्रिययामपि कथनं । इतं मिथपिडना युना न विदीर्यति मे मनः ।

जामदग्न्यं कुरुत्वे युधि येन महात्मना । पीडितो नातिपत्नेन स हतोऽद्य शिखण्डिना ।
 एवंविधं बद्धं तदा विरूपन्ती महानदी । आश्राययामास तदा साक्षा दमोदरो विभु ।
 समाश्रयिहि भद्रे त्व मा शुच प्रियदर्शने । गत स परमं लोकं तव पुत्रो न शंभय ।
 वसुरेव महातेजा प्रापदोषेण शोभने । मानुषलमनुप्राप्नो नैनं शोचितुमर्हसि ।
 स एव सत्तर्धर्मेण युध्यमानो रणाजिरे । धनञ्जयेन निहतो नैव देवि शिखण्डिना ।
 भीमं हि कुरुशार्दूलमुद्यतेषु महारणे । न शक्तं संयुगे हन्तुं साक्षादपि व्रतकतु ।
 स्वच्छन्दतस्तव मुतो गत स्वर्गं शुभानने । न शक्ता विनिहन्तु वै रणे तं सर्वदेवता ।
 तस्मात्मा देवि गङ्गे ल शोचस्व कुरुनन्दनं । वसुरेव गतो देवि पुत्रस्य विज्वरा भव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा सा तु कृष्णेन व्यासेन च सरिद्वरे । त्यक्त्वा शीर्षं महाराजं प्रकृतिं प्राप जाह्नवी । ॥ १६८ ॥

सत्तात्य ते तां सरितं तदा कृष्णमुखा नृप । अनुज्ञातास्तथा सर्वं न्यवर्त्तन्त जनाधिप ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि स्वर्गारोहणिके पर्वणि भीमस्वर्गारोहणे अष्टषष्ठ्यधिकशतोऽध्याय ॥ १६८ ॥

॥ समाप्तस्तेदमनुशासनपर्वः ॥

॥ अथ व्यासोक्ताध्यायलोकसंख्यान्युनाधिक्यवैतिपिकरप्रमादात्तदोर्थः ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ आश्वमेधिकपर्वः ॥

॥ नारायणं जगत्कृत्य नरक्षेत्रं नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं च ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हतोदकस्तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः । पुरस्कृत्य महाबाहुव्रतमोरकुलेन्द्रियः ॥

उत्तोर्यं तु महाबाहुर्वैष्णव्याकुललोचनः । पपात तोरं गङ्गाया व्यधिर्विद्धं दृश द्रिः ॥

तं वीरमानं जयाह भीमं हृष्येन चोदितः । जैवमित्यमरीचं हृष्यः परबलार्दनः ॥

तमानं पतितं भीमाश्वत्थस्तु पुनः पुनः । ददृशुः पांथिवो राजन् धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं ॥

तं दृष्ट्वा हीनमनसं गतबलं नरेश्वरं । भूयः शोकसमाविष्टाः पाण्डवाः समुपविबभूवुः ॥

राजा तु धृतराष्ट्रं पुत्रलोकाभिषीडितः । बाक्यमाह महाबुद्धिः प्रशंसयुयुधिष्ठिरं ॥

सन्निवृत्तं सुदृष्ट्वा हृष्टं कौन्तेयमनरं । शास्त्रे धर्मैव कौन्तेय जितेयमवनिस्तया ॥

तां भुङ्क्षु भ्रातृभिः साहै सुहृद्भिश्च नरेश्वरं । न शोचितव्यं प्रशान्तिं त्वया धर्मभूतः नर ॥

शोचितव्यं मया चैव गान्धार्वा च महीपते । मर्येः पुत्रव्रतं वरं संप्रलभं यथा धमे ॥

अश्रुत्वा हितकामस्य विदुरस्य महात्मनः । बाक्यानि सुमहार्थानि परितपानि दुर्भृतिः ॥

उक्तवान् विदुरो यस्मां धर्मात्मा दिव्यदर्शनः । दुर्योधनापरिधनं कुलं ते विवेशिष्यति ॥

क्षत्रिणे चेदिच्छेदय राज्ञुं कुलस्य कुहं मे वचः । त्वज्ज्योतिषं दृष्ट्वा तस्मा मन्दो राजा सुयोधनः ॥

क्षेत्रेण शकुनिश्वेन नेने पश्यन्ति कर्हिचित् । सुतपङ्गतमयेयमप्रवादेन वारय ॥

अभिषेचय राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं । स पालयिष्यति वयो धर्मैव श्रियीनिमिमां ॥

अथ नेच्छसि राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । मेधोभूतः स्वयं राज्यं प्रतिगृह्णीष्य पार्थिव ॥

धर्मं सर्वेषु भूतेषु वर्त्तमानं नराधिप । अनुजीवन्तु सर्वे त्वां ज्ञातयो अहमिः सह ॥

एवं भुवति कौन्तेय विदुरे दीर्घदर्शिनि । दुर्योधनमहं पापमन्ववन्तं दद्यामितिः ॥

अश्रुत्वा तस्य धीरस्य वाक्यानि मधुराण्यहं । फलं प्राप्यं सहदुःखं निमग्नः शोकसागरं ॥

सुदृष्ट्वा ते विपत्तौ पश्य तौ दुःखितौ नृप । न शोचितव्यं भवता पश्यामोह जनाधिप ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अष्टमे धके पर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्तस्तु राजा स धृतराष्ट्रश्च धीमता । दृष्ट्वा बभूव मेधावो तमुवाचथ केव ॥

अतोव मनसा शोकं क्रियमाणो जनाधिप । सन्तापयति वै तस्य पूर्वप्रेतान् पितामहान् ।
 यज्ञस्य विधिवच्चैर्विधिरेवाग्नदक्षिणैः । देवास्तर्पय सोमेन स्वधया च पितृनपि ।
 अतिथीनन्नपानेन कामैरथैरकिञ्चनान् । विदितं वेदितव्यं ते कर्त्तव्यमपि ते कृतं ।
 सुताय राजधर्मांस्ते भीष्माङ्गागौरयोसृतात् । कृष्णद्वैपायनाच्चैव नारदादिदुरात्मया ।
 मेमामर्हसि सृढानां दत्तिं त्वमनुवर्त्तिहं । पितृपैतामहं दत्तमास्त्राय धुरमुदह ।
 युक्ते च यज्ञवाचं स्वर्गं प्राप्नुमहेत्यथ । न हि कश्चिद्धि शूराणां निहतोऽथ पराश्रय ।
 त्वय शोकं महाराज भवितव्यं हि तप्तया । न श्रेयास्ते पुनर्द्रष्टुं त्वया सेऽस्मिन् रथे सृताः ।
 एतावदुक्ता गोविन्दो धर्मराजेन युधिष्ठिर । विरराम महोत्तिगात्सुवाच युधिष्ठिर ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गोविन्द मयि या प्रीतिकृत्वा च विदिता मम । यौवदेन तथा प्रेष्यो वदा मय्यनुकल्पे ।

प्रियं मम स्थातुं सुमहत् कृतञ्चकनदाधर । श्रीमन् प्रीतेन ममया सर्वं यादवगन्दन ।
 यदि मामनुगामीपान्नेवान् गन्तुं तपोवर्गं । न हि शान्तिं प्रपश्यामि पातयित्वा पितामहं ।
 कर्मण्य पुष्टयथां संयामेव्यपलायिनं । कर्मणा येन सुखेयमस्मान् कुराज्यनार्दन ।
 कर्मणा तद्विधत्सेह येन शृङ्गुति मे भग्न । तमेवंवादिहं पाथं व्याध । भवाच धर्मवित् ।
 सात्त्वयन् सुमहोत्तमाः शूभं वचनमर्धवत् । अह्ना ते मर्तृस्त्रात पुनर्मास्त्रेन मुह्ये ।
 किमाकारा वधं तात प्रस्रपाम मुहुर्भुङ् । विदिताः चमधर्मांस्ते येषां पुद्गेन जीविका ।
 यथा प्रहृष्टो नृपतिर्नाधिवन्धेन युज्यते । मोक्षधर्माश्च निखिला यायातयेन मे सुता ।
 अथहृत्वापि सन्देशान्द्विधांस्ते कामजा मया । अग्रहृद्धानो दुर्मेधाः क्षुण्णस्तरिषि भुवं ।
 मेवं भव न ते युक्तमिदमज्ञानमीदृशं । प्रायश्चित्तानि सर्वान्पि विदितानि च तेऽनघ ।
 राजधर्माश्च ते सर्वे दानधर्माश्च ते सुता । स कथं सर्वधर्मश्च सर्वभोगविहारदः ।
 परिमुह्यसि भूयस्वनशानादिंश्च भारत ।

इति श्रीमहाभारते अथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि द्वितीयाध्यायः ॥ १ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर तव प्रज्ञा न स्वयमिति मे मति । न हि कश्चिन् स्वयं मर्त्यं स्वयत्नं कुरते क्रियां ।
 ईदृशेण नियुक्तोऽथ साध्व्याधु च मानव । करोति पुष्टय कर्म तत्र का परिदेवता ।
 आत्मानं मन्यधे चार्थं पापकर्मोपमन्त्रत । शृणु तत्र यथा पापमपहस्यत भारत ।
 तपोमि कृतमियेव दानेन च युधिष्ठिर । तरणि निधं पुष्टया ये सा पापानि क्षुभ्यते ।
 यज्ञेन तपसा चैव दानेन च युधिष्ठिर । पूज्यते नरगार्हून् नरा दुष्कृतकारिणः ।
 अमुराद्य मुराद्यैव पुण्यहेतोर्भक्षिकाया । प्रयतन्ते महात्मानस्तस्माद्यश्च परायणं ।
 यश्चेत्य महात्मानो बभूवुरधिका सुरा । ततो देवा कियान्मोहा दानवान्मध्यधरयन् ।
 राक्षसपाशमप्येता च सर्वमेधश्च भारत । नरमेधश्च नृपते त्वमाहुर युधिष्ठिर ।
 य इह वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । बह्वकामाश्चविभेन रामो दात्ररविर्धया

यथा च भरतो राजा दैवमग्निः प्रथिवीपतिः । प्राकुन्तलो महावीर्यस्तव पूर्वपितामहः ।

॥ पुथिष्ठिर उवाच ॥ अथैवं वाजिमेधः याचयेत् पृथिवीपतिः । अग्निप्रायस्तु मे कथितं त्वं भ्रातृमिहार्हम् ।

इमे ज्ञातिवधे कृत्वा मुमहान् द्विजात्तमः । दानमस्य न ब्रूयामि दातुं वित्तस्य नास्ति मे ।

न च बालानिमान्दीनानुसरे वसुधाचितुः । तथैवाद्रमणान् कृष्णे वर्तमानान्नुपात्मजान् ।

स्वयं विनायस्य प्रथिवी यथायै द्विजसत्तमः । कर्माहारयिष्यामि कथं शोकपरायणः ।

दुर्योधनापराधेन वसुधा वसुधाधिपाः । विनष्टा योजयित्वाऽऽक्षानकीर्त्या मुनिवत्तमः ।

दुर्योधनेन प्रथिवी वयिता वित्तकारणात् । कोऽपि विभीषेऽसौ धर्मराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।

प्रथिवी दक्षिणा चाच विधिः प्रथमकल्पितः । विद्वद्भिः परिरूढोऽयं द्विष्टो विधित्विपर्ययः ।

न च प्रतिनिधिं कर्तुं शिकीषामि तपोधन । अथ मे भगवन् सत्यं वाचिष्यं कर्तुमर्हसि ।

एवमुक्तं पाथेन कृष्णद्वैपायनसदा । मुहूर्तमनुसन्निध्य धर्मराजागमवतीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ कोऽपि विभीषेऽयं पिरयूषो भविष्यति । विततेऽद्विषं पार्थ गिरौ हिमवति स्मितः ।

उत्सृष्टं ब्राह्मणैर्यज्ञे महत्तस्य महात्मनः । तदानयस्य कौन्तेय पर्याप्तं तद्विष्यति ।

॥ पुथिष्ठिर उवाच ॥ कथं यद्ये महत्तस्य द्रविषं तत्समाचितं । कथंश्च काले स नृपे भवतु ब्रह्मात्मरः ।

॥ व्यास उवाच ॥ यदि द्रष्टुमेष पार्थ द्रष्टुं कारन्धमं नृप । यस्मिन् काले महावीर्यः स राजावीर्यदायनः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्समवृत्तौ द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥

॥ पुथिष्ठिर उवाच ॥ द्रष्टुं तस्य धर्मैश्च राजर्षेः परिकीर्तनं । द्वैपायन महत्तस्य कथां प्रब्रूहि मेऽनघ ।

॥ व्यास उवाच ॥ आसीत् कृतयुगे मात मनुर्दण्डधरः प्रभुः । तस्य पुत्रो महाबाहुः प्रसन्निरिति विभुतः ।

प्रसन्नैरभवत् पुत्रः सुप्र इत्यभिर्धृतिः । सुप्रस्य पुत्रस्तिष्ठाकुर्वन् दीपास्तोऽभवत् प्रभुः ।

तस्य पुत्रस्य राजस्यस्योत्तमं परमधार्मिकं । तं स्युः सर्व्याश्रयीपालागिष्ठाकुरकरोत् प्रभुः ।

तेषां व्येष्टस्य विशोऽभूत् प्रतिमानं धनुर्धरा । विशस्य पुत्रः कल्याणो विशिशो नाम भारत ।

विशिशस्य सुता राजन् भवतुर्दण्ड पश्य च । सर्वे धनुषि विक्रान्ता नृप्याः सत्यवादिनः ।

दानधर्मरताः शान्ताः स्वतः प्रियवादिनः । तेषां व्येष्टः स्वमीनेकः स तान् सर्वानपौरुषयत् ।

स्वमीनेचस्य विक्रान्तो जित्वा राज्यमकण्टकं । आशकद्रुचिह्नं राज्यं मानुरज्यन् तं प्रजाः ।

तमपास्य च तेद्राज्ये तस्य पुत्रं सुवर्षसं । अभ्यविशन् राजेन्द्र मुदिता ह्रस्ववेष्टदा ।

स पितृविक्रियां दृष्ट्वा रात्र्याश्रितस्य तस्य । नियतो वर्त्तयामास प्रजाहितचिकीर्षया ।

ब्रह्मण्याः सत्यवादी च द्रुचिः ब्रह्मदमाश्रितः । प्रजासुखान्तरज्यन् धर्मानित्ये मनोविण् ।

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य व्यमीर्यत् कोऽवाहनं । तं चीणकोशं शमन्ताः समन्तात् पर्येषोऽयन् ।

स पौदामागो बह्वभिः चीणकोशाश्ववाहनः । आर्त्तिमार्चकः परं राजा सद्यःस्थितः पुरेण च ।

न चैनमभिदधन् ते शकुन्ति मसचये । सम्प्रवृत्तो हि राजा स धर्मानित्यो पुथिष्ठिरः ।

यदा च परामार्त्तिं गतोऽसौ सपुरो नृपः । ततः प्रदक्ष्य स कर्मप्रदुरासीत्ततो वरं ।

तत्तत्तानजयत् सर्वं न प्रत्यमित्रान्नराधिपान् । एतस्मात् कारणाद्वाजन् विभुतः स करन्धम ।

तस्य कारन्धम पुत्रस्तेतायुगमुखेऽभवत् । इन्द्रादनपरः श्रीमान् देवैरपि सद्युष्य ।

तस्य सर्वं महोपाला वत्तन्ते स्म वने तदा । स हि सचाडभुक्तेषां हतेन च बलेन च ।

अविचित्राम धर्मात्मा वीर्यैरेन्द्रसमोऽभवत् । यज्ञशैलो धर्मरतिर्हृतिमान् सयतेन्द्रिय ।

तेजसादित्यसदृशः समया इयिवीर्यम । दृढस्थानिसमो बुद्ध्या हिमवानिव सुखिर ।

वर्षाणां मनसा वाचा दमेन प्रममेन च । मर्माण्याद्वाद्यामास प्रजानां स महोपति ।

य इज्ये ह्यमेधानां शतेन विधिवत् प्रभु । योजयोमास च विद्वान् स्वयमेवाङ्गिरा प्रभु ।

तस्य पुत्रोऽतिशक्तः पितरं गुणवत्तया । मरुतो मे स धर्मैश्चक्रकर्त्री महायया ।

नागायुतसमप्राणः साक्षादिष्पुत्रिवापर । स यच्छ्रमाणो धर्मात्मा शतकुक्षमयान्युत ।

कारयामास इन्द्राणि भाजनानि सहस्रशः । मेरु पर्वतमावाप हिमवतापार्श्वं उन्नरः ।

काञ्चन सुमहान् पादस्रजं कर्णं चकार स । ततः कुण्डानि पापीय पिठैरप्यासनानि च ।

चक्रं सुवर्णकर्णारो येषां सख्या न विधत्ते । तस्यैव तु समीपे स यज्ञवाटो बभूव ह ।

इज्ये तत्र स धर्मात्मा विधिवत् इयिवीर्यम । महत् संहिते सर्वं प्रजापालैर्नराधिप ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि सर्वाङ्गस्योपनिषत्सु योऽथाय ॥ ४ ॥

॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ कथं वीर्यं समभवद्वाजा स वदतां वरः । कथञ्च जितस्त्रिंशः समयुज्यत स हिजः ।

का च तत् साम्प्रत इत्थं भगवन्नवतिष्ठते । कथञ्च शक्यमस्माभिस्तद्वर्तु तपोधन ।

॥ व्यास उवाच ॥ असुराद्यैव देवाश्च दक्षसायन् प्रजापते । अपत्यं वञ्चले तात संसर्द्धेन परस्परः ।

तथैवाङ्गिरस पुत्रो मततुल्यो बभूवतु । दृढस्थानिर्दृढतेजा सेवर्त्तुश्च तपोधन ।

तावन्तिस्त्रिंशो राजन् प्रथगात्मा परस्परः । दृढस्थानि स सेवर्त्तुश्च ताथते स्म पुनः पुनः ।

स बन्धमानः सतत आत्रा व्येठेन भारित । अर्थायुक्त्युज्य दिग्वासा वनवासमरोचयत् ।

शशवोऽप्यसुरान् सन्धिविजित्य च निपात्य च । ईदृशं प्राप्य लोकेषु ततो वने पुरीक्षितं ।

पुत्रमङ्गिरसो व्येठं विप्रश्रेष्ठं दृढस्थानि । याम्यस्तङ्गिरसः पुत्रमावीद्वाजा करन्धम ।

वीर्येण प्रतिमो लोके हतेन च बलेन च । शतकेतुरिवौजसो धर्मात्मा शशितम्रत ।

वाहनं यस्य योधास्य मित्राणि विविधानि च । शयमानि च मुख्यानि महाहर्षणि च सर्व्वे ।

धानादेवामवपाजन्मुखवातेन सर्व्वशः । स गुणैः पार्थिवान् सर्व्वान् वने चक्रे नराधिप ।

संजीव्य काश्चनित्यं सगरादौ दिवं गतः । बभूव तस्य पुत्रोऽपि सयातिरिव धर्मवित ।

अविचित्राम मनुजित् स वने छतवाक्मर्षी । विक्रमेण मुण्यैव पितेवावीत्स पार्थिव ।

तस्य वासवतुल्योऽभूत्सहस्रो नाम वीर्यवान् । पुत्रक्षामनुराङ्गोऽभूत् इयिवीर्यं सागराम्बरा ।

सर्द्धते स स्म सतत देवराजिन नित्यदा । वासवोऽपि महत्तेन सर्द्धते पाशुनन्दच ।

इदुचि स गुणवानाथोऽसह्यः इयिवीर्यम । शतमानोऽपि वै शक्रो न विजयेयति स्म ह ।

सोऽग्न्युवन् विधेयाय समाह्वय दृहस्यति । उवाचेदं वचो देवैः संहिता हरिवाहन ।
 दृहस्यते मरुत्तस्य माकार्षीस्त्वं कथञ्चन । देवं कर्षीष्य वा पितृं कर्त्ताऽसि मम चेत् प्रियं ।
 अहं हि त्रिषु लोकेषु घुराणाञ्च दृहस्यते । दृहत्वं प्राप्तवानेको मरुत्तस्तु महोपतिं । ११
 कथं क्षेमार्थं प्रह्मस्त्वं याजयित्वा घुराधिपं । याजयेद्यत्पुङ्गवो मरुत्तमविशङ्कया ।
 मां वा दृणीष्व भद्रन्ते मरुत्तं वा महोपतिं । परित्यज्य मरुत्तं वा ययाजोपं भजस्व मां ।
 एवमुक्तस्तु कौरव्य देवराज्ञा दृहस्यति । मुहूर्त्तमिव सञ्चिन्त्य देवराज्ञानमब्रवीत् ।
 त्वं भूतानामधिपतिस्त्वयि लोका प्रतिष्ठिता । नमुचेर्विचरूपस्य निहन्ता त्व बलस्य च ।
 त्वमाजर्ह्य दैत्यानामेको वीरस्त्रियं परां । त्वं विभर्षि भुवं धाञ्च सदैव बलस्य दन । १२
 पौरौहित्यं कथं कृत्वा तव द्वेषगणेश्वर । याजयेद्यमह मर्त्ये मरुत्तं पाकशासन ।
 समानमिहि देवेन्द्र नाहं मर्त्यस्य कर्हिचित् । यद्दीप्यामि स्त्रुवं यज्ञे ष्टणु चेदं वचो मम ।
 हिरण्यरेता शीघ्रः क्षान् परिवर्त्तेत मेदिनो । भासन्तु न रवि कुर्यात् त्रु शयश्चलेमपि ।
 ॥ वैशाखायम उवाच ॥ दृहस्यतिवचः श्रुत्वा शक्रो विगतमत्सरः । प्रशक्येन विवेकाय स्त्रमेव भवन् तदा ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्समरुत्तोपे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ व्यास उवाच ॥ अत्रापुदाहरन्तीममितिह्यं पुरातनं । दृहस्यति यं संवादं मरुत्तस्य च धीमत । १३
 देवराजस्य समर्थं कृतमाङ्गिरसेन च । श्रुत्वा मरुत्तो नृपतिर्यज्ञमाचारयत् परं ।
 सङ्कल्प्य मनसा यज्ञं करन्ममसुतात्मजः । दृहस्यतिमुपागम्य वासी वचनमब्रवीत् ।
 भगवन् यमपा पूर्वं भगिण्य तपोधन । कृतोऽभिसन्निवृत्तश्च भवतो वचनाङ्कुरो ।
 तमहं यदुमिच्छामि संभाराः संभृताय मे । पाव्योऽस्मि भवतः साधो तत्प्राप्नुहि विधत्स्व च ।
 ॥ दृहस्यतिववाच ॥ य कामये याजयितुं त्वामहं इधिवोपते । कृतोऽस्मि देवराज्ञेन प्रतिज्ञातश्च तस्य मे । १४
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ पितृमसि तव चेवं सङ्गमन्वे च ते भृशं । तवास्मि याज्यतां प्राप्तो भजमानं भजस्व मां ।
 ॥ दृहस्यतिववाच ॥ अमर्त्यं याजयित्वाऽहं याजयिष्ये कथं नरं । मरुत्त गच्छ वा मा वा निहृत्तोऽस्यय याजनात् ।
 न त्वं याजयित्वाऽस्यये दृष्टुं त्वं यमिहेच्छसि । उपस्थाप्य महाबाहो यक्षे यज्ञं करिष्यति ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्तस्तु नृपतिर्यदौ श्रोक्षितोऽभवत् । प्रत्यागच्छन् सुभविषो द्दश्यं पयि नारदं ।
 देवर्षिणा समागम्य नारदेन स पार्थिव । विधिवत् प्राञ्जलिस्त्वावयनेन नारदोऽब्रवीत् ।
 राजवं नातिहृष्टोऽसि कश्चित् चेमेतवानय । क गतोऽसि कुतयेदमप्रोतस्थानमागतं ।
 श्रोतव्यस्त्वमया राजन् ब्रूहि मे पार्थिवर्षभ । व्यपनेयामि ते मन्युं सर्व्वयज्ञैर्नाराधिप ।
 एवमुक्तो मरुत्तस्तु नारदेन महर्षिणा । विप्रलक्ष्ममुपाध्यायान् सर्व्वमेव न्यवेदयत् ।
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ गतोऽस्ययद्विरस्य पुनर् देवाचार्य्यं दृहस्यति । यज्ञार्थं च त्वजिद्रुद्धं न च मां योऽन्यनन्दत ।
 प्रत्याप्यायत येनार्धं जीवितं नाद्य कामये । परित्यक्त्य गुरुणा दूषितस्यास्मि नारद । १५
 ॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्तस्तु राजा स नारदः प्रत्याभाषत । अतिविंश महापराय वासा संगीतपत्निव ।

॥ नारद उवाच ॥ राजन्नद्विरेष पुत्र संवर्त्तो नाम धार्मिक । चक्रमोति दिग्ग स्या दिग्वासा मोहयन्
प्रजा ।

तं गच्छ यदि याज्यं त्वं न वाञ्छति दृढसति । प्रसन्नस्त्वं महातेजा संवर्त्ता याजयिष्यति ।

॥ मरुत उवाच ॥ संजीवितोऽहं भवता वाक्यनानेन नारद । पश्येयं क्व नु सवर्त्तं शंस मे वदतामेर ।
कथञ्च तस्मै वर्त्तये कथं मे न परित्यजेत् । प्रत्याख्यातस्य तेनापि नाहं जीवितुमुत्सहे ।

॥ नारद उवाच ॥ उन्मत्तवेशं विभ्रस्य चक्रमोति यथामुखं । वाराणस्या महाराज दर्शनेषुर्महेश्वरं ।
तस्या द्वारं समाधाद्य न्यसेथा कुणपं क्वचित् । तं दृष्ट्वा यो निवर्त्तते स संवर्त्ता महीपति ।

तं शृणोतानुगच्छेद्या पञ्च गच्छेत्स बोध्यवान् । तमेकान्ते समाधाद्य प्राञ्चलि शरणं प्रजे ।
दृष्ट्वा यदि कीनाहं तवाख्यात इति स्मरं । त्र्यासं नारदेनेति संवर्त्तं कथितोऽसि मे ।

स चेन्नामनुपुञ्जोत ममानुगमनेच्छया । शंसंथा वज्रिमां रुदमामपि लमश्रद्धया ।
॥ व्यास उवाच ॥ स तथेति प्रतिमुक्त्य पूजयित्वा च नारदं । अथनुज्ञाय राजर्षिर्वायौ वाराणसीं पुरीं ।

तत्र गत्वा यथोक्तं स पूज्या द्वारे महापथा । कुणपं स्थापयामास नारदस्य वेष स्मरन् ।
यौगपदेन विप्रस्य पुरीद्वारमथाविशत् । ततः स कुणप दृष्ट्वा सहसा संन्यवर्त्तत ।

स तं निहतमालोक्य प्राञ्चलि शृणोतीत्यनेति । आविर्भूतो महीपालः संवर्त्तमुपश्लिष्ट ।
स च तं विजने दृष्ट्वा पांशुभिर् कर्हमेव च । खेपश्या चापि राजानं जीवन्वैव समाकिरत् ।

स तथा बाध्यमानोऽपि संवर्त्तनं महीपति । अन्वगादेव तस्मिन् प्राञ्चलि संप्रसादयन् ।
ततो निशच्य संवर्त्तं परित्याज्य उपाविशत् । जीतलज्जायमानाद्य न्यपेधं वज्रशस्त्रिनं ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि संवर्त्तमहमोर्धे वषोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ संवर्त्त उवाच ॥ कथमस्मिं लया ज्ञात केन वा कथितोऽस्मिंते । एतदापण्य मे तत्त्वमिच्छसे चेन्मम प्रियं ।

सत्यं ते भुवत खमै संपत्त्यनो मेनारयो । मिथ्या तु भुवतो भूदां श्रतेथा ते स्फुटिष्यति ।
॥ मरुत उवाच ॥ नारदेन भवाग्राहमाख्यातो ह्यहमा पयि । गुरुपुत्रो मनेति त्वं ततो मे । प्रीतिदत्तमा ।

॥ सवर्त्त उवाच ॥ सत्यमेतद्भवामाह स मां जानाति सचिषे । कथयस्व तदेतस्मै क्व नु संप्रति नारद ।
॥ मरुत उवाच ॥ भवन्तं कथयित्वा स मम देवर्षिपुत्रम । ततो मामभ्यनुज्ञाय प्रविष्टो ह्यव्याहनं ।

॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा तु पार्यवश्येन संवर्त्तं प्रमुदं गत । एतावद्दृष्टमप्येवं श्रुत्वापि नितोऽप्रवोत् ।
ततो मरुतमुन्मत्तो वाचा निर्भक्षयधिव । कथया प्राज्ञो राजन् पुन पुनरयाप्रवोत् ।

वातप्रधानेन मया स्तुतिस्तवशक्तिना । एवं विहतकृपेण कथं याजितुमिच्छसि ।
भ्राता मम समर्पय वासवेन च सङ्गत । वर्त्तते याजने धैव तेन कथाणि फारय ।

गार्हस्थ्यधैव पाषाण्य सभ्यां यज्ञाय देवता । पूर्वमेतेन समाविष्टं शरीरवर्जितं त्विदं ।
नाहं तेनामनुज्ञातस्त्वामाविष्टि कर्हिचित् । याजयेयं कथयिदं हि पूज्यतमो मम ।
स त्वं दृढसति गच्छ तमनुज्ञाय चाग्रज । ततोऽहं याजयिष्ये त्वां यदि यदुमिदं ह्यसि ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ दृष्टव्यं तं गतः धूर्त्तमहं सर्वतः तच्छृणु । न मां कामयते याज्यमसौ वासवकाम्यया । ११९
 अमरं याज्यमासाद्य याज्ययिषे न मानुषं । शक्रेण प्रतिपिद्धोऽहं मरुत्तं मां सा याजय ।
 खंड्येते च मया विप्रश्चरन् वै स तु पार्थिवः । एवमस्त्विति याजुक्तो भ्राता ते वनदृष्टवा ।
 स मामभिगतं प्रेम्णा चाज्यत्वे न बुभूषति । देवराजं समाश्रित्य तदिदं मुनिपुङ्गव ।
 सोऽहमिच्छामि भवता सर्वस्वेनापि याजितुं । कामये, समतिक्रान्तुं वासवं लहन्तैर्गुणैः ।
 न हि मे वसन्ते बुद्धिर्गन्तुं मज्जनं दृष्टव्यंति । मत्याख्यातस्य तेनास्मि तथाऽनपकृते स्मिति । १२०
 ॥ संवत्सं उवाच ॥ चिकीर्षसि ययाकामं सर्वमेतत्त्वयि भुवं । यदि स्नानं निप्राप्यान् कर्त्ताऽसि मम पार्थिव ।
 याज्यमानं मया हि त्वां दृष्टव्यतिपरन्दरैः । दिवंगां समभिकुड्मवतेर्दकं समर्थये ।
 त्वैर्यमत्र कथं मे स्थातुं न संनिःसंशयं कुह । कुपितस्त्वं न हीदानीं भस्त्रोक्त्या सबाधये ।
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ यावत्तपेत् सदृशोऽसिरेखापि पर्वताः । तावत्तत्कोऽयं समर्थं त्वमेवं सङ्गतं यदि ।
 मां चापि शूभमुद्दिनं लभेयमिति कर्हिचित् । विषयेः सङ्गतं चासु त्वमेवं सङ्गतं यदि । १२१
 ॥ संवत्सं उवाच ॥ आर्विचितं शूभं बुद्धिः श्रूयतां तव कथं स । याजेन हि ममाप्येवं वसन्ते हि पार्थिव ।
 अभिधाक्षे च ते राजसूयस्य द्रव्यमुत्तमं । येन देवान् सगन्धर्भान् शक्रश्चाभिभवत्ययि ।
 न तु मे वसन्ते बुद्धिर्धने वाज्येषु वा युगः । विप्रियन्तु करिष्यामि श्रुतयेन्द्रस्य वीर्यमवाः ।
 गमयिष्यामि शक्रेण समतामपि ते भुवं । त्रियस्य ते करिष्यामि सत्यमेतद्भवोमि ते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि संवत्सं वक्तो ये सन्मतेऽर्थायः ॥ ७ ॥
 ॥ संवत्सं उवाच ॥ गिरिर्दिवगतः दृष्टे मुखवाक्यं पर्वतः । तपते यत्र भगवंश्रुते नित्यमुमापतिः । १२२
 वनक्षतीर्गं मूलेषु शृङ्गेषु विषमेषु च । गुहासु शैलराजसु रमते सा यथासुखं ।
 उमासहायो भगवान् यत्र निर्यं महेश्वरः । आसीद्भूमी महातीक्ष्णानामभूतगणादृतः ।
 तत्र इन्द्रास्य साध्याश्च विप्रैश्च वसंवसया । यमस्तु बहवश्चैव कुबेरस्य सहानुगः ।
 भूतानि च पित्राचारं नास्तथावद्विनैः तथान् । गन्धर्वाः सुरवयैव यथा देवर्षयस्तथा ।
 आदित्या महतश्चैव पातुधानाश्च सर्वशः । उर्वारिक्ते महात्मानं वज्ररूपमुमापतिं । १२३
 रमते भगवांस्तत्र कुबेरानुचरैः सह । विस्तृतैर्विहताकारैः क्रीडन्ति, श्रियवोपते ।
 श्रिया स्वस्त्यं दृष्ट्वाते वै पांसादित्यसममुत्तिः । न रूपं शक्यते तस्य संस्तानं वा कथयन् ।
 तेजस्तपस्य वीर्यं च निर्दुष्टं जयनाम्बर । मोक्षं न शिश्निरं तत्र न वायुनं च भास्करः ।
 न भरा ह्युत्तिपाक्षे वा न मृत्युर्न भयं नृष । तस्य शैलस्य पार्थेषु सर्वेषु जपतां वर ।
 अतवो जातस्त्वय रश्मयः सवितुर्धरा । रश्मन्ते तु कुबेरस्य सहायैरुद्यतायुधैः । १२४
 चिकीर्षद्भिः कुबेरस्य त्रिधं, राजन्महात्मनः । तेषां भगवते स्तुता भवः श्रद्धा यथेष्टे ।
 इन्द्राय श्रितिकृपाय स्वरूपाय भुवर्षये । कपर्दिने क्रुरासाय शर्यष्टौ क्रुरादाय च ।
 व्यष्टौ पुण्डोदनाभिदे वामन, च त्रिवांसे च । चाय्यः चाय्यकरूपाय सद्गते शक्राय च ।

क्षेत्र्याय हरिकेशाय स्थाण्वे पुरुषाय च । हरिनेत्राय सुण्डाय कृष्णायोत्तारणाय च ।

भास्कराय सतीशाय देवदेवाय रहसे । उष्णोषिणि सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।

१८१

गिरिनाथ भगन्नाथ पतये चौरवाससे । विम्बदण्डाय सिद्धाय सर्वदण्डधराय च ।

मृगव्याधाय महते धन्विनेऽथ भवाय च । वराय वामननाथ सिद्धमन्ताय चतुर्वे ।

हिरण्यवाहवे राजनुपाय पतये दिशं । लेखिहानाय गोष्ठाय सिद्धमन्ताय दृष्टये ।

पशूनां पतये चैव भूतानां पतये मम । वृषाय मातृभक्ताय सेनायै मध्यमाय च ।

सुवक्ष्माय सतये धन्विने भार्गवाय च । अज्ञाय कृष्णनेत्राय विरूपाक्षाय चैव च ।

१८२

तीक्ष्णदंष्ट्राय तीक्ष्णाय वैद्यभरमुखाय च । महाद्युतयेऽनङ्गाय सर्वाय पतये दिशं ।

विशेषिताय दोष्टाय दोष्टाक्षाय महोजये । कपालमालिने निध सुवर्णमुकुटाय च ।

महादेवाय कृष्णाय व्योमकाद्यानकाय च । क्रोधानायनृशंषाय मृदवे बाहुशालिने ।

तथा उषाय पतये पद्मवेकप्रतिवासवे । दृष्टिने तप्तपत्रे तथैवाकूरकर्कणे ।

सहस्रशिरसे चैव सहस्रचरणाय च । नमस्त्रिपुरविघ्नाय सस्ररूपाय दक्षिणे ।

१८३

मधुरे त सुवर्णवर्णनाथ महाद्युते । पिनाकिनं महादेवं महायोगिनमव्ययं ।

त्रिशूलदक्षं वरदं व्योमकं भुवनेश्वरं । त्रिपुरग्नं विजयनं विजोक्तं महोजयं ।

प्रभव सर्वभूतानां धारण धरणीधरं । दंष्ट्रां शङ्करं शर्वं शिव विशेषरं भवं ।

उमापतिं पशुपतिं विश्वरूपं महेश्वरं । विरूपाक्षं दशभुजं दिव्यगोचरभञ्जनं ।

उषं स्थाणुं शिवं रौद्रं शर्वं गौरीशमोश्वरं । श्रितिकण्ठमजं गुरुं शृङ्गं शृङ्गेश्वरं वरं ।

१८४

विश्वरूपं विरूपाक्षं स्रृष्टरूपमुमापतिं । प्रणम्य शिरसा देवमनङ्गाङ्गेश्वरं च ।

शरण्यं शरणं याहि महादेवं चतुर्भुजं । सर्वं कृत्वा नमस्तस्मै महादेवाय रहसे ।

महात्मने चित्पते तत्सुवर्णमवासायि । सुवर्णेश्वरिभ्यस्तत्तत्र गच्छन्तु ते नरा ।

इत्युक्तं स वचनेन चक्रे कारज्यमात्मज । ततोऽतिमानुषं सर्वं चक्रे यशस्य सविधिं ।

सौवर्णैश्च च भाण्डानि सञ्चकुलचं शिष्यिन । दृष्टव्यमिति स्तुता शुभा महत्तस्य महोपते ।

१८५

समृद्धिमतिदेवेभ्यः सन्तापमकराद्भुवं । स तप्यमानो वैवस्वतः श्रमं चागमत् परं ।

भविष्यति हि मे शसुः शर्वतोऽयमुमानिति । तं श्रुत्वा मृगशस्तन देवराजो दृष्टव्यं ।

१८६

अभिगम्यामरुततः श्रोवापेदं वचसदा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणे ए संवत्समवृत्तौ अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इन्द्र उवाच ॥ कश्चित् मुख स्रपिषि त दृष्टव्यं कश्चिन्नोष्ट्रा परिचारकास्ते । कश्चिद्देवानां मुखकामोऽपि विप्रः कश्चिद्देवाणां परिपालयन्ति ।

दृष्टव्यमिदं वाच ॥ सुखं स्वप्ने शयने देवराज तथा मनोऽज्ञा परिचारका मे । तथा देवानां मुखकामोऽपि नित्यं देवाय मां सुभ्रष्टं पालयन्ति ।

१८७

॥ इन्द्र उवाच ॥ कुतो दु खं मानसं देहज वा पाण्डुर्विवर्णस्य कुतस्त्वमद्य । आचख मे ब्राह्मण यावदेतान्निहन्ति सर्वास्तव दुःखकर्तृन् ।

॥ दृष्टव्यतिदवाच ॥ मरुत्तमाज्जम्भयन् वयस्यमाणं मद्रायज्ञेनोन्मदचिणेन । संवर्त्तो याजयतीति मे श्रुतं तदिच्छामि न स मां याजयेत् ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ सर्वान् कामाननुयातोऽसि विप्र यस्त्वं देवानां मन्त्रवित्सुपुरोधा । उभौ च ते जरामृत्युं यतोतौ किं संवर्त्तस्व कर्त्ताऽद्य विप्र ।

॥ दृष्टव्यतिदवाच ॥ देवै सह त्वमसुरान् प्रपुष्ट जिघांससे चाप्युत सानुबन्धान् । यं यं समृद्धं पश्यसि तत्र तत्र दुःखं सपत्नी दुःसद्वृत्तिभावः ।

अतोऽसि देवेन्द्र विवर्णरूप सपत्नौ मे बहूते तं निश्चय । सर्वोपायैर्मघवन् स्मियच्छ सर्वं वा पार्थिवं वा मरुत्तं । १९१

॥ इन्द्र उवाच ॥ इह गच्छ प्रदिनो जातवेदो दृष्टव्यति परिदातुं मरुत्ते । अथ वै त्वां याजयिता दृष्टव्यतिस्थाऽमरश्चैव करिष्यतीति ।

॥ अग्निदवाच ॥ अद्य गच्छामि भगवन् दूतोऽद्य दृष्टव्यतिं परिदातुं मरुत्ते । वारं सत्यां पुनरुक्तस्य कर्त्तुं दृष्टव्यतेद्यापि चिक्कोषुं ।

॥ व्यास उवाच ॥ तत प्रायाद्भूमकेतुर्ब्रह्मात्मना वगानि सर्वाणि वीरुधथावद्वृत्तान् । कामाङ्क्षिमानो परिवर्त्तमाना काष्ठा तिगो भातरिषेव महेन् ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ आश्वर्थ्यमद्य पश्यामि रूपिणं वक्रिमागतं । आसनं सलिलं पार्श्वं गाक्षोपानय वै मुने ।

॥ अग्निदवाच ॥ आसनं सलिलं पार्श्वं प्रतिगन्धामि तेऽनघ । त्रेण्ये तु समादिष्टं विहिर्मा वृत्तमागतं । १९२

॥ मरुत्त उवाच ॥ कश्चिच्छीमान् देवराज मुखो च कश्चिन्नामान् प्रीयते भूतकोतो । कश्चिद्देवा अथ दग्धे यथावत् प्रवृद्धिं तं मम कार्त्तन्येन देव ।

॥ अग्निदवाच ॥ शक्रो मृगं मुमुखो पार्थिवेन्द्र प्रीतिश्चेच्छ्रयजरो वै त्वया स । देवाद्य सर्वे वयमाकाशे राजन् सन्देशं त्वं शृणु मे देवराज ।

यदर्थं मां प्राहिणोत्तत्त्वकाश्च दृष्टव्यतिं परिदातुं मरुत्ते । अयं गुरुर्वाजयता नृप त्वां मर्त्यं सन्तममरं त्वा करोतु ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ संवर्त्तोऽयं याजयिता द्विजो मां दृष्टव्यतिरश्चस्त्रिरेष तस्य । न पैवासौ याजयित्वा मरुत्तं मर्त्यं सर्वं याजय अद्य मेमेत ।

॥ अग्निदवाच ॥ ये वै लोका देवलोकं महान्तं सम्प्राप्यसे तान् देवराजप्रसादात् । त्राक्षेदमौ याजयेदे दृष्टव्यतिर्नूनं स्वर्गं त्वजये कीर्त्तितुम् । १९३

तथा लोका मामुपा ये च दित्या प्रजापतेद्यापि ये वै महान्त । ते ते जिता देवराज्यं च कृत्वा दृष्टव्यतिर्याजयेधेधरेन्द्र ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ मा श्वेत त्वं पुनरागम्य कवचित् दृष्टव्यतिं परिदातुं मरुत्ते । मा त्वां धम्ये चतुषा दाहणेन संकुटोऽहं पावक त्वं निबोध ।

॥ व्यास उवाच ॥ ततो देवानगमद्भूमकेतुर्दाहाङ्गीतो व्यथितोऽत्ययपर्ववत् । तं वै दृष्ट्वा प्राह शक्रो महात्मा दृष्टव्यते सद्यो देववाचं ।

यस्त्वं गत प्रदितो जातवेदी वृहस्पतिं परिदातुं मरुते । तत् किं प्राह स नृपो यत्प्रमाणं कश्चिदच प्रपिप्लवति तथ ।
॥ अग्निह्वाच ॥ न ते वाचं रोचयते मरुतो वृहस्पतेरञ्चलिं प्राहिणोतु स । संवर्तो मां धाजयितव्युवाच पुन पुन स

मया प्रोच्यमान ।

उवाचेदं मानुषा ये च दिव्या प्रजापतेर्यै च लोका मदान् । तांसेक्षभेयं सविदन्तेन कृत्वा तथाऽपि नेच्छेमिति प्रतीत ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ पुनर्न वा पार्थिवं तं समेत्य वाक्यं मदीयं प्रोपयस्वार्थयुक्तं । पुनर्यद्युक्तो न करिष्यते वचसे ततो वज्रं शम्भ
धत्ताऽस्मि तथै ।

॥ अग्निह्वाच ॥ गन्धर्वराज्यालप्यं तव दूतो विभेभ्यश्च वाचव तव गन्तुं । संरन्धो मामग्रीत्तीमरोष संवर्तो वाक्यं
चरितमब्रह्मचर्यं ।

यथागच्छे पुनरेवं कथञ्चिदुपस्थितिं परिदातुं मरुते । दहेयं त्वां चतुषा दारुणेन संकुट्ट ददितद्वेदिं प्रज ।

॥ शक्र उवाच ॥ तमेवान्यान्दृष्ट्वे जातवेदी न हि त्वदन्यो विद्यते भक्षकर्त्ता । तत्सत्यं धातुं धर्मलोको विभेति अमर्त्यं
वदसे हव्यवाह ।

॥ अग्निह्वाच ॥ दिवं देवेभ्यश्चिद्विद्वे सभ्यैः सवेष्टयेस्व स्वबलेनेव शक्र । एवंविधस्तेह सतस्तवाचौ कथं वृषस्त्रिदिवं प्राजहार ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ न गण्डिकाकारयोगेन करेणुं न चारिषामप्रपिवामि वक्त्रे । न दुर्मलोऽपि प्रहरामि वज्रं को मे सुहाय
महरेत मर्त्य ।

प्रजापतेयं कालकेयान् प्रयिव्यामपाकर्षं दानवानन्तरिषात् । दिव प्रह्लादमवसानमानय को मे सुहाय महरेत
मर्त्यव ।

॥ अग्निह्वाच ॥ यच्च सूर्याति अवनोऽप्याजयिष्यत् सहाश्रिभ्यां सोममग्न्यादेक । तत्त्वं क्रुद्ध प्रत्यधेधो पुरस्तात् सूर्याति
यश्च स्मरत महेन्द्र ।

वज्रं गृहीत्वा च पुरन्दरं स शम्भुर्वाचींश्च वनसातिघोरं । स ते विप्र सद्य वज्रेण बाहुमपामृक्षान्तपथा जातमस्य ।

ततो रोषात् सन्वतो घोररूपं सपत्नीं जगयामास भूय । मदं नामानममुरं विधरूपं यं तं दृष्ट्वा चतुर्वी संन्वमील ।

हनुरेका जगतीत्या तथैका दिवं गतो मरुतो दानवश्च । बह्व दन्तानां शतयोजनानां सुतीक्ष्णानां घोररूपं बभूव ।

तृप्ता क्षूला राजतस्तम्भवशां दद्राक्षतस्त्रो वे शते योजनानां । स त्वान्दन्तान् विद्वद्भक्षभधावज्जिघासया शूलमुधम्य घोरं ।

अपम्यस्ते ततदा घोररूपं सर्वे वै तं ददृग्दृग्भमीय । तस्माद्भो प्राञ्जलिस्तु महर्षिभागच्छेया शरणं दानवभ ।

वासाद्वनाद्भ्रष्टावल् गरीयो न भद्राश्च किञ्चिदन्यद्गरीय । सोऽहं जानन् भक्षतेजो यथावत् संवर्तं जेतुमिच्छामि शक्र ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वाणि अथमेधिके पर्वाणि संवर्तमरुतोये नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ इन्द्र उवाच ॥ एवमेतदब्रह्मवत् गरीयो न माह्वानात् किञ्चिदन्यद्गरीय । आविचितस्तु त्वत् न मृष्ये वज्रं चाद्यै प्रह
रिष्यामि घोरं ।

धृतगश्च प्रदितो गच्छ मरुतं संवर्तं सङ्गतं तं वदस्व । वृहस्पतिं त्वमुपश्लिष्य राजन् वज्र वा ते प्रहरिष्यामि घोरं ।

॥ व्यास उवाच ॥ ततो गत्वा धृतराष्ट्रो नरेन्द्र प्रोवाचेदं वचनं वासवस्य ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गन्धर्वैर्धृतराष्ट्रं निबोध त्वामागतं वक्तुकामं नरेन्द्र । ऐन्द्रं वाक्यं शृणु मे राजर्षिह यत् प्राह लोका
धिपतिर्भद्रात्मा ।

दृष्टव्यं धाजकं त्वं दृष्टोऽस्य वज्रं वा ते अहरिष्यामि धोरं । वचसेदं तत्र करिष्यसे मे प्राहेतदेतावदविम्य कर्मा । १

॥ महत्त उवाच ॥ त्वं चैवैतदेव्यं पुरन्दरस्य विश्वेदेवा वषवस्याग्निनौ च । भिन्नद्वारे निष्कृतिर्नास्ति लोके महत् पापं मद्भा
त्यासमं तत् ।

दृष्टव्यं तिथ्याजयतां महेन्द्रं देवश्रेष्ठं वज्रभृतां वरिष्ठं । सर्वतो मां धाजयितांऽद्य राजन्न ते वाक्यं तस्य वा रोचयामि ।
॥ गन्धर्व उवाच ॥ धोरो नाद श्रूयतां वाचवत्स्य नमस्तस्मै गन्धर्वो राजसिंह । श्वक्र वज्रं मोक्षते ते मेहेन्द्रं विसं राजं
स्थित्यतामेव काल ।

॥ व्यास उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा धृतराष्ट्रेण राजा श्रुत्वा नादं महतो वाचवत्स्य । ततोऽनित्यं धर्मविदां वरिष्ठं धर्मं तं ज्ञाप
यामास कार्थ ।

॥ महत्त उवाच ॥ इममात्मनं प्रकुमानमाराध्या दूरं तेन न दृश्यतेऽद्य । प्रपद्येऽहं शर्षा विमंश्च तत्त प्रयच्छ तस्मादभयं
विप्रमुख्य । ११

अयमायाति वै वज्रो दिशो वै योतयन् दश । अमानुषेण धोरेण सदस्यास्त्रासिता हि न ।
॥ संवत्स उवाच ॥ भयं प्रकाशेत्ते ते राजसिंह प्रणोत्स्येऽहं मयमेतत् सुधोरं । संकल्पिन्या विद्याया विप्रमेव मा भैस्त्वमस्या
मिभवात् प्रतीत ।

अहं संलाभप्रियाणि नभैस्त्वं शक्तो नृप । सर्वपापमेव देवानां कथितान्यायुधानि मे ।
दिशो वज्रं भजतां वायुरेत्तु वर्षं भूत्वा वर्षतां काननेषु । आप उक्त्वन्तरिणे दृष्ट्या च वैदामिनीं दृश्यतां मा विभैस्त्वं ।
वज्रिर्दृष्ट्यातु वा भव्यतस्ते कामान् सर्वान् वर्षातु वाचवो वा । वज्रं तथा स्थापयता मधाय रीदाधोरं सुप्रमार्जजलोच्चै । १२

॥ महत्त उवाच ॥ धोरयाद्यं श्रूयते वै महास्रजे वज्रस्यैव संहितो मास्तेन । आत्म हि मे प्रययते मुहुर्मुहुर्न मे
स्वास्थ्यं जायते विप्र पाद्य ।

॥ संवत्स उवाच ॥ वज्रादुपाशेत्तु भयं तवाद्य वातो भूत्वा हस्मि जरेन्द्र वज्रं । भयं त्यक्त्वा वरमन्यं दृष्टोऽस्य क्रमे कामं मन
वा साधयामि ।

॥ महत्त उवाच ॥ इन्द्र वाचात् सदस्याऽभ्येत्तु विप्र रविर्यमं प्रतिशृङ्गातु पैव । स्त्रैस्त्रै धियं पैव गुपन्तु देवा ऊर्गं वीर्यं
प्रतिशृङ्गन्तु पैव ।

॥ संवत्स उवाच ॥ अयमिन्द्रा हरिभिरायाति राजन् देवै र्भैस्त्वरितेऽस्त्रयमान । मन्त्राद्भुतो यश्मिदं ममाद्य पश्यस्त्रैर्न
मन्दविस्त्रस्तकार्य ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देवै संहितो देवराजो रथे युक्तान् तान् हरीन् वाजिमुख्यान् । आयाचमानस्य राशं पिपासुरा
विवितस्याप्रमेयस्य शोभं । १३

तमायानं संहितं देवधं प्रत्युद्यौ सपुरेधा महत्त । पक्षे पूजां देवराजाय चाग्र्यां यथाशास्त्रं विधिवत् प्रीयमाण ।
॥ संवत्स उवाच ॥ स्नातं ते पुरुहतेषां विद्वन् यशोऽप्ययं संहितो लयोन्द्रं । श्राद्धभ्ये वसहवन्न भूय विवस्त्रेभ्योऽनं सुतम
य तं मया ।

॥ महत्त उवाच ॥ विवेन मां पश्य नमयतेऽस्तु प्राप्नो यशः सकलं ज्योतिर मे । अयं यज्ञं कुरु ते मे दुरेन्द्र दृष्टव्यतेरवरजो विप्रमुख्य

॥ इन्द्र उवाच ॥ जानामि ते गुरुमेतं तपोधनं वृहस्पतेरनुजं तीर्णतेशं । यस्याङ्गानां दाम्नीनां हरेन्द्र प्रीतिर्मेव न्वयि मनुः प्रनष्टः ।

॥ संवत् उवाच ॥ यदि प्रीतस्त्वसि धै देवराज तस्मात् स्वयं प्राधि यज्ञे विधानं । स्वयं भागान् कुरु सर्वान् सुरेन्द्र जाना स्वयं सर्वलोकस्य देव ।

॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्त्वा स्त्रिभिर्यमं शक्रः समादिदेश स्वयमेव देवान् । शक्राः क्रियन्तामावसयास मुख्याः सप्तशशि वभूताः सद्यज्ञाः ।

कृताः स्यूनाः कुरवतारो हणानि गन्धर्वाणामप्यरसाश्चैव शीघ्र । यत्र नृप्ये रस्त्रस्य रसः समलोः स्वर्गोपमः क्रियतां यज्ञ वाटः ।

इत्युक्त्वा च कुराण्य प्रतिता दिवौकमः शक्रवाक्यान्वरेन्द्र । ततो वाक्यं प्राह राजानमिन्द्रः प्रीतो राजन् पूज्यमानो महतां ।

एष त्वया इह मिह राजन् समेत्य ये प्राप्यन्ते तव पूज्यं नरेन्द्र । सर्वान् शान्ता देवताः प्रीयमाणा वसिष्ठस्य प्रतिगच्छन्ति ।

आग्नेयं वै लोहितमात्मन्मतां वैशदेवं वज्ररूपं हि राजन् । नीलं चाक्षयं-मेधेयम्यालभन्तां वसति ।

दिजाग्याः ।

ततो यज्ञो वष्टधे तस्य राजन् यत्र देवाः स्वयं भवन्ति अहुः । यस्मिन् शक्रो ब्राह्मणे, पूज्यमानः सदस्योऽभूत् मे सुखाय राजः ।

ततः संवत्सैव गतो महात्मा यथा वज्रि, प्रज्जलितो दितीयः । सेवीयुश्चैराक्षयन्देवं वेषाम् जुहांवामौ मन्त्रवत् ।

ततः पीत्वा बलभित् सोममम्यं ये प्राप्यन्ते सोमपा देवसंधाः । सर्वान् लुप्तान्तेः प्रययुः पाधिसेन यथा योषं तर्पिता ।

ततो राजा जातरूपस्य राश्रीन् पदे पदे कारयामास वष्टः । दिजातिभ्यो विस्मजन् भूरिवितं रराज वित्तशः ।

ततो वित्तं विविधं सन्निधाय यथात्साहं कारयित्वा च कोशं । अगृह्णातो गुरुणा सन्नित्यं शक्राव गामं विला गान् राजानां ।

एवं गुण, स बभूवैह राजा यस्य कर्तो तत् सुवर्णं प्रभूतं । तस्य समादाय नरेन्द्र वित्तं यज्ञस्य देवासर्पयानो विधानं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राजा पाण्डवो वष्टरूपः युना वाक्यं सत्यवत्याः सुतस्य । मनस्यते तेन वित्तेन यद्यु ततोऽमात्रे श्वेत्तयामास भूयः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्सरेवृत्तये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन् व्यासेनाहुतकर्षणा । वासुदेवो महातेजोऽक्तो वचनमाददे ।

तं नृपं दीनमनसं निहतज्ञातिवाञ्छवं । उपश्रुतमिवादित्यं सधुममिव पावकं ।

निर्विशमनसं पार्थ शाला वृष्णि कुलोद्भवः । आश्वसयन् धर्मसुतं प्रवक्तुमुपचक्रमे ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ सर्वं जिज्ञास्य पदमार्ज्ववं प्रह्लाण, पदं । एतावान् ज्ञानविषयः प्रलापः किं करिष्यति ।

नैव ते निष्ठितं कर्म नैव ते श्रवणं जिताः । कथं शत्रुं शरीरस्वमात्मानो नावबुध्यसे ।

अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाधर्मं यथाश्रुतं । इन्द्रस्य सह वृत्रेण यथा युद्धमवर्त्तते ।

वृत्रेण पृथिवी व्याप्ता पुरा किल नराधिप । स इहृष्टा र्शयित्री व्याप्ता गन्धर्व विषये हते ।

धराहरणदुर्गन्धो विषयः समपद्यत । शतक्रतुसुकोपाय गन्धस्य विषये हते ।
 वृषस्य स ततः तुष्टो घोरं वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण सुष्ठु भूरितेजसा ।
 विवेश सहसा तोयं जघाह विषयं ततः । अभ्यु वृचग्टहीनासुरसे च विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्मस्य वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्ममिततेजसा ।
 विवेश सह सा ज्योतिर्जघाह विषयं ततः । ज्योतिर्ज्योतिषि वृषेण रूपेण विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्मस्य वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्ममिततेजसा ।
 विवेश सहसा वायुं जघाह विषयं ततः । ज्योतिर्वायौ तु वृषेण रूपेण विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्मस्य वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्ममिततेजसा ।
 आकाशमभिदुद्राव जघाह विषयं ततः । आकाशे वृचभूतेऽयं वज्रे च विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्मस्य वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्ममिततेजसा ।
 विवेश सहसा अक्रं जघाह विषयं ततः । तत्र वृचग्टहीतस्य मोहः समभवत्सहान् ।
 रयन्तरेण तं तात वशिष्ठः प्रत्यबोधयत् । ततो वृचं शरीरस्थं जघान भरतर्षभ ।
 शतक्रतुरदृष्टेन वज्रेणेतीह न युतं । इदं धर्मो हस्तं वै शक्येतेन महर्षिषु ।
 अविमिद्य सम प्रीतिं तस्मिन्निबोध नराधिप ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

इति श्रीमहाभारते अथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मवन्दे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ दिविधो जायते व्याधिः शरीरो मानसस्तथा । परस्परं तयोर्ध्वं निर्वन्दं नोपपद्यते ।

शरीरे जायते व्याधिः शरीरः स निगद्यते । मनसो जायते व्याधिर्मानसः स निगद्यते ।
 धीतोष्यै चैव वापुश्च गुणा राजन् शरीरजाः । तेषां गुणानां साम्यस्य तदाह सत्यसत्यं ।
 उच्येन वायते धीर्न धीर्तेनोष्यस्य वायते । सत्यं रजस्तमयेति च आत्मगुणः स्मृताः ।
 तेषां गुणानां साम्येक्षेत्तदाहः सत्यंनचयं । तेवामन्यतमोऽस्तेके विधानमुरोदयते ।
 हर्षेण वायते शोको हर्षेण वायते । कसिदुःखे वर्तमानः सुखस्य क्षर्तुमिच्छति ।
 कश्चित् सुखे वर्तमानोऽदुःखस्य क्षर्तुमिच्छति । स त्वं न दुःखो दुःखस्य न सुखो सुमुखस्य च ।
 क्षर्तुमिच्छसि कोऽन्य किमन्यदुःखविध्वमात् । अथवा ते स्वभावोऽयं येन पार्यावश्यकं ।
 इष्टा समागतं क्षणमिच्छतां रजस्रसं । निवर्ततां पाण्डुपुत्राणां न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 प्रमाजगस्य नगरादग्निनेत्र विवाधनं । महारण्यनिवासस्य न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 जटासुरात्परिक्षेत्रादिपथेन चारुव । सैन्यवाच परिक्षेत्रो न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 पुनरज्ञातचर्यायां कोचकेन पदा बध । याज्ञवल्क्यस्य पार्यं न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 पथे ते द्रोणभीमाग्नां युद्धमाग्रादिरिन्दम । मनसैन्यं योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपपत्त्यं ।
 तस्मादभ्युपगम्य युद्धाय भरतर्षभ । परमयत्नरूपस्य पारं युद्धा स्तुतमभि ।
 यच्च मेव शरीरं कार्यं न शक्यं न च युद्धमभि । आत्मनैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपपत्त्यं ।

तस्मिन्ननिर्जितं पुद्गे कामवर्षा गमिष्यति । एतज्ज्ञात्वा तु कौन्तेय क्षतकृत्यो भविष्यति ।

एतां बुद्धिं विनियित्वा भूतानामागतिं गतिं । पितृपैतामहं हन्तं श्रोधि राज्यं यद्योचितम् ।

११'

इति श्रीमद्भारते आद्यमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि छण्डधर्मसंवादे द्वादशेऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ न वाङ्मं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति भारत । शरीरं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा ।

वाङ्मद्रव्यविमूढस्य शरीरस्य च गच्छत । यो धर्मो यत् सुखं चैव दिपतामस्तु तत्तया ।

श्वचरस्तु भवेत्सृष्ट्युत्पत्तिं ब्रह्म प्राच्यते । ममेति च भवेत्सृष्ट्युर्न ममेति च प्राच्यते ।

ब्रह्मस्य ततो राजस्रात्मन्येव व्यवस्थितौ । अदृश्यमानौ भूतानि योजयेतामसंश्रयं ।

अविनाशोऽस्य सत्त्वस्य नियतो यदि भारत । भित्वा शरीरं भूतानामर्क्षिणं प्रतिपद्यते ।

११८

लब्ध्वाऽपि पृथिवी क्षत्वा स हस्त्यावरजङ्गमां । भ्रमलं यस्य नैव स्यात् किं तया स करिष्यति ।

अथवा वसतः पार्थ वने घन्येन जीवतः । ममता यस्य द्रव्येषु हृत्परायो च वर्तते ।

वाङ्मान्तराणं शृण्वं स्त्रुमावं पश्य भारत । यो न पश्यति तद्गुणं मुच्यते स महाभयात् ।

कामात्मानं न प्रशंसन्ति लोके नेहाकामा काचिदस्ति प्रवृत्तिः । सर्वे कामा मनवोऽङ्गप्रभूता यान् पण्डितं संहरते विचिन्त्य ।

भूयो भूयो जन्मनोऽभ्यासयोगात् योगो योगं सारमार्गं विचिन्त्य । दानञ्च वेदाध्ययने तपस्य काम्यानि कर्माणि च वैदि-

कानि ।

प्रतं यत्र निधमान् ध्यानयोगान् कामेन यो जारमते विदित्वा । यद्यथायं कामयेत स धर्मो नयो धर्मो निधमस्तस्य कूलं ।

अथ गद्या कामगीता कीर्त्तयन्ति पुराविदः । इष्टुं संकीर्त्यमानास्तान् निखिलेन युधिष्ठिर ।

नाहं शक्योऽनुपायेन हन्तुं भूतेन केनचित् । यो मां प्रयतते हन्तुं ज्ञात्वा प्रहरणे वलं ।

तस्य तस्मिन् प्रहरणे पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं यत्रैव विधदसिधौ ।

जङ्गमेस्त्विव धर्मात्मा पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं देवैर्विद्वान्तपाधनैः ।

११९

स्वावरेस्त्विव धर्मात्मा तस्य प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं धृष्ट्या सत्यपराक्रम ।

भावा भवामि तस्याहं स च मां नावबुध्यते । यो मां प्रयतते हन्तुं तपसा संशितप्रतः ।

तत्तत्तपसि तस्याहं पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं मोक्षमास्याय पण्डितः ।

तस्य मोक्षरतिस्तस्य श्रुत्यामि च हस्वामि च । अथवा सर्वभूतानामहमेक सनातनः ।

तस्मात्तमपि ॥ कामं यत्रैव विधदसिधौ । धर्मं कुरु महाराज तत्र ते स भविष्यति ।

१२०

यजस्र वाजिमेधेन विधिवद्विष्णवात् । अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैः समृद्धैराग्नददसिधौ ।

मा ते व्याघ्रास्त निहतान् सन्भून् वीक्ष्य पुनः पुनः । न शक्यासे पुनर्दुष्टं ये हतास्मिन् रणजिरे ।

स तमिष्ट्वा महद्यज्ञैः समृद्धैराग्नददसिधौ । लोके कीर्त्तिं परां प्राप्य गतिमग्र्या गमिष्यति ।

इति श्रीमद्भारते आद्यमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मसंवादे चवोदशेऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सञ्जयविधैर्वैकुण्ठनिमित्तोत्सोपाधनैः । समाश्रित्य राजर्षिर्देवतबन्धुधुधिष्ठिरः ।

शोऽनुनीतो भगवता विष्टरस्त्रवशा स्त्रयं । दैपायनेन छप्येन देवस्य निभ वा विभु ।

१२१

नारदेनाथ भीमेन नकुलेन च पार्थिव । कृष्णया सहदेवेन विजयेन च धीमता ।
 अन्येषु पुरुषयामैत्रोक्ष्यै ज्ञास्वदृष्टिम् । यजहत् शोकं दुःखं सन्तापञ्चैव मानवं ।
 अर्चयामास देवांश्च नाङ्गाणश्च युधिष्ठिर । कृत्वाऽयं प्रेतकार्याणि बन्धूनां च पुनर्नृप ।
 अन्यग्रामश्च धर्मोत्सा शयिवो सागराम्बरं । प्रश्नान्तचेता कौरव्य खरायं प्राप्य केवलं ।
 व्यासश्च नरदश्चैव तात्यान्यामब्रवीत्पु । आश्वसितोऽहं प्राप्नुद्वैर्भवतिर्भुविपुत्रवै ।
 न सुखमपि मे किञ्चिद्दालोकमिह विद्यते । अयंश्च सुमहान् प्राप्नो येन यस्यामि देवता ।
 पुरस्कृत्याय भवत समानेव्यामहे मखं । हिमवन्तं तथा गुप्ता गमिष्याम पितामह ।
 यज्ञाययौ हि देशः स युयते द्विजव्रजम् । तथा भगवन्तु चित्रं कल्याणं यद्भवति ।
 देवर्षिणा नारदेन देवस्तानेन चैव हि । नामागधेय पुरुष कथिदेर्विधान् गुरुन् ।
 क्षमते यत्नं प्राप्य सुहृद् साधुमन्त्रतान् । एवमुक्त्वा ते राजा सर्वं एव महर्षयः ।
 अभ्यनुद्याय राजानं तथा तौ कृष्णकाल्मुकौ । पश्यतामेव सर्वेषां तवैवादर्शनं ययुः ।
 ततो धर्मसुतो राजा तवैवापाविशत प्रभुः । एवं नातिमहान् कालः स तेशामभ्यवर्तनः ।
 कुर्वता शौचकार्याणि भोक्ष्य निधने तदा । महादानानि विप्रेभ्यः ददतामैर्द्धदेहिकैः ।
 भोजनकूपुरोगाणं कुरुणं कुरुष्वसम । सन्निता धृतराष्ट्रेण स ददौ चोर्द्धदेहिक ।
 ततो दत्त्वा यज्ञधनं विप्रेभ्यः पाण्डुर्षयम् । धृतराष्ट्रे परस्कृत्य प्रविवेकं गजाक्षयम् ।
 स समाश्राज्य पितरं प्रज्ञाचक्षुषमोत्तरं । अन्यग्रादैः स धर्मोत्सा शयिवो भ्रातृभिः सह ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विजिते पाण्डवेयैश्च प्रशान्ते नृदिनोत्तम । रात्रे किं चरतुर्वर्षीरा वासुदेवधनञ्जयौ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विजिते पाण्डवेयैश्च प्रशान्ते च विद्वाम्पते । रात्रे बभूवुर्दृष्टे वासुदेवधनञ्जयौ ।

विजह्मते मुदा युगौ दिवि देवयराविव । तौ वनेषु विधिवेषु सरसु गिरिसावुषु ।

तीर्थेषु चैव पुण्येषु पत्न्येषु नदीषु च । चक्रम्याणौ संहृष्टावसिनाविव नन्दने ।

रत्नमये महात्मनौ रैमत कृष्णपाण्डवौ । प्रविष्टा ता भर्मा रम्या विजह्मतेऽमराविव ।

तच्च पुङ्ककपाशिका परिक्रेशंश्च पार्थिव । कयायोगे कयायोगे कययामावतु सदा ।

अपीषा देवतामाश्च वंशास्तावाहतुसदा । शौचमाणौ महात्मनौ पुराणवृत्तिमता ।

मधुरान्तु कयासियासिचार्यपदनिधया । निर्ययन् स पार्थाय कथयामास क्रेश्वर ।

पुत्रमोकाभिसन्तं श्रान्तीनाश्च सहस्रम् । कयाभिः शमयामास पार्थ शौरिर्जनाद्गण ।

॥ तमाश्राज्य विधिवदिज्ञानज्ञा महातपा । अपरहत्यात्मनो भार विजगामेव सान्त ।

ततः कयानो गोविन्दो गुडाकेशमुवाच च । सान्त्वयन् सुकृत्या वाचा चेतुषुखमिदं वचः ।

॥ वसुदेव उवाच ॥ विजितेय धरा कृष्णा शयसाचिन्परन्तप । तदाऽऽबलमाश्रित्य राजा धर्ममुनेन च ।

अपमया महो भुङ्क्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः । भीमसेनप्रभावेण यमयोध नरोत्तम ।

धर्मेण राजा धर्मज्ञ प्राप्तिं राज्यमकण्टकं । धर्मेण निहतः सङ्क्षो य च राजा सुयोधनः । १२१

अधर्मैरुचयो सुधाः सदा चाप्रियवादिनः । धार्तराष्ट्रा दुरात्मानः सानुबन्धा निपातिताः ।

प्रशान्तामखिलां पार्थ प्रथिवीं प्रथिवीपतिः । भुङ्क्ते धर्ममुतो राजा त्वया गुप्तः कुहूदह ।

रमे चाहं त्वया सार्द्धमरणेष्वपि पाण्डव । किमु यत्र जनोऽयं वे दृष्ट्या चामिचकषेण ।

यत्र धर्ममुतो राजा यत्र भीमा महाबलः । यत्र मारुवतीपुत्रौ रतिस्तत्र परा मम ।

तथैव स्वर्गकन्येषु समोद्देशेषु भारत । रमणीयेषु पुण्येषु सतिस्तत्र त्वयाऽनघ । १२०

कालो महास्वतीतो मे शूरस्त्रनुमपश्यतः । बलदेवश्च कौरव्य तयाऽन्यान् दृष्ट्वा पुत्रवान् ।

बोऽहं गन्तुमभीक्ष्णामि पुरी दारवती प्रति । रोचनां गमनं मङ्गं तवापि पुहपथम् ।

उक्तो वज्रविधं राजा तत्र तत्र युधिष्ठिरः । सह भीमेषु यद्युक्तमस्माभिः शोककारिते ।

शिष्टेऽयुधिष्ठिरोऽस्माभिः काला सन्नपि पण्डितः । तेन तद्वचनं श्रव्यं गृहीतं सुमहात्मना ।

धन्वपुत्रे हि धर्मज्ञे कृतज्ञे सत्यवादिनि । सत्यां धर्म्यां मतिराग्या स्थितिश्च सततं स्थिरा । १२१

तत्र गत्वा महात्मानं यदि ते रोचतेऽर्जुन । अस्मद्गमनमर्थयुक्तं वचो ब्रूहि जनाधिप ।

न हि तस्मात्प्रियं कुर्यात् प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते । कुतो गन्तुं महावाक् पुरी दारवती प्रति ।

सर्वेनन्दमहं पार्थ त्वमीति हेतुकाम्यया । जवमि सत्यं कौरव्य न मथ्येतत् कथञ्चन ।

प्रयोजनञ्च निदृष्टमिह वशि ममाङ्गुलं । धार्तराष्ट्रा हतो राजा सबलः सपदानुगः ।

प्रथिवी च वधे पार्थ धर्मपुत्रस्य धीमतः । स्थिता समुद्रवत्सया शमैलवनकानना ।

चिता रत्नैर्बहुविधैः कुरुराजस्य पाण्डव । धर्मोऽयं राजा धर्मज्ञः पातु सर्व्वा वसुधरा ।

उपाख्यानो मुनिभिः विद्वेष्टाऽपि महात्मभिः । श्रयमानश्च सततं बन्दिभिर्भैरतथम् ।

तं मया सह गत्वाऽद्य राजानं कुरुवृद्धम् । आपृच्छ कुरुसार्द्धं ल गमनं द्वारकां प्रति ।

इदं शरीरं वमु यच्च मे गृहे निवेदितं पार्थ युधिष्ठिरे नृपे । प्रियश्च मान्यश्च हि मे युधिष्ठिरः सदा कुलक्षानधिपो महामतिः ।

प्रयोजनञ्चापि निवासकारणे न विद्यते मे तदूते नृपात्मज । स्थिता हि पृथ्वी तत्र पार्थ भ्रान्ते गुरोः सुदृक्तस्य युधि

ष्ठिरस्य च ।

इतोदमुक्तः स तदा महात्मना जगद्भेनामितविक्रमोऽर्जुनः । तथेति दुःखादिषु बाष्पमैरयम्जनाहं न संस्पृतिपूज्य पार्थिवः ।

इति श्रीमहाभारते श्रावमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ समाप्तश्च अथमेधिकं पर्वं ॥ १५ ॥

॥ अथ अनुगीतापर्व ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ समार्यां वषतोन्मथ निहत्यारोग्यहात्मनोः । केशवार्जुनयोः का नृकया समभवत् दिज ।

॥ वैद्यमायन उवाच ॥ हृष्येण संहितः पार्थ स्वराज्यं प्राप्य केशवं । तस्यां समार्यां दिव्यार्थं विजहार मुदा युतः ।

तत्र कश्चित् समोद्देशं स्वर्गाद्भगवन्मृप । यदृच्छया तौ मुदितौ जगत्तु स्वजनाद्यनौ ।

ततः प्रतीतः हृष्येण संहितः पाण्डवोऽर्जुनः । निरीक्ष्य तां यथां रम्यामिदं वचनमब्रवीत् ।

विदितं मे महाबाहो रंघामे समुपस्थिते । माहात्म्यं देवकीमातल्लघ ते रूपमैश्वरं ।
यत्तद्भगवता प्रोक्तं पुरा केनैव योऽहंदात् । तत् सर्वं पुरुषव्याघ्र मष्टं मे भूषयितुम् ।
मम कौतूहलं खलित्वं सर्वैर्यु पुनः पुनः । भवांश्च दारकां गन्ता न चिरादिव माधव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तुस्त तं कृष्णः फाल्गुनं प्रत्यभाषत । परित्यज्य महातिश्रावचरं बद्धाम्बरः ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ आवितस्त्रं मया गुह्यं प्रापितञ्च सनातनं । धर्मं स्वरूपिणं पार्थ सर्वत्रोक्तांश्च ब्राह्मणान् ।
अदुष्टा मापदीर्यन् तस्मै सुमहदप्रियं । न च साऽद्य पुनर्भूय, स्वतिसौ संमविशति ।
नूनमयदधानोऽसि दुर्भेदा ह्यसि पाण्डव । न च शक्यं पुनर्वक्तुमन्वेष्ट धनञ्जय ।
य हि धर्मं सुपर्याप्तो ब्रह्मणः पदिवेदने । न शक्यं तत्प्राया भूयस्तथा वक्तुमन्वेष्टतः ।
परं हि ब्रह्म कथितं योगयुक्तेन तन्मया । इतिहासस्तु वक्ष्यामि तस्मिन्नर्थे पुरातनं ।
यथा तां दुर्हिमास्त्राय गतिमग्या गमिष्यसि । इष्टं धर्मवतां श्रेष्ठ गदितं सर्वमेव मे ।
आगच्छ द्वाद्वाणं कश्चिन्मूर्खलोकादरिन्दम । ब्रह्मलोकाच्च दुर्द्वयः परास्मैः पूजितोऽभवत् ।
अस्माभिः परिहृत्य पदाह भरतर्षभ । दिव्येन विधिना पार्थ तच्छृणुस्वाविचारयन् ।
॥ ब्राह्मण उवाच । मोक्षधर्मं समाधियन् कृष्ण यन्मामष्टञ्चया । भूतानामनुकम्पार्थं यन्मोहच्छेदनं विभो ।
तत्तेऽहं वक्ष्यामि यथावक्तुमुद्यत । शृणुष्वपह्निता भूत्वा बद्धो मम माधव ।
कश्चिद्विमतपोयुक् काश्यप धर्मवित्तम । आसमाद दिवं कश्चिद्भूक्षाणामागतगमं ।
गतागतेषु बद्धो ज्ञानविज्ञानपादुर्ग । श्रीकृतत्वार्थकुम्भं ज्ञानार्थं मुखदुःखयोः ।

प्रियैर्विवासे वज्रः संवासस्यप्रियैः सह । धननाशश्च वंप्राप्ते सन्धा दुःखेन तद्धनं ।

श्रवमानाः सुकष्टाश्च राजतः स्वजनान्तथा । शरीरा मानसाश्चापि वेदना मृगशरारणाः ।

प्राप्ता विमाननाशेष्वा बधधन्वाश्च दारुणाः । पतन्ति निरये धैर्यथातनोश्च यमवधे ।

जरा रोगाश्च सततं व्यथनानि च भूरिशः । लोकेऽस्मिन्ननुभूतानि देहजानि श्रेष्ठं मया ।

ततः कदाचिन्मिदं क्षिराकाराश्रितेन च । लोकतन्त्रं परित्यक्तं दुःखार्त्तेन शृङ्गं मया ।

लोकेऽस्मिन्ननुभूयार्हमिमं मार्गमनुष्ठितः । ततः सिद्धिरियं प्राप्ता प्रसादादात्मनो मया ।

नार्हं पुनरिहागता लोकां लोकाक्याम्बहं । आसिद्धेराप्रजासर्गादात्मनोऽपि गतोऽशुभाः ।

उपलब्धा हिज्जैष्ठ तथेयं सिद्धिरुत्तमो । इतः परं गमिष्यामि ततः परतरं पुनः ।

मद्गुण पदमव्यक्तं मा त्वं भूयश्च संश्रयः । नार्हं पुनरिहागता मर्त्यलोकां परमप ।

प्रीतोऽस्मि तं महाप्राज्ञं ब्रूहि किं करवाणि ते । यदोषु रूपपञ्चस्ते तस्य कालोऽयमागतः ।

अभिजाने च तदहं यदर्थं मामुपागतं । अचिरात्तु गमिष्यामि तेनार्हं त्वमबुधं ।

भूय प्रीतोऽस्मि भवतश्चारिणे विचक्षणं । परिपृच्छ कल्याणं भाष्यं तत्तेवेक्षितं ।

वज्र मन्ये च ते बुद्धिं भूय सम्पूजयामि च । येनार्हं भवता बुद्धेर्मेधावी ह्यसि काश्यप ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ ततस्तस्योपसंगच्छ पादौ प्रश्नान् सुदुर्बलान् । पश्यन् तौ च धर्मो मया धर्मभूतान्वरः ।

॥ काश्यप उवाच ॥ कथं शरीरं श्यवेतं कथं श्रेयोपपद्यते । कथं कष्टाश्च संशरन् संशरन् परिमुच्यते ।

आत्मा च प्रकृतिं मुक्ता तच्छरीरं त्रिमुच्यते । शरीरतश्च निर्मुक्तः कथमन्यत् प्रपद्यते ।

कथं शुभाशुभे चार्थं कर्मणी स्वकृते नर । उपभुङ्क्ते क वा कर्मविदेहस्यावतिष्ठते ।

॥ प्राज्ञ उवाच ॥ एवं चन्द्रेष्ठ विद्वद्भ्यां प्रश्नाकाशप्रश्नमायत । आनुष्ण्येण वाण्येय तन्मे निगदतः शुभ ।

॥ विद्वद्भ्यां उवाच ॥ आयुर्कीर्तिं करोषीह या नि छयानि भवते । शरीरपदेषु यस्मिन्नेषु चीर्णेषु सर्वेषु ।

आयुश्च परीतात्मा विपरीतानि भवते । बुद्धिर्थावर्तते चास्य विनाशे प्रत्युपस्थिते ।

सत्त्व रसज्ञ कालज्ञ विदित्वा चात्ममत्तया । अतिवेलेमुपपन्नानि स्वविद्वद्भ्यामनात्मदान् ।

यदाऽयमतिकष्टानि संध्याष्टुपनिषेवते । अव्यर्थमपि वा भुङ्क्ते न वा भुङ्क्ते कदाचन ।

दुष्टाग्रामिर्षयानश्च यदव्यर्थविरोधि च । गद चार्थमिदं भुङ्क्ते मानिजीर्णेषु वा पुनः ।

यथायममतिमाचक्ष्य वायव्येऽपसेवते । सततं कर्त्तव्यमादा प्राज्ञं वेतं विधारयेत् ।

रसामिष्टकर्मणं वा दिवास्वप्नश्च संवते । अग्राद्यायते काले स्वयं दोषान् प्रकाशयेत् ।

सुदोषकोपनाद्रेण सभते मरणान्तिकं । अपिबोद्धन्मादौ नि परीतानि व्यवस्यति ।

तस्य ते, कारणैर्ज्ज्ञेनो, शरीरं श्यवेतं तदा । जीवितं प्राप्यमानं तद्यथादुपधारय ।

ऊष्मा प्रकुपितः काये तोमवायुषमोरितः । शरीरमनुपर्येत्य चर्चान् प्राणान् दृष्ट्वै वै ।

आत्यर्थं यत्नवान्मा शरीरे परिकीर्तितः । भिनन्ति जीवन्मानानि कर्माणि विद्धि तत्ततः ।

ततः सवेदो जीवः सद्यः प्रच्यवते चरात् । शरीरं त्यजते जन्तुश्च मानसं पुं मर्षसु ।
वेदनाभिः परीतात्मा तद्विद्धि दिजसत्तम । जातो मरणसंविद्राः सततं सर्वजन्तवः ।
दृश्यन्ते सन्ध्याजन्तश्च शरीराणि द्विजर्षभ । गर्भसंकमणं चापि कर्षणमतिरुपणे ।
तादृशमेव सभते वेदनां मानवः पुनः । भिन्नसन्धिरयस्ते दमस्तिः स सभते नरः ।
यथा पद्मसु भूतेषु सम्भूतत्वं नियच्छति । त्रैत्यात् प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमोरितः ।
यः स पद्मसु भूतेषु प्राणायामे व्यवसितः । स गच्छत्यूर्ध्वं वायुः कच्छाकृष्ण शरीरिणं ।
शरीरश्च जहात्येवं निरुच्छासश्च दृश्यते । स निरुच्छा निरुच्छासो निष्क्रियो हतचेतनः ।
प्रक्षणा सम्प्रित्यक्तो मृत इत्युच्यते नरः । सेतोभिर्धैर्विजानाति इन्द्रियाद्यो न शरीरभूतः ।
तेरेव च विजानाति प्राणानाहारसम्भवात् । तत्रैव कुर्वते काये यः स जीवः समातनः ।
तथा घटस्त्वेषुर्न सन्निपाति कश्चित् कश्चित् । तत्तन्मर्षं विजानोहि शास्त्रदृष्टं हि तत्तथा ।
तेषु मर्षसु भिन्नेषु ततः स समुदोरयन् । आविश्य हृदयं ज्योतोः सत्त्वसायुः सृष्टिं वै ।
ततः सचेतनो जन्तुर्नाभिजानाति किञ्चन । तमसा संवृतज्ञानः संवृतेष्वेव मर्षसु ।
स जीवो निरधिष्ठानस्यास्यते मातरि यथा । ततः स तं महीच्छासं श्वश्रुमुच्छ्रय दाहणं ।
निष्क्रामन् कल्पयत्याहु तच्छरीरमभेतनं । स जीवः प्रच्युतः कल्यात् कर्षाभिः सैः समावृतः ।
अभितः सैः श्वेभ्यः पुष्टैः पापैर्वायुपपद्यते । माह्राणा ज्ञानसम्पदा यथावच्छ्रुतमिषयः ।
इतरं हतपुण्यं या तं विजानाति सुखैः । यथाऽन्धकारे खद्योतं सोयमानं ततस्ततः ।
चक्षुःश्रुतः प्रपश्यन्ति तथा च ज्ञानचक्षुषः । पश्यन्त्येवंविधं विद्वान् जीवो दिश्येन चक्षुषा ।
अथान्नं जायमानश्च धेनिश्चानुपवेष्टितं । तस्य स्यान्नाग्निः कृष्टानि विविधानीह शास्त्रतः ।
कर्षंभूमिरिदं भूमिस्थं च तद्विद्वान् जन्तवः । तः श्वभाश्वभं हत्वा सभते सर्वदेहिनः ।
इहैवैषः वचान् भोगान् प्राप्नुवन्ति स्वकर्षाभिः । इहैवाश्वभकर्षाणः कर्षाभिर्विरयं गताः ।
अर्वाङ्गतिरिदं कष्टा यत्र पश्यन्ति मानवाः । तस्मात् सुदुर्लभा मेवा रक्षसात्मा ततो भूयः ।
जडं नु जन्तो गत्वा येपु स्यामेष्वर्षिताः । कीर्त्यमानानि तानोह तत्ततः सन्निवोष मे ।
तच्छ्रुत्वा गेष्ठिकीं बुद्धिं बुधेयाः कर्षंनिरयं । ताराहणाणि सर्वाणि यत्रैतच्चद्रमशूलं ।
यत्र विभजते मोक्षे स्वभाषा सूर्यमण्डलं । स्थानान्येतानि जानोहि ज्ञानात् पुष्ट्यर्थं ।
कर्षसपाशं ते सर्वे यज्जने वे पुनः पुनः । तथापि च विमेषोऽस्ति दिवि नीचेऽवमथमः ।
न च तथापि सन्तोषो दृष्टा दीप्ततरां श्रियं । इत्येता गतयः सन्तोः श्रयकृते समुदोरिताः ।
उपपत्तिन्तु वक्ष्यामि गर्भस्याहमतः परं । तथा तस्मै निगदतः शृणुन्वावसितो दिज ।
इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ माह्राण उवाच ॥ श्वभाजानां श्वभाषासं नैह नामोऽस्ति कर्षाणां । प्रायः प्राणान् पश्यन्ते येन येन तथा तथा ।

यथा प्रसूयमानसु क्लीं दद्यात् फलं वंशं । तथा स्याद्विपुलं पुण्यं शृष्टेर्न मनसा कृतं ।

पापश्चापि तथैव स्यात् पापेन मनसा कृत । पुरोधाय मनो होह कर्माण्यात्मा प्रवर्त्तते ।

यथाकर्मसमाविष्ट काममनुसमाहृत । नरो गर्भं प्रविशति तद्यापि शृष्टुं चोत्तरं ।

शृङ्गं शोणितसंघट्टं स्त्रिया गर्भाशयं गतं । चेवं कर्मममाप्नोति शृङ्गं वा यदि वः शृङ्गं ।

सौम्यादव्यक्तभावाच्च न च कचन सज्जति । संप्राप्य ब्राह्मणं कामं नः प्राप्तद्वद्धा प्रायत ।

तदीजं सर्वभूतानां तेन जीवन्ति जन्तवः । स जीव सर्वगावाणि गर्भस्थाविश्व भागश ।

दधाति चेतसा सद्यः प्राणस्थानेष्ववस्थित । ततः स्रन्दयतेऽङ्गाणि स गर्भस्येतनाऽन्वित ।

यथा सोऽहस्य निखन्दे निपिको विम्विपहं । उपैति तद्व्यानोहि गर्भे जीवप्रवेशनं ।

सोऽहपिच्छ यथा बलिं प्रविश्य ह्यतितापयेत् । तथा त्वमपि जानीहि गर्भे जीवोपपादनं ।

यथा च दीप शरणे दीप्यमानः प्रकाशते । एवमेव शरीराणि प्रकाशयति चेतना ।

यद्यश्च कुरते कर्म शृङ्गं वा यदि वाऽशृङ्गं । पूर्व्वदेहहत सर्वमवशमपुनर्भुज्यते ।

ततश्च कीयते चैव पुनश्चान्यत् प्रचोयते । यावत्तस्मात्तयोगस्त्वं धर्मं नैवावबुध्यते ।

तच्च कर्म प्रवक्ष्यामि सुखी भवति येन वै । आवर्त्तमानो जानीषु यद्यास्थिन्यासु जन्तवः ।

दानं व्रतं ब्रह्मचर्यं यथोक्तं ब्रह्मधारण । दमः प्रशान्तता चैव भूतानाद्यानुकम्पनं ।

सयमद्यानुशंख्य परस्त्रादानवर्जन । धर्मीकानामकरणं भूतानां मनसा भुवि ।

मातापितृष्वेव शृश्रूषा देवतानिधिपूजन । गुरुपूजा पुत्रा शौचे निव्यमिन्द्रियसंयमः ।

प्रवर्त्तनं शोभनञ्च तत् सतां कृत्तमुच्यते । ततो धर्मं प्रभवति यः प्रजाः पाति प्रायती ।

एव सत्यं सदा पश्येत् तत्राप्येषा भुवा स्थिति । आचारो धर्ममाचष्टे यस्मिन् शान्ता व्यवस्थिता ।

तेषु तत् कर्म निविष्टं यः स धर्मं सनातनं । यस्तौ सममिपद्येत न स दुर्गतिमाप्नुयात् ।

अतो निधम्यते लोके प्रथमं धर्मवर्त्मसु । यद्य धीमो च मुक्तश्च स इत्येभ्यो विप्रिव्यते ।

वर्त्तमानस्य धर्मोऽयं शृङ्गे यच्च यथा तथा । असारतराण्य ह्यस्य कलिनं महता भवेत् ।

एवं पूर्व्वदेहतं कर्म निवर्त्तं जगत् प्रवर्त्तते । सर्व्वं तत् कारणं येन विक्रतोऽयमिहागत ।

शरीरपक्ष्ण पाशं केन पूर्व्वं प्रकल्पितं । इत्येव संशयो लोके तच्च वक्ष्याम्यशेषतः ।

शरीरमात्मनः हन्ता सर्व्वलोकपितामहः । त्रैलोक्यमसृजत्तद्ब्रह्मा कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं ।

ततः प्रधानमसृजत् प्रकृतिं च शरीरिणं । यथा सर्व्वमिदं व्याप्तं धां लोके परमा विदुः ।

इदं तत्त्वमिदं परं नष्टतमचरः । चयाथां मिथुनं सर्व्वमेकैकलक्षं पृथक् पृथक् ।

असृजत सर्व्वभूतानि पूर्व्वदेहं प्रजापति । स्थावराणि च भूतानि इत्येषा पार्थिवोऽयुतिः ।

तस्य कासपरोमाप्समकरोत् स पितामहः । भूतेषु परिहृत्तिश्च पुनरावृत्तिमेव च ।

यथाऽच कश्चिमेधावो दुष्टात्मा पूर्व्वजमग्निं यत् प्रवक्ष्यामि तत् सर्व्वं यथावदुपपद्यते ।

सुखदुःखे यथा सम्यगनित्यं च प्रपश्यति । कार्यं चाऽमिथ्यसंघातं विनाशं कर्मवद्वितं ।

यस्य किञ्चित् सुखं तस्य दुःखं सर्व्वमिति स्मरन् । संसारसागरं धारं तरिष्यति सुदुर्लभं ।

देवानामपि देवस्य युक्तः कारयते यज्ञी । अथ चाव्ययमाप्नोति हिता देहमाश्रयम् ।

विनश्यत्सु च भूतेषु न भयं तस्य जायते । क्षिप्रमानेषु भूतेषु न स क्षिप्र्यति केनेचित् ।
 दुःखशोकभयैर्धौरे । सङ्गच्छेद्दुःखमुद्भवै । न विचार्यति युक्तात्मा निस्पृह शान्तमानस ।
 नैनं श्लाघिष्यन्ते न मृत्युश्लाघ्यं विद्यते । नातः सुखतरं कश्चिदपि कश्चन दृश्यते ।
 सम्यग्भूतः स आत्मानमात्मन्येव प्रतिष्ठते । विनिवृत्तजरादुःखं सुखं स्वपिति चापि स ।
 देशान् यथेष्टमभ्येति हिलेभ्यो मानुषी तनु । निर्वदस्तु न कर्त्तव्यो भुञ्जानेन कथञ्चन ।
 सम्यगुक्तो यदात्मानमात्मन्येव प्रपश्यति । तदैव न स्पृहयति साचादर्पं व्रतकरो ।
 योगमेकानाशोलस्तु यथा विन्दति तच्छृणु । दिष्टपूर्व्वं । दिशं चिन्त्य यस्मिन् सर्व्ववशेत्पुनः ।
 पुरस्ताद्भ्यन्तरे तस्य मनः स्थाय्य न वाह्यतः । पुरस्ताद्भ्यन्तरे तिष्ठन् यस्मिन्नावशये वसेत् ।
 तस्मिन्नावशये धार्य्यं सवाह्याद्भ्यन्तरे मनः । प्रचिन्त्यावशये कृत्स्नं यस्मिन् कालं स तिष्ठति ।
 यस्मिन् काले मनसास्य न कथञ्चन वाह्यतः । संनियम्येष्टिचरणं निर्घृणि निर्जने वने ।
 कायमभ्यन्तरे कृत्स्नमेकाग्रं परिचिन्तयेत् । दन्तांशालुलुङ्गं जिह्वाश्च गलं घोषं तथैव च ।
 हृदयं चिन्तयेत्तथा हृदयबन्धनं । इत्युक्तं स मया शिष्या भेदावो मधुसूदन ।
 पप्रच्छ पुनरेवमैतलधर्षा सुदुर्व्वचं । भुक्तं भुक्तिर्दं कोष्ठे कथमर्थं विपश्यति ।
 कार्यं रक्षति व्रजति शोणितं कथं पुनः । कथामासञ्च मेदञ्च स्थाय्यस्योनि च योषिति ।
 कथमेतानि सर्व्वेषां शरीराणि शरीरेणि । वर्द्धन्ते वर्द्धमानस्य वर्द्धते च कथं वल ।
 विरोधानां निर्गमनं मलानाञ्च हृद्यक् हृद्यक् । कुतो वाऽयं प्रपद्यति ङ्कुलविष्यति वा पुनः ।
 कश्च देशमधिष्ठाय तिष्ठत्यात्मानमात्मनि । जीव कार्यं वहति चेष्टेष्टमानं क्लेशवरं ।
 किं वर्षं कीदृशश्चैव निवेशयति वै पुनः । याचातथ्येन भगवन् वक्तुमर्हसि मेऽनघ ।
 इति संपरिभ्रष्टोऽथ तेन विप्रेण भाधव । प्रत्यनुवं महाबाहो ययाश्रुतमरिन्दम ।
 यथा स्त्रकोष्ठे प्रविश्य भार्ण्डं भाण्डमना भवेत् । तथा स्त्रकाये प्रविश्य मनो हारैरनिश्रुलैः ।
 आत्मानं तत्र मार्गेत प्रमादं परिवर्जयेत् । एव सनतमुद्युक्तं प्रीतात्मा न शिरादिब ।
 आसादयति तद्गच्छ यद्गृह्णात् स्वात् प्रधानवित । न तथैव चक्षुषा पाहो न च सर्वैरदोक्षिणैः ।
 मनश्चैव प्रदीपेन महानात्मा प्रदृश्यते । सर्व्वतः पाणिपादात्मा सर्व्वतोऽविशिरोमुखः ।
 सर्व्वतः श्रुतिमान् भास्ते सर्व्वमावृत्य तिष्ठति । जीवो निष्कान्तमात्मानं शरीरान् संप्रपश्यति ।
 स तमुदृश्य देहि स्वं धारयन् ब्रह्म केवलम् । आत्मानमासोक्तयति मनसा प्रहसन्निव ।
 तदेवमाययं एता मोक्षं याति ततो मयि । इदं सर्व्वं रहस्यं ते मया प्रोक्तं द्विजोत्तम ।
 आहृष्ट्यै साधयिष्यामि गच्छ विप्र ययामुखं । इत्युक्तं स तदा कृत्वा मया शिष्या महातपा ।
 अगच्छत यथाकामं ब्राह्मणं संसितव्रतम् ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्युक्ता स तदा पार्थ मा वाक्यं दिगमत्तमम् । मोक्षधर्माश्रितं सम्यक् मयैवान्तर्धीयत ।
 कश्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वैकादशेऽध्याये । तदाऽपि हि रसस्वस्तु श्रुतवानेतदेव हि ।

नैतत् पार्थ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणेति मे मतिः । नरेणाकृतसंशये विशुद्धेनान्तरात्माना ।

सुरहस्यमिदं प्रोक्तं देवानां भरतर्षभ । कश्चिन्नेदं श्रुतं पार्थ मनुष्येणैह कर्हिचित् ।

न ह्येतच्छ्रोतुमर्होऽन्यो मनुष्यस्त्वामृतोऽनघ । नैतदथ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणान्तरात्माना ।

क्रियावद्विहिं कौन्तेय देवलोकाः समावृतः । न चतदिष्टं देवानां मर्त्यरूपनिवर्तनं ।

परा हि सा गतिः पार्थ यत्तद्ब्रह्म समातनं । यथामृतत्वं प्राप्नोति त्यक्त्वा देहं सदा सुखी ।

इमं धर्मं समासाद्य योऽपि क्षुः पापयोनयः । स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तोऽपि यान्ति परां गतिं ।

किं पुनर्ब्राह्मणः पार्थ चत्तिथा वा बहुश्रुताः । स्वधर्म्भरतयो नित्यं ब्रह्मलोकपरायणाः ।

चेतुमचैतदुद्दिष्टमुपायस्यास्य साधने । विहिं फलस्य मोक्षस्य दुःखस्य च निनिर्णयः ।

जातः परं सुखं तन्यत् किञ्चित् शोभनतर्षभ । बुद्धिमान् अहं धानस्य परात्मानस्य पाण्डव ।

यः परित्यज्यते मर्त्या लोकसारमसारवत् । एतेरुपायैः स विप्रं परां गतिमवाप्नुते ।

एतावदेव वक्तव्यं भाते भूयोऽस्ति किञ्चन । वप्राधं नित्ययुक्तस्य योगः पार्थ प्रवर्तते ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि कर्णविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । द्रव्यैः पार्थ संवादे योऽभवद्भरतर्षभ ।

ब्राह्मण्यो ब्राह्मणं कश्चिज्ज्ञानविक्रानपारगं । दृष्ट्वा विविक्तं आश्चर्यं भार्या भर्तारममवीत् ।

कं नु लोकां गमिष्यामि त्वामहं पतिमाश्रिता । न्यस्तकर्षाण्मयाधीनं कीनाश्रमविषयघं ।

भार्याः पतिव्रतात् लोकानामुपवृत्तीति न श्रुतं । त्वामहं पतिमासाद्य कां गमिष्यामि वै गतिं ।

एवमुक्त स श्रान्तात्मा तामुवाच हवसिध । सुभगे नाभ्यस्त्यामि वाक्यमस्यास्य तवानघे ।

पादौ दृश्यस्य सत्यं वा यदिदं कथं विद्यते । एतदेव व्यवस्थान्ति कर्षाकर्षेति कर्षिणः ।

मोक्षमेव नियच्छन्ति कर्षाणां श्रानकर्षिताः । नैष्कर्म्यं न च लोकेऽस्मिन् मूढर्षमपि लभ्यते ।

कर्षणा मनवा वाचा शूभं वा यदि वाऽशूभं । जन्मादिमूर्तिभेदान्तां कर्षं भूतेषु वर्तते ।

रवोर्भिर्बन्धमनेषु दृश्यदृष्टेषु वर्तते नु । आत्मास्वमात्माना तेषां दृष्टमायतनं मया ।

यच्च तद्ब्रह्म निर्द्वन्द्वं यत्र योगः सहाप्रिया । व्यवयं कुरुते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् ।

यच्च ब्रह्मादयो युक्तास्तद्वचरमुपासते । विद्वांसः सुव्रता यच्च श्रान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ।

ध्यायेन् न तदाश्रये नाम्नाद्यस्यैव जिज्ञया । सन्ननेन तदस्पृश्यं मनसा भवगम्यते ।

चक्षुषामविमृष्टस्य यत्किञ्चिच्छ्रवणात् परं । अगन्धमरसस्पर्शमरुपाग्रव्यलक्षणं ।

यतः प्रवर्तते तन्तं यच्च च प्रतिनिवर्तते । प्राकोऽपानः समानस्य व्यानयोदान एव च ।

तत एव प्रवर्तते तदेव प्रविशन्ति च । समानव्यानयोर्ध्वे प्राणापानौ विचेरतः ।

तस्मिन् स्थीने प्रसीयेत समानो व्यान एव च । अपानप्राणयोर्ध्वे उदानो व्यान तिष्ठति ।

तस्मात्प्रदानं पुरुषं प्राणापानैः न मुच्यते । प्राणानामायतनेन तमुदानं प्रचक्षते ।

तस्मात्तयो व्यवस्थान्ति मद्गतं ब्रह्मवादिन । मेवामन्योन्यमवाणां बन्धेनां देहचरिणां ।

अग्निर्वैश्वानरो मध्ये सप्रधा दीव्यतेऽन्तरा । घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च श्रोत्रं च पञ्चमं ।
मनो बुद्धिश्च सप्तैता जिह्वा वैश्वानराश्चिवः । घ्रेयं दृश्यञ्च पेयञ्च स्पर्शं अर्थं तथैव च ।
मन्त्रमथमय बोद्धव्यं ताः सप्त धर्मिणा मम । घ्राता भक्षयिता द्रष्टा स्पर्शता च पञ्चमः ।
मन्ता बोद्धा च सप्तैते भवन्ति परमर्त्विजः । घ्रेये पेये च दृश्ये च स्पर्शे अर्थे तथैव च ।

मन्त्रवैश्वय बोद्धव्ये शुभगे पश्य सर्व्वदा । हवींश्चक्षुषु होतारः सप्तधा सप्त सप्तशु ।
सम्यक् प्रचिद्य विद्वंसो जनयन्ति स्वयोगिषु । इयिवो वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
मनो बुद्धिश्च सप्तैताः ज्योतिरित्येव शब्दिताः । हविर्भूतागुणाः सर्व्वे प्रविशन्त्यग्निं गुणं ।
अन्तर्वासुमुपिता च जायते स्वासु ज्योतिषु । तत्रैव च निश्चयते प्रसवे भूतभावने ।
ततः संजायते गन्धस्वातः संजायते रसः । ततः संजायते रूपं ततः स्वर्गोऽभिजायते ।
ततः संजायते शब्दः संजायते च जायते । ततः संजायते निष्ठा जन्मैतत्सप्तधा शिदुः ।
अनेनैव प्रकारेण प्रत्यक्षेण पुरातनैः । पूर्णाऽस्तिभिरापूर्णाऽस्तिभिः पूर्यन्ति तेजसा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि ब्राह्मणतोतायां विश्रुतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्तीममितिहामं पुरातनं । निबोध द्रष्टृश्रोत्राणां विधानमथ पादुर्गं ।

श्रोत्रं श्रोत्रं चक्षुषो जिह्वा नासिका शरणौकरो । उपस्थं पायुरिति वा श्रोत्रेणि द्रष्टृभामिनि ।

शब्दस्पर्शौ रूपरसौ गन्धो वाक्यं क्रिया गतिः । रेतोमूत्रपुरीषाणां त्वरगो द्रष्टृश्रोत्रेणि च ।

दिग्गो वायूरविद्युद्द्रष्टृश्रोत्रेणि च । द्रष्टृः प्रजापतिर्ब्रह्मण्येव द्रष्टृभामिनि ।

द्रष्टृश्रोत्रेणि च श्रोत्रेणि श्रोत्रेणि च । द्रष्टृभामिनि । विद्यया नाम धर्मिणो ह्ययन्ते तु द्रष्टृप्रियु ।

चित्तं सुषुप्तं चित्तं पवित्रं ज्ञानमुत्तमं । सुविभक्तमिदं सर्व्वं जगदासीदिति श्रुतं ।

सर्व्वमेवाव विभेद्यं चित्तं ज्ञानमवेष्टते । रेतःशरीरस्थत्वाद्यै विश्रुता तु शरीरस्थत्वा ।

शरीरस्थत्वाद्यै पद्यसाक्षादन्यं प्रणीयते । मनसा हवनीयस्य तस्मिन् ब्रह्मण्येव हविः ।

ततो वाचस्पतिर्जन्ते तं मनः पथ्येवते । रूपं भवति वै त्रयं समनुद्भवते मनः ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ कक्षादानभवत्पूर्वं कक्षात् पद्यान्मनोऽभवत् । मनसा चिन्तितं कर्त्तव्यं यदा समभिपद्यते ।

केन विश्रान्तेपथ गतिरित्येतं समाश्रिता । समुद्योगा नाभ्यगच्छत्को वै तो प्रतिवाधते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नामवानः पतिर्भूमा तस्मात् प्रेवत्ययानता । तां गतिं मनसः प्रादुर्भनपक्षादयेते ।

प्रशान्तु वाङ्मनोर्भा यक्षात्मनुरूपं । तस्मात्ते वर्त्तयिष्यामि तयोरेव समाह्वयं ।

उभे वाङ्मनोर्भा गत्वा भूतात्मानमश्नुता । आचयोः येष्टमाचक्षुर्ब्रह्मिणो धर्मं विभो ।

मन इत्येव भगवान्महा प्राह मरुततो । यदं वै कामधुक् तुभ्यमिति तं प्राह वाग्य ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्यावरं जङ्गममैव पिङ्गुमे मनसो मनः । प्यावरं मत्स्यमपि वै जङ्गमं विपये तव ।

यत्तु तं विपयं गच्छेन्नमो वर्यः क्षरोऽपि वा । तन्मनो जङ्गमं नाम तस्मादासीद्गरीयसी ।

तस्मादपि समाधिषे स्वयमभ्येत्य शोभने । तस्मादुच्छ्रावमावाप्य प्रवक्ष्यामि शरस्वती ।

अथवाऽस्मात् सोनेषु तिष्ठत्यु विषयेषु च । यदि सङ्कल्पमानेण भुङ्क्ते भोगान् यथार्थवत् ।

अथ चेन्नान्येन सिद्धिमस्मदर्थेषु नित्यदा । प्रायेण रूपमादत्स्व रसानादत्स्व चतुषा ।

१०१

श्रोत्रेण गन्धानादत्स्व स्पर्शानादत्स्व जिह्वया । लघा च शब्दानादत्स्व बुद्ध्या स्वश्रमयापि च ।

सत्त्वतो ह्यनियमा नियमा दुर्बलीयसां । भोगानपूर्व्वानादत्स्व नोऽपिष्टं भोक्तुमर्हसि ।

यथा हि शिष्यः शास्त्रारं श्रुत्यर्थमभिधावति । ततः श्रुतिमुपादाय श्रुत्यर्थमुपतिष्ठति ।

विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमतये । अनागतानतीतांश्च स्त्रे जागरणे तथा ।

वैमलस्यं गतानाञ्च जन्तूनामन्यपेतसां । अस्मदर्थे कृते कार्ये दृश्यते प्राणधारणं ।

१०२

सङ्गमपि हि सङ्कल्पान् मत्वा स्त्रप्रानुपाश्च च । बुभुक्षया पोष्यमानो विषयानेव धावति ।

आगारमद्धारमिव प्रविश्य संकल्पभोगान् विषये निबद्धान् । प्राणवये शान्तिमुपैति नित्यं दाहचयेऽग्निर्ज्वलितो यथैव ।

कान्तं तु नः स्त्रेषु गुणेषु सङ्गः कामाश्च भोग्यान्गुणेषूपलब्धिः । अस्मान् विना नास्ति तत्रोपलब्धिस्तावद्वृत्ते त्वं न भजेत् प्रहर्षं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिका पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां दार्विषोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अथायुदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । सुभगे पञ्चस्रोतसां विधानमिह आदुर्गम् ।

प्राणपानाबुदानश्च समानो व्यान एव च । पञ्चस्रोतस्यैतान् वै परं मावं विदुर्मुधा ।

१०३

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ स्त्रभावात् सप्त स्रोतार इति मे पूर्व्विका मति । यथा वै पञ्च स्रोतारः परो भावस्तदुच्यते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्रायेण संभूतो वायुरपाने जायते ततः । अपाने संभूतो वायुस्ततो व्यानः प्रवर्तते ।

व्यानेन संभूतो वायुस्ततोदानः प्रवर्तते । उदाने संभूतो वायुः समानो नाम जायते ।

तेऽप्युच्छन्त पुरा यन्तः पूर्व्वजातं पितामहं । यो नो व्येष्टस्तमापश्च स नः श्रेष्ठो भविष्यति ।

॥ ब्रह्मा उवाच ॥ यस्मिन् प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । यस्मिन् प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति स वै श्रेष्ठो

गच्छत यत्र काम ।

१०४

॥ प्राण उवाच ॥ मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं

पश्यत मां प्रलीनं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राणः प्राचीयत ततः पुनश्च प्रचचार ह । समानयायुदानश्च वृषो ब्रूता पुनः वृद्धमे ।

न त्वं सर्व्वमिदं व्याप्य तिष्ठस्येह यथा वर्चः । न त्वं श्रेष्ठो हि नः प्राण अपानो हि वयो तत्र ।

प्रचचार पुनः प्राणस्तमपानोऽभ्यभायत ।

॥ अपान उवाच ॥ मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं

पश्यत मां प्रलीनं ।

१०५

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ व्यामस्य तमुदानश्च आपमाशमयोचतुः । अपान न त्वं श्रेष्ठोऽसि प्राणो हि वयमस्तव ।

अपानः प्रचचाराय व्यामस्य पुनरभवोत् । श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्व्वेषां श्रूयतां येन सेतुता ।

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राचीयत ततो व्यानः पुनश्च प्रचचार ह । प्राणपानाबुदानश्च समानश्च तममुवन् ।

न त्वं श्रेष्ठोऽसि नो ध्यान समानसु वसे तव । प्रचचार पुनर्वानः समानैः पुनरवतीत् ।

श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥

अथ प्रलीने प्रलथं व्रजन्ति सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचोर्षे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीने ।

समान. प्रचचाराथ उदानस्तमुवाच ह । श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ।

अथ प्रलीने प्रलथं व्रजन्ति सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचोर्षे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीने ।

ततः प्रालीयतोदान. पुनश्च प्रचचार ह । प्राणापानौ समानसु ध्यानेष्वेव तमब्रुवन् ।

उदान न त्वं श्रेष्ठोऽसि ध्यान एव वसे तव ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा समवेतान् प्रजापति । सर्वे श्रेष्ठा न वा श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यधर्षिणः ।

सर्वे खविष्ये श्रेष्ठा. सर्वे चान्योन्यधर्षिणः । इति तानब्रवीत् सर्वान् समवेतान् प्रजापतिः ।

एक खिरसाखिरस्य विषेपान् पञ्च वायवः । एक एव मन्त्रैवात्मा ब्रह्माऽप्युपचीयते ।

परस्परस्य सुहृदो भावयन्ताः परस्परं । खल्वि व्रजत भद्रं वो धारयन् परस्परं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्राधुनाहरणीममितिहासं पुरातनं । नारदस्य च संज्ञादमृषेर्वैवमस्य च ।

॥ देवमत उवाच ॥ जनेाः संजायमानस्य किं नु पूज्यं प्रवर्तते । प्राणोऽपानः समानौ वा ध्याना बोधान एव च ।

॥ नारद उवाच ॥ येनार्थं ह्यज्यते जन्तुस्ततोऽन्य. पूज्यमेति तं । प्राणदहं हि विज्ञेयं तिर्यग्गुह्यमधस्य यत् ।

॥ देवमत उवाच ॥ केनार्थं ह्यज्यते जन्तुः कश्चाप्यः पूज्यमेति तं । प्राणदहं न मे ब्रूहि तिर्यग्गुह्यमधस्य यत् ।

॥ नारद उवाच ॥ संकल्पान्जायते हर्षः शब्दादपि च जायते । रसात्मंजायते चापि क्त्वादपि च जायते ।

शुक्राच्छेषितसंस्त्रष्टात्पूज्यं प्राणः प्रवर्तते । प्राणेन विक्रमे शुक्रे तथाऽपान प्रवर्तते ।

शुक्रात्संजायते चापि रसादपि च जायते । एतद्रूपमुदानस्य हर्षो मियुनमन्तरा ।

कामात्संजायते शुक्रं कामात्संजायते रजः । समानध्यानजनिते सामान्ये शुक्रशोषिणे ।

प्राणापानाविद् दहं नवाक्चोर्द्धं गच्छतः । ध्यानः समानधैवीभौ तिर्यग्दहं नमुच्यते ।

अग्निर्वै देवताः सर्वे इति देवस्य आशयः । संजायते ब्राह्मणस्य ध्यानं बुद्धिमस्मिन्तः ।

तस्य धूमस्तमो रूपे रजो भस्मसु तेजसः । सर्वं संजायते तस्य यच्च प्रविष्यते हविः ।

सत्तात्समानो ध्यानश्च इति यच्चविदो विदुः । प्राणापानावाक्यभागे तयोर्ध्ये ऊताग्रन ।

एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः । निर्दहमिति यत्तत्तत्तमे निगदत. इष्टं ।

अहोरात्रमिदं दहं तयोर्ध्ये ऊताग्रन । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

सद्यासद्यैव तत् दहं तयोर्ध्ये ऊताग्रन । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

ऊर्द्धं समानो ध्यानश्च व्यथते कर्म तेन ततः । इतीयन्तु समानेन पुनरेव व्यवस्थते ।

आनयथ ध्यानमेकस्य शान्तिर्ब्रह्म समातनं । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । चातुर्होत्रविधानस्य विधानमयं यादृशं ।
 तस्य सर्वस्य विधिविधानमुपदिश्यते । शृणु मे गदतो भर्तु रदृष्टमिदमद्भुतं ।
 करणं कर्म कर्त्ता मोक्ष इत्येव भाविनि । चत्वार एते होतारो यैरिदं जगदावृतं ।
 हेतुना साधनस्यैव शृणु सर्वमशेषतः । घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च श्रोत्रं च पञ्चमं ।
 मनो बुद्धिश्च सप्तैते विज्ञेया गुणहेतवः । गन्धो रसश्च रूपश्च शब्दः स्पर्शश्च पञ्चमः ।
 मनयमयं बोद्धव्यं सप्तैते कर्म्महेतवः । घ्राता भक्षयिता द्रष्टा वक्ता श्रोता च पञ्चमः ।
 मन्ता बोद्धा च सप्तैते विज्ञेयाः कर्म्महेतवः । स्वगुणं भक्षयन्त्येते गुणवन्तः शुभाशुभं ।
 अदृष्टं निर्गुणोऽजन्तः सप्तैते मोक्षहेतवः । विदुषां बुद्ध्यामानां खं खं स्थानं यथाविधि ।
 गुणोक्तो देवताभूताः सततं भुञ्जते हविः । अदन् विद्वान् यथाऽद्यानि ममत्वेनोपपद्यते ।
 आत्मास्यै पाचयन्नर्क्षं ममत्वेनोपहन्त्ये । अभिष्यन् चक्षुश्चैव मद्यपानं निवृत्ति तं ।
 स चाश्वं हन्ति तच्छांसं स हत्वा हन्यते पुनः । हन्ता ह्यश्वमिदं विद्वान् पुनर्जनयतो युरः ।
 न चाश्वान्नायते तस्मिन् सख्यो नात्र व्यतिक्रमः । मनसा गन्त्यते यच्च यच्च वाचा निगद्यते ।
 श्रोत्रेण श्रूयते यच्च चक्षुषा यच्च दृश्यते । स्पर्शेन स्पर्शयते यच्च घ्राणेन घ्रायते च यत् ।
 मनःपट्टानि संघम्य हवीत्येनानि सर्वशः । गुणवत्पावको भक्षं दीयतेऽन्तःशरीरिणः ।
 योगयज्ञः प्रवृत्तो मे ज्ञानवज्रिप्रदोऽहम् । प्राणोक्तोऽपानग्रस्तः सर्वस्यागसुदविणः ।
 कर्त्ताऽनुमन्ता ब्रह्मात्मा ततोऽभ्यर्च्युक्तस्तृतिः । श्वेतं प्रभासा तच्छस्त्रमपवर्गोऽस्य दक्षिणा ।
 स्वस्वस्थाय च भवति नारायणविदो जनाः । नारायणाय देवाय यदविन्दन् पश्यन् पुरा ।
 तत्र सामानि गायन्ति तत्र आर्क्षन्तिर्दधन् । देवं नारायणं भीरु सर्व्वात्मानं निबोध तं ।
 इति ओमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ एकः प्राज्ञा न द्वितीयोऽस्ति ज्ञाता यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनैवमुक्तः प्रवर्णादिवीदकं यथा
 निपुणोऽस्ति तथा वदामि ।
 एको गुरुर्नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनानुब्रिष्टा गुरुणा सदैव लोकादिष्टाः पद्मगाः सर्वे एव ।
 एको बन्धुर्नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनानुब्रिष्टा बन्धुवा बन्धुमनः सप्तपथः पांथ दिवि प्रभान्ति ।
 एकः श्रोता नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तस्मिन् गुरौ गुरुवाचं निदध्य प्रकीर्ततः सर्वलोकाभारत् ।
 एको देष्टा नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनानुब्रिष्टा गुरुणा सदैव लोकादिष्टाः पद्मगाः सर्वे एव ।
 अत्रायुदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । प्रजापतौ पद्मगानां देवर्षीणाश्च संविदं ।
 देवर्षयश्च मागदायसुराश्च प्रजापतिः । पर्यष्टश्चनुपाधोनाः श्रेयो नः प्रोच्यतामिति ।
 तेषां प्रोवाच भगवान् श्रेयः समनुष्टुतं । ओमित्येकाचरं मन्त्रं ते श्रुत्वा प्राद्वन् दिग्मः ।
 तेषां प्रद्वयमाणानामुपदेशार्थमात्मनः । सर्पाणां दंशने भावः प्रवृत्तः पूर्वमेव तु ।
 असुराणां प्रवृत्तस्तु दम्भभावः स्वभावजः । दानं देवा स्वर्वापता दम्भेव महर्षयः ।

एकं शास्त्रारमासाद्य शब्देनैकेन संकृताः । न नाव्यवसिताः सर्वे सर्पदेवर्षिदानेवाः ।
 शृणोत्यर्थं प्रोच्यमानं गृह्णाति च यथातथं । शृणुतस्तदतो भूयो गुरुरन्यो न विद्यते ।
 तस्य चानुमते कर्म ततः पथात् प्रवर्तते । गुरुर्वोद्गा च श्रोता च देष्टा च हृदि निःसृतः ।
 पापेन विचरन् लोके पापचारी भवत्यर्थः । शुभेन विचरन् लोके शुभचारी भवत्युत ।
 कामचारी तु कामेन य इन्द्रियसुखे रतः । ब्रह्मचारी सदैवैव य इन्द्रियजये रतः ।
 अपेतव्रतकर्मा तु केवलं ब्रह्मणि स्थितः । ब्रह्मभूतस्वरन् लोके ब्रह्मचारी भवत्यर्थः ।
 ब्रह्मैव समिधस्य ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसम्भवः । आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म च ब्रह्मणि समाहितः ।
 रतरेवेदुर्गं सुखं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः । विदित्वा चाप्यपचने वेचयेनानुदक्षिताः ।

२६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां पञ्चिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ संकल्पदंशमशकं शोकहर्षहिमांसपं । माहान्धकारतिमिरं लोभभ्याधिसरोद्धपं ।
 विषयैकाग्र्याध्वानं कामक्रोधविरोधकं । तदतोय महादुर्गं प्रविष्टोऽक्षि महदनं ।

२७

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ क तदनं महाप्राज्ञे के वृथा, सरितश्च काः । गिरयः पर्वताश्चैव कियत्पद्मनि तदनं ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नैतदस्ति इदमग्राव किञ्चिदन्यत्ततः सुखं । नैतदस्त्वयमग्राव, किञ्चिदुःखतरं ततः ।
 तस्माद्व्यस्तं नास्ति न ततोऽक्षि महत्तरं । नास्ति तस्मान् सुखतरं नास्त्यन्यत् तत्तमं सुखं ।
 न तत्राविश्य शोचन्ति न प्रहयन्ति च हिजाः । न च विभ्यति केवाक्षित्तैर्भ्या विभ्यति केचन ।

तस्मिन् वने सप्त महाश्रुमाद्य फलानि सप्ततिययस्य सप्त । सप्ताश्रमाः सप्तसमाधयस्य दोषाश्च सप्तैतदरण्यरूपं ।

२८

पञ्चवर्णानि दिव्यानि पुष्पाणि च फलानि च । खजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुवर्णानि द्विवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । खजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुरभीणि त्रिवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । खजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुरभीणिकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । खजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 बह्वन्यत्रवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । विखजन्तो महादुष्टो तदनं व्याप्य तिष्ठतः ।

२९

एको बलिः, सुमना ब्राह्मणोऽथ पञ्चेन्द्रियाणि समिधस्तत्र सन्ति । तेभ्यो मोक्षः, सप्त फलानि दोषागुणाः, फलान्यतिथयः फलाश्रमाः ।

आतिथ्यं प्रतिगृह्णाति तत्र तत्र महर्षयः । श्रितेषु प्रलीनेषु तेवन्त्यद्रेःचते वनं ।

प्रशस्तं मोक्षफलं श्रान्तिष्ठायासमन्वितं । शानाश्रयं दक्षिणायामन्तः प्रवेशमास्तरं ।

येऽधिगच्छन्ति तं सन्तुष्टो नास्ति भयं पुनः । ऊर्ध्वं चाधस्य तिर्यक् च तस्य नानोऽधिगम्यते ।

सप्तस्तिपसाश्च वसन्ति सप्तस्त्ववाङ्मखा आनुमत्या जनिव्यः । ऊर्ध्वं रसानाददेते प्रजाभ्यः सर्वान् यथा सत्यमनिथिता च ।

तत्रैव प्रतिगृह्णाति पुमस्तत्रोपपन्ति चो सप्त सप्तैव विद्धा वज्रप्रमुखे सह ।

यस्यो वेषो भगवैव विशयः, विदुतेजसो । रतमेवानुवर्तन्ते सप्त ज्ये तीर्थे मास्तरं ।

गिरयः पर्वताश्चैव सन्ति तत्र समासतः । नद्यश्च सरितो वारि चहन्त्या ब्रह्मणमर्थं ।

नदीनां भङ्गमदैव वेताने समुपहरे । स्वात्मदत्ता यतो यान्ति वाचादेव पितामहं ।

सुप्राशा, सुप्रताशाश्च तपसा दग्धकिल्बिषा । आत्मन्यात्मनमविश्य ब्रह्माणं समुपासते ।

श्रममन्यत्र श्रमन्ति विचारणविदे जना । तदरश्मभिमित्रेय यथाधीरभजायत ।

एतदेवेदं पुण्यमखं ब्राह्मणं विदुः । विदित्वा चानुतिष्ठन्ति श्रेयस्तेनानुदर्शिताः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधधेनु पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां संततिशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ गन्धान्न जिघ्रामि रसाद्य वेदि रूपं न पश्यामि न च स्पृशामि । न चापि शब्दान् विविधान् शृणोमि न चापि सङ्कल्पमुपैमि कश्चित् ।

अर्थानिष्टान् कामयते स्वभावे सर्वान् देवान् प्रदिशते स्वभावः । कामेदवानुद्भवत स्वभावात् प्राणापानौ जनुदेशा निवेक्ष्य ।

तेभ्यस्तान्येतो नित्याद्य भावान् भूतात्मनं स्वचरेन् शरीरे । तज्जिह्विषन्नास्मि सक्त कथञ्चित् कामकाधाम्भा जरया मृत्युना च ।

अकामयानस्य च सर्वकामानं विदिषाणस्य च सर्वदेवान् । न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपासौयस्य विन्दारिष पुष्करेषु ।

नित्याद्यैतस्य भवन्ति नित्या निरोध्यमाणस्य नष्टस्वभावः । न सञ्जते कर्षणं भोगजालं दिवोव सूर्यस्य मण्डलजालं

अवायुदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । अर्चय्यैयतिषेवादेतन्निषेध यश्चस्मिन् ।

मोक्षमार्गं यद्वृत्ता यत्कर्षणं यथावदीत् । यतिरध्वर्युसामोनेन हिवेयमिति सुखयन् ।

तमध्वर्युं प्रत्युवाच नायं ह्यगो विनश्यति । ज्ञेयसा योऽस्य ते जनुय्यदिश्रुतिरिधं तथा ।

यो ह्यस्य पार्थिवः भाग इष्टिर्वा यमनिश्चयति । यदस्य वारिजं किञ्चिदपलात् सम्प्रवेक्ष्यति ।

सूर्यश्चक्षुर्दिशं योषं प्राणोऽस्य दिवमेव च । आगमे वर्त्तमानस्य न मे देयिषि कश्चन ।

॥ यतिरुवाच ॥ प्राणैर्ज्विषेगि आगस्य यदि श्रेयः प्रपश्यसि । ह्यगार्थं वर्त्तते यज्ञो भवतः किं प्रयेजनं ।

अथ त्वां मन्यन्तां भ्राता पिता माता सखेति च । मन्ययस्तेनमुद्योय परवर्त्तन्ति विव्रेत ।

एवमेवानुमन्यैरक्षान् भवान् द्रष्टुमर्हति । तेषामनुमनं श्रुत्वा शक्या कर्तुं विचारणा ।

प्राणा कथस्य आगस्य प्रापितासौ खयोगिषु । शरीरं केवलं शृष्टं निश्चेष्टमिति मे मतिः ।

इत्थनस्य तु तुल्येन शरीरेण विचेतसा । हिंसानिर्बन्धुकामानामित्थनं पश्यसंश्रितं ।

अहिंसा सर्वधर्माणामिति दृष्टानुप्राप्तवन् । यदहिंसं भवेत्कथं तत्कार्यमिति विद्महे ।

अहिंसेति प्रतिश्रेयं यदि वक्ष्याम्यतः परं । शक्यं भवति यं कर्तुं भवता कार्यदूषणं ।

अहिंसा सर्वभूतानां नात्यमसासु रोषते । प्रत्यक्षतः साधयामि न शरीरमुपासमे ।

॥ अर्चय्यैरुवाच ॥ भूमेर्गन्धगुणान् भुङ्क्षे विनष्टाग्रेमयान् रसान् । ज्योतिषां पश्यमे रूपं स्पृशन्नित्यगान् गुणान् ।

शृणोय्याकाशजान् शब्दान् मनसा मन्यमे मतिं । सर्वाण्येवामि भूतानि प्राणा इति च मन्ये ।

प्राणादानं निष्टेनाऽपि हिंसायां वर्त्तते भवान् । नास्ति चेष्टा विना हिंसां किं वा न मन्ये दिशं ।

॥ यतिरुवाच ॥ अक्षरस्य क्षरस्यैव देधोभावोऽयमात्मनः । अक्षरं तत्र सद्भावः स्वभावः क्षर उच्यते ।

प्राणा जिज्ञा मनः सत्त्वं सद्भावो रजसा सह । भावेरेतन्निमुक्कस्य निर्दन्दस्य निराधियः । ५०
समस्य सर्वभूतेषु निर्भ्रमस्य जितात्मनः । समन्तात् परिमुक्कस्य न मयं विद्यते कश्चित् । ५१
॥ अध्वर्युः उवाच ॥ यस्मिन्नेवेह संवाचः कार्यो मतिमतां परः । भवतो हि मत्तं शुला प्रतिभाति मतिर्नमः । ५२
भगवन् भगवद्गुह्यं प्रतिपद्यो ब्रवीत्यहं । ५३
॥ अध्वर्युः उवाच ॥ मत्तं मन्त्रज्ञं कर्तुमपराधोऽस्ति मे द्विज । ५४
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ उपपत्त्या यतिकृष्णो वर्त्तमानस्ततः परं । अध्वर्युरपि निर्मोहः प्रवचनं महामखे । ५५
एवमेतादृशं मेघं सुखं ब्राह्मणा विदुः । विदित्वा चानुतिष्ठन्ति धेनुप्रेमार्थदर्शनाम् । ५६
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अवाप्यदाहरन्तोममितिहानं पुरातनं । कार्त्तवोर्थास्तस्य संवादं समुद्रस्य च भाविनि । ५८
कार्त्तवोर्थास्तुतो नाम राजा यादुसहस्रवान् । येन सागरपथ्यन्ता धनुवा निर्वृजिता मही । ५९
स कदाचित् समुद्रान्ते विचरन् पलदपितः । अवाकिरच्छरमैः समुद्रमिति न श्रुत । ६०
तं समुद्रो नमस्तस्य कृताञ्जलिः उवाच ह । मा मुञ्च वीर नाराचान् मूढि किं करवाणि ते । ६१
मदाययाणि भूतानि सदिष्टैर्भक्षेयुभिः । वध्यन्ते राजमादूच तस्यो देहाभयं विभी । ६२
॥ अर्जुन उवाच ॥ मत्तमे यदि संशये शराद्यधरः कश्चित् । विद्यते तं समापन्न यः समाधीत मां मूढे । ६३
॥ समुद्र उवाच ॥ महर्विर्जन्मदग्निक्षेपे यदि राजन् परियुतः । तस्य पुनस्तत्वातिथ्यं यथावत्कर्तुमर्हति । ६४
ततः स राजा प्रययौ कोपेन महता हृतः । स तन्मात्रममागत्य रामनेवावपद्यत । ६५
स रामप्रतिज्ञां चकार सह मनुभिः । आयासं जनयामास रामस्य च महात्मनः । ६६
ततस्तेजः प्रज्ज्वाल रामस्त्रामिततेजसः । प्रदहन् रिपुष्येभ्यो तदा कर्मललोचने । ६७
ततः परशुमादाय स तं बाहुसहस्रिणं । विच्छेद स हरा रामो बभ्रुवास्त्रिभुजं । ६८
तं हतं पतितं दृष्ट्वा समतोः सर्वनाम्नवाः । अहीनादाय शरीर्य भार्गवं पर्यधावयन् । ६९
रामोऽपि धनुरादाय रथमावृण्व सलः । विच्छजन् शरवर्षाणि व्यधमन् पार्थिवं बलं । ७०
ततस्तु क्षत्रियाः कैपिष्ठा मन्दम्यभवाद्दिताः । निविशन्ति रिदुर्गाणि स्त्रगाः शिंहादिता हव । ७१
तेषां स्वविरितं कर्म्म तद्गवात्र नुतिष्ठतां । प्रजा वृषलतां प्राप्ता ब्राह्मणानामदन्वनाम् । ७२
एवं ते ब्रविडाभीराः पुण्ड्रास्य शयैः सह । हृषलं परिगता व्युत्यानात् चक्षधर्षिणः । ७३
ततस्य हतवीरासु क्षत्रियासु पुनः पुनः । दिग्देह्यादितं चरन् जामदग्न्या न्यजन्त । ७४
एकविंशतिनिधान्ते रामं वागशरीरिण्यो । दिव्या श्रोवाच मधुरा सर्वलोकपरियुता । ७५
राम राम निवर्त्तस्व कं गुणं तात यशसि । चक्षवन् निमान् प्राणैर्विप्रेभ्योऽप्युन पुनः । ७६
तथैव तं महात्मानमृचोक्तप्रमुखासदा । पितामहा महाभोग निवर्त्तस्वैवथानुवन् । ७७
पितृवंधममर्थस्तु रामः श्रोवाच तानृषीन् । नाहन्तीह भवन्तो मां निवारयितुमित्युचि । ७८

॥ पितर ऊचुः ॥ नार्हमे सत्त्वबुद्धेर्लब्धं निर्दुष्टं जयता वर । नह युक्त तया हन्तुं ब्राह्मणेन सता नृपति ।
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि ब्राह्मणगोतायां ऊनविशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ पितर ऊचु ॥ अत्रापुदाहरन्तीममितिहास पुरातनं । शुवा च तत्तया कार्यं भवता दिग्विजयम् ।
अल्लो नाम राजपिरभवत् समहातया । धर्मज्ञ सत्यवादी च महात्मा मुदृष्टम् ।
स सागरान्ता धनुषा विनिर्जित्य महीमिमं । ह्यन्ता सुदुस्तर कर्षमग्न सखी समार्धम् ।
स्थितस्य वृचमलेषु तस्य चिन्ता बभूव ह । उन्मथ्य सुमधत्त कर्षं सख्य प्रतिमहामते ।

॥ अलर्क उवाच ॥ मनसो मे वक्षं जातं मनो जिह्वां ध्रुवो जय । अन्ये च वासान् धास्यामि शशमि परिवारितः ।
पदिह चापलात कर्णं सर्व्वार्थाद्यिकीर्षति । मनं प्रतिपुतोऽङ्गणायानहं मेधास्यामि सायकान् ॥ १ ॥

॥ मम उवाच ॥ मेमे वाणालरित्यन्ति कामलर्क कयश्चम । तवैव मर्षं भेषान्नि मित्रभर्षा मरित्यमि । ५१॥
अन्यान् वाणान् वनीकल पैल्ल मा सुदधियथि । तच्छुला य त्रित्तियाय ततो वचनमवरोत । ५२॥

॥ अलर्क उवाच । आधाय मुबद्धान् गन्धास्तानेव प्रतिगृह्यति । तस्मात् प्राणं प्रति श्वरान् प्रतिनोप्याम्यथ शितान् ।
॥ घ्राण उवाच । जने घ्राणाकुरियन्ति भामलर्क कथञ्चन । तत्रैव मर्त्यं भक्ष्यन्ति भिन्नमर्थे मरियसि ।

अन्यान् वापात् समीक्षस्व । तेषां मां सूदृश्यस्व । तच्छ्रुत्वा च विचिन्त्य च ततो वचनमब्रवीत् । ।
 च सार्क उवाच ॥ इयं स्वादून् रसान् भुक्त्वा तानेभ्यः प्रतिगृह्यति । तस्माज्जिह्वां प्रति शरान् प्रतिमोक्ष्याम्यर्थं वितान् । ॥

॥ जिह्वावाच ॥ नेमे वाणासरिखन्ति मामशर्कं कथञ्चन । तथैव मर्षं भेत्सन्ति भिन्नमर्षा मरिखसि ।
अन्यान् वाणान् समोच्छ्रज्यैस्व मां हृदयिष्यसि । नक्षुत्ता स विचिन्तयथ ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलङ्कार उवाच ॥ स्फुटा त्वमिदधानं स्वप्नं तानेव प्रतिपद्यति । तस्मात्तत्वं पाटयिष्ये विविधैः कल्पपद्भिः ।
॥ सगुवाच ॥ नेमे बाणशून्यसि मोमलङ्कं कथयन् । तत्रैव सर्वं भवेत्सि मित्रमर्थो मरियसि ।

अन्यान् वापान् समीक्षस्व धैर्येण सा सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्तय्य ततो वचनमब्रवीत् ।
॥ अलर्भे उवाच ॥ भुला तु विनिधानं शब्दास्मान्नेन प्रतियद्यति । तस्माच्छ्रेयं प्रति शरणं प्रतिमुञ्चाम्यहं प्रितान् ।

॥ योष उवाच ॥ जेम वाणसुरियान् मामसकं कययन । तत्रैव मर्षं भेष्यन्ति ततो दास्यसि जीवित ।
अन्यान् वाणान् समीचलं येसल मा सुदयिष्यसि । तच्छुना स विविगयाय ततो बधनमवीत ।

॥ अलक उवाच ॥ इष्टा रूपेण वल्लभास्त्वान्येव प्रतिसृज्यति । तस्माच्चतुर्हं निर्यामि निश्चितं शयकरैरहं ।
॥ चतुर्वाच ॥ मेमे वाष्पास्तृणानि वामसर्पकथयन् । तवैव मर्षं मेत्यन्ति भिन्नमथां मरित्यपि ।

॥ अलंक उवाच ॥ इदं निदा मञ्जविधा मञ्जया लब्धव्यमिति । तस्मादुत्तिं प्रति शरान् प्रतिमोक्ष्याम्यहं ।

॥ सुदृष्टवाच ॥ नम वाचासुरिष्यन्ते मीमांसक नययन । तव मनी भव्यन्त मिसमया मरिष्यि ।
अन्यान् वाचान् बनीषस पैस्त्र मा सुदृष्टिष्यि ।

॥ प्राद्विष्य उवाच ॥ ततोऽप्येककलपा धीरं मनवास्त्रिय दुस्कर । नाप्यगच्छन्त्यरं गता धन्यमेतेषु वृत्तसु ।

सुमहाभिनवेतास्तु स ततोऽचिन्तयत् प्रभुः । स विचिन्त्य चिरं कालमलकौ दिवससप्तमः ।
 माध्यमच्छतरं श्रेयो योगाश्रयतिमर्गा नरः । स शक्यं मनः कृत्वा निश्चला योगमाश्रितः ।
 इन्द्रियाणि जघानाद्वा वाशनेकेन वीर्यवान् । योगेनात्मानमाविश्य सिद्धिं परमिकां गतः ।
 विस्मृतश्चापि राजधिरिमां गाथां जगाद ह । अहो कष्टं यदस्मानिः शब्दं बाह्यमनुष्ठितं ।
 भोगदृष्ट्यासमायुक्तैः पूर्वं राज्यमुपासितं । इति पश्चात्तया श्रुतं योगाश्रयि परं सुखं ।
 इति तमनुजामोहि राम मा चक्षियान् जहि । तपो घोरमुपातिष्ठ ततः श्रेयोऽभिपश्यसे ।
 इत्युक्तः स तपो घोरं जामदग्न्यः पितामहैः । आश्रितः सुमहाभोगो ययौ सिद्धिञ्च दुर्गमां ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चिन्मोऽध्यायः ॥ २० ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ययौ वै रिपवो लोकं नवधा गुणतः कृताः । प्रहर्षं श्रीनिरानन्दस्त्वयसे वाचिका गुणः ।
 दृष्ट्वा क्रीधोऽभिरर्च्यो राजवासे गुणाः कृताः । अमराष्ट्रा च मोहय चयसे तामसा गुणाः ।
 इति स्रितास्य धृतिमान् वायुशंभेरतद्भितः । जेतुं परानुसृष्टे प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ।
 अथ गाथाः श्रीर्जयन्ति पुराकल्पविदो जनाः । अन्वरीयेण या गीता राज्ञा पूर्वं प्रशाम्यता ।
 समुदीरेषु दोषेषु बुध्यमानेषु बाधेषु । जगाद तरुणा राज्यमनरीयो महाययाः ।
 स निरुद्धात्मनो दोषान् बाधून् समभिपूज्य च । जगाम महतीं सिद्धिं गाथायैमा जगाद ह ।
 भूपिठं विजिता दोषा निहताः सर्वशत्रवः । एको दोषो हरिष्ठस्य बन्धः स न हतो मया ।
 यत्प्रलुको जन्तुरयं वेदस्थो नाभिगुच्छति । दृष्ट्वाभं दृष्ट्वा निशानि धावतानो न बुध्यते ।
 अकार्यमपि देनेह प्रयुक्तः सेवते नरः । नै सोममर्षिभिक्षोऽर्च्योऽनिरुद्धत निरुद्धत ।
 सोमाहि जायते दृष्ट्वा ततश्चिन्ता मवर्तते । स निस्पृहो स भवति भूपिठं राजवान् गुणान् ।
 तदपातो तु लभते भूपिठं तामसान् गुणान् ।
 स नैर्गुणैः बहवदेवबन्धनः पुनः पुनर्जायति कथं सेवते । जगत्सर्वे भिषविकोपं देहो मृत्युं पुनर्गच्छति जगन्मय ।
 तस्मादेतं मय्यवेष्ट्य सोमं निरुद्धा धृयात्मनि राज्यमिच्छेत् । एतद्वाक्यं ज्ञान्यदसौ ह राज्यमाप्तेव राजा विदितो यया
 वत् ।

इति राजान्वरीयेण गाथा गीता यद्वलिना । आधिराज्यं पुरस्तात् सोममेकं निष्ठतता ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अथापुरावरन्तीमनिनिहासं पुरातनं । ब्राह्मणस्य च बंधादं जनकस्य च भाविनि ।
 ब्राह्मणं जनको राजा शर्म कर्षिंसिदागपि । विषये मे न वक्तव्यमिति श्रित्यर्थमब्रवीत् ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाच ब्राह्मणे राजवत्तमं । आचक्ष्य विषयं राजन् धावांस्तत्र वसे श्रितः ।
 मोक्षस्य विषये राज्ञो वदन्मिच्छाम्यहं विभो । वक्ष्ये कर्षुमिच्छामि यथाशार्थं मधोपमे ।
 इत्युक्त्युक्तरा राजा ब्राह्मणेन पश्यन्निता । मुहुरप्येव विनिपद्य न किञ्चित्प्राप्तमायत ।

तमावीनं ध्यायमानं राजानमभिगोचरं । कण्ठनं सहसाऽगच्छद्भानुमनान्वयम् ॥

समायत्य ततो राजा विगतं कण्ठसे तदा । ततो मुहुर्त्तादिव तं ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥

॥ जनक उवाच ॥ पितृवैतामहे राज्ये वयस्ये जनपदे सति । विप्रय नाधिगच्छामि विचिन्वन् प्रथिवीमहं ।

नधिगच्छ यथा दृष्ट्या मिथिलाभारिता मया । नाध्यगच्छं तदा तस्यां खेपञ्जामर्गिता मया ॥

नाध्यगच्छं यदा तस्यां तदा मे कण्ठलोऽभवत् । ततो मे कण्ठवस्थाने मति पुनरुपस्थिता ।

तदा न विरयं मन्ये सर्व्या वा विषयो मम । आत्माऽपि चार्यं न मन्ये सर्व्या वा प्रथिवी ममे ।

यथा मम तथाऽन्येषामिति मन्ये दिज्ञान्तम् । उच्यतां यावद्दुष्टाहो भुज्यता यावदियते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ पितृवैतामहे राज्ये वयस्ये जनपदे सति । ब्रुहि मां गतिमाख्यां समल वर्जितं तया ।

कां वै बुद्धिं समाश्रित्य सर्व्या वै विषयस्तत्र । नावैपि विषय येन सर्व्या वा विषयस्त्वैव ।

॥ जनक उवाच ॥ श्रमवन्त्य दृष्ट्वावस्थां विदिता सर्वकर्षणम् । नाध्यगच्छमहं तस्मान्ममेदमिति यद्ववेत् ।

कलेदमिति कल्य खनिमि वेदवक्ष्यताम् । आध्यगच्छामहं बुद्ध्या ममेदमिति यद्ववेत् ।

एतां बुद्धिं समाश्रित्य समलं वर्जितं मया । दृष्टुं बुद्धिश्च यं शाला सर्व्वे विषयो मम ॥

नाहमात्मार्यमिच्छामि गन्धान् घ्राणगतानपि । तस्मान्मे निर्जितो भूमिवरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि रत्नानाद्येऽपि वर्जितं । अपो मे निर्जितोऽस्त्वस्मादने तिष्ठति नित्यदा ।

न हमात्मार्यमिच्छामि रूपं ज्योतिश्च चक्षुः । तस्मान्मे निर्जितं ज्योतिर्वरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि स्वाशान् लब्ध्वि गताय ये । तस्मान्मे निर्जितो वायुर्वरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि शब्दान् श्रोतवतानपि । तस्मान्मे निर्जितो शब्दार्थे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि मनो नित्यं मनोऽन्तरे । मनो मे निर्जितं तस्मादने तिष्ठति नित्यदा ।

देवेभ्यः पितृभ्यश्च भूतेभ्योऽपि यिनिः सह । इत्ययं सर्व्वं श्वेति मनारक्षा भवति वै ॥

ततः प्रहस्य जनकः ब्राह्मणं पुनरब्रवीत् । तस्मिन्नाचार्यमयेह विद्धि मेऽर्थमनागतम् ।

ममस्य ब्रह्मसामर्थ्यं दुर्मारम्भानिर्वर्त्तनम् । सत्त्वमिनिहृदस्य चक्रेणैव प्रवर्त्तकम् ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि ब्राह्मणगीताया दार्णिशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नाहं तथा भीरु चरामि लोके यथा । न मा तस्मैवयं खबुद्धा । विरोऽस्मि मुक्तोऽस्मि यनेवरोऽस्मि यद्व
स्वधर्मा मम स्यादस्मि ।

नाहमस्मि यथा मा न पश्ये च ब्रह्माश्रमे । मया व्याप्तमिदं सर्व्वं यत्किञ्चिज्जगतीयम् ॥

यं मेपि जगत्तत्र लोके जन्मा स्यादवश्यम् । तेरां मामास्य सिद्धिं दाष्यामि न पावकम् ॥

राज्यं शय्या सर्व्वभ्यामयथाऽपि विविष्टये । मया बुद्धिरियं वेति बुद्धिरेव धनं मम ।

एकं पन्थां ब्राह्मणानां येन गच्छन्ति तदिदम् । यदेव वनशेषेषु गुह्येषु भिक्षुषु ।

सिद्धेभ्यश्च भिरयपैरेका बुद्धिरपाकते । नानाविद्वाज्यमस्मानां येषां बुद्धिः समाश्रिता ।

ते भावनेकमायान्ति सरित् सागरं यथा । बुद्ध्याऽयं गम्यते मार्गः शरीरेण न गम्यते । ॥ ३० ॥

आयन्तवन्ति वर्षाणि शरीरं वर्षवन्धनं । तस्मात्ते सुभगे नास्ति परलोककृतं भयं । ॥ ३१ ॥

तद्भावभाविरता समैवात्मानमेव हि । ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नेदमप्यात्मना ब्रह्म वेदितुं नाकृतात्मना । बद्ध चात्पद्य सचिद्रं विभुतस्य मत्तं मम । ॥ ३४ ॥

उपायं तं मम ब्रूहि येषाम् लभ्यते मतिः । तन्मये कारणं लब्धौ यत एवा प्रवर्तते । ॥ ३५ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अर्थो ब्राह्मणो विद्धि गृहस्थोत्तरारणिः । तप जुतेऽस्मिन्भीतो ज्ञानाग्निं यायते तत । ॥ ३६ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यदिदं ब्रह्मणे लिङ्गं चैव हति संश्रितं । यद्येतुं येन यच्छब्दं लक्षणं तस्य तत् कृणु । ॥ ३७ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अलिङ्गे निर्गुणैव कारणं वाच्यं लक्ष्यते । उपायमेव वक्ष्यामि येन दृष्टोत वा न वा । ॥ ३८ ॥

सम्यगुपायो दृष्टश्च भ्रमरैरिव लक्ष्यते । कर्भुक्षिप्रबुद्धिस्वाश्रमो लक्ष्यैरिवाश्रितं । ॥ ३९ ॥

इदं कार्यमिदं नेति न भो जेषूपदिश्यते । पश्यतः प्रपश्यता बुद्धिरात्मनो धेपु जायते । ॥ ४० ॥

पावन्त एव शरीरं स्थावतेऽंशान् प्रकल्पयेत् । अथ कान् व्यक्तरूपं स तत्रोऽयं सहस्रतः । ॥ ४१ ॥

सर्व्वं धामार्थयुक्तं सर्व्वान् प्रत्यक्षहेतुकान् । यत परं न विद्येत ततोऽप्यसि भविष्यति । ॥ ४२ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तन्मनु तस्मा ब्राह्मणा मति चैव संख्ये । चैव ज्ञानेन परत चैव शब्दं प्रवर्तते । ॥ ४३ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ कृणु सा ब्राह्मणी, कृष्य क चाधौ ब्राह्मणैर्वधम् । याभ्यां बहिरिरेयं प्राप्ता तावुभौ वद मेऽप्युत । ॥ ४४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ममो मे ब्राह्मण विद्धि बुद्धि मे विद्धि न ह्यर्थो । चैव हति यथोक्तं सोऽहमेव धनञ्जय । ॥ ४५ ॥

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ब्रह्म यत्परमं श्रेयं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि । भवतो हि प्रसादेन सुखे मे रमते मतिः । ॥ ४६ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ अबाधुदाहरन्तीममिति हार्थं पुरातन । संवादं मेऽसंयुक्तं प्रियं स गुण्या सह । ॥ ४७ ॥

फट्पद्माङ्गनासीनमाचार्यं श्रितं त्रयं । श्रित्य दमप्य मेधावी किं लिखेय परन्तप । ॥ ४८ ॥

॥ भगवन् प्रपद्योऽहं त्रिनेत्रसपरायण ॥ यापे सा प्रिरसा विप्र यद्व्यां ब्रूहि तन्मम । ॥ ४९ ॥

तमेवंशदिनं पार्थ श्रित्यं गुरुवाच ह । सर्व्वान् ते प्रवक्ष्यामि यथैव श्रवणे हि ज्ञ । ॥ ५० ॥

दायुक्तं स गुरुश्रेष्ठ गुरुणां गुणवत्तमम् । प्राश्नसि परिपत्रक्य यत्तच्छृणु महासर्तम् । ॥ ५१ ॥

॥ श्रित्य उवाच ॥ कुतयाहं कुतस्य तं तव्यत्तं ब्रूहि यत्परं । कुतो जातानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ॥ ५२ ॥

केन जीवन्ति भूतानि तेषामायाय किं परं । किं सत्यं किं तपो विप्र के गुणा बह्विरीरिताः । ॥ ५३ ॥

के पन्थाना श्रियाय स्युः किं सुखं किञ्च दुष्कृतं । एतास्ते भगवन् प्रश्नान् यायातयेन सुव्रत । ॥ ५४ ॥

यन्ममर्हसि विप्रं यथावदिदं तन्न । सदन्य कथनं प्रश्नमेतान् कुरुनिश्चरति । ॥ ५५ ॥

ब्रूहि धर्मविदां श्रेष्ठ परं कैः कुरुहं मम । मोक्षधर्मार्थकुशलो भवान् नेकेऽङ्गो गीयते । ॥ ५६ ॥

सर्व्वं यथयच्छेत्ता सदन्यो न च विद्यते । संसारभीषणैव मोक्षक्रमापाया वयं । ॥ ५७ ॥

॥ वसुदेव उवाच ॥ तसौ सम्प्रतिपद्यायं ध्यायन् परिदृश्यते । श्रियाय गुणयुक्ताय भान्ताय प्रियवर्तिने । ॥ ५८ ॥

क्षयाभूताय दान्ताय यतये ब्रह्मचरिणे । तान् प्रश्नानब्रवीत् पार्थ मेधावी स धृत्वतः ।

गुरुः कुरुकुलश्रेष्ठ सत्यक संजानरिन्दम ।

॥ गुरुत्वाच्च ॥ ब्रह्मणेकमिदं सर्वं सद्योऽपि प्रवक्षेति । वेदविद्या समाश्रित्य तत्त्वभूतार्थभावनं ।

ज्ञानत्वेव परं ब्रह्म सत्यासं तप उत्तमं । यस्तु वेदं निरावाधं ज्ञानतत्त्वं विनिश्चयात् ।

सर्वभूतस्य मात्मानं स सर्वंगतिरिच्छते । यो विद्वान् स ह्यवशश्च विवासश्चैव पश्यति ।

तथैवैकलनानां त्वं दुःखात् परिमुच्यते । यो न कामयते किञ्चिन्न किञ्चिदभिमन्यते ।

इह लोकेऽथैव ब्रह्मभूतायै कल्पते । प्रधानमुपतत्त्वज्ञ सर्वभूतविधानविम् ।

निर्ममो निरहङ्कारो मुच्यते नाच संशयः । अत्यक्तवीजप्रभवे बुद्धिस्तन्मयो महान् ।

महाहङ्कारविट्प इन्द्रियादुरकोटरे । महाभूतविशेषश्च विशेषप्रतिज्ञाखवान् ।

सदापूर्णं सदापुण्यं सदाऽऽभयलोदयः । आजीव सर्वभूतार्तां ब्रह्मवीजं सनातनम् ।

एतज्ज्ञात्वा च तत्त्वानि ज्ञानेन परमात्मना । क्षित्वा चामरतां प्राप्य जहाति ऋतुजन्मनी ।

भूतमध्यमविद्यादिधर्मकामार्थनिश्चयः । विद्वच्चरित्परिज्ञातं पुराकस्य सनातनम् ।

प्रवक्ष्येऽहं महाप्राज्ञं पदमुत्तममद्य ते । बुद्ध्या परिहृय च विद्वद्वा भवन्तीह मनोविषं ।

उपगम्यथैव पूर्वं जिज्ञासना परम्परं । प्रजापतिभरद्वाजो मातमेव भार्गवस्य या ।

वसिष्ठं कथ्यप्येव विद्यानिर्णोऽचिरं च । मार्गान् सर्वान् परिक्रम्य परिराज्ना स्वकर्माणि ।

अपि न शिरसं दृष्टं पुरस्तात् त्वं न दिशः । दृष्ट्वाऽहं ब्रह्मभवेन ब्रह्मार्थं वीतकल्मषम् ।

तं प्रणम्य महात्मानं बुद्ध्यासीनं महर्षयः । पश्यच्छुभिनयोपेता नैवेद्यसमिदं परं ।

कथं कर्म किप्यात् साधु कथं मुच्येत क्लिप्तिवात् । के नो मार्गा विवासश्च किं सत्यं किञ्च दुष्कृतं ।

आधौ भौमा कर्मणा मार्गो प्राप्नुयुर्दविषोक्ततैः । प्रत्ययश्चापवर्गश्च भूतार्तां प्रभवाप्ययौ ।

इत्युक्तं च मुनिर्द्वैधैर्दृष्टं प्रपितामह । ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि वृद्धो मिथ्ययागमं ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ सत्याद्भूतानि जातानि स्थावराणि चराणि च । तेषां तानि जीवन्ति इति तद्विदं ध्रुवता ।

स्वाद्योनिं समतक्रम्य वर्जनीं स्त्रेण कर्मणा । सत्यं हि गुणसंयुक्तं नियतं पञ्चलवणं ।

ब्रह्म सत्यं तपः सत्यं सत्यश्चैव प्रजापति । सत्याद्भूतानि जातानि सत्यं भूतमिदं जगत् ।

तस्मात् सत्याश्रया विमो निःसंयोगपरायणा । अतोऽतर्कोऽधस्तात्पा नियता धर्मोऽप्येतव ।

अन्योन्यनिप्रदानं वैद्यान् धर्मयुतप्रवक्तृकान् । तानहं सम्प्रवक्ष्यामि शशयतान् लोकभावमान् ।

चातुर्विंशतया वर्षे चातुराश्रमिकान् प्रथक । धर्ममैकं चतुष्पादं नित्यमाऽर्चयेन्मोषिणम् ।

पन्थं नैव प्रवक्ष्ये मित्रं चैव चेत्करं दिशः । नियतं ब्रह्मभावाय गतं पूर्वं मनोविपिनि ।

गदन्तस्तं मया ऽधेह पत्यान् दुर्मिदं परं । विबोधत महाभागा निश्चिन्तेन परं पदं ।

प्रपञ्चारिकमेशाङ्गराश्रमं प्रथमं यदहं । गार्हपत्यं द्वितीयं श्राद्धान् प्रथमं परं ।

एतत् परन्तु विशेषमथास्मात् परमं पदं । ध्यातिराकाशमादित्यौ वायुरिन्द्रं प्रजापतिम् ।

भोषेति यावदध्यात्मं तावदेतान् पश्यति । तस्योपायं प्रवक्ष्यामि पुरस्तात् निबोधत ।
 फलमूलानिलभुजां मुनीनां वधतां वने । वानप्रस्थं द्विजातीनां त्रयाणामुपदिश्यते ।
 सर्वेषामेव वषाणां गार्हस्थ्यं तद्विधीयते । अद्भुतलवणमित्येवं धर्मं धीराः प्रवचते ।
 इत्येवं देवयाना वः पन्थानः परिकीर्त्तिताः । सङ्ग्रह्यासिता धीरैः कर्मभिर्धर्मैश्चैवतः ।
 एतेषां शृणुगच्छास्ये यो धर्मं शंसितव्रतः । कालात् पश्यति भूतानां सदैव प्रभवायधौ ।
 अतस्तत्त्वानि वक्ष्यामि यथातथ्येन हेतुना । विषयस्य नि सर्वेषां वर्त्तमानानि भागवतः ।
 महाभास्मा यथा यत्कमहङ्कारस्तथैव च । इन्द्रियाणि दम्येकज्ञं महाभूतानि पञ्च च ।
 विशेषाः पञ्च भूतानामिति सर्गः सचातनः । चतुर्विंशतिरेका च तत्त्वसंख्या प्रकीर्त्तिता ।
 तत्त्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभावयधौ । स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति ।
 तत्त्वानि चो वेदयते यथातथं गुणान् सर्वानखिलाय देवताः । विभूतपद्मा प्रतिमुच्य बन्धनं स सर्वलोकानमलान् समदुते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिर्यसंवादे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदव्यक्तमनुद्भूतं सर्वेष्वपि भुवं स्थिरं । नरदारं पुरं विद्यान्निगुणं पञ्चाधुतकं ।
 एकादशपरिवेषं मनो व्याकरणात्मकं । मुद्गिस्वामिकमित्येतत् परमेकादशं भवेत् ।
 बीणि खोतांसि धान्यस्मिन्नायाचनो पुनः पुनः । मानाखलिखं रवैताः प्रवर्त्तन्ते गुणामिकाः ।
 तमो रजस्तथा सर्वं गुणानेवान् प्रवचते । अन्योन्यमिधुना सर्वं तयाऽन्योन्यामुजीविनः ।
 अन्योन्यापान्नयादायि तयाऽन्योन्यामुवर्त्तिनः । अन्योन्यव्यतिरक्ताश्च विगुणाः पञ्चधातवः ।
 तमसो मिधुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिधुनं रजः । रजवद्यापि सत्त्वं स्यात् सत्त्वस्य मिधुनं तमः ।
 नियम्यते तमो यच्च रजस्तच्च प्रवर्त्तते । नियम्यते रजो यच्च सत्त्वं तच्च प्रवर्त्तते ।
 नैशात्मकं तमो विद्यान्निगुणं मोहवर्द्धितं । अधर्मेष्टलक्षणैव नियतं पापकर्मसु ।
 प्रकृतात्मकमेवाङ्गरजः पर्यायकारकं । प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दुष्ट्यमुत्पत्तिलक्षणं ।
 प्रकायं सर्वभूतेषु साधवं श्रद्धाधानता । सात्त्विकं रूपमेवमु साधवं साधुवर्त्तितं ।
 एतेषां गुणतत्त्वानि यत्पश्यन् तत्त्वहेतुभिः । समावय्यासयुक्तानि तत्त्वतत्त्वानिबोधत ।
 संमोहो ज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्देशः । खग्नः क्षयो भयं लोभः शोकः सुकृतदूषणं ।
 असन्निधाविपाकश्च माश्लिष्यं निवृत्तता । निर्विशेषत्वमन्धलं जघन्यगुणवृत्तता ।
 अहंते कृतमालिखमज्ञाने ज्ञानमानिता । अमैत्री विहताभावो ह्यश्रद्धा मूढभावना ।
 अनाज्ज्वलमधुप्लवं कर्म पापमपेयता । गुरुलं यथमावलम्वशिलमवाग्नता ।
 सर्वं एते गुणा एतासामप्याः संप्रकीर्त्तिताः । ये चान्ये विहिता भावा लोकेऽस्मिन् भाववर्षिताः ।
 तच्च तच्च नियम्यन्ते सर्वं ते तामसा गुणाः । परिवादकया नित्यं नित्यं ब्राह्मणनिन्दकाः ।
 अत्यागदाभिमानश्च मोहो मनुष्यता एवमा । मत्सरश्चैव भूतेषु तामवं वृत्तमित्यते ।
 एषारम्भा हि ये केचिदुयादानानि याजि च । दद्यामधजमित्येतत्तामवं वृत्तमित्यते ।

अतिवादेऽतिविषा च मातृमृत्युमतिमानिता । अश्रद्धधानता चैव तामर्षं हृतमित्यते ।

एवंविधाय ये केचित्सोकेऽग्रिम पापकर्मिणः । मनुष्या भिन्नमर्थादास्तैः सर्वैः ताममाः स्मृताः ।

तेषां धोनीः प्रवक्ष्यामि नियताः पापकर्मिणः । अत्राङ्गिरसभावाय तिर्यङ्गिरस्यगामिनः ।

स्वावराणि च भूतानि पशवो वाहनानि च । क्रव्यादो दम्भेऽहूकश्च रुमिकोटविहङ्गमाः ।

अण्डश जनावश्चैव सर्वे चापि चतुष्टयाः । उग्रतां बधिरा मूका ये चान्ये पापरोणिणः ।

मद्याक्षमसि दुर्धृताः स्वकर्म्महतसचराः । श्वाकृस्तस इत्येते मद्याक्षमसि ताममाः ।

तेषामुत्कर्षमुद्रैर्कं वक्ष्याम्यहमतः परं । यया ते सुहृतान् लोकान् लभन्ते पुण्यकर्मिणः ।

अन्या प्रतिपन्नास्तु विदुहा ये च कर्मिणः । स्वकर्म्मनिरतानाश्च ब्राह्मणार्थाः शुभैर्विधेः ।

संस्कारेणोद्गमायान्ति धनमेनाः सञ्जोक्तं । स्वर्गे गच्छन्ति देवानामित्येषां वैदिकीं युतिः ।

अन्या प्रतिपन्नास्तु विदुहाः स्वेषु कर्मसु । पुनरावृत्तिधर्माणस्तैः भवतो ह मानुषाः ।

पापघोर्नि समापन्नाश्चाष्टाला मूकचूर्चकाः । वर्णान् पर्यायग्रहापि प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरं ।

शूद्रयोनिमतिक्रम्य ये चान्ये ताममा गुणाः । स्रोतोमये संमागम्य वर्णनैः ताममे गुणैः ।

अभिव्यक्तं कामिपु मन्त्राभिरुह इति स्मृतं । अथप्ये मनुष्यो देवा मुदाभ्यव्यवसुचेर्युग्मः ।

तमेनाहो महामोहसामिखः क्रोधवर्धितः । मरणं लब्धतामिहसामिखः क्रोध इत्येते ।

वर्णनैः गुणतश्चैव योनिश्चैव तत्ततः । सर्वमेतन्मना विप्राः कीर्त्तितं वो यथाविधि ।

को नितद्रुध्यते वापु को नितत्साधु पायति । अतस्ते तत्त्वदर्शी यत्तमवदन्त्युत्तमं ।

तमेगुणा बहुविधाः प्रकीर्त्तन्ता यथावदुक्तं तमः परावरं । नरो हि यो वै गुणविमान् वदा स ताममे, सर्वगुणैः प्रमुच्यते ।

इति श्रीमहाभारते आद्यमधिके पर्वणि अमृतगीतापर्वणि गृहत्रयसंवादे पट्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

। अग्रे वाच ॥ राजा हि वः प्रवक्ष्यामि पायातम्येन वत्तमाः । निबोधत महाभागा गुणवन्तश्च राजर्षे ।

संचातौ रूपमायाश्च सुखदुःखे हिमांतपौ । ऐश्वर्यं विग्रहः सन्निर्हेतुवादे रतिः, क्षमा ।

बलं शौर्यं मदौ रौमौ व्यापामकलेहावपि । ईर्ष्या पिशुनं शूद्रं ममलं परिपालय ।

बधनव्यपरीक्षोपाः क्रयो क्रिया एव च । निहन्ता क्षिप्ति मित्र्योति परमर्षावकर्त्तनं ।

उर्ध्वं दाहणमाक्रोशः पराङ्मद्रानुग्राहणं । लोकचिन्ताऽनुचिन्ता च मत्सरः परिपालनं ।

मृगवाहो मृगदातृं विकल्पः परिभाषणं । निन्दा स्तुतिः प्रशंसा च प्रतापः परिधवलं ।

परिचर्याऽनुश्रूया सेवा दृष्ट्या व्यपश्रयः । व्यूहा नयः प्रमादश्च परिवादः परिग्रहः ।

संस्कारा ये च लोकेषु प्रवर्त्तन्ते प्रथक् प्रथक् । नृप नारीषु भूतेषु द्रव्येषु शस्त्रेषु च ।

वन्तापोऽप्रत्ययश्चैव वन्तानि नियमाश्च ये । आशीर्घुक्ताणि कर्माणि योर्त्तानि विविधानि च ।

स्वाहाकारो नमस्कारः स्वधाकारो वषट्क्रिया । आजनाध्यापने चोमे यजनाध्ययने अपि ।

दानं प्रतिपद्यश्चैव प्रायश्चित्तानि मङ्गलं । इदं मे खादिदं मे स्वात् खेदो गुणधमुद्भवः ।

अभिद्रोहस्तथा माया निवृत्तिर्मान एव च । सैन्यं हिंसा जुगुप्सा च परितापः प्रजागरः ।
 दम्भो दपोऽय रागश्च भक्तिः प्रीतिः प्रभोदनं । घृतं च जनवादश्च सन्मत्याः स्तोत्रताश्च ये ।
 मृत्युवादिचगीतामां, मयश्चा ये च केचन । सर्वे एते गुणा विप्रा राजसाः संप्रकीर्तिताः ।
 भूतभयभविष्याणां भावानां भुवि भावनाः । चिन्ता निरता नित्यं धर्मोऽर्थः काम इत्यपि ।
 कामदृष्टाः प्रभोदने सर्वकामसङ्ग्रहिभिः । अन्तःकुक्षोतश्च इत्येते मनुष्या राजशाहताः ।
 अस्मिन् लोके प्रभोदने जायमानाः पुनः पुनः । प्रेत्य भाविकमोहने ऐहलौकिकमेव च ।
 ददति प्रतियुक्तिं तर्पणयजुः ।

रजोगुणा बो ब्रह्माऽनुकीर्तिता यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च । नरोऽपि यो वेदगुणानिमान् सदा स राजपैः सर्वगुणैर्विमुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुदगिर्यर्षवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि हृत्तीयं गुणमुत्तमं । सर्वभूतहितं लोके यतो धर्ममनिन्दितं ।
 आनन्दः प्रीतिरद्रेकः प्राकार्यं सुखमेव च । चकार्षणमधरश्च सन्तोषः अहंभानता ।
 समा धृतिरहिंसा च संमता सत्यमार्जवम् । अक्रोधस्यानुलूपा च शैथं दारुणं पराक्रमः ।
 सुधाज्ञानं मुधाघ्नं मुधाघ्नं मुधाघ्नम् । एवं यो युक्तधर्मः स्नातु सोऽमुनात्यन्तमुते ।
 निर्दमो निरहङ्गरो निराग्रीः धर्मतः समः । अक्रामभूत इत्येव संतो धर्माः सनातनः ।
 विद्वान्मो द्वीकितिषा च त्यागः प्रौढमनस्त्रिता । अक्रान्तेत्यमर्षो ह्यो भुवि रैऽहम् ।
 संप्रदुष्टिर्विषयय विनयः साधुदृष्टिः । आत्मिकर्षणं उद्विष्टं उद्विष्टं मुष्टिर्विषयम् ।
 उपेक्षा ब्रह्मचर्यश्च परित्यागश्च सर्वशः । निर्दमममनाशीस्त्वमपरितपधर्मा ।
 मुधादानं मुधाघ्नो मुधाऽधीतं मुधाघ्नम् । मुधाप्रतिपहश्चैव मुधाधर्मो मुधातपः ।
 एवं दृष्टाश्च ये केचित्तेऽस्मिन् सत्त्वधरयाः । ब्रह्मणा ब्रह्मयोनिरास्ते धीराः साधुर्द्विजः ।
 हिता सर्वेऽपि पापानि निःश्रेयाः श्रयं मानवाः । दिवं प्राप्य तु ते धीराः कुर्वन्ते वै ततस्तनूः ।
 इन्द्रियश्च शश्वत्श्च सपुं मनसश्च ते । विकुर्वन्ते महात्मानो देवीस्तिदिवगा इव ।
 ऊर्ध्वगतश्च इत्येते देवा वैकारिकाः सृष्टाः । विकुर्वन्तः प्रकृत्या वै दिवं प्राप्तास्ततस्तनूः ।
 यद्यदिच्छति तत् सर्वं सत्त्वमेव विभजति च । इत्येनं सार्विकं वृत्तं कथितं वो दिवर्जमाः ।
 इति द्वापय विधिबलभते यद्यदिच्छति ।

प्रकीर्तिताः सत्त्वगुणा विमेषो यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च । नरोऽपि यो वेदगुणानिमान् सदा गुणान् स भुङ्क्ते मनुष्यैः स युज्यते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुदगिर्यर्षवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मेव ब्रह्मा गुणा सत्त्वोऽयमेव सर्वशः । अविज्ञानिन् दुष्टयं रजः सर्वं तन स पा ।
 अथे न्यमय रजसो ह्यन्योन्याचार्यजोविनः । अन्यान्मनाश्रयाः सर्वे तथाऽन्यान्मनुर्वचिनः ।
 पावत् सर्वं रजस्तावत् सर्वतं माच संश्रयः । पावत्तमय सत्त्वश्च रजशावदिदोष्यते ।
 धंश्च कुर्वन्ते पापाः सहिताः संवहारिणः । संपातदृष्टयो ह्येते सर्वमेदेव देवदेविभिः ।

उद्रेकव्यतिरिक्तानां तेषामन्योन्यवर्त्तिनां । वक्ष्यते तथया नूनं व्यतिरिक्तञ्च सर्वञ्च ।

व्यतिरिक्तं तमेव यच्च तिर्यग्भावगतं भवेत् । अल्पतत्र रजो ज्ञेयं सत्त्वमन्यतमं तथा ।

उद्विक्तञ्च रजो यच्च मध्यस्थोत्तोगतं भवेत् । अल्प तत्र तमो ज्ञेयं सत्त्व चाल्पतरं तथा ।

उद्विक्तञ्च यदा सत्त्व मूर्ध्नि स्रोतोगतं भवेत् । अल्पं तत्र तमो ज्ञेयं रजश्चाल्पतरं तथा ।

१५१

सत्त्व वैकारिकी येनिरिन्द्रियाणां प्रकाशिका । न हि सत्त्वात् परो धर्मः कश्चिदन्यो विधीयते ।

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसा । लघन्यगुणसंयुक्ता यान्यधस्तामसा जनाः ।

तमः शूद्र रजः सत्ते माध्याम्य सत्त्वमुत्तमं । इत्येव त्रिषु वर्णेषु विवर्त्तन्ते गुणास्तथा ।

दूरादपि हि दृश्यन्ते सत्तिता संघषारिणः । तमः सत्त्वं रजस्यैव पृथक्तेनानुशुभम् ।

दृष्ट्वा त्वादित्यमुद्यन्तं कुक्षराणां भयं भवेत् । अज्जगः परितोष्युदह्यन्ते दुःखभागिनः ।

१५२

आदित्यः सत्त्वमुद्विक्तं कुक्षरास्तथा तमः । परितोषोऽज्जगन्नाह रजसो गुण उच्यते ।

प्राक्तान्यं सत्त्वमादित्यः सत्तापो रजसो गुणः । उपश्रवस्तु विज्ञेयसामवसास्य पम्बसु ।

एवं ज्योतिषु सर्वेषु निवर्त्तन्ते गुणास्तथा । पर्यायेण च वर्त्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा ।

व्यावरणेषु तु भावेषु तिर्यग्भावगतं तमः । राजसान्तु विवर्त्तन्ते केषुभावस्तु सात्त्विकः ।

अहस्तिता तु विज्ञेय विधा रात्रिर्विधीयते । मासाह्मासवर्षाणि च तत्र सन्ध्यस्तया ।

१५३

विधा दानं नि दीयन्ते विधा यज्ञः प्रवर्त्तते । विधा लोकास्तिथा देवास्ति । विधास्तिधा गतिः ।

भूतं भयं भविव्ययं धर्माऽर्घ्यं काम एव च । प्राणपानावुदानसाप्येत एव त्रयो गुणाः ।

पर्यायेण प्रवर्त्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा । यत्किञ्चिदिह लोकोऽस्मिन् सर्वमेते त्रयो गुणाः ।

त्रयो गुणाः प्रवर्त्तन्ते ह्यव्यक्ता नित्यमेव तु । सत्त्व रजस्तमस्यैव गुणवर्गं समानतः ।

तमोऽव्यक्तः शिवो धाम रजो योनिः सनातनः । प्रकृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं प्रमवाप्यते ।

१५४

अनुद्विक्तमनूनां वाऽयत्कल्पमपलभुवः । सदस्यैव तत्त्वत्वेमव्यक्तं त्रिगुणं स्मृतं ।

ज्ञेयानि नामधेयानि नरैरध्यात्मचिन्तकैः ।

अव्यक्तनामानि गुणाश्च तत्त्वतोऽपि वेदसर्वानि गतीश्च केवला । विमुक्तदेहः प्रविभागतत्त्ववित् स मुच्यते सर्वगुणैर्निरामयः ।

इति श्रीमच्छाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यविधिवशादेऽनञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ ब्रह्मावाच ॥ अयक्तात् पुष्पं मुच्यते महानात्मा महामतिः । आदिर्गुणानां सर्वेषां प्रथमं सर्वं उच्यते ।

महानात्मा मतिर्विष्णुर्जिष्णुः शश्वयुः वीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलम्बिश्च तथा ख्यातिर्धृतिः सहतिः ।

१५५

पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्मा विभाव्यते । त जातन माध्याम्यो विद्वान् प्रमोह माधिगच्छति ।

सर्वतः पाणिपादश्च सर्वतोऽङ्घ्रिभिरामुखः । सर्वतः श्रुतिमान् लोके सर्वं व्याप्य स तिष्ठति ।

महाप्रभावः पुण्ड्रः सर्वश्च हृदि निहितः । अस्मिन् सचिमा प्राप्तिरोशनिः ज्योतिरव्ययः ।

तत्र बुद्धिर्विदे लोके सद्भावनिरताश्च ये । ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यसम्भा जितेन्द्रियाः ।

ज्ञानवन्नाश्च ये केचिदनुष्ठा जितमन्यवः । प्रयत्नमनसो धीरा निर्धमा निरद्विष्टाः ।

१५६

विमुक्ताः सर्वे एवैते महत्समुपयान्तुते । आत्मना महती वेद यः पुण्यां गतिमुत्तमां ।
अहङ्कारात् प्रसूतानि महाभूतानि पञ्च वै । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
तेषु भूतानि युज्यन्ते महाभूतेषु पञ्चसु । ते शब्दस्पर्शरूपेण रसगन्धक्रियासु च ।
महाभूतविनाशान्ते प्रत्ये प्रत्युपस्थिते । सर्वप्राणभूता धीरा महदुत्पद्यन्ते भव्यं ।
य धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति । विष्णुरेवादिसर्गेषु स्वयम्भू भवति प्रभुः ।
एवं हि धो वेद गुहाशयं प्रभुं परं पुराणं पुरुषं विषेक्ष्य । हिरण्यं बुद्धिमतां परां गतिं स बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य-
तिष्ठति ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुत्रय्यववादे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ य उत्यक्तो महान् पूर्वमहङ्कारः स उच्यते । अहमित्येव संभूतो द्वितीयः सर्ग उच्यते ।
अहङ्कारस्य भूताद्वैकारिक इति स्मृतः । तेजस्येतना धातुः प्रजासर्गः प्रजायते ।
देवानां प्रभवी देवो मनस्य चित्तोक्तस्तु । अहमित्येव तत् सर्वमभिमान्ता स उच्यते ।

अथात्मज्ञानप्राप्तौ भूतानां भावितात्मनो । स्वाध्यायकृत्युद्दिगमिषं लोकः सनातनः ।
अहङ्कारेणादरतो गुणानिमान् भूतादिवै रजने स भूतकृतः । वैकारिकः सर्वमिदं विषेष्टं स्तुतेजसा रक्षयते जगत्तया ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुत्रय्यववादे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहङ्कारात् प्रसूतानि महाभूतानि पञ्च वै । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
तेषु भूतानि मुक्तानि महाभूतेषु पञ्चसु । शब्दस्पर्शरूपेण रसगन्धक्रियासु च ।
महाभूतविनाशान्ते प्रत्ये प्रत्युपस्थिते । सर्वप्राणभूता धीरा महदुत्पद्यन्ते भव्यं ।

यद्यक्षाज्यायते भूतं तच्च तन्म विलोयते । स्त्रीयन्ते प्रतिलोमानि जायन्ते चोत्तरोत्तरं ।
ततः प्रसीने सर्वस्मिन् भूते स्यात्परजङ्गमे । सनिमन्तस्तदा वीरा न स्त्रीयन्ते कदाचन ।

शब्दः स्पर्शश्चा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः । क्रियाकारणनिध्याः सूरनिध्या मोहमश्निते ।
क्षोभप्रजनसंभूता निर्बिषेधा द्यक्षिणाः । मोहशोषितसङ्घाता अन्धोऽन्धोपिजोविनः ।

विप्रात्मनो हत्येते दीमाः क्षणष्टुचयः । प्राणायामवृद्धानस्य समानो ध्यान एव च ।
अन्तारात्मनि चक्षिते नियतः पञ्च वायवः । बाह्येनावुद्भिभिः सार्द्धमिदमष्टात्मकं जगत् ।

सग्राणश्रोत्रचक्षुषि रमना वाक् च संयता । विद्रुह्य मनो यक्ष बुद्धिदाय्यमिषारिणो ।
अष्टौ पक्षाग्रयो येन न दहन्ते मनः सदा । स तद्गच्छा इष्टं याति तस्माद्भूयो न विद्यते ।

एकादश च यान्याङ्गिन्द्रियाणि विभेद्यतः । अहङ्कारात् प्रसूतानि तानि वेत्त्युत्पद्यते दिग्माः ।
श्रोत्रं तत्त्वचक्षुर्जीवा नाशिका चैव पञ्चमी । पादौ पायुहपल्लवश्चैता वाक् दशमी भवेत् ।

इन्द्रियशाम इत्येष मग्न एकादश भवेत् । एते गामं जयेते पूर्वं ततो ब्रह्म प्रकाशते ।
पुद्गेन्द्रियाणि पञ्चाङ्गः पञ्च कर्माद्रियाणि च । श्रोत्रादीन्यपि पञ्चाङ्गबुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ।
अविशेषाणि चान्यानि कर्माद्युक्तानि यानि तु । उभयच मनो श्रेयं बुद्धिर्द्विद्वन्द्वो भवेत् ।

इत्युक्तानोद्दिष्टायास्तन्मयैकादश यथाक्रमं । मन्यन्ते कृतमित्येवं विदित्वा नानि पण्डिताः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं विविधमिन्द्रियं । आकाशं प्रथमं भूतं शौचमध्यात्ममुच्यते ।

अधिमूर्तंतया प्रष्ट्वा दिशस्तत्राधिदैवतं । द्वितीयं माहृतो भूतं लगध्यात्मस्य विश्रुता ।

स्पष्टयमधिभूतस्य विद्युत्तत्राधिदैवतं । तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्चतुरथात्ममुच्यते ।

अधिभूतं ततो रूपं सूक्ष्मं तत्राधिदैवतं । चतुर्थमापो विज्ञेयं जिज्ञा चाध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं रसज्ञा च सोमस्तत्राधिदैवतं । पृथिवी पञ्चमं भूतं घ्राणस्याध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं तथा गन्धो वायुस्तत्राधिदैवतं । एष पञ्चसु गतेषु चित्तु पञ्च विधिः स्मृतः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं विविधमिन्द्रियं । पादावध्यात्ममित्याहुर्ग्राह्यास्तत्तदग्निः ।

अधिभूतन्तु गन्धं विष्णुस्तत्राधिदैवतं । श्रवागतिरपानस्य पायुरध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं विषमेष मिश्रस्तत्राधिदैवतं । प्रजनेः सर्वभूतानामुपशोऽध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं तथा इन्द्रं देवतस्य प्रजापतिः । हस्तावध्यात्ममित्याहुर्ग्राह्यास्तत्तद्विदुषो जनाः ।

अधिभूतस्य कर्माणि शक्रस्तत्राधिदैवतं । वैश्वदेवो मतः पूर्णा वागध्यात्ममिदोच्यते ।

वक्रयमधिभूतस्य वक्रिस्तत्राधिदैवतं । अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतात्मधारकः ।

अधिभूतस्य संकल्पयन्त्रमाद्याधिदैवतं । अहङ्कारस्तथाऽध्यात्मं सर्वसंसारकारकं ।

अभिमानोऽधिभूतस्य रुद्रस्तत्राधिदैवतं । अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुः पण्डित्यविचारिणो ।

अधिभूतन्तु मन्त्रं ब्रह्मा तत्राधिदैवतं । चीणि स्थानानि भूतानां चतुर्थं गोपपते ।

स्वस्मापस्तकाकारं जन्म आपि चतुर्विधं । अण्डजोद्भिज्जसंस्तेदं जरायुजमथापि च ।

चतुर्हं जन्म इत्येकमुत्पत्तयमस्य सचरं । अपराधस्य भूतानि खेचरोणि तथैव च ।

अपुत्राणि विज्ञानोपात् सर्वार्थैव मरीछपान् । स्तेदजः क्रियः प्रोक्ता जन्तवश्च यथाक्रमं ।

जन्म द्वितीयमित्येतज्जयत्यत्रमुच्यते । भिक्षा तु श्रियर्वा यानि जायन्ते कालपर्यथात् ।

उद्भिज्जानि च तान्याहुर्भूतानि दिग्वत्तमः । दिपादवक्रपादानि निर्योग्यतिस्रोतिनि च ।

जरायुजानि भूतानि मिश्रान्यपि सत्तमाः । द्विविधा खलु विज्ञेया मण्डयोनि । यमार्तयो ।

तपः कर्म च तत् पुण्यमित्येव त्रिदुर्धा नदः । विविधं कर्म विज्ञेयमिज्या दानस्य तथाश्च ।

ज्ञातस्याध्ययनं पुण्यमिति हृद्भानुशासनं । एतयो वेत्ति विधिवद्युक्तः सो ह्याद्भिर्जर्वाभाः ।

विमुक्तं सर्वपापेभ्य इति चैव निषेधतः । आकाशं प्रथमं भूतं शौचमध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं तथा प्रष्ट्वा दिशस्तत्राधिदैवतं । द्वितीयं माहृतं भूतं लगध्यात्मस्य विश्रुतं ।

स्पष्टयमधिभूतन्तु विद्युत्तत्राधिदैवतं । तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्चतुरथात्ममित्यते ।

अधिभूतं ततो रूपं सूक्ष्मं तत्राधिदैवतं । चतुर्थमापो विज्ञेयं जिज्ञा चाध्यात्ममित्यते ।

एन्द्रोऽधिभूतं विज्ञेयमापस्तत्राधिदैवतं । यथावदध्यात्मविधिरेव च कीर्तितं मया ।

ज्ञानमस्य हि धर्मशः प्राज्ञं ज्ञानवतामिह । इन्द्रियाणीन्द्रियाचार्य महाभूतानि पञ्च च ।

सर्वोत्थितानि सन्धाय मनसा संप्रधारयेत् । क्षीणे मनसि सर्वोत्थितं जन्मसुखमिच्छते ।

ज्ञानसम्पन्नसत्त्वानां तत् सुखं विदुषां मतम् । अतः परं प्रवक्ष्यामि सूक्ष्माभावकरी गिरम् ।

निर्दृष्टिं सर्वभूतेषु मृदुना दाक्षणेन च । गुणागुणमनासङ्गमेकचर्यमनन्तरम् ।

एतद्वाङ्मणतो वृत्तमाश्रयेत्कपदं सुखं । विद्वान् कूर्ध्वं दवाङ्गानि कामान् संहृत्य सर्वत्रः ।

विरक्षा सर्वतो मुक्तो यो नरः स सुखी सदा । कामानात्मनि संयत्य क्षीणदृष्टः समाहितः ।

सर्वभूतसुहृन्निवे द्रष्टुभूयाय कल्पते । इन्द्रियाणां निरोधेन सर्वेषां विषयेर्विषां ।

मुनेर्ज्ञानपदस्यागादधात्माग्निः समिधते । यथाग्निरिन्ध्रनैरिद्धो महाज्योतिः प्रकाशते ।

तथेन्द्रियनिरोधेनमहानात्मा प्रकाशते । यदा पश्यति भूतानि प्रसन्नात्मात्मनो हृदि ।

स्वयं ज्योतिस्तदा सूक्ष्मात्सुखं प्राप्नोत्यनुत्तमं । अश्रीरूपं पथः सीता वायुः स्वर्गमेव च ।

मही पद्मधरं घोरमाकाशं श्रवणं तथा । रोगशोकसमाविष्टं पश्येत्सोऽसमाहृतं ।

पञ्चभूतसमायुक्तं नवद्वारं दिदैवतं । रजस्तलमयादृश्यं त्रिगुणश्च त्रिधातुकं ।

संशयाभितले मूढं शरीरमिति धारणा । दुष्टरं सर्वलोकैः क्षिन्त्वा सर्वं प्रतिपमजितं ।

एतदेव हि लोकेऽक्षिन् कालचक्रं प्रवर्तते । एतद्व्यापार्यं घोरमगाधं मोहसंज्ञितम् ।

विचिपेत् संक्षिपेच्च मोधयेत् सामरं जगत् । कामं क्रोधं भयं लोभमभिद्वेष्टेहमयानृतं ।

इन्द्रियाणां निरोधेन सततजति दुष्टजान् । यस्मै ते निर्मिता भोके त्रिगुणाः पञ्चधातवः ।

य्योधि तस्य परिस्त्रान्मनान्मयम लभ्यते । पञ्चेन्द्रियमहाकूला मनोवेगमशोदका ।

नदीं मोहप्रदीं तीर्थं कामकाधाकुम्भं लभेत् । स सर्वदोषनिर्मुक्तस्ततः पश्यति तत्परम् ।

मनो मनसि सन्धाय पश्यन्नात्मान्नात्मानि । सर्ववित् सर्वभूतेषु विन्दत्यात्मानमात्मनि ।

एकधा वज्रधा चैव विकुर्व्याणस्ततस्ततः । भुवं पश्यति रूपाणि दीपादीपगतं यथा ।

स वै विष्णुश्च मित्रश्च वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । स हि धाता विधाता च स प्रभुः सर्वतोमुखः ।

हृदयं सर्वभूतानां महानात्मा प्रकाशते ।

न विप्रसंधाच्च सुरासुराश्च यथा, पिशाचाः पितरो वर्याणि । रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे महर्षयश्चैव सदा सुखिनि ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुश्रियर्षवादे द्वाचलान्तरेऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ममूष्याणाम्नु राजानः क्षत्रियो मध्यमे गुणः । कुञ्जरो नाहनानाश्च सिंहशरथवाहिनाः ।

अवि, पशूनां सर्वेषामहिंसु विलवासिना । गवां गोहृषभश्चैव स्त्रीणां पुंस्य एव च ।

न्यग्राधो जमुवृक्षश्च पिप्पलः शाल्वलिस्तथा । शिंशपा मेघशृङ्गश्च तथा कीचकवैश्वरः ।

एते द्रुमाणां राजानो लोकेऽस्मिन्नात्र संशयः । हिमवान् पारिपाचश्च सद्यो विन्ध्यस्त्रिकूटवान् ।

येतो नीलश्च भस्मश्च कौष्ठवाश्चैव पर्वतः । गुरुस्कन्धो महेन्द्र्य मान्द्यवान् पर्वतस्तथा ।

एते पर्वतराजानो गणानां महतां तथा । सूर्यो घृष्टाणामधिपो नववर्णाश्च चन्द्रमा ।

यमः पितृणामधिपः शरितामय शमरः । अश्वधो वरुणो राजा महतामिन्द्र उच्यते ।

अर्को ऽधिपतिरुष्यानां ज्योतिषामिन्दुरुच्यते । अग्निभूतनिर्णयं ब्रह्मसार्वां वृहसति ।
 श्रोतृधीनां पतिः सोमो विष्णुर्नवनां वरः । लष्टा ऽधिराजो रूपाणां पशूनामोत्तरः शिवः ।
 द्योतितां तया यज्ञो देवानामधिपस्यया । दिशामुदीची विमार्शो सोमो राजा प्रतापवान् ।

लुवेतः सर्वैरदानां देवतानां पुग्न्दरः । एष भूताधिपः सर्गं प्रजानाञ्च प्रजापतिः ।
 सर्वेशमेव भूतानामहं ब्रह्ममयो महान् । भूतं परतरं नतो विष्णोर्व्याप्तिं न विधत्ते ।
 राजाधिगजः सर्वेषां विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् । दृश्यत्वं विजानीष्वं कर्त्ताग्मष्टतं हरिः ।
 नरकिञ्चरयक्षाणां गन्धर्वैर्गणैश्च । देवदानवनागानां सर्वेषांमोत्तरो हि सः ।

भगदेवानुयातानां सर्वेषां वामलोचना । माहेयग्रे महादेवो प्रोच्यते पार्वती हि मा । १५

उमा देवी विजानीष्वं नारीषामुत्तमा शुभा । रतीनां वसुमत्पुत्रस्त्रीषामक्षरमनुया । १५

धर्मकामाश्च राजानो ब्राह्मणा धर्मसेतवः । तस्माद्भ्राजा दिशतीनां प्रयतेतस्य रक्षते ।
 राक्षो हि विषये येषामवरोदन्ति साधवः । क्षीमास्तैः सुगुणैः सर्वैः प्रेक्ष्य चोत्सर्गमार्गमिनः ।
 राक्षो हि विषये येषां साधवः परिगणिताः । तेऽग्निं लोके प्रमोदन्ते सुखं प्रेक्ष्य च भुञ्जते ।
 प्राप्नुवन्ति महात्मान इति विजिदिजर्भमा । शत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नियतं धर्मलक्षणं ।

अहिंसा परमो धर्मो हिंसा साधर्म्यलक्षणा । प्रकाशलक्षणा देवा मनुष्याः कर्मलक्षणा । १५

इन्द्रलक्षणकाशं वायुसु त्वर्गलक्षणाः । ज्योतिषां लक्षणं रूपमापद्य लक्षणाः ।

धारिणी सर्वभूतानां श्रयिणी गन्धलक्षणा । सूर्यश्चन्द्रनक्षत्राणां भारतीः इन्द्रलक्षणा ।

मनसो लक्षणं चिन्ता चिन्ताका बुद्धिलक्षणा । मनसा चिन्तितानयान् बुद्ध्या चेह व्यवसृति ।

बुद्धिर्हि व्यवसायेन लक्षणेनाथ समग्रः । लक्षणं मनसो ध्यानमयत्वं साधुलक्षणं ।

प्रवृत्तिलक्षणा योगो ज्ञानं संन्यासलक्षणं । तस्माज्ज्ञानं पुण्यस्य संन्यासेदिह, बुद्धिमान् । १५

संन्यासी ज्ञानवपुः प्राप्नोति परमां गतिं । अतीतो दन्दमभेति तमेष्टायुःशरतिगः ।

धर्मलक्षणं पुण्यमुक्तं वै विधिवदया । गुणानां ग्रहणं मन्त्रकुर्वन्त्याम्यहमत् परं ।

पायिर्वैः पशु गन्धैः वै घ्राणेन च हि मृच्छते । घ्राणस्य तया वायुर्गन्धज्ञाने विधीयते ।

अपं धातुरसो नित्यं जिह्वाया च तु मृच्छते । जिह्वास्य तया सोमो रसज्ञाने विधीयते ।

ज्योतिषस्य गुणो रूपं दक्षुषा तच्च मृच्छते । दक्षुषस्य सदादित्या रूपज्ञाने विधीयते । १५

वायस्य सदा सार्वलक्षणा प्रश्रयते च च । लक्ष्म्यस्यैव सदा वायुः सार्वज्ञे च विधीयते ।

आकाशस्य गुणो क्षेत्र श्रोत्रेण च च मृच्छते । श्रोत्रस्यास्य दिशः सर्वज्ञो ब्रह्मज्ञाने प्रकीर्तिताः ।

मनस्य गुणश्चिन्ता प्रश्रया सा तु मृच्छते । हृदिस्थयेन नाधातुर्गन्धज्ञाने विधीयते ।

बुद्धिर्ध्ववसायेन शरीरेण च महालक्षणा । निदित्य ग्रहणं व्यक्तमयं नाव संश्रयः ।

असिद्धपरतो नित्यं चेशो निर्गुणात्मकः । तस्मादसिद्धं चेशः केवलं ज्ञानलक्षणः । १५

इदं देवसिद्धं गुणानां प्रमवाच्यं । सदा पश्यान्महं क्षीनं विज्ञानमिदं श्योतिषि च ।

पुनरुद्विजानीते तस्मात् चैवञ्च उच्यते । गुणवृत्तं तथा वृत्तं चैवञ्च परिपश्यति ।
आदिमथावधानान्ते सज्जमानमेवेतन् । न गुणा विदुरात्मानं सज्जमानाः पुनः पुनः ।
न च तं विन्दते कश्चित् चैवञ्चस्त्वेव विन्दति । गुणानां गुणभूतानां यत्परं परमं मेतत् ।
तस्माद्गुणस्य सत्यस्य परित्यज्यैव धर्माविति । चोणदोषो गुणतोऽनः चैवञ्च प्रविशत्ययम् ।
निर्दन्दो निर्नमस्कारो निःस्वाहाकार एव च । अचक्रयानिकेतस्य चैवञ्च स परा विभः ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुद्गश्रित्यस्यैव चित्तवृत्तिरिषोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदादिमथपर्वन्ते पक्षोपायमेव च । नामलक्षणस्यैव चैवञ्च वक्ष्यामि तत्त्वतः ।
अहः पूर्णं ततो रात्रिर्मासाः प्रज्ञादयः स्मृताः । अक्षरादीनि चैवञ्च स्मृतं शिबिरादयः ।
भूमिरादिसु गन्धानां रसाणामपि एव च । रूपाणां ज्योतिरादित्यः स्वर्गानां वायुश्च यतः ।
शब्दश्चादिसंज्ञाकाशमेव भूतततो गुणः । अतः परं प्रवक्ष्यामि भूतानामादिमुत्तमम् ।
आदित्यो ज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरुच्यते । सावित्री सर्वविद्यया देवतानां प्रजापतिः ।
सोमः सर्ववेदानां वषट्वां प्राण एव च । यदस्मिन्विद्यते लोके सर्वं सावित्रि कथ्यते ।
गायत्री चन्द्रवामादिः प्रजानां सगं उच्यते । गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणां दिजातयः ।
श्येनः पतञ्जिषामादित्यज्ञानां ऊतमुत्तमम् । शरीरूपाणां सर्वेषां ज्यैष्ठः शरीं द्विजात्तमाः ।
हस्तमादिर्गुणानाञ्च सर्वेषां नाञ्च संशयः । हिरण्यं सर्वैरज्ञानमिषधीनां श्वेतास्त्रियाः ।
सर्वेषां भक्ष्यभोज्यानामस्य परममुच्यते । द्रवाणाञ्चैव सर्वेषां पेयानामपि उच्यते ।
स्थावराणान् भूतानां सर्वेषांमविशेषतः । ब्रह्मसर्वं सदा पुण्यं शुभः प्रयमते स्मृतः ।
अहं प्रजापतीनाञ्च सर्वेषां नाञ्च संशयः । मम विष्णुरचिन्त्यात्मा स्वयम्भूरिति च स्मृतः ।
पर्वतानां महामिहः सर्वेषामभयः स्मृतः । दिशाञ्च प्रदिशाद्योर्ध्वं दिक् पूर्वा प्रथमा तथा ।
तथा विषयगा गङ्गा नदीनामपजा स्मृता । तथा शरीरदेवानां सर्वेषां शरीरप्रजः ।
देवदानभूतानां पिशाचादिरगरचरा । नरकिञ्चरचराणां सर्वेषामनीश्वरः प्रभुः ।
आदिविषयस्य जगते विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् । भूतं परतरं यस्मात्सैलोक्ये नैव विद्यते ।
आश्रमाणाञ्च सर्वेषां गांधर्व्यं नाञ्च संशयः । लोकानांमादिरित्यतः सर्वेषांस्तत्त्वदेव च ।
अहान्यस्तमयान्तानि उदयान्तानि च सर्वैरो । सुखस्थानं सदा दुःखं दुःखस्थानं सदा सुखम् ।
सर्वं क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगाच्च विद्योगान्तां मरणान्ताञ्च ज्ञेयम् ।
सर्वं कृतं विनाशान्ते जातस्य मरणं ध्रुवं । अज्ञातं हि लोकेऽस्मिन् सदा स्थावरजडम् ।
दृष्टं दत्तं तपोऽधीतं प्रतानि नियमाश्च ये । सर्वमेतद्दिनाश्रान्तं ज्ञानस्थानं न विद्यते ।
तस्माज्ज्ञानिन इदं प्रज्ञानात्मा जितश्रियः । निर्धनो निरुद्धारो भूयते सर्वेषामभिः ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुद्गश्रित्यस्यैव चित्तवृत्तिरिषोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ बुद्धिहारं मनस्तथाभिन्निपयामवन्धनम् । महाभूषपरिस्कन्दं निवेशपरिवन्धनम् ।

जराशोकसमाविष्टं व्याधिव्यसनसम्भवं । देशकालविचारोदं श्रमव्यायामनिखनं । १११
 अहोरात्रपरिचेषं शीतेष्णपरिमण्डलं । सुखदुःखान्तेष्वेकैश्चुत्तिपासावकीर्णकं ।
 च्छायातपविलेखश्च निमेषोन्मेषविक्षलं । धारमोक्षजलाकीर्णं वर्तमानमचेतनं ।
 मासार्द्धमासगणितं विषमं लोकसङ्घरं । तमोनिवमपद्मस्य रजोविमप्रवर्तकं ।
 महाहृद्धारदीप्तञ्च गुणसञ्ज्ञातवर्त्तनं । अरतिपक्षणातीकं शोकसङ्घातवर्त्तनं ।
 क्रियाकारणसंयुक्तं रागविक्षारमायतं । क्षोभेष्वापरिविचोभं विचिन्ताज्ञानसम्भवं । ११२
 भयमोक्षपरीवारं भूतसंमोक्षकारकं । आनन्दमीतिचारश्च कामकोषपरिग्रहं ।
 रुद्धादिविशेषान्तमशक्तप्रभवार्थयं । मनोजवं मनःकामं कालचक्रं प्रवर्त्तते ।
 एतद्गुह्यमामुक्तं कालचक्रमचेतनं । विद्वज्जैतं संक्षिपेच्चपि बोधयेत् सामरंजगत् ।
 कालचक्रमष्टाक्षिप्तं निवृत्तिश्चैव तत्ततः । यस्तु वेदं नरो नित्यं न स भूतेषु मुन्यति ।
 विमुक्तः सर्वसंस्कारैः सर्वैर्दन्दैर्विवर्जितः । विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नोति परमां गतिं । ११३
 दृढव्यो ब्रह्मचारी च वाणस्पृश्याय भिक्षुकः । चत्वार आत्मनाः प्राप्नोति सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ।
 यः कश्चिदिह लोकेऽस्मिन्नागमः परिकीर्तितः । तस्मान्तगमनं श्रेयः कीर्तिरिषा सनातनी ।
 संस्कारैः संवृताः पूर्णं यथावचरितप्रतः । जानाि गुणविशिष्टायां समावर्त्तते तत्त्वविन् ।
 खदारनिरतो नित्यं शिष्टाचारो जितेन्द्रियः । पञ्चभिश्च महायज्ञैः श्रद्धाधानो यजेदिह ।
 देवतातिथिशिष्टाग्नौ निरतो वेदकर्षणः । इव्यामदानमुक्तश्च यथाशक्ति ययामुखं । ११४
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः । न च वागङ्गचपल इति शिष्टश्च गोचरः ।
 नित्यं यज्ञोपवीतो स्नात् शुद्धायासः शुचिप्रतः । नियतो यमदानाभ्यां सदा भित्तिश्च संविशेत् ।
 जितश्रेष्ठोदरो मैत्रः शिष्टाचारममनितः । वैष्णवं धारयेद्यष्टिं वेदकश्च कामण्डलुं ॥
 अधोत्थाध्यापनं कुर्यात्तथा यजनयाजने । दानं प्रतिग्रहं वापि वस्तुषां दत्तिमाचरेत् ।
 वीणि कर्माणि जानोत ब्राह्मणानाम्नु जीविका । याजनाध्यापने चोभे शुद्धाचापि प्रतिग्रहः । ११५
 अथ श्रेयाणि चान्यानि वीणि कर्माणि यानि तु । दानमभययनं यज्ञो धर्म्ययुक्तानि तानि तु ।
 तैत्त्वप्रसादं कुर्वीत चिदु कर्मानु धर्मवित् । दानो मैत्रः समायुक्तः सर्वभूतयतो मुनिः ।
 सर्वमेतद्यथाशक्ति विप्रो निर्वर्त्तयन् शुचिः । एवं युक्तो जयेत् स्वर्गं दृढव्यः संशितप्रतः ।
 इति श्रीमद्भागवते आद्यमधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे पञ्चवत्तारिजोऽध्यायः ॥ ११ ॥
 ॥ ब्रह्मवाच ॥ एवमेतेन मार्गेण पूर्वोक्तेन यथाविधि । अधीतवान् यथाशक्ति तथैव ब्रह्मचर्यवान् ।
 स्वधर्मनित्यो सिद्धान् सर्वैर्न्द्रिययतो मुनिः । गुणैः प्रियदत्तिं युक्तः सत्यधर्मपरः शुचिः । ११६
 गुरुणा समनुज्ञातो भुञ्जीतात्मजुस्तपनः । श्वित्यभैद्यभुक् चापि स्थानासनविहारवान् ।
 दिकालमपि जुह्वानः शुचिर्भूला समाहितः । धारयेत् सदा दृष्टं वेत्तं पान्याग्रहेव वा ।
 योमं कार्पासिकञ्चाग्निं मृगाजिनमयापि वा । सर्वं कपायरक्तं वा वायो वापि दिव्यस्य ॥

मेखना च भवेन्मोक्षी जटी नित्योदकप्रसादा । यज्ञोपवीती स्वाध्यायी अलुब्धो नियतव्रतः ।
 पुताभिय मयेवाङ्गि सदा देवततर्पणं । आवेन नियतं कुर्वन्ब्रह्मचारी प्रपश्यते ।
 एवं युक्तो जयेत्सौकान् वानप्रस्थो जिनेन्द्रियः । न समरतिशान्तोपु परमं स्थानमाश्रितः ।
 संवृतं सर्वसंस्कारैश्चैव ब्रह्मचर्यवान् । यामात्रिंशत्स्य चारुण्ये मुनिः प्रव्रजितो वसति ।
 चर्मवस्त्रसंधारो माघं प्रातरुपसृजेत् । अरुणगोचरो नित्यं न शामं प्रविशेत् पुनः ।
 अर्धयज्ञतियोक्तास्ते इष्टाश्चापि प्रतिश्रयं । कलपकावरैर्मूले श्यामाकेन च वर्त्तयेत् ।
 प्रवृत्तमुदके वायुं सर्वं यामेवमाश्रयेत् । प्राज्ञोपोदानुष्मैश्च यथादीक्षमतञ्जितः ।
 न मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदतिथिसागतं । यद्गच्छेत् सात्ततो दद्याद्भिषा नित्यमतञ्जितः ।
 देवतान्तिथिपूर्वञ्च सदा प्राज्ञीत वाग्यतः । अस्त्रहस्तमगाद्यैव तस्याग्नीर्देवताभ्यः ।
 दान्ता मेघः समायुक्तः केजान् प्रसृज्य च धारयन् । मुहुत्स्वाध्यायशौलस्य सत्यधर्मपरायणः ।
 शुद्धिदेव सदा दक्षो वननित्यं समाहितः । एवं युक्तो जयेत् सर्वं वानप्रस्थो जिनेन्द्रियः ।
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽयं वा पुनः । य इच्छेन्नोचमास्तातुमुत्तमं सुक्तिमाश्रयेत् ।
 समयं सर्वभूतभ्यो दत्त्वा भैक्षम्यमाचरेत् । सर्वभूतसुखो मेघ सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ।
 अयाचितमनमकृतमुपपन्नं यदुच्छ्रया । क्षमां प्राप्ते चरैर्देव्यं विधुते भुक्तवज्जने ।
 युक्ते मरावधमाने मेष्ट्यं लिखितं मोक्षवित् । लाभेन च न च्येन नास्त्राभे विमना भवेत् ।
 याचार्या कान्तमाकाङ्क्षन् चरैर्देव्यं समाहितः । क्षामं शाधरथं नैच्छेन्न भुञ्जीताभिपूजितः ।

१२९

१३०

१३१

9

मृदमापस्तयास्त्रानि पचपुष्पफलाणि च । असंवृतानि मृद्वीयान् प्रवृत्तानि च कांथैर्वान् ।
 न शिल्पजीविका जीवेद्विरथं नोत कामयेत् । न देष्टा वोपदेष्टा च भवेत् निरुपेक्षतः ।
 अद्रापूतानि भुञ्जीत निमित्तानि च वर्जयेत् । स्वधावृत्तिरसक्तं सर्वभूतैरसिद्धं ।
 आशीर्षकानि सर्वानि हिंसायुक्तानि याति च । लोकसंग्रहधर्मश्च नैव कुर्यान्न कारयेत् ।
 सर्वभावादनतिक्रम्य लघुमात्रं परिब्रजेत् । समः सर्वेषु भूतेषु स्वावरेषु चरेत् ।
 परं मोक्षयेत् कश्चिन्न च कश्चिदुद्दिजेत् । विश्वास्त्यः सर्वभूतानामपि मोक्षविदुच्यते ।
 अनागतं न ध्यायेन्नातीतमनुचिन्तयेत् । वर्तमानमुपैत कात्काकाङ्क्षी समाहितः ।
 न च लुपा न सनेन न वाचा । दूषयेत् कश्चित् । न प्रत्यक्षं परोक्षं वा किञ्चिदुष्टं समाचरेत् ।
 इन्द्रियाण्युपसंयत्य क्रूरैः शत्रूनां च सर्वशः । शौचेन्द्रियमनोबुद्धिर्मिरांसः सर्वतत्त्ववित् ।
 निर्वेदे निर्ममस्कारो निःस्वाहाकार एव च । निर्वैमो निरहङ्कारो नित्यौगवर्त्म आत्मवान् ।
 निराशीर्गुणैः शान्तो निराग्रेहो निराश्रयः । आत्मवद्गीतं च तत्त्वज्ञो मुच्यते नात्र संशयः ।
 अपाणिपाददृष्टान्दग्निरस्त्रमनूदरं । महीनगुणकर्षाणं केवलं विमलं स्थिरं ।
 अगन्धमरसस्पर्शरूपरस्रस्रमेव च । अगुणमगन्धमरसमगन्धमपि चैव तत् ।
 निश्चिन्तमन्यथं दिव्यं मृदस्त्रमपि सर्वदा । सर्वभूतस्त्रमात्मानं धेयं पश्यति । न ते मृताः ।
 न तत्र क्रमते बुद्धिर्नैन्द्रियाणि न देवताः । वेदाः यज्ञाश्च लोकाश्च न तपो न व्रतानि च ।
 यत्र ज्ञानवर्ता प्राप्तिरित्युपपन्ना सता । तस्मादेलिङ्गधर्मज्ञो धर्मेतत्त्वमपाचरेत् ।
 मृदहर्षाभितो विद्वान् विद्वान् चरितं चरेत् । अमूढो मूढरूपेण चरेद्भूयस्मदूषयन् ।
 यथैनमवमन्येन् परे सततमेव हि । तथा वृत्तचरेद्भूय सता धर्ममकुल यन् ।
 य एवं वृत्तवक्त्रः स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते । इन्द्रियाणीन्द्रियायैश्च महाभूतानि पश्य च ।
 मनो बुद्धिरहङ्कारमन्यक्तं पुनश्च तथा । एतन् सर्वं प्रसंख्याय यथावत्तत्त्वनिश्चयात् ।
 ततः स्वर्गमवाप्नोति विमुक्तः सर्वबन्धनैः । यथावदन्तवेलायां परिसंख्याय तत्त्ववित् ।
 ध्यायेदेकान्तमाश्रय मुच्यतेऽयं निराश्रयः । निष्पेक्षः सर्वबन्धो वायुराकाशगो यथा ।
 शीघ्रकोशो निरातङ्गस्येदं प्राप्नुयात् परं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुहूर्त्तध्यायपादे षष्ठ्याख्येऽध्याये ॥ ४६ ॥
 ॥ प्रज्ञावाच ॥ संन्यासं तप इत्याहुर्देहा नियतवादिनः । ब्रह्मिणा ब्रह्मोपनिषा ज्ञानं ब्रह्म परं विदुः ।
 अतिदूरात्मकं ब्रह्म वेदविद्याव्यापकं । निर्देहं निर्गुणं नित्यमचिन्त्यगुणमुत्तमं ।
 ज्ञानेन तपसा चैव धीराः पश्यन्ति तत्परं । निष्कर्ममयः पूता व्युत्क्रान्तरजवैभवाः ।
 तपसा चैवमध्वानं गच्छन्ति परमेश्वरं । संन्यासनिर्वाता नित्यं ये च ब्रह्मविदेः जनाः ।
 तपःप्रदोप इत्याहुर्वाचरेः धर्मशायकः । ज्ञानं वै परमं विद्याम संन्यासं तप उच्यते ।
 यद्य वेदमिराधरं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयात् । सर्वभूतस्त्रमात्मानं च सर्वगतिरिच्यते ।

- ॥ एवेनवायस्ययुक्तः पुरुषः स्वाश्वं संश्रयति ॥ इवमाश्वमेभूत् संतं पुरुषस्येति निश्चयः ॥
- यथा द्रव्यस्य कर्ता च संयोगोऽप्यनयोऽस्य ॥ यथा प्रदीपमादाय कश्चित्तममि गच्छति ॥ ११८० ॥
- तथा सत्त्वप्रदीपेन गच्छन्ति परमैषिणः ॥ चावद्भव्यगुणास्तावत् प्रदीपः संप्रकाशते ॥
- क्षीणे द्रव्ये गुणे ध्यातिरत्नह्रीनाय गच्छति ॥ अन्तः सत्त्वगुणस्त्वैव पुरुषोऽप्येक इत्येति ॥
- एतद्विप्रा विजानीत इह भूयो ब्रह्मो मि वः ॥ संश्रयेणापि दुर्धर्षा न बुद्धिमधिगच्छति ॥
- ॥ चतुर्थेनाप्यश्वेन बुद्धिमान् संश्रमेधते ॥ एवं धर्मस्य विज्ञेयं सेवाधेनमुपायतः ॥
- उपायशो हि मेधावी सुखमत्यन्तमनुते ॥ यथाऽध्वानमेपायेयः प्रयज्ञो मनुजः कश्चित् ॥ ११८१ ॥
- क्षेत्रेन याति सत्त्वान् निश्चयइत्येतरेऽपि च ॥ तथा कर्मसु विज्ञेयं कर्त्तुं भवति वा न वा ॥
- पुरुषस्यात्मनि स्येयः पुरुषाऽऽभेदिदर्शनं ॥ यथा च दीर्घमध्वानं पश्यामिव प्रपद्यते ॥
- अदृष्टपूर्वं सहसा तत्त्वदर्शनवञ्जितः ॥ तमेव च यथाऽध्वानं रथेनेहाशुगोमिनां ॥
- ॥ गच्छत्यश्वप्रयुक्तेन तथा बुद्धिमता गतिः ॥ ऊर्ध्वं पर्येतमादृश आश्वमेधत भूतलं ॥
- रथेन रथिने परयत्नं क्रियमानमचेतनं ॥ यावद्दृश्यं पश्येत्तौ च द्रव्येन च ॥ गच्छति ॥ ११८२ ॥
- क्षीणे रथपथे विद्वान् रथमुत्सृज्य गच्छति ॥ एवं गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् ॥
- परिज्ञाप गुणज्ञश्च ह्यनरादुक्तरोत्तरः ॥ यथाऽर्ध्वं महाघोरमश्ववः चंग्राहते ॥
- बाह्वभ्यामेव संनोत्तादृशं बाह्वत्तयसंयतं ॥ नावा चापि तथा प्राज्ञो विभागश्च स्वरिषया ॥
- ॥ अश्वानाः सलिलं गच्छन्तीमेव सन्ति इदं ॥ तीर्थं गच्छन् परं पारं नावमुत्सृज्य निश्चिनः ॥
- व्याख्यातं पूर्वकल्पेन यथा रथपदातिभिः ॥ क्षेत्रात् संमोहमापन्नो नावि दाज्ञो यथा तथा ॥ ११८३ ॥
- अमलेनाभिभूतः संश्रमेव परिवर्तते ॥ नावं नं शक्यमादृशं स्वले विपरिवर्तितं ॥
- तथैव रथमादृशं नापुं चर्या विधीयते ॥ एवं कर्मकृतं चित्तं विषयेषु प्रयत्नं प्रयत्नं ॥
- यथा कर्म कृतं लोकं तथैतानुपपद्यते ॥ यथैव गन्धिं गो रक्षं न रूपस्यार्थान्वदत् ॥
- अन्यन्ते मुनयो बुद्ध्या तत् प्रधानं प्रपद्यते ॥ तच्च प्रधानमन्यत्कर्मन्यत्कस्य गुणो मत्तान् ॥
- महत् प्रधानभूतस्य गुणोऽहहोरेव एव च ॥ अहहोरेव स भूतो महाभूतलोको गुणैः ॥ ११८४ ॥
- इत्येते हि भूतानां विषया ये गुणाः स्रुताः ॥ वीजधर्मं तथा व्यक्तं प्रवृत्तात्मकेव च ॥
- वीजधर्मा महाभावाः प्रभवस्येति नः श्रुतं ॥ वीजधर्मास्तदहोरेवः प्रभवस्य पुनः पुनः ॥
- वीजप्रभवधर्षाणि महाभूतानि पश्य वै ॥ वीजधर्माश्च दत्त्वाः प्रभवस्य प्रकुर्वन्ते ॥
- विषयाः पश्यभूतानां तेषां चित्तं विषयेषु ॥ तत्तैकगुणमाकाशं दिगुला वायुवद्व्यते ॥
- ॥ चिगुणं ध्यातिरित्याहुः रायस्यपि चतुर्गुणैः ॥ इत्येव पश्यगुणा ज्ञेया चरत्तावरणकुलाः ॥ ११८५ ॥
- सर्वभूतकरो देवी शुभाशुभनिदर्शिनी ॥ ब्रह्मः स्वर्गलोको रूपं रथो गन्धस्य पञ्चमः ॥
- एते पञ्च गुणा भूमेर्विज्ञेया दिग्बलतमाः ॥ पार्थिववयं कदा गन्धो गन्धश्च वज्रधा स्मृतः ॥
- तथा गन्धश्च वय्यामि विस्तरेण बह्वन् गुणान् ॥ दृष्ट्यानिष्टगन्धश्च मधुरोऽपि कटुश्च यो ॥

अनित्यं नित्यमित्येके नास्त्वसौत्यपि चापरे । एकस्यैव दिशोऽपि व्यामिश्रमिति चापरे ॥ १॥ १०१ ॥ १०२ ॥

मन्यन्ते ब्राह्मणा एव ब्रह्मज्ञास्त्वदादिनः । एवमेके प्रयक्त्वान्ये बह्वन्मपि चापरे ॥ २॥ १०२ ॥ १०३ ॥

देवकालावुभौ केचित् भैतदसौति चापरे । जटाशिनधरोऽन्ये मुखाः केचिद्वसन्ताः ॥ ३॥ १०३ ॥ १०४ ॥

अस्मान् केचिदिच्छन्ति स्नानमप्यपरे जनाः । मन्यन्ते ब्राह्मणा देवा ब्राह्मणास्त्वदादिनः ॥ ४॥ १०४ ॥ १०५ ॥

आहारं केचिदिच्छन्ति केचिन्मिश्रमेव रताः । कथं केचित् प्रशंसन्ति प्रशान्तिं चापरे जनाः ॥ ५॥ १०५ ॥ १०६ ॥

देवकालावुभौ केचिन्नैतदसौति चापरे । केचिन्मेषां प्रशंसन्ति केचिन्मिश्रान् प्रयमिधान् ॥ ६॥ १०६ ॥ १०७ ॥

धनार्ण केचिदिच्छन्ति निर्जुनसम्राट् चापरे । उपास्यं वाधनमेवैके भैतदसौति चापरे ॥ ७॥ १०७ ॥ १०८ ॥

अश्विनिरताऽन्ये केचिर्द्विः सापरेयपणाः । पुच्छेन यश्चां चान्ये भैतदसौति चापरे ॥ ८॥ १०८ ॥ १०९ ॥

बह्वावनिरताऽन्ये केचित्संश्रयिणे स्मिताः । दुःखादन्ये सुखादन्ये व्यामिश्रित्यपरे जनाः ॥ ९॥ १०९ ॥ ११० ॥

यश्चामित्यपरे विराः प्रदानमिति चापरे । तपस्वत्ये प्रशंसन्ति स्नाय्यायमपरे जनाः ॥ १०॥ ११० ॥ १११ ॥

ज्ञानं संन्यासमित्येके स्त्रभावं भूतचित्संकाः । सर्वमेके प्रशंसन्ति न सर्वमिति चापरे ॥ ११॥ १११ ॥ ११२ ॥

एवं व्युत्पापिते धर्मै बह्वधा विप्रबोधिते । निश्चयं नात्रिगच्छामः संमूढाः सुरवत्सम ॥ १२॥ ११२ ॥ ११३ ॥

इदं श्रेय इदं श्रेय इत्येवं व्युत्पत्तिर्जातः । यो हि योगिन् रतौ धर्मै वतं पूजयेत् सदा ॥ १३॥ ११३ ॥ ११४ ॥

तेन नोऽविहिता प्रज्ञा मनस ब्रह्मलोकात् । एतदस्यातुमिच्छामिः येयः किमिति वत्सम ॥ १४॥ ११४ ॥ ११५ ॥

अतः परन्तु यदुक्तं तद्वान् वक्तुमर्हति । सर्ववैश्वदेव्याद्यापि सुमन्त्रः कोन हितुम् ॥ १५॥ ११५ ॥ ११६ ॥

एवमुक्तः स तैर्विभ्रमैर्गवान् लोकाभावनः । तेभ्यः श्रोतव्यं धर्मात्मा यांयातयेन बुद्धिमान् ॥ १६॥ ११६ ॥ ११७ ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुंवेप्रियदर्शने कर्मपर्वणिऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ११७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ हन्त वः संप्रवक्ष्यामि यन्मां इच्छसि वत्समाः । गुह्यं विप्रयोगाय यदुक्तं तज्ज्ञोऽधत् ॥ ११८॥ ११८ ॥ ११९ ॥

समस्तमिह तत् शुक्ला सत्यंवाचार्थार्थम् । अश्विंश्च सर्वभूतानामेतन्मन्त्रं यन्मम गतं ॥ ११९॥ ११९ ॥ १२० ॥

एतत्पदमनुदिष्टं वरिष्ठं धर्मलक्षणं । ज्ञानं विप्रैश्च इत्याड्डष्टैः निश्चितदर्शिनैः ॥ १२०॥ १२० ॥ १२१ ॥

तस्माज्ज्ञानेन ब्रह्मेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः । चिदापरांश्च ये केचिदेव वा शंसि कुरुतयः ॥ १२१॥ १२१ ॥ १२२ ॥

लोभमोहसमायुक्ताश्चै निरयमाग्निनः । आशौर्मुक्तानि केषांश्चि कुर्वन्ते ये ततः प्रीतिः ॥ १२२॥ १२२ ॥ १२३ ॥

तेऽस्मिन् लोकि प्रमेदन्ति नायमागाः पुनः पुनः । कुर्वन्ते ये तु कर्षाणि अर्द्धधाना विपश्चिन्ताः ॥ १२३॥ १२३ ॥ १२४ ॥

अनाशी योगसंयुक्ताश्चै धीराः धाघुर्दधिनः । अतः परं प्रवक्ष्यामि सत्यवैश्वदेव्यया ॥ १२४॥ १२४ ॥ १२५ ॥

संयोगो विप्रयोगश्च तत्रिषोऽधत् सत्तमाः । विषयो विषयिलश्च समन्वयेऽप्यमिषोऽधत् ॥ १२५॥ १२५ ॥ १२६ ॥

विषयी पुरुषो नित्यं सलक्ष विषयः स्वतः । व्याख्यातं पूर्वैकं यत्नं मन्त्रकोऽनुमरं यथा ॥ १२६॥ १२६ ॥ १२७ ॥

भुज्यमानं न जानीते नित्यं सत्त्वमपेतनं । यत्स्वैवं तं विजानीते यो भुङ्क्ते यद् भुङ्क्ते ॥ १२७॥ १२७ ॥ १२८ ॥

नित्यं ब्रह्मसमायुक्तं सत्त्वमाज्जनीनिषिः । निर्देष्टो निष्कलो नित्यः संचेतो निर्गुणात्मकः ॥ १२८॥ १२८ ॥ १२९ ॥

समः संशानुगतैश्च स सर्वत्र व्यवस्थितः । उपभुङ्क्ते सदा सत्त्वमपः पुष्करवर्धन ॥ १२९॥ १२९ ॥ १३० ॥

सर्वैरपि गुणैर्विद्वान् व्यतिष्ठको न क्षिप्यते । जलविन्दुर्वैद्याः शालः पथिनीपेक्षवस्थितः ॥ १३०॥ १३० ॥ १३१ ॥

एवमेवाप्यसंयुक्तं पुरुषः श्वाश्च संश्रयं । द्रव्यमाचमभूत् सत्त्वं पुरुषस्येति निश्चये ।
यथा द्रव्यस्य कर्त्ता च संयोगोऽयमेवासाधो । यथा प्रदीपमादाय केचित्तमपि गच्छति । ११००
तथा सत्त्वप्रदीपेन गच्छन्ति परमैषिणः । श्वावद्द्रव्यगुणास्तावत् प्रदीपः संप्रकाशते ।
क्षीणे द्रव्ये गुणे व्यतिरिक्तमर्हन्नाथ गच्छति । व्यक्तं सत्त्वगुणैस्त्वेवं पुरुषोऽप्येक इत्येति ।
एतदिमां विज्ञातो हन्ता भूयो ब्रह्मो मि व । सद्यस्तेषांपि दुर्षोधा ग बुद्धिमधिगच्छति ।
अतुर्येणायायांशेन बुद्धिमान् सख्येमेधते । एवं धर्मैश्च विज्ञेयं संसाधनमुपायत ।
उपायतो हि मेधावी सुखमत्यक्तमश्नुते । यथाऽध्वानमपार्येव प्रयत्नो मनुज केचित् । ११०१
ज्ञेयेन याति मज्जना विनश्यद्वत्तरोऽपि च । तथा कर्मसु विज्ञेयं फलं भवति वा न वा ।
पुरुषस्यात्मनि श्रेय इदं भाग्यमनिर्दर्शनं । यथा चे दीर्घमध्वानं पद्मानेव प्रपद्यते ।
अदृष्टपूर्वं बहसा तत्त्वदर्शनवर्जितः । तमेव च यथाऽध्वानं रयेनेहागुणामिना ।
गच्छत्ययमयुक्तेन तथा बुद्धिमता गतिः । ऊर्ध्वं पथेनमादृशं गन्तव्येन भूतस्य ।
रयेन रयिर्न पश्यन् ह्याश्रमाभमचेतनं । यावद्द्रव्यपर्यस्तोव द्रव्येन स तु गच्छति । ११०२
क्षीणे रयपथे विद्वान् रयमुपैष्य गच्छति । एवं गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् ।
परिज्ञाय गुणशरा ह्यन्तरादुत्तरोत्तरं । यथोऽर्ध्वं महाघोरमश्रवः प्रपगाहते ।
बाह्यभासेन संभोधादधं वाञ्छत्यधश्चर्यं । नावा चापि तथा प्राज्ञो विभागश्च स्मरिषया ।
अत्रान्तं मलितं गच्छेद्भीतिं चनरुतिं हृदं । तोषो मंजुत्परं पारं नावमुत्प्रेष्य निर्यातः ।
व्याख्यात पूर्व्यकल्पेन यथा रयपदादिनो । खेदात् संभोक्षमापन्नो नावि दाप्रो यथा तथा । ११०३
ममत्वेनाभिभूतः संकल्पैव परिवर्तते । नावं नं प्रक्यमादृशं स्येव विपरिवर्तितुं ।
तथैव रयमादृशं नासु चर्यां विधीयते । एवं कर्षकृतं चित्रं विषयस्य प्रयक इत्यकः ।
यथा कर्षं कृतं लोके तथैतामुपपद्यते । यथैव गन्धि नो रसो न रूपस्यैव शब्दवत् ।
अन्येनैव मुनेषां बुद्ध्या तत् प्रधानं प्रपद्यते । तत्र प्रधानमत्यक्तमत्यक्तस्य गुणो महात् ।
महत् प्रधानभूतस्य नुप्योऽहङ्कार एव च । अहङ्कारान्तु सम्भूतो महाभूतकृतो गुणैः ।
इत्येते हि भूतानां विषया वै गुणा स्मृताः । बीजधर्मो तथा व्यक्तं प्रव्याकृतमेव च ।
बीजधर्मो महानात्मा प्रभवस्येति न सुते । बीजधर्मोऽहङ्कारः प्रभवस्य पुनः पुनः ।
बीजप्रभवधर्मोऽपि महाभूतानि पश्य वै । बीजधर्मोऽहङ्कार इत्याहुः प्रभवस्य प्रकुर्वते ।
विभेदाः पञ्चभूतानां तेषां पित्तं विशेषणं । तत्रैकगुणमाकाशं दिगुणो वायुपच्यते ।
चिमुणं व्योतिरित्याहुः रापच्यपि चतुर्गुणाः । इत्यो पञ्चगुणा श्रिया चरस्तावरसंजुषा ।
सम्भूतकरी देवी शुभाभुमनिर्दर्शिनी । शब्दः स्पर्शरसो रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
एते पञ्च गुणा भूमेर्विज्ञेया विज्ञेयतमाः । पार्थिवस्य सदा गन्धो गन्धस्य वस्त्रधो रसः ।
तथा गन्धस्य वक्ष्यामि विसारेण बह्वन् गुणान् । दृष्ट्यानिष्टगन्धस्य मधुरोऽश्च कदुर्लया ।

निहारो रंक्षत सिन्धो रवो विप्रद एव च । एवं दशविधो ज्ञेयः पाथिवो गन्ध इत्युत । ५९
 शब्दः स्वर्गसाया रूपं द्रवसायां गुणः स्मृतः । रसज्ञानस्य वक्ष्यामि रसस्य वज्रधा स्मृतः । ६०
 मधुरोऽस्य कटुः क्षौद्रः कषायो लवणसाया । एवं पञ्चविंशतिरारो रवो वारिमयः स्मृतः । ६१
 शब्दः स्वर्गसाया रूपं विगुणं ज्योतिष्यते । ज्योतिषस्य गुणो रूपं रूपस्य वज्रधा स्मृतः । ६२
 शुक्रं क्षण्य तथा रक्तं नीलं पोतारुणकया । ब्रह्मं दीर्घं कृष्णं स्रुतं चतुरस्रसुतं स्मृतम् । ६३
 एवं द्वादशविस्तार तेजसो रूपमुच्यते । विशेषं ब्राह्मणैर्हृद्देहैर्हृत्संज्ञैः सत्यवादिभिः । ६४
 शब्दस्वर्गो च विज्ञेयो दिगुणो वायुस्थितः । वायोऽस्यपि गुणः स्वर्गः स्वर्गस्य वज्रधा स्मृतः । ६५
 इह भीतस्यैवेत्येष विग्रेयो विप्रद एव च । कठिनचिकणः प्रच्छन्नः पिच्छलो दाहणो ह्यदुः । ६६
 एवं द्वादशविस्तारो वायव्यो गुण एव च । विधिवद्ब्राह्मणैः सिद्धैर्हृत्संज्ञैस्तत्परिभिः । ६७
 तत्रैकगुणमाकांशं शब्द इत्येव च स्मृतः । तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तारेण वज्रस्य गुणान् । ६८
 वज्रजयं वगान्धारो मध्यमं पञ्चमसया । अतः परं तु विज्ञेयो निषादो धैर्यतसाया । ६९
 दृष्ट्यानिष्टशब्दश्च सङ्गतः प्रविभागवान् । एवं दशविधो ज्ञेयः शब्दः आकाशवत्स्वः । ७०
 आकाशमुक्तं भूतमहङ्कारस्तः परः । अहङ्कारात् परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा तथा परः । ७१
 तस्मान्नुपरमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुष परः । परापरञ्चो भूतानां विविधं सर्वकर्मणः । ७२
 सर्वभूतात्मभूतात्मा गच्छत्यात्मानमन्ययं । ७३
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुनिश्रवणवादे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ मञ्जुवाच ॥ भूतानामयं पञ्चानां पथैरामोऽश्वरो मनः । नियमो च विघ्नो च भूतात्मा मन एव च । ७४
 अधिष्ठाता मनोऽनित्य भूतानां महतां तथा । बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टे चैव ब्रह्म स उच्यते । ७५
 इन्द्रियाणि मनोऽपुन्ये सद्व्याप्तिकारयि । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सैव ज्ञेये पुण्यते यदा । ७६
 महदव्ययमायुक्तं बुद्धिचक्षुर्मनं रथं । समावृष्टं स भूतात्मा समन्तात् परिधावति । ७७
 इन्द्रियपामव्युक्तो मनः सारथिरेव च । बुद्धिर्बन्धमनोऽनित्य महान् ब्रह्ममयो रथः । ७८
 एव यो वेति विद्वान् वै यदा ब्रह्ममय रथः । स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति । ७९
 अथात्मा दिविशेषान् सहस्रावरजङ्गमः । सूर्यश्चन्द्रप्रभाश्लोकं पश्यन्पश्यन् पश्यतः । ८०
 नदीपर्वतगालैश्च सर्वतः परिभूषितः । विविधाभिज्ञाया चाङ्गि सततं समलङ्कृतः । ८१
 आजीव सर्वभूतानां सर्वप्राणस्तथा गतिः । एतद्ब्रह्म परं नित्यं तस्मिन् रतिः सैव वित् । ८२
 लोकः क्षिप्रं यानि सत्त्वानि स्यावराणि चराणि च । तान्येवायं प्रलीयन्ते पञ्चाङ्गतृता गुणाः । ८३
 गुणेषु पञ्चभूतानि एष भूतसमुच्छ्रयः । देवा मनुष्या गन्धर्व्याः पिशाचासुरराक्षसाः । ८४
 सर्वे स्त्रमावतः सृष्टा न क्रियाभ्या न कारणात् । एते विद्यन्ते विप्रा जायन्तीह पुनः पुनः । ८५
 तेभ्यः प्रसृतास्तेभ्यो महाभूतेषु पञ्चसु । प्रलीयन्ते यथाकालमन्ययं सानरे यथा । ८६
 विद्यद्यन्त्यश्च भूतेभ्यो महाभूतसु सर्वथा । भूतेभ्यश्चापि पञ्चमेया मुक्ता गच्छन्ति परां गतिं । ८७

प्रजापतिरिदं सर्वं मनुष्यासृजत् प्रभुः । तथैव देवानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ।

तपस्यानुपूर्व्येण फलमूलाग्निस्तथा । तैलोक्तं तपसा विद्वः पश्यन्तीह समाहिताः ।

श्रापध्वग्यगदादीनि ज्ञानाविद्याय सर्वज्ञः । तपसैव प्रसिध्यन्ति तपो मूलं हि साधनम् ।

यदुरापं दुराद्याथ दुराध्वं दुरन्ध्रम् । तत् सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ।

धुरापो भद्राद्या लेयी भूषणा मुहुरत्यगः । तपसैव सततम् मुच्यते क्लिष्टपाततः ।

मनुष्याः पितरो देवाः पशवो ऋषयश्च । दानि चान्यानि भूतानि चराणि सारवाणि च ।

तपःपराधना नित्यं सिध्यन्ते तपसा सदा । तथैव तपसा देवा महामाया दिवं गताः ।

आयोर्धृक्कानि कर्माणि कुर्वन्ते ये ततश्चिताः । अहङ्कारसमाधुक्तास्ते सकात्रे प्रजापतेः ।

ध्यानयोगेन ब्रह्मेण निर्बन्धा निरहङ्कताः । आशुभवन्ति महात्मानो महान्तं लोकमुत्तमम् ।

ध्यानयोगमुपागम्य प्रथमतस्तपः सदा । मुखेऽपि चयमव्यक्तं प्रविशन्त्यात्मवित्तमाः ।

ध्यानयोगादुपागम्य निर्बन्धा निरहङ्कताः । अर्थकं प्रविशन्तीह महतां लोकमुत्तमम् ।

अथक्तादेव सभूतः स्वप्नवशां गतः पुनः । तमेव ज्ञेयं निर्मुक्तः सत्त्वमास्त्राय केवलम् ।

विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वं सृजति निष्कलम् । सेवज्ञ इति तं विद्याधरं वेद स वेदवित् ।

चित्तचित्तादुपागम्य मुनिरासीतं संधतः । यचित्तं तर्कनोदयं मुक्षमिन्नं सनातनम् ।

अथक्तादिविधेयान्तमविद्यालक्षणे स्मृतम् । निबोधत तथा कीदं गुणैर्लक्षणमित्युत ।

ब्रह्मरस्य भवेत्कृत्यस्त्वहं ब्रह्म ज्ञायते । ममेति च भवेत्कृत्युर्न ममेति च ज्ञायते ।

कर्म्म केचित् प्रशंसन्ति मन्दबुद्धिरतो नराः । ये तु ब्रह्म मर्षात्मानो न प्रशंसन्ति कर्म्म ते ।

कर्म्मणा जायते जन्मूर्ध्वं तन्माम् पोडशात्मकः । पुरुषं यश्चेति विद्या तद्वाक्ष्यमस्तु श्रुते ।

तस्मात् कर्म्मसु निश्चिदा ये केचित् पारदर्शिनः । विद्यामयोऽयं पुरुषो न तु कर्म्ममयः स्मृतः ।

य एवममृतं नित्यमप्राञ्जं त्रयद्वरं । वक्ष्यात्मानमर्षिष्ठे यो वेद न मृतो भवेत् ।

अपूर्व्यमहान्तं नित्यं य एनेमपराजितं । य एवं विन्देदात्मानमप्राक्ष्यममृताग्रम् ।

अप्राप्ता मृतो भवति स एभिः कारणैर्ध्रुवः । आद्याज्य सर्वधेष्कारान् संयम्यात्मनमात्मनि ।

स तद्ब्रह्म ब्रह्मं वेत्ति यस्माद्भूयो न विद्यते । प्रसादे चैव सत्त्वस्य प्रसादं समवाप्नुयात् ।

सर्वं हि प्रसादस्य यथा स्यात् स्वप्नदर्शनम् । गतिरेषा तु मुक्तानां ज्ञानपरिनिष्ठिताः ।

प्रवृत्तयस्य याः सर्व्याः पश्यन्ति परिणामजाः । एषा गतिर्विरक्तानामेव धर्मः सनातनः ।

एषां ज्ञानवतं प्राप्तिरेतद्भूतमनिन्दितम् । संमेन सर्वभूतेषु निष्पृहेण निगमिषा ।

अथा गतिरियं गन्तुं सर्वत्र समदर्शना । एतद् सर्वमाख्यातं मया विप्रविशन्तमाः ।

एवमाचरतः क्षिप्रं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ।

॥ गुरुवच ॥ इत्युक्तास्ते तु मुनयो गुरुणा ब्रह्मणा तथा । ततस्ततो महात्मानस्ततो लोकमवाप्नुवन् ।

समयेतन्महाभाग मयोक्तं ब्रह्मणा वचः । सम्यगाचरं ब्रह्मैवावतः सिद्धिमवाप्स्यथ ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्युक्तं स तदा श्रियो गुरुणा धर्ममुत्तम । चकार सर्वं कौन्तेय ततो मोक्षमवाप्तवान् ।

छतछत्यस्य स तदा श्रियः कुरुकुलोदह । तत् पदं समनुप्राप्नो यत्र गत्वा न मोक्षति ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ को व्यसो ब्राह्मण क्षण्य कथं श्रियो जगद्गते । श्रुतयश्चेन्मयैतदे तत्प्रमाणं मे विभो ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ अहं गुरुर्माहात्म्ये मनः श्रियस्य विद्धि मे । लभ्योत्या गुह्यमेतच्च कथितं धनञ्जय ।

मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्बन्धं कुरुकुलोदह । अध्यात्ममेतत् शुभा त्वं सम्यगाचर सुमत ।

तत्तत्त्वं सम्याचीर्षे धर्मैः शिखरिर्कथं । सर्वपापविनिर्मुक्तो मोक्षं प्राप्स्यमि केवलम् ।

पूर्वमप्येतद्देशीकं युद्धकाले उपस्थिते । मया तत्र महाबाहो तस्माद्वचनं कुरु ।

मया तु भरतयेष्ट चिरदृष्ट पिता प्रभु । तमहं द्रष्टुमिच्छामि संमते तव फाल्गुन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवचनं क्षण्य प्रत्युवाच धनञ्जय । गच्छावो नगरं कृष्ण गजसाङ्गधमच वै ।

शमेत्य तत्र राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । समनुश्राय राजानं स्त्रीं पुरीं यातुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि गुरुश्रियोर्वचनं दृक्कण्ठमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽथनौदयत् क्षण्यो युज्यगामिनि दारकं । मुहुर्त्तैर्दिव चापद्य मुक्तमित्येव दारक ।

तथैव चानुयाचाणि शोदयामास पाण्डव । सञ्जयश्च प्रयास्याभे नगरं गजसाङ्गधम् ।

इत्युक्ता धेनिकाले तु सञ्जीभूना विश्रान्ते । चापक्षु सञ्जित्येव पार्यायामिततेजवे ।

ततस्तौ रथमास्थाय प्रयातौ क्षण्यपाण्डवौ । विजुर्बन्धौ कथाश्रिता प्रीयमानौ विश्रान्ते ।

रथयन्तु महातेजा वासुदेवं धनञ्जय । पुनरेवामवीदाकामिदं भरतसत्तम ।

लघुप्रसादाज्जयं प्राप्नो राजा वृष्णिकुलोदह । निहता श्रववयापि प्राप्नो राज्यमकण्डकं ।

नायवन्त्य भवता पाण्डवा मेधुल्लदम् । भवन्तं श्रवमावाच तीर्था सा कुरुशगर ।

विश्वकर्षश्चमस्तौस्तु विद्यात्मन् विश्वसत्सर्ग । तथा त्वामभिजानामि यथा शौहे भवाम्भत ।

त्वत्तज्ज सञ्जीवे नित्यं भूनात्मा मधुसूदन । रति क्रोडामयो तुभ्यं माया ते रोदसी विभो ।

त्वयि सर्वमिदं विश्वं यदिदं स्थापयिष्यामि । त्वं हि सर्वं विजुह्वये भूतपामं पतुर्विधम् ।

इष्टिर्वीक्षान्तरवीक्ष्य पौत्रैव मधुसूदन । इवित तेऽमला व्योम्ना श्वतवशीन्द्रियाणि च ।

प्राणो वायुः सततश्च क्रोधो म्रेत्युः सनातनः । प्रसादे चापि पद्मा श्रीर्नित्यं त्वयि महामते ।

रतिरुच्छिष्टिर्हति शान्तिर्भूति कामिश्चराचर । त्वमेवेह युगान्तेषु निधनं प्रोच्यसेऽनघ ।

सुदीर्घेणापि कालेन न ते शक्ता गुणा मया । आत्मा च परमात्मा च जमले नल्लिनेवण ।

विदितो मे सुदुर्द्धवं नारदादेवलात्तथा । क्षण्यदिपायनाच्चैव तया कुरुपितामहात् ।

त्वयि सर्वं समाशक्तं त्वमेवैको जनेश्वर । यचानुपहस्यं युक्तमेतदुक्तं त्वयाऽनघ ।

एतत् सर्वमहं सर्वमाचरित्ये जगद्गते । इदञ्चाह्वनमत्यन्तं छतमछतप्रियेक्षया ।

यत पापो निहतः सख्यं कौरव्यो हृतराज । त्वया दग्धं हि तत् सर्वं मया विजितमाहवे ।

भवता तत् छतं कर्षं येनावान्नो जयो मया । दुर्भ्याधनख संशमे तव नृद्धिपरकमे ।

कर्णस्य च वधापायो यथावत् संप्रदर्शितः । सैन्धवस्य च पापस्य भूरिश्रवण एव च ।
 अहश्च प्रीयमाणेन तया देवकिमन्दन । यदुक्तलत्करिष्यामि न हि मेऽत्र विचारणा ।
 राजानश्च समासाद्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । सादयिष्यामि धर्मज्ञे भगनायै तवानघ ।
 दक्षिणं हि ममेतत्तं दारकांगमनं प्रभो । अचिरादेव द्रष्टा त्वं मातुलं मे जगद्गन ।
 बलदेवश्च दुर्द्धर्षं तथाऽन्यान् दृष्टिपुङ्गवान् । एवं सम्भावमाणा तौ प्राप्ता वाग्व्यवाहयं ।
 तथा विविग्रतुष्टौ समाहृत्येनराकुलं । तौ गत्वा ह्येतराद्वयं गच्छं ब्रह्मरूपिणं ।
 ददृशते महाराज एताराजं जनेश्वरं । त्रिदुरास्य महाबुद्धिं राजानश्च युधिष्ठिरं ।
 भीमसेनश्च दुर्द्धर्षं माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । एताराद्वयमुपासीतं युयुत्सापराजितं ।
 गान्धारीश्च महाप्रज्ञं पृथा कृष्णश्च भामिनीं । सुभद्रायाश्च ताः सर्व्या भरतानां क्षियत्तथा ।
 ददृशते क्षियः सर्व्या गान्धारीपरिचारिकाः । ततः समेत्य राजानं ह्येताराद्वयमिन्दमौ ।
 निवेद्य नामधेये स्ते तस्य पादावगच्छतां । गान्धार्याश्च पृथायाश्च धर्मराजस्य चैव हि ।
 भीमस्य च महात्मानौ तथा पादावगच्छतां । क्षत्तराद्यापि संयुक्ता पृथा कुशलमवयं ।
 तैः साह्यं नृपतिं दृष्ट्वा ततस्तौ यत्पुत्रावतां । ततो निश्चि महाराजो ह्येताराद्वयः कुन्दहान् ।
 जगद्गनश्च मेधावी व्यष्टक्यत वै गच्छान् । तेऽनुज्ञाता नृपतिना ययुः स्त्रे स्त्रे निवेदनं ।
 धनञ्जयगच्छनेः ययौ कृष्णश्च जीर्णवान् । तत्राचिन्ते यथान्यायं सर्वकामैरुपस्थितः ।
 दृष्ट्वाः सुलाप मेधावी धनञ्जयवद्वायवान् । प्रभातायास्तु ब्रह्मर्था कृत्वा पैर्त्वाः क्षिकी क्षिया ।
 धर्मराजस्य भवनं जग्मतुः सरमाचिन्तौ । यथास्ते स वृद्धामात्यो धर्मराजो महाबलः ।
 तौ प्रविश्य महात्मानौ तदुद्धं परमार्थितं । धर्मराजं ददृशुर्देवराजमिवाविधौ ।
 समासाद्य तु राजानं वार्ष्णेयकुलपुङ्गवौ । निषेदतुरनुज्ञातौ प्रीयमाणेन तेन तौ ।
 ततः स राजा मेधावी विवस्व मेत्स्य तातुभौ । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो वचनं राजवत्तमः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विवस्व हि युवां अन्ये वीरौ यदुक्कुरुदहौ । मूर्तं कर्त्ताऽस्मि सर्वं वां स चिराम्ना विचार्यतां ।
 इत्युक्तः फाल्गुनक्षेत्रं धर्मराजानमब्रवीत् । विनीतवदुपागम्य वाक्यं वाक्यविशारदः ।
 अयं चिरावितो राजन् वासुदेव । प्रतापवान् । भवन्तं समनुज्ञाय पितरं द्रष्टुमिच्छति ।
 स गच्छेदभ्यनुज्ञातौ भवता यदि मन्यते । आनर्त्तनगरी वीर तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुण्डरीकाक्ष भद्रन्ते गच्छ त्वं मधुसूदन । पुरीं दारवतीमथ द्रष्टुं शूरघ्नं प्रभो ।
 रोचते मे महाबाहो भगवन् तव केशव । मातुलक्षिरद्रष्टा मे लया देवो च देवकी ।
 समेत्य मातुलं गत्वा बलदेवस्य मानदः । पुत्रयेया महाप्राज्ञं मद्राक्षेन ययार्हतः ।
 स्मरेयाद्यापि मां नित्यं भीमस्य बलिनां वरः । फाल्गुनं सहदेवस्य नकुलश्चैव मनदः ।
 आनर्त्तनवलोक्य त्वं पितरश्च महाभुजः । दृष्ट्वाश्च पुनरागच्छेद्दयमेधं ममः गण ।
 स गच्छ रत्नान्यादाय विविधानि वस्त्राणि च । यथाप्यन्यमनोज्ञान्ते तदप्यादत्स्व सः तन ।

इत्यस्य वसुधा कृत्वा प्रमादात्तय केशव । अस्मानुपागता वीर निहताश्चापि श्रवणः ।

एव मुवति कौरवे धर्मराजे युधिष्ठिरे । वासुदेवो वरः पुंषामिदं वचनमब्रवीत् ।
तवैव रत्नानि धनञ्जय केवलं धरा ॥ कृत्वा तु महाभुजाऽद्य वै । यदस्ति चान्यद्द्विविधं गृहे मम तन्मेव तस्यैव नित्यमी
श्वरः ।

तथेत्यथोक्तः प्रतिपूजितस्तदा गदाधरो धर्मपुत्रेण वीर्यवान् । पित्रव्यसारे त्वदद्यथाविधि संपूजितश्चायमनु
प्रदत्तं ।

तथा स सम्यक् प्रतिनिन्दितस्तस्माद्यैव सर्वैर्विदुरादिभिराया । विनिर्यथै नागपुराद्गदापत्रो रथेन द्रष्टव्यं चतुर्भुज स्वयं ।
रथे सुभद्रामधिरथे भाविनी युधिष्ठिरस्यानुमते जगद्गणैः । पित्रव्यसुखापि तथा महाभुजो विनिर्यथै पौरजनानि
संहत ।

तमन्वयाह्वानवत्यैकेतनः सवात्यकिमोद्भवतोमुतावपि । अगाधमुद्भिर्विदुरस्य माधवं स्वयञ्च भीमा गजराजविक्रमः ।
विषर्कापिला सुहराद्रह्वर्हनास्ततः स सर्वान् विदुरस्य वीर्यवान् । जगद्गणैः दासकमात्रं बलरः प्रभोऽद्याश्चानिति वात्यकिं
तथा ।

ततो यथै श्रुणुगणमगद्गणैः । अग्निप्रवीरानुगतो जगद्गणैः । यथा निहत्याग्निगणान् शतकतुर्द्विवं तयानर्तपुरीं प्रताप
वान् ।

इति श्रीमहाभारते आद्यमधिके पर्वेणि अमृतगीतापर्वणि कृष्णप्रपाये द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ वैद्यपायन उवाच ॥ तथा प्रयागं वाष्पेयं दारकां भरतर्षभः । परिव्रज्य न्यवर्त्तन्त सानुयायाः परन्तपः ।

पुन पुनश्च वाष्पेयं पर्यस्त्रजत फाल्गुनं । आर्षलुविषयाचैर्न स दद्रे पुन पुन ।

कृष्णैरेव तु तो पाथैः गोविन्दे विनिवेशिता । संजहार ततो दृष्टिं कृष्णसाय्यपराजितः ।

तस्य प्रयागे धान्यावशिष्टानि तानि मेहात्मिनः । बह्वन्यहुतकर्माणि तानि मे गदतः शृणु ।

वायुर्वमेन महता रथस्य पुरतो वधौ । कुर्वन्निष्कर्तुं मार्गे विरजस्कमकषटके ।

वधैर् वासवश्चैव तौर्धं शृणि मुग्धश्च । दिव्यानि चैव पुष्पाणि पुरतः शङ्कूपवनः ।

स प्रयातो महाबाहुः । वधेयु मद्यन्मनु । दद्रेऽश्वं मुनिश्रेष्ठमुत इममिति श्रुत्वा ।

स तं संपूज्य तैजसीं मुनिं श्रुतलोचनः । पूजितोऽयं स तदा पर्यैष्टच्छदनामयं ।

स शृष्टः कुपल्लोने संपूज्य मधुसूदनं । उतङ्को ब्राह्मणश्रेष्ठस्ततः पश्चक् माधवं ।

कश्चित शौरिं लया गत्वा कुरुपाण्डवस्य तत् । कृतं योभावमवर्षं तस्यैवाख्यातुमर्हमि ।

अपि यन्माय तान् वीरानुपाटतोऽपि केशव । सम्बन्धिनः स्वदयितान् शततं दृष्ट्युपश्रुत्वा ।

कश्चित् पाण्डुमुताः पञ्च धृतराष्ट्रस्य चात्मजाः । लोकेषु विहरिष्यन्ति लया सह परन्तप ।

स्वराष्ट्रेषु च राजानः कश्चित् प्रास्थितः सुखे । कौरवेषु प्रशान्तोऽपि लया नायेन केशव ।

या मे संभावना तात त्वयि नित्यमवर्त्तत । अपि वा शफला तात कृता मे भरतान् प्रति ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कृतो यत्नो मया पूर्वं योऽस्मै कौरवान् प्रति । नाशक्यन्त यदां त्वास्मै ते क्षापयितुमर्हस्य ।

ततो निधनं प्राप्ताः सर्वे समावाह्याः । न दिष्टमभ्यतिक्रान्तं स्वर्गं बुद्ध्या संजेन वा ।

महर्षे विदितं भूयः सर्वमेतज्जगत् । तेऽत्यक्तमन्त्राणि मन्त्रां भोजस्य विदुरस्य च ।

ततो यमस्य जग्नः समापाद्येतरैरं । पथैव पाण्डवाः श्रिता हताभिषा हतात्मजाः ।

धार्तराष्ट्राय निहताः सर्वे ममुगवान्भवाः । इत्युक्तवचने लक्ष्ये शृंगं क्रोधममन्वितः ।

उत्तर इत्युवाच मे रोषादप्यलोचनः ।

॥ उतैह उवाच ॥ यस्मात् शक्तेन ते शृण्वन् वाताः कुरुपुङ्गवाः । सम्न्विनः प्रियास्तस्मात् शस्त्रेण वामर्षशयं ।

॥ ज ते प्रथमं यस्मात्ते निर्यस्तु निशरिताः । तस्मान्मन्युरीतस्मां वक्ष्यामि मधुसूदन ।

तया शक्तेन हि सता मिथ्याचारेण माधव । ते परीताः कुम्भेभ्यो नाह्वयन्तः स्म ह्यपेक्षिताः । ॥ १० ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणु मे विमारेणं पदच्छेदं गङ्गां नन्दन । शृणु त्वं नमोऽपि तपस्वी क्षमि मां व ॥

सुता च मे तद्व्यासं मन्त्रेयाः प्रापमद्य वै । न च मां तपसाऽप्येन ब्रह्माऽभिभविषुं पुमान् ।

न च ते तपसो जाग्रन्निष्कामि तपसां यद । तपसो सुमहद्वीर्यं गुरवश्चापि तेष्वपि ॥

योगारं प्रज्ञायन्ते ज्ञानमिदं विवर्धतम् । दुःखार्जितं तपस्तपसात्रेणैव ते व्ययम् ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधाध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ अतश्च उवाच ॥ मूढि केधव तत्तेन त्वमथात्ममनिन्दितं । श्रुत्वा श्रेयोऽभिधास्यामि मायं वा ते जगद्गुणम् ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ तमो रजय वल्लभं विद्धि भावान्तराश्रयान् । तथा ब्रह्मन् वभून् वाऽपि विद्धि सप्रभवान् द्विज ।

नदि संधानि भूतानि मध्वभूतेषु दायवः । क्षित इत्यभिजातोहि मा मे भूदव संशयः ।

तथा शैत्यगणान् सज्यः पञ्चगव्यर्घ्यं राक्षसान् । नागान्स्रग्मयेव विद्धि मन्त्रभवान् द्विज ।

सदस्यैव यत् प्राङ्मुखं व्यक्तमेव च । चरस्य चरस्यैव सधमेतन्माहात्म्यं ।

ये शास्त्रेणैव धर्मायतुस्तान् विदिता मुने । वेदिकानि च सर्वेऽपि विहि सन्धे मदात्मकम् ।

अथ च भद्रस्यैः पादिसं भद्रमत्परं । मत्तः परतरं नास्ति देवदेवात् समातमात् ।

आहारमनुष्यान् वेदान् विद्वि भां तं शृणुदह । यूपं भोमं चरं होमं विदमाप्यायनं मये ।

शेतारमपि इत्ययं त्रिहि मां भृगुनन्दन । अभ्यर्च्युः कृतकृपापि शक्तिः परमवर्धन ।

उद्गाता वापि मां भौमि गोतपोऽर्थहाधरे । प्रायश्चित्तनु मां ब्रह्मन् शान्तिमब्रुमवाचताः । । . .

स्तुवन्ति विद्वत्प्राणं शततं दिग्गतात्म । मम विद्मि मुक्तं धर्ममयं दिग्गतात्म ।

मानधं दयितं विप्र सध्वंभूतदयात्मकं । तथापि यत्तन्माभेय निष्टैतदेव मानवैः ।

बहोः अंवरमाणो धै योगीर्षसांमि वल्लभ । धर्मवैराग्यायाय धर्मसंश्लेषणाय च ।

मैत्रेयैरेव रूपेण विष्णु लोकेषु भार्गव । सर्वं विष्णुरूपं प्रकृता प्रकीर्त्य प्रभवान्मयः ।

भूतप्राणस्य चर्मस्य खट्वा सहार एव च, अथर्व वेदम.न.गं. चर्मप्राणमभ्युत.

अथैतन्मन्त्रं पठन्तः सर्वे प्राप्नुयुः । तादासां चान्योः प्रविद्यायां मन्त्रजः । इति नमः ॥

यदा मय दम्पत्याः यत्नामिष्टगुणन्दनं, तदाऽहं ददाम्, यद्यमिष्टगुणमिष्टं न ददाम्,

यदा गन्धर्वयोर्नौ वा वर्त्तमि शृगुणन्दन । तदा गन्धर्व्वत सर्वमाचरामि न शत्रयः ।
मगयोर्नौ यदा चैव तदा वर्त्तमि शृंगवत् । यश्चरार्चयेद्योगोऽस्य यथावद्विचराम्यहं ।

मानुष्ये वर्त्तमाने तु लपणं चाचितो मया । न च ते जातसंभवां वषोऽप्यहन्ता मोहितौ ।

भयञ्च महदुद्दिश्य चासिताः क्षुरवौ मया । कुहेन भूला च पुनर्यथावदमुदग्रिताः ।

तेऽधर्म्येण संयुक्ताः परोताः कालधर्म्येण । धर्म्येण निहता युद्धे गताः स्वर्गं न शत्रयः ।

लोकेषु पाण्डवाद्यैव गताः स्वातिं दिङ्मत्तम् । एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां न परिशृण्वसि ।

इति श्रीमद्भागवते आद्यमधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि उतकोपाख्येन चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ उतङ्क उवाच ॥ अभिजानामि जगतः कर्त्तारं त्वां जगद्गर्हणं । भूम् भवभ्रमादोऽयमिति मे भास्ति शत्रयः ।

चित्तञ्च सुप्रवर्त्तं मे हृदावगतमच्युत । विनिवृत्तञ्च मे प्रापार्दिति विद्धि परमेश्वर ।

यदि त्वनुपहं किञ्चित्पत्नोऽशंसि जगद्गर्हणं । द्रष्टुमिच्छामि ते रूमेनवरं त्वं निदर्शय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स तस्मै प्रोक्तात्मा दर्शयामास तदपुनः । श्रायतं वैष्णवं धीमान् दृष्ट्वा पङ्कजश्रयः ।

स ददर्श महात्मानं विषयकं महाभुजं । सहस्रसूर्य्यप्रतिमं दोर्मितपावकोपमं ।

सर्वमाकाशमावृत्य तिष्ठन् सर्वतोमुखं । तं दृष्ट्वा परमं रूपं विष्णोर्ब्रह्मवद्भुतं ।

विस्मयञ्च घृष्टौ विमलं दृष्ट्वा परमेश्वरं ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ विषयकमनसोऽस्य विद्यात्मन् विषयकम् । पद्मा तं शयितो यथा मिरवा चावृतं नभः ।

धावावृषिषीर्यन्मथ जठरेण तवावृतं । भुजाभ्यामावृताद्यान्नास्त्वमिदं सर्वमच्युतः ।

संहरस्व पुनर्ह्वैव रूपमव्ययमुत्तमं । पुनस्त्वां स्वेन रूपेण द्रष्टुमिच्छामि श्रायतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमुवाच प्रसन्नात्मा गोविन्दो जनमेजय । वरं लब्ध्वीत्येति तदा तमुतकोऽप्रबोद्धिदं ।

पर्याप्त एव ऐवोयं वरस्तत्तो महाच्युते । यत्ते रूपमिदं कृष्ण पद्मामि पुण्योत्तम ।

तमब्रवीत् पुनः कृष्णो मामवम विचारय । अवश्यमेतत् कर्त्तव्यममोघे दर्शनमम ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ श्रवणकर्षणीयस्य यद्येतन्मन्त्रस्य विभो । तोयमिच्छामि यंचेष्टं मन्त्रेति तद्धि कुलमेतं ।

ततः संवृत्त्य तत्तेजः प्रोवाचोतङ्कमीश्वर । शृण्वे सति चिन्धेथाऽहमित्युक्ता दारकां धर्येता ।

ततः कदाचिद्भगवानुतङ्कतोऽपकाङ्क्षया । हृषित धरिषकाम भरौ सस्मार चाच्युतः ।

ततो दिम्बासं धीमान्मातङ्गं मलयद्विजं । अपश्यत् भरौ तस्मिन् चयूयपरिवारिणं ।

भीषणं बहूनिस्त्रिंशं वाणकार्मुकधारिणं । तस्याधः सोतसोऽप्यस्यत् दारि भूरि दिजोत्तम ।

स्मरन्नेव च तं प्राह मातङ्गः प्रहयधिवि । एतुनद्धे प्रतीच्छसे मत्तो वारि रेगूद्वह ।

रूपा हि मे सुमन्ततो त्वां दृष्ट्वा हृदयमाश्रितं । इत्युक्त्वोऽहं स मुनिस्तथोयं नाभ्यनन्दत ।

चित्ते च स तं धीमान् वाग्विद्याभिरच्युत । पुनः पुनश्च मातङ्गः पितृव्येति तमब्रवीत् ।

न चापिवत् स सक्रोधः क्षुधितेनान्तरात्मना । स तेया निखयात्तेन प्रत्याख्यातं महात्मानः ।

यमि, सह महाराज तथैवान्तरधीयत । उतङ्कस्तं तथो दृष्ट्वा ततो प्रीडितमानसः ।

मेने प्रत्यन्तात्मानं लोभेनाभिषेधातिनां । अथ तेनैव मार्गेण ब्रह्मचरकगदाधरः ।

आजगाम महावृद्धिरतद्दयेनमब्रवीत् । म धुक्तं तादृशं दातुं स्यात्पुण्यवत्तम ।

सलिलं विदमुल्लोभे मातङ्गस्रोतसा विभो । इत्युक्तवचनेन तन् महावृद्धिर्जनादने ।

उतहं द्रष्टव्या वाचा सान्त्वयन्निदमब्रवीत् । यादृमेनेह रूपेण येयं दातुं धृतेन वै ।

तादृशं खलु ते दत्तं न च त्वं नावबुध्यथा । मया त्वदर्थमुक्ता वै वज्रपाणिः पुरन्दर ।

उतद्वायामृतं देहि तोयकृमिति प्रभुः । स मामुवाच देवेन्द्र न मर्त्योऽमर्त्येतां भजेत् ।

अन्यमपि वरं देहीत्यसद्वृगुणन्दन । अमृतं देयमित्येव मयैवोक्तः प्रचीपति ।

स मां प्रसाद्य देवेन्द्र पुनरेवेदमब्रवीत् । यदि देयमवश्यं वै मां तद्वा हि महामते ।

भूत्वाऽमृतं प्रदास्यामि भार्गाय संहातान् । यथेवं प्रतिगृह्णाति भार्गवोऽमृतमथ वै ।

प्रदातुमेष गच्छामि भार्गवस्योमृतं विभो । प्रत्याख्यातस्सह तेन दास्यामि न कथञ्चन ।

स तथा समर्थं क्त्वा तेन रूपेण वाक्च । उपस्थितस्त्वया पापि प्रत्याख्यातोऽमृतं ददत् ।

पाण्डुलक्ष्मी भगवान् समर्पणो व्यतिक्रमे । यत्तु शक्यं मया कर्तुं भूय एव तवैषितं ।

तोदेषां तव दुर्हृदो करिष्ये सफलमहं । येनैह स च ते प्रद्वान् सलिलेषा भविषति ।

तदा भैरो भविष्यति जलपूर्णः पयोधरा । रसवत् प्रदास्यन्ति तोयं ते मृगुणन्दन ।

उतद्मेमा इत्युक्ताः ख्यातिं चाशंसि पापि ते । इत्युक्तं प्रीतिमान् विप्रः कृष्णेन च धूर्तवत् ।

अद्याद्युतद्मेपाद्य भैरो वर्धन्ति भारत ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वेऽपि उतहोपाख्याने पञ्चरक्षाशोऽध्याये ॥ ५५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उतहं केन तपसा संयुक्तो वै महामनाः । यः प्रापदातुकामोऽभूद्विष्णवे प्रसविष्णवे ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ उतहो महता युक्तपापसा जनमेजय । गुरुभक्तः स तेजसी नात्यन्तं किञ्चिदपूजयत् ।

सर्वेषामष्टपिपुषाणामेव आसीन्निरारयः । शैतहो गुरुवर्त्ति वै प्राप्नुयामेति भारत ।

गीतमस्य तु शिष्याणां वदन्तां जनमेजय । उतहोऽभ्यधिका प्रीतिः खेदयैवाभवत्तदा ।

स तस्य दस्रौपाचार्यं विकाकेन च कर्मणा । सम्यक् चैवोपचरिष्य गौतमः प्रीतिमानभूत् ।

अथ शिष्यसंस्थापि समनुशातवान् । उतहं परया प्रीत्या नाभ्यनुज्ञातमैच्छत् ।

तं क्रमेण जरा तात प्रतिपदे महामुनिं । न शान्त्वबुध्यत तदा स मुनिर्गुरुवत्सलः ।

ततः कदाचिद्राजेश्च काष्ठान्यानिधत्तं पयो । उतहं काष्ठमारुह्य महान्तं समुपानयत् ।

यतश्चा राभिभूताया काष्ठमारुह्यन्दम । निविष्येव वितौ राजन् परित्याज्जो युमुवित ।

तस्य काष्ठे विस्मयाऽभूजटा कृष्यसमप्रभा । ततः काष्ठे सह तदा पपात धरणीतले ।

ततः स भारनिष्पद्यः दुधाविष्टस्य भारत । दृष्ट्वा तौ वयमोऽवस्थां करोदामंस्तरुस्तदा ।

ततो गुरुवृता तस्य पद्मपत्रनिभानना । जगद्वाभूणि सुयोधो करेण प्रयुलोचना ।

पितृभिधेगादृशंश्चा विरसाऽवनता तदा । तस्या निपेततुदंशो करौ तैरसुविन्दुभिः ।

न हि तानयुगातोन्मु शक्ता धारयितुं मघोः । गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुतङ्गं प्रीतमानव ।

कक्षात्तात तवाद्येह शोकोत्तरमिदं मन । स खैरं ब्रूहि विप्रयं श्रोतुमिच्छामि तत्तत ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ भवद्गतेन मनसा भवन्निप्रयचिकीर्षया । भवद्भक्तिमतेनेह भवद्भावानुग्मि च ।

अरेयं नावबुद्धा मे नाभिज्ञातं सुखञ्च मे । शतशोपि मां हि न त्वमभ्यनुजानिया ।

भवता त्वभ्यनुज्ञाता श्रियाः प्रायश्चरा मम । उपपन्ना दिग्नेष्टा शतशोऽय सहस्रम् ।

॥ गौतम उवाच ॥ लभोति युक्तेन मया गुरुश्रुश्रूयया तव । व्यतिक्रामकाहान् कालो नावबुद्धो दिग्नेष्टम् ।

किन्त्वद्य यदि ते श्रद्धा गमन प्रति भागव । अनुज्ञा प्रतिगृह्य त्वं स्वग्रहान् गच्छ मा चिरं ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ गुर्वैयं कं प्रयच्छामि ब्रूहि त्वं दिग्वत्तम । तमुपाहृत्य गच्छेयमनुज्ञातस्त्वया विभो ।

॥ गौतम उवाच ॥ दक्षिणा परितोषो वै गुरुणां सङ्गिरच्यते । तत्र द्याचरतो ब्रह्मसुष्टोऽहं वै न सशय ।

इत्यद्य परितुष्टं मां विजानोहि भूगदह । युवा योऽब्रवीर्यो हि यद्यद्य भविता भवान् ।

ददानि पदो कन्याश्च स्त्रां ते दुहितरं दिज । एतामृतेऽङ्गना नान्यत्समेजोऽर्हति शेषितुं ।

ततश्चा प्रतिजपाह युवा भूमा चमस्विनोः । गुरुणा चाभ्यनुज्ञातो गुरुपत्नीमयाप्रवीत् ।

कं भवत्ये प्रयच्छ मि गुर्वैय विनिपुङ्गु मां । प्रिय हितञ्च काङ्क्षामि प्राणैरपि धनैरपि ।

यदुर्ध्वं हि लोकोऽस्मिन् राजसत्यङ्गुतं महत् । तदानयेय तपसा ॥ हि मेऽवाप्ति संशय ।

॥ अहल्यावाच ॥ परितुष्टाऽस्मि ते विप्र नियं भक्त्याऽनयाऽनघ । पर्याप्तमेतद्भङ्गते गच्छ तात यथेच्छिनं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उतङ्गस्तु महाराज पुनरेवाब्रवीदह । आज्ञापयस्व मां मात कर्त्तव्यं तव त्रियं ।

॥ अहल्यावाच ॥ भौदासपत्नीविधूते दिव्ये ये मणिकुण्डले । ते समानय भङ्गते गुर्वैयं सुजतो भजेत् ।

स तथेति प्रतिश्रुत्य जगाम जनमेजय । गुरुपत्नीप्रियार्थं वै ते समानयितुं मेदा ।

स जगाम तत धीमनुमदो ब्राह्मण्यभ । भौदासं पुरुषाद् वै भित्तुं मणिकुण्डले ।

गौतमस्त्वब्रवीत् पत्नीमुतङ्गो न च दृश्यते । इति पृष्टा तमाचष्ट कुण्डलार्थं गतश्च सा ।

तत प्रोवाच पत्नी स न ते सत्यगिदं कृतं । अहं स पार्यितो नूनं ब्राह्मण तं वधिष्यति ।

॥ अहल्यावाच ॥ अजानन्त्या नियुक्त स भगवन् ब्राह्मणे मया । भवत्प्रसादाद्य भयं किञ्चित्सह भविष्यति ।

इत्युक्त प्राह ता पत्नीमेवमस्ति गौतम । उतङ्गोऽपि वने ब्रूहे राजान त ददर्श ह ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उतङ्गोपाख्यानं षटपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स त दृष्ट्वा तयाभूत् राजान घोरदर्शनं । दीर्घशत्रुधरं नृणां श्रेष्ठितेन समुविन ।

चकार न व्यथा विभो राजा त्वेनमयावबोत् । प्रत्युत्पाय महातेजा भयकृता यमोपम ।

दिष्ट्वा त्वमसि कक्षाण्य षष्ठे काले ममान्तिकं । भर्ष्यं मृगयसाण्ड्य सप्रप्राप्तो दिग्वत्तम ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ राजन् गुर्वैयं न विद्धि चरन्तं मासिहागतं । न च गुर्वैयं मुद्युक्तं हिंथमाङ्गनोपिण ।

॥ राजीवाच ॥ षष्ठे काले ममाहारे विहितो दिग्वत्तम । न शक्यस्त्वं समुत्सृष्टं वधिनेन मयाऽद्य वै ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ श्वमस्तु महाराज समयं कियतान्नु मे । गुर्वैयं भगिनिर्वैयं पुनरेव्यमि ते वयं ।

न चान्यामपि पश्यामि गतिं गतिमताम्बर । स्वर्गद्वारस्य गमने स्थाने चेह दिशोत्तम ।

न हि राक्षा विरोधेण विद्वेजेन दिशोतिमि । शक्यं हि लोके स्वातंत्र्यं प्रेत्य वा सुखमेधितुं ।

तदिष्टे ते मया दत्तो एते स्वे मणिकुण्डले । यः क्षतलोऽय समयः सफलं तं कुर्वन् मे ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ राजस्येह कर्त्ताऽस्मि पुनरेष्यामि ते वरं । प्रपन्नं किञ्चित् प्रदुं त्वां निरुत्ताऽस्मि परमप ।

॥ शैदास उवाच ॥ भूहि विप्र यथाकामं प्रतिवक्ताऽस्मि ते वच । हेत्ताऽस्मि संशयं तेऽयं न मेऽवाप्ति विचारण ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ माउर्ज्यं कथं यतं विप्रं धर्मैरेव पुण्ड्रिण । मित्रेषु यस्य विपममेव हत्येव तं विदुः ।

स भवान्निवृत्तामद्य समाप्ते मम पार्येव । स मे बुद्धिं प्रपद्यन् स मया तं पुरुषार्थम् ।

अवाप्तार्थोऽहमद्यैव भवान् पुरुषादक । भवत्यकाशमागेनूं चमं मम न वेति वै ।

॥ शैदास उवाच ॥ वमश्चेद्वै वक्तव्यं तव दिग्बरोत्तम । मत्समीपं दिग्बरेह नागन्तव्यं कथञ्चन ।

एव तव प्रपश्यामि श्रेयो भृगुकुलोद्भूत । आगच्छतो हि ते विप्र भर्तृभूत्युर्गं संशय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं स तदा राक्षा सभं बुद्धिमतां वितं । अनुज्ञाय स राजानमहर्षी प्रति अग्निवर्जो ।

गृहीत्वा कुण्डले दिव्ये शुद्धपद्मा म्रियद्भर । अनेन भूयता प्रायात् गौतमस्याश्रमं प्रति ।

यथा तयोरवपण्ड मद्यपन्याऽभिभाषितं । तथा ते कुण्डले यज्ञा तदा क्षणाजिनेऽनयत् ।

स कश्चिन्विशुधाविष्ट फलभारसमन्वितं । विन्व ददर्श विप्रं परावरोह स तं ततं ।

शाखामिषज्य तथैव क्षणाजिनमरिन्दम । पातयामास विलानि तदा स दिग्पुङ्गव ।

अथ पातयमानस्य विलापहतचक्षुषः । न्यपतक्षानि विलानि तस्मिन्नेवाजिने विभो ।

यस्मिन्ने कुण्डले बद्धे तदा दिग्बरेण वै । विन्वमहारैलस्याय व्यशौक्येऽन्धनं तत ।

सकुण्डलं तदजिनं पपात सहस्रं तरो । विमोर्षयन्ने तस्मिन् गते क्षण्य जिने मही ।

अपश्यद्भुजग कश्चित् तच्च मणिकुण्डले । ऐरावतकुलोद्भूतं श्रीवै भूत्वा तदा हि स ।

विदम्यास्मिन् यस्मिन् विवेकाय स कुण्डले । श्रियमाषे तु दृष्ट्वा स कुण्डले भुजगेव ह ।

पपात दृष्टान् कोदेनो दुःखात् परमकोपेन । स दण्डकाष्ठमादाय यस्मिन्ममखनतदा ।

अहानि विप्रदम्य पञ्च चान्यानि भारत । कौधामर्षाभिसन्तप्तसदा ब्राह्मणसत्तम ।

तस्य वेगमवहन्तमवहन्ती वसुन्धरा । दण्डकाष्ठमिमुखाङ्गी चचाल भृशमाकुला ।

तत खमत एवाय विप्रैर्वर्धरणीतल । नागलोकस्य पन्थानं कर्त्तुंकामस्य निदृश्यात् ।

रथेन हरियुक्तेन ॥ देवमुपजग्मिवाङ् । वज्रपाणिर्षोऽहतेभ्रातं ददर्श दिशोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु तं ब्राह्मणे भूत्वा तस्य दुःखेन दुःखित । उतङ्कमववीडाकं जेतव्यकथं तथेति वै ।

इतो हि नागलोको वै योजनानि सहस्रज । स दण्डकाष्ठवायञ्च मन्ये कार्यमिदं तव ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ नागलोके यदि ब्रह्मजं शक्ये कुण्डले मया । प्राप्तुं प्राणान् विमोक्ष्यामि पश्यतस्ते दिशोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा स नागकतस्य निरुधं कर्त्तुमन्यथा । वज्रपाणिस्तदा दण्डं वज्राक्षेप्य लुपेज ह ।

ततो वज्रमहारैरौदार्यमाणा वसुन्धरा । नागलोकस्य पन्थानमकरोज्जनमेव च ।

स तेन मार्गेण तदा नागलोकं विवेश ह । ददर्श नागलोकश्च योजनानि सहस्रशः । ।
 प्राकारनिषधैर्द्विर्वर्षिमुत्तास्तद्वृते । उपपन्नं महाभाग मातृकुक्षमयैस्तथा ।
 वापो स्फटिकमोषाना गदीश्च विमलादकाः । ददर्श वृषांश्च बह्वृक्षानादिजगण्युतान ।
 तस्य लोकश्च च दारं च ददर्श भृगूदह । पञ्चयोजनविस्तारमायतं प्रतयोजनं ।
 नागलोकमुत्तमं मेव ह्यदीमोऽभवत्तदा । निराश्रयाभवत्तच्च कुण्डलाहरणे पुनः ।
 तच्च प्रोवाच तुरगसं हृष्ययेतवाचधि । तासांस्तेनैव कौरव्य प्रज्जलन्निव तेजसा ।
 धमस्त्रापानमेतन्मे तत्तत्त्वं प्रविलस्यसे । ऐरावतसुतेनेह तवानोते हि कुण्डले ।
 मा जुगुप्सो ह्यथा पुत्र त्वमपार्यै कथञ्चन । त्वयैतद्धि समाधीर्षी गौतमस्यायमे तदा ।
 ॥ उतह्य उवाच ॥ कथं भवन्तं जानीयामुपाध्यायात्मनं प्रति । यन्मया शीर्षपूर्णं हि श्रोतुमिच्छामि तद्वर्षं ।
 ॥ अथ उवाच ॥ गुरोर्गुरुं मां जानीहि ज्वलन्तं जातवेदसं । त्वया ह्यहं सदा विप्र गुरोरर्थेऽभिपूजितः ।
 विधिवत् सततं विप्र इच्छिना भृगुमन्दन । तस्मात् श्रेयो विधास्यामि तवैव ह्यहं मा चिरं ।
 इत्युत्तमस्तथाऽस्मिन्नुतह्यस्त्रिभानुना । धृताभिः श्रोतेर्मोक्षाय प्रि प्रज्ज्वाल दिधक्षया ।
 ततोऽस्य रोमजूपेभ्यो धम्यतस्त्रय भारत । घनं प्रादुरभूद्भूमौ नागलोकमवावह ।
 तेन धूमेन महता बहूमानेन भारत । नागलोकं महाराज न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 हाहाहतमभूत्समैरावतनिवेशनं । वासुकिप्रमुखानाञ्च नागानां जनमेजय ।
 न प्राकाशन्त वेष्टानि धूमदहानि भारत । नोद्धारयंस्ततोऽपि वनानि निरयस्तथा ।
 ते धूमरक्तवचना वक्षितेजोऽमितापिता । राजमुनिर्दयं श्रातुं भार्गवस्य महात्मन ।
 श्रुत्वा च निश्चयं तस्य महर्षेरतिनेजय । संभ्रान्तनयनाः शर्म्य पूजाञ्चकुर्यथाविधि ।
 सर्वे प्राञ्जल्यो जागा वृद्धवालपुरीगमाः । शिरोभिः प्रणिपत्योऽपि प्रबोद भगवन्निति ।
 मया च ब्राह्मणं ते तु पादमर्च्यं निवेद्य च । प्रायच्छन् कुण्डले दिव्ये पञ्चगा परमार्थिते ।
 ततः च पूजितो नागैस्तदेतद्ध, प्रतापवान् । अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा जगाम गृध्रपक्ष तत् ।
 स गत्वा स्मरितो राजन् गौतमस्य निवेशनं । प्रायच्छन् कुण्डले दिव्ये गृध्रपक्ष्यास्तदाऽनय ।
 वासुकिप्रमुखानाञ्च नागानां जनमेजय । सर्वे शर्म्य गुरवे यथावद्विजयन्तम् ।
 एवं महात्मना तेन कीन् लोकान् जनमेजय । परिक्रम्याहते दिव्ये ततस्ते न निःकुण्डले ।
 सर्वप्रभाव स मुनिस्तद्वा भरतर्षभ । परेण तपसा युक्तो यन्मां हं परिदृष्ट्वसि ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तमोपाख्याने अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ उतह्य ह्यहं दत्त्वा गोविन्दे दिजयन्तम् । अत ऊर्ध्वं महाबाहू किञ्चकार महाययमाः ।
 ॥ पैश्यायन उवाच ॥ दत्त्वा वरमुत्तमाय प्रायात् स्यात्किमा सह । दारकामेव गोविन्दः शीघ्रवर्गैर्गोहाद्यै ।
 सरासि स्मरितैश्च वनानि च गिरिंक्षया । अतिक्रम्यापसादाय रम्यं दारवती पुरी ।
 यक्षमाने महाराज महे रैवतकस्य च । उपायात् पुण्डरीकाक्षो युयुधानागुप्तदा ।

अलङ्कृतं स गिरिर्गोमाक्षेर्विचित्रितं । यभी रत्नमः कोपे सृष्टं पुद्गलपथम् । १११
 काक्ष्यमग्निरग्न्याग्निं समन्तेभिराधेयं च । वायोऽपि मनुजैश्च कण्टकैश्चैव च ।
 दीपहृदये धीवर्षेभ्योऽष्टमुपशोभितम् । गुह्यनिर्गन्तरेषु दिवाभूता बभूव च ।
 पताकाभिर्विचित्राग्निं वधशृङ्गाभि समन्तात् । धुमि ह्योभिर्य संपृष्टं प्रगोतं देव पाभवत् ।
 अतीव प्रेक्षणयोगोऽभ्युदयानुमिगणैरिव । भस्मात्मा सृष्टस्त्वया श्रोत्रं पुंसां भारत ।
 गायतां पश्यन्तेऽहं दिवस्पृमिव निःस्त्रजम् । प्रमत्तमस्य मत्तत्वेऽन्तःकृतमनुजः । ११२
 तथा किल किलाग्रधैर्भूधरोऽभून्नमोदरम् । विषणापचवान् रज्योऽभ्युपभोगविहारवान् ।
 घृष्टमास्थोत्करयुतो वीष्णावेषुद्वन्द्ववान् । सुगमैरेयमिषेण भक्ष्यमाज्येण चैव च ।
 दीनान्मरुतपणादिभ्यो दौघमानेन चानिधम् । यभौ परमकल्याणि मनुजस्य मन्त्रागिरे ।
 पुण्यावयवान् वीर पुण्यद्विनिर्धेविम् । विधारेऽप्युदीराणां गद्रे रैवतकण्ठे च ।
 स नगो वेगमकोर्णो देवलोका इवावभौ । तदा च कृष्णनात्रिधमामास भूतपथम् । ११३
 शक्रवज्रप्रतीकाग्रो बभूव स च भैरवाद् । ततः संपूज्यमानः स विवेश भवनं उग्रम् ।
 गोविन्द मातृकिधैव जगाम भवनं स्वकम् । विवेश च प्रवृष्टात्मा चिरकालप्रवासतः ।
 हृष्टा मनुकरं कर्णं दागवेष्विव वाषव । उपपातन्तु वाष्पैर्धं भोज्येष्वान्नकालया ।
 अभ्यगच्छन्महात्मानं देवा इव व्रतकतुम् । स तानभ्यर्थ्य मेधावी हृष्टा च सुमलं तदा ।
 अभ्यवादयदभीतं पितरं मातरन्तथा । ताभ्यां स कम्परिव्यक्त मात्स्वितद्युमहाभुजः । ११४
 उपोषविष्टे कर्णोर्दृष्टिभिः परिवारितः । स विद्यामो महातेजा क्षतपादावभेजन् ।
 कथयमास तत्तत्तत्तत् पित्वा महाहर्षेण ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि कृष्णस्य द्वारकापर्वणे जनपटोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ वसुदेव उवाच ॥ सुतवागभि वाष्पैश्च संघाम परमाहुतं । सगर्णेऽदतीतं च कार्यं वा तेषु नित्यम् ।
 तन्तु प्रत्यक्षदर्शि च रूपशय महाभुज । तंक्षात् प्रवृत्तं संघामं यायातव्येन मेऽनघ ।
 यथा तदभवदुल्लं पाण्डवानां महात्मना । भौचक्रैस्तपद्गैरण्णव्यादिभिरनुसृतम् । ११५
 अन्येषां चत्विषाणाञ्च कलाक्षाषाभनेकशः । नागादेशकृतिमता नागादेशनिवासिना ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं पुण्डरीकाक्षं पित्रा मातुस्तदन्तिके । शशेय कुक्षोराणां संघामे निधनं यथा ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ श्रत्यहुतानि कर्णाणि चत्विषाणां महात्मनां । वज्रललात्र संख्यातं शक्तान्यद्भ्यस्तैरपि ।
 प्राधान्यतस्तु गदत समीधेनैव मेऽनुषु । कर्णाणि श्रियोगाणां यथावदमरचुते ।
 भीम सेनापतिरभूदेकादशचमूपति । कौरव्य कौरवेन्द्राणां देवानामिव वाषव । ११६
 शिखण्डी पाण्डुपुत्राणां नेता सप्तचमूपति । यमैव रविता धीमान् श्रीमता खयषाचिव ।
 तेषां तदभवदुल्लं दशहानि महात्मनां । कुक्षोऽपाण्डवानाञ्च सुमहसोमहर्षिणम् ।
 ततः शिखण्डी गङ्गेऽयं युष्मन्मनं महाहवे । जघान वज्रभिर्नाथैः सद्यः गाण्डोवधवना ।

अकरोत स ततः कालं श्रतत्पगते मुनिः । अयनं दक्षिणं हिला मंत्राग्ने चोत्तराधये ।
 ततः सेनापतिरभूद्दोषोऽप्यविदुषां वरः । प्रवीरः कौरवेन्द्रस्य काव्यो दैत्यपतेरिव । १०८
 अजोहिणीभिः शिष्टाभिर्नैवभिर्हिजमत्तमः । संवृतः समरस्त्राघो गुप्त्रः क्षपटपादिभिः ।
 दृष्टद्युस्तभूयेता पाण्डवानां महास्रवित् । गुप्ते भीमेन मेधावी मित्रेण वरुणे पयाः ।
 स च सेनापरिवृतो द्रोणप्रेषसुर्गहामनाः । पितृर्निकारान् संस्रव्य रणे कर्माकरोन्महत ।
 तस्मिंस्ते श्रियिवोपासा द्रोणपार्षतघट्टरे । जालादिगागता वीराः प्रायशो निघ्नं गताः ।
 दिनानि पञ्च तद्युद्धमभूत् परमदाहणं । ततो द्रोणः परिश्रान्तो दृष्टद्युस्तवन्नतः । १०९
 ततः सेनापतिरभूत् कर्षो दैर्य्योधने वल्ले । अजोहिणीभिः शिष्टाभिर्हतः पश्चात्तराहवे ।
 तिल्लुप्त पाण्डुपुत्रार्थं जज्ञे भीमसुपालिता । हतप्रवीरभूयिष्ठा बभूवः समरस्थिताः ।
 ततः पार्थं समाधाप्य पतङ्गं हव पावकं । पञ्चत्वमगमत् सैनिर्दितीयेऽहनि दाहणः ।
 हते कर्णे तु कौरव्या निहत्याश्च हतौजसः । अजोहिणीभिस्तिल्लुप्तभिर्द्रुपं पर्यवारयन् ।
 हतवाहनभूयिष्ठाः पाण्डवापि युधिष्ठिरं । अजोहिष्ठा निहत्याश्च शिष्टया पर्यवारयन् । ११०
 अवधीमद्राजानं कुरुराजो युधिष्ठिरः । तस्मिंस्त्रयाऽहं दिवसे क्षमा कथं सुदुष्करं ।
 हते शक्ये च शत्रुभिर्बर्हदेवो महामना । आहसारं कलेशस्य जघानामितविक्रमः ।
 निहतो शत्रुभैः राजा धार्तराष्ट्रं सुदुर्भया । अपाक्रामद्रुदापायि हतभूयिष्ठयेनिक ।
 तमन्वधावर्चं कुहो भीमसेन प्रत्यपवान् । इदं दैपायने चापि सलिलमयं ददमं तं ।
 हतमिष्टेन भीमेन समन्तात् परिरायं तं । अयोपविविशः पृष्टो द्रुपदं पञ्च पाण्डवाः । १११
 विगाह्य सलिलं त्वाग्वाग्वाग्नेर्गन्धर्विव । उत्थाय च गदापाण्डुर्युद्धाय समुपस्थितः ।
 ततः स निहतो राजा धार्तराष्ट्रं महारणे । भीमसेनेन विक्रम्य पश्यतां श्रियवो वितानं ।
 ततस्तत्पाण्डवं धैर्यं प्रवृत्तं शिबिरे निशि । निहतो द्रोणपुत्रेण पितृवधममृत्युतः ।
 हतपुत्रा हतवला हतमित्रा मया सह । पुयुधानवहायेन पञ्च शिष्टान् पाण्डवाः ।
 सश्वैः क्षपेभोगाभ्यां द्रैणिर्पृष्टादमुच्यत । युयुत्सुयापि कौरव्यो मुक्तः पाण्डवं संशयात् । ११२
 निहतो कौरवेन्द्रे तु शत्रुवन्धे सुयोधने । विदुरः सञ्जयैव धर्मराजमुपस्थितौ ।
 एवं तदभवद्युद्धमहान्यष्टादश प्रभो । यत्र ते श्रियवोपासा निहताः स्वर्गमावसन् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुतांस्तु महाराज कथां तां सोमहर्षणां । दुःशयोकपरिक्षिप्ता वृष्णीनामभन्शदा ।
 इति भीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि वामुदेशशक्ये पठिते भाष्यायः ॥ ६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथयस्व मे । तदा वासुदेव प्रतापवान् । महाभारतयुद्धं तत् कथानो पितरपतः ।
 अभिनन्द्योर्ध्वं वीर सोऽत्यकाममहासमि । अग्निं वसुदेवं माभूदिति महामति । ११३
 मा दौहित्रवधं युवा वसुदेवो महावयं । दुःशयोकाभिवन्तो भवेदिति महामति ।
 सुभद्रा तु तमुत्क्रान्तात्मजस्य वधं रणे । आचक्ष्य कृण्वे भीमद्रवधनित्यपतद्गवि ।

तामपश्यन्निपतितां वसिरेव चित्ता रुदा । दृष्ट्वैव च पपातोऽव्या सोऽपि दुःखेन मूर्च्छितः ।
 ततः स दौहित्रवधदुःखशोकममाहृतः । वधुदेवो महाराम उष्यं वाक्यमयामवोत् ।
 ननु त्वं पुण्डरीकाक्ष सत्यवामुवि विभ्रुतः । बहौहित्रवधं मेऽद्य न ख्यापयसि ब्रह्महन् ।
 सद्भक्तिनियेनियधने तत्त्वेनाचक्ष मे प्रभो । सदृशाचक्षव कथं ब्रह्मनिर्निहतो रणे ।
 दुर्मरं वत वार्ष्णेय कक्षेऽप्राप्ते नृभिः सह । यत्र मे हृदयं दुःखात् प्रतथा न विदीर्यते ।
 किमब्रवीत्तां संघामे सुमद्भ्रातातरं प्रति । माञ्छापि पुण्डरीकाक्ष चपलाक्षः प्रियो मम ।
 आहर्षं दृष्टतः कृत्वा कश्चिन्न निहतः परैः । कश्चिन्मुखं न गोविन्द तेनाजो विहृतं हतं ।
 स हि कृष्ण महातेजाः द्वाघक्षिव ममापतः । बाहभावेन विनयमात्मनोऽकथयत् प्रभुः ।
 कश्चिन्न निहतो बालो द्रोणकर्णकपादिभिः । धरण्यां निहतः मेते तन्ममाचक्षुः केवच ।
 स हि द्रोणश्च भीमश्च कर्णश्च बलिर्ना वरः । सार्हते क्व रणे नित्यं दुःखितः पुत्रको मम ।
 एवंविधं वक्तुं तदा विलपन्तं सुदुःखितं । पितरं दुःखिततरो गोविन्दो वाक्यमब्रवीत् ।
 न तेन विहृतं वस्त्रं हतं संघाममूर्च्छेति । न दृष्टतः जनस्यापि संघामखीन दुःखतः ।
 निहत्य प्रथिवीपालान् सहस्रजनसंघं यः । खेदितो द्रोणकर्णाभ्यां दौर्भागविवर्धं गतः ।
 द्रको ह्येकेन सततं युध्यमानो यदि प्रभो । न स ब्रह्मेतं संघामे निहन्तुमपि वक्षिष्या ।
 समाधेन च संघामात् पार्थ संग्रहकैस्तदा । पर्यवर्ष्यत संकुहैः स द्रोणादिभिराहवै ।
 ततः ब्रह्मवधं कृत्वा सुमहानं रणे पितः । दौहित्रवधं वार्ष्णेयः दौर्भागविवर्धं गतः ।
 नूनञ्च स गतः खगं जहि शोकं महामते । न हि व्यसनेमावाच वीदन्ति हतबुद्धयः ।
 द्रोणकर्णप्रभृतयो येन प्रतिबभाषिताः । रणे महद्भ्रूतिमः स कथं नामुपयाहिरे ।
 स शोकं जहि दुर्हर्षं मा च मन्यवर्षं गमः । ब्रह्मपूतां हि स गतिं गतः परपुरश्चयः ।
 तस्मिन्नि निहते वीरे सुमद्रेयं क्षया मम । दुःखात्ताड्यो सते प्राप्य कुररीव जनाद च ।
 द्रोणपदो च समाघात पर्यैष्यते दुःखिता । आय्यै क दारकाः खर्वे द्रुमुन्मिच्छन्ति तानहं ।
 मद्यास्तु वचनं श्रुत्वा सर्वोवाः कुह्योपितः । भुजाभ्यां परिर्यङ्मैनां चुक्रुद्दुः परमार्तवत् ।
 उत्तराश्वान्नवीहद्भे भर्ता स क नु ते गत । विश्रामागमनं मर्हो तच्छ त्वं वेदयस्व ह ।
 ननु नामाक्ष वैराटिः श्रुत्वा मम गिरं सदा । भवनाजिप्यतत्याऽऽ कक्षाचाभ्येति ते पतिः ।
 अभिमन्यो कुशलिनो मातुलक्षो महारयाः । कुशलस्यानुवन् सर्वे त्वां युयुमुनिद्यागतं ।
 आचक्ष मेऽद्य संघामं यथापूर्वं मरिन्दम । कक्षादेवं विलपन्तां आयेह प्रतिभाषसे ।
 स्वमादि तु वार्ष्णेयास्तस्मात् परिदेवितां । श्रुत्वा श्रया सुदुःखार्ता शनैर्वाक्यमयामवोत् ।
 सुमद्रे वासुदेवेन यथा सात्यकिना रणे । पित्रा च साहितो वास स हतः कालसंधर्षाणां ।
 रंदंगो मर्याधस्योऽयं मा द्रुघो यदुनन्दिनि । पुत्रो हि तव दुर्हर्षः सम्प्राप्त परमं गतिं ।
 कुले महति जाताऽपि सन्निधायां महात्मानां । मा द्रुष्यपलांषि त्वं पश्यतन्निभेवरे ।

उत्तरा लमवेत्स गुर्विषो मां शुचः शुभे । पुत्रमेवा हि तस्याशु जनयिष्यति भाविनो ।
 एवमाश्वमेधैर्लूनो कुन्तो यदकुलोदह । विहाय शोकं दुर्द्ध्वं आह्वमस्य शक्यवपत् ।
 समनुज्ञाय धर्म्या राजानं भीममेव च । यमौ यमोयमौ चैव ददौ दानान्यनेकम् ।
 ततः प्रदाय बह्वीर्गा ब्राह्मणाय यदूदह । समाह्वय तु वार्ष्णेयो वैराटीमत्रवीदिदं ।
 वैराटि नेष्ट सन्नापस्त्या काव्यो अग्निन्दिते । मत्तारं प्रति सुश्रेणि गर्भस्थं रच वै शिशुं ।
 एवमुक्ता ततः कुन्तो विरराम महायुते । तामनुज्ञाय त्वेमां सुभद्रां संमुपाययं ।
 एवं स निधनं प्रोत्तो दौहित्रसर्वमानद । सन्नापं त्यज दुर्द्ध्वं मा च शोकेभगः कथाः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चनुगीतापर्वणि एकवष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् सुता शु पुत्रस्य च । इदं राजगृहात् । विहाय शोकं धर्मात्मा ददौ आह्वममुत्तमं ।
 तथैव वासुदेवश्च स्वलोपस्य महात्मनः । दधितस्य पितुर्निधिमकरोदौर्द्धदेहिकं ।
 पट्टिं शतवह्मणि ब्राह्मणानां महौजसं । विधिवेज्ञेजयोमास भोग्यं सर्वगुणान्वितं ।
 आह्वय च महाबाहूँ गृह्णामपानुदत् । ब्राह्मणानां तदा कृण्वत्तद्भूमीमहर्षणं ।
 सुवर्णं चैव गाथैव शयनाच्छादयामि च । दीयमानं तदा विशां बहुतामिति चानुवन् ।
 वासुदेवोऽयं दामार्शो बलदेव, सहायकि । अभिमन्युस्तदा आह्वमकुर्वन् सत्यकृतादा ।
 अतीव दुःखवन्तानां न जन्मं चोपलेभिर । तथैव पाण्डवां वीरा नगरे नागवाह्वये ।
 नोपागच्छन्त वै शान्तिमभिमन्युविनाशताः । सुवह्मणि च रामेन्द्र दिवसानि विराटशं ।
 नाभुङ्क्त पतिदुःखानां तदाऽभूत् करणं महत् । कुबिष्य एवेतस्याय गर्भो वै सम्प्रसीयते ।
 आजगाम ततो व्याधो ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा । समागम्यान्नीहोमान् इयं शुश्रूक्षोत्तमा ।
 उत्तराश्च महातेजाः शोकः संत्यज्य तामयं । भविष्यति महातेजाः पुत्रस्तव यशस्विन ।
 प्रभावादासुदेवश्च भग्न आह्वरणादपि । पाण्डवानामयस्यान्तो पालयिष्यति मेदिनी ।
 धनञ्जयस्य वम्सेऽयं धर्मराजस्य दृष्टव्यं । व्याधो वाक्कुमुदाचेदं हर्षयन्निव भारत ।
 पौत्रस्तव महाभागो जनियति मद्रामनाः । इयं सागरपर्यन्तां पालयिष्यति धर्मतः ।
 तस्माच्छोकं कुर्व्येष्टं न हि लमरिकर्षण । विचार्यमव न हि ते वपमेतद्भवियति ।
 यथापि वृष्णिवीरेण कृष्येन कुर्वन्न्दन । पुरोक्तं तत्सथा भावि मा तेऽपास्त विचारणा ।
 विबुधानां गतो लोकानवयानात्मनिर्जितान् । न स श्रोत्र्यस्तथा वीरो न चायैः कुर्मस्तथा ।
 एवं पितामहेनोक्तो धर्मात्मा च धनञ्जयः । त्यक्त्वा शोकं महाराज वृष्टकेऽपि भवत्तदा ।
 पिताऽपि तव धर्मज्ञ गर्भे तस्मिन्महामते । अवर्द्धत यथाकामं शुक्लपते यथा श्रमो ।
 ततः यद्योदयामास व्याधो धर्मात्मनं नृप । आश्वमेधं प्रति तदा तत् सोऽन्वर्हितोऽभवत् ।
 धर्मराजोऽपि मेधावो सुता व्यासस्य तदपः । विस्मयतयने तात चकार गमेने मतिं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चनुगीतापर्वणि द्विवष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

१५४

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

॥ जनमेजय उवाच ॥ अयैतत् वचनं ब्रह्मन् व्यासेनाक्तं महात्माना । अथमेधं प्रति तदा किं भूय प्रचकार ह ।

रत्नस्य यन्मरुत्तनं निहितं वसुधातले । तदवाप कथञ्चेति तस्मै ब्रूहि दिज्ञोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा दैवायनवसो धर्मराजो युधिष्ठिर । आहूतं सर्वान् समानाय काले वचनमब्रवीत् ।

अर्जुनं भीमसेनश्चमाद्रौ पुत्रौ यमावपि । श्रुतं वो वचनं वीरा सौहृदाद्यन्महात्माना ।

कुहूणां हितकामेन प्रोक्तं लक्षणेन धीमता । तपोरुद्वेगेन महता सुहृदाभूतिमिच्छता ।

गुरुणा धर्मशिलेन व्यासेनाहृतकर्षणा । भीमेषु च महाप्राज्ञे गोविन्देन च धीमता ।

संस्तव्य तदहं सम्यक् कर्तुमिच्छामि पाण्डवा । आचरत्याह तदाले च सर्वेषां तद्धिनेः हित ।

अनुबन्धे च कल्याणं यदाचो ब्रह्मवादिन । इयं हि वसुधा सर्वाः क्षीणरथा कुहूदह ।

तथाप्यष्ट तदा व्यासो मरुत्तस्य धर्मं भूषा । यद्येतदो ब्रह्ममतमयर्थं वा समं यदि ।

तथा यथा ह धर्मेषु कथं वा भीम मन्यसे । इत्युक्त्वाको नृपतौ तदा कुहूकुषोदह ।

भीमसेनो नृपश्रेष्ठं प्राञ्जलिर्ब्याक्चमब्रवीत् । रोचते मां महाबाहो यदिदं भाषितं त्वया ।

व्याधाख्यातस्य विस्तस्य समुपायधने प्रति । यदि तत् प्राप्नुयामेह धनमाविचितं प्रभो ।

छतमेव महाराज भवेदिति भवितुम् । ते वयं प्रणिपातेन गिरीयस्य महात्मान ।

तदानयाम भद्रन्ते समभ्यर्थ्य कपर्दिन । तद्दिप्तं देवदेवेश तस्यैवानुचरांश्च तान् ।

महाचार्यमवस्थामो नूनं वायुद्विकर्मभि । रत्नते चे च तद्वयं किञ्चो रौद्रदर्शन ।

ते च वरया भविष्यन्ति प्रसन्नैः स्वपभक्ष्ये । अन्वेयं वदतस्तस्य वाक्यं भीमस्य भारत ।

प्रीतो धर्मोत्तमो राजा बभूवातीव भारत । अर्जुनप्रमुखाद्यापि तथेत्येवानुवच ।

छत्वा तु पाण्डवा सर्वे रत्नाहरणनिष्ठय । सेनामाक्षापयामासुर्नववैः हस्ति च भुवि ।

ततो ययु पाण्डुसुता ब्राह्मणान् स्वस्तिं प्राप्य च । अर्चयित्वा मुरश्रेष्ठं पूर्वमेव महेश्वर ।

भोदके पाचसेनाय भाषेयैस्तथैव च । आप्राप्य च महात्मानं प्रययुर्मुदिता श्वर ।

तेषां प्रयासता तत्र मङ्गलानि शुभान्यय । प्राङ् मङ्गलमनवो दिज्ञाग्या नागराश्च ते ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य शिरोभिः प्रणिपत्य च । ब्राह्मणान्प्रतिवहितान् प्रययु पाण्डुनन्दन ।

समनुज्ञाय राजानं पुत्रशोकसमाहत । हतराष्ट्रं समार्ष्य वै श्रयाश्च शृणुलोचनां ।

मूलं निरुप्य कैरव्यं युयुत्सुं हतराष्ट्रं । सपूज्यमानां पौरैश्च ब्राह्मणैश्च मनोपिभि ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि चित्रशोऽध्याय ॥ ६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते प्रययुर्दृष्ट्वा मङ्गलनरवाहना । रथयोषिण महता पूरयन्तो वनुन्निरा ।

सख्ययमाना स्तानिभिः सुतमागधवन्दिभिः । खेन सैन्येन सवीता यथादित्या स्वरश्मिभिः ।

पाण्डुरेणातपवेण प्रियमाणेन मूर्द्धनि । बभौ युधिष्ठिरश्च पौर्षमास्त्रामिवोदुराट् ।

जयाशिव मङ्गलान् नराणां पथि पाण्डवा । प्रत्यष्टच्छाद्यथानार्यं यथावत् पुरुषवैभ ।

तथैव सैनिका राजान् राजानमनुयान्ति ये । तेषां हलहलाग्रन्देः दिवः सन्नाम्यतिष्ठत ।

शरांसि सरितश्चैव वनान्युपवनानि च । शत्रुकामनाहारजो गिरिश्चाप्यन्वयत । १८०
 तस्मिन् देशे च राजेन्द्र यच्च तद्व्यमुत्तमं । यत्र निवेष्टनं राजा पाण्डवः सह सैनिकैः ।
 शिवे देशे ममे चैव तदा भरतवत्तम । अयतो ब्राह्मणान् कृत्वा तपोविद्यादमन्वितान् ।
 पुरोहितश्च कौरव्य वेदवेदाङ्गपारंगं । आग्निवेशश्च राजानो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 कृत्वा शान्तिं यथान्यायं सर्व्वस्यः पर्यवारयन् । कृत्वा तु मध्ये राजानममात्याञ्च यथाविधि ।
 वटपदं नववह्नाग्निं निवेष्टं चक्रिरे दिजाः । सप्तार्णा वानरेन्द्राणां निवेशश्च यथाविधि । १८१
 कारयित्वा च राजेन्द्रा ब्राह्मणानिदमब्रवीत् । अस्मिन् कार्य्ये दिग्जेषां मध्ये दिवसे शुभे ।
 यथा भवन्तो मन्यन्ते कर्त्तुमर्हन्ति तत्तथा । न नः कालात्ययो वै ह्यादिहैव परित्यज्यतां ।
 इति निश्चित्य विभेदाः क्रियतां यदनन्तरं । श्रुतेतद्वचनं रामो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 इदमुपसृज्यो वट्टा धर्मराजमिधेयवः । १८२

अथैव श्रवणमहच्च पुण्यं यतामहे श्रेष्ठतमक्रियासु । अस्माभिरवेष्टयमानं राजान् खड्गशस्त्राणां चैव भवद्भिरपि । १८३
 श्रुत्वा तु तेषां दिग्जसप्तार्णां कृतोपकाशां रजर्णं नरेन्द्राः । ऊचुः प्रतीताः कुम्भसंस्तरेषु यथाऽध्वरे प्रवृत्तिता कृतायाः ।
 ततो निशा सा खगमनाक्षतमार्गं संशुक्तां विप्रमनोरिता गिरः ततः प्रभाते विमले दिग्जर्वाभाः वयोऽप्रवन् धर्ममूर्तं नराधिपं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सुवर्णकायधर्मप्रसूतो वट्टः पट्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
 ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ क्रियतामुपहारोऽस्य व्यक्तकथं महात्मनः । दक्षोपहारं नृपते ततः स्थाप्य यतामहे
 श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां सुधिष्ठिरः । गिरोगच्छ यथाव्यायमुपहारमुपाहरत् ।
 आग्नेयं तर्पयित्वाऽग्निं विधिवत् संस्तुतेन च । मन्मथिहं चरं कृत्वा पुरोधाः च यथा तदा । १८४
 च शृहीत्वा मुमनयोः सन्नपूता जनाधिप । जोदकैः पायवेनाद्यं मांशैस्तोषाचरदर्वि ।
 सुमनोभिश्च चिषाभिर्लज्जिह्वावचैरपि । सर्व्वं ब्रिहत्तमं कृत्वा विधिवदेदपारगः ।
 किङ्कराणां ततः पद्माचकार बलिमुत्तमं । यवेन्द्राय कुवेराय मणिभद्राय चैव चि ।
 तथाऽप्येषाञ्च यथायां भूतानां पतयच्च । छत्रेण च मांशेन निवारैस्तिलसंयुतैः ।
 शोदनं कुम्भस्य कृत्वा पुरोधाः समुपाहरत् । ब्राह्मणेभ्यः सहस्राणि गवां दत्त्वा तु भूमिपः । १८५
 गजश्चरार्णां भूतानां व्यादिदेश सविं तदा । धूपगन्धनिघ्नं तत् सुमनोभिश्च संदत्तं ।
 शुश्रूभे स्थानमत्ययं देवदेवश्च पार्थिव । कृत्वा पूजाञ्च रुद्रश्च गणानाश्चैव सर्व्वगः ।
 यथा वाचं पुरस्तत् नृपो ब्रह्मनिधि प्रति । पूजयित्वा धनाध्यक्षं प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
 सुमनोभिर्विचित्राभिरुपैः छत्रेण च । सङ्क्रादोश्च निधीन् सर्व्वान् निधिपालाञ्च सर्व्वगः ।
 अर्पयित्वा दिग्गगान् च रुक्षिवाप्य च सौर्यवाम् । तेषां पुण्याहपेक्षिणं तेजसा समवन्धितः । १८६
 प्रीतिमान् च कुहसंघः स्थानपासाञ्च तदूर्ध्वं । ततः पादोः सकरका वज्ररूपा ममोरमाः ।
 शस्त्राराणि कटाहानि कलशान् वह्निमानकान् । वज्रिणं च विचित्राणि भाजनानि सहस्रगः ।
 उद्धारपासाञ्च तदा धर्मराजो सुधिष्ठिरः । तेषां रक्षणमयाधोकाशान् कटपटशः ।

न ह्यद्य भाजनं राजन् तुलाङ्गुलमवन्वप । वाहनं पाण्डुपुत्रस्य तत्रासीन्नु विश्राम्यते ।
 पश्चिद्वृषहृष्टाणि शतानि दिग्गुणा हृष्टाः । वारणाश्च महाराज सहस्रशतसिंहाः ।
 शकटानि रथाश्चैव तावदेव करिष्वः । खराणां पुरुषाणाञ्च परिश्रद्धां न विधत्ते ।
 एतदिदं तदभवच्चतुर्दशैः युधिष्ठिरः । षोडशाष्टौ चतुर्विंशत् सहस्रं भारसचर्षं ।
 एतेष्वादाय तद्भृत्यं पुनरभ्यर्ष्य पाण्डवः । महादेवं प्रति ययौ पुरं नागाङ्गवं प्रति ।
 द्वैपायनाभ्यनुज्ञातः पुरस्त्रुत्य पुरोहितं । गोयुते गोयुते चैवं न्यवसत् पुरुषवर्मः ।
 सा पुराभिमुखी राजकुलवाहं महतो वभूः । कृष्णाद्भविष्यभारतां हर्षयन्तो कुक्षुदहान् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि स्वर्णकोषवर्माश्री पञ्चवटोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वासुदेवोऽपि बोधयान् । उपायादृष्टिभिः साङ्गं पुरं वारणवाङ्मयं ।
 समग्रं वाजमेधस्य विदित्वा पुरुषवर्मः । ययोक्तो धर्मपुत्रेण प्रमज्जनं स्वपुत्रीं प्रति ।
 रौक्मिण्येवेन सहितो युयुधानेन चैव हि । वासुदेव्येन शान्तेन गदेन हतवर्षणा ।
 वारणेन च वीरेण निग्रहेनोन्मुखेन च । मलदेवं पुरस्त्रुत्य सुभद्राप्रहितसदा ।
 द्रौपदीमुत्तराक्षैर्वा श्यामाप्यश्लोककः । समायासयितुं चापि क्षत्रिया निहतेरतः ।
 तानागतान् समीक्ष्यैव धृतराष्ट्रो महोपतिः । प्रत्यगृह्णाद्ययमायां विदुरस्य महात्मनाः ।
 तैश्चैव न्यवसत् कृष्णः स्वर्षितः पुरुषोत्तमः । विदुरेण महातमास्तथैव च युयुत्सुना ।
 यद्यस्य दृष्टिबोरेषु संवायं जनेर्मेजय । जज्ञो तव पिता राजन् परित्विन्परवीरहा ।
 स तु राजा महाराज प्रह्लादोपावपीडितः । श्रवो बभूव निरुष्टो हर्षभोक्तविवर्द्धनः ।
 वृष्टानां सिंहादादेन कर्माभां तव निःस्त्रुणः । प्रविश्य प्रदिशः सर्व्याः पुनरेव सुपारमत् ।
 ततः सोऽतिस्तरः कृष्णो विविशान्तापुरं तदा । युयुधानदितीयो वै व्यथितिन्द्रियमानवः ।
 ततस्त्वरितमायान्तीं ददंस्त्रुतां पितृवशां । क्रौञ्चनीमभिधावेति वासुदेवं पुनः पुनः ।
 वृष्टो द्रौपदीश्चैव सुभद्राश्च यमक्षिणी । श्विकोमं सकृदप्यं वाञ्छवानां क्षियेयं नृप ।
 ततः कृष्णं समावाधे क्षुन्तो भोजयता तदा । प्रोवाच राजगार्हस्त्य बाध्यगृह्णत्या गिरा ।
 वासुदेव महाबाहो रुमजा देवको लया । लघो गतिः प्रतिष्ठा च मदायक्तमिदं कुले ।
 यदुग्रवीर योऽयं ते स्त्रियोयथात्मजः प्रभो । चंचत्पाशा हतो जातसमुज्जीव्य केवच ।
 स्याद्येतत् प्रतिशतमेवोके यदनुन्दनं । अहं संजीवयिष्यामि मृतशतमिति प्रभो ।
 योऽयं जातो मृतसात पश्येनं पुरुषवर्म । उत्तराद्य सुभद्राश्च द्रौपदीं मास्य माचव ।
 धर्ममुग्रस्य भीमस्य फाल्गुनं ककुत्सनाथा । सहदेवश्च दुर्द्वैषं समोदयतातुमर्हसि ।
 अस्मिन् प्राणाः समायन्ताः पाण्डवानां ममैव च । पाण्डेया पिण्डो दासार्चं तथैव यश्चरस्य मे ।
 अभिमन्योश्च भद्रो मे प्रियस्य सहृदयश्च । प्रियमुपादयाद्यं मे तं प्रेषापि जनाईन ।
 उत्तरा हि पुरोक्तं वै कथयत्यरिस्तदन । अभिमन्योर्ध्वः कृष्ण प्रियलात्तश्च श्रेष्ठः ।

अब्रवीत् किल दाशार्ह वैराटीमार्जुनिस्त्रिदा । मातुलस्य कुलं भद्रे तव पुत्रो गमिष्यति ।
 गला दृण्णन्धककुलं धनुर्मेदे शरीर्यति । अस्त्राणि च विचित्राणि नीतिशास्त्रञ्च केवलं ।
 दत्तितं प्रणयात्तात सौभद्रः परवीरहा । कथयामास दुर्हर्षक्षया चैतन्न संशयः ।
 तास्ते वयं प्रणयेह याचामो मधुसूदन । कुमन्त्रास्य धृतार्थेनं कुरु कल्याणमुत्तमं ।
 एवमुक्ता तु वार्ष्णेयं प्रयापयुल्लोचना । उक्त्वैव बाहू दुःखात्तां तास्यान्याः प्रापतन्भुवि ।
 अत्रुवंश महाराज सर्वान् शास्त्रानिलेखणः । खलोयो वामदेवस्य मृतो जात इति प्रभो ।
 एवमुक्ते ततः कुन्ती पर्यट्टहाज्जगार्हणः । भूमे निपतितां चैनां शान्तयामास भारत ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि परिविज्जन्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्थितायं प्रयायान्नु सभद्रा आतर्तं तदा । इष्ट्वा चुकोऽपु दुःखात्तां वचनवेदमब्रवीत् ।
 पुण्डरीकाक्ष पश्य त्वं पौत्रं पाथंक्ष धीमतः । परिचीणेषु कुरुषु परिचीषं गतायुधं ।
 इषीका द्रोणपुत्रेण भीमनेनार्थमुचता । सौत्तरायां निपतिता विजये मयि चैव ह ।
 सेयं विदीर्षे हृदये मयि तिष्ठति केचन । पञ्च पश्यामि दुर्हर्षं वधपुत्रानु तं प्रभो ।
 किन्तु वक्ष्यति धर्मात्मा धर्मराजो सुधिष्ठिरः । भीमनेनाकुनैः चापि माद्रवत्याः सुतो च तौ ।
 शुलाभिमन्योस्तमथ जातश्च मृतेष्वेव च । सुपिता इव वार्ष्णेय द्रोणपुत्रेण पाण्डवाः ।
 अभिमन्यु म्रियः क्षण्य आहूणा नाच संशयः । ते शुला किन्तु वक्ष्यन्ति द्रोणपुत्रास्तनिर्मिताः ।
 भवतोऽतः परं दुःखं किन्तदन्यज्जगार्हण । अभिमन्योः सुतान् क्षण्य मृताञ्ज्जातादरिन्दम ।
 बाहू प्रसादये क्षण्य तामघं शिरसानता । पूयेयं द्रौपदी चैव ताः पश्य पुरुषोत्तम ।
 यदा द्रोणमुनी गमौन्पाण्डूनां हन्ति नाधव । तदा किल त्वया द्रीणिः कुहूमेतोऽरिम्हेन ।
 अकान् त्वं करिष्यामि ब्रह्मवन्धो नराधम । अहं वञ्चोवयिष्यामि किरोदितनयात्मजं ।
 इत्येतद्वचनं शुला जगानाहं वलन्तव । प्रसादये त्वां दुर्हर्षं जीवतामभिमन्युज ।
 यद्येतत्प्रतिश्रुत्य न करीषि वषः शुभं । यफलं दृष्टिगार्हूल मृतान् मामवधारय ।
 अभिमन्योः सुतो वीरः न वञ्चोवति यद्यथं । जीवति त्वयि दुर्हर्षं किं करिष्याम्यहं त्वया ।
 इक्षीरैर्यसं दुर्हर्षं मृतं त्वमभिमन्युजं । इष्ट्वाऽऽकुलं शिरः शङ्खं सर्वसिन्धुमुदः ।
 त्वं हि केचन धर्मात्मा शयवान्पथ्यविक्रमः । यतीं वाचमृतां कर्तुमर्हसि त्वमरिन्दम ।
 इच्छन्पि चिं लोकाङ्कीर्ण जीवयेया मृतानिमान् । किं पुनर्हयितं जातं खलोयिस्तात्मजं मृतं ।
 प्रभावशोऽपि ते क्षण्य तस्मात्तां याचयाम्यहं । कुरुष्व पाण्डुपुत्राणांमिमं परमनुपहं ।
 सर्वेति वा महाबाहो हतपुत्रेति वा पुनः । प्रपञ्चां मामियञ्चेति दयां कर्तुमिहार्हसि ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि परिविज्जन्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा राजभेदं केचिद्वा दुःखमुक्कितः । तथेति व्याजहारौ चैव ज्ञादयन्निव तं जनं ।
 वाक्येनेतेन हि तदा तं जनं पुरुषध्वजः । ह्लादयामास च विमुर्धन्वीतं रुल्लिरिव ।

ततः स प्राविशन्तुर्न जन्मवेक्ष्य पितृस्त्व । अस्मिन् पुरुषव्याघ्र सितैर्वास्त्रैर्व्याविधि ।
 अर्पा कुम्भैः सुपूर्णैश्च विन्यस्यैः सर्वतो दिश । धृतेन तिन्दुकास्त्रातैः सर्वैश्च महाभुजः ।
 अस्त्रैश्च विमलेभ्यस्तैः पावकैश्च समन्ततः । दृष्ट्वा मिश्राभिरामाभिः पराचाराद्यमादृत ।
 दक्षैश्च परितो धीरभिपयिभिः कुशलेषुया । ददृश च स तेजस्वी रजोघ्नान्यपि सर्वैशः ।
 द्रव्याणि स्वापितानि स विधिवत् कुशलेर्जनेन । तया युक्तश्च तद्दृष्ट्वा जन्मवेक्ष्य पितृस्त्व । १६९
 दृष्ट्वाऽभवत् वृणीकेशः साधु साध्विति चामिवीत् । तथा भ्रुवति वाष्पेय प्रभृष्टवदने तथा ।
 द्रौपदी त्वरिता गत्वा वैराटो वाक्यमब्रवीत् । अयमायाति मे भन्द्रे योऽहो मधुसूदनः ।
 पुराणविरचिष्यातां संमोपमपराजितः । सांऽपि वाप्यकलां वाचं निगृह्णाश्रुणि चैव च ।
 सुमन्वीताऽभवद्देवो देववत् कृष्णमीयुवो । सा तया दूयमानेन हृदयेन तपस्विनो ।
 दृष्ट्वा गोविन्दमायान् कृपणं पर्यदेवयत् । पुण्डरीकाक्षं पश्चात्वां बालेन हि निनाकृतैः । १७०
 अभिमन्युश्च माध्वैव हता तुल्य जनादेन । वाष्पेय मधुसूदन वीर शिरसा त्वां प्रसादये ।
 द्रौपद्युक्तास्त्रनिर्दग्धं जीवयैनं समात्मजं । यदि सा धर्मराज्ञा वा भीमवनेन वा पुनः ।
 तया वा पुण्डरीकाक्षं वाक्कमुक्तमिदं भवेत् । अज्ञानतोमिषीकेयं जनिष्यं चत्विति प्रभो ।
 अहमेव विनष्टा स्यां मैतदेव गतं भवेत् । गर्भस्थस्यास्य बाणस्य ब्रह्मास्त्रेण निपातनं ।
 कृत्वा नृगंधं दुर्मूर्द्धिर्द्रौणिः किं फलमश्नुते । सा मां प्रसाद्य शिरसा यत्पि ब्रूयिष्वहं । १७१
 प्राणैश्च दद्यामि गोविन्द नाथं संजीवते यदि । अस्मिन् च बहवः बाधो ये समासन् मनोरथाः ।
 ते द्रौणपुत्रेण हताः किञ्चु जीवामि केनैव । आशीर्यम मतिः कृष्ण पूर्णसिद्धा जनादेन ।
 अभिवाद्यिष्ये त्वां कृष्ण तदिदं वितयीकृतं । चपलाचक्षुः दयादे स्तेऽस्मिन् पुरुषधेन ।
 विक्रमा मे कृतां कृष्ण हृदि सर्वे मंगारथाः । चपलाक्षः किलातोव मिथ्यो मधुसूदन ।
 सुतं परमं समक्षेन ब्रह्माक्षेण निपातिते । कृतघ्नोऽयं नृगंधोऽयं धयाऽस्य जनकस्य वा । १७२
 यः पाण्डवो श्रियं त्यक्त्वा गतोऽद्य धर्मवादनं । मया चैतत् प्रतिज्ञातं रणमूर्द्धनं केनैव ।
 अभिमन्या हते वीर त्वमिष्याम्यधिरादिव । तच्च नाकरवै कृष्ण नृगंधो जीवितमिषा ।
 दृढातीं मां गतां तच्च किञ्चु वक्ष्यति फाल्गुनिः । १७३
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अंगुलीयापर्वणि परिचिन्त्यस्य कथने अष्टपटोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धैर्यं विसृज्य कर्तव्यं सोम्यादेव तपस्विनो । उत्तरा न्यपतद्गुभीं कृपणा पुनश्च दृष्ट्वा ।
 तान् दृष्ट्वा निपतितान् हतपुत्रपरिच्छिन्नां । चुकोश्च कुन्ती दुःखात्तां सर्वैश्च भरतस्त्रियः । १७४
 मूहूर्त्तमिव राजेन्द्र पाण्डवानां शिवेशने । अमरणीयमभयदानं स्तरविमोदितं ।
 मूहूर्त्तमिव राजेन्द्र पुत्रशोकाभिपूरिता । कण्ठलाभिहता वीरं वैराटो त्वमेवन्दता ।
 प्रतिलभ्य तु सा संश्रामुत्तरा भरतर्षभ । अहमरोष्य तं पुत्रमिदं वेषममब्रवीत् ।
 धर्मशस्य सुतः स समधर्षं नावबुध्यते । यस्तं दृष्ट्वा प्रवोरस्य कुप्ये नाभिवादनं ।

पुत्र गता मम वधो ब्रूयात्सं पितरन्तिदं । दुर्धर्मां प्राणिनां वीर कालेऽप्राप्ते कथञ्चन ।
 याऽहं त्वया विनाऽप्येह पत्या पुत्रेण चैव ह । मर्त्ये नृनि जीवामि हतस्तस्मिन्निक्षिपन् ।
 अथवा धर्मराजाऽहमनुज्ञाता महाभुज । भवयिष्ये विषं घोरं प्रवेत्ये वा उताग्रनं ।
 अथवा दुर्द्धरं तात यदिदं मे महत्प्रदा । पतिपुत्रविहीनाया हृदयं न विदीर्यति ।
 उत्तिष्ठ पुत्र पश्येमो दुःखितां प्रपितामही । आर्त्तामुपपुनं दोषां निमग्नं शोकसागरे ।
 आर्याश्च परम पाश्चात्तो बालतोश्च तपस्विनी । मास्य परम सुदुःखार्त्तां व्याधविद्धं मृगोमिव ।
 उत्तिष्ठ पश्य वदनं लोकनायक धीमत । पुण्डरीकपलाशाच्च पुत्रेव चपलेवर्ण ।
 एवं विपलपत्नीन्तां दृष्ट्वा निपतितो पुनः । उत्तरां तां स्त्रियः सर्व्याः पुनस्त्यागपयस्तनः ।
 उत्थाय च पुनैर्द्वैत्यामदा मत्स्यपते सुता । प्राञ्जलिः पुण्डरीकाच्च भूमावेवाभ्यवादयत् ।
 मुक्तां च तस्य विपुलं विलापं पुत्रपथंभः । उपसृष्ट्य ततः कृष्यो ब्रह्मास्त्रं प्रत्यर्पयत् ।
 प्रतिशत्रे च दामार्हस्तस्य जीवितमन्युत । अश्वतोष विशङ्कात्मा सर्वं विज्रावयन् अगत् ।
 न नवीन्युत्तरं मिथ्या मत्स्यमेतद्भविति । स्य संजीवयाम्येनं पश्यतां सर्वदेहिनी ।
 मोक्षपूर्थं मया मिथ्या क्षीरेष्वपि कदाचन । न च पुङ्गवा परावृत्तस्तथा संजीवनामर्थ ।
 यथा मे दधितो धर्मो ब्राह्मणाश्च विभेषत । अभिमन्याः सुतो जातो मृगो जीवत्यर्थं तथा ।
 यथाऽहं नाभिजातामि विजयेन कदाचन । विरोधमेव मद्येन मृगो जीवत्यर्थं शिशुः ।
 यथा मत्स्यश्च धर्मस्य मयि निव्यं प्रतिष्ठितो । तथा मृतः शिशुरप्यं जीवतामभिमन्युत ।
 यथा कंसश्च क्रोरो च धर्मेण जिहता मया । तेन वयेन बालोऽप्य पुन संजीवनामर्थ ।
 हत्युक्तो वामुदेवेन न बालो भरतर्षभ । शनैः शनैर्षं हाराज प्रास्यन्दनं सचेतन ।

११

१०१

१०२

१०३

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि परिवर्तिनः कृष्णार्त्त संजीवने जगन्मतेऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्माक्षमु मदा राजन् कृष्येन प्रतिषेहते । मदा तद्देशं त्वं पित्रा तत्राश्वमेदिविदोपितं ।
 ततो रक्षामि सन्धिणि नेष्टुस्तथा मृदन्तु तम् । अन्तरिक्षे च वागासोत् साधु केशव साध्विति ।
 तद्वत् स्तुतिस्तथापि पितामहमगात्तदा । ततः प्राणान् पुनर्लभे पिता तव नरेश्वर ।
 व्यपेष्टन च बालोऽपि यद्योत्साहं यथाबलं । बभूवर्षुदिता राजसाम्पदा भरतस्त्रिय ।
 ब्राह्मणान् वाचयामासुर्गोविन्दश्चैव श्रमणात् । ततस्ता मुदिताः सर्व्याः प्रपन्नमुर्ध्वनाह्नं ।
 स्त्रियो भरतर्षभानां गावो शस्त्रे व पारगाः । कुन्ती द्रुपदपुत्री च सुमद्रा चोत्तरा तथा ।
 विद्ययान्या नृपिशाणां बभूवर्षुष्टमानया । तव मत्ता मटायैव पत्निकाः भोय्यापयिकाः ।
 सुतमागधर्षयाद्यामृत्वंशं जनाह्नं । कुरुवंशस्तवाख्याभिगात्रोर्भर्भरतर्षभ ।
 उत्थाय तु यदाकालमुत्तरा यदुमन्दनं । अभवदयनं श्रोता सद्यः पुत्रेण आगत ।
 तथा हृष्यो ददौ चष्टो यत्र रत्नं विभेषत । तथाऽप्ये दृष्ट्वा शार्ङ्गं नाम चास्याकरोत्प्रभुः ।
 पितृत्वाय महाराज सत्यमन्यो जनाह्नं । परिशीले कुले यस्मात्प्राप्तोऽयमभिमन्युतः ।

१०४

१०५

परिचिदिति नामास्य भवत्वित्यप्रवीक्षदा । सोऽवर्द्धत यथाकालं पिता तव जनाधिप ।

मन प्रज्ञादनशसोत् सर्वसौख्यस्य भारत । मासजातस्तु ते वीर पिता भवति भारत ।

अथ जग्मुः सवक्त्रलक्ष्ममादाय पाण्डवा । तान् समीपगतान् श्रुत्वा निधैर्युष्टं शिषुपुत्रवा ।

अलक्षकुश मास्त्रैषैः पुरुषा भागवाङ्मयं । पताकाभिर्विचित्राभिर्वैभैश्च विविधैरपि ।

वेष्मनि समलक्षकुः पौराद्यापि जनेश्वरा । देवतायतनानां च पूजा मुविविधास्तथा ।

वन्दिदेशाय विदुरः पाण्डुपुत्रपियेषया । राजसर्गाश्च तर्वांसन् मुनोभिरलक्षकृता ।

शुश्रूभे तत् पुरश्चापि समुद्रो घनिभक्तन । नृत्तकैद्यापि नृत्यद्विर्गायकाणाञ्च नि स्त्रनै ।

आसीदैश्वर्यलक्षैव निवासस्तत् पुरस्तदा । वन्दिभिर्य नरैराजन् स्त्रोसहायस्य सर्वम् ।

तत्र तत्र विविक्तेषु समन्तादुपशोभित । पताकाभूयमानाश्च समन्तान्मनस्त्रिणा ।

अदर्भयजित्तदा कुहून् वै दक्षिणोत्तरान् । अक्षोषयस्तदा चर्या पुरुषा राजधूर्गता ।

सर्वराष्ट्रविहारेऽद्य रत्नाभरणलचणैः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि पाण्डवामने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तान् समीपगतान् श्रुत्वा पाण्डवान् शुकवर्ण । वासुदेवः सहाभात्य् भ्रूयथैः ससुहृद्वप ।

ते स्ममेत्य यथान्यार्थं प्रत्युच्चाता दिदृशया । ते स्ममेत्य यथान्यार्थं पाण्डवा दृष्टिभिः सह ।

विविधं सहिता राजन् पुरः शरणसाङ्ग्यं । महत्तस्यस्य सैन्यस्य खुरनिमिस्त्रेण च ।

द्यावापृथिव्यौ लक्षैव सर्वभाषोत् समावृतं । ते कोशानयनः क्षमा विदुश्च स्त्रपुरस्तदा ।

पण्डवाः प्रीतमनसः सहाभात्याः ससुहृद्वप । ते स्ममेत्य यथान्यार्थं हतराज जनाधिप ।

कीर्त्तयन् स्त्रगामानि तस्य पादौ ववन्दिर । हतराष्ट्रादङ्गु च तेषांभारी सुवस्त्रात्मज ।

कुन्तोश्च राजगार्हस्तदा भरतसक्तन । विदुरं पूजयित्वा च वैष्णवपुत्रं समेय च ।

पूज्यमाना स्त्र ते वीरा शरीरान्त विशाल्यने । तत्तत्तत्परमाश्चर्यं विचित्रं महद्भुत ।

शुश्रूवुस्ते तदा वीराः पितृसे जन्म भारत । तदुपश्रुत्य तत् कर्त्तुं वासुदेवस्य धीमत ।

पूजार्थं पूज्य मासु शृण्वो देवकिगन्धन । तत् कतिपयादस्य व्यासः सत्यवतीमुत ।

आजगाम महानिजा नगरं नागसाङ्ग्यं । तस्य सर्वं यथान्यार्थं पूजास्तु कुहूदहा ।

सह दृष्ट्वाऽन्धकारैरुपावाद्यकिरे तदा । तत्र भागविधाकारा कथा समभिकीर्त्तयैः ।

युधिष्ठिरो धर्मसतेः व्यास वचनमब्रवीत् । भवत्प्रसादाद्भगवन् यदिदं रत्नमाहृतं ।

उपयोगो तदिच्छामि वाजिमेधे महाकृतौ । तमनुज्ञातुमिच्छामि भवता मुनिवत्तम ।

तदधीना वयं सर्वे क्षणाय च महात्मान ।

॥ व्यास उवाच ॥ अनुज्ञामि राजस्त्वं क्रियता यदनन्तरं । यजस्त्र वाजिमेधेन विधिवद्द्विशिवता ।

अश्वमेधो हि राजेन्द्र पावनं सर्वपापघ्न । तेनेष्टा न विपाद्या वै भविता साव संशय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं सह धर्मार्त्ताः कुरुराजो युधिष्ठिर । अश्वमेधस्य कौरव्य चकारादहरे मति ।

ममनुजाय तत् सर्वं कृष्णदैपादणं नृप । वासुदेवमाश्वेत्य वास्यो वचनमब्रवीत् ।
 देवकी मुद्रया देवो त्वया पुण्यवत्तम । यदूया त्वं महाबाहो तत्त्वयास्त्वमिहायुत ।
 सत्प्रभावाश्रितान् भोगानश्रोम यदुमन्दन । पराक्रमेण बुद्ध्या च त्वयेयं निश्चिता मदी । १०१
 दोषयस्तु त्वमात्मानं त्वं हि नः परमो गुण । त्वयोद्यति दशार्थं विपाश्चा भविता क्षणं ।
 त्वं हि प्रयोऽधरः सर्वस्वं धर्मस्तु प्रजापति । त्वं गति सर्वभूतानामिति मे निश्चिता मतिः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ त्वमेतन्महाबाहो वक्तुमर्हस्यरिन्दम । त्वं गतिः सर्वभूतानामिति मे निश्चिता मतिः ।
 त्वद्वाचं सुरवीराणां धर्म्यं हि विराजये । गुणोभूताः स्म ते राजस्त्वया राजा गुरुभूतः ।
 यजस्व मदनुज्ञातः प्राणश्च कृतस्त्वया । युजस्व नो भवान् कार्यं यच्च बाष्कधि भारत । १०२
 मत्पुत्रे प्रतिजानामि सर्वं कर्त्ताऽस्मि तेऽनघ । भीमघेनार्जुनो चैव तथा माद्रवतो मुने ।
 दृष्टवन्तो भविष्यन्ति त्वयोद्यति पार्थिव ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि व्यासगमने एकमप्तोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्त्वा कृष्णेन धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । व्यासमामघ्य मेधावी ततो वचनमब्रवीत् ।
 यदा कालं भवान् धेनि हयमेऽप्य तत्त्वतः । दोषयस्तु तदा मां त्वयावसो हि मे कृतः ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ अहं धेनोऽयं कौन्तेय दशवक्त्रसदयैव च । विधानं यद्ययं कालं तत् कर्त्तारो न संशयः । १०३
 धेनो हि धारणमायानु तव दोषा भविष्यति । मन्त्राणाः संभ्रयस्ताश्च यशार्थं पुरुषर्षभ ।
 अथविद्याविद्वद्भिः सूता विमाय तद्दिदः । मेधमयं परीक्षन्तां तव यशार्थमिदृशं ।
 तमुत्सृज्य यद्याश्वं प्रयिषीं सागरामरः । न पर्येतु यज्ञो दोषे तव पार्थिव दुर्भयम् ।
 । वैशम्पायन उवाच ॥ दत्युक्तः स तथेत्युक्ता पाण्डवः । इयिवोपतिः । चकार सर्वं राजेन्द्र यथोक्तं ब्रह्मवादिना ।

भीमसेनोऽपि तेजस्वी कौन्तेयोऽमितविक्रमः । समर्थो रक्षितुं राष्ट्रं नकुलस्य विश्राम्यते ।

सहदेवस्तु कैरव्य समाधास्यति बुद्धिमान् । कुटुम्बतन्त्रं विधिवत् सर्वमेव महायशः ।

तनुं सर्वं यथान्यायमुक्तः कुरुकुलोद्भवः । चकार फाल्गुनस्यापि मन्दिदेशं दद्यान् प्रति

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एहार्जुन तया वीर ह्ययोऽयं परिपाल्यतां । समर्थो रक्षितुं क्षेत्रं नान्यः कथं मानवः । १०

ये चापि त्वां महाबाहो प्रत्युद्यान्ति नराधिपाः । तेविषहो यथा न स्यात्तथा कार्यं तयाऽनघ ।

आख्यातय्यथ भवता यज्ञोऽयं मम सर्वशः । पार्थिवेभ्यो महाबाहो समये गम्यतामिति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स धर्मोत्साहाभातरं सत्यवाचिनं । भीमश्च नकुलस्यैव पुरगुप्तो समादधत् ।

कुटुम्बतन्त्रं च तदा सहदेवं युधामातुं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ।

इति श्रीमहाभारते आनन्देर्धिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि अष्टावस्यमर्जुनविद्योने द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दीक्षाकाले तु सम्प्राप्ते ततस्ते सुमहर्षिणः । विधिवद्दीक्षयामासुरार्यमेधाय पार्थिवं । ११

कृत्वा स पशुबन्धाश्च दीक्षितः पाण्डुनन्दनः । धर्मराजो महातेजः सहर्षिर्गिर्यरेषत ।

हयश्च हयमेधार्थं स्वयञ्च ब्रह्मादिना । उत्सृष्टः शास्त्रविधनाप्यावेगामितेजसा ।

स राजा धर्मराट् राजन् दीक्षितो विषभे तदा । हेममालो हस्तकण्ठः प्रदीप्त इव पावकः ।

हृष्याजिनो दण्डपार्ष्णिः क्षौमवाकोऽथ धर्मजः । विषभो युतिमान् भूयः प्रजापतिरिवाध्वरे । १२

तथैवास्त्रलिङ्गः सर्वैः तुल्यवेशा विश्राम्यते । सम्भुरर्जुनस्यापि प्रदीप्त इव पावकः ।

श्वेताश्वः क्षुण्णसारं तं सवारार्यं धनेश्वरः । खल्वि तेऽस्तु व्रजाविशं पुनश्चेहोति भारत ।

तथाऽपरे मनुश्रेष्ठं पुरुषा वाक्यमब्रुवन् । नैनं पश्यामि संमर्द्धं धनुरेतत् प्रदृश्यते ।

एतस्मिन् भीमनिर्झरं विभुतं गाण्डिवं धनुः । ब्राह्मणोऽयं महापातकहर्त्रो वेदपारगः ।

विधिवत् इधिवीपाल धर्मराजश्च शासनान् । विधिपन् गाण्डिवं राजन् बद्धो माधवलिखवान् ।

तमर्थं इधिवीपाल मुदा युक्तः सवारः च । आकुमारं तदा राजश्राममत्तत्पुनं विभो । १३

द्रुपकामं कुरुश्रेष्ठं प्रयच्छन्तं धनञ्जयं । तेषामन्योन्यसंमर्द्धोऽनुज्ञेव समजायत ।

दिद्रुच्छूर्णा हयस्तश्च तस्यैव हयसारिणः । ततः बन्धो महाराज दिशः खं प्रतिपूरयन् ।

बभूव प्रेवतां नृणां कनोपुच्छं धनञ्जयं । एष गच्छति कौन्तेय हरगर्थेव दीप्तिमान् ।

यमन्वति महाबाहुः संस्पृष्टद्वन्द्वसमं । एवं शूराव वदतां गिरो जिष्णुर्द्वारधी ।

खल्वि तेऽस्तु व्रजारिष्ट पुनश्चेहोति भारत । अयापरे मनुश्रेष्ठं पुरुषा वाक्यमब्रुवन् । १४

नैनं पश्यामि संमर्द्धं धनुरेतत् प्रदृश्यते । एतस्मिन् भीमनिर्झरं विभुतं गाण्डिवं धनुः ।

खल्वि गच्छत्परिधौ वै पथ्य नमकुतोमघं । निवृत्तमेनं द्रुप्यामः पुनरेत्यति च भुवः ।

इवमाद्या मनुजार्थां स्त्रीणाञ्च भरतर्षभ । शूराव मधुरा वाचः धुनः पुनर्द्वारधीः ।

धाञ्जवस्तस्य शिष्यश्च कुशलो यज्ञकर्षणि । प्रायात् पार्थेन संहितः शस्त्रार्थं वेदपारगः ।

ब्राह्मणोऽयं महापातकहर्त्रो वेदपारगः । अनुजगुर्भारतात्मानं वधियास्य विश्राम्यते । १५

विधिवत् प्रथिवीपाल धर्मराजस्य शासनात् । पाण्डवे प्रथिवीमन्यो निर्जितामस्ततेजसा ।
 चचार स महाराज यथादेशस्तु सत्तम । तत्र युद्धानि वृत्तानि यान्यासन् पाण्डवस्य ह ।
 तानि वक्ष्यामि ते वीर विधिबाणि महानि च । स हयः प्रथिवी राजन् प्रदक्षिणमवर्तत ।
 सधारीत्तरतः पूर्वं तन्निरोध महीपते । श्वसृङ्गं स राक्षाणि पार्थिवानां हृद्योत्तमः ।
 शनैस्तदा परित्येया येताश्च महारथः । तत्र संगणना नास्ति राज्ञामयुगशस्तदा ।
 येऽयुक्तान् महाराज क्षत्रिया हतवान्धवा । किराता यवना राजन् बहवोऽपि धनुर्धराः ।
 क्षिप्त्वाश्वे बभूवुः । पूर्वं ये निहन्ता रणे । आर्यास्य प्रथिवीपालाः । मष्टनरबाहनाः ।
 समीयुः पाण्डुपुत्रेण । बहवो युद्धदुर्धदाः । एवं वृत्तानि युद्धानि तत्र तत्र महीपते ।
 श्रज्जुनस्य महीपालैर्नामाद्रेशसमागते । यानि हूयन्ते राजन् प्रतप्तानि महानि च ।
 तानि युद्धानि वक्ष्यामि कौन्तेयस्य तवानयं ।

११३

११४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टाध्याये ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विगर्तैरभवद्युद्धं कृतवैरेः किराटिभिः । महारथसमाज्ञातैर्हतानां पुष्टनमूभिः ।
 ते समाज्ञाय संप्राप्त यन्निर्घं तुरगोत्तमं । विषयान्तं ततो वीरा दंष्ट्रिताः । पर्यवारयन् ।
 रथिनो बहून्धराः । सद्यैः समलङ्कृतैः । परिवार्यै हवं राजन् पहीतुं संप्रवक्रतुः ।
 ततः किराटी सन्निधौ तेषां तत्र विकीर्षितं । वारयामास तान् वीरान् शक्यपुष्कंमरिन्दम ।
 तदनादृत्य ते सर्वे शरैरभ्यर्हन्तस्तदा । तमोरजम्भा संक्लृप्त्वासां किराटी न्यवारयन् ।
 तान्ब्रवीत्ततो जिष्णुः प्रहसन्निव भारत । निव सध्वंसधर्मज्ञाः श्रेया जीवितमेव च ।
 स हि वीरः प्रयास्यन् वै धर्मराजिन वारितः । हतवान्धवा न ते पार्थ हतयाः पार्थिव इति ।
 स तदा तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः । तास्त्रिवर्षध्वमिदं न न्यवर्त्तन्त चापि ते ।
 ततस्त्रिगर्ताराजानं सूर्यवर्ष्माणमाहवे । त्रिजित्य शरजालेन प्रजहास धनञ्जयः ।
 ततस्ते रथघोषेण रथनेमिखनेन च । पूरयन्ता दिशः सर्वाः धनञ्जयमुपाद्रवन् ।
 सूर्यवर्षाः ततः पार्थ शराणां मतपल्लवाः । शतान्यमुसृद्राजोऽस्य सख्यसमभिदक्षयन् ।
 तवैश्वस्ये सख्येकाका ये च तस्मानुवायिनः । मुमुक्षुः शरवर्षाणि धनञ्जयवधैविशः ।
 स तान् व्यामुखनिर्मुक्तैर्बभूवः सुबहून् शरान् । चिच्छेद पाण्डवैः राजले भूमा व्यपतंस्तदा ।
 केतुधर्मा तु तेजस्वी तस्यैवावरो यदा । युयुधे आतुरथाय पाण्डवेन सखिना ।
 तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य केतुधर्मा महाहवे । अश्वस्रक्षिप्रितैर्वाजिर्विभक्त्यु यरवोरहर ।
 केतुधर्मसमिहितं धृतवर्मा महारथः । रथेनाग्रे समुत्पत्य शरैर्जिष्णुमवाकिरन् ।
 तस्य तां शीघ्रतामेष्य तुमोपातीव वीर्यवान् । गुडाकेशो महतिज्ञा बाहस्य धृतवर्म्भः ।
 न सन्दर्धानं दृष्ट्वा शतदानस्य तत्तदा । किरन्तमेव स शरान् दृष्ट्वा पावकाग्निः ।
 स तु तं पूजयामास धृतवर्मापमाहवे । मनसा समुद्धर्तौ वै रणे सममिदक्षयन् ।

११५

त पक्षगन्धिव कुङ्कुमवोरः स्यस्रजिव । प्रीतिपूर्णमवावाडः प्राणैर्न व्यपरोपयत् । ११०
 स तथा रक्ष्यमाणो वै पाथेनामिततेजसा । धृतवर्षा शरं दीर्घमुमोष चित्रये तदा ।
 स तेन विजयस्पर्धमाधोदिदुः करे भूम्न । मुमोष गाण्डिवं मोहात्तप्यपाताद्यभूतले ।
 धनुषः पततस्तस्य सव्यपाचिकरोद्दिभा । बभूव सद्रुमं रूपं शक्रचापस्य भारितम् ।
 तस्मिन्निपतिते दिव्ये महाधनुषि पार्थिव । जहास सखनं हासं धृतवर्षा मोहाद्यवे ।
 ततो रोषादितो जिष्णुः प्रसृज्य हृष्टिर्न कारत् । धनुरादत्ते तद्विधं शरवैर्विवर्ष च । १११
 ततो हलाहलाशब्दे दिवसृगभवत्तदा । जालाविधानां भूतानां तत्कर्मोषि प्रभ्रंसतां ।
 ततः संप्रेक्ष्य वक्रुङ्क्षुं काशान्तकयमोपेम । जिष्णु चैगर्तका योधाः परीताः पर्यवोरयन् ।
 अभिमुक्त्य परीक्षां धृतले धृतवर्षेण । परिवर्तुङ्गाक्रेत्रं तत्राकुप्यद्वन्द्वयः ।
 ततो योधान् जघानागु तेषां स देशं चोद्धत । महेन्द्रवज्रप्रतिमैरायधैर्वज्रभिः शरैः ।
 तान् संप्रभ्रान् संप्रेक्ष्य त्वरमाणो धनञ्जयः । शरैराग्नीविषाकारैश्चान् खगवद्वधुम् ।
 ते भग्नमनवः सर्वे चैगर्तकमहारायाः । दिशोऽभिर्दुद्रुवराजन् धनञ्जयशरार्हिताः ।
 तमूच पुष्टव्याघ्रं संक्रान्तनिखर्दनं । तवास्व किङ्कराः सर्वे सर्वे वै वयमास्वराः ।
 आश्वापयस्व नः पार्थ प्रह्लाज् प्रस्थानवस्त्रितान् । करिष्यामः प्रियं सर्वं तव कौरवनन्दन ।
 यतदाश्वाय वचनं स्वस्तीस्तान्नवीनमदा । जीवितं रक्षत नृपाः शायनं प्रतिगृह्णताम् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुशारे चतुःशततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्य व्यचरन् स हयोत्तम । भगदन्तात्मजस्य निधेयौ रणकर्मणः । ११२
 स ह्यपपाण्डुपुत्रस्य विषयान्मनुपागतं । पुण्ड्रं भरतयेष्ट वज्रदेत्तो महीपति ।
 सोऽभिनिर्धाय नगराङ्गदत्तसुतो नृप । अश्वमायान्तमुत्तम्य नगरोभिमुखो ययौ ।
 तथास्तस्य महाबाहुः कुक्षोर्भूषभञ्जदा । गाण्डिवं विचित्रैस्त्र्यं सहस्रं समुपाद्रवन् ।
 ततो गाण्डिवनिर्मुक्तैरनुभिर्भोहितो नृपः । हयमुखेऽब्धे तं वीरसतः आर्यमुपाद्रवन् ।
 पुनः प्रविश्य नगरं दंशित स नृगोत्तम । आह्वय नागप्रवरं निधेयै रणकर्मणः ।
 पाण्डुरेषातपथेण प्रियमायेन मूर्ध्नि । दोधूयता चामरेण येतेन च महारथः ।
 ततः पार्थ समाशाय पाण्डवानां महारथं । आह्वयामास वीमलं बलिस्त्रोहादाच धेयुगे ।
 स वारणं नगप्रख्यं प्रमिन्नकरटामुखं । प्रेषयामास वक्रुङ्क्षुः सेतारथं प्रति पार्थिव ।
 विचरन्ते महामिधं परवारणशरणं । श्राव्यवल्कल्पितं यक्षो विवशं युद्धदुर्ध्वदः ।
 प्रथोद्यमान स गणेशान राज्ञा महाबल । तदाऽऽकुर्वेन विषभावुपतिथ्यधिवासरं । ११३
 तमापतन्तं यम्प्रेक्ष्य कुङ्क्षे राजन् धनञ्जयः । भूमिष्ठो वारणगतं योधयामास भारतः ।
 यज्ञदत्तसतः कुङ्क्षे मुमोषाशु धनञ्जये । तोमारान्प्रिषङ्गाशान् श्लेभानिव वेगितान् ।
 अर्जुनस्तानप्राप्तान् गाण्डीवप्रभवैः शरैः । द्विधा त्रिधा च चित्रैश्च ख ख खगैस्तदा ।

स तान्दृष्ट्वा तथा हिंसांस्तोभारान् भगदत्तज । इधूनवक्रांस्तरितः प्राहिणोन् पाण्डवं प्रति । १
ततोऽर्जुनस्त्वर्तरे ह्यवपुङ्गवजिज्ञानान् । प्रेषयामास संकुट्हे भगदत्तात्मजं प्रति । २
सैतर्विद्धो महातेजा वज्रदत्तो महामृधे । शृङ्गाहतः पपातोऽध्या न लेनमजहात् स्मृतिः । ३
ततः स दुग्दस्रव्य वारणप्रवरं रणे । अथवा प्रेषयामास अथार्थे विजयं प्रति । ४
तस्मै वाणाक्षतो जिष्णुर्निधुक्रात्रीविशोपमान् । प्रेषयामास संकुट्हे ज्वलितज्वलनोपमान् । ५
स तैर्विद्धो महामागेः विस्ववन् रुधिरं बभौ । गैरिकाकमिवाग्नेः त्रिभ्यंजप्रस्रवधं तदा । ६
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अथानुचारे वज्रदत्तपुट्टे पञ्चव्रततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥
॥ वैद्यन्यायन उवाच ॥ एवं विराजमभवत्तपुट्टं भरतर्षभ । अर्जुनस्य तरेऽपि हृष्येव व्रतक्रतोः । १
ततस्तुयुते दिवसे वज्रदत्तो महाबलः । अद्वाव सख्यं द्वाधं वाक्छेददमयावतीत् । २
अर्जुनार्जुनं तिष्ठन्नमो जीवन् विमोक्ष्यसे । लो निहत्य करिष्यामि पितृलोपं दद्यामिधि । ३
तथा पृष्ट्वा समपिता भगदत्तः पितुः सखा । इतो हृष्टोपचायितान् त्रिभ्यंजमास घोषध । ४
इत्येवमुक्ता संकुट्हे वज्रदत्तो नराधिपः । प्रेषयामास कौरव्य वारणं पाण्डवं प्रति । ५
संमेष्यमाणो भगिन्त्रे वज्रदत्तेन धीमता । उत्पतित्यत्रिवाकाग्रमभिदुद्राव पाण्डवं । ६
अपहस्तसमुत्तलं वीकरेण स नागराट् । समैवत शुक्राकेशं त्रैलोक्यमिवांमुदः । ७
स तेन प्रेपितो राजा मेघवद्विनदक्रुः । सुखान्तं वरवेङ्कदिरभ्यद्रवत फाल्गुनं । ८
स मृत्युनिव नागेन्द्रे वज्रदत्तप्रचोदितः । आसवाद् द्रुतं राजन् कौरवाणां महारथं । ९
तमाद्यान्तमयाक्षस्य वज्रदत्तस्य वारणं । गाण्डीवमाश्रित्य बली न व्यकल्पत ब्रुवन् । १०
बुकोध बलवचापि पाण्डवस्य भूपते । कार्यविघ्नमनुक्षय्य पूर्यैवेरस्य भारत । ११
ततस्तं वारणं क्रुः प्रज्जालेन पाण्डवः । निवारयामास तदा वैलेव मकराख्यं । १२
स नागप्रवरः श्रीमानार्जुनेन निवारितः । तस्मै शरैर्विभिन्नाह् । नाविच्छन्नखितो यथा । १३
निवारितं गर्भं हृष्ट्वा भगदत्तपुत्रो नृपः । उत्सवर्ज्यं त्रितान् वाणान्कर्तुं क्रोधमूर्च्छितः । १४
अर्जुनस्य महाबाहूः शरैरिनिघातिभिः । वारयामास तान् वाणांश्चदहन्तमिवाभवत् । १५
ततः पुनरभिकुट्हे राजा प्राज्यातिपाधिपः । प्रेषयामास नागेन्द्रं बलवन् पर्वतोपमे । १६
तमापततं संमेष्य बलवन् पाकजायनिः । नारायणमद्रिषद्वात्रं प्राहिणोद्वारणं प्रति । १७
स तेन वारणो राजन् मर्ष्यमभिशोः श्रये । पपात स ह्यथा भूमौ वज्रदत्त इवाचलः । १८
स पतन्नुत्तुमे नागो धनध्वजवराहतः । विव्रजिव महाशैलो मर्षो वज्रप्रयोदितः । १९
तस्मिन्निपतिते नागे वज्रदत्तस्य पाण्डवः । तस्य भेतयमित्याह ततो भूमिर्गतं नृप । २०
अमरीद्धि महातेजाः प्रसूतं मां युधिष्ठिरः । राजानस्ते न हन्त्या धनध्वज कव्यस्रग । २१
सन्मैतत्परस्याध अवयितावता हतं । योधाद्यापि न हन्त्या धनध्वज रणे मया । २२
यक्याद्यापि राजान् सन्मै सहजुह्वयन् । युधिष्ठिरस्यासमेधो भवद्भिरनुभूयतां । २३

इति भ्राष्टवच युवा न ध्वनि ता कराधिप । उत्तिष्ठ न भयं तेऽस्ति स्तस्त्रिमान् गच्छ पार्थिव ।

आगच्छेया महाराज परा चैवोमुपस्थिता । यदाऽयमेधो भविता धर्षराजस्य धीमत ।

स्वमुक्त स राजा तु भगदन्तात्मजसदा । तथेयेवात्रवोदाकं पाण्डवेनाभिनिर्व्विन्त । १११

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि अश्वानुसारे वज्रदत्तपराजये षट्षप्रतोऽध्याय ॥ ७६ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ सैन्धवैरभवयुद्धं ततस्तस्य किराटिन । हतमेपैर्ष्व हाराज हतानाञ्च भूतैरपि ।

तेऽधतीर्णमुपकृत्य विषयं श्वेतवाहनं । प्रत्युद्ययुरस्तृशन्तो राजानं पाण्डवर्षभ ।

अश्वस्य तं पराश्वस्य विषयानो विषोपमा । न भयं चक्रिरे पार्थाङ्गोममेगादनन्तरात् ।

ते विदूराह्णदुष्पाणि यज्जियस्य हयस्य च । वीभत्सु प्रत्यपचक पदानिममवस्थितं ।

ततस्तौ तमहावीर्या राजानं पर्य्यवारयन् । जिगीवन्तो मरण्याभं पूर्णं विनिकृता युधि । ११२

ते नामान्यपि गोबाण कर्म्मोणि विविधानि च । कौर्त्सयन्तसदा पार्थ शरवैरवाक्रिन् ।

ते किरन् शरज्जातान् वारणप्रतिवारणान् । रणे जयमभीषन्ता कौन्तेय पर्य्यवारयन् ।

ते समीप्य च तं हृण्मृगकर्म्मणमाह्वे । सर्व्वे युयुधिरे वीरा रथस्थान् पदानिभं ।

ते तमाजग्निरै वीर निवातकवचान्क । संव्रतकनिहतारं हन्तारं सैन्धवस्य च ।

ततो रथसहस्रेण हयानामयुतेन च । कीटकीटव्य वीभत्सु प्रहृष्टर्मनोऽभवन् । ११३

तं ह्रन्तो बधं वीरा सिन्धुराजस्य चाहवे । जयद्रथस्य कैरास्य समरे सयवाचिना ।

तत पर्जन्यवत् सर्व्वे शरवृष्टीरवाहजन् । ते कीर्णं शूशुभे पार्थै रविर्भेदान्तेर यथा ।

स भूरे समवच्छजस्यकात्रे पाण्डवर्षभ । पञ्चरान्तरसञ्चारी ब्रह्मन् इव भारत ।

ततो हाहाहत सर्व्वे कौन्तेये शरयोडिते । चैलोक्यमभवद्भ्राजन् रविरायो च निष्प्रभ । ११४

ततो बभौ महाराज माततो लोमहर्षण । राडुरथसदादित्यं सुमयत् शोभमेव च ।

खलास्य जग्निरै स्वर्थं व्यकीर्येन समन्त । वेपथुसामवद्भ्राजन् कैलासस्य महागिरे ।

मुमुषु श्वासमत्युष्णं दु खमौकसमन्विता । सन्नर्षेया जातभयास्तया देवर्षेयोऽपि च ।

रत खान्त्वा शिनिभिर्दम मण्डलं शशिनोऽपतत । विपरीता दिशस्यदि सञ्जा धूमकुलास्तदा ।

राहमारुणसङ्काशा धनुन्नन सविद्युत । आदृत्य गगणं मेघा मुमुषुर्थासशोषिता ।

श्वमाधीनता वीरे शरवर्षण भट्टते । फाल्गुने भरतश्रेष्ठ तदद्भुतमिवाभवत् । ११५

तस्य तेनावकीर्णस्य शरजासेन सर्व्वत । मोहात्पपात गाण्डीवमावापञ्च करादपि ।

तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते शरजालं महत्तदा । सैन्धवा मुमुचुर्खर्षं गतसन्ने महारथे ।

ततो मोहसमापन्नं ज्ञात्वा पार्थ दिवौकस । सर्व्वे विचक्षामनसस्तस्य शान्तिहतोऽभवन् ।

ततो देवर्षय सर्व्वे तथा सन्नर्षेयोऽपि च । ब्रह्मर्षयश्च विजयं जेषु पार्थस्य धीमत ।

तत प्रदीपिते देवै पार्थतेजसि पार्थिव । तस्मावचलवह्नीमान् संपाप्ते परमा वित्त । ११६

विषकर्षं धनुर्दित्यं तत कौरवनन्दन । यन्तसेवेह शब्देऽभून्महांस्तस्य पुन पुन ।

ततः स शरवर्षाणि प्रत्यमिषान् प्रति प्रभु । वर्षं धनुषा पाथौ वर्षाणीव पुरन्दर ।
ततोऽथैन्धवा घोधा मर्ष एव सराजका । मादृशन्त शरैः कीर्णा जलमैरिव पादपा ।
तस्य शब्देन विविधमपानांश्च विदुस्तु । मुमुचुषाशु गोकात्ताः पुष्टुचुषाणि सैन्धवा ।
तांस्तु मर्षाघरव्याघ्र सैन्धवान् व्यचरद्वली । अलातचक्रवद्गजान् शरजालौ समर्पयत् ।
तदिष्टगजान्प्रतिम बाणजालममिषत् । व्यसृजद्विषु मर्षासु महेन्द्र इव वज्रधत् ।
मेघजालनिर्भं सैव विदार्य शरद्वह्निभिः । विवभौ कौरवश्रेष्ठ शरदीव दिवाकर ।
इति शोमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अद्यानुगारे सप्तसप्तोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
वैशम्पायन उवाच ॥ ततो गाण्डोवम्बच्छूरो युद्धाय समुपस्थित । विवभौ युधि दुर्हर्षो हिमवामकुलो यथा ।
ततोऽथैन्धवा घोधा पुनरेव व्यवस्थिताः । व्यमुञ्चन्त सुमर्षाः शरवर्षाणि भारत ।
तान् प्रहस्य महाबाहो पुनरेव व्यवस्थितान् । ततः प्रोवाच कौन्तेयो मुमुर्षून् वल्लभा गिरा ।
युध्यध्व परया शतया यतध्वञ्च जये मम । कुरुध्वं मर्षकार्याणि महदो भयमामनं ।
एष धीर्यामि मर्षान्तु निवार्य शरवागुरा । तिष्ठध्व युद्धमनसा र्धं शनयिताऽस्मि व ।
एमावदुक्ता कौरवो रोषाद्गाण्डोवम्बज्जदा । ततोऽय वषणं कृत्वा भ्रातृव्यंश्च भारत ।
न हन्तव्या एषे तान् वक्ष्यामि विजिगीषव । जेतव्यायेति यत् प्रोक्त धर्मराज्ञा महात्मना ।
चित्तपामास म तदा काल्पुन पुनर्यथैव । इत्युक्तोऽह नरेन्द्र एव हन्तव्या मरा इति ।
कथं तत्र नृपेदं स्यादूर्ध्वराजवक्त्रं शुभं । न हन्येरथ राजानो राजसूयायां कृता भवेत् ।
इति कश्चिन्मम तदा काल्पुन पुनर्यथैव । प्रोवाच वाक्यध्वंश सैन्धवान् युद्धदुर्धराण ।
येषो वदामि युष्माकं न हिमेयमवस्थितान् । यस्य वक्ष्यति मरणे तवाप्नोति पराजित ।
एतच्छ्रुत्वा वचोमग्न कुरुध्व हितमात्मन । ततोऽन्यथा कुरुगता भविष्य मयाऽर्हता ।
एवमुक्ता तु तान् धीरान् युयुधे कुरुपुङ्गव । अर्जुनोऽतोव संकुह संकुहैर्विजिगीषुभिः ।
शत शतमघ्नाणि शरार्णा नतपर्वणाः । मुमुचुः सैन्धवा राजसूया गाण्डोवधन्वि ।
शरमापतन् कूतानामोदिवशिरोपमान् । चिच्छेद विजितैर्वैशरन्तरा म धनञ्जय ।
क्षित्वा च तानाग्रे चैव कष्टपथान् शिवाश्रितान् । एकैकमेवा मरि विभेद विजिते शरे ।
ततः प्राभास्य शनोय पुनरेव धनञ्जयं । जयद्रथं हतं क्षुत्वा चिचिपु सैन्धवा नृपा ।
तेषां किरोटो महत्पथो मोपशङ्के महाबल । मर्षालानलगा क्षित्वा तदा चुकोप पाण्डव ।
तथैवापततां तेषां घोधानां जयमृद्धिना । विराजि पातयामास भवे मथतपर्वभिः ।
तेषां प्रव्रजताद्यापि पुनरेवाभिधावता । निवर्त्ततास्य शब्दोऽभूत् पूर्यन्ते मरौदधे ।
ते वधमागन्तु तदा पाथेभामितेजसा । ययामाणं ययोत्साहं योधयामासुरर्जुनं ।
ततोऽपि कान्तेनाभौ शरैः मथतपर्वभिः । कृता विमशा भूयिष्ठा क्षान्तावाहनभैरिका ।
तान् मर्षान् परित्यागान् विहिता भूमागजग्रा । दुःशल्या बालमदाय नम्रां प्रययौ तदा ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

सुरयश्च सुतं वीरं रघेनाथागमनदा । शान्त्यर्थं सर्वधोधानामभ्यगच्छत पाण्डव । १५ ५५ ५४
 सा धनञ्जयमावाध करोदान्तं स्वरं तदा । धनञ्जयोऽपि तां दृष्ट्वा धनुर्भिसंख्ये प्रभु ।
 दमुत्सृज्य धनुः पार्थो विधिवद्गमिर्न तदा । प्राष्ट किं करवाषेति सा च त प्रत्युवाच ह ॥ १६ ५६ ५५
 एष ते भरतश्रेष्ठ स्खल्योद्यतात्मज । शिशुः । अभिवादयते पार्थ तं पश्य पुरुषधर्म । १७ ५७ ५६
 इत्युक्तस्तस्य पितरं च पप्रच्छार्जुनसदा । काशविनि ततो राजन् दुःश्ला वाक्यमब्रवीत् । १८ ५८ ५७
 पिष्टशोकाभिसन्तप्तो विषादात्तौऽस्य वै प्लिता । पञ्चलमगमदोरो यथा तस्ये निग्रामय । १९ ५९ ५८
 स पूज्यं पितरं सुता हतं युद्धे लयाऽनघ । तामागतञ्च संसृज्य युद्धाय हयचारिण । २० ६० ५९
 पितुश्च मृत्युदुःखार्त्ता जहात् प्राणान् धनञ्जय । प्राप्ता वीमत्सुरित्वेव नाम सुतेव तेऽनघ । २१ ६१ ६०
 विषादात्तं पपातोऽर्घ्या ममार च ममात्मज । तं दृष्ट्वा पतितं तत्र ततस्तथात्मज प्रभो । २२ ६२ ६१
 दृष्ट्वा समनुप्राप्ता त्वामघ शरपैविषी । इत्युक्तान्तं स्वरं सा तु सुमीष धृतराष्ट्रजा । २३ ६३ ६२
 दीना दीनं स्निात पार्थमब्रवीच्छाश्वधामुखं । स्वरं समवेक्ष्य स्खल्योद्यतात्मजमेव च । २४ ६४ ६३
 कर्तुमर्हसि धर्मज्ञ दयां कुरुकुलोदह । विख्यातं कुरुराजान तच्च मन्दं जयद्रथं । २५ ६५ ६४
 अभिमन्योर्यथा जात परिशितं परवीरहा । तथाऽयं सुरयाज्जातो मम पौत्रो महाभुज । २६ ६६ ६५
 तमादाय नरस्याच सम्प्राप्ताऽस्मि तवानिक । श्रमार्थं सर्वधोधानां द्रष्टुं चेदं वचो मम । २७ ६७ ६६
 आगतोऽयं महाबाहो, तच्च मन्दस्य पुत्तक । प्रसादमस्तु बालस्य तस्मात् कर्तुमर्हसि । २८ ६८ ६७
 एष प्रसाद्य शिरसा प्रशमार्थमरिन्दम । याचते त्वां महाबाहो शर्म गच्छ धनञ्जय । २९ ६९ ६८
 बालस्य हतवन्ध्याश्च पार्थ किञ्चिदजान् । प्रसादं कुरु धर्मज्ञ मा मन्युवशमन्वया । ३० ७० ६९
 तमनार्थं गृहसञ्च विस्तृतास्य पितामहं । आगच्छारिणमत्यर्थं प्रसादं कर्तुमर्हसि । ३१ ७१ ७०
 एव ब्रुवन्ता कष्टं दुःश्लायां धनञ्जय । संसृत्य देव गान्धारीं धृतराष्ट्रश्च पार्थिव । ३२ ७२ ७१
 उवाच दुःखशोकान् चक्षुधर्मं व्यगर्हयन् । प्लुतं बान्धवा सर्वे मया शीता यमस्य । ३३ ७३ ७२
 इत्युक्ता वज्रशाल्वादि प्रसादमकरोज्जय । परिवृज्य च ता प्रीतो विभक्त्यं दृष्ट्वान् प्रति । ३४ ७४ ७३
 दुःश्ला चापि तान् धोधान् निवार्य महर्षो रक्षान् । वपूज्य पार्थ प्रययौ दृष्ट्वा नेवैन्द्रभानवा । ३५ ७५ ७४
 एव निज्जित्य तान् वीरान् सैन्यवान् च धनञ्जय । अन्वधावत धावन् तं हय कामचारिण । ३६ ७६ ७५
 ततो मृगनिवाकाग्रं यथा देवं पिनाकधृक् । सवारं त तथा वीरो विधिवच्चक्षिण हृद्यं । ३७ ७७ ७६
 स च वाजी ययौष्टेन ताक्षान्देशान् ययाक्रम । विचचार ययाकाम कर्ष्य पार्थस्य बह्वृचन । ३८ ७८ ७७
 क्रमेण स हयस्तेव विचरन् पुरुषधर्म । मणिपूरपतेर्द्विप्रमुपायात् सहपाण्डव । ३९ ७९ ७८
 इति श्रीमद्भागवते आश्वमेधके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अथानुसारे सैन्यवपराजये अष्टमस्तोऽध्याय ॥ ७८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुता तु भूपति प्राप्त पितरं वसुधाहन । निर्व्यथो विनयेनाथ ब्राह्मणार्थपुर सरः ।
 मणिपूरेश्वरत्वेवमुपायात् धनञ्जय । भाग्यनन्दस्य मेधावो चक्षुधर्ममनुसरन् ।
 उवाच स च धर्मात्मा समनु फाल्गुनसदा । प्रकियेय न ते युक्ता दक्षिण सप्तधर्मत ।

मरुत्तमाण तुरगं यौधिरमुपागतं । अश्विं विवशाने मा नायोत्थो किमु पुनः ।
 धिक्त्नामस्य सुदुर्गं चतुर्थं वदन्ति । यो मां युद्धाय वप्रातिं यशैव प्रत्यग्रहया ।
 न तया पुत्रपार्थिवं कश्चिदस्तीह जीवता । यस्मै स्त्रीवधया प्राप्तं मां वाचा प्रत्यग्रहया ।
 पद्यं मत्तशस्त्राभागाण्येवं सुदुर्गं । प्रकिंचेयं भवेद्युक्ता तावत्तव नराधम ।
 तमेवमुक्तं भग्नं तु विदिता पद्मनाभजा । अश्वत्थमांसा भिन्नान्निमुलूपा समुपागमत् ।
 सा ददर्श तत् पुत्रं विमथ्यनमधायुधं । समर्थमावमसक्तं पित्रा युद्धार्थिना प्रभो ।
 तत् सा चारुयन्तीहो समुपेत्यारमाभजा । उलूपां प्राह वचनं धर्म्यं धर्मविभारदं ।
 उलूपां सा निबोध तं मातरं पद्मनाभजा । कुह्वं वचनं पुत्र धर्म्यं भविता पर ।
 युद्धक्षेत्रं कुह्वेऽपि पितरं युद्धदुर्गदं । एवमेव हि ते प्रीतो भविष्यति न संशय ।
 एवं दुर्मपितो राजा य मां वा वधुवाहन । ननक्षकं महातेजा युद्धाय भरतर्षभ ।
 संनक्ष काक्ष्यं वर्षं शिरस्ताण्ड्य मानुजम् । दूषोरश्वतथमाधमारोह रयोत्तम ।
 सर्वोपकरणैरेतं युक्तमर्थमेनाजैव । मयकोपस्कर श्रीमान् हेममण्डपरिष्कृतं ।
 परमाश्चित्तमुज्ज्वलं ध्वजं निहं क्षिरस्मयं । प्रययो पादमुद्दिश्य स राजा वधुवाहन ।
 ततोऽभ्येत्य वयं वीरो यस्मिं पार्थरक्षितं । पादयामास पुरुषैर्वयश्चित्राविभारद ।
 दृष्ट्वा तं वाजिनं दृष्ट्वा प्रीतात्मा स धनञ्जय । पुत्रं रघुसंभूमिह स न्यवारयदाहवे ।
 स तत्र राजा तं वीरं वरुणैरनेकशः । अर्ह्यमास निमित्तेराश्रीविपविशेषमे ।
 तयोः समभवद्युद्धं पितु पुत्रस्य चातुर्भु । देवास्तरणप्रणमभये प्रीयमाणयो ।
 किरीटिनं प्रविश्याध श्रेष्ठानतपर्मणा । मनुदेहे नरव्याघ्रं महसन् वधुवाहन ।
 सोऽभ्यगात् स ह पुद्गेन वर्योक्तमिव पद्मज । विनिर्भिव च कौन्तेय प्रविशेध महोत्तम ।
 स गाहवेदमे भोमानालम्ब्य धनुर्दण्डम् । दिव्य तेजः समाविष्ट प्रसीत इव सोऽभवत् ।
 स यश्चापुपलभ्याय प्रशस्तं पुत्रवर्धन । पुत्रं वक्राक्षजो वाक्मदिदमाह महापुति ।
 बाधु बाधु महाबाहो वक्तुं विशाङ्गदात्मज । सदृशं कथं ते दृष्ट्वा प्रीतिमानस्मि पुनः ।
 विमुक्षाम्येव ते वाचान् पुत्र युद्धे क्षिरो भव । इत्येवमुक्त्वा नारायणैरभ्यवर्धदमिषया ।
 तान् स गाह्योवनिर्मुक्तान् वक्राक्षनिधमप्रभाज् । नारायणस्त्रिभुवनं भवे सर्वोत्तिष्ठो दिधि ।
 तत्र पार्थिवैर्दिद्येभ्योऽर्थं हेमपरिष्कृतं । सुवर्णतालप्रतिभं सुवेणापहरद्रयात् ।
 चपांश्चाप महाकापान् महावेगानिन्दम । चकार राजस्त्रिंशान् मन्त्रयन्निव पाण्डव ।
 स च पादवर्गिण्यां राजा परमकोपन । पदाति पितरं कुह्वे योधयामास पाण्डवं ।
 मम्प्रोपमाय पाथीनाश्ववजं पुत्रविक्रमात् । अत्यर्थं योऽयामास पुत्रं वक्रधरात्मज ।
 स मन्दमतो विमुखं पितरं वधुवाहन । शरैराश्रीनिवाकाः पुनरेवार्हयदधी ।
 ततः स बाह्यान्पितरं विद्याध इदि पविषा । निमित्तेन सुपुद्गेन वलवदधुवाहन ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

विवेग पापद्वं राजन् मर्षं भिक्षातिदु खलुत् । स तेनातिभृशं विद्व. पुत्रेण कुहनन्दने । १११
 मर्षं जगाम मोहार्तक्षता राजन् धनञ्जय । तस्मिन्निपतिते वीरे कौरवाणां धुरन्धरे । ११२
 सोऽपि मोहं जगामाद्य ततश्चित्राङ्गदासुत । व्यायस्य संयुगे राजा दृष्ट्वा च पितरं हतं । ११३
 पूर्वमेव स वापौर्धौर्द्विद्विष्टोऽश्वमेन ह । पपात सोऽपि धरणीमालिङ्ग्य रणमूर्द्धनि । ११४
 भर्तारं निहतं दृष्ट्वा पुत्रश्च पतितं भुवि । चित्राङ्गदा परिवक्षा प्रविवेग रणाजिरे । ११५
 शोकसन्तप्तश्च दद्या ददन्तो वेपथी मृगं । मणिपूरपरेष्वाता ददर्श निहतं पतिं । ११६
 इति श्रीमहाभारते आद्यमधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अध्यायपरांजये जनाङ्गोतीऽध्याय ॥ ७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो बभूवर्भूरि विलस्य कमलोचना । मुनेः दुःखसन्तापपात च महीतले । ११७
 प्रतिपद्य च सा संधां देवी दिव्यपुङ्गवा । उत्सृज्य पद्मगुप्तां दृष्ट्वा वाक्ममवतीत । ११८
 उत्सृज्य पश्य भर्तारं शयान निहतं रणे । तत्कृते मम पुत्रेण वणिने समितिञ्जय । ११९
 ननु त्वमर्थधर्मज्ञा ननु चासि पतिप्रता । धनत्कृतेऽयं पतितः पतितो निहतो रणे । १२०
 किन्तु सर्वोपराधोऽयं यदि तेऽद्य धनञ्जय । धर्मस्य पापमाणा वै जीवयस्व धनञ्जय । १२१
 ननु त्वमर्थ्य धर्मज्ञा नैकोक्तविदितोऽहमे । यद्वातयित्वा पुत्रेण भर्तारं जानुग्रोचसि । १२२
 नाशं शोचामि तनयं हतं पद्मगुप्तां पतिमेव तु शोचामि यस्यातिथिमिदं हतं । १२३
 इत्युक्त्वा सा तदा देवीमुत्सृज्य पद्मगुप्तां । भर्तारमभिमन्येदमित्युवाच पश्यन्निना । १२४
 उत्तिष्ठ कुरुमुख्यक्ष प्रियमुख्योऽसि मे प्रिय । अयमगो महत्पापो मया ते परिमोक्षित । १२५
 ननु त्वया नाम विभो धर्मराजस्य यद्विषय । अयमगोऽनुवर्त्तय्य स मेवे किं महोत्तले । १२६
 त्वयि प्राणा ममायत्ता कुक्ष्यां कुहनन्दने । स कर्मात् प्राणदोऽन्येषा प्राणान् सन्त्यक्तवानसि । १२७
 ॥ चित्राङ्गदेव च ॥ उत्सृज्य साऽपश्येन पतिं निपतितं भुवि । पुत्रश्चेनं समुत्साह्य घातयित्वा न शोचसि । १२८
 कामं खपितुं बासोऽर्थभूमेः शत्रुवशं गत । लोहितचोऽगुडाकेशे विग्रय साधुं जीवतु । १२९
 मापराधोऽसि सुमते वराणां बभूवार्थता । प्रमदानां भवत्ययमगो ते भूदहिरीदृशो । १३०
 सख्यं हतं तत्कृतं धात्राऽदृश्ययमेव ह । सख्यं समभिजानीहि सख्यं सङ्गतमस्तु ते । १३१
 पुत्रेण घातयित्वेनं पतिं यदि न मेऽद्य वै । जीवन्तं दर्शयस्व परित्यक्त्यामि जीवितं । १३२
 स इह दुःखान्तिता देवि पतिपुत्रविनाशता । इहैव प्रायमाशिक्षे प्रेक्षन्वाले न संशय । १३३
 इत्युक्त्वा पद्मगुप्ता सपत्नीश्चैव बहवो । ततः प्रायमुपधीना तुष्णीमालोक्त्रनाधिप । १३४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो विलस्य विरता भर्तुः पादौ प्रवृत्तौ सा । उपविष्टाऽभवद्दीना सोऽक्षश्च पुत्रमिच्छतो । १३५
 ततः पुनर्लब्ध्वा स राजा वभुवाचन । भर्तारं तामयासोक्त्य रणमुमावयावतीत् । १३६
 इतो दुःखतरं किन्तु यन्मे माता सुखेधिता । भूमौ निपतित वीरमनुजं हतं पतिं । १३७
 निहतारं रणेऽरीणां सर्वत्रक्षेप्यतां वर । मया विनिहतं सख्यं प्रेक्षते दुर्धर वत । १३८
 अथोऽस्या दृश्यं देव्या दृष्टं यद्य विदीर्यते । व्यूढारस्त्रं महत्पात्रं प्रेक्षन्वा निहतं पतिं । १३९

दुर्धरं पुष्टयेह मये ह्यश्वमगते । यत्र नाहं न मे माता विप्रयुज्यत जीवितम् ।
 हा हा धिक् कुरुवीरस्य बभ्राहं काञ्चनं भुवि । अश्वविह्वं हतस्येह मया पुत्रेण पश्यता । ११९
 मेमं मे पश्यत मे वीरं पितरं ब्राह्मणा भुवि । प्रधानं वीरस्य मे मया पुष्टेयं पातितं ।
 ब्राह्मणाः कुरुमुखस्य ये मुक्ता हयधारिणः । कुर्वन्ति शान्तिं कामस्य रथे योऽयं मया हतः ।
 व्यादिशन्तु च किं विद्राः प्रायश्चित्तमिदं मे । आनृवंसस्य पापस्य पितृहन्तूरणाजरे ।
 दुष्टरा द्वादशप्रमा हता पितरमेव वै । भमेह मुन्यंशस्य संवीतस्यास्य धर्मरा ।
 विरः कपले चाक्रे सुव्रतः पितरस्य मे । प्रायश्चित्तं हि नास्त्वन्यद्द्वाराऽपि पितरं मम । १२०
 पश्य नागोत्तमसुते भर्तारं जिह्वं मया । कृतं प्रियं मया तेऽद्य निहस्य समरेऽर्जुन ।
 योऽहमद्य गमिष्यामि गतिं विष्टनिवेतितां । न शक्नोत्यात्मनात्मानमहं धारयितुं श्वमे ।
 शा त्वं मयि मुने मातस्तया गाण्डीवधन्वि । भवं प्रीतिमती देवि बलिनात्मानमात्मने ।
 हत्युक्ता स ततो राजा दुःखशोकसमावृतः । उपसृष्ट्य महाराज दुःखादवनमब्रवीत् ।
 शृणुष्वनु सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च । त्वस्य मातयंया स्यात् प्रवीणि भुजगोत्तमे । १२१
 यदि नैतिष्ठति जयः पिता मे नरसत्तमः । अस्मिन्नेव रथोद्देमे शोषयिष्ये कलेवरं ।
 न हि मे पितरं हता निष्कृतिर्विद्ये कश्चिद् । नरकं प्रतिपश्यामि भुवं सुखवपाहितः ।
 वीरं हि क्षत्रियं हता गोघ्नतेन प्रमुच्यते । पितरस्य निहत्येवं दुस्तेभा निष्कृतिर्भवत् ।
 स्य यको महातेजाः पाण्डुपुत्रो धनञ्जयः । पिता च मम धर्मात्मा तथा मे निष्कृतिः कुतः ।
 हत्येवमुक्ता नृपते धनञ्जयसुतो नृपः । उपसृष्ट्याभवन्पूर्णां प्रायोपेतो महाभारतः । १२२
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रायोपविष्टे नृपतेः सन्निपूर्यते तदा । पितृशोकसमाविष्टे सह माया परमपि ।
 उलूपी चित्तयामोक्ष तदा सञ्जीवने मणिं । च योपातिष्ठत तदा पञ्चगानां परायणं ।
 तं ब्रवीता तु कौरव्य नागराजपते सुता । मनःप्रज्ञादिर्नी वापे धेनिकानामयाश्रितम् ।
 उन्निहत मा श्वसः पुत्र मेव जिष्णुस्तया जितः । श्वमेयः पुरंदरेय तथा देवः श्वामयैः ।
 मया तु मेघदत्तो नाम मायैवा भद्रद्विजा । त्रियायैः पुरुषैश्च पितृशोऽद्य यमस्त्रिणः । १२३
 जिशमृद्धं पुष्टस्य बलस्य तत्र कौरव । अपामे युध्यते राजयोगतः परवीरहा ।
 तस्मादपि मया पुत्र युद्धाय परिचोदितः । मा पापमात्मनः पुत्र शत्रेया ह्यपि प्रभो ।
 अश्विरेय महानात्मा पुराणः शाश्वतोऽधरः । मेमं शत्रो हि संघाते जेतुं शक्नोसि पुत्रक ।
 अयस्य मे मणिर्हिः सभाभीतो विशम्पते । मृगान् मृगान् पञ्चमेन्द्रान् यो जीयति नित्यम् ।
 यत्रमथोरसि तस्य ह्यप्यस्य पितुः प्रभो । सञ्जीवितं तदा पापं च तं द्रष्टासि पाण्डव । १२४
 हत्युक्तः ह्यप्यपामात्रं तेषोरपि मणिं तदा । वार्येष्वाभिततेजाः स विष्टसेवादपायकम् ।
 तस्मिन्नेव मया वीरं निवृत्तजीवितः प्रभुः । विरवत्त हवोत्तमैः मृष्टसोहितसोपनः ।
 रमुत्पितं महात्मानं सत्यं मे मन्त्रिणं । बलीयस्य पितरं स्वर्णं वन्दे वधुवाहनः ।

उत्थिते पुरुषव्याघ्रे पुनर्लक्ष्मीवति श्रेष्ठा । दिव्या सुमनसः पुष्पावष्टपे प्राकट्यासनः ।

अनाहता दन्दुभयो विनेदुर्बोधनिखिलाः । बाधु बाधिति चाकामेवभूव सुमहान् खनः ।

उत्थाय च महाबाहुः पथीयसौ धनध्वजः । बभ्रुवाहनमाचिह्न्य समाजिघ्रत मूर्द्धनि ।

ददर्श चापि दूरेऽस्य मातरं शोककर्वितां । प्रलूया स्रष्ट तिष्ठन्तीं ततोऽष्टकङ्कनध्वजः ।

किमिदं लक्ष्यते सर्वं शोकविध्वजधर्षवत् । रणाजिरममित्रघ्न यदि जानासि शंस मे ॥

जननी च किमर्थं ते रणभूमिमुपागता । नागेन्द्रदुहिता चेयमल्लूयी किमिहागता ।

जानाम्यहमिदं युद्धं त्वया मदचनान् कृतं । स्त्रोषामागमने हेतुमहमिच्छामि वेदितुं ।

तमुवाच तया शृष्टो मणिपूरपतिलदा । प्रसाद्य शिरसा विद्वानुल्लूयी दृष्ट्यातामिधं ।

इति श्रीमद्भारते आद्यमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टाध्याये अर्जुनप्रत्युज्जीवने अर्जोत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ किमागमनकृत्यतो कौरव्यकुलमन्दिति । मणिपूरपतीर्षातुल्यैश्च रणाजिरे ।

कथितं सुशक्तकामांश्चि राक्षोऽस्य भुजगात्मजे । समं वा अपवापात्किं कश्चिन्मममेमिच्छति ।

कश्चित् प्रयुज्यतेऽपि नाभिधं प्रियदर्शने । अकार्षेमहमज्ञानादर्थं वा बभ्रुवाहनः ।

कश्चिन्मम राजपुत्रीं ते वपेक्षी कैश्चवाहनी । चिचोद्गदा वरारोहा नापराधति किञ्चन ।

तमुवाचैरणपतेर्दुहिता प्रहसन्निव । न मे त्वमपराद्धोऽपि न हि मे वभ्रुवाहनः ।

अजनिचो तयाऽस्त्रियं समं या प्रेक्षेवत् । क्षिता । नूनतो वयया चेदं मया सर्वं विचेष्टितं ।

न मे कोपस्तथा कार्यं शिरसा त्वां प्रसादये ॥ लक्ष्मियार्थं हि कौरव्यकुलमेतन्मया विभो ।

पक्षं च्छुण्म महाबाहो निखिलेन धनध्वज । महामारतयुद्धे यत् त्वया शान्तमवो नृपः ।

अधर्षेण हतं पार्थ तद्यथा निष्कृतिः क्षता । न हि मोघस्तर्थायोर युध्यमानो हि पातितः ।

मिथश्चिन्ता तु संयुक्तकामाजित्य हतस्तथा । तत्तु शान्तमकृत्या त्वमेवाऽप्यदि जीवितं ।

कथं या तेन पापेन । पतेया निरये भुवं । स्या तु विहिता शान्तिः पुत्रार्थो प्राप्तवानवि ।

वसुभिर्वैसुधापास गङ्गया च महोत्तमे । पुरा हि त्वत्कुलमेततो वसुभिः कथितं मया ।

गङ्गायासीरमाश्रित्य इतो शान्तमवो नृप । आमुष्यदेवा ब्रह्म, शमेय च महाहर्षी ।

ददमुष्येधा पौरं मागोरव्या मतो तदा । एव शान्तमवो भोभो निहतः सत्यशर्चना ।

अयुधमानः शंभो मंसतोऽप्येन साविनि । तदनेनानुर्बुद्धेण वयमद्य धनध्वजः ।

आपेन धौलपामेति तयाऽस्त्विति च खाड्यते । तदर्थं पितरावेध प्रविश्य अविनेन्द्रियाः ।

अमंश्च च तच्छ्रुत्वा विषादमगमत्परः पिता तु मे वल्लभः तदा तदर्थं समथायत् ।

पुनः पुनः प्रसादीतास्त एमिदमनुवत् । पुनश्च महाभाग मणिपूरपरो युवा ।

य एनं रणमथ्यसाः शरीः धातयितां भुवि । एवं हतो मनागेन्द्र मुक्तपायो भविष्यति ।

गच्छेति वसुमिदोभो मम चेदं ब्रह्म यः । तच्छ्रुत्वा त्वं मया तस्मान् ज्ञापादसि विभोबिभ ।

न हि त्वां देवराजोऽपि वसुमेव पराजयेत् । आमा पुनः कृतकृपात्तेनैवापि पराजितः ।

नहि देधो मम मतः कथं वा मन्थे विभो । इत्येवमुक्तो विश्वः प्रसन्नात्माऽब्रवीद्विदं ।

सर्वं मे सुप्रियं देवि यदेतत् कृतवत्सवि । इत्युक्त्वा सोऽब्रवीत् पुत्रं मणिपूरपतिञ्चये ।

चिदाङ्गदायां शूलशङ्का कौरव्येदुषितस्तदा । युधिष्ठिरस्याश्वमेधं परं पैत्र्यं भविष्यति ।

मन्वागच्छे सहामातो माहर्ष्यं सहितो नृप । इत्येवमुक्तं पाथेन सोऽराजो बभ्रुवाहनः ।

उवाच पितरं धीमानिदमस्माविलेखण । उपयास्यामि चर्मश्रमवत् प्राशनादहं ।

अश्वमेधे महायज्ञे दिजानिपरिवेक्षके । मम तनुपहायीय प्रविशस्व पुरः स्वक ।

आर्याभ्यां वधं धर्मज्ञ मा भूतेऽव विचारणा । उपिचेह निशमेका मुखं स्मभवन् प्रभो ।

पुनरन्यानुगमनं कर्त्ताऽर्चि जयतो वर । इत्युक्तं स तु पुन्रेव तदा ज्ञानरक्षेतनः ।

अयन् प्रोवाच कौन्तेयसेदा चिदाङ्गदासुतं । विदितं ते महावाचो यथा दीक्षाकरोस्मिह ।

अथ तावत् प्रवेक्ष्यामि पुरं ते वृषुलोचनं । यथाकामं प्रजत्येव धिञ्चयोऽथो नरवर्म ।

स्तुति तेऽस्तु गमिष्यामि न ज्ञानं विद्यते मम । स तव विधिवत्तेन पूजितः पाकप्रासेन ।

आर्याभ्यामभ्यनुज्ञात प्रायाह्वतवत्तम । इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु बाजी समुद्रान्तां पर्याय्य समुधामिमां । निहतोऽभिमुखा राजन् धेनू वारयसाञ्चय ।

अनुगच्छेत्तरुं निहतोऽयं किरीटभृत् । यदृच्छया वसायेदे पुरं राजस्यहं तदा ।

तमभ्यासगतं दृष्ट्वा चरुदेवात्मज प्रभो । सप्तधर्मं स्थितो वीरः समरायाजुहाव ह ।

तत् पुरात् स निष्काम्य रथो धर्मो शरो ततो । मेघशब्दः सदातिष्ठ भूतञ्चयमुपाद्रवत् ।

आवाच स महातेजा मेघशब्धिर्हृन्मज्जयं । बालमावाग्राहाराज प्रोवाचेदं न कौत्रसात् ।

किमपह्नाय्यं ते वाजी स्त्रीमथ इव भारत । इयमेनं हरिष्यामि प्रयतस्व विमोचये ।

अदक्षानुनयो युद्धे यदि तं पिदमिष्येम । करिष्यामि तवातिथ्यं प्रहरप्रहरामि च ।

इत्युक्तं प्रत्युवाचैनं प्रहसन्निव पाण्डव । विप्रकर्त्ता मया वार्य्य इति मे व्रतमाहित ।

भाषा क्येनेन नृपते तवापि विदितं पुत्रं । प्रहरस्व यथाशक्ति न भव्यविद्यते मम ।

इत्युक्तं प्राहर्तुपूर्वं पाण्डवं मगधेश्वरः । किरङ्करसहस्राणि वर्षाणीव स हस्तदृक् ।

ततो गाण्डीवमृच्छूरो गाण्डीवप्रक्षिते वरैः । शकार मोघास्मान्वाणान् सयजान् भरतवर्म ।

स मोघ तस्य वार्य्योयं कृत्वा वानरक्षेतनः । प्रराग्युग्रोच ज्वलितान् दीप्तास्त्रानिव यमगान् ।

ध्वजे पताकादण्डेषु रथयन्त्रहयेषु च । त्र्यम्बुषु रथाङ्गेषु न शरोरेव सारथौ ।

शरस्यमाणः पाथेन शरोरे धर्मवाचिना । मान्यमानं स्त्रीवीर्यमस्त्रागधं प्राक्षिपोत् शरान् ।

ततो गण्डीवधम्वा तु मागधेन मृष्टाहतः । वभौ वर्धनसमये प्रलाभं मुष्णितो यथा ।

अमथमानं सोऽप्येतेभ्यो गध पाण्डवर्षेभ्यः । तेन तस्यो यः कौरव्यः सोऽकौरव्यो दहने ।

सयवाधो तु संकुहो विज्ञेय वल्लभकृत् । हयोवकारं निर्व्याजान् सारथ्येव विरोद्धत ।

धनुश्चास्य महच्चित्रं चुरेण प्रचक्रेत् ॥ हस्तापि पताकाश्च ध्वजश्चास्य न्यपेतयत् ॥
 स राजा व्यथितो व्यथा विधनुर्हतसारेणः । गदाभादाय कौन्तेयमभिद्रुष्ट्वा विगबान् ॥
 तस्यापतत एवाशु गदां हेमपरिष्कृता । शरैश्चक्रेत् वज्रघातं बभ्रुमिदं प्रवाजिते ॥
 सा गदा शकलीभूता विमोर्षमणिवन्धना । व्योली विमुच्यमानेव पपात धरणे तले ॥
 विरथे विधनुश्च गदया परितर्जितः । मैक्कंताडयितुं धीमानर्जुनः समरोपणे ॥
 तत एनं विमनसं चक्षधर्मे समाहितं । शान्त्यपूर्वमिदं वाक्यमब्रवीत् कपिकेतवे ॥
 पय्यातः क्षत्रधर्मायैव दर्शितः पुनर्गम्यतां । वक्रतत् समरे कर्म तव बालस्य पार्यय ॥
 धुधिष्ठिरस्य वन्द्यो न हनन्त्यां कृपा दति । तेन जीवसि राजस्वमपराद्धोऽपि मे रणे ॥
 दति मत्वा तदात्मानं प्रत्यदिष्टं ह्य भागधः । तस्य नित्यमिगम्येनं प्राञ्जलिः प्रत्यपूजयत् ॥
 पराजितोऽसि भद्रमेवाहं योद्धुमिहोच्छरे । यच्च त्वयं मया तेऽद्य तद्वृद्धिं कृतमेव तु ॥
 तमर्जुनः समान्वासा पुनरेवेदमब्रवीत् । आगम्यसे परां चैवोनयमसि कृपया नः ॥
 इत्युक्तः स तथैतुहा पूजयामास तं हयं । कालानुज्ञ धुधिष्ठेयं विधिवत् बहदेवजः ॥
 ततो यद्यष्टममगतं पुनरेव स केकरी । ततः समुद्रतोरेण वज्रान् पुण्ड्रान् स्फोटाश्रमात् ॥
 तत्र तत्र च भूरीणं क्षेपकैर्नान्येकैः । विजिघ्रे धनुषा राजन् गाधोवेन धनञ्जयः ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिका पर्वणि अगुनीतापर्वणि अश्वानुवारे मागधराजये ह्यभीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मागधेनाभिर्भितो राजन् धावतः सेतवाहनः । दक्षिणं दिशमासाद्य पौरयामास तं हयं ॥
 ततः स पुनरावायं हयः कामचरो बली । आमसाद् पुरीं रम्यां चेदीनां शुकियाह्वयां ॥
 शरभेयाः शितसप्त शिशुपालपुत्रेण च । युद्धपूर्वमिदं तदा तेन पूजया च महाबलः ॥
 मतोऽर्चितो यथा राजकुलदा स हरिर्गोप्तमानः । काञ्चीनङ्गान् कौबलांश्च किरातामयं तं ह्यपातत् ॥
 पूजां तत्र यथान्यायं प्रतिपद्य धनञ्जयः । पुनराहस्य कौन्तेयो दशार्णलग्नमसदा ॥
 तत्र चिवाङ्गदो नाम सप्तशतैरिमर्द्दणः । तेन युद्धमभूत्तस्य विजयस्यातिनेरव ॥
 तस्यापि वधमानोय किरिटी पुष्टयर्धमः । विपादराशो विषयमेकलव्यस्य कश्मिन् ॥
 एकलव्यमुत्तमैर्धं युद्धेन मर्यद्वेनदा । तत्र चक्रे निषादः स वधार्थं सोमसद्वर्ध ॥
 ततस्तमपि कौन्तेयः समरेत्यपराजितः । जिगाय धुधिदुर्ध्वं यमप्रविशार्थमागतं ॥
 स तं जित्वा महाराज नैषादि पाकशायनिः । अर्चितः प्रयथोभूयो दक्षिणं वसिष्ठावर्ध ॥
 तथापि द्रुपदेरभैरैश्वर्याद्यप्येकैरपि । तथा कौन्तेयिदयेन युद्धमासीत् किरिटिनः ॥
 तोयापि विजयो जित्वा नानितोम्रेष कर्षणा । हरिश्चमवनेनाय सुराहानभितो यथौ ॥
 गोवर्धनय चासाद्य प्रमासमपि जेयिषाम् । ततो हारवतीं रम्यां दृष्ट्वीवोराभिपालितां ॥
 आसयाद् हयः श्रीमान् कुंडराजस्य यशसि । तमुन्नाय हयमेतं पादवार्णं कुमारकाः ॥
 प्रययुर्होसदा राजपुत्रेभ्यो न्यवारयत् । ततः पुरादिनिष्कस्य पुंलव्यश्चकपिलसदा ॥

सहितो वसुदेवेन मातुलेन । किरीटिनः । तौ स्मेत्य कुक्ष्येष्ठं विधिवत् प्रीतिपूर्वकं ।

परया भारतश्रेष्ठं पूजया समवस्थितौ । ततस्तौ भोमनुज्ञातो ययौ येन हयो गतः ।

ततः स पश्चिमं देशं समुद्रस्य तदो हयः । क्रमेण व्यचरत् स्वीतस्ततः पञ्चनदं ययौ ।

२२ तस्मादपि स कौरव्यं गान्धारविषयं हयः । विचचार, घयोकांमं कौन्त्यानुगतं संदो ।

ततो गान्धारराजेन युद्धमासीत् किरीटिनः । वीरं शकुनिपुत्रेण पूर्ववैरानुसारिणः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि । अश्वमेधाधिके पर्वणि । अश्वमेधाधिके पर्वणि । २३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शकुनेत्यनयो वीरो गान्धारराजा महारथः । प्रत्युद्ययौ गुडाकेशे सैन्येन सहता उतः ।

हृत्स्वयं ययुर्मेन पताकाभ्रजंभालिनां । अमृत्यमाणासौ योधा नृपस्य शकुनेर्मेध ।

अथयुः सहिताः पार्थे शरद्वीतशरणिनाः । स तानुवाच धर्मोत्तमा वीरभक्तुरपराजितः ।

युधिष्ठिरस्य वचनं न च ते शरद्वीतं । वार्थमाणापि पार्थेन सन्निधौ न मेममितिनाः ।

परिवार्य हयं जम्बूततयुकोध पाण्डुः । ततः शिरांसि दीप्तपेलिवां चिच्छेद पाण्डवः ।

सुरैर्गण्डोर्व, नक्षत्रैर्नानि यज्ञा दिवाज्जुमः । ते बध्यमानाः पार्थेन हयमुख्यं संभ्रमात् ।

न्यवर्त्तन्त महाराज शरवर्षाद्भिर्ता भृशं । निहन्त्यमानौ ज्ञापि गान्धारैः पाण्डुनन्दनः ।

२३ आदिश्यादिश्य तेजसो शिरांसिवां व्यपातयत् । बध्यमानेन तेषां गान्धारिषु समनसः ।

स राजा शकुनिः पुनः पाण्डवं प्रत्यवारयत् । तं युध्यमानं राजानं सत्तथैवैव्यवर्त्तितं ।

२४ पार्थोऽत्र बोधेन मे वय्या राजानो राजेष्वायमात् । अयं युद्धेन ते वीर न ते स्त्वर्थं परीजयः ।

इत्युक्तस्तदनादृत्य धाक्यमज्ञानमोहितः । स शक्रसमकथं समवाकिरदारुणे ।

तस्य पार्थः शिरस्त्राणमर्द्धं चक्षेण पविषा । अवाहरदमेवात्मा जयद्रथगिरी सया ।

तं दृष्ट्वा विसर्धं जम्बूमांधाराः सर्वं एव ते । ईक्षता तेन न हतो राजेश्वरि च ते विदुः ।

गान्धारराजपुत्रस्य पलायनगतचक्षः । सयौ तैरेव सहितस्त्रसोः सुद्रुमगैरिव ।

नेषान्नु तरसा पार्थसौव परिधावता । प्रजहारोत्तमाङ्गानि भूतैः सन्नतपर्वभिः ।

जङ्गलं स भुजां केशिप्रभुशक्त शरैस्तान् । शरैर्गण्डोर्व, नक्षत्रैः प्रभुभिः शरैश्चेदितैः ।

संभ्रान्तरनगाद्यमपतद्भिद्रुतं बलं । हतं विध्युत्समूयिष्ठमोवर्त्तत मुञ्च्यते ।

माभ्युदयन्त वीरस्य केशिचदोऽग्रकण्ठः । रिपवः पात्यमाना वै ये सचेयुर्धनञ्जय ।

ततो गान्धारराजस्य मन्त्रिपुङ्गवः शरा । ज्ञेयो नित्यैवा भीता पुरेक्ष्यार्थमुत्तम ।

सा न्यवारयदव्ययं तं पुनं युद्धदुर्कं । प्रसादयामास च तं जिष्णुमक्षिणकारिणं ।

तां पूजयित्वा वीरभूः प्रसादमकरोत् प्रभुः । शकुनेत्यापि तनयं सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ।

न मे मिथं महाबाहो यतो मुद्गिरिथं हता । प्रतियोद्धुमस्मिन्नन्न भीतवत्त्वं ममानयो ।

गान्धारो मातरं सत्त्वा हताराहतेन च । तेन जीवसि राजस्त्वं विनितास्त्वनुगोक्षेव ।

मैवंभूः शान्ततां वैरं मा ते भूद्विरीदृशो । गच्छेयास्तं पराक्षेभोमयमेधे नृपस्य नः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधके पर्वणि अनुगोतापर्वणि अयानुमारे चतुर्गोतीऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा मुनेयैः पार्थो हयं कामविहारिणं । न्यवर्तन्त ततो वाजो येन नागाक्षयं पुरं ।
 ॥ निदत्तन्तु शूराव चारणैव युधिष्ठिरः । युवाऽर्जुनं कुञ्जलिनं च च दृष्टमनाभवत् ।
 विजयस्य च तत् कर्म गान्धारविषये तदा । युवा चान्येषु देशेषु च सुप्रोतेऽभवत्तदा ।
 एतस्मिन्नेव काले तु द्वादशे माघपक्षिकी । दृष्टं दृष्टीना नक्तर्धर्माग्निं युधिष्ठिरः ।
 समामीय महातेजाः सर्वान् भ्रातृन्महीपतिः । भीमस्य भक्तुलक्षैव सहदेवस्य कौरव ।
 प्रोवाचेदं वचः काले तदा धर्मश्रुतां वरः । आमस्य वेदतां श्रेष्ठो भीमं प्रहरतां वरं ।
 आयाति भीमसेनाऽथैव सद्यश्चैव तवानुजः । यथा मे पुरुषाः प्राक्षये धनञ्जयमारिणः ।
 उपस्थितस्य कालाऽयमभितो वक्तंते हयः । मांशो च पौर्णमासीयं मासः श्रेष्ठो दृष्टोदरः ।
 तत् प्रस्थाप्यन्तु विदांशो ब्राह्मणा वेदपारमाः । वाजिमेधार्थमिच्छां देवं ययन्तु यंश्चियं ।
 इत्युक्तः स तु तवकौ भीमो नृपतिगाधनं । दृष्टः सुखा गुडकिष्कमायातं पुरुषवर्मं ।
 ततो यथा भीमसेनः प्राग्निः स्थापतिभिः सह । ब्राह्मणानयतः कृत्वा कुञ्जलान् यंश्चकर्मणि ।
 तं स शालचयं श्रीमत् संप्रतीक्षोत्सृजितं । माघमासस्य कौरव्यैः यज्ञवाटं यथाविधि ।
 प्रासादशतसन्नाथं भणिवरकुट्टिमं । कारयामास विधिवद्देमरत्नविभूषितं ।
 सन्मानं कनकचित्रांशु तैरण्यानि दृष्टानि च । यज्ञायतनदेशेषु दत्त्वा शूद्रस्य काश्वरं ।
 अन्तःपुराणां राज्ञांश्च नानादेशसमीयुषां । कारयामास धर्मात्मा तेषां तेषां यथाविधि ।
 ब्राह्मणानाञ्च वैश्यानि नानादेशसमीयुषां । कारयामास कौन्तेयो विधिवत्तान्येकैशः ।
 तथा संप्रेषयामास दूतान् नृपतिशायनात् । भीमसेनो महाबाहो राज्ञोमक्षिदृक्कर्मणः ।
 ते प्रियार्थं कुरुपतेरायमुनृपसन्तमोः । राजान्येकान्यादाय स्त्रियाऽप्यायुधानि च ।
 तेषां निविशतांस्तु शिविरेषु महात्मनां । नंदितः सागरस्त्रेव दिवस्यगमवेत् स्वर्गः ।
 तेषामभ्यागतानाञ्च स राजा कुबर्जुनः । व्यादिदेशंश्चंपानानि शय्याद्यप्यतिमानुषां ।
 वाहनानाञ्च विविधाः शालाः शालोचुगोरथैः । उर्वतो भरतश्चैव व्यादिदेश स धर्मराट् ।
 तथा तस्मिन् महायज्ञे धर्मराजस्य धीमतः । संमाज्यमुनिगणां वचनो ब्रह्मादिनः ।
 ये च द्विजातिप्रवरास्तंवायन् प्रियविपते । समाज्यमुः सश्रियास्तान् प्रतिजयाह कौरवः ।
 सर्वान्शु ताननुययौ यावदावययान् प्रति । स्वयमेव महातेजा दध्मं त्यक्त्वा युधिष्ठिरः ।
 ततः कृत्वा स्थापयः शिन्धिनाऽन्ये च येतदा । कृतं यज्ञविधिं राज्ञे धर्मराजे न्यवेदयन् ।
 तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु कृतं सर्वमंतर्हितः । दृष्टरूपोऽभवद्वाजा सह गवांश्चामिरादृतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन् यज्ञे भूदने तु वायिनो हेतुवादिनः । हेतुवादान् बह्वनाजः परस्परजिगीषवः ।

ददृशुस्तं नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमं । देवेश्वर्येव विहितं भीमसेनेन भारत ।
 ददृशुस्तोराणान्यत्र शातकुम्भमयानि ते । ग्रथ्यासनविहारंश्च सबहन् जनमञ्जयान् ।
 घटान् पात्री कटाहानि कलसान् बह्वैभानकान् । न हि किञ्चिदशौचवर्णमपश्यन् वसुधाधिपा ।
 घृपांश्च शास्त्रपठितान्दारवान् हेमभूषितान् । उपकृतान् यथाकामं विधिवद्भूरिवर्धनः ।
 अलज्जालज्जाला ये च पश्यन् केचन प्रभो । सर्वानेव समानीतानपश्यंश्च ते नृपाः ।
 गायैव मन्त्रिपौत्रेण तया वृद्धस्त्रियोऽपि च । आदकानि च सत्त्वानि श्यापदानि वयंऽपि च ।
 जरायुशाण्डजातानि स्नेहजान्मृद्गरानि च । पर्वतानूपजातानि भूतानि ददृशुश्च ते ।
 एवं प्रमुदितं सर्वं पश्यगोधनधान्यतः । यज्ञवाटं नृपा वृष्ट्वा परं विस्मयमागता ।
 ब्राह्मणानां विगाश्चैव बज्रन्मृदावमृद्भिमतम् । पूर्णं शतसहस्रे तु विप्राणां तत्र भुञ्जतां ।
 दुन्दुभिर्भेषिर्धौपा मुञ्जमुञ्जरताक्षतः । विननादासकृष्णापि दिवसे दिवसे गतैः ।
 एवं स वदते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः । अत्रत्य सुवह्मन् राजकुलसर्गान् पर्वतोपमानम् ।
 दधिलुप्तस्य ददृशुः सर्विषस्य हृदान् जनाः । जम्बूदोषि हि सकलो नानाजनपदायुतः ।
 राजस्रवद्भयैकक्षो राजसल्य महामखे । तत्र जातो वहस्त्राणि पुष्टपाणा ततस्ततः ।
 गृहीत्वा भाजनान् जम्बुद्वीपानि भरतर्षभ । खविष्यापि ते सर्वं समुष्टमन्त्रिपुण्ड्रना ।
 पर्यवेष्टन् द्विजातोऽज्ञानात्तामोऽस्य सहस्रजः । विविधान्यन्नपानानि पुष्ट्या येऽनुयायिनः ।
 ते वै भूपापभोज्यानि ब्राह्मणानां ददुश्च ह ।
 इति भीमसमाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि युधिष्ठिराश्वमेधे पञ्चाशीर्थांशेऽध्यायः ॥ ८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समागतान् वेदविदेराश्वश्च शयिवीथरान् । दृष्ट्वा युधिष्ठिरः राजा भीमसेनमभाषत ।
 उपायाता नरत्माश्च य एते शयिवीथराः । एतेषां क्रियतां पूजा पूजा हि नराधिपाः ।
 इत्युक्तं स तया शके नरेन्द्रेण यमस्त्रिणा । भीमसेनो महातेजा यमाभ्यां सह पापशिवः ।
 अथाभ्यगच्छद्भौविन्दो वृष्णिभिः सह धर्मजः । बलदेवं पुरस्तस्य सर्वप्राणशतान्बरः ।
 युयुधानेन सहितं प्रद्युम्नेन गदिनम् । निशठेनाथ शम्भवेन तथैव कृतवर्षणा ।
 तेषामपि परां पूजां शके भीमो महारथः । विविशुस्तं च वेष्मनि वृत्रवन्ति च सर्वशः ।
 युधिष्ठिरमनोपे ॥ कथान्ते मधुसूदनम् । अश्वमेधं कथयामास बज्रघण्टामकथितम् ।
 स तं पप्रच्छ कैनेत्य पुनः पुनरिन्दमं । धर्मजः शक्यः जिष्णुं यमापद्ये जगत्पतिम् ।
 आगमद्वारकावासी समाप्तं पुष्ट्या नृप । योऽद्राक्षीत् पाण्डुरज्येष्ठं बज्रधरां मकथितम् ।
 समीपे च महापाङ्कसापद्य च मम प्रभो । कुरु कार्याणि कैनेत्य इयमेवार्थमिदमेव ।
 इत्युक्तं प्रत्युवाचैवं धर्मराजो युधिष्ठिरः । दिश्या म कुशलो जिष्णुपुत्रपायाति च माधव ।
 यदिदं मन्दिदेशाक्षिन् पाण्डवानां वलापणी । तदाश्रातुमिच्छेऽहमि भवता यदुमन्दम् ।
 इत्युक्तो धर्मराजेन वृष्यन्धकपतिस्त्वदा । शोचतेऽहं वेषां वाग्यो धर्मात्मानं युधिष्ठिरः ।

इदमाह महाराज पार्थिवार्कः शरवतः । वायौ युधिष्ठिरः कृष्ण कान्ते वाक्यमिदं मम ।

आगमिष्यति राजानः सर्वे वै कौरवसम । प्राप्ताभा महतां पूजा कान्तां क्षेमत्तु चमि नः ।

रत्येतद्वपमाद्राजा विज्ञायां मम माभद । यथा चात्ययिकं न स्यादधर्षहरणेऽभवत् ।

कर्तुमर्हति तद्राजा भवोऽप्यनुमन्यतां । राजद्वेपाय मध्येयुरिमा राजन्पुनः प्रजाः ।

इदमन्यथ कौन्तेय वचः स पुरुषोऽब्रवीत् । धनञ्जयस्य नृपते तन्मे निगदतः प्रष्टुम् ।

उपयास्यति यद्यं नैः मणिपूरयतिनृपः । पुत्रो मम महातेजा दयितो बभूवपुनः ।

तं भवान् मद्वेपार्थं विधिवत्प्रतिपूजयेत् । स तु भक्तोऽनुरक्त्य मम नित्यमिति प्रभोः ।

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । अभिनन्द्यास्य तदाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते आद्यपर्वेऽध्याये युधिष्ठिराद्यमेधे वदन्तेऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं मियमिदं कृष्ण पक्षमर्हति भावितुं । तस्मैऽमृतं पुण्यं मनो ह्लादयति प्रभोः ।

बहूनि किल पुत्रानि विजयस्य नराधिपैः । पुनरावन् ह्यवोकेन तत्र तत्र च मे मुतं ।

किं निमित्तं स नित्यं हि पार्थः सुखविवर्जितः । अतीव विजयोऽधीमगति मे दूयते ममः ।

मच्चित्तयामि कौन्तेयं ह्येतो ज्ञिष्युः जनार्दन । अतीव दुःखभागे स वततं पाण्डुनन्दनः ।

किन्तु तस्य शरीरेऽसि नम्रत्ववपूजिते । अमिदं सवर्णं कृष्ण येन दुःखान्मुपायुते ।

अतीवासुखभोगो स वततं कुम्भिनन्दनः । न हि पश्यामि वोभ्यामिच्छं गच्छेपु किञ्चन ।

मेतद्विद्वन्मयेतद्वै तस्मै व्याख्यातुमर्हति । इत्युक्तः स ह्यवोकेन ध्यात्वा सुमहदुत्तरः ।

राजाभं भोजराजन्यवर्द्धनो विष्णुरब्रवीत् । न ह्यस्य नृपते किञ्चित् संसिद्धमुपलब्धये ।

अतः पुनरपि ह्यस्य पिष्टिकेऽस्याधिके यतः । स तांभ्यां पुनरप्यासौ नित्यमभवत् वृत्तते ।

न चान्यदनुपास्यानि येनासौ दुःखभाजनः । इत्युक्तः पुरुषश्रेष्ठसदो कृष्णेन धीमता ।

प्रीत्याच दृष्ट्यामार्गं लभेवमेतदिति प्रभोः । कृष्णो तु द्वैपदो कृष्णं तिर्यक् सखिसमैवत ।

प्रतिजपाह तस्यासौ पश्यन्नापि किञ्चिद् । मय्युः संवा ह्यवोकेनः साचादिय धनञ्जयः ।

तत्र भीमादयस्यो तु कुरवो याजकाश्च ये । रसुः श्रुत्वा विचिन्तानां धनञ्जयकथोऽब्रवीत् ।

तेषां कथयतामिदं पुरुषोऽज्जुनसंकथ्य । उपायादवमाद्रुतो विजयस्य महात्मानः ।

सोऽभिमग्नः कुरुश्रेष्ठ नमस्कृत्य च बुद्धिमान् । उपायातं नरव्याधे फाल्गुनं प्रत्यवदत्ते ।

तच्छ्रुत्वा नृपतिरास्य हर्षभाष्याकुलेष्वनः । प्रियाख्याननिमित्तं वै ददौ स व्रथधनं तदा ।

ततो द्वितीयदिवसे महान् वन्द्यो व्यवहृत । आगच्छति नरव्याधे कौरवाणो धुरन्धरे ।

ततो रणुः समुद्रतो विषमो तस्य वाजिनः । अभितो वत्समानस्य ययोनिः श्रवसस्तथा ।

तत्र हर्षकरीर्षासो नराणां शत्रुवोऽज्जुनः । दिव्यांसि पार्थं कुञ्जली धन्यो राजा युधिष्ठिरः ।

कोऽन्यो हि इत्येवं कञ्जो जिला हि मुग्धं पार्थिवान् । चारयित्वा ह्यश्वश्रेष्ठमुपागच्छेत्तुं श्रुतात् ।

ये यतोता महात्मानो राजानः सगरादयः । तेषामपीदं कथं न कदाचन श्रुतम् ।

नैतदन्वे करिष्यन्मि भविषा वसुधाधिपाः । यत्तु कुर्वन्नुत्तमं दुष्करं कृतवानपि ।
 इत्येवं वदतां तेषां पुंषां कर्षयन्तानिरः । इत्युक्तं विवेक धर्मात्मा कालुषा यज्ञयत्नः ।
 ततो राजा ब्रह्मात्मः कृत्स्नं वदुन्मन्त्रः । इतराहं पुरस्त्य तं प्रत्युचयत्तु ह ।
 सोऽभिवाद्य पितुः पादौ धर्मात्मा धीमतः । भीमादीन्वापि संपूज्य पर्यव्रजत केव ।
 तैः समेत्यार्चित्वाद्य प्रत्युच्यते यथाविधि । विप्रभाम महाबाहूलीरं कृत्स्नं च पौरगः ।
 इतस्त्रिवेण काले तु स राजा बभूववधः । आह्वयं वदितो भीमान् कुर्वन्नेव जगाम ह ।
 तत्र वृष्टान् यथावत् स कुर्वन्मन्त्रं धारयवान् । अभिवाद्य महाबाहूलीरं प्रतिनिन्दितः ।
 प्रविवेकं पितामह्माः कुल्या भवनमुत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते श्रीश्रीमेधिके पर्वणि अनुगीता पर्वणि बभूववधनामने सप्ततृतीयाध्यायः ॥ ८० ॥
 ॥ वैशम्पायने उवाच ॥ स विविधं महाबाहूः पाण्डवानां निवेशनं । पितमहोन्मन्त्रवन्द्यं बाणा परमवल्लभा ।
 ततश्चाब्राह्मणा देवो कौरवस्यात्मजाऽपि च । इयं कल्याणं वदितो विजयेनापजम्भतः ।
 सुमह्राह यथाभ्यासं याचन्त्याः कुरुधेनितः । देदौ सुनीसुतसांश्च राजाभिः विविधानि च ।
 शैपदी च सुमह्रा च याचायत्या वदुस्त्रियः । ऊचत्तुस्तु तं देवो महाहर्षेयनामने ।
 सुश्रुतिं स्वयं कृत्वा पार्थक्यं हितकाम्यया । स च राजा महातेजः पूजितो बभूववधः ।
 इतराहं महीपाकमुपतप्ते यथाविधि । पुषिष्ठिरश्च राजानं भीमादीन्वापि यच्छान् ।
 उपगम्य महातेजा विजयेनाभ्यवादनम् । स तैः प्रकथा परित्यक्तः पूजितश्च यथाविधि ।
 धनदासैश्च दधुर्भूरि मीयमाणा महारायाः । तत्रैव च महीपाकाः कृत्स्नं चकण्णदधरः ।
 प्रद्युच द्रव गोविन्दं विजयेनापतस्त्रियान् । तत्रैव कृत्वा देदौ राज्ञे महार्हं प्रतिपूजितं ।
 रथं हेमपरिष्कारं दिव्याश्चयुजमुत्तमं । धर्मराजश्च मोक्ष कालुषं यमौ तथा ।
 इयं कृत्वा इयं च ते धैर्यं मानार्थं प्रामोद्योजयन् । ततस्तृतीयदिनं वयस्यत्वात्माजो मुनिः ।
 पुषिष्ठिरं वसन्त्येव वाप्सो वचनमब्रवीत् । अयममति कैलिय यज्ञश्च समग्रो हि ते ।
 मुहूर्तो यद्ययं मासोदयनीयं याजकाः । जघेनो नाम राजेन्द्र कर्तुं सौम्यं कवयतां ।
 ब्रह्मनात्मा कश्चनान्यस्य स्यात् । ब्रह्मसुवर्णकः । श्वमच महाराज दविषां विमुखां कुद ।
 चिन्मं प्रजतु ते राजन् ब्राह्मणं ज्ञान कारकं । चीनयमेधानव मे सम्प्राप्य ब्रह्मदक्षिणम् ।
 आतिथ्याकृतं पापं महास्यधि नराधिप । पवित्रं परमसैतत् पावनं ह्येतदुत्तमं ।
 यदधमेपावमुयं मासश्चैव कुरुमन्दन । इत्युक्तः स तु तेजस्वी व्यासेनातिवृद्धना ।
 शेषां विवेक धर्मात्मा वाणिमेधाप्रथे ततः । ततो यज्ञं महाबाहूलीरजिनेवं महाकर्तुं ।
 ब्रह्मदक्षिणं राजा सर्वकामगुणान्वितः । तत्र वेदविदो राजेन्द्रकः कर्षाणि याजकाः ।
 परिक्रमन्तः धर्मेशा विधिवन्वापुषिचितं । न तेषां स्वर्गं किञ्चिदावोपाययत्तं तथा ।
 कुममुकश्च पुत्रश्च चक्रुश्च दिवर्षमाः । हवा प्रवर्गं धर्माख्यं यथावद्विजयतामाः ।

१६०

१६१

१६२

१६३

१६४

एकस्य विधिवद्वाञ्छयैवाभिरं द्विजाः । अमिष्य ततो राजन् भोजं सोमपसक्तमाः । ११०
 सदान्यानुपर्व्यैष चक्रुः शास्त्राभ्युधारिणः । न तत्र क्लृपणं कश्चिद्दरिद्रं बभूव च । १११
 युधिष्ठिर उवाच ॥ वाङ्मि प्राकृतो वाङ्मि मानवः । भोजनं भोजनार्थेभ्यो दापयामास शत्रुहा । ११२
 भीमसेनो महातेजा सततं राजग्रासमात् । संहरे कुशलाद्यापि सर्वकथायाणि याजकाः । ११३
 दिवसे दिवसे चकुर्यथाशास्त्रमुद्दर्शनात् । नापठेन्नविदधाद्योत् सदस्यस्य धीमतः । ११४
 नाग्रतो नामुपाधायो न च वादेऽविषयवः । ततो धूपोष्णं प्राप्ते वष्ट्वान् भरतर्षभ । ११५
 खादिरान् शिल्पनितोत्सावतः सर्ववर्णिनः । देवदारुमयो रौक्षं धूपौ कुक्षपतेश्वरि । ११६
 क्षिप्रतप्तमयैक्षैर् याजकाः समकल्पयन् । शोभायैद्यापरान् घृणान् काञ्चनान् भरतर्षभ । ११७
 च भीम कारयामास धर्मराजस्य ज्ञाननात् । ते ह्यराजन् राजर्षे यथेभिरपशोभिताम् । ११८
 महेन्द्रानुगतो देवा यथा भग्नपिर्भिर्दिवि । दृष्टिकाः काञ्चनोद्याश्च यवगौर्यं कृताऽभवन् । ११९
 शुग्मुभे चयमे तत्र दक्षेव प्रजं पतेः । चतुश्चिन्त्यस्य तच्छापीदृष्टादशकरोत्सवः । १२०
 स ह्यक्षपयो निचितस्त्रिंशोऽपि गेहकाकृतिः । ततो निष्कृताः पश्यतो पर्यामासं मनोविभिः । १२१
 तं ते देवं समुद्दिश्य पविण्य पर्यावर्ध । अयमां शास्त्रपठितोत्साया नक्षत्रराज ये । १२२
 सव्यैस्तान्मयुक्तांस्तत्राग्निचयकर्माणि । धूपेषु नियता चासीत् पशूनां विभ्रतो तथा । १२३
 अश्वज्योत्तरा पश्यो कौन्तेय महात्मनः । स यदाऽशुग्मुभे तस्य साधोद्विष्यिष्यकुलः । १२४
 गन्धर्वगणसङ्घातं प्रभृद्योऽक्षराद्यैः । स किमुदयसंकोर्षः किमरिखोपशोभितः । १२५
 विह्वविप्रनिवासेषु समन्तादभिसंवृतः । तस्मिन् सदवि नित्यासु व्यावशिया दिवर्षभाः । १२६
 सर्वैश्चास्त्रप्रणेताः कुशला यज्ञसंहरैः । नारदस्य भभूवाश्च तन्मदस्य महाधुतिः । १२७
 विद्यावदक्षिचक्रेणैवाप्य गीतकोविदाः । रमयन्ति स्म तान् विमान् यज्ञकर्माक्षरेषु वै । १२८
 गन्धर्व्या गीतकुशलो जृत्येषु च विशारदाः । १२९
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अंगुगीतापर्वणि अश्वमेधे अष्टासीतोऽध्याये ॥ ८८ ॥
 । न्यायान् उवाच ॥ यपयिला पशून् रत्यान् विधिवद्विजवत्समाः । तं तुरङ्गं यथाशास्त्रमास्त्रेभ्यः क्षिप्रतय १
 ततः संशाय तुरगं विधिवद्याजकाक्षदा । उपसंवेद्ययन् राजसत्तयां द्रुपदात्मजो १
 कलाभित्तिक्षभीराजन् यथाविधि मनस्विनी । उहूय तु वपान्त्स्य यथाशोचं क्षिप्रतयः १
 अपयामासुरव्याय विधिवद्भरतर्षभ । तं वपाधूमगन्धन् धर्मराजः सहानुजैः । १
 सपाजिप्रद्ययाशार्चं सर्वपापापहन्मदा । शिष्टान्यङ्गानि चान्यासंस्तथायस्य नराधिप । १
 तान्यग्नौ जुष्टुर्हृदि । समस्ताः सोढमर्लिजः । संस्थाप्यैवं तस्य राक्षसं यज्ञं प्रकृतेजः । १
 योऽसः सप्रियो भगवान् बह्वयामास तं भूपं । ततो युधिष्ठिरः प्रादाद्वाङ्मयेभ्यो यथाविधि । १
 कोटी सदसं निष्काशां व्यासाय तु वसुधरा । प्रतिगृह्य धरो राजेन व्यास सत्यवतोऽनुत । १
 अश्वविद्भरतयेधं धर्मराजं युधिष्ठिर । वसुधा भवतस्त्रेयोऽस्यंस्ता राजयत्तम । १

निकृष्य दीयतां मघं ब्राह्मणं हि धनार्थिन । युधिष्ठिरश्च तान् विमान् प्रत्युवाच महामनाः । १
 भ्रातृभिः सहितो धीमान् श्रेष्ठो राज्ञो महात्माना । अश्वमेधं महायज्ञं पृथिवीं दक्षिणां स्मृतम् । २
 अर्जुनेन जिता चेयं अलिङ्ग्य प्रापिता मया । वनं प्रवेक्ष्य विप्राग्र्या विभज्यं महोमिमां । ३
 चतुर्दश पृथिवीं कृत्वा चातुर्होत्रप्रमाणतः । गार्हमादातुमिच्छामि ब्रह्मक्षेत्रं द्विजव्रतमा । ४
 इदं नित्यं मनो विप्रा आह्वयस्व मे यदा । इत्युक्त्वति तस्मिंस्तु स्मृतो त्रैपदी च वा । ५
 श्वमेतदिति प्राज्ञसदाभूषो महर्षयः । ततोऽन्तरीक्षे वागासीत् बाधु साध्विनि भारत । ६
 तथैव द्विजव्रतानां श्रेष्ठानां विवभो स्वनः । दैपायनस्तथा कृष्णः पुनरेव युधिष्ठिरः । ७
 प्रोवाच मध्ये विप्राचारिण इत्युजयन्मुनि । दत्तैवा भवता मघं तान्ने प्रतिददाम्यहम् । ८
 हिरण्य दीयतामनेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो धराऽस्तु ते । ततोऽन्तरीक्षासदेवी धर्मराजं युधिष्ठिरम् । ९
 यथाह भगवान् व्यासस्तथा लक्ष्मणमर्षेण । इत्युक्त्वा च कुन्दिश्वरं प्रीतात्मा भ्रातृभिः सह । १०
 कौटिकौटोद्वताः प्रादात् दक्षिणं निगुणं क्रतोः । न करिष्यति तल्लोकं कश्चिदन्यो नराधिप । ११
 यत् कृतं सुहराजेन मत्सख्यानुकुर्वता । प्रतिपद्यतु तद्गन्तुं लब्धदैपायनो मुनि । १२
 अलिङ्ग्य प्रददौ विद्वान् चतुर्दशैव धर्मैश्च ते । धरण्या निकर्षं कृत्वा तद्विराजं युधिष्ठिरम् । १३
 धूतपापी जितस्त्रैगं मुमुदे भ्रातृभिः सह । अलिङ्ग्यस्तपयन्तं सुवर्षं निषयं तदा । १४
 धमजन्त दिवातिथ्यो यथोक्ताह यथासुखं । पञ्चवाटे च यत् किञ्चिद्विराजं सविभूषणम् । १५
 तारणानि च यूपीय घटावाचीलयेष्टकाः । युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाता सन् तद्गामजन्तुं द्विजाः । १६
 अन्तरं दिवातिथ्यः सन्निधौ जहिरैः सवुः । तथा विद्वद्भूषणाय तथाऽन्ये स्वेच्छजतयः । १७
 ततस्तैः ब्राह्मणैः सन्ने मुदिता जम्बूरासयान् । तर्पिता वसुना तेन धर्मराजेन धीमता । १८
 स्वमेधं भगवान् व्यासः कुन्दि श्वमेधं प्रादाद्वि मानतः । प्रददौ तस्य महतो हिरण्यस्य महाधुतिम् । १९
 शत्रुराजं प्रीतिदायकं प्राणेषां प्रेतमानसा । चकार पुण्यकलेन सुमहन् श्रेष्ठम् प्रयाः । २०
 गत्वा लवभूये राजा विप्राणां भ्रातृभिः सह । संभाव्यमानः शत्रुभ्यो महेन्द्रस्त्रिदशैरिव । २१
 पाण्डवाश्च महोपायैः समेतैरिर्महं तृता । अश्वमेधं महाराज महासारागणैरिव । २२
 राजभ्योऽपि ततः प्रादाद्भवानि विविधानि च । गजानश्चानलङ्कारान् स्त्रियो वाधासि काञ्चनम् । २३
 तद्वनोद्यमपयन्तं पार्थः पार्थिवमण्डले । विस्मजन् शत्रुभ्यो राजन् यथा वैश्वकर्षणाय । २४
 आनीय च तथा धीर राजानं ससुधाह्वनम् । प्रदाय विपुलं वित्तं तद्वाहन् प्रास्थापयत्तदा । २५
 दुःशसायाश्च तं पार्थं मालकं भरतवैभे । खराज्येऽथ पितृर्धामान् स्वसु प्रीत्या न्यवेदयत् । २६
 मृपतीश्चैव तान् सर्वान् सुविभक्तान् सुपूजितान् । प्रास्थापयामास वशो कुहराजो युधिष्ठिरः । २७
 गोविन्दश्च महात्मानं बलदेवं महाशयम् । तथाऽन्यान् पृथिवीवोरांश्च प्रयुष्माद्यान् सहस्रशः । २८
 पूजयित्वा महाराज यथाविधि महाधुतिम् । भ्रातृभिः सहितो राजा प्रास्थापयदरिन्दमः । २९
 एवं भूय यशः च धर्मराजश्च धीमतः । ब्रह्मधनरदौ च सुराभैरेयशमरं । ३०

वर्षि पद्मा हृदा यत्र बभूवुर्वापर्वताः । रवानां कर्हमा नद्यो बभूवुर्मरुतवर्मा ।
 भर्घ्यं खाण्डवरागाणां क्रियतां भुज्यतां तथा । यशूनां बभूवाश्चैव ज्ञानं ददृशिरंजनाः ।
 मत्तं प्रमत्तमुदितं सुप्रीतयुवतीजनम् । मृदङ्गमङ्गनादेव भगोरसमभूतदा ।
 दीयतां भुज्यताश्चेष्टं दिवाराचमवारितं । मंशासवषट्पात्रं चटपुष्ट्रमक्षयं ।
 कथयन्ति स्म पुरुषा मानादेशनिवासिनः । वपिन्वा धनधारामिः कानैरिरेवैस्तथा ।
 विपाशा भरतश्रेष्ठ कृतार्थं प्राविशत् पुरं ।

१८६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वमेधपक्षात्तो जननरतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पितामहस्य मे यत्ने धर्मराजस्य धीमतः । यदाश्चर्यमभूत् किञ्चित्तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रूयतां राजाचार्यं महादास्य्यमुत्तमं । अश्वमेधं महायशो निष्ठेति पदमभूत् प्रभो ।

१८७

तपितेषु दिजाग्रेषु श्रान्तिस्त्वन्निबन्धुषु । दीनान्ध्रपथे वाऽपि तदा भरतवत्तम ।

ब्रुवन्माधे महादाने दिक्षु सर्वोत्तमं भारत । यतस्तु पुण्यत्रयेण धर्मराजस्य मूर्ध्नि ।

क्षीनाचक्षुश्च गच्छत्यो वक्ष्यामि सदागमम् । वक्ष्यामि यमं नादममुषदसुधाधिप ।

सकृदुत्पन्नं ते जादं चासयामो मृगदिमान् । मानुषं त्वचर्णं प्राह धृष्टो निचर्ग्यो महान् ।

वक्तुमर्हसि वो माधे यशस्वको नराधिप । उच्छृणु त्वं दान्यस्य कुरुचेन निवासिनः ।

१८८

तस्य तदचर्णं मुना गच्छत्यो विश्राम्यते । विष्मय परमं कम्पं चर्मे ते राज्ञाचर्षभा ।

ततः समेत्य गच्छत्यो पर्यङ्क्यते ते दिजा । कुतस्तु समनुप्राप्तो त्वं च भुवमगमम् ।

किं वक्षं परमं तुभे किं भुतं किं परायणं । कथं भवतां विद्याम यो नो यत्ने विगृह्ये ।

अविकुप्यागमं शस्त्रं विविधैर्यज्ञियैः कृतं । यथागमं यथान्यायं कर्तव्यञ्च तथा कृत ।

पूजाहो, पूजिताश्च विधिवन् शस्त्रदर्शनात् । मन्त्राहुतिहृतवाग्निर्देवं देयममखरं ।

१८९

मुष्टा दिजातपस्वान दानैर्यज्ञविधेरपि । चक्षिष्यासु सुमुष्टेन आर्क्षेयानि पितामहा ।

पातमेव विप्रमुष्टा कामैस्तुष्टा भरस्त्रिय । अनुकोपिस्तथा शूद्रा दानमेवै प्रयजन्वाः ।

श्रान्तिस्त्वन्निबन्धुषु शैवेन च नृपस्य न । देवा हविर्भिः पुष्टेय रक्षये शरणागताः ।

यद्वच तस्य तदूहि सत्यं सत्यं दिजातिषु । यथाशुं यथादृष्टं श्रेष्ठो प्राप्नुयाम्यथा ।

अद्वेयवाक्यं प्राश्नस्यं दिव्यं कथं विभर्षिष्य । समागतस्य विप्रस्य तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

१९०

इति श्रेष्ठो दिग्भेदे च प्रहृष्टचक्षुषोऽजवीन् । मेवा मुषामया वाचो मेका दर्पेण वा दिजाः ।

यन्मोक्षमिदं वाक्यं दुष्प्राप्तिद्याप्युपभूते । वक्तुमर्हसि वो माधे यशस्वको दिग्भेदाः ।

इत्यवयव मथेतदो वक्तव्यं दिग्भेदमासाः । शृणुतायपमनस्य भवतां मे यथातथं ।

अनुभूतश्च दृष्टश्च यन्मयाऽहुतमुत्तमं । उच्छृणु त्वं दान्यस्य कुरुचेन निवासिनः ।

स्वामं येन दिजा प्रातः सभायैः समुत्सुज । यथा चार्द्धं शरीरस्य ममेदं काश्चनोक्तं ।

१९१

॥ गच्छत्यो उवाच ॥ इत्यो यो वर्त्तयिष्यामि दानस्य फलमुत्तमं । न्यापयन्त्यस्य स्रक्सास्य विप्रदत्तस्य तद्विजाः ।

धर्मवेचे कुरुचे धर्मवेचमभिहेते । उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 यभार्यः सद्यः पुत्रेण सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 पष्ठे काले सदा विप्रो भुङ्क्ते तैः सद्यः सुवनः । पष्ठे काले कदाचित्तु तस्याहारी न विद्यते ।
 भुङ्क्ते ज्येष्ठा न कदाचित्तु पष्ठे काले दिजोत्तमः । कदाचित्तु तस्याहारी न विद्यते ।
 नाविद्यत तदा विप्रोः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 काले काले सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा । उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा । उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 कुडवं कुडवं सर्वे यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 ते ते इष्टातिथिं प्राप्तिं प्रष्टुमनमो भवन् । ते ते इष्टातिथिं प्राप्तिं प्रष्टुमनमो भवन् ।
 विश्वरूपमनो दान्ताः अह्नादसममन्विताः । अनस्ययो गिनकोधाः साधवो वीतमसराः ।
 त्यक्तमानमनोधा धर्मेश दिजयत्तमाः । सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 कुटीं प्रवेशयामासु बुधा नमतिथिं तदा । इदमर्थं पाद्यं दृष्टी चेयं तदा नम ।
 इत्युक्तः प्रतिगृह्यत सङ्गोः कुडवं दिज । भवयामास राजेन्द्र न च तद्विजगाम स ।
 स उच्छृङ्खलितं प्रेक्ष्य बुधापरिगतं दिज । आहारश्चिन्तयामास कथं तद्विजगाम स ।
 तस्य भार्याऽनवीक्ष्य मङ्गला दीयतामिति । मङ्गलेय यथाकामं परितुष्टो दिजोत्तमः ।
 इति सुवर्णं तां भार्यां भार्या स दिजयत्तमः । बुधापरिगतं शाला ताम् सकृदभ्यनन्दन ।
 आत्मानुमानतो विदाम् स तु विप्रमभक्षदा । जानन् तद्विजगाम स ।
 तस्य न्यभूतां वैपरीं ततो भार्यामुवाच ह । अपि कीटपतङ्गाणां मृगाणाञ्चैव भोजने ।
 स्त्रियो रक्षाय योयाच स त्वं सकृदभ्यनन्दन । अनस्ययो नरः पत्न्या पुष्टो रचित एव स ।
 धर्मकायार्थं कार्यणि श्रुत्वा कुलवन्तति । दारैर्यथोक्तो धर्मश्च पितृणामात्मनस्तथा ।
 न वेति कर्षतो भार्यारक्षणे योऽधमः पुमान् । अयथो महदाप्नोति नरकायैव गच्छति ।
 प्रपतेयमो दीप्तान् स च लोकाय चाभुयात् । इत्युक्ता सा ततः प्राह धर्मार्थं नै यमो दिजः ।
 सकृदभ्यनन्दनं गृह्यते प्रबोध मे । सत्यं रतिश्च धर्मश्च स्वर्गश्च गुणनिश्चितः ।
 श्रीणां पतिमसाधनं काङ्क्षितं दिजयत्तमः । अतुष्टोऽपि पितृणां देवतं परमं पतिः ।
 भर्तुं प्रमादपारीणां रतिपुत्रकलं तथा । पाननाहि पतिस्त्वं मे भर्ताऽभिभरणाव मे ।
 पुत्रपदानादरदसकात् सकृदभ्यनन्दन मे । जरापरिगतो हृष्टः बुधातो दुर्धने यवः ।

२०१४

२०१५

२०१६

२०१७

२०१८

२०१९

उपवासपरिग्रहो यदा लभ्यते कथितं । इत्युक्तं य तया सकृन् प्रष्टुमर्हन् वचोऽभवत् ।

द्विज सकृन्निमान् भूयः प्रतिगृह्येयं यत्नम् । य तान् प्रष्टुमर्हन् भुक्ता च न तुष्टिमगमद्विजः ।

तमुच्छ्रित्तरालस्य तनयिन्तापरोऽभवत् ।

॥ पुत्र उवाच ॥ सकृन्निमान् प्रष्टुमर्हन् देहि विप्राय यत्नम् । इत्येव सुव्रतं मन्ये तस्मादेतत् करोम्यहं ।

भवान् हि परिपात्रो मे सर्वदेव प्रथमतः । साधूनां काङ्क्षितं यस्मात् पितुर्दृष्टं पात्रम् ।

पुत्रार्थो विहितो ह्येव बार्हस्पतिपरिपात्रम् । अत्रिरेवा हि विप्रर्षे चिपु लोकेषु श्रूयते ।

प्राणधारणमात्रेण शक्यं कर्तुं तपस्वया । प्राणो हि परमो धर्मः स्त्रियो देहेषु देहिनां ।

॥ पितोवाच ॥ अपि सर्वसहस्रो त्वं बाल एव मनो मम । उपाद्य पुत्रं हि पिता ललङ्घ्यो भवेत् सुतात् ।

बालानां लुप्तलवतो ज्ञानान्येतदहं प्रभो । दृष्ट्वाऽहं धारयिष्यामि त्वं वचो भव पुत्रक ।

जीर्णेन वयसा पुत्रं न मां जुद्धाधत्तेऽपि च । दीर्घकालं तपस्त्रयं न मे मरणतो भयं ।

॥ पुत्र उवाच ॥ अपत्यमस्मि ते पुत्रस्त्राणात् पुत्र इति श्रुतिः । आत्मा पुत्रः स्वतन्त्रस्वाक्षात्मात्मानमिहात्मना ।

॥ पितोवाच ॥ रूपेण भद्रं त्वं मे जीलेन च दमेन च । परीक्षितय ब्रह्मा सकृन्नादधि ते सुत ।

इत्युक्त्वादाय तान् सकृन् प्रीतात्मा द्विजयत्नमः । प्रहृष्टश्चिन्तय विप्राय य तस्यै प्रददौ तदा ।

भुक्ता तानपि सकृन् य नैव तुष्टो बभूव ह । उच्छ्रित्तु धर्मात्मा प्रीतामनुजगाम ह ।

तं वै बधूः स्त्रिता साध्वी ब्राह्मणप्रियकाम्यया । सकृन्नादाय संवष्टा शश्वरं वाक्यमब्रवीत् ।

सन्तानात्तव सन्तानं मम विप्र भविष्यति । सकृन्निमान्तियये गृहीत्वा संप्रयच्छ मे ।

तव प्रसादाच्छिष्टं मम लोकाः किलाचयाः । पौत्रेण तानशप्नोति यत्र गत्वा न शेषति ।

धर्माद्यां हि यया चेता वल्लिस्तेता तथैव च । तथैव पुत्रपौत्राणां स्वर्गस्तेता किलाचयः ।

पितृन् चणान्तरयति पुत्र इत्यनुश्रुतम् । पुत्रपौत्रैश्च नियतं साधुलोकानुपायान्ते ।

॥ शश्वर उवाच ॥ वातातपविशीर्णाङ्गी त्वं विवर्षा निरीक्ष्य वै । कथितं सुव्रताचारं बुधाभिज्ञलभेत वा ।

कथं सकृन् पश्यिष्यामि भूत्वा धर्मोपपातकः । कलाण्डसे कन्याणि नैव त्वं शकुमर्षसि ।

घटे काले त्रतवर्ती शौचशीलतपोऽग्निना । कृष्णदन्तिं निराहारीं द्रक्ष्यामि त्वां कथं शूभम् ।

बाला बुधाच्चां नारी च रक्ष्या त्वं सततं भया । उपवासपरिग्रहो त्वं हि साध्वनमिदो ।

॥ क्षुषोवाच ॥ गुरोर्धनं गुणस्तं वै यतो देवतदेवतं । देवानिदेवसंस्तुयं सकृन्नादत्स्व मे प्रभो ।

देहः प्राणश्च धर्मश्च शश्वरार्थमिदं गुरोः । तव विप्र प्रसादेन लोकान् प्राक्ष्यामहे शूभान् ।

श्रवेष्ट्या इति छलाऽहं दृढमकौति वा द्विज । चिन्त्या भमेयमिति वा सकृन्नादातुमर्हसि ।

॥ शश्वर उवाच ॥ अनेन निर्यं साध्वी त्वं शीलवृत्तेन शोभसे । यत्नं धर्मं प्रतोपितां गुरुदन्तिमवेचसे ।

तस्मात् सकृन् पश्यिष्यामि वधु नार्हसि वक्ष्यामि । गणयित्वा महाभागे त्वं हि धर्मभूतां वरे ।

इत्युक्त्वा तानुपादाय सकृन् प्राद्विज्ञातये । लतच्छेदोऽमवदिप्रसूतस्य साध्वीर्वाक्षात्मनः ।

प्रीतात्मा य तु तं वाक्यमिदमाह द्विजवर्धनं । वाग्मी तदा द्विजश्रेष्ठो धर्मो पुष्टविविधः ।

शुद्धेन तव दानेन न्यायोपात्तेन धर्मनः । यथाशक्ति विस्मयेन प्रीतोऽस्मि दिव्यपत्तम ।

अष्टौ दानं धुयन्ति ते स्वर्गं स्वर्गनिवासिभिः । गगनात् पुष्पवर्षश्च पथिदं पतितं भुवि ।

मुरपिदेवगन्धर्वा ये च देवपुरःसराः । सुवन्तो देवदूताश्च स्थिता दानेन विक्षिताः ।

ब्रह्मर्षयो विमानसाः ब्रह्मलोकचराश्च ये । काङ्क्षन्तो दर्शनं तुभ्यं दिवं प्रज दिज्यम् ।

११०१

पितृलोकगताः सर्वे तारिताः पितरस्तथा । अनागताश्च सद्यः सुबह्वि युगान्यु ।

ब्रह्मर्ष्येण दानेन यज्ञेन तपसा तथा । अथ हरेण धर्म्येण तस्माद्ब्रह्म दिवं दिज ।

अह्मया परया यस्त्वं तपस्वरसि सुमत । तस्माद्देवाश्च दानेन प्रीता ब्राह्मणपत्तम ।

सर्वमेतद्दि यस्मात्से दत्तं शुद्धेन चेतसा । कच्छ काले ततः स्वर्गो विजिनः कथं वा तया ।

बुधा निर्मुदति प्रज्ञां धर्मबुद्धिं च जेहति । बुधापरिगतज्ञानो धूर्तिं त्यजति चैव ह ।

११०२

बुभुक्षां जयते यस्तु न स्वर्गं जयते भुवं । यदा दानवचिः स्यादै तदा धर्मो न सोदति ।

अनवेक्ष्य सुतच्छेदं कल्पच्छेदमेव च । धर्ममेव मुदं ज्ञात्वा त्वया न गणिता तया ।

द्रव्यागमो मृणां स्रष्टा पात्रे दानं ततः परं । कालः परतरो दानात्तथ ह्या चैव ततः परा ।

स्वर्गद्वारं मुमुक्षुं हि नरैर्भौह्माश्च दृश्यते । स्वर्गाम्बुं लोभवीर्यं रागगुप्तं दुरासदं ।

तन्नु पश्यन्ति पुनरा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । ब्राह्मणास्तपसा युक्ता यथाशक्तिप्रदायिनः ।

११०३

सहस्रशक्तिश्च शतं शतशक्तिर्दशानि च । दद्यादपय यः शतया सर्वे तुल्यफलः स्मृतः ।

रत्निर्देवो हि नृपतिरपः प्राज्ञादकिञ्चनः । शुद्धेन मनसा विप्रं शक्यते रतो गतः ।

न धर्मः प्रीयते तान् दानैर्हृत्तैर्बाह्याफलीः । न्यायस्तथैवैषां स्रष्टा अज्ञापते न तु व्यति ।

गोप्रदानसहस्राणि दिग्भ्यो दशधृगो नृपः । रक्षां हत्वा न पारक्षां नरकं समपद्यत ।

आत्ममोमप्रदानेन शिविरोजो नरो नृपः । प्राण पुष्पकृतान् लोकान् मोदते दिवि सुमतः ।

११०४

विभवा न भूनां पुष्पं स्वयत्तया सर्ज्यते शतं । न यज्ञोऽन्विषैर्विप्रं यथान्यादेन मश्नते ।

क्रोधादानफलं हन्ति मोभात् स्वर्गं न गच्छति । न्यायदृष्टिर्हि तपसा दानवित् स्वर्गमश्नुते ।

न राजसूयैर्बह्विभिर्बिष्टा विपुलदणिवै । न चाश्वमेधैर्बह्विभिः फलं सममिदं तव ।

मनुष्येन विजितो ब्रह्मलोकस्त्वयाऽस्तय । विजितो ब्रह्मसदनं गच्छ विप्र यथासुखं ।

सर्वेषां वै दिज्येष्ट दिव्यं यानमुपप्लवं । आरोहन् यथाकामं धर्मोऽस्मि दिज्य पश्य मां ।

११०५

तान्तिो हि तया देहो भोक्तो कीर्तिः स्मिता च ते । समार्थः सहपुत्रश्च मधुरश्च दिवं प्रथ ।

इत्युक्तवाक्ये धर्मो नु यानमाप्नुयाम दिजः । सदारः समन्तैव ममुरश्च दिवं गत ।

तस्मिन् विप्रे गते स्वर्गे ममुने मधुरे तदा । भार्यासुतये धर्म्ये ततोऽहं निःसृतो विमान् ।

तन्मनु मनुज्येन क्रौं न मज्जिम्य च । दिव्यपुष्पविमदीश्च माधोर्हानमवेष्ट ते ।

विपद्य तपसा तस्य शिवो मे काश्चनोक्तं । तस्य यथाभिपन्नश्च सकृदानेन चैव ह ।

११०६

मरीरार्हं मे विप्राः शानकुशमयं शतं । पश्यतेनं मुविपुच्छं तपसा तस्य धीमतः ।

कथमेवंविधं स्वादे पार्थमन्यदिनि दिजा । तपोवनानि यज्ञाश्च दृष्टो ऽभ्येभि पुन पुन ।

यज्ञं त्वहमिमे श्रुत्वा कुराजस्य धीमत । आश्रया परयाप्राप्तो न चाहं काञ्चनोक्त ।

ततो मयोक्तं तदाकथं प्रहस्य ब्राह्मणैर्भवा । सक्तुप्रखेन यज्ञोऽयं संस्थितो नेति सर्वथा ।

तक्तुप्रखलवैषैर्हि तदाऽहं काञ्चनोक्तः । न हि यज्ञो महानेप सदृशलोभितो मम ।

१८५

इत्युक्त्वा नक्तुस सर्वान् यज्ञे दिजवरोक्तदा । जगामादर्शनं तेषां विप्रास्तो च ययुर्दृष्टान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं भया परपुरञ्चयं । यदाश्रय्यमभूत्तत्र वाजिमेध महाक्रतो ।

न विक्षयस्तो नृपते यज्ञे कार्यं कथञ्चन । अष्टिकाटिमहस्याणि तपोभिर्यै दिवं गता ।

अद्वेष्टाः सर्वभूतेषु सन्तोष । शीलमाज्जयं । तपो दमस्य सत्यस्य प्रदानक्षेति संशितं ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अमुगीतापर्वणि नक्तुलाख्याने नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

। जनमेजय उवाच ॥ यज्ञे सक्ता नृपतयस्तप सक्ता महर्षय । शान्तिव्यवस्थिता विंशः शनो दम इति श्रमे ।

तस्माद्यज्ञफलैस्तस्य न किञ्चिद्विदुः दृश्यते । इति मे शर्त्तते बुद्धिस्तथा चैतदश्रयं ।

यज्ञैरिष्टा तु बहवो राजागो दिजसत्तम । इह कीर्तिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयु ।

देवराज । इच्छात् क्रतुभिर्मूर्तिरद्विषैः । देवराज्यं महतीजाः प्राप्तवानखिलं विभु ।

धृता युधिष्ठिरो राजा भीमाज्जैनपुर भरः । सदृशो देवराजेन सद्यज्ञा विक्रमेण च ।

अयं कक्षात स नक्तुलो महैयामास तं क्रतुं । अश्रमेधं महायज्ञं राक्षसस्य महात्मनः ।

१८६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यज्ञस्य विधिमग्नं वै फलञ्चापि नराधिप । गदतः शृणु मे राजन् यथावदिह भारत ।

पुरा शक्रस्य यज्ञतः सर्वं ऊचुर्ब्रह्मणः । अस्मिन् कर्मव्यपेण वितते यज्ञकर्मणि ।

ह्ययमग्ने । या वज्रैः शोचै गुणममन्विते । देवैश्चाह्वयमानेषु स्थितेषु परमधिपु ।

सुप्रतोतैस्तथा विप्रैः स्वागमैः सुखैर्नृप । अश्रानैश्चापि सप्तभिरध्वर्युत्पभैस्तथा ।

आलम्बयमये तस्मिन् दृष्टीतेषु पश्यस्वय । महर्षयो महाराज बभूवुः क्षपयाऽश्विताः ।

ततो दीनान् पश्यन् दृष्ट्वा अश्रयस्ते गोपाधनः । ऊचुः शक्रं समान्य नायं यज्ञविधि शुभः ।

अपश्चिन्नानमेतत्ते महानां धर्ममिच्छत । न हि यज्ञे पश्यगणा विधिदृष्टा पुरन्दर ।

धर्मोपपातकस्त्वेव समारम्भतव प्रतो । नायं धर्म्यतमो यज्ञो न हिंसा धर्म्य उच्यते ।

आगमेनेव ते यज्ञं कुर्वन्तु यदि चेच्छसि । विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मलो सुमहान् भवेत् ।

यज वीजैः सहस्रान् चित्रैर्परमोषितैः । यय धर्मो महान् शक महान्गुणफलोदयः ।

प्रतक्रतुस्तदाश्रयमृषिभिराश्रयदर्शितम् । उक्तं न प्रतिजयाह मागाश्रोहवशं गत ।

तेषां विवादः सुमहान् शकयज्ञे तपस्विनां । जङ्गमेः सावरेभ्योऽपि यदृष्टमिति भारत ।

ते तु श्रिगा विवादेन अश्रयस्तत्तद्विज्ञे । तदा मन्त्राय शक्रेण पश्यन्मूर्तपतिं वसु ।

महाभाग कथं यज्ञेभ्यागमो नृपसत्तम । यदृष्टं पशुभिर्ध्वर्योरयो वीजैर्यैरिति ।

तच्छ्रुत्वा तु वसुभिराश्रयार्थं यत्तापनं । यद्योपनीतेर्यदृष्टमिति श्रोत्राच पार्थिवः ।

१८७

एवमुक्त्वा स नृपतिः प्रविशेत् रसातलं । उक्त्वाऽथ वितथं प्रश्नं चेदोनामीश्वरः प्रभुः ।

तस्मान्न वायं श्रेकेन बद्धश्चेनापि संशये । प्रजापतिमपाहाय स्वयम्भुवमृते प्रभुं ।

तेन दत्तानि दानानि पापेनामुद्धबुद्धिना । तानि सर्वान्धनादृष्य नश्यन्ति विपुलान्यपि

तस्याधर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः । दानेन कीर्तिर्भवति न प्रेत्यैव च दुर्मतेः ।

अन्यायोपगतं द्रव्यमभीष्टं यो ह्यपिच्छतः । धर्माभिग्रहो यजते न स धर्मफलं लभेत् ।

१०१५

धर्मवैतण्डिको यस्तु पापात्मा पुत्रवाधमः । ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकविघ्नाकारणं ।

पापेन कर्मणा विप्रो धर्मं प्राप्य निरङ्कुशः । रागमोहान्वितः सोऽस्ते कनुषां गतिमश्नुते ।

अपि सच्चयबुद्धिर्हि लोभमोहवशजतः । उद्वेजयति भूतानि पापेनामुद्धबुद्धिना ।

एवं लब्ध्वा धर्मं मोहाद्यो हि दद्याद्यजेत वा । न तस्य स फलं प्रेत्य भुङ्क्ते पापधनागमात् ।

उच्छं मूलं फलं शाकमुद्रपात्रं तपोधनाः । दानं विभक्तौ दत्त्वा नराः स्वयान्ति धार्मिकाः ।

१०१६

एव धर्मो महायोगो दानं भूतदया तथा । ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमनुकरोति इति वमा ।

सनातनस्य धर्मस्य मूलमेतत् सनातनं । श्रूयन्ते हि पुरावृत्ता विद्यामिषादयो नृपाः ।

विद्यामिषोऽधितथैव जनकस्य महीपतिः । कचवेनोष्टिंसेनौ च विष्नुदोपच पार्थिवः ।

एते चान्ये च बहवः सिद्धिं परमिकां गताः । नृपाः सत्येय दानैश्च न्यायसत्यैस्तेषां धनाः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये चाश्रितास्तपः । दानधर्माग्निना गृह्णाते स्वर्गं यान्ति भारत ।

१०१७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि एकमवतारोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ धर्मागतेन त्यागेन भगवन् स्वर्गमस्मि चेत् । एतस्मै सर्वमोचञ्च कुशलो ह्यसि भाषितं ।

तस्योच्छेदते तैर्धृत्तं समुदाने फलं महत् । कथितन्नु मम ब्रह्मोत्पत्त्येतदर्थस्य ।

कथं हि सर्वयज्ञेषु निश्चयः परमो भवेत् । एतदर्हसि मे वक्तुं निखिलेन दिग्दर्भम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अत्राश्वदाहरतोमितिहासं पुरातनं । अगस्त्यस्य महायज्ञे पुरावृत्तमरिन्दम् ।

पुराऽगस्त्यो मरुतिज्ञा दीर्घा द्वादशवाषिकी । प्रविशेत् महाराज सर्वभूतहिते रतः ।

१०१८

अश्वमिक्कला शोकाह भगवन् कचो महात्मनः । मूलकहराः कलाकहराः भगवन्कुश महीपतिरा ।

परिघृष्टिका वैधिकास्तप्रस्थास्तस्यैव च । यतयो भिचवश्चाव बभूवुः पथैवस्थिताः ।

सर्वे प्रत्यक्षधर्माणो जितकीधा जितेन्द्रियाः । दमे स्थिताय सर्वे ते हिंसादस्त्रविवर्जिताः ।

उत्ते गृहे स्थिता नित्यमिन्द्रियैश्चाप्यबाधिताः । उभातिष्ठन्त तं यज्ञं यजन्तस्य महर्षयः ।

ययाश्रया भगवता तदन्नं समुपार्जितं । तस्मिन् सचेत्तु यदूतं यद्योग्यञ्च तदाऽभवत् ।

१०१९

तथा ह्यनेकैर्मुनिभिर्महात्मैः कृतवः कृताः । एवंविधे लग्नस्य वत्तमाने तथाऽध्वरे ।

न वर्षे सहस्रासृष्टा भरतसत्तम । ततः कर्षान्तरे राजवगस्त्यस्य महात्मनः ।

कथेयमभिनिर्दिष्टा मुनीनां आवितात्मनां । अगस्त्यो यजमानोऽसौ ददात्यन्नं विमत्सरः ।

न च वर्षति पर्जन्यः कथमन्नं भविष्यति । सचक्षेद् महदिमा मुनेर्दादशवाषिकं ।

न वर्धयति देवस्य वर्षाण्येतानि द्वादश । एतद्भवन्तः सञ्चिन्त्य महर्षेस्त्रय धीमतः ।

अगस्त्यस्यातितपसः कर्त्तुमर्हन्त्यनुग्रहं । इत्येवमुक्ते वचने ततोऽगस्त्यः प्रतापवान् ।

द्रोवाच वार्षं स तदा प्रसाद्य शिरसा मुनीन् । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्धयति वासवः ।

चिन्तायज्ञं करिष्यामि विधिरेव सनातनः । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्धयति वासवः ।

स्यार्थयज्ञं करिष्यामि विधिरेव सनातनः । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्धयति वासवः ।

व्यायामेनाहरिष्यामि यज्ञानन्यानतिव्रतान् । वीजयज्ञो मयाऽयं वै बहुवर्षसमाचिन्तः ।

वीजैर्हि तं करिष्यामि नात्र विघ्नो भविष्यति । नेदं ब्रूयं दृष्ट्वा कर्त्तुं मम सर्वं कथञ्चन ।

वर्धयितीह वा देवो न वा देवो भविष्यति । अथवाऽभ्यर्थेनामिद्रे न करिष्यति कामतः ।

स्वयमिद्रे भविष्यामि जीवधिष्यामि च प्रजाः । यो यदाहारजातस्य स तथैव भविष्यति ।

विशेषतश्चैव कर्त्ताऽस्मि पुन पुनरतोर्व हि । अथेह स्वर्णमभ्युत्थयाम्यदस्य किञ्चन ।

निपु लोकेषु यथास्ति तदिहागम्यतां स्वयं । दिव्यास्त्रास्तरुणां बहूनां गन्धर्वाश्च सक्किन्नराः ।

निद्यावसुश्च ये चान्ये तेऽप्युपासन्तु मे मखं । उन्तरेभ्यः क्षुरभ्यश्च यत्किञ्चिदस्य विद्यते ।

सर्वं तदिह यज्ञेषु स्वयमेवोपनिष्ठतु । स्वर्गः स्वर्गपदश्चैव धर्मश्च स्वयमेव तु ।

इत्युक्ते सर्वमेवैतदभवत्तपसा मुनेः । तस्य दौताग्निमग्नस्यस्वस्यस्थानितेजसः ।

ततस्तो मुनेःो दृष्टा ददृशुस्तपसो बलं । विस्मिता वचनं प्राञ्जलिदं सर्वं महार्चयन्तु ।

॥ अथप ऊचुः ॥ प्रीताः स्मत्वा वाक्किं न लिच्छाम तपोऽर्थं । तैरेव यज्ञैस्तुष्टाः स्ना न्यायेनैच्छामहे वयं ।

यज्ञं दोषां तथा होमान् यथान्यनृगयामहे । न्यायेनोपास्मिताहारारः स्वकर्माभिरता वयं ।

वेदाश्च ब्रह्मचर्येण न्यायतः प्रार्थयामहे । न्यायेनाभरकालस्य गृहेभ्यो नि श्रुता वयं ।

धर्मदृष्टिर्धिदारीकपस्तस्यामहे वयं । भवतः सन्निगृष्टा तु बुद्धिर्हिषाविविज्जिता ।

एतान्निर्वाणं यज्ञेषु ब्रूयास्व सततं प्रभो । प्रीतास्ततो भविष्यामो वयन्तु दिजयन्तम ।

विस्मृजिताः समस्तौ च सनादस्माद्भुजामहे । तथा कथयतां तेषां देवराजः पुरन्दरः ।

ववर्षं सुमहातेजा दृष्ट्वा तस्य तपोबलं । आसमातेय यज्ञस्य तस्यामितपराक्रमः ।

निकामवर्षो पञ्चन्यो बभूव जनमेजय । प्रभादयामास च तमगस्त्यं चिदशेखर ।

स्वयमभ्येत्य राजर्षे पुरस्कृत्य दृष्टव्यं । ततो यज्ञसमाप्तौ तान् विषयस्य महामुनीन् ।

अगस्त्यः परमप्रीतः पूजयित्वा यथाविधि ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कोऽयौ नकुसकूपेण शिरसा काष्ठेनैव वै । प्राह मानववद्वाचमेतत् शृष्टो वदस्व मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतन् पूर्वमेव शृष्टेऽहं न चास्माभिः प्रभाषितं । श्रूयतां नकुलो योऽयौ यथा वाक् तस्य मानुषी ।

आहं स कूप्ययामास जमदग्निः पुरा किल । होमधेनुक्षमागाश्च स्वयमेव दुदोह तां ।

तत्पयः स्नापयामास गवे भाण्डे दृढे शुचौ । तस्य कोपकूपेण पिठं धर्मं आनिमतु ।

जिज्ञासुस्तमूपयेष्टं किं कुर्वादिमिषे क्षते । इति सञ्चिन्त्य धर्मं स धर्मेयामास तत् पयः ।

तमाज्ञाय मुनि क्रोधं नैवाप्य स चुकोप ह । स तु क्रोधस्ततो राजन् ब्राह्मणी मूर्तिमाश्रितः ।

१८०

जिते तस्मिन् भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्थेण । जितोऽस्मीति भृगुश्रेष्ठ भृगवो ह्यतिरोचण ।

लोके मिथ्याप्रवादोऽयं यत्तयाऽस्मि विनिश्चितः । यत्र स्थितोऽहं त्वय्यद्य वमावति महात्मनि ।

विभेमि तपसः साधो प्रसादं कुरु मे प्रभो ।

॥ जमदग्निर्वाच ॥ माघाहृष्टोऽसि मे क्रोधं गच्छ त्वं विगतज्वर । न त्वयाऽपहतं मोघं न च मे मन्युरस्ति वै ।

यान् समुद्दिश्य सङ्कल्पं पश्यसिऽस्मि कृतो भया । पितरसो महाभागास्तेभ्यो बुध्यस्व गम्यता ।

१८१

इत्युक्तो जातसन्त्वायस्त्वयैवाक्षरधीयत । पितृणामभिषङ्गाच्च मङ्गलत्वमुपागत ।

स तान् प्रसादयामास श्रापस्यान्तो भवेदिति । तैस्त्रापुक्तं विपन् धर्मैः श्रापस्यान्तमवाप्स्यसि ।

तैस्त्रोक्तो यज्ञियान् देशान् धर्मोत्तराय मयैव च । जुगुप्समानो धावन् स तं यज्ञं समुपासदत् ।

धर्मपुत्रमयाजिष्य सक्तुप्रत्वेन तेन च । मुक्तं श्रापात्तं क्रोधो धर्मो ह्यावीसुधिष्ठिर ।

एवमेतत्तदा वृत्तं यज्ञे तस्य महात्मन । पश्यताञ्चापि न सच मङ्गलोऽन्तर्हितस्तदा ।

१८२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मङ्गलोपाख्याने दिनवतीऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ समाप्तश्चेदमाश्वमेधिकपर्वः ॥

॥ अथ आश्वमेधायज्ञोक्तसंख्यानान्नाधिक्यश्लेषिकरप्रमादात्तदार्थः ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ आश्वमेधासिकपर्वः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरक्षेत्रं गतोत्तमं । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जलमुदीरयेत् ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राप्य राज्यं महात्मान पाण्डवा मे पितामहा । कथमामश्नहराग्निं धृतराष्ट्रं महात्मनि ।
स तु राजा हतामात्यो हतपुत्रो निराश्रयः । कथमाधीदृतेष्वर्थो गान्धारी च यशस्विनी ।
किपन्तश्चैव क्लान्ते मम पूर्वं पितामहा । खिता राज्ये महात्मानस्यो व्याख्यातुमर्हसि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राप्य राज्यं महात्मान पाण्डवा हतशत्रवः । धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य इयिषी पर्यपात्रयम् ।
धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरः सञ्जयक्षया । वैश्यापुत्रस्य मेधावी युयुत्सु कुरुसत्तम ।
पाण्डवा सर्वकार्याणि रक्षन्ति स्म तं नृपं । चक्रुर्सेनाभ्यनुज्ञाता वर्षाणि द्वात्रिंशत् ।
सदा हि गता ते वीराः पर्युपासन्तं नृपं । पादाभिवादनं कृत्वा धर्मराजमते खिता ।
ते मूर्ध्नि समुपागता सर्वकार्याणि चक्रिरे । कुन्तिभोजमुता चैव गान्धारीमन्ववर्षत ।
द्रौपदी च सुभद्रा च पाशान्या पाण्डवस्त्विय । समां वृत्तिमवर्त्तन्त तथा शस्त्रैर्धनैश्चाविधि ।
शयनानि महार्हाणि वासाद्याभरणानि च । राजार्हाणि च सर्वानि भक्ष्यभोज्यान्त्यनेकम् ।
युधिष्ठिरो महाराज धृतराष्ट्रेभ्युपाहरत् । तथैव कुन्ती गान्धार्या गुरुहस्तिमवर्षत ।
विदुरः सञ्जयश्च युयुत्सुश्चैव कौरव । उपासते स्म तं दृष्ट्वा हतपुत्र जनाधिपं ।
श्यासो द्रोणश्च यथाधीदृषितो ब्राह्मणो महान् । स च तस्मिन् महेश्वास रूपं समभवत्तदा ।
व्यासश्च भगवानित्यमासाक्षके नृपेण च । कथां कुर्वन् पुराणसिद्धैर्वर्षिपितृवृन्दम् ।
धर्मयुक्तानि कार्याणि व्यवहारान्वितानि च । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो विदुरस्तान्यङ्कारयत् ।
सामन्तेभ्यः प्रियाण्यस्य कार्याणि सुवदन्त्यपि । प्राणनोर्ध्वं सल्लघुभिः मुनयाद्विदुरश्च वै ।
अकरोदन्त्यमोचश्च वप्यानां मोचणं तथा । न च धर्मयुतो राजा कदाचित् किञ्चिदब्रवीत् ।
विहारयाचासु पुनः कुहराजो युधिष्ठिर । सर्वान् कामान् महातेजा प्रददान्मिकामुते ।
आरालिकां रूपकारां रागखाण्डविकाक्षया । उपातिष्ठन्त राजान् धृतराष्ट्रं यथा पुरा ।
वाधोऽपि च महार्हाणि मात्स्यानि विविधानि च । उपाजह्नु र्यथान्यायं धृतराष्ट्रश्च पाण्डवा ।

मेरेयमत्स्यमंथानि पानकाणि मधूनि च । चिवान् भक्ष्यविकाराश्च चक्रुस्तस्य यथा पुरा ।
ये चापि श्रियवोपात्ताः समाजमुत्ततस्ततः । उपातिष्ठन्त ते सर्वे कैरवेन्द्रं यथा पुरा ।
कुन्तो च द्रौपदी चैव सात्त्विकी च यशस्विनी । उलूरो नामकन्या च देवी चित्राङ्गदा तथा ।
धृतराष्ट्रस्य भगिनो जरासन्धमुता तथा । एताद्यान्याश्च सर्वे वै योषितः पुत्रवर्धनम् ।
किङ्कराः पर्युपातिष्ठन् सर्वेऽपि स्वसज्जान्तदा । यथा पुत्रविद्युक्तोऽयं न किञ्चिद्दुःखमाप्नुयात् ।
इति तान्त्वगाङ्गाहन् नित्यमेव युधिष्ठिरः । एवमेव धर्मराजस्य श्रुत्वा वचनमर्थवत् ।
सविशेषमवर्त्तन् भीममेकं तदा विना । न हि तत्तस्य वीरस्य हृदयादयस्यति ।
धृतराष्ट्रस्य दुर्भुङ्गा यदुक्तं श्रुतकारितम् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संजुजतो राजा पाण्डुवैरम्बिकासुतः । विजहार यथा पूर्वमृषिभिः पशुं पातितः ।
मन्त्रदेयापहारांश्च प्रददौ स कुङ्कुमदहः । तच्च कुन्तोमुनी राजा सर्वमेवात्मनश्चतः ।
आमृशंस्यपरी राजा प्रीयमाणो युधिष्ठिरः । उवाच स तदा आह्वयन्त्याश्च महीपतिः ।
मया चैव भग्नस्य मान्य एव गराधिपः । निदेशे धृतराष्ट्रस्य यत्किञ्चित् स मे सुहृत् ।
विपरीतस्य मे शत्रुनिधायस्य भवेन्नरः । पिष्टप्लुतैषु चाप मुपुषाणां ग्राहकर्मणि ।
सहदास्यैव सर्वेषां यावत्स्य चिकीर्षितम् । ततः सं राजा कैरव्यो धृतराष्ट्रो महामना ।
मार्द्रापेयो ययार्हयो ददौ वित्तान्यनेकमः । धर्मराजस्य भोजस्य वचसाचो यमाववि ।
तत्तत्सम्पत्तवर्त्तन् तस्य प्रियचिकीर्षया । कथं नु राजा वृद्धः स पुत्रयौत्तवधाहितः ।
मोक्षमप्लव्णतं प्राप्य न खिद्येतेति चिन्त्यते । यावद्भिः कुहवोरस्य जीवत्युत्सवै च सुखं ।
सभूव तद्वाप्राप्तुं भागांयेति व्यर्थासता । ततस्तैः सहिताः पञ्च भ्रातरः पाण्डुनन्दनाः ।
तथाश्रीलाः समात्सुर्धृतराष्ट्रस्य ग्रासने । धृतराष्ट्रस्य तान् सर्वान् विनोवाश्रयमे स्तितान् ।
श्रित्यष्टभिं समापन्नान् गुह्यवत् प्रत्यपद्यत । गान्धारी चैव पुत्राणां विविधैः आहूकर्मभिः ।
आनुष्यमगमत् कामान् विभेद्यः प्रतिपाद्य सा । एवं धर्मश्रुतां श्रेष्ठां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
आह्वयिः सहितो धीमान् पूजयामास तं नृपम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स राजा समशान्तिः वृद्धः कुङ्कुलोदहः । न ददर्श तदा किञ्चिदपि पाण्डुनन्दने ।
पत्न्यनेषु सहतिं पाण्डवेषु मृदात्मास्य । प्रीतिमानभवद्वासा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
भोयसेधो च गान्धारी पुत्रदोक्तमपाद्य तम् । सदैव प्रीतिमयासोत्तमयेषु निजैश्चिव ।
प्रियाद्यैव तु कैरव्यो नाप्रियाणि कुरुदहः । वैचित्रवीर्ये नृपतौ समाचरन् बोध्यन् च ।
पद्यन्ते च किञ्चित् स धृतराष्ट्रो जनाश्रितः । गुह्यं वा लघु वा कार्यं गान्धारी च तत्सखिनी ।
तं स राजा महाराज पाण्डवानां धुरन्धरः । पूजयित्वा वचसासदकार्यैः परवीरसा ।
तेन तस्याभवत् प्रीतिः वृत्तं स गराधिपः । श्रवत्येष च संसृज्य पुत्रं तं मन्दचेतसम् ।

मदा च प्रातरुत्थाय कृतगन्धः शुचिर्नृपः । आश्राप्ते पाण्डुपुत्राणां समरेखपराजयः ।
 ब्राह्मणान् स्वस्तिं वाच्याथ ऊत्वा चैव कृताग्रनः । आर्यैः पाण्डुपुत्राणामाग्रमन्त्रं नराधिप ।
 न तं प्रीतिं परामाप पुत्त्रेभ्यः स कुर्वदहः । यां प्रीतिं पाण्डुपुत्रेभ्यः सदाऽवाप तदा नृपः ।
 ब्राह्मणानां यथा वृत्तं, चत्विषाणां यथाविधः । तथा विश्वभूतसंघानं ममभवनं स प्रियन्तदा ।
 यच्च किञ्चित्तदा पापं धृतराष्ट्रमुतैः कृतं । अथवा यदि तत् पापं तं नृपं वोऽन्ववर्तते ।
 यच्च कश्चिन्नरः, किञ्चिदप्रियं चास्मिन्नासुते । कुस्ते देयतामिति स कौन्तेयस्य धोमन ।
 न राज्ञो धृतराष्ट्रस्य न च दुर्योधनस्य वै । उवाच दुष्कुः कश्चिद्युधिष्ठिरमयान्नरः ।
 धृता तुष्टो मरेन्द्रस्य गान्धारी विदुरस्तथा । शौचेन चाजातप्रवेर्णं तु भीमस्य शत्रुहन् ।
 अश्ववर्त्तत तस्मात्पि निखिलो धर्मो नृपः । धृतराष्ट्रस्य संप्रेक्ष्य सदा भवति दुर्मानः ।
 राजानमनुवर्त्तन्तं धर्मपुत्रमभिचक्ष । अश्ववर्त्तत कौरवो हृदयेन पुराजित ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वणि पर्वणि आश्वमेधपर्वणि द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्य नृपतेर्दुर्योधनपितृकथा । ज्ञान्तरं ददृशूराज्ये पुष्टपाः प्रपद्यं प्रति ।
 पदा तु कौरवो राजा पुत्रं सफारं दुर्धति । तदा भीमं सदा राजश्वपत्याति स पार्यिव ।
 तथैव भीमसेनोऽपि धृतराष्ट्रं जनाधिपं । नामधेयत राजेन्द्र सदैव दुष्टवद्भुदा ।
 अमकामान्यमिषाणि चकारास्य हृकोदरः । आश्रां प्रत्यहरचापि कृतकैः पुष्टैः सदा ।
 स्मरन्दुर्धनितं तस्य वृत्तान्तयस्य कानिचित् । अथ भीमः सुहृन्मित्रे वाञ्छन्मन्दं तदाऽकरोत् ।
 संश्रये धृतराष्ट्रस्य गान्धार्याद्यायमर्थः । स्वतां दुर्योधने शत्रुं कर्षेदुःशासनावपे ।
 मीवाचेर्दं चरन्त्येः भीमः स मर्त्यं ववः । अन्धस्य नृपते पुत्रा मया परिचवाङ्मना ।
 नीता लोकमनु सर्वं ज्ञानाश्रयं स्वयोधिना । इमौ तौ परिचप्रक्षौ भुजौ मम दुराचरे ।
 यद्येवमभारतास्य धार्तराष्ट्रा चरे गताः । तावमिह चन्दनेनाकौ चन्दनार्हौ च मे भुजौ ।
 दान्धां दुर्योधनो नीतं च संसृतवान्भव । एताद्यान्याश्च विविधाः शस्त्रभूता नराधिप ।
 हृकोदरस्य ता वाच श्रुत्वा निर्वेदमागमत । सा च मुह्यिमती देवो कालपयोधवेदिनी ।
 गान्धारी सर्वधर्मज्ञा तान्यस्त्रीकानि शृणुवे । ततः पञ्चदशैर्बर्षैः समतीते नराधिप ।
 राजा निर्वेदमापेदे भीमकाव्याण्युद्धितः । नावनुश्रुतं तद्राज्ञा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 येतान्शो वाऽय कुन्ती वा द्रौपदी वा यश्चस्त्रिनो । माद्रोपुत्रौ च धर्मज्ञौ चित्तं तस्मान्ववर्त्ततां ।
 राज्ञस्तु चित्तं रचन्तौ नोचतु किञ्चिदप्रियं । ततः सन्मानधामास हृतराष्ट्रः सुहृन्मनः ।
 वाप्यगन्दिगमत्यर्थमिदमाह च तान् भूजः ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ विदितं भवतामेतद्यथा वृत्तं कुर्वयः । ममापराधास्तत् पर्वमनुज्ञां वयं कौरवैः ।
 योऽहं दुष्टमस्मिन् मन्देः श्रुतीनां भयवर्द्धनं । दुर्योधने कैरेवाणामाधिपत्येऽश्वमेधे च यं ।
 यथाहं वाधेदेवस्य नाशौर्धं वाक्यमर्थवन् । वधतां साध्वयं पापं सामात्य इति दुर्धति ।

पुत्रनेहाभिभूतस्तु हितमुक्ता मनोविमिः । विदुरेणाथ भोगेष त्रेणेन च हृषिष च ॥
 पदे पदे भगवता स्थितेन च महात्मना । सञ्चयेनाथ गान्धार्थ्या तदिदं तथैव च ॥
 यथाहं पाण्डुपुत्रेण गुणवत्तु महात्मसु । न दत्तवान् श्रियं दीप्ता पिबपैतामहोमिमां ॥
 विनाशं पश्यमानो हि सर्वराज्ञां गदायजः । एतत्संयुक्तं परमममन्यत जनार्दनः ॥
 सोऽहमेतान्यलीलाणि निवृत्तान्यात्मनस्तदा ॥ हृदये ब्रह्मभूतानि धारयामि सहस्रशः ॥
 विधेपतस्तु पश्यामि वयं पञ्चदशेऽथ वै । अस्म्यपापस्य शुद्ध्यर्थं नियतोऽस्मि सुदुर्मतिः ॥
 हतुर्थं नियते काले कदाचिदपि चाष्टमे । हृष्यतिनयनं भुञ्जे गान्धारी वेदं तन्मम ॥
 करोत्याहारमिति मां सर्वैः परिजनः यदा । युधिष्ठिरमयादत्ति भूयं तथ्यति पाण्डवः ॥
 भूमौ शय्ये जयपरो दमैव्यजिनसंयुतः । निधमन्यपदेभ्यः गान्धारी च यशस्विनी ॥
 हतं व्रतस्तु पुष्पाणां यथेयुं देऽपलायिनां । नानुत्पश्यामि तथाहं व्रतधर्ममिमं विदुः ॥
 इत्युक्त्वा धर्मराजानमभ्यभाषत कैरवः । भद्रं ते यादवीमातव्यं च येदं निबोध मे ॥
 सुखमप्युयितः पुत्रं रूपं सुपरिपालितः । महादानं निदत्तानि आह्वानि च पुनः पुनः ॥
 प्रकृष्टं मया पुत्रं पुण्यं वीर्यं पयावत्तं । गान्धारी हतपुत्रेयं धैर्येणादीवते च मां ॥
 द्रोपद्या ह्यपकर्त्तारस्य वैश्वर्यहारिणः । समतोता नृगंधाक्षी स्वधर्मिण्य हता युधि ॥
 न ते पुं प्रतिकर्त्तव्यं पश्यामि कुहजन्दन । सर्वशूलकृतान् शोकान् गतालोऽगिमुखं हताः ॥
 आत्मनस्तु हितं पुण्यं प्रतिकर्त्तव्यमद्य वै । गान्धार्थ्याद्यैव राजेन्द्र तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
 त्वन्तु धर्मभूतां श्रेष्ठः सततं धर्मवत्तमः । राजा गुरुः प्राणभूतां तस्मादितद्भवोच्चैः ॥
 अनुज्ञातस्त्वद्या वीर संश्रयेयं वगान्यहं । वीरवत्कलभद्राजन् गान्धार्थ्यां वञ्चितोऽनया ॥
 तवाग्रिपः प्रयुञ्जामि भविष्यामि वनेचर । उचितं नः कुले तात एवैषां भरतर्षभ ॥
 पुत्रैश्चैवार्थमाधाप्य वपवाऽनौ वनं नृप । तवाहं वायुभयो वा निराहारीऽपि वा वनम् ॥
 पथ्या सहजया वीरः चरिष्यामि तपः परं ॥ लज्जापि फलभाक् तात तपसः पार्थिवो ह्यमि ॥
 फलभाजो हि राजानः कञ्चाप्यस्तेतरस्य वा ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न मां प्रोक्तवते राज्यं सद्यैव दुःखिते नृप । पित्रात्मस्तु युदुर्ध्वद्विं राज्यपदं प्रसादितं ।
 योऽहं भवतां दुःखान्मुपवाचकमं भूयं । जिताहारे वित्तियं न विन्दे आहमिः सह ॥

‘श्रेष्ठोऽस्मि वञ्चितो मूढो भवता मूढवृष्टिः । विषादयिता पूर्वं मां यदिदं दुःखमश्रुयाः ।
 किं मे राज्येन भोगैर्वा किं पथैः किं मुखेन वा । यद्य मे त्वं मदीयान् दुःखान्येतान्यश्रवन् ॥

पीडितश्चापि जनामि राज्यमात्मानमेव च । श्रेण वचसा तुभ्यं दुःखितस्य जनेयव ॥

भगवन्पिता भगवन्पिता भगवन् परमो गुरुः । भवता विमहोमा हि क्व नु तिष्ठामिह वयं ॥

वीरभो भवतः पुत्रो युयुत्सुर्नृपमत्तम । अस्तु राजा महाराज यस्म्येव मन्यते भवान् ॥

‘यहं वनं गमिष्यामि भवान् राज्यं प्रशंसतु । न मामपश्या दग्धं भूपत्नं दग्धमर्षि ॥

नां राजा भव सञ्जा भवत परवानहं । कथं गुरुं त्वा धर्मज्ञमनुज्ञातुमिहेत्यहं ।
 न मन्युर्हं दिन कश्चित् सुयोधनकृतोऽनघ । भवितव्यं तथा तद्धि वयश्चान्ये च मोहिता । १०
 वध पुत्रा हि भवतो यथा दुर्व्याधनादय । गान्धारी चैव कुन्ती च निर्विषेया मतिर्ग्राम ।
 समा त्वं यदि राजेन्द्र परित्यज्य गमिष्यसि । पृष्ठतस्त्वाऽनुयास्यामि सत्यमात्मानमात्मने ।
 हयं हि वसुधपूर्णं महो सागरमेखला । भवता विप्रदीनस्य न मे प्रीतिकरी भवेत् ।
 भवदीयमिदं सर्वं शिरसा त्वां प्रसादये । त्वदधीना सा राजेन्द्र येतु ते मानसो ज्वर ।
 भवितव्यमनुप्राप्तो मन्ये त्वं वसुधाधिप । दिव्यं ज्ञानमात्रेणा भोविष्ये मनसो ज्वर । ११
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तापस्य मे मनसात वर्त्तते कुरुनन्दन । उचितश्च कुलेऽस्माकमरण्यागमनं प्रभो ।
 चिरमस्युपित पुत्र चिरं ह्यस्युपितस्तथा । दृष्टं मामयमनुज्ञातुमर्हसि त्व नराधिप ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजान् वेपमानं कृताञ्जलि । उवाच वचनं राजा धृतराष्ट्रोऽन्विकासुत ।
 सञ्जयश्च महात्मानं कृपश्चापि महारथं । अनुनेतुमिदं ज्ञामि मवद्विष्ये सुगधिप ।
 स्थापिते मे मनो वीर्यं मुखस्य परिशुश्रूति । वयसा त्वप्रकृष्टेन वाग्व्याघासेन चैव ह । १२
 इत्युक्त्वा च तु धर्मात्मा दृष्ट्वा राजा कुरुद्वज । गान्धारीं शिशिये धीमन् ब्रह्मदेव गत सुवत् ।
 तन्नु दृष्ट्वा समासीनं विषेजमित्र कौरवं । चार्त्तिं राजाऽगमतीना कौन्तेय परवोरहा ।
 ॥ सुधिति उवाच ॥ यस्य नागवद्वेषेण व्रतधर्मेण वै बलं । सोऽयं वीर्यं व्यपश्रित्य व्रते राजा गतासुवत् ।
 आयसो प्रतिमा धेनु भोगेनस्य सा पुरा । चूर्णकृता बलवता सोऽवसामाश्रित स्त्रियं ।
 धिग्लानं मामधर्मज्ञं धिग्लानं धिक् च मे भुतं । यत्कृते श्रियीपात्र व्रतेऽयमनये वित । १३
 अहमयुपवस्थामि यद्येषाव गुरुर्मम । यदि राजान भुङ्क्तेऽयं गान्धारी च यमस्मिनी ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ततोऽस्य पाणिना राजन् जलप्रीतेन पाण्डव । उरो मुखस्य शनकै पर्यमाञ्जित धर्मं वत् ।
 तेन रौप्यमिता । मुखेन च सुगन्धिना । पाणिस्थैर्बलं राक्षसं राजा संश्रामयत् ह ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सुप्रभं पाणिना भूय परित्यज्य च पाण्डव । शोभमोवातिपंथ्योत्तव राजो बलोत्तम ।
 मूर्द्धनश्च तवाघातमिच्छामि मनुजाधिप । पाणिभ्याश्च परित्यक्तुं प्रीयन् दि महत्तम । १४
 अष्टमो द्रव्य कालोऽयमाहारस्य क्षतोऽस्य मे । येनाहं कुरुमार्द्धलं शक्रोऽनि न विवेष्टुं ।
 व्याधामदायमत्यर्थं कृतस्त्वामभियाचता । ततो म्जानमनासात गष्टंश द्वाभवं ।
 तद्यामृतमप्रत्य हस्ताभ्यामिम प्रभो । सन्ध्या सञ्चीविनोऽस्मीति मन्ये कुरुकुलोदह ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ श्वमुक्कन्त कौन्तेय पिषा ज्येष्ठेन भारत । पश्य सर्वमेवाप्यु भोऽहं तत्त शनैस्तदा ।
 उपसत्य तत प्राणान् धृतराष्ट्रो महोपति । बाह्व्या संपरित्यज्य मूर्द्धन्यशिव्रत पाण्डवं । १५
 विदुरादपय ते सर्वं द्रुपदुर्द्विषता शत्रु । अतिदुःखास्तु राजानं नोक्तु किं न पाण्डव ।
 गान्धारी मेव धर्मज्ञा मनमोदहतो मृगं । दुःखान्यधारयद्वाजप्रीतिमिवैव श्रावयत् ।
 इतरास्तु स्त्रिय सर्वं कुन्दा सह मुदु खिता । मेवैरगतविकेदे परिवार्य खिताऽभवत् ।

अथाप्रवीत पुनर्वाक्यं धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं । आनुज्ञापोहि मां राज्ञस्तपसे भरतर्षभ ।

आपते मे मनस्तात भूया भूयः प्रजयतः । न मामतः परं पुत्रं परिक्रियिष्यामि हवि ।

तस्मिन्नु कौरवेष्टे न तया भवति पाण्डवं । सम्पत्तमेव योधानामार्त्तनादोऽभयमादाय ।

दृष्ट्वा ह्ययं विषण्णः राजानमन्तरोचितं । उपवासपरिधानं लग्नपरिवारं च ।

धर्मपुत्रः स्वपितरं परित्यज्य महाप्रभुः । त्रैलोक्यं बाण्यमुत्सृज्य पुनर्भवमभवत् ।

न कामये नरसेठ गोवितं श्रुत्वा तया । यथा तत्र प्रियं राज्ञि वीक्ष्यामि परन्तप ।

यदि शङ्कमनुयासो भवतो दयितोऽपि वा । क्रियतां तावदाहारस्ततो वेत्याम्यहं परं ।

ततोऽप्रवीतमहातेजा धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं । अनुज्ञातस्त्वया पुत्र भुञ्जीयामिति कामये ।

इति भुवति राज्ञे धृतराष्ट्रे युधिष्ठिरं । अविः सत्यवतोपुत्रो व्याधोऽभ्यक्ष्य ब्रह्माभवत् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि तृतीयाऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो यथाह कुरुनन्दन । धृतराष्ट्रो महातेजास्तु कुरुज्यविचारधन ।

अयं हि दृष्टो मृत्तिरुतः प्रोक्षितः । नेदं कुरुं विचरितुं सचेदिति नतिर्भवेत् ।

गान्धारी च महाभागो प्राज्ञा कर्णवेदिनौ । पुत्रयोर्कं महाराज धैर्य्योदाहृतं यथा ।

अहमप्येतदेव त्वं प्रवीक्षि कुरु मे वचः । अनुज्ञां लभतां राजा मां दयेह मरियति ।

राजर्षीणां पुराणानामनुयातुं गतिं भूयः । राजर्षीणां हि सम्पत्तमेव वनमुपगम्यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तदा राजा व्यासेनाहुतकर्मणा । प्रत्युवाच महातेजा धर्मराजो महाकुनि ।

भगवन् त्वं मां माया भगवानेव नो गुरुः । भगवानस्य राज्ञ्यश्च कुरुज्यं च परावर्ष ।

अहं ते पुत्रो भगवान् पितो राजा गुरुश्च मे । निदेशवर्ती च पितुः पुत्रो भवति धर्म्यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु मे प्राह व्यासो वेदविदोत्तरः । युधिष्ठिरं महातेजाः पुनरेव महाकविः ।

इत्येतन्महाबाहो यथा वदति मेरेत । राजाऽवे दृष्ट्वा प्राज्ञः प्रनाम्य परमे स्त्रियः ।

योऽयं मयाऽभ्यनुज्ञातस्त्वया च श्रुत्वापि पतिः । करोतु स्वमभिप्रायं मांऽस्मै विप्र इतो भव ।

एष एष परो धर्मो राजर्षीणां युधिष्ठिर । समरे वा भवेन्नृशुर्वेन वा विधिर्धर्म्यः ।

पिपासु तव राजेष्ट्र पाण्डुना श्रियोऽभितो । विप्रहृतेन राज्ञःऽयं गुरुवत् पश्येत्पवित्रः ।

क्षतुभिर्दक्षिणवद्भोरस्य रश्मिभिरभितो । महद्भिरिह गोभैश्च प्रजाश्च परितः स्त्रियः ।

पुत्रसंक्षयं विपुलं राज्यं विप्रैर्दत्तं त्वयि । यथोदन्नं समा युक्तं दत्तं च विविधं वपु ।

मया चायं नरव्याघ्र गुरुश्रुत्वाऽप्युवाच । आरोधितः सद्योऽनेन गान्धारी च समस्त्रिणो ।

अनुज्ञातोऽपि पितरं समुपास्य तत्रोपविष्टः । न मन्यन्मिच्छते चास्य सुखस्योऽपि युधिष्ठिर ।

व्यास उवाच ॥ एतावदुक्ता वचनमनुमान्य च पार्ष्विणं । तयोऽस्त्रिणं च तेनाक्तः केन्तोयेन यथै वनं ।

गते भगवति व्याधे राजा पाण्डुपुत्रसदरा । भोवाच पितरं दृष्ट्वा मन्दं मन्दमिवामयः ।

पश्याद् भगवन् व्याधो यथाऽपि भवतो भवेत् । यथाह च महेश्वारः कृपा विदुर एव च ।

सुसुतः सञ्जयश्चैव तत् कर्त्ताऽस्यममञ्जसा । सर्वं एवं हि मान्या मे कुलस्थास्य हितैषिणः ।
 इदं तु याचि नृपते त्वामहं शिरसा नतः । क्रियतां तावदाहारस्ततो गच्छाश्रमं प्रति ।
 इति श्रीमद्भारते आश्वमेधवासिके पर्वणि आश्वमेधवासपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राज्ञा अभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् । ययौ स्वभवनं राजा गान्धार्थीऽनुगतस्तदा ।

मन्दप्राणगतिर्हीमान् रुक्मश्चैव समुदहन् । पदानि स मदीपातो ज्योषां गजपतिर्यथा ।

तमवगच्छद्विदुरो विद्वान् सत्यश्च सञ्जयः । स चापि परमेष्वासः कपः । गारदत्तस्तथा ।

स प्रविश्य गृहं राजन् छतपूर्वाहिक्रियः । तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठानाहारेमकरोत्तदा ।

गान्धारी चैव धर्मज्ञा कुन्त्या सह मगस्त्रिणो । बहुभिरुपचारेण पूजिताऽभुक्त्वा भारत ।

छताहारं छताहाराः सर्वे ते विदुरादयः । पाण्डवाश्च कुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठन्त मं नृप ।

ततोऽश्वमेधराजं कुन्तोपमुपगृहरे । निषण्णं पाणिना दृष्टे संस्पृशस्मिन्कासुतः ।

अप्रमादस्त्वया कार्यः सर्वथा कुर्वन्मन्द । अष्टाङ्गं राजगार्हपत्यं राज्ये धर्मपुरस्कृते ।

यत्तु शब्धं महाराज रक्षितं पाण्डुमन्दन । राज्यं धर्मैव नीतेय विद्वानवि निबोध तत् ।

विद्यादृष्ट्वान् सर्वे त्वमुपावोया युधिष्ठिर । गृह्णुयास्ते च यद्वयः कथ्येद्यैवाविचारयन् ।

प्रातस्तक्या तापाजन् पूजयित्वा यथाविधि । कृत्यकाले समुत्पन्ने दृष्ट्व्याः कार्यमोत्तमः ।

ते तु सञ्जानिता राजस्त्वया कार्यहितायिना । प्रवक्षन्ति हितं तप्त सर्वथा तव भारते ।

इन्द्रियाणि च सर्वेणि याजिवन् परिपालये । हितायैव भविष्यन्ति रक्षितं त्रिविधं यथा ।

अमात्यानुपधातीतान् प्रिवेपेतामहीन् शुचीन् । दानान् कर्त्तव्यं पुण्यां पुण्यान् सर्वेषु धेजये ।

चारेष्वेवाय सततं चारैरविदितैः परैः । परीक्षितैर्बन्धुभिः स्वरोद्वेगप्रतिवादिभिः ।

पुरश्च ते सुगुप्तं स्याद्वदशाकारयोरणं । अष्टाङ्गसकसंवाधं वदपदं सर्वतोदिशम् ।

तथा दाराणि सर्वेणि प्रयोजानि वृहन्ति च । सर्वतः सुविभक्तानि यत्नैरारक्षितानि च ।

मुखैरसमर्थसौ विदितैः कुलजीलतः । चात्मा च रक्ष्यः सततं भोजनादिषु भारते ।

विद्वाराहारकालेषु माक्यग्र्यासेनेषु च । प्लियसे च सुगुप्ताः सुवृद्धैरभैरधिहिताः ।

शीलवह्निः कुलीनैश्च विद्वद्भिश्च युधिष्ठिर । मन्त्रिणश्चैव कुलीनैः विज्ञानं विद्याविभारदान् ।

विनीतांश्च कुलीनांश्च धर्मार्यकुशलान् चञ्चून् । तैः सार्द्धं भक्त्येवास्त्वं नात्ययं वदस्मिः सह ।

समक्षैरपि च यत्सौख्यं पदेन केनचित् । सुसंहरते मन्त्र्यहं स्वलं चाददा मन्त्रये ।

अरणे निश्लाके वा न च राधौ कथञ्चन । वानराः पक्षिणश्चैव ये मनुष्यानुधारिणः ।

सर्वे मन्त्र्यहं वर्ज्या ये चापि जडपेज्जवः । मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति इत्यविवेचिताः ।

न ते श्रवणः समाधातुं कथं । मे मतिः । दोषांश्च मन्त्रभेदस्य त्रूणास्ते मन्त्रिमण्डले ।

अभेदे राजन् पुनः पुनः । परैरानुपदानारं । गोचरे युधिष्ठिर ।

यथा च राज्ञस्तथा का । अथवाहारश्च ते न । आश्वमेधविधिः ।

योऽन्यत्तैर्हि नैराश्रमिन् चारैरधिष्ठितः । परिमाणं विदिता च दण्डं दण्डेषु भारत ।

प्रणयेयुर्थ्यान्वायं पुरुषान्ते युधिष्ठिर । आदानवचस्यैव परदारारवमपि ।

उपदण्डप्रधानाय मित्यव्याहारिणस्तथा । अत्रोद्यत्य लुब्धाश्च हन्तारं साहसमिवाः ।

सभाविवारभेत्तारो व्रणानाश्च मद्रूपकाः । हिरण्यदण्डप्रधानाय कर्तव्या देशज्ञानतः ।

प्रातेरेव हि पश्येया ये कुर्युर्व्ययकर्म ते । अलङ्कारमयो भाग्यमन ऊर्ध्वं सनाचरे ।

पश्येयाश्च ततो यो धान् सदा त्वं प्रतिवर्जयन् । दूतानाश्च धराणाश्च प्रदायस्ते सदा भवेत् ।

सदा चापरराजन्ते भवेत् कार्याय निश्चये । मध्यरात्रे विहारतो मध्योक्तं च सदा भवेत् ।

सर्वे मौपिका कालाः कार्याणां भरतर्षभ । तथैवानुभूत काले तिष्ठेया भूरदधिप ।

चक्रवर्तनात् कार्याणां पर्यं यो दृश्यते तदा । कोषस्य निषेधे यत्नं कुर्यात् न्यायतः सदा ।

विविधस्य महाराज विपरीतं विवर्जयेत् । चारैर्भिदिता शत्रून् ये राजानन्तरे विपः ।

तानामि पुनर्पुनराह्वातयेया नराधिप । कर्त्तव्यं दृष्ट्वाऽयं भर्तास्त्वं वरेथया कुक्षदहे ।

कारयेयाश्च कर्मणि युक्तायुक्तैरधिष्ठितैः । सेनाप्रणेता च भवेत्तव तात वृद्धतम ।

शूर क्षेत्रसहस्रैव हितो मत्तश्च पूर्य । सर्वे जनपदाश्चैव तव कर्त्तव्याणि पाण्डव ।

गोवद्रामभवधैव कुर्युर्ध्वं व्यवहारिणः । स्वरम्भं परवन्नश्च स्त्रेषु चैव परेषु च ।

उपसक्तयितव्यमे निषयमेव युधिष्ठिर । देशज्ञाश्चैव पुरुषा विक्रान्ताः स्त्रेषु कर्त्तव्यम् ।

पात्राभिरनुकृपाभिरनुपाद्या हितास्तथा । गुणार्थिनां मृणः कार्यो विदुषा वै जनाधिप ।

अविचाख्याय ते ते स्मरचलास्व नित्यम् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पद्यमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मण्डलानि च पुथेयाः परेषामात्मनस्तथा । उदासीनगणानाश्च मध्यस्थानाश्च भारत ।

चतुर्थो मनुजातामां सर्वेषामाह्वयिनां । निषद्य निषमिषद्य मोदयन्तेऽप्रिकर्षण ।

तथाऽमात्या जनपदा दुर्गाणि विविधानि च । वलानि च कुक्षयेव भवन्त्येषां पयस्कर्म ।

ते च दादय कोन्तेय राधांश्चै विषयात्मकाः । मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः पट्टिदोद्वज्च प्रभो ।

स्तम्भमण्डलमित्याह्वराचार्या जीनिकोविदाः । तत्र पाशुभ्यामायर्धं युधिष्ठिर निरोध तत् ।

वृद्धिबधौ च विजये आत्मनश्च कुरुक्षतम् । द्विषत्तया महाबाहो तत् पाशुभ्याम् गुणः ।

यदा स्त्रयो वलवान् परपुंसस्तथाऽवलः । विरुध्य ब्रह्म कोन्तेय जेयः क्षितिपतिस्तदा ।

यदा परे तु बलिम् स्वपुत्रस्यैव दुष्पुत्रः । सार्द्धं विदालस्तदा शीलः परैः मन्त्रिं सनाययेत् ।

त्रयाणां मध्ययदैव कर्त्तव्यः क्षात्रहास्तथा । यदा सम्यो दानाय न विरेज्येव भागतः ।

तदा सर्वे विधेयं क्षात्रम्यामेव च विचारयेत् । भूमिरप्यकम्पा देवा विपरीतस्य मन्त्रम् ।

रिरिष्ये कुपभूदिदं मित्रं क्षीणमयो बलं । विपरीतानि मूर्खोऽयान् स्वयं बन्धिविनाशदः ।

सन्ध्यर्थे राजपुत्रं वा निषेया भरतर्षभ । विपरीतं न तत्त्रयेव पुत्रकल्याणदापदि ।

पुत्रान् सञ्जयश्चैव नत कर्त्ताऽऽप्युत्तमश्रया । सर्वं एवं हि मान्या मे कुलस्थास्य ह्रीर्हपिणः । ।

इदन्तु याचे नृपते न मह शिरसा नत । क्रियतां तावदाहारस्ततो गच्छाश्रमं प्रति ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैद्यन्यायन उवाच ॥ ततो राजा अभ्युज्जातो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् । ययौ स्वमवर्गं राजा गान्धार्व्याऽनुगतस्तदा । १०

भन्दप्राणगतिर्द्विमान् छच्छादिव समुदहन् । पदानि च महीपालो कौर्षो गजपतिर्यथा । ।

तमन्वाच्छ्रुद्विदुरो विद्वान् सूतश्च सञ्जय । स चापि परमेष्ठानं ह्यप शारदतस्तथा । ११

स प्रविश्य गृहं राजन् कृतपूर्व्याहिकक्रिय । तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा । ।

गान्धारी चैव धर्मज्ञा कुन्त्या सह मनसिनी । बभूर्महपचारैश्च पूजिताऽभुक्ता भारत । ।

क्षताहारं क्षताहाराः सर्वे ते विदुरादयः । पाण्डवाश्च कुह्यश्चमुपातिष्ठन् तं नृप । १२

ततोऽब्रवीन्महाराज कुन्तीपुत्रमुपहरे । निपद्य पाणिना वृष्टे सन्तृप्तमन्त्रिकासुत । ।

अग्रमादक्षया कार्यं सर्वथा कुह्यमन्दन । अष्टाङ्गे राजगार्हपत्ये धर्मपुरस्कृते । १३

यस्तु धर्मं महाराज रक्षितुं पाण्डुमन्दन । राज्यं धर्मेण कौन्तेय विद्वानपि निबोध तन् । १४

विद्यावृद्धान् सदैव तमुपासीया युधिष्ठिर । गृह्णुयाको च यद्वयं कुर्याद्यैवाविचारयन् । १५

प्रातस्तक्याय तावाजन् पूजयित्वा यथाविधि । कृत्यकाले समुत्प्रेक्षे प्रक्षेप्य कार्यमात्मनः । १६

ते तु सम्मानिता राजस्त्वया कार्यहितार्थिना । प्रवक्ष्यामि हितं तात सर्वथा तव भारत । १७

इन्द्रियाणि च सर्वेण जायितुं परिपालये । हितार्थैव भविष्यन्ति रक्षितं इच्छिणं यथा । १८

अमात्यानुपधातीतान् पश्येत्तामहोन् शूचीन । दानान् कर्त्तुं सुखोद्य पुण्यं सर्वेषु योजये । १९

चारुपेषाश्च सततं चारैरविदितं परैः । परीक्षितैस्त्वङ्गिभिः स्तराद्व्रतिवादिभिः । २०

पुरश्चते सुगुप्तं स्याद्व्रतमाकारवोरण । अष्टाङ्गलकसर्वाधे पटपदे सर्वेतेदिशे । २१

तश्च दाराणि सर्वाणि पर्याग्राणि वृहन्ति च । सर्वतः सुविभक्तानि यक्षैरारविनामि च । २२

पुद्गेरक्षमयलं विदितं कुलश्रीलत । आत्मा च रक्ष्य सततं भोजनादिषु भारत । २३

विहाराहारकालेषु भास्वप्रव्यासनेषु च । स्त्रियस्त्रे च सुगुप्ताः सुवृद्धैरग्निरधिष्ठिता । २४

शीलवन्नि कुलोत्तैश्च विप्रैश्चैव युधिष्ठिर । मन्त्रिणश्चैव कुर्वीया द्विजान् विद्याविभारदान् । २५

विनीतांश्च कुलीनाश्च धर्मायकुम्भान् सञ्जुन । तौ सार्द्धं भक्तयेथास्ते नात्यर्थं वज्रमि सह । २६

समसौरपि च व्यत्ययेपदेन केनचित् । सुधटलं मन्त्रगृहे स्थलं चारुक्ष मन्त्रये । २७

अरण्ये नि शलाके वा न च रात्रौ कथञ्चन । वानरा पक्षिणश्चैव ये मनुष्यानुषारिणः । २८

सर्वे मन्त्रगृहे वर्ज्या ये चापि जल्पेद्भव । मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति श्रियोचितान् । २९

न ते शक्या समाधातु कथञ्चिदिति मे मति । दोषांश्च मन्त्रभेदस्य नृथास्ते मन्त्रिमण्डले । ३०

अभेदे च गुणा राजन् पुन पुनररिन्दम । गौरजानेपदानाश्च शौचाग्नौ च युधिष्ठिर । ३१

यथा स्याद्विदितं राज्ञस्तथा कार्यं कुरुदह । व्यवहारश्च ते तात नित्यमात्रेऽभिहितः । ३२

येज्यन्ते हि नैराजस्त्रियं चारैरधिष्ठितः । परिमाणं विदित्वा च दण्डं दण्डोपुभारत ।

प्रणयेयुर्व्यान्यायं पुरुषास्ते युधिष्ठिर । आदानवचययैव परदारवमणिं ।

उपदण्डप्रधानाश्च मिथ्यावाहारिणस्तथा । अक्रोष्टारश्च सुखाद्यं हन्तारः साहसप्रियाः ।

समाविहारभेत्तारो वर्णानाश्च प्रदूषकाः । शिरषदण्डावध्याय कर्तव्या देशकालतः ।

प्रातरेव हि पर्येया ये कुर्युर्व्ययकर्त्तव्ये । अलङ्कारमयो भाज्यमन ऊर्ध्वं समाचरे ।

पर्येयाश्च ततो योधाश्च सदा त्वं प्रतिहर्षयन् । दूतानाश्च चराणाश्च प्रदेयस्ते सदा भवेत् ।

सदा चापरराजने भवेन् कार्याचरिण्ये । मद्यरात्रे विहारस्ते मध्योक्तं च सदा भवेत् ।

सर्वे त्वोपधिकाः कालाः कार्याणां भरतर्षभ । तयैवास्तनूतः काले तिष्ठेया भूरदधिप ।

चक्रवर्त्तना कार्याणां पर्ययो दृश्यते तदा । कोषश्च निषेधे यमं कुर्वीया न्येयतः सदा ।

विविधश्च महाराज विपरीतं विवर्जयेत् । चारैर्विदित्वा शत्रून् ये राज्ञामन्तर्येणः ।

तानाम्ने, पुत्रपैतृराज्ञातयेया नराधिप । कथं दृष्ट्वाऽप्य भक्त्यास्त्वं वरयेथाः कुण्डह ।

कारयेथाश्च कर्माणि युक्तायुक्तरिष्ठितैः । सेनाप्रणेतारो भवेत्तव तात वृद्धमतः ।

शूरः क्षेममहद्यैव हितो भक्तश्च दूषयः । सर्वे जनपदाद्यैव तव कर्माणि पाण्डव ।

गोवद्राजभवद्यैव कुर्युर्धेयवहारिणः । सारगं पररग्नश्च स्त्रेषु चैव परेषु च ।

उपलक्षयितव्यो नित्यमेव युधिष्ठिर । देशज्ञाद्यैव पुरुषा विक्रान्ताः स्त्रेषु कर्त्तव्यः ।

घातभिरनुकूपाभिरनुपाह्लाप्ता हितास्त्वया । गुणार्थिनां गुणः कार्यो विदुषा वै जनाधिप ।

अविचाह्याश्च ते ते स्मरचला इव नित्यशः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मण्डलानि च सुधियाः परेयानात्मनस्तथा । उदावीनगणानाश्च मन्थस्त्रानाश्च भारत ।

चतुर्थाः शत्रुजाताश्च सर्वेषामाहृत्याग्निः । निवृत्तं निवृत्तिवत्तु बोद्धव्यमेति कर्षण ।

तथा ऽमत्या जनपदा दुर्गाणि विविधानि च । बलानि च कुर्येष्ट भवन्नेषां धनैश्चक्रे ।

ते च दादम कौन्तेय राज्ञो वै विषयात्मकाः । मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः पट्टिर्दादश्च प्रभो ।

एतन्मण्डलमित्याजराचार्याः नीतिकविदाः । तच्च धातुश्चमाचरन् युधिष्ठिर जेवोप तत् ।

दृष्ट्वैवैषो च विशेषो ज्ञानश्च कुतश्चनम । दिसमत्या महाबाहो ततः धातुश्च तत् गुणः ।

यदा स्त्रपयो बलवान् परपक्षयाऽवैल । विमृष्टं शत्रून् कौन्तेय जेयः चित्तिपतिस्तदा ।

यदा परे तु बलिनः स्वपक्षेयैव दुर्वर्त्तकः । सार्द्धं विद्वान्स्त्रदा चीरः परैः मन्त्रिं सनाययेत् ।

द्रव्याणां वक्ष्ययद्यैव कर्त्तव्यः ज्ञानाहास्तथा । यदा समर्थो यानाप न चिरेणैव मागत ।

तदा सर्वं विधेयं ज्ञानं ज्ञानेन च विचारयेत् । भूमिरन्यफल्पा देया विपरीतश्च मारणः ।

द्विष्ये कुप्यभूयिष्ठं मित्रं चीरमद्यो बलं । विपरीतानि शत्रून् यदा स्वयं बन्धिविहारदः ।

यन्मध्यं राजपुत्रं वा लिप्सेया भरतर्षभ । विपरीतं न तत् श्रेयः पुत्रकल्याणविदापरि ।

तस्य प्रभोचे यत्नश्च कुर्यात् सोपायं मन्त्रवित् । प्रकृतोऽपि राजेन्द्र राजा दीनान् विभावयेत् ।

प्रमेण युगपत् सर्वं व्यवसायं महाबलः । पोलितं क्षम्यन्क्षेत्रं केऽग्रमङ्गलैव च ।

कार्थं यत्नेन शत्रूणां स्वराज्यं रक्षता स्वयं । न च हिंसाऽभ्युपार्ता । सामन्तो वृद्धिमिच्छता ।

कौन्तेय मं न हिंसेया यो मर्हो विजिगीषते । गणानां भेदने योग्यमीषेया । सह मन्त्रिभिः ।

साधुं प्रहणाच्चैव पापनिग्रहणान्तया । दुर्भलाद्यापि सततं नाप्येष्ट्या मनोयसा ।

निष्ठेया राजगृहं पितृषां वृत्तिमाश्रितम् । यद्येनमभिययाच्च बलवान्दुर्भलं नृप ।

सामं हिमिषपायेस्तु क्रमेण विनिर्जयेत् । अशक्तैश्च युद्धाय निष्यते न सह मन्त्रिभिः ।

केषिण पौरैर्दण्डेन ये चास्य मिथकारिणः । अशक्तैस्तु सर्वं च ययामुख्येन निष्यते

क्रमेणानेन मुक्तिं स्थातुं शरीरमिति केवलम् ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधवासिके पर्वणि आश्वमेधवासपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सन्निविष्टमप्ययं पश्येया राजवत्तम । दिशोऽपि दिविधोपायं वज्रकर्तुं युधिष्ठिर ।

कौरव्यं पश्यंष्यामीहान्त्रिभिर्युधैः । तदुपपृष्ट्वा शत्रुरात्मवानिति च स्मरेत् ।

पश्यंष्यामहास्ते तु विररीन् विधीयते । आसदं कालं राजेन्द्र व्यपश्येत्तत् परम् ।

व्यसने भेदने चैव शत्रूणां करयेत्तत् । कर्तव्यं भोपश्येव युद्धे नैव बलवत् ।

प्रयासमानो नृपिस्त्रिषुधां परिचिन्तयेत् । आत्मनश्चैव शत्रुं च शान्तं शान्तविशारदः ।

उत्साहप्रभुशक्तिर्था मन्त्रमहात्मा च भारतम् । उपपश्येत् नृपो यायावद्विरतोऽपि वज्रैरेतम् ।

आददीत बलं राजा भौलं मित्रबलं तथा । अष्टवीरवं भूतश्चैव तथा व्योचैर्बलं प्रभो ।

तत्र मित्रबलं राजन् मौलश्चैव त्रिभुवने । ज्योतिषस्य भूतदेव तु प्र एवेति मे मतिः ।

तथाचारबलश्चैव परस्परबलम् नृप । विद्वेधं वज्रकालेषु राक्षसाणां उर्वस्यते ।

आपदयापि कोद्व्या वज्ररूपा नराधिप । भवति राक्षसां कौरव्य यासां प्रयगाद्भुजम् ।

विकल्पा वज्रभा राजकापदः पाण्डुनन्दन । कामादिभिर्दण्डस्य गणयेत्तासूयं वद ।

याचां गच्छेत्सुधुक्ते राजा शक्तिं परमवत् । युक्तश्च कालदेवाभ्यां यत्रैरात्मगुणैस्तथा ।

तदुपपृष्ट्वा गच्छेद्भ्राजा वृद्धदये रतः । अश्वमेधायथैः पायाद्वन्दुतावपि पाण्डव ।

इत्यस्मान् वाजिरथप्रवाहां ध्वजद्वये सहजकूलरोधकम् । पदातिनैर्गन्धर्वैश्च कर्दूनां गर्दोऽस्य तत्रैव नृपति प्रयाजयेत् ।

अयोपपाया शकटं पद्मपद्मस्य भारतम् । उग्रमा वेद यस्मात्सं तपेत्तद्विहितं विभो ।

चारयित्वा परबलं कृत्वा स्वबलदम्भेन । स्वभूमौ पोजयेद्युद्धं परभूमे तथैव च ।

बलं प्रसादयेद्भ्राजा निविष्टहितेन नरान् । शालां स्वविजयं तत्र यस्मादिभिरुक्ता ।

सर्वदेव महाराज शरीरं धारयेद्विह । भूय चेह च कर्मयमात्मन येनैवं परम् ।

एवमेतन्महाराज राजा सयक्यनाचरन् । भूय सर्वं मवाप्नोति प्रणा धर्मं च पावतम् ।

एवं सदा कुरयेत्तं वर्तितव्यं भ्रातृहितम् । उभयोर्लोकयोस्तात मादधे नियमेव हि ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ श्रान्तान् पालयामास यथावदसुधानि मे । तथा विचित्रवीर्यस्य भीमस्य परिपालितम् ।
 पालयामास वलात विदितार्थो न संशयः । यथा च पाण्डुभ्राता मे दयितो भवतामभूत् ।
 स चापि पालयामास यथावत्तच्च वेत्यहम् । मया च भवतां सम्यक् शूश्रूषा या कृताऽनघा ।
 असम्यग्वा महाभागास्ततः सन्त्यज्यमतन्मित्रैः । यथा दुर्व्याधयेनेदं भुङ्क्ते राज्यमकष्टकम् ।
 अपि तत्र न वो मन्दो दुर्भुङ्क्षिरपराद्धवान् । तस्मापराधादुर्भुङ्क्षिरभिमानीकचो विताम् ।
 विमर्दं सुमहानासीदनयात् स्रक्ततादयः । तन्मया बाधु वाऽपीदं धदि वाऽबाधु नैव कृतम् ।
 तद्वै हदि न कर्त्तव्यं मया बहोऽयमञ्जलिः । बहोऽयं हतपुत्रेऽयं दुःखितोऽयं नराधिप ।
 पूर्व्वराज्ञाञ्च पुत्रोऽयमिति कृत्वा तु जानय । दयस्य कृपया बहो हतपुत्रा तपस्विनो ।
 गान्धारी पुत्रमोक्षार्त्तां पुत्रान् याचति वै मया । हतपुत्राविमो बहो विदित्वा दुःखितो नया ।
 अनुजानीत भद्रं वो ब्रह्मणे शरणस्य व । अयस्य कौरवो राजा कृत्वापुत्रो युधिष्ठिरः ।
 सर्व्वभैवह्निर्दृष्ट्यः सन्नेषु विषनेषु च । न जातु विषमक्षैव गमिष्यति कदाचन ।
 क्षत्वारः सवित्रा यद्य भ्रातरो विपुलौजसः । लोकपालसमा स्तेते सर्व्वधर्मोपदेक्षिनः ।
 ब्रह्मेव भगवानेषु सर्व्वभूतजगत्पति । युधिष्ठिरो महातेजा भवतः पालयिष्यति ।
 अवश्यमेव वक्तव्यमिति कृत्वा त्रयीमिव । दयस्यो मे मया दत्त सर्व्वशं वो युधिष्ठिरः ।
 भवन्तोऽस्य च वीरस्य न्यासभूता कृता मया । यदेव नै कृतं किञ्चिद्विषाकं च तैर्भैमः ।
 यदन्तेन मदीयेन तदनुज्ञातुमर्हय । भवद्विर्भै हि मे मन्युः कृतपूर्व्वं कथञ्चन ।
 अत्यन्तगुह्यभक्तानामेषोऽञ्जलिर्ददं नमः । तेषामन्यिरमुद्गीर्वाणं सुभाना कामचारिणः ।
 कृते याचेऽयं च सर्व्वान् गान्धारीवदितोऽनघा । इत्युक्त्वासे ततः सर्व्वे पौरजानपदा जनाः ।
 नोचुर्बाम्पकला किञ्चिदोपासकः परस्परम् ।
 इति श्रीमद्भागवते आश्रमवासप्रसङ्गे पर्व्वणि आश्रमवासपर्व्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा ते तेन पौरजानपदा जनाः । बहो राजा कौरव्य नष्टपक्षा इवामभवत् ।
 दृष्ट्वाभूतांस्तत्कालं बाष्पकृष्णान्मदीयानि । धृतराष्ट्रो मदीयाल पुनरेवाभ्यभाषत ।
 बहो हतपुत्रस्य धर्मपत्न्या सहानया । विलपन्तं बहो विषं कृपयस्यैव सत्तमा ।
 पित्रा स्वयमनुज्ञातं कृष्णदोषाय न वै । वनशास्य धर्मोऽस्य धर्मज्ञेन नृपेण च ।
 सोऽहं पुनरेव शिरसाऽवर्त्ततोऽनघा । गन्धार्वा गतिं तस्यां सन्नुज्ञातुमर्हय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा कुबेराजस्य वाक्यानि कश्चानि ते । रुद्रं सर्व्वतो राजन् समेतो कुबेराज्ञतम् ।
 उत्तरीये करेद्यापि संस्थाप्य वदन्ति मे । रुद्रं शोकमन्ता मुहूर्त्तं पितृमाहवत् ।
 हृदये शून्यभूतोऽसौ धृतराष्ट्रमवाश्रजे । दुःखं संवारयन्मोहि नष्टपक्षा इवामभन ।
 ते विनीय तमायां धृतराष्ट्रवियोगजं । शनैः शनैश्चिदाऽन्योन्यमब्रुवन् सुमतान्युत ।
 ततः सन्त्यागं ते सर्व्वे वाक्यान्यथ समाधत् । सकृन्मन्त्राणां राजन् निवेद्योचुर्नराधिप ।

ततः स्वाचरणे विप्रः सन्नातोऽर्थविचारदः । श्रमास्थे, वष्टुषो राजन् वक्तुं समुपचक्रमे ।
 अनुमान्य महाराज तत् सद्यः संवत्साय च । विप्रः प्रगल्भो मेधावी स राजानमुवाच ह ।
 राजन् वाक्यं जनस्यास्य मयि सर्वं समर्पितं । वक्ष्यामि तदहं वीर तन्मयस्व नराधिप ।
 यथा वदसि राजेन्द्र सर्वमेतत्तथा विभो । नाव मिथा वच किञ्चित् सुहृत्त्वं न परस्परं ।
 न जालस्य च वैगस्य रात्रां कश्चित् कदाचन । राजावीर्यः प्रजापालः प्रजानामप्रियोऽभवत् ।
 पित्रवद्ग्राहवचैव भवन्तः पालयन्ति न । न च दुर्व्याधनः किञ्चिदयुक्तं कृतवाच्यम् ।
 यथा ब्रवीति धर्मात्मा मुनिः सत्त्ववतोऽसृजः । तथा कुरु महाराज स हि नः परमो गुरुः ।
 त्वत्का वयन्तु भवता दुःखशोकपरायणाः । भवियामस्मिन् राजन् भवदुष्प्रणतैर्युताः ।
 यथा शान्तनुना मुक्ता राज्ञा पित्राहूदेन च । भीमवीर्योऽपगूढेन पित्रा तव च पार्थिवः ।
 भवदुद्दीक्षणाश्चैव पाण्डुर्नाम धृतिवीर्यविता । तथा दुर्व्याधनेनापि राज्ञा सुपरिपालिताः ।
 न स्वल्पमपि पुच्छति स्थलीकं कृतवाच्यम् । पितरोव सुविश्वस्वात्स्निकमपि नराधिपे ।
 वयमास्म्य यथा सम्यग्भवतो विदितं तथा । तथा वर्धयस्वस्व किं कुन्तीपुत्रेण धीमता ।
 पाल्यमाना धृतिमता सुखं विन्दामहे नृप । राजर्षीणां पुराणानां भवतां पुण्यकर्मणां ।
 कुरुष्वमरणादीनां भरतस्य च धीमतः । कृतं समनुयाय्यैव धर्मात्मा भूरिदक्षिणः ।
 नाव वार्थं महाराज सुखस्वप्नमपि विद्यते । उचिताः स्म सुखं नित्यं भवता परिपालिताः ।
 सुखस्वप्नं व्यतीकरो समुपस्य न विद्यते । यत्तु ज्ञानिविन्देऽस्मिन्नात्य दुर्व्याधनं प्रति ।
 भवन् मनुनेत्यामि तत्रापि सुदुर्लभम् ।
 ॥ प्राञ्जल्य उवाच ॥ न तु दुर्व्याधनकृतं न तु तद्भवता कृतं । न कथंवीवसाभ्याश्च कुरवो यत् सद्यः गताः ।
 देवतन्तु विजानोमी यन् शक्यं प्रवाधितुं । देवः पुरुषकोरेण न शक्यमपि वाधितुं ।
 श्रवीक्षितो महाराज द्रमाष्टौ व समागतः । अष्टादशादेन कृताः कुरुभिर्व्योधपुङ्गवै ।
 भीमद्विषयकपाथैश्च कर्णेन च महात्मना । सुमुधानेन वीरेण धृष्टद्युम्नेन चैव ह ।
 चतुर्भिः पाण्डुपुत्रैश्च भीमार्जुनचर्मैस्तथा । न च सद्योऽयं रूपते ष्टे देवबलादभूत् ।
 अत्रयमेव श्रमासे कृत्तिषेण विवेकतः । कर्मणो निष्ठतं कश्चि सत्यं च श्रमस्तथा ।
 तैरियं पुरुषव्याघ्रैर्जिघासाज्जयस्यन्ति । इयिवी निहता सर्व्या सहया सदयद्रिपा ।
 न स राज्ञा यथेच्छम्, कारणं ते महात्मना । स भवान् च ते भूया न कर्षो न च मोचकः ।
 यद्विश्रामः कुरुष्वेष्टा राजानस्य सहस्रशः । सर्वे देवकृतं विद्वि कोऽव किं वक्तुमर्हति ।
 गुरुर्भतो भवानस्य छत्राख्य जगतः प्रभुः । धर्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहे सतं ।
 क्षमतां वारलोकांश्च सर्वदायो नराधिप । दिजाग्यै सममुज्जातस्त्रिदिवे मोदतां सुखं ।
 प्राप्स्यते च भवान् पुण्यं धर्मं च परमो क्षितिः । वेदधर्माश्च छत्रेन सम्यक् च भवः सुमतः ।
 दृष्टिप्रदानमपि ते पाण्डवान् प्रति नो दृष्टा । समर्थास्त्रिदिवस्थापि पालने किं पुनः क्षिणे ।

१५

१०

१५

११

११

११

अनवर्त्यन्ति वा धीमन् समेषु विषयेषु च । प्रजाः कुङ्कुलयेष्ट पाण्डवान् शीलभूषणान् ।
 मद्गदेयाग्रहारांश्च पारिवर्षाय पार्यितः । पूर्वराजाभिपन्नाश्च पालयत्येव पाण्डवः ।
 दीर्घदर्शी नृदुर्दान्तः सदा वैश्रवणो यथा । अतुङ्गश्चिवस्यायं कुन्तीपुत्रो महामनाः ।
 अथ मिवो दयावांश्च शूचिश्च भरतर्षभः । खलु पश्यति मेधावो पुत्रवत् पाति नः सदा ।
 विप्रियय जनस्यास्त्र संसर्गाद्भयंजस्य वै । न करिष्यन्ति राजर्षे तया भीमार्जुनादयः ।
 मन्दा मृदुषु कैरव्य तोष्ठ्रप्याश्रीविषोपमाः । वीर्यवन्तो महात्मानः पौराण्यस्य हितं त्रताः ।
 न कुन्तो तव पाश्चात्सी न चालूयो न सात्वती । अस्मिन् खलु करिष्यन्ति प्रतिज्ञूनानि कर्हिचित् ।
 भवत्कृतमिमं खलु युधिष्ठिरविवर्द्धितं । न शृणुतः करिष्यन्ति पौरजानपदा जनाः ।
 अधर्मिष्ठानपि सतः कुन्तीपुत्रा महारथाः । मानवान् पालयिष्यन्ति भूला धर्मरायाणाः ।
 स राजन्मानवं दुःखमपनोय युधिष्ठिरात् । कुरु कर्थाणि धर्म्याणि नमस्ते पुष्टर्षभ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं धर्म्यमनुमान्य गुणोत्तरं । साधु साध्विति सर्वैः स जनः प्रतिगृहीतवान् ।
 धृतराष्ट्रश्च तदाकथमभिपूष्य पुनः पुनः । विस्मयमानश्च तदा प्रकृतीश्वरैः जनैः ।
 स तैः श्रेयोजितो राजा शिबेनावेचिनस्तथा । प्राञ्जलिः पुत्रयामास तं जनं भरतर्षभ ।
 ततो विदग्ध भवनं गान्धार्वा सहितो निजं । व्युष्टायाश्चैव शर्व्व्या यच्चकार निबोध तत् ।
 इति श्रीमहाभारते श्रीमहाभारते पथ्यणि श्रीमहाभारतपथ्यणि दशमेऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृग्गो व्युष्टायां धृतराष्ट्रोऽभिकासतः । विदुरं प्रेषयामास युधिष्ठिरनिवेशनं ।
 स गत्वा राजवचनदुवाचाच्युतमीश्वरं । युधिष्ठिरं मुहुरिजाः सर्व्येभुद्धिमता वरः ।
 धृतराष्ट्रो नृहराजो वनवासाय दीक्षितः । गमिष्यति वनं राजवागते । कार्तिकोमिमं ।
 स तं कुङ्कुलयेष्ट किञ्चिदयमभीषति । आहूनिष्कति दातुं स गङ्गेयस्य महात्मनः ।
 द्रोणस्य सोमदत्तस्य बौद्धिकस्य च भीमतः । पुत्राणाञ्चैव सर्व्वेभ्यो ये ज्ञान्ये सुखेदो वताः ।
 यदि वाऽप्यनुजानपि सैव्यर्षपमदस्य च । एतच्छ्रुत्वा च वचनं विदुरस्य युधिष्ठिरः ।
 शृष्टः सन्मृगयामास गुडाकेश्यं पाण्डवः । न तु भीमो दृढकोषस्तदधी न्यहे तदा ।
 विदुरस्य महातेजा दुष्योधमन्तं शरम् । अभिप्रायं विदित्वा तु भीममेवैव फाल्गुनः ।
 किरीटी किञ्चिदानय तमुवाच नरर्षभं । भीम राजा पिता दृष्टो वनवासाय दीक्षितः ।
 दातुमिच्छति सर्व्वेभ्यो सुखदाभौर्द्धदेहिहिकं । भवता निश्चितं वित्तं दातुमिच्छति कैरव ।
 भीमादीनां महाभासो तदनुशातमर्षमि । दिव्या त्वय महाभासो धृतराष्ट्रः प्रयाचते ।
 पाचितो यः पुराऽस्माभिः पश्य कासस्य पथ्यं । योऽयं श्रुत्वाः कृत्याया भर्त्ता भूला मराधिपः ।
 परैर्भिनिहतमात्रो वनं गन्तुमभीषति । मा तेऽन्यत्पुष्टपयास दानाद्भवतु दर्शनं ।
 अथग्रहमतीत्यन्तं स्यादधर्म्यं महाभुज । राजानमुपशिषस्य खेष्टं धातरमीश्वर ।
 अरंस्तमसि दातुं वै नादातुं भरतर्षभ । सर्व्वं भुवाण्येव भीमस्य धर्मो राजाऽप्यपूज्यतु ।

भीमसेनस्तु संक्रोधं प्रावाचेदं वचस्तदा । वयं भीमस्तु दास्यामं प्रेतकार्यं च फाल्गुन ।
 सोमदत्तस्तु नृपतेर्भूरिश्रवणं स्वर्गं च । बाह्लीकस्तु च राजपेद्राणस्तु च महात्मन ।
 अन्येषां च सर्वेषां कुली कर्णाय दास्यति । आह्वाणि पुरुषव्याघ्रं मा प्रादात् कौरवो नृप ।
 इति मे वक्तुं बुद्धिर्मा नो नन्दन्तु श्रवण । कष्टात् कष्टतरं यान्तु सर्वे दुर्व्याधनादय ।
 यैरिव श्रियते हृत्वा धातिता कुलपांसव । कुतस्त्वमसि विस्मयतै रदादश्वपार्क । १८५
 अज्ञातवर्गं गहनं द्रौपदी ओक्यद्वैतं । न तदा हृतराष्ट्रस्तु खेदोऽज्ञानमवसदा ।
 लक्ष्मजिनोपसंवोता इताभरणभूषण । बाह्लीकं पाश्चात्पुत्र्या तं राजानमुपजग्निमान ।
 न तदा द्रौणभीमौ नौ सोमदत्ताऽपि वा भवेत् । एव च योदशसमा वने वनेन जीवय ।
 न तदा तं पिता व्येष्ट पित्रत्येनाभिधोष्यते । किन्तु तद्विस्मयं पार्यं यदेव कुलपांसव ।
 दुष्पुद्गिर्बिन्दुं प्राह धूर्तं किं जितमित्युत । तमेवैवादिनं राजा कुलीपुत्रो युधिष्ठिर । १८६
 उवाच वचनं धीमान् जीपमास्तेति भर्तृव्यन ।

इति श्रीमहाभारते आत्मनवावसिके पर्वणि आत्मनवावसिकपर्वणि भूकदाशोऽध्याय ॥ ११ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ भीम व्येष्टा गुरुर्मे त्व माऽतोऽन्यदकुमुलहे । हृतराष्ट्रस्तु राजर्षिं सर्व्वया माममर्हति ।

न क्षरन्त्यपराह्वाणि क्षरन्ति सृजन्तान्यपि । अर्धं भिन्नार्थं मया दत्ता वाधव पुरुषोत्तमा ।

इति तस्य वचः सुतां फाल्गुनस्तु महात्मन । विदुरं प्राह धर्मोत्तमा कुलीपुत्रो युधिष्ठिर ।

इदं मद्बचनं श्रुत्वा कौरव ब्रूहि पार्ष्ववं । यावदिच्छति पुत्राणां आह्वा तावददाम्यहं । १८७

भीमादीनाञ्च सर्व्वेषां सुखदामाप्नकारिणा । मम कौशादिति विभो मा भूद्भीम सुदुर्मना ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजस्तमर्जुनं प्रत्ययूययत् । भीमसेन कटाक्षेण वीचाक्षकं धनञ्जयं ।

ततः स विदुरं धीमान् वाक्यमाह युधिष्ठिर । भीमसेने न कोपं स नृपति कर्तुमर्हति ।

परिक्रष्टो हि भीनोऽयं हिमवृक्षात्पादिति । दुःखैर्बहुविधैर्भीमानरक्षे विदितं तव ।

किन्तु मद्बचनाद्ब्रूहि राजान भरतर्षभ । यद्यदिच्छसि यावच्च यच्छतां मद्बुद्धादिति । १८८

एवमास्त्यर्थं मयं भीम करोति शृणु खित । न तस्मिन्सि कर्तव्यमिति वाच्य स पार्ष्ववं ।

यस्मात्सि धनं किञ्चिदर्जुनस्तु च वेष्टसि । तस्य स्वामी महाराज इति वाच्य स पार्ष्ववं ।

इदं तु राजा विप्रश्चि यथेष्टं कियतां व्यथं । पुत्राणां सुहृदाञ्चैव गच्छन्तान्त्वमय स ।

इदं चापि शरीरं मे तवायत्तं क्षयाधिप । धनानि चेति विद्धि त्वं न मे तवास्ति सद्यः ।

इति श्रीमहाभारते आत्मनवावसिके पर्वणि आत्मनवावसिकपर्वणि द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तु राजा स विदुरो बुद्धिमत्तम । हृतराष्ट्रमुपेत्यैव वाक्यमाह मपार्थवत् । १८९

उक्त्वा युधिष्ठिरो राजा भवदचनमादित । स च सैषस्तस्य वाक्येन प्रपन्नश्च महाधुति ।

धीमनुय मज्जतेजा निवेद्यति ते गृहान् । वसु तस्य गृहे तस्य प्राणानपि च केवलान् ।

- अनुवर्त्यन्ति वा धीमन् समेषु विपमेषु च । प्रजाः कुरुकुलश्रेष्ठ पाण्डवान् शीलभूपमान् ।
 मद्भद्रदयायहाराय पारिवर्धाय पार्ययः । पूर्वराजाभिपद्यंश्च पालयत्येव पाण्डवः ।
 दीर्घदर्शी मृदुर्दानः सदा वैश्रवणो यथा । अनुद्रुमचिवद्यायं कुन्तोपुत्रो महामानः ।
 अथ मित्रो दयावांश्च शुचिश्च भरतर्षभः । अजुः पश्यति मेधावो पुष्टवत् पानि नः सदा ।
 विप्रियश्च जनस्याश्च संभर्गाद्वैजयश्च वै । न करिष्यन्ति राजर्षे तथा भीमार्जुनादयः ।
 मन्दा मृदुपु कैरव्य तोष्ठ्रेष्वाशोविषोपमाः । धीर्यवन्तो महात्मानः पौराणश्च चिन्तितः ।
 ॥ कुन्तो तव पाञ्चाक्षी न चालूपी न सान्वतो । अस्मिन् श्रेष्ठे करिष्यन्ति प्रत्यूहानि कर्चिषिन् ।
 भवत्कुतमिमं खरं युधिष्ठिरविवर्द्धितं । न दृष्टतः करिष्यन्ति पौरजानपदा जनाः ।
 अधर्षिष्ठानपि सतः कुन्तोपुत्रा महायथाः । मानवान् पालयिष्यन्ति भूला धर्म्यरायणाः ।
 स राजन्मानवं दुःखमपनोय युधिष्ठिरान् । कुरु कार्य्याणि धर्म्याणि नमस्तु पुरुषर्षभ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं धर्म्यमनुमान्य गुणोत्तरं । साधु साध्विति सर्वैः स जनः प्रतिगृहीतवान् ।
 धृतराष्ट्र्य तदाकथमभिपूज्य पुनः पुनः । विश्रज्यमास तदा प्रहृतीक शनैः शनैः ।
 स तैः श्रुजितो राजा श्रितेनोविमिस्तायां । प्राज्ञलिः पूजयामास तं जनं भरतर्षभ ।
 ततो विवैश भवेन गात्राभ्यां सहितो निजं । व्युष्टायाश्चैव श्रेष्ठ्यां यथकार निवेशे तत् ।
 • इति श्रीमहाभारते आश्वमेधस्यैके पर्वणि आश्वमेधस्यैवमिदं दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रजन् व्युष्टायां धृतराष्ट्रेऽम्बिकाश्रितः । विदुरं प्रेषयामास युधिष्ठिरनिवेशनं ।
 स गत्वा राजवचनादुवाचाच्युतमीश्वरं । युधिष्ठिरं मुहुरेजा सर्वमुद्धिमतां वरं ।
 धृतराष्ट्रे मुहुराजो वनवासाय दीक्षितः । गमिष्यति वनं राजश्रापगतः क्षात्तिर्कोमिमं ।
 स तं कुरुकुलश्रेष्ठ किञ्चिदर्थमभीषति । आहूनिष्कृति दातुं स गन्त्रेयस्य महाहर्षिनः ।
 द्रोणस्य धीमदन्तस्य वीर्यकोकस्य च धीमतः । पुराणांश्चैव सर्वेषां च वान्ये सुहृदो हताः ।
 यदि वाऽप्यनुजानां चैव श्रापमदस्य च । एतच्छ्रुत्वा च वचनं विदुरस्य युधिष्ठिरः ।
 • इष्टः संसृजयामास गुहाकेप्रयं पाण्डव । न तु भीमो हृदकोपकस्यो जग्यहे तदा ।
 विदुरस्य महादेशां दुर्योधनं हतं स्मरन् । अभिप्रायं विदित्वा तु भीममेवैव फाल्गुन ।
 क्षीरीटो किञ्चिदानस्य तमुवाच नरर्षभ । भीम राजा पितुः वृद्धो वनवासाय दीक्षितः ।
 दातुमिच्छति सर्वेषां सुहृदामोर्द्धदेहिकं । भवता निर्जितं वित्तं दातुमिच्छति कैरव ।
 भीमादीनां महापाशो तदनुशातुमर्हसि । दिश्या नय महापाशो धृतराष्ट्रः प्रयाचते ।
 पाचितो यः पुराऽस्माभिः पश्य कालस्य पथ्ययं । योऽप्यैः श्रयितः कृत्वाया भक्तौ भूला गुराधिपः ।
 परेभिर्निहतमात्यैः वनं गन्तुमभीषति । मा तेऽन्यत्पुरुषव्याप्त दानास्तव तु दर्शनं ।
 अयमस्मत्तोऽन्यत् स्यादधर्षस्य महाभुज । राजानमुपनिषस्य व्येष्टं भातरमीश्वर ।
 अर्धस्तमसि दातुं वे मादातुं भरतर्षभ । एवं भुवांश्च क्षीमस्तु धर्म्यराजोऽप्यपूजयन् ।

एवं स राजा कौरव्यश्वके दान्महाकृतं । नटनर्तकलास्त्राद्यं बह्वचरसद्विष्टं ।
 दशाहनेवं दानानि दत्त्वा राजाऽम्बिकासुत । बभूव पुत्रपौत्राणामनृणो मरतर्धम ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि षष्ठदशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुत । आहूय पाण्डवान् वीराम वनवासे कृतवणः ।
 गान्धारीषडितो धीमान्भयनन्दययाविधि । कार्ष्णिक्कां कारयित्वेष्टिं प्राज्ञैर्वेदपारगैः ।
 अग्निश्रेवं पुरस्त्रय वक्तलाजिनसंयुतः । बभूवगृह्णो राजा निर्वयौ भवनासतः । १५
 ततः स्त्रियः कौरवपाण्डवानः पाण्डापरः कौरवरत्नवंश्याः । तासां मादः मादराशो नदानीं पैषित्वोर्व्यं नृपतैः प्रयति ।
 ततो स्त्राजे सुमनोभिश्च राजा विचित्राभिसङ्घं पूजयित्वा । सख्यार्थं रथवगंश्च सख्यैः ततः समुत्सृज्य ययौ नरैश्च ।
 ततो राजा प्राञ्जलिर्वैपसीनो युधिष्ठिरः सखरं वाय्पकण्ड । विमुखो वैष्णवानां हि साधो क्व यः स बोध्यपनसात भूना ।
 तथाऽङ्गुनक्षोभदुःखामिभो मुक्त्यैर्ज्ञानं यत्नं भारताम् । युधिष्ठिरं नैवमित्यवमुक्ता निष्ठया द्रोणवत् सोदमानः ।
 एकोदरः फाल्गुनयैव वीरो माद्रोपुभो पिदुरः सख्ययः । वैष्णोपुत्रः संहितो गौतमेन धौम्बा विप्राद्यान्वयुम्भो
 व्यनष्टः । १६

कुन्तो गान्धारी बहुनेत्रा भ्रजनी स्तम्भाश्रमं हसमयोद्दहन्तो । राजा गान्धार्याः स्तम्भदेशे । उच्यते पाणिं ययौ धृग
 रात्र प्रतीतः ।

तथा दृष्ट्वा द्वैपदो बाल्यो च बालापत्या चोत्तरा कौरवो च । चित्राङ्गदा चाय काचित् स्त्रियाऽन्याः सार्द्धं राजा
 मयितास्ताः बभूभिः ।

तासां गदो रुदतीनां महावीरं राजपुत्रान् कुररीणामिवोच । ततो निव्येनुमंस्त्रयवन्तियाणं विद्यां शूद्राणाञ्चैव
 भार्याः समन्तात् ।

तन्निध्यानि दुःखितः पैरवर्गो गङ्गाद्वये चैव बभूव राजन् । यया पूर्वं गच्छतां पाण्डवानो ह्युते राजन् कौरवाणां सभायाः ।
 या नोपशयश्चमनं सूर्यारामा कदाविदपिताऽस्मिन् नरैश्च । महावर्गं गच्छति कौरवेष्ट्रे भोक्तेनात्ता राजर्मान् मपेदुः । १७

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि षष्ठदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभातदहर्म्यु वसुधायाश्च पार्थिव । नारीणाञ्च मराणाञ्च निःस्त्रजः सुमहानभूत् ।
 स राजा राजमर्गं नारीसङ्कुलेन च । कथञ्चिन्निर्वयौ धीमान् वेदमानः कानाञ्जलिः ।
 स बहुमानदारेण निर्वयौ गङ्गाद्वयात् । विषज्जयामास च तं नानैषं स मुक्त्यैः ।
 वनं गन्तुश्च विदुरो राजा सह जनसखः । मन्त्रयय महाभावः सुनो गावन्नालिकया ।
 ह्येवं निवर्तयामास पुष्टमुष्टं महारथं । धृतराष्ट्रो महीपालः परिदाय युधिष्ठिर ।
 मिष्टेन पैरवर्गे च राजा सान्तापुम्भदा । धृतराष्ट्राभ्यमुज्जातो निवर्तितुमियेव च ।
 भोऽप्रोक्तं तं कुर्वीत वने तन्नुजम्भुर्गो । अहं राजागमन्विषे भवती विनिवर्तता ।
 यधुनरिष्टा राजा नगरं गन्तुमर्हसि । राजा यादेव धर्मोक्ता तापये कृतनियय ।
 रण्युक्तः धर्मराजेन वाप्ययाकुललोचना । अगानैव तदा कुन्तो गान्धारीं परिच्यष्ट च ।

एवं स राजा कौरवशक्तं दान्महाकृतं । नटनर्तकलासाह्यं बह्वक्षरसदृशिणं ।
 दशाक्षरेवं दानानि दत्त्वा राजाऽम्बिकासुत । बभूव पुत्तपौत्ताशामनूयो भरतर्षभ ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुत । आहूय पाण्डवान् वीरान वनवासि कृतवणः ।
 गान्धारीपतिं धीमान्भयन्दधयाविधि । कार्त्तिक्या कारयित्वेष्टिं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 शशिमेवं पुरोयय वस्त्राजिनसंयुत । बधून्गनहृते राजा नियमौ भवमात्ततः ।
 ततः स्त्रिय कौरवपाण्डवानां याद्यापरा कौरवराजवंश्या । तासां मादः प्रादुरागोक्तदानीं वैजिबोय्यं नृपतौ प्रयति ।
 ततोऽज्ञौ सुमनोभय राजा विषिञ्चामिस्तद्वृष्टं पूजयित्वा । समुप्ययैर्भक्ष्यवर्गस्य सख्यं ततः समुत्सृज्य ययौ नरेन्द्र ।
 ततो राजा प्राञ्जलिर्वेपमानो युधिष्ठिरं सखरं वाप्यरुष्ट । विमुच्योऽर्चयन् हानादं हि साधो क थास्योद्यपनत्तात भूमे ।
 तथाऽङ्गुनसोऽब्रुवामि ते मुहुर्मुहुर्निश्चयन् भारताय । युधिष्ठिरं नैवमित्यवमुक्ता निन्दन्त्यायो दानवत सोदमान ।
 दृष्टोदरः फाल्गुनस्यैव वीरो माद्रीपुत्रो विदुरः वस्त्रधर । वैद्यापुत्रः रुहिता गौतमेन भोम्यो विप्राद्यान्वयुष्यः
 व्यरुष्टः ।
 कुन्ती गान्धारी बहूनेवा व्रजन्ती स्तम्भाधकं हस्तमयोदहन्ती । राजा गान्धार्याः स्तम्भदेये उवच्य पाणि ययौ धृम
 राज प्रतीतः ।
 तथा दृष्ट्वा द्रौपदीं सान्त्वित्वा च बालापत्यां चोत्तरा कौरवी च । चित्राङ्गदां याद्य काचित् स्त्रियऽन्याः साहू राजा
 प्रमितास्ताः बधूभिः ।
 तासां मादो वदतोऽनां तदाशौत् राजसुखात् कुररीणामिवोचैः । ततो निमित्तुर्गङ्गाववत्तिपार्श्वः विगां शूद्राणाञ्चैव
 भार्याः समन्तात् ।
 तन्निधामे दु क्षितः पौरवर्गो गङ्गाद्वये चैव बभूव राजन् । यथा पूर्व्वं गच्छतां पाण्डवानो द्युते राजन् कौरवाणां सभायाः ।
 यानोपशयश्चमभं न सूक्ष्मरामाः कदाविदपिताऽस्मिन् नरेन्द्र । महावनं गच्छति कौरवेन्द्रो मेकेनासां राजसांगप्रवेष्टुः ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रासादश्मशैः वसुधायाश्च पार्थिव । गौरीणाञ्च नराणाञ्च नि खनः सुमहानभूत् ।
 स राजा राजमं गेयं नृगारीप्रदुलेन च । कथञ्चिन्निधौ धीमान् वेपमानः क्षमाञ्जलिः ।
 स वर्तमानदारेण निधौ गजगाङ्गायात् । विपर्ज्यामावाच च तं जनैश्च स मुहुर्मुहुः ।
 वनं गन्तुश्च विदुरो राजा सह कृतवणः । वस्त्रधर महामात्रः सूतो गावन्नाशितया ।
 छपं निवर्त्तयामास युधुस्तुय महामयः । धृतराष्ट्रो महीपालः परिदाय युधिष्ठिरैः ।
 निदृष्टं पौरवर्गं च राजा सान्तःपुरसादाः । धृतराष्ट्राभ्यमुज्जाता निवर्त्तन्तुमिषेव ह ।
 भोऽप्रबोध्य तरं कुंती वनं तन्मुमुक्षुः । अर्धं राजानमन्विष्ये भवतो विनिवर्त्तताः ।
 यधुपरिहता राक्षि नगरं गन्तुमर्हसि । राजा यानेव धर्मोक्ता तापस्यै कृतनिययः ।
 दत्तुका र्धराजेन वाप्ययाकुललोचनः । अगानैव तदा कुन्ती गान्धारीं परिरुह्य ह ।

॥ कुन्धुवाच ॥ श्वदेवे महाराज मा प्रसादं कथाः कथित् । एष मामनुरक्तो हि राजंस्त्वयैव सर्वदा । १५

कथं स्मरिया संततं यथामेवंपलायिनं । श्वक्रोर्णो हि समरे वीरो दुश्मज्जया तदा ।

आयसं हृदयं नूनं मन्दाया मम पुत्रकं । यत् सूर्यजमपश्यन्त्य शतधेयं न दीर्यते ।

एवं गते तु किं शक्यं मया कर्तुमरिन्दम । मम दोषोऽयमत्ययं स्वापितो यद्य सूर्यज ।

तन्निमित्तं महाबाहो दानं दद्यास्त्वमुत्तमं । सैव भ्रातृभिः सार्द्धं सूर्यजस्मारिन्दन ।

द्रौपद्याश्च प्रिये नित्यं स्नानव्यमरिक्वणं । भीमसेनोऽर्जुनयैव नकुलश्च कुरूदह । १६

समाधेयास्तथा राजंस्त्वय्यद्य कुलधूर्ता । श्वश्रूयऽरयो पादान् श्वश्रूयन्तो वनेऽप्यहं ।

गान्धारीवहिता वत्से तापयो मलपङ्क्तिनी ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा धर्मोत्तमा भ्रातृभिः सहितो वधो । विषादमगमद्भीमाश्च च किञ्चिदुवाच ह ।

मुहूर्तमिव तु ध्यात्वा धर्मराजो युधिष्ठिर । उवाच मानर दोषस्त्वन्मोक्षपरायण ।

किमिदमेव व्यवसितं नैवं त्वं वक्तुमर्हसि । न त्वामभ्यनुजानामि प्रसादं कर्तुमर्हसि । १७

पुरोधतान् पुरा दद्यान्मुक्ताश्च प्रियदर्शने । विदुलाद्या वचोभिस्त्व नास्मान् सन्त्यक्तुमर्हसि ।

निहत्य हृदिदीपास्मान् राज्यं प्राप्नोमिदं मया । तव प्रज्ञामपश्यत्य वासुदेवाचरं भ्राता ।

त वा बुद्धिरियं चाद्य भवत्या यत् युगे मया । चतुर्थेऽपि न्यितं चोक्ता तस्य च्यवितुमिच्छति ।

अकामुलस्य राज्यस्य क्षुभा क्षोभा यश्चस्तिनि । कथं वत्ससि दुर्गे पुनरेवञ्च प्रबोद मे ।

इति वाम्यकला वाच कन्यो पुत्रश्च द्रुपदो । वा जगामायुपूर्णावौ भीमस्त्वामिदमब्रवीत् । १८

यदा राज्यमिदं कुनि भोक्तव्यं पुत्रनिर्जितं । प्राप्नोम्य राजधर्मोऽय तदेतन्ने कृतो मति ।

किं वयं कारिता पूर्वं भवत्या श्रियौ चयं । कस्य हेतोः परित्यज्य वनं गन्तुमभ्युषि ।

वनावापि किमानीता भवत्या बालका वयं । दुःखोक्तमविष्टौ माद्रेः पुत्राविभौ तया ।

प्रबोद मातर्भागास्त्वं वनमद्य यश्चस्तिनि । श्रियं योऽधिष्ठिरो मातर्भुङ्क्ते तावदस्त्वर्हितः ।

इति मा निश्चितेवाश्रय वनवासाय भाविनी । सात्त्वयतां मरुबिधं पुत्राणां आकरोदहः । १९

द्रौपदी चाम्पयात् श्वश्रू विषयवदना तदा । वनवासाय गच्छन्ती इदतो भद्रया सह ।

मा पुत्रान् इदतां सभ्यान् मुहुर्मुहुर्करवेवती । जगामैव महाप्राज्ञा वनाय हतनिष्ठया ।

अमृतं पाण्डवांश्चांशुं सशर्यान् पुनस्तथा । ततः प्रयच्छा साऽश्रूणि पुत्रान् वचनमब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधवाचिके पर्वणि आश्वमेधवाचपर्वणि पौरोडाश्यायः ॥ १६ ॥

॥ पुनर्द्रुपदः ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव । हतमुद्धरणं पूर्वं मया व बोदतां मया ।

यूतापदपराग्यामा पतितानां सुसादपि । शातिभिः परिभूतानां हतमुद्धरणं मया ।

कथं पाण्डवार्ज नम्येत मन्तति पुरुषर्षभा । दमय यो न मम्येत इति चेद्दुर्धरणं हतं ।

पृथग्निष्क्रमणं भर्तुं देवतुष्टपराक्रमा । मा परेषां मुखप्रेषा । सेव्यं त्वं तत् हतं मया ।

कथं सर्वभूतां श्रेष्ठो राजा त्वं वाचवोपम । पुनर्मम न दुःखो स्यादिति चेद्दुर्धरणं हतं ।

नामायुतसमप्रायः स्यात्तविक्रमपीरुषः । नायं भीमोऽत्ययं गच्छेदिति चोद्धर्षणं कृतं ।
 भीममेनादवर्जस्तथाऽयं वासजोपमः । विजया नावसोदित इति चोद्धर्षणं कृतं ।
 नकुल सहदेवश्च तथेमे । गुरुवर्त्तिनौ । सुधा कथं न सोदतामिति चोद्धर्षणं कृतं ।
 दयश्च दृष्टी श्यामा तथाऽत्यापतलोचना । दया समातले क्लिष्टा मा भूदिति च तत् कृतं ।
 प्रेक्षतामिव वो भीम वेपन्तो कदलीमिव । स्त्रीधर्मिणो मरिछाङ्गी तथा द्यूतपराजिता ।
 दुःशासनो यदा मैत्रेयाद्वासीवत् पर्यकथत । तदैव विदितं मद्यं पराभूतमिदं कुलं ।
 निषङ्गाः कुरवैव तदा मे शङ्करादयः । यदैव नायमिच्छन्तो व्यसपत् कुररी यथा ।
 केशपते परावृष्टा पापेन हतमुद्दिना । यदा दुःशासनेनैवा तदा मुष्णम्यहं वृष ।
 पुष्पतेजाविदुह्ययै मया ह्युद्धर्षणं कृतं । तदानीं विदुलावाकैरिति तद्विज्ञ पुष्पका ।
 कथं न राजवंशोऽयं नयेत् प्राप्य सुता मम । पाण्डोरिति मया पुत्राक्षसादुद्धर्षणं कृतं ।
 न तस्य पुत्राः पौत्रा वा कुरवश्च च पार्थिवः । लभन्ते सुतान् लोकान् यस्मादंशः प्रणयति ।
 भुङ्क्ते राज्यफलं पुत्रा भर्तुर्भवे विपुलं पुरा । महादानानि दत्तानि पीत सेना यथाविधि ।
 नाहमात्मफलाय वै वासुदेवमचूचुर्द । विदुलायाः प्रलपितैः पालनायश्च तत् कृतं ।
 गार्हं राज्यफलं पुत्राः कामये पुत्रनिर्जितं । पतिलोकानहं पुत्रान् कामये तपसा विभो ।
 श्रूयाम्भरयोः कथा श्रूयुषा वनवासिनोः । तपसा श्रोतव्यानि धुधिरि कलेश्वर ।
 निरस्तं कुरुक्षेत्रे भीमसेनादिभिः सह । धर्मं ते धीयतां मुद्दिष्यन्ते महदन्ध च ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि शतद्विंशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ विश्रामायन उवाच ॥ कुन्त्यास्तु वचनं श्रुत्वा पाण्डवा राजसत्तम । श्रोतिताः संन्यसन्तं पाञ्चान्या सहिताऽनघाः ।
 ततः शब्दे महानेयं सर्व्वेयामभवत्तदा । श्रुत्वा पुराणां वदन्तं दृष्ट्वा कुन्ती तथा गता ।
 प्रदक्षिणमयादृत्य राजानं पाण्डवासादा । अभिवाद्य न्यवर्त्तन्त प्रथां तामनिरत्यै वै ।
 ततोऽजवीकहातेजा एतद्विज्ञेऽस्मिन्नासुत । गान्धारी विदुरश्चैव समामाव्यावदृष्ट च ।
 धुधिरिख जननी देवी वाधु निवर्त्यतां । यथा धुधिरिः प्राह तत् सर्व्वं सत्यमेव हि ।
 पुनैवयं महदिदमपाश्र्य च महोफलं । का नु गच्छेदन् दुर्गं पुद्गानुसृत्य मन्दवत् ।
 राज्यस्याया तपसुर्न दानप्रतहतं महत् । श्रमया शक्यमेवाद्यश्रूयताश्च वेषो मम ।
 गान्धारि पण्डितोऽस्मि मया श्रूयुषेण वै । तस्मात्त्वमेनां धर्मोऽयं समुद्रात्तमर्षमि ।
 द्रव्युक्ता ये वनेषु तु राजा कुन्तीमुवाच च । तत् सर्व्वं राजवचनं स्वयं वाक्यं विशेषवत् ।
 न च या वनवासाय देवी एतमन्तिनादा । शक्यं त्वुपावर्त्तयितुं कुन्ती धर्मरंता वती ।
 तस्याद्यान्नु स्थितिं श्रुत्वा व्यवसायं कुर्वन्निव । निवृत्ताश्च कुरुक्षेत्रान् दृष्ट्वा प्रवददुःखदा ।
 उवाच तेऽपि पाप्येषु सर्व्वस्त्रिव बधूषु च । यथा राजा महाप्राज्ञा धृतराष्ट्रा वनं तदा ।
 पाण्डवाद्यानिदोनास्ते दुःखशोकपरायणाः । यानि ह्यीर्यदिताः सर्व्वं पुरं प्रविशेच्छ्रदा ।

तदष्टमं नानन्दं गतोऽस्य निवाभेवत् । नगरं हस्तिनपुरं सखीवृद्धकुमारकं ।
 सर्वे चासन्निरुह्याहाः पाण्डवा यातमन्यवः । कुन्त्या हीनाः सुदुःखार्ता वत्सा इव विना श्रुताः ।
 धृतराष्ट्रस्तु तेनाहः गत्वा सुमहदन्तरं । ततो भागोरथोत्तरे निवासमकरोत् प्रभुः ।
 प्रादुष्कृता यथान्यायमग्नौ वेदपारगैः । धराजन्त द्विज्येष्ठेभ्यस्तत्र तपोवने ।
 प्रादुष्कृताग्निरभवत् च वृद्धो नराधिपः । स राजाऽग्नीन् पथ्युपास्य ऊनः च विधिवत्तदा ।
 सन्ध्यागतं सद्योऽग्नमुपातिष्ठत् भारत । विदुरः सञ्जयश्चैव राज्ञः शय्यां कुशिलतः ।
 चक्रतः कुरुवीरस्य गान्धार्थायाविदूरतः । गान्धार्थाः सन्निकर्षं तु निःशब्दं कुशे सुखं ।
 पुष्टिद्विरस्य जननो कुन्तो साधुव्रते स्थिता । तेषां संजयश्च पाण्डु निवेदुर्विदुरादयः ।
 याजकाश्च यथोद्देशं द्विजो ये चानुयायिनः । प्राधीतद्विजमुत्था सा संप्रवृत्तितावका ।
 समूहं तेषां रजनीं ब्राह्मणो शोनिविवर्द्धिनी । ततो रात्र्यां व्यतीतायां कृतपूर्णाह्निकक्रियाः ।
 ज्ञत्वाऽग्निं विधिवत् सर्वे प्रययुस्ते यथाक्रमं । उदङ्मुखं निरीक्षन् उपवासपरायणः ।
 स तेषामतिदुःखोऽभून्निवासः प्रथमेऽहनि । शोचतां शोच्यमानानां पौरजानपदैर्जनैः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो भागोरथोत्तरे मेधे पुण्यजनाधिपे । निवासमकरोद्भ्राजा विदुरस्य मते स्थितः ।
 तत्रैवं पथ्युपातिष्ठन् ब्राह्मणा वनवासिनः । चतुर्दशैकैश्चैव सद्यो भरतर्षभ ।
 स तैः परिहृतो राजा कथाभिः परिनन्द्य तान् । अनुजज्ञे सन्निश्चान्वै विधिवत् प्रतिपूज्य च ।
 दद्यात्ते स महीपालस्ततो गङ्गामुपेत्य च । चकार विधिवत् शेषं गान्धारी च यमस्मिनी ।
 ते चैवान्ये पृथक् सर्वे तोर्येक्षामुत्थ भारत । चक्रुः सर्वाः क्रियास्तत्र पुरुषा विदुरादयः ।
 कृतशौचं ततो वृद्धं न्यस्य कृत्तिभोजजां । गान्धारीश्च पृथा राज्ञमुद्गातोरमुपाययत् ।
 राज्ञस्तु याजकैस्तत्र कृतो वेदीपरिस्तरः । जुहावस्तत्र वज्रं स नृपतिः सत्यसङ्करः ।
 ततो भागोरथोत्तरेण कुरुक्षेत्रं जगाम सः । सानुगो नृपतिर्दृष्ट्वा म्रियतः संयतेन्द्रियः ।
 तत्राश्रमपदं धीमानभिगम्य स पार्थिवः । आसदादाय राजर्षिं शतयूपं मनोविषं ।
 स हि राजा महामाधीतं केकथेषु परन्तप । स पुच्छं मनुजैर्यथै निवेद्य वनमाविशत् ।
 तेनाथैः सहितो राजा यथौ व्यासश्रमं प्रति । तत्रैवं विधिवद्भ्राजा प्रत्यष्टह्नात् कुरुदहं ।
 स दीक्षां तत्र संप्राप्य राजा कौरवनन्दनः । शतयुपाश्रमे तस्मिन्निवासमकरोत्तदा ।
 तस्मै सर्वं विधिं राज्ञो राजा चक्षौ महामतिः । आरण्यकं महाराज व्यासस्थानुमते तदा ।
 सर्वं स तपसा राजा धृतराष्ट्रो महामना । योजयामास चात्मानं तोऽश्वानुपरांस्तदा ।
 तथैव देशी गान्धारी वल्कलाजिनधारिणी । कुन्त्या सह महाराज समानव्रतचारिणी ।
 कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा चैव ते नृप । संनियमैर्द्रिययाममास्थिते परमं तपः ।
 त्वगभ्युन्नतं परिपृच्छन्मोक्षं जटाजिह्वो वल्कनसंस्तुताङ्गः । स पार्थिवस्तत्र तर्पयचार सहर्षिवत्तीव्रमपेतमोहः ।

चत्ता च धर्माद्यविदग्गबुद्धिः स सञ्जयस्तं नृपतिं सदारं । उपाचरद्देहारतपो जितात्मा तदा क्रमो बन्कलचोरवासाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि ऊनविभोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तत्र मुनिश्रेष्ठ राजानं द्रष्टुमन्वयु । नारदः पर्वतश्चैव देवलश्च महातपाः ।

द्वैपायनः सशिमय सिद्धाक्षान्ते मनीषिणः । शतयूपश्च राजर्षिर्दृष्टः परमधार्मिकः ।

तेषां कुन्तो महाराज पूजाञ्चक्रे यथाविधि । ते चापि ततुपुष्टास्तापसाः परित्यक्त्वा ।

तत्र धर्म्याः कथास्तान् चक्षुः परमर्षयः । रमयन्तो महात्मानं धृतराष्ट्रं जगधिपं ।

कथान्तरे तु कश्चिद्विदेवर्षिर्नारदस्ततः । कथामिमां सकययत् सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

॥ नारद उवाच ॥ केकयाधिरतिः श्रीमान् राजासीदकुतोभयः । सप्तसत्विता इत्युक्तः शतयूपपितामहः ।

स्वपुत्रे राज्यमावस्य ज्येष्ठे परमधार्मिके । सहस्रचित्वा धर्मात्मा प्रविशे वनं नृपः ।

स गवा तपसः पारं दीप्तस्य सप्तधाधिपः । पुरन्दरस्य संस्थानं प्रतिपेदे महायुतिं ।

दृष्टुमर्ष्यं सुवक्त्रो राजान् संपतता मया । महेन्द्रसदने राजा तपसा दग्धकिल्बिषः ।

तथा शैलालयो राजा भगदत्तपितामहः । तपोषलेनैव नृपो महेन्द्रसदनं गतः ।

तथा प्रवृत्ते राजावीद्राजान् वज्रधरोपमः । स चापि तपसा यातो नाकशृङ्गमनोः नृपः ।

अग्निन्नरस्ये नृपते माभ्यातुरपि चात्मजः । पुनस्तुतो नृपः सिद्धिं मयती समवाप्तवान् ।

भार्या समभवत्स्य नर्मदा सरिता मरुः । सोऽग्निसन्नरस्ये नृपतिस्तपस्तपा दिवं गतः ।

शशलोमा स राजावीद्राजान् परमधार्मिकः । सम्यगस्मिन् वने तस्मा ततो दिवमवाप्तवान् ।

द्वैपायनप्रसादाच्च तमपीदं तपोवनं । राजस्रवाय दुष्प्रायां गतिमग्रां गमिष्यमि ।

त्वद्यापि राजशार्ङ्गं तपोषाले श्रिया हृतः । गान्धारीसहिने गन्तां गतिं तेषां महात्मानां ।

पाण्डुः स्मरति तैर्नित्यं बलहन्तुः समोपमः । तं सदैव महाराज श्रेयसा स च बोध्यति ।

तत्र शृङ्गयूपा चैव गान्धार्याय यशस्विनी । भर्तुं सलोकनमिषा गमिषति सधुस्तव ।

युधिष्ठिरस्य जननी स हि धर्मः सनातनः । वयमेतन् प्रपश्य मो नृपते दिव्यचक्षुषा ।

प्रवेक्ष्यति महात्मानं विदुरस्य युधिष्ठिरं । सञ्जयस्तदनुष्ठानादितः स्वर्गमवाप्सति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कौरवेन्द्रो महात्मा साह्रै पत्न्या प्रीतिमान् सम्भूव । निदान् वार्ष्णे नारदस्य प्रशस्य चक्रे पूजां चातुर्णां नारदस्य ।

ततः सर्वे नारदं विप्रसंघा संपूजयामासुरतो व राजान् । राजा प्रीया घनराष्ट्रस्य ते वै पुनः पुनः संप्रदद्यात्तदानीं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य तु तदाको शशसिद्धिं सत्तमाः । शतयूपश्च राजर्षिर्नारदं वाक्यमब्रवीत् ।

अथो भगवता श्रद्धा कुरु राजस्य वर्द्धिता । सर्वस्य च जनस्यान्य मम चैव महायुते ।

अस्मि काचिदिवद्या तु तौ मे निमदतः शृणु । धृतराष्ट्रं प्रति नृपं देवं लोकपूजित ।

सर्ववृत्तान्ततत्त्वज्ञो भवान् दिव्यं चक्षुषा युक्तः पश्यसि विप्रवं गतिर्यां विविधां नृणां ।

उक्तवानृपतो नो मं महेन्द्रस्य सलोकतां । न त्वन्य नृपतेर्लोकाः कथितास्य महामुने ।

स्थानमप्यस्य नृपतेः श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो । ततः कोदृक्कदा चेति तन्ममाख्याहि तत्त्वतः ।

५५

इत्युक्तो नारदस्तेन वाक्यं सर्वमनोऽनुगं । व्याजहार सभामध्ये दिव्यदर्शी महातपाः ।

॥ नारद उवाच ॥ यदृच्छया शक्यदेवा गत्वा शकं शचीर्पतिं । दृष्टवानस्मि राजर्षे तव पापं नराधिपं ।

तत्रेवं धृतराष्ट्रस्य कथा समब्रवीन्मृग । तपसो दुष्करस्यास्य यदर्थं तथेति तपः ।

तत्राहमिदमश्रौषं शकस्य वदतः स्वयं । वर्षाणि त्रीणि शिष्टानि राज्ञोऽस्य परमायुषः ।

५६

ततः कुवेरभवनं गान्धारीमहिनो नृपः । प्रयाता धृतराष्ट्रोऽयं राजराजाभिसक्तः ।

कामगेन विमानेन दिव्याभरणभूषितः । ष्वपिपुत्रो महाभागस्तपसा दग्धकिल्बिशः ।

सञ्चरिष्यति लोकस्य देवगन्धर्वैरर्चया । स्रग्धन्देनेति धर्मात्मा यन्मां लंभनमुच्छसिः ।

देवगुह्यमिदं श्रोत्या मया वः कथितं महत् । भवन्तो हि श्रुतधनस्तपसा दग्धकिल्बिषाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति ते तस्य तच्छ्रुत्वा देवैर्वैशंपुरं वषः । सर्वे सुमनसः प्रीता बभूवुः स च पार्थिवः ।

एवं कथामिरम्यास्य धृतराष्ट्रं मनोविषः । विप्रश्चमुर्वेयाकामं ते बिभृक्षुर्निमग्नितयाः ।

५७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वने गते कौरवेष्ट्रे दुःखशोकसमन्विताः । बभूवुः पाण्डवा राजन् मादृशैर्किम चान्विताः ।

तया पौरजनः सर्वः शोचन्नास्ते जनाधिपं । कुन्तीणास्य कथास्तव ब्राह्मणा नृपतिं प्रति ।

कथं नु राजा दृष्टः स वने धवति निर्जने । गान्धारी च महाभागा स च कुन्ती पृथा कथं ।

सुखार्हः स हि राजर्षिरसुखो तद्वनं महत् । किमवस्य समासाद्य प्रशाचयुर्महात्मजः ।

सुदुष्करं कृतवतो कुन्तो पुत्रानपश्यतो । राजश्रियं परित्यज्य वनवासमरोचयत् ।

५८

विदुरः किमवस्थस्य भ्रातुः शूश्रूषुरात्मवान् । स च गावल्याणिर्धर्मान् भर्त्सेपिण्डानुपालकः ।

आकुमारश्च पौराणो चिन्ताशोकसमाहताः । तत्र तत्र कथास्तुक्कुः समासाद्य परस्परं ।

पाण्डवाश्चैव ते सर्वे भृशं शोकपरायणाः । शोचन्तो मातरं दृष्ट्वा मूपूर्णातिथिं पुरे ।

तथैव दृष्ट्वा पितरं हतपुत्रं जनेश्वरं । गान्धारीश्च महाभागा विदुश्च महामतिः ।

नैर्वा बभूवुः सम्प्रोत्तिलाग्नं विचिन्तयतां तदा । न राज्ये न च नारीषु न देदाध्ययनेषु च ।

५९

परं निर्व्वेदमगमं चिन्तयन्तो नराधिपं । तस्य ज्ञातिवधं घोरं संस्मरन्तः पुनः पुनः ।

श्रमिमन्योश्च बालस्य विनश्रं रणभूद्विनि । कर्णस्य च महाबाहोः संप्रामेधपलायिनः ।

तथैव श्रौपद्यानामन्येषां सुहृदामपि । वधं संस्मरन्ते ते वीरा नातिप्रमनसोऽभवन् ।

हतप्रवीरां पृथिवी हतरत्नाञ्च भारत । सदैव चिन्तयन्तस्ते न भ्रमं चोपलेश्मिरे ।

श्रौपदी हतपुत्रा च सुमद्रा चैव भाविनी । नातिप्रीतिपुते देव्या तदाक्षामप्रदृष्टवत् ।

६०

वैरात्याक्षनयं दृष्ट्वा पितरं ते परित्वितं । धारयन्ति स्म ते प्राणस्तव पूर्व्वपितामहाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ते पुरुषयाद्याः पाण्डवा मादृशेन्द्रनाः । शरन्तो मातरं वीरा बभूवुर्भृशदुःखिताः ।

ये राज्यकार्येषु पुरा व्यासका गित्यज्ञोऽभवन् । ते राजकार्याणि तदा नाकारुः सर्वतः पुरे ।
 आविष्टा इव शोकेन नाभ्यनन्दन्त किञ्चन । सन्ध्यायमाणा अपि ते न किञ्चित् प्रत्यपूजयन् ।
 ते स धीरा दुराधर्मा गाक्षीर्ये सागरोपमाः । शोकोपहतविज्ञाना नष्टवंशा इवामवन् ।
 अचिन्तयंश्च जननी ततश्च पाण्डुनन्दनाः । कथं नु दृष्टमियुगं वक्ष्यति कृष्णा प्रया ।
 कथं स च महीपालो हतपुत्रो निराश्रयः । पत्न्या सह वसत्येको वने व्यापदयेवेति ।
 सा च देवी महाभागा गाभारी हतनाम्नवा । पतिमन्थं कथं दृष्टमन्वेति विजने वने ।
 एवं तेषां कथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा । गमने चाभवद्बुद्धिर्धृतराष्ट्रदिहचरा ।
 सहदेवस्तु राजानं प्रपिपत्येदमवबोत् । अहो मे भवतो दृष्टं वदथं गमनं प्रति ।
 न हि त्वां गौरवेणाहमशकं वक्तुमश्रमा । गमनं प्रति राजेज्ज तदिदं समुपस्थितं ।
 दिव्या द्रष्ट्यामि तां कुन्ती वर्त्तयन्ती तपस्विनी । अटिष्ठां तापयो दृष्ट्वा क्रुशकाग्रपरिवर्ता ।
 प्रासादहर्म्यमंददृष्ट्वा मलानामुखभागिनीं । कदा नु जननीं आत्मां द्रष्ट्यामि भृशदुःखितां ।
 अनित्या खलु मर्त्यानां गतयो भरतर्षभ । कुन्ती राजसुता यच्च वसत्यसुखिता वने ।
 सहदेववचः श्रुत्वा द्रौपदी योषिताम्बरा । उवाच देवी राजानमभिपूज्याभिमन्य च ।
 कदा द्रष्ट्यामि तां देवीं यदि जीवति वा प्रया । जीवन्त्या ह्यहं मे प्रीतिर्भविष्यति जनाधिप ।
 एषा उक्तुं नतिर्नित्यं धर्मे ते रमतां मनः । योऽद्य त्वमस्माद्याजेज्ज श्रेयसा योजयिष्यामि ।
 अपपादक्षितेक्ष्मेन विद्धि राजन् धूम्रजने । काङ्क्षन्ते दर्शनं कुन्या गाभार्योः यशस्वरथा च ।
 इत्युक्तं स वृषो देव्या द्रौपद्या भरतर्षभ । सेनाध्वजान् समानां च सर्वानिदमुवाच च ।
 निधातयत मे सेनां प्रभूतरथकुक्षरां । द्रष्ट्यामि वनमंशस्य धृतराष्ट्रं महीपतिं ।
 ह्यथवांश्चात्रवोद्भासा यानानि विविधानि मे । सञ्जीविन्यां सर्वान्पि त्रिविकार्य सहस्रयः ।
 अकटापणवंशाश्च कौप । शिन्धिनः स्रवच । निर्वाण्यु कौपपालाश्च कुरुषेचाश्रमे प्रति ।
 यद्य पौरजनः कश्चिद्दृष्टुमिच्छति पार्थिवं । अनादृतः सुविहितः स च यातु मुरचितः ।
 सुदा । पौरोगवायैव सर्वेऽस्यैव महानयं । विविधं भक्ष्यभोग्यस्य शकटेऽस्मान्तां सम ।
 अथातं पुथतासैव शोभन्त इति मा चिरं । क्रियन्तां पयि चाप्यस्य वेष्मनि विविधानि च ।
 स्वमाश्रापयामास आदभिः सह पाण्डव । शोभते निर्ययो राजन् सखीदृष्टपुत्रपरः ।
 स वहिर्द्विवाग्नेव जनैर्घं परिपालयन् । न्यवसन्नपतिः पञ्च ततोऽगच्छदन् प्रति ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ आश्रापयामास ततः सेनां भरतसप्तम । अर्जुनप्रमुखैर्गुहां लोकपालोपमैर्नरैः ।
 योगो योग इति प्रीत्या ततः शब्दे महानभूत् । क्रोशतां सादिनां तच्च पुण्यगमिति भारत ।
 केचिदाग्नैर्नरा जग्मुः केचिदग्नैर्हजयैः । काञ्चनैश्च रथैः केचिज्ज्वलितज्वननोपमैः ।
 गजेन्द्रैश्च तपैरान्ये केचिदुद्गैर्नराधिप । पदातिजस्तपैवान्ये नगरप्राशयोधिप ।

पौराणपदाद्यैव यामैर्बहुविधस्तथा । अन्वयः कुरारान्न धृतराष्ट्रदिदृष्टवः ।
 स चापि राजवचनादाचार्यो गौतमः छपः । सेनामाहाय सेनानोः प्रययावाश्रमं प्रति ।
 ततो द्विजेः परिहृतः कुराराजो युधिष्ठिरः । संख्यमानो यज्ञभिः सुतमागधेन्द्रिभिः ।
 पाण्डुरेणातपचेष्टं प्रियमाणेन मूर्ध्नि । रयानोकेन सहताः निज्जंगमं कुरुद्वयः ।
 गजैश्च पलसह्यैर्भीमकर्मो ह्यकोदरः । सख्यन्तायुधोपेतैः प्रययौ पर्वनात्मजः ।
 माद्रीपुत्रावपि तथा ह्यारोशे सुमेहतौ । जंगमतः शोचगमनौ सङ्गृह्य कवचध्वजौ ।
 अर्जुनश्च महातेजा रथेनादित्यवधेया । यज्ञी येनैहैयुर्कैर्ह्येनाम्बगमयुवैः ।
 द्वैपदीप्रमुखाद्यापि स्त्रोत्रं वाः त्रिविकायुताः । स्युश्चक्रगुताः प्रययुर्विज्जगत्तोऽमितं वयुः ।
 सङ्गृह्य च हस्त्यश्च वैशीषीषानुनादिनं । द्रुपदश्च पाण्डवं सैन्यं तत्तेदो भरतर्षभ ।
 नदीतीरेषु रक्षिषु सरःसु च विज्ञान्ते । बाधान् कृत्वा क्रमेणायः जम्बुते कुरुपुत्रवाः ।
 युयुत्सुश्च महातेजा भीमश्चैव पुरोहितः । युधिष्ठिरश्च वचनान् पुनर्गुप्तं प्रचकतुः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा कुरुचेष्टमवातरत् । क्रमेणोत्तोर्यै यमुनां नदीं परमपावनीं ।
 स हृद्भांश्चैव दूराद्राजपैक्षया धीमतः । ततः पूष्य कौरव्य धृतराष्ट्रश्चैव ह ।
 ततः प्रमुदितः सर्वैः जनसहजमभ्रवा । विवेश मुनेहानादेरापूर्णं भरतर्षभ ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च पाण्डवा दूरादवतीर्थं यदातयः । अभिजम्बुनरपतेराश्रमं विनयानताः ।
 स च योर्धजनः सर्वैः ये च राजनिर्भोविनः । स्त्रियश्च कुरुमुख्यानां पत्तिरिवाभ्यनुसूतः ।
 आश्रमन्ते ततो जम्बुतराष्ट्रस्य पाण्डवाः । द्रुप्यं जगन्नाकीर्षं कदलीवनशोभिनि ।
 ततश्च समाजम्बुसापेसा नियतं त्रताः । पाण्डवानागतान् द्रुपुः कौटिलसमन्वितः ।
 तान् दृष्ट्वा ततो राजा काशौ कौरवसंभ्रमतुः । पितां ज्येष्ठो गतोऽस्माकं निति वाक्यपरिमुक्तः ।
 ते तमपुत्रतो वाक्यं यमुनामवगाहितुं । पुण्याणामुदकश्रेष्ठं त्राप्यं गत इति प्रभो ।
 तैराख्यातेन मार्गेण तंतश्चो जम्बुसंघो । ददृग्दृष्ट्वापि दूरे तान् सर्वानन्य यदातयः ।
 ततश्च सवरा जम्बुः पितुर्दैन्यं काक्षिण्यः । सहदेवश्च वेगेन प्रधावचंच सा हया ।
 सखरं सहदेवो धीमान्मातुः पादाबुपसृजन् । सा च वाय्पाकुलमुखी ददन्नं दयितं सुतं ।
 बाहुभ्यां सपरिख्येयं समुधाम्य च पुत्रकं । गान्धार्याः कथयामास सहदेवमुपलितः ।
 अनन्तरश्च राजानं भीमधर्ममयाज्जैनं । त्रकुलश्च हया दृष्ट्वा त्वरमाणीपसकरो ।
 सा ह्यपे गच्छति तयोर्ह्येत्योर्धतपु सयोः । कर्णेनौ तौ ततश्चैषा दृष्ट्वा सन्वपतन् भुवि ।
 राजा तान् स्त्रयोमेन शस्त्रेण च महामयाः । प्रत्यभिघ्राय मेधावो समायासयत प्रभुः ।
 ततश्च वाय्मुक्यं गान्धारीमशितं नृपं । उपतस्थुर्गन्धाकांशो मातरश्च ययोविधिः ।
 सर्वे पान्तो यकुलशान् जगुर्लक्षे स्वयन्तरो । पाण्डवा सर्वे बंधास्तौ मातां चार्यांसितः पुनः ।

तथा भार्या नृसिंहानां मोक्षरोधजनसदा । धीरजानपदाश्चैव ददृशुर्हजनाधिप ।
निवेदयामास तदा अनन्तं नामगोचत । बुधिष्ठिरो नरपतिः स चैनं प्रत्यक्षयत् ।
स तैः परिवृतो मेने हर्षवाच्याविलेखण । राजात्मानं दृष्टमंतं पुरेत् गजसंक्षेपे ।
अभिवादितो बहुमिथः क्षात्राद्याभिः स पार्थिव । गान्धार्या सहितो धीमान् कुन्त्या च प्रत्यनन्दन ।
ततश्चाश्रममागच्छत् सिद्धचारणधेविनं । दिव्यशुभिः समकीर्णं नभस्तारामणैरिव ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

(१२)

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स ते सह नरथावैश्वदेवभिर्भरतवर्ष । राजा रुचिरपद्मचैरासाक्षके तदाक्रमे ।
तापवैद्य महाभागैर्नानादेवसमागतैः । द्रष्टुं कुर्वन् पुत्रान् पाण्डवान् दृष्टुवच ।
तेऽमुनृन्नातुमिच्छामः कतमोऽयं बुधिष्ठिरः । भीमार्जुनौ यमौ चैव द्रौपदी च यमस्त्रिणी ।
तानाचक्षौ तदा मृतं सर्वैस्तानभिनामत । सख्यौ द्रौपदीश्चैव सर्वैस्तान्ना कुरुस्थिय ।

॥ सख्य उवाच ॥ य एष आम्नदृष्टुङ्गौरस्तनुर्धरासिंह इव प्रष्टुः । प्रपञ्चोपेण दृष्टुदीर्घनेत्रलाघायात् स कुराज
एव ।

(१३)

अयं पुनर्कनकजङ्गमां प्रतप्तधामीकरदृष्टुङ्गौरः । दृष्ट्वापतां स दृष्टुदीर्घबाहुर्वृकोदरः पश्यत पश्यतेमैः ।
पश्येय पार्थैश्च महाधनुमान् श्यामी युवा वारणयूयपामः । सिरोजतावी गजखिलगामी पद्मप्रायतावीऽर्जुन एववीर ।
कुलीवरीपे पुष्पोत्तमो ह्ययमाविभो विष्णुमर्षिभूकरीषः । मनुष्यलोके यकले यमोऽस्ति ययोनं ह्येनं यले न यीले ।
एष पुनः पद्मप्रायतावी मर्ध्ववयः किञ्चिदिव सृष्टमनी । नीलोत्पलामा सुरदेवतेन क्षणां क्षिता मूर्तिमतीवलम्बी ।
अद्याप्य पार्थैः कनकोत्तमामा यैवा प्रभा मूर्तिमतीव योमी । मध्ये क्षिता या भगिनी दिगम्पायकायुधध्याप
तिमस्य तस्य ।

(१४)

इयञ्च जाम्बूनदृष्टुङ्गौरी पार्थैश्च भार्या भुजङ्गकन्या । चिवाङ्गदा चैव नरेन्द्रकन्या यैवा स्वर्णोऽग्नमधुक्रुपयैः ।
इयं स्वभा राजपुत्रपतेन मृदुहृन्नीलोत्पलदामवर्णा । पश्यन् हृष्येन सदा नृपे यो वृकोदरश्चैव परिपश्येऽग्न्य ।
इयञ्च राज्ञो मगधाधिपस्य मुता जरासन्ध इति श्रुतस्य । ययौयमो माद्रवतीमुतस्य भार्या मता चम्पकदामगौरी ।
इन्दोवराग्रामतनु क्षिता तुयैषा पुराचीव महीतले च । भार्या मता माद्रवतीमुतस्य ज्येष्ठस्य धैर्यं कनकायतावी ।
इयन्तु निष्टप्रभुवर्णगौरी राज्ञा विराटस्य मुता सपुत्रा । भार्याऽभिर्मन्यानिहतो रणे यो द्रोणादिभिस्तैर्विरयोः
रयस्यै ।

(१५)

यताम्न धीमन्तमिरोरुहा या दृष्टोन्नरोया नरराजपत्न्य । राज्ञोऽस्य दृष्टस्य परं प्रताप्या युवा नृवीरा हतपुत्रनाया ।
यता ययामुखा मुदाहता यो ज्ञाक्ष्यभावाद्गुणवृद्धिसत्त्वा । सर्व्या भवन्ति परिपृच्छन्तो या नरेन्द्रपत्न्य दृष्टिदृष्टसत्त्वा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स राजा कुरुदृष्टवर्षः समागतैर्नरेदेवपुत्रैः । पश्यन् सर्व्यं कुञ्जं तदानीं गतेषु सर्वेष्वप
तापयेषु ।

योधेषु पाप्यायममण्डले त मुक्ता निविष्टेषु विमुच्य पयं । स्त्रीदृष्टवान् च सुमनिविष्टे ययाहंतान् कुमसान्दृष्टान् ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो कश्चिन् कुशलो ह्यसि । सहितो भ्रातृभिः सर्वैः पौरजानपदैस्तथा । १०४
 ये च त्वामनुजोवन्ति कश्चित्तेऽपि निरामयाः । सचिवा मृत्यवर्गस्य गुरवश्चैव ते नृप ।
 कश्चित्तेऽपि निरातङ्गा वसन्ति विषये तव । कश्चिदर्थसि पौराणी दृष्टिं राजर्षिर्भवेति ।
 कश्चिन्त्यायानमुच्छिद्य कोशलोऽभिप्रपूर्यते । अरिमध्यस्थमित्रेषु वर्त्तये चानुरूपत ।
 ब्राह्मणान्यहोरात्रैः यथावदनुपयस्यसि । कश्चित्ते परितुष्यन्ति शोलेन भरतपथम् ।
 शत्रुचोऽपि कुतः पौरा मृत्या वा स्त्रजनोऽपि वा । कश्चिद्यजसि राजेन्द्र अह्नावान् पितृदेवताः । १०५
 अतिथीनश्रयामेन कश्चिदर्थसि भारत । कश्चिन्नयपथे विप्राः स्त्रकर्मनिरतास्तथा ।
 क्षत्रिया वैश्यवर्गा वा शूद्रा वाऽपि कुटुम्बिनः । कश्चित् स्त्रीबालवृद्धस्य न भ्रातृति न याचते ।
 कामयः पूजिता कश्चित्तव गेहे नरपथम् । कश्चिद्राजर्षिर्विशोऽयं त्वामासाथ महोर्षितम् ।
 यथोचितं महाराज यशसा नावधीदति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवं वादिनं तं स न्यायवित् प्रत्यभाषत । कुशलप्रश्रयं युक्तं कुशलो वाक्यकर्त्तृषि । १०६
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कश्चित्ते वरुते राजंशयो दमग्रमय ते । अपि मे जननी चेयं शूद्रश्रुपूर्विगतस्त्रिमा ।
 अद्याव्धा । सफलो राजन् वनवासो भविष्यति । इयञ्च माता व्येष्टा मे शीतवाताश्वकर्पिता ।
 घोरं तपसा युक्ता देवो कश्चिन्न भ्रातृति । हतान् पुत्रान्महावीर्यान् चक्षधर्मपरिदयान् ।
 नापत्यायति वा कश्चिदस्मान् पापकृत् सदा । क चासौ विदुरो राजन्नेनं पश्यामहे वयम् ।
 हृदयः कुशलो धाये कश्चित्तु तपसि स्थितः । १०७
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं प्रत्युवाचेदं धृतराष्ट्रो जनाधिपः । कुशलो विदुरः पुत्र तपो घोरं समाश्रितः ।
 बाधुभयो निराहारः कृमो धमनिषन्ततः । कदाचिद्विदुरो विप्रैः शूद्रैः क्षिप्तः कानने क्वचित् ।
 इत्येवं ब्रुवतस्तस्य जटो वीटामुखं कृत्वा । दिग्भासा मलदिग्धाङ्गो वनरेपुषमुचिता ।
 दूरादास्रक्षितः सत्ता तत्राख्यातो महीपते । निवर्त्तमानः सहस्रं राजन् वृष्टाश्रमं प्रति ।
 तमन्वधाकृपृतिरेक एव युधिष्ठिरः । प्रविशन्तं वनं घोरं सल्लसल्लस्यं कश्चित् क्व चत् । १०८
 भो भो विदुरः राजाऽहं दयितस्ते युधिष्ठिर । इति ब्रुवन्नरपतिस्तथादभधावत् ।
 ततो विद्विक्क एकान्तो लब्धो बुद्धिमतां वरः । विदुरो वृक्षमाश्रित्य कश्चित् न वनान्तरे ।
 तं राजा क्षीणभूयिष्ठमाकृतोमात्रक्षचितम् । अभिजग्मे महामुहूर्तिं महामुहूर्तिर्युधिष्ठिरः ।
 युधिष्ठिरोऽहमस्मीति वाक्यमुक्त्वाऽप्यतः स्थितः । विदुरस्य अवे राजा तस्य प्रत्यभिपूजयत् ।
 ततः सोऽननिषो भूत्वा राजानं तमुद्दिशत । संयोज्य विदुरस्य क्तिन् दृष्टिं दृष्ट्वा समाहितः ।
 विव्रेष विदुरो धीमान् गान्धर्गावाणि चैव ह । प्राणान् प्राणेषु च दधदिन्द्रियाणीन्द्रियेषु च ।
 स योगसलमासाद्य विवेश नृपतेस्तनुम् । विदुरो धर्मराजस्य तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 विदुरस्य शरीरन्तु तथैव स्रव्यलोचनम् । वृक्षान्वितं तदा राजा ददृशे गतचेतनम् ।
 सनवन्तं तयात्मानं मेमे सङ्गुणस्तदा । धर्मराजो महातेजामास सखार पापद्वयम् ।

पौराणमात्मन गर्भं विशावान् स विशाम्यते । योगधर्मा महतिज्ञा व्यासेन कथितं यथा ।
धर्मराजश्च तत्रैवं सन्निष्कारयिषुसदा । दग्धुक्तोऽभवद्विद्वानथ वागभ्यापयत् ।

१५

भो भो राजश्च दग्धयमेतदिदुरसंश्रक्तं । कलेवरमिद्वैवन्ते धर्मं एष सनातनम् ।
लोका सन्तानिका नाम भविष्यन्त्यस्य भारते । यतिधर्ममवाप्नोऽभौ नैव श्रेष्ठ परन्तप ।
इत्युक्तो धर्मराजः स विनिवृत्त्य ततः पुनः । राज्ञो वैचित्रवीर्यस्य तत् सर्वं प्रत्यवेदयत् ।
ततः स राजा द्युतिमान् स च सर्वो जनसदा । भीमसेनादयथैव परं विज्ञायमानताः ।
तच्छ्रुत्वा प्रीतिमान् राजा भूत्वा धर्मशमश्रयीत् । आपो मूलं फलञ्चैव ममेदं प्रतिगृह्णाताम् ।
यदयं हि मेरो राजसदयौऽस्मात्प्रतिगृह्णाताम् । इत्युक्तं स तपेत्येवं प्राह धर्मात्मजो नृपः ।
फलं मूलञ्च युभुजे राज्ञा दत्तं सदानुज । ततस्तो हृत्तमूलेषु कृतवाचपरिपद्य ।
तां रात्रिमवसन् सर्वे फलमूलजलाश्रयाः ।

१०

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि सर्वांगोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तु राज्ञोऽनेनैवामाश्रमे पुष्पकर्मणां । शिवा नववसन्त्या सा ध्यतोऽय शर्वरी ।

११

ततस्तान् कथयत्यर्क्षोर्षा धर्मार्थलक्षणाः । विचित्रपदसञ्चारा नानाश्रुतिभिरन्विता ।
पाण्डवास्तमिति मातुर्हरेणां सुमुपुक्षदा । चतुश्च सुमहाहर्षिण्य ग्रथनानि नराधिप ।
यदाहाराभ्युदगा धृतराज्ञो महामनाः । तदाहारा नृवीरास्तैः न्यवसंतां निशां तदा ।
ध्यतोऽपादानु शर्वरीया कृतपूर्वाङ्गिकक्रियः । भावभिः सहितो राजा ददर्शावममण्डलं ।
स्नात् पुरपरीवारः सभृत्य सपुरोहितः । ययासुर्षं ययोद्देशं धृतराष्ट्राभ्यनुजया ।
ददयं तत्र वेदीय संश्रवणितपावकाः । कृतमिवैकैर्भुजिभिर्जुताग्निभिर्हृत्पक्षिताः ।
वानेयपुष्यनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि । ब्राह्मणवपुषा युक्ता युक्ता मुनिगणस्तथाः ।
मृगयूथैरनुदिक्षैस्तत्र तत्र समाश्रितैः । अश्रुजितैः पक्षिणो प्रगोतेरिव च प्रभो ।

१२

केकाभिर्निलकण्ठानां दात्युहानाश्च कूजितैः । कोकिलानां कुञ्जरैश्च सुवैः सुतिमनोहरैः ।
प्राधीतदिगघोषैश्च कश्चित् कश्चिदलङ्कृतं । फलमूलममाहरैश्चैहङ्गिद्योपशोभितं ।

१३

ततः स राजा प्रददौ तापघार्थमुपाहृतान् । कलशान् काञ्चनान् राजसत्तैर्वैवोदुम्बराग्रपि ।
अग्निनि प्रवेणीयं शुक्लं सुवस्त्रं महीपतिः । कमण्डलुं च स्नातोय मिटराणि च भारत ।
भाजनानि च सौहार्दि पात्रेभ्य विविधानि नृप । यद्यदिष्टं तत्र यावच्च यद्यन्यदपि भाजनं ।
यत्वं स राजा धर्मात्मा परीत्यायममण्डलं । वसु विश्राण्य तत् सर्वं पुनरायाग्यहीपतिः ।

१४

कृताङ्गिकश्च राजानं धृतराष्ट्रं महीपतिः । ददर्शाधीनमय्यं गान्धारीसहितं तदा ।
मातरश्चाविदूरस्थां श्रियवत् प्रणतां स्थितां । कुन्तीं दर्शय धर्मात्मा मिष्टापात्रवमनितां ।
स तमभ्यर्थ राजानं नाम संश्रय्य चात्मनः । निवेदित्यभ्यनुशतो हृत्पामुपविवेकः ।
भीमसेनादयथैव पाण्डवा भरतर्षभ । अभिवाचोपसंश्रुता निवेदुः पात्रिवाश्रयाः ।

स तैः परिहृतो राजा इन्द्रभेजितो वकैरवः । विभद्वाक्षीं त्रियं दीप्तां देवैरिव दृहसति ।

तथा तेऽप्यपिष्टेषु समाजमुर्ध्वं हर्षयः । शतयूपप्रभृतयः कुर्वन्नेव निवासिनः ।

व्यासस्य भगवान् विप्रो देवपिंगणसेवितः । वृतः श्रियैर्महातेजा दर्शयामास पाण्डवं ।

ततः स राजा कौरव्यः कुन्तीपुत्रस्य वीर्यवान् । भीमसेनादेयस्यैव प्रत्युत्पायाभवादापन ।

समागतक्षतो व्यासः शतयूपादिभिर्हृतः । धृतराष्ट्रं महापालमाख्यातामित्यभाषत ।

वरन्तु विष्टरं केशस्य छण्डाजिनकुशोत्तरं । प्रतिपेदे तदा व्यासस्य दयमुपकल्पितं ।

तौ च सर्वे द्विजश्रेष्ठा विष्टरेषु ममैकतः । दैपायनाभ्यनुज्ञातां निवेदुर्विप्लवजः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः समुपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु । व्यासः सत्यवतीपुत्रं हृदे वचनमब्रवीत् ।

धृतराष्ट्र महाबाहो कश्चित् यत्तते तपः । कश्चिन्नान्तो प्रोषाति वनवासि नराधिप ।

कश्चिद्द्विज न ते श्रेष्ठो राजन् पुत्रविनाशजः । कश्चिश्चानां सर्वेषां मुप्रवशानि तेऽनघ ।

कश्चिद्दुष्टिं दुर्ढं क्लृप्तां चरन्त्यारण्यकं विधिं । कश्चिदधूय गान्धारी न शोकेनाभिभूयते ।

महाभावा मुद्रिमतो देवो धर्म्मार्थदर्जिनो । आगमापापतेजसा कश्चिदेषां च शेषति ।

कश्चित् कुन्ती च राज्ञोऽंशं इन्द्रयुत्थनदृष्टता । या परिहृत्य खं पुत्रं गुरुइन्द्रयूथे रता ।

कश्चिद्धर्मपुत्रो राजा महात्मा मुमहामनाः । भीमार्जुनयमाद्यैव कश्चिदेतेऽपि सान्विताः ।

कश्चिन्नन्दसि दृष्टृताम् कश्चित् नैर्मलं मनः । कश्चिश्च इन्द्रभावोऽपि ज तशानो नराधिप ।

यत्तद्वि चित्तं श्रेष्ठं सर्वभूतेषु भारत । निर्वैरतां महाराज सत्यमकोपं हव ।

कश्चित् न च मोहोऽपि वनवासिन भारत । खैरमेवमवसेवा उपवसोऽपि वा भवेत् ।

विदितश्च पि राजेन्द्र विदुरश्च महात्मनः । गमनं विधिनाऽनेन धर्मैश्च सुमहात्मनः ।

माण्ड्यमापाद्वि स वै धर्मो विदुरतां गतः । महापुद्गिर्होहायोगी महात्मा सुमहामनाः ।

दृहस्यति वा देवेषु शूको वाऽप्यसुरेषु च । न तथा मुद्रिष्यन्तो यथा स पुरुषस्य भ ।

तपो बलव्ययं क्लृप्ताः सुचिरात् संभृतं तदा । माण्ड्यमनपिणा धर्मो क्षामिभूतः सनातनः ।

नियोगात् ब्रह्मणः पूर्णं मया खेन बलेन च । वैचित्रवीर्यकं चेति जातः स सुमहामतिः ।

आता तव महाराज देवदेवः सनातन । धारणात्मन सा ध्यानाद्यं धर्मं कवयो विदुरः ।

सत्येन संवर्द्धयति यो दमेन शमेन च । अहिंसया च दामेन तथमानः सनातनः ।

येन योगबलाज्जातः कुरुराजो युधिष्ठिरः । धर्मं इत्येव नृपते प्राप्तेनामित बुद्धिना ।

यथा वक्रिष्यथा वायुष्यथापः शृङ्खरी यथा । यथा क्लृप्तं तथा धर्मं इह चामुव चे स्मितः ।

सर्वगश्चैव राजेन्द्र सर्वं व्याप्य चराचरं । दृश्यते देवदेवैः स विद्वैर्निर्मुक्तकल्पायैः ।

यो हि धर्मः स विदुरो विदुरो च स पाण्डव । स एव राजेन्द्रस्य स पाण्डवः प्रेष्यवत् स्मितः ।

प्रविष्टः सुमहात्मान आता ते बुद्धिपतमः । दृष्ट्वा महात्मां कौन्तेय महायोगबलान्विता ।

लाक्षापि श्रेयसा यो ह्येन चिराद्भूतवैभवं । संशयच्छेदनाचार्य्य प्राप्तं मां विद्धि पुनः ।

न ह्यतं ये पुरा कैश्चित् कर्मैः शोके महर्षिभिः । आश्चर्य्यभूतं तपसः फलं तद्दर्शयामि वः ।

किमिच्छामि महोपासकानां प्राप्नुमभीक्ष्णितं । इदं प्रहृष्टमय आतुं तत्कर्त्ताऽस्मि तवानघ ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ समाप्तश्चेदमाश्रमवासपर्वः ॥

॥ अथ पुत्रदर्शनपर्वः ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वनवासं गते विप्र धृतराष्ट्रे महोपेता । सभायां नृपशार्ङ्गे बध्ना कुण्या समन्विते ।

विदुरे चापि संक्षिप्ते धर्मराजे व्यपाश्रिते । वसन्तु पाण्डुपुत्रेषु सर्वेष्वामममण्डले ।

यत्तदाद्यर्थ्यनिर्मितं वै करिष्यामीत्युवाच ह । व्यासः परमतेजस्वी महर्षिस्तददत्त मे ।

वनवासे च कौरव्यः क्षियन्तं कालमभ्युतः । युधिष्ठिरोऽनरपत्तिर्व्यवसत् सज्जनसदा ।

किमाहाराद्य तं तत्र सर्वेभ्यो न्यवसन् प्रेम्णा । शान्तं पुरा महात्मान इति तद्बुद्धि मेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेऽनुज्ञातास्तादा राजन् कुहराजेन पाण्डवाः । विविधान्यवपानानि विश्राम्यानुभवन्ति ते ।

मासमेकं विजह्वले ससैन्यान् पुरा बने । अथ तत्रागमन्नाथो यथोक्तं ते मयाऽनघ ।

तथा च तेषां सर्वेषां कथाभिर्नृपसञ्चिधौ । व्यासमन्वासरतां राजन्नागस्युर्मुनयोऽपरे ।

नारदः पर्वतधैव देवसूक्तं महातपाः । विशावससूक्तमदय विश्वेनख भारत ।

तेषामपि यथान्यासं पूजासक्तं महातपाः । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः कुहराजो युधिष्ठिरः ।

नियेदुले ततः सर्वे पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् । आसनेष्वथ पुण्येषु बर्हिषेषु करेभ्यु च ।

तेषु तत्रोपविष्टेषु च तु राजा महामतिः । पाण्डुपुत्रैः परिहृतो नियसाद कुरुदह ।

गान्धारी चैव कुन्ती च द्वैपदो बाल्मकी तथा । स्त्रियस्यान्वास्तथाऽन्याभिः सहोपविविशुस्ततः ।

तेषां तत्र कथा दिव्या धर्मिष्ठायाभ्यवसुष । ऋषीणाञ्च पुराणानां देवासुरविमिश्रिताः ।

ततः कथानि व्याससं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं । प्रोवाच बदन्तो येष्टः पुनरेव स तदथ ।

मौढमाणि महतेजाः सर्ववेदविदाम्बरः । विदितं मम राजेन्द्र यत्तं हृदि विवचिने ।

दक्षमागस्य शोकेन तव पुत्रहतेन वै । गान्धार्याश्चैव यदुःखं हृदि तिष्ठति नित्यदा ।

कुन्त्याथ यन्महाराज द्वैपयाथ हृदि स्थितं । यच्च धारयते तोम्रं दुःखं पुत्रविनाशजं ।

सुभद्रा लष्णभगिनी तत्रापि विदितं मम । शुक्ला समागममिदं सर्वेषां वल्लतो नृप ।

संशयच्छेदनाचार्य्य प्राप्तः कौरवनन्दन । इमे च देवगन्धर्वाः सर्वे चने महर्षयः ।

परशन्तु तपसा योर्व्येयमयं चिरसंभृतं । तदुच्यते महाराज कं कामं प्रददामि ते ।

प्रवेषाऽस्मि वरं दातुं प्रथमं ते तपसः फलं । एकमुक्तं स राजेन्द्र व्याजेनामितबुद्धिना ।

मुहूर्त्तमिव सद्यः सद्यः यथायोपपद्यते । धन्योऽस्य नृप होतव्यं यफलं जीवितव्यमे ।

यन्ने समागमोऽपेक्ष भवद्भिः सह साधुभिः । अथ चाप्यवगच्छामि गतिमिष्टानिष्टायनः ।

गन्धर्वः। सुरसद्यैव पिपासा गुह्यराक्षसाः । तथा पुण्यजनाद्यैः सिद्धा देवर्षयोऽपि च ।

देवाश्च दानवाश्चैव तथा देवर्षयोऽमलाः । तत्र ते निधनं प्राप्ताः कुक्षये रणागिरे ।

गन्धर्वराजो यो धीमान् धृतराष्ट्र इति श्रुतः । स एव मानुषो लोके धृतराष्ट्रः पतिस्तव ।

पाण्डुं मद्गुणादिभिः विप्रित्तममप्युतं । धर्मलोभोऽमर्त्यं चत्ता राजो यैव युधिष्ठिरः ।

कलिं दुर्व्याधनं विद्धि शकुनिं द्वापरन्तथा । दुःशासनानीन् विद्धि तं राक्षसं शुभदंशने ।

महद्गुणस्त्रीमयेन वसवनामरिन्दम् । विद्धि तन्नु नरस्यविमिनं पार्थ धनञ्जयं ।

नारायणं यथोक्तमश्विनो यमजौ तथा । विधा कृत्वात्मनो देहमादित्यं ततः तामरं ।

लोकांश्च तापयामं वै विद्धि कर्णश्च शोभने । यः स वै पार्थ उद्धृतः संहर्यजनसंघातः ।

पश्य पाण्डवदायादो हताः पञ्चमहारायैः । स कोम इव भोमद्रेः योगादेवामवहृषा ।

द्रौपद्या सह संभूतं धृतरुक्म पावकोत्तः । अग्निर्मानं शुभं विद्धि राक्षसं शिखण्डिनं ।

द्रौप्यं दृष्ट्वा ततोभितं विद्धि द्रौणिश्च वज्रजः । भीमश्च विद्धि गङ्गां यं यं मानुषतां गतं ।

एवमेतं महाप्राज्ञं देवो मानुषमेव हि । ततः पुनर्गताः स्वर्गं ह्येते कर्षणि शोभने ।

यश्च वै इति सर्वेषां दुःखमेतत्पितरं स्थितं । तदद्य व्यपनेत्यासि परे लोकास्तदाह्वयान् ।

सर्वे भवन्तो गच्छन्तु नदीं भागीरथीं प्रति । तत्र द्रष्टव्यं तान् सर्वान् ये हताऽस्मिन् रणागिरे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति व्यासस्य वचनं श्रुत्वा सर्वे जनसदा । सहता विहगदेन गङ्गाभमिमुखौ ययौ ।

धृतराष्ट्रश्च सामात्यः प्रययौ सह पाण्डवैः । सहितो मुनिशार्ङ्गलोकेऽभ्यर्च्य समागतौ ।

ततो गङ्गां समासाद्य क्रमेण स जगत्पथैः । निवासमकरोत् सर्वो ययाप्रोति ययासुखं ।

राजा च पाण्डवः सार्ङ्गमिष्टे देशे बहानुगः । निवासमकरोद्द्विमान् सखीदृष्टपुत्रपरः ।

जगाम तदृष्ट्वापि तेषां सर्वगतं यथा । निशां प्रतोक्षमाणानां दिदृक्षुः स्वभाषुषान् ।

अथ पुण्यं गिरिवरमक्षमभ्यगमद्विभः । ततः कृतानिवेकांश्च केश केशं स्वनाशरन् ।

इति श्रीमहाभारतेऽश्वमेधपर्वणि पुस्तकसप्तम्येऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निशार्थां प्राप्तांश्च कृतवायाक्रिक्रियाः । ध्यासमेधमगमं सर्वं ये ततोऽपि समागतौ ।

धृतराष्ट्रश्च धर्मात्मा पाण्डवैः सहितसदा । शशिरेकमना सार्ङ्गमिष्टमभिसेत्पविशत् ।

गान्धार्थ्यं सह नार्यैश्च रुचिताः समुपाविशन् । पौरजानपदाश्चापि जनः सर्वो यथावयः ।

ततो यासो महातेजा पुण्यं भागीरथीजलं । श्रवणास्त्राजुहावायं सर्वान् श्लोकान्नाहमुनिः ।

॥ पाण्डवानाञ्च ये योधाः कैरावाणाञ्च सर्वेऽपि । राजानश्च महाभागानानादेशं निवासिनः ।

ततः स हमुल शब्दे अलानो जनमेजयः । प्रादुरासीद्यथा धूर्त्वं कुक्ष्यादेवमेव ।

ततस्ते पार्थिवाः सर्वे भीमद्रेणपुरोगमाः । सर्वैर्याः सन्निपातस्मात् समुत्सुखं सहस्रम् ।

विराटद्रुपदौ चैव सहपुत्रौ स्येनिकौ । द्रौपदेयाश्च योभद्रौ राक्षसश्च घटोत्कचः ।

कर्णदुर्व्याधनौ चैव शकुनियमहाराथः । दुःशासनादप्येव धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।

जरायन्मिभगदत्तो जलसन्मन्त्रं वीर्यवान् । भूरिर्भवाः ब्रह्मः ब्रह्मो हृष्येनस्य धाम्नुजः ।
कृष्णो राजपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य चान्नजः । त्रिलसिपुमोः सर्वे च धृष्टकेतुस्य चाम्नुजः ।
अचलो हृष्यकश्यपः राक्षसश्चापलायुधः । बौद्धिकः सोमदत्तस्य चेकितानस्य पार्ष्णिपः ।
एते धान्ये च महतो मज्जमाद्ये न कीर्तिताः । सर्वे भासुरदेशान्ते समुत्तस्युर्जमासातः ।
यस्य वीरस्य योवेत्रो यो भ्रूयो यश्च वाहनं । तेन तेन व्यदृश्यन्त समुपेता नरोधिपाः ।
दिव्याम्बरधराः सर्वे सर्वे आजिन्मकुचंलाः । निर्बेरा निरहङ्कारो विगतकोधमत्सराः ।
गन्धर्वपगोयन्तास्यमानास्य बन्धिभिः । दिव्यमास्त्राम्बरधरो हतास्त्राशूरंभां मयैः ।
हृनराद्रव्यं च तदा दिवं चक्षुर्नराधिप । मुनिं सत्यवतोपुत्रं प्रीतं प्रोदांस्योवलोत् ।
दिव्यज्ञानपलोपेता गान्धारी च यमसिन्धो । ददर्श पुष्पांक्षान् सर्वान् येषां न्येऽपि नृपे हताः ।
तदद्भुतमपि नयस्य सुमहत्सोमहर्षयः । विस्मिताः स जगः सर्वो हृदभानिमित्तेष्वयः ।
तदुत्सवमहोदयं हृदगारीनराकुलं । आश्चर्यभूतं देहदेवे चित्रं पटगतं यथा ।
धृतराष्ट्रस्तु तान् सर्वान् पश्यन् दिव्येन चक्षुषा । मुमुक्षे भरतमेव प्रवादात्तस्य वै मुनेः ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दशनपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
॥ धैर्याय नमः ॥ ततस्तो भरतमेवः जनाग्रजः परस्परं । विगतकोधमास्त्रध्याः सर्वे विगतकल्मषाः ।
विधि परममास्त्राय ब्रह्मार्पित्विदितं शुभं । मेघहृत्मनसः सर्वे देवलोका इवामराः ।
पुत्रः पिता च माता च भाव्याश्च येनिभिः सह । भ्राता भ्राता मखा वै सखा राजन् च समागताः ।
पाण्डुरान्तु महेश्वायं कर्षं धीमद्रमेव च । संमहर्षां समाग्र्युर्ग्रेपदेष्टाश्च सर्वत्रः ।
ततस्तो प्रीयमाणा वै कर्षेण सह पाण्डवाः । सन्तप्य पृथिवीपाल यो हृद्ये च स्मिताऽभवं ।
परस्परं समागम्य योधास्तु भरतधर्म । मुनेः प्रवादानो ह्येवं कल्पिया नष्टमन्त्रवः ।
अश्वेष्टं परित्यज्य यो हृद्ये पर्यवसिताः । सर्वे समागताः सर्वे कुतुभिर्मान्यैः सह ।
पुत्रेय पुत्रपयासाः कुरवोऽप्ये च पार्ष्णिपः । तां रात्रिंमखिलाभवं विदित्य प्रीतमागवाः ।
मेनिरे परितोषेय भूषाः क्षमं वदो यथा । नाच मोक्षो भयं चासौ नारतिनां यशोऽभवत् ।
वरत्वरं समागम्य को धर्मानं भरतधर्मं । जनागतोक्ताः पितृनिर्व्यासमुनिः पतिभिः कुतैः ।
मुदं परमिकां प्राप्य कान्ध्या दुःखमयात्तुजम् । दृष्ट्वा रात्रिं विदित्य ते वीरान्माद्य योयित ।
आमच्यान्यान्मास्त्रिद्य ततो जस्युर्ध्वगतः । ततो विप्रज्ययामास्य लोकांस्तानुनिपुत्रवः ।
अपेक्षान्कर्त्तव्येय प्रेक्षतामेव तेऽभवत् । अगणाश्च महात्मानः पुण्यां भागोदर्यां नदो ।
वरयाः सध्वजादैव भानिवेष्टानि भेजिरे । देवलोकां ययुः केचित् केचिद्गणपदकथा ।
केचिच्च वार्ष्णेय लोकां केचित् के वेरमापुत्रम् । ततो वेवसन्त लोकां केचिचेष्टावपुत्रवः ।
राष्ट्रमात्रो विद्याधरां केचिच्चापुतरान् शुक्रम् । विचित्रगतयस्यै यामवाप्यामरेः सह ।
आग्र्यमुपो महात्मानः सवाहाः सपदानुगाः । गतेषु मेघुर्बभूवु कलिचक्रो महाभुनिः ।

६००

६०१

६०२

६०३

६०४

६०५

गन्धर्वाभ्यस्त्वेष्वपि पिशाचा मुह्यन्तारुह्यः । तथा पुण्ड्रजान् चैव सिद्धा देवर्षयोऽपि च ।

देवाश्च दानवाश्चैव तथा देवर्षयोऽमलाः । तेषु ते निधनं प्राप्ता कुर्वन्ते रणजिते ।

गन्धर्वराजो यो धीमान् धृतराष्ट्र इति श्रुतः । स एव मानुषो लोके धृतराष्ट्रः पतिस्तव ।

पाण्डु मद्गुणद्विद्धि विप्रिष्टतममच्युतं । धर्मस्थोऽत्रोऽमवर्त्तता रांशो चैव बुधिरितः ।

कलिं दुर्व्योधनं विद्धि शकुनिं दायरेन तथा । दुःशासनादीन् विद्धि त्वं राक्षसं शूद्रमर्दने ।

मद्गुणद्विद्धि मेनं बलवन्तरिन्दमं । विद्धि सन्तु नरस्तु विमिनं पार्थ धनञ्जयं ।

नारायणं हृषीकेशमश्विनौ धर्मजौ तथा । द्विधा कृत्वात्मनो देहमादित्यं ततः तामरं ।

लोकांश्च तापयानं वै विद्धि कर्णश्च शोभनं । यः स वै पार्थ ज्ञेयः, संहर्यजनकस्य ।

यश्च पाण्डवदापादो हतः, शङ्खिर्महारथैः । स योम इव योमद्रेः योगादेवाभवद्ब्रूया ।

द्रौपद्या सह संभूतं धृतघुञ्जश्च पावकं । अग्नेर्भागं शूद्रं विद्धि राक्षसं शिखण्डिनं ।

द्रौप्यं वृहस्पतेर्भागं विद्धि द्रौणिश्च वृद्धजं । भोमश्च विद्धि गार्ज्यं चक्षुं मानुवतां गतं ।

एवमेतं महाप्राज्ञो देवो मानुष्यमेव च । ततः पुनर्गताः स्वर्गं ह्येते कर्षणि शोभन ।

यश्च वै रुद्रि सर्वेषां दुःखमेतत्परिःस्थितं । तदद्य व्यपनेत्यामि परलोकिकताञ्जयात् ।

सर्वं भवन्तो गच्छन्तु नदीं भागीरथीं प्रति । तत्र द्रष्टव्यं तान् सर्वान् यि हताऽस्मिन् रणजिते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति व्यासश्च वचनं श्रुत्वा सर्वो जैनसदा । महता विह्वलादेन गेहानामभिमुखो यथौ ।

धृतराष्ट्रश्च सामात्यः प्रपद्यौ सह पाण्डवैः । सहितौ मुनिशार्दूलैर्गन्धर्वैश्च समागतौ ।

ततो गङ्गां समासाद्य क्रमेण स जनाश्रयः । निवासमकरोत् सर्वौ ययामोति यथासुखं ।

राजा च पाण्डवैः शार्दूलमिष्टे देशे बहूनिगः । निवासमकरोद्द्विमान् बलीवृद्धपुरेऽपरः ।

जगाम तद्वह्वापि तेषां वर्षाततं तथा । निशां प्रतोषमाजाना दिदृक्षुषां स्नानसुधान् ।

अथ पुण्यं गिरिवरमक्षमभ्यगमद्रविः । ततः कृताभिवेकादि केषु केषु स्नानपरितो ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनेपर्वणि स्कन्धिर्गोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निशायां प्राप्तायां कृतसायाह्निकक्रियायाः । व्यासमभ्यगमन् सर्वे ये तथोक्तं समागतौ ।

धृतराष्ट्रश्च धर्मात्मा पाण्डवैः सहितसोदा । शूचिरेकमनाः शार्दूलविभिक्षैस्त्वाविशतः ।

गान्धार्थ्या सह नायैस्तु रक्षिताः शमुपाविब्रन् । पारजानपदाद्यापि जने, सर्वौ संघोषय ।

ततो व्यासो महामतेजा 'पुण्यं भागीरथोजलं । श्वेतास्त्राजुहावाय सर्वान् लोकांश्चामुनि ।

पाण्डवानाञ्च ये योधाः कौरवाणाञ्च सर्वजः । राजानश्च महाभाग मानादेशनिवाशिनः ।

ततः स तमुक्षु शब्देऽजलानि जनेभ्यः । प्रादुरासीद्यया पूर्व्वं कुहपाण्डवसेवयोः ।

ततस्तौ पार्थिवा, सर्वे भीमद्रौणपुरोगमौ । सथैत्याः सलिलात्तस्मात् समुत्तस्युः सहस्रशः ।

विराटद्रुपदौ देव सहपुत्रौ सथैनिकौ । द्रौपदेयाश्च योमद्रेः राक्षसश्च धृतात्कथ ।

कर्णदुर्व्योधनौ चैव शकुनिश्च महारथः । दुःशासनादयश्चैव धातराश्च महाबलाः ।

जराध्वनिभंगदत्तो जलवर्त्मस्य वीर्यवान् । भूरिश्रवाः ब्रह्मः ब्रह्मो वृषसेनस्य धानुजः ।
 रुक्मणो राजपुत्रस्य धूर्तसुखिणः चात्मजः । त्रिखण्डिपुत्रोऽस्यैव धृष्टकेतुस्य योगेशः ।
 अपलो वृषकक्षेत्राचमस्यैव साक्षिकः । वामदत्तस्य चैकितानस्य पार्थिवः ।
 एते चान्ये च बहवो मन्त्रोद्यो न कीर्तिताः । सर्वे माधुरदेशेते समुत्तखुञ्जलात्तनः ।
 यस्य वीरस्य यो वेत्रो यो ध्वजो यस्य बाह्वन् । तेन तेन व्यदृश्यन्त समुपेतो नराधिपाः ।
 दिव्यान्तरधराः सर्वे सर्वे भ्राजिष्णुकुलम्बाः । निर्देरा निरहङ्कारो विगतक्रोधमस्त्रराः ।
 गन्धर्वपयोधनस्त्रयमानाश्च चन्द्रिमिः । दिव्यमात्रास्त्रान्तरधरो वृताक्षाक्षरंशं गणैः ।
 धनराष्ट्रस्य च तदा दिव्यं चतुर्नराधिपं । मुनिं मत्स्यवतीपुत्रं प्रीतं प्रोदान्तोषोन्नतम् ।
 दिव्यज्ञानमनोपेतो गान्धारी च यशस्विनो । ददर्श पुंसांलोकं सर्वान् यो चान्येऽपि मृधे वृताः ।
 तदङ्गुलमचिन्त्यस्य सुमहस्रोमहर्षणं । विस्मिताः सै जनः सर्वो द्ददर्शानिमित्तवेषाः ।
 तदुत्सवमहोदयं वृत्तनारीनराकुलं । आसुख्यभूतं देहमे चित्रं पटगतं यथा ।
 धनराष्ट्रस्य तान् सर्वान् पश्यन् दिव्येन चतुर्षां । मुमुदे भरतमेघप्रवादात्तस्य वै मुनेः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्वणि पुनर्दशनपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तो भरतमेघा समान्तरं परस्परं । विगतक्रोधमात्मन्यैः सर्वे विगतकल्मषाः ।
 विधि परममाज्ञाय मद्रूपिर्विहितं श्रुत्वा । संवृष्टमनसः सर्वे देवलोकं द्रवामराः ।
 पुत्रः पित्रा च भात्रा च भाव्याश्च पतिभिः सह । भ्रात्रा भ्राता मन्त्राः पितृ वर्या राजन् समानताः ।
 पापशान्त्यु महेष्वासं कर्षं श्रीमद्रमेव च । संमहर्षात् समान्तरं प्रोदधेदाश्च सर्वजः ।
 ततस्तो प्रीयमाणा वै कर्षेण सह पाण्डवाः । समेत्य पृथिवीपाल योद्धधे च स्निताऽभवंत् ।
 परस्परं समानस्य योधाको भरतर्षभ । मुनेः प्रवादो ज्ञेयं क्षत्रिया मष्टमन्त्रः ।
 अभौद्धं परित्यज्य योद्धधे पर्यवसिताः । एवं समानताः सर्वे कुतुम्भान्धन्यै सह ।
 पुत्रेभ्य पुत्रपथायाः कुरवोऽन्ये च पार्थिवशः । तां रात्रिमखिलाभवं विहाय प्रीतमानवाः ।
 मेनिरे परितोषेण नृपाः क्षेमवदो यथा । नाच कोको मयं चासौ नारतिनामयोऽभवत् ।
 परस्परं समानस्य योधानां भरतर्षभ । समानतायाः पितृमिथ्यानुभिः पतिभिः सुतैः ।
 मुदं परमिका प्राप्य कार्यो दुःखमयात्यजन् । एकां रात्रिं विहायैव ते वीरान्ताय योयितः ।
 कामाख्यानाम्नामृष्टस्य ततो जम्पुर्धेयानतः । ततो विषज्ययामास लोकांस्तान्मुनिपुङ्गव ।
 वषेणानाहृता येव प्रसन्नामेव तेऽभवन् । अत्रगाद्य महात्मानः पुण्यां भागीरथीं नदीं ।
 सरयां सध्वजादेव स्वाभिनेष्टानि मेनिरो । देवलोकं ययुः केचित् केचित्प्रायदक्षया ।
 केचित् च वारुणं लोकं केचित् के वेरमाश्रयन् । ततो वैश्वन्त भोक्तं केचित्पैवाश्रयदृपः ।
 शालवामा पित्रापात्रां केचित्पापुनरान् शुकन् । किञ्चिन्नतपस्य न्ये यामशायिनीः सह ।
 च श्रमुभे महात्मानं सवाहां सपदानुगां । गतेषु तेषु सर्वेषु कसिलक्ष्मो महात्मनिः ।

धर्मादीनां महतीनां कुरुषुं हितकृत्तयाः । ततः प्रवाच ताः सर्वाः चक्षिया निहतैश्वराः ।

या याः पतिश्रुतास्तोका निच्छन्ति परमस्त्रियः । ता जाह्नवीजले चिममज्जाहन्त्यतश्चिताः ।

ततस्तस्य वचः श्रुत्वा यद्वाधाना वराङ्गनाः । श्वशुरं समनुज्ञाय विविशुर्जाह्नवीजलम् ।

विमुक्ता मानुषैर्देहेत्यतस्मा भर्तृभिः सह । समाजमुत्सृज्य साध्यः सर्वो एव विश्रायते ।

एवं प्रमेण सर्वोत्ताः शोखवत्यः पतिप्रताः । प्रविश्य चक्षिया मुक्ता अगृभन्तु वसोक्तताः ।

दिव्यरूपसमोयुक्ता दिव्याभरणभूषिताः । दिव्यमाख्यानरधरा यथावत् पतयन्त्ययाः ।

ताः शीलगुणसम्पन्ना विमानस्था गतक्रमाः । सर्व्याः सर्वगुणोपेताः स्वस्वतः प्रतिपदिरे ।

पश्य पश्य तु यः कामसुखिन् काले बभूव ह । तं तं विस्मृतवान् व्यासो वरदो धर्मवत्सलः ।

तच्छ्रुत्वा नरदेवानां पुनरागमनं नराः । जहृष्युर्द्वितायावसानादश्रयता श्रुति ।

प्रियैः समागमनोपा यः सत्यक इष्टुपावरः । प्रियाणि स्वमते नित्यमिह च प्रेत्यैव ह ।

इष्टवान्भवसंयोगमनायासमनानयं । यत्नेन श्रवयेंद्विद्वान् विदुषो धर्मविक्रमः ।

स यमः प्राप्नुयात्तौ परच च शुभां गतिं । स्वाध्याययुक्ता मनुजस्तोपायुक्ताश्च भारत ।

साध्याचारा दमेपेता दाननिर्भूतकल्पाः । श्रवणः श्रुतयः शान्ताः शिवाभूतविवर्जिताः ।

आस्तिकाः अहंभानाश्च भूतिमन्त्रश्च मानवाः । श्रुत्वाद्यर्थे हि दे पञ्च श्रवस्तान्ति परां गतिं ।

इति श्रीमद्भागवते श्रीशारदायाम् कथिते पुस्तकप्रश्नोपनिषत्तौ पतिव्रतागमे चक्षुर्लिंगोद्धारः ॥ १३ ॥

॥ वैतिष्ठ्याच ॥ एतच्छ्रुत्वा भूषो विद्वान् इष्टो भूष्यन्ममेव यः । पितृमहानां सर्वेषां गमनागमनं तदा ।

अप्रवीच मुदा युक्तः पुनरागमनं प्रति । कथं नु त्यक्तदेहानां पुनरुत्पत्त्यर्थम् ।

इत्युक्तः स विजयेष्टो व्यासमन्यः प्रतापवान् । प्रोवाच वदतां श्रुत्वा नृप जनमेधयः ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ अविप्रशान्तः सर्वेषां कर्षणमिति निश्चयः । कर्षणानि शरीराणि तथैवाकृतयो नृप ।

महाभूतानि नित्यानि भूताधिपतिसेवयात् । तेषाञ्च नित्यं सेवयो न विनाशो विद्युन्मयः ।

अनायासकृतं कर्षं सत्यश्रेष्ठः फलागमः । आत्मा चैभिः समायुक्तः सेवयुक्तमनुप्राप्नुते ।

अविनाशस्तथा युक्तः सेवश्च इति निश्चयः । भूतानामात्मको भावो यथो ऽथैव विद्युर्न ।

यावत्स्य वीर्यते कर्षं तावत्स्य सत्त्वमता । सौम्यकर्षा नरास्तोकाः स्वस्वार्थे निपश्च्यति ।

नानामावासायैकलं शरीरं प्राप्य संहताः । भवन्ति ते तथा नित्याः श्रयणात् विज्ञानतो ।

अयमेव श्रुतिश्च यमश्च ज्ञापनं प्रति । सात्त्विकानरगता नित्यं प्राणा नित्यं शरीरिणा ।

अहं हन्ति वदात्येतत् प्रियश्चेन्नव पाथिव । देवयाना हि पन्यानः श्रुतास्तै यज्ञसं हरे ।

आहन्ता यत्र यज्ञस्तै तत्र देवा हितोत्सव । यदा समन्विता देवाः पश्यन्तां गमनैश्वराः ।

गतिमन्त्रश्च तेनेष्टा भाव्ये नित्या भवन्त्युत । नित्येऽस्मिन् पञ्चके वर्गे नित्यं चात्मानं पूरयः ।

अस्य नानाधर्मायोगं यः पश्यति वृथाभ्रमतिः । वियोगे श्रान्ते ऽत्यर्थं स बाल इति मे मतिः ।

वियोगे दोषदर्शी यः संयोगे परिरञ्जयेत् । असङ्गे सङ्गमो नास्ति दुःखं भुवि वियोगजे ।

परापरमस्वपरो जामिमानादुदीरितः । अपरश्चः परां बुद्धिं ज्ञात्वा मोहादिमुच्यते ।

८९३

अदर्शनादपि ततः पुनश्चादर्शनं गतः । नाहं तं वेत्ति नाहौ मां न च मेऽस्ति विरागता ।

येन येन शरीरेण करोत्ययमनीश्वरः । तेन तेन शरीरेण तदवग्रहमुपाश्रुते ।

मानसं मनसाग्नौ ज्ञानीरश्च शरीरवान् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अट्टप्रा तु नृपः पुत्रान् दर्शनं प्रतिष्ठन्वान् । श्वेतेः प्रसादात् पुत्राणां स्वरूपाणां लुब्धकः ।

स राजा राजधर्मस्य ब्रह्मोपनिषदमदा । अवाप्तवाचरमेधो बुद्धिनिष्ठयमेव च ।

८९०

विदुरश्च महाप्राज्ञो यथै सिद्धिं नपोवन्नात् । धृतराष्ट्रः समाधाय व्यासश्चैव तपस्विनः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ ममापि वरदे व्यासो दत्तयेत् पितरं यदि । तद्रूपेणैव यथं श्रद्धया सर्वमेव ते ।

प्रियं मे स्नातृ कृतार्थस्य स्नानं हं कृतनिष्ठयः । प्रसादाद्ब्रह्मिस्त्वस्य मम कामः समृद्धयतां ।

॥ धौतिहवाच ॥ इत्युक्तवचने तस्मिन्नेव व्यासः प्रतापवान् । प्रसादमकरोद्धीमानानयश्च परित्यजितं ।

तत्कल्पपवयममागतं नृपतिं दिवः । श्रीमन्ते पितरं राजा ददर्श जनमेजयः ।

८९१

श्रीलोकेश महात्मानं पुनस्तस्मात् श्रद्धां । अमात्या ये नभूवुश्च राज्ञसांश्च ददर्श च ।

ततः शोऽग्रभ्ये राजा मुक्षितो जनमेजयः । विनरं स्थापयामास स्वयं सखी च पार्थिवः ।

स्नात्वा स नृपतिर्ब्रह्मलोकमिदमब्रवीत् । पाद्यावरकुलोत्पन्नं वरत्कलदसुतं तदा ।

आलोकं विविधास्त्र्यो यज्ञोऽयमिति मे मतिः । यदद्यात् पितरा मां नमः श्रीकृष्णाय नमः ।

॥ आलोक उवाच ॥ अविर्देपायनो यन् पुराणकपरो निधिः । यज्ञे कुङ्कुलघेष्ठं तस्य लोकावुभौ जितौ ।

८९२

श्रुतं विचित्रमाख्यानं मया पाण्डवनन्दन । यथोक्तं भस्मशायिता गतस्य पदवीं पितुः ।

कथञ्चिन्नचको मुक्तः सत्यत्नान्तव पार्थिव । श्रवयः पूजिताः सर्वे गतिदृष्ट्वा महात्मनः ।

मातः स विपुलैर्धर्मैः श्रुता पापविनाशनं । विमुक्तो हृदयपन्थिवरजनदर्शनात् ।

ये च पथधरा धर्मैः सदृक्तवचस्य ये । यान् दृष्ट्वा क्षीयते पापं तेभ्यः कार्त्तव्यं नमस्कृत्या ।

॥ धौतिहवाच ॥ एतं कृत्वा दिग्भ्रष्टा तु स राजा जनमेजयः । पूजयामास तमुविमनुमान्य पुनः पुनः ।

८९३

यत्र च तद्विज्ञापि वैशम्पायनमच्युतं । कथावशेषं धर्मज्ञो वनवासस्य सत्तम ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि जनमेजयस्य पितृदर्शने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ दृष्ट्वा पुनस्तस्मात् पाप्मानं पुनस्तस्मान् जनाधिपः । धृतराष्ट्रः किमकरोद्वा राजा चैव

पुथिष्ठिरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदृष्ट्वा महादायक्यैः पुत्राणां दर्शनं नृपः । वीतशोकः स राजर्षिः पुनराश्रममागतः ।

इतरस्त जनः सर्वेऽपि चैव परमार्थयः । प्रतिजगृमूर्ध्याकामं धृतराष्ट्रानुग्रहा ।

पाण्डवास्तु महात्मानो लघुभूयिष्ठभैरिकाः । पुनर्जगृमूर्ध्याकामं सदरास्ते मदीपति ।

८९४

तमाश्रमपदीं धीमान् ब्रह्मविद्भिरनुजितः । मुनिः सत्यवतीपुत्रो धृतराष्ट्रमभाषत ।

एताराध महाबाहो शृणु कौरवनन्दन । श्रुतं ते ज्ञानदृष्टानामृगीणां पुण्यकर्मणां ।
 दृष्टाभिनन्दनानां वेदवेदाङ्गवेदिनां । धर्मज्ञानां पुराणानां वदतां विविधा कथाः ।
 मास्य गोकुले मनः कार्ष्णिर्दिष्टे न व्यथते मुधः । श्रुतं देवर्षयस्ते नारदादेवदर्शनात् ।
 गतास्ते क्षत्रधर्मेण शस्त्रपूतां गतिं शृणुमः । यथा दृष्टं स्वयां पुष्पास्त्रया कामविहारिणः ।
 युधिष्ठिरस्त्वय धीमान् भवन्तमनुब्रूयते । संहितां भ्राष्टभिः सदा सप्तद्वयज्जन ।
 विप्रकैशेनैव यत्पि स्वराज्यमनुशासतां । मास्य समधिकस्तेषामतीतो वसता वने ।
 द्युतद्वि नित्यं यत्नेन पदं रक्ष्य नराधिप । वज्रप्रत्यर्थिकं क्षीतद्राज्यं नाम कुतश्च ह ।
 इत्युक्तं कौरवो राजा व्यासेनातुलनेनवा । युधिष्ठिरमथाह्वयं वाग्यो वचनमब्रवीत् ।
 अज्ञातशत्रो भद्रस्ते शृणु मे भ्राष्टभिः सप्त । तन्मवादाक्यहोपाल गोकुलो नाम्नाम्न प्रसाधते ।
 रमे चाहं त्वया पुत्रः पुरेव गजवाहये । नायेनानुगतो विद्वान् प्रियेषु परिवर्तितां ।
 प्राप्तं पुत्रफलं त्वत्तः प्रीतिर्मे परमा त्वयि । न मे मृत्युर्ब्रह्माहो गम्यतां पुत्र मा चिरं ।
 भवन्तश्चेह धर्मिण्य तपो मे परिहीयते । तपोयुक्तं शरीरस्य तं दृष्ट्वा धारितं मनः ।
 मातरौ ते तथैवेमे प्रीतिपण्डिताश्रमे । सम तुल्यमते पुत्र न चिरं वर्तयिष्यतः ।
 दुर्ध्याधनप्रभृतयो दृष्ट्वा लोकात्कारं गताः । व्यासस्य तपसो वीर्याद्भवतश्च समागमात् ।
 प्रधोजनानु निष्ठन्तं जीवितस्य ममानघ । उप तप समासाखे त्वमनुज्ञातुमर्हसि ।
 त्वय्यद्य पिण्ड कौर्निख कुलक्षेत्रं प्रतिष्ठितं । यो वाऽस्य वा महाबाहो गम्यतां पुत्र माचिरं ।
 राजनीतिं सुप्रकृष्य श्रुता ते भरतर्षभ । वन्दे ह्यथ न पश्यामि श्रुतं मे भवता प्रभो ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं वचनमनु नृपो राजानमब्रवीत् । न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुमनागर्ष ।
 काम गच्छन्तु मे सर्वे भ्रातराऽनु वरास्तथा । भवन्तमहमन्विष्ये मातरौ च यतव्रतः ।
 तनुवाचाद्य गान्धारी मेव पुत्रं शृणुष्व च । त्वय्यधीनं कुलकुलं पिण्डस्य शरीरस्य मे ।
 गम्यतां पुत्रं पथ्यामभेतावत् पूजिता वयं । राजा यदाह तत् कार्यं त्वया पुत्र पितृव्यं च ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं स तु गान्धार्या कुन्तीमिदं महावतः । खेदवाप्याकुले नैव भ्रम्यन् ददती वचः ।
 विशर्क्ययति मं राजा गान्धारी च धर्मिणी । भवत्यां बहुचित्तस्तु कार्यं चास्मिन् दुःखितः ।
 न सोऽहं तपोविभ्रं कर्तुं ते धर्मचारिणि । तपसो हि पर नास्ति तपसा विन्दते महत् ।
 भद्रं हि तया राज्ञि राज्यं बुद्धिर्दया पुरा । तपस्येवामुरक्तं मे मनः सर्व्वात्मना तया ।
 शून्येयस्य मघो हृत्प्राप्तं मे प्रीतिकरी शृणु मे । बान्धवा न परिवीक्षा बल नो न यथा पुरा ।
 पाश्चात्ता भुष्टश्च शोषा कथामानावशेषिता । न तेषां कुलकर्तारं कश्चित् पश्याम्यहं शृणु मे ।
 सर्वे हि भस्मपावतीतास्ते द्रेष्टेन रणाजिरे । अवशिष्टास्य निहता ट्रेणपुत्रेण वै निमिः ।
 चेदयश्चैव मत्स्याश्च दृष्टपूर्वास्तथैव तं । केवलं दृष्ट्विष्यकश्च वासुदेवपरिग्रहात् ।
 दृष्ट्वा स्यादुमिच्छामि धर्मार्थं नार्थहेतुतः । शिवेन पश्य न पश्यान् दुर्लभं तव दर्शनं ।

अविपद्वा राजां हि तोत्रं चारुस्त्रने तपः । एतच्छुना महाबाहुः सहदेवो युधां पतिः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वाष्पव्याकुललोचन । नीलदेहं परित्यक्तुं मातरं भरतर्षभ ।
 प्रतियातु भवान् विप्रं तपस्तप्त्यान्यहं विभो । इहैव शोषयिष्यामि तपश्चेदं कलेवरं ।
 पादशुश्रूषणे रक्तो राज्ञो मानोऽस्त्वयाऽनेया । तमुवाच ततः कुन्ती परित्वज्य महाभुजं ।
 गम्यतां पुत्र मैवं लंघोचः कुरु वचो मम । आगमा व. जिवाः सन्तु स्त्रिया भवत पुत्रकाः ।
 उपरोधी भवेदेवमस्मान्के तपसः कृते । अस्त्रेहपात्रवद्वा च होयेयं तपसः परात् ।
 तस्मात् पुत्रक गच्छ तं ब्रिटमव्यस्र नः प्रभो । एवं संश्रितं वाक्कीः कुन्त्या भद्रविधैर्भनः ।
 सहदेवस्य राजेन्द्र राज्ञैव विधेवतः । ते माचा समनुज्ञाता राज्ञा च मुनिपुत्रवाः ।
 अभिवाच कुरुश्रेष्ठमामन्त्रयितुमारभन् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ राज्यं प्रति गमिष्यामः शिवेन प्रतिनन्दिताः । अनुज्ञातास्तथा राजन् गमिष्यामो विकल्पाः ।
 एवमुक्तः स राजर्षिर्दुर्धराज्ञा महात्मना । अनुज्ञो स कौरव्यमभिनन्द्य युधिष्ठिरं ।
 भीमश्च बलिनः श्रेष्ठं सान्त्वयामास पार्थिवः । स पाशु सत्यज्ञेपाशो प्रत्यपद्यत वीर्यवान् ।
 अनुज्ञश्च समास्त्रिय यमो च पुरुषर्षभो । अनुज्ञो स कौरव्यः परित्वज्याभिनन्द्य च ।
 गान्धार्वा आश्रयनुज्ञाताः कृतपादाभिवादानाः । अनन्या समुपजाताः परिमुक्तास्तु ते नृप ।
 चक्रुः प्रदक्षिणं सभ्यं बध्ना इव निवारणे । पुनः पुनर्निरोदन्तः प्रथकुले प्रदक्षिणं ।
 त्रैपद्योऽप्रमुखाद्यैव सभ्याः कौरवयोपितः । व्यापतः यदरे दृष्टिं प्रयुज्य प्रययुस्ततः ।
 शत्रून्था समनुज्ञाताः परित्वज्याभिनन्दिताः । सन्दिष्टाश्चेतिकर्तव्यं प्रययुर्भवेभः सह ।
 ततः अग्रे निन्दः सुतार्तां युज्यतानिति । उद्गार्था क्रोधात्ताद्यापि हयानां हवतामपि ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा सदारः सहैगिकः । मगरं हस्तिनपुरं पुनरायात् बबान्ववः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दशनपर्वणि युधिष्ठिरप्रत्यागमने पदविशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

समाप्तश्चेदं पुनर्दशनपर्वः ॥

॥ अथ नारदाश्रमनपर्वः ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिवर्षोपनिवृत्तेषु पाण्डवेषु यदुक्थया । देवर्षिर्नारदो राजन्नाजगाम युधिष्ठिरं ।

तमथर्ष्य महाबाहुः कुरुराजो युधिष्ठिरः । आधीनं परिविद्युल्लो प्रोवाच वदतां वरः ।

चिरात् नानुपस्थामि भगवन्तमुपस्थितं । कश्चित् कुशलं विप्र इदं वा प्रत्युपस्थितं ।

के देशाः परिदृष्टास्ते किञ्च क्रियं करोमि ते । तद्वृत्तिं दिनमव्युत्सवं लं क्षत्राकं परा गतिः ।

॥ नारद उवाच ॥ चिरदृष्टोऽसि मेत्येवमागतोऽहं तपोवनात् । परिदृष्टानि तीर्थानि गङ्गा चैव मया नृप ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वदन्ति पुरुषा मेऽथ गङ्गातीरनिवासिनः । एतरेष्टं महात्मानमाश्रितं परमं तपः ।

परिदृष्टस्तथा तत्र कुशलो स कुरुदन्तः । गान्धारी च प्रया चैव सुतपुत्रश्च मन्त्रयः ।

कथञ्च वर्त्तते चाथ पिता मम स पार्थिवः । श्रोतुमिच्छामि भगवन् यदि दृष्टस्त्वया नृपः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ स्थिरीभूय महाराज शृणु वृत्तं यथातथं । यथाश्रुतञ्च दृष्टञ्च मया तस्मिन्निपावने ।
 वनवासनिवृत्तेषु भवसु कुतूहलनन्दन । कुक्षेत्रात् पिता तुभ्यं गङ्गाद्वारं यद्येव नृप ।
 गान्धार्थ्या सहितो धीमान् बन्धा कुन्या समन्वितः । सञ्जयेन च सुतेन साश्विहोवः सयाजकः ।
 आतस्थ स तपस्वींश्च पिता तव तपोधनः । वीर्यो मुखं समादाय वायुमवाऽभवन्मुनिः ।
 वने स मुनिभिः सर्वैः पूज्यमानो महातपाः । त्वगस्मिमाचक्षेपः स पण्डासानमववृणुषु ।
 गान्धारी तु जलाहारी कुन्ती माषोपवाशिनी । सञ्जयः यष्टमन्त्रेण वक्तव्यामास भारत ।
 अग्नींस्तु धाजकास्तव जडबुद्धिधिवत् प्रभो । दृश्यतो दृश्यतश्चैव वने तस्मिन्पृथक् वै ।
 अग्निर्मेतोऽथ राजा स बभूव वनगोचरः । ते चापि सहिते दैव्यौ सञ्जयश्च तमन्वयुः ।
 सञ्जयो नृपतेर्नैता समेषु विधेमेषु च । गान्धार्थ्याश्च श्रुत्वा राजन् चतुरावोदनिन्दितः ।
 ततः कदाचिद्गङ्गायाः कच्छे स नृपसत्तमः । गङ्गायामासौ धीमानासमाभिमुखोऽभवत् ।
 अथ वायुः समुद्रतो दावाग्निर्भवत्सदा । ददाह तदनं सर्वैः परिमृज्य समन्ततः ।
 दहन्तु स्तब्धपृथेषु दिग्निजेषु समन्ततः । वराहाणश्च यूथेषु संव्रयासुजलाश्रयात् ।
 समादिष्टे वने तस्मिन् प्राप्ते व्यवन उत्तमे । निराहारतया राजा मन्दप्राणश्चिच्छ्रितः ।
 अघमर्थाऽपचरणे सुहृदेभ्यस्ततो च ते । ततः स नृपतिर्दृष्ट्वा बह्निमाद्यान्तमनिकृतात् ।
 इदमाह ततः सुतं सञ्जयं जयतामरं । गच्छ सञ्जय यथाग्निर्न त्वां ददति कश्चिचित् ।
 वयमग्निं प्राप्ता युक्ता गमिष्यामः परां गतिं । तमुवाच किलोद्दिग्ः सञ्जयो वदतां वरः ।
 राजसूयुरनिष्टोऽयं भविता नैव दयाप्रिना । न चोपायं प्रपश्यामि मोक्षये जातवेदसुः ।
 यदचानन्तरं कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति । इत्युक्तः सञ्जयेनेदं पुनराह स पार्थिवः ।
 नैव हृत्युरनिष्टो ना निःसृतांगो मृहान् स्वयं । जलमग्निस्था वायुरथ वाऽपि विकर्षये ।
 तापसानां प्रशङ्कते गच्छ सञ्जय मा विरं । इत्युक्त्वा सञ्जयं राजा समाधाय मनसया ।
 प्राप्नुवः स च गान्धार्थ्या कुन्या चोपाविमृजदा । सञ्जयस्तु तथा दृष्ट्वा प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
 उवाच चैनं मेधावो बुद्ध्यात्मानमिति प्रभो । अपिपुष्पो मनीषी स राजा चकोऽह तद्वयः ।
 स निदहद्द्विपदाममासौत काष्ठोपमसदा । गान्धारी च महाभगा जननी च श्रुत्वा तव ।
 दावाग्निना समायुक्तो स च राजा पिता तव । सञ्जयस्तु महामाचक्षसाहावादमुच्यत ।
 गङ्गाकुले मया दृष्टकापथैः परिवारितः । स तानामव्य तंजली निवेद्यैतच्च सर्वैः ।
 प्रययौ सञ्जयो धीमान् हिमवन्तं महोदरं । सर्वं स निधनं प्रातः कुरुराजो महाभगा ।
 गान्धारी च पृथा चैव जनन्यौ ते विश्राम्यते । यदहं क्वाऽनुमज्जता मया राक्षः कलेश्वरं ।
 तपोय दैव्योऽहमर्थार्थं दृष्टानि भारत । ततश्चैव वने तस्मिन् समाज्यमुपपोधनाः ।
 युक्ता राक्षसादा निष्ठा न लोकोचन् गतोय ते । तचाशौपमहं सर्वमेतत् पृथक्वत्तम ।

पथा च नृपतिदग्धाः दग्धा ते चेति पाण्डव । न शोषितव्यं राजेन्द्र स्वतः स श्रियवोपतिः ।
शासवानग्निधेयं गांधारी जननी च ते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा च सर्वेवा पाण्डवानां महात्माना । निर्वोणं हृतराष्ट्रस्य शोकः समभवन्महान् ।

अन्तःपुराणाञ्च तदा महानां तल्लोभितवत् । पौराणाञ्च महारज्यं श्रुत्वा राज्ञश्चक्षुःश्रुतिः ।

अहो धिगिति राजा तु विक्रियं स्रग्दुःखितः । कङ्कवाजः स्मरन् मातुः प्रह्लादं युधिष्ठिरः ।

भीमसेनपुराणाय भ्रातरः सर्वे एव ते । अन्तःपुरेषु च तदा सुमहान् रुदितस्तनः ।

मादुराधीश्वराराज इष्यां श्रुत्वा तथागतं । तस्य दृष्ट्वा तथा दग्धं हतपुत्रं नराधिपं ।

अश्वमेधं तत्र तत्र गांधारीश्च तपस्विनी । तस्मिन्पुनरने शब्दे मुह्यन्तादिव भारत ।

निर्गच्छन् वान्यं वैथेयं धर्मराजोऽजबोद्धिदः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्वणि नारदाग्रिमपर्वणि वनाग्निना हृतराष्ट्रदिदारे सप्त त्रयोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तया महात्मनस्तस्य तपस्येव च वसतः । अनायस्यैव च वने तिष्ठत्स्वाकां वन्युषु ।

दुर्विधेया गतिर्द्वैजान् पुत्रवाणीं मतिमम । यच्च वैचित्र्यवोऽपि दग्धं एव वनाग्निना ।

सर्वं पुत्रघ्नं श्रीमदभवद्वाङ्मालिनः । नागायुतस्यो राजा च दग्धः हि वनाग्निना ।

यं पुरा पर्यवोजन्त तालटुकेऽर्चयन्ति । ते रक्षाः पर्यवोजन्त दावाभिपरिपालिताः ।

सूतमागधवैधेय श्रयानो योऽग्नौ यते । धरणीं स नृपः श्रुते पाण्डव मम कर्माभिः ।

न च शोचामि गांधारी हतपुत्रां यशस्विनी । पतिलाकमनुप्राप्तां तथा भर्तृघ्नं स्मितां ।

इयमेव च शोचामि यां पुत्रैश्चर्यैर्दृष्टिमत् । अत्युग्रं सुमहतीं वनवासमराचयत् ।

धिषान्यनिदमफाकं धिग्वले धिक् पराक्रमः । सत्यधर्माश्च धिग्यसाङ्गमा जीवामहे वधः ।

सुखसा किल कालस्य गतिर्दिवरोत्तमः । पतिं समुत्सृज्य राज्यं सा वनवासमराचयत् ।

युधिष्ठिरस्य जननी भीमस्य विजयस्य च । अगाधवतं कथं दग्धा इति मुह्यन्ति चिन्तयन् ।

तया सन्तपितो वक्तिः खाण्डव सत्यवाचिना । उपकारमज्ञानं च हतपुत्र इति मे मतिः ।

यथादहतुं स भगवान्मातरं सत्यवाचिनः । कृत्वा यो ब्राह्मणश्चप्य भिवार्थी समुपागतः ।

धिगग्निं धिक् च पापैश्च विभ्रुतां सत्यमन्त्रेता । इदं कष्टतरं वाच्यं ह्यगवन् प्रतिभाति मे ।

तयाग्निना समायोगो यदमृतं श्रियवोपतिः । तथा तपस्विनस्तस्य राज्यं कोऽप्यस्य ह ।

कथमेवविधो मृत्युः प्रशास्य श्रियवोमिमां । तिष्ठसु मन्त्रपूनेषु तस्मात्पुत्रिषु महावने ।

तयाग्निना समायुक्तो निर्धो प्रातः पिता मम । मये इष्यां वपमाना श्रुत्वा धमनिपन्ता ।

सा तात धर्मराजति समाक्रन्दन्ती हामये । भीमं पर्याप्नुह्य भयादिति चेवाभिप्राशनी ।

समन्ततः परितश्चा माताभूमौ देवाग्निना । यद्यदेवः प्रियलखाः पुत्रेभ्योऽधिक एव ह ।

न चेनां भोवपामास वीरो भास्ववीधुतः । तच्छ्रुत्वा हृदः सर्वं समाविष्टा परस्परं ।

पाण्डवाः पञ्च दुःखान्तां भूतानीव युगजये । तेषाम् पुन्येन्द्राणां रुदतां रुदितस्तनः ।

प्रासादाभोगर्भद्वेष्टे अश्वरौक्षीन् च रोदधौ ।

इति श्रीमद्भागवते आश्रमवार्तिके पञ्चमिणि नारदात्मनः पञ्चमिणि पुष्टिद्विरविराजते अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ नारद उवाच ॥ माधौ शृष्टाग्निना दग्धो यथा तत्र श्रुतं मया । वैचित्रवीर्यो नृपतिस्तत्र वक्ष्यामि भारत ।

वनं प्रविशतां नैनं वायुभवेण धीमता । अग्रयः कारयित्वेष्टिमुत्तुष्टा इति नः श्रुतं ।

याजक्रास्तु ततस्तस्य तान्द्रोऽन्विजेन वने । समुत्सृज्य यथाकामं जगुर्भरतधत्तम् ।

स विदुस्तदा वज्रिवेने तस्मिन् भूम्नि । तेन तदनमादौप्तमिति ते तापसाऽमुवन् ।

स राजा जाह्नवोक्तं यथा ते कथितं मया । तेनाग्निना समायुक्तः खेनैव भरतर्षभ ।

स्वभावेदयामासुर्भूतयसो ममानघ । ये ते भागोरयोतीरे मया दृष्टा पुष्टिद्विर ।

एवं खेनाग्निना राजा समायुक्तो महोपने । मा शोषियास्त्वं नृपतिं गतः स परमो गतिः ।

गुह्यश्रुयथा चैव जनानो ते जनाधिप । प्राप्ता सुमहतीं सिद्धिमिति ते नात्र शंभयः ।

कर्तुमर्हसि राजेन्द्र तेषां समुदकक्रियां । आहूभिः सहितः सर्वैरेतदत्र विधीयतां ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ततः स श्रुतिवीपालः पाण्डवानां धुरन्धरः । निर्यथैव सहस्रोदर्यः सदारस्य नरर्षभ ।

पौराजानपदाद्यैव राजभक्तिपुरस्कृताः । गङ्गां प्रजम्भुरभितो वायवैकेन संहरताः ।

ततोऽवगाद्या सलिलं सर्वं ते नरपुङ्गवाः । युयुत्सुमयतः कृत्वा द्रुस्रोतं महात्मान् ।

गान्धार्थ्याश्च शृष्टायाश्च विधिवज्रमगोचराः । शौचं निर्वर्त्तयन्तो तत्रोत्पुन्रगरादधिः ।

प्रेयषामास स नरान् विधिज्ञानाज्ञकारिणः । गङ्गाद्वारं नरश्रेष्ठो यत्र दग्धोऽभवमुपः ।

तत्रैव तेषां कृत्यानि गङ्गाद्वारेऽन्वशात्तदा । कर्त्तव्यानीति पुरयान् दत्तदेयान्महीपतिः ।

दादग्नेह्नि तेभ्यः स कृतग्रीवो नराधिपः । ददौ आहूतानि विधिवद्विष्णवन्ति पाण्डवः ।

धृतराष्ट्रं समुद्दिश्य ददौ स श्रुतिवीपतिः । सुवर्णं राजतं गायत्र्याश्च समहाधनाः ।

गान्धार्थ्याश्चैव तेजस्वी शृष्टायाश्च शृङ्गश्च । शंकीर्त्यं नामनो राजा ददौ दानमुत्तमं ।

यो यदिच्छति यावच्च तावत् स लभते नरः । शयनं भोजनं दानं मन्थिरक्षमयो धर्मः ।

यानमाश्वादनं भोगान् दासीश्च समलङ्कृताः । ददौ राजा समुद्दिश्य तयोषोचोर्महीपतिः ।

ततः स श्रुतिवीपालो दत्त्वा आहूतान्यनेकशः । प्रविशेत्त पुरं राजा नगरं वारणाश्रयं ।

ते चापि राजवचनात् पुरुषा ये गताऽभवन् । सङ्कल्प्य तेषां कुल्यानि पुनः प्रत्यागमन्ततः ।

मात्सर्यमैव विविधैरर्घ्यैस्तथाविधि । कुल्यानि तेषां संयोज्य तदा चक्षुर्भूमीपतिः ।

समाश्रास्य तु राजानं धर्मोत्तमानं पुष्टिद्विरं । नारदोऽप्यगमद्भ्राजन् परमार्थैर्यथेष्टितं ।

एवं वर्षाण्यतीतानि धृतराष्ट्रस्य धीमताः । वनवास्ये तथा जीणि नगरे दश पञ्च च ।

शतपुत्रस्य संघामे दानानि ददतः सदा । ज्ञातिधर्मन्विमित्राणां श्राद्धेषां स्वजनस्य च ।

युधिष्ठिरस्तु नृपतिर्मातिप्रोतमनास्तदा । धारयाभास तद्राज्यं निहतज्ञातिषांश्ववः ।
तथाश्रमवासिके तु पर्वण्यपि समाहितः । गन्धमाच्यादियुक्त्वा हविष्यं भाजयेद्विश्राम् ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि नारदागमनपर्वणि ऊर्वचनारिश्चोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ समाप्तश्चेद् आश्रमवासिकं पर्वं ॥

अथ व्यासोक्ताध्यायसौकस्यान्याधिकशेषोपिकरप्रमादात्तद्वयं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ मौसलपर्वः ॥

भारतीयं गमन्त्यै नरदेवं गीतमनेन देवी सरस्वती देव ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पट्विंशे त्वय संश्रुते वर्षे कौरवमन्दनः । ददमं विपरीतोनि निमित्तानि युधिष्ठिरः ।
वदुष्यतासु निर्घोता रुधाः शक्रेवर्षिणः । अपसव्यानि शकुना मण्डलानि प्रचक्षिरे ।

मत्तगूडकर्महानघो दिशो भीहारवष्टताः । उल्कायाश्चारवर्षिणः प्रापतन गगनादुवि ।
आदित्यो रजसा राजन् समवच्छस्मण्डलः । विरमिषदये गिर्य कवन्यैः समदृश्यत ।
परिवेशाय दृश्यन्ते दारुणाश्चन्द्रवर्ष्यैः । चित्राणां श्यामिकुवास्तातया भस्माक्षयप्रभाः ।
एते धान्ये च बहव उत्पाता भयममिनः । दृश्यन्ते बहुवा राजन् ददयोद्वेगकारकाः ।
कक्षपित्तय कालस्य सुवराजो युधिष्ठिरः । शुभ्राव दृष्ण्यकस्य नौषले कर्नं हतं ।
विमुक्तं वासुदेवस्य शुभा रामस्य पाण्डवः । समानीयाप्रवीणाह्वानं किं करिष्याम दत्तम् ।
परस्परं समासाय प्रह्लादपञ्चलास्तृताम् । दृष्णीन विनष्टासौ शुभा व्ययिताः पाण्डवोऽभवन् ।
निधनं वासुदेवस्य समुद्रस्यैव शोषणं । वीरा न दृष्टुं शक्यं विनाशं प्राङ्मुखमनः ।
नौषले ते समाश्रित्य दुःखशोकमम्लिताः । विषया हतसङ्ख्याः पाण्डवाः समुपाविशन् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनष्टा भगवन्मन्त्रका दृष्णिभिः सह । पश्यन्ते वासुदेवस्य भोजाश्चैव महारथाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पट्विंशेऽयं ततो वर्षे दृष्णीनामनयो महान् । अन्येभ्य मुषलेते तु निश्वः कालोपेदितः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ केनानुश्रुतासौ वीराः चर्यं दृष्ण्यन्त्रका गताः । भोजाय दिजवर्ष्यं विस्तरेण वदस्व मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्यामित्रस्य कक्षस्य नारदस्य तपोधने । सारथ्यप्रमुखा वीरा ददृशुर्द्वारको गताम् ।
॥ ताम् शान्ते पुरस्कृत्य भूषयित्वा स्त्रियं यथा । श्रुतवन्पुत्राण्य देवदत्तनिपोजिताः ।
इयं स्त्री पुत्रकामस्य वज्रोत्तमितेजसः । सद्यस्य साधु जानाते किमयं जनविश्रुतिः ।
इत्युक्तासौ तदा राजन् विप्रलम्भप्रघर्षिताः । प्रत्यभुवन्सोम्यनुयो यन्तं कृणु नराधिप ।
दृष्ण्यन्त्रकविनाशाय मुषलं घोरमायस । वासुदेवस्य दयादः शान्तेऽयं जनविश्रुतिः ।
येन धूर्यं मुदुर्हता नृपंशा जातमन्यवः । उल्केतारः कुलं कल्लिष्टन्ते रामजनार्दना ।

समुद्रं यास्यति श्रीताल्यज्ञा देवं हलायुधः । जरा कृष्णं महात्मानं शयानं भुवि मेखति ।
 इत्यमुवंक्षतो राजन् प्रलम्बाक्षौदुरात्मभिः । मुनयः क्रोधरकाशाः श्रमोऽस्याथ परस्परं ।
 तयोक्ता मुनयस्तु ततः केवलमभयः । अयामवीक्षता दृष्ट्वा मुनेषु मधुसूदनः ।
 अन्तर्गो मतिमंलस्य भवितव्यं तथेति तान् । स्वमुक्ता हरीकेशः प्रविशत् पुरन्तदा ।
 कृतान्तमन्याया मैष्ठन् कर्तुं स जगतः प्रभुः । शोभनेऽयं ततः शान्तेः मुनसं तदसूत वै ।
 येन दृष्ट्यन्धककुले पुरुषा भस्मसाहताः । दृष्ट्यन्धकविनाशाय किङ्करप्रतिभं मसत् ।
 अस्मत् प्रापन् घोरां तच्च राज्ञे न्यरेदयन् । विषसङ्घेक्षद्राज्ञां सूक्ष्मं चूर्णमकारयत् ।
 तक्ष्णैः सागरे चापि प्राक्षिपन् पुरुषा मृष । अघोषयन् ममरे वचनदाङ्गकथं ते ।
 जनहन्स्य रामस्य मन्त्रेऽयं महात्मनः । अद्यप्रदति सर्वेषु दृष्ट्यन्धककुलेऽपि ।
 सुराक्षी न कर्तव्यं सर्वैर्नगरवाणिभिः । यस्य मोदविदितं कुर्व्यात् येन कश्चिद्वरः कथितः ।
 जीवन् स शून्यमारेऽहेन् स्वयं कृत्वा सवान्धवः । ततो राजभयात् सर्वे नियमश्चकिरे तदा ।
 नराः प्राचनमाद्य य रामस्त्राक्षिकर्षकः ।
 इति श्रीमहाभारते मैसलपर्वणि कुशलोत्पत्तौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ नैशपायन उवाच ॥ एवं प्रयतमानानां दृष्ट्योगामन्त्रिकैः सह । कालोऽन्यथापि सर्वेषां परिचक्राम नियतः ।
 करालो विकटो मुष्टः पुरः कृष्णविग्रहः । अन्धकारेण दृष्ट्योगां नादृष्ट्या कथितं कथितं ।
 तमग्नस्य मरेखायाः प्ररेः प्रतपद्मस्य । न चात्रकृतं वेदं स सर्वभूताय यत्सदा ।
 उपेक्षिते महाबाता दाहणाय दिने दिने । दृष्ट्यन्धकविनाशाय चरत्वे लोमहर्षिणाः ।
 विद्वद्भूमिका रथ्या विभिन्नमशिकाशया । केना मन्त्राय सज्जानामधनो नृषिकैर्निभिः ।
 श्रीचीकृषीति वाम्नि शारिका दृष्टिविग्रहः । गोपशान्ति शब्दः स सदिवाराचमेव हि ।
 अन्धकुलं कुलकागं शारवा विभ्रं तथा । अजाः शिवानां विहगमन्कुलं भारत ।
 पाण्डुरा रक्तपादाय विहङ्गाः फालचोदिताः । दृष्ट्यन्धकानां मेघेन कथिता व्यचरंक्षदा ।
 यजपन्त खरा गोमु करभाऽप्यतरीपु न्व । शून्येष्वपि विद्यालास्य मूषिका नकुलोऽप ।
 नापवन्त पापानि कुलंनो दृष्ट्ययसदा । प्राक्षिपन् ब्राह्मणां चापि पितृन् देवैस्तथैव च ।
 गुह्यं व्याप्यमन्यन् न तु रामजनाह्नौ । पश्य पतोमुचरन्त पत्नीय सतयस्यया ।
 विभावश्च प्रज्वलितो वामं विगिरिवक्षते । नीलनोहितमञ्जिष्टा विष्टज्जर्बिन् इत्यम् ।
 उदयास्तमने नित्यं पुत्र्यो तथा दिवाकरः । अदृष्टतायस्तु पुंभिः कवन्त्रैः परिवारितः ।
 महाभयेन भिक्षुषु भिक्षुतेऽपि भारत । आचार्यमाषे कर्मयोगे अदृष्टयन्त सहस्रजः ।
 पुष्टाश्च बाष्पमाने तु जयन्तु च महात्मसु । अभिधावन्तः स्युन्ते न चादृष्टयन्त कथन ।
 परस्परं सन्तं हन्तमार्गं पुनः पुनः । यथैपश्यन् सर्वे ते मात्मानन्त कथयन्त ।
 नरानां पादुगन्तु दृष्ट्यन्धकनिवेशने । समजात् पश्यंरावन्त राक्षसा दाहपल्लवः ।

एवं पश्यन् षष्ठीकेत्रे सम्प्राप्तं कालपर्यन्तं त्रयोदश्याममावांख्यं तान्दृष्ट्वा प्राप्नोतिदिनं । ११ ॥ १२ ॥
 सप्तर्हसो पञ्चदशो ऋतेयं राक्षसा पुनः । प्राप्ते वै भारते युद्धे प्राप्ता चाद्य चयाय नः । १३ ॥ १४ ॥
 विष्टश्चेव कालान्नं परिचिन्त्य जगद्देवः । भवेत्प्राप्तं स षट्त्रिंशत्वारं वै केचित्सूदनः । १५ ॥ १६ ॥
 पुत्रशोकामिभक्तप्राप्ता गान्धारी हतवान्भवा । यदनुव्याजहारार्त्ता नदिदं समुपागमत् । १७ ॥ १८ ॥
 ददश्च तदनुप्राप्तमब्रवीद्युधिष्ठिरः । पुरा व्यूढेऽन्वीकेषु दृष्ट्वा त्यातान् सुदारुणान् । १९ ॥ २० ॥
 इत्युक्त्वा वासुदेवस्य चिकीर्षुः सत्यमेव तत् । आज्ञापयामास तदा तोषयाचामरिन्दमः । २१ ॥ २२ ॥
 अघोषयत्त पुरुषास्तत्र केत्रवशात्पलात् । तोषयाचाम समुद्रे सः कृत्येति पुरुषवर्भवाः । २३ ॥ २४ ॥
 इति श्रीमहाभारते भागवतपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ दैवप्राप्यन उवाच ॥ काशी स्त्री पाण्डुरैर्दत्तैः प्रविश्य हसन्ती निशि । स्त्रियः स्वप्नेषु मुञ्चती दारकां परिभाषति ।

[illegible]

तातः सुपर्ययः अहाभ्यतो मे। सुपूजितौ रामजनाहंतायाः। उभेन्द्ररसरमे दिवानिमं वाप्युत्तुंगन्तः तीर्थयात्रां।

ततो जिगमियन्तसे हृष्यन्धकमहोरथाः । सोमःपुरास्तदा तोययाचामैश्वर्यरुपाः । १११ ॥ ११२ ॥

ततो भोज्यञ्च भक्ष्यञ्च पेयञ्चान्विकर्षणयः । बलं नातिविधं चकुर्येदं गांसमनेकयः । ५१ ॥ ५२ ॥

ततः सैनिकवर्गाश्च निधयुनगरादहिः । यानैरथैर्मज्जेवैः श्रीमन्तलिम्पेभ्यः ।

ततः प्रभवि न्यवसन् ययोद्दिष्टं यथाश्रुतं । प्रभूनामस्यपेयासोऽर्धद्वारा पादत्रासरा । : १ : "१११११"

निविष्टांस्तान्निग्रह्याय समुद्रानि च योगवित् । जगामामस्य तान् बीरांश्चूडोऽथ विहारदः ।

तं प्रसूतं महात्मानमभिवाद्य क्षताञ्जलिः । जानन् विनाशं दुष्प्रीतां भेदद्वारयितुं हरिः ॥ १५ ॥

ततः कात्तपरीतापो दृष्यन्मन्महारयाः । अथयजुर्ब्रह्म धाम्नि तेनवाहत्यारोदसी ।—, ५५)

प्राज्ञाणर्थे यत् किमुमत्र तेषां महात्मनां तदानरेभ्यः प्रदत्तः सुरागन्धसमन्वितः । १-१-११ ।

ततस्त्र्यंशताकोऽं षट्मर्तकमुद्धृतं । आदर्शत महापानं प्रभासे तिग्मनेश्वरं ।

दृष्ट्वा सन्निधौ रामः मन्त्रिनः क्षतवर्णः । अपि च युधानश्च गदो वधुस्तथैव च ।

ततः परिसदो मथे पुण्ड्राभो मदीत्कटः । अत्रोत् क्षत्रवर्णभक्ष्यावस्य च ।

क. वसिष्ठो ह्यवमानः सुप्तान् हन्यान्मृतानिव । तथ मृष्यन्ति त्वादिंश्च यादवा यत्नया कृतं । ३५

इत्युक्ते युयुधाभिर्न पूजयामास तद्वचः । प्रसूयो रथिनां श्रेष्ठो हार्दिव्यमवमन्य च ॥ १० ॥

ततः परमशंकुदुः प्रसन्नो नन्दप्रसीत् । निदिशन्निव सावधं तथा सत्येन पाणिना ।

भूरिद्रवाग्निप्रवाहपुंहे प्रायगतस्तथा । मधेन सुनुमंसेन कथं वीरेण पातितः ।

- इति तस्य वचः श्रुत्वा केचन परवीरहा । तिर्यक् सरोवरां दृष्ट्वा वोवाञ्चके संमन्यमान ।
 मणिः स्वमन्तकश्चैव सः सञ्जाजितोऽभवत् । तौ कथौ आवधामास सात्यकिर्मधुच्छरेण ।
 तच्छ्रुत्वा केशवस्त्राङ्गमगमद्भुदतो तदा । सत्यमामा प्रकुपितो कोपयेन्तौ जगद्दैनं ।
 तत उत्थाय सकोधः सात्यकिं कश्चिमवरोत् । पञ्चानां त्रैपदेयानां धृष्टद्युम्नसि पडिनोः ।
 एष गच्छामि पदवीं सत्येन च तथा श्रमे । सौप्तिके ये च निहताः सुप्ता येन दुरात्मना ।
 त्रैपुण्यपुत्रवहायेन पापेन हतवर्षणां । शिमाग्रमायुरस्त्राद्य यशश्चैव समन्वये ।
 इत्येवमुक्त्वा शत्रून् केशवस्य संमीपतः । अभिद्रुत्य शिरः कोपांश्च हतवर्षणः ।
 तथाऽन्यान्पि निघ्नन्तं युधुधानं समन्ततः । अश्वधावद्भुवोकेषां विनिशरयितुं तदा ।
 एकभौतास्ततः सर्वे काले पर्यायचरिताः । भोजान्धका महाराज श्रैनेयं पर्यावारयन् ।
 तान्द्रुष्ट्वा पततस्त्ररंभिकुल्लो जगद्दैनं । तत्र पुकोध महातेजा जानन् कालस्य पर्ययं ।
 ते तु पानमदाविष्टाश्चरिताः कालधर्मणा । युधुधानमयोधप्रजुष्टिहैर्भोजनैस्तदा ।
 हन्यमाने तु श्रैनेये कुल्लो हस्तिप्लिनन्दनः । तन्दनन्तरमागच्छकोषयिष्यन् श्रिनेः सुतः ।
 स भोजौ वृक्ष संयुक्तः सात्यकिश्चान्धकैः सह । व्यावज्जमानौ तौ चोरो बाहूद्रविषमः क्षिणौ ।
 वज्रलाघ्रिहोतात्र उभौ हण्डस्य पश्यतः । ततं दृष्ट्वा तु श्रैनेयं पुत्रस्य यदुनन्दनः ।
 दरकाणां तदा मुष्टिं कोपाज्जपोह केशवः । गदभूगुण्यं चोरं वज्रकल्पमयोऽमरं ।
 जघान हृष्यत्कालेन ये ये प्रमुखतोऽभवन् । ततोऽन्धकाश्च भोजाश्च श्रैनेया हृष्ययस्तथा ।
 जह्नुर्नान्यमनन्दे मुषलैः कालचरिताः । यलोपामेरकां कथिष्यन्नाह कुपितो नृपा ।
 दक्षभूतेषु सा राजन् प्रपश्यत तदा विभो । हण्डस्य मुषलीभूतमपि तत्र व्यदृश्यत ।
 मद्भद्रदृष्टं सर्वमिति तदिदं हि पार्थिव । अविद्यान्विधत्ते राजन् प्रचिरमिति स यत्तुलं ।
 तद्वज्रभूतं मुषलं व्यदृश्यत तदा दृढं । अश्वधीतं पितरं पुत्रः पिता पुत्रस्य भारत ।
 मत्ताः परिणतमिति स यो धाप्रमः परस्परं । पतङ्गा इव चाग्रौ ते निपेतुः कुलुरान्धकाः ।
 नावीत प्लासने दुर्हित्यथानां स कथञ्चित् । तथापश्यन्महाबाहूज्जानन् कालस्य पर्ययं ।
 मुषलं समवष्टभ्य तस्यैव मधुच्छरेण । श्रामस्य निहतं दृष्ट्वा चावदेष्वथ माधव ।
 प्रसुप्तश्चानिदुहस्य ततपुकोध माधव । गर्दं वीक्ष्य श्रयाणस्य शर्म कोपमन्विनः ।
 स निःश्रेयं तदा चक्रे शार्ङ्गचक्रगदाधरः । तं निघ्नन्तं महातेजा वभूः परपुरस्चयः ।
 दारुकश्चैव दाशार्धभूचतुर्दशिवोध ततः । भगवद्विहताः सर्वे सत्वा भूयिष्ठो नराः ।
 रामस्य पदमन्विज्ज तत्र गच्छाम यत्र सः ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि हरीयोऽध्यायः ॥ ४१ ॥
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो यदुर्द्वारक केशवस्य वैभुस्य रामस्य पदं पतन्तः । अथापश्यन् राममगन्तोर्यं दृष्टे स्मितं च
 न्तयामं विविक्षे ॥

तत समासाद्य महानुभाव कृष्णस्तदा दारुकमन्त्रशासत् । गत्वा कुरुन् सर्वमिदं महान्तं पार्थोय प्रसन्न वर्ध यदूनां ।
ततोऽर्जुन क्षिप्रमिहोपयातु मुला खटान् यादवान् मञ्जुभापात् । त्वयिभुक् स ययौ रथेन कुरुस्तदा दारुको नष्ट
चेता ।

ततो गते दारुके केयवोऽथ दृष्ट्वाऽन्तिके बभ्रुमुवाच वाक्यं । स्त्रियो भवावविर्तु य तु शीघ्रं नैता हिष्टुर्दस्त्वो वित्तलो
भान् ।

स प्रस्थित क्षेत्रवेनानुगृष्टो मदातुरो ज्ञातिवधादितय । तं विजान्ते वक्ष्येता केयवस्य दुरन्तमेक यद्वैद्य वभ्रु ।
महानुग्रहमवधीप्सद्दे कूटे दृक् सर्वलक्ष्म्यकक्षः । ततो दृष्ट्वा निहन्ते नभुमराह कृष्णोऽयम् आतुरमुपेता । ११

द्वैव त्वं मां प्रतीक्षस्व राम यावन् स्त्रियो ज्ञानिवशा करोमि । तत पुरी दारवर्ती प्रस्थित्य कन दून् पितर प्राह वाक्य ।
स्त्रियो भवाववतु न समया धनञ्जयस्यागमनं प्रतीचन् । रामो वनान्ते प्रतिप क्षयन्त माक्षिऽचाह तेन सन् गमिष्ये ।
दृष्टं मयेद निधनं यदूना राज्ञाश्च पूर्व्यं कुरुपुङ्गवानां । माहं विना यदुभयौ दवाणा पुरोमिनामयकं द्रष्टुमथ ।

तपस्विरयामि निषेध तन्मे रामेण स्याद्धं वनमधुपेत्य । इतोऽमुक्ता शिरसा च पादैः संपृथ्य कृष्णस्वरितेः जगाम ।
ततो महान् जिनद प्रादुरासीत सखीकुमारश्च पुरश्च तच्छ । अथाजगोत् केयव संनिवर्धे मध्येषु चापैः पितो को जतो नं । १२

पुरोमिनामेवति सव्यधापो स यो दुःखान्मोक्षयिता नराम्य । ततो गत्वा क्षेत्रवस्य ददर्श राम दने स्त्रितमेक द्विविके ।
अथापश्ययोगयुक्तश्च तस्य मार्गं मुखाक्षिरत्नं महान्तं । येन ययौ स तत भेक्ष्यमाणो महर्षेः येन महानुभाव ।
सहस्रधीर्ष पर्वताभोगवर्षो रत्नाग्नौ स्तं तनुं तो विमुच्य । सम्यक् च तं सागर प्रव्ययङ्गात्रागा दिव्या शरितसैव
पुण्या ।

कर्कोटको वसुकिस्तवक्रश्च इयुग्मवा वरण कुञ्जरश्च । मित्रो यङ्गः कुन्दः पुण्डरीकस्तथा नामो धृतराष्ट्रो महात्मा ।
श्वद काय शिनिक्खेऽपतेजास्यो नामो चक्रमन्दतिवण्डो । नामशेरो दुष्कण्ठास्त्रवीर स्वध राजा वरपद्मापि
राजन् । १३

अथुक्कस्य स्त्रागतेनाभ्यनन्दसोऽपूजयथार्धपाद्यक्रियाभि । ततो गते भ्रातरि मासुर्देवो जानन् सर्वे गतयो दिव्यदृष्टि ।
वने द्रुव्ये विचरंश्चिन्तयन्तो भूमीं याच सविश्राम्युपेता । सर्वे तेन प्राक् तदा चिन्त्यमासीत् शान्धार्थो यद्वाक्यमुक्त्वा
पूर्व्यं ।

दुर्धामसा पायसोच्छिष्टलिप्ते यथापुनं तत्र संसार वाक्य । सस्त्रिन्तयवन्धकदण्डिनामं कुरुचयसैव महानुभाव ।
मेने तत संक्रमणस्य काष्ठ ततश्चकारेऽत्रियमनिरोधं । तथा च लोकत्रयपालनार्थमावियथाश्वप्रतिपालनाय ।

देवोऽपि सन्देहविमोचतोर्निर्णीतमैकत सकलार्थतत्त्ववित् । स सनिहर्द्धेऽत्रियवाक्त्रास्य मित्रे महायोगामुपेत्य कृष्ण । १४
जराऽथ तद् देवमपुजागाम सुमृष्टदानीं स्तवशलिपुरुषं । स केयव योगयुक्त शयानं स्थाग्राहोऽनुभुक् शयकेन ।

जराऽविद्यन्त पादतले त्वरावाक्षस्त्यामितस्तज्जिघृक्षुर्लोकगाम । अथापस्थत पुरुषं योगयुक्त पोताम्बर सुवर्कोऽनेकशङ्कं ।
मत्वात्मानं त्वपराद्धं स तस्य पादैः जराऽयथेह श्रद्धितात्मा । आश्वासयस्य महात्मा तदानीं गच्छत्युद्धं रोदसीं स्याथ लक्ष्म्या ।

दिव प्रात वायवोऽयाशिरो स रुद्रदिव्या वषवस्याय विभे । प्रयुक्तयुष्मुरवसापि सिद्धा गन्धर्व्यमुखाश्च महासुराणि ।
ततो राजन् भगवानुपेता नारायण प्रभवस्याव्ययश्च । योगाचार्यो रोदसीयाव्यलक्ष्म्या स्नानं प्राप स्वं महात्मा प्रमेयं । १५

ततो देवैर्धर्मिभिरपि कृष्णः समागतसारथैश्च राजन् । गन्धर्वैर्मैत्रसुरभिन्बराभिः सिद्धैः सार्थज्ञानतः पूज्यमानः ।
ततः वे देवाः प्रत्यतन्दन्तो रामन् भुविश्रेष्ठाः क्षत्रिणरत्नचुरोम् । त गन्धर्वैश्चापि तस्थुः स्ववन्तः प्रीत्या चैनं पुरुहूतोऽभव
नन्दतः ।

इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दारकोऽपि कुर्वन् गत्वा द्रुष्टुं पार्थिवं महाहयान् । आवष्ट मौसले दृष्ट्वा निर्यान्नेनापवहन्तान् ।
सुखा विनष्टान् वार्ष्णेयान् समोऽज्यन्तकौकुरान् । पाण्डवाः शोकवन्तस्तत्र विवस्वतमनसोऽभवन् ।
ततोऽर्जुनस्तानामर्थं कथयस्व प्रियः सखा । प्रययौ मातुलं द्रुष्टुं नन्दमसौति प्राप्रवीत ।
॥ स दृष्ट्विनिर्लेपं गत्वा दारकेण सह प्रभो । ददर्श दारकां वीरो मृतनायामिव क्षियं ।
याः सा तां शोकनायेन नार्यवन्तः पराऽभवन् । तांस्तस्माद्यसिद्धां नार्यं पार्यं द्रुष्टुं विचक्रुः ।
पाण्डवस्तोषवत्सलानि बाधुर्देवपरिग्रहः । तांस्तस्माद्यसिद्धानां द्रुष्टुं वाञ्छन्ममगतं ।
तांस्तु द्रुष्टुं कौरवाः वाग्मिभिरपिहितैः । हीनाः कृष्णेन पुनैव नाग्रक्तं वेदमिनीषितुः ।
स तां दृष्ट्वात्यक्तजसौ हयमीनां रथोद्भुपः । आदिचरयद्येषां वंशतोऽयं महाह्रदः ।
रथधैर्यवैद्यतां सज्जमाकारमाश्रितः । रथ्यास्तोऽजलावेतां चलरक्षिततद्वत् ।
॥ रामकृष्णमहापादां दारकां प्रति ततो ददौ । कालपात्रपदां भीमां नदीं वेतरणोमिव ।
ददर्श वार्ष्णेयान् विहीनां दृष्ट्वा ह्रुत् । गतश्रियं निरामन्दां पृथिवीं शिशिरं यथा ।
तां द्रुष्टुं दारकां पार्यसाद्य कृष्णस्य योर्वितः । सलनं वाय्वनुसृत्य निपपात महोदधेः ।
साचाजितो ततः कत्या हस्मिन् जी च विभ्रान्ते । अभिपत्य प्रवहदु परिवार्य धनञ्जयं ।
ततस्तं काञ्चने पीठं समुत्थापोषवेद्यं च । श्रुत्वाभ्यो महात्मानं परिवार्योपतस्त्रिं ।
ततः संस्त्रय गोविन्दं कथयित्वा च पाण्डवं । आशास्य ताः क्षियंश्चापि मातुलं द्रुष्टुमभ्यगात् ।
इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं शयामं महात्मानं वीरमानकदन्तुभिः । पुच्छशक्तिं सन्तप्तं ददर्श कुहपुङ्गव ।
तस्माद्यपरिपूर्णां च दारकां महाभुजं । आर्त्तालान्तरतः पार्यं चादौ जगोह भारते ।
तस्य मूर्ध्नामपातुमिषेयानकदन्तुभिः । स्वसोयस्य महाबाह्वं शशाकं च प्रवहन् ।
समोऽलिङ्गाञ्जुनं दृष्ट्वा स भुजाभ्यां महाभुजः । हृदयं पुत्रान् पारं सन्तानं विजलाप मुनिह्रतः ।
आतनपुत्रांश्च पौत्रांश्च दौहित्रान् संसखीनपि ।
॥ वसुदेव उवाच ॥ यस्मिन्तां भूमिगर्वाय देव्याश्च शतमोऽर्जुन । तान्द्रुष्ट्वा नेह पश्य मि जीवाभ्यन्तेन दुःखैः ।
यो तावर्जुन शिष्यो ते प्रियो वज्रनतः तदा । तयोत्तरपन्थात् पार्यं दृष्ट्वा शीं निर्वयं गताः ।
यो तां दृष्ट्विप्रवीरारणो दाविवारिणो मता । प्रयुज्यो युयुधानस्य कथयन् कथये च यो ।
तो तदा कुहमाहूय कृष्णस्य नियमाज्ञवै । तावभो दृष्ट्वा नाशस्य सुखमासौ धनञ्जय ।
न तु गहामि धेनयं चाहिं भोसाहमस्मिन् । अकुरैरौजिधेयं वा प्राप्तां श्रवाच कारयं ।

सञ्जीवित यानानि रथानि विविधानि च । विज्ञेयं भवता राजा ऋकप्रत्ये भविष्यति ।
 सप्तमे दिवसे चैव रथो विमल उद्गते । वहिर्ध्वामुचे सर्वं सञ्जीवत मा चिरं ।
 इत्युक्तास्तेन ते सर्वे पार्थेनास्त्रिकर्मणा । सञ्जमागु ततश्च कु खसिद्वायै समुत्सुका ।
 तां राचिमवयत् पार्थ केशवस्य निवेष्टने । महता शोकमोहेन सहसाऽभिपरिभुतः ।
 शोभूनेऽथ तत सौरिर्वधुदेव प्रतापवान् । युक्तात्मानं मन्नातेजा जगाम गतिमुत्तमां ।
 तत शब्दे महानाघोत् वधुदेविनिवेष्टने । दारुण क्रोधतोनाश्च रुदतोनाश्च घोषिताः ।
 प्रकीर्णमूर्ध्ना सर्वा विमुक्ताभरवन्तः । उरांसि पाणिभिर्गन्धैः खलपन् कृदस्य स्त्रिय ।
 तं देवकी च भद्रा च रोहिणी मदिरा तथा । अप्पारोहन् च तदा भर्तारं घोषिताम्बरा ।
 तत शौरि नृपक्रेन वज्रमैखिन भारत । यानेन महता पाथो वहिर्निष्क्रामयत्तदा ।
 तमच्युत्सव तव दु खमोक्षमहाहता । दारकावांसिन सर्वं पौरजानपदा हि ता ।
 तस्यान्वमेधिक हर्षं दीपमानाश्च पावकाः । मुरलापलाय यानस्य याजकाश्च ततो ययु ।
 अनुश्रमयुश्च तं वीरं देवता ये खलद्रुता । खोसहस्यै, परिहृता बहुभिश्च सहस्रम् ।
 पट्ट देश प्रियसस्य जीवतोऽभून्महात्मन । तत्रैवमुपसङ्गस्य पितृमेध प्रचक्षिरे ।
 त चित्ताग्निगत वीर शूरपुत्र बराह्मणा । ततोऽन्वाहस्य पश्यत्यस्य पतिलोकगा ।
 तव चतस्रभि स्त्रीभिरन्विन पाशुनन्दन । अदाहयचन्दनैश्च सर्वैश्चाह्वयेरपि ।
 तत प्रादुरभूच्छब्द समिद्भूष विभावरी । कामगानाश्च निर्वैषो नराणा रुदतामपि ।
 ततो वज्रप्रधानाश्च दृष्ट्वाभ्यक्तकुमारका । सर्वं चैवोदक्ष चकु स्त्रियैव महात्मन ।
 अलुप्तधर्मैसा धर्म कारयित्वा च फाल्गुन । जगाम दृष्ट्वा योऽयं विनष्टा भरतपुत्र ।
 स तान्दृष्ट्वा निपतितान कदने भ्रमदु खित । समुवातोव कैदस्य प्राप्तकाल चकार ह ।
 यथाप्रधानतयैव चक्रे सर्वासाया क्रिया । ते हता ब्रह्मर्षेण मुषसेरेरेकोद्भवे ।
 तत शरीरे रामस्य बाधुर्देवस्य चोभयो । अन्विष्य दाहयामास पुण्यैरात्रकारिभि ।
 स तथा विभिवन् हला प्रेतकार्याणि पाप्यव । सप्तमे दिवसे प्रायाद्रथमारुह्य मत्तः ।
 अश्वयुक्तेरथैद्यापि गोखरोद्रयुक्तेरपि । स्त्रियस्ता दृष्ट्वा वीराणा रुदन्त शोककृताः ।
 अनुश्रमार्म्भहस्मान पाशुपुत्र धनञ्जय । अत्याख्यन्त्यकृष्णोणा यदिनी रथिनस्य ये ।
 वीरहीन दृष्ट्वात्वाल पौरजानपदाप्यथा । ययुस्ते परिवार्याथ कलत्र प्रत्यग्रासनात् ।
 कुञ्जरैश्च गजारोहा ययु शैलिनैस्तथा । स पादरैः शंयुक्ता, गन्तारायुधिका ययु ।
 पुत्त्राद्यान्त्यकृष्णीनां सर्वं पार्थमनुग्रहा । माहाणा चत्तिवा वंशा शूद्राश्चैव महाधवा ।
 दश पट च सहस्राणि वासुदेवावरोधन । पुरस्कृत्य ययु रजः पौत्र दृष्ट्वा धीमत ।
 महानि च सहस्राणि प्रयुतान्यवदानि च । भोजदृष्ट्वाभ्यक्तलीला, हतनाया निनिधयु ।
 तासां रासमप्रथं दृष्ट्वाचक महर्द्धिमत् । उवाच श्रियिनां श्रेष्ठ पार्थ परपुरञ्जय ।

केचिन् यन्तु कंसश्च विक्रम्य जगते प्रभुः । विदेहावकरोत् पार्थ चैवञ्च बलवर्जितः ।
 नैपादिनेरुल्लस्य चक्रे कालिद्रुमोगधान् । गान्धारान् काञ्चिराजेश्च मरुभूमौ च पार्यवार्त्तान् ।
 प्राच्याश्च दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयांस्तथो नृपान् । सोऽभ्युपेक्षितवानेतन्मनयात्माधुर्धनम् ।
 त्वं हितं नारदयैव मुनयश्च सनातनं । गोविन्दमनघं देवमभिजानोर्ध्वमच्युतम् ।
 प्रत्यपगच्छ स विभुर्भानिलयमधोवज्रम् । समुपेक्षितवानित्येवं स्वयं स मम पुत्रकः ।
 गान्धार्या वचनं यत्तद्वृणीष्यस्व परन्तप । तच्चूनमन्यथा कर्तुं नैच्छत् स जगतः प्रभुः ।
 प्रत्यभं भवत्स्यापि तव पौत्रः परन्तप । अद्यत्वाद्या हतस्यापि जीवितस्तस्य तेजसा ।
 दमोन्तु नैच्छत् स्वान् ज्ञानीन् रक्षितुं स शखा तव । ततः पुत्रांश्च पौत्रांश्च भ्रातृन्तस्य सखीन्तथा ।
 शयानाञ्चिह्नान्तादृष्टुः ततो मामब्रवीद्विदेहः । वंशप्रोक्ष्यायमखान्तः कुलस्य भरतर्षभ ।
 आगमिष्यति वीभत्सुरिमांश्चौरवर्गो पुरीम् । आख्येयं तस्य यद्वत्तं दृष्ट्वाणो वैश्वं मेहेत् ।
 स तु श्रुत्वा महातेजा यद्वृत्तं निधने प्रभो । आगता विप्रमेवेह न मेऽप्राप्ति विचारया ।
 सोऽहं तमर्जुनं विद्धि सोऽहमेव तु । यद्व्याप्तस्तथा कार्यमिति बुधस्य भारत ।
 स खीपु प्राप्तकालास्तु पाण्डवो बालकेषु च । प्रतिपत्स्यति वीभत्सुर्भवत्सोऽहं हि किम् ।
 दमाश्च नगरी सद्य प्रतिपति धनञ्जये आकाशहालकेपितो समुद्रः स्रावयिष्यति ।
 अहं देहे तु कश्चिद्विदुः पुण्येऽनियममन्वितः । काले कर्त्ता सत्य एव रामेण सद्य धीमता ।
 एवमुक्त्वा हृषीकेशो मामचिन्त्यपराक्रमः । हिमा मां बालके सार्धं दिशं कामयगात् प्रभुः ।
 सोऽहमेव स महात्मानो चिन्तयन् आनरौ तव । चौरं शान्तिपथैश्च न भुञ्जे श्रेयःकथितः ।
 न भोक्ष्ये न च जीविष्ये दिव्या आग्निंऽपि पाण्डव । यदुक्तं पार्थ कृष्णेन तत् सर्वमखिलं कुरु ।
 दत्तं पार्थ राज्यश्च स्त्रियो रत्नानि चैव हि । दद्यान् प्राणानहं होमोऽस्मिन्नात्यरिनिहृदम् ।
 इति श्रीमहाभारते भौमसर्पधर्मणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः स वीभत्सुर्भातुलेन परन्तपः । दुर्धनो दीनमनघं ससुदेवमुवाच ह ।
 नार्हं दृष्टिप्रवीरेण सभुमिष्येव मातुलः । विहीनो वृषिबो द्रुष्टुं ब्रह्मानीह कथयन् ।
 राजा च श्रीमनेनद्य ससुदेवस्य पाण्डवः । नकुलो याज्ञमनी च पञ्चकमनसो वर्यः ।
 राज्ञः श्रमणे चापि कालोऽयं वर्षेति भुवं । तमिमं विद्धि वंशप्रोक्ष्य कालं कालविदाम्बर ।
 मध्येया दृष्टिदारास्तु बालं दृष्टुं नैवेन च । गमये परितृष्टाहमिन्द्रप्रसम्मरिन्दम् ।
 दत्तुका दासकर्मिदाक्यमाह धनञ्जयः । अमात्यान् दृष्टिपीराशो द्रुष्टुमिच्छामि सा चिरं ।
 दत्तेवमुक्त्वा वचनं सुधर्मो यादवो मम । प्रविशेऽर्जुनः प्रहुरः शोचमानो महारथान् ।
 तमावगते तत्र सर्वोः प्रहृतयस्तथा । ब्राह्मणा नेममास्तत्र परिभार्योपतप्त्रिरे ।
 तान्दीनमनसः सर्वान् निहतान् गतपेतवः । उवाचेदेव सः काले पार्थो दीनतरस्तथा ।
 द्रुष्टुप्रदगर्हं मेये दृष्ट्वाभ्यकननं स्वयं । ददन्तु नगरं सर्वं समुद्रा स्रावयिष्यति ।

सञ्जीवितुं यानि रत्नानि विविधानि च । वक्ष्येऽयं भवतां राजा ब्रह्मपत्ने भविष्यति ।
 सप्तमे दिवसे चैव रवौ विमल उदये । वह्निस्त्वामहे सर्वे सञ्जीवन्त मा चिरं ।
 दयुक्तास्तेन ते सर्वे पार्थनाक्रियकर्मणः । सञ्जमांशु ततश्चक्षुः स्वस्तिद्वयं समुत्तमाः ।
 तां रात्रिमवधत् पार्थ केशवस्य निवेशेन । महता शोकमोहेन, सहसाऽभिपरिभुतः ।
 शोभतेऽयं ततः सौरिर्नमुदेवः प्रतापवान् । युक्तात्मानं महातेजा जगाम गतिमुत्तमां ।
 ततः शब्दे महानाघोत्तं वधुदेविवेशेन । दारुणः क्रोशतीनाञ्च रुदतीनाञ्च बोधितां ।
 प्रकीर्णमूर्द्धजा, चर्वा विमुक्ताभरफसजः । उरसि पाणिभिर्गन्ध्या बलपन् कदम्बं स्त्रियः ।
 तं देवकी च भद्रा च रोहिणी, मदिरा तथा । अश्वारोहन् च तदा भर्तारं बोधितामराः ।
 ततः सौरिं नृपतेन ब्रह्ममोक्षेन भारत । यानेन सहता पार्थो वह्निर्नृकामयत्तदा ।
 तमन्ययुक्ता च तच्च दुःखोक्षमाहताः । दारकावाप्तिनः सर्वे पौरजानपदाः हि ताः ।
 तस्यायमेधिकं हर्षं दीपमानाञ्च पावकाः । पुरस्तात्तस्य पानस्य याजकाश्च ततो ययुः ।
 अमुजमुय तं वीरं देवसा ये खलद्रुताः । श्लोषहस्रैः परिट्वा बहुभिश्च सहस्रतः ।
 पक्ष्म देवा प्रियसस्य जीवतोभूकदात्मनः । तत्रैवमुपवद्वस्य पित्रमेध प्रचक्रिरे ।
 तं चिताम्रिगतं वीरं शूद्रपुत्रं बराज्जनाः । ततोऽप्याहवृत्तः पत्न्यस्यतश्च, पतिलोकगाः ।
 तं ये चतस्रभिः स्त्रीभिरन्विन् पाण्डुमन्दन । अदाहयचन्दनैश्च गन्धैश्चार्चयैरपि ।
 ततः प्रादुरभूच्छब्दः समिद्धस्य विभावयोः । आमगमाञ्च निर्घोरो नराणां रुदतामपि ।
 ततो वज्रप्रधानास्ते दृष्ट्वाभ्यक्तकुमारकाः । सर्वे चैवोदकं चक्षुः स्त्रियश्चैव महात्मनः ।
 अलुप्तधर्मस्य धर्मं कारयित्वा च फाल्गुनः । जगाम दृष्ट्वा योग्यश्च विनष्टा भरतपथं ।
 स तान्दृष्ट्वा निपतितान् कदनेन भृशमु खितः । समवातोव कौरव्यः, प्राप्तकालं चकार ह ।
 यथाप्रधानमथैव चको सर्वोत्तमाया क्रियाः । ते हता ब्रह्मापनेन मुषलेरैरकोद्धृताः ।
 ततः शरीरे रामस्य वासुदेवस्य बोभयोः । अन्विया दाहयामास पुष्टैराप्तकारिभिः ।
 च तेषां विश्वम् कृत्वा मेतकार्थीणि पाण्डवः । सप्तमे दिवसे प्राधाद्रघुमाहृष्ट्य सखतः ।
 अश्वपुत्रैर्यैश्चापि मोक्षरोद्रुदौगैरपि । क्रियन्त्या दृष्ट्वाजीराणो रुदन्त्यः शोकक्रान्ताः ।
 अमुजमुर्महात्मानं पाण्डुपुत्रं धनञ्जयं । शब्दास्त्वभ्यक्तदृष्ट्वाणीनां सादिनी रयिनस्य च ।
 वीरवीरं दृष्ट्वास्त्रं, पौरजानपदास्तथा । ययुस्ते परिवार्थाय कलत्रं प्रार्थयामनात् ।
 कुञ्जरेय गजरोहा ययुः शैलनिभैस्तथा । स पादरवैः संयुक्ता, गन्तारायुधिका ययुः ।
 पुत्रास्त्वभ्यक्तदृष्ट्वाणीनां सर्वे पार्थमनुमताः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वंश्याः शूद्राश्चैव महाधनाः ।
 दध पट् च सहस्राणि वासुदेवावरोधनं । पुरस्कृत्य ययुः सर्वं पौलं कृष्णस्य धीमतः ।
 महनि च सहस्राणि प्रयुक्तान्यर्जुनानि च । भोजदृष्ट्वाभ्यक्तस्त्रीणां, हतनाया विनिर्घयुः ।
 तत्प्रागरश्मप्रभं दृष्ट्वाचकं महाईमम् । खवार रथिनां श्रेष्ठः पार्थः परपुरञ्जयः ।

१८

१८६

१८७

१८८

१८९

१९०

निर्यते तु जने तस्मिन् सागरो मकराखयः । दारकां रत्नसम्पूजां जलेनाश्रावयत्तदा । ११
 यद्यद्विपुरुषयात्रा भूमिस्तथा व्यमुञ्चत । तत्तत् संज्ञायामास सखिलेन स सागरः । १२
 तदद्भुतमभिप्रेक्ष्य दारकावासिनो जनाः । तृणात्तूर्णतरं अमुररहा देवमिति मुवन् । १३
 काननेषु च रम्येषु पर्वतेषु । नदीषु च । निवसजानयामास दृष्टिदारान् धनञ्जय । १४
 स पञ्चनदमासाद्य धीमानतिमद्भुतम् । देशे गोपशुधान्वाञ्छे निवासमकरोत् प्रभु । १५
 ततोऽधोऽधः समभवद्दृष्टुं निहतेश्वराः । दृष्ट्वा स्त्रियो नोद्यमानाः पार्थैर्नैकेन भारत । १६
 ततस्तौ पापकर्षाणो लोभोपहतचेतसः । आमीरा मन्त्रयामासुः समेत्याशुर्भेदार्तिम् । १७
 अयमेकोऽर्जुनो धर्मो दृष्ट्वा लोभं हतेश्वरं । नयत्यस्मान्नतिक्रम्य योधास्तेन हतौजस । १८
 ततोऽष्टिप्रहरणा दृष्टवन्तो सहस्रतः । अभ्यधावन्त दृष्ट्वा नोर्गं तं जगन् शोभनहारिणम् । १९
 महता सिंहनादेन चासयन्त प्रथमजं । अभिषेत्तुर्ध्यायन्ते कालपथाद्यपेक्षिताः । २०
 ततो निवृत्ताः कैमेयः सहसा सपदानुगः । उवाच तान्महाबाहोऽर्जुनः प्रहसस्मिन् । २१
 निवर्त्तन्धनधर्मज्ञा यदि जीवितुमिच्छथ । इदानीं शरनिर्मितां शोचन्धं निहता मया । २२
 तयोक्तास्तेन वीर्ये कदर्शिकृत्य तद्वचः । अभिषेत्तुर्जगन् मूढा वार्यमाणः पुनः पुनः । २३
 ततोऽर्जुनो धनुर्दिवं गाण्डीवमजरं महत् । आगेपयितुमारभे सदादिब कथञ्चन । २४
 चकार सर्वं कृच्छ्रेण संभ्रमे तुमुक्षे स्मृति । चिन्तायामास चास्त्राणि न च स्फार ताव्यधि । २५
 वेष्टायन्तमहद्दृष्ट्वा भुजवीर्यं तथा युधि । दिव्यानां महदस्त्राणां विनाशोद्गीर्जितोऽभवत् । २६
 दृष्ट्वा योधाश्च ते सर्वे गजान्वरययोधिनः । न श्रेकुरावर्त्तयितुं द्वियमाणश्च ते जन । २७
 कछेरस्थं वज्रलाङ्घ्रिं घनतप्तुं ततस्ततः । प्रयत्नमकरोत् पार्थो जनस्य परिरचये । २८
 निपतोऽर्धसंयतोऽतस्ततः प्रमदोन्मत्तः । समस्तोऽवब्रज्यन्त कामाचान्या प्रवव्रजुः । २९
 ततो गाण्डीवमनुके शरीरे पार्थो धनञ्जयः । कषणं दृष्टुं वेदिनीं दृष्ट्वैभूये सह प्रभुः । ३०
 क्षणेन तस्य ते राजन् चयं जम्बुरजिह्वागाः । अवया हि पुरा भूत्वा क्षीणः क्षतशोभाजना । ३१
 स शरस्यमासाद्य दुःखोक्तसमाहतः । धनुष्कोत्या तदा दक्षुमवधीत् पाकशस्त्रिन् । ३२
 प्रवतस्तेव पर्यस्य दृष्ट्वा न्यहवरक्षिणः । जम्बुरादाय ते खेष्टाः समन्ताज्जगन्नेत्रयः । ३३
 धनञ्जयस्तु देवं तन्महाबाहोऽभिप्रेत्य प्रभुः । दुःखोक्तसमाविष्टो निशायरजोऽभवत् । ३४
 अस्त्राणाञ्च प्रयागेन बाहुबोर्धस्य भङ्गयात् । धनुष्यापिधेयसाध्वराणां सङ्घेये च । ३५
 बभूव विमनाः पार्थो देवनिपुणश्चिन्तयन् । न्यवर्त्तत ततो राजयेदमस्मितीति आश्रयोत् । ३६
 ततः स श्रेयमादाय कलवस्य महामतिः । शेषभूयिष्ठरयस्य कुहसेनवातरत् । ३७
 एवं कलवामानीय दृष्ट्वा नोर्गं हतश्रेयः । न्यवेद्यतः कौरव्यसाध तप धनञ्जय । ३८
 हार्दिन्यतनयं पार्था नगरं मार्त्तिकवर्तः । भाजराजकवचस्य हतश्रेवं नरोत्तम । ३९
 ततो बालास्य दृष्ट्वा स्त्रियस्त्रादाय पाण्डवः । शीरेर्भिद्योगन् सर्वसाध्वकर्मस्य न्यवेद्यत । ४०

यौधामनि सरस्वत्या पुत्रं सात्यकिः प्रियं निवेद्यत धर्मता दृढबालपुरातनं ।
 दम्प्रस्थे ददौ राज्यं वज्राय परवीरहा वज्रेणाकूरदारोक्तं वार्थमाणाः प्रव्रजुः ।
 रुक्मिणी तथ गान्धारी शैब्या हैमवतोत्यपि । देवो जांभवतो चैव विविशुः ।
 सत्यभामा तथैवान्या देव्यः कृष्णस्य सख्यताः । वनं प्रविशित्वा राजा पश्येत् छतनिषधः ।
 फलमूलादिभोजिनो हरिर्द्यौर्निकतत्पराः । हिमवन्तमतिक्रम्य कलापयामिमाविशन् ।
 द्वारकावापिनो ये तु पुरुषाः माधैर्मन्थयुः । यथाधैः संविमन्यमान् वज्रं पथ्यददन्त्ययः ।
 स तत् कृत्वा प्राप्तकालं वाप्येणोपहितोऽङ्गुलः । कृष्णदैपायनं द्याधं ददृशौघिनमाश्रमे ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशद्युक्तो राजाश्रमं सत्यवार्दिनः । ददर्शौघिनमेकानि मुनिं सत्यवतोसुतं ।
 स तमासाद्य धर्मशमुपतस्थं महाश्रतं । अर्च्युनाऽस्योति नामासी निवेद्याभ्यवदन्ततः ।
 स्वागतमोऽस्त्विति प्राह मुनिं सत्यवतोसुतः । आस्यतामिति बोधाच्च प्रसन्नात्मा महासुनिः ।
 तमप्रतीतमनसं निश्चयनं पुनः पुनः । निविशमेवेधं दृष्ट्वा पार्थ व्यासोऽप्रबोद्धिदं ।
 गच्छकेशदाकुम्भारिणा किं समुचितः । अवीरजानुगमनं प्राप्नोष्यात्वा हतस्त्वया ।
 युद्धे पराजितो वासि गतथीरिव लब्धसे । नन्वा प्रमिदं जानामि किमिदं भरतवर्मन ।
 योतव्यश्चेन्मया पार्थ विप्रभाष्यातुमर्हसि ।
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ य. स मेधवदुं श्रीमान् दृष्टपदेऽजलोचनः । स कृष्णः सैव रामेण त्वया ईदं दिवं गतः ।
 मौसले कृष्णवीराणां विनाशो ब्रह्मशापजः । धर्मवीरान्तकः प्रभासै सोमवर्षणः ।
 ये ते शूरा महात्मानः सिंहर्षा महाबलाः । भोजकृष्णस्यैव ब्रह्महत्यान्ये तेहर्तं युधि ।
 गदापरिचयशोनां सहाः परिचयाहवः । त शरकामिनिहताः पश्य कालस्य पर्ययं ।
 हतं पञ्चशतं तेषां सहस्रं बाहुशालिनं । निधनं समनुप्राप्तं समासाधितरतरं ।
 पुनः पुनर्न दृष्टानि विनाशमभितौजसा । चिन्तयामो यदुमाश्च कृष्णस्य चे यशस्विनः ।
 शेषेण सागरस्यैव पथैतस्यैव चालनं । गर्भस्य पतनस्यैव शैत्यमग्रेसरस्यैव च ।
 अश्रद्धेयमहं मन्ये विनाशोऽश्रद्धाधनः । न येह स्वातुमिच्छामि लोकैः कृष्णेविनाशतः ।
 इतः कष्टतरङ्गान्यक्लृणु तदै तपोधन । मेवो मे दोष्यते येन विनयाग्नय वै मुञ्जे ।
 पश्येता दृष्टिदाराय भमं ब्रह्मन् सहस्रशः । आभौरैरनुसृत्याजो हन्ताः पञ्चजनालयैः ।
 तवाधं धनुरादाय नाशकं तस्मै पूर्ये । यथा पुरा चे मे वीर्यं भज्योर्न तयाऽभिवेत ।
 अस्मानि मे प्रनष्टानि विविधानि महासुनि । शरास्य स्यमोपपन्नाः सद्यैव समन्ततः ।
 पुरुषथाप्रमेयात्मा शङ्खचक्रगदोदधरः । चतुर्भुजः पीतवासाः श्यामः पद्मदलेखणः ।
 यद्यपि पुरस्कासे रथस्य समेहाद्युतिः । प्रदहन् रिपुभ्यानि न पश्याम्यहमव्युत ।
 येन दूष्यं प्रदग्धानि शत्रुभ्यानि तेजसा । शरैरपिदो वनियुक्तेरहं यथाज्ञानाश्रयं ।

तमपश्यन् विषोदामि पूर्णामीव च सत्तम । परिनिर्विषचेताश्च शान्तिं नोपलभेऽपि च ।

विना जगद्गन् वीरं नाहं जीवितमुत्सहे । श्रुत्वैव हि गतं विष्णुं ममापि मुमुक्षुर्हिम्नः ।

प्रमदृष्टातिवीर्यस्य शून्यस्य परिधावतः । उपदेष्टुं मम श्रेयो भवानर्हति सत्तम ।

॥ व्यास उवाच ॥ ब्रह्मशापविनिर्द्दग्धा दृष्ट्यन्धकमक्षरयाः । विनष्टा, कुरुगार्हल्यं न तान् शोचितुमर्हसि ।

भवितव्ये तथा तच्च दिष्टमेतन्माहात्मनां । उपेक्षितश्च कृष्णेन शक्तेनापि व्यपोहितुं ।

पैलोक्यमपि गोविन्दः कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं । प्रसहेदन्यथा कर्तुं कुतः श्रापं मदात्मनां ।

रथस्य पुरतो घाति यः स चक्रगदाधरः । तच्च खेदान् पुरार्णधिर्वापुदेवश्चतुर्भुजः ।

कृत्वा भारवतरणं पृथिव्याः पृथुलोचन । मोक्षयित्वा तनुं प्राप्तः कृष्णः स्वस्थानमुत्तमं ।

तथापीह महत् कर्म देवानां पुरुषर्षभ । कृतं भीमसहायेन यमाभ्याश्च मदाभुज ।

कृतकृत्याश्च वो मन्ये संसिद्धान् कुरुपुङ्गव । गमनं प्राप्तकालश्च इदं श्रेयस्करं विभो ।

एवं बुद्धिश्च तेजश्च प्रतिपत्तिश्च भारत । भवन्ति भवकालेषु विपद्यन्ते विपश्यन्ते ।

कालमूलमिदं सर्वं जगदीजं धनञ्जय । काल एव समाधत्ते पुनरेव यदृच्छया ।

स एव बलवान् भूत्वा पुनर्भवति दुर्म्बलः । स एवेवैव भूत्वा परैराज्ञायते पुनः ।

कृतकृत्यानि चास्त्राणि गतान्यद्यथागतं । पुनरेव्यन्ति ते हर्तुं यदा कालो भविष्यति ।

काळो गन्तुं गतिं मुख्या भवतामपि भारत । एतत् श्रेयो हि वो मन्ये परं भरतसत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतद्वचनमाज्ञाय व्यासस्यामिततेजसः । अनुश्रुतिः यथोपायो नगरं नागवाह्यं ।

प्रविश्य च पुरो वीरः समावाह्य शुधिष्ठिरं । आचष्ट तद्यथा कृतं दृष्ट्यन्धककुलं प्रति ।

इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ समाप्तश्चेद् मौसल पर्व ॥

अथ व्याधाकाश्याद्यक्षोक्तयान्याधिक्येतिपिकरप्रमादात्तद्विषयं ॥

श्रीमहाभारत

॥ अथ महाप्रस्थानिकपर्व ॥

॥ नारायणं नमस्कृत्य नरक्षेत्रं नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं च ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ शयं दृष्ट्वाभ्यन्तरे कुले शुक्ला भोवसमाहव । पाण्डवाः किमकुर्वन्त तथा कृष्यो दिवङ्गतैः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युत्वेवं कौरवो राजा दृष्ट्वाभ्यन्तरे कदनं महत् । प्रस्थाने मतिमाधाय वाक्यमर्जुनमब्रवीत् ।
 कालः पचति भूतानि सर्वान्पृथ्वीव महामने । कालपाशमर्हं सन्त्ये त्वमपि द्रुपदमहर्षि ।
 इत्युक्तः स तु कौन्तेयः कालः काल इति ब्रुवन् । अन्वपद्यत तदाकथं भ्रातृज्यैष्ठस्य धीमतः ।
 अर्जुनस्य मते ज्ञात्वा भीमसेना यमौ तथा । अन्वपद्यत तदाकथं यदुक्तं वयसापिना ।
 ततो युयुत्सुमानास्य प्रमजन् धर्मकाम्यया । राज्यं परिददौ सर्वं वैश्यापुत्रे युधिष्ठिरः ।
 अभिपिच्य स्वराज्ये च राजानस्य परिचिने । दुःखार्तस्यामवोद्देशा सुभद्रा पाण्डवापज ।
 शय पुत्रस्य ते पुत्रः कुरुराजो भवियति । यदूनां परिश्रवस्य वक्षो राजा हतस्य ह ।
 परिविद्धास्मिन्पुरे वक्रप्रस्ये च यादवः । वक्षो राजा तया रक्षो मा चाधर्म्यं मनः कृपाः ।
 इत्युक्त्वा धर्मराजः स वामदेवस्य धीमतः । भ्रातृस्य च द्रुपदस्य रामादीनां तथैव च ।
 आब्रुमि स ह धर्मात्मा क्लोदकमताश्रितः । आह्वान्युद्दिश्य सर्वेषां चकार विधिवत्तदा ।
 द्वैपायनं नारदस्य मार्कण्डेयं तपोधनं । भारद्वाजं धाम्नवच्यं हरिमुद्दिश्य यजमान ।
 अमोजयत् स्वादु भोज्यं कीर्त्तयित्वा च शार्ङ्गिणं । ददौ रत्नानि बाधंश्च यामानयापयंस्तदा ।
 स्त्रियस्य दिगमुख्येभ्यस्तदा शतसहस्रशः । हयमभ्यर्च्य च गुहमय पौरपरिहृतं ।
 मिथं परिचितं तस्य ददौ भरतसत्तम । ततस्तु प्रकृतोः सर्व्याः समानास्य युधिष्ठिरः ।
 सर्व्यमापद्य राजर्षिचिकीर्षितमयात्मान । ते युत्वेव वचस्तस्य पौरजानपदा जनाः ।
 भ्रममुद्दिप्रमनयो नाभ्यनन्दन्त तदपः । यैः कर्त्तव्यमिति ते तदोपुक्तं नराधिप ।
 न च राजा तथाऽकार्षीत् कालपथ्यापधर्म्यवित् । ततोऽनुमान्य धर्मात्मा पौरजानपदं जनं ।
 गमनाय मतिस्तुक्तं भ्रातरस्यास्य ते तदा । ततः स राजा कौरवो धर्म्युन्नेो युधिष्ठिरः ।
 उक्तुं यामभरणान्द्राज्यं च वस्त्रसान्द्रतः । भीमार्जुनयमादेव त्रैपदी च यमस्त्रिनी ।

तथैव जगद्गुरुः सर्वं वक्तुं नानि नराधिप । विधिवत् कारयिष्येति नैष्ठिको भरतर्षभ ॥ १ ॥
 समुत्सृज्यापु सर्वेऽग्नीन प्रत्युत्तरेपुङ्गवाः । ततः प्रवदुः सर्वोः क्षियो दृष्ट्वा नरोत्तमान् ॥ २ ॥
 प्रस्थितान् द्रौपदीवशान् पुरा चतुर्भित्तान् यथा । हर्षोऽभवत् सर्वेषां आदृष्ट्वा गमनं प्रति ॥ ३ ॥
 दुधिष्ठिरमतं ज्ञात्वा दृष्ट्वा चयमवेव्य च । आतरः पञ्च ह्येषा च पथो यो वैव सप्तमः ॥ ४ ॥
 आत्मना सप्तमो राजा निययो गजपाङ्कजात् । पौरैरनुगतो दूरं सर्वैरनःपुरेक्षया ॥ ५ ॥
 न चैनमशक्तं कश्चिद्विचक्षितं भाषितुं । न्यवसन्तं ततः सर्वं नरा नगरवासिनः ॥ ६ ॥
 ह्यप्रभृतयश्चैव युयुत्सोऽप्यरावयन् । विव्रज गङ्गां कारथ्य उलूपी भुजगात्तजा ॥ ७ ॥
 विवाहद्वया यथौ चोपि मण्डपं परं प्रति । मिष्टाः परिवर्तिन्त्यन्ता आतरः पर्यवहारयन् ॥ ८ ॥
 पाण्डवाश्च महात्मानो द्रौपदी च यशस्विनी । कृतोपवाचाः कारथ्यं प्रययुः प्राहृष्टास्ततः ॥ ९ ॥
 योगयुक्ता महात्मानस्त्यगधर्ममुपेयुः । अभिजगमुन्मत्तं देशान् सरितः वागरीलाया ॥ १० ॥
 दुधिष्ठिरो यथावपि भीमस्तु तदनन्तरं । अञ्जनस्तस्य चाश्वे यथौ चोपि यथाकर्म ॥ ११ ॥
 दृष्टस्तु वराहोऽहं श्यामां पद्मदलेवणा । द्रौपदी चोपितां अष्टौ चंथौ भरतसत्तम ॥ १२ ॥
 श्यां वैवानुययावकः प्रस्थितान् पाण्डवान् वने । क्रमेण ते ययुर्धरौ चोपि चैविलोर्ध्वं ॥ १३ ॥
 गाण्डीयन् धनुर्द्वयं न सुमेधं धनुश्चयः । रत्नलोभाग्रहाराज ते चाश्वे महेषुधौ ॥ १४ ॥
 अग्निं ते ददृग्दस्ताव स्त्रितं श्लेष्मिवायतः । मार्गमादृत्य तिष्ठन्तं साधुत् पुरुषविषहं ॥ १५ ॥
 ततो देवः स क्वाधिः पाण्डवानिदमब्रवीत् । भो भोः पाण्डुपुत्रो वीराः पावकं भी निवेधत ॥ १६ ॥
 दुधिष्ठिर महाबाहो भीमधेन परमाप । अञ्जनासिपुतो वीरो निवेधत वधो मम ॥ १७ ॥
 अहमग्निः कुह्येष्टा मया दग्धस्तु खाण्डव । अञ्जनस्तु प्रभावेण तयो नारायणस्तु च ॥ १८ ॥
 अथ वः फाल्गुनो भ्राता गाण्डीव परमायुध । परित्यज्य वने श्यातु नानेनयिः स्त्रितं कथम् ॥ १९ ॥
 चक्रजन्तु यत् कल्पे स्त्रितमावीमहात्मानि । गतं तच्च पुनर्हसि काले भैयति मया च ॥ २० ॥
 वरुणादाश्च पुनर्भयतत् पायंकारणात् । गाण्डीव धनुषोऽष्ट वरुणाश्वे दोषयो ॥ २१ ॥
 ततो भ्रातरः सर्वे धनुश्चयमचोदयन् । मन्त्रे प्राप्तिश्चेत्ततयाऽस्त्रे महेषुधौ ॥ २२ ॥
 ततोऽग्निभरतयेष्ट रत्नोन्नरधीयत । ययुश्च पाण्डवा वीरास्ततः दक्षिणामुखाः ॥ २३ ॥
 ततो द्रुपदश्चैव तीरेण सवणाश्रयः । अमुभरतमादृत्य दिशं दक्षिणयिमा ॥ २४ ॥
 ततः पुनः ममादस्ताः पश्चिमा दिग्मेव ते । ददृग्ददरकाद्यापि वागरेण पश्यान्तु ॥ २५ ॥
 उदीर्षो पुनरादृत्य ययुर्भरतसत्तमाः । मादक्षिणं चिकीर्षन्तः दृष्ट्वा योगधर्मिणः ॥ २६ ॥
 इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि प्रथमाध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च निधत्ताकान् उदीर्षो दिग्माश्रिताः । ददृग्दृष्ट्वा योगयुक्ताश्च दिग्मेव महागिरि ।
 तथाप्यतिक्रमन्नाथो ददृग्दृष्ट्वां कथं । अश्वेवन् महाश्वे मेव शिखरिणा वरं ।
 तेषाम् गङ्गां शोभं सर्वेषां योगधर्मिणा । याश्वमेवो भ्रष्टांगो निपपात मंहीतये ॥

तान् प्रपतितं दृष्ट्वा भीमसेना महाबलः । उवाच धर्मराजान् याज्ञसेनीमवेक्ष्य ह ।

नाधर्म्यरितः कश्चिद्राजपुत्रा यरन्त्य । कारणं किञ्च तद्धृदि यत्कृष्ण पतिता भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पचपतिा महानसा विग्रेषेण धनञ्जये । तस्मैतत् फलमथैषा भुङ्क्ते पुण्यसत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकमुक्त्वाऽनवेक्ष्येनां यथैा मरतसत्तमः । समाधाय मनो धोमान् धर्मात्मा पुण्यधर्मः ।

सहदेवस्यतो विद्वान् निपपात महीतले । तस्यापि पतितं दृष्ट्वा भीमा राजानमब्रवीत् ।

योऽयमस्मास सर्वेषु शूद्रयुरेनहृदतः । कोऽयं माद्रवतीपुत्रः कस्मान्निपतितो भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आत्मन सदृशं प्राज्ञं नैषोऽमन्यत कश्चन । तेन दोषेण पतितस्तस्मादेव नृपात्मज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता तं समुत्सृज्य सहदेवं यथैा तदा । आत्मनि सह कौन्तेयः शूना चैव युधिष्ठिरः ।

कृष्णा निपतितं दृष्ट्वा सहदेवश्च पाण्डवं । आत्मा बन्धुमित्रः शूरो नकुलो निपपात ह ।

तस्मिन्निपतिते धीरे नकुले सारदग्ने । पुनरेव तदा भीमा राजानमिदमब्रवीत् ।

योऽयमघतधर्मात्मा भ्राता वचनकारकः । कृपेणमतिमो लोकं नकुलः पतितो भुवि ।

इत्युक्त्वा भीमसेनेन प्रत्युवाच युधिष्ठिरः । नकुलं प्रति धर्मात्मा सर्वबुद्धिमतां वरः ।

कृपेण मत्सो नास्ति कश्चिदित्यस्य दर्शनं । अधिकस्याहमेवैक इत्यस्य मनसि स्थितं ।

नकुलः पतितस्तस्मादागच्छ त्वं रुकोद्गर । यस्य पट्टिहिते धीरे योऽवश्यं तदुपाश्रुते ।

तांश्च मपतितान्दृष्ट्वा पाण्डव येनवाहनः । पपात शोकसन्तप्तस्यतोऽनु परवीरहा ।

तस्मिन् पुण्यस्थाने पतिते प्रकृतेर्जवि । क्षियमाद्ये दुराधरे भीमा राजानमब्रवीत् ।

अनृतं न स्मराम्यस्य खैरेव्यपि महात्मनः । अथ कस्य विकारोऽयं येनायं पतितो भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एकाह्ना निर्द्वेष्टं वै शत्रून्निहत्युज्जितांऽब्रवीत् । न च तत् कृतवानेव शूरमानी ततोऽपतत् ।

अवमेने धनुर्पाशानि च सभास्य फाल्गुन । तथा श्वेतजं तु तथा कर्तव्यं भूमिनिष्कृत ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता प्रस्थिता राजा भीमोऽय निपपात ह । पतितश्चाश्वदोद्गीमा धर्मराज युधिष्ठिरः ।

भो भो राजश्रवेण्य पतितोऽहं प्रियसख । किं निमित्तञ्च पतनं ब्रूहि मे यदि वेत्य ह ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अविभक्तश्च भवता प्राप्तेन च विकृत्यथे । अनवेक्ष्य परं पार्थ तेनसि पतितः चित्तैः ।

इत्युक्त्वा तं महाबाह्मर्ष्यमागवलोकाकृयन् । श्यायकोऽनुययौ यत्सौ बह्वशः कीर्त्तितो मया ।

इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि द्रौपद्यादिपतने दितोयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संवादयन् प्रकीर्त्तितं भूमिञ्च सर्वशः । रथेनोपाययौ पार्थमारोहेत्यब्रवीत् तं ।

स भ्रातृ पतितान् दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । अभवोच्छोकमन्त्रा सहस्रावमिदं वच ।

भ्रातर पतिता मेऽत्र गच्छेयुस्ते मया सह । न विना आत्मनि स्वर्गमिच्छे गन्तुं सुरेश्वर ।

सकुमारो सुपादः च राजपुत्रो पुरन्दर । साध्माभि सह गच्छेत् तद्वाचानुमन्यतां ।

॥ शक उवाच ॥ भ्रातृन् दृष्ट्वासि स्वर्गे लभस्यस्त्रिदिवं गतान् । कृष्णया सहितान् सधर्मात्मा शूरो मरतधर्म ।

निश्चित्य मानुषं देहं गतास्ते मरतधर्म । अनेन तं प्ररीरेण स्वर्गं गन्ता न संशयः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथ या भूतभयेश भक्तो मां नित्यमेव ह । स गच्छेत् मया सार्द्धमानृशंखा हि मे मतिः ।

॥ शक उवाच ॥ अमर्त्यत्वे मत्प्रभावश्च राजन् । श्रियश्च कृत्वा भवतीत्येव सिद्धिः । संप्राप्नोऽद्य स्वर्गसुखानि च तं । त्यज शानं नाच नृशंसमसि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनार्यमाख्येण सहस्रनेत्रे शक्यं कर्तुं दुष्करमेतदर्थं । मामे त्रिया सङ्गमनं तथाऽस्तु यस्याः कृते भक्तजनं त्यजेयं ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ स्वर्गे लोके श्वतो वासि विष्णुमिष्टापूर्तं क्रोधवशा हरन्ति । ततो विचार्यं क्रियतां धर्मराज त्यज शानं पाच नृशंसमसि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भक्तत्यागं प्राश्नरनन्तपार्थ तुल्यं लोके । तस्माच्चाहं वातु कयस्वनाद्य त्यज्यात्येनं स्वसु खार्थी महेन्द्र ।

भीते भक्तं नान्यदस्तीति चार्थं प्राप्तं चोपै रवसे प्राणलिप्सु । प्राणत्यागादयसं नैव मोक्तुं यथेयं वै नित्यमेतद्विदं मे ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ शुना दुष्टं क्रोधवशा हरन्ति यद्वत्समिष्टं । विवृतमथा ज्ञतश्च । तस्मान् शुनस्वागमिमं कुर्वन् शुनस्वागतं प्राप्स्यसे देवलोकां ।

त्यज्ज्ञा स्नाहन् दयिताद्यापि कृष्णः प्राप्नो लोकः कर्षेण स्नेन वीर्यं शान्त्यै न त्यजसे क्रयन्तु त्यागं कर्त्तुं वासितो मुपा सेऽद्य ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न विद्यते अन्धिरथापि विद्यते मृतेर्भर्तारिति लोकेषु निष्ठा । न ते मया जीवयितुं हि शक्यास्तस्या गतेषु कृते न जीवतां ।

भीतिप्रदानं शरणागतस्य स्त्रिया वधा ब्राह्मणस्त्रापहारः । मित्रद्रोहस्यापि चत्वारि । यक भक्तत्यागश्चैव हनो मतो मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तद्भूमराजस्य वधो निश्चयः धर्मस्त्वस्यो भगवानुवाच । युधिष्ठिरं प्रीतिपुत्रो नरेन्द्रं हृष्टो नृपैः संस्रवसंप्रयुक्तैः ।

॥ धर्म उवाच ॥ अभिजातोऽसि राजेन्द्र पितृवृत्तेन मेधया । अल्लोभेन चानेन सर्वभूतेषु भारत ।

पुरा दैतवने वासि मया पुत्र परोक्षितः । पाणोपायं पुराकान्ता यव ते भ्रातरौ हताः ।

भीमार्जुनौ परित्यज्य यव ॥ भ्रातरावुभौ । मातोः स्यामममोक्षम् नैव नकुलं जीवमिच्छामि ।

अथ या भक्त इत्येव त्यक्तो देवरयस्त्वया । तस्मात् स्वर्गे न ते तुल्यः कश्चिदस्ति भराधिप ।

अतस्तवाद्यया लोकाः स्वशरीरेण भारत । प्राप्नोऽसि भरतश्रेष्ठ दिव्यां गतिमनुत्तमाम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो धर्मश्च प्रकथं मन्त्रस्याधिनावपि । देवा देवर्षयश्चैव रयमारोप्य पाण्डवं ।

प्रययुः सैर्विमानैस्ते भिद्वाः कामविहारिणः । सर्वे विरजशः पुण्याः पुण्यवानुद्धिकमणिः ।

म तं रयं समाम्याय राजा कुरुकुलोदहः । ऊर्द्धमाचक्रमे शीघ्रं तेजसाष्टय रोदधौ ।

ततो देवनिकायस्य गारदः सर्वलोकावित् । उवाचोचैसदा वाक्मं दृष्टदादौ दृष्टपताः ।

येऽपि राजपंथः सूर्यं ते चापि समुपसिताः । कीर्त्तिं प्रस्थाप्य तेषां वै कुरराजोऽभितिष्ठति ।

लोकाणाष्टयं यद्यथा तेजसा दृष्टपतया । स्वशरीरेण संप्राप्तं नान्यं शुभम् पाण्डवान् ।

नारदस्य वच सुता राजो वचनमेवमीत् । देवानामच्य धर्मात्मा स्वपचायैव पार्थिवान् ।
 शुभं वा यदि वा पापं भ्रातृणां स्थानमद्य मे । तदेव प्रभुमिच्छामि लोकानन्याच्च कामये ।
 राज्ञस्तु वचन सुता देवराज पुरन्दर । आनृशंसमायुक्तं प्रत्युवाच युधिष्ठिरं ।
 स्थानेऽस्मिन् वध राजेन्द्र कस्यभिर्निर्जितैः शुभैः । किं त्व मानुष्यकं स्नेहमद्यापि परिकल्पसि ।
 सिद्धिं प्राप्नोऽसि परमां यथा नान्य पुमान् कश्चित् । नैव ते भ्रातर स्थानसंप्राप्ता कुलमन्दन ।
 अद्यापि मानुषो भाव स्मृतते ला नराधिप । स्वर्गोऽय पश्य देवर्षान् सिद्धांश्च विदिवालयान् ।
 युधिष्ठिरस्तु देवेभ्यमेववादिनमोच्यरं । पुनरेवाप्रवीक्ष्योमानिदं वचनमयवत् ।
 तैर्विना मोक्षहे वन्दमिह दैत्यनिवर्हणं । गन्तुमिच्छामि तच्चाहं यच्च मे भ्रातरो गता ।
 यच्च वा दृष्टव्यं श्यामा बुद्धिस्तत्तुणान्विता । द्रौपदी योषितां श्रेष्ठा यच्च चैत्रं गता मम ।
 इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि युधिष्ठिरस्वर्गोरोह दशमोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ समाप्तश्चेद महाप्रस्थानिकपर्व ॥

अथ व्याचोक्ताध्यायसौकर्यं ख्यान्त्याधिक्यस्यैसिपिकरप्रसादास्तद्वर्धं ॥

श्रीमहाभारतं

अथ स्वर्गारोहणपर्वः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतींश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ जगन्नेजय उवाच ॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य मम पूर्वपितामहाः । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च कानि स्थानानि भेजिरे ।

एतदिच्छाम्यहं श्रातुं सर्वविधांश्च मे मतः । महर्षिणाऽभ्यनुज्ञातिं याचिन्नाहुतकर्मणा ॥

॥ वसन्त्यायन उवाच ॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य तव पूर्वपितामहाः । युधिष्ठिरप्रभृतयो यदकुर्वन्त तच्छृणु ॥

स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य धर्मराजा युधिष्ठिरः । दुर्योधनं श्रियां जुष्टं दृष्ट्वाऽवो नमास्ये ॥

भ्राजमाननिवादिभ्यः वीरलक्ष्म्याऽभिवर्द्धत । देवैर्भोजिष्णुभिः सायैः सहितं पुण्यकर्मभिः ॥

ततो युधिष्ठिर इष्ट्वा दुर्योधनमभितः । बहवो वनिष्टस्तोऽभूत् श्रियं दृष्ट्वा सुयोधने ॥

मुवजुषेवैवस्थानं वै नाहं दुर्योधनेन वै । सहितः कामये लोकान् सुभ्येवादीधेदमिना ॥

यत्कृते श्रियीवै सव्यं सुवदी बान्धवास्तथा । हताऽस्त्राभिः प्रघृष्टाजिा कृष्टैः पूर्व महावने ॥

द्रौपदी च सभामयै पाञ्चाली धर्मचारिणी । पर्याकृष्टा जगत्पात्री पत्नी नो मुदवशिषी ॥

अस्ति देवा न मे कामः सुयोधनमुदीक्षित । तवाहं गन्तुमिच्छामि यत्र ते भातरो मम ॥

नैवमित्यप्रवोक्तं नारदः प्रहसन्निव । स्वर्गं निवासे राजेन्द्र विरहश्चापि नश्यति ॥

युधिष्ठिर महायाहां मैत्रं वीरः कृपश्चन । दुर्योधनं प्रति शृणुं शृणु चेदं वचो मम ॥

एष दुर्योधनो राजा पुन्यते चिदमेः सह । सहस्रं राजप्रवरैर्ये इमे स्वर्गवासिनः ॥

वीरलोकगतिं प्राप्नो युद्धे कुलात्मनस्तु । दुर्यं सर्वं सुरसेमाः सदैवानेन चिन्तितः ॥

स एष चक्षधर्मेण स्थानमेतदवाप्तवान् । मये महति योऽभीतो बभूव श्रिचोपतिः ॥

न तन्मनसि कर्तव्यं पुन्र्य यदुत्कारितं । द्रौपद्याय परिक्रमं न चिन्तयितुमर्हसि ॥

ये चान्येऽपि परिक्रमा युष्माकं ज्ञातिकारिताः । संपाभेव्यथ वाऽन्यत्र न तान् संस्मर्त्तुमर्हसि ॥

समागच्छ यथाव्यायं राजा दुर्योधनेन वै । स्वर्गोऽयं मेह वैराणि भवन्ति ममजाधिप ॥

नारदेभेवमुक्तं कुहरजियुधिष्ठिरः । आहूतं प्रपृच्छ मेधावो वाक्यमेतदुवाच च ॥

एदि दुर्योधनश्चेत वीरलोकाः सनातनाः । अधर्माग्र्य पापस्य श्रियवोसुहृदुहः ॥

यत्कृते पृथिवी नष्टा सहया समरद्विपा । यद्यश्च मनुजा दग्धा वैरं प्रतिचिकीर्षव ।
ये ते वीरा महात्मानो आतरो मे महाव्रताः । सत्यप्रतिज्ञा लोकस्य शूरा वै सत्यवादिन ।
तेषामिदानीं के लोका द्रष्टुमिच्छामि तानहं । कर्णश्चैव महात्मानं कौन्तेय सत्यवद्ररं ।
धृष्टद्युम्नं चात्यकिञ्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् । ये च शस्त्रैर्व्यधं प्राप्ताः चक्रधर्षणं पार्थिवः ।
क नु ते पार्थिव ब्रह्मवैतान् पश्यामि नारद । विराटद्रुपदैश्चैव धृष्टकेतुमुखांश्च तान् ।
श्रिखण्डिनान् पाञ्चालं द्रौपदेयांश्च सर्वश । अभिमन्युश्च दुर्लभं द्रष्टुमिच्छामि नारद ।
इति श्रीमहाभारते खर्गरोहणिकपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

१८

१९

२०

२१

२२

२३

॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ नैव पश्यामि विबुधा राधेयममिताजसं । आतरो च महात्मानो युधामन्यूनमौजसौ ।
मुञ्चयुष्यं शरीराणि रणवक्रैः महारथाः । राजानो राजमुत्तास्य धे मर्दयं हता रथे ।
क ते महारथा सर्वे ब्राह्मणमधिकमा । तैरप्ययं जितो लोक कश्चित् पुष्टयस्तमैः ।
यदि लोकानिमान् प्राप्तोऽसौ च सर्वैः महारथाः । श्रितं विना हि मां देवा संहितं तैर्महात्मभि ।
कश्चित् तैरवासीत्यं नृपैर्लोकोऽवयः शुभम् । न तैरहं विना रथे भ्रातृमिश्रान्तिमिक्षया ।
मातुर्हि वचनं श्रुत्वा तदा सलिलकर्षणि । कर्णस्य क्रियतां नायमिति तस्यामि तेन वै ।
इदञ्च परितथामि पुन पुनरहं सुरा । यन्मातु बद्धो पादो तस्याहममितात्मन ।
दृष्ट्वैव तौ नाशुगः कर्ण परब्रह्महर्नः । न ह्यस्मान् कर्णसहितान् जयेन्महोऽपि संयुगे ।
तमहं यत्र तत्रैव द्रष्टुमिच्छामि सुख्यजं । अभिश्रुता मया योऽसौ घातितः सत्यवाचिना ।
भीमश्च भीमविक्रान्तं प्राणेषोऽपि म्रियं मम । अर्जुनश्चेन्द्रवज्रं यमो वैव यमोपमा ।
द्रष्टुमिच्छामि ताञ्चाहं पाञ्चाली धर्मचारिणी । न चेहं स्थातुमिच्छामि सत्यमेवं प्रवोमि व ।
किं मे भ्रातृविहीनस्य स्वर्गेण सुरवन्तमाः । यत्र ते मम व स्वर्गो नायं स्वर्गो मतो मम ।
॥ देवा जघुः ॥ यदि वै तत्र ते अहः, गम्यतां पुत्र मा चिरं । प्रिये हि तव वर्त्तमानो देवराजश्च ब्राह्मणान् ।

१ । वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं ततो देवा देवदूतमुपादिशन् । सुधिष्ठिरस्य सुबद्धो दशयेति परमतप ।

तत कुन्तीभुता राजा देवदूतस्य जगमत । संहितौ राजाब्राह्मणं यत्र ते पुष्टयर्षभाः ।

अपतो देवदूतस्य यथो राजा च प्रवृत्तः । पञ्चानमशुभं दुर्भुव संवितं पापकर्मभि ।

तमसा संवृतं घोरं क्रौञ्चैवलादलं । युक्तं पापकृतं गन्धैः सप्तोषितकर्मभि ।

दशोत्पातकमङ्गुलकामश्रकाद्युतं । इतश्चेतस्य कुणपै समन्तात् परिवारितं ।

अशिक्रेषसमाकोणं लमिकोटममाकुलं । व्यलनेन प्रदीप्तेन समन्तात् परिवेष्टितं ।

अयोमुखेय काकाघोरेभ्यः समभिद्रुतं । सुषोमुखेस्तथा प्रेतैर्बन्धुश्रेणोपमेहतं ।

मेदारधिरदुनैश्च च्छिन्नवाह्यरूपाणिभिः । निरुत्तोदरपादैश्च तत्र तत्र प्रवेरिते ।

य तत्कुणपदुर्गन्धमश्विं लोकहृषणं । जगाम राजा धर्मात्मा मध्ये मञ्चं विचिन्तयन् ।

ददर्शोत्पीदकैः कीर्था मदीद्यापि सुदुर्गमां । अक्षिपववनश्चैव निमित्तसुरधंष्टनं ।

करभवास्तुकां तन्नामायवोश्च शिलाः प्रयत्नं । खोदकुशांश्च तैलश्च कार्यमानाः समन्ततः ।
 कूटशाल्मलिकच्चापि दुःस्पर्शं तोच्छकण्डकं ददर्श चापि कौन्तेय । यातनाः पापकर्षिणी ।
 स तं दुर्गं समालक्ष्य देवदूतमुवाच ह । कियद्द्वानमक्षाभिर्गन्तव्यमिममोदृशं ।
 क च ते भ्रातरौ मद्यं तथैवांश्यातुमर्हसि । देवोऽयं कश्च देवात्तामेतदिच्छामि वेदितुं ।
 स श्रुतिवद्वत्ते श्रुत्वा धर्मराजस्य भाषितं । देवदूतोऽप्रवोचैनमेतावद्भ्रमं तव ।
 निवर्त्तितव्ये हि मया तथा । उद्युक्तो दिवौकषैः । यदि आनोऽपि राजेन्द्र त्वमयागनुमर्हसि ।
 युधिष्ठिरस्य निर्विघ्नस्तेन गन्धेन भूषितः । निवर्त्तने धृतमना पर्यावर्त्तत सारतः ।
 स श्रुतिवद्वत्तो धर्मात्मा दुःखमोक्षमाहृतः । इन्द्राय तव व्रततो दीना वाचः समन्ततः ।
 भो भो धर्मज राजर्षे पुण्याभिजन पाण्डव । अनुपहार्यमस्माकं तिष्ठ तत्त्वमुद्भूतकं ।
 आयाति त्वयि दुर्लभं वानि पुण्याः समीरणाः । तव गन्धानुगन्धात् येनास्मान् सुखमागमन् ।
 ते वयं पार्थ दीर्घश्च कालश्च पुण्यवधम् । सुखमासादयिव्यामस्मां कृष्टा राजवपसम् ।
 संतिष्ठस्व महाबाहो मुद्भूतमपि भारत । त्वयि तिष्ठति कौरव्य यातनाः स्त्राव वायते ।
 एवं वज्रविधा वाचः क्षपणा वेदनावतां । तस्मिन् देवे स इन्द्राय समन्ताद्भृतो नृप ।
 तेषामु वचनं श्रुत्वा दद्यावान् दीनभाषिणः । अक्षो हृच्छ्रमिति प्राह तस्यैव स च युधिष्ठिरः ।
 स ता गिरः पुरस्ताद्भुतपूज्याः पुनः पुनः । आनामां दुःखितानाञ्च नाभ्यजानत पाण्डवः ।
 अनुभूयमानस्य वाचो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । उवाच के भवन्तो वै किमर्थं चेष्टं तिष्ठत ।
 इत्युक्तास्ते ततः सर्वे समन्ताद्भवसाधिरः । कर्णोऽहं भीमधेनोऽहमर्जुनोऽहमिति प्रभो ।
 मकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नोऽहमित्युत । द्रौपदो द्रौपदेयाश्च दत्तेवमे विषुकुण्डः ।
 ता वाचः स तदा श्रुत्वा तद्देवस्य कृत्वा नृप । ततो विमम्वे राजा किं निदं देवकारितं ।
 किमु तत् कलुषं कर्म कृतमेमिषां शास्त्रभिः । कर्णेन द्रौपदेयैर्वा पाशास्त्रा वा समथया ।
 य इमे पापगन्धेऽक्षिण् दग्धं वान्त सुदारणे । नाहं जानामि सर्व्यैर्वा द्यूकृतं पुण्यकथेण ।
 किं हला धृतराष्ट्रस्य पुत्रो राजा मुयोधनः । तथा श्रिया युतः पापैः सह सर्वैः पदामुनी ।
 महेन्द्र इव सन्तोषाशक्त धरमयुजितः । कथेदानीं विकारीऽयं य इमे नरकं गताः ।
 सर्वधर्मविदः शूराः सत्यागमपराधवाः । सन्धधर्मपराः सन्तो धन्यावा मूरिदविषाः ।
 किमु सुतोऽपि आगमिं चेतयामि स चेतये । अक्षो चित्तविकारीऽयं खादा मे चित्तविभ्रमः ।
 एवं वज्रविधं राजा विमम्वे युधिष्ठिरः । दुःखमोक्षमाविष्टयिन्तायाः कुलितेन्द्रियः ।
 मोधमाहः रयश्चैव तोमं धर्मोत्तो नृपः । देवांश्च गर्हयामास धर्म्यैव युधिष्ठिरः ।
 स तोमगन्धसन्तोः देवदूतमुवाच ह । गम्यतां तव तेषां मे दूतकोनामुपान्तिकं ।
 न ह्यहं तव यासामि श्रितोऽस्मीति निवेचनं । मर्त्ययादिमे दूनाः सुखिना भ्रातरौ हि मे ।
 इत्युक्तः स तदा दूतः पाण्डुपुत्रेण धीमता । जगाम तत्र यथास्ते देवराजः प्रतकतः ।

निवेद्यामाम च तद्भस्मराजचिकीर्षितं । यथोक्तं धर्मपुत्रेण सर्वमेव जगदधिपे ।
 इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्वणि युधिष्ठिरस्य नरकदर्शने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्थिते मुद्घर्त्तनं पार्थे तु धर्मराजे युधिष्ठिरे । आजगमुत्तम कौरव्य देवाः शक्रपुरोगमाः ।
 स च विपद्गमन् धर्मो राजानं प्रसमीक्षितुं । तवाजगाम यवाणैः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 तेषु भासुरदेहेषु पुण्याभिननकर्मसु । समागतेषु देवेषु व्यगमत्तमो नृप ।
 नादृश्यन्त च तासां चान्तगाः पापकर्षिणः । नदो वैतरणी चैव कूटमास्त्रलिना सह ।
 लोहकुम्भाः शिलाश्चैव नादृश्यन्त भयानकाः । विव्रतानि शरीराणि यानि तत्र समन्ततः ।
 ददर्श राजा कौरव्यान्नादृश्यानि चाभवन् । ततो वायुः सुखस्यार्थं पुण्यगन्धर्वः शुचिः ।
 ववौ देवसमीपस्थः शीतलोऽतीव भारत । मदतः सद्यः शक्येण वसवस्यायिनौ सह ।
 साध्या रुद्रास्तयादित्या ये चान्येऽपि दिवौकसः । सर्वे तत्र समाजपुः सिद्धास्त परमर्षयः ।
 यत्र राजा महातीक्ष्ण धर्मपुनः स्थितोऽभवत् । ततः शक्रः सुरपतिः त्रिधा परमया युतः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वान्यपूर्वमिदं वचः । युधिष्ठिर महाबाहो श्रोता देवगणास्त्व ।
 शब्देहि पुरुषव्याघ्र कृतमेतादत्ता विभो । सिद्धिः प्राप्ता महाबाहो लोकाद्यायवयास्त्व ।
 न च मनुस्त्वया कार्यः शृणु चेदं वचो मम । अवश्यं नरकस्तात द्रष्टव्यः स्वर्गराजमि ।
 शृभानामशृभानाश्च द्वौ रात्री पुरुषर्षभ । यः पूर्वं सुव्रतं भुङ्क्ते पञ्चाक्षिरयमेव सः ।
 पूर्वं नरकभाक् यस्तु पथात् स्वर्गमुपैति सः । भूयिष्ठं पापकर्षा यः स पूर्वं स्वर्गमनुते ।
 तेन त्वमेवं गमिनो मया श्रेयोऽर्थिना नृप । व्याजेन हि त्वया द्रोण उपोषोषः सुतं प्रति ।
 व्याजेनैव ततो राजन् दर्शितो नरकस्तव । यथैव त्वं तथा भीमस्तथा पार्थो दमौ तथा ।
 द्रौपदी च तथा कृष्णा व्याजेन नरकं गताः । आगच्छ नरशाईल मुक्तास्तैः चैव कलशस्तु ।
 स्वपचाद्यैव ये तुभ्यं पार्थिवा निहता रणे । सर्वे स्वर्गमनुप्राप्तास्तान् पश्य भरतर्षभ ।
 कर्णश्चैव महेष्वासः सर्वेऽस्त्रमृता वरः । स गतः परमां सिद्धिं यदर्थं परित्यजे ।
 तं पश्य पुनपथोऽप्रादित्यतनयं विभो । स्वस्थानस्थं महाबाहो जहि शीघ्रं नरर्षभ ।
 भ्रातृद्वान्मांस्तथा पश्य स्वपचाद्यैव पार्थिवान् । स्वे स्वे स्थानमनुप्राप्तान् येतु ते मानयो ज्वरः ।
 कृष्णं पूर्वंज्ञानुभूय इतः प्रस्थति कौरव । विहरस्व मया सार्द्धं गतेऽत्रोक्तो निरामयः ।
 कर्मणां तात पुण्यानां जितानां तपसा ख्यं । दानानाञ्च महाबाहो फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
 अथ तां देवगन्धर्वा दिव्याश्च शरणा दिवि । उपसेवन्तु कल्याणं विरजोऽम्बरभूषणाः ।
 राजसूयजितान् लोकान् स्वयमेवापि चिह्नितान् । आप्नुहि त्वं महाबाहो तपस्य महाफलं ।
 उपर्युपरि रात्रौ हि तव लोका युधिष्ठिर । हरित्यङ्गवनाः पार्थं तेषु त्वं विशरित्यसि ।
 मान्वाता यत्र राजर्षिर्धैर्य राजा भगीरथः । दौक्षन्तिर्धैर्यं भरतस्तव त्वं विशरित्यसि ।
 यथा देवनदी पुष्करं पार्थ नैमोक्ष्यसावनी । आकाशगङ्गा राजेन्द्र तत्राव्रुत्य गमिष्यसि ।

अत्र स्नातस्य भावसे मानुषो विगमिष्यति । गतशोको निरायासो मुक्त्वैरो भविष्यति ।
 एवं भुवति देवेन्द्रे कौरवेन्द्र युधिष्ठिरं । धर्मो विपद्भवान् साक्षादुवाच सुतमात्मनः । ११
 भो भो राजन्महाप्राज्ञ प्रीतोऽस्मि तव पुत्रक । मङ्गलस्य सत्यवाक्येन क्षमया च दर्मेन च ।
 यथा दत्तोया जिज्ञासा तव राजन् कृता मया । न शक्यसे चालयितुं स्वभावात् पार्थहेतुतः ।
 पूर्व्वं परीक्षितो ह्येवं प्रश्नाद्देवने मया । अरणीषद्विस्तार्यै तच्च निक्षीर्षवानसि ।
 बोद्धव्यं पु विमोहेषु द्रौपद्यास्तत्र भारत । यत्पथधारिणा पुत्रपुनस्त्वं मे परीक्षित ।
 इदं तोदयं भ्रातृणामर्थे यत् स्नातुमिच्छसि । विशङ्कोऽसि महाभाग सुखो विगतकलशः । १२
 न च ते भ्रातरः पार्थ नरकाहं विज्ञाप्यते । माधैषा देवराजो नन्देन्द्रेण प्रयोजिता ।
 अवश्यं नरकालात द्रष्टव्याः सर्व्वराजभि । ततस्तथा प्राप्तमिदं मुहूर्त्तं दुःखमुत्तमं ।
 न सत्यवाची भीमा वा यमो वा पुरुषर्षभ । कर्णो वा सत्यवाक् शूरो नरकाहंश्चिरं नृप ।
 न कृष्णा राजपुत्रो च नरकाहं युधिष्ठिर । यक्षोहि भरतश्रेष्ठ पश्य गङ्गां चितोकाङ्गा ।
 दध्मुक्तः स राजर्षिस्तव पूर्व्वं पितामहः । जगात्तच्च धर्म्येण सर्व्वेभ्यः त्रिदिवालयैः । १३
 गङ्गां देववर्द्धं पुण्यां पावनोन्मेषस्ततां । अवगाह्य ततो राजा तर्तुं तत्याज मानुषी ।
 ततो दिव्यवपुर्भूला धर्मराजो युधिष्ठिरः । निर्व्वैरो गतसन्तापो जले तस्मिन् समाजुत ।
 ततो ययौ द्रुतो देवैः कुहराजो युधिष्ठिरः । धर्म्येण सहितो धीर्मास्त्रयमानो महर्षिभिः ।
 यत्र ते पुरुषथाप्ता शूरा विगतमन्यवः । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च स्थानि स्थानानि भेजिरे ।
 इति श्रीमद्भारते खर्गारोहणिकपर्व्वणि युधिष्ठिरतनुत्यागे दत्तोयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा देवैः सर्षिमरुद्दधेः । स्वयमानो ययौ तत्र यत्र ते कुहपुङ्गवाः । १४
 ददशं तत्र गोविन्दं प्राप्नोष वपुषाऽनितं । तेनैव दृष्टपूर्व्वेण वादस्येनैव स्वर्षितं ।
 दीप्यमानं स्ववपुषा दिव्यैरक्षैरुपस्थितं । चक्रप्रभतिभिर्घोरैर्हिमैः पुरुषविप्रे ।
 उपास्त्रमानं वीरेण फालगुनिन सुवर्षया । तथा स्वरूपं कौन्तेयो ददशं मधुसूदनं ।
 ताकुभौ पुरुषथाभौ समुदोत्थ युधिष्ठिरं । यथावत् प्रतिवेदातं पूजया देवपूजितौ ।
 अपरस्मिन्नयोर्हिमे कथं शस्त्रहतां वरं । द्वादशादित्यसदृशं ददशं कुरुनन्दन । १५
 अयापरस्मिन्नुद्दिमे मरुद्गणहृतं किञ्च । भीमसेनमथापश्यत्तेनैव वपुषाऽनितं ।
 वायोर्भूतिं ततः पार्थ दिव्यभूतिं समन्वितं । शिष्या परमया युक्तं सिद्धिं परमिकां गते ।
 अचिनोस्तु तथा स्नागे दीप्यमाणो स्वतःपथा । मकुलं यष्टदेवस्य ददशं कुरुनन्दनः ।
 तथा ददशं पाञ्चालीं कमलोत्पलमालिनीं । वपुषा स्त्रैर्मन्त्राकन्य त्रिदशोर्मकैर्वर्षं ।
 अविसें महा राजा प्रष्टुमिच्छयुधिष्ठिरः । ततोऽस्य भगवानिन्द्रः कथयामास देवराट् । १६
 श्रीरेपा द्रौपदीरूपा लदर्थे मानुषं गता । अयोनिजा लोककान्ता पुण्यगन्धा युधिष्ठिर ।
 रात्यर्थं भवतां श्लेषा निर्व्विता गहनपाणिना । द्रुपदस्य कुले जाता भवद्विधोपजीविता ।

इते पञ्च महाभागा गन्धर्वा पावकप्रभा । त्रैपद्यास्तनयो राजन् युष्माकमस्मितीजस ।

पश्य गन्धर्वराजान धृतराष्ट्रमनोषिणं । एनसु त्वं विजानो ह भूतं पूज्यं पितु ।

अयमे पूज्यो भ्राता कौन्तेय पावकपुत्रि । सूर्यपुत्रोऽयं यथै राधेय इति विभुत ।

आदित्यसदृशो याति यथैतं पुरुषर्षभ । साध्यानामय देवानां त्रियेषां महातमपि ।

गणेषु पश्य राजेन्द्र दृष्यन्मकमहारथान् । सात्यकिप्रमुखं चोराणाम् भोजाद्यैव महावसान् ।

सौमेन सहितं पश्य सौमद्रमपराजित । अभिमन्यु महेष्वासं निशाकरसमुद्युतं ।

इय पाण्डुर्गन्धर्वास सुन्या माया च बहूत । विमानेन सदाऽप्येषि पिता तव मनान्तिक ।

वसुभि सहितं पश्य भोजं शान्तनू नृप । द्रुपद दृष्टव्यं यथै गुहमेतं निशामय ।

इते चान्ये महीपाला घोषास्तव च पाण्डव । गन्धर्वसहिता यान्ति यत्पुच्छगनेस्तथा ।

गुह्यकानां गतिश्चापि केचित् प्राप्ता नराधिपा । त्यक्त्वा देशं जितस्वर्गां पुण्ड्रवागुद्रिकर्षभि ।

इति श्रीमहाभारते खगोरोहणिकपर्वणि चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भीमद्रुपौ महात्मनो धृतराष्ट्रय पार्ष्णि । विराटद्रुपदौ चोभौ बह्वैवोत्तरस्तयो ।

धृष्टकेतुर्गन्धर्वा राजा चैव सस्यजित् । दुष्योधनमुनासैव ब्रह्मनिधैव यौगल ।

कर्णपुत्राय विजानता राजा चैव जयद्रथ । धृतात्कपोदपयैव ये चान्ये मानुकीर्त्तिता ।

ये चान्ये कीर्त्तिता वीरा राजाणो दोषमूर्खय । खेगं कालं किर्यन्ते ते तस्युस्तदपि श्रव मे ।

आशोक्षित् शत्र्यां स्थानं तेषां तव द्विजोत्तम । अने वा कर्मणा कान्ते गति प्राप्ता नरपंथा ।

इतदिच्छाम्यर्थं श्रीतुं श्रेष्ठमार्गं द्विजोत्तम । तपसा हि प्रदीप्तेन सर्वै लमनुपपश्यसि ।

॥ सौतिहवाच ॥ इत्युक्तं स तु विप्रपिरनुज्ञातो महात्मना । व्यासेन तस्य भूपतेराख्यातमुपचेकमे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यं कर्मणांमनो सर्वेण भुञ्जशाधिप । प्रकृतिं किञ्च शम्यक्ते हृद्व्या संप्रयोजिता ।

शृणु गुह्यमिदं राजन् देवानां भरतर्षभ । यदुवाच महातेजा दिव्यचक्षुः प्रतापवान् ।

भुनि पुराणं कौरव्य पाराशर्यो महाव्रत । अगाधनुद्धि सर्वज्ञो गतिज्ञ सर्वकर्षण ।

वसुनेव महातेजा भीम प्राप महाद्युति । अष्टावैव हि दृष्ट्यन्ते वसवो भरतर्षभ ।

दृष्टव्यं विवेकाय द्रोणो ह्यङ्गिरसां वर । कृतवर्मा तु हार्दिक्य प्रविशेन मरुत्तनान् ।

सन्तुक्तमार प्रद्युम्नं प्रविशेन यथागतं । धृतराष्ट्रो धनेश्वर्य लोकात् प्राप दुरासदान् ।

धृतराष्ट्रेण सहिता गोन्धारी च यज्ञस्त्रिणी । यद्वोर्मा सहित पाण्डुर्गन्धर्वसदनं यथा ।

विराटद्रुपदौ चोभौ धृष्टकेतुय पार्ष्णि । निशठा क्रूरशोमाश्च भानु कण्यो विदूरथ ।

भूरिशत्रां शल्यैव भूरिथ शयिवीपति । कंसस्यैवोपसेनश्च वन्देवस्तथैव च ।

उत्तरथ सद्य भोजो शङ्खेन नरपुङ्गव । विशेषां देवत नानो विविग्दुर्नरपुङ्गवा ।

वशो नाम महातेजा सोमपुत्र प्रतापवान् । सोऽभिमन्युर्नृसिंहश्च फाल्गुनश्च सुतोऽभवत् ।

स युद्धां सप्तधर्मेण यथा नान्य पुमान् क्वचित् । विवेश शोभं धर्मोत्तमा कर्मशोभिता महारथ ।

आविवेश रविं कर्णो निहतः पुरुषेर्षभ । दापरं शकुनिः प्राप हृष्टद्युम्नस्तु पावकं ।
 धृतराष्ट्रात्मजाः सर्वे यातुधाना बलोत्कटाः । षड्विंशन्तो महात्मानः शस्त्रपूना दिवं गताः ।
 धर्ममेवाविशत् सत्ता राजा चैव युधिष्ठिरः । अग्नौ भगवान् देव प्रविवेश स्यात्तलं ।
 पितामहनिर्योगाद्देवो योगाङ्गामधारयत् । यः स नारायणो नाम देवदेवः सनातनः ।
 तत्संयोगो वासुदेवस्तु कर्णोऽग्ने विवेश ह । पोषश्च स्त्रोसहस्राणि वासुदेवपरिपद्यः ।
 अमज्जलाः सरस्वत्यां कालेन जनमेजय । तत्र त्यक्त्वा शरीराणि दिवमारुह्यः पुनः ।
 तास्यैवापरसो भूत्वा वासुदेवमुपागमन् । हतास्त्रस्त्रिभङ्गायुद्धे ये वीरास्तु महारथाः ।
 घटोत्कचादयश्चैव देवान् यशश्च भेजिरे । दुर्योधनसहायाश्च राक्षसाः परिकीर्त्तिताः ।
 प्राज्ञास्ते क्रमशो राजन् सर्वे लोकाननुत्तमान् । भवनस्य महेन्द्रस्य कुबेरस्य च धीमतः ।
 वरुणस्य तथा लोकान् विशिष्टः पुरुषर्षभाः । एतत्ते सर्वमाख्यातं विशरेण महायुति ।
 कुरुणाञ्चरितं इत्थं पाण्डवानाञ्च भारत ।
 ॥ धैरिवाच ॥ एतच्छ्लाघा दिज्येष्ठाः स राजा जनमेजयः । विस्मिताऽभवदत्यर्थं यश्चक्रेमान्तरिक्ष्य ।
 ततः समापयामासुः कर्षं तप्तस्य याजकाः । आसीकथाभवत् मीतः परिमोक्ष भुजङ्गमान् ।
 ततो दिजातीन् सर्वस्त्रान् द्रविषाभिरनोपयत् । पूजिताद्यापि ते राजा ततोऽजसूर्ययागतं ।
 विस्मयं धिला विभ्रास्तान् राजाऽपि जनमेजयः । ततस्तपस्वितायाः स पुनरायाद्राजाङ्ग्यं ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं वैशम्पायनकीर्त्तितं । व्यासश्च या समाज्ञातं सर्वेष्वेव नृपस्य हि ।
 पुष्टोऽयमितिहासाख्यः पवित्रश्चेदमुत्तमः । कथ्येन मुनिना विप्र निश्चितं सत्यवादिना ।
 सर्वज्ञेन विधिज्ञेन धर्मज्ञानवता सता । अतीन्द्रियेण शुचिना तपसा भावितात्मना ।
 श्रेयस्यैव वर्त्तताः चैव साङ्गयोगवता तथा । नैकतन्त्रविमुद्देन दृष्ट्वा दिव्येन वसुधा ।
 कीर्त्तिं प्रययता लोकैः पाण्डवानां महात्मनां । श्रमेण यन्निपायाञ्च भूरिद्रविणैर्जघां ।
 यद्येदं श्रावयेद्विद्वान् मदा पर्येषि पर्येषि । धृतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्मभूपाय कल्पते ।
 कारणं वेदमिमं सर्वं शृणुयाच्च समाहितः । ब्रह्महत्यादिपापानां कोटिस्तस्य विनश्यति ।
 यद्येदं श्रावयेत् आद्रेः प्राज्ञान् पादमन्ततः । अव्ययमथपार्थ नैः पितृस्तप्तोपतिष्ठते ।
 अत्रा यदेन कुरुते द्रष्टव्यैर्केनसाऽपि वा । महाभारतमाख्याय पद्यात् सन्ध्यां प्रमुच्यते ।
 यद्राधैः कुरुते पापं प्राज्ञस्य स्त्रीमण्डितः । महाभारतमाख्याय पूर्वा सन्ध्यां प्रमुच्यते ।
 महात्माङ्गारतयाच महाभारतमुच्यते । निरुक्तमथ यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 धर्मं चार्थं च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ । यद्विद्वान्ति तदन्यत्र यज्ञेहासि न कुचक्षित ।
 जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो मोक्षमिच्छता । प्राज्ञत्वेन च राजा चङ्गमिष्या चैव योविता ।
 स्वर्गकामो लभेत् स्वर्गं जयकामो स्वर्गं जय । गर्भिणो लभते पुत्रं कन्या वा ब्रह्मभानिर्ग ।
 अनागतस्य मोक्षस्य कथ्यते पापानां प्रभु । सन्दर्भं भागतयाश्च क्षतवान् धर्मकाम्या ।

प्रष्टिं शतसहस्राणि चकारानां च संक्षितां । विंशच्छतसहस्राणि देवलोकं प्रतिव्रतं ।

पित्र्यं पञ्चदश श्रेयं यत्तुल्यं चतुर्दश । एकं शतसहस्रानां मानुषेषु प्रभाषितं ।

नारदोऽन्वयदेवानशितो देवलं पितृन् । रचोयसाञ्जुको मर्त्यान् वैशम्पायन एव तु ।

इतिहासमिमं पुष्पं महार्थं वेदवर्धितं । व्यासोक्तं श्रूयते येन कृत्वा ब्राह्मणमपतः ।

स नरः सर्वकामांश्च कीर्त्तिं प्राप्तेः शौनकः । गच्छेत् परमिकां सिद्धिमथ मे नास्ति संशयः ।

भारताध्ययनात् पुष्पादपि पादमधोपतः । अद्भुता परया भव्या आस्थते चापि येन तु ।

य इतो संक्षितां पुष्पां पुत्रमध्यापयत् शुक्रं । मातापितृसहस्राणि पुत्रदारव्रतानि च ।

संसारं धनुभूतानि यानि यास्यन्ति चापरं । हर्षस्थानसहस्राणि भयस्थानव्रतानि च ।

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं । ऊर्जसाऽऽस्मिन्निरोन्मिष न च कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मादर्थस्य कामस्य च किमर्थं न वेद्यते ।

न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्भूयैः त्यजोक्तिस्त्वापि चेतोः । नित्यो धर्मः सुखदुःखे तनित्यं जीवो नित्यो चेतुरस्य
तनित्यः ।

इमं भारतमाविर्षी प्रातस्तथाय यः पठेत् । स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्माधिगच्छति ।

यथा समुद्रो भगवान् यथा च हिमवान् गिरिः । ख्यातादुभौ रत्नविधौ तथा भारतमुच्यते ।

इमं भारतमाख्यानं यः पठेत् सुखमाहितः । स गच्छेत् परमां सिद्धिमिति मे नास्ति संशयः ।

दीपायनौष्ठपुटनि स्तनमस्त्रेयं पुष्पं पवित्रमथ पापहरं शिवस्य । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्करजले
रमिषेचनेन ।

इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्वेणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं भारतमुच्चैः । फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेश्विह ।

दर्थं समाप्तिं भगवन् किञ्च पर्वेणि पर्वेणि । वाचकः कोऽमुष्याच शृण्वत्यस्तद्रवोहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिभिन्नं फलं यद्वाऽपि भारतात् । श्रुताद्भवति रजिष्त्वं चर्यं माननुष्ठेयं च ।

दिविदेवा मदीपाला मीढार्थमवनिं गताः । आदित्यावर्णिनौ देवौ लोकपाला महर्षयः ।

गुह्यकाश्च सगन्धर्वा नागाविद्याधरास्तथा । सिद्धा धर्माः स्वयम्भूय सुनिभिः कायमोचरः ।

गिरयः सागरा नयस्यैव शरणां गणाः । पक्षा संस्तराश्चैव श्रवणा श्रवतस्तथा ।

स्वावरं जङ्गमश्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्त्वसिद्ध दृश्यते ।

तेषां श्रुता प्रतिष्ठानां नास्मकं श्रानुकीर्त्तनान् । कृत्वाऽपि पातकं चोरं यद्यो मुच्येत मानवः ।

इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्व्यम् । संघतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारतं ।

तेषां यद्भानि देयानि श्रुत्वा भारतभारतं । माह्वसेभ्या यथाशक्त्वा भव्या च भरतवर्षम् ।

महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गा काष्ठापदोहाद्यैः कन्याश्चैव स्वलक्ष्मणाः ।

सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च । भव्यानि विविचाणि भूमिर्वासांसि काश्चन ।

वाहनानि च गेहानि हया मत्ताश्च वारणाः । शयनं श्रिविकाश्चैव ख्यन्द्नाश्च खलङ्कृताः ।

यद्यदुष्टं वरं किञ्चिदक्षि महिमदसु । तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सुखम् ।

अद्वया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । श्रुतिः सुमना दृष्टः शुश्रूषुरविकल्पकः ।

सत्याकनवरतो दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः । गृहधानो जितकोपः, यया सिद्धति तत्कृणु ।

शुचिः शीलान्विताचारः श्रद्धावासा जितेन्द्रियः । संज्ञातः सर्वशास्त्रज्ञः गृहधानोऽनसूयकः ।

रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानगृहीतश्च कार्यो भवति वाचकः ।

अविलम्बमवापसमद्भुतं धीरमूर्जितं । असंसाधारणपदं स्वरभावसमर्चनम् ।

त्रिषष्टिषण्णैर्युक्तमष्टस्थानसमीरितं । वाचयेद्वाचकः स्वस्वः स्वासीनः सुसमाहितः ।

मारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जपमुदीरयेत् ।

इदं शास्त्राचकाराजन् श्रुत्वा भारतभारतम् । नियमस्य शुचिः श्रौता गृहणन् स फलमश्नुते ।

पारणं प्रथमं आर्ये द्विजान्कामैश्च मर्त्ययेत् । अग्रष्ठोमस्य च द्वाव फलं वै लभते नरः ।

अष्टो गणवर्कोऽपि विमानं लभते महत् । प्रष्टुः स तु देवैश्च दिवं पाति, समाहितः ।

द्वितीयं पारणं प्राप्य षोडशिराजफलं लभेत् । सर्वै रत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।

दिव्यमाख्यानरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्यगन्धधरो नित्यं देवलोकं गमहीयते ।

तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाहफलं लभेत् । वषट्पमरसद्वाभो वर्षाण्युत्तमो दिवि ।

चतुर्थं वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुणं फलं । उदितादित्यसद्वाभं ज्वलन्तमनलोपमम् ।

विमानं विबुधैः शार्ङ्गमावृष्टा दिवि गच्छति । वर्षाण्युत्तानि भवने गच्छन् दिवि मोदते ।

पष्ठे द्विगुणमस्तीति सप्तमे त्रिगुणं फलं । कैलासशिखराकारं वैदूर्यमणिवेदिकम् ।

परित्रिप्तं वज्रभा मणिविभूषमभूषितम् । विग्रहं समधिष्ठाय कामगं साष्टो गणम् ।

सर्वान् लोकान् विचरते द्वितीय इव भास्करः । अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलम् ।

चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति । चन्द्रश्रिपतीकाशैर्हृदयेयुक्तं मनोजवै ।

वेद्यमानं सरस्वीणां चन्द्रान् कामतारैर्युक्तम् । मेखलानां निनादेन मूपुराणश्च निखने ।

अष्टे परमनारीणां सुखसुप्तो विबुधैः । नवमे कर्तुराजस्य वाजिमेषस्य भारत ।

काशमलामनिर्युक्तं वैदूर्यैस्तवेदिकम् । आम्बुदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतोऽर्तम् ।

संवितश्चाष्टारः शोभन्त्यैर्दिव्यचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ।

दिव्यमाख्यानरधरो दिव्यचन्दनभूषितः । मोदते देवतैः शार्ङ्गं दिवि देव इवापरः ।

दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीगभिवन्ध च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाध्वजशोभितम् ।

रथवेदिकसमन्धं वैदूर्यमणितोरणम् । चमत्कारपरिचितं प्रकाशजलभीमुषम् ।

गन्धर्व्यगीतिकुम्भनैरष्टरोभिश्च शोभितम् । विमानं सुष्ठवावाहं मृतेनैरोपपद्यते ।

मुकुटेनागिर्वर्णेन जाम्बूनदविभूषिता । दिव्यचन्दनदिग्वाहो दिव्यमाख्यानभूषितः ।

दिव्यान् लोकान् विहरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः । विविधानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः ।

अथ वर्षगणनेनैव स्वर्गलोके महीयते । अथ गन्धर्ववहितः सद्यसाद्योऽविभक्तिः ।

पुरन्दरपुरे रम्ये शस्त्रेण सह मोदते । दिव्यान्गणानिमानेषु भोक्तेषु विविधेषु च ।

दिव्यनारीगणाक्षौण्यं निवसतांश्चरो यथा । तत्र सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।

शिवस्य भवने राजन् विष्णोऽप्येति जलोकता । एतमेतन्नाराज नात्र कार्या विचारणा ।

सह्यधनेन वै भाव्यमेवमाह मुदन्तम् । वाचकस्तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति ।

संस्तुत्यरचयमानानि वाहनानि विभ्रवतः । कटकं कुण्डलं चैव ब्रह्मसूत्रं तथा परं ।

वस्त्रक्षेत्रं विविचक्ष्य गन्धक्षेत्रं विभ्रवतः । देववत् पूजयेत्तन्तु विष्णुनोक्तमवाप्नुयात् ।

यतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देशानि भारते । वाच्यमाने तु विभ्रेभ्यो राजन् पर्वणि पर्वणि ।

जातिं देयञ्च सत्यञ्च माहात्म्यं भरतर्षभ । धर्मदृष्टिस्तु विज्ञाय क्षत्रियाणां गराधिप ।

स्त्रलिवाप्य द्विजाभादे ततः कार्यं प्रवर्तिते । समाने पर्वणि ततः स्रजस्तः पूजयेद्भिजान् ।

आदौ तु वाचकक्षेत्रं वक्ष्याम्यसमन्वितं । विधिवद्भोजयेद्भोजनक्षुपायसमुत्तमं ।

ततो मूकफलप्रायं पापयं सधुर्वपिवा । आलोक्य भोजयेद्भोजनं दद्यात्परं गुहादेन ।

अपूर्वपेयं पूषेय मोदकेय समन्वितं । समापर्वणि राजेन्द्र हविर्भोजयेद्भिजान् ।

आरण्यके मूकफलैस्तपयेत्तु द्विजोत्तमान् । अरण्योपर्वं चासाद्य लज्जुक्तं प्रदापयेत् ।

तर्पणानि च मुख्यानि धाम्यमूकफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विभ्रेभ्योऽयं प्रदापयेत् ।

विराटपर्वणि तथा वार्मासि विविधानि च । उद्योगे भरतयेष्ट सर्वकामगुणान्वितं ।

भोजनं भोजयेद्दिमान् गन्धमाद्यैरस्रज्जुतान् । भोजनपर्वणि राजेन्द्र दत्ता धनमनुत्तमं ।

ततः सर्वगुणोपेतमर्घं दद्यात् सुसंस्तुतं । त्रैलोक्यपर्वणि विभ्रेभ्यो भोजनं परमाहितं ।

ग्रथाद्य देया राजेन्द्र चापान्यविवरास्तथा । कर्णपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकं ।

विभ्रेभ्यो संस्तुतं सत्यदद्यात् संयतमानसः । शस्त्रपर्वणि राजेन्द्र मोदकेः सगुहादेन ।

अपूर्वपेयैश्चैव सर्वमर्घं प्रदापयेत् । गदापर्वण्यपि तथा मुद्रमित्रं प्रदापयेत् ।

क्षीपर्वणि तथा रक्षैस्तपयेत्तु द्विजोत्तमान् । क्षीप्रादेन पुरसाच्च श्रेयोके दापयेत् पुनः ।

ततः सर्वगुणोपेतमर्घं दद्यात् सुसंस्तुतं । शान्तिपर्वण्यपि तथा हविर्भोजयेद्भिजान् ।

आश्वमेधिकं समासाद्य भोजनं सार्वकामिकं । तयाश्वमनिशमे तु हविर्भोजयेद्भिजान् ।

भौमसे सार्वगुणिकं गन्धमाद्यानुलेपनं । मन्त्राप्रव्यानिके तदनुसर्ग्यकामगुणान्वितं ।

स्वर्गपर्वण्यपि तथा हविर्भोजयेद्भिजान् । इतिवैश्वमात्रो तु सद्यं भोजयेद्भिजान् ।

गामिकां निष्कसयुक्तां माघाणाय निवेदयेत् । तदह्निनामि दातव्या दूरिद्रेभ्यश्चि पायिरः ।

सर्वपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षणः । सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।

हरिवंशे पर्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्भरतवर्षम् ।

समाप्य सर्वा प्रयतः संहिताः ब्राह्मणेविदः । श्रुमे देशे निवेश्याय वैभवास्त्राभिर्बद्धतः ।

शुक्लान्तरधरः सखी शुचिर्भूत्वा स्नानकृतम् । अर्चयेत् यथान्यायं गन्धमाघौ, शृणु शृणु । १५

संहितापुस्तकावाजन् प्रयतः सुसमाहितः । भक्ष्यैर्वाप्यैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधैः श्रुमे ।

हिरण्यश्च सुवर्णश्च दविषामय दापयेत् । देवताः कीर्तयेत् सर्वा नरनारायणो तथा ।

ततो गन्धैश्च माघौश्च स्नानकृत्य दिजोत्तमान् । तर्पयेदिविधैः कामैर्हर्नैश्चोपावचैश्च ।

अनिराजस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च क्रतुफलं तथा पर्वणि पर्वणि ।

वाचको भरतश्रेष्ठ व्याकाचरपदस्वरः । भविष्यं आचरेद्दिद्वान् भारतं भरतवर्षम् । १६

भुक्तवत्सु दिग्भेदेषु यथावत् संप्रदापयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्नानकृतम् ।

वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्नाः सर्वदेवताः ।

तेतद्भिरभरणं कार्यं दिजानां भरतवर्षम् । सर्वकामैर्धन्यानां यथाधुमिषु शृणुमिषु ।

इत्येष विधिर्ब्रह्मिणे मया ते दिपदान्वरः । अद्धानेन वै भाग्यं यन्मां तं परिपृच्छसि । १७

भारतश्रेष्ठे राजन् पारणे च नृपात्मनः । यदा यज्ञवता भाग्यं ज्ञेयम् परमिच्छता ।

भारतं श्रुत्वा यत्किञ्च भारतं परिकीर्तयेत् । भारतं भवने यद्य तस्य हस्तगतो जयः ।

भारतं पावनं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं संव्यते देवैर्भारतं परमं पदं ।

भारतं सर्वशास्त्राणां मुक्तम् भरतवर्षम् । भारतात् प्राप्यते मोक्षस्तन्मेतद्भूमीनि ते ।

महाभारतमाख्यानं लिपिं गात्रं धरन्ति । ब्राह्मणान् क्रमशश्चैव कीर्तयन्नावधीदति ।

वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतवर्षम् । आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते । १८

यद्यपि पुण्यं दद्यात् क्रतुयज्ञं समात्मना । तत् श्रोतव्यं भगव्यं परं पदमिच्छता ।

एतत्पवित्रं परममेतद्भूमीनिर्द्वर्णम् । एतत् सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।

कायिकं वाचिकं च मनसा समुपार्जितं । तत् सर्वं शास्त्रमायाति तमः सर्वार्थोदये यथा ।

यथादमपुराणानां श्रवणाद्यत फलं लभेत् । तत् फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र शङ्कयः ।

क्षिपय्य पुरपादैव वैष्णवं पदमाश्रुय । श्रोमिषु पुस्तकाभाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यथा । १९

दविषा वाच देया वै निष्कपस्य सुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्वा यथोक्तं फलमिच्छता ।

कर्ण्यद्भ्योश्च कपिलां सवत्सं वत्सवंक्षतां । वाचकाय च दद्याद्दि आत्मनः श्रेयमिच्छता ।

असङ्कारं प्रदद्याच्च पण्यो वै भरतवर्षम् । कर्णस्याभरणं दद्याद्दानश्चैव विप्रतः ।

भूमिदानं समादद्याच्चकाय भराधिपः । भूमिदानवर्षं दानं न भूतं न भविष्यति ।

श्रेणोति आचरेद्वापि यतश्चैव यो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाश्रुयात् । २०

पितृगुह्वरे सर्वान्नेकादश समुद्भवाः । आत्मानं समुतयेव क्षिपय्य भरतवर्षम् ।

दशमस्यैव होमोऽपि कर्त्तव्योऽत्र नराधिप । इदं मया तवापेक्षं प्रोक्तं सर्वैः नरैर्मम ।

इति श्रीमहाभारते सर्गारोहणपर्वणि सर्वपर्वानुकीर्त्तने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ समाप्तश्चेदं सर्गारोहणिकपर्वः ॥

अथ ध्यायिष्यामि श्लोकसंख्यानान् अधिकश्चेत्तिपि कर्ममादात्तदीये ॥

श्रीमहाभारतं

। अथ खिलहरिवंशपर्यं ॥

भारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं चैव ततोऽपि मुदीरयेत् ॥

दैपायनौष्ठपुटानि हतमग्रमेधं पुण्यं पवित्रमयं यापहरं शिवं च । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्कर
जलैरभिषेचनेन ।

जयति पराभरच्छत्रुः सत्यवती हृदयमन्दनो व्यासः । यस्यास्यकमलमखिलं वाङ्मयममृतं गजत् पिवति ।

यो गोमते कनकगङ्गमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां द्रष्टुयाच्च तदनुष्ठं फलं भवति
तस्य च तस्य चैव ।

श्रुताग्रमेधस्य यदत्र पुण्यं चतुः सहस्रस्य शतकतोऽथ । भवेदनन्तं हरिवंशदातामखीर्षितं व्यासमहर्षिणा च ।

यदाग्रमेधेन तु राजसूयात् दृष्टं फलं हस्तिरयेन चान्यत् । तल्लभ्यते व्यासवचः प्रमाणं शीतञ्च वाङ्मोक्षमहर्षिणा च ।

यो हरिवंशं लेखयति यथाभिधिना महातपाः सपदि । स याति हरिः पदकमलं कमलेन यया मधुरो मुखः ।

विनामहाद्यं प्रवदति यत् महर्षिर्महर्ष्यविभूतिपुङ्गवः । भारायणस्यांशमनेकपुत्रं दैपायनं वेदमहानिधानं ।

अथं पुत्रपमोमानं पुङ्गवतं पुनरुतं । अन्तेकां चरं ब्रह्म व्याकाव्यकं सनातनं ।

अथ च सद्मथैव यद्विद्यं सद्मत्परं । परावराणां स्रष्टारं पुराणं परममर्थं ।

मन्त्रं च मन्त्रं विष्णुं वीर्यमनघं दृष्टिं । नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुहं हरिं ।

मैत्रिवारण्यं कुलपतिः भौतिकस्तु महाभुनिः । यैति पत्रञ्च धर्मात्मा सर्वशास्त्रविभारदं ।

॥ भौतिक उवाच ॥ यैति मुमहदाख्यातं भवता परिकीर्तितं । भारतानां च सर्वेषां पार्थिवानां तथैव च ।

देवानां दामनव नृप गन्धर्वारगरक्षसां । देव्यानामय भिक्षुणां गुह्यैकानां तथैव च ।

अथ ह्युतानि कथं लिखिमा धर्मनिश्चयाः । विचिन्वाद्य कथायोगाज्जन्तु वाङ्मयमनुत्तमं ।

कथितं भवता पुनः पुराणं स्रष्टुया गिरा । मनःकण्ठसुखं योते दीप्यत्यमृतमेषिणं ।

तत्र जन्म क्षुद्राणां चैव तयोक्तं भोमहर्षणे । न तु दृष्टव्यं त्वकानाञ्च तद्भवान्ममर्हति ।

॥ भैतिरुवाच ॥ जनमेजयेन यत् प्रष्टुं शिष्यो व्यासस्य धर्मवित् । ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि हृष्योर्मां वंशमादितः ।

कुमेनिहायै कालेन भारतानं स भारतः । जनमेजये महाप्राज्ञो वैदेयायनममवोत् ।

शङ्कुकर्णो विराधश्च गवेष्टो दुन्दुभिस्तथा । श्रयोमुख शम्बरश्च कर्पिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्भगवाद्यैव दरा गर्गशिरा हृक । विरोभणश्च कृतुश्च कृतवीर्यशतहृदै ।
 दम्भजित्कर्णश्चैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबल । वैशानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिरा ।
 स्वर्भानुर्द्वयपर्वा च तुङ्गण्डश्च महासुर । सुक्लथैव निचन्द्रश्च ऊर्ध्वनाभो महागिरि ।
 शशिलोमा च केमो च शठश्च बलको मद । तथा गगनमूर्ध्ना च कुम्भनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयश्च क्षुपयो हयघोवश्च वीर्यवान् । वैद्यपः सविहगाश्च सुपयोऽप्यहराहरी ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बर । शरभः शलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ।
 एते सर्वे देवा पुत्रा कश्यपादभिजशिरौ विप्रचित्तिप्रधानास्ते दागवा सुमहाबलाः ।
 एतेषा यदपत्यम् न तच्छब्दं नराधिप । प्रख्यातं महापाशं पुत्रपौत्रमनन्तकं ।
 स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु सुताययं । उपदानवी हयशिरा शशिकृष्ण वार्यपर्वङ्गी ।
 पुलोमा कालका चैव वैशानरसुते उभे । बहूपत्ये महावीर्ये मारीचेतु परिपथ ।
 तयोः पुत्रवत्सराणि धृष्टि दानवमन्दमान् । चतुर्दशशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ।
 मारीचिर्जीनयामाश्च महता तपसाऽन्वित । पौलोमा काचक्रेयाश्च दानवास्ते महाबलाः ।
 श्रवथा देवतामाश्च हिरण्यपुरवासिनः । कृता पितामहेनाजौ निहता सत्यधाविना ।
 प्रभाया नक्षत्रं पुत्रं सञ्जयश्च शचीसुत । पूर्वजोऽप्य शशिकृष्ण दुष्कलमुपदानवी ।
 जतोऽपरे महावीर्यः दानवास्तुतिदारुणः । मिहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्ते सुतास्तथा ।
 दौत्यदानवसयोगाज्जातास्तोमपराक्रमा । वैहिकेया इति स्वतास्तयोदश महाबलाः ।
 त्र्यंशं शस्त्रयश्च बलिनौ जम्बूवै महाबल । वातापिर्भुविश्चैव इक्ष्वाकु खड्गमस्तथा ।
 श्राङ्गिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च । राजर्षेयैस्तु तेषां वै सूर्यचन्द्रप्रमदौ ।
 शूकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुङ्गण्डश्च द्रुपदौ भूभुवतु ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकाया ध्वजायत । एते वै दानवा श्रेष्ठा दनुवश्चिवर्द्धना ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽप्य सहस्रशः । सहादस्तु तु दैत्यश्च निशतकवचा कुले ।
 समुत्पन्ना समहता तपसा भावितात्मनः । तिष्ठन्त्येता सुतास्तोर्षा मणिमत्का निवासिनाः ।
 तेऽप्यवध्याश्च देवानामर्जुनेन निपातिताः । यदुसुता सुमहाबलास्तासां पत्निकीर्तिताः ।
 काकी श्येनी च भाषी च सुगोत्रो शूचिः शूचिका । काकी काकानजनयदुलूकी मथ्यलूककान् ।
 श्येनी श्येनास्तथा भाषो भाषान् शूचिश्च शूच्यपि । शूचिरौदकान् पविगन्तान् सुगोत्रो तु परन्तप ।
 श्रयानुशान् गर्दभाश्च तादावशः प्रकीर्तिताः । विनतायास्तु पुत्रौ दावहणौ गरुडस्तथा ।
 मुपथं पतन्मश्रेष्ठा दारुणः स्तेनः कर्षणा । सुरसायाश्च सहस्रान् सर्पाणामभितौजसा ।
 क्षनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मना । काट्येयाश्च बलिनः सहस्रमभितौजशः ।

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

सुपर्णवज्रा नागा जश्निरेऽनैकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकितस्तकाः ।
 रेरावतो महापद्मः कम्बलासतरावभौ । रक्षापवस्तया शङ्खः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 मन्वानोऽलम्बाकण्ठो हृतराष्ट्रमोहकौ । कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
 शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा । नङ्गः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गृह्येन निपातिताः । चतुर्दशमहर्षाणि क्रूरार्णामुरगाग्निना ।
 गणं क्रोधवधं विद्धि तस्य सर्वं च दंष्ट्रिणः । खलजाः पचिगेऽज्जाश्च धरायाः प्रसवाः स्मृताः ।
 गान्धर्वैः जनयामास सुरभिर्भक्षिषोस्तथा । इरा वृक्षता वक्षोऽस्त्राणुजातोऽयं सर्वत्र ।
 खगा तु पचरक्षसि मुनिरक्षरसस्तथा । अरिष्टा तु महावत्तान् गन्धर्वान्मिनीजघः ।
 एते काश्यपदायादाः कौत्सिताः स्त्र्यणुजङ्गमाः । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतमोऽयं सहस्रजः ।
 एष मन्वन्तरे तात वंशः स्तारोऽपि स्मृतः । वैवस्वते तु महति वारणे जिते कृतौ ।
 जुङ्गान्त्य ब्रह्मणे वै प्रजावर्गं दशोच्यते । पूर्व्यं यच्च तु ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान् सप्त मानसान् ।
 पुत्रैव काश्यपामास स्वयमेव पितामहः । ततो विरोधे देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 दितिर्विजयपुत्रा वै तोषयामास काश्यपं । तां काश्यपः प्रसवात्मा सत्वगाराधिनस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वने वरं तदा । पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममिनीजघं ।
 स च तस्यै वरं प्रादात्पार्यितः सुमहातपाः । दत्तः स वरमथोऽमारोऽक्षमभयतः ।
 भविष्यति सुलक्ष्णं प्रथमं धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भे वै शरदां शतं ।
 यदि धारयसि शौचतपसा त्रतमास्त्रिता । तथेयमिहिलो भर्ता तया देव्या महातपाः ।
 धारयामास गर्भं तु प्रदधिः सो वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्यो गर्भमाधाय काश्यपः ।
 रोचयन् वै गणत्रेष्ठं देवामामिनीजघां । तेजः संक्षयं दुर्द्धवमवध्यममरैरपि ।
 श्याम पर्वताधिव तपसे धंशितमनः । तस्याश्चैवान्तरप्रेसुरेभ्योऽप्यपाकशसनः ।
 जनैर्बर्षमेने चास्या ददशान्तरमच्यतः । शकलो पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
 निद्राञ्चाकारयामास तस्याः क्षुब्धं प्रविश्य सः । वक्षपाणितो गर्भं सप्तधा तं त्यक्तवत् ।
 स पादयामास वज्रं च गर्भं स हरोदह । आरोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथावधीत् ।
 सोऽभवत्सप्तधा गर्भं समिद्रेऽपितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रैवेवारिकर्षणः ।
 महतो नाम देवास्तौ सभूवर्भरतयम । यथैवोक्तं मघवता तथैव मरुतोऽभवत् ।
 देवा एकोनपञ्चाशत् सहाया वज्रराशिनाः । तेजामेवं प्रहृष्टानां भूतानां जनने प्रथ ।
 रोचयन् वै गणत्रेष्ठं देवामामिनीजघां । निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रपतिं ।
 प्रमग्नानि राज्यानि दृष्टुपूर्व्यं हि भारत । स हरिः पुरुषो वीरः कृष्यो जिष्णुः प्रजापतिः
 पञ्चोऽन्यस्तपनो यक्षस्तस्य स्वर्गमिदं जगत् । भूतमर्गमिदं सम्यक् जानते भरत-वभ ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

॥ जनमेजय उवाच ॥ महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविस्तारं । कथितं भवता पूर्वं विस्तरेण मया श्रुतं ।
तत्र श्रूयतां समाख्याता बहवः पुरुषवर्षभाः । नामभिः कर्माभिश्चैव वृण्वन्त्येकमहारथाः ।
तेषां कर्माविदातानि त्रयोक्तानि द्विजोत्तम । तत्र तत्र समाखेन विस्तरेणैव मे प्रभो ।
न च मे दक्षिणरक्षीह कथ्यमाने पुरातने । एकस्यैव मतो राशिदृष्ट्यायः पाण्ड्यशालथा ।
भवांश्च वंशकुशललोपां प्रत्यक्षदग्निवान् । कथयस्व कुलं तेषां विस्तरेण तपोधन ।
यस्य यस्यान्वये ये ये तांशानिच्छामि वेदितुं । स त्वं सर्वमग्रेणैव कथयस्व महामुने ।
तेषां पूर्वविच्छष्टिश्च विचिन्त्येमां प्रजापते ।

॥ वैतिहवाच ॥ सत्त्वत्य परिशृष्टस्य स महात्मा महातपाः । विस्तरेणानुद्विष्टा च कथयामांश्च तां कथां ।
॥ वैदम्यायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यां पुण्यां पापघ्नीं च । कथ्यतानां मया चित्रां पञ्चधाः श्रुतिवर्णिताः ।
यद्येमां धारयेत्ततः शृणुयादाऽप्यभीष्टलभः । स्वर्गधारांश्चैव श्रुत्वा स्वर्गलोके महीयते ।
अथैतं कारणं यत्प्रकृत्यं सदसदात्मक । प्रधानं पुनर्पं तस्य चित्रं मे विचारीयतः ।
तं नै विद्धि महाराज ब्रह्माणममितीजस । स्वष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणं ।
अथङ्कारस्तु महत्तत्त्वास्माकूतानि जज्ञिरे । भूतभेदाश्च भूतैश्च इति सर्गः सनातनः ।
विस्तारवयवश्चैव यथाप्रज्ञं यथाश्रुतं । कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्वेणां कीर्त्तिवर्द्धनं ।
धन्यं यश्चैवं श्रुत्वा स्वर्गमायुःप्रवर्द्धनं । कीर्त्तनं स्त्रियकीर्त्तनं सर्वेषां पुण्यकर्षणं ।
रक्षात्मक्याय ते कथ्यः समर्पं शृणु चैव शृणु । चाष्टाङ्गिणं शोभन्त्यानि भूतसर्गमनुत्तमं ।
ततः स्वयम्भूर्भगवान् सिद्धिर्गुर्विधा प्रजाः । अप एव सर्वर्मादेः तासु वीजमवाकृजत् ।
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरस्तमव । अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ।
हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेभ्यः । तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतं ।
हिरण्यगर्भो भगवानुविष्ठा परिवर्धरं । तदण्डमकरोद्दीर्घं दिवं भुवमयापि च ।
तथाः प्रकलयेन्मैत्रेयाकांशमसृजप्रभुः । अशु पारितवां हृषी दिव्य दग्धा दधे ।
तत्र कालं मनो वाचं कर्मा कोधमयो रति । सर्व्वेऽर्था इह तद्रूपां वष्टुमिच्छन् प्रजापतेन ।
मरीचिमयश्चिह्नार्यं पुलस्त्य पुलहे कथे । वशिष्ठश्च महातेजाः सोऽसृजसप्त मायवान् ।
सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे गिर्यये गताः । नारायणः तत्प्रकाशां वै सप्तानां ब्रह्ममयानां ।
ततोऽसृजपुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मकम्बवं । वस्तुत्कुमारस्य त्रिभुं पूर्व्वेषामपि पूर्व्वजं ।
रुद्रो जगदति सः प्रजा रुद्रश्च भारत । रुद्रश्चैव वस्तुत्कुमारश्च तेन संविद्य तिष्ठत ।
तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगुणान्विताः । क्रियावन्ताः प्रजावन्तो सर्व्वेऽभिमतदुताः ।
विपुलाऽग्निमेवायं रोहितं नृधनूषि च । वयांश्च स सर्व्वर्मादेः पर्व्वेऽप्यस्य सर्व्वजः ।
अथो यजुंश्च भामानि निर्गमे यज्ञमिहृष । आप्याशेरयन्द्वागित्येवमनुशृणुम ।
उषावपानि भूतानि गावेभ्यस्तप जज्ञिरे । आपवस्य प्रजापते स्मृते हि प्रजापते ।

स्रज्यमाना प्रजा नैव विभ्रंन्ते यदा तदा । दिधा खेलात्मनो देहमर्हन् पुत्रयोऽपवत् ।
 अर्हन् नारी तस्या स स्रजे विविधाः प्रजाः । दिवश्च र्दयवोदेव महिषा व्याथ तिष्ठतः ।
 विराजमस्रजदिष्णुः सोऽस्रजत्पुरुषं विराट् । पुरुषं ते मनुं विद्धि तदै कञ्चनारं स्मृतं ।
 दितोयं मानसैव मनोरन्तरमुच्यते । स वैराजः प्रजासर्ग सस्रजं पुरुषः प्रभुः ।
 मारायणविर्गः स प्रजास्तस्यापयोनिजाः । आधुमान् कौर्त्तिमान्मन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रर्वणि आदिदर्शकयने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स स्रष्टा तु प्रजास्तेवमापवो वै प्रजापतिः । स्मेने नै पुरुषः पत्नीं शतस्रूपामयोनिजां ।
 आपवस्य महिषा तु दिवमावृत्य तिष्ठतः । धर्मैषैव महाराज शतस्रूपा व्यजायत ।
 सा तु वर्षायुतं तन्ना तपः परमदुस्तरं । भर्त्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ।
 स वै स्वायम्भुः स्नात पुरुषो भ्रमुक्ष्यति । तस्यैकसप्ततिष्टुगं मन्वन्तरमिहोच्यते ।
 वैराजात्पुरुषादीरं शतस्रूपा व्यजायत । प्रियव्रतोऽसौनपादौ वीरात्कात्यां व्यजायत ।
 कात्या नाम महाबाहो कर्हमस्य प्रजापतेः । कन्यापुत्राश्च चत्वारः स्रष्टा कुञ्चिर्विराट् प्रभुः ।
 प्रियव्रतं समाधाद्यं पतिं चाऽजनयत् सुतान् । उत्तानपादं जपाच्च पुत्तमचिः प्रजापतिः ।
 उत्तानपादाश्चतुर सुनृता सपुत्रे सुतान् । धर्मस्य कन्या मुनीणो सुनृता नाम विद्युता ।
 उत्पन्ना वाजिमधेन भुवस्य जगनी शुभा । भुवस्य कीर्त्तिमन्नाश्च आधुषातं वसुन्तया ।
 उत्तानपादोऽजनयत्सुनृतायां प्रजापतिः । भुवो वशमहस्त्राणि शोनि दित्याणि भारत ।
 तपस्वीपे महाराज मार्चयन् भूमद्वयः । तस्मै भद्रा देदौ शीतं व्यानमाकाशमं प्रभुः ।
 अचलस्यैव पुरतः सप्तर्षीणां प्रजापतिः । तस्याभिमानावृद्धिश्च महिमानं निरीक्ष्य च ।
 देवानुराणामाचार्यः लोकमयुग्मना जगौ । अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो अतमसोऽङ्गुतं ।
 यमस्य पुरतः क्त्वा भुवं सप्तर्षयः म्रिताः । तस्मात् सिंष्टिश्च भयस्य भुवाच्च भुव्यं जायत ।
 क्षिष्टेराधत्त मुष्काया पञ्च पुद्गानकलमयोन् । रिपुं रिपुञ्चये रिभं दृक्कनं दृक्तेजसं ।
 रिपोराधत्तं दृष्ट्वा चारुणं सन्तेजसं । अजीजनत् पुष्करिण्या वीरणां चारुणो मनुः ।
 प्रजापतेरात्मजायामरव्यास महात्मनः । मनोरन्तरोपन्त दश नङ्गलायां मशोजवः ।
 कन्यायां भरतद्वेष्ट वैराजस्य प्रजापतेः । ऊहं पूरुं शतभुस्रुपसो मयवाक्कवि ।
 अग्निदुवतिराजस्य सुमुखदेत्यमो नव । अभिमन्युश्च दशमो नङ्गनाया महाजंम ।
 ऊरोरन्तः पत पुद्गान् पडाग्रेयो महाप्रमान् । अङ्गं सुमनसं स तं कर्तुमश्रिरसं गयं ।
 अङ्गं सुनोयकन्यायां वेनमेकं व्यजायत । अनुचारेण वेनस्य प्रक्षेपं सुनृदानभूतं ।
 प्रजांशं यदयोऽप्यास्य ममन्तु र्विषं करं । वेनस्य पाशो मयिने ममभूत् महाभूति ।
 मे दृष्ट्वा मुनयः प्राश्नरेव वै मुदिताः प्रजाः । करिष्यन्ति महातेजः प्रयस्य प्राश्यमे महत् ।
 स धर्मो कर्तव्यो जातः करामवलनसधिमः । प्रयुज्यन्तदा चेमां ररस्य धत्तपूरुषजः ।

राजसूयाभिविक्रानामाद्यः सवसुधाधिपः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ विपुलौ सुतमागधौ ।
 तेनेयं गोमर्षहाराज दुग्धा ग्रस्थानि भारत । प्रजानां वृत्तिकामेन देवैः सर्पिण्यै सह ।
 पिबेद्भिर्दानैश्चैव गन्धर्वैः साक्षरोगैः । सर्पैः पुण्ड्रजैश्चैव बोरुभिः पर्वतैस्तथा ।
 तेषु तेषु तु पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा । प्रादाद्यथेक्षितं चौरं तेन प्राणानधारयन् ।
 द्रुपुपुत्रौ तु धर्म्यशौ जज्ञातेऽन्तर्हि पक्षिणौ । शिखण्डिनौ हविर्हानमसह्यमानाश्चायत ।
 हविर्हानात् पंड्राग्नेयो धियणोऽजनयस्तुतान् । प्राचीनवर्द्धिषं मुक्तं गयं कथ्य प्रजाजिवा ।
 प्राचीनवर्द्धिर्भगवान् महानां सोमप्रजापति । हविर्हानान्महाराज येन संबर्द्धिता प्रजा ।
 प्राचीनाया कुशाक्षस्य इयिष्याः जनमेजय । प्राचीनवर्द्धिर्भगवान् इयिवीतलक्षारिणः ।
 समुद्रतन्मयायान् कृतदारोऽभवत्प्रभु । महत्सलमयं पारे स्वर्णार्थां महीरति ।
 स्वर्णां धत्तसामुद्री दश प्राचीनवर्द्धिषः । सव्योन् प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारमान ।
 अश्वघर्षकचरणोऽत्यन्तमर्हत्तप । दशवर्षसहस्राणि समुद्रमल्लिप्रया ।
 तपस्वरसु इयिषी प्रचेत सु महीरहा । अरचमाणांमावर्षभूवाय प्रजापय ।
 प्रत्याहता प्रजा, सव्योद्याचुवसान्तरे मगो । नाशकन्माहतां वातुं हते खमभवद्भुमे ।
 दशवर्षसहस्राणि न ग्रेलुद्धेष्टितु प्रजा । तदुपश्रुत्य तपसा युक्ता, सर्वे प्रचेतसः ।
 मुखेभ्या वायुमग्निश्च सखजुर्जातमन्यव । उन्मूलानय तान् कृत्वा दृशान वायुरशेषयत् ।
 तानग्निरदक्षोऽहो स्वभावीद्भुमचय । द्रुमवयमयो मुद्गाः किञ्चिन्निष्ठेषु शाल्विषु ।
 उपगम्यामवीर्देतानय सोम प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजान् सर्वे प्राचीनवर्द्धिषः ।
 दृष्ट्वा ह्येता हता इवो ज्ञान्येतामग्निमाहता । रक्षभूता यकन्येय दक्षाणां यस्वर्षणो ।
 भविष्यं ज्ञानता-तन्त्रं धृता गर्भेण वै मया । मारिषा नाम कन्येय दृक्षाणामिति निश्चित ।
 भार्या वेऽसु मधोभागा सोमवशविर्बर्द्धनी । युष्माकं तेजसोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः ।
 अस्मानुत्पत्यते पुत्रो देवो नाम प्रजापति । स देवा दशधूमिष्ठाः युष्मत्तेजोमयेन वै ।
 अग्निनाऽग्निर्भो भूत्वा प्रजाः स्वर्द्धयिष्यति । ततः सोमस्य वचनाप्यारुह्यसे प्रचेतसः ।
 संहृत्य कोपं हवेभ्यं पत्नी धर्म्येण मारिषा । मारिषायां ततस्ते तु मनसा गर्भमादधु ।
 दशवस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापति । देवो जज्ञे महातेजा सोमसाधेन भारत ।
 पुत्रानुत्पादयामास सोमवशविर्बर्द्धनान् । अचरांस्य चरास्यैव दिपदोऽयं चतुष्वद ।
 स सृष्ट्वा मनसा दत्तं पश्यादप्यसृजतेऽस्मिन् । दुदौ स दशधूम्याय कक्षराय चयोदश ।
 गिष्टा सोमाय राक्षोऽयं नचवाखा ददौ प्रभु । तासु देवा खगा गावो नागा दितिशदानवा ।
 गन्धर्वासाक्षरश्चैव नशिरोऽन्यासुजातय । ततः प्रमृतिं राजेन्द्र प्रजा मेयुनसम्भवा ।
 स हन्याद्दंशनात् स्वशत्रून्पूर्वेषां प्राप्यते प्रजा ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वैरगरवर्षां । सम्भव कथितं पूर्वं दत्तस्य च महात्मनः ।

अङ्गुष्ठाद्गुणो जातो दक्षः प्राक्तनस्याऽनघः । वामाङ्गुष्ठान्तथा चैव तस्य पत्नी व्यंजायत ।

कथं प्राचेतसस्य स पुनर्लेभे महातया । एतन्मे संशयं विप्र मय्यग्राह्यातमर्हसि ।

दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्रद्धुरताडितः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु पार्थिव । स्वयेयाऽन न मुह्यन्ति विद्वांसश्चैव ये जनाः ।

युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दक्षादघो नृपाः । पुनश्चैव निरुध्यन्ते विद्वांसश्च न मुह्यन्ति ।

वैश्वं कानिष्ठमयेषां पूर्वं नाधोऽप्यनाधिप । तप एव गरीयोऽभ्युपभूयैवैककारणं ।

इमां विदुष्टिं दक्षस्य धो विद्यास्तुचराचरा । प्रजावानामुत्पत्तीर्षः स्वर्गलोके महोदयते ।

इति सोमहामारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रजासंगे दक्षोत्पत्तिकथने द्वितीयाऽध्यायः ॥ ९ ॥

। जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानशनाच्च गन्धर्वाण्यमरचरा । उत्पत्तिं विलसेत्तैव वैशम्पायन कीर्तय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाः सृजति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा । यथा सर्वज्ञं भूतानि तथा शृष्टुमहोपते ।

समया चैव भूतानि पूर्वमेवास्मज्जगद्भुः । स्वपीनं देवान् सगन्धर्वान्सुराणश्च राक्षसान् ।

यक्षभूतपिशाचांश्च बज्रपद्मसरोरुपान् । यदाऽस्तु तास्तु मानसो न व्यवहन्त वै प्रजाः ।

तदा सद्यित्यधर्माः प्राजहेतोः प्रजापतिः । स भैरुनेन धर्मेण बिभृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।

असिक्तोमावसन्तं पत्नी वीरण्यस्य प्रजापतेः । सुतां सुतपसा युक्तां महतो लोकाधारिणी ।

अथ पुत्रसंख्यां विरर्यां यक्ष वीर्यवान् । अमिर्कंशं जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ।

तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान् नञ्जिह्वंयिषून् प्रजाः । देवर्षिः प्रियवर्षादो नारदः प्राप्नोविदे ।

नाशाय वचनं तेषां प्रापायैवात्मनस्तया । ये काश्यपः सुतं वीरं परमेष्ठो व्यजो जनत् ।

दक्षस्य वै दुहितरि दक्षप्रापमयाश्रुतिः । पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिना ।

असिक्तनामय वैरर्यां भूधेः देवर्षिबन्धनः । तं भूधेः जनयामास पित्रेव मुनिपुङ्गव ।

तेन दक्षस्य पुत्रा वै चर्यया इति विद्युता । नर्षाथै नाशिताः सर्वे विविधाश्च न संशयः ।

तस्योत्तमस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः । ब्रह्मर्षी न पुरतः कृतः याचितः परमेष्ठिना ।

ततोऽभिषन्धिं चक्रे वै दक्षस्तु परमेष्ठिना । कन्यायां नारदो मद्यं तत्र पुत्रो भवेदिति ।

ततो दक्षः सुतां प्रादान्निषां वै परमेष्ठिने । स तस्यां नारदो जज्ञे दक्षप्रापमयादृषिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा । प्रजापतेर्द्विजेश्वर श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

पापघन उवाच ॥ दक्षस्य पुत्रा चर्यया विवर्द्धयिषुः प्रजाः । सम्भगता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ।

मालिना इत यूयं वै नाश्या जानीथ वै भुवः । प्रमाणं स्रष्टुं कामां वै प्रजां प्रचेतर्षात्मजाः ।

अन्तरुद्धमधर्मे कथं स्रज्जय वै प्रजाः । ते तु तदचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्व्यतो दिशः ।

अद्यापि न निवर्तन्ति समुद्रेभ्य दवापगाः । चर्ययेष्वयं नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।

वैरर्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजगद्भुः । विवर्द्धयिषुस्तु भवसाक्षाः प्रजास्तदा ।

धृतराष्ट्रो पश्यति शतं गन्तव्यं तत्र चरन्तः । शान्तं प्रसाद्य धृतराष्ट्रं पुनः स्वस्थामरे प्रजः ।

एकायाः स्वस्मन्मनसा यथाऽहमुपस्थितः । तेषु तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वेना दिभः ।

अथापि न मिते ततो भूमिद्वयेऽवस्थापनाः । नष्टेषु ब्रह्मणां च दशः कुत्रोऽहोऽहोऽहः ।

नारदं भाग्यवेदीति गर्भवाचं ब्रूते च । नरो प्रथमं तमे भ्राता भ्रातरन्वेषे नृप ।

प्रयातो नमसि तिमं नय कथं विपक्षिता । मारुतं नष्टान् विद्याय पुत्रान् दशः प्रजापतिः ।

पश्यंतीत्युक्तं त्वत्कथां वेदस्यामिति नः कुतः । तासां प्रतिप्रवाह आध्यायं कथयः प्रभुः ।

योसौ धर्मं च कोरुष्य तथैवायं महर्षयः । ददौ च दश धर्मांश्च कथयामास यदोदितम् ।

सप्तविंशतिं योसाय यत्तन्वेऽरिष्टमस्मिन् । देवैश्च ब्रह्मपुत्राश्च देवैर्वाहितैश्च मेयाः ।

देवैश्च यथायथा विदुषे तानां कामानि मे दृष्टुम् । अथ त्वं च वृषाणां च मत्स्यं च भूमिं च ।

सहस्रा च सुहृता च पाथा विद्या च भारत । धर्मपन्था दश सतामस्तत्पुत्रानि मे दृष्टुम् ।

विन्देदेवान् विद्यायाः साध्यां साध्यान् व्यासायत । मत्स्यतया मत्स्यान् वयोदं यववल्गुया ।

भामिन्तु भामिनाम् मुमुक्षुषां मुमुक्षुषाः । जम्बायाश्च योषोऽयं नागवीथी च पामिना ।

वृषिर्विविधं सर्वमवस्थानां व्यासायत । सहस्राद्यान्तु सर्वात्मनां च सहस्रं एव हि ।

नागवीथ्याय जामिन्या वृषण्य व्यासायत । या राजन् योसां पश्यस्व दशः प्राचेतसो देवैः ।

सर्वेऽनवचनान्यथा योनिवि परिकीर्त्तनाः । ये तन्वे ख्यातिमन्तो वे देवा योनिःपुरोगमाः ।

वधोऽष्टौ यमाख्यानास्तो यस्यामि निगदः । आपो भुवश्च योसाय धरद्वैशानिस्तान्मनोः ।

अथूयश्च प्रभायश्च वमवो नामभिः स्मृताः । आपस्य पुत्रो नैतच्छाः श्रमः शान्तो मुनिनाया ।

भुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः । योसाय भगवान् वयो वरुणो येन जायते ।

धरस्य पुत्रो द्रविणो जगद्वयवहताया । मनोहरायाः शिविरः प्राचोऽयं रमणतया ।

अनिलस्य शिवा आर्या यथाः पुत्रो मनोज्ञः । अविज्ञानगतिर्यैव हो पुत्रावमिलस्य तु ।

अग्निपुत्रः कुमारश्च मरुत्तमो मिया एत । तेषां जामिनां विद्याय नैगमेयश्च दृष्टः ।

अथर्षोऽपि कालिकायुः कालिकेय इति श्रुतः । स्कन्दः वनकुमारश्च सुहृदः पादेव तेजसा ।

अथूयस्य विदुः पुत्रश्चर्यं नास्तीत्युच्यते । हो पुत्रो देवस्यैव च तानां तपस्विना ।

दृष्टव्यं तेषु भगिनी वरुणी ब्रह्मवादिनी । योगमिन्द्रा जगत्कृत्स्नममक्ता विषधार ह ।

प्रभास्य च भाग्यो मा वसुनामष्टमस्य च । विश्वकर्मा महाभागो यथा जमे प्रजापतिः ।

कर्त्ता शिल्पमन्त्राणां पिदुष्टानां च बह्वर्कः । भूषणायाश्च सर्वेऽहो कर्त्ता शिल्पवनाम्बरः ।

यः सर्वेषां विमानानि देवतानां चकार ह । मनुष्याश्च पशोर्वानि यथा शिल्पं महोदमतः ।

सुरभी कथयता द्रुपदोऽनिकादश विनिर्गमः । महादेवप्रसादेन तपसा भाविता यतो ।

अत्रैकपादधिर्मस्तुष्टा रुद्राश्च भारत । त्वष्ट्रेवात्मजः श्रीमान् विश्वकर्मा महायज्ञाः ।

इत्युच्यते कथं व्यासकथापराजितः । एषां कथितं ब्रह्मण कर्तुं रैवतस्यया ।

मृगव्याधयः सर्वस्य कपालो च विनाशने । एकादशैतैः कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
 शतं तेषां समाख्यातं रुद्राणामभितो जगतां । पुराणे भरतप्रेष्ठे यथोक्ताः सचराचराः ।
 लोका भरतशार्दूल कक्षपण्य निबोध मे । अदिगिदिगिर्दनुषैव, अरिष्टा सुरा खरा ।
 सुरभिर्विजिता चैव तासां क्रोधवद्वा दरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्यपत्यानि मे शृणु ।
 पूर्वमन्वन्तरे तात द्वादशसन्सुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्ववस्वतेऽन्तरे ।
 उपस्थितेऽतिशयस्य सुपस्थान्तरे मनोः । हितार्थे सर्वलोकानां समागम्य परस्परं ।
 आगच्छन्त द्रुतं देवा अदिगिं सम्प्रविश्य वै । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तस्यः श्रेयो भविष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाकुपस्थान्तरे मनोः । मारो वात्सक्यपाज्जातास्ते दित्या दत्तकन्यया ।
 तत्र शक्य विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव ह । अर्थमा चैव धाता च, लघा पूषा च भारतः ।
 विवस्वन् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । शंखो भगयान्तिता आदित्या द्वादशस्यताः ।
 चाकुपस्थान्तरे पूर्वमासन् ये तुषिताः सुराः । वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादशस्यताः ।
 सप्तविंशतिः धाः प्रोक्ताः सोमपथस्या महाजताः । तासामपत्यान्यभवन दीप्तान्यमिततेजसां ।
 अरिष्टनेमिरजीनामपत्यानीह प्रोक्तम् । षड्रपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विदुनः स्यताः ।
 प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा चैवा मृद्वर्षिषास्यताः । कण्वायस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुभाः ।
 एते युगवृक्षालो जायन्ते पुनरेव ह । सर्वदेवगणालय, चर्याक्षिंशु कामजाः ।
 तेषामपि च राजेन्द्र निरर्थाप्यतिवच्यते । यथा सूर्यस्य गगने ज्वलन्त्यास्तमयाविह ।
 एवं देवनिकायास्तैः सञ्जन्ति युगे युगे । दित्याः पुत्रदंष्ट्रं ज्ञेयं कथं शरिति न, कुत ।
 हरिण्यकशिपुश्चैव हरिण्यारुण्य वीर्यवान् । सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिपहः ।
 सिंहिकेया इति ख्याताः पक्षाः पुत्रा महाबलाः । गणेश सह राजेन्द्र द्रमशास्त्रमुच्यते ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च ज्ञतयोऽय सप्तस्रजः । जम्बूखाना महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
 हरिण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुष्टादश द्वादश प्रज्ञादशैव वीर्यवान् ।
 संज्ञादश चतुर्थेऽऽनुष्टादपुत्रा श्रेष्ठतया । संज्ञादपुत्रः सुन्दश्च निमुन्दश्चैव तावुभौ ।
 ब्रह्म पुत्रो ह्यार्युर्ध्वं शिविः कालस्तथैव च । विरोचनश्च प्राज्ञादिर्बलजर्जो विरोचनान् ।
 बलेः पुत्रश्चतुर्धाश्रेष्ठोऽप्येवं भ्रातृभिः । धृतराष्ट्रस्य सूर्यस्य चन्द्रमासेन्द्रतापनः ।
 कुम्भनामो गर्हभाजः कुचिरित्येवमादयः । वाणलोपामतिबलो व्येष्ठः परशुपतिप्रियः ।
 पुराकन्ये हि वाणेन प्रयाद्योमापतिं प्रभुं । पायते विहरिष्यामि इत्येवं पाचिर्नो वरुः ।
 वाणस्य चन्द्रदमनो लोहित्यामुदपथतः । गणास्तया सुरा राजन् प्रतपाहस्तमर्षिताः ।
 हरिण्यारुण्यो पञ्च विदोः सुमहाबलाः । सशरैः प्रकुनिष्वैव भूतसन्तापनस्तथा ।
 महानाभश्च विक्रान्तः कालनामस्तथैव च । अभवन् दनुपुत्राश्च ज्ञतं तोमप्रराकमाः ।
 तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन मित्रो धनान् । दिमूर्द्धाः प्रकुनिष्वैव तथा शङ्कुगिराः प्रभुः ।

भातृणां पदं प्रातः गन्तव्यं वाचं वन्द्यः । प्राताः प्रमाणं वृत्त्याय सुते नष्टयामहे प्रजाः ।
 दक्षाः स्वयमनया यथावदनुपूर्वजः । मेऽपि तेनेव मार्गेण प्रयाताः सर्वतो दिग्म् ।
 अद्यापि न निर्वर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः । नष्टेषु ब्रह्मण्येषु दक्षः क्रुद्धोऽब्रह्मणेव ।
 नारदं नाममहोति गर्भदोषं वधेति च । तदा प्रथितवै भ्राता भातुरन्येऽपि नृप ।
 प्रयातो नायति सिद्धं तस्य कार्यं विपदिता । तस्यैः नष्टान् विप्राय पुमान् दक्षः प्रजापति ।
 पट्टिं ततोऽष्टशतकं यैरुपगमिति न, श्रुतं । तास्तदा प्रतिजगत् आभ्यासं करणं प्रभुः ।
 सोमो धर्मोऽक्षरस्य तथैवान्ये महर्षयः । इदो स दक्ष धर्मोऽयं करणाय यथादक्ष ।
 माविंति सोमाय चतस्रोऽरिष्टमिति न, देवैः वज्रपुताय देवैर्वाहिरमे तथा ।
 देहमायाय विदुषे तामां नामानि मे शृणु । अर्धवती वसुधामी सन्मा भानुर्धरमती ।
 महत्या च मुहूर्ता च माथा विद्या च भारतः । धर्मपत्न्यो दक्ष तैत्तिरीयपत्न्यामि मे शृणु ।
 विश्वेदेवान् विद्यायाः साधा साधान् व्यजायत । महत्तया भवतन्मो वशीष्ट वववत्तया ।
 भानुस्तु भागवतात् मुहूर्तात् मुहूर्तजाः । सन्मायायै घोषोऽयं नागवीथी च यामिजा ।
 पृथिवीविषयं सर्वमहन्मार्गा व्यजायत । महन्मायास्तु सर्वमात्मा जज्ञे महत्स्यैव हि ।
 नागवीथ्याय जामिन्या, वृषलस्य व्यजायत । या राजन् सोमपत्न्यस्तु दक्ष प्रापतेषो इदो ।
 सन्मा नववदन्मया ज्योतिर्वै पत्नीकिंतिनाः । ये सन्मै स्थानिमनो न देवा ज्योतिःपुरागमाः ।
 वनेषांष्टौ समाख्यानास्तथै वक्ष्यामि निवारं । आपो भुवश्च सोमश्च धरदेशानिलाननैः ।
 प्रद्युपस्य प्रभाषस्य वषट् नामभिः स्मृताः । आपस्य पुनो देवतयाः श्रमः ज्ञानो मुनिताया ।
 भुवस्य पुनो भगवान् कालो लोकप्रकाशनः । सोमस्य भगवान् वर्षा वर्षन्ती येन जायते ।
 धरस्य पुनो द्रविणो जनहृदयवहसाया । मनोहरायाः शिमिरः प्रायोऽयं रमयताया ।
 अनिलस्य शिवा भाव्यो यस्याः पुनो मनोज्ञः । अविशानमतिर्येव सौ पुनोऽनिलस्य तु ।
 अग्निपुत्रः कुमारस्तु वरस्येति यिषां यतः । तस्यैः ज्ञाये विज्ञास्य जगमेवयं शृणु ।
 अपत्यं छत्तिकानानु कान्तिकेय इति स्मृतं । स्कन्दः भगवन्महर्षिः सृष्टं पादेन तेजसा ।
 प्रद्युपस्य विदुः पुनश्चरिं नासांश्च देवसे । देवो पुनो देवस्योऽपि चतायनो तपस्विनो ।
 वृहस्पतेस्तु भगिनो वरस्यो ब्रह्मवादिनो । योगप्रियङ्गो जगत्कृत्स्नमवका विषचार ह ।
 प्रभासस्य च भाव्यो या वसुनामष्टमस्य च । विश्वकर्मा महाभागो यस्यां जज्ञे प्रजापतिः ।
 कर्त्ता शिल्पवस्तुनां चिदश्विनोऽयं धर्म्मकि । सृष्टेः नाशं सर्वं कर्त्ता शिल्पवताम्बरः ।
 यः सर्वेषां विमापानि देवतानां चकार ह । मनुयायोऽपजोर्वन्ति यस्य विश्वे महात्मनः ।
 सुरभो कण्वपाद्रुः कानेकादश्च विविधैर्महादेवमपादेन तपसा भावितायतो ।
 अजैकपादचर्मप्रसृष्टा चन्द्राय भारतः । वसुधैवात्मजः श्रीमान् विश्वकर्म्मो महापद्माः ।
 हरश्च वज्ररूपश्च व्यसनकरोऽपराजितः । युष्माकपिश्च शम्भुश्च कार्द्दी रैवतस्यो ।

मृगयाधय सर्पश्च कपाली च विनाशने । एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
शतं तैवं समाख्यातं रुद्राणामभिर्तोषा । पुराणे भरतश्रेष्ठ यैर्बोधाः सचराचराः ।
लोका भरतश्राद्धं कक्षपत्य निषाध मे । अदिनिर्दिष्टिर्देवैव हरिष्टा सुराश्च ।
सुरभिर्विन्ता चैव तोषा क्रोधवशा दरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र ताक्षपत्यानि मे शृणु ।
पूर्वमन्त्रे तातं दादृशान्पुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्वैवसतेऽन्तरे ।
उपस्थितेति यश्चक्षुष्यान्तरे भगोः । हितार्थं सर्वलोकाणां समागत्य परस्परं ।
आगच्छत इतं देवा अदिति सम्प्रविश्य वै । मन्त्रान्तरे प्रक्षयामस्तुतः श्रेया भविष्यति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता तु ते सर्वे आनुष्यान्तरे भगोः । भारीशक्त्याप्यान्तासे दिव्या दक्षकन्या ।
तत्र प्रकथ्य विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव ह । अयंमात्रं च धातोः च । लष्टा पूषा च भारताः ।
विद्वान् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । अश्विभे भगदातिनेश्च आदित्या द्वादशस्यताः ।
आनुष्यान्तरे पूर्वमस्तु मे तुषिताः सुराः । वैश्वसतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादशस्यताः ।
वसतिगतिः धाः मीमाक्षः सोमपपन्था महाप्रताः । ताक्षामपत्यान्भवन् दोहान्वसिततेजसा ।
अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह धोष्ठश्च । वक्रपुच्छश्च विदुषश्चतस्रो विदुषः स्यताः ।
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठाश्चैव ब्रह्मर्षिस्तथा । क्रमात्पञ्च तु देवर्षेर्देवप्रहरणः स्यताः ।
एते युगवृक्षान्ते जायन्ते पुनरेव ह । सर्वदेवगणास्तत्र च यस्त्रिंशसु कामजाः ।
तेषामपि च राजेन्द्र निरोधान्तिवच्यते । यथा सूर्यस्य गगने उदयास्तमयाविव ।
एवं देवनिष्ठायासी संभवन्ति युगे युगे । दिव्याः पुत्रदंष्ट्रं ज्ञेयं कथय अदिति नः श्रुतं ।
हिरण्यकशिपुर्देव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् । सिद्धिंका चाभवत्कन्या विप्रपितेः परिपहः ।
सिद्धिकेया इति ख्याता यथाः पुत्रा महाबलाः । गणेश सह राजेन्द्र द्वादशहस्तमुच्यते ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च धर्मगोप्य सहस्रजः । अश्वखाता महाबाहो हिरण्यकशिपेः शृणु ।
हिरण्यकशिपेः पुत्राश्चतारः । प्रथितैर्जयः । अनुद्वादश द्वादश प्रद्वादश्चैव वीर्यवान् ।
संद्वादश्चतस्रोऽभून्द्वादपुत्रो ह्रस्वसा । संद्वादपुत्रः सुन्दर्यमिमन्दश्चैव तावभौ ।
द्वादश पुत्रो ह्यायुर्वै शिविः कालस्तथैव च । विरोचनश्च प्राज्ञादिर्जलिर्जगो विरोचनात् ।
बलेः पुत्रश्चतस्रोऽपीदानीं नराधिप । धृतराष्ट्र सूर्यश्च चन्द्रमाश्चतुर्तापनः ।
कुम्भनाभो गद्भातुः कुचिरित्येवमादयः । वाणलोचामतिबलो ज्येष्ठः पञ्चरतिभिः ।
पुराकल्पे हि वाणि प्रसाधोमर्षितं प्रभुं । पार्थिवो विहरिष्यामि दत्तवै याचिनौ वरः ।
वाणश्च चेन्द्रदमनो लोहितामुदपथन । गणाक्षया सुरा राजन् शतबाह्वशस्त्रितः ।
हिरण्याक्षमुताः पञ्च विदाक्षः सुमहाबलाः । स्रजैः शकुनिश्चैव भूतघ्ननापनस्तथा ।
महानाभश्च विकान्तः कालनाभस्तथैव च । अभवन् दनुपुत्राश्च शते तीव्रपराक्रमाः ।
तपस्विना महावीर्याः प्राधान्येन निबोध तान् । दिग्भूतः शकुनिश्चैव तथा शकुशिराः प्रभुः ।

शङ्कुर्को विराधस्य गवेष्टो दुन्दुभिस्तथा । श्रयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्धन्वाद्यैव हरा गर्गशिरा रुक् । विषोमणस्य केतुश्च केतुवीर्यशतह्रदै ।
 दन्द्रजित्स्वर्जिजैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः । वैशानरः पुलोमा च मित्रावणमहाशिराः ।
 हर्भानुर्दुष्यर्ष्या च तु ऽण्डश्च महासुरः । स्रक्षश्चैव निचन्द्रश्च ऊर्षनाभो महागिरिः ।
 अश्लोमा च केमो च शठश्च बलको मदः । तथा गगनमूर्द्धा च कृष्णनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयस्य क्षुपयो हयग्रीवश्च वीर्यवान् । वैष्टपः शक्तिराक्षः सुपयोऽय हराहरी ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव व्रतमायस्य शम्बरः । शरभः ब्रलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ।
 एते सर्वे दनाः पुत्राः कश्यपादभिजिह्विरे । विप्रचित्तिप्रधानास्तै दानवाः सुमहाबलाः ।
 एतेषां यदपत्यन्तु न तच्छक्यं नराधिप । प्रवेष्ट्यातुं महापाल पुत्रपौत्रमनमकं ।
 हर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु सुता च यं । उपदानवो हयगिरिः शक्तिश्चैव वायव्येष्ठी ।
 पुलोमा कालका चैव वैशानरस्तु ते उभे । बह्वपत्ये महावीर्यं मारीचेस्तु परिग्रहः ।
 तयोः पुत्रमहस्त्राणि षष्टिं दामवगन्दनान् । चतुर्दशशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ।
 मारीचिर्जनयामास महता तपसाऽश्विनः । पौलोमाः कालकेयाश्च दानवास्तै महानलाः ।
 श्रवथा देवतानाञ्च हिरण्यपुरवासिनः । कृताः पितृमहेनाजैः मिहताः धन्यवाचिना ।
 प्रभाया नक्षपः पुत्रः सञ्जयश्च शचीमुत । पूर्वजग्नेय शक्तिश्चैव दुश्प्रभमुपदानवी ।
 जनोऽपरं महावीर्या दानवास्ततिदाहणाः । विंशिकायामथेत्यत्रा विप्रचित्तेः सुतास्तथा ।
 दैत्यदानवसंयोगाज्जातास्तोमपराक्रमाः । नैहिकेया इति स्थितास्तथोद्वह महाबलाः ।
 थंघः द्रक्ष्यश्च बलिनौ नभश्चैव महाबलः । वातापिनमुचिश्चैव दण्डः खड्गमस्तथा ।
 आक्षिपिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च । राजर्ष्यैष्ठस्तु तेषां वै स्वयंभुवप्रमहं ।
 शुकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुङ्गपृष्ठश्च द्रुदपुत्रो बभूवतुः ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च नाडकायो ध्वजायत । एते वै दानवाः श्रेष्ठा द्रुमवन्निविर्हृताः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतगोऽय बह्वक्षत्रः । संज्ञादस्तु तु दैत्यश्च निशानकवशाः कुले ।
 समुत्पत्ताः सुमहतां तपसा भावितात्मनः । तिष्ठः कोप्यः सुताद्योर्षा षष्ठिमथ्यां निवासिनां ।
 तेऽप्यवथाय देवानामञ्जुनेन निपातिताः । षट् सुताः सुमहाबलाश्चाद्यायाः परिकीर्तिताः ।
 काको श्येनो च भाषो च मुपेनो शुकश्चैव यथिका । काको काकानजनयदुलूको मयलूककान् ।
 श्येनो श्येनास्तथा भाषो भाषान् यथाय यथ्यपि । शुकश्चैव दैकान् पविगमान् मुपेनो तु परन्तप ।
 अद्यान्तान् गह्मांश्च ताद्यावन्धः प्रकीर्तितः । विनतायाम् पुत्रो दावहृणो महद्वलया ।
 सुपर्णः पतगश्रेष्ठो दाहणः स्तेन कर्मणः । मुरसायाः बह्वक्षन्मु सर्पाणामभिनीजयम् ।
 अनेकद्विरथं तात श्रेष्ठराजो महात्मनः । काद्रवेयाश्च यमिनः बह्वक्षमभिनीजयम् ।

...

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

सुपर्णवशगा नागा जहिरैऽनेकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं श्रेयवायुकिन्तवकाः ।
 रौरावतो महापद्म कन्मलाश्चतरावुभौ । रक्षापञ्चस्तया बह्वः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 महानीलमहाकर्णो धतराश्वनलाहकौ । कुहरः पुण्यदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
 शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा । नज्ज्व शङ्खरोमा च भण्डिरित्येवमादयः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गुरुदेन निपातिताः । चतुर्दशषट्छाणि कूराणामुरगाग्निना ।
 गणं क्रोधवधं विद्धि तेषु सर्वं च दंष्ट्रिणः । खलजाः पक्षिणोऽस्त्राश्च धरायाः प्रचराः स्मृताः ।
 गच्छन् वै जनयामास सुरभिर्महिषोत्तमा । इरा वृषलता वक्षोस्त्राणुगतीश्च सर्वशः ।
 खड्गा तु पञ्चराशि मुनिरश्मिरसस्तथा । अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्वान्मितीजशः ।
 एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्त्रोणुजङ्गमाः । तेषां पुत्रश्च पौत्राश्च व्रतमोऽय सधर्तृशः ।
 एष भवन्तरे तात सर्वे स्मारादिषु स्मृतः । वैखल्ये तु महति वाक्प्रे वितते क्रतौ ।
 कुङ्कुमश्च मङ्गणो वै प्रजावर्ग इदोच्यते । पूर्व्वं यच्च तु ब्रह्मर्षिर्नृत्पत्नान् सप्त मानसान् ।
 पुत्रं च कश्यपामस खल्वेव पितामहः । ततो विरोधि देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 इति त्विन्द्रपुत्रा वै तोषयामास कश्यपः । तं कश्यपः प्रवन्नात्मा सत्यगाराधितस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वने वरं तदा । पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थमन्मितीजशं ।
 स च तस्यै वरं प्रादात्प्रार्थितः सुमहातपा । इक्ष्वाकु वरमव्यग्रा मारीचकान्मभयत ।
 भविष्यति सुलोक्यं प्रथमेन धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भे वै व्रतदां व्रतं ।
 यदि धारयिषे शीघ्रतत्परा व्रतमास्त्रिणा । तथेत्वाभिहितो भर्ता तया दैव्या महातपा ।
 धारयामास गर्भेन शुचिः सो वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्यो गर्भमाधाय कश्यपः ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानामन्मितीजशं । तेज संहृद्य दुर्द्वैर्नयम्यमरैरपि ।
 गगान् पर्व्वताथैव तपसे संश्रितमङ्कः । तस्मादैवान्तरप्रेषुरभवत् पाकशालयम् ।
 ऊर्ध्वे वर्षगने चाप्या ददशान्तरमच्युत । चक्रत्वा पादयोः शौचं दितिः प्रयममाविशत् ।
 निद्राश्चाकारयामास तस्मात् कुर्व्विं प्रविश्य स । वज्रपाणिलतो गर्भे सप्तधा तं न्यस्तन्त ।
 स पायमनो वज्रेण गर्भेऽसु मरुतोद ह । मारोदोरिति तं शक्र युनः पुनरयामवोत् ।
 सोऽभवत्सप्तधा गर्भसमिद्धे कपितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रैश्चैवारिकर्षणः ।
 महतो नाम देवसौ बभूवुर्भरतपथम् । यथैवान्ते मघवता तथैव मरुतोऽभवत् ।
 देवा एकोनपञ्चाशत् सप्तथा वज्रप णिनः । तेजामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जननेश्वर ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानामन्मितीजशं । निकयिषु निकयिषु हरिः प्रादात्प्रजापतिं ।
 क्रमशस्तानि राज्यानि शृणुपूर्व्वं हि भारत । स हरिः पुरुषो वीर कृष्णो जिष्णु प्रजापतिः ।
 पञ्जैत्यस्तपनो यत्तच्छुख सर्व्वमिदं जगत् । भूतसर्गमिमं सम्यक् जानतो भरतर्षभ ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

मरुताश्च शूभं जन्म शृणुतः पठतोऽपि वा । नाटुन्तिभयमस्त्रीषु परलोकाभयं कुतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपूर्वर्णि मासुतोत्पात्तिकेयने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिविष्टाधिराज्ये तु शृणु धैर्यं पितामह । ततः क्रमेण राज्यानि यादेदमुपचक्रमे ।
 द्विजानां वीरधाक्षैव नवचक्रहयोत्सवा । यज्ञानां तपसाक्षैव मोमं राज्येऽभ्यवेचयत् ।
 अपान्नु वरुण राज्ये राक्षसा वैश्ववण प्रभुं । छहस्रानिन्तु विष्टेभ्यो ददावाङ्मिरसं पतिं ।
 भृगूनामधिपक्षैव काव्ये राज्येऽभ्यवेचत् । आदित्यानां तर्था विष्णुं कृत्स्नामय पावकं ।
 प्रजापतीनां दधन्तु मरुतामय वासवं । दैत्यानां ढानवानाश्च भृष्टादममिताजर्ष ।
 वैवस्वते पिङ्गणाश्च यम राज्येऽभ्यवेचयत् । यक्षाणां राक्षसानाश्च पार्थिवानां तथैव च ।
 सव्यभूतप्रियाचानां गिरीश शूलपाणिनं । शैलानां हिमवन्तश्च नदीनामय वागरी ।
 नारायणन्तु साध्यानां वज्राणां छत्रभञ्जज । विप्रचिन्तिन्तु राजानं दानवानामयादिशत ।
 गन्धार्वा मरुताश्चैव भूतानामशरीरिणां । शम्बाकाश्रवताक्षैव वायुं वसवताम्बरं ।
 चारुणां नदानाश्च मेघानां वर्षितक्षत्र । गन्धर्वाणामधिपतिश्चक्रे चित्ररथं विभुं ।
 नागाणां वामुकिं चक्रे सर्पाणामय तलकं । सव्येभ्यो दक्षिणां श्रेय राजानमभ्यवेचयत् ।
 वारणानान्तु राजानमैरावतमयादिशत । उषै यवसमशानां गह्वरं च पतिर्विधा ।
 चृगाणामय शार्ङ्गं गोहृषन्तु गङ्गामपि । वनस्यतीनां राजानं जङ्गमेकादिशत प्रभुं ।
 गन्धर्व्यासुरसाक्षैव कामदेवं तथा प्रभुं । ऋतूनामय मासानां दिवधानं तथैव च ।
 पलाषाश्च वराषाश्च मुद्गरैर्नित्यिपुष्पेभ्यः । कलाकाष्ठाप्रमाणानामृतोरचनयोत्सवा ।
 गणितस्त्राय योगश्च चक्रे सम्पत्तरं प्रभुं । एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण च पितामह ।
 दिशोपस्थानय तत स्त्रापयामास भारत । पूर्व्वेष्वां दिशि पुत्रन्तु वैराजस्य प्रजापते ।
 दिशोपस्थानं सुभङ्गानं राजानं कोऽभ्यवेचयत् । दक्षिणेष्वो महात्मानं कर्हमस्य प्रजापते ।
 पुत्रं शङ्ख उदं नाम राजानं कोऽभ्यवेचयत् । पश्चिमायां दिशि तथा रजस्य पुत्रमच्युते ।
 केतुमन्तं महात्मानं राजानं कोऽभ्यवेचयत् । तथा शिरश्चरौमाण पद्मेन्यस्य प्रजापते ।
 उदीच्यां दिशि दुर्द्धभं राजानं कोऽभ्यवेचयत् । तैरिषं श्रुतिवो सर्वा शस्त्रदोषा वपत्तना ।
 यथाप्रदेशमयापि धर्मैर्न परिपाल्यते । राजसूयामिविक्रान्त शत्रुरेभिर्नराधिपे ।
 वेददृष्टेन विधिना राजराज्ये नराधिप । ततो मन्वन्तरे ऽतीते चासुषे ऽमिततेजसि ।
 वैवस्वताय मनोवै ब्रह्मा राज्यमयादिशत् । तस्य विश्वरामाख्यासि मनोर्वैवस्वतस्य च ।
 तवानुकूल्याद्भिराजन् यदि शूद्रयुगे ऽनघ । महद्भ्येतदधिष्ठानं पुराणं परिनिष्ठित ।
 धन्ये यशस्यमाशुष्य स्वर्गवामकर शूभ ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ विश्वरेण श्रेयोऽस्य वैशम्पायन कीर्तय । यथा महात्माना तेन दुग्धाः चर्ये वसुन्धरा ।

यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्वैद्यैर्विभिः । यथा दैत्यैश्च नामैश्च यथा सर्वैर्यथा क्रुमैः ।

यथा ग्रैलेः पिशाचैश्च गन्धर्वैश्च दिव्यजन्तुभिः । राक्षसैश्च महासैन्यैश्चो दुग्धा वसुन्धरा ।

तथा पात्रविशेषांश्च वैशम्पायनः कीर्त्तय । तस्मान् चोरविशेषांश्च दोग्धारेक्षानुपूज्यैः ।

यस्माच्च कारणात् पार्ष्णिभेनैव मथितः पुरा । कुड्मैर्महर्षिभिस्त्रात कार्त्तय तच्च कीर्त्तय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि । प्रयत्नैश्च विस्तरं । एकांशः प्रयत्नैश्च वृष्टुं च न भवेत्तथा ।

नाड्युपेः सुदमनधो नाभिश्चांशमताय वा । कीर्त्तयेयमहं राजन् कृतप्रायाहिताय वा ।

स्वर्गं यश्च समायुज्य धन्यं वेदैश्च सन्निभं । रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं, वृष्टुं राजन् यथावत्तथैव ।

यत्वेन कथयेन्नित्यं प्रयोक्तव्यं विस्तरं । ब्राह्मणेभ्यो नमस्तुभ्य न च श्रेयितुं कृताकृतैः ।

इति श्रीमहाभारते खिले पुराणं हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रह्लादाख्यानं चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीदधर्मस्य गोता वै पूर्वमर्षिषमः प्रभुः । अचिविश्वस्य मृत्युश्चैव तस्य नाम प्रजापतिः ।

तस्य पुत्रोऽभवेद्वै नो नात्यर्थं धर्मकोविदः । जातो न्यस्तुमुतायां वै मुनीयोग्यो प्रजापतिः ।

स मातामहदोषेण तेन कालात्मजात्मजः । स्वधर्मज्ञो वृष्टतः काला कामाक्षीभिव्रजेत ।

मन्योर्दोः स्थापयामास धर्मोपेतो स पार्थिवः । वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मनिरतोऽभवत् ।

निःस्त्रोऽध्यायवषट्कारास्तस्मै राजनि वाचति । प्रावर्त्तय पपुः सोमं जेतं यश्चेत्तु देवताः ।

न यद्यर्थं न चेत्तत्प्रमितिं तस्य प्रजापतेः । आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरं विनाशे प्रत्युपस्थिति ।

अहमिज्यय यथा च यद्येति कुकुरहः । मयि यथा विधातव्या मयि शेताचर्मित्यपि ।

तमतिक्रान्तमन्योऽदमाददानमवाप्त्यनं । ऊर्ध्वार्धवर्षयः सर्वे मरोचिप्रमुखोदोः ।

वर्षं दीर्घं प्रवेष्ट्यामः श्वत्सरगणान् बभूव । अधर्मं कुरु भा वेन नैव धर्मः शनततः ।

अन्यथेऽनेः प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरशंस्यथं । प्रजास्य पालयिष्येहमिति ते समयः कृतः ।

तांस्तथा भुवतः सर्वान् महर्षीन् प्रवीक्षदा । वेनः प्रहस्य दुर्भुहिरिममर्थमनर्थवित् ।

॥ वेन उवाच ॥ स्मृष्टा धर्मस्य कथान्यः शेतायै कस्य वा मयो । श्रुतवोर्न्येतपःपथैर्मया वा कः समो भुवि ।

प्रभवै सर्वभूतानां धर्माणाञ्च विशेषतः । संमूढा न विदुर्नूनं भवन्तो मामचेतसः ।

इच्छन् ददधेयं प्रथिवीं श्रावयेयं जलैस्तथा । यो भुवं चैव हन्येयं प्राचं कार्यो विचारण ।

यदा न शक्यते मोहादवलेषाच्च पार्थिवः । अनुनेतुं तदा वेनस्ततः क्रुद्धा महर्षयः ।

निशङ्कं तं महात्मानोः विस्फुरन्तं महावलं । ततोऽस्य भयमूढो न ममैव ज्ञातमन्यवः ।

तस्मिन् मय्यमाने वै राज्ञ ऊरौ विजिगिवान् । हस्तोऽतिमोहः पुरुषः लब्धयति बभूव ह ।

स भोतः प्राञ्जलिभूला स्त्रितवान् गणभेजय । तमचिर्विह्वलं दृष्ट्वा निपीदेत्यप्रवीक्षदा ।

निपादवंशकर्त्ताऽपि बभूव वदताम्बर । धीवरानसृजयपि वेन कलत्रपथमवान् ।

ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुखारास्तुनुरासया । अधर्मद्वेषयस्तां विद्धि तां न वेन शक्नुवान् ।

ततः पुनर्भद्रात्मानः पाणि वेनस्य दक्षिणं । अरणीमिव संरत्वा मन्त्र्युर्भूतमन्यवः ।

श्रुत्वास्मात्समुत्तथा कराञ्ज्वलनसन्निभः । दीप्यमानः स्वपुष्पा वाचादग्निरिव ज्वलन् ॥
 स धनो कवचो जातः शृगुरव महायशः । आधामाजगर्व नाम धनुर्दृष्ट महारवः ॥
 शराय दिव्यान् रक्षाथ कश्चक्षु महाप्रभः । तस्मिन् जातः स भूतानि संप्रहृष्टानि सन्धुः ॥
 समपितृभ्यश्चाराज येन स विदित्य ययौ । समुत्पन्नैर्न कारय सपुत्रैश्च महात्मना ॥
 जातः स पुत्रपुत्राश्च पुत्राद्यो नरकात्तदा । तं समुद्राय नक्षत्र रत्नान्यादाय सन्धुः ॥
 तोषानि चाभिवेकाथ सन्धे योपतस्थितः । पितृमहस्य भगवान् देवैराहिरयः सह ॥
 स्वावराणि च भूतानि जलमानि च सन्धुः । समागत्य तदा वैद्यमन्त्रश्चित्रराधिः ॥
 सप्तता राजराज्येन प्रजापाले महाद्युतिः । योऽभिषिक्ता महातिजा विविद्वद्भ्यो हविरे ॥
 आदिराज्ये तदा राज्ञो श्रुत्यैव प्रतापवान् । विवाहपरिज्ञातस्य प्रजासोनामराक्षिताः ॥
 अनुरागान्तस्य नाम राजेय्यजायत । चापसलसिरे तस्य समुद्रमभिधास्यतः ॥
 पर्वताय दक्षर्षाग्न्यध्वजमङ्गल्य नामवत् । सकृदप्यश्रित्यो विधुक्त्वन्मानि विसृज्या ॥
 सर्वकामदुष्टा गावः पृथक् पृथक् सधु । रत्नसिन्धेव काले तु यशो पतामहे इमे ॥
 सूतः स्रव्यां समुत्पन्नः सौम्योऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे जग्मे प्रज्ञाऽय मागधः ॥
 श्रुयोः स्वावर्धं तो तत्र समाह्वतो सुरर्षिभिः । तावत्पुच्छयः सन्धे स्रवतःसिन्धो पायिनः ॥
 कर्मैतदनुसूय वो पात्रहाय नराधिपः । तावत्तु तदा सन्धेऽस्मान् यो न सुतमागधे ॥
 आवा देवानुषीदैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः । न चास्य विद वै कर्म न तया लक्षणं यशः ॥
 सोऽत्र येनास्य कुर्याव राजसिन्धो दिजाः । अपिभिधो नियुक्तो तु भविष्येः स्रवतःसिन्धो ॥
 यानि कर्माणि कृतवान् श्रुतः पञ्चान्महाबलः । सत्यवाग्दानशौलोऽयं सत्यसन्धो नरैर्यतः ॥
 श्रीमान् जैत्रः समालो लो बिक्रानो दृष्टशायनः । धर्मश्रय कृतश्रय दयावान् प्रियभाषणः ॥
 मान्यमानयिता यज्यः ब्रह्मणः सत्यश्रुतः । शमः शान्तश्च निरतो व्यवहारस्थितो मृगः ॥
 ततः प्रभृति लोकेषु सर्वेषु जगभोजय । आशौजीदाः प्रयुज्यन्ते सुतमागधवन्दिभिः ॥
 तयोः स्वावर्धो सुभितः श्रुतः प्रादात्मजियरः । अनुपदं सुताय मगधं मागधाय च ॥
 तं दृष्ट्वा परमप्रीतोः प्रजाः प्राज्जस्रस्रथः । सुतानामिष वो दाता भविष्यति नराधिपः ॥
 ततो वैन्दे महाराज प्रजाः समभिदुष्टवः । त्वं ना रुचिं विषत्स्वेति महाप्रेषचनान्तदा ॥
 योऽभिद्रुतः प्रजामिष्ट प्रजाक्षितिकीर्षयः । धनुर्दृष्ट प्रपत्काय श्रित्यवमार्ददहलो ॥
 ततो वैन्देमेयात् वत्सा गोभेला प्राद्रवसहो । ता श्रुध्वनरादाय द्रवन्तीमवधावत ॥
 सा लोकान् ब्रह्मलोकान् गत्वा वैन्दमयात्तदा । प्रददशायतो वैन्दे प्रयुज्यन्ते यदा सन् ॥
 ज्वलन्निर्गमित्वाणोर्देहतेऽसमच्युतः । महायोग महात्मानं दुर्हपमसरैरपि ॥
 अलमन्ती तु सा चाणैर्वैन्देमेवावपचत । कृताञ्जलिपटा भूला पूज्या लोकैस्त्रिभिः सदा ॥
 उवाच येन नाधर्म्यं स्वीयं कर्तुमर्हसि । कथं धारयिता चासि प्रजा राजन् मया विना ॥

भयि लोकाः । श्रिता राजन् मयेदं धार्यते जगत् । मद्विनाशे विनश्येयः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ।

न मामर्धसि हन्तुं नै श्रेयसेनं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपाल इष्टुषु चेदं वेषा मम ।

उपायतः समारम्भाः सर्वे सिद्धान्त्युपक्रमाः । उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप ।

हत्वाऽपि मां न शक्नुस्ते प्रजा धारयितुं नृप । अनुभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते ।

अवधाय स्थितः प्राङ्क्षित्ययोगिनोत्सवपि । सन्नेषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्हसि ।

एवं बहवर्धे वाक्यं मुना राजा महामना । कोपं निवृत्त्या धर्मात्मा वसुधामिदमवबोत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्यानोपक्रमे अध्यायः ५ ॥

॥ पृथुदवाच ॥ एकस्यापौर्य यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा । यज्ञस्य प्राणिनां देयैकं भवेत्तस्यैव पातकं ।

सुखमेधन्ति बहवो यर्धंस्तु निहन्ते सति । तस्मिन् हन्ते नास्ति भद्रं पातक्योपपातकं ।

एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि । यज्ञनां भवति चेन्न तत्र पुण्यप्रदो वधः ।

योऽहं प्रजानिमित्तं तां हनियामि वसुध्वरे । यदि मे वचनं शब्दं करिष्यसि जगद्धितं ।

तां निहत्याद्य वाणेन भक्तावनपराङ्मुखी । आत्मानं प्रययित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वधं ।

वा त्वं शासनमाख्याय मम धर्ममृतान्तरे । संजीवय प्रजाः सर्व्वां समर्प्य ह्यसि धारणे ।

दुहितवत्स मे गच्छ तत एतत्तदं वरं । निषक्येयं तदुपायं नृपानां धीरदर्शनं ।

॥ वसुध्वरोवाच ॥ सर्वभेत्तदं वीरे विधास्यामि न धर्मवध । उपायत समारम्भाः सर्वे सिद्धान्त्युपक्रमाः ।

उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा रमाः । वसन्तु मम तं पश्य चरेयं येन वसन्ता ।

समाद्युक्तुं सर्व्वं त्वं मां धर्ममृतान्तरं । यथाऽभिप्रेक्ष्यमानं मे वीरं सर्व्वं भावयेत् ।

॥ देवम्यायन उवाच ॥ तत उत्सारयामास श्रेष्ठान् व्रतबहवश्च । धनुष्कोशा तदा वैश्वदेव शिला विवर्द्धिताः ।

पृथुर्देवसदा चक्रे मर्धं राजा सर्मा ततः । मन्वन्तरेऽतीतेषु विवमाषोदवसुध्वरा ।

स्वभावेनाभवत् क्षाया समानि विपमः णि च । चातुवस्त्रान्तरेऽर्धमाषोदेव तदा क्षिप्तः ।

न हि पूर्व्वविदेगे वै विवमे पृथिवीतले । प्रविभागः पुराणाश्च यामाणां वा तदाऽभवत् ।

न शस्त्रानि न गौरां न हस्तिनं वशिष्पुत्र । नैव सत्यामृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।

पैवस्त्रतेऽन्तरे वास्मिन् साम्प्रते समुपस्थिते । पृथ्यात् प्रभृति राजेभ्यः सर्वलोकाश्च सधराः ।

यत्र यत्र समन्वष्टा भूमेराभीत्तदाऽनघ । तत्रैव तत्र प्रजा सर्वा निवसन् समग्रेसधन् ।

आहारं फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा । कच्छेण महता युक्तं द्रव्यमनुशुभ्रम् ।

स वक्ष्यं यत्ना वसन्तु मनुं स्वायम्भुवं प्रभुं । स्वपाशैः पुरपत्याव दुदोहं पृथिवी ततः ।

इत्यजातानि सर्वाणि पृथुर्देव्य प्रतापवान् । तेषां प्रजास्त्रात वर्त्तन्तिऽद्यापि सर्व्वराः ।

अपि हि द्रुते चाऽपि पुनर्दुग्धा वसुध्वरा । वसुध्वरोऽभवत्तेषां दोग्धा च द्विरसं सुतः ।

दृष्टव्यतिर्धर्मोऽजा पात्रं कन्दर्वाणि भारत । वीरमाषोदनुपलन्त्येर्ध्वं च प्रायतं ।

तत पुनर्देवगैः पुरन्दरपुत्रिणैः । काञ्चनप्राचमाद य दुग्धं द्रुयने नदी ।

वत्सस्तु मर्धवानोभोद्गोधा ॥ श्विता प्रभुः । शीरमुखैस्करैश्च वर्तन्ते येन देवताः ।
 पित्रभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । राजतं पाचमादाय सुधाममितावकमैः ।
 यमो वैवस्वतस्योयामोक्षस्तु प्रतापवान् । अन्तःकृत्वाभवद्गोधा कालो लोकप्रकाशनः ।
 नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तत्तर्कं । अलातुं पाचमादाय विषं शीरं नरोत्तम ।
 तेषामैरावतो देग्धा छतराष्ट्रः प्रतापवान् । नागानां भरतश्चेष्टे सर्पाणाञ्च मधोपते ।
 तेनैव वर्त्तयन्तुषा महाकाथा विषोष्णपाः । तदाहारास्तदाचारस्तदीयास्तदपाश्रयाः ।
 असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आर्यस्य पाचमादाय मायां शचुनिर्वर्हिणी ।
 विरोचनस्तु प्राज्ञादिर्व्यस्योयामभूत्तदा । खलिकं हिमूनां दैत्यानां मधुर्दुग्धा महापलः ।
 तथैते माययाऽपि सर्वे मायाविनोऽसुराः । वर्त्तयन्त्यमितप्रज्ञास्तदेवाममितं बलं ।
 यच्चैव श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आमपाचि महाराज पुराऽस्मद्भूतमवयं ।
 वत्सं वैयवणं कृत्वा यच्च पुष्पजनेस्तदा । देग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्तथा ।
 यथात्मजा महातैजसिनीधैः सुमहातपाः । तेन ते वर्त्तयन्तीति परमविद्वत्पाप ।
 राक्षसैश्च पिशागैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । श्रावं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं मरुधिप ।
 देग्धा रजतनाभस्तु तेषामाभोतु कुरुक्षेत्रे । वत्सं सुमालो कौरव्य शीरं हृदिरेव च ।
 तेन शीर्णे यथाश्च राक्षसायामरोपमा । वर्त्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसङ्घस्तथैव च ।
 पद्मश्च पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः साधुरागणैः । वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीनं गन्धान्नरथम् ।
 तेषाञ्च मुशसिद्यांशोद्गोधा भरतसंत्तम । गन्धर्वराजोऽतिशक्तो महात्मा स्वयंभुजिभिः ।
 शैलैश्च श्रूयते गर्जन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । शौचधीर्वा मूर्त्तिमतीरत्नानि विविधानि च ।
 वत्सस्तु हिमवानाशोभैर्दुग्धा महागिरिः । पाचन्तु शैलमेवासोत्तम शैलाः प्रतिष्ठिताः ।
 वीरवृद्धि श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । पालाशं पाचमादाय विद्वदग्न्यप्ररोहणं ।
 बुद्धौ दुष्यितः साक्षो वत्सः खलोऽभवत्तदा । सर्वं धात्री विंधाचो च पावनो च वसुन्धरा ।
 चराचरस्तु सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च । सर्वकामदुग्धा दुग्धा सर्वप्रत्यप्ररोहिणी ।
 आसीदियं समुद्रान्तां मेदिनीति परिश्रुता । मधुकैटभयाः कृत्वा मेदसाऽभिपरिश्रुता ।
 तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः । ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः प्रयोर्नैत्यस्य भारत ।
 दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी प्रथोति चोच्यते । प्रयुना प्रविभक्ता च शोधिता च वसुन्धरा ।
 शस्त्राकरवती स्वीता पुरपत्तनमालिनी । सर्वप्रभावो वैत्यः स राजाश्रीद्राजसत्तम ।
 नमस्तथैव पूज्यस्य भूतयामैरसंशयः । ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारंगैः ।
 प्रयुरेव नमस्कार्थो ब्रह्मयोनिः सनातनः । पार्थिवैश्च महामागैः पार्थिवत्वमभोभुभिः ।
 आदिराजो नमस्कार्थः प्रयुर्नैत्यः प्रतापवान् । योधैरपि च विक्रान्तैः प्राङ्गकामैर्जयं युधि ।
 प्रयुरेव नमस्कार्थो योधानां प्रथमो नृपः । यो हि योद्धारथं याति कीर्त्तयित्वा प्रयुं नृपं ।

स घोररूपान् सघामान् चेनो तरति कीर्त्तिमान् । वैधैरपि च वित्तैश्च पण्यवृत्तिविधादिभि ।
 प्रयुरेव नमस्कार्यो हन्निदाता महायशः । तथैव शूद्रे अचिमिलिवर्षपरिचारिभि ।
 पृथुरेव नमस्कार्यो अथ परमभोषुभि । एते वल्यविशेषाश्च देवधार चोरमेव च ।
 पाचाणि च मयोक्तानि किम्भूयो वर्णयामि ते ।

६२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रयुपाख्येन प्रथिवीदोहे प्रष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तराणि सर्वाणि विसरेण तपोधन । तथा पूर्वविष्टिद्वय वैशम्पायन कीर्त्तय ।
 धावन्तो मनवश्चैव धावन्तं कालमेव च । मन्वन्तरमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्तत ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यो विसरस्तात वक्तुं वर्षशतैरपि । मन्वन्तराणां कौरव्य सवेपंतिव मे प्रष्टुम् ।

स्त्रायभुवे मनुस्मृतं मनु स्मारेचिपक्षया । औत्तमिसामसद्वैव रैवतयानुवक्षया ।
 वैवक्षतस्तु कौरव्य संप्रतो मनुहस्यते । सार्वर्षिकं मनुस्मृतं भौत्यो रौच्यस्यैव च ।

६३

तथैव मेऽसावर्षाद्यन्तरो मनवः सृजता । अतोता कर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।
 कीर्त्तिता मनवस्तात मथैते तु ययायुन । स्वर्षिषा प्रवक्ष्यामि पुत्रान् देवगणास्तथा ।

मरीचिरविर्भगवानङ्गिरा पुलहः क्रतु । पुलस्त्यश्च वशिष्ठश्च सत्रैते ब्रह्मण सुता ।
 उत्तरस्था दिग्नि तथा राजन् सप्तर्षयः सृजता । यामा नाम तथा देवास्तान् स्त्रायभुवैः स्मरे ।
 आग्नीध्रश्चमित्राक्षश्च मेधा मेधातिथिर्षु । ज्योतिष्मान् शुतिमान् हव्यः सवनः पुलस्त्यश्च ।

६४

मनो स्त्रायभुवश्चैते दश पुत्रा महेजय । एतैरे प्रथमं राजन मन्वन्तरमुदाहृत ।
 और्ध्वो वशिष्ठपुत्रश्च क्षत्रं काश्यपश्च यव । माणो बृहस्पतिश्चैव दक्षो निष्क्यवन्तश्च ।

एते महर्षयस्तात बापुभोक्ता महाव्रता । देवाश्च तुविता नाम सृजता स्मारेचिवैः स्मरे ।
 हविषः सुहतिर्भ्यातिरापोमुत्तिरयस्तथा । प्रथितश्च नभस्त्यग्नं न जर्जस्त्यैव च ।

स्मारेचिपक्ष पुत्रास्तं मनोस्मृतं महात्मन । कीर्त्तिता प्रथिवीपाल महावीर्यपराक्रमा ।
 द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरमया । इह तृतीयं वक्ष्यामि तत्रिविधं नराधिप ।

६५

वशिष्ठपुत्रा दृष्टासन्वाग्निष्ठाइति विद्युता । हिरण्यगर्भश्च सुताः कर्ज्वा नाम सुतेजस ।
 स्वययोऽव मया भोक्ता कीर्त्यमानास्त्रिविधं तान् । औत्तमेयान् महाराज दश पुत्रान् मनोरमान् ।

इयं कर्ज्वास्तुर्जयं मधुर्गोधवश्च यव । अचिः शूक्रः सदैवैव नमस्तो नभश्च यव ।
 भागवत्सव देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृत । मन्वन्तरं चतुर्थं ते कीर्त्तयिष्यामि तत्कृणु ।

६६

कायः प्रयुक्तयैवाग्निर्जन्तुर्धामा च भारत । कपोवानरूपोवाय तत्र सप्तर्षयोऽपरे ।
 पुराणे कीर्त्तितास्तात पुत्रा धैर्याश्च भारत । सत्या देवगणाश्चैव तामवध्यान्तरं मनो ।

पुत्रश्चैव प्रवक्ष्यामि तामवधं मनोर्नृप । सुतिष्ठः सत्यः सुतपास्तपोभूलक्षपोन्न ।
 तपोरतिरक्तः प्राथस्त्यो धन्वो परन्तप । तमवधं मनोरेते दश पुत्रा महाबला ।

बाधुभोक्ता महाराज पञ्चमं तदनन्तर । वेदेवाङ्गर्धुप्रश्च मुनिर्बेदमिरास्तथा ।

६७

हरिणरोमा पर्जन्य ऊर्ध्वबाहुय सोमजः । सद्यनेवस्तथाऽन्ये रते वसधियोऽपरे ।

देवाद्याभूतरजमस्तया प्रशतयोऽपरे । पारिस्वयं रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते ।

अथ पुत्रानिमांस्तस्य निबोध भद्रतो मम । प्रतिमान्वययो युक्तस्तत्तर्क्षो निरुक्तः ।

अरथ्य प्रकाशय निर्मोहः सत्यवान् कृतो । रैवतस्य मनोः पुत्राः पञ्चमश्चेतदन्तरं ।

पथं ते सम्प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप । भृगुर्वैभो विवस्वतो सुशोभो विजिज्ञासया ।

प्रतिनामा सविष्युः सत्रेते तु महर्षयः । चाबुषस्थान्तरं तात मनोर्देवानिमान् शृणु ।

आयाः प्रभूताः स्वभवः पृथुकाश्च दिवैः कषः । सेखा नाम महाराज पञ्च देवगणाः स्मृताः ।

अपेरद्विरथः पुत्रा महात्मानो महौजसः । नाञ्जलेया महाराज दश पुत्रास्तु विभुताः ।

ऊरुप्रभृतयो राजन् पथं मन्वन्तरं स्मृतं । अविश्वं शिष्टो भगवान् कश्यपश्च महानृपिः ।

गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रश्चैव च । तदैव पुत्रो भगवानृषीकस्य महात्मनः ।

सप्तमो जमदग्निश्च अथः साम्प्रतो दिवि । आयाः वज्राश्च विधे च वषयो भूतसत्या ।

आदित्याश्चाग्निनो चैव देवो वैवस्वतो स्मृतः । महेर्देवस्वतोऽस्ते वरुणे साम्प्रतोऽन्तरं ।

दृष्टाक्षप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः । रतेषां कीर्तितानान्तु महर्षीणां महौजसो ।

राजन् पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सर्वान् भारता । मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्र गच्छेत् सप्त सप्तकाः ।

क्षिता लोकयवप्रार्थं लोकसंरक्षणाय च । मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः ।

क्षला कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकं मनुजैर्मयं । ततोऽन्येतपसा युक्ताः स्वान् तत्पुण्येषु न ।

अनीता वरुणमाश्रय कर्मैतेन भारत । एतान्मुक्तानि कौरव्य सप्ततीतानि भारत ।

मन्वन्तराणि यद् आपि निबोधानागतानि मे । यावत्तु मनुवत्सतं पञ्च तैश्च निबोध मे ।

एको वैवस्वतस्योपा चत्वारश्च प्रजापतेः । परनेष्टसुतोऽस्मात् भूतसावर्णिता गताः ।

दशमेते हि दौहित्राः त्रिधावास्त्वनयानृप । महान्तस्तपसा युक्ता मेतपुष्टे महौजसः ।

दशैः प्रजापतेः पुत्रो रौषो नाम मनुः स्मृतः । भूयाद्योत्पादिनो देवां भैत्यो वांस दशैः स्मृतः ।

अनागताश्च व्रते स्मृता दिमि महर्षयः । मनोरन्तरमोवाच यावत्परिदृष्टो न शृणु ।

हस्ते व्यामलायाश्चैवो दोष्टिमानिति विभुतः । आरुद्राजकशा द्वैविश्वस्यः सा महापुतिः ।

गौतमः स्यात्प्रजयैव भरद्वाजो गौतमः । कौशिको मासवयैव सहः काश्यप एवं च ।

रते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिवत्तमाः । ब्रह्मणः सङ्ग्राथैते धन्याः सत्रायः स्वताः ।

अभिजात्याऽप्येतपसा मन्त्रव्याकरणैस्तथा । ब्रह्मलोकं प्रतिष्ठाम् स्मृता ब्रह्मरूपोऽस्मताः ।

भूतान्वयमवधानं बुद्धा चैव च ये स्वयं । तपसा तु प्रविद्धा ये सप्तताः प्रविचिन्तकाः ।

मन्त्रव्याकरणैश्चैव श्रुत्यर्थास्तु प्रपश्य ये । एतान् मार्थाभितो ज्ञात्वा गेहिकानि च जेमि च ।

इति सप्तभिधैव मुखैः सप्तर्षयः स्मृताः । दीर्घायुषो मन्त्रतम रथरा दौघचतुराः ।

मुद्रा मयचर्चः शोभायार्चकास्तथा । कृतः शिषु युगास्थेषु सर्वथैव पुनः पुनः ।

प्रावर्त्तयन्ति ते वर्षणाश्रमाश्चैव सर्वत्र । सप्तर्षयो महाभानाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 तेषाञ्चैवान्योत्पन्ना जायन्तीह पुनः पुनः । मन्त्रमाह्वयकन्तारो धर्मं प्रश्रित्यिते तथा ।
 यक्षाश्च वरदाः सप्त परेभ्य एव याचिताः । तस्माच्च कालो न वयः प्रमाणमर्थभावेन ।
 एते सप्तर्षिकोद्वेगो व्याख्यातके मया नृप । सार्वर्षस्य मनोः पुष्टान् भविष्यान् प्रष्टुं सत्तम ।
 बरीयोद्याबरीयाञ्च संमते । धृतिमान्मनुः । चरित्राचार्यो धृष्टसुवाजः सुमतिरेव च ।
 सार्वर्षस्य मनोः पुष्टा भविष्या दश भारत । प्रथमं मेवसावर्षान् प्रवक्ष्यामि मुनीन् प्रष्टुम् ।
 मेधातिथिलु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च । ज्योतिष्मान् मार्गवैद्यैव युतिमान्जिरास्तथा ।
 सवर्गश्चैव वाग्निश्च आचयेव हव्यवाहनः । पौलहः सत्य इत्येते मुनयो रौहितेऽन्तरे ।
 देवतानां गणालाव च य एवं नराधिप । दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रौहितस्य प्रजापतेः ।
 मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः पक्ष्मक्षोचो निराकृतिः । पूयुः श्रवा भूरिधामा ऋषीकोऽष्टहोता गयः ।
 प्रथमस्य तु सार्वर्षस्य पुत्रा महोजयः । दशमे त्वयं पर्याये द्वितीयस्तान्तरं मनोः ।
 हविष्मान् पौलहश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः । आपो मूर्त्तिलसायाचयेव वाग्निश्चैव ह्यमः स्मृतः ।
 पौलस्त्यं प्रामतिश्चैव नभोगश्चैव काश्यपः । अज्जिरा नभसः सत्यः सतीव परमर्षयः ।
 देवतानां गणो द्वौ तौ ऋषिमन्त्राश्च ये स्मृताः । मनोः सुतोऽन्तमौजाश्च कुनिषच्च योर्वैवान् ।
 म्रतामौकी निरामिनी छवसेनो जयद्रथः । भूरिपुत्रः सुवर्षाश्च दश तेन मनोः सुताः ।
 शकादयो तु पर्याये तृतीयस्तान्तरं मनोः । तथा सप्त ऋषीणां पि कीर्यमानाश्चिबोध मे ।
 हविष्मान् काश्यपस्यापि हविष्मान् यश्च भार्गवः । तदणश्च तथाचयेव वाग्निश्चैव नयस्तथा ।
 अज्जिराद्योदधिप्याश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा । पुलहश्चाग्निर्देवाश्च भाव्याः सप्त महर्षयः ।
 ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणालोपा जयः स्मृताः । समन्तगः शुश्रूक्षो च देवानोक्तं पुष्टवहः ।
 सेमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डितो मनुः । सार्वर्षस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ।
 चतुर्थस्य तु सार्वर्षस्योऽपि सप्त निबोध मे । युतिर्विश्वपुत्रश्च आचयः सुतपास्तथा ।
 अज्जिरास्तपसो मूर्त्तिलपस्त्री काश्यपस्तथा । तपोऽग्रस्य पौलस्त्यं यौनहश्च तपो रतिः ।
 भार्गवः सप्तमस्तोपां विसेपस्त तपो धृतिः । पक्ष्म देवगणाः प्रोक्ता मानवा ब्रह्मणश्च ते ।
 देववापुरहरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः । मिषवान्मिषदेवश्च मिषमेनश्च मिषकृतः ।
 मिषनाहः सुवर्षाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः । चयोदशेऽप्य पर्याये भाव्ये मन्त्रान्तरं मनोः ।
 अज्जिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यो हव्यपस्तथा । पौलहस्तत्तद्वर्गं च भार्गवश्च निहन्तुः ।
 निष्प्रकल्पस्तथाचयेव निर्मोहः काश्यपस्तथा । सुतपाश्चैव वाग्निश्च सती तु महर्षयः ।
 चप एव गणाः प्रोक्ता देवतानां सप्तध्रुवा । चषोदशस्य पुत्रास्ते विप्रेषास्त रपेः सुताः ।
 पिषभेनो विषिषश्च गयो धर्मोऽन्तो एतः । सुनेवः सप्तद्विष्टस्य सुतपा निर्भयो दृढः ।
 रौप्यमेते मनोः पुत्रा अन्तरे तु चषोदशे । चतुर्दशेऽप्य पर्याये भाव्येऽन्तो मनोः ।

श्रीभी काश्यपस्यैव पौलस्त्या भार्गवस्तथा । भार्गवो ह्यतिबाहुश्च श्चिराद्विरेषस्तथा ।

युक्तस्यैव तथाचैव शूको वाशिष्ठ एव च । अजित पौलस्त्यस्यैव च तस्यैव च ।

यतेषां कथ्यमुत्थाय कोत्तनात् सुखमेधते । यशसाप्नोति सुमहदायुस्कांश्च भवेत्तथा ।

अतीतानामताना तैश्चर्षाणां श्रद्धा नर । देवतानां गर्णां प्रोक्ता पञ्च वै भरतवर्धन ।

तरङ्गभीरुवैप्रश्च तरङ्गानुय एव च । अभिमानी प्रवीणश्च जिष्णु संकन्दनस्तथा ।

तेजस्वी सवलस्यैव भैरवस्येते मने सुता । भैरवस्यैवाधिकारेण पूर्णं कल्पस्य दूर्यते ।

इत्येते नामतोऽतीता ममव कीर्तिता मया । तैरियं श्रुत्वा तात समुद्रान्तां प्रपत्तमा ।

पूर्णं युगसहस्रकुं परिपाक्य गराधिप । प्रजाभिज्ञैश्च तपसा शंभारसेषु नित्यम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यणि मनुवर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तरस्य स्थानं युगानां च महामते । मद्वाप्येऽहं प्रमाणं च तनुमर्षिभिर्भेदिज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अक्षराच भजेत सूर्या मागव सौकिर्क परं । तमुपादाय नयनः शृणु सन्ध्यामरन्दम । ॥ १ ॥

मिमैषे पञ्चदशभिः कावा चित्रानु ता कला । चित्रकलो मुहूर्तस्य चित्रता तैश्चर्षणीषिण ।

अक्षराचमिति माद्वयमस्यैवर्गन नृप । विषेषेण तु सर्वेषु अक्षराचस्य नित्यम् ।

अक्षराका मञ्च द्वाभ्यश्च इत्यभिप्रायित । पक्षौ द्वौ तु स्येता मासौ द्वौ सासाहस्रवृत्तये ।

अथ द्वायमनुक्तम् अथन स्रुतमिस्त्रिभि । दक्षिणोत्तरैश्च सख्यातत्तविशारदै ।

मानेनानेन यो मास पञ्चदशमन्विन । पिष्ट्वा तदक्षराचमिति क्षालविदो विदुः ।

क्षालपचस्वक्षेपं शूकपचस्तु शम्भरो । क्षालपचै स्वच्छादृष्टिषा वसन्ते नृप ।

मानुषेण तु मानेन यो वै भवत्सर स्रुत । देवानां तदक्षराच दिवा श्वेत्तराद्यन ।

दक्षिणायन सुता रात्रि प्राश्नस्तमायकौविदै । दिव्यमण्ड दशगुणमक्षराचं मनो स्रुतम् ।

अक्षराच दशगुण मानव मय उच्यते । महा दशगुणो मासो मासैर्द्वादशभिर्गुणै ।

चतुर्गुणैः संप्रोक्तः प्राश्नोक्तार्थदर्शनेभि । चतुर्गुणेण सयन तद्देवैश्च पौनः ।

चत्वार्येव सप्तखाणि वर्षाणामु कृत युग । तावच्छती भवेत्सन्ध्या सन्ध्याश्रय तथा नृप ।

जीषि सर्वसहस्राणि चेता स्थात परिमाणम् । तस्याय चित्रती सन्ध्या सन्ध्याश्रय तथाऽपर ।

तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वौ परं परिकीर्तित । सन्ध्यापि द्वित्रती सन्ध्या सन्ध्याश्रय तथाविध ।

क्षालिर्गुणसहस्रकुं संख्यामोऽत्र मनोविनि । तस्यापि प्रतिका सन्ध्या सन्ध्याश्रय तदिध ।

एषा द्वादशसाहस्री युगसख्या प्रकीर्तिता । दिव्येनानेन मानेन युगधेया मिषेधमे ।

कृतं चेता द्वौ परश्च क्षालिश्चैव चतुर्गुण । युगं तदेकसहस्रा गणित नृपसत्तम ।

मन्वन्तरमिति प्रोक्त सन्धानार्थविशारदै । अथनस्यापि तमेव देवने दक्षिणोत्तरै ।

मरु प्रधीयते स्त्राय समाप्तेऽध्यायने प्रभो । ततोऽपरो मनु काश्चमेतावत्कं भवयुत ।

यमोत्तुपु रात्रेऽत्र प्रोक्त सवत्सर स वै । तदेव चायुत प्रोक्त मुनिना तत्तद्विज्ञा ।

मल्लपणदह' प्रोक्तं कल्पयेति च कथ्यते । सहस्रयुगपर्यन्ता या निशा प्रोच्यते मुधैः ।

निमज्जत्यपु घनोर्ध्वं स्रग्जलवनकामना । तस्मिन् युगसहस्रे तु पूर्णं भरतवत्सलम् ।

भ्राष्ट्रे दिवसपर्यन्ते कथ्यो निःश्रेय उच्यते । युगानि सप्ततिलानि बापाणि कथितानि ते ।

कृतचेतानियुक्तानि मनोरन्तरमुच्यते । 'चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्तिवर्द्धनाः ।

वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रमुनिष्व । प्रजाभिः पतयो राजन्धन्वमेवाश्च कीर्तनम् ।

मन्वन्तरेषु संहाराः संहारगतेषु सम्भवाः । नृशत्रुसन्तकोपा वै वक्तुं वर्षव्रतैरपि ।

विषयश्च प्रजानाञ्च भंडारश्च च मारुतः । कल्पन्तरेषु संहाराः ज्ञेयन्ते भरतवत्सलम् ।

स्रग्जलान्तर तिष्ठन्ति देवाः मनुष्यादिभिः सह । तपसा ब्रह्मसंस्थेण भुजेन च समन्विताः ।

पूर्णे युगसहस्रे तु कथ्यो निःश्रेय उच्यते । तच्च सर्वाणि भूतानि दग्धान्यादित्यतेजसा ।

ब्रह्माश्रमपतः, कल्पा स्रग्जलदिव्यगैत्रिभिः । प्रविशन्ति सुरभैरव हरिं नारायणं प्रभुम् ।

यः स्रग्जलं सर्वभूतानां कथ्यते पुनः पुनः । अत्यक्तः शाश्वतो देवसहस्रं सर्वमिदं जगत् ।

तच्च संवर्तते रात्रिः सकलैकाग्र्ये तदा । नारायणो दधे निद्रां ब्राह्मं वर्षसहस्रकम् ।

तावन्तमितिकालस्य रात्रिरित्यभिप्रोच्यते । निद्रायामनुप्राप्ते चर्षा ज्ञेते पितृमहः ।

या च रात्रिरपक्रान्ता सहस्रयुगपर्यया । तदा प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुनः स्रग्जलया युक्तः संगाय निदधे मनः । धैव स्मृतिं मुरारिणं तदनुं तद्विचिष्टम् ।

देवदत्तानि तन्वियं केवलस्य विषयार्थं । ततो दग्धानि भूतानि सर्वाण्यदित्यरक्षिभिः ।

देवर्षियसगन्धर्षपिशाचोरगराक्षसाः । जायन्ते च पुनश्चात युगे भरतवत्सलम् ।

ययन्ताहृतलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये । दृश्यन्ते माणि तान्येव तथा ब्राह्मीषु रात्रिषु ।

निकमिला प्रजाकारः प्रजापतिरसंशयं । ये च धैर्यामुषा देवाः सर्वे ये महर्षयः ।

ते स्रज्जताः मुहूर्तमुहूर्तं विप्रगताः । न भवन्ति पुनश्चात युगे भरतवत्सलम् ।

तत्सर्वं क्रमयोगेण कालसहस्रादिभागवत् । सहस्रयुगसहस्रानां कल्पा दिवसवधौ हरः ।

रात्रिं युग सहस्रानां कल्पा च, भगवानिभुः । संहरत्यय भूतानि हजते च पुनः पुनः ।

अनायक्यो महादेवो हरिर्नारायणः प्रभुः । तस्य ते कीर्तयिष्यामि मनोर्ध्वैरक्षतया वै ।

निमगं भरतत्रेयं शान्प्रतस्य महाद्युते । हृषिक्वैश्वप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनम् ।

यजोत्तमो महात्मा च हरिर्हृषिक्वणे प्रभुः । सर्वसुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।

इति श्रीमहाभारते छिन्देयु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मन्वन्तरात्मकीर्तने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विवस्वान् काश्यपात्मजो दाक्षायज्यामरिन्दम । तस्य भार्योऽमरदंष्ट्रा साष्टी देवो विवस्वतः ।

सुरेपुरिति विख्याता विषु लोकेषु भासिनी । सा वै भार्यो भगवतो मार्गण्ड्य नृदात्मनः ।

भर्षकेण नातृपद्रूपधौक्यशालिनी । शंका मास सुतपसा बुद्धेर्निव समन्विता ।

आदित्यस्य च तद्रूपमदलस्य तु तेजसः । मातृषु हरिदग्धे वै नातिपाकमिवाभवत् ।

न खलपं भृगोऽष्टस्य इति चेद्वादभाषत । अज्ञानात्कश्यपस्तस्मान्नातंष्ट इति चोच्यते ।
 तेजस्तन्मधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः । येनातितापयामास चीनं लोकान् केशपातमजः ।
 घोष्यपत्न्यानि कैरव्य संश्रयां तपतामरः । आदित्यो जनयामास कन्यां दौ च प्रजापती ।
 सविर्वैवस्वतः पूर्व्यं आन्ददेव प्रजापतिः । यमश्च यमुना चैव यमजो संवभूवतुः ।
 द्यामवर्णं तु द्रूपं स्रष्टो द्रुष्टा विवस्वतः । असहनी तु ह्नां स्त्रियां सवर्षा निर्बन्धे ततः ।
 मायामयी तु सा संज्ञा तस्याऽऽद्या समुत्पिता । प्राञ्जलिः प्रणेतो भूत्वा स्त्रियां संज्ञां निरेक्षरः ।
 जवाच किं मया कार्यं कथयस्व श्रुचिस्त्रिते । स्त्रिताऽस्ति तव निर्द्वेष्टे श्राधि मां वरवर्णिनि ।
 ॥ संज्ञावाच ॥ अहं यास्यामि भद्रमेव स्वमेव भवर्न पितुः । त्वेष्ट भवेन महां वक्तव्यं निर्बन्धकारया ।
 इमौ च वासकौ मङ्गकन्या चैवं सुमंथमा । संभाव्यास्ते न चास्तेष्वमिदं भगवते कर्तव्यम् ।
 ॥ स्त्रियावाच ॥ आकथयस्व साहेवि आश्रापान्तैर्व कर्हिचित् । आस्त्रास्यामि मत्तं तुभ्यं गच्छ देवि पर्यासखं ।
 ॥ वैशम्पायन जवाच ॥ समादिश्यं सर्वेषां तु मतेषु ज्ञाता तथा च सा । लघुः समीपमगमद्गोर्जितेव तपस्विनी ।
 पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भस्त्रिता तदा । भर्तुं समीपं गच्छति नियुक्ता च पुनः पुनः ।
 अनन्तरं जवा भूत्वा स्त्रिया रूपमनिन्दिता । कुतश्च योत्तराङ्गत्वा तस्याप्ययं चरार हो ।
 द्वितीयाद्यान्तु संश्रयां संश्लेषमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मघमं तदा ।
 पूर्व्यं जन्म मनोहातं शत्रुघ्नोऽप्यमिति प्रभुः । मेनुरेवाभवत्प्राज्ञा सावर्ण इति चोच्यते ।
 द्वितीया यः सुतस्तस्याः स विज्ञेयः श्वेत्वरः । संज्ञा तु मारिषी तात स्वस्य पुंसस्य वै तदा ।
 चकाराभधिकं खेदं न तथा पूर्व्यजेषु वै । मनुस्तस्याजमंसस्य यमस्तस्या न चपमे ।
 तौ च रोषाच वाक्प्राच भाविनोऽप्यस्य गौरवात् । पदे सन्तर्जयामास संज्ञां वैवस्वतोऽन्यम् ।
 तं श्राप ततः क्रोधात्सावर्णजननी नृप । चरत् । पततामेष्ट तवेति भूषदुःखिता ।
 यमस्तु तत्पितुः सव्यं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् । श्रुत्वां श्रापमथोद्विष्टः संज्ञावाक्योऽपि वैजित ।
 श्रापोऽयं विनिवर्त्तत स प्राश्न पितरं तदा । माया खेदेन संवेषु वर्त्ततस्य सुतेषु वै ।
 सियमस्मानपाहाय यदीयां सं वृभूषति । तस्या भयोद्यतः पादौ न तु दंष्ट्रं निपातित ।
 याच्यादा यदि वा मोहात्तद्भवान् घन्तुमेहति । यस्मात्ते पुत्रनोयाहं नहिताऽस्ति त्वया पुनः ।
 तस्यानैव चरणः पतियति न संश्रयः । ज्ञोऽहमस्ति सोऽपि जनया तपतां वर ।
 तव प्रसादाचरणौ न पतियाम गोपते ।
 ॥ विवस्वानुवाच ॥ असंशयं महत् पुत्रं भविष्यत्ययं कारणं । येन त्माविशतः कोपे धर्मज्ञं सत्यवादिनं ।
 अश्रममन्यथाकर्तुं मया मातृवत्सलः । लभ्यो मां समादाय यावन्नि धरणीतले ।
 तव पादाभ्यामाश्रितं तत्सम्प्राप्तये सुखं । हतमेवं वषट्कारं मातृत्वे भविष्यति ।
 श्रापस्य परिहारेण तच्च चातो भविष्यति । आदित्योऽद्यावन्तीत् संज्ञां किमप्यं तवयेषु वै ।
 तुल्येभ्यश्चिकिष्टेऽहं क्रियतेऽति पुनः पुनः । सा तत् परिहरन्ती तु नापेक्षते विवस्वते ।

आत्मानं स समाधाय योगात्तत्त्वमपश्यत् । तौ त्रमुकामो भगवान्नाशाय कुम्भनन्दन । १
 मूर्द्धंशेष च अयाह समयेतिगते तु सा । ततः खल्वै यथाहृजमावचचेःविवस्वते । २
 विवस्वानय तच्छ्रुत्वा मुहुःस्वप्नहारमभ्यगात् । लब्धा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुः । ३
 निर्दग्धकामं रोषेण शान्त्ययामास वैतदा । ४
 ॥ लब्धावाच ॥ तवातिनेजसाविष्टमिदं रूपं न ज्ञोभते । असहन्तो च तत् संज्ञा वने चरति शब्दले । ५
 द्रष्टा हि तौ भवानस्य स्वां भार्यां शुभचारिणीं । नित्य तपस्यभिरता वडवारूपधारिणी । ६
 पर्याहारा कथां दीनां कटिलो ब्रह्मचारिणी । खलिरहापरिक्रिष्टा व्याकुलां पद्मिनीमिव । ७
 स्नायां योगवलोपेता योगमास्त्राय गोपते । अनुकुलानु ते देव यदि स्नात्सम तर्कत । ८
 रूपं निवर्त्तयाम्यस्य तव कान्तमरिन्दम । रूपं विवस्वतश्चाखीलित्यगुह्यं मम न वै । ९
 तेनाद्यै सभृतो देवो रूपेण तु विभावसु । तस्मात्तदुःखं वै वार्क्यं बद्ध मेने प्रजापति । १०
 स मनुजानवश्चैव तत्पहारं रूपविदूये । ततोऽभ्युपगमात्तथा मार्त्तपञ्चस्य विवस्वत । ११
 भूमिमारोप्य तत्तेजः ज्ञातयामास भारत । ततो निर्भोषितं रूपं तेजसा संहतेन वै । १२
 कान्तात् कान्ततरं द्रुमुमधिकं शुश्रूमे तदा । मुखे निर्वर्त्तितं रूपं तस्य देवस्य गोपते । १३
 ततः प्रक्षति देवस्य मुखलोचनौ लोहितं । मुखरागनु यत् पूर्वं मार्त्तपञ्चस्य मुखयुतं । १४
 आदित्या द्वादशैवैव संभूता मुखसम्भवा । धाताऽर्थमा च मित्रस्य वरुणोऽग्नौ भगवाय । १५
 इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्या इक्ष्मणसाय । ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघनी गघन्यज । १६
 रथं सेने ततो देवो दृष्टादित्यान् सदेहजान् । गन्धै पुथैरलक्षारैर्भक्तता मुकुटेन च । १७
 एवं संपूजयामास लब्धा वाक्पुत्रावच च । गच्छ देव निजा भार्या कुक्षंशरति सेत्तरान् । १८
 वडवारूपमास्त्राय वने चरति शब्दले । च तथा रूपमास्त्राय स्वा भार्या शुभलोचया । १९
 ददर्श योगमास्त्राय स्वा भार्या वडवां ततः । अधृषां धर्म्मभूतानां तपसा नियमेन च । २०
 वडवावपुषा राजहरन्तीमकुतोभर्या । सोऽप्यरूपेण भगवांस्तौ मुखे समभावयत् । २१
 सैद्युनाय विचेष्टनी परपूषयश्च दया । सा तश्चिरवमञ्जुङ्गनाशिकायां विवस्वत । २२
 देवौ तस्मान्प्रजायेतामपिभौ भिषजामरौ । नावत्यक्षैव दक्षश्च स्त्रीतौ दावयिनाविति । २३
 मार्त्तपञ्चस्यात्मजावैतावष्टमस्य प्रजापते । तान्मु रूपेण कान्तेन दर्शयामास आस्तर । २४
 सा तु दृष्ट्वै भर्त्तारं ह्येताप जगमेजय । यमस्तु कर्मणा तेन सृष्टं योलितमानस । २५
 धर्म्येण रक्षयामास धर्मराज इमां प्रजा । स सेभे कर्मणा तेन शुभेन परमद्युति । २६
 पिदृशामाधिपयश्च लोकपालमेव च । मनु प्रजापतिस्त्वाद्योतु सावर्ण्यं स तदोच्यते । २७
 भाय्य सोऽनागते तस्मिन् मनु सावर्णिकेऽन्तरे । मेरुदृष्टे तयोः चोरमद्यापि चरति प्रभु । २८
 आता शनैरयास्य पद्मनूपलभवान् । नश्यतो यौ समाख्यातो खल्वैतौ नो बभूवतु । २९
 सेवतोऽपि तया राजप्रधानौ शान्तिर्दास्यवत् । लब्धा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् । ३०

तदप्रतिहतं युद्धं दानवान्परिकीर्त्तयत् । यवीयसो तु चाप्यापीयसो कन्या यशस्विनी ।
 अभवत् सा हरिश्चेष्टा यमुना लोकभाविनी । मरुतिरुच्यते लोकेश्वरं इति चोच्यते ।
 द्वितीयो यः सुतस्तस्य संभाध्याता प्रवैश्वरः । ग्रहंश्च तु खेमे वै सर्वलोकामिपूजितं ।
 य इदं जन्म देवानां प्रपुण्यादादिविभारयेत् । आपदः च विमुच्येत प्रामुयाच्च महद्यथा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि वैद्यतोपनिषत्कथने नवमोऽध्यायः ॥ ८॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मनीर्वैश्वतस्थासन् पुत्रा वै नव तत्समाः । दत्ताकुलैव नामांगो धृष्टः धृपतिरिव च ।
 गरिष्यप्राप्रवृष्टास्तु नामागारिष्टसप्तमाः । कुरुष्व एवमक्ष नवैते भरतवर्षम् ।
 अकरोत् पुत्रकामस्तु मरुतिरिति प्रजापतिः । मित्रावरुणयोस्तात् पूर्वमेव विद्यामते
 अनुपमेयु अवस पुत्रेभ्योतु भारत । तस्मान्नु वर्त्तमानाद्योनिष्ठा भरतवत्सलम्
 मित्रावरुणयोरेव मरुताऽऽकृतिमाजुहोत् । आऊष्टो ह्ययमानायां देवगन्धर्वमातृवाः
 सुष्टिस्त परमां जगमुक्तयस्य तपोधनाः । चक्षोऽस्य तपसो बोर्यमहोऽनुतमोऽहोतुतः ।
 तच्च दिव्याम्बरधरा दिव्याम्बरणभूषिता । दिव्यवहनेना चैव दत्ता जज्ञे इति श्रुतिः ।
 तामिलोत्थैव देवाश्च अनुद्वैष्टधरलदाः । अनुगच्छन्स मां भद्रे तमिहा प्रत्युवाच ह ।
 धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं ।
 ॥ इतोवाच ॥ मित्रावरुणयोरेव ज्ञाताऽस्मि वदेताम्बर । तयोः सकाशं वाच्यामि न मां धर्मो-चतोऽपधीतु ।
 वैवमुक्ता मनु देवं मित्रावरुणयोरेव । गताऽस्मिन्कं वराहो प्राश्नन्निष्काममवती ।
 अर्धेऽस्मिन् युवयोर्जाता देवो किं करवाणि वा । मनुना चावमुक्ता वै अनुगच्छन्स मामिति ।
 तां तयावादिनीं बाध्वीमिलां धर्मपरायणां । मित्रावरुणयोर्मातृपुत्रतयैस्त्रिविध ततः ।
 अनेन तव धर्मेण प्रकथेण दमेन च । सत्येन चैव सुखीणि प्रीतोः सोऽववर्षिणि ।
 आभयोस्तं महाभागे ध्यातिः कथेति शश्वधि । मनीर्वैश्वरः पुत्रवत्समेव च भविष्यति ।
 सुपुत्र इति विद्यामखिपुं लोकेशु भोजने । जगन्निधो धर्मोभोला कपोतप्रविपद्भनः ।
 निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितृरत्तिके । युधेनान्तरमावाद्य मेधुनायोपमन्त्रिता ।
 सोमपुष्पादुधाद्राजलस्यो जज्ञे पुनरुवाच । जगयिना स्तुतं सा तमिहा सुसुचतां गता ।
 सुपुत्रश्च तु दाययादस्तयः परमधाऽर्त्थिकः । उत्कलस्य गयसैव विनताश्च भारत ।
 उत्कलस्योत्कला राजन् विनताश्च पयिमा । दिक् पूर्वाः भरतमेष्ट गयश्च तु गया पुरी ।
 प्रविष्टे तु मनौ तान् दिवाकरमरिन्दम् । दक्षधा दहयत् सप्तमकरोत् श्रियवोमिमौ ।
 यूपालिता च इथिवो स्पृष्टेयं स्वगत्करा । दत्ताकुलैश्च दाययादौ मथ्यदक्षमवाप्तवान् ।
 कन्यामावाचु सुपुत्रो नैनं गुणमवाप्तवान् । तमिष्टवचनालासोत् प्रतिष्ठानि महात्मनः ।
 प्रतिष्ठा धर्माजस्य सुपुत्रस्य कुरुदह । तत् पुनरुववे प्रादाद्रान्ये प्राप्य महायथाः ।
 सुपुत्रः कारयामास प्रतिष्ठानि नृपतिभ्यः । धृष्टकृष्णमरोपश्च दष्टकथेति ते च यः ।

यस्यकार महात्मा वै दण्डकारण्यमुत्तम । वनं तस्यैकविंशत्यं तापवानामनुत्तमं ।
तत्र प्रतिष्ठमानसु कर् पापान् प्रमुच्यते । सुद्युवश्च दिव यात ऐलमुत्पाद्य मारत ।
मानवेषो महाराज स्त्रीपुषोर्लवैर्युत । एतवान् य इत्येवं युद्युवसेति विभुत ।
नरिष्यत प्रका पुत्रा गाम्भार्यं तु भारत । ज्वरीषोऽभवत् पुत्र पार्ष्ववर्धमयत्तम ।
एमेष्टात् धार्मिकं चक्र रणे दृष्टं भूव ह । मर्यातेर्भिषुनं लावीदान्तो नाम विभुत ।
पुत्र कन्या सुकन्याख्या या पत्नी च्यवनस्य ह । आनर्त्तर्ष्यं तु दायादो रेवो नाम महासुति ।
आनर्त्तर्विषयज्ञाधीत पुरी चाल कुत्रस्थली । रेवस्य रैवत पुत्र ककुब्जो नाम धार्मिक ।
ज्येष्ठ पुत्रशतस्त्रीषोऽर्ष्यं प्राप्य कुत्रस्थली । य कन्यायहितं मुना गाम्भार्यं प्रज्ज्योऽन्तिके ।
मुक्तर्त्तभूत देवस्य गत ब्रह्मयुगं प्रभो । आजगाम युवैवाद्यं स्त्रीं पुरीं चादौवैर्युतं ।
ज्ञाता कारवती नाभा बह्वदारां मनोरमा । भोजेष्टुष्यन्धैर्गुप्तं वासुदेवपुरोगमै ।
तत्तत्तद्देवता ज्ञाता यथातत्तमरिन्दम । कन्या तां बलदेवाय सुमती नाम रैवती ।
दत्ता जगाम शिखरं मेरिषोर्षिं वंशित । रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या बह्वित सुखी ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चस्य ऐलोत्पत्तौ दशमेऽध्याये ॥ १० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं ब्रह्मयुगे काले समतीते दिनात्मन । न जरा रैवती प्राप्ता रैवतं वा ककुब्जिन ।
मेवै गतस्य वा तस्य मर्याते कल्पति कथं । क्षिता इयियामयापि योऽतमिच्छामि तत्तत ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न जरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्भरतेवम । चतुर्ष्वेक न भवति मेघलोके सदाऽनघ ।
ककुब्जिनस्तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह । हता युयुजनेज्ञात राक्षसे सा कुत्रस्थली ।
तस्य आदशतस्त्रीषोऽर्षिकस्य मेहात्मन । तद्व्ययमानं रेवोभिर्दिशं प्राद्रवदच्युते ।
विद्रुतस्य तु रामेन्द्र तस्य आदशतस्य वै । तेषाम्नु ते भयान्कान्तां क्षत्रियास्तत्र तत्र ह ।
जम्बवश्च सुमहावीर्यं तत्र विश्रान्ते । येषामेते महाराज भार्याता इति विब्रुता ।
क्षत्रिया भरतज्येष्ठ दिक्षु सज्जोषु विश्रुता । सर्व्वेभ्यः पर्यन्तगणान् प्रविष्टा कुटनन्दन ।
नामागारिष्टपुत्री द्वौ वैश्या ब्राह्मणता गता । कक्षस्य तु काकुब्जो क्षत्रिया युद्धदुर्धरा ।
इषभो हंसविला तु गुरोर्गा जनमेजय । प्रायाच्छूद्रत्वमाप्येव नै परिकीर्त्तिता ।
वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतवैभ । छवतस्तु मनो पुत्र दह्यकुर्भवत्तत ।
तस्य पुत्रशतस्त्रीषोऽर्षिकोभूरिर्दक्षिण । तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्तु विकुक्षिलादयोधता ।
प्राज्ञ परमधर्मज्ञः सोऽप्यिष्याधिपति प्रभु । ब्रह्मनिप्रमुखास्तस्य पुत्रो पञ्चोऽगदुत्तम ।
उत्तरापथदेशस्था रक्षितारो विश्रान्ते । चत्वारिंशदशमेष्टा च दक्षिणस्था तया दिशि ।
वशातिप्रमुखाद्यन्वै रक्षितारो विश्रान्ते । दह्यकुक्षु विकुक्षि वै अष्टकायामयादिशत ।
मोसमाजय आहूयै मृग हन्ता महाबल । आहूकर्मणि चोद्दिष्टमश्वतो आहूकर्मणि ।
अर्चयिता ग्रम तात शशादेो मृगयां गत । दह्यकुक्षो परित्यक्तो वाग्निद्वयवगात प्रभु ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

द्वालोका संस्थिते तात शशादक्षमयावयत् । शशादक्ष तु दाय्यादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।

दन्द्रस्य द्रुपभूतस्य ककुत्स्थोऽत्रयथासुरान् । पूर्वमाडीवके युद्धे ककुत्स्थत्वेन स स्मृतः ।

अनेनासु ककुत्स्थस्य श्चुरानेनवः स्मृतः । विष्टराश्च श्योः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्तजयतः ।

आर्द्रस्य युवनायसु आवत्तस्य चात्तमः । जम्बे आवलको राजा आवली येन निर्मिताः ।

आवलास्य तु दाय्यादो वृहदश्वो महीपतिः । कुवलास्य सुतस्य राजा परमधार्मिकः ।

यः स धुम्बवाध्राजा धुम्भमारत्नमागतः ।

॥ जगमेजय उवाच ॥ धुम्भोर्ब्धमर्धं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । यदर्थं कुवलास्य स धुम्भमारत्नमागतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुवलास्यस्य पुत्राणां अतमुत्तमधन्विनाः । सर्वे विधुः सु निष्ठाता बलवन्तो दुरावदाः ।

बभूवुर्द्वांसिकाः सर्वे यज्वागो भूरिदक्षिणः । कुवलास्यं पिता राज्ये वृहदश्वो न्ययोजयत् ।

पुत्रस्तस्मात्तन्नीलुषं राजा समविभक्तः । तमुत्तमोऽयं विप्रर्षिः प्रयात्नं प्रत्यवारयत् ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ भवता रक्षेणं कार्यं तत्तावत् कर्तुमर्धं वि । निरदिप्रसप्तपथं तु हि शक्नोषि पार्थिव ।

ममाश्रमसमीपे वै शमेषु महधन्वः । समुद्रो बालुकापूर्णं उज्जानक इति स्मृतः ।

देवतानामवध्यस्य महाकायो महाबलः । अन्तर्भूमिगतस्तत्र बालुकीमार्घितो महान् ।

राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुम्भुर्नाम महासुरः । ज्ञेते लोकविनाशाय तप आश्राय दारुणं ।

संवत्सरस्य पर्यन्ते स निवार्य विमुच्यति । यदा तदा भूयसति सगैलवनकालना ।

तस्य निश्रासवातेन रज उद्धृतो महत् । आदित्यपथमाष्टस्य वशाहं भूमिकल्पनः ।

सविस्तुलिङ्गं बाह्वारं सधूमनिदारुणं । तेन तात न शक्नोमि तस्मिन् स्थातुं च शत्रवे ।

तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया । लोकाः सुखा भवन्त्यस्य तस्मिन् विनिश्चते स्वयाः ।

न हि तस्य वधायैकं समर्थं श्रियवीपते । विष्णुना च करोः दत्तो महा पूर्व्ययुगेऽनघ ।

यस्य महासुर रौद्रं हनिष्यति महाबलः । तस्य च वरदानेन तेज आयाचयिष्यति ।

न हि धुम्भुर्हतेजालेज्जालोऽप्येन शक्यते । निर्दग्धुं श्रियवीपास्य हियवर्षवतेरपि ।

वीर्यं हि समहन्तस्य देवैरपि दुरासदं । स एवमुक्तो राजर्षिर्हतह्नेन महात्मना ।

कुवलास्य सुतं प्रादात्तस्मिन् धुम्भुमिर्धवे ।

॥ वृहदश्व उवाच ॥ जगवन् न्यस्तशस्त्रोऽहमयन्तु तमयो मम । भविष्यति दिजश्रेष्ठ धुम्भुमारो न संशयः ।

स तं यादिश्य तमय राजर्षिर्द्धुम्भुमारये । जगाम पर्यन्तायैव तपसे सन्नितम्रतः ।

कुवलास्यस्य पुत्राणां ज्ञेतेन सद्यः पार्थिव । प्रायादुतङ्कवहितो धुम्भोस्तस्य निर्वर्हणे ।

तमाविप्रश्चत्ता विष्णुस्तेजसा भगवान् प्रभुः । उतङ्कस्य नियोगादेः लोकानां हितकाम्यया ।

तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धवं दिवि शब्दे महानभूत् । एष श्रीमानवशोऽयं धुम्भुमारो भविष्यति ।

दियैर्भोक्ष्यैद्य त देवाः समन्तात् सन्नवाकिरन् । देवदुन्दुभयस्यैव प्रणेदुर्मरतवर्धम् ।

स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तनयैः सह वीर्यवान् । समुद्रं खानयामास बालुकापूर्णमथशः ।

नारायणेन कैरव्यं तेजसाऽप्याधितस्तदा । स बभूव महतेजा भूयो बलवन्वित ।

तस्य पुत्रैः खनन्निव बालुकान्निहतस्तदा । धुम्बुरासादितो राजन दिग्गमास्तस्य पश्चिमा ।

मुखशेनाग्निना क्रोधाग्नेकानुदत्तं यज्ञिव । वारिं क्षुत्ताव वेगेन महोदधिरिवोदये ।

सोमस्य भरतश्रेष्ठ धारोष्णिकलिलं महत् । तस्य पुत्रशतं दत्तं विभिरुन्नुत्तु रत्नमा ।

ततः स राजा कैरव्यं राक्षसं तं महाबलं । आसदाद महतेजा धुम्बुं धुम्बुनिर्वहण ।

तस्य वारिमयं वेगमपिवत् स नराधिप । योगो योगेन वक्रिञ्च श्रमयामास वारिणा ।

निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षस । उतङ्गं दर्शयामास छलकण्यो नराधिप ।

उत्तुङ्गं वरं प्रादात्तस्मै राज्ञे महात्मने । तच्छोचयं ददौ विजयं श्रुत्वापराजयं ।

धर्मै रतिञ्च वततं स्वर्गं वासं तथाऽप्ययं । पुत्राणाञ्चैव वामं लोकाणु स्वर्गं ये रक्षसा हता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपुहरिवंशे हरिवंशपर्वणि धुम्बुवधे सकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ नैशपायन उवाच ॥ तस्य पुत्रास्तस्य मिष्टा दृढाश्चैव्येष्टं उच्यते । चक्रावकपिस्तासौ तु क्षुमातो दौ क्रमोयवौ ।

धौन्यमारिर्दुदायश्च हव्यंस्तस्य चात्मज । हव्यंस्तस्य निकुम्भोऽभूत् सप्तधर्मरत्नं सदा ।

संस्ततो निकुम्भस्य पुत्रो रणविभारदः । अक्षय्यायुष्माद्यौ तु संतहायसुतो नृप ।

तस्य हैमवतो कन्या सती माता द्रुपदतो । विख्याता विपु लोकेषु पुत्रयासाः प्रवेनजित् ।

सोमे प्रमेजिन्नाय्यौ गौरी नाम पतिव्रताम् । अभिषमा तु सा भर्गो नदो वै बाह्वाऽभवत् ।

तस्याः पुत्रो महानामोत्तु पुत्रनाथो महीपति । मान्वाता पुत्रनाथस्य बिलोकविजयो सुत ।

तस्य चैवरयो भार्या ब्रह्मविन्दोः सुताऽभवत् । बन्धो विन्दुमतो नाम रूपेणसदृशो भुवि ।

पतिव्रता च ज्येष्ठा च आह्वयामयुतस्य सा । तस्यामुत्पादयामास मान्वाता दौ सुतौ नृप ।

पुरुकुलश्च धर्मशं मुचुकुन्दश्च धार्मिकं । पुरुकुलमुतस्तासौ सप्तदशुर्महीपति ।

भर्गोऽयामयोत्पन्नः सभूतस्तस्य चात्मज । सभूतस्य च दायदाः सुधन्वा नाम पाण्डित्यं ।

सुधन्वनः सुतस्यावीरिधन्वा रिपुमर्दनः । राजस्त्रिधर्मगणेशवीरिदोस्तथाप्यस्य सुत ।

तस्य सत्यमतो नाम कुमारोऽभूत् महाबलः । पाण्डित्यव्यवसायाणां विप्रो यज्ञे स दुर्धर्तः ।

यैन भार्या सता पूर्ण लमोदाहा परस्य वै । सात्यात्कामाण मोहाच्च स हर्षाचापलेन च ।

नहार कामात्कन्यां स कस्यचित्पुत्रवादिनः । अधर्मशत्रुना तेन राजा चर्यादणोऽप्यजत् ।

अपधर्मेति यज्ञेना वदन् कोपधमन्विनः । पितरं सोऽप्यवीर्यकः कः गच्छामोति वै मुक्तः ।

पिता च तमयोवाच शपाकैः क्व वधेय । नाहं पुत्रेण पुत्रार्थं नयाऽप्य कुलधामन ।

इत्युक्तं स निराकामशरणादधमन्वितः । न च तं वारयामास वक्रिष्ठो भगवान्निवि ।

स तु रुद्राग्रतस्ततः शपाकावसयान्तिके । पित्रा त्यक्तोऽवयदौ र पित्राऽप्यस्य वनस्येव ।

ततस्तत्किं नु विषये नावर्षत्पाकमायनः । समादादय राजेन्द्र निगधर्म्येन वै तदा ।

दारास्त तस्य विषये विधामिनो महातपाः । संनन्द्य क्षागरानूये चकार विपुलं तपः ।

तस्य पत्नी गले बद्धा मध्यं पुच्छमैरेषं । त्रेपल्य भरणायाय व्यक्रोधाद्वाग्नेन वै ।

तन्नु बद्धं गले दृष्ट्वा विकृतार्थं नृपात्मज । मद्यर्पिपुच्छं धर्मात्मा मोक्षयामास भारत ।

सत्यव्रते महाबाहो भरणस्तस्य चोक्तेरत । विद्यामित्रस्य तु त्वय्यमुकस्यार्थमेव च ।

योऽभवद्वासवो नाम गले बन्धाम्भसातया । मद्यर्पिं कौशिकस्तान तेन योरेण मोक्षित ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि गासवोत्पत्तौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु भत्या च कृपया च प्रतिश्रया । विद्यामित्रकृत्तं तद्वार विनये स्मित ।

हस्ता मृगान् वराहांश्च मर्दिपांश्च वनेचरान् । विद्यामित्राश्रमाभ्ये मीधं हृषे यवन्ध स ।

उपांशुव्रतमास्याय दीक्षां द्वादशवार्षिकी । पितृनिर्योगादवहत्तस्मिन् वनगते नृपे ।

अयोध्याञ्चैव राक्षं च तथैवान् पुरं मुनि । यज्ञियापाषाणयधन्मन्त्रादग्निं पर्यरुत ।

सत्यव्रतस्तु बाष्पाद्वै भाविनोऽयंश्च वा मलान् । वशिष्ठेऽभ्यधिकं संयुं धारयामास निवृत्ता ।

पित्रा हि तं तदा राज्याच्यममान स्त्रमात्मज । न वारयामास मुनिर्वशिष्ठ कारयेन ह ।

पाण्डिपुत्रमन्त्रायां निष्ठा स्थाव्रमे पदेऽन च सत्यव्रतस्तस्माद्भूतशान् सप्तमे पदे ।

जानन्धर्मान् वशिष्ठस्तु न मां ज्ञातीति भारत । सत्यव्रतस्तदा रीचं वशिष्ठे मनसाऽकरोत् ।

गुणमुद्रो तु भगवान् वशिष्ठ कृतशंसदा । न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपाशुमुवृत्त ।

तस्मिन्नपरितोषे पितुरायोष्मर्शात्मन । तेन द्वादशवर्षाणि नावर्तन् पाकशासन ।

तेन लिङ्गो बहता दीक्षान्तां दुर्वर्हां मुनि । कुलस्य निष्कृतिलात कृता या वै भवेदिति ।

न तं वशिष्ठो भगवान् पित्रा त्यातं न्यवारयत् । अभिवेक्ष्यास्य हं पुच्छमष्टीयेवं मतिर्मुने ।

स तु द्वादशवर्षाणि तां दीक्षामुदहन् वशी । अविद्यमाने मीधे तु वशिष्ठस्य मन्त्रात्मन ।

सर्वकामदुषान्द्राग्नीं ददमं स नृपात्मज । तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च अमाचेव चुधार्दित ।

दशधर्मगता राज्ञा जयान जनेनेजय । मत्त प्रमत्त उन्मत्त आनन् मुद्रो मुमुक्षि ।

स्वर्माणस्य भीरुस्य जुब्ध कामी च ते दृष्ट । तेष मीधं स्वयञ्चैव विद्यामित्रस्य शास्त्रमश्व ।

भोजयामास तच्छुब्धान् वशिष्ठोऽप्यस्य शुक्रधे । मुद्रस्तु भगवात्पापमिदमाह नृपात्मज ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ पोतयेयमहं मूर्ख तव शत्रुमसत्रय । यदि ते दाविमो शत्रून् न स्थाता वै पुन कृता ।

पितृयापरितोषेण गुरोर्दोषोवधेन च । अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधेन व्यतिक्रम ।

। वैशम्पायन उवाच । सर्वं शौचस्य शत्रूनि तानि दृष्ट्वा महातया । विशङ्करिति शोवाच विशदुतेन स स्मृत ।

विद्य मित्रस्तु दारारणामगतो भरणे कृते । स तु तस्मै वरं प्रादाम्युनि प्रोतस्मिन्मूर्खे ।

तन्वमानो वरेणाय वरं वने नृपात्मज । यशरीरो मने स्वर्गमित्येवं याचितो वर ।

अनादृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवार्षिके । पित्र्यभिपिच्य राज्ये तु याजयामास ते मुनि ।

मिषतां देवतानाश्च वशिष्ठस्य च कौशिक । संशरीर तदां तन्नु दिवमारोपयत्प्रभु ।

तस्य सव्यरथा नाम पत्नी कैकयवैशजा । कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकलश ।

स वै राजा हरिश्चन्द्रस्त्रयैद्वयं इति स्मृतः । आहतां राजसूयस्य सप्तादिति च विभुनः । ॥ १६ ॥

हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्यवान् । येनेदं रोहितपुरं कारितं राष्ट्रं सिद्धये । ॥ १७ ॥

कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा प्रजाः । संसारासारतां ज्ञात्वा द्विजेभ्यस्तमुरन्ददौ । ॥ १८ ॥

हरितो रोहितस्थाय चक्षुर्हारित उच्यते । विजयस्य सुदेवस्य च सुपुत्रौ बभूवतुः । ॥ १९ ॥

जेता चक्रस्य सर्वस्य विजयलोचन स स्मृतः । रुक्मस्तनयस्तस्य राजा धर्मार्थकोविदः । ॥ २० ॥

रुक्मस्य वृकः पुत्रौ वृकादाष्टस्य जज्ञिवात् । शकैर्यथेव काम्यैः पारदैः पट्टवैः सह । ॥ २१ ॥

हैहयास्तालजहाय निरखन्ति स्म ते नृप । नात्यर्थं धार्मिकेस्तात स हि धर्मदुग्धमभवत् । ॥ २२ ॥

मगरसु सुनो बाहोर्जस्रे सह गरेण सः । शौर्वेस्थायममांशेषु भार्गवेणामिरचितः । ॥ २३ ॥

आग्नेयमखं लब्ध्वा च भार्गवात्संगेरी नृपः । जिगाय श्रियिर्वै हला तालजहान् सहैहयान् । ॥ २४ ॥

प्रकाशां पङ्क्तवानाश्च धर्मं निरसदभ्युतः । क्षत्रियाणां कुलमेव पारदानां च धर्मवित् । ॥ २५ ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते चित्रकूचरिते चयोदशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं स मगरीजति गरेणैव सहाभ्युतः । किमर्थस्य प्रकादीनां क्षत्रियाणां मरौजसो । ॥ २६ ॥

धर्मं कुलोचितं क्रुद्धे राजा निरसदभ्युतः । इतस्मै सर्वेमाचक्षु विलरेण तपोधन । ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बाहोर्ध्वचनिमस्तात इतं राज्यमभूत्किञ्च । हैहयैस्तालजहे च शकैः पाङ्क्तं विभ्राम्यते । ॥ २८ ॥

यवनाः पारदाथैव काम्यैः पङ्क्तवाः खभाः । इते क्षत्रियैः पङ्क्तं हैहयार्थं पराक्रमेन । ॥ २९ ॥

इतराण्यलदा राजोऽसौ वै बाहुर्वनं धयी । पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवाचस्रत । ॥ ३० ॥

पत्नी तु यादवी तस्य संगमो वृष्टोऽन्वगात् । सपत्न्या तु गरलास्ये दत्तः पूर्व्यमभूत्किञ्च । ॥ ३१ ॥

सा तु भर्तृक्षितां कृत्वा वने तामधरोहत । शौर्वेस्ता भार्गवस्तात कारुण्यात्समवारयत् । ॥ ३२ ॥

तस्याश्रमे च ते गर्भे गरेणैव सहाभ्युत । व्यथायत महाबाहुं मगरे नाम पार्यिव । ॥ ३३ ॥

शौर्वेस्तु जातकर्मादि तस्य कृत्वा मरौजस्रतः । अघ्याय वेदानखिलांस्ततोऽप्यं प्रत्यपादयत् । ॥ ३४ ॥

आग्नेयन्तु सहाबाहुं मगरेऽपि दुःसहं । स तेनाखं वसेनाज्ञौ वसेन च समन्वितः । ॥ ३५ ॥

हैहयाभिजघानाग्नेः क्रुद्धो वृष्टः पशूनिव । आजहार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमतम्बरः । ॥ ३६ ॥

ततः प्रकां सयवनेन काम्यैः पारदास्तथा । पङ्क्तवाथैव निःशेषान् कर्तुं व्यथितः किञ्च । ॥ ३७ ॥

ते वध्यमाना वीरेण मगरेण महात्मना । वशिष्ठे प्ररणं गत्वा प्रणिपेतुर्मनोपिणं । ॥ ३८ ॥

वशिष्ठस्तथ तान् वृष्टा धमदेन महाभुक्तिः । मगरे वारयामास तेनैव दत्त्वाऽभयमदा । ॥ ३९ ॥

मगरः स्वाम्प्रतिशब्दं गुरोर्वाक्यं निग्रह्य च । धर्मं जघान तेनैव वै वैशान्त्यं चकार च । ॥ ४० ॥

अहं प्रकां गिरिसे मुण्डयित्वा व्यसञ्जयत् । यवनां गिरिः सर्वं काम्यैः पङ्क्तवान् तथैव च । ॥ ४१ ॥

पारदा मुक्तकेशाश्च पङ्क्तवाः शत्रुवारिणः । निःस्त्राधायवयत्काङ्गः कृत्वास्तेन महात्मना । ॥ ४२ ॥

प्रका यवनक मीजाः पारदाः पङ्क्तवास्तथा । कोनिशोऽसौ धमक्षिपा दाम्भियोसाः शकैरस्रतः । ॥ ४३ ॥

सर्वे ते क्षत्रियास्तात धर्मक्षेपां निराकृतः । वशिष्ठवचनाश्रित्य मगरेण महात्मना । ॥ ४४ ॥

सशंसुखारंशोलांश्च मद्रान् किष्किन्धकोशया । कोनासाय तया वप्रान् शालान् कोङ्कणकोशया ।

स धर्मविजयो राजा विजित्येवं वसुधरां । अथ प्रणारयामांश्च जिमधाय दीवितः ।

तस्य पारयतः सोऽथ समुद्रे पूम्बदक्षिणे । विस्रामोपेऽपद्यतो भूमिधेव प्रवेष्टितः ।

स तं देवं तदा पुत्रैः सोमयामांश्च धार्यिवः । अमिदुखे तदा तत्र सन्त्यमानि महापथे ।

तमादिदेवं पुनश्च हरिं लुण्ठं प्रजापतिं । विष्णुं कपिलरूपेण स्वपनां पुन्योत्तम ।

तस्य चतुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिवृण्यतः । इन्द्रापो वै महाराज चत्वारस्ववेषिताः ।

वह्नेकतः सुकेतस्य तया धंभरयो नृपः । शूरः पञ्चजनी नाम तस्य वंशकरा नृप ।

प्रादाच्च तस्मै भगवान् हरिर्गौरायणो वरः । अथयं वंशमिच्छाकोः कीर्त्तिं प्राप्यमित्रर्त्तिनां ।

पुनश्च समुद्रश्च विभुः स्वर्गं वाचन्तयाऽथयः । पुत्राणां वाचयान् लोकान् तस्य ये चतुषा इताः ।

समुद्रयार्थमादाय ववन्दे तं महोपतिः । सागरलक्ष्म्ये नम्रे स कर्मणा तेन तस्य वै ।

तस्मात्तेनैधिकं सोऽथ समुद्रादुपलब्धवान् । आजहारान्यमेधानां जतं च सुमहायमाः ।

पुत्राणाञ्च बह्वशाणि पट्टिस्तोति नः श्रुतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सगरोत्पत्तिचरितकथने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सगरस्ताम्रजां वीराः कथं जातां महात्मनः । विकान्ताः पट्टिवाहस्य विधिना केन वा दिज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हे भार्ये सगरस्यासौ तपसा दग्धकिन्त्रिवे । ज्येष्ठा विदग्धद्वितां केचिन्नी नाम विद्युता ।

कनीयसी तु महती पत्नी परमधर्मिणी । अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमां भुवि ।

श्रीचैलाभ्यां वरं प्रादान्तपिवोध जनाधिप । पट्टिं पुत्रसहस्राणि यच्छात्वेका तपस्विनी ।

एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वरयमिति । तत्रैका जयते पुत्रान् सुखा शूरान् वंशलाया ।

एकं वंशधरं त्वेका तथेत्याह महाभूमिः । केचिन्मृत्युत सगरादसमस्तवमात्मजं ।

राजा पञ्चजनी नाम धर्मवत् स महावलाः । इतरां सुपुत्रैर्हृत्वीं वीजपूर्वामिति श्रुतिः ।

तत्र पट्टिबहस्राणि गर्भास्ते तिलधर्मिताः । सम्भव्युष्याकासं बहुधुञ्च घद्याक्रमं ।

घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान् गर्भाभिदधे पिता । धात्रीर्यैकेकशः प्रादान्तावतीरेव पोषणे ।

ततो दशस्य सविषु समुत्तस्थुर्यथासुखं । कुमाराले यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः ।

पट्टिः पुत्रसहस्राणि तत्त्वैवमभवत्पुत्रः । गर्भादस्तावुमथादि जातानि श्रियवोपते ।

तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनां । एकः पञ्चजनी नाम पुत्रो राजा संभूतः ।

सुतः पञ्चजन्मलाघोदंशमाजाम वीर्यवान् । दोलीपत्तनयस्यस्य सद्भाङ्ग इति विद्युतः ।

येन स्वर्गादिहागम्य मुहूर्त्तं प्राप्य जीवितं । यथोऽनुचिन्मिता लोका मुद्रा सत्येन चानघ ।

दोलीपस्य तु दायादी महाराजो भगीरथः । यः स गङ्गा हरिकेशमवातारयत प्रभुः ।

कीर्त्तिमान् यं महाभागः शकतुष्यपराक्रमः । समुद्रमानवधैर्नां दुहित्वेन कथ्ययन् ।

तस्माद्भगीरथो गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकैः । भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविद्युतः ।

नाभागस्तु श्रुतस्त्रासीद्युक्त परमधार्मिकः। अम्बरोषस्तु मामागि विन्धुदोषविताऽभवत्।
 श्रुताजितुं दायादः विन्धुदोषस्तु वीर्यवान्। श्रुताजितुस्तस्त्रासीदुत्तमपत्नी महायया।
 दिव्याचक्षुष्यो वै राजा नलसखो बली। श्रुतपण्येनस्तु शोदात्तपण्यं शोदयति। ८१६
 सुदायस्तु तनयो राजा दक्षसखोऽभवत्। सुदायस्तु तस्त्रासीदौदायो नाम पार्ययः।
 ख्यातः कल्पापपादो वै भाषा मित्रसहोऽभवत्। कल्पापपादस्तु सर्वकर्म्मणि विभुः।
 अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्विभुः सर्वकर्म्मणः। अनरण्यस्तु नानि निम्नपुत्रो बभूवत्।
 अनमित्रो रघुश्चैव पार्ययवर्षभसत्तमौ। अनमित्रस्तु राजा विद्वान् दुर्लभोऽभवत्।
 दिक्षीपस्तु नयस्तु रामस्तु प्रपितामहः। दीर्घबाहोर्दोषस्तु रघुर्नामाऽभूवस्तु। ८१७
 अधोधायाः महाराजो रघुरासीन्महाबलः। अजस्तु रघुतो जज्ञे अगाद्वरयोऽभवत्।
 रामो दशरथाज्यज्ञे धर्मात्मा सुमहायया। रामस्तु तनयो जज्ञे कुम्भ इत्यभिषिञ्चत।
 अतिशितुः कुम्भाज्यज्ञे निपथस्तु चात्मजः। निपथस्तु नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्तु तु।
 नभस्तु पुण्डरीकस्तु चैमध्वस्तु ततः स्मृतः। चैमध्वस्तु तस्त्रासीद्विवाही प्रतापवान्।
 आसीद्विवाहीनाम् देवानोऽकात्मजः प्रभुः। अहोनाम्नस्तु दायादः सुधन्वा नाम पार्ययः। ८१८
 सुधन्वनः सुतश्चैव ततो जज्ञे नलो नृपः। उक्तो नाम च धर्मात्मा नलः पुत्रो बभूव च।
 बज्रनाभः सुतस्तु उक्तस्तु च महात्मनः। शङ्खस्तु सुतो विद्वान् व्युपिताय इति श्रुतः।
 पुत्रस्तु सुतो विद्वानर्थविद्विषस्तु तस्तु। सुदर्शनः सुतस्तु अग्निवर्णः सुदर्शनः।
 अग्निवर्णस्तु शोभः शोभस्तु तु मरु दुतः। मरुस्तु योगमास्तु कल्पापदोऽभवत्।
 तस्त्रासीद्विभुस्तु पुत्रो राजा वृहद्वलः। नलो दावेव विख्यातो पुराणे भरतर्षभ। ८१९
 वीरसेनात्मजश्चैव यत्नेस्तु लोद्वहः। इत्यास्तु वंशप्रभवाः प्राधान्येनैव कीर्तिताः।
 इति विवस्वतो वंशे राजानोऽमिततमसः। पठन् सत्यगिमां खट्वाहित्यस्तु विवस्वतः।
 आहूदेवस्तु देवस्तु प्रजाणां पुष्टिदस्तु च। प्रजावानेति सामुज्यमादित्यस्तु विवस्वतः।
 विपाशा विरजाश्चैव आयुष्मास्तु भवस्तु।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चेणि आदित्यवंशानुकीर्त्तने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
 ॥ जननेनैव उवाच ॥ कथं वै आहूदेवस्तुमादित्यस्तु विवस्वतः। श्रोतुमिच्छामि विप्रान् आहूय च परं विधिं। ८२०
 पिष्टपासादिदर्शस्तु च इति पितरः स्मृताः। एवञ्च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं दिजातिभिः।
 खगंस्तु पितरोऽन्येषु देवानामपि देवताः। इति वेदविदः प्राङ्गरेतदिच्छामि वेदितुं।
 ये च तेषां गणाः भोक्ता यच्च तेषां परं बलं। यथा च कृतमस्माभिः आहूद्रोषाति वै पिष्टम्।
 प्रीताय पितरो ये च श्रेयसां योजयन्ति हि। एव वेदितुमिच्छामि पिष्टं वा सर्वमुत्तमं।
 ॥ वेप्रस्थापन उवाच ॥ इति ते कथयिष्यामि पिष्टं वा सर्वमुत्तमं। यथा च कृतमस्माभिः आहूद्रोषाति वै पिष्टम्। ८२१
 प्रीताय पितरो ये च श्रेयसां योजयन्ति हि। माकंश्चेत्येन कथितं भो प्रायः परित्यज्यते।

अष्टच्छब्दभराजो हि शरतत्पगतं पुरा। एवमेव पुरा प्रश्नं यन्मां त्वं परिप्रच्छसि।

तत्तत्तुष्ट्या वक्ष्यामि भीमोदोदहितं यथा। भीतं वनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय शृण्वते।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुष्टिकामेन धर्म्यं कथं पुष्टिरवाप्यते। एतदे श्रोतुमिच्छामि किं कुर्वन्ने। न शोचति।

॥ भीम उवाच ॥ आहू, प्रीणति हि पिद्वन् सर्वकामफलैस्तथा। तत्पराः प्रपतः आहू प्रेत्य चेह च मोदते।

पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजा। पुष्टिकामस्य पुष्टिश्च प्रयच्छन्ति युधिष्ठिर।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गे केषाञ्चिद्वरके पुनः। प्राणिनां नियतं श्रुतं कर्षजं फलमुच्यते।

आह्वानि चैव कुर्वन्ति फलकामाः सदा भराः। अभिवन्धाय पितरं पितुश्च पितरं तथा।

पितुः पितामहश्चैव चितुः पिपेडु तिथये। तानि आहूति दत्तानि कथं गच्छन्ति वै पिद्वन्।

कथञ्च श्लाक्षे दातुं नित्यस्थाः फलं पुनः। केच ते पितरोऽन्ये स्म कान् यजामो वयं पुनः।

देवा अपि पिद्वन् स्वर्गे यजन्तीति च न। श्रुतं एतदिच्छामहं भ्रातृ विसरेण महायुते।

च भवान् कथयन्तेनं कथाममिदं बुद्धिमान्। यथा दत्तं पिद्वन् वा तारयतिह कल्पते।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम। ये च ते पितरोऽन्ये स्म यान् यजामो वयं पुनः।

पिवा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै। आहूकाले मम पितृभ्यां पिण्डं समुपतः।

तं पिता मम हस्तेन मित्रा भूमिमयापत। हलाभरणपूर्णं केयूराभरितेन च।

रक्ताङ्गुलितलेनाथ यथा दृष्टं पुरा मया। नैव कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चापहं।

कुण्डलैश्च तथा पिण्डं दत्तवानविचारयन। ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा समुपया तदा।

उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयाऽनघ। त्वया दायादवानसि कृतार्योऽमुष चेह च।

समुत्तरे त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता। मया तु तव जिज्ञासा प्रयुक्तैवा दृढव्रत।

व्यवस्थानञ्च धर्मैषु कर्तुं लोकांश्चानघ। यथा चतुर्थं धर्मं च रचिता स्मरते फलं।

पापस्य हि तया मूढ फलं प्राप्नोत्यरविशे। प्रसाधं यद्वि कुर्वते धर्मोपचारेषु प्रार्थिवः।

प्रजासादनुवर्त्तन्ते प्रमाणाचरिते यदा। तथा च भरतश्रेष्ठ वेदधर्मश्च शाश्वतः।

कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वर्त्तिताऽस्तुला। तस्मात्तवाहं सुप्रीतो प्रीत्या वरमनुकामं।

ददामि ते प्रतीच्छ त्वं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं। न ते प्रमदित्वा क्षुत्पूयैव ज्योतिषिभिरिह।

त्वतोऽभ्यनुज्ञां सम्प्राप्य शृणु। प्रमदित्वा तव। किं वा ते प्रार्थितं भूया ददामि धरमुत्तमं।

तद्वृद्धि भरतश्रेष्ठ यतो मनसि वर्त्तते। इत्युक्तवान्मम हर्मियाद्य कृताञ्चरितः।

अत्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रसन्न इति धत्तम। यदि त्वमुग्रं भूयस्त्वतोऽहंमि महायुते।

प्रत्यमिच्छाम्यहं किञ्चिद्वाह्यं भवता स्वयं। च मामुवाच धर्मोत्तमं ब्रूहि भीम यदिच्छसि।

केताऽहं संशयन्तात यन्मां शृण्वति भारतं। अष्टर्षं तमहं तातं तवान्तरहितमेव च।

गतं मुकतिनां लोकं कौटुहलवमन्वित।

॥ भीम उवाच ॥ श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः। देवाश्च पितरोऽन्ये वा कान् यजामो वयं पुनः।

कथञ्च दत्तमस्मिन् । आहं प्रीणायद्यो पितृम् । लोकान्तरगतांस्तान् किञ्च आह्वय वा फलं ।
कान् यजन्ति स्म लोकान् वै । सदेवनरदानवाः । सयज्ञरसोगन्धर्वाः । सकिञ्चरमहोरगाः ।

अथ मे संशयस्तोऽहं कैतहलमतीव च । तद्वहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीष्मस्वावाच वै पिता ।

॥ शान्तमुवाच ॥ सञ्ज्ञेयेष्वैव ते वक्ष्ये यन्मां पृच्छसि भारत । पितरश्च यथोद्भूताः फलं दत्तञ्च चानघ ।

पितृणां कारणं आह्ने शृणु सर्वं समाहितः । आदिदेवसुतास्तां पितरो दिवि देवताः ।

तान् यजन्ति स्म वै लोकाः सदेवासुरमानुषाः । सयज्ञरसोगन्धर्वाः । सकिञ्चरमहोरगाः ।

आध्यायिताश्च ते स्रष्टेः पुनराध्याययन्ति च । जगत्सदेवगन्धर्वमिति ज्ञान्मुमुक्षुषं ।

तान् यजस्व महामाग आह्नैरग्नैरतन्त्रितः । ते ते श्रेया विधांस्तन्ति सर्वकामफलप्रदाः ।

त्वदैवाराध्यमानस्य मानमोचानुकीर्त्तनैः । अस्मान्नाप्याययिष्यन्ति स्वर्गलोन्निभ भारत ।

मार्कण्डेयस्तु ते श्रेयमेतत्सर्वं ब्रूवत्यति । श्य वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भारत ।

उपस्थितस्त्वं आह्नेऽह्य ममैवानुग्रहाय वै । एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंश हरिवंशपर्वणि पितृकण्ठे सोऽहोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः । प्रश्नं तमेवावश्यं कथं शृणुः पुरा पिता ।

य मामुवाच धर्मात्मा मार्कण्डेयो मज्जातपाः । भीष्म वक्ष्यामि काल्पन्यं शृणुषु प्रयतो भव ।

अहं पितृप्रसादाद् दौर्घ्यमुद्धमवाप्तवान् । पितृभक्तैश्च सन्ध्यां प्राप्तोक्तो परमं यशः ।

सोऽहं युगस्य पर्यन्तं यज्ञवर्षवह्निके । अधिरक्ष गिरिं मेहं तपोऽतथ्यं सुदुखरं ।

ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा । विमानमहमाद्यान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ।

तस्मिन् विमाने पर्यङ्कं ज्वलितादित्यवर्चसं । अपश्यं तत्र चैवाहं शयानं दीप्ततेजसं ।

अद्भुतमात्रं पुरुषमग्रावमिनिवाहितं । सोऽहं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा विभुं ।

सन्निविष्टं विमानस्य पादाध्याभ्यामपूजयं । अष्टच्छैव दुर्द्धयं विद्याम त्वा कथं विभो ।

तपोवीर्यात् समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । दैवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्त्तते सतिः ।

य मामुवाच धर्मात्मा श्रवमाण इवानघ । न तं तपः सुचरितं येन मां नावयुष्यथ ।

शणैरेव प्रमाणं च विभुदम्यदनुत्तमं । रूपेण च पुमांस्तादृग्दृष्टपूर्वो न मेऽकचित् ।

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विद्धि मां ब्रह्मण पुष्पं मानसस्यैव विभो । तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं ।

सनत्कुमार इति यः श्रुतोऽपेदेपु त्रै पुरा । सोऽस्मि भागवं भद्रन्ते कं कामं करवायि ते ।

ये तन्ये ब्रह्मणः पुष्पा यवीयांसस्तु ते मम । आतरः सप्त दुर्द्धयास्तेषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ।

ऋतुर्धर्मिष्ठः पुष्टहः पुष्टस्त्रिषाऽपिस्तथाऽङ्गिराः । मरौचित्य तथा विद्वान् देवगन्धर्वसेविताः ।

वीन् श्लोकान् धारयन्तीमे देवदानवपूजिताः । त्रयन्तु यतिधर्माश्च सचोऽप्यात्मानमात्मनि ।

प्रजा धर्मैश्च कामश्च धावहाय महामुने । यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां ।

तस्मात्सन्तुगारंति नमैतन्मि प्रतिष्ठितं । मङ्गल्यो ते तपस्योऽपि मम दर्शनकाङ्क्षया ।
 एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं करवाणि ॥ इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवाचं सनातनं ।
 अनुज्ञातो भगवता प्रीयमाणेन भारत । ततोऽहमेतमर्थं वै तमष्टृक्षं सनातनं ।
 वृष्टः पितृणां सर्वज्ञ फले आहूय चानघ । चिच्छेद संशयं भीष स च देवेश्वरो मम ।
 स मामुवाच धर्मात्मा कथानो वञ्चवाचिके । रमे तयोऽहं विप्रपुंश्च शब्दं यथातथं ।
 देवानजयत ब्रह्मा मां यच्छन्तीति भोगिव । तमुक्त्यु तदात्मानमथश्ले फलायिन ।
 तौ शक्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टशंसा दिवौकष । न स किञ्चिदिजानन्ति ततो लोकोऽयमुद्यत ।
 ते भूय, प्रशन्ताः शक्ताः प्राचाचन्त पितामहं । अनुपहाय लोकानां तत्तत्तान्नवीदिभुः ।
 प्रायश्चित्तश्चरन्धं वै यमिधारे हि व 'कृत' । पुत्राश्च परिष्टृक्षन्धं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ।
 प्रायश्चित्तक्रियार्थं पुत्रान् पप्रच्छुराचनवत् । तेभ्यो प्रयतात्मानः श्रमं सुखं वास्तदा ।
 प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाचन कर्मयोगि वै । श्रवन्ति सुमला नित्यं चतुर्भ्योऽपि नित्यशः ।
 प्रायश्चित्तार्थं तत्तदा लब्धशंसा दिवौकषः । गन्तानां पुत्रका एवं पुत्रैकताश्च ते तदा ।
 अभिगच्छास्तु वै देवा पुत्रवाक्येन तेन वै । पितामहमुपायच्छं संशयच्छेदनाय वै ।
 तत्तत्तान्नवीदिभो यूयं वै ब्रह्मवादिन । तस्माद्यदुक्ता यूयं तेषु सया न तदन्यथा ।
 दूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा भविष्य । ते तु ज्ञानप्रदातार, पितरो वो न संशयः ।
 अन्येऽन्यं पितरो यूयं ते चैवेति न संशयः । देवाश्च पितरश्चैव तदुध्वाधं दिवौकषः ।
 ततस्ते पुनरागत्य पुत्रानूचुर्दिवौकष । ब्रह्मणा क्षिप्रं सन्देहाः प्रीतिमन्त परस्परं ।
 यूयं वै पितरोऽस्माकं धैर्यं प्रतिबोधिताः । धर्मज्ञा कथं व कामं कौ शरो व, प्रदीयतां ।
 यदुक्तं वै पुत्राभित्तत्तया न तदन्यथा । उक्ता यदव युष्माभिः पुत्रका इति वै वचं ।
 तस्माद्भवन्त पितरो भविष्यथ न संशयः । योऽनिष्टा च पित्रन् आहू क्रियाः काश्चित्किर्यति ।
 राक्षसा दानवा नागाः कलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् । आहूराण्यायिताश्चोपि पितरः शोममयथं ।
 आयाप्यमाना पुत्राभिव्यहंयिष्यन्ति नित्यदा । आहूराण्यायित शोमां लोकानाण्याययिष्यति ।
 समुद्रपद्मेतवमं जह्नुमाज्जमेष्टेनं । आहूतिं पुष्टिकामाश्च ये करिष्यन्ति मानवाः ।
 तेभ्य पुष्टिं प्रशं चैव दास्यन्ति पितरः श्रदा । आहूये च प्रदास्यन्ति चोन् पिष्टाज्जामगोमतः ।
 सर्व्वे च वर्त्तमानास्तान् पितरः श्रुतिमहाः । भावयिष्यन्ति सततं आहूदानेन तपिताः ।
 स्वमाश्रायितं पूर्य ब्रह्मणा परमेश्विना । इति तदचनं सत्यं भवन्ध दिवौकष ।
 पुत्राश्च पितरश्चैव वय सर्व्वे परस्परं ।
 ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा । अन्यान् पितरो ज्ञेते देवाश्च पितरश्च ह ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकृत्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन मास्त्रता । सनत्कुमारिण पुन वृष्टवान् देवमययं ।

सन्दिह्यमनरश्चेत् भगवन्मरिन्दम । निषेध तेन गोत्रेण निजितं सर्वमादिताः । २७
 किमपी वै पितृगणाः कश्चिन् लोकं प्रतिष्ठिताः । वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवार्ता मोमगृहाः ।
 ॥ यन्कुमार उवाच ॥ कोनै वञ्जता श्रेष्ठ कोनै पितृगणाः क्षताः । यन्तरो मूर्त्तिमन्तस्य चयसोवाममूर्त्तयः ।
 तेषां लोकं विभगंश्च कोनैपिष्णामि मच्छृणु । प्रभावश्च महत्त्वश्च विस्तरेण तपोधन ।
 धर्ममूर्त्तिधरास्योयं यथो ये परमा गताः । तेषां नामानि लोकाश्च कोनैपिष्णामि तच्छृणु ।
 लोकाः यनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भस्कराः । अमूर्त्तयः पितृगणान्ते वै पुत्राः प्रजापते । २८
 विराजन्ति द्विजैश्च वैराजा इति विभुताः । यजन्ति तान् देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 एते वै योगविभृता लोकाश्च प्राप्य यनातनान् । पुनर्युगपदृष्टान्ते आप्यन्ते ब्रह्मवादिनः ।
 ते तां प्राप्य क्षतिं भूयः ब्राह्मयोगमनुसमं । ध्याति योगगतिं निद्राः पुनरावृत्तिदुर्गता ।
 एते स्मः पितरस्तात ध्यागिनां योगवर्द्धनाः । चाप्यापयन्ति ये पूर्व्वं योमं योगबलेन वै ।
 तस्माच्छ्राद्धानि देयानि ध्यागिनाम् विब्रेवतः । एव वै प्रथमः कथ्यते योमपाना महात्मना । २९
 एतेषां मानसो कन्या भेना नाम महागिरिः । पत्नो हिमवतः श्रेष्ठ यस्या भेनाक उच्यते ।
 भेनाकस्य पुत्रः श्रीमान् कौशेयः नाम महागिरिः । पूर्व्वप्रवरः पुत्रो नानारजसमन्वितः । ३०
 मिश्र कन्यास्तु भेनया जगन्नामाश्च वैराट् । चयसोमैकपण्याश्च द्रुतीयामैकपाटलां ।
 तपस्वरस्य सुमहदुदरं देवदानवी । लोकाश्च यन्नापयामासुस्तानिश्च स्थापुन्रजमान् । ३१
 आहारमेकपण्येन एकपण्यां समारचन् । पाटलापुष्पमैकस्य आदधावेकपाटला । ३२
 एका तत्र निरवरा तां भाना प्राग्वेधयत् । जना इति निवेधन्तो मातृक्षेत्रेण दुःखिताः । ३३
 सा तयोक्ता इहा माया देवो दुष्टरचारिणी । उभेत्येवाभवत् स्थाता चिपु लोकेषु सुन्दरी । ३४
 तथैव नाथा तेनैव विभृता योगधर्मिणी । एतत्तु चिबुमारोक्तं जगत्स्थासति भागव । ३५
 तपश्चरीराक्षाः सर्व्वसिद्धिः योगवन्मन्विता । सर्व्वस्य ब्रह्मवादिन्य सर्व्वस्यैवोर्द्धरेतवः । ३६
 उमा तासं बरिठा च ज्येष्ठा च वरवर्षिणी । महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता । ३७
 अवितर्कैकपण्यां देवैश्च महात्मनः । पत्नी दत्ता महाप्रह्वन् योगाचार्याध्याय धीमते । ३८
 जैगीपथाय तु तथा विद्विः तामैकपाटलां । एते चापि महाभागे योगाचार्यावुपस्थिते । ३९
 लोकाः योमपदा नाम मरीचैर्यत्र वै क्षताः । पितरो यत्र वर्त्तन्ते देवास्तान् भावयन्पुनः । ४०
 अप्रिस्तासा इति स्थाता सर्व्वं एवामितोजस्य । एतेषां मानसो कन्या अश्लेष्ठा नामान्विता । ४१
 अश्लेष्ठा नाम विष्णुर्नाम सरो यस्याः समुत्पत्तिः । तया न द्रुष्टपूर्व्वसो पितरन्ते कदापन । ४२
 अथमूर्त्तयः पितृन् सा ददन् गृह्णति । यस्मात् मानवर्षेणां पितृन् स्वात्मजमनयो । ४३
 भीडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्षिणी । सा दृष्ट्वा पितरं वने वसु नामान्वरिणम् । ४४
 अमावस्यमिति स्थातमायो पुत्रं यश्चिन्तितः । अद्रिकास्तथा युक्तं विमानेऽधिष्ठितं दिवि । ४५
 सा तेन ध्वमिचारेण मनसः कामैकपिण्यो । पितरं प्रायैचित्त्यन्यं योगधृष्टा पयात ह । ४६

पद्मी सा विद्यमहतेः क्षुधा वै दृग्दर्शकः । राजर्षेर्जननौ चापि दिलीपस्य महात्मनः । १८०
यस्य यज्ञे पुरा गीता माधाः प्रीतैर्बर्हिर्वभिः । तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामखे । १८१
अग्नेर्जना तथा भुक्ता माण्डिस्तस्य महात्मनः । दिलीपं यजमानं ये पश्यन्ति सुप्रभादिताः । १८२
सत्यवन्तं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो वराः । मुस्तथा नाम पितरः कर्द्दमस्य प्रजापतेः । १८३
समुत्पन्नास्तु पुत्रहन्ता महात्मनोः । दिवर्षमाः । लोकेषु दिवि वर्तन्ते कामगेषु विहङ्गमाः । १८४
तासु वैश्वगणास्तान् भावयन्ति फलोर्ध्विनः । तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विमुक्ता । १८५
यथातेर्जननौ मल्लार्हिवी नृपपत्न्यश्च । तथ एते मयाः प्रोक्तास्तु तर्ह्यनु निबोध मे । १८६
उत्पत्त्या ये स्वाध्यायान्तुः शोभया वै कवेः सुताः । हिरण्यगर्भस्य सुताः शृङ्गाखान् भावयन्त्युत । १८७
मानवा नाम ते लोका यत्र तिष्ठन्ति ते दिवि । तेषां वै मानसी कन्या नर्मदा हरितामरा । १८८
या भावयति भूतानि दक्षिणापेयगामिनी । पुत्रकुलस्य सा पत्नी च सद्दर्शनमपि । १८९
तेषामद्याभ्युपगमान्मनुजास्तु युगे युगे । प्रवर्तयति आङ्गानि नष्टे धर्म्ये प्रजापतिः । १९०
पितृणामादिर्घोर्तुं सर्वेषां द्विजसत्तम । तस्मादेनं स्वधर्म्येण आहूदेनं वदन्ति वै । १९१
सर्वेषां राजतं पावनमय वा रजताम्बितं । दत्तं स्वधां पुरोधाय आहूतं प्रीयाति वै पितृन् । १९२
धोमखायायनं कृत्वा यज्ञैर्वैवस्वतस्य च । उदगायनमयग्रावम्यभावेऽप्यु वा पुनः । १९३
पितृन् प्रीयाति यो भक्ता पितरः श्रोणयन्ति मे । यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजासु विपुलास्तथा । १९४
स्वर्गमाराग्यमेवाय पदम्यदपि चेष्टितं । देवकायादपि मुने पितृकायां विशिष्यते । १९५
देवतामा हि पितरः पूर्वमायायनं स्रजं । शोभप्रसादा स्त्रियोषा लोकायायायनं परं । १९६
स्त्रिरप्रसादाश्च सदा तान् नमस्तस्य भागव । पितृभक्तोऽपि विप्रर्षे मङ्गलञ्च विशेषतः । १९७
त्रेयसी ऽयं विधास्यामि प्रत्यक्षं कुर्वन् स्वयं । चतुर्द्वयं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽगम । १९८
गतिमितामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशामय । न हि योगगतिर्दिष्टा पितृणाञ्च परा गतिः । १९९
तद्विधेनापि सिद्धेन दृश्यते मासक्षुधा । स एवमुक्ता देवेश आमुपस्थितमगतः । २००
चतुर्दंष्ट्रा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं । जगाम गतिमिष्टां वै दितो योऽग्निरिव स्वल्पम् । २०१
गजबोधं कुर्वन्नेष्टं यथायाशोनिशामितं । प्रसादान्तस्य देवस्य दुर्लभं भुवि मानुषैः । २०२
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकृत्ये अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ २०३
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आसन्नपूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा हिजाः । योगधर्म्यमनुप्राप्य अष्टा दुयस्तिन वै । २०४
अपवर्धमनुप्राप्ता योगधर्मापचारिणः । महतः वरसः परे मानवस्य विषंजिताः । २०५
तमेवायननुद्यान्तो नष्टमस्त्रिव मोक्षिताः । अग्राप्य योगं धर्म्ये स्त्र संयुक्ताः कालधर्म्यता । २०६
ततस्तो योगविषंष्टा देवेषु सुपिण्णोविताः । नाताः कौशिकदायादाः कुर्वन्नेव नर्यभमा । २०७
द्विंशदा विहरिन्त्यन्तो धर्मं विमुक्तयेन वै । ततस्तो पुनरायान्ति अष्टाः प्राण्यन्ति क्षुत्किंता । २०८
तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजातिष्ठतेन च । क्षुत्तिदत्पश्यते प्राप्य तान्तां नानि जुगुप्सिता । २०९

ते धर्मचारिणो नित्यं भवित्यन्ति समाहिताः । ब्रह्मस्य प्रतिपद्यन्ति ततो भूयः स्वार्थमभिः ॥ १५ ॥
 ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति धूर्ध्वजातिष्ठत पुनः । भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः क्षान्तिं प्राप्स्यन्ति श्रवणम् ॥ १६ ॥
 एवं धर्मं च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः । योगधर्मं च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमां ॥ १७ ॥
 योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रभैः कदाचन । सन्धाऽपि नात्र चरन्ते न्ययने कटुतामिताः ॥ १८ ॥
 अधर्मैवेव वर्तन्ते श्रद्धयन्ते भुङ्क्ते च । पापमो न तत्राद्यानि रक्षन्ति शरणगतान् ॥ १९ ॥
 नावशान्तिं लवणान्माद्यन्ते न धनोपार्था । युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टाः स्वार्थमभिः ॥ २० ॥
 ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च मनसा युगवर्षिणः । नोपभोगेन तानि न भोगमधुमक्षणाः ॥ २१ ॥
 न कामपरमा नित्यं न विभोक्षादिभिर्यथा । नानार्थैश्च कयास्तथा नालक्ष्योपहतास्तथा ॥ २२ ॥
 नात्यन्तमानसंभक्ता गोष्ठ्यनिरतास्तथा । प्राप्नुवन्ति नरा योगं योगो हि दुर्लभो भुवि ॥ २३ ॥
 प्रशान्ताश्च जितक्रोधा मानाहङ्कारवर्जिताः । कक्षाणभोजनं वेद्युतं ते भवन्ति यतःप्रताः ॥ २४ ॥
 सर्वविधास्तु ते तान् ब्राह्मण क्षत्रवंशदा । शरन्ति स्वात्मनो देवं प्रसादं त्वमेव ह ॥ २५ ॥
 ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शान्तो वर्तन्ति संश्रिताः । शान्तिनो परमामाशु-लभन्ते नात्र संशयः ॥ २६ ॥
 तस्मात्त्वमपि धर्मज्ञ योगधर्मपरी भव । योगधर्मं च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमां ॥ २७ ॥
 योगधर्माद्वि धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विवेकवान् । हरिः सर्वधर्माणां न समाचर भर्गव ॥ २८ ॥
 काक्षस्य परिमाणेन सन्धाहारो जितेन्द्रियः । तत्परः प्रयतः आहूतो योगधर्ममवाप्स्यति ॥ २९ ॥
 दायुक्ता भगवान् देवस्तथैवान्तरधीयत । अष्टादशैव वर्षाणि तेषां ह्यमिव मेऽभवत् ॥ ३० ॥
 उपासतस्तं देवं वर्षाण्यष्टादशैव मे । प्रसादात्तस्य देवस्य न त्वानिरभवत्तदा ॥ ३१ ॥
 न क्षुत्पिपासो कालो वा प्रत्यञ्जनं तदा ऽनघ । पक्षाक्षिष्यस्य कान्तां कालः संविदितो मया ॥ ३२ ॥
 इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंश हरिवंशप्रसंगे पित्रकन्ये जनविशेषाध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तस्मिन्नर्हति देवे वचनात्तस्य दे विभो । चतुर्दशैव ब्रविशान् प्रादुरासीत्तदा ममे ।
 ततोऽहं तानपर्यं वै ब्राह्मणान् कैविकात्मजान् । आपयितुं कुर्वन्ने पानुवाच विभुर्धर्म ॥ ३३ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽभवद्भ्राजा पक्षेर्वा शप्तमोऽदिकः । शिवैवर्त्तति विख्यातो नाम्ना । शीलेन कर्षणा ॥ ३४ ॥
 शुक्लकन्या क्लीतो तं जनयामास पार्ष्विणः । पशुघातं पार्ष्विणश्चैवान् कोपिष्ये नगरोक्षमे ॥ ३५ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ पयोवाच महाभागी मार्कण्डेयो महातपाः । तस्य वंशमहं राजन् कोर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ ३६ ॥
 ॥ पुण्ड्रि उवाच ॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन् काले बभूव ह । राजा धर्मयुतो ज्येष्ठः पश्य पुत्रो महापथाः ।
 ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यः स बभूव ह । कियस्य शप्तमशेषां स बभूव नराधिपः ॥ ३७ ॥
 न ह्यल्पवीर्योऽयं शुको भगवान् लोकपूजितः । कन्या प्रदद्याद्योगात्मा क्लीतो कीर्त्तितो मते प्रभुः ॥ ३८ ॥
 रतद्विष्णुस्यैव श्रोतुं विशरंभ महाद्युते । ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान् वेत्तुमर्हति ॥ ३९ ॥
 यथा च वर्त्तमानासौ संशरन् पुं हिजातयः । मार्कण्डेय कथितास्तद्भवान् प्रब्रवीत मे ॥ ४० ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ प्रतोपस्य तु राजवंशस्य कालो नराधिपः । वितामिहस्य मे राजन् बभूवेति मया श्रुतं ॥ ४१ ॥

ब्रह्मदत्तो महाभागी योगी राजविंशतमः । इतश्च सर्वभूतानां सर्वभूतहृते रतः ।
 सखा स गालवो यस्य योगाचार्यो महायशः । निष्कामतोऽस्य तपसा कर्मोऽपि प्रवर्तितः ।
 कण्ठरीकश्च योगात्मा तस्मै च शशिर्वाभवत् । जालान्तरेषु सर्वेषु सहायाः सर्वे एव ते ।
 सप्तजातिषु सप्तैव बभूवुरभितो जगः । सखावाच महाभागे मार्कण्डेये महातपाः ।
 तस्य वंशमहं राजन् कीर्तयिष्यामि तत्कृपु । ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ।
 दृढदन्तस्य दायदः सुहोत्रो नाम धार्मिकः । सुहोत्रस्यापि दायदादौ हस्ती नाम बभूव ।
 त्रिनेदं निर्मितं पूर्वं हस्तिनापुरमुत्तमम् । हस्तिनास्यापि दायदास्त्वयः परमधार्मिकाः ।
 अजन्तो द्विमोदश्च पुरमीदृशयेव च । अजमोदश्च धूम्रान्ताः जज्ञे दृढदन्तपुत्रम् ।
 दृढदन्तुर्दृढदियोः पुत्रकृत्स्नं महायशः । दृढदन्तैति विख्यातो राजा परमधार्मिकः ।
 सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः । पुत्रोऽपि विश्वजित्तस्यापि सैनजित् शयिवीर्यपतिः ।
 पुत्राः सैनजित्तस्यार्धस्य तारो लोकसभ्यताः । शिखिरः शैलकिर्तुश्च सशिखरस्तथैव च ।
 वत्सदावन्तको राजा यत्नेन परिवत्सकाः । शिखरश्च तु दायदः पुत्रपुत्रौ महायशः ।
 श्रुपुण्ड्रस्य पारस्व पारानीयोऽप्य जज्ञिवान् । नोपैककृतं तात पुत्राणामभितो जगं ।
 महारथानां राजेभ्य इदराणां बाहुमालिनो । नोपा इति श्रमाख्याता राजानः सर्वे एव ते ।
 तेषां वंशकरो राजा नोपाणां कीर्तयिष्ये वदन् । कामिन्त्यो समरो नाम च चैष्टवमरोऽभवत् ।
 समरस्य परः पारः सदस्य इति ते त्रयः । पुत्राः परमधर्मश्र्वाः पारपुत्रः श्रुपुर्भौ ।
 श्रुषोत् सुहृन्तो नाम सुहृन्नेह कर्मणः । जज्ञे सर्वगुणीपितो विभ्राजस्य चात्मजः ।
 विभ्राजश्च तु पुत्रोऽभूदण्डो नाम धार्मिकः । वभौ इदृक्च आमाता हस्तीमर्तो महायशः ।
 कुतोऽणुदस्य राजविंशदत्तोऽभवत् प्रभुः । योगात्मा तस्य तनयो विश्वकसेनः परमपुत्रः ।
 विभ्राजः पुनराजातः स्वकृतेनेह कर्मणः । ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोऽन्यः सर्ववेन इति सुतः ।
 चतुर्वी तस्य निर्भिषे पविष्या पूजनीयया । कुचिरोपितया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वैश्यिनि ।
 अयास्य पुत्रस्वपरी ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् । विश्वकसेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः ।
 विश्वकसेनस्य पुत्रोऽभूदण्डवेनो महापतिः । भग्नटोऽस्य कुमारोऽभूदधेयेन हतः पुरा ।
 दण्डवेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः । भग्नटपुत्रोऽप्युम्निहिरमवच सुधिधिर ।
 स तेपासमवद राजा नोपाणामन्तको मुनः । उपायुधेन यत्तार्ये सर्वे नोपा विनाजिताः ।
 उपायुधो मदीयस्मिन् मया विनिश्चतो युधि । दर्पाश्रितो दर्पहृदि सततं दद्याम्ये रतः ।
 धेधिर उवाच ॥ उपायुधः कस्य सुतः कश्चिन् वंशे स जज्ञिवान् । किमन्यैव भवता निहतसहस्रो हि मे ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अजमोदस्य दायदादौ विद्वान् राजा सजीवरः । दृढनिर्मोकस्य पुत्रस्य तस्य सत्यधृतिः सुतः ।
 जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् । दृढनेमिसुतस्यापि सधर्मा नाम धार्मिकः ।
 चाधीत् सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमः प्रजेवरः । सार्वभौम इति ख्यातः शयिव्योमकरादिभुः ।

तस्यान्वये महति महान् पौरवणन्दनः । महतस्यापि पुत्रस्तु राजा ह्यक्षरयः स्मृतः ।
 पुत्रो ह्यक्षरयस्यापि सुपाशो नाम पार्थिव । सुपार्थितनयस्यापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।
 समन्तरपि धर्मात्मा सवतिर्नाम वीर्यवान् । तस्य वै शत्रोः पुत्रः क्षतो नाम महाबलः ।
 शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशलस्य महात्मनः । चतुर्विंशतिधा तेन सप्राच्याः सामरंहिताः ।
 स्मृतास्तो प्राच्यमानान् कर्त्तव्यो नाम सामगाः । कार्त्तिकेयपुत्रः सेऽय वीरः पौरवणन्दनः ।
 बभूव येन विक्रम्य पृथतस्य पितामहः । नीपो नाम महातेजाः पञ्चोलाधिपतिर्हतः ।
 उपायुधस्य दायदः सेष्यो नाम महाशशाः । सेष्यात् सुवीरो नृपतेः सुवीरास्तु नृपञ्चयः ।
 नृपञ्चयाद्द्वजय इत्येते पौरवाः स्मृताः । स चायुधायुधस्तान् दुर्भुहिरभवत्तदा ।
 प्रहृष्टचक्रो बलवासीपान्तकरणे महान् । स दर्पपूर्णो हलाओ गोपानांश्च पार्थिवान् ।
 पितर्युपरीते मध्ये श्रावयामास किल्बिषं । माममात्यैः परिरुद्धं श्रवानं धरणीतले ।
 उपायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वयोऽबवीत् । अथ तं जननीं भोज गन्धकाशीं यशस्विनीं ।
 स्त्रीरत्नं मम भार्यायै प्रयच्छ कुहनन्दन । एवं राज्यञ्च ते स्त्रीरत्नं धनानि च न संशयः ।
 प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभागभुवि । मम प्रयच्छितं चक्रे निश्चयेऽं सुदुर्लभं ।
 शची वीरिद्रव्यजाओ दर्शनादेव भारत । राक्षसेष्वपि चेत्स्वसि प्राणानां वा कुलस्य वा ।
 श्रावने मम तिष्ठस्व न हि ते शान्तिरन्यथा । अथ प्रक्षारशयने श्रयामेतेन चोदितः ।
 दूतान्निर्दिष्टमेतद् वाक्यमग्निशिखोपमे । ततोऽहं तस्य दुर्भुहेर्विश्राय ममच्युत ।
 आश्चाप्यं वै संपामे सेनाध्यक्षाय सर्वशः । विचित्रवीर्ये बालञ्च मदुपाश्रयमेव च ।
 दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे । निश्चहीतस्तदाऽहं तै रचिवैर्बलकोविदैः ।
 अलिभिर्हैवकपेभ्य सप्तद्विधार्थदंष्ट्रिभिः । शिखेभ्य शालविद्विभ्य संयुगल निवर्तने ।
 कारणं शान्तिर्याहि युक्कल्प तदाऽनघ ।

॥ मन्त्रिण ऊचुः ॥ प्रहृष्टचक्रः पापोऽग्नौ लब्धग्नौ चगतः प्रभो । न चैष प्रयमः कस्या बुद्धं नाम कदाचन ।
 तं वर्यं मामपूज्यं वै दानं भेदनायैव च । प्रयोस्यामस्ततः शुद्धे देवत न्येभिवाद्य च ।
 कृतस्त्वय्यदमो विभ्रंजनाऽग्नीनार्थं च दिजान् । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यामि अथाय वै ।
 अस्ताणि न प्रयेज्यानि न प्रयेज्याय शत्रुः । अग्नौ च वर्त्तमानेन दृष्टानानिति श्रावयं ।
 सामदानादिभिः पूर्णमपि भेदनाय वा ततः । तं हनियसि विक्रम्य शत्रुरं मयवनिज ।
 प्राज्ञानां वचनं काले दृष्टानाञ्च विवेषतः । श्रुतमपि नितकृत्वा निवृत्तोऽग्निं नराधिप ।
 ततस्तैः स क्रमः सर्वैः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः । तस्मिन् काले कुपयेत् कथं चारभ्यमुत्तमं ।
 स सामादिभिरण्यादायुपायैः प्राज्ञचिन्तितैः । समुद्योगमानो दुर्भुहिरनुमेतुं न शक्नोते ।
 प्रहृष्टतमस्य तत्तत्कर्मधर्मेतिरतस्य वै । परदग्नाभिसायेण सद्यस्तान् निवर्त्तितं ।
 न त्वहं तस्य जामेति निवृत्तं चकमुत्तमं । दत्तं क्षरं शंसा तन्मु पूज्यं सद्भिः निन्दितं ।

कृतशौच शरी चापो रथी निष्कन्ध वै पुरात् । कृतस्त्रयनो विभैः प्रायोधयमहं रिपु ।

ततः संसर्गमागम्य बलेनास्त्रयलेन च । ब्रह्ममुक्तावद्युद्धं देवासुरमिवाभवत् ।

स मयाऽस्तप्रतापेन निर्दुग्धो रथमूर्द्धनि । पपाताभिमुख शूरस्त्रज्ञा प्राणानरिन्दम् ।

एतस्मिन्नन्तरे तात काम्बिस्त्रात प्रपतोऽभ्यधात । हते नोपेनरे चैव हते चोपायुधे नृपे ।

अचिच्छ्वेद स्वकं राशं पिब्य प्राप महाद्युति । द्रुपदस्येति पिता राजन्ममैवानुमेत-तदा ।

ततोऽभूद्रुपदो राजा द्रोणसेन निराकृत । ततोऽर्जुनेन तरमा निर्जित्य द्रुपद रथे ।

अचिच्छ्वेदं सकामिच्छ द्रोणायायावर्जित । प्रतिग्रह्य ततो द्रोण उभयजयताम्बर ।

कामिच्छि द्रुपदायैव प्रायश्चरिदिने तव । एवमेतं द्रुपदस्यादौ ब्रह्मरत्नस्य चैव ह ।

वैश कात्स्न्येन वै प्रेम्ना नोपेक्षोपायुधस्य च ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमर्थं ब्रह्मरत्नस्य पूजनोपायः प्रकुम्भिका । अन्धकारं गच्छिष्येऽथ पुनः पुरा विभो ।

चिरोपिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा । चकार विप्रियमिदं तस्य राशौ महात्मन ।

पूजनीया च क्वावाऽसौ किं सख्यं मेन चैव ह । एतन्मे संशयं ह्रिषि सर्वमुक्ता ध्यायामय ।

॥ भीम उवाच ॥ गृधु सख्यै महाराज प्रयादत्तमभूत् पुरा । ब्रह्मरत्नस्य भवने तस्मिन्वायुधिष्ठिर ।

काचिच्छकुम्भिका राजन् ब्रह्मरत्नस्य वै सख्यो । प्रितयसा प्रोणमिरा प्रितिश्रद्धा प्रितोदरी ।

सख्यो सा ब्रह्मरत्नस्य सुदृढ बद्धोद्बद्धा । तस्यां कुन्नायमभवद्गृहे तस्य शरीरतम ।

सा सदाऽहनि निमग्न तस्य राशौ गृहोत्तमान । चचाराभ्योऽधितोरेषु पन्न्येषु सर सु च ।

नदीऽन्तर्गतज्ञेषु वनेषु पश्येत्तु च । प्रफुल्लेषु तडागेषु कक्षारेषु मुगन्धिषु ।

कुमुदोत्पलकिञ्चल्कामुरभोजनवायुषु । रसवारसपुष्पेषु कार्पण्यवस्तेषु च ।

चरित्वा तेषु सा राजर्जुनि काम्बिन्यमागमत् । नृपनेर्भवनं प्राप्य ब्रह्मरत्नस्य धीमत् ।

राज्ञा तेन सदा राजन कयायोग प्रकार सा । आश्चर्याणि च दृष्टानि यानि वृत्तानि कानिचित् ।

चरित्वा विविधान्देशान् कययामास तानि सा । कदाचित्तस्य नृपनेर्ब्रह्मरत्नस्य कारव ।

पुष्पाभूद्राज्यं ईल सर्वधेनेति विभ्रुत । पूजनीयाऽपि सा तस्मिन् प्रवृत्ताऽऽनयापि च ।

तस्मिन्नेवे दुरा श्लोकं कालात् प्रास्कुटचदा । स्फुटितो मासपिण्डश्च बाहुपादास्त्रययुत ।

बभ्रुवत्तयुर्ध्वनि बभ्रुवः प्रथिवोपते । चतुर्भानवभूययादीपत्यवोत्तितस्य च ।

अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्वपुच्छयो । तुल्यच्छेहान् प्रोमिमती दिवसे दिवसेऽभवत् ।

अजहार सदा सार्यं रक्षाऽमृतफलदयं । अमृतसादसदृशं सर्वधेनतनूत्रयं ।

स वासो ब्रह्मरत्नस्य पूजनीयामुतस्य ह । ते फले भवयित्वा च पृथुको तो मुदा युतो ।

अभूत् नित्यमेवेदं स्व देतां तो च ते पत्ने । तस्यां गतायामय च पूजन्वा वै सदाऽहनि ।

मिष्टान् चटकेनाथ धावो तन्तु मिश्रं नृप । तेन प्रकीरयामास ब्रह्मरत्नताम्रजं सदा ।

नीडात्तमाद्य तदा पूजनीयास्तत्तत् । कीडा रज्जुत्वेन कदाचिषटकं स तु ।

निगृहीतः कन्धरायां विश्रान्तः दृढमुष्टिना । दुर्भद्रमुष्टिना राजनस्यैव सचस्तजीवहतः ।

तन्नु पञ्चत्वमापन्नं व्याप्तास्य बालपातितम् । कथञ्चिन्नाचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ।

धात्रीं तस्य जगत् तं तादाऽऽनुरमो नृपः । तस्यै शोकान्वितो राजा शोचन्तं पटकं तदा ।

पूजनीयाऽपि तत्कालं गृहीत्वा तु फलदयम् । प्रह्लादस्तस्य भवनमाजगाम वनेधरो ।

अथापश्यत्तदागम्य गृहे तस्मिन्नाधपि । पञ्चभूतपरित्यक्तं शवम् तं खतनृजम् ।

मुनोश्च दृष्ट्वा तं पुत्रं पुनः संश्रामयाचमतः । स्वयमेवा च सा राजन् विललाप तपस्विनी ।

॥ पूजनीयोवाच ॥ ननु त्वमागतं पुत्रं वाशन्तो परिसर्पसि । कुन्ध्याट्टवहसाणि अत्यक्तलया गिरा ।

व्यादितास्यः कुधातैश्च पीतेनास्त्रेण पुत्रकः । शोषेन तालुना पुत्रं कथमद्य न सर्पसि ।

पद्मभ्याश्च परित्यज्य मनु वायामि चायम् । यो पीकुर्येति वाशन्तं त्वमद्य न गृध्राणि वि ।

मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं तदा । व्याप्तास्यवारि याचन्तं स्फुरत्येव समागतः ।

स मे मनोरथो भग्नस्तस्य पञ्चत्वमागतः । विलय्यैव वज्रविधं राजानमयं सादृशति ।

ननु मूर्द्धाभिप्राक्तस्य धर्मो वेत्ति समागतः । अयं कथाम्ममं सुतं धाव्या चातितवानसि ।

स्वपुत्रेण समालभ्य कथिष्याधमं ब्रह्म मे । न च नूनं सुता तेऽभ्युदयमाङ्गिरसो नृपतिः ।

शरणागतः कुधातैश्च शत्रुभिद्यायुष्यद्रुतः । शिरापितव्यं खट्वै पातयः स्वयं भवेत् ।

अपास्तपथरो याति कुम्भीपाकमधेश्वरम् । कथमस्य हविर्द्वा गृह्णन्ति पितरः स्वधा ।

एवमुक्त्वा महाराज दग्धमङ्गता वली । शोकान्तो तस्य बालस्य चक्षुषो निविभेद वा ।

कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तच्छिरश्छुटत् । हत्वा चात्रैव पञ्चतमत्पपात ततः स्मर ।

अयं राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयमुवाच ह । विशेषा भव कञ्चाणि कृतानि भीरु शोभन ।

गतशोका निवर्त्तस्य अजय्यं सख्यमस्तु मे । परैव सखि भद्रानि निवर्त्तस्य रमस्य च ।

पुत्रपौत्रोद्भवस्यपि न कोपः परमस्तस्यि । समासि सखि भद्रानि कर्त्तव्यं कृतं त्वया ।

॥ पूजनीयोवाच ॥ आत्मापश्येन जानामि पुत्रस्यैव तवाप्ययम् । न चात्रैव वदामि क्वांमि तव पुत्रमचक्षुष ।

हत्वा वै राजमादं स नद्रुवै कृतकिल्बिषा । गाथाद्यायुश्चनेगीता हसाः शृणु भवेरितः ।

कुम्भिनश्च कुदंशश्च सुरागामं कुशोददः । कुपुत्रश्च कुमार्याश्च दूरतः परिवर्ज्येत् ।

कुम्भिवै धोददं नास्ति कुमार्यायां कृता रतिः । कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सख्यं कुराजनि ।

कुशोददे क्व विद्यामः कुदंशे नैव जीयते । कुराजनि भये मित्यं कुपुत्रं समन्ताद्भुज ।

अपकारिणि विद्यमं यः करोति नराधमः । अनायो दुर्बलो यदस्य विरं स तु जीवति ।

न विषमद्विपक्षे विषये नातिविषयत् । विद्यायाद्भयमत्यधं मूलान्यपि निहन्तानि ।

राजभविषु विद्यायै गमसहस्रितेषु च । यः करोति नरो मूर्खो न चिरं स तु जीवति ।

अशुश्रूतं प्राप्य नरः प्रावारः कीटको यथा । स विनश्यत्यसन्देहमाश्रयममृता नृप ।

अपि माद्वैवमविवेकं गात्रे संशोय्य दृष्टिमान् । अरिर्नाशयते नित्यं यथा वक्षो महाद्रुमं ।

मृदुरार्द्रः शोभो भूवा शनैः संलीयते रिपु । बल्लोक इव दृक्ख पद्ममूलानि छनन्ति ।

अद्रोहं समये कृत्वा मुनीनामपतो हरि । अधान नमुचिं पद्मादपां फेनेन पारिव ।

सुप्ते मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः । विषेण वक्रिणा वाऽपि शस्त्रेणाप्यय मायया ।

११०

न च श्रेष्ठं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैरभयाधरा । घातयन्ति समूलं हि मुनिमामुपमां नृप ।

शत्रुशेषमृणाच्छेपं शेषमश्रेय भूमिप । पुनर्वैरैस्तं संभूय तस्माच्छेवं न श्रेययेत् ।

हृषते जल्पते वैरी एकपाथे च भुञ्जते । एकासनश्चारोहति स्मरते तत्र किल्बिषं ।

कृत्वा समन्वकञ्चापि विषयेऽकृपुणा न हि । पुलीमानं गघावजो नामाता सन् ब्रतकतुः ।

निघाय मग्नता वैरं प्रियं वक्रोह्यो नरः । उपसर्पेत्तं तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव सुख्यकं ।

११०५

न चावसेन वल्लभं श्वैरे बद्धिंते रिपे । पातयेत्तं समूलं हि नदीरय इव क्रुमं ।

अमिवादुक्षति प्राप्य नोन्नतोऽस्मोति विषयेत् । तस्मात् प्रायोक्षति नश्येत् प्रावार इव कीटक ।

इत्येता उद्योगेनोता गाथा धार्या विपक्षिता । कुर्वता चात्मारुहं वै शरेण पृथिवीपते ।

मथा च किल्बिषं तुभ्यं प्रयुक्तमतिदाहणं । पुनर्मन्त्रं प्रकुर्वन्त्या तस्माद्योः विषये लयि ।

एवमुक्त्वा प्रदुःखाव तदाकाशे यतङ्गिनी । इत्येतं स्याख्यातं पुराभूतमिदं नृप ।

११००

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र पदकं पूजनीयया । आहूय हृच्छेये यथाः पुथिष्ठिर महामते ।

अतस्ती वर्यधिदेहमिति हासं पुरातनं । गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय हृच्छते ।

आहूय फलमुद्दिश्य निपते सुकृतस्य च । तन्निबोध महाराज सन्नजानिपु भारत ।

सगालवत्स्य हरिर्न कण्टरीकस्यैव हि । ब्रह्मदत्तद्वीपानां योगिनां ब्रह्मचारिणः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यणि पूजनोद्योपाख्ये निवेशितमोऽख्य यः ॥ २० ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आह्वे प्रतिष्ठितो लोक आह्वयोगः प्रवर्तते । हन्त ते वर्त्तयिष्यामि आहूय फलमुत्तमं ।

११०५

ब्रह्मदत्तं यत्र तं सन्नजानिपु भारत । तत इव हि धर्मस्य मुक्तिर्निर्दिशते जनैः ।

पीडयाऽप्यथ धर्मस्य हते आह्वे पुराऽनृप । यत्रात्र आह्वये पूर्व तन्निबोध महामते ।

ततोऽहं तानधर्मिष्ठान् कुक्षयेने पिष्टप्रतान् । सनत्कुमारनिर्दिष्टानप्यस्य सन्न वै दिजान् ।

दिव्येन चतुपा तेन यानुवाच पुरा विभु । बान्दुष्टः कोधमो हिंसः पिष्टान् कविरैव च ।

खस्रम पिष्टवर्त्ती च नामभिः कर्षमिस्तया । कैशिकस्य सुतास्तात श्रिया गर्गस्य भारत ।

११००

पितर्युपरते सर्वे प्रतवत्तदाऽभवन् । नियोगात्ते गुरोस्तस्य गां देव्यौ समकालयन् ।

समानवस्थां कविषां सर्वे न्यायागतं तदा । तेषां पयि सुधाचीना वाक्याभ्याश्चाव भारत ।

क्रूरा मुक्तिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा । तान् कविः खस्रमस्यैव याचेतां नेति त्रै तदा ।

न चाशक्नन् ताभ्यां ते तदा वारयितुं द्विजा । पिष्टवर्त्ती तु खसेपां नित्य आह्वयिको दिज ।

य सन्धानप्रवोद्गादन् कोपाह्वये समाहितः । यद्यत्रयं प्रहन्त्य पिष्टमुद्दिश्य शान्तिनां ।

११०५

प्रकुर्वीमहि गां सत्यक् सर्वे एव समाहिताः । एवमेवाऽपि गौह्वये प्रास्यते नात्र संशय ।

पितृनमर्थं धर्मैर्नाथार्थो नो भविष्यति । तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रोचयित्वा च गान्ततः ।

पितृभ्यः कल्पयित्वैनामुपायुञ्जन् भारत । उपयुज्य च गां सर्वैर्गुरोस्तस्य न्यवेदयन् ।

शार्ङ्गसेन क्षता धेनुर्दत्त्वाऽयं प्रतिगृह्णातां । आर्क्ष्यवात्स स तु वत्सं प्रतिजपाद् वै द्विजः ।

मित्रोपचर्य ते तन्तु गुरुमन्यायतो द्विजः । कालेन समयुज्यन्त सर्वे श्वायुषः क्षये ।

ते वै क्रूरतया हिंसा अनार्यत्वाद्गुरो तथा । उषा हिंसाविहाराच्च सत्ताजायन्त सोढराः ।

क्षुब्धकषात्मजास्तान् वलपन्नो मनीषिणः । पितृनमर्थः धर्मैर्नाथार्थो नो भविष्यति ।

सृतिप्रत्यवमर्षश्च तेषां क्षात्स्नकरोऽभवत् । जाताः स्याद्वा दशार्जुनेषु सप्त धर्मविचक्षणाः ।

स्वधर्मनिरताः सर्वे सोभान्तविवर्जिताः । तावन्मार्गं प्रकुर्वन्ति धावता प्राशधारणं ।

श्रेष्ठं ध्यानपराः कालमनुध्यायन्ति कर्म तत् । नामधेयानि चाप्येवमिमान्यासन् विश्राव्यते ।

निर्वैरो निर्द्विजैः क्षान्ता निर्धन्यः कतिरेव च । वैधव्यो मातृवर्त्ता च व्याधाः परमधार्मिकाः ।

तैरेवमुचितेस्तान् हिंसाधर्मपरैः यदा । माता च पूजिता दृष्ट्वा पिता च परितोषितः ।

यदा माता पिता चैव संयुक्ता कालधर्म्मा । तदा धर्मवृत्तिं त्वज्जा वने प्राणानुवाञ्जन् ।

द्रुमेन कर्माणां तेन जाता जातिस्मरा मृगाः । चासामुत्पाद्य संविज्ञा रत्ये कालञ्चरे गिरौ ।

उन्मुखो निव्यविक्षतः सन्धकणैः विलोचनः । पण्डितो घस्त्रो नादी नामतस्तेऽभवन्मृगाः ।

तमेवार्थमनुधावन्तो जातिस्मरणसम्भवं । आसन् वनेचरा दान्ता निर्दन्दा निष्परिपहाः ।

ते सर्वे द्रुमकर्माणः सधर्माणां वनेचराः । योगधर्ममनुधावन्तो विहरन्ति सा तत्र च ।

महं साध्यकृद्गः प्राणान् सन्धाहारात्तपस्विनः । तेषां महं साध्यतोऽपेक्षानानि भारत ।

तथैवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालञ्चरे नृप । कस्यैषां तेन ते ताव द्रुमेनाग्रद्रुमवर्जिताः ।

द्रुमाच्छुभतरा धीनि चक्रवाकत्वमागतः । मुमे देवे शरदोषे सप्तमन्त्रेणैकसौकवः ।

त्यक्त्वा सप्तचतुर्धर्मं मुनयो धर्मचारिणः । सुमनाः शुचिवाक् मुहुः पद्मसन्निद्रदर्शनः ।

सुनेत्रश्च स्तनन्धश्च ब्रह्मना नामतः सदा । पद्मसः पाक्षिकत्वाच्च सप्तमन्त्रिजयायत ।

पद्मस्य कण्टरीकोऽभूच्छूद्रदन्तश्च सप्तमः । तेषाम्बु तपसा तेन सप्तमन्त्रिकृतेन वै ।

योगस्य शाभिर्निर्द्विजा प्रतिभानाश्च शोभनात् । दूर्ध्वेजातिषु यद्भक्ष्यं श्रुते गुरुकुलेषु वै ।

तथैवावस्थिता मुद्भिः भंसारेष्वपि वर्त्तताः । ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विद्वद्भ्याः ब्रह्मादिनः ।

योगधर्ममनुधावन्तो विहरन्ति सा तत्र च । तेषामन्त्रं विद्वद्भ्यां चरतां सप्तचारिणां ।

गोपानामोत्थरो राजा विभ्राजः पौरवात्म्यः । विभ्राजमानो वपुषा प्रभाषेण समन्वितः ।

श्रीमामन्तः पुण्ड्रतो वर्यस्तत् प्रविशेह च । स्तनन्धयकवाकश्च सुषयामास तेन नृप ।

दृष्ट्वायान्तं शिष्योपेतं भवेयमहमोदृशः । यद्यपि मुहुर्न किञ्चित्तपो वा नियमोऽपि वा ।

विश्वो द्रव्यप्राप्तेन तपसा निष्कलेन च ।

इति श्रीमहाभारते विष्णु चरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चणि पितृकल्पे एकविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्तप्तकवाकौ द्वावचतुः सहचारिणौ । श्रुत्वा ते वचनौ स्थावरेष्वेव प्रियद्वितैविणौ ।

तथेत्युक्त्वा तु तस्याधीक्षदा योगात्मिका मतिः । एवमेवैव चक्रुः शुचिवाक् तमभाषत ।

यस्मात् कामप्रधानस्त्वं योगधर्ममपास्व वै । एवंवरं प्रार्थयसे तस्माद्वाक्यं निबोध मे ।

राजा त्वं भविता तात कामिष्ये नाव संशयः । भविष्यतः सखायौ च दाविमौ सचिवौ तव ।

ज्ञप्ता तानभिभाष्याथ चलारक्षकुरण्डजाः । तांस्त्रीमभीक्ष्यतो राज्यं व्यभिचारप्रधर्षितान् ।

११९०

ज्ञप्ताः खगास्तपसो तु योगभ्रष्टा विचेतसः । तानयाचन्त चतुरस्तपसो सहचारिणः ।

तीर्थां प्रसादं चक्रुस्ते श्रद्धेयान् सुमनाऽब्रवीत् । सर्व्वेयमेव वचनात् प्रसादादुत्तमाश्रया ।

अन्तवान् भविता शपो पुष्पाकं नाव संशयः । इतस्तुताश्च ज्ञानुश्च प्राप्य योगमवाप्स्यत ।

सर्व्वसत्त्वतस्तप्त स्ततोऽप्ये भविष्यति । पितृप्रसादे स्त्र्याभिरस्य प्राप्तः स्तनैव वै ।

गां प्रोचयित्वा धर्मैष पितृभ्य उपकल्पता । अस्माकं ज्ञानसंयोगः सर्व्वेषां योगसंधेयः ।

११९१

इमश्च वाक्यमन्तुं शोकमेकमुदाहृतं । पुरुषान्तरितं श्रुत्वा ततो योगमत्राप्स्यत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकल्पे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते योगधर्मनिरताः सप्त मानवचारिणः । पद्माभिरुद्रिन्द्राव चौरगर्भः सुलोचनः ।

उदविन्दुः सुविन्दुश्चैमगर्भश्च सप्तमः । वायुस्तपसाः सततं शरीरः स्रुपशोपयन् ।

राजा विभ्राजमानश्च वपुषा तद्वत् तदा । चचारान्तःपुरद्वतो मन्दनं मधवानिव ।

स तानपश्यत् खचरान् योगधर्मात्मकानृपः । निर्व्वेदाश्च तमेवार्थमनुयाचन् पुरं ययौ ।

११९२

अणुहो नाम तस्याघोत् पुत्रः परमधाक्त्रिः । अणुधर्म्मरतिनिष्ठमङ्गु भोऽध्यगमत् पदं ।

प्रादात् कन्यां शुकस्तसौ स्त्रीणां पूजितलवर्णा । सत्त्वशीलगुणोपेता योगधर्मरता सदा ।

सा क्षुद्रिष्टा पुरा भीष्मे पितृकन्या मनीषिणी । सगत्कुमारेण तदा सखिधौ मम शोभना ।

सत्यधर्मभृतां श्रेष्ठा दुर्व्विधेया हतात्मभिः । योगा च योग्यपत्नी च योग्यमातो तु यैव च ।

यथा ते कथितं पूर्व्वं पितृकल्पेषु वै मया । विभ्राजस्तपुःशराज्ये स्थापयित्वा नरेश्वरः ॥

११९३

आमस्य पौरान् प्रीतात्मा ब्राह्मणान् खलिशाय च । प्रायात् सरस्वपुङ्गवै यत्र ते सहचारिणः ।

स वै तव निराहारे वायुभक्तो महातपाः । त्यक्त्वा कामास्तपस्तेषु शरयस्तस्य पार्थतः ।

तस्य सदस्य आसीद्य तेषामन्यतमस्य वै । पुत्रत्वं प्राप्य योगेन युज्येयमिति भारत ।

हत्वाऽभिरुचिं तपसा महता च समन्वितः । महातपाः स विभ्राजो विद्राजोऽयमागिर ।

ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजं नाम तद्वत् । शरस्य च कुहमेष्ट वैभ्राजमिति विद्युतं ।

११९४

यत्र ते शकुना राज्ञ्यलारे योगधर्म्मिणः । योगभ्रष्टास्तपययैव देहत्यासक्तोऽभवन् ।

कामिष्ये मगरे ते ॥ ब्रह्मदत्तपुरोगमाः । ज्ञाताः सप्त महात्मान् सर्व्वे विगतकल्मषाः ।

ज्ञानध्यानतप पूता वैदेदाङ्गपारगाः । स्तुतिमन्त्रोऽत्र चलारस्तपस्तु परिमोहिताः ।

स्ततस्तप्तपुष्पाक्यो ब्रह्मदत्तो महायथाः । यथा द्वाभोन् पविभावे सङ्कल्पः पुष्पचिन्तितः ।

किद्रदर्शी सुमेवय तथा वाञ्छयवत्ययोः । आतौ श्रोत्रियदायादौ वेदवेदाङ्गपारमौ ।

११२४

सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिप्रदायितौ । पाञ्चालः पाञ्चिकस्तत्र कण्डरीकस्तथाऽपरः ।

पाञ्चालो बह्वृचदायीदाचार्यत्वे चकार ह । द्विवेदः कण्डरीकस्तु च्छन्दोगो ऽथर्वणश्च ।

सर्वसत्त्वहतग्रस्तु राजासीदण्डहाताजः । पाञ्चालकण्डरीकाभ्यां तस्य सख्यमभूत्तदा ।

ते ग्राम्यधर्म्मनिरताः कामस्य वशवर्त्तिनः । पूर्वजातिहतेनासन् धर्मकामाद्यर्थैर्विदाः ।

अणुहस्त मृगश्रेष्ठे ब्रह्मदत्तमजस्रम् । अभिपिच्य तदा राज्ये परा गतिमवाप्तवान् ।

११२५

ब्रह्मदत्तस्य भाव्यां तु देवलस्यात्मजाऽभूवत् । अघितस्य हि दुर्द्वेषां सचतिर्नाम नामतः ।

तामेकभावस्यसंघं स्तेभ कथ्यामनुत्तमम् । सचतिं सचतिमतीं देवलायोगधर्म्मिणीं ।

पद्मसः पाञ्चिकस्तत्र सप्तजातिषु भारत । पठस्त कण्डरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्य वत्सलः ।

शेषा विशङ्कमा ये वै कामिन्यो सहचारिणः । ते जाताः श्रोत्रियकुले सुदरिद्रे बहोदराः ।

धृतिमान् सुमना विदोस्तत्त्वदर्शी च नामतः । वेदाध्ययनसम्पन्नास्मरन्किद्रदर्शिनः ।

११२६

तेषां संवित्तयोत्पन्ना पूर्वजातिहता मदरा । ते योगधर्म्मनिरताः प्रस्रिताः सर्वे एव हि ।

आमस्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा । अधर्म्य एव युष्माकं पत्न्यां त्यक्त्वा गमिष्यथ ।

दारिद्र्यमनपाकस्य पुत्रार्थोऽहो पुष्कलान् । शूश्रूषामप्रयुष्यैव कथं वै गन्तुमर्ह्य ।

ते तमुपदिग्ताः सर्वे पितरं पुनरेव च । करिष्यामीं विधानन्ते येन न वर्यं यथामि ।

हन् शोकं मर्दयन् त्वं राजानं सहस्रमन्त्रिणं । श्रावयेयाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकलय ।

११२७

स तौ दास्यति प्रीतात्मा रामान् भोगाय पुष्कलान् । कामानभोषिणान् सर्वान् गच्छ तात यथेक्षितम् ।

एतावदुक्ता ते सर्वे पूजयित्वा च तं गुरुं । योगधर्म्ममनुग्राह्य परां निर्दृष्टिमापयुः ।

इति श्रीमहाभारते छिलेषु हरिवंशे हरिवंशधर्म्मवि पितृकृत्ये श्रवणविशेषाध्यायः ॥ २२ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रह्मदत्तस्य तमसः स वैष्णवस्तमायत । योगात्मा तपसा युक्तो शिष्यकृतेन इति स्मृतः ।

कदाचिद्ब्रह्मदत्तः स भार्थया सहितो बभूव । विशद्वारं प्रवृत्तात्मा यथा गच्छा प्रतकृतः ।

हतः पिपीलिकृतेन शूश्राव स नराधिप । कामिनीं कामिनस्तस्य यावतः क्षिप्रतो मृतम् ।

११२८

शुभा तु याच्यमानो तां कुक्षे सुखेन पिपीलिको । ब्रह्मदत्तो महाहासमकरोदिव बाहवन् ।

ततः सा रथनिर्दिनां श्रोत्रिणिवामवन्ददा । निराहारा ब्रह्मतिथं बभूव वरवर्णिनी ।

प्रमाद्यमाना भर्म्म्यां सा तमुवाच शूचिचिता । तया ऽवहसिता राजन् नाहं जीवितुमुत्तरे ।

स तत्कारणमावस्थान् च सा श्रद्धाति ततः । उवाच येनं कुपिता मेव भावोऽस्ति मानये ।

को वै पिपीलिकृतेन मानुषो वेत्तुमर्हति । अन्ते देवप्रसादादां पूर्वजातिहतेन वा ।

११२९

तपोवसेन सा राजन् विद्याया वा नराधिप । यद्येष वै प्रभावतो सर्ववैजित्तकृता ।

यथाऽहनेतज्जानीयो तथा प्रत्याययस्व मां । प्राणानहं परित्यज्य राजन् पृथगेन ते शपे ।

तत्तथा वचनं श्रुत्वा मन्त्रिभ्याः परधे प्रभुः । स राजा परमापन्नो देवयेष्ठं प्रपद्यत ।

शरणं सर्वभूतेषु भगवता नारायणं प्रभु । समाहितो निराहारः पद्माश्रये महायया ।
 ददर्श दर्शने राजा देवं नारायणं प्रभुं । उवाच चैनं भगवान् सर्वभूतानुकम्पक । १९२
 ब्रह्मदत्त प्रभाते त्वं कच्छाप समवाप्स्यसि । इत्युक्त्वा भगवान् देवक्षेत्रान्तरधीयत ।
 चतुर्णाम् पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनां । लोकं सोऽधीत्युत्तमैः कृतकृत्य इवामवत् ।
 स राजानमवाप्सिच्छन् धर्ममन्त्रिणमच्युतं । न ददर्शान्तरं किञ्चित् लोकं आवयितुं तदा ।
 अथ राजा शिरःशोभो लब्ध्वा नारायणाद्वरं । प्रविवेकयुरं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चन ।
 तस्य रथेन प्रत्यग्युक्तात् कण्टरीको द्विजैर्धम । चामरव्यूहजज्ञापि घाम्भ्यः समवाविपत् । १९३
 इदमन्तरमित्येवं ततः स ब्राह्मणस्तदा । आवयामास राजानं लोकं तं सचिवौ च तौ ।
 सप्त व्याधा द्वापरेषु मृगा कालञ्जरे गिरौ । चक्रवाका शरदीये वंसाः शरसि मानवे ।
 तेऽभिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा मेदपारगा । प्रत्विता दूरमन्त्रान् युधं तेभ्योऽवबोधय ।
 तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तो नराधिप । सचिवद्वयस्य पादाभ्यां कण्टरीकलोधेव च ।
 खलारमिश्रतोदैः तो पतितव्यूहनालुभो । बृष्टा बभूवुरस्त्रसा घोराय सुहृदस्तया । १९४
 मुहूर्तमेव राजा स मह ताभ्यां रथे स्थितः । प्रतिलभ्य ततः भग्न प्रत्यागच्छदरिन्दम ।
 ततस्तौ तत् शरं स्फुल्लं योगन्तमुपलभ्य च । ब्राह्मणं विपुलैर्धर्मैर्भोगैश्च समयोजयन् ।
 अभिप्रेष्य खराज्ये तु विष्णुक्षेत्रमरिन्दम । जगाम ब्रह्मदत्तोऽथ सद्गरो बभूवेव च ।
 अथ तं सप्तनिर्घोरा देवलस्य सुता तदा । उवाच परमप्रीता योगाद्वनगतं नृप ।
 जानन्ता ते महाराज पिपीनिकरतश्चता । शोदितं कोधमुद्दिश्य सकृदकामेभ्य वैमया । १९५
 इतो वयं गमिष्यामो गतिमिष्टामनुत्तमा । तत्र चान्तरितो योगास्त संधारिणो मया ।
 स राजा परमप्रीतः प्रपन्नः श्रुत्वा वचस्तदा । प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभा ।
 कण्टरीकोऽपि धर्मात्मा बाह्ययोगमनुत्तम । प्राप्य योगगतिं सिद्धो विशुद्धः स्नेह कर्षणा ।
 क्रमेण प्रवीथ पादाभ्यां त्रिवामुत्पाद्य केवला । योगाचार्यगर्भं प्राप यज्ञद्वयं महातपा ।

अहिंसः सर्वभूतेषु धर्मात्मा शंसितव्रतः । काष्ठकुड्याशिलाभूतं जडं वाङ्मयं वा घृतिः ।
 अनुत्तरं नाम तेषां येन तप्तं महत् पुरा । ऋषिं वर्षेनेदं क्षाणं दिव्यं नोति ह नः युतं ।
 तत्रोर्द्ध्वरेतस्य स्थितस्थानि निपत्य ह । सोमं तनुरापेदे महावत्सलं भारत ।
 जडं माषकमेतस्य सोमं भावितात्मनः । नेत्राभ्यां वारिं सुखं द्रव्यं घृतं यन् दिग्भ्यः ।
 तं गर्भविधिना वृष्टा द्रव्यं देव्यो दधुलदा । रमेय धारयामासुर्न च ताः समज्जुवन् ।
 सं ताभ्यः सहवैवाय दिग्भ्यो गर्भः प्रभावितः । पपात भावयन् लोकान् श्रीतांशुः सर्वभावतः ।
 यदा न धारणे यत्कालस्य गर्भस्य ता दिग्भ्यः । तत्क्षामिः सैव शम्भु निपपात वसुधैरं ।
 पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोककृतिमाह ह । रथमारोपयामास लोकान् हितकाम्यया ।
 स हि वेदमयस्तात धर्मात्मा सत्यवक्त्रः । युक्तो वाग्निहस्तेन चित्तेनेति हि नूः युतं ।
 तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रे ऽनेः परमात्मनि । तुष्टुर्गन्धर्वः पुत्रा मानवाः सप्त ये युताः ।
 तथैवान्निरसत्तत्र भृगुरेवात्मजे सह । अग्निर्धनुर्भः सामभिरयत्स्वन्निरवैरपि ।
 तस्य संस्तुयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः । आष्यायमानं लोकलोकीन् भावयामास सर्वतः ।
 स तेन रथमुखेन सागरान्तां वसुधैरं । विश्वकलेः इति यथाश्चकाराभिप्रदिविषं ।
 तस्य घट्टावितं तेजः इति बोधयन् पयत । श्रोत्राभ्यां सप्तस्य सप्तस्य सप्तस्य ।
 ताभिर्हृदयांस्तथैवा लोकैः प्रजापैर्वत्तुर्विधाः । पाष्टा हि भगवान् वज्रो जगती जगतीपते ।
 स लब्धतेजा भगवान् संस्तुवैलेख्य कर्मभिः । तपस्तेरे महाभाग पद्मानां दमतीर्हम् ।
 हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् । विविधासामभूदेव प्रख्यातः स्तेन कर्मणा ।
 तत्तत्क्षेपे ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । वीजोपधीनां विप्रायामपाद्य जन्मेभ्यः ।
 भोऽभिविक्रो महाराज राजराज्येन राजराट् । नोन् लोकान् भावयामास स्वभावा भास्वताम्बरः ।
 सप्तविंशतिरिन्द्रोऽसु द्वापयिष्यो महाव्रतः । ददौ प्राचेनवो देवो नृणां वयोनिं या विदुः ।
 स तत् प्राप्य मरुद्भ्यो भोमः शोमवताम्बरः । समान्ने राजसूयं सहस्रव्रतं ददिविषं ।
 रीतास्य भगवान्निरध्वर्युर्भयमङ्गुः । हिरण्यवर्णेयाङ्गना ब्रह्मा ब्रह्मलभोदिवान् ।
 सदस्यस्तत्र भृगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः । समज्जुमारमसुखेराचेनैव विमर्षितः ।
 दक्षिणमददत् भोमस्योन् लोकानिति न युतं । तेभ्यो ब्रह्मविंशुर्गन्धर्वः सदस्येभ्यः भारत ।
 ते विभो च सुष्टये च पुनि मुष्टिः प्रभावसः । कीर्तिर्हेति स्य सप्तोय जव देव्यः विवेकिरे ।
 प्राप्यावध्यमययः सर्वदेवविजितः । विरराजाधिराजोऽने द्रव्यं भावयन् दिग्भ्यः ।
 तस्य तत् प्राप्य दृष्यामयैर्यद्विषं धृतं । विषम मतिस्तान् विनयादनयाहृत्य ।
 दृष्टव्यतः स वै भार्यो तारो नाम यमस्त्रिभिः । जहार तरया समानवमत्याङ्गिरः सुताम् ।
 स धाप्यमानो देवैस्तया देवैर्भिः सह । नेत्राभ्यां वारिं तामायाङ्गिरसे तदा ।
 स भर्तृशक्तस्तस्मिन् देवाचार्यो दृष्टसनिः । उग्रमास्य जगत् पाप्मिन्निहिरपलदा ।

स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूजितः बृहस्पतिः । तेने खेहेन भगवान् बृहस्पतिः बृहस्पतिः ।
 पार्ष्णिपादोऽभवद्देवः प्रयत्नाजगत् धनुः । तेन ब्रह्मविरो नाम परमास्त्रं महात्मना ।
 स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूजितः बृहस्पतिः । तेने खेहेन भगवान् बृहस्पतिः बृहस्पतिः ।
 देवानां दानवानां च लोकव्यकर्तृ महत् । तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तु गतास्तु वै भारत ।
 ब्रह्माणं शरणं जम्बूरादिदेवं स्नातनं । ततो निवार्योऽनसं तं वै रुद्रश्च शङ्करः ।
 ददावज्जिरे तारां खेयमेव पितामहः । ताम्ना प्रथवां दृष्ट्वा तारां प्राह बृहस्पतिः ।
 मदीयायां न ते योनौ गेमां धार्य कथञ्चन । अयेनाबुद्धजगत्तं वै कुमारं दस्युहन्तमं ।
 हवीकास्तन्मासाद्य ज्वलन्मिव पावकं । जातमाच स भगवान् देवानामविपदपुः ।
 ततः संशयमापन्नासारामूषुः सुरेत्तेमोऽस्य ब्रूहि सुत कथं सोमयाय बृहस्पति ।
 पुण्यमाणा यदा देवैर्नाह सा साधवाधुवा । तदा तां बभूवाम्ये कुमारं दस्युहन्तमं ।
 तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पश्येत् संशयं । पश्येत् तथं तद्वृत्तिं तारे कथं मुनो ह्ययं ।
 सा प्राज्ञलिखिता चेदं ब्रह्माणं वन्दे प्रभे । सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहन्तमं ।
 तं मूर्ध्नाघ्राप्य तनयं सोमो धोता प्रजापति । बुध इत्यकरोत्मानं खलं पुत्रस्य धीमतः ।
 प्रतिबुद्धश्च गणेश समभ्युत्थितो बुधः । उतापद्यामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिको ।
 तस्यापत्यं महाराजो बभूवैकः पुरूरवाः । उज्ज्वलो जज्ञिरे यस्य पुता सप्त महात्मन ।
 प्रवक्ष्य धर्मतत्त्वस्य सोमो वै राजपुत्रका । ततो यक्षाभिर्भूतस्य सोमिः प्रबोधमण्डलः ।
 जगाम शरणायाय पितरं सोऽचिमेव च । तस्य तत् पापेभ्यो न चकाराचिर्यहातपाः ।
 स राजपुत्रका मुक्तः श्रियो गज्जाल सर्वशः । एतत् सोमस्य वै जन्म कीर्तितं कीर्तिवर्द्धनं ।
 बंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु । धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं बंशस्य साधकैः ।
 सोमस्य जन्म मुनैव पोषेया विप्रमुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशप्रर्वणि सोमोत्पत्तिकथने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुधस्य तु महाराज विद्वान् पुत्रं पुरूरवाः । तेजोवी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः ।
 ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुमिर्दुषि दुर्जयः । आहसा चाग्निहोत्रश्च यशानाह महोपतिः ।
 शत्रुवादी पुण्यमतिः काम्यं संवृत्तमयुजः । श्रुतीव त्रिषु लोकेषु यशसाऽप्रतिमसदा ।
 तं ब्रह्मवादिनं चतुर्धर्मं श्रुत्वादिदं । उज्ज्वलो वरं यमास हिता मोनं यजस्विनी ।
 तथा सदावधृष्टा दश वर्षाणि पञ्च च । पञ्च वर्षे शत्रुं चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ।
 वने भैरव्ये रम्ये तथा मन्दारकिनोतटे । अलकायां विशालाया मन्दं च वनोत्तमे ।
 उत्तरान् स कुरुन् प्राप्य मनीष्यफलद्रुमान् । गन्धमादनगादेभ्य मेष्टदृष्टं तथोत्तरे ।
 एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च । उज्ज्वलां चक्षितो राजा रम्यं परमया मुदा ।
 देशे पुन्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते । राज्यं च कारयामास प्रयागे शयिवोपतिः ।

तस्य पुत्रा यभूवन्ते सप्त देवसुतोपमाः । दिविजाता महात्मान आसुर्ह्यमानमां वसुः ।
 विश्वायुश्चैव धर्मात्मा अतापुष्य तथाऽपरः । इन्द्रायुश्च वनायुश्च व्रतायुश्चैव गोमृताः ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ गन्धर्वी उर्वशी देवी राजानं मानुषं क्रथं । देवानुक्त्व संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बभ्रुवत ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समपद्यते । ऐलन्तु सा वरारोहा समयात् समुपस्थिता । ११०५
 आत्मनः शापमोचार्थं समथं सा चकार ह । अनग्रदग्नेनैव सकामायास मेधुनं ।
 दैवै मेवै शयनाभ्यासं तदा ब्रह्मैव तिष्ठतः । घृतमात्रा तथाहारः कालमेकन्तु पार्थिव ।
 पक्षेयं समयो राजन् यावत् कालञ्च ते इदः । तावत् कालन्तु वस्त्राणि कृतं समथं येन न ।
 तस्यास्तं समथं सन्धेयं स राजा समपालयत् । एवं सा वसते तव पुण्ड्रवचि भाविनी ।
 वर्षाण्येकोनपष्टिन्तु तत्कृता शापमोचिता । उर्वशीं मानुषस्यायां गन्धर्व्याश्चिन्तयाऽन्विताः । ११०६
 ॥ गन्धर्व्या ऊचुः ॥ चिन्तयन्मं महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । समागच्छतु पुनर्ह्येवानुर्वशी स्वर्गभरणे ।
 ततो विश्वावसुर्नाम तवाह वदताम्बरः । मया तु समयक्षमांश्च क्रियमाणः सुतः पुरा ।
 शुकान्तसमथं सा वै राजानं त्यक्त्यने यथा । तद्वत् देवप्रसेवेण यथा भोक्तव्यं नृपः ।
 मरुतायो गमिथामि धुम्राक्षं कार्यं विदुषे । एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशसां ।
 निग्राधामय चागम्य मेघमेकं जहार सः । मातृदत्तं ते सा तु मेघयोद्याहृष्टाविनी । ११०७
 गन्धर्व्यागमनं शाला शापान्तास्य यमलिनी । राजानमग्रवीक्ष्य च पुत्रो मे ऽद्विष्यतेति सा ।
 एवमुक्त्वा विनिश्चित्य नृपो मेघोदतिष्ठत । नृगं मां ऋक्षते देवी समयो वितयो भवेत् ।
 ततो भूपत्यु गन्धर्व्या द्वितीये मेघमजघ्नुः । द्वितीये तु सते मेघे ऐलन्देयप्रतीदिदं ।
 पुत्रो मे द्विषते राजघनायाया इव मेघा । एवमुक्त्वा दोत्याय नृपो राजा प्रधावितः ।
 मेघयोः पदमन्विष्यन् गन्धर्वैर्विदुष्यथ । उत्पारिताः सुमहती यथै तद्वनं महत् । ११०८
 प्रकाशितं वै सद्यसा ततो नृगमवैवत । नृगं ब्रूयात्तिरोभूता माऽसुराः कामस्त्वपि ।
 तिरोभूतान्तां तु ब्रूयात् गन्धर्व्याः क्षममन्दिनं । उत्सृष्टावुरेणो ब्रूयात् राजा यद्व्यागता यद्वं ।
 अथगन्धर्व्याश्चैव तत्र विलसाप सुदुःखितः । चकार श्चिवीक्ष्यः पि मार्गमाण दत्तस्ततः ।
 अथापगत्य स तौ राजा कुरुषे मे महावसः । सुवतीये पुष्करिण्या चैव तयोः समाधुतोः ।
 क्रोडन्तीमसुराभिर्य पद्मभिः सह बोधमं । तां क्रोडन्तीं ततो ब्रूयात् विलसाप सुदुःखितः । ११०९
 सा पापि तत्र तं ब्रूयात् राजन्मम विदुरतः । उर्वशी ताः पयोः प्राह स एष पुण्ड्रोक्तमः ।
 दग्निपक्षमवाक्ष्ये दर्शयामास तं नृपः । समाविष्टान्त ताः सर्व्याः पुनरेव नराधिप ।
 जाये सै तिष्ठ मममि घोरैर्वचसि तिष्ठ ह । एवमादीनि श्रुत्वा नि परस्परमभाषतः ।
 उर्वशी प्राप्नोर्देवं समभं इह तया विभो । शंसस्यरात् कुमारस्ये भविष्यति न संशयः ।
 निगममेकाश्च नृपमे निवसामि मया सह । ब्रह्मैव जगाम राजाऽप्य सपुरं समहाययाः । १११०
 गते भवसरे भूप उर्वशी पुनरागमत् । उचितञ्च तथा माहर्मेहराजं महायशसाः ।

उर्वरश्यामवोदैलं गन्धर्वा वरदास्तव । तान् दृणीष्व महाराजं मूहि चैतास्तमेव हि ।।

दृणीष्व समतां राजन् गन्धर्वाणां महात्माना । तथेत्युक्त्वा वरं वज्रं गन्धर्वास्तु तथाऽस्ति ।

पूरयित्वाऽग्निना शालो गन्धर्वा हि तमनुवन् । अनेनेष्टा च लोकां न न प्रास्तुवित् मराधिप ।

तानादाय कुमारान् नगरायोपलक्ष्म । निविद्याग्निमरुषे तु सपुत्रस्तु मृदं यवौ ।

अभेत्याग्निन् नापश्यदयत् तच्च दृष्टवान् । प्रमोजातकु तं दृष्ट्वा अश्वत्वं विक्षितस्ततः ।

गन्धर्वेभ्यस्तदाऽयमदग्निना ततस्तु स । अन्ता तमयं खिलमरणोक्तु समादिशन् ।

अयत्यादरणी कृत्वा मयित्वाऽग्निं ययविधि । मयित्वाऽग्निं विधा कृत्वा अयजत् स मराधिप ।

दृष्ट्वा यक्षैर्भ्यो विभैर्गन्धर्वैः सलोकाता । गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा चेतांस्मि समकारयत् ।

एकोऽग्निं पूर्वमेवासौदैलस्तेतानकारयत् । एव प्रभावे राजासौदैलस्तु पुंस्त्वोत्तम ।

देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिरुते । राज्यं स कारयामास प्रयागे श्रियीवपति ।

उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महायज्ञाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिव्रजे हरिव्रजपर्वणि श्लोत्पत्तिकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऐकपुत्रा बभूवुस्तो यम देवसुतोपमा । दिवि जाता महात्माना अयुर्हीमानमावसु ।

विश्वायुश्चैव धर्मात्मा अन्तायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च श्रतायुर्लोभ्योयुता ।

आमावसोश्च दायदो भोजो राजाऽय मग्नजित् । ओमान् भोमस्तु दायदो राजावीत काष्ठमप्रभ ।

विदास्तु काष्ठमपि सुवीरोऽभून्महाबल । यौहोचिरभवन्मज्जुः कोशिन्या गर्भवंभव ।

आजङ्गे यो महाशिव सर्वमेधे महामख । पतिलोभेन यं गङ्गा पतिलेऽभिससार च ।

नेच्छत श्रावयामास तस्य गङ्गाऽय ततश्च । स तथा ज्ञावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ।

यौहोचिरमवोद्गङ्गा कुङ्गे भरतवत्तम । एष ते विफलं यत्नं पिवन्नस्य करोम्यहं ।

अस्य गङ्गेऽवल्लेपस्य सद्य फलमवाप्नुहि । राजर्षिणा तत पीतां गङ्गा दृष्ट्वा मर्हषयः ।

उपनिर्दूष्य हाभागा दुहितृत्वेन जाह्नवी । युवनायस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जङ्गरावहन् ।

युवनायस्य शपेन गङ्गाह्वेन विनिर्धमे । कावेरीं सरितां जेष्टां जङ्गेभार्यामनिन्दिता ।

जङ्गस्तु दयितं पुत्रसुहृदं नाम धार्मिकः । कावेर्या जनयामास अजकस्तस्य चात्मज ।

अजकस्तु तु दायदो वलाकायो महीपति । बभूवुः सृगयाशील कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ।

कुशपुत्रा बभूवुर्हि चत्वारो देववर्षध । कुशिकस्तु कुशनाभस्तु कुशान्नो मूर्तिमांस्तथा ।

पद्मवै मय सटुहो राजा वनचरैस्तदा । कुशिकस्तु तपक्षेपे पुत्रमिन्द्रधमं विभु ।

स्त्रमेयमिति त शक्रस्तासादभ्येत्य जज्ञिवान् । पूर्णे वर्षसहस्रे वे तन्तु मको ह्यपश्यत् ।

अत्युपतपसं दृष्ट्वा सहसाच पुरन्दरः । समर्थं पुत्रजनने स्त्रमेवाश्रमवाचयत् ।

पुत्रमे कल्पयामास स देवेन्द्र सुरोत्तमः । स गाधिरभवद्राजा मयवोन् कौशिकस्तथा ।

पौरकुल्यभवद्भार्या गाधिरुत्सामजायत । गाधेः कन्या महाभागा नाथा सत्यवती शुभा ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

ता गाधिर्भृगुपुत्रश्च षष्ठोऽप्य ददौ प्रभु । तस्या प्रीतोऽभवद्भक्तं भार्गवो भृगुनन्दन ।
 पुत्रार्थं कल्पयामास चरुं गाधेस्तथैव च । उवाचाह्वय ता भर्ता षष्ठोऽप्य भार्गवस्तदा ।
 उपयोष्यश्मरय तया माचा तथं तव । तस्या जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् चक्षियर्षभ ।
 अजेय चक्षिर्लोकैश्चक्षियर्षभस्तदन । तवापि पुत्रं कल्पाणि दृष्टिमन्त तपोधन ।
 शमात्मकं द्विजश्रेष्ठ चरुं विधास्यति । एवमुक्त्वा तु ता भार्यास्तुचोऽप्य भृगुनन्दन ।
 तपस्वभिरतो नित्यमरण्यं प्रविशेत्तु । गाधिं सदारुखं तदा षष्ठोऽप्यममभ्यगात् ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुता द्रष्टुं नरेश्वर । चरुदयं गृहीत्वा तदुपै सत्यवती तदौ ।
 चरुमादाय यत्नेन सा तु माचं न्यवेदयत् । माता यत्पुत्रं देवेन दुहित्रे स चरुं ददौ ।
 तस्याश्मरययाज्ञां तादात्म्यं स चकार । अथ सत्यवती गर्भं चक्षियान्तरं तदा ।
 धारयामास द्रोणेन वपुषा धीरदर्शनं । तस्मिन्चोक्तस्यो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।
 तामश्रुवो द्विजश्रेष्ठ सा भार्या वरवर्णिनी । माचाऽपि वक्ष्यता भद्रे चरुसत्यासहेतुना ।
 जनिष्यति हि पुत्रस्ते कूरकस्योऽतिदारुणे । भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्योद्यम ।
 विषयं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन् समर्पितं । एवमुक्त्वा महाभागा भर्ता सत्यवती तदौ ।
 प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् । ब्राह्मणपदस्तत्तत् इत्युक्तो मुनिरश्वती ।
 नेष सङ्कल्पितं कामो मया भद्रे तथाऽस्त्विति । उपकर्मो भवेत्पुत्रं पितृकृत्य कारणात् ।
 पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्त्वाऽश्रुवोदिदं । दृष्ट्वैनं लोकानपि मुने खजेया किं पुनः सुत ।
 शमात्मकमश्नुत मे पुत्रं दौहिमिहार्हं हि । काममेवविधं पौत्रेण मम स्थातव्यं च प्रभो ।
 यद्यन्यथा न शक्य वै कर्तुमेतद्विज्ञोत्तम । ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्यपथं बलात् ।
 भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि । तया यद्योक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ।
 ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गव । तपस्वभिरतो दान्तं जमदग्निं शमात्मक ।
 भृगोश्चैवपि धर्म्यं रौद्रवैष्णवयोः पुरा । यमनादिष्णवैद्यस्य जमदग्निरजायत ।
 सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा । कौशिकीति समाख्याता प्रहृष्टेयं महानदौ ।
 दृष्ट्वाश्रुवक्षसभ्यो रौद्रोऽस्य मरुद्विष । तस्या कन्या महामाता कामलो नाम रेणुका ।
 रेणुकायाम् कामन्या तपोविद्यासमन्विता । आर्चिका जनयामास जमदग्न्य सुदारुणः ।
 शर्वविद्यान्तं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारंग । रोमं चक्षियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावक ।
 श्रोत्र्यैश्चतुष्टोऽप्य सत्यं तथा महाधन्वा । जमदग्निर्जलोवीर्याज्जगत्सु महाविदाम्भ ।
 मधमय इन्द्रं प्रेक्ष्य शुनं पुच्छं कनिष्ठकं । विश्यामिन्ननु दौघादगाधिं कुशिकनन्दन ।
 जनयामास पुष्टान् तपोविद्याशमात्मक । प्राप्य ब्रह्मर्षिर्गमनां योऽयं समर्पितो गत ।
 विश्यामिन्ननु धर्मात्मा नाथा विद्ययश्च स्मृत । जगत्प्रसादेन कौशिकादश्ववर्द्धन ।
 विश्यामिन्नश्च सुता देवरातादयः स्मृता । विष्णातास्तप्यु लोकेषु तेषां नामानि मे श्रुत ।

देवयवाः कतिपयैः यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः । शालावत्यां हिरण्यालो रेणोर्जोऽय रेणुमान् ।
 साकृत्तर्गान्नयैव मुद्गलयेति विभुताः । मधु-ऋन्दा जययैव देवलय तयाऽष्टक ।
 कच्छो हारितयैव विद्यामिवस्य ते मुनाः । तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां ।
 पाणिनो भवत्यैव ध्यानत्रयास्तयैव च । पार्थिवो देवगतांश्च शालावत्यायनवास्तवाः ।
 मोहिना यामदूमाश्च तथा कारोवयः स्मृताः । भौश्रुताः कौशिका राजंशयाऽन्ये भैरवायनाः । १५१
 देवला रेणवयैव याज्ञवल्क्याधमर्षणाः । औदुम्बरा धामिण्यातासारकायनचुसुला ।
 शालावत्या हिरण्यासाः साकृत्ता गान्धवास्तया । नारायणिर्नरयान्यो विद्यामित्रस्य धीमता ।
 श्वयन्तारविद्यायाश्च कौशिका बहवः स्मृताः । भारवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
 वनन्तोऽप्यस्य धर्मोऽकिञ्च ब्रह्मचरस्य विभुतः । विद्यामित्रात्मजानां तु गुरुन. जेफोऽप्यत्र स्मृतः ।
 भार्गवः कौशिकत्वं हि ज्ञातः म मुनिमत्तमः । विद्यामित्रस्य पुत्रस्य गुरुन. प्रेक्षोऽभवत् किञ्च । १५२
 हरिदक्षस्य दशैः तु गुरुने विनियोजितः । देवैर्हन्तः गुरुन. प्रेक्षो विद्यामित्राय वै पुनः ।
 देवैर्हन्तः स वै यस्माद्देवराजस्ततोऽभवत् । देवराजादयः सप्त विद्यामित्रस्य वै सुताः ।
 ह्युपहृतोऽस्य चापि विद्यामित्रात्मनोऽष्टक । अष्टकस्य सुतो भौहिः प्रेक्षो गुरुगणो मया ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्माहात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिले च हरिवंशे हरिवंशपर्वणि श्रीमहासुन्दरकीर्तने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ १० ॥

। वैद्व्यायन उवाच ॥ आयो. पुत्रास्तया पश्य कर्त्तुं वीरा महारथाः । स्वर्भानुतनयायाश्च प्रभायां क्षमिरे नृप । १५३

नक्षत्र. प्रथमं पश्ये दृष्ट्वाश्चा ततः परं । रथो रजिरेनेनाय विपुलैकेषु विभुताः ।
 रजि पुत्रव्रताग्रीह जनयामास पश्य वै । राजेयमिति विख्यातं वसन्तिद्रुमयावत् ।
 यद्य देवासुरे युद्धे समुपेक्षितराष्ट्रं । देवाश्चैवासुराश्चैव पितृमहमयागुवन् ।
 आद्योर्भगवन् युद्धे को विजैता भविष्यति । ब्रूहि नः सर्वभूतेषु योऽनुमिच्छामि ते वचः ।
 ॥ ब्रह्मावाच ॥ धैर्यामर्दाय धैर्यामे रजिरात्मायुध. प्रभु । योऽस्म्यते ते विजैयन्ति बीज भोक्षायाश्च भगवः । १५४
 यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रेयः तत्र यतो धृतिः । यतो धृतिश्च श्रेयैव धर्मस्तत्र जयदाया ।
 ते देवदासकाः प्रीता देवेभ्योऽपि रजैर्भेदः । अथ युष्मन्धर्मिण्यन्ते लक्षणाणां नरर्षभ ।
 न हि लभेामुदेहिष. प्रभायां समरयत । राजा परमतेजसो मोमर्षद्विषट्ठनः ।
 ते हृष्टमनसः सर्वे रजिर्देतेषु देवताः । ऊर्ध्वरक्षणदाय त्वं गृह्णाण वरकार्मुकः ।
 अयोवाच रजिस्तत्र तयोर्वै देवदेवयोः । अथैषां स्मार्थमुद्दिश्य यज्ञः श्वस्य प्रकामयन् । १५५
 ॥ रजिहवाच ॥ यदि देवदासान् सर्वान् निजः पोषेत् वापय । द्रष्टुं भवानि धर्मोऽस्मत्तेनो योऽप्यनि संयुगे ।
 देवा. प्रदमतो भूयः प्रतोयुर्हृष्टमानसाः । एवं यथेष्टं जूने कामः वयस्यतां तव ।
 मुना सुरगणान्मुवाचैव राजा रजिज्जदा । पश्यन् नृसमूहोऽप्युपया देवान्दृष्ट्वा ।
 राजा दैर्घ्येणोऽपि स्मार्थमेवावगन्त । प्रष्टुं युष्टं मूरवः साभिमानमिदं वचः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादो यस्यायं विजयासह । अस्मिन् समये राजसिंहेया, राजधत्तम् । १४०
 म तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिचादितः । भविष्यतीन्द्रो जितैव देवैस्तत्तु पार्थिवः । १४१
 जघान दानवान् सर्वान् येऽप्यथा वज्रपाणिनः । स विप्रनष्टो देवानां परमश्रोः श्रियं वव्री । १४२
 निहत्य दानवान् सर्वानाजहार रजिः प्रभुः । ततो रजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः । १४३
 रजेः पुष्टोऽहमित्युक्ता पुनरेवाब्रवीदक्षः । इन्द्रोऽसि तात देवानां सर्वेषां नाच संशयः । १४४
 यस्याहमिन्द्र, पुत्रस्ते स्थितिं यास्यामि कर्मभिः । शतक्रतुवचः श्रुत्वा वसन्ति त्वेन मायया । १४५
 तथेत्येवाप्रवोद्वाजा भोयमाणः शतक्रतुः । तस्मिन् देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ । १४६
 दायाद्यमिन्द्रादाजमुपाचारान्नया रजेः । पञ्च पुत्रप्रतान्यस्य तदै स्नानं शतक्रतोः । १४७
 समाक्रामन्त वज्रधा स्वर्गलोकां विपिष्टपं । ततो वज्रनिधे काले समनोने महाबलं । १४८
 हतराज्योऽनवीच्छको हतभागो हृहस्ततिं । १४९
 ॥ इन्द्र उवाच ॥ वदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे । ब्रह्मैव येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः वदा । १५०
 ब्रह्मन् ह्यश्रोऽहं विमना हतराज्यो हताशनः । हतौजा दुर्बलो मूढो रजेः पुष्टिः कृतः प्रभो । १५१
 ॥ हृहस्ततिहवाच ॥ यद्येवं चेदितः शक लया स्तां पूर्वमेव हि । नामविश्रुत् लभियार्यमकर्तव्यं ममानघ । १५२
 प्रयतित्यामि देवेन्द्र लभियार्थं न संशयः । यथा भागश्च राज्यश्च न पिरान् प्रतिशस्ये । १५३
 तथा तात करिष्यामि सा तेभूद्विह्वलैः शनः । ततः कर्म चकारास्य तेजघो वह्नेन तदा । १५४
 तेपाद्य बुद्धिर्धर्मोद्भवमकरोद्भूजयत्तमः । गच्छिवादायंशास्त्रं हि धर्मविदेपेण परं । १५५
 परमं तर्कशास्त्राणामवतां तन्मनोनुमं । न हि धर्मप्रधानां रोचते तत् कथानरे । १५६
 यत्तद्बुध्न्यतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाऽप्यचेतसः । पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामभवन् देविषः वदा । १५७
 प्रचक्रुर्न्यायचरितं तन्मत्तं बहुमेतिरे । तेनाधर्मेण ते पापाः सर्वे एव सर्वे मताः । १५८
 पैलोत्तराख्यं शक्युः प्राप्य दुष्प्रापमेव च । हृहस्ततिप्रवादादौ परं किञ्चित्सम्भवात् । १५९
 मे वदा तु मुमुक्षूः रागोन्मत्ता विधर्षिणः । ब्रह्मद्विषय भृष्टता हतवीर्यपराक्रमाः । १६०
 तेता लेभे सुरैर्यथैमिन्द्रः स्थानं तद्योत्तमम् । इत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामकोधपरायणान् । १६१
 य इदं व्यावर्तं स्थानात् प्रतिष्ठाप्य शतक्रतोः । इष्टुष्याह्वारवेदापि न स दौरात्यमाप्नुयात् । १६२
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे रघुवंशधर्मणि आयुर्वंशानुकीर्तने षष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रभोऽनपत्य आशेषं वंशं वक्ष्याम्यनेनवः । अनेनसः सुतो राजा प्रतिघतो महाययाः । १६३
 प्रतिघत्तसुतयापि सस्ययो नाम विश्रुतः । सस्ययस्य जय पुष्टो विजयप्रास्य चात्मज । १६४
 विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्षततः सुनः । हर्षततः सुतो राजा महदेवः प्रतापवान् । १६५
 सहदेवस्य धर्मोत्तमा नदीन इति विश्रुतः । नदीनस्य जयस्तेनो जयस्तेनस्य संकृतिः । १६६
 संकृतेरपि धर्मोत्तमा सप्तधर्मो महाययाः । अनेनसः समाख्याताः सप्तहृदस्य मे इष्टुः । १६७
 सप्तहृदस्तस्यस्य सुनहोवो महाययाः । सुनहोवस्य दायादांस्तस्यः परमधार्मिकाः । १६८

काम शलघ्नो वीरता तथा मत्समर्द्ध प्रभु । पुत्रो मत्समर्द्धस्यापि शुनको यस्य भौनका ।
 ब्राह्मणा चन्द्रियाश्चैव वैश्याः शुद्रास्तथैव च । शलाघ्नजयाष्णिपेणस्तनयस्तस्य काश्यपः । १२१
 काश्यपस्य काश्यप पुत्रो राजा दीर्घतपास्तथा । धन्वस्तु दीर्घतपसो धन्वात् धन्वन्तरिः सुतः ।
 तपसोऽन्ते सुनहता जातो धन्वस्य धीमत । पुनर्द्वन्तरिर्देवो मानुषेर्विह जज्ञिवान् ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं धन्वन्तरिर्देवो मानुषेर्विह जज्ञिवान् । एतदेदितुमिच्छामि तको ब्रूहि यथातथ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धन्वन्तरिः सप्तशोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ । स संभूतः समुद्राक्षुं मय्यमानेऽस्यते पुरा ।
 उत्पन्नः कलपात् पूर्वम् सर्वतस्तु श्रिया एतः । शम्भुश्चन्द्रिः किल्बिषः किल्बिषः किल्बिषः किल्बिषः । १२५
 अज्ञस्तस्मिन्नि शोवाच तस्मादज्ञानं स सत्यम् । अज्ञः शोवाच विष्णुं वै तनयोऽस्मिन् तव प्रभो ।
 विधत्स्व भागं ध्यानाच्च मम लोकेचरयेत् । एवमुक्तं स ब्रह्मा वै तथैव शोवाच तं प्रभुम् ।
 कृतो दक्षविभागो हि शक्तिवैहिं सुरैः पुरा । देवेषु विनिपुणस्तु विधिहोत्रं महर्षिभिः ।
 न शक्यमुपहोमो वै तत्तु कर्तुं कदाचन । अर्वाभूतोऽसि देवानां पुत्रस्तु हि महीपरा ।
 द्वितीयायान्तु संभूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यति । शणिमादिषु ते विद्विर्गर्भस्थस्य मविष्यति । १२९
 तेनैव तं शरीरेण देवानं प्राप्स्यसे प्रभो । चक्षुर्मन्त्रैर्मन्त्रैर्जयैर्यत्पुनः तं दिशोतथ ।
 अष्टधा तं पुनश्चैवमायुर्भेदं विधास्यसि । अथैव भावो ह्ययोऽयं प्राग्दृष्टस्तु तयोनिना ।
 द्वितीयं दापेरं प्राप्य भविता तं न संशय । दमं तं वरं दत्त्वा विष्णुर्नन्दोऽपि पुनः ।
 द्वितीये दापेरं प्राप्ते शौनरोचि स काशिराट् । पुत्रकामस्तपस्ते प्रभो दीर्घं महत्तदा ।
 प्रपद्ये देवतां तामुपामे पुंसं प्रदास्यति । अलं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवानुप । १३५
 ततस्तु स भगवानज्ञः शोवाच तं नृप । यदिच्छसि वरं ब्रूहि तस्मै दास्यामि सुव्रतम् ।
 ॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तदृष्टं पुत्रो मे ख्यातिमान् भव । तथेति यमनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयन् ।
 तस्य गेहं समुत्पद्यो देवो धन्वन्तरिस्तदा । काशिराजो महाराज सर्वैरोगप्रप्राशनम् ।
 आयुर्भेदं भरद्वाजान् प्राप्येह समिपकृत्तिधः । तमष्टधा पुनर्बलं शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ।
 धनन्तरस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः । अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः सुतः । १४१
 पुत्रो भीमरथस्यापि दिवोदासः प्रजेवरः । दिवोदासस्तु धर्मोत्तमो वाराणस्याधिपोऽभवत् ।
 एतस्मिन्नेव काले तु पुरी वाराणशीं नृप । शुन्या निवेशयामास चेमको नाम राक्षसः ।
 गता हि सा मतिमता निजुष्मेन महात्मना । शुन्या वर्षसहस्रं ये भविष्येति न संशयः ।
 तस्मान्तु श्रममाचार्यो दिवोदासः प्रजेवरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्या संन्यवेष्टयत् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पूर्वम् नृपः पुरो वाराणशीं अभूत् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां शतमुत्तमधर्षिनाम् । १४५
 हता निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः । भद्रश्रेष्ठस्य तद्राज्यं हतं येन बलीयसा ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ वाराणशीं निजुष्मेन महत्तमां । निजुष्मे कथं धर्मोत्तमो विद्विदेनं श्रमपयः ।

॥ देवायन उवाच ॥ दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्ष्णिपः । ववति स महतिनां स्वोतायान्तराधिपः ।

एतस्मिन्नेव काले तु छतदारो महाश्वरः । देव्याः स प्रियकामस्तु न्यवमच्छुद्रान्तिके ।
 देवाज्ञया पार्यदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः । पूर्वोक्तैरुपदेशैश्च तोषयन्ति सा पार्वती । १११०
 श्रूयते वै महादेवो मेना नैव प्रवृण्वति । जुगुप्सत्यसकृन्ता वै देवो देवं तथैव सा ।
 सपार्यदस्त्वनाधारस्तव भक्ता महाश्वरः । दरिद्रः सर्वदैवाद्यो शीलं तस्य न वर्त्तते ।
 माघा तयोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च चुकुधे । स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्यमयागमत् ।
 विवर्णवदना देवो महादेवमभाषत । मेह वत्साम्यहं देव नय मां स्त्रे निवेशनं ।
 तथा कर्तुं महादेव, सर्वान् लोकानवैषत । वाधार्थं राचयामास शयित्वा कुहनन्दन । १११५
 वाराणस्या महादेव, सिद्धिर्देवं महाश्वरः । दिवोदासेन तां शाला निविष्टां नगरी भव ।
 पार्श्वे तिष्ठन्तामालय निकुम्भमिदमब्रवीत् । राक्षसेषु पुरीं मत्वा शूल्या वाराणसीं लुहः ।
 मुदुनैवाभ्युपधेन अतिवीर्यं च पार्थिव । ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
 स्त्रे निदग्मयामास कण्डुकं नाम नापितं । ज्येष्ठोऽहं करिष्यामि स्थानं मे रचयामास ॥
 मद्रूपं प्रतिमां कृत्वा नगव्यन्ते तथैव च । ततः स्त्रे ययोद्दिष्टं सर्वं कारितवान्मुर । ११२०
 पुरीक्षते तु विशाख राजानस्तु पचाविधिः । पूजाञ्च महतींश्च नियमैवाप्रयोजयत् ।
 गन्धैश्च धूपमाद्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च । अन्नपानप्रयोगैश्च श्रत्यङ्गुतमिवावसत् ।
 एवं सत्यव्यते तच्च नित्यमेव गणेश्वरः । ततो वरसदस्त्वनु नगर्याः सम्प्रयच्छति ।
 पुत्तान् हरिष्यमायुश्च सर्वान् कामांस्तथैव च । राजानं महिषो श्रेष्ठा सुयशा नम विभुता ।
 पुत्तार्थमागता देवो साध्वी राज्ञा प्रचोदिता । पूजान् विपुलां कृत्वा देवो पुत्तमयाचत । ११२५
 पुन पुनरयागस्य ब्रह्म, पुत्तकारणात् । न प्रच्छतिपुच्छं हि निकुम्भ कारणेन हि ।
 राजा तु यदि न कुञ्चत्कार्यमिच्छितो भवेत् । अथ दीर्घेण कालेन के धो राजानमाविशेत् ।
 भूत एव महाहारी नागराणां प्रयच्छति । प्रीतो वरान् पृथगेभ्यः मम किं न प्रयच्छति ।
 मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्याः मे सदैव हि । विशापिता मयाऽव्यर्थं देव्या मे पुत्तकारणात् ।
 न ददाति च पुन मे छतम् केन हेतुना । ततो नार्हति सत्कारं मयाकामादिष्यत । ११३०
 तस्मात्तु नाश्रयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मन । एवं च तु विमिश्रित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ।
 स्थानं गच्छतेस्तस्य नाश्रयामास दुर्बलं । भद्रमायतनं दृष्ट्वा राजानमपगतं प्रभु ।
 यस्मादनपराधस्य तस्य स्थानं विनाशितं । पुरो शूल्या तयाऽकस्माच्च नूनं भविष्यति ।
 ततस्तेन तु शापेन शूल्या वाराणसी तदा । शस्त्रा पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमयागमत् ।
 अकस्माच्च पुरो सा तु विद्रुता सर्वतो दिशं । तस्यां पूर्यां ततो देवो निष्क्रमेत् प्रदमात्मनः । ११३५
 रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरि, सुता । न रतिं तत्र वै देवो सभते यद्विषयायात् ।
 यथास्य च न पूर्यान्तु देवो देवमयाऽब्रवीत् ।
 ॥ देव उवाच ॥ नाहं वेत्ति विमोक्षामि अविमुक्तं हि मे यदहं । नाहं तच्च गर्भस्थामि गच्छ देवि यदहं प्रति ।

प्रहस्यावाच भगवांस्त्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः । तस्मान्नदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयं ।
 एवं वाराणसी ग्रन्था अविमुक्तश्च कीर्तितः । यस्मिन् वसति वै देवः सर्वदेवेन मल्लतः ।
 युगेपु चिपु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः । अन्तर्ज्ञानं कसौ याति नत्पुंरं हि महात्मनः ।
 अन्तर्हितं पुरे तस्मिन् पुरी तु वसते पुनः । एवं वाराणसी ग्रन्था निवेशं पुनरागता ।
 भद्रयेष्यस्य पुत्रस्तु दुर्दभो नाम विश्रुतः । दिवोदासेन बाधेति घृणया स विषर्जितः ।
 हैहयस्तु तु दायाद्यं कृतवान् वै महोपतिः । आज्ञे पितृदायाद्यं दिवोदासहन्तं नलात् ।
 भद्रयेष्यस्य पुत्रेण दुर्दभेन महात्मना । वैरस्थानं महाराजं चक्षियेण विधित्वा ।
 दिवोदासाहमहत्यां बोरो जज्ञे प्रतर्हन् । तेन पुत्रेण बाधेन प्रहतं तस्य वै पुनः ।
 प्रतर्हन्स्य पुत्रौ द्वौ बलभर्गौ सुविश्रुतौ । बलपुत्रस्तुलकस्तु सन्नतिसस्य चात्मजः ।
 असकं, काशिराजस्तु मन्त्राण्यः सत्यचक्ररः । असकं प्रति राजर्षिं श्रीकी, गीतः पुरातनैः ।
 षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षव्रतानि च । युवा रूपेण सत्यस्य आसीत् काशिशुलोदहः ।
 लोपामुद्राप्रपादने परमापुरवाप सः । तस्यासीत् सुमहद्भ्रातृ रूपयौवनमालिनः ।
 प्रापस्थानं महाबाह्वर्षिणा चैमकराक्षरं । रम्या निवेशमाप्त्य पुरीं वाराणसीं पुनः ।
 वज्रतेरपि दायादः सुनोथी नाम धार्मिकः । सुनोथस्तु दायादः वेत्या नाम महायथाः ।
 सैन्यस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः । सुकेतुस्तस्यैवापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ।
 धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्धरारयः । सत्यकेतुस्तथापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
 सुविमुक्त विभो, पुत्रः सुकुमारस्तु तस्युतः । सुकुमारस्तु पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
 धृष्टकेतोस्तु दायादो वेषुहोचः प्रजेश्वरः । वेषुहोचस्तथापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
 वत्सस्य बलभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भागवात् । एते लङ्कितरः दुष्टा जाता वैश्वेय भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तथ, पुत्रा, सहस्रतः । इत्येते काश्यपः प्रोक्ता नक्षपस्य निवेश सः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनविशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उतपत्ताः पितृकन्यायाः विरजायां महेश्वरः । नक्षपस्तु दायादाः षडङ्गिपमतजसः ।

यतिर्यथाति, यथातिरात्राति, पाक्षिकामवः । मुयातिः पक्षस्थो वै यथाति, पार्थिवोऽभवत् ।

यतिर्यथैव तेषां वै यथातिसु ततः परं । ककुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे परमधार्मिकः ।

यतिस्तु भोचमास्त्याय ब्रह्मभूतोऽभवत्कुनिः । तेषां यथाति, पञ्चानां विजित्य नमुधामिमौ ।

देवयानीमुग्रनभः सुतां भार्यामवाप सः । शर्मिष्ठां मासुरीक्षेव तनयां दृष्टपर्वणः ।

यदुष्टं तुल्यं भुञ्जेव देवयानी यजायत । ऋक्षुसाणस्तु पूरुष शर्मिष्ठा वार्धपर्वणी ।

तस्मै शक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरं । ऋषेः काश्यपं दिव्यं दिव्यैः परमशक्तिभिः ।

सुक्तं भेनाजने, शुभैर्येन कार्यं समुदहत् । सतेन रथमुखेन वज्रावेगाजयमर्घी ।

यथातिर्युधि दुर्दभस्तथा देवान् सवासवान् । स रथः पौरवाणान्तु सर्वपापमभवत्तदा ।

यावत्तु वसुधाया वै कौरवाज्यनभेजयात् । कुरो पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिचितस्य च ।

जगाम स रथो नाभं शपाद्गार्ग्यस्य धीमतः । गर्गस्य हि सुतं बालं सः राजा जनमेजयः ।

वाककुरं हिंसायामास ब्रह्महत्यामवाप स । स लोहगन्धो राजर्षिं परिधावन्निनक्षतः ।

पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्षा कश्चिचित् । ततः स दुःखसन्तप्तो नासमन्तं संविदं क्षत्तिम् ।

दञ्ज्रेतं शौनके राजा शरणं प्रत्यपद्यत । आजयामास चेन्द्रात् शौनको जन्मेजयः ।

अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं दिजोत्तमः । स लोहगन्धो व्यनश्नत्सखावध्यमेत्य च ।

स च दिव्यो रथो राजन् वसोयेदिपतेस्तदा । दत्तं शक्तेन तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ।

उहद्रथात् क्रमेणैव प्रसीतः वार्हद्रथं नृपः । ततो हत्वा जरासन्धं भीमस्तु रथमुत्तमः ।

प्रददौ वासुदेवाय भीत्या कौरवनन्दस्य । सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा श्वर्षीं सप्तगिरां ।

व्यभक्तं पञ्चधा राजा पुलाथा न ऊषस्तदा । दिशि दिशिपूर्वार्धं च तुल्यं नृपतिमावृणुः ।

प्रतीच्यामुत्तरस्याञ्च द्रुमुक्षामुच्च नाञ्च च । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं मीढं न्यधीजयत् ।

मध्ये पूर्वस्य राजानमभ्यविशत् स नाञ्च च । तैरिधं श्रियीं सन्ध्यां सप्तद्वीपां सपत्नया ।

ययाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते । प्रजालोपा पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्तमः ।

धनुर्नैऋतं श्रवणाञ्च पश्चमि पुरुषर्षभे । जरावानभवद्राजा भारमेवेत्य बभूवुः ।

निक्षिप्तश्च श्रियीं निरीक्ष्य श्रियीपतिः । प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपरजितः ।

एवं विभज्य श्रियीं ययान्तिर्यङ्मुमन्ववीत । जरा मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्रं क्षत्यान्तरेण वै ।

तदुपसाव रूपेण चरेयं श्रियीमिमाम् । जरा त्वयि समाधाय तं यदु प्रत्युवाच च ।

अनिर्दिष्टा मया भिन्ना ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुताः । अतपस्वतां राजान् मृहोतुमिच्छामि ते जरा ।

जराया बहवो दीपाः वानभोजनकारिताः । तस्माज्जरा न ते राजान् यदोतुमश्नुमते ।

सन्ति ते बहवः पुला नसः प्रियतरा नृपः । प्रतिपद्यते धर्मस्य पुलमन्यु ह्येषोऽयं वै ।

स एवमुक्ता यदुःरा राजा कौपयमन्वितः । उशश्च बदना व्योढा ययातिर्गर्हयन् सुते ।

क आश्रयमनावाप्तोऽस्ति को वा धर्मो विधीयते । मामनादृत्य दुर्मुह्ये यदहं तव हैमिकः ।

एवमुक्ता यदुःरा ब्रह्मणेन स मन्युमान् । शराज्या ते प्रजा मूढ भविष्येति जराधिपः ।

स तुल्यस्य द्रुमुक्षामुच्च भरतवर्धनः । एवमेवाश्वमेधेन प्रत्याघ्यातस्तु तैरपि ।

ब्रह्माप तामपि कुह्रो ययातिरपराजितः । यया ते कथितं पूर्वं सपाराजर्षिवत्तमः ।

एव शशा सुतान् सन्ध्यां यतुः पूर्वपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा प्रमयाह भारत ।

तदुपसाव रूपेण चरेयं श्रियीमिमाम् । जरा त्वयि समाधाय तं पूरो यदि मन्यवे ।

स जरा प्रतिपदाह पितुः पूर्व प्रतापवान् । ययातिरपि रूपेण पूरो पथं वरुणर्षभ ।

स भार्गवाण्य कमानामन् भरतवत्तमः । विशाण्या बहिरा रेमे वने चैव रथे प्रभुः ।

यदा तदस्त्रं कामाग्रा भोगेभुः स जराधिपः । तदा पूरो यकाशादेन जरां प्रत्यपयन् ।

१५५०

2,4,6

۴۴۰

《史記》

49

742

२ भ

यावन्तु वसुधाया वै कौरवाञ्जननेजयात् । कुरो पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिवित्तस्य च ।
 जगाम स रथो नाभं शपाद्वायस्य धीमतः । गगैश्च हि सते बालं स राजा जनमेजयः । ११०
 दाकमूर्तं हिंसायास ब्रह्महत्यामवाप स । स लोहगन्धो राजर्षिं परिधार्वाञ्जितस्यतः ।
 पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्कं कश्चिचित् । ततः स दुःखमनातो बालमन्तुं संविदं कथितुम् ।
 इन्द्रोत्तं शौनके राजा शरणं प्रत्यपयत । आश्रयामास चेन्द्रात् शौनको जनमेजयः ।
 अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं दिजोक्तम् । स लोहगन्धो व्यनश्नत्साम्ययमेत्य च ।
 स च दिव्यो रथो राजन् वयोवैदित्यसदः । दत्तः शक्येण हृष्टेन लेभे तस्मादृषद्भ्यः ।
 छद्मद्रयात् क्रमेणैव प्राप्तिं वार्हद्रयं नृपः । ततो हत्वा जराधन्यं भीमसु रथमुत्तमम् । १११
 प्रददौ वासुदेवाय श्रोत्रा कौरवमुन्दन । वसुदीपांशयानिष्ठ जिला प्रस्थीं वसगिराः ।
 श्वभजत् पञ्चधा राजा पुलाशा नाज्जवत्सदा । दिशि दक्षिणपूर्वश्चा तुल्यं स मतिमाश्रुपः ।
 मतीच्यामुत्तरस्याश्च द्रुमुद्यामुच्च नाज्जवः । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं श्रेष्ठं न्ययोजयत् ।
 मध्ये पूर्वश्च राजानमभविषत् स नाज्जवः । तैरिधं प्रथिवीं वञ्च्य वसुदीपां वपत्तनम् । ११२
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाक्यते । प्रजातोषा पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपवत्तनम् ।
 धनुर्नैश्च प्रयत्नाश्च पञ्चभिः पुनःपर्यभैः । जराक्षानभवद्भ्राजा भारमावियञ्च नृपुः ।
 निविशन्मल्लं प्रथिवीं निरोक्ष्य प्रथिवीपतिम् । श्रोतिमानभवद्भ्राजा यथातिरपरजितः ।
 एव विभज्य प्रथिवीं यथातिर्यङ्मुममवीत् । जरा मे प्रतिमन्त्रोच्च पुत्रं कृत्यान्तरेण वै ।
 तदपस्तव रूपेण चरये प्रथिवीमिमं । जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच च ।
 अग्निर्दिष्टा मया मिथा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुताः । अन्वपाक्य तां राजस्य मन्त्रोपायानि तेजराः । ११३
 जरायां बहवो देवाः पानभोजनकारिताः । तस्माज्जरां न ते राजन् यद्येतुमश्नस्यसे ।
 यत्किं ते वदस्व पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृपः । प्रतिश्रुतोऽहं धर्म्यं पुत्रमन्यं वृणोष्ये वै ।
 स एवमुक्त्वा यदुना राजा कोपममन्वितः । उवाच वदता येडेः यथातिर्यङ्मयं सुतः ।
 कः आश्रमसत्वाभ्यांश्लि को वा धर्मो विधीयते । आसनाद्व्या दुर्बुद्धे यदहं तव दैष्टिकः ।
 श्वभुक्ता यदुं तां वञ्चापेन ॥ मनुमान् । जरायाः मे प्रजा मूढं भविष्येति जराधिपः । ११४
 स तुल्यस्य द्रुमुद्याप्यमुच्च भरतर्षभ । स्वमेवाश्वोद्भ्राजा प्रत्याष्यातस्तु तैरपि ।
 अत्राप तापपि क्रुद्धः यथातिरपराजितः । यथा ते कथितं पूर्वं मयाराजर्षिवत्तनम् ।
 एव प्रजा सुताम् भव्यौ यतुरः पूर्वंपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा पूनमयाह भारतः ।
 तत्तुण्णव रूपेण चरये प्रथिवीमिमम् । जरां त्वयि समाधाय तं पूरो यदि मन्यसे । ११५
 स जरां प्रतिजगदपि तु पूर्वः प्रतापवान् । यथातिरपि रूपेण पूरो पथं चरन्ममैः ।
 स मार्गमाप कः आनामस्य भरतपत्तनम् । विद्यायां बहितां रमे बने चैव चरये प्रभुः । ११६
 यदा तदत्र कामाया भोगेषु च जराधिपः । तदा पूरो गक्राह्यैर्वा जरां प्रत्यपयतः ।

तत्र गायामहाराजः शृणु गीता यथातिना । यामि प्रत्याहरेत् कामान् सर्व्वेष्टोऽग्नानि कूर्मैस्तु ।

न जातु काम कामानामयभोगेन श्राम्यति । हविषा लब्धवर्त्तेन भूय स्वाभिवर्द्धते ।

यत् प्रयिया भोक्षियं हिरण्यं पत्रव स्त्रिय । नालमेकस्य तत् सर्व्वमिति क्त्वा न मुह्यति ।

११०

यदा भावस्य कुहते सर्व्वभूतेषु पापकं । कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ।

यदाऽन्येनो न निभेति यदा चास्मात्प्रवर्त्तते । यदा नेच्छति न ददति ब्रह्म संपद्यते तदा ।

या दुस्सया दुर्भेतिभिर्वा न जीर्यति जीर्यते । येऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तं हृत्वा त्यजत सुखं ।

जीर्यन्ति जीर्यते कोऽा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यते । धनाया जीविताया च जीर्यन्तेऽपि न जीर्यति ।

यस्य कामसुखं लोके यस्य दिव्यं महत्सुखं । दृष्ट्वाप्यसुखस्यैते नार्हतं वोढव्यं क्लृप्तं ।

१११

स्वमुक्त्वा स राजर्षिं सदारं प्राविशद्वनं । कालेन महता चापि चचार विपुलं तप ।

शृणुतु तपसोऽन्ते महायया । अन्नग्रन्द्देहमुत्सृज्य सदारं स्वर्गमाप्तवान् ।

तस्य वधे महाराजः पञ्च राजर्षिस्तमा । धैर्यात्ता प्रयिवी संध्या सूर्य्यस्यैव गभस्तिभि ।

यदास्तु शृणु राजर्षेर्वंशं राजर्षिस्तत्कृतं । यच्च नारायणो जग्रे हरिर्दृष्टिः कुलोदह ।

स्वस्य प्रजावानायुमान् कौर्त्तिर्नोऽयं भवेन्नर । ययातेचरितं पुण्यं पठन् शृङ्खलराधिप ।

११२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ययातिचरिते विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ जगन्मज्जय उवाच ॥ पुरोर्वंशमहं ब्रह्मन् भ्रातृमिच्छामि तत्पत । क्रुद्धोऽस्मानोर्ध्वदोक्षैव तुर्व्वधोऽस्य प्रयक् प्रयक् ।

तृष्णिर्वंशप्रवृत्तेन स्वर्वंशं पुर्व्वमेव हि । विश्वरेणानुपूर्व्व्या च तद्वान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु पुरोर्वंशाराजं यं बभूवामपौरुषं । विश्वरेणानुपूर्व्व्या च यच्च ज्ञातोऽसि पार्ष्विण ।

हन्ता तौ कौर्त्तयिष्यामि पुरोर्वंशमनुत्तमं । क्रुद्धोऽस्मानोर्ध्वदोक्षैव तुर्व्वधोऽस्य नराधिप ।

पुरोः पुत्रो मन्धावीर्यो राजासीज्जगन्मज्जय । प्रचिन्वास्तु सुतसास्य यः प्राचोमज्जयद्विर्ग ।

११३

प्रचिन्वत प्रवीरोऽभून्नगशुलास्य चाक्षज । राजा चाभयदो नाम मन्धोरभभवत् सुत ।

तथैवाभयदस्यामीतं मुधन्वा नाम पार्ष्विण । मुधन्वनी बह्मगवः स्यात्तिलस्य चाक्षज ।

सम्पत्तिस्तु रक्षयातो रैद्राक्षसास्य वै सुत । रैद्राक्षस्य घृतात्थो वै दशार्धरश्मि स्खनव ।

अचेष्टुः प्रथमस्तेषां शक्येयुस्तथैव च । कवेयुः स्युष्टिलेयुश्च सन्नतेयुस्तथैव च ।

दशार्धयुजलेयुश्च स्युष्टिलेयुश्च महाबल । धननिष्ठो वनेयुश्च पुत्तिकाश्च दश स्त्रिय ।

११४

यद्रा ब्रूद्रा च भद्रा च मलदा मलदा तथा । खलदा चैव राजेन्द्र नचदा सुराऽपि च ।

तथा गोचपला च खीरवक्रुटाश्च ता दश । अविज्ञातोऽविर्वंशे तु तासां भर्ता प्रभाकर ।

यद्रायां जनयामास सुतं सोम यशस्विनं । स्वर्मानुना हते सूर्य्ये पतमाने दिवो मर्षी ।

तमोऽभिमूते लोके च प्रभा येन प्रवर्त्तिता । खलितेऽस्त्विति चोक्तो वै पतमानो दिवाकर ।

वचनात्तस्य विप्रर्षेणं पपात दिवो मर्षी । अविज्ञेयानि गोचाणि यस्यकार महानृपा ।

११५

यमेव्येर्द्धनस्यैव द्वेयेथस्य प्रवर्त्तित । स तासु जनयामास पुत्तिकासु सनामकान् ।

दश पुत्रान्महासत्त्वोत्पद्ये रतान्मदा । ते तु गोत्रकरा राजसूययो वदेपारगा ।
 सत्त्वोत्पद्ये दिव्याता किञ्चविधनार्जिता । कवेद्योत्पद्येत्सत्त्वोत्पद्ये एव महारथा ।
 मभानरथात्पद्ये परमसूतयेव च । मभानरथ पुत्रस्तु विद्वान्कालानलो नृप ।
 कालानलस्य धर्मज्ञः सञ्जयो नाम वै सु । सञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरञ्जय ।
 जनमेजयो महाराज पुरञ्जयसुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्षिर्ब्रह्मलोऽभवत् सुत ।
 देवेषु स परिज्ञात प्रतिष्ठितयथा भुवि । महामना नाम सुतो महाराजस्य धार्मिक ।
 जमे वीर सुरगणै पूजित सुमहामना । महामनास्तु पुत्रोऽसौ जनयामास भारत ।
 उग्रोनरस्य धर्मज्ञः तितिकुञ्ज महाबलं । उग्रोनरस्य पत्न्यस्तु पद्म राजर्षिवंशजा ।
 नृगा क्षमिर्नवा दम्बा पद्मसौ च दृष्टवती । उग्रोनरस्य पुत्रास्तु पद्म तांस्तु लोकोद्दहा ।
 तपसा चैव महता जातः सुहृत्स्य चात्मज । नृगायास्तु नृप पुत्रे क्षया क्षमिरासीत् ।
 नवायास्तु नव पुत्रो दम्बायाः सुतोऽभवत् । दृष्टवतीस्तु सञ्जये शिविरोग्रोनरो नृप ।
 शिवेस्तु शिवयसात यौधेयास्तु नृगस्य ह । नवस्य नवराडस्तु क्षमेस्तु क्षमिषा पुरी ।
 सप्ततस्य तयाऽम्माष्टाश्विनिपुत्रान् निवाधमे । शिवेस्तु शिवस्य पुत्राश्चत्वारो लोकाविभुता ।
 हृषदम्बो सुवीरस्य कैकेयो मद्रकक्षया । तेषां जनपदां स्वीता कैकेया मद्रकक्षया ।
 हृषदम्बां सुवीरास्य तितिषेस्तु प्रजा शृणु । तैतिषेवोऽभवद्वाजा पूर्वस्यां दिशि भारत ।
 उपद्रव्यो महाराज फेनस्यस्य सुतोऽभवत् । फेनास्तु सुना जमे सुत सुतपथो बलि ।
 जातो मानुषयोगी तु स राजा काञ्चनेभुवि । महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपति पुरो ।
 पुत्रानुत्पादयामास पद्म वंशकरान्भुवि । अङ्गः प्रयमतो जमे वद्रे सुहृत्तयै च ।
 पुण्ड्रः कलिङ्ग स तथा बालेय क्षत्रमुच्यते । बालेयां ब्राह्मणदेवा तस्य वंशकरा भुवि ।
 वसेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वर प्रीतेन भारत । महायोगिनामयस्य कत्यस्य परिमाणत ।
 रंशमे चापनेयस्य धर्मं चैव प्रधानता । सौलोक्ष्मर्द्रेणश्चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
 मलो चाप्रतिमत्वं वै धर्मतत्त्वाद्यर्थं प्रभं । चतुरो निवतान् वर्षास्त्वष्ट्य स्थापयितेति ह ।
 राट्पुत्रो विभुजा राजा बलिः शार्ङ्गि परा धर्मो । तैस्ते तनया धर्मं लेखजा मुनिपुङ्गवात् ।
 यमूता दीर्घतपसः सुदेव्यायां महोजव । बलिखानभविष्येष्टपद्म पुत्रानकल्पयान् ।
 क्षतार्थं सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य स प्रभु । अपृथग् धर्मभूतानां कालावितो चरन्भुवि ।
 कालेन महता राज्ञस्तु स स्नानमुपागन्तु । तेषां जनपदां पद्म अङ्गा वङ्गा सधृष्टका ।
 कलिङ्गा पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्त्वङ्गस्य मे शृणु । अङ्गपुत्रो महानाथो द्वात्रेन्द्रो दधिवाहन ।
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरयोऽभवत् । पुत्रो दिविरयस्य लोकास्तु स पराक्रम ।
 विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथ सुते । तेन धर्मरथेनाथ तया विष्णुपदे गिरौ ।
 यज्ञता वद प्रजेण धीम पोतो महामना । अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो दंरयोऽभवत् ।

लोमपाद इति ख्यातो यस्य भ्राता सुताऽभवत् । तस्य दानरथिर्वीरस्त्वतुरङ्गा महायन्त्राः ।
अथ गृहप्रसादेन जेभे कुलविद्धनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्य शृगुलाच इति ख्यतः ।
शृगुलाचमुतो राजा चम्पा, नाम महायन्त्राः । चम्पस्य तु पुरो चम्पा या मालिन्यभवत् पुरा ।
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्षद्वेष्टा सुताऽभवत् । ततो वैभाष्यकसिन्धुस्य वारणं शक्रवारणं ।
भवतारयामास मर्धा मन्त्रैर्वाहनमुत्तमं । हर्षद्वेष्टस्य तु दायादो राजा भद्ररथः ख्यतः ।
पुत्रो भद्ररथस्योद्बुद्धकर्मा प्रजेश्वरः । दृहर्द्धभः सुतस्यस्य यस्मात्पुत्रे दृहन्मना ।
दृहन्मनासुरजेत्रे जगयामास वै सुतं । नासा जयद्रथं वीरं यस्माद्दृहरोया नृपः ।
आयोद्बुद्धस्यपि विजयिज्यनजेत्रयः । दायादस्य कर्णस्य विकर्णस्य चात्मजः ।
तस्य पुत्रमतस्वावीदृङ्गाणां कुलविद्धनः । दृहर्द्धभमुतो यस्तु राजा नासा दृहन्मनाः ।
तस्य पत्नीद्वयस्यासीदनेत्यसते शुभे । यशोदेवो च सत्या च ताम्भ्यां वंशस्य विधत्ते ।
जयद्रथस्य राजेन्द्र यशोदेव्यां अजायत । अङ्गुलीकुरः सत्यां विजयो नाम विभुतः ।
विजयस्य हृतिः, पुत्रस्य पुत्रो हृतव्रतः । हृतव्रतस्य पुत्रस्य सत्यकर्मा महायन्त्राः ।
सत्यकर्मुत्तमापि सत्यस्वर्धिरयस्य वै । यः कर्ण प्रतिजयाह तेन कर्णस्य सुतजः ।
एतदः कथितं सर्व्वे कर्णे प्रति महायन्त्रं । कर्णस्य दृपधेनस्य दृपस्यस्यात्मजः ख्यतः ।
रतेधा वंशजा, सर्व्वे राजानः, कीर्तिता मया । अत्यन्ता महात्मानः, भगवन्तो मरारयाः ।
अपेयोस्तु महाराज भोक्तायतनयस्य वै । नृपु वंशमनुभोक्तं यत्र यातोऽपि प र्तिवः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि कथेयवशानुकोत्तम एव हि खिलः प्रथमः ॥ ३९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनाधृष्यस्तु राजविच्छेदेयुधैकराट् सुतः । अश्वघोर्ज्व नना नाम भार्या यै तस्यकात्मजा ।
तस्यां देव्या र्वा राजपिर्मतिनारी महीपतिः । मतिनारसुतास्त्वामंसस्य परमः रक्षिताः ।
तंमुराधः प्रतिरथः मुवाञ्छेव धार्मिकः । गौरी कन्या च विख्याता मान्यातृमननी मया ।
सर्व्वे वेदविश्वाच ब्रह्मणाः सत्यवादिनः । सर्व्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्व्वे दुष्टविहारदाः ।
पुत्रः प्रतिरथस्याधीतः कृष्णः समभवन्नृपः । मेधातिथिः सुतस्यस्य यस्मात् कखेलाभवद्भिजः ।
इलिनो नाम पत्न्यासीत् कन्या वै जनमेजयः । ब्रह्मवादित्यधिस्त्री च तंमुत्तमभ्यवक्षतः ।
तंशो मुराधा राजपिद्धर्मेनैवः प्रतापवान् । ब्रह्मवादो पराक्रान्तस्य भार्य्योपदानवी ।
उपदानवी सुतान् खेभे चतुरस्तेलिकात्मजान् । दुष्मन्तमय सुभ्रन्तं प्रवीरमनघमताय ।
दुष्मन्तस्य तु दायादो भरतो नाम धीर्यवान् । स सर्व्वदमनो नाम नागायुतबलो महान् ।
एकवर्ती सुतो जेभे दुष्मन्तस्य महात्मनः । क्रकुन्तलायां भरतो यस्य नासास्य भारताः ।
दुष्मन्तं प्रति राजानं शृगुवापाशरीरिणो । माता मत्स्य पितुः मुनेधेन जातः स एव सः ।
भरस्य पुत्रं दुष्मन्त मातरमस्याः क्रकुन्तलां । रतेधाः पुत्र उच्ययति नरदेव यमसयात् ।
तस्याथ धाता गर्भेण बल्यसाह क्रकुन्तला । भरतस्यविभटेषु मनयेषु महीपते ।

१००
१०१
१०२
१०३
१०४
१०५
१०६
१०७
१०८
१०९
११०
१११
११२
११३
११४
११५
११६
११७
११८
११९
१२०
१२१
१२२
१२३
१२४
१२५
१२६
१२७
१२८
१२९
१३०
१३१
१३२
१३३
१३४
१३५
१३६
१३७
१३८
१३९
१४०
१४१
१४२
१४३
१४४
१४५
१४६
१४७
१४८
१४९
१५०
१५१
१५२
१५३
१५४
१५५
१५६
१५७
१५८
१५९
१६०
१६१
१६२
१६३
१६४
१६५
१६६
१६७
१६८
१६९
१७०
१७१
१७२
१७३
१७४
१७५
१७६
१७७
१७८
१७९
१८०
१८१
१८२
१८३
१८४
१८५
१८६
१८७
१८८
१८९
१९०
१९१
१९२
१९३
१९४
१९५
१९६
१९७
१९८
१९९
२००

मातृशान्तात् कोपेन मया ते कथितं यथा । वृहस्पतेरङ्गिरस पुत्रो राजसहामुनि । १
 सकामितो भरद्वाजो मरुद्भिः छतुर्भिर्विभुः । श्वेदोदाहरन्तीमं मरुदाजस्य धीमते । २
 धर्मसंकमणश्चापि मरुद्भिर्भरताय वै । श्रयोऽयमङ्गराजो मरुद्भिः छतुर्भिर्विभुः । ३
 पूष्यन्तु वितये तस्य छते वै पुत्रजन्मनि । तेतोऽय वितयो नाम भरद्वाजानुसृतोऽभवत् । ४
 ततोऽय वितये जाते भरतस्य दिव यथा । वितर्यश्चाभिविधाय भरद्वाजो वनं यथा । ५
 च चापि वितयः पुत्रान् जनयामास पञ्च वै । सुहोचक्षुः सुहोतारं गय गमं तथैव च । ६
 कपिलश्च महात्मान् सुहोचक्षुः सुतद्वयः । काशिकश्च महाबलश्च यो गृध्रमतिर्गृध्र । ७
 तथा गृध्रमते पुत्रा ब्राह्मणा चक्षिया विप्रः । कामेश्च काशयोराजन् पुत्रो दोषैतपास्तथा । ८
 बभूव दीर्घतपसो विद्वान् धन्वमरिः सुतः । धन्वन्तरेण तनयः केतुमानिति विभुतः । ९
 अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान् भीमरथः सुतः । दिवोदास इति ख्यातिं चत्वरणप्रमाणेन । १०
 इतस्त्रिवेण काले तु पुरीं वारणाशीं गतः । शून्या निवेशयामास सेनको नाम राक्षसः । ११
 शतादि वा मतिमता निकुञ्जेन महात्मना । शून्या वर्षवत्स्य वै भविष्यति नराधिप । १२
 तस्यान्तु शतमावाधा दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां नामत्या संन्यवेष्टयत् । १३
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विना । हर्षा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः । १४
 दिवोदासस्य पुत्रस्य वीरो राजा प्रतर्हन् । प्रतर्हन्स्य पुत्रो वै वत्सा भार्यैव एव च । १५
 अलको राजपुत्रस्य राजा सञ्जतिमान् भुवि । वैद्यस्य तु दायाद्युतवान् वै महीपतिः । १६
 आज्ञां पिबदायाद्यं दिवोदासश्च वलात् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्हर्षेण महात्मना । १७
 दिवोदासेन बाधेति श्रूयया च विप्रज्जितः । अष्टारयो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै । १८
 तेन पुत्रेषु बाधेन प्रवृत्तं तस्य भारत । वैत्स्यान् महाराजः चक्षिवेष विधिस्तथा । १९
 अलको कामिराजस्य महास्य सत्यशूरः । पष्टि वर्षवत्स्य वि पष्टि वर्षवतानि च । २०
 तस्यापीतं सुमहद्भोज्यं क्षयैव श्रमातिनं । युवा क्षेपेण क्षयश्च जायते कामिकुलोदहः । २१
 क्षोपाभुङ्गाभामादेन परमापुरेवापः च । वयसोऽन्ते महाबाहुर्देवा सेनकरावपः । २२
 रम्या निवेशयामास पुरीं वाराणाशीं गतः । अलकेण तु दायादः सेनको नाम पायितः । २३
 सुनीयस्य तु दायादः सेन्यो नाम महायथा । वेद्यस्य केतुमानः पुत्रो वर्षकेतुसृतोऽभवत् । २४
 वर्षकेतास्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः । आनसंसु विमोः पुत्रः मुकुमारस्ततोऽभवत् । २५
 मुकुमारस्य पुष्टस्य सत्यकेतुमर्षारथः । सुतोऽभवत्सहातमा राजा परमधाषिकः । २६
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु मार्गभूमिस्तु मार्गवान् । एते सङ्गिरथः पुत्रा जाता वनस्य मर्गिवे । २७
 ब्राह्मणा चक्षिया यैसा शूद्राश्च भरतपुत्रः । सुहोचक्षुः छतुः पुत्रो छतुस्तनयास्तथा । २८
 अजमीदो विमोदस्य पुष्पमीदस्य बोधवान् । आजमीदस्य पत्न्यस्तु तिष्ठो वै यशसाश्विता । २९
 मीलो च केमिनो चैव धूमिनो च बराहना । अजमीदस्य केमिन्यो जशे कञ्जः प्रतापवान् । ३०

आजेटो यो महाभक्तं सर्वमर्थं महामत्तं । पतिस्त्रोमेन यं गङ्गा पतिं तन्मिषवहारः ॥
 नेकतः श्रवणमात्रं तस्य गङ्गाऽथ तत्पदः । ततश्चाञ्जलिं दृष्ट्वा यन्मार्तं समन्ततः ॥
 चक्रुरप्यमवोद्वङ्गां कुट्टो भरतधत्तम । यथ ते चित्तु लोकेषु संविष्यापः पिबाम्यहं ॥
 अस्म गङ्गां प्रलेपय सद्यः फलमवाप्नुहि । ततः धीतां महात्मानो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः ॥
 उपनिन्युष्मंशभागां दुहित्वेन जाह्नवी । युवनासस्य पुष्पोन्नु कावेरीं जङ्गुरावहत् ॥
 गङ्गाशपिन देवाहं यस्याः पश्चाद्वदोक्तं । जङ्गास्त दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यवान् ॥
 अजकस्य तु दायादो बलाकायो महोपतिः । बभूव मृगयाशोकः कुम्भिकस्य चात्मजः ॥
 पश्यैव सद्यः पृष्ट्वो राजा वनचरैस्तदा । कुम्भिकस्य तपस्तेपे पुत्रमिष्टमममं ॥
 लभेयमिति तं शक्तस्त्वादाभ्येत्य अश्विबान् । स गाधिरभवद्गङ्गा मधवान् कौशिकः स्वयं ॥
 विश्वामित्रश्च गाधेधो राजा विश्वरथस्तदा । विश्वरुद्रिश्च जैव तथा सत्यवतो नृप ॥
 अशीकाण्डमदक्षिण सत्यवत्यामजायत । विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्वताः ॥
 प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु । देवशवाः कतिचैव यस्मात् कात्यायनाः स्वताः ॥
 शालावत्या विरण्याचो रेवोर्ज्ज्वलेऽथ रेणुमान् । शालतो गालवो राजन् मोद्वन्थयेति विभुताः ॥
 तेषां ख्य तानि गोचापि कौशिकानां महात्मनां । पाणिनो बध्नयैव ध्यानगयास्तथैव च ॥
 पार्थिवो देवराताश्च शालहायनशैशवाः । लोहित्या यामदूताश्च तथा कारीरपथः स्वताः ॥
 विभुताः कौशिका राजंशयाऽन्ये मेन्ववायनाः । अश्वत्थारविवाह्याश्च कौशिकाः पश्यः स्वताः ॥
 धीरवश्च महाशय मन्मथैः कौशिकश्च च । समन्तो ज्ञान वंशेऽस्मिन् ब्रह्मवत्स्य विभुतः ॥
 विश्वामित्रात्मजानाम् शुनः शफोऽप्यत्र स्वतः । भार्गवः कौशिकत्वं वि प्रातः स मुनिपुङ्गवः ॥
 देवरातादयश्चान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः । इन्द्रहतीमुतस्यापि विश्वामित्रात्तयाष्टकं ॥
 अष्टकस्य गुप्तो लोहिः प्रोक्तो जङ्गुषो मया । आजमीढोऽपरी वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ॥
 अजमीढानु नीलिन्यां सुप्रान्तिवदपद्यत । मुद्रजातिः सुप्रान्तस्य वाद्याश्च पुद्रजातिनः ॥
 वाद्याश्चतययाः पञ्च बभूवुरमरापमाः । मुद्रस्यः सुहृदयश्चैव राजा वृहदिपुत्रया ॥
 धवीनरस्य विक्रान्तः कृमिनायश्च पञ्चमः । पश्येति रघवायालं देवानामिति नः श्रुतं ॥
 पद्मानां विद्धि पाञ्चालान् स्त्रोतेर्जनपदैर्यतान् । शर्लं धरत्वे तेषां पद्माश्वा इति विभुताः ॥
 मुद्रस्यस्य तु दायादो मोद्वन्थः सुमहाययाः । सर्वे एते महात्मान् वंशोपेता विज्ञातयः ॥
 एतं ह्यङ्गिरसः पदं संयिताः कालमुद्रना । मोद्वन्थस्य सुतो व्येगे ब्रह्मर्षिः सुमहाययाः ॥
 दम्भमेना यतो गर्भं बभलं प्रत्यपयत । वधस्त्वान्निचुनं जसे मेनकायामिति मुनिः ॥
 दिवोदासश्च राजर्षिरहस्या च पञ्चस्त्रिणो । ब्रह्महत्तस्य दायादमहस्या समस्तपतः ॥
 यतानन्दश्चद्विष्टं तस्यापि सुमहायया । पुष्टः सत्यएतिनाम धनुर्भेदस्य पारगः ॥
 तस्य सत्यएतेरेतो दृष्ट्वाऽधरश्मयतः । अश्वस्त्यय शरकमे निचुनं समपद्यत ॥

कस्या तच्च जगद्भान्तुर्भूयसां गतः । छपः स्रतः स वै तस्माद्भौतमी च रूपी तथा ।
 एते शारदताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्रताः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य मन्त्रिणि ।
 दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मविंशिवधुर्नृपः । भैरवाणो ततः सोमो भैरवास्तु ततः स्रताः ।
 एते वै संश्रिताः पदं चक्षोपेतास्तु भार्गवाः । श्रीमत् पञ्चजनः पुनः सृञ्जयस्य महात्मनः । १०८
 सुतः पञ्चजनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः । सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशः ।
 सहदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः । अजमीढात् पुनर्ज्यातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ।
 सोमकस्य सुता जन्मुर्यस्य पुनस्तप्तं वभौ । तेषां पयोयात् पृषती द्रुपदस्य पिता प्रभु ।
 द्रुपदस्य पुत्रस्य दृष्टकेतुस्य तप्तुनः । चाजमीढाः स्रता स्ते महात्मानस्तु सोमकाः ।
 पुष्पाशमजमीढस्य सोमकलं महात्मनः । महीपौ लजमीढस्य धूमिनी पुनर्दृष्टिनी । १०९
 द्वितीया तव पूर्व्वर्षा जननो श्रियोपते । सा तु पुष्पार्थिनी देवी व्रतचर्यासमन्विता ।
 तेषां वंशायुते तन्नातपः परमदुश्चरः । ऊताऽग्रीनं विधिवत् सा तु पवित्रमितभोजना ।
 अग्निहोत्रकुशेनैव स्वाप्य जनमेजय । धूमिन्या स तथा देव्या लजमीढः समीधिवान् ।
 अतः सञ्जनयामास धूस्वर्धमुदर्शनं । अस्मात् समरणो जज्ञे क्रुधः संवरणात्तया ।
 यः प्रयागादतिक्रम्य क्रुधेनैवकार च । पुष्पस्य रमणीयस्य पुष्पाङ्गिर्निवितं । ११०
 तस्य श्वायः मुमहान् यत्नं नासा स्र कौरवाः । कुरोस्तु पुष्पास्रतारः सुधन्वा सुधनुर्धरा ।
 परिविचि महाबाहुः प्रवरद्यौरिमेजयः । सुधन्वनस्तु दायादः मुहोषो मतिमान् स्रतः ।
 अयनस्य पुनस्तु राजन्धर्माधिकारिणः । अयनात् छतयस्तु दृष्टा पद्मेः स धर्मविन् ।
 विद्युतं जनयामास पुनर्मिच्छमं नृपः । चैषोपरिचरं वीरं वसुं नामान्तरिचरं । १११
 चैषोपरिचरान्नो गिरिका मत्त मानवान् । महारथो मगधराट् विद्युनो यो दृष्टद्वयः ।
 मत्तपदः कृशदेव यमाङ्गविवहर्नः । माततय यदुद्येव मत्तकाक्षो च सत्तमः ।
 दृष्टद्वयस्य दायादः कृशयो गोम विद्युनः । कुशायास्तस्मै विदोमहृभो नाम वीर्यवान् ।
 दृष्टमन्वापि दायादः पुष्पशायाम धार्मिकः । दायादस्य विकानो राजा शययित स्रतः ।
 तस्य पुत्रः स धर्माश्रम माया ऊर्ध्वं कुरुजिनाम् । ऊर्ध्वं स्रतः पुनो यस्य यज्ञे स वीर्यवान् ।
 एकमेव स वै जातो गण्या मन्त्रितः स तु । नरया मन्त्रिता यस्याम्बरसम्भूतः स्रतः । ११२
 मन्त्रयस्य जेताऽभैः अगमन्त्या महापतेः । अगमन्त्य पुनो वै सहदेव मतापवान् ।
 सहदेवात्मजः यो नानुदापुः स महायशः । उदापुर्जनयामास पुनं परमधार्मिकं ।
 सुतर्भूति नामानं मगधान् योऽस्रतः प्रभुः । परिवितपु दायादो धार्मिकः जनमेजय ।
 जनमेजयस्य दायादास्य स्र महायशः । सुतर्भूतोपमैः च भोममेनय गामतः ।
 एते चर्भे महाभागा विकाना बभूवन्निनः । जनमेजयस्य पुनो तु मुरयो मतिमानया । ११३
 मुरयस्य तु विकाना पुता जज्ञे विदूरथः । विदूरथस्य दायादः स्र स्र महायशः ।

द्वितीय स वभौ राजा नाथा तेनैव विश्रुत । द्वाष्टवौ तव वंशेऽस्मिन् दवेव च परिवर्तितौ ।
 भीमसेनास्त्रयो राजन्तौ चापि जनमेजयौ । खलस्य च द्वितीयस्य भीमसेनेऽभवत् सुत ।
 प्रतीपो भीमसेनानु प्रतीपस्य तु शान्तनु । देवापिर्बह्मिकश्चैव चय एव महारथा ।
 शान्तनो प्रसवस्त्वप्यथ जातोऽसि पार्थिव । बाह्निकस्य तु राज्य वै सप्तवर्षे नरेश्वर । १८२
 बाह्निकस्य मृत्यैव सोमदत्तो महाधन्वा । जशिरे सोमदत्तानु भूमिभूरिश्रवा बल ।
 छपाथायस्य देवानां देवापिरभवन्मुनि । अवनस्य हत पुत्र दृष्ट्वा सोमनात्मन ।
 शान्तनुस्त्वभवद्राजा कैरवाणां धुम्बर । शान्तनो संप्रवक्ष्यामि यथ जातोऽसि पार्थिव ।
 गाङ्गा देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत् प्रभु । स तु भीम इति ख्यात कैरवाणां पितामह ।
 काली विशिष्योऽयं जनयामास भारत । शान्तनोऽर्पितं पुत्रं धर्मात्मानमकम्पय । १८३
 हृषीकेशपायनश्चैव चैव वैशिचक्रोऽयंके । धृतराष्ट्रस्य पाण्डुस्य विदुरश्चाप्यजीजनत ।
 धृतराष्ट्रस्य गान्धारी पुत्रानजनयच्छन्ते । तेषां दुर्योधनश्चैव सर्व्वेवामेव स प्रभु ।
 पाण्डोर्द्वान्ध्वपुत्रौ चैव भीमद्रुपस्य चाम्बज । अभिमन्यो परिचिन्तु पिता तव जनैरथ ।
 स्य ते पौरवो वंशो यन् जातोऽसि पार्थिव । तुर्व्वेवोऽयं प्रवक्ष्यामि द्रुपेक्षानोर्यदेकाया ।
 तुर्व्वेवोऽयं मुनो वज्रिर्भोमानुशस्य चात्मज । गोभागेन मुनो राजा चैवानुरपराजित । १८४
 करन्धमस्तु नैषानोर्ध्वरक्तस्य चाम्बज । अन्धस्ताविति राजा भारत कथितस्तव ।
 अनपत्योऽभवद्राजा यस्या विमुनदक्षिण । दुहित्वा कथता नाम तस्याद्योतु प्रथिवोपते ।
 दक्षिण्ये ॥ सा दत्ता सनत्ताय महात्मने । दुष्कान्तं पौरवश्चापि जेभे पुत्रमकलय ।
 स्य यथाते प्रापिन जरावक्रमणे नदा । पौरवंतुर्व्वेवोऽयं प्रविशेन्न नृपोत्तम ।
 दुष्कान्तस्य तु ददायाद कथत्याम् प्रजेश्वर । कथत्यामादयाकोडयानारक्तस्य चाम्बज । १८५
 पाण्डुस्य केरलस्यैव कोलस्यैव पार्थिव । तेषां जनपदा स्फोता पाण्ड्यायोला सकेरला ।
 द्रुपेयस्य तनयौ राजन् वभुः सेतुस्य पार्थिव । अङ्गार सेतुपुत्रस्य मरुतां पतिव्यथते ।
 धौवनायेन समरे हृष्टेण निहतो यत्नी । युद्धं सुमहदस्यामीकासान् परिचतुर्दश ।
 अङ्गारस्य तुदायादौ गान्धारी नाम पार्थिव । ख्यायते यस्य नाथा वै गान्धारविषयो महान् ।
 गान्धारदेवशायैव तुरगा वाजिनाम्बरा । अनासु पुत्रो धर्मोऽभूत्तप्तस्य चात्मजोऽभवत् । १८६
 धृतासु दुदुहो जगो प्रवेतामस्य चाम्बज । प्रवेतस्य सुपेतासु कीर्तितां क्षत्रो नया ।
 यदेवमर्थं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठभ्योऽनामतेजस । विस्तरेणानुपुन्यायं च गदतो मे निबोधत ।
 इति भीमहभारते त्रिनिपु हर्षिवंशे हरिवंशपर्व्वेऽपि पूर्व्वंशानुकीर्तने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
 ॥ धर्मपादन उवाच ॥ यमवस्तु यदौ पुत्रा पश्य देवपुत्रोपमा । सहस्रद पयोदस्य कोष्ठा भीमोऽस्त्रिकण्ठा ।
 सहस्रदस्य द्वापादस्य परमपार्थिका । वैश्यस्य दस्यैव राजा वैष्णवस्य स ।
 वैश्यस्य भवत् पुत्रो धर्मोऽनेव इति युत । धर्मोऽनेवस्य कार्त्तुः साहस्यस्य चाम्बज । १८७

क्रोष्टुं च वि श्रुतेमं सर्वपापै प्रमुच्यते । यस्यान्वयाय गो विष्णुर्हरिर्हृष्टिगुलोदरः ॥ १५० ॥ १८५
 रति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रवर्णने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ १८५
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गात्रातो चैव माद्री च क्रोष्टोर्मौल्यं बभूवुः । गात्रातो जनयामास अनमित्रे महाबले ।
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततोऽप्यं देवमोदुषं । तेषां चंद्रास्त्रिधामभूते दृष्ट्वा नीला कुलवर्द्धनम् ॥ १८६ ॥ १८६
 माद्री, पुत्री तु गजानने स्मृता दृष्ट्वा लम्काकुलौ । गजानने तनयो दृष्ट्वा शफल्कास्त्रिकुलौ ॥ १८७ ॥ १८७
 शफल्कसु महाराज धर्मात्मा यच्च वर्तते । नास्ति व्याधिमयं तच्च नावर्धभयेन च्युतम् ॥ १८८ ॥ १८८
 कदाचित् कामिराजस्य विभोर्भरतसत्तमे । जोषि वर्षाणि विषये नावर्धते पाकशोषणम् ॥ १८९ ॥ १८९
 स तच्च वासयामास शफल्कं परमाचरितम् । शफल्कपरिवर्त्तं च वर्षवर्ष हरिवाहनम् ॥ १९० ॥ १९०
 शफल्कं कामिराजस्य सुता भार्यामविन्दत । गान्दिनी नाम चां गांधु ददौ विमेषु नित्यम् ॥ १९१ ॥ १९१
 वामातुषदरस्या तु बह्वन् वर्षगणान् किल । निवसन्ती न वै जने गर्भेणां तां पिताऽप्रवीत् ॥ १९२ ॥ १९२
 जायस्य ग्रीष्मे भद्रम् कित्तेर्यमिह तिष्ठति । ग्रीष्माच्च चैव गर्भेणा कस्या भास्य दिने दिने ॥ १९३ ॥ १९३
 पदि दद्यां ततो जायते पितरं प्रत्युवाच च । तद्येद्युक्ता च तौ साक्षा पिता काममपूरयत् ॥ १९४ ॥ १९४
 दाता यस्या च वीरस्य सुतवाननिधिमियं । अकूरः सुपुत्रं तस्मात् शफल्काद्भूरिदक्षिणम् ॥ १९५ ॥ १९५
 उपमनुसयामहुर्मुदरदारिमजयम् । अविषिपतयोपेयं अनुमोऽयारिमदम् ॥ १९६ ॥ १९६
 धर्मधृग्यतिधर्मो च मृगमोक्षान्नकलाया । आवोदमतिवादी च सुन्दरी च बराङ्गना ॥ १९७ ॥ १९७
 अकूरैणोपसेनायां सुगोत्र्या कुर्वन्न्दनम् । प्रसेनस्योपदेवस्य गजानने देववर्धये ॥ १९८ ॥ १९८
 चित्रकल्याभवनपुत्रा दृष्टुर्विदृष्टुरेव च । श्रियेयोवोऽप्यबाह्वसु सुपायं कनवेवणे ॥ १९९ ॥ १९९
 अरिष्टमेनिरवश्च सुधर्मो धर्मभक्तयो । मुषाऽज्ज्वलवाह्यश्च अविष्टाश्वेले स्त्रियौ ॥ २०० ॥ २००
 दध्मया जनयामास शूरं वै देवमोदुषम् । मर्दित्यो जग्निरे प्रराज्ञेय्योयो पुत्रवा दधम् ॥ २०१ ॥ २०१
 वसुदेवो महाबाह्य पूर्यमाणकद्रुमुनिम् । जग्ने धस्य प्रसेतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन् दिवि ॥ २०२ ॥ २०२
 आनकाणाञ्च चंद्रादि सुमहानभवदिधि । यपातं पुण्यवर्षञ्च शूरस्य भवने महत् ॥ २०३ ॥ २०३
 मनुष्योक्तेः हृत्पि रूपा नास्ति यमो भुवि । यस्यासीत् पुत्रायाम्नास्य कान्तिसम्पन्नमेव यया ॥ २०४ ॥ २०४
 देवभागस्ततो जग्ने तथा देवप्रका पुनः । अनाष्टिः कनवको बलशायनश्च यद्विधिम् ॥ २०५ ॥ २०५
 इयाम् शमीको मण्डनं पद्मं चोत्सवराङ्गनाम् । इयुकोर्नि इया चैव सुतदेवा सुतयया ॥ २०६ ॥ २०६
 राजाधिदेवो च यया पद्मेना वीरमानरः । इया दुहितरं पद्मे कुन्तिषां कुर्वन्न्दनम् ॥ २०७ ॥ २०७
 शूरः पूज्याय एदाय कुन्तिभोजाय वा ददौ । तस्मात् कुन्तीनिष्ठियाता कुन्तिभोजतिगमा इया ॥ २०८ ॥ २०८
 अन्वयं सुतदेवायां जगच्छ सुपुत्रं पुनः । सुतययाया चैषस्य मित्रपुत्रो महाबलः ॥ २०९ ॥ २०९
 विरप्यस्मिपुत्राऽपी हेत्यराजोऽभवत् पुनः । इयुकोत्थान् सच्चक्षुः तनयो दृष्टुर्वर्धयम् ॥ २१० ॥ २१०
 कद्रुशधिनितिवैरो रक्तवक्रो महाबलः । इया दुहितरं पद्मे कुन्तिषां पापपुरावहत् ॥ २११ ॥ २११

यस्यां स धर्मावद्राजा धर्मांश्च ये युधिष्ठिरः । भोमयेनक्षया वातादिभ्यैव धनञ्जयः ।
लोकप्रतिरथो वीरः शक्रतुल्यपराक्रमः । अनभिवाञ्छिनिर्वञ्छे कनिष्ठादृष्टिमुन्दनात् ।
ज्ञेयः सत्यकक्षसात् सुयुधानश्च सात्यकिः । चक्रुवो देवभागश्च महाभागः सुतोऽभवत् । १८९६
पण्डितानां परं प्राज्ञैर्वश्रवणमुद्धवं । अश्वत्थां प्राप्तवान् पुत्रमनाधृष्टिर्बलिनं ।
निनर्त्तयन् शत्रुघ्नं देवश्या व्यजायत । सुदेवाप्रजातस्तु नैवादिश्यं प्रतिश्रुतः ।
एकलव्या महाराज निशदेः परिवर्द्धितः । वत्सावते, त्वपुत्राय वधुदेवः प्रतापवान् ।
अग्निदेवो सुतं वीरं शौरिः कौशिकमौरसः । गण्डूपाय त्वपुत्राय विश्वकर्मेना ददौ सुतान् ।
चावदेष्यं सुचावश्च पञ्चस्रं हतसहस्रं । अश्वमेधे यो वीरो नावर्त्तत कदांचन । १८९७
रौक्मिण्यो महाबाहूः कनोयान् भरतर्षभ । वायवानां सहस्राणि यं धाम्नं श्रुतोऽन्ययुः ।
चावमासनि योऽस्म्यस्यदेष्यहतानि ह । तद्विजस्रद्विपालश्च सुतो कनवकश्च तु ।
वीरश्चायहनुरीव वीरो तावय गच्छिमौ । श्यामपुत्रः शमीकश्च शमीको राज्यमावहत् ।
लुगुसमानो भोजलाद्राजसूयमवाप ह । अजातशत्रुः ब्रह्मणां जग्मे तस्य विनाशनः । १८९८
वसुदेवसुतान् वीरान् कौर्त्तयिष्यामि तज्जुहू । द्रव्येस्त्रिविधमेव तु वज्रबाह्वं ममैजयं ।
धारयन् विपुलं वंशं नानैर्यैरिह सुयते ।
इति श्रीमधमारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याः पत्न्यो वसुदेवस्य चतुर्दश वरावृत्ताः । पौरवो रोहिणी नाम मदिरापि तथा धरा ।
वैशाखी च तथा भद्रा सनाथो चैव पद्ममी । वसुदेवा शान्तिदेवा वन्देवा देवचिता ।
हृकद्विपुर्देवी च देवकी चैव सप्तमी । सुतमुर्वडवा चैव इत्ये परिचारिकी ।
पौरवो रोहिणी नाम बाह्यीकक्षाक्रमजाभवत् । श्रिष्टा पत्नी महाराज दधितानकदुन्दुभेः । १८९९
लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं श्रावणं शठमेव च । दुर्दमं दमनं शब्धं पिण्डारकमुशीनरं ।
चित्रा नाम कुमारीश्च रोहिणीतनया दश । चित्रा मुभद्रेति पुनर्लेख्याता, कुदमन्दन ।
वसुदेवाश्च देवकी जग्मे शौरिर्ब्रह्मदायशा । रामाश्च निशठो जग्मे रेवत्यां दधितः सुत ।
सुभद्रायां रथो पाप्यादभिमन्युरजायत । अकूरात् काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ।
वसुदेवस्य भार्यासु महाभागान् सुभ्रभु । ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा भामतस्तान्निबोध मे । १९००
भोजश्च विजयश्चैव शान्तिदेवासुतावुभौ । हृकदेवः सुदेवायां गदयासां सुतावुभौ ।
अग्रावहं महात्मानं हृकदेवी व्यजायत । कन्या विजयराजस्य भर्ता वै शिशिरायणः ।
जिज्ञासुर्पौरुषे चक्रे न चत्सल्लेख्य पौरुषे । हृष्णायमसमख्यो वर्षं दादग्रमे तथा ।
मिथ्याभिग्रहा मार्ग्यस्तु मन्व्याभिसमीरितः । गोपकन्यामुपादाय भैरुनाघोपचक्रमे ।
गोपासौ लक्षरास्तस्य गोपस्त्रीवैशधारिणी । धारयामास मार्ग्यस्य गर्भं दुर्हर्मस्युत । १९०१
मानुष्यां मार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवनी नाम जग्मे राजा महाबलः ।

बाह्वृक्षो नाम पुरी तेन राज्ञा निवेक्षिता । बाह्वृक्षस्तु दद्यादेव महिषाश्वाम पार्यिव ।
 माहिषतो नाम पुरी येन राज्ञा निवेक्षिता । बाष्पिमाहिषत पुत्तो भद्रश्रेष्ठ प्रतापवान् ।
 वाराणस्यधिपो राजा कथित पूर्वमेव तु । भद्रश्रेष्ठस्तु दद्यादेव दुर्दमो नाम विभ्रुतः ।
 दुर्दमस्तु पुत्तो राजा कनको नाम नामतः । कनकस्तु दद्यादासवारो लोकविभ्रुताः ।
 छतवीर्या छतौगाश्च छतवर्षा तथैव च । छताग्रिस्तु पतुर्योऽभूत् छतवीर्याश्च्यञ्जनः । १८०
 यः स बाह्वृक्षस्य सप्तदोषेशोऽभवत् । जिगाय इष्टिवीमेको रयेनादित्यवर्षा ।
 सहि वयायुतं तस्मा तप परमदुस्तरं । दत्तमाराधयामास कार्त्तवीर्योऽविसम्भवं ।
 तस्मै दत्तो वरान् प्रादाश्चतुरो भूरितेजसः । पूर्वं बाह्वृक्षस्तु पार्यिवं सुमहद्वरः ।
 अधर्मधीयमानस्तु सस्त्रिष्वपि निवारणं । उपेण इष्टिवीं जिला धर्मैशैवानुरञ्जनं ।
 संपामान् सुवह्णन् जिला दत्ता चारोन्वहस्य । संपामे वत्तमानस्तु सप्तसाम्भिक्षाद्रणे । १८१
 तस्तु बाह्वृक्षस्तु युध्यत किल भारत । योगायोगेस्वरक्षेव प्रादुर्भवति मायया ।
 तेनैव इष्टिवी सन्ना सप्तदोषा संपन्ना । सप्तमुद्रा वनगरा उपेण विधिना जिता ।
 तेन सप्तसु दीपेषु सप्त धन्यव्रतानि वै । प्राप्ताणि विधिना राज्ञा सुयने अगनेजय ।
 सर्वे दद्यान् महावीरो बह्वृक्षव्रतदक्षिणः । सर्वे काञ्चनपूपाश्च सर्वे काञ्चनवेद्यः ।
 सर्वे देवैर्कशाराज विमानक्षैरपहृताः । गन्धर्वैरसुरभिरनित्यमेवोपगोभिताः । १८२
 दक्ष पञ्च जगौ गाथा गन्धर्वो नारदस्तथा । वरी दावात्मजो विद्वान्महिषा तस्तु विजितः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ न नूनं कार्त्तवीर्यस्तु गतिं यास्यति पार्यिवा । यत्रैर्द्वानैस्तपोभिर्वा विक्रमेण श्रुतेन वा ।
 स हि सप्तसु दीपेषु चर्मी खड्गी शरावली । रथो दीपाननुचरन् योगी चतुरङ्गते नृनि ।
 अनष्टद्रव्यतापैव न शोको न च विभ्रमः । प्रभावेण महाराज्ञ प्रजा धर्मैश्च रक्षतः ।
 पञ्चाशोऽतिवह्नाणि वर्षाणा वै नराधिपः । स सर्वरत्नभाक् सखाट चक्रवर्त्ति बभूव ह । १८३
 स एव पञ्चपालोऽभूत् सेवपालः स एव च । स एव वृष्णा पर्जन्यो योगे गिरादध्वर्मेऽभवत् ।
 स वै बाह्वृक्षस्य व्याघातकटिनलका । भाति रश्मिपक्षेण शरदौ च स मास्तुरः ।
 स हि गागामनुयेषु माहिषाया महाश्रुतिः । कर्कोटकबुधान् जिला युर्थो तस्या न्यवेशयत् ।
 स वै वेग समुद्रस्तु प्राट्टकासेऽनुशेषः । क्रोडलेव भुजोऽस्त्रिष्वं प्रतिशोतस्रकार च ।
 सुष्ठिता कोऽन्ता तेन फेनस्रग्दाममालिषो । चलदुर्षिषहस्रेण शक्तिरभ्येति चर्मदा । १८४
 तस्तु बाह्वृक्षस्य लुग्यसाणे मर्षोदधौ । भवाजिलीना निवेष्टा पातालस्था महासुगः ।
 चूर्णीकृतमहावीरि चलयो नमशानिभिः । माहताविह्वलैर्नाममावर्त्तवामदु सहै ।
 प्रावर्त्तयन्तदा राजा सहस्रेण च बाह्वृक्षः । देवायुरसमाविश चोरोऽदमिव मन्दरः ।
 मन्दरधीभचकिता अमृतोत्पादशक्तिता । सहस्रोत्पतिता भीता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमं ।
 गता त्रिचलमूर्धनो बभूवक्षे महोरगा । सायाक्षे कदलीषर्षे कल्पितास्तु वायुना । १८५

स वै बद्धा धनुर्ज्याभिहस्तिनो पञ्चभिः शरीः । लङ्घ्ये मोहयित्वा तु सर्वस्य रावणं बध्नात् ॥
निर्जित्वैव समानीय माह्वित्तो बन्धवः । श्रुत्वा तु बद्धं यौलख्यं रावणेन चर्जुनेन तु ।
ततो गत्वा पुलस्तकमर्जुने ददुर्ध्वं स्वयं । मुमोच रघुः यौलख्यं पुलस्तकेनानुयाधितः ।
यस्य बाहुद्वयस्य बभूव व्यातलखनः । युगान्ते त्वमुदखेव स्फुटतो ह्यज्ञनेरिव ।
अशो दत्त मृधे वीर्यं भार्गवस्य यदंकिनत् । राशो बाहुद्वयस्यनु हेमं तालवेन यथा ।
हृदिनेन कदाचित् स भित्तिस्थिविभार्जुना । स भिद्यमानददोरे बभ्रदोपान् विभावशः ।
पुराणि ग्रामघोषांश्च विधयाश्चैव सर्वेशः । जम्बास्य तस्य सर्व्वाणि चित्रभानुर्दिधृजया ।
स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेण महात्मनः । ददाह कार्तवीर्यस्य घैलांश्चैव वनानि च ।
स शून्यमाश्रमं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै । ददाह वनवद्भौतस्थिविभानुः सर्वहृदयः ।
यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भोक्त्वा नमुज्जमं । वशिष्ठं नाम स मुनिः स्वात् प्रापव इत्युत ।
यचापवत्स तं क्रोधाच्छत्रवाज्जर्जुनं प्रभुः । पञ्चाक्ष वज्रितमिदं वनं ते मम हेहयः ।
तस्मान्ने दुस्करं कर्म कृतमन्यो हनिथति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
क्षित्वा बाहुद्वयस्य तं प्रमथ्य तरसा जलोत्तपक्षो ब्राह्मणस्य त्वो बधिष्यति च भार्गवः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनष्टदृष्ट्या तस्य बभूवामिचकर्वणं । प्रभावेण तरेन्द्रस्य प्रजा धर्मेण रघवतः ।
रामाक्षतोऽस्य मृत्युर्नैव तस्य प्रापाकुलेनैव । वरुणस्यैव कैरवं स्वयमेव दत्तः पुरा ।
तस्य पुत्रप्रत्यक्षाश्च पञ्च श्रेया महात्मनः । कृतास्वा बलिनः शूराधर्मात्मानो यशस्विनः ।
शूरसेनश्च शूरस्य पुष्पोक्तः कर्णश्चैव च । जयध्वजस्य मायावीरावनेया नृपतिर्यशान् ।
कार्तवीर्यस्य तनया वीर्यवती महाबला । जयध्वजस्य पुत्रस्त तालमर्जो महाबलः ।
तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तालजङ्घादति श्रुताः । तेषां कुले महाराज हेहयानां महात्मनां ।
वीतिहोषाः सुजाताश्च भोजाश्रीवन्तः स्मृताः । तौण्डिकेरायः विख्यातास्तालजङ्घास्तथैव च ।
भरताश्च सुजात्याश्च धर्मज्ञाद्यानुकीर्तिताः । हवप्रश्नतयो राजन् यादवाः पुण्यकर्षिणः ।
हयो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवत्प्रभुः । मधोः पुत्रप्रतं त्रावीदृषणस्तस्य वंशकृत् ।
हृषणादृषण्यः सर्वमेषास्त माधवाः स्मृताः । यादवा यदुना चापे निरुथानो च हेहयः ।
तस्य वित्तनाभोऽपि नटं प्रतिस्मरेश्वरः । कार्तवीर्यस्यैव जस्य कथयेदिह नित्यमः ।
इते ययातिपुत्राणां पञ्चवंशं विश्राम्यते । कीर्त्तितां लोकवीराणां ये लोकान् धारयन्ति वै ।
भूतानीव महाराज पञ्च स्थावरजङ्गमान् । श्रुत्वा पञ्चविमर्शाश्च राजा प्रवीर्यैकविदः ।
वशी भवति पश्यानामात्मजानां तथेश्वरः । लभेत्पञ्चवरांश्चैव दुर्लभानिह लोकिकानि ।
आयुः कीर्त्तिं तथा पुत्रानैवय्यं भूमिमेव च । धारणाश्रवणश्चैव पञ्च वर्णस्य भारत ।
कोष्टोऽपि शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपीरुषं । यदोर्व्यग्रधरस्याय यज्वनः पुण्यकर्षिणः ।

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

हृत्पुष्पाङ्गकायात्मवहन् वाजिनो रणे । अमुत्तमस्य राजसु वष्टधन्तपुरे शिशुः ।
 यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् । स युद्धकामो नृपतिः पथ्यष्टच्छद्मिजोत्तमान् ।
 दृष्ट्यन्धककुलं तस्य भारदेऽकथयदिभुः । श्वौहिषा तु सैन्यस्य मथुरामभ्यागतौ ।
 दूतं सम्प्रेषयामास दृष्ट्यन्धकनिवेशनं । जतो दृष्ट्यन्धकाः कृष्णं पुरस्तात् महामतिं ।
 समेता मन्त्रयामासुर्यवनस्य भयानकं । कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ।
 विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिपाकिनः । कुशस्थलीं दारवतीं निवेशयितुमीश्वरः ।
 इति कृष्णस्य जग्मेदं यः मुचिनिधनेन्द्रियः । पथ्यसु आवयेद्विद्वाननृषः सुमुखो भवेत् ।
 इति श्रीसहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ देशस्थापन उवाच ॥ मोहोरेवाभवत् पुंशो धृजिनोवाक्महायशः । धांजिनोऽन्तमिच्छन्ति स्त्राहिं स्त्राहाहतामरं ।
 स्त्राहे पुंशोऽभेदव्राजो जडदुर्ध्वदत्तामरः । महाक्रतुमिरोजे ध्यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः ।
 ततः प्रसूतिमिच्छन् वै जयदुः सोऽग्न्यमात्मजे । जज्ञे पिचरेयसोऽपुंशः कर्मभिरन्वितः ।
 आधीचैचरयिर्वरि यज्ञा विपुलदक्षिण । ब्रह्मविन्दु परं ह्यसं राजर्षिर्नामनुष्ठितः ।
 इयुयवाः इयुयसाः राजाधोऽक्यविन्दुजः । मंसति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसेनुरः ।
 श्वनन्तं सुपशुस्य सुयज्ञतनयोऽभवत् । जयन् यो यज्ञमखिलं स्वधर्ममुपतामरः ।
 शिनेपुरभवत् पुत्र उषतः शकुतोपनः । मरुत्तलेऽस्य तनयो राजर्विरभवत्पुत्रः ।
 मरुत्तोऽस्य तस्यैव सुतं कर्मलवर्हिषं । चंचार विपुलं धर्मममर्षात् प्रेत्यभागपि ।
 शतप्रसूतिमिच्छन्ति सुतं कर्मलवर्हिषं । बभूव ह्यस्य कवचः शतप्रवर्तः सुतः ।
 निहत्य ह्यस्य कवचः शतं कवचिनां रणे । धन्विनां निशितैर्व्याधिरवाप श्रियमुत्तमां ।
 जज्ञेऽय ह्यस्य कवचात् पराजित परवीरेश । अग्निर पञ्च पुत्त्राश्च महावीर्याः पराजितोः ।
 ह्यस्योऽय इयुह्यस्य व्यामथः पालितो हरिः । पालितश्च हरिश्चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ ।
 ह्यस्योऽय इयुह्यस्य केनयात् । तान्नां प्रमाजितो राज्याऽग्न्यामेषोऽवबंदाशने ।
 प्रमानद्यापमानस्य प्राक्षणेदावयोधितोः । जगाम धनुरादाय देशमस्यैव ज्ञो रथो ।
 नर्षदाकृत्तमेकाकी मेकनां श्रुतिभावती । श्वत्वंनां गिरिं जितां शुकुतिमत्यामुवाच सः ।
 व्यामथस्याभवद्वाह्या श्रेयां यत्नवती यती । अपुत्तोऽपि च राजा स नान्यो भाथ्योमविन्दतः ।
 तथाभीविजयो मुष्टे तप कथामवाच सः । भाथ्योमुवाच यत्नवत् । श्रुतेति स जनेश्वरः ।
 रतस्तुत्याप्रवीदेवी कथं चैवं ध्रुवेति वै । अत्रवीसदुपश्रुत्य व्यामथो राजवत्तमः ।
 यत्ने जनियते पुत्रस्तस्य भाथ्योपदाहवो । उपेण तपसा तथाः कन्यायाः स योजयित ।
 पुत्रं विदर्भं सुभगा श्रेया परिश्रिता यती । राजपुत्र्यान् विदर्भो यथायां कथयतीति ।
 पथादिदर्भोऽजनयद्गुरौ रणविभारदौ । भीमो विदर्भेऽस्य सुतः कुन्तिप्रास्थास्त्राजोऽभवत् ।
 कुन्तिर्दृष्टः सुतो जज्ञे रणदृष्ट प्रतापवान् । दृष्ट्य जगिरे शूराश्च यः परमधारिणः ।

आवन्त्य दशार्हं मत्ती विषहरणं य । दशार्हं सुतो योमा योमा जीमूत उच्यते ।
 जीमूतपुत्रो दृक्तनिष्ठश्च भीमरथ भुत । अथ भीमरथस्यायोत् पुत्रो नवरथसया ।
 तस्य चासीद्दशरथः शत्रुनिष्ठश्च चात्मनः । तस्मात् करभ्यः कारभिरैवरातोऽभवत्पुत्रः ।
 देवचक्रोऽभवत्तस्य देवचक्रिणोऽप्ययम् । देववर्गसमो ज्ञो देवसमस्य मन्दनः ।
 मधुना वंशहारा मधुर्धनुर्वाणपि । मधोर्व्यज्ञेऽथ वैदर्भ्या पुत्रद्वान् पुत्रयोत्तमः ।
 मधुर्व्यज्ञेऽथ पौरव्या भद्रवत्या कुरुक्ष्व । ऐच्छाको चाभवद्भार्या शनैस्तस्या ध्यायत ।
 सन्तान् धर्मगुणोपेतं सन्तानं कीर्तिवद्भुजं । इमां विहाति विज्ञाय ज्ञामधस्य महात्मनः ।
 शुच्यते परमशीत्या प्रजायाश्च भवेत्तया ।

१८८

इति श्रीमहाभारते ईश्वरेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धान्तान् सन्ध्यामन्तान् कोशला सुपुत्रे सुतान् । भजिनं भजमानञ्च दिव्यं देवाद्युधं नृपं ।

अन्धकश्च महाबाहुं हृष्याञ्च यदुनन्दनं । तेषां विवर्णाद्यस्तरो विस्तरेष्वेह तान् शृणु ।

१८९

भजमानस्य हृष्यायां बाह्यकायोपवाहका । आस्तो भार्ये तयोस्तस्मात् क्षत्रिरेव ह्य सुताः ।

हनिष्य क्रमस्यैव हृष्या शूरः पुरश्चयः । इति बाह्यकस्य हृष्या भजमानादिक्षत्रिरे ।

अयुताजित् सहायजित् प्रतापिदय दासकः । उपवाहकस्य हृष्या भजमानादिक्षत्रिरे ।

दम्बा देवाद्यो राजा चकार विपुलं तपः । पुत्रं स्वर्गगुणोपेतो मम स्यादिनि निश्चितः ।

सर्वव्याप्तमभवेन्नु पर्याग्राया अलं सृष्टम् । सदीपस्तुतस्तस्या चकार म्रियमाणा ।

१९०

चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनियुधं । कस्यास्तत्वाधरपतेस्तस्य सा निश्चिन्तमा ।

माध्यगच्छत तां नारीं स्यात्सर्वविधं सुत । जायेत्तस्मात् स्वयं गता भवान्यस्य सहव्रता ।

अथ भूमा कुमारो सा विभ्रती परमं वपुः । वरपामास नृपतिं तामिविधं च स प्रभुः ।

तस्यामाधत्त गर्भं तेजस्विनमुदारधीः । अथ सा दशमे मासि सुपुत्रे हरितामरा ।

पुत्रं सर्वगुणोपेतं वधुं देवाद्युधायुताम् । अथ वधो पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुते ।

१९१

गुणान्देवाद्युधस्य कीर्तयन्तो महात्मनः । वयैवापि तथा दूरादपश्याम तयाऽन्तिकात् ।

वधुः श्रेष्ठा मनुष्यानां देवैर्देवाद्युधः समः । सद्यश्च वटं च पुरुषा सहस्राणि च वस्रं च ।

इतोऽस्तनलं संप्राप्ता वधुर्देवाद्युधायपि । धत्वा दानपतिर्विद्वान् ब्रह्मण्य मुदुढायुधः ।

तस्यान्ववाय सुमहान् भोजो ये मात्तिकावताः । अन्धकात् काश्यपुक्षिता चतुरोऽलभितात्मजान् ।

कुतुरं भजमानञ्च शनं कम्बलवर्धिषं । कुतुरस्य सुतो हृष्णुर्धृष्णोऽह तनयसया ।

१९२

क्षीनोरुमा तस्याथ नैत्तिरिक्तनयोऽभवत् । ज्ञेयं पुनर्व्यसुतास्मादभिजिह्वपुनर्वधोः ।

तया वै पुत्रमिपुत्रं बभूवाभिजित् किल । आहकृत्वाहको चैव ख्यातो ख्यातिमता वरौ ।

इमाद्योदाहरण्य च गाथा प्रति तमाह्वयं । स्तेनैः परिवारेण किञ्चिदप्रतिभो महान् ।

अश्रीतिचक्षुरा युक्त आह्वयः प्रथमं जनेत् । नापुत्रवाचाग्रतदो नावदस्यतायुधः ।

स्रक्छादवमुद्येनेमकानि न्यस्तवान् विभु । ततो विपश्चनं तं ददर्श नृपतिरादौ ।
 प्रीतिमानय तं दृष्ट्वा मुहूर्तं कृतवान् कथा । तन्ममिप्रस्थितं भूया विवस्त्रनं च सचजित् ।
 सोकानुस्मयस्येतान् यजेन्मृतं प्रभो । तदेतन्मखिरलं मे भगवान् दातुमर्हसि ।
 ततः स्वमन्त्रकर्मणि दत्तवोपलब्ध आम्बराः । यत्तमावप्य नगरं प्रविशन्महोपति ।

१२

तं जनाः पर्यधावन्त सूर्योऽयं गच्छतीति च । सोऽपुनर्यं च विस्मिताय राजा निनाऽपुनर्यं तथा ।
 तत् प्रयेनजिते दिव्यं मखिरलं स्वमन्त्रकं । ददौ भावे नरपतिः प्रेम्णा मेघजिदुत्तमं ।

च मणिं सन्दत्ते दत्त्वा दृष्टव्यन्वकनिवेगने । कालवर्षे च यज्जन्तो न च व्याधिभयं क्षमन् ।
 लिप्ताक्षक प्रमेतान् मखिरले स्वमन्त्रके । गोविन्दो न च तं क्षेमे क्षतोऽपि न जहार च ।

१२१

कदाचिन्मृगयां यात प्रमेनक्षेमे भूयित । स्वमन्त्रककृते निहाद्वधं प्राय वनेचरात् ।

अथ सिंहं प्रधावन्तमुरराजा महाबलः । निहत्य मखिरलं तदादाय विस्तमार्चयत् ।

ततो दृष्टव्यन्वकाः कृष्णं प्रमेनवधकारणम् । प्रायेणां तां सर्ववृद्धा कर्त्तुं एव प्रसहिरे ।

च भद्रमानो धर्मात्मा न कारो तस्य कर्मणः । आहरित्य मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ ।

१२०

यत्र प्रमेनो मृगयामचरन्तश्च सायय । प्रमेनस्य पदं दृष्ट्वा पुनरेवातकगणिम् ।

अचरन्तं गिरिवर्दे विन्यस्य गिरिमुत्तमं । अनेवयन् परित्रातां च ददर्श महाबला ।

सायं वनं प्रमेनान् गोविन्दतः च तन्मणिं । अथ सिंहः प्रमेनस्य त्रितोरस्याविदुरतः ।

अपेक्ष निहतो दृष्ट्वा पदैर्बलस्य स्थितः । पदैर्लेरन्विधायाच मुहामुचय माधवः ।

मरत्युषविभे वार्षीं मृगयाय प्रमदेवितो । धाव्याऽकुमारमादाय सुतं जन्मवतो नृप ।

१२२

क्षोडापयन्ता मणिना मा गोदीगिययेरितो ।

॥ ध्यात्वा च । सिंहः प्रमेनमयधोतुमिहो जन्मवता वत । सुकुमारक मा रोदीस्य च ज्ञेय स्वमन्त्रकः ।

यनो हतस्य शब्दः च दृष्टव्योऽपि सिंहं ययौ । प्रविश्य तत्र भगवोऽसुमुचरिन्मन्त्रया ।

व्यापयित्वा विमहारि पदम् छात्रां लिता मय । ब्राह्मण्या विस्तस्यन् जन्मवतो ददर्श च ।

पुत्रपेक्षं च सुदेवस्य विले जन्मवता रुचः । बाह्यभावेन गोविन्दो दिवसानेकविंशतिं ।

१२३

प्रविष्टो तु विभे हृष्ये वासुदेवपुत्रचराः । पुनर्यं दारवतोमया वनं कृष्णं व्योदयन् ।

वासुदेवस्य निर्मित्य जन्मवतो महाबलः । क्षेमे जन्मवतो कन्दामुचराजय ययौ ।

मणं स्वमन्त्रकस्यैव जपदायिन्द्रिये । यमनोपवर्षात्रकान् निर्दिष्टा च ततो विज्ञात् ।

जगदाद्वारको कृष्णः च विना ते पुत्रचरोः । ददर्श च मणिमाह्वय विरोधात्प्रममयुतः ।

ददौ च जने तं वं सर्ववृद्धां सर्ववृद्धः । एवं मित्राभिरुक्तेन हृष्येनाभिषयातिता ।

१२४

जगता विजिगीषां पायादिनिर्मित्य स्वमन्त्रकः । चकारितो दृष्ट्वा जन्मवत् मार्गस्थः च तं पुनः ।

जगन्मन्त्रकापेक्षो महाबलस्तु पुनर्यं । गोरो यानवर्षात्रके च स्ववर्षात्रके च ।

कुम्भं चापि निधौ वेदिषु ययौ नरपतिः । स्वमन्त्रकस्यैव जपदायि मणिने च दृष्टवता ।

तथा मखापिनी चैव मायाः कृष्णाय ता ददौ । समाचो भङ्गकरोऽनु नरियस्य नरोत्तमौ ।
 जज्ञाते गुणवत्पद्मौ विभुतौ रूपसम्पदा । माद्रोः पुत्रस्तु जज्ञेऽयं शत्रौ पुत्रौ युधाजितः ।
 जज्ञाते तनयौ धृत्रेः शकलक्षितकलया । शकलाः काशिराजस्य सुता मायाभविन्दत ।
 गान्दिनीसाम तस्याय गाः संदा प्रददौ पिता । तस्यां जज्ञे महाबाहुः सुतानिति विभुतः ।
 अक्रूरोऽयं महाभागो यथा विपुलदक्षिणः । उपमद्रुसया भद्रमुदरसोरिमर्दन ।
 निरिच्छिपस्तयोपेवः शत्रुहा चारिमजयः । धर्मस्थस्यपि धर्मी च शत्रुभोजानकलये ।
 आवाहप्रतिवाधौ च सुन्दरौ च बरोद्भवा । विभुता राममहिषौ कन्यां प्राप्य वसुन्धरा ।
 कृपयौवनवत्पद्मा सत्यवत्समोदरा । अक्रुरणोपधेयान् सुतौ द्वौ कुलवन्दन ।
 सुदेवस्योपदेवस्य जज्ञाते देववर्षयो । शिचकस्याभवन् पुत्राः ह्युर्विश्वपुरे च ।
 चक्षुर्भोग्यबाहुश्च सुपायकनवेषौ । अरिहनेभ्यः सुता धर्म्याधर्मस्यदेव च ।
 मुवाज्वलज्वाज्जस्य अविष्टवणे स्त्रियौ । रमां मिथ्याभिप्रक्षिप्य कृष्णस्य समुदागतौ ।
 वेद मिथ्याभिप्रायास्तं न क्षुण्णमि कदाचन ।
 इति श्री महाभारते धर्मोपनिषद् हरिवंशे हरिवंशपर्वणि जनसेनारिषोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ विष्णुपादन उवाच ॥ यदात् सचाजिते कृष्णो मणिरत्नं क्षमनकं । अदात्तद्वारयांमास ववरे व्रतध्वजा ।
 यदा हि भार्यशमाय सत्यभामामेनिन्दितं । अक्रूरोऽन्तरमेनिष्कमणिश्चैव क्षमनकं ।
 सचाजितं ततो हत्वा व्रतध्वजा महाबलः । रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ।
 अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय भरतध्वजं । समर्थं कारयाद्वक्त्रे नावेवोऽहं लयेत्युत ।
 वयमभ्युपगच्छामः कृष्णस्य त्वं प्रथमं । समाद्य दारकां वध्वां व्रते तिष्ठतवध्वजं ।
 इते पितरि दुःखात्तां वत्यभामा मनसिनी । प्रययौ रथमावृत्तं नगरं वारणावतं ।
 वत्यभामा तु तदुक्तं भोजस्य व्रतध्वजम् । भर्तुर्निवेद्य दुःखात्तां पार्ष्णाऽभ्युपगच्छतं यत् ।
 पाण्डवानाम् दुग्धार्ता हरिः कृमादकक्रियां । कुलार्थं चापि पाण्डूनां न्यवेज्यत वात्यकिं ।
 ततस्त्वरितमगम्य दारकां मधुसदनं । पूर्वजं हस्तिनं क्षीमागिदं वचनमब्रवीत् ।
 इतः प्रयेनं धिंसेन सचाजिह्वतध्वजा । क्षमनकः च महासौ तस्य प्रभारं विभो ।
 तदारोह रथं प्रीतिं भोजं हत्वा महारथं । क्षमनको महाबाहो अस्माकं स भविष्यति ।
 ततः प्रवेष्टे दुर्गं तुमुर्न भोजहृष्ययोः । व्रतध्वजा ततोऽक्रूरं सर्वतो दिग्भवेत् ।
 बन्धवो तावुभौ वृद्धौ न च भोजजनार्थौ । अत्रोऽपि प्रायाद्वादिक्षमकूरो नाभ्युपगच्छतः ।
 अपयाने ततो वृद्धिं भोजयकं मयादितां । योजनार्तां व्रतं सार्धं वदवा प्रत्यपगतं ।
 विद्यातां हृदया नाम व्रतयोजनगामिनी । भोजस्य वदवा राजन सदा कृष्णमयोधवत् ।
 श्रीर्षां जनेन वदयामध्वनः व्रतयोजने । वृद्धौ रथस्य स्त्री वृद्धिं व्रतध्वजानमार्हयत् ।
 ततस्तथा यथापान्तं कृत्वात्तं हारतां भारता । समुपेतुरथमाथाः कृष्णो राममयाव्रवीत् ।

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

तिष्ठेह त्वं महाबाहो वृष्टदोषा इया मया । पद्मां गत्वा हरिणामि मणिरत्नं खमन्तकं ।
पद्ममेव ततो गत्वा व्रतध्वजमभ्युत । मियिस्त्रामभितो राजन् जघान परमास्त्रवि-
खमन्तकश्च नापश्यद्भूता भोजं महाबलं । निवृत्तस्त्रामवीत कृष्णं रत्नं देहीनि खात्रलो ।
नास्तीति कृष्णः प्रोवाच ततो रामो ब्रवान्मिह । धिक्कृष्टपूर्वमसकृत् प्रत्युवाच जनार्दनं
भाद्रलोभार्थयाम्येष स्त्रिणि तेष्वप्यमन्यहं । कृत्यं न मे हारकया न तया न च दृष्टिमिह ।
प्रविवेक्ष ततो रामो मियिस्त्रामभिरुहं । सर्व्वकामैरुपहृतेष्विषिलेनामिर्भूजितः ।
इतस्त्रिजेव काले तु भवर्मेतितमात्मर । नानास्त्राण्यकृत्स्नं सर्व्वानाजहार निरर्गस्तान् ।
दोषामयं स क्वचं रत्नाय प्रविवेक्ष ह । खमन्तकहृते प्राज्ञो गान्दीपुत्रो महायथा ।
अथ रत्नानि चान्यानि धनानि विविधानि च । वष्टिं वर्षाणि धर्मोत्सा, यज्ञैश्चैव न्वयीजयत् ।
अकूरयथा इति ते ज्ञातास्तस्य महात्मन । यज्ञसद्विषाः सर्व्वे सर्व्वकामप्रदायिन ।
अथ दुर्व्विधनो राजा गत्वा स मियिस्त्रां प्रभु । गदाभिवां ततो दिव्या बलभद्रादवाप्तवान् ।
प्रपाद्य तु तदा रामो दृष्ट्यन्वैकमहारथैः । आभीतो हारकामेव कृष्णेन च महात्मना ।
अकूरस्तन्वैकं बाह्वं मृपायात् पुनर्वर्षम् । हत्वा संचाजितं युद्धे सद्यश्च महाबलं ।
ज्वातिभेदमधात् कृष्णस्तमुपेक्षितवांस्तथा । अपयामे तथाऽकूरं नावर्षत् पाकशालम् ।
अनादृष्ट्या तदा राक्षसमवत् बहुधा कृतं । तत् प्रपादयामासुराकूरं कुडुरात्मकः ।
पुनर्हारवर्त्तं प्राप्ते तस्मिन्दाजयतो ततः । प्रवर्षं बहुश्लाघ कथेजसनिधेयतः ।
कथाश्च बाधुदेवाय स्वकारं ग्रीकषयता । अकूरः प्रददौ धीमान् प्रीत्यर्थं कुडवन्दनम् ।
अथ विद्याय धेगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिं । सभामभ्यर्त्त प्राह तमकूरं जगद्गणम् ।
यत्नद्वजं मणिवरं तव हस्तगतं विभो । तत् प्रवच्छस्य मानार्हं मयि मानार्थैकं कथा ।
वष्टिर्वर्षान्तं काले पृथ्वीवो भूममानवः । स संकटीऽसकृत् प्राप्तलदा कालात्ययो महात् ।
स ततः कृष्णवचनान् सर्व्ववाच्यतसवदि । प्रददौ तस्यां वभ्रुरक्तेजेन महामतिः ।
ततस्तमार्हप्रप्राप्तं वयोर्हंसादरिन्दम् । ददौ वृष्टमना कृष्णस्तं मणिं वभ्रुवपुन ।
स कृष्णवक्षत संप्राप्य मणिरत्नं खमन्तकं । वायव्य गान्दीपुत्रो विरराजोऽमुमावित्र ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्य्यं चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ आदुर्भाव पुराणेषु विष्णोरभिततेजसः । सतां कथयतामेव वाराह इति नं कृतं ।
तं जाने तस्य हरितं न विधिं न च विहारं । न कर्म्मगुणसन्तानं न हेतुं न मनीषितम् ।
किमात्मको वराहः स का भूषिं का च देवता । किमाचारप्रभावो वा किं वा तेन तदा कृतं ।
यथायं समनेतारो नियतास्तु दिजगतां । महावराहहरितं कृष्णदोषावनेरितं ।
यत्र नारायणो ब्रह्मण वाराहरूपमाख्यत । दंष्ट्रया गो समुद्रस्त्रामुञ्जहारारिखन्दनम् ।
विस्तरेणैव कर्म्मणि सर्व्वार्थि रिपुघातिनः । श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण हरेः कृष्णस्य धीमतः ।

११०

५१४

५१५

५१६

५१७

१११६

- कर्मणामानुपूर्व्या च प्रादुर्भावश्च ये विभोः । चाचास्तु प्रकृतिर्माहो ताञ्च व्याख्यातुमर्हसि । १११
- कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेश्वरिपुत्रदत्तः । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागतः । ११२
- अमरैराद्यतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरलभ्यतं । देवलोकं धनुर्भुज्य मर्त्यलोकमिहागतः । ११३
- देवमानुषयोनौता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संव्ययोजयत् । ११४
- यत्कृतं वर्तयत्येको मानुषाणामनमयं । मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चकष्टताम्ररः । ११५
- गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वभौतिकं । स कथं गंगतो विष्णुर्गोपज्ञमगमत् प्रभुः । ११६
- महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चक्रार च । श्रीगर्भः स कथं गर्भं स्त्रिया भूचरया धृतः । ११७
- येन लोकान् क्रमेणैवा विमिक्षींस्त्रिदशेन्द्रिया । स्थापिता जगता मार्गस्त्रिगर्भमवास्तयः । ११८
- योऽन्तकाले जातः पोता कृत्वा तोयमयं वपुः । लोकमेकार्णवं चक्रे दृष्ट्वा दृष्ट्येन वर्त्मना । ११९
- यः पुराणै पुराणात्मा वाराहं रूपमाश्रित । विवासायैव वसुधासुखाद्वारारिखदत्तः । १२०
- यः पुरा पुत्रहृतायै नैलाश्वमिदमवयत् । ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः । १२१
- येन वैह वपुः कृत्वा दिधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्वदेव्यो महावीर्यो हरिणकृष्णिपुर्हतः । १२२
- यः पुरा ह्यनलो भूलाश्रित्यः संवर्तकी विभुः । पाताललोऽर्धवगते पयौ तोयमयहरिः । १२३
- सहस्रशिरसं ब्रह्मन् सहस्रारं सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाज्ज्यै युगे युगे । १२४
- नाभ्यारण्या समुत्पन्नं यत्स पैतामहं यज्ज । यत्कार्णवगते काले तत्पद्मजमपहृजं । १२५
- येन ते निहता देव्याः संशाने तारकाभये । सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वैर्युधधरं वपुः । १२६
- गवदखेन चोत्सुकः कालमेमिनिभातितः । निर्वृत्तश्च महादैत्यलारकश्च महासुरः । १२७
- उत्तरान्ते समुद्रस्य शीरोदस्थान्तेतादधिः । यः ज्ञेते शान्तं योगमांस्त्राय निमिरं महत् । १२८
- सुरारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपः प्रकवीरिदिति पुरा यः । शक्रश्च यो दैत्यगणविहङ्गं गर्भविधनिन श्रयश्चकार । १२९
- पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् कलिलाश्रयस्थान् । कृत्वा च देवांस्त्रिदिव्यं देवांश्चक्रे सुरैर्गं दिग्गधिपति । १३०
- पाषाणि दक्षिणां दीक्षां चमबोलांस्तानि च । गार्हपत्यञ्च विधिना श्रवाद्यान्त्यश्च कर्षणां । १३१
- अग्निमाहवनीयञ्च वेदोच्चैव कुशं सुवै । प्रोक्षणीयं भुवश्चैव श्रावध्वजं तथैव च । १३२
- आवांस्तीक्ष्णि च यद्यपि हव्यकर्मप्रदात्मबि । हव्यादांश्च सुरीयकं कव्यादांश्च पिबन्निपि । १३३
- भागार्थे मन्त्रविधिना यत्कं यत्तत्कर्षाणि । ह्यूपान् समित् सुवै सोममाह्राय समिधस्तथा । १३४
- यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् । सदस्थान् यजमानांश्च मेधादीश्च कृत्स्नमान् । १३५
- विवभाज पुरा सर्वं धारमेत्येन कर्षणा । युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमात् । १३६
- सप्त सप्तच काष्ठस्य कणांश्चैवाकृत्वा च । मुहूर्तालियेया भाषाः पचः संवत्सरास्तथा । १३७
- अतवः कालयोगाश्च प्रमाणं विविधं त्रिपु । आयुः धर्मोपपद्यो स्रष्टव्यं रूपमीदृजं । १३८
- अथै वर्षास्तयो लोकाल्लेविषं पाशङ्गास्तथा । चैकाग्र्यं शोणिकर्षाणि चयोऽपायास्तयो गुणाः । १३९
- यष्टा लोकाल्लयेऽनन्ता येनाननेन वर्त्मना । सर्वभूतगणाः यष्टाः सर्वभूतगुणात्मकाः । १४०

नृणामिन्द्रियपूर्वेषु बोधेन रमेत च यः । गतागतिर्भा यो नेता सर्वत्र जगतीश्वरः ।
 यो गतिर्ह्यस्युक्तानामगतिः पापकर्मणा । चातुर्वर्षस्य प्रभवश्चातुर्वर्षस्य रेखिना ।
 चातुर्वर्षस्य यो वेत्ता चातुरांश्चक्षुष्यः । दिगन्तरो नभो भूमिरापो वायुर्विर्मादयुः ।
 यश्चन्द्रस्यैवोज्योतिर्योगेशः सखदोःस्तनः । यः परं श्रूयते ज्योतिर्यैः परं श्रूयते तमः । ११३
 यः परं प्राञ्चरपरं च परः परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।
 नारायणपरा धर्मो नारायणपरा गतिः । नारायणपरं सत्त्वं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परं । आदित्यादिस्य यो दिव्यो यश्च दैत्यात्मको विभुः ।
 युगान्तेऽन्तको यश्च यश्च लोकान्तेऽन्तकं । चेतुर्यो लोकचेतुरां मेधो यो मेधकर्त्तृणाम् ।
 वेद्यो यो वेदविदुषां यः प्रभुः प्रभवत्तानां । बोधभूतस्य सौम्यान्मन्त्रिभूतोऽग्निवर्त्तमानः । ११४
 मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विना । विनयो नयवृत्तानां तेजस्विनस्त्रिनामपि ।
 सर्गाणां सर्गाकारश्च लोकचेतुरनुत्तमः । विषयो विषहाहाणां गतिर्गतिमतानामपि ।
 आकाशप्रमेवो वायुर्वायुप्राणो ज्ञाताग्रजः । देवा ज्ञाताग्रजप्राणाः प्राणोऽग्निर्बुधश्चन्द्रः ।
 रवादे शेषितं जातं शेषितानां वसुध्वते । भोक्तुं मेदयो जगत् मेदयोऽस्मिन् निदधति ।
 अस्त्रा मज्जा समभवत्तज्जातः शूकरशर्करा । उडकाद्रभ्यः संभवत्प्रसूभलेन कर्षणं । ११५
 तत्रापः प्रथमा भागः च सौख्यो राशिरुच्यते । गर्भोऽस्रस्रश्चोऽग्निर्यो द्वितीयो राशिरुच्यते ।
 शूकरं चोमात्मकं विद्यादातृत्वं पायकात्मकं । भावा रसात्मकालोषं वीर्यं च त्रिपातकौ ।
 कफवर्गोऽभवच्छुक्तं पित्तवर्गं च शेषितं । कफस्य हृदयं स्थानं पित्तं गार्थां प्रतिवर्त्तते ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्वरं । भामीकोष्ठान्तरं यत्तु तत्र देवो ज्ञाताग्रजः ।
 मनः प्रजापतिर्धैर्यः कफः सोमो विभास्यते । पित्तमग्निः सखतो ह्यवमग्रीवेमात्मकं जगत् । ११६
 एवं प्रवर्त्तितं गर्भं वह्निर्देह्युदवन्निभे । वायुः प्रवेक्षते चक्रे सङ्गतः परमात्मानो ।
 ततोऽङ्गानि विरुजति विभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्त्रो भिद्यते वेद्ध्ययपुनः ।
 प्राणोऽपानः समानश्च उदगेन व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वह्निर्धैर्यं परिवर्द्धते ।
 अपान पश्चिमं कायमुशनेऽङ्गैः शरीरेण । व्यानोऽपानाच्छ्रुते येन समानः सजिवर्त्तते ।
 भूतावाप्तिस्तत्तस्य आपतेन्द्रियमोचरा । श्वशरो वायुरोकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमे । ११७
 तस्यैन्द्रियनिविष्टानि खं खं योगं प्रचक्रिरे । पार्थिवं देहमाज्जुष्ट प्राणात्मानश्च मानसे ।
 क्षिद्रायाकाशप्रयोगीनिजस्तात् श्वावः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्चक्षुस्तेज आत्मा तेषां यन्मन स्यत् ।
 ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्यान् प्रवर्त्तताः । इत्येतान् पुरुषः स्रज्यान् स्रज्जन् लोकान् वसनात्मनाम् ।
 नेधनेऽस्मिन् कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः । एष मे संशयो ब्रह्मक्षेप मे विक्षयो महान् ।
 कथं गतिर्गतिमतामप्यो मानुषीं तनुं श्रुतो मे सख्य वंशस्य सर्वेषाञ्चैव सम्भवः । ११८
 श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु दृष्टुमीच्छा यथाक्रमं । आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवदेवस्य कथ्यते ।

- कर्मेणामानु पूज्या च प्रादुर्भावाच्च ये विभो । याचास्य प्रकृतिग्राह्यो तास्य व्याख्यातमहर्षिः ।
 कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेशोरिपुसूदन । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागत ।
 १० अमरैरावृतं पुण्यं पुण्ड्रकद्विरलङ्कृतं । देवलोकां समुत्सृज्य भर्तृलोकनिहागत ।
 देवमानुषयोर्नैता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुषे संन्ययोजयत् । ११५
 यक्षकं वन्ययत्येको मानुषाणामनामयं । मानुषे च कथं सुहृदि चक्रे चक्रभूताम्बर ।
 गोपायनं च कुहते जगत सार्वभौमिकिन् । से कथं गी-गतां विष्णुर्गोपितं भगवत् प्रभुः ।
 महाभूतानि भूतात्मा यो धधार चकार च । श्रीगर्भं च कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृत ।
 येन लोकान् कर्तुं शिला विभिक्षींस्त्रिदशेष्टया । स्थापिता जगता भार्गवस्त्रिगर्भप्रबन्धतः ।
 ११ सोऽनन्तकाले जगत् पोला कृत्वा तोयमयं वपुः । लोकमकार्षेणं चक्रे दृष्ट्यादृश्येन वर्त्मना । ११६
 य पुराणे पुराणात्मा वाराह रूपमाश्रित । विषाणायैव वसुधामुखाधारारिखदन ।
 य पुरा पुराणतार्यं नैलोक्यमिदमथ । ददौ जिला वसुमतौ सुराणां सुरवत्तन ।
 येन वैह वपुः कृत्वा दिधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्वदैत्यो महावीर्यो हरिष्यकमिपुर्हत ।
 १२ य पुरा ह्यनलो भूला आर्भ्यं सवर्तकी विभुः । पाताललोऽर्षेवगत पयै तोयमयहरिः । ११७
 सहस्रमिदं ब्रह्मन् सहस्रार सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाङ्गं वैष्णवं युगे । ११८
 नाभ्यारण्या समुत्पन्न यद्य पैतामहं गृहं । शकार्षेवगते काले तत्पद्मजमपहृष्टं ।
 येन ते निहता दैत्या सपाने तारकामये । सर्वदेवमय कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ।
 गण्डध्वजेन चोत्थित कोसलेनिर्निपातित । निर्जितश्च महादैत्यक्षारकश्च महासुरः ।
 उत्तरान्ते समुद्रस्य चोरोद्वेष्टास्तेतादधे । च श्रेते शान्तं योगमास्थाय तिमिरं महत् ।
 १३ सुरारणी गर्भमधस्त दिव्य तपःप्रकाशदिति पुरा यं । शक्रश्च यो दैत्यगणावहृष्टं गर्भवधनेन भगवत्प्रकारः । ११९
 पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् वलिलारण्यखान । कृत्वा च देवांस्त्रिदिव्य देवास्यै मुरैर्निदग्धाधिपत्ये ।
 पाचाणि दविषा दीक्षा चमबोलुषालानि च । गार्हपत्यस्य विधिना अन्वाहाय्यस्य कर्षण ।
 अग्निमाहवनीयस्य वेदोच्चैव जुह्व जुव । ग्राहणीयं भुवश्चैव आबधय तथैव च ।
 आवास्तोषि च यद्यके हयकथप्रदान्तले । हव्यादांश्च सुरास्यै कथादास्य पितृनपि ।
 भागार्थं मन्त्रविधिना यद्यके यज्ञकर्षणि । यूपान् समित् सुवं सोममाद्राथ समिधस्तथा । १२०
 यज्ञियानि च इत्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् । सदस्यान् यज्ञभानाश्च मेधादींश्च कठुत्तमान् ।
 विवभाज पुरा सर्वं पारमेथेन कर्षण । युगानुरूपं य कृत्वा लोकाननुपरिक्रमात् ।
 चणा सवाद्य काष्ठाश्च कलाश्चैकाल्यमेव च । मुहूर्त्तान्त्ययिषो माषा पचा संवत्सरास्तथा ।
 अतव कास्ययोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं त्रिषु । आयु चोवाणुपचयो लवणं रूपमोष्टव ।
 १४ यथो वर्षास्तयोः सोकाश्चैविधं पावक्रींस्त्रय । चैकाश्च चोषि कर्षाणि चयोऽपायास्तयो गुणा । १२१
 स्रष्टा सोकास्तयोऽनन्ता येनानयेन वर्तनी । चर्म्मभूतगणा स्रष्टा चर्म्मभूतगुणात्मका ।

नृणामिन्द्रियपूर्वैर्धेयैर्गैरमते च यः । गतागतिर्भां यो नेता सर्व्वे जगतीश्वर ।
 यो गतिर्ह्यभ्युत्तानामगतिः पापकर्माणां । चातुर्वर्ण्यं प्रभवश्चातुर्वर्ण्यं रक्षितः ।
 चातुर्विधश्च यो वेत्ता चातुराग्र्यसम्पन्नः । दिग्गन्तरो नभो भूमिरापो वायुर्विभांशुः ।
 यश्चन्द्रसूर्य्येभ्योऽतिथिर्गोत्रं चक्षदानकः । स परं श्रूयते ज्योतिर्वै परं श्रूयते तमः ।
 यः परं प्राङ्परं च परं परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपरा क्रिया ।
 नारायणपरा धर्मो नारायणपरा मतिः । नारायणपरं सर्व्वं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परं । आदित्यादिश्च यो दिव्यो यश्च दैत्यान्को विभुः ।
 द्युमान्धन्वको यश्च यश्च लोकान्तात्मकः । चेतुर्यो लोकप्रेतानामेधः यो मेधः कर्मणः ।
 वेद्यो यो वेदविदुषा यः प्रभुः प्रभवत्तानां । सोमभूतस्तु सौम्यानामभूतोऽग्निवर्त्तमा ।
 अनुव्याणा मनोभूतस्तु सोमभूतस्तु पस्विना । विनयौ नयदत्तानां तेजसोऽस्त्रिणां मपि ।
 सर्गाणां सर्गाकारश्च लोकप्रेतानुत्तमः । विग्रहो विग्रहाद्याणां गतिर्गतिमतानामपि ।
 आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो ज्ञातात्मनः । देवा ज्ञाताग्र्यप्राणा प्राणोऽग्निर्धेयधृद्वदनः ।
 रसादे शोणितं जातं शोणितान्मासमुच्यते । मांसान्तु मेदसो जम्ब मेदसोऽस्त्रि निरुच्यते ।
 अस्त्रो मन्त्रा धमभवद्भजान् शुकसन्निवः । शुकान्धर्मं समभवद्भूमलोकं कर्षयः ।
 तत्रापि प्रथमो भागः च सौम्यो रात्रिदध्यन्ते । गर्भोऽसमन्वयोऽग्निर्धेयो द्वितीयो रात्रिदध्यन्ते ।
 शुकं सौमात्मकं विद्यादात्तं पापकात्मकं । भावा रसात्मकाश्चैव धीर्यश्च श्रमिपावकौ ।
 कफवर्गोऽभवच्छुक्लः पित्तवर्गं च शोणितः । कफश्च हृदयं स्त्रान् पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्त्रान् तन्मनसः स्रजः । नामीकोष्ठान्तरं यन्तु तत्र देवो ज्ञातात्मनः ।
 मनः प्रजापतिर्धेयः कफः सोमो विभाव्यते । पित्तमग्निः स्रजो क्षेममग्निरोमात्मकः जगत् ।
 एव प्रवर्त्तितं गर्भं वर्द्धितुं शब्ददशभिरे । वायुः प्रवेगं चक्रे वज्रतः परमात्मना ।
 ततोऽङ्गानि विष्टमति विभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्यो मिथ्ये वर्द्धयन् पुनः ।
 प्राणोऽपानः समानश्च उदग्निं व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रयमः स्त्रान् वर्द्धयन् परिवर्द्धते ।
 अपानः पश्चिमः कायमुदनेऽङ्गं शरीरेण । व्यानो व्यापकृते येन समानः सन्निवर्त्तते ।
 भूतावाहितस्तस्यैव आपतेन्द्रियगोचरा । श्रियो वायुराकाशमापो ज्योतिश्च मध्यमः ।
 तथेन्द्रियनिविष्टानि खंखं योगं प्रचक्रिरे । पार्थिवं देहमाज्जस्तु प्राणात्मानश्च मारुतः ।
 द्विद्राप्ताकाशयोनीनि जलात् स्त्रावः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्च लोभेन आत्मा तेषां यन्मनः स्रजः ।
 पामाश्च विषयाश्चैव यस्य धीर्यन्तः प्रवर्त्तितः । द्योतान् पुरुषः सन्तान् स्रजं लोकान् धनान् तानाम् ।
 नेधनेऽस्मिन् कथं लोके नरलं विष्णुरागतः । एष मे सप्रयो ब्रह्मक्षेप मे विद्यामो महान् ।
 कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषो ननु । श्रुतो मे सख्यं यश्च सर्व्वे वाचैव सख्यः ।
 श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु दृष्टुमीमांशं यथाक्रमं । आश्रयं परमं विष्णुर्देवदेवैश्च कथ्यते ।

विष्णोऽत्यन्तिमाख्यं भगवत्सु महामुने । एतदाख्यं माख्यानं कथयस्व सुखोत्तरे ॥
 प्रख्यातं यत्तद्विषयं विष्णोरमितेजसः । कर्मणाख्यं भूतस्य विष्णोऽत्यन्तिमाख्यं ॥
 इति श्रीमहाभारते विष्णोः हरिवंशे हरिवंशपर्वणि स्कन्धोत्तराध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अग्रभारो महांशात् त्वयोक्तः प्राप्ते धर्मनि । यथात्र किं प्रवक्ष्यामि श्रुयतां वैष्णवं धमः ।
 विष्णोः प्रभावश्रये दिव्या ते मतिरुत्थिता । हन्त विष्णोः प्रष्टुं न शक्नुवन् दिव्यं मघेरिता ।
 सहस्राक्षं सहस्राक्षं सहस्रचरणस्य यं । सहस्रगिरिदं देवं सहस्रकरमख्यं ।
 सहस्रबाहुं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुं । सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजं मेव यं ।
 हवमं धवनस्यैव हव्यं होतारमेव च । पाषाणि च पवित्राणि वेदो दीर्घां च रं सुतं ।
 लुक्क्षोमसूत्रं मुवचं प्रोक्ष्यो दक्षिणायनं । जप्यं चामरं विभं सदस्यं च दनं तथा ।
 धूपं धनिसुवं दक्षीं चमस्त्रोक्तं चामरं च । प्राग्भवं यज्ञभूमिं च होतारं च यमं च ।
 रहस्यानि प्रमाणानि चराणि स्थावराणि च । प्रापक्षितानि चार्थं च कश्चिन्नानि कुत्रापि यो ।
 मन्त्रं यज्ञवचं चक्रं भागं भागवद्वत् यत् । जपेभुजं सोमभुजं ऊतां विष्णुमुदायुधं ।
 आऊर्ध्वद्विदो विमां च यज्ञे ज्ञातं विभुं । तस्य विष्णोः सुरेभ्यश्च श्रीवत्साहस्य धीमतेः ।
 प्रादुर्भावधृष्टाणि धमतीताम्येकशः । भूयस्यैव भविष्यतीत्येवमाह प्रजापतिः ।
 यत् प्रज्ज्वलि महाराज पुण्या दिव्यां कथां शृणु । यदर्थं भगवान् विष्णुर्वसुदेवकुले जगत् ।
 तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमज्ञेयतः । वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं सर्वोत्तमं ।
 हितार्थं मुरमत्यौघां लोकानां प्रभवार्थं च । वज्रशः सर्वभूतार्तां प्रादुर्भवति कार्यतः ।
 प्रादुर्भावोऽयं वक्ष्यामि पुण्यान्दिद्यान् गुणैर्वृताम् । शृणु चिः प्रवृत्तवान् भूलां निबोध जनमेजय ।
 इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च शक्तिं । हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्यां कथां शृणु ।
 यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । धर्मोऽन्वेषणापराधीय तदां वक्ष्यामि प्रभुः ।
 तदां ह्येका महाराज मूर्तिर्भवति वसन्ता । गिर्य दिविषोऽप्य रात्रौ लपयति दुर्धर ।
 द्वितीयां चास्य त्रयते निद्रायोगमुपाययौ । प्रजासंहारकर्ता ये किमथोक्तविचिन्तकं ।
 चतुर्थां धुगवहस्यं यः प्रादुर्भवति कार्यतः । पूर्णं वर्षवहस्यं तु देवदेवो जगत्प्रभुः ।
 पितामहे लोकपालाश्चन्द्रादित्यौ बुताग्रन् । ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेष्ठो तथैव च ।
 देवाः सप्तर्षयश्चैव व्यक्तश्च महायज्ञाः । वायुः समुद्राः शैलाश्च तस्य देहे समाश्रिताः ।
 सनत्कुमारश्च महानुभावो मनुर्ब्रह्मात्मन् भगवान् प्रजाकरः । पुराणदेवोऽयं पुराणि चक्रे प्रदीप्तवैद्योऽनरुद्धतैजाः ।
 येन चार्णवमयैश्चा नष्टे स्थावरज्जन्मे । नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टारगराचसे ।
 धोह्नुकौमा दुराधर्षो दानवौ मधुकैटभौ । हनौ प्रमवता तेन तयोर्हन्तामिदं वरं ।
 पुरा कमलनाभश्च स्वपतः पागराक्षसि । पुष्करवैद्यश्च बभूवा देवाः सर्षिकणाः पुरा ।
 सद्यः पौष्करो नाम प्रादुर्भावो मेधात्मन् । पुराणं कथ्यते यं वैदश्रुतिमार्हितं ।

११४

११५

११६

११७

११८

वराहस्य अतिसखः प्रादुर्भावी महात्मानः । यत्र विन्दुः सुरसेना वराहो देवमास्थितः ।
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकानिनां । वेदपादोऽपुर्दङ्कः कतुं हस्तं चिनीमुषः ।

अग्निजिह्वा दभरोमा ब्रह्मसौम्यो महातपाः । अहोरात्रे चकोदियो वेदाङ्गमुत्तिभूषणः ।
अश्विनार्यः सुवत्पुण्ड्रः सामपोषस्त्रिगो मधुना । धर्मपथमयः श्रीमान् कर्षविक्रमसत्क्रियः ।

प्रायश्चित्तनखा घोरे पशुनामर्षाभुजः । छद्वाक्स्त्रे होमविद्वः फलव्रीजमहोषधिः ।
वायव्यभारत्या वेदस्त्रिभिस्तः । सोमशेषितः । वेदोक्तोऽहो विविग्नेषां हव्यकृत्यानिवेगवान् ।

प्राग्भ्यकायो मुतिमाश्रानादीक्षामिरचितः । दक्षिणाहृत्यो धोमो महावचमसो महान् ।
उपाकर्मोष्ठरुचः प्रवर्गावर्त्तभूषणः । नानाऽर्ह्येतिपिपेया गुह्योपनिषदासनः ।

ह्यापापक्रीडहायो वै मेघशृङ्ग हवोऽक्षितः । महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकानिनां ।
एकापिंयजत्रे मद्र नैकापिंयगः प्रभुः । दंड्या गां समुद्रस्य लोकान् हितकार्यया ।

सहस्रमीमो लोकदाक्षिकार इयिषो पुनः । एवं यज्ञवरेहिण भूत्वा भूतदितारिण्या ।
उद्धता इयिवी देवी सागरानुधरा पुरो । वाराह एवं कथितो भारविंदमतः शृणु ।

यत्र भूत्वा स्त्रेहिण हरिण्यक्षिपुर्दङ्कः । पुरा कृतयुगे राजन् सुरारिबलदरिणः ।
देवतानामादिपुष्टपक्षकार तपे उत्तमः । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षकृतानि च ।

जलोपवाससाचीतः शान्तमैनिहृदमतिः । ततः शर्मदमाभ्यासं ब्रह्मचर्येण चोत्तमः ।
ब्रह्मा प्रीतमनास्त्रस्य तपसा निधमेन च । तं वै खलभूंगवांस्त्रयसामास्य भूयते ।

विमनिनाकर्षणेन हृष्टयुगेन भोक्षता । आदित्यैर्वसुभिः वाथैर्यद्विदेवतैः सह ।
ह्रस्वैर्विद्यवहायेष्वधराचपकिन्नरैः । दिशामिर्विदिशामिष नदीभिः सागरैस्तथा ।

नवनेत्र मुहूर्त्तैश्च खेचरैश्च महापथैः । देवैर्विभिलपोट्टैः विह्वैः शतैर्विमिताया ।
राजपिभिः पुण्यतर्मगद्गैर्भरसुराणैः । वराचरगुरुः श्रीमान् व्रतः सर्वैः सुरसेया ।

ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो देव्यैश्च नमस्त्रयी । प्रीतोऽक्षि तव भोक्तृ तपसानेन सुव्रतः ।
वरं वरप भद्रं ते यद्येष्टं काममाप्नुहि ।

॥ हरिण्यक्षिपुष्टपाच ॥ ॥ देवासुरगर्भज्यां न यद्वोरगराचरां । न मानुषा पिशाचा वा हन्युर्मा देवव्रतम ।
अपयो वा न भो शपेः क्रुद्धा लोकपितामह । शपेयुस्तपसा युक्ता वरमेव हृणोमह ।

न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पीडयेन वा । न ऋक्षेण न चाद्रिंश्च खाच चान्येन मे वधः ।
पाषिभहारैकेनैव संश्रय्य शलवाहनं । यो भो नाशयितुं शक्तः स मे श्रय्युनैव संश्रये ।

भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्ऋताग्निः । खिलश्चान्तरोऽक्षं नववाणि दिशो दृष्ट ।
अहं क्रोधय कामस्य वरुणा वासवो यम । धनस्य धनाधरो यवः किंपुष्टपापियः ।

॥ प्रहोवाच ॥ एते दिव्या वराप्ताम मया देतास्तवाह्वताः । सर्वान् कामानिवाप्तात प्राप्स्यसि त्वेन दंष्ट्रयः ।
एवमुक्त्वा तु भगवान् जगामाकाशमेव तु । नैराशं ब्रह्मसदनं ब्रह्मनिगणधेवितं ।

युवा चैव वरं तस्य दत्तं कमलयोगिनो । ततो देवाश्च नृणां गन्धर्व्यामनयन्तया ।
 वरप्रदानं युनैव पितामहमुपस्थिताः । विभुं विज्ञापयामासुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ११० ॥
 ॥ देवा ऊचुः ॥ वरेणानेन भगवन् बाधियन्ति मे नोऽसुरः । तत् प्रसोदेष्व भगवन् यथोऽप्यस्य विचिन्वन्ती ।
 भगवन् सर्वभूतानां स्वयभूरादिहृदिभिः । सृष्टा च ह्यवकथानामव्यक्तप्रकृतिध्रुवः ।
 ततो लोकहितं वाक्यं युवा देवः प्रजापतिः । प्रोवाच भगवान् वाक्यं सर्वान्देवगणान्महा ॥ १११ ॥
 ॥ महावाच ॥ अथयं चिदश्लोकं प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽनेऽस्य भगवान् बधं विष्णुः करिष्यति ।
 एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पद्वज्रजम्बुनः । स्नानि स्नानानि दिव्यानि जम्बुके वै मुदापुताः ।
 लब्धमात्रे वरे चापि सर्वथाः सोऽवाधत् प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देवो वरदानेन दर्पितः ।
 आश्रमेऽपु महाभागान् मुनीन् वै संश्रितव्रतान् । पत्यधर्म्मरतान्दानान्तां पुरा धर्पितवांस्तु वः ।
 देवांस्त्रिभुवनस्याय पराजित्य महाबलः । पैलाक्यं वधमानोऽयं स्वर्गजवदयामुरः ॥ ११२ ॥
 यदा वरमदीक्षता न्यवमहानवो दिवि । यज्ञिषान्कृतवान् दैत्यान् देवं दैवाययज्ञिषाम् ।
 श्रीदित्याय तथा रुद्रा विधे च वसवस्तथा । शरणां शरणं विष्णुमुपतस्थुर्ह्यहाबले ।
 वेदयश्मयं ब्रह्म ब्रह्मदेवं सनातनं । भूतं भव्यं भविष्यञ्च प्रभुं लोकानमस्तुतं ।
 'नारायणं विभुं देवं शरण्यं शरणं गताः । ॥ ११३ ॥
 ॥ देवा ऊचुः ॥ वायस्य नोऽयं देवेश हिरण्यकशिपोर्मयात् । त्वं हि नः परमा देवस्त्वं हि नः परमा गुरुः ।
 त्वं हि नः परमा धाता ब्रह्मादीनां सुरेश्वर । उतक्रुशाम्बुसंपवाचं श्रुत्वा च वरावहं ।
 अयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवाद्य नः । ॥ ११४ ॥
 ॥ विष्णुर्वाच ॥ भयं त्यज्यधर्ममरतां श्रमं ये यो ददाम्यहं । तथैव चिद्विषं देवाः प्रतिपत्स्यं मां चिरं ।
 एष त्वं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अथयममरेन्द्राणां दानेवैर् न हर्षस्यं ॥ ११५ ॥
 ॥ वैष्णवायं उवाच ॥ एवमुक्त्वा च भगवान् विष्टस्य त्रिदशेश्वरान् । सर्वं हिरण्यकशिपोर्जगाम हरिरीश्वरः ।
 नरस्य कृत्वा हृतं सिंहास्य हृतं तथा । नारसिंहं वयसा पाणिं संख्यस्य पाणिना ।
 जीमूतघनवक्राग्रो जीमूतघननिखनः । जीमूतघनदीक्षिता जीमूत इव वेगवान् ।
 दैत्यं सोऽतिवहं हृतं हृत्पादौ लविकर्म । हृत्पदौ त्यग्यैर्गुप्तं हतवानेकशणिना ।
 नृसिंह एव कथितो भूयोऽयं वामनोऽपरः । यच्च वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशिनं ।
 वसेर्म्मलवतो जग्रे बलिना विष्णुना पुरा । विकर्मैलिमिरवोम्भाः सोमितासु महासुराः ।
 विप्रचित्तिः शिविः शक्रुरेयः शक्रुस्तथैव च । अथः शिरां अथगिरा हयपीवथं वीर्यवान् ।
 वेगवान् कौतमानुषः सोमव्यथो महासुरः । पुष्करः पुष्कलश्चैव याथाश्रयतिरेव ।
 प्रह्मदोऽश्वशिराः कुम्भः संहोदो गमनप्रियः । अनुज्ञादो हरिहरौ वराहः संहरो रुजः ।
 शरभः शलमदैव कुपनः कोपनः क्रयः । दृढकीर्तिर्महाजिह्वः शक्रुर्जो महासखः ।
 दोर्धजिह्वोऽर्कनयनो मृदुचापो मृदुप्रियः । वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्भो विचरो महान् ॥ ११६ ॥

११०

१११

११२

११३

११४

११५

चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन एव च । कालकः कालकेयसं हृत् । क्रोधो विरोधन ।
 गविष्ठय वरिष्ठश्च प्रलम्बनरकावुभौ । इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पित ।
 शशिलोमा पुनोमा च वास्तुक प्रमदो मद । खड्गम शालवदन करालः कौशिक शरः ।
 एकाक्षयद्रक्ष राऊः मंहारी स्फुरस्वनः । शतश्रीचक्रहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।
 अमयन्तायुधोपेता भिन्दिपालायुधास्तथा । शूलशूलखलहस्ताश्च परयधधरास्तथा ।
 पाशमुद्गरहस्ताश्च तथा मूषणपाणयः । महाशिलाप्रहरणः शूलहस्ताश्च दानवाः ।
 नानाप्रहरण धोरा भानावेष्टा महाजशः । कुर्वन्कुटवक्त्राश्च काकोलकूमुखास्तथा ।
 खरोष्ठवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्राश्च कोटुवक्त्राश्च दानवाः ।
 आसुदहूर्वरवक्त्राश्च धोरा चक्रमुखास्तथा । मार्जारशशवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथापरे ।
 मक्रमेयाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः । गोधासम्यक्वक्त्राश्च कौशवक्त्राश्च दानवाः ।
 गहवाक्षाः यङ्गिमुखा मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचक्रवक्त्रास्तथा कृष्णजिनाम्बराः ।
 चीरभेदतमाश्च तथा बलालवामभः । उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनी शूराः ।
 कवचिनो क्षामशिखाः कम्बुपीवा सुवर्धनः । शानावेष्टधरा दैत्या नानामाख्यानुलेपना ।
 खान्नायुधानि शंभुश्च प्रदीप्तानीव तेजसा । कममाणं हवीक्रेषुवावर्त्तन्त सर्वशः ।
 प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान् पादहस्ततलैस्ततः । रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु न मेदिनी ।
 तस्य विक्रमतो भूमेयद्रादित्या क्षमान्तरे । नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ।
 परमाक्रममाणस्य जानुदेशे स्थितौ । विष्णोरतुल्यवीर्यस्य वरुणैव दिशतयः ।
 ज्ञया न मेदिनी दत्ता हस्ता चासुरपुङ्गवान् । ददौ शक्राय विदिवं विष्णुर्बलवतान्तरः ।
 स्य ते वामनो नाम प्रादुर्भावे महात्मनः । वेदविद्धिर्द्विभैरतम कथ्यते वैष्णवं धमः ।
 भुयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावे महात्मनः । दत्तात्रेय इति ख्यात रूपया परया युतः ।
 निन मष्टेयु देवेयु प्रक्रियामु मष्टेयु च । चातुर्वर्ण्यं च चक्रौर्ध्वं धर्मं श्रियिन्ताव्रते ।
 अभिवर्द्धति पाधर्मी सती नष्टे नृते जिने । प्रजामु शौर्यमानामु धर्मं चाकुलनाव्रते ।
 मयशा, सक्रिया वीदा प्रत्यनो ना हि तेन वै । चातुर्वर्ण्यमष्टौर्ध्वं कृतं तेन महात्मना ।
 निन वैद्यराजस्य कार्तवीर्यस्य धीमता । वरेदेन वरो दत्ता दत्तात्रेयेण धीमता ।
 एतद्वाङ्मयं यत्ते तत्तु भय छने नृप । शतानि दम् बाहूनां भविष्यन्ति नभश्च ।
 पानययिषि कृत्वाश्च यमुषां वमुषेयः । दुर्निरीक्षोऽरिहृन्दानां युद्धस्य भविष्यिषि ।
 स्य ते वैष्णव शोभात् प्रादुर्भावेऽद्भुतः शुभः । कथिनो वै महाराज ययायुतमरिन्दम ।
 भूयद् जमदग्न्येव प्रादुर्भावे महात्मनः । ययवाङ्मयस्य निष्ठां दुर्जयं यथे ।
 रामोऽंशुमनीकस्य जघान नृपतिं प्रभुः । रथस्य पार्थिवं राम पतयिष्यांशुं भुवि ।
 धर्मयिता ययाकानं क्रोशमानस्य मेघवत् । दत्ते बाह्वहसस्य विष्वेदं मृगुनन्दनः ।

२२८

२२९

२३०

२३१

२३२

२३३

परश्वधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितस्तथैव । कोणां चक्षियकोटीभिर्बद्धमन्दरभूषणा ।
 त्रि सप्तश्रृङ्गः शृङ्गिणी तेन निःक्षिपया कृता । कृत्वा निःक्षिपयाश्चैव भार्गवः सुमहाबलः ।
 सर्वपापविनाशाय चाग्निमेधेन चेतुषाम् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां शृङ्गमन्दनः ।
 मारीचाय ददौ शीत कण्डपाय वसुन्धरां । वाक्पांस्तुरगान् गृध्राण्यथ रयिनाम्बरः ।
 हिरण्यमचयं धेनूगर्जंश्च महामनाः । ददौ तस्मिन्नाद्यायञ्च वाग्निमेधे महाचक्राः ।

११९

अद्यापि च हितार्थाय लोकानां शृङ्गमन्दनः । चरमाणस्तपो दीप्तं नामदम्य पुनः प्रभुः ।
 तिष्ठते देववह्नीमात्मवेद्रे पर्वतोत्तमे । यय विष्णोः सुरेण्यस्य शीवत्वाद्भक्त्य धीमताः ।
 नामदम्य इति ख्यातं प्रादुर्भाषो महात्मनः । चतुर्विंशं पुनो चापि विद्यामित्रपुरःसरः ।
 राज्ञो दमरयस्याय पुनः पद्मदलेखनः । कृत्वात्मानं महाबाहुवतुर्द्धं प्रभुरीश्वरः ।

लोकैः राम इति ख्यातस्तैश्च भास्करोपमः । प्रसादनार्थं लोकस्य रचयन् निषहाय च ।
 धर्मस्य च विदुष्यर्थं यज्ञे तत्र प्रतापवान् । तमयाज्जर्जनुष्येर्द्धं सर्वभूतपतेस्तु ।
 तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विद्यामित्रेण धीमता । बधार्थं देवशत्रूणां दुर्द्धैर्वापि सुरैरपि ।
 यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मना । मारीचस्य सुबाहुस्य बालेन बलिनाम्बरौ ।
 निहतौ च निराशौ च कृतौ तेन महात्मना । वर्त्तमाने मन्त्रे येन जनकस्य महात्मनः ।

११९

भर्तुं माहेश्वरं चापं शीघ्रतां लीलया पुरा । यः समाः सर्वधर्मैश्च चतुर्द्धं वनेऽवसत् ।
 कलषानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः । रूपिणो यस्य पार्श्वस्य सीतेति प्रथिता जनैः ।
 पूर्वैश्चित्तवाद्या लक्ष्मीर्भक्तैरमनुगच्छति । चतुर्द्धं यने तस्मा तपेः वर्षाणि राख्य ।
 जनस्थाने वसन् कार्यं विद्वानां चकार ह । सीतायाः पदमन्त्रिणम् लक्ष्मणानुचरो विभुः ।

११९

विराधश्च कन्यश्च राक्षसो भीमविक्रमैः । अधाम प्रवच्यमानो गन्धर्वो प्रापविद्यतौ ।

कृताग्रनाकौ प्रतपिष्ठानामे प्रतप्तजाम्बूनदक्षिणपुङ्खैः । महेश्वराग्रगणितुष्यश्वरैः श्वरैः शरीरेण विद्योजितो वसताम् ।

११९

मुषोयस्य कृते येन बानरेन्द्रो महाबलः । बाली विनिहतो युद्धे मुषीवद्याभिषेचितः ।
 देवासुरगणानां वै यशस्वस्यपक्षिणां । यशान्वयं राक्षसेर्द्धं राक्षसं युद्धदुर्मदं ।

गुप्तं राक्षसकोटीभिर्गोलाञ्जनचर्षापमं । वैलोक्यद्रावणं क्रूरं दुराधारं महाबलं ।

दुर्जयं दुर्द्धरं दृष्ट्वा शङ्कलभमविक्रमं । दुनिरीक्ष्यं सुरगणे वरदानेन दक्षिणं ।

महाभयपङ्कजं महाकायं महाबलं । तमागच्छारिणं पौलस्त्यं युधिदुर्लभ्यं ।

११९

सम्भावपुत्रशर्व्वं सर्वैर्ध्वं क्रूरनिश्वयं । रावणं निशङ्गानाञ्च रामो भूतपति पुरा ।

मधोश्च तनयो दृष्ट्वा लवणो नाम राक्षसः । हतो मधुवने भीमो वरदत्तो महाबुरः ।

समरो युद्धशैल्येन तथाप्येऽपि च राक्षसाः । एतानि कृत्वा कर्षाणि रामो धर्मैश्वर्याम्बरः ।

दम्यान्मेधान् जाह्नव्यानाञ्छहार निरगलान् । माश्रुयन्नाश्रुभावाचो नाकुलो मासतो वनैः ।

न वित्तहरणश्चासीद्गामे राज्यं प्रयासति । पथ्यदेवश्च विधवा नानायासामनश्च कश्चित् ।

११९

सर्वमावीक्षदा दानं रामे राज्यं प्रशासति । न प्राणिनां भयश्चाधीनलानिलविघातजं ।
न च सा दृष्टा बालानां प्रेतकक्षाणि कुर्वते । बद्धा पथ्यं चरत् चक्षं विप्रः सचमनुमताः ।
शुद्धाश्चैव हि वर्षास्त्रिंशन् शुभं न्यूनहृत्ताः । भार्यां नात्यचरत्ततो भार्यां नात्यचरत् पतिं ।
सर्वमावीक्षगहान् निर्दुःखरभवन्मही । राम एकोऽभवद्भूतो रामः पालयितोऽभवत् ।
सहस्रपुच्छिणश्चायं सदा वर्षसहस्रिणः । श्रुतोगाः प्राणिनश्चास्यन्ते राज्यं प्रशासति । १११
देवतामन्त्रघोषाश्च मानुषाणाञ्च सन्देशः । इयिष्या समवायोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
गाथास्याय च गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । रामे निबद्धास्तत्तार्थां भाषात्वं तस्य धीमतः ।
श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्ताक्षो मितभाषणः । चाजानुबाहुः सनुजः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । अयोधायामयोध्यायां रामो राज्यमकारयत् ।
अकसामयजुषां धीषो व्याधोपच महात्मनः । अयुष्किन्मोऽभवद्भ्रात्रे दीप्यते भुज्यतामिति । ११२
सत्त्वज्ञानं गुणसम्पन्नो दीप्यमानः स्वतेशया । अतिसूर्यश्च चन्द्रश्च रामो दाशरथिर्बभौ ।
इमे क्रतुमतेः पुण्यैः समोन्नवरदक्षिणैः । हिलाऽयोध्यां दिवं यातो राघवः सुमहाबलः ।
एवमेव महाबाहुर्दिव्याकुलकुलनन्दनः । रावणं वगणं हन्तां दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपरः केशवस्योऽयं प्रादुर्भावा नरात्मजः । विष्णुतां मांशुः सर्वलोकहिताय वै ।
यच्च प्राप्तव्य मेन्द्रश्च कथं दिविदमेव च । अरिष्टं त्यजं कोऽयं पूतना दैत्यदांति ।
जानं कुवलयाधीशं चानूरं मुष्टिकं तथा । दैत्यानां मुपदेहलान् स्रष्टव्यामर्ष वीर्यवान् ।
विश्वं बाहुसहस्रं बाणशङ्खमुत्कर्षणैः । नाकश्च हतः सख्ये यवनस्य मारुतिसः ।
भूतानि च महीपानां स्वरैरस्त्राणि तेजसां । दुराचाराय निहताः प्रियंश ये महीतले ।
नवने दापरे विष्णोरष्टाविंशे पुराभवन् । वेदेयासक्त्या जज्ञे जातकेशपुरः सरः ।
एको वेदचतुर्हस्तो हृत्तलेन महात्मना । जनितो भारतो त्वः सत्यवधाः मुनेन च । ११३
एते लोकहितायैव प्रादुर्भावा महात्मनः । अनीताः कथिता राजन् कथ्यन्ते चाप्यनामताः ।
कल्की विष्णुयमा नाम सम्मलपामको दिजः । सर्वलोकहितायैव भूयस्त्वैत्यस्यते प्रभुः ।
दशमो भाग्यसम्पन्नो द्वाष्टवक्त्रमुपुषरः । अयस्त्रिंश च तान् सर्वान् भाविनाऽर्थेन चोदितान् ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति सानुगः । सतः कुले व्यतीते तु संसामत्ये सहस्रैरनिके ।
भूपेभ्यः प्रनेष्टु तदा त्वप्रयहाः प्रजाः । क्षणेन निर्हते चैव हन्ता चान्योन्यामहावै । ११४
परस्परहतस्त्राय निराक्रन्दाः सुदुःखिताः । एवं कष्टमनुप्राप्ताः कलिसन्ध्यामेके तदा ।
प्रजाः क्षये प्रयासार्त्ता भार्ग्वे कलिपुगेन ह । क्षीणे कलिपुगे तद्विश्रुतः क्षतयुगं पुनः ।
प्रवक्ष्यते ययान्यार्थं स्वभावादेव मान्यया । एते जान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगणैर्युताः ।
प्रादुर्भावाः पुराणेषु भोयन्ते ब्रह्मवादिभिः । यच्च देवा विमुक्तान्ते प्रादुर्भावानुकीर्तये ।
पुराणं वर्तते यच्च वेदश्रुतिसमाहितं । एतदुद्देशमचिञ्च प्रादुर्भावानुकीर्तये । ११५

कीर्त्तिं कीर्त्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः । प्रीयन्ते पितरस्य प्रादुर्भावाङ्कीर्त्तनात् ॥
विष्णुरभितवीर्यस्य वदन्त्येवं दिज्ञातयः ।

एतास्तु योगेश्वरयोगमाया श्रुत्वा विमुच्यन् नरस्य पापैः । अह्निं सृष्टिं विपुलांश्च भोगान् प्राप्नोति दीर्घं भगवत्प्रसादात् ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि दिक्ष्णारिर्षोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विष्णोर्हरिलस्य कृते युगे । वैकुण्ठतस्तु देवेषु कृष्णस्य मानुषे युगे ।

हंशरत्नं हि तस्यैवं कर्मणः गङ्गा गतिं । समत्यतीतां भाव्यास्तु गृह्णु राजन् यथातथं ।

अथको ध्यात्वा लिङ्गं य एव भगवान् प्रभुः । नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ।

एव नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे । ब्रह्मा ब्रह्मस्य सोमस्य धर्मः उक्ती उदहसति ।

अदितेरपि पुत्रतमेत्यथा दधनन्दन । एव विष्णुरिति ख्यात इन्द्रादवरणोऽभवत् ।

प्रसादं ह्यस्य विमोरादित्याः पुत्रजन्म तत् । यथायं दुरग्रूपां देत्यदानवरचरं ।

प्रधानात्मा पुरा ह्येव ब्रह्माणमसृजत् प्रभुः । सोऽसृजत् पूर्वपुरुषः प्रजाकल्पे प्रजापतीन् ।

ते तेऽन्मासन्सृजत् ब्रह्मवैश्वानरानुत्तमान । तेभ्योऽभवत्सहस्रात्मनो ब्रह्मघ्नः ब्रह्म प्राशत ।

एतदाद्यैर्भूतैः विष्णोः कर्मानुकीर्त्तनम् । कीर्त्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्तयामास विबोध मे ।

कृते कृतयुगे तात भवान् कृते युगे । चाकोऽलोक्यन्ति ख्यातः संपादसाधारकामय ।

अथ दानवा घोराः सर्वे रूपादर्विताः । जनि देवगणान् सर्वान् सयसोरगराक्षसान् ।

ते बध्यमाना विमुखा चीरप्रहरा रणे । क्षातर मनसा जगुर्ह्वं नारायणं प्रभुम् ।

एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्म्याणाङ्गारावर्षः । सर्कचन्द्रपङ्कगः क्रादयामासुरस्वरः ।

ससद्बिद्युद्गणानिहन्ना घोरा निद्रादकाक्षिण । तेऽन्योन्यवेगाभिहताः प्रवृत्त सप्त मासताः ।

दीप्ततीपाग्रनीपतैर्वज्रवेगानिलानसैः । राव घोरेरुपातेर्दक्षमाननिवासरः ।

पेटुरह्णासहस्राणि पेटुराकाशगान्धर्वि । न्युक्तानि च विमानानि प्रपतन्त्युपतपि च ।

चतुर्गुणान्तपथ्यैश्च लोकानां यद्भय भवेत् । तादृगन्यैव रूपाणि तस्मिन्नुपातदर्शने ।

तमसा निग्रमं सर्वं न प्राप्तायत किञ्चन । तिमिरौषपरिचिन्ता न रेजुश्च दिशो दक्ष ।

निशेव रूपिणो काली कालमेधावगुण्डिता । धौनं भात्यन्मृताकौ घोरेण तमसा दृता ।

तान् धनैः घान सतिमिरान् दोभ्यो सचिष्य स प्रभुः । वपुः सन्दर्शयामास दिव्य कृष्णवपुर्हरिः ।

सदाहृक्काञ्चननिभ वलासकतनूरुचः । तेजसा वपुषा चैव कृष्ण कृष्णनिवासलः ।

दीप्तपीतान्तरधरः तप्तकाञ्चनभूषण । भूसान्धकारवपुषं युगान्ताक्षिमिवोत्थितः ।

चतुर्दिग्गुणपीनाश्च किरीटच्छत्रमूर्द्धजः । चामोकरकराकरैरासुधैरप्यशोभितः ।

चन्द्रार्ककिरणधोत गिरिकूटमिवोच्छ्रित । मन्दकानन्दितकर शराभोविषधारिणः ।

शक्तिचिह्नं ह्रस्वादय शङ्ख चक्रगदाधरः । विष्णुशैलं चमामूलशोद्वह शार्ङ्गमृष्टिणः ।

हयैश्वरस्युगे सुपर्णध्वजशोभिते । चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दरावधूतान्तरे ।

अनन्तरमिमं पुनः दुर्दृशं भस्मकृत् । तारकाचिन्मृदे पद्मनववन्तुरे ।

१०१

भयेष्वभयदं व्योमि देवा दैत्यपराजिता । ददृशुस्तं स्थितं देवं दिव्यलोकमये रथे ।

११ तं कृताञ्जलयः सर्वं देवाः शक्रपुरोगमाः । जयश्चन्दं पुरस्कृत्य शरपथं शरणवृत्ताः ।

स तेषां ता गिरः श्रुत्वा विष्णुर्दयितदेवत । मनसको विनाशाय दानवानां महामुधे ।

आक्रान्ते तु स्थिता विष्णुश्चोत्तमे पुरुषोत्तम । उवाच देवताः सर्वे सप्रतिज्ञमिदं वचः ।

शान्तिं व्रजत भद्रं वो मामेष्ट महताङ्गनाः । जिता मे दानवा सर्वे त्रैलोक्ये प्रतिपद्यताः ।

१०२

ते तस्य सत्यसन्धस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः । देवाः प्रीतिं परां कम्पु प्राथयामृतमुत्तम ।

ततस्तमः संश्रियते विनेशुश्च बलाहेकाः । प्रवेक्ष्य शिवा वाताः प्रसन्नास्त्रं दिशो दधे ।

व्यातीवि च प्रभावन्ति चन्द्रश्चक्रं प्रदक्षिणं । प्रदोषानि च तेजोवि चक्रुरकं प्रदक्षिणं ।

न विषदं पहासकः प्रमेदुषापि चिन्तव । नोरजस्तां बभूवर्गां नाकमार्गां दयलये ।

यथाध्वनूतः शरिता नापि चुलुभिरुडेषवाः । शुभा भूतेन्द्रियगणा जराणामनरात्मसु ।

१०३

महर्षयो वीतशोका वेदानुषेरधीयत । यज्ञेषु च हविः सोऽदुः शिवमत्राति पावके ।

प्रहृत्तपसाः षष्ठता शोका मुदितमानसाः । प्रोत्था परमर्या युक्ता देवदेवस्य भूपते ।

विष्णोर्हस्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वारिनिधने गिरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चित्रत्वारिणाऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽमयं विष्णुर्नयं श्रुत्वा दैत्यदानवा । उद्योगं परमं चकुरुद्वाय युधि दुर्जयाः ।

मयसु काञ्चनमयं चिन्त्यान्तरमयेयं । चतुश्चक्रं मुनिपुंलं मुक्कल्पितमहायुधि ।

१०४

किङ्किणोज्ज्वलनिर्धौ धौपिचम्परिष्कृतं । खचितं रत्नशालैश्च हेमजालैश्च भूविजः ।

दंष्ट्राभृगुगणाकीर्णं पल्लिभिश्च विराजितं । दिव्यास्तुतुषोरधरं पथाधरनिगदितं ।

स्त्रवं ध्वजवरं धूम्यं स्रपस्थमगमोपमं । गन्दापङ्घिघण्णमुष्णं मूर्त्तिमन्तमिगण्यं ।

हेमकेयूरवलयं खर्यमण्डलकूवरं । वपताकम्बुगोदयं वादित्यमिव मन्दरं ।

गजेन्द्राघोदसदृशं लम्बकैरवशेषं । युक्कच्छं वसवश्चैव सङ्ख्यामुदलदितं ।

१०५

दीप्तमाकाशगन्धिर्दृश्यं रथं पररथादजं । अथतिष्ठद्गणाकाङ्क्षो मेघं दीप्तं द्वां शुभान् ।

तारस्तु क्रोशविहाराभायकं वायसध्वजं । त्रैलोक्यकरममाकीर्णं नीलाञ्जनचपोपमं ।

कासलोद्याहचरणं सोद्रेषायुगकूवरं । तिमिरोद्धारकिरणं गर्ज्यन्तमिव तोयदं ।

लोहजालेन महता शगवाक्षेण दंशितं । श्रायैषे परिधे शुभे स्रजोपेयं लेष्टुभिः ।

प्राये पाशैश्च विततैरवपकैश्च मुहुरैः । शोभितं चाधनोपेयं तोमरैः सपरशयैः ।

१०६

उद्यतं दिपतां स्रतोर्दितोयमिव मन्दरं । युक्कच्छरसहस्रेण बोधोद्धारोद्द्रेयोत्तमं ।

विरोधमन्तं शङ्कुहो गदापाणिरवस्थितं । प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तगृहं रवाचनः ।

युक्कच्छयसहस्रेण चपणोद्युतं दानव । छन्दनं वाहयामास सपन्नानीकमदं ।

व्यायतं वक्रसाहसं धनुर्विस्फारयन्महत । वराहं प्रमुखं तस्यै सावरोहं देवाचलः ।

चरन्तु विचरन्तुपक्षिचाम्पा रोपणं जलं । स्फुरद्दैनौष्ठवदनः संपातं सोऽयकाङ्क्षत ।

तथा तृष्टादशहयं यानमाख्याय दानवः । वृद्धितो दानवैर्युधैः परिचक्राम वीर्यवान् ।

विमचलितसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रतीकाग्रो युद्धायाभिमुखः स्निग्धः ।

अरिष्टो बलिपुत्रस्तु वरिष्ठोऽद्रिगिरिनायुधः । युद्धायाभिमुखं लस्यै धराधर देवाचलः ।

किशोरस्तनिसंघर्षात् किशोर इव सोदितः । अमवद्वैत्यधैर्यस्य मध्ये रविविरिवादितः ।

लम्बस्तु लम्बमेघाभ प्रलम्बान्तरभूषणः । दैत्यबुद्धगतो भाति सनीधर इवाग्रदुमान् ।

क्षभानुर्वक्रयोधो च दशभौष्ठेवपायुधः । हंसं लिङ्गति दैत्यानां प्रमुखे सुमहायुधः ।

अन्ये वयगता भाति नागस्कन्धेषु चापरे । सिंहव्याघ्रगतास्तान्ये वराहैर्यु चापरे ।

कैचित् खरोद्भयातारः कैचित्तायदवाहनाः । जनायस्त्रिगतास्तान्ये कैचित् पवनगाहनाः ।

पत्तिमत्स्वपरे दैत्या भीषणा विक्रान्तानगाः । एकपादा द्विपादाश्च नर्दन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।

प्रखलमाना बहवः स्फोटयन्तश्च ते भुजान् । दृप्तगार्हूलनिर्घोषा जेदुर्दानवपुङ्गवाः ।

ते गदापरिघैरघैर्युधैर्न्यायामगास्त्रिभिः । बाहुभिः परिघांकारैस्तर्जयन्ति स्म देवताः ।

माधेः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराकुशपट्टिभैः । चिक्रीडुसौ शतशोभिः श्रितपादैश्च मुद्गरैः ।

गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरावन्दितं वज्रं ।

एवं दामवधैर्यन्तत् सर्वं युद्धमदोत्कटं । देवताभिमुखं तस्यै मेघानीकमिवोद्धतं ।

तद्वहन्तं दैत्यसहस्रगाढं वाय्वप्रितोयामुदगैलकल्पं । बलं रणायाभ्युदयादुदोषं युयुत्सवास्त्रकमिवावभासे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते चतुस्त्रयारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अतस्तु दैत्यैर्यस्य विस्तरस्तात विषये । मुराणां सर्वधैर्यस्य वैष्णवं विस्तरं प्रदधु ।

आदित्या वसवो इन्द्रा अश्विनौ च महायज्ञौ । सबलाः सानुगाश्चैव सबल्यन्तं यथाकर्म ।

पुष्टभूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् । यामणी सर्वदेवानामावरोह मुरदिपे ।

सद्ये चास्य रथः पार्श्वे पश्चिमवरेविवान् । मुचादचकचरणा ह्रस्वक्षपपरिष्कृतः ।

देवगन्धर्वयोषैरनुयातः सहस्रशः । दोर्मिमग्निः सदस्यैश्च महर्षिभिरमिष्टुतः ।

वज्रविष्णुर्जितोद्धूतैर्विपुदिन्द्रायुधापितैः । गुप्तो बलाहकगणैः पर्यन्तेरिव कामगैः ।

यमाकूटः स भगवान् पर्यन्ति मघवान् जगत् । हविर्होमे स्म मायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ।

क्षर्गं शक्रानुयायेतु देवदत्तं निनारिपु । चैत्रं यमुपनृत्यन्ति शतशोऽप्यश्वरोमणाः ।

हेतुना संभराजेन भ्राजमानो यथा रविः । युक्तो हयसहस्रेण मनामासुररक्षया ।

स सान्द्रवरो भाति युक्तो मातलिना मदः । कृत्स्नः परिहृतो मेघर्भास्करश्चैव तेजसा ।

यमस्तु दण्डमुदस्य काञ्चयुक्तश्च मुद्गरं । तस्यै मुरगशानीके दैत्याघादेन भीरयन् ।

चतुर्भिः सारैर्गुप्तां लेखिन्नद्विच पद्मिनीः । शङ्खमुक्ताङ्गदधरो विद्येतायमयं वपुः ।

कालपात्रान् संदृष्ट्य हृद्यैः शक्तिरूपमै । वाञ्छोरितश्लोद्धारैः कुर्वन् क्षोलाः सहस्रशः ।

पाण्डुरोद्भूतवदनः प्रवालरुचिराधरः । मणिश्यामोत्तमवर्णरोत्तमविभूषितः ।

वरुणः पाशभृन्मध्ये देवामीकस्य तन्निवान् । युद्धवेनाममिलयन् भिषवेन हवार्णवः ।

यद्यराचयमेत्येन गुह्यकानां गवैरपि । मणिश्यामोत्तमवपुः कुबेरो नरवाहनः ।

युक्त्यश्च शङ्खपद्माभ्यां निधोनामधिपः प्रभुः । देवो वित्तेश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत ।

विमानयोधो धनदो विमाने युप्यके स्थितः । स राजराजः शुभशुभैः युद्धार्थं नरवाहनः ।

प्रेक्ष्यमाणः शिवमखः साक्षादिव शिवः स्तब्धः । दैत्यस्य संमुखे देवः स्थितवान् समरोत्सुकः ।

पुन्यं पदं सहस्राक्षः पितृराजसु दक्षिणं । वरुणः पश्चिमं पद्मसुत्तरं नरवाहनः ।

चतुर्थं गायः चालारो लोकपाला धृलोत्कटा । स्वासु दिव्यभ्यरचन् वै तस्य देववत्स्य ते ।

सूर्यः शत्रास्यपुकेन रथेनाम्बरगामिना । श्रिया जाल्यस्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ।

उदधालमयपकेण मेघपूर्यन्तगामिना । विद्विद्वद्वारविषेण तपता लोकमख्यं ।

महेश्वरमिदं कृतेन भ्रजमानेन तेजसा । रराज मध्ये देवानां दादमात्मा दिनेश्वरः ।

सोमः श्वेतहृद्ये भाति व्यम्बने श्रोतरग्निशान् । हिमतोपप्रपूर्णाभिर्भामिरास्त्रावयन् जगत् ।

तत्पृष्ठे नाहुगमं श्रिमिरिशुभ्रं दिनेश्वरं । गजच्छायाद्विततनुं नैशस्य तमस्य च ।

स्थितिपामोश्वरं ये चि रसानां रमदं प्रभुं । चापधीनां परिचाणानिधानमदृष्ट्य वै ।

लगतः प्रयमं भागं शैलं श्रोतमथ रमं । ददृशुर्द्वानशः सोमं हिमप्रहरणं स्थितं ।

यः प्राणः कर्म्मभूतानां पशुधां भिद्यते मृगु । सप्तस्त्वङ्गतो शोकाश्लोन्धधार चराचरान् ।

यमाङ्गरमेयन्तारं शम्भुमभमोश्वरं । सप्तस्वरगता यस्य धोनिर्गतिरदोर्ध्वेन ।

यं यदन्युत्तमं भूतं यं यदन्यग्रोरिणं । यमाङ्गरकाग्रमं श्रोत्रं शम्भ्वेतिनं ।

स यः यः कर्म्मभूतायुक्तदूतस्त्वेन तेजसा । स वै प्रव्ययपन्दैत्यान् प्रतिश्रोतः स तोयदो ।

मन्तो देवगव्यार्था विद्याधरगवैः सह । चिकीर्षुरविभिः शुभैर्नैपुकेः पद्मैरिव ।

शृङ्गनाः कर्पतयस्त्रीमं रोपमथ विभं । शम्भूतः सुश्रवाणां शैल्यस्य समुद्रा दिवि ।

पर्वतास्तु श्रिताशुभ्रैः शतशब्देभ्य पादेषु । उपतप्तः सुरगणान् पश्यन् दानं च ननं ।

यः स देवो ज्योतिषः पद्मनामखिविक्रमः । कृष्णवर्त्मा युगान्ताभो विद्यस्य गगनः प्रभुः ।

ममृद्योनिर्बुद्धा श्वभुक् क्रतुमन्तृतः । भूरापो शोभं भूतात्मा जन शान्तिरशोरिहा ।

जगदोनिर्जगद्भोमो जगद्गुह्यदाधीः । योऽर्कनमिमिशोपान्मुपयन्तः सतमेजवै ।

चरिप्रममंतागोके एकयुक्तगदाधरः । सपरीवेशमुद्यमं यवितुर्धृष्टं यया ।

कलेशालास्य मर्त्यं कर्म्मामुश्रितानिर्गो । करेण काङ्क्षीं श्वभुक् नन्दो नन्दः ।

द्वैपैर्भूमैः प्रदीपति भुक्तारिष्वक् प्रभुः । दधिरासुपशान्तिनि शङ्कोदनि महापयसा ।

प्र काशपद्मानमभे हिमं भुजगभोजनं । पवनं धिक्कल्पं न गगनमे सर्वं खनं ।

भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजित । अष्टतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रिनिवोद्धत ।

देवासुरविमर्हेषु शतशो दृष्टविक्रम । महेन्द्रेणाभूत्तत्त्वोर्ध्वं वक्ष्ये क्षतलक्षण ।

त्रिखिन्निं चूलिनश्चैव तन्मण्डलेभूषण । विचित्रपेषवसनं भातुमन्तमिवचलं ।

स्फोटकोडावलम्बेन शीताग्रदुग्धमतेजसा । भोगिभोगावसक्तेन अष्टिद्वयेन भासता ।

पचाभ्याश्चाहपचाभ्या क्वादयनाश्च लोलया । युगान्ते सेन्द्रचोपाभ्या तोयदाभ्यामिवाम्बरं ।

शीललोहितपीताम्भिः पताकाभिरलङ्कृतं । केतुवेशप्रतिच्छन्नं महाकायनिक्षेतन ।

अरुणावरज श्रीमानाहरोह रणे हरि । सुवर्णं स्तेन वपुषा सुपर्णं खेचरसार्धम् ।

तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिता । गोभिर्न परममन्त्राभिरुद्युक्ता गदाधरं ।

तद्वैश्रवणं सिद्धं वैवस्वतपुरं धरं । वारिराजेपरिचिन्तितं देवराजविराजितं ।

चन्द्रप्रभाभिर्विमल पुद्गलसुरवेगितं । पवनावहूनिर्घोषं सम्प्रदोषकृताग्रज ।

विष्णोर्जिष्णो हरिष्णोश्च भोजिष्णोऽसौ जगत् । बलं बलवदुद्धृतं युद्धाय समवर्तत ।

स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति स्वस्त्यस्तु चाङ्गिरा जगैः । स्वस्त्यस्तु दैत्येभ्य इति उग्रना बाष्पममवोत् ।

इति श्रीमद्भागवतं खिलेषु हरिवंशे हरिर्नृशर्मण्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ वैश्रवणाय उवाच ॥ तावां बलाभ्या धृजिषु तमुत्तो निपेक्षता । असुराणां सुराणाञ्च परस्परजयैर्विधा ।

दानया दैवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यता । समोयुयुत्थमाणा वै पर्वता इवोपर्वते ।

तसुरासुरधंषुक पुद्गलमयद्वन्द्वं क्षभूत् । धर्माधर्मौ च संयुक्तौ द्वैषश्च विनयेन च ।

ततो रथे प्रजवितैर्नृपैश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनं वाविहृषे धमन्तत ।

विचिप्याणैर्धूमैश्च मेघमाणैश्च धातकैः । चापैर्विष्णुर्धूमपिष्टपात्यमानैश्च मुहुरैः ।

तदुद्गमभवद्गौरं देवदानवबहुलं । जगत्स्वाधजननं युगसम्पत्क्रोपयन् ।

स्वहस्तमुक्तैः परिधे चित्रमुक्तैश्च पर्वते । दानवाः समरे क्षुब्धैर्बालिभिरुपरोत्तमान ।

ते बध्यमाना बलिभिर्हानवैर्लोककाग्रिभिः । विशम्भमनघैः देवाः क्षमुरासिं परां मये ।

तेऽस्त्रजालैः प्रमथिता परिधेर्भग्नमस्तकाः । मिशोरस्त्रा इति ह्यतेर्वैभूरक प्रपैर्वह ।

चन्दिता पाशजालैश्च निष्प्रयक्षा सुराः क्षतोः । प्रविष्टा दानवो मावां न शकुलैः विप्रेष्टिते ।

संक्षमन्ति मित्राभाति निष्प्राणसदृशास्त्रिणि । बलं सुराणामसुरैर्निग्रयद्राघुधं क्षतं ।

मायापाशान् विक्षेप्य किन्दन् वक्ष्ये ताञ्चरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेक्ष्य बभूवोत्तपयन् ।

स दैत्यान् प्रमुञ्चे हस्ता तद्दानवबलं महत् । तामधेनास्त्रजालेन तमोभूतमेयाकरोत् ।

तेऽन्योन्यावमुत्थन्त देवा वा दानवास्तथा । घोरैश्च तमया विष्टा पुद्गलैश्च तेजसा ।

मायापाशैर्भिमङ्कय पलवन् सुरोत्तमा । वपुषि दत्यवह्निना तमोभूताभ्युपातयन् ।

अवचला विधंशश्च तमया शीलवर्षण । पेतुषे दानवगणान्द्रिष्टपचादावचला ।

दैत्यानां तद्गमोभूतमन्त्रकारमहाशयं । प्रविष्टं बलमुज्जलं तमोभूतमिवावभौ ।

अथासृजन्नामाया मयसां तामर्षी दहन् । युगान्ते लोकदहनी सृष्टामौर्वेष वञ्चिता ।
 सा ददाह तस सर्वं मायामयविकल्पिता । दैत्याद्यादित्यवपुष सद्य उत्तस्तुराचवे ।
 मायामौर्वी समसाद्य दह्यमाना दिवौकष । भेजिरे चन्द्रविषयं श्रीतांशुसखिष ह्रद ।
 ते दह्यमाना शैर्विष तेजसा अघृतेजस । शंखसुर्विज्जिष देवा सन्तप्ता शरपैविष ।
 सन्तप्ते माधया धैर्ये दह्यमाने च दानवे । चादितो देवरजिन वधयो वाक्चमव्रजोत् ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ पुरा ब्रह्मविंशे ऋक् तपस्तेपे सुदारुण । ऊर्ध्वं पूर्णं स तेजसो सदृशो ब्रह्मणो गुणै ।
 तं तपन्तमिवादिद्य तपसा जगद्व्यथ । उपतस्तुर्ध्वनिगणा देवा देवर्षिभि सह ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वर । अर्धं विज्ञापयामास पुरा परमतेजसः ।
 ते तमुचुर्ब्रह्मर्षयो वचनं धर्मसहितं । अपिब्रुवन् भगवन्विष्णुमूलनिद कुलं ।
 एकस्त्वमनपत्यश्च गोच यन्मानुवर्त्तसे । कौमार व्रतमाख्याय क्षेत्रमेवानुवर्त्तसे ।
 ब्रह्म नि व्रिगोवाणि मुनीनां भावितात्मनां । एकदेहानि तिष्ठन्ति विभक्तानि विना प्रजा ।
 कुलेषूच्छन्मतेषु तेषु गोभासि कारणं । भवांसु तपसा अष्ट प्रजापतिवमद्युति ।
 तत् प्रवर्त्तस्व वधाय वट्टेष्टात्मानमात्मना । जमाधतस्त्रैर्विजितं तेजो दितोया कुर्वधै तनुं ।
 स स्वर्गुक्तो मुनिभिर्भूमिर्गन्धि ताडित । जगर्हे तानुविगणान् वचनस्येदमब्रवीत् ।
 यथायं प्रायतो धर्मो मुनीनां विहित पुरा । अपि हि सेवता कथं वन्यमूलकसाक्षिनां ।
 ब्रह्मर्षीणो मरुतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्त्तन । ब्रह्मर्ष्यं सुचरित ब्रह्मण्यमपि चालयेत् ।
 विजानां दृष्टयस्त्रिषो धे गृह्याम्यमवादिन । अस्माकनु वने दृष्टिर्वन्याग्रमनिवर्त्तिनां ।
 अब्रह्म्या वाधुमव्यास्य दन्तोऽलूखलिकासाया । अश्वकुड्वा निरग्रना दशपद्मतपास ये ।
 यते तपसि तिष्ठन्तो अत्रैरपि सुदुस्तरै । ब्रह्मर्ष्यं पुरस्तस्य प्रायेयन्ते परां गतिं ।
 ब्रह्मर्ष्यो ब्राह्मणश्च ब्राह्मणत्वं विधीयते । स्वमाऊ परे लोकं ब्रह्म ब्रह्मविदो जना ।
 ब्रह्मर्ष्यं ह्येत धैर्यं ब्रह्मर्ष्यं स्त्रिं तप । धेऽस्त्रिता ब्रह्मर्ष्येषु ब्राह्मणस्ये दिवि स्थिता ।
 नासि योगं विना सिद्धिं नासि सिद्धिं विना वय । नासि लोकं यद्योमुत्तमब्रह्मर्षयात् परं तप ।
 अग्निस्त्र्यष्टीश्रियामभूतयामश्च पञ्चकं । ब्रह्मर्ष्यं समाधत्ते किमत परम तप ।
 अयोगे क्रीडधरणमसह्ये प्रतक्रिया । अब्रह्मर्ष्यं चर्या च चय स्यादभयार्द्रत ।
 क दारा कच संयोग कच भावविपर्यय । यथेयं ब्रह्मणा मृष्टा मनसा मानवो प्रजा ।
 यद्यसि तपसो वीर्यं युष्माकममितात्मना । सृज्य मानसान पुत्तान् प्रजापत्येन कर्षणा ।
 मनसा निर्धिता योनिराधातया तपस्विना । नदारयोगो बीजम्वा प्रतयुक्त तपस्विना ।
 यदिदं सुप्रथमार्थं युष्माभिरपि निर्गम्ये । व्यासत बह्निरत्ययमसह्निरिव मे मतं ।
 वपुर्दक्षिन्तारात्मानमेव शब्दा मनोमय । दारयोग विना सत्ये पुत्रमात्मतेनूहः ।
 स्वमात्मानमात्मा ॥ दितोय जययिष्यति । बन्धनानेन विधिना दिधवन्तमिव प्रजा ।

५३५

५३६

५३७

५३८

५३९

५४०

ज्वंस्तु तपसा विष्टो निवेशोऽहं कृताशने । ममन्यैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणं ।

तस्योऽहं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली निरिन्धनः । जगतां दहनाकाङ्क्षो पुत्रोऽग्निः समपद्यत ।

ज्वंस्तोऽहं विनिर्भिधं श्रौण्वनाशान्तकोऽनलः । दिधचच्चिव लोकांस्त्रीन् अत्रे परमकोपनः ।

उत्पन्नमात्रशेषाच पितरं दीप्तया गिरा । बुधा मे वर्तते तात गजद्वयौ व्यजस्र सं ।

विदिवारोहिभिर्ज्वालेभ्यश्चमानो दिशो दश । निर्दहन् सर्वभूतानि वदथे सोऽन्तकोऽनलः ।

एतस्मिन्मनरे प्रह्लादा सर्वलोकाहितः प्रभुः । आजगाम मुनिर्वचं व्यस्रजन् पुत्रमुत्तमं ।

४ ददर्शोऽस्मभ्यं स दोषमार्गं सुताग्निना । श्रौण्वेकोपाग्निवन्तान् लोकांश्च चपिभिः सह ।

तमुवाच ततो ब्रह्मा मुनिमभ्यं सभाजयन् । पुत्रेऽहं धार्यतां तजो लोकानां कियतां दया ।

अष्टापत्यस्य ते विप्र करिष्ये ब्रह्ममुत्तमं । निवासं तस्य दास्यामि प्राशनं चान्द्रोपमं ।

तथ्यमेतन्मम वचः शृणु त्वं वदताम्बर ।

॥ ज्वं उवाच ॥ धन्योऽस्य मुग्धो गोति यस्य मे भगवानग्निश्रेष्ठः । मतिमेतां ददातीह परमात्पुण्यवै ।

प्रभावकाले चम्राप्ते काङ्क्षितये समागमे । भगवंच्छर्पितं, पुत्रः कैर्यै प्रास्यते सुखं ।

कुचं वास्य निवासः स्याद्भोजनश्च किमात्मकं । विधास्यति भवानस्य वीर्यं तुल्यं महाजयः ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ वदवामुखेऽस्य वरति समुद्रास्ये भविष्यति । मम योनिर्जलं विप्र तच्च तोयमहं वपुः ।

तथायमासां निरतः पिबन् वारिमयं हविः । तद्विस्तरे पुत्रस्य विष्टप्राप्त्यालस्य ततू ।

ततो युगान्ते भूतानामेष चादस्य सुव्रतः । सहितौ विपरिण्यावो निष्पराणकरबुधौ ।

एषोऽग्निप्रकाले तु पल्लिग्राही मया कृतः । दहन् सर्वभूतानां घदेवासुररचसं ।

एवमस्ति पित्रोऽग्निः संहृतज्वालमण्डलः । प्रविवेक्षणैव मुखं निर्वियं पितरि प्रभो ।

प्रतिपातकतो ब्रह्मा ते च सर्वं महर्षयः । श्रौण्वेक्षामि प्रभावज्ञाः स्वां स्त्रो गतिमप्राप्तिताः ।

हरिणकमिपुर्दृष्ट्वा तद्वह्नुमपूजयन् । ज्वं प्रलतमन्यैर्हो वाक्येऽमुवाच च ।

॥ हरिणकमिपुर्दृष्ट्वा च भगवन्नह्नुमिदं निर्दृष्टं लोकमाविकं । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामह ।

अह्नु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रतः । अत्यदत्यगमन्य स्याध्वोऽग्नि यदि कर्मणा ।

तव वयस्यमापन्नस्यैवाराधने रतः । शीरेयस्य मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात् पराजयः ।

॥ ज्वं उवाच ॥ धन्योऽस्य मुग्धो गोति यस्य तेऽहं गुह्यं १ । नास्ति ते मन्त्रपादेन भयमद्येह सुव्रतः ।

दमाद्य मायां गृह्येऽहं मम पुत्रेण निमित्तं । निरिन्धनामग्निमयीं दुष्प्रभं पावकैरपि ।

एषा ते स्वस्य वंशस्य वज्रगारिविनिपद्ये । रचित्ययात्मन्यवश्च परश्च प्रहरिष्यति ।

एवमस्ति पित्रोऽहं प्रणम्य मुनिपुङ्गव । जगाम चिदिवं हृष्ट कृतार्थः दानवेष्वरः ।

मैवा दुष्पिपसा माया देवैरपि दुरामदा । श्रौमिणं निमित्तं पुण्यं पावकेनाभ्यसुनुता ।

तस्मिन्नुत्पत्यते दैत्ये निर्बलैः न भक्षयः । शपिे क्षम्याः पुरा दत्ता सृष्टा येनेवमेवशा ।

घटोपा प्रतिहन्त्या कर्तव्यं भवान् मुञ्चो । दोषतां मे सदा व्रतं ययोनिर्निष्ठाकरः ।

तेनाह संहितं सङ्क्षेपादेभिश्च समाहितः । मायामेतां हनिष्यामि त्वत्पदादात्त संशयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्ति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्द्धनः । सन्दिदेशायतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधं ।

॥ शक्र उवाच ॥ गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्व वै । अशुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकश ।

तमप्रतिमवीर्यं च ज्योतिषाञ्चरेत्तरः । लभ्ययं सर्वलोकानां रथं रथविदो विदुः ।

११८

चपटद्वी तवायुक्तं सागरस्यैव मण्डले । परिवर्त्तन्त्यहोरात्रं कालं अगतिं योगयन् ।

लोकच्छापामयं सक्तं तवाङ्गे शशसंज्ञितं । न विदुः सोम देवाय ये च नृपनयोगिनः ।

तनादित्यपयावूर्द्धं ज्योतिषाञ्चापरि स्मितः । तमः प्रोत्सार्य सहसा भासयच्छखिलं जगत् ।

श्वेतमानुर्हिमज्योतिर्ज्योतिषामधिपः शशी । अम्बुकात् कालयोगात्मा हज्यो यश्वरसोऽव्ययः ।

श्रोत्रधोमः क्रियायोगिन्सन्दिपोनिरनुष्णभाक् । शीतोऽग्निरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ।

११९

त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं सोमः सोमपायिनः । सौम्यस्त्वं धर्मभोक्तारः तिमिरघ्नस्तमुवराट् ।

तद्गच्छ त्वं सहानेन सहणेन वरुणिना । शमयस्वाशुरी मायां यथा दक्षाम बंधुगे ।

॥ सोम उवाच ॥ यन्मां वदसि युद्धार्थं देवराज वरप्रद । स्य यथामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणं ।

एतान्मच्छीर्णनिर्हन्मानं यम्यस्व हिमवेष्टितान् । विमाथान् विमदंश्चैव दानवान्महाभूध ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हिमकरोऽकृष्टाः सवाप्या हिमदृष्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान् चोरान् दैत्यान्मेवगणा इव ।

१२०

तो पाशद्व्यङ्गान्मुधुरौ वरुणन्दू महाहवे । मज्जतुर्हिमपातेषु पाशपातेषु दानवान् ।

दावन्मुनाथैः समरे तो पाशहिमयोधिभौ । मुधे चरतुर्मोर्गभिः लुब्धास्त्रि महाधौरी ।

ताभ्यामाद्यावितं धेन्यं तद्दानवमदृग्मत । जगत्सम्बर्त्तकामोदैः प्रवृष्टैरिव संवृतं ।

तावुघाताद्वुपाभौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ । शमयामासतुकोषां देवौ तो दैत्यनिर्मिताः ।

शीतोऽग्निराजनिर्हन्माः पाशेषु सन्दिता मुधे । न शेकुयलितं दैत्या विमिरस्ता इवाद्भयः ।

१२१

शीतोऽग्निरिषतासेतु पेतुर्दैत्या हिमार्हिताः । हिमस्यावितसम्बोद्धा निदराण्य इवाद्भयः ।

तेषाम्नु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि च । विमानानि विचित्राणि पतन्ति क्षोत्पतन्ति च ।

तान् पाशहस्तपयितोऽङ्गादितान् श्रोत्रस्मिता । मयो ददर्श भायावो दानवसन्दि वि दानव ।

य मिलाज्जावृत्ततां गण्डमैलाह हासिनी । पादपेत्कटकृटायां कन्दराकोर्षकाननां ।

विह्वलाघगणाकोषां मदनीं दैत्ययूयवे । दैहामुगगणाकोषां पवनाघूर्षितद्रुमैः ।

१२२

निर्मितां खेम पुत्रेण कौसेन दिवि कामगां । प्रथितां पार्थिवीं मायां सद्यज्ञे स यमनन ।

या सद्यज्ञेः मिश्रावर्षः प्रपतद्भय पादपैः । निजग्रे देवसङ्घः सान्द्रानवाद्यायजीवयन् ।

नेत्राकनी बाहवो च माधेऽङ्ग दधतुस्ततः । अकर्मियायसयमैः कौश्यां देवगणा रणे ।

शमयन्तविपसां क्रुमयन्तमकृष्टाः । शमयन्तोरससारां हृदिकीं पय्मतेरिव ।

गानादतोऽम्भनिः कश्चिज्जलादप्यप्यशक्तिः । कानिद्वद्धां क्रुमगणेर्देवोऽदृश्यत संवृतो ।

१२३

तदपभ्रष्टधनुर्धं भग्नप्रहरणाविलं । निष्प्रयत्नं सुरानोक्तं वज्रं धिला गदाधरो ।
 स हि युद्धगतः श्रीमानोशो न स व्यकम्पत । बहिष्णुत्वाक्पगतः स्वाभी न चुकोध गदाधरो ।
 कालज्ञः कालमेघाभः संभेद्यत् कालमाहवे । देवासुरविमर्है च द्रष्टुकामो जनाह्नयः ।
 ततो भगवता दित्यै रणे पावकमास्तौ । मायाया मयसृष्टायाः प्रवृद्धायाः प्रमाय वै ।
 ततः प्रवृत्तावन्त्योऽप्रवृष्टौ ज्वालेवेगिनौ । चेदितौ विष्णुवाक्प्रेन तां भायामपकर्षतां । ११५
 ताभ्यामुद्भ्रान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाबन्धे । दग्धा वा पार्वती माया भस्मीभूता जनाग्र ह ।
 सोऽनिलोनलवंपुष्पः सोऽनलखानिलाकुलः । दैत्यसेनां दहद्दत्तयुगान्तेष्विव मूर्च्छितौ ।
 बाधुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च माहतात् । चिरतर्हानवानोक्तं क्रीडन्तावनिलामुलौ ।
 भस्मावधयभूतेषु प्रपतत्सु पतन्तसु च । दानवानां विनासेषु कृतकर्षणे पावके ।
 घातस्तन्वापविद्धेषु विमलेषु समन्ततः । मायाबधे विनिर्हन्ते सूर्यमानं गदाधरे । ११६
 निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु रैलाकेषु मुक्तबन्धने । संप्रवृष्टेषु देवेषु बाधुः सन्निहितः सर्वशः ।
 जघे दग्धतावस्थ मयस्य च पराजये । दिक्षु सर्वान्मुग्धद्वारान् प्रवृत्ते धर्मवर्धनरे ।
 अपाहतं चक्षुष्ये शयनस्थे दिवाकरे । प्रकृतिस्त्रेषु लोकेषु विषु चारिचवन्मुषु ।
 अभिवबन्धने स्वयौ ह्यमाने ज्ञताग्रने । यज्ञभागिषु देवेषु खर्गार्थं दग्धतन्मुषु ।
 लोकपासेषु सर्वेषु दिक्षु संघातार्जिषु । भावे तपसि मुग्धानामभावे पापकर्षिषां । ११७
 देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे पराजिते । विपादविपक्षे धर्मैः श्वधर्मैः पादविपक्षे ।
 अपाहतमहाद्वारे वर्तमाने च समुपये । स्वधर्मक्षेत्रे वर्णेषु लोकोक्तिस्त्रायामेषु च ।
 प्रणारचयन्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । गीयमानासु गाथासु देवसंज्ञावगादिषु ।
 प्रशान्तकल्पये लोकं शान्ते तमसि दाहये । अग्निमाहृतयोस्तस्मिन् हृते संघमकर्षये ।
 तन्मया विमला लोकास्त्राभ्यां जघकृतमियाः । धूम्रदेवभधं श्रुत्वा माहताऽग्रतः समन्तम् । ११८
 कालनेमिरितिस्थिता दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिखिताड्डभूषणः ।
 मन्दराक्षसकूमे महाव्रजतर्धतः । व्रतप्रहरणेदृष्टः व्रतवाजः व्रताननः ।
 व्रतशोथः स्त्रितः श्रीमान् व्रतशृङ्ग दवाक्षसः । कवे महति संवृद्धे निदाघ दव पावकः ।
 धूम्रकेशो हरितश्मशुर्दंष्ट्रासीष्ठपुटाननः । चैनोक्थान्तरविस्तारो नामयन् वज्रपा चितिः ।
 बाह्वभित्तलयन् व्योम छिपन् पद्मान् महोदरान् । ईरयन्मुषनिपायैर्दंष्ट्रिममो सत्ताहकाङ् । ११९
 तिथ्यागतप्रपदं मन्दरोदणवर्धं । दिधघन्तमिवायानं सध्यान् देवगणान्मुधे ।
 तं जपन्तं मुरगणान् क्रादयन्तं दिशो दग्धं । सर्वसंकासे दयितं दूतं शृणुमिवोत्तिष्ठं ।
 सुतस्तेनोद्भवता विपलाङ्गुलिपर्वणा । मास्त्राभरणपूर्वेण किञ्चिन्नितवर्षणा ।
 उपरितः पदभेदं दक्षिणेन वपुधता । दानवान् देवनिष्ठान् निष्ठान्तिष्ठमिति भुवन् ।
 समरे कालनेमिं तं दिपतां कालनेमिनं । वीर्यनि स्य मुराः सर्वे मयविक्रययोगिनः । १२०

तं का वीर्यनि भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनं । चविक्रमं विक्रमन्तं नारायणमिवापरं ।
 मोक्षयन्प्रथमं पादं माहताघूर्जिताम्बर । प्राकामदसुरो युद्धे चावयन् सर्वदेवताः ।
 समयेनामुरेन्द्रेण परित्यक्तः क्रमन् रणे । कालनेमिर्बभौ दैत्यैः सविश्रुतिव मन्दरः ।
 अथ दिव्ययिरे देवाः सर्वे येन्द्रपुरोगमाः । दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं मयाकहं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 वैश्यायन उवाच ॥ दानांशोऽथ पिप्रेयुः कालनेमिर्बभौ हारः । अथर्हन् महातेजस्तपान्ते जलशे यथा ।

११५

तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेशराः । उत्तमसुरपरित्याक्ताः प्रायेऽशान्तमुत्तमं ।
 ते वीर्यमयश्चावा मयतारपुरोगमाः । तारकामयसंपाणि सततं जितकाशिन ।
 रेजुराधोधनगता दानवा युद्धदुर्भेदाः । अस्त्रमभ्यस्यन्ते तेषां व्यूहाश्च परिघावतां ।
 प्रेक्षताश्चाभवन् मीतिर्दानवं कालनेमिनं । ये तु तत्र मयस्यावन्मुखा युद्धविहारदाः ।
 तेऽपि सर्वे मयं त्यक्त्वा दृष्ट्वा योद्धुमुपस्थिताः । मयकारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
 विप्रचिन्तितु येन धरत्नानामुभावपि । अरिष्टो बलिपुत्रश्च किमोरिष्टो तथैव च ।
 स्वर्भानुधामरपथ्योः वक्रयोधो महासुरः । एते चास्त्रविदः सर्वे सर्वे तर्पाव संस्थिताः ।
 दानवा, क्षतिना जम्बु कालनेमिनमुत्तमं । ते गदाभिश्च गुर्वीमिदकैश्च सपरयथै ।
 कालकथैश्च मुरसैः खेपणीयैश्च मुद्गरैः । अस्त्रभिश्चाह्वयैर्गण्डैश्चैव दंष्ट्रितैः ।
 पद्भिर्गैर्निन्दपालैश्च परिषेद्यैः समायुधैः । घातनीमिदं गुर्वीभिः शतशोभिषयैश्च ।
 पुनर्गन्धैश्च निष्कैर्गन्धैश्च घातकैश्च । दार्भिकाघतपीनां च पात्रैः प्राक्षैश्च मूर्च्छितैः ।
 र्षपैर्लक्ष्मिनामैश्च विषपैर्हृदिष्यैश्च चापकैः । वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यमानैश्च तामैः ।
 विकोपैश्च मिम्लिच्छैश्च शूलैश्च शितनिर्मलैः । ते वै सन्दीप्तमनसः संस्तुतोत्तमायुधाः ।

११६

११७

कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्यैः संपादमुद्धृति । का दीप्तप्रस्त्रप्रवरा दैत्यानां हरश्च यमूः ।
 दार्भिकीलितनवचा सघनेवास्तुदागर्भे । देवतागामिनि समुत्सुमिदं शक्रपालिता ।
 दीप्ताग्नेतोष्णकूपेय चन्द्रभास्करवर्षका । वायुवेगवती भैरव्या तारागणपताकिनी ।
 तोषदाविद्वदवना यजनवज्रासिनी । यमेन्द्रवह्मैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
 यम्प्रदीप्ताग्निवती नारायणपरायणा । सा यमुद्ग्रेष्ववदृष्टो दिव्या देवमहासम् ।
 रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी । तयोद्यम्योत्तदानीन्तु बभूव च समागमः ।
 चापाश्रयिणी संयोगे यया व्याघ्रगण्यथै । तमुद्धमवह्नौ देवदानववह्मसं ।
 यमापराधममपदं पक्ष विनयय च । निघट्टमुर्ध्वलाभ्यान्तु ताभ्यां भीमा सरामुराः ।
 पूर्वापराभ्यां शरत्वाः बाणगन्धर्वाभ्याम्बुराः । ताभ्यां ब्रह्माभ्यां संदृष्टायेत्ये देवदानवाः ।
 शनभ्यां पर्वतोपाभ्यां पुन्यिताभ्यां यया गताः । यमाह्वयुदाभरो यमोद्वह्मसु च नैकम् ।
 चन्द्रो चां मुखसैव दिग्बन्ध यमपूरयत् । ध्वपाततलनिर्घोषा धनुषामपि निष्कम् ।

११८

११९

दुन्दुभीनाञ्च नदतां दैत्याननाहंघुः खेताः । तेऽन्योन्यमभिसंयुतः पातयन्तः परस्परं ॥ १९० ॥
 यमञ्जुर्वाज्जभिर्माहून् दन्दमन्ये युयुत्सवः । देवताद्यामुज्ज्वलान् परिघांश्चात्तमायसान् ॥
 समजुराजौ निखिलान् गदा गुर्वीश्व दानवाः । गदानिपातैर्भग्नान् वाणैश्च शकलीकृताः ॥
 परिपेतुभृन् केचित् न्युद्धाः केचित् सर्वक्षिरैः । ततोरथैः सतुरगैर्विमानैश्चोश्यामिभिः ॥
 संपेतुस्ते सुधरथा रोषादन्योन्यामाहवे । सर्वर्तमानाः समरे निवर्तन्तस्तयोपरैः ॥
 रथा रथैर्नैव ह्यन्त पदानाश्च पदातिभिः । तेषां रथानां तुमुखैः स शब्दः शब्दवाहिनां ॥ १९१ ॥
 बभूवाथ प्रसक्तानां समधीव पयोमुखां । बभक्षिरे रथान् केचित् केचित् संवृदिता रथैः ॥
 सम्बाधमेकं संप्राप्य न श्रेष्ठयस्त्रितं रथाः । अन्योऽन्यं समरेऽन्ये तु दोर्भ्यामुत्विष्य दर्पिताः ॥
 संघ्नादमानामरणा जघ्नुश्चात्राविषर्षिणः । अक्षैरन्ये विनिर्मिता बभूवन् कृता युधि ॥
 चरन्मालानां सदृशा जलदाणां समागमे । तद्वत्तत्रस्तपचितं विज्ञोत्तत्रिभगदाविलं ॥
 देवदानवसंदुब्धं सङ्कुलं युद्धमावभौ । तद्दानवकंसं हसिषं देवायुधतडितममं ॥ १९२ ॥
 अन्योऽन्यवाणवर्णतत् युद्धदुर्दिनमावभौ । रतस्त्रिभन्तरे क्रुद्धः कालनेमिर्नृपहासुरः ॥
 व्यवर्द्धत समुद्रैः पृथ्वीमाण इवास्तुदः । तस्य विपुचलापीडाः प्रदीप्ताश्च निवर्षिणः ॥
 गात्राजगिरिप्रख्यादिनिस्तेतुर्बलाहकाः । कौंभाविषयतस्तस्य भुमेदस्त्रेदवर्षिणः ॥
 शान्तिनिस्त्रेयवनामुखाविशेररर्षिणः । तिर्यगूर्द्धंश्च गणेषु बटधुलस्य हावहः ॥
 पक्षाक्षाः क्षण्यवपुयो क्षेतिह्वान्त इवोरगाः । सोऽस्तजालेभ्यश्च विधेर्दुर्गुर्भिः परिधैरपि ॥ १९३ ॥
 दिव्यमाकाशमावभे पर्यन्तैश्च तैरिव । सोऽनिलोद्भूतवपनस्तस्यो संघाममूर्द्धनि ॥
 सन्ध्यातपपुष्पमिहः शालाश्लेहरिवाचलः । ऊरुवेगपरिचितैः शैलशृङ्गापपादपैः ॥
 अपातपद्मेवगणान् क्षक्षेपे महागिरीन् । बाह्वभिः प्रक्षलनिस्त्रिभेन्द्रिष्वभिभ्रजिरीरवः ॥
 न श्रेष्ठयस्त्रितं देवाः कालनेमिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचिच्च विदलीकृताः ॥
 पशुगन्धर्व्यपतयः पेतुः सच्च महीरजैः । तेन विघातिता देवाः समरे कालनेमिना ॥ १९४ ॥
 न श्रेष्ठयैर्गवन्तोऽपि यथै कर्णु विचेतयः । तेन शक्रः सङ्कषालः सन्दिताः श्रवण्यनैः ॥
 रौरावतगतः सत्यैश्चलितुं न शक्नाक च । निर्मलान्मोदसदृशो निर्जलाणैर्वसवभः ॥
 निर्यापारः क्षतक्षेप विपात्रो बहूणो मृधे । रणे वेधवणक्षेप परिधैः कालरूपिभिः ॥
 विसर्पन् लोकपापेष्टाङ्गजातो धनदः किंवा । यमः सर्वहरक्षेप मृत्युमहणो रणे ॥
 पात्यामवत्याममरोनीतः स्वां दिशमाविशत् । स लोकायाम्नाजिजित् कृत्वा तेषाञ्च कथं तत् ॥ १९५ ॥
 दिक्षु गम्यासु दिक्षु चतुर्हा विद्ये तदा । स नववपथं गत्वा दिव्यैः स्वभाजुर्दक्षिणं ॥
 जहार सप्तौ सोमस्य यथास्य विषयं महत् । पालयामास दोर्गाभ्यं स्वर्गद्वारात् सभास्करं ॥
 मायनस्यास्य विषयं जहार दिगकर्ष्य च । सोऽग्निदेवमुखे कृत्वा चकारात्ममुखे ग्रथं ॥
 वायुश्च तस्मात् जिह्वा चकारात्मवामाङ्गं । स समुद्रात् समानीय वर्षास्य हरितो वपान् ॥

चकारात्मवशे वीर्योद्देष्टमूनाश्च सिम्भव । अप स वज्रगा, कृत्वा दिविजा चाञ्च भूमिजा ।

२३०

स्थापयामास जगतीं सुगतां धरणीधरे । स स्वयम्भूर्वाभाति महाभूतपतिर्ब्रह्मन् ।

सर्वलोकमयो दैत्य सर्वलोकमवावह । स लोकपालैकवपुश्शुक्लवर्णहात्मवान् ।

१

पावकानिलवद्गता रराज युधि दानव । पारमेष्ठे स्थितं स्थाने लोकानां प्रभावयथे ।

१२

तं तुष्टुवृक्षेण देवा इव पितामह ।

इति श्री महाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पञ्च तं भविष्यन्त विपरीतेन कर्मणा । वेदा धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणश्च या ।

२३१

स तैषामनुपस्थानात् संकोपो दानवेष्वरः । तैष्णवं पदमनिच्छन् ययौ नारायणान्तिकं ।

स ददर्श सुपर्णश्च ब्रह्म चक्रगदाधरं । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभ्राम् ।

सजलामोक्षसदृशं विद्युत्सदृशवासवे । स्नातुं स्नानं पञ्च शिखिर्न काश्याय खगं ।

दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे मुलामिव स्थितं । दानवो विष्णुमोक्षार्थं बभावे क्षुब्धमानवः ।

अयं स रिपुरस्माकं पूर्वैर्नां दानवविंशां । अर्णवावासिनश्चैव मध्येर्ध्वं कौटभश्च ।

२३२

अयं सविपद्दोऽस्माकमसाम्य किल कथ्यते । येन न संयुगेव च बहवो दानवा वृताः ।

अयं स निपुणो युद्धे स्त्रीभालंबधकारक । येन दानवनारोणां सीमन्तोद्भूतं कृतं ।

अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च द्विभोक्तृवः । जननो भोगिनामसु स्वयम्भूय स्वयम्भुवः ।

अयं स नाट्यं देवानामस्माकं विधिषे स्थित । अथ क्रोधेन महता हिरण्यकशिपुर्धृतः ।

अथ क्षायमपायिष्य देवा मलमुखे स्थिता । आभ्य महर्षिभिर्दत्तमश्रुवनि विधा ज्ञतः ।

२३३

अयं नो निधने हेतु सर्वेषां दैवनिर्दिष्टा । अथ चेकं प्रविष्टानि कुलान्वास्माकमाहवे ।

अयं स किल युद्धे सुगर्वे त्यक्तजीविन । सवितुस्त्रिगवा युक्तं चक्रे विरति शत्रुवु ।

अयं स काक्षो दैत्यानां कालभूते मयि स्थिते । अतिक्रान्तश्च कालश्च फलं प्राप्स्यति दुर्मति ।

दिष्टोदानीं समस्तं मे विष्णुरेव समागत । अथ महापनिष्पिष्टो मामेव प्रणमिष्यति ।

यास्यान्यपक्षितिं दिष्ट्वा पूर्वैर्यामद्य संयुगे । हर्म नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं ।

२३४

चिप्रमेव बध्मिष्यामि रणे नारायणश्च यान् । आत्यन्तरगतोऽप्येव मध्ये बाधति दानवान् ।

एषोऽज्ञना पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः । लघानैकार्णवे घोरे तावमो मधुकैटभो ।

विनिवेश्य स्वके ऊरे । निहतो दानवेष्वरो । द्विधा भूतं वपुः कृत्वा विहाह्यै नरपंथितः ।

पितरं मे अधामेको हिरण्यकशिपुं पुरा । शुभं गमं सवर्जैर्नमदिति हवतारयिः ।

यद्गच्छते समेत्या वै हत्वा वामनरूपतां । श्रीमै लोकनागहारेण क्रममापस्त्रिभिः कर्मै ।

२३५

भूपस्त्रिदशीं समरे सम्प्राप्ते तारकामये । मया सह समान्य सह देवैर्विजयन्ति ।

॥ एवमुक्त्वा पद्मधा चिपचारायेण रणे । वाग्विरमतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ।

वियमाणां मुनेरेण न पुकोप गदाधर । समन्वलेन महता स्थितं वाक्यमब्रवीत् ।

अत्यं दर्पयन्तं दैत्यं स्थिरमक्रोधंजं बलं । इतस्तं दर्पयिर्द्वैधैः चमो योऽतीत्य भावये ।
 अधमस्तं मन मतो धिगेतत्तव वाञ्छलं । न तव पुत्राः सन्नि यत्र गर्जन्ति चोषितः ।
 अहं त्वां दैत्यं पश्यामि पूर्वैर्वां मार्गगमिनं । प्रजापतिकृते सेतुं को भित्वा स्खलितान् व्रजेत् ।
 अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणं । स्त्रेषु स्त्रेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भवति वाक्येन मृधे श्रीवत्सधारिणि । जहास दानवः कोषाद्दंष्ट्रांश्चक्रे च बाधुधान् ।
 स बाहुशतमुद्यम्य सर्वस्वपदं रणे । कोषाद्दिगुणरत्नानि विष्णुं ववक्षताडयत् ।
 दानवाद्यापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्यन्त्यायुधनिस्त्रिंश दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन् ।
 स तादामानोऽतिथलैर्दैवैः सर्वैर्युधोद्यतैः । न च पाल हरिर्पुङ्खेऽकम्पमान इवोचलः ।
 संसक्त्य मुपवेश कालनेमो महाबुरः । सर्वप्रायेण महतो मदमुद्यम्य बाहुभिः ।
 मुमोच ज्वलितां घोरान् संरज्ज्वा गदजोपरि । कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विजयमागतः ।
 येन तस्य मुपवेश पातिता, मूर्द्ध्नि चा गटा । तदागमत्यदा भूमिं पक्षो व्ययितविपक्षः ।
 मुपैष व्यथितं दृष्ट्वा क्षतस्य वपुरात्मनः । कोधात् धरुक्कनयनो वक्रदंष्ट्रकमाददे ।
 व्यवहृत च वेगेन मुपवेशेन चर्म प्रभुः । भुजासाल्य व्यवहृतं व्याभ्रुवन्तो दिशो दृष्ट्वा ।
 सदृशं प्रदिश्यैव खलु शास्त्रं प्रपूरयन् । वष्टयेज्य पुनर्लोकान् कान् लोकोन्म हवीक्ष्य ।
 तं जयाप सुरेन्द्राणां वर्द्धमानं नमस्तले । अथवाः सह गन्धर्वैस्तुष्टुर्बन्धुसूदनं ।
 न चां किरीटेन खिलन् शाश्वतममरममरैः । पद्मानाकस्य वसुधं दिशः प्रक्षाल्य बाधुभिः ।
 सूर्यस्य रक्षितुष्यामि चक्षुरारमरिचयं । द्रोणाग्निचक्रं घोरं दर्शनोयं सुदर्शनं ।
 मुपवेशेन मियथैतं सक्तामं मयादहं । मेदोऽस्त्रिमन्त्रधिरैर्दिग्धे दानवसमूहे ।
 अद्वितीयं प्रहारेषु क्षुरपथ्यनामष्टकं । अद्दामस्य सावितरं कामगं कामरूपिणं ।
 क्षयं क्षयमुवा मृष्टं भयदं सर्वविदिषां । महर्षिरीधिराविष्टं नित्यमाहवर्षितं ।
 सेपयाद्यस्य मुष्मन्ति लोकाः सक्ताणुजगमा । कथादानि च भूतानि धर्तिं यानि महासूधे ।
 तममर्तमकर्षाणं यमानं सूर्यवर्षणा । चक्रमुद्यम्य समरे कोपेदीप्तो गद्गाधनः ।
 समुष्ण दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । पिबेद बाधुदंष्ट्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ।
 तत्र अद्भुतं घोरं साक्षिपुर्णाद्दहाय वै । तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाय मज्जाहुरिः ।
 सत्सिद्धभाजर्षिभिराः प्राकल्पत न दानवः । कपन्धोऽवस्थितं यक्षे विशाख इव पादपः ।
 स वितत्य महापक्षौ वायोः कला चर्मजं । उरसा पातयामास गदसः कालनेमिनं ।
 स तस्य देहो विमुषो विशाखः स्नात् परिभ्रमन् । निपपात दिव्यतया चर्ममयधरणीतम् ।
 तस्मिन्निपतिर्न दैत्यो देवाः स विगणसादरा । बाधुं बाध्निति शैकुण्ठे मतिताः प्रत्यापूजयन् ।
 अपरे ये तु दैत्या वै पुङ्खे दृष्टपरकमाः । ते सर्वे यादुभिर्वीर्या न शैकुण्ठवित्तुं रणैः ।
 कोसितं केतो जयाह काचित्कथं न्यपोऽयतः पाटयन् कश्चिद्वत्सं मथे काचिदद्यापयोत् ।

एतदाद्यर्थमभवत् संयामे तारकामये । दानवानाञ्च विष्णोश्च यन्मां लं परिपृच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४८-॥

॥ जनमेश उवाच ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन साङ्गं खलिलयोनिना । ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं चकार ह ।

किमर्थं चादिदेवेन नीतः खलिलयोनिना । विष्णुर्द्वैत्यबधे हृते देवेश कृतशक्तियः ।

ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः । कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ।

कथं तस्यासतस्तत्र विष्यं जगदिदं मधत् । श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनरासितां ।

कथं स्वपिति चर्षाम्ने बुधते जलदक्षये । कथञ्च ब्रह्मलोकस्त्रो धुरं वरति सौकिर्की ।

चरितं तस्य विप्रेभ्य दिव्यं भगवतो विधिं । विसरेण यथातत्त्वं सर्वमिच्छामि वेदितुं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नारायणस्त्रादौ प्रवृत्तिं विसरेण तु । ब्रह्मलोकं यथा गत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ।

कामं तस्य गतिः सुखा देवैरपि दुरासदा । यच्च ब्रह्माम्बहं राजंस्त्रो निगदतः शृणु ।

एष लोकमयो देवो लोकश्चैतन्मयास्तपः । एष देवमयश्चैव देवश्चित्तमया दिवि ।

अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारचिन्तकाः । एष पारं परश्चैव लोकानां वेद भाधवः ।

अस्य देवान्भकारश्च मार्गितयश्च देवतैः । शृणु वै यत्तदा वृत्तं ब्रह्मलोके पुरातनं ।

स गत्वा ब्रह्मणो लोकं बृह्मा पैतामहं पदं । ववन्दे तानृषीन् सर्वान् विष्णुराषेणं कर्षणा ।

सोऽग्निं प्राक् सवने बृह्मा ऋयमानं महर्षिभिः । अवन्दत महतेजः कृत्वा यौष्माकिर्नी क्रियां ।

स ददर्श मखेद्याजैरिव्यमानं महर्षिभिः । भागं यश्चियमश्रानं खदेहमपरं स्थितं ।

अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्षी । परिचक्राम सोऽचिन्त्या ब्रह्मलोकं घनातनं ।

स ददर्शोष्णितान् स्र्पांश्चालाघविभूषितान् । मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः व्रतञ्च कृतसत्त्वयान् ।

आव्यूधमं समाधाय शृण्वन् वेदान् दिजेरितान् । यश्चैरिव्यन्ममात्मानं यथैतत्तत्र चकार ह ।

ऊचुस्तमृषयो देवाः सहस्राः मदमि स्थिताः । अर्चोघतभुजाः सर्वे पृथिवान्तरपाणयः ।

देवेषु वसंतं यदे सर्वं तद्धि जगार्हमात । यत् प्रहृत्तस्य देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ।

अग्नीदेवममं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः । तं सोममग्निं लोकश्च वेद विष्णुं पितामह ।

सोराध्या दधि भवेद्ब्रह्म सर्वं यथा भवेत् । मन्थानेषु भूतेषु तथा लोका जगार्हमात ।

यचेन्द्रियेय भूतेषु परमात्माभिधीयते । तया देवैश्च वेदैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ।

यया भूतेन्द्रियावाभिर्विदितो भुवि देहिना । तया प्राणेशरावाभिर्देवानां दिवि वैष्णवो ।

सर्विणां सप्तपक्षदं पवित्रं परमात्मवान् । लोकतन्महरो ह्येष मन्थैर्वाक्स्व इवावर्त्यते ।

॥ अथय ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महापुते । इदं यश्चियमानिर्घ्यं मन्मतः प्रतिपद्यतां ।

ममस्य यश्चपूतस्य पाचं पाचस्य पावनम् । अग्नियस्त्वं हि मन्थाक्तः खदृष्टः परमो मत ।

नपि योऽहुं गते विष्णो न प्रावर्तन्म न क्रियाः । अवैष्णवस्य यश्च न हि कथं विधीयते ।

यदपि पश्य यश्च सत्त्वसूतिः फलं लभेत् । अघातामभिवाक्षाभिरिव्यमानं निरोक्ष्ये ।

एवमस्त्विति तान् विप्रान् भगवान् प्रतिपूजयन् । मुमुदे ब्रह्मलोकस्यो ब्रह्मेव हि पितामहः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेसु हरिवंशे रत्नविंशतपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयमिह पूजितस्त्वैव विवेश हरिवीर्यः । पौराणं गुह्यसदृशं दिव्यं नारायणार्थम् ।
 स तद्विवेश हृष्टात्मा तानामेव संदागतान् । प्रथम्य चादिदेवाय ब्रह्मेण पश्योनये ।
 स्नेहनाम्ना परिज्ञातं स तत्कारयेणाश्रमं । प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यसंजयत् ।
 स तत्राम्बुपतिप्रस्थं ददर्शलेयमात्मनः । स्वघिष्ठितं देवगणैः शान्तैश्च महर्षिभिः ।
 सन्त्यक्तान्मुदयेतं सवत्स्रान्नदकुलं । तिमिरौघपरिचितप्रमथ्यं सुरासुरैः ।
 न तत्र विषयो वायोर्नन्दोर्नापि विवस्वतः । वपुषा पद्मनाभस्य संदेशेलेजसा दृष्टः ।
 स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुदहन । सहस्रशोषो भूला च शयनायोपचक्रमे ।
 लोकाणामन्तकासङ्गा कालो भयेनशालिनी । उपतस्थे महात्मानं निद्रां तं कालरूपिणी ।
 स प्रिये शयने दिष्टे समुद्रास्त्रोदयोतले । हरिरैकाग्रयोगेन अनेन त्रतिनाम्बरः ।
 तं शयानं महात्मानां भवाय जगतः प्रभुं । उपासाद्यकिरिं विष्णुं देवाः सर्षिणालसा ।
 तस्य सुप्तस्य शृङ्गमे नाभिमध्यात् समुत्थितं । आद्यं तस्याधर्नं पद्मं ब्रह्मणः सूर्य्यसंनिभं ।
 सहस्रपत्रं वर्षाढ्यं सुकुमारं सुपुम्पितं । ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपद्मेव महासुरभिः ।
 आवर्तयति लोकाणां सर्वेधा कालपर्य्ययं । निवेष्टसद्यः वदन्नाजिज्ञासपथवेरिताः ।
 प्रजानां पङ्क्तौ श्लोचैर्न्यथान्तरापगतानि च । ते हृष्टाः प्राणिनामोषा विभक्ता ब्रह्मणो स्वयं ।
 चतुर्धा स्वा गतिं जग्मुः कृतात्मोक्तेन कर्मणा । न तं ब्रह्म स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मवैयोऽध्यायः ।
 विष्णुं निद्रामयं ध्यानं प्रविष्टं तमवा दृष्टं । ते तु ब्रह्मर्षयः सर्वे वितासद्वपुरोगमाः ।
 न विदुस्त्वं कश्चित् सुप्तं कश्चिदाशेषमायने । आर्गर्गर्गं कोऽचकः श्रेते कस्य सुप्तस्य मेहृते ।
 को भोगवान् को द्युतिमान् कृष्णान् कृष्णतरय कः । विमृषन्ति स्म तं देवा दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।
 न चैनं श्रेष्ठरत्नैर्दुर्लभैर्कर्मैः जन्मनोऽपि वा । गाथाभिरुत्पतिष्टाभिर्घं तस्य चरितं विदुः ।
 पुराणां पुराणेषु स्वययः संप्रचक्षते । श्रूयते चास्य चरितं वेदेभ्यः पुरातनं ।
 महापुराणात् प्रथ्यति परं तस्य न विद्यते । यथास्य देवदेवस्य चरितं सुप्रभावम् ।
 ते नेमा श्रुतयो व्यासा लौकिक्या देवार्थं याः । भवकाले भवत्येष भूतानां भूतमावनः ।
 दानवानामभावाय जगर्गतिं मधुसूदनः । यदैर्न वोचितं देवान् श्रेष्ठैः मुमुक्षुर्षयैः ।
 ततः स्वपिति घर्षान्ते जागर्गतिं जलदक्षयैः । तस्मिन् सुप्ते न वर्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः ।
 स हि यथास्य वेदाद्य यथाङ्गानि च सर्वशः । या हि यज्ञगतिः प्रोक्ता स एव पुरुषोत्तमः ।
 श्रतप्रवृत्तपञ्चो हि जागर्गतिं मधुसूदनः । तदिदं वार्षिकं चक्रे धारयत्यमुदेधरः ।
 वैष्णवं कर्म कुर्वाणः सुप्ते विष्णौ पुरन्दरः । या श्लोका गङ्गरी माया निद्रेति अगतिं खिता ।
 याऽस्माद्वैपित्री चार कालरात्रिर्गङ्गीर्चिता । तस्यास्तनूस्तमोदारानि निद्रा दिव्यनाम्निनी ।

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

जीविताङ्गेहरा ॥ तु सर्वप्राणभृता भुवि । नैतया कश्चिदाविष्टा जृम्भमाणो मुञ्च्युः ।

शक्तः प्रसहितं वेगं मज्जन्निव महाधेव । अञ्जना भुवि मर्त्यानां अमत्रा वा कथञ्चन ।

सैषा भवति मर्त्यस्य निद्रा सर्वस्य सौकम्यी । स्वप्नानि कथयते ह्येषा प्रायशो भुवि देहिनां ।

मृत्युकाले च भूतानां प्राणान् चययते धृष्टं । देवेष्वपि दधारैर्नान्यो नारायणादृतो । १५१

सखी सर्वहरस्यैषा पाप्मा विष्णोः शरीरजा । सैषा नारायणमुखे दृष्ट्वा कमललोचना ।

लोकान्मन्येन कालेन भजते भूतमोहिनी । स्वमेवा हितार्थाय लोकानां कृण्वतात्मना ।

प्रियते सेवनीया हि पत्येव हि पतिव्रता । स नया निद्रया च्छन्नलक्ष्मिभारायणाश्रमे ।

शेते स भगवान् विष्णुर्माययन् जगद्वयः । तस्य वर्षसहस्राणि त्रयानेषु महात्मनः ।

जम्बुः कृतयुगश्चैव चेता चैव युगोत्तमं । स तु द्वापरपर्यन्ते दृष्ट्वा लोकान् सुदुःखितान् । १५२

श्राव्युत्त महातेजा स्वयमात्मो महर्षिभिः ।

॥ अथ य ऊचु ॥ गङ्गीहि निद्रां सहजां भुक्त्वा पूर्वां निव सजं । रमे ते प्रज्ञाया चाङ्गे देवा दर्शनकाक्षिणः ।

रमे ते प्रज्ञाविदांसि प्रज्ञाधंस्तवादिनः । वर्द्धयन्ते हरीकेश अथयः संश्रितव्रताः ।

एतेषामात्मभूतानां भूतानामात्मभावान् । उदृष्टुं विष्णोः शुभा वाचो भूयो माग्यनिष्ठाभवां ।

रमे त्वां सप्त मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः । स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गंधाभिर्गीर्भिरक्षरा । १५३

उत्तिष्ठ शतपथात् यज्ञानां महायुते । कारणं किञ्चिदुत्पन्नं देवानां कार्यैर्गौरवात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स संक्षिप्य जगत् सर्वं तिमिरार्धं विदारयन् । उदन्तिष्ठ हरीकेशः शिवा परमया त्वत्तन् ।

स ददर्श सूरान् सर्वान् समेतान् सपितामहान् । निवसून् चुभितार्धैश्च जगत्पथैः समागतान् ।

तामवाच हरिर्देवानिद्राविश्रान्तलोचनाः । तत्सदृष्टार्थया वाचा धर्मैरेवार्थयुक्तया ।

॥ विष्णुवाच ॥ कुतो वो विपद्यो देवाः कुतो वो भयमागतं । कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्तते । १५४

न खल्वनुग्रहं लोके वर्तते दानवोत्थितं । नृणामायासजननं शोधमिच्छामि वेदितुं ।

अथ ब्रह्माविदां मध्ये विद्वाथ प्रयनोत्तमं । शिवाय भवतामर्थं स्तितः किं करवाणि वः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुर्गदितं ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिवौकर्म ।

भासि किञ्चिद्भयं विष्णोः सुराणामसुरान्महः । येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ।

शक्नो जयति देवमे तयि चारिनिहृदये । धर्मे प्रयतमानां दानवार्तां कुतो भयं । १५५

अस्य धर्मे च निरताग्रामवान् विगतज्वरान् । नाकालधक्काणां मृत्युः शक्नोति प्रथमोचितं ।

मानवानां स पतयः पार्थिवा वै परस्परं । यज्ञागमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्वन्ते मियः ।

ते प्रजानां शुभकराः करदैरविमर्हिताः । आकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोपमापूरयन्त्यतः ।

स्थीतान् जनपदान् स्वान् स्वान् पालयन्तः समाधराः । अतोऽष्टादशायतनो वशं न जुगुप्सुश्च स ।

मोहेजनीया भूतानां सचिवैः शम्भुपूजिताः । चतुरङ्गैर्वैलेयुक्ताः पशुणामुपभुञ्जते । १५६

धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । यजन्ते च यथाकांक्षं यज्ञविपुलदक्षिणैः ।
वेदानधीत्य दिवाभिर्भर्षणीं ब्रह्मचर्याया । आर्द्धैर्भोज्यैश्च शतब्रह्मर्षयन्ति पितामहान् ।
नैषामविदितं किञ्चिद्विषु लोकेषु विद्यते । वैदिकं लौकिकञ्चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ।
ते परापरदृष्टार्या महर्षिभूतजस्रः । भूयः कृतयुगं कर्तुं मुत्सहन्ते नराधिपाः ।
तेषामेव प्रभावेण शिवं वर्धति वायवः । यथार्थञ्च वनुर्व्याता विरजस्ता दिशो दृशः ।
निहतपाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वै गहाः । चन्द्रमाश्च सनचनः सौम्यश्चरति योगतः ।
अनुलोमकरः सूर्या अचने दे चचार ह । हवैश्च विविधेषुतः इडभग्नोऽकृताग्रनः ।
एवं सम्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु मखादिषु । तर्पयत्स महोऽकृत्यां गृह्ये कालभयं कुतः ।
तेषां ज्वलितकीर्तीनामन्योन्यमनुवर्तिना । राज्ञां वलैर्भक्षयतां पीयते वसुधातले ।
सर्वं भारपरिआन्ता पीयमाना नराधिपैः । पृथिवी समनुप्राप्ता सौरिवावन्नविक्रता ।
पुगान्तेवदृश्यं रूपं प्रैलाञ्छलितवन्धनं । जलात्पीडाकुलमेतद् द्रव्ययती मुञ्चमुञ्चः ।
चक्षिष्याणां वपुर्भिश्च तेजसा च बलेन च । नृणाञ्च रादैर्विशीर्षैः आस्यतीव वसुन्धरा ।
पुरे पुरे नरपतिः कोटिसङ्घैर्बलैर्हृतः । रात्रे रात्रे च बहवो यामाः शतसहस्रजः ।
भूमिपानां सन्नैश्च तेषाञ्च बलिना बलैः । यामायुताद्यौरात्रैश्च भूमिर्निर्वेदमागता ।
सर्वं निरामयं ज्ञात्वा निषेधं कालमगतः । प्राप्ता तवात्ययं विष्णो भवाद्याद्याः परा गतिः ।
कर्म्मभूमिरिच्छाणां भूमिरिषा व्याकृता । यथा न कीदृत्तत्तुल्याजगत्प्रेया हि प्रायसी ।
यस्या हि पीडनं देवियो महान् खान्धमुखदन । क्रियालोपय भूतानां दूषितश्च अगद्वहेत् ।
आस्यते व्यक्तमेवैवा पार्थिवैश्च प्रपीडिता । सहजां या चमां त्यक्त्वा चलन्मचला गता ।
यदस्याः श्रुतवन्तः स्म तच्च । पि भवता श्रुतं । भारावतरणार्थं हि मन्त्रधामस्तथा सह ।
सत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राज्यवर्द्धनाः । नराणाञ्च सये वर्या ब्राह्मणाननुयायिनः ।
सर्वे सत्यमयं वाक्यं वर्या धर्मकारणात् । सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ।
एवं जगति वर्धन्ति मनुष्या धर्मकारणात् । यथा धर्मवधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्तते ।
सर्ता गतिरियं नात्या धर्मस्तथाः सुसाधनं । रात्रासैव वधः काट्यो धरण्या भारनिर्णये ।
तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् । प्रजामो मेघप्रिसरं पुरस्त्यह वसुन्धरां ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाटमियोव यद्द तेर्हुर्दिनाभ्योदयसिखनः । प्रत्यक्षे दुर्दिनाकारः सद्दुर्दिन इवाचलः ।
समुत्कामिणिविद्योतं सधन्नाभ्योदयसैव । सजटामण्डलं कृत्वा विभक्तं लक्ष्मणवपुर्हरिः ।
स चाक्षोरपि विक्षीर्णे रोमाभ्योद्गतराजिमान् । शीवलो राजते योमान् सनद्वयमुवाक्षितः ।
पीते वसानो वसने लोकार्णा गुरुरव्ययः । हरिः कोऽभवदाक्षस्यः सन्नय्याश्च इवाचलः ।
तं प्रजनां मुपयेन पप्रयोभिगमानुगं । अनुजंयुः सुराः सर्वे महतायक्तपञ्जवः ।

५८०

५८१

५८२

५८३

५८४

नातिदीर्घेण कालेन ते गत्वा रत्नपर्वतं । ददृशुर्देवतास्त्रयं स्त्रां सभां कामरूपिणीं । १८५
 मेरी शिखरविम्वस्ता समक्तां सूर्यवर्षसा । काञ्चनकुम्भारचितां वज्रवैदूर्यतोतरणां ।
 मनोनिर्माणचिदाद्या विमानशतमाशिनीं । रत्नजासान्तरवतीं कामगा रत्नभूषितां ।
 कुण्डलरत्नमकीर्णा सर्वकुङ्कुमोत्कटां । देवमायाधरां दिव्या निम्बितां विश्वकर्षणा ।
 तां दृष्टमनसः सर्वे ययाग्वान । ययाविधि । ययानिवेश विदग्धा विविशुक्तां सभां शृङ्गां ।
 ते निपेदुष्यंतीक्रेषु विमानेभ्यः सनेषु च । भद्रासनेषु पीठेषु कुम्भेभ्यः सारणेषु च । १८६
 ततः प्रभञ्जनो वायुमैक्षणा साधु चोदितः । सा शब्द इति सर्वत्र प्रचकामास तां सभां ।
 नि शब्दक्षितिमेतस्मिन् समार्जे चिदिबौक्तसा । वभाये धरणी धाक्यं खेदात् कष्टमापिणी ।
 ॥ धरण्युवाच ॥ त्वया धार्या ह्यहं देव त्वया वै धार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ।
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । तत्तत्त्वं प्रसादेन मया पञ्चाक्षु धार्यते ।
 तथा धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तदिद्यते भूतं यत्त्वया न तु धार्यते । १८७
 तमेव कुक्षे वीर नारायण युगे युगे । महाभारतवतरणं जगतो हितकाम्यया ।
 तवैव तेजसा क्रान्ता रसातलतल गता । चापस्त्र मां सुरयेष्ट तवैव शरणं गतां ।
 दानवै पीड्यमानाश्च राक्षस्य दुरात्मभिः । तामेव शरणं नित्यमुपयास्ये सनातनं ।
 तावन्मोक्षि भयं भूयो यावन्न सा ककुप्तिनः । शरणं यामि मनसा शतशोऽपि सहस्रशः ।
 अहमादौ पुराणस्य संविता पद्मयोगिना । माञ्च हला हतौ युष्मै गृह्यसौ दौ महासुरौ । १८८
 कर्णस्तोताभवौ दौ हि विष्णोरस्य महात्मनः । महाशंभो प्रसूयत काष्ठकुक्ष्यस्यो हितौ ।
 तौ विवेश स्त्रय वायुमैक्षणा साधुचोदितः । तौ दिव्ये श्लाघ्येनो तु वटपाने महासुरौ ।
 वायुमाणौ तु तौ गृह्य ब्रह्मा परिमुपच्छनैः । एकं मृदुतरं मेने कठिनं वैश चापर ।
 नामनी तु तयोद्युक्तौ सवितुः सलिलोद्भवः । मृदुस्त्वयं मधुर्गम कठिनं केतभोऽभवत् ।
 तौ दैत्यौ हतनामानौ चैरतुल्यलदपितौ । सर्वमेकार्णवं लोकं युद्धकाभौ सुनिर्भयो । १८९
 तावागतौ सहास्रलोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । शकार्णवास्मुनिपते तैवान्तरधीयत ।
 स पक्षी पद्मनाभस्य नाभिमथ्यात् समुत्थितः । रात्रयामास मथितं गुह्यं ब्रह्मा शतयुक् ।
 तावुभौ जलगमंस्त्री नारायणपितामहौ । बह्वन्वर्धनणागेषु शयानौ न चकम्पतु ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ । आजग्रातुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
 बृह्मा तावत्सुरौ घोरौ महाकायौ दुराधेदौ । ब्रह्मणा ताडितौ विष्णुः पद्मनाभेन वै पुरा । १९०
 उत्पत्ताताग्रे प्रयनात् पद्मनाभो महाद्युतिः । तद्युद्धमभवोद्वारं तयोस्तस्य च वै तदा ।
 शकार्णवं तदा लोकैः शैलोक्ये जलतां गतौ । तदाभूत्समुत्सं युद्धं वर्षश्लाघ्यस्य ।
 न च तावत्सुरौ युद्धे तदाग्रममवापतु । अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुग्धदौ ।
 ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं भृगुं । प्रीतो सतात्र युद्धेन चाप्यस्त्रं मयुरावयो ।

आवां जहि न यचोर्वा सलिलेन पङ्गुता । हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावां युधि निर्जिता तस्यावां विहितौ सुतौ । स तु गृह्य मध्ये दोर्भा दैतौ समभिपीडयत् ।
 जगत्तुर्निधनञ्चापि तावुभौ मधुकैटभौ । तौ हतौ चासुतौ तोये वपुर्धमेकताड्यतौ ।
 मेदेऽमुचतुर्दैतौ मथ्यमानौ जलोर्निमिः । मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामर्नद्धे ततः ।
 नारायणस्य भगवानक्षयत् स पुनः प्रजाः । दैत्यधोर्ध्वदशा कृत्वा मेदिनीति ततः स्रुता ।

१८१५

प्रभावात् पद्मानभस्य शय्यतो जगतौ कृता । वराहण पुरा भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 विपाणेनाहमेकेन तोयमथात् समुद्रता । कृताहं कमता भूयस्तदा युष्माकमग्रतः ।
 बलैः सकाशादैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना । साम्प्रतं खिद्यमानाहं एतमेव गदाधरं ।
 अनाया जगतो नार्यः शरणं शरणं कृता । अग्निः भुवर्षस्य गुरुर्गवां स्वर्ग्यो गुरुः स्रुतः ।
 नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः । यदहं धारयामिका जगत्स्वावरजङ्गमं ।
 मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः । जामदग्न्येन रामेण भारावतरणे च्छया ।

१८१६

१८१७

रौपाक्षि सप्तश्लोऽहं क्षत्रियैर्विप्रयोजिता । साक्षि वेद्यो ममारोष्य तर्पिता नृपशोषितैः ।
 भार्गवेण पितु आद्रे कक्षपाय निवेदिता । मांसमेदोऽस्त्रिदुर्गन्धा दिग्धा क्षत्रियशोषितैः ।
 रजस्सलेव युवति कक्षर्प समुपस्थिता । स मां ब्रह्मधिरण्याह किमुर्बिं तमवाङ्मुखी ।
 वीरपत्नीव्रतमिदं धारयन्ती विपीदसि । साहं विज्ञापितवती कक्षर्पं लोकभावनं ।
 पतयो मे कृता ब्रह्मन् भार्गवेण महात्मना । साहं विहीना विक्रान्तेः क्षत्रियैः ब्रह्मवृत्तिभिः ।
 विधवा गूढनगरा न धारयितुमुत्सहे । तन्मह्यं दीयतां भर्ता भगवंस्तत्समेनूपः ।
 रक्षेत् सपामनगरं यो मां सागरमालिनी । स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं वाढमित्यमवीत प्रभुः ।

१८१८

ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रदत्तवान् । सा मनुग्रभवं पुण्यं प्रायेष्ठाकुकुलं महत् ।
 विपुलेनासि कास्तेन पार्थिवात् पार्थिवं गता । एवं दत्तासि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
 भुक्ता राजसहस्रेभ्यु महर्षिकुलमन्त्रवै । बहवः क्षत्रियाः गूढरा मां जिला दिवमाश्रिता ।
 ते स्य कालवशं प्राण्य मयिव प्रलयं गताः । मत्कृते विपदा लोके हृत्ता वरुन्त एव च ।
 क्षत्रियाणां बलवतां वंदामेष्वनिर्वर्तिनां । एतद्युञ्जतप्रवृत्तेन देवेन परिणाम्यता ।
 जगद्भिताथ कुपत राक्षसां हेतुं रणवयं । यद्यसि मयि कारुण्यं भारश्रेयिस्त्रकारणात् ।
 एकयकधरः श्रोमानमयं मे प्रयच्छतु । यमहं मारयन्तस्मा संप्राप्ता शरणार्थिनी ।
 भारा यद्यरोक्ष्ये विष्णुरेव श्रवोतु मां ।

१८१९

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपत्रर्षि धरणीवाक्त्रि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा प्रथितोवाक्त्रि सर्वैरेव दिवौकसः । तदर्थकृत्यं संक्षिप्य पितामहमयाव्रुवम् ।
 भगवन् क्षियतामस्याः श्रियया भारसयतिः । शरीरकर्त्ता भोक्तारो न हि लोकसमुद्भवः ।
 यत् कर्त्तव्यं संदरेण धमेन वक्ष्येन वा । यदा कार्यं धमेनैव स्वयं नारायणेन वा ।

यदा चन्द्रमया कार्यं भास्करेणानिलेन वा । आदित्यैर्व्यसुभिर्वापि रुद्रैर्वा लोकमावने ।
 अग्निर्वा वा सुराग्रगण्यं साधैर्वा चिदिवालयैः । दृढसत्यमनोग्धं वा कालेन कलितानि वा । १८६
 महेश्वरेण वा ब्रह्मन् विशाखेन मुद्गेन वा । यचराघसगन्धर्वैर्यारण्यैश्च महोरगैः ।
 पर्वतैः शैलमुखैर्वा सागरैर्वा महोर्मिभिः । गङ्गामुखोभिर्द्विधाभिः सरिर्द्धिर्वा गुरेन्दर ।
 विप्रमाणापय विभो कथमंशं प्रयुज्यतां । यदिते पार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिवविपशे ।
 कथमंशावतरणं कुर्महे सर्वं पितामह । अनारोचगता ये च प्रथित्या ये च पार्थिवाः ।
 यदस्यानाम्न विप्राणां पार्थिवाणां कुलेषु च । अयोनिजायैव तन् ह्यजाम जगतीतसे । १८७
 सुराणामेककार्यथा मुनैस्तद्विदितं महत् । देवैः परिहृतं ग्राह्यं वाक्यं लोकपितामहः ।
 रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चय । यज्जम्बं स्वयरोरंगांशोऽजगतात्मसमान् भुवि ।
 सर्वं एव सुरश्रेष्ठोऽजोभिरवरोहन् । भावयन्तो भुवं देवो लब्ध्वा चिभुवनमियं ।
 पार्थिवे भारते वंशे पूर्वमेव विजानता । पृथिव्या सम्भवमिदं श्रूयतां यन्मया ज्ञतं ।
 समुद्रेऽहं पुरा पूर्व्यं वेलाभाषा पश्चिमां । अग्निं सार्द्धं तन्मेन कथयामि महात्मना । १८८
 कथाभिः पूर्व्यदृष्टाभिलोक्य कृतानुगामिभिः । दत्तितृप्तैश्च वज्रभिः पुराणप्रभवैर्गुणैः ।
 कुर्वन्तस्तु कथास्तान्ताः समुद्रं सह गङ्गया । समीपमाजगामाश्च युक्तस्तैर्यद्माहते ।
 यदीदं विप्रमा कुर्वन् गतिं वेगतरेङ्गिणीं । यादोऽगणविधिष्वेव यच्छस्त्रेऽप्यववाचसा ।
 शङ्खमुक्तामलतनुं प्रवालमणिभूषण । युक्तयश्चमया पूर्णं साध्वगम्भीरनिखलम् ।
 च मा परिभवेत्तैश्च वेलात्मतितिकमत् । त्रिदशमासं चर्षत्सैर्वायैरमुविश्वैः । १८९
 तच्च देशं व्यवहितं समुद्रे हि ममादितं । उक्तं संवत्सरा वाचा शान्ताऽसीति ततो मया ।
 शान्ताऽसीत्युक्तमाचक्षु तनुं च सागरो गत । संदतोर्क्षितरङ्गैश्च स्थितो राजनिषा व्यलम् ।
 भूयश्चैव मया ज्ञतं समुद्रं सह गङ्गया । चकारणा मतिं क्त्वा युष्माकं हितकाम्यया ।
 यस्मात्स राजतुल्येन वपुषा समुपस्थित । गच्छार्णवं महोपालो राजैव त्वं भविष्यसि ।
 तत्रापि बहजा लीला धारयन् स्वेन तेजसा । भविष्यसि गृणां भर्ता भरतानां कुलोद्भव । १९०
 शान्ताऽसीति मयेऽकस्मिन् यथासि तनुर्ता गत । सुतनुयैश्च शास्त्रैश्च शास्त्रमस्मिन् भविष्यसि ।
 इयमथायतापङ्क्तौ गङ्गा सर्वोद्गमोभना । रूपिणो नै सरिच्छ्रेष्ठा तव त्वामपि यास्यति ।
 एवमुक्तस्तं तां बुभुक्षु सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । मां प्रभो देव देवानां किमर्थं शत्रवानसि । १९१
 अहं तव विधेयात्मा त्वत्कृतस्त्वत्परायण । अश्रपोऽसदृजैर्व्याप्यैरात्मजं मां किमात्मना ।
 भगवस्त्वत्प्रसादेन वेगात् पर्वणि बद्धित । यद्यहं चलितो ब्रह्मन् कोऽच दोषो ममात्मन । १९२
 चक्षामि पवनेनाङ्गि खण्डे यद्यसि पर्वणि । अत्र मे भगवन् किन्तु विद्यते श्रापकारणम् ।
 ब्रह्मैतद्य महावाते प्रष्टुं ह्यहं वलाहकम् । पर्वणां चिन्दुयुक्तेन विभिमि बुभुक्षुऽसि कारणम् ।
 एव यद्यपराधोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्त्तितैः । चतुर्मुखैश्च मे ब्रह्मन् श्रापोऽयं विनिवर्त्तितः ।

एवं मयि निरालम्बे शापाच्छिखिलतां गते । कारुण्यं कुरु देवेश प्रमाणं यद्यनेकम् ।
 अस्त्रास्य देव गङ्गाया गङ्गातयास्तवाज्ञया । महीयसमदीयायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि । १८८५
 तमेहं श्रुत्वा वाचा महासर्वमयानुव । अकारणञ्च देवाणां वस्त्रं शापानिलेरितं ।
 शान्तिं व्रज न मेतथ्यं प्रसन्नोऽस्मि महीदधे । शापेऽस्मिन् सरिता नाथ भविष्ये प्रष्टुं कारणं ।
 तद्गच्छ भारते वेशे स्वदेहं स्निग्धं तेजसा । आधत्स्व सरिता नाथ त्वत्तोमा सागरी तनुं ।
 महीदधे महीपालस्तव राजश्रिया दृतः । पालयंश्चतुरो वशोऽवस्थसे सलिलेश्वर ।
 इदमन्तां सरिच्छेष्टा विभ्रती मानुषी तनुं । तत्कालारमणोपाज्ञो गङ्गा परिपरिस्थिति । १८८६
 अनया सह जात्रया मोदमानो समाश्रया । इमं सलिलसंक्षेपे विस्मरित्यसि सागर ।
 लब्ध्वा चैव कर्त्तव्यं त्वयिदं मन आश्रये । प्राजापत्येन विधिना गङ्गाया सह सागर ।
 वसवः प्रच्युताः स्वर्गात् प्रविष्टास्य रसातलं । तेषामुत्पादनायैष मया त्वं विनियोजितः ।
 अष्टौ तान् जात्रयो गभीरपत्न्यायै दधालिधे । विभावसोऽस्तुगुणान् सुराणां प्रीतिवर्द्धनान् ।
 उत्तपाद्य । वस्त्रनद्योश्च शला कुरुकुलं महत् । प्रवेक्ष्यसि तनुं त्वत्ता पुनः सागर सागरी । १८८७
 श्वमेतन्मया पूर्वैर् हितार्थं वः सुरोत्तमाः । भविष्यं दृश्यतां भारं इच्छित्वा पार्थिवात्मकं ।
 तदैव शान्तनोऽयं इच्छित्वा रोमिती मया । वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्त्रिदिवौकवः ।
 अद्यापि भुवि गात्रेयस्तथैव वसुरष्टमः । वस्त्रे वसवः प्राप्ताः स एकः परिलम्बते ।
 छट्वाष्ट्रिणां द्वितीयायां द्वितीया शान्तनोऽस्तुमः । विचित्रवीर्यो द्युतिमानासीद्राजा प्रतापवान् ।
 वैचित्रवीर्यो द्वावेनौ पार्थिवो भुवि शम्भवे । पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषवर्धनौ । १८८८
 तत्र पाण्डोः श्रिया पुष्टे द्वे भार्ये यौवनस्थिते । ब्रह्मे कुन्ती च माद्री च देवयोधोपमे भुवि ।
 धृतराष्ट्रश्च राज्ञश्च भार्येका तुष्यरूपिणी । गान्धारी भुवि विख्याता नित्यं भर्तृमते स्थिता ।
 तत्र वंश विभज्यन्तां विपद्याः पञ्च एव च । पुत्राणां हि तयो रश्मिभविता विपद्वा महान् ।
 तेषां विमर्द्दे दायाद्ये नृपाणां भविता वयः । युगान्तप्रतिमद्यैव भविष्यति महद्द्वयं ।
 स्वसेयु मरेन्द्रेयु श्रातयतस्त्रितरेतरं । विभक्तपुरराष्ट्रौघा स्थिताः प्रैथिवमस्थिति । १८८९
 ह्यपरस्तु युगस्थाने मया दृष्टं पुरातनं । कस्य शास्त्रान्ति श्लेषेण सार्वभौमः कुरु राज्ञः ।
 तत्रावप्रिष्टान् अनुजान् सुभान्निमि विधेयः । धृष्ट्यन्ते शङ्करशोभः पावकेनास्त्रनेजसा ।
 अन्तकप्रतिमे तस्मिन्निर्दत्ते क्रूरकर्षणि । समान्निदमाख्यानं द्वितीयं दापरं युगे ।
 महेन्द्राष्ट्रेऽप्यस्ते ततो माहेन्द्रं युगे । नित्यं प्रवृत्तस्ते पद्याद्युगं दारुणदर्शनं ।
 अर्धश्रायपुरुषं स्वल्पधर्मपरिग्रहं । उत्सवसत्यसंयोगं वर्द्धितानुनसधर्षणं । १८९०
 महेन्द्रं कुमारश्च दो च देवौ समायिताः । भविष्यन्ति नराः सर्वे लोकेन स्वविरायुषः ।
 तदेव निर्णयः प्रोक्तः दृष्टित्वा पार्थिवात्मकः । अत्रावतरणं सर्वं सुराः कुर्वन्त मां शिरं ।
 धर्मसंश्लोष्य कुन्त्या वै माद्राः च विनियुज्यतां । विपद्मस्तु कलिभूलं गान्धात्र्यौ विनियुज्यतां ।

एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजान् । कालचोदिताः । जातरागाः प्रथिव्यर्थं सर्वैः संशामलाक्षयाः ।
 गच्छन्ति पशुमनो स्त्रां योनिं लोकधारिणे । छष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविभुत्तु । १०५
 श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतं । श्रियिवी सह कालेन वधाय श्रियिवीचिर्ता ।
 देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहाथं सुरदिपां । नरैश्च पुराणैर्विशेषज्ञ धरणीधरं ।
 सनत्कुमारं बाष्पांश्च देवानग्निपुरोगमान् । वरुणञ्च संशैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
 गन्धर्वांसुरसोश्चैव रुद्रान्विश्वानयाश्विनौ । ततोऽज्ञानवर्जं देवाः सर्वैश्चावतारयन् ।
 यथा ते कथितं पूर्व्यमंशवतरणे मया । अयोनिरा योनिर्जाय ते देवाः श्रियिवीतले । १०६
 दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः । चीरिकावृक्षसङ्काशा वज्रसंघनमाक्षया ।
 नागायुतबलाः केचित् केचिदेवबलाश्रिताः । गदापरिपुष्पकोनां सहाः परिपुष्पाश्च वः ।
 गिरिभृद्गुह्यप्रहर्तारः सर्वे परिपुष्पोधिनः । हृष्टिर्धेः समुत्पन्नाः प्रतपोऽय सदस्रजः ।
 कुबर्जं च ये देवाः पञ्चालेषु च पार्थिवाः । पाञ्चालानां सन्तुष्टानां ब्राह्मणानाम्श्रुतं योनिषु ।
 सर्वैश्चाज्ञा महेश्वासा वेदव्रतपरायणाः । सर्वैर्द्विगुणसम्पन्ना यज्ज्ञानः पुण्यकर्षिणः । १०७
 आचालयेयुः शैलंश्चो क्रुद्धा भिन्त्युर्ध्वहीतलं । उतपतयुरयाकाशं सोमयेयुर्महोदधिं ।
 यवमादिष्य तान् ब्रह्मा भूतभूयभवप्रभुः । नारायणे समावेश्य लोकान् शान्तिमुपागमत् ।
 भूयः शृणु धयाविष्णुरवतीर्णो महीतलं । प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राक्कथयेत्तुः ।
 यथातिवैश्रज्याय वसुदेवस्य धीमतः । कुलं पूज्ययज्ञः कथौ जगत् नारायणः प्रभुः ।
 इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपूर्वेषु देवानामेवावतरणे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकार्यं गते काले जगत्याश्च ययालयः । शंभोऽवतरणे हृते सुराणां भारते हृते । १०८
 भगिऽवतीर्थं धर्मस्य शक्रस्य पवणस्य च । अश्विनोर्द्विभिमजोभगि वै भास्करस्य च ।
 पूर्व्यमेवावनिगते भगि देवपुरोधसः । वसुनामष्टमे भगि प्रागेव धरणीगते ।
 मृदोर्भागे विनिगते कलैर्भागे तथैव च । भगि सोमस्य च तथा वरुणस्य च गङ्गागते ।
 शङ्करस्य गते भगि मित्रस्य धनदस्य च । गन्धर्वैरनयनाणां भृगुर्गण्डिव गेयविपि ।
 भर्गुर्ध्वजितेपु गण्णाङ्गतेपु धरणीतलं । तिष्ठन्मारायणस्येति नारदः प्रत्युद्ययत् । १०९
 स्थितान्निप्रतीकाशो वासाकैमदुर्जेत्रणः । सन्ध्यापल्लवं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन् ।
 चन्द्राग्रदण्डं वसनं वशानो हस्त्रभूषणः । वीणां गृहीत्वा महतीं कवाशनां सखीमिव ।
 कृष्णाजिनोत्तराश्रयो हिमयशोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः साक्षाच्छक देवापरः ।
 मेत्ता जगति मुद्धानां विपद्दाणां मुहोपमः । महर्षिर्विप्रश्चरुषिर्निदान् गन्धर्वैर्वेदवित् ।
 वैरकेसिकिलो विप्रो ब्राह्मः कलिर्ब्रह्मापरः । देवगन्धर्वलोकानामादिवक्ता मुनिः परः । ११०
 माता चतुर्णां वेदानां उद्भवाता प्रथमनिर्वा । स नारदोऽय विप्रर्विन्धलो लोकचरोऽव्ययः ।
 स्थितो देवभामार्थं संरब्धो विष्णुमप्रवोत् । शंभोऽवतरणं विष्णोः हृदिदं विदध्वैः कर्तुं ॥

चयाय पृथिवीशानां सर्वमेतदकारणं । यदेतत् पार्थिवं ज्ञतं त्वयि दिवोश्चर ।
 न नारायणयुक्तोऽयं कार्यार्थं प्रतिभाति मे । न युक्तं जानता देव त्वया तत्तत्तदर्थिना ।
 देवदेव पृथिव्येयं प्रयाक्तुं कार्यमोदृशं । त्वं हि चतुर्भुजा चतुःश्लाघ्यं प्रभवतां प्रभु ।
 श्रेष्ठयोगवानो योगी गतिर्गतिमतामपि । देवभागान् गतान्दृष्ट्वा किं तं सर्वपापगो विभुः ।
 वसुन्धरायाः सहायैर्ममं स्वं नानुयुञ्जसे । त्वया सनाथा देवांश्चास्त्रभयास्त्रतमप्रोदिताः ।
 जगत्यां सन्निव्यन्ति कार्याकार्यान्तरङ्गताः । तदहं त्वया विष्णो प्रातः सुरसभामिमं ।
 तव सञ्चोदनायाय शृणु चाप्यत्र कारणं । ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ।
 तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गता पृथिवीतले । पुरो प्रयियां मुदिता मयुरा नाम विभ्रुता ।
 निविष्टा यमुनातीरे स्वीता जनपदायुता । मधुर्नाम महानासोत् दानवो युधि दुर्जय ।
 चासनं सर्वभूतानां बलेन महताऽन्वितः । तस्य तत्र महद्वासी महापादपद्मदल ।
 घोरं मधुवनं नाम यत्रासौ न्यवसत् पुरा । तस्य पुत्रो महाभासीस्रवणो नाम दासव ।
 चासनं सर्वभूतानां बले महति तस्थिवान् । स तत्र दासवः कीदृशं पंगुगाननेकशः ।
 सदैवतगणासैकानुदासयति दर्पितं । अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाश्रयौ स्थिते ।
 राज्यं प्राप्सति धर्मज्ञे राक्षसानां भयावहे । स दानवो बलसाधो घोरं वनमुपाश्रित ।
 प्रिययामास रामाय दूतं पश्यवादिनं । विषयासन्नभूतो हि तव रामरिपुष्य सः ।
 न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलशालिनं । राज्ञा राजव्रतत्वेन प्रजानां श्रुभमिच्छताः ।
 जेतव्या रिपवः सर्वे स्वीतं विषयमिच्छताः । अभियेकार्द्रकमेव राज्ञा रक्षन्त्यामया ।
 जेतव्यानीन्द्रियाद्यादौ तज्यये हि भुवो जयः । सन्त्यक् चर्चितुकामस्य विप्रयेण महीपते ।
 जयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमी गुरुः । यमनेषु जघन्यस्य धर्ममथस्य धीमतः ।
 बलश्रेष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयं । प्रहृष्टैर्हृन्त्यने सर्वेः सहजैरिन्द्रियातिभिः ।
 अमिकायां प्रियकरैर्माहुरधृतिरीश्वर । यत्तया श्रीकृते मोहान् सर्वलो रावणो हतः ।
 नैतदैपयिकं मन्ये महत्तत् कर्म कुक्षितः । वनवासप्रवृत्तेन यत्तया व्रतशालिना ।
 महतं राक्षसे नीचे नैव दृष्टं यतो विधिः । सतामक्रोधना धर्मैः श्रुभो नयति यद्वृत्तिं ।
 यत्तया निहता मोहाद्वृषिताद्याभौकशः । स एव रावणो धन्यो यत्तया व्रतचारिणा ।
 स्त्रीनिमित्ते यतो युद्धे धाम्यान्मर्षानवेक्षता । यदि ते स हतः सद्यः दुर्भुद्धिरजितेन्द्रियः ।
 युध्यस्वाद्य मया साह्यं मूढे यद्यसि वीर्यवान् । तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं क्लृप्वादिनः ।
 धैर्यादसम्मानवपुः सक्षितं राक्षसोऽब्रवीत् । अश्वदेतत्तया दूतं भाषितं तस्य गौरवान् ।
 यत्रोत्पिपसि दीपेण वेदात्मानस्य सुस्थितं । यद्यत्र यत्पथे मूढो यदि वा रावणो हतः ।
 यदि वा मे हता भार्या तत्र का परिदेवना । न वाक्प्रायेण दुष्यन्ति साधवः सत्ये स्थिताः ।
 नागर्षि च यथा देवः सदा सस्त्रितरेषु च । कृतं दूतेन यत् कार्यं गच्छ त्वं दूतं माघिरं ।

मात्मज्ञाधिपु नोचेपु प्रहरन्तीह मद्विधाः । अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।

तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेर्मध्ये प्रतिकरिष्यति । एवमुक्तः स दूतस्तु पथो यौमित्रिणा सह ।

अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना । स शीघ्रयात्रः संप्राप्तस्तदा मधुवनं महत् ।

चक्रे निवेशं यौमित्रिर्विनान्तो युद्धसालस्यः । ततो दूतस्य वचनात् स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।

शयन्ये तदमं हत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । तस्युद्धमभवद्द्वारं यौमित्रेर्दानवस्य च ।

उभयोर्द्वेनुर्ध्वरयोः शूरायोरणमूर्द्धनि । तौ शरैः साधुनिशितैरन्योन्यमभिगम्यतुः ।

न च तौ युद्धवैमुख्यं अमं वायुपञ्चमस्तुः । अथ यौमित्रिणा बाणैः पीडितो दानवो युधि ।

ततः स शूरादहितः पर्यहोयत दाशवः । स गृह्णीताऽऽकुग्रक्षैव देवैर्दत्तवरं रणे ।

कर्षणं सर्वभूतानां लवणो विननाद ह । शिरोधरायां जघाह सोऽकुग्रेण चकथं च ।

प्रवेशयितुमारब्धो लवणो राघवानुजं । स हस्तात्तरमुद्यम्य शत्रुघ्नः खड्गमुत्तमं ।

अकुग्रक्षैव चिक्षेद दैत्यस्य च शिरो महत् । स हत्वा दानवं सङ्को यौमित्रिर्विचगन्दनः ।

तदनं तस्य दैत्यस्य चिक्षेदास्त्रेण बुद्धिमान् । हित्वा वनञ्च यौमित्रिर्निवेशं सोऽभ्यरोचयत् ।

मवाप तस्य दैत्यस्य पुर्याः परमधर्मवित् । तस्मिन्मधुवनस्थाने मयुरा नाम सा पुरी ।

शत्रुघ्नेण पुरा खट्वा हत्वा तं दानवरं । सा पुरी परमोदारा सुवन्द्यारतौरणा ।

स्तीता राक्षसमाकीर्णा समृद्धभवनकुला । उद्यानवनसञ्चक्रा सुशीमा सुप्रतिष्ठिता ।

ग्रीवशूद्राकारसम्पन्ना परिखार्गलमेखला । चयाहासककेयूरा प्रसेदवरकुण्डला ।

सुवैद्यतदारमुखी चमरोद्गारहासिनी । अरोगवीरपुरुषा हस्त्यपरयसङ्कुला ।

अर्द्धचन्द्रप्रतीकाश्वा यमुनातीरशोभिता । पुष्पापणवती दुर्गा रत्नसङ्घयगर्जिता ।

चेन्नाणि सख्यवलयस्थां काले देवय वर्षति । नवगारीसमृद्धिता सा पुरी सा प्रकाशते ।

निविष्टविषयक्षैव शूरेणैव ततोऽभवत् । तस्यां पुर्यां मन्वावीर्या राजा भोजकुलोद्भवः ।

उपसेन इति ख्यातो महासेनपराक्रमः । तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो तया हतः ।

कालनेत्रैर्महादैत्यैः संघामे तारकामये । केषो नाम विशालासो भोजवैद्यविवर्द्धनः ।

राजा प्रथिवीं विस्मृतः सिंहविस्फोटविक्रमः । राज्ञां भयङ्करो वीरः शङ्कनीयो महीचिंतो ।

भयदः सर्वभूतानां सत्ययादाक्षताङ्गतः । दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।

युक्तेनैव दपेण प्रजानां रोमहर्षणः । न राज्यधर्माभिरतो नात्मपचमुखावहः ।

मात्मराज्यप्रियकरश्छष्टः करश्चि सदा । स कंसस्तत्र संभूतो यस्मै युद्धे पराजितः ।

क्रव्यादेः बाधते लोकानामसुरेणान्तरात्मना । योऽप्यसौ हयविकानो हयपीव इति स्मृतः ।

केशो नाम हयो जातः कंसस्यैव जघन्यज । स दुष्टो धेतिपटुः केशरी निरवयवः ।

गृध्रावने वषट्केनैव नृणां मांसानि भक्षयन् । अरिष्टो वलिपुत्रस्तु कलुषी ह्यक्षपवान् ।

गवामरित्वमापन्नः कामरूपी महाभुरः । रिष्टो नाम दितिः पुंसो वरिष्ठो दानवेषु च ।

कुञ्जरत्वमगादैर्यः कंसश्चैव स बाहनः । लम्बो नामेति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु दाहणः ।

प्रसम्बो नाम भूलाऽसौ वटं भाष्येरमाश्रितः । खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽसुरोत्तमः ।

घोरक्षानवनं दैत्यशरकुत्सादयन् प्रजाः । वराहश्च किमोरश्च यौ तौ दामवधतभौ ।

मसौ रङ्गगमौ तत्र जाती चाणूरमुष्टिकौ । यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्तक ।

प्राग्ज्योतिषि तौ भौमस्य मरकत्स्य पुरे रतौ । एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः ।

मानुष्यौ तनुमास्थाय बाधते भुवि मानवान् । स्वक्यादेपिणः सर्वे तद्भक्तान् घ्नन्ति मानवान् ।

तव प्रसादान्तेषां वै दानवाणां च यो भवेत् । तत्तस्यै विभ्यति दिवि ततो विभ्यति सागरे ।

पृथिव्यां विभ्यति तत्तौ भान्यतस्तु कदाचन । दुर्नृत्तस्य हतस्यापि तया भान्येन शोधर ।

दिव्यद्युतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी । द्युतियतस्य तु मेदिन्यां हतस्य भृगुरेतिषः ।

दुर्धर्मे खर्गमनं त्वपि जायति साधव । तद्वा गच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम पृथिवीतलं ।

दानवानां विनाशाय विष्टात्रात्मानमात्मना । मूर्खयो हि तवाव्यक्ता दृश्याद्गम्याः सुरोत्तमैः ।

तासु दृष्टास्त्वया देवाः मन्त्रविद्यन्ति भूतले । तवावतरणे विष्णो कुंभः स न भविष्यति ।

सेव्यते स च कार्योऽर्थो यस्यायं भूमिरागता । तं भारते काथ्यंगुणस्त्वद्यत्तुल्यं परापणः ।

तदा गच्छ श्रयोकेयं चितौ तान् यदि दानवान् ।

एतिथोमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सन्तितस्तपुस्तनयः । प्रत्युवाच उभं वार्क्यं देवानां प्रभुरीश्वरः ।

पैष्टीकस्य वितापीयं यन्नां वदमि नारद । तस्य सन्दक्प्रहृतस्य न्यूनतामुत्तरं वचः ।

विदिता देहिना जाता मयैते भुवि दानवाः । यास्य यस्तनुमास्थाय दैत्याः पुष्यति विषहं ।

जानामि कंसं मभूतमुद्यमेनसुप्तं भुवि । कैश्चिन्नेव जानामि दैत्यैः तुरगरूपिणं ।

नानं कुवलयपीथं मसौ चाणूरमुष्टिकौ । हरिश्चैव जानामि दैत्यैः हयभक्रूपिणं ।

विदिता मे खरश्चैव प्रसम्बश्च महाभुरः । सा च मे विदिता विष पूतना दुहिता वनेः ।

कानियस्यापि जानामि यमुनादृढगोचरं । नैनेतेवमयाचनु यमुनादृढमाश्रितम् ।

विदिता मे जरामन्त्रः स्थितो मूर्ध्नि महीचिता । प्राग्ज्योतिषपुरे चापि मरकं साधु तर्कये ।

मानुषे पार्थिवे लोके मानुषसमुपागतं । बाणश्च भोजितपुरे गुह्यमतिभतेजसं ।

दुर्मं त्राष्टमहस्तेषु देवैरपि मुजुर्जयं । मय्यासक्तस्य जानामि भारतीं महतीं धुरं ।

तत्र मयं विजानामि यथा थाप्यन्ति तेनृपाः । चयोऽभुवि मया दृष्टः प्रकनोके च मत्क्रिया ।

तेषां पुरुषदेवानामवराष्ट्रजयर्त्तिनां । मयैवेष्टान्त्रं जोगमात्मनद्यापरस्य च ।

धैराद्य मानुषं लोकं मानुषस्तमुपागतः । केषादींश्चाप्य कर्मैश्च वधिष्यामि महापुरातन ।

तेन तेन विधानेन येन यः शालिमेवति । चतुर्विधस्य योगेन तासां हि मत्तयो मया ।

चयोऽपि हि शुरेन्द्राणां जनया रिपवो द्युधि । जगत्तयं कृतो योऽपमेमास्त्वगौ महात्मभिः ॥

सुरदेवपिंगन्धर्वैरित्यनुमते मम । विनिश्चयो हि प्रागेव नारदाय कृतो मया ।
निवासं तव मे ब्रह्मा विदधातु पितामहे । यत्र देवे यथा जातो येन वनेन वा वनम् ।
तानहं समरे हन्यां तस्मै ब्रूहि पितामहे ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणं विद्वायमुपायं गृणु मे विभो । भुवि यत्ने जनेयिता जननो च भविष्यति ।
यत्र लक्ष महापादो जातः कुलकरो भुवि । यादवानां मन्ददंशमखिषं धारयिष्यति ।
तांशुसुरान् समुत्साद्य वने हत्वा तान् मे हतम् । स्थापयिष्यमि मर्यादां यथा तस्मै निशमिष्य ।
पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मने । जहार यज्ञियो गा वै पयोदाशं महामखम् ।
अदितिः सुरभिश्चैव दे भायै कश्यपस्य तु । प्रदीयमानां गोसासु नैवृत्ता वरुणस्य तु ।
ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य मिरसा मतः । उवाच भगवन् गावो गुरुण मे वृता देति ।
स्तकाय्योऽपि गोसात नानुजानाति मे मुखः । अश्वत्थं त भायै दे अदिनिं सुरभीं ततः ।
मम ता द्वायथा गावो दिव्याः कामदुधाः प्रभो । चरन्ति वांगरान् सर्वावचिताः स्नेन तेजसा ।
कलां धर्षयितुं शक्ता मम गाः कश्यपावृत्त । अक्षयं याः चरन्त्येव पयो देवास्तेनोपमं ।
प्रभुभ्यां व्यथिता ब्रह्मन् गुरुभ्यां पदि वेतरा । त्वया नियम्याः सर्वे वै लो हि नः परमा गतिः ।
यदि प्रभवतां दृष्ट्वा लोके कार्यमजानता । न विपते लोकगुरो नास्ते लोकवतः ।
यथा वाऽसु तथा वाऽसु कर्तव्ये भगवान् प्रभुः । ममै गोवः प्रदीयन्तां तेषां गन्तांश्चि वांगरान् ।
आत्मा मम हि ता गावो धा गावः सर्वमव्यय । लोकाभ्यां लम्पटुसानामर्कगोप्राज्ञां स्मृतम् ।
पातय्याः प्रथमं गावस्त्रांतांस्त्रायन्ति तां द्विजान् । गोप्राज्ञाणपरिचाये परिचाते जगद्भवेत् ।
इत्यमुपनिना प्रोक्ता वरुणो नाहमच्युत । भवां कारणतत्त्वज्ञः कश्यपे प्रापमुत्सृज ।
येनाग्ने चता गावः कश्यपेन महोत्सृज्ना । स तेनाग्नेन जगतीं गत्वा गोपलमेयति ।
या च सा सुरभिर्नाम अदितिर्य सुरारणी । उभे ते तस्य वै भायै सह तेनैव प्रासृतः ।
ताभ्यां सह स गोपके कश्यपो भुवि वसति । तदेव कश्यपेष्वाग्नेयज्यां कश्यपोपमम् ।
वसुदेव इति ज्ञातो गोपु तिष्ठति भूतसि । निरिगोवर्द्धो नाम मधुरायांस्त्वद्वृतः ।
तथाथो गोम्बभिरतः कश्यप कर्तव्यकः । तस्य भायै हर्षयन् अदितिः सुरभिस्तथा ।
देवको रोहिणी चैव वसुदेवस्य जनेन । तवावतरं लोकानां भवाय मधुसूदनम् ।
जयाभोर्नैव नैवस्तेन वर्द्धयन्ति दिवांक्षः । आत्मानमात्मना हि लम्बतार्थ्यं महोत्सृजे ।
देवको रोहिणी चैव गर्भाभ्यां प्रतिपद्यते । निजं त्वं विश्वरेवादी गोपालजननवर्णः ।
वर्द्धयस्व महापादो पुरा नैविकमे यथा । द्वादशिलात्मनात्मानं मायया गोपकपया ।
गोपकन्यासहस्राणि रमेयधरे अदिनी । गाव्य ते रचता विष्णो वनानि परिधोवतः ।
वनमासापरिचितं धन्यं द्रक्ष्यन्ति मे वदुः । विष्णो पश्यपलाशघ गोपालवेषतिष्ठते ।
नाले त्वयि महापादो लोको गोलमेयति । लङ्काः पुण्डरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ।

१५४
१५५
१५६
१५७
१५८
१५९
१६०
१६१
१६२
१६३
१६४
१६५
१६६
१६७
१६८
१६९
१७०
१७१
१७२
१७३
१७४
१७५
१७६
१७७
१७८
१७९
१८०
१८१
१८२
१८३
१८४
१८५
१८६
१८७
१८८
१८९
१९०

गोषु गोपा भविष्यन्ति सहायाः सततन्तव । वने चारयतो गाक्षु गेष्ठिषु परिधावतः ।
मञ्जतो यमुनायान् रुतिमाश्रयन्ति ते मृगं । जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं ।
यस्तथा तात इत्युक्तं स पुत्र इति वक्ष्यति । अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेयाः कस्यपादृते ।
का वा धारयितुं शक्ता विष्णो तामदिति विना । योगेनात्मसमुत्पेन गच्छ त्वं विजयाय वै ।
वयमप्यालयान् खान् खान् गच्छामो मधुसूदन ।

११०३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु देवानमुग्रं य विविके विदिवालये । जगाम विष्णुः खन्देन चोरोदस्योत्तरं दिशं ।

तत्रैव पार्श्वतो नाम मुहा मेरोः मुदुर्गमा । विमिश्रस्यैव विकानौर्मित्यं पर्वसु पूजिता ।

पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिश्चन्द्रारधीः । आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितामहाक्ये षट्षष्ठाध्यायः ॥ ५६ ॥ समाप्तश्चिदं हरिवंशपर्व ॥

॥ अथ चिष्णुपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं चित्तगतं भागांश्च चिद्वैकृषां । विनाशशंभो कंसस्य भारदेः मयुरा ययौ ।

११०४

विपिष्टपादापतितो मयुरोपवने स्थितः । प्रेयथामास कंसस्य द्रुतं स मुनिपुङ्गव ।

स द्रुतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे । स नारदस्य गमनं भुजा त्वरितविक्रमः ।

निर्जगामामुरः कंसः खपुण्याः पद्मलोचनः । स इदं शान्तिं दत्वा देवैर्वि वीतकलशं ।

तेजसा वलनाकारं वपुषा सूर्य्यवर्षभं । योऽभिवाचयेत्तस्मै पूजास्तेन ययाविधि ।

आसनश्चाग्निवर्षाभं विमृज्योपजहार वै । निषवादासने तस्मिन् स वै शकसखो मुनिः ।

उवाच चोपसेनस्य सुतं परमकोपनं । पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।

गते त्वेव मम वचः श्रूयतां गृह्णताञ्च तत् । अगृह्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरोगमान् ।

गतः सूर्य्यसंखं तात विपुलं मेरुपर्वतं । स मन्दनवनक्षेत्रं दृष्ट्वा चैत्रयं वनं ।

आमुतं मे मुतोयानु सरित्सु सहैवैतैः । दिव्या विधारा दृष्ट्वा मे गङ्गा चिपथगामिनो ।

स्मरणादेव सर्वेषामङ्गणं या विभेदिनी । उपसृष्टश्च तीर्थेषु दिवेषु च ययाक्रमं ।

दृष्टं मे ब्रह्ममदनं ब्रह्मर्षिगणसंवितां । देवगन्धर्व्वनिर्घोषैरुपरोभिष्य भादितां ।

योऽहं कदाचिदेवामां समाजि मेरुमूर्ध्नि । संगृह्य क्षीणां संशक्रामगच्छं ब्रह्मण सभा ।

योऽहं तत्र सितोष्णोपात्रानारत्यविभूषितान् । दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सतितामहान् ।

तत्र मन्त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतः । भवतु सानुगच्छेद्दशधोपायः सुदाराण ।

तत्रैवा देवको या ते मयुरायां विहृष्यता । योऽस्या गमोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।

देवानां स हि सर्वसंखं विदिवस्य गतिय सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।

परतोऽपि परतोऽपि खयश्चैव दिवौकषां । ततस्तु मया दृष्टं दिव्यं च कथयाम्यहं ।

प्राप्य यः स हि ते मृत्युभूतपूज्यं तं स्मरन् । यत्रापि कियतां कंस देवता गभश्मनैः ।

११०५

११०६

एषा मे तद्वता भीतिरित्येष्टाहमागत । भुज्यन्तां सर्वकामार्थाः स्वस्ति तेऽस्य प्रजाग्रहे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदे आते तस्य वार्क्यं विचिन्तयन् । जहायोषेवार्तं कथं प्रकाशदशनक्षिर । १२०

ग्रीवा च समितश्चैव स भुज्यामयत स्त्रितान् । हास्यः खलु स सर्वेषु नारदे न विशारद ।

नारदं भीययितुं शक्यो देवैरपि सदासर्वैः । आहवस्य शयानो वा प्रसक्तो मत्त एव वा ।

योऽहं देवाभ्यामुदाराभ्यां लोभयेयं धराभिर्मां । कोऽस्ति यो मानुषे लोकं मां लोभयितुमुद्यते ।

अद्यप्रभृति भूतानामहं देवानुवर्तिनां । नृपचिपयस्सह्यानां करोमि कदवं महत् ।

आश्राप्यतां ह्य केशो प्रसन्ना धेनुकलया । अरिष्टो हृपमयैव पूतना कृत्वा ललाटया । १२१

अटब्धे प्रथिवी कल्लोः पथेष्टे कामरूपिणः । प्रहरन्ध्वज सर्वेषु योऽस्माकं पवद्वयकाः ।

गर्भस्थानामपि गतिर्ब्रह्मेया भुवि देहिनां । नारदेन हि गर्भेया भयक्षं समुदाहृतं ।

भवन्तोऽपि यथाकामं मोदन्तो विगतज्वरा । साक्ष वे नायमाश्रित्य नास्ति देवर्ततं भयं ।

स तु कैलिकिंशो विप्रो भेदुमीलस्य नारद । सुक्षिप्तमपि लोकेषु भेदयस्मर्तुं रतिं ।

कक्ष्यमान सततं लोकाभ्युत्ति चक्षुषः । चक्षुर्यामो नरेन्द्रार्थां तन्तोर्नैराणि वैव ह । १२२

एवं स विशपक्षेव वाङ्मात्रेण तु क्लेशं । विवेकं भवने कथो दह्यमानेन चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदाद्यमने कंसवर्को व्रतपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ योऽज्ञापयत श्रेष्ठः सचिवानात्मनो हितान् । यत्ता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भहन्तने ।

प्रथमादेव हन्त्या गर्भेस्ते सर्वे एव तु । मूलादेव हि हन्त्य साऽन्येऽपि यथ संशय ।

देवकी च यदेव गुप्ता प्रच्छन्नमभिरविता । खेरक्षरतु विच्छन्ना गर्भकाले च रक्षता ।

साक्षान् पुष्पमासादीन् गणयन्नुत्तम स्त्रियः । परिणामे हि गर्भेऽस्य त्रैयं ज्ञात्वा मर्त्ये वयं । १२३

वसुदेवश्च वरुणः क्षीयमायास भूमिषु । अग्रमस्यैर्मम हितैरावाच हन्ति एव ह ।

क्षोभिर्बर्बरेक्षैव वक्ष्ये न च कारणं । एष मानुयको यत्रो मानुजैरेव वायते ।

कूपतां येन देवं हि भदिधौ प्रतिहन्त्यते । मन्त्रयामे सुविहितैरपि यथैव सुयोजितैः ।

यथेन चानुज्जयेन देवमथनुलोम्यते ।

अप्यायन उवाच ॥ एवं स यमवान् कथो देवक्या गर्भहन्तने । अपेन मन्त्रयामास युतायां नारदात् स वै । १२४

एवं युता प्रत्यक्षं वै कंसयारिष्टं स्थितं । अन्तर्ज्ञानमनो विष्णुं युक्तयामास वीर्यवान् ।

सन्नेमान्देवकीगर्भान् भोजयन्तो वधिष्यति । अष्टमे च मया गर्भे कार्यसाधनमात्मनः ।

तस्य चिन्तयतस्त्वेवं पातालमगमन्मम । यत्र ते गर्भशयनाः पङ्कगर्भा नाम दानवा ।

विक्रान्तवपुषो दीक्षासोऽस्युतप्राशनेपमा । अमरप्रतिमाः सर्वे पुत्रा वै कालमेनिम ।

तेऽयं कं वै परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा । उपाषाद्युक्तिरे देव्या पुरा लोकापितामह । १२५

तथमानात्मपुत्रोऽग्रे अष्टमपङ्कधारिणः । तेषां भीतोऽभवद्भ्राता पङ्कगर्भाणां वरं ददौ ।

॥ प्रहोवाच ॥ भो भो दासवशाद्दुःखाक्षपसाऽहं सुतोपित । भूतयो यस्व व कामलस्य ते तं ददाम्यहं ।

ते तु सर्वे समानाया देव्या ब्रह्माण्मनुवन् । यदि नो भगवान् प्रीतो दीयतां नो वरो वरः ।

अवध्याः स्वाम भगवन्दैवतेः समहारौ । शपप्रहरणेष्वपि नियतैः परमर्षिभिः ।

यत्तन्मन्त्रपतिभिः सिद्धचारुणमानवैः । माभूद्बधो नो भगवन् ददासि यदि नो वरं ।

११९

तामुवाच ततो ब्रह्मा सुश्रोतेनान्तरात्मना । भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति ।

पङ्कगर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयम्भूतिदिवङ्मतः । ततो हरिष्ठाकामपु सरोषो वाक्यमब्रवीत् ।

मासुतृज्य वरो यस्मादुनो व. पद्मपद्मवात । तस्मादस्त्याजितं खेह. ब्रह्मभूतांस्त्यग्रास्यह ।

पङ्कगर्भा इति घोऽयं च. ब्रह्म पित्रा विवर्द्धितः । स एष वो गर्भगतान् पिता सर्वान् बधियति ।

पदेव देवकीगर्भे पङ्कगर्भा वै महासुराः । भविष्यत ततः कंसो गर्भस्थान् नो बधियति ।

१२०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगन्माय ततो विष्णुः पातालं यच्च तेऽसुराः । पङ्कगर्भाः संयुताः सन्ति जने गर्भेऽहह्रयाः ।

स ददमं जले सुप्तान् पङ्कगर्भान् गर्भस्थितान् । निद्रया कालकृपिणा सर्वानमर्हतानिव ।

स्त्रपकृपेण तेषां वै विष्णुर्हृदामयाविशत् । प्राणेश्वराय निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ।

ताद्योवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः । गच्छ निद्रे मयोतमुष्टा देवकीभवान्निर्गमं ।

हमान् प्राणेश्वरान् गृह्य पङ्कगर्भासाम देहिनः । घटसु गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाकर्म ।

१२१

जातिधेतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमचर्यं । कंसस्य विपक्षे यजे देवक्याः सफलं भवे ।

प्रवादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं भुवि । येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवो भविष्यति ।

सप्तमो देवकीगर्भो घोऽयं बाल्यो ममायजः । स सर्वकामयितयतो सप्तमे मासि शोचिषी ।

ब्रह्मरूपानु गर्भस्य स तु ब्रह्मरूपो युवा । भविष्यतामसौ भ्राता मम शीतान्द्रदमनः ।

पतिषो देवकीगर्भ. सप्तमोऽयं भयादिति । अष्टमे मासि गर्भस्थे कंसो यद करिष्यति ।

१२२

कीर्णा भूतगणैर्घोरैर्मन्त्रिद्वैतानुवर्तिनो । कौमारं व्रतमास्त्राय निदिवं त्वं भविष्यसि ।
 तत्र त्वां शतदृक् शको मत्प्रदिष्टेन कर्मणा । अभिपेकेण दिव्येन देवैः सह योक्ष्यसे ।
 तत्रैव त्वां भगिन्यर्थं गृहीयति स वायव । कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिको त्वं भविष्यसि ।
 स ते विन्ध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शायते । ततः स्थानमहश्चैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ।
 तत्र शुभ्रनिशुभौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ । मांश्च कृत्वा मनसि तौ सानुगौ शोभयिष्यसि ।
 पैक्षोक्चचारिणी सा तं भुवि सत्योपयोचने । चरिष्यसि महोभगे वरदां कर्मरूपिणी ।
 छतानुयाया भूतैस्त्वं निव्यं मांसवर्षिप्रिया । तिथौ नवम्यां पूजां ॥ प्रोक्ष्यसे च पशुक्रियां ।
 ये च त्वां मत्प्रभावज्ञा प्रणमिष्यन्ति मानवा । न तेषां दुर्लभं किञ्चित् पुत्ततो धनतोऽपि वा ।
 कान्तास्त्ववसन्नानां मन्त्रानां च महाशंखे । देखुभिर्व्यां निरुह्यानां त्वं गतिः परमानुषी ।
 त्वां सोष्यति तु यो भक्ष्या स्विनोनेन वै शुभे । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।
 श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे भार्गवतरेणे निद्रावस्तिज्ञानी नामाष्टपञ्चोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 नैशपायन उवाच ॥ आर्यास्तव प्रवक्ष्यामि यथोक्तं त्वेभिभिः पुरा । भारायणे नमस्त्वामि देवं विभुवनेश्वरीं ।
 त्वं सिद्धिः शोभेति, कोर्त्तिर्ह्येव्यां सद्यतिर्भवति । सन्ध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तैव च ।
 आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी । जन्मो सिद्धयेनस्य खपचारी महात्मापः ।
 लया च विजया चैव तृष्टिः पुष्टिः शमो दयो ॥ ज्येष्ठा यमस्य भगिनो नीलकण्ठयवतिवो ।
 बद्धकपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी । विरूपाक्षो विद्यालापो भक्तानां परिरचणी ।
 पञ्चतपेपु घोरिषु नदीषु च गुहासु च । वसति त्वं महादेवि वनेपूषेवनेषु च ।
 शर्वरैर्वैश्वरैश्चैव पुलिन्दैश्च संपूजिता । मयूरपेषधजिनी लोकान् कामसि बन्धवा ।
 कुक्षुद्वैत्यागक्षैश्चैव सैवैवायै समाकुला । घण्टानिनादबद्धला विन्ध्ये वसति सर्वदा ।
 चिद्रूपपद्मभरा चन्द्रसूर्यपताकिनी । जन्मो लक्ष्मणस्य शुक्लैकोदशो तथा ।
 भगिनी वसुदेवस्य रजनी कलहप्रिया । आवासि सर्वभूतानां निद्रा च परमा गतिः ।
 बन्दीगपसुता चैव देवी त्वमपरोजिता । शीरवासा सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या त्वमेव च ।
 प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च सुरामांसवर्षिप्रिया । लकीरलकीरूपेण दनिवाभां नधार्थं च ।
 सावित्री चासि वेदानां माता भूतगणस्य च । अन्तर्बेदीषु यज्ञानामृतिजाश्चैव दक्षिणा ।
 श्वपोषां धर्ममुद्दिष्टं देवानोमदिति ति च । कवेकोणञ्च शैतेति भूतानां धरणी ति च ।
 सिद्धिश्च देवि धात्र्याः वेला त्वं शोभरेख च । यक्षाणां प्रथमा यक्षी यागानां सुरभेति च ।
 कन्यानां ब्रह्मचर्या ॥ शौभाग्यं प्रमदासु च । ब्रह्मवादित्ययो दीक्षा प्रोभा च परमा तथा ।
 ज्योतिषां त्वं प्रमा देवि नक्षत्राणाञ्च रौचिणी । राजदारेषु दुर्गेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।
 पूषे च पूषिमाचन्द्रे छत्तिवासा इति सता । सरस्वती च वासोके छृतिर्देवायने तथा ।
 अशीषां धर्ममुद्दिष्टं देवानां मानसो तथा । सुरादेवोमि भूतेषु स्वयसे त्वं स्वकर्माभिः ।

रन्ध्रस्य चाद्दृष्टिस्तं सहस्रनयनेति च । तापसानाञ्च देवी लमरणीवाग्निशेषिणी ।

कुधा च सर्वभूतानां दृष्टिस्तस्य दैवीकषां । स्वाहा तुष्टिर्दृष्टिश्चैव वक्ष्यामि तं वक्ष्यमती ।

आशा चाग्निमनुयायां तुष्टिश्च कृतकर्मणां । दिग्बन्धं विदिग्बन्धैव तया क्षाप्रिमिच्छा प्रभा ।

प्रकृती पूतना च तं रेवेती च सुदारुणा । मिद्रा च सर्वभूतानां मोहनी क्षयिषा तथा ।

११८

विद्यानां प्रह्लादिषा च त्वमोद्गारेण वपट् तथा । भारीणां पार्यन्ती तान्नु पौराणां क्षयपयोऽनुवन् ।

अद्वयत्येकभर्तृणां प्रजापतिवचो यथा । भेदी विवादगोलानां लमिन्द्राणोति विभ्रुता ।

तया व्यासमिदं सर्वं जगत्स्वावरजश्रमे । संयामेषु च सर्वेषु वज्रिप्रज्वलिते तथा ।

मदीतीरेषु चौरेषु वनेषु च गुहासु च । प्रवासे राजवन्धे च प्रचूषाञ्च प्रमहमे ।

प्राणात्ययेषु सर्वेषु तं हि रचा न संशयः । त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि मुक्तिर्मानसस्थयि ।

११९

रच मां सर्वपामिभ्यः प्रसादं कर्तुमर्हसि । इमं देव्याः स्तवं पुण्यमितिहाससमन्वितं ।

यः पठेत् प्रातरत्याय शुचिः प्रयतमानयः । बिभिक्ष काङ्क्षितं सोमः फलं वै प्रययच्छति ।

यप्तावान् पठते यस्तु काङ्क्षितञ्च लभेत सः । अर्चिता नृवभिर्माषैर्द्व्यक्ष्वत् प्रयच्छति ।

संवत्सरेण सिद्धिं नु यथाकामं प्रयच्छति । सत्याञ्च प्रह्लादयस्य देपायनवेषा यथा ।

नृणां सर्वे वर्षं चोदं पुनस्तदा धनचंच । व्याधिमुत्पद्यमधैव पूजिता श्रमयिष्यति ।

१२०

मोहयित्वा च तं कंठमेका मे भोज्यसे जगत् । अहमपात्मना दृष्टिं विधास्ये गोपु गोपवत् ।

खट्वष्ट्राद्यै तथा चैव करिष्ये कंठगोपतां । एवं तान्नु समादिश्य गतोऽन्तर्ह्वागमीवरः ।

सा चापि तं जमस्तस्य तथाऽस्ति विनिश्चिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेष्टु हरिवंशे विष्णुपर्वणि खड्गगर्भविधाने आर्यास्तवे जनपद्विभक्तौ अध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा । जगत् सप्त तान् गर्मान् यथावत् समुदाह्वान् ।

यद्गर्भान् निःसृतान् कंठस्थान् जघान् शिलातले । आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाय रोहिणी ।

१२१

चाङ्कुराचै स्त्रितं गर्भं पातयन्ती रजस्तला । निद्रया सहस्राविष्टा पपात धरणीतले ।

सा खड्गमिव तं दृष्ट्वा खे गर्भं गर्भमाद्धत् । अपश्यन्ती च तं गर्भं मूढं तं व्यथिताऽभवत् ।

तामाह निद्रा सन्निद्रा नैव तमसि रोहिणी । रोहिणीमिव बोमस्य वसुदेवस्य धीमनः ।

कर्षणेनास्य गर्भस्य खगर्भाश्चावितस्य मे । सङ्कर्षणेनाम इदमे तव पुत्रो भविष्यति ।

सा तं पुत्रमशथैव दृष्ट्वा किञ्चिद्वाञ्छुषो । विव्रेष रोहिणी वेष्ट सुप्रभा रोहिणी यथा ।

१२२

तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी । यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंठेन विनिपातिताः ।

तन्नु गर्भं प्रयत्नेन ररुक्षुस्य रक्षिणः । स तत्र गर्भवत्तौ वषट्वात्मिका हरिः ।

यमोदाऽपि समं धत्त गर्भं तदहरिव तु । विष्णोः शरीरजां निद्रा विष्णोर्निद्राकारिणी ।

गर्भकासे त्वं पूर्णं अष्टमे मासि ते स्त्रियौ । देवकी च यमोदा च सुपुत्राते समं तदा ।

यामेव रजनीं विष्णुर्जज्ञे द्विष्यत्तुल्यं प्रभुः । तामेव रजनीं कन्यां यमोदाऽपि त्यजायत ।

१२३

नन्दगोपस्य भार्यैका वसुदेवस्य चापरा । तस्यकालं हि गर्भिण्या यशोदा देवकी तया ।
 देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तान्नु कन्यकां । मुहूर्त्तौऽभिजिते प्राप्ते सोढ्वराचे विभूषिते ।
 सागराः समकल्पन्त चेलस्य धरणीधराः । जञ्जलुंसाग्रयः शान्तां जायमाने जनादने ।
 शिवाः संप्रवृत्ताः प्रशान्तमभवद्वज्रः । व्योतीषि व्यत्यकाञ्चन् जायमाने जनादने ।
 अभिजिन्नाम नचत् जयन्ती नाम शर्वरी । मुहूर्त्तौऽविजयो नाम यवजातो जनादने ।
 अथकः शाश्वतः क्षणो हर्गिर्नारायणः प्रभुः । जायते मगधांस्तव नयनेमोहयन् जगत् ।
 अनाहता दुन्दुभयो देवानां प्राणदेसदा । आकाशात् पुण्यवर्षं ववर्ष चिद्वेश्वरः ।
 गोभिर्षास्त्रलक्ष्मिभिः स्वभक्तैः मधुसूदनं । महर्षयः सप्तर्ष्या उपतप्तुः सहास्ररतैः ।
 जायमाने श्रीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत् । रज्जस्य चिद्वेश्वरः सोढ्वं तुष्टाव मधुसूदनं ।
 वसुदेवस्तं तं तत्रैव जातं पुत्रमघोचक्ष्णं । शीघ्रसलक्षणं दृष्ट्वा पुनर्दिव्यैश्च लक्ष्मणैः ।
 उवाच वसुदेवस्तं कथं वदस्व वै प्रभो । भोताऽहं देव कंसस्य तस्मादिदं वदाम्यहं ।
 मम पुत्रा हतास्तौ तव ज्येष्ठाऽन्नुजेष्वपि ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेववचः श्रुत्वा कथं वदस्व ततः । अनुप्राप्य पितृवैम नन्दोऽपगच्छे नये ।
 वसुदेवस्तं वदस्व दारकं विप्रमेवं च । यशोदाया स्य हराचौ विवेश मुतामलः ।
 यशोदायास्त्वविशामलक्षं निविश दारकं । सदीना दारिको तास्य देवकोऽग्रयेन न्यवर्त ।
 परिवर्त्तते तान्मां गर्भाभ्यां भयविक्रान्तः । वसुदेवः कृतार्थो वै निर्गमस्य चिरेवनात् ।
 उपवेशमुतायाय कंसायानकदुन्दुभिः । निवेद्यामास तदा कन्यां तां वरवर्षिणी ।
 तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंषो रक्षिभिः सह वेगितः । आजगाम स्य हद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ।
 य तत्र त्वरितं दारि किं जातमिति चात्रवोत् । दोषतां शीघ्रमिच्छिंश्च माग्निः समभितक्ष्यन् ।
 ततो द्वाद्वादताः सर्वा देवकीभवने स्त्रियः । उवाच देवकी दोगा वाम्पविक्रवरा गिरा ।
 वारिका पुत्र जातेति कंषं समभियाचतो । श्रीमनो मे हताः सप्त पुत्र गर्भास्त्वया पिभो ।
 दारिकेयं हतेवैषा पश्यस्व यदि मन्वसे । दृष्ट्वा कंससु तां कन्यामहव्यत मुदा पुनर् ।
 हतेवैषा यदा कन्या जातेतुका दृष्टामतिः । सा गर्भेऽग्रयनक्षिष्टां गर्भान्मुक्तिमूर्द्धजा ।
 कंसस्य पुरतो मृश्या पृथिव्यां पृथिवीसमा । पादे तां गृह्ण पुरुषः समाविश्यावधूय च ।
 उपपश्येत्तं सहसा शिलायां समपीयथत् । पावधूता शिमापृष्ठे निपिष्टा दिवमुत्पतत् ।
 हिमा गर्भेतनुं सा तु महमा मुक्तमूर्द्धजा । जगामाकाशमाविश्या दिव्यसन्तनुसंपना ।
 कन्यैव चाभवत् सा तु दिव्या देवैरभिपुता । गोक्षपोताम्वरधरा ऋजुशोपमक्षणे ।
 रघवशोऽणजपमा स्रजवस्त्रा चतुर्भुजा । विपुदित्स्वद्वयंशमा वामाकंसदृशेषया ।
 पयोधरमगवतो मन्त्र्यैव मपयोधरा । या ये निशि तमोपसे सन्मभूतगणकुले ।
 मृत्योती हनोती चैव विपरोतेन भास्वतो । विशाधवि गता रौद्रो पयो पाजमनुत्तमं ।

गहास च महाहर्म कंसश्च दधितः प्रवीत । कंस कंशात्मनाशाय यदहं धातिता त्वया ।

सहसा च समुत्थित्य शिलायामभिषेयिता । तस्मिन्तवान्तकालेऽहं ह्यवमाशस्य ब्रजुणा ।

पाटयित्वा करैर्दहमुष्णं पाप्मानि शोषितं । एवमुक्त्वा वचो धारं वा यथेष्टेन वर्तमाना ।

खं वा देवालय देवी सगणा विचचार ह । सा कन्या वयुधे तत्र वृष्णिषवन्नि पूजिता ।

पुत्रवत् पात्यमाना वा देवदेवाश्च या तदा । विद्धि चैवामयोत्पन्नमंशाद्देवीं प्रजापतेः ।

एकानंशां योगकन्यां रत्नायै केशवस्य च । ता वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ।

देवीश्च दिव्यवपुषं कृष्णः संरक्षितो यथा । तस्यां गतायां कंसस्य तां मेने मृत्युमात्मनः ।

विविक्ते देवकोष्ठेव शोडितः समभाषत ।

॥ कंस उवाच ॥ पितृव्यस्य हतो यज्ञस्यैव गर्भा हता मया । अन्य एवान्यतो देवि मम मृत्युरपस्थित ।

नैराशस्य हतो यज्ञः सखने प्रहृतं मया । देवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहं ।

त्यज गर्भगतं चिन्तां सन्तापं पुत्रजं त्यज । हेतुभूतस्त्वहं तेषां मति कालविपर्यये ।

काल एव नृणां शत्रुः कालस्य परिणामकः । कालो गयति सर्वं वै हेतुभूतासु मदिधः ।

आगमिष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवाः । इदमु कटं यच्छ्वं कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।

माकर्षीं, पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज । एवं प्राया नृणां धीनिर्नासि कालस्य वंछिति ।

पतानि पादयोर्मूर्ध्ना पुत्रवत्तव देवकि । म्रतस्त्वस्यन्तां रोषो बानास्यवहते त्वयि ।

इत्युक्तवान् कंसं वा देवकी वाक्यमाददे । शत्रुपूर्णमुखी दीना भर्त्सारमभिवीचती ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वसेति कंस मातेव जयती ।

॥ देवकुवाच ॥ ममाप्यतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा । कारणं त्वम वै पुत्र हतान्तां ह्यत्र कारणं ।

गर्भहन्तमनेतन्मे सहनीयं त्वया कृत । पादयोः पतता मूर्ध्नां क्षश्च कर्षं जुगुप्सता ।

गर्भे च निपत्यो मृत्युम्यांछेऽपि न निवर्तते । युवा पि मृत्योर्लज्जगः खविरो मत एव च ।

कालपकामिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु । अजाते दर्भेन नासि यथा नासि तथैव सः ।

जातोऽप्यजाततां याति विधावा यव नोयते । तद्वच्च पुत्र मा ते भूमद्रुतं मनुकारणं ।

मृत्युनाऽपहृते पूर्वैर्मेव हेतु प्रवर्तते । विधिना पूर्वैर्दृष्टेन प्रजासर्गेण तत्तत ।

भातापिचोस्तु कार्येण जयतस्त्वपपद्यते । निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः खं निवेद्यन ।

प्रविवेक सुभंरतो दक्षमानेन चेतसां । हृष्टे प्रतिहते दीनो जगाम विमना शब्धः ।

इति श्रीमद्भागवते खिलपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि श्रीकृष्णजन्मनि षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ वैष्णवपुत्र उवाच ॥ प्रागेव वसुदेवश्च ब्रजेऽप्यवरोचिर्षी । प्रजातां पुत्रमेवोपे चद्रात् कान्ततराननं ।

स मन्दगोप त्वरित प्रोवाच प्रमया गिरा । गच्छानया सह त्व वै प्रजमेव यशोदया ।

तत्रैवा दारकौ गत्वा जातकर्षादिमिगुणि । योजयित्वा ब्रजे तात संसृज्य ययासुखं ।

रौहिणेयश्च मे पुत्रं परित्यज्य शिर्षं ब्रजे । अहं वाच्या भविष्यामि पितृपेषु पुत्रिणां ।

योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखं । द्विषते हि बलात् प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मर्म । ११०५
 अथाह्नि मे भयं केषांश्चिद्वृणोदै शिशोर्बन्धे । यथा च रोहिण्येवं नन्दगोप ममात्मजम् ।
 गोपायसि शिशुं तात तत्त्वान्वेयो तथा कुरु । विप्रा हि बहवो लोके बालानुत्तमायन्ति ह ।
 स च पुत्रो मम व्याघ्रान् कनोयांश्चाप्ययं तव । उभावपि सन् नाद्या निरोचस यथासुखं । ११०६
 वर्द्धमानाबुभावैतो समानवयसौ यथा । शोभेतां गोव्रजे तस्मिन् नन्दगोप तथा कुरु ।
 बाह्ये केलिकिलः सख्यौ बाह्ये मुहूर्तानि मानुषः । बाह्ये चण्डतमः सर्वस्वच यत्नपरो भव । ११०७
 न च हन्दावने कार्यौ गर्वां घोषः कदाचन । तत्र वासे तु मेतर्थां केजिनः पापदर्शिनः । ११०८
 सरोरुपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनीभ्यस्तथैव च । गोष्ठेषु गोमेषु बलेषु रक्ष्यो मे दावनीमि शिशु ।
 नन्दगोप गता रात्रिः श्रीत्रयानो ब्रजान्वितः । हमे तां त्वरथन्तीव पत्निषः सद्यदधिषाः । ११०९
 रक्षसं वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना । धानं यशोदया सह्यमावरोह मुदा युतः । १११०
 कुमारस्कन्धवाद्याद्यां श्रिविकायां समाहितः । संवेशयामास शिशुं श्रिविकायां महात्मनिः । ११११
 जगाम च विविक्तेन श्रोतलानिलसर्पिणा । बह्वदंकेन भर्गेन यमुनातीरगामिना । १११२
 स हृदयं हृदये देहे गोवर्द्धनवनेपगे । यमुनातीरसम्बद्धं श्रोतमावरोह वीर्ये । १११३
 विगतथापदं रथं क्षतागुल्मवमाकुलं । गोमिस्तूषविलग्नानिः खन्दन्तीभिरसद्वृतं । १११४
 समप्रचारस्य गर्वां समतीर्थजलाश्रयं । रुधारां स्कन्धघातैश्च विषाणोद्दुष्टोपादयं । १११५
 भाषामिवादानुसृतं श्येनानिवगच्छभुभिः । उदगालमृगसिंहेषु वशमेष्टांश्चिभिर्हतं । १११६
 प्राहूँलशब्दभिर्बतं नामापचिसमाकुलं । स्वादुवृषफलं रथं पर्याप्तद्वेषधरं । १११७
 गोमजं गोहस्तमिध गोपनारीभिराहतं । हम्बारवैद्य वक्त्राणां सर्वैतः कृतनिलवं । १११८
 शकटावर्तविपुलं कण्टकीवाटसङ्कुलं । पर्यन्तेष्वारुतं बन्धैर्हृदयैः पतितैर्दुर्गैः । १११९
 बध्नाणां रोपिते, कीर्णैर्दामभिय विभूषिते । करोषाकीर्णवसधं कटस्त्रेणकुटीरमटं । ११२०
 सैन्यं प्रचारयज्जलं चटपुष्टजनाहतं । दामनीमायवज्जलं गर्गरीङ्गारनिलनं । ११२१
 तन्मिच्छावयज्जलं दधिमण्डार्द्रशक्तिकं । मन्थानवलयोद्गारीर्गोपीनां जलितलनं । ११२२
 काकपक्षधरैर्वापेर्गोपालैः कीटनाकुलं । शार्ङ्गलदारगोवाटं मध्ये गोस्थानसदृशं । ११२३
 सर्पिणा पथ्यमालेन मुरभोलतमावतं । नीलपीताम्बरभिय तदुषीभिरसद्वृतं । ११२४
 वन्यपुष्पावतं गामिर्गोपकन्याभिराहतं । त्रिरसा हृतकुम्भाभिर्व्यङ्गेरपल्लवान्तरैः । ११२५
 यमुनातीरमार्गेण जलहारोभिराहतं । स तत्र प्रविशन् हृष्टो गोव्रजं गोपनादितं । ११२६
 प्रयुक्तो गोपहृष्टैः शोभिर्हृष्टाभिरिव च । निवेशं रोषयामास परिवर्त्तं सुखाश्रये । ११२७
 सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवमुखाववा । तत्र तं बालसुखीं लब्ध्वा गूढं न्यवेशयत् । ११२८
 इति श्रीमहाभारते म्लेचपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोव्रजगमने एकश्लोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ११२९
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तस्यासत कान्तः सुमहात्म्यवर्त्तत । गोव्रजे नन्दगोपस्य बन्धवः प्रकुप्यतः । ११३०

१. दारको कृतनामानो वदन्तीति सुखञ्च तौ । ज्येष्ठः सङ्घर्षो नामकनीवान् कृष्ण एव च ।
मेघकृष्णस्य कृष्णो भूद्द्विभान्तगतो हरिः । चर्वद्वैतं गवां मध्ये सागरेख इवोन्मदः । ११५
२. शकटस्य तपः सुतं कदाचित् कर्मस्य द्विर्गो । यशोदा तं समुद्राज्य जगाम यमुनां गदी ।
त्रिगुलीलां ततः कुर्वन् स हस्तचरणौ विपन् । हरीदं मधुरं कृष्णं पादाम्बुं प्रसारयन् ।
स तत्रैकेन पादेन शकटे पर्यवर्तयत् । न्युजं पयोधराकोट्यो चकार च हरीदं च ।
३. एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा श्रीधरकामा । स्नाता प्रसवदिग्माद्भ्यो बहुवक्त्रेण सारभौ ।
सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना विना । हरेरिति हलात् स्मरितं दारकं शकटे तदा । ११६
४. न सा बुबोध तत् केन शकटे परिवर्तितं । स्मृति मे दारकस्त्विति प्रीता भीता च साऽभवत् ।
किञ्च वदति ते तात पिता परमकोपनः । संयथः शकटे सुते चक्रेणानु विरोजिते ।
किं मे स्नानेन दुःखानं गच्छां गमनेन किं । पर्यलो शकटे तात यत्नां परमात्मपादम् ।
५. एतस्मिन्नन्तरे गोमिराजगाम वनेचरे । क्वापये वाचसो विभ्रन्द्गोपाया प्रजान्तिसे ।
न ददर्श विपर्यस्तं मिश्रभाष्यचण्डीयतं । अपाच्छूष्मिभद्रां च शकटं चक्रेणोत्थितम् । ११७
६. भीतस्त्वरितमागम्य सहसा शानुलोचनः । अपि मे स्मृति पुत्रायेत्यमरुद्वचनं वदन् ।
पिवतां लज्जामासीत् पुनं स्त्रोऽप्रवोत् पुनः । हृदयमुद्धं विना केन पर्यलो शकटं मेत ।
प्रत्युवाच यशोदा तं भीता गद्गदमाविषी । न हि जागाम्यहं केन शकटं भुवि पातितं ।
७. अहं गता नदीमार्ग्यं चैलप्रवालनार्थिनी । आगतां च विपर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि ।
तयोः कथयतोरिवममुं वक्ष्ये दारकाः । ज्येष्ठेन त्रिगुणा पालमेतत् पादेन पातितं । ११८
८. अस्माभिः स्वतस्त्रिंश दृष्टमेतद्यदृच्छया । शोच्यमिति ते सर्वे विस्मयेतुस्ते लोचनः ।
स्नेहानेन शकटस्याय प्रकबन्धनकारयन् ।
९. इति श्रीमहाभारते धिष्णु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिगुणार्थांशं शकटेभक्ते द्विपद्योऽध्यायः ॥ ६२ ॥
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथं चित्तय कालस्य शकुनीवैश्वधारिणो । धात्री कंभस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।
पूतना नाम शकुनी धीरा प्राथिमयद्दरी । श्रौजगमाहूँराच वै पयो कौधादिभुजनी ।
ततोऽहूँराचसमेतं पूतना प्रायदृश्यत । व्याघ्रगक्षीरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः । ११९
१०. निःश्वस्य शकटाचे सा प्रघ्नोत्योऽवर्षिणी । ददौ स्ननं सा कृष्णाय तस्मिन् सुप्रजने निशि ।
तस्याः स्ननं पयोऽष्टाणः प्राणैः सह ननाद च । क्षिप्रवती सा सहसा पपात शकुनी भुवि ।
तेन शब्देन विवस्त्रास्त्रोऽनुगृधरे जनाः । स नन्दगोपा गोपाय यशोदा च सुविक्रवा ।
ते तामपश्यन् पतितां विभ्रंशं विपयोधरः । पुनर्नां पतितां भूमा वक्ष्ये गवावधारिता ।
ददं किञ्चित् सन्मृष्टाः कथ्येदं कथं चेत्यपि । नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपासौ पर्यवारयन् । १२०
११. नाथगच्छन् च तदा दृष्टुं तव कदाचन । आस्यर्थमादधेति नित्यं भुवनोऽनुयुक्तं हान् ।
मतेषु तेषु गोपेषु निश्चितेषु यथाशक्तं । यशोदां नन्दगोपस्तु पत्रादागतसंघमः ।

कोऽयं विधिर्न जानामि विष्णुयौ मे महानयं । पुत्त्रस्य मे मयं भीरु भीरुत्वं समुपागतं ।
 यशोदा सप्रवीक्षीता नार्य जानामि किं त्विदं । दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन धाधिता ।
 यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोप सभाम्भव । केषाङ्गयं चकारोयं विषयस्य जगाम ह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हर्षिवेशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्न्यायां पूतनावधे विषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ धौम्यौ दारकौ कृतनामकौ । कृष्णः सङ्घर्षणसौमौ रिङ्गिणौ समपद्यतां ।
 तावन्मोन्मगतौ घालौ घालादेवैकताङ्गौ । एकमूर्तिधरौ कान्तौ घालयन्प्रकम्पयौ ।
 एकनिर्माणनिर्युक्तविक्रम्यासनाशनौ । एकवैशधरावेकं पुष्पमाणौ शिशुपत्नं ।
 एककार्यान्तरगतवैकदेहौ विधातौ । एककार्यौ महावीर्यावैकस्य शिशुपताङ्गौ ।
 एकप्रमाणौ लोकानां देवदृष्टान्तमानुषौ । कृत्वा स जगतौ गोपौ संहतौ गोपद्वारकौ ।
 अन्योन्यातिपक्षाभि क्रोडाभिरभिगोभितौ । अन्योन्याकरणयसौ चङ्कुर्य्याविशाम्बरौ ।
 विषयन्तौ तु सर्वं च सर्वभोगभुजावुभौ । रजत पाण्डुदिग्धाङ्गौ द्रुमौ कलमकाविव ।
 कश्चिद्भक्तप्रदिग्धाङ्गौ करीपप्रोक्षितौ कश्चित् । तौ तत्र पर्यधवितौ कुमारविव पावकौ ।
 कश्चिज्जानुभिद्वष्टौ सर्वमाणौ विरेजतुः । क्रोडभौ वसशासास भक्तदिग्धाङ्गमूर्ध्नी ।
 शुभ्रभाते श्रिया मृष्टावानन्दजगौ पितु । जगत्त्र विप्रकुल्यौ विदहन्तौ कश्चित् कश्चित् ।
 तौ तत्र कौटहलिनौ मूर्ध्ज्याकुलेवणौ । रजतचङ्कुरद्वौ दारकौ सुकुमारकौ ।
 अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वप्रजविचारिणौ । नाशकतौ वारयितुं नन्दगोपं सुदुर्द्वैतौ ।
 ततौ यशोदा समुद्धा कृष्णं कमललोचनं । आगत्य श्रकटोमूले भर्त्सयन्तौ पुनः पुनः ।
 दास्या धैवादेर वद्धा प्रत्यबन्धदुसूखले । यदि शक्तौपि गच्छेति तमुक्ता कथं साङ्करोत् ।
 यदायान्मु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् । शिशुलोका तत कुर्वन् सर्वं विज्ञापयन् भ्रजं ।
 योऽङ्गणादि वृत्तः कृष्णं कर्ममाण उल्लूखं । यमलाभा मृष्टान्नाभ्यामभ्युनाभ्या निवारितः ।
 मध्यासिद्धकाम तथौ । शिशुः कथं सुलूखलं । तस्य कथेतो बद्धं तिर्यग्गतमुल्लूखलं ।
 सप्त तान्भ्यां ममलाभ्यामभ्युनाभ्याश्चकथं ह । नावर्ज्युनैः कृत्यमाणी तेन बाधेन रंहसा ।
 समूलवटपौ भग्नौ च च सर्वे जहास वै । निदर्शनाय गोपाणा दिव्यस्त्रजलमसित ।
 तदा म तस्य बाणस्य प्रभावादभवत् । यमुनातीरमागंसा गोपस्य ददृशुः शिशुः ।
 क्रन्दन्त्यो विषयनयस्य यशोदानिकटं ययुः । तासु संभ्रान्तवदना यशोदामूपुरङ्गना ।
 सदागच्छ यशोदे सं संभ्रमात् किं विस्मयं । यौ तावर्ज्युनद्वौ तु भ्रजे सथोपयाचनौ ।
 पुत्रस्योपरि तावेनो पतितौ ते महीद्वरे । दृष्टेन दास्या तथैव बह्वौ वस्य दयोदरे ।
 जहास हस्योर्ध्वे तत्र पुत्र स बालकः । उन्मत्त गच्छ दुष्येधे मूढे पण्डितमानिनि ।
 पुत्रमागय जीवन् मुक्तं मृत्युमुवादिष । सा भीता सद्यस्तीत्य वाहाकार प्रकुर्वन्तौ ।
 तं देहमगमय पतितौ तौ महाद्रुमौ । इदं सा तयोर्ध्वे द्रुमयोरालम्बं शिशुः ।

दाक्षा निवहमुदरे कर्पमाणमुलूखलं । सगोपीगोपवृद्धश्च सयुवा च व्रजसदा ।
 पर्यगच्छत तद्वृष्टं गोपेषु महदद्भुतं । जज्जुष्य यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
 केनेमौ पातितौ दृष्टौ घोषस्त्रासतनोपमौ । विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रसृतं विना ।
 विना हस्तिहतं दोषं केनेमौ पातितौ द्रुमौ । अहो-वत न शोभते विमूलावर्जुनाविमौ ।
 भूमाविमौ निपतितौ वितोयौ जलदाविष । यदीमौ घोषरचितौ घोषकल्याणकारिणौ ।
 नन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवं गतावपि । यदाभ्यां दारको भुक्तो विमूलाभ्यामवितत ।
 औत्पातिकमिदं घोषे हतोयं वर्जते लिह । पूतनाया विनाशश्च द्रुमयोः शकटश्च ।
 अस्मिन् स्थाने निवासोऽयं घोषस्त्रास न युज्यते । उत्पाताश्च न दृश्यन्ते कथयन्तौ न शोभनं ।
 नन्दगोपसु घृष्टा भुक्ता कृष्णमुलूखलात् । निवेद्य चाङ्गे सुचिरं स्मृतं पुनरिवागतं ।
 नादप्यत प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनं । ततो यशोदां गर्हन् वै नन्दगोपो विवेकश्च ।
 स च गोपजनः सर्वैः प्रजमेव जगाम ह । स च तेनैव नाथा तु कृष्णो वै दामभ्यन्तनात् ।
 घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगोयते । एतदाद्यर्थभूतं हि बाह्यस्त्रासोद्दिष्टिणं ।
 कृष्णश्च भरतमेव घोषे निवधतस्तदा ।

५६४

१४५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां यमलाञ्जुनभङ्गे षतु पटोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ बाह्यमुक्तौ कृष्णश्च दृष्टवानुभौ । तस्मिन्नेव प्रसन्नौ सप्तवर्षी धनुवतु ।

१४६

भीमपीतान्तरधरौ पीतशैतानुलोपमौ । भूभृशुर्व्यस्तपाखौ काकपवधरावुभौ ।

पर्यवाद्य मुतिसुखं वाद्यनैः वराननौ । शुभ्रभाते वनगतौ चिद्योर्ध्वाविष पञ्चगौ ।

मयूराङ्गजकर्णौ तौ पक्षवापीलधारिणौ । वनमाखालुलोरस्त्रौ द्रुमपाताविशेद्वतौ ।

अरविन्दकृतापीडौ रज्जुयशोपवीतिनौ । सशक्रतुम्भकरकौ गोपवेषुप्रवादकौ ।

कचिद्वसन्नावन्योन्यं कौकुमानौ कचिन् कचिन् । पर्णश्रव्यासु संसृप्तौ कचिन्निद्रान्तरैरपि ।

१४७

यवं वक्षान् पालयन्तौ शोभयन्ता महावनं । चक्षूरेते रमन्तौ स किञ्चोरारविष पञ्चलौ ।

अथ दामोदर श्रीमान् चन्द्रपुष्पमायत । आर्य आस्त्रिभवे प्रकृतं गोपाले सह कीडितं ।

अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भक्तकामनं । प्रवीणदण्डकाष्ठश्च गोपैर्भयितपादपं ।

घनोभूतानि धान्यासन् काष्ठानि वनानि च । तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्ते स यथासुखं ।

गोवाटेषु च ये दृष्टा परिहृताङ्गलेषु च । सर्वे गोष्ठाग्निषु गता जयमजयवर्षे च ।

१४८

सज्जिह्वानि धान्यासन् काष्ठानि च शृणानि च । तानि दूरावकृष्टासु मार्गितयानि भूमिषु ।

अरण्यामिदमन्योदमन्यकचं निराश्रय । अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमं ।

अकर्मण्येषु दृष्टेषु स्थितविप्रस्त्रिदिजं । संवासस्त्रास्य महतो जनेनोत्सादितद्रुमं ।

निरानन्दं निरास्तादं निष्प्रयोजनमाहत । निर्विहङ्गमिदं शूलं निर्व्यञ्जनमिवाग्रं ।

विक्रीयमाथैः काष्ठैश्च शकैश्च वनचमैश्च । लक्षत्रसङ्घयतृणैः घोषोऽयं जग्रायते ।

१४९

पूर्णं च घर्षसमयस्तोयस्तव वने सुखं । क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनाञ्चावगाहतो ।
 ततः प्रादुर्बुध्नुप्राप्ता मनसः कामदीपनी । प्रवर्ष्युर्ध्वं हमेधा शक्रचापाद्वितोदरा ।
 बभूवादृशेन सूर्यो भूमिश्चादर्शयेत्तृणं । मद्धता मेघवातेन त्वतोयानुकारिणः ।
 संमार्ज्जिततला भूमिर्थावनस्थेयं लक्ष्यते । नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च ।
 नष्टदावाग्निमार्गाणि वनानि प्रचकाशिरः । नृत्यव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनी ।
 मदरक्ता प्रष्टसाश्च केका पटुरवास्तया । नवप्राटपि कान्तानां पटपदाहारदायिनी ।
 धौवनस्थं कदम्बानां नभश्चेध्वाङ्गने वपुः । दासितं कुटजैः पुष्पैः कदम्बैर्मण्डितं वर्णः ।
 आसितं जलदैर्घ्यं तोषिता च वसन्धरा । वनप्रभा आस्तरकैरभितप्ता दवाग्निना ।
 कलैर्वैजलाक्षकौस्तुभैरुच्छ्रमन्तोव, पद्मना । महावातधमुद्भूतं मशमेघगणार्षितं ।
 मच्चो महाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नमः । क्षचित् कन्दलद्वाराब्जं त्रिलोत्राभरणं क्षपित् ।
 संप्रदीप्तमिवाम्बितं फुल्लनोपद्रुमं वर्णः । ऐन्द्रेण पयसा चित्तं मण्डितं नवोज्ज्वलं ।
 पार्थिवं गन्धमात्राय लोकाः सुभितमानसः । द्रुमचारङ्गनादेन दर्दुर्याहतेन च ।
 नवैव शिखिरिभ्रुदैरवकीर्णं वसन्धरा । अमन्तूर्ध्वमहावन्तं वर्षप्रसन्नहारया ।
 हरन्त्यक्षोरजान् शृङ्गान् विलारं धाम्नि निबन्धना । वनतापारगिर्वेद्याः क्षिप्रपञ्चोत्तरच्छदाः ।
 न ह्यजनि नगायाणि ग्रान्ता इव पतसिषः । तोयगम्भीरलम्बेषु प्रलङ्घयु नदसु च ।
 उदरेषु नवाभ्राणां मञ्जरीव दिवाकरः । महीरुहैरुत्पतिते सलिलोत्पीडयदुला ।
 अनेय्यमार्गं वसुधा भाति शालमालिनी । वज्रैरेवावहत्यानां नगार्गा नगशालिनी ।
 क्षोतिमि परिहृतानि पतन्ति शिखराश्च । यतता मेघवर्षेण यथा निहारसारिणा ।
 पर्वतोद्गीर्णमुक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः । हसोच्छ्रितमुखं बन्धा मेघनादानुधारिणः ।
 भान्मयतिलव्या भान्ना गात्रता इव तोषदा । प्रादुर्प्रदृष्टिं संदृश्य दृष्ट्वा चान्धबरान् घनान् ।
 रौहिणेया मिथ काष्ठे लुण्ठं वचनमब्रवीत् । पश्य लुण्ठं घनान् लुण्ठान् बलाकान् दभूपयान् ।
 गगने तव गात्राणां वर्षधैराः निबोध्यितान् । तव निद्राकरं कालस्तव गात्रोपमं नभः ।
 त्वमिवाशातवमर्तिं चन्द्रा वमति वार्षिकी । एतन्नीलाम्बुदश्यामं नीलोत्पलदलप्रभं ।
 संप्राप्ते दुर्दिने काष्ठे दुर्दिनम्भानि वै नमः । पश्य लुण्ठं जलोदये लुण्ठैर्द्वयितैर्धनैः ।
 शिवदुर्गेना यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरि । पतितेनाम्भसा क्षीते समताम्यददर्पिणा ।
 भ्राजन्ते लुण्ठवारङ्गा काननेषु मदान्विताः । एतान्यसुपहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।
 हृष्टानि शतपचापवैर्गुहन्ति मेदिनी । चरञ्जानां त्रैलोक्यवर्गमाश्रय घनागमे ।
 समक्षानाश्च भीमार्गा न सक्तोर्ध्वतिरिच्यते । शोषवातधमुद्भूता त्रैवितीसुखकारिणः ।
 दामोदरोद्गमरवाः प्रामल्यं धाम्नि तोषदा । हरं हर्षयचापेन विवर्णेन विविक्रम ।
 विदाहयेन रचितं तवेदं मध्यमं पदं । नभश्चे च गभयतुर्न भात्येव चरश्चम ।

मेघैः शीघ्रातपकरो विरगिरिव रश्मिमान् । द्यावापृथिव्याः संभवेः सततं प्रवतैः कृतः ।
 अथवच्छिन्नधारीधैः समुद्रोपसमैर्धनैः । नोपाज्ज्वलकदम्बानां पृथिव्यां वाततृणैः ।
 गन्धैः कोशाहला वान्ति वाता मदनदीपनाः । संप्रवृत्तमहावर्षैः लब्धमानमिवाम्बुदैः ।
 आत्यगाधमपर्यन्तं ससागरमिवाम्बरं । धारानिर्मलनारारवं विद्युत्कचवर्षिणं ।
 शक्रपापायुधवरं युद्धमज्जमिवाम्बरं । मैलानाञ्च वनानाञ्च द्रुमाणाञ्च वराननं ।
 प्रतिच्छन्नानि भासन्तेः शिखराणि धनैर्धनैः । गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्धनैः ।
 वरंघाह्वयतां याति गणं सगरस्थं वै । समुद्रोद्भूतिजग्ना लोलग्राहककणिकः ।
 शीतः सपृष्ठदुहासाः कर्कशा वान्ति मास्तः । निशास सप्तचन्द्रास मुक्तनीयास तेषादैः ।
 मग्नस्यैव नभसो न विभासि दिशो दग्धं । चेतनं पुष्करं कौटिलं बुधास्यतेः सममतः ।
 न घृणीता न रम्याणां विशेषं यास्ति हृष्टयः । चर्योदापपरित्यक्तं मेघदोभातिभूयितं ।
 पश्य हृन्दावर्गं कृष्ण वनक्षेत्रये यथा । सर्वं प्रादुष्टुणान् सर्वान् श्रीमान् कृष्णस्य पूर्वजः ।
 कथयन्नेव पशवान् व्रजमेव जगाम ह । तौ रामप्रतापवयोऽयं कृष्णपद्मवर्णौ तुषारौ ।
 तत्कालं ज्ञातिभिः सार्द्धं श्वेततुल्याहावनं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रादुर्बर्णेन सप्तषष्ठोऽध्यायः ॥ ६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित्तु तदा कृष्णो विना सङ्गर्षणेन वै । चंचार तदनरं कामरूपी वराननः ।
 काकपचधरः श्रीमान् श्यामः पद्मलेचनः । श्रीमत्सैनोरविभूतः शशाङ्क हवलस्थी ।
 मातृदेनापपादेन पद्मजोद्भववर्धनः । सकुमाराभितामिषं कान्तविकान्तगामिना ।
 पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्चलकनिभे । स्रष्टे वसानो वसने ससम्पद इव तोयदः ।
 वस्त्रयापारयुक्ताभ्यां वद्याभ्यां दण्डरज्जुभिः । भुजाभ्यां बाधुष्टताभ्यां पूजिताभ्यां सदाऽमरैः ।
 सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च । रराज तस्य तद्वाक्ये हरिरोष्ठपुटं मुखं ।
 शिखामिलस्य मुक्तामीरराज मुखपद्मजं । दत्तं पटपदपङ्क्तौभिर्धियाः स्यात् पद्मनखजं ।
 तस्माज्ज्वलकदम्बाद्याः शीपकन्दलमालिनी । रराज माला शिरसि नवचापि ययां दिवि ।
 न तया मालया वीरः शुभ्रश्च सर्वपुण्यया । मेघकालाम्बुश्यामी नेभस इव भूस्तीर्माणः ।
 एकनामलपत्रेण कण्डस्यवावलम्बिना । रराज वर्हिपत्रेण मन्दमारुतकल्पिना ।
 कचिन्नायन कचित् क्रोडंयुष्मर्थस्य कचित् कचित् । पथैवाद्यं युतिसुखं वादयंश्च कचिदने ।
 गोपवर्णं सुमधुरं कामाक्षमपि वादयन् । प्रसादनार्थंश्च गवां कविदनगतेः युवा ।
 गोकुलेऽन्धधरश्यामयचार द्युतिमान् प्रभुः । तेन च तत्र रम्यासु चिन्तासु वनराजिषु ।
 मयूरवरपृष्ठासु मदनीहोपनीषु च । मेघनादप्रतियूहैर्नादितासु समन्ततः ।
 ग्राहस्य च्छमगांसु शिलिभ्रावरणासु च । कन्दलामलदन्तीषु खड्गनीषु नवं जलं ।
 किशराणां नवमैर्धनैर्दन्तिधविषोपमैः । श्रंभीच्छां निधयन्तीषु योऽतिस्त्रिव समन्ततः ।

शैलानां भूषणं घोषा घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावसायासाकं परा गतिः ॥ १ ॥
 तस्मादन्वयनं यावः प्रत्यययवनेत्यनं । इत्यन्यनुपभुक्तानि भोक्तुं गावसूतानि वै ।
 तस्मान्ननं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजाः । न क्षारबन्धावरणा न मृद्वेषे विषक्तया ।
 प्रशस्ता हि ब्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः । शकुन्तुवैपु तेवैव आतं क्षारसामुगं ।
 न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत् पयसे हितं । खलोप्रायास रम्भास नवास वनराजिषु । ६५८
 चरावः संहिता गोभिः चिरं भवाद्यातां ब्रजाः । श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणवस्यं ।
 माया इन्द्रावनं नाम स्वादुदृष्टफलोदकं । अघ्निसिकण्डकवनं सर्वैर्मनगुणैर्युतं ।
 कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरसंज्ञितं । स्निग्धमोतानिलवनं सर्वैर्भुजितं शुभं ।
 गोपीनां सुखस्यारि भास्विचक्रवर्तमानं । तत्र गोवर्द्धनो नाम भातिपूरं गिरिर्बलान् ।
 भ्राजते दीर्घशिखरी मन्दनखेव मन्दरः । मध्ये चास्य महाशखो न्योधि योजनोच्छ्रितः । ६५९
 भण्डोरी नाम मुमुभे गोलेनेष इवाम्बरः । मध्येन चास्य कालिन्दी श्रीमन्तमिव कुर्वती ।
 प्रधाता मन्दनखेव नलिनी सरिताम्बरः । तत्र गोवर्द्धनखेव भण्डोरस्य वनस्थितं ।
 कालिन्दीश्च नदी रम्यां द्रक्ष्यावसरतः सुखं । तत्रार्थं वसतां पोषस्वयन्तां निर्गुणं वनं ।
 सन्नासयाव भद्रते किञ्चिदुत्पाद्य कारुणं । एवं कथयतलास्य वासुदेवस्य धीमतः ।
 प्रादुर्बभूवुः शतशो रक्तमंसवसावभाः । घोराश्लिष्यतलास्य स्वतनूदृष्टासदा । ६६०
 विनिम्येतुर्महकराः सर्वशः शतशो हकाः । हकान्निम्यतितान्दृष्ट्वा गोषु बभेक्षयो मूषु ।
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे चाधोऽभवत्प्रधानं । ते हकाः पञ्चबह्वाश्च दशबह्वास्तथाऽपरे ।
 त्रिंशद्विंशतिवह्वाश्च शतबह्वाश्च दूयशः । नियेरुस्तस्य गार्धभ्यः शीतलस्तलसपाः ।
 छण्यश्च छण्यवदना गोपाणां भयकारिणः । भयवह्निश्च तेर्यत्वांस्त्रासयह्निश्च गोब्रजे ।
 निधि बालान् हरह्निश्च हकैरुस्तस्यते ब्रजे । न वनं ब्रजते गन्तुं न च गाः परिरक्षितं । ६६१
 न वनात् किञ्चिदाश्नुतं न चामतरितुमर्हति । यत्ना क्षुद्रिमनसो गतास्तस्मिन्नेव वसन् ।
 एवं हकैरदीर्घैश्च व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः । ब्रजो निम्यन्दचेष्टः च एकस्मान्नरः कृतः ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशद्विंशत्यां हकैर्ब्रजे पञ्चबह्वोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं हकाश्च तान्दृष्ट्वा बह्वमानान् दुरासदान् । सखीपुंषोऽप्य घोषेवैव समसोऽमन्यतत्तदा ।
 स्थानेनेह नः कार्यं ब्रजामोऽन्यथावदनं । यज्जिह्वस्य सखीत्यथ शवाश्चैव सुखावहं । ॥
 अथैव किञ्चिरेण अश्रमासः सह गोधनेः । यावद्दृक्कैम्बधं चोद्रे न नः सर्वो ब्रजो ब्रजेत् । ॥ ६६२ ॥
 सर्षां धूवाश्चाङ्गानां दीर्घाणां चक्रपिशां । हकाणां छण्यवह्नाणां विभीमो निधि गर्ज्यतां । ॥
 मम पुत्रो मम भ्राता मम वक्षोऽप्य गोधमः । हकैर्व्यापादितियेवैव क्रन्दन्ति स्म गेहैः गेहैः ।
 तासां हृदिप्रत्येन गवां हम्भारेण च । ब्रजस्थोऽप्यप्यं चक्रधौवह्नाः समानताः । ॥
 तेषां मतमयाश्चाय गन्तुं इन्द्रावनं वनं । ब्रजस्य च निवासाय गवांश्चैव हिताय च । ॥

वृन्दावननिवेशाय तान् शुक्ला स्तननिक्षयान् । नन्दगोपी वृहदाक्षं वृहत्सतिरिवाददे ।
 अथैव निक्षयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव न । शीघ्रमाज्ञायतां घोषः सञ्जोभवत् मां चिरं ।
 ततोऽवपुष्यत तदा घोषे तप्राकृतैर्जनैः । शीघ्रं गावः प्रकाश्यान्तां भाण्डं सममिरोप्यतां ।
 वसयूयानि काश्यान्तां युञ्जन्तां शकटानि च । वृन्दावनमितः स्वानांघ्रिविश्राय च गोमतां ।
 तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितं । उदतिष्ठद्रजः सर्वं शीघ्रं गमन्मालयः ।
 प्रधाश्रुत्तिष्ठ गच्छामः किं श्रेये चाहि योजय । उत्तिष्ठति प्रजे तस्मिन्नासीत् कोलाहलो मन्थान् ।
 उत्तिष्ठमानः द्रुमगुभे शकटैश्चकटस्तु सः । आघ्रिघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ।
 गोपीनां गर्गरोभिश्च भूर्द्धिं चोत्तंसितैर्घटैः । निष्पपात प्रजात् पङ्क्तिक्षारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ।
 नीलपीताम्बुल्लाषां वडैरपल्लवान्तरैः । शकटापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगाभिनी ।
 दामनोदामभारैश्च केचित् कायावलम्बिभिः । गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव द्रुमाः ।
 स प्रभो प्रजतां भाति शकटैश्चैव भासता । पोतैः पवनविशिष्टैर्निष्पतङ्गिरिवाणैः ।
 लघेन तद्गजस्नानमोरिणं समपद्यत । द्रव्यावयवनिर्हृतं कोर्षे वायवमण्डले ।
 ततः क्रमेण घोषः स प्रप्ति वृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाक्षैव हिताय च ।
 शकटावर्तपर्यन्तश्चन्द्रार्द्धाकारवस्थितं । मध्ये योजनविशारं तावद्विगुणमायतं ।
 कण्टकोभिः प्रहृष्टाभिसाया कण्टकितैर्द्रुमैः । निखतोऽच्छ्रितग्राखापैरभिगुह्य समन्ततः ।
 मन्यैरारोप्यमाणैश्च मन्यवङ्गानुकर्षणैः । अङ्गिः प्रस्राव्यमानाभिर्गर्गरोभिः समन्ततः ।
 कोलेरारोप्यमाणैश्च दामनोपाग्रपाशितैः । सन्मनीयहृतेषां च शकटैः परिवर्त्तितैः ।
 नियोगपाथैरावकैर्गर्गरोत्सन्नमूर्द्धसु । कादनायै प्रकीर्षेद्य कटैश्च वृषवदटैः ।
 ग्राखाविटैश्चैवलां क्रियमाणैरितस्तान् । शोथमानैर्गवां स्नानैः स्थाप्यमानैस्तुल्यलैः ।
 प्राश्रुष्वै विष्यमानैश्च सन्दीप्यङ्गिषु पावकैः । सवसुचश्चाक्षराणैः पथ्यैश्च सावरोपितैः ।
 तोयमुक्षारयन्तीभिः प्रेषन्तीभिश्च तदनं । ग्राखाशङ्कधर्मणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।
 पुवभिः स्थाविरैश्च गोपैर्येणकरैश्च । विप्रसङ्गि कुठारेण काष्ठान्वपि तरुणपि ।
 तद्गजस्नानमधिकं शुभुभे काननाहतं । रम्यं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकं ।
 तासु कामदुषा गावः सर्वपक्षिजनं वनं । वृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दगोपकाननं ।
 पूर्वमेव तु लण्णो गवां वै हितकारिणा । श्विमेन मनसा दृष्टं तदनं वनचारिणा ।
 पश्चिमेऽपि ततो रुद्धे धर्ममासे निरामये । वसन्तीवास्तुतं देवे तृणं तत्र व्यञ्जत ।
 न तत्र वधैः सोदन्ति न गावो नेतरेजमाः । यत्र तिष्ठति लोकानां हिताय मधुसूदनः ।
 तासु गावः स घोषस्य स च सङ्घर्षो युजः । लण्णो विहितं वासं तमव्यामत निर्दमां ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्वरिखे विष्णुपर्वणि वृन्दावनखेमे वटवृष्टेऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ शेषस्याप्यन उवाच ॥ तौ तु वृन्दावनं प्राप्ता वसुदेवसुतयुक्ता । चरन्तुर्न सपुयानि चारयन्तौ सुखदिना ।

शैलानां भूषणं घोषा घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावस्तस्यास्माकं परा गतिः ।
 तस्मादन्वदनं यावत्प्रत्यययवमेभ्यः । इच्छन्त्यनुपभुङ्क्तानि भोक्तुं गावस्तृणानि वै ।
 तस्मादन्नं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजा । न दारवन्नावरणा न ऋद्धेर्विणस्तया ।
 प्रशस्ता हि ब्रजा लोके यथावै चक्रचारिणः । शकृन्मूषेषु तेभ्ये जातं वाररसानुगं ।
 न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत्पथसे हितं । स्वलोभायासु रम्भासु नवासु वनराजिषु ।
 पराव संहिता गोभिः क्षिप्रं सवाहनां ब्रजः । श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणवश्वर्यं ।
 नाद्या हृन्दावनं नाम स्वादुतृणफलोदकं । अस्मिन्निकष्टकवेन सर्वैर्नृनगुणैर्युतं ।
 कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरसम्यितं । स्निग्धमोतानिलवनं सर्वसुनिलस्यं शुभं ।
 गोपीनां सुखसङ्घारि पारुषिचवगान्तरं । तत्र गोवर्द्धनेना नाम भातिदूरे गिरिर्बहान् ।
 आजते दीर्घशिखरी नन्दनस्त्रेव मन्दरः । नभ्ये चास्य महाशखो न्यग्गोषो घोरगोक्षितः ।
 भण्डोरी नाम शुभेन शीतमेघ इवामरे । मध्येन चास्य कालिन्दी शीमन्तमिव क्षुब्धती ।
 प्रयाता नन्दनस्त्रेव नक्षिणी सरिताम्बरः । तत्र गोवर्द्धनश्चैव भण्डोरश्च वनस्यति ।
 कालिन्दीश्च नदी रम्या द्रष्टव्यवचरन् सुखं । तत्रायं वसतां घोषस्तृणयुतां निर्गम्य वनः ।
 सन्नासयाव भद्रान्ते किञ्चिदुत्पाद्य कारयेत् । एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
 प्रादुर्भूभुक् शतशो रक्तमंसवशाशना । घोरान्निगतयतस्तस्य स्तनमूहदृशास्तदा ।
 विनिष्येत्तुर्मयकराः सर्वेभ्यः शतशो वृकाः । वृकाभिरप्यतितान्दुष्टा गोषु वसेष्वेष्टा नृषु ।
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे चासोऽभवन्प्रधानः । ते वृका पञ्चवह्नाश्च दशवह्नास्तथाऽपरे ।
 विंशतिरतिवह्नाश्च शतवह्नाश्च यूथयः । निखेरुस्तस्य गावेष्वेव शीवस्तन्तलवशाः ।
 क्षण्यस्य क्षण्यवदना गोपाणां भयकारिणः । भववद्विष्य तेर्नृत्वांस्त्यावद्विष्य गोब्रजं ।
 निशि बालान् हरिश्चिह्नं दृक्कैरुत्पाद्यते ब्रजः । न वनं शक्यते गन्तुं न च गा परिरक्षितुं ।
 न वनात् किञ्चिदावर्षं न पावतरितुमर्हति । यथा क्षुद्रिमनसो गतास्तस्मिन्नेव वधम् ।
 एवं वृकैर्दीर्घैश्च व्याघ्रतुल्यापराकर्मैः । ब्रजो निष्पन्दचेष्टः स एकस्थानचर उत ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिष्टोऽध्यायां वृकदर्शने पञ्चवह्नाऽध्यायः ॥ ६५ ॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वृकांश्च तान्दुष्टा वर्द्धमानान् दुरासदान् । सख्योपुषोऽप्यघोषैर्वै समलोऽस्मत्प्रपत्तदा ।
 स्थानेनेह न कार्ये प्रशमोऽन्यथावदन्नं । यत्किञ्च सुखोत्पद्य गवाक्षैव सुखावर्धनं ।
 श्रेयैव किञ्चिरेष्य स प्रशमः सद्योगैर्नृभिः । पावदुर्कैर्नृभिर्घोरैर्न न सर्वैर्ब्रजो ब्रजेत् ।
 यथा धृष्टारुणाङ्गानां दद्रिशा नखरुपिणां । वृकाणां क्षण्यवह्नाणां विभीमो निशि गर्भ्यतां ।
 मम पुत्रो मम भ्राता मम वखोऽप्यगौर्धमः । वृकैर्व्यापादितेत्येवं कन्दन्ति सः श्रेष्ठे नृपे ।
 तासां हृदिप्रत्येन गवां हृत्पारिवेष्ट च । ब्रजस्थोऽप्यप्यं चक्रुर्घोषवह्ना समागतः ।
 तेषां मतमप्यश्राय गन्तुं हृन्दावनं वनं । ब्रजस्य च निशाचाय गवाक्षैव हिताय च ।

हृन्दावननिवेशाय तान् शुक्लां छतनिश्चयान् । नन्दगोपी वृहदाक्ष वृहत्सतिरिवाददे ।

५६२

अथैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः । गोपभावाप्यतां घोषः सञ्जीवन्त मा चिरं ।

ततोऽवधुयत तदा घोषे तप्राकृतजनेः । शोधं गावः प्रकाश्यान्तां भाषुं समभिरिष्यतां ।

वसुधैयानि काश्यान्तां युज्यान्तां शकटानि च । हृन्दावनमितिः खानाञ्चिवशाय च गम्यतां ।

तच्छुक्ला नन्दगोपस्य वचने बाधु भाषितं । उदतिष्ठद्वजः सर्वैः शोधं गमनलाक्ष्यः ।

प्रयाशुत्तिष्ठ गच्छामः किं श्रेये चाहि घोषजय । उत्तिष्ठति जने तस्मिन्नाद्योत कोलाहलो महान् ।

५६३

उत्तिष्ठमानः प्रहृष्टमे शकटोऽशकटस्तु सः । बाधघोषमहाघोषो घोषः शगरघोषावाम् ।

गोपीनां गर्गरोभिश्च मूर्ध्नि चोत्तंसितेष्वेतैः । निष्यपातं प्रजातं पङ्क्तिक्षारापङ्क्तिरिवाम्भरात् ।

नीलपीताम्बुलाभं वडैर्यक्षभान्तरैः । शकृषापांयते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ।

दामनोदामभारैश्च कोषित् काथावलम्बिभिः । गोपा भागेगता भास्ति सांवरोहा इव कुमाः ।

स प्रजा प्रजतां भाति शकटोऽथेन भास्यता । पोतैः पवनविक्षिप्तैर्निष्यतङ्क्तिरिवोऽर्थः ।

५६४

चणेन तद्गजस्थानमोरिणं समपेयत । श्रूयावयवनिर्हृतं कोणैर्वायवमपङ्क्तौ ।

ततः क्रमेण घोषः स प्राप्तिः हृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाक्षैव हिताय च ।

शकटावर्त्तपर्यन्तश्चाङ्गाकारसंस्थितः । मध्ये घोजनविक्षारं तावद्विगुणमायतं ।

कण्टकोभिः प्रहृष्टाभिषया कण्टकितैर्दुर्मैः । निखातोऽक्षितशाखपेरभिगुप्तं समन्ततः ।

मन्यैरारोयमाणैश्च मन्यवह्नाङ्कुर्वणैः । अङ्गिः प्रचाख्यामाणाभिर्गंगेरीभिः समन्ततः ।

५६५

कोक्षैरारोयमाणैश्च दामनोपाशपात्रितैः । क्षाम्नोयष्टतेद्यापि शकटैः परिवर्त्तितैः ।

नियोगपात्रैरासक्तैर्गंगरोक्षाम्मूर्ध्नुषु । ह्लादनार्थं प्रकीर्णैश्च कटैश्च वृषवहटैः ।

शाखाविटङ्कैर्वृषाणां क्रियमाणैरितस्ततः । ग्राध्यमानैर्गवां खानैः स्थाय्यमानैश्चूलखलैः ।

प्राशुखैः विष्यमानैश्च सन्दीपयद्भिश्च प्रावकैः । सवस्त्रक्षोभैररुणैः पर्यङ्कैश्चोवरोपितैः ।

तोयमुत्सारयन्तीभिः श्रेवस्त्रीभिश्च तदनं । शाखाशोकाधमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।

५६६

पुवभिः स्रविरेक्षैश्च गोपैर्यथकरैर्भृशं । विषवङ्गिः कुठारेश्च काष्ठान्यपि तरुनपि ।

तद्गजस्थानमधिकं शुश्रुमे खाननाहृतं । रम्यं वननिवेशं नै खोदुमूलफललोदकं ।

तास्तु कामदुघा गावः सम्यपेक्षितं वनं । हृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दगोपमकाननं ।

पूर्वमेव तु हृष्येण गवां नै हितकारिणा । शिवेन मनसा दृष्टं तदनं वनचारिणा ।

पश्चिमेऽपि ततो रुचे प्रभंभासे निरामये । वर्षतोवाहृतं देवे तृणं तत्र व्यङ्कृतं ।

५६७

॥ तत्र वक्षाः शोदन्ति न गावा जेतरेभ्यः । यच्च तिष्ठति शेकाङ्गां हिताय संपुष्टद्वजः ।

तास्तु गावः स घोषश्च स च सङ्घर्षो युगं । हृष्येण विहितं बाधं तमन्यायत निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि हृन्दावनप्रवेशे षट्षष्टोऽध्याये ॥ ६६ ॥

॥ वैद्यपायन उवाच ॥ तौ तु हृन्दावनं प्राप्ताः ससुदेवसतावुभौ । चरतुर्नसंयुयानि चारयन्तौ सुहृदिभौ ।

केयमानो नवेन्वातैर्द्रुमसहातनि सतैः । तामु कृष्णो मुदं खेमे सोम्यासु वनराजिषु ।
 स कदाचिदने तस्मिन् गोभिः सह परिभ्रमन् । ददर्श विपुलादृषं प्राखिनं प्राखिनाम्बरं ।
 स्त्रितं धरणा मेधाभं निविडं पञ्चक्षयैः । गगनाद्द्वारिष्ठाकारं पवनाभिगधारिणं । ११८
 नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं वज्रभिर्दिशैः । फलैः प्रबालैश्च घनं सेन्द्रपापघनोपमं ।
 भवनाकारवितपं सतापुष्यमुमण्डितं । विशालमूलावतनं पवनाभोद्धधारिणं ।
 आधिपत्यमिवाग्न्येषां तस्य देशस्य प्राखिनां । कुत्वाणं शुभकर्मण्यं निरावर्षं निरौतपं ।
 न्ययोर्धं पर्वताधामं भाण्डोरं नाम जामत । दृष्ट्वा तत्र मतिघ्नकं निवासाय तदा प्रभुः ।
 स तत्र वयसा तुल्यैस्त्वेषालैः सहानघः । रजे वै दिवसं कृष्णः पुरा खर्गगतो यथा । ११९
 तं क्रोडमानं गोपासाः कृष्णं भाण्डोरवर्षिभिः । रमयन्ति स्य बहवो वन्यैः क्रोडनकैस्तदा ।
 अत्रैव परिगच्छन्ति गोपाः मुदितमानसाः । गोपासाः कृष्णमेवाग्न्यैः गच्छन्ति स्य रतिम्रियाः ।
 तेषां स गायतामेव वादयामास धीर्यवान् । पर्णवाधान्तरे वेणुं तुम्बीवीणाञ्च तत्र च ।
 कदाचिच्चारयन्नेव गाः स गोवृषभेक्षणः । जगाम यमुनातीरं सतासकृतपादपं ।
 तरङ्गापाङ्गकुटिलां वारिस्त्रयमुखानिला । ताञ्च पश्यीत्यलवतीं ददर्श यमुनां नदीं । १२०
 जलजैः प्राणिभिः कीर्णा जलजैर्भूषितां गुणैः । जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्धरितोदकां ।
 मुनीनां स्नातुं सलिलां हृदिनी वेगगामिनी । तोयकालोद्धतैर्व्यगैरवनामितपादया ।
 हंसकारण्डोद्गुह्यं वारसैश्च निनादिता । अग्न्याग्न्यमिषुगैश्चैव सेविता मिषुमेचरैः ।
 प्रस्थितस्रोतचरणं पुलिनश्रेणिमण्डलां । आवर्त्तनाभिगम्भीरां पद्मरोमानुरक्षितां ।
 तटच्छेदोदरां कान्तां तरङ्गचिबलीधरां । चक्रवाकस्तनतटीं तीरपाश्यायतामनरां । १२१
 फेनप्रज्ञाष्टदृशनां प्रवर्णां हंसहासिनां । हथिरीत्यलदन्तौर्धिं नतभूजलजेषणां ।
 ब्रह्मदीर्घसलाटान्तां कान्तश्रेवसमुद्देशां । दीर्घस्रोतायतभुजामाभिगच्छवणाधरां ।
 कारण्डवाह्युखल्लिनीं श्रीमत्पद्मजलोचनां । काञ्चपुष्पमयं वाचा वषाणां हंसलवणां ।
 तटजामरणोपतां मीननिर्मलमेखलां । पारिश्रवणवचोमां वारवाराबन्धुपुरां ।
 च्यवनकानुलिप्तार्क्षीं कूर्मसलवणभूषितां । निपानश्यापदापोतां नृमि पीतपयोधरां । १२२
 श्यापदोच्छिष्टवलितामाश्रमस्थानसङ्कुलां । तां समुद्रस्य मेदिनीं वीवमाणः समन्ततः ।
 चचार हचिरं कृष्णं यमुनामुपगमयन् । ताञ्चरन्तं स नदी श्रेष्ठां ददर्श ब्रह्मसुतम् ।
 दीर्घं योजनवित्तारं दुक्षरं विदग्धैरपि । गम्भीरमजोभगलं निम्बममिव धागरं ।
 तोयजैः श्यापदैस्तनैः शुभ्रं तोयचरैः खगैः । अगधेनाम्बुषा पृष्णं मेघपूर्णमिताम्बरं ।
 दुःखोपसर्ष्य तीरेषु सर्षपैर्विपुलैर्विलैः । विपारणिभयस्याग्नेधूमैः परितोहितं । १२३
 अभोज्यं तत् पशूनां हि अपेयञ्च जलाशयिनां । उपभोगैः परित्यक्तं सङ्निस्त्वयवणाधिभिः ।
 आक्रामादयस्र्वायै खरैराकाशगोचरैः । दण्डैश्च पतत्स्त्रासु ज्वलन्तमिव तेजसा ।

समन्ताद्योजनं वायं तोरेष्वपि दुरासदं । विषाणसेन घोरैश्च आत्मासम्बन्धितोदकं ।

व्रजस्रोत्तरतस्तस्य क्रोशमात्रे विरामये । तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं हृदं ।

श्रगाधं द्योतमानश्च कथेदं सुमहद्ददं । अस्मिन् च कालियो नाम नोलाञ्छनचयोपमः ।

उरगाधिपतिः क्षात्राद्गदे वधति दाहकः । उन्मूल्य सागरे वाधं यो मया विदितः पुरा ।

भयात् पतगराजस्य सुपर्णेश्वरगामिनः । तेनेयं दूषिता सखा यमुना सागररक्षसा ।

अथादृष्ट्वा रणपतेर्नायं देवो निषेव्यते । तदिदं दाहणाकारमरणं कृदशादत्तं ।

श्वारोहद्रुमं घोरं क्रीणैः शालासताद्रुमैः । रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैर्व्यनचारिभिः ।

वने निष्प्रेषयाकारं विषाणमिव दुस्तूषं । तैराज्ञकारिभिर्नित्यं सन्ततः परिरक्षितं ।

शैवालमलिनैश्चापि दृष्टे सुपलताकुलैः । कर्तव्यमार्गो भ्राजते दृढस्यास्य तटावुभौ ।

तदस्य सर्पराजस्य कर्तव्ये निपद्ये मया । पथेयं धरिदक्षोदा भवेत्स्ववज्रलाभया ।

व्रजोपभोग्या च शुभा, जागे धैर्यमते मया । सर्वे च सुखसञ्चारा सर्वतोयं सुखश्रया ।

एतदर्थं च वासो मे व्रजेऽस्मिन् गोपजना च । अमीषामुत्पद्यस्यानां निषदायं दुरात्मना ।

एतं कदम्बमादृष्ट्वा तदेव शिष्टशूलया । विनिपत्य हृदं घोरं दमयिष्यामि कालियं ।

एवं कृतं बाह्वीर्यं लोके ख्यातिं प्रमिष्यति ।

इति श्रीमहाभारते खिलेष्णु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिष्टोपनिषत् कालियवृद्धदर्शने अष्टपट्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽपस्तस्य नदीतीरं वज्रा परिकरं दृढं । अरोहचपल, कृष्णः कदम्बशिखरं मुदा ।

कृष्णः कदम्बशिखराश्रममालोऽम्बुदाहतिः । हृदमध्येऽकरोऽच्छब्दं निपतन्मन्त्रजेषणः ।

स कृष्णोनामिपतता कोमिता यमुनाहृदः । सम्प्रापिष्यत वेगेन भिद्यमान इवाम्बुदः ।

तेन बभूवेन संसृज्यं तत्सर्पभवनं महतं । उदतिष्ठज्जलात् सर्पो रोपयथोक्तुल्लेषणः ।

स चौरगपतिः क्रुद्धो मेघराशिषमप्रभः । ततो रक्तान्नगघनः कालियः समदृशत ।

पञ्चासुः पावकैः पद्ममयलज्जिह्वैः स्नेहाननः । शृङ्गभिः पञ्चमिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ।

पूरयित्वा हृदं सर्वं भोगेनानसवर्चसा । स्फुरन्निव स रोयेण ज्वलन्निव च तेजसा ।

क्रोधेन तच्छब्दं तस्य सर्वं द्यूतमिवाभवत् । प्रतिष्ठितस्य भीतेन जगाम यमुना नदी ।

तथा कौधाग्रिपूर्णेया वज्रोभ्याम्भूष माहृतः । दृष्ट्वा कृष्णं हृदगतं क्रोडनं शिष्टशूलया ।

सधूमाः पन्नगेन्द्रश्च मुखानि जघेरर्चिवः । खजता तेन रोयाग्रिं समीपे तीरजा द्रुमाः ।

चपेन भक्षसाक्षीता युगान्तप्रतिमिन् वै । तस्य पुच्छाय दाराय स्थत्यास्थान्ये मधोरगाः ।

वसन्तः पावकं घोरं वज्रोभ्या विषयशक्तः । सधूमे पन्नगेन्द्राक्षे निव्यहुरभितोजघ, ।

प्रवेशयत तेः सर्पैः स कृष्णो भागवन्धनं । निषेज्य वरणाकारस्तन्मैः गिरिरिवाचलः ।

अदृश्यन्दमैकीर्त्यैर्ष्वीत्योडजलाविनैः । ते कृष्णं सर्पपतयेन ममार च वीर्यवान् ।

एतस्मिन्नन्तरे भीता गोपालाः सर्वे एव मे । क्रन्दमाना मजं जमुर्वाप्यधं विप्रया गिरः ।

॥ गोपा ऊचुः ॥ एष मोहज्जतः कृष्णो भग्नो वै कालिये हृदः । भव्यते सर्वराजेन तदागच्छत मा चिरं ।

मन्दगोपाय वै चिरं सवलाय निवेद्यतां । एष ते कथ्यते पुत्रः सर्वेष्वेति महाहृदः ।

मन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्रपातोपम वचः । आर्त्तः स्खलितविकान्तस्त जगाम हृदोत्तमः ।

सवालद्युवतीदृष्टः स च सङ्कपंशो युवा । आक्रोशं पश्येद्वर्यः जलसं समुपगमत् । ११०

मन्दगोपादयो गोपास्ते सर्वे पाशुलोचना । हाहाकारं प्रकुर्वन्तस्त्युक्षीरे हृदस्य वै ।

प्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकात्तास्य पुनः पुनः । केचित्तु पुत्र हाहेति हाधिगित्यपरे पुनः ।

अपरे हा हाताः स्मेति हृदभृशदुःखिताः । स्त्रियश्चैव यशोदां तां हा हाताऽधीति पुनरुदः ।

या पश्यसि प्रियं पुत्रं सर्वराजवत्स गतं । चन्द्रितं सर्वभोगेन कृत्यमाणं यथा मृत्यं ।

अमसारमयं नूनं बद्धं तेऽभिलक्ष्यते । पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावरीर्यसे । १११

दुःखितं वत पश्यामो मन्दगोपे हृदात्मिके । न्यस्य पुत्रमुक्ते दृष्टिं निवृत्तमनिवृत्तं ।

यशोदामनुगच्छन् सर्ववाचनिभं हृदः । प्रविशामो न यास्यामः सर्वां दामोदरं विना ।

दिवसः को दिना सूर्यो विना चन्द्रेण का निशा । विना उपेय का गावो विना कृषेण को व्रजः ।

विना कृष्णं न यास्यामो विवस्वा इव भेनवः । तासां विवर्षितं श्रुत्वा तेषाञ्च व्रजवाविनां ।

विलापं मन्दगोपस्य यशोदाबद्धितं तथा । एकभाववरीरञ्च एकदेशो दिधाकृतः । ११२

सङ्कपंस्तु शङ्कुहो भभापे कृष्णमन्ययं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपाणां नन्दिवर्द्धन ।

इत्यतमेव वै चिरं सर्वराजो विपापुषः । इमे नो बान्धवास्तात तां मत्ता मानुषं विभो ।

परिदेवनि कथयं सर्वे मानुषबुद्धयः । तच्छ्रुत्वा रौचिण्यस्य वाक्यं शश्यामोरितं ।

विकीर्यास्त्रोदयद्वाङ्गं भित्त्वा न भोगवन्तः । तस्य पद्भ्यां समाकृत्य भोगराशिं जलेत्यितं ।

मिरसु कृष्णो जघाह स्तब्धयोगावनाम्ब यः । तस्यादरीह सहा मय्येनं तन्महाकिरः । ११३

गोष्ठा मूर्च्छिं क्षितः कृष्णो ननत्तं वचिराहृदः । शृणुमानः स कृष्णेन शालामूर्द्धो भुजङ्गमः ।

आथ मधिरौहारीः काशरो वाक्यमब्रवीत् । अविश्रान्तस्तथा कृष्ण रीत्येव ममूर्यसितः ।

दमितोऽहं दतविधो वज्रगणे वरानन । तदाद्यापय किं कुर्वीमदरापयत्वाभ्यव ।

कथं वा वज्रगतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां । पद्ममूर्द्धानं दृष्ट्वा सर्वं सर्वरिक्तेतनः ।

अक्रुह इव भगवान् प्रत्युवाचिरगेश्वरः । तवाग्रिन् यमुनातोये मेव स्थानं ददाम्यहं । ११४

तदाह्यवशं सर्वं ममायं महबान्धवः । यद्येह भूयो दूष्येत क्त्वेन वा यदि वा जले ।

तव भूयसाभूजो वा विषं वषः य मे भवेत् । द्विवक्षाथ जलधाम्बु मद्य गच्छ महाशरैः ।

आने निह भवेद्दोषस्तथात्तकरो महानः । मायदानि च ते सर्वं दृष्ट्वा मूर्द्धं मागरे ।

गदहः पश्यरिपुस्तयि न महरिम्यति । यश्च मूर्द्धा वलकृष्ण कृष्णसारपुङ्गवः ।

पद्मगानेव गोपाणां जगामादरं हृदात् । निर्वृते तु गते सर्वं कृष्णमुक्तोऽपि विवृतं । ११५

विजिता द्युपुङ्गोपायकुपेः प्रदिवर्षः । ऊचुश्च सर्वे सुयोता मन्दगोऽपि वरराः ।

घनोऽस्मिन्महतीतिऽपि यत्न ते पुनर्दृष्टः । अथप्रभृति गोपाणां गवां गोष्ठ्ये चानिच ।
आपासु वरुणं कृष्णः प्रमुखायतेलोचनः । जाता शिवजला सर्वा यमुना मुनिषेविता ।
तोरे चास्याः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः यदा । व्यक्तमेव वने जाता वयं यत्कृष्णमीदृश ।
महद्भुतं न जानीमन्वयमग्निमिव भजे । एवं ते विक्षिताः सर्वे स्ववर्गः कृष्णमवय ।
जम्बुगोपगणा घोषं देवास्तैश्चरन् यथा ।

१००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुवर्चसायां कौलियदम्ने जैनसप्तमेऽध्याये ॥ ६८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दमिते सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाहृदे । तमेव चेतद्वैद्यं वदितौ रामकेशवौ ।
आजगमत्तौ वदितौ गोधनैः सह गोमिनौ । गिरिं गोवर्द्धनं रम्यं वसुदेवसुतानुभौ ।

गोवर्द्धनखोत्तरतो यमुनातोऽस्माजितं । ददृशान् ततो वीरौ रम्यं तालवनं महत् ।
तौ तालपर्वप्रतते रम्ये तालवने रतौ । चेततुः परमयोतौ हृवयोताविवाङ्मतौ ।
स तु देशः समः क्षिप्रः सुमहान् कृष्णच्युतिकः । दम्प्रायः खलोभूतोऽष्टपिपाथैर्विजितः ।
तालैर्दोर्विपुलस्तैश्चरिष्यन्ते श्यामपर्वभिः । कलापशाखिभिर्भाति नागहस्तेरिवोष्णितैः ।
तत्र दामोदरो बाणमुवाच वरुणवरः । अहो तालफलैः पक्षैश्चाधितेयं वनखलो ।

१०१

खालून्याथ सुगन्धीनि श्यामानि रवन्ति च । पक्षतिलानि वदितौ पातयाव सपुत्रभौ ।
यथेशमीदृशः गन्धो माधुर्य्येषातयेव । रथेनामृतकल्पेन भवितव्यं मे मतिः ।
दामोदरवचः सुभा रौहिणेयो हृषप्रिव । पातयन् पक्षतालांनि चालयामास तालकून् ।
तसु तालानं नृपानमर्थं दुरतिक्रमः । निर्भीणभूतमोरिणं पुरुषादाक्षयोपमं ।

१०२

दाक्ष्यो धेनुको नाम दैव्यो गर्हभरूपवान् । खरयूथेन सहता वृता बलवान्वरः ।
स तु तालवनं घोरं गर्हभः परिरक्षति । भृषिषापदगणालासयक्षतिदर्पितः ।
तालाग्रद्वं स तं युवा संपुष्टं पक्षपातने । नामर्ययंत तं मुहुस्तालखनमिव दिपः ।

१०३

शब्दागुमारी धनुदो दैर्घ्याविल्लघटाननः । सन्ध्याषो वदितपटुः खुरेनिर्हारयन्महौ ।
आविहृमुष्यो वपितो व्याप्ताग्न इवान्तकः । आपतसेव ददृशे रौहिणेयमुपलितं ।
तालानां तमपीं दुष्टा खण्डाकारमवयं । रौहिणेयं खरो दुष्टः सोऽदृशदृशनायुधं ।
पद्मानुभाभ्यास पुनः पश्चिमाभ्यां पराश्रुजः । जघानोरमि दैव्याऽपौ रौहिणेयं निर्रायुधं ।

१०४

ताभ्यामेव स जघास पद्मानं तं दैव्यगर्हभं । आर्वाजितखरस्तब्धं प्रेरयन्तालमुद्धृनि ।
स भद्रैः कटोपीवो भद्रशृङ्गो दुराकृतिः । खरस्तालफलैः बाहूँ पपात धरणीतले ।
तं गताभुं गतयोक्तं पतितं बोध्य गर्हभं । ज्ञातींस्तयाऽपराधस्तु मृषां जनि सोऽजितः ।
पा भूगर्हभरेऽप्येय तासः पक्षय पातिनैः । बभासे कृष्णजलशो रौरिवायकभारदी ।
तस्मिन् गर्हभदैव तु सानुगे विनिपातिते । रम्यं तालवनं तद्वि भूयो रम्यतरं भवौ ।
विप्रमुक्तमथं मृधं विक्राकारिदर्शनं । अरन्ति सा पुंखं गावोऽप्योत्तममुत्तमं ।

१०५

ततः प्रहृष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकमयायासासुसूयन्ते स्म ते वनं ।
ततः सुखं प्रकीर्णामु गोपु नगिन्त्रविक्रमैः । द्रुमपर्णासने कृत्वा यथाहं तौ निषेदहः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिगुचर्यायां धेनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच । अयं तौ जातश्चरौ तु वसुदेवसुतावभौ । तत्तालवममुसूय्य भूयो भण्डोरमागतौ ।
चारयन्तौ विट्कृत्नि गोधनानि प्रभाननौ । स्फोटशब्दप्रकटानि वीचमाणा वर्गानि च ।
छिद्यन्तौ प्रगयन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपातु । नामभिर्थाहरन्तौ च सवत्सा गाः परन्तपौ ।
निधोगपाशैरासक्तौ स्तब्धार्था द्रुमलक्षणे । वनमालाकुलोत्तरो बालाष्ट्रकाविवर्धभौ ।
सुवर्णास्त्रनूपूर्णाभ्यामन्योन्यवदन्तान्नरौ । महेन्द्रायुधवर्धनौ युक्तकृष्णाविवामुदे ।
कुशापकुसुमानाश्च कर्णपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाणो वन्यवेशधरावभौ ।
गोवर्द्धनस्त्रानुचरौ वने सानुचरौ च तौ । चेतुर्लोकविद्वान्निः क्रीडाभिरमराजितौ ।
तावधे मानुषीं दीर्घां वदन्तौ क्षुरपूजितौ । तज्जालिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेतुर्वर्णैः ।
तौ तु भण्डोरमुचिते काले क्रीडानुवर्तिनौ । प्रातौ परमशंखाब्जं न्यायेधं शाखिनाम्बरं ।
तच्च शब्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गविहारदौ । शस्त्राभिः खेपणीयैश्च व्यायामं कुतः स्म तौ ।
युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपाञ्च संहितावभौ । मुदिताः संहविकापैता यथाकामं विचेरतु ।
तद्यौरमयतीरिर्व तलिभुरसुरोत्तम । प्रलम्बोऽभ्यागमसच किं प्रान्विषीं तयोस्तदा ।
गोपालवेशमालाय वन्यगुण्यविभूषित । लोभयान् स्म तौ वीरौ हृष्टौ क्रीडनकैस्तदा ।
सोऽवगतत निःशङ्कसौ मध्यममानुष । मानुषं वपुरास्त्राय प्रलम्बो दानवोत्तम ।
प्रकीडिताश्च ते सर्वे सह तेजामराणि । गोपालवपुष गोपा मन्यमानाः स्वभान्धव ।
स तु श्चिद्राजप्रपुंषु प्रलम्बो गोपताज्जतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेयश्च दावर्ष्यौ ।
अविषद्यं ततो मला कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तम ।
हरिणा कीडितं नाम बालक्रीडनकं ततः । प्रकीडिताश्च ते दम्भमुत्पेत्युद्युगपत्तदा ।
कृष्ण श्रीदामवहितं पुष्पैर्गोपसूनुना । सर्वपुण्ड्रं सुतवान् प्रलम्बेन सहायश्च ।
गोपालास्त्रपरं हृदं गोपालैरपरैः सह । प्रदुता सङ्घयन्तौ वै शन्योन्यं सधुविक्रमाः ।
श्रीदामं लजयन् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणीसुतः । गोपालोः कृष्णपवीर्यैर्गोपालास्त्रपरं जितः ।
ते वाहयन्तस्तन्यायं संहर्षात् सहाय द्रुतौ । भाण्डोरस्कन्धमुद्दिश्य मर्षादां पुराणमगम् ।
सर्वपुण्ड्रं प्रलम्बेन श्रीध्रमुद्दिश्य दानव । द्रुतं गगाम विमुखः सशस्त्र इव तोयदः ।
सभारमसहस्रश्च रौहिणेयश्च धीमत । वल्लभे सुमहाकायः शक्राकान्त इवाभूद ।
स भाण्डोरवटप्रस्थं शिखराङ्गगिरिप्रभं । खं वपुर्दृशयामास प्रलम्बो दानवोत्तम ।
पद्मसद्वक्त्रोऽग्रे भुक्तुटेनाकवर्धना । दीर्घमानाशो दैत्यः सूर्याकान्त इवाभूद ।
महाननो महावीर्यं सुमहानन्तकोपम । रौद्रं शकटचक्रावौ नामवधरक्षकौ च ।

१०३०

१०३१

१०३२

१०३३

१०३४

सुदामसन्नाभरणं प्रसन्नान्तरभूषणं । धीरं प्रसन्नं प्रययौ तोयसन्नं दत्तामुद ।

१११

स जहारीव वेगेन रौहिणेयं महासुर । सागरोपश्रवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तक ।

प्रियमाणः प्रसन्नेन स तु सङ्घर्षेण वभौ । उल्लामानं दत्ताकात्रे काशमेवेन चन्द्रमाः ।

स सन्दिग्धमिवात्मानं मेने सङ्घर्षेण सदा । दैत्यस्त्रगतं श्रीमान् कृष्णश्चेदमुवाच ह ।

द्वियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्वतोदयवर्षा । दर्शयित्वा सुमहतीं भायां मानुषकृपिणीं ।

कथमस्य मया कार्यं श्रावणं दुष्टचेतस । प्रसन्नस्य प्रष्टुं ददर्श दृष्टिगुणवचनं ।

११२

तभाहं सन्निभं कृष्णं साक्षात् सर्वकलत्रं वै । अभिज्ञौ रौहिणेयस्य दृष्टस्य च वसस्य च ।

अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुपासते । यस्य जगत्पथं शुभं गुहाद्रुत्तरत्नम् ।

स्मरन् नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये । अवगच्छात्मानात्मानं समुद्रार्णो समामने ।

पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च । आत्महन्तप्रवृत्तस्य संसाराद्यस्य वै वपुः ।

विराजते जलं मूर्तिं वभौ भूदेवो मुखं । वायुर्लोकवायुहृत्कायो मम खट्वा क्षामूतदा ।

११३

सहस्रास्यं सहस्राङ्गं सहस्रचरणेष्वप । सहस्रपद्मानाभस्य सहस्राङ्गधरोऽरिहा ।

यत्तया दर्शितं लोके तत्प्राप्स्यसि दिवौकष । यत्तया नोक्तं पूज्यं हि कस्यदन्वेष्टुमर्हति ।

यदेदित्यं लोकेऽभिज्ञानस्य समुदाहृतं । विदितं यत्तवैकस्य देवा अपि न तदिदम् ।

आत्मजं ते वपुर्नोति न पश्यन्त्यात्मभवं । यत्तु ते क्वचिन्मं कथं तदर्थं नि दिवौकष ।

देवैर्न दृष्टयाम्नासौ तेनागन्तु रति स्मृत । त्वं हि सृष्टो महादेवः सूर्यरपि दुरासद ।

११४

सत्येव जगतः स्तम्भं श्राव्यतो जगतीं स्थिता । अचला प्राणिनां धोनिर्धरयत्यखिलं जगत् ।

चतुःसागरभोगस्त्वं चातुर्ध्वर्षो विभागवित् । चतुर्ध्वग्रेषु लोकानां चातुर्ध्वैर्नरकस्थानम् ।

यथाऽहमपि लोकानो तथा त्वं तस्य मे मत । उभावेकग्ररीरोऽसौ जगदर्थं दिधा क्षतौ ।

अर्धं वा श्राव्यतः कृष्णस्त्वं वा श्रेयः पुरातन । स्ववलेन भवान् पूष्यते लोकान्तरदर्शनम् ।

लोकानां श्राव्यतो देवस्त्वं हि श्रेयः सनातन । आवयोर्द्वैदमपि हि देर्धं धार्यते जगत् ।

११५

अर्धं यः स भवानेव यस्त्वं सोऽहं सनातन । द्वयैव विहितौ क्षावाभेकदेशे महावभौ ।

तदासौ मूढवत् किं त्वं वलेन कश्चिद्वानर्धः । मूर्ध्नि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मरितः स कृष्णेन रौहिणेः । पुरातनं । स वलेन तदा पूष्यते लोकान्तरचारिणः ।

ततः प्रसन्नं दुष्टं न मुबद्धेन महाभुज । मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्ध्नि जैनमावयत् ।

तस्यात्तमाङ्गं स्त्रे काये विकृपालं विवेच ह । जानुभ्याश्च हतं श्रोत्रं गतासुदौर्नोत्तमम् ।

११६

जगत्ता विप्रकीर्णस्य तस्य देहमभूत्तदा । प्रसम्पन्नामरस्यस्य मेघस्यैव विदोर्थतः ।

तस्य भग्नोत्तमाङ्गस्य देहात् सुखावः श्रोणितं । वज्रं वैरिकमयुक्तं भ्रूयद्गदादिवादकम् ।

तं निहत्य प्रसम्पन्नु सत्तस्य सलमात्मनः । पर्यव्यजत वै कृष्ण रौहिणेयः प्रतापवान् ।

तन्तुं कृष्णस्य गोपायं दिविष्ठास्य दिवौकष । तदुत्पुनिरुहते दैत्ये जयाश्रीभिर्बन्धनं ।

ततः प्रष्टुष्टो सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतत्राकभयायायास्यसूयन्ति स्म ते वनं ।
ततः सुखं प्रकीर्णमु गोपु नगिन्द्रविक्रमौ । द्रुमपर्णोत्तने कृत्वा यथाहं तौ निवेदतु ।
इति श्रीमद्भारते विष्णुसु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां धैनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच । अयं तौ जातद्वयौ तु वधुदेवसुतावुभौ । तत्तालवनमुत्सृज्य भूयो भण्डोरमागतौ ।
चारयन्तौ विट्द्वानि गोधमोनि शुभाननौ । स्वीतग्रन्थप्रकृष्टानि वीचमाणौ वनानि च ।
क्षिडयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्त्यन्तौ च पादपात्रम् । नामभिर्वाहरन्तौ च सर्वथा गाः परन्तपौ ।
नियोगपात्रैरासौ स्तब्धार्थं शुभलक्षणे । वनमालाकुलोत्तमौ बालशृङ्गाविवर्षभौ ।
सुवर्णाञ्जनपूर्णभ्यामन्योन्यवदृशन्तौ । महेन्द्राधुधसंस्तौ शृङ्गलक्ष्णाविवामुदौ ।
कुशाधकुसुमानाश्च कर्णपूरनोरभौ । वनमार्गेषु कुम्भाणौ वन्यवधधरावुभौ ।
गोवर्द्धनस्यानुचरैः वने सानुचरौ च तौ । चेरतुलोकविह्वलिः कीडामिरपेरजितौ ।
तावधं मानुषी दीर्घा वदन्तौ सुरपूजितौ । तज्जातिगुणयुक्ताभिः कीडामिन्द्रेतुर्जनैः ।
तौ तु भण्डोरमुचितां काले कीडानुवर्तिनौ । प्राप्ता परमत्राळाक्षं न्यायोधं श्रान्तिनाम्नरं ।
तत्र हृन्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गविहारदौ । अयमि, शेषोणवैद्यो व्याघ्रं कुतः स्म तौ ।
युद्धमार्गश्च विविधैर्गोपालैः वदितवानुभौ । मुदिनौ र्विचविक्रान्तौ यथाकामं विचरेतु ।
मयोरमपतोरैवं तल्लिखुरचुरोत्तम । प्रलम्बोऽभ्योगमस्तत्र हिन्द्रेण्येवौ तयोस्तदा ।
गोपालवैशमास्याय वन्यपुण्यविभूषितः । सोमयागः स्म तौ वीरौ शयैः कीडनकैस्तदा ।
सोऽवगाहत निःशङ्कलोपां मध्येममानुषः । मानुषं वपुरास्त्राय प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
प्रकीडितास्त ते सर्वे वधं तेनामारारिणा । गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्त्रैर्बान्धवैः ।
स तु ह्निद्रान्तरधेषु, प्रलम्बो गोपताकृतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दादृषां ।
अविषयं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरोदाहन्वोत्तमः ।
हरिणा कीडितं नाम बालकीडनं ततः । प्रकीडिताश्च ते दम्भमुत्प्रेतयुगपत्तदा ।
कृष्ण श्रीदामवधितः पृथ्वे गोपसुमुता । बह्वर्षणश्च सुतवान् प्रलम्बेन वहावध ।
गोपालास्त्वपरे दन्दं गोपालैरपरेः वधः । प्रदुता संहयन्तौ वै अन्येनैः सधुविक्रमाः ।
श्रीदामं लजयन् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणीपुतः । गोपालैः कृष्णपचीयेर्गोपालास्त्वपरे जिताः ।
ते वाहयन्तस्त्वन्यायं संवर्षात् वधसा द्रुताः । भाण्डोरस्त्वमुद्दिष्टस्य मर्यादां पुरानगमम् ।
सहर्षणन्तु स्तब्धेन श्रीप्रमुदिन्यय दानवः । कुतं धगमं विमुक्तः सपन्न इव तोयदः ।
धमारमवधंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः । वष्टधं मुमहाकायः शक्राकान्ता इवामुदः ।
स भाण्डोरवटप्रस्थं स्निग्धाधोगिरिप्रभं । वपुर्द्वैत्रयायास प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
पक्ष्वावकपुक्तेन मुकुटेनार्कवर्षसा । दीप्यमानाभनो दैत्यः सूर्याकान्त इवामुदः ।
महामनो महापीवः सुमहानन्तकोपम् । रौद्रः शकटचक्राक्षो नामवैश्वरूपैर्धौ ।

२००

२०१

२०२

२०३

२०४

म्रूयन्ते गिरयद्यापि वनेऽस्मिन् कामरूपिण । प्रविश्य तास्मात्तनवो रमन्ते स्वेषु शर्तुषु ।
 भूला केशरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनाम्बरा । वनानि स्नानि रचन्ति चावयन्तो वर्गज्जदः ।
 यदा चैषा विकुर्वन्ति ते वनालयजीविन । प्रन्ति तानेव दुष्टैस्तान् पौरुषादेन कर्षणा ।
 मन्त्रपञ्चपरा विप्राः सोतायश्चाश्च कर्षकाः । गिरियज्ञा वयं गोपा द्रव्याऽस्माभिर्गिरिवने ।
 तन्मद्य रोचते गोपा गिरियज्ञ प्रवर्त्यतां । कर्षं कृत्वा सुखं स्नाने पादपेऽप्यथ वा गिरौ ।
 तत्र कृत्वा पशून् मेघान् वितरयित्वेन शुभे । सर्वेषां च सन्देशं क्रियतां नि विचार्यते ।
 त शरत्कुसुमापोडा परिवार्ये प्रदक्षिण । गावो गिरिधर सर्वोत्तमो धानु पुनर्वसु ।
 प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुतोयलया गृध्रे । शरत्प्रमुदित्वा रम्या गतमेघजलोद्गथा ।
 प्रियैकै पुष्पितैर्गौरैश्चान्नं बाणसैनैः कश्चित् । कठोरदण्डमाभाति निर्धयूरवत वन ।
 विजया विमला योऽस्ति विजयाका विविधुत । विवर्तन्ते जलधरा विदन्ता द्रवकुञ्जरा ।
 पटुना मेघवातेन नवतोयानुकर्षिण । पणोत्करयन्ता सर्वैः प्रवादं यानि निखगा ।
 सितवर्षाः सुदोष्पिणः हृष्टाभरवोजितः । पूषे चङ्गामलज्ज्वलं शभिपेकमिवाम्बरं ।
 चक्षुर्विद्वसितानीव समरकृष्टानि शरधे । सर्वेषां तनुतां यानि जलानि जलदक्षये ।
 चक्रवाकस्तनूतदा पुलिनभोगिमण्डला । हंसलवणहासिन् पति यानि समुद्रगा ।
 कुमुदोष्णकुमुदक ताराभिस्त्रिमम्बरं । समनभ्युत्थयन्तीव शर्वरीरुक्षितरेतर ।
 भक्तजोष्ठावपुष्टेषु कलमापकशब्देषु । निष्टेष्टरमणीयेषु वनेषु रमते मनः ।
 पुष्करिण्यलङ्काराणि वाप्यश्च विक्रान्त्यसा । केदारा वरितक्षेत्रं सर्वं च क्षिप्ता व्यसन् ।
 पङ्क्तानि च ताद्याणि तयाऽन्य नि सितान्यपि । उतपलानि च नीलानि भेजिरे वारिजा श्रियं ।
 मन्दं जङ्गं वितपाङ्गा मन्दं वटधिरैऽगिला । श्रमवद्वाभ्रमाकाशमभूच्च निक्षोऽर्णव ।
 चतुर्थांशप्राशिक्षितैर्लतनृत्यसमुष्मिणैः । मयूराङ्गवैभूतिर्बिम्बजनेषु लक्ष्यते ।
 सुपङ्क्तलिनेश्वरी काशपुष्पलताकुले । हंससारसविन्यासैर्मनुना खादतिशोभना ।
 काशपक्षेयु श्लेषु केदरिषु वनेषु च । श्रद्धादा जलजादाश्च मत्ता विदद्वु खगा ।
 विविचुर्यानि जलदा जलेन जलदामने । तानि श्रद्धानि बालानि कठिनलङ्घनामिवै ।
 त्यक्त्वा मेघमय वास शरद्गुणविदोपितः । एष वै विमले व्याधिं हृष्टो वसति चन्द्रमा ।
 क्षीरिण्या दिगुणं गावः प्रमत्ता दिगुणं शृषा । वनानां दिगुणा लक्ष्यो श्लैर्गुणवती महो ।
 व्यातीपि धनमुक्तानि पद्मवन्ति जलानि च । मनासि च मनुष्याणां प्रवादं मुपयानि वै ।
 अष्टजन्तु सेविता योऽस्ति निर्मको जलदैर्भूषः । शरत्पञ्चलितं तेजस्रोत्तमरश्मिर्बिम्बोदयन ।
 मोराजयिता सैन्यानि प्रयान्ति विजिगीषव । श्रेयान्यराष्ट्राभिमुखाः पार्ययिषां श्रियिवीचित ।
 यन्मुजोवाभितास्तानि बद्धपङ्कतीषु च । मन्त्रिष्ठिति कान्ताषु चिदासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिन । अघनाः शरत्पङ्कतैः कोविदरास्य युष्यिताः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

यत्सेनायं हतो दैत्यो यासेनास्तिष्ठकर्मणा । बलदेवेति नामास्य दैत्यैरुक्तं दिवि स्त्रितः ।

१०८

बलान्तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः । कर्मणं निहतं दैत्ये देवैरपि पुराणदे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्य्यायां प्रसन्नमये एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तयोः प्रहृष्टयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च । वने विचरतोर्भाभौ व्यतिघातो स वाचिकौ ।

प्रजनाजयमतौ तु प्रजे रघुशुवतुलदा । प्राप्तं ब्रह्मर्षं वीरौ गोपायोऽस्य बलालसाम् ।

कौटिल्यादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तव ताम् । कोऽयं ब्रह्मर्षो नाम येन धो हयं आगतः ।

तत्र बृहत्तमस्त्वैको गोपी वाक्यमुवाच स । श्रुयतां तात ब्रह्मस्य यदर्थं ध्वज इत्यने ।

१०९

देवानामोसरः शक्रो मेघानाञ्चारिखट्वा । तस्य चायं महः कृष्ण लोकनायक आगतः ।

तेन सञ्चोदितो मेघास्तस्य चायुधभूषिताः । तथैवाज्ञाकराः ब्रह्मं जनयन्ति नवान्मुनिः ।

मेघस्य पयसो दाता पुत्रहन्तः पुरन्दरः । अंग्रहृष्टः च भगवान् प्रीणयत्यखिलं जगत् ।

तेन सञ्चोदितं ब्रह्मं वयमन्ये च देहिमः । वर्धयामोऽप्युज्जानालपधामस्य देवताः ।

इमे वर्धन्ति लोकैः संसृतं ब्रह्मं प्रवृत्तं । इत्येवं तर्पितायाम् साहसं सद्यते जगत् ।

११०

धीरवत्यस्त्रिमा गावो वसवत्यश्च निहताः । तेन संवर्द्धितास्तान् तथैः पुष्टाः सपुत्रवाः ।

नाशस्या नातृणा मूर्धनं शुभुलाहिता जनः । दृश्यते यत्र दृश्यते दृष्टिमनो बलाहकाः ।

दुद्रोह सवितुर्गा वं शक्रो दिव्याः पयस्वलाः । ताः धरन्ति नवं धीरं मेधे मेधाचधारितं ।

वाय्वीरितनु मेधेषु करोति कदम्बं महत् । जवेनावस्रितक्षेत्रे गर्भतोति जना विशुः ।

तस्य चैवास्त्रमानस्य वायुपुष्पैर्बलाहकैः । वज्राग्निशभाः ब्रह्माः श्रुयन्तेऽगममर्दिन ।

१११

तज्जलं वज्रमिष्येयिर्बिमुञ्चति मेधेभोगेः । वज्रमिः कालमेमेधेः शक्रो भूधेरिवेशरः ।

कपिपुङ्गवश्चाग्रेः कचिच्छिन्नाश्रवणिभेः । कचिच्छिन्नास्त्राकारैः कचिच्छीकरवर्धभिः ।

भण्डपतीव देवेन्द्रो विश्वमेवं नमोयनैः । कचिच्छीकरमूकं कुर्व्यङ्गिर्गणैः च ।

सर्वमेतत्पयो दुग्धं गोमि. सुय्यक्षं आश्रयतं । पर्वन्त्यः सर्वभूतानां भवाय भुवि वर्धन्ति ।

यस्मात् प्रादृडिष्यं कृष्ण ब्रह्मस्य भुवि भाविनी । तस्मात् प्रादृषि राजानः सर्वे शक्रं मुदा युताः ।

११२

महैः सुरैश्चमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्य्यायां सोषवाक्ये द्विपञ्चतोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपदृष्टस्य वचनं श्रुत्वा ब्रह्मपरिपद्ये । प्रभावशोऽपि ब्रह्मस्य वाक्यं दामोदरौऽप्रवीत ।

वयं वनचरा गोपाः सदा । गोधनजोविनः । गावोऽस्मद्देवतं विद्धि गिरयस्य वनानि च ।

कर्षकाणां हृषिर्दत्तिः पथं विपण्णजोविनः । गावोऽस्माकं परा दृष्टिरनेनैविद्यमुच्यते ।

विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा देवतं परं । शैव पूज्याऽर्चनीया च शैव तथोपकारिणी ।

११३

योऽन्यस्य फलमन्त्रानः करोत्यन्यस्य सन्निधौ । दावनेथौ स समते प्रेत्य चेह च मानवः ।

क्षयन्ता प्रथिता भीमा भीमन्ता श्रूयते वनं । वनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं गतिर्भुवा ।

- श्रूयन्ते गिरयस्यापि वनेऽस्मिन् कामरूपिणः । प्रविश्य तस्मैस्तनवो रमन्ते खेषु शानुषु ।
 भूत्वा केशरिण, सिंहा व्याघ्राश्च गलिनाम्बराः । वनानि स्नानि रचन्ति चासयन्तो वनच्छिदः ।
 यदा तेषां विकुर्वन्ति ते वनालयजोविन । प्रज्जि तानेव दुष्टेस्तान् पौरुषादेन कर्षणां । १८१
- । मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सोतायश्चैव कर्षकाः । गिरियश्चा वयं गोपा इव्याऽस्मान्भिर्गिरिवने ।
 तस्यास्य रोचते गोपा गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । कर्म कृत्वा मुखं स्थाने पादपेऽप्यथ वा गिरौ ।
 तत्र हत्वा पशून्मेथ्यान् वित्तययितने शुभे । सर्वघोषस्य सन्देहः कियतां किं विचार्यते ।
 तं शरत्कुसुमापोषाः परिवार्य्य प्रदक्षिणं । गावो गिरिवरं सर्वज्ञास्तो यान्ते पुनर्वनं ।
 प्राप्ता किलेयं हि गवां खादुतोद्यतया गृधैः । शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघजलोदया । १८२
- प्रियकैः पुष्पितैर्गौरैश्चामं बाणसमै, कश्चित् । कठोरदण्डमभांति निर्धयूरवतं वनं ।
 विजला विमला व्याप्ति विबलाका विविद्युतः । विवर्तन्ते जलधरा विदन्ता इव कुक्षराः ।
 पटुभा मेघवातेन जवतोयामुकविषा । पणोत्करचनाः सर्व्याः प्रसादं यान्ति निष्पंगाः ।
 वितवर्षासुदोषीयै र्वंशधामरवोजिते । पूषचन्द्रामलच्छर्वं चाभिवेकमिवामरं ।
 वैधेर्विहसितानीव समरकुटानि चारधे । सर्वोपि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये । १८३
- चक्रवाकस्तनतटाः पुलिन् नोऽगिमण्डलाः । वंशलवणहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ।
 कुमुदोत्पलमन्दकं ताराभिधि वमन्तरं । सममभ्युत्थयन्तीव शर्वरीचितरेतरं ।
 मत्तकौस्तुभयुष्टेषु कलमापकागण्डेषु । निर्दुष्टरमणीयेषु बभ्रुवुरमते मगः ।
 पुष्करिण्यालङ्काराणि वायस्य विकचोत्पलाः । केदाराः चरितशैव सर्वाणि च शिवा ज्वलन् ।
 पङ्कजानि च ताम्राणि तयाऽन्यानि वितान्यपि । उतपलानि च नीलानि भेजिरे चारिजां शिथं । १८४
- मदं जङ्ग, वितपाङ्गां मेन्दं वटधिरैऽजिलाः । अभवद्वाभ्रमाकाशमभूच्च निक्षतोऽर्णवः ।
 चतुर्थायाश्चिथिलैर्दत्ततृप्त्यधमुविद्युतेः । मयूराङ्गरुहेभूमिर्व्यञ्जनेषु लक्ष्यते ।
 स्रपद्ममलिनैरीरै, काशपुष्पलताकुले, । वंशसारवनिष्ठासैर्व्यमुना साऽतिशोभना ।
 कालपक्षिषु शश्वेषु केदारैषु वनेषु च । शलादा जलजादाश्च मत्ता विहवदु, खगाः । १८५
- सिपिचुर्थानि जलदा जलेन जलदागमे । तानि श्रव्यानि बालानि कठिनलङ्घनानि वै ।
 तयक्षा मेघमथं वास शरद्वृणविदोपितः । रज्ज्व वै विमले व्याप्ति हृष्टो वसति चन्द्रमाः ।
 क्षीरिष्ठा दिगुणं गावं प्रमत्ता दिगुणं दृषाः । वनानां दिग्गुणा लक्ष्मोः शश्वैर्गुणवती मधो ।
 व्यतीर्षि धनमुक्तानि पद्मवर्त्तन जलानि च । सनोषि च समुद्राणां प्रसादमुपयान्ति वै ।
 अष्टजत् संविता व्याप्ति निर्मुक्तो जलदैर्भूषः । शरत्प्रज्वलितं तेजस्वीहृष्टरश्मिर्विशेषयन् ।
 मोराजपिम्बा सैन्यानि प्रयान्ति विजिगीषव । अग्रेऽन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्श्वेऽपि, दृष्टिवीचिनः । १८६
- बन्धुजोवाभिताम्यसु बह्वपहवतीषु च । मन्त्रिष्ठलिकान्तासु चित्रासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिनः । शयनाः सप्तपर्णाश्च काविदाराश्च पुष्पिताः । १८७

दधुसाका निहुभास्य प्रियका खणैकास्तथा । ह्यमरा पेचिकाश्चैव केदिन्यश्च समन्ततः ।

अजेषु च विमेषेण गर्गरोद्गारहासिषु । शस्त्रकाशयोधैव गोष्ठेऽव्यटति कृषिणो ।

नूनं त्रिदशभूमिषु मेघकालमुखोदितं । पतन्निरेतन देवं नोद्ययन्ति दिवौकसः ।

शरथैव मुशल्यायां प्राप्तायां प्राकृत्यः चये । नीलचन्द्राकं वर्यैश्च रचितं यज्ञमिदं वै ।

फलैः प्रवासैश्च धनमिष्टवापघनोपमं । भवनाकारविटपं सतापरममण्डितं ।

विशालमूलावततं पवनभोगधारिणं । अर्धयामो गिरिं देवं गायैव सविश्रयत ।

सावतसैर्भियाणैश्च वर्षापोष्ठैश्च दंशितैः । घण्टाभिस्तु प्रलम्बाभिः पुष्पैः शारदिक्षैस्तथा ।

शिराय गाव पूज्यतां गिरियज्ञ प्रवर्त्यतां । पूज्यतां त्रिदशैः शक्तो गिरिरास भिरिष्यतां ।

गोयज्ञं कारयिष्यामि वल्लादेव न संशयः । यद्यस्ति सत्यं वा प्रीतिर्यदि वा मुहुरेव वर्यः ।

गावो हि पूज्याः सततं सर्वैषां नात्र संशयः । स्यात्तु साक्षा भवेत् प्रीतिर्भवतां वै भवाय च ।

यतन्मम वचस्यैव क्रियतामविचारितं ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि शरदणने विषयतोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवच श्रुत्वा चट्वासे गोपु गोविन् । तदागमन्तमग्रानां प्रत्यूषरविमङ्गया ।

तवैवा बाल मन्ततो गोपानां हर्षवर्द्धनो । प्रीणयथैव न सर्वान् बुद्धिर्वैदिकरी गवां ।

तं गतिस्त्वं रतिश्चैव तं वेत्ता तं परायणं । भयेष्वभयदस्त्ववस्त्वमेव सुहृदा सुहृत् ।

सन्तुते लण्य धोषोऽयं क्षेमो मुदितगोकुलः । हृष्टो वसति शान्तारिथेयः स्वर्गतस्तथा ।

जन्मममृतिदिद्येते विकानैर्भुवि दुष्करैः । मेढ्रयाचाभिमनाश्च विक्रान्तिनि भर्तापि न ।

बलेन च पराङ्मनं यमसा विक्रमेण च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव पुरन्दरः ।

प्रतापेन च तोर्येण दोष्टा पूर्णतयापि च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव दिवाकरः ।

कान्द्या कान्द्या प्रवादेन वदनेन क्षिणेन च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः ।

बलेन वपुषा चैव बाह्येन चरितेन च । स्यात्ते शक्तिधरस्तुत्या न तु कथन मानुष ।

यत्तथाऽभिहितं वाक्यं गिरियज्ञ प्रति प्रभे । कलहवृत्तिर्दंशको वल्लामिव महीदधे ।

स्थितः शकमवसात श्रीमान् गिरिमहस्त्वयं । त्वय्यणीतोऽहं गोपानां गवां हतेः प्रवर्त्यतां ।

भाजनान्युपकल्पयन्तां ययस्य पेयस्त्रानि च । कुम्भास्य विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभना ।

पूर्यन्तां पयसा नद्यो द्रोणश्च विपुलायता । भक्ष्यं भोग्यश्च पेयश्च तत्त्वार्थमुपनीयता ।

भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च । विराजस्यैव सन्दोहः सर्वधोषस्य गृह्णाता ।

विश्रस्यन्ताश्च प्रपन्नो भोग्या ये महिषादयः । प्रवर्त्यताश्च यज्ञोऽयं सर्वयोगसुसङ्कुलः ।

घनन्दजगनो घोषो मद्गान्मुदितगोकुलः । त्वय्यग्रणदधोपैश्च वृषभाणाञ्च गर्जितैः ।

हृम्भारवैश्च वल्लानां गोपानां हर्षवर्द्धन । दधिहृदः श्रावत्तं पयःकुम्भासमाहृतः ।

मांसराशिं कुम्भास्य प्रकाशोदनुपम्यतः । संप्रावर्त्तत यज्ञः स गिरिगौमि, समाकुलः ।

तुष्टोपागमणाकीर्णो गोपनारीमनोहेरः । अर्धाभिष्टुतपर्वन्ते पर्याप्ति यज्ञसंविधौ ।

यज्ञं गिरिक्षिपौ सौम्ये चक्रुर्गोपा द्विजैः सह । यजनान्ते तदध्वन्तु तत्पयो दधि पोक्तम् ।

मांसघ्नं मांसघ्नो कृष्णो गिरिभूता समभ्रुते । तपितोऽपि विप्रोग्रासकृष्टाः सन्धूषभाजनाः ।

उक्तस्युः प्रीतमनसः खल्वि वायं वेद्यासुखं । भुक्ता चावश्ये कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ।

संतृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहाद्य वै । तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यस्त्रगनुलेपनं ।

गिरिमूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जगुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।

सह तैः प्रणेतो गोपैर्वेवन्द्यत्मानमात्मना । तन्मूर्ध्नि स्थिता गोपा देवं गिरिवरे स्थितं ।

भगवत्सदृशं पुक्ता दासाः किं कृष्णं किङ्कराः । स खवासं ततो गोपान् गिरिप्रभवयो गिरा ।

अद्यप्रभृति याज्याऽहं गोपुं यद्यस्ति वो दया । अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शुभः ।

मम प्रभावाच्च गवामधुतान्युपभोक्ष्यते । विवेच्य वो भविष्यामि मङ्गलानां वने वने ।

रेखेऽहं महं युष्मामिषया दिवि गतस्रया । ये चेमे प्रयिता गोपा नन्दगोपपुरीगमाः ।

दयां प्रीतः प्रयच्छामि गोपाणां विपुलं धनं । पय्योऽभुवन्तु विप्रं मां गोवां स्वयमालुङ्गाः ।

सर्वं मम परा प्रीतिर्भवियति न चंश्रयः । ततो गौराजनाय वै हृन्द्यो गोकुलानि च ।

परिभृङ्गिरिपरं सद्यपि समन्तोः । तो गावः प्रहृता हृष्टाः चापीडस्तवकाङ्गदाः ।

सखगापीडशृङ्गापाः शतशोऽयं सद्यश्चक्रुः । अनुजगमुय गोवासाः कालयन्तो धनानि च ।

भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतांशिताम्बराः । मयूरचिचाङ्गदिनो भुजैः प्रहरणादृतेः ।

मयूरचिषपचैस्तु कैद्यवन्तैः सुयोजितैः । बध्नामुरधिकं गोपाः समवाये तदाद्भुते ।

अन्ये हृत्पादावहकृन्त्यन्ति क्षापरे मुदा । गोपालास्त्वपरे गा वै गट्टहर्षेणगांसिनः ।

अस्मिन् पर्यापयिष्यन्ते गवां गौराजनास्त्वे । शलाङ्गान् जगमाशु तेन देहेन सोऽस्रः ।

कृष्णोऽपि गोपवर्हितो विवेश मजमेव च । गिरियद्यप्रवृत्तेन तेनाद्यर्थेव विभिताः ।

गोपाः सवाल्लदृष्ट्वा वै तुष्टुर्बोधुसदनं ।

इति श्रीमहाभारते । खिले पृ० हरिवंशे विष्णुपर्वणि गिरियंशप्रवर्तने षष्ठः प्रसतोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मधे प्रतिहते शक्रः शक्रोर्ध्वस्त्रिदशपरः । संवर्तकं गामं गणं तोयदानामिधामधीत ।

भो शलाङ्कमातङ्गाः श्रूयतां मम आपितं । यदि वो मित्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतं ।

इते हृन्दावगता दामोदरपरायणाः । नन्दगोपादयो गोपां विदियन्ति मनोसुखं ।

आजिगे यः परस्मै गोपालस्य यतोऽस्ते । तां गावः सप्तरात्रिषु पोष्यन्ता दृष्टिमादतेः ।

रोरावतगतयाहं स्वयमेवाहम् । दास्ये । सत्यामि दृष्टिवातस्य वज्राग्निममस्त्रनं ।

भवद्भिद्यप्यर्थेण चरतां माहूतेन च । हतास्त्राः सप्रजो गावस्त्यक्षिन्ति भुवि क्षीयन्ति ।

एवमाश्वापयामास सन्धानं सञ्जहदाम् प्रभुः । प्रत्याहने वै कृष्णेन प्रापने पाकं प्रापनः ।

ततश्चो जसदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः । आकाशं छादयामासुः सर्वतः पर्वतोपमाः ।

विपुलप्रातःप्रभः शक्रचःपविभूषिताः । निमिराष्टतमोकाशं चक्रुः शतदासताः ।

गजा इवान्ये संवत्सराः । केचिन्मकरवर्षकाः । नागा इवान्ये गणेषु चैव श्रेष्ठं दुःखदाः ।

तेऽन्यान्यवपुषा बहू । नागयूथायुतोपमाः । दुर्हिमं विपुलं चक्रुः शतदासताः ।

नृहस्तगागहस्तानां वेषूमाद्यैव सर्वशः । धारामित्तुल्यरूपानिर्बन्धुल्ले बलाहकाः ।

समुद्रं मेनिरं तद्वि खमाह्वं नृषधुवः । दुर्मिणाह्वमपर्यन्तमगाधं दुर्हिमं महत् ।

सैवापतनै खगमा दुद्रुतुर्हंगजातयः । पर्जन्यामेधु मेधेषु खे मत्स्य समन्ताः ।

मत्स्यैर्दुल्लस्यैर्मैधैर्नभधि दास्यैः । अतिदृष्टेन लोकस्य विरूपममवदेषुः ।

मेघैर्धैर्निष्प्रभाकारमदृश्यपहतारकं । चन्द्रसूर्याश्चरितं खं समुवातिनिष्ठम् ।

वारिणा मेधमुक्तेन मुच्यमानेन चावहत् । आबभौ सर्वतल्लस्य भूमिलोपमयो ययौ ।

विनेदुर्लभैर्हिंसास्य लोककात्पहताः खगाः । विदुर्द्धं निष्पन्नायाताः खगाः संद्वे संतः ।

गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिर्देन च । तस्मिन्निर्देन कल्पने लणानि तदभिः च ।

प्रतोऽन्तकालो लोकानां व्यक्तमेकार्षवा महो । इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्ति भयाहितैः ।

तेनोत्पातामुवर्षेण गावो विप्रहता भूयः । हव्यारवेः सन्दमाना न चेलुलम्बितोपमाः ।

निष्कम्पमकुचिपराणां निष्प्रयत्नलुरागनाः । इष्टोऽभार्द्रतपसः क्षामकुचिपयोधराः ।

काचित् प्राणान् जक्रुः आन्ता निषेदुः काचिदातुराः । काचित् भवत्वाः पतितं गावैः शीकरवेजिताः ।

काचिदाक्रम्य क्रौञ्चैर्न वत्सांस्तृणानि मातरः । विमुखाः आत्मसंकथ्ये निराहाराः कुपीदराः ।

पैतृरानां वेपमाना गावो वर्षपराजिताः । वत्साद्योन्मुखका बाला दामोदरमुखैः क्षिताः ।

चाहीति वदन्तैर्निः कृष्णमूर्चुरिवादिताः । गवां तर्कदनें दृष्ट्वा दुर्हिमगमनं महत् ।

गोपांथासन्ननिधनान् कृष्णः कैप्यं समादधे । स चित्तविना संरत्यो दृष्टोपायो मयेति च ।

आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचै मिथेवहः । अथाहमिममुपायं सकान्नेवनेन गिरिः ।

कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षवाणस्य दुर्द्वरं । अयं धृतो मया श्रेष्ठः हव्योऽहमिवापरं ।

चाक्यते सज्जना गावैः मरुत्तस्य भविष्यति । एवं संक्षिप्तयित्वा तु कृष्णः सत्यपराक्रमः ।

बाह्यान्तर्लक्षं दर्शयित्वा समीपे तं महीधरं । दोर्भासुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ।

स धृतः सज्जनो मेघैर्गिरिः स्थेन पाणिना । अहभावज्ञेनैव गुहाकारेण वप्रेणा ।

भस्मेहपाथ्यमानस्य तस्य श्रेष्ठस्य सानुव । शिलाः प्रविशन्त्यालेलुर्निपेतस्य सपादपाः ।

शिशुरैर्धूमनानैश्च श्रेष्ठमाणैश्च सर्वशः । विदुर्देहोत्सृजेः इद्वैरगमः खगलोऽभवत् ।

चलमल्लवैः पार्थ मेघैश्चैकताङ्गितैः । मिश्रमानास्यनिचयसंचाल धरणीधरः ।

न मेघानां प्रदृष्टानां न शैलस्याश्लवर्षिणः । न विदुर्लक्षे जगत् रूपं वायोस्तल्लस्य च गर्जितः ।

मेघेषु शैलसंस्थानैर्जलप्रसवपार्थिवैः । मिश्रोक्त इवाभाति गिरिरुद्रमवर्द्धमान ।

आश्रुतोऽयं गिरिः पचैरिति विधाधरोरगाः । गर्भस्त्र्योपरसंघैव वाचोऽमुद्यन्त संवत्सराः ।

स हस्तसन्निवृत्तो मुक्तमूत्रः खिलसत् । रोतोर्निर्वर्त्तयामास काश्वनाञ्चनराजतोः ।
 कानिचिच्चिद्विलासोव सङ्कल्पाङ्गानि कानिचित् । गिरेर्मेषप्रदृष्टाणि तस्य वृत्तानि वामवन् ।
 गिरिणा कल्पमानेन कल्पितानाञ्च आखिनां । पुण्यमुच्चावचं भूमौ व्यधोर्म्येत समन्ततः ।
 नि यताः पृथुमुद्गंनः स्वशिकाङ्गैर्विभूषिताः । दिजिह्वपतयः क्रुद्धाः खचराः खे समन्ततः ।
 आति जम्बु खगमणा वर्षेण च भयेन च । उत्पत्योत्पत्य मन्थान् पुनः पेटुरवाकुलाः । १८१५
 रैमुद्यारोषिता बिंहाः सज्जता इव तोयदाः । गर्गरा इव मथ्यतो नेदुः मारुलपुङ्गवाः ।
 विपमैश्च समोभूतैः समैश्चात्यन्तदुर्गमैः । आद्यदन्तदेहः स गिरिरम्य एवोपलक्ष्यते ।
 अतिदृष्टस्य तैर्मेषैस्तस्य रूपं बभूव ह । अस्मितखेव दृष्टेयं विपुरस्य विहायसि ।
 बाह्वदण्डेन क्षणस्य विधूतं सुमहत्तदा । जीलाभपटलच्छन्नं तद्गिरिच्छन्नमभौ ।
 क्षत्रायमानो जलदैर्निर्मोक्षितगुहामुखः । बाह्वपधाने क्षणस्य प्रसूत इवाखे गिरिः । १८१६
 निर्विहङ्गहतेर्द्वैर्निर्मयूरवतैर्वनैः । निरालम्ब इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृतः ।
 पर्यैकेषूष्णमानैश्च प्रचलद्भिस्त्वानुभिः । सञ्चराणोव शैलस्य वनानि म्लिखराणि च ।
 उत्तमाङ्गगतास्तस्य भेदाः पवनवाहनाः । तथ्यमाणा महेन्द्रस्य तोयं मुमुचुरक्षय ।
 स क्षान्तमानः क्षणस्य भुजाये सप्तो गिरिः । चक्राच्छ इवाभाति देशो नृपतिपोषितः ।
 स मेघनिचयस्तस्यो गिरिं तं परिवार्य च । पुरं पुरस्कृत्य यया खतोऽ जनपदे सज्जान् । १८१७
 निवेश्य तं करे शैलं तुल्ययिमा च सज्जितं । प्रोवाच गोत्रा, गोपाणां प्रजापतिरिव स्थितं ।
 एतद्देवैरसम्बाध्यं दिव्येन विधिना मया । हत गिरिस्तद्गोपा निवातप्ररणे गर्वा ।
 क्षिप्रं विप्रान् धूयानि गवामिह हि शान्तये । निवातेषु च देवेषु निवसन्तु यथापुच्छं ।
 यथाश्रेष्ठं यथायूयं, यथाधारं यथामुखं । विभज्यतामर्थं देशं हतं वर्गनिवारणं ।
 शैलोपाटनभूरेषा महती निर्झिता मया । नैलाकामय्युत्सहते रचितं किं पुनर्ज्ञेनं । १८१८
 ततः किलकिलाशब्दे गशं हन्मरवै, सह । गोपोनां तुमुलो जज्ञे मेघनादस्य वाह्यम् ।
 प्रविशन्ति ततो गोवो गोपैर्यूथप्रकल्पिताः । तस्य शैलस्य विपुलं विमलं गङ्गरोदरं ।
 क्षणोऽपि मूलं शैलस्य शैलक्षम इवोच्छ्रित । दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियनिवातियं ।
 ततो ब्रजस्य भाष्ठाणि धुक्ताणि शकटाणि च । विविशुर्वर्षमोतानि तद्गृहं गिरिनिर्मितं ।
 अतिदेवन्तु क्षणस्य दृष्ट्वा तत् कथं वज्रस्तत् । मिथ्याप्रतिज्ञा जलदान् पारयामास वै विभु । १८१९
 सप्रराते तु निर्दुक्ते भरण्यां विगतोत्सवे । जगाम संहता मेघैर्दृष्ट्वा स्वर्गमेव च ।
 निर्दुक्तं सप्रराते तु तिथे, स्वर्गे प्रतक्रतौ । गताभे विमले योचि दिवसे दीप्तभास्करे ।
 गावस्तनैव मार्गेण परिजम्बुर्गतप्रसाः । स्वस्य स्थानं गतो घोषः प्रत्ययात् पुनरेव स ।
 क्षणोऽपि तं गिरिच्छेदं स्त्री स्थाने स्थावरात्मकान् । प्रीतो निवेशयामास धुक्ताय वरदो विभु ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोवर्द्धनधारणे पञ्चमस्य उच्छायाः ॥ ७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृते गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परिचातस्य गोकुलं । कृष्णस्य दर्शनं श्रेष्ठो रोचयामास विजितः । १८१

स निर्वज्राम्बुदाकारं मत्तं मदजलोचितं । आर्हच्छीरावतं नागमाजगम महीतलं ।
 स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्द्धनशिलातले । कृष्णमर्कटिकर्षाणं पुरुङ्गतं पुरन्दरः ।
 तं वोच्य बालं मत्ता तेजसा दीप्तमय्यं । गोपवेशधरं विष्णुं प्रीतिं खेभे पुरन्दरः ।
 तं सान्नुजलदृष्ट्यामं कृष्णं श्रीवत्सलचणं । पर्याप्तनयनं शक्रः सर्वेनैवैहदेवत ।
 दृष्ट्वा चैनं त्रिया मुष्टं मर्त्यलोकोऽमरोपमं । सुपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स शोभितोऽभवत् । १८२

तथोपविष्टस्य सुखं पलाभ्यां पंचिपुत्रवः । अन्तर्होमगतम्होत्रां चकारोरंगभोजनः ।
 तं विविक्ते वनगतं लोकवृत्तान्तेतपरं । उपतस्थे गर्जे हिला कृष्णे बलमिहूदनः ।
 स समीपगतस्य दिव्यसमुत्पन्नः । रराजे देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ।
 किरोटोनाकंतुल्येन विद्युद्युतोत्कारिणा । कुण्डलाभ्यां संवज्राभ्यां सततं शोभिताननः ।
 सहस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा । पद्मलोकेकलम्बेन हारेषोरसि भूषितः । १८३

इदमापः सहस्रेण नैवाप्यां कोमलपिण्डे । विदंश्चाश्रयिनीत्वेन मेघनिर्घोषधेविषा ।
 अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरिणं । कृष्णं कृष्णं महाबाहो ज्ञातीनां मन्दिवर्द्धन ।
 अतिदिवं ज्ञातं कर्मे लया प्रीतिमेता गवां । मयोक्तृष्टेषु मेघेषु युगान्तोवर्त्तकारिषु ।
 पलाया रचिता गावसेनाशि परितोषितः । स्थायक्युवेन योगेन चक्षुषं धर्मोत्तमः ।
 धृतो वैश्रवदाकाशे को ह्येतेन न विक्षयेत् । प्रतिपिष्टं मम महे मयेयं कवितेन वै । १८४

अतिष्टष्टि, कृता कृष्ण गवां वै साहस्रात्रिकी । सां लया प्रतिपिष्टेयं मेघष्टष्टिदुरासदा ।
 देवैः सदानवगणैर्दुर्निवाभ्यां मयि स्मिते । अहो मे सुमित्रे कृष्ण यत्वं मानुषदेहवान् ।
 समर्प वैष्णवं तेजो विनिगूहसि रोषितः । साधितं देवताणां हि मेमेवेष्टं कार्यमवयये ।
 त्वयि मानुष्यमापये युगे चैवं स्तुतेजसा । सेष्यते वीर कार्याशौ न किञ्चित् परिहास्यते ।
 देवानां यद्भवजिता स्वर्कार्यपुरोगमः । एकस्त्वमसि देवानां लोकानाञ्च धनातनः । १८५

द्वितीयं नानुपग्रामि धुरं यत्ने समुदयेत् । यथा हि पुत्रवः श्रेष्ठो मग्निं धुरि निधुज्यते ।
 एवं त्वमसि देवानां मग्नाणां दिग्वाहनः । तत्किरोरगतं कृष्णजगत्करणं लिदं ।
 ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काशनं । स्वयं स्वयम्भूर्भवान् नुष्टाऽथ वेयसाऽपि वा ।
 स त्वानुगन्तुं शक्नोति पटुर्दुर्गतगतिं यथा । स्थापुष्यो हिमवान् श्रेष्ठो हृदानां वरुणाक्षयः ।
 गरुत्मान् पचिष्णो श्रेष्ठो देवानाञ्चं भवान् वरः । अपामधस्तालोको वै तथोपरि महीधराः । १८६

नागानामुपरिष्टाङ्गः शयित्युरि मानुषाः । मनुष्यलोकादूर्द्ध्वं नु खगानां गतिरुच्यते ।
 आकाशलोपरि रविर्दारं खगैश्च मानुमान् । देवलोकाः परस्तादादिमानगेनो महान् ।
 यत्राहं कृष्ण देवानामेष्टे विनिहितः पदे । खगादूर्द्ध्वं ब्रह्मालोको महविष्णुपूजितः ।
 तत्र सोमगतिर्देवव्यातिथाश्च महात्मानां । तथोपरि गवां लोकः साध्याश्च पालयन्ति वै ।

स हि सर्वगतः क्षण महाकाशगतो भवान् । उपर्युपरि तत्रापि गतिस्त्व तपोमयी ।
 या न विद्म वयं सर्वे प्रकृन्तोऽपि पितामह । लोकास्तेषां दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दाहणः ।
 धृतिवीर्यवीर्यलोको चेन्न सर्वस्य कर्मणः । समस्तिराणां विषयो वायुना तुष्टयन्तिनां ।
 गतिः समदमाद्यानां स्वर्गः सुखकर्मणां । शस्त्रे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ।
 गवामेव तु गोलाको दुरारोह । हिंसां गच्छिः । स तु लोकस्त्वेवा क्षणं बीदमानः क्षतात्मना ।
 धृतो धृतिमता वीर निम्नोपद्रवं गवां । तदहं समनुपशितो गवां वाक्चेन चोदितः ।
 ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवान्नव चानघ । अहं भूतपतिः क्षणं देवराजः पुरन्दरः ।
 अदितेर्गर्भपथ्येऽपि पूर्वजस्य पुरातनः । तेजोशस्त्रिनयैव यन्मे दमितवानहं ।
 मेघरूपेण तत्सर्वं ककुमर्हसि मे विभो । एवं चान्तमनाः क्षणं खेन योयिमे तेजसा ।
 ब्रह्मणः प्रहृष्टो मे वाक्चे गवाक्ष गजविक्रमः । आह लोभेनवान् ब्रह्मा गावेद्याकाशगा दिवि ।
 कर्मनिस्तोयिता दिव्यैस्तव शरैश्चादिभिः । भवता रविता लोका गोलोकश्च महामयः ।
 धृष्टं पुत्रवैः शस्त्रैः बद्धासः प्रसवेक्षया । कर्मकान् पुङ्गवैर्वाहीर्बन्धेन हविषो सुरान् ।
 श्रियं प्रहृष्टमृतेन तर्पयिष्यामि कामदाः । तदस्माकं गुह्यं हि श्रापदंश्च महाबल ।
 अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिद्रे वै भव भभो । तस्मात्त्वं काञ्चनैः पूर्वैर्दिव्यस्त्रपथैर्वा घटैः ।
 शमिरद्याभिपिच्यस्व मया वृक्षावनामिनेः । अहं किलेद्रे देवानां त्वं वामिन्स्तेजाङ्गतः ।
 गोविन्द इति लोकास्त्वां लोक्षन्ति भुवि शायत । समोपरि यथेष्टस्त्वं स्त्रोपितो गौर्भिरौयैः ।
 उपेन्द्र इति क्षणं त्वां ग्राहन्ति दिवि देवताः । ये च मे वार्यका माघायन्तरौ विहिता मम ।
 एयामहं प्रयच्छामि शरत्काष्ठान् पुष्टिमं । अद्यप्रभृति माघौ द्वौ श्रावन्ति मम मानवाः ।
 वर्षाहं च ध्वजे मद्यं ततः पूजामवाक्ष्यति । समान्प्रभवं दर्पं तदा त्यक्ष्यन्ति वरिष्णः ।
 अस्त्वनादमदायैव ये चान्ये मेघनादिनः । शान्तिं सर्वे गमिष्यन्ति मम कालविचारिणः ।
 विष्णुचरितमाश्रमगच्छ । विचरिष्यति । खलहरिगिरिदिव्यस्थापयन् स्त्रेन तेजसा ।
 ततः परदि युक्तायां सौमकामेयुं वरिष्ठु । यांचमाने खगे तोयं विष्णुषु भुतेषु च ।
 हंससारधर्षणेषु नदीनां पुलिनेषु च । मत्तकौस्तुभप्रवर्दिषु मत्तेषु ह्यवभेषु च ।
 गोषु चैव प्रहृष्टाश्च चरन्तीषु पथे वक्र । निरुत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगतो जलं ।
 आकाशे प्रखचक्ष्माश्च हंसेषु विचरन्तु च । जातपद्मेषु तोयेषु वापोषु च शरैः सु च ।
 तडागेषु च कान्तेषु तोयेषु विमलेषु च । कलमावनायासु पक्वकैदारपरिष्ठितु ।
 मथ्यंश्च शिलारश्मं कुर्वन्तीषु नदीषु च । सुसंख्यायाश्च सोमायां मनोहयैः मुनेरपि ।
 धृतिस्थां प्रयुराश्यां रम्यायां वर्षकथ्ये श्रीमन्मु पङ्क्तिर्गोषु फलवस्तु तृणेषु च ।
 ह्युमस्तु च देशेषु प्रवृत्तेषु मखिषु च । ततः प्रवर्त्यन्ते पुष्पाश्चरन् सुप्तास्थिते लेयि ।
 लोकेऽस्मिन् क्षणं निखिले यथैव चिदिवं तथा । नरास्त्वाद्यैव माद्यैव ध्वजकारास्तु यष्टिषु ।

महेन्द्रश्चापुपेन्द्रश्च पूजयन्तु महोत्तमैः । ये चावयोः खिरं दत्ते महेन्द्रेऽपि च संश्रिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्वनयागमः । ततः प्रकृते तान् मृक्षं घटान् दिव्यपयोधरान् ।
अभिषेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । इष्ट्वाऽभिषिष्यमानं ते गावेषां सह सूरयैः ।
स्तनैः प्रसवयन्मुक्तैः सिपिचुः कृष्णमवयं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
सिपिचुस्तोयधाराभिः सिष्यमाने तमवयं । वनस्ततोर्नां सर्वेषु सुखविन्दुनिभे पयः ।
सर्वं पुण्यवर्षश्च नेदुस्तथाणि शाम्भवे । क्षुब्धानि भुजयः सर्वे वायिर्बन्धनपरायणाः ।
स्यार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं धामरा जगुर्नैवृत्ता जगद्धिताः ।
मार्गस्यो विवरी भागुः सोमो नचचसंयुतः । इतयः प्रभ्रमे जगुर्नैवृत्ता नृपाः ।
प्रवासापचमवलाः पुष्पवन्तश्च पादपाः । मदे प्रसुखवृत्ताणां धातालोचं वने मृगाः ।
अलङ्कृता गावश्चैवार्धतुम्भिभानि पर्वताः । देवलोकोपमो लोकस्ततोऽदृतरधेरिव ।
आसीत् कृष्णमिषेके हि दिशः खगैरसंश्रितः । अभिविक्तानु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमवयं ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं देहदेवोऽमोदिदं । एव ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोपु यः कुतः ।
श्रूयतामपरश्चापि समागमनकारणं । विप्र संवाच्यतां कंसः केशो च सुरगाधमः ।
अरिष्टश्च सदाऽग्निहो राजारण्यं ततः कुह । पितृव्यभरि जातस्य ममांशोऽहमिव क्षितः ।
य ते रक्षश्च मान्यश्च सखी च विनियुज्यतां । लया द्धानुमृहीतः य तव दत्तामुवर्तकः ।
सदमे वक्तृमांशश्च प्राप्त्यते विपुले यशः । भारतश्च च वंशश्च च वरिष्ठो धनुर्द्वरा ।
अविष्यानुकुपंश्च लङ्घते च चरंक्षते । भारतः त्वयि चायसं तस्मिन् पुदयोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे धास्त्वभि निधने नृपाः । प्रतिज्ञातश्च मे कृष्ण क्षमिमथे सुरैर्बु च ।
मम पुत्रोऽङ्गुना नाम सृष्टः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्ताणां पारतन्त्र्यः मेघद्वेषपरिकरिषे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः प्रकृत्योधिनिः । अवैद्विषोक्तं भूरारण्यं राक्षोऽपामवोधिनां ।
शैकः क्षत्रियधर्मैश्च योगयिष्यन्ति मृत्युना । तस्मात्क्षरितं मां धनुषोऽक्षयश्च यः ।
मानुषाश्चन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । य ते बन्धुः सहायश्च संगामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातयस्त्वया गोविन्द सङ्कतः । द्रष्टव्यः च यथाऽहं वै त्वया मायस्य नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामङ्गुनश्च च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्तु यः ।
रंचितश्च त्वया तस्य मे मृत्युः प्रभविष्यति । अङ्गुनं विद्धि मां कृष्ण मत्सैवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा प्रवृत्तयैव तव सोऽङ्गुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा सखेऽस्माक्षिभिः प्रभोः ।
देवतानां कृता राजा पुरा व्योमकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सखेष्टं सत्यविकर्म ।
सत्येभातपत्य देवा वै सोऽजयन्ति रिपुवयै । सोऽङ्गुनो नाम मे पुत्रः पितृभे भगिनोऽसतः ।
इह सौहार्दमायातु भूला सहचरंश्वरः । तस्य ते युधतः कृष्ण खे खाने ऽहं मृष्टहेऽपि वो ।
घोडय्या पुङ्खवेनेव धूः सदाऽरण्यमूहनि । कंसं विनिहते कृष्ण त्वया मायस्यदेहिना ।

कृष्णसु धौवनं दृष्ट्वा निशि चन्द्रमसो नवं । शारदीयं निशा रम्या मनश्चक्रे रतिम्प्रति ।
 स करीपाङ्गरागसु व्रजरथ्यासु वीर्यवान् । दृषाणां जातदर्याणां, शुक्रानि समयोजयत् ।
 गोपालांश्च बलोदधान् धोधायामास वीर्यवान् । वने स वीरो गार्ध्वैव यथाह यादवद्विभुः ।
 युवतीर्गोपकन्याश्च रात्रौ सङ्काशं काशयित्वा । कैशोरकं मानयन् सह तामिर्मुमोद ह ।
 तादृशं वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निशि । पिवन्ति नयनाब्जैर्पाङ्गुतं शशिनं यथा ।
 हरितालाङ्गपीतेन सकौशेयेन वाससा । वसानो भद्रवसनं कृष्णः कान्ततरौऽभवत् ।
 स बद्धाङ्गदनिर्धूहयित्रया वनमालया । श्लेभमानो हि गोविन्दः श्लेभयामास तं प्रभं ।
 नाम दामोदरेत्येवं गोपकन्यासादाऽनुबन् । विचित्रं चरितं धाये दृष्ट्वा तत्तच्छ भावत ।
 ताक्षं पयोधरोत्तानैर्वैरभिः समपीडयन् । आमिताक्षैश्च वदन्निरेवत्सवराङ्गना ।
 ता वाय्यमाणा, पिष्टभिर्भ्राष्टभिर्कोट्यमितया । कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ नृगयन्ते रतिमियाः ।
 तासु पद्मीकृता, सख्यैः रमयन्ति मनोरमं । गायन्त्य कृष्णचरितं दण्डशो गोपकन्यकाः ।
 कृष्णनीलानुकारिण्य कृष्णप्रणिहितेक्षणाः । कृष्णस्य गतिगामिन्यलक्षणा वराङ्गना ।
 वनेषु तालहारायै, कुट्टयन्त्यकयाऽपरा । चेदर्थं चरितं तस्य कृष्णस्य प्रज्योषित ।
 तालस्य नृत्यं गीतञ्च विलासस्मितवोचिन् । मुदितायानुकुर्वन्त्य क्रोडन्यौ प्रज्योषितः ।
 भावनिखन्दमधुरं गायन्त्यया वराङ्गना । प्रजं गताः सुखं चेददामोदिरपरायणाः ।
 करीपयोऽदिरधाङ्गास्ताः कृष्णमनुवन्तिरे । रमयन्त्या यथा जगि सम्प्रसक्तं करेश्वरः ।
 तमन्या भावविकर्षेनैव, प्रहसितानगाः । पिवन्त्यष्टा वनिता कृष्णं कृष्णमृगेलयाः ।
 मुखमस्यालसद्व्यामं तृपिता गोपकन्यकाः । रथान्तरगता रात्रौ पिवन्ति रतिलासयाः ।
 शशेति कुर्वन्त्यस्तस्य प्रष्टयास्ता वराङ्गना । जट्टङ्गिन् सखीं वाणीं स्यान् दामोदरेरिना ।
 तायां धयितधीमन्ता रतिशान्त्याकुलीकुताः । चारु विरविरे केना, कुचायै गोधयोषित ।
 दधे स कृष्णो गोपीर्मा चकनाधिरमदुत । शारदीयु सषण्मास निशामु मुमुदे सखी ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि दशोऽश्विनीके सप्तवर्तनेऽध्यायः ॥ ७७ ॥
 ॥ वैद्यसाधन उवाच ॥ प्रदोषाद्वै कदाचिन्मु कृष्णं गतिरायणे । चाययन् समदो गोष्ठानरिष्टं प्रत्यदृश्यत ।
 निम्बाणाङ्गारमेषामस्त्रीच्छृङ्गोऽर्कलोचनः । सुरतोच्छ्वापचरणः कालः काल इवापरः ।
 सेस्तिहान मनिष्येवं जिह्वीयैष्ठ पुनः पुनः । गर्भिताविह्वलाङ्गुल कठिनस्तम्बवन्धन ।
 ककुदोदणनिर्माणं प्रमाणदुरतिक्रमः । शकृन्मृगोपलिताङ्गो गवामुद्वेजने भृशं ।
 मद्वाकटिः स्यून्मुसो गूढजाम्बूहोदरः । विषाणावलितगतिर्नम्रता कण्ठचर्कणा ।
 गवाक्षदेव चपलसकृपाताहितामनः । युद्धमग्नविषाणाघो द्विपद्वृषभसूदनः ।
 अरिहो नमः हि गवामरिहो दारुणाकृतिः । दैव्यो दृषभरूपेण गोष्ठान् विपरिधावति ।
 धातयन् स गवां गर्भान् दृष्टो गच्छत्यनार्तवै । भजमानश्च चपलो गच्छोः स प्रचचार ह ।

कर्त्तव्यानाञ्च कर्त्तारो लोकस्य विबुधोपमाः । पर्वता इव निष्कम्पां दृष्टे महति तन्मुखे ।
 अदम्भदृष्टयः सर्वे सर्वे गुरुकुलेपिताः । राजमन्त्रधराः सर्वे सर्वे धनुषि पारगाः ।
 यशःप्रदीपा लोकानां वेदार्थस्य विवचन । आश्रमाणां निमग्नज्ञां वर्णानां क्रमपारगाः ।
 प्रवक्ताः सुनिदमा नेतारो नयदर्शिना । भेत्तारः परराष्ट्राणां नातारः शरणार्थिना ।
 एवमलक्षारविः श्रीमद्भिरुदितोदितैः । पारिषद्भिरुदितो ह्यद्भिरुदितैः किं पुनर्महो ।
 अयोधामिव वा दृष्टं प्रभावे महतामिव । दृष्टाणामिव वा क्रोधो दीप्तिरग्निरसामिव ।
 व्याघ्रतमानान् मद्भिरुदितैः पुण्यकीर्तिभिः । धृतिं यदुक्तं बोरभूतं पथ्यतेरिव ।
 एवं भवतु युक्तेषु भेम चित्तानुवर्त्तिषु । बद्धमानो समानयो भवतिः किमुपचितः ।
 इव हृष्य इति ख्यातो मन्दगोपसुतो जने । बद्धमान इवाभेदो मूलं नः परिक्रान्ति ।
 जनमात्यस्य दूत्यस्य चारामस्य समैव तु । कारणाजन्दगोपस्य स सुतो गोपितो महे ।
 उपेत इव व्याधिः पूर्वमाद्य इवाभुधिः । नदभ्येव इवोष्णतो व दुरातो विवर्द्धते ।
 तस्य नाहं गतिं जाने न योगं न परोक्रमे । मन्दगोपस्य भवने जातस्याहुतकर्मणः ।
 किं तद्भूतं समुद्भूतं देवापत्यं न विप्रहे । जतिदेवैरमानुष्यैः कर्मभिः बाधुमोपते ।
 पूतना प्रकृतौ बाल्ये शिशुनोत्तान्नायिना । क्षणपानेषुना पीता प्रापिः स ह दुरासदा ।
 यमुनाया इदं नागः कालियो दमितस्योय । रसातलचरो नीतः क्षणेनादर्शनं ददाम् ।
 मन्दगोपसुतो योगं कला च पुनरुत्थितः । धेनुकलाञ्जलिखरात् पातितो गोवितं विना ।
 प्रलब्धं यं मध्ये देवा न श्रेतुरभिवर्त्तितं । बालिन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ।
 वासवसौम्यस्य भङ्गुः सर्वं वासवरोपजं । निजित्य गोमृदांशाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः ।
 हतस्वरिष्टो बलवान् विष्टद्वन्द्वो हतो जने । अश्लोका बाल्यमास्थाय रमते शिशुलोकया ।
 प्रबन्धः कर्मणामेष तस्य गोत्रजवाचिनः । वसिष्ठश्च भयंक्षेव केचित्तो भमं च भुवं ।
 भूतपूर्वस्य मे मृत्युः स नूनं पौर्ण्यदेहिकः । युद्धाकाङ्क्षो व च यथा तिष्ठतोऽहं समापतः ।
 क्वच गोपलमशुभं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभं । क्वच देवप्रभावेण कीदृशित्वं जने मम ।
 अहो नीचेन वपुषा प्लादयिष्यामि वपुः । कोऽप्येष रमते देवः शोभनस्य इवानलः ।
 श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुरार्थां कारणान्तरे । वामनेन तु रूपेण जहार इष्टिगोमिमा ।
 हत्वा केसरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना । हतो हिरण्यकशिपुर्हन्तवानां पितामहः ।
 अचिन्त्यं रूपमास्थाय श्वेतग्रीवस्य मूर्द्धनि । भवेन स्थावितां दैत्याः पुरा तन्निपुरं व्रता ।
 चाक्षितो गुरुपुत्रस्य भार्गवोऽङ्गिरसेन वै । प्रविष्टो दार्दुर्यं मायामनादृष्टिचक्रोरह ।
 अननः श्रान्तो देवः संहर्षगिरिगोऽप्ययः । वाराहं रूपमास्थाय गोम्वहाराण्योन्मथी ।
 अमृतं निश्चितं पूर्वं विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः । सुराणामसुराणाञ्च युद्धञ्चक्रे सदारेण ।
 अमृतार्थं पुरा चापि देवदैत्यसमागमे । दधोर मन्दरं विष्णुरङ्गपार इति कुतिः ।

शैव वामनमाख्याय निन्दनीयं पुरा वपुः । त्रिभिः क्रमैश्च त्रिलोकान् लङ्घय चिदिवालयं ।
 चतुर्धा तेजसो भागं कृत्वा दाशरथेऽष्टके । स एव रामर्षेणा वै रावणं व्यग्रवत्तदा ।
 एवमेव निजत्या वे तत्तद्रूपमुपागत । साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ।
 तदेव नूनं विष्णुर्वा शक्रो वा मरुताम्बति । मत्साधनेषुया प्राप्नो नारदो मां वदुकवान् ।
 अथ मे श्रद्धते मुहूर्तिर्वसुदेवं प्रति ध्रुवं । अथ मुहूर्तिविशेषेण वयं कातरतां गताः । ११०१
 अथ हि खट्वाङ्गवेन नारदेन समागतः । द्वितीयं स हि मां विप्रः पुनरेवाप्रवीदयः ।
 पक्ष्याण्डमुठितो यत्नः कंच गर्भकृते महान् । वसुदेवेन ते रात्रौ तत्कर्म विफलीकृतं ।
 दाशिका या त्वया रात्रौ शिलायां कंच पातिता । तां यत्रोदासुतां विद्धि कृष्णश्च वसुदेवशे ।
 रात्रौ व्यावर्त्तितवैतो गर्भो तव बधाय वै । वसुदेवेन सन्नाय मित्ररूपेण शत्रुणा ।
 सा तु कन्या यत्रोदाया विन्धे पक्षेतवत्तमे । हस्ताऽशुभनिगुम्भा देवा दाम्बो जगत्पारिणो । ११०२
 कृताभिषेका वरदा भूतसङ्गनिषेविता । अश्वते दक्षुभिर्घोरैर्महापशुमलिप्रिया ।
 सुरापिप्पितपूर्णान्धो क्षुब्धाभ्यामुपघोभिता । मधुराङ्गजर्चिवैश्च वरुभारैर्मिभूषिता ।
 वृषभकुट्टमच्छादं धनं वायवनादितं । कागद्यूषैश्च संपूर्णमविरुद्धैश्च पक्षिभिः ।
 निहत्यात्रवराक्षाणां नादेन प्रतिनादितं । वृषगन्धोरनिविष्टं कान्तारैः सर्वतो दृतं ।
 दिव्यशङ्खारचमरैरादभैश्च विभूषितं । देवद्वयं निनादैश्च तत्रैव प्रतिनादितं । ११०३
 स्थानं तस्या जगे विन्धे निमित्तं स्वेन तेजसा । रिपूणां वाचजनको नित्यं तत्र मनोरमे ।
 वधते परमप्रीता दयैतैरभिपूजिता । पक्ष्ययं नन्दगोपश्च कृष्ण इत्युच्यते सुत ।
 अथ मे नारदः प्राज्ञं सुमहत् कार्यकारणं । द्वितीयो वसुदेवाह्नि वासुदेवो भविष्यति ।
 स हि ते वरुणे मृत्युर्मान्धवश्च भविष्यति । स एव वासुदेवो वै वसुदेवमुतेऽवलो ।
 वात्सवो धर्मता मध्ये हृदयनाम्नको रिपुः । यथा हि वायवो मूर्ध्नि पद्मां यथावतिष्ठते । ११०४
 मेघे तु दति तथैव वज्रेणामिपगर्हिना । वसुदेवस्यैवायं वपुःशक्तिवात्सवः ।
 क्षिणन्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः । भूषणहत्याऽपि सन्नाया गोवधः स्त्रीवधोऽपि वा ।
 न हतव्रश्च शोकोऽपि वात्सवश्च विषेयत । पतितानुगतं मार्गश्चिदेवत्यचिरेण च ।
 यः हतप्रोऽनुभव्येन प्रीतिं वहति दाशकां । नरकाभ्युविनः पन्था गन्तव्यतेन दाशक ।
 अपवि पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति । अथ वा स्वमन्त्राय स वा स्यात्पुनरः सुतः । ११०५
 नियमैर्गुणवृत्तमेव तया वात्सवकाव्यया । हस्तिर्मां कनहे घोरे बधमर्क्षं नि वीरध ।
 पुद्गल्युनरमे ते तु महाव्रान्ति महावने । वात्सवानामपि तया भेदकाने वमुत्थिनः ।
 यथेन पोऽन्तरमेव स्वजनो यदि केतरः । कालस्त्वं हि विनामाय मया पुष्टो विज्ञातता ।
 वसुदेव कुलप्याय पक्षिरोधयथेऽर्थमे । समर्प्यै रभोजय सदा पापमतिः शठ ।
 स्थाने पदकुलं मुखं शोचनीयं तया कृतं । वसुदेव इया उद्धे । यस्याया तं पुरस्कृत । ११०६

येनेन शिरसा दृष्टो नैव वर्षशती भवेत् । यत्नमुद्धि. परिणता स वै दृढतरौ मृगाः ।
 सप्त कर्कशमोलय वृद्धा च न यद्व्युतः । केवलं वयसा दृष्टो यथा शरदि तीर्यदः ।
 किञ्च त्वं साधु जानीषे वसुदेव । दयामते । इने क्वंवे मम सुतो मयुरां पालयिष्यति ।
 द्वित्राशस्त्वं दयादृष्टो मिथ्या क्षेतद्विचारितं । जिनोविपुर्न स द्वालि यो वै तिष्ठेन्ममापतः ।
 प्रवर्तुकासो विश्वतो यस्त्वं दुष्टेन चेतसा । ततो प्रतिरुज्येऽहं पुत्रयोस्त्रय पश्यतः ।
 न मे दृढवध कश्चिद्विश्वतोय एव च । हतपूर्वम् करिष्ये वा विमेषेण तु वाञ्छवे ।
 इह त्वं जातसंदृष्टो मम पित्रा विवर्द्धितः । पितृव्यसुख मे भर्ता यदूनां प्रथमो गृहः ।
 कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्तिनां । गुह्यं वै पूजितः सङ्घिर्दुर्मिहं कमुद्धिभिः ।
 किं करिष्यामि ते सर्वे सत्सुवक्तव्यताज्जनाः । यदूनां पूयमुख्यस्य यत्न मे हतभीदुभयं ।
 महद्वी वा जयो वाऽय वसुदेवस्य दुर्गयेः । सत्सु याच्छान्तिं पुत्रसा यदूनामवगुण्ठिताः ।
 मया हि महद्वीपोऽयं तर्कयानेन वै हृद्ये । अविद्यात्वं कुरु कर्म बाण्यस्य यादवाः कृताः ।
 अशास्त्रं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य बोधयोः । शान्तिभक्तनरैः शान्ति गते याच्छान्ति यादवाः ।
 गच्छस्वयं दानपतिः विप्रमार्गयितुं त्रज्जातः । नन्दगोपश्च गोपांस्य करदानम् श्रवणात् ।
 बाण्यस्य नन्दगोपो वै करमादाय बायिकं । जौत्रमागच्छ नगरे गोपैः सर्वैः समन्वितः ।
 कृष्णवर्णपेणैव वसुदेवमुताकुभो । द्रष्टुमिच्छति वै कथं सद्यः सपुरोहितः ।
 दत्तो युद्धविदो रश्मि कालनिर्माणयोधिनाः । दृढमतिक्रमो वैव शृणोमि व्याघ्रतोद्यमौ ।
 अस्माकमपि मसौ भौ सख्यैः युद्धकृतोद्यमौ । ताभ्यां सह निवोत्स्थिते तौ युद्धकुमलाकुभौ ।
 द्रष्टव्यौ च मयाऽवश्यं बाण्यौ तावमरोपभौ । पितृव्यसमुतो वीरौ प्रजवाभौ वनेपरो ।
 सक्तव्यस्य प्रजे तस्मिन् घनीपे त्रजवाशिना । राजा धनुर्बलं नाम कारयिष्यति वै मुखो ।
 सञ्जिह्वो प्रजास्य च निवसन्तु यथासुखं । जनसामन्वितस्तर्कं यथा श्यात् सर्वमवश्यं ।
 ययमः सर्वपथैव द्रोहो द्युत्तरस्य च । यथाकामं प्रदानाय भोज्याधिवर्षणाय च ।
 कङ्कूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावगम्य ममाश्रया । सद्यःपणस्य कृष्णस्य द्रष्टुं कीदृशं हि मे ।
 तयोरागमने प्रीतिं परा मम कृता भवेत् । दृष्ट्वा तु तौ मन्त्रावोभ्यां तदिष्टाशानि यद्वृत्तं ।
 द्यान्नाम वार्त्तं युनेव मम तौ परिभाषितं । भागक्षेतां यथाकामं निद्याद्यावपि तौ मया ।
 शान्तमेव तु यात्रेपु प्रधानं प्रथमो जयः । मधुरेणैव तौ मसौ स्वयमेवानपाशु वै ।
 अङ्गुर कुर्वे प्रीतिमितां परमदुर्गमां । यदि वा नोपशान्तेऽपि वसुदेवेन सुमतः ।
 तथा कर्त्तव्यमेतद्वि यथा तावगमिष्यतः । स्वमाकृष्यमाणस्य वसुदेवो वसुपमः ।
 सागराकारमात्मानं निष्कल्पमधारयत् । वाक्कृतेनैव यमाणस्य कथेनादोर्ध्वरश्मिना ।
 क्षमां ममपि सन्ध्याय गोचरं प्रत्यपद्यतः । ये तु तं दृष्टुं गच्छन् विद्यमानमनेकजः ।
 धिग्धिगित्यपठन्ते वे वनेरुचुराश्चुषाः । अङ्गुरन्तु महामेगो जागर्न्दिष्येन चक्षुषा ।

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

१९५

जलं दृष्ट्वैव दधितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् । तस्मिन्नेव मुहूर्ते तु मधुरायाः च निधये ।
 प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयं ।
 दत्ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुदर्शने । अक्षरप्रख्यापने ऊनाभौतोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चित्तं यदुद्वेगं दृष्ट्वा सर्वं ते यदुपकुत्वाः । निपीय अवषान् हसैर्मेनिरे तं गतायुषं ।
 अन्धस्त्वग्निरामना धैर्याद्विहृतं वचः । प्रोवाच वदतां अहः समाजे कंसमोजया ।
 अज्ञाद्यो वदतः पुत्र तवायं वाक्परिग्रहः । अयुक्तो गर्हितः सङ्क्षिप्तान्धवेपु विवेषतः ।
 अयादवो यदि भवान् द्रष्टुं तावच्चदुश्चरे । न हि त्वा यादवो वीर बलात्कुर्वन्ति यादव ।
 अज्ञाद्या दृष्टव्यः पुत्र येषां तमनुमासिता । दृष्ट्वाकुर्वन्मजो राजा विनिवृत्तः सर्वशक्तः ।
 भोजो वा यादवो वासि कंशे वासि यथा तथा । सहजमे शिरसात् जटो मुखेऽपि वा भव ।
 उपवेनस्त्वयं गोप्यो घोऽस्माकं कुलशंखनः । दुर्ज्ञातोयेन येन तमोद्भूतो जनितः सुत ।
 न चास्मिन्ना गुणांकात् प्रवदन्ति मनोविषयः । परेषांका गुणां गौघं यान्ति सर्वार्थसंक्षिताः ।
 शृङ्गयो यदुर्वेगोऽयं निन्दनीयो मनोविता । बालः कुलान्तकमूढो येषां तमनुमासिता ।
 शनैरवापुर्मिषांकोस्त्वया वाध्विति भाषितैः । न चायवचितं कार्यमात्मा च विदुतः स्ततः ।
 गुरोरनवलितस्य मान्यस्य महतामपि । जेपयं काः शुभं मन्येद्विजयेव वधं कृतं ।
 भान्याद्यैवाभिगम्याद्य दृष्ट्वाकान् यथाऽग्रयः । कोपे हि तेषां प्रदक्षेहोकात्मन्तर्गतानपि ।
 पुधेन तात दानेन नित्यमनुव्रियतात्मना । धर्मस्य गतिरन्यथा मत्स्यस्य गतिरप्यिव ।
 केवलं तन्मु दर्पेण दृष्ट्वागमिष्यमानिह । वाचा तद्वदि मर्कस्या अमन्तोक्ता यथाऽकृतिः ।
 वसुदेवश्च पुत्रार्थे यदिमं परिगर्हसि । तेष मिथ्याप्रलापने निन्दामि ह्यपयं वचः ।
 दाहयेऽपि पिता पुत्रे नैव दाहयतां प्रजेत् । पुत्रार्थे ह्यपदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति च ।
 ह्यदिता वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुः पुरा । अन्यथे यद्यकर्तव्यं तत्पृच्छ पितरं स्वकं ।
 गर्हेता वसुदेवश्च यदुर्वेगश्च निन्दता । तया यादवपुत्राणां वीरजं विषमर्जितं ।
 अकर्तव्यं यदि हतं वसुदेवेन पुत्रजं । किमयंमुपवेनेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ।
 पुत्राद्यो नरकात् पुत्रो यथाऽस्मात् पितृन् वद । तस्माद्भवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ।
 जात्या हि यादवः क्षत्र्यः स च सद्गुणो युवा । न चापि विद्वत्साम्नां जातेर्वैषय चेतया ।
 उद्वृत्तानोच सर्वेषां यदुर्गां हृदयानि वै । वसुदेवे स्यादसिन्ने वामुदेवे च कोपिते ।
 क्षत्र्ये च भवतो द्वेयो वसुदेवविगर्हणाम् । जयन्ति येमानि मयं निमित्तान्यशिवानि ते ।
 यथाणां दर्शनं तीर्थं स्वर्गमाद्य निब्राह्मणे । पुण्यां वैद्ययज्ञवीनि कारयेन्नुमोमरे ।
 सप्त धारो यथः क्षान्तिमुत्पिपत्ये गमयन्ति । वक्रमन्त्रारकयके चित्रायां घोरदर्शनं ।
 पुधेन पश्चिमा सन्ध्या ध्याता भोरैष तेजसा । वैश्वानरपदे शुको क्षत्रिकारस्यपार च ।
 केतुना धूमकेतोस्त नृपराशि ययोदय । भरण्यादीनि मिथ्यानि जगुयानि निब्राह्मरे ।

प्राक्सन्ध्यापरिधयस्ता तामिन्ध्याधति भास्करं । शिवा अश्वानात्रिकम्य निश्वसाङ्गारवर्षिणी । ११८
 उभे सन्धे पुरी घोरा पर्यति वज्रबाणतो । उल्लानिर्घातनादेन पपात धरणीतले । ११९
 चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिखराणि च । प्रतिक्षामं प्रजन्वते व्याहरनो मृगदिशाः । १२०
 यस्त स्तर्भानुना सूर्यो दिवा नक्तमजायत । धूमोत्पातैर्हिमो घ्याप्ताः शृङ्गाश्चनिबभाहताः । १२१
 प्रस्रवन्ति घना रक्तं साग्रनिकानयितव । चक्षिताः देवताः स्थानात्प्रजन्वि विहगा नगान् । १२२
 धानि राजविनाशाय देवशाः कथयन्ति ह । तानि सर्वान्णि पश्यामो निमिच्चान्यशृभानि वै । १२३
 लक्ष्यापि खजनदेवी राजधर्मपरान्मुखः । अमिमित्तगतक्रोधः सञ्चित्तमधो ह्यसि । १२४
 यत्नं देवोपमं दृष्टं वसुदेवं वक्ष्यमं । मोहान् विपश्चि दुर्भुङ्क्ते कुतले आन्तिरात्मनः । १२५
 लङ्घता यो हि नः क्रोधः सन्ध्यामोऽद्य तं वयं । अहितं लस्य वंशस्य न मां वयमुपासये । १२६
 स हि दामपतिर्ह्येत्यो यो द्रुह्यति वने गतं । पुण्डरीकपलाशाद्यं कृष्यामस्तिष्टकारिणं । १२७
 ह्रिन्नमूषो ह्ययं वंशो यदूर्ध्वं लङ्घते हत । कृष्यो ज्ञातीन् समानाय्य स सन्धानं करिष्यति । १२८
 चान्तेव तवामेव वसुदेवेन धीमता । कालसम्पत्तिविज्ञानी नृसिं हं यद्यद्विहसि । १२९
 मङ्गान् पुरीचते कंस वसुदेवसहायवान् । गच्छ कृष्यास्य निसर्गं प्रीतिसे तेन रोचतां । १३०
 इति श्रीमहाभारते, खिलेषु सर्वाङ्गे विष्णुपर्वणि अश्वकवाक्ये अष्टोत्तितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अश्वकस्य वयः सुखा कंसः संरक्तलोचनः । न किञ्चिदन्नवीत मोधादिवेशस्त्वं निवेष्टनं । १३१
 ते तु सर्वे यथावेक्ष्य यादवाः भुतविहाराः । अमृत्विदितसङ्ख्याः कंसैरेकत्रैविव । १३२
 अकूरोऽपि यथाशक्तं कृष्यादन्नंलाकथः । जगाम रथमुखेन मनसन्तुष्टगामिना । १३३
 कृष्याद्यापि निमिच्चानि शृभान्यङ्गतानि वै । पितृतुल्येन, शंसन्ति सान्धेन समागमं । १३४
 प्रागेव तु नरेन्द्रेण सापुरेणैषवेनिना । कैशिनः प्रेषिता दूता वधाद्योपेक्षकारणतः । १३५
 स तु वृत्तः च, सुखा केशो केशकरो नृपः । दृष्ट्वावनगती गोपाङ्गनाथते का दुरावदः । १३६
 मानुषं मांसमन्त्रान् कुह्यो दृष्टपराक्रमः । बुद्धीनां वागिदेत्याऽभावकरोत् कदमं मघत् । १३७
 निघ्नन् गा वै सगोपाक्षान् गवां विभित्तभोजन । उद्धामः कामचारी च स केशो निरवपथः । १३८
 तदरथं प्रशशानमं नृपामस्तिमिरादृतं । यथासौ स हि दुष्टात्मा केशो तुरगदावतः । १३९
 क्षुरिर्दारयते भूमिं धेगावजने द्रुमान् । सेविते, खड्गते वायुं भूतेर्लक्षयते नमः । १४०
 अतिप्रदृष्टो भक्तस्य दुष्टाद्यो वनगोचरः । प्रकम्पितप्रटो रौद्रः कंसस्य शरितानुगः । १४१
 ररिणं तदमं सर्वं तेषां पापकारिणः । हतं तुरगदेत्येन सर्वान् गोपान्, जिघांसताः । १४२
 तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तदमं महत् । न मृमिर्गोधनेद्यापि सेव्यते वनदृष्टिभिः । १४३
 निःस्पृता, हत पन्थास्तेन तद्विषयाश्रितः । मदाश्लिष्यतेन नृमांसान्यश्रता भृशं । १४४
 नृशब्दानुसर, कुद्र स कदाचिदिनागमे । जगाम घोषध्वंसं चोदितः कालधर्षणा । १४५
 तं दृष्ट्वा दुद्रुवो गोपा स्तिपय शिशुभिः, यद्यः कन्दमाना जमघ्न्ये कृष्यो माघमयाश्रिताः । १४६

तासां दक्षिणशब्देन गोपाणां क्रान्तिर्नैव । दत्त्वाऽभवन् कृष्णो वै केशिनं सोऽभिन्दुर्द्वे ।
 प्रियो चाप्युद्धतपीवः प्रकाशदशनैश्च । हिवर्माणो ज्योदयो गोविन्दमिमुखो ययौ ।
 तमापतन्तं समेत्य केशिनं हयदानवं । प्रत्यङ्गगाम गोविन्दसोपदः श्रित्तिनं यया ।
 केशिनस्तु तमभाषे वृष्टा कृष्णमवक्षितं । अनुष्वबुद्धयो गोपाः कृष्णमुचुर्हितेषिणः ।
 कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः । उपसर्ष्यो भवान् बालः पापवैष दुरासदः ।
 एष कंसस्य सहजः प्राणघात वहिःसरे । उत्तमश्च हयेन्द्राणां दानवीऽप्रतिमि युधि ।
 चासन, परमेन्यानां तुरगाणां महाबलः । श्रेष्ठः सर्वभूतानां प्रथम, पापकर्षण ।
 गोपाणां तदस्य सुता वदन्तां मधुसूदनः । केशिना सह युद्धाय मतिश्चक्रोऽरिस्तदन ।
 ततः सर्वे दक्षिणस्य मण्डलानि परिभ्रमन् । पद्मानुमाभ्यां च हयः क्रोधेनाहजते द्रुमान् ।
 मुखे लम्बगटे चास्य स्तब्धे केशचक्रावृते । बलया भूतरङ्गाभाः सुसुतुः क्रोधजं जलं ।
 सफेनं वक्रजघैव ववर्ष रजसावृतं । हिमकाले यया योधि नोदरमिव चक्ष्मा ।
 गोविन्दमरविन्दाधे हयितोद्गारजोकरे । सफेनैश्चक्रनिर्मितैः प्रोचयामास भारत ।
 क्षुरोद्भूतावस्तेन मधुकथोदपायुना । रक्तो स हयः कृष्णं चकारारुणमूर्ध्वजं ।
 सुतावलिगतापादस्तत्तत्तथाभ्यो धरोऽधरोः । दन्तान् निर्दग्धमानस्तु केदो कृष्णमुपाद्रवत ।
 सर्वं संवर्तन्त कृष्णेन केदो तुरगसक्तम् । पूष्पाभ्याश्चरसाभ्यां वै कृष्णं वल्लभाढ्ययत् ।
 पुनः पुनश्च स बलो माक्षिणोत्पाथेन, सुरान् । कृष्णस्य दानवी धोरं प्रहारममितीज्यः ।
 वज्रोऽस्य चास्य धोरण तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै । अदग्धहाडमिखरं कृष्णस्य दक्षितो हयः ।
 स लम्बकेशरगट कृष्णेन सह सङ्गतः । रराज केदो जेपेन संयुक्त ख रवीश्रुमान् ।
 उरयाश्चोरसा हन्तुमिषेव बलवान् हयः । वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्भिगुणविक्रमः ।
 तथोत्तिकस्य बलवान् कृष्णोऽप्यमृतविक्रमः । बाह्वभाभोगिनं क्त्वा मुखे कुहू, वमादधत ।
 स तं बाह्वभाभोगी वै खादितुं भेनुमेव वा । दग्धनैर्मूलनिर्मैके सफेनं बधिरं वनम् ।
 विपाटिताभ्यामोष्ठभ्यां कटोभ्यां विदलीकृतः । अचिणो विकृते चक्रे विद्यते मुक्तबन्धने ।
 निरसाह्नुराविष्टः शोषिताकविलोचनः । उल्कशो मष्टपेतास्तु स केदो बद्धपेटत ।
 छापतयस्यत पादौ, द्रुकुम्भं समामृजन् । सिखाद्रोमा आनस्तु निर्यज्वरयोऽभवत् ।
 केशिबद्धविलग्नसु कृष्णबाह्वभाभोगी । आभुय एव धर्म्यान्ते चन्द्राह्विरूपैर्धन ।
 केदो च कृष्णसंघक आत्मगोचो व्यरोचत । प्रभातावनतयष्टः आनो मेहमिवाश्रित ।
 तस्य कृष्णभोजोद्भूताः केशिनी दग्धो मुखात् । धेतुः शरदि निशोयाः शिताभययवा हव ।
 स तु केदो शयं आन कृष्णेन क्षिप्तकथंशः । स्वभुजं स्वायतं कृत्वा पाटितो, सलज्जता ।
 स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विजगामन । केदो मदग्नाहातार्द दानवी व्यथितसदा ।

५८२

५८३

५८४

५८५

५८६

५८७

विघूर्णमानः स्रक्ताङ्गो मुखाद्बुधिरमुदमन् । शृङ्गं धङ्गीकृतवपुर्निकृताङ्गं द्रवोचलः ।
 घादितास्यो महाशरीरः शोऽसुरः कृष्णशङ्कना । निपपात यथा कृतो नागो दिविदलीकृतः ।
 भाङ्गना कृत्तदेहस्य केमिनो रूपमावभौ । पञ्चोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना । ११५
 द्विपादपृष्ठशृङ्गाङ्गं श्रवणैकाचिनासिके । केमिनस्य द्विधाभूते द्वे तर्ङ्गे रजतः चितौ ।
 केमिदन्तवतयापि कृष्णस्य शृङ्गशृङ्गे भुजः । वृद्धस्तास्य द्वारस्थे यज्ञेन्द्रवनाङ्कितः ।
 तं हत्वा केमिर्न युद्धे कल्पयित्वा च भागध्नः । कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हस्तस्तत्रैव तस्त्रिवान् ।
 तं हतं केमिर्न दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियसया । बभूवुर्मुदिताः सर्वे हतविप्रा हतक्रमाः ॥ ११६
 दानोदरस्तु श्रीमन्तं यथास्थानं यथावयः । अभ्यनन्दन् प्रियैर्भ्रातृभ्यः पूजयन्तः पुनः पुनः । ११७
 ॥ गोपा जघुः ॥ अश्वे तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककण्टकः । दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण इत्यरूपं समाश्रितः ।
 कृतं हन्दावर्गं सर्वं सर्वं नृन्दगपशिषां । हता पापमिमं तात केमिर्न हयदानव ।
 हता नो बहवो गोपा गावो वस्तेषु वत्सलाः । नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ।
 एष धन्यतमं कर्तुमुद्यतः किम पापकृत् । नृलोकं निर्गमं क्त्वा चक्रुः क्षामा यथासुखं ।
 नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिज्ञोषिवुः । अपि देवसमूहेषु किं पुनः श्रयिषीतसे । ११८
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयाहानाहिना विप्रो नारदः खगमो मुनिः । प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेति कृष्ण कुन्त्येति शान्वीत ।
 यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केमिजिपांसया । तस्यैव केवलं युक्तं चिदिवे श्रवणैः किं वा ।
 अहं युद्धोत्सुकस्तात तद्गतेनानरात्मना । इदं नरहर्षं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः ।
 पूतनाग्निधनादीनि कर्माणि तव दृष्टवान् । अहं त्वेन गोविन्द कर्मणा परितोषितः ।
 हयादध्माग्नेहेन्द्रोऽपि विभेति वलखदगः । कुम्भापाञ्च दधुर्धरं केमिनो दुष्टचेतसः । ११९
 धत्तया पाटितं देवं भुजोगायतपर्वणा । श्वोऽस्य मृत्युरन्माद्य विहितो विषयोऽग्निना ।
 यक्ष्माक्षया हतः केमो तस्मान्मज्जायमे शृणु । केमिनो नाम नास्तीत्यं ख्यातो लोके भविष्यति ।
 क्षत्त्यन्त भवेतो लोके बाधु याम्यश्मशृङ्गः । कृत्यमेपक्ष ते कार्यं शक्नोस्तमसि मा चिरं ।
 त्वयि कार्योत्तरगते नरा एव दिवौकसः । विहन्वयन्तः कीदृजि लोकां त्वहन्मनायितः ।
 अवाधैर्वर्तन्ते काको भारतस्याहधेऽधे । हस्तमांसानि पुष्टानि राशौ चिदिवगमिनाम् । १२०
 पन्थानः शोधिता योऽपि विमानरोहिणाऽध्वगाः । अवकाशा विभज्यन्ते शक्रोक्तो मशोविता ।
 उपमेनसते शान्ते पदस्य त्वयि केमव । अभितलाग्रहपुङ्खं भविष्यति महीक्षितं ।
 माहाप्रतिमकर्षणं मंत्रयिष्यन्ति पाण्डवाः । भेदकास्ते नरेन्द्राणां पञ्चान्तो भविष्यति ।
 त्वयि राजासनस्य हि राजभियमनुत्तमं । शृङ्गां त्यज्यन्ति राजानस्तत्प्रभावाय रक्षयः ।
 एष मे हृष्य मन्दैवः सुतिमिः स्वातिमयति । देवतानां दिविहानां जगतस्य जगत्पते । १२१
 दृष्ट मे भवतः कर्म दृष्टयानि मया प्रभो । कर्म भूयः श्रेण्यानि बाधिते बाधयाम्यहं ।

निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदसि हृदोत्तमात् । तमाह कृष्णः सहृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरं ।

४४२

आवां खलु न शक्नोस्व स्वयया हीनावुपासितुं । स हृदे यमुनायास्तु ममज्जामितद्विषयः ।

रथातले स ददृशे नागलोकमिमं यथा । तस्य मध्ये सहस्राख्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजं ।

साङ्गलासक्तहस्तं मुपलापाश्रितोदरं । अर्षिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुरासनं ।

कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्रमम्बहृद्वर्णं । भोगोत्करासने शुभे स्नेहं देहेन शोभिते ।

स्वाधीनं स्वस्तिकाभ्याश्च वराहोभ्या महीधरं । किञ्चित्सयापटुत्तेन मौलिना हेमचूलिना ।

४४३

जातरूपमयैः पद्मैर्वालयैश्च चक्रवर्चसैः । रक्तचन्दनदिग्भ्रातृं दीर्घबाहुमरिन्दमं ।

पद्मनाभं सिताभ्रं भाभिर्भ्रूलितवर्चसं । ददर्श भोगिना नाथनेकमेकार्षेयेश्वरं ।

पूज्यमानं दिगिक्तेऽत्रैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुं । कम्बलाद्यतरोर्भागा तौ चामरकरावुभौ ।

आनीजयेतां तं देवं धर्मोत्सवगतैश्चभुं । तथाभ्यासगता भाति वासुकिः पञ्चगेष्टरः ।

वृत्तोऽन्ये, सचिवैः सैषैः कर्कोटकपुरःशरैः । तं घटैः काञ्चनैर्हृद्वैः पद्मजोद्गतमखकैः ।

४४४

राजानं खापयामास, स्नातमेकार्षेयामुभिः । तस्योत्पलैश्च घनश्यामं श्रीवत्साङ्गादितोरथं ।

पीताम्बरधरं विष्णुं रूपविष्टं ददर्श ह । अपरक्षेव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुं ।

सहृषेणनिवासोऽनं तं दिव्यं विष्टरं विना । स कृष्णं तत्र तत्र सा व्याहर्तुमुपचकमे ।

तस्य संलक्षयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा । सोऽनुभूय भुजङ्गात्तां तं भागवतमथर्वं ।

उदतिष्ठत् पुनर्लोकात् विस्मितोऽमितद्विषयः । स तौ रथस्यावासोऽनौ तत्रैव बलकेशवौ ।

४४५

निरीक्षमाणावन्योन्यं ददर्शोद्गतरूपिणौ । अयामज्जत् पुनस्तत्र तदाऽकूरः कुतूहलात् ।

दृश्यते यत्र देवोऽसौ नीलवासाः सिताननः । तथैवाशोनमुखश्च सहस्राक्षधरश्च यै ।

ददर्श कृष्णमकूरः, पूज्यमानं तदा प्रभुं । भूयश्च महषोऽस्याय तन्मन्त्रं सहसा वदन् ।

रथं तेनैव मार्गेण जगामामितद्विषयः । तमाह केशवो हृष्टः स्थितमकूरमागतं ।

कीदृशं नागलोकस्य हृत्तं भागवते हृदे । चिरन्तु भवता कालं व्यासेषेण विलम्बितं ।

४४६

मन्ये दृष्टं त्वयाद्यर्थं सदर्थं ते ययाऽचलं । प्रत्युवाच स तं कृष्णमाद्यर्थ्यं भवता विना ।

किं भविष्यति लोकेषु स्थावरेषु चरेषु च । तत्राद्यर्थ्यं मया दृष्टं कृष्ण यद्विविधं दुर्लभं ।

तद्विषयि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च । सङ्गतस्यासि लोकानामाद्यर्थ्येऽहं रूपिणा ।

अतः परतरं कृष्ण नाद्यर्थ्यं द्रष्टुमुक्तमेव । तदागच्छ गमित्यामः कंषराजपुत्रं प्रिया ।

पावद्यान्तं प्रजयेष दिवसानो दिवाकरः ।

४४७

इति श्रीमहाभारते पिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अकूरस्य नागलोकाददर्शनं व्यजोतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैश्यापथेन उवाच ॥ स तु युक्ता रथवरमाह्वयामितद्विषयः । कृष्णेन सार्द्धं संप्रायास्तथा सहृषेण च ।

आमषाद् पुरीं रम्यां मयुरां कंषपालितां । विविशुः पुरीं रम्यां कानु रक्तदिवारैः ।

तौ तु स्वभवनं धीरौ कृष्णार्थकथयन्तौ । प्रवेशितौ मुहिमता द्वाकूरैश्चाकीर्तयता ।

तावाह वरवर्णामो भीतो दागपतिसदा । त्यक्त्या तात गमने वसुदेवस्यै स्तुता ।
 युवयोर्हि कृते वृद्धः कंठेव स निरसते । भक्ष्यते च दिवाराचो नैह स्नानमपि ।
 तद्युवाभ्यां हि कर्त्तव्यं पित्र्यं सुखमुत्तमं । यथा सुखमवाप्नोति तद्धि कार्यं हितामृतं ।
 तनुवाच तत कृत्वा यास्यावावामतर्कितौ । प्रेचन्तौ मयुरां वीर राजमार्गंश्च धार्मिकम् ।
 तथैव तु गच्छं साधो गच्छावो यदि मन्यसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुशिष्टौ च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेचकावुभौ । आलानाभ्यामिवोन्मुक्तौ कुञ्जरो युद्धकाङ्क्षितौ ।
 तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रज्जुकारकं । अयाचेतां ततस्मानि वाचांश्चि रुचिराणि वै ।
 रजकं स तु तौ प्राह युवा कस्य वनेचरौ । राशो वाचांश्चि चो भर्त्स्यन्वाचाचेतां निर्भयावुभौ ।
 अहं कंसस्य वाचांश्चि मानादेशभवानि वै । कामरागाणि प्रतप्तौ रक्षयामि विप्रेषत ।
 युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्द्धितौ । जातरागाविर्दं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं वञ्च ।
 अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहाजतौ । मूर्खः प्राकृतविज्ञानौ वाधो याचितुमिच्छय ।
 तस्यै युक्तोऽपि वै कृत्वा रजकायाव्यमेधये । प्राप्तारिष्टाय मूर्खांश्च सृजते वाञ्छयं विषं ।
 तत्तेनाप्रतिकल्पेन स तं मूर्खेन्यनाडयत । स गतासु पपातौर्था रजको व्यलमलक ।
 तं हतं परिदेवन्त्या भार्यास्तस्य त्रिचक्रुः । त्रिरितं मुक्तकेशस्य अमुं कंसनिवेशनं ।
 तावपुभौ सुवचनौ अग्रतुष्ठांस्त्रकारणात् । वीर्यं माच्छापणानां वै गन्धाघातौ दिपाविव ।
 गुणको नाम तत्रासीत् प्राकट्टिनि प्रियवत् । प्रभूतमाच्छापणानां लक्षो नाम प्रियदर्शन ।
 तं कृष्ण अक्षणा वाचा मास्वार्थमभिष्टुष्टया । देहोत्पुवाच तत्काले मालाकारमकारं ।
 तात्थं प्रीतो ददौ मार्त्तं प्रभूतं माक्षगोवज । भवतोऽस्मिदस्ते प्रोवाच प्रियदर्शनौ ।
 प्रीतस्य मनसा कृत्वा गुणकाय वरं ददौ । श्रीस्त्री सत्यश्वरा येन्य धनैश्चैरभिवर्धयेति ।
 स लम्बा वरमय्यौ मात्यहृत्तिरधोमुखः । कृष्णस्य पतितौ मूर्खा प्रतिजपाह तं वरं ।
 यथाविमोचिनि तदा स मेने माक्षगोवज । स मृगं भयवैशिो गोत्तरं प्रत्यपयत ।
 वसुदेवसुतौ तौ च राजमार्गगतावुभौ । कुलां ददृशुर्भूय शानुलेपनभाजनां ।
 तामाह कृष्ण कुलेति कस्येदमनुलेपनं । नयस्त्वनुजपचाचि विप्रमाष्यातुमर्हसि ।
 आभितायेचथो भूमा शय्युवाचामुजेवणं । कृष्ण अलदगन्धोर् विपुलुट्टिस्तगामिनि ।
 राशं द्यामय्यं यामि तद्गुहाणानुलेपनं । क्षिताऽस्यमागच्छ मर्त्तं ते हरयस्यासि मे प्रिय ।
 कुतस्यागम्यते योम्य यस्यां स पावबुध्यते । महाराजस्य दयिता निष्कामानुलेपने ।
 तामुवाच हसन्तीनु कृष्ण कुलाभवतिता । श्रावयोगाचषट्पदं दीयतामनुलेपनं ।
 वयं हि देशातिचयो मत्सा प्राप्ता वरानने । द्रष्टुं धनुर्धरं दिव्यं राक्षसं महर्हिस्तम् ।
 प्रत्युवाचाय स कृष्ण प्रियाऽसि मम दम्भे । राजार्हमिदमयं तद्गुहाणानुलेपनं ।
 तनुभावनुत्तिताश्चैव वाचगो विरेजतु । तीर्थेण पद्मदिग्पात्रौ यमुनानां यथा द्यौः ।

तास्य कुन्दां स्वर्गार्थं यैः शृङ्खलापपाणिना । शनैः समोदयामास कृष्णो लोलाविधानवित् ।

सा तु मत्वा स्वर्गं मयं स्वायताङ्गी प्रचिचिन्ता । जहासोचलननटो र्ध्वमुपटिलंता यथा ।

प्रणयाद्यापि कृष्णं सा भभाये मत्तकाग्निनी । क्व यास्यसिमया रुद्धः कान्त तिष्ठ गृहाण मां ।

तौ जातहर्षावन्त्येवं सतलाचेपमययौ । वीचमाणो प्रहसितौ कुन्दायाः श्रुतविस्मरौ ।

कृष्णस्तु कुन्दां कामार्त्तां यस्मिन् विषयम् । ततस्तौ कुलया मुक्तौ प्रविष्टौ राजवंशदं ।

तावमौ मज्जवद्वै गोपवेशविभूषितौ । गूढचेष्टाननौ भूत्वा प्रविष्टौ नृपवेशेन तत् ।

धनुःशालाङ्गनौ तौ तु शालाविपरितर्कितौ । हिमवदनसंभूतौ विहातिव बलोत्कटौ ।

दिदृक्षुः तौ महत्तव धनुरायोगेभूषितं । यस्मिन् तस्य तौ वीरावायुधारिकं तदा ।

भौ, कस्य धनुर्मां पाल श्रूयतामावयोर्वचः । कतरन्नङ्गुः सैन्य महेऽयं यथा वर्त्तते ।

आयोगभूतं कंसस्य द्रष्टव्यं यदीच्छसि । स तयोर्द्वयं यामास तद्गुणः स्वभग्नसि मे ।

अनारोप्यमस्यैवं देवैरपि स्वास्यै । तद्गुणोत्तमः ततः कृष्णस्तुलयामास वीर्यवान् ।

देभ्यः कमलपत्राचः प्रचष्टेनाम्नरात्मना । तुल्यिला यथाकामं तद्गुणैर्द्वयपूजितं ।

आरोपयामास बलौ नामयामास चावकृतौ । आनान्यमानं हृत्वेन प्रहर्षादुरगोपमे ।

दिधाभूतमभुक्त्वा धनुरायोगभूषितं । भङ्गत्वा तु तद्गुणैः कृष्णस्तुलितविक्रमः ।

निष्काम महावेगः, स च संकषेपो युवा । धनुवो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिणा ।

चचाक्षान्, पुरं सर्वं दिग्दर्शय पुनरिरे । स त्वायुधारनरो भीतस्तरितविक्रमः ।

समीपं नृपतेर्गत्वा काकोष्ठाक्षोऽथभाषत । श्रूयतां मम विशयायमाययं धनुवो गृहे ।

निर्हन्तमस्मिन् काले यज्जगतः संश्रमोपमे । नरो कस्यापि सहितो मिखाविततमूर्द्धनो ।

भीलपोताम्बरधरो मीतश्चेतामूलैपनौ । तार्वन्, पुरमग्नतौ प्रविष्टौ कामवेशिनौ ।

देवपुत्रोपमौ वीरौ शालाविष अतामनौ । स्त्रितौ धनुर्द्वे सौमि सहा खादिवागते ।

मया दृष्टौ परित्यक्तं रुचिराच्छादनसमी । तयोरेकस्तु पश्चात् प्रसामः पोताम्बररक्तः ।

जहास तद्गुणैर्द्वयौ देवतैरपि । तत् स बालो महाबाहो बलाद्यन्ममिवाययं ।

आरोपयिला वेगेन नामयामास लोलया । आकृत्यमाणं तमेन विवाणं बाह्यशालिना ।

मुष्टिद्वयेन कूजिला दिधाभूतमभुक्त्वा ततः । प्रचलिता भुविर्न प्रभाति च भास्करः ।

धनुवो भङ्गनादेन श्रमेनोव नमस्तुलं । तदद्भुतमयं दृष्ट्वा विस्मयं परमे गतः ।

मया ह्ययं द्रव्यपूर्णं तरिहास्यातुमागतः । न जानामि महाराजः कौ तावमवितविक्रमौ ।

एकं कैलासबद्धान् एकोऽश्चनगिरिप्रभः । स तु तत्तापरस्तनु भङ्गत्वा स्वभग्नं दिपः ।

निष्पयातानिलगतिं सानुगोऽमितविक्रमः । स धनुस्तद्विधाक्षता न जाने कापि निवृत्तः ।

शुनैव धनुवो भङ्गं कंशे विदितवित्तरः । विस्मयायुधपालं वै प्रविवेश गृहेऽन्तमे ।

इति श्रीमहाभारते बिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि धनुर्भङ्गचतुर्गतीताड्यवर्णः ॥ २४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स चिन्तचित्ताधनुषो भङ्गं भोजविवर्द्धनः । बभूव विमर्शं राजा चिन्तयन् भृशदुःखितः ।

कथं बालो विगतभीरवमन्य महाबलं । प्रेक्ष्यमाणस्तु पुरुषैर्द्वन्द्वभक्ता विनिर्गतः ।

यथायं दारुणं कर्म कृत्वा लोकविगर्हितं । पितृव्यसात्मजान् भोतः पडेवाहं न्यपीयथ ।

देवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्त्तिहं । नारदोक्तं वचनं नूनं मद्ग्रमुपस्थितं ।

एवं राजा विचिन्तयन् निष्क्रम्य स मत्सोक्तमात् । प्रेवागारं जगामाशु मद्यानामवलोकाकः ।

स हृष्टा सर्वनिर्गुणं प्रेवागारं नृपोत्तमः । श्रेयोभां दृढसंयुक्तेष्ववाटेर्निर्गतरं ।

जलरागारयुक्ताभिर्बडभीभिर्बिम्बभूषितं । कुटीभिश्च प्रहृष्टाभिरैकलभैश्च भूषितं ।

सर्वतः वारनिर्गुणं स्थापयत् सुप्रतिष्ठितं । उदपाक्षिष्टसुखिष्टं मञ्जरिराहणमुत्तमं ।

नृपासनपरिविष्टं मञ्जरिपथसङ्कुलं । कर्षं तद्देहिकाभिर्य मामवैद्यमरचमं ।

स हृष्टा भूषितं रत्नमाश्रययत् सुस्निग्धम् । यः सचिवाः समाख्याय सप्तोकास्तथैव च ।

सुवाविता वपुष्मन् उपनीतोत्तरच्छदाः । क्रियन्तां मञ्जवाटाश्च वडभ्यो बोधयत्तथा ।

रत्नवाटे कटीयश्च कण्ठयोः राजशोऽप्यथाः । धम्मातीरपशोभाय बलवयान् रूपतः ।

स्थापयन्तां सुनिपाताश्च पाण्डुभ्या यथाकर्म । उदमारचयः सर्वं सकाक्ष्यमपीत्तराः ।

बलपयोपकन्यन्तां कपायाद्यैव कुम्भशः । प्राशिकाश्च निमग्न्यन्तां श्रेष्ठश्च सपुरेगमाः ।

आशा च देया मत्सर्गा जेष्ठाकां तथैव च । समाजे मञ्जोभाय कण्ठयोः सुपकस्थिताः ।

एवमाश्रय्य राजा स समाजविधिमुत्तमं । समाजवाटाद्यिष्कन्य विवेकं स्वं निवेदयन् ।

आज्ञानं तत्र सञ्जो तस्य मङ्गदपक्ष वै । आनूरस्थामनेयश्च भुटिकश्च तथैव च ।

तो भौता सुमहावीर्यैः वसिष्ठो वाङ्मालिनो । कंसखाशः पुरस्तथ्य इष्टो विविशतनुदा ।

तो वसोपगतो हृष्टा मसौ जगति विक्रतो । उवाच कंसो नृपतिः शोपन्यासमिदं वचः ।

भवन्तो मम विख्याता मसौ वीरध्वजोचितौ । पूजितौ च यथान्यायं शङ्कारार्हा विव्रेततः ।

तन्मसो यदि शङ्काराः कथ्यन्ते सुष्ठानि वा । कर्त्तव्यं मे महत् कर्म भवद्वां स्वेन तेन वा ।

पापितो मम शत्रुहो मजे गोपालकावभौ । सहर्षणश्च हृण्यश्च बालावपि जितमसौ ।

एतो रत्नगतीं पुष्टे सुध्यमानो वनेचरो । निपातानन्तरं शीघ्रं हनन्वौ नाच संवयः ।

बालाविभो अपलकावकिपाविनि सर्वथा । नावशा तत्र कर्त्तव्या कर्त्तव्या यद्य एव हि ।

ताभ्यां युधि निरन्तरा गोपाभ्यां रत्नस्युधिषो । आपत्ताश्च तदान्ते च श्रेयो मम भविष्यति ।

नृपते, येन संयुक्तेषां भिर्हृष्टमाजयो । जलपुष्ट्युत्थसो मसौ चापूरभुटिकौ ।

पदावधौषो प्रमुषे व्याधेते गोपकिन्विणौ । जताविद्यवन्तथो जेतव्यौ तपविनौ ।

पदावधौ प्रतियोज्ये तावद्विष्टपरिभुजौ । आवाभ्यां रोचयुक्ताभ्यां प्रमुषे तो यनोक्तौ ।

एवं वाग्निगमुत्थश्च तावभौ मज्जपुष्टौ । कुपुष्टौ जरेन्नेन खड्गं प्रतिग्रमयतः ।

महामात्रं ततः कसौ बभावे दक्षिणीविर्गं । इष्टौ कुदसयापोकः स्मज्जदार्द्रं लिष्टौ ।

मलवान्मदलोत्साचक्षुषः कोधेनो नृपु । दानोत्कटकटक्षुषः प्रतिवारणवारणः ।
 स सञ्ज्ञेदयितव्यस्य तावुद्दिश्य वनेकक्षी । वसुदेवसुतो योचो यथा स्नातो गतायुषी ।
 तथा चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोपु जीविनौ । भवेतां घातितौ रुद्धे न पश्येयं मुदोत्कटौ ।
 ततश्चो पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सभास्थवः । किञ्चमूलो निरासन्नः सभायां विनश्यति ।
 ये चेमे यादवा मूर्धाः सर्वे कृष्णपराधनाः । ते न शिष्यन्ति च्छिन्नाया दृष्ट्वा कृष्ण निपातित ।
 एतौ हत्वा गजेन्द्रेण महेर्जा स्वयमेव वा । पुरी निधादवा कृत्वा विचरिष्याम्यह सुखी ।
 पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानो कुलोदहः । प्रेशय मे परित्यक्ता यादवा कृष्णपराधिनः ।
 न चाहमुपसेनेन जातः किल सुतार्यिन । मानुषेणाप्यवोय्येण यथा मामाह नारदः ।

॥ महाभाज उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवविषां पुरा । आख्यमेतन् कथितं त्वत्तः सुतमरिन्दम् ।
 कथमन्येन जातस्तमुपसेनात् पितृविना । तव माता कथं राजन् कृतं कष्टदमीदृशम् ।
 अन्यापि प्राकृता नादौ न कुर्यात्तु जगुषित । विचारं श्रोतुमिच्छामि श्वकौटिल्ये हि मे ।
 ॥ केश उवाच ॥ यथा कथितवानिमे महविनारदः प्रभः । तयाऽहं सम्भवच्छामि यदि ते भवणे मतिः ।
 आगतः व्रकषदनात् स वै व्रकषखो मुनिः । चन्द्राऽऽशुक्लवर्णा जटामण्डलमुदहन् ।
 कृष्णजिह्वोत्तरीयेण रुक्मयुक्तेष्वीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः प्रज्ञापतिरिवापरः ।
 गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान् गन्धर्ववेदितः । स नारदोऽप्य देवपित्रो लोकाक्षरौष्ठधरः ।
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पादाधमासनं दत्त्वा सम्प्रवेशोपविश्य च ।
 सुखोपविष्टोऽय मुनिः दृष्ट्वा स कुशलं मम । उवाच मे प्रीतमना देवाय भवितामवान् ।
 पूजितोऽहं तथा वीर विधिदष्टेन कर्मणा । इदमेकं मम वचः श्रुयतां प्रतिगृह्यतां ।
 गतोऽहं देवचरन् यौवने मरुपर्वते । साऽहं कदाचिदवाप्तो समाजं मेममृदुनि ।
 तत्र मन्त्रयतामेव देवतामां भयाश्रुतः । भवतः शान्तगच्छेह यथोपायः सुदहणः ।
 तत्रैव देवकीगर्भा विष्णुलोकमलकृतः । योऽस्या गर्भोऽहमः केष स ते शत्रुभविष्यति ।
 देवानां स तु शत्र्वेव जिह्विष्य गतिश्च सः । परं रहस्यं देवानां स ॥ शत्रुभविष्यति ।
 यज्ञश्च क्रियतां केष गर्भेणा पातने प्रति । नावशा रिपवे काव्या दम्बले स्वत्रेऽपि वा ।
 न चायमुपसेनसु पिता तव महाबल । इमिलो नाम तेजस्वी योमय पतिरुज्जितः ।
 श्रुत्वाऽहं तद्वचस्तस्य किञ्चिद्रावधमन्त्रितः । भूयोऽष्टकं कथं नृपान् इमिलो नाम दानवः ।
 मम माता कथं तस्य ग्रहिं विप्र समागमः । एतद्विष्णुस्य श्रोतुं विचारेण तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ हन्त ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन् यथायतः । इमिलश्च स माता ते सेवादक्ष समानम् ।
 सुपामुनं नाम गिरि तव माता रजश्चला । प्रचितुं स हिता जीभिर्गता वनकुटुहलान् ।
 सा तव रमणीयेषु रुचिरदुग्धानुषु । चकार लम्पटैश्च कन्दैरपु नदीषु च ।
 किन्नरीहीतमधुराः प्रतिश्रुत्वाऽभिनादताः । शृण्वतो कामजननाम्नाः शोचमुखाविवहाः ।

वर्हिषाश्चैव विरुत खगानाञ्च विकूजितं । अमोक्षमभिष्टुष्वन्ती स्त्रीधर्मं वा धरोर्चयत् ।
 शतस्त्रिधन्वन्तरं वायुवेनरागिविनिःसृत । इव कुसुमगन्धाब्जो ववौ मन्मथवोधनः ।
 विरेकाभरणश्चैव कदम्बा वायुघट्टिताः । मुमुचुर्गन्धमधिकं सन्तताधारमूर्च्छिताः ।
 केशराः पुष्पवर्षेण वटपुष्पदेवोधनः । नोपा दीपा इवामानि पुष्पकर्णिकधारिणः ।
 मधो नवतृणच्छन्ना शक्रगोपविभूषिता । यौवनखेव वनिता बन्धधारार्त्तवंपुः ।
 अथ यौभपतिः श्रीमान् द्रुमिलो नाम दानवः । भविष्यद्देवयोगेन विवाचा युज्यते नो यने ।
 कामगेन रथेनाद्भुततृणादित्यवर्षेण । घट्टच्छया गतस्तत्र सुखामुनर्दिदृक्षवा ।
 विद्यायथा कामगेन मनवोऽप्यायुगामिना । स तं प्राप्य पर्वतेर्ध्वं स्त्रवतीत्यै रयेत्तमात् ।
 पर्वतोपायने न्यस्य रथं पररथाह्वये । उभौ तौ सूतसहितौ चैरतुर्गम्यदृष्टिम् ।
 ततो बह्वन्यपश्येतां कामगानि वनानि च । सर्वैर्मुमुक्षुषमसौ मन्दनखेव कामने ।
 चैरतुर्गम्यदृष्टेऽपि कन्दरेषु नदीषु च । आनाधातुपि नद्वेय द्रुमैर्भ्यः कम्भिः कृत् ।
 नामावर्णविचित्रैश्च काञ्चनाञ्जनराजैः । नामाकुसुमगन्धाञ्चानामसत्तगणैर्युतान् ।
 नामाद्रिजगणोद्गृह्णात्रानामुष्णफलद्रुमान् । नामौपधिसमायुक्तानुविषिद्वागुर्वीवतान् ।
 विद्याधारान् किमुदयागुवचानरराण्यवान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहाञ्च भविष्याञ्चरभाञ्चयान् ।
 खमरांखमराद्यद्भुतान्द्रुमगुणवराचधान् । एवं बहुविधान् पश्येत्शरमाणो नगोत्तमं ।
 दूराद्ददम् नृपतिर्ह्येव सुरसुतोपमः । क्रोडमानो सखीभिश्च पुष्पस्यैव प्रचिन्वती ।
 ततश्चरन्ती सुमेणी सखीभिः सह संवृता । दृष्ट्वा यौभपतिदूराद्विद्ययन् सूतममवीत् ।
 कल्पेन भृगवावाचो वनान्तरविचारिणो । रूपोदार्यगुणोपेतो मन्मथस्य रतिर्वया ।
 शचीव पुष्टतृणस्य उतापो वा तिलोत्तमा । नारायणोहं निर्भिण्य बभूता वरप्रर्षिणी ।
 ऐशस्य दयिता देवी योषिद्रत्नं किमुर्बन्धो । चौरार्थेन मन्थमाने सुरापुरगणैः सह ।
 भन्यामं मन्दरं हत्वा अमृतार्थेति नं भुतं । ततोऽमृतात् समुत्तस्यौ देवौ श्रीलोकभाविनी ।
 नारायणाङ्गललिता किं श्रोत्रेण वरागता । नीलमेघान्तरगता योतन्तीवाचिरप्रभा ।
 तथा योषिद्विषाकस्यै कर्पं प्रयोतयदमं । शतीव सुकुमारार्द्रौ सुप्रभेन्दुनिभानना ।
 दृष्ट्वा रूपमनिष्टाङ्गा विभ्रान्तौ व्याकुलेत्रियः । कामस्य वशमाप्यौ मनो विशलतीव मे ।
 धर्मं हन्तन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधयाधकाः । भिला इदि शराः पश्य निर्दहन्तीव मे तनुः ।
 पञ्चयामिर्नर्हयति श्राव्यसिक्त इवानलः । कथमस्य भवेत् कार्यं श्रमायै मन्मथाग्निना ।
 केनोपाधिना किं कुर्वे मनेयां सत्कारिणी । एवं बह्वैर्युक्त्यानि नोपलभ्य च दानवः ।
 सूतमाह मुहूर्तं नं तिष्ठ खैरमिहानघ । अहं पाश्यामि तां द्रुमुं कल्लयमिति सुन्दरी ।
 प्रतोऽन्नापविष्टस्य थावदागमनं मम । सुता तु वचनं सूतस्त्रायास्तिति च योऽप्रवीत् ।
 एवमुक्त्वा दानवेभ्यो गर्भाय मनो दधे । पञ्चधाविष्टदयो दृष्ट्वा तामपितेषां ।

१५२

१५०

१५६

१५०

१५५

१५५

वायुपुस्त्य दक्षवामं ध्यानमेवावधिनाथतः । मुहूर्तं ध्यातमात्रे तु दृष्टं श्रौतवशोत्ततः । ततः ॥ १०७ ॥
 उपसेनस्य पत्नीति शाला हर्षमवाप यः । उपसेनस्य वै कूरं, हला, तं परिवर्त्य च ॥ १०८ ॥
 उपासपन्महाबाहुः प्रथमं दानवैश्वरः । क्षयमानसं जनकैर्महाहामितेवोर्ध्ववान् । ॥ १०९ ॥
 उपसेनस्य रूपेण मातरं ते वधर्षयन् । सा पतिस्त्रिगुहदद्या भावेनोपवर्षतं ॥ ११० ॥
 शङ्किता चाभवत् पञ्चाक्षस्य गौरवदर्शनात् । सा तमाशोत्थिता भीता न तं मेम पतिर्भुवः । ॥ १११ ॥
 कस्य तं विहताचारो येनास्मि मलिनोदता । एकपत्नीमतमिदं मम संदुषितं त्वया ॥ ११२ ॥
 पश्यन्मै रूपमास्थाय नोच नोचैन कर्षणा । किं मां वदन्ति वयिता बान्धवाः कुलपंथिनी । ॥ ११३ ॥
 शुगणित्वा च वक्ष्यामि पतिपदैर्निराहता । धिक् स्वामीदृग्ममचापं दुष्कुलं व्युत्थितेन्द्रियं । ॥ ११४ ॥
 अविद्यास्यममार्थं परदारभिमर्षणं । स तामाह प्रवक्ष्यामीतिः क्रोधेन दावितः । ॥ ११५ ॥
 अहं वै द्रुमिलो नाम धैर्यस्य पतिहन्तिनः । किं मां चिपसि रतेष्व मूढे पण्डितमार्गिनि ॥ ११६ ॥
 मानुषं पतिमाश्रित्य नोचं हृत्युवमे स्त्रियं । अविचाराद्य दुष्कृति स्त्रियः स्त्रीमानगन्ति ॥ ११७ ॥
 न ह्यापं निपता बुद्धिर्मानुषोपां विप्रवतः । श्रूयन्ते हि स्त्रियो वक्ष्येऽव्यभिचारव्यतिस्त्रिः ॥ ११८ ॥
 प्रसूता देववदृशान् पुत्रानमितविक्रमान् । अतोव हि तं स्त्रोलोके पतिधर्षयती, यती ॥ ११९ ॥
 इष्टाः केशान् विधुन्वन्ती भाषेवै वषट्किंक्षि । कस्य समिति, यथाहं त्वयोक्तो ममकास्मिनि ॥ १२० ॥
 कंसलक्ष्माद्रिपुंश्चरी तव पुत्रो भविष्यति । सा चरोवा, पुनर्गत्वा निन्दन्ती नैस्य तं वरः । ॥ १२१ ॥
 उवाच व्यथिता देवी दानवं दृष्टवादिनं । धिक् ते हृत्तं, सुदुष्टं, यः सखी निन्दन्ति स्त्रियाः । ॥ १२२ ॥
 वनि स्त्रियो नोचहृत्ताः वनि, येव पतिप्रताः । पंस्त्रिकपंथ्यः श्रूयन्ते हृत्ततोमसुखाः स्त्रियाः । ॥ १२३ ॥
 चाभिहृताः प्रजाः सखी । लोकस्यैव कुलाधम । यस्त्वया मम पुत्रो वै दत्ता, हृत्तविनाशनेः । ॥ १२४ ॥
 न मे बहुमतस्त्रेव इष्टेषु पोषि, यदुच्यते । उतपश्यति पुमास्त्रीच पतिवैरे ममाव्ययः । ॥ १२५ ॥
 भविष्यति यो मे त्वयुपैषं दत्तस्त्रिया सुतः । द्रुमिलस्त्रेवमुक्तो जगामाकाशमेव तु । ॥ १२६ ॥
 निनैव रथमुत्थेन दिव्योत्काशगोमिना । जगाम च पुरीं दीना माता तदहरिषे ते । ॥ १२७ ॥
 स एवमुक्त्वा भगवाद्यारदी मुनिवत्तमः । दीप्यमानसपोषीर्थान् यथादमिर्निर्वृज्ज्वलन् । ॥ १२८ ॥
 बह्वकीवाद्यमातृत्वं वक्षस्वरत्नं च्छेदनात् । गायत्रीं संस्मर्योयीक्ष जगाम प्रशुणोऽस्मिन् । ॥ १२९ ॥
 इष्टुष्वेदं महाभाग निबोध वचनं, मम तत्पद्योक्तं भारदेन, कैालक्षेत्रे धीमता । ॥ १३० ॥
 अहं वलेन यीर्येण मदेन च नयेन, च प्रेमावैषैव शौर्येण तेजसा विक्रमेण च । ॥ १३१ ॥
 मत्वेन चैव दानेन नान्योऽस्मि संदृष्टः पुमान् । विदित्वा संन्यमात्मानं वचनं ब्रह्मात्म्यम् । ॥ १३२ ॥
 चैवजाहं सुतस्त्रेवमुपसेनस्य वक्षिषि । मातापितृभ्यां वन्यकः स्त्रियोऽहं स्त्रेव तेजसा । ॥ १३३ ॥
 उभाभ्यामेव विदितो बाम्यैवैव विप्रपतेः । एतानपि स्त्रियामि हला वनचारावभौ । ॥ १३४ ॥
 तद्रक्ष गजमादृश, बाहुप्रमाशोभरः । स्त्रियो भव मुष्टिमाच समाजहारि, माचिरि । ॥ १३५ ॥
 इति श्रीमहाभारते विष्णु पर्वणे हरिवंशे विष्णुस्मरणे केशवाख्ये पञ्चाशोत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्निह निवृत्ते द्वितीये संमुपस्थिते । आपृथक्त महारङ्गः पौरैर्युद्धदिक्कुलिभिः ।

स चिदाष्टासिचरणः सागलंदारवेदिकः । सगवांछार्द्धचन्द्रसं स तत्त्वोत्तमभूषितः ।

प्राङ्मुखैश्चारनिर्मलैर्भाल्यदामावेतंषितैः । असङ्कतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तीर्थदैः ।

मञ्चागारैः सुनिर्मुक्तैर्युद्धाय, सुनिर्मुक्तैः समाजवाटः शुद्धमे समेषां देवाण्यः ।

स्वकर्मद्रव्ययन्त्राभिः पताकाभिर्गिरन्तरं । श्रेयानाश्च गणनाश्च भर्त्ता भान्धवल्लोपमाः ॥ १ ॥

अन्तःपरगतासाध प्रज्ञागाराख्यनेकशः रजः काञ्चनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च । ॥ १० ॥

तानि रत्नौघकृत्राणि संसारप्रवहाणि च । रज्ज्वैव किंकाशपैः सपचा हव से भगाः ।

तत्र चामरद्वयैश्च भूषणैश्चो म्रिञ्चितैः । मण्योनाञ्च वराक्षपां विचित्रायेद्वरविभ्यः ।

शणिकानां पृथक्पृथक्ः स्मरैरक्षरैर्नामैः । शोभिता वारमन्याभिर्विमानप्रतिमैः ।

तत्रोपनानि मन्थानि पर्याङ्गस्य हिरण्मयाः । प्रकीर्णस्य कृपाविधाः सपयसुखकैटताः । १०८

शैवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभण्डस्य शोभिताः । कलावदंशपूर्णश्च वाज्रैर्युग्मैः पानयोजिताः ।

अथ च महा बिह्वः काष्ठसङ्घेयवन्धनाः । रेजो प्रस्तरणास्तव शतमेतिथि बहसमः । १०

उत्तरागारिकाद्यानि सूत्रज्ञानावली, किं०। खोषा प्रेसगृहा भान्ति राजधमा, स्वामरे । १११

माधुख्यारनिर्धुतो मेरुशृङ्गमप्रभः । हस्तपद्मनिभस्तन्मद्यारनिर्धुतगोभितः ।

मैदागारः स कंसस्य प्रपकाशेऽधिकं श्रियो । ओम्भितो माख्यदंभौर्धैनिर्वसिष्ठतत्त्वयः । (१-७-२०)

तस्मिन्निष्टाजनाक्षीर्णे जनैश्चप्रतिनादिते । समाजवाटे संस्थाने कल्पमार्गार्णवप्रभे ।

राजा कुबलयापीडः समाजदारि कुञ्जरः । तिष्ठन्निति समाज्ञाय प्रेक्षांगारमुत्तययौ । १-११० ॥ ॥

स ह्येते वासवो विश्वकृतव्यज्रपातरेः । ह्यहमे येतमुकुटः येताद्राशिं चन्द्रमाः । ११ १ ११

तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतेः । रूपप्रतिमं दृष्ट्वा पैराः प्रोबुर्ज्याग्रिवः ।”

ततः प्रविशत्युक्ता रज्जुमावलिताम्बराः । तिष्ठन् भागशः कथाः प्रविश्य दलमासिनः ।। ११ ॥

तत्सर्वयन्मिनादेन स्वेष्टितोस्कोटितेन च । वसुदेवसुतो बभौ रज्जुदारमुपस्थितो ॥ १० ॥ २१५० ॥

तावाप्तनौ स्वरितौ प्रतिविद्धौ परामनौ। तेन मत्तेन न गेन चोद्यमानेन वै भूम्।। १७ ॥ १८ ॥

स मत्तदशी दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करं । चकार चेदितो यत्नं विदुः सुखयोगिनी । ७ ॥

ततः प्रसूतः कृष्णस्त्रासमानो गजेन वै । कामस्य तन्म्रातश्चैव जगर्ह सुदुरात्मनः ।

वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं यैः स्वतत्त्वयं । यो मामनेन जागेन प्रधर्षयितुमिच्छति ।

सन्निष्टं ततो नागं गच्छमानं यथा धनं । सद्योत्पत्य गोविन्दयुक्तासखनं प्रभुः ।

अद्वितीयोऽद्वितीय इत्यादि नागस्य सादृश्यतः । करं समीकरं तस्य प्रतिग्रहोऽप्यवस्था ।

विषाणमरगा भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः । वधाधेतुं गच्छन्त्यः पवनस्रोतस्य यथा ।

संज्ञायाः अन्तर्गतं भवति । अतः संज्ञायाः अन्तर्गतं भवति । अतः संज्ञायाः अन्तर्गतं भवति ।

संज्ञितकामेषु समुदायेषु ह्यस्मिन्निहोक्तम् । मज्जः सत्त्वविभागेभ्युपगच्छानां चराचरम् ।

पपात भूमौ जम्भुया दशगाम्यां तुतोद च । मदसुखाव रोषाच्च धर्मापाये यया घ्नम् ।

कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुलोसया । निधेनाय मत्स्यके कंसद्विष्टेन चेतया ।

स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादनन्तरं । दोर्भ्यां विषाणमुत्पाद्य तेनैव प्राहरत्तदा ।

स तेन वज्रकृत्वेन स्वेन दन्तेन कुञ्जरं । हन्यमानं ब्रह्मभूषं मुमोषापातौ ररास ह ।

कृष्णजम्बिरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यान्तचेतसः । कटाभ्यामति सुखाव देवगङ्गूरि शोषितं ।

साङ्गुलस्रस्त्रास्य वेगेन निष्कर्म्य हसायुधं । शैलपृष्ठाङ्गसंलोकं वैगनेय हवोरगं ।

तेनैव गजदन्तेन कृष्यो हत्वा तु कुञ्जरं । जघानैकप्रहारेण गजरोहणमुत्थयं ।

शोषेन्मादं महत् कृत्वा विदमो दन्तिनाम्बर । पपात समहामोचा वज्रभिल हवाचल ।

ततस्तौ तु गजाङ्गानि मय्यद्या रथकर्कशौ । गजस्य पादरक्षांश्च जगत् पृथ्वरमेव ।

तांश्च हत्वा विविप्रतुषार्थं रङ्गस्य तांभौ । नासत्यावस्थिनौ खगादवतीर्णविवेज्यौ ।

दृष्यन्वकाश्च भोजाश्च ददृशुर्व्यनमासिनौ । खेडितोऽङ्गुलान्देन बाह्योरास्त्रोदितेन च ।

विहगादेय तांश्च हर्षयामासतुर्जनं । तौ दृष्ट्वा भोजरराजस्य विरमादुत्थासति ।

पौराणामनुरागस्य हर्षसांस्त्रये भारत । तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो नदन्तौ दन्तिनाम्बर ।

अवतीर्णोऽण्वाकारं समाजं सह पूर्वजम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिर्धमे विष्णुपर्वणि कुवलयपोरुषधे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशन्मनु वेगेन माहतावलिताम्बरं । पूर्वमेव पुरतः कृत्वा कृष्यं कमललोचनम् ।

गजदन्तकृतोऽस्त्रिण सुभुगं देवकीसुतं । लोलाकृतोऽङ्गुलं धोरं मदेन हृषिरेव च ।

वशमानं यथा विधं व्यूहमानं यथा घ्नम् । बाहुभ्यन्दप्रहारेण बालयन्तं वसुध्वरम् ।

श्रोत्रधेनि समाशोक्य दन्तिदन्ताघातायुधं । कृष्यं भृशायसमुखं करोषं समुदेवत ।

भुजासन्तेन शूङ्गुमे गजदन्तेन केशवं । चक्राङ्गुलिमर्षवती यथैकशिक्षितो गिरि ।

वशमानम् ॥ गोविन्दे स कृत्वा रङ्गभागरं । जनौघप्रतिनादेन पूर्वमाद्य दवावभौ ।

ततः कोधातितासक्तः कंस परमकोपेन । बाणरूमादिभिर्युद्धं कृष्णस्य सुमहावले ।

अभ्यसक्तस्य निहति मुहुरङ्गस्य महावर्षं । बलदेवाय सकोधो दिदेशाद्रिचयेपरम् ।

कवेनापि समाश्रयपाणूः पूर्वमेव तु । योद्धव्यं सह कृष्णेन सत्या यजवनेति वै ।

स रोषेण तु बाणूः कषायोक्तलोचनम् । अभ्यवर्तन्त युद्धार्थमप्यौ पूर्णौ यया घ्नम् ।

अवयुष्टे समाजे तु निशब्दस्थितिने जने । यादवास्तव संहिता इदं वचनमब्रुवन् ।

बाहुयुद्धमिदं रङ्गे प्रशान्तिकर्मकातरं । क्रियावत्तस्यमाशान्तिमशङ्कं निश्चितं पुरा ।

अङ्गिरापि श्रमे नित्यं विनये कार्णदर्शिमि । करीषेण च मलस्य सततं सत्क्रिया स्यता ।

स्थितो भूमिगतश्चैव यो यथामार्गतः स्थित । निरुध्यन्तस्य पर्यायः शान्तिश्चैव समुदाहृतः ।

बालो वा यदि वामथः स्त्रियो वा स्त्रिविरोऽपि वा । बलस्यो वा स्थितो रङ्गे श्रेयः कथान्तरेण वै ।

वलतय क्रियातय बाहुयुद्धविधिर्विधि । निपातानन्तर किञ्चित् कर्त्तव्यं कदाचन । -
 तदिदं प्रसूते रङ्गे युद्धं कृष्णभयवयोः । नास्व कृष्णो महानभः कथं न स्याद्विशारदा ।
 ततः किलकिलाब्धः समाने समवर्त्तत । प्रावल्गत च गोविन्दो वाक्येदमुवाच ह ।
 अहं बालो महानभो वपुषा पथंतेयमः । युद्धं ममानेन सह रोचते बाहुशालिना ।
 युद्धयत्तिक्रमः कश्चिन् भविष्यति मत्ततः । न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यत्नतः ।
 योऽयं करोपधर्भय तोपधर्भय रङ्गज । कषायस्य च संवर्गः समयो ह्येष कल्पितः ।
 संयमः स्त्रिरता शौच्यं व्याधामः कृत्क्रिया बलं । रङ्गे च नियता विद्विरेतयुद्धविदो मता ।
 घटयं बाहुयुद्धं वै हवैरं कर्तुमुद्यतः । अथ वै निग्रहः कार्योऽपयिष्याम्यहं जगत् ।
 कक्षेपु प्रसूतोऽयं चापूरो नाम भामतः । बाहुयोधो शरीरेण कर्षमभियाच विनयतो ।
 हतौ न सहवो मत्ता निपातानन्तरं हताः । रङ्गप्रतापकानेन मत्समागच्छ दूषितः ।
 शस्त्रमिदृशं योधानां मया मे शस्त्रयोधिनां । रङ्गे विद्विष्य मत्तानां प्रतिमन्निपातया ।
 रणे विजयमानस्य क्षीर्तिर्भवति प्राप्यतो । क्षतस्यापि रणे शस्त्रेणाकण्ठे विधीयते ।
 रणे क्षुमयतः विद्विहंत्येह हतोऽपि वा । वा हि प्राणान्तिक्षोः यावा महद्भिः नाभ्युजिता ।
 अथानु मागो वलतः क्रियातय विनिर्गता । मृतस्य रङ्गे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ।
 ये तु केचित् स्वरोधेन राश प्रकृतमानिनः । प्रतापार्थे हता मत्ता मत्सहस्रवर्धो हि वः ।
 एवं सञ्जल्पतस्तस्य ताभ्यां युद्धं सुदृढं । उभाभ्यामभवद्दोरं वारण्याभा यथा वने ।
 कृतप्रतिहर्तृवैर्बाहुभिश्च सकण्ठे । मन्निपातावधुष्य प्रमायोन्मयनेतया ।
 तावुभावपि संविष्टौ यथा श्वसमयो तथा । विपक्षेऽंष्टिमिथैव वराशोडूननिःस्वने ।
 क्षौलेऽवैमन्निपातैश्च प्रहृष्टाभिरुद्यत च । शलाकाः स्रजपातैश्च पादोद्गतेऽथ दारणेः ।
 जानुभिर्याम्यर्धैर्वैः शिरोभ्याश्चाक्षयैः । तयुद्धमभवद्दोरमग्रं च बाहुतेजसा ।
 बाहुप्रमाणेन शूराणां समानेऽस्त्रवन्निधौ । अरज्यां जनः मर्त्यैः मोक्तुमिदं न देवतैः ।
 बाधुवादांश्च मक्षेपु घोषयन्मपरे जनाः । ततः प्रलिनवदनः कृष्णप्रसिंहितेव च ।
 म्बवारयत दृष्ट्याणि कंठः श्वेतेन पाणिना । प्रतिपिह्रेपु दृष्ट्येषु मृदद्वादिषु तेषु वै ।
 ये मङ्गलान्यवाधाना देवदृष्ट्यान्नेकशः । युध्यमाने शरीरेषु पुण्डरीकनिमेषे ।
 स्वमेव प्रवायन्त दृष्ट्येषोपास्त शस्त्रैः । अन्तर्हानगता देवा विमानैः कामरूपिणः ।
 रोदन्विंशधरैः बाह्वैः कृष्णस्य जयकाञ्चिजः । जयस्य कृष्ण चापूरं दानवं मत्सहृदिणं ।
 इति वतंय भर्त्स्य जपुयैव जमोगताः । चापूरेण चिरं कालं क्रोडिता देवकोसताः ।
 बलमाहारयामः च कंठस्थामावदंशिवान् । ततश्च बाह्व वपुषा मञ्चाद्यैव मुपूषिरे ।
 मुकुटाश्चपि केशवन् धयान् मर्षिहन्तम् । दोषोमानस्य कृष्णश्च चापूरं ध्वजोविनं ।
 माह्वमुपदिनां मूर्द्धं दृष्ट्या दृष्ट्य जगन्ना । विद्यते चक्रुधरिरे तस्य नेत्रे वरभने ।

तामनीये यया घण्टे कषोपरि निवसन्ति । पपात सं तुरङ्गस्य मध्ये निःश्वसलोपनः ।
 चाणूरो विगतमणो जीवितान्ते महीतले । देहेन तस्य मङ्गस्य चाणूगस्य गताधुपः ।
 समिद्धे । गधारङ्गः स गैलेमेव सद्योते । रौहिणेये हते तस्मिन्चाणूरे मलदपिते ।
 कपाह मुष्टिके रङ्गे कृष्णलोपलङ्गे पुनः । सन्निपाते तु तौ मधौ प्रथमे कोषमूर्च्छितौ ।
 रुमेयाता रामकृष्णो कालस्य वंशवर्चिनौ । निघांतावनतौ भूला रङ्गमध्ये उल्लासतः ।
 कृष्णलोपलमुधाय गिरिकूटोपमं वलौ । भवलिप्या प्रतपुर्णं निम्प्येव महीतले ।
 तस्य कृष्णभिपद्मस्य पोषितस्य वलौधमः । मुखाद्देधिरमत्ययमुक्तागमः भुमूर्धनः ।
 सङ्कर्षणं सुचिरं योऽधिला महाबलः । अश्वमेधं महामसौ मण्डजानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिकेन तेजसौ आशनिस्तमयिषुमा । गिरिस्थभयहमदोरो वक्षेणव महागिरिः ।
 स निम्प्यतितमसिष्कौ विहसामयनाननः । पपात निहतलोहं ततो नादो महानभूत् ।
 अन्तोपलकौ हत्वाः कृष्णमन्युर्धनुर्बभौ । कोधभरंक्रमयनौ रङ्गमध्ये वल्लासतः ।
 समाजवाटो निर्मलः सोऽभवद्भोगदर्शनः । अश्वमेधं महामसौ मुष्टिके च निघांतिते ।
 ये च सम्पृक्ता गोपौ गन्धगोपपुरीमगाः । भयघोमितवर्माङ्गाः सर्वे तवावतस्त्रिरे ।
 हर्षमं वारि नेत्राभ्यां वर्यमाणौ प्रप्रेतौ । प्रखरोत्पोषिता हव्यं देवको समुद्भवतः ।
 कृष्णदर्शनमुक्तेन वाय्वेणाकुलितेक्षणः । वसुदेवो जरो त्यक्त्वा खेदेन सहणांयते ।
 वारमुखाश्च ताः स्रव्याः कृष्णस्य मुखपद्मं । पपुर्हि मेवधमरैर्जनेभ्योत्तरगानिभिः ।
 कंसस्याय मुखखेदो भूभेदान्तरगोचरः । अवभट्टोपनिर्वायः कृष्णवन्दनैरितः ।
 केशवायासधूमेन रोपनित्याववाहिना । दीप्तमनर्गतं तस्य हृदयं मानंवाग्निना ।
 तस्य प्रसुरितौष्ठस्य स्निग्धालिकतलस्य वै । कंसवज्रेण रोपेण रक्तस्यार्थयते वपुः ।
 क्रोधरतामुखाक्तस्य प्रवृत्ताः खेदविन्दवः । यथा रविकरसृष्टा सृष्टावस्थावविन्दवः ।
 सोऽज्ञापयत संकुहः पुरयान् व्यायतान् गङ्गन् । गोपादेतो वमामोषाविष्कान्तिता वनेचरौ ।
 मैवैतौ द्रष्टुमिच्छामि विवृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि ने राम्ये नं क्रुध्यन् स्वातुमर्हति ।
 नन्दगोपस्य दुर्बोधः पापेक्षभिरतो मम । आचयेनिगंडाकारेणोपाश्रित्यिच्छेहता ।
 वसुदेवश्च दुष्टतो नित्यमङ्गचरौ मम । अट्टहासैः दण्डेन विप्रमथैव शांस्ततः ।
 ये केमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ह्रियन्ता गाव यतेषां यथासि वसु किञ्चन ।
 स्वमाज्ञापयानं तं कंसं परुषभाषिणं । ददृशोयस्त्रनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 चित्ति पितरि चुकीध नन्दगोपे च कंसके । आतीनाश्च श्रूयं दृष्ट्वा विस्मयाश्रैव देवकी ।
 स विंश हव वेगेन केशवो जातविक्रमः । आहश्चुर्माहाबाजः कंसमाश्रयंन्युतः ।
 रङ्गमंथादुत्पपात कृष्णः केशसनान्तिके । अश्वमेधायुनाक्षितो यथा खलौ धनाघनः ।
 ददृशुर्न हि तं सर्वे रङ्गमंथादवसुतं । केवलं कंसपार्यलं ददृशुः पुरवागिनः ।

सोऽपि कंसदायसाः परीतः कालधर्षणा । आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुम् ।
 स कृष्णनाथं कृत्वा बाहुं परिधसन्निभम् । मूर्ध्निषु परावृष्टं कंसो वै रङ्गधरि ।
 मुकुटस्थापनतस्तस्य काञ्चना वज्रभूषितम् । शिरसस्तत्र कृष्णेन परावृष्टस्य पाणिनाम् ।
 स हस्तपद्मकेशस्य कंसो निर्यजतां गतः । तथैव च विषमूढो विह्वलः समपयत ।
 निरुद्धोत्तस्य केशेषु गतासुरिव निश्वसन् । न शशाकं मुखं द्रष्टुं कंसं कृष्णस्यैव तदा ।
 विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां द्विचक्षुरेष वचसा । प्रसन्नाभ्याश्च बाहुभ्यां गावैर्निखतभूषणैः ।
 भ्रमन्ति नोत्तरीयेण महसा चलितामनः । द्रष्टुमानं समाचिन्त कंसं कृष्णेन तेषु सा ।
 चकपं च महारङ्गे मञ्चासिक्कस्य केशवः । केशेषु तं बलाद्बद्ध कंसं क्षीयार्हताङ्गनम् ।
 हृद्यमाणं स कृष्णेन भोजनगो मन्दाद्युतिः । समाजगटे परिखः द्रष्टुं कृत्वा हकारं च ।
 समजगटे विक्रीय विकृत्य च गतायुषं । कृष्णो विषमयामास कंसदेहमदुरतम् ।
 धरण्यां त्वदितं शिष्ये कंसदेहं सुखोचितम् । क्रमेण विपरीतेन पाण्डुभिः पश्यीततः ।
 तस्य तददन्तं श्यामं क्षुपां मुकटं विना । न विभाति विपर्यया विपलाश्च यथाऽस्मिन् ।
 अमपाने हत कंसं स वाऽरिपरिचितः । कण्ठपद्माक्षिरक्षासुर्ध्वरिर्माग्राक्षिराक्षः ।
 तस्य देहं प्रकाशन्ते महसा केशवाभिनाम् । कंसोऽदेहना सर्वं गन्तव्या जीवितच्छिदः ।
 तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रदत्तं द्विगुणममम् । वचन्दे वचदेवंशं पादौ निहतकण्डकम् ।
 मातुश्च विद्या पादौ निषीद्य यदुमन्दम् । बाह्विभ्रतु प्रसन्नोपायो वै कृष्णमानन्दनिधौ ।
 यादवै वै तान् सर्वान् दयात्यानन्दयावय । पश्यन् कुशलं कृष्णो दीपमानः स्तनेज्जवा ।
 प्रनन्दोऽपि धर्मशास्त्रा कंसभान्तरमूर्च्छितम् । बाहुभ्यामेव तरसा सुनामानमग्रेययन् ।
 तौ जितारो जितकौशौ चिरविशोपितौ ब्रजे । स्वपितुर्भवनं वीर्यं जगत्पुष्टमानवौ ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि कंसवधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
 ॥ वैष्णवायम उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीयपुण्यनिव धरः । कंसवध्या इति कंसं यमनात् पर्यवारयन् ।
 मं महोद्यमे सुते चिन्तिनार्थं गतायुषं । भार्याः स दृष्ट्वा कौशन्ति मृग्यो मृगपतिं यया ।
 ह्य हताः स महापादो हताश्च हनवान्भवाः । वीरपत्न्या हते वीरे तस्य वीरप्रतिपदे ।
 इमामास्यां परगण्य पथिमं तव नेटिकीं । कृपणं राजबाहुं स विनयम् सवान्भवा ।
 द्विगुलात् सम रथं हतां परित्यक्तास्त्वया विभो । तस्य पद्मलमापदे भाग्येऽस्माकं महापदे ।
 क्षी न नोऽपरोताङ्गी रतिमर्धगलाभया । सता दव विषेष्टनीं ब्रधनोयानि नेयानि ।
 ददन्ते कदम्बं धौम्यं दृष्टनिशापमाकृतं । दहत्यहो मुखं कान्तं निक्षोपयित्वा पटनम् ।
 दमे ते यवने शून्त्ये न भ्रमेते विकुण्डले । शिरोधरायां शंखेने सगते कुण्डलपत्रम् ।
 कृते स मुकुटोऽयं रश्मिरयविभूषितः । अत्यर्थं शिरसा लक्ष्मीं यो दधाराकैवमम् ।
 अग्नेने धि कसेवणं रत्नानां पुरोभिमना । कंसं दीनेन कस्तन्यं तस्य शोकान्तरं गने ।

तापनीये यया घण्टे कक्षेपरि विलम्बिते । पपात स तुरङ्गस्य मध्ये निहतलोचनः ।
 चाणूरो विगतप्रणो जीवितानो महीतले । देहेन तस्य मलस्य चाणूरास्त्यगतायुषः ।
 सन्निहते । मशरङ्गः स गैलेनेव सत्यते । रौहिणेये हते तस्मिन्नापूरे बलदपिते ।
 कयाच मुष्टिकं रङ्गे कृष्णलोचनः पुनः । सन्निपाते तु तौ मसौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ।
 १ समेयातां रामकृष्णौ कालस्य यशवर्त्तिनौ । निर्घातावनतो भूत्वा रत्नमध्ये ववल्गुतः ।
 कृष्णलोचनमुदास्य गिरिकूटोपमं वसो । भ्रामसिया अतमुष्णं निष्पिपेव महीतले ।
 तस्य दृष्ट्वाभिपन्नस्य पोषितस्य बलीयसः । मुखाद्रुधिरमत्यर्थमुज्जगाम मुमूर्षतः ।
 सङ्घर्षणस्य सुचिरं योषयित्वा महाबलः । अन्धमसं महामल्लो मण्डनानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिनैकेन तेजसो साग्निसनयितुनो । शिरस्यभ्यहनदोरो वज्रेणैव महागिरिं ।
 २ स निष्पतितमसिक्को विशक्तमयनाशनः । पपात निहतलोचनो नादो महानभूत् ।
 अश्रतोपल्लवौ हत्वा कृष्णसङ्घर्षणवुभौ । क्रोधसंरक्तयनौ रत्नमध्ये ववल्गुतः ।
 समाजवातो निर्मलः सोऽभवद्भीमदर्शनः । अन्धे तदा महामल्ले मुष्टिके च निपातिते ।
 ये च सम्प्रेषका गोपी गन्दर्गोपपुरोगमाः । भयचोभितसर्वाङ्गाः सन्ते तत्रावतस्त्रिरे ।
 हर्षेण वारि नेत्राभ्यो वर्षमाणा प्रपेतौ । प्रसवोत्प्रेषिता दृष्ट्वा देवको समुदेवत ।
 ३ कृष्णदर्शनमुक्तेन वाप्येषाकुलितेक्षणः । वसुदेवो जरो त्यक्त्वा खेदेन तद्वर्णायतः ।
 वारमुत्थाय ताः सङ्कः कृष्णस्य मुखपङ्कजं । पपुर्हि नेत्रधमरेन्नेत्रेयान्तरगामिभिः ।
 कंसस्याद्य मुखखेदो भूभेदान्तरगोचरः । अश्वभद्रोपनिर्व्यास कृष्णहन्दर्शनैरितः ।
 क्रोधवायासधुमेन रोषनिशासवाहिना । दीप्तमनसैतं तस्य हृदयं मानसाग्निना ।
 तस्य प्रसुरितौष्ठस्य स्निग्धाक्षिकतलस्य वै । कंसवत्स्य रोषेण रक्तसूर्यायतं वपुः ।
 क्रोधरक्तान्मुखात्तस्य प्रसृताः खेदविन्दवः । यथा रविकरस्युष्ट्रा सुबावस्यास्यविन्दवः ।
 सोऽज्ञापयत संक्रुद्धः पुत्रवान् व्यासतान् यज्ञन् । गोपविता समानोपासिकास्ततो वनेचरौ ।
 मैवतौ द्रुपदिष्णम विहृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि ने राज्ये न कश्चित् स्वातुमर्हति ।
 नन्दगोपच दुर्मेधाः पापेखभिरतो मम । आथर्षेर्निगडाकारेलाह्वात्रेनिष्ठश्रुताः ।
 वसुदेव्य दुर्युतो नित्यमङ्गुली नमः । अष्टहार्षेण दण्डेन क्षिप्रमधैव श्रावतां ।
 ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ज्ञियन्ता माव एतेषां यथाक्षि वसु किञ्चन ।
 ४ एवमाज्ञापयानं तं कंसं परदभाषिणं । ददर्शयस्तनयम कृष्ण सत्यपराक्रमः ।
 क्षिप्रं पितरं चुकोध नन्दगोपे च केचन । श्रुतोनाद्य ख्यया दृष्ट्वा विषेष्टाश्चैव देवकी ।
 स मित्रं द्रव वेगेन केचनो जातविक्रमः । आह्वयुर्मेधाभाजः कंसप्राश्नयन्त्युत ।
 रत्नमन्त्रोदुपपात कृष्ण कंसासनान्तिके । अश्वज्वादायुगविष्टो यया खस्यो घनाघनः ।
 ददर्शुर्न हि तं सन्ने रत्नमथादवसुतं । किवलं कंसपार्श्वे ददर्शुः पुरवायिनः ।

४११

४१२

४१३

४१४

४१५

४१६

सोऽपि कंससदायुक्तः परीतः कालधर्मेण । आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुम् ।
स हृष्येनायतं हत्वा बाहुं परिधसविभं । मूर्ध्नेषु परासृष्ट कंशो वै रज्जुसंश्रितः ।
मुकुटश्चापतत्तस्य काश्वनो वज्रभूषितः । शिरसस्तत्र हृष्येन परासृष्टस्य पाणिना ।
स हस्तपद्मकेयश्व कंशो निर्ययतां गतः । तथैव च विषमूढो विक्रमः समपद्यत ।
निद्रहीनश्च केशेषु गतासुगिव नियसन् । न शशाक मुखं द्रष्टुः कंसः क्षणस्य वै तदा ।
विकुण्डलायां कर्णभ्यां क्षिप्रहारेण वचसा । प्रलम्भाभ्याश्च बाहुभ्यां गावैर्विहृतमूषधैः ।
भ्रंशितोत्तरीयेण सहसा चलितात्मनः । चिह्नमानः सगाणितः कंसः हृष्येन तेजसा ।
चक्रे च महारज्जे मञ्चाधिकृत्य केयश्वः । केशेषु तं बलाद्बद्ध कंसं होमादन्तार्कृतम् ।
हृद्यमाणः स हृष्येन भोजगणो मेघाद्युतः । समाज्जाटे परिखः देहकटाक्षकार ह ॥
यम जगते विक्रीड्य विह्वल्य च गतायुषः । हृष्यो विषय्ययामास कंसदेहमदुरतः ।
धरण्यां सृष्टेः श्रियो कंसदेहः सुखोचितः । क्रमेण विपरीतेन पांशुभिः पश्यी कृतः ।
तस्य तददग्नं ग्यामं सुतासं मुकुटं विना । न विभाति विपर्ययां विपनाशं ययऽनुजम् ।
चमपामे हतः कंसः स वा वैरपरिखितः । कण्ठपक्षाद्विरतासुर्ध्वरिमाशिराक्षतः ।
तस्य देहः प्रकाशतो महसा केशवाभिः । भाग्येन्द्रेण नाः सर्वे सखाया जीवितच्छिदः ।
तं हत्वा पुण्डरीकः प्रहर्षोद्भूतप्रभः । बन्धे वसुदेवंश पादौ निक्षतकण्डकम् ।
मातुश्च शिरसा पादौ निषीद्य यदुमन्दम् । बाह्विचित्रप्रसवेत्योहैः हृष्यमानन्दनि यतैः ।
यादवं प्रैव तान् सर्वान् पद्यान्वायययविवः । प्रपञ्च कुण्डलं हृष्यो दीप्यमानः स्तनेजसा ।
प्रनदोऽपि धर्मात्मा कंसश्चात्मरम्यजितम् । बाहुभ्यामेव तरसा सुनात्मनो रोचयत् ।
तौ जितारो जितक्रोधौ चिरविभोषितौ मजे । स्फुटितर्भवन् वीरौ जगत्पुङ्गवमावधौ ।
इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि कंसवधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
॥ वैष्णवायन उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीणपुण्यमिव यत् । कंसस्यैव हतं कंसं समन्तात् पर्यशरयन् ।
तं महीप्रपन्ने सुप्तं चिन्तितार्थं गतायुषं । भार्याः सा दुष्टा कीदृशं चिन्तयिष्यति ॥ यया ।
सा हताः सा महापाशो हताश्च हतबान्धवाः । वीरपत्न्या हते वीरे सपि वीरेभ्यः पिये ।
हमामाभ्यां पण्यन्यः पयिमां तत्र नैष्ठिकी । कपलं राजाद्बद्धं त्रिपदमः सवान्धवा ।
क्षिप्रमूलाः सा मृष्टाः परित्यक्तास्तथा विभो । सपि पञ्चलमापन्ने मायेऽग्रं कंसं महत्यने ।
क्रान्ताः सौवरोताङ्गौ रतिर्मयमन्त्रात्मना । सता दव विसेह्यताः त्रयनोयानि नेयनि ।
दहनो दह्यं शीघ्रं दहनिद्याममायतं । दहत्यर्को मुखं कान्तां निक्षोध्यमिव पटञ्जं ।
दमे ते यशसे शून्त्ये न गोमिने विकुण्डले । त्रिरोधरायां मंक्षीने मन्ते कुण्डलमिव ।
क्रान्ते म सुष्टो भार सन्मरयविभूषितः । अत्यर्थं शिरभोऽसक्रीं यो दधाराकं व्रजम् ।
अनेन हि कलेषणं हान्ता दुग्धेमिना । कंशं दीनेन कर्तव्यं सपि सोऽकान्तं गने ।

२०१५

२०१६

२०१७

२०१८

२०१९

मनु नाम स्त्रियः साध्वः प्रियभोग्यव्यवस्थिताः । पतीनामपरित्याग्वास्तनु मत्स्यश्च गच्छति । १ ॥ ८९०
 अथो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्मणा । कासतुल्यः सपत्न्यां त्वं धिप्रमपनीयसे । १ ॥
 वयं दुःखेभ्यः पृथिताः सुखेभ्यः त्वयेधिता । वक्ष्यामि विधवा नाथं कथं कार्पण्यमाधिताः । १ ॥
 स्त्रीणाश्चारिचलुभानां पतिरेकः परा गतिः । त्वं हि न सा गतिश्चिन्ता कृतान्तेन बलीयसा । १ ॥
 वैधव्येनाभिभूताः स्म शोकसन्तप्तमानसाः । अहो कृतान्तस्य वयं गन्तव्यं सर्वजन्तुभिः । १ ॥
 रोदितव्ये भुवे मग्नाः कः गच्छामस्तस्या विना । सह त्वया गतः कासस्तुल्यश्च कीदृशं गतं । १ ॥ ८९१
 तपेनाद्य विहीनाः स्म अन्त्या हि नृणां गतिः । अहो वत विपत्ताः स्म विपत्तेः त्वयि मानदः । १ ॥
 शक्यदुष्कृतकारिण्यः सर्व्या वैधव्यलक्षणाः । त्वया स्वर्गप्रतिष्ठादौर्लभिताः स्म रतिप्रियाः । १ ॥
 त्वयि कामवशा सर्व्याः स नश्यन्त्यः कः गच्छति । अस्माकं त्वमनायागं नाथो ह्यसि सुरोपमः । १ ॥
 आशां विलसमानानां कुरुरीणामिव प्रभोः । प्रतिशक्वं जगन्नाथ दारुणमर्थं मानदः । १ ॥
 यवमार्गकलत्रस्य श्वात्म्यानेषु बन्धुषु । गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति न । १ ॥ ८९२
 भूयं कान्ततरा कान्त परलोकं भरस्त्रियः । यतस्त्वं प्रसन्नो वीर विहायेनं गृहं जन्म । १ ॥
 किञ्च ते कष्टा वीर आर्यास्तेषामु भूरिषु । आसनादं रुदनोपु यज्ञेहाद्यावन्मुख्ये । १ ॥
 अहो निष्करुणा यावा जराणामोद्धेद्विकी । यत् परित्यज्य दारान् स्वाशिरपेवा व्रजन्ति ह । १ ॥
 अफुल्लं खलु प्रेथा न तु शूराः स्त्रियाः पतिः । स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूरास्त्वेषामपि च ताः प्रियाः । १ ॥
 अहो धिप्रमदृष्टेन नयता त्वं रथप्रियं । प्रहर्षेण कृतान्तेन सर्वेषामन्तरात्मसु । १ ॥ ८९३
 इत्वा जरायन्धबलं जित्वा यत्वांश्च सद्युगे । कथं भानुपमावेण हतस्त्वं जगतीपते । १ ॥
 इत्येष सह गङ्गायां कृत्वा सायकविषदं । अमर्त्यैरजिता बुद्धे मर्त्यैसाधि कथं हतः । १ ॥
 त्वया सागरमवोर्ध्वं विधोभ्यः शरदृष्टिभिः । रजसर्वलक्षरं जित्वा पाशधरं कृतं । १ ॥
 त्वया पौरवर्गन्यायं मन्दं वर्धति वायवे । सायकैर्मलदाम् भित्त्वा बलादर्थं प्रवर्त्तितं । १ ॥
 प्रतापावतनाः सर्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवा । प्रेषयन्तो वराहं हि रजाम्यान्कादगनि च । १ ॥ ८९४
 तवैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्यस्य श्रुतिभिः । कथं प्राणान्तिकेष्वरमोदुर्ध्वं भयमागतं । १ ॥
 प्राप्ताः स्त्री विधावाशब्दं त्वयि नाथे निपातिते । अप्रमत्ताः प्रमत्तेन कृतान्तेन निराकृताः । १ ॥
 यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विव्रता वयं । वाङ्मन्त्रेणापि यामोति वक्तव्यं कः परिश्रमः । १ ॥
 प्रषोद नाथ भोतः स्म पादौ ते याम मूर्द्धेभिः । अर्धं दूरप्रवासेन निवर्त्तं मयुराधिप । १ ॥
 अहो वीर कथं त्वे निवृत्तलक्षणं शूरेषु । शयानस्य हि ते भूमौ कक्षाद्योद्धिते वपुः । १ ॥ ८९५
 केन पुनःप्रहारोऽयं दत्तोऽस्माकमतर्कितः । प्रहृतं केन सर्वेषु नारीष्वेवं सुदारुणं । १ ॥
 रुदितानुग्रहो आर्या जीवन्त्याः परिदेवनः । किं वयं यति गन्तव्ये सह भर्वा रुदामहे । १ ॥
 शतसिन्नन्तरे दीना कंसमाता प्रवेपती । क मे वक्षः क मे पुनः दत्ति रोदन्ती स्मृताः । १ ॥
 साऽरश्च निहतं पुत्रं निश्रमं शशिनं यथा । रुदयेनावदीर्घेन आत्मसाधना पुनः पुनः । १ ॥

पुत्रं समभिवोचन्तो हा हाताःसीति वासतो । कुषाणामात्मनादेन विलेखाय हरौद च ।
सा तस्य वदनं दीनमुत्तुङ्गे पुत्तयद्दिनी । कला पुत्तेति कारुण्यं विलेखापात्तवा गिरा ।
पुत्रं शूरव्रते युक्तं श्रोतानां मन्दिवद्देन । किमिदं लिखितं वक्ष्यं प्रक्षान्तिं कृतवानसि ।
प्रसुप्तशायि विवृतो किं पुत्तं नियमं विना । वक्ष्ये नैवेदिषां भूमौ प्रतेतं कृतलवणे ।
रावणेन पुरा गीतः शोकोऽपि साधुसम्मतः । बलव्येष्टेन लोकस्य राक्षसानां समानमेव ।
एवमुक्त्वितोर्व्यस्य समामरेविधातिनः । बान्धवेष्वो भयं घोरं दुर्निवार्यं भविष्यति ।
तथैव श्रुतिलुप्तस्य मम पुत्रस्य धोमते । श्रुतिशेषे मयमुत्पन्नं श्रीरामकं महेत ।
वा पतिं नृपतिं दृष्टुमुपेयं विचेतव्यं । खलवाचं हृदनीं वीर्यं विवक्षा हरिणी यया ।
एवैहि राजन् दृष्टात्मिनं पश्य पुत्तं जनेयुरं । ज्ञयानं वीरश्रयणे वक्ष्याहन्मित्राचले ।
अस्य सुखी भवाराज निधायणसदृशी क्रिया । प्रेतलमुपपन्नस्य मत्स्यं धनस्योदं ।
वीरभोग्यानि राक्ष्यानि वंशशायि पराजितं । गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कर्मवत्कारकारिणोत् ।
मरणान्तानि वैराणि श्रान्तिं श्रान्तिर्भविष्यति । प्रेतकाव्याणि कार्याणि नृनः किमपराधयति ।
एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशान्दक्ष्य दुःखिता । पुत्तस्य सुखमीषन्ती विलेखापेवशां भूषं ।
हमसि किं करिष्यन्ति आर्या राजन् सुखोविताः । त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य वा विपन्नमनोरथाः ।
हमं ते पितरं दृष्ट्वा कृष्णं वक्ष्यामि । कथं दृष्ट्वाऽमि श्रुयन्ते कारवारसिलं यथा ।
अहं ते जननी पुत्तं किमयं नाभिमायवे । प्रक्षितो दीर्घमध्याने परित्यज्य प्रियं जनं ।
अहो वीरास्यभागयायाः कृतान्तेनागिबन्तिना । आच्छिद्य मम मन्दायां नीयसे नयकोविदः ।
हाममानस्यहीतानि दृष्टान्तेतानि ते मुखे । हृदन्ति तव सत्यानां कुलानि कुलयूयप ।
उत्तिष्ठ नृपशार्दूल दीर्घबाहो महाबलः । आहि दीने जनं सर्वं पुरमनःपुरं तंथा ।
एवं विलपतीनाम् कंसलोणां सुविलरं । जगोमाखं दिनकरं सन्धारामेव रेक्षितः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसलोविलापे अष्टाशोतोऽध्याये ॥ ८८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपयेन स कृष्णस्य समीपं दुःखिता ययौ । पुत्रशोकाभिषन्तो विषपीत इव सुखम् ।
व ददर्श मये कृष्णं पादवैः परिवारितं । पञ्चानुतापाद्वायव्यं कंसस्य निधेनाविष्टं ।
कंसनारीप्रलापाय मुनाः सकलहृषोणं बहून् । गर्हमायं तयात्मानं तस्मिन् योदव्यसंवेदि ।
अहो मयातिवासेन नेवरोषानुवर्तिना । वैधव्यं स्तोमहस्ताणां कंसस्यास्य कृते कृतं ।
कारुण्यं खलु मरुतुपु प्राकृतस्यापि शयते । एवमः ते हृदन्तोषु मया भर्त्सरं पातिते ।
परिदेविनमात्रेय शोकः खलु विधीयते । कृतान्तस्यानभिज्ञानां स्त्रीणां कारुण्यधमनः ।
कंसस्य निधनः श्रेयान् प्रागेवाभिमतो मम । यतामुदेजनीयस्य पापेभ्यश्चित्तस्य च ।
लोके पतितहृत्स्य पश्यस्यान्वयेधयः । अक्रिष्टं मरणं श्रेयो नं विदिष्टस्य जीवितं ।
कंसः पापहरिश्चैव साधूनामप्यपहणः । धिक्कृत्यपतितश्चैव जीविते तस्य कादर्यापः ।

स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः । इहापि यशसा युक्तस्तवस्यैरेव धार्यते ।
 यदि स्मृतिर्हता लोकाः स्तुः स्वकर्मापरायणाः । नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राज्ञामनयः सृष्टेत् ।
 निपद्ये दुष्टदृष्टानां कृतान्तः कुरुते बर्ध । दृष्टधर्मेषु लोकेषु कर्मस्य पारलौकिकम् ।
 अतीव देवा रचन्ति नरं धर्मपरायणं । कर्त्तारः सुखमा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ।
 हतः सोऽयं मया कंस बाधेतदवगम्यतां । मूलज्जदः कृतस्यस्य विपरीतस्य कर्मणः ।
 मदेष्ट सान्त्वयतां सर्वः शोकात्तं 'प्रमदाजन' । पौरस्य पुण्या ज्यैष्ठ्य सान्त्वयतां सर्व एव हि ।
 एवं भुवति गोविन्दे विवेशावर्णनामन । उग्रधेनो यदूनं नृप पुच्छकिन्निववद्विह ।
 स कृष्णं पुच्छरीकाक्षमुवाच यदुसंबदि । बाष्पवेन्दित्पया वाचा दोनया सज्जमेतेया ।
 मुञ्चा निदातितः क्रोधो नोतो याम्बा दिग् रिपुः । स्वधर्मोधिगता कीर्त्तिनांम विश्रावितं भुवि ।
 स्थापितं सत्य माहात्म्यं वदितं रिपवः कृताः । स्थापितो यादवोऽंशो गवितः सुबद्धः कृताः ।
 धामनोपु नरेन्द्रेय प्रतापसे प्रकाशितः । मित्राणि त्वा भजिष्यन्ति संशयिष्यन्ति पार्थिवाः ।
 प्रकृतयोऽनुपास्यन्ति सौम्यन्ति च द्विजातयः । सन्निविष्टमुखास्तः प्रणमिष्यन्ति मन्त्रिणः ।
 हस्त्यश्वरथसंपूर्णं पदानिगणसङ्कुलं । प्रनिगृह्याण कृष्णदं कंसस्य सलमेत्ययं ।
 धर्म धान्यस्य यत्किञ्चिद्ब्रह्मायुष्मादभोगि च । प्रतोऽङ्गु न्युक्तां वै त्वदीयाः क्षेप्य पूरुषाः ।
 किञ्चो चिरायं यानानि यथान्यदस्य किञ्चन । एवं सुविहितं योगे पर्याप्ते कृष्ण विपद्ये ।
 प्रतिष्ठितायां मेदिन्या यदूनां शशुद्धर्न । स गतिश्यामंतिष्वेव यदूनां यदुमेन्दनं ।
 शृणुष्व भुवतां वीर कृपणानामिदं वचः । सत्य लकोपदग्धस्य कंसस्याऽऽभकर्षणः ।
 तव प्रसादाङ्गोविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत हः । तस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपक्षस्याङ्गरेहिके ।
 सञ्चोऽहं सभार्यस्य चरिष्यामि नृगे सह । प्रेतसत्कारमात्रेण कृते सान्त्वयकर्मणि ।
 आनृत्यं लौकिकं कृष्या गताः किल भवन्ति ह । अस्याग्निं पश्चिमे कृत्वा चिन्तिष्यन्ति विधातयः ।
 तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृत्यमाप्नुयां । एतस्मै कृष्य विज्ञाय क्षेत्राऽच मेयि युज्यते ।
 प्रप्रोह मुगतिं तव कृणुष्व पश्चिमां क्रियां । एतच्छ्रुत्वा वचसोऽस्य कृष्ण परमविस्मितः ।
 प्रत्युवाचोपसेनं वै सान्त्वयपूर्वमिदं वचः । कालमुक्तमिदं तात स्वयमेतत् प्रतिभाषितं ।
 सद्यं राणावर्गस्य दृष्टस्य च कुलस्य च । यन्मेवविधिं श्रूय गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ।
 प्राप्स्यते नृपसत्कारं कंस प्रेतगतेऽपि सन् । कुलं सद्यति ते जन्म वेद्यं तदिदं तव नमि ।
 कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा । स्थावराणाञ्च भूतानां जन्मानाञ्च पार्थिव ।
 पूर्वजन्मकर्म कर्म कालेन परिपश्यते । अतवन्नोऽर्घ्यवन्त्य दातारः श्रियदर्शनाः ।
 ब्रह्मण्या नयमन्त्रया दोनानुपहकारिणः । लोकपालसमाप्तात भेदभ्रसमविक्रमाः ।
 चित्तिपालाः कृतान्तेन नोयन्ते नृपवत्तम । धार्मिकाः सर्वभावाश्च प्रजापालनतत्पराः ।
 क्षत्रधर्मरता दानाः कालेन निधनं गताः । स्वयमेव कृतं कर्म शूभं वा यदि वाऽशूभं ।

प्राप्तकालस्य तत् सर्वं दृश्यते खलु देहिने । एषा ह्यन्तर्हिता भावा दुर्लभेया सुरैरपि ।

यथाऽयं मुह्यते लोको यत्र कश्चैव कारणं । कालेनाभिहतः । कंसः पूर्वकर्मप्रसूतितः ।

न ह्यहं कारणं तत्र कालः कश्चिच्च कारणं । सुख्येषाममयं तात कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं ।

कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते । कालस्तु सर्वभूतानां निपहृत्प्रपद्ये रतः ।

तस्मात् सर्वान्पि भूतानि कालस्य वशगानि वै । स्वदेवेष्वेव दग्धस्य सूनेस्त्व नराधिप ।

नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणं । अथवाऽहं भविष्यामि कारणं नात्र संशयः ।

परायणपरः कालः किं करिष्यात्कारणं । कालस्तु बलवान्नामन् दुर्लभेया हि वा गतिः ।

परावरविशेषा यां यान्ति समदर्शिनः । गतिं कालस्य ये विद्वा मोक्षतमस्य परमगः ।

ब्रवीमि यदहं तात तदनुष्ठीयतां वचः । न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ।

न चापि राज्यभुज्येन मया कश्चि निपातितः । किन्तु लोकाद्वितीयस्य कीर्त्यर्थं च सुतस्त्व ।

व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुगो विनिपातितः । अहं स एव गोमये गोपे, सह वनेष्वरः ।

प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारो यथा गज । एतावच्छतमोऽप्येवं सद्येनेतद्ब्रवीमि ते ।

न मे कार्यं नृपसेन विज्ञायं क्रियतामिदं । भवात्तज्जाऽस्तु मान्यो मे यदूनामपणीः प्रभु ।

विजयायाभिषिष्यस्व स्वराज्ये राजवत्तम । यदि ते ममिदं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।

मया निच्छेदे राज्यं ह्ये चिराय प्रतिच्छेत्तां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं मेनारं प्रत्यभाषत । प्रीतितापोमुखं तनुं राजानं यदुर्ध्वसदि ।

अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास धर्मेवित् । स बहुमुकुटः शोभानुपवेशो मध्येवित् ।

चकार सह लक्ष्येन कंसस्य निधनक्रियां । तं सर्वं यादवा मुप्या राजानं लक्ष्यशासनान् ।

अरुजग्मः पुरीमार्गे देवा इव शतकर्तुः । रजयान्नु निहन्तायां ततः सूर्ये विराजति ।

पश्चिमं कंसवत्कारं चकुले यदुपहृत्वाः । शिविकायामयारोष कंसदेहं यथाकृतं ।

नैष्ठिकेन विधानेन चकुले तथा सत्क्रियां । स भीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।

सह्यतस्य यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना । तथैव आतरन्नास्य सुगामानं महाभुजं ।

सत्कारं लक्षयामास, सह लक्ष्येन यादवाः । ताभ्यान्ते सलिलक्षकुर्वन्त्यन्धकपुरोगमाः ।

अवयद्यापि प्रीतेभ्यो भाषमाणः पुनः पुनः । तयोस्ते सलिलं दत्त्वा यादवा दोनमानसाः ।

पुरच्छ्रुत्यापसेनं वै विविग्धैर्नृपुंरां पुरीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवत्कारे उपसेनाभिषेके ज्ञानवर्ते अध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स लक्ष्यस्तत्र सेनवाचोहिषेयेन सङ्गतः । मयुरां यादवाकीर्षां पुरीं तां सुधमावसत् ।

प्राप्तयौवनदेहस्तु धुतो राजत्रिया ज्वलन् । चकार मयुरां वीरः सरत्वाक्रभयं ।

कल्पितस्य कालस्य संहितौ रामकेशवौ । गुहं सान्दीपनिं काश्यपवन्तिपुरवासिने ।

धनुर्वेदचक्रोपर्ययमुभौ तावभिजग्मतुः । निवेद्य गोपं स्त्राष्ट्यायमाचारिणाभ्यलङ्घितौ ।

गोविन्दरामो मय्याश्रो भ्रातरौ लोकविश्रुतौ । सपुरे निर्मयाः सर्वे क्रोडध्वं सह बान्धवैः ।
 न तत्र कथिद्देनो वा मलिनो वा विचिन्तनः । मयुरायामभूद्राजन् गोविन्दे समुपस्थिते ।
 वर्षासि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयदिपाः । नरनारीगणाः सर्वे भञ्जिते मनसः सुखं ।
 शिवाय वाताः प्रवतुर्विरजस्का दिशो दैत्र । देवतानि च हृष्टानि सर्वैष्यायतनेषु च ।
 धानि लिङ्गानि लोकस्य वभुः छतयुगे पुरा । तानि सर्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्रति जनार्दन ।
 ततः काले शिवे पुण्ये खन्दनेनारिमर्दनः । हरियुक्तेन गोविन्दो विविध मयुरां पुरीं ।
 विशन्तं मयुरां रम्यां तमुपेद्रमरिन्दमं । अनुजगम्यदुर्गणाः शक्तं देवगणा इव ।
 वसुदेवस्य भवनं ततस्तौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवद्भौ चन्द्रादिख्याविधापलं ।
 परेष तेजोपेतौ रवीन्द्राविषं कृषिणौ । तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्ते खीरधारिणी ।
 मुमुदाते यदुबरी वसुदेवंसुताबुभौ । उद्यानेषु विरिचेषु फलपुष्पावनामिषु ।
 चैरतः सुमहात्मनो यादवैः परिवारितौ । रैवतं समोपे तु ररिस्तु विमंलासु च ।
 पद्मपद्मवद्भ्रातृ कार्पण्ययुतामु च । एवं तावेकनिर्भाणौ मयुरायां द्रुमानौ ।
 उपशेनानुगौ भूत्वा किञ्चित् कालमयोपतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णप्रत्यागमने नवतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णश्चान् बलवान् रौहिणेयेन सहतः । मयुरां यादवाकीर्णौ पुरीं तां सखमावतत ।
 भातयौवनदेहेस्तु युक्तौ राजप्रिया विभुः । चचार मयुरां वीरः सवनाकरभूषणौ ।
 कथञ्चित्तय कालस्य राजा राजगृहेऽथः । दृष्ट्वा च निहतं कंठं दुहितव्यां महीपतिः ।
 ततो नातिचिरात् कालाञ्जरासन्धः प्रतापवान् । आजगाम यद्वेगेन वलेन महता हत ।
 जिघांसुर्षि यदून् क्रुद्धः कर्मकापचितिं शरन् । अशिः प्राप्तिं नाशिलां मागधस्य सुते नृप ।
 जरासन्धस्य कथ्याद्यौ पीनश्रीक्षिपयोधरे । उभे कंसस्य ते भार्ये प्रादादार्द्रयो नृपः ।
 स तारयां मुमुदे राजा बद्धा पितरमोहकं । समाश्रित्य जरासन्धमगादृत्य च यादवान् ।
 द्रुष्ट्वेनेन्दुरो राजा यथा ते बद्धः सुतः । ज्ञातिकाव्यायैर्बिडायमुपयेनहिते रतः ।
 वसुदेवोऽभवदशितं कंशेन मष्टये च तं । रामकृष्णौ श्रियाश्रित्य हने कंशे दुरात्मनि ।
 उपशेनोऽभवद्राजा भोजकृष्णस्यैकैरतः । दुहितव्यां जरासन्धः प्रियाभ्यां वनत्राघुनः ।
 चेदिति वीरपत्नीभ्यामुपायाक्रमयुरां ततः । कृत्वा सर्वसंभुद्योगं क्रोधाददृशिसो जलन् ।
 प्रतापावतता ये च जरासन्धस्य पार्थिवाः । निवापि ज्ञातयद्यैव संयुक्ताः सद्यदशया ।
 तन्मोहानुमयुः सर्वे शैत्ये समुदितैर्यताः । महेश्वामो महावीर्यो जरासन्धमिषेविषः ।
 काक्ष्यो दम्भकयुः नेदिराजय बोध्यवान् । कनिष्ठाधिपतिर्येव पौरुष्यं नमिनामनः ।
 आकृतिः केरिक्कदेव भोजकय जराधिपः । पुत्रय भोजकस्यापि वक्ष्यो मुन्यै धनुर्मनां ।
 यामुरैवाञ्जनाभ्यां च सख्यैतं स महाहवे । वेणुदारिः युधामां च कायदेवोऽद्रुमानपि ।

अङ्गराजश्च बलवान् वङ्गानामधिपस्तथा । कौशल्याः काशिराजश्च दशार्णधिपतिस्तथा ।

सुहृदयश्च विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा । मद्राजश्च बलवन्तिगन्तानामयेश्वरः ।

शाल्वराजश्च विक्रान्तो दरदश्च महाबलः । यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वीर्यवान् ।

सैवीरराजः शैब्यश्च पाण्ड्यश्च बलिनान्तरः । गन्धारराजश्च मुबलो नम्रजिह्व महाबलः ।

काशमीरराजो गोनर्दो दरदाधिपतिर्नृपः । दुर्ध्याधनादयश्चैव धार्तराष्ट्रमहाबलाः ।

एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः । तमन्वयुर्ध्वरासन्धं विद्विषन्तो जनाईनः ।

ते शुद्धरेणानाविश्य प्रभूतयवसेनवान् । जयुः संदध्म मयुरां पुरस्कृत्य बलं तदा ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मयुरोपरोधे जरासन्धोत्थेन स्कन्धवृत्तोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मयुरोपवने मत्वा निविष्टोऽस्माक्षराधिपान् । अपश्यन् दृष्ट्वा च, सर्वं पुरस्कृत्य जनाईनः ।

ततो हृष्टमनाः क्षणो गमे वचनमब्रवीत् । मरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ।

यथाऽयं सन्निहृष्टो हि जरासन्धो जराधिपः । लक्ष्यते हि ध्वजायाणि रथानां वानरहंसाः ।

एतानि शक्तिक्षयाणि नृपाणां विजिगीषतां । ह्यवाप्यार्थं विराजते प्रोक्षितानि सितानि च ।

अत्रो नृपपर्योदया विमला च्छपपङ्क्तयः । अभिवर्त्तन्ति न, शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।

काले खलु नृपः प्राप्नो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्धुङ्गनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।

आर्यं तिष्ठान्न सन्तिावनुप्राप्ते महीपतौ । पुद्गुरस्य प्रयोगश्चो बलन्तावत् विस्मयतां ।

एवमुक्त्वा ततः क्षणः सुखः, संघामलासकः । जरासन्धमभिप्रेषुश्चकार बलदर्शनं ।

वीर्यमाप्य तान् सर्वांश्चूपांश्च दधुरोऽप्यथ । आत्मनैवात्मना वाक्स्वमुवाच हृदि रुन्ध्रवित् ।

इमे मे पृथिवीपालाः पार्थिवे धर्मेति म्यिताः । ये दिनानां गमिष्यन्ति शाल्वदृष्टेन कर्मणा ।

प्राक्षितान् खलिमाकन्ये मयुना नृपपुङ्गवान् । खगं गामोर्नि चाप्येषां वपुंसि प्रथकागिरेः ।

एतानि भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्मताः । रथां नृपतिमुत्थानां मनोपेरिभयोडिता ।

भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिमनता । खल्वेन खलु कालेन विविक्तं प्रपिषीतलं ।

भविष्यति नरेभ्योऽपि भ्रतश्चो विनिपातितः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धकृतः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीवितां । जराधिपमहर्षोऽपेरिमुयातो महायुतिः ।

ष्यायतोऽप्यतुरगैः सादिभिः सुममाहितैः । रथैः संघामिकैर्युक्तेरसङ्गतिभिः कश्चित् ।

रेमकैर्यक्षपटैश्चरथैर्वारिदोपमैः । महामाचेरत्तसाकूटैः कल्पितैरथकोविदैः ।

साकूटैः सादिमयुक्तैः प्रेक्षमाणैः प्रवर्त्तितैः । शक्तिभिर्बलपद्माङ्गैः स्रवक्षिरिव धर्म्यैः ।

सङ्घस्य धरोदयैः पत्तिभिर्बलिताम्बरैः । सहस्रमङ्गान्युक्तैरुत्पतद्भिर्विवरैः ।

एवं चतुर्भिधैः मेधैः धर्ममानैरिषामुदैः । मृषोऽभिययातो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।

स रथैर्बलपिधैर्बलैश्चैव मदशिक्षितैः । हंसमाणैश्च तुरगैः खड्गमानैश्च पत्तिभिः ।

मादयानो दिशः शर्भोऽसकृदाः पुण्यांश्च नानि च । स राजा सागराकाशः मर्त्येण प्रत्यदृश्यत ।

कार्या भूमिसमा मर्त्या भवद्भिर्मुधाधिपैः । चतुरङ्गं वलं व्यूढं जराशयो व्यवस्थितः ।
 श्रयाभ्ययाद्यदूनं कुड्मं सद्यः सर्वैर्नराधिपैः । प्रतिजम्पुर्दशाहंश्च व्यूढानोकाः प्रहारिणः ॥ १०
 तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवामुरोपमं । श्रवणानां वज्रभिः सार्द्धं व्यतिकरयद्विषं ।
 नगरास्त्रिंशत्तौ दृष्ट्वा वधदेवसुताबुधौ । क्षुभितं मृगराजोक्तं चक्षुसंमूढबाह्वनं ।
 रयस्यौ दंष्ट्रितौ चैव चेतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरज्यौ समुद्रचोमणाबुधौ ॥ ११
 तयोः प्रयुध्यतोः संक्षेपे मतिरासीद्दृष्टात्मनोः । आयुधानां पुराणानामादानञ्जतलवणा ।
 ततः खाक्षिप्यन्ति स्म दिव्याभ्याहवसंज्ञे । खेत्तिहानानि दीप्तानि महानि सुदृढानि च ॥
 द्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति दृहन्ति च । द्यपिताभ्याहवै भोक्तुं मृपमांशानि वै शृङ्गं ।
 दिव्यस्रग्दामधारीणि चावयन्ति च खिचरान् । प्रभया भासमानानि पतमानानि चामरात् ॥
 हलं संवर्तकं नाम शौनन्दं मुपलं तया । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकी तया ॥ १२
 चत्वारिंशतानि तेजसि विष्णुप्रहरणानि च । ताभ्यां समवकीर्षाणि यादवार्था महास्थधे ।
 जगद्भ्यस्त्रयं रामो ललाप्तमप्रतिमं हलं । सर्वेभ्यस्त्रयं सर्वैर्द्विभ्यमालाकुलं स्थधे ।
 शौनन्दश्च ततः श्रीमाक्षिरानुदकरं दिधौ । सव्येन शस्त्रतां श्रेष्ठो जगद्भ्य मुपलोत्तमं ।
 दध्नीयश्च लोकेषु धनुष्कालदनिस्त्रयं । गात्रा शार्ङ्गमिति ख्यातं लघ्वो जगद्भ्य वीर्यवान् ॥ १३
 दैर्घ्यनिर्गदितार्यस्य गदा तस्यापरे करे । निक्षिप्ता कुमुदावस्य गात्रा कौमोदकीति सा ।
 तौ वप्रहरणौ वीरौ चाक्षदिव्योत्तमगुणौ । समरे रामगोविन्दौ त्रिपुलान् प्रत्ययुध्यतां ।
 सायुधप्रपद्ये वीरौ तावन्मन्यमयाबुधौ । पूर्वज्ञानुसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलवणौ ।
 द्विपक्षु प्रतिक्षुब्धाणौ पराक्रान्तौ तयेश्वरौ । विचैरतुसंघा देवौ वधदेवसुताबुधौ ।
 हलमुद्यम्य रामस्तु सर्वैर्भूमिव कोपितं । चकार समरे वीरौ द्विपतामनको यथा ।
 विकल्पयदृष्टानि क्षमिषाणां महात्मनौ । चकार देवं सफलं नागेषु च हवेषु च ॥ १४
 कुक्षरान् लाङ्गुलाविष्टान् भूपलासेपताडितान् । रामो विराजन् समरे निर्बन्धन्य यथाऽपलान् ।
 ते सद्यमाना रामेण रणे क्षमिषयुक्त्वाः । जराश्रान्नामिकं भोताः समरान् प्रतिजग्मिरे ।
 तानुवाच जराश्रयः सप्तधर्मैः व्यवस्थितः । धिगेतां सप्तदृष्टिं वः समरं कानरात्मनां ।
 पराष्टलस्य समरं विरयस्य पलायनः । भूण्डस्यामित्रावस्थां प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 भोताः कस्माद्विजयं धिगेतां पराष्टतितां । त्रिंशं धर्मैः निवर्तयन्मम वाक्येन चेद्विदताः ॥ १५
 अथवा निवृत रथे प्रेक्षकाः समवस्थिताः । पावदेतौ रथे गोपौ प्रेययामि यमसधं ।
 ततो क्षमिषाः धर्मैः दग्धाभ्येन चेद्विदताः । अजगन्तः अरजलानि दृष्ट्वा योद्धुं व्यवस्थिताः ।
 ते चैव काक्षणापीडेरयस्यामुदनादिभिः । नागैर्याभ्योदसह्यैर्धामाचम्रचेद्विदते ।
 मत्तनुवाः मणिर्निर्वाः सयताकायुधध्वजाः । सारोपितधनुष्मन्तः मत्तलोराः सतोमराः ।
 पद्मचोसिधिनः धर्मैः चारुषामरवोगिताः । रथे तैः धिगता रेजुः श्वन्दनस्या मरोपिताः ॥ १६

ते युद्धरागाद्रघिनो घ्यावन्त युधाञ्जराः । गदाभिधैव अर्धमिः चपणोयैव मुद्गरेः ।
 द्रुतमिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिवर्द्धनः । सुपर्णध्वजमालोऽङ्गुष्ठान् रथमुत्तमम् ।
 तदाभ्यधाञ्जरासन्धं शरैर्विधाप चाष्टभिः । मारयिष्यास्य विधाप पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
 जघान तुरगाद्यासौ धतमानस्य वीर्यवान् । तं हृष्टगतमाश्राप चित्रसेनो महावर्यः ।
 सेनाजोः कैशिकयेव हृष्टं विविधतुः शरैः । त्रिभिविधाप संयक्तं बलदेवस्य कैशिकम् । १००
 बलदेवो धनुद्यासो भक्षेनासौ दिधाऽकरोत् । जनेनान्यहंयचापि तानरोन्मृष्टरष्टभिः ।
 बज्रभिर्वैज्रया वीरः समन्तात्स्पर्धेभ्यजेः । तं चित्रसेनं शरस्यो विधाप नवभिः शरैः ।
 कैशिकः पञ्चमिद्यापि जरासन्धस्य सप्तभिः । त्रिभस्त्रिमिद्य नाराचैस्तान् त्रिभेदं जनाहंनः ।
 पञ्चभिः पञ्चमिधैव बलदेवं श्रितेः शरैः । रथेऽप्यसौ चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
 बलदेवो धनुद्यासो भक्षेनासौ दिधाऽकरोत् । स जिघ्रक्षपथा विरथो गदामादाय वीर्यवान् । १०१
 अभ्यद्रवत् सुशरस्यो जिघांसुर्गुलायुधं । सिद्धकृतान् नाराचांश्चित्रसेनवधेविषः ।
 धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासन्धो महाबलः । गदया चाजघानान् यान् क्रीडात् स मगधेश्वरः ।
 रामश्चाभ्यद्रवदीरो जरासन्धो महाबलः । आदाय मुखं रामो जरासन्धमुपाद्रवत् ।
 तयोस्तपुद्रुमभवत् परस्परबधेविणोः । चित्रसेनस्तु संयक्तं दृष्ट्वा रामोऽपि मागधं ।
 रथमन्यं समाहृष्ट जरासन्धमवारयत् । ततो बलेन महता गजानोकेन पाण्यथ । १०२
 उभयोर्नरैरं ताभ्यां सङ्कुलं समपद्यत । ततः येन्येन महता जरासन्धोऽभिमन्यतः ।
 रामकृष्णप्रमाणं भोजनानामवाद् महाबलः । ततः प्रलुभितस्त्रेण सागरस्य महास्त्रेण ।
 प्रादुर्भूय तुमुलः सेनयोऽहमथोरपि । सेनमेरोमृदङ्गानां ब्रह्मणस्तस्य महश्चयः ।
 उभयोः सेनयो राजन् प्रादुरासीत्तदास्त्रजः । स्त्रेडितास्त्राटितोत्कुष्टेस्तमुलः सर्वतोऽभवत् ।
 उतपपात रजयापि सुरनेमिममुद्धतं । ममुद्यतमहाबलस्यः प्रमृद्यीतशरायनाः । १०३
 अन्येन्यमभिगमन्तः शूद्रास्तत्रावतस्थिरे । रथिनः सादिनयैव पतयस्य महश्चयः ।
 गजाद्याचलमहाप्राः सन्निपेतुः समन्ततः । स सम्प्रहारस्तमुलस्तथा प्राणानवर्तत ।
 दृष्ट्विभिः सह पाथानां जरासन्धस्य दारुणः । ततः त्रिभिरनाष्टिर्भुर्भिश्वयुराङ्गकः ।
 बलदेवं पुरस्तात् सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । दक्षिणं पक्षमासेदुः सपुष्येन्यस्य मारत ।
 पालितं चेदिराजेन जरासन्धेन च प्रभो । उदीयेय महावीर्यैः शस्त्रास्त्रादिभिर्नृपैः । १०४
 सृजन्तः प्रवर्षाणि सममित्यकजीविताः । अगावहः प्रभुः कङ्कः शतमुखी विदूरथः ।
 श्वपीकेयं पुरस्तात् सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । भीमकेषाभिमुग्रस्य वस्त्रिणा च महात्मना ।
 देवकेनपि राजेन्द्र तया मद्रथेरेण च । प्राथेय दक्षिणात्यैव गुप्तं वीर्यं बलापितैः ।
 नेपाक्ष युद्धममवत् सममित्यकजीवितं । शस्त्रेष्टिप्रासवाणौघान् सृजन्तमभिमिखन् ।
 सात्यकिश्चिककः श्यामो युयुधानस्य वीर्यवान् । राजाधिदेवो मृदरः शकल्यमहारथः । १०५

मन्वाजिचित्रमेनश्च बलेन महता वृताः । व्यूहस्य पूर्वं ते सर्वं प्रतीयुर्दिपतां मृधे ।
 व्यूहस्यार्द्धं समासेदुर्मुदरेणाभिरक्षितं । राजभिर्वापि बद्धभिर्बिण्णुदारिमुखै सह ।
 प्रतीच्यैश्च बलोदयैर्द्वाजैराष्ट्रैश्च पालितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरारोधे दिनवतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युद्धानि वृष्णीनां बभूवुः सुमहान्वपि । मागधस्य महाभावैर्नृपैस्त्रैवानुयायिभिः ।

रुक्मिणा वासुदेवस्य भोष्मकेणाङ्गकस्य च । क्रायेण वसुदेवस्य कौशिकस्य च बभूवुः ।

गदेन चेदिराजस्य दन्तवक्रस्य शम्भुना । तथाऽन्यैर्दृष्टिंस्त्रिवोराणां नृपाणाञ्च महात्मनां ।

पुङ्गवमोती च सैन्धवानां नृपैर्भरतवत्तम । अहानि पञ्च चैकस्य घटश्चाष्टौ च दारुणं ।

गजैर्गजाश्चैरथा पादाताश्च पदातिभिः । रथैरथा विभिन्नाश्च घोधा युयुधिरे ततः ।

जरासन्धस्य नृपतेरामेणासीत् समागमः । महेन्द्रस्त्रैश्च वृत्रेण दारुणो रोमहर्षणः ।

अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यपोषयत् । ज्वलनार्काद्भुसङ्काशमग्नौ विविविषामान् ।

वारयामास कृष्णो वै शरैः सत्यं तु श्रितया । अन्येषां सुमहानासीद्वलौघानां परिचयः ।

उभयोः क्षेमघोराजन्मोसशोणितकर्हम् । कबन्धार्जि समुत्तस्य मुवहर्जि समन्ततः ।

तस्मिन् विमर्दे योधाग्रां सङ्गावृत्तिकराणि च । रथो रामो जरासन्धं शरैराग्नौ विषोपमे ।

आवृत्तमभ्यधादोरसाश्च राजा स मागधः । अभ्यद्रवत वेगेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।

अन्यान्यं विविधैरस्त्रैर्जिह्वा विद्धा विनेदतु । तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ क्षताश्चो हतशरयोः ।

गदे वृष्टौला विक्लान्तावन्योन्यमभिधावतां । कम्पयन्तौ भुवं क्षीरौ तावुधतमहामदैः ।

दृष्ट्वाते महात्मनौ गिरौ च शिखराविव । व्युपारमन्त युद्धानि प्रयतां तौ महाभुजौ ।

संरन्ध्रमभिधावन्तौ गदायुद्धेषु मिश्रितौ । उभौ तौ परमाचार्यौ लोकं स्थिता महाबलौ ।

मत्ताविव गजौ युद्धे तावन्योन्यमयुध्यतां । ततो देवा सगन्धर्वा विह्रास परमं वयः ।

समन्ततश्चाश्रय समाजगुः महस्रः । तदेवयसगन्धर्व्यमशर्षिभिरलङ्कृतं ।

शुशुभेऽभ्यधिकं राजन् दिवं ज्योतिर्गणैरिव । अभिदुःश्राव रामं तु जरासन्धो महाबलः ।

सर्वं मण्डलमाश्रित्य बलदेवन्तु दक्षिणं । प्राहरेतां ततोऽन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ।

दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ मादयन्तौ दिशो दश । गदानिपातो रामस्य शङ्कसेऽश्वनिमिश्रनः ।

जरासन्धस्य च रणे पर्वतस्यैव दीर्यतः । न स कम्पयते रामं जरासन्धकरण्युता ।

गदा गदामृता श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिनिवागिल । रामस्य तु गदाविगं वीर्यात् स मगधेयरः ।

स्रेष्ठे चैर्येण महता प्रिलया च व्यपोषयतः । एवं तौ तत्र ययामे विषरन्तौ महाबलौ ।

मण्डलानि विचित्राणि विषरतुररिन्दभौ । व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परित्याज्यौ च तस्यतुः ।

समाश्रय मुहूर्त्तान् पुनरन्योन्यमग्रां । एवं तौ योधमुखौ तु यमं युयुधतुयिरः ।

न च तौ युद्धवैमुख्यमुभौव प्रजगमतुः । अयापयद्गदायुद्धं विप्रं तस्य वीर्यवान् ।

रामः क्रुद्धो गदो ह्यङ्गा जपाह मुषलोत्तमं । तमुद्यतं तदो हृष्टा मुषलं पारदर्शनं ।
 अमोघं बलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे । ततोऽन्तरीचे वागावीत सुखरा लोकवाणिषी ।
 उवाच बलदेवं ते समुद्यतहलायुधं । न तया राम बन्धोऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विद्वितोऽस्य मया मृत्युलक्ष्मन् साधु व्युपारम । अचिरैषैव कालेन प्राणस्त्वत्यति मागधः ।
 जरासन्धं तच्छ्रुत्वा विमचाः समपद्यत । न प्रजह्रे ततस्तस्मिन् पुनरेव हलायुध ।
 तौ व्युपारमतां युद्धे दृष्ट्वायस्ते च पार्थिवाः । प्रशान्तमभवयुद्धं तेवाभेवं सुदारुणं ।
 दीर्घकालं महाराज निम्नतामिनरेतर । पराजिते त्वपकान्ते जरासन्धे महीपती ।
 अलं धाते दिनकरे नानुससुलदा निशि । समानीय स्वकं सैन्यं लब्धलघा महाबलाः ।
 पुरी प्रविश्याद्दृष्ट्वाः केशवेनाभिपालिता । खाद्युतान्यायुधान्येन तान्येवानुहंधुसदा ।
 जरासन्धोऽपि नृपतिर्विमना । स्वं पुरं ययौ । राजानयानुमा येऽस्य स्मरारुण्येव ते ययुः ।
 जरासन्धन्तु ते जिला सेमिरे भव निर्वृतिं । दृष्ट्वाय । कुण्डाईल राजा ह्यतिबलः स वै ।
 दश चाष्टा च संशामान् जरासन्धस्य यादवाः । ददुर्न पैमं समरे हन्तुं श्रेकुर्महारथाः ।
 अशौहिण्यस्य तस्यासन् विंशतिर्भरतर्षभ । जरासन्धस्य नृपतेस्तदर्थं या समानताः ।
 अन्पलादभिभूतासु दृष्ट्वा धा भरतर्षभ । वार्हद्रयेन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ।
 जिला तु मागधं बद्धो जरासन्धं महीपति । विहरन्ति अ सुखिनो दृष्ट्वा विंश महाहरथाः ।

४१५

४१६

४१७

४१८

४१९

४२०

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मयुरारोधे जरासन्धपयाने चिनवेताध्यायः ॥ ६९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स दृष्ट्वास्तं यत्नवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मयुरां यादवाकीर्णं पुरीं तां सुखमावसन् ।

प्राप्तयौवनदेहस्त पुनो राजश्रिया प्रभु । चचार मयुरां प्रीतः सवनाकरभूषणा ।
 कक्षचिन्त्य कालस्य राजा राजगृहेऽथ । सस्मर निहतं कंठं जरासन्धः प्रतापवान् ।
 पुङ्खायोद्योजितो भूयो दुहितृभ्यां महीपति । दश सप्त च संशामान् जरासन्धस्य यादवाः ।
 ददुर्न पैमं समरे हन्तुं श्रेकुर्महारथाः । ततो मगधराट् श्रीमान् सततद्रवलाभितः ।
 भूयोऽष्टादशमं कर्तुं संशामं सममारभत । विलङ्घ्यात् पुनरेवावो राजा राजगृहेऽथ ।
 जरासन्धो बली श्रीमान् पाकशासनसन्निभः । स साधनेन महता पाकशासनविक्रमः ।
 दृष्ट्वा सधमनिष्कन् भूयो वै संन्यतर्षभ । ते युवा सहिताः सर्वे निहतं मगधेश्वरं ।
 यादवा मन्त्रयामासुर्जरासन्धमयाहिता । ततः प्राह महातेजा विकट्रुनयकोविदः ।
 क्षणं कमलपाचमुपनेष्य शृण्वतः । श्रूयतां तात गौन्दि कुलस्यास्य समुद्भव ।
 श्रूयतामभिधास्यामि प्राक्कालमहं नृप । युक्तयेत्यस्ये साधो करिष्यमि त्रयो मम ।
 यादवस्यास्य वंशस्य समुद्भवमेषेत । यथा मे कथितं पूर्व व्यासेन विदितात्मनां ।
 आसीद्वाजा मनोर्विश्वे श्रीमानिच्छाकुसम्वतः । ह्यस्य इति विख्यातो मयेंद्रसमविक्रमः ।
 तस्यासीद्द्विता भार्या मधोर्हृत्स्य वै सुगा । देवो मधुमतो नाम यथा देवो शचो नया ।

सा धौवनगुणेपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि । मनोरथकरो राक्षः प्राणिभ्योऽपि गरीयसो ।

वनजाचो रतिप्रख्या सुश्रेणो कामरूपिणी । रक्षकप्रतीकतधरा खेचरी । रोहिणी यथा ।

सा तमिष्ठाकुशार्दूलं कामधामास कामिनी । स कदाचिच्चरन्नेता भ्रात्रा व्येष्टेन माधव ।

राज्याचिरक्षो विरस्य सोऽयोध्यां संपरित्यजत् । स तदाऽन्यपरोवार-प्रियया सहितो वने ।

रेमे स हितकालश्च, प्रियया कामलेखण । भ्रात्रा विनिवृत्ते राज्यात् प्रोवाच कमलेखणा ।

एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यरतां स्थूहां । गच्छाव, सहितौ वीर मधोर्ध्वम पितृगृहं ।

रत्ने मधुवन नाम कामपुष्पफलद्रुमं । सहितौ तत्र रंखावो यथा दिवि गतौ तथा ।

पितृर्मे दपितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव । मत्प्रिययात् प्रियतरो भ्रातृश्च स्ववणश्च मे ।

रंखावस्तत्र सहितौ राज्यस्त्राचित्र कामगौ । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ अश्वरावित्र नन्दने ।

भद्रगौ विहरिष्यथि यथा देवपुरे तथा । तं त्यज्वाव महाबल भ्रातरस्तेऽभिमानिने ।

आवयोर्द्विषेण नित्यं मत्तं राज्यमदेन वै । धिगिमे गर्हितं वासं सत्यवच पराजयं ।

गच्छाव, सहितौ वीर पितृर्मे भवनामिकं । तस्य सत्यक प्रवृत्तस्य पूर्वज्ञं भ्रातरस्मृति ।

कामार्त्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्गुरुषे वच । ततो मधुपुरं राजा हृत्यः स जगाम ह ।

भार्यया सह कामिन्या कामो पुरुषपुङ्गव । मधुना दानवेन्द्रेण स साक्षा समुदाहृत ।

स्त्रागतं वत्स हृत्यैव प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् । यदेतन्मम राज्यं वै सर्वं मधुवनं विना ।

ददानि तव राजेन्द्र वासस्य प्रतिशुद्धात् । वनेऽस्मिन् स्ववणश्चैव सहायसो भविष्यति ।

अभिचनिपद्ये चैव कर्णधारलमेत्यति । पालयनं शुभं राक्ष समुद्रानूपभूषितं ।

गोचन्द्रं विधा युष्माभोरप्रायमानुयं । तत्र ते वसतस्त्रात दुर्गे गिरिपुरं महत् ।

भविता पार्थिवावास सुराङ्गविषयो महान् । अनूपविषयश्चैव समुद्राग्रे निरामय ।

आनत्तं नाम ते राक्षं भविष्यत्यायतं महत् । तद्भवित्यमहं मन्त्रे कालयोगेन पार्थिव ।

अथास्त्रातां यथाकालं पार्थिवं वृत्तमुत्तम । यायातमपि वंशसौ समेत्यति च यादव ।

अनुवंशश्च वंशते वीमल भविता किल । यस्य मे विभवस्तान् तवेवं विषयोत्तमं ।

दत्ता यास्यामि तपसे शार्गवं वरुणाख्य । स्ववणेन समयुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमं ।

पालयस्वाखिल तात स्वस्य वरुणस्य हृदये । वाढमित्येव हृत्यैव प्रतिनयाह तत्पुं ।

स च दैत्यस्तपोवांस जगाम वरुणाख्यं । हृत्यैव महतीना दित्ये गिरिवरीत्तमे ।

निवेशयामास पुनं वासायैममरोपम । आनत्तं नाम तद्वाङ्गं सुराङ्गं गोचभायुतं ।

अचिरैणैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत् । अनूपविषयश्चैव विलावनविभूषितं ।

निविष्टं चेवमस्त्रात्वं प्राकारयामश्चकुलं । शशास स नृप स्थीतं तद्वाङ्गं राक्षवर्द्धन ।

राजधर्मेण धनस्य प्रजानां नन्दिवर्द्धन । तस्य सत्यक प्रचारेण हृत्यैव महात्मान ।

यवर्द्धन तद्वीर्यं राक्षं राक्षगुणैर्युतं । स हि राजा स्थिता राज्ये राजहत्तेन ज्ञातित ।

प्रातः कुतोचितां सखीं हृत्तेन च मयेन च । तस्यैवं मुपद्रुतस्य पुत्रकामस्य धीमतः ।
 मधुमतां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायज्ञाः । सोऽब्रूत महातेजा यदुदुन्दुभिर्भिलनः ।
 राजसत्पणस्यत्र सपदेर्दुरतिक्रमः । ययाऽस्य पूर्वं को राजा पूतः स सुमहायज्ञाः ।
 स एक एव तस्यामेत पुत्रः परमशोभनः । जज्ञितः प्रियवोभर्ता हर्षसख महात्मनः ।
 द्रव्यैर्वसहस्राणि स हत्वा राज्यमययं । जगाम बिदिवं राजा धर्मशास्त्रमिती मुनि ।
 ततो यदुरदोनात्मा प्रजाभिस्तमपिष्यत । वितर्क्युपरते श्रीमान् क्रमेणार्क इवेदितः ।
 शशाच चेतो वसुधां प्रशान्तभयतस्करां । यदुरिन्द्रप्रतीकागो नृपो येन सा यादवाः ।
 स कदाचिद्वृषक्षणे जलक्रीडां महोदधौ । दारैः सद्य गुणोदारैः सतार हव चन्द्रमाः ।
 स तत्र सद्यसा चित्रक्षितोर्युः सागराभ्रवि । धूमवर्षेण नृपतिः सर्परजेन वीर्यशान् ।
 सोऽपाकृत्यत वेगेन जले सपुंरं महत् । मणिस्रस्यद्विद्वारं मुक्तादामविभूषितं ।
 कोषैश्चक्रकुनैः द्रव्यैश्चराग्रिविभूषितं । प्रकाशादुरपेक्षास्य, पादेष्वपशोभितं ।
 कोषे पद्मगन्धैः समुद्रोदरचारिभिः । स्वर्णेन मध्ये भास्वर्णं स्वस्तिकेनेन्दुवर्षसा ।
 स ते ददर्श राजेन्द्रो विमले सागराभ्रवि । पद्ममेन्द्रपुरं तोषे जगत्यामिर निर्मितं ।
 स्वयदैव पुरे तत्र प्रावेष्टान नृपो यदुः । अगारं तोषदाकारं पूर्णं सर्ववधूतैः ।
 तस्य दशं मणिमयं जलजं परमायुषं । स्वास्त्रीषे पद्मपवैद्य पद्मसूक्तारज्जदं ।
 तमासीनं नृपं तत्र परमे पद्मगावने । दिगिह्रपतिरव्ययो धूमवर्षाऽभ्यभाषत ।
 पिता ते स्वर्गतिं प्रातः हत्वा वंशमिमं महत् । भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपे ।
 यादवो नाम वंशोऽयं त्वयाऽथा वसुधाधिप । पिता ते मङ्गलार्थाय स्व पित, पार्थिवाकरः ।
 वंशे चास्मिन्नाव विभो देवाणां तनयाऽव्ययाः । चरीणामुरगाणाञ्च उत्पत्त्यने नृपोनिजाः ।
 एता मम सुताः पञ्च कुमार्यो हृतसम्पत्ताः । उत्पत्ता धैर्यवान्मथ भगिन्या नृपसप्तम ।
 प्रतीत्येताः स्वधर्मैण प्राजापत्येन कर्षणा । वरस्य ते प्रदास्य मि वरार्हस्यं मतो मम ।
 नैमाद्य कोकुराक्षैव भोजास्त्रान्धकयादवाः । दामार्हा दृष्ट्वापद्येति स्वानिं थास्यन्ति यस ते ।
 स तथै धूमवर्षा वै कन्याः कन्याप्रते स्थिताः । जलपूर्णैर्न योगेन द्वादविन्द्रसनाय वै ।
 वरस्याधै ददौ प्रीतः स वै पद्मपुङ्गवः । श्रावयन् कन्यकाः सन्ता यथाक्रममदीनवत् ।
 एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम भानद । उत्पत्त्यने पितृसेजा मातृवैर्य समाश्रिताः ।
 अक्षसमयनह्नाय सलिलाभ्यन्तरेचराः । तत्र वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ।
 स वरं कन्याक्षैव सन्धा यदुवरसदा । उदतिष्ठत वेगेन सतिताचन्द्रमा हव ।
 स पद्मकन्यामथस्त्री ददुमे तत्र पार्थिवः । पद्मतारेण संयुक्ता नवनेणैव चन्द्रमाः ।
 स तदन्तःपुरं गम्य ददर्श नृपसप्तमः । वैवाहिकेन वेगेन दिव्यसगजुत्थेन ।

६२२

६२३

६२४

६२५

६२६

समाध्यास्य च ताः सर्वाः सपत्नीः प्रावक्रोप्रमाः । जगाम ह्युपुरं राजा प्रीत्या परमया व्युतः ॥
 स्वपुरन्तु ततो राजा गत्वा वै रमते भूषं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये सप्तनेवतोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ विकट्रुवाच ॥ स ताम् नागकन्यासु कालेन महता नृपः । जिनयासास विकान्तान् पञ्च पुत्तान् कुलोदहान् ॥ १२५
 मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैवाप । माधवं सारंगजैव हरितचैव प्रार्यिव ॥
 एतान् पञ्च सुताप्राजा पञ्चभूतोपमान् भुवि । दैवमोक्षो नृपः प्रीतिं जगामातुसविक्रमः ॥
 ते प्राप्तवधसः सर्वे स्मिताः पञ्च यथाऽद्रयः । तेजिता बलद्वयैभ्यामूचुः पितरमपतः ॥
 तात दुक्ताः स वयसा वक्षे महति संस्मिताः । क्षिप्रमाश्रममिच्छामः किं कुर्यात्तव शासनम् ॥
 स तावृपतिशार्ङ्गः शार्ङ्गलानि वैगितान् । मीढा परमया प्राह सुतान् वीर्यकुटुम्बहान् ॥ १२६
 विन्ध्यक्षेत्रावभितो दे पुथी पर्वताश्रये । निवेशयतु रत्नेन मुचुकुन्दः सुतोऽम ॥
 सहास्य चोपरि पुरीं दक्षिणं दिग्माश्रितं । सप्तवर्षोऽपि मे तुल्यो निवेशयतु माषिर् ॥
 तत्रैव परतः काली देशे त्वमकभूपितो । शारंगो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्तकः ॥
 हरितोऽयं महाबाहुः सगरं सलिलोदरे । ह्योपं यमगराजस्य मुतो मे पालयिष्यति ॥
 माधवोऽपि महाबाहुर्द्वैः श्रेष्ठश्च भर्षवितुः । तौवरश्चैन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ॥ १२७
 सर्वे नृपभ्यं प्राप्ता अभिविक्ताः सचामराः । पिबाऽतुमिष्टास्त्वतारैः लोकपालोपमा नृपः ॥
 खं खं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः । पुरस्ताजानि रम्याणि नृगयन्ता यथाक्रमं ॥
 मुचुकुन्दस्य राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोजत । सख्यार्जं गर्भदातोरे दाहणोपलसहटे ॥
 स तु तं शीभयामास विविक्च चकार ह । संपुत्रैव समक्षके यरिखायामितोदकाः ॥
 स्थापयामास भागेषु देवतायतनान्यपि । रम्यावीर्यगुणैः मार्गाश्चलराणि स्रजानि च ॥
 स मां पुरीं धनयुतं पुरं हतपुरीप्रभा । नातिदीर्घं कालेन चकार नृपसत्तमः ॥
 गोभिर्दूमेन धान्येन समूर्णं भ्रमसाक्षिनी । प्राभ साख्याः सुमहद्वक्त्रं निमित्तं स्त्रेन तेजसा ॥
 तस्याः पुथी नृपश्रेष्ठो देशेऽप्यपरत्तमः । निश्चायश्च ज्ञातवतो यथैवं विन्ध्यवासिना ॥
 माषिस्त्री नाम पुरी प्रकाशमुपस्थाति । जतयोर्विन्ध्यक्षेत्रैः पादे नगयोक्षो महापुरी ॥
 मये निवेशयामास प्रिया परमप्रा सुतो । पुरिकां ताम् भर्षात्मा पुरीं देवपुरीप्रभा ॥ १२८
 उद्यानप्रतममाधो सप्तद्वारषष्ठचलरा । चरतोऽभितचैव तोरे तत्र निरामये ॥
 निमित्ता सा पुरी राजा पुरिका नाम नामतः । अ ते दे विपुले पुथी देवपुथ्युरे शुभे ॥
 पालयामास धर्षात्मा राजभर्षण शौर्यवान् । पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सहाश्वे पुरोत्तमः ॥
 चकार मद्या वेष्टायातोरे तरुस्तताकुले । विषयस्यान्यतां ज्ञात्वा समूर्णं राघवेन च ॥
 निवेशयामास नृपः सप्तप्रायमुत्तमं । पद्मावतं जनपदं करवीरस्य तत्पुरं ॥ १२९

निर्मितं पद्मवर्णं प्राजापत्येन कर्षणा । खारसेनापि विहितं रत्नं क्रौञ्चपुरं महत् ।
 चमकागोक्षवज्रं विपुलं ताक्षकृतिकं । वनवासोति विख्यातं स्खीतो जनपदो महान् ।
 पुरस्य तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सर्वैर्मुक्तैः । हरितोऽपि समुद्रस्य दीपं समनिपालयत् ।
 रत्नसङ्घयसम्पूर्णं नारीजनमनोहरं । तस्य दाशा जले मग्ना मदुरा नाम विभुताः ।
 ये हरन्ति सदा गङ्गान् समुद्रेऽदरचारिणः । तस्यापरे दाशगणाः प्रवालान् जलसम्भवाः ।
 सञ्चिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूपस्य नैमित्तिकं । जलजानि च रत्नानि निवादास्तस्य मानवाः ।
 प्रचिन्वन्तोऽप्येव युक्ता नैभिः संधानगामिनः । मत्स्यमांसेन ते सर्वे वर्तन्ते सदा नराः ।
 गङ्गान्तः सर्वरत्नानि रत्नदोषनिवासिनः । ते संधानगतैर्द्रव्यैर्मैषजो दूरगामिनः ।
 हरितं तर्पयन्त्येवं यथैव धनदं तथा । श्वभिस्त्राकुर्वन्नाहि यदुर्वंशो विनिःसृतः ।
 चतुर्हस्तं यदुपलैस्य चतुर्भिर्मन्त्रेण पुनः । स यदुभ्याधवे राज्यं विदुष्य यदुपुत्रवे ।
 चिपिष्टं गतो राजा देहं त्यक्त्वा मष्टोत्तलं । बभूव माधवसुतः सत्तो नाम वीर्यवान् ।
 सत्त्वत्सगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः । सत्त्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
 येन भैमा, सुबद्धताः सत्त्वतात् सत्त्वताः सत्ताः । राज्यस्य तु नृपे तक्षिषामि राज्यं प्रशासति ।
 शत्रुघ्नो स्वर्णं हत्वा चिच्छेद् स मधोर्व्यनः । तक्षिष्वाधुवने स्थाने पुरोश्च मयुरामिनां ।
 निवेशयामास विभुः सुनिवानन्दिवर्द्धनः । पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।
 सुनिवानुतपोचैव प्राप्तपौर्वैष्णवं पदं । भीमेनेषं पुरो तेन राज्यसम्बन्धकारणात् ।
 स्वर्गं स्थापिता पूर्वं स्वयमस्थापिता तथा । ततः क्षुभे स्थिते राज्ये खवे तु युवराजनि ।
 अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् । अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ।
 अक्षोऽपि रैवताज्ये रत्नं पर्वतमूर्धनि । ततो रैवत उत्पन्नः पर्वतः सागरान्तिके ।
 नासा रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्रतः । रैवतस्थात्मजो राजा विश्वगर्भो महायशः ।
 बभूव श्रियविपालः श्रियथा प्रयितः प्रभुः । तस्य तिस्रसु भार्यासु विद्युच्छामु केशवः ।
 चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमा ग्रामाः । वसुध्वंभु, सुषेणस्य सभास्यैव वीर्यवान् ।
 यदुपवीराः प्रख्याताः लोकपाला इवापरे । तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्वंशलोक्तः ।
 यस्मिंसे कृष्ण लोकेष्वा, सुप्रजाताः प्रजेयराः । सद्योऽहं कुन्निविष्ये वसुदेव सुतो विभु ।
 ततः संजनयामास सुप्रभं देवदारिके । क्षुन्तीस्य पाण्ड्यार्थद्विर्देवतामिव भूचरः ।
 भार्याश्च दमघोषस्य चेदिगजस्य सुप्रभां । एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
 श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकान् । नं लिदानीं प्रनष्टेऽस्मिन् वंशे वंशभूताम्बर ।
 स्वयम्भुरिव सम्प्राप्ति भवायाक्षमयाय च । न तु तं पौरमात्रेण गता मृदयितुं वनं ।
 देवगुणैश्च भवान् सर्वज्ञः सर्वभावनः । शक्त्या विजरासन् नृपं नाशयितुं विमो ।
 तदुद्धिवग्नाः सर्वे यदं योधप्रते स्थिताः । जरासन्धस्य बलवान्नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति ।

अग्रमेयवलयैव वयञ्च कृत्वासाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरीरोधं सद्ध्यति ।
 कृत्वाभक्त्यन्धनामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता । अशंखताम्बुपरिखा दाराद्वयन्ववर्जिता ।
 वप्रमाकारमौगेषु कर्तव्या वज्रविहारा । संस्कृतायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
 कंसस्य बलभोग्यत्वान्नाभिगुप्ता पुरा जनैः । यद्यो निपतिते कंसे राज्ये ऽस्माकं नवोदये ।
 पुरीप्रत्ययरोधेयञ्च रोधं विपद्ध्यति । बलव्याहंभगञ्च कृत्यमाणं परेण ह ।
 अशंखमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनदध्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
 ते यन्मं दैधमिच्छन्ति यत्क्षमं तदिधीयतां । वचनीया भविष्यामो नृपाणां नृपकारणात् ।
 जरासन्धभयात्तांसां द्रव्यतां रोद्धुमंभेम । आत्ता वध्यन्ति न, सर्वे हृद्यमानाः पुरेजनाः ।
 यादवानां विरोधेन विनष्टाः श्रुति केवच । एतन्नाम मत्तं कृष्ण विषस्मात् समुदाहृतं ।
 लम्बुविज्ञापित, सर्वं न पुन, संभवोदितः । यद्यह नः क्षमं कृष्ण तत् क्षैरं संविधीयतां ।
 लमस्य नेता धैर्यस्य वयं लच्छासने स्थिताः । लक्ष्मणस्य विरोधीऽयं रक्षास्मान्नात्मना सह ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये पञ्चमवतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
 ॥ वैदम्पायन उवाच ॥ विकट्रोत्तमः श्रुत्वा वसुदेवो महायथा । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चैदमब्रवीत् ।
 राजयाहुष्यवता वै राजमन्त्रार्थतत्त्ववित् । स तत्त्वञ्च हितयैव कृष्णोक्तं किञ्च धीमता ।
 भायिता राजधर्माद्य सत्याद्य जगता हिता । एतच्छ्रुत्वा पितृवार्त्तं विकट्रोऽय महात्मानः ।
 वाक्यमुत्तरमेकाधाः सभाये पुरुषोत्तम । भुवतां व, श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा ।
 न्यायत, प्राञ्जल्यैव दैवज्ञायनपश्यतां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिपद्यतां ।
 नयेन व्यवहर्त्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्धिञ्च विपक्षञ्चैव यामनासनमेव च ।
 दैधीर्भावं संश्रयञ्च पाहुष्यञ्चनयेत् सदा । बलिन सश्विकर्षे तु न ह्येवं पण्डितेन वै ।
 अपक्रामेद्वि कालश्च समर्थः पुद्गमाचरेत् । अहं तावत् सहाय्येण मुञ्चनेऽस्मिन् प्रकाशिते ।
 धीवितार्थागमिष्यामि शक्तिम, नयशक्तवत् । तत् सद्वाचलपुन सहाय्येणाहमघयं ।
 अ, त्नाद्वितीय श्रीमन्तं प्रवेत्स्य दक्षिणपथं । करवीरपुरञ्चैव रम्यं कौस्तुभपुर तथा ।
 द्रष्टव्यवत्तञ्च संहितौ भोक्तव्यञ्च जगोत्तमं । आचयेगमनं श्रुत्वा जितकाशो स पार्थिव ।
 अग्रविषय पुरीं दर्पादनुमारं करिष्यति । तत, सद्वाचनमेव करासन्धोऽनुयास्यति ।
 आचयेगमने वैव नृपति प्रयतिष्यति । एषा न श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।
 पौराणामय पुण्याय देवस्य च सुखावहा । न च बभ्रुपरिभ्रंशे राजानो विजिगीषव ।
 परराष्ट्रेषु शृण्वन्ति शृष्टेः शत्रुघ्नं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णवज्रधनुर्धरा ।
 प्रपेदत्तरंभानो दक्षिणौ दक्षिणपथं । तौ तु राक्षानि भूतव्यथनौ कामद्विषौ ।
 दक्षिणः दिग्गमाप्याय चेतुर्धामगौ युधेः । महाशृष्टेः रम्येषु मोदमानावुभौ तथा ।
 दक्षिणपथगौ वीरावधानं संप्रपेदतुः । तौ तु क्षत्रेण कालेन सद्वाचनविभूषितं ।

१११५

१११०

१११५

१११०

१११५

करवीरपुरं प्राप्नौ खर्वजविभूषितं । नौ तत्र गत्वा वेलाया मद्यास्तीरान्तमाश्रितं ।
 आसिद्धं प्ररोधाच्च न्ययोधं तरुपुङ्गवं । अघस्तात्तस्य वृत्तस्य मुनिं दीप्ततपोधन ।
 श्रेश्ठावसक्तपरशुं जटावल्लधारिण । गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 सत्तान्तकरमवोभं वपुश्चान्तमिवार्णवं । न्यस्तसंक्षुचिताधानं काले उततडाशनं ।
 क्षिप्रं त्रिपवणाभौभिराद्य देवगुरुं यथा । सवत्यां धेनुकां येतां होमधुक्कामदेहनां ।
 क्षीरारणी कर्णमाणं महेन्द्रगिरिगोचरं । ददगंतुसौ सवितावरप्रश्रान्तमव्ययं ।
 भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविं । न्यायतसौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृताञ्जली ।
 वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्याविव पावकौ । कृष्णसहस्रपिशाङ्गलमुवाच वदताम्बर ।
 हृष्ट्यै मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः । भगवन् जामदग्न्यं स्वामिवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृषमं सन्निपायां कुलाम्तकं । लया सायकवेगेन क्षिप्तौ भार्गवं सागर ।
 इतुपातेन मगरं कृतं सूर्यारकं लया । धनु पञ्चशतायामभियुपस्रजतोयतं ।
 सहास्य च निकुञ्जेषु स्तोतो जनपदो महात् । अतिक्रम्योदधेर्वैलामपराजिते निवेशित ।
 लया तत् कर्त्तव्यैर्यस्य सहस्रभुजकाननं । किञ्च परशुनैकेन स्मरता निवर्त्तं पितु ।
 इयमद्यापि रुधिरं क्षन्तिपाणा इतलिपां । क्षिप्रं लप्तरशूत्यैः शतपङ्का वपुम्भरा ।
 रैणुकेयं विजाने तं क्षितौ सन्निधरोषणं । परशुप्रथमे युक्त यथैवेह रणे तथा ।
 तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदर्थमुपश्रुतं । उत्तरस्य श्रुतायेन प्रत्युक्तमविग्रहया ।
 आवां नौ माथुरौ ब्रह्मन् यमुनातीरवासिनौ । यादेवो स्त्रौ मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमार्गता ।
 वसुदेवो यदुश्रेष्ठ पिता नो हि धृतव्रत । जन्मप्रस्थति पैत्रावां प्रजेष्वेव नियोजितौ ।
 तौ स्त कंसमघातत्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्नौ मधुराद्य प्रवेशितौ ।
 तावावां श्रुत्यित हत्वा समाजे कंसमोजषा । पितर तत्र तस्यै स्थापयित्वा जनेश्वरं ।
 स्वमेव कर्म चारम्यै गवां व्यापारकारकौ । अयावयो पुर रोद्धुं जरासन्धे व्यग्रसित ।
 संघामान सुबहून् हत्वा सन्धिलक्ष्यावपि क्षयं । तत स्तपुररक्षायै प्रजानाञ्च धृतव्रत ।
 अहतास्तावनुद्योगौ कर्त्तव्यवत्सवाधनौ । अरघौ पत्निकौ युद्धे निहनुनौ निरायुधौ ।
 जरासन्धेयमभयात् पुराद्विवे नि स्तौ । उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तथान्तिकं ।
 आवयोर्कलमावेण कर्त्तुमर्हसि शक्तिया । श्रुत्वैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वोक्त्रमनन्दितं ।
 रैणुकेयं प्रतिवचो धर्मसहितमब्रवीत । अपरान्तादह कृष्ण सम्प्रतोद्गागत प्रभो ।
 एक रवे विना स्थितैर्युवयोर्कल्वकारणात् । विदितो मं ब्रजे वासस्तव पद्मनिमेषण ।
 दामयाना वधश्यापि कस्य च दुरात्मन । वियहस्य जरासन्धे विदित्वा पुरुषोत्तम ।
 तव सभादकस्त्रेह सम्प्राप्तोऽस्मि वरानन । जाने त्वा कृष्ण गोप्यारं जगत प्रभुमव्ययं ।
 देवकार्यार्थे सिध्यैर्यमवाल बालताद्वतं । नं लया ऽविहितं किञ्चित्पि लोकेषु विद्यते ।

६२८

६२९

६३०

६३१

६३२

६३३

अग्रमेवयल्लक्ष्यैव वयञ्च कृशसाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरीरोधं सह्यति ।
 कृशमन्वेनचामा दुर्गैरपरिनिहिता । अमंस्कृताम्परिखा दारादयन्त्ववर्जिता ।
 वप्रकारमार्गेषु कंठेभ्यो बद्धविहारा । संस्कृतंभ्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
 कंसस्य बलभोग्यत्वात्प्रामुखा पुरा जनैः । सद्यो निपतिते कंठे राज्येऽस्माकं नवोदये ।
 पुरीप्रत्यपरोधेयञ्च रोधं विपद्यति । बलसम्पार्द्धमग्नञ्च कृष्यमाणं परेष्वह । ६१६
 अभ्यशयमिदं राष्ट्रां जनैः सह विनष्टस्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
 ते सर्वे दैधिमिच्छन्ति यत्तु चमं तदिधीयतां । वचनोया भविष्यामो नृपाणां नृपकोरपातः ।
 जरासन्धमयात्तानां ब्रवतां रोद्रवंधने । आत्ता वल्यन्ति न, सर्वे रुध्यमानाः पुरीजनाः ।
 यादवानां विरोधेन विनष्टाः क्षीते केशव । रतन्मम मत्तं कृष्ण विवल्मन्तं चमुदाहृतं ।
 तन्नुविज्ञापित, सर्वे न पुनः संप्रबोधितः । यद्वच नः चमं कृष्ण तत् खैरं संविधीयतां । ६१७
 तमस्य मेता मेत्यस्य वयं तच्छासने स्थिताः । तन्मूलस्य विरोधोऽयं रक्षास्मान्मना सद्यः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवक्त्रे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
 ॥ वैदव्यायन उवाच ॥ विकट्रेऽस्तद्वचः श्रुत्वा वसुदेवो महायशः । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चैर्दमप्रवीतः ।
 राजपाङ्कजद्वयता वै राजमन्त्रार्थतत्त्ववित् । स तत्तच्च हितञ्चैव कृत्वात्तं किल धीमता ।
 भाविता राजधर्माश्च सत्याश्च जगता हिताः । इतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकट्रेऽस्य महात्मनः ।
 वाक्यमुत्तरमेकाग्रो बभाषे युद्धयोगात्मनः । नुवर्ता व, सुतं वाक्यं हतुतः क्रमतस्तथा । ६१८
 न्यायत, शास्त्रतश्चैव दैवज्ञापनपश्यातां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिवृत्तातां ।
 नयेन व्यवहर्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्निधौ विग्रहञ्चैव यानमासमेव च ।
 दैधीमावं संवयस्य पाङ्कजश्चिन्तयेत्सदा । बलिन सन्निकर्षे तु न खेधे पण्डितेन वै ।
 अपक्रामेद्वि कालञ्च समर्थैः युद्धमाचरेत् । अहं तावत्सहाय्येण मुहूर्त्तैर्ऽस्मिन् प्रकान्तिने ।
 षीवितायार्थगमित्यामि शक्तिम नयप्रकृतवत् । ततः सङ्घाचलयुतं सहाय्यार्थमाहमस्य । ६१९
 आत्मद्वितीय, श्रीमन्तं प्रवेत्सेय दक्षिणापथं । करवीरपुरश्चैव रत्नं कौशपुरं तथा ।
 द्रुपद्यावत्तव सहितैः शोमनाञ्च नमोऽर्चनम् । आवयोगमनं श्रुत्वा जितकाशो स पार्थिव ।
 अभविश्य पुरी दर्पादनुसारं करिष्यति । ततः सङ्घवनेष्वेव जरासन्धोऽनुयास्यति ।
 आवयोर्पक्षेणैव नृपति, प्रयतिष्यति । रथा न श्रेयसो याना भविष्यति कुलस्य वै ।
 पौराणानय पुन्याय देशस्य च सुखावहा । न च शत्रुपरिक्षेपे राजानो विजिगीषवः । ६२०
 परराष्ट्रेषु नृप्यन्ति नृपे शत्रुचर्यं विना । रवमुक्ता तु नौ वीरौ कृष्णसङ्घर्षावुभौ ।
 प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथं । तौ तु राज्ञाणि शतशस्त्ररत्नौ कामरूपिणौ ।
 दक्षिणं दिग्मास्याय चेतुर्भाग्यौ मुखं । सङ्घाट्टेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तथा ।
 दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संप्रपेदतुः । तौ तु सत्येन कालेन सङ्घाचलविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्ता स्ववंशविभूषितं । तौ तत्र गत्वा वेलाया मयास्त्रीगन्तमाश्रितं ।
 आसेदत् प्रोहाद्यं न्योधं तत्पुत्रवं । अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनं ।
 श्रमावसक्तपरशुं जटावन्कलधारिणं । गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 चक्षानकरमचोभं वपुश्चान्तमिवार्णवं । न्यस्तसंकुचिताधानं काले उतकृताग्रं ।
 क्षिप्रं चिपवणशोभिराद्यं देवगुहं यया । सवत्स्रां धेनुकां श्रेतां होमधुक्कामदेहाङ्गां ।
 चौरारणी कर्ममाणं महेन्द्रगिरिगोचरं । इदं गतौ सौ सहितावपरित्यान्तमवयं ।
 भार्गवं राममाचोभं मन्दरस्थं यया रविं । न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादभूले कृताञ्जली ।
 वसुदेवमुतौ वीरौ अधिष्ठ्याविव पावकौ । छण्णस्तद्विषाद्वैलमुवाच वदतान्वरः ।
 छच्छं मधुरया वाचा लोकदृष्टान्कोविदः । भगवन् आमदम्यं त्वामवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृपमं क्षत्रियाणां कुलान्तकं । त्वया सायकवेगेन चित्तो भार्गव शगरः ।
 द्रुपतामेव शगरं हतं सूर्पारकं त्वया । धनुःपञ्चशतायामभिपुपञ्चशतोद्यतं ।
 सद्यस्य च निमुक्तेषु स्तोतो जनपदो महात् । अतिक्रम्योद्धर्ध्वैर्बैलामपरान्तो निवेशितः ।
 त्वया तत् कार्त्तवीर्यस्य सहस्रभुजक्रान्तं । क्षिप्रं परशुनैकेन शरता निधनं पितुः ।
 इत्यमद्यापि रुधिरं, क्षत्रियाणां हतनिधं । क्षिप्रं तत्परशुभृष्टांजनातपदा वमुन्धरा ।
 रैणुकेयं विजाने त्वं सितैः क्षत्रियरोपणं । परशुप्रगहे युक्तं यथैवेह रणे तया ।
 तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदर्थमुपयुतं । उन्नरस्य युतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ।
 आवां तौ माधुरौ प्रह्वान् यमुनातीरवासिनौ । पादयोः स्त्रो मुनियेष्ट यदि ते युतिमागतौ ।
 वसुदेवो यदुयेष्ट, पिता नौ हि धृतव्रतः । जन्मप्रश्रितं पेशायां प्रशेभ्येव नियोजितौ ।
 तौ स्त्र, कंसभयात्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्ता मधुराश्च प्रवेशितौ ।
 तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजना । पितरं तत्र तथैव स्थापयित्वा जनेन्दरं ।
 स्त्रमेव कथं चारभ्यौ गर्वा व्यापारकारकौ । श्रयावयोः पुरं रोद्धुं जराशब्धो व्यरन्यत ।
 शंभामात्तु भुवङ्गन् हत्वा लब्धलक्ष्म्यावपि स्वयं । ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानाश्च धृतव्रत ।
 अहतास्त्रावनुद्योगी कर्मव्यवसाधनौ । शरयोः पत्तिकौ युद्धे निस्तनुभौ गिरायुधौ ।
 जराशब्धोद्यमभयात् पुराह्वयेव निःश्रुतौ । उभावावाममुप्राप्ता मुनियेष्ट तत्रान्तिकं ।
 श्रावयोर्भक्तमात्रेण कर्तुमर्हमि मरिक्तयां । युलैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितं ।
 रैणुकेय प्रतिवचो धर्मसंहितमप्रवीत् । अन्तरान्तादहं छण्ण सम्प्रतीह्यगत प्रभो ।
 एक एवे विना शिथैर्युवयोर्मन्त्रकारणात् । विदितो मे प्रजे वासन्तव पद्मनिभेवण ।
 दानशानो यद्यपि कंसस्य च दुरात्मन । विपद्म जराशब्धे विदितो मुदयोत्तम ।
 तव भभायकस्तेह सम्प्राप्तोऽस्मि यरानन । जाने त्वं छण्ण गोप्तां जगत् प्रभुमययं ।
 देवकार्थार्थमिच्छाम्यस्यैव वासताङ्गत् । मं त्वया उविदितं किञ्चिन्मिपु सेकेषु विद्यते ।

६२६

६२७

६२८

६२९

६३०

६३१

तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः । पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्व्वं पुरमिदं कृतं ।
 करवीरपुरं नाम राक्षसैव निवेशितं । पुरेऽस्मिन्नवृषतिः कृष्ण वासुदेवो मदायशः ।
 शृङ्गाल इति विख्यातो नित्यं परमक्रोपनः । नृपेण तेन गोविन्द स्वर्गप्रभवा नृपाः ।
 दायादा निहताः सर्वे वीरद्वेषानुयायिनः । अचङ्कारपरो नित्यमजितात्माऽन्तिमसरी ।
 राजैर्यथैवमदाविष्टः पुंस्यपि च दारुणः । तस्मै ह भवतः स्थानं रोचते मे नरोत्तम ।
 करवीरपुरे घोरं नित्यं पार्थिवदूषितं । श्रूयतां कथयिष्यामि यथेभौ शत्रुबाधनौ ।
 जरासन्धं बलोदयं यथेभौ बाधयिष्यतः । तीर्त्वा वस्त्रा मिमां पुण्यां नदीमसौ च सङ्गताः ।
 विषयान्ते निवेशाय गिरिं गच्छाम दुर्गम् । रम्यं यशगिरिं नाम सङ्गच्छ प्रहृष्टं गिरिं ।
 निवासं मांसभक्षणां चौराणां घोरकर्षणां । नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रं पुष्पितपादपं ।
 मोक्षं तत्र निशामेकां खट्वाङ्गी नाम निखगां । अद्रन्ते सन्नरिष्यामो निकषोपलभूषणां ।
 गङ्गाप्रपातप्रतिमां खल्लाच्च महतो गिरिः । तस्याः प्रपातं द्रक्ष्यामस्त्रापसारणभूषणं ।
 अमानकामान्मार्गान् गन्तां तान् धरणीधरान् । द्रक्ष्यामस्त्र तान् विप्रान् शान्त्यति वै तपोधमान् ।
 तां तीर्त्वा निखगां तत्र तैस्त्र्यं दृष्ट्वा तपोधमान् । रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं ।
 वैश्रजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरत्नः सदा । महाकपिरिति ख्यातो वनखास्य जनाधिपः ।
 तप्तदृष्टैव राजानं निवासाय गतेऽहनि । तीर्थं मानकुहं नाम गमिष्यामः सनातनं ।
 ततश्च्युता गमिष्यामः सङ्गच्छ विवरे गिरिं । गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितं ।
 खगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि । विद्यामभूतं देवानां ज्योतिर्मिरिव भट्टतं ।
 सोपानभूतं स्वर्गस्य भगणाहमिबोत्थितं । तं विमानावतरणं गिरिं मेरुमिवापरं ।
 तस्मात्तमे महाशृङ्गे भासन्तो देवरूपिणौ । उदघास्तमवै सूर्य्यं सोमञ्च ज्योतिषां पतिं ।
 उर्ध्वमन्तं समुद्रस्य सपारदीपभूषणं । प्रेक्षमाणां सुखं तत्र नगपि विचरिष्यथः ।
 शृङ्गं त्वौ तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वनेऽपरी । दुर्गं युद्धेन बाधन्तो जरासन्धे विजेष्यथः ।
 तत्र शैलगतो दृष्ट्वा भवन्तो युद्धदुर्महोदयौ । अशक्तं शैलयुद्धे वै जरासन्धो भविष्यति ।
 भवद्गामपि युद्धे तु प्रहृष्टं तत्र दारुणे । आयुधैः सह संयोगं पश्यानि न चिरादिव ।
 संघामस्य महान् कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र देवतैः । यद्गतां पार्थिवानाञ्च मांसशोणितकर्तृभ्यः ।
 तत्र चक्रं हस्यसैव गर्दं कौमोदकीन्तया । यौनन्दं मुपसैवैव वैष्णवान्यायुधाणि च ।
 दर्शयिष्यन्ति संघामे पार्थिवानि च महीचितां । हथिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालशस्त्रिभैः ।
 चक्रमुपलो नाम संघाम कृष्ण विभूतः । देवतैरिष्ट निर्दिष्टः कालस्यादिशमंभितः ।
 तत्र ते कृष्ण संघामे सुथक्तं वैष्णवं वपुः । द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्वे सुरास्य मुरभावच ।
 तां भजन्व गर्दा कृष्ण चक्रस्य चिरविस्मृतं । भजन्त्येव रूपेण सुराणां विजयाय वै ।
 यस्तदायं चलं घोरं मुवजस्यारिमर्दनं । यथाय मुरग्रभूषां भजतां लोकभावनः ।

५१९

५१९

५१९

५१९

५१९

५१९

एष ते प्रथमः कृष्ण संघामो भुवि पार्थिवैः । श्रुतिव्यर्थं समाख्यातो भारावतरणे सुरैः ।
 आयुधावाभिरचैव वपुषो वैष्णवस्य च । लक्ष्म्याश्च तेजस्यैव व्यूहानाश्च विदारणं ।
 ततः प्रभृति संघामो धरण्यां शस्तमूर्च्छितः । भविष्यति ततः कृष्ण भारतं नाम वैशम्प ।
 तद्रक्ष कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तन्तु नगोत्तमं । जरासन्धो मृधे चापि विजयेहमपलितः ।
 जरासन्धं निमित्तानि शसन्ति यमपलितं । इदधैवाऽहं प्रस्थं होमधेन्वाः पयोऽमृतं ।
 घोत्वा गच्छत भद्रं वो मयादिष्टेन वत्सना ।

६११*

६१११

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि परशुरामवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तु श्रेष्ठाः पयः पीत्वा मलदप्यसमन्वितौ । ततस्तौ राममन्वितौ प्रसितौ यदुपुङ्गवौ ।
 गोमन्तं पर्वतं द्रुपदं मत्तनागैर्दृग्गामिनौ । जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदतामवौ ।
 जामदग्न्यदतोपासो चयस्य एवाग्नयः । शोभयन्ति स्म पन्यनं चिदिवं चिदशा इव ।
 ते चाध्वविधिना सन्धे ततो वै द्विवचक्रमात् । गोमन्तमचलं प्राप्ता मन्दरं चिदशा इव ।
 लताचारुविचित्रश्च नामाद्रुमविभूषितं । गन्धगुह्यनिहङ्गाङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः ।
 द्विरेफगणवद्गोणैः शिलाबद्धटादपं । मत्तवर्षिणर्षिर्नर्षेयैनादितं मेघनादिभिः ।
 गगणालप्रदिशरं जलदाशक्तपादपं । मत्तदिपविषाणापपरिपुष्टोपलङ्घितः ।
 कुजग्न्यापङ्गणशैः समन्तात् प्रतिनादितं । दरोप्रपाताम्बुरवैष्णवं शालपल्लवैः ।
 नीलाम्बयपल्लवैर्नैर्लङ्गवैश्च यथा नभः । धातुनिखावदिग्धाङ्गं सानुप्रसन्नभूषितं ।
 कोणं सुरगणैः कान्तैर्मृगाकमिव कामगं । उच्छ्रितं मुविशानायां समूखामुपरिखरं ।
 सकाननदरोप्रसन्नं श्वेताभ्रगणभूषितं । पनसाघातकाद्यैर्धैर्लवणान्द्वन्द्वनैः ।
 तमालैः सावनयुतं मरिचलुपमकुलं । पिप्पलीवलीकलिलं चित्रमिन्द्रपादपैः ।
 द्रुमैः सर्जरमानाश्च सन्धेत प्रतिप्रोभितः । शंशुसालवनैर्गुप्तं बद्धचित्रवनेयुतं ।
 सर्जनिम्बार्जुनवनं पाटलीकुलमकुलं । क्षिन्तालैश्च तमालैश्च पुष्पागैश्चोपप्रोभितं ।
 जम्बेपु जलजैश्च स्त्रालेषु स्त्रालैरपि । पल्लवैर्द्रुमपण्डैश्च सन्धेत प्रतिभूषितं ।
 जम्बूजम्बूलवृक्षाद्यैः कद्रुकन्दलभूषितं । पद्मकाशोदकपङ्कजं विस्मिन्नुकप्रोभितं ।
 कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपप्रोभितः । नागयूयसमाकोर्षे मृगवह्नाभ्योभितः ।
 मिह्वारण्यशोभिः सेवितप्रक्षरान्तरः । विद्याधरगणैर्नित्यमनुकूर्षेक्षिताननः ।
 शिखमार्दूलसमादितः सततं प्रतिनादितं । सेवितं वारिधाराभिस्तद्भादैश्च शोभितं ।
 सततं चिदप्रगर्भैरप्यशोभिरलङ्घितं । वनसतीनां दिव्यानां पुष्पैश्चावधेयितं ।
 यक्षवज्रपहाराणामनभिर्गं कदाचन । दावाग्निभयनिर्मुक्तं देवतासुखसेवयः ।
 प्रपातप्रभवामिष्य हरिद्विरुपप्रोभितं । जलशैवलयद्वन्द्वोभिर्द्वन्द्विभ्यन्तमिव श्रिया ।
 कागनेराननाकारैर्बिम्बैश्चैव श्रियं । खलीभिर्मृगवोद्योभिः कान्ताभिर्पुष्पप्रोभितं ।

६१२*

६१२१

६१३*

६१३१

पार्थैतपलकल्लापैर्मेधैरिव विभूषितं । पादपङ्कजभूमीभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ।
 मण्डितं वनराजोभिः प्रमदाभिः पतिं यथा । दरीभिः सुन्दरीभिश्चैव च । १६०
 तेषु तेजस्वकागेषु सदारमिव गोभितं । आषधीदीप्तमिखरं वानप्रस्थनिषेवितं ।
 जातरूपैर्नोद्देशैः छचिभैरिव भूषितं । मूलेन सुविशालेन शिरसाऽभ्युच्छिन्नेन च ।
 पृथिवीमन्तरोत्तमं गाह्यन्तमिव स्थितं । ते तमावाच गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमं ।
 हचिरं रुक्चुः सर्वे वासायामरसन्निभाः । रुक्जले गिरिवरं खमूर्द्धमिव पचिष्णुः ।
 अक्षमाम्ना वेगेन वेनतेयपराक्रमाः । ते तु मत्थोत्तमं दृष्ट्वासाहस्यस्मिन्निदम्बा इव । १६१
 अगारं हचिरं चक्रुर्नमसा निर्मितोपमं । निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा नामदग्न्यो महामुनिः ।
 रामोऽभिमतमस्तिष्ठमाप्रष्टुमुपचक्रमे । कृष्ण यास्यान्त्यहं तात पुरं स्वर्पारकं विभो ।
 युधयोर्नास्ति वैमुख्यं वृणामे दानवैरपि । प्राप्तवानस्मि यं प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
 सा मे कृष्णानुष्ठान्ति शरीरनिदमन्यथं । इदं तत् स्थानमुद्दिष्टं यथायुधसमागमः ।
 युधयोर्विहितो देवैः समयः साप्तरात्रिकः । देवानां मुख्यं वैकुण्ठं विष्णो देवैरभिष्टुत । १६२
 कृष्ण सर्वस्य लोकस्य द्रष्टु मे मैत्रिकं वचः । यदिदं प्रसृतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकं ।
 मानुषाणां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना । तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु निवेशितः ।
 जराश्वेनैव सार्द्धं वृणामि समुपस्थिते । तत्रायुधमलक्ष्मणैश्च रूपश्च रणकक्षेत्रं ।
 स्वयमेवात्मानं कृष्ण आत्मानं संविधत्स्व ह । चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा तं गदापाणिमाश्रये ।
 चतुर्दिगुणघोनांश्च विभ्येदपि व्रतकतुः । अथ प्रथ्यति ते याचा खर्गोक्ता समुपस्थिता । १६३
 पृथिव्यममराद्यं च कोत्थर्यं च सताम्बर । वेनतेयस्य चाक्रानं वाहनभग्नकर्मणि ।
 कुक्ष्यं शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदताम्बर । युद्धकामा नृपतयस्तिद्विवाभिमुखोद्यताः ।
 धार्तराष्ट्रस्य वमगास्तिष्ठन्ति रणदलतयः । राज्ञां निधनदृष्ट्वायां वेधयेनाधिवारिता ।
 इक्ष्वेणीधरा चर्षं वसुधा तं प्रतीक्षते । सर्वं कृष्ण नृपं संविध्यातिरिबिम्बनं ।
 तपि मानुष्यमात्रे युद्धे च समुपस्थिते । त्वरल कृष्ण युद्धाय दानशानां वधाध च । १६४
 तस्मात्तु च करेन्द्राणां देवताणां सुखाय च । बभूवोऽहं त्वया कृष्ण लोकेश्वर महाभरी ।
 त्वया मल्लतस्मिन् येनाहं मल्लनः स्वयं । माधवामि महाबाहो भवतः कार्यचिद्द्वयं ।
 क्षत्तयेयान् तत्राहं यत्र युद्धं भवेत्तु मदा । इत्युक्ता जामदग्न्यस्तु कृष्णमस्तिष्ठकारिणं ।
 नपाश्रिया वर्ह्ययित्वा अजामाभीक्ष्णितं दिशं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि गोमन्तारोहणे मग्नव्रतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्देशौ । गोमन्तप्रसरे रम्ये चैरुतः कामरूपिणौ । १६५
 वनमानाकुभोरस्को भोलपोतामगवुभौ । भोलयेतवपुष्मसौ गगणः स्थाविताम्बुदौ ।
 तौ त्रैलोक्यादिगङ्गाद्वौ युवानौ प्रसरे स्थितौ । चेतुस्तम कान्तौ पुं वनेषु रतिमालभौ ।

उदयन्त निरोचनौ शस्त्रिनं ज्योतिषाम्बरं । उदयास्तमने चैव यद्वाणां भास्वताम्बरं ।
 अथ सङ्कषेपः । श्रीमान् विना कृष्णेन वीर्यवान् । चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसन्निभः ।
 स फुल्लस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह । वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः सुखेन वै ।
 तस्य तेनाजिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । मत्स्यसंज्ञो गन्धः संसृग्नः घ्राणमागतः ।
 दृष्ट्वा चैनं विवेकाश्रु वाहणीप्रभवा तदा । शृङ्गोप च मुखं तस्य मत्स्येवापरेऽहनि ।
 स्फारितः स पुराष्टत्तमस्तप्रशङ्गं विभुं । दृष्टितो मदिरान्वेद्यो तत्तत्तं तस्मैवत ।
 तस्य प्राप्यैव फुल्लस्य यदश्वो जलदोऽग्नितं । तत्कोटरस्य मदिरा वंशायत मनोहरा ।
 तान्नु दृष्ट्वाभिभूतात्मा धिक्कान्तं द्वावजगत् । मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ।
 तस्य मत्स्यस्य वदनं किञ्चिच्चलितलोचनं । घूर्णिताकारममवच्छरत्कालेन्दुप्रभम् ।
 कदम्बकोटरे जाता नाका कदम्बरोति सा । वाहणी रूपिणी तच्च देवानाममृतारणी ।
 कदम्बरोमदकलं विदित्वा दृष्ट्वापूर्वजं । तिष्ठस्तिद्वयनार्यसमुपतस्थुः प्रियम्बदाः ।
 मदिरा रूपिणी भूला कान्तिश्च शस्त्रिनः प्रिया । श्रीश्च देवो वरिष्ठास्ती स्वयमेवानुजग्धवा ।
 साक्षलिप्रपञ्चा देवो रौहिणेयमुपस्थिता । वाहण्यात्महितं वाक्पुत्राश्च मदविकर्ष ।
 बलं जयस्य दैत्यानां बलदेव दिवीर्यर । अहने दृष्टिता कान्ता वाहणी समुपस्थिता ।
 त्वामेवात्महितं जुला शान्तं वज्रवामुखे । चीणपुण्येव वसुधां पर्येति विमलानन ।
 दुष्यच्चक्रानुसिन्धु केयरेपूर्णिगं मया । अतिमुक्तेषु साक्षीभूपम्पलवकवत्सु च ।
 साऽहं कदम्बमासीना मेघकाले सुखप्रिया । दृष्टितं मार्गमाणा त्वां स्नेन रूपेण च्छादित ।
 साऽस्मि पूर्वेण योगेन धर्षेवास्तमन्वने । समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ।
 सा यथैवार्णवगता तथैव वज्रवामुखे । त्वयोपमेऽनुमिच्छामि सम्पत्तत्वं हि मे गुरु ।
 न त्वाऽनन्त परित्यज्ये भस्मिताऽपि त्वयाऽनघ । नाहं त्वया विना लोकानुसंह देव वैर्वितुं ।
 मदिरानन्तरं कान्तिः सङ्कषेपमुपस्थिता । मदेन गलितश्रीणी किञ्चिदाघूर्णितेवणा ।
 प्रोवाच प्रणता साऽयं बह्माक्षलिपुटा वती । जयपूर्व्येण योगेन वसितं योगनिष्कृती ।
 अहश्चाह्नादपि गुरुं सहस्रगिरिं प्रभुं । सैंगुहोरनुरक्ता त्वां यथा च मदिरा तथा ।
 श्रीश्च पद्मालयाऽदेवो निधेया वैष्णवोरसि । रौहिणेयोरसि शृङ्गमा माखेवामलतो गता ।
 सा मात्स्यममलां गृह्णन् बलशोरविदंशिता । पद्माक्षं पद्महस्ता वै सङ्कषेपमयाप्रोत्त ।
 राम रामाभिरामस्त्वं वाहण्या समस्तद्वय । कान्ता मया च देवेश सङ्गतचन्द्रमा यथा ।
 इयञ्च तै मया मैलिपट्टता वरुणाक्षयात् । मये श्रोत्रं सहस्रस्य याने भानुरिवामभौ ।
 जातरूपमयश्चैकं कुण्डलं वज्रभूषितं । आदिपद्मश्च पद्माश्च दिव्यं श्रवणभूषणं ।
 कौशेयानि च नीलानि समुद्राक्षाणि भावन । शारद्य पीनतरलः समुद्राभ्यन्तरोदितः ।
 देवैर्मां प्रतिगृह्येव्य पौरर्षी भूषणक्रिया । समयस्य महावाहो भूषणानामलङ्घिया ।

संगृह्य तमलङ्कारं ताव तिस्रं सुरेस्त्रियः । शुशुभे बलदेवो हि शारदेस्तुषमश्रमः ।
स समागत्य हृष्टो न सज्जलाऽभोदवर्षसा मुहं लेभे क्षतिशुभां गृहमुक्तः श्रेयो यथा ।
ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्तमाने गृहे यथा । वैनेयेषां नभोऽध्वानसमिचकाम वेगितः ।
संगममुक्तसोज्ज्वली दैत्यप्रहरणाद्वितः । देवतानां जयज्ञाघो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणांलये । विष्णोः किरीटं दैत्येन हतं वैरोचनेन वै ।
तदर्थं तेन संग्रामः कृतो गुर्वर्थमोजसा । किरीटार्थं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ।
मोक्षयित्वा किरीटमु वैष्णवं पतताम्बरः । व्यत्यक्तमत वेगेन गर्गणं देवतास्यं ।
स ददर्श मुहं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतं । तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजता ।
स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतं । प्रकाशवेगनिर्मुक्तं विमोक्षिमिव मानुषं ।
अभिज्ञस्तस्य भावानौ गदह्मन् पतताम्बरः । पंचलेप खगते मौलिं विष्णोः शिरसि हृतवत् ।
उपेक्ष्मूर्द्ध्नि सा मौलिरपि नृणां द्वापातवत् । शिरसः खाननिर्मुक्ता कण्ठाद्देवास्यमोभयत् ।
यथैव मेदशिखरे भानुर्ध्वज्जिह्वेतया । वैनेतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिसागतं ।
कण्ठः प्रपृष्टवदो रानं वचनमब्रवीत् । खरते खलुं कार्यायै देवतानां न संशयः ।
यथेयमावयोः शैले संयामरचना कृता । वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्लक्ष्यदेहा ।
प्रकृत्य सदृशं रूपं दिव्यामालाय सागरात् । पादरूपेण यो जीत आनीतोऽसौ गदह्मन् ।
सुयुक्तं सन्निकटः स जरासन्धो नराधिपः । लघ्यन्ते च ध्वंशापाणि रथानां ज्ञातरं हंसा ।
एतानि विजिगीषुणां प्रशिक्षन्पानि भूभृतां । कृपाश्राव्य विराजन्ते दंष्ट्रतानि क्षितानि च ।
असौ नृपथोदपा विमलाम्बुजपङ्क्तयः । अभ्यवर्त्तन्त न शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।
असौ द्यौविमलामानां प्रक्षारणां विमलानन । प्रभाभास्करभामिश्राखरन्तीव दिशो दृश ।
एतानि नूनं वमरे पार्थिवैराद्युधाणि च । क्षितानि विनश्रियन्ति मयि सर्वाणि संपुगे ।
काले खलु नृपः प्राप्तिं जरासन्धो महीपति । आबयोर्धुङ्गनिकयः प्रथमः समरान्तिथिः ।
आर्यं तिष्ठाय सन्नितौ न खल्वनागते भुगे । युद्धारम्भं प्रयोक्तव्यं बलं तावद्विभूयतां ।
इदमुक्त्वा ततः कण्ठः खलुः संपासलासवः । जरासन्धवधप्रयुक्तकार बलदर्शनं ।
वीरमाणस्य तान् सर्वाद्युपाण् चतुर्वेदाऽवयवः । आत्मानमात्मनोवाच धातून्धै दिवि मन्त्रितं ।
इमे ते पृथिवीपासाः पार्थिवे वर्तमानि स्त्रिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति शस्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
प्रेक्षितान् खल्विमागन्ते मृत्युना नृपसत्तमान् । खगंगाभीनि साथेयं वपुर्वि प्रपक्वशिरे ।
स्थाने भारपरियान्ता वसुधेयं दिवश्रुता । एषा नृपतिर्दिष्टानां बलैधिरमपीक्षिता ।
महो निरन्तरा येयं बलराष्ट्राभिषक्तता । अत्येन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतमं ।
भवियति नरप्रेधैराकीर्णं न भवसालं ।
एति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंसे विष्णुदर्शने जरासन्धनिगमने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

४३०
४३१
४३२
४३३
४३४
४३५
४३६
४३७
४३८
४३९
४४०

॥ वेदश्रमाद्यन उवाच ॥ अराधन्त्यस्ततः प्राप्नो नृपः सर्वमर्हो वितां । नराधिपैर्बलयुतैर्नृपातो महायुतिः ।
 व्यायतो द्युतयुरगैर्विषयायं च महितैः । रथैः शोणामिकैर्धैरैश्चरुङ्गतिभिः कचित् ।
 हेमकैश्च हाथपैर्द्वारैर्वाग्निदोषभैः । महाभावात्तमाहूयैः कल्पितैरणवलिनाः ।
 स्त्राहूयैः सादिमिदुनैः प्रेङ्खमानैः प्रवर्जितैः । वाजिभिर्वायुषड्भूतैः सर्वद्विरित् पतिभिः ।
 खड्गचक्रैर्बलोदयैः पत्तिभिर्बलिनाम्बरैः । महत्सर्वैर्धैर्मनुजैश्च तद्भिरिवारगैः ।
 एवञ्चतुर्विधैः भैभैः प्रचलद्भिरिवानुदैः । नृपोऽभिवातो बलवान् अराधन्त्यो हतव्रतः ।
 स रथैर्नैर्मिनिर्घोषैर्गजैश्च मदग्निजैः । हवद्भिरपि तुरगैः खेडितायैश्च पत्तिभिः ।
 सन्नादयन् दिशः सर्वैः सर्वैश्चैव गृहप्राप्तवान् । स राजा सागराकारः सधैर्यः प्रत्यङ्मुखः ।
 तद्वत् प्रथिवीजानां दूतयोधजनाकुलं । खेडितास्त्राटितरवं मित्रधैर्यनिवासभौ ।
 रथैः पवनसन्तानैर्गजैश्च जडैरपि । तुरगैश्च पिताभ्यामैः पत्तिभिश्चापि दंष्ट्रितैः ।
 ध्यामिन् तद्वत् भ्राति पत्तिद्विपर्याखुलं । चर्मोक्तं सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
 सवलासो महीपाला अराधन्त्यपुरोगमाः । परिवायै मित्रं सर्वं निवेद्याय प्रचक्रिरे ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिविरस्य वै । भुञ्जे पर्वणि पूर्णस्य यया रूपं महादधेः ।
 वीतराज्येय काञ्चि तु नृपासो हतकौतुकाः । आरोहणार्थं जैलस्य समतां पुङ्खलाखवाः ।
 समवाधोक्तताः सर्वैः गिरिमख्ये तु ते नृपाः । निविष्टा मन्त्रवामासुयुङ्क्तालकुङ्कलाः ।
 ययाकु तुमुलः शब्दः मुमुवे प्रथिवीविता । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यया स्वनः ।
 तेवांसकक्षुकोन्मयोवाः स्खलिरावैवराजस्यः । चरन्त्यां शब्द इत्येवं मुक्ताः राज्यासनात् ।
 तस्य रूपं बलश्रीपीडितं शब्दक्षिणितस्य वै । लोममोमणहस्तेव निःशब्दस्य महादधेः ।
 तस्मिन् क्षिणितानि शब्दे योगादिव महाधैर्यं । अराधन्त्याः हृदयाङ्गं हृदयगिरिवादे ।
 धीर्धर्ममवन्तानां बलानोद महोत्थिताः । सर्वतः पर्वतस्यायं बलौघैः परिवायैतः ।
 अक्षयन्नापि पुण्यन्तां लेपणीयाश्च मुद्रराः । ऊर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां भावा वै तोमराणि च ।
 ऊर्ध्वं श्लेषणार्थाय दृढानि च लघूनि च । श्लेषपातविघातानि कियन्तामामु भित्तिभिः ।
 शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परं । यथा न घतते वाहस्यथा शीघ्रं विधोयतां ।
 दार्यतामेव टट्टैः खनिर्जैश्च नगोत्तमः । नृपाश्च युद्धमार्गेणा विव्यस्तानामदूरतः ।
 अघप्रस्थितं धैर्यैर्न गिरिरोधः प्रवर्धेतां । यावदेतौ पातयामो वधुदवस्तुतामुभौ ।
 अचलोऽयं शिलायानिः क्रियतां निखलाण्डजः । आकाशमपि वायोधैर्निःस्पृतां विधोयतां ।
 मया नृपुष्टिगिरिस्तनु गिरिमूर्ध्नि भूमिपाः । तेषु तेस्त्वैवकाशेषु शीघ्रमाह्वयतां गिरिः ।
 मदः कलिह्लाधिपतिर्येकितानिः सर्वाङ्गिकः । कर्मोत्तराजो मोहदः कल्पधाधिपतिश्च यः ।
 द्रुमः किमुपधैव पार्वतीयाश्च माधवा । पर्वतस्थापदं धार्यं विप्रमारोहयन्त्वभौ ।
 पौरवो वेषुदारिद्र्य वैदर्भः शोमकस्तथा । हन्को च भोजाधिपतिः सूर्योद्ययैव मालवः ।

- पञ्चालानामधिपतिर्दुपदस्य मराधिपः । विन्दानुविन्दावावनेया दन्तवक्त्रस्य शीर्षवान् ।
 ह्यागलि पुरुमिवद्य विराटस्य महोपतिः । कौशाम्ब्या मासवक्षेव व्रतधम्ना विदूरथ ।
 भूरित्रवास्तिगन्तस्य वाणः पञ्चमदस्ता । उत्तरं पर्वतोद्दिशमेते दुर्गसङ्घा नृपाः ।
 आरोहन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवा । उल्लूकः केतवेयस्य वीरसङ्गुमतः सुत ।
 एकस्तथैव दृढाक्षस्य चक्षधम्ना जयद्रथ । उत्तमोजास्तथा शास्त्रं कैरलेयस्य कौशिक ।
 वैदिशो वामदेवस्य सुकेतुस्यापि शीर्षवान् । पूर्वं पर्वतनिर्धूहमेतेष्वप्यत्तमसु न ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु धाता इव बलाहकान् । बहस्य द्रवदक्षेव चेदिराजस्य सङ्गता ।
 दक्षिण शैलनिचयं दारयिष्यामर्द्धशिताः । स्वमेव गिरि चित्रं समन्ताद्वेष्टितो बलैः ।
 वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदम्बं महतः । गदिनो ये गदामिसे परिष्वे परिचायुधाः ।
 अपरे निविधे शल्लोद्दारयन्तु जगोत्तम । एव भूमिधरोऽथैव विषमोऽचमिन्नाचितः ।
 कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्विजैस्सुधाधिपे । मरारम्यवच मुना पार्थिवेषु च शासनं ।
 गोमन्ता वेष्टयामासु बागराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मधवानिव ।
 किञ्चिद्गुह्येन दुर्गोऽस्मिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहाश्चमिखः प्राङ्मुपादयसङ्कट ।
 काष्ठसृष्टेयस्य वज्रमिः परिवार्य समन्ततः । अथैवादीयतां विप्रमलमन्त्रिनः कर्षणैः ।
 वज्रिद्या कुसुमारां हि रणे शायकयोधिनः । न युक्ताः पर्वतारोहे नियोक्तु पादयोधिनः ।
 न नाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्मणा । शक्य एव गिरिस्त्रात देवैरथमिमर्द्दिनुः ।
 दुर्गमुद्दे कनः श्रेयाचोषपुष्टेन पार्थिव । अन्नोदकेऽन्वर्गोषाः पात्यन्ते गिरिवसिताः ।
 वध बहव इत्येव नायेव निपुणैः नय । यादवैः नावमन्ता द्वावथेता रणे स्त्रिताः ।
 अविज्ञातबलावैताः श्रूयन्ते देवसन्निताः । कर्मभिस्त्वपैरा विप्र बालावतिबलांश्चिताः ।
 युष्करापीह कर्षाणि कृतवन्तौ यदुत्तमौ । शुष्ककाष्ठसृष्टेर्वैद्यः सन्नेतः पर्वतोत्तम ।
 अग्निना दीपयिष्यामि दक्षेता गतधेतवौ । यदि चेज्जिह्वमिच्छेते दक्षामानावितोऽनिकः ।
 समेत्य पातयिष्यामस्यक्ष्येते जीवितं ततः । वाक्यमेतन्मुदहये खलानां महोचिताः ।
 यदुत्तमोद्दिशानेन नृपाणां हितशयिनाः । ततः काष्ठसृष्टेर्वैद्ये शुष्ककाष्ठैश्च पादवैः ।
 उपादीयत शैलेन्द्र सूर्यपादैरिवामुदः । ददुस्ते सर्वतत्त्वार्थं पादकं तच्च पार्थिव ।
 यथोद्दिशं यथावात शैलस्य सङ्घविक्रमाः । स वायूदीपितो वज्रिहतपपात समन्ततः ।
 सधूमस्त्रालमास्त्राभिर्भाभिः खं दीपयन्निव । योऽनलः पवनायस्तु काष्ठसङ्घयमूलवान् ।
 ददाह शैलः श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपं । स दक्षमानः शैलेन्द्रा मुमेव विपुलाः प्रियाः ।
 शतम् शतधा भूना महोल्काकारदर्शनाः । स विचमानुः शैलेन्द्रः भाग्भिर्भानुरिवामुदः ।
 आस्त्रियतोऽव विधिवत् समन्ताद्वेष्टेऽङ्कतः । धातुमि पथ्यमानैस्त्र्यलङ्घितैश्च पादवैः ।
 उद्गान्तास्त्रांपदो रौतिं हुधमार्गं हवाद्रिराट् । प्रतप्तो दक्षमानस्तु सशैलः क्षणवर्त्मना ।

रीतीनिर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजनीः । वक्रिणा दीपिताङ्गोऽपि गिरिर्नातिविराजते ।
 धूमान्धकाराङ्गतनुमञ्जमान इवाभ्युदे । विस्मिष्टोपलसङ्गतः कर्त्तृशङ्करवर्चसः ।
 गिरिभात्यनलोद्गारैरुष्काष्टद्विरिवाभ्युदः । प्रपातप्रखवोस्त्रितो धूमधन्विर्द्वितीयादरः ।
 मगिरिभक्षतां यतो युगान्तस्मिहतापमः । विरूपाक्षस्य पाशैश्च सर्वा दग्धाद्देहिनः । ११२
 श्वन्तः प्रयुमूर्द्धानो निश्वरश्रिवेषाभः । उत्पत्योपत्य गगणात् पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ।
 रसुहृदेजिताः सिंहाः शार्ङ्गलाक्षान्छाविताः । मुमुक्षुः पादपाशैव दाहनिर्धासजं जलं ।
 ववावूर्द्धगतिर्वीर्यतो भस्माङ्गरामपिङ्गलः । धूमच्छाया च गगणे दर्पिताम्बोददर्शना ।
 त्र्यव्यमानमहाबाहुर्विश्वैः श्वापदैरपि । गिरिर्भस्ममायाति प्रागुल्बान् कृष्णवर्त्मनः ।
 स मुनीच शिलाः प्रैल्यलोदपद्मिषोचयः । वज्रेण पुच्छतस्य यया स्वाहारितस्यया । ११३
 आदीप्य तनु भैरवेऽस्त्रिधा स्युहृदंशिता । अर्द्धशोभमपकानाः पावकेनाभितापिताः ।
 दक्षानि नगक्षेत्रे शीर्ष्यमाणे महाद्रुमे । धूमभारैरनास्रस्य मूले मियिलताङ्गते ।
 सरीषं हित्वा रामो वचनं केवलद्वन्द्वं । वभस्मे पद्मपत्रां च सचाक्राभ्युस्रदन्तं ।
 दक्षानेऽप्यं गिरिस्तात सवानुमिखरद्रुमः । आबधेः कृष्ण वैरेण वैरिभिर्वसुधाधिपैः ।
 पयस्य कृष्णानलोष्णाणां सधूमामां समन्ततः । वन नां निरचनीय गगन्भावे खगोत्तमाः । ११४
 अथ यदावयोरर्थे गोमन्तसात दक्षते । अयश्चामिदे लोकैः कौलोनक्षे भविष्यति ।
 तदस्यानृष्टहेतोर्हि मगल्य गगननिभः । कल्पियाक्षिप्तनिष्ठाभि देशोभेभ्य नृषाम्बर ।
 एते ते कल्पियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः । रथिनसात दृश्यन्ते ययादग्ं युयुस्रवः ।
 श्वमुक्त्वा गिरिः शृङ्गान्मेषशृङ्गादिभेदुराट् । निपयात वलः शोमान् वनमालीधरो युवा ।
 कादन्मरोमदशोवैः नोलकाः पितृप्रभः । च शारदेमुषङ्गाशो वनमालाक्षितादरः । ११५
 कानैककुण्डलधराहमैः शिरवाङ्मुखाः । निपयात नरेन्द्राणां मध्ये क्रैत्रवपुर्वजः ।
 श्वमुते ततः रामे कृष्णः कृष्णामुदोपमः । गोमन्तशिराङ्गोमानुतेऽमितविक्रमः ।
 ततः सन्धीडयामास पद्मां गिरिवरं हरिः । स पीडितो गिरिस्तन निष्कमञ्ज समन्ततः ।
 गलालुलोपलस्य प्रक्षुतो हिरदो यया । स तेन वारिणा वक्रिलह्यशात् प्रथमं गतः ।
 कल्पान्ते वारिधाराभिर्भेषजैरिवाङ्गुमान् । चिंहारसितनिर्घोषः पीतकाशा घनाकृतिः । ११६
 किरीटमूर्द्धा शैल्याक्षः पुण्डरीकनिनेचयः । शीवश्वकाः सुमुखः सहस्राक्षममद्युतिः ।
 रामादनन्तरं कृष्णः सुतो वै वीर्यवांस्ततः । ताभ्यामवप्रुताभ्याश्च चरणे पीडितो गिरिः ।
 भुमेष कलिस्तापीर्षा गोप्रपावकशक्त्यै । कलिस्तापीर्षा दृष्ट्वा पार्ष्णिवा भयमाविभ्रज ।
 इति शोमशामरते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तदाहे नवनवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥
 अथाप्यन उवाच ॥ नैः नगादाभुतो दृष्ट्वा वसुदेवसुताभुभौ । सुभं नरवरानोक्तं सर्वं संभूतवाहनं ।
 याज्ञप्रहरणैः तौ तु चेतस्यैव यादवैः । मकराविव संरक्षे समद्रुचोभणाभुभौ । ११७

ताम्बां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मनिस्तभूत् । आसुधानां पुराणानामादानकृतलवणम् ।
 ततोऽम्बरतलाद्भूयः पतन्ति यममहात्मनोः । मध्ये राजसहस्रस्र समरप्रतिकाङ्क्षिणः ।
 यानि वै मायुरे युद्धे प्राप्ताभ्याहवोभिर्नोः । तान्यम्बरात् पतन्ति त्रि दिव्याभ्याहवसंघवे ।
 लेलिहानानि दीमानि दीप्ताग्निदृशानि वै । निचिष्येयानि तत्रैव तानि प्राप्नोतु यादवौ ।
 क्रथादेरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति दृष्टानि च । तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमोषानि सर्वशः ।
 दिव्यस्वयं दामधारीणि चास्यन्तीव खेचरान् । प्रमया भासमानानि दंशितानि दिग्धो द्यम् ।
 हस्तं सन्वर्त्तकं नाम सौनन्दं मुपलं तथा । चक्रं सुदर्शनं नाम गदां कैमोदकोन्मया ।
 चत्वार्येतानि तेजोसि विष्णुप्रहरणानि वै । ताम्बां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जपाह प्रथमं रामो हलमप्रतिभं रणे । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं महत् ।
 सद्येव सान्त्वतां श्रेष्ठां जपाह मुषलोत्तमं । सौनन्दं नाम बलराजिरानन्दकरं दिशम् ।
 दर्शनीयञ्च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसं । नाका सुदर्शनं नाम प्रीतो जपाह क्रोधवः ।
 देवैर्निगदितायं गदा तस्यापरे करे । निपला कुमुदाचल्य नाका कैमोदकोति वा ।
 तौ समहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुनूपमौ । समरे रामगोविन्दौ रिपुंस्तान् प्रत्ययुधताम् ।
 सायुधप्रपद्यौ वीरौ तावन्वोन्मयायुभौ । धूम्रजानुर्जंघौ तौ रामगोविन्दस्त्वयौ ।
 समरेऽप्रतिद्वौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः । द्विपक्षु प्रतिकुर्म्बाणौ पराक्रान्ता यद्येषौ ।
 हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चकार समरे वीरौ द्विपतामन्तकोपमम् ।
 विकर्षयद्युन्दानि चन्निपाणः महात्मनोः । चकार रौप्यं सफलं नागेषु च हयेषु च ।
 क्षुजरात् लाङ्गलोत्विमान्मुषलोत्पिताक्षितान् । रामोऽभिरामः समरे निर्योमन्य ययाऽवसानम् ।
 ते यथामाणा रामेण समरे चक्षिर्धमाः । जरासन्धान्तिकं भीता विरथाः प्रतिगमिरे ।
 तानुवाच जरासन्धः चक्षुर्धमै व्यवस्थितः । धिमेतां चक्षुर्धमैः वः समरे कातरात्मनोः ।
 पराक्रान्त्य समरे विरेयस्य पलायनम् । भूयस्त्वामिवावहो प्रवदन्ति मनोविणः ।
 पत्तिना मुवि चैकल्य गोपस्याव्यवलीयसः । भीताः त्वि विनिवर्त्तय धिमेतां चक्षुर्धमैः ।
 क्षिप्रं समभिवर्त्तय मम वाक्त्रिणो चोदिताः । अथवा तिष्ठत इधैः प्रेयकाः संववस्थिताः ।
 धावदौ रणे गोपि प्रेययामि थमवयम् । ततस्तु यत्त्रियाः सर्वे जरासन्धेन चोदिताः ।
 विपनाः शरजालानि दृष्ट्वा योद्धुमुपस्थिताः । ते हयैः काक्षनापोक्षैर्यैश्चैवेन्दुप्रभैः ।
 नागैर्यग्निदंष्ट्राभैर्हामाचप्रचोदितैः । सतनुवाः सनिक्षिंशाः सायुधोत्तरणाम्बराः ।
 खारोपितधनुर्भन्तः सद्योपराः ससायकाः । सक्चैवेत्तेधिनिः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
 रणावनिगता रेजुः सन्धनखा महीचितः । तौ युद्धरङ्गापतितौ विगाहकौ सुधाम्बरा ।
 वसुदेवसुतो वीरौ युयुत्सुं प्रत्ययुधताम् । तयुद्धमभवत्तत्र तयोस्तेषाञ्च संघवे ।
 सायकोत्सर्गवज्रसं गदानिर्घातदाहणं ततः शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रक्षैविणौ ।

तस्वतुर्गोधमुखौ तावमिष्टद्वेषाऽचलौ । गदामिवैव गुर्वीभिः सेषणवैश्च मुहुरैः ।
 अर्धमानौ महेश्वरौ यादवौ न चकषतुः । ततः कृष्णोऽमुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 व्यवहृतं महतेजा वातकुण्डौ यथाऽनलः । स प्रक्षेपकतुल्येन दीपमानेन तेजसा ।
 चिच्छेद समरे वीरौ नृगजाश्वमहारथान् । गदाविपातनिहतां लाङ्गुलाकृष्टमूर्तयः ।
 न ग्रेकुक्षे रणे स्थातुं पार्थिवो नष्टचेतसः । चक्रधारानिकृताति विचित्राणि मघोचितानि ।
 रथयूथानि भद्रानि न ग्रेकुक्षितं रणे । मुखोत्प्रेषमग्राय कुञ्जराः पट्टिहायनः ।
 घना इव घनापाय भद्रदन्ता विचक्रुः । चक्रानलज्वालाहताः सादिनः सपदातयः ।
 पेतुः पराभवलाघ यथा वज्रास्तापयः । चक्रलाङ्गुलिर्दग्धं तस्यैव विदलीकृतं ।
 युगान्तोपहतप्रभं ध्वं पतितमावभौ । आक्रोडभूमिर्दिश्यानामायुधाणां वपुष्मतां ।
 वैष्णवानां नृपालो तु द्रष्टुमयवन्तीयसः । केचिद्रथाः संवृदिताः केचिन्निहतपार्थिवः ।
 भग्नैरुपकास्त्रपरे विप्रोर्षा धेरणोतले । तस्मिन् विप्रसंगे घोरे चक्रलाङ्गुलसंज्ञके ।
 दारुणानि प्रवृत्तानि रक्षाद्योत्पातिकानि च । आर्तानां कूजमानानां पाटितानाञ्च काष्ठवत् ।
 शनो न शक्यतेऽप्यष्टं नृगगरथवाजिनः । आपातितनरेन्द्राणां दधिराद्रां रणक्षितिः ।
 योषेव चन्द्रमाद्राङ्गो भैरवा प्रतिभाति वै । नरकेशस्त्रिमङ्गलैः वादितागाश्च दन्तिनां ।
 दधिराद्रास्तयस्तव च्छादयामास मेदिनीं । तस्मिन्नाहोवपुष्के नरवाहनसङ्घे ।
 शिवाणामग्निवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने । आर्तललितप्रभादे दधिरान्मुद्रदाकुले ।
 अन्तकाक्रान्तसङ्घे नागदेहैः समालते । अगस्त्यैश्च भिर्योधैश्चरैश्च दारितैः ।
 कक्षैश्च बलमृष्टैश्च नादितप्रतिनादिते । निपाते दृष्टिवीरानां मृत्युवाधारणे रणे ।
 हाणः शङ्खध्वं कर्तुं चकारान्तकदर्शनः । युगान्तार्कप्रभञ्जकं कालोद्येवायवोद्भूतं ।
 गृह्यन्त्यावनिगता बभावे केवलं नृपान् । किञ्च युध्यत वै शूरा इत्यखरथयधुताः ।
 किमिदं गन्त्यते शूराः कृताका इदं निश्चयाः । अर्धं संपूर्णजः सङ्घो पदातिः प्रमुखे खितः ।
 अदृष्टदेयिण रणे भवन्तो येन पालिताः । स इदानीं जरसम्भः किमयं नाभिवर्त्तते ।
 स्वमुक्ते ॥ नृपतिर्हरदो नाम वीर्यवान् । रामं हलायोधभुञ्ज प्रत्ययात् सैन्यमध्यगम् ।
 बभापे स तु तासां खमुचाणमिव सेवनी । एते हि राम युधत्स्व मया सार्द्धं मरिन्दम् ।
 तत्र युद्धं तथैराधोऽग्रामश्च द्रदक्ष च । हृद्वे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवैजया ।
 योजयित्वा ततः स्तब्धे रामो दरदमाहवे । बलेन बलिनां श्रेष्ठो मुपलेनावपोषयत् ।
 स्वकायनतमूर्द्धा वै मुपलेनावपोषितः । पपात दरदो भूमौ दारितार्द्धे द्वाचक्षः ।
 रामेण निहतं तस्मिन् दरदे राजशप्तमे । जरासन्धश्च राघवश्च रामेणासीत् प्रमागमः ।
 मष्टेन्द्रस्यैव हृत्पेण दारुणो लोमहर्षणः । गदे मृष्टोऽवा विक्रान्तावन्त्यामभ्यधावतां ।
 पश्यन्मनो भुवं वीरौ तावद्यतमहागदौ । ददृशते महत्मानौ गिरी वंशिखराविव ।

व्युपारमन्तं युद्धानि मेवतां पुरुषर्षभौ । संरन्धावित्र धावनौ गदायुद्धेन विश्रुतौ ।
 तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ । मत्ताविव महानगावयोऽन्यं समधावतां ॥
 ततो देवाः सगन्धर्वाः, सिद्धाश्च परमर्षयः । यथासाक्षरसस्य समायुष्म सहस्रम् ।
 तदेवयसगन्धर्व्यमर्षिभिरलङ्कृतं । शुश्रूषेभ्योऽभ्यधिकं राजन्नभो ज्योतिर्मणैरिव ।
 अभिदुद्राव रामन्तु शरासन्धौ नराधिप । ध्वं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं ।
 तावत्योऽन्यं प्रजहति गदायुद्धविशारदौ । दन्ताभ्यामिव मातङ्गैः नादयन्तौ दिवो दम् ।
 गदानिपातो रामस्य शुश्रूषेऽग्ननिस्त्रिन । जरासन्धस्य च रणे पर्वतस्यैव दीर्यतः ।
 न स कल्पयते रामं जरासन्धकरच्युता । मदा गदाभ्यां भेदं विन्ध्यं गिरिनिबानिलः ।
 रामस्य तु गदविगं राजा स मगधेश्वरः । खेदे धैर्येण महता श्रित्वया च व्यपरोक्षयत् ।
 ततोऽन्तरीक्षे वागाशीत् सुखराः लोकसाक्षिणौ । न तया राम बभौऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहितोऽस्य मया कृत्युलसात् साधु व्युपारम । अचिरैरेव कालेन प्राणस्थैश्च्यति मागधः ।
 जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समरघातः । न प्रादरस्ततस्तनौ पुनरेव हलायुध ।
 दीर्घकालं महाराज निघ्नतामित्रतरेतरं । पराजिते स्वपक्रान्ते जरासन्धे महीपते ।
 विविक्कमप्यतु धैर्यं परावृत्तमहारथं । ते भृषास्त्रोदितैर्नगैः खन्दन्नेखरगैश्च ।
 दुद्रुवुर्भीतमनेनो व्याघ्राज्जाता खगा इव । तक्षरेन्द्रे परित्यागं भग्नैर्पैर्बभूव ।
 घोरं कथाद्वयज्जलं घोरमायोधनं वभौ । द्रवसु रथमुखेषु पेदिराजौ महाभुजि ।
 कृत्वा पादत्रयमन्धं कृष्णमेवाव्यवर्षत । हतं, काक्यधैर्येण पेदिधैर्येण चानघ ।
 सन्धन्धकामो गोविन्दस्मेमाह स पेदिराट् । अहं पित्र्यसुभर्ता तव यादववन्द्य ।
 सबलसामुपावृत्तस्त्वं हि मे दधित, प्रभो । उक्त्यैव मया राजा जरासन्धोऽप्येवतन ।
 दृष्ट्यादिरम दुर्भुद्धे विषहाद्रयकर्मणि । तद्वेगोऽस्य मया त्यक्तो नम वाकास्य दूषक ।
 भग्नो युधि जरासन्धस्तथा द्रवति सामुग । निर्धैर्यैव संयाति खपुर्न प्रथिवीपति ।
 लब्धेव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किञ्चिज् । तदिमां वन्यशस्त्रं त्वं महीं हतनराकुला ।
 द्रव्यादगणसंकीर्णैः सेवितव्याममानुषैः । करवीरपुर्बोर गच्छाम सबलामुगा ।
 शृगालं वासुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिव । हभौ रथवरावग्नौ युवयोः कारितौ मया ।
 योजितौ श्रीधरतुर्यौ खड्गचक्रावकूवरौ । श्रीममारुह भद्रनौ बलदेवसहायवान् ।
 सराम करवीरस्य द्रष्टुं तं वसुधाधिप ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितृव्यपतेर्वाक्यं श्रुत्वा पेदिपतेसादा । वाक्यं हृष्टमना, कृष्णो जगाद जगतौ गुह ।
 अथो सुयुद्धाभिरतौ देशकालोचितौ लया । सान्धवप्रतिरूपेण संशिकौ वचनानुना ।
 देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । वाकास्य दुर्लभा लोके वक्तार्येदित्यतम् ।
 पेदिराजसनायौ स वदतौ तव दर्शनात् । नावयो, किञ्चिदग्राह्यं ययोस्तं वञ्चुरीदृष्टम् ॥

११०

११५

११६

११७

११८

११९

जरासन्धस्य निधनं ये चान्ये तत्तमा नृपाः । पथ्यान्ते तत्तमा नृपाः स्वः कर्तुं संदिक्कुलादह ।
यदूनां प्रथमे वनस्य हि सर्वमधीचिता । अतः प्रवृत्तिं संशामान् द्रव्येषु वेदिसन्तम् ।
चाक्रं भौषधमित्येवं संशामे रणरुस्यः । कर्वायिष्यन्ति लोकस्मिन् ये धरिष्यन्ति पाथिवाः ।
राश्यां पराजयं युद्धे गोमन्तोऽपलसन्तम् । श्रवणाद्वारणाचास्य खगलोकं प्रजन्ति ते ।
तद्गच्छाम महाराज करवीरं पुरात्तम । तस्यादिष्टेन मार्गेण वेदिराज शिवाय वै ।
ते खन्दनगताः सर्वे पर्वनात्पातिभिर्द्वये । भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्त्तिमन्तं स्वामयः ।
ते चिराचोपिताः भ्राताः करवीरं पुरात्तम । शिवाय च शिवे देवे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ।
इति श्रीमहाभारते खिले चरित्रे विष्णुपर्वणे करवीरपुराभिगमने प्रतमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तामागतान् विदिताऽयं द्रुपदाला युद्धदुःखदः । पुरुषधर्मेण मत्वा निजैर्गामिन्द्रविक्रमः ।
रणेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना । आयुधप्रतिपणेन नेमिनिघावचाविना ।
मन्दराचलकल्पेन चित्रभरणभूषिता । अच्युतध्वजकण्ठेः पर्वणावधौ विष्ठा ।
हृदयेनाग्नाग्निगताऽसकेन शिखरेष्वपि । हेमकूबरगर्भेण दुर्दावेणाभिगामिना ।
सुवन्दुरेण दीप्तेन पतन्निवररुचसा । खगलेनैव सकल हृदयेन रथाद्रिणा ।
सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयं । आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निन्द्यते ।
तेन खन्दनमुखेन दिपस्यन्दनपातिना । स द्रुपदालोऽप्ययात कृष्ण शलभः पावकं यथा ।
चापपाणिः सुतीक्ष्णः कवचो हेममालिकः । वितप्रावरणेष्वपि पावकाकारलोचनः ।
मुकुटैर्भूषणैश्चपलं विषिपन्तुः वधं धनुः । निर्व्वमन् रीपने वायुं सानुलज्जालमण्डलं ।
भामिभूषणपङ्कजीनां दीप्तो मेतृरिवाचलः । रथस्य द्वे श्वेलेभ्यः द्रुपदालः प्रत्यदृश्यते ।
तच्छारमितशब्देन रथमिच्छन्नेन च । गृहत्वेन च नाभ्यन्तोऽपचलाल्भ्यो यथा पुरा ।
तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्त्तिमन्तमिवाचलं । द्रुपदालं लोकपालार्थं दृष्ट्वा हृष्टो न विव्यधे ।
द्रुपदालयापि संरथाः खन्दनेनाग्नाग्निना । समीपे वासुदेवस्य युयुतुः प्रत्यदृश्यते ।
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा द्रुपदालो द्रुपदालावः । अभिदुःखं वनेन मेघराशिरिवाचलं ।
वासुदेवः स्थितं शला प्रतिदुःखाय तस्मिन् । तदुद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदग्धेन ।
उभाभ्यामपि मत्ताभ्यां कुञ्जरभ्यां यथा वने । द्रुपदालस्तत्रोत्तं कृष्णं समरे समुपस्थितं ।
युद्धरागेण तेजशो मोहाचलितगौरवः । गोमन्ते युद्धमार्गे न यत्नया कृष्णं चेष्टितं ।
अनायकानां मूर्खानां नृपाणां दुर्व्वले बले । स भूमेऽविदितः कृष्णः कविपाशां पराजयः ।
हृषणानामसत्त्वानामदुष्टीनां रणोत्सवे । तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोऽहं पाथिरे पदे ।
क यास्यसि मया हृष्टो रणेष्वपेपरिनिष्ठितः । न चाहमेकं धनं लो युक्त्वा योद्धुमः हव ।
अहमेकस्त्वमयेको द्वौ युध्याव रथे स्थितौ । किञ्चनेन मिरलेन ते वाऽहं वा रणे स्थितः ।
इति मथि तमथको वासुदेवो भविष्यति । धर्मयुद्धेन निधनं प्रयातकतरे रणे ।

११०

१११

११२

११३

११४

लोकोऽस्मिन् वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि । शृंगोलस्य वचं श्रुत्वा वासुदेव समापर ।

५१०६

इष्टत प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे । ततः सायकजालानि शृणु त्वं क्रोधमूर्च्छित ।

चित्तेषु कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रम । शस्त्राणि यानि चान्यानि मुपलाद्यानि संयुगे ।

पातयामास गोविन्दे स शृंगाल प्रतापवान् । शृंगालप्रहृतेरस्ते पावकज्वालमालिनि ।

निर्दयाभिहत कृष्ण स्त्रिता गिरिरिवाचलः । सोऽस्तप्रहारमिहत किञ्चिद्द्रोपमन्विन ।

चक्रमुद्यम्य गोविन्द शृंगालोरसि चाक्षिपत् । त रथस्थं प्रमाणस्य शृंगालं युद्धदुर्भेद ।

५१०७

जघान समरे चक्र जातदंष्ट्रे महाबल । निहत्य समरे शूरं शृंगालं युद्धकामुक ।

ततः सुदर्शनं चक्र पुनरायाङ्कुरो करं । चक्रेणोरसि निर्मिलं स गतासुरगतासव ।

पपात चतुर्जम्बावी शृंगालोऽद्रिरिवाहत । निश्चयं तं निपतितं वज्रपातादिवाचलं ।

तस्य सैन्यान्यपययुर्ज्वलमांसि हते नृपे । केचित् प्रविश्य नगर कण्ठसामिभृता मृशं ।

रुद्रदुर्दुर्लभसन्ताना भर्तृशोकाभिपीडिता । केचित्तत्रैव शोचन्त स्मरन्त सुकृतानि च ।

५१०८

पतित भूमिप भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिता । ततो मेघनिगादेन खरेणारिविमर्द्दन् ।

कृष्ण कमलपत्रलो जगानामभय ददौ । चक्रोचितेन हस्तेन राजताडुलिपत्रैव ।

न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत । नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनं ।

घातयिष्यामि समरे मेदे शूरमृत मृश । अश्रुपूर्णमुखा दीनो क्रन्दमाना मृशं तदा ।

पतितोऽयं शृंगालस्य भ्राष्ट्र संलीनमानस । ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्या धरणीपतिं ।

५१०९

चक्रनिर्हारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलं । विलपन्ति स्म समरे वसिष्ठा समजा भूश ।

बाष्पुपातेवशा दीना शोकस्य वयमागता । तेवां रुदितशब्देन भाराणां विदधै खरै ।

मधियस्तस्य जियैतु सपुत्रा रुदितानना । तास्त निपतितं दृष्ट्वा क्षाण्य भूमिपतिं पतिं ।

सामानाहण्य करजर्मशाभीं पर्यदेदधन । उरारसुरसिगाक्षैव शिरोजान्वाकुलान्यपि ।

निर्दय ताडयन्त्यसौ विस्मर रुद्रदु स्त्रिय । तृणोरसि सङ्कुक्षान्तां रुदितक्षिप्रभोजना ।

५११०

पेतुर्दुर्भृतां चर्मणा लसन्मूला लता इव । तासां बाष्पान्मूर्ध्नाणि नेत्राणि नृपयोयिता ।

यारिविभ्रहतानीव पट्टजानि चक्रागिरे । तां पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्या रुदि ताडिता ।

लासपमाना कृष्ण योयित पर्यदेदधन । पुष्पघास्य पुरस्तात्तु बालं प्रसृतलोचनं ।

शक्रदेव पितुः पार्श्वे द्विगुणं रुद्रदु स्त्रिय । अयने वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो तं पश्यित ।

सदिक्षीन कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके । कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्मत्त पुर परं ।

५१११

अतृप्ताभाव भोऽप्यगः किं कुर्ये विधवा वय । तस्य पद्मावती नाम महीषी प्रमदोत्तमा ।

पुरमाता सुत गृध्रा वासुदेवमुपस्थिता । यस्तया पातितो वीर रथप्राक्तेन कक्षया ।

तस्य प्रेतगतस्याय पुष्पस्ता शरण गत । यदि त्वा प्रथमेतापैः क्षुधिता प्राप्स्यन्तव ।

नायमेकप्रहारोऽयं जनकयेत दाहण । यदि कुर्यादयं मृदस्तयिवाभयक विधि ।

मैवं परीतः क्षपणः श्वेतेन धरणीतलं । अयमस्य विपक्षस्य बान्धवस्य तवानय ॥ १०१

सन्ततीरच्छतां घोरं पुनः पुन इवात्मजः । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मच्चिन्ता यदुनन्दनः ।

मृदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदतामरः । राजपथि गतो रोपः सहजैव दुरात्मना ।

प्रकृतिस्तथा वयं जाता देवि श्वेतास्त्रि बान्धव । जेयो मे विगतः सान्धिं तेन वाक्यैरकल्पितैः ।

धोऽयं पुनः शृगालस्य समाप्य न संग्रहः । अभयश्रुतिभिरुच्च ददाम्यस्मै सुखाय वै ।

आह्वयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा । पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिविद्यतां । १०२

ततः प्रकृतयः स्वर्णाः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा । अभियेकार्यमाजगमुर्ध्वं तौ रामकेशवौ ।

ततः सिंहासनस्थं रं राजपुत्रं जनाह्वन । अभियेक्ष्य दिव्येन योगयामास बोध्यान् ।

अभिविष्य शृगालस्य करबोरपुरे सुतं । कृष्णकदहरेवाशु प्रत्यालमभ्यरोचयत् ।

रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धार्थितेन वै । केचन प्रस्थिताऽन्वः संहृष्टा विदिवं ययौ ।

शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह आवा परमपः । सवालदृष्टपुत्रंतिर्मुखाः प्राकृतयस्तथा । १०३

शिविकायामयरोष्य शृगालं युद्धदुर्मदं । सहितः दूरमार्गेण पथिमामिमुखा ययुः ।

नैधनेन विधानेन चक्रुते तस्य सक्तियां । सत्कारं कारयामासुः पितृणां पारलौकिकं ।

उद्दिष्टोद्दिष्ट्य राजानं आहूतं कृत्वा सहस्रशः । ततश्च सत्सिद्धं दत्त्वा जामिनीवादिस्तौ नैः ।

पितृभ्युपरोते घोरमौकशमिन्नमानसः । कृत्वा दत्तं तदा राजा प्रविशे पुरोत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते पिलिपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शृगालवधे एकधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु सन्त्येन कश्चिन् पञ्चरात्रवितौ पथि । दमघोषेण सङ्गत्य निकराचोपितौ ततः । १०२

कमलतः सहितौ वीरौ मुदा परमया सुतौ । नगरीं समुप्रां प्रति वसुदेवसुताकुमौ ।

ततः प्रायुहताः स्वर्णं धादवा यदुनन्दनौ । स्वर्णां सङ्ग्रहणं उपवेशनपुरोगमाः ।

देख्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणश्च ययोदिताः । सवालदृष्टा सा चैव पुरी समभिवर्त्तत ।

मन्दित्थ्याष्टवाद्यानां स्त्रियेतां पुनर्वांस्तमौ । रथ्याः पताकामालिन्यो भावनि सा समन्ततः ।

वृष्टमृदिता स्वर्णं पुरीं परमशोभिता । आचोक्षयोराममेन यदेवैश्वर्यं तथा । १०४

सुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः । सुवागीर्म्भस्तना गाथा धादवानां प्रियहराः ।

गोविन्दराभौ धर्मप्रभौ आतरो लोकाविकृतौ । स्ते पुरे निभंथाः स्वर्णं लोहार्थं धादवाः सुखं ।

न तत्र कदिदोनां वा मलिनो वा विचेतनः । मयुरायामभूत् कथिद्रामस्तथाधमगमे ।

वधाणि साधुशक्त्यानि प्रहृष्टा गोहृष्टदिपाः । मरुमारोग्याः चैव भञ्जिते मानसं सुखं ।

मिषादं प्रवृम्भेता विरजत्का दिशो दम् । देवानि च स्वर्णाणि वृष्टान्वायतनैर्यथि । १०५

यानि लिङ्गानि लोकस्य दृष्टान्गोष्ठे हने युगे । तानि सन्त्येष्टुः दत्ता तजोराममेन तदा ।

ततः क्षामे श्वे पुष्टे सन्त्येकानिह्वनैः । हरियुक्तेन ते वीरौ प्रविष्टौ समुप्रां पुरीं ।

प्रविशन्तौ पुरीं रथ्यः गोविन्दे राममेव च । सङ्ग्रहं मुच्यदुगणाः दत्तं देवगता दद ।

वसुदेवस्य भवनं पितृसौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचसं ।
 ततसौ वसुदेवस्य पादौ समभिवाद्य च । उपसेनन्तु राजानमन्यास्य यदुपुङ्गवान् । १०१२
 ययान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वेऽभिनन्दितौ । जम्बतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं ।
 तत्रायुधानि विन्यस्य गृहे स्त्रियैश्चरितौ । मुमुदतैः यदुसरी वसुदेवमुतातुभौ ।
 एवं तापेकनिश्चाणैः मयुरायां ब्रुवान्नौ । उपसेनानुगौ भूत्वा कश्चित् कालं विधेरतु ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवरे विष्णुपर्वणि मयुराप्रत्यागमने द्वाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच । कस्यचित्तय कालस्य स्मृत्वा गोपेषु सौहृदं । जगामैको मजं रामं कृष्णस्यानुमते स्थितम् ।
 स गतस्तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि वै । भुक्तपूर्व्याश्चरण्यानि वरानि सुरमोणि च । १००
 स प्रविष्टुः वेगेन तं मजं कृष्णपूर्वजम् । वस्त्रेन रमणीयेन वस्त्रेणालङ्कृतं प्रभुम् ।
 स तानभाषत प्रीत्या ययापूर्वमरिन्दमः । गोपास्तेनैव विधिना ययान्यायं ययावयः ।
 तथैव प्राह तान् सर्वैस्तथा च परिहर्ययन् । तथैव सह गोपीभिर्योजयन्कधुराः कथाः ।
 तमूचः स्वविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः । रामं रमयन्ता येष्टं प्रवासात् पुनरागतं ।
 स्नातं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन । अद्य ह्य निरुतासात् यत्ना पर्यामहे वयम् । १०१
 प्रीतास्यैव वयं वीर यत्नं पुनरिहागतः । विष्णोस्तस्मिन् लोकेषु रामं ब्रुभयङ्करः ।
 परं प्रीया वयं भूमं तया पादवनन्दन । अथवा प्राप्तिनस्तात् रमन्ते जम्भूमिषु ।
 चिदशानां वयं मान्या भुवमघामलालन । ये यः दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तत्रागमं ।
 दिष्ट्या ते निहता मन्दाः कंसस्य विनिपातितः । उपसेनोऽभिविक्तस्य माहाभ्येनात्मजेन वै ।
 ममुञ्चि च श्रुतोऽस्माभिसिन्धुना सह विषह । गोमते च श्रुतोऽस्माभिः क्षत्रिये सह विषह । १०२
 दरदस्य वधक्षेत्रे नराश्वत्थपराजयः । तत्रायुधावतरणं श्रुतं न परमाद्यवे ।
 वधयेव ब्रह्मालस्य करवीरपुरोत्तम । तस्मिन्तस्माभियेकस्य नागराणाञ्च धाम्पनम् ।

सद्यो दत्तानि पद्मानि विक्रान्तुत्यलानि च । शिरसा चारुकेनेन किञ्चिदाद्यन्तमौलिना ।

अथैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता । चन्दनार्द्रेण पोनेन वनमालावल्ग्विना ।

विषभावरुणा राम कैलाशेनैव मन्दर । नीले वषाणे वषणे प्रत्यगजलद्रुमे ।

१०५

रराज वपुषा शुभ्रकिमिरौघे यया शशी । साङ्गलेनावसकेन भुजगाभोगवर्जिता ।

तया भुजापट्टेन मुयलेन च भासता । स मत्तो वलिनां श्रेष्ठो रराजार्घुर्गतानन ।

शैश्विरोऽपु विद्यामास यथा खेदालस शशो । रामस्तु यमुनामाह स्वातुमिच्छे महानदि ।

इह मातमिगच्छ त्वं हृदिषो सागरद्वमे । सङ्घर्षेण स मत्तोका भारती परिभूय सा ।

वाभ्यवर्त्तत न देय स्तोत्रभावेन मोहिता । ततश्चुकोध वलवायामो मधुसमीरित ।

१०६

चकार स हल हले कर्षणाधोमुख बली । तस्यामुपरि मेदिन्यां पेतुस्त्वामरसज्ज ।

मुमुबु पुष्पकेपिथ्य पुष्परेणुरणे मलं । स हलेनानतापेण कुले मृद्व्वा मज्जानदी ।

चकप्यं यमुनां राभो व्युत्थितां वनितामिव । सा विङ्गलजसलोता ह्रदप्रस्थितवद्यया ।

ध्यावर्त्तत नदी भोता हलमार्गानुसारिणी । साङ्गलादिष्टमार्गां सा वेगमा वक्रगामिनी ।

सङ्घर्षमभवत्ता योपेकाकुलताङ्गता । पुलिनयोऽपि विमोहो मृदिनैलोद्यताङ्गिते ।

१०७

केनमेव सखस्यैव स्थितैसीरान्तगामिनी । तरङ्गविषमापोढा चक्रवाकोन्मूलसमी ।

सुगन्धमोरवकाङ्क्षी तलमोक्षविभूषणा । वितर्कवेषणापाङ्क्षी काशवौमोक्षिताम्बरा ।

तीरजोद्धृतकेयान्ता जलसुलितगामिनी । साङ्गलोत्तिष्ठितापाङ्क्षी शुभिता सागरद्वमे ।

मत्तेव कुटिलापाङ्क्षी राजमार्गेण गच्छती । हत्यते सा स्म वेगेन स्वातसुलितगामिनी ।

उन्मार्गानीतमार्गां सा येन हन्दावन वने । हन्दावनस्य मध्ये सा नीता यमुना नदी ।

१०८

रोह्यमाणेव सगरेस्थिता तोपवाविभि । सा यदा समनुकान्ता नदी हन्दावन वन ।

तदा स्वीरुपिणी भूला यमुना राममप्रवीत । प्रमोद नाथ भीताङ्घ्रि प्रतिलोमेन कर्षया ।

विपरीतमिदं रूपं तोपस्य मन जायते । अवत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय सया कृता ।

कपण्ठेन महाबाहो स्तमार्गव्यभिचारिणी । प्राप्तां भां सागरे नूनं वपय्यो वेगमर्चिता ।

विगहादिहंसिद्यन्ति तोपय्याह्वगामिनी । प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वा हृष्णपूर्वज ।

१०९

सप्रसन्नमता नित्य भवत्त्वं सुरोत्तम । कर्षणायुधकृष्टाङ्घ्रि रोषोऽयं विनिवर्त्यतां ।

गच्छामि चरौ मूढा तवाहं साङ्गल युव । मार्गमादिष्टमिच्छामि क गच्छामि महाभुज ।

प्रणामावतता दृष्ट्वा यमुना साङ्गलायुः । प्रत्युपवाचार्थं त्रधू मदस्त्वाम्निदं वच ।

साङ्गलादिष्टमार्गां तमिम मे विप्रदर्शने । देशमन्त्रप्रदानेन दावयस्व खिल शुभे ।

रूपं ते मुमु सन्देहं कथितं सागरद्वमे । शान्तिं तत्र महाभागे गन्तवाद्य ययासुष ।

११०

लोका हि पातन्याह्वानि तावन्निष्ठते यथा । यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते प्रजगामि ।

साधु साञ्चिति रामाय प्रथममघकिरे तदा । तां विद्वज्ज महावेगं तां य मर्षां यनौक्यः ।

तत सञ्चिन्त्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव च । पुनः प्रतिजगामाशु मथुरा रोहिणीसुतः ।

स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनं । परिवर्त्तमानं ददृशे श्रुत्वा सारमन्थरं ।

तथैवाभ्यन्वेशेन सोपसृष्टो जनाहूतं । प्रत्यग्रवनमालेन वचसाऽतिविराजता ।

स दृष्ट्वा हर्षमामान्तं रामं छात्रलधारिणं । सहस्रात्याय गोविन्दः प्रददावायनोत्तमः ।

उपविष्टं ततो राम पश्यच्छ कुशलं श्रेष्ठे । बान्धवेषु च सर्वेषु गोपु चैव जनाहूतं ।

प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणं । सर्वेषु कुशलं कृष्ण सेनां कुशलमिच्छसि ।

ततस्तथोर्विचिचार्याः पौराण्यो ह्यभवन् कथाः । वसुदेवाद्यत पुण्या रामकेशवयोस्तादा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यमुनाकवणे व्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्यस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका मरा । चक्राधुधरहं सर्वं लोकपालादौपमं ।

तेवात्यधिकशंसोऽपु लोकप्रावृत्तिकेविव । हतवञ्जा यदुश्रेष्ठा समेताः कृष्णवर्षदि ।

समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु सबदि । प्रावृत्तिका मरा, प्राज्ञ पार्थिवात्ययिकं वच ।

जनाहूतं नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागम । शशंसुर्ह्यभिषात्यानां मुमहागित्यनेकम् ।

स्मरितस्तत्र गच्छन्ति नानाजलपदेभ्यः । लुण्ठिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्तत्रावनात् ।

प्रकारं स्या कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजैरिताः । इक्ष्मिणी किल गत्वा स्तो इक्ष्मिण प्रथिता स्वयाः ।

भावो खयन्मरस्तत्र तस्याः किल जनाहूतः । इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सबलानुगाः ।

तस्यास्तौ लोकापसुन्दर्यास्तौ येऽहनि यादव । इक्ष्वाभूषणभूषिण्या भविष्यति खयन्मर ।

राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यधरथगामिनां । द्रुह्याम जतशस्त्राव हन्दाणि च महात्मानां ।

सिंहशार्ङ्गलदार्पाणां मत्तद्विरदगामिनां । सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परसमर्षिणां ।

जयाय शीघ्रं स्मरिता वलौघेन समुन्मिता । निरुद्धाः श्रुतिवोपला किमेकान्तचरा वयं ।

निरुद्धाश्च भविष्यामि गच्छामि यदुत्तम । सुमेतत् केवलो वाक्यं यदि श्रण्यन्निवापिन् ।

निर्जगाम यदुश्रेष्ठा यदूर्गां सहितो वलौ । यादवास्तौ वलौद्या सर्वे संयामस्तामसाः ।

निर्ययुः सन्दर्भैर्हिंयेर्गन्वितास्तिदशा इव । बलाघेण नियुक्तेन हरिरोयानमस्मिन् ।

चक्रोद्यतकरं कृष्णो गदापाणिर्यरोपत । यादवाद्यापरं तत्र यामुदेवानुयायिन ।

रथैरादित्यमह्यैः क्रिद्धिणोऽप्रतिमादितैः । उपसेनन्तु गोविन्द प्राह निश्चितदहनः ।

तिष्ठ स पृथगार्हूल भवा मे सहितोऽनघ । क्षमिया निष्ठतिगशाः शास्त्रास्त्रिन्द्रदंभिन् ।

पुरीं शून्याभिर्मां वीर जपन्तैः पीडयन्ति मः । अस्माकं शङ्किता सर्वे नरासत्त्वप्राणुगाः ।

मोदन्ते मुनिगताश्च देवलोके यथाऽमराः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनं युवा भोजराज्ञो महायया । कृष्णं स्वेष्टेन विप्रतं बभूवै ययमाहृतं ।

कृष्णं कृष्णं महाम हो यदूर्गां नन्दिबहून् । श्रूयतां यदहं सद्य वक्ष्यामि रिपुसहन ।

मया विहीनः सर्वे स्या न मक्ताः मुषमासिह । पुरेऽस्मिन् विषयान्तो वा पनिहोना इव क्षियः ।

तत्तनाया वयं तात तद्वाङ्मलमाश्रिता । विभीमो मे नरेन्द्राणो मेन्द्राणामपि मानद ।

विजयाद्य ददुश्चेष्ट यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं संहितोऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षम् ।

तस्य राज्ञो वच श्रुत्वा सन्निभं देवकीसुत । यथेष्ट भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्ययशस्र्यं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भन्तादाहरणे चतुर्धनुःशततोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै । भीष्मकस्य स्यहं प्राप्तिं लोहितपतिमाश्रिते ॥ १०५ ॥

प्राप्ते राजसभां तु शिविराकीर्णभूतले । रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राज्ञी तनुमाविशत ।

विवाशनार्य भूपाणा प्रकाशार्थं पुरातन । मनसा चिन्तयामास वैगत्यं महाबलं ।

ततस्त्रिन्तितमवसु विदित्वा चिन्तात्मज । सुखलक्ष्यं यपु कृत्वा निलिल्य केशवान्तिके ।

तस्य पद्मपातेन पवनोद्गमकारिणः । कल्पिता मनुजा सर्वे न्युत्थास्य पातितां भुवि ।

शिरोग्भि पतिता सर्वे प्रविपन्न ययोरया । तान् पक्षिपतितान् दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाच स ।

स तदा पचवातेन मेने पतगसप्तम । ददर्श गर्ह्यं प्राप्तं दिव्यरुग्गनुलेपनं ।

पचवातेन दृष्टिवीक्षाचयनं मुकुन्दं । दृष्ट्वा सन्ने प्रहरणैर्लेलिङ्गिरिवोदरे ।

वैष्णव हस्तसंघेय नात्मनः प्रवाङ्मुख । चरणाभ्यां प्रकर्षन् पाण्डुरं भोगिनाम्बरं ।

हेमपचैवपचितं धातुमन्मिवाचलं । अस्तारम्भं हर्षं हिङ्गिरेद्विभ्राजनं ।

वासनं दैत्यसंघाना वाहनं ध्वजलक्ष्यं । तं दृष्ट्वा च ध्वजं प्राप्तं सचिवं मान्तरायिकं ।

धृतिमन्त गतमन्तं जगाद मधुसूदनं । दृष्ट्वा परमवष्टयं खितं देशनिवापरं ।

तुल्यमानार्थया वाचा गतमन्तमुपस्थितं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ स्नातं खचरश्चेष्ट सुरसेनारिमहं । विन्ताहृदयानन्द स्नातं केशवमियं ।

प्रज पचरथश्चेष्ट कैशिकस्य निवेशनं । धनकचैव गत्वाऽद्य प्रतीक्षाम स्त्रयस्वरं ।

राज्ञा तच्च समेतानां हस्तयस्त्रयगामिनां । द्रष्टव्यम शतशस्तव समेतानां महात्मनां ।

एवमुक्त्वा महाबाहुर्वनतय महाबलं । जगामाशु पुरी कृष्ण कैशिकस्य महात्मनः ।

वैगत्यसख श्रीमान् यादवैश्च महारथैः । विदमंगरीं प्राप्तिं कृष्णो देवकिगन्धनं ।

चष्टा प्रमुदिता सर्वे निवासायोपचक्रुः । सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो वक्षसास्त्रिणः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदं । कैशिकस्तत उत्थाय प्रष्टुमान्तरात्मना ।

अर्थमाचमनीं दत्त्वा स राजा कैशिकं स्वयं । सतकृत्यं विधिवत् कृष्णं स्मरुप संन्येयवतः ।

पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरं । विवेश सखल श्रीमान् कैलार्णवशरूरो यथा ।

खानपानादिरदौघैरर्चिता वासवाङ्गुज । सुखेनैवापित कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।

पूजितो यजमानेन श्रेष्ठपूजितं चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णलीखयवरोपसाधिकशततोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैगत्यसहायतुं । नभूयस्त्रिन्तयविष्टा सर्वे नृपतिपत्तमा ।

ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमविक्रमा । मन्त्रयुर्मान्त्रकुर्वन्तो नीतिशास्त्रार्थवित्तमा ।

५८२

भीमकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतां । सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्राक्षरणेषु च ।

नियेदुल्लेख्य वरा देवा देवसभासित्र । तेषां मध्ये महाबाह्वर्जरासभो महाबल ।

वभाषे सुमहातेजा देवान विश्वेश्वरो यथा ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीमकस्य महामति । कथ्यमानं वया मुमुक्षु वचनं वदताम्बरा ।

धोऽसौ कृष्ण इति ख्यातिः वसुदेवसुतो बली । वनेतेयसहायेन संप्राप्त कुण्डिनं विह ।

५८३

कन्याधैतेर्महातेजा यादवैरभिसदृत । श्वशरं कुरुते यत्न कन्यावाप्तियंया भवेत् ।

यद्वच कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्भूतं । कुहूश्च नृपग्राहूँका विनिश्चित्य बलाबलं ।

पदातिना महावीर्यो वसुदेवसुनातुभो । वैभवेयं विना तस्मिन् गोमन्ते पश्यतां स मे ।

यत् कृतं सुमहद्वीरं भवद्भिर्विदितं महत् । कृष्णस्य यादवैर्यैव भीमान्धकाहारथै ।

समेत्य पुथ्यमानस्य कीदृशो विप्रश्चो भवेत् । कन्यार्थं यतमानेन गहडखेन विष्णुना ।

५८४

क स्थास्यति रणे तस्मिन्निपि क्रक सौ । सह । पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी विर्यं ।

पातालस्य तले मग्रा विष्णुना प्रभविष्णुना । वाराहं रूपमाख्याय उद्धृता अगदादिना ।

हिरण्यस्य दैत्यैश्चो वाराहेण निपातित । हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रम ।

अवधोऽमरदेत्यानामृविगन्धर्व्यं कश्चरै । यचराचयनागानां नाकाश्च नाविनिखले ।

न चाभ्यन्तराव्यर्जोर्गं शृङ्गेणार्द्रकेन च । अवधस्त्रिषु लोकेषु दैत्यैश्चो ह्यपराजित ।

५८५

गारुधितेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा । वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।

अदित्या गर्भसंभूतो वसिष्ठोऽसुरोत्तम । सत्पितृभ्युत्तमै पापै स्त पातालसंश्रय ।

कार्तवीर्यो महावीर्यं सहस्रभुजविग्रह । दशायुधप्रसादेन मत्ता वरमदेन च ।

जामदग्न्या महातेजा रेणुकागर्भसकत । चैताद्वीपरथो सन्ध्या राम शस्त्रक्षताम्बर ।

पशुना वज्रकलेन वसदीपेश्वरो नृप । निहतो विष्णुना भूयस्वरूपेण वैश्य ।

५८६

हृष्टाकुलसंभूतो रामो दाक्षरथि पुरा । विलोकजयिभ वीरं रावणं वैश्यापातयत् ।

पुरा कृतयुगे विष्णुः श्यामे तारकामये । धोडग्राहूँभुजो भूत्वा गहडखो हि वीर्यवान् ।

निजघानासुरान् युद्धे वरदानेन दर्पिताम् । कालगेमिष्य दैत्यैश्च देवतानां भयप्रद ।

सहस्रकिरणभेगेन शक्रेण न्यहनतुधि । महायोगबलनाजौ विप्ररूपेण विष्णुना ।

अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहुवोऽसुरा । वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमा ।

५८७

निहता बालभावेन प्रलम्भारिष्टधेनुका । शकुनिं केशिनश्चैव यमलाञ्छनकायपि ।

मार्गं कुवलपापीडं चाणूरं मुष्टिकन्ताथा । कश्यपं बलिना श्रेष्ठ सगणं देवकीपुत्र ।

न्यहनन्नेऽप्येवम कीडमानो हि क्रैश्व । श्वमादीनि दिव्यानि च्छद्मरूपाणि विष्णुना ।

कृतानि तत्र तत्रैव नायया प्रभविष्णुना । तेनाहं व प्रवक्ष्यामि भवतां हितकार्यया ।

तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराधमसुरान्तकं । नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं भुवं ।
 स्तुष्टारं सर्वभूतानां शक्तायुक्तं सनातनं । अष्टयं सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्तुतं ।
 अनादिमथानिधनं धरमचरमव्ययं । स्वयम्भुवमजं स्थाणुमजयं सचराचरैः ।
 त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनं । इति मे निखिला बुद्धिर्जातोऽयं मयुरामधि ।
 कुले महति वै राशं विपुले चकवर्तिनां । कथमन्यस्य पुंशस्तु गतमान् वाहनो भवेत् ।
 विशेषेण तु कन्यार्यै विक्रमस्य जगद्धने । कः स्थास्यति पुमानस्य गच्छस्वायतो बलो ।
 स्वयंवरहतेनासौ विष्णुः स्वयमिहागतः । विष्णोरागमने चैव महाभ्देऽव प्रकीर्तितः ।
 भवद्भिरनुचिन्त्येदं कथितं यदन्तरं ।

५८०

५८१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विब्रुवमाण्यन्तु मगधानां जनेश्वरं । सुनीचोऽय महाप्रज्ञा वचनस्यैवमवोत् ।

॥ सुनीच उवाच ॥ सम्यग्गृह महाबाहुकर्मगदाधिपतिर्नृपः । समघं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।

गोमते रामकृष्णार्थां कृतं कथं बुदुष्करं । गजान्तरयममाधा पत्तिध्वजममाकुला ।

५८२

निर्हृगधा मन्मो सेना चकलाङ्गलवक्त्रिणा । तेनार्यं मागधः शोमाननगतमपिनायत् ।

भुवने राजसेनायामनुसृत्य सुदारुणं । पदायोधुंयतोऽसौ वलकेशवयोर्मुधि ।

दुर्निवार्यतैरैतैरभवदादिनोचयः । विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ।

पञ्चवेगानिलोद्भूता बभ्रुमूर्गणेचरा । समुद्रा, कुमिता, सर्वे चक्षालाङ्घ्रिर्बही मुक्त ।

वयस्य सर्वे सन्तसाः किमुपातेति विक्लवाः । यदा सन्नद्ध युधेति आरुढ केशव खगे ।

५८३

कथमस्तुधि, कथं प्रतिष्ठातुं रणाजिरे । राशं स्वयंवरो नाम सुमहान् सर्ववर्द्धन ।

कृतो नरवैराघैर्यशोधर्मस्य वै विधिः । इदन्तु कुण्डिनगरमायाय मनुजेश्वरैः ।

पुनरेवैयते नूनं महापुरुषविपहः । यदि सा वरयेदन्वै राशं मन्ये नृपात्मजा ।

कृष्णस्य भुजयोर्ध्वीर्यं कः पुमान् प्रसहियति । विख्यापितस्तु देवोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।

तदर्धमागतः कृष्णो वयस्यैव नराधिपा । कृष्णस्यागमनस्यैव नृपाणामपि गर्हितं ।

५८४

कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेऽपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे सुनीचशक्ये पञ्चविक्रमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने सुनीयेन महात्मना । कर्षाधिपतिर्वीर्ये दन्तवक्तोऽभभाषत ।

॥ दन्तवक्त उवाच ॥ यदुक्तं म गधेन्द्रेण सुनीयेन नराधिपा । युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्मान् वचो हितं ।

न च विदेषणेनाहं न पाहङ्कारवादिना । न चात्माविजिगीषुणाह्वयामि वचोऽस्यत् ।

वाक्यार्थं महागार्धं नीतिशास्त्रार्थं हितं । क एष निखिलं वक्तुं शक्नो वै राजसंघदि ।

५८५

किन्वनुसरणं हि यद्वीर्यमिदं शृणुष्व मे । आगतो वासुदेवेति किमाद्यर्थं नराधिपा ।

ययागता वयं सर्वे तया कृष्ण इहागतः । किमत्र देवि गौष्णि वा कन्यहेतोः समागताः ।

यदस्माभिः समेतैव कृतं गोमन्तरोधनं । तत्र युद्धकृतं देवं कथं वः कर्तुमर्हय ।

वनवासं स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । देवर्षिवचनाद्राजन् वृन्दावनतटे स्थितौ ।
 तावाह्य वधाधाय उभौ रामजनाह्नौ । नागेन्द्रोदीपितौ वीरौ क्षतनाभौ विवेक्षितौ ।
 ततः स्ववीर्यमाश्रित्य निहतौ रङ्गसागरे । गताधुरिव चासीनौ मयुरेशः सहानुगः ।
 किमत्र विहितो द्रोणो येनास्त्राभिर्वयोधिकौ । उपरोधपरा राज्ञो वयं सर्वे समागताः ।
 सेनातिवलमासोक्य विवक्षौ रामकेशवौ । पुरं वलं समुत्सृज्य गोमन्तं पर्वतं गतौ ।
 तत्रापि गतमस्त्राभिर्दन्तुं समरयोधिमिः । अग्राप्तयौवनाभ्यास्तु प्रदाताभ्यां रणाजिरे ।
 रथाश्चनरनागेन तत्र वै विपद्यः क्षतः । हस्तेऽपरोधं शूलः स चक्षुषर्षेण द्रोपितः ।
 दावाग्निमुखमाविश्य हृतौ यद्य तपस्विनौ । विनीत इति मन्याम सर्वे क्षत्रियपुङ्गवाः ।
 प्रतियुद्धं करोत्येवं दूषयाम जनाह्नं । यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत् कलिः ।
 प्रीत्यर्थं प्रतिय्यामः क्षणेन सह भूमिपाः । इदं कुण्डिपुरं हृष्या नागतः कलिहेतुना ।
 कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति । सर्वेऽस्मिन् पुद्गलेऽसौ न कश्चित् प्राकृतो नरः ।
 देवलोके च देवेशः प्रवरः पुद्गोत्तमः । देवानामपि कर्त्ताऽसौ लोकानाञ्च विरेषतः ।
 न देवं वाशिष्ठा बुद्धिर्न चेत्था नापि गम्हरः । न शम्भो न हृषो नार्त्तः प्रणतार्त्तिहरः सदा ।
 स्य विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवता । आगतो गच्छेन्नैव च्छाद्राप्रकाशहेतुना ।
 न सेनासहितो पाति हृष्यः शत्रुविनाशने । इमां धार्मां जिज्ञासोऽर्थं प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
 सहितो पाद्मवैद्य भोजहृष्ट्यम्बकैरिह । अद्यमात्रमपि दत्त्वा अतिथ्यञ्च नराधिपाः ।
 करिष्यामो वयं सर्वे केशवाय महात्माने । एवं सम्भागतः कृत्वा हृष्टेन सहिता वयं ।
 वषामो विगतदिग्धा निर्भया विगतस्वरा । तस्य तदचनं श्रुत्वा दन्तवक्रश्च धीमतः ।
 शास्त्रं प्रवदतां श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ।
 ॥ याप्स उवाच ॥ किं भयेनास्त्र नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवानस्य । सम्भागतस्ते हेतोः हृष्टस्य भयकम्पिताः ।
 परस्मैव किं कार्यं विनिश्चयस्तमात्मनः । नैव धर्मो नरेन्द्राणां चासधर्म्यं च तिष्ठताम् ।
 न हस्तु राजर्षेभ्यु संभूतः कुलवर्द्धनाः । तेषां कापुरुषा मुक्तिः कर्म भवितुमर्हति ।
 अर्थं जानामि ते हृष्टमादिदिशं समानतः । प्रभुं धर्माभिरुद्राणां नारायणपरायणं ।
 वैकुण्ठमजयं लोकं चराचरगुहं हरिं । समुत्तं देवकीगर्भं विष्णुं लोकजमस्तुतम् ।
 कंसराजवधाधाय भारावतरणाय च । अस्माकञ्च विनाशाय लोकधरचणाय च ।
 अंशवतरणे ह्यस्तं ज्ञाने विष्णोर्विषेष्टितं । वंशमममनुष्ठं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
 अक्रान्तनिर्निर्दग्धा यास्यामो यमसादयं । तत्र जानामि राजेन्द्राः कालेनायु उयो भवेत् ।
 नाकाक्षे धियते कश्चित् प्राप्ते काले ॥ जीवति । एवं विनिश्चयं बुद्ध्या न कुर्व्यात् कर्णचक्षणं ।
 य एव भगवान् विष्णुरामोऽस्य तपस्यः स्य । निहन्ता दिभिर्द्राक्षं यथाकालेन योगवित् ।
 वयं वैरोचनिश्चैव भद्राऽयं महाबलः । क्षतवान्देवदो वै पातालतलवाचिनः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

एवमादीनि चान्यानि विष्णोर्देष्टानि वै नृपाः । तस्मादयुक्तं भवतां विग्रहायै विचारणं ।
न च संघामहेतोर्हिं कृष्णस्यागमनं लिङ् । यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ।
किमत्र विपद्वा राज्ञां प्रीतिर्भवति वै भुवं ।

५८०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिश्चालिनां । न किञ्चिदमबोद्धा राजा भीष्मक पुत्रकारणात् ।
महावीर्यमदेसितं भागवास्याभिरचितं । रणे प्रचण्डातिरथ विचिन्त्य मनसा सुतं ।
कथं न गच्छते नित्यं पुत्रो वै बलदर्पितः । नित्याभिमानी च रणे न विमेति च कस्यचित् ।
कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र संशय । भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविपक्षं ।

५८१

द्वयो रैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुत । जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केवलात् ।
कन्याहेतोः सुतं श्रेष्ठं पितृणां नन्दियद्वनं । कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केवलात् ।

न च नारायणं देवं वरमिच्छति ह्यस्त्रवान् । भूढभावमदोन्मत्तः संपामेवनिवर्तकः ।

निपत भक्षसाध्वानि हलराश्रियः । करवीरेयः पूरः प्रह्लादचित्रवीरिणा ।

अपेन भक्षसाध्वीतः केशवेन बलीयसा । रुन्दावने वसन् श्रीमान् केशवा बलिनाम्बरः ।

५८२

उद्धृतेकेन हस्तेन सन्नाहं धृतवान् गिरिं । दुष्करं कर्षं संभृत्य मनः सोदति मे भूधरं ।

इन्द्रस्य स्वयमागम्य देवतैः सह वृषहा । अभिविद्यामवोत् कृष्णमुपेदेति शचीपतिं ।

यथा च दमितो नागः कालिना यमुनाप्रदे । विप्राग्निज्वलितो यौरः कालान्तकधममः ।

कीर्यो चैव महावीर्यो दानवो हयविग्रहः । निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ।

सान्दीपनिमुतच्चैव चिरनष्टं हि सागरे । कृष्णः पञ्चजनं हत्वा चानयद्यममन्दिरात् ।

५८३

गोमलो मुमहद्युद्धं वक्रभिश्चैव तावुभौ । कृत्वा विनाशजनन गजाश्वरयसंकुलं ।

गजेन गजहृन्दा नि रथेन रथयोधिनः । सादिनद्याश्वयोधेन चरथेन पदातिनः ।

अज्ञतौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ । न देवामुरगन्धर्वा न चघोरगराक्षसाः ।

न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः । कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्वरयसंकुलं ।

तमनुसृत्य संपामं भूधरं सोदति मे भग्नः । न मया अतपूर्व्यां वा दृष्टपूर्वं कुतोऽपि वा ।

५८४

तादृशो भुवि मर्त्योऽन्यो वासुदेवात् सुरीक्षमात् । सम्यगाहं महाबाहुर्दन्तवक्त्रो महायुतिः ।

शान्दयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यत्तु चमं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सञ्ज्ञिष्य मनसा बलाबलविनिश्चयः । गमनाय मतिश्चक्रे प्रसादयितुमश्रुतं ।

चिन्त्यमानो नरेन्द्रेण वक्रभिर्नयशासिभिः । सुतनागधवन्दिभ्यो वेधितसुखतिमङ्गलैः ।

प्रमाताचां रजन्यान्तु हतपूर्वाष्टिकजिह्वा । उपविष्टा नृपाः सर्वे खेपु विश्वमेवगु ।

५८५

ये विष्टास्तथैव राजन्विद्भायां नगाधिपैः । तैरागम्य खराजैर्बु रक्षो गत्वा निवेदितः ।

शुक्ला कृष्णाभिप्रेक्षन् कौचदृष्टा नराधिपा । नेचिद्दीनतरा भीता उदासीनास्तथाऽपरे ।

विधा प्रमिषा सा रैवा नरन गान्धर्वाः । महाशैव इव कुम्भा अभिप्रेक्षेण चासि ता ।

नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः । व्यतिक्रममचिन्त्यञ्च कृतं नृपतिना स्वयं ।

विचिन्त्य मनसा राजा दक्षमानेन चेतसा । जगाम भरद्वाजां समाजे प्रतिबोधितः ।

१००

एतस्मिन्नन्तरे दूताः सम्प्राप्ताः कैशिकान्मिकात् । खेडमुद्धृत्य शिरसा विविशुः नृपार्थवं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरं समाधिकृतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ हत्वा कंभं महावीर्य्य देवैरपि दुरासदं । नामपिक्त, स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ।

कन्यार्थं चागतः कृष्णक्षत्रपि न कृतातिथिः । अमानमतुलं प्राप्य चान्तवान् केन हेतुना ।

विनतारथाः सुतस्यैव महाबलपराक्रमः । स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपचितः ।

एतदाख्याहि भगवन् परं कौतूहलं हि मे ।

१०१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये सहाय्युतं । मनसा चिन्तयामास वामुदेवाय कैशिकः ।

दृष्ट्वा स्वयं हि न, सर्वान् भुवं पापक्षयो भवेत् । विद्रुहभावः कृष्णस्य आवघाट्टितस्तनः ।

अतः पाचतरः कौड्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते । कृष्णात् कमलपत्राचादेव देवाभ्यनर्हन्नात् ।

तस्यावां किं प्रदास्यावदातिथ्यकारणेन ह । पाचमासाद्य वै राजन् पृथ्वा, धर्मो न लुप्यते ।

श्वमन्योन्यक्षिप्य भ्रातरौ कथकैशिकौ । स्वराज्यं दातुकामौ तौ जगमतुः केशवान्तिकं ।

१०२

देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ । ऊचतुष्टौ महात्मानौ प्रशस्य शिरसा हरिं ।

अद्यावां सफलं जग्य अद्यावां प्रयितं यशः । अद्यावां पितरस्तृप्ता देव त्वयि गृहगतौ ।

चामरं व्यजनं क्वचं ध्वजं सिंहासनं वलं । स्फोटकोपा पुरी चैव आवाभ्यां सहितं तव ।

उपेन्द्रं महाबाहौ देवेष्टेणामिक्तवान् । आवाभिह तु राज्ये त्वामभिपिञ्चिव वै प्रभो ।

आवघाट्य कृतं कार्यं वज्रभिः पार्थिवैरपि । कथ्यते नान्यथा कर्तुं नरासत्वेन वा स्वयं ।

१०३

शत्रुसे मागधो राजा नरासत्वे महायुतिः । कथान्ते भुवते राजनृपाणां नभयप्रदः ।

सिंहासनमन्यास्य पुरश्चास्य न विपतिः । कथं राजसमाजेऽस्मिन्नास्यते देवकीसुतः ।

कृष्णोऽपि सुमहावीर्य्यो ह्यभिमानो महायुतिः । न चागमिष्यते चास्मिन् कन्यार्थे च स्वयंवरं ।

पार्थिवेषूपविष्टेषु स्त्रिषु सिंहासनेषु वै । कथमास्यति भीषेणु आसनेषु महायुतिः ।

इति सच्चिन्त्यमानसः शुभाऽप्यौ भीष्मको नृपः । आवयौ, सह संमन्य विषहोपशमार्थिनः ।

१०४

तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहोत्तमं । देवानामपि देवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ।

मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्नामेन्द्रं समाचर । समाजे मानुषेन्द्राणां आभूदासनसङ्कटं ।

विदर्भनगरे तेषां राजेन्द्रं समाचर । आस्यतामासने शुद्धे श्वः प्रभते महायुते ।

अधिवार्यात्मनात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा । यथा गमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवशासनतः ।

एवमुक्ता सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली । प्रेषयामासतुर्वीरा रज्जुमथे नृपैर्हृतैः ।

१०५

देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । लिखितं सुमहातेजाः कैशिकं प्राह शासनं ।

॥ कैशिक उवाच ॥ विदितं वो नृपाः सर्वे वैनतेयसहाय्युतः । आगतेऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ।

प्राप्तमालोक्य पौत्रोऽयमिति सच्चिन्मय भूषति । प्रदेदौ वामुदेवाय खराज्य धर्महेतुना ।
इदमामनमाम्हेति भवान् मे बोद्धिती ततः । वाग्वाचाशरीरेण केनापि योमचारिणा ।

॥ देवदूत उवाच ॥ न युक्तमामन दातुं तयोमीनं नराधिप । इदमेषासनं दिव्यं सर्वैरवविभूषितं ।

जाल्मनदमय दिव्य रचितं विश्वकर्मेणा । प्रेषितं देवराजेन सिंहासनेललितं ।

अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरैर्ममलूतं । अभिपिञ्चाय राजेन्द्रं वज्रमि पार्थिवै सह ।

आगता कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपा । नागमिथ्यति यः क्षत्रितोऽस्य वयो भविष्यति ।

इमे चैवाष्टकलाया निधोनामंशसंभवा । अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महोत्तम ।

दिव्या काञ्चनरत्नाख्या दिव्याभरणयोगिनः । राजेन्द्रस्याभिषेकार्यमागच्छन्ति नृपेष्टता ।

एव शक्य सन्देहं कथितो मे नराधिपा । खेलेनाह्वय तान् सर्वानभिपिञ्चत केशवं ।

॥ वैशिक उवाच ॥ इति सच्चिन्मय खल्लोऽसौ देवदूतो गतो दिवं । दत्तासमस्तं कृण्वाय सोलाकं वदुःशर्मनं ।

तेनाहृष्टोऽदध्यामि भवन्तो ये समागत । दुर्निर्वाय्यतरं पौर शक्ये स्वयमोरितं ।

युष्माभिर्दृष्टं युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभं । कलशैरभिपिञ्चन्तं स्वयमेव नमस्तस्मात् ।

दृष्ट्वायं हि न संज्ञां भुव पापघणो भवेत् । क्षयनेन च कृण्वाय देवदेवाय विष्णवे ।

आगच्छन् नृपश्रेष्ठा न भयं कर्तुमर्हयः । आसयो ज्ञतसन्धानो युष्मदर्थं जगद्गर्ह ।

सर्वेषां मनुजेश्वरा न वैरं कुर्वते हरि । विग्रहमात्रं कृण्वाय अवयोर्दुष्टतत्त्वतः ।

मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते । यदत्र कारणं कार्यं तद्वदस्मिन्विचिन्त्यतां ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ एवं सच्चिन्मयानास्तु नृपाः प्रापभयाहिता । भूयः शुश्रुवुराजेन्द्र राजानः सर्व एव ते ।

मेघागभीरनादेन खरेणापूरयन्मम । वाग्वाचाशरीरेण देवराजस्य प्राप्तताम् ।

॥ चित्राङ्ग उवाच ॥ चैलोक्त्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनहेतुना । आश्रययति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ।

न युक्तं वसतान्योन्यं कृष्येन सह वैरिणा । वसन्धे प्रीतिमुत्पाद्य खराधेयु नराधिपा ।

प्रणतार्तिहरं कृष्णं प्रतिवेमान्तकोऽनल । अनेन सह समीप्या मोदध्वं विगतचरा ।

मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुरा । सुराणां देवता शक्रः शकस्यापि जगद्गर्ह ।

एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवत । ज्ञातोऽयं मानुषे लोके गरुडेषु केशव ।

ऋजेयः सर्वेभ्यो केपु देवदानवमानवे । कर्त्तिकेयमहायस्य अपि शूलधरस्य च ।

तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने । अभिविष्ट्य सुरैः सार्द्धं किमिच्छेयमतः पर ।

न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने । तेनाहं नामपिञ्चामि सर्वलोकनमस्तनम् ।

नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने । गत्वा यूयं विद्मार्थां कथकैश्चिकेतो सह ।

सच्चिन्मयं विधिदृष्टेन कुर्वन् नृपसत्तमा । प्रीतिसन्धानकालोऽयमिति सच्चिन्मय वामव ।

बोधनार्थं विष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वरा । विदर्भनगरे कृष्णं आबितोऽस्याधिवासनं ।

रजेन्द्रनाभिषेकार्थं राजानो कथकैश्चिकेतो । मयो सार्द्धं नृपश्रेष्ठा कृत्वा सुमहदुत्सवं ।

अभियेकेण सत्कृत्य प्रतिशृङ्ग खदचिणः । आगमिष्यथ संदृष्टा मुनरेव स्वधरं । १
 जरासन्धः सुनोयस्य रुक्मावांस्य महारथः । शाल्यः सौमपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
 रङ्गस्त्राशून्त्यहेतोर्हि तिष्ठन्निष च पार्थिवाः । १२
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेश्वर्युवां चित्वाङ्गदेरितां । गमनाय मतिश्चक्रुः सर्वे एव मृपोत्तमाः ।
 अमुशाता मरेच्छेण जरासन्धेन धीमता । भीष्मक पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वयसैर्वताः ।
 भीष्मकस्य महाबाहोः स्ववलेन समन्वितः । जगाम पार्थिवैः सार्द्धं दृष्ट्वाभ्यानेन चेतसा ।
 यत्र कृत्वा महाबाहोः कैशिकस्य निवेशने । दूरादेव प्रकाशन्तो पताका ध्वजमालिनी ।
 शूभा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता । दिव्यस्त्रप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजसमाकुली । १३
 दिव्याम्बरपताकाद्याः दिव्याभरणभूयिताः । दिव्यस्त्रगदामकलिलाः दिव्यगन्धाधिरासिताः ।
 विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात् परिवारिताः । दिव्यास्त्ररोगणालाच ननुतुर्ध्वं समन्ततः ।
 गन्धर्वाः मुनयश्चैव किन्नराश्च समन्ततः । उपगायन्ति देवेशमम्बरान्मरमाजिताः । १४
 क्षवन्ति मुनयः सर्वे सिद्धार्थं परमार्थं । देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानन्दन्दिवि ।
 पद्मद्यौःनिषमुत्पान्ति गन्धर्वूर्णान्यनेकम् । समन्तात् पात्यमानानि आकाशसौर्हीकस्यैः । १५
 स्वयमागम्य राजेन्द्र देवैः सह ब्रह्मोपतिः । विमानधरमोहस्य धर्मकाशं स्थितोऽम्बरे ।
 अष्टभिर्लोकपालैश्च खद्विग्भागेषु सखिभिः । उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः सुवद्भिश्चैव समन्ततः ।
 श्रुत्वा सप्तमुलं गद सर्वं श्व नराधिपाः । विस्मयोत्पुञ्जयन्तो विविशुलो यभां शूभां ।
 कैशिकस्य महातेजाः उपगत्य नराधिपान् । प्रवेशयामास यक्षीं प्रतिपूज्य यथाविधि ।
 निवेदितां सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां यमगमे । निर्जगाम हरिः श्रीमान् सर्वमङ्गलपूजितः । १६
 ततोऽम्बरस्थासौ दिव्याः कलशस्थेलकण्डिनः । सहकारयमायुक्ता वयधुर्गलदा इव ।
 दिव्यक्राश्वनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितौ । गन्धर्वूर्णविभिश्चैव राजेन्द्रक्राभिवेषधे ।
 यद्यौकविधिपूर्व्वेण सौमिपिच्य जगार्दनः । दोषयिता मरेच्छाणां दिव्यैराभरणैः शूभैः ।
 दिव्याम्बरविशेषैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः । सत्कृत्य विधिवद्वाग्नामुपविष्टो जगार्दनः ।
 उभे देवसमोद्देशे स्नानहेतोरिहागमे । उपोष्यमागौ यदुभिविदर्भय नराधिपैः । १७
 नेतयश्च पञ्चवान् कामरूपी नराकृतिः । दक्षिणं पचमाश्रित्य आसवस्यो मभूव ह ।
 तथैकैशिकौ तौ वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने । उपविष्टौ महात्मानौ देवस्थानुमते नृपौ ।
 तथैव वामपार्श्वे तु दृष्टव्यश्चकमहारथाः । सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महारथाः ।
 नास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्त्ररणसंयुते । सुलोपविष्टे श्रीमन्मो देवा इव ब्रह्मोपतिं ।
 शिष्ये आश्रिताः पूज्ये प्रविष्टास्ते नराधिपाः । यथार्थेण तु संपूज्य राजानं सर्वं श्व ते । १८
 सुलोपविष्टास्ते स्तेषु आसनेषु नराधिपाः । कैशिकस्य महाप्राज्ञः सर्वप्राश्नार्थविभक्तः ।
 शूरायिता यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

॥ कैशिक उवाच ॥ अविज्ञाना नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो । भवन्तिमुपस्थाना देव तान् धनुमर्हसि ।

॥ छाप उवाच ॥ न मे वैरो निवसते एकाहमपि कैशिक । विशेषेण नरेन्द्राणां चास्ते धर्मे व्यवस्थिताः ।

योद्धव्यमिति धर्मेण अधर्मेति पराक्रुखे । तेषां किंचेतुना कोपः कर्तव्यस्त्वभीश्वराः । १०९

यद्गतं तदेतिकान्तं ये मृतान्ते दिवङ्गताः । एष धर्मो नृलोकेऽस्मिन् जायन्ति च विषन्ति च ।

तस्मादशौच्यं भवतां मृतानां वै नराधिपाः । धनार्थं भवताऽस्त्राकं वीतवैरा भवन्तु वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा नरेन्द्रास्त्रानायासं मधुसूदन । कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाधुनिः ।

एतस्मिन्नेव काले तु भीमको नयकोविदः । पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि स्कन्धिषोडश्यां नृपान्यासने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ भीमक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनो दातुमिच्छति । स्वयंवरं नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे । १०९

अतोऽन तस्य बालत्वं दातुं नैच्छेन्नतिर्धर्म । एका लेकं समास्त्रोष्ये परचिह्नति मे मतिः ।

अतस्त्वाऽहं प्रसादिष्ये पुत्रदुर्नयहेतुना । प्रसादं कुरु देवैः धनुमर्हसि मे प्रभो ।

॥ छाप उवाच ॥ बालभावेन पुच्छसि चालितो नृपमण्डलं । यदा वै भवति प्रौढ कीदृशो विनयो भवेत् ।

सूर्येन्दुवद्वृक्षान् लोकास्त्रपंथापान्निस्तपि । लोकेऽस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवान् ।

एकस्मापि नृपस्थो मेहासो नित्यं वदेत् । न च तिष्ठति लोकैस्त्रिदिवैर्दण्डवद्विना । ११०

एष धर्मो नरेन्द्राणामिति मे विदितं प्रभो । लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयमुवा ।

कथं तव सुतसौधाम्पती मनुजेश्वर । धनुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंधिदि ।

तादृशं रङ्गमण्डलं कारयंस्तनयस्य । कथं लया ह्यविज्ञात इति मे संशयो मदान् ।

आगतानां नरेन्द्राणामनलार्कन्दुवर्षां । धयर्हिणं तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ।

रथाश्चरनामानां विमर्दमण्डलं तथा । कथं न ज्ञातवाचामस्तव पुत्रस्य चेष्टितं । १११

विषादो नो भवेद्वा चतुरङ्गवलागमात् । कथं न ज्ञायसे राजसिंघति मे बुद्धिबंधय ।

ममागमनमेवेष्ट प्रायेण न हितन्तव । अतो न कृतमातिथ्यमपाचय नराधिप ।

पाचयेद्वा दीयता कन्या मामपास्य नराधिप । ममागमनदीयेष कथं कन्यां न दास्यसे ।

कन्याविप्रं प्रकुर्व्येण नरके परिपश्यते । इति मन्वादिभिर्गीतं धर्मविद्वद्भिरोच्यते ।

अतोऽयं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमये विश्राम्यते । त्रिदिवान् कृतातिथ्यं नरदेवं तवालयं । ११२

द्विषाभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप । विद्वन्मनसरे राजन् सत्यविश्रामहेतुना ।

आवाभ्यो कृतमातिथ्यं कैशिकस्य प्रियातिथि । उपि नो च यथा स्वर्गं पुरा गच्छेत्केशव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमानुवर्माणं तु छापं वाग्वज्रसोदितं । स्रष्टवगगन्नामिष्य शनिनोऽप्रतिव प्लवत् ।

॥ भीमक उवाच ॥ प्रसौद देवलोकेषु मर्यलोकेषु पाहि मां । अज्ञानतमयाविष्टं ज्ञानचक्रं प्रदो भव ।

मनुष्ये मांसचक्षुषात् न सम्यन्विता वयं । न प्रसिध्यन्ति कार्याणि कुर्वन्तामविचारणात् । ११३

भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि देवतं । सर्वगभवत्तु मे दृष्टिः संपत्त्यन्तु च मे क्रियाः ।

अनिप्यन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणा । फलदा हि प्रकुर्वन्ति महाधेनापतिर्यथा ।
भवन्तं शरणं प्राप्य नातिवाधति मे भयं । यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्भवान् श्रोतुमर्हति ।
न दातुमिच्छे कन्यायां पारिवर्षे स्वयंवरं । प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ वन्दनेन किमुक्तेन त्वया राजन्महामते । स्वकन्यां दास्ये नेति कोऽवनेता तवामिधे । ९०

मा देहीति न चाख्यं ददसेति न मे वच । हृक्षिणा दिव्यमूर्तित्वं समन्त्रे कारणं मम ।

मेरुद्वीपे पुरा देवे कृत्वा स्थावरावरणं । तदा विदष्टा पूर्वं श्रीमंश्चेति प्रतिभा सद्यः ।

मानुष्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे । जाम्बवेर्द्विपुलशोपि प्रत्यवेवस्य केवचं ।

तेनाहं व प्रवक्ष्यामि राजन्नकृतं वच । भुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत् करिष्यामि ।

हृक्षिणो नाम ते कन्या न चा प्राकृतमानुषी । श्रीराज्ञा मङ्गवाक्येन जाता केनापि हेतुमा । ९१

न च सा मेरुजङ्घाणां स्वयमेरविधिषमा । एका लोकाय दातव्या इति धर्मव्याख्यात ।

न च ता शक्यते राजलक्ष्मीं दातुं स्वयंवरं । सङ्ग्रहं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मात् ।

अतः इयं वैनतेयोऽयं विष्मकारेण हेतुना । आगमं कुण्डिनगरे देवराजेन चेदितं ।

अश्वत्थवागतो राज्ञा द्रष्टुकामो महेश्वरः । ताञ्च कन्यां वराणां पथेन रहितां श्रियं ।

कन्यामिति यत् प्रोक्तं त्वया राजन् ममेष्टेन । युक्तपूर्वमह मये कलुषाय नृ पाथिव । ९२

पूर्वमेव मया शान्तं येनास्मि विधये तव । आगतं यैस्वरूपेण तेनैव शान्तवान् प्रभो ।

शान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापरिहर्णं समा । कथमस्मादिधे राजन् कलुषो वसते यदि ।

कुलजे सत्त्वगुणैर्धर्मैश्च सत्यवादिभिः । मादृशे च कथं राजन् कलुषो वसते यदि ।

शान्तोऽप्यमिति मन्त्रस्य चक्षुःश्रुत्या सहागतं । न त्वहं येनया साह्यं यास्य मि रिपुबाहिनी ।

अशान्तायादिष्वेनायां यास्यामि दिग्वाचने । स्त्रियः सन्नैव द्वाशायां येषां निरुद्धत । ९३

मान्योऽस्माकश्च त्वं राजन् वयसा च पितामह । पासवस्तु पुरी सम्यक् पुत्रेषु पित्रवद्वयः ।

कलुषो नाम राजेन्द्र वसते कापुरुषेषु वै । शूरेषु शूद्रभविषु कलुषो वसते कथं ।

बानोध्य मां सती हृत्त पुत्रेषु पित्रवद्वयं । श्रवयोरपि राजानो विदभेनगरादिषु ।

श्रुतिव्यकरणेऽस्माकं स्वराज्यं दत्तवानुभौ । तेन दानफलनाथ दृश पूर्वं दिवद्वता ।

भविष्याद्यैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा द्वावरा । तेऽपि तथैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपा । ९४

अनयो सचिरं कासं भुङ्क्ता राज्यमकण्टकं । यथाभिलाष मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निर्द्वितं ।

नरेन्द्राश्च महाभागा योऽभिषेचितुमागता । कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं विविधपैः ।

स्त्रियं वाऽप्युपगमिष्यामि वैनतेयवहायवान् । नगरी मयुरा रत्ना भोजराजेन पालिता ।

॥ धैर्याय न उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुङ्गव । राज्ञाक्षैरमुपामस्य वैदर्भाभ्यां विव्रेषत । ९५

सभाप्रिफ्रस्य देवेशो जगाम रयमन्तिकं । तत् स द्रष्टुं राजर्षिर्भीष्मकं किन केवच ।

ते च सर्वे महोपासा विपश्चवदनाभवन् । आद्यं स्वायम्भुवं रूपं साराष्ट्रममस्कृतं ।

440

454

440

444

६१०

५५०

श्रोतुकामा रक्षोवाक्यं म्रिता वै भीष्मकान्तिके । तान् वै समोक्ष्य राजेन्द्र स राजा भीष्मकी बली । ११५

क्षेष्टपूर्णेन मनसा म्रितास्त्रानवनीयवान् । विवर्गवर्धितं स्रष्टुं यन्मुणालङ्कृतं शुभम् ।

उवाच नयसम्पदं क्षिप्रगम्भीरया गिरा ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनीशाना समालोक्य नयान्वितं । वचनं ग्राह्यं नृणां कृतोऽहं कार्यमोदुर्ध्वं ।

सङ्गिर्भवद्भिः सन्त्यं वयं नित्यापराधिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता तु राजा स भीष्मको नयकोविदः । उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसमदि । ११६

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य चावाकुलितचेतनः । मन्ये बाह्यानिमानं लोकान् स एकं मुदयं प्रभुः ।

कीर्तिं कीर्त्तिमतां श्रेष्ठो यश्च विपुलं तया । स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन् स्वयाङ्गवत्समाञ्जितं ।

धन्या खलु महाभागा देवकी योपिताम्बरा । पुत्रं चिभुवनश्रेष्ठं धृता गमैष्य केशव । ११७

क्षणं कमलपत्रार्चं श्रोपुञ्जममराशितं । क्षेद्रपूर्णाङ्गुणेचाभ्यामीयते मुखपङ्कजं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कालव्यमानान् राजानं राजसमदि । उवाच स्रष्टुं वाचा शास्त्रराजो महाधुति । ११८

॥ शास्त्र उवाच ॥ भलं खेदेन राजेन्द्र सुतार्थमरिमर्दनं । क्षत्तियस्य रणे राजन् भुव जययराजश्रीः ।

नियता गतिर्मर्त्यानामेव धर्मं समातनः । बलकेशवयोरन्यस्तृतीयं कं पुमानिह । ११९

रणे योधयितुं शक्नुस्तत्र पुत्र महाबलं । रयातिरयदन्दानमेक एव रणागिरेः ।

रिपुन्वाधयितुं शक्नो धनुर्द्वयं महाभुजः । भार्गवास्त महारौद्रं देवैरपि दुरासदं ।

स्रजतो बाह्वीर्येण कं पुमान् प्रवर्द्धयति । श्रयन्तु मुदयं क्षण्यो ह्यानादिनिधनेऽवयव । १२०

तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शून्यधरः स्वयं । तत्र पुतो महाप्रश्रयं स्वयेशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

विदित्वा देवकीशानं न योधयति केशव । क्षतिं तस्य रणे जेता यवनधिपतिर्नृप ।

स कालयवगो नाम श्रवणं केशवस्य ह । तस्मा सुदार्ढ्यं चैरितं परममुदरं ।

वृद्धमाराधयामास हृदयशब्दान्ययोऽग्रजः । पुत्रकामेन मुनिना तोयं वृद्धात् सुतो हतः ।

माधुराणामवधौष्यै भवेदिति च वृद्धरातः । स्वमस्तिनि वृद्धोऽपि प्रदेहो मुनये सुतः । १२१

एवं गार्ग्यस्त नमय श्रीमन् वृद्धवरोद्धवः । माधुराणामवधौष्यै मधुराया विव्रेत ।

क्षण्योऽपि यस्त्वन्नेष माधुरो ज्ञातवान्यर्थः । स केयति रणे क्षण्यं मधुरतरयं समपत्तः ।

मन्यध्वं यदि वो युक्ता नृपा वाचं मयेरिताः । विष्टजम्ब तत्र दूतं पवनेन्द्रपुरं प्रति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा धौमपतेर्नौक्यं सर्वं ते नृपसत्तमा । कुर्वीत्यनुवृत्तं वृद्धः शास्त्रराजं महाबलं ।

स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो मदीपतिः । भूमौ विमना राजन् बल्लणो वचने स्मरन् । १२२

॥ जरासन्ध उवाच ॥ मा समश्रित्य पूर्व्वेऽस्मिन्नृपा नृपमयादिता । प्राप्नुवन्ति ह्यतः राज्यं सभ्यत्वंलवाहनः ।

दृष्टादृष्टोद्यते भूपैः परसश्रयहेतुना । कन्येव स्वपतिद्वेषादन्य रतिपरायणा ।

अहो सुबलवद्देवमशक्यं विनिवर्त्तितुं । यदहं क्षण्यभीतोऽन्य संश्रयामि मत्ताधिकः ।

नूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयं । श्रेयो हि मरणं मक्षं न चान्यं शशये नृपाः ।

छप्पो वा बलदेवो वा यो वाऽन्यो वा नरोऽपरः । इत्यारं प्रतिघातस्थामि यथा ब्रह्मप्रचोदितः । ११५
 यय मे निश्चये कुद्वरेषमे पुरुषव्रतः । अतोऽन्यथा न शक्नोऽहं कर्तुं परस्मात्प्रवृत्तः । ११६
 भवतो साधुवृत्तानामावाधे न करोति यः । तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रत्नलाय वै । ११७
 श्योममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते । गच्छन्तमनुचिन्त्यैव प्रियवध्वं नृपोत्तमाः । ११८
 श्रयं शीमपतिः श्योमाननलाकन्दुसप्रभः । रथेनादित्यवर्णेन प्रयासि स्त्रपुरं बली । ११९
 यवनेन्द्रो यथाऽधेति नरेन्द्रेणां समागमं । यवनश्च यथाऽष्ठाकं दुर्व्येन कृष्यविग्रहे । १२०
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवाप्रवीक्षायां शीमस्य पतिमूर्जितं । गच्छ सर्वनरेन्द्राणां साहाय्यं कुत मानद ।
 यवनेन्द्रो यथा याति यथा कृष्यं विजेष्यति । यथा ययानु तुष्यामस्यया भोतिर्विधीयतां । १२१
 एवं सन्दिश्य तान् सर्वान् भीष्मकं पूज्य धर्मतः । प्रययौ स्त्रपुरं राजा स्नेहेन सैन्येन संवृतः । १२२
 जालोऽपि नृपतिश्रेष्ठस्तोषे संपूज्य बोधैवान् । जगामाकांक्षमार्गेण रथेनानिलगामिना । १२३
 तेऽपि सर्वे सद्योपालादक्षिणापयगामिनः । अनुब्रज्य जरासन्धं गताः स्त्रनगरेषु वै । १२४
 भीष्मकः सहपुत्रेण तावुभौ चित्त्य दुर्गयं । गृहे विविशतुर्द्विनौ कृष्णमेवानुचित्तयनौ । १२५
 रुक्मिणीं विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्त्तनं । कृष्यसागमने हतीनृपाणां दीवदन्तं । १२६
 गत्वा तु सा सखीमथे उवाच भीक्षितामना । न शान्तिं नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुच्यते । १२७
 कृष्यात् कामलपत्राक्षान् सद्यमेतदचो मम । १२८
 ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे दशमोऽध्यायः ॥ ११० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यवमानां बलीदयः स काशयवनो नृपः । बभूव राजा धर्मैश्च रक्षिता पुरदासिनां । १२९
 चिवगंविदितप्रशः यजुषानुपजोवकः । त्वाकव्ययनसंमूढो गुणैश्चभिरतः सदा । १३०
 युतिमान्धर्मशीलश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः । सांपातिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारिणः । १३१
 शूरोऽप्रतिबलक्षयै मन्त्रिप्रवरैश्चैकः । सुखाशीनः सभो रक्षां सचिवैः परिवारितः । १३२
 उपास्यमानो यवनैरात्मविद्धिर्विपश्चितः । विविधाश्च कथाः दिव्या कथ्यमाने परस्परं । १३३
 सगस्त्रिश्चैव काले तु दिव्यगन्धर्वोऽजितः । प्रववौ मदनामोघसत्त्वस्यैव सुखशीतलः । १३४
 किंलिदित्येकमनसः समायां ये समागताः । उत्पल्लवयमाः सन्ते राजा चैवावलोक्य सः । १३५
 अप्रयत्नं रथं दिव्यमाधानं भास्करोपमं । आतकुम्भमधैर्दिव्यैरयस्त्रैश्चमोभितं । १३६
 दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिर्णं । उज्ज्वलं दिव्यतुरगैर्बर्णेनावाहनं रथैः । १३७
 शम्भुभास्करविमानि हवा आभून्मदं प्रभं । रक्षितं विश्वकर्मेण वैपात्रवरभूषणैः । १३८
 रिपूणां पावजननं मित्राणां चर्पवर्द्धनं । दाक्षिणात्यादुपायानां रथं पररथादजं । १३९
 तपोपविष्टं शीमन्तं शीमस्य पतिमूर्जितं । दुष्टा परमघंष्टद्वयार्थपाथेति चावग्रतं । १४०
 उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्रो प्रवदतामरः । गेवात्पाय महाबाहुः स्वयमेव नृपायनान् । १४१
 प्रत्युद्गम्यार्थमादाय रथावतरणे स्थितः । गत्वाऽपि सुमहातेजा दुष्टा राजानमागतं । १४२

मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतोजसं । अवतीर्थं सुविस्मयमेक एव रथोत्तमात् ॥ १ ॥
 विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलासः । दृष्ट्वाऽर्धमुद्यत राजा य शाल्वो राजसत्तमः ॥ २ ॥
 उवाच स्रष्टव्या याचा नार्थाहोऽस्मि महाभते । दूतोऽहं मनुजैर्द्राणां सकाशाद्भवतोऽन्तिके ॥ ३ ॥
 प्रेषितो यज्ञभिः साङ्गैर्जरासमेन धीमता । तेन मन्ये महाराज नार्थाहोऽस्मीति राजस ॥ ४ ॥
 ॥ कास्ययव उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दूत्येन त्वामिदमगतं । सुहितं न देवानां प्रेषितं मामधेन वै ।
 तेन त्वामर्थे राजन् विशेषेण महाद्युते । अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैरासनेन यथाविधि ॥ ५ ॥
 भवत्यर्थचित्ते राज्ञां सर्वेषामर्थेन भवेत् । मानिते तव राजेन्द्र सर्वैः मानितश्चेत् ॥ ६ ॥
 आस्यतामासने दिश्ये मया साङ्गैर्नरेभ्यः । ॥ ७ ॥
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ इच्छाच्छिञ्जन्कं क्षत्रा इष्टा य क्षत्रसामर्थ्यं । सुबोधविष्टैः कृतैः श्रमैः विंशत्येन नृपैः ॥
 ॥ कास्ययव उवाच ॥ तद्वाञ्छन्समाश्रित्य सर्वं सर्वं जराधिपाः । वशानो विगतोऽस्मि देवा इव शचीपति ॥
 किमसार्थं भवेदस्य मेनासि प्रेषितो मयि । वद स्वार्थं वचस्तस्य किमाश्नापयति प्रभुः ॥ ८ ॥
 करिष्ये वचनं तस्य अपि कथं सुदुष्करं ॥ ९ ॥
 ॥ शाक्य उवाच ॥ यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिर्नृपः । तथाऽहं संवदामि शूयनो यवनाधिप ॥ १० ॥
 ॥ जरासभ उवाच ॥ जातोऽयं जगद्वाधाधी क्षत्र्यः परमदुर्जन्यः । विदिता, तस्य दुष्टं तमहं हनुं समुद्यतः ।
 पार्थिवेवैर्जभिः साङ्गैर्समप्रवृत्तवाहने । उग्रस्य महाभैर्योगैर्मलमचलात्तमं ॥ ११ ॥
 चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहं । तदा तयोर्विनाशाय कृताग्रनभयोजयं ॥ १२ ॥
 व्याघ्राग्रतयहस्ताब्जं युगान्ताग्निममग्रं । दृष्ट्वा राज्ञो गिरिः शृङ्गादामुनो हेमतालसृक् ॥ १३ ॥
 विनिर्मल्य महासेनां मध्ये सागरवज्रिभं । आजघान दुराधर्षो नरासुरवदन्निनः ॥ १४ ॥
 धर्पन्तन्निव धर्पन् विविष्यालस्य क्षात्रं । नरनागासृष्टन्दानि मुषलेनावरोधयत् ॥ १५ ॥
 गजेन गजनासृक्षाय रथेन रथयोधिर्नः । हवेन च हयरीहान् दातेन पदातिर्नः ॥ १६ ॥
 घनैः च महातेजा नृपाश्चक्रतयुक्ते । विचरन् विविधान्मार्गान् दिगन्तो भास्करो यथा ॥ १७ ॥
 रामादनन्तरं क्षत्र्यः मय्यहोर्कममग्रं । चक्रे चक्रतेजो जैष्ठः सिंहः सुहृन्मनं यथा ॥ १८ ॥
 मविशक्त्य महाशीर्थं पादवेगेन तं गिरिः । बभूवैत्ये पपातोऽर्थैर्बुधैः प्रतापवान् ॥ १९ ॥
 प्रनृप्यसिच श्रेष्ठोऽयं तोषधारामियेचितः । घूर्णमानो विवेकशाली निर्मल्यश्च कृतात्मनः ॥ २० ॥
 आदीप्यमानाच्छिरादवमुप्य जगद्गनः । जघाम वाहिनीं राजंश्चक्रथेन पाणिना ॥ २१ ॥
 विचित्र्य विपुलं चक्रे गदापातादनन्तरं । नरनागासृष्टन्दानि मुषलेन बाधयत् ॥ २२ ॥
 मोधानिस्वमुदूतचक्रसाङ्गसवक्रिणा । निदग्धा महतो येना नरेन्द्रांकाभिपालिता ॥ २३ ॥
 नरनागासृक्षसिधं पक्षिभ्यश्चमाकुलं । रथानीकं पदाताभ्यां चलेन विरलीकृतं ॥ २४ ॥
 देवां प्रमत्तामालोक्य चक्रानलमयार्द्रितां । महता रथहन्त्रेण परिचार्यं चमनतः ॥ २५ ॥
 तथाचं पुष्टमानस आताप्य वल्लहा वली । क्षितौ भमापतः शूरो गदापाणिर्हंसायुधैः ॥ २६ ॥

द्वादशाक्षौहिणीर्धत्वा प्रमिथ इव कैशरी । हलं यौनन्दमुत्सृज्य गंदया भामताडयत् ।
 वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा भमोपनि । भूयः प्रहर्तुं कामोभं वैशाखेनाखितो मही ।
 वैशाखं स्थानमावाद्य गृह क्रौञ्चं यथा पुरा । तथा मा दोर्धनेनाभ्यामीचने निर्देहजिव ।
 तादृगुपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे । जीवितार्थं नृलोकोऽस्मिन् क. पुमान् स्वातुमर्हति ।
 शृङ्खला स गदा भीमो कालदण्डमिवोद्यता । कालाडुगेन निर्दूतां खित एवापतो मम ।
 ततो जलदगम्भीरखरेणापूरयन्मम । बागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकपितामह ।

१११

प्रहर्तव्यो न ते राम न वध्योऽयं तवानघ । कलितोऽस्य बधसोन्यादिरमल हृत्तापुध ।
 शुलाऽहं तेन वाक्येन चित्ताविष्टा निवर्त्तित । सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितं ।
 तेनाहं व प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया । शुला लक्ष्मैव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि भद्रये ।
 तपोधौषेण महता पुष्पार्थं तोयं शङ्कर । प्राप्तवान् देवदेवात्मानवर्थं माधुर्य्यं नै ।

११२

महामुनिवायवचुर्णमश्रयकुपाखितो द्वादशाक्षौहिके व्रत । सुरासुरैः संसृतपादेमर्चयन् च सख्यवानोऽसितकाममन्द ।
 तपोबलाद्भग्नैर्मुनेर्भेद्युतात्मनो वरप्रभावात्कलेन्दुभौलिन । भवन्तमावाद्य जनार्दनो हिंसं विजोयत भास्कररश्मिना यया । ११५
 यतस्त राजा वचनप्रबोदितो ब्रजस्थ याचां विजयाय कैशवे । प्रमथ्य राई भयुरास्त्र वेनया निहत्य हृत्प्रा मयपल्लवै यम ।
 माधुरो वासुदेवोऽहं बलदेवश्च बान्धव । तौ विजयेषु यथामे गत्वा तां मधुरापुरीं ।

॥ शास्त्र उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभास्करप्रगीतं वाक्यं नै कथितमिदं हितं नृपाणां । तत्सर्वं सह धर्षितैर्विन्दत्य बुद्ध्या यधुरं
 सुहृदं मनुजेन्द्र आत्मगेष्टे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यन्ते शास्त्रवाक्ये एकादशोऽधिकशतोऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं शास्त्रराज नृपाङ्गया । उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृप ।
 ॥ कालयवन उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुश्रुहीतोऽस्मि यत्कर्म जीवितञ्च मे । हृत्प्राविपदहेतोर्दयंनियुक्तो वज्रभिर्नृपै । ११२
 दुर्लभस्त्रिषु लोकेषु सुरासुरगणैरपि । तस्य निपदहेतोर्लभमवधार्य अयाग्रियं ।
 प्रहृष्टैराजिर्देवैरवधार्यो जयो मम । तेषां वागम्बुवैषं विजयो मे भविष्यति ।
 करिष्ये वचनं तेषां नृपाणां मम बोदित । पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ।
 अथैव तिथिगच्छन् मूर्च्छन् शरणा श्रुम् । यास्यामि मयुरां राजन् विजितुं कैशवे रणे ।

११३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमावाद्य राजानं यौमत्स्यपतिमूर्जित । सत्कृत्य च यथान्यायं महाहर्मनिभूषणै । ११४
 माध्वाण्येभ्यो ददौ वित्तं सिद्धादेवाय वै नृप । पुरोहिताय राजेन्द्र वज्रञ्च प्रददौ धनं ।
 ऊत्वाऽपि विधिवद्राजा हतकौतुकमङ्गल । प्रक्षान हतवान् सम्यग्भेतुकामो जनार्दन ।
 शास्त्रोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानस । यवनेन्द्र परिच्येज्य जगाम हं पुरं नृप ।

११४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यन्ते द्वादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विदर्भेनगराघाते शकृतुल्लपराकमे । किमर्थं गच्छो नोत. किञ्च कथं चकार व ।
 न चास्मिन् भगवान् मेनतेयं महापल । इत्येते संशयं मद्भान् मूढि तत्वं महामुने ।

११५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्थं राजन् सुपर्णेन कृतं कर्षातिमानुषं । विदर्भनगरेषांते वैनतेये महाद्युतो ।

अवप्राप्ते तु नगरीं मथुरां संयुद्धदेने । मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महासमितिः ।

यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामपितः प्रभो । यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।

इति तदचनस्थाने गमिष्येति विचिन्तयन् । कृताञ्जलिपुटः श्रोमान् प्रणिपत्याम्रवीदिदं ।

॥ गच्छ उवाच ॥ देव यास्यामि नगरीं रैवतस्थ कुशखलीं । रैवतश्च गिरि रम्यं नन्दनप्रतिमं मेदत् ।

रक्षयोदासितां रम्यां भ्रैलोदधितटांशितां । द्रुवगुल्मलताकीर्णौ पुष्परेणुविभूषितां ।

गजेन्द्रभुजगाकीर्णौ स्तम्बवानरसेवितौ । वराहमहिषाकान्तां मृगययैरनैकजः ।

तां समन्तात् समालोक्ये वासार्थं ते क्षमाधर्मं । यदि स्थाप्यते रम्या प्रशस्ता नगरावलिः ।

कण्टकोद्धारणं कृत्वा आगमिष्ये तवार्तिकं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विज्ञाष्य देवेशं प्रक्षिपत्य जगद्गर्भं । जगत्सं पतनेच्छेत् पश्चिमाभिमुखो बली ।

हृष्याऽपि धदुभिः सार्द्धं विवेश मथुरां इदमं । स्त्रीरिण्य उपपेनसं जंगरेष्विव संश्रमः ।

प्रयुङ्ग्यसाधयन् हृष्यं प्रहृष्टजन्मकुलं ।

॥ जगभेज उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिविर्क्तिं राजेन्द्र बभ्रुर्भ्रम्यधोधिगैः । किं चकार संशोकाद्भयवशेन महीपतिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिविर्क्तिं राजेन्द्र यद्रभ्रम्यमुपाधिगैः । दृष्ट्वा कृतवन्धन्यार्द्रतं चिन्तयद्देह्यतः ।

एकैकं नृपतेभ्यो शतशो हस्तपक्रितं । राजेन्द्रस्यैव दत्तं मानयेषु तत्रैव दत्तं ।

ये तत्र घनमुप्राप्ता न रिक्तास्तै र्दृढं गताः । शङ्क्यो पादवह्णेण प्रदेहौ हरिचिन्तितौ ।

एवं निधिपतिः श्रीमान्दैवैरनुमीदिनः । इति श्रुत्वाऽर्थिकगनलो कमादृत्तिकास्वरत्नं ।

चकार महतीं पुनो देवतायतनमुषं । बहुदेवेषु भवने तोरणीभयपार्थिवः ।

नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः । पताकाध्वजमालायां कारयामास वै नृपः ।

कंसराजस्य तु सर्वां विशिषाम्बरसुप्रभं । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् ।

तोरणं गोपुरश्चैव सुधापद्मविलेपनं । कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्थावनासंघं ।

पताका वनमालायाः पूर्णकुम्भाः समन्ततः । राजसंगेषु राजेन्द्र चन्द्रोदकसेवितोः ।

वस्त्राक्षरवर्कं राजा दापयामास भूतले । धूपं पार्थोमये चैव चन्द्रमागुहमस्युजैः ।

गुहं सज्जरसश्चैव दद्यामानं ततस्ततः । दृष्ट्वास्त्रीजनमेघाद्य गायन्ति स्तुतिमंजुषं ।

अथ कृत्वा प्रतीचने स्त्रेषु स्थानेषु धोपितः । एवं कृत्वा पुरानन्दमुपेनसं बुद्धिमान् ।

समुदेवयत्नं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च । रामेण सह संमन्य निर्गता रयेनमिदं ।

तत्किमेवास्मरं राजेन्द्रं भूविभूषणम् । पाशकन्यस्य निगदं श्रुत्वा मथुरावतिनः ।

स्त्रिया मासाद्य दृष्ट्वाद्य सुतमागधरन्दिनः । विनिर्दयमूर्खोऽसौ रामं कृत्वाऽप्येतो नृप ।

अर्थं पादं पुरस्कृत्य उपपेनोऽय धीमतः । दृष्ट्वाऽप्यनमासाद्य उपपेनो मदीपतिः ।

श्वतीर्थं रयाष्कुभ्यासादमागं च प्राप्तवान् । दृष्ट्वाऽप्येव रथे रम्ये दिव्यरत्नविभूषिते ।

अङ्गव्याभरणैव दिव्यरत्नप्रभाशितं । वनवासोत्तरं दिव्यं तपस्तपि व भास्करः ।

चामरं व्यजनं हृत् खगेन्द्रध्वजमुज्ज्वितं । रात्रलक्षलक्षमन्त्रमामन्त्रार्कमिरोज्ज्वलं ।

त्रियाभिभूतं देवेभ्यं दुर्निरोच्छतरं हरिं । दृष्ट्वा च राजा राजेन्द्र र्धनगददद्या गिरा ।

सभाये पुण्डरीकाक्षं रामं नलनिखदने । रदेन न मया मन्त्रं युक्तपूर्वमेति चिन्तये ।

अवतीर्णो महाभाग गच्छ ॥ स्थान्देन च । विष्णुना च्छरूपेण गतेयं मयुरापुरी । ११८

अथ प्रकाशितात्मानं देवेभ्यं वै नृपाश्वे । तमहं सोतुमिच्छामि सर्वमावेन क्रैशवं ।

प्रत्युवाच महातेजा राजान् कृष्णपूर्वज । न युक्तं नृपते सोतुं प्रजन्तं देवघत्तनं ।

विनासोपेण सन्तुष्टस्तव राजन् जगद्गणैः । तुष्टस्तुतिना किन्ते दर्शनमेव तव स्मृतिः ।

राजेन्द्रलमनुप्राय आगतस्तव वेक्षामि । न तया स्तवाम्बु राजन् दिव्ये सोषैरमानुषैः ।

एवमाब्रुवमाणौ नौ सम्प्रतौ केवयान्ति । अयौचामुभं दृष्ट्वा व्यापवित्रा रथोत्तमं । ११९

उवाच वदतीं नष्ट उद्यमेन वराधिप । धनया ह्यभिविक्रस्त मयुरो मय मितिः ।

न युक्तमन्याकार्मु मयुराधिपते स्वय । अर्थमाचमनोक्षेव पापघ्नाय निवेदितं ।

न दातुमर्हसि राजनेष मे मनस प्रिय । तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वच ।

एवमेवाभ्युपगच्छ राजा नान्या कर्तुमर्हसि । स्थान भागश्च नृपते दास्यामि तव दक्षिणं ।

यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितोऽप्यत । शतबाह्विको भागे वज्राभरणवैजितः । १२०

आरुह्य स्वयं यन्त्रं चामीकरविभूषितं । चामरं व्यजनं हृत् ध्वजश्च मयुरेश्वर ।

दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभं । धारयस्व महाभाग पञ्चयस्त्र पुरीक्षिता ।

पुन्रपैतौ परिरुतो मयुरां प्रतिपालय । जिह्वादिगणसंघात्स भोजयस्व प्रवर्द्धय ।

देवदेवाद्यनन्ताय शीरिणे वज्रपाणिना । प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमनर ।

मायुराणाञ्च सर्वेषां भागा दीनारिका दद्या । स्ततमागधवन्दीनमेकैक्य सहस्रिकं । १२१

दृष्ट्वोत्तमं ध्यानां गयिकानां श्रतं श्रतं । नृपेण सह तिष्ठन्ति विकटप्रमुखाश्च ये ।

दशबाह्विको भागशेषो धात्रा प्रकल्पितः ।

॥ वैदित्यायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजेन्द्र मायुराणां वक्षत्तमे । हस्ता सुमहद्वानन्दं मयुरां मधुखदनं ।

दिव्याभरणमाधेय दिव्याम्बरविलपनं । दीयमानं समन्ताच्च देवैरिव विपिष्टये ।

भरोपटहनादेन शङ्ख उन्मुमिलिखने । दृष्टितेन च नामानां हयानां हयिनेन च । १२२

विघ्नोदैश्च पूराण । रयनेमिच्छनेन च । तुमस्व सुमहान्तोषादी मेघवेषेण ।

वन्दिमि स्तुयमानश्च नमयन्कुरापि प्रजा । दत्त्वा दानमनन्तश्च न यथै । विष्णवे हरि ।

समावोद्यतमावसादृष्ट्वा ततोऽधिक । अनहङ्कारभावाच्च विषय नृजगाम ह ।

दीयमानं स्तवपुत्रा आपाना भास्करप्रभं । दृष्ट्वा मयुरागच्छो नमस्कृत्य पदे पदे ।

एव नारदः श्रीमान् शोराण्वनिकेतनः । नामपथं द्रुमुत्सृज्याजगाम मयुरां पुरीं । १२३

यज्ञा बलिं महावीर्यं दुर्क्यं चिद्वैरपि शक्रांयं प्रदेशो राज्यं वैलोका वज्रपाणये ।
 हत्वा दैत्यगणान् सर्वान् कंसस्य बलिनाम्बरं । भोजराजाय मथुरां दत्त्वा कैबलिप्रदत्तः ।
 नाभिपिताः स्वयं राज्ये नोपविष्टौ नृपासने । राजेन्द्रत्वमभीषन् वै मथुरामन्त्रपालयत् ।
 यवमन्योन्यसंजल्पं श्रुत्वा पुरनिवासिना । सुतमांगधवन्दीनामिदमूर्चेगणा गिरौ ।
 किं वा शक्यामहे वक्तुं गणानान्ते गुणादधे । मानुषैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसम्भ्रान् ।
 सहस्रभोगी योगिन्द्रः कदापि देववृद्धिमान् । दिसहस्रेण जिह्वेन वासुकिः प्रययिष्यति ।
 किंलङ्घ्यतमिदं लोकं मानवेन्द्रो भूतले । न भूतं न भविष्यत् शक्रादाश्रममागतं ।
 सभावतरणश्चैव कंसवैरगते स्वयं । न भूतं न भविष्यत् तेषां तेषां मन्त्रमहेन्द्रैः ।
 धन्या देवो महाभागो देवकी यो विताम्बर । भवन्ति विद्वद्वेषं धृत्वा गर्भेण केशवं ।
 इति संजल्पमानानां । इत्येतौ पृथगोरिते । उपसेनं पुरस्कृत्य आतुरौ रामकेशवौ ।
 आकरिहोरि सम्प्राप्तावधेयामिषं वै तदा । अर्धमात्रमर्धं दत्त्वा पादौ पादौ च ।
 उपसेनकतो धीमान् । केशवस्य रथागतः । प्रसूतो हि रथा कृत्यं रथमहत्सु ।
 घनवन्नोऽयधारेण ववर्ष कनकाभूमिः । धनैश्चैर्धनमाणसु संप्राप्तः । पितृवैभवि ।
 मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनः । राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य सुतं मे पितृवैभवि ।
 स्थापितुं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो । मेवामि मथुरेश्वर्य सभां भुजबलाजितं ।
 प्रसादयिष्ये भगवन् न श्लोपं कर्तुमर्हसि । देवकी वसुदेवस्य रोहिणी च ।
 न किञ्चित्करणे शक्ता हर्षविक्रमोद्भिताः । कंसमाता ततो राजसूययामास केशवं ।
 नानादिदेवजनीनं कंसोपापाजितं धनं । देवकालं समालोका पादपद्मे निवेदितं ।
 उपसेनं समाह्वय उवाच सत्त्व्या गिरौ ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ न चार्हं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकोमया । घतितौ तव पुत्रौ तौ कोलिनं निधनकृतौ ।
 यज्ञस्य विविधान् यज्ञानि देदुस्व विपुलं धनं । जयस्य रिपुसेनास्य मम । बाहुवक्त्रावयत् ।
 त्वज्जगतबन्तामं कंसनशिङ्गवं भयं । नयस्य वित्तनिषेधं मया दत्तं युगसुखं ।
 इति प्रयासं राजानं हृणोऽय हृदिना सह । प्रविश्य ततः श्रीमांस्मातापि चैतदन्तिकं ।
 आनन्दरिपुपूर्णार्था ददयार्थं महाबलौ । पितृमात्रेहि पादौ नैव नमस्कृतुरागतौ ।
 तस्मिन्नुद्धते नगरी मथुरा न भूभूषा । स्वर्गलोकं परित्यज्यो वतौ यथाशमरावतौ ।
 वसुदेवस्य भवन् सतीत्यु पुरवासिनः । मनसा चिन्तयामासुर्हवलौके न भूतले ।
 विष्टज्यं मथुरेयन्तु मन्दिषीश्वरितं नृपं । भवन् वसुदेवस्य प्रविश्यं बलकेशवौ ।
 न्यस्य गजानुभौ वीरौ तत्सुतः खेरचारणौ । ततः स्वतंक्रिन्ना मूला सुखायौ न कथान्तरे ।
 एतस्मिन्नेव काचं तु महापातो भूभूष । बभ्रुमुस घनाकम्बु चतुस्रावनिपत्यतः ।
 समुद्राः सुभिताः सर्वे विधाता मोहिनाम्बराः । कपितां यादवाः सर्वे शृङ्गाय पतिता सुवि ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

तान् सञ्चितान् दृष्ट्वा रामकृष्णौ ॥ निश्चयो । महता पञ्चवातेन विघ्नतो पतगोत्तमम् ।
ददर्श समनुप्राप्तं दिव्यस्वगनुलेपनम् । प्रपञ्च शिरसा ताभ्यां सौम्यरूपी कृतासनः ।
ते दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सचिवं साम्प्रदायिकम् । धृतिमन्तं गुरुत्मानं जगद् मधुसूदनः ।
स्वागतं खञ्जश्रेष्ठ सुरसेनारिमहर्षिन् । विनता हृदयानन्दं स्वागतं केन प्रियम् ।
तनुवाच ततः कृष्णः स्थितं देहमिवापरम् । तुल्यधाममर्थया वाचा शशीनं विनतात्मजम् ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ यास्यामः पतञ्जयेष्ठ भोजस्थान्तःपुरं महत् । तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोगतम् ।
॥ चैत्रस्यायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनार्दनौ । वैनतेयपत्नीयेन गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ।
अवध्याऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहद्व रियोज्यं । कृत्यं सैन्येन महता महद्भिस्त्रय नराधिपैः ।
बहुलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षव्रतैरपि । न शक्यामः स्वयं नेतुं नरासन्धस्त्र वाहिनीम् ।
अतोऽयं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मयुरां पुरीं । वसन्तोरावयोः श्रेयो न सर्वेदिति मे मतिः ।
॥ गच्छ उवाच ॥ देवदेवं नमस्कृत्वा गतोऽहं भवतोऽन्तिकान् । शशाङ्कमीकितं भूमिं तत्र देव सुप्रसन्नः ।
गत्वाऽहं खे समालास्य समपादवलोक्य तम् । दृष्ट्वा वै विभुश्रेष्ठ पुरलक्षणपूजितम् ।
बागारनूपविपुलां प्रागुदकप्रवाहीनयां । सर्वतोऽधिमथ्यस्त्रामभेद्याग्निदग्धैरपि ।
सर्वैर्भद्राकारवतीं सर्वैकामफलद्रुमां । सर्वैर्भुङ्क्षुमाकीर्णैः सर्वतः सुमनोहरां ।
सर्वैर्भ्रमाधिवासाद्य सर्वैकामगुणैर्गुतां । नरनारोगणाकीर्णैः नित्यामोदविवर्द्धनीम् ।
प्राकारपरिखेपितां गोपुराहासमालिनीं । विविचलरपयां विपुलहारतीरणां ।
यन्मार्गां विचिवाद्यां हेमप्राकारशोभितां । नरनागायकलितां रयनेमिलनाकुलीं ।
नानादिदेवगाकीर्णैः दिव्यपुष्पकलद्रुमां । पताकाभ्रजमालाढ्यां महाभवनशालिनीं ।
भीषणीं रिपुसंधानां निवाणं हर्षवर्द्धनीं । मनुजैर्भद्राधिवासेभ्यो विभिष्टां नगरोत्तमां ।
रैवतश्च गिरिश्रेष्ठ कुरु देव सुराक्षयम् । मन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणम् ।
कारयस्याधिवासने तत्र मत्वा सुरोत्तमम् । कुमारानां प्रचारश्च सुरमण्यो भविष्यति ।
नाम्ना दारवती नाम त्रिषु लोकेषु विभुता । भविष्यति पुरो रम्या शक्यवामरावती ।
यदि स्थातुं शक्नुता भूमिं प्रदास्यति महोदधिः । ययेष्टं विनिधं कृत्वा विषयकथां रचिष्यति ।
मपिमुक्ताप्रवासैश्च यज्ञैर्दूर्योधनप्रभैः । द्रव्यैरभिप्राययुतैर्हृत्परैस्त्रिस्तोत्रकैः ।
दिव्यस्त्रासमाकीर्णान् शर्णं देवधर्मोपमान् । जाम्बूनदमयान् यज्ञान् सर्वैरक्षविभूषितान् ।
दिव्यभक्षणपाकाद्यान् देवकिधरपालितान् । चन्द्रसूर्यप्रभाकीर्णान् प्रासादान् कारय प्रभो ।
॥ चैत्रस्यायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु श्रेयस्य वैनतेयोऽयं केनैव । प्रपञ्च शिरसा ताभ्यां निषवाद् कृतासनः ।
कृष्णोऽपि रामसहितो विप्रिष्य हितमोदितम् । प्रकाशं कर्तुं कामस्य विप्रज्य विनतात्मजम् ।
स्तुत्य विधिपद्मराजन् महाहर्षभूषणम् । मोदते सुखितो तत्र देवलोके यथाऽस्मरे ।
तस्य तदहं गुह्यं भोजराजो महायज्ञाः । कृष्णं स्मरन् विस्मयं समाप्य वचनामृतम् ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

॥ उपसेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूर्ना नन्दिवर्द्धन । श्रूयतां यदर्थं ताड्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
 लया विहीना सर्वे स्म न शक्ताः सुखमाभितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्ते वा पतिवोना इव स्थिते ।
 लक्ष्मणाया वयन्तात लङ्काङ्गवल्माश्रिता । विभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
 विजयाय यदुश्रेष्ठ यच्च यच्च गमिष्यसि । तत्र त्वं संहितोऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षम् ॥
 तस्य राज्ञो वचः श्रुता संहितं देवकोसल । यथेष्टं भवतामद्य तया कर्तोऽस्य सर्वश्रयः ॥
 त्रि श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि स्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ १११ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तय कालस्य सभ्यांस्तान् यदुसंसदि । सभाये पुण्डरीकाक्षो हेतुमदोऽप्यमुत्तम ।
 यादवानामिषं भूमिर्धधुरा राष्ट्रवर्द्धिनी । वयश्चैवेह सभूता मजे च परिवर्द्धिता ।
 तत्तिदानं गतं दुःखं श्रवणं पराजितः । नृपेषु जनितां वैरं जरासन्धेन विपद्य ॥
 बाह्वानि च न सन्ति यादातस्त्रायनमर्कः । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुवर्ज्जितानि च ।
 इष्यन् माधुरी भूमिरत्ना गम्या परस्य तु । दृष्ट्वियापि पराऽस्माकं बलतो मित्रतत्पर्या ॥
 कुमारकौन्धो यायिमा । पद्मातीना मन्त्राद्य ये । यथामपीह वचतां संमर्दमुपलभ्ये ।
 तन्महा रोषेतेऽन्यत्र निशयो यदुपप्लुता । पुरां निवेशयिष्यामि मम तत्सन्तु मे ह्येव ॥
 एतद्यद्युक्तं वो सभाभिप्रायमेव च । भवाय मवतां काले मघोर्ना यदुसंसदि ॥
 तमुच्योद्वा सर्वे मण्डपमवस्र्जताः । बाधतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाद्य च ॥
 ततः समन्वयामासुष्टंयमे । मन्त्रमुत्तम । अयथोऽथै नृपेऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्वलं ।
 ततः सैन्यवयस्यापि महानिह नराधिपै । बह्वानि च सैन्यानि हन्तुं वधंमतेरपि ॥
 न शङ्कामो ह्यतस्तेषामपयानेऽभवत्कति । एतस्मिन्नरे राजा च कालयवनस्तदा ।
 सैन्येन तद्विजयेव मयुराममुवागमत् । ततो जरासन्धयलं दुर्धिनार्थं महत्तदा ।
 ते कालयवनश्चैव श्रुतेर्दं प्रतिपेदिरे । क्रोधः पुनरेवाह यादवान् सत्यवह्वरान् ॥
 अथैव दिवचः पुण्यो निर्वात सललाटुगा । ततो निष्क्रमुः सर्वे यादवाः कृष्णयासनात् ॥
 सोपा इव समुद्रस्य बलीषधेतिनादिता । संश्रुते ते कनकाणि वसुदेवपुरीगमाः ॥
 मुषपट्टैर्जनेकैरपेरपि रक्षिताः । आहत्य दुन्दुभोः सर्वे सधनशानिवाभवा ।
 निर्ययुर्वाद्वा सर्वे मयुरामपहाय वै । खन्द्ये काशनापीरेव्येनैव मरवारणे ॥
 एतन्नेतद्य तरगे क्रमापाणिप्रचोदिते । स्त्रानि स्त्रानि बलपाणि क्रोभयन्तः प्रकपिषन् ॥
 प्रत्यमुषा पपुर्वाष्टा वृष्यधो भगवर्षम् । ततो मुखतराः सर्वे यादवा रथशोभिन् ॥
 शनोऽकाशेऽपि सर्वतो वामुदेवपुरोगमाः । तेऽस्य नागालताविषं नारिकेलचनेयुतां ॥
 कोर्धे नागगणेऽस्मान् केतकीपण्डमण्डितं । पुषागतास्त्रिभुक्त्रासवर्णवर्णकपित् ॥
 अमूयं विमुरामस्य प्रवेदुर्दुप्लुताः । ते तत्र रमण्येषु विषयेषु मुषमिया ॥
 मुमुदुर्वाद्वा सर्वे देवाः खर्गगता यथा । पुराणान् विचिन्त्य च कृष्णम् परवीरराट् ॥

ददन् विपुलं देशं सागरानूपशोभितं । बाह्वनां हितक्षेत्रे विकृताताम्रवृत्तिकं । ११४
 पुरलक्षणमन्त्रं कृतास्येदमिव श्रियो । सागरानिलसंवेतो सागरान्निवेदितं । ११५
 विययं निम्बुराजस्य शोभितं पुरलक्षणे । तत्र रैवतेको नाम पर्वतो मानिदूरतः । ११६
 मन्दरोदारगिरिः सर्वतोऽभिविराजते । तत्रैकलेश्वरं वासो ह्येतिनाष्टवित्तिरं । ११७
 प्रभूतपुष्टयोपेतः सर्वैरक्षसंमाकुलः । विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञि सुनिर्मिता । ११८
 नास्तीति दारवतो नाम स्वयंताष्टावदोपमा । केचनैव मतिस्तत्र पुन्यं विनिवेशिता । ११९
 निवेशं तत्र वैष्णवां रौचयन्ति स्म यादवा । ते रक्तसूर्ये दिवसे तत्र यादवपुङ्गवाः । १२०
 घनापासाद्य सञ्चक्रुस्तन्वावारनिवेशनं । भुवाय तत्र न्यवसत् केचन सह योदवै । १२१
 देशे पुरनिवेशाय स यदुपेवरे विभुः । तस्यास्य विविधं नाम ब्राह्मणि च गदायजः । १२२
 निष्क्रमे पुष्टपञ्चैः अनेन यादवोत्तमः । एवं दारवतोश्चैव पुरी प्राप्य सवासवाः । १२३
 मुखेन न्यवसवाजन् स्नानं देवगणा इव । श्रेष्ठोऽपि कालयवर्गं ज्ञात्वा केचिन्निस्सदनः । १२४
 जरासन्धभयाच्चैव पुरीं दारवतो ययौ । १२५
 इति श्रीमहाभारते खिलेऽध्याये विष्णुपर्वणि दारवतोप्रयागे षष्ठदशोऽध्यायः ॥ ११६ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण सपोधन । चरितं वासुदेवस्य येदुवेष्टस्य धीमते ।
 किमर्थं च परित्यज्य मयुरां मधुसूदनः । मध्यदेशस्थं कुरुं धाम सप्तसायं केवलं । १२६
 शृङ्गं श्रियां स्नातव्यं प्रभूतघनधान्यवत् । आर्यान्मनुजान्भूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमं । १२७
 श्रयद्वैतैव दामार्हस्यकवान् दिजसत्तमः । कालयवनस्यपि किं कथ्ये मत्प्रपन्नः । १२८
 दारकाश्च समाश्रित्य वारिदुर्गां जगद्गण । किञ्चकार महाबाहोऽर्षेहायोगो महात्मना । १२९
 किं वीर्यं कालयवनं केन जातस्य वीर्यवान् । यमस्यैव समासस्य व्यपयतो जगद्गण । १३०
 श्रयायन उवाच ॥ दृष्ट्वीनामन्धकाणाञ्च गुह्यगम्यां महातपाः । ब्रह्मचारी पुरा भूयो न सा दारान् व विन्दति ।
 तथा हि वनैरामानं तमूर्द्ध्वैरतमभयं । श्यासोऽभिग्रस्तवान् गार्ग्यममुमानिति राजनि । १३१
 शोऽभिग्रस्तदा राजश्रगुरं तजितश्च ये । लिपुः पुनं ततो गत्वा तपस्तेषु सुदारुणं । १३२
 ततो दादृश्वर्षणि शोऽप्ययूथं मभयपत्नः । आराधयन्महादेवमपि न्ये शूलपाणिनं । १३३
 रुद्रस्यैव वरं प्रादाद्यमयं पुष्टिं निघ्नैः । दृष्ट्वीनामन्धकाणाञ्च सर्वैरजामयं सुतं । १३४
 ततः श्रुत्वाय तं राजा यवनाधिपतिर्नरैः । पुष्टमस्रवजं देवादपुष्टं पुनश्चामिता । १३५
 स तमानाय नृपतिः शान्तयित्वा दिग्वंभ । घोषमथे क्षियं राजा गोपघ्नोऽपि समास्रजम् । १३६
 गोपालो नक्षत्रास्तत्र गोपघ्नो विषयारिणो । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धमप्युत । १३७
 मानुष्यां गार्ग्यमाथीर्यां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवने नाम श्वे शूरो महाबलः । १३८
 अपुष्टस्याय राक्षस्य वष्टयेऽन्नादुरे त्रिभुजः । तस्मिन्पुनरिते राजन् स कालयवने भूयः । १३९
 पुष्टाभिकाशो नृपतिः पर्यङ्कश्चिजोत्तमान् । दृष्ट्वान्धककुलस्य नरदेन निवेदितं । १४०

विज्ञाय वरदानन्तु नारदामधुसूदनः । उपप्रेषत तेजस्वी वर्द्धनं यवनेषु तं ।
 स विवृद्धो यदा राजा यवनानां महाबलः । तत एनं नृपा स्वेच्छाः संश्रित्यानुययुस्तदा । ११०
 शकास्तुखारा दरदाः पारदास्तद्वृणाः खन्नाः । पल्लवाः जनश्रद्धाये स्वेच्छा हेमवतास्तथा ।
 स तैः परितुतो राजा दक्षुभिः शलभैरिव । नानाविधायुधैर्भूमैर्कथुरामभ्यर्चत ।
 गजवाजिखरोद्गामयुतैरश्वदैरपि । पृथिवी कम्पयामास सैन्येन महता दृत ।
 रेणुना सूर्यमार्गान्तु समवच्छाद्य पाथिवं । मूषेण व्रजता येव सैन्येन ससृजे नदी ।
 अयोध्याव्रजता रामेनित्ता ये यतो नृप । ततोऽयश्वक्रदित्येवं नाम तस्या बभूव ह । १११
 तत्सैन्यं महदाघादैर्युत्वा दृष्ट्यन्वकायणीः । वसुदेवः समानाय ज्ञातोनिदमुवाच ह ।
 द्रष्टुं समुत्थितं घोरं दृष्ट्यन्वकभयं महत् । अवध्यस्यापि न शसुर्भरदनात्पिणकनिः ।
 समानादयोभुपायाश्च विहितस्तोऽस्य सन्ध्याः । मत्तो मदबलाभ्यान्तु युद्धमेव चिकीर्षति ।
 शतावानिह बाधस्य कथितो नारदेन मे । जरासन्धस्य मे राजा नित्यमेव न शृण्वते ।
 तयाऽन्ये पृथिवीपाला दृष्टिचक्रप्रतापिताः । केचित् कंसवधाचापि विरक्तास्तद्रता नृपाः । ११२
 समानित्य जरासन्धमस्मानिच्छन्ति बाधितुं । बहवो ज्ञातयक्षैश्च यदूनां निहता नृपैः ।
 विवर्द्धितं न शक्यामः पुरोऽस्मिन्निति केशवः । अपयाने मतिं कृत्वा दूतं तस्मै सवर्ज्यं ह ।
 ततः कुम्भे महासर्पे भिज्जान्नचयोपमं । घोरमाशोविषं कृष्यं कृष्यः प्रासेपयत्तदा ।
 ततस्तं मुद्रयित्वा तु खट्वेनाभ्यहारयत् । निदर्शनार्थं गोविन्दो भीषयामास तं नृपं ।
 स दूतः काष्ठयवने दशयामास तं घटं । कालसर्पोपमः कृष्य इत्युक्त्वा भरतवर्षभ । ११३
 तत्कालयवने बुद्धा वाचनं यादवैः कृतं । पिपीलिकानां चण्डानां पूरयामास तं घटं ।
 स सर्पो भक्षमिस्तीक्ष्णः सर्वतल्लैः पिपीलिकैः । भक्ष्यमाणः किलाङ्गेषु भक्षोभूतो ऽभवत्तदा ।
 तं मुद्रयित्वा तु घटं तथैव धवनाधिपः । प्रेषयामास कृष्णाय बाङ्गव्यमुपवर्णयन् ।
 वसुदेवस्तं दृष्ट्वा निहतं योगमात्मनः । उत्सृज्य मथुरामाग्य दारकांमभिजगिष्वान् ।
 वैरस्थानं विधितस्तु कामदेवो महाययाः । निवेश्य दारकां राजन् दृष्ट्वा नान्याश्च येव ह । ११४
 पदातिः पुरुषाग्रो बाङ्गप्रहरणक्षदा । आजगाम महायोगी मथुरां मधुसूदन ।
 तं दृष्ट्वा निर्वेधो बभूव स कान्तयवने रूपा । प्रेषापूर्य्यश्च कृष्णोऽपि निष्काम महाबलः ।
 अयावगच्छोदिन्दं जिघृक्षुर्यवनेश्वरः । न जैनमशक्रद्राजा यशोतुं योगधर्षिणं ।
 मान्यातुस्तु मुनी राजा मुपकुन्दो महाययाः । पुरा देवापुरे युद्धे कृतकर्म महाबलः ।
 वरेण च्छन्दितो देवैर्निद्रामिव स्य होतवान् । आत्मस्थ तस्य वागेवं तदा प्रादुरभूत्किञ्च । ११५
 प्रसृतं बोधयेषो मां तं दहेयमहं सुराः । षड्पा कोषदीप्तेनेत्यवमाह पुनः पुनः ।
 एवमस्त्विति मां भक्त उवाच चिद्रेः सह । न मुरैरभ्युजात आदिराजमुपागमत् ।
 स पश्यतगुह्यं काष्ठिप्रविश्या अमकथितः । सुभाष कामभेतये यावत् कृष्णस्य दर्शनं ।

तत्सर्वं वासुदेवस्य मारदेन निवेदितं । वरदानञ्च देवैश्चक्षुःशस्त्रं च भूपतेः ।
हृषीकेशः सुगन्धमास्यं तेषां खिलेन शङ्कया । तां मुष्टौ मुपकुन्दस्य प्रविशेन्न विनोतितम् ।
गिरःस्थानि तु राजवंमुपकुन्दस्य केशवः । यन्द्रेणपयं त्यक्त्वा तस्यैव बुद्धिमताम्बरम् ।
अनुप्रविश्य यवनो ददर्श ईयवोपति । स ते मुष्टं कृतान्तोभयासर्पाद् मुदुर्भूतः ।
वासुदेवन्तु तं मत्वा पश्यामास - पायिवे । पादिनांताविनाशाय शलभः पावकं यथा ।
मुपकुन्दस्तु राजपिः पादस्थैश्च प्रमोहितः । चुकोप निद्राच्छिदेन पादस्थैश्च तेन च ।
सं सकृत्पश्यन् शक्रादवैवेत तं मथतः । स दृष्ट्वाभयः कुङ्कुनसंममज्जाल सञ्जेतः ।
ददाह पावकसालु शुङ्कं हृषीकेशाग्रिणः । सखेन कालियवर्गं नेषतेऽगोविनिगतः ।
तं वासुदेवः श्रीमन्तं परिमुष्टं नराधिप । कृतकार्यैश्चिन्तितोऽहो मोहिन्द - वप्रेणमुत्तम ।
राजंश्चिरप्रसूतोऽपि कथितो मारदेन मे । क्षणं मे मुमृक्षत्कार्यं खल्वि तेऽसु मृज्यसेह ।
वासुदेवमयालस्य राजा हृषीकेश प्रमोषतः । परिरुद्धं युगं मेने कालेन महतां तदा ।
उवाच राजा गोविन्दं को भवान् किमिहागतः । कञ्च कालं प्रसूतोऽपि यदि जानासि कथ्यते ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ सोमवैशाङ्गो राजा पथ्यातिर्नाम नाज्जपः । तस्य पुत्रो यदुज्ज्वलारोऽसि यवोयवः ।
यद्वंशं समुत्पन्नं यदुदेवात्मजं विभो । वासुदेवं विज्ञानोहि नृपते मामिहागतं ।
जेतायुगे प्रसूतोऽपि विदितो मेऽपि मारदात् । इदं कल्पयुगे विद्धि किमन्यत्कराणि ते ।
मम शत्रुस्यया दग्धा देवदेवतावरो मय । प्रवध्यो यो मया सङ्घे भवेदवैश्वमेरुरपि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु हृषीकेश - निष्ठाग्राम गुह्यामुखात् । अन्धोपमानः हृषीकेशं कृतकार्यैर्धोमता ।
ततो ददर्श पृथिवीमावृतां हृल्लोकैरैः । श्रुत्वास्तैर्हरन्त्यमलैरव्यवधेभ्यपरक्रमैः ।
परेणाधिष्ठितैश्च राज्यं जैवैरुत्तमात्मनः । प्रीत्या विह्वल्य गोविन्दं प्रविशेन्न महाविभम् ।
हिमवन्तमगाश्राज्जा तपसे धृतमनिघः । ततः स तप आस्थाप्य विनिर्मुक्त्य कलेवरं ।
आहूरोह दिवं राजा कर्मभिः खेज्जितां शुभैः । वासुदेवोऽपि धर्मोत्तम उपायेन महामनः ।
घातविलात्मनः शूद्रैर्तत्सैन्यं प्रत्यपघत । प्रभूतरथहस्त्ययवमश्वशालासुधध्वज ।
आदायोपययौ धोमसासौख्यं निहेतुम् ।
निवेदयामास नराधिपे तं दत्तदुपशने प्रतिपुष्पमोक्षनः । जनाहोना दारवतोऽस्य तां पुरीमशोभयन्तेन धमेन भूरिणा ।
इति श्रीमहाभारते खिलपुं चरिवंशे विष्णुपञ्चणि कालियवर्गवधे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ ११५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमोते विमले, भास्करेऽभ्युदिते तदा । कृतप्रयुधैः क्षत्रकेशो वनान्ते निर्यसाद ह ।
परिचक्राम तं देशं दुर्गस्थानदिदृचयौ । उपतस्तुः कुलमागच्छ यादवा यदुनन्दन ।
रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे खलिवान्यदिजोत्तिमान् । पुण्योदघोपैर्विपुलैर्दुर्गक्षारभ्यवान् कियौ ।
ततः पञ्चजण्यावौ यादवान् केशिखन्दनः । प्रीत्या च दत्ता श्रेष्ठा देवान् हृषीकेशयथा ।
कल्पितेयं मया भूमिः पश्यन् देवसंघवत । नाम चाख्याः कृतं पुण्याः ख्यातिं यदुपयास्यति ।

इयं दारवती नाम श्रियया निर्मिता मया । भविष्यति पुरी रम्या शक्येवामरावती ।

तान्यथाऽऽः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च । चलरान् राजमार्गाश्च समानन्त पुराणि च ।

देवा इवात्र मोदन्तां भवन्तां विकृतज्वराः । बाधमाना रिपून्पुनानुपेक्षन्पुरोगमाः ।

११०

गृह्यन्तां गृह्णास्यन्ति कार्येभ्यो विकृतचलराः । भीयन्तां राजमार्गाश्च प्राकारस्थ च या गतिः ।

प्रेष्यन्तां श्लिप्तिमुत्था वै नियुक्ता विसृज्यसे । नियुज्यन्ताश्च देवेषु प्रेक्ष्यकर्षकरा जनाः ।

एवमुक्तास्तु यदेषां गृह्यन्तेयहतत्परा । यथानिवेशं संहृष्टाश्चकुर्वास्तु परिग्रहं ।

सूत्रहस्ताक्षतो मानं चकुर्यादयपुत्रवाः । पुण्येऽहनि महाराज द्विजातीन् प्रतिपूज्य च ।

वास्तुदेवतकर्माणि विधिनाऽकारयत्ततः । स्वपतीनय मौलिन्दलजोवाच महामतिः ।

१११

अस्मदर्थं सुविहितं क्रियतामेष अन्दिरं । विभक्तचलरपयं सुनिश्चितद्वैतवत् ।

ते तथेति महाबाहुमुक्ता स्वपतयस्तदा । दुर्गकर्षेणि हस्मरानुपलभ्य यथाविधि ।

यथान्यायं निर्भूमिरे दाराण्यायतनानि च । स्थानानि विदधुस्तथां द्वज्जादीनां यथाक्रमं ।

अपाम्ने सुरेश्च दूषदोलूखलस्थ च । चातुर्द्वेगि चत्वारि दाराणि विदधुस्तथा ।

शुद्धाचमैर्भ्रातृं पुण्यदत्तं तथैव च । तेषु वेष्टमु पुक्तेषु यादवेषु महात्मसु ।

११२

पुर्याः चित्रं प्रवेशार्थं चिन्तामामास माधवः । तस्य दैवोत्थिता बुद्धिर्विमला विप्रकारिणी ।

पुर्याः वा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्द्धिनी । शिन्धिमुख्यस्य देवानां प्रजापतिपुत्रः प्रभुः ।

विश्वकर्मा स्मृत्या वै पुरीं संस्थापयिष्यति । मनसा समनुधास्य तस्यागमनकारणात् ।

चिदंशमिमुखः क्षयोः विविके समपयत । तस्मिन्नेव ततः काले शिष्याचार्यो महामतिः ।

विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठ कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः ।

११३

॥ विश्वकर्मावाच ॥ प्रक्षेप प्रेषितः विभं तव विष्णोऽहमवत । किङ्करं समनुपास्यः शश्वनं किं करोमि ते ।

यथा प्रभुं च देवेश्चल्यन्वक्तुं यथाऽप्ययः । तथा त्वं देव मान्योऽसि विभोवा नास्ति वः प्रभो ।

चैलाक्याशापिका वाऽनुसृत्यस्य महाभुजः । यथाऽसि परितुष्टार्थं किं करोमि प्रजाधिनां ।

श्रुत्वा विभीतं तद्वाक्यं केशवो विश्वकर्मा । प्रत्युवाच यद्वैश्वं कंशारिरतुलं वषः ।

श्रुतायै देवगुह्यस्य भवान् यच्च वयं स्थिताः । श्वस्थं लिह कर्त्तव्यं यदनं मे सुरोत्तम ।

११४

तद्विं पू. प्रकाशार्थं निवेश्या भम सुव्रत । मत्प्रभावानुरूपैश्च गृह्येयं समन्ततः ।

उत्तमा च श्रियया स्थानं यथा स्वर्गेऽमरावती । तथेयं चिन्ता कार्या शक्नो ह्यपि महामते ।

असंख्यमिदं कार्यं यथैव चिद्विदे तथा । मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्यां यदुक्तस्य च ।

एवमुक्तास्तः प्राह विश्वकर्मा मतीश्वरः । कृष्णमक्रिष्टकर्माणं देवामित्रविनाशिनं ।

सर्वमेतत् करिष्यामि यत्तथाऽभिहितं प्रभो । पुरीं लिप्यं जगत्स्थानं न पथोऽस्मा भविष्यति ।

११५

भविष्यति च विभीषां दृष्टिरस्याः सुशोभना । चलारः सागरा द्वाभ्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ।

यदीच्छेत् सागरः किञ्चिदुत्थष्टुमिदं तोयराट् । ततः स्थापयतलचथा पुरीं स्थात् पुष्पोत्तम ।

यदमुक्तस्ततः कृष्ण प्रागेव कृतनिश्चयः । सागरं सरितां नाथमुवाच वदताम्बरः ।
 समुद्रं दधे च देव योजनानि जनाश्रये । प्रतिघंक्षित्यतामात्मा यद्यस्मि मयि मान्यता ।
 श्रवकाये त्वया दत्ते पुरीयं मामकं बलं । पर्याप्तविषयारामा समग्रं विषद्विजति ।
 ततः कृष्णश्च वचनं श्रुत्वा नदनदोपतिः । समाहूतेन योगेन उत्समञ्चं जलाशयं ।
 विश्वकर्मा ततः प्रोतः पुर्यां सङ्दृश्य वास्तु तत् । गोविन्दे चैव स्मरान् सागरः कृतवांस्तदा ।
 विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं । अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वं समभिरोहत ।
 मनसा निश्चिता चेयं मया पू प्रवरा विभो । अचिरेणैव कालेन गृहसंवाधमालिनी ।
 भविष्यति पुरी रम्या सुहारा प्राग्यतो रणा । चयाङ्गलककेयूरा प्रथित्या ककुदोपमा ।
 अन्तःपुरश्च कृष्णश्च परिचर्याचमं महत् । चकार तस्यां पुर्यां वै देवे चिदमपूजिते ।
 ततः सा निश्चिता कान्ता पुरी क्षारवती तदा । मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्माणा ।
 विधानविहितद्वारा प्राकारवर्योभिता । परिखाचयसंगुप्ता बाह्यप्राकारतो रणा ।
 कान्तगारीन्दरगणा वणिग्भिहयशोभिता । आनापण्यसमाकीर्णा मगणादिव गाङ्गता ।
 प्रपावापोसकौदेहद्यानेहपयोभिता । समन्ततः संहताङ्गी वसितेवायतेवणा ।
 सन्दृष्टुचलरवती वेद्योक्तमघर्माचिता । रय्याकोटिसहस्राद्या शृङ्गाराजपयोचरा ।
 भूपयन्तो समुद्रं सा खर्गनिद्रपुरी यथा । प्रथित्या मर्म्बरमानामेका निर्ययशालिनी ।
 सुराणामपि सुखेवा सामन्तलोभकारिणी । अप्रकार्यं तदाकार्यं प्रावादेरभिकुर्वती ।
 प्रथित्या प्रचुराश्रयां जनौघप्रतिनादिता । शेषैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमाहता ।
 अनूपोपवनेः कान्ते कान्ता जनमनोरमा । सतारका द्यौरिव सा दारका प्रत्यराजत ।
 प्राकारेणाकंबणैर्न शतकौभेन संहता । हिरण्यप्रतिपूणैश्च गृहेर्गन्धोरनिलने ।
 शृङ्गमेषप्रतीकाप्रैर्दारैः सौधैश्च शोभिता । कचित् कचिदुदयापैषपादुत्तमहापया ।
 तामावसत् पुरीं कृष्ण सर्वपादवनन्दन । अभिप्रेतजगन्मोक्षो सोमः खमिव भाषयन् ।
 विश्वकर्मा ततः दिव्यः रत्नशालसमाकुला । विश्वकर्मा च तां हत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव ।
 जगाम चिदिव देवो गोविन्देनामिपूजितः । भूयन्तु बुद्धिरभत्र च कृष्णश्च विदित्तात्मनः ।
 जनानिमान् धनौघैश्च तर्पयेयमर्थं यदि । स वैश्रवणसंक्षिप्तं निधोनामुत्तमं निधिं ।
 शङ्खमाङ्गयतोपिमेनो निशि खमवने विभुः । स शङ्खः केयवाङ्गानं ज्ञात्वा हि निधिराट् स्वयम् ।
 आश्रयगाम समीपे तस्य क्षारवतीपते । स शङ्खः प्राञ्चनिर्भूला विनयादवर्णो गतः ।
 कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा । भगवन् किं मया कार्यं सुराणां वित्तरविषा ।
 निधोजय महापादो दमया कार्यमश्नुत । तमुवाच ह्यवोकेः शङ्खं गुह्यकमुत्तमं ।
 जना योऽस्मिन् दृग्गन्धनास्यान्धनेनामिपूरय । मेष्वाभ्यनश्रितं द्रष्टुं कष्टं मलिनमेव वा ।
 देवीति वैव दायकं नगर्या निर्हन् नरैः ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शिरसा शसनं गृह्य निधिराट् केयवस्य सः । निधोनाज्ञापयामास दारवत्यां गृहे गृहे ।

धनौघैरभिवर्षब्धं द्रुमं सर्वं तथा च ते । नाधनो विद्यते तच्च ह्यनभाग्योऽपि यो नरः ।

दारवत्यां पुरिपुरा केयवस्य महात्मान् । चकार बाधोराज्ञानं मूयश्च पुष्टोत्तम ।

११६

तत्रस्य एव भगवान् यादवानां त्रियङ्कर । प्राण्योनिसु भूतानामुपतस्थे गदाधरं ।

एकमासीन्मेकान्ते देवमुल्लाधरं प्रभुं । किं मया देव कर्त्तव्यं सर्वगेनाशुगामिना ।

यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ । तमुवाच ततः क्षणौ रहस्यं पुरुषो हरिः ।

माहृतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं । गच्छ माहृतं देवेशमनुमान्य सधामरः ।

सभां सुधर्मामादाय देवेभ्यस्त्वमिहानघ । यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रम् ।

११७

तस्यां विशेषुरेते हि न ॥ या रुषिमा भवेत् । या ह्यपथा सभा रम्या कामगा कामरूपिणी ।

सा यदूनं धारयेत् सर्वान् यथैव चिदग्रांस्तथा । संगृह्य वचनं तस्य क्षण्यस्याक्षिप्तकर्मण ।

वायुरात्मोपमगतिर्जगाम चिदिवालथं । सोऽनुमान्य मुरान् सर्वान् क्षण्यवाच निरिधे च ।

सभां सुधर्मामादाय पुनरायाम्नीतलं । सुधर्मणे सुधर्मोन्तो क्षण्ययाक्षिप्तकर्मणे ।

देवो देवसभां दत्त्वा बाधुरन्तरधीयत । दारवत्यास्तु सा मध्ये केयवेन निवेदिता ।

११८

सुधर्मो यदमुष्यानां देवानां त्रिदिवे यया । एवं च द्वियैर्मैमैश्च जलजैश्चाय्यो हरिः ।

द्रवैरलङ्करोति सा पुरी स्ना प्रमंदाभिव । मर्यादाधैव सञ्चके श्रेणीश्च प्रकृतोत्तया ।

बलाध्यक्षं च युक्तांश्च प्रकृतोन्तोत्तयैव च । उपसेनं नरपतिं काश्यपश्च पि पुरोहितं ।

सेनापतिमनाष्ट्रिं विकट् मन्त्रिपुङ्गवं । यादवानां कुलकरान् स्वविरान्दश्च तत्र वै ।

स्नापयामास मतिमान् सर्वकार्येष्वनन्तरान् । रथेष्वतिरथो यन्ता दारक केयवस्य वै ।

११९

योधमुख्यश्च योधाधनो प्रथमः सात्यकि क्षतः । विधागमेव हलाय कृष्ण मुन्यं ननिन्दितः ।

सुमुदे यदुभि सार्द्धं लोकछष्टा महीतले । रेवतस्थाय कन्याश्च रेवतीं शीलवसतां ।

प्राप्तवान् बलदेवस्तु क्षण्यस्यागुमते तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दारवतीनिर्भाषे योद्धाशधिकमतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरासन्धः प्रतापवान् । नृपानुद्योजयामास चेदिराजमिषेयथा ।

सुतया भीमकस्याश्च रुक्मिण्या रुक्मभूषण । शिशुपालश्च नृपतेर्विवाहो भविता किल ।

१२०

दन्तवक्रश्च तनयं सुवक्त्रमग्नौजसं । सहस्रावसमं युद्धे मायाश्रतविशारदं ।

पौण्ड्रश्च वासुदेवश्च तथा पुत्रं महाबलं । सुदेवं वीर्यवन्तं श्रयगवैरहितोपतिं ।

रुक्मलब्धश्च पुत्रश्च वीर्यवान् मलान्वितं । पुत्रश्च पाण्डुराजश्च कलिङ्गाधिपतिं तथा ।

क्षतवैरश्च क्षण्येन वेषुर्दारिं नराधिपं । शिशुमन्तं तथा कार्यं श्रुत्वैषाञ्च भारत ।

१२१

निर्दलप्रभुः कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा । पटुश्च महावीर्यः कौशाख्याधिपतिश्च ।

पटुश्च महावीर्यः काश्यपाधिपतिश्च वै ।

॥ जनेजय उवाच ॥ कस्मिन् देशे नृपो जग्ने रुक्मो वेदविदाम्बरः । कस्यान्वयाये शुतिमान् सभूतो दिजयत्तनम् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजर्षेयादवस्थासोद्दिदमो नाम वै सुतः । विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदमो यो न्यवेशयत् ।

क्रयकैशिकमुखाय पुत्रास्तस्य महात्मनः । वभूवूर्वाथ्यसम्पन्नाः पृथक्संकरा नृपाः ।

तस्यान्ववाये भीमस्य जज्ञिरे वृष्णयो नृप । क्रयस्य तंशुमान् वंशे कैशिकस्य तु भीमकः ।

११८

हिरण्यरेमियाऊध दक्षिणात्येथरं जनाः । अगस्त्यगुप्तामाश्रं यः कुण्डिनस्योऽन्वमानृपः ।

रुक्मो तस्याभवत् पुत्रो रुक्मिणो च विश्राप्यते । रुक्मो लक्ष्माणि द्वियाणि द्रुमान् प्राप महाबलः ।

जामदग्न्यात्तया रामाद्वाह्यमस्तमवाप्तवान् । प्रास्यर्हृतं च कृष्णेन नित्यमहृतकर्षणा ।

रुक्मिणो लभवद्वाजन् रूपेणाप्रतिमा भुवि । चरुमे वासुदेवस्यो अवादेव महामतिः ।

स तथा चामिलयितः अवादेव जगार्हन् । तेजो वीर्यबलोपेतः स मे भर्ता भवेदिति ।

११९

तां ददौ न च कृष्णाय रुक्मो देवान्महाबलः । याचमानाय कंसस्य देवोऽप्राविति चिन्तयन् ।

चैद्यसाथै सुनीयस्य जरासन्धो महाबलः । वरयामास तां राजा भीमकं भीमदर्शनं ।

चेदिराजस्य हि वधोरासोत्पुत्रो वृहद्रथः । मगधेषु पुरा येन निर्मिंतः स गिरिराजः ।

तस्यान्ववाये वंशजं जरासन्धो महाबलः । वधेरिव तदा वंशे दम्भोवोऽपि चेदिराट् ।

दम्भोपस्य पुत्रास्त पञ्च भीमपराक्रमाः । भगिन्यां वसुदेवस्य सुतश्रवसि जज्ञिरे ।

१२०

मिश्रपालो दशवीरो रैभ्योऽयोपदिशो बली । सर्वास्त कुञ्जला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।

ज्ञातिः समानवंशस्य सुनीयः प्रददौ सुतं । जरासन्धस्य सुतगृहदर्शनं सुगोप च ।

जरासन्धं पुरस्कृत्य दृष्टिंशतं महाबलं । कृतान्यागांसि पैशेन दृष्ट्योनां तत्प्रियेविशं ।

जामाता लभवत्तस्य कंससालिन् हते युधि । कृष्णार्थं वैरमभवत् जरासन्धस्य दृष्टिभिः ।

भीमकं वरयामास सुनीयार्थं तु रुक्मिणीं । तां ददौ भीमकश्चापि मिश्रपालाय वीर्यवान् ।

१२१

ततश्चैधमुपादाय जरासन्धो नराधिपः । यथौ विदमौ सहितौ दन्तवक्रेण यायिनः ।

अनुयातय पैशेण वासुदेवेन धीमतां । अङ्गवद्भक्तलिङ्गानामोपरय महाबलः ।

मानधिर्यस्य तान् रुक्मो प्रत्युद्गत्य नराधिपान् । परया पूजयेपेतांस्तस्मिन्नाय पुरीं प्रति ।

पिण्डकम्भुं शिवार्थं रामहृष्ट्यानुमावपि । प्रययुर्हृष्ययस्यान्ये रथैस्तान् बलाश्रिताः ।

क्रयकैशिकभर्ता तान् प्रतिगृह्य यथाविधि । पूजयामास पूजार्हान् वक्षिष्वेव न्यवेशयत् ।

१२२

शो भाविनि विवाहे तु रुक्मिणीं निर्ययौ वक्षिः । चतुर्युजा रथेनेत्रं देवतायतनं प्रहृभा ।

दृष्ट्वाणेमर्षयिष्यन्तो कृतकौतुकमङ्गलाः । दीपमानेन सपुत्रा बलेन महता हता ।

तां ददौ ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादेव श्रिताः । रूपेणाग्रेण सम्पन्ना देवतायतनान्तिके ।

वक्रैरिव मिश्रां दीप्तौ मायां भूमिगतानिव । शयिवोमिव गम्भीरामुत्थितां पृथिवीतलात् ।

मरोचिमिव शोमस्य सौम्या स्त्रीविषदां भुवि । ओमिवाग्नां विनापन्न भविष्यां श्रीमहायिनी ।

१२३

कृष्णेन मर्नवा दृष्टां दुर्गिरीचां सुरैरपि । श्यामावदातां द्वाघोनां प्रयुक्ताञ्जयतेसरां ।

तासौष्टनयनापाङ्गीं पर्णचन्द्रनिभानगां । तासतुङ्गनखैः सुभ्रूं नीलकुक्षितमूर्द्धजां ।
अत्ययै रूपतः कान्तीं पीनश्रीणिपयोधरां । तोत्तुण्डकैः समैर्दन्तैः प्रमाशङ्गिरसकृतां । १८०
अनन्यां प्रमदां लोके रूपेण यशसा श्रिया । रक्त्रिणी रूपिणी देवीं पाण्डुरधौमवाचिनीं ।
तां दृष्ट्वा वष्टये कामः कृष्णस्य मिथदर्शनां । हविषवानलस्यार्चिर्धनस्यार्थां समादधत् । १८१
रामेण सद्य सफय्य फेनवन्तु महाबलः । तत्प्रभायेऽकरोदुद्धिं दृष्टिभ्यः प्रणिधाय च ।
कृते तु देवकार्ये तां भिक्षांमन्तो मुरासयात् । उन्मथ्य सहसा कृष्णः खं निनाय रथोत्तमं ।
दृचमुत्पाप्य रामोऽपि जघानापततः परान् । समनह्यन्त दासार्धास्तदाज्ञास्तस्य सर्वश्रः ।
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः । वाजिभिर्दोरणैश्चैव परिवमूर्धलायुधैः ।
आदाय हस्तिर्णो हृष्टो जगामाशुपुरीं प्रति । रामे भारं समसन्त्य युयुधाने च वीर्यवान् । १८२
अकूरे विशयो पापि गदे च हतवर्माणि । चक्रदेवे सुदेवे च वारये च महाबले ।
निहतशत्रौ विकान्ते भङ्गकारे विदूरथे । उपवेनात्मने कहे व्रतयुगे च केनवः ।
राजाधिदेवे महदप्रसेने चित्रके तथा । अरिदान्ते दृष्टुर्गे यपस्ते सत्यके वृथै ।
दृष्ट्यन्त्यकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः । गुरुमासज्य तं भारं यथौ दारवतीं प्रति ।
दन्तवक्रो जरासन्धः शिशुपालस्य वीर्यवान् । सङ्गह्वा निर्युयुः कुट्टा जिघांसनो जनाह्वनं । १८३
अङ्गवज्रकक्षिज्ञैश्च सार्द्धं पौष्पैश्च वीर्यवान् । निर्यथै । चेदिराजसु भ्रातृभिः स महाारथैः ।
तान् प्रत्यगृह्यन् संरन्ध्रा दृष्टिनीरा महारथाः । सङ्गर्षं पुरस्कृत्य वायवं मत्तेन यथा ।
आपतन्तं हि वेगेन जरासन्धं महाबलं । पङ्क्तिर्विधाध भाराचैर्युधुधानो महाबुधैः ।
अकूरो दन्तवज्रान् विव्याध नवभिः शरैः । तं प्रत्यविध्यन् काक्यो वापेर्दशमिराशुगैः ।
विश्रुतः शिशुपालस्य शरैर्विधाध सप्तभिः । अष्टभिः प्रत्यविध्यन्तं शिशुपालः प्रतापवान् । १८४
गवेषणस्य चैवन्तु वङ्क्तिर्विधाध आगमैः । अतिदन्तकायाऽष्टाभिर्दृष्टुर्गे च पञ्चभिः ।
प्रतिविधाध तौघैश्च पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । जघानायास्तुभिर्न चतुरो विश्रयो शरैः ।
दृष्टुर्गस्य भलेन प्रिरिद्विष्येद वीर्यवान् । गवेषणस्य स्रुतस्य प्राक्षिण्येधमवादने ।
जतायन्तु रथं त्यक्त्वा विश्रुतः धूमवाचकः । आरुरोह रथं चिरं दृष्टुर्गस्य वीर्यवान् ।
विश्रयोः वारयिथैव गवेषणरथं द्रुतं । आरुह्य जवनानस्यसियन्तुमुपचक्रते । १८५
ते कुट्टाः शरवैर्वेष सुनीयं समवाकिरन् । नृत्यन्तं रथमार्गेण चापहस्ताः कलापिकः ।
चक्रदेवो दन्तवक्रं बिभेदोरशि पचिण । पटुसं पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि आगमैः ।
ताभ्यां स विद्वो दशभिर्विष्येदार्तिगैः श्रितैः । तनो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ।
पञ्चभिश्चापि विव्याध स विदूरथादिदूरथं । विदूरथोऽपि तं वङ्क्तिर्विधाधजौ श्रितैः शरैः ।
त्रिशता प्रत्यविध्यन्तं बली वापेर्धैर्यात् । छतवर्षा बिभेदाशौ राजपुत्रं विभिः शरैः । १८६
न्यनत वारयिष्यास्य ध्वजश्चिह्नेद चोक्त्रितं । प्रतिविधाध तं कुट्टः पौष्पः पङ्क्तिः शिशुमुनेः ।

धनुश्चिच्छेद तप्तस्य भस्मेन कृतं वर्णम् । निर्वृत्तशत्रुः कालिङ्गं विव्याध नममि शरैः ।

तोमरेणासदंशं तं निर्व्विभेद कलिङ्गस्य । गजनासाद्य कङ्कसु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ।

तोमरेण जघानाङ्गं विभेदाङ्गस्य तं शरैः । चित्रकस्य शफलास्य सत्यकस्य महाबलः ।

कलिङ्गस्य तदाऽनीकं नाराचैर्विभिदुः श्रितैः । निष्ठेष्टेन द्रुमेणजो वज्रराजस्य कुञ्जरं ।

११५

जघान रामः शंकुहो वज्रराजस्य संयुगे । तं हत्वा रथमाह्वय घनुरादाय वीर्यवान् ।

सङ्घर्षेण जघनोथैर्नाराचैः केशिकान् बहून् । घङ्गिर्निहत्य काङ्कान् महोत्साहान् स वीर्यवान् ।

शतं जघान शंकुहो नागधानां महाबलः । निहत्य तन्नाद्यामाङ्गध्वरास्य ततोऽभयात् ।

तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्बौगधस्त्रिभिः । तं विभेदाष्टमि कुङ्को नाराचैर्भुवलोयुधैः ।

चिच्छेद चास्य भस्मेन ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवासुरोपमं ।

११६

सृजन्तं शरवर्षाणि निप्लुतामितरेतरैः । गजैर्गजाः सुशंकुहूः सविपेतः सहस्रशः ।

रथैरथास्य शरैश्चैः सादिभिर्द्यौवि सादिनः । पदातेयः पदातीनां शक्तिपक्षाविषाणयः ।

हिन्दुन्तोद्युक्तमाङ्गानि विचेदयुधि ते शयक् । अश्वानां पात्योमानां कवचेषु महास्त्रेन ।

शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शृणुवे । भेरोग्रङ्गस्य दङ्गानां वेणुनास्य हृषे ध्वनिः ।

कुगूष धौपः शस्त्राणां व्याधोयस्य महात्मनां ।

११७

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि हस्तिबोहरणे सप्तदशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

॥ वैद्यनाथेन उवाच ॥ कृष्णेन द्वियमाणां वै हस्तीं शुभा तु हस्तिणी । प्रतिज्ञामकरोत् कुङ्कः समचं भीमकस्य तु ।

अहम्वा युधि गोविन्दमनामोय च हस्तिणी । कुण्डिनं न प्रवेष्ट्यामि सत्यमेतद्भवोमि ते ।

आस्याय च रथं वीरः समुद्रपायुधध्वजं । जनेन प्रययौ कुङ्को बलेन सप्तता हत ।

तमश्वधुर्मृगाद्यैव दक्षिणपथवाधिनः । कायोंऽङ्गमान् श्रुतव्यां च वेणुदारिस्र वीर्यवान् ।

भीमकस्य मुतायान्ये शब्दनेरधिगाम्बराः । कषकैश्चिकमुखास्य सर्व्व एव महारथाः ।

११८

ते गत्वा दूरमध्यामं चरितं नर्भदामनु । गोविन्दं ददृशुः कुङ्काः सचैव प्रियया स्थितं ।

अवस्थाप्य च तस्यैव हस्तीं मदबलात्पतितः । हस्तीर्विन् दैरस्य युद्धमभयान्मधुसूदनं ।

च विव्याध चतुःपक्षा गोविन्दं निमित्तैः शरैः । तं प्रत्यविद्यत्सप्तता वापैर्युधि जगार्दन ।

यतमानस्य चिच्छेद ध्वजस्यास्य महानलः । अहोर च शिरः कायात्सारयेत्सस्य वीर्यवान् ।

तं कच्छुगतमाश्रय परिवर्ज्ज्यगार्दनं । दाक्षिणात्या जिघांसनो राजानः सर्व्व एव हि ।

११९

रौद्रमात्मनासाङ्गविबोध नममि शरैः । श्रुतव्यां पञ्चभिः कुङ्को वेणुदारिस्र सप्तभिः ।

ततोऽङ्गमन्तं गोविन्दे विभेदेरथ वीर्यवान् । निपसाद रथोपले व्यथितः च नराधिप ।

श्रुतव्येण जघानायांशुर्तमिथ्यहुरः शरैः । वेणुदारिर्ध्वं हिक्त्वा भुजं विव्याध दक्षिणं ।

तथैव च श्रुतव्यां शरैर्विव्याध सप्तभिः । मिश्रिषे च ध्वजं कानो न्यषोदस्य व्याप्तिव ।

क्रयकैशिकमुखास्तौ रथवेष्टेन सन्वृणः मुञ्चन्तः शरवर्षाणि वामदेवं ततोऽथयुः । ११५
वापेर्वाणस्तु चिच्छेद तेषां युधि जगद्गन् । जघान तेषां संरञ्जो यतमानांश्च तान् पुरान् ।
पुनरन्यासितुं यथा निजधान शितैः शरैः । क्रुद्धानापततो वीरानाद्रवत्स महाबलः ।
विद्रुतं खललं दृष्ट्वा हृको क्रोधवशज्जतः । पञ्चभिर्निशितैर्वाणैर्विधाधारसि केववं ।
सारथिश्चास्य वियाधं धावकैर्निशितैस्त्रिभिः । आजघान ध्वजश्चास्य शरैरानतपर्वणां ।
केववद्यापि तं यस्या क्रुद्धं वियाधि मार्गणे । धनुयिच्छेदं पायस्य यतमानस्य हृक्किणः । ११६
अयान्यङ्गमुरादाय हृको हृष्णजिघांसया । प्रादुशकारं स तया दिशान्यस्ताणि वीर्यवान् ।
अस्त्रैरस्त्राणि संवायं तस्य हृष्णो महाबलः । पुनरपिच्छेदं चापञ्च रथेऽश्वं त्रिभिः शरैः ।
स त्विन्द्रधन्वा विरयः खड्गमादाय चर्षं च । उत्पपात रथादीरो गहर्तोभिव वीर्यवान् ।
तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केववः । नाराचेस्त्रिभिराक्रुद्धं विभेदेनमथोरसि ।
स पपात महाबाहुर्बलसुधामनुनाहसन् । विवेष्टो मूर्च्छितो राजा वञ्चयेव हतो गिरिः । ११७
तांश्च राज्ञः शरैः सन्वान् पुनर्वियाध केववः । हृक्किणं व्ययितं दृष्ट्वा अश्रवंति नराधिपाः ।
विचेष्टमानं भूमी तं आतर्जवीस्य हृक्किणो । पादधेन्यपगङ्गसुभोतुर्जीवितकाङ्क्षिणी ।
तामत्याय परित्यज्य सान्त्वयामास केववः । अमयं हृक्किणं दत्त्वा प्रथयौ स्त्रौ पुरीं ततः ।
हृष्णयोऽपि जरासमे जिह्वा तोद्यापि पार्यिवान् । प्रययुर्दरको हृष्टः पुरेऽस्त्रय हलायुधे ।
प्रयाति पुण्डरीकाक्षे श्रुतव्याऽभ्येत्य संयुगे । हृक्किणं रथमारोप्य प्रथयौ स्त्रपुं ततः । ११८
अगामीय स्वसारन्तु हृको वीर्यमदान्वितः । होनप्रतिज्ञो नैष्कृत्य प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरं ।
विदभेपु च वासार्थं निशम्येऽन्यत् पुरं महतं । तद्वाजकटमित्येवं बभूव भुवि विवृतं ।
तथैजमा महतिगा दक्षिणं दिग्भ्रममगात् । भोसकः कुण्डिने चैव राजीवोऽस महाभुजः ।
दारकाद्यापि मग्नासि रामे हृष्यिबलान्विते । हृक्किण्यः केववः पार्थिवं जघाद विधिवत् भुभुः ।
ततः स ह तया रमे प्रियया प्रीयमाणया । कीमयेव पुरा रामः पौर्भात्येव पुरन्दरे । ११९
या चि तस्यमवष्टांशं पञ्चो हृष्यस्य भाविनी । पतिमता गुणोपेता कंपशोभनुषान्विता ।
तस्यामुत्पादयामास पुष्पान्दश्यं महाशरान् । चौरुदेष्टुं सुदेष्टव्यं प्रद्युम्नस्य महाबलं ।
मुपेयं चारुगुप्तं चारुवाङ्मय वीर्यवान् । चारुविन्दं मुदादद्य भद्रपाहनायेव च ।
चारदय बलिगं श्रेष्ठं मुतां चारुमतीं तथा । धर्मार्थकुशलाक्षो तु कृताक्षा मुहुरुचराः ।
महिषीः मम कन्याकोऽस्मिताऽन्या मधुसूदनः । उपयेमे महापाङ्कजगुणोपेताः सुतोद्गताः । १२०
कालिन्दीं मिथविन्द्याश्च यदा गमजितौ तथा । मुतां जाम्बवतस्यापि रौद्रिणीं कामरुपिणीं ।
भद्रराजमताद्यापि मुनीन् भद्रलोचनं । शार्वाङ्गीं सत्यभामां सत्यशं जालहादिनीं ।
मैथिल्यं च मुतां तर्फीं कुरुक्षेत्रात् सतां । स्त्रीबह्वशाणि सान्यानि वोढाशतमविक्रमः ।

उपयेमे क्षपीकेशः सर्वा भजे च ताः समं । परार्द्धवस्त्राभरणाः कामैः सर्वैः समन्विताः ।

जगिरे तस्य पुष्पाश्च तासु वीराः सहस्रशः । सर्वास्त्रकुशलाः सर्वे बलवन्तो महारथाः ।

१९८

यज्वानः पुण्यकर्माणा महाभागा महाबलाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रक्षिणीहरणे अष्टादशाधिकप्रतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काले व्यतीते ॥ रक्षो महति वीर्यवान् । दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिन्दमः ।

तवाहता हि राजानो राजपुत्राश्च रक्षिणा । समाजमुन्मथवीर्या नानादिग्भ्यः शिवाऽन्विताः ।

तत्रागाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः । सा हि तच्छक्रे कन्या स च तां श्रुमलोचनम् ।

श्रुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता । पृथिव्यामभवत् ख्याता रक्षिणस्तनया तदा ।

१९९

उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मासु । वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमरिखदर्भम् ।

स हि सर्वस्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा । रूपेण प्रतिमो लोके केशवस्यात्मज्ञोऽभवत् ।

वयोऋणुणेपेता राजपुत्री च साऽभवत् । नारायणीवेन्द्रसेना ज्ञातकामा च तं प्रति ।

वृत्ते स्वयंवरं क्यूराजानः स्त्रपुराणि ते । उपादाय तु वैदर्भी प्रद्युम्नो दारकां ययौ ।

स तस्या जनयामास देवगर्भायमे सुतम् । अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मणाऽप्रतिमं भुवि ।

२००

धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारंगम् । अभवत्स यदा राजमनिरुद्धो वयोऽन्वितः ।

तदाऽस्य रक्षिणः पैक्षी रक्षिणी रक्षार्थत्विभम् । पश्यं वरयामास नाम्ना रक्षावतीति सा ।

अनिरुद्धं गुणैर्दानं क्षतमुद्धिगृपस्ततः । शीत्या च रौक्मिणेयस्य रक्षिण्याश्चायुधपहात् ।

स्वर्हमामोऽपि कृष्णेन वैरं तदपहाय सः । ददानीत्यप्रवीद्राज्ञा शीतिमान् जनमेजयः ।

केशवः सह रक्षिण्या पुत्रैः सङ्घर्षेण च । श्वैश्च वृष्णिभिः बाह्वै विदर्भान् स्वस्रो ययौ ।

२०१

संयुक्ता ज्ञातयथैव रक्षिणः सुहृदस्य ये । आहता रक्षिणा तेषु तत्राजमुन्मथारिषाः ।

श्रुमे तिथौ महाराज नच चे चाभिपूजिते । विवाहः सोऽनिरुद्धस्य बभूव परमेष्ठिवः ।

पापौ गृहीते वैदर्भ्यास्त्रनिरुद्धेन भारत । वैदर्भ्यादवानाश्च बभूव परमेष्ठिवः ।

रेनिरं वृष्णयस्तत्र प्रसूयमाना ययाऽमराः । अयाम्नाकानामधिपौ वेणुदारिद्रदारधीः ।

आर्जुनः द्रुपदश्च द्रुपदः कृष्णश्चैतन्प्रास्तावकि । जयसेनः कर्णिकः कर्णिकः कर्णिकः कर्णिकः ।

२०२

पाण्ड्याश्च द्रुपतिः श्रीमानृषिकाधिपतिस्तथा । स्ते संमथ्य राजानो दाचिषाया महर्ह्ययः ।

अभिगम्यामुवन् सर्वे रक्षिणं रक्षि प्रभुम् । भवान्वेषु कुशलो वयञ्चापि रिरंभवः ।

प्रियद्युतय रामोऽसर्ववैश्वनिपुणोऽपि च । ते भवन्तं पुरस्तत्य जेतुमिच्छाम तं वयम् ।

इत्युक्त्वा रोचयामास रक्षो धूतं महारथः । ते श्रुत्वा काञ्चनसर्मा कुसुनेभूषिताजिरा ।

सर्मा तां विविशुर्ब्रष्टाः शिक्वाघन्दनवारिणा । तां प्रविश्य ततः सर्वे श्रुभक्षगजुत्तरेणाः ।

२०३

सौवर्ण्यवासनेष्वावाञ्चकिरे विजिगीषवः । आहता बलमद्रुह्य कितवैरचकोविदैः ।

वाढमित्यप्रवीरुहः सह दीव्याम् पश्यन्तम् । भिद्यता तं जिगीषन्ता दाचिषाया नराधिपाः ।

मणिमुक्तासुवर्णानि तत्रानिज्जु. संहस्रशः । ततः प्रावृत्तत धूतं तेषां तद्रतिनाम्नम् ।

कलहायामदं घोरं दुर्मनोर्न । वयावहं निष्काणान्मु सहासि सुवर्णस्य दशादितः ।

रुक्मिण्या सद्य संपाते बलदेवो ग्लहं ददौ । तं जिगाय ततो रुक्मो यतमानं महाबलं ।

१०१५

तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः । अथकञ्चोयमानस्तु रुक्मिणा केशवायजः ।

सुवर्णकोटीजिगाह ग्लहे तस्य महाबलः । जितमित्येव हृष्टोऽय तमाहुतिरोभायत ।

शाघमानस्य चित्रे प्रहसन्मुगलायुधं । अविद्या दुर्बल. श्रीमान् हिरण्यतेजसि मया ।

अजेयो बलदेवोऽयमलक्ष्यते पराजितः । कलिङ्गराजसङ्कुला प्रणहास भुवं तदा ।

दन्तान् प्रदर्शयन् हृष्टस्तथाकुण्डलायुधः । रुक्मिणस्तद्वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजम् ।

१०१६

निगृह्यमानस्तोत्प्लाभिर्भाग्भिर्भीमकभूनुना । रोषमहारयाभास जितरोषोऽपि धर्म्मवित् ।

संशुद्धो धर्मणा प्राप्य रौहिणेयो महाबलः । धैर्योन्मत्तः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ।

दशकोटिसहस्राणि ग्लह्य रुक्मो ममापरः । यत् संपरिगृह्णोष्य पातयाचाश्वराधिपम् ।

छण्णाचान् सोहितावांस्य देहेऽभिस्तुधियोरुले । हत्येवमाज्ञयामास रुक्मिणं रौहिणीपुनः ।

अनुक्ता वचनं किञ्चिदाढमित्यब्रवीत् पुनः । अज्ञानं रुक्मो तदा हृष्टः पातयामास पार्थिवः ।

१०१७

चातुरसे तु निहतं निर्जितः स नराधिपः । बलदेवेन धर्मैव गेयुश्च ततो वचम् ।

धैर्योन्मत्तः संनियम्य न स किञ्चिदुवाच ह । बलदेवं ततो रुक्मो मया जितमिति खपन् ।

बलदेवस्तु चञ्चला जिह्मवाक्यं वगधिपात् । भूयः क्रोधवर्माविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ।

ततो गम्भीरनिर्घोषा वागुवाचाश्वरोरिणो । बलदेवस्य तं क्रोधं वर्द्धयन्तो महात्मनः ।

सत्यमाह वलः श्रीमान्धर्मैव पराजितः । अनुक्ताऽपि ततः किञ्चित् प्राप्नो भवति कर्मणा ।

१०१८

ममया समनुज्ञातं तत् स्यादित्यवगम्यतां । इति श्रुत्वा वचः सत्यमस्तरोवात् सुभाषितं ।

सहर्षणक्षरोत्याय धौर्बर्णेनोदृष्टा यद्यो । जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य सनुपुङ्गवः ।

रुक्मिण्या भानरं श्वेठं निम्बिपेय महीतले । विवादे कुपितो गमः क्षेत्रं कूरभाषिणम् ।

ततोऽपहत्य शंकुद्वयः कलिङ्गाधिपतेरपि । दन्तान् बभञ्ज शरभान् प्रोश्ननाद च भिद्यन् ।

सङ्गमुच्यन्तोऽपि चावयामास पार्थिवान् । क्षमं सभायाः शैवर्षमुपास्य बलिनाम्बरः ।

१०१९

गजेन्द्र इव तं क्षमं कर्षन् सहर्षणक्षतः । निर्वर्ण्यमा सभादारासावयन् क्रयकैश्चिक्ताम् ।

रुक्मिणं निहतप्रभं स हला यादवर्षभः । विषास्य दिपतः श्वान् सिंहः सुद्रष्टगानिव ।

जगाम मिरिवं रामः खमेव खजनाटनः । न्यवेद्यत छण्णाय तस्य मर्त्यं यथाऽमवत् ।

नोवाप स तदा किञ्चित् छण्यो रामं महाद्युनिः । रुक्मिणो च ततः श्रुत्वा निहतं आतुरं प्रियं ।

१०२०

गिर्यद्य च तदात्मानं क्रोधादशूयवत्तपत् । न हतो वामुदेवेन यः पूर्व परीरहा ।

स रामकरमुक्ते निहतो घृतमण्डले । अष्टापदेन बलरायाजा वज्रशरोपमः ।

तस्मिन् सते महावीर्ये नृपतो भोषकायमे । द्रुमभार्गवतुल्योऽयं द्रुमभार्गवविविधे ।

विघ्नश्चास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः । चासनः सुरसंधानां देवराजरिपुसंधान् ।

स धमौ मूर्त्तिलिङ्गश्च सर्वदेवाभिवाचिता । मानुषाणामृषीणाञ्च प्रतीपमकरोत्तदा ।

सद्युर्दुहितरं भौमः कमेरुमगमत्तदा । गजरूपेण जयाह रुचिराङ्गो चतुर्दशैः ।

प्रमथ्य तां वरारोहं नरको वाक्यमब्रवीत् । नष्टशोकमयो मोहात् प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ।

यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च । विभक्तिं च महो कृत्वा सागरेषु च यदसु ।

१०८५

अद्यप्रमथति तानोह संहिता, सर्वैर्नैर्धृताः । समैवापाहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ।

एवमुक्त्वा तु वज्राणि रत्नानि विविधानि च । सञ्चकार तदा भौमसञ्च नाधिचकार सः ।

गन्धर्वाणाञ्च याः कन्या जहार नरको वलौ । याश्च देवमनुष्याणां सप्त चासुरसं गणाः ।

चतुर्दशवह्वाणि वैकविंशच्छतानि च । एकवेणीधराः सर्वा, सर्तां मार्गमनुव्रताः ।

तासां पुरवरं भौमोऽकारयन्मणिपर्वतं । सलकायामदीनात्सामुरोः स्वविषयं प्रति ।

१०९०

ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिं मुरोर्ध्वेव दशात्मजाः । नैर्धृताश्च यथा मुख्याः पाक्षयन्त जपावते ।

स शय तमसः पारं वरदत्तो महामुरः । न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्षं तत् पुरा ।

स्तनपूर्व्वं महाघोरं यदकार्षीन्महामुरः । अदितिं धर्षयामास कुण्डलाद्यैः महामुरः ।

धं मही सुषुवे देवो यश्च प्राग्ज्योतिषं पुरं । दारपालाश्च चत्वारस्तथासन् युद्धदुर्धराः ।

हयवीरो निमुन्दय वीरः पञ्चनदक्षया । मुहुः पुनश्चहस्य वरदत्तोऽमुरो महान् ।

१०९५

अदेवदानमादृत्य पन्थानं समुपस्थिताः । विनाशना, मुहुरितानि विरूपेराजयैः सह ।

महाधार्धं महाबाहुः ब्रह्मचक्रगदासिधत् । जातो हृष्यिषु देवस्यो धनुर्देवान्मर्वाहिनः ।

तस्याश्च पुरुषेऽश्व्यः शोके प्रथिततेजसः । निवासो दारकादेवैषायादुपपादितः ।

अतीव हि पुरो रम्या दारका वासवसयात् । महासर्वपरिषिन्ना पञ्चपर्व्वतशोभिता ।

तथा देवपुराभार्थां समा काञ्चनतेरणा । सा दाशार्हति विख्याता योजनयामविज्ञाता ।

१०९०

तत्र हृष्यन्धकाः सर्वे रामहृष्यपुरोगमाः । कोकयाचामिमां कृत्वा परिरक्षन् आसते ।

तथावीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतवर्भः । दिव्यगन्धो वीरो बायु पुष्पस्यै पपात च ।

ततः किमकिसाद्भ्यः प्रभाजालाभिर्गुह्यतः । मुहुर्त्तमन्तरोऽभिभूततो भूमौ प्रतिष्ठितः ।

मध्ये तु तेजससाश्च पाण्डुरं गजमान्वितः । हृतो देवगणैः सर्वैर्वाक्वः प्रत्यङ्मुखतः ।

रामहृष्यो च राजा च हृष्यन्धकगणैः सह । प्रत्युद्युर्महात्मानं पूजयन्तः सुरेवरं ।

१०९५

शेऽवतीर्थ्य गजान्तूर्ध्वं परिव्रज्य जनार्दनं । सख्ये वलदेवश्च तद्य राजानमाह्वयः ।

हृष्यीनन्द्यान् सख्ये च यथाकार्यं यथावयः । पूजितो रामहृष्याभ्यामाविष्टो सर्वा गुग्गुः ।

तेषामीनोऽभ्युपकृत्य सभान्तां स सुरेवरः । अध्यादिसमुदाचारं प्रत्ययच्छाद्ययविधिः ।

इति श्रीमहाभारते शिखेपु हरिवंशे विश्वपर्व्वणि नरकस्यै एकविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजं मान्दपूषं करेणास्त्रं धनुर्गुग्गुं वदन् ॥

देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन । येन साऽभिगतोऽस्य च काव्येणाभिवर्णय ।
 मीर्यतो नरको नाम ब्रह्मणे वरदपित । अदित्याः कुण्डले मोहाञ्चहार दितिवन्दनः ।
 देवानां विम्रिये नित्यमृषीणाञ्च स वर्तते । तत्र चैवान्तरमेवो जहि न पापवृक्षं ।
 अयं त्वं गण्डपाद प्रापयिष्यति कामगः । कामवीर्योऽतितेजसो वैनतेयोऽनन्तरीचमः ।
 अयं च मन्मथतां भोमः स नरकोऽसुरः । निरुदयित्वा तं पापं विप्रमागन्तुमर्हसि ।
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केवचः । प्रतिजग्मे गन्धर्वाङ्गनरकस्य निवर्हणं ।
 ततः सहैव शक्रेण ब्रह्मं चक्रगदासिम्भत् । प्रतस्थे गण्डेनाथ स यमाभासहायवान् ।
 प्रमेय वसस्तन्मन् स मातृतानां स वासवः । पर्यतां यदुर्मिहानामूर्ध्नापक्रमे यतो ।
 पारणेद्भगतः शक्रो गण्डस्थो मनाह्वन । प्रकाशेति विदूरत्वात् सूर्याचन्द्रमहाविभ ।
 अयान्तरोक्षे गन्धर्वैरसुरोभिश्च केवचः । स्वयमानोऽयं चक्रयक्रमेऽनन्तरधो यत ।
 समाधायेति कर्तव्यं वासवो विबुधाधिपः । खमेव भवन् प्रायात् क्षयः प्राज्योतिर्भ प्रति ।
 पचानिलहृतो वायुः प्रतिजामेवैवै । गदा । ततो भोमरवैर्भैर्भ्रमर्गमणेश्वराः ।
 क्षणेन समनुप्राप्तिं दिवमाकाशमेतं वै । दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्त्रिताः ।
 अपर्यस्त पर्वतदारि हस्तथार्यवाहनं । कुरातान् मौरवान् पाशान् पट्टसहस्रान्ददं च ।
 ॥ वैप्रभायन उवाच ॥ गण्डस्थोपरि श्रीमान् ब्रह्मं चक्रगदासिम्भत् । विभ्रोवा मुदाकारं पोतवावायतुर्भुजः ।
 वनमालाकुलीरस्तु श्रीवसेन्दुनिभोरयः । किरोटमूर्ध्ना सूर्याभः सविचुदिव चक्रमतः ।
 व्याविक्रजमहाशब्दः श्रूयतेऽग्निनिस्स्रजः । ज्ञात्वा च दानवः सर्वे स्वर्धं विष्णुरिहागत ।
 क्रोधाद्बुधिररक्षाक्षो मुहः कालान्तकप्रभः । अभधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासुरः ।
 पिचेय स महाशक्तिं वक्त्रकाञ्चनभूयिता । तामापतन्तो शक्तिं स मधोत्सोः खलितमिव ।
 समाधत्त शरैर्भक्तं ह्यष्टपुङ्गं जनाह्वन । दिधाऽच्छिनत् सुरमेघ वामदेव स वीर्यवान् ।
 शक्तिं पिच्छेद तत्रैवा विद्युत्पुञ्ज इव ज्वनन । पुनस्तु क्रोधादरक्षाक्षो मुखेऽष्ट महागदं ।
 दन्ताग्रनिर्विद्रेष विस्फुट इव निम्बनः । आकर्णपूर्णक्षिपेत् अर्ध्दं चन्द्रं सुरोत्तमः ।
 मध्यदेशे तु पिच्छेद गदं भो ह्यष्टभूयिता । पुनश्चिच्छेद भस्मेन दानवस्य विरो रणे ।
 शंङ्गिष्ठ पाशान् सर्वैश्चान्तरां हत्वा धवान्धवः । सोऽग्रायवजोग्रान् हत्वा नरकस्य महावसान् ।
 मिताभं पानतिरुक्त्य भगवान् देवकीपुत्रः । अरय्यहानवं येन्यं निमुन्दस्य महापथं ।
 हृषीकेश दितिं तयाऽन्यां चिचयोधिनिः । रोधयामास तन्मनैः खमेव स महावत् ।
 निमुन्दोऽसिनिं यतो दयन हस्त सतरः । जपाह कायुर्धं दिव्यं येन शृङ्गं दुरासदं ।
 विषाध दशभिर्भाषे निमुन्दो मधुसूदन । केवचशानि मत्प्रया विषाध निमिषेः प्रैः ।
 अप्राप्तं यन्तरोवे ताञ्छरं यिच्छेद माधव । ते सर्वे नैमिका हन्ते वनमन्त्रं पर्वशरयन् ।
 शरज्जेन महात्वा च्छाद्यमानः सुरोत्तम । हृष्टा तान्दामशम्भान् सक्रोधेः मधुसूदनः ।

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

ततो दिव्येन चाक्षेप पाञ्चैर्नये जनाईन । महता शरवैर्वैष वारयामास तदक्षे । १८२
 पञ्चपञ्चमैस्तेषु एकैकेषु च तान् बहून् । पाञ्चैर्नयस्य प्रभावेण भव्यैर्गार्ग्यस्तदाडयत् ।
 दुद्रुवुर्भयविवक्षा भग्नास्ते दाम्बा रणे । स्वयैव विद्रुत दृष्ट्वा नियताम पुनर्यथे ।
 विष्टज्ज्वरवर्षाणि ष्छादयामास क्रोधेन । न विभ्राति रणे सूर्यो न पि कोम दिशो दश ।
 शरैः सज्जादयामास निमुन्दो गहडध्वजं । सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जगदा पुरषोत्तम ।
 तेन वाणेन तान् बाणास्त्रिच्छेद मधुसूदन । बाणैर्व्यापास्तु शस्त्रिच्छ तत्र क्षण्यो महाबलः । १८३
 क्षणमेकेन बाणेन रथेष्टाश्च विभि शरैः । पुनस्त्रिच्छेद तानेष्टास्तुर्भिस्त्र्युर शरैः ।
 सारथि पञ्चभिर्व्यापैर्ध्वजमेकेन चिच्छिदे । शरैर्केच पुन क्षण्य सुतीक्ष्णेन प्रितेन वै ।
 शिरसिच्छेद भलेन निमुन्दस्य सुरोत्तम । निमुन्दं पतित दृष्ट्वा हयपीव प्रतापवान् ।
 यिला प्रष्टव्य महातीः तालयामास दाम्बा । आविष्ट सहास भुक्त शिरोऽग्रेलसमग्रम् ।
 गृहीत्वा दिव्यपाञ्चैर्नयस्य विदाम्बर । दिव्याक्षेप मिला विष्णु सप्तधा क्षतवाहदा । १८४
 तदिदार्थं महाबाहू पातयामास भूतले । ततस्तैः शार्ङ्गनिर्मुक्तैर्नानावैर्नैर्हामरैः ।
 यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ । ज्ञानाप्रहरणकोणे तथा धीरमवर्त्तत ।
 गहडक्षो महाबाहूर्नजपान महासुरान् । महाबाहून्निर्मिर्त्ता शरखड्गनिपातिता ।
 विनेष्टुर्द्वानता सर्वे समावापु जनाईन । केचिन्नाग्निना दग्धा दाम्बा पेतुरन्वरात ।
 शस्त्रिकक्षेपताः केचिद्भतासुविह्वलानाम् । शस्त्रज्ज्वरवर्षाणि दृष्टिमन्त इवामुदा । १८५
 विह्वलानामुदा सर्वे क्षण्यवापुप्रपीडिता । शोषिताकाश दृश्यन्ते पुप्यिता इव किंशुकाः ।
 श्वद्रवन्त सुविवक्षा भग्नास्त्रास्त्रिपदाधिग । पुनस्तु कोधरकावो वायुवेगेन दाम्बा ।
 दशस्य शीघ्रं शृणुं समादद्या बलवति । श्वसुमुत्पाद्य वेगेन प्रष्टव्य तमधावत ।
 विवेक मुमहादृष्ट मिथया तु घनाकृति । श्ववैर्गानिलोद्भूत श्रुत्युवे मुमहास्तन ।
 तत शरवहक्षेप तरमाको जनाईन । निरुद्धा तच्च चिच्छेद चित्रमकिनिभाकृति । १८६
 पुनर्देवेन बाणेन हयपीवका सारथि । विव्याध स्तनयोश्चैव सायको क्षणनम्रम् ।
 विवेक सारथिवेगेन चदि भिन्ना विनिर्गत । ये सद्यं समाक्षेप सर्वान्देवानेयोधयत् ।
 तं जपान महाधोरं हयपीवं महाबलं । अपारमेजा दुर्द्धं सर्वयादवनन्दन ।
 मध्ये क्षोभितगद्वक्ष भगवान्देवकीरुत । शौदाकायां विरुपाक्ष पाशान् पुरोत्तम ।
 श्रष्टैः प्रतमहर्षाणि दाम्बाणां परम्परा । निवृत्त मुहयव्याघ्र प्राग्योतिविमुपाद्रवत् । १८७
 जना पञ्चनन्दं नाम गरमस्य महासुरं । तत प्राग्योतिर्न जम दीपयामानिव क्षिया ।
 पुरमवादयामास तच्च युद्धमभूत्सहत् । तत प्राचापयच्छापास्तमयं महाबल ।
 श्रुत्युवे एव महाशब्द शरणं निमदा यथा । शूयते चिपु शोकैषु भोमश्चोरनिवृत्त ।
 मे श्रुत्वा नरकदापि कोपपरकरोपन । शोचकाष्टययुक्त विनम्रप्रतिनं रयं ।

महाकाशनेन विगमिन् ।
 हेमदण्डपताकाया वैदूर्यमणिद्वयं । युक्तमयवस्त्रेण रथं पररथाब्जं ।
 सोदृशालेय सन्ध्यं विवभक्तिविराजितं । रथमथगतो घोराः ससन्ध्य इव भास्करः
 मानामहरणाकोपे रथ हेमपरिष्कृत ।

यत्नं तयोरन्वदमिन्द्रवर्णयानदमुष्कानपतुल्यतेजा । किरीटमूर्द्धाऽकैत्रतामन भ कर्णौ तया कुण्डलोर्ज्यंजनौ ।

धूम्रवर्णा महाकाया रथाया विक्रान्तना । नानावस्त्रेण सन्ध्यं दैत्यदानवराजना ।

धूम्रवर्धरा कोचित केचिन्मूर्धोरसंभवा । शक्तिहस्तसाया केचिन्मूर्द्धाकायाऽपरे ।

गजवागिरयोधैय चालयन्त्य मेदिनी । निर्ययुर्नगराच्छूना सुमनसा प्रहारिणः ।

हृता दैत्यगै साङ्गं नरक कालघनिम । भरोमहान्तरङ्गाना पञ्चवर्णा सहस्रम् ।

वाद्यमानं स शृङ्गाव जीमूनिनदीपमं । यत् छण्डकागो गमा सन्ध्यं ते विक्रान्तना ।

परिवार्य गत्तमन्तं सन्ध्यं युध्यन् सङ्गता । महता च्छादयामासु शरवर्षेण भैरिकाः ।

शक्तिपूजगदामार्गसोमरान् सायकान् बहून् । अकाश छादयाम नुविमुञ्चन् सहस्रम् ।

छण्ड छण्डान्मुद्राकार शङ्खं शृङ्ग धनुस्ततः । विस्फार्य सुमहत्सर्वं धनुर्भस्त्रदिग्वर्जम् ।

पञ्चजवहरवर्षाणि दानवानां जनाहंन । शरवर्षेण तत् सैन्यं व्यह्वन् महाहवात् ।

तद्युद्धमभवद्गौरं घोररूपेण रचना । भयव्यूहाय ते सन्ध्यं छण्डवाणमपीक्षिता ।

केचिद्विभ्रजन्त्यैव द्वायणीवामिरानना । केचिचकैर्दधामिवा केचिदाणाहृतेरम ।

केचिद्विधातुः शृङ्गा गजशरयवाहना । केचित् कोमेदकोभिन्वा शृङ्गाशक्तिविदारिता ।

रथं विवेधिता सन्ध्या गजशरयवाहनी । तवादीश्वरकेनाथ युद्धं परमदारवं ।

यत् समामेन वक्ष्यामि तस्यै निगदन् शृणु । चायनं सुरसंघानां नरक पुद्गोत्तमं ।

योधयामास तेजस्वी मधुवज्रधुसदन् । कोधरज्जालनयनी नरक कालघनिम ।

गदाह कर्णुतं घोराः शक्रचापनिरोद्धिः । ततोऽकिरिणमर्थं वाय गवाह केव ।

द्वियेगालेय समरे पूरयामास ते रथं । उत्तमास्त्रं महापातं मुमाच नरको यत्नी ।

वज्रविष्णुर्भेताकामापात्तं वीर्यं केव । विष्ण्वेदाद्य महाभागद्युक्तेषु पुद्गोत्तम ।

पञ्चनन् सारयिष्यन्त्यै केव जनाहंन । शरयं सन्ध्यं सार्यं कथान दशमि शरे ।

तमुच्येय पिच्छेद शरेण मधुसूदन । ततो विमुक्तवत्सवं संश्लेश तनुयया ।

रतायो विरपो घोरो विनतुष्य दानव । कथाह विमलज्वालां सोहमारार्पितं दृष्टं ।

चाविशं सदा मुक्तं शूलमिन्द्राग्निप्रभं । तदापतन्त्युभयेषु शूल हेमपरिष्कृतं ।

दिग्धिं शरिषेय छण्डेन हुतकर्माणा । तद्युद्धमभवद्गौरं घोररूपेण रचना ।

उत्तमास्त्रं महापातं नरकेण महात्मनः । मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः ।

यदेतदप्येकं प्रदीप्तिनाकरोद्धिवा । चतुर्दिधाहृतं तस्य शरीरमपमृद्वि ।

विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं दिधाकृतं । कृष्णमावाद्य देवेशं जगामास्तमिशं शुभान् । ११९
 चकोदित्पतनित्तान्मुत्तमं पतितं रणे । वज्रेणैव विनिर्मितं यथा गैरिकपर्वतं ।
 भूमिस्त पतितं पुच्छं निरोत्सादाथ कुण्डले । उपातिष्ठत गोविन्दं वचनञ्चेदमप्रयोत् ।
 दत्तस्त्वयैव गोविन्द त्वयैव विनिपातितः । यथेच्छसि तथा श्रीड बालकोऽनकैरिव ।
 इमे ते कुण्डले देव प्रशास्त्रानुपालय ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकवधे द्वाविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैद्यपायन उवाच ॥ निहत्य नरकं भौमं वासवोऽपमविक्रमः । वासवावरजो विष्णुर्ददृश नरकालयं । १२३
 अघार्थं गृहमावाद्य नरकस्य जनार्दनः । ददर्श धनमचर्यं रत्नानि विविधानि च ।
 मणिमुक्तामवालस्य वैदूर्यैश्च च सद्यथं । मसारगण्डार्ककूटास्तथा वज्रस्य सद्ययान् ।
 कामूनादमयान्यस्य शतकुम्भमयानि च । प्रदीपज्वलनानि शीतरश्मिभानि च ।
 शयनानि महार्हाणि तथा शिंहासमानि च । विरहदण्डं वचिरं शीतरश्मिबमप्रभं ।
 ददर्श मुमहृच्छ च वर्षमाणमिवाम्बुदं । जातदपस्य शुभस्य धाराः शतसहस्रम् । १२४
 वज्रोदाद्यतं पूर्वं नरकेणेति नः श्रुतं । चावदर्थं गृहं कृष्टं नरकस्य धनं वज्र ।
 न वै राज्ञा कुवेरेण न शक्येन धमेन वा । रत्नसन्निधयस्तादृक् दृष्टुं यथा न च श्रुतं ।
 इति भौमे निमुन्दे च हयग्रीवे च दानवे । उपादिन्युत्तमस्य निरद्वयान्त पुराणि च ।
 दानवा हतशृष्टा ये कोपयन्त्यपरेषिणः । केनवाय महाशृष्टिं यान्यन्ति जगद्भनः ।
 ॥ दैव्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि वसूनि च । भीमह्वाय मातङ्ग प्रवासविज्ञताकुमाः । १२५
 हेमसूत्रमहाकलायापतोमरशालिनः । वचिराणि यताकाभिर्भवाना विविधाः सुधाः ।
 ते च विंशतिधास्तथा दिक्षावच करेणवः । अष्टौ शतसहस्राणि देशजालोत्समा हयाः ।
 गीषु चापि स्रतो यावान् कामस्तव जनार्दन । तावन्तो प्रापयिष्यामि हृष्यन्त्यनकिवेशनं ।
 आदिकानि च सूक्ष्माणि शयमान्यासमानि च । कामव्याहारिण्यैव पर्विण्य विषदग्नाः ।
 चन्द्रभागुरकाष्ठानि तथा काष्ठोपकान्यपि । वसु यन्निषु लोकेषु धर्मैराधिगततव । १२६
 तत् सर्वं प्रापयिष्यामि हृष्यन्त्यनकिवेशनं । देवगन्धर्वैरत्नानि पद्मगानाश्च यदसु ।
 तानि यस्यापि सन्तीह नरकस्य निवेशने ।
 ॥ वैद्यपायन उवाच ॥ इतत् सर्वं ह्यलोकेशः परित्यज्य परोक्ष्य च । शोचमारोहयामास दानवैर्दौर्बल्यं पुरीं ।
 ततश्च दारुणं कथं स्वयमुत्क्रिय माधवः । विरहवर्षं वर्षनामाहरोह विहेज्ज्वलं ।
 गरुडं पतंगश्रेष्ठं मूर्त्तिमन्ममिवाम्बुदं । ततोऽभ्ययाद्विरियेष्टमभितो मणिपर्वतं । १२७
 तत्र पुण्या वसुवता द्वाभवं यामसाः प्रभाः । मणोर्ना हेमवर्णानमभिमूय दिशकटं ।
 तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदन । सतोरण्यपताकानि हाराणि विरराणि च ।
 विपुलपतितेपाभः प्रबभौ मणिपर्वतः । हेमचित्रवितानेय प्रांसादेव प्रशामितः ।

तत्र ता सेमवर्णामा ददर्श मधुसूदनः । गन्धर्वासुरमुख्याणां म्रिया दुहितरक्षया ।
ददर्श विपुलशोणीः संहृष्टा गिरिकन्दरे । नरकेण समानीता रत्नमाणाः समन्ततः ।
त्रिविष्टपसमे द्वेष्टे तिष्ठन्तीरपराजिताः । निवसन्त्या यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्जिताः ।
परिव्रजन्तं ह्यमाजमेकवेणो धरा, स्त्रियः । सर्वाः कायायवासिन्यः सर्वास्य नियतेन्द्रियाः ।
अतोपवासतन्वद्वाः काञ्चन्यः कृष्णदर्शनं । समेत्य यदुर्विहस्य सर्वाश्चक्रुः स्त्रियोञ्जलीन् ।
नरकं निहतं मत्वा मुह्यन्त्येव महाभूरं । हयघोवं निमुन्दस्य तां कृष्णं पथैवारयन् ।
ये चार्था रविशो हृष्टा दानवा यदुनन्दन् । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रसिधेर्तुर्व्येष्टाः ।
तासां परमनारीणाम्प्रभावं निरीक्ष्य तं । सर्वासामेव संकल्प, पतिन्नेनाभवत्तदा ।
तस्य चन्द्रोपमं वक्त्रं समीक्ष्य कुटितेन्द्रियाः । सम्प्रहृष्टा महाबाहुनिदं वचनमब्रुवन् ।
सत्यञ्च तत्पुरा वायुर्दिहास्मान् वाक्यमब्रवीत् । सर्वभूतमममस्य देवपिरपि नारदः ।
विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिन्धुः । स भौमं नरकं हत्वा भर्ता च भूतिताम्रः कः ।
सुमित्रं वत् पश्यामिचिरभुतमरिन्दमं । दग्धेन कृतार्था हि वयमद्य महात्मनः ।
ततस्तथाः सान्त्वयामास प्रमदा वासवानुजः । सर्वा कमलपत्रावीर्हृष्टाः श्रोत्राश्च माधवः ।
सान्त्वयित्वा ययौर्ध्वं समाभाय च केयवः । यानैः किङ्करवैद्युतैरवाह मधुसूदनः ।
किङ्कराणां सहस्राणि रत्नसं वातरं हसं । श्रिविक्रां वदतां तत्र निर्वोपः सुमन्त्रान्भूत् ।
तस्य पर्वतमुख्यस्य गृहं यत् परमार्चितं । विमलाकैन्दुरसंकाशं मणिकाम्बुजगौरवम् ।
सपद्मिणमातङ्गं स्यात्कल्यणपादपं । शाखाभृगुगण्यक्रोधिं सुप्रसारिणितालं ।
न्यद्रुमिद्य वराहस्य रुद्रमिद्य निपेक्षितं । सुप्रपातमहासानुं विविचशिखरद्रुमं ।
आत्यहृतमचिन्त्यस्य लृगलृन्दल्लोडितं । जीवस्त्रीवकसंघैश्च वर्हभित्तं निनादितं ।
तदप्यतिबलौ विष्णुर्होभ्यामुत्पाद्य भास्वरं । श्रोत्रोपयामास तदा गण्डे पविशाम्बरे ।
मणिपर्वतगृहं च सभार्यस्य जगद्गर्भं । उवाह लोलया पत्नी गण्डः पतताम्बरः ।
सपद्मलविधेर्हिमाद्रिशिखरोपमः । दिक्षु सर्वैश्च संह्रादं जनयामास पविराट् ।
आरजन् पर्वतापाणि पादपांशु समाक्षिपन् । शंखहार महाभ्रांणि विजहार च कानिचिन् ।
विपदं समतिक्रम्य देवयोद्यद्भ्यर्थयोः । यथैवातजवः पत्नी जगद्गर्भे स्थितः ।
स मेहं गिरिमासाद्य तेवगन्धर्वसंघितं । देवसद्यानि सर्वाणि ददर्श मधुसूदनः ।
विविधां महताश्चैव सायानाञ्च नराधिप । भोजमानान्यतिक्रामन्नृशिनोश्च परनाथ ।
प्राप्य पुण्ड्रतमान् लोकां देवलोकमरिन्दमः । शक्रमद्य समासाद्य प्रविशेद्य जगद्गर्भः ।
अगतोऽर्थं स तार्क्ष्यान् ददर्श त्रिदशधिपं । श्रोत्रोपयाम्भनन्दनं देवराजः शतकृतः ।
प्रदाप्य कृष्णं दिव्यं वन्दे तमयाच्युतः । सभार्यो विमुच्येत नरश्रेष्ठो जगद्गर्भः ।
शोर्षिता देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः । सत्यमात्मा च पौलस्त्या यथावदग्निमन्दिता ।

६८०

६८१

६८२

६८३

६८४

६८५

वायवो वामुदेवश्च सहितौ जगत्प्रसृतः । अदित्या भवनं दिव्यं देवमातृर्बर्हिर्मतः ।

तत्रादितिमुपाख्यन्तोमसुरोभिः यमन्ततः । ददृश्रुतौ महात्मानौ महाभागा तपोऽश्विनौ ।

(१२०)

ततस्तौ कुण्डले दिव्ये प्रदायादितिनन्दनः । वन्दे तौ प्रपौभक्तौ मातरं स्वां पुरन्दरः ।

जनाहंनं पुरस्तात् कर्मैव शंसं तत् । अदितिस्तौ भुवौ प्रीत्या परिक्षिप्यामिन्मया च ।

आशोभिरनुकूलाभिहभावयवदक्षदा । पौलोमौ सत्यभामा च प्रीत्या परमया युने ।

अगदोतां वराहाया देव्यास्तु चरणौ शुभौ । सा ते चाप्यरदत् प्रमथा देवमाता यशस्विनी ।

यथावदभवौ चैव जनाहंनमिदं वचः । अष्टयः सर्वभूतानामवस्थश्च भविष्यति ।

(१२१)

यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः । तव चैवं वरारोहा नित्यं प्रियदर्शना ।

सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धमेवरोमा । सत्यभामोक्तमा स्त्रियां सुभगा स्त्रियैवैवमा ।

जरां न धास्यति वधूर्यावत्सं लघ्वा मानुषः । स्वमभ्यर्चितः लघ्वा देवमाचा महावलः ।

देवराजान्मुशतां श्लैख प्रतिपूजितः । वैभवेयं समाहृष्टा सहितः सत्यभामया ।

देवश्रीलं परिक्रामन् पूष्यमानः सुरर्षिभिः । स दंदं महाबाहोर्लोकौ वाचयत् च ।

(१२२)

दिव्यमभ्यर्चितं देवैः प्रारिजातं महाद्रुमं । नित्यपुष्पधरं हृद्यं पुष्पगन्धमनुत्तमं ।

यमावाद्य जनः सर्वो जातिं हरति यौग्विर्की । वरत्स्यामायं देवैर्ल प्रसह्यमितविक्रमः ।

उत्पाद्यारोपयामासं गच्छे तं महाद्रुमं । सोऽपश्यत् सत्यभामा च दिव्यमसुरेशं गणं ।

ब्रूतः सत्यभामा च दिव्ययोशमिवोचिता । प्रायात्ततो दारवर्गो वायुशृङ्गेन वै पथा ।

शुक्ला तदेवराजस्तु कर्मै कृष्णस्य यै तदा । अनुमेने महाबाहुः कृतकर्मैति चान्वीत ।

(१२३)

संपूज्यमानं छिदद्भैर्हर्दिगणसंस्तुतः । ततस्तौ दारकां कृष्णो देवलोकादरिन्दमः ।

सोऽभिमप्य महाबाहुर्दूर्ध्वमभ्वात्मवत्पवत् । पूजितो देवराजेन ददृशे पादद्वौ पुर्णौ ।

तथा कर्म महत् कृत्वा भगवोन् वाचवानुशः । उपायाद्वारकां कृष्णं श्रीमान् गच्छवाहनः ।

इति श्रीमहाभारतमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकवधे चोर्विषाकिक्रान्तोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भवे मुनिश्रेष्ठ मासुरे चरितं शुभं । शृण्वन् वै नाभिगच्छामि त्वंति लघ्णस्य धीमतः ।

(१२४)

दारकायां निवसतः कृतदारस्य यजुर्ध्वं । चरितं ब्रूहि लघ्णस्य सर्वं हि विदितं तव ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत । निबोध चरितं चित्रं तस्मैव सदृशं प्रभोः ।

प्राप्तदारो महातेजा वायुदेवः प्रतापवान् । रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृपः ।

उपवासावधानं हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् । तर्पयिष्यन् खेयं विप्रान् जगाम मधुसूदनः ।

कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा आतर एव च । प्रेषिता वायुदेवेन नारदस्तौभ्यनुज्ञया ।

षोडशस्त्रीषहृष्टाणि जपसुरेव च धीमतः । अष्टौ परमया राजन् विष्णोरेवानुरूपया ।

(१२५)

ततस्तान् दिजातोनां कामान् प्रादादधोक्षज । अर्थिनां धर्मनियानां बन्दिनामिष्टवादिनां ।

कल्याणनमिगोवाणां महतां पुण्यकर्षणां । यौनैः श्रौतैश्च मौखैश्च शुद्धानां कुरुनन्दन ।

शाम्भमाताऽय गन्धारीमार्थाद्यान्या रुहात्मनः । सौभाग्यार्थं च ताकाङ्क्षामय मोक्ष्यन्ति गिष्णुहाः ।

सौभाग्यैकरथो जैवस्तव देव्यद्य निःसृतः । मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्जयः ।

अद्याक्षमवगच्छामि सर्व्वेया सर्व्वेयाभने । आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे तमिति भाविनि ।

चैलेश्वरक्षमस्यसमददद्यत्तवाच्युतः । जीवितातिशयसेन त्वया प्राप्ता हरिप्रिये ।

नारदेनैवमुक्तन्तु तर्थां वाक्यं नराधिप । तत्रत्याः ब्रुयुवुः प्रेयाः प्रेषिताः सत्यभामया ।

देवीनाञ्च तथाऽन्यासां सपत्नीनां विशाग्यते । इष्टा ताः सविषेपञ्च नारदेनाप्युदासतं ।

तद्य युत्वा सुनिखिलं प्रेयाभिः स्वीकृतावतः । प्रकाशोऽतमेनामोद्विष्योरन्तःपुरे तदा ।

कर्णाकर्णिततो देव्यः कौलोमनिव संधयः । मन्त्रयाञ्च किरै चष्टा हस्तिन्याऽतिगुणोदयं ।

अर्हति पुत्रमार्तेति व्येति च समागताः । प्रायेण प्रवदन्ति सा चष्टा दामोदरस्त्रियः ।

मह्ये न सपत्न्याश्च तत् सौभाग्यगुणोदयं । सत्यभामा प्रिया नित्यं विस्म्यारतुसनेजसः ।

रूपधौवनसपत्न्या सौभाग्येण च गर्विता । अभिमानवती देवी युत्वेयावन्नमागता ।

समागुज्ज्वली सप्तं सङ्कुलं श्रुचिस्मिताः श्रुतमैकमंशं । कृपायै रीताकुक्षितेन चेतसा चक्रे, सिद्धा श्रीरिव वर्द्धितामया ।

दम्बक्षमाणा ज्वलनेन वर्द्धता सेव्याममुत्तेन गतप्रभेयः । क्रोधान्मिता क्रोधघट्टं विविक्तं विवेगं तारेव धनं सतेयं ।

वज्रा ललाटे हिमचन्द्रशङ्खं दुकूलपङ्कं प्रियरोषधिष्ठं । पर्यन्तदेवं सरसेन देवी सिलेप सा लोहितचन्दनेन ।

संक्षुत् संक्षुत् मिरः सरारं प्रक्रममाना समुपेपविष्टा । दीर्घपधाने शयनेऽपनीय विभूषणान्कनिसङ्घवेणी ।

अकारणार्थेन विद्वयमाणा प्रेथान्नस्याभिजगाम्भिताऽपि । विचूषयामास कुक्षेशयं सा नि श्रुत् निःश्रुत् गङ्गेनतभू ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिचंभे विष्णुपर्वणि पारिजातहरये चतुर्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा हस्तिन्या सह केशवः । नियकामाप्रमेयताम् अपदमेन सर्व्ववित् ।

लगाम त्वरितैश्च सत्यभामागच्छं महत् । रत्यै रैवतकोद्देशे निश्चितं विश्वकर्षणा ।

अभिमानवती देवी प्राणैर्भ्याऽपि गरीयसी । अ नन्वावाभित्तिं विष्णुर्विवेगं प्रनकेरिव ।

सपितामिव तां देवीः स्नेहात् संकल्पयस्त्रिव । भीतभीतः स जनकैर्विवेगं यदुनन्दन ।

दासकं दाद्रेमे तु तिष्ठत्युक्ता विवेगं च । नारदस्त्रोपचारायं प्रयुक्तं विविधयुग्मं च ।

स ददत्तं प्रियां दूरान् क्रोधान्गारगतां तदा । प्रेथामध्यगतां क्रोधास्त्रिःशयन्ती मुष्टधुम्भः ।

करुणापावलोडन्तु पदं मुखपङ्कजे । संक्षेपयित्वा नियस्य विहरन्ती पुनः पुनः ।

किञ्चिदाकुक्षितायेण चरणेन यमुन्धरां । ललाष्टेऽयं वदनं निहमन्ती पुनः पुनः ।

करपत्रे पुनः सख्ये मुखपद्मं निवेष्ट्य च । विविक्ते चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्ती कामसेवणां ।

सरसं चन्दनं गच्छ प्रेथाहस्तादनिन्दितां । प्रह्लादयित्वा हृदयं विपन्नीं मिदं पुनः ।

पुनस्तथाय शयनात् पतन्तीञ्च पुनः पुनः । ताम्हा विहास्यत्याऽन्याश्च प्रियाया ददुर्गं हरिः ।

अवगुप्य यदा वक्रमुपधाने न्यवेशयत् । ददन्तन्तरमित्येनं ततो मत्वा जगद्गनः ।

प्रेथान्नं संज्ञयाऽयं नाख्येयोऽसीति संज्ञपन् । स शक्तिप्रपारयं त्वरितोऽन्तिकमभ्ययान् ।

यहाय यजनं चैव स्थिता स परिपार्थतः । शनैरवाहजज्ञातं जहास शनैरिव ।
स पारिजातपुष्पस्य संस्पृशेन्नानुवाशितः । समार भगवान् गन्धं दिव्यं मानुषदुर्लभं ।
अत्यहृततमं गन्धं जिह्मिवा विस्मयान्विता । अपाह्णोन्मुखं सत्या किमेतदिति चात्रवीत् ।
कोत्सिता वृष्ठतो देवमपश्यन्तो शुचिस्मिता । पर्यर्च्य ददौ प्रेया गन्धस्य प्रभवन्तदा ।
ताः दृष्ट्वास्तप्रभापन्त्यो जानुभिर्द्वरलोद्भवाः । अधोमुखस्ततस्तसुः कृताञ्जलिपुटालदा ।
तदपूज्यं मदपूज्यं गन्धं मुञ्चति मेदिनी । कथमेकतरस्तस्या गन्धोऽपमिति तत्खलु ।
किं त्विदं स्यादिति च सा शिवेवन्तो समन्ततः । ददुशे केशव देवो सहसा लोकभावन ।
द्युज्यतीति ततो वाचमुक्ता सास्त्राविलेखणा । अवसिकेव रोषेण भूभू प्रणयान्विता ।
सा प्रस्फुरितचालीढी निःस्पृहाधामुखी तदा । मुहूर्तमसितापाङ्गी तृषावन्मुखी शुभा ।
निर्वन्ध भुक्तुं वामा सम्यगुत्तिष्ठ लोचने । निवेश्य वदन् दशे त्रैलोक्यप्रवीङ्गरि ।
तस्याः सुखाव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजं । कुक्षेप्रणयपलाशाभ्यामवस्थापयज्जलं यथा ।
समुत्पत्य जलं तव पतितं वदमानुजात् । प्रतिजपाच्च पद्माच्च कराभ्यामपि बलरः ।
अथोरसि पतन्तोयं श्रोत्राभ्यांऽभ्युज्ज्वलः । प्रियाययनजं देवः परिर्यष्टोदसमवीत् ।
स्यत्यसितपद्माक्षि किमिदं तवभाविनि । तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकं ।
प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च । विभर्ति तव किं वस्त्रं वपुर्धमं भवोदरं ।
किमयं कौस्तुभं वाधो महारजनमेव च । नानुगच्छासि सुभोगि शुक्लं वायोऽनुगच्छते ।
वासस्येते प्रवासीष्टे महारजनकौस्तुभे । देवाभिगमनादूर्ध्वं शुक्लं मेष्टं हि ते प्रिये ।
किञ्चाभारणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यतां । शिवकृत्यानमाक्रान्तं कक्षाच्च वरवर्णिनि ।
दैतेन तव पङ्केन वाससा प्रियदर्शने । सलाहं सेयते कक्षाचन्दनेन सुगन्धिना ।
वरसेनायतापाङ्गि कान्तेन दृश्यप्रिये । प्रभोपमहं केनाय कारयेनाननस्य च ।
करोपि मम पात्यर्थं मनो ग्लापयसि प्रिये । प्रसूतचन्दनरसः कपोलप्रणयी तव ।
पञ्चलैङ्गासपक्षलं प्राप्नो नानि विराजते । रत्नसामरैश्च क्वा श्रोणिषु नानि शोभिता ।
पद्मनववरचिता धीरिवाव्यक्तप्रदी । पूषेचन्द्रपक्षेन क्षेरेणावड्ममाणिना ।
किमु नामापथे माऽय मुखेनोत्पलगन्धिना । अर्ह्यर्ह्यर्ह्यऽपि हि तावेनां किमर्थं न निरीक्षये ।
मुञ्चस्वैव सनिधायं तोयमञ्जनदुर्दिनं । अलमिन्द्रीवरस्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
ललमञ्जनकल्लापं मा भो धीराननदियं । लदोथोऽहं यथा देवि ख्यातो जगति किङ्करः ।
माशापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि । किमकार्यमहं देवि विप्रियं तव भाविनि ।
येनातिमाषमात्मानमापासयसि सुन्दरि । मनसा कर्षया वाचा न मामतिशराम्यहं ।
सर्वथा सर्वदा सर्वं सत्यमेतद्भवती मे । वज्रमानो ममान्यासु खोपु सर्वोद्भोगमने ।
छेदय मङ्गमानय माह्वेन ज्यासु नास्ति मे । नेत्रं त्वं मदनेन मद्राकृतोऽपि मयि मामकः ।

इति मे निश्चितं विद्धि धैतः भुरभुनोपमे । चमा गन्धश्च मेदिन्या शब्दाद्याद्यामरे गुणाः ।
 भुवं पद्मजगन्भेमं त्वयि खेहस्तया मम । रुचिरशै यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ।
 कान्तिश्च शायतो चन्द्रे खेहस्तयि तया मम । एवंवादि नमातोष्टं सत्यमाभा जगद्गनं ।
 'अनैस्त्वाच नेवाभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलं । मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो ।
 अथ साधारणखेहस्तमित्यवगता ह्यहं । नास्त्रासिपमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययं ।
 अथ लोकगतिं कृत्वा भवन् क्कामि न भुवं । अष्टनायां दितोषोऽयं अन्यर्हि मम सर्वथा ।
 किमथ ब्रह्मणेनैव हृदयं वेत्ति तैऽप्युतं । वाङ्माचमिव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुज्यते ।
 गर्जय खेहश्च हर्षकलवान्यत्र न ह्यचिन्तः । अजुल्लभावां यं भक्तां सर्वथा पुरुषोत्तम ।
 अवजानासि जानन्मे कैतवीं वृत्तिमास्थितः । एतावत् खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमवयवं ।
 श्रुतद्व्याप्यवा आद्यं दृष्टः खेहकलोदयः । यदि त्वहमनुयाज्ञा मामनुयातुमर्हसि ।
 तपस्वोऽहं परं ज्ञात्वा निश्चयं पुरुषोत्तम । मर्त्येन्द्रेण नारीणां तपो वा मतकानि वा ।
 निष्कलं खलु पद्मस्तुरङ्गन्देन क्रियेत ह ।

इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभनाः कुम्भे च तोषं मयनोद्भवं सती । पद्याय पीतं हरिवाचसः शुभा पटान्तमाधाय मुखे शुचिचिह्नाः ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभामां पुनरेवाय आरत । प्रोवाच प्रणयात् कुट्टानभिमानशरीं सती ।

॥ बासुदेव उवाच ॥ दहतीव भमाङ्गानि शोकः कमललोचने । किमु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविह्वला ।

आपिताऽसि मम प्राणैरादृष्टान्त्ययो यदि । शैतव्यं यदि मन्त्रेण भगवत् सर्वमाङ्गशोभने ।

ततः प्रोवाच भगवत् सत्या सत्यमते स्मितं । वाप्यगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखो स्मिता ।

त्वयैव व्यापितं पुनश्च सौभाग्यं मम मानद । जगत्समस्तपवाच तत् त्वातं कैमिनाग्रज ।

मिरी पशामि चेष्टान्तवाहं देव गर्विता । सर्वधीमन्तिनीनाञ्च स्पृहणीयाऽस्मि सर्वथा ।

साङ्गमधावहास्यामि सपत्नीनां जनस्य च । इति प्रियाभिराख्यातं श्रुत्वा तथैव ततस्ततः ।

यत् पारिजातकुसुमं दक्षवाय्वाहदक्षश्च । तत्किञ्चेष्टकने दत्तं त्वयाऽहं परिवर्द्धिता ।

उद्रातिप्रयदागेन तस्यामधिकः किल । खेहश्च ब्रह्ममाण्ड्यप्रकाशं गमितस्तदा ।

तामसौपीतं समचमो मियां स किल नारदः । तदश्रीवीयं पृष्टस्ते प्रियायाः संक्षेपं किल ।

क्षान्तया यदि तावत् सा नारदेन तत्रायतः । दुर्भगाऽयं जगत्तत्र किमर्थमनुब्रूयितः ।

प्रणयस्य रथं दत्त्वा पद्यान्तापः प्रभो यदि । अनुश्रामे प्रयच्छस्व तपदन्तं प्रसीद मे ।

स्वप्नेनापि न दृष्टाऽहं श्रद्धायां पुष्करेवण । ददन्त्येव निर्वृत्तमप्येषं पश्यतस्तव ।

कामः कामगु तथैव पुनरेतत्सतेऽवयवः । अथ मनुष्यं मे देव साधियं तत्र तत्र यत् ।

मानाद्यं जीयते भोके वृद्धिरियुक्तवान्वि । तदेवं सति नेष्टामि जीवितुं मानवजिता ।

ममाभवदमे । रथा अपमच ततो मम । सर्वमेव रपते यो भो स भो मायाभिरपति ।

हा गतिं को गमयामि त्यक्त्वा देव तया विभो । कुमुदतीगता नूनं गतिं यास्यामि सङ्गता ।
 किमकार्षमहं मेहादीयराणां प्रियाप्रियं । प्रिया भूलाऽप्रिया भूता पृथक् तव मानद ।
 वसन्तकुमुदेक्षिं वदा रैवतकं गिरिं । प्रिया भूलाऽप्रियाभूता कथं द्रष्टव्याम्बुं पुनः ।
 परपुष्टस्त्रेण्मित्रे पुष्पगन्धर्वं शशिं । कथं नामानिलं देव्या सेवेयं दुर्भगा सती ।
 जलकोडा तवाद्भवा देव छत्वा महोदधौ । कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येममपि सागरं ।
 साञ्जाजिति प्रिया मान्या ततो मेऽप्युति यद्वि मे । समवोचः क्व तद्यातमथ वा क्व स्मरिष्यति ।
 यदद्वाचोद्वि मे श्रुत्वाऽप्रमानेन वन्दिषी । श्रवज्ञातां त्वयाऽद्वाचोद्वृत्तं दौर्भाग्यकर्जितां ।
 विदुः मूढेन ते प्रेम्णा सुखिण्यापि मानद । यत् समानां जनेर्देवो मे न पश्यति नि यदा ।
 माहं त्वं किनवं धूतमश्रासियमरिन्दम । अथ ज्ञातोऽपि तत्पथयपत्ते जनवञ्चकः ।
 खरवर्णैश्चिताकारास्त्रिगूढादेः यजतः । पौर ज्ञातोऽपि तत्पथ वाङ्मात्रामधुरः प्रथः ।
 स्वमनोऽप्यवधं प्राप्ता देवो साञ्जाजितो हरिः । अभिमानवर्तो देवः वात्सपुष्पमयावर्जितः ।
 मेवं पश्यन्साञ्जावि समेयरि वद मिये । किमत्र वञ्चनेकेन तदीयमवगच्छ मे ।
 तत् पारिजातकुसुमं तस्या देवि समापतः । भारदो मन्त्रियं कुर्वन् मुनिरक्षिपृकर्मतः ।
 दाक्षिण्यादरुद्रोपाच दत्तवाचाच संवयः । प्रषोदैकापराधं मे सर्ववस्तु शृषिषिने ।
 पारिजातस्य पुष्पाणि पदोऽप्यस्थितिकोपने । तदा दत्ताऽस्मि सुशोणि सत्यमेतद्भूवि मे ते ।
 स्त्रगादिहानयित्वा च पारिजातं क्रुमेयरं । गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कथं तमिच्छसि ।
 स्वमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवत्सभा । यदेवं म क्रुमः शक्य दद्यानयितुमश्रुत ।
 मन्पुरेण मगृष्टो हि भवेद्विद्वगुपमं मनः । वीमन्तिनीनां सर्वानामधिका श्यामधोचन ।
 तथाऽप्यु प्रथमः कल्प दत्ति तां मधुसूदनः । प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवान्वयः ।
 तद्योक्तं तु कथ्येन तुतोप समितिश्रयः । सत्यममी सतामिहा कथनान्नववत्सभा ।
 ततः श्रुता जगत्पायः सर्वोत्सा सर्वभावनः । चकारावश्यं सर्वं सर्वकामप्रदः सतां ।
 दधौ च भारदं देवो ध्यातो देवमुनिर्भूव । अभाजगाम सखाला मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ।
 तमागतं भरपतं सतां गतिर्योषकः । सत्यया सच्च धर्मात्मा यथाविधिमुपययत् ।
 पादौ प्रधासयासुको मुनेः साञ्जाजितो स्वयं । जलं देवः स्वयं कृत्वा सङ्गारेण ददौ तदा ।
 श्रयोपकल्पयामास सुषामीनाय केयवः । परमायं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ।
 तल्लोककर्ता सत्पुत्र दत्तं मुनिरुदारधीः । सुभजे वदतां श्रेष्ठः श्रुत्वा परपाऽनितः ।
 उपकृत्य ततस्ततः प्रददौ पाप्मिनः प्रभोः । तासु प्रीतेन मनसा प्रतिजपाच्च केयवः ।
 ततः साञ्जाजितो देवीं प्रथमां भारदोऽवर्जितः । प्रसाद्यं ददिवं जलं वचनं वचनेऽपि ।
 दधेदानीं तथैव मे भव देवि पतिप्रता । सन्निवसु सुभगा मं मन्त्रपथो वलान् ।
 दत्तुका मुनिमुत्थेन सत्यमामा हरिप्रिया । उज्ज्वला महता दृक्ता सर्वेषु तु दत्ताधिप ।

हृष्योऽभ्यनुज्ञां कौरव्यं खल्व्वा मुनिवरात्तदा । वृमुजे विषयं धीमानप्रमेयपराक्रमः ।
 ततस्त्रावय्यकं हत्वा सत्यभामाऽपि भारत । अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेशान्तर्यं हं मुदा ।
 ततो विनिर्गता देवी, हृष्यखेवाभ्यनुज्ञया । खिता पार्थै च हृष्यख नमस्कृत्वा महात्मने ।
 ततो मुहूर्तमासित्वा नारदः हृष्यमब्रवीत् । आष्टके त्वां गमिष्यामि शक्नोऽकमधोवज्र ।
 तत्राद्यं देवमीशानं चमस्कृत्य मचेष्टरे । गाक्षन्ति देवगन्धर्वास्तथैवाधरशं गणाः ।
 मासि साक्षुषितं ह्येतन्नाष्ट्रसदने विभो । पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्व्यं गृह्यमेव च ।
 अन्नाहितो देवदेवः सोमः सप्रवरी विभुः । पश्यत्यमरमुखेण कृतं भक्त्याऽद्रिचातिना ।
 निमन्त्रितोऽहं पूर्वेद्युः पुष्यं दातुं महाद्युते । पारिजातस्य मद्रं ते तद्वराग्रो महात्मनः ।
 यदेतदाहृतं खगोत्तवार्धभो मया विभो । देवोपभोग्यमेतद्भि तद्वराजबमुद्भव ।
 दृष्टः स दृष्टः सततं श्रद्धाः पुष्करलोचन । शैभाग्यमावहत्येव पूज्यमनोऽपि नित्यश्रः ।
 पुष्यं कर्तुं तदा दृष्टः पारिजातो महाद्रुमः । अदित्या धर्षनिथियं कथ्येन महात्मना ।
 पुराऽदित्या महातेजालोयितः किल कथ्यप । वरेण च्छन्दयामास मारोचसपथो निधिः ।
 शोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिवत्तन । खलद्रुतां कामतस्य सर्वैरेव विभुषणैः ।
 रक्षितं गीतनृत्यस्य भवेन्नाम तपोधनु । कुमारो नित्यदा चैव भवेयं तपसां निधि ।
 विरजाः शीकरचिता भवेयमपि नित्यदा । पतिभक्तिमतो चैव धर्षशीला तथैव च ।
 पारिजाते ततोऽस्त्रावीददित्या । प्रियकाम्यया । सर्वकामप्रदः पुष्यैराहृतं दिव्यगन्धद्वै ।
 विषाखं सर्वदा दृश्यं सर्वभूतमनोहरं । सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ।
 रंहृष्यान्त्यस्य पुष्पाणि विभक्त्यैकातिरूपिणी । सङ्करूपाणि पाषाण्या पद्मानि च तथाऽपरत ।
 मन्दरादपि दृष्ट्वा चारमुद्रत्य कथ्यप । तस्मादेव तद्वेष्टः सर्वेषां ज्येष्ठतो गतः ।
 ततस्तान् निवध्याय कथ्यपं प्रददौ द्रुमा । अदितिर्यम पुष्पायै शैभाग्यार्थं तथैव च ।
 निरुक्तेषु मया मुक्तः कथ्यपस्तु तपोधनः । दृष्ट्वा दत्तस्तथेन्द्राणां शैभाग्यार्थं ततो मम ।
 सोमद्याप्य रोचिष्या च्छन्ना च धनदस्ताया । एवं शैभाग्यदेो दृष्टः पारिजातो न श्रेष्ठयः ।
 परि जातो विष्णुपदाः पारिजातेति शब्दितः । मन्दारपुष्पैर्यद्युक्तो मन्दारखेन कथ्यते ।
 कोऽप्ययं दाहरित्याऽऽरजाननो यतोऽजना । कोविदार इति ख्यातस्तत्त्वतः स महातपः ।
 मन्दारः कोविदारस्य पारिजातस्य मामभिः । स दृष्टो ज्ञायते दित्या यस्मैतत् कुष्ठमोत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते छिलेयु हरिविंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पद्मिन्ध्यायधिकृतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शतो जिमिपुन्तव नारदं मुनिवत्तमं । शोवाच भगवान् विष्णुप्रमेयपराक्रमः ।
 महयं धर्मतत्त्वज्ञं स्वर्गं गत्वा तयाऽनघ । दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य विपुलप्रसन्न धीमतः ।
 अनाश्रया मन्दधनादिज्ञाणः पाकज्ञाधनः । सर्वार्थयिता भ्रातृवं पौराणं वेत्ति यन्मते ।
 यमसाधोन्मुनिश्रेष्ठो भगवान् कथ्यपपत्नः । पारिजातं पुराऽदित्याः प्रियायै धर्षवित्तम् ।

७१०

७१५

७१९

७१६

७१७

स पुष्पमतिषौभाग्यं ददाति तत्सत्तम । तव दत्तं पुरा दानं व्रतेन तत्सत्तमे ।
 देवीभिर्दूर्ध्वानित्याभिर्दूर्ध्वार्थममरोत्तम । दत्तं शुभाभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यां मम प्रभो ।
 पुष्पाय दानधर्माय मम प्रीत्यर्थमेव च । आनायय हारवतीं पारिजातं महाद्रुमं ।
 दत्ते दाने पुन स्वर्गं तत्र ते नाययिष्यसि । प्रवाच्य एवं भगवान्बलभिद्भगवत्सया ।
 तथा तथा प्रयत्नस्य कार्यो मुनिवर त्वया । यथा तत्स्वरं दद्यात् पारिजातं सुरेश्वरः ।
 तत्र द्रुतगुणात्वात् परमामक्षे तपोधन । वस्त्राभ्या सर्व्वकृत्यानां सम्पद्धिं त्वयि मे मता ।
 एवं भारायणेनोक्तो नारदो भगवाननूचिः । प्रहस्योवाच कौश्रप्रमिदं वाक्यं तपोधनः ।
 वाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वर । न तु दास्यति देवेश्चः पारिजातं कयञ्चन ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा । निर्विष्य तोयधौ पूर्वं पारिजातः समाहृतः ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा । पारिजातं हरेर्णापि लोककक्षां जनार्दन ।
 स्वयं विशासिनीं गत्वा ततः शक्येय मन्दरः । आकोउद्रुम उद्याने मध्याः खादिति दासितः ।
 तथाऽस्त्विति वरो दत्तो महादेवेन चागम । न च नीतः पारिजातो मन्दरं पिबकन्दरं ।
 श्रीकाण्डे च यथेति व्यपदेशेन भोचितः । महेन्द्रेण महाबाहो पारिजातततः पुरा ।
 मिषार्थमुपयासाद्योत् पारिजातवनं हरः । गव्यूतिशतविलोषं मन्दरस्यैव कन्दरं ।
 न तत्र सूर्य्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोक्तमे । न चन्द्रस्य प्रभाः शीता नैव कल्पं सदागतिः ।
 शीतोष्णौ च्छन्दस्तत्र चैलपुष्पा भवन्ति हि । स्वयम्भुमे वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ।
 वर्ष्मयित्वा महादेवं सगणं यदुवर्द्धन । आद्यान्यलक्षणं दिव्यं न प्रयाति कयञ्चन ।
 स्वर्गानि तत्र वार्ष्णेय पारिजाता समन्ततः । सर्व्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ।
 गणालान्यनुमुञ्चन्ति प्रवराणां महात्मनां । आश्रया देवदेवस्य लोकनायस्य केचन ।
 पारिजाताद्भुतगुणं फलं तेषां तथा वनं । अभिभागं प्रमास्यैव गुणा भूरिगुणास्तथा ।
 सूर्त्तनमस्तस्य ते वृत्ताः सोमं देवं वृषभंशं । उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केचन ।
 रौद्रेण तेजसा कृष्टा दुर्खेर्हीनाः सुखान्विताः । तत्रैव मन्दरे ते हि दयिताः शैलकनया ।
 प्रविशेद्यान्को नाम घोरस्तत्र महाबलः । दैतयो वरदानेन दर्पितः पापनिग्रहः ।
 स हतो देवदेवेन हरेर्णामित्रघातिना । अवश्यं सर्व्वभूतानां वृषादृगुणं बली ।
 एवं दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति । पुष्कराव सहस्रावः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
 सततं भक्षितो देव्याः श्रद्धाः स हि वरद्रुमः । सर्व्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितोद्यमः ।
 ॥ वासुदेवं उवाच ॥ मुने तेन कृतं श्राभु महादेवेन धीमता । यच्छोकारणं कृतं न नीतः स ततः पुरा ।
 स श्रेष्ठः सर्व्वभूतानां लोकलप्रभवोऽप्ययः । परावर्त्य्यस्य सद्रुमं कृतवानिति मे मतिः ।
 यच्च यवीयान्देवस्य सर्व्वया बलघातिनः । सासनीयस्य भृगवन् जयन्त इव सत्तम ।
 सर्व्वया भगवांश्चावदुपायैर्नञ्जविहरैः । करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं त्रक्तो ह्यसि तपोधन ।

३०१२

३०१३

३०१४

३०१५

३०१६

३०१७

५३३

मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया । स्वर्गादिदानयित्वा मि पारिजातमिति प्रभो ।

मया तदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन । नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयाऽनघ ।

मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां संशयो भवेत् । यथाया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।

परिधार्थाः स्त्रितौ सर्वे स कथं हनृतं वदेत् ।

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च यचपक्षगाः । मम प्रतिज्ञामुपहन्तुमुद्यताः सुखाय जीवन्ति चिरं महा
मुने ।

स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमेरुरारः । ततः शचीव्यामृदितामुक्षेपेन गन्दा विमोह्यामि पुरन्दरो
रसि ।

इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्वकं प्रयाच्यमानो न तहं प्रयच्छति । सुनिश्चयं मद्भस्मनायं सर्वथा तयाऽपि कार्यः खलु
तत्र निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे सप्तविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽथ मुनिर्गोला महेश्वरदत्तं नृप । तां राचिमवचन्तव ददृशे च महोत्तवं ।

तवादित्या महात्मानो वषवश्च सुरोत्तमाः । राजर्षेयश्च विदांसः स्वर्गताः कर्षेभिः शुभैः ।

नागा यक्षाश्च विद्वाश्च चारणास्तु तपोधनाः । ब्रह्मर्षेयश्च शतशो देवर्षिर्मनवस्त्रया ।

सुपर्णाश्च महात्मानो महत्तर्ष्यं महाबलाः । दिगौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ।

उपस्थुपरि सर्वेषां धोमो देवो महेश्वरः । तस्मावमितविक्रान्तः क्षैर्गणैः परिवारितः

देवर्षिभिर्भुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावगः । कल्याणरसहस्रेषु लब्धो देवां न विवृते ।

यानर्षेयमिति सततं देवा देवेशरीपमाः । आत्मशाः सत्यवन्ताश्च ये च धर्मपथे स्थिताः ।

हृद्राज काश्यपा देवमथुपासन्त भारत । स्कन्दश्च भगवान् रौद्रिगङ्गा च हरिताम्बर ।

अर्चिर्मांस्तुवश्चैव भारिय वदताम्बरः । नेतारी देवदेवामेति हि तपसाऽश्विताः ।

इताननुविधीयन्ते देवान्देवगणा नृप । धर्मनिष्ठास्तपोनित्याः सन्तः सम्मार्गमाश्रिताः ।

ये विमे मान्वा देवानर्षेयमिति शुभाश्रितः । तानर्षेयमिति ह्यमरालया राजञ्जुभार्थिनः ।

प्रितृकृत्यो देवानां धन्यार्थं येऽयमुष्ठिताः । स्ताथ्यायवन्तः कौरव्य सततं धर्मैश्वरिणः ।

गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तव चित्रयो नृप । सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।

ऊर्णाद्युद्यिचमेनय हाहाह्वय्य भारत । उमरन्तुमुदयैव जगुन्ये च यद्वृक्षान् ।

उर्वशी पूर्वस्थितिश्च श्रेष्ठा रम्भा च भारत । हेमदन्ता धृताची च सहजन्ता तथैव च ।

जुजोय भगवान्देवरादुपस्थानमात्मवान् । हृत्तेन तृष्टः शक्रश्च जयाम जयतो गति ।

गते भूतपतो सर्वे नृपा जगुर्ध्वजामते । महेश्वरार्थिता देवाः स्वानेव निलयान् गताः ।

ततः भवेत् यतोऽनु सखाभोजं पुरन्दर । सदशै स्त्रैः सखाभोजं नारदोऽभिययौ मुनिः ।

तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाप तपोधन । दिद्रेक्ष कुशगर्भश्च पीठमात्माधनोत्पथं ।

नारदोऽय महातेजा महेंद्रमिदमब्रवीत् । दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुल्यतेजसः ।
 किञ्चित् कार्यं पुरस्तात् प्रेषितोऽहं महात्मना । आनन्तादात्तिंहरणं तस्मैवानन्यतेजसः ।
 प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा । ततः प्रहृष्टो मगवानब्रवीत् पाकशायनः ।
 किमाह पुरुषश्रेष्ठ शीघ्रमाचख्य मे मुने । विरस्य खलु कृष्णेन संसृतोऽस्मि महात्मना ।
 प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्मस्तुताम्बर ।

०११२

॥ नारद उवाच ॥ महेंद्रेन्द्रानुजे द्रष्टुं गतोऽहं आतरं तव । दारकां पुरुषश्रेष्ठ काश्यपानां यशस्करं ।
 तन्तु रैवतकेऽद्राक्षं तदाक्षीनमरिन्दमं । हस्तिपक्षा सहितं वीरमुभयेव वृषभञ्जं ।
 पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं भयाऽनघ । विस्मापनार्थं देवेभ्य पक्षीनामुत्तेजसः ।
 तद्दृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः । वज्रकामप्रदं पुष्पं वृचराजसमुद्भवं ।

०११३

गुणास्त्रासां भयाख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद । छट्षिष पारिजातस्य कश्यपेनातिनेजसा ।
 अदित्या कश्यपो दत्तः पुष्पायैश्च यथा मम । पुष्पदाक्षा वेष्टयित्वा कण्ठे पुष्पायैमात्मवान् ।
 तच्च दत्तो धृया ग्रथ्या देवाद्यामे सुरेश्वर । निष्कपय्य यथा दत्तः कश्यपायैर्माहर्षिभिः ।
 तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका मत्प्रभाभेति विभुता । पुष्पकार्यं मनश्चक्रे दयिता ते यवोयसः ।
 तथा आश्चर्यितो भर्ता देव्या देशगणेश्वर । प्रतिजग्मे स धर्मात्मा यवोयानुव मानद ।
 ततो मामुक्तवान् वीरो विष्णुर्बलवताम्बर । यथावत् सुरमुख्येय भुवतः द्रष्टुं भावन ।
 लालनो देवा यवोयानुः प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् । आनाथस्य सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमं ।
 मनोरथोऽस्तु सफलो बन्धासोऽसुरनाशन । धर्मकृत्यं विशेषेण बन्धासोऽमरसत्तम ।
 अथ दुर्लभकन्याषो खोको लोकगणेश्वर । पश्यन्त्वमरकन्याषं मग्नभावाच्च मानुषाः ।

०११४

०११५

०११६

०११७

०११८

०११९

०१२०

०१२१

०१२२

०१२३

०१२४

०१२५

०१२६

०१२७

०१२८

०१२९

०१३०

०१३१

०१३२

०१३३

०१३४

०१३५

०१३६

०१३७

०१३८

०१३९

०१४०

०१४१

०१४२

०१४३

०१४४

०१४५

०१४६

०१४७

०१४८

०१४९

०१५०

०१५१

०१५२

०१५३

०१५४

०१५५

०१५६

०१५७

०१५८

०१५९

०१६०

०१६१

०१६२

०१६३

०१६४

०१६५

०१६६

०१६७

०१६८

०१६९

०१७०

०१७१

०१७२

०१७३

०१७४

०१७५

०१७६

०१७७

०१७८

०१७९

०१८०

०१८१

०१८२

०१८३

०१८४

०१८५

०१८६

०१८७

०१८८

०१८९

०१९०

०१९१

०१९२

०१९३

०१९४

०१९५

०१९६

०१९७

०१९८

०१९९

०२००

०२०१

०२०२

०२०३

०२०४

०२०५

०२०६

०२०७

०२०८

०२०९

०२१०

०२११

०२१२

०२१३

०२१४

०२१५

०२१६

०२१७

०२१८

०२१९

०२२०

०२२१

०२२२

०२२३

०२२४

०२२५

०२२६

०२२७

०२२८

०२२९

०२३०

०२३१

०२३२

०२३३

०२३४

०२३५

०२३६

०२३७

०२३८

०२३९

०२४०

०२४१

०२४२

०२४३

०२४४

०२४५

०२४६

०२४७

०२४८

०२४९

०२५०

०२५१

०२५२

०२५३

०२५४

०२५५

०२५६

०२५७

०२५८

०२५९

०२६०

०२६१

०२६२

०२६३

०२६४

०२६५

०२६६

०२६७

०२६८

०२६९

०२७०

०२७१

०२७२

०२७३

०२७४

०२७५

०२७६

०२७७

०२७८

०२७९

०२८०

०२८१

०२८२

०२८३

०२८४

०२८५

०२८६

०२८७

०२८८

०२८९

०२९०

०२९१

०२९२

०२९३

०२९४

०२९५

०२९६

०२९७

०२९८

०२९९

०३००

०३०१

०३०२

०३०३

०३०४

०३०५

०३०६

०३०७

०३०८

०३०९

०३१०

०३११

०३१२

०३१३

०३१४

०३१५

०३१६

०३१७

०३१८

०३१९

०३२०

०३२१

०३२२

०३२३

०३२४

०३२५

०३२६

०३२७

०३२८

०३२९

०३३०

०३३१

०३३२

०३३३

०३३४

०३३५

०३३६

०३३७

०३३८

०३३९

०३४०

०३४१

०३४२

०३४३

०३४४

०३४५

०३४६

०३४७

०३४८

०३४९

०३५०

०३५१

०३५२

०३५३

०३५४

०३५५

०३५६

०३५७

०३५८

०३५९

०३६०

०३६१

०३६२

०३६३

०३६४

०३६५

०३६६

०३६७

०३६८

०३६९

०३७०

०३७१

०३७२

०३७३

०३७४

०३७५

०३७६

०३७७

०३७८

०३७९

०३८०

०३८१

०३८२

०३८३

०३८४

०३८५

०३८६

०३८७

०३८८

०३८९

०३९०

अस्मानिभिर्धनानन्तु मर्यादावेतुवन्मम । भेत्सन्त्यशङ्किता दैत्या दैत्यपक्षालयाऽपरे ।
 स्तोत्रनिमित्तमिती नीते पारिजाते द्रुमेधरे । स्वर्गैकधो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानदं ।
 उपभोगा मानुष्याणां विहिता ये स्वयम्भुवा । तैस्तुव्यतु मम भ्राता मयश्चान् कालपर्ययं ।
 दद्यापि तावच्चिदिवे मम यः स्यात् परियहः । चिदिवस्योऽपि ते कृष्णे नोपभोगात्कुमिदार्हति ।
 ज्येष्ठज्यायिष्ठभोगानां नाभिज्ञः किं जनाह्नः । यतो धर्मं समुत्पुञ्ज पापमेवानुवर्त्तते । ११६
 स्त्रोवश्यता ख्याप्यमाना दृष्टव्यं हि महात्मनः । अगत्ययश्च योऽनं जनयेदिति मे मगिः ।
 मानुष्यं मानुषे प्रप्ति घदेतन्नाधुसूदनः । कुर्व्यान्निर्वन्मनोर्यं यद्वाचा ज्येष्ठेन नारद ।
 स्वर्गैरज्विलोपेन धर्षेणा स्यात् परा मम । ज्ञातिनो धर्षेणा चैव विशेषेणैव गार्हता ।
 धर्ममर्थं च कामञ्च क्रमेण मधुसूदनः । सेवसेव यतां धर्मान् स्थापितान् पश्ययोगिना ।
 महीतलं पारिजातं नाययिष्याम्यहं यदि । पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां बद्धमंस्ते । ११७
 पारिजातं महीदृष्टे दृष्ट्वा खुष्ट्वा च मानुषाः । स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं चितौ ।
 पारिजातगुणाभ्यां गुणानि यदि नारद । देवानां मानुषाणाञ्च न विशेषो भविष्यति ।
 तत्र यत् क्रियते कथं दृष्टुं शक्यते नरैः । स्वर्गार्थं न यतियन्ति पारिजातगुणाश्रिताः ।
 सर्वैरजवरः स्वर्गे पारिजातस्योपधनः । भुज्यते यदि मर्त्यैः च सर्वमेकं जगद्भवेत् ।
 जज्ञैर्कृत्या न यज्यन्ति लब्धकालैः फला भुवि । न पूतानि प्रदास्यन्ति तुल्यतममरैर्गताः । ११८
 यज्ञैर्जयादिकैश्चैव नित्यमायाययन्ति नः । मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्धाधानस्योपधन ।
 तत् सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणाश्रिताः । निक्षेज्जो भविष्यामसौ गतास्तद्विहो नराः ।
 इतः सुष्टया प्रक्षेपे जोषन्ति पुरुषा भुवि । आप्याययन्तस्तोऽप्यक्षान्दानैर्यज्ञैश्चैव च ।
 न मुमुक्षा पिपासा वा बाधते मानुषान् यदि । रोगो जरा वा धर्मश्च श्रुत्युत्था रतिरेव वा ।
 दौर्गन्ध्यं वाऽप्य वा घोरा इत्यथः कर्मवन्मवाः । किमुद्योते करिष्यन्ति पारिजातगुणाश्रिताः । ११९
 सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न लभे । इति वाक्यस्तथा विप्र विष्णुरेकितृकैर्ब्रह्म ।
 यथा यथा च मे भ्राता तुल्येन दिपदाम्बर । तथा तथा त्वथा कार्ये कार्ये ममोतिमिच्छता ।
 सारं च न विरज्यामि सन्दकान्मुहुरिति वा । अस्माकं च किञ्चिन्नास्ति यदूर्ध्वं दारकां तथा ।
 योग्यानि मर्त्यालोकाणां यावदिच्छन्ति केनच । न स्वर्गपरिमोयन्तु कर्तुमर्हति केनच ।
 दद्यामि दद्यामि पयेशितान्यहं नञ्चिन् विचाषि च भूषणानि । न पारिजातस्य कथञ्चन द्रुमं मुने प्रदास्यामि दिवौकषः ।
 प्रियं । १२०

रति श्रीमद्भागारते चित्रेण हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे दक्षवाक्ये अष्टाविंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२८ ॥
 ॥ वैदस्यायन उवाच ॥ देवराजवचः मुना नारदः सुखमन्दन । भोवाच वाक्यं वाक्यो महात्मा धर्मवित्तमः ।
 चन्द्रमेव वक्ष्यं हितं वक्ष्यमिह ददन् । मया तत्र महावाहो बद्धमाभोऽस्ति मे मयि ।
 उक्तो मया कामदेवो जानता भवतो जनं । न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ।

हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भो समासत । न चावगतवान्देव सत्यमेतद्रवोमिति ।
उपेन्द्रोऽहं महेश्चेण स्यालनीय सदति मां । उवाच पुण्डरीकाक्षोऽनन्तरमेव च ।
पुन पुनर्नया सास्य हेतवो देव दर्शिता । नैव बुद्धिश्च व्याहृता ह्यवनाशन तस्य वै ।
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यान्तो मधुसूदन । ग्रहस्य पुरुषश्रेष्ठ सरोषमिव वासव ।

०१००

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चामुरा नैव च पद्मगोत्तमा । मम प्रतिज्ञामपहन्मुस्यता मुने समर्थे खलु भद्रमस्य ते ।
स पारिजात यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमरेश्वर । तत शचीव्यावृद्धितानुत्तेपने गर्दा विमोक्ष्यामि पुरन्दरे
रवि ।

उपेन्द्रश्च महेश्चाय आतुस्ते निश्चय पर । यद्वच मन्यसे न्याय्यं संप्रधार्य कुरुष्व तत् ।

०१०१

तत्त हितञ्च देवेश श्रूयता वदतो मम । नयन पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ।
नारदं नैव मुक्तस्य प्रत्यक्षमददेह्यत । रोषाविष्टो देवराज सद्यसाचोऽप्रबोदिदं ।
अनागमि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि कैशव । एवं प्रवृत्त किं शक्य कर्तुमस्य तपोधन ।
बह्विनि प्रतिजुगामि पुरा स कृतवाम्भवि । छण्यो नारद सोढार्णि आनेतिष्य मयाऽनघ ।
खाण्डवे चाक्षुं नरार्थं पुरा वाहयता सता । मदोषा वारिता मेघा श्रमयन्तोऽग्निमुद्धतं ।

०१०२

गोवर्द्धन धारयता विद्रियञ्च कृतं मम । तया ह्यवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं हृतो मया ।
समोऽहमिति सन्नेषा भूतानामिति चोक्तवान् । स्वयाङ्गलमाश्रित्य ह्यवस्य हिततो मया ।
देवासुरेषु प्राप्तेषु रंधामेषु च नारद । पुण्ययात्रिष्वप्या छण्यो मुने सुचिदितं तव ।
सङ्गताऽव किमुक्तैः तस्मादिष्या प्रवर्त्ततां । ज्ञातिभेदा न न कार्यं साधो त्व मम नारद ।

०१०३

ममोरसि गदा मोक्षं प्रोथतो यदि कैशव । अगुशब्दाद्य यौलोर्मो गुण क इह दृश्यते ।
उदवाच गतो धीमान् पिता न कश्यप प्रभु । अदित्या सह मे माया तयोर्मायाभिर्दं भवेत् ।
अजितात्मा मम आता रजसा तमसा हृत । कामेन च स्त्रियो वाक्यादेव मामुक्तवान् गुरु ।
धिकं स्त्रिय सर्वथा विप्र धिपज्ञो धिक् तमस्तथा । यत्राधिविश्रवान् विष्णुरेव मा ज्योतिरीति दिश ।

न दुष्टं कश्यपकुलं त्यपदेश्य महामुने । नैव दत्तकुलं दुष्टं मातुर्मे यव सश्वर ।
न ज्येष्ठता न राजत्व देवानां प्रतिमानित । कामरागामिभूतेन छण्येन खलु नारद ।
पुत्रदारसहचरैर्हि आताऽनघ विप्रियते । सदृत्तो ज्ञानमप्यत्र इति मद्भा पुराऽप्रबोत् ।
नास्ति भ्रातृसमी वन्धुराचार्यं दत्तरो जन । इति मामप्रबोक्ष्वाता पिता चैव प्रजापति ।
सोदरेषु विप्रेषु पिता मे कश्यपोऽजबोत् । दूता मया विद्वन्ते दानत्रा पापनिक्षया ।
काममेतत् वक्तव्यं स्वयमात्मलवान्वितं । प्राणस्त्ववपरो विप्र यद्विहायोच्यते मया ।

०१०४

धनुर्वाया मुनिश्रेष्ठ द्विधाया हि पुराऽनघ । धन्वाभिरमराणां हि वरदानाश्चामने ।
उत्कृष्टाभिरयो विष्णो पुरा देहो हृतो मया । शशितश्च शिरो यवाश्चिच रोद्रेण तेजसा ।
अह विप्रिष्टो देवानामित्युक्ता पुनरच्युत । धनुरारोह्य दर्पेण श्रितो नारद कैशव ।

०१०५

किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने । खेहेन विष्टतं विष्णोः शरीरं मुनिवत्तमं ।

ऐन्द्रं वैष्णवमथैव मुने भागमहं ददौ । यवोयासमहं प्रेम्णा कृष्यं पश्यामि नारद ।

संपामेषु प्रहत्तयं तेन पूर्व्वं तपोधन । राजा किलाहं शमरे प्रहराम्यतो भुवं ।

१२१

भादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिवानघ । यन्नाद्रक्ष्यामि धर्मं केशवं भक्तिमाश्रितं ।

ददं भंता मदीयश्च भवनं विष्णुना कृतं । उपर्य्युपरि लोकानामधिकं भुवनं मुने ।

अवमानः स च मया श्रुतः क्रियते मुने । लाक्षभोयो मया बाह्व इत्थिवं भ्रातृगौरवात् ।

बालोऽयं मम पुत्रेति यवोयानिति नारद । पिता माता च गोविन्दो भातोव परिभाषितः ।

दृष्ट्वा च जनन्यासु केशव । स विशेषतः । वयं देवा न सन्देहस्तु खेहोऽतिरिच्यते ।

१२२

सर्व्वज्ञो बलवान् पूरुषो मान्यमानयिता तथा । केशवेत्येव च ध्यानं यत्तदित्यतं गतं ।

गच्छ नारद वक्तव्य । केशवो वचनात्सम । आहृतो न निवर्त्तयं समरं प्रति शत्रुभिः ।

यदीच्छसि तदागच्छ सद्यं ते यत्नमिच्छसि । प्रहरस्तु च पूर्व्वं तं भाव्याजितं यथेच्छसि ।

रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गं गदया नन्दकेन च । प्रहरारुह्य गच्छं दृढो भूत्वा जनाहृतं ।

प्रहृते प्रहरिष्यामि ययाम्रज्जया च केशव । अहो धिग्यदि मां खेहो विह्वं न करिष्यति ।

१२३

यावत् संपामगतो जितोऽहं चुक्रपाणिना । पारिजातं न दास्यामि तावद्भो मुनिमत्तम ।

मां समरहृयते खेष्टं यवोर्बाह्वु तपोधन । अहं तं सर्व्वयिष्यामि किमर्थं स्तोत्रितं हरिं ।

अथैव गच्छ भगवन् दारकां कृष्णपाशितां । विशादे संस्रितः सोऽद्य इति बाष्पस्त्रयाऽच्युतः ।

यस्मात्प्रपातहंमपि मयाऽजितो न पारिजातस्तु तव प्रदास्यति । इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्तथा वधो मदीयः करता

तपोधन ।

पुनः प्रवाच्यो भगवत्स्त्रयाऽच्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विग्रहितं । न मायया हर्तुमिहार्हसि द्रुमं सुदृढमिवाष्ट धिगष्ट

जिह्वाता ।

१२४

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्व्वे हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे दम्भवाक्ये ऊर्ध्वचंद्राधिकप्रसंगेऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ धैर्याप्यन उवाच ॥ महेन्द्रवचनं युवा नारदो वदताम्वरः । विविक्ते देवराजानमिदं वचनमप्रवोत् ।

कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नाच संग्रह । प्राप्रकामन्तु वक्तव्यं हितमप्रियमच्युत ।

अग्निपुत्रपुरोभागो न स्यादिति वदन्ति हि । स लोकगतिताम्रको नपविशानकोविदः ।

कार्याकार्य्यं समुत्पद्ये परिदृष्ट्वाति मां भवान । यतस्ततः प्रवक्ष्यामि मृच्छां यदि रोचते ।

अदुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितं । न्यायश्च प्राप्तकालश्च परामर्शमनिरुता ।

१२५

वक्तव्यं सर्व्वथा मद्गिरमिधं वाऽपि यद्विदं । आनृष्मेत्तत् खेहस्तु मद्भिद्य विदितं पुरा ।

अनूते धर्ममग्रे च न शत्रुभूयति चाप्रिये । न प्रियं न हितं वाच्यं मद्गिरते विनिन्दिता ।

सर्व्वथा देव वक्तव्यं श्रुतं शृणुताम्वर । युवा च कुत्र सर्व्वमम येयस्त्वरं वच ।

चन्दान्मेदेो भ्रातृणां सुहृदां वा बभूवनाम् । भवत्यामन्ददृष्टेव दिपतां नाच संग्रह ।

हितानुबन्धवहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर । विपरीतस्य तदुद्धा नित्यं बुद्धिमतां वर ।
 पञ्चात्तापकरं यत् स्यादारम्भं कार्यमीदृशं । आरम्भेव तदिदानीं बुद्धिमतां नयः ।
 विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनं । यद्वच्च कारणं देव निबोध विनुधाधिप ।
 य एको विश्वमथास्ते प्रधानं जगती हरिः । प्रकृत्या यं परं सर्वं चेत्तज्ज्ञं वै विदुर्बुधाः ।
 तस्यायत्तस्य धो ध्येता भागः सर्वभवाद्भुवः । तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ।
 प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवो यमस्त्रिणी । यतः सर्वमयो विष्णुः स्तोत्रज्ञो लोकभावणः
 हस्त्रिणाद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः । अथवा प्रकृतिर्देवो गुणदेवो महेश्वरः ।
 ॥ विश्वेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चाभिरक्षतम । रुद्रिणश्चाखयायाश्च स दारप्रथमो गुणः ।
 नारायणो महातेजाः सर्वलोकभावणः । मोक्षा महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोराजः ।
 ब्रह्मा देवगणाख्ये पञ्चात्सृष्टा महात्मना । महादेवेन देवेभ्य प्रजापतिगणाख्या ।
 एवं पुराणः पुरुषो विष्णुर्वेदेषु पथते । अचिन्त्यश्चाम्रेषस्य गुणेश्वर परस्त्रया ।
 अदित्या तपसा विष्णुर्महात्मापराधितः पुरा । वरेण ऋन्दिता तेष परितुष्टेन चादितिः ।
 तथोक्तस्त्वत्समं पुनर्मिच्छामोति सुरोत्तम । प्रणिपत्य च विज्ञाय नारायणमधीश्वरं ।
 तेनोक्तां भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः । श्रेष्ठेन तु भविष्यामि पुनः खल्वृक्षमेव ते ।
 स जातः सर्वलोकेशो आता तव सुरेश्वर । नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ।
 इत्यनेन हरिर्देवः काश्यपलमुपागतः । तैशैर्भावैर्विकुरुते भूतभयभवाख्यः ।
 प्रादुर्भावं गतो देवो जगती हितकाव्यया । माधुरं जगतां नाथः कर्त्ता हर्त्ता च केचन ।
 यथा पञ्चलपिण्डः स्याद्भ्रातः स्नेहेन मानदः । तथा जगदिदं ब्राह्मं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्रह्माण्डदेवः सर्वोत्तमो तैशैर्भावैर्विकुरुते । जगत्यतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावणः ।
 अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केचनः । पञ्चनाभस्य भगवान् प्रजावर्गकरो विभुः ।
 अगन्तो धारणार्थं विभर्त्ति च महेश्वरः । यत्र इत्यपि सन्निधौ कथ्यते वेदवादिभिः ।
 श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा । द्वापरे च तथा पीतः क्षणः कलियुगे विभुः ।
 अवधोतु स हिरण्यार्चं दिव्यरूपधरो हरिः । जग्रे हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः ।
 दधाराभु मिमञ्जन्तोमेष देवो वसुन्धरा । वाराहं वपुराश्रित्य जगती हितकाव्यया ।
 शिवाय जगतीश्चैव विष्णुर्वामनरूपधक् । वयस्य च वर्त्ति देवः श्रीमान् पद्मगवन्मनैः ।
 देवदानवसभूतामकांमयदपि श्रियं । त्वय्यन्तः पुरा विष्णुहृदारामितविक्रमः ।
 सावेशं ततो यस्य तं न हन्ति जगद्हनः । अगोकेष्वपि वर्त्तन्तं प्रतमेतन्महात्मनः ।
 जग्रे च दानवान्मुष्यान्देवानाश्चैव ययवः । तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्षयिष्यः सतां गतिः ।
 रामत्वमपि चावाप्य जग्रे रावणमात्मवान् । भूता कामगुणश्चैव जघान दिग्दं हरिः ।
 दितः य जगतीऽद्यापि लोके यवति मानुषे । उपेन्द्रो जगती नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टपूर्वा मया हरिः । दैतेषु चरन्देवसृष्टेभ्यश्चिरिवोद्धतः ।
 अद्राक्षमपि गोविन्दं दानवैकार्ष्णं जगत् । कुर्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया ।
 अवश्यं पारिजातान्ते नयिष्यति जगद्गणः । दारकाभरत्रेष्ठ नानृतं ते प्रवीम्यहं ।
 भाद्रस्त्रेष्ठाभिभूतस्त्वं कृष्णे न प्रहरिष्यसि । नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वाचव ।
 नैव चेच्छास्यसि प्रोक्तं मया देव कथञ्चन । पृच्छं त्वं नयधर्मज्ञानं ये हितास्तव मन्त्रिणः ।
 नारदेनैवमुक्तस्तु महेत्रो जनमेजय । इदमुत्तरमोगोऽयं प्रत्युवाच जगद्गुरुः ।

एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्विज । एवमेतत् सुवज्रमः श्रुतं खलु मया मुने ।
 यतैर्बवंविधः कृष्णस्तेनाऽहं तस्य तं तहं । न प्रयच्छाम्यदातव्यं सतां धर्ममनुसरन् ।
 महाप्रभावे नाप्यार्ये कथ्येदिति विचिन्तयन् । व्यवस्थिताऽहं भद्रान्ते मुने सर्व्वगुणोदितः ।
 महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सहिष्यवः । श्रोतारसैव सततं दृष्टव्यं ज्ञानचक्षुषां ।
 महात्मं कारणेनास्ते कृष्णो धर्मवृत्ताम्बरः । आका ज्येष्ठेन धर्मशो विरोधं गन्तुमर्हति ।
 यथैवमम मातुः स वरं प्रादादधोऽक्षजः । तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठतां शोढुमर्हति ।
 यथैवापेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छन् जगद्गणः । तथैव भ्रातुरिच्छन् संमानं कर्तुमर्हति ।
 यथैवमेव तु देवेन नारत्वं किं पुरातनं । अथेदानीमप्येतेन ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ।

सन्निहितं बलरिपुमोक्ष्य नारदो विस्मृज्जितस्त्रिदशवरेण धर्मवित् । यथौ पुरीं यदुद्वहामभिरचितां कुग्रस्यक्षीं धृतमतिं
 मांस्तपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे विशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथैव दारकां दम्यो नारदो मुनिवत्तमः । ददंशुं पुरुषत्रेष्ठं नागवपमरिन्दनं ।

स्त्रेष्ठाभिभूतं मुखाशीनं सहितं अत्यभामया । विराजमानं वपुषा सर्व्वतेशोनिगामिना ।
 तनेवाग्रं महात्मानं चिन्तयन् दृढमत्तं । केवलं शोचयन्तस्तु वाक्यमात्रेण भाभिनी ।
 दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्तस्त्रावेधाचजः । पूजयामास च तथा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 सुखोपनिष्ठं वियानं प्रदद्या मधुसूदनः । दृष्टान्तं परिपमच्छ पारिजाततदं प्रति ।
 अथोवाच मुनिः सर्व्वं विस्तरेण महात्मने । दृष्टान्तुमायेन्द्रवाक्यं निखिलं जलमेवम् ।
 शुला कृष्णस्तु तत्सर्व्वं नारदं वाक्यमब्रवीत् । अमरावतीपुरीं यास्ते शोऽहं धर्मवृत्ताम्बर ।
 इत्युक्त्वा नारदेनैव सहितः सागरं ययौ । सन्दिदेश ततस्तत्र विविक्ते नारदं हरिः ।
 महेंद्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन । अभिवाद्य महात्मानं मदाक्यादमरोत्तमं ।
 न युद्धे प्रमुखे स्थातुमर्हसि त्वं मम प्रभो । पारिजातस्य नयने नियतं तमवैहि मां ।
 एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः । आचक्षते च कृष्णोऽहं देवैर्द्रायाभिनीजसे ।
 ततो दृष्टस्ततोऽग्रः शशं सलनाग्रजः । शुला दृष्टसन्नियेदमुवाच कुलनन्दन ।
 अथो धिक्पद्मसदनं मयि पातं शतकतो । दुर्मतिमदमागम्यं मन्त्रभेदो हि दाहणः ।

अनाख्याय कथं नाम भवता भुवनेश्वर । समैतत् कृत्यमारब्धं देवकेनापि हेतुना ।
 अथवा भवितव्येन कर्मजेन प्रयुज्यते । जगद्वृत्तं न विधिः शक्यः समतिवर्तितं ।
 सहधैव तु कार्याणामारब्धो न प्रशस्यते । तदेतत् सहस्रारब्धं कार्यं दास्यति साधवं ।
 दृष्टयति महात्मानं मन्त्रेऽप्यान्वीदधः । एवं गतेऽद्य यत् कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 तमुवाचाय धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित् । अधोमुखश्चिन्तयित्वा दृष्टयति रुदारधीः ।
 यत्स सह पुत्रेण योधयस्व जनाईनं । तया शक्र करिष्यामि यथा न्यायं भविष्यति ।
 दृष्टयतिस्त्वेवमुक्ता क्षीरोदं सागरं गतः । आचष्ट चैव मुनये कश्यपाय महात्मने ।
 तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो दृष्टयतिममावत । अवश्यं भाव्यमेतद्भोः सर्वथा नात्र संशयः ।
 हृष्टतः सहृदो भाव्या भवर्षेर्देवशर्माणः । अपश्यान्कृतो दोषः पतयेय प्रतक्रतोः ।
 अथ दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धं मुने मया । उदवाचः स दोषश्च प्राप्त एव सुदारुणः ।
 तद्गमिष्यामि मात्राऽस्य महादिद्या तपोधन । उभौ तौ वारयिष्यामि देवं संवदते यदि ।
 दृष्टयतिस्त्व धर्मात्मा मारीचमिदमजबोत् । प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ।
 तथैति कश्यपश्चोक्ता सम्प्रस्थाप्य दृष्टयति । जगमांश्चेयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरं ।
 तत्र सौम्यं महात्मानमनर्षं हृष्टमध्वजं । वरार्थी कश्यपो धोमानदिद्या सहितः प्रभुः ।
 तुष्टाव च तमोशानं मारीचः कश्यपकृता । वेदोक्तैः सहगतेष्वेव सौम्यं जगदुरं ।

। कश्यप उवाच । उरुक्रमं विद्यकर्मणांभीमं जगत्सृष्टारं धर्मदृश्यं वरेणं । सश्र्वं त्वां हृष्टमिहाम दिव्यं विधेयं भगवन्तं नमस्ये ।
 यो देवानामधिपः पावहर्ता तत्तं विद्मं येन जगन्महत्मात् । आपो गर्भो यस्य शूभा धरिष्ये विधेयं तं शरणं प्रपद्ये ।
 शालाहृक्तां यो यतिकृषी निजग्नं दत्तानिज्ज्ञेयं प्रणुदोऽहितानां । विरूपाक्षं सुदर्शनं पुष्पयोगिं विधेयं यामि मूर्त्तां
 प्रपद्ये ।

भुक्त्वा य एको विभुर्जगतो विभुर्मग्ना धावो धाम सुकृतिनाञ्च धृष्य । पुण्यात् संसां महता शान्तेन सेमपानो मरी
 चिपानां हरिः ।

अथर्वोणं सुशिरसं भूतयोनिं कृतिं धीरं दानवानाञ्च बाधं । यज्ञे ह्यने यज्ञियं संस्कृतं वै विधेयं शरणं यानि देवं ।
 जगज्जालं विततं यव विषं विद्यात्मानं प्रीतिदिवं गतानां । य ऊर्जं रथमास्त्राय याति विधेयः स सुमना मे ऽह
 नियं ।

अनन्तरं रोचनं चारुशालं महाबलं धैर्यनेतारमोक्षं । सहस्रनेत्रं शतवर्मानमुपं महादेवं विद्यच्छमं नमस्ये ।
 श्रुचिं योगं शंखं शान्तप्रापं शब्दं शम्भुं शङ्करं भूतनाथं । धुरन्धरं गोपतिं चक्रचिह्नं रियोक्ताणामयनं यामि मूर्त्तां ।
 आशुः शिषाणं हृष्टमं वेदवाणं कृतं धर्मं वितयं चाशु भेजं । वज्रध्वजं सहजोक्तं समं त्वां हृष्टव्रतं शूल परं प्रपद्ये ।
 अनन्तवीर्यं हृष्टकर्मपामां यज्ञश्रेष्ठं यज्ञतात्पारमिष्याम्य । हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं दिने धर्मोद्धतं प्रपद्ये ।
 परं गुणेशः प्रश्रिगर्गस्वरूपं यज्ञः शृङ्गं व्यूहं कानाक्षं । शृङ्गात्मानं पुरुषं यत्प्राधम्यं यज्ञोद्धनं दुष्कृतीनां नमस्ये ।
 युक्तोद्धारं स्वगिरिषं चारुर्ध्वं दृढमृतं दृढधनानामां । शूरं वीर्यवं धनुषोऽस्त्रातिरेकं पतिं परशूनां शमनं नमस्ये ।

एको रातिष्वेव भूतं भविष्ये सर्वान्तिथिर्यो हि ज्ञपत्यरिष्टः । श्रिनुदोऽनुत्तमः संविभागी विभाजको मां भगवान्
पातु देव । ०३२*

य एको यानि जगतां विश्वमीशो य एकोऽदाम्यरुतां प्राणमग्रं । येनानृशंखाच्छाश्वतं सामजुष्टं समाजुशात् सुकृती श्रेयसेऽय ।
ब्रह्माऽष्टजघो भुवनोत्तमोत्तमं तृतीयां विद्वान् ब्राह्मणः पद्मवत् । सृष्टारं सत्यादितिष्ठं समये सर्मा पायादृग्न इरुपेऽरिष्टाङ्गैः ।
व्यस्यनो जनेऽयं विद्वान् समयः सृष्टिः शशुः प्राणदः छत्तिवासाः । रथो भुवः पंचमानस्य भर्ता स सपत्नीषः शङ्करः सारधाता ।
ह्यमकं पुष्टिदं बोधुवाणं धर्मं विप्राणं वरदं यज्वनाञ्च । शरादरं रणजेतारमीशं देवं देवानां शरणं यामि हर्दं ।

आस्थं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां विष्टोत्तमं हृषं कर्षसाध्यं । भूमायनं भूतपतिं गुरुणां गुरुं देवं शरणं यामि हर्दं । ०३३
अनुद्वतं यज्ञकर्तारमन्तं मध्यज्ञाद्यं यज्वगतां साम्यरूपं । देवव्रतेषु ब्रह्मा गीतमीशमभित्तिपिष्टं शरणं यामि हर्दं ।
महाजिनं प्रतिनं मेखलालं सुतोषणं कौधधनं विपायं । भूतं चैवजं गुणिनं वा कपर्दिनं ततोऽस्मीशं वन्दनं वन्दनार्तां ।
देवं देवानां पावनं पावनानां कृतिं कृतीनां महतो महान्तं । शतात्मनं संकृतं गोपतीनां पतिं देवं शरणं यामि हर्दं ।

अन्तद्वरं पुरुषं गुह्यवशं प्रभासन्तं प्रणवं विप्रदोषं । हतं परं परमसावरस्य शुभं देवं गुणिनं सज्जतोऽस्मि ।
प्रसूतावमयो नैत्र सन्ति सज्जः शयक् भूतेष्वी न शयक् वैव भूतः । स्वपभूतः पातु मां स्वयसादः प्रदः स्वादः स्वमदः पातु
रक्षं । ०३४*

आसन्नः सन्नतरः साधकानां शृङ्गावतां शृङ्गाहृत्तिप्रणेता । प्रतिगणानां महतां सत्कृतीनां पायाश्लेषः पूरणः पद्मशानां ।
अन्तर्बहिर्हृजिनामां निहन्ता स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्बन् । एतायुधः सुकृतीनामुत्तमैः शरणं यामि हर्दं ।

दीनाहृतास्त्रैपुरा मायिनो यै दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण । महत् कुर्वन्ती हजिनं देवतामां व्याघातीशः पातु विषी
दधाता ।

भागीयथां भागमादातुमिच्छन्तो दातो येन कृतीऽन्वधावत् । विद्वान् यज्ञशालिरयान्तः स देवः पायादीशो मां हृष्य
शान्तचेतुः ।

अश्वो धन्यः संशतयोक्तमय जगत् सृष्टा धोऽन्तं सर्वान्तिगुह्यः । स मां मययमुखे पातु नित्यं विश्विन्वानः प्रथमः पद्म
शान्तः । ०३५*

गुणवैकास्यं यद्य देवस्य नित्यं श्लोत्रैको यद्य भावात् प्रसृतः । गोप्ता गोपूषां कथदो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य साधमानस्य
कुडुः ।

धापो यद्य हरिरग्नोऽयं विषो ब्रह्मा पुष्पैः सहितय दिजाय । पराभूता भुवनेशः स सोमां जगत्सेव श्रेयसे साधुगोप्ता ।
यस्माद्वृतानां भूतिरग्नोऽयं मय्य एतिर्विभूतिः श्रुतिर्य हर्दः । यथाभिभूतस्य पुरुषस्यैश्वरस्य महात्मनो गृह्येवेष्य तस्य ।
पसिद्वाहं यमकः सर्वमीशो भगवन् यच्चतुर्गुमा सर्वधापो । गान्यचतुर्तीयं जगतीषां किंश्चिन्महादेवात् सर्वस्यलेशोऽयौ ।

इति संश्रयमानस्तु भगवान् पृथग्भक्ष्यः । दशयामास धर्मोत्तमा कथयं धर्मशृङ्गारं । ०३६*
सदाप येनं देवेशः प्रमथेनाम्तरात्मना । जाने संक्षोपि कथ्येण येन मां नै प्रजापते ।
हर्दपिद्वौ महात्मानो देवौ प्रकृतिमेततः । पारिजातानु धर्मोत्तमा नविशति जगद्गन्धः ।

उपधोता मेरुद्वी हि मुनिना देवशर्षणा । अस्त्राकाङ्क्षतपुरा भार्या तपोदीप्तस्य कश्यप ।

गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दातायस्या सदानया । अदित्या शक्रसदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्भुवं ।

इति हरवचनं निगम्य विद्वान्कमलभवात्मप्रह्वनुरप्रमेयः । चिदग्रगण्यगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः सुमनोऋक्षं जगाम । १३१

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुधर्मणि पारिजातहर्षणे महादेवस्तवने एकविंशदधिकशततःस्थायः । १३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ विष्णुर्णहतेजा मुहूर्त्ताभ्युदिते रवौ । शृङ्गायाव्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिं ।

आरोधैकग्रे देवः सात्यकिं श्रिनिपुङ्गवं । प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्त्वा कुरुकुलोदहः ।

रैवतश्च गिरिं देवो गत्वा दारुकममवीत् । मदीयं रयमेतं त्वं घहायेहैव दारुक ।

प्रतिपालय मां सौम्य दिवाह्नेष्टारयन् हरीन् । रथेनैव प्रवेष्टारं दारुकां सूतसत्तम ।

इति सन्दिग्ध भगवानारुरोह जयोद्यतः । तार्क्ष्यैश्च सात्यकां धीमानप्रमेयपराक्रमः ।

शृङ्गपथेन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः । आकाशगामिना राजन् पृष्ठतः कृष्णमन्त्रिपातः ।

निमेषान्तरमात्रेण गन्धर्वं काननं हरिः । देवोद्यानं ययौ धीमान् पारिजातजिजीवंसा ।

ददर्श तत्र भृगुगान्धर्वयोधान्दुरासदान् । नानासुधधरान् वीरासन्दनस्थानधीश्वरान् ।

तेषां हन्यस्ततामेव पारिजातं महाबलः । उत्पात्यारोपयामास पारिजातं स्वतां गतिः ।

गच्छं पक्षिराजानमयलेनैव भारत । उपस्थितो विग्रहवान् पारिजातस्तु केशव ।

सन्वितो वासुदेवेन पारिजातस्य भारत । उल्लस्य हृष मा भैस्वं केशवेन महात्मना ।

तं प्रस्थितं तर्ह्य दृष्ट्वा पारिजातमधोपश्रजः । अमगवतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणं ।

ते तु गन्धर्गगोपारः पारिजातोद्भूतात्मनः । ह्रियतीति महेन्द्राय गत्वा नृप शर्मसिरे ।

अथैरावतमारुह्य निर्ययी पाकशासनः । जयन्तेन रयस्तेन शृङ्गतोऽनुगतः प्रभुः ।

पूर्वमभ्यागतं दारं केशवं शत्रुनाशनं । दृष्ट्वा वाच प्रवृत्तं भोः किमिदं मधुसूदन ।

प्रणम्य गच्छस्वोऽथ केशवः शक्रमप्रवीत् । बन्धास्ते पुण्यकार्यस्य नीयन्तेऽयं वरद्रुमः ।

तमुवाच ततः शक्रो भैवं पुष्करलोचनं । अयोधविला न तर्हर्नयितव्यस्त्वयाऽप्युत ।

प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव । प्रतिज्ञा सफला तेषु मुञ्च कौभोदकीं मयि ।

ततः कृत्वा श्रैस्त्रीक्ष्णैर्देवराजगोपतमः । विभेदाग्रनिषङ्गाग्रैः प्रहसन्निव भारत ।

विस्त्राभ गच्छं वञ्चो दिव्यैः शरवरैरुदा । बाणांश्च बाणैश्चिच्छेद केशवस्व तरस्विनः ।

यान् यान्कामाश्च देवद्रकांस्तान्पिच्छेद मोघकः । माधवेन प्रमुखांश्च चिच्छेद बलवृषदा ।

माहेन्द्रस्व च श्रन्देन धनुषः कुरुनन्दन । शार्ङ्गैश्च च निनादेन मुमुक्षुः स्वर्गवासिनः ।

तपोर्जन्तंति संयोगे गच्छस्व महाबलः । पारिजातं जयन्तोऽयं हर्षमभ्यनन्दहीनः ।

प्रद्युमय कंसस्यो वारयेति तमप्रवीत् । ततश्च वारंयामास रैक्सिन्धेयः प्रतापवान् ।

जयन्तो जयतां श्रेष्ठा रौक्सिन्धेयमथेपुभिः । सर्वगात्रेषु विहसन्नाजधानं रथे स्थितः ।

रयस्व एव रयिनं कामस्तु कमजेष्वपः । रैक्सिन्धेयामास बाणैराग्नीविजयोभैः ।

स सन्निपातस्तमुलो बभूव कुरुनन्दन । जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य धीमयोः ।

क्षतप्रतिक्षतश्चैव शक्रतुल्यौ महाबलौ । महेंद्रोपेन्द्रतनयौ जगत्पुत्रस्तताम्बरौ ।

देवाय मुनेययैव ददृशुर्विष्णुर्वाञ्छिताः । तं संपातं महाघोरं सिद्धयैव सचाराणाः ।

ततस्तु प्रवरो नाम देवदूतौ महाबलः । पारिजातं पुनर्दत्तुमियेष कुरुनन्दन ।

७२३

सखा स देवराजस्य महास्वविदरिन्दमः । श्रवथो वरदग्निम ब्रह्मणः कुरुनन्दन ।

ब्राह्मणस्यपवा सिद्धे । अम्बुदोषाद्दिवंगतः । स्वगत्तया नृपते यातः सखिलं वलघातिना ।

तन्मापतन्तं संप्रेक्ष्य क्षणः सात्यकिमब्रवीत् । तवस्य एव प्रवरं श्रैर्वायस्य सात्यके ।

न तत्र निर्हये वाणा भोक्तव्याः सात्यके तया । सख्य ब्राह्मण्यचापलं चोदयं खलु सख्यया ।

ततः पश्चात् रथेषूपां गच्छत्सं दिग्लता । आजघान महाबाहे सात्यकिं प्रवरो भूध ।

७२४

श्रिगैर्नेत्रा धनुस्तस्य क्षिपतः सायकाक्षुप । चिच्छेद पुरुषव्याघ्रा बधमश्चेदमब्रवीत् ।

ब्राह्मणो नामिहन्तयस्त्रिषु तिष्ठ खलवर्जनि । श्रवथो पादवानां हि खरपाट्वा अपि दिग्भाः ।

प्रवरस्य प्रवृत्तिमनुवाच कुरुनन्दन । अलं चान्या नृपां शूरं युध्यं सर्वतात्मना रणे ।

नामदायस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव । नामतः प्रवरो नाम सखा शक्रस्य धीमतः ।

न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्वन्तो मधुसूदन । आनृणं योद्धुस्साहस्य गन्ताऽस्मि माधव ।

७२५

ततस्तयोस्तादा रौद्रः संपाभो वष्टधे नृप । अलौटिर्बैरैरन्याच्च श्रैनेयद्रिगमुखयोः ।

यौद्धक्षाल तदा राजान युधराज सहस्रजः । तस्मिन् वसन्ति संपाभे तेषामतिमहात्मनां ।

नातिश्रिये रणे कार्ष्णिर्त्रैमस्रस्तताम्बर । श्रेष्ठिः कार्ष्णि महात्मानं मायिनं शूरसमन्तं ।

हन्त गृह्य प्रतीत्येति ताकुभौ योधसप्तमौ । युधधानि नरयेष्ट परस्परजघेपिषौ ।

अथ ब्राह्मणयुधसन्तं शचीपुत्रः प्रतापवान् । विभाषाभ्यहमद्राजन् दिव्यनस्त्रिण सत्वरः ।

७२६

योद्धवं तदभिदीप्यतन्मापतन्तं श्रितैः शूरैः । तस्मात्त्रै वाणजालेन तदह्नुतमिवाभवत् ।

ततस्तद्दीप्यमानान् पपात रणमूर्खानि । रौक्मिणेयस्य कोरस्य घोरं दांनवमर्हये ।

तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रयुषस्य महात्मनः । नादहसत्तु घोरं तं रौक्मिणेय जगधिपः ।

दहत्यग्निं न स्वस्मिन् दूतेऽपि विश्राप्यते । दग्धाद्रथार्थहावाहरोत्किण्ठेयोऽपचक्रमे ।

अथ नारायणसुतो विरथो रथिनाम्बरः । रथेन धनुशानाकांश्च जयन्तमिदमब्रवीत् ।

७२७

महेन्द्रपुत्रं दिव्यं नं यदस्ते मुक्तवानसि । नाहमीदृशरूपाणां शक्रो हन्तुं शतैरपि ।

प्रथमं क्रुश शिवाणां यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय । नास्ति मेऽतिप्रयं कर्त्ता संपाभेऽमरनन्दन ।

आसौमि सार्वभंसं दृष्ट्वा रथस्थं त्वां एतायुधं । विभेर्मिं तव नेदानी युद्धे दृष्टवत्ताऽप्यलः ।

मनसा स्थूयसाभेय पारिजातस्त्वया ततः । शक्रं न खर्तुं हस्ताभ्यां प्रष्टव्यो यस्त्वया क्षुभे ।

७२८

रथो मयामयो दग्धस्त्वया यो हस्ततेजसा । ईदृशानां बहुकारिणं खड्गं प्रतोऽस्मि मायया ।

एवमुक्त्वा जयन्तश्च कुभोचार्क्षं महाबलः । तपधोत्पादिनं तेन स्वयमेवातिनिद्रश ।

तत्प्रद्युम्नो महावीरं शरजावैरवारयत् । सत्कार्यं स्त्राणि दिव्यानि मुमोच चापराणि यः ।
 दिक्षु सर्वान् सुरुक्षान् स्त्राण्यथ भारत । रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरीचे च पञ्चमं ।
 महास्तोसदृशान् वाणान् स्त्राण्यमरसत्तमः । मुमोच यानि घोरानि प्रद्युम्नं प्रति सज्यतः ।
 तानि सर्वानि वायौ धौ, कार्णिकस्त्राण्यवारयत् । जयन्तश्चापरैर्याणैर्विव्याध निशितैस्तदा ।
 ततो नादः समुसृष्टो युचरैः पुण्यकर्मभिः । दृष्ट्वा खैर्यञ्च श्रेष्ठञ्च प्रद्युम्नञ्च महात्मनः ।
 प्रवरस्यापि बाणेन श्रितेन शिनिपुङ्गवः । चिक्षेदेव्याधनं घोरं हस्तावापञ्च भारत ।
 ततोऽन्यत् त्वं जयाह महत्तद्गुणसत्तमं । महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिमखलं ।
 स तेन वीरो महता धनुषा विप्रयत्तमः । शराशुभोच विशिखान्करस्मिनि भांसदा ।
 चकर्त्त च धनुश्चिन्तं श्रेणेषत्तामितीजशः । विव्याध सर्वगात्रेषु वाणैरपि च सात्त्विकं ।
 धमुरादाय श्रेणेषत्तोऽन्यत् कुहनन्दन । दृढं भारसहं धीमान् विव्याध प्रवरं रणे ।
 खड्गकर्त्तुं रन्ध्रैर्मन्त्रं वर्षणो नो श्रितैः करैः । गात्रेभ्यश्चैव भांसानि सर्वमभिद्धिः शरीरान्नैः ।
 अथापरेण बाणेन पुनरिस्त्रावणं विधा । चिक्षेद प्रवरो वीरस्त्रिभुवनमताडयन् ।
 अन्यदिव्याधनं तन्मुपहीतुमनघं दिज । गदया ताडयामास क्षेत्रया सधुहक्षवन् ।
 धोऽपि चर्म च जयाह सात्त्विकः प्रहसन्निव । न जयाह धनुर्हीमान् गदयाऽभिहतो श्रेष्ठ ।
 ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा । विशस्त्रमिव विज्ञाय सत्त्वकं यदुगन्दनं ।
 प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मलाकाग्रसन्निभं । तस्य चिक्षेद भस्मेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
 तद्वदेवैऽपातयञ्च प्रवरः प्रहसन्निव । व्यधमञ्च तथा वर्षां श्रितैर्वायैरिज्जगैः ।
 आजघान च शस्त्रैर्न हृदि विभो ननाद च । तं विह्वलमिव ज्ञात्वा पारिजातशिखीर्वया ।
 तात्क्ष्ण्यभ्यासं रणेनैव स तस्मै प्रवरस्तदा । तं पञ्चपुटवेगेन हृत्क्षेप गदडस्तदा ।
 गच्छूतिमन्ता स रथः पपात च भुमेः च । तं जयन्तो निरव्याय पतितं ब्राह्मणं रूप ।
 समाश्वास्य रथं शीघ्रं स्वमारोपितवांसदा । श्रेणैयमपि मुह्यन्तं पतन्तश्च मुह्यन्तश्च ।
 आद्यासयानः प्रयुज्ज, पितृव्यं परिवस्त्रजे । न हि पश्यन् हस्तेन ख्येन सधुसुन्दनः ।
 नीलज, स्फुटमास्रस्तु सात्त्विक समपद्यत । प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे ॥ शिनिपुङ्गवः ।
 तस्य तुः पारिजातस्य युद्धशौष्ठ्यं तु तावुमौ । जयन्तः प्रवरश्चैव रणेनैवेन भारत ।
 सपतन्तो महेन्द्रेण प्रहस्योक्तौ महात्मनो । नासन्नमसिगन्तव्यं गदडस्य कयस्यन ।
 यक्षानेव पतन्ता राजा च विनतासुतः । दक्षिणे चैव ख्ये च पार्श्वे मम हतायुधौ ।
 उभौ स्थितौ युध्यमानौ मानवेह प्रपश्यन्ता । एवमुक्तौ स्त्रितौ वीरौ ततः शक्यं पार्श्वयोः ।
 ददृशाने युध्यमानौ देवराजप्रनाह्नौ । अवेन्द्रा गदहं वायैर्भ्योऽशानिप्रमखनैः ।
 विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा । स तान् वाणान् गणयन् चैनतेवः प्रतापवान् ।
 रसाराभिमुखे वीरः शक्रनागमरिन्दमः । उभौ तौ महता राजन्यश्लिणौ गजपक्षिभौ ।

७४१२

७४१०

७४१५

७४१३

७४१६

७४१७

प्रयुद्धो वीर्यवशमौ महाप्राणौ दुरासदौ । रदनौ पद्मगिरिपुं करेण शिरसा तथा ।
 शिरावणे गजपतिराजघान नदंस्त्रया । तुतो नखाद्भुजैस्तोच्छेत्तैर्नतेयो बलात्कटः ।
 तथा पद्मनिपातैश्चक्रनागमताडयत् । स मुहूर्त्तं महाभासोत् सख्यदौ गजपतिवोः ।
 विष्णोर्नयोपौ वगतः प्रेक्षित्वा भयावहः । मूर्ध्निगुरौरावणं ताड्यैस्त्राडयामास भारतः ।
 नखाद्भुजकरालेन चरणेन महाबलः । संप्रहाराभिमन्ततः स पपात चिपिष्टपात् ।
 पारिपाचो गिरिश्रेष्ठो दोषेऽस्मिन् जनमेजय । पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
 कादृष्यादय मौघाद्वात् पूर्वभाभ्युपगमादपि । कृष्योऽप्यन्वागमचैर्न दृढतः प्रभवावय्य ।
 पारिजातवता वीरो गरुडेन महाबलः । वनूदपर्वते तस्मै पारिपाचो ह्युच्यता ।
 शिरावणे समान्यस्ते घणामो वष्टुधे पुनः । शरैराशोविषप्रस्थैरस्तयुक्तैः सुनेजितैः ।
 अन्येभ्यः कुशार्हून् शक्रोऽप्यवयोर्षहान् । ततो वज्रायुधो वज्रमग्निस्रष्टु पुनः पुनः ।
 मुमोच गच्छे राजनैरावणरिपौ नृप । वज्राग्निनिपातोलान् घेहे शक्रस्य नागहा ।
 श्रवयोः वलिनौ श्रेष्ठो निहनेण तपोबलात् । मुमोच पद्मैर्भक्तैः मानयश्चक्रनिन्दता ।
 वज्रश्च देवराशौ वे भ्रातुः कश्यपशम्भुः । आक्रम्यमाणस्तस्यैव न्यमज्जघ्रुपते गिरिः ।
 विवेकधरणीं राजन् शीर्यमाणः समगतः । चुकूज वज्रमानेन कृष्यस्य स तु पर्वतः ।
 तमद्रावीत्ततः कृष्णः किञ्चिच्छेषमधोचक्रः । तं मुक्ता गरुडेनाथ तस्मै देवो विहायसि ।
 प्रयुधश्च तदेवाच चर्मकसौकभावनः । इतो दारुवती गत्वा रथमनघ यावत्परं ।
 स दारुकं महाबलैः मत्तेजोबलमाश्रितः । वक्र्यो बलमद्रथ राजा च कुतुराधिप ।
 यो जितेश्रमाग्निके दारुकामिति मानदः । तथेत्युक्ता तु धर्मोत्तमा प्रद्युम्न पितरं विभु ।
 गत्वा द्योक्तमुक्ता च यादवेऽश्वसालुभौ । आडिकान्तरमावेण पुनसौ देशमाचयौ ।
 दारुकेण समायुक्ता रथमास्थाप्य भारतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे द्वाविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमारुह्य रथं कृष्ण पारिपाचं गिरिं यवौ । चनैरावणमास्थाप्य स्थितः सुरपतिः प्रभुः ।
 पारिपाचो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वापान्तं जगद्दुर्गं । आण्णदस्मो भूला प्रविवेकं वधुध्वरो ।
 त्रियार्धं वासुदेवस्य प्रभावशो महात्मनः । तस्य प्रीतो ह्यधिकेन पर्वतस्य जनाधिप ।
 ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दनः । सपारिजातो गरुडः दृष्टतोऽनुययौ बली ।
 प्रयुधः सात्वतिकापि गरुडस्त्वौ महाबलौ । गतावुभौ रथपार्थं पारिजातमरिन्दमौ ।
 ततोऽस्त्रमगमत् सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप । उपस्थितं पुनर्दुष्टं शक्रोऽप्यवयोः प्रभो ।
 सुप्रहारात्तं दृष्ट्वा विष्णुरैरावण गजः । नातिक्रुध्य सद्योऽत्र देवराजानमम्रवीत् ।
 गरुडभिहतः पूर्वजातिकस्त्रो गजोत्तमः । शिरावणो महाबाहो राविश्च समुजोद्यते ।
 श्वः प्रभाते पुनः कार्यं प्रवर्त्तस्य दधेच्छसि । एवमस्त्विति कृष्णश्च देवराजोऽश्ववीत् प्रभु ।

७१५

७१६

७१७

७१८

७१९

७२०

उवाच पुष्कराभ्यां देवराजः पुरन्दरः । व्रजं गन्मिथं हवा धर्मात्मा नृपसत्तम ।
 ब्रह्मा तत्राजगामाय कश्यपश्च सहानृषिः । अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ।
 आधा विष्टे च कौरव्य नासत्यावन्निगो तथा । आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ।
 नारायणश्च पुत्रेण सत्यकेन च भारत । सहोवाच गिरौ रम्ये पारिपात्रे प्रहृष्टवत् ।
 यः स ज्ञानप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । वरं प्रादात्तत्तत्सुखं पर्वतस्य सतां गतिः ।
 शाखपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरि । पुष्पेनाङ्गेन तुल्यश्च पुष्पो हिमवतः शुभः ।
 श्वमेव च भूमिष्ठो भव पर्वतसत्तम । मेरुणा स्पृष्टमानो हि बज्रचित्तमृगायुतः ।
 तथा तन्ना वरं तस्य पर्वतस्य तु क्रमेणः । द्यूषो गङ्गां हरिःकुण्डं नमस्तुवा हृष्यजं ।
 अथाययौ विष्णुपदौ स्मृता छप्येन भारत । संयूय तां ततः छप्यः स्वातन्त्र्यस्थानधोवजः ।
 उदकश्च यहायेशो विल्लश्च हरिरब्धयः । देवमात्राद्यामास हर्षं सर्वेश्वरेश्वर ।
 ततः प्रातो महादेवः सोमः स मयरो विष्णुः । तत्वावुपरि विल्लश्च तथा मङ्गिरदकश्च च ।
 तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशवः । तुष्टाव वाग्मिरीश्रमं सर्वकर्तारमीश्वर ।

११-१

११-२

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इद्रे देव लं हृदनाद्वावणश्च रोक्ष्यमाणो ज्ञावणाशक्तिदेव । भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सनामां कीर्त्या
 युञ्जति त्वाऽद्य प्रभवान्वन्तरेण ।

धाम्यारण्यानां लं पतिस्त्वं पशूनां ख्यातो देवः पशुपतिः सर्वकर्षा । मान्यस्त्वत्तः परमा देवदेव जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ।
 यस्मादोशो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च । तस्माद्भिः लामीश्वरं प्राङ्गरीशं मनो विद्वांसः सर्वशास्त्रार्थं
 तज्ज्ञाः ।

११-३

भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधीरं लोकोऽव्यक्तादचरादवगच्छ । तस्मात्त्वामाङ्गर्भव रत्येव भूतं सर्वेश्वराणां महतामन्युदारं ।
 यस्माज्जितैरभियुक्तोऽसि सर्वैर्देवासुरैः सर्वभूतैश्च देव । महेश्वरं विश्वकर्षाणमाङ्गस्तं वै सर्वं तेन देवातिदेव ।
 पूज्यो देवैः पूज्यश्च नित्यदा वै श्रयच्छ्रेयःकाङ्क्षिभिवैरदामेयवीर्यैः । तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः सतामिष्टः सर्वभूता
 त्तमभावी ।

भूमिचराणां देव यस्मात् प्रतिष्ठा पुनर्लोकानां भावनेऽनेयकीर्तिः । व्यम्बकेन प्रयमं तेन नाम तवाप्रनेयस्त्रिदशमेनाय ।
 शम्भुः शम्भूणां प्रासनादग्नेयक्षया भूयः शासनाच्छेदरेण । सर्वव्यापित्वाच्छूद्रलाभ सन्निः शब्दक्षयान् श्रीकराकौमुद
 तेजाः ।

११-४

सम्भक्तानां नित्यदा यत् करोविशमं भ्रातृव्यान् यज्ञनैयो यनस्तान् । तस्मादेव शङ्कोराऽस्यप्रनेयः सङ्गिर्हृषीकेश कथ्यते सर्वनाथ ।
 दत्तः प्रहारः कुचिमेन पूर्वं तवेषान् सुरराज्ञातिवीर्यैः । कष्टे नैल्लं तेन ते यत् प्रवृत्तं तस्मात्तत्प्राप्तं नो लक्ष्मणिकृत्यः ।
 यस्मिन्नाङ्गं यश्चैकं भगवद्देव सर्वं सोमस्त्वं स्थावरं जङ्गमश्च । प्राङ्गर्विप्रास्तं गुणिनं तत्त्वशास्त्रायाविषयोऽमन्त्रिकं लोकप्रार्थी ।
 वेदैर्गोता सा हि तत्त्वं प्रसृता यशो दीक्षाणां योगिनां चतिरूपः । नात्यन्तं लक्ष्मणं देव भूतं भूतं भयं भवेवाय नाति ।
 अहं ब्रह्मा कर्षिणाऽद्याधनतः पुत्राः सर्वे ब्रह्मण्यतिवीराः । तत्त्वः सर्वं देवदेव प्रसृता एव सर्वेशः कारणात्मा
 तमोदः ।

११-५

इति संस्तुयमानस्तु भगवान् गोतृपध्वज । प्रसार्थं दक्षिणं हस्तं गोविन्दमिदमब्रवीत् ।
मनोपितानामर्थानां प्राप्तिस्तु सुरोत्तम । पारिजातश्च हस्तोऽपि मा भूत्त मनसो व्यया ।
यदा मेनाकमाश्रित्य तपस्वमकरोः प्रभो । तदा दत्तं वरं क्षण्य संस्तुत्य स्वीर्यमाप्नुहि ।
अथव्यस्तमज्येय मत्त गूरतरक्षया । भविताऽपीत्यवोचं यत्तत्तया न तदन्यथा ।
य, संस्तुवेन मा कश्चित् शोष्यत्यमरसत्तम । तथा छतेन धर्मज्ञ धर्मभाक् च भवियति ।
समरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तयोत्तमां । विन्दोदकेयरो नाम भविताऽहमिहानघ ।
देशे त्वया स्थापितो वै देव सिद्धोऽपयाचन । इहलोपोपितो विद्वानभक्तिमात्मन केचन ।
चिराचनोऽसिताम् लोकान् गमिष्यति जनाह्वन । अविन्द्या नाम देवेऽस्मिन् गङ्गा चैव भवियति ।
गङ्गास्नानमर्चनं खानं मन्त्रतो भविता तथा । घटपुरं नाम नगरं दानवाणां जनाह्वन ।
अचानाह्वरेणीदेवे तवाक्रम्य महाबला । एते हिंसा दुरात्मानो जगती देव कण्डकाः ।
हन्ता वधन्ति गोविन्द भानावक्ष्य महागिरिः । अवध्या देवदेवाणां वरेण ब्रह्मणेऽनघ ।
मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेतावद्विद्वि केचन । एवमुक्त्वा महादेवश्चैवान्तरधीयत ।
परिविष्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप । ततो याते महादेवे प्रसातायां नराधिप ।
तस्यां निशायां गोविन्दो भूय, पर्वतमब्रवीत् । तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति रुद्रासुराः ।
ते निरुद्धा भया चात्र जगता हितकाम्यया । निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
हरे निरुद्धे तत्रैव विनश्यन्ति ममाश्रया । त्वयि सविहितवाह्यं भविष्यामि महागिरि ।
अधिष्ठाय महाघोरान्निबन्ध्यामि च पर्वत । आरोक्ष्यत्यूर्ध्वबाहुश्च धन्वं पर्वतसत्तम ।
गोमहस्रप्रदानश्च फलं प्राप्स्यति शायतं । ततोऽस्मभिर्य प्रतिमां कारयित्वेह भक्तिन ।
शुश्रूष्यिष्यन्ति ये मित्यं मन याच्यन्ति ते गतिं । इति तं पर्वतं कृणो वरदेऽमुञ्च होतवान् ।
तदाप्रवृत्तिदेवैश्चक्षुः सविहितोऽच्युत । पापायै प्रतिमां तव कारयित्वा च भौरव ।
शुश्रूष्यन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिण ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरये त्रयस्त्रिंशदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १३३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथमरं कृण्वन् समारुह्य महामना । विन्दोदकेयरो देवे नमस्कृत्य यथो नमः ।
महेन्द्रमाङ्गयामास रथस्थो मधुसूदन । सक्तुतं पुष्कराभ्यां सर्वैर्देवगैः सह ।
ततः शक्तो जयन्तोऽय हरिर्भिर्युक्तमुत्तमं । आरुरोह रथं देव सर्वकामप्रदं वतां ।
तथोरयस्थोऽयुर्द्वममवत् कुरुनन्दन । देवयोर्द्वयोनेन पारिजातकृते तदा ।
ततर्ह तरसा विष्णुर्गणैः शत्रुबलाह्वन । शैव्यामि देवराजश्चाणञ्जलिर्निजिगैः ।
उपेन्द्रं न महेन्द्रेऽय नैव विष्णु सुरेश्वरं । ताडयामासतुर्ध्वीरो शस्त्रैः शक्तावपि प्रभो ।
एकैकमयं दशभिर्महेन्द्रश्च जनाह्वन । विद्याध विजिह्वोत्तेरस्युक्तैर्जनेश्वर ।
शैवान्यपि च देवैः शरैरमरसत्तम । कादयामास राजेन्द्र घोरैरस्त्राभिमन्त्रितैः ।

०११

०१४

०१५

०१६

०१७

वशी वाणसहस्रेषु कृणो गजमवाकिरत् । गरुडश्च महातेजा बलमिह्वरिवाह्वनः ।

७११

भूमिप्राभ्यां रथाभ्यामौ तदहः शत्रुदारणौ । युयुधाने महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ।

शक्ये वसुधा हस्ता नौर्जलस्त्रिवारत् । दिशो दाहेन दिग्देयाः संभृताश्च समन्ततः ।

चैर्लुगिरिवराद्यैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः । पेतुश्च धरणीष्टे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ।

निर्घाताः शतशस्यैव पेतुस्तत्र नराधिपः । ऊड्यश्चरितः सर्व्याः प्रतिस्तेतो विशाग्नते ।

विद्यम्वार्ता वसुधैव पेतुस्त्वाश्च निग्रभाः । मुहूर्ध्वं भूतगणा रथनादेन मोहिताः ।

७१२

प्रज्ज्वल जले चैव वह्निर्जनपदेभ्यः । युयुधुश्च ययैः सार्द्धं यथा नमसि सर्वतः ।

ज्योतीषि शतशः पेतुः स्वर्गाश्च धरणीतले । दिशो गजा संकुभिता नामाद्य धरणीतले ।

गर्दभाश्चण्वंस्यामैच्छिन्नाभैराष्ट्रं नमः । विनदङ्गिर्षहारावैस्त्वाग्नेष्वितिवर्षभिः ।

न भून् दीर्घं गगनं नरेन्द्रपुत्रभाभवत् । खल्वाने सुरवीरौ तु दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ।

जेपुर्मुनिगणा मन्त्रान् जगतो हितकाम्यया । प्राज्ञाण्य महात्मानो व्यतिष्ठेसु सत्तराः ।

७१३

ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्त्रमप्रवीत् । गच्छ बन्धा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ।

स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः । जगाम रथमारुह्य तस्मै भववर्त्मान्कै ।

स्थितन्तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदाम्तरा । उभौ रथाभ्यां धरणीमवतोर्षौ महाबलौ ।

न्यस्तगच्छौ तु तौ वीरौ बबन्धतुररिन्दमौ । पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ।

उभौ यथाय हस्ताभ्यामदितिस्त्रप्रवीद्वचः । अशोदराविवैवं किमन्योन्ये हन्तुमिच्छयः ।

७१४

खल्वपयै पुरस्तात् प्रवृत्तमतिदाहणं । सद्रुग्ं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुच्छयोः ।

श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः । न्यस्तगच्छौ स्थितौ भूत्वा कुर्वतं वचनं मम ।

तथेयमुक्त्वा तु तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ । गङ्गां जम्भतुरेवाय कथयन्तौ परस्परं ।

॥ शन उवाच ॥ त्वं प्रभुः कृणु लोकस्य राज्यं स्थापितस्त्वया । स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्मामवमन्ये ।

भाद्रवमुपगम्यैवं ज्येष्ठवं प्रतिपूज्य च । कथं कमलपत्राक्ष निर्वाणं कर्तुमर्हसि ।

७१५

स्नात्वा तु जाग्रतोत्तये पुनरभ्यागतौ भृपः । यवादिनिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ।

प्रियसङ्गमनं नाम तं देवं मुनयोऽवदन् । यत्र तौ सङ्गतौ चैभौ पितृभ्यां कमलेवजौ ।

ततः शक्य कौरव्य दत्त्वा वाचाभ्यं तदा । यत्र देवगणाः सर्वे समेत धर्मचारिणः ।

ततो युयुविमानैश्च देवाः सर्वे त्रिपिटपः । चक्षुः परमया युक्तोत्पानेनानुरूपया ।

कश्यपयादितिचैव तथा शक्रप्रणाद्वैतौ । विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिपिटपं ।

७१६

ते शक्रवदनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितं । ऊपरेकत्र कौरव्य मुद्रिता धर्मचारिणः ।

अथौ तु कश्यपं पठ्या सहितं धर्मवत्सला । उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रतं ।

ततस्तस्यां प्रमातायां रज्यामनबोद्धरि । अदितिर्हर्षतत्त्वज्ञा सर्वभूतहितद्वरं ।

उपेन्द्र दारकी गच्छ पारिजातं मयस्व च । वन्धाः संप्रापयस्तेन पुच्छकं हृदयेक्षितं ।

पुष्पके सत्यया प्रति पुनरेव तया तपः । नन्दने पुष्पनेष्ट स्यात् : खानि यथोचिते । ०१५
 एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी । एता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना ।
 ततोऽभिवाद्य पितरं मातरश्च अनाद्वैतः । महेन्द्रं सह श्रद्धा च प्रतप्ये दारकां प्रति ।
 दर्शं कृष्णाय पौलोमी नयोगान् दुर्जनन्दन । सर्वोद्यमेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मचारिणी ।
 दिव्यानां सर्वरत्नानां वासमाद्य मनसिनी । नानारागाविविधानां मदेवारजघामपि ।
 भार्याणाञ्च सहस्राणि यानि षोडश माधवे । प्रतियुक्त्य महातेजाः प्रयथैव दारकां प्रति । ०१६
 संपूज्यमानो ह्यमरैः सुकर्मो पुष्पकर्म्मभिः । समत्यक्तः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरि ।
 ॥ तत्र स्थापयित्वा तु पारिजातं वरद्रुमं । सत्यकं प्रेषयामास दारकां दारमालिनीं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ पारिजातमिहानेतं महेन्द्रभवनाश्रया । निवेद्य महाबाहो भैमानां भैमवर्द्धन ।
 श्रद्धा दारवतीश्चैव पारिजातं वरद्रुमं । प्रवेशयिष्ये नगरं शोभा प्रक्रियतां शुभा ।
 इत्युक्तः सत्यको गत्वा तयोक्ता पुनरागतः । सुनारैरपरैः सार्द्धं शान्तप्रश्रुतिभिः प्रभो । ०१७
 ततोऽपगतः पारिजातमारोप्य गच्छेत्तदा । प्रद्युम्नो दारकां रम्यां विवेश रयिनाम्बरः ।
 श्रेष्ठ्याद्यद्युक्तो न रयेनानुययौ हरिः । तस्मान्नु रयमुत्थेन सत्यकः शान्त एव च ।
 ये लभ्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्बहुविधैस्तथा । ययुः प्रष्टुं शक्त कर्म पूजयन्तो महात्मानः ।
 सत्यवद्वितारं शुभा आदत्वा नामराज्ञया । विष्णवे परमं जम्पुरप्रमेयस्य कर्मणा ।
 तं दिव्यकुसुमं दृष्ट्वा मर्त्यनिवासिनः । राजन् तनुर्गुह्यैः पश्यमाना मदीदृशं । ०१८
 तदद्भुतमचिन्त्यञ्च मदेकैलिकिलाष्टमं । दृष्टवान्तमं पश्यतां वै दृष्ट्वानामगमञ्जर ।
 योऽन्धाः सचलुयः सर्वे सम्भवुः क्षणादिव । विरोगा रोगिणश्चासन् धात्वा गन्धं वनस्यते ।
 क्षपन्तः कौकिलाः श्रेताः शुक्ला मर्त्यनिवासिनः । बभूवुर्हृष्टमनसो बभूवुश्च अनाद्वैतः ।
 नानाविधानि वाद्यानि गेयानि मधुराणि च । श्रुत्युत्सुकाश्च दृष्ट्वा नातिदूरगता मरः ।
 धीर्धैर्यं संकल्पयामास गन्धं दृष्ट्वा नरसदा । स तमेव समाजघ्नौ पारिजातसमुद्भवं । ०१९
 ततः प्रविश्य रम्यान्तु दारकां यदुमन्दन । ससुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीनदा ।
 कुबुराधिपतिश्चैव सर्वं स्मातरसेव च । दृष्ट्वान्तं यादवान्पुनः सत्यार्कस्यारोपमात् ।
 विस्मय्य तान् वै भगवाननादिनिधनोऽच्यत । संपूज्य च यथान्याये स्वमेव भवने गतः ।
 स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदन । पारिजातं तदग्रेष्ठं यहाय गदपूज्यञ्च ।
 सा देवी पूजयामास प्रष्टुं वासवानुजं । प्रतिजयाद्य तच्चापि पारिजातं महाद्रुमं । ०२०
 मनोपितेन स तद्वरण्या भवति भारत । महात्मादासुदेवस्य तदद्भुतमभूयुक्षत ।
 कदाचिद्दारकां सर्वा प्रष्टुं ददयति भारत । कदाचिद्दत्तहाथैस्तु मन्वद्वृक्षसन्निभः ।
 मनन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्तमेनोरथा । पुष्पकार्यञ्च सभारान् सभार्तुमुपसकमे ।
 यानि द्रव्याणि कौरव्य श्वबुदोपे तु कानिचित् । योग्यानि तानि कृष्णेन संघतानि महात्मना ।

मुनि तदा संसृतवान् स नारदं जनाहंन सव्यगुणोदितं वमी । प्रतिपद्यार्थं व्रतकृत् सत्त्वया यथापदिष्टं स पुरन्दर

मुञ्ज ।

७०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे चतुस्त्रिंशदधिकशतोऽध्याय ॥ १३४ ॥

॥ वेश्मन्यायन उवाच ॥ अयं कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमाने तपोधन । आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदताम्बर ।

तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विग्राह्यते । प्रतिपद्यार्थं विधिवच्छ्रीमानभ्यनिमन्त्रयत् ।

तत् काले च संयात्रे स्नानं देवो महामुनि । संपूज्य माच्छेगन्धैश्च भोजयामास भारत ।

शास्त्रं कानिकमवाध सर्वभूतद्वन्द्व्य । सत्त्वया प्रियया शङ्कैः प्रहृष्टेभ्यो नारात्मना ।

पुष्पदामावसज्या कण्ठे कृष्णस्य भाविनी । वषट् कृत्वा सुमगा पारिजाते वनस्य नौ ।

७०६

अग्निहोत्रं नारदाय ततोऽनुज्ञाय केवच । देवी धेनुमहसस्य काञ्चनस्य च पर्वत ।

हरिश्चरुयमिश्रं मणिरत्नयुतस्य च । तिलमिश्रं च तथा घामैरत्यैर्युतस्य च ।

प्रतिष्ठत्य तु तत् सर्वं नारदो मुनिव्रततम । प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो मुक्ता केवचमब्रवीत् ।

भो केवच मदीयस्त्वमग्निहोत्रं ततोऽपि सत्यया । स तं नामगुणच्छ्रुत् कुरुष्व यद्वीर्यस्य ।

प्रथमं कान्य इत्येवमब्रवीन्मधुसूदन । व्रजन्तमनुव्रज्य नारदश्च जनाहंन ।

७०७

परिहासान् यज्ञविधानं कृत्वा मुनिवरसात । तिष्ठत्यग्रेऽमोद्युक्ता परिहासविषयतः ।

अपनीय तत् कारुण्यं पुष्पदामैर्नमस्रवीत् । कपिलाणां सत्त्वया भो निज्ययायं श्रयच्छ मे ।

तिलशष्पाजिने सूत्रे अयच्छ त्वस्य काञ्चनं । यथोऽत्र निज्यया कृष्ण विहितो द्रव्यकेतुषा ।

तथेत्युक्त्वा हवीकेशकन्या चक्रे जनाधिप । उवाच तं मुनिश्रेष्ठं हसितो मधुसूदन ।

वरं वरय धर्मज्ञ यथे नारद काञ्चित् । तव दाताऽस्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ।

७०८

॥ नारद उवाच ॥ नित्यश्रेष्ठान् मे प्रीतो भवान् विष्णोः स्नातन । त्वप्रभावात् स माकोप्यं व्रजेपते महामते ।

अयोनिगो भवेद्यच्च नारायण मताङ्गते । भवेयं ब्राह्मणस्यैव देवकात्यन्तरेव च ।

एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत । तुतोप च ततो धीमाचारदो मुनिव्रततम ।

धाड्यश्लोषश्चापि विष्णोरतुल्यतेजसः । निमन्त्रितानि कौरव्य सत्त्वया हरिकान्तया ।

तामां ददौ मज्जियोगैर्नैक हरिव्रतमा । शय्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ।

७०९

पारिजातो वषट्पात्रं गतं प्रवृत्ते तदा । आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ।

निमन्त्रिता गणा सर्वे केवचेन महात्मना । विभूतिं पारिजातस्य दृष्ट्वा कुरुजन्दन ।

पाण्डुरांयानयामास यथैव श्रयया हरिः । द्रौपद्या च महतेजास्तथैव च सुमद्रया

युतयार्वाञ्च ससृता भोजकं ससृत् तथा । अत्यामपि च कौरव्य मितममन्त्रिष्वान्वयान् ।

रेमे च स च पार्थिव फाल्गुनेन जनाहंन । शान्तपुरो महतेजा परमहंस वसधृप ।

धंशरे गतो दानो क्षत्रिहाऽमरन्दिभः । पारिजातपुनः स्नानमयस्यभवात् ।

तरारि तं कश्यपश्च दृष्ट्वा स्तुपितोऽग्रभु । शक्येण वसितो धीमानमभेयवराक्रमः ।

७१०

तमुवाचादितियाता प्रणतं ममुसुदनं । शौभानमेव वा नित्यं भवत्भरसत्तम ।
 मनोरथं मेनवं त्वं पूरयस्व जनाह्वनं । तयाऽस्त्रित्यत्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ।
 'आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् । वासुदेवो महातेजाः क्वाणप्राप्तमिदं वचः ।
 महादेवेन देवेश सन्दिष्टोऽस्मि महात्मना । अन्तर्भूमितले ऽवस्थानसुरान् प्रति मानद ।
 तदिदो दशरात्रेण हन्ताऽहमसुरोत्तमान् । तत्रोपरिष्टात् स्थातयं प्रवरेण महात्मना ।
 जयन्तान् च वीरेण दानवानां जिघांसया । हृष्टोऽवमानुषो देवो देवपूजस्तथाऽपरः ।
 अवस्थाः किल देवैस्ते ब्रह्मणो वरदर्पिताः । अस्माभिः किल हन्ताया मानुषतमपुमागतैः ।
 तथेति कृष्यं स हरिः प्रीतरूपस्तदाऽब्रवीत् । सख्यगतेऽयं तौ देवावयोन्यं जनमेजय ।
 ददौ किरोटं कृष्याय शक्रोऽमृतसमुद्भवं । प्रीतात्मा कुहशाहूँल कुण्डलदयमेव च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुण्यकानां भूमोत्पत्तिं कथयस्व तपोधन । द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उमथा पुण्यकविधिर्मन्त्रेणात्पादितः पुरा । ऋण्येन विधानेन लोकैर्धर्मभूताम्बर ।

स्वर्गाद्वीते पारिजाते कृष्णेनाक्रियकर्षण । चयैा द्वारवती धोमाचारदेा मुनिवत्तनः ।

देवासुरे नृपश्रेष्ठ संग्रामि समुपस्थिते । पट्पूरस्व धर्मधारे महादेवाज्ञयाऽनघ ।

कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमं । आसीनं परिपत्रकं रुक्मिणी मेमकी नृप ।

ततो जाम्बवती देवी सत्यभामा च भाविनी । गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ।

देव्यश्च नृप कृष्णश्च वक्रतोऽन्या वै समागताः । कुलगोलमुपोषेता धर्मशोभाः पतिव्रताः ।

॥ रुक्मिण्युवाच ॥ मुने धर्मभूता श्रेष्ठ सर्वश वदताम्बर । उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हसि सुप्रत ।

विधिश्च फलयोगश्च दानं कर्म तथैव च । कैटवहलं च परमं तत्स्थितिं द्विपदाम्बर ।

॥ नारद उवाच ॥ ऋण्यं वैदमिं धर्मंश्च सप्तत्रिभिः सहानये । पुण्यकानां विधिः प्रीतो यथा देवि पुरी मया ।

चचारोमा प्रतं देवो पुण्यकार्यं श्रुचित्रता । प्रतावमानेऽयं तथा सखीा देवि निमग्नितताः ।

अदित्याद्याः सुताः सर्व्वा दसत्याक्रियकर्षणः । पैलामी च शची देवो ख्याता लोकैः पतिव्रताः ।

रौहिणी च महाभाग। सोमल दयिता सती । फाणुनी च तथा पूर्व्वा देवतो च विश्रम्यते ।

तथा शतमिया चैव मया च कुरुमन्दन । रतामिर्षिं महादेवो पूर्व्वमाराधिता सति ।

मङ्गा सार्वती चैव चेलगङ्गा च निष्कगा । तथा वैतरणी चैव गण्डकी चैव भारत ।

अन्याश्च सरिता रम्या सोपामुद्रा च भारत । सख्यान्या जगद्देवि धारयन्ति हि ताः श्रुभाः ।

श्रुभाश्च गिरिनन्दन्यो वक्रकन्याश्च सुप्रताः । स्वाहा चाग्निप्रिया देवो सावित्री च यशस्विनी ।

एहिः सुवेरकान्ता च जनेशमहिषी तथा । भार्या पितृपतेरैव यमुपव्यस्तयैव च ।

श्रीर्धर्मपतिस्तथा कीर्तिरागा मेधा च सुप्रता । प्रीतिर्धनिय त्यानिय श्रमनिय तपोधनाः ।

देव्यः सत्यसौवर्ण्यः सर्वभूतहिते रताः । तासां प्रतावमाने च पूजास्तकेऽभिका तथा ।

तिलरजमयं दत्त्वा पर्वतं सर्वधान्यवत् । वायोभिर्ज्वलभिर्मुखैर्नारागैः सुमयते ।
 प्रतिष्ठञ्च ता पूजां दत्तो देव्या तपोधना । उपविष्टा कथायिषाः कुर्वत्यो भट्टदेवते ।
 पुण्यकार्यं कथासाक्षामासन् देवो शशस्रया । विधिञ्च पुण्यकथाय सतीनां भट्टदेवते ।
 तार्था मतेन साध्वीनां सर्वार्थां सोमनन्दिनो । पर्यष्टच्छ्रुत्वा देवो पुण्यकानां विधिम्बर ।
 उमा तार्था मियार्यन्तु पुण्यकान्यत्रोत्तदा । समस्तं मम वैदर्भिं सर्वभूतहिते रता ।
 ममैव सोमसा दत्तं स तदा रक्षपर्वत । प्रतिष्ठञ्च मया चैव कृतो ब्राह्मणसाङ्कुभे ।
 उमा त्वत्पत्नीं साध्वीसोमस्यैवमभाषत । शृणु कन्याणि वक्ष्यामि सर्वानि संहिता शृभे ।
 पुण्यकानां विधिं कृतं यथावदनुपूर्वञ्च । यथा देवि मया कृष्टं पुरा स्त्रियं विधिं शृभे ।
 ह्रीं श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ षट्त्रिंशदधिकश्रुतीऽध्याय ॥ १३६ ॥
 ॥ उमावाच ॥ सर्वज्ञाहं यदा भर्तुं प्रसादेन शृङ्खलिते । तदा पुरा मया कृष्टं पुण्यकानां विधिः शृभ ।

९०९

९१०

९११

९१२

९१३

९१४

यनातन पुण्यविधिरिति सुश्लाघ्यगम्यता । महादेवप्रसादेन मया कृष्टस्त्वन्वति ।
 पुण्यकानि च सर्वानि चोर्षवत्यस्य निन्दिते । अनुश्रया भगवतो भर्तुं सर्वस्य धोमत ।
 सतीनै धर्महरणं यस्या नित्यमखण्डितं । पुण्यकानां विधिलस्या पुरणि परिकीर्तितं ।
 दानोपवाचपुण्यानि सुकृतान्यप्यहन्वति । निष्कलान्यवतीनान् पुण्यकानि तथा शृभे ।
 या वक्ष्यमि भर्तारं धेनिदुष्टा क्षयत्क्षिय । न तु तासां पुण्यकृतमलि ता निरयत्रमा ।
 साध्वी जगद्भारयन्ति सुशीलां पतिदेवता । जगत्या धर्मनिधाय सता पन्थानमाजिता ।
 श्रवाद्गुह्यं श्राव्यमुक्ता एतिमत्य शृभप्रता । सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगतं खनु ।
 व्याधितं पतितो वाऽपि दीनो वाऽपि कथञ्चन । न त्यक्त्य स्त्रिया भर्ता धर्मं रूपमनात्मन ।
 अकार्यकारिणं वाऽपि पतितं वाऽपि निर्गुणं । स्त्री पतिनारयण्येव यथात्मानं शुभांगे ।
 धेनिदुष्टे क्षिया तालि प्रायश्चित्तं हनैव सा । वाग्दुष्टे विहितं सङ्गि प्रावक्ष्यिषि पुरातने ।
 भर्तुश्चन्द्रेण कर्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया । उपवाचोऽपि वा धर्म्ये काङ्क्षन्त्या सुकृताङ्गतिं ।
 कन्यानारयण्येषु न स्त्री सा सभते गतिं । तिर्यग्योनिष्वहलेषु पथ्येन धेनिविश्रवात् ।
 परि वा नाम मामुय स्त्री सभेदसती सती । चाष्टालयोनौ दुर्भवा जायते कुकुराग्रजा ।
 भर्ता देव सदा ऋषीणां सङ्गिः पृथगोधने । यस्या हि तुल्येन भर्ता सा सती धर्मवारिणी ।
 केतुसङ्गहतानान् स्त्रीणां शोका न मोमन । भर्तुर्वैव मनो यार्थां यद्वावेन व्यवहितं ।
 रक्षसा रुग्णा वासा पतिं नातिशरन्ति या । तासां पुण्यकृतं धर्म्ये पुण्येन यद्भद्रवत् ।
 पुण्यकानां विधिं कृत्यसतः प्रयति मोमने । निषोध सद्य सर्वं भिद्वहो यत्तपसा मया ।
 यत्ता स्त्री प्रातस्तथाय रतिं विश्वापयेत् सती । उपवाचाद्यैर्मय वा व्रतकार्यै एतमने ।
 यत्प्रातश्च चरति सततं येनमस्य च । यथायौदुम्बरं पात्रं यत्तुमं यत्तपं तप ।
 येऽहं रतिं निष्य प्रतिष्ठकोन तत्तत्त्वं । ततो भर्तुं सती दद्यात् प्रातस्तथा प्रयतय च ।

आत्मनोऽपि निवेत्त्य ततः शिरसि तप्पलं । चैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतं ।
 उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च । स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रोषां पुंषाञ्च भाविनि ।
 अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा । अश्रुत्वद्विद्वं जयनमासनञ्च तथाविधं ।
 स्वयं प्रचालनञ्चापि पादयोरनुशब्दितं । अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
 उपवासाद्वाचापि मर्यादां श्लेशयति स्त्रियः । शुद्धमेव सदा वाचः प्रशस्तश्चन्द्रसमश्च ।
 अन्तरङ्गैरुक्तैश्च उपवासे व्रते तथा । पादुकार्थं दण्डैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
 उपवासेऽपि च विधिरेव एव प्रकीर्तितः । प्रसादनञ्चास्नानञ्च गन्धान् सुमनसस्तथा ।
 व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् । दन्तकाष्ठं शिरः स्नानमुदत्तनमयापि च ।
 विवर्जितं मृदा सर्व्वं शौचार्थं नु विधीयते । विष्णुस्तपस्यैः शुद्धैः स्नानञ्चैव समाचरेत् ।
 प्रचालनं वै शिरसः सदा मृत्स्निव्रित्तैर्जले । शिरसोऽप्यस्नानं धौमे नैव तावत् प्रशस्यते ।
 पादयोर्न च गात्रस्य स्त्रैरेवेति स्थितिः स्मृता । गोधानमुद्रधानञ्च खरयानञ्च वर्जयेत् ।
 नम्रस्नानञ्च व्रतं न व्रते क्षुपवासके । नदीजलेन स्नानञ्च प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
 शुभे तडागवायादौ विधीये जलजैर्जुते । गन्ता स्नानं प्रशस्तं सदैव खलु सर्व्वथा ।
 अरामे त्वरद्वद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् । नवेद्य कुम्भे स्नातव्यं विधिरेव वनातनः ।
 स्नानं शिरसो दृष्टं मया दृष्टं तपोवलात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पुण्ड्रकविधौ सप्तचिंभदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ उमोवाच ॥ विधिनैतेन कृतस्तेन स्त्री सदा भर्तृदेवता । चरेत् भवश्चरं दान्ता वपुषाश्चास्मभवे वा ।
 स्त्रियो द्वावाहयेत् साध्वीरेकादश समाधिना । स्वयञ्चैव विधिर्दृष्टो व्रतकानां मया श्रुतः ।
 अर्द्धिर्द्वात् सतीः सर्व्वा या भूक्षप्रतिभो भवेत् । तावान् नु निष्करो देयः काक्षरेत्रानुरूपतः ।
 ततो मासान्शुक्लान् नित्यै च नवमो तथा । आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्यापि वर्ज्यं ।
 उपवासमहोरात्रं चिराच्चञ्चापि निश्चिता । आदौ चान्ते च कुर्व्वीत व्रतकस्य सुविद्वये ।
 दुरकथं ततो भर्तुरात्मनश्चैव कारयेत् । उत्सादनञ्च वपनं तस्मिन्नाहनि मय्यते ।
 ततो विनाहत् स्नानं विहितं पुण्यके श्रुते । मण्डनञ्चैव विहितं मास्त्रधारणमेव च ।
 कुम्भेद्य स्नापनमिमे साध्वी मन्त्रमुदीरयेत् । भर्तृपादौ नमस्कृत्य मनसा वाऽय वा गिरा ।

कापो देव्यः स्त्रयोपां विदुषाभ्यो दिव्या मदम्लो धाः ब्रह्मर धर्मराव्यः । हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवमेव रवेन मेघधे
 मां गुपन् ।

अपामेय स्त्रियो मन्त्रः सर्व्वचान्यत्र मे श्रुणु । मन्त्राः पुराणविहिताः स्त्रोषां सर्व्वान्श्रुतोभवे ।
 शुभाऽथवा गुणिनी युक्तधर्मा अर्था शार्क कामदा स्त्रां श्रेण्या । मा कश्चेना मनसा वाऽपि वाचा भर्तुर्भवेद रूपतो द्याश्च
 वदन्ता ।

क्षपजोगामधि नित्यं भवेद्युपुता स्त्रां सुभगा शारङ्गता । वनस्पदह्ता गुप्तवादिनी च सर्व्वमात्मना ह्यामरदरिद्रा भवेद्य ।

पतित्य मे स्यात् सुमुखा मत्प्रतीको नित्यं मङ्गलः स्थावरातिर्गद्गतिश्च । प्रीतिश्च नैवा स्थावराकानुरूपा मनो विरागो न भवे साधुत्वं च स्यात् ।

लोकान् साध्वीनामुत्तमानां ब्रजेयं धामिः सर्वं धार्यते विग्रहपं । उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति पितृभर्तुंश्च पतिभक्त्यै धिताः स्म ।

भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्निरन्तः क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्यो महाश्व । अष्टाङ्गारख मम बाह्ये नियुक्ताः स्मर्युर्मे मुनयो निग्रहश्च प्रतप्तश्च ।

चैरारम्भो देहिनां भौतिकोऽयं विधिः सत्त्वधैर्भूतयुक्तैः सर्वो जैः । सन्नेते मे साविणः सर्ववत्सलः प्रते चास्मिन्नियमे चापि हृत्ते ।

चन्द्रादित्यौ पुष्पाद्याो यमश्च दिग्गः सर्वो द्रव चात्मा च मेयं । सन्नेते वै साविणः सर्वं श्व प्रते चास्मिन्नियमे चापि हृत्ते ।

मनैरेतैः पुराणैः सर्वद्रव्याभिमन्त्रणं । मनस्योऽस्मृतिर्वा पुराणे समुदाहृतं ।

स्वात्माऽयं वासधो दद्यात् भर्तुं कर्त्ता स्वयं शुभे । अथात्मकचित्तं न स्थायुमे विज्ञेन केनचित् ।

वासोऽन्यदेव दद्याच्च श्रेतं मुख्यं सर्वं शुचि । सकृन्तितं सूचतन्तु वासधा तेन मिश्रयेत् ।

ततो दिनें शुचिं दान्तं ज्ञानविज्ञानकोविदं । भोजयेच्च यथाग्रज्जा सह भर्ता सुमधमे ।

ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासोयुक्तं महातपे । शय्या चार्घ्यं चर्चं धान्यं दाशी दासस्तथैव च ।

अष्टाङ्गारः शक्तिश्च रत्नपद्मेत एव च । सर्वधान्यैः समुक्लिशस्त्रिषु च विधेयतः ।

वासोभिश्च प्रतिष्कृजे मानावैश्वर्यरत्नानि । हस्तपादचपयैव देया गौरैव वा पुत्रैः ।

सवणप्रतिमां दद्यान्नवमीतस्य चापरां । गुडश्च मधुनश्चैव सुवर्णश्च च शोभनः ।

तथैव सर्वगन्धानां रसानां वृषमेव च । तथा सुमनसा दद्याद्गुणसौकुमार्यश्च ।

फलानाश्चैव सर्वेषां वाससामपि नन्दिनि । विचप्रतिष्ठतिश्चैव काष्ठश्च प्रतिमान्तया ।

मिताम्रतिष्ठतिश्चैव दध्नाऽयं पयसस्तया । सर्पिषा दूर्जया चैव धाक्षान्यामेयभीसति ।

कालदेशानुरूपश्च देयं विभवतः सति । अन्तं वा बज्रं वाऽपि भर्तुं हृन्देन सर्वदेदा ।

तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने । गोस्त्वय्यं प्रदातव्या कपिला कांक्षमेव च ।

हृष्पाजिनश्च सुभगे सतिलं वासवाऽचितं । आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाऽजिनमनिन्दिते ।

स्तनहन्ता मर्षकामानाप्नोति वरवर्णिनि । पुरोधिका पुत्रवती सुमगा रूपभाविनी ।

मृष्टश्चा धनाद्या च स्त्री भवत्यमलेश्वरी । दक्ष्या लभते चैव कन्या रूपगुणाश्रिताः ।

भवति सुभगाद्यास्त्वयैव च पुरोधिका । पुत्रवती धनाद्याश्च शोचवत्यश्च नियता ।

अदन्ति हन्तं दाभो मयैतत् प्रथमं प्रते । उभाप्रतिकर्मिलोऽयं स्यात् सान्त्वितिकं खनु ।

स्तनदेवोत्तमं स्त्रीणां प्रते तस्मात् समाचरेत् । सर्वकामानाप्नोति स्त्री रत्नैर्नन्दिते ।

स्तनतन्त्रकराण्ये च देवेशो हृषध्वजः । पुराऽस्मिन्नियमे शौचं प्रियायै मम सर्वहृत् ।

व्रतकन्यावसने तु देयं भोज्यञ्च नित्यदा । स्त्रीणां प्रदेया कामाय शूद्राश्च । काशदेशयोः ।
 एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि । दद्यात्तो ब्राह्मणानान्तु देयमन्नं सर्व्विषं ।
 पापं च दातव्यं व्रतके नान्यदित्यते । नात्र प्राणिबध कार्य्यं पुराणे निषता श्रुतिः । ७८१
 अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं येन संप्रये । महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे ।
 मर्यादां पुनः फला नाथ्यं शङ्कितदुदाहणं । तस्मादचिन्तितं दद्यात् सपुत्रकरकान् शुभे ।
 ज्येष्ठापादौ शुभौ माधौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् । अथवा ज्येष्ठमैवैकमापादं वा समाचरेत् ।
 ततो मासद्वये पूर्णं मासे वा वरवर्णिनि । सपुत्रकरकान्दद्यात् फाणितप्रतिपूरिताम् ।
 सपिपः पयवैश्वं दक्षोऽयं मधुनोऽनघे । जलस्य च तथा दद्यात् पूरयित्वा शुभयमे । ७८२
 एकैवै शानदृष्ट्वाय सुव्रताय जितात्मने । सपुत्रकरकान्दद्यात् पावन्तो मनस्य प्रियाः ।
 दृष्ट्वैवुत्तरं चेद्वि स्त्रीणां कामकरं ततः । किञ्चिद्द्वयं सुताकामा सुतां प्राप्नोत्यश्वत्थं ।
 गौर्वाऽयं काश्चन वाऽपि दक्षिणाद्यं प्रशस्यते । विप्रस्याष्कादनं देयमवयवञ्च शुचिक्रिते ।
 यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्मारी शुचिव्रता । सपुत्रकरकाणान्तु विधिनैवं विपश्चिता ।
 अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता । संवत्सरं सपूर्णञ्च व्रतधर्मानुपालिनो । ७८३
 करकामपि दद्याच्च पूर्णं संवत्सरे शुभे । अनुश्रया सदा भर्तुं सत्यवादिन्यन्वति ।
 सुवर्णसूत्रं विप्राय कैमुद्या दातुमर्हति । यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतकं सार्व्वकामिकं ।
 यज्ञोपवीतं कनकं दक्षिणाश्चापि शक्तिः । अयच्छतो यतोऽसौ चि वचनं कामान् समश्नुते ।
 नवं न भक्षयेत् कियिन्नारी धान्यमयो फलं । पुष्यं वा नौतुमुञ्चीत यावदेवं समाचरेत् ।
 एकभोजनं धर्म्यं पुण्यं कर्तुमर्हति । ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुं च तदनंतरं । ७८४
 एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपप्राप्तिनो । भवत्यविधवा चैव स्त्री धनख्याः तेषां च ।
 बाभोकानि न पादेषां स्त्री पूर्णं परिवत्सरं । न वा पुत्रविनाशे हि यशस्वीत्यवगम्यतां ।
 श्रावकं शृगमामस्य नित्यमेव विवर्जयेत् । नाप्नोति मरणं नारी चाप्नोति पतिव्रता ।
 अस्मात् वर्ज्ययित्री तथेतेत्यादिकामपि । कलश्यां काश्चनं नाद्याया भर्तुं सुखमिच्छति ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यादेकैकं श्रावकमादित । सुदक्षिणा पुत्रवतो भवत्यसि पुरोधिका । ७८५
 सत्यं प्रशालयामा स्त्री स्वपादावेवमादित । प्रतिष्ठा लभते नित्यमुदेगरेहिता यतो ।
 दिवा सूर्य्यस्य मार्गिणं वर्जयेत् स्त्री पतिव्रता । एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावर्षं विवर्जयेत् ।
 वा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी । अधितिष्ठति मर्यादा सपुत्रोनां च वंशय ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यात् शैवर्षं सूर्य्यमुत्तमं । ब्राह्मणायामिष्टाय दरिद्राय चमस्त्रिने ।
 फलानि चाप्युष्याणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता । दद्यादनसमिक्के चरितव्रतका तथा । ७८६
 अथ वाऽसंगते सूर्य्ये भुङ्क्ते स्त्री निषता यतो । अन्नमद्यपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनि ।
 वा दद्यात् काश्चनमन्नं नृणां पि दद्यान्पि । अमिरूपाय विनाय वास्य सन्नगानिनं ।

चन्द्रमौतलगात्री सा भवत्यमरवर्णिनी । सुभगा दर्शनीया च पुष्पवत्यग्नि भाविनी ।
 पौर्णमास्यान्तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । अथ दद्यात् सुमनसा साद्यतं सजुषं तथा ।
 यावक्कञ्च वलिं कुर्याद्दधिना सह संयुतं । एवं या कुरुते निधं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 अदृष्टा सा तु नाश्रति सूर्य्ये नारी पतिव्रता । दुर्दिने वाऽय वा व्येधे सेष्टान् कामानवाप्नुते ।
 काञ्चनं शक्तिः दद्यात् सा विप्राय मनसिनी । सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे पारिजातहरणे पुण्ड्रकविधौ अष्टाचिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
 ॥ भगवत्युवाच ॥ निर्लेष्टयं शरीरं यैर्भक्तैः पुण्यैरपि । अस्म्यति प्रवक्ष्यामि ससैतामिह्वरे शृणु ।
 कृष्णाक्ष्मी या उपति स्नाद्वा मूलफलाग्रया । ब्राह्मणायैकमग्रं सा दत्त्वा भवेदेवता ।
 शुक्लवक्त्रा शुभाचारा गुरुदैवतपूजिका । एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्भिजातये ।
 गोदाक्षरमुल्लङ्घतं चामरञ्च ध्वजं तथा । दक्षिणपूर्वमष्टांशं शतगं वाऽपि शुचिव्रते ।
 जर्जितनमः खराक्षायाः श्रेणिदेशावलम्बिनः । तस्या भवन्ति केशास्तु भक्तिमद्या हि भर्तारि ।
 शिरो निर्लेष्टुकामा तु गोमयेन श्रिगः सती । प्रचालयेन्नासं कृत्वा पयसा श्रोत्रलेन च ।
 गोमूत्रञ्च सदा प्राशेच्छिरःक्षणञ्च भिजयेत् । कृष्णां सतद्देवीमितत् कर्त्तव्यं वरवर्णिनि ।
 भवत्यविधायां चैव सुभगा विज्वरा तथा । शिरोरेणैश्च चैवास्याः शरीरमभितथये ।
 दर्शनीयं सलाटं या स्त्री काञ्चति शुचिस्मिने । तिर्य्य प्रतिपदं गिर्यं सा उपदेक्षोभ्रजा ।
 पयसा च तयाऽश्रोदाद्यावत् संवत्सरो गतः । माह्वणस्य तथा दद्यात् पटं कृष्णमयं शुभं ।
 सलाटं रूपम्यथं तेनाप्राप्यङ्गना सती । द्वितीयां स्त्रीं सदा धैत्ये भुञ्जोरिह्येत् सुकृपतां ।
 अनन्तरोपवासेन शकभक्ताग्रजा सती । ततः संवत्सरं पूर्णं ब्राह्मणान् खलित्वा चयेत् ।
 फलैः परिणतैः धैत्ये भाषाणां दक्षिणाम्बिते । खण्डेन च भद्रन्ते घृतमात्रेण चानये ।
 भुवौ विधाय सा दद्यान्मृगनाभिमये शुभे । श्रवणौ रूपसम्पन्नविष्णो स्त्री सुमधये ।
 नचने श्रवणे प्राप्ते भुवं भुञ्जीत यावर्कं । ततः संवत्सरं पूर्णं कर्षी दद्याद्भिरण्मयौ ।
 घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहिते शुभे । नाशामिह्येत्सलाटानां मध्यमावधिवर्जितां ।
 तिलगुल्मं सदा मिञ्चेद्यावत् पुष्पेह्नि रचितः । अनुन्तरोपवासेन सेक्यः खलितैः शरा ।
 तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् । खलौ भवेयमिति या स्त्री काञ्चेद्व्यतोद्भवैः ।
 अनन्तरं सा भुञ्जीत पयसा वा घृतेन वा । ततः संवत्सरं पूर्णं पद्मपत्राणि पण्डिता ।
 तथैवात्पलपत्राणि न्यसेत् चोरे शुचिस्मिने । सर्वमानानि विप्राय ततो दद्यात् सती सति ।
 कृष्णाशरमानाचो स्त्री दत्त्वा भवति सा वै । इह्येदेष्टौ चारुह्यौ या स्त्री धर्मगुणाविते ।
 सा खण्डयेन च पित्रेदुदकं वत्सरं सती । अयापितेन भुञ्जीत नवमं धर्मभागिनो ।
 ततः संवत्सरं पूर्णं विद्रुमं दातुमर्हति । तेन विष्णुनाभाष्टौ स्त्री भवत्येव शोभने ।
 सुभगा च सपुष्पधनाद्या गोमती तथा । या चारुह्यानिह्येत् दन्तानमरवर्णिनि ।

७१४

७१५

७१६

७१७

७१८

७१९

शुक्लाष्टमी न सा ऽश्रीयाद्भक्तदयमेनिन्दिता । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्द्रौप्यमयान् शुभान् ।
 दन्तान् प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्तिगुणोदिते । तेन सा तिलपुण्याभान् दन्तानाम्नाति सा सती ।
 सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथाऽनेघ । सर्वमेव मुखं कान्तमिच्छेद्या दृष्टिरानने ।
 सा पौर्णमास्यामन्नातु भ्रात्रे च द्रोदये शुभे । यात्रकं पयसा सिद्धं दत्त्वा विधाय भाविनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रे कथमर्थं शुभं । पद्मे फुल्लेभिसंन्यस्य ब्राह्मणं स्नाति वाचयेत् ।
 पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् । स्नानविच्छति या नारी दृष्टराजफलोष्मी ।
 अयाचितं दद्यात् सा नित्यमश्रीत वाग्यता । संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे विष्णे काञ्चने शुभे ।
 सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने । सौभाग्यं परमाप्नोति यत्नान् पुष्टास्त्रयैव च ।
 सदोन्नतसौमि चैव भवत्यमरवर्णिनि । श्रातोदरत्वमन्विच्छेत् षोडशकाचभोजना ।
 पञ्चम्या तु न भोजन्यमर्थं तोयेन नियदा । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातोत्तरां शुभे ।
 फुल्लं सदक्षिणा धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने । दत्त्वा विच्छति या नारी रूपयुक्ता मुमथमे ।
 द्वादशी सा सप्तैव शक्यैः सर्वैरनिन्दितैः । संवत्सरे ततः पूर्णे पद्मे रौक्मे ददातु सा ।
 ब्राह्मणायामिहूपाय तथा पद्मद्वयं शुभे । श्राणं विद्यालामन्विच्छेत् स्त्री सप्तैव सुव्रतैः ।
 चण्डोदशीनेऽभक्तमन्नातिर्वै क्षयाचितं । ततः संवत्सरे पूर्णे स्वर्णं श्रेयसञ्चतु ।
 प्रजापतिमुपाकारं कृत्वा तत्र वरामने । काञ्चनं तत्र दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ।
 अक्षमेन च धर्मज्ञः शनकैरवचूषयेत् । रत्नानि चैव पूर्णानि वासी रक्तञ्च दापयेत् ।
 तेन श्रेणीभिमता स्त्री भौम्ये प्रतिपद्यते । मधुरां वाचमिच्छन्ती वर्ज्येयवर्णं सती ।
 संवत्सरे वा मार्घं वा दापयेत्स्वयं ततः । सदक्षिणे ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छन्ती ।
 शुतवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनी । मूढगुहफशिरौ पादाविच्छन्याः सोमनन्दिनि ।
 घट्या घट्या वरारोक्षे भोक्तव्यं कमलौदनम् । अग्निर्वा ब्राह्मणे वाऽपि न स्यष्ट्यं सदा पदा ।
 पदा यदा स्मृतेऽक्षयं बन्देन तपसाऽस्थिते । पादेन न च वै पादं प्रवालं पितुमर्हति ।
 द्रुमेतिव्यं व्रतयुक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता । वृक्षैः कथ्यमयो दद्याद्ब्राह्मणाय पवित्रता ।
 तौ वराय ब्राह्मणाय स्थापयित्वा हृते ऽनेघे । पद्मे चाधामुषे कृत्वा दद्यादिप्रायः नन्दिनि ।
 रत्नैर्द्रौमिर्गन्धिलो काञ्चनेऽस्त्रलङ्घने । सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमोहरे ।
 चिरात् पुण्यकाले सा वगेतु पतिदेवता । कैमुधामयं वापाय्यां माध्यामाश्रयजे तथा ।
 मातरं पितरश्चैव मन्यते ऽतिविदेवतं । घृतस्रं नित्यं विप्रेभ्यो ददातु स्वर्णं तथा ।
 रत्नार्घ्येन सृष्टे चैव फलेतु पतिदेवता । उपनेपञ्च धर्मज्ञा वलिकर्षं च मानिनि ।
 वाग्दृष्टा चैव मा शुभे भवतामार्गपण्डिता । पर्यन्तातु च ना किञ्चिदपि शक्यं यशस्विनि ।
 दलं दृष्टवत्यष्ट पत्युज्जतु भाविनी ।

रति श्रीमहाभारते पितृपु रविप्रे निष्पुण्यर्षेण पानिज्ञातहरणं प्रविधौ जनपदं रिश्रद्धिकप्रतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ उमावाच ॥ भान्धवान् सगुणानि ऋण्यैकभक्तेन नित्यदा । सप्तमीं सप्तमीं नित्यं चपयेत् स्त्री पतिव्रता ।

ततः संवसरे पूर्णं दद्याद्द्विरण्यस्य । सदाविणं ब्राह्मणाय प्रभुमवन्मुमती भवेत् ।

करञ्जे दीपकं दद्यात् सदा या प्रमदावरे । पूर्णं संवसरे दद्यात् शौचकं दीपकं ततः ।

तस्या मा स्त्री भवेद्भर्तुरिष्टा पुत्रवती तथा । सपत्नीनामपि तथा दीपवन्मन्त्रे शुभे ।

या जेपमेतिनी नित्यं जैव च स्वादरुन्नुदा । न च स्वाह्मना भौत्ये नित्यस्य पतिदेवता ।

शौचान्विता च सततं न च रूपाभिभाषिणी । यशूयःपुरयोर्नित्यं गृध्रापानिरता मती ।

किं तस्या व्रतकैः कृत्यं किं वा स्यादुपवासकैः । या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ।

विधवा स्त्री तु यां हि स्वादेवयोगात् मती सति । तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराणैकः सुमथने ।

पतिं धन्यपयित्वा सा चिचन्वे वाऽथ वृण्वथ । तस्य पूजां सदा कुर्यात्सतां धर्ममनुसरत् ।

ततः एवाभ्युद्याद्य नित्यं थाचेत मुव्रता । व्रतकैः चोपवासैः च भोजने च विव्रेयतः ।

भर्तृलोकान् प्रजयिष्य न वेदतिरुमेत पति । आण्डिली सूर्यवद्भाति सततं पतिदेवता ।

अथ प्रभृति सर्वेषां देवानास्त्रैव योषितः । ऋक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराण्ये याः सनातनाः ।

मुनिश्च भारद्वाजः कर्त्तुं पौराण्यं श्लाघते विधिं । उपवासस्य धर्मोत्तमा व्रतकानां तथैव च ।

अदितिद्यापि सेन्नाणी लक्ष्य कोममुते वरे । प्रवर्त्तने पुण्यकानां व्रतकानाञ्च सर्वदा ।

धीर्ज्ञानीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः । उपवासव्रतविधिं यथावदिह शृण्वतः ।

श्रुतुर्भवेत्तु सर्वेषु भार्या विष्णोर्भङ्गात्मनः । श्लाघन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनं ।

विशेषधर्मां धर्मोणां स्त्रीधर्मेषु प्रशस्यते । पतिमक्तिरदुष्टलभवाग्दुष्टलभैव च ।

॥ नारद उवाच ॥ श्वमुक्तास्तु ता देव्यां मष्टादेव्या तपोधनाः । अमुर्धेष्टा महादेवो प्रणिपात्य हरमिषां ।

अदितिप्रतकक्षके शृणु धर्म्मधारिणी । उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः ।

पारिजाते शिवस्थाय मन दत्तस्तु श्रव्यप । अदितिप्रतकं चक्रे शृणु यद्वर्धधारिणी ।

उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः । पारिजाते शिवस्थाय मन दत्तस्तु काश्यप ।

अदितिप्रतकं नाम तद्वत् सत्यभामया । तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।

तैरेव दुक्तैः भर्तृकृतिर्दत्तमधिकं कृतं । सन्ध्याकाले च भद्रांशे स्थाने स्थाने तथैव च ।

पूजनं वा गमस्कारं अपथ द्विमुणः श्रुतः । यानिचोव्रतकं कृत्वा तथादितिप्रतं मती ।

भर्तुः कुलं पितृकुलमात्मानञ्चैव तानयेत् । दृष्ट्वाणी व्रतकक्षके तदेवोक्तं यथाविधि ।

रक्तमभधिकं वासो भोजनञ्चैव यानियं । चतुर्थे दिवसे अपि पुण्यकार्ये विधिं श्रुतः ।

अहोरात्रोपवासस्य देयं कुम्भवत् तदा । गङ्गाया व्रतकं दत्तं तदेवैवै यशस्करी ।

पद्ममभधिकं काश्यपः प्रत्युपस्थात्मानो जले । अश्वत्थिनृवा जले भाष्यः प्रकृते हरिनिने ।

एतद्गङ्गाप्रतं नाम सर्वभक्तप्रदं स्नानं । यतः सप्त च सप्तय कुञ्जानि हरिपत्नये ।

स्त्री तारयति धर्मज्ञा गङ्गाप्रतकारिणी । देयं कुम्भवत्तस्य गङ्गाया प्रतके शुभे ।

तारणां पारण्यैव तद्व्रतं मार्गकामिकं । यमभार्या 'चकाराय व्रतं यामरयं दुमे ।
 हेमन्तो तत्तु कर्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे । इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमाश्रिता ।
 खाता गृह्यसमाचारा नमस्तुभ्य पतिं शुभे । चराम्यहं यामरयं हिमं शृठेन धारये ।
 पतिव्रता क्षीरपुत्रा भवेयञ्च पुरोधिका । सखीचाचितिष्ठेयं पश्येयञ्चैव सा यमे ।
 समन्तपुत्रा जीवेयं पितरं सुमुखमेव च । पतिलोकञ्च गच्छेयं भवेयं धनिनो तथा ।
 सुचेला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता । एवं कृत्वा ततो विभं मधुना खल्लि वाचयेत् ।
 तिष्ठेयं तथा कृत्वाः पायशेन तु भोजयेत् । एवं व्रतानि देवोभिः कृतान्यमरवर्षिणः ।
 महादेव्या पुरोक्तानि वद्रपत्न्या हरिमिये । अहं प्रबोमि तवसा मदोयेन समन्विताः ।
 सर्वान् ब्रह्मण्य पुण्यानि व्रतकानि तयैव च । पैराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
 कल्याणगुरुकृतानि पावनानि शुभानि च ।

७१७

७१९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इक्ष्वाणो व्रतकञ्चके दृष्ट्वा व्रतकविलसत् । उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चतुपा ।
 उमाव्रतकवन्त्सर्वं हृदयदानं तदाऽधिकं । राजनालाप्रदानञ्च तथाऽहं चार्णवकामिकं ।
 तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं यथा । ददावभधिकं सा तु गन्धहवं मनोहरं ।
 यथा ददौ तथैवायं पुरोमाव्रतकं यथा । योन्मभधिकं वासलया दत्तमुनाव्रतं ।
 रोहिण्या चायं फाल्गुन्या मधया च पुरातनं । व्रतानि खलु दत्तानि बह्विन् क्षुन्ननन्दनं ।
 ददौ शनभिया चैव व्रतकं पुण्ड्रप्रवचं । येन जलवभुज्यते जगाम कुरुनन्दन ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णु हरिवंशे पारिभातेहरणे उमाव्रतकं चवार्गिभद्रदक्षिणनोऽध्यायः ॥ १४० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्मज्ञ व्यासविद्य तपोधन । पारिभातस्य हरये षट्पुंरं परिकीर्त्तिनं ।
 निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन । तेनां वरं मुनिव्रतं कीर्त्तयन्नाभ्यकथय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विष्णुरे निहते वीरे वद्रेणाल्लिष्टकर्मसा । तत्रायुःशाना बहवो बभूवुरस रीतमः ।

७२१

अनादिमथनिधनः सोमो देवो महेश्वरः । तमस्य सुखं स्वर्गं वक्षमिच्छन्ति येऽसुराः ।
 ते नेपुस्य कंचित्तु दुरात्मानो महासुराः । अयेपुरपरे राजन्सुरा मयभावनाः ।
 नेपुर्थं तु दुरात्मानस्तानुवाच पितामहः । वरयध्वं वरं वीरा रुद्रक्रोधस्तु येऽसुराः ।
 त ऊचुः सर्वदेवानामवस्थाः स्थाप्ये विभो । पुराणि यट् च नो देव भवन्तर्था हीतले ।
 सर्वकामसमृद्धार्थं यट्पुरं चास्तु नः प्रभो । वयश्च यट्पुरं गत्वा वत्स्याम च सुखं प्रभो ।
 द्वादशैव भयेन स्याद्येन नो ज्ञातयो हताः । निहतं चिपुरं दृष्ट्वा भीताः का तपसां निधि ।

७१८

७१९

॥ पितामह उवाच ॥ अश्वरा भवतावस्था देवानां ब्रह्मरक्ष च । न बाधिव्य चेदिमान् शतयन्वान् सतां प्रियात् ।
 विशेषघातं मोहाचेत् करिष्य कथञ्चन । नाशं यास्य विप्रा हि जगतः परमा गतिः ।
 नारायणादो मेतयं सुवर्द्धिर्ब्राह्मणहितं । सर्वभूतेषु भगवान् हितं धत्ते जगद्गर्जनः ।
 ते गता अमुग राजन् ब्रह्मणाऽय विमर्जिताः । येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मधारिणः ।
 क्षयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः । येनं हृषभमाह्वय सोमः सप्रवरः प्रभुः ।
 उवाच चेदं भगवानसुरान् स शताङ्गतिः । वैरमुत्सृज्य दम्भं हिंसाश्चापुनरुत्तमाः ।
 भामेव चाश्रितास्तस्माद्देवं बाधु ददामि वः । यैर्दक्षिताः स्य मुनिभिः शक्तिसापरमैर्दक्षैः ।
 सह तैर्गम्यातं स्वर्गं प्रीतोऽहं वः स्वकर्षणा । इह ये चैव वत्स्थन्ति तपसा ब्रह्मवादिनः ।
 अपि कापित्यिकाह्वये तेषां लोका यथा मम । इह भाषान्तपर्वान्तो यः कुरिष्यति मार्गवः ।
 वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्तां तपोधन । वर्षाणाम् सहस्रसु तपसां प्राप्यते फलं ।
 हत्वा चिरात्वं विधिवत्सुखेन चेषितां गतिं । अर्कदीपे निवसतो दिगुणं तद्विविधति ।
 नीचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहं । श्वेतवाहननामानं यश्च मां पूजयिष्यति ।
 सर्वतो भयचित्तोऽपि मार्गं व मम यास्यति । श्रौद्धम्बरान् वाटमूलान् दिङ्मान् कापित्यिकानपि ।
 तथा शृगालवाटोपायन्मोक्षानो दृढमृतान् । मुनीन् ब्रह्मवाटोपायान् सविशेषेण ये नराः ।
 पशयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तीक्षितां गतिं । दत्तुकाऽय महादेवो भगवान् श्वेतवाहनः ।
 तैरेव सहितः सर्वद्रष्टा लोकं जगाम वै । जन्ममार्गं गमिष्यामि जन्ममार्गं वशास्त्वहं ।
 सर्वं संकल्पयामोऽपि रुद्रलोके भक्षीयते ।

७२०

७२१

७२२

७२३

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यट्पुरवधे एकचलारिन्द्रदक्षिणतोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

॥ देशप्रायण उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदः पटङ्गवित् । ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यश्च त्रिषो धर्मगुणान्वितः ।

ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजपनेयिनां । अथनेधः कृतस्तेन वसुदेवस्य धीमतः ।
 स धांवश्वरदोकार्या दीजितः यट्पुरास्थे । आवातायाः शूभे तीरे मुनया मुनिमुष्टया ।
 सदा च वसुदेवस्य सहायायो दिगोत्तमः । उपाध्यायश्च कौरव्य चोरहेतोर्ब्रह्मज्ञानः ।
 वसुदेवस्य पातो देवक्या सहितः प्रभो । यजमानं यट्पुरस्थं यथा शको रुहस्यति ।
 तत् भव ब्रह्मदत्तस्य यज्ञस्यं ब्रह्मदक्षिणं । उपासन्त मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढमताः ।

व्यावोऽहं याज्ञवल्क्यस्य भुम्भुर्जनिनिस्तया । एतिमान् जाजस्विष्व देवलोकीन् भारत ।
 षट्पञ्चाशत्पथया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः । यचेष्टितान् ददौ कामान् देवयो धर्मचारिणी ।
 वासुदेवप्रभाषेण जगत्स्युर्ध्वहीतले । तस्मिन् षष्ठे वर्त्तमाने दैत्याः षट्पुरवाचिनः ।
 निकुम्भाद्याः समागत्य तमचूर्णरदपिताः । कार्यतां यज्ञभागो न सोमं पाद्यामहे वयं ।
 कन्याय ब्रह्मदत्तो भो यजमान प्रयच्छतुः । कृद्धः सन्दस्य कन्यास्य रूपवत्यो महात्मनः ।
 आह्वयताः प्रदातव्याः सन्त्येव हि न भुतं । रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विमिश्रानि ददातु नः ।
 अन्यथा न तु यद्यर्थं वयमाप्तापयामहे । एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तान्वाच यज्ञाधुरान् ।
 यज्ञभागो न विहितः पुराणैः सुगुणसत्तमाः । कथं सधे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ।
 शृण्वतेह मुनिश्रेष्ठान वेदभाषार्थकोविदान् । कन्या हि भगवता दद्यात्सास्य संकल्पिता मया ।
 श्रुत्वा तेषां प्रदातव्याः सदृशानामर्थशयं । रत्नानि तु प्रयच्छामि मास्तेनाहं विचिन्वतां ।
 बलात्तैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रित । निकुम्भाद्यास्तु रूपाः पापाः षट्पुरवाचिनः ।
 यज्ञवाटं विलुप्तपुण्ड्रं कन्याय तात्तया । तं दृष्ट्वा सन्नष्टतनुं दद्यावानकुन्तुभिः ।
 वासुदेवं महात्मानं बलभङ्गं गदं तथा । त्रिदित्वाऽथ ततः कृष्णः प्रसुखमिदमब्रवीत् ।
 गच्छ कन्यापरिचारं कुरु पुत्राश्च मायया । द्यावद्यादवधैत्येव षट्पुरं यात्यं व प्रभो ।
 स यथौ षट्पुरं वीर पितुराज्ञाकरं सदा । निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
 कन्याया मायया धीमानाजह्रे स महाबलः । मायामयोश्च कृत्वाऽन्या न्यस्त्य च युष्मिणीसुतः ।
 मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुक्तवांसदा । मायामयोश्च ता कृत्वा सुतास्तस्य दुरासदाः ।
 षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप । कथं चावर्त्यते तत्र विधिदृष्टेन कर्षणा ।
 यदिमिष्टं यज्ञगुणं तदभूच्च नराधिप । एतस्मिन्नकरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
 सधे निमग्नताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता । जरासन्धो दंष्ट्रावक मिश्रपालकयैव च ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च भासवाचाङ्गनास्तथा । रक्षो येवाङ्गुतिर्यैव नीला नार्येह एव च ।
 विन्दामुविन्द्यावावर्ण्यैः शत्रुः शकुनिरेव च । राजानस्यापरे वीरा महात्मानो दृढाधराः ।
 आवाहिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत । तान्दृष्ट्वा मारुतः श्रीमान्चित्तयदनिन्दितः ।
 सस्रक्षं द्यावदानीं भविष्यति समागमः । शत्रुं हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्र प्रयताम्यहं ।
 एवं सञ्चिन्तयित्वा तु निकुम्भमवर्णं गतः । पूजितः स निकुम्भेन दानेनैव तयाऽपरे ।
 उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् । कथं विरोधं यदुभिः हत्वा स्वभैरिष्यत्यने ।
 यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य विभुः सदा । इतानि पञ्च आर्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
 आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया । शतद्वयं भाद्राणीनां राजन्यानां तथा शतं ।
 वैश्यानां मत्तमेकस्य शूद्राणां दत्तमेव च । ताभिः शूद्रभित्तो धीमान्दुःशासा धर्मवित्तमः ।
 तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्ड्रकर्षणा । एकैकस्यमयो राजयेत्तेषां दुहितया तथा ।

रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः । कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।

सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्तृभिः शयने सह । सर्वपुण्यमयं गन्धं स्रज्जन्ति च वराङ्गना ।

सर्वदा धैर्येण न्यसाः सर्वाधैव पतिव्रताः । सर्वा मुखैश्चरसां गीतनृत्यगुणोदयं ।

जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः । पुत्राश्च रूपसम्पन्नाः साक्षाद्यैकुञ्जलासया ।

खेले स्त्रिया वरपथं यथावदनुपूर्वजः । ता, कन्या मेममुञ्जानां दत्ता प्रायेण धीमता ।

श्रवणं शतलेकं यदानोति हिल तया । तदयं यादवा वीर योधयिव्यन्ति सर्वया ।

साहाय्यार्थं तु राजानो जियन्तां हेतुपूर्वकं । ब्रह्मदत्तसुतार्थं च राजानि विविधानि च ।

दीयन्ता भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनां । श्रुतिथिं कियताञ्चैव ये समेयन्ति वै नृपाः ।

एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेतिष्ठवत् । लब्ध्वा पञ्चमते कन्या रत्नानि विविधानि च ।

यथाहं नरैस्त्रैसा विभक्ता भक्तिश्रद्धया । श्रुते पाण्डुसुतान् वीरान् वारिता नारदेन ते ।

निमेषान्तरमात्रेण तव गत्वा महात्मना । तुष्टेर्नौरसुरा क्षुका राजन् भूमिपञ्चतमैः ।

सर्वाकामसम्प्लार्यैर्भवद्भिः खगमै स्वयं । शर्षिताः सा ययाव्यायं चरन् किं व. प्रवच्छतु ।

चरन् नाशितपूर्व हि दिव्यैर्वीरैर्भवद्भिः । निकुम्भाऽप्यात्रबोद्धुं चरन् सुररिपुसदा ।

सन्तर्पयित्वा चक्षुः साहाय्यं मयमेव च । युद्धं नो रिपुभिः सार्द्धं भविष्यति नृपेक्षमा ।

साहाय्यं दातुमिच्छामि भवद्भिस्तत्र सर्वया । एवमस्ति तानूचुः क्षत्रिया, क्षीणकृत्तराः ।

पाण्डवेभ्यः वीरान् श्रुताद्यैश्चरदादिभो । क्षत्रिया, क्षत्रियैश्चो युद्धार्थं कुरुनन्दन ।

पश्यन्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि । क्षत्रियाऽपि सेनया सार्द्धं मायया पटपुरं विभुः ।

महादेवस्य वचनमुदहृत्य नृप । स्थापयित्वा दारवत्यामाञ्चकं पार्थिवं तथा ।

स तथा सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया । यज्ञवाटम्याविकुरे देवो निविब्रजे विभु ।

देशे प्रवरकन्यापे वसुदेवप्रोदितः । दत्तगुल्फाप्रतिचरं कृत्वा तं विधिवत् प्रभु ।

प्रद्युम्नमटमे श्रीमान् रक्षार्थं विनियुज्य वै ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पटपुरवधे द्वाचत्वारिंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुञ्जार्तामुदिने सूर्ये जगत्सुवि निर्मले । बल, कृष्ण शायकिय ताव्यैमारुह्यमुदा ।

बद्धगोधाङ्गलिबाणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिण । विज्जेदकेयूरं देवं नमस्कृत्य मुरोत्तमं ।

श्रावत्ताया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया । गङ्गाया, कुरुशार्ङ्गं रुद्रवाक्येन पुष्टयार्थं ।

प्रद्युम्नपथेनैवस्य विगतं स्थाप्य मानसः । रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान् विनियुज्य च ।

शेषां सेनां गुहादारि भगवान् विनियुज्य च । जयन्तमयं यस्मात् प्रवरश्च यताङ्गति ।

तावापेततुरेवाय स्वयं प्रापश्यन्तदा । विद्ययेव नियुक्तां तां प्रद्युम्न इव भारत ।

ततः कृष्णस्य वचनादाहता रणदुन्दुभिः । जलता मूर्जाञ्चैव वाचान्यथपराणि च ।

मक्रो रचितो व्यूह, शस्त्रेण च गदेन च । शरण्योद्भवश्चैव भोजो नैतरणसया ।

अनाष्टिष्ठ धर्मात्मा विष्टुष्टु रेव च । कृतवर्षा सुदंष्ट्रेऽय विचचुररिमर्हन् ।
 सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदण्य भारत । अनिरुद्धमहाथौ तौ पृष्ठानोर्न ररचत ।
 शेषा यादवसेना तु युद्धमध्ये व्यथिता । रथैरथैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्द्धन ।
 पटपुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्भेदा । आरुह्य मेघनादांश्च गर्हमानपि हंसिन ।
 मकराञ्छिद्रमारांश्च हयानपि च भारत । मर्द्दियानश्च खड्गांश्च उड्डानपि च कच्छपान् ।
 रथैरेव रथैर्युक्ता विविधायुधधारण । किरीटपीठमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिता ।
 गान्धर्वमार्गैर्विविधैर्द्वैर्नर्मिस्त्रिनाकुलै । प्रभाषमानैश्च शङ्खैश्च महासुदयमखनै ।
 ताक्षामपुरसेनानां युज्यतेना जनेश्वर । निकुम्भो निर्घयावपे देवानामिव वासव ।
 भूमिं चाञ्च बहुधिरि दानवास्त्रे सलोत्कटा । मदन्तो विविधाश्चादान् स्वेडन्त्य पुन पुन ।
 राजसेनाऽपि धंयन्ता चेदिराजपुरोगमा । असुराणां सहाचार्यं निश्चिता जनमेजय ।
 दुष्योधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगापजं । स्त्रित रथैर्नरैश्चान् गन्धर्व्यनगरोपमै ।
 कठिना नादिनो वीर द्रुपदस्त्रन्दनाक्षया । रुक्मो चैव कृतिचैव तस्मत्तुर्निर्दिशौ रथे ।
 ताक्षवृषप्रतीकाश्च धुम्बागौ धूम्रौ शुभे । शल्यश्च शकुनिशेभौ मगदश्च पार्थिव ।
 जरासन्धस्त्रिगर्भश्च विराटश्च चक्षोत्तर । युद्धार्यमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जवेविषः ।
 युधुक्त्वमाना यदुभिर्देवैरिव महासुरा । ततो निकुम्भ समरे शरैराप्नोविशेपतै ।
 ततर्हं समरे सेनां भैमानां भीमदर्शनां । सेनापतिरमाष्टिर्भ्यश्चैव तस्य यादव ।
 ततर्हं धैर्यैर्वाधैश्चिचपुङ्खै मिलाश्रितै । न रथोऽसुरमुखश्च ददृशे न च वाजिन ।
 न ध्वंशे न निकुम्भश्च सन्नै वाणाभिर्बहतं । स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो माधियान्वर ।
 अक्षाम्पदनाधुष्टिं माधया भैमवत्तमं । क्षाम्पियानवदीरं गुहां पट्पूरसंश्रितं ।
 रुद्धा चाभ्यगमदीरं माधया बलमाश्रित । पुनरेव निकुम्भश्च कृतवर्षोऽपराधवे ।
 अनयचारुदण्यश्च भोमं धैतरं तथा । सनत्कुमारमार्त्तेश्च तथैव निश्रेष्ठान्कुम्भौ ।
 मल्लैश्चैवपारम भोगामाघानलवमाश्रित । न तस्य ददृशे देहो माघाच्छ्रेष्ठो जनेश्वर ।
 नयतो यादवान्धारं गुहां पट्पूरसंश्रितं । तहृष्टा कदने धारं भैमानां भैमवर्द्धन ।
 चुकोप भगवान् लब्धो बल मयक एव च । यविविधं तथा काम शान्त्यय परवीरहा ।
 अनिरुद्धश्च दुर्द्धो भैमाश्च बहुवोऽपरे । ततः शार्ङ्गायुधं शार्ङ्गं क्षता सञ्च नरेश्वर ।
 दानवेषु प्रहन्तेषु श्रेष्ठैश्चि उताग्रम् । तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वर ।
 प्रलभाः काशराग्रार्भा प्रदीप्तमिव पावकं । समुच्छ्रिता शतशोऽपि परिधांश्च सहस्रम् ।
 शूलानि चापितुल्यानि प्रदीप्रांश्च परश्चपान् । पर्वतापशि वृंशंश्च घोरान्श्च विपुला मिलाः ।
 क्षत्रियश्च गणाक्षत्तानयानपि हयानपि । नारायणाग्निता नृचर्माम्बुदाह प्रहर्षयि ।
 वाणार्थिणा महातेजा लङ्कितकरो हरिः । शारदं वर्षणं यद्वददेदो रगं पतिः ।

८०९

८१०

८११

८१२

८१३

८१४

तदद्यदुष्टं चेहे वाणवर्यमरिन्दमः । अवेहिरेऽमुरा वाणावारायधनुस्तुतान् ।
 वर्षं पर्जन्यवहितं वायुकासेतवो यथा । न श्रेकु प्रमुखे स्थातुं कृष्णसामुरवत्तमा ।
 व्यादितास्त्रस्य विंशस्य दृषमा इव भारत । ते बभूवन्माणा लक्षेण दिवमाचक्रमुनेरा ।
 जीविताशा वहन्तस्त नारायणभयार्हिताः । तानाकात्रगतामैन्द्रिज्ययन्त प्रवरस्तदा ।
 निजप्रतुं शरैर्घोरैर्ज्वलनाग्निं भैम प्रभो । निपेतुरधुराणान् शिरांश्च धरणीतले ।
 क्षणराजफलानोव मुक्ताणि विखरात्तरो । निपेतुर्न्याहवन्मिन्त्रा दैत्यानां वसुधातले ।
 कलिभैरुपहता वीर पञ्चवक्त्रा द्वारगा । रौक्मिणेयस्त स्रष्टा चोरां मायामयीं गुहा ।
 अदृश्यः क्षिप्रमदीर कलं प्रचेतुमुद्यत । गदेन वध धर्मात्मा भारणेन शठेन च ।
 जामिन पापरक्षसि पूर्वं येन प्रवेजिता । प्रमथ्य तरसा कथं यतनं रत्नमूर्द्धनि ।
 जग्राह वलकान् कार्थिं प्रक्षुरन्तं ततस्तत । विनष्टं च गुहा वीरो चोरां मायामयीं नृप ।
 दुर्योधनश्च राजानं विराटद्रुपदावपि । त्रकुनिश्चैव ब्रह्मस्य नीलञ्चापि वदीमुतं ।
 विन्दानुविन्दावावन्धैः जरासन्धश्च भारत । विगर्तास्त्रालवाञ्चैव वावात्याश्च महाबलान् ।
 धुष्टशुक्रादयश्चैव पाञ्चालान्महाविद्वान् । तथाहृतिमुवाचेहं मातुल रक्षित्वे च ।
 शिशुपालश्च राजान भगदन्तश्च भारत । सम्बन्धश्च गुह्यश्च मानयामि कराधिशा ।
 गुह्यामिमां चोरकपा ये न प्रवेययामि व । विन्दोदकेधरोहमाज्ञप्त शूरावपिना ।
 प्रचेतथा शरेन्द्रास्ते गुह्यायामिति शीघ्रता । अश्विन्य शम्भरी मायां निक्षुब्धे महाश्रवा ।
 प्रणिशान् यादवाश्चैव मोक्षयिष्यामि धर्म्या । इत्युक्ते शिशुपालश्च राजशेव पशिक्षया ।
 शरैस्ततर्हताम् भैमान प्रक्षुब्धं चविप्रेत । विन्दोदकेधर दे रौक्मिणेयेनात्र च ।
 अरभक्षुपतिं बहु शिशुपालं महाबल । तत पाण्डवदधु ि यहाय प्रवरोत्तम ।
 शैलादिरव्रवीदीर रौक्मिणेयं महाबलं । विन्दोदकेधरी देव प्राह त्वं यदुनन्दन ।
 सर्वं कुरु तथा रात्रावुक्तं मे यथा मया । कन्यायै रत्नतुल्यास्त वधामेमांश्चराधिपान् ।
 पाण्डूस्तमेव मोक्षय प्रमाणं यदुनन्दन । अमुरास्त महाबाहो नि प्रेषान् कर्तुमर्हसि ।
 स्वमेव च वक्तव्यस्तथा वीर जनार्दन । तत स भगदन्तश्च शिशुपालश्च भूमिपं ।
 प्राकृतिज्ञैव रक्षिश्च प्रेषाद्यान्यांश्चरार्थिपान् । बबन्ध हरदत्तैश्च पाण्डैस्तमवोध्यधुक ।
 मायामयीं गुहायैनामनयत् कुरुवर्द्धन । वज्रा च रौक्मिणेयोऽय निशयन्त द्वारगान् ।
 अनिरुद्धश्चकाराय रवितारं स्वमाताजं । तेषां निरवब्रवेण बबन्ध यदुवर्द्धन ।
 सेनापतेन चन्द्रियाश्च कोषाश्चवाय भारत । हस्त प्ररथदृन्दाय चकार च तथात्मघात ।
 अथवा स तदा हनुमभुरानुद्यत प्रभो । सज्जं स्व सेवाच ब्रह्मदन्त दिगोत्तम ।
 विस्मय वर्ततां कथं सा भै पश्य धनञ्जय । न देवेभ्योनामुरेभ्यो नाभ्येभ्यो दिग्बलतम ।

८००

८०१

८०२

८०३

८०४

८०५

भयं हि विद्यो तस्य गोक्षरो यत्न पाण्डवाः । न चासुरैस्तव सुताः स्पृष्टाः खनपि तेजसा ।

रश्ना गटे निरीक्ष्येता मायया निहता मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुत्रवधे विचक्षारिश्चदधिकशतौऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वेषु भूमिपालेषु धानुर्गेषु विश्राम्यते । श्रावित्रेशामुरासैव कम्पनं जनमेजय ।

दिशः प्रससुप्ते वीरा बधमानाः समन्ततः । छणानन्तप्रवृत्तिमिर्यदुर्मिथुद्वन्द्वदैः ।

निकुम्भस्नानयोवाच सृष्टो दानवसन्तमः । मित्वा प्रतिज्ञां किं मोहद्विधात्तां याय विह्वलाः ।

हीनप्रतिज्ञाः काम् सोक्तान् प्रयास्यय पलायिताः । अगत्वापचितं युद्धं ज्ञातीनां क्षतनिधयाः ।

पक्षं जित्वैव भोक्तव्यं रिपून् समरकर्मजान् । इति न चापि शूरेण वक्तव्यं विदिवे सुखं ।

पलायिता गृहं गत्वा कस्य द्रष्टव्यं चे सुखं । दारान् वक्ष्यय किञ्चापि धिग्मिक् किं किं न लब्धय ।

श्वमुक्त्वा निहृतास्ते लज्जमाना नृपासुराः । दिग्गुणैश्च वेगेन युयुत्सुर्धुमुनिः सह ।

उत्सवे युद्धशौण्डानां मानाप्रहरथेनृप । ये यानि यज्ञवाटन्तु ताविसृजि धनस्यय ।

यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । यो प्रधातान् जघानेन्द्रिः प्रवरश्च दिजोत्तमः ।

अयासुरास्तृतीयान् केशवैलशादशा । चक्रकूर्मरयावन्तां गजशैलानुशोभिनी ।

ध्वजकुन्ततश्च भ्रा सानितोत्कृष्टभृन्नी । गोविन्दशैलप्रभवा भीरचित्तप्रमायिनी ।

अश्वमुदुदकेनाद्या अस्मत्स्यतरङ्गिणी । सुखाय शोणितनदो नदीव जलदागमे ।

तान्द्रष्टुं निकुम्भस्य बह्वृत्तमांशुं श्रावयान् । इतान् सर्वान् बहायाश्च दीर्यादेवैरुत्पपात ह ।

स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च आरत । शरैः कुलिशशङ्काग्रैर्निकुम्भो रथकर्मजः ।

सन्निरुद्धश्च दष्टौष्ठः परिषेण दुरासदः । प्रवरं तडित्यामास च पेयात महीतले ।

रेन्द्रिस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्या परिपल्लजे । विदित्वा चैव सप्राणं हिलाऽध्वरमभिद्रुतः ।

अभिद्रुत्य निकुम्भश्च निस्त्रिंशेन जघान ह । परिषेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् ।

तत्त्वत्तच्छाचलद्वाचं निकुम्भैरिन्द्रिणाहवे । स चिन्तयामास तदा बधमानो महासुरः ।

छायेन सह धौढ्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना । आमयामि किमात्मानमाहवे शक्यमुता ।

इवं स निद्रयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत् । जगाम चैव युद्धार्थं यय कृष्यो महाबलः ।

तं दृष्ट्वा रावणस्कन्धमास्थितो बलनाशनः । द्रुमुभभागेता युद्धं जह्ये सह दैवतैः ।

शायु साध्विति पुत्रश्च परितुष्टश्च सखजे । प्रवरश्चापि धर्मात्मा सखजे मोहवर्जितं ।

देवदुन्मुमयश्चापि प्रणदुर्वासवाज्ञया । जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयं ।

ददधाय निकुम्भस्य केशवै रणदुर्जयं । अर्जुनेन स्थितं साह्यं यज्ञवाटाविदूरतः ।

य न दं सुमहत् शला यचिराजमताडयत् । परिषेण सुचारेण मर्लं सत्यकमेव च ।

नारायणश्चाजुर्जयं भीमश्चाय युधिष्ठिरं । यमौ च वसुदेवश्च शानं कामश्च बोधव्यान् ।

युयुधे मायया देव्य श्रीप्रकारो च भारत । न चैव ददृशुः सर्वे सर्वशक्तविशारदाः ।
 यदा तु नैवापयन्त तदा विलोदकेष्वरं । दधौ देव हृषीकेश प्रमथाना गणेश्वरं ।
 ततस्तौ ददृशुः सर्वे प्रभावादतिजम् । विलोदकेष्वरस्याशु निकुम्भमाधिनाम्नरं ।
 कैलाशशिखराकारं यस्मिन्मिव धिष्ठितः । आह्वयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाम्नरं ।
 सज्यगाण्डो वयाय पाथैस्तस्य रथेषुभिः । परिषद्यैव गात्रेषु विव्याधेनमयाभक्तम् ।
 ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिषे च जनाधिप । भग्ना शिलाजिता सर्वे निपेतु कुञ्जिता चितौ ।
 विफलानस्तयुक्तास्तान्दृष्ट्वा बाणाभ्यनञ्जय । पप्रच्छ केशवं वीर किमेतदिति भारत ।
 पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमा मरा । किमिदं देवकीपुत्र विक्रमेऽय महाकम्भ ।
 तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत । महद्भूतं निकुम्भोऽयं कैलतेय पृथु विसरं ।
 पुरा गवोत्तमकुक्षतपस्यके महाबल । ज्ञानं वर्षसहस्राणां देवमनुजैरासदः ।
 अथैनं हृन्दयामास वरेण भगवान् हर । स वने चोषि कृपाणि न वयानि सुरापुरैः ।
 तमुवाच महादेवो भगवान् हृदभङ्गज । मम वा ब्राह्मणानाम्ना विष्णोर्मां प्रियमाचरन् ।
 भविष्यति हरं बन्धो न त्वन्यस्य महामुग्ध । ब्रह्मणोऽदृष्टं विष्णुश्च विभ्रा न परमा गतिः ।
 स एव सर्वशक्ताणाममथ पाण्डुनन्दन । चिदेहोऽतिप्रमाथो च वरदत्तश्च दानवः ।
 भानुमथोऽपहरेण देहोऽस्यैको हतो मया । अवयं षट्पुंरं देहमिदमस्य दुरात्मनः ।
 दितिं गुह्यवति त्वेको देहोऽस्य तपसाऽश्रितः । अन्यस्तु देहो चोरोऽस्य येनावधति षट्पुंरं ।
 एतन्ते सर्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया । त्वन्यास्य बधे वीर कथा पञ्चाङ्गविव्यतिः ।
 तयोः कथयतोरेवं कृष्णवीरमुत्तमा । गुहां षट्पुंरसज्ञां तां विवेश रणदुर्जय ।
 अन्विष्य तस्य भगवान् विवेश मधुसूदन । तां षट्पुंरगुहां घोरान् दुर्द्वारां कुहनन्दनः ।
 चन्द्रसूर्यमभावीनां ज्वलन्ती स्तेन तेजसा । सुखदुःखोष्णशीतानि प्रयच्छन्ती यथेष्टितं ।
 तत्र प्रविश्य भगवानपश्यत्तान् जनाधिपान् । युयुधे सह घोरैश्च निकुम्भेन जनाधिप ।
 कृष्णस्नानप्रविष्टान् बलाद्या यादवास्तथा । प्रविष्टाश्च तया सर्वे पाण्डवाश्च महात्मनः ।
 समेतोऽप्यप्रविष्टान् कृष्णस्नानमतेन वै । युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेय प्रचोदितः ।
 आनयथादवाग सर्वान यानय बाम्भवान् पुरा । ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यव जनार्दन ।
 प्रहृष्टमनस सर्वे निकुम्भवधकाङ्क्षिणः । राजानो वीरमुञ्चेति पुन काममयाव गेत् ।
 मुमोच चाद्य तान् वीरान् रौक्मिणेय प्रतापवान् । अत्रोमुञ्चमुखा सर्वे बहूमौना नराधिपाः ।
 लज्जयाऽभिमुता वीरास्तस्युर्नष्टप्रियस्तदा । निकुम्भमपि गोविन्द प्रयतन्त जयम्प्रति ।
 योद्यथामास भगवन् वीरमात्मगुप्ति हरिः । परिघेणाहतं कृष्णो निकुम्भेन सृष्टं विभो ।
 गदया चापि कृष्णेन निकुम्भताडितो मृगं । तावुभौ मोहमापद्यौ मुग्धहारहतौ तदा ।
 ततः प्रययितान् दृष्ट्वा पाण्डवाश्चाय यादवान् । जेषुर्भुनिगणास्तव कृष्णस्य हितकामया ।

२१४

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

तद्युवश्च महात्मानं वेदमोक्षं खवेत्तथा । ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान्कोशवत्सदा ।

८१०५

दानवश्च पुनर्वीरावुद्यते ममरं प्रति । दृपभाविन नर्दन्तौ मजावि च भारत ।

शालाहकविच कुड्मैः प्रहरन्तौ रणाल्कटैः । अथ लब्धं तदेवाच नृप वागप्ररीरिणो ।

चक्रेण शमयस्मै देवब्राह्मणकण्ठकं । इतिहोवाच भगवान् देवो विन्दोदकेयरः ।

धर्मं यश्च विपुलं प्राप्नुहि लं महाबल । तथेत्युक्ता ननकुला लोकनाथं यताङ्गतिः ।

मुदधनं मुमोचाय चकं दैत्यकुलान्तकं । तस्मिन्कुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलं ।

८१०६

नारायणभूजोत्प्लष्टं सूर्यमण्डलवर्धनं । तत् पपात शिरस्यस्य भूमौ क्षलितकुण्डलं ।

मेषमर्जो निरे श्टङ्गाक्षयूर इव भूतले । निक्षुम्भे निहते तस्मिन्देवो विन्दोदकेयरः ।

ततोप च नरव्याघ्र जगत्ताडकरे विभो । पपात पुष्पहृष्टिश्च शक्रहृष्टा नभसलात ।

देवदुन्दुभयक्षेत्रे प्रणेदुररिनाम्नन । ननन्द च जगत् हतखं मुनयश्च विभेषत ।

दैत्यकन्याश्च भगवान् यदुभ्य शतशो ददौ । क्षत्तिधाणाञ्च भगवान् मान्स्वयिला पुनः पुनः ।

८१०७

रत्नानि च विचित्राणि वाक्कांसि प्रवराणि च । रथानां वाजिघृत्तानां पट्टशस्त्राणि केचनः ।

अददत् पाण्ड्वेभ्यश्च श्रोतात्मा गदपूष्पञ्च । तदेव चाय प्रवर पटपुर पुरवर्द्धनः ।

दिशाप ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरभञ्ज । सने समस्ते च तदा शङ्ख पद्मगदाधरः ।

विस्वर्षयिला तत्सर्वं पाण्डवाश्च महाबल । विन्दोदकेयरस्याय समाजमकरोत् प्रभुः ।

मांसस्रपशताक्षीर्षं वेकलं व्यञ्जनाकुलं । निपुद्गकुशलाभ्यान्मन्त्रं देवो मन्त्रप्रियसदा ।

८१०८

योगयिला ददौ भूरि विन्तं वक्त्राणि चारुवान् । मातापित्रभ्यां वक्षितो यदुभिय महाबलः ।

अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं यथौ द्वारवतीं पुरीं । स विवेश पुरीं रम्यां चटपुष्टजनाकुली ।

पुष्पचिचपथो वीरो वन्दमानो नरेः पथि । दनं य पटपुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।

मृगयुवादा पठेदार्घ्यं स वुद्धे जयमाप्नुयात् । अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनं ।

आधिनो मुच्यते रोगादङ्गुल्याण्यव बन्धनात् । ददं पुंशश्चं प्रोक्तं गर्भाधमञ्जु भारत ।

८१०९

आह्वेषु पठितं सन्त्यगच्यकरुणं धृतं ।

इदममरवरश्च भारत श्रयितवस्तस्य जयं महात्मान् । वततमिह हि यः पठेन्नरः सुगतिमिदो प्राप्नोते गतन्वराः ।

मणिकनकविचित्रपाणिपादो निरतिशयाङ्गुणोऽरिहादिमन्त्रः । चतुर्दधिमयचतुर्विधात्मा जदतिमगत्पुत्रय सद्वचनामा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पटपुरवधे चतुर्नारिणश्च दक्षिणतोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतोऽयं पटपुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम । पुरोक्तमन्त्रकथं वैश्वस्येन कीर्त्तय ।

मानुमत्याय हरणं निक्षुम्भश्च वधन्तया । प्रमूर्ध्नि वदतोऽथ परं कौतूहलं हि मे ।

८११०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेपु तेपु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना । तपसा राधधामाद्य मारोषं कस्यपं दितिः ।

तपसा कालयुगेन तया ऋग्यजुषा मुनेः । आमुकमेव च तया मापुर्द्युचं च भारत ।

परितुष्ट कस्यपम् तामुवाच तपोधनां । परितुष्टोऽसि ते भद्रे वरं वरय मुजते ।

॥ दितिर्वाच ॥ इतपुत्राऽस्मि भगवन् देवैर्ह्यर्कस्तम्बर । अवयं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ अवयस्यो सुतो देवि दावायसि भवेदिति । देवानां संशयो नात्र कथितं कमललोचने ।

देवदेवमृतं रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहं । आत्मा तत्तत्सं पुत्रेण रचितो हि सर्वया ।

अन्वात्मभूतं तो देवी कश्यप सत्यवागय । अजुहोदरदग्ने तु सा पुत्रं सुपुत्रं ततः ।

सहस्रबाहुं कैरव्य सहस्रशिरसं तथा । दिसहस्रेतेष्वेव तावद्वरणमेव च ।

स प्रजत्यन्वद्यक्षादनभ्योऽपि हि भारत । तमन्वकोऽयं नास्ति प्रोचुस्तत्र मित्राग्निः ।

अवधोऽस्मीति लोकान् स सर्वान् बाधति भारत । हरत्यपि च रदानि सर्वेषां त्वमश्रयात् ।

वाधयत्यात्मवीर्येण निगृह्यासुरसं गणान् । खल्वेकस्मिन्कीर्तनाभ्यर्थं सर्वलोकभयह्वर ।

परदारापहरणं परब्रह्मविशेषणं । चकार स ततं मोहादन्वक्तुं पापनिन्दय ।

चैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतः स तु भारत । सहायेरमुरे सार्द्धं वज्रमि सर्वैर्वाधिभिः ।

तं श्रुत्वा भगवान् शक्र कश्यपं पितरं ब्रवीत् । अन्वकेनेदमारम्भमीदृशं मुनिपतम ।

आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समन्तरं । धवीयसः कथं नाम मोढयं शत्रुनेमया ।

इष्टपुत्रे प्रवृत्तं कथं नाम मया विभो । इहानभवती कथ्यान्मन्यं मयि हते सुते ।

देवैश्चरुचं श्रुत्वा कश्यपोऽद्याववीर्युनि । वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वया भद्रमस्तु ते ।

अन्वकं वारयामास दित्या सह तु कश्यप । चैलोक्यविजयादीरं कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ।

वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाध्यतेव दिवौकस । तेनैवपायेर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ।

यमञ्च कामने दृष्टानुधानानि च दुष्मति । उचै श्व मुतामयान् बलादप्याभेद्यदिव ।

नागान् दिशागजमुतान् दित्यामपि च भारत । बलादहरति देवानां पात्यतां वनदर्पित ।

देवानां पात्ययन्त्येव ये यश्चैतपसा तथा । तेषां ह्यकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवरुद्रक ।

नेजुयंश्चैत्यो वर्णलोपुर्नैव तर्पास्यपि । अन्वकस्य भयाद्राजस्य यज्ञविघ्नानि कुर्वत ।

तस्यैष्यया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत । चन्द्रमा सहनचत्रौ दृश्येते नैव वा पुन ।

स ब्रह्मन् विमानानि विहायसि प्रभो प्रभो । अन्वकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्धने ।

निरीक्षारवपट्टकारं अगदीर तदाऽभवत् । अन्वकस्यातिघोरस्य भयात् कुहकुहोदह ।

कुहकुहोत्तराभु पापो द्रावयामास भारत । भद्रास्यान्केतुमान्वायं अशुक्रोपांनयैव च ।

मानयन्ति च तं देवा दामवाय दुरासदा । भूतानि च तथाऽन्यानि समशान्त्यापि सर्वया ।

अपयो यथामानास्तु भमेता मल्लवादिन । अचिन्त्यमन्वकस्य वधं धर्मेष्टतम्बर ।

तेषां दृष्ट्वा तस्मिन् धीमानिदमयाब्रवीत् । नाशं रुद्रादृते मृद्युर्विघने च कथयन् ।

तथा वरे दीपमग्निं कश्यपेनाभिगच्छितं । नाहं रुद्रात् पश्चिवात् शक्र इत्येव धीमता ।

तमुपाधं चिन्तयामः श्रद्धां येन यमातेन । जानीयात् सर्वभूतानि योऽनानागिदृशः ।

विदितायो हि भगवानवगम्य अगत प्रभुः । अमुप्रमाज्जनं देव करिष्याति यतो गतिः ।

७२६

७२७

७२८

७२९

७३०

७३१

मत्तं हि देवदेवस्य भवस्य जयतो गुरोः । सन्तोऽसङ्गो रचितव्या नाङ्गणाम्बु विशेषतः ।

तेवयं नारदं सर्वे प्रयामः शरणं दिञ्जं । उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य स ।

२११५

दृष्टस्यतिवचः श्रुता सर्वे तेऽथ तपोर्विभाः । वाणार्थं नारदं प्रोचुस्त्रास्येति स चोक्तवान् ।

अपिष्यतु यतिषु यत्काश्चै नारदो मुनिः । विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्टवान् ।

स देवदेवं भगवान् द्रष्टुं मुनिरयाययौ । मन्दारवनमध्यस्यो यत्र नित्यं दृष्टव्यजः ।

स तत्र रजनीमेकामुपिता मुनिषत्तमः । मन्दाराणां वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः ।

आजगाम पुनः स्वर्गं सन्ध्यामुशो दृष्टव्यजात् । मन्दारपुष्पैः सुकृतं माक्षामावध भारत ।

२११६

पथितो वधिशेषानो सर्वगन्धोत्तमोत्तमां । सान्तापभास्यदामश्च तैरेव कुसुमैः कृतं ।

तच्च कण्ठे समामन्य महागन्धं नराधिप । आचयावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ।

अन्धकस्य तं दृष्ट्वा गन्धमाघाय चोत्तमं । सन्तापकानां सङ्घातो महागन्धं महासुमे ।

लुपेयं पुष्पजातिषां कमनीया तपोधन । गन्धान् वर्षाणामास्त्रान् हि भोः पुष्यति मुञ्चमुञ्चः ।

२११७

स्वर्गे सन्तापकुसुमान्त्यतिवर्त्तन्ति सर्वेया । कः प्रभुस्य देवस्य श्रेष्ठं वानयितुं मुने ।

आचल्य पद्मपादाब्जं बयं ते देवतातिथे । तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।

यथाय दक्षिणे वस्ते मद्यतस्तपसो निधिः । मन्दरः पर्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वरं ।

तत्र चैवविधं पुष्यं भोः सृष्टि शूलपाणिनः । न तु तत्र वने कस्यिदं चन्द्रेण महात्मनः ।

प्रवेष्टुं न्यभेते तदे रत्नमि प्रवरोत्तमाः । नानाप्रहरणा घोरा नानावेगा दुरामदाः ।

२११८

अवध्याः पर्वभूतानां महादेवाभिरविताः । नित्यं प्रकीडते तत्र कोमः वप्रवरो हरः ।

मन्दारद्रुमपण्डेषु सर्व्वात्मा सर्वभावन । तपोविश्वधैराराध्य हरं बिभुनेयवरं ।

शक्य मन्दारपुष्पाणि प्राप्नुं कश्यपवन्धज । स्वीरजमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।

काङ्क्षितानि फलन्ति स्य ते द्रुमा हरवल्गवाः । न तत्र सूर्यः कोमोऽथ तपत्यतुल्यविक्रमः ।

स्वपम्पभं तद्वर्त्तते तङ्गे दुर्खविवर्जितं । तत्र गन्धान् खन्यन्त्ये वस्त्राण्यन्ते महाद्रुमाः ।

२११९

वामांसि विविधान्ये मुग्धजीनि महाबलः । भर्ष्य भोज्यश्च येवश्च सैव्यं सैव्यं तयैव च ।

तदभ्य स्वर्गे तेभ्यो विविधं मनश्चेष्टितं । पिपासा वा बुभुक्षा वा स्थानिद्यित्नाऽपि वाऽनघ ।

म मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यतां । न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्णशतैरपि ।

गुणा ये तत्र वर्त्तन्ते स्वर्गाद्भृगुणोत्तराः । अतीव विग्रहेष्वाकान् स महेन्द्राज्यं श्रवणः ।

एकाहमपि यक्षश्च वमेदै दितिश्रोत्तम । स्वर्गस्थापि हि तत् स्वर्गं सुखानामपि तत् सुखं ।

मभूव जगतः पर्वमिति मे धीयते मनः ।

२१२०

इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्वर्षे विष्णुपर्वणि अन्धकवधे पञ्चमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धको नारदवचः श्रुता तत्त्वेन भारत । मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दप्रे महाघुरः ।

भोऽसुरान् समुहतेजाः यमानोय महाबलः । जगाम मन्दरं कुङ्कु महादेवालयं तदा ।

तं महाभ्रमतिच्छन्नं महाधधिममाकुलं । नानामिद्वयमाकीर्णं महर्षिगणसेवितं ।
 चन्द्रमागुरुदृष्टाब्धं सरलद्रुमसङ्कुलं । किन्नरोद्गोतरन्ध्रश्च बज्रनागसमाकुलं ।
 वातोद्भूतैर्बनैः फुल्लैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् । प्रसृतैर्धातुमिश्रितैर्विलिप्तमिव च क्वचित् ।
 पलितमैः सुमधुरैर्नन्दनमिव च क्वचित् । हृष्यैः शुचिपदैः कीर्णं प्रपतद्भिरितस्ततः ।
 महावल्लेखं महिषैश्चरद्भिर्देवैर्नानाजनैः । चन्द्राग्रविमलैः सिद्धैर्भूषितं हिसयद्ययं ।
 मृगराजशताकीर्णं मृगचन्द्रनिषेवितं । समन्दरगिरिं प्राह रूपिणं बलदरपितः ।
 वेत्ति त्वंहि यथाऽवस्थो वरदानादहं पितुः । मम चैव सर्वे सर्वं चैलोक्तं सचराचरं ।
 प्रतियोद्धुं न मीमांस्वदिच्छत्यपि गिरिं मयात् । पारिजातवनच्छासि तव सानौ महागिरि ।
 सर्वकामप्रदः पुण्यैर्भूषितं रत्नसुत्तमं । तदावच्छोपभोष्यामि तदन्नं तव सानुज ।
 किं करिष्यमि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते मम । चातारं नाच पश्यामि मया खल्वर्हितस्य ते ।
 इत्युक्तो मन्दरसौ न तथैवान्तरधीयत । ततोऽन्धकोऽतिरूपितो वरदानेन दर्पितः ।
 सुमोच नादं सुमहदिदं वचनमप्रवीत् । याचमानो मया नाम पश्चाद्य बज्रमन्यधे ।
 अहं चुर्णिकरोमि त्वां वलं पर्वत पश्य मे । एवमुक्ता गिरिः शृङ्गमुत्पाप्य बज्रयोजनं ।
 निष्पिपेय गिरिस्तस्य शृङ्गेऽयान्यथ बोध्यवान् । बहू तेरमुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ।
 तं प्रच्छन्नदीजानं भञ्जमानं महागिरिं । विदित्वा भगवानुत्थकारामुपहं गिरिः ।
 नविश्रेयतरं वीर मत्तद्विपश्यायुतं । नदोजालैर्बद्धतरैरायुतं चिवकाननं ।
 नमस्कृतैः पुरा पद्मस्तद्वदेव विराजते । अथ देवप्रभावेण शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
 विभ्रानि चासुरानिव भ्रन्ति घोरानि भारत । विभ्रा वै प्रपन्नायते शृङ्गाणि तु महासुराः ।
 शृङ्गैस्तैस्ते स्म यथन्ति पर्वतस्य जनाधिप । ये स्वम्यास्त्वपरास्तव तिष्ठन्ति गिरिमानुषु ।
 शृङ्गैस्ते न स्म यथन्ते मन्दरस्य महागिरिः । ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां खदितां तया ।
 रूपितः सुमहानादं नदित्वेदं तदाऽप्रवीत् । आह्वये तं वनं यस्य सुहृदार्थमुपतिष्ठतु ।
 किं त्वयाऽवल युद्धेन हताः स्म च्छुभ्राणा रणे । एवमुक्ते तन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ।
 संप्राप्तः शूद्रममुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया । प्रमयानां गणैश्चैव हता वै यज्ञलोचनः ।
 तथा भूतगणैश्चैव धोमान् भूतगणेश्वरः । प्रचरत्ये ततः छत्तं चैलोक्तं वयिते हरे ।
 मित्यवय प्रतिष्ठेतमृष्टः प्रज्वलितोदकाः । जम्बुद्विभ्रादिप्रिदाहंय सर्वतो हतरेभ्यः ।
 सुपुधुय पश्चाः सर्वे विपरीता जनाधिप । चेन्मुद्य गिरयस्तत्र कामे कुतलुलोदह ।
 प्रवधार्थं पर्जन्यं सधूमाङ्गारदृष्टयः । उष्णभायद्रमाद्यानीत सूर्यः शीतप्रमहाया ।
 न मद्यापि विदुस्तत्र मुमयो ब्रह्मवादिनः । बडवाः सुपुत्रां वै गावोऽद्यानपि चानप ।
 पेतुर्दंष्ट्रं य मेदिन्यामजिह्वा भक्षमातुः कृताः । वा धनो ह्यवभा माय गावदाहृष्टं तान् ।
 रापभा यातुपानाय पिशाचाद्यापि सर्वशः । विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महदेवतयागतं ।

५१५

५१७

५१९

५२०

५२१

५२२

मुमोच भगवाञ्छूलं प्रदीप्ताग्निमप्रभं । ततः पपात हरोत्सृष्टमन्त्रकोरसि दुर्हरं ।

भस्मस चाकोरद्रौद्रमन्त्रकं साधुकण्ठकं । ततो देवगणाः सर्वे मनुयस्य तपोधनाः ।

इद्धरं तुष्टुवस्यैव जगच्छत्रौ निवर्तितं । शिवदुन्दुभ्यो नेतुः पुण्यदृष्टिः पपात ह ।

सैलोक्यं निवर्तयामोन्नरेन्द्र विगतञ्जरं । प्रजगद्देवगन्धर्वा ननृतुस्त्यासुरोगणाः ।

केपुष्य ब्राह्मण्य वेदानोजुञ्ज क्रतुभिस्त्रया । यथाः प्रकृतिभापेदुरुद्धर्मस्यो यथा पुरा ।

न जञ्जाल जले वक्रिराशाः शर्वाः प्रसेदिते । मन्दरः प्रम्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।

श्रिया परमया जुष्टः सर्वतोजः समुच्छ्रयात् । रेमे सोमस्य भगवान् पारिजातवने हरः ।

सुप्रचारान् सुरान् कृत्वा शक्रादोन् धर्षतः प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेष्टु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकवधे षट्षण्णारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जन्मेजय उवाच ॥ मुनेऽन्धकवधे, आद्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया । शान्तिस्त्रयाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ।

निक्षुब्धस्य चतं देशं द्वितीयं चकपाणिना । यदर्थस्य यथा चैव तद्ब्रूवन् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अर्धधानस्य राज्ञेयं वक्तव्यं भवमेतन्मथ । चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततजस्रः ।

द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुल्यतजस्रः । समुद्रयात्रां संप्राप्ता तोष्ये पिण्डारके नृप ।

उपसेमो नरपतिर्वसुदेवस्य भारत । निक्षिप्तो नगराध्यक्षैः शेषाः सर्वे विनिर्गताः ।

पृथग्वलः पृथग्धोमान् लोकनाथो जनाह्वनः । मोक्षः पृथक् कुमारार्णः नृदेवामरतेजसां ।

गणिकाणां सहस्राणि निष्ठतानि नराधिव । कुमारैः सह वार्ष्णेयकृपवक्त्रिः खलुहृतैः ।

दैत्याधिवासं निर्वर्त्तय यदुभिर्दृढविक्रमैः । वेश्या निवेशिता वीर दारवत्यां सहस्रम् ।

सामान्यः साः कुमारार्णो क्रोडाभार्या महात्मना । इच्छामोग्या गुणैरेव राजन्या वेशयोपिताः ।

स्थितिरया हि भैमानां कृताः कृष्णेन धीमता । स्त्रीनिमित्तं भवेद्धेरं मा यदुन्मानिनि प्रभो ।

रेवत्या चैकया सार्द्धं बलं रेमेऽनुकूलया । चक्रवाकानुरागेण यदुज्ज्वलं प्रतापवान् ।

कादम्बरोपानवसो भूषितो वनमालया । चिकीड सागरजले रेवत्या सहितो बलः ।

पोडशस्तोमहस्राणि जलेऽलजलोचन । रामयामास गोविन्दो वैशङ्ख्येण सर्वदृक् ।

अरुमिष्टः स्यात् सार्द्धं जले वसति कोरसः । इति ता मेतिरे सर्वैः राजस्यारायणस्तथा ।

सर्वाः सुरतवह्नाङ्गाः सर्वाः सुरततपिताः । मानमूढयताः सर्वा गोविन्दवक्त्रमात्मनः ।

अहमिष्टाऽहमिष्टेति स्त्रियं पञ्जने तदा । नारायणस्तस्यः सर्वा मुदा ब्रह्माधिरे वृद्धाः ।

करजद्विचक्रं नि क्षुधाधरगतानि ताः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहृषिरे दर्पणेष्वमतेजसाः ।

गोचमुद्दिश्य लण्ठस्य जगिरे लण्ठयोपिताः । पितृव्यं हवे लण्ठस्य नयनैर्दत्तामुञ्जं ।

लण्ठोपितमनोदृष्टः कान्ता मारायणस्तस्यः । मयोहरतरा राजञ्जमवधेकमिस्त्रयाः ।

एकापंतमनोदृष्टो मेथो तादृकिरेऽङ्गना । नारायणेन देवेन तर्पमाणमनोरयाः ।

मिरांसि गर्भितान्मूढः सर्वा निरवसेपतः । यातव्यं केशवमयं वहनयद्यादृशनाः ।

तामिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् । वेद्यक्येष विधिना समुद्रे विमले जले ।

उवाह सर्वगन्धाद्यं स्वस्वं वारि महोदधिः । तोयञ्चालवर्षं वीर वासुदेवश्च श्रायनात् ।

गुल्फदम्भं जानुदम्भमूर्द्धदम्भमयापि वा । नार्थं स्नाः स्नानदम्भं वा जलं सममिच्छाञ्जितं ।

पिबितुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिं । शिवेव तासु गोविन्दो मेघः फुल्लता इव ।

श्वल्लभ्यापराः कण्ठे हरि हरिणलोचनाः । उपगूहस्य मां वीर पतामोत्यभुवन् स्त्रियः ।

काञ्चित् काष्ठमसैरुहः स्रग्वि सर्वाङ्गशोभनाः । कौञ्चवर्हिणनागानामाकारषट्पदैः स्त्रियः ।

मकराकृतिभिद्यन्त्रा मोनाभैरपि चपराः । बज्ररूपाकृतिधरैः पुम्बुञ्चापराः स्त्रियः ।

क्षान्कुम्भैस्तथा तैः कुम्भैरिव तथाऽपराः । मल्लिखे तु वसुद्रश्च रघवपत्न्यो जगार्हणं ।

रराम सह वृक्षिण्या जले तस्मिन्मुदा युतः । येनैव कार्ययोगेन रमथमरमत्तमः ।

तप्तदेव शिताशुकुमुदा नारायणस्त्रियः । तनुवस्त्राट्टासन्त्यो लीलायन्यस्तथाऽपराः ।

चिक्रीडुर्वासुदेवश्च जले जलजलोचनाः । यस्या यस्यास्तु यो भावलां तां तेनैव केशवः ।

अनुप्रविश्य भावक्षो निनायात्मवशं वयो । हृषीकेशोऽपि भगवान् हृषीकेशः सनातनः ।

बभूव देशकालेन कान्तावगगतः प्रभुः । कुलश्रीलसमोऽस्माकं योगोऽयमिति मेनिरे ।

देशरूपेण वर्त्तन्तमद्भुतास्मा जगार्हणं । दद्यादाविद्ययुक्तान् स्मृतपूर्वाभिमार्षिणं ।

‘हृष्यं भार्याशुकुमिरे भगवा च बज्रमेनिरे । प्रयत्नोत्थ कुमाराणां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ।

‘अलक्ष्मजुर्जलं वीरा’ सागरश्च गुणाकराः । गीतनृत्यविधिशानां तारुणा स्त्रीणां जनेश्वर ।

तेजसा प्याहतामानो दाविण्यात्तन्विरे धमे । दृष्टव्यं तद्भानुगीतानि तथा स्वाभिनयान्यपि ।

दृष्टव्याञ्चुत्तमनारीणां सुमुदुर्धदुपप्लवाः । पञ्चपूङ्गं ततः कृष्ण कैवरीश्च वराधरा ।

माहेन्द्रोद्यानयामास वैशङ्क्येण चेतुना । ताः प्रोवाचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः ।

उत्थापयित्वा प्रणताः कृतास्तलिपुटास्तदा । क्रोडायुवत्यो भैरवाणां प्रविशध्वमयङ्गिताः ।

मत्प्रियार्थं वरारोहा रमयध्वञ्च यादवान् । दशैश्वर्यं गुणान् सर्वाभ्युत्थगोतैरहः सु च ।

तथाऽभिनययोगेण वायेषु विविधेषु च । सर्वं छने विधास्यामि श्रेयो वो मनवेक्षितं ।

मध्वरीरसमा स्मृते सर्वे निरवरोपतः । शिरसाश्चां तु ताः सर्वाः प्रतिपद्य हरेश्चदा ।

क्रोडायुवत्यो भैरवाणां ताः प्रविष्टाऽश्चरोवराः । तामिः प्रविष्टमावाभिव्योतितः स महाशयः ।

शेदामिनीभिर्नभसि पश्यन् द्रवानप । ता जले खलवन् स्त्रित्वा जलवाद्यान्याददयन् ।

चक्रुः कामिनयं धम्यन् स्त्रिणां वास दवाङ्गनाः । गन्धैर्वास्त्रैश्च तां दिव्यैर्लेखायतलोचनाः ।

शेलाभिर्हस्तभवेद्य जडुर्भैरवमनांशय । कटावेरिङ्गितैर्ह्रैः केनिरोपैः प्रधादितैः ।

मनोऽनुकुलैर्भैरवाणां समज्जहन्नांषि ताः । उस्त्रियोऽन्वित्य चाक्रान्तं वातस्कन्धान् वक्ष्यं तां ।

मुदिरावगमन् भैरवानानयन्ति वराङ्गनाः । कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विशङ्गे विपति प्रभुः ।

आभासितं किञ्चिद्विवापलेच्छ नादानुनादान भगवान्मुमोच । हृद्यन् विहासांश्च चकार हर्षादाप्याममं कृष्णविनोदनाय ।
कृष्णाश्रया सातिशयानि तत्र यथानुरूपाणि ददुर्ध्रुवतः । रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति जगत् प्रधानानि नृदेव
स्वने ।

मात्र्यानि च खर्गैश्चमुद्भवानि सन्तानदामान्यथ मुक्तकानि । सर्वैर्नृकान्यथनयंस्तदानीं ददुर्हरिरङ्गितकालतज्ज्ञाः ।
रासावयने त्यय यद्वह हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयं । पपात कृष्णो भगवान् समुद्रे साचाजितोच्चाञ्जनेनैव चाय ।
जवाच चामेपराक्रमोऽथ शैनेषमोषतप्रसन्नं प्रयुयोः । दिवाकृताः स्मः पततां स्म भूषा क्रीडाजले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ।
सरेतकोऽस्तु बलोर्द्ध्वेनेता पुत्ता मदोषाश्च सहाङ्गभैमाः । भैमाङ्गभैवाश्च बलात्मनाश्च मत्पत्तिश्च सन्तु समुद्रतोये ।
आश्चापयामास ततः समुद्रे कृष्णः स्निग्धं प्राञ्जलिनं प्रतीन । सुगन्धतोये भव मृष्टतोयस्तथा भव यादृशविर्मितश्च । ८१
दृष्ट्या च ते रजविभूषिता च सा बेलिका भूरथ पशुखा च । मेगानुकूलचङ्जनस्य यत्तत् प्रयच्छ विशाखसि सन्तप्रभा
धात् ।

भवस्व मेयोऽप्यय वाऽप्येधा यो यस्व सर्वस्य मनोनुकूल । वैदूर्यमुक्तामार्गहस्तेषु च भवन्तु मत्स्वास्त्वधि वैम्यरूपाः ।
विस्वस्य रत्नं कमलोत्पलानि सुगन्धिमुस्तर्षरचभाणि । वटपादजुष्टानि मनोहराणि चाक्षि क्रीडालक्षमन्त्रिणानि ।
मैरेपमाध्वीकपुरासवानां कुम्भाश्च पूषांश्च स्तपयस्व तोये । कामुनदं पाननिमित्तमेषां पात्रं पयैषु ददस्व भैमाः ।
पुष्पोदपैर्बांश्चित शीततोये भवोर्द्ध्वतः खलु तोयराशे । यथा ध्यलोकं न भवेद्यदूनां सत्त्वो जगतां क्षुद्रं तत्प्रयत्नं । ८२
दत्तोदमुक्ता भगवान् समुद्रे ततश्च चिक्रीड सहाङ्गनेन । सिपेच पूर्वं नृप नारदन्तु साचाजितोऽष्टमुखोऽङ्गितज्ञाः ।
ततो महावर्जितचातदेहः पपात रामः खलिले खलीलं । शाकारमालम्ब्य करं करेण मनोहरां रेतनराजपुत्रीं ।
कृष्णात्मना ये त्यय भैममुष्या रामस्य पत्न्याः पतिताः समुद्रे । विरागवस्त्राभरण प्रहृष्टाः क्रीडाभिरामा मदिराविलासाः ।
शेषास्तु भैमा हरिश्चपुपेताः क्रीडाभिरामा निग्रठील्लुकाद्याः । विचित्रवस्त्राभरणाश्च भक्ताः सन्तानमाख्याकण्टकेभ्यः ।
धीर्योपपन्नाः क्षतचारुचिह्ना विलिप्तगात्रा जलयन्त्रहस्ताः । गीताणि तद्देशमनोहराणि खरोपपद्मान्यथ गायमानाः । ८३
ततः प्रचक्रन्जलवादिनां निनासराणि प्रियवाद्यधोपाः । बहास्यरीभिस्त्रिदिवालयाभिः कृष्णाश्रया वैश्वभूतानि ।
आकाशगङ्गाजलवाद्यतज्ज्ञाः सदा युवत्यो मदैनैकचित्ताः । आवादयन्ता जलदेहुरांश्च बाधानुह्वरं जगिरे च वृष्टाः ।
कुशेययाक्रीडविमालनेनाः कुशेययापोदविभूषिताश्च । कुशेययानां रविनोविजानां अङ्गः श्रिये ताः सुरवारमुत्थाः ।
स्त्रीवस्त्रपत्रैः शकलेन्दुकनैरराज राजन् शतशः समुद्रः । यदृच्छया देवविधानतो वा भभो यथा चन्द्रसहस्रकोर्ष ।
समुद्रमेघः सरराज राजञ्जतप्रदास्त्रोपमयाभिरामः । योदामिनीभिश्च इवामुगायो देदीपयतां नभसोव मेघः । ८४
भारायणश्चैव स नारदश्च शिवे च पचे क्षतचारुचिह्नः । बलं सपचं क्षतचारुचिह्नं स शैव पचं मधुसूदनस्य ।
हस्तप्रसक्तैर्जलयन्त्रैश्च प्रष्टकृपाः सिपिचुलदानीं । रागोद्धतावार्ष्णिमण्डमत्ताः शङ्कराण्योषजदेवपत्न्यः ।
आरक्तनेवा जलमुत्तिष्ठताः स्त्रीणां समवं पुष्पायमाणाः । तेनोपरैरुः सुचिरश्च भैमा मानं वध्नो मदं नन्दश्च ।
अतिप्रसङ्गन्तु विविध्य कृष्णस्नानं वारयामास रथाङ्गपाणिः । स्वयं प्रवृत्तो जलवाद्यशब्दे स नारदः पार्यं प्रहायवांश्च ।
कृष्णोऽङ्गितज्ञा जलपुद्गलभैमा निवृत्ता दृढमानिनाऽपि । निवृत्तं तथानन्दकराः प्रियाणां प्रियाय तेषां ननूतुः प्रती
ताः ।

नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्रस्तथा ज धोमानये तोयषड्वान् । उत्तीर्य तोयादनुकूललेपं जपार्हं दत्त्वा मुनिपत्तमाय ।
 उपेन्द्रमुत्तीर्णमयाऽऽ दृष्ट्वा भैमा हि ते तत्पुत्रवे तोयं । विभक्तगात्रास्तस्य पानभूमिं कृष्णाञ्जया ते ययुरप्रमेयाः ।
 ययानुपूर्व्या च यथावयस्य यत्स्त्रियेगैश्च तदोपदिष्टाः । अस्त्रानि ते वै वृभुजः प्रतोताः पपुषु पेयानि ययानुकुलं ।
 भ्रातृभिरपि फालाश्विकानि चुक्रोत्तरेणाय च दाडिमेन । निरुपगृह्यन्तान् शकलान् पशून् च तत्रोपजह्नुः शूचयोऽय सदाः ।
 सुखिद्यगृह्यान्महिषांश्च घालान् शृष्टा मुनिपुत्रवृत्तावसिद्धान् । शृष्टाश्च शैवर्षलचक्रपूर्णान् पौरोगवोक्तानुगुरोः ।
 पौरोगवोक्ता विविधा शृष्टाणां नोमानि सिद्धानि च पोवराणि । नामाप्रकाराश्चुपजह्नुर्वा शृष्टानि पक्रानि च चुक्रचूतैः ।
 पार्थानि चान्ये शकलानि तत्र ददुः पशूनां घृतस्रितानि । सामुद्रचूर्णैर्वरचूर्णितानि चूर्णेन शृष्टेन च मारिचेन ।
 समूलकैर्दाडिममातुषैः पर्णाश्विङ्गाद्रकभूसृष्टैश्च । तत्रोपजह्नुः सुमुखोत्तरेणैः पानानि शृष्टाः पपुरप्रमेयाः ।
 ब्रह्माक्षरैश्चैवपि पविमिष घृताश्च शैवर्षलैस्तैः स्रुते । मरेयमाश्वोक्तमुरासंश्लेषु प्रियाभिः परिवार्यमाणः ।
 श्वेतेन युक्तानपि योनितेन मत्स्यान् सुगन्धान् श्वषणानि तोय आर्द्रान् किलाटान् घृतपूर्णकांश्च नामाप्रकारानपि खण्डका
 दान् ।

७३४

आपानपाद्योद्धवभोजनिश्राः शक्येय स्त्रियेय बह्वनकरैः । पेयैश्च दद्या पयसाच वीराः स्त्रियानि राजन वृभुजः प्रदष्टाः ।
 तथा रसालाय बह्वप्रकाराः पपु सुगन्धानपि पालवोयुः । शृते पयः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च बह्वैश्च खादन् ।
 दत्ताः प्रदत्ताः पुनरेव वीरास्तैः भैममुख्या वनितासहायाः । गीतानि रम्याणि जगुः प्रदष्टाः कान्तामिनीतानि मनोहराणि ।
 आश्नापयामास तनः सनस्थां निमि प्रदष्टो भगवानुपेन्द्रः । कालिक्यमानं बह्वर्षविधानं यदेवगन्धर्वमुदहरति ।
 जपाद्य वीणामय नारदस्तु पशून्मरगादिसमाधिपुङ्गवाः । ज्योतिषकान् स्वयमेव क्रुष्य सुवर्षाद्यैः नरदेवनायैः ।
 नृदङ्गवाद्यानपरांश्च वाद्यान् वगाश्वगता जगुः प्रतोताः । आचारितान्ते च तनः प्रतोता रश्मिस्तित्या स्त्राभिनयायैतज्ज्ञा ।
 तयाभिनीते भरगाचयस्था तुतोप रामश्च जगार्दनश्च । अयोध्यांश्च चापविशालनेत्रा हिमा नाराजश्च मिश्रक्रेमो ।
 तिलोत्तमा चाप्यय मेनका च रतालयाऽन्याश्च हरिप्रियायैः । जगुस्तथैवाभिनयश्च चक्रुरिदृश कामैकमनोऽनुकूलैः ।
 ता वासुदेवाय नृगक्षिप्तः संनृत्यगीतः भिनयेद्दरैः । नरेन्द्रसूतेन परितोषितेन ताम्बूलयोगेन वराश्रयिभिः ।
 तदागताभिर्धराद्युक्तान् कृष्णस्य मानमयास्तथैव । फलानि गन्धोत्तमवति वीरान्ध्रालिखगान्धर्वान् यदाह्वय ।
 कृष्णैश्च यथा निदिवासुदेव अनुपहार्यैः भुमि मानुषाणां । स्त्रियश्च रम्यं हरिरेवैव प्रयोजयामास सैरिच्छिरेणैः ।
 कालिक्यगान्धर्वमुदरपुङ्गवैश्च ताम्बूलमय प्रयुक्तं । प्रयोजितं पञ्चभिरुत्तमैश्च कालिक्यमिष्टं सततं वराणां ।
 शुभावाहं हृदिकरं प्रमथं मन्त्रमन्त्राय तथा यशस्यै । पुण्ड्रपुण्ड्रयुद्धावहश्च नारायणस्तोष्टमुशरकीर्तनैः ।

७३५

जयावर्षं धर्षधुरावहश्च दुःखप्रनाशं परिकीर्त्तयामास । करोति पापघ्न दया विहन्ति शृष्टान् सुरावासगतो नरेन्द्रः ।
 कालिक्यगान्धर्वमुदरकीर्त्तिर्भैमैः किनैक दिवसे महत्तं । चतुर्थ्यानां नृपदेवतोऽय ततः प्रदत्ता सुतुनारजातिः ।
 गान्धर्वजातिश्च तथापराणि दोषाद्यया दीयमानि राजन् । विवेद कृष्णश्च नारदश्च प्रययन् यैर्नृप भैममुखैः ।
 विशातमेतद्दि परे यथावदुद्देशमात्राणि जगोऽसु भोक्तैः । जानन्ति कालिप्रमुणेदद्यान् तोयं नदीनमय वा समुद्रे ।
 श्रोतुं हि शक्यं हिमान्गिरिस्थैः पलापतो वा गुणतोऽय कविः । शक्यं ॥ तच्छास्त्रिभ्यश्चैव तयैः मिष्टान्ते विधागान्यय
 मूर्ध्निनामु ।

सर्वैः षोडशभिः सार्द्धं स्त्रीष्वस्यैवमुदाऽन्वितः । प्रभावज्ञास्त ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।

न जम्बुविंशत्यं भैमा गार्ग्योऽप्यपरमाश्रिताः । केचिद्वैषतकं गत्वा पुनरायात्रि भारत ।

सहस्राण्ये वनान्ये काङ्क्षितान्भरिर्महान् । अपेयः पेयसलिलः सागरस्याभवत्तदा ।

आश्रया लोकायास्तु विष्णोरतुल्यतेजसः । अधावनं स्वतःस्थापि श्लेष्म जलश्लोचनाः ।

गृह्य हलेतया नार्यो युक्ता मज्जंस्तथापि ते । मत्स्यभोज्यानि पेयानि चैव्यं श्लेष्ममयैव च ।

वज्रप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत । अस्त्रानमाख्येधारिण्यथाः स्त्रियस्ताननिन्दितान् ।

रहःस रमयाश्चक्रुः स्वर्गे देवैरतामुगाः । भौमिर्दहप्रकाराभिचिकीडुरपराजिताः ।

श्वातामुत्तिग्ना मुदिताः सायाक्लेऽन्धकटृष्णयः । आयतायतुरश्वाश्च युक्तायं स्त्रिलोकाक्षया ।

प्रासादा नैतु कैरस्य विदिता विद्यकर्षणा । केलासमन्दरच्छन्दो मेरुच्छन्दोऽक्षयैव च ।

तथा नानावयच्छन्दोऽक्षयेहाह्वगुरुपिणः । वैदूर्यतीरपैद्यिषास्त्रिषाभिर्भणिभक्तिभिः ।

मद्यारगन्धकमधैद्यिषा भक्तिप्रतैरपि । प्रकीडगह्वच्छन्दोऽक्षिषाः कनकरोतिभिः ।

कौशच्छन्दः शुकच्छन्दः गजच्छन्दोऽक्षयाऽपरे । कर्णधारैर्द्वेहोतास्ता नावः कान्तरीज्ज्वलाः ।

वलिष्ठे शोभयामासुः सागरस्य महोर्ध्वमग्नं । समुच्छ्रितैः शितैः पेतैर्वानपात्रैश्च यैव च ।

नौमिथ्यं शलिकाभिश्च वज्रमुने वरुणलयः । पुराण्योकाश्रयामोनि गन्धर्व्याणामितस्ततः ।

वभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत । नन्दनच्छन्देयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।

नन्दनप्रतिभं सर्वं विहितं विद्यकर्षणा । उद्यानानि सभा उद्या दीर्घिकाः खन्दनानि च ।

निवेष्टितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्वथा । स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु वमायात स्वर्गेश्वरिभाः ।

नारायणश्चाथ वीर विदिता निश्चरुर्गणा विमेषु वरुणैर्ध्वं मधुरक्षैव पक्षिणः ।

मनोहरतक्षैव भैमानामतितेजसा । देवलोकाङ्गवाः श्वेता विलेपुः कौकिलालया ।

मधुराणि विचिषाणि यदूमा काङ्क्षितानि च । चन्द्राग्रसमरूपेषु हर्म्यश्रेषु वर्धितैः ।

मनुत्तर्ध्वराशः त्रिखण्डिगणैर्षट्पताः । पताकायानपात्राणां सर्वपक्षिगणायुताः ।

अमरैरुपगीतास्तु खगदमासक्तवाचिभिः । नारायणश्चाथ वृषाः पुष्पाणि मुमुचुर्ध्वं ।

श्वतवशानुरूपणि विहायसि गतास्तदा । वैवा मनोहरा वातो रतिखेदहरः सुखः ।

रजोभिः सर्वपुष्पाणां युक्तश्चन्दनैश्चैव यत् । शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।

शासुदेवप्रसादेन भैमाणां क्रोडतां तदा । न कुत्पिपासे न स्वानिर्धे चिन्ता शोकश्च यव ।

आविशेत्तदा भैमान् प्रमायाचकृपाणिनः । अप्रशान्तमहादुर्था गीतनृत्योपशोभिताः ।

बभूव सागरकोडा भैमानामतितेजसा । वज्रयोजनविलोषै समुद्रं शलिकाप्रथं ।

वज्रा चिकीडुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णाभिरचिताः । परिच्छदस्थानुरूपं यानपात्रं महात्मनः ।

नारायणस्य देवस्य विहितं विद्यकर्षणा । रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विनिष्ठानि विगम्यते ।

कृष्णस्य तानि सर्वानि यानपात्रेऽतितेजसः । इयं इयं वासास्तु स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ।

मणिवैदूर्यचिन्ताः कान्तस्वरविभूषिताः । सर्वैर्जुगुप्समाकीर्णाः सर्वगन्धाधिवासिताः ।

यदुर्मिहाः शुभैर्जुष्टाः शकुनैः सर्ववाणिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भाद्रपदमासि हरणे वृषभारिषदधिकशतीऽध्यायः ॥ १४० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवे बलवन्दनपद्धदिभ्यः कादम्बरोपानकजः शृयुञ्जी । रक्तवर्णे रेतविताम्रविला प्रलम्बाङ्गः

सुखलितः प्रयातः ।

मीलाम्बुदामे वसने वयानयद्गङ्गाशैरो मदिराविलाच । राज्ञ रामोऽमुदमथनेत्य संपूर्णविम्बे भगवानिवन्दुः ।
वामैककर्णामलकुण्डलश्रीः खेरं मनोज्ञाज्जटावतंसः । तिथ्यङ्कटाक्षं प्रियया मुनोद रामो मुखं चान्वेभिवोचमाणः ।
अथाज्ञया कंसमिच्छन्मयाहदारूपोऽस्मरसां गणः सः । द्रष्टुं मुदा रेतविताम्रगाम बलालयं स्वर्गसमानमृद्ध्या ।

तां रेतवीञ्चापथ वाऽपि रामं सन्ध्यां नमस्कृत्य बराङ्गवत्सु । वाद्यानुकूले नगृतु मुगाव्यं समन्तोऽन्या जगिरे च सम्यक् ।

चक्रुस्तथैवाभिनयेन लभ्यं यथावदेयं प्रियमर्ययुक्तं । इद्यानुकूलस्य बलस्य तस्य तथाज्ञया रेतवराजपुत्र्याः ।

पुत्रुर्दुर्न्याय तथैव तांसां तद्देवमापाकतिवैश्रयुक्ताः । सहस्रतालं खलितं मलोलं बराङ्गमाः सर्व्वरतादृताङ्गाः ।

चक्रुर्पणाधोचजनन्दनानि सङ्कोचयन्त्योऽयं च मञ्जुलानि । कंसप्रलम्बादिबध्नन् रम्यं चाणूरघातञ्च तथैव रङ्गे ।

पद्मोदयाथ प्रयितं पद्मोऽयं दामोदरमस्य जगद्गणः । बध्ने तथाऽरिष्टकथेनकार्थं भजे च वारं शकुनोबध्नन् ।

यथा च भग्ने पमलाङ्गुलीं च खट्विं हकाणामपि कालयुक्तां । म कालियो नागपतिर्हृद्देवं हृत्पणे दाम्बध यथा दुरात्मा ।

शङ्खं वृद्धादुद्धरणञ्च वीर पद्मोत्पलांसां मधुसूदनेन । गोवर्द्धने ऽयं च मन्त्रो हतोऽभूद्यथा च हृत्पणे जगद्गणैः ।

कुक्कुटो यथा गन्धकपेयिकाञ्च कुक्कुटोर्मा ज्ञातवांश्च हृत्पणः । श्रवामनं वामनकञ्च चक्रे हृत्पणो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ।

शैभप्रमायञ्च वलाद्युधं बध्ने परस्त्रायथ देवप्रिया । गान्धारकन्या वहने नृपाणां रथे तथा योजनमुज्जिताम् ।

तथा मुभद्राहरणे जयस्य युद्धे च बालाङ्कजमुमाले । वज्रप्रवेकञ्च युधाग्नितेयं समाहृतं शक्रममचमाप्नोत् ।

एतानि चान्यानि च वाचरूपा जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् । महर्षेणाधोचनहर्षणानि चिन्ताणि चानेककथाभ्यापि ।

कादम्बरोपानमदोक्तञ्च बलः शृयुञ्जीः स चुकृद् रामः । सहस्रतालं मधुरं समक्षं स भार्य्या रेतवराजपुत्र्या ।

तं कूर्हमानं मधुसूदनः स दृष्ट्वा महात्मा हर्षाण्मितालः । चुकृद् सत्यां सहितो महात्मा बलस्य धीमान् हर्षागमार्यं ।

समुद्र्याचार्यमयागतय चुकृद् पाँयां नरलोकागोरः । हृत्पणे सार्द्धं मुदितचुकृद् सुभद्रया चैव बराङ्गवत्सु ।

गदय धीमानय शरणस्य प्रपुण्यशान्तिः नृप मात्यकस्य । वाचाजिनीसुनन्दारवीर्यं स चाहदेष्यञ्च सचावरूपः ।

वीरैः कुमारो निग्रठोऽस्तुको ॥ रामात्मजो वीरतमे चुकृद् हतः । श्रङ्गमेनापतिगद्वयं तथाऽपरे भैमकुलप्रधानाः ।

तदानपाचं वदधे तदानीं हृत्पणभावेण जनेश्वरपुत्रः । आदूषणमापूष्यमुदारकीर्णं चुकृदपह्निनृपभैममुखीः ।

भैराप्रसक्तैरतिकूर्हमानैर्दुप्रवीरैरभरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीर जातयाऽभूच्छेमुय पापाणि नरेन्द्रसूनाः ।

देवातिप्रियस्य च नारदोऽयं विप्रः प्रियार्यं मधुकेशिप्रसोः । चुकृद् मन्थे यदुत्तमानां जटाकलापागमिर्नरकेशः ।

रामप्रेता धुरि राजपुत्र स एव तवाभवदमभेयः । मथञ्च गत्वा स चुकृद् भूयो हेलानिकारैः सविडम्बिताङ्गैः ।

म सद्यभामास्य कोवचस्य पात्रं सुभद्राञ्च बलस्य देवं । देवीं तथा रेतवराजपुत्रीं सन्दृश्य सन्दृश्य जहाम धीमान् ।

तां वाचपासाञ्च स धेयैर्युक्ताभिरुपपायैः परिहासयोजः । चेष्टानुकारैर्धितानुकारैर्नितानुकारैरपरेय धीमान् ।

पञ्चामरागेषु च तत्र कार्यं तत्कैर्देशावयवेन राजन् । ख्यामिधानं मुकुमारजातिं निष्ठां मुदुःखे न नराः प्रयान्ति ।

क्षालिकगान्धर्वगुणोदयेषु च देवगन्धर्वमहर्षिष्वपि । निष्ठां प्रयान्तीत्यपगच्छ बुद्ध्या क्षालिकमेवं मधुसूदनेन । ८३२

मैमोत्तमानां नरदेवदत्तं लोकाश्च चानुग्रहकाम्ययैव । गतं प्रतिष्ठाममरोपमेयं बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः ।

क्रोडन्ति भैसाः प्रवरोत्सवेषु पूर्व्वेभ्यः बालाः समुदाहरन्ति । वृद्धाश्च पृथग्न प्रतिमानयन्ति स्थितिपुनित्यं प्रतिमानयन्ति ।

मर्त्येषु मर्त्यान् यदवरोतिवीराः स्ववैश्रवण्यं समनुष्मरन्त । पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञाः प्रीतिं प्रमाणं न वयं प्रमाणं ।

प्रीतिप्रमाणानि हि वैदृश्यानि प्रीतिं पुरश्चयं हिते दृशाङ्गाः । दृष्टव्यस्याः पुत्रस्य बभूवुर्विचर्जिताः केशिबिनाग्रनेम ।

सर्गं गताद्यास्तरुषां समूहाः कृत्वा प्रथमं मधुकंशघ्नोः । प्रवृष्टरूपस्य प्रवृष्टरूपा विनोदिताः केशिभिर्द्विदेनेन । ८३३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे अष्टचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तेषां कोऽप्राप्तकानां यदूनां पुण्यकर्मणां । क्षिप्रमासाद्य दुर्मुखिर्देवशत्रुर्दुरासदः ।

कथां मानुमती नाम भागेर्दुहितरं नृप । जहारात्मवधाकाङ्क्षी निकुञ्जे नाम दानवः ।

अन्तर्हिता मोहयिता यदूनां प्रमदाजने । भायानो भायया राजन् पूर्व्वैरमनुष्मरन् ।

भ्रातुर्हि वज्रनाभश्च तस्य कन्या प्रभावती । प्रयुञ्जेन हता वीर वज्रनाभस्यया हत ।

भागेरेव तयारक्षे वसुत्ववधरेण हि । अस्त्राधीने दुराधवं क्षिप्रज्ञो दानवाधमः ।

कन्यापुरं महानादः सहसा समुपस्थितः । तस्यां द्वियत्यां कन्यार्यां रुदत्यां समितिञ्चय ।

वसुदेवाङ्गकौ वीरौ दम्बितौ निर्गताभूमे । आर्त्तनादमुपसृज्य भानो कन्यापुरं तदा ।

न वृष्टिगोचरे तौ तु दृष्ट्वा ततोऽपकारिणः । तथैव दम्बितो यावौ पञ्च हृष्टो महाबलः ।

शुलावमानन्तु महदाहरीष्टं जनाह्नय । पार्थेन सहितस्त्राष्ट्ये नागशत्रुमरिन्दमः ।

रथे लमनुगच्छेति वैदिश्य मकरध्वजं । त्वरेति गच्छं वीरः वैदिदेश च काश्यपं ।

वज्रं नगरमाधानं निकुञ्जं रणदुर्जयं । पार्थक्यौ नृणां महात्मानावभेदौ ररिन्दमे ।

प्रयुञ्ज्य महातेजा मायिनां प्रवरो नृप । प्रयुञ्जत्यथ ते दृष्ट्वा विधात्मानमयाकरित ।

तान् सर्व्वान् योधयामास निकुञ्जं गच्छन्निव । वज्रकण्टकगुर्ध्वभिर्गैदाभिरमरोपमः ।

सर्व्वेनालभ्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप । दक्षिणेनाय हस्तेन गदया प्रहरत्युत ।

कन्यापार्थेन हृष्टा वा कामो वा नृपसत्तम । निर्दयं प्रहरन्ति स्म निकुञ्जे च महासुरैः ।

समर्थोऽपि महात्मानः शत्रुं हन्तुं दुरासदं । निगम्यसुर्नरपतेर्दयाभारावपीडिता ।

ऋष्टो धनुश्चता पार्थे सर्व्वेया कृग्रथो युधि । नागोऽष्टविधिनो देव्यं शरपटङ्गाञ्चान ह ।

ते तु वैतसिकैर्बन्धैर्विबधुर्दानवं युधि । न कन्यां कलया युक्ता शिञ्जया च महोपते ।

ततः स कन्यया सार्द्धं तथैवान्तरधीयत । आसुरीमायितो मायां न ता वेत्ति हि कश्यपः ।

न हृष्टो रैकित्येयस्य दृष्टतोऽनुययुसदा । हारीतः शकुनो भूला तस्त्रावय महासुरः ।

तं वापेः पुनरेवाय वीरो भूयो धनञ्जय । वैतसिकैर्बन्धैर्भिक्षि कन्यां रत्नज्जताडयन् ।

स इमां पृथिवीं हत्वा सप्तदोषां महासुरः । बध्नामानुगतयैव वैवैरैररिन्दमेन ।

गोकर्णक्षोपरिष्ठान्तु भञ्जितः स महासुरः । पपात चेलगङ्गायाः पुलिने सह कन्यथा ।
 न देवा नामुरा वापि लङ्घयन्ति तपोधनाः । गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत ।
 एतदन्तरमासाद्य प्रपुष्पः शीघ्रविक्रमः । कन्यां मानुमतो भैमा जहार रणदुर्जयः ।
 असुरः सोद्विहो राजन् कृष्णाभ्यां निश्चितैः प्ररैः । त्यक्त्वायोत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणं दिशं ।
 जगाम पृथतो यातो कृष्णौ ताव्यगता तदा । विवेकं पटुप्रसूतैव ज्ञातोनामालयन्तदा ।
 तत्र वोपै गृहहारि कृष्णौ रात्रिं तदोपतुः । रौक्मिण्योऽपि कृष्णेन सन्दिष्टे दारकां पुरीं ।
 अनयद्गानुत्तरयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना । अयिला चायथौ वीरः पटुपुरं दानवाकुलं ।
 ददर्श स गृहादारि कृष्णौ भीमपराक्रमौ । ऊपतुर्द्वारमाक्रम्य पटुपुरस्य महाबली ।
 कृष्णौ प्रपुष्पवद्विहो निकुम्भवधकाङ्क्षितौ । ततोनामैतस्माद्वत्सादतिवसलदा ।
 निर्वज्रगाम बली घोडुं निकुम्भो भीमविक्रमः । तस्य निर्गच्छतस्य विलासं पार्थो विशासते ।
 हरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गण्डोवनिःसृतैः । सोऽभिष्टय गदां घोरामुग्रस्य बद्धकण्ठकां ।
 शिरस्यताडयत् पार्थं निकुम्भो मलिनान्तरः । गदयामिहते पार्थं रक्तं वमति मुक्षति ।
 हसित्वा सोऽसुरोद्वृत्तो रौक्मिण्येयमताडयत् । तं प्राप्नुवमुग्रं वीरं मायवी मयिनाम्बरं ।
 अट्टेनाहतो वीरः शिरस्य स भोज सः । तर्थागतो तु नौ दृष्ट्वा मुष्मन्मनो भृताङ्कितौ ।
 अग्निसुद्राव गोविन्दो निकुम्भो कोधमूर्च्छितः । कैमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्वोद्भूतो गदां ।
 तावन्न्याम्य दुराधर्मो गज्यन्तावमिवेतत् । रेणववर्णतः प्रकः सर्वैर्देवभैः सह ।
 ददर्श तमहायुद्धं वीरं देवामुरं तदा । दृष्ट्वा देवान् हृद्योकेष्विष्यैर्मुहूर्तरिन्दमः ।
 दयैव दानवं हन्तुं देवानां क्षितकान्यथा । समण्डलानि चिवाचि द्रव्यामाम केशवः ।
 कैमोदकीं महाबाहुलालस्यन् युद्धकोविदः । तथैवामुरमुखोऽपि गदां तां बद्धकण्ठकां ।
 क्षिप्य आसयाणोऽयं मण्डलानि चकार ह । अरभावित्रं गज्यन्तौ गृहन्तावित्रं कञ्चरौ ।
 क्षाप्तितान्तरमासाद्य कुक्षौ शान्तायुक्तं विव । आजघाम निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वम् ।
 स्पष्टाष्टपण्डया वीरं नादं मुक्ता तु दाहणं । तत्कालमेव कृष्णेऽपि भ्रामयित्वा महागदां ।
 निकुम्भमूर्द्धनि तदा घातयामास भारत । अरष्टभ्य मुहूर्तान्तु हरिः कैमोदकीं तदा ।
 तभौ जगज्जुह्वोऽमाम्भोऽहं पतितः विनो । हाहाभूतं जयत् सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
 तद्यागतं वामदेवं नरदेवमहात्मनि । आकाशगङ्गां तोयेन श्रोतेन समुग्रमिवा ।
 विषबाहूनिमिषेण कृष्णं देवेभ्यः स्वयं । नूनमातीव्रया कृष्णलाया चक्रे मुरीजतः ।
 कोचि शनो महाताम्रं युद्धे मोक्षयितुं हरिं । कृष्णं प्रत्यागतप्रापकमुद्यम्य भारत ।
 प्रतोष्वेति दुरात्मानमुवाच स्पृणाम्नः । निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्प्रागत दुराधरः ।
 शरीरं तत् परिगम्य न मे वनि च केचन । मुमुर्क्षति मतो वायमिति मत्वा जगद्गनः ।
 ररथ परमाशुऽयं वीरो वीरभः । विभो । अथ प्रपुष्पद्वेतेवाशगतौ सञ्चरेतथौ ।

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

८२१

स्थितौ नारायणाभ्यासे निःकुम्भवधनिश्चितौ । प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।

निःकुम्भत्वात् नास्त्वव गतः कापि मुदुर्भूतिः । प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तदनाश कलेवरं ।

प्रजहासाय भगवानञ्जुनेन सह प्रभुः । तथायुतसहस्राणि निःकुम्भानां जनाधिप ।

२१५

ददृग्दृष्टे तदा वीरं क्षिता दिवि च सर्वतः । सहस्रांश्चैव कृष्णन्तु तथापायं भरिन्दम् ।

रोम्भिरेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् । पाण्डवस्य धनुः केचित् केचिदस्य महाशरान् ।

अन्येऽस्य जट्टहंसावत्ये पादौ महासुराः । एवं ग्रहाय तं वीरमगमंस्ते विहाय सः ।

पार्थागामपि कोऽस्य गृहोतानां तदामवन् । नान्तं ददर्श कृष्णस्य कार्ष्णिद्य रिपुयाग्रीम् ।

विच्छिद्य तौ शरैर्वीरौ निःकुम्भं पाथं वञ्चितौ । एकैकत्वं द्विधाच्छिद्यो देधो भवति भारत ।

२१६

दिव्यज्ञानतदा कृष्णो भगवानेव दृष्टवान् । निःकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।

खट्वारं सर्वमायानां हत्तारं फाल्गुनस्य च । स चक्षेण शिरसास्य चकत्तारं सुरसूदनः ।

पश्यतां सर्वमूलाणां भूतभव्यमवो हरिः । स मुञ्चा फाल्गुनं राजेन्द्रिजे शिरसि भारत ।

पपातासुरमुखोऽयं क्षिप्तमूल इव द्रुमः । अयाकाशगतं पाथै पतमानं विहाय सः ।

कृष्णवाक्येन जपाच्च कार्ष्णिर्वियति आनदः । निःकुम्भे पतितेन भूमौ समायास्य धनञ्जय ।

२१७

जगाम द्वारकां वीरः पार्थक्यामसमन्वितः । समिधास्य दृष्टार्होऽयं द्वारकां मुदितौ विभु ।

नारदश्च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः । नारदोऽयं महर्षिज्ञा भाग्यं यादवमब्रवीत् ।

भानो माकार्षीमर्थं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन । क्रोडाया रैवतो याने दुर्व्याधाः के पतितोऽनया ।

स ग्रथाप ततो रोपायुर्निर्दुहितरं तव । अतिदुर्लभिने, कन्या शत्रुहर्षे गमिष्यति ।

सुतार्थे ते मया साङ्क्षे मुनिभिः, स प्रवादितः । बालां द्रुतवतीं कन्यामनामसमिदां मुने ।

२१८

ग्रथवानसि धर्मश कथं धर्माग्रताम्बर । अनन्तरं विधत्स्वाव शयं विज्ञापयामहे ।

अस्माभिरैवमुक्तं दुर्व्याधा भैमनन्दन । उवाचाधोमुखो भूवा मुह्यते लपयाम्बितः ।

यद्वीचमर्थं वाक्यं तत्तथा न तदन्वया । रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न धैर्यः ।

अदूषिता तु धर्मिण भर्तारमुपलक्ष्यते । वज्रपुष्पा वज्रधना सुभगा च भविष्यति ।

सुगन्धिगन्धो जट्टा कुभारी च पुनः, पुनः । न च क्रोधाभिर्मं कोरं तन्मूरो धारयिष्यति ।

२१९

एवं भानुमती वीर सद्देवाय दीयतां । अदधान, स शूरस्य धर्मशैलस्य पाण्डवः ।

ततो भानुमतीं भानुहृदौ माद्रीसुताय वै । सद्देवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ।

आनीतः सद्देवस्य प्रेषिते चक्रपाणिना । विवाधे च तदा वृत्ते सभायैः खपुर्गं गतः ।

इमं कृष्णस्य विग्रयं चः पठेद्भुषयादयः । विग्रयं सर्वैरुद्येपु अदधानो लोभधरः ।

इति श्रीमद्भारते विष्णु उचिरे विष्णुर्नृपि भानुमतीहरणे जनपद्वाग्रदक्षिणततोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विशदं केनैव च । कालिञ्जानयनस्यैव देवलोकात्महामुने ।

२२०

क्रोडाश्च सागरे दिव्यां वृष्यीनामन्तिग्रथां । श्रौतं परमायुष्यं मुने धर्माग्रताम्बर ।

वज्रनाभवधं ह्युक्तं निकुम्भवधकीर्तने । तन्मे कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवति मुने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्तं ते वर्तुष्यिष्यामि वज्रनाभवधं कृप । विजयश्चैव कामस्य शान्त्यैव च भारत ।
 मेरो भानौ नरपते तपश्चक्रे महासुर । वज्रनाभ इतिख्यातो निश्चित समितिश्चय ।
 तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः । वरेणऋन्दयामास तपसा परितोषित ।
 अवधत्तां स देवेभ्यो वशे दानवधत्तम । पुरं वज्रपुरश्चैव सर्व्वरत्नमयं शुभम् ।
 अश्वत्थेन प्रवेशश्च न वायोरपि भारत । अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिं नराधिप ।
 शाखानगरमुख्याणां संवाहानां शतानि च । नगरस्याग्रमेवस्य समन्ताञ्जनमेव च ।
 तथा तदभवत्तस्य वरदानेन भारत । उवाच वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ।
 कोटिशो वरसम्पन्नसुरा परिवर्धते । ऊर्ध्ववज्रपुरे राजन् सम्भाषेयु तथैव च ।
 शाखानगरमुख्येषु रत्नेषु च नराधिप । इष्टपुष्टप्रमुदिता नृपदेवस्य ब्रजव ।
 वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । पुरस्य चात्मनश्चैव जगद्वाधितमुद्यत ।
 महेन्द्रमप्रवीक्ष्वा देवलोकं विश्राम्यते । अहमोशितुमिच्छामि चैतान् पाकशायनः ।
 अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर । कामान्यस्य जगत्कृत्स्नं काश्यपाणां महात्मनां ।
 स तुष्टस्तनिना साष्ट्रे मन्त्रयित्वा सुरेश्वर । वज्रनाभं सुरश्रेष्ठं प्रेषाच कुहवंब्रज ।
 खञ्जे स दीक्षितं क्षौभ्य कश्यपो न पिता मुनि । तस्मिन् वृत्ते यथान्यायं तथा स हि करिष्यति ।
 ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽभवीत् । यथोक्तं देवराजेन तनुवाचाय कश्यप ।
 सचे वृत्ते करिष्यामि यथान्यायं भविष्यति । तन्नु वज्रपुरे पुन वस गच्छ समाहित ।
 श्वसुतो वज्रनाभ खमेव भवन गतः । महेन्द्रोऽपि यथौ देवो दारकां दारमाक्षिर्नौ ।
 गत्वा चान्तिं देवो वासुदेवमयामवीत् । वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तनुवाच जगद्देव ।
 शैरुपस्थिता देव वाजिमधे महाकृतः । तस्मिन् वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वाचव ।
 ततोपायं प्रवेशे ॥ चिन्तयाव सताङ्गते । नानिच्छया प्रवेशोऽस्ति तव वायोरपि प्रभो ।
 ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः । वाजिमधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ।
 तस्मिन् यत्रे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुरात्मनौ । चिन्तयामासतुर्वरीं देवराजायुतावभौ ।
 तत्र यत्र वर्त्तमाने सुनाय्येन गच्छदा । मर्द्यान्तोषयामास भद्रनामेति नामतः ।
 तं वरेण मुनिश्रेष्ठाश्चन्दयामासुरात्मावत् । स वशे हि नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ।
 देवेश्वरश्चन्द्रेण सरस्यया प्रचोदितः । प्रक्षिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समगतान् ।
 ॥ नट उवाच ॥ भोज्यो द्विजाणां सर्व्वेषां भवेत्तं मुनिसत्तमा । सत्रदीपाश्च शय्याश्च विचरयामिमामहं ।
 प्रविष्टाकाशगमन सत्कुम्भैश्च विशेषतः । अथवा सर्व्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमा ।
 यस्य यस्य च वेशेन प्रविशेयमहं खलु । स्तनस्य श्रीवतो वापि भावैर्नोत्पादितस्य च ।
 स ह्यर्थसादृशः स्या वै अरारोगविश्रज्जितः । तुष्टेयुर्कुम्भो नित्यमन्ये च मम सर्व्वदा ।

८५५

८५६

८५७

८५८

८५९

८६०

एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नट । सप्तदीपां वसुमती पर्व्यटत्यमरोपम ।
 पुराणि दान्वेन्द्राणामुत्तरांश्च कुर्वन्तथा । भद्राद्यान् केतुमालांश्च कालाचदोपमेव च ।
 पर्व्वणीषु तु सर्व्वीषु दारकां चदुमण्डिता । आयाति वरदत्त स लोकवीर महानट ।
 ततो हंसान् धार्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिन । उवाच भगवान्कृक शान्वयिला धुरियर ।
 भवन्तो भ्रातरो ऽस्माकं काश्यपा देवपत्निषु । विमानवाहा देवानां सुहृन्तो ना तथैव च ।
 देवानामस्मि कर्त्तव्यं कार्य्यं शत्रुवधान्वितं । तत्कर्त्तव्यं न मन्वस्य मेचक्षोषा कथञ्चन ।
 न ह्यर्था देवताज्ञानमूढो दण्ड पतेदपि । सर्व्वत्राप्रतिपिदुर्व्वो गमनं हंससप्तमा ।
 गत्वा प्रवेशमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमं । इतोऽह्म पुरवापोषु परमुन्वचितं हि व ।
 तस्यास्मि कन्यारत्नं हि वैलोक्यतिशयं प्रभुम् । नास्मा प्रभावतो नाम चन्द्रामेव प्रभावतो ।
 धरदत्तेन सा स्त्रिया साचा क्लृप्त वरानना । हैमवत्या महादेव्या सकाशादिति न श्रुतं ।
 खयमरा च सा कन्या बन्धुभि स्थापिता सती । आत्मैव्या पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ।
 तद्ववर्द्धिगुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महामन । यदुक्ता कुलरूपस्य ग्रीलस्य वधसक्तया ।
 यदा सा रक्तभावा तु वज्रनाभमुता सती । तस्या सकाशात् सन्देशो नयितव्य समाधिना ।
 प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयन्ध्वं तथैव च । स्वयुद्धा प्राप्तकालस्य सविधेय हितं मम ।
 नैववक्त्रप्रसादश्च कर्त्तव्यस्तत्र सर्व्वथा । तथा तथा गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मन ।
 यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् खिर । वृत्तान्तस्यानुदिवस प्रदेधो मम सर्व्वथा ।
 हारवत्यान्तु कृष्णस्य भ्रातृव्यम यवीयस । तावद्यजस्य कर्त्तव्यं प्रद्युम्नो यावदात्मवित ।
 पर्यावन्नेदरारोहा वज्रनाभमुता विभुः । अब्रथास्ते तु देवानां मन्त्राणो वरदर्पिता ।
 दैवपुत्रैर्हि हन्ताया प्रद्युम्नप्रमुखैर्गुभि । गतो दत्तवरस्यस्य वेदनास्त्राय धादवा ।
 प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशना । एतच्च सर्व्वे कर्त्तव्यमन्यस्य क्षयमेव हि ।
 प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यथा । प्रवेशस्तत्र देवाना गच्छि हंसा कथञ्चन ।
 वज्रनाभेस्मिन्ने तच्च प्रवेश खलु सर्व्वथा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि प्रद्युम्नपरे पञ्चाशदधिकशतोऽध्याय ॥ १३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववच मुना हंसा वज्रपुरं ययु । पूर्व्वोचितं हि गमनं तेषा तत्र नराधिप ।
 ते दीर्घिकास रम्यासु निपेतुर्वीर पत्निषु । पद्मोत्पलैरादृतासु काञ्चने सार्व्वनचमै ।
 ते वै नन्दन्तो मधुरं सक्ततापूर्व्वमापिषु । पूर्व्वमप्यागतोस्ते तु विस्मय जनयन्ति हि ।
 अन्न पुरोपभोग्यासु चैवर्वांगेषु ते नृप । दृष्टास्ते वज्रनाभस्य विपिष्टपनिवासिन ।
 आलपन्त सुमधुर धार्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिर्द वच ।
 विपिष्टपे नित्यरता भवन्तस्याहमापिषु । यदैवेदोक्षयो ऽस्माकं सर्व्वह्विरवगम्यते ।
 आगमन्त्यं जानपादा खनिद भवतो ऽहम् । विस्मयश्च प्रवेष्टव्यं विपिष्टपनिवासिभि ।

८१८५

८१८६

८१८७

८१८८

८१८९

८१९०

ते तयोक्ताः शकुनयो वज्रनाभेन भारते । तथेत्युक्ता हि त्रिविशुद्धानेन्द्रनिबन्धेन ।

चक्रुः परिचयं ते च देवकार्येष्वपेक्षया । मानुषाणापि नखे तु कथाध्वजः श्रयमिषां ।

वंशे बद्धाः काश्यानां सुकृतीनां सुमणिनां । स्त्रियो रमुर्विशेषेण शृङ्खल्यः सङ्गताः कथाः ।

ततो विचरतीं हंसा ददृशुश्चावहासिनीं । प्रभावतीं वरारोहं वज्रनाभसुतां तदा ।

हंसाः परिचितां चक्रुस्तत्तत्प्रावहासिनीं । सखीं शृचिमुखी चक्रे हंसी राजसुतां तदा ।

सा तां कदाचित् पप्रच्छ वज्रनाभसुतां सखीं । विस्मयितां श्रयकस्तुतेराख्यानकथनेर्वरां ।

चैलोक्यमुन्दरी वेदि तामहं हि प्रभावति । रूपश्रीलगुणैर्देवि किञ्चित्त्वं वक्तुमुश्वहे ।

व्यतिक्रामति ते भीरु धौवनं चारुहासिनि । यदतोतं पुनर्नैति गतं खेत इवाभयः ।

कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते । स्त्रीणां आगर्त्तिं कल्याणि सत्यमेतद्वीमि ते ।

स्वपत्नरेतु न्यसा तं पिपा सन्मोक्षोभने । न च कांसिद्वयये देवामुरकुलोद्भवान् ।

प्रीडिता यान्ति सुश्रेणि प्रत्याख्यातास्त्वया शूभे । रूपश्रीर्गुणैर्युक्ताः सद्गुणस्त्वकुलस्य हि ।

आगतान्नेच्छे देवि सदृशान् कुलरूपयोः । इदृशेति किमर्थं तं प्रदुषो हस्मिणीसुतः ।

चैलोक्ये यत् रूपेण सदृशोऽयं कुलेन वा । गुणैर्वा चारुसर्वाङ्गैर्गौर्येषाण्यसि वा शूभे ।

देवेषु देवः सुश्रेणि दानेषु च दानवः । मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महावत्सः ।

यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्ववन्ति नयनानि हि । आपीनानोव धेनूनां खेतांसि खरितामिव ।

न पूर्णचन्द्रेण सुखं नयने वा कुशेध्वजे । उत्सहामोपमातुं हि हृमेन्द्रेणाथ वागति ।

जगतः सारमुद्धृत्य पुनः स विहितः शूभे । क्लान्तान् वरं साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ।

हृतेन शम्भरो बाल्ये येन मापो निर्वर्तितः । मायाश्च सन्ध्याः संप्राप्ता न च श्रीलं विनाशितं ।

पान्थान् गुणान् प्रद्युम्नोऽपि मनसा कल्पयिष्यसि । शृङ्खलास्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्वे एव ते ।

हृद्या वक्रप्रतीकाशः समयाः शृङ्खलीधमः । तेजसा सूर्य्यसदृशी गाम्भीर्य्येण हृदोपमः ।

प्रभावती शृचिमुखीमितिहावाच माविनी ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मानुषलोकस्य श्रुतः सुवज्रो मया । पितुः कथयतः सौम्य नारदस्य च धीमतः ।

शत्रुः किल स दैत्यानां वर्ज्जनोयः क्लान्तधेः । कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि भामिनि ।

प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गह्वरा तथा । शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल येंसुराः ।

इत्येते दानवेत्रेण संदिग्धोते हितं प्रति । मनोरथो हि सर्वथा स्त्रीणां मेवं शृचिस्मिने ।

भवेद्भिर्मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति । यदिनामाभ्युपायः स्यात्तत्सोद्योगमनं प्रति ।

महानन्देषो मे स्यात्कुलं स्यात्पावित्तम मे । समर्थो मे प्रष्टुं त्वं प्रयच्छ शृचिलापिनि ।

प्रद्युम्नः स्याद्यथा भर्ता मम दण्डिकुलोद्भवः । अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेगकरो हरिः ।

असुराणां स्त्रियो गृह्णाः कथयन्त्यो मया भुताः । प्रद्युम्नस्य यथा जना पुरस्तादपि मे भुते ।

यथा च तेन निहतो बलवान् कालशम्भरः । इदि मे वर्त्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु धत्तमे ।

हेतुः स नास्ति श्वात्तेन यथा मम समागमः । दासी तवाहं सखाहं दूतिं त्वाञ्च विपर्ज्ये ।

पण्डिताय वदोपायं मम तस्य च सङ्गमे । ततस्तं शान्तयित्वा सा प्रवृत्तन्तीदमवोत् ।

॥ शुचिमुखवाच ॥ तव दूतो गमिष्यामि तवाहं चारुहासिनि । इमां भक्तिं तवोदारीं प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिने ।

तथा चैव करिष्यामि यथैथ्यति तवान्तिकं । साचात् कामेन सुश्रोणि भविष्यसि सकामिनी ।

इति मे भाषितं सत्यं सरेथाः शुचिचोचने । कथाकुञ्जलतां पिवे कथयस्वायतेचये ।

ममलं तव मे देवि हितं सम्यक् प्रपतस्येव । इत्युक्ता सा तथा चक्रे यत्तत् सा तामयान्वीत् ।

दानवेन्द्रस्य तौ हंसौ पञ्चकान्त, पुरे तदा । प्रभावत्या समाख्याता कथाकुञ्जलता तव ।

तत्त्वं शुचिमुखि मूषि कथायोग्यतया वरे । किं त्वया वृष्टभास्वर्थं जगत्पुत्तमपलिणि ।

अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा योग्यायोग्यमनिन्दितं । सेवाच वज्रनामन्तु हंसौ नरवरोत्तम ।

श्रूयतामित्ययामन्नुदानवेन्द्रं महाद्युतिं । दुष्टा मे प्राणिली नाम बाधो दानवघत्तम ।

आस्वर्थ्यं कर्म कुर्वन्तो मेरुपादौ मनस्विनी । सुमनाश्चैव कौञ्जलास्वर्भूतहिते रता ।

कथयिद्वरपाण्डित्या गैलपुत्रा, शुभा सखी । नटश्चैव मयादुष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ।

कामरूपी च भोज्यश्चैलोक्ये मूल्यसम्पत् । कुरुनपात्युत्तरान् वीर कालासदीपमेव च ।

भद्राश्वान् कौतुमाकांश्च क्षीपानन्यास्तथानघ । देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च ।

स चेति देवान्मृतेन विस्माययति सर्व्वेया ।

॥ वज्रनाम उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया हंसि न विरादिव विसरं । चारुणां कथयतो विद्वानाञ्च महात्मना ।

कुतश्चैवं ममाप्यस्ति सर्व्वेया पचिनन्दिनि । नटे दत्तवरे तस्मिन् संस्रवस्तु भविष्यते ।

॥ हंसवाच ॥ ममदीपान् विचरति नटः स दितिभोजनम । गुणवन्तं जने मुला गुणहाय्यं स सर्व्वेया ।

तव चेच्छुद्धादीर सभूतं गुणविसरं । नटं तदा गतं विद्वि पूर तव महाभूर ।

॥ वज्रनाम उवाच ॥ उपायः स्वयतां हंसि येन ह न नट मुने । आगच्छन्मम भद्रन्ते विवर्यं पचिनन्दिनि ।

ते ह्वा वज्रनाभेन कार्य्यहेतोर्विचरिताः । देवेन्द्रायाश्च कृष्णाश्च शङ्खुः सर्व्वमेव तत् ।

अधोऽजने प्रद्युषो नियुक्तस्तव कर्मणि । प्रभावत्याश्च सर्व्वेया वज्रनाभश्च ते यथा ।

देवां मायां समान्द्रित्य संविधाय हरिर्नटे । नटवेत्तेन भैरवात् प्रेयथामास भारत ।

प्रद्युषं नायकं छला शम्भं छला विदूषक । पारिपाथ्यं गदं वीरमन्यान् भैरवाश्चैव च ।

वारमुखा नटो छला तत्पूर्य्यधदृशं तदा । तथैव भद्रं भद्रस्य सहायाश्च तयाविधान् ।

प्रद्युषविहितं रथं विमानं ते महारथाः । जम्बुराक्ष काथ्यौ च देवामामनितौ जगं ।

रुक्मेश समाख्ये पुरुषः पुरुषश्च ते । स्त्रीणाञ्च मद्रुमा, सर्व्वे स्वरक्षणेनराधिप ।

ते वज्रनगरस्था प्राञ्जलगरमुत्तमं । जम्बुद्वीपवर्षकोर्णैश्च पुरं नाम नामतः ।

इति श्रीमहाभारते छिन्नेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युषोत्तरे एकपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

॥ वेश्मपायन उवाच ॥ ततः स्फुरवाचोनामउत्तराणां नराधिपः । पूर्व्वमुतो नटः प्राप्तः कौतुहलमजीजनत् ।

नटस्थाय ददुर्दैत्याः सत्कारं परया मुदा । 'सपर्यायं ददुस्त्राणि' रत्नानि स्रजङ्गनय । ८७०
 ततः स ननु ते तत्र वरदत्तो नटस्थाया । स्वपुरे पुरवासीनां परं ह्येष समादधत् ।
 रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकीकृतं । जम्ब विष्णोरमेवस्य राघवेन्द्रबधेषुया ।
 कोमपादो दशरथ अष्टशृङ्गं महामूर्तिं । ज्ञानामानाययामास गणिकाभिः सहानघ ।
 रामलक्ष्मणशत्रुघ्नो भरतश्चैव भारत । अष्टशृङ्गश्च ज्ञाना च तथाकृपैर्नटैः कृतैः ।
 तत्कालजोविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गता । आचचक्षुष तेषां वै रूपतुल्यलमच्युत । ८७१
 संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावनाश्च धारणं । दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशश्च दानवा विस्मयं गताः ।
 ते रक्षा विस्मयान्नैदुरपुराः परया मुदा । उत्यापोत्याय नाच्यस्य विज्ञेषु पुन पुन ।
 ददुर्ध्वं क्षाति तुष्टाश्च धैवेयं वलघानि च । हाराम्नोहरांश्चैव केमवैदूर्यभूषितान् ।
 प्रथमैषु दत्तौषु श्लोकैस्तुष्टुवृन्दैः । असुराश्च मुनीश्चैव गोचैरभिनयैरपि ।
 प्रेषितं वज्रनामस्य शाखानगरवासिभिः । नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रानमनं तदा । ८७२
 पुरा श्रुतायौ दैत्येभ्य प्रेषयामास भारत । ज्ञानीयतां वज्रपुरं गतोऽसौ विवित हर्षितः ।
 दानवेन्द्रवचः कुत्वा शाखानगरवासिभिः । भीता वज्रपुरं रम्यं नटवेष्टेन यादवाः ।
 आवाचस्य ततो दत्तः सुकृतो विषकर्मणा । शृङ्गं यच्च तत् सध्वं दत्तं प्रतगुणोत्तरं ।
 अथाकालोत्सर्गं चक्रे वज्रनाभो महापुरः । कारयामास रम्यञ्च चमूवाटं प्रष्टवत् ।
 ततस्तान् परिब्रिज्जान्तान् प्रेषार्थाय प्रेषादधत् । दत्ता रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महापुरः । ८७३
 उपविष्टश्च तादृष्टुं यच्च ज्ञातिभिरात्मवान् । कन्धे चान्तपुरं स्थाय चतुर्दशैः जनाधिप ।
 भैमापि बहुनेपथ्या नटवेशधरास्तथा । कार्यार्थं भीमकर्मणो नृत्यायमुपपक्रमु ।
 ततो घनं वज्रविर मुरजानकभूषितं । तन्मो खरगुणैर्विह्वामतोषानन्वयं दधन् ।
 ततस्तु देवगान्धारं क्षालिकं श्रवणाभृतं । भैमस्त्रियं प्रजगिरे मन श्रोत्रेषुखावहं ।
 आगान्धारं घामरागे गङ्गावतरणं तदा । विह्वामाधारितं रम्यं जगिरे खरधमदा । ८७४
 लघतालघम श्रुत्वा गङ्गावतरणं श्रुत्वा । असुरान् रामयामासुरत्यापोत्याय भारत ।
 गान्दीश्च वादयामास प्रद्युषो गद श्व च । ज्ञानस्य वीर्यधर्मज्ञः कार्यार्थं गटताङ्गुत ।
 गान्धमे च तदा श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितं । रौक्मिण्यस्यस्यदेवाच सभ्यक् स्तम्भिनाश्रितं ।
 रत्नाभिशारं कैवरेण नाटकं ननृतुस्ततः । शूरो वारणरूपेण रत्नावेशा मनेवती ।
 नलकूबरस्तु प्रद्युषं ग्रामस्तस्य विदूषकः । कैलासो रूपितस्यापि मायया यदुनन्दने । ८७५
 प्रापश्च दत्तः कृष्टेन वारणस्य दुरात्मनः । नलकूबरेणाथ यथा रक्षावाऽप्यथ शान्तिता ।
 एतत् प्रकरणं वीरा नमृत्युदुनन्दना । नारदस्य मुने कीर्त्तिं सर्वत्रैव महात्मनः ।
 पादोद्गारेण नृत्येन तदैवाभिनयेन च । तुष्टुवृन्दानां वीरा भैमानामतिशेषां ।
 ते ददुर्ध्वस्तमुष्ठाणि रत्नान्यामरणाणि च । हारांस्तस्मिन् विह्वय केदूर्यमभिभूषितान् ।

विभागानि विपरिणयि रथांश्चाकाशनामिनः । गजानाकाशनांश्चैव दिव्यमानकुलोद्भवान् ।
 पन्दनानि च दिव्यानि श्रोतानि रत्नरत्नानि च । गुह्यगुह्यमुत्प्लावि गन्धानि च भारत ।
 चिनामणीमुदारांश्च चिन्तिने मन्थकाशदान् । पेक्षास्तु तु मुक्तास्तु दंतो दानराशदाः ।
 धनयौर्विरहिताः हताः पुनश्चक्षुः । स्त्रियो दानकुलानां तथैव च जनेधर ।
 ततो हंसी प्रभायताः यन्मो प्राच प्रभावती । गताऽपि दारकां रथां भैरुनामनिन्दिते ।
 प्रपुष्य मया दृष्टो विविक्ते चादभोचनः । मन्त्रिश्च कथिता तन्म मया तव वृत्तिरिति ।
 तेन हृष्टेन कामय हतः कमलभोचने । पश्य प्रदोषमये मया सह समानतः ।
 तदय दधिरेयोषि तव प्रियस्मागम । न ह्यात्मावति भावने निष्ठा भैरुमुत्प्लावकाः ।
 ततः प्रभावतो दृष्टा हंसी तामिदमवोत् । उविताऽपि मन्त्राकार्यं सन्नमर्षि सुन्दरि ।
 मयाऽहं कविताकामे द्रष्टुमिच्छामि कैत्रे । निःपाध्वा भविष्यामि मया वच विचक्षुमि ।
 दंतो तथेति चोवाच कर्णो कमलभोचनः । चाक्षरोह च तद्गच्छे प्रभावत्या विचक्षुता ।
 विचक्षुस्तै तस्मिन् वन्द्येष्टे प्रभावतो । वंविधानेनकारास्तु प्रपुष्यमनन्तरम् ।
 तस्मिन् हते वंविधाने काममानयितुं पयोः । प्रभावतीन्मुद्राय हंसी वायुवमा गतौ ।
 सा गताऽभ्यागता हंसी प्रभावतीमयामवोत् । अभ्येति रौक्मिणेयोऽवावाचवायवतलोचने ।
 प्रपुष्यो नीयमानस्तु ददुर्मे माश्रमात्प्रवान् । भ्रमैरराहतं वीरः सुगन्धमरिमर्दनः ।
 निलिखे तव मास्त्रे च भुजा मधुकरशदा । प्रभावत्या नीयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ।
 प्रवेगितस्त तन्मात्रं श्लोभिकमधुकरायुतं । उपगौतं प्रभावत्यै चोभिकममराहते ।
 अविवूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप । अमरालो ययुः भोम्य वल्गुपात्रेण शुपक्षिते ।
 म भैरुप्ररो वीरकैः महाधैरिर्विहीनित । कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिखे वनलोचि ।
 ततः प्रभावतो हंसीमुवाच वदतीन्मया । उपपन्नं पूर्णवर्णं यमोत्प्लातिमनोहरं ।
 यस्मि दक्षानि मेऽङ्गानि मुखस्य परिगुह्यति । चैतुस्त्वं यदि चातोव किं अर्थं व्याधिरनौषधः ।
 दधेद्रिगुणैस्तुल्यमभा पूर्णनिद्राकरः । नवोदितं श्रीतरङ्गिः वंविहारो ह्यतिप्रियः ।
 न दृष्टपूर्वा हि मया नृतिमन्त्रेण काङ्क्षित । अहो धूमायतेऽङ्गानि खोस्त्रमावक्ष्य धिक्खलु ।
 कल्पयामि पया वृद्धा यदि नाप्येति मे प्रिय । कुमुदनीगतं मार्गं हा ममिवाव्यकिञ्चन ।
 मदभायोविपणास्मि दृष्टा हाहा मगस्त्रिणी । श्रोतवीर्या, प्रलयेव जगतो ह्लादनाः सुखाः ।
 दक्षानि मम गात्राणि किं नु च म्रगमल्लय । प्रकृत्या श्रोतलो वायुर्वावापुष्यरजोवहः ।
 दावाग्निवद्गो मेष्य दन्द्योति शुभां ननु । तदतश्चकल्पयत्येतत् त्वैवै कार्यमिवात्मनः ।
 नावतिष्ठति निर्दोषो मन सकल्पधर्षितं । विमनस्काऽपि मुष्मानि वेपथुर्मे महान् यदि ।
 बभ्रमोति च मे दृष्टिर्हो हा यामि भुवं चर्य ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रपुष्योत्तरे वज्रनाभोवे द्विपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ आविष्टं भवा भाला सन्धेयत्यगन्तुः । कार्ष्णिहंष्टेन मनसा हंघीमिदमुवाच ।
 दैत्यैः तनयां प्राप्तामवगच्छन्त आसिच । वटपदैः सह वटपादो भूता भास्ये निबोधतु ॥ - ८०१
 विधेयाऽसि प्रभावत्या पयोष्टं मयि वर्ततां । दायुक्षा दृष्ट्यामात्र सुकपो रूपमात्मनः ।
 तद्गम्यैष्टं प्रभया स्याति तस्य धीमतः । अमिभूता प्रभा चैव राजंश्चक्रोद्गता प्रभा ।
 प्रभावत्याश्च तं दृष्ट्वा वटधे कामबागरः । चन्द्रस्यैवाद्यं प्राप्ते पर्वस्थां चरिताम्यतिः ।
 वलज्जाधोमुखी किञ्चित् किञ्चित्तिर्व्येगवेविणी । प्रभावतो तदा तस्यै निजलेवामलेक्षणा ।
 करेणाधःप्रदेशे तां चारुमूपणभूति । स्पृष्ट्वा च बरारोषां रोमाञ्चिततनुक्षरं ।
 मनोरयशैल्यं किं पूर्णन्दुषमप्रभं । अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किञ्चित् प्रभावये ।
 प्रभापमदं माकार्धवन्दनस्य बरानने । साध्वं त्यज्यतां मोह दानः साध्वन्युद्वृत्ता ।
 न कालमिव पश्यामि मोह भीतलनुभुज । याचाम्येषोऽञ्जलिं कृत्वा प्रातर्काष्ठं निबोध मे ।
 शास्त्रमेष विवाहेन कुदन्वानुययं मम । देवकामानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती ।
 उपसृष्ट्य ततो भैमा मणित्वं ज्ञातवेदमं । जुहाव समये वीरः पुष्यैर्मानुदीरवन् ।
 जपाहाय करं तथा बराभरणभूयितं । चक्रे प्रदक्षिणक्षेत्रं तं मणिसं कृताग्रम् ।
 प्रजन्वात् स तेजस्वी मानयश्च्युतात्मजं । भगवान् जगतः साक्षी शुभस्याद्याशुभस्य च ॥
 उद्दिश्य दक्षिणं वीरो विप्राणां यदुपनन्दनः । उवाच हंघीं हारत्वा निहावां रव पश्चिणि ।
 तस्यां प्रपञ्च यातायां कामांशो चारुलोचना । यहाय दक्षिणे हस्ते निनाय शचनोत्तमं ।
 उरावयोपवेष्टैर्नां शान्तयित्वा पुनः पुनः । पुपुन्य शनदैर्गण्डे वावयकुलमाहूतैः ।
 ततोऽद्या चापयो दंष्ट्रं पश्यं मधुकरा यथा । आग्निनिद्रे च सुश्रेणी क्रमेण रतिकोविदः ।
 अरामयद्दृष्टेनां न वेदेषितवांश्चदा । आप हस्तस्य रत्यर्थं रतिकार्यविशारदः ।
 उवाच स तया साह्यै रमन् कृष्णपुनः प्रभुः । अरणोदयकाले च ययौ यव नटाक्षयः ।

८०१

८०२

८०३

८०४

देशाङ्गेन तु कौरव्य विधेवे स प्रभावती । सञ्जतिं विनयं श्रीवंशलोकां दास्यं विलासितां ।

स्यूहयन्यमुरा दृष्ट्वा विदत्ताश्च महात्मनां । रूपं विलासं गन्धश्च मृशं भावामथार्थतां ।

तामां यादवनारीणां स्यूहयन्यमुरस्त्रियः । वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विभ्रुतः ।

दुष्टिदयस्य नृपते तस्य रूपगुणान्वितं । एका चन्द्रवतो नाभा गुणवत्यथ चापरा ।

प्रभावत्यास्यं ते तु व्रजस्य खलु नित्यदा । ददृशाते तु ते तच्च रतिशक्तं प्रभावतो ।

परिपमच्छतुश्चैव विश्वोपापगतां सती । सोषाच मम विद्यार्त्ता याऽधीता काङ्क्षितं पतिं ।

रत्नयमानयत्याशु भौभाग्यश्च प्रयच्छति । देवं वा दानवंपापिविवर्गं सद्य एव हि ।

साऽहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता । दृश्यतां मग्नभावेण प्रपुञ्च सुप्रिये मे मम ।

ते दृष्ट्वा विस्मयं यानि रूपयौवनसम्पदं । पुनरेवाभवोक्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।

प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तनिर्दंशक । देवा धर्म्मरता नित्यं दन्धशोला महासुरा ।

देवार्त्तापि रक्ता हि सुखे रक्ता महासुरा । देवाः सत्ये रता नित्यमनृते तु महासुरा ।

धर्म्मलपञ्च सत्यञ्च यच्च तच्च जयो भुवं । देवपुत्रौ वरयन्तं पतो विधां ददात्यहं ।

उचितौ मग्नभावेण सद्य एवोपलस्यथ । तां तथेत्यूचतुर्भृष्टे भगिन्यौ चारुहासिनी ।

परिपमच्छ भैमस्य कार्यन्नात् प्रति भानिनी । स पित्र्यं गदं वीरं ब्राम्हण्यवशोत्तदा ।

रूपाश्वितौ सुशोभौ च शूरो च रणकर्म्मणि ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विधा दुष्क्रीवसा पुरा । परितुष्टेन बौभाग्यं सदा कन्यासिमेव च ।

देवदानवयक्षाणां ये त्थास्यसि स ते पतिः । भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षित ।

गृह्यते तदिमां विधां सद्यो वां प्रियवक्त्रम । गतो जयहतर्हृष्टे तां विधां भागिन्योमुखात् ।

दत्ततुर्गदशानौ च विद्यामभ्यस्य ते जुभे । तौ प्रयुज्येन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ।

प्रच्छन्नं मायया वीरौ काष्णिना भायिना नृप । गान्धर्व्येण चित्रादेन तावथरिषलाहर्नौ ।

पाणिं जयहतवीरौ मन्त्रपूज्यं सतां प्रियौ । चन्द्रवत्या गदं ब्राम्ह्यो गुणवत्या तु कैश्वरि ।

रेमिरिऽसुरकन्याभिर्नौराखे धदुपुङ्गवाः । मार्गनाथास्तुमुक्षा ते शक्रकेशवयोऽसदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभोधे प्रपुञ्चोत्तरे विषद्याग्रदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ नभो नभस्येऽथ निरोच्छ मासि कामसदा तोयददृष्टकीर्णं । प्रभावतीश्चारुविद्यालनेचामुवाच पूषेन्दु

निकाग्रवक्त्र ।

वाननाभो वरगावि चन्द्रो न दृश्यते सुन्दरि चारुविम् । लल्लेकपाशप्रतिभैर्निर्दह्यो बलाहकैः सारुनिरन्तरोऽ ।

दृश्यते सुभु तजिह्वनस्त्रा लं हेमचार्यामरणाश्वितेव । मुञ्चन्ति घारास्य घना बदनलङ्कारयष्टेः सट्प्रां पराङ्गि ।

नगदंशेषु बलाकपंतयस्त्रदन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभान्ति । निमग्नप्रदानि चरुषु सुभु न भान्ति तोषानि रयाकुलानि ।

श्रमो घना वायुवशोपयाता बलाकमालामलचारुदन्ता । अन्योन्यमभ्यादनिर्हं प्रवृत्ता वनेषु नागा इव शृङ्गा

दन्ता ।

धनुस्त्रिवर्णं वरगावि पश्य कृतं तवापाङ्गनिवाननखं । विभूषयन्तं गणं घनैश्च प्रसूषणं कामिजनस्य कान्ते ।
घनाद्दन्त, प्रतिनर्दमानानिरोच्छ सुश्रीणि शिखीन् प्रहृष्टान् । समाह्वानुक्लितपिच्छभारान् प्रियामिरामानुपतुत्यमा
नाम् ।

हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डरेषु राजन्ति सुश्रीणि मयूरसंघाः । मुहूर्तशोभामतिचारुरूपो दत्ता पतन्तो वडभीमुटेषु ।
प्रक्लिन्नपचाक्षरमलकेषु मुहूर्तसंघडामणितां विधाय । प्रधानि भूमिं नवश्रादलानामाश्रद्धमाना धृतचारुदेहाः ।
प्रवाति धारान्तरनिःसृतस्य सुखेऽनिलस्रन्दनपङ्कजोत्तः । कदम्बसन्ध्याञ्जलपुष्पभूतं समावहन् गन्धमनङ्गबन्धुं ।
रतिश्रमखेदविनाशहेतुर्नवेदभारानयने च हेतुः । न माहृतः स्थायदि चारुगावि न मेघकालो मम वलभः स्थात् ।
एवंविधेषु प्रियसङ्गमेषु रतावसाने यदुर्पिन वायुः । रतिश्रमखेदहर, सुगन्धिस्रतः परं किं सुखमस्ति लोके ।

जलासुतानीत्य महाजदोर्मा सुगवि संघाः पुलिनाणि वृष्टाः । गताः अमं मानसवासलुब्धाः सवारया, कौशलगणानुविद्धाः ।
न भान्ति मद्योऽय चरांसि चैव कृतमिवश्वाचतचारुनेत्रे । गतेषु हंसेष्वय चारुवेषु रयाङ्गुतच्छाङ्कयनेषु चैव ।
भोगैकदेवेन श्रुतं प्रधानं भुवं जगत्त्रयमुपेन्द्रमोक्षं । निद्राऽभ्युपेता वरकालतश्चा श्रियं प्रणस्तोत्तमचारुहर्षा ।
निद्रायमणि भगवत्युपेन्द्रे मेघाम्बरकाकान्तिश्राकरोऽय । पद्मामलाभः कमलायतावि कृष्णस्य वक्त्रानुर्कान्तं करोति ।
कदम्बनीपार्श्वनकेतकाणां खजे भुवं कृष्णमुपानयन्ति । पुष्पाणि चान्यान्यनृत्य, समस्ता, कृष्णात् प्रसादानमिकाङ्गमाणाः ।
नागाश्चरन्तो विपदिग्धवक्त्राः स्रग्गन्ति पुष्पाण्य पादपान् चान् । पेयोयमाया भ्रमैरर्जुनानां कौतूहलं ते जनयत्यतीथ ।
तोयातिभारानुदहन्दनर्द्धं नभः पतित्यन्तिनिशम्बित्य । निषानगक्षोरमभिप्रविष्टं मनोहरं चारुमुखलनैर ।
बलाकमालाकुलमाल्यदात्रा निरोच्छ रम्यं घनदृन्दमेतत् । सस्यानि भूमावभिवर्धमांश्च अगङ्गितांश्च विमलाङ्गयष्टे ।
जलावलम्बासुदृन्दकर्षी धनैर्घनान् धोध्यतीव वायुः । प्रहन्तवको नृपतिर्नन्वान् गजान् गजै, क्षैरिव वीर्यदृष्टान् ।
अभौमममो विष्टजन्ति मेघा, पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि । हर्षावहं चातकचक्षिणानां वराण्डजानां जलदप्रियाणां ।
स्रवङ्गमः पोद्गलपञ्चमयी विरोति गोष्ठः सह कामिनोभिः । अचो दिशतिः प्रियसत्यधर्मा यथा स्त्रिंशथै, परिवाय्य
माथः ।

गुणो महोत्थोयदकालजोऽयं प्रहङ्गमेपलनभीपिता यत् । परिव्रजन्त्य, परिवर्द्धयन्ति विनाऽपि प्रव्यासमयं प्रियाणां ।
दोषोऽयमेक' सविलागमस्य मां प्रत्युदारान् वयवर्णशोले । न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो घनपद्मपलतनु' श्रमाद्दः ।
प्रदृश्यते भोर यदा श्रमाद्दो घनाम्तरस्त्रो जगत, प्रदोष' । तदाऽनुपश्यन्ति अर्गा, प्रहृष्टा बन्धुं प्रवासादिव सञ्चित्तं ।
विलापघातो प्रियसोनिताणां संदृश्यते भोर यदा श्रमाद्दः । नेत्रोत्सव, प्रोपितकामुकानां दृष्टेः कान्तं भवतीत्यर्थेन ।
नेत्रोत्सवः कान्तसमागतानां दावाप्रितुष्यः प्रियसोनिताणां । नेत्रे देहेन वराङ्गनामा चक्ष्रेऽपि तावत् प्रियविप्रियस्य ।
विनाऽपि चक्ष्रेण पुरे पितुस्तै यतः प्रभा अङ्गमभिलिगीरो । गुणगुणं चन्द्रमवो न वैमि यतस्ततोऽहं प्रमुग्धप्रियथे ।
चवाप यो प्राप्नोषराज्यमीदो दुराग्रमन्यै मुहूर्तैस्तपोभिः । गायन्ति विनाऽप्यमानमर्षं यं मामयाः पश्यन्ति चाप्युद्गारं ।
जिता सुधस्तोत्तमवीर्यकक्षां पुच्छरवा यथा कुतो नृदेव' । प्राणाग्निनीलोऽग्निमश्रीजनयो नष्टं श्रमोर्गर्भमवभवात्मा ।
तथैव पयाषकमे महात्मा पुरोर्वाशोमसरणां वरिष्ठा । चीतं सुरा योऽष्टनखन्देहो मुनिप्रवीरैर्वरगावि घोरैः ।
नृपः कुशाग्रैः पुनरेव पय धोमान् लणोऽग्निदिवि पृथ्यते च । चायुष्यं नैव मज्जवस्य पय्य यो देवराजसमवाप वीरः ।

देवातिदेवो भगवान् प्रसृतो वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता । भैमप्रवीरः सुरकार्यहेतोयः सुभु द्रवस्य दृतः सुतोमि ।
 वभूव राजा च वसुध यस्य वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः । यक्षकवर्तिलभवाय वीरः सै कर्षमि, शकसमप्रभाव । ८८१
 यदुय राजा शशिवंशमुखो योऽवाप मल्लामधिराजभावं । भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीराः प्रसृता, मुरराज

तुल्याः ।

न कूटलद्यस्य नृपोऽस्मि वंशे न नास्तिको नैतिकोऽप्य वाऽपि । अश्वदधानोऽप्यय वा कर्दय मौर्व्येण वा वारिरुहाविहीन ।
 वंशे वभूस्त्वं कमलायताचि स्नाया गुणानामतिपात्रभूता । कुह प्रणमं शिखरापदनि तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ।
 नारायणापात्मभवायनाथ लोकायनाय चिदशायनाय । खगेऽङ्गकेतोः पुहपोत्तमाय कुह प्रणमं यदुराय देवि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभोये प्रद्युम्नोत्तरे षष्ठः पञ्चाशदधिकवर्तमाऽध्यायः । १५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सदावस्थाने तु मुने, कश्यपस्यातितेजसः । जगद्देवानुरा स्नानि स्नानान्यमितविक्रमाः । ८८२

वज्रनाभोऽपि निर्हन्ते सत्वे कश्यपसमभ्यगात् । चैलाक्यविजयाकाङ्क्षो तमुवाचाय कश्यप ।

वज्रनाभ निवीधस्य श्रोतव्यं यदि चेन्नाम । यव वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समारुतः ।

तपसाऽप्यधिक शक्र शक्रथैव स्वभावतः । मल्लप्रद्य क्षतश्च स्वधे, श्रेष्ठतमो गुणै ।

राजा क्षतस्य जगत पात्रभूत सतां गतिः । वंशान्नो लोकाराज्यं स सर्वभूतहिते रत ।

नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे । अहिं पदा व्युत्क्रामन् वैमचिरादिनम्रिष्यसि । ८८३

वज्रनाभस्य तदार्षा नाभिनन्दति भारत । काक्षपात्रपरोताङ्गो मर्त्तुकाम इवौषधं ।

अभिवाद्य मुदुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावं । चैलाक्यविजयारम्भे मतिघ्नो दुरासदः ।

ज्ञातिषोधान् समानीय मिषाणि मुषरूणि च । प्रतस्ते स्वर्गमेवापे विनिगीयन् विभ्रास्यते ।

रतस्त्रिजगन्तरे देवैः क्षणेऽप्यै च महाबली । प्रियमाभासतुर्हवान वज्रनाभबधं प्रति ।

समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुखा महाबला । मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामपेदिरे तदा । ८८४

वज्रनाभोऽप्य हन्तव्य प्रद्युम्नेत्यशंस्य । तयोर्दक्षितरे भव्या भक्ष्या ता सर्वभावनाः ।

सर्वा सगर्भासाथैव किमु कार्यमननारं । प्राज्ञः प्रसवकालस्य ताषां नातिचिरादिव ।

संमन्त्रयितैतदर्थं ईशानूच महाबल । आख्ययमयवत् कृतं शक्रकेशवयोस्तदा ।

इहैर्मता तदाख्यातदेवोत्पाद्यथातथं । ताभ्यां हंशस्तु सन्दिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ।

उत्पत्तस्मिन्नि गुणै स्नाथा पुत्ता व कामरूपिण । गर्भस्था सर्वेदेहंशे चाङ्गान् वेत्स्यन्मनिन्दिता । ८८५

तथा चनागत सर्व मन्त्राणि विविधानि च । सद्य एव युवानस्य भविष्यन्ति सुपण्डिता ।

एवमुक्ता गता हवा पुनर्वज्रपुरं विभो । शशंसुथैव भैमानां शक्रकेशवभाषितं ।

प्रभावतो तदा पुतं सुपुत्रे सद्गुणं पितु । सद्यो यौवनसंप्राप्तं सर्वज्ञस्य भारत ।

मायमानेष सुपुत्रे देवो चन्द्रवती नृप । चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सद्गुणं पितु ।

रुच्य यौवनं प्राप्तं सर्वज्ञस्य भारत । गुणवत्यपि पुत्रस्य गुणवन्तमनिन्दितं । ८८६

युवानावथ सर्वज्ञा सर्वज्ञास्त्रार्थकोविदौ । इन्द्रेऽपि प्रसादेन संवृता यदुवक्ष्येवौ ।

हर्म्यष्टे वर्द्धमाना दृष्टाक्षो यदुनन्दना । इन्द्रेपेन्द्रेच्छ्या वीर नान्यथैव्यवधार्यता ।
 निवेदितास्त संभ्रान्तैर्द्वैत्यैराकाशरविभिः । वज्रनाभाय वीराय त्रिपिष्टपञ्चयैषिणे ।
 विधाय्य सर्वे गृह्णन्तां ममैते गृहधर्षकाः । इत्युवाचासुरपतिर्वज्रनाभो दुरासदः ।
 तत धैर्यं समाश्रितमसुरेन्द्रेण धीमता । आवाययामास ह्रिश्च सर्वान् कुरुकुलोद्बह ।
 गृह्णन्तामाश्रु सन्ध्यामिति वाचस्ततस्ततः । उषेहरसुरेन्द्रस्य शासनादरिप्राप्तिम् ।
 तच्छ्रुत्वा व्यथितक्षेया मातरं पुत्रवत्सला । रुदुक्षा रुदन्योऽय प्रद्युषः सहसाऽभवत् ।
 माभेष्ट जीवमानेषु स्थिरेष्वस्त्रासु सर्वेषां । किं नो दैत्या करिष्यन्ति सर्वथा भद्रमनु व ।
 प्रभावतीमयोवाच प्रद्युषोः विभवाः स्थिताः । पिता तव गदापाणिः पिबिष्याद्यः स्थितास्तव ।
 भ्रातरयैव ते देवि ज्ञातयस्य तयाऽपरे । रते पूज्यास्य मान्यास्य तत्रार्थं खलु सर्वथा ।
 भगिन्यौ वृष्ण भद्रन्ते कालोऽयं खलु दाहण । मरणं सहमानानां व्यथतां विजयो भुव ।
 दानवेन्द्रादयो ज्ञेते घातस्त्वनेऽस्त्रहर्षेण । किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वैश्चकान्तरस्थितैः ।
 प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युषमिदमब्रवीत् । मिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतितां क्षितौ ।
 गृह्णाण शस्त्रमात्मानं रथं वचुनिवर्षण । जीवन् पुत्राय दाराय द्रष्टाऽसि यदुनन्दन ।
 आर्या भुवर वैदर्भीमनिवद्भ्यः मानदः । स्मरन्तेनाग्रेषयात्मानं व्यसनादरिमर्द्दन् ।
 दुर्वाससा वीरो दत्तो मुनिना मम धीमता । वैधव्यरहिता हृद्या जीवपुत्रा भविष्यथि ।
 एष मे हृदयाश्वासो भविता न तदन्यथा । सूर्याग्निर्जगो वाक्च सुगैरिन्द्रानुभात्मज ।
 इत्युक्त्वाऽथासिमादाय स्रपत्पट्टां मगस्त्रिणो । प्रददौ रैतिक्लेशेयाय जयस्त्रेति वरं वरा ।
 स त जगद् धर्मात्मा भङ्गहृन्नान्तरात्माना । प्रणम्य मिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ।
 चन्द्रवत्पि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा । तदा मुगधती चैव शान्तापापि महात्माने ।
 हृषकेशमयोवाच प्रद्युषः प्रणतं प्रभु । इहैव शान्तवर्हिता युध्यन्व सह दानवैः ।
 आकाशे दिक्षु सर्वान् घोस्यान्वहमरिन्दम । इत्युक्त्वाऽयं रथं चक्रे मायया मायिनाम्बरं ।
 महस्रिभं नागं कृत्वा सागधिमात्मानवान् । श्रवन्तमोगं कैरव्यं सर्वनागोत्तानोत्तम ।
 स तेन रथमुत्थेन हर्षयन् वै प्रभावती । चकारासुरमैत्रेपु व्रणेष्विव ऊताश्रम ।
 शरैराग्नौ विपप्रथैरर्द्धचक्राङ्गुकारिभिः । भेदनेति धनैश्चैव ततर्हं दितिषम्वत् न ।
 असुराय रथे मत्तां कार्थिं प्रक्षैरितस्ततः । जगुः कमन्ववाच परं निययमास्थिता ।
 विश्वेदेवास्तु केपाक्षितकेयूरवस्योज्ज्वलान् । सङ्गुपङ्गलानि चान्येऽपि शिरास्थि स चिच्छिदे ।
 सुराश्चैव शिरोभिन्नौ कार्थेय प्रकनैरपि । असुराणां नहो क्षीर्षां प्रयुजेनातिजगता ।
 देवशरो देवगणैः सहैव समतिश्रय । ददर्श मुदिगो दुर्य्य भैराना दितिश्च यशः ।
 ये गदश्चैव शस्त्राश्च दैत्याः समभिदुद्रुवुः । ते वयुनिधनं सर्वं धादामीव महोदधौ ।
 विपमं तत्तदा दुर्य्य द्रष्टुं देवतिर्हरिः । गदाय प्रेषयानास स रथं हरिवाहन ।

८८५

८८६

८८७

८८८

८८९

८९०

दिदेश मातलिमुतं यन्तारश्च सुवर्चसं । शान्तायैरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ।

जयन्तं रौक्मिण्यस्य सहायमददद्भिः । ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं संप्रयुक्तवान् ।

देवपुत्रद्विभौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ । अनुशास्य भुराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनं ।

तं मातलिमुतश्चैव गजमैरावतं तदा । देवः प्रेषितवान् ब्रह्मो विधिज्ञो बरकर्मभु ।

द्यौमन्यस्य तपो बध्ना यदूनामेष दुर्ध्वंति । अदिशन्ति तु भूतानि सर्वान् तु यथेष्टितं ।

प्रद्युम्नस्य जयन्तस्य प्राप्तौ हर्म्यं महाबलौ । अमुरान् शरजालौ चैर्विक्रामनौ प्रहास्य तु ।

गदं कार्ष्णिस्तदोवाच दुर्ध्वार्थं रणदुर्ध्वय । उपेन्द्रानुजं ब्रह्मण रघोऽयं प्रेषितस्तव ।

हरियुष्मानसिमुतो यन्ता चायं महाबलः । प्रहराधितस्तथायं शान्तसैरावणो गजः ।

अद्योपहारो रघुश्च दारकायां महाबल । अथ स्थितिं ह्योकेऽसिन्नुत्तरेऽप्युतानुज ।

तस्याश्वाया बधिक्यामो वज्रनाभं सवान्धवं । प्रभुत्वात्तत्तत् पापं क्षिपिष्टपजयं प्रति ।

करिष्यामि विधानान् नैव शनं सुतान्वितं । विजयत्यप्रमादन्तु कर्तव्यमिति मे मतिः ।

कलत्रवरणं कार्यं सर्वोपायैर्मैरुद्धैः । कलत्रधरणं लोकं मरणादतिरिष्यते ।

एवं सन्दिश्य भैम स गदशान्वा महाबलः । प्रद्युम्नकौत्सं सद्यमे सायथा दिव्यरूपया ।

तमश्च नाशयामास दैत्यदृष्टं दुरासदं । जह्वे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनं ।

ददृग्धुः सर्वभूतानि कार्पिण्यं सर्वेषु प्राचुषु । अन्तरात्मनि वर्तन्तं वेद्यमिव तं विदुः ।

एवं व्यतीता रजतो रौक्मिण्यस्य युध्यतः । असुरार्थं विभागस्य निहतो नातितेजसा ।

यावद्धि योधयामास कार्पिण्यदैत्यान् रणाजिरे । सन्ध्यापास्ता जयन्तेन तावदिष्णुपदीजले ।

अयोधयस्यपन्तश्च यावद्दैत्यान्महाबलः । तावदाकाशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपासवान् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभनधे प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चवक्त्रात्मकमगदध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतस्तुल्यं तत्तस्मिन्मूर्तैर्नादिते रवौ । प्रादुरासीद्विरद्वैवस्ताल्येऽपीरगप्रभुणा ।

प्रसवाद्युमनैश्च सुग्रीवतरण खगः । तस्यैव विपतिं शक्यं समोपेक्षुदमन्दन ।

भनेत्य त्रययान्यायं कृण्वे वाचववविधिः । पार्श्वज्यं विमुद्दैषौ दैत्यान्वा भयवर्द्धनं ।

तं श्रुत्वाऽभ्यगतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा । वज्रनाभं जहोत्युक्तः क्रोधेन त्वरेति च ।

ताळ्यंमारुह्य गच्छेति धुनरेव प्रचोदितः । चकार स तथा वीरः प्रक्षिपत्य सुरोत्तमौ ।

स मनोरंजया वीरस्ताल्येणाग्रं ययौ शृपः । अश्वार्थं वज्रनामस्य महाहृदस्य भारत ।

ततस्ताल्येगतो वीरस्ततर्द्धं रणमूर्द्धनि । वज्रनाभं स्थितो भूत्वा सर्वोत्तविदग्निन्दितः ।

तेन ताळ्येगतेनैव गटया कृण्वस्तनुना । उरस्थमिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ।

स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवमद्गतः । चकार च शृगं रक्तं बभ्राम च गतासुवत् ।

आश्वत्थेयं तं कार्ष्णिहवाच रणदुर्ध्वय । अन्यद्वयं च वीरस्त प्रद्युम्निदमवर्तित ।

साधु यादव वीर्येण स्नायो मम विभुर्भवान् । प्रतिप्रहारकाशोऽयं स्थितो भवमहाबलः ।

स्वमुक्ता मक्षानादं मुक्ता मेघप्रतोपमं । गदा मुमोच वेगेन मघर्षा वज्रकण्टका ।
 तया ललाटेऽमिहतः प्रद्युम्नो गदधा नृप । उदमनुधिरे भूरि मुमोह यदुपप्लवः ।
 ते दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पाशजन्यं जलाङ्गवं । दक्षावाचासनकरं पुच्छस्य रिपुनाशनः ।
 ते पाशजन्यश्चेन प्रत्यान्यत्वे महाबलं । दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विवेकेषेष्केभ्यो ।
 तस्य शकं करे पातं कृष्णश्चन्द्रेण भारत । क्षुरनेमिषहस्रारं दैत्यसङ्कलान्तकं ।
 तन्मुमोषाच्युतघुतः शत्रुनाशाय भारत । नमस्कृत्वा मुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ।
 वज्रनाभस्य तत्कायादुषकर्म शिरस्तदा । नारायणस्ततोन्मूलं दैत्यानामनुपम्यतां ।
 गदः मुनाभमवधीद्यतमागं रणाजिरे । हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्त रणदुष्टं मयानकं ।
 शान्तः ममरमथस्थानमुरानरिमर्द्दणः । निनाय निमित्तैर्वाणैः प्रेताधिपपरिपहं ।
 निकृष्टान् हते वीरे वज्रनाभे महामुरे । जगाम घटपुरं वीरो नारायणमपार्हितः ।
 निवर्तिते रिपौ तस्मिन् वज्रनाभे दुरासदे । अवतीर्णो महात्मानो हरी वज्रपुरं तदा ।
 लब्धप्रशमनश्चैव शक्रतुः सुरसत्तमो । सान्त्वयामासतुषैव बाधदुष्टं अपार्हितं ।
 दक्षीपेन्द्रो महात्मानो मलयिला महाबली । श्रायत्याद्य तदन्ते च दृढस्थमितमनुगा ।
 वज्रनाभस्य तद्विज्यं चतुर्हस्तं शक्रतुर्गुप । विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य तु ।
 प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयमुतस्य च । शत्रुप्रमथ्य ददत्तचतुर्भागं जनेश्वर ।
 कौन्त्ययतस्यो धामाणामधिकाया विश्रान्यते । शाखापुरमहस्रश्च स्तोतं वज्रगुणोपमं ।
 चतुर्हस्तं शक्रतुलाय संहृष्टो शक्रकेशयो । कम्बलाजिनवांममि रत्नानि विविधानि च ।
 चतुर्हस्तं शक्रतुर्धरौ वीर बाधवक्रेश्वरो । ततोऽभिपिक्तासौ वीरा राज्ञो बाधबाधया ।
 देवदुन्दुभिवाद्येन गृप विष्णुपदीश्वरो । स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धोमता ।
 अपिब्रूमे महात्मानः शक्रमाधवगन्धर्वाः । विजयस्य प्रविद्धैव गतिर्विपत्ति धीमनः ।
 भाटमेन गुणेनावि साधयामां महात्मानां । अभिविष्य जयन्तान् वासवो भगवान् प्रवीत ।
 त्रयेते वीर वरदया राजान, समितिश्रय । मम वंशकरोऽर्थकः केशवस्य यथोद्भव ।
 अवध्याः सन्धेभूतानां भविष्यन्ति समाश्रया । ममनागमनश्चैव दिवि मिद्धं भविष्यति ।
 त्रिपिष्टं दारकाद्य स्यात् नैमाभिरक्षितां । दिश्रागजमुखागान् हृद्योद्योषेः श्रेयोऽलयात् ।
 दृष्ट्वेयं प्रपद्यस्य यथोक्तपुत्रानजि । मम गैरावधुतोऽप्रपद्यपरिपुष्टयो ।
 प्रपद्याकाशगो वीर शामस्य च गदस्य च । शक्राग्नेन पुनो पातं दारकाः भैमरक्षितां ।
 आपानोष्य सुता द्रुपुं घण्टं भैमगन्धर्वा । र्हा । मर्दिम्य भगवान् देवराज पुरन्दरः ।
 जगाम भगवान् स्वयं दारकामवि केशव । ययसाधनुवितस्य गदः प्रद्युप एव च ।
 शमस्य दारकाः पाताकटे राज्ये मरुवन्ताः । यद्यपि तांनि राज्यानि मेरोः पार्थिवजोत्तरे ।
 द्याधानि च जगदायन् शमस्य मरुवन्ति । निरुते भैममे पुष्टे कर्णे धातुपु दृष्टिपु ।

गदप्रद्युम्नगाम्नास्ते गता वक्ष्यन्तुं विभो । ततः प्राप्य पुनर्यान्ति स्वर्गं धैः कर्मभिः शुभः ।

प्रसादेन च कृष्णस्य सौम्यकर्तुर्जनेश्वर । प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।

धन्यं यस्म्यस्माद्युयं शत्रुनाशनमेव च । पुत्रपौत्रा विवर्द्धन्ते आरोग्यघनसम्पदा ।

यमो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवधो यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे प्रद्युम्नोत्तरे वज्रमाभवधे षट्पञ्चाशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ददर्शाथ पुरीं कृष्णे दारकां गच्छे स्मितः । देवसद्व्यप्रीकांशं समन्तात् प्रतिनादितां । ५८१॥

मणिपर्वतयन्त्राणि तथा कीडान्टहाणि च । उद्यानवनमुख्यानि वडभीषलराणि च ।

संप्राप्ते च तदा कृष्णे वसुदेवात्मजे पुरीं । विश्वकर्माणमाह्वय देवराजोऽब्रवीद्विदं ।

प्रियमिच्छसि चेत् कर्तुं मया मित्यवताम्बर । कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं प्रकुरुष्व मनोहरं ।

उद्यानगतसम्बाधा दारकां स्वर्गसन्निभां । कुलस्य विबुधश्रेष्ठ यया मम पुरी तथा ।

यत्किञ्चिन्निपु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि । तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरीं दारवतीं त्वया । ५८२॥

कृष्णे हि मूरकार्येषु कर्म्येभ्यु सन्तोऽत्यन्तः । संग्रामान् घोररूपांश्च विगाहन्ति महाबलः ।

तामिश्रवचनान्नृपा विश्वकर्मा पुरीं ततः । अलक्षके समन्ताद्देवयेन्द्रस्यामरावती ।

तां ददर्श दमार्शणामोश्वरः पविवाहनः । विश्वकर्माश्नतेर्हिथैरभिप्रायैरलङ्कृतां ।

तां तदा दारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः । बभूव कर्मायसस्य प्रवेष्टुमुपचक्रते ।

योऽपश्यदुष्यपण्डाश्च रम्यान्दृष्टिमनोहरां । दारकां प्रति दामार्शेऽपिचितां विश्वकर्माण्य । ५८३॥

पद्मपण्डाकुलाभियं हंसवेवितवारिभिः । गङ्गाभिन्नुप्रकाशाभिः परिखाभिरुतां पुरीं ।

प्राकारैर्णाकवर्षेण घातकौशेन राजना । अयमूर्द्धं निविष्टेन र्था ययैवाभमानय ।

कान्तमनन्दनप्रण्येताद्या चैव रथोपमैः । यभैः पादपरिचिन्ना दारकां घौरिवाबुधैः ।

यभौ रैवतकः श्रेतो रम्यसानुगुहाजिनः । पूर्व्यंशो दिशि लक्ष्मोवाग्मलिकाश्चननोरवः । ५८४॥

दक्षिणंशो लतावेष्टः पद्मपण्यो विराजते । रत्नकैतप्रतीकाश्च पश्चिमंशो तथा गुणः ।

उत्तरं दिग्मत्यर्थं विभूयति धेनुमान् । मन्दराद्रिप्रतीकाश्च पाच्छरः पार्थिवधम ।

चित्रकं पद्मवर्णं च पाद्यजन्मवर्णं महत् । सर्वसंयुक्तवर्णश्च भाति रैवतकं प्रति ।

लतावेष्टितपर्यन्तं मेरुप्रभवर्णं महत् । भाति भागवतवर्णश्च पुष्करश्च महदमं ।

अपकेर्जज्जैव मन्दारैर्योपमेभिः । शनावन्तवर्णश्च करवीरकराभिः च ।

भाति चैव रथश्चैव मन्दमथ वर्णं महत् । रमणं भावतश्चैव वेषुमहैषमन्तः । ५८५॥

वैद्युत्पथेऽनन्तश्रमया मन्दारिणी नदी । भाति पुष्करिणी रम्या पूर्व्यंशो दिशि भारत ।

मानसो भूषिताक्षश्च केवलश्च प्रियेविभिः । वज्रभिर्हैवगन्धर्वैरहितैर्विपुलकेशा ।

मदानदी दारवती पद्माश्चक्षिर्वाहाम्बु । प्रविष्टा पुष्पनिना भावयन्ती समन्ततः ।

अम्रेयो मर्षाशेषाभागापरिघातुतां । प्राकारवरमन्थोऽसुधापाशुरक्षेवतां ।

तोत्तपयन्वशतशोभिर्वैमज्जमैव भूषिता । आद्यभैश्च महाशकैर्ददृश दारकां पुरीं ।
 अष्टौ रय हस्ताणि नगरे किङ्किणीकिंनो । समुच्छ्रितपिताकान यथा देवपुरे तथा ।
 अष्टथोऽर्जवन्शीर्षामचलां दादन्नायतां । द्विगुणोपनिवेशाश्च ददृश दारकां पुरीं ।
 अष्टमार्गमहारथां महापोडशचतरां । एकमार्गपरिविश्रां साचादुग्रनमा कृतां ।
 स्त्रियोऽपि यथा युधेरान् किमु हृषिमहारथाः । व्यूहानामुत्तमा मार्गा सप्त चैव महापथाः ।
 तत्र वै विविताः साचाद्विविधा विषयकर्मणा । तस्मिन् पुरवरमेधे दाशार्हाणां यशस्विनां ।
 वेष्मनि जघ्नेषु दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः । काञ्चनैर्गण्डिषोपायैरुपेतानि नृक्षपण्यैः ।
 भीमशोपमहाशोपैः प्रामादशरचलरैः । समुच्छ्रितपताकानि पाणिश्रवणानि च ।
 काञ्चनायाणि भास्वनि प्रामादशिराणि च । शृङ्गाणि रमण्योयानि मेघकूटनिभानि च ।
 पाण्डुपाण्डुरगदगैश्च घातकुम्भपङ्क्तिभिः । रम्यमानुगुहाग्रद्वैर्विचित्रैरिव पर्जन्यैः ।
 पञ्चवर्णैः सुवर्णैश्च पुण्यदृष्टिषमप्रभैः । पर्जन्यतुम्बुनिर्घोषैर्नानाक्षैर्गिवाद्रिभिः ।
 दावाग्निज्वलितप्रखैर्निर्घोषैर्विषयकर्मणा । श्रालिखद्विरिवाकाशमतिपद्मार्कभास्वरैः ।
 तैर्ह्यार्जमशोभागैर्वभाषे तदनं द्रुमैः । वासुदेवेन्द्रपर्जन्यौष्ठहमेधैरलङ्कृता ।
 ददृशे दारका चाह मेघैर्घोषिव संलता । साचाद्भगवतो वेग्य विहित विषयकर्मणा ।
 ददृशे वासुदेवस्य चतुर्थोऽर्जमनायतां । तावदेव च विलोपमप्रमेयं महाधनं ।
 प्रामादमरसम्पदौर्णवं जगति पश्यते । यशकारमहाभागस्त्वष्टा वायव्योदितः ।
 प्रामादक्षैव सेमाभं नर्ध्वभूतमनोहरं । मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत ।
 हस्किण्ठाः प्रवरं वारं विहितं विषयकर्मणा । अत्यभामा पुनर्वस्य यदावयत पाण्डुरं ।
 विचित्रमणियोपानं तद्विदुर्भोगवानिति । विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
 यत्प्रभञ्जनोद्देशेन यद्यतुर्दृष्ट्वाभ्यजः । स च प्रामादस्योऽयं नामवत्या विभूषितः ।
 प्रभयाभ्यभरत सन्मोहानन्यान् भास्करो यथा । उद्यद्भास्करवर्णाभलायोरन्तरमायितः ।
 विषयकर्मणो दिव्यः केनावशिष्यरोपमः । आम्बुनद इवादीप्तः प्रदीपप्रज्ज्वलनोपमः ।

२१०

२११

२१२

२१३

२१४

योजनायतविक्षुम्भ सर्वरत्नमय शुभ । स श्रीमान् विरजा नाम धराजन्तव शुभम् ।

८८०

उपस्थानमृहं यत्तु केशवस्य महात्मान् । तस्मिन् सुविहिता सर्वे रुक्मादण्डाः पताकिनः ।

सदने वासुदेवस्य मार्गेशजनध्वजा । रत्नजालानि तावानि यावन्तोऽपि निवेशिता ।

आहत्य यदुर्ध्वेन वैजयन्तोऽचलो महान् । हंसकूटस्य चञ्चुकृमिन्द्रसुखसर प्रति ।

पट्टितालसमुत्सेधमर्द्धयोजनमायतं । सकिञ्चरमहानागं तदप्यमिततेजसा ।

पश्यतां सर्वनागानभानीतं लोकविभुतं । आदित्यपद्मं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमं ।

८८१

पुण्डरीकग्रतैर्जुष्ट विमानैश्च हिरण्मयैः । जाम्बूनदमयं दिव्यं चित्रं लोकेषु विभुतं ।

तदप्युत्पाद्य लब्धार्थमानोतं विचक्षणैः । भ्राजमानमतोवाग्यं सर्वैर्पथिसमन्वितं ।

तदिन्द्रवचनात्पृष्टा कार्यहेतोः समानयत् । पारिजातस्य तत्रैव केशवेनाहतं स्वयं ।

नीयमाने हि तत्रासीद्युद्धमहूतकर्णम् । कृष्णस्य येऽभ्यरक्षन्त देवा पादपमुत्तमं ।

पुण्डरीकग्रतैर्जुष्टा विमानैश्च हिरण्मयैः । विहिता वायुदेवायै रत्नपुष्पफलद्रुमाः ।

८८२

पद्मपण्डजलोपेता रत्नसौमन्त्रिकोत्पलाः । मणिरेमस्रशकोर्षा पुष्करिण्य शराणि च ।

तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः । क्षालाक्षाला खड्गनाद्य जतशस्त्राश्च रौहिणाः ।

ये च हैमवता वृक्षा ये च मेरुहस्तास्तथा । आहत्य यदुर्ध्वार्थं विहितं विचक्षणैः ।

रत्नपीताम्बुजश्यामा चेतपुष्पाश्च पादपाः । सर्वभूतफलदमन्त्रालेषु कामनसन्धिषु ।

समकूलजलोपेताः शीतलकैरक्षानुकाः । तस्मिन् पुरवरे भद्रं प्रसन्नवलिना ब्रह्मा ।

८८३

पुष्पाक्षुजलोपेता नामाद्रुमलताकुलाः । अपराखाभयन्त्रयो हैमव्रकैरक्षानुकाः ।

मन्त्रवर्हिण्यस्यैव कोकिनैश्च सदामदे । बभूवुः परमोपेतास्तथां पुर्यान्तु पादपाः ।

तत्रैव गजयूयानि पुरे गौमहिषास्तथा । निशमस्यैतत्तलत्र वराहस्यगपशिषा ।

पूर्यां मत्स्यान् रम्याद्यां प्रासादौ वै हिरण्यधः । ध्वजं किष्कुग्रतोत्सेधो निहितो विचक्षणैः ।

ते च ते च महाशेला मरितश्च शरीरि च । परितोऽस्मिन्नि भौमेन वनान्युपवनानि च ।

८८४

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि विष्णुपर्वणि द्वादशीविमेषविमर्शे सप्तपञ्चादधिकग्रतोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

॥ देशम्पादनं उवाच ॥ एवमानोक्तवान् च द्वादशोऽप्युवाच ॥ अपश्यत् स्वमृहं कृष्णः प्रासादग्रतोऽभिने ।

मणिलभ्यमहस्याणामयुतैर्विष्टं मिते । तोरणैर्वैद्यनप्रत्येर्षणिविद्रुमराजते ।

तत्र तेव प्रभासद्विषयिकाश्च नवेदिके । प्रासादस्य च मुमहान् कृष्णोपम्यामिकोऽभवत् ।

रक्षाटिकलभविष्टतो विष्टोऽपि सर्वकाश्चन । पद्माक्षुजलोपेता रत्नसौमन्त्रिकोत्पलाः ।

मणिरेमनिभासिवा रत्नशोभानभूषिताः । मन्त्रवर्हिण्यजुष्टाश्च कोकिनैश्च सदामदे ।

८८५

बभूवुः परमोपेता वायव्यं विक्षेपात्मकाः । विचक्षणैस्तथा शैला प्रकारात्मन्येवमेव ।

ध्वजं किष्कुग्रतोत्सेधं परिखापरिविष्टं । तद्गृहं कृष्णमिहस्य निर्वर्तितं विचक्षणैः ।

महेन्द्रप्रभाप्रतिमं समन्तादर्द्धयोजनं । ततस्त पाण्डुरं शौर्ग्यैर्दृष्टं निष्टम् गदहतम् ।

ततः शान्दीर्पान् पूर्वमभिवाच्य जगद्गणः । ववन्दे दृष्टिगृपतिमाङ्गके विमवाग्नितः ।

तथाऽग्न्युपरिपूर्णसमानन्दानगतचेतसं । ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ।

उपगत्य तया शेषान् सत्कृत्य च यथाहेतुः । सर्वान् नाम अथाह दामार्हाणामधोदधम् ।

ततः सर्वान्पि दिव्यानि सर्वरत्नमयानि च । आसनाग्राणि विविशुद्रयेन्द्रप्रमुखास्तथा ।

ततस्तद्गुणमचय्यं किङ्करैर्यत् समाहृतं । तत्समाधानयामासुः पुरुषाः कृष्णमावनात् ।

ततः संमानयामास दामार्हान् यदुसत्तमः । सर्वान्मुमुक्षुभिर्बन्धेन पूजयित्वा जगद्गणः ।

तामासनवतीं रथ्यां मणिविद्रुमतोरणां । सर्वां सर्वदामार्हाणामे विविशुद्रः कृष्णमावनात् ।

ततः पुरुषसिंहेः सा यदुभिः सर्वतो हृता । शूद्रशूद्रभेऽप्यधिकं शूद्रा विवैर्निरिगुहा यथा ।

रामेण सह गोविन्दः काश्र्वेन महदासनं । उपसेनं पुरस्कृत्य भोजदृष्टिपुरस्कृतः ।

तथोपविष्टस्मान् वीरान् यथाश्रोति यथावथ । समाभास्य यदुन्नेडानुवाच पुरुषोत्तमः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिश्चन्द्रे विष्णुपर्वणि समाप्तवेदे जगत्पञ्चमिष्वज्जतीऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ कृष्ण उवाच ॥ भवतां पुण्ड्रकीर्त्तनां तपोबलसमाधिभिः । उपध्यानाच्च पापात्कार भोगैः च नरको हतः ।

भोक्तुं बन्धनाद्गुप्तं कन्यान्त पुरमुत्तमं । मणियत्नतमुत्पाद्य म्लिखरं वै तदाहृतं ।

अयं धनैश्च समहान् किङ्करैराहतो मम । रंभा भवतोऽप्यस्य तानुक्ता विरराम ह ।

तच्छुभ्रा वासुदेवस्य भोगदृष्ट्यात्मका वच । जहपुर्बटरोमाण्य पूजयन्तो जगद्गणः ।

जहपुर्बेन नृवीरासौ कृताञ्जलिपुटास्ततः । नैतच्चिन्महाबाहो त्वयि देवकिमन्दन ।

पत्न्या यत्कर्तुं कर्म देवैरपि मुदुष्करं । लालयेत् सज्जनान् भोगैरमेव स्वयमज्जिते ।

ततः सर्वदामार्हाणामाङ्गकस्य च याः स्त्रियाः । प्रीत्यमाणाः सर्वाः कम्पुर्गमुदेवदिदृशुष्या ।

देवकीयत्नमा देव्यो रोहिणी च शूभ्रानना । ददृशुः कृष्णमाचोर्न रामश्चैव महाभुजं ।

तौ तु पूर्वमभिमन्य रोहिणीमभिवाच्य च । आश्रवाद्यतान्देवीं देवकीं रामकेसरी ।

या ताभ्यामप्यभाभ्यां वै पुत्रार्थां शूद्रशूद्रभेऽधिकं । अदितिर्देवमातेव मिषेव बध्नेन च ।

ततः प्राप्ता नराग्र्यैः तु तस्याः सा दुहिता तदा । एकान्वेति धामाङ्गदत्तपत्नी वै कामरूपिणी ।

तया चयमुद्गर्जाप्या यया जज्ञे सुरेश्वरः । यत्कृतं यत्कर्म कथं जघान पुद्गोत्तमः ।

सा कन्या वष्टपे तत्र दृष्ट्वावपानि पूजिता । पुत्रवत् पान्द्रमाणा वै वासुदेवाश्रया तदा ।

एकान्वेति धामाङ्गदत्तपत्न्यां मागवा भुवि । योगकन्यां दुराधर्मा रथार्थं केवलय ह ।

तां वै सर्वे मुमनसः पूजयन्ति आयादवा । देववद्विषयपुपो कृष्णः संरक्षितो यथा ।

तासु तथोपबृष्टस्य प्रियामिव सर्वो वक्ष्यः । दृष्ट्वेव करारेण परिक्रम्य माधवः ।

तथैव रामोऽतिवक्ष्यः संपरिप्लव्य भाविनीं । मूर्ध्निपत्राय सत्वेन मतिप्रदाह पाणिना ।

ददृशुः स्त्रियो मये भविनीं रामकृष्णयोः । दृष्ट्वपपद्यत्करं सिद्धं यस्मात्तस्मात् ।

तयाऽप्यनमराष्टया पुण्ड्रस्य विविधैः कुमैः । चरकोर्यैश्च कामैस्तः स्त्रियोः कम्पुर्बवाचयं ।

ततस्ते यादवाः सर्वे पूज्यन्तो जगद्गणं । उपोषविबिभ्रुः शीताः प्रस्रवन्तोऽहुतं कृतं ।
 पूज्यमानो महाबाहूः सौराणां रतिवर्द्धनं । विजहार महाक्रोर्तिर्द्वैविरेव स तैः सह ।
 समासेनेषु सर्वेषु यादवेषु जगद्गणं । नियोगाच्चिद्रेन्द्रस्य नारदोऽभ्यागमत् सर्वा ।
 सोऽयं संपूजित पूज्यः शूरेस्त्वैषेदुपुङ्गवै । करे वक्ष्येऽहं गोविन्दं विवेक परमाशने ।
 सुखोपविष्टस्तान् दृष्ट्वानुपविष्टाभुवाच ह । संश्रान्तं ब्रह्मवचनाभ्यानीर्ध्वं मानवर्षमा ।
 दृष्टपुष्पं राजशार्ङ्गं सार्वभौम पराक्रमं । शानि कर्षाणि कृतवान्महाशूत प्रभृति क्रैवदः ।
 उपसेनमुत् कंसं सर्वान्विषयं यादवान् । राज्यं नपाह दुर्भुङ्क्ष्विभ्रं द्या पितरमाजकं ।
 समाश्रित्य अराचन्वै अशूरं कुक्षपांशन । भोजदृष्ट्यान्वकान् सर्वानवमन्व सुदुर्मति ।
 शान्तिकार्यं विकीर्षस्य वसुदेव प्रतापवान् । उपसेनस्य रथार्थं खपुत्रं पर्यरक्षत ।
 स गोपैः सह धर्मात्मा मधुरोपवने वसन् । अत्यहुतानि कर्षाणि कृतवान्मधुसूदन ।
 प्रत्यक्षं शूरसेनानां अयतां महदहृतं । अधोऽनेन त्रयाणेन ब्रह्मात्मरचारिणा ।
 राक्षसी निहता रौद्री ब्रह्मनोवेशधारिणी । पूतना नाम चोरा सा महाकाया महाबला ।
 विषदिग्धं स्नने पुत्रा प्रपञ्चन्ती जगद्गणं । दहृगुहं विनिहतां राक्षसीं ते वनौकसः ।
 वसे सुतां महाधोरां भीमयां विहतामर्गा । पुनर्जातोऽयमित्याश्रयत्समाश्रयो वज्र ।
 अत्यहुतनिदंश्चाघोषच्छिष्टः पुण्योत्तम । पादाङ्गुलेन ब्रह्मं क्रीडमानो व्यालौडयत् ।
 हास्या चोलूखले बद्धैः विप्रकुर्वन् कमरकाम् । बभ्रुस्त्राज्यं नृपैः दौ ख्याते दामोदरक्षत ।
 कालियस्य महानागो दुराधर्षो महाबलः । क्रीडता वासुदेवेन निर्जितो यमुनाद्वदे ।
 अक्रूरस्य समवक्ष्य दग्धागभवने प्रभुः । पूज्यमानसदा जागेर्द्विष्यं वपुरधारयत् ।
 शीतवातार्द्रिता गाय दृष्ट्वा कृष्णेन धीमता । दृष्टो गोवर्द्धनः शैलः वत्सरारवं महात्माय ।
 शिशुना वासुदेवेन गर्वा चाणार्थमिच्छताः । तथा सुदुष्टोऽतिबली महाकायो नरनामदृत् ।
 गोपतिवासुदेवेन रिष्टको विनिपातितः । धेनुकं समहाकायो दानव मुमहाबलः ।
 निहतो वासुदेवेन गर्वा चाणाय दुर्मतिः । सुनामानममिष्य सर्वैवेत्यपूरुक्षतं ।
 दृक्कैर्विद्रावयामास धर्षीतुं समुपल्लितः । रौहिणेयेन बभ्रुस्य वने विचरता पुनः ।
 गोपवधधरेणेव कस्य मयमाश्रितः । तथा ब्रजगतः शेरिर्द्वैष्टायुधवर्षं हयं ।
 प्रपञ्चं भोजराजस्य जघान पुष्पोत्तमः । प्रसन्नस्य महाकायो रौहिणेयेन धीमता ।
 दानवो मुष्टिर्नैकेन कंषामातो विपातितः । एतो हि वसुदेवस्य सुतो देवसुतोपमैः ।
 बहूधातैः महावीर्यैः ब्रह्मागम्यैश्च संकृतैः । अन्नप्रभृति चाप्येतौ गार्ग्येण परमर्षिणः ।
 यथा तथेन विश्राय संस्कारं प्रतिपादितौ । यदा लिप्ता नरनेष्टो स्त्रितौ यौवनसंमुखे ।
 विंशशराविषोदीर्घौ भनौ चैनमतौ यथा । ततो जनांश्च गोपयोगा हरमाणौ महाबलौ ।
 पाशां गोष्ठचरौ वीरौ देवपुत्रौचमपुत्रौ । एतौ जने वा युद्धे वा क्रीडासु विविधान् ।

८५०

८५१

८५२

८५३

८५४

८५५

नन्दगोपस्य गोपासा न बिक्रः प्रसभोवितुं । व्यूढारस्त्रैः महाबाहूः शालिस्तन्नाविवेकतौ ।
 श्रुतेमौ व्यथितः कंषो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् । नात्रकचः यदा कंषो यद्यतो बलकेश्वरौ ।
 निजपादं ततः कोपादमुद्धेतुं सवान्धवं । सहोपसेनं तदा चौरवद्वाडबन्धनं ।
 कालं महानामवसत् छच्छ्रमानकदुन्दुभिः । कंसस्य पितरं बद्ध्वा शूरसेनानुश्रवात् ।
 क्राशन्धं समाश्रित्य तथैवाकृतिभीषकौ । कस्यचित्तयः कालस्य मथुरायां मोक्षसर्वं ।
 पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंषो नराधिप । तत्र मत्ताः समाश्रयन्तानादेश्या विश्राम्यते ।
 गर्जना गायनाश्चैव कुशला नृत्यसामसु । ततः कंषो महातेजा रज्जुवाटं महाधनं ।
 कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः । तत्र मञ्चबद्धशालि पौरजामपदैर्जैनैः ।
 समाकोषांश्च दृश्यन् अतोर्वि गगने यथा । भोजराजः श्रिया जुष्टं रज्जुवाटं महर्द्धिमत् ।
 आहरोह ततः कंषो विमाने सुकृतो यथा । रज्जुहारि गजे मत्तं प्रभूतायुधकल्पितं ।
 शूरैरधिष्ठितं कंसं स्थापयामास बोधैवान् । यदा हि स महातेजा रामकृष्णौ समागतौ ।
 शूराश्च पुत्रपथावैः सुव्याचन्द्रमहाविभः । तदाप्रवृत्तिं यत्तोऽभूद्भक्तं प्रति नराधिप ।
 न च श्रियो युष्मं रावौ रामकृष्णौ । विचिन्तयन् । अन्ता तु रामः कृष्णश्च तं समाजमनुत्तमं ।
 उभौ विविशतुर्वीरौ ब्राह्मणौ गोमर्जं यथा । ततः प्रवेशं बन्ध्याः रश्मिभिः पुष्टपर्वभौ ।
 हत्वा कुवलयपोरं सहादिनमरिन्दमौ । श्वस्यन्तु दुराधर्षाः रज्जुं विविशतुस्तदा ।
 चापूराभौ विनिधिय्य केशवेन वलेन च । औपसेनि मुदुष्टात्मा धानुजो विनिपातितः ।
 पराकृतं यदुर्महं देवैरपि मुदुष्करं । कर्णं तत् केवलदन्त्यं कर्तुमर्हति क पुमान् ।
 पद्धि नाधिगतं पूर्णैः प्रह्लादसलिलम्बरैः । तदिदं प्रापितं वित्तं शेरिषा भवतां कृतं ।
 इतेन मुदमाक्रम्य देयं पञ्चजनं तथा । निष्क्रम्य शैलमंघाताक्षिमुन्दः मगधो हतः ।
 मरकदा हतो भौमः कुण्डले चाहते शूमे । प्राप्तश्च दिवि देवेषु केशवेन महद्यमः ।
 वीतमेकभयमाधाः कृष्णबाहुवलाश्रयाः । समर्थं विविधैर्भयैर्वाहवा वीतममराः ।
 देवानां मुनश्च कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता । प्रियमावेदयामिष भवतां भद्रमस्तु व ।
 यदिदं ये यदुमेढाः कर्त्ताऽस्मि तदन्वितः । भवतामस्मि ययुश्च मम युशसहं स्मितः ।
 इति संबोधयन् कृष्णमग्रवीतपाकबाधनः । यमां प्रैषीत सुरश्रेष्ठः प्रीतमृष्टा यथा वयं ।
 यत्र द्रो. श्री. श्रिता तत्र यत्र श्रीमन्त्र मयति । यत्तिहोमाया श्रीश्च नित्यं कृष्ये महात्मनि ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णु पंचमोऽध्यायः ॥ १६० ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ सादिता भौरवाः पाप्मा निमुन्दगरकौ हतौ । कृतः सेम्यः पुनः पन्था पुरं प्राग्गोतिर्यं प्रति ।
 शेरिषा इषिवीपासास्त्राविताः सार्द्धिर्गो रणे । धनुषश्च निगादेन पाशप्रत्यस्त्रनेन च ।
 मेघपत्न्यैरपामीर्कैर्हासिषाथैः सुरचितं । वक्रिणं युधि निर्जित्य महावलपराक्रमं ।
 वक्रिणीमाजहारान्ध केशतो वृन्धिपुङ्गवः । ततः पञ्चन्योर्ध्वं रथेन दिशवर्षवा ।

उवाह महिषी भोजी शङ्खचक्रगदाविभूत । आरुध्यामाकृतिः क्रोयः शिशुपालस्य निर्जितः ।
 वक्रस्य सह सैन्येन शतधन्वा च निर्जितः । इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनस्य कश्चेत्मान् ।
 हतः सौमपतिः श्रीमान् शाल्वस्य दृढधन्वना । पर्वतानां सहस्रान्तु चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
 विकीर्ण्य पुण्डरीकाक्षो द्रुमधेनमपोययत् । महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ ।
 जघान पुरुषयाघौ रावणस्यामितशरैः । दरावत्यो महाभोजावद्विस्त्रय्यधमौ युधि ।
 गोपनिष्तालकेतुस्य निहतौ शार्ङ्गधन्वा । अक्षप्रपातने चैव निमिर्हयस्य दानवौ ।
 उभौ तावपि कृष्णेन शत्रुगौ विनिपातितौ । दग्धा दाराण्यौ चैव क्षेत्रवेन महात्मना ।
 वराहः शत्रुवन्धस्य काशोनामधिपो हतः । विजित्य च मयं संख्ये शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 अथेन्द्रचनिराजीतः कृष्णेनाद्भुतकर्षणा । सेवितः सर्वयादोमिः सागरेषु महाबलः ।
 प्राप्य लोहितकूटस्य कृष्णेन वरुणे जितः । महेन्द्रमेवमे जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः ।
 अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हतः । पाण्ड्यं पौण्ड्रं कलिप्लव्यं मातुल्यचैव जनाह्नयः ।
 जघान संहितान् सर्वान् वज्रराजं तथैव च । एष चैकघ्नतं हला रेणो राज्ञा महात्मना ।
 गान्धारीमावहद्वीमाश्वहिषी मियदर्शनां । तया गण्डोदधन्वानं क्रोडन्तं मधुसूदनः ।
 जिगाय भरतश्रेष्ठं कुन्त्याः प्रमुखतो विभुः । द्रोणं द्रोणिं लघे कर्ष्य भीमक्षेत्रं सुयोधनं ।
 चक्रानुपाणे संहितान् जिगाय पुरुषोत्तमः । वक्रोद्य म्रियमन्त्रिज्ज्ञं शङ्खचक्रगदाविभूत ।
 सौवोरराजस्य सुतां प्रसङ्गं हतवान् प्रभुः । पर्यन्तां इयिर्वै कृत्वा सायां वरयजुश्चरौ ।
 वेणुदारिकृते यद्वाज्जिगाय पुरुषोत्तमः । शत्रुवत्पथो वीर्ये बलमेजयस्य माधवः ।
 पुष्पदेहे जहारार्थं यत्कस्त्रिभुवनं हरिः । वज्राग्निगदाखड्गैस्तावद्विष्ये दानवैः ।
 यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्भ्योतिर्य प्रति । अभिभूतस्य कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
 बलेः पुष्टो महावीर्यो बाणो द्रविणवन्तरः । पोढं तया महाबाहू कंशमात्यं जनाह्नयः ।
 पैठिकश्चासिलोमानं निजघान महाबलः । जम्बूनैरावतश्चापि विरूपस्य महायशः ।
 जघान पुरुषयाघो देत्यं मानुवरूपिणं । तया नागपतिं तोये कालियस्य महैजने ।
 निर्विजित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेययाभासं सागरं । मेजोवयामास स्रुतं पुत्रं बान्दीपमेक्षया ।
 निर्विजित्य पुरुषयाघो यमं वैरखतं हरिः । एवमेव महाबाहुः शक्रो सर्वदुरात्मनां ।
 देवांश्च ब्रह्मणाचैव पे दिपन्ति मदा नृप । निहत्य नरकं भीममादृत्य मणिकुण्डले ।
 देवमातुर्हरे चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः । एवं सदैव दैत्यानां सुराणाञ्च महायशः ।
 भयाभयंकरः कृष्णः सर्वलोकेयरो विभुः । संख्याय धर्म्यं मार्त्येषु यज्ञैरिष्टाप्रदविष्णुः ।
 श्रुत्वा देवार्थममितं सुखानं प्रतिपश्यति । कृष्णो भोगवर्ती रम्याष्टपिकान्ता महायशः ।
 दारुका माक्रमात् कृत्वा समुद्रं यमयिष्यति । नङ्गरज्यसमाकीर्णं पेत्ययूपवता ह्रिता ।
 दारुका वदवापाघं प्रवेक्ष्यति सकानना । तां सूर्यसदनप्रस्थां मततः शार्ङ्गधन्वणः ।

६१०

६११

६१२

६१३

६१४

६१५

निस्तृष्टा वासुदेवेन सागरं ज्ञावयिष्यति । सुरासुरभनुष्येषु नाबोन्न भविता कश्चित् ।
 य इमामावसेत कश्चिदन्यो वै मधुसूदनात् । एवमेव दशाक्षाणां विधाथ विधिमुत्तमं ।
 विष्णुर्नारायण सोम सूर्यश्च सविता सत्यं । अविन्दस्तुप्रमेयस्य यथाकामधरो वयो ।
 मोदयेय सदा भूतैर्वालकोडनकैरिव । न प्रमातुं महाबाहू शक्योऽयं मधुसूदन ।
 परं ह्यपरमेतस्मादित्यरूपाय विद्यते । सुतोऽयमेवं व्रतश्रद्धया व्रतसहस्रम् ।

८१०

अनो हि कर्मणामस्य दृष्टपूर्वो न कोनचित् । एवमेतानि कर्माणि शिशुर्यस्यैवयास्तया ।
 कृतवान् पुण्डरीकाक्षः सहस्रेणसहायवान् । इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदित्येन चक्षुषा ।
 महायोगी महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति शस्त्रय गोविन्दं मधेन्द्रवचनादुर्विचिदुभि पूजित सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं यथै ।
 ततस्तदसु गोविन्दो दिदेशान्धकटुष्णिगु । यथाधै पुण्डरीकाक्षो विधिवेन्मधुसूदनम् ।

८१०५

यादवाक्ष धर्मं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणे । यत्रैरिष्टा महात्मानो हारकामावसनं पुरी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवक्त्रे विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये एकपञ्चमिकप्रतीऽध्याय ॥ १६१ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ बह्वर्णा स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः । तावामपत्यान्यष्टानां भगवान् प्रभवीत मे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टौ मरिच्य पुलिष्ट इति प्राधान्यतः स्रताः । सर्वान् वीरप्रजासैव तास्रपत्यानि मे व्रणु ।

हस्किणी सत्यभामा च देवी नम्रजिती तथा । सुदत्ता च तथा त्रैव्या लक्ष्मणा जालदायिनी ।
 मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्या पौरवी । सुभीमा च तथा भाद्रौ हस्किणीतनवान् व्रणु ।

८१००

प्रद्युम्न प्रथमं जम्बे प्रम्वरान्तकरं सुत । द्वितीयश्चारुद्वेणस्य दृष्टिर्धरेः महारथ ।
 चारुमद्भारुगर्भः सुदर्शः द्रुम एव च । सुवेणशारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च वीर्यवान् ।

चारुबाहु कनीयाश्च कन्या चारुमती तथा । जशिरै सत्यभामायाः भानुर्भीमरथं युप ।
 रौहितो दीप्तिर्माक्षैव ताक्षशापो जलाम्बकः । भानुर्भीमरिका चैव तावपणा जलान्धमा ।

चतस्रैः जशिरैर्तेषां स्वयरो गदध्वजान् । जाम्बवत्या सुतो जम्बे शान्स्व समितिरोभन ।
 मित्रवाग्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यमित्राङ्गना । मित्रबाहुः कुनीयश्च नम्रजिती प्रजा व्रणु ।

८१०५

भद्रकारी भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा । सुदत्तायान्तु त्रैव्याया संधामजिद्वयायत ।
 शत्यजित् सेनजिचैव तथा शूरः सपलजित् । सुभीमायाः सुतो माश्रा टकाथो टकनिर्हृति ।

कुमारो टकदीपश्च लक्ष्मणार्था प्रजा व्रणु । गात्रवान् गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च क्षेत्र्यवान् ।
 जशिरै गात्रवत्याऽयं मगिन्याऽनुजया सह । अश्रुतश्च सुतो जम्बे कालिन्दा अतसम्मत ।

८१००

अश्रुतः अश्वमेधायै प्रददौ मधुसूदन । तं प्रदाय हयोकेगस्ता भार्या मुदिताऽनवीत ।
 एष वामुभयोरगद दायादः शश्वती समा । टहत्यान्तु गदस्याङ्गः शैव्यायामगदः सुतं ।

उत्पन्नं कुमुदचैव सेतं सेता तथाऽङ्गना । अमावस्यं सुमित्रश्च गुरुचिश्चिरयस्तया ।
 चित्रमेनः सुदेवायाश्चित्रा चित्रवती तथा । वनलम्बश्च जम्बते सान्धः क्षाम्बवनश्च ह ।

निवेशनो वनस्तन्नात् कन्वा क्षामवती तथा । उपासकस्य तु सुतो वज्रासुः विप्र एव च ।

१९१८

कौशिक्यां सुतसोमायां योधिष्ठिर्यां बुधधिर । कापाली गरुडस्यैव जज्ञाते चित्रयोधिना ।

एवमादीनि पुष्पाणां सहस्राणि निषोष मे । दन्नायुतं समाख्याता वामुदेवस्य ते सुताः ।

अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविभारदाः । जनार्दनस्य प्रसवः कोर्त्तितोऽयं यथा तथा ।

प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदर्भ्यां राजसत्तमः । अनिरुद्धो रणे योद्धा जज्ञे स मृगकेतनः ।

रेवत्यां मलदेवस्य जज्ञाते निम्नठोस्तुको । आतरी देवसङ्काशानुमौ पुरुषसत्तमौ ।

१९१९

सुतनुष्य नराची च शैरेराक्षां परिपूरः । पौण्ड्रस्य कपिलस्यैव वसुदेवस्य तौ सुतौ ।

नराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रस्य सुतनुष्यतः । तयोर्मुण्डोऽभवत् पौण्ड्रः कपिलस्य वनं यथै ।

तुत्या समभवदौरी वसुदेवान्महाबलः । जरा नैम निषादानां प्रभुः सर्वधनुर्भर्ता ।

काश्यां सुशार्थं तनयं क्षेमे स हि तरस्त्रिनं । शानुवज्जोऽनिरुद्धस्य वज्रक्लादावजायत ।

वज्रात्मजो प्रतिरथः सुषारसस्य चात्मजः । अरुमिचाष्किर्निर्जज्ञे कमिष्ठादृष्णिनन्दनात् ।

१९२०

शिनेस्तु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकक्ष महारथः । सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्त्वजायत ।

अश्वत्थो युयुधानस्य दृष्टिस्तस्याभवत् सुतः । तृणैर्मुगन्धरः पुत्र इति वंशः समायते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवंशे विष्णुप्रपञ्चि दृष्टिर्गन्तुकीर्त्तने द्विष्यधिकशतौऽध्यायः ॥ १६९ ॥

॥ जननेजय उवाच ॥ य एष भवता पूर्वम् शम्भुरभ्रेत्युदाहृतः । प्रद्युम्न स कार्यं जज्ञे शम्भरं तद्वयोहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षिण्यां वामुदेवस्य सत्पुत्राः कामो धृतव्रतः । शम्भरात्मकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।

तं सत्तरात्रे संपूर्णं निमीये स्तुतिकाष्टहात् । नन्दार कृष्णस्य सुतं शिर्युं वै कालशम्भरः ।

१९२१

विदितं तच्च कृष्णस्य देवमाद्यानुवर्त्तिनः । ततो न निवृत्तः स दानवो युद्धदुर्मदः ।

स मृदुना परीतायुर्भायया प्रजहार तं । दोर्भ्यामुत्थित्य नगरं खं निनाय महाबुरः ।

अनपत्या तु तस्यानीहार्थ्या रूपगुणान्विता । माया सायावती नाम मायेव शुभदर्शना ।

ददौ तं वामुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं । तस्या महिष्या नाथिष्या दानवः कालघोदितः ।

मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतमूहः । हर्षेण सहता युक्ता पुनः पुनर्ददौ तम् ।

१९२२

अयं तस्या निरीक्षकः स्वतिः प्रादुर्भूतः ह । अयं स मम कामोऽमृतः स्वतेवं चात्पन्थितयत् ।

अयं स मायो भर्ता मे यथार्थं हि दिवानिग्रः । चिन्ताशोकहृदं मया न विन्दामि रतिं कश्चित् ।

अयं भगवता पूर्वम् देवदेवः शुक्तिना । खेदिनेन हतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यान्तरं भया ।

कथमस्य स्वम् दाशे मादमायेन जानते । भर्तुर्भाय्या लक्षं भूता वच्चे वा पुत्र दय्युत ।

स्वं सन्निवृत्तमनया धाव्याप्तं वा समर्पयत् । रणायनप्रयोगेनैव शीघ्रमेवावबर्हयत् ।

१९२३

धाव्याः सकामात् स च तौ शूराश्च दक्षिणिनन्दनः । मायावतीमविज्ञानाश्रमे स्वामेव सातरं ।

सा च ते वर्य्यामास कानि कसन्मोषणं । मायायाश्रमे ददौ भर्ता दानवीः काममोहिता ।

स यदा देवानस्तस्य प्रद्युम्नः कामदर्शनः । चिकीर्षितज्ञो नारीणां सर्वोत्तमविधारणः ।

तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनो । इद्विनैश्चापि वोचन्ती प्राप्ताभयत सखिता ।
प्रसज्यन्तीन्तु तां देवीं सभायि चारुहासिनीं ।

६११५

॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ भ्रातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्णयेऽन्यथा । श्रेष्ठो दुष्टस्वभावाऽपि स्त्रीत्वे चपलमानमा ।

या पुत्रभावमुत्पृज्य सयि सोभातु प्रवर्त्तये । ननु तेऽहं सुत, सौम्य कोऽयं ब्रौह्मविषय्यः ।

तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं को न्वयं विधि । विद्युत्प्रभातचपल स्वभाव खलु योषितां ।

या नरेषु प्रसज्यन्ते नगारेषु घना इव । यदि तेऽहं सुत श्रोत्ये यदि वाऽनात्मजः शुभे ।

कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं । स्वमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितेन्द्रिया ।

६११६

प्रियं श्रोवाच वचनं विविक्ते केज्जवात्मजं । न त्वं मम सुत, कान्त नापि ते शम्बरः पिता ।

रूपवानपि विक्रान्तस्व जात्या दृष्टिमन्दन । पुत्रस्व वासुदेवस्य सखिष्या मन्दिवर्द्धन ।

दिवसे सप्तमे बालो जातमासोऽपवाहित । सूतिकागारमध्याह्नं शिशुदत्तान्नशायित ।

मम भर्ता इतोऽपि त्वं सप्तवीर्यप्रवर्तिना । पितृसे वानुदेवस्य धर्षयिष्या गृहं मयत् ।

पाकप्राशनकण्पथ दत्तस्त्वं शम्बरेण च । सा च तं कदम्बं माता त्वां शालमनुशोचती ।

६११७

अत्यथै तथते वीर विवक्षा शैरभी यथा । स हि शक्रादपि महान् पिता ते मङ्गलध्वज ।

इह तां नामिजामासि बालमेवापवाहितं । कान्त दृष्टिकुमारस्त्वं न हि त्वं शम्बरात्मज ।

वीर नैर्वावधान् पुत्रान् दागवा जनयन्ति हि । अतोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं शनितो मया ।

रूपमते सौम्य पय्यन्ती शीदामि हृदि दुर्मैला । पन्थे व्यथितं कान्त धस मे हृदि वर्त्तते ।

तमे ममसि वार्ष्णेय प्रतिदम्भातुमर्हसि । एष ते कथितं सर्वं, सङ्गावस्तपि यो मम ।

६११८

यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्र शम्बरस्य च । श्रुत्वैकमखिलं सर्वं मायावत्या प्रभाषितं ।

चकायुधात्मज क्रुद्ध शम्बरं च भमाङ्गयत् । सर्वमाथास्त्रभिज्ञोऽहो नाम विद्याय चात्मनः ।

अहो दागव दुष्टात्मा केज्जवत्तात्मजं शिशुः । हरते निर्भवत्यैव भयमद्य करोम्यह ।

कथं वै श्रीधमागच्छेद्युधते च कथं मया । प्रथमं किं करिष्यामि येन क्षुप्यति मन्दधी ।

अस्ति पाश ध्वजं चित्रं विहक्तेतुविभूषितं । तोरण गृहमावाच उच्छ्रितं मेरुद्वन्द्ववत् ।

६११९

एतदुत्तम्य पातित्वे भजेन निमित्तेन च । ध्वजच्छेदं विदित्वाऽप्य शम्बरो निष्कमिष्यति ।

ततो युद्धेन हलाजौ मन्ताऽस्मि द्वारकां प्रति । इत्युक्त्वा सज्यमाचक्षे शम्बरश्चापमोजषा ।

चिच्छेद ध्वजरत्नान् शम्बरस्य महाभुज । तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रयुजेन महात्मान्वा ।

क्रुद्धस्त्राज्ञापयामास पुत्रान् वै कालशम्बर । जिघोषय महावीरा रौक्मिण्यर्थं त्वरापिता ।

नेतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकं । श्रुत्वा तु शम्बरादाक्यं सुताक्षे शम्बरस्य ह ।

६१२०

सज्जद्वा निययुर्दृष्टा प्रद्युम्नसधकाङ्क्षया । चित्रसेनोतिसेनस्य विष्कम्भेन जितसया ।

श्रुतसेन ससेषस्य सोमसेनो मनसया । सेनायो सैन्यदन्ता च सेनहा धैनिकसया ।

सेनस्त्रान्धोतिसेनस्य शनको जनकस्य । सकलो विकल ज्ञानं च शान्तान्तकरो विभु ।

कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केमिरित्येवमादयः । चक्रतोमरप्रह्लादि पट्टिशाषिपरयुधान् ।
 गृहीत्वा निर्ययुर्दृष्ट्वा मृत्युना परिचोदिताः । आह्वयन्तमनित्रं वै तस्युः संघाममूर्द्धनि ।
 मधुञ्जन्तु महाबाह्वरथमालङ्घ्य शम्बरं । निर्ययौ चापमादाय संघामाभिमुखस्तदा ।
 ततः प्रयत्नं युद्धकुतुम्भसं सोमदर्षणं । शम्बरस्य च पुत्राणां केयवस्य तु सन्तनाः ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः समक्षोरगचारणा । देवराजं पुरस्कृत्य विमानाण्येव चिह्निताः ।
 भारदन्तमुदयैव शशाङ्गद्वयं गाधनाः । अक्षरोभिः परिहृताः सर्वे तत्रावतस्मिरे ।
 देवराजप्रतीहारो गन्धर्वस्यिवमद्भुतं । शशं देवराजाय वक्षिणे चित्रमद्भुतं ।
 शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः । बह्वना युधतामेव कथं विजयमाप्नुयात् ।
 तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदनः । उवाच ववनञ्चैदं शृणु घोऽस्य पराक्रमः ।
 कर्मोऽयं पूर्वदेहे तु हरकोष्ठाग्निज्जितः । रथ्या प्रधादितो देवैः कामरुत्या विजोष्यतः ।
 परितुष्टेन देवेन वरमलयाः प्रदीयत । विष्णुर्धनुयदेहसु हारकायां भविष्यति ।
 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता भविष्यति न संशयः । अमर इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशाः ।
 तत्रोत्पत्त्या महेतेजाः शम्बरं धातयिष्यति । यन्नाहं जातमाचन्तु दक्षिणाः कोऽर्षसिद्धिर्न ।
 आत्माय शम्बरो मार्या प्रद्युम्नमपनेष्यति । तद्रक्ष्य शम्बरमर्हं भार्या मायावती भव ।
 मायाकात्मनिऽप्येता शम्बरं मोहयिष्यति । तत्र लमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्द्धय ।
 प्राप्नोयन्नदेहसु शम्बरं निहनिष्यति । ततस्त्वयाऽसहानङ्गे द्वारकां वै गमिष्यति ।
 रनिशते तया सहैकैलपुत्रं लब्धं यथा । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुद्गोत्तमः ।
 कैलासं मेरुपद्मागं सिद्धचारणधेविनं । कामरुजो प्रणम्याय देवदेवमुमापतिं ।
 जगाम शम्बरमर्हं कालयान्तं प्रतीकतो । एवमेव महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
 सपुत्रस्य च प्रद्युम्नो हन्ता तस्य दुरात्मनः ।

८१५

८१६

८१७

८१८

प्रद्युम्न समराकाङ्क्षी तस्यै संधाममूर्द्धनि । हतं युत्तमृतं युता शम्बर क्रोधमादधे ।
 सतं सञ्चोदयामास रथं मे संप्रयोजय । राज्ञो वाक्यं निश्रम्याय प्रथम्य शिरसा भुवि ।
 स सैन्यस्योदयामास रथञ्च सुसमाहितं । युक्तमृत्तमहस्तेषु सर्पयोरुक्तेषु योजितं ।
 शार्ङ्गखचर्मयैवेष्टं किङ्किणीजालमालिनं । ईशामृगणाकोषै पङ्क्तिभक्तिविराजितं ।
 ताराचिचपिनद्वाङ्गं खण्डकृवरभूषितं । सुपताकं महीच्छायं मृगराजोयक्रेतन ।
 सुविभक्तवस्त्रयश्च सोदृशवस्त्रधनुरं । मन्दरोदयत्रिखरं चाश्वाचारमभूषितं ।
 लघ्वमास्त्रापरिहतं हेमदण्डममाहितं । विराजमानं नौमन्मनरोद्गच्छन्मरुतदा ।
 काङ्क्षनं चित्रवज्राक्षं धनुर्दृष्ट्वा शरांस्तथा । प्रक्षित, समराकाङ्क्षो मृत्युना परिचोदित ।
 चतुर्भि सचिवै शार्ङ्गं धैर्येण महता हत । दुर्द्धरं केतुमाख्यो च ब्रह्महृता प्रमर्दन ।
 शनैः परिहृतोऽस्माद्यैर्युयुत्सु प्रक्षितो रणे । इत्र नागवहसाणि रथानां दे श्रुते तथा ।
 हयानाश्चाष्टवाहस्यै प्रयतेषु पदातिनां । शनैः परिहृतो योधै शम्बर प्रययौ तदा ।
 प्रयातस्य तु संधामे जघाताम्युत्थितानि वै । गृध्रप्रकाकुलेऽथोनि सन्ध्याकौराभ्यनादिताः ।
 गजैर्नि पदं मेघा निघातस्थान्मरात्पतत । शिवा विनेदुरश्विष सैन्यं शंङ्कालयन्महत ।
 भ्रमश्रीर्धैः उपतद्गुह्य काङ्क्षन् वै दामवाहजं । रथाये पतितसास्य कवन्धो भुवि दृश्यते ।
 चिचिकूचोति वामनि शम्बरस्य रथोपरि । खर्भानुपल आदित्य परिचैः परिवेष्टित ।
 स्फुरते गयनक्ष्मास्य सत्यं भयनिवेदनं । बाहु प्रकम्पनं सैव प्रास्त्वलवयवाजिन ।
 ध्वाङ्क्षी मूर्ध्नि निपतित शम्बरस्य सुरारिणः । वयसं हथिरे देव शर्करं क्वारमिश्रितं ।
 जल्मापातवहसाणि निषेद्धरणमूर्द्धनि । प्रतोदो न्यपतद्गुहात् शराये र्वयवाजिन ।
 यतानचिन्तयित्वा तु जघाताम्यमुपस्थितान । प्रययौ शम्बर कुट्ट प्रयुज्यवधकाङ्क्षया ।
 भेरीगङ्गमुदङ्गानां पश्यान्कटुन्दुमे । युगपत्ताड्यमानानां श्चिवो समकर्मते ।
 तेन शब्देन महता सन्वत्सा मृगपण्णिनः । समन्ताद्भुङ्क्षुस्तस्माद्भुषविक्रमचेतनाः ।
 रणमथो स्थित आर्ष्णासिन्धयन्निधनं रिपो । वेत्यै परिहृतोऽवख्यौ युङ्गय जतनिश्चय ।
 कुट्टं शरवहस्तेषु प्रयुज्यं समताडयत् । अग्रास्तासैव तान् वाणां शिञ्जेद हतहस्तवत् ।
 प्रयुयो धनुरायम्य शरवर्धं मुनोच ह । तत्र सैन्ये न स क्षात्रियो न विद्व श्रेण वै ।
 प्रद्युम्नशरघातेन तत् सैन्यं विमुखीकृतं । शम्बरस्य रथाभ्यासे स्थित सत्यस्य मोतवत ।
 खलस विद्रुत दृष्ट्वा शम्बर क्रोधमूर्च्छितं । आश्रापयामास तदा सचिवान्दानवेश्वर ।
 गच्छध्वं मन्त्रियोगेन प्रहरध्व रिपो सतं । नोपिबलीय शत्रुर्न बन्धता चिप्रमेव वै ।
 उपेक्षित इव व्याधि शरोरं नात्रयेद्भव । तदेष दुर्धति पापो बन्धतां मत्प्रेषसा ।
 ततस्य सचिवा कुह्रा शिरसा गृह्ण प्राशन । शरवः प्रमुञ्चन्स्वरितासोदवचयान ।
 तान्दृष्ट्वा धावत सङ्को कुह्रो मङ्करकेतन । चापमुग्रस्य संधामन्तस्यै प्रमुञ्चता बली ।

८१८

८१९

८१८५

८१९०

८१९५

८१९०

दुर्द्धरं पञ्चविंशत्या श्रैः स्रजतपर्थमि । विभेदं सुमहातेजाः केतुमालिं त्रिपष्टिभिः ।
 सप्तत्या शत्रुहन्तारं द्वात्रिंशत्या तु प्रमहंनं । विभेदं परमामर्षोः सन्निधौ नन्दिवर्द्धन ।
 ततश्चे सचिवाः क्रुद्धाः प्रद्युम्नं शरदृष्टिभिः । निजशूः समरे वीराम्नादङ्गुतमिवाभवत् । ८११५
 एकैकशो विभिदिरे पष्टिभिः पष्टिभिः श्रैः । तानप्राप्तान् शत्रान् वाधेयिच्छेदं मकरध्वज ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय दुर्द्धरस्य स वारयि । जघान पश्यतो राज्ञोऽर्द्धचन्द्रं सैनिकस्य वै ।
 चतुर्भिरय नाराचे मुपचे कहराजिते । जघान चतुरः सोऽद्यान् दुर्द्धरस्य रथं प्रति ।
 एकैव योऽर्द्धचन्द्रस्य ध्वजमेकेन बभूवुरं । यस्या च युगचकारं चिच्छेदं मकरध्वज ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय कहरपत्रं सुतेजिते । मुमाच हृदये तस्य दुर्द्धरस्यस्थगोविन । ८११६
 स गताभ्युगतयोऽग्रे गतसन्तो गतप्रभ । निपपात रथोपस्थान् घोषमुख इव यव ।
 दुर्द्धरे निहते शूरे दानवे दानवेयराः । केतुमालो शरप्रतैरभिदुद्राव कृष्णज ।
 प्रद्युम्नमभिर्भक्रुद्धो भुजुटीभोपशान्न । कृत्वाऽभ्युपवत् स हया निष्ठ तिष्ठति चात्रवीत् ।
 वक्रुद्ध कृष्णद्युत्तुब्ध शरवैरैवा किरन् । पर्वतं वारिधाराभिः श्रावयौ वया घन ।
 स विद्धो दानवानामात्थ प्रद्युम्न धनुशता । चक्रमादाय चित्रे प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया । ८११७
 तमप्राप्तं सहस्रं कृष्णचक्रममुत्त । निपयोऽप्यस्य जघाह सन्निधौ पश्यतोऽग्रे ।
 तमेव तस्य चिच्छेद केतुमाले शिरसादा । तहृष्टा कर्षं विपुल रौक्मिण्यस्य देवराट् ।
 विस्मये परमं प्राप्तं सन्निधौ वगथैः सह । गन्धर्वाभ्युपवत् पुष्पवैरैवा किरन् ।
 केतुमालिं हनं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमहंन । महाबलसमूहेन प्रद्युम्नमयं दुद्रुव ।
 ते गदं मुशलं चक्रं प्राशतोऽमरबायकात् । भिन्दिपालान् कुठाराद्य भास्वरान् कूटमुहुरान् । ८११८
 युग पत् संविपत्ति स्रजवार्धं कृष्णनन्दने । योऽपि तावत्सज्जालानि स्रजशालैरनेकधा ।
 चिच्छेद बद्धा धीरोऽर्द्धचन्द्रं पाणिनाघवं । गजान् सोऽभ्यहनत् क्रुद्धो गजरोहान् सेश्वर ।
 रघान सारयिभिः शार्ङ्गं हयंश्चैव समहं ह । पातयन्तु शरप्रतैर्गोविन्दः कश्चिदीक्ष्यते ।
 एवं सन्निधौ सैन्यानि ममस्य मकरध्वज । नदीं प्रावत्तयद्गिरा शोणिताम्बुतरङ्गिणी ।
 मुक्ताहारोऽर्द्धचन्द्रो मासभेदोऽक्षपट्टिणी । ज्वरदोषां शरावर्त्ता रथे पुलिननिष्ठिता । ८११९
 केयूरकुण्डलापूर्णा ध्वजमख्यविभूषिता । नागयोहवर्त्ता रौद्राम्बिकविभूषिता ।
 केयूरैश्चलसज्जता शोणिस्रजमृणालिकां । वराननसपद्माश्च हृषयामरवीजिनां ।
 शिरसिनिधमाकोऽशो शोणितौघप्रवर्त्तिनी । नदीं दुस्तरणीं भोमामनेज्जने प्रवर्त्तिता ।
 दुग्धेष्टा दुग्धा रौद्राः शीतनेत्राः सुदुस्तराः । शलयाह्वतां धोरा यमराष्ट्रविबर्द्धिता ।
 तत्र रश्मिमुत श्रीमान् विलोडयति धन्विन । शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन् बद्धन् । ८१२०
 शत्रुहन्ता पुन क्रुद्धो मुमाच शरनुत्तमं । प्रद्युम्नस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ।
 स विद्धोऽनेन वापेन प्रद्युम्नो न व्यकल्पत । शक्तिं जघाह बलवान् शत्रुहन्तं मुमुक्षुः ।

सा चित्रा रौमिप्रयेने शक्तिज्वालाजुला रणे । पपात इदं भित्ता दञ्ज, शनिषमखना ।

मिचइदय सखाइो मुक्तकर्माखिवन्धन । पपात खिरोइरो शत्रुहन्ता महाबलः ।

पतिने शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा तस्यै प्रभट्टनं । अग्राह मुञ्चलं सोऽय वचनं देहाददे ।

८१५

तिष्ठ किं प्राकृतैरेभि करिष्यसि रणप्रिय । मां योधयस्व दुर्मुखे ततस्त्वं न भविष्यसि ।

दृष्ट्वापि कुक्षे जात शत्रुरघात्पिता तव । पुत्रं हन्ताऽस्य हं तस्य ततोऽपि निहतो भवेत् ।

मृतेन तेन दुर्मुखे सर्वदेवचर्यो भवेत् । दैतेया दानवा सर्वे नोदन्तां हतशश्व ।

इते त्वयि अमास्तेषु त्वत्समुपैष्य शोषिते । शम्बरस्य तु पुत्राणां करोमुद्वेगवर्त्तिका ।

अथ भोऽश्रुता मन्दा कथं विसृष्यसि । निहतं त्वाच्च शुनैश्च यौवनखं गतायुषं ।

८१६

स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भवियति । इतं त्वां स विदित्वा तु प्राणास्त्वह्यति मन्दधी ।

इत्युक्त्वा परिघेषाड्डं ताडयमुष्मिणोभूतं । स ताडितो महातेजा रौक्मिणेय प्रतापशूनः ।

दोष्भाभुस्त्रिय तस्यैव रयं मर्ध्ना व्यचूर्णयत् । सोऽवशुत्वा रघात्तस्मात् पदातिरवगन्धर्वान् ।

तां गदां गृह्णा सहासा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् । तस्यैव गद्या काम प्रभट्टनमेषाययत् ।

चेतं प्रभट्टनं दैत्या दृष्ट्वा सर्वे प्रदुर्बु । न शक्ताः प्रमुञ्च स्नातं सिंहवासाद्रजा एव ।

८१७

शरमेय यथा दृष्ट्वाऽविगणो विप्रयशस्यति । तथा सैन्ये निशीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्हताः ।

सतजादिगवस्त्रा वै मुक्तकेना ह्यशोभना । रजस्रलोव घुवतो वना सनभित्ते ।

मदनशरविमिला सैनिकानभ्युपायुवतिषदृशवेजा बाधये, पीयमानः । रतिभरममर्षा बोधितुं योच्छ्रयन्तो स्रग्दहगम

नकामा नेच्छते स्नातुमथ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरसैन्यभङ्गे चतुर्विंशधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्य ततः कुहू सतमाह विशाम्पने । शत्रुप्रमुखतो वीर रवं मे बाहय द्रुतं ।

यावदेवं शरैर्हन्ति मम विप्रियकारकं । ततो भर्तुञ्जय शुला सतसन्धियकारक ।

८१८

अज्ञानं सर्वोदयामास चाभीकरविभूषिताम् । त दृष्ट्वा रथमार्यान्तं प्रयुञ्ज फललोचन ।

सन्ध्ये चापमादाय शरं कनकभूषणं । तेनाहनत् सुबहुं कुहू कोपयन् शम्बरं रणे ।

इदं ताडितस्तेन देवशत्रु सुविक्रव । रथशक्ति समाश्रित्य तस्यैव सोऽय विचेतन ।

स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाश शम्बर । विव्याध कार्ष्णिं कुपित सप्तभिर्निशितैर्शरैः ।

तानप्राप्तान् शरान् सोऽय सप्रति सतथाऽश्चिन्तत् । शम्बरश्च जघानाय सप्तत्या निशितैर्शरैः ।

८१९

पुनः शरसहस्रेण कण्वैर्हणवापसा । अहनच्छम्बरं मोघाद्भारामिरिव पर्वतं ।

प्रदिशो विदिशस्यैव शरधारापमाहृता । अन्धकारोक्त्योर्मि दिनकृत्ता न दृश्यते ।

ततोऽन्धकारमुत्सार्य वैद्युतास्त्रेण शम्बर । पशुसख रथोपले शरवर्षं मुनोच ह ।

तदस्त्रजालं प्रयुञ्ज शरेणानतपर्वणां । चिच्छेद वज्रभा रजजन्दर्शनं पाणिनाथनं ।

इते तस्मिन्माहावर्षे शरेण कार्ष्णिना तदा । द्रुमवर्षं मुनोवाय मायया कालंशम्बरः ।

८२०

द्रुमवैपात्यितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्च्छितः । आग्नेयास्त्रं मुमोषाद्य तेन हृवान्नातिपतम् ।
भस्मीभूते हृत्तर्पे शिलासंघातमुत्पन्नम् । प्रद्युम्नस्तन्नु वायुश्चैः प्रोत्सारयत संयुगे ।
ततो मायां परां चक्रे देवक्रुचः प्रतापवान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहान् तरुचून्विवानरान् ।
वारणान् वारिदमख्यानं हयानुद्धान् विशासते । मुमोष धनुरायम्व प्रद्युम्नश्च यथोपरि ।
गान्धर्वान्स्त्रिषु चिच्छेद सर्वान्शान् खण्डमस्तदा । प्रद्युम्नेन तु तां मायां पातितो वीक्ष्य शम्बरः ।
अन्यो मायां मुमोषाद्य शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । गजेन्द्रान् भिन्नरदनान् पृष्टिहायनेयैवतान् ।
महामासोत्तमाच्छूटान् कल्पितावणमूर्त्तितान् । तामापतनीं मायान् कार्ष्णिः कमललोचनः ।
धैर्यो मायां समुद्रप्लु चक्रे बुद्धिं महामनाः । सा सृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धोमता ।
माया नागमयी नष्टा आदित्येनेव श्रवणे । निहतो हस्तिमायान्नु दृष्ट्वाऽगौ दानवेधरः ।
मायां संमोहनीं नाम शोऽसृजद्दानवेधरः । तां सृष्टां मोहनीं नाम मायां मयविनिर्मितां ।
संश्राव्येण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् । शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तया ।
धैर्यो मायां महातेजः शोऽसृजद्दानवेधरः । सिंहामापततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
अस्त्रं गान्धर्वमादाय शरभान्मृजयतदा । तैः सृष्टा पदा बलाद्या नष्टद्वैत्रायुषा रणे ।
सिंहान् विद्रावयामासुर्धनुर्जलधरा निव । सिंहान् विद्रावितान्दृष्ट्वा मोयया सृष्टापदेन वै ।
शम्बरश्चिन्त्यामास कथमेनं निहन्ति वै । अश्वो मूर्च्छस्तभावाद्यं यन्मया न हतः शिशुः ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु लतास्तद्यापि दुर्धनि । तत्कुर्यं निहन्निन्यामि शत्रुं रणशिरःस्थितम् ।
माया मे तिष्ठते तीक्ष्णा पाशगो नाम भोषणा । दत्ता मे देवदेवेन हरेशसुरपातिना ।
तां सृजामि महामायामासीद्विषममाकुला । तया दह्येत दुष्टात्मा श्रेय मायामयो बन्धो ।
सा सृष्टा पाशगो माया विपञ्चलाषमाकुला । तया पञ्चगम्यां तु शरयः सह बाजिमिः ।
हस्ततः सहप्रद्युम्नः संयतः शरवन्धने । वधमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं हृषिकेवंशजः ।
मायां वञ्चितायामास वैष्णवीं सर्वनाशिनीं । सा विनिष्ठा महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
सुदर्षा विचरन्ति स्रग्धरां नष्टामहाविद्याः । भद्रायां सर्पनायायां प्रभवंति सुरासुराः ।
काधु धीरमहाबाहो काधु हस्तिनिन्दन । यत्नया धर्षिता माया तेन स परितोषिताः ।
हतायां सर्वमायायां शम्बरश्चिन्त्यपुनः । अस्त्रि मे कालदण्डाभो मुद्गो जेमभूवितः ।
तमप्रतिहन् पुष्टे देवदानवमानुषे । पुरा यो मन पाश्व्या दत्तः परमतेष्टया ।
सृष्टास्य शम्बरं स मुद्गं जेमभूवितः । मया सृष्टं सदेहे वै तपस्रमः पुत्रयशः ।
सायान्कण्ठं नाम मन्त्रायुविन शनं । अनेन दानवो रौद्रे बलिर्नो मयपातिरिहो ।
शुभ्रश्च निरुद्धश्च सगोः संहितो मया । पाण्डुरद्वयमायये मया भोऽप्य म शशवे ।
रघुना पाश्वतो देवो तनैशान्तरधीयत । तदहं मुद्गं येषं नोपनिन्यामि शशवे ।
तस्य शिषाप पिशाचो देवराजोऽधमायत । मच्छ मन्द शीघ्रं नं प्रद्युम्नश्च रथे प्रति ।

८१५

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

संशोधय महाबाहो पूर्वजातिश्च स्मरय । वैश्यास्तं प्रयच्छासौ यथावै शनरस्य च ।
 अमेध कनकस्त्रासौ प्रयच्छासुरसूदने । एवमुक्तो भववना नारद प्रययौ स्मरन् ।
 आकाशे विहितोवाच मकरध्वजकेतनं । कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगन्धर्वनारदं ।
 प्रेषित देवरजने तव सन्निधनाय वै । स्मरन् त्वं पूर्वमेकं भाव कामदेवोऽसि मासद ।
 हरकापानलाद्गन्धर्वागङ्गस्त्रिदोष्यपे । त्वं दृष्ट्वा त्रिं जातोऽसि तस्मिन्नास्ति गर्भवन्धरा ।
 जातोऽसि केशवेन त्वं प्रसूय इति कीर्त्तये । च ह्यस्य शनरेण समिधानोतोऽसि मासद ।
 यस्मिन् तव संपूर्णं स्रजिनागरमध्यत । यथार्थं शनरस्य त्वं द्वियमापि क्षुण्णित ।
 केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थं विदुषे । येषां मायावती नाम भार्या वै शनरस्य तु ।
 रतिं तां विद्धि कल्याणि तव भार्या पुरातनी । तव वा रत्नकार्याय शनरस्य दृष्टेऽवधत् ।
 भार्या शरीरं न्यस्य मोक्षार्थं दुरात्मन । रतेनत्पादनायाय प्रेषयन्निर्भं तदा ।
 सर्वं प्रसूय मुद्रा वै तव भार्या प्रतिष्ठिता । यस्मात् त शनरं वीर वैश्यास्त्रिं संयुगे ।
 दृष्ट्वा मायावतीं भार्या दारकां गन्तुमर्हति दृष्ट्वा च वैष्णवस्यास्य कनकस्य महाभवे ।
 शनरेण तव संयुक्तं प्रेषितं ब्रह्मसूदन । श्रुत्वा तु क्षपरां वाचं क्रियतामविग्रहया ।
 अस्य देवरियोक्तान् मुद्गरं नित्यमूर्च्छित । पार्श्वस्था तु दृष्ट्वा दत्तं सर्वमनुनिवर्षण ।
 अभोधयैव यस्मिन् देवदानवमानस्य । तदस्त्वप्रतिपातार्थं देवीं संस्मर्तुमर्हसि ।
 साया चैव नमस्या च महादेवो रणोत्सुके । तत्र वै क्रियता यत्नं येषामे रिपुकां वद ।
 इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वाचव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शनरवधे नारदवाक्यं प्रसूयव्याधकव्रतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥
 ॥ वैश्यापान उवाच ॥ शनरस्य तत् मुद्रां मुद्गरं समाददे । मुद्गरं दृष्ट्वा मां तु दारदार्कां समुत्थिता ।
 पर्वताच्छलिता सर्वे चलित बहुधातक । उन्मार्गां क्षमरा जातां सन्मन्त्राणि देवता ।
 इदमथकाकुलं योम उक्त्वा पातोऽभूव च । वयं वै धिर्दरं देव । यद्य वयसो वयौ ।
 सर्वं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रसूय च स्मरान्वित । श्वतोऽस्य रथादीर कृताच्छलिपुट स्मित ।
 देवीं सस्मर मनसा ध्यात्वा तु शनरप्रिया । प्रसूय शिरसा देवीं क्षातु समुपचकमे ।
 ॥ प्रसूय उवाच ॥ ओं नमः कात्यायन्यै गुरुह्य जनन्यै नमः । नमस्तैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः ।
 नमः श्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै गिरीजायै । नमस्ते इत्यहमर्चो निश्शुद्धादि दारणी ।
 कालरात्रिं नमस्तेऽहं कुमारीश्चापि नित्यम् । कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलि ।
 विन्ध्यवासिनीं दुर्गमां रत्नदुर्गां रत्नप्रियां । नमस्यामि महादेवीं जयाय विजयान्वया ।
 अपराजितां नमस्तेऽहमविता श्रुतापनी । अष्टादश्या नमस्यामि घण्टायाः कुक्ष्यान्धया ।
 त्रिशूलिनीं नमस्यामि अहिर्वासुरघातिनीं । सिंहवाचा नमस्यामि सिंहप्रवरकेतना ।
 एकानंभां नमस्यामि नागधर्षीं यज्ञघत्कृतां । धाविनीश्चापि विप्राणां नमस्तेऽहं कृताञ्जलि ।

६१५

६१६

६१७

६१८

६१९

रच मां देवि धतते मंगामे विप्रयं कुरु । इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा मुप्रीतमानया ।

८१०

उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना । पश्य पश्य महाकाशे रक्षिष्या मन्दिरद्वारे ।

वरं वरय वक्ष्ये तममेधं दर्शनं मम । देखास्य वचनं श्रुत्वा रोमाञ्च द्रुतमानयः ।

प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञानमुपचकमे । वदितुं देवि तृष्टाऽपि दोषतां मे यदीक्षितं ।

वरस्य वरदे याचे सर्वोद्दिशेषु मे जयः । कस्यापि मुद्रो दत्तः शनरसात्प्रपश्यः ।

एष मे गावमायाद्य भाला पश्यमयी भवेत् । तयाऽऽस्त्विति च याऽप्युक्ता तत्रैवान्तरधीयत ।

८११

प्रद्युम्नस्तु मन्त्रांशः प्रकटो रयमावहत् । मुद्रं तु शरीराऽप्यश्रवः कोक्षमूर्च्छितः ।

भ्रामयित्वा च चित्तेषु प्रद्युम्नारवि कोर्ष्यमान् । य गता मङ्गनाभार्थं भाला भूत्वाऽप्यौष्करी ।

प्रद्युम्नस्य तु कण्ठे सा समायत्ता व्यराजत । अन्धकारान् भालायां यथा परितृणोद्गुराट् ।

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । बाधुषांश्चिन्ति वाचापुः पूजयन् केवलात्मजं ।

मुद्रं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नवनिधौ । वैष्णवं परमात्मं तु नारदेन यदावत् ।

८१२

बन्धं चापमानस्य ददं वचनमब्रवीत् । यद्यहं रक्षिष्योपुष्टः केवलात्मजो ह्यहं ।

तेन यत्नेन वायेनं जहि मे शनरं रणे । इत्युक्त्वा चापमाह्वय सन्धाय च महाभयाः ।

चित्तेषु शनरसाद्य दहन् कोकत्रयं यथा । य चित्तो दृष्टिर्हिंसेन वायः कस्यादमोदनः ।

इदं शनरसाद्य भिक्षा धरणिमागमन् । नैवास्म्यभावं न चायुर्नाशि न मत्र श्रेयसि ।

सर्वे तद्गुणसाक्षरं वैष्णवास्तस्य तेजसा । इति दैत्ये महाकाये दानवे शनराधने ।

८१३

जहदुद्देवगन्धर्वा ननुतुष्टाश्चरोगया । उर्व्यो मेनका रक्षा विप्रचित्तिखिलात्मना ।

ननुतुष्टं हनन्तौ जगत् क्षात्रजन्मं । देवराजस्य सुप्रीतः सर्वदेवगणैः सह ।

प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभर्षत् प्रकटवत् ।

अथ शनरहते तु दैत्यराजे मधुमयमस्रनेन वैष्णवाक्षीः । विगतस्त्रिभुयाः क्षात्राय जम्बूद्वीपविभूषणकेतनं श्रुत्वा ।

स च शनरपरिचये वचनं नगरमुखं प्रविष्टः सौमित्रेयः । म्रियतनश्चक्ष्माभ्यां प्रकटस्त्रिभुवर्दे रतिर्हर्षमनुकारः ।

८१४

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपूर्वणि शनरवधे प्रद्युम्नहतदुर्गास्त्रे षट्षष्ट्यधिकशतीऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाप्तमायो मायाज्ञो विकान्तः समरेऽव्ययः । अष्टशो निहतो युद्धे मायावो कालशनरः ।

तद्वचनं नगरे निधयामुपसत्तमं । शृणु मायावतीं देवीमागच्छशनरं प्रितुः ।

सोऽन्तरीचगती भूत्वा मायया भोघविक्रमः । आजगाम पुरं रम्यं रविर्ना तेजसा पितुः ।

सोऽन्तरीचात् प्रपतितः केवलान् पुरे शिशुः । आयावया सह तथा रूपवानिव मन्त्रयः ।

तस्मिन्साधवपतिते मन्त्रिय केवला यथा । खिलितस्त्रिभुवर्दे दृष्टास्य भोतवैवाभर्षतान् ।

८१५

ततस्तं कामसहस्रं क्षामया सङ्गमज्जनं । प्रेक्ष्यो दृष्टवद्भाः पिवन्त्यो नयनाधरं ।

तं विनोतमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे । अमवन् स्त्रिभुवर्कपाः सर्वास्ताः क्षण्यथोषितः ।

रक्षणी त्वेव तं दृष्ट्वा प्रोक्तार्था पुनस्तद्विज्ञो । यत्प्रोक्तसंबन्धीर्णा श्वाप्या वाक्यमब्रवीत् ।

पादक स्वर्णमया दृष्टो निशाया धौवने गते । कम्पारिणा समानीय दत्त सोहारिपल्लवं ।

२११

शशिरसिप्रतीकाय मुक्तादाम च शोभनं । केशवे गङ्गमारोय मम कण्ठे न्यग्रथत ।

श्यामा मुचार्ककेशा खो दृक्क मरविभूषिता । पद्मदला निरोचतो प्रतिष्ठा मम वैश्वनि ।

तथा पुनरथ दृष्टा स्थापिता रुचिरान्धना । कुम्भश्रयमयो माला खो संदृष्टाया पाणिना ।

मम मूर्धन्युपाधाय दत्ता सङ्घा तथा मन । एष खप्र कोर्त्तयन्तो रुक्मिणी दृष्टमनसा ।

सखीजनदृता देवो कुमार प्रेक्ष्य त मुञ्च । धन्याया खल्वथ पुनो दीर्घायु प्रियदर्शन ।

दृष्ट्वा कामपद्माग्रौ धौवने प्रयमे स्थित । गोवपुत्रा तया पुत्रका सा भाग्यमन्विता ।

२१२

किमर्थेष्टान्मुदश्याम सभायैस्त्वमिहागत । अजिन वयसि सुयुक्त प्रपुष्पो मम पुत्रक ।

भवेद्यदि न भीत स्यात् कृतान्तेन बलीयसा । व्यक्तं दृष्टिक्कुमारोऽयं न मिय मम तर्कितं ।

विज्ञातोऽसि मया चिक्रेविना चक जनाईन । मुहुं नारायणस्यो केशा केशान्त एव च ।

जह्व वचो भुभौ तुल्यौ हस्तिन शङ्करस्य मे । कल्ल दृष्टिक्कुं सर्वं धौतयन वपुश स्थित ।

अहो नारायणस्यासि दिव्या लमपरा तनु । एतस्मिन्नन्तरे कृष्ण सद्यः प्रविशेह च ।

२१३

नारदस्य वच सुवा शम्बरस्य वधे प्रति । सोऽपश्यत् सुतं श्रेष्ठ विद्वन्मन्त्रयलवयै ।

सुवा मायावती चैव दृष्टपेता जनाईन । सोऽनयोत् सद्यः देवी रुक्मिणीं देवतामिव ।

अथ स देवि सम्राट् पुत्रस्थापधरस्त्व । अनेन शम्बर हत्वा मायायुद्धविभारद ।

हता मायास्य ता सर्वा यामिर्देवानवाधत । सती चैव दृग्भा साध्वी भार्याऽपि तनयस्य ते ।

मयावतीति विख्याता शम्बरस्य दृष्टोविता । सा च ते शम्बरस्यैव प्रजोति भवतु यथा ।

२१४

मन्ये तु गते नाशं गते चानङ्गता पुरा । कामपद्मो न कान्तौग शम्बरस्य रति प्रिया ।

मायारूपेण त देव्य मोहयन्त्यसृष्टकुम्भा । न चैवा तस्य कामारि वधे तिष्ठ त शोभना ।

आत्ममायामय हत्वा रूप शम्बरमाविशत । पत्न्येवा मम पुत्रस्य कुश तव वराङ्गना ।

लोककान्तस्य बाहाय्य करिष्यति मनोमय । प्रवेशयेमा भवन् पुञ्जा व्येष्टा कुश मम ।

चिरात् प्रमष्ट क्षुद्रत भग्नस्य पुनरागत ।

२१५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुवा तु वचन देवी कृष्णेनोदाहृत तदा । प्रहर्षेन तुल्य लब्ध्वा रुक्मिणीं वाक्यमप्रवोत ।

अहो धन्यतराऽस्मीति वीरपुत्रसमागमात् । अथ मे सफल कामं पूर्वैस्त्वहं मनोरथ ।

चिरप्रमष्टपुत्रस्य दर्शनान्प्रियया सह । आगच्छ भवन् पुत्रं प्रतिष्ठ प्रियया सह ।

ततोऽभिवाद्य चरौ गोविन्द मातरश्च स । द्रष्टुं पूज्यामास हस्तिनस्य महबल ।

उत्थाय त परित्यज्य मूर्ध्नुपाधाय वीर्यवान् । प्रयुज्यं बलिना श्रेष्ठ केशव परवीरहा ।

सुगन्धोत्पाय ता देवी रुक्मिणी रुक्मभूषण । परित्यज्योपसदृष्टा सह दृढदम्भापिणो ।

हनेन भवन् पत्न्या श्रेष्ठैर्महतिर्यथा । प्रवेशयामास तदा रुक्मिणीं सुमगात ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणे विष्णुपर्वणि प्रपुत्रगमने सप्तमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाश्चर्याद्भूतं मन्त्रमाक्रिञ्चं जयताम्बर । यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ साधयन्तात्मनां प्रजेत् ।
 कीर्त्तितं बलदेवेन हृष्येनैवानुकीर्त्तितं । धर्मकामैश्च मुनिभिश्चैपि भिक्षापि कीर्त्तितं ।
 सुरासुरगुरुब्रह्मा पातु मां जगतीपतिः । तयोद्धारवषट्कारैः सावित्रो विधयस्तथ । २१८०
 चक्रो यज्जपि यामानि च्छन्दोऽस्यायम्बुषानि च । चचारः खिला वेदाः सरहस्ताः सवितराः ।
 पुराणमितिहासश्च खिलानुपखिलानि च । अज्ञान्यपाङ्गानि तथा व्याख्यानानि च पान्ता मां ।
 प्रथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सर्वं रजतमः ।
 ध्यानादानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चम । वायवः सप्त सैवान्ये सैवैवायत्तमिदं जगत् ।
 मरीचिरङ्गिराश्चिह्नं पुलस्त्यं पुलहः क्रतुः । श्वर्गुर्वृद्धिर्भगवान् पान्ता मे मां महर्षयः । २१८१
 कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दश । नरनायायणौ देवौ सगणौ पान्ता मां सदा ।
 रुद्राश्चैकादश मेक्षा आदित्या दादशैव तु । अष्टौ च वर्षेण देवा अथिनौ द्वौ प्रकीर्त्तितैः ।
 श्रीः कीर्त्तकोः स्वधा मेधा तुष्टिः पृष्टिः स्तुतिर्हन्ति । अदिर्तिर्दिर्तिर्देनुश्चैव वैदिका दैत्यमातरः ।
 हिमवान् हेमनूतश्च नियधः श्वेतपर्वतः । श्वभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ।
 यज्ञोदायश्च मलयो मेरुमन्दरदण्डुराः । कैशिकैलासमैनाका पान्ता मां धरणीधराः । २१८२
 श्रेयश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः । एलापकः शुक्रिकर्णः कामलायतगवुभौ ।
 क्षिप्रभद्रः पित्ररकः कर्कोटकधनेश्वरौ । तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ।
 सुमनाशो दधिमखलाया शुङ्गारपिण्डकः । मणिनागश्च भगवांस्त्रिषु लोकैषु विभुतः ।
 नागराडधिकर्णश्च तथा हरिद्रकोऽपरः । एते चान्ये च सहस्रो ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः ।
 भूधराः सत्यधन्वाणः पान्ता मां भुजेश्वराः । समुद्राः पान्ता चत्वारो गङ्गा च हरिताम्बरा । २१८३
 सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शिवा । दरावती विपाशा च शरयूयमुना तथा ।
 कुल्यावी च रथोभा च बाण्डा च हिरण्यदा । श्रवा चेसुमनी चैव स्ववन्तो च दृढद्रवाः ।
 छाता चर्मखती चैव पुष्पा चैव बभूधरा । एतास्यान्याश्च हरितो यस्यान्या नानुकीर्त्तिताः ।
 उत्तरापयगामिन्यः खलिः खपयन्ता मां । शिवा चर्मखती पुष्पा महो यधवतो शुभा ।
 वेष्ठा गोदावरी खीता कावेरी कौण्डण्यवती । हृष्यवेष्ठा शुक्रिमती तमसा पुण्यवाहिनी । २१८४
 ताम्रपुष्पी ज्योतिरथा उत्पलोद्गमरावती । नदी वैतरणी पुष्पा विदभा नर्मदा शुभा ।
 तितक्षा वै भीमरथी एला चैव महानदी । कालिन्दो गोमती पुष्पा नदः शोणश्च विभुनः ।
 एतास्यान्याश्च वै नद्यो यास्यान्या नानुकीर्त्तिताः । दक्षिणापयवाहिन्यः खलिः खपयन्ता मां ।
 पिन्धुर्वैवन्ती चैव भोजान्ता वनमालिका । पूर्वभद्रा उपराभद्रा निष्कला च वरद्रुमा ।
 ख्याता चैवन्ती चैव चापदासीति विभ्रता । प्रख्यावती लुण्ठनदी पुष्पा रम्या सरस्वती । २१८५
 मित्राया चेतुमाला च तथा मधुमती नदी । उमा गुरुनदी चैव वापी च विमलोदका ।
 विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पयस्विनी । एतास्यान्याश्चैव नद्यो यास्यान्या नानुकीर्त्तिताः ।

ता मां भमभिपिच्छन् पश्चिमामाश्रिता दिशं । भागोरथो पुण्ड्रशला प्राच्यां दिशि समाश्रिता ।
 सा तु दहत मे पापं कोर्त्तिता शम्भुना धृता । प्रभासश्च प्रयागश्च नैमिषं पुष्कराणि च ।
 गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमं । रामद्वन्द्वं विनश्वरं रामतीर्थं न्यथैव च । ८११
 गङ्गादारं कनखलं शोभा वै यत्र चोत्थितः । कपालमोचनं तीर्थं जम्भामार्गं विभुतं ।
 स्रवणं विन्दुं विख्यातं तथा कनकपिङ्गलं । दशाश्वमेधिकक्षेत्रं पुष्पाश्रमं विभूषितं ।
 बदरी चैव विख्याता मरुनारायणाश्रमः । विख्यातं फल्गुतीर्थं च तीर्थं भद्रवटं तथा ।
 कौकामुखं पुण्यातमं गङ्गाधाराश्रमेव च । भगधेयु तपोदयं गङ्गाक्षेत्रं विभुतः ।
 तीर्थान्येतानि पुष्पाणि पवित्रानि महर्षिभिः । मां ज्ञायन्तु बलिभैः कोर्त्तिताकोर्त्तितानि वै । ८१२
 धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः श्रमो दमः । बह्विधोऽग्रेऽप्यपर्वतो यमो निग्रम एव च ।
 कौलो जयः सन्नतिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः । विद्युतोऽभ्याख्योपधयः प्रमादोन्मादविषदाः ।
 यथाः पिशाचा गन्धर्वाः किन्नराः सिद्धचारणाः । नक्तञ्चराः खेरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविषदाः ।
 समोदराश्च बलिनः पिङ्गाचा विषरूपिणः । मृतः सहपर्वतान्या कलापुटिस्त्रिषदाः ।
 नक्षत्राणि पदाश्चैव चतस्रः शिशिरादयः । माघाक्षराश्च यक्षैः सूर्याचन्द्रमथौ तथा । ८१३
 आनोदश्च प्रमोदश्च महर्षेः शोक एव च । मन्युक्षमहापः सत्यं नृतिः शक्तिः क्षुतिस्तथा ।
 रुद्राणीं भद्रकालो च भद्रवष्टो च वाहणी । भावी च कालिका चैव शाण्डिली चैव विभुता ।
 आर्या कुक्षः सिनोवाली भीमा वैभवती रतिः । शकानशा च कुष्माण्डी देवी कात्यायनी तथा ।
 लोहितयाघनमाता च देवकन्याश्च धास्तताः । गोमन्दा देवपत्नी च मां रचन्तु धनान्वयं ।
 नामाभरणं चैवाद्यं नामारूपादितानना । नानादेशविचारिण्यो नानाश्लोपशोभिताः । ८१४
 मेदोमञ्जाप्रियाश्चैव मद्यमोघश्याप्रियाः । मातारदोपिवक्त्राश्च गजविंशतिभाननाः ।
 कक्षबाधदशप्रांश्च कौस्तुभाननास्तथा । व्यालयशोपवीताश्च चर्मभारवरास्तथा ।
 चतुर्जोषितरक्षाश्च खड्गभरीधमस्तथा । मत्सराः क्रोधनाथैव प्रासादश्चिरास्तथा ।
 मनोमन्त्रप्रमत्ताश्च प्रदण्डाश्च विष्टिताः । पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेशश्च तथा व्यालूनमूर्द्धनाः ।
 ऊर्ध्वकेश्यः क्षणिकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथैव च । नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबलास्तथा । ८१५
 एकशला एकपादा एकाक्ष्यः कपिताननाः । बज्रपद्माक्षपुत्राश्च द्विपुत्राः प्रियमण्डिकाः ।
 मुखमण्डो विडास्त्री च पूतना गन्धपूतना । शीतवातीष्णवेताली रेवती यक्ष्यंशिता ।
 प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवासाः प्रियमदाः । सुखप्रसादाः सुखदाः सदा द्विजजनप्रियाः ।
 नक्तञ्चराः सुखोदकाः सदा पर्वोष्णि दारुणाः । मातरौ मातृवत् पुत्रं रचन्तु भमं नित्यशः ।
 पितमहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्राङ्गवक्षसा । कुमारस्कन्दजाश्चैव च्चरा वै वैष्णवादयः । ८१६
 महावीर्या महाभीमा दर्पोद्भूता महाबलाः । क्रोधनाः क्रोधनाः क्रूराः स्रग्विषदकारिणः ।
 नक्तञ्चराः केशरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविषदाः । समोदरा जवनिनः पिङ्गाचा विषरूपिणः ।

श्रुतदृष्टलपरिचमसचर्चाधिपाणयः । पिनाकवज्रमुषलभञ्जदण्डायुधप्रियाः ।
 दण्डिनः कुण्डिनः शूराः जटामुकुटधारिणः । वेदवेदाङ्गकुशला नित्यं यज्ञोपवीतिनः ।
 व्यालापीडाः कुण्डलिना वीराः केयूरधारिणः । नानावसनध्वेताश्चिचखगनुलेपनाः ।
 गजयोद्भ्रंशमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः । वराहोलूकगोम्रायुमुगासुमहिषाननाः ।
 वामना विकटाः कुडाः कराला सूनमूर्द्धजाः । सहस्रशतशयान्ये सहस्रजटधारिणः ।
 श्वेतकैलासवृक्षाशः केचिद्दिनकरप्रभाः । केचिज्जलदवर्णामा नीलाञ्जनचवोपमाः ।
 एकपादा द्विपादाश्च तथा दिग्विरोऽपरः । निर्धौवास्तालजडाश्च व्यादिताश्च भयङ्कराः ।
 बाधोतङ्गागकूपेषु समुद्रेषु सरःसु च । भ्रमरान्नगैलट्टेषु शूल्यागारनिवासिनः ।
 एते पशव्य शतमं रत्नानुमम सर्वतः । महा गणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
 माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरौ शोकभयावहौ । घामणीश्चैव गोपालो भृङ्गरोटिर्गणेश्वरः ।
 देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्षः करन्धमः । श्वेतमेदः कपालो च जम्भकः । शत्रुतापनः ।
 भञ्जगोमन्मन्मनौ चोभौ सन्नापनविलापनौ । निजघाघो घघश्चैव खण्डाकर्षः प्रभोषणः ।
 उल्लामाली धंमधमो ज्वालागिहः प्रमद्वनः । संघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतः शिवङ्करः ।
 कुम्भाय, कुम्भमूर्द्धा च रोचनो वैद्यतो यद्व । अनिकेतः सुरारिश्च । शिवसाशिव एव च ।
 सेमकः पिशिताग्रो च सुरारिर्हरिर्लोचनः । भीमको शाङ्कश्चैव तथैवोपमयो यद्व ।
 छपपहोऽय्यैकश्चैव तथा स्कन्दपहोऽपरः । चपलो सोमवतालसामयः सुमहाकविः ।
 हृदयोद्भर्तनयण्डः कुण्डाग्रो कदम्बप्रियः । हरिश्चायुर्गद्व्यान्तो मनोमाहतरं हवः ।
 पार्श्वेयौ रोपसंभूताः सहस्राणि शतानि च । शक्तिमन्तो धुतिमन्तो ब्रह्मण्याः सत्यसङ्गराः ।
 सर्वकामोपहर्तारो हन्तारो द्विपादा मूढे । राशवहनि दुर्गेषु कीर्त्तिताकीर्त्तिता गुणैः ।
 तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्नु नित्यशः । नारदः पञ्चतथैव गन्धर्वोपरसाम्प्रणाः ।
 पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा । अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शर्द्धिर्धाम्यः पराशरः ।
 छण्डाचैवय भगवान्मनितो देवनेऽनलः । वृहस्पतिरुतथ्यय भार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
 द्वैपायनो विदर्भश्च गैमिनिर्षाठरः कठः । विश्वामित्रो वसिष्ठश्च सोमश्रय महाहृदिपः ।
 उत इत्येव रैभ्यः यौलोमश्च दितक्षितः । अथर्विर्कालट्टीयो मुनिर्धैधान्तियस्तथा ।
 भारस्त्रतो घवकीतः कुशिको गौतमस्तथा । समर्त्तं चशश्टद्वय स्त्रस्त्राचैवो विभाण्डकः ।
 अथीको जमदग्निश्च तथैर्भसपथा निधिः । भरद्वाजः व्यूषश्चिराः कश्यपः पुलहः कटुः ।
 वृहदग्निर्हरिश्चमृज्जिगयः काल एव च । वैतण्ड्यो च दीर्घतपा वेदश्यायांशुमान् शिवः ।
 शून्य मेघः शून्य पुष्कः शून्योनाशून्य एव च । अष्टावक्रो दधीचिश्च श्वेतकेतश्चैव च ।
 उद्दालकः चारपाणिः शृङ्गो गौरमुखस्तथा । अग्निवेग्नः बभोकश्च प्रमुहूर्त्तमुषस्तथा ।
 एते चान्ये च बहवः अथयः संश्रितप्रजाः । मुनयः संश्रितात्मानो यो चान्ये गान्मुकीर्त्तिताः ।

८१८

८१९

८२०

८२१

८२२

८२३

अजयः श्लाघिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा । यथाऽग्रयस्त्वयो वेदास्त्रैविधं कौस्तुभो मणिः ।

उच्चैः श्रवा ह्ययः श्रीमान्मैथो धन्वन्नरिहिरिः । अमृतं गौः सुवर्णस्य दधिगौरास्य संधपाः ।

शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छ्वं च वासताः । दूर्वा हिरण्यं गन्धाय साख्यजननेव च ।

८१८०

तथाऽप्रतिहतं चक्रं महोत्थयन्दनं विधं । श्वेतो हृद्यः करो मत्तः सिंहे व्याघ्रा ह्ये गिरिः ।

श्रियवी चेदृता साशा प्राज्ञा मधु पायथं । खल्लिको वर्द्धमानस्य मन्त्रावर्तः प्रियद्रवः ।

श्रीफलं गोमयं मतस्या दुन्दुभो पटहखलः । अविपल्यस्य कन्यास्य श्रीमद्भद्राक्षरं धनुः ।

रोचना रुचकस्यैव नदीनां चन्द्रमोदकं । सुपर्णाः श्रतपचास्य चकोरा जीवजीवकाः ।

मन्दीमुखो मधूरस्य वज्रमुक्ता मणिध्वजाः । आयुष्याणि प्रवक्ष्यामि कार्यमिद्विकराणि च ।

८१८१

पुण्यं वै विगतक्षेमं श्रीमद्वै भद्रं लाम्बितं । रमिणोदाहृतं पूर्वमायुः श्रीजयकाञ्चिषा ।

यत्वेदं आवयेविदाम् पथेदं शृणुयाद्धरः । भङ्गलाह्वयतं चातो जपेत् पर्वणि पर्वणि ।

मधवन्धप्रसिद्धेन व्याधिशोकपराभवं । न च प्राप्नोति वैकल्यं परचेह च मन्दति ।

धन्यं यमश्वायुष्यं पवित्रं वेदसम्पितं । श्रीमत् स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शुभं ।

शिवं चेमद्भरं नृणां मेधाजननमुत्तमं । सर्वरोगप्रममनं सुकीर्तिं कुलवर्द्धनं ।

८१८२

अद्भुधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवाचरः । सर्वपापविगड्भङ्गात्मा गतिश्च लभते शुभां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवाङ्गिने अष्टपञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतो यदैव प्रमुखाः शम्भरेणात्मघातिनाः । मासेषिज्जैव शम्भुस्त्व जाम्बव्यामजायत ।

बाह्यात् प्रभृति रामेण सेऽस्त्रेषु विनियोजितः । रामादनन्तरक्षैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ।

जातमात्रे ततः कृष्णः शुभो नामावसत् पुरीं । निहतामिषमामनः शक्रोद्यानं यथाऽमराः ।

यादवोच्च श्रियं दृष्ट्वा स्त्रां श्रियं देष्टुं वाचसः । जनाह्नभयाच्चैव न शान्तिं लेभिरे नृपाः ।

८१८३

कच्छचित्तय क्वालस्य पुरे वारणसाक्षये । दुर्योधनस्य यज्ञे वै समीयुः सर्वपाथिवाः ।

तो शुला माधवी कच्छीः शपुच्छजनाह्नं । पुरो वारवतीक्षेव विनिष्टां सागराक्षरं ।

दूतैस्ते कृतवन्धानाः प्रयियां सर्वपाथिवाः । प्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाश्रमः कृष्णमन्दिरं ।

दुर्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रवन्धानाः । पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ।

पाण्डुसौलकलिङ्गेश वाक्कोका रुविडाः खशाः । अवौक्षिणीः प्रकंबनो दश चाष्टौ च भूमिपाः ।

८१८४

आजगमुर्यादवपुरं गोविन्दभुजपालितां । ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावनीश्वराः ।

विविशुर्योजनाख्यासु स्त्रासु स्त्रासु च भूमिषु । ततः श्रीमान् हृषीकेशः सह यादवपुङ्गवैः ।

सर्वोप मानवेन्द्राणां निर्ययो कमलोत्थणः । स तेषां नरदेवानां मधुसूदनः ।

धराजत यदुशेष्ठः शरदीव दिवाकरः । स त्वं समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ।

कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निषसाद च । राजानोऽपि यथास्थानं निवेदुर्विनिषेवय ।

८१८५

सिंहासनेषु चित्रेषु मोठेषु च भराधिपाः । यथादवगरेन्द्राणां समाजः शुभ्रमे तदा ।

सुराणामसुराणाञ्च वदन्ति ब्रह्मणे यथा । तेषांश्चिन्ताः कथास्तत्र प्रवृत्ताः शंसन्मागमे ।
 यदूनां पार्थिवानाञ्च केजवस्त्रोपेन्द्रवृतः । एतस्मिन्मन्त्रे वायुर्वैश्व मेघरवोद्भूतः ।
 तमुत्से दुर्दिनं चामोक्षविद्युत्तप्तमयिमुमन्तु । तदुर्दिनतले मित्वा नारदः प्रत्यदृश्यत ।
 संवेष्टितजटामारो वीणाशक्तेन बाहुना । स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकशक्तिभिः । ८१०
 नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्जुकषखो मुनिः । तस्मिन्निपतिते भूमौ नारदे मुनिपुत्रवे ।
 तदद्भुतमहामेघं व्यपाह्वयत दुर्दिनं । सोऽजगाच्च नरेन्द्राणां मध्ये सागरवस्त्रिभं ।
 आचलन्तं यदुन्नेतमुवाच मुनिरव्ययं । आत्यर्थः खलु देवानामेकस्त्वं पुत्रयोत्तम ।
 धन्यवाशि महाबाहो लोके मान्योऽस्ति कञ्चन । एवमुक्त्वा स्मिन् कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
 आत्यर्थ्यैव धन्यश्च दक्षिणभिः सहेयः । एवमुक्तो मुनिश्चेत्तः प्राह मध्ये महोर्वितः । ८११
 छेष्टं पर्याप्तवाक्योऽस्मि गमिष्यामि यद्यागमे । तं प्रस्त्रिगममिषेष्ट्य पार्थिवः प्राश्नरोचरं ।
 गुणं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितं । आत्यर्थ्येऽत्यभिहिते धन्याऽमीति च माधव ।
 इच्छिणभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तैः च नारदे । किमेतन्नाभिजानोमो दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
 यदि आत्यमिदं छेष्टं श्रोतुमिच्छामि तन्नत । तावुवाच ततः छप्प वर्षान् पार्थिवपुत्रवान् ।
 श्रोतव्यं नारदस्त्वेन द्विजो व. कथयिष्यति । भूषि नारद तत्त्वार्थं आत्यन्तां शृण्वीविनः । ८१२
 अथवाऽभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितं । यथोक्ते काश्चने शुभे स्वपविष्टः स्ववदुते ।
 प्रभवन्तश्च वाक्येन प्रवक्तुमुपपन्नकम् ।

॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपप्रेष्ठा यावन्तः स्तः समागताः । अथ प्रश्नस्य महतो यथा पारमहङ्गतः ।
 अहं कदाचिद्ब्रह्मणि लोके विषयवर्णयिष्ये । चरात्येकः सर्वापायं दुःखमात्रं दिवाकरे ।
 अंपश्यं गिरिकूटाभं कपालद्वयदेहिनं । क्रोशमच्छन्नविहारं तावद्दिगुणमायतं । ८१३
 चतुस्तरणसंश्लिष्टं क्षिप्रं शैवलगङ्गलं । सम वीणाकृतं कूर्चं गजचर्मचयपथं ।
 सोऽहं तं पाणिनाः स्फुटः प्रोक्तवान् जलचारिणं । तमात्यर्थ्यशरोरोऽसि कूर्चं धन्याऽसि मे मतः ।
 यस्मैवधममेघार्थो कपालार्थो समाहृतः । तोये चरसि निःप्रदः कश्चिदन्यमचिन्तयन् ।
 य मामुवाचांमुपरः कूर्चो मानुषवत्स्वयं । किमात्यर्थ्यं मयि विभो धन्यवाचं कथं मुने ।
 गङ्गेयं निषगा धन्या किमत्यर्थ्यमतः परं । यवाहमिव बलानि चरन्त्याद्युगमो द्विज । ८१४
 सोऽहं कुट्टकसाविष्टो नर्शं गङ्गामुपस्थितः । धन्याऽसि मे वरिष्ठेष्ठे निजमात्यर्थ्यभूयिता ।
 या समेनं महादैवैः आपदैरुपपन्नमिता । इद्विजो सागरं यासि रचन्तो तापवासयाम् ।
 एवमुक्त्वा ततो गङ्गाः रूपिणी प्रव्याभायत । नारदं देवगन्धर्वं ब्रह्म ददितं दिवं ।
 मा नैवं देवगन्धर्वं वेषामकञ्चयिष्ये । नारदं धन्या दिव्येष्ठे मात्यात्यर्थ्योपपन्नमिता ।
 तव मयो निविष्टश्च वाक्यं माम्भूतिं वाधते । सोऽकात्यर्थ्यकरो सोऽहं धन्यदेवाण्येवो द्विज । ८१५
 यथाहमिव विस्रोशोः ब्रतशो यान्ति निषगाः । सोऽहं विषयगा वाक्यं श्रुत्वाऽर्चवमुपस्थितः ।

आद्यैः खलु लोकाणां धन्यैः सां हि महाशैव । येन खल्वसि योनिस्त्वमन्मयां सलिलेश्वर ।
 सानि त्वा वारिवाहिण्यः सरितो लोकपावनाः । दमाः समभिंगकृन्ति नद्यो लोकनमस्कृताः ।
 समुद्रस्त्वैवमुत्तु ततो मामत्रवोदयः । खं जलौघंतलं भित्वा व्युत्थितः पवनेरितः ।
 मां मैवं देवगन्धर्वं नासृयाश्चर्यां दिजर्षभ । वसुधेयं मुने धन्याश्चवाहमुपरि स्थिरः ।
 'सते तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्यमंतः परं । सोऽहं सागरवाक्येन चिंतितं चिन्तितले स्थितः ।
 कौतूहलसमाविष्टो ह्यत्रुवं जगतां गतिं । धरिचि देहिनां योनिर्हृन्मां खल्वसि शोभने ।
 आद्यैश्चैवापि भूतेषु महत्या चनेया मुने । तेन खल्वसि भूतानां धरणी मनुजारणिः ।
 समा जतः प्रसूताः च कर्षं चाम्बरगामिनां । ततो भूः संतिषास्तेन सा मयोक्तेन तेजिता ।
 विहाय सहजं धैर्यं मय मामभ्यभाषत । देवगन्धर्वं मां मैवं संपादकलहप्रिय ।
 नास्मि धन्या न चाद्यैः पारमेष्ठ्यं धृतिर्कर्म । एते धन्या दिजश्रेष्ठ पर्वतां धारयन्ति मां ।
 सखासूर्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः । सोऽहं पर्यायवाक्येन पर्वतान् समुपस्थितः ।
 धन्या भवन्ता दृश्यन्तेऽप्युपस्थितौ भूधराः । काश्चनसांपरमेष्ठ्यं धातुनाश्च विवेषतः ।
 तेन खल्वकाराः सर्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः । ते ममैवदयः श्रुत्वा पर्वतास्तुजुं वराः ।
 ऊर्ध्वमां सान्त्वयुक्तानि वेषासि वनेष्टोमिनः । ब्रह्मर्षेण वयं धन्या नाथ्यैः सूर्याणि सन्ति नराः ।
 ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः च चाद्यैः सुरैश्चपि । सोऽहं पितृमहं गत्वा सर्वप्रभममवश्यं ।
 तस्य वाक्छास्य पर्यायं पर्यायप्रमिषु सत्ये । सोऽहं स्वयमुत्वं देवं लोकयोगिं वसुधुं ।
 पारम्यैर्दुपाघातः प्रणामावतनताननः । सोऽहं वाक्छेमास्यैर्धै आचये पश्योन्मये ।
 आद्यैर्भगवानेको धेदुश्च जगतां गुरुः । न किञ्चिदन्यत् पश्यामि भूतं यद्भवतां समं ।
 सिन्धः सर्व्वं तदं जातं जगत् स्याद्वरजम्भं । सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः ।
 भवन्ति सर्व्वदेवैश्च दृश्यादृश्यमिदं जगत् । तेन खल्वसि देवानो देवदेवः भगवतः ।
 तेषामेवासि यत् सृष्टा लोकाणामपि भावंनः । ततो मां प्राह भगवानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 धन्यासूर्याप्रतिर्वाक्यैः किं मां मारुद भाषसे । आद्यैर्धै परमं वेदा धन्यावेदाश्च मारुद ।
 ये लोकांश्धारयन्ति स्य वेदास्तुत्तार्यदग्निनः । सर्व्वकामयजुषां सत्यमघर्षिणि च यश्मतां ।
 तस्मयं विद्मि मां विप्र एतोऽहं नैर्भयो च मे । पारमेष्ठेन वाक्येन धादिनोऽहं स्वयमुत्तु ।
 वेदोपस्थानिकाश्च मेति संख्यानविभारो । सोऽहं स्वयमुत्तुपनाददोने समुपस्थितः ।
 उवाच वेदाद्यतुरो मन्त्रप्रवचमाश्रितान् । धन्या भवन्ताः पुण्याश्च नित्यमाद्यैर्भूयिताः ।
 आधाराश्चैव विप्राणमिवमाह प्रजापतिः । स्वयमुत्तुऽपोह परंभवन्मु प्रथमागतः ।
 युष्मत्परं न मां विदुः श्रुत्वा वा तपनाऽपि वा । प्रत्युपगते तदां वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
 आद्यैश्चैव धन्याश्च यद्वासांस्तपरायणाः । यज्ञायै च वयं सृष्टा धावां येन सा मारुद ।
 तदस्माकं परा दश न वयं स्वयमे स्थिताः । स्वयमुत्तुः परं वेदा वेदानाश्च परं कतुः ।

ततोऽहमनुवं यज्ञान् गृहस्थाग्निपुरस्कृतान् । भो यज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु सन्त्यवे ।
 ब्रह्मणाऽभिहिते वार्त्ता यच्च वेदेऽदीरितं । आसुर्यमन्वलोकोऽस्मिन् भवज्ञो नाधिगम्यते ।
 धन्याः खलु भवन्तो ये दिजानीनां खर्वेऽस्मिन् । तेन खल्वग्नयकृत्तं युष्माभिर्मान्ति तर्पिताः ।
 भागेऽयं त्रिदशाः सर्वे मन्त्रैस्तेव महर्षयः । अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्काशनन्तरं ।
 प्रत्युच्यते ततो वाक्यं सर्वं यूपध्वजाः स्मिताः । आसुर्यशब्देऽपि वा मुने ।
 आसुर्यं परमं विष्णुः स ब्रह्माकं परा गतिः । यदाव्यं वयमग्नीमो ज्ञतमग्निषु पावन ।
 तत् मयं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्तिः । प्रयच्छति । नोऽहं विष्णुगतिं त्रेषुरिह संप्रतितां भुवि ।
 ब्रह्मसाधे मया कथ्यो भवद्भिरिह संवृतः । यन्मयाऽभिहितो ह्येव त्वमासुर्यत्रनाहं ।
 धन्यस्त्वामोति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्यवाः । प्रत्युक्तोऽहमनेनायं वाक्कथाम्य यदुत्तरं ।
 दक्षिणाभिः सद्येतिवं पयोज्ञं वचनं मम । यज्ञानाञ्च गतिर्विष्णुः सर्वेषाञ्च मदक्षिणः ।
 दक्षिणाभिः सद्येतिवं त्रेता मम समाप्तवान् । कूर्मैर्नाभिर्हितं पूर्णं पारमार्थ्यादिहागतं ।
 षट्त्रिंशोऽस्मिन् पुत्रेषु तदाक्यं प्रतिपादितं । यन्मो भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य निर्विपर्ययं ।
 तदेतत् सर्वमोख्यातं कापुः पारमं यथागतं । नारदे तु गते खल्वं सर्वं ते प्रयोजितं ।
 विक्षिताः स्तानि राक्षसाणि जम्बुः समलवाहनाः । जनाहंनोऽपि सहितो यदुभिः पावकोपमे ।
 स्ममेव भवन् वीरो विदेशे यदुपुङ्गवः ।

८७०

८७१

८७२

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि आसुर्यधन्यापाख्याने जलमतयधिकरणोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो कृण्वन् जगतीपते । माहात्म्य श्रोतुमिच्छामि परमं दिव्यतमम् ।

न हि मे दक्षिणतोऽहं गृह्णतस्तस्य धीमतः । कर्षणामनुमन्तानं पुराणस्य महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञानं ब्रह्म प्रभावस्य वक्तुं सर्वशतैरपि । गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमह्वनं ।

श्रुतकथं ययनिन श्रीमेण पञ्चोदित । गाण्डोऽध्यायः श्रीमत्सुर्वाहात्म्यं केशवस्य यत् ।

८७३

राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं श्रातरमश्वतोत् । युधिष्ठिरं जितामिषमिति तच्छृणु कैरव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ पुराऽहं दारकां यातः सम्पन्नीनवलोकात् । न्यवर्षं पुनितसुख भोजित्वा यत्नकोत्तमैः ।

ततः कर्दारिपुर्णतप्ता दीक्षितो मधुसूदनः । एकाहेन महाराज ज्ञानमदृष्टेन कर्मणा ।

ततो दीक्षितामीनमभिगम्य दिजेऽक्षतमः । हृष्यं विज्ञापयामास पञ्चोदितं चामश्वतोत् ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः परिव्रज्य मां विभो । चतुर्योत्रं हि धर्मस्य रक्षित्वा पभते फलं ।

८७४

॥ वासुदेव उवाच ॥ न मेतथं दिजयेत् रक्षामि त्वां कुतो भयं । ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते यद्यपि श्यात् मुमुक्षुरं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ जातो जातो महाबाहो पुनो मे ह्रियते ज्ञम्य । चयो दत्तयत्तुयं मे हृष्य रवितुमर्षमि ।

माप्नुयात् सुनिकामोऽद्य तच्च रक्षा विधीयतां । यया त्रिवेदपत्यं मे मया कुत जनार्दन ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽहं क्रतारिह । रक्षा च ब्राह्मणे काश्चो मर्त्यावप्यगतेरपि ।

युगोऽयमं कृण्वन् ततो वचनमब्रुवः । भो नियोजय गोविन्द रक्षिणानि दिवं भयात् ।

८७५

इत्युक्तं स क्षितं कृत्वा मामुवाच अर्जुन । शब्दस्योत्पत्तिमुक्तं ब्रूहि ततोऽस्मि नराधिप ।
 ततो मे ब्रूहि तं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दन । गच्छतां कैरात्रेष्ठ शश्वेद यदि रविर्दुः ।
 नत्पुत्रो गच्छ गच्छन्तु हृष्यन्मकमहारथाः । श्वेतं रामं मदावाहं प्रसुवच्च महाबलं ।
 ततोऽहं वृष्णिर्मेनेन महता परिवारितः । तमपतो दिवं कृत्वा प्रयातः सह यैर्निकैः ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवसाहाय्ये शकृत्पञ्चमधिकशतोऽध्यायः ॥ १७० ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ मुहूर्तेन वयं यामं तं प्राप्य भरतर्षभ । विश्रान्तावाहनाः सर्वे निवासाधोपमंस्थिताः । ८००
 ततो यामस्य मध्ये ऽहं निविष्टः कुलनन्दन । समन्तादृष्ण्यैवेन महता परिवारितः ।
 ततः शकुनयो दीप्ता मृगाश्च कूरभाणि । दीप्तायां दिशि वाशन्तो भयमवेदयन्ति मे ।
 सन्ध्यारागो जवावर्णो भानुमंश्चैव निखिभ । पशत महतो चोक्ता इयिगो चाप्यकम्पत ।
 तान् धनींश्च महोत्पातान् दारुणान् महर्षान् । योगमाशापयं तत्र जगत्पातस्तुक्कचेतवः ।
 पुष्पधानपुरोगाश्च हृष्यन्मकमहारथाः । सर्वे युक्तरथा चञ्चाः खयञ्चाहन्त्याऽभवे । ८०१
 गतेऽहं रावसमये प्राङ्मुखो भयविह्वलः । उपगम्य भयादस्मानिदं वषणमनवोत् ।
 काक्षोऽहं वममुपगतेः प्राङ्मुखः प्रसवस्य मे । तथा भवन्तस्त्रिहस्तान् न भवेदस्त्रिणा यथा ।
 मुहूर्तादिनं चाभौधं क्षणं वदितस्त्रिण । तस्य विरस्य भवने ह्रियते ह्रियतेति च ।
 अयाकांश्च पुनर्व्याचमशेषं बालकस्य वै । ऊं हेति ह्रियमाणस्य न च पश्यामि रावणं ।
 ततोऽस्माभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः । विष्टम्भिता दिशः सर्व्वे हत एव स बालक । ८०२
 प्राङ्मुखोर्नखरं कृत्वा हते तस्मिन् कुमारके । वाचं स पदसाक्षीनाः यावयामास मां तदा ।
 हृष्येता हतवन्कन्यास्यता ऽहं नष्टचेतन । मामेव हि विवरेषेण ब्रह्मणः प्रत्यभासत ।
 रक्षियामीति चोक्तं तेन च रक्षितवानसि । शृणु वाक्यमिदं श्रेष्ठ यत्त्वमहं हि कुर्वते ।
 यथा त्वं स्वर्द्धवे नित्यं कृष्येनामितबुद्धिना । यदि स्यादिह गोविन्दो भेदद्वयाक्षितं भवेत् ।
 यथा चतुर्थे धर्मस्य रक्षिता क्षभते फलं । पापस्थापि तथा मृद भागं प्राप्नोत्यरक्षिता । ८०३
 रक्षियामीति चोक्तं तेन च रक्षितवानसि । भोष्ठं गाव्हीरमेतस्ते मोष्ठं वीर्यं यशस्य ते ।
 न किञ्चिदुजा तं विप्रं ततोऽहं प्रक्षितस्तदा । सह हृष्यन्मकैः सर्व्वैर्यथ हृष्यो महापुति ।
 ततो दारवर्ती गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनं । ब्रूहि तं शोकवन्मत्तो गोविन्दोऽप्यनघिनः ।
 स तु मां ब्रूहि तं दृष्ट्वा समायास्य च साधनः । सान्त्वयिना च तं विमिदम्बधनमनवोत् ।
 सुपोवक्ष्ये श्रेयश्च मेघपुष्पबलाहकौ । योजयास्यामिति तदा दारुकं प्रस्थभापत । ८०४
 शरीर्य प्राङ्मुखं हृष्यो ह्यशरीर्य च दारुकं । मामुवाच ततः शैरिः शारय्यं क्रियतामिति ।
 ततः समन्ताप रथं हृष्योऽहं प्राङ्मुखः स च । प्रयातां स दिवं स्याममुदोर्ध्वं कैरावयंभ ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवसाहाय्ये शकृत्पञ्चमधिकशतोऽध्यायः ॥ १७१ ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः पश्चेतजालानि हरितय वनानि च । अगच्छं समतिक्रम्य शगरं मकरासयं ।

ततोऽधमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनाहने । प्राञ्जलिः समुपान्वाय किं करोमीति प्राप्नोति ।

प्रतिगृह्य स तां पूजां तमुवाच जनाहने । रथपत्न्यामभिञ्चामि तथा दत्तं नदीपते ।

८०१५

अथाब्रवीत् समुद्रस्तु प्राञ्जलिर्गण्डध्वजं । प्रसीद भगवन्ममन्योऽप्येवं गमिष्यति ।

तथैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जनाहने । तर्था प्रवर्तिते मार्गे यास्यामि गमनीयतां ।

अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमाहिताः । एवं सञ्चिन्त्य गोविन्द यत्कर्म तत् समाचर ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणार्थेऽस्मदर्थे च कुर्वन् सागर मदचः । मद्भूते न पुमान् कश्चिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति ।

अथाब्रवीत् समुद्रस्तु पुनरेव जनाहने । अभ्यापयमाद्भौतो वाढमेवं भवति ।

८०१६

शेषयान्येव मार्गं ते येन त्वं ह्यस्या यास्यसि । रथेन सह स्तूतेन सन्धेयेन च केचन ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ मया दत्तो वरः पूर्वं न श्रोत्रं यास्यसीति ह । मानुषास्ते न जानीयुर्विधानमवज्ञयान् ।

जलं सन्धय साधो त्वं ततो यास्यान्वहं रथो । न हि कश्चित् प्रमाणेन रत्नानां वस्यते नरः ।

सागरेण तथैत्युक्ते प्रसिद्धाः स्म जलेन वै । स्मृतिरेव यथा भूमी मणिवर्णेन भासता ।

ततोऽर्णवं समुत्तोर्यं कुरुत्युत्तरान् वयं । चलेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च ।

८०१७

ततस्तु पर्वताः सप्त केचन समुपस्थिताः । जयन्ता वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्वतश्च ।

महामेघः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः । विभ्राणा वणेरूपाणि विविधान्यहुतानि च ।

उपस्थाप्य च गोविन्द किं कुर्यात्पुनर्वरा । तांश्चैव प्रतिजगाम विधिवन्मधुसूदनः ।

तानुवाच हरीकेय प्रणामावजगतां स्तिमान् । शिवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गं प्रदीयतां ।

ते हृष्यन्त्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः । प्रददुः कामतो मार्गं गच्छन्तां भरतर्षभ ।

८०१८

तथैवानुह्रितास्ते च तदाद्यथैतरे मम । अश्रकञ्च रथो याति मेघशालेऽश्विशंशुमान् ।

ततः कदाचिद्दुःखेन रथमुत्तररङ्गमाः । पङ्क्तभूतं हि तिमिरं स्याद्विश्रायतेऽप्यथ ।

अथ पर्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत । तदासाद्य महाराज निध्रयत्ना हयाः स्थिताः ।

ततश्चेक्रे गोविन्दः पाटयित्वा तमसदा । आकाशं दर्शयामास रथपत्न्यामनुभूतम् ।

निश्चस्य तमवसत्कलादाकाशे दर्शितं तदा । भविष्यामीति संशा मे भयञ्च विगतं मम ।

८०१९

ततस्तेऽथ प्रञ्जलितमपश्यन् तत्तदाऽन्वरे । सर्वलोकं समादिश्य स्थितं पुरश्चरिष्ये ।

तं प्रविष्टो हृषीकेयो द्रोणे तेजोनिधिं तदा । रथ एव स्थितयाहं स च ब्राह्मणवत्तमः ।

स मुञ्चन्तान्ततः हृष्यो निश्चकाम तदा प्रभुः । चतुरे बालकान् गृह्य ब्राह्मणस्यात्मशोभनम् ।

प्रददौ ब्राह्मणायाय पुत्रान् सर्वान् जनाहने । चयः पूर्वं हता ये च सद्यो जातश्च बालकः ।

प्रष्टो ब्राह्मणस्तत्र पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो । त्वत्पुत्रं परमप्रोतो विस्मितयाभवं नृप ।

८०२०

ततोऽप्यं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते धृताः । पथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ।

ततः सा दारकां प्राप्ता चलेन भरतर्षभ । अस्म्यग्निर्हृदिमे विस्मिताश्च ततः पुनः ।

सुभ्रं भोजयित्वा तं दिशं लप्थो महायथाः । धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्त्रापयत्तदा ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वामदेवमाहात्म्ये द्विसप्तत्यधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ अञ्जुन उवाच ॥ ततः लप्थो भोजयित्वा शतानि सुवह्निनि च । विप्राणांमृषिकृत्पानां कृतकृत्यो ऽभवत्तदा ।

ततः सह मया भुक्ता वृष्णिभोजैश्च सर्वैश्च । विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ।

ततः कथान्ते तचाक्षमभिगन्ध जनार्दनं । अष्टचक्रन्तद्वयाद्यन्तं कृतुं हृदयानहं ।

कथं समुद्रस्तर्ज्यैः कृतस्ते कमलेचण । पर्वतानाञ्च विवरं कृतं ते कथमच्युत ।

तमस्तच्च कथं धारं घनं चक्रेण पाटितं । तच्च यत् परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथञ्च तत् ।

किमर्थं तेन ते यालासदा चापहताः प्रभो । यच्च ते दोर्धमध्वानं सङ्गमं तत्कथं पुनः ।

कथञ्चास्येन कालेन कृतं जलद्वतागतं । एतत् सर्वं यद्यावत्तमापञ्च मम केशव ।

॥ वामदेव उवाच ॥ महर्षीमार्थं ते याला हतास्तेन महात्मना । विप्रार्थमेत्यने लप्थो नागच्छेदस्येति ह ।

ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्यहृदवानसि । अहं च भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत् सनातनं ।

महतिः सा मम परा व्यकाश्याता सनातनी । तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुत्तमाः ।

सा बाह्यानां गतिः पार्थ योगिनाञ्च तपस्विनां । तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ।

मामेव तत्परमं ते ज्ञातुमर्हसि भारत । समुद्रस्तर्ज्योऽहमहं स्मर्ययिता जलं ।

अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्तथा । पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्वि तत् ।

अहं तमो घनोभूतमहमेव च पाटकः । अहञ्च कालो भूतानां धर्मैश्चाहं प्रकीर्त्तिताः ।

चन्द्रादित्यौ मही भेलाः सरितश्च सरांसि च । चतस्रश्च दिशः सर्व्या ममेवात्मा चतुर्विधः ।

चतुर्वर्त्यं ममसूतं चातुराग्र्यमेव च । चातुर्विध्यश्च कर्त्ताऽहमिति बुध्यस्व भारत ।

॥ अञ्जुन उवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश्च वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो । दृष्ट्वास्मि त्वां प्रपञ्चोऽहं नमस्तो पुष्टपोत्तम ।

॥ भगवानुवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणास्त्रैव तपः सत्यञ्च भारत । उग्रं हृददण्डैव सत्तत्त्वदिद्वि पाण्डव ।

प्रियसेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनञ्जय । तेन ते कथयिष्यामि मन्थया वक्रमुसह ।

अहं यजूर्वि सामाग्निश्च वस्यार्जुनानि च । अथ्यो देवता यथा मत्तेजो भरतर्षभ ।

इयिनी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । चन्द्रादित्यावहोवाचा पञ्च मासास्त्यर्त्तयः ।

मूर्ध्नाय कलाश्चैव चण्डाः सन्तरालया । मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि प्रास्त्राणि कानिचित् ।

विधाश्च वेदितव्यञ्च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै । मन्मथं विद्धि कैन्तेय सद्यं दृष्टिञ्च भारत ।

एवायञ्च ममेवात्मा सदस्यैव तत् पर ।

॥ अञ्जुन उवाच ॥ एवमुक्त्वोऽसि लप्थेन प्रीयता भरतर्षभ । तथैव च ममो नित्यमभवन्ती जनार्दन ।

एतच्चतुस्रं दृष्ट्वा माहात्म्यं केशवस्य मे । यस्यां दृष्ट्वसि राजेन्द्र मृत्युयातो जनार्दन ।

॥ शैशदायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कुरुक्षेत्रे धर्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास मनसा गोविन्दं पुष्टपोत्तम ।

विस्मितामभवद्राजा सह सर्व्वं सहोदरैः । राजभित्तु सहासोनेर्यै तवाचन् समागता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्ध्वंषि वासुदेवमाहात्म्ये चतुःशतत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव दिजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः । कर्षाण्यपरिमेयाणि श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ।

श्रूयन्ते विविधानि स्य अहृतानि महाद्युते । अक्षहोयानि मुद्धानि प्राकृतान्यपि सर्व्वशः ।

यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा श्रीये महाभते । प्रवृत्ताः सर्व्वप्रस्तात तानि मे शृणुष्वनेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वन्थाद्यर्थभूतानि केशवस्य महात्मनः । कर्षाण्युक्तानि वै राजन् भूयश्चैव श्रुतानि ते ।

कथितानि मया साधो शान्तं शृण्वं हि कर्षणं । गन्तुं भरतगार्हपत्यं विचाराणां महात्मनः ।

अवश्यञ्च मया वाच्यं स्वर्गमाचरेण भारत । विष्णोरनुसुप्तवोर्यस्य प्रथितादारकर्मणः ।

आनुपूर्व्व्यां प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप । द्वारवत्यां म्बिवता यदुसिंहेन धीमता ।

राष्ट्राणि नृपमुत्थानां सोभितानि महात्मना । यदूनामन्तरप्रेषुष्विषको दानवो हतः ।

पुरं प्राज्योतिर्वं गत्वा पुनस्तोम महात्मना । समुद्रमध्ये दुष्टात्मा नरको दानवो हतः ।

वासवश्च रणे जिला प्रारिजातो हतो यत्नात् । निर्ज्जितश्चैव भगवान् बहवो सोहिते ह्रदे ।

दन्तवक्रश्च काकवो निहतो दक्षिणपथे । शिशुपालश्च संपूर्णं क्षिप्रैकप्रते हतः ।

गत्वा च शोषिमपुरं शङ्करेणभिरक्षितं । वले, सुतो महाबोर्यो वणे बाह्वहस्त्ववान् ।

महामृधे महाराज जिला जीवन्वर्ध्जितः । निर्ज्जिता, पावकाश्चैव गिरिमथे महात्मना ।

शाल्यश्च विजितः शङ्खे धौमञ्च विनिपातितः । त्रिवोक्षे सागरश्चैव पाक्षजयो वशीकृतः ।

हृद्यपीवश्च निहतो नृपायान्ये महाबलाः । जराधन्वश्च निधमे मोलितश्च नृपास्त्रदा ।

रथेन जिला नृपतीन् गान्धारतनया हता । शृष्टराव्याश्च शोकात्ताः पाण्डवाः पङ्क्तिताः ।

दाक्षितं तु वर्णं घोरं दुःसह्यतस्य खाण्डवः । गाण्डीवश्चाग्निना दत्तमञ्जुनायोपपादितं ।

दौत्यश्च तत् कृतं घोरं विपद्ये जनमेजय । अनेन यदुमुख्येन यदुर्वंधय वर्द्धितः ।

कुन्त्याश्च प्रमुखे शोका प्रतिज्ञा पाण्डवान् प्रति । निहतो भारते युद्धे प्रतिहांसामि ते सुतान् ।

मोलितश्च महातेजा नृपः शपात सुदारुणात् । यवनश्च हतः संखे काल इत्यभिवियुतः ।

कामरौ द्वौ महाबोर्यौ मेन्द्रे द्विविद् एव च । विहितो युद्धदुर्द्धौ कामरौ यरारक्षितः ।

सान्दीपनेक्षया पुञ्जलाव चैव पिता नृपः । गतौ वैखतवर्णं जीवितौ तस्य तेजसा ।

संपामा बहवः प्राप्ता घोरं भरवरक्षयाः । निहताश्च नृपाः सर्व्वे हत्वा तद्रूपमह्वतां ।

जनमेजय युद्धेषु तया मे वर्धितं मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्ध्वंषि वासुदेवमाहात्म्ये चतुःशतत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो यदुसिंहस्य धीमतः । कर्षाण्यपरिमेयाणि श्रुतानि दिजयत्तन ।

तत्ततः श्रुतवन्तां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः । यदेतत् कथितं पूर्णं वाचं प्रति महापुरं ।

तदहं श्रोतुमिच्छामि हितारेण तपोधन । कथञ्च देवदेवस्य पुत्रतमस्य गतः ।

योऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् शङ्करेण महात्मना । सहस्रं गतेनेह मण्डलेन गुहेन च ।

वसेत्सर्वत्र पुनो ज्येष्ठा श्राव्यतस्तथा । एतो मातृवह्नेष दिव्याक्षतधारिणा ।

८८१*

श्रद्धेयैश्च महाकायैर्भाष्यतसर्वैर्भूलैः । वामुदेवेण स कथं सञ्जो वाणः पराजितः ।

शरैश्चो दन्द्युहार्थी जीवन्मुक्तः कथञ्च सः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गृणुष्वारविन्दो राजन् कृष्णस्यामिततेजसः । मनुष्यलोके वाणेन यथा ऽभूद्विषयो ममान् ।

वामुदेवेन यथाधौ रुद्रस्कन्दसहायवान् । बलिपुत्रो रणज्ञाधौ जित्वा जीवन् विमर्षितः ।

यथा चास्य परो दत्त शङ्करेण महात्मना । निर्यां सन्निध्या चैव गाणपत्यं यथाऽस्य च ।

८८२*

यथा याणस्य तद्युद्धं जीवन्मुक्तो यथा च सः । यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽमुरोत्तमः ।

यदयैश्च महद्युद्धं तत् सर्वमखिलं गृणु । दृष्ट्वा प्रपुः कुमारस्य क्रोडतय महात्मनः ।

बलिपुत्रो महावीर्यो विप्रार्थं परमं गतः । तस्य पुट्टसादोत्पन्ना तपस्यर्षु मुदादणं ।

रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्यामहं मुनः । ततो ऽस्तवयदात्मनं तपसा सोऽमुरोत्तमः ।

देवसास्य परं तोषं जगाम च सहोमयाः । श्लोकपथ परां प्रीतिं गत्वा ऽमुरमयाव्रवीत् ।

८८३*

वरं हृषीष्व भद्रं ते यत्ने मनमि वर्त्तते । अथ वाणोऽप्रवीढाप्यं देवदेवं सनातनं ।

देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि स्वयां दत्तं त्रिलोचन । शङ्करस्तु तथेशुक्ता रुद्राणोमिदमत्रोत् ।

कनोद्याम कर्त्तुमिष्य पुनोऽयं प्रतिशङ्कतां । यचोत्थितो महाश्वेन सोऽग्निर्गो हृषिरे पुरे ।

तचोद्ग्रेषे पुरश्चास्य भविष्यति न संशयः । नाथ तच्छोषितपुरं भविष्यति पुरोत्तम ।

मयाऽभिगुप्तं श्रीमन्तं न कथितं प्रसङ्गिष्यति । ततः स निवसन् वाणः पुरे शोषितवाङ्मये ।

८८४*

राज्यं प्रशासते दिव्यं सोमयन् सर्वदेवताः । अथ वीर्यमदोत्सिको वाणे याज्ञवल्क्यवान् ।

अचिन्तयन् देवगणान् पृष्ट्वाकाङ्क्षते सदा । ध्वजस्यास्य ददौ प्रीतः कुमारो ज्ञप्तितेजसं ।

वाहनश्चैव वाणस्य मयूरं दीप्ततेजसं । न देवा न च गन्धर्वा न यक्षा न च पक्षगाः ।

तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा । त्वन्मकेनाभिगुप्तश्च द्रपोत्सिको महाश्वरः ।

भूयो हृगयते युद्धं त्रिलोचनमयागमत् । स रुद्रमभिगम्याथ प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

८८५*

बलिस्तनुरिदं वाक्यं प्रपञ्च हृवभध्वजं । अयमभिर्विजिता देवाः सवाधाः समरुद्रणाः ।

मया बलमदोत्सिकात् ससैन्येन तत्राययात् । इमं देशं समागम्य वसन्ति ह्यपुरे सुखं ।

ते पराजयसंचक्षा निराक्रा मत्पराजये । नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखं ।

सोऽहं निराशो युद्धस्य वीरितं नाद्य कामये । अयुधतो हृषा क्षीयं बाह्वनो धारणं मम ।

तद्गृहि मम युद्धस्य कश्चिदागमनं भवेत् । न मे युद्धं विना देव रतिरति प्रसोद मे ।

८८६*

ततः प्रसस्य भगवानब्रवीदुपमध्वजः । भविता वाण युद्धं ते यथा तच्छृणु दानव ।

ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव ज्ञातं भविष्यति । खे स्थाने स्थापितस्याथ तदा युद्धं भविष्यति ।

इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणः सुवक्त्रो मुदा । प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ।

दिश्या बाहुधस्तस्य न तृयाधारणं मम । दिश्या सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ।
 श्रानन्दशुभ्रपूर्णभ्यां नेत्राभ्यामरिमहेन । पद्माश्लिषतेहैवं पूजयन् पतितो भुवि ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ उचितोऽस्तिष्ठ बाह्वनामत्मानय कुलस्य च । सृष्टं प्राश्रये वीर युद्धमप्रतिमं महत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो वाणस्त्यक्केण महात्मना । हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं पूजयन् दृषमध्वजे ।
 शितिकण्ठविष्टस्तु वाण परपुङ्गव । ययौ स्वमेव भवन यत्र ध्वजदृष्टं महत् ।
 तत्रोपविष्ट प्रहसन् कुम्भाण्डनिदमजवोत् । प्रियमावेदयिव्यामि भवतो यन्मनोनुगं ।
 इत्येवमुक्त प्रहसन् वाणमप्रतिमं हरे । प्रोवाच राजन् किन्वेतत् वक्तुकामोऽसि मे प्रिय ।
 विष्णुपोतुवनयनः प्रहर्षाद्दृष्टमन्तम । स्वतस्तुच्छ्रोतुमिच्छामि वरं किं लब्धवानसि ।
 देवदेवप्रसादान् स्तुन्दस्य च महात्मन । ईक्षितं किं त्वया प्राप्तं तमे ब्रूहि महासुर ।
 शितिकण्ठप्रसादेन स्तुन्दगोपायनेन च । कश्चिन् चैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ।
 कश्चिदिन्द्रस्तव भयान् पातालमुपयास्यति । कश्चिदिष्युभव चासं विनाशयन्ति दिते सुता ।
 यस्य चक्रमयचक्रा वसन्ति सलिलाग्रये । कश्चिच्छार्ङ्गगदापाणे स्तितस्य परमाहवे ।
 न विष्णोर्भयसंभक्ता प्रयास्यन्ति दिते सुता । पातालवासमुत्सृज्य कश्चित्तव सत्ताश्रयात् ।
 विबुधावाचनिरता भविष्यन्ति महासुरा । वलिर्विष्णुवज्राकान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
 सलिलौघादिभि स्तस्य कश्चिद्राज्यमवाप्स्यति । दिव्यमाख्याम्वरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं ।
 कश्चिद्देरोर्चनं तात द्रष्टव्यम् पितरं तव । कश्चित्तिमि क्रमे पूर्व्यं क्षताशोकानिमान् प्रभो ।
 पुन प्रत्यानयिष्यामि जिला सर्वान् दिवौकस । स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरीजवं ।
 कश्चिन्नारायणं देवं जेष्याम धमितिञ्जये । कश्चिद्वपध्वजस्तान् प्रसादमुमुखस्तव ।
 यथा ते हृदयोक्तव्यं साधुविन्दु प्रवर्त्तते । कश्चिदीश्वरतोषेण कान्तिकेयमतैः च ।
 प्राप्तवानसि सर्वेषामस्त्राकं पार्थिवं पदं । इति कुम्भाण्डवचनैर्बोदितः सोऽमुरोत्तमः ।
 बाणो बाणोमहंशक्तः प्रोवाच वदतां वर ।

॥ वाण उवाच ॥ चिरात् प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते यदा । ततो मया मुदा शृष्ट शितिकण्ठः प्रतापवान् ।
 युद्धाभिर्लाप सुमहान् देव शंजायते भम । अपि प्राश्रयाम्यहं युद्धं मनसहितविवर्द्धने ।
 ततोऽहं देवेदेवेन हरेणामिचषातिना । ग्रहस्य मुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचनं प्रिय ।
 प्राश्रये सुमहद्युद्धं वाण त्वं मचिरादिव । मयूरध्वजमङ्गस्तो भविष्यति यदाऽमुर ।
 तदा त्वं प्राश्रये युद्धं सुमहद्विजितनन्दन । ततोऽहं परमप्रोतो भगवन् दृषमध्वजे ।
 प्रणम्य शिरसा देवं तवान्निकमुपागत । इत्येवमुक्त कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिन्तदा ।
 श्रद्धो न शोभनं राजन् यदेवं भाषसे वच । एकं कथयतेरिव तयोरन्ये यमुच्छ्रित ।
 ध्वज पपात वेगेन शक्राश्रनिषमाहतः । तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽमुरो ध्वजमुत्तमं ।

प्रहर्षमतुलं लेभो मुने चाहवभागतं । ततश्चकमे वसुधा ब्रह्माश्रितसमाहता ।
 ननादान्मह्तिभौ भूमी दृषदंशो जगज्ज्यं च । देवानामपि चो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ।
 शोणितं शोणितपुरे सर्वतः पुरमन्त्रिकात् । सूर्यं भित्वा महोष्मा च पपात धरणीतले । १८०
 स्वपचे चोदितः सूर्या भरणो समपीडयत् । चैत्यदृष्टेषु सहसा धाराः श्रतसहस्रम् ।
 शोणितस्यास्त्रवन् घोरा निपेतुस्कारका मृगं । राजरयसदादित्यमपर्वणि विशास्यते ।
 लोकचयकरे काले निर्घातयापतन्मघान् । दक्षिणं दिग्मास्त्राय धूमकेतुस्ततोऽभवत् ।
 अनिशस्त्रायविच्छिन्ना वयुर्घाताः सुदारुणाः । श्वेतलोहितपर्यन्तः कृष्णपोवसाड्डुतिः ।
 चिवर्णपरिमो भानुः सन्धारारगमयादृषेत् । वक्रमङ्गारकयुगे छत्तिकासु भयङ्करः । १८१
 बाणस्य जम्बूनचवं भर्षयच्चिव सभ्यशः । अनेकशाल्यैश्च निपपात महोतसे ।
 अर्चितः सभ्यकन्याभिर्हानवानां महात्मनां । एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निशामयन् ।
 बाणो मदधूलोन्मत्तो निश्चयं ग्राधगच्छत । विषेतास्त्रभवत्प्राज्ञः कुम्भाच्छलत्सर्पिर्बान् ।
 बाणस्य सचिवस्तन चिन्तयन् मज्जकिम्बवं । उतपाता स्त्राव दुग्धमेत कथयन्तो न शोभनं ।
 तव राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः । वयस्यान्ये च सचिवा मृत्या ये च तवानुगाः । १८२
 वधं धास्यन्ति न चिरात् सर्वे पार्थिवदुष्टेभ्यः । यथा ब्रह्मध्वजरोः स्तर्पित् पतनं भवेत् ।
 रणमाकाङ्क्षते मोहात् तथा बाणस्य नृहंत । देवदेवप्रसादेन वैलोकाय विजयं गतं ।
 उत्सेकादृश्यते नाशो युद्धाकाङ्क्षी जनहृद् ह । बाणः प्रीतमनास्त्रेव पपौ पानमनुत्तमं ।
 दैत्यदानवनारोभिः सार्द्धं मुत्तमविक्रम । कुम्भाच्छिन्नायाविष्टो राजवैष्णवाभ्यासदा ।
 अचिन्तय च तत्तार्थं तैत्त्यातनिदग्धैः । राजा प्रमादो दुग्धेह्निर्जितकाशी मदीकृतः । १८३
 युद्धमेवाभिलषते न दोषान्मन्यते मदात् । महोत्पातमयस्त्रेव न तन्निष्ठा भविष्यति ।
 अपीदानी भवेन्निष्ठा सम्मत्पातदर्शनं । इह त्वत्सि चिन्तयन् कार्त्तिकेयस्य वीर्यवान् ।
 तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कश्चिद्भवेत् पराभवः । उतपन्नदोषप्रभवः स्वर्गोऽयं भविता महान् ।
 दोषार्थानं भवेन्नात्र इति नैधोयते अतिः । निघते दोष एवायं भविष्यति न संशयः ।
 दैराग्न्यामृतपतेरस्य दोषभृता हि दानवाः । देवदानववर्षणानां यः कर्त्ता भुवन्प्रभुः । १८४
 स भव कार्त्तिकेयस्य श्रतवाशे हि न पुरे । प्राप्ते प्रियतरो नियं भवस्य तु गुह्यः सदा ।
 तदिष्टिदृष्ट्य बाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः । दर्पोल्लेकात्तु नाशाय वरं याचितवान् भवं ।
 युद्धहेतोः स सत्यस्य सर्वथा न भविष्यति । यदि विष्णुमुरोगाणामिन्द्रादीनां दिवौकसां ।
 भविता स्त्रमयप्रार्थिभैरुद्वेष्टात् कृतं भवेत् । एतयोय हि को युद्धं कुमारमवधेरिह ।
 शनो दातुं समगस्य बाणसाहाय्यकारिणोः । न च देववचो मिथ्या भविष्यति कथञ्चन । १८५
 भविष्यति महद्युद्धं सर्वदैवविनाशनं । एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भाच्छलत्सर्पिर्बान् ।

खलिप्रणिहिता बुद्धिं चकार समसाधुरः । ये हि देवैर्विद्यने पुण्यकर्मभिराधवे ।

यथा बलिर्नियमितकथा ते यानि सङ्गता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाण्युद्धे कृष्णार्जुनयोश्च पञ्चसप्तत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्भवः । देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ।

शतानि तत्राशुरसं क्रीडन्ति स्म समन्ततः । सर्वैर्जुनकवने रम्ये गन्धर्वपतयस्तदा ।

९८०

कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः सन्तानकस्य च । गन्धोद्गममिवाकाशं नदीतीरेण सर्वश्रवः ।

वैष्णवीणाद्वदन्त्य पञ्चवैद्य सहस्रशः । वाद्यमानैः स शृङ्गाव गीतमश्रुतान्तया ।

सूतमागधकन्यैश्चाप्यस्तवक्षरोगणाः । देवदेवं सुवपुषं क्षत्रिणं रक्तवासवं ।

हरं सहोमं वरदं रमयन्ति मनोरमाः । ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा भराधराः ।

भवं प्रसादयामास देवो च प्राहसत्तदा । प्रसादयन्तीमीशानं प्रहसन्वक्षरागणाः ।

९८१

भवस्तु पार्यदा दिव्या मानारूपा भद्रैश्चरः । देव्या चतुश्चया सर्वं क्रीडन्ते तत्र तत्र वै ।

अथ ते पार्यदास्तत्र रक्षसेषु विपक्षितः । महादेवस्तु रूपेण तत्रिषं रूपमास्त्रिताः ।

ततो देव्यास्तु रूपेण लीलयता वदनेन च । देवो प्रहासं मुमुषे तासैवाश्रयस्तदा ।

ततः किलकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः । प्रहर्षमतुलस्तत्रापि लेभे प्रीतमवा भवः ।

वाणस्तु दुहिता कन्या तत्रोषा नाम माविनी । देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतं ।

९८२

दीप्यमानं महात्मानं दादशादित्यवर्षं । गानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः मयिचिह्नवीर्या ।

जया मनोरथशक्तौ पार्यत्वाः सन्निधौ तदा । धन्या हि भर्तृसहिता रमन्त्येवं समागताः ।

मनसा त्वय संकल्पमुपया भाषितं यथा । विज्ञाय तमभिप्रायमुवावाः पर्वताक्षगा ।

प्राह देवो ततो वाक्यमूर्धा हर्षयतो जने । ऊषे शीवं तमप्येवं भर्ता सह रमिष्यसि ।

यथा देवो मया साह्यं ब्रह्मरः ब्रजुनापनः । स्वमुक्तं तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविलेखया ।

९८३

जया भावं तदा शक्तौ भर्ता रंसे कदा सह । तदा हैमवतो वाक्यं सम्प्रहस्येदमब्रवीत् ।

ऊषे शृणुष्व वाक्यं मे यदा संयोगमेवसि । वैशाखे मासि हर्म्येष्टा दादशां तां दिनवषे ।

रमयिष्यति यः स्वप्ने स ते भर्ता भविष्यति । स्वमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणवमाहृता ।

अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखं । तत्र सखीभिर्हास्यन्ती हर्षेणैत्पुत्रलोचना ।

तालिकासन्निपातैश्च अन्यैश्च जगुरुस्मिताः । किशोर्यो यचकन्याश्च नागदैत्यैश्चकन्यकाः ।

९८४

अशुरो गणकन्याश्च ऊषायाः सखिताङ्गताः । उग्रश्च तत्र ताभिः सा भर्ता तत्र वराजने ।

भविष्यत्चिरेणैव देव्या वचनकल्पितः । न हि देव्या वचो मिथ्यः भविष्यति कदाचन ।

रूपाभिजनसम्पन्नः प्रतिष्ठो कल्पितकथाया । जया सखीनां तदाकां प्रतिपूज्य यथाविधि ।

दत्तं मनोरथं देव्यां भावयन्ती व्यतिष्ठत । ततः क्रीडाविहारान्तमनुभूय सहोभया ।

गतेऽहनि ततः सर्वैः स्ता नार्यैः परमाह्विताः । ययुः क्षान्नास्तयाम् सर्वौ देवौ चादर्शनं गता ।

९८५

काश्चिदयैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा रथैः । पुरं प्रविविशुर्दृष्टः काश्चिदाकाशमास्थिताः ।

ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भाविनी । दादृश्या शुक्लपक्षस्य सखीगणहृता तदा ।

यथोक्तं पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा । विचेष्टमानां रुदती देव्या वचनचोदितः ।

सा स्वप्ने धर्मिता तेन स्त्रीभावञ्चापि सञ्चिता । शोणिताक्ता प्ररुदतो सहैवेत्यात्मिता निशि ।

तां तथा रुदती दृष्ट्वा सखीश्रयसमन्वितां । चित्रलेखा सच स्निग्धमुवाच परमाह्वतं ।

८८९

ऊपे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितप्यसे । बलेः सुतघृता हि त्वं प्रस्थाता किं भयात्किता ।

न भयं विद्यते स्त्रोक्ते तव सुभ्रु विभ्रेषत । अभयस्तव वामोरु पिता देवान्तको रणे ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृष्याः शुभे । नैवंविधेषु वार्येषु भयमस्ति वरामने ।

असह्यद्वयवर्धितः प्रचोभर्त्ता सुरेश्वरः । अग्रान्न एव नगरं पिबा ते मृदितो रणे ।

अयं देवसमूहेषु भयदक्षो पिता सखि । महाधुरधर ओमान्नबलेः पुत्रो महाबलः ।

८९०

एवं वासिष्ठिताः सख्या वारणपुत्रो यशस्विनो । सप्ररुचं यया दृष्टं तयासर्वं न्ववेदयत् ।

॥ जयोवाच ॥ एवं संधर्षिता साध्वी कथं जीवितमुत्सृजे । पितरं किन्तु वक्ष्यामि देवप्रभुमरिन्दमं ।

एवं संदूषणकरी वंशस्थास्य भद्रौजस । श्रेयो हि मरणं मर्द्यां न मे श्रेयोऽस्य जीवितं ।

रुंक्षिता वा यया कश्चिन् पुरुषोऽधिगतो हि मे । निश्रयां जायतो बह्वं नीता केन दशास्मिन् ।

कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितमुत्सृजे । कुलीपकोत्रनकरी कुलाङ्गारी निराश्रया ।

८९१

जीवितं स्पृष्ट्वेन्द्रारी साध्वीनामपत स्मिता । इत्येवं वाक्यपूर्णांशौ सखीगणहृता तदा ।

विलक्ष्यप चिरं कालमुवा कमललोचना । अनाथवत्तां रुदतीं सख्य सन्ध्या विचिंतय ।

जपुर्गुरुपरीतास्य ऊर्ध्वो सन्ध्या समागता । दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

किपते न च ते सुभ्रु कश्चिदुष्टं मनः शुभं । प्रसभं देवि सयोगाद्यदि भुक्ताऽसि भाविनि ।

स्वप्नयोगेन कन्यासि प्रतलोपि न विद्यते । व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिन्नतिक्रमः ।

८९२

न च स्वप्नकृतो दोषो मर्त्यलोकोऽस्ति सुन्दरि । एवं विप्रर्धभा देवि धर्मैश्चा कथयन्ति वै ।

मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विभ्रेषत । दृष्ट्वा वा चिभिरनेक पापा सा प्रोक्ष्यते बुधैः ।

न च ते दुष्टयते भौर मनः प्रचलितं यदा । कथं त्वं दोषदुष्टा नै नियता ब्रह्मचारिणी ।

यदि सुप्ता सती साध्वी शुद्धभावा मनस्विनी । इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्मो विलुप्यते ।

यस्या दुष्टं मनः पुण्यं कर्मणा चोपपादितं । तामाकुरुषती नाम सती त्वमसि भाविनि ।

८९३

कुलजा रूपसम्पन्ना सर्व्वे सुमुदिता गुणैः । इमामवस्थां नीताऽसि कालो हि दुरतिक्रमः ।

इत्येवमुक्ता रुदतीं वाक्येणाकुलितेचरणा । कुस्माण्डदुहित्वा वाक्ये परमन्विदमब्रवीत् ।

त्यज शोकं विशालासि अपापा त्वं वरामने । सत्यं मे यदिदं वाक्यं याथातथ्येन तच्छृणु ।

ऊपे यदुक्ता देव्याऽसि भर्त्तारं श्यायती तदा । समीपे देवदेवस्य स्मर भाविनि तदच ।

दादृश्या शुक्लपक्षस्य वैशाखे मासि ये निशि । हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनेक्षति ।

८९४

भविता स हि ते भर्ता गृहः शत्रुनिवर्हणः । इत्युवाच वचो वृष्टा देवी तव मनोनुगं ।

न हि तदचनं मित्या पार्वत्या यदुदाहनं । तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदियोन्निमानने ।

स्वमुक्ता तु वचनं स्मृत्वा देवोवचन्नु तत् । अभवन्नष्टशोका सा वाणपुत्री शुभेवणा ।

॥ ऊपोवाच ॥ स्मरामि भाविनि वचो देव्याकीर्तनते भवे । यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया ।

भर्ता तु मम यदेव शोकनाथस्य भार्यया । व्यादिष्टः स कथं श्रेयस्तव कार्ये विधीयतां ।

८८९

इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः । व्याजहार ययान्वायमथैतत्तत्त्वविचारदा ।

न हि तस्य कुलं देवि न कोऽपि पापि पौरुषं । कस्मिन्नावाति तलेन किमिदं त्वं विशस्ये ।

अदृष्टयानुतथैव दृष्टः स्मरेत्तया शुभे । कथं ज्ञेया भवेद्भीष्योऽस्माभोरतितत्कारः ।

देन त्वमवितापाङ्गि मत्तकाग्निनि विक्रमात् । वदतो प्रसभं मुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ।

न ह्यसौ प्राकृतः कश्चिदः प्रविष्टः प्रमद्व नः । नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिवर्हणः ।

८९०

आविद्या वचनो वदता अश्विनौ च सहोऽजधौ । न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भोमविक्रमाः ।

सोऽयमेतैः शतगुणैर्ज्येष्ठिष्टयारिखरनः । प्रविष्टः शोणितपुरं वाणमाक्रम्य मूर्द्धनि ।

यत्ना नैवविधौ भर्ता भवेद्युद्धविचारदः । कलहा जावितेनार्थो भोगिन्नां स्वाङ्कुमेवते ।

धन्याऽस्मन्गृहीताऽसि यत्नासि पतिरोदृष्टः । प्राप्तो देव्याः प्रसदिन कन्दर्पवमविग्रहः ।

इदं तु यत् कार्यं तमं शृणु त्वं यन्मयेरितं । विशेषेण यद्य पुनोऽसौ यवमा यत्कुलस्य सः ।

८९१

इत्येवमुक्ते वचने तपोपा काममोहिता । उवाच कुम्भाण्डसुतो कथं ज्ञास्यान्वहं सखि ।

त्वमेव चिन्तय सखि भोक्तारं प्रतिभाति मे । स्वकार्यं मुह्यते सर्वो यथा जीवं लभाम्यहं ।

ऊपाया वचनं मुक्ता वामा वाक्यमिदं पुनः । उवाच वदतोऽसौ कुम्भाण्डतनया सखी ।

कुशला ते विशालाचि सर्वथा सन्निविष्टे । अस्मरा चित्रलेखा वै चित्रं विशायतनां सखि ।

अस्याः सर्वमश्रेष्ठं वै नैलाक्यं विदितं मदा । स्वमुक्ता तदैवोवा हर्षणामतविश्रया ।

८९२

तानसुरसमानास्य चित्रलेखां सखीं प्रियां । कृताञ्जलिमुटा दोना ऊपा वचनमब्रवीत् ।

चित्रलेखामसुरहं प्रणयान्तां सखीमिदं । परमं शृणु मे वाक्यं यत्ना वक्ष्यामि भाविनि ।

भर्तारं यदि मेऽथ त्वं जानयिष्यसि भग्नियं । कान्तं पद्मपलाशाचं मत्तमातङ्गविक्रमं ।

तत्पुण्यं मे प्रियान् प्राणोत्तमः कमललोचने । चित्रलेखाऽब्रवीदाम्भुषां हर्षयतो मने ।

नैवोऽयं शक्यतेऽस्माभिर्वैकुं भाविनि सुतते । न कुलेन न वर्येण न नृजोतेन न रूपतः ।

८९३

न देशतश्च विज्ञातः स हि चौरा मया सखि । किन्तु शक्यं यथा कर्तुं बुद्धिपूर्वं मया सखि ।

प्राप्तश्च शृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यसि । देवदानवयक्षाणां गन्धर्वैरगरवर्षां ।

ये विशिष्टाः प्रभावेण रूपेणोभिजनेन च । यथाप्रधानतः सर्वानालिखिष्याम्यहं सखि ।

मनुष्यलोकं ये चापि प्रवरा लोकविभ्रताः । सत्ररात्रेण ते मोह दर्शयिष्यामि तानहं ।

ततो विशाय पश्येत् भर्तारं प्रतिमुखे । सा चित्रलेखया प्रोक्ता ऊपा हितचिकीर्षया ।

८९४

कियतामेवमित्याह चित्रलेखां सखी प्रिया । ततः कुशलहस्ताब्जयासेख्यं समन्ततः ।

इत्युक्त्वा सप्तरात्रेण कृत्वा सेख्यगतांस्तु तान् । चित्रपट्टगतान्मुखांनानयामास शोभना ।

ततः प्रसीधे पट्टं सा चित्रलेखा स्वयं कृतं । ऊपायैर्दग्धायामास सखीनाञ्च विप्रैषत ।

एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः । क्रियारोगयक्षाणां राक्षसानां सन्ततः ।

गन्धर्व्यासुरदैत्यानां ये चाप्ये भोगिनः स्मृताः । मनुष्याणाञ्च सर्वेषां ये विशिष्टतमा नराः ।

६६६

तदेतान् पश्य सर्वान्स्वययाऽभिलिखितान् मया । यस्ते भर्ता यथाकूपे मयाऽभिलिखितः सखि ।

तं त्वं प्रत्यभिजानोहि क्षिप्रं यं दृष्टवत्यसि । ततः कृतेण सर्वेष्वपि दृष्ट्वा सा भक्तकाङ्क्षिणी ।

देवदानवगन्धर्वान् विद्याधरगणानय । अतीत्य च यदूनं सर्वान्ददर्श यदुनन्दनं ।

तत्रानिदङ्गं दृष्ट्वा सा विस्मयात्पुञ्जलोचना । उवाच चित्रलेखां तामयं पौरः स ते सखि ।

येनाहं दूषिता पूर्वम् क्षिप्रं हर्म्यगता सती । कोऽयं विज्ञातकूपो मे कुतोऽयं रतितत्कारः ।

६६७

चित्रलेखे वदस्मिन् तत्त्वतो मम शोभने । गुणशोलाभिजनतो नाम किञ्चिद्वा भाविनि ।

ततः पञ्चादिधाष्ट्यामि कार्यं स्थास्य विनिश्चयं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ अयं चैलोक्त्यायस्य कृता कृष्णस्य धीमतः । भर्ता तव विज्ञात्वाहि प्रादुर्गिर्भूमिविक्रमः ।

न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽसि पराक्रमे । उत्पाद्य पर्वताग्रे पर्वतैरेव ज्ञातयेत् ।

धन्याऽस्तु नुष्टरीताऽसि पक्षाले यदुपुङ्गव । क्लृप्तपत्न्या समादिष्टः सदृशः धञ्जन पतिः ।

६६८

॥ ऊपोवाच ॥ तमेवात्र विज्ञात्वाहि योग्या मम वरानने । अत्रक्याहि गतिद्यान्वा अगत्या मे गतिर्भव ।

अकरोचचरी च त्वं योगिनी कामरूपिणी । उपायश्चित्यकुशला विप्रमानय मे प्रियं ।

उपायश्चित्त्यता भोऽहमप्रतर्क्य प्रिये सुखं । शिष्टार्थां सन्निवर्त्तस्व मेनोपादेन मुन्दरि ।

मवेदापस्तु धन्मिष तस्मिन् ग्रह्यते बुधे । कामार्ता चास्मि मुञ्चोहि भव मे प्राणधारिणी ।

यथेनं मे विज्ञात्वाहि भर्तारममरीपमं । अथ नानयसि विप्रं प्राणांस्त्वयान्ते इदं ।

६६९

ऊपाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाऽग्नीदह । श्रोतुमर्हसि कल्याणि यथं मे श्रुचिस्मिते ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ यथा वाणस्य नगरं रच्छते देवि सर्वतः । दारकाऽपि तथा भोऽदुराधर्मा विप्रैषतः ।

अथस्मयप्रतिच्छेदा गुप्तदारा च सा पुरी । गुप्ता वृष्णिकुमारैश्च तथा दारकवासिभिः ।

प्राप्ते सलिलसंयुक्ता विहिता विद्यरूपिणा । रक्ष्यते पुरुषपथाच्च पद्मानमस्य शासनात् ।

शैलप्राकारपरेखा दुर्गमाग्रेप्रवेशिनी । सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्द्वैतुमण्डितैः ।

६७०

न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं दारकां पुरी । आत्मानं साश्च रक्षतु पतिरश्च विप्रैषतः ।

॥ ऊपोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तव प्रवेक्षणं । वज्रगा किं प्रलापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम ।

अनिदङ्गस्य वदनं पूर्णचन्दममग्रं । यस्य हं तत्र पश्यामि यास्यामि यमसादनं ।

दूतमावाच कार्यार्थां शिद्धिर्भवति भाविनि । तस्माद्वैत्येन मे गच्छ जीवन्तो मां सदोच्छसि ।

यदि त्वं मे विज्ञात्वाहि स्वयं प्रेम्णा च साधितं । विप्रमानय मे कान्तं तवास्मि शरणं गता ।

६७१

जीवितस्य हि सन्देहं त्वयं वै खलनस्य च । कामार्त्ता हि न पश्यन्ति दूयणं वै कुलस्य च ।
प्रयत्ना युज्यते कार्येऽप्यिति शास्त्रनिदर्शनं । तच्च ज्ञाता विशालाक्षो द्वारकायाः प्रवेशने ।
संस्तुताऽपि मया भीरुः कुरु मे प्रियदर्शनं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ सर्वतः संस्तुता तेऽहं वाक्यैरमृतकल्पितैः । कारिता च समुद्योगं प्रियेः कानैव भाषितैः ।

एषा गच्छाम्यर्धं भीरुः चित्रं तां द्वारकापुरी । मत्तारमानयाम्यद्य तव दृष्टिः कुलोदरं ।

१००९

अनिरुद्धं महाबाहू प्रविश्य द्वारकां पुरी । सा वसस्यथ न शिवं दानवानां भयावहं ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता चित्रं चित्रलेखा मनोजवा । सखीभिः सहिता ह्यूर्वा चिन्तयन्ती स्थिता ॥ सा ।

क्षमीये ॥ मुहुर्न सा मष्टा वाणपुरात्तदा । सखी प्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधमान् ।

छयेन समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिता । कैलासशिखराकारैः प्रसादेषुप्रोभिता ।

ददृशे द्वारकाक्षेत्रं दिवि तारागिर्विस्तरात् ।

१०१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे दूतीवंप्रेषणे षट्सप्तत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ अथ द्वारवतोऽभ्यास्य स्थिता सा भवनात्तिके । प्रवृत्तिहरणाधाय चित्रलेखा चिन्तयन् ।

अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं बुद्धयर्थं निश्चितां । अयस्त्रयस्त्रयं तव ध्यायन्तमुदके मुनिं ।

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणात्फुल्ललोचना । उपसृत्याभिवाचनमधोमुखमवस्थिता ।

नारदस्त्वामिदं दत्त्वा चित्रलेखामयाप्रवीन् । किमर्थमिह संप्राप्ता त्रातुमिच्छामि तत्त्वतः ।

देवविर्मम तं दिव्यं नारदं लोकपूजितं । क्षताञ्जलिपुटा भूला चित्रलेखाऽप्रवीद च ।

१०११

भगवन् श्रूयतां वार्क्यं दत्तवानिहाहनिहागता । अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं यद्गुणं मे ।

नगरे शेषितपुरे वाणी नाम महासुरे । तस्य कस्या वरारोहा नावीयेति च विद्युता ।

भगवन् साऽनुरक्ता च प्राद्युक्षिं पुरुषोत्तमं । दद्यात् वरनिर्गणं तस्या भर्ता विनिश्चित ।

तच्च नेतुमिहायाता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे । मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरे शेषिताऽहं ।

प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे लयाख्यया महामुने । अवश्यं भविता चैव कृष्णेन सह विषयः ।

१०१२

वाणस्य समहान् संख्ये दिव्यो हि स महासुरः । न च शक्नोऽनिरुद्धो युद्धे जेतुं महासुरं ।

सहस्रबाहुमयान्तं जयते कृष्णो महाभुजः । भगवन् शत्रुकर्यो यदर्थं यदर्थं मागतता ।

कथं हि पुण्डरीकाक्षो शपितस्तदिदं भवेत् । तत्रपादाश्च भगवन् मे कृष्णाङ्ग्यं भवेत् ।

स हि तत्त्वार्थवृत्तिस्तु अनिरुद्धः कथं ह्रियेत् । क्रुद्धो हि स महाबाहुस्तैलोक्यमपि निहंसेत् ।

पौत्रशोकाभिसन्तप्तः शपेन स दहते मां । तत्रोपायश्च भगवन् चिन्तितुं वै लमर्हसि ।

१०१३

यथा ह्युया लभेत् कान्तं मम चैवामर्थं भवेत् । इत्येवमुक्त्वा भगवन् चित्रलेखां स नारदः ।

तामुवाच इदं वार्क्यं माभैस्त्वं समर्थं शृणु । तया नीतेऽनिरुद्धे तु कस्यैवैष प्रवेशिते ।

यदि युद्धं भवेत्तत्र क्षातं त्वयाऽहं तदा लया । एष मे परमः कामो युद्धं शृणुमिहानये ।

यदृष्ट्वा च भवेत् नीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् । यद्वृत्तां तामयी विद्या सर्वलोकप्रमोदनी ।

क्षतहृत्पथ ते देवि एष विद्यां ददाम्यहं । एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा । १००१
 तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोज्ञा । श्रमिवाद्य महात्मानम्येषां नारदे वरं ।
 निरेचतानिरुद्धस्य गृहस्थैवान्तरिक्षगा । ततो दारवतीमध्ये कामस्य भवनं शुभं ।
 तत्समीपेऽनिरुद्धस्य भवनं हा स्म पश्यति । सौवर्णवेदिकाकुम्भं स्वकवैदूर्योत्तरणं ।
 मास्यदामावयक्तञ्च पूर्णकुम्भोपशोभितं । वर्धकण्डनिमग्नोऽपि प्रायः दैरेकवस्त्रयैः । १००२
 मणिप्रवालसंस्तोषं दिव्यगन्धर्वनादितं । ततो दारवतीमध्ये प्रसादेषुप्रोभितं ।
 ददृशे भवनं यच्च प्राशुश्चिरवसत् सुखं । ततः प्रविश्य सदृशा भवनन्तस्य तन्महतः ।
 तन्नामिरुद्धं साऽपश्यच्चित्रलेखा वराधराः । मध्ये परमनारीणां तारापतिमिवोदितं ।
 क्रीडाविहारे गारीभिः सेव्यमानमितलतः । पिवन्त मधुमाध्वोऽंशं त्रिधा परमथा द्युतं ।
 वराधमगतं तच्च यथैवैविलिन्तया । वाद्यते समतालञ्च गीयते मधुरं तथा । १००३
 न च तस्य मनसस्तत्तमेवार्थमचिन्तयत् । स्त्रियः सर्वगुणोपेता नृत्तान्ते तच्च तच्च वै ।
 न चास्य मनससृष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति । न चाभिरमते भोगेनैवापि मधु सेवते ।
 व्यक्तमस्य हि च स्त्रमेऽहं परिर्वर्तते । इति तन्नैव बुद्ध्या च निश्चिता गतसाधवा ।
 सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये प्रकृत्तजोषमं । विनायाविष्टा दृष्ट्वा चित्रलेखा मनस्विनी ।
 कथं कार्यमिदं कार्यं कथं खल्वि भवेदिति । साऽन्तर्दिष्टा विनायिका चित्रलेखा यश्चिन्तनी ।
 तामस्याच्छादयामास विचया शुभलोचना । हर्म्ये स्त्रीगणमथर्ष्यं दृष्ट्वा चान्तरिक्ता तदा । १००४
 ततोऽन्तरिकादेवाशु प्रासादापरि विहृता । प्राशुश्चिं वचनं प्राह हृष्टा मधुरया गिरा ।
 चतुर्हस्ता च सा तस्मै कृत्वा चात्मनि दर्शनं । तासांस्त्रीवाग्रवेदेऽथ वा वाक्पनिदमब्रवीत् ।
 अपि ते कुमलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन । अहस्तावत् प्रदीपौ वा कश्चिद्भस्ति ते सुखं ।
 शुद्धस्य त्वमहामहिं विनायै मे रतीसुत । ऊराया मम सखास्त वाक्यं वक्ष्यामि तल्लतः ।
 कश्चिं तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावज्ञापि कथिता । विभक्तिं हृदयं चास्मिं तया संमेषिता ह्यहं । १००५
 हृदतो जृम्भतो चैव त्रिपथको मुहुर्मुहुः । लहर्भमपरा सौम्य कामिनो परितप्यते ।
 यदि तं प्राप्यसे वीर धारयिष्यति जीवितं । अदर्शनेन मरणं तस्या गार्ह्यत्र संशयः ।
 यदि नारीष्वहं ते गृहस्थं यदुनन्दन । स्त्रियाः कामयमानायाः कर्तव्या हस्तधारणा ।
 तच्च तस्या धरोत्सर्गं देव्या दत्तो मनोरथः । चित्रपटं मया दर्शनं लघिर्दं वोक्ष्य जीवति ।
 तदुत्सर्गं समारोप्य जीवते दर्शनेष्टया । सानुकोशे यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे । १००६
 ऊपा ते पतते मूर्ध्ना वयस्य यदुनन्दन । श्रूयताञ्चोद्भवसाक्षाः कुलं शीलञ्च यादृशं ।
 संस्थानं प्रकृतिसाक्षाः पितरश्च ब्रवीमि ते । वैरोचनिसुतो वीरो वाणो नाम महत्पुत्रः ।
 स राजा श्रेष्ठितपुरे तस्य तामिच्छते सुता । तद्भाषणतचित्ता सा त्वास्ते न हि जीवति ।
 मनोरथकृता भर्ता देव्या दत्तोऽत्यसंशयं । त्वत्तद्गमात्मा सुश्रेणी प्राणाभ्यारयते शुभा । १००७

चित्रलेखावच मुत्ता सोऽनिरुद्धोऽत्रवीरिदं । दृष्ट्वा स्वप्न मथा सा हि तन्मत्तं गृणु शोभने ।
 रूपं कान्तिं गतिश्चैव संयोगं रुदितं तथा । एवं सर्वमहोरात्रं मुद्यामि परिचिन्तयन् ।
 यद्यपि समनुयाद्यो यदि सख्यं त्वमिच्छसि । नयाम चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छास्यह प्रिया ।
 रंसितं तस्य विज्ञाय साऽनिरुद्धस्य माविनी । चित्रलेखा ततस्तथा तथेति च तमत्रवीत ।
 हर्म्य स्त्रीगणमथाल हत्वा चान्तरितं तदा । उत्पयात गृहोन्मा सा प्राद्युषि युद्धदुर्मदं ।
 सा तमध्वानप्रागम्य मिदृशगणधेवितं । सहसा शोणितपुरं प्रविशेज मनोज्ञा ।
 अद्भुतं तमानोप मायया कामरूपिणी । अनिरुद्धममेता सा यत्रोपा तत्र गच्छती ।
 जयायादम्ययथैव चित्राभरणभूयित । चित्रायुधधरं धोरं कन्दर्पममरूपिणं ।
 तत्रोपा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्यस्या सखिसखिधौ । प्रवेशयामास च तं सा तदा स्नग्दहं तन ।
 प्रहर्षोत्फुल्लनयना मिथं दृष्ट्वाऽयंकोविदा । सा हर्म्यस्या तमर्थेण यादवं समपूजयत् ।
 चित्रलेखां पत्नियञ्च द्विधाख्यानेर्नियुञ्च च । स्वरितं कामिनो प्राह चित्रलेखा भयातुरा ।
 मखोदं वै कथं गुह्यं कार्यं कार्यविशारदे । गुह्ये कृतं भवेत् खल्वि प्रकाशे जीवितवचः ।
 चित्रलेखाऽप्रबोधाक्यं गृणु त्वं निययं सखि । कृतं पुनश्चकारं हि देवं नाशयते घणात् ।
 यदि देव्या प्रसादतो जनुकुलो भविष्यति । अप्रमादात् कृतं गुह्यं न कथितं ज्ञास्यते नरः ।
 सख्या तथैवमुक्ता सा पथ्यं वक्षितं चेतसा । एवमेतदिति प्राह साऽनिरुद्धमिदमथ ।
 दिव्या स्त्रप्रगतयैरि दृग्गणे मुमनो जनः । यच्छते तु सर्वं खिन्ना दुर्लभप्रियकाम्यया ।
 कश्चित्तव महापाहो कुशलं सर्वतो गतं । हृदयं हि मृदु स्त्रीणामेवं वृद्धास्यहं तव ।
 तस्यासादधनं मुत्ता जयाया अदृष्टमयवत् । सोऽप्याह यदुशाईत्य । श्रमापरतरं वचः ।
 हयं विभुतनेत्रायाः पाणिनाऽयु प्रमृज्य च । प्रहस्य सक्तिं प्राह हृदयपाहकं वचः ।
 कुशलं मे वरारोहि सर्वत्र मितभाषिणि । त्वमसादाय सन्देहं प्रियमावेदयामि ते ।
 अदृष्टपूर्वंच मया देवोऽयं शुभदर्शने । निमि रूपे मया दृष्टं सकत कन्यापुरं महत् ।
 एवमेव प्राह भीत त्वमसादादिहागतः । न च तद्रूपस्या वै मित्या वाक्यं भविष्यति ।
 देशाय श्रीः सिन्धुशाय त्वं शयार्थेन आविर्नि । अनुप्राप्तेऽस्मि सा शौचं प्रसेदं शरणागतः ।
 द्युक्ता वरमाणा सा गुह्ये देवे स्मरद्गता । कान्तेन सह संयुक्ता मित्या वै भीतभीतवत् ।
 ततयोदाहर्षमेव गान्धर्व्येण समेत्य च । अन्यान् रमतमौ तु चक्रवाकौ यया दिवा ।
 कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यसगुन्नेवमा । रममाणाऽनिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ।
 तस्मिन्नेवं चैव प्राप्ते यदुमागृहमेव हि स । दिव्यमान्त्राभ्यन्तरो दिव्यसगुन्नेवम ।
 जयाया सह संयुक्ता विज्ञातो वाष्पचरिणि । ततोऽप्यारपुहयैर्ध्यायकान्तेन द्वनं ।
 यद्यदृष्टमनेव कन्यायास्तदतिक्रमे । ततः किहुरभेन्यं तत् प्यारिहं भीमकर्षण ।
 बलिपुत्रेण बाधेन वीरेणामिषपातिना । गच्छथं वक्षितां सर्वं हन्तमानेव दुर्धति ।

१०७५

१०७६

१०७७

१०७८

१०७९

१०८०

येन न. कुलचारित्र्यं दूषितं दूषितात्मना । ऊषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् । ११५
 अस्मद्दत्तां योऽस्माभिः स्वयंयादमधर्षयत् । अशो वीर्यं तस्य धैर्यमसौ धार्ष्ट्यं दुर्मते ।
 यः पुरं भवनघेदं प्रविष्टो न. सुबालिषः । एवमुक्त्वा पुनस्तान् स किङ्करानभ्यषोदयत् ।
 ते तस्याद्यामयो गृह्य सुषधदा विनिययु । यवानिहृष्टोऽप्यभवत् तत्रागच्छन्महाबला ।
 नामाश्वदराद्यतकरा नामारूपा भयङ्करा । दानया समभिकुट्टा प्राचुस्त्रिवधकास्त्रिण ।
 तस्य धैर्यस्य निन्दं युवाभ्यागच्छतस्ततः । सहभैवेत्यित. शूराः प्राचुस्त्रि किमिति भुवन् । ११६
 अथापश्यत् तत् धैर्यं मानाप्रहरणोद्यतं । स्थितं समन्ततस्तत्र परिचार्यं गृहं महत् ।
 वदती तद्वत् दृष्ट्वा वाय्मेषाहतलोचना । प्राचुस्त्रिवधभीता सा वाणपुत्री यशस्विनी ।
 ततस्तु वदती दृष्ट्वा तामूर्धं मृगलोचनां । हाहा कान्तीति वेपन्तोमनिरुद्धोऽभ्यभापत ।
 अभयं तेऽस्तु सुयोनि मा भैस्वं हि मयि न्यिते । सम्प्राप्ते हर्षकास्त्रे न तेऽस्ति भयकारणं ।
 कृत्वाऽयं यदि वाणस्तु भृत्यवर्गो यशस्विनि । आगच्छति न मे चिन्ता भीदः पक्षाद्य विकर्म । ११७
 ततोऽभ्यगच्छत्परितो यत्र तदिष्टितं वलं । क्रुद्धः स्वसलमाप्याय सन्दृष्टव्रजं वदं ।
 ततो युद्धं बलौघं नां बाणैरानां निग्नयत् तु । सा वित्रलोखाऽङ्गरत नारदं देवदर्शनं ।
 ततो निमेषमात्रेण सम्प्राप्ते मुनिपुङ्गव । स्मृतोऽयं चित्रलोखाया. पुरं शोणितमङ्गयं ।
 अन्तरोवे स्थितस्तत्र सोऽनिरुद्धमयाम्रवोत् । मा भयं स्मृति ते वीर प्राप्तेऽस्य भिमतस्तत्र ।
 ततस्तु नारदं दृष्ट्वा सोऽभिवाच महाबल । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्तत । ११८
 ततस्तोषां स्वं युवा सर्वेषामित्र गच्छतां । सहभैवेत्यित. शूरास्तोषाद्विन्त इव द्विप ।
 तमापतन्तं क्रुद्धैव सन्दृष्टोऽष्टमहाभुजं । प्रासादाश्वारोहन्त भयान्ते विप्रदुद्रुवुः ।
 सोऽन्तः पुरद्वारगतं परिधं गृह्य चातुलं । वधाय तेवास्त्रिष्वेव नामायुद्धविशारद ।
 ते सर्वे वाणधर्षेण गदाभिर्मुपलैलया । अविभि. पहिष्ये ब्रह्मैर्निग्नधूरणोत्तरा ।
 स हन्यमानो नाराय परिधेय समन्ततः । दानवै समभिकुट्टे प्राचुस्त्रि प्रज्जक्रोविदै । ११९
 नाद्यभ्यत् सर्वभूतात्मा नदग्रेण इवोष्णगे । आविध परिधं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
 सूर्या दिवि चरन्त्येव मेघानामिव सर्वतः । दस्यकाष्टाग्निधरो नारदेऽष्टमानघ ।
 शशु साध्विति ते तत्र सोऽनिरुद्धमभापत । ते हन्यमाना रौद्रेण परिधेयमितोऽजसा ।
 म द्रवन्त भयान् सर्वे मेघा वातेरिता इव । विद्रव्य दानवान् वीरः परिधेयः शुर्विक्रम ।
 अनिरुद्धो रणे हृष्टः सिंहनादं मुनोच ह । धर्मोन्ते तोयदे वायुश्च नदजिव महास्वर्ण । १२०
 तिष्ठध्वंसति चुक्रोश दानवान् युद्धदुर्मदान् । प्राचुस्त्रिवधनवापि सर्वान् ब्रह्मनिवर्हण ।
 तेन ते समरे सर्वे हन्यमाना महात्मना । यतो वाणस्ततो भीता ययुर्मुहुराश्रुषा ।
 ततो वायवमोपस्था अस्मन्तो रुधिरोचिता. न ग्रस्यं लेभिरे देव्या भयविक्रवलोचना ।
 म भैष्ट मा भैष्ट इति राक्षसा रैनाभिभाषिता । चासमुत्सृज्य चैकस्त्रा युध्वाध्वं दानवर्षभा ।

तातुवाच पुनर्वाणो भयविचललोचनान् । किमिदं लोकाविध्यातं यत्र उभृशं दूरतः ।
 भवन्नो यान्ति वैक्रयं क्रोधा इव विचेतसः । कोऽयं वक्ष्य भयवक्ष्ण भवन्नो यान्त्यनेकमः ।
 कुलापदेशिन, सर्वे नानाचुद्धविशारदाः । भवद्भिर्न हि मे काश्चै युद्धे साहाय्यमद्य वै ।
 अश्ववीजंभेत्येवं मत्समीपाच्च नश्यत । अथ तान् वाग्भिस्त्वाभित्तासवन्वज्रधा बलौ ।
 व्यादिदेश रणे शूरानन्यानयुतम् पुनः । प्रमायगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निपदे ।
 अनीके सुमहद्वैरं नानाप्रहरणायुधं । अयान्तरोचे वज्रधा सविचुद्धिरिवामुदैः ।
 बाणानीकैः समभवद्वाह्नं संदीप्तलोचनैः । केचित् क्षितिक्षाः प्राक्रोशन् गजा इव समन्ततः ।
 अन्येऽन्तरीरेऽन्यमदन् धर्मान् इव तोयदाः । ततस्तत् सुमहत् सर्वैः समेतमवत पुनः ।
 त्रिष्टुतिष्ठति च तदा वाचोऽभूयन् सर्वैः । अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यवर्षत ।
 तदाद्युधं ससभस्यैकेकैः समागतः । ययुष्यत महावीर्यैर्हान्तै मरु संयुगे ।
 तेषामेव च जपाच्च परिधाक्षोमरानपि । तैरेव च तदा युद्धे तान् जघान महाबलाः ।
 पुनः परिधमुत्पुष्टं प्रमृच्छ रणमूर्धनि । स दैत्यसंधान् समरे निजघान महाबलान् ।
 निक्षिप्तं चर्षं चोत्पुष्टं प्रमृच्छ रणमूर्धनि । स तेन विचरन्मार्गेनैकः श्रुण्विवर्षणः ।
 भ्रान्तमुह्यन्तामविह्वलमायुतं विद्रुतं मुतं । दति प्रकारान् दारिचंरद्विचरन्महदुग्रतः ।
 एकं ससहस्रलात्र ददृशूरणमूर्धनि । कीडनं वज्रधा युद्धे व्यादितास्यनिबान्तसं ।
 ततस्तानाभिवन्तः हृथिरौघपरिजुगः । पुनर्भयाः प्राद्रवन्त एव वाणैः व्यवर्षितः ।
 गजवागिरघौपैस्तो उद्धमानाः समन्ततः । क्रुद्धो चान्तर्धरं धीरं रिशो जगुर्बहौजवः ।
 एवं भयमभूत्तथा दानवाणा मघारणे । एकैकस्योपरि तदा तेऽन्येभ्यः भयपोडिताः ।
 वमन्तः शोणिते जगुर्भिषादविमुखा रणे । न बभूव पुरा देवैर्दुष्टतां तादृशं भयं ।
 धादुर्गं युध्ममानानामनिरुद्धेन संयुगे । केचिदमनौ हृथिरं जघतन् वसुधातले ।
 दानवा गिरिग्रस्ताभा गदाशूलाविनाशयः । ते वाणमुसृज्य रणे जगुर्भयमसाकुलाः ।
 विशालमाकाशतलं दामवा निर्जितारणे । निःशेषमग्नाः महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीन्तदा ।
 बाण, क्रोधात् प्रज्वालन् समिद्धेऽग्निरिवाध्वरे । अन्तरोवचरो भूत्वा बाधुवादी समन्ततः ।
 गारदोऽनृत्यन् प्रीत्या अग्निरुद्धस्य संयुगे । एतन्निघ्नन्तरे चैव बाण, परमकोपेन ।
 कम्पाण्डमृष्टहोतं तु रयमाभ्याय वीर्यवान् । यथै यवानिरुद्धो सै उद्यताचोरणे स्थितः ।
 पट्टिशासिगदाशूलायुधस्य सपरसधान् । बभौ बाणहस्तेण शक्रो ध्वजयतेरिव ।
 बहुगोधाङ्गुलिभैश्च बाहुभिः स महाभुजः । कत्नाप्रहरणेपिते शूद्राभे दानवोक्तमः ।
 धिक्चमदं नदन कुह्नी विस्फारितमहाधनुः । चपरोत्तिष्ठतिष्ठति क्रोधावरकलोचन ।
 बाणनाम्नश्च संयुज्य प्राद्युधिरपराजितः । बाणस्य वदतः संन्ये तदैवेन ततोऽहवत् ।
 किदिधीमासनिर्घोषं रक्तध्वजपताक्षिणं । एवमवशावमहाङ्गं दशनन्महारथं ।

तस्य वाजिहस्यन्तु रथे युक्तं महात्मानः । पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव । ११५
 तमापतन्तं ददृगे दार्ढ्यं यदुनन्दनः । धर्महृष्टस्तो युद्धे तेजसा चाद्यपूर्वतः ।
 अश्विचर्मधरो वीरः स्वल्पः धामालालस्रः । नर्गसिंहे यथा पूर्वमादिदेव्यवधायतः ।
 आपतन्तं ददृशाथ खड्गचर्मधरं तदा । खड्गचर्मधरं तन्तु दृष्ट्वा बाणः पदान्तिनः ।
 प्रहर्षममृतं लेभे प्राद्युधिवधकाङ्क्षया । तनुषेण विहीनस्य खड्गपाणिस्य मानुषः ।
 अजेयमिति तं मत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । अनिरुद्धं रणे बाणो जितकाक्षी महाबलैः । ११६
 बाणं प्रोवाच संकुद्धो षट्छातां हस्यतामिति । बाणस्य भुवनस्तस्य श्रुत्वा प्राद्युधिराह्वे ।
 बाणस्य वदनं क्रोधाद्भ्रममानोऽभ्युद्देशत । जपा भयपरित्रला रुदते तत्र आबिनी ।
 अनिरुद्धः प्रहस्याय समाश्राप्य च तां स्थितः । श्रय बाणः शरौचाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
 चित्तेषु समरे कुद्धो ह्यनिरुद्धवधेषुया । अनिरुद्धश्च चिच्छेद काङ्क्षस्तस्य पराजयं ।
 ववर्ष शरवर्षाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः । बाणोऽनिरुद्धशिरसि काङ्क्षस्तस्य रणे बधं । ११७
 तानि बाणसहस्राणि चर्मणा ध्ववधूय सः । बभौ प्रमुखं तस्य स्थितः स्वर्थं हृदोदधे ।
 सोऽभिमनूय रणे बाणमाश्लितो यदुनन्दनः । सिद्धः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ।
 ततो बाणसहस्राधैर्मर्कसैर्दिमिराहुगैः । विचाध निश्चिन्तोऽसीच्छ्रेष्ठः प्राद्युधिमपराजितं ।
 समाहतस्ततो बाणैः खड्गचर्मधरोऽपतत् । तमापतन्तं निश्चितैरभ्यग्न-सायकैस्तदा ।
 सोऽतिविह्वो महाबाहुर्ज्यैः सन्नतपर्वभिः । क्रोधेनाति प्रज्ज्वाल चिकीर्षुः कर्म दुष्करं । ११८
 श्वधरोऽभ्युत्तैर्नाभैर्व्याणवैर्धः समाहतः । अभिभूतः क्षुभं कुद्धो ययौ बाणरयम्पति ।
 अशिमिर्गुपलैः इहलैः पट्टिशैर्लोमैस्तथा । सोऽतिविह्वः शरौघैस्तु प्राद्युधिनैर्भक्तवत् ।
 आश्रुत्य सहसा कुद्धो रथेशां तस्य सोऽपि स्थितः । अघानाशान् स खड्गेन बाणस्य रणमूर्धनि ।
 तं पुनः शरवर्षेण तोमरैः पट्टिशैस्तथा । चकारान्नाहितं बाणो युद्धमार्गविभारदः ।
 हतोऽयमिति विश्वाय प्राणदन्दावशा रणे । ततोऽभ्युत्तस्य सहसा रथवाणैश्च स्थितः । ११९
 शक्तिं बाणस्ततः कुद्धो घोररूपो भयावहः । अथाह-ज्वलितां दोषां घण्टामालालुलां रणे ।
 ज्वलनादित्यवकाशो यमदण्डोपदर्शनो । प्राहिणोत्तामधङ्गेन महोष्ठां ज्वलितमिव ।
 तामापतन्ती सम्प्रेत्य जीवितान्तकरोन्तदा । सोऽभिमनूय तदा भक्तिं अथाह पुरुषोत्तमः ।
 निर्बिम्बेद तदा बाणं तथा शतया महाबलः । सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वसुधातलं ।
 त्र माहविह्वो व्यथितो ध्वजपट्टिं समाधितः । ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुष्माण्डो नाकमनवीत् । १२०
 जपेत्तस्य दानवेष्ट्र किमेवं शत्रुमुच्यते । सञ्जलघो घ्न्य वीरो निर्बिकारोऽपि दृश्यते ।
 मायामाश्रित्य युध्यस्त नायं नथोऽन्यथा भवेत् । आत्मानं मास्र रजस्त प्रमादात् किमुत्सवे ।
 बध्यतामपमदैव न नः सर्वान्विनाशयेत् । कुष्माण्डवचनैरेव दानवेष्ट्रः प्रचोदितः ।
 बाणं हवामभिरुद्धः प्रोवाच वदताम्बरः । यथोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरं रणे ।

आदास्यान्त्यद्देतं हि गह्वरानिव पञ्चगान् । इत्येवमुक्त्वा स रथः सायुः सध्वजसारथिः ।

११८५

गन्धर्व्यनगराकारस्तथैवान्तरधीयत । विश्वायान्तरहितं वाणं प्रायुश्चिरपरानितः ।

पौरुषेण समायुक्तः संप्रेक्षत दिशो दृष्ट । आस्थाप्य तामर्षीं विद्यां ततः क्रुद्धो बलीः सुतः ।

मुनेषु निशितान् दारणांश्चो मायाधरो बली । प्रायुश्चिरविश्वेर्विद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ।

वेष्टितो बद्धा तस्य देहः पञ्चगराग्निभिः । स तु वेष्टितमर्वाङ्गो बद्धः प्रायुश्चिराह्वे ।

निप्रयत्नः कृतस्तस्यैव मैत्राक इव पर्वतः । ज्वालावलीदिवदनैः सर्पभोगैर्विवेष्टितः ।

११८६

अभीतः पर्वतः कारः प्रायुश्चिरभवद्रथे । निप्रयत्नगतिव्यापि सर्ववज्रमथैः शरैः ।

न विध्ये स भूतात्मा स्येत्ये, परिवेष्टितः । ततस्तं वाग्निरुणाग्निः संरन्ध्रः समतर्जयत् ।

वाणे ध्वजं समाश्रित्य प्रोवाचामर्षितो बधः । कुम्भाण्डं बध्यां शोभमयं वै कुलसर्पमनः ।

चारिणं येन नो लोके दूषितं दूषितात्मना । इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।

राजन् बद्धान्तरं किञ्चित् तन्मे दृष्टुं यदोच्छसि । अथ विश्वायतां कस्य कुतो वाऽप्यमहागतः ।

११८७

केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः । मयाऽयं बद्धोऽस्मै युध्नुं दृष्टो राजन्नाहारथे ।

क्रौञ्चश्चि व युद्धेषु दृश्यते देवस्य भवत् । बलवान् सत्वधर्मसः सर्वशस्त्रविशारदः ।

नार्थं बधस्तं दौषमर्षदैर्देवतत्तम । गान्धर्व्येण विवाहेन कन्येयं तव सङ्गता ।

अदेया क्षप्रतिपाद्या अतस्त्रियं बधं कुरु । विश्वाय तु बधं वाऽस्य दूषां वाऽस्य करिष्यसि ।

बधे ह्यस्य महाभेदो रक्षणे सुमहान् गुणः । अथ हि पुरुषोत्कर्षः सर्वस्या मानमर्हति ।

११८८

सर्वतो वेष्टिततनुर्न व्यत्यये भोगिभिः । कुलशैटोर्बोध्यैश्च सर्वेण च समन्वितः ।

पश्य राजन् यशोवैरिष्वितं पुरुषोत्तमं । न भो गणयते सर्वान् बधं प्राप्नोऽप्ययं वधो ।

यदि मायाप्रभावेण नात्र बद्धो भवेदयं । सर्वोत्तमगणान् सङ्गो योधयेत्काच संशयः ।

सर्व्युद्धेषु माग्निं भवेदोर्बोध्यैः अधिकृतव । शोणितौघमुनेर्गवैर्गौगमौगैश्च वेष्टितः ।

त्रिभिर्बाहुभुक्तो हला न चिन्तयति नः स्त्रियान् । इमानवस्त्रां नीतोऽपि स्वबाहुवज्रमायिकः ।

११८९

न चिन्तयति राजंस्त्रां बोर्बोशान् कोऽप्यर्थं युवा । सहस्रबाहोः ममरे दिपाङ्गः प्रमुखे स्थितः ।

न चिन्तयति ते वीर भूयो बोर्बोवस्त्रास्थितः । क्विन् यदि ते राजन् ज्ञेयो बोर्बोवस्त्रास्थितः ।

कन्या सेयं न शान्त्यस्य निर्धायात्तमेन सङ्गता । यदि चेष्टतमः कथिदयं वंशे महात्मनां ।

ततः पूजामर्थं मत्तः प्राण्येयवापुरात्तम । रक्षतामिति वक्तुं वे नयाऽस्त्विति च तत्त्विवान् ।

एवमुक्त्वा वचने कुम्भाण्डेन महात्मना । तपोव्याह तु कुम्भाण्डं वाणः शक्रनिर्वहणः ।

११९०

संरक्षिणस्तो दत्त्वा हनिमदस्य भीमतः । ययो स्त्रमेव मत्तं बलेः पुष्टो महाबलः ।

संपतं मायया दृष्ट्वा अग्निरुद्धं महात्मनः । अतोऽंशं नारदः श्रेष्ठोऽप्रमद्वान्वर्तो प्रति ।

ततोऽप्याकाशमर्धं मुनिर्दारयतीकृतः । सङ्गं जिज्ञेदयामोति प्रायुश्चिरं गह्वर्ये ।

गते अयोर्णां प्रवरे कोऽग्निरुद्धो व्यचिन्तयत् । गह्वर्यं दानवः कूरो युद्धं प्राप्य न संशयः ।

स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरं । आपयिष्यति तत्त्वेन ह्रममर्थं यथैव तत् ।

१९१५

नागैर्विवेष्टिते दृष्ट्वा ऊषा प्रायुषिमातुरा । करोद् वाष्पयक्तावो तामाह रुदतो पुनः ।

किमिदं कथ्यते भोऽह मा स्मैस्तं शृणुमलोचने । पश्य सुत्रोणि सम्प्राप्तं नक्तृते मधुसूदने ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा वाङ्मनसं बलस्य च । दानवा नाशमेव्यन्ति गर्भायासुरयोषितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्ताऽनिरुद्धेन ऊषा विश्वम्भमागता । नृशंसं पितरश्चैव मोचते सा सुमथसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रेण विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धवन्धने सप्तसत्रत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा वाणपुत्रे वीरः सेऽनिरुद्धः सहोषया । सखिरुद्धोऽसुरेऽङ्गे वाणेन बलिस्तमुना ।

१९१६

तदा देवी स कौमारी रत्नार्थं प्ररणं गतः । यद्वीरतमनिरुद्धेन देव्यालोचनमिदं शृणु ।

अनन्तमर्चयं दिव्यासादिदेवं सनातनं । गारायणं नमस्तस्य प्रवरं प्रथमं विभुं ।

अष्टौ कात्यायनी देवीमार्था लोकात्मकतां । वरदां कीर्तयिष्यामि नामभिर्चरिषंस्तुते ।

अष्टभिर्देवैस्तेष्वैव वाक्पुत्रैश्चिन्तां शृणुमः । तां देवीं सर्वदेव्यां सर्वलोकात्मकतां ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुभगिनी नमाम्यात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोत्रे कृताञ्जलिः ।

१९१७

गौतमीं केशभयदां यशोदानन्दिवर्द्धनी । मेधां गेमुलवभूतां नन्दगोपस्य नन्दिनी ।

प्राज्ञां दक्षां शिवा पुष्पां दम्पुत्रप्रमर्दिनी । तां देवीं सर्वदेव्यां सर्वभूतनमस्कतां ।

दर्शनीं पूरणीं मार्गां शशिवर्णां शशिप्रभां । शान्तिं वृषाश्च जननीस्त्वैश्वरीं तेषणीं तथा ।

स्तव्यां देवीं सर्वगणैः सर्वभूतनमस्कतां । कालीं कात्यायनीं देवीं भयदां भयनाशिनी ।

कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणी । मोदानिनीं मेघवरां वेनालीं विपुलावनां ।

१९१८

धूम्रस्तव्यां महाभागां प्रकुलीं रेवतीं तथा । त्रियोनां पद्मिनीं पद्मे पोषमासी चतुर्दशे ।

सप्तार्चिर्भति च्छराणि नच । सर्व्यां दिशो दश । नगरीपवनोद्यानचयः हालनवासिनी ।

क्षीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तिमार्गां दिग्गन्ध्यां नमस्तस्मिन् सरस्वती ।

वेदानां मातरश्चैव सावित्री भक्तवत्सला । तपस्विनीं शान्तिकरीमेकान्तशां सनातनीं ।

क्षौटोर्था मदिरां अष्टाभिन्नां मन्यववाभिनीं । भूतार्थीं भयकरीं कुम्भाङ्गीं कुसुमप्रियां ।

१९१९

दारुणीं मन्दरावलीं विन्ध्यकैलाषवासिनीं । वराङ्गनां विहरणां वरङ्गनां वरपत्नीं ।

दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निगुह्या नयदर्शिनीं । सुगमियां ॥ तां देवीं वज्राशत्रुनाशं प्रियां ।

किगतीक्षोरवर्णां चारुमेनानमस्कतां । आयुषां योगिनीं योग्या सर्वपर्वतवासिनीं ।

निगुह्यामगुह्यामयनीं गजकुम्भीपमननीं । जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारुमेवितां ।

वरां कुमारप्रभां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पद्माश्रदेवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।

१९२०

कद्रुपुत्रनरस्य पुत्रपौत्रवरस्तियः । माता पिता जगन्माता । दिवि देवासुरगणैः ।

अपिपद्मयोगिनाश्च यद्यगन्धर्वमेवितां । विद्याधराणां नारीषु माध्वीसु नग्रास्य च ।

स्वमेतासु मादीपु सर्वभूतः प्रया । नन्द्युतादिषु तेषां किञ्चिद्वीर्यमेविने ।

स गला नारदस्य च शङ्खचक्रगदाधरं । आपयिष्यति तत्त्वेन दममर्थं यथैव तत् ।

१०२५

नामैश्वर्येष्ठितं दृष्ट्वा ऊषा प्रायुष्मिमातुरा । हरोद वाप्यरक्ताची तामाह हृदतो पुनः ।

किमिदं ब्रूयते भोरु मा भैस्व शुभलोचने । पश्य सुत्रोणि सम्प्राप्तं नत्कृते नधुसूदनं ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा बाहुशब्दं बलस्य च । दानवा नाशमेयन्ति गर्भाश्चासुरयोधितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्ताऽनिरुद्धेन ऊषा विसम्भ्रमागता । नृशंसं पितरश्चैव शोचते सा सुमन्धमा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बाणयुद्धे अनिरुद्धवन्धने सप्तसप्तत्यधिकशतौऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा बाणपुरे धीरः सोऽनिरुद्धः सहोषया । सन्निरुद्धोऽसुरेन्द्रेण बाणेन बलिस्तनुना ।

तदा देवी स कामारी रचार्यं शरणं गतः । यज्ञीतमनिरुद्धेन दैत्यालोचमिदं शृणु ।

अनन्तमत्तं दिव्यमादिदेवं सनातन । नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रयमं विभुं ।

चण्डो कात्यायनी देवीमाया लोकनमस्कृता । वरदा कीर्त्तयिष्यामि नामभिर्हरिबन्धुते ।

अपिभिर्हृतेत्येव वाक्पुण्यैश्चिन्तां श्रुत्वा । ता देवीं सर्वदेवता सर्वलोकनमस्कृता ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुमगिनौ नमाम्वात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन श्रुचिः स्तोत्रे

गौतमी कंसभयदां यशोदानन्दिवर्द्धिनीं । मेधां गेमुलसम्भृतां तन्द्योपस्य नन्दिनी ।

प्राज्ञां दद्यां शिवां पुण्यां दनुपुत्रप्रमर्दिनीं । तां देवीं सर्वदेवतां सर्वभूतनमस्कृता

दर्शने पूरणे मायां शशिवक्त्रां शशिप्रभां । शान्तिं धृवास्तु जननीमोहनीं तोषण

स्त्यां देवीं सर्पिण्यै सर्वभूतनमस्कृता । काष्ठो कात्यायनी देवो भयदां भय

कात्यायनी कामगमां चिन्तां ब्रह्मचारिणी । सोदानिनीं मेघरवां देतालो वि

पूयस्थानां महाभागां शकुनी रेवतीं तथा । नियोना पद्मिनी पद्मी पोषमासः

सप्ताविशतिश्च बाणि नद्यः सर्वा दिशो द्रव्य । नगरोपवनोद्यानचयः शालनया

श्रीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तिनामां दिशः स

वेदानां मातरश्चैव सावित्री भक्तवत्सला । तपस्विनीं शान्तिकरीं मेरुनामा च

कौटोथी मन्दिरा चण्ड मिला मलयवाहिनीं । भूतघात्री भयकरी कुषा

दारणी मन्दरावलीं विन्ध्यकैलाषवासिनीं । वराहना सिंहरथां बडका

दुर्लभा दुर्जया दुर्गा निशुल्कनयदग्निनी । सुरापिशां सुरा देवो वज्रर

किराती धीरवधनीं शैरसेनानमस्कृता । आन्येषां सोमयां सौम्या सर्वेषां

निशुल्कशङ्खमयनीं गजकुम्भोपमस्तनीं । जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचार

वरां कुमारप्रभां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पद्मसिद्धदेवक्यानां पद्मो देवग

कट्टपुष्पमदच्छस्य पुष्पपौत्तररक्षियः । माता पिता जगन्माता दिवि देवा

अपिपत्नीगणानाञ्च यत्तज्जन्मवैविधा । विद्याधराणां नारीषु माधोसु न

स्वमेतासु नारीषु सर्वभूतायया ह्यपि । नमस्कृताऽपि तैलोक्ते किजरोद्भावा

गृधुर्ध्वं यादवाः सर्वे यथा चिन्तान्वितो ब्रह्म । अनिबद्धे हते गूरे शयिन्या सर्वपार्थिवाः ।
 अत्रणा हव मंथने सर्वान्निष्ठान् सवान्धवान् । आङ्कक्षेव नो राजा हतः जालेन वै पुरा ।
 प्रत्यानीतः स चास्माभिर्मुहुं कृत्वा सुदाहयं । प्रधुष्यसापि नो बाले मन्त्रेण हतो ह्यभूत् ।
 स तं निहत्य समरे प्राप्नो रक्षिणिनन्दनः । ददन्तु मुमहन् कष्टं प्राद्युषिः क प्रवाधितः ।
 नैवविधमहं दैवं स्मरामि मनुजवर्णाः । भक्षणा मुष्टितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ।
 तद्याहं यानुबन्धस्य हरिष्ये जीवितं रणे । हत्येवमुक्ते कृष्णेन सत्यैर्कर्माकामप्रवोत् ।
 चराः कृष्ण प्रमुच्यन्तामनिबद्धस्य मागेषु । सपन्थैतवनाद्देशं मार्गन्तु वसुधामिमां ।
 आङ्कूर्णं प्राह कृष्णस्य क्षितं कृत्वा वषट्पादा । अन्वेपथेऽनिबद्धस्य चरानादिश्च मा चिरं ।
 आभ्यन्तराद्य बाह्याद्य व्यादिश्यन्तां चरा नृप ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ केयवस्य वचः श्रुता आङ्कक्षस्वरितोऽभवत् । अन्वेपथेऽनिबद्धस्य चरान् व्यादिष्टवांशदा ।

ततश्चाराद्य व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना । हया रथाद्य व्यादिष्टाः पार्थिवेन महात्मना ।
 अभ्यन्तराद्य मार्गं बाह्यातय समन्ततः । वेणुमनं क्षतावेष्टं तथा रैवतकं गिरि ।
 अक्षवन्ते गिरिष्वेव मार्गं नरिता हयैः । एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गितयं समन्ततः ।
 पातय्यसापि निःशङ्कमुद्यानेषु समन्ततः । हयानः स वृक्षाणि रथानाद्यायन्तेकम् ।
 आहस्य नरिताः सर्वे मार्गं यदुलन्दनं । धेनापतिरनाष्टिरिदं वचनमप्रवोत् ।
 कृष्णमक्रिष्टकर्मायमप्युतं भोतभोतवत् । गृधु कृष्ण वचो मद्यं यदि ते रैवते प्रभो ।
 चिरात् प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं आपते मतिः । अनिब्रोमा पुत्रोमा च निमुन्दनरक्षो हनो ।
 भौमः शत्रव्य निहतो मेन्दो द्विविद एव च । हयपीवय मुमहन् यानुबन्धस्तथा हतः ।
 तादृशे विपक्षे वृत्ते देवहेतोः सुदाहये । सर्वान्छोननि कर्ष्याणि निःशेषापि रणे रणे ।
 कृतवामसि गोविन्द पार्श्विणाहय नास्ति ते । हदं कर्षं तया कृष्ण यानुबन्धं हते रणे ।
 पारिजातस्य हरणे यत् कृतं कर्षं दुन्दुभैरं । तत्र मरुक्षया कृष्ण रेरावतमिरोगतः ।
 निष्पतिता बाङ्गोर्ध्वेण खयं युद्धविभारदः । तंन वैरं तया बाहुं कर्षयं नात्र धंशयः ।
 वेदानुबन्धस्य महांशेन फार्यंस्तथा सह । तत्रानिबद्धहरणे हतं मधवता सुषे ।
 न क्षान्त्य भवच्छक्तिर्भरनिधातनम्यति । हत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नग हव शयन् ।
 उवाच वचनं धीनामनाष्टिं नष्टवचं । धेनानोद्यात मा मेवं न देवाः सुद्रुक्चिह्नः ।
 नाकतश्च न च क्षीरा नावजिज्ञा न शस्त्रिणाः । देवनायंश्च मे यत्रो महान्दानरधंयये ।
 तेषां त्रिपार्श्वस्य रणे हस्ति दुग्गायशानुरान् । तपरस्तब्धनायास्मि तद्गच्छत्यरायकः ।
 ययं पापं हरिष्यन्ति विद्यायैर्विधे हि मा । अशुद्राः मत्पश्यन्त्य नि यं भक्तान्कल्पिनः ।
 न मेभ्या विद्यते पापं यात्रिभूतान् प्रभाषये । कदाचिद्दिह पोद्य-आदिनिबद्धो हतो भवेत् ।
 देवेषु यमपेक्षेणु भेतत् कर्षं विधोषते ।

१११

१११३

१११

१११३

१११

१११३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत् सुखमाप्नुतः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । ॥ ११८ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाण्युद्धे अनिरुद्धकृतार्यास्तवे षष्ठसप्तत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुद्रः सर्वयोपितः । प्रियं नायमपश्यन्त्यः कुरन्त्य इव संधशः ।

अथो धिक्किमिदं नाय नाथे कृण्वे व्यवस्थिते । अनाया इव संधशा रुदिमो भयपीडिताः ।

यस्मिन्प्रमुखा देवाः सादित्याः सनरुद्राः । बाहुच्छायां समाश्रित्य वचनि दिवि निर्हताः ।

तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयं । यस्यानिरुद्धः पौत्रः स चोरः केनापि नो हतः ।

अथो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्घतं । वासुदेवस्य चः श्रीधः प्रज्जालयति दुःखं । ॥ ११८ ॥

व्यादितास्त्रस्य यो मृत्याहं बाधे परिवर्तते । स वासुदेवं समेर मोहनं प्रत्युदियाद्रिपुः ।

इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपुद्भव । कथं जीवन् विमुच्येत साचादपि शचीपतिः ।

शतनायाः स्रगोण्याः स्रग्वयस्य विनाशताः । विप्रयोगेन नायस्य कृतान्तव्रगाः कृताः ।

इत्येवं ता रुदन्यस्य वदन्यस्य पुनः पुनः । नेत्रजं वारि मुमुक्षुरश्रवं परमाङ्गना ।

तासां वाप्याम्बुपूर्णाणि नयनानि चक्राग्रिरे । सलिलेनासुतानोव पङ्कजाणि जलजग्मे । ॥ ११९ ॥

तासामरालपङ्काणि रागिमुत्तिग्नुमानि च । अधिरेषासुतानोव नयनानि चक्राग्रिरे ।

तासां हर्म्यतलन्यानां हर्षमासौमहास्त्रनः । कुररोणमिश्राक्षग्रे रुदतोनां सदृशः ।

तं युवा निनदं धीरमपूर्वभयमागतं । उत्पेतुः सहसा स्त्रेभ्यो गृहेभ्यः पृथपर्वभाः ।

कस्मादेवोऽनिरुद्धस्य श्रूयते रुदितस्त्रनः । गृहे कृष्णामिरुद्गतां सुतो नो भयमागतं ।

इत्येवमुपसृज्योन्त्यं श्लेष्टविलसन्नगद्गदाः । श्लाघयिंता यया विंष्टा गुहाभ्य इव निःसृताः । ॥ १२० ॥

सशस्त्रमेरो कृष्णस्य सभायामाहता तदा । तस्याः शब्देन ते सर्वे सभामागत्य धिडिताः ।

किमेतदिति तेऽन्येभ्यः समष्टं क्लृप्तं यादवाः । अन्योन्यस्य हि ते सर्वे यथान्यायमवेदयन् ।

ततस्ते वाप्यपूर्णाचाः क्रोधासंरक्तलोचनाः । निश्चमनो व्यतिष्ठन्त यादवा मुहुर्दुर्बदाः ।

दृष्पीभूतेषु सर्वेषु विश्वयुवांक्यमवोत् । कृष्णं प्रहरतां श्लेष्टं निश्चमन् भृङ्गभृङ्गः ।

किमेवं चिन्तयाविष्टः पुद्गलेभ्य भवानिह । तव बाहुव्रजप्राणमाश्रिताः सर्वयादवाः । ॥ १२१ ॥

भवन्तः श्रिताः कृष्णं संविभृक्षाय सर्वैः । तयैव भगवान् शकस्त्वव्याघ्रेण जयाजयौ ।

सुखं स्वपिति निद्रिनाः कथं तं चिन्तयाविष्टः । योऽकृष्णगरमवोत्थं सर्वे ते ज्ञातयो गताः ।

तान्मज्जमानानेकसुखं समुद्धर महाभुज । किमेवं चिन्तयाविष्टो न किञ्चिदभिभाषये ।

चिन्तां कर्तुं वया देव न लभर्हसि माधव । इत्येवमुक्तः कृष्णश्च निःश्वस्य सुचिरं वज्र ।

प्राप्तं वाक्यं स वाक्यज्ञो वृहस्पतिरिव स्वयं । ॥ १२२ ॥

॥ कृष्ण उवाच ॥ विश्वेभ्यः चिन्तयाविष्ट एतत् कार्यमचिन्तयं । विचिन्तयंस्तद्वशात् कार्यस्य न लभे गतिं ।

तयाहं भवताऽप्युक्तो नोचरं विदधे कश्चित् । दाशार्द्धमपमयेऽहं वदाम्यर्थवती गिरि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चिन्तयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । कृष्णस्य वचनं श्रुता तदाऽकूरोऽजवीदधः ।
मधुरं श्रवणया वाचा शोऽय वाक्यविशारदः । यच्छकस्य प्रभो कार्यं तदस्माकं विनिश्चितं ।
अस्माकस्यापि यत्कार्यं तद्वि कार्यं शचीपते । शंख्याय वयं देवैरस्माभिरपि देवतः । ११४
देवार्थं भवांस्यापि मानुषतमुपागतः । विष्णुर्कम्पुनिष्ठा वीरो देवदेवः सनातनः ।
एवमकूरवचनैद्योदितो मधुसूदन । श्लिग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभभाषत ।
नायं देवेन गन्धर्वैर्न धनेनापि राक्षसे । प्रद्युम्नपुत्रोऽपहृतः पुंयत्ना तु हतः स्त्रिया ।
मायाविदग्धाः पुंस्यो दैत्यदानवयोषितः । तामिहृतो न सन्देहो नान्यतो विघते भयं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने श्रुत्वेन तु महात्मना । श्रयावगम्य तन्नेन यदुक्तं यदुमपठते । ११५
उदतिष्ठन्महानादक्षदा कृष्णं प्रशंसयन् । चिन्तयन् च तु सर्वेषां सूतमागधवन्दिनां ।
मधुरं प्रद्युम्नं शब्दो माधवस्य निवेशने । ते चराः सर्वतः सर्वे सभाद्वारमुपागताः ।
शौनर्गदया वाचा हृदं वचनमब्रुवन् । उद्यानानि सभाः प्रेक्षा गुह्यं नद्यः शरांसि च ।
एकैकं शतशो राजन् मार्गितं न च दृश्यते । अथ कृष्णचरा राजकुपगत्स तदाऽमुवन् ।
सर्वे संविदिता देशाः प्राद्युष्मिन् च दृश्यते । यदन्यत् संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन । ११६
तदाज्ञापय नः विप्रमनिदृष्टस्य मार्गणे । ततस्ते दीनमनसः सर्वे वाय्पाकुलेक्षणाः ।
अन्यान्यमभभाषन् किन्तु कार्यमुत्तरं । सन्दृष्टौष्ठपटाः केचित् केचिदाय्पाकुलेक्षणाः ।
केचित्कुटिमाख्याय चिन्तयन्त्ययैरिदृशे । एवं चिन्तयतां तेषां वक्ष्येमभिभाषतां ।
अनिदृष्टः कुतश्चेति सन्मनः, सुमहानभूत । अन्यान्यमभिबीज्यन्ते साद्वा यातमन्वयः ।
तां निशां विमनस्कान्ते गमयेयुः कथञ्चन । अनिदृष्टो हतश्चेति पुनः पुनरिन्दम । ११७
एवञ्च मुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा । ततस्त्वय्यनिनादैव शङ्काया च महाहस्यैः ।
प्रबोधनं नचावाहोः कृष्णस्याक्रियतालये । ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।
प्रतिवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव । दृष्ट्वा तु यादवान् सर्वान् श्रुत्वेन सह सङ्गताम् ।
ततः शयशब्देन माधव प्रत्यभूजयत् । उद्यमेनादयस्ते च तस्मैपि प्रत्यभूजयन् ।
अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्जय । मधुपर्कश्च गात्रैव नारदाय ददौ प्रभुः । ११८
सोपविश्यासने मुने स्फट्पास्तरणधरे । सुखाधीनो यथान्नायमुवाचेदं वरार्थवत् ।
॥ नारद उवाच ॥ किमेवं चिन्तयाविष्टा नि शङ्का गतमानसा । उत्साहहोनाः सर्वे वै क्रीवा इव समायते ।
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । वासुदेवोऽजवीदार्क्यं श्रूयतां भगवच्चिदं ।
अनिदृष्टो हतो ब्रह्मन् केनापि निर्गम सुमत । तस्मात्तैः सर्वै एव सा चिन्तयाविष्टचेष्टः ।
एव ते यदि वृत्तान्तं श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने । भगवन्कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानस । ११९
इत्येवमुक्ते वचने केवलेन महात्मना । प्रहस्य नारदः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ।
निवृत्तं सुमहद्युद्धं देवासुरसमं महत् । अनिदृष्टस्य पैकस्य वाणस्य च महास्थे ।

यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः । प्रजापतीनां साध्यानां विद्वद्भिरास्य ग्रास्यतः ।

सूयमानः सत्त्वैः शूभैः सूतमागधवन्दिभिः । चषिभिश्च महाभागैर्बन्धुवैशङ्कपराभिः ।

संविधानमयाश्चाप्य दारकायां महाभुजः । गमनाय मतिञ्चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ।

आस्थितो गरुडं देवस्तस्य चान् विलासुधः । पृष्ठतोऽपि बलस्याय प्रसुधः शत्रुकर्षणः ।

जय वाणं महाबाहो ये चास्यानुचरा रणे । न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्ते महाभुधे ।

प्रसादान्ति भुवा सक्तीर्बिभ्रयस्य पराक्रमे । विजेष्यसे रणे शत्रून् दैत्यैर्ज्ञं सहसैनिकं ।

बिड्भारण्यसधानां महर्षीणाञ्च सर्वेशः । शूखन् वायोऽन्तरीक्षस्थाः प्रययौ क्रेश्वरी रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि क्षेमाशौच्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्त्वय्यनिनादैश्च शङ्खानाञ्च महास्रवैः । वन्दिभागधसूतानां सत्त्वैश्चापि सहस्रजः ।

शत्रून्मुखैर्जघामोर्भिः सूयमानोऽय मानवैः । धमार रूपं सोमार्कशक्रार्थं सद्युग्रं तदा ।

अतीव शूद्रभूमे रूपं व्योम तस्योत्पत्तिव्यतः । वैनेतेयस्य भद्रं ते र्हितं हरितेजसा ।

अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्वताकारसन्निभः । विषभौ पुच्छरोष्ठाक्षौ विक्राङ्गन् वाणसंघयं ।

अक्षिचक्रगदावृथा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः । चर्म शङ्खं तथा वज्रं शङ्खश्चैवास्त्रा वामतः ।

श्रीर्षाणान् सृष्टस्रश्च विहितं शार्ङ्गधन्वना । सृष्टस्रश्चापि क्षायानां वहन् सद्युर्षणस्तदा ।

श्वेतप्रहरणोऽष्टयः कैलास इव शूद्रवान् । आस्थितो गरुडं राम उद्यक्षिव निशाकरः ।

सन्ततकुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः । प्रद्युम्नस्य महाबाहो संयामे विकसित्यतः ।

स पञ्चस्रविधैर्विभुधन् पर्वतान् वज्रज । जगाम भाभं बलवान् वातस्य प्रतिपेधयन् ।

अथ वायोऽरतिगतिमास्याय गदउक्षदा । बिड्भारण्यसंधानां सुखं मार्गमवातरत् ।

अथ रामोऽब्रवीदाद्यं कृष्णमप्रतिभं रणे । स्वामिः भ्रामर्भिर्हिनाः स्र कृष्ण कृष्णादपूर्न्वतु ।

सर्वे कनकवर्णाभाः संतृप्ताः स्र न संशयः । किमिदं ब्रूहि बलस्य किं जेरोः पार्श्वगा वयं ।

॥ भगवानुवाच ॥ मन्ये वाणस्य नगरमभ्यासस्यमरिन्दम । रक्षाद्यै तस्य निर्याता वज्रिरेष स्थितो ज्वलन् ।

अग्रेराहवनीयस्य प्रभया स्रः सम्राज्ञा । तेन श्री वर्षवैकृण्मिदं ज्ञातं हलायुध ।

॥ राम उवाच ॥ यदि स्रः स्रजिकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः । तदिदं तस्य स्वयं बुद्ध्या यद्वानन्तरं हित ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ कुरुस्य वैनेतेय त्वं ययः कार्यमनन्तरं । तया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्श्रुत्वा तु गरुडो वायुदेवस्य भाषितं । चक्रे मुखसहस्रं हि कामरूपो महावचः ।

गङ्गामुपागमन्तूर्ध्वं वैनेतेयस्ततो बलौ । आश्रुत्याकाशमन्त्रायामायोय सलिलं बद्ध ।

प्रवर्षोपरि गतो वैनेतेयः प्रतापवान् । तेनाग्निं प्रमयामास बुद्धिमान् विनात्मजः ।

अग्निराहवनीयस्तु ततः शक्तिमुपागमत् । तं दृष्ट्वाहवनीयस्तु शान्तमाकाशगङ्गाया ।

परमं विष्णवं गत्वा सुपेक्षां वाक्यमब्रवीत् । अशौ वोर्ध्वमयाग्नेन्त वाऽहदुग्धगंधयै ।

तदेव वर्षवैकृत्यं चक्रे कृष्णस्य धीमतः । त्रयस्यपार्श्वं लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।

गच्छ मे ह्यगमान् देशान् विजयस्य तवाश्रयात् । गुरुत्वान्नेरुतस्यस्त्वं लघुत्वात् पवनोपमः ।

भूते भये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे । सत्यधन्य महाभाग वैनतेय महाद्युते ।

क्षेममद्यानुद्वहार्थं साहाय्यमुपकल्पतां ।

१००

॥ गच्छ उवाच ॥ अत्यहुतमिदं वार्ष्णेय तव कृष्णमहाभुज । तत्प्रयादायु विजयः सर्वत्र मम केशव ।

धन्योऽस्म्यनुसृष्टोतोऽस्मि संखवान्धुसूदन । श्रोतव्यस्त्वं मया कृष्ण सौमि नं तं महाभुज ।

वेदाध्यय. सुराध्यय. सर्वकासप्रदो भवान् । शमोषदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः ।

चतुर्भुजचतुर्भुजिच्छातुर्धौचप्रवक्तकः । चातुराश्रम्यवेता च चतुर्होता महाकविः ।

धनुर्धरस्रजधरो भवान् शङ्खधरो महान् । भवान् पूर्णेषु देहेषु ख्यातो भूमिधर. प्रभो ।

साङ्गुली मुषली चक्री देवकोतनयो भवान् । गोवर्द्धनधरश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ।

चानूरमयनश्चैव मत्सादिर्नक्षभावनः । मत्प्रमियो महामत्सो महापुरुषदत्तपि ।

विप्रप्रियो विप्रचितो विप्रज्ञो विप्रभावनः । ब्रह्मण्यय वरंखय महान्दामिदर. सतः ।

प्रसन्नमयनश्चैव कौशिक दामवान्कः । अश्लोषश्च हन्ता वे तथा रावणनाशनः ।

विभीषणश्च भगवाचाज्यदो बालिनाशनः । सुषोढराज्यदाता च बलिद्राज्यापहारकः ।

रजश्चर्मा मथारज. समुद्रोदरधन्व. । वरुणश्च भवान् ख्यातो भवांश्च हरिदुद्भवः ।

भवान् खड्गधरो धन्यो धनुर्धरधरो महान् । दानार्ह इति विख्यातो महाधन्या धनुःप्रियः ।

गोविन्द इति विख्यातो जलधिस्तश्च सुप्रतः । आकाशश्च तमश्चैव समुद्रमयनो महान् ।

भवान् क्षणीं यज्जफलो भवान् खर्गधरो मही । तमेव च महाभियो वीजनिष्यत्तिरेव च ।

त्रैलोक्यमयनश्चैव कोपकोभमनारण्यः । भवान् कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धरः ।

वन्तौ वरुनश्चैव प्रलयो मलयो महान् । हिरण्यगर्भो भूगर्भो रूपवान् पुरुषोत्तमः ।

ईशश्च च महदेवस्तमसश्च गुणान्वितः । सोतुमिच्छति नो देवसोतव्यस्त्वं सनातनः ।

चक्षुषा ये तया घोरा. प्राणिनश्च निरीचिताः । जतालो वमदखेन तिर्य्यङ् निरयगामिन

ये तया परमप्रीत्या प्राणिनो वै निरीचिताः । इह च मेव ते सर्वे सर्वथा खर्गगामिनः ।

एष तेऽहं महानाहो वरुण श्रासने स्थितः । जयशब्दं ततः कृत्वा गरुडः प्राह केशवं ।

अयमस्मि स्थितो वीर आरुह्यस्व महानलः । यः कृष्णपार्श्वभागस्य हर्षादेव स्थितोऽभवत् ।

प्राह कष्टे परिख्यय माधवो गरुडं ततः । सखे शत्रुविनाशाय शर्षोऽय प्रतिगृह्यता ।

दत्तार्थं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदाधिभूत् । आरुरोह महाबाहुः सुपर्ण पुरुषोत्तमः ।

कृष्णकेशश्च वलवान् जिष्णुः कृष्णश्च बलभः । चतुर्दशतुल्याऽयत्तुर्नैद पडङ्गवित् ।

श्रीकृष्णोऽरविन्दाच ऊर्ध्वरोमा मृदुलच. । समान्त्रिचि समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्वरः ।

क्षिप्रगभीरनिर्घोषो दृप्तबाहुर्भट्टाभुजः । आजानुबाहुः क्षासाश्च सिंहविक्षष्टविक्रमः ।

महस्रमिव सूर्याणां दीपमानः प्रकाशते ॥ प्रभुर्माति भूतात्मा भूताना भावन प्रभुः ।

१०१३

तदसङ्ख्यमेकस्य महाध्वनसचिम्बं । नीलाञ्जनचयप्रख्यमप्रमेयमयावयं ।

ते प्रदीप्तप्रहरण दैत्यदानवराक्षसा । प्रमाद्यगणमुखाश्च प्रासुधन कृष्णमथर्व ।

सर्वतलो प्रदीप्तास्ते रश्मिचक्रिरीवाग्निभि । अभ्युपेत्य तदा तूष्णीं चराचरदानवै ।

प्रीयते हरिरेतेषां शतशोऽपि संयुगे । तद्वलन्तु समासाद्य बलमद्रेः महाबलः ।

॥ प्रोवाच पचन तत्र परस्त्रबलनाशन । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषा महाभयं ।

इति सञ्ज्ञोदित कृष्णो बलमद्रेः धीमता । तेषां बधार्थमाशेषं जग्राह युधोत्तम ।

अस्त्रमग्नविदा श्रेष्ठे यमान्तकसमप्रभ । प्रविधूयाद्युरगणान् कथादास्तेषां तेजसा ।

प्रयदौ त्वया युक्तो यथादुःस्थित तद्वत् । शुलपट्टिशशङ्खवृष्टिभिर्नाकपरिघायुधं ।

प्रमाद्यगणभूषिष्ठ बलन्तदभवत् चितौ । शैलमेघप्रतीकाश्चैर्नाकारूपैर्भयावहैः ।

वाहने सघण सर्वे योधास्तवावतस्त्रिरे । जातोऽङ्गतेरिव सनैर्विमूर्ध्ना रिवारक्षसैः ।

शुशुभे तत्र वज्रसैरनोक्तैर्बलघनिभि । कुक्षिरे पट्टिमे शुभेनैर्गदाभिर्भुजबैलया ।

आधावन्तदसङ्ख्ये शशुभे सर्वतोऽर्धम् । वेनतैर्यगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमन्त्रोत्तरं ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतद्व्यस्यते बलं । एतै सह रणे योऽङ्गमिच्छानि पुदयोत्तम ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ ममाथेयैव वज्राता बुद्धिरित्यमन्त्रोत्तरं । एभि सह रणे योऽङ्गमिच्छेय योऽधवन्तने ।

युध्यत प्राप्नुवन्त्यास्त सुपर्णो वै नमायत । सखे पार्थे च प्रद्युम्नतया मे दक्षिणे भवान् ।

रक्षितश्चमथान्योन्यमस्मिन् घोरि महाभये ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एवं ब्रुवन्तो न्योन्यमविरुद्धा खगोत्तमैः । गिरिशङ्कनिभैर्धुङ्गे मदामुपलक्ष्य लैः ।

युध्यतोऽौहिणेयस्य रौद्र रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्वभूतानि कालस्यैव दिधवत ।

आहत्य लाङ्गलाद्येण मुपलंभावपीययत् । चरत्यतिवहो रामो युद्धसागंविशारद ।

प्रद्युम्न शरजालैस्तान् समन्तात् पथ्यंवारयत् । दानवान् पुरुषव्याघ्रौ युध्यमानान्तहाबल ।

खिद्याञ्जनचयप्रख्य शङ्खवक्त्रगदाधर । प्रभाष्य वज्रश शङ्खमयुधश्च वनाह्नः ।

पक्षप्रहाराभिहतान् तुण्डाग्रनखविधत्ता । नीता नैव हतमुख वेनतैरेव धीमता ।

तैर्हन्त्यमान दैत्यानामनीकं भीमविक्रम । अभव्यत तदा सङ्ख्ये वाणवर्षसमाहृतं ।

भज्ययानेध्वनीकेषु चानुक्काम समभ्ययात् । ज्वरस्त्रिपादस्त्रिगिरा पटभुजो नञ्जोचन ।

भस्मप्रहरणो रौद्र कालान्तकयमोपम । नन्दमेघसदृखल तुल्यो निधातनित्यन ।

निययन् जृम्भमाणस्य निद्रान्विततनुर्ध्वज । नेत्राभ्यामाकुलं वक्त्रमुक्ता कुर्वन् धमन्मुक्ता ।

सहस्रोऽस्मा रत्नानां च विभक्तित इव श्वयन् । हलायुधमभिकुट्ट सचेतमिदममन्त्रोत्तरं ।

विमेव बलसक्तोऽसि न मा पश्यसि सयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् गोख्येव रणमुद्धूनि ।

इत्येवमुक्ता प्रसन्नं हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिर्घोरैर्भूष्टिभिर्नयनं मय ।

चरतस्तत्र सपामे मण्डलानि सहस्रशः । रौहिणेयस्य श्रेष्ठेण च स्थानमद्वयतः ।

१४८

१४९

१५०

१५१

१५२

१५३

कृष्णः सङ्कर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः । ततः प्रशान्ते दक्षणे शंभुतसे स पश्चिमात् ।
 स पञ्चवल्गुविधेयैः कुर्वन् घोरं महास्त्रजम् । तान्द्रुष्ट्वा चिन्तयन्स्त्रयं रुद्रस्यानुचराम्ययः ।
 आस्त्रिता गर्दभे ह्येते नानारूपा भयावहा । त्रिमूर्तिमिव सम्प्रप्राप्ता केवापीमे नरास्त्रयः ।
 निरुधेयं नाभ्यगच्छन्त ते गिरिजन्मनुद्वयः । प्रावर्त्तयन्त्यं संप्राप्तं तैस्त्रिभिः सह यादवेः ।
 तेषां युद्धे प्रसक्तानां सभादः सुमहानभूत् । तच्च श्रुत्वा महानाद विह्वलानिव गर्जन्तां ।
 अथाङ्गिराः स्वरुपं प्रेषयामास बुद्धिमन् । यत्र तद्वर्त्तते युद्धं तत्र गच्छ माचिरं ।
 अयाज्ञस्तस्य बाणेन पुरोधोऽस्ति मनोभवः । दृष्ट्वा तत् सर्वमागच्छ दयुक्तः प्रस्नतस्तरन् ।
 तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्त्तमानमुदैषत । अग्नौ नो वासुदेवेन शंभुकानः महाह्वये ।
 ते जातवेदसः सर्वे कल्पायः कुसुमस्तया । दहनः शेषशेषश्च तपनश्च महाबलः ।

१४१

१४२

स्वाहाकारश्च विषये प्रख्याताः पञ्च बह्वयः । अथापरं महाभागः शैरनौकैर्व्यवस्थिताः ।
 पिठरः पतंगः स्रवश्चगाधो भ्राज एव च । स्वाहाकाराश्च पञ्च प्रायुर्द्वौलेशि चाग्रयः ।
 ष्योतिष्टोमविभक्तौ च वषट्काराश्चैव पुनः । दावग्नौ समुत्थेते महात्मासौ महाद्युतो ।
 अग्निं य रयमास्त्राय शूलमुद्यन्त आस्त्रं । तयोन्मयेऽङ्गिराश्चैव महापिन्विभसौ रथे ।
 स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा विमुञ्चन्तं त्रिगच्छरान् । कृष्णः प्रोवाच संकुशः स्रग्विज पुनः पुनः ।
 तिष्ठध्वमग्रयः सर्वे एष वो विदधे भयं । ममास्त्रतेजसा दग्धा दिवो यास्त्रय विद्रुताः ।

१४३

अथाङ्गिरास्त्रिशूलेन दीप्तेन समधावत । आददान इव क्रीधात् कृष्णप्राणात्स्वाहास्त्रे ।
 चिशूलं तस्य तद्गोत्रं चिच्छेद परमेष्ठिभिः । अर्द्धचन्द्रस्य तोत्सुर्धर्ममन्दहनप्रभैः ।
 स्त्रणाकर्त्तव्यं वाणेन दीप्तेन न महायशः । विष्णुधान्यकतुलेन ववस्त्रिस्तनतः ।
 रुधिरैश्चस्रुतांगैश्चैव त्रिजरा विज्जलन्निव । विष्टम्भगाचः सहसा पपात धरणीतले ।
 शेषाग्रयस्ततः सर्वे चत्वारो ब्रह्मणः सुताः । अवाहयन्त-शोवं वाक्छ पुरमन्त्रिकात् ।
 इति श्रीमहाभारते धर्मोपनिषद् विष्णुपर्वणि अग्निर्वायुः शिवोऽथिक्करोतीत्याद्या ॥ १८० ॥

१४४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ वाणपुरं दृष्ट्वा कृष्णं प्रोवाच नारदः । एतत्तच्छेषितपुरं कृष्णं पश्य महाभुजः ।
 अत्र रुद्रो महानिगा रुद्राणां सहितोऽवसत् । गुह्यं वाणमुपययौ सततं चेमकारणत् ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्त्रिदशमयाव्रवीत । चेमं नयिष्यतामत्र अयताञ्च महामुने ।
 यदि चावतरेद्भुङ्क्षो वाणशरचणम्पति । शक्तिगो वयमप्यत्र सह योत्स्यामि तेन वै ।
 एवं विवदतोलात्र कृष्णनारदयोस्तदा । प्राप्ता निमेषमात्रेण शोभनाद्भुतस्य ते ।

१४५

ततः शङ्खं समधाप्य वदेन पुष्करेवण । वातवेगेन तं दधौ भेषद्युग्मिशोद्भिरन् ।
 ततः प्रभाय तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वोर्व्यवान् । प्रविशेत् पुरं कृष्णो वाणसामुत्तमर्थाय ।
 ततः शङ्खं प्रणयैश्च भरीषाञ्च महास्त्रैः । वाष्पानोकानि पक्ष्पा समनस्रान्त सर्वेषु ।
 ततः किङ्करैर्वै तद्वादिष्टे समरुभयवात् । कोटिश्रयार्थि बज्रशो दोषप्रहरणोद्यतम् ।

१४६

तदसङ्क्षोभमेकस्य महाध्वजनसज्जिर्भ । नीलाञ्जनचयप्रख्यमप्रमेयमयावय ।

ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसा । प्रमाद्यगणमुखास्त प्रायुध्यन् कृष्णमवय ।

सर्वतस्तौ प्रदीप्तास्तौ रोचिष्मद्भिरिवान्निभि । अभ्युपेत्य तदा तूष्णं धराचमदानवे ।

वीर्यते रुधिर तेषां चतुर्षामपि सयुगे । तद्वलन्तु समासाद्य बलभद्रे महाबल ।

१ प्रोवाच वचन तव परख्य बलवाञ्जन । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषा महाभय ।

इति सञ्चोदित कृष्णो बलभद्रेण धीमता । तेषां वधार्थमाश्रेयं जपाद्य पुरुषोत्तम ।

अस्त्रसमूहविदा श्रेष्ठे यमान्तकसमप्रभ । प्रविधूयासुरगणान् कृत्वादास्तेषां तेजसा ।

प्रथमो लरया युक्तो यथादुःखत तद्वत् । शूलपट्टिशशङ्खमुष्टिभिर्नाकपरिचायुध ।

प्रमाद्यगणभूषिण बलभद्रे भवन् चित्तौ । शैलमेघप्रतीकाश्चैर्नाकापैर्धवावर्चैः ।

वाहनैः सशस्त्रैः सर्वैः शोभास्तवावतस्त्रिरे । वातोद्भूतैरिव जनेर्भिर्प्रकोपैः रिराचलैः ।

शुद्धमे तव वज्रलैरनोक्तेर्बलघनिभि । कुलिशैः पट्टिभ्यः शूलैर्गदभिर्भुजबलेभ्यः ।

आधावत्तदसङ्क्षोभे शुद्धमे सर्वतो बल । वेनर्तेयगतो रामस्मान्द्रुष्ट्वा कृष्णमवरोत् ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो धदेतद्व्यस्यते बल । एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ ममाप्येवैव सज्जता बुद्धिरित्यज्जितोत्सव । एभिः सह रणे योद्धुमिच्छेयं योधसत्तमे ।

युध्यत प्राक्पुण्ड्रस्यास्य सुपर्णो वै नमायत । सत्ये पार्थिव प्रयुज्यतया मे दक्षिणे भवान् ।

रचितयमथान्योन्यमस्मिन् घोरे महाभये ।

॥ दैत्यस्यायन उवाच ॥ एवं जुगुप्सतो न्योन्यमबिच्छुडा खगोत्तमे । गिरिः पट्टनिभैर्युद्धे गदामुपललङ्घये ।

युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्र रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्वभूतानि कालखेव दिधवत ।

आकृत्य लाङ्गुलायेण मुषलेनाववोययत् । चरत्यतिमहो रामो युद्धमार्गं विप्रारद ।

प्रयुज्य शरजाकैस्तान् समन्तात् पर्यवारयत् । दानवान् पुरुषव्याधो युधमानाश्च हावत् ।

खिगमाञ्जनचयप्रख्यं शङ्खवक्रगदाधर । प्रभाष्य वक्रं शङ्खमयुध्यन् जगार्हन् ।

पक्षप्रक्षाराभिहतान् तुण्डाग्रमखविचता । नीता वैरलतनुष वेनतेयेन धीमता ।

तैर्हन्मनान् दैत्यानामनोक्त भीमविक्रम । अभव्यत तदा सङ्क्षो वाणपर्षमसाहर्त ।

भज्यमानेभ्यगीकेषु चानुकाम समन्वयात् । चरस्त्रिपादस्त्रिभिरा यङ्गभुजो नवलोकन ।

भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तरयभोपम । नन्दनेपसहस्रस्य तुल्यो निर्धातनिम्बन ।

निययन् जृम्भमाणस्य निद्रान्विततनुर्ध्वं । नेत्राभ्यामाकुल वक्रं मुञ्च कर्त्तुं भ्रमन्मुञ्च ।

सहस्रोत्तमा स्तानाव चित्रचित्त इव शयन । हलायुधमभिकुट्टं साधेपमिदमवरोत् ।

किमेव बलमत्तोऽपि न मा पश्यसि सयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् भोक्ष्यसे रणमूर्ध्नि ।

इत्येवमुक्ता प्रहसन् हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिर्घोरैर्मुष्टिभिर्जनयन् भय ।

चरतस्तत्र सयामे मण्डलानि सहस्रशः । रौरिषेयस्य श्रेष्ठेण न च स्थानमद्वयत ।

तस्य भक्ष तदाचितं ज्वरेणाप्रतिभोजसा । श्रैय्यादचोनिपतितं शरीरे पर्वतोपमे ।
 तद्भक्ष वचसस्तस्य मेरोः शिखरमागमत् । प्रदीप्तं पतितं तच्च गिरिः स्रजं व्यदरायत् ।
 शेषेण चापि जज्वाल भक्षना कृष्णपूर्वजः । निश्वसन् जृम्भमाणश्च निद्राविषतनुर्भक्षः ।
 नेत्रयोरालुललक्ष मुहुः कुर्वन् भ्रमं सया । संचररोमा त्वानाकः चित्रचित्त इव ययन् ।
 ततो हलायुधो ममः कृष्णमाह विचेतनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तेऽसृमभयङ्कर ।
 दद्यामि सर्वं यथात कथं शान्तिर्भवेन्नमः । इत्येवमुक्ते वचने बलेनामिततेजसा ।
 प्रहस्य वचनं प्राह कृष्णः प्रहरताम्बरः । न भ्रेतव्यमितोत्पुक्ता परिक्षिप्तो हलायुधः ।
 कृष्णेन परमश्रेष्ठततो दाहाद्भुमुच्यत । मोक्षयित्वा बलं तच्च दाहात्तु मधुसूदनः ।
 मोक्षाय परमकुद्धो बासुदेवो ज्वरं ततः ।

॥ भगवानुवाच ॥ एधोहि ज्वर युध्यस्व या ते शक्तिर्ब्रह्मस्थे । यच्च ते पौरुषं सर्वं तद्दर्शय यतस्तव ।
 सद्येतारभ्यां पाणिभ्यामिवमुक्ता ज्वरसदा । चिचेपैवं महद्भक्ष आकाशगर्भं महाबलः ।
 ततः प्रदीपगात्रस्तु मुहूर्त्तमभवत् प्रभुः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः शनश्चाग्नितस्तदा ।
 ततश्चैर्मृजगाकारैर्वाजभिः प्रोक्षितैस्तदा । जघान कृष्णं गोवार्धं मुष्टिर्नैकेन चौरवि ।
 स संप्रहारस्तुलस्तयो पुरुषसंहयो । ज्वरस्तु महायुद्धे कृष्णश्च न महौषधः ।
 पर्वतेषु पतन्तीनामशनीनामिव खलः । कृष्णज्वरभुजाघातैर्युद्धे तस्मिन् सुदारण्ये ।
 नैवमेवं प्रहर्त्तव्यमिति तच्च महाखलः । मुहूर्त्तमभवद्युद्धमन्योऽस्यं सुमहात्मनोः ।

ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं न्यपीडयत्तु जगुगलेन संयुगे । जगत्क्षयं समुपनयन् जगत्पतिः शरीरधृगगनचरो महास्थे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विष्णुज्वरयुद्धे एकाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं श्चतुर्मुखः । कृष्णो भुजबलात्तन्तु चिचेपाय मधीतले ।
 भुक्तमात्रसु बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेक्ष सः । त्रमुक्ता विषहन्तस्तु कृष्णस्याप्रतिभोजनः ।
 सद्य विष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिभोजसा । कृष्णः स्वस्वस्त्रिव मुहुः चित्तैः गाढं व्यवर्त्तत ।
 जृम्भते श्वसते चैव खल्वसते च पुनः पुनः । रोमाञ्चोत्थितगात्रस्तु गिद्धश्च शोभिमूयते ।
 ततः स्त्रीयं समाक्षम्य कृष्णः परपुरुष्ययः । विक्रमेन महायोगो जृम्भमाणः पुनः पुनः ।
 ज्वराभिभूतात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः । सोऽसृज्ज्वरमन्यं तु पूर्वज्वरविनाशनं ।
 दारं दीप्यवमत्युषं सर्वप्राणिमयङ्करं । स स्रष्टवांस तेजस्वी बलवान् भोमविक्रमः ।
 कृष्णज्वरो ज्वरं पूर्वं श्रेष्ठोत्ता खेन तेजसा । कृष्णाय हृष्टः प्रायश्चर्यं जघाह ततो हरिः ।
 ततस्तं परमकुद्धो बासुदेवो महाबलः । खगात्रात् स्वज्वरेणैव निष्कामयत वीर्यवान् ।
 आविध्य भूलेखे चैनं शतधा कर्त्तुमुद्यतः । व्याधोषयज्वरस्तव भोः परिचातुमर्हसि ।
 आविध्यमाने तस्मिन् कृष्णेनामिततेजसा । अशरीरो ततो वाणी तमुवाचान्तरीक्षगा ।
 कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नृन्दिवर्द्धन । मावधीज्वरमेवं तु रचयीयस्वयाऽनघ ।

इत्येवमुक्ते वचने तं सुमोच हरिः स्वयं । भूतभव्यभविष्यस्य जगतः परमो मुखः ।

कृष्णस्य पादयोर्मुद्रां प्ररणं स गतो ज्वरः । प्रणम्य च हृषीकेशं ज्वरो वाक्कमया मवीत ।

शृणुष्व मम गोविन्द विज्ञायं यदुक्तम् । यो मे मनोरथो देव तं त्वं कुरु मया भुजः ।

अहमेको ज्वरसात आन्यो लोके ज्वरो भवेत् । मत्प्रसादाद्भि देवेभ्य वरमतं वृषाम्यहं ।

॥ देव उवाच ॥ एवमवतु भद्रं ते यथा त्वं ज्वरं काङ्क्षसे । वरार्थिनां वरो दियो भवांसु प्ररण गतः ।

एक एव ज्वरो लोके भवानसु यथा पुरा । योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मध्येवै प्रलोयतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्रति महायथा । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्वाक्कमुवाच ह ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ शृणुष्व ज्वर सन्देहं यथा लोके चरित्यसि । सर्वजातिषु विन्यस्यतां स्याद्वरजम् मे ।

विधा विभज्य चात्मानं मत्प्रियं यदि काङ्क्षसे । चतुष्पदान् भजेकेन द्वितीयेन च त्वावरान् ।

द्वितीयो यद्य ते भागो मानुषेषु पश्यते । विधां भूतं वपुः कृत्वा पशुषु त्वं भव ज्वरः ।

चतुर्थो यस्तु नीयस्य भविष्यति च ते भुवं । एकान्ततस्तु भोगं खारकस्य चतुर्थकः ।

मानुषेभ्यः कृपादेन वस त्वं प्रविभज्य वै । जातिव्यावशेषासु निवर्ष त्वं शृणुष्व मे ।

वृषेषु कीटरूपेषु तथा सङ्कोचपचक । पाण्डुपवस्य विख्यातः फलेष्वाढ्यमेव च ।

पद्मिनीषु हिमो भूला शयित्यामपि शोपरः । अपानु नीलिका विद्यात् शिखोद्भेदस्य वरिष्ठां ।

गैरिकः फलेनैव मम प्रसादाद्भवित्यसि । गोवृषसारको भूला खारकस्य भविष्यसि ।

एवं विविधरूपेण भविष्यसि महीतले । दर्शनात् स्वर्गनाथैव प्राणिनां वधमेव्यसि ।

अते देवमनुष्यांस्य नान्यस्त्वां विवक्षित्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचने श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ह्यभूत् । प्रोवाच किञ्चिद्वचनं प्रकृतात्मा कृताञ्जलिः ।

॥ ज्वर उवाच ॥ सर्वजातिप्रभुत्वेन कृतो धन्योऽसि माधव । भूयस्य ते वृच कर्तुमिच्छामि पुनरपि म ।

तदाज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभुजः ।

अहमसुरकुलप्रमायिना विपुलहरेण हरेण निर्मित । इषग्रिचि विनिर्व्विनस्तथा प्रभुरसि मेऽथ तवासि किङ्करः । १८३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्वरस्य वचने श्रुत्वा वासुदेवोऽमरोदयः । अभिसन्निं शृणुष्व्याद्यं यत्तां वक्ष्यामि निद्ययात ।

॥ ज्वर उवाच ॥ धन्याऽस्य मनुःश्रीतोऽसि यत्तथा भूमिषु कृतं । आज्ञापय प्रिय किन्ते सकाद्युध करोम्यहं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ महासूते तव मम च दयोरिमं पराक्रमं भुजवलकेवलाक्षयोः । प्रणम्य मामेकमना पठेत्तु यः स वै भवे

ज्वर विगतज्वरो नरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तं कृष्णेन ज्वरः साक्षात्प्रहावस । प्रोवाच यदुर्बाहूलेन मेतद्भवित्यति ।

वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः कृष्णाच्च समर्थं पुनः । प्रणम्य गिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रथात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेयु बरिवंशे विष्णुपर्वणि वाण्युद्दे ज्वरपक्रमे ज्ञेयव्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते नरिताः सर्वे त्रयस्त्रयं हवाग्रय । वेनेतेयमयावत्ता युधने रथमूर्द्धनि ।

ततः सर्वोऽप्यनोकाणि वाण्यवैरवाकिरन् । अर्द्धयन्तो गदगदसा नदन्तोऽतिवला रथेः ।

चक्रलाङ्गलपानैश्च वाणवैर्यैश्च पीडितं । सद्युक्तेषुप महानोक्तं दानवानां महात्मनां ।
 कचेऽग्निरिव संतप्तः प्रुक्तेभ्यनधमोरितः । कृष्णवाण्यग्निरुद्धतो विटङ्गि परमां गतः ।
 दानवानां सदृशाणि तस्मिन् समरमुद्भूनि । युगान्ताग्निरिवाग्निप्राग्नान्दहमानो वराजत ।
 तां दीपमानां महती नानाप्रहरनान्वितां । सेनां वाणः समासाद्य वारयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 स्ताघवं समुपागम्य किमेवं भयविक्रताः । दैत्यवंशे समुत्पन्नाः पलायध्वं महाहवता ।
 कवचमिगदाप्रासखङ्गचर्मपरमधान् । उत्सृज्येतद्यज्य गच्छन्ति भवन्तोऽन्तरीक्षगाः ।
 क्षजातिश्चैव भावश्च हरसंलग्नेव च । मानवङ्गिर्गुणयन्त्रेणो ह्यहमवक्षितः ।
 एवमुच्चारितां वाचं प्रुल्लन्तस्तामचिन्तयन् । आपकामन्त ते सर्व्यं दानवा भयमोहिताः ।
 प्रमाथगणधैर्यं तु तदनीकमतिष्ठत । भग्नावशेषं युद्धाय पुनश्चक्रे मनसदा ।
 कुम्भाण्डो नाम वाणश्च सखाऽमात्यश्च वीर्यवान् । भग्नं बलं समासोक्तं वचसेदमथाब्रवीत् ।
 यद्य वाणः स्थितो युद्धे शस्त्रोऽयं मुहस्यया । किमर्थं यत्समुत्सृज्य भवन्तो यान्ति सोहिताः ।
 माणांस्यज्ञा च युध्धध्वं सर्व्वं दानवपुङ्गवाः । एवं कुम्भाण्डवाक्येन प्रुल्लन्तो भवमोहिताः ।
 चक्राग्निययसंविभ्राः सर्व्वे यानि दिशो दध । भग्नं बलं ततो दृष्ट्वा कृष्णानामितेवशा ।
 संरक्तमयनः स्त्रायुर्द्विधाय पथैवतैत । वाणसंरक्षणं, कर्तुं रथमास्त्राय सुप्रभं ।
 देवः कुमारश्च तथा रथेनाग्निनिभेन वै । नन्दोत्तरसमायुक्तं रथमास्त्राय वीर्यवान् ।
 सन्दद्यौष्ठपुटो रुद्रः प्राधावत यतो हरिः । पिबन्निव तदाकाशं सिंहयुक्तो महाखनः ।
 रथो भाति घनोन्मुक्तः पौर्णस्याशां यथा शशी । ततो गणसहस्रेषु नानाहरेर्भेयावचैः ।
 नदङ्गिर्विधानादाशयो देवस्य सोऽभ्ययात् । केचित् सिंहमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखाश्च ।
 न गायोऽमुखास्तत्र प्रावेपन्नभिपीडिताः । व्यालयाज्ञोपवीताश्च केचित्तत्र महाबलाः ।
 खरोद्गगजवज्राश्च अश्वीवाश्च संस्थिताः । कान्तगोमातुमाङ्गैरभेधवक्त्रास्त्रयापरे ।
 चोरिणः प्रिखिगङ्गाश्चेज्जटालोद्धमिरोदहाः । गन्नाः परिपतन्ति स्त्रा शङ्खदुन्दुभिनिखनैः ।
 केचित् सैन्धवमुखास्तत्र दिव्यैरस्त्रैरलङ्कृताः । नागापुण्यकृतापीडा नानाप्रहरणयुधाः ।
 वामना विकटाश्चैव विहव्यात्रपरिच्छदा । रुधिरार्द्रमहादंष्ट्रा महाभांयवलिप्रियाः ।
 देवं संपरिवास्याय महात्रयुग्ममर्द्धनं । लोलायमानास्त्रिहन्ति संपामाभिमुखोन्मुखाः ।
 ततो दियरयं दृष्ट्वा रुद्रस्याकृष्टकर्मणः । कृष्णो गडमास्त्राय यद्यो रुद्राय संयुगे ।
 वैनतेयस्त्रमखलनामान्त चायणोर्हरः । हरिं वित्याघ कुपितो नाराचानां शतेन च ।
 स शरैरर्द्धितसेन हरेणामित्रकर्षिणा । हरिर्जपाद्य कुपितो ह्यजं पार्श्व्यमुत्तमं ।
 प्रचचाल ततो भूमिर्विष्णुपुत्रपीडिता । नागासोद्धमस्तास्तत्र विचलुरभिपीडिताः ।
 एजैताः प्रसुतास्तत्र जलधाराभिराश्रुताः । केचिन्मुचिरे तत्र शिखराणि समन्ततः ।
 दिशश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च । प्रदोशानोव दृग्गन्ते स्त्रायुक्तव्यासगमने ।

१५०५

१५०६

१५०७

१५०८

१५०९

१५१०

समन्ततश्च निर्घाता. पतन्ति धरणीतले । शिवायैवाग्निवाचादावदन्ते भोमदर्शनाः ।

वासवश्चानदद्धारं रुधिरस्राव्यवर्षत । उक्त्वा च वासुदेवस्य मुखान्वाहृत्य तिष्ठति ।

न ववौ मातृतयापि श्वेतोत्थाकुलतामियुः । प्रभाहीनास्तयोपस्था न चरन्त्यन्तरोष्मगाः ।

एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सैवैवमथेष्टत । चिपुरात्मकमुद्यन्तं ज्ञाना बद्धमयागमत ।

गन्धर्वोत्तरस्यैव यवविद्याधरस्तथा । सिद्धचारुचषपाश्च पश्यन्तोऽय दिवि स्थिताः ।

ततः पार्श्वेऽन्तस्ते तु चित्रं दृष्ट्वा विष्णुना । ययौ ज्वलदथ तदा यतो बद्धो रथे स्थितः ।

ततः श्रुतसहस्राणि शराणां नतपर्वणा । निपेतुः सर्वतो दिग्भ्यो यतो हररथः स्थितः ।

अथाग्नेयं महारौद्रमस्त्रमस्त्रविदाम्बरः । मुमोच हविता बद्धस्तद्वृत्तनिवाभवत् ।

ततो विद्योर्ध्वदेशो चत्वारोऽपि समन्ततः । नादुर्गन्तं शरैर्बद्धा दक्षमानाः शराग्निना ।

सिंहनादं ततश्च सन् यवापुरोत्तमाः । हतोऽयमिति विज्ञाय ह्यग्नेयास्त्रेण तै तदा ।

ततस्तान् विपद्यानावधमस्त्रविदाम्बरः । जघाह वाक्छं वोऽस्त्रं वासुदेवः प्रतापवाच ।

मुक्ते तु वासुदेवेन वाक्छपास्त्रे महात्मना । आग्नेयं प्रथमं यातं वाक्छपास्तस्य तेजसा ।

तस्मिन् प्रतिहतोऽस्त्रे वासुदेवेन संयुगे । पैशाच राक्षसं रौद्रं तथैवाग्निरथं भवः ।

मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिभानि वै । वायव्यमथ सावित्रं वाक्छं भोजनन्तथा ।

अस्ताया वाक्छपायाश्च वासुदेवो मुमोच ह । अस्त्रैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वा महाबलः ।

जघाह वैष्णवं वोऽस्त्रं व्यादितास्त्रान्तकोपमं । वैष्णवास्त्रे प्रमुक्ते तु सर्वं यवापुरोत्तमा ।

भूतयक्षगणा. सर्वं वासानोक्तञ्च शम्भ्रः । दिशः प्रदुद्रुवुः सर्वं मथनोहितसोपवाः ।

प्रमाथयन्मभूयिष्ठे सैन्ये दोर्ध्वं महामुरः । निर्गमाम ततो वायो युद्धायाभिमुखस्वरत्न ।

भोमप्रहरणैर्वीरैर्द्वैत्यैश्च सुमहाबलैः । हतो महारथैर्धैरैर्विज्जोव मुरवत्तमैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जयैव मन्त्रैश्च मरौषधीर्भिमहात्मनः स्त्रक्षयनं प्रचकुः । य तच्च वत्साणि शुभास मा वै फलानि पुण्याणि तथैव निष्कान् ।

दैत्याधिपो ब्राह्मणवत्तन्मेधा ददौ धनान्वाशु यथा धनेशः । सहस्रसूर्यो वज्रकिङ्किणिकः पराङ्मुखामूनदहेमचिचः ।

सहस्रचन्द्रोऽद्भुतारकश्च रथो महानग्निरिव प्रभाति । तमास्त्रितो दानवसंयुहोतं महाभुजः कामेकष्टकश्च वायः ।

उदन्तं यिध्यन्त्यदुपुत्रवानामतोव रौद्रं च विमर्त्तं क्वयं । य वेमवान् वीररथौघवकुलो विनिययौ तन् प्रति दैत्यपागवः ।

वातप्रविध्वंसतरङ्गधुलो यथाऽर्धेवा लोकाविनाशनाथ । भीमानि संवासकरैर्धैर्युर्मिहान्ययतो भान्ति बलानि तथ ।

महारथान्मुञ्चितकामुंकाणि सपर्वतानोव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते धिदुपु हरिवंशे विष्णुवर्णने वाष्पयुद्धे व्यजोव्याधकृतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकारोऽन्धो लोकं प्रदीप्यन्त्यन्ते तदा । न मन्दो नापि च रथो न बद्धः प्रत्यङ्मुखः ।

दिग्गुण दोष्टदक्षस्तु रोपिणश्च यस्त्रेण च । चिपुरात्मकर वाच जघाह य चतुर्मुखः ।

संदधे क मुंके पौत्रं पेशुक्रामस्त्रिचोःचनः । विज्ञातो वासुदेवेन चित्तमेव महात्मना ।

जृम्भणं नाम सोऽप्यस्ते जगद् पुरुषोत्तमः । हरं स जृम्भयामास विप्रकारी महानलः ।
 सगरः सधनुर्धैव हरसोनाग्रं जृम्भितः । संज्ञां न भेदे भगवान् विजितामुररचयौ ।
 बसोन्मत्तोऽथ बाणोऽथै शर्वैश्चादयतोऽसकृत् । सृष्टिमन्यो सृजतेति तदा दर्पविट्कृत्ये ।
 शक्तिमन्यो सृजतेव तदा दर्पविट्कृत्ये । सगरं सधनुम्कृष्टं दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं ।
 ततो नदन् स भूतात्मा स्निग्धगम्भीरनिष्ठः । प्रधापयामास तदा कृष्णः शङ्खं सहायनः ।
 पाञ्चजन्यस्य घोषेण शङ्खं विस्फूर्जितेन च । देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रतः ।
 एतस्मिन्नन्तरं तत्र वज्रपारिपदा रणे । मायायुद्धं समाप्त्य प्रद्युम्नं पथ्यवारयन् ।
 सर्वैस्तु निद्रावशगतं कृत्वा मकरकेतुमान् । दानवान्नाशयेत्तत्र वरचःकुलं वीर्यवान् ।
 प्रमादगणभूयिष्ठं तत्र तत्र महाबलः । ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्रियकर्षणः ।
 ज्वाला मादुरभूदक्लाहकनीव दिशो दध । ततस्तु धरणी देवो पोष्यमाना महात्मभिः ।
 जृम्भाणं परमोदारं वेपमानाभुपागमत् ।
 ॥ इयिषुवाच ॥ देवदेव महाभाषो योद्येम परमौजसः । कृष्णवज्रभराकान्ता भविष्येकांशे वा पुनः ।
 अविषज्ञमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह । लघोभूता यथा देवं धारयेवं चराचरं ।
 ततस्तु काश्यपो देवीं प्रत्युवाच पितामहः । मुहूर्तं धारयात्मानमाग्रं लघो भविष्यसि ।
 ॥ वैष्णवायम उवाच ॥ दृष्ट्वा तु भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मं वचनमब्रवीत् । सृष्टेः महासुरबधः किं भूयः परिरक्ष्यते ।
 न च युद्धं मुक्तावृष्टेः तव कृष्णेन युज्यते । न च युध्यसि कृष्णं त्मात्मानं हि दिधाकृतं ।
 ततः शरीरयोगाङ्गि भगवानययः प्रभुः । प्रविश्य पश्यन् कृत्वांस्त्रोसोकोनं वचराचरान् ।
 सगरं सधनुम्कृष्टं दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । अविश्य वीर्यं योगात्मा वरांस्ताननुचिन्तयन् ।
 दारवत्यां यदुक्तं तु तदनुसृत्य समैशः । जगाद् नोत्तरं किञ्चिद्विद्वत्ता ज्ञानवत्तदा ।
 आत्मानं कृष्णदेवस्य पश्यति श्रेकयोगिनिष्ठः । ततो निःसृत्य कृष्णस्य न्यलवादेऽभवन्मग्निः ।
 ब्रह्मायस्मानवीरुद्रो न पोत्ये भगवन्मिति । कृष्णेन सह संवामे लघो भवतु मेदिनी ।
 ततः कृष्णोऽथ ब्रह्मं हरिकृष्णं हरहरं । हरं श्रुतिश्रुतगन्धं संश्रमदस्यमहत् ।
 न च तौ पश्यते कृत्रिणौगैः योगमागतौ । एको ब्रह्मा तथा कृत्वापश्येत्कपितामहः ।
 ॥ दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिं । पार्थस्य परिपश्यत् ज्वाला वै दीर्घदर्शिने ।
 ॥ पितामह उवाच ॥ मन्दरस्य गिरेः पार्थ नलिन्यो भवकेभ्यो । रात्रौ खप्रान्तरे ब्रह्मन् मया दृष्टौ वरायुतौ ।
 हरिश्च हररूपेण हरश्च हरिरूपिणं । शङ्खचक्रगदापाणिं योतामरधरं हरं ।
 त्रिशूलपट्टप्रधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिं । गवडवज्रं च हरं हरिश्च दुष्यभंभञ्जं ।
 ॥ विष्णो मे महान् ब्रह्मन् दृष्ट्वा तन् परमाद्भुतं । एतदाप्यस्य भगवं यथातत्त्वेन सूत्रतः ।
 किंतेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । अथान्तरं न पश्यामि तेन ते दिशतः शिवं ।
 अनादिमथनिधनमेतदसरमयं । तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकं ।

यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः । एका मूर्तिस्तयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ।
 वरदा लोककर्त्तारो लोकनाथाः स्ववशवः । अर्द्धनारीशरास्ते तु व्रतं तोत्रं समाश्रिताः ।
 यथा जले जलं विप्तं जलमेव तु तद्भवत् । रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तथा रुद्रमगो भवेत् ।
 अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् । तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ।
 रुद्रमग्निमयं विशाविष्णुः सोमात्मकः स्मृतः । अग्नीषोमात्मकश्चैव जगत् स्थावरजङ्गमं ।
 कर्त्तारौ चापहर्त्तारौ स्थावरस्य चरस्य च । जगतः प्रभुभकर्त्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ।
 कर्त्तृकारणकर्त्तारौ कर्त्तृकारणकारकौ । भूतभव्यभवौ देवौ माराण्यमहेश्वरौ ।
 स्तौ तौ च प्रवकारावतौ तौ च प्रभासधौ । जगतः पालकावेतावेता सृष्टिकर्तौ सृष्टौ ।
 एते चैव प्रवर्धन्ति भान्ति बान्ति सृजन्ति च । एतत् परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ।
 यक्षैर्न पठते नित्यं यक्षैर्न शृणुयाच्चरः । प्राप्नोति परमं स्वार्णं रुद्रविष्णुप्रसादजं ।
 देवौ हरिहरौ कोट्ये ब्रह्मणा सह सङ्गतौ । स्तौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाम्यधौ ।
 रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः द्विवः । एक एव द्विधाभूतो लोके चरति नित्यशः ।
 न विना ब्रह्मरुं विष्णुर्न विना केशवं शिवः । तस्मादेकममायातौ रुद्रोपेतौ तु तौ पुरा ।
 भ्रौ नमो रुद्राय छण्डाय नमः संहतचारिणे । नमः पञ्चदशनेत्राय सद्दिनेत्राय वै नमः ।
 नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मेनेत्राय चै नमः । नमः कुमारगुरवे प्रसूचगुरवे नमः ।
 नमो धरणीधराय मङ्गलधराय वै नमः । नमो मयूरपिच्छाय नमः केशूरधारिणे ।
 नमः कपालनालाय यमनालाय वै नमः । नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय चै नमः ।
 नमः धनकदम्बाय नमस्ते प्रतद्विने । नमः सर्वनिवासाय नमस्ते पीतवासे ।
 नमोऽस्तु सज्जीवने उमायाः पतये नमः । नमः खड्गाधाराय नमो सुवलयधारिणे ।
 नमो भस्माङ्गराग्य नमः छण्डाङ्गधारिणे । नमः श्मशानवासाय नमो स्तःश्रमवासिने ।
 नमो वृषभवासाय नमो गन्धर्वादिने । नमोऽस्त्रनेकरूपाय वज्ररूपाय वै नमः ।
 नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सागरशायिने । नमोऽस्तु वज्ररूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
 विरूपाक्षाय देशाय नमः शैल्येक्षयाय च । दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।
 नमः पद्मनेत्रवासाय नमः सागरशायिने । नमः सुररिपुघ्नाय विपुलघ्नाय चै नमः ।
 नमोऽस्तु मरकटाय नमः कामाङ्गनादिने । नमोऽस्त्रमयनाशाय नमः केतुभञ्जिने ।
 नमः सहस्रहस्ताय नमोऽभ्युदवासे । नमः सहस्रभोगाय यज्ञभोगाय चै नमः ।
 नमोऽस्त्राय देवाय सुप्रभेगदिने नमः । नमस्ते भगवन् विष्णो नमस्ते भगवन् शिव ।
 नमस्ते भगवन् शिव नमस्ते देवपूजित । नमस्ते सामन्तिगति नमस्ते यक्षभिः सह ।
 नमस्ते सुरभक्ष्य नमस्ते सुरपूजित । नमस्ते कृत्स्नं कर्त्तुं नमोऽस्मिन्निपराक्रम ।
 श्रुतीचम नमोऽस्तु सर्वदेव नमोऽस्तु ते । य इन्द्रोऽयं रुद्रस्य विष्णोर्देव महात्मनः ।

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

११२१

समेत्य अपिभिः सर्वैः स्तुतौ सौति महात्माभिः । व्यासेन वेदेविदुषा नारदेन च धीमता ।

भारद्वाजेन गौतेन वशिष्ठेन महात्मना । विद्यामिवेष वात्सेन तया चैव सुमन्तना ।

अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च मघात्मना । यथेदं पठते नित्यं क्षात्रं हरिहरात्मकं ।

शरीरौ बलतांयैव जायते नात्र संशयः । श्रियश्च लभते नित्यं न च स्वर्गाच्चित्तते ।

१८६

अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिं । गुर्विणोऽप्युत्तुते वा तु नरं पुत्रं प्रसूयते ।

राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः । भयं तेन न कुर्वन्ति पचायं पचते स्त्रियः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपञ्चमि वाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तवे चतुरश्रोत्यधिकशतौऽध्यायः ॥१८४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपयाते तेनो देवे छण्डे चैव महात्मनि । पुनर्यावन्तं स्वधं परंप्रां श्रीमहर्षणं ।

कुष्माण्डपङ्कटहोताये रये तिष्ठन् गुह्यस्तदा । अभिदुद्राव छण्डश्च वलं प्रद्युम्नमेव च ।

ततः शरव्रतैरपेक्षान् विद्याध रणे मुह्यः । अनर्धरोपशंक्रुः कुमारः प्रवरो नदन् ।

१००

शरसंघतगात्राक्षो च यस्त्रय इवाग्रयः । श्रोणितौघमुर्गौत्रैः प्रायुध्यन्त मुह्यन्ततः ।

ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः । वायव्याग्नेयपाञ्चमैर्विन्निभिदुद्राप्रतेजसः ।

तान्स्नान् विभिरैवाज्ञैर्विनिवार्यं च पावकिकः । शैलवाहलवाविवेत्तान् स विद्याध वायकैः ।

तस्य दीप्तशरीरस्य दीप्तचापधरस्य वै । शरीरान्तरमायाभिधेयस्ति स्म महात्मनः ।

पदा तदा मुह्यः क्रुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा । अस्त्रं ब्रह्माग्निरो नाम कालकल्पं दुरासदं ।

१००५

संदष्टौष्ठपुटः संख्ये अट्टसे पावकिकः प्रभुः । प्रमुक्तं ब्रह्माग्निरसि सहस्रांशुवसनप्रभे ।

उपे परमदुर्द्वेपे श्लाक्वचयकर्तृ तथा । हाहाभूतेषु सर्वेषु प्रधावत्सु समन्ततः ।

अस्त्रतेज प्रमुद्धे तु विपक्षे जगति प्रभुः । केशवः केशिमयनश्चक्रे जपाद् बोधैवान् ।

सर्वेषामस्त्रबोधैषां वारणं घातनं तथा । चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ।

अस्त्रं ब्रह्माग्निरस्त्रेन निष्पन्नं कृतमोजसा । घनौघेनातपापाये सवितुर्धण्डलं यथा ।

१०१०

तेनो निष्प्रभता याते नष्टबोध्यं हतौऽसि । तस्मिन् ब्रह्माग्निरस्त्रे क्रोधधरंरक्तलोचन ।

मुह्यः प्रज्ज्वाल रणे हविषेवाग्निहस्तः । जपाद् क्रौञ्चनो शक्तिं शत्रुर्ग्रीं ज्वलितो तथा ।

असौघा दयिताः घोरान् सर्वलोकभयावहान् । मघोष्कामिव तान्दोत्रां युगान्ताग्निमसप्रभां ।

घण्टामालाकुलां दिव्यां चिषेव रुषितां मुह्यः । ननाद बलवचापि नादान् शत्रुभयङ्करान् ।

सा तु चित्रा तदा शक्तिर्ब्रह्मण्येन महात्मना । जृम्भमानेव गगने सम्पुद्रोत्समुखो तदा ।

१०१५

अधावत नचाग्रकिं छण्डस्य बधकाङ्क्षिणौ । स्वयं विषस्य शक्रोऽपि सर्वामरगणैर्हृतः ।

शक्तिं प्रज्वलितो दृष्ट्वा दग्धः छण्डेत्याववीत् । अभ्यासमागतां ताञ्च महाशक्तिं महाबलः ।

हृद्गारेणैव निर्भस्त्रं पातयामास भूतले । पातितानां महाशक्त्या साधुसाञ्चिति सर्वेशः ।

धिंश्चानादं ततश्चक्रः सर्वै देवाः समाववाः । तेनो देवेषु नईत्सु वासुदेवः प्रतापवान् ।

पुनश्चक्रं स जपाद् दैत्यान्मकरं रणे । व्याविध्यमाने चक्रे तु छण्डेनामिततेजसा ।

१०२०

मुपलैः पट्टिप्रैश्चैव ह्लादयामास केशवं । स तु वाङ्मयहस्तेण गन्धितो वज्रधा रणे ।
 योधायामास समरे दिवाञ्जनय लीलया । महस्त्रयाञ्जना शार्ङ्गमष्टबाह्वर्ययुधत ।
 बाणेन सद्यः संशान्ने शङ्खचक्रगदाधरः । लाघवं वोच्य छण्डस्य दानवेष्ट्रो रघुपतिः ।
 यदस्त्रमभवत् पूर्वं हिरण्यकशिपीः परं । तदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निम्नितं मरुत ।
 यथाप्रतिहतं युद्धे स्यान्मित्रविनाशनम् । ब्रह्माणा विहितं पूर्वं तद्युगोप वसे. सुतः ।
 तस्मिन्नुक्ते दिशः सर्वांसामपिहितमण्डलाः । प्रादुरामन् सवसाधि मुघोरः शि च सर्वशः ।
 तमवा संहृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन । बाधु साध्विति वाणानु पूजयन्ति सा दानवाः ।
 हाहाधिगिति देवानां शरते वागुरोहिता । ततोऽस्त्रबलवेगेन खर्षिभ्यः सुदारुणाः ।
 घोररूपा महावेगा निभ्योतुं शक्युष्टयः । नैव वाताः प्रशयन्ते न मेघाः सञ्चरन्ति च ।
 अस्ते विष्टे वाणेन दद्यामाने च केनवे । ततोऽस्त्रं सुमहविगं जपाद्य नमुकुदन् ।
 पार्श्वेन्यं नाम भगवान् यमान्तकनिभं रणे । ततो विनिमिरे लोके च चाग्निः प्रमनङ्गतः ।
 दानवा मोघमङ्गुल्याः सर्वेऽभूवंलादा भूमे । दानवास्तं प्रशान्तं तत् पार्श्वेन्याख्येऽभिमन्त्रिते ।
 ततो देवगणाः सर्वे प्रणेदुर्नहसुलदा । हते लोके महाराज दैतेयः क्षोभमुर्जितः ।
 भूयः सद्योऽयामास केशव गण्डे स्थितः । मुपलैः पट्टिप्रैश्चैव ह्लादयामास केशवं ।
 तस्य तां तरसा सर्वा वाणवृष्टिं समुद्यता । प्रहसन् वारयामास केनवः ब्रह्मरुदनः ।
 केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महारणे । तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरशनिवन्धिमैः ।
 तिलकशङ्खं चक्रैः शान्ध्वजपताकिणं । चक्रेद कवचं कायान्मुकुटश्च महाप्र ।
 कर्मकुक्ष महातेजा हस्तवापञ्च केशव । विषाध चैनमुरसि नाराचेन क्षययिव ।
 स मर्माभिहतः शङ्खे प्रकुप्तेऽवाप्यपेतनः । तं दृष्ट्वा मूर्च्छितं वापं प्रहारपरिपोषितं ।
 प्राधादधरशृङ्गशैः नारदो मुनिपुङ्गवः । उदयाय पश्यत तदा कवः स्फोटनतत्परः ।
 वादयानो मर्त्याश्चैव दिश्या दिव्योतिषामवोत् । अहो मे सक्कनं जम्भ अभिनित सु सुतोविरे ।
 दृष्टे मे यदिदद्विषं दामिदरपराक्रमे । जय वास्य महावीर्यदितेय देवपूजित ।
 पदार्थमवतोर्णांऽपि तत् कथं सफलं कुरु । एवं शूलो तदा देवं वास्य खंवीतयन् व्रिते ।
 इतस्ततः संपतङ्गिनारदो व्यचरद्रेणे । केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महाभये ।
 प्रायुधेतां ध्वजे तत्र तावन्मोऽन्वमभिद्रुतो । युद्धं नभूदाहनयोऽभयोर्देवदैत्ययोः ।
 गहवस्य च संशान्ने मयूरस्य च युध्यत । पचतुष्टयहारेणैव चरणायनखैलया ।
 शन्योऽन्यं जगत् कुहौ मयूरगङ्गावभौ । वैनतेयस्य कुहौ मयूरं दीप्ततेजसं ।
 जपाद्य मिरसि चित्रं तुष्टेनाभिपतलदा । दक्षिणेन च पक्षे निववान महाबलः ।
 पङ्क्षा पादाभिघातांश्च छलाघातामनेकशः । आस्य चैनं तरसा विजय च महाबल ।
 विषं पातयामास गगनादिव भास्करः । मयूरे पतिते तस्मिन् पपातातिबलो भुवि ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

५०५

तां दृष्ट्वाऽथ पुनः प्राप्तां देवीं रुद्रस्य सख्यतां । जन्मां द्वितीयां तिष्ठन्तीं कृष्णा वचनमब्रवीत् ।

१०८१

भूयस्त्वमसितापाङ्गि विवस्त्राऽवस्थिता रणे । वाणधरत्नपरा चन्नि वाणं न संश्रय ।

एवमुक्ता तु कृष्णेन वाणधरत्नपार्ष्णिनी । गिरा मधुरया देवी वाक्काञ्चेदमुवाच ह ।

जाने त्वं सर्वलोकानां सृष्टारं पुरुषोत्तमं । महाभागं महादेवमनन्तं नीलमय्यं ।

पद्मनाभं हृषीकेशं लोकानामादिभगवं । नार्हस्य देव हन्तुं वै वाणनप्रतिमं रणे ।

प्रयच्छस्त्राभयं वाणे जीवपुत्तोल्लभेव च । मया दत्तधरो ह्येव भूयस्व सरिरच्छते ।

१०८२

न मे मिथ्या समुद्योगं कर्तुमर्हसि माधव । एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरस्त्रयः ।

क्रुद्धः प्रभावते वाक्यं गृह्णु शयं तु भाविनि । वाणे वाङ्महस्त्रेण बर्हते दर्पमास्थितः ।

एतेषां हेदन्तं लघु कर्तव्यं नात्र संशयः । दिवाङ्मना च वाणेन जीवपुत्तो भविष्यति ।

आसुरं दर्पमास्थितं न च मां संश्रयिष्यति । एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्रिष्टकर्मणा ।

ग्रीवाच देवी वाणोऽयं देवदेव भवेदिति । अथ तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सोऽभिभाष्य वै ।

१०८३

ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः महरताम्बरः । ग्रीवाच वाणं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः ।

युधतां युधतां संख्ये भवतां कोट्युदीक्षिता । अशक्नानामिव रणे धिक्प्राणं तव पौरुषं ।

एवमुक्ता ततः कृष्णलक्ष्मणं परमात्मवान् । निमोहितलोको व्यसृजद्वाणं प्रति रणे स्थितः ।

क्षेपणाद्यस्त्रमुच्चान्तिं लोकाः सस्त्राणुजङ्गमाः । क्रव्यादाणि च भूतानि द्रष्टिं यान्ति महाभयं ।

तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्षेण । चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः ।

१०८४

य मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्त्रेण तेजसा । चिच्छेद् बाह्वंशकेण श्रीधरः परमौजसा ।

अज्ञातचक्रवर्णं भ्रममाणं रणाजिरे । बाणस्य रयमार्गे च द्वितीय एव भास्करः ।

विष्णुचक्रं भ्रमत्याग्नौ भ्रष्ट्याग्न्यं न दृश्यते । तस्य बाङ्महस्त्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ।

वाणस्य च्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्धनि । कृत्वा दिवाङ्मनं तां वाणं क्षिप्रबाणमिव द्रुमं ।

पुनः कराये कृष्णस्य प्राशस्त्यार्कं सुदर्शनं ।

१०८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्यं तु संप्राप्ते चक्रे देव्यनिपातने । शरीरेण प्रखवता रुधिरौघपरिभुतः ।

सोऽभवत् पर्वताकारम्बुजवाङ्महस्त्रेण । अस्त्रञ्च तस्य विविधान्नादान्मुञ्चन् यथा घनः ।

तस्य नादेन महता क्रमेण रिपुसूदनः । चक्रं भूयः चेतुःकामो वाणनाशार्थमच्युतः ।

तमुपेत्य महादेव कुमारसहितोऽब्रवीत् ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वं पुरुषोत्तम । मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनं ।

१०८६

लोकानां लं गतिर्द्वैव लतः स्रतमिदं जगत् । अश्रेयस्तु विभिर्लोकैः यदेवासुरमानुषैः ।

तस्मात् बन्धरं दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं । अनिवार्यमसंशयार्थं रणे शत्रुभयहृदः ।

वाणस्यास्त्राभयं दत्तं मया केशिनिःसूदन । तन्मेन स्यान्मुखावाक्यमतस्तोः समयात्म्यं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ जीवता देव वाणोऽयमेतच्चक्रं निवर्त्तितं । मान्यस्तु देवैः वानामसुराणाञ्च सर्व्यम् ।

नमस्तोऽस्तु गनियेऽहं यत् कार्यं तन्महेतरः । न तावत् क्रियते तस्मान्नामनुब्रातुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे वृषभुजकेन्द्रे षड्भौत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्वर्णं गह्वरात् । जगाम तत्र युवाक्षो प्रादुर्ध्रिः संयतः शरैः ।

गते कृष्णे ततो नन्दी वाणमाह पुनर्न वचः । गच्छ वाण जेतनैव देवदेवस्य चायतः ।

तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यं नृणां गच्छत शीघ्रम् । किञ्चबाहुं ततो वाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ।

अपवाह्य रथेनैव पतो देवस्यतो ययौ । ततो नन्दी पुनन्वाणं प्राकृवानुत्तरं वचः ।

वाण वाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तत्र भविष्यति । एष देवो महादेवः प्रसादमुपलब्धः ।

शोणितौघमुत्तैर्गोचैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः । जोषितार्थी ततो वाणः प्रमुचे प्रह्वरख वै ।

प्रानृत्यद्वयधंविघ्ना दानवः स विचेतनः । अवस्थां छत्राणां प्राप्ता भयविह्वलौघोपनः ।

तं दृष्ट्वा स प्रनृत्यन्तं भयोद्दिग्ग पुनः पुनः । नन्दिवाक्यप्रज्वितं भक्तानुपहृष्टद्वयः ।

कर्णावशमापन्नो महादेवोऽप्रबोद्धवः । वरं वृणोष्य वाणं स पक्षे मगसि वसेते ।

प्रसादसुमुखोऽहन्ते प्रेक्षः काकोऽयमागतः ।

॥ वाण उवाच ॥ अजरस्यामरस्यैव भवेयं सततं विभो । एष मे प्रयमो देव वरस्य यदि मन्यसे ।

॥ हर उवाच ॥ तुज्जोऽसि देवतौर्वाण न मृत्युस्तत्र विद्यते । अन्वं वरं वृणोष्य तमनुप्राप्नोऽसि मे सदा ।

॥ वाण उवाच ॥ यथाऽहं शोषितादिगो भ्रमार्तोऽप्रयमोदितः । भक्तानां नृत्यतमिव पुच्छत्रय भवेद्भव ।

॥ हर उवाच ॥ निराचाराः क्षमायुक्ताः सत्यार्थवपरायणाः । मद्भक्ता येऽपि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति ।

॥ भव उवाच ॥ द्योतयं तमशेषा वाण वरं वरय हृदतः । तदिधास्यामि ते पुच्छं सकलैः सन्तु भवानिह ।

॥ वाण उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा हजस्रोश्चा हि धा मम । वरेण तास्मृत्योयेन शान्तिं गच्छन्तु मे भवः ।

॥ हर उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा हजस्रोऽसुरसत्तम । न भविष्यति माचेतु पक्षराय भविष्यसि ।

॥ देव उवाच ॥ चतुर्थं ते वरं ददमि वृणोम्यासुर काञ्चित् । न तेऽहं विमुक्ष्यात प्रसादसुमुखो ह्यहं ।

॥ वाण उवाच ॥ प्रनायगपर्वस्यस्य प्रयमः स्यामहं विभो । महाकाल इति ख्यातिं गच्छेयं शायतोऽनघः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो वाणं महायुतिः । दिव्यस्त्रीऽस्त्रतैर्गोचैर्न हजस्र मनाश्रयात् ।

ममातिशयोक्त्या न भव चैवाकृतोभयः । भूयोऽपि ते वरं ददमि तस्यातव लपोद्भव ।

तत्तं वृणुष्व मद्भं ते नमो यदभिधासितं ।

॥ वाण उवाच ॥ वैष्णवमद्रुमं किञ्चिन्नाभूमे देवसत्तम । दिवाह्रतेऽपि मे देवो न विक्षो भवेद्भव ।

॥ हर उवाच ॥ भविता सर्वमेतत्तेऽप्येच्छसि महासुर । भक्तस्य मे न चादेयं भक्तानां विद्यतेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽमरोक्षहादेवो वाणं स्मितमयः कृतः । एवं ते भविता वाण यत्नया समुदाहृतः ।

इतावद्गमवानुक्ता विनेत्रो गणसंघतः । पश्यतां सर्वभूतानां तं चैवान्तरधीयत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणवरत्नामे षड्भौत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वरान् चकृन् स्वर्णा वाणः प्रीतस्तनान्वृतः । जगाम स ह ददेव महाकालमनागतः ।

वासुदेवोऽपि वज्रधा नारदं पर्यवृत्तः । कानिदृशस्तु भगवन् संयतो नागवन्धनैः ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन खेहक्षिप्तं हि मे मनः । अनिदृशे ह्येते वीरे क्षुभिता दारका पुरी ।
 शीघ्रं ते मोक्षयिष्यामि यदर्थं व्रजमागताः । अथ ते नष्टशत्रुं वै द्रुपुमिच्छामहे वयं ।
 स तु देशो हि भगवन् विदितस्तव सुमत । एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
 कन्यापुरं कुमारोऽसौ बह्वो नागैस्तु माधव । एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रं चित्रलेखा क्षुण्डिता ।
 वाणस्तोत्तमसन्निधौ दैत्यैश्च महात्मनः । इदमन्तः पुरं देव प्रविशन्तं ययासुखं ।
 ततः प्रविष्टास्तौ सर्वे अनिदृशस्तु मोक्षणे । वलः सुपर्णः कृष्णश्च प्रमुखौ नारदस्तथा ।
 ततो दृष्ट्वैव गच्छन् सोऽनिदृशश्चीरगाः । शररूपा महासर्पा वेष्टयित्वा तनुं स्थिताः ।
 सर्वे ते सत्त्वा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः । शितं समवगाहन प्रकृत्यावस्थिताः ब्रजाः ।
 दृष्टः स्फुटश्च कृष्णेन सोऽनिदृशो महात्मना । स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्चलित्वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ अनिदृश उवाच ॥ देवदेव सदा युद्धे जेता त्वमपि कदाच । ब्रह्मो वै प्रमुखे स्थातुं क्षात्रादपि प्रसीपतिः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ आरौघं गच्छन्तं त्वं गच्छामि दारकां पुरीं । एवमुक्तोऽनिदृशश्च जयया सह कन्यया ।
 स्थितः प्रीतमना भूत्वा शाला वाणं जितं रणे । ततो महाबलं देवं वलमभ्रं यश्चिन्तनं ।
 अभिवादयते वृष्टः सोऽनिदृशः प्रतापवान् । माधवश्च महात्मानमभिवाच कृताञ्जलिः ।
 खगोत्तमं महाबोध्यं सुपर्णश्चाभवादयत् । ततो भकरकेतुश्च चित्रवाणधरं प्रभुं ।
 पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रमुखमभवादयत् । सखोगणहृता चैव सा क्षूना कुञ्जनिन्दी ।
 बलशालिवधश्चैव वासुदेवं चतुर्भुजं । अर्धस्वात्मगतिश्चैव सुपर्णमभिवाच च ।
 पुण्यवाणधरश्चैव लज्जामाणा भवादयत् । ततः प्रकृष्ट वचनान्नारदः परमश्रुतिः ।
 वासुदेवसमीपस्थः प्रहसन् पुनरागतः । बह्वीपयति ते देवं गोविन्दं ब्रजसुदने ।
 दिष्ट्वा बह्वं हि गोविन्द अनिदृशसमागमात् । ततोऽनिदृशश्चिता नारदं प्रणतस्तथा ।
 आशीर्भिर्बह्वं द्रष्टुं अर्हः हि मम आद्यते । ततः प्रहसिताः सर्वे नारदस्तु वच अव्रात् ।
 कञ्जूलमालिकां द्रष्टुं अर्हः हि मम आद्यते । ततः प्रहसिताः सर्वे नारदस्तु वच अव्रात् ।
 कृष्णः प्रोवाच भगवन् क्रियतामाशु भाचिरं । एतस्मिन्नन्तरे तव कुशाण्डः समुपस्थितः ।
 वैवाहिकांस्तु संभारान् गृह्य कृष्णं नमस्त च ।
 ॥ कुशाण्ड उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयप्रदः । शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदोऽञ्जलिस्तव ।
 नारदस्तु वचः श्रुत्वा प्रागेव मधुसूदनः । अभयं यच्छते तस्मै कुशाण्डाय महात्मने ।
 कुशाण्ड मन्त्रिणां श्रेष्ठः प्रीतोऽस्मि तव सुमत । मुक्तं ते विज्ञानामि राक्षिकोऽस्तु भवानिह ।
 सन्नातिपचः सुमुखो निर्दोऽस्तु भवानिह । राज्यञ्च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् ।
 एतद्वत्त्वमर्थं तस्मै कुशाण्डाय महात्मने । विवाहमकरोत्तव सोऽनिदृशश्च वीर्यवान् ।
 ततस्तु भगवान् वज्रिः स्वयं तव उपस्थितः । विवाहे चानिदृशस्तु नच वज्रं शूभं भवेत् ।

ततोऽसुरो गणास्तु कौतुकं कर्तुमाप्ताः । स्नातः स्नानकृत, शोषनिवृद्धो भाव्यया बह ।
ततः स्निग्धैः दूभैर्ज्योत्स्नैर्गन्धैश्च अनुसूदा । विद्याधरगणैश्चैव विवादमुपगमयन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अष्टाशोत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निर्मर्त्तयिता तु विवाहं अनुसूदन । अनिरुद्धश्च सुप्रज्ञः सर्वदेवगणैर्गुह्यतः ।

शामन्यु वरदं वरुं देवोच्चैश्च मुह्यन् तं । चकार गमने बुद्धिं कृण्वः परपुरस्त्रयः ।

दारकाभिमुखं कृण्वन् शत्राव् अनुनिवर्त्तन् । प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भापेडा वाक्प्रमत्तव्रीत् ।

दृष्टुं मे पुण्डरीकाच्च विज्ञातं मधुसूदन । वाणस्य नावस्त्रिभुजं हस्ते तु वरुणस्य वै ।

यावाममृतकल्पं हि धीरं हरति माधव । यत् पीत्वातिबलस्यैव नरो भवति दुर्घ्नयः ।

कुम्भापेदेवमाख्यते हरिः प्रीतमनासूदा । गमनाय मतिहृक्ते गन्तव्यमिति निश्चितं ।

ततस्तु भगवान् ब्रह्मा बर्ह्याय च तु केचन । जगाम ब्रह्मलोकं च हतः स भवनाख्यैः ।

इन्द्रो मरुद्गणैश्च दारकाभिमुखो ययौ । यतः कृण्वन्तः सर्वे गच्छन्ति प्रियकाङ्क्षिणः ।

बाह्वेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता । दारकाभिमुखो कृपा देया प्रसापिता ययौ ।

ततो बलश्च कृण्वन् प्रमुक्कश्च मन्वावसः । आरुढवन्तो मदमनिरुद्धश्च वीर्यवान् ।

प्रस्त्रितश्च च तेजस्वी गह्वः पश्चिमां सरः । उग्रमूर्ध्वधरमणान् कल्पयन्नापि मेदिनी ।

आकुलाच्च दिग्धः सर्वो रेशुध्वजमिवामरं । गह्वे चैव यान्ते तु मन्दरमिश्रसंस्कारः ।

ततस्ते दोर्ध्वमन्वानं प्रययुः पुद्गर्वभाः । आरुह्य गह्वं सर्वे जित्वा नाचं मरौरजवं ।

ततोऽमरतलस्थोत्थो वाहणे दिग्भ्रमाक्षिताः । अयममरान् मृषात्मानो गास्तु दिव्यपयःप्रदाः ।

सेवावनविचारिण्यो वाणगाव उपक्षिताः । च विज्ञाय ततो रूपं कुम्भापेडवचनसवात् ।

कृण्वः प्रहरतां श्रेष्ठकल्पात्तैर्यविचारदः । निहन्त्य वाणगावस्त्रासासु चक्रे मनसूदा ।

आक्षिता गह्वं प्राह सर्वलोकादिरत्ययः ।

॥ भगवानुवाच ॥ गह्वं त्वं बाहि तच्च यव वाणस्य मोधनं । आह मां सत्यभामा च वाहगा वै ममानय ।

पार्श्वं पीत्वा किञ्च धीरं न जीर्यन्ति महासुराः । विज्जरा जरया त्यक्ता भवन्ति क्षिप्त जनतः ।

तास्तस्मानय भद्रं ते यदि कार्यं न लुप्यते । अथवा कार्यक्षोपो वै मैव तासु प्रजः कृपाः ।

इति मामपदत्तं यथा तावैव विदित्वा मम ।

॥ गह्वं उवाच ॥ दूग्धो गोवहतास्ता दृष्ट्वा मां वरुणाख्ये । विव्रन्ति सद्यसा देव कार्यमेष विधीयतां ।

तथेत्युक्ता तु गह्वः पञ्चशतेन बाणैः । यच्च वा सोभयिता च विव्रेव वरुणाख्यैः ।

दृष्ट्वा जेन गह्वं प्राप्तं वै वरुणाख्यैः । वाहसा च भवाः सर्वे संभ्रान्ताः प्रापञ्चकयः ।

ततस्तु वाहवं चैन्दमभियातं मुदुर्घ्नवं । प्रमुने वासुदेवस्य नावाप्रहरणैः पण ।

ततस्तु तस्य प्रमुने वासुदेवस्य धीयतः । तपुद्गममहोदरं वाहवैः पञ्चवारिणा ।

तेषामापततां पञ्चैः सहजानां वरुणकः । भागं वरुणनाथं केचन महात्मना ।

ततस्तु प्रवृत्ता यान्ति तमेव वरुणाख्यं । पटोरययद्वखाणि पटोरयप्रतापि च ।
 वारुणाणि प्रयुद्धानि दीप्तप्रस्त्राणि संयुगे । तद्वज्रं लब्ध्वा सौमैर्दक्षमान समन्ततः ।
 भग्नं तदारुणं सैन्यं नैव चापमविन्दत । ततस्तु बलिभिः शूरेर्बलदेवजनार्दनैः ।
 सप्रयुधानिर्द्वैष्ट्यं गच्छन् च सर्वत्र । शूराश्चेति विधेः कोट्यैर्बन्धमानं सहस्रशः ।
 ततो भग्नं वलं दृष्ट्वा लब्ध्वा नास्ति हर्षणा । वरुणस्तय संधानो निर्ययौ यत्र केचन ।
 अयिभिर्देवगन्धर्वैश्चैवोपाशरथं गणैः । सख्यमानो वज्रभा वरुणः प्रत्यदृश्यत ।
 कृत्वेष्टं भियमायेन पाण्डुरेष उपजता । बलिहाराणि च नैष्टं चापमुद्यत्य विहितः ।
 अपात्यतिरतिकुटुम्बः पुत्रपौत्रबलान्वितः । आङ्गधामाव युद्धाय विस्फारितमहाधनुः ।
 स तु प्रभापयन् युद्धं वरुणः समधावत । हरिहर इव कोभावापजालैः समाल्लेखितः ।
 ततः प्रभाप्य अलजं पाण्डुजन्यं जनार्दनः । बाणवर्षाकुलाः सर्वो दिग्बलके जनार्दनः ।
 ततः शूराश्चेति मलैर्बह्वः षोडशो रणे । स्रग्विज्वर तदा कृष्णं वरुणः प्रत्येषाधयत् ।
 ततोऽस्त्रं वैष्णवं चोरमभिमन्या हवे स्मितः । बाणुदेवोऽनवीर्याय प्रमुञ्चे तस्य धीमतः ।
 इदमस्त्रं महाशूराः वैष्णवं ब्रुवन्मर्दनं । जयोद्यतं वधार्थं ततोऽनीं शिरौ भव ।
 ततस्तं वरुणो देवो वैष्णवं ह्यस्त्रमुत्तमं । वारुणास्त्रं संशोण्य शिनाद भद्रामवतः ।
 तस्यास्त्रवितता ह्यापि वरुणास्त्रं निजि हताः । वैष्णवास्त्रं प्रमने वर्तन्ते बलितिस्रव ।
 आपस्त वारुणास्त्रं चित्रा अलत वैष्णवं । दक्षानि वारुणास्त्रं ततोऽस्त्रे अलिते पुनः ।
 वैष्णवे तु महावीर्ये दिशो भीताः मदुद्भुतः । अस्त्रं प्रस्फुरितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमववीर ।
 स्मर तां प्रकृतिं पूर्वाभ्यासं व्यकलवर्णा । तमेव हि महाभाग तमथा मुञ्चये कथं ।
 सत्सत्ता नित्यमाश्रोक्षं योगेश्वर महामते । सद्यभूतामवान्दोषानहकारं संश्रज ।
 धेय ते वैष्णवो मूर्त्तिस्तस्या ज्येष्ठोऽस्य सं विभो । ज्येष्ठभावेन मान्यसे किं त्रा दग्धुमिच्छसि ।
 नाग्निर्विक्रमेत शूरो त्वज्ज कोपं युधान्वर । त्वयि न प्रभविष्यति जगतः प्रभवेऽसि ।
 पूर्वं हि या तया हृष्टा प्रकृतिर्विकलात्मिका । धर्मिणो बीजभावेन पूर्णधर्मैश्च संयिता ।
 आग्नेयश्चैव सौम्यश्च प्रकृत्यैव दमादितः । तया हृष्टं जगतः सर्वं च कथं मुञ्चये मयि ।
 अज्येष्ठं प्रायतो देवः स्वयम्भूतभावतः । अचयस्तव्ययस्यैव भावाभावौ महायुते ।
 रच मा रक्षणीयाऽहं त्वयाऽनघ नमोऽस्तु ते । आदिकर्त्तासि लोकानां त्वमैतद्वज्रलोकतं ।
 किं क्रीडसि महादेव बाल क्रीडनकैरिव । न ह्यहं प्रकृतिदेवो नाहं प्रकृतिदूषकः ।
 प्रकृतिर्या विकारेषु वर्तते पुरुषार्थभा । तथा विकारप्रमने वर्तते न स याविधि ।
 विकारो वा विकाराणां विकाराय न तोऽनघ । तानधर्मविदेऽमन्दान् भवान् विवृणुते सदा ।
 इयं हि प्रकृतिर्देवैश्च समया युज्यते सदा । रजसा चापि संस्पृष्टा तदा मोक्षः प्रवर्तते ।
 परावरञ्च सर्वज्ञं संशयविधिमाश्रितः । किं मोहयसि नः सर्वान् प्रभापतिरिव स्वयं ।

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

वक्ष्येनैवमुक्तं कृष्णो लोकपरायणः । भावज्ञः सर्वविद्भीरुस्ततः । प्रीतमना ह्यभूत् ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् कृष्णो वचनमब्रवीत् । गास्वं प्रवक्ष्ये मे देव ब्रान्धस्य भीमविक्रम ।
 इत्येवमुक्तः कृष्णेन वाक्यं वाक्यविभारदः । वक्ष्ये ह्यब्रवीद्भूयः । इत्यु मे मधुसूदन ।
 ॥ वक्ष्ये उवाच ॥ वाणेन शङ्खं समयो मया देव पुरा कृतः । कवचं समयं कृत्वा कुर्यात् वितथमन्यथा । १८८
 तमेव वेदं सर्वस्य यथासमभेदेन । चारित्र्यं दुष्यते तात नृ च यन्निः । प्रवक्ष्यते ।
 धर्मभागैर्नैरानिद्यं वर्ज्यते मधुसूदन । न च लोकानवाप्नोति पापः समथभेदेन ।
 प्रबोदं धर्मलोपस्य माभूक्ते मधुसूदन । न मां समथभेदेन योक्तुमर्हसि माधव ।
 जीवन्नाहं प्रदास्यामि गा एतां हृषभेक्षण । हत्वा नयस्व मां गांश्च एष मे समयः पुरा ।
 एष मे तव चाख्यातः समयो मधुसूदन । स्मृतमेव मज्जानासो न भिष्यात् च सुरेश्वर । १८९
 यदि तेऽहमनुप्राप्तो रच मां मधुसूदन । अथ वा गोबु निर्जन्मो हत्वा नय महाभुज ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वक्ष्येनैवमुक्तं वक्ष्येनैव वक्ष्येन । अभ्यसं समयं मत्वा त्यक्त्वाद्वा गोबु मति ।
 य प्रवक्ष्ये ततो वाक्यं व्याख्यारार्थकोविदः । तस्मात्पुनोऽपि यद्येवं वाणेन समयः कृतः ।
 प्रवक्ष्येतेषु धर्मैर्लोकैक्यं क्लृप्तार्थमनुभावितैः । कथं पापं करिष्यामि वक्ष्ये त्वय्यहं विभो ।
 गच्छ मुक्तोऽपि वक्ष्ये त्वय्यसम्भूतं नो भवान् । त्वत्प्रियायै मया मुक्ता वाणगोवि न संशयः । १९०
 ततस्तत्त्वनिनादैश्च भेरीणाञ्च महाक्लृप्तैः । अचमंदाश्च वक्ष्ये । केचन प्रहृष्टपूजयन् ।
 केचनोऽप्यै तदा मृदुञ्च वक्ष्येऽद्युनन्दन । इत्थं पूजयन्ते देव हृष्टास्तौ च समाहितः ।
 वक्ष्यापामयं दत्त्वा वासुदेव प्रतापवान् । दारकां प्रक्षितिः शेरिः प्रचीपति वक्ष्यवान् ।
 तत्र देवाः समस्त सप्ताधाः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाश्चुरस्रश्चैव किन्नराश्चानुचिन्ताः ।
 अनुगच्छन्ति भूतेशं सर्वभूतादिप्रभयं । आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ रुचराक्षराः । १९१
 विधाधरगणाश्च ये चान्ये सिद्धचारणाः । गच्छन्तमनुगच्छन्ति यमश्च विजयेन च ।
 नारदश्च महाभागः प्रक्षितिं दारकां प्रति । हृष्टो वाणप्रभं दृष्ट्वा वक्ष्यन् कृतमिष्टं ।
 कैलाशप्रधरश्चैव प्राचादेः कन्दरेश ते । दूरादेव स तां दृष्ट्वा दारकां दारमालिन्यैः ।
 पाञ्चजन्यश्च निर्घोषं चक्रे जगदाधरः । संज्ञां प्रयच्छते देवो दारकापुरवासिने ।
 देवानुपाचानिर्घोषं पाञ्चजन्यश्च निस्सृतं । मुक्ता दारवती सर्व्या प्रहर्षमनुभवेत्प्रता । १९२
 पूर्वेषु भैश्च साजैश्च पुष्पैश्च वज्रविभारैः । दारोपयोगितां धन्यैः कृत्वा दारवतीं पुरीं ।
 वज्रहर्यां सुशोकां वज्रलोपयोगितां । विप्राचार्यैः समादाय तथैव कुलनैवमाः ।
 जयप्रदं विविधं पूजयन्ति सा माधवं । वेनतेषु समारूढं नोत्तमैश्च योपमं ।
 ववन्दिरं तदा कृष्णं श्रिया परमया युतं । ययोनूपूर्वां वर्षाञ्च पूजयन्ति महाबलं ।
 अर्पन्ति केमिहन्तारं श्रेष्ठपूष्पांश्च श्रेष्ठयः । अर्पिभिर्देवगन्धर्वैश्चारणैश्च समन्ततः । १९३
 अयमेव पुण्डरीकाक्षो दारकोपवने स्थितः । तदास्तु मपुष्पान् दारार्थं गृह्णन्तमाः ।

नितृते नारदप्रप्रे यन्मयोक्तं समासतः । श्रुतास्तो विसृताः संख्ये ये पूर्वमेव जनमेजय ।
 विष्णोस्तु मायुरे कल्पे यत्र ते शंखयो महान् । वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता ।
 आश्चर्य्यश्चैव नान्योऽस्ति आश्चर्य्यं विद्धि केशवं । सर्व्वेष्वाश्चर्य्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्य्यमनैषण्व ।
 स एव धन्यो धन्यानां धन्यकृद्भ्यभावनः । देवेष्वपि सदैव्येषु नास्ति धन्यतरोऽप्युतात ।
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा । गगनं भूर्दिशश्चैव खलितं व्योतिरेव च ।
 एष धाता विधाता च संहर्ता काल एव च । सत्यं धर्मस्त्वयश्चैव ब्रह्मा चैव सनातनः ।
 अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां ब्रह्मरः सतः । जङ्गमाजङ्गमश्चैव जगत्परायणोद्भव ।
 एतस्माच्च जगत् सर्व्वं प्रकृतेत जनाह्नात । जगच्च सर्व्वं देवैश्चैव नमस्कृत्य भारत ।
 पूज्यश्च सततं सर्व्वदेवैरय सनातनः । इत्युक्तं वाणयुद्धे ते माहात्म्यं केशवश्च च
 वशप्रतिष्ठामतुलां श्रवणदेव सत्सुखे । ये चेदं धारयिष्यन्ति वाणयुद्धमनुत्तमं ।
 केशवश्च च माहात्म्यं नापथ्येष्टान् भजिष्यति । एषा ते वैष्णवो चर्या मया कार्त्तव्यं कीर्त्तिता ।
 प्रवृत्तत्वात् यद्येऽस्मिन्निवृत्ते जनमेजय । आश्चर्य्यपर्व्वमखिलं यो वीरं धारयेत्वर ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकस्थ गच्छति । कल्पमुत्याय यो नित्यं कीर्त्तयेत्सुप्रसादितः ।
 न तस्य दुरितं किञ्चिदिह लोके परव च । ब्राह्मणं सर्व्वदेवो स्यात् सन्निधौ विजयो भवेत् ।
 वैश्वो धनसम्पन्नः स्याद्भूद्वे मज्जेच्च सद्गतिः । नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चिदोषमायुरवभुवात् ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ इति पारिचितो राजा वैशम्पायनभाषितं । श्रुत्वा प्रीतमना जातो हरिवंशं दिजर्षभः ।
 एवं शौनका संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च । प्रोक्त्वा वै सर्व्ववशास्तो किञ्चूः श्रोतुमिच्छति ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥ समाप्तश्चेदं विष्णुपर्व्वं ॥

॥ अथ भविष्यपर्व्वं ॥

॥ शौनका उवाच ॥ जनमेजयस्य के पुत्राः पश्यन्ते लोमहृदये । कश्चिन् प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनां ।
 इति द्रष्टव्यं श्रोतुं पुरं कौटुम्बकं हि मे । तत्रः श्रुतवतां श्रेष्ठ सर्व्वविधाधि मे मतः ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ पारिचितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ सम्बभूवतः । चन्द्रापीडश्च नृपतिः सूर्यापीडश्च भोववित् ।
 चन्द्रापीडश्च पुत्राणां शतमनुमध्यामिनः । जानमेजय इत्येवं चासं भुवि परित्युत ।
 तेषां ज्येष्ठश्च राजासीत् पुरं वारणसाकृत्ये । सत्यकर्षा महाबाह्वर्ष्या विपुलदक्षिणः ।
 सत्यकर्षश्च दायादः श्रेतकर्षः प्रतापवान् । अपुत्रः स तु धर्मोत्तमः प्रविवेकः तपोवनं ।
 तस्मादनगताश्वं यादवो प्रत्यपचत । भुवारीर्द्धिता मधुसूक्ष्मिनी भाद्रमालिनी ।
 स तु जन्मनि गर्भेस्य श्रेतकर्षः प्रजेश्वरः । शम्भुगच्छते पूर्व्वैर्भद्राप्रस्थानमप्युत ।
 सा इष्टा संप्रयातं नं मालिनीं वृष्टतोऽप्यगात् । पयि सा सुपुत्रे सुभूषणे राजोवलोचनं ।
 दुमारं ते परित्यज्य भर्तारं शम्भुगच्छत । पतिव्रता महाभागा द्रौपदीव पुरा पतीन् ।

सुकुमारः कुमारोऽथै गिरिक्षुञ्जे वरोद ह । पुष्कर्यं तस्य मेघास्तु प्रादुरासन्महात्मनः ।
प्रविष्टायास्तु पुत्रौ दौपेष्पलादियः कौशिकः । दृष्ट्वा कुर्यान्वितां यत्नं तौ प्रचालयतां जले ।
निपृष्टौ तस्य तौ पार्थी शिलायां रुधिरजुतौ । अत्रस्थानौ तु पार्थी तावुमावपि समाहितौ ।
तथैव च सनारुदावजपार्थस्तोऽभवत् । ततोऽजपार्थ इति तौ चकृते नाम तस्य ह ।
स तु वेमकयालायां दिजाभ्यां परिवर्द्धितः । वेमकस्तु तु भार्या तमुदहत् पुत्रकारणान् ।
वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्वाह्मणौ सचिवौ तु तौ । तेषां पुत्रास्तु पौत्रास्तु युगपत्सुखजीविनः ।
स स्य पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः । श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाङ्गवेण यदातिना ।
जरावंक्रमणे पूर्वम् अर्थं प्रोतेन धीमता । आचन्द्राक्षपहा मूर्तिर्भवेदपि न संशयः ।
अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
॥ शौनक उवाच ॥ उक्तोऽयं हरिवंशस्तो यन्वाणि निखिलानि च । यथा पुरोक्तानि तथा व्यासश्रियेण धीमता ।
तत् कथ्यमानं मतिमिति दाससमन्वितं । प्रोषात्यस्तानमृतवत्सर्वपापप्रणाशनं ।

सुखत्रयतया कोऽपि नगो ह्लादयतीव नः । जनमेजयस्तु नृपतिः सुखां चाख्यानमुत्तमं ।
सौते किमकरोत् पश्चात्सर्वपापदानन्तरं ।
॥ सौतेन उवाच ॥ जनमेजयस्तु स नृपः सुखाख्यानमुत्तमं । यदारभतदाख्यास्ये सर्वपापदानन्तरं ।
तस्मिन् सचे समाप्ते तु राजा पारिवितस्तदा । संयष्टुं वाजिमेधेन सन्धारानुपपन्नम् ।
अलिकुपुरोहितः चार्थानाङ्गयेदनुवाच ह । यद्येष्टुं वाजिमेधेन ह्य उल्लुब्धतामिति ।

ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा कृत्वा महात्मा सहसा जगाम । पारिवितं द्रुपददीनसत्वं देपायनः सर्वपरावरजः ।
पारिवितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तद्विषमागतं । अर्घ्यपादासनं दत्त्वा धूजयामास शास्तृतः ।
तौ चोपविष्टावभितः सदस्यास्तस्य शौनकः । कथा यज्ञविधासि चायत्तुर्वेदार्थसंहिताः ।
ततः कथाने नृपतिस्त्रोदयामास तं मुनिं । पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहं ।
महाभारतमाख्यानं वङ्ग्यं श्रुतिविलरं । निमेषमात्रमपि मे सुखत्रयतयागतं ।
विभूतिविस्तारकरं धर्मेषां वै यशस्करं । त्वया सुविहितं ब्रह्मन् शङ्को चौरमिवाहितं ।
अस्तेन न दक्षिः स्याद्यथा स्वर्गसुखेन वा । तथा दक्षिं न गच्छामि श्रुतेर्मां भारती कथां ।
अनुमान्य तु सर्वज्ञं प्रच्छामि भगवच्चरं । हेतुः कुरुषां नाशस्तु राजसूयो मतो मम ।
तु सहासां यथा ध्वंसो राजन्यानामुपपन्नः । राजसूय तया मन्ये युद्धार्यमुपकल्पितं ।
राजसूयेस्तु येनेन श्रूयते पूर्वमाहृतः । तस्मान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयं ।
आहतो वरुणेनाय तस्यास्ते सुमहाकृतोः । देवासुरमहायुद्धं सर्वभूतवयावहं ।
हरियश्च राजर्षिः क्रतुमेतमुपाहरत् । तवाद्याडीवकं युद्धमभूत् सत्तिपनाशनं ।
ततोऽनन्तरमार्षेण पाण्डवेनातिदुःखतः । महाभारतसन्धारः संश्रुतोऽग्निरिव क्रतुः ।

प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा हृष्यं महाबलं । वाणं जिला महादेवमुयात्तं पुरुषोत्तमं ।
 दारकावाधिना वाचसरन्ति बद्धा तदा । प्राप्ते हृष्ये महाभागे सत्तत्तानां महारथे ।
 गता च दूरमभ्वानं सुपर्णेनागते कृतं । धन्याः सोऽनुमृहीताः सो येषां नो जगतीपतिः ।
 रक्षिता धैव गोप्ता च दीर्घनाज्ज्यंहावस । वैशतेयं समाह्वय जिला वाणं सुदुर्जयं ।
 प्राप्नोऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्थाह्लादयन्निव । एवं कथयतामेव दारकावाधिनां तदा ।
 वासुदेवस्यै देवा विविशुषो महारथाः । ज्वतीर्य सुपर्णात्तु वासुदेवो नलक्षया ।
 मधुक्षयानि हृष्ट्य गृहान् प्रविशिशुस्तदा । ततो देवविमानानि दिवि सञ्चरतां तदा ।
 स्त्रितान्येव व्यदृश्यन् नागरूपाणि सर्वत्र । हर्षं भस्मगैर्गवैश्चिमारसवर्धिवै ।
 भास्त्रिनि तान्यदृश्यन् विमानानि सहस्रत्र । चय हृष्योऽग्नौदाह्यं कुमाराणाम् ब्रह्मणः ।
 मधुकादीन् समलौघं हृष्टं मधुरया गिरा । एते हृष्टाक्षया दिव्या वषवोऽद्यान्निनावपि ।
 साधा देवास्तथाचान्ये वन्द्यस्त्रययाक्रमं । सहस्राद्यं महाभागं दानवानां भयङ्करं ।
 वन्द्यं वसिष्ठाः शकं समणं नागवाहनं । सप्तर्षेणा महाभागा अमङ्गिरसमाश्रिता ।
 ऋषयश्च महात्मानो वन्द्यस्त्रययाक्रमं । एते ककुत्थाश्चैव एतान् वन्दन् सर्वत्र ।
 बागराश्च ब्रह्माश्चैव मन्त्रियार्थमिहागता । दिशश्च विदिग्धश्चैव वन्द्यस्त्रययाक्रमं ।
 वासुकिप्रमुखाश्चैव नागा वै सुमहाबलाः । गावश्च मन्त्रियार्थं वै वन्द्यस्त्रययाक्रमं ।
 ज्योतीषिश्च नलक्ष्यैवराक्षसकिन्नरैः । आगता मन्त्रियार्थं वै वन्द्यस्त्रययाक्रमं ।
 वासुदेवश्च युता कुमाराः प्रयताः स्त्रिताः । ययाक्रमेण सर्वैर्वा देवतानां महात्मनां ।
 सर्वान्दिवौकाश्चो दृष्ट्वा पौरा विष्णयमागताः । पूजार्थमथ सम्भारान् प्रमृष्ट्वा कृतमागताः ।
 अथो समहृष्टाश्चैवाधुदेवैश्च संश्रयात् । प्राप्यते यदिहास्त्राभिरिति वाचसरन्नुत ।
 ततश्चन्द्रभूर्षुषेः पुष्पगन्धैश्च सर्वत्र । किरन्ति पौराः सर्वैश्चान् पूजयन्तो दिवौकश ।
 राजैः प्रणमैर्धूपैश्च मामुह्निविमलैश्च । दारकावाधिनं सर्वे पूजयन्ति दिवौकश ।
 आह्वयं वसुदेवश्च साम्यश्च यदुनन्दनं । सौम्यं चोत्सुक्यं चैव विशृणुष्व महाबलं ।
 अक्रूरश्च महाभागं तथा निषठभवे च । एताम्यारिभ्यश्च तदा भूर्द्धिं वाधाय वीर्यवान् ।
 अमकश्च सभामथे तदोवाच प्रभवं वच । वाचव सत्तत्तानां सर्वानेव वा यदुनन्दन ।
 योजधिला सप्येनैव यशसा पौरुषेण च । महादेवस्य भित्तो गुह्यश्च च महात्मन ।
 एष वाण रणे जिला दारकां पुनरागतः । सहस्रबाहोर्वीर्यनां कृता व्यथमनुत्तमं ।
 स्थापयित्वा दिवाह्वले प्राप्नोऽयं खपुरो हरिः । यदैयं जम्बूद्वीपं मानुषेभ्य महात्मनः ।
 तदयवधिं हतं नष्टशोकं वयं कृताः । पितृनां मधुमाध्वीकं रम्यं प्रीतिपूर्वकं ।
 कालोपास्यत्वविरत विषयेष्वेव सज्जतां । बाह्वनां धनयास्तुभ्यं वयमस्म महात्मनः ।
 प्रणष्टयोगा रक्षाम सर्वे एवामरासुखे । एवं शूलं सहसाच केनैव दानवानां कः ।

१८८

१८८

१८८

१८८

१८८

१८८

तदस्य मूलं युद्धस्य लोकचपकरस्य च । राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः ।

राजसूये ह्यध्वर्युषि यज्ञोद्भिश्च दुरन्तयैः । मिथ्याप्रणोते यज्ञाङ्गे प्रजाणां संचयो भुवः ।

भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः । अतोतानागतश्च नायथादिकरय नः ।

ते कथं भवता नृणां बुद्धिमन्तस्युता नयात् । अनाया ह्यपराध्यन्ति कुनेतारस्य पार्ष्णिवाः ।

॥ व्यास उवाच ॥ कालेन विपरोतास्ते तत्र पूर्वपितामहाः । न मां भविष्यं पृच्छन्ति न चाष्टौ ब्रवीम्यहम् ।

सामर्थ्यं न पश्यामि भविष्यस्य निवर्त्तने । परिहर्तुं न शक्या हि कालेन विहिता गतिः ।

तथा निदमहं पृष्टो ब्रह्माम्बागन्तुर्भावि यत् । अतश्च बलवान् कालः युताऽपि न करिष्यसि ।

न चरन्मात्रचारभाजं वै स्वास्यति पौरुषे । लेखा हि काललिखिता सर्वथा दुरतिक्रमाः ।

अयमेधः क्रतुमेधः क्षत्रियाणां परियुतः । तेन भविन ते यज्ञं वाश्चैव धर्षयिष्यति ।

यदि तच्छक्यते राजन् परिहर्तुं कथञ्चन । दैवं पुरुषकरणे मायजेयार्थं तं कर्तुम् ।

न चाप्राधः शक्यः नोपाध्यायगणस्य ते । न च वा यजमानस्य कालो हि दुरतिक्रमः ।

तस्य संस्थाकृतमिदं कालस्य परमेष्ठिनः । यया दृष्टं प्रजासर्गं गमिष्यति युगचये ।

तथा यज्ञफलानाञ्च विकेतांरो दिजातयः । तत्प्रयेधं निबोध त्वं चैकोन्यं सचराचरं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावयमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति । श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन् यदि शक्यम् ।

॥ व्यास उवाच ॥ निमित्तं भविता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो । यतयाः परिहर्तुं तस्मिन्नेतद्ब्रह्मसु ते ।

तथा दत्तं क्रतुश्चैव वाजिमेधं परन्तप । क्षत्रिया माहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्दूरिष्यति ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावयमेधस्य ब्रह्मशापाक्षितेजसा । अहं निमित्तमिति मे भयं प्रोडा च जायते ।

कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृतो मदधिो जनः । लोकान्मुह्यते गन्तुं यं सपाश इव दिजः ।

यया ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रपाद्यते । यद्यस्ति पुनरावृत्तिर्वैश्वस्याथास्यस्य मां ।

॥ व्यास उवाच ॥ उपास्ययज्ञो देवेषु ब्राह्मणेषूपपत्स्यते । तेजवाऽभ्यासतं तेजसेजं स्वेवातनुतिष्ठते ।

श्रीद्विजो भविता कश्चित् सेनानीः काश्यपोऽदिजः । सोऽयमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति ।

तदन्ते तत्कुलीनस्य राजसूयमपि कर्तुम् । आहरिष्यति राजेन्द्र अतः पश्चमिवान्तकः ।

यथा बलं मनुष्याणां कर्तृणां दास्यते फलं । युगान्तद्गुरमृषिभिः संयुतं विचरिष्यति ।

तदा प्रमृतिं ह्यस्यन्ति नृणां प्राणाः पुराकृतोः । न निवर्त्तन्त्यते लोका दृत्तान्तावर्त्तनेष्विह ।

तदा खलो महादेवो दुष्टरो दानमूलवान् । चातुराश्रम्यश्रियलो धर्मः प्रविचरिष्यति ।

तदा ह्यस्येन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः । धर्म्या धर्म्यं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।

इति श्रीमद्वाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दिनवत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ आसर्थं विप्रकृष्टं वा यदि कालं न विप्रदे । तदा दापरपथ्यन्तं युगान्ते स्पृहयाम्यहम् ।

प्राप्ता वर्यं तु तत्कालमनया धर्म्यदृष्टया । आदास्यामः परं धर्म्यं सुखमन्येन कर्मणा ।

॥ शौनक उवाच ॥ प्रजासमुदेगकरं युगान्तं समुपस्थितं । प्रनष्टधर्म्यं धर्म्यं निमित्तैवेकमुदेगि ।

॥ भौतिस्त्वाच ॥ इष्ट एवं भविष्यति मतिं तत्त्वेन चिन्तयन् । युगान्ते सर्वभूतानां भृगवानत्रवोत्तदा ।

॥ व्यास उवाच ॥ अरक्षितारो हर्षारो बलिभागस्य पार्थिव । युगान्ते प्रभविष्यन्ति खरक्षणापराधनाः ।

चक्षित्याद्य रानानो विशाः शूद्रोपजीविनः । शूद्राश्च ब्राह्मणाचारारो भविष्यन्ति युगवधे ।

काण्डस्पृष्टा श्रोत्रियाश्च निष्क्रियाणि हर्षोत्थय । एकपत्न्यामश्रियन्ति युगान्ते जनमेजय ।

श्रित्यवनोऽनृतपरा नरा मद्यामिवप्रिया । मित्रभार्याश्च जियन्ति युगान्ते जनमेजय ।

राजवृत्ते स्त्रिताद्यैरा राजानसौरभोलिनः । मर्या अनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगवधे ।

धनानि स्नाघनीयानि सना दत्तनपूजिनः । अकुत्समा च पतिते भविष्यन्ति युगवधे ।

प्रनष्टवृत्तेऽऽ, पुत्रपा मुक्तकेव विचूलिन । ऊनवोऽवधवर्षाय प्रयासन्ति तदा नराः ।

अष्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पया । प्रमदाः केवशूलाश्च भविष्यन्ति युगवधे ।

सर्वे ब्रह्म वदियन्ति सर्वे वाजसनेयिन । शूद्रा भोवादिनश्चैव भविष्यन्ति युगवधे ।

तपोयज्ञफलमात्रं विक्षेपितारो दिज्ञातय । अतवच भविष्यन्ति विपरोता युगवधे ।

शूद्रदन्ताऽस्त्रिताश्च मुण्डाः कापायवासवः । शूद्रा धर्मं चरियन्ति शत्रुवृद्धोपजीविनः ।

यापदप्रचुरलक्षभावाश्चैव परिचयः । स्नादूनां विनिवृत्तश्च ज्ञातया तु गते युगे ।

अन्या मध्ये निवस्यन्ति मथ्यायाननिवासिनः । यथानिबं प्रजाः सर्वा गमिष्यन्ति युगवधे ।

तथा दिहायना दैत्यास्तया प्रणलकपर्काः । चित्रवर्षा च पर्वस्या युगे क्षीये भविष्यति ।

सर्वे पौरकुले जाताश्चैरयनः परस्परं । स्त्रेणाद्या भविष्यन्ति यत्किञ्चित् प्राप्य दुर्गताः ।

न च धर्मश्चरियन्ति मानवा निर्गते युगे । ऊपार्कवज्रला भूमिः पथानलक्ष्मरारुताः ।

सर्वे बाणिकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे । पिष्टदन्तानि देयानि निभजन्ते सुतास्तदा ।

हरणाय प्रपश्यन्ते सोमादृतवादिनः । शैलुमार्ये तथा रूपे रजि चोपचयङ्गते ।

भविष्यन्ति युगान्ते च नायैः कौशेरलङ्कताः । निर्बिहारश्च भीतश्च गृहस्थश्च भविष्यति ।

युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमगतिः । कुत्रोला नार्यभूषिष्ठं वृथारूपवमावृतं ।

पुत्रपापं ब्रह्मलोके तद्युगान्तल सत्तथं । वज्रयाचनको लोको न दास्यति परस्परं ।

अविचार्यं वधीयन्ति दानं वर्णान्तरात्तथा । राजपौराग्निदण्डाज्जां जनं चयमुपैयति ।

प्रक्षनिष्पत्तिरफला तद्वया दृष्टभीतिनः । दह्या सुस्तिनो लोका भविष्यन्ति युगवधे ।

वर्षामुवाताः पदपा नोचैः शर्करकर्षिणः । सन्दिग्ध परलोकाय भविष्यन्ति युगवधे ।

वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजीविन । युगापक्रमेण पूर्वं भविष्यन्ति दिज्ञातयः ।

अप्रहर्षाः प्रपत्त्यन्ते समयाः प्रपयास्तथा । अष्टं सविनयधर्मं युगे क्षीये भविष्यति ।

भविष्यत्यफला हर्षं क्रोधश्च सफला नृणां । अत्रायेविपरोतस्यन्ते पयसोऽयं युगउये ।

अशास्त्रविदुषां पुंसमिवैव खभावतः । शास्त्राक्षस्य प्रवक्तारो नभियन्ति युगवधे ।

दम्यं सर्वं विज्ञानाति दृष्टाननुपेक्ष्य वै । न कश्चिदक्षन्तिनां युगान्ते समुपहिते ।

न चत्त्राणि नियोज्यन्ति विक्रमंस्था दिजातयः । चौरप्रियाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।
 कुण्डोदृषा नैष्ठिकाः सुरापाः ब्रह्मवादिनः । अश्वमेधेन यज्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 याजयिष्यन्त्याज्यांश्च तथा चामक्ष्यमक्षिणः । ब्राह्मणा धनद्वयान्तां युगान्ते समुपस्थिते ।
 भो. शब्दमग्निधासन्ति न च कस्यित् पठिष्यति । एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेधुकपिनडिकाः ।
 नवचत्त्राणि विवर्षानि विपरोता दिशस्तथा । सन्ध्यारागोऽथ दिग्दाहो भविष्यत्तधरे युगे ।
 पितृन् पुत्रान् नियोज्यन्ति वधः शत्रून् कर्मसु । वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरुन् शिष्यास्तथैव च ।
 वियोन्यु च वत्स्यन्ति प्रमदासु नरास्तथा । मुखेषु च प्रयोज्यन्ति प्रमत्ताश्च नरास्तथा ।
 अकृतायांणि भोज्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः । भिक्षां वल्लभदत्ता च भोज्यन्ति पुत्रवाः स्वयं ।
 पत्नीन् सुभान् वक्ष्यन्ति गमिष्यन्ति क्षियोऽन्यतः । पुत्रवाश्च प्रसुतासु भार्यासु च परस्त्रियं ।
 नात्याधितो नायज्ञः सर्व एवाभ्यस्तयज्ञः । न कृते प्रतिकर्त्ता च युगे क्षीणे भविष्यति ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विनवत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १८३ ॥

११११

१११०

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं विलुप्तं लोके मनुष्याः केन पालिताः । निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाचारविचारिणः ।

किङ्कर्माणः किमोद्यन्तः किंप्रमाणाः किमायुजः । काञ्च, काष्ठां समासाश्च प्रपत्सन्ते कर्ता युगं ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ शत ऊर्ध्वं च्युते धर्मो गुणशीलाः प्रजासातः । शीलव्यसनमावाच प्राप्स्यन्ते ब्रह्मसायुजः ।

आयुर्धन्या बलमानि नैवैलमन्या विवर्षता । वैवर्षाद्वा धिर्बोधा निर्वेदो व्याधिर्बोद्धता ।

निर्वेदादात्मसंबोधः समोधाद्भूम्यश्लोता । एवं गत्वा परां काष्ठं प्रपत्सन्ते कर्तृ युगं ।

उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मध्यम्यतां गताः । विमर्षशीलाः केचित्पु हेतुवादकुलहलाः ।

प्रत्यक्षमनुमानश्च प्रमाणमिति निश्चिताः । प्रमाणैक्यं करिष्यन्ति नेति पण्डितमानिनः ।

अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः । तदा मुखभगाच्चैव भविष्यन्ति क्षियोऽपराः ।

नास्तिव्यपरमास्यापि केचिद्वर्षविलोपकाः । भविष्यन्ति नरा मन्दा मूढाः पण्डितमानिनः ।

तदात्मवाचनद्वयाः शास्त्रज्ञानवह्निष्कृताः । दाक्षिणाक्षी भविष्यन्ति बादशीलकुलहलाः ।

तथा विलुप्तं धर्मं जनाः श्रेयपरकृताः । शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानवत्यसमन्विताः ।

सर्वमभ्यस्त्यंशु निधृषो निरपच्यः । भविष्यति तदा लोकस्तन कपायस्य लचणं ।

विप्राणां प्रायतो वृत्तिं यदा वर्षावरो जनः । अभिप्रेत्यति वृत्त्यै तत्कपायस्य लचणं ।

कपायोपपदे काले ज्ञानविद्याप्रणाशने । सिद्धिमन्त्रेण कालेन यास्यन्ति निरुपकृताः ।

महायुद्धं महाबातं महावर्षं महाभयं । भविष्यति युगे क्षीणे तत्कपायस्य लचणं ।

विप्ररूपाणि रत्नांश्च राजानः कर्मवेदिनः । श्रियवोमुपभोज्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ।

नि. साध्यायवपटकारा अनेवाद्यामिमामिनः । कथादा ब्रह्मरूपेण सर्वमभा द्रव्यप्रताः ।

मूर्खाः कार्यपरा लुब्धा दुद्राः दुद्रपरिच्छदाः । व्यवहारपटुताश्च च्युता धर्माश्च प्रायतात् ।

हत्तारः पररक्षार्थं परदारप्रधर्माः । कामात्मानो दुरात्मानः शोपधा. प्रियवाह्याः ।

१११२

१११०

तेषु प्रभवमाणेषु तुल्यशोलेषु सर्व्वेभ्यः । अभाविनो भविष्यन्ति मुनयो वज्ररूपिणः ।

उत्पन्ना ये क्षतयुगे प्रधानपुत्र्याश्रयाः । कथायोगेन तान् सर्व्वान् पूजयिष्यन्ति मानवाः ।

शस्त्रधारो भविष्यन्ति तथा चेक्षापरहारिणः । मत्स्यभोज्यहराश्चैव करण्डानाञ्च हारिणः ।

चौराचौराश्च हर्त्ता हर्त्ता हर्त्तुर्भविष्यति । चौरैश्चौरवधे चापि कृते चेम् भविष्यति ।

निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये धननरे स्थिते । नराः अयिष्यन्ति वनं करभारप्रपण्डिताः ।

पितृनाशपयिष्यन्ति पुत्राः, कर्त्तारिणः सर्व्वेभ्यः । स्त्रियाः यशस्तया चैव युगान्ते पथ्युपस्थिते ।

वाक्प्रसरैर्लज्जयिष्यन्ति गुरुन् शिष्याः समन्ततः । यज्ञकर्मक्षुपरते रचांसि स्थापदानि च ।

कोटमूषिकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् । स्त्रियं सुभिममारोग्यं सामग्र्युष्ठापि बन्धुषु ।

उद्देशतो नरैश्च भविष्यति युगवधे । स्वयं पाशाः स्वयं चौरा युगवधारसञ्चिताः ।

मण्डलैः प्रचरिष्यन्ति देशे देशे प्रथक् प्रथक् । स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सद्यः बन्धुभिः ।

नराः सर्व्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिचयात् । ततः स्कन्धैः समोदाय कुमारान् विवृता भयान् ।

कौशिकी प्रतरिष्यन्ति नराः जुद्धयपीडिताः । अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च काश्यारोनय मेकलान् ।

अधिकान्तगिरिद्वीपौ संश्रयिष्यन्ति मानवाः । क्षतश्चन्द्र दिग्भवत्यार्ष्यं कून्श्च लवचामभयः ।

अरण्येषु निवस्यन्ति नराः खेच्छगणैः सद्यः । नैव शून्त्या न चाशून्त्या भविष्यति वसुधरा ।

गोप्तारयाथगोप्तारं प्रभविष्यन्ति शस्त्रिणः । मृगैर्बन्तुर्बन्धुर्बन्धुश्चैव स्थापदैः सर्व्वकोटकैः ।

मधुमाकफलेर्मूलैर्बन्धुर्बन्धुश्चैव मानवाः । शीरं पर्य्यञ्च विविधं वल्कलान्धुनिनि च ।

स्वयं कृतानि वक्ष्यन्ति यया मुनिजनास्तथा । वीजानामाकृति निषेधोदन्ताः काष्ठशकुभिः ।

अशैडकं खरोद्भञ्जं पालयिष्यन्ति यवतः । नदीस्रोतांसि रीतस्थानि तोयार्थं कूलेमाश्रिताः ।

पक्रान्धव्यवहारेण विषण्णतः परस्परं । तनूकृतेयथा जातैः समूलान्तरसहते ।

वह्नयत्या, मृजाहीना, कुललवधवर्त्तिताः । एवं भविष्यन्ति तदा ननुया कालकारिताः ।

शीनाहीर्न तथा धर्म्मं प्रजा समनुपवस्यति । श्रायुस्तत्र च मर्त्यानां परं वैश्वद्विष्यति ।

दुर्भला विषयस्तानां तत्राद्या समभिप्रायताः । भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंबन्धः ।

श्रायुप्रचपसंबोधाद्भिषा च न भविष्यति । शून्त्येषो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।

सत्यार्थं प्रतिप्रवृत्तिं व्यवहारोपसंबन्धयात् । भविष्यन्ति हि कामानामलाभादुद्भूतश्लिन् ।

करिष्यन्ति च सङ्घातं स्वपञ्चवयोपण्डिताः । एवं शून्त्येषो दाने सत्ये प्राणाभिरवधे ।

चतुष्पादः प्रवृत्तयः धर्म्मं श्रेयोऽभिपत्स्यते । तेषां लब्ध्यानुमानानां गुणेषु परिवर्त्ततां ।

स्नातु किञ्चित् विश्राय धर्म्मं एव वदियति । यया हानिः क्रमप्राप्ता तथा दृष्टिः क्रमागता ।

प्रमदोने ततो धर्म्मं प्रपत्स्यन्ति कृतं युगं । साधुवृत्तिः क्षतयुगे कषायं सनिदप्यते ।

एक एव तु काष्ठं स हीनवर्णो यया प्रथो । कृषो हि तमसा शोभो यया कलिदुगे तथा ।

पूर्णं य तमसा शोभो यया क्षतयुगे तथा । श्रयसादः परं ब्रह्म वेदार्थं इति तं विदुः ।

अर्निर्णतमविज्ञानं दायायमिव धार्यते । दृष्टवादस्त्रपो नाम तपो हि स्थावरं कृतं ।

११९१

गुणैः कर्माभिनिर्दृष्टिर्गुणस्तथेन कर्माणा । आश्रोतुमुपधं दृष्ट्वा देशकालानुवर्त्तिनो ।

युगे युगे यथाकालमृषिभिः समुदाहृता । इह धर्मार्थकामानां देवानाञ्च प्रतिक्रिया ।

आश्लेषश्च प्रभुभाः पुण्यास्तथा चायुर्गुणे युगे ।

तथा युगानां परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्तानि विविधभावात् । चणं न संतिष्ठति जीवलोकाः चयोदयभ्यां परिवर्त्तमानाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

॥ वातिहवाच ॥ इत्येवमश्वत्थस्य तो राजानं जनमेजयं । अतोत्तानामगं वाक्प्रसूये परिपदा श्रुतं ।

११९२

अमृतस्यैव संवादः प्रभा चन्द्रमसो यथा । अतर्पयत तच्छ्रेष्ठं सर्वर्षेणाज्ञया दयः ।

धर्मकामार्थयुगं कर्षणं ब्रह्मर्षेण । रमणीयं तदाख्यानं कृत्वा परिपदा श्रुतं ।

केचिदशूणि मुमुक्षुः सुता दध्युस्तथा परे । इतिहासं तन्मया पाराश्रयैश्च दर्शितं ।

सदस्यान् चोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदक्षिणं । पुनर्द्वयाम इत्युक्त्वा जगाम भगवानुविः ।

अनुजमुक्तः सर्वैः व्रजन्मन्त्रिषु जतम् । लोकैः प्रवदतो श्रेष्ठं ये विमिष्टाक्षपोधनाः ।

११९३

याते भगवति त्वासे विप्राः स्रष्टुमहर्षिभिः । अलिङ्ग्य पार्थिवस्यैव प्रतिश्रमस्यैव गतः ।

पद्मगानां सुधोराणां कृत्वा ता वैरथातनां । जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमिबोरगः ।

होषाग्निदोषमिदं परिपाद्य तत्र कर्कः । आशोकोऽप्याश्रमपदं जगाम मन्त्रवा मुनिः ।

राजाऽपि क्षास्त्रिपुर विव्रेण स्वजनादृतः । अन्वशास्य मुदितकदा प्रमुदिताः प्रजाः ।

कक्षचित्तय कालश्च स राजा जनमेजयः । दीक्षितो वाजिमेधाश्च विधिवद्भूरिदर्शिनः ।

११९४

संज्ञतमेयं तस्याय देवो काश्या वपुष्टपा । संविशेऽपसमस्य विधिद्वयेन कर्माणा ।

तां तु सर्वानवधात्रीश्वकमे वासकदा । संज्ञतमनुमाविश्य तथा मिश्रोवभूव च ।

तस्मिन् विकारे जनिते विदितः तत्तत्तत्तत् । अंबेज्ञोऽयमयज्ञो ध्वंमेवाध्वर्युमब्रवीत् ।

अध्वर्युर्धनसमन्त्रसादिन्द्रश्च विवेष्टितः । कथयामास राजर्षेः ब्रह्मास्रमुत्तरम् ।

॥ जन्मेश्वर जन्मेश्वर ॥ इत्युक्त्वा सः प्रवृत्तः ततो जन्मेश्वरः । प्रवृत्तः तेन प्रवृत्तः ब्रवीति सूयतामिदं । ११९५

अथ प्रवृत्तिं देवैर्ज्ञानितेन्द्रियमखिरं । अलिङ्ग्य वाजिमेधेन च यत्कृत्योति शैवकः ।

अलिङ्ग्य ब्रह्मवतः कुटुम्बः स राजा जनमेजयः । दौर्बल्यं भवतामृतदयं धर्षितः क्रतुः ।

विषये मे न वसत्यं गच्छं न सह वाञ्छये । इत्युक्त्वा खलु जन्मेश्वरं नृपं ज्ञातमन्त्रवः ।

अमर्षादन्यत्रामश्च पद्मोऽश्वत्थामताः क्षियः । राजा मरमथर्षीश्वरामसौ जनमेजयः ।

अमर्षो वपुस्तोषैव निधीतयत मे मृहतात् । यया मे चरणी मूर्ध्नि पातिभौ रेणुमुच्छ्रितौ ।

११९६

श्रीटोयं मे यया भयं यथा मानस्य दूषितः । नैवां द्रष्टुमपोच्छासि परिक्रिष्टानिव स्वयं ।

न स्वादु सोऽग्राति नरः सुखं क्षपिति वा रक्षः । अन्वशे यः प्रिया मायैः परेण खदितामिह ।

स्वमुषेः प्रभापनं कुटुम्बं पारिवर्त्तितं नृपं । नन्मन्त्रराजः प्रोवाच विश्वावसुरिदं वचः ।

त्रियंशतयज्वानं वासवस्तो न मृष्यति । अक्षराक्षेप पत्नी ते विहित्य वपुष्टमा ।

रक्षा नामाक्षरा देवो काशिराजमुता सतो । सैषा योषिद्वरा राजवत्प्रभूताऽनुभूयता ।

१११५

यज्ञे विवरमासाद्य विप्रमित्रेण ते कृतं । यज्वा ह्यसि कुक्षेत्रे सख्युद्रा वासवोपमः ।

बिभेत्यभिभवाद्भक्षव कतुफलैर्वृष । तस्मादावर्त्तितयैव क्षतुरिन्द्रेण ते प्रभो ।

मायैषा वासवेनेह प्रयुक्ता विप्रमिच्छता । यज्ञे विवरमासाद्य संश्रुतं विप्रराजिनं ।

क्षतमित्रेण रक्षायां मन्येथ यो वपुष्टमा । अप ते गुरवः प्रभास्त्रियंशतयाजिनः ।

भंगितस्त्वद्य विप्राश्च फलादिभ्यमादिह । त्वतो ययैव दुर्द्धर्षास्त्रियंशतयाजिनः ।

१११६

बिभेत्यभिभवात्तद्वाह्येभ्यो ऽपि वासवः । एकेन तद्यदुभयं तोषे ग्रहेण नायया ।

स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरन्दरः । कथमन्यैरनाचीर्षं नमुर्दारानतिक्रमेत् ।

ययैव हि परा बुद्धिः परो धर्मः परो दमः । ययैव परमैश्वर्यं कीर्त्तितं हरिवाहने ।

तयैव त्वयि दुर्द्धर्षं त्रियंशतयाजिनि । मा वासवं मा च गुरुं मात्मानं मा वपुष्टमां ।

गच्छ दोषेण राजेन्द्र कालो हि दुरतिक्रमः । ऐश्वर्यैषाद्यमाविष्ट देवेन्द्रेणासि रोपितः ।

१११७

आनुकूल्येन देवश्च वर्त्तितव्यं सुखार्थिना । दुस्तरं प्रतिगुह्यं हि प्रतिघेत इवाक्षरः ।

क्षीरजमुपमुच्छेसामपायं विगतश्वरः । अपापास्तुल्यमाना वै श्रेष्ठुरपि योषितः ।

अदुष्टास्तु स्त्रियो राजन्ध्र्यास्तु सविशेषतः । भानोः प्रभा शिखा वक्त्रेन्दो रेतो तयाऽर्जितः ।

परान्द्रष्टाऽप्यधरक्षा नोपदुष्यन्ति योषितः । याष्ठा लालयितव्याश्च पूषाश्च सतनं नृपे ।

श्रीस्तवयो नमस्तुतः पूषा श्रिय इव स्त्रियः ।

१११८

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विद्यावमृशक्ते पञ्चनवयधिर्दशमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ सौमित्रवाच ॥ एवं हि विश्वावमुनाऽनुनीतः प्रसादमागम्य वपुष्टमायाः । चकार मित्याव्यतिशयितायाः शान्तिं परां मानं वधर्जमुष्टां ।

अममभिविनिवर्त्तमानं सः समभिलषन् जनमेजयो यमः स्तं । विषयमनुग्रहाय धर्षयुक्तिमुदितमना रमयन् वपुष्टमान्तां ।

न स विरमति विप्रपूजनाय च विनिवर्त्तति शीलयश्चक्षुःशानात् । न विषयपरिरचणाच्युतोऽसौ न च परिगर्हति तो वपुष्टमास्तु ।

विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं यदुपरिचिन्त्यतयाः पुराऽब्रवीत् सः । इति नरपतिरात्मवांछदाऽसौ तदनुचिन्त्य

बभूव बोतमन्युः ।

इदं महाकाव्यमेषैषात्मानः पठन्मृषां पूज्यतेभो भवेत्परः । पठेष्टमायुः समवाप्य दुर्लभं लेभत सर्वज्ञफलस्य केवलं । १११९

प्रतकतोः कक्षगविप्रमोचं पठन्निदं मुष्यति किंलिपाधरः । तथैव कामान् विविधान् समञ्जते समानकामस्य विराय

नन्दति ।

यथा हि पुण्यप्रभवं फलं द्रुमाक्षतः प्रजायन्ति पुनर्य पादपाः । तथा महाविप्रमम इमा गिरः प्रार्द्धयन्ते तस्यविप्रार्त्तिताः ।
पुष्पात्तपुष्पोऽसते सुखं वस्युतः पुनर्विन्दति चात्मानः स्मृतिं । याधिं न चाप्नोति चिरञ्च वस्यन् क्रियाय पुण्या सभते
गुणाचिताः ।

张其成

444

九九九九

2225

2000

भूवा सूर्यश्चतुर्षो चाददानी भूवा वायुः संहरन् प्राणिजालं । भूवा वह्निर्निर्दहन् सर्वलोकान् मेघो भूवा भूय एवाभ्यवर्षत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टमव्यधिकत्रतोऽध्यायः । १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भूवा नारायणो योगो सप्तमूर्तिर्विभावसु । गभस्त्रिभिः प्रदोषाभिः सञ्जोषयति सागरान् । १११९

पीताऽर्वांशश्च सर्वान्धनदीः कृपांश्च सर्वशः । पर्वतानाञ्च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ।

भिक्षा सहस्रशश्चैव महौ गता रसातलं । रसातलगतं कृत्स्नं पिवते रसमुत्तमं ।

अपु सृजन् छेदमन्यद्वाति प्राणिनां भुवं । तत् सर्वमरविन्दात्वाद्वादेतं पुरुषोत्तमः ।

वायुश्चलवान् भूवा च विधूयाद्विच्छं जगत् । प्राणोदधं सुराणाञ्च वायुना कुर्वते हरिः ।

ततो देवगणानाञ्च सर्वेषामेव देहिनां । ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये च यतोद्भवाः । ११२०

पूर्णं चाप्यं शरीरञ्च शयिष्योमाश्रिता गुणाः । जिह्वा रसञ्च छेदञ्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।

रूपं चक्षुर्विषाकञ्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः । स्पर्शः प्राणश्च घेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।

परमेष्ठिनमेते वै चोपेक्षं सनाश्रिताः । ततो भगवता तच्च रश्मिभिः परिवारिताः ।

वायुना कृष्णमाणाश्च रूपाभ्योऽप्यमाश्रिताः । तेषां संघर्षोद्भूतः पावकः शतधा च्छलन् ।

अदहन्निखिलान् लोकानुपः संवर्तुकोऽनलः । स पर्वतान् द्रुमान् गुह्यान् सतावलीकुण्डानि च । ११२१

विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । आश्रमांश्च तथा पुण्यान् दिव्यान्वायतनानि च ।

यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि चादहत् । भस्मोभूतान्ततः सर्वान् लोकान् लोकगुहं हरिः ।

भूयो निर्वापयामास जलपुङ्गेन कर्मणा । सहस्रदृक्प्रहातेन भूवा कृपेया महाधन ।

दिव्यतेजिन इविषा तर्पयामास मेदिनौ । ततः वीरनिकाशेन स्वादुना परमाश्रया ।

शिवेन पुष्टेन महौ निर्वाणमगमत् परं । तेन सा जलसञ्ख्या पयसा सर्वतो धरा । ११२२

एकांशवज्रञ्च भूवा सर्वसत्त्वविवर्जितं । महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यनितो जघं ।

नष्टार्थपवनाक्रामे सुखे जनविवर्जिते । संशोषयित्वा पीता च कल्पयित्वा च देहिनां ।

दग्ध्वा सन्नापयित्वा च नृसत्तिकं सनातनं । पौराणं कृत्वा साया किमप्यनितवृद्धिमान् ।

एकांशवज्रवाक्चो योगो योगमुपाचरे । अमुतांशं सहसापि शतान्देकार्णवभ्यधि ।

न चैनं कायैर्यत्क व्यक्तं वेदितुमर्हति ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ एकार्णवविधिः कोऽयं य एष परिकीर्तितः । क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति । करिष्यतेऽहं भगवानिति कश्चिद्विद्युत् ।

न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्यतः । न ह्य विज्ञायते किञ्चिद्वृत्ते तं देवमुत्तमं ।

नभः पतिं पवननय प्रकाशयन् प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरं । पितामहं अतिनिष्ठं महाभुनिं सर्वोदधौ प्रयनमरोचयत् प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे नवमव्यधिकत्रतोऽध्यायः । १८९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकार्णवं भूमे त्रिते लोके महापुति । प्रप्लाव्य सलिलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः । १११९

महतो रजसो मध्ये महाशैवसमस्तैः । विरजस्तो महाबाहुरचरं ब्राह्मणं विदुः ।

आत्मरूपप्रकाशेन तपसा संवृतः प्रभुः । निष्कामाच्छाद्य कालान्तं ततः सुष्वाप सखदा ।

पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत् परं परिकीर्तितं । यथान्यतः पुरुषास्त्रान्तु तत् सर्वं पुरुषोक्तमः ।

ये च यज्ञपरा विप्राश्चलिना इति संज्ञिताः । आत्मदेतोपुरा भूता यज्ञोभ्यः श्रूयतां तदा ।

ब्रह्माणं परमं वक्तादुक्तातारक्ष सामर्थ्यं । होतारमथ चाध्वर्युं बाह्यभ्यामद्यजत प्रभुः ।

ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वाच्च समकारश्च सर्व्वभूतः । तन्निवावरुणं स्रष्टुं प्रतिष्ठातारमेव च ।

उदरात् प्रतिवृत्तारं होतारश्चैव भारत । अध्यापकमथोक्तुं नेहारश्चैव भारत ।

पाणिभ्यामथ चाग्नें ब्रह्मणश्चैव वशिष्ठं । पावाणमथ बाह्व्यां सुनेतारश्च याज्ञिकं ।

एवमेवैव भगवान् बोधयित्वा नृजल्पति । प्रवक्तुं धर्म्यज्ञानाद्युत्तिष्ठोदुत्तमान् ।

तदेवैव यज्ञमथः पुरुषो वेदसंज्ञितः । वेदाश्च तन्मायाः सर्व्वे साज्ञोपनिषदक्रियाः ।

स्वपथिकार्थं चैव यदाद्यर्थं समभूत् पुरा । श्रूयते तद्यथावृत्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ।

जीर्णो भगवत्कृत्वा कुचाविव महामुनिः । बह्वर्षं ब्रह्मायुस्तस्यैव वरतेजसा ।

इति तीर्थप्रसङ्गे प्रथिवीतीर्थगोचरः । आश्रमाद्यपि सर्व्वान् तीर्थान्यायतनानि च ।

देशाद्याश्रयि चिन्ताणि पुराणि विविधानि च । जपहोमरतः शान्तक्षयो घोरमुपाश्रितः ।

मार्कण्डेयस्तत्कृत्वा शनैर्ब्रह्मादिनिष्ठः । निष्कामानं न चात्मानं जानीते देवमायया ।

निष्कान्तस्तथा वदनादेकाग्रैवमथो गतः । सर्व्वतस्तमसा च्छ्रयं मार्कण्डेयो निरोधते ।

तस्योत्पद्यं मयं तीर्थं संशयदात्मजोविते । देवदर्शनसंशये विषयव्यागमत् परं ।

च चिन्तयति मध्यस्थो मार्कण्डेयोऽभिग्रहितः । किंलिङ्गवेदिषं चिन्ता मोहः स्त्रोऽनुभूयते ।

यत्कमन्यतमो भाव इतेषां भविता मम । न हीदुःखसर्व्वकष्टमपुनं कथमर्थंति ।

नष्टपञ्चाङ्गपवनान्धजपर्व्वतभूतलः । कतमः स्यादपं सोढुं इति चिन्ताव्यवस्थितः ।

अवस्थापि पुरुषं श्रयानं सर्व्वतोपमं । तोषाद्भिविजोऽमृतं मध्ये मयं महाशैव ।

तपकामिव तेजोभिर्भासन्तमिव वरुणा । आपकामिव शास्त्रोक्तैश्च यत्कमन्यतमः ।

स देवं द्रष्टुमायाति को भवानिति विख्यात् । तथैव च शनैर्भूयो मुनिः कुचिं प्रवेक्षितः ।

स प्रविष्टः पुनः कुपो मार्कण्डेयः सन्निहितः । तथैव शरते भूयो विज्ञानं नृखप्रदर्शनं ।

स तथैव यथा पूर्व्वं प्रथिमोऽमृतं पुनः । तीर्थं शान्तानि पुच्छानि बोधश्रयतनानि च ।

कृतभिर्दृष्टमांशं य समाप्रवरदधिष्ठे । परमं देवकुक्षिस्थानं यादृक्कालं दिशोऽन्तमान् ।

पदसमाश्रिताः सर्व्वे वर्षां ब्राह्मणपूर्व्वकाः । जनारदाश्चमः सन्त्ययोऽद्विष्टपदगुणाः ।

यथाया व्रतमाहं नार्कण्डेयो महामुनिः । विवरं प्रथिमं दृष्ट्वा न च कथ्यमानमेव न ।

ततः कदाचिदप्ये पुनर्ब्रह्मादिनिष्ठः । सर्व्वं न्येष्यन्त्याद्यां यात्रमेकं निरोधने ।

यद्येकैः चरन्ते होतारैश्चावृत्तामरे । अथैकभिरप्येकैः सर्व्वभूतविरचितैः ।

१११०

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

स भूयो विष्मयाविष्टः कैवल्यलसमन्वितः । बालमादित्यवद्भावं न प्रकीर्त्युपवर्षितं ।
 सोऽचिन्तयदयैकानि स्त्रिणां बलिलसन्निधौ । पूर्वन्दृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया ।
 अगाधं बलिले सन्निधौ मार्कण्डेयः स्वबुद्धिः । न शान्तिं लभते तत्र अमातुः सन्तुल्यविक्रलः ।
 तथैव भगवान् दृष्टो गतो योगेन बालतां । बभाधे मेघतुल्येन खरेण पुरुषोत्तमः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मामैवंस्तु न मेतथं सम्पद्येहि ममान्तिकं । मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं अमपीडितः । १११८
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां नास्मा कौत्सयति तपः परिभवन्मम । बड्वर्षसहस्राख्यं धर्मयन्त्रिव मे वयः ।
 न ह्येष समुदाचारा देवेभ्योपि समाहितः । मां ब्रह्माऽपि स विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते ।
 कस्योधारशिरसं मामद्य त्यक्तोवितः । मार्कण्डेय इति मां प्रोक्ता स्त्वुमोक्षिणुमिच्छति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाषते मोहान्मार्कण्डेयो महामुनिः । अथैवं भगवान् भूयो बभाधे तत्परायणं ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः । ज्ञानुः प्रदाता योराणः किमर्थं नोपवर्षसि । १११९
 मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः । पूर्वमारारुधयामास तपकीर्तमुपाश्रितः ।
 ततस्त्वां धीरतपसं दृष्ट्वोपमतेजसं । दत्तवानहमात्मेष्टं मरुर्धिममितायुषं ।
 तत्र नोत्सहते चान्यो येन भूयो ममात्मकं । द्रष्टुमेकाग्रवगतं कीडनं योगधर्षिणं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विष्मयोत्फुल्लोचनः । मूर्च्छं ब्रह्माक्षत्तिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ।
 गोचरामादिकं मुना दीर्घायुर्लोकपूजितः । अयाकरोत्स्वमस्कारं प्रवतः शिरसा भ्रुम् । ११२०
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ दृष्ट्वेह तत्त्वतो मायायिमं श्रातुं तवागमः । यदेकार्षं वसन्धस्वः प्रवेत्तं बालरूपवान् ।
 किं वंशः कथं भगवन् लोकं निश्चायसे प्रभो । तर्कयेत्तां मधुद्रुतं न भूतमिह तिष्ठति ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मा सत्त्वः सर्वदेहिना । सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ।
 अहमेव पदे शक्तः सत्त्वलाभिवत्सरः । अहं युगे युगाख्यस्य युगव्यावर्त एव च ।
 अहं सर्वानपि सत्त्वानि देवतान्यस्त्रिणानि च । भुजगनामहं श्रेयस्वाख्याऽहं सर्वं पशिषां । ११२१
 अहं सहस्रमीषां चर्षं पादैरभिर्दहतः । आदित्यो यज्ञपुरुषो देवसहस्रमेव मयः ।
 अहमग्निर्दिव्यबाहो पाददंष्ट्र निरव्ययः । दत्तप्रियन्तो द्विजेन्द्राणां तपसाभावितात्मनः ।
 ब्रह्मजन्मनिहृद्भानां ब्रह्मणोऽप्यतिरिच्यते । शानवान् दृष्टविद्यात्मा योगिनां योगवित्तमः ।
 छतान्तः सर्वभूतानां त्रिपदां कालधंशिनः । अहं कर्षकिया ज्योवः सर्वेषां धर्मसाधने ।
 निष्क्रियः सर्वभूतानामात्मा प्राणिः सनातनः । प्रधानं पुरुषो देवस्तनाद्यस्तत्त्वतोऽव्ययः । ११२२
 अहं धर्मक्षयपाशं सर्वान्ममनिष्ठाभिनां । अहं हयशिरा देवः घोरोदधिमहाधन्वि ।
 अहं सत्यस्य परममहमेकः प्रजापतिः । अहं साख्यनर्हयोगः पदं तत्परमं तथा ।
 अहमिहो भयदाघनहं विद्याधियः स्मृतः । अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः ।
 अहमापः समुद्राय नक्षत्राणि दिशो दश । अहं सर्वमहं धामः पश्यन्त्याहमहं रविः ।
 घोरोदः सागरदाधं समुद्रो बडवामुखः । बह्निः स्वर्गर्हो भूला पिबेत्सोऽयमहं रविः । ११२३

अहं पुराणं परमं तथैवाहं परायणं । अहं भूतस्य भवस्य वर्त्तमानस्य सञ्चयः ।
यत्किञ्चित् पश्यसे धैव यच्छृणोषि च किञ्चन । यच्चानुभवसं लोकं तत् सर्वं मामकं स्मृतं ।
विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयञ्चाद्य पश्य मां । युगे युगे च खल्व्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।
तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय । शृणुष्वर्थां धर्मेषुः कुचो चर सुखो भव ।
मम ब्रह्मा शरीरस्थेः देवाय स्यमिभिः सह । व्यक्तमव्यक्तयोगं माभवगच्छापराजितं ।
अहमेकाचरो मन्त्रस्त्यक्तरसैव सर्वज्ञः । त्रिपदस्यैव परमस्त्विदमर्थनिदर्शकः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुराणेषु वेदान्तेषु महामुनिः । वक्तुमाह्वतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिं ।
प्रवेशयामास ततो जठरं विद्युरूपधृक् । ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिवत्तमः ।
रामं सुखमावाद्य शृणुष्वन् हंसमव्ययो ।

तद्वरं विविधमपाश्रितोऽबुधैर्हार्दये व्यपगतचन्द्रमास्करे । जनैर्यत् प्रभुरयः हंसवर्द्धितः सृजन् जगद्विररति काल
पर्यये ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविव्यपर्वणि पौष्करे मार्कण्डेयदर्शने द्विप्रतमोऽध्यायः ॥ २०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपवः स विभुभूला कारयामास वै तपः । कादयितात्मनो देहमात्मना कुम्भसम्भवः ।
ततो महात्माऽतिवज्रो मर्तिं लोकाश्च सर्वान् । महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ।
तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः । निराकाशे तोयमये सृष्टेः जगति गह्वरे ।
इष्टं सङ्क्षेपमावाप्य सोऽर्चनं खिले स्थितः । अनन्तरोर्ध्विणा सूक्ष्मस्य च्छिद्रमभूत्तदा ।
तत्र शब्दमयोऽभूत् स माह्वतद्रवसम्भवः । स सन्ध्यान्तरमघोषो व्यवहृतं समोरपः ।
विवर्द्धता बलवता तेन सङ्क्षोभिताऽर्धवः । अन्योन्यवेगाभिहतममन्वयोर्ध्वयः कुम्भं ।
महापर्वस्य कुम्भस्य तस्मिन्नाश्वसि मथ्यति । कृष्णवर्त्मां समभवत् प्रभुर्वैद्यानरोऽर्धितान् ।
ततः संशोपयामास पावकः खलिलं बद्ध । वयाज्जलनिधेर्निष्कृष्टमसृजद्विजित्तादा ।
आत्मतेजोभवाः पुष्पा आपोऽमृतरसेपमाः । आकाशं छिद्रधंभूतं वामुराकाशसम्भवः ।
आयं धंसर्पशोद्धूतं पावकश्चाव्यसम्भवः । दृष्ट्वा प्रीतमना देवो महात्मा भूतसम्भवः ।
दृष्ट्वा भूतानि भगवान् लोकस्यस्यैमस्ययः । ब्रह्मणो जन्मसंज्ञितं बद्धकृपो विचिन्तति ।
चतुर्गुणादिष्वन्यति सद्यस्युपपत्यये । यत् श्रियवो दिव्येन्द्राणां तपसा भावितात्मनः ।
बद्धजन्तुसङ्घाता आकाशो यतिवत्तमः । शानवान्दुष्टविद्यात्मा योगिनां योगवित्तमः ।
तमात्मतन्त्रं विभ्रेयं संपूर्णैर्यथैकमं । देवो ब्रह्माणि विभ्रेयो नियोजयति योगवित् ।
ततस्तस्मात्ततोऽपि हवियो हरिरस्थुतः । स्वयन् कीदृशं विविधं मोदते वै वपावकिः ।
पथं नाभुञ्जन् पैकं समुत्पादितवांस्ततः । सहस्रपथं विरजो भास्कराभं विरज्ययम् ।

अतामनमसितमिषोऽज्ज्वलद्वयं सुगन्धिं ब्रह्मसंज्ञितं । विरजते कमलनुदारवर्धनं महात्मननुदसचारद्वयं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविव्यपर्वणि पौष्करे महापद्मोत्पत्तौ एकाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अथ योगविदा ज्ञेयं सर्वभूतमनोमयं । सृष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखं ।

तस्मिन् शिरस्येयं पद्मे सञ्जयोजनविस्तृते । सर्वतश्चोष्णमयं पार्श्ववैश्वदेवैर्युतं ।

तत्र पद्मं पुराणशाः प्रथिवोरुहमुत्तमं । नारायणात् समुत्पन्नं प्रवदन्ति मधुवचः ।

या तु पद्मासना देवो तो पृथ्वी परिरचते । ये तु गर्भाक्षुराः नारायणात् दिव्यान् पद्मं तान् विदुः ।

शिवस्तद्वत् मेरुश्च नीलं निषधमेव च । कैलाशं कौशवत्तश्च तयाऽङ्गं मन्मथादनं ।

पुण्यं निशिखरं पौव कान्ते मन्दरमेव च । उदयश्च गिरिर्मेघं विजयमस्तश्च पर्वतं ।

एते देवगणानाञ्च चिद्भानाश्च महात्मनाः । आश्रयाः सर्वभूतानां पुत्राः कामधुनोऽद्वयः ।

एतेषामात्मनो देवो जम्बूद्वीप इति स्मृतः । जम्बूद्वीपश्च संस्थानं बाह्यिका यत्र कुर्वते ।

गर्भाक्षत्तु खवते तोयं देवाश्चतुर्विधमयं । दिव्यतोयं ब्रह्मापाञ्चजा दिव्याः वरितः स्वताः ।

यान्येतेऽपि तु पद्मस्य क्षेत्राणि समन्ततः । अचञ्च्यताः प्रविश्यान्तु सर्वे ते धातुपर्वताः ।

यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीष्णुर्देवराधियः । ते दुर्मेधाः प्रेक्षापिताः श्वेच्छदेवा विकल्पिताः ।

यान्यधः पद्मपत्राणि निवासार्थं विभागश्च । देव्यानामुरगाणाञ्च पातालं तन्महात्मनाम् ।

तेषामधीगतां घटतुदकेत्यभिभक्षितं । महापातककर्माणां मज्जन्ते यत्र मन्त्राः ।

पद्मस्थाने कुम्भं घटतदेकाक्षं वज्रं महत् । प्रेक्षापौ दिक्षु संघातास्तनारो जलप्रसाराः ।

एष नारायणस्यासौ महापुष्करसम्भवः । आदुर्भावीऽव्ययस्तस्मात्प्राचाः पुष्करसंज्ञितः ।

सतस्मात् कारणात्तज्ज्ञेयं पुराणैः परतर्पितं । प्राज्ञैर्केतुर्दृष्टार्थैश्चैव पद्मविभिः स्मृतः ।

एवं भगवता पद्मविधया परया विधिः । सर्वतानां नदीनाञ्च देशानाञ्च विनिर्दिष्टः ।

विमुक्तया चाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरो योगिवरोऽमितयुतिः । स्वयं स्वयम्भूः त्रयनेष्टस्तदा जगत्सर्वं पद्मनिधिं महावर्णं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्ण्ये पौष्करे सर्वभूतात्पत्नौ ब्राह्मिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ चतुर्भुजादिसम्भूतो महत्सयुगपर्वयैः । निजस्तमविः संभूतो मधुनाम महासुरा ।

तस्यैव तु महायोऽन्यो भूतो रजसि केदरः । तैः रजस्तमसाविष्टो सम्भूतो कामरूपिणौ ।

॥ एकार्णवजलं सर्वं सोमयन्त्रो महावज्रौ । क्षण्णरजस्तमरधरोऽत्रेतादीतीयदंष्ट्रिणौ ।

किरीटमुकुटोदयो केधूरत्तयोऽजस्रौ । महावृषभनासाद्यो पीनोरस्त्रौ महाभुजौ ।

मधुच्छिरःसंघननौ जङ्गमाविव पर्वतौ । नीलमेघाश्चन्द्राश्चावादिद्यमप्रतिमानौ ।

विद्युदन्धोदासाभ्यां करभ्यामतिभोषणौ । पादस्रज्जालवेगाभ्यामुत्सिपन्ताविवार्णवौ ।

कल्पयन्ताविव हरि त्रयानमरिसूदनं । तौ तत्र विचरन्तौ सा पुष्करं विसृतोमुखं ।

प्रस्यतां दीप्तपुष्पं योगिनां श्रेष्ठमख्यं । नारायणसमाश्रितं सञ्जन्तमखिलाः प्रजाः ।

देवतानि च विशानि मानसाञ्च सुतानुधीन । ततस्त्वावुत्पत्तस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।

दुष्टौ युधत्सया क्रूरो बोधधरकृत्तचनौ । कस्तं पुष्करमध्यस्थः शितोष्णोऽप्यंशुर्मुखः ।

आवां न गणप्रेम्नोद्वादाश्च त्वं विगतज्वरः । एकावयोर्नोऽप्युद्वं प्रयच्छ कमलोद्भवः ।

आवाभ्यां परमेष्ठाभ्यां न ब्रह्मं सातुकाहवे । कस्य कस्योक्तवत्त्वं केन पापीह पोरितः ।

क सृष्टा कस्य ते गोप्ता केन नाबाधिमोचये ।

॥ भद्रोवाच ॥ यः क इत्युच्यते लोकं क्षमिमातः सहस्रतः । तस्यैव योगवन्तं तं किं मां नाभिगच्छयः ।

॥ मधुकैटभावूचतु ॥ यावयोः परमं लोकं किञ्चिदस्ति महामते । आवाभ्यां कृत्यते विषं रजया तमसा तथा । ११५६

रजसोमोमयावावं यतीनां दुःखस्यचो । हस्तकौ धर्मबोलाणां दुष्टयोः सर्वदेहिनां ।

आवाभ्यां मुच्यते लोकं क्षुत्पिताभ्यां पुने पुने । आनामर्यस्य कामस्य यन्नाः क्षमपरिपदाः ।

सुखं यय मुदो यय सय श्रीः सप्ततिष्ठे । एषां यत् काङ्क्षितं किञ्चित्तदुभयस्य विपिनमम् ।

॥ भद्रोवाच ॥ यत्तद्योगवन्तं मेढं यत् पूर्वमयाचितं । तत् समाधाप्य गुरुवान् सन्ने पाप्मि प्रतिष्ठितः ।

यत् परं योगयुक्तानां योग्यं सन्ने यत् । रजसलमस्यपि यः सृष्टा जीवस्यतः । ११५७

यतो भूतानि जायन्ते शान्तिद्वानोतराणि च । य एव मुञ्जा समरे यती वां नमस्मिन्ति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः श्वानं श्रीमन्तं ब्रह्मयोजनविभुत । यत्तानां हवीर्मेढं प्रमथ्यावोपतामुनौ ।

जानीवस्त्वं विषयोनिकेढं पुनश्चतानम् । ततोपायनहेलधर्मिनि नौ विद्धि कारयं ।

अनोचदर्शनं सटं यतस्त्वं विद्वद्दरः । ततस्त्वानभितोः देव काङ्क्षावः प्रतिवोचिर्तु ।

तदिच्छावो वरदत्तं त्वया श्वावामरिन्दम । अनोचदर्शनायैव नमस्तेऽस्मिन्ति त्वयः । ११५८

॥ भगवानुवाच ॥ क्षामिच्छतो हूतं मूतं वरानसुरस्यमौ । दत्तायुषो मया भूयस्त्वो जीवितुमिच्छयः ।

तस्माद्यदेव वां यत्तत्तत् प्राप्नुतं महाबलौ । यथौ भवतौ तु साता ताविव्येवावधोहृतिः ।

उभावपि महात्मानावूर्जितौ चेततपरोः ।

॥ मधुकैटभावूचतु ॥ यस्मिन् कश्चिन्मृतान् देवे तस्मिन् प्रभो बर्धः । दत्त्वावः पुनतायैव तव घातुं सुरारिन्दम् ।

॥ भगवानुवाच ॥ वाढं सुतौ मे प्रबरो भविष्ये कस्यभवे । भविष्येयान् सन्देहः सत्यमेतद्वोमि वां । ११५९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वर प्रदायाय महासुराभ्यां यनातनो विषयरो मशायुतिः । रजसोमोभ्यां भवमात्रोपापौ समन्व

तावूततौ सुरारिहा ।

इति श्रीमहाभारते धिसेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मधुकैटभर्षे अधिकविद्वतोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्षिप्त्वा तस्मिन् कमसे ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्बरः । ऊर्ध्वबाह्वर्धवाह्वस्यो घोरं समाश्रितः ।

असन्नश्च य तेजसो भाभिः क्षामिच्छतोमुदः । नभावे सन्धधर्मः सद्योऽसुरिवाऽऽमानः ।

ययान्द्रूपसाधाय शम्भुर्गारायणोऽध्यायः । द्विधाकृत्वात्मानात्मानमचिन्त्यात्मा यनातनः ।

आजगाम महातेजा योगाचार्यो महातपाः । याज्ञाचार्यश्च सतिमान् कपिलो ब्रह्मवाक्तरः । ११६०

देवार्थिभिः स्तुतोवैता सुनौ ब्रह्मविदाम्बरः । उभावपि महात्मानावूर्जितौ चेततपरोः ।

तौ मातावूचतुश्च ब्रह्मसमनितोत्तमः परावरविषेक्षौ पूजितौ परमविभिः ।

ब्रह्माहङ्कारश्च विद्यात्मा जगतः क्षितिः । घामयोः सन्धधृतानां ब्रह्मा लोकगुरुवन्तः ।

तयोस्तद्वचं युना स तिलो व्यावृत्तवन् । श्रीनिमान् जगवान् सोऽहान् यथाय माह्वयो मुनिः ।

पुत्रं भूषणं कथैव समुत्पादितवान् पुनः । ततो गतागतस्तत्र ब्रह्मा मानवमन्वयः । ११८
 धोत्पन्नस्तुपे ब्रह्माण्मुवाच मानवः सुतः । केरानि किमे साधय्यं ब्रवीतु भगवानिति ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ य एष कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणस्तथा । वदते तं वचस्तत्र तत्कुर्वन् महात्मनः ।
 ॥ वेदम्यायन उवाच ॥ ब्रह्मसोमं तदा सोऽथ भूषणमावुपस्थितः । यदुत्पूरणि युवयोः किं कुर्वीति कृताञ्जलिः ।
 ॥ परमेश्वरावुचतः ॥ यत् वक्ष्यमस्मिन् ब्रह्म कृष्टादस्मिन् स्मृतं । यस्तत्प्रमत्तश्चैव परमात्तं समुत्तमम् ।
 ॥ वेदम्यायन उवाच ॥ एतद्वचो निब्रूयाच्च व ययो दिवमुत्तरं । गता च तत्र ब्रह्मलोकमगम्य ज्ञानवतुवा । ११९
 ततो ब्रह्मा भुवर्गमा द्वितीयमसृजत् प्रभुः । सहस्रविन्धा च पुनर्वन्धयेव महात्मनाः ।
 ततः सोऽयम्वीर्याकां किं कुर्वीति पितामहं । पितामहवत्साद्यतो ब्रह्माणं समुपस्थितः ।
 ब्रह्माणो वदितः सोऽपि भूयो भागवतो गतः । प्राप्तश्च परमं ज्ञानं च तथा, पार्ष्णीमतः ।
 तस्मिन्पि गते पुत्रे द्वितीयमसृजत् प्रभुः । सोऽप्यपस्मिन्कुर्वन् भूर्भुवः मानं तं विदुः ।
 आधाद्य सोऽपि तं धर्मे तयोरेवागमद्विति । सर्वं पुष्पाज्योऽप्येते प्राप्ताः ब्रह्मोर्वासात्मनः । १२०
 तान् यदीनां सृतांस्तस्य प्रयातो ज्ञानिनां गतः । नारायणश्च भगवान् कपिलश्च वतीश्वरः ।
 यं काष्ठं तौ गतौ मुक्तिं ब्रह्मा तं काष्ठमेव तु । तपो घोरतरं भूय, च तेपे वञ्चितजनतः ।
 मराराम ततो ब्रह्मा मरुतेकलपचरन् । मरीराह्नां ततो भार्या समुत्पादितवान् यद्विभं ।
 तपसा तेजसा चैव वर्षमा नियमेन च । सहस्रीमात्मनो देशं धर्म्यां लोकवर्ज्येन ।
 च तथा वदितस्तत्र देवे ब्रह्मा महात्मना । सृजन् प्रजापतीन् सर्वान् जगत्पानेकलपचरन् । १२१
 ततोऽसृजत् विपदां गायत्रीं वेदमातरं । अकरोच्चैव चतुरो वेदान् गायत्रिचक्ष्मणम् ।
 आत्मायै चासृजत् पुष्पान् लोककर्तृन् पितामहः । विश्वे प्रजानां पतये चैवोऽप्योका विनि स्मृताः ।
 विश्वे प्रथमं नाम महातपसमात्मजम् । सर्वान्नमपदं पुष्पं नाम धर्म्यं च सृष्टवान् ।
 दधं मरीचिमज्जिष्णुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं । वज्रिणं गौतमश्चैव अमुमङ्गिरसं मनु ।
 अयम्वभृता इत्येते ख्याताश्चैव महर्षयः । अयोदश सुता येष्वां वंशे ये वंशेऽतिष्ठिता । १२२
 अदितिर्हिनिर्दिनु काला जगायुः शिंहिका खवा । प्राधा क्रोधा च सुरसा विवता कद्रुरेव च ।
 दक्षस्तथा दुषितरः कन्या दादश भारत । नचवाणि च भद्र ते सप्तानि व्रतितुर्विजिताः ।
 मरीचे, कश्यप, पुलस्त्यपरा निर्धेतः किल । तस्यै कन्या दादशेमा दक्षसा अयमनया ।
 नचत्राख्याय गोमाय वषट् दक्षवानृषिः । रोहिण्यादीनि पुष्पानि सर्वानि जनमेजय ।
 लक्ष्मी, कीर्तिस्तथा साध्या विश्वा कामानुगा इवाम् । देवी महत्ततो चैव ब्रह्मणा निर्धिता पुरा । १२३
 यता, पञ्च वरिष्ठा चैव सुरश्रेष्ठाय भारत । दत्ता धर्माय भद्रन्ते ब्रह्मणा दृष्टधर्मणा ।
 या, रूपार्द्धमयो पक्षी ब्रह्मण, कामरूपिणी । सरभि, सा तु गोभैला ब्रह्माणं समुपस्थिता ।
 ततस्तानगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकपूजित । लोकवर्ज्येन हेतुज्ञो गवामर्थाय भारत ।
 जम्भे पैकादश मुतान् त्रिपुष्पान् धर्मावदितान् । रक्तधन्वाभ्यवदमान् दृष्टतस्तोत्रतेजसा ।

ते हृदन्तो ब्रुवन्तश्च भगवन्तं पितामहं । रोदनाद्ब्रुवाच्चैव ततो हृद्वा इति स्मृताः ।

१११९

निश्चिंतिष्येव संपन्नं श्रुतो यो ह्यज रक्षणात् । मृगव्याधः पिनाकी च दहनो विषयरश्च वै ।

अविष्टं ध्वंश्च भगवान् कपाली चापराजितः । वेगानोश्च मघतिश्चा रुद्रा एकादश स्मृताः ।

तथा मेव मुराभ्यान् जज्ञे मोहवभक्षया । अकृष्टाश्च तथा मायाः शिकताः वृत्रघ्नाऽऽवृताः ।

अजाश्चैकवैशाश्च तथैवामृतमुत्तमं । शोषधः प्रवराः चाश्च सुरगंधा ता समुत्तिताः ।

धर्मास्त्युद्धवः कामः बाधा बाधान् बजायत । प्रभवं अवनक्षैव रक्षां सुरभिं तथा ।

११२०

अरण्यां महत्तयैव विशावमुबलभ्रुवो । अक्षिपश्च तनूजश्च विधानमनघं तथा ।

वत्सरश्च विभूतिश्च संध्यासुरनिहृदन् । सुपर्णं ह्यं नागं बाधा लोकनमस्कृता ।

बाधवानुमता देवो जनघामाघ वै सुतान् । मरुश्च प्रथमं देवं रितोर्धं भुवमख्यं ।

विवस्वन्तं तृतीयश्च चतुर्थं सोममख्यं । पञ्चमं पर्जन्यैव योगैर्जं तदनन्तरं ।

सप्तमश्च ततो वायुमष्टमं निरुतिं वपुं । धर्मोत्थापत्यमित्येवं बाध्यायां वै व्यजयत ।

११२१

विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्माद्भूता इति स्मृतिः । सुधर्मा च महाबाहुः प्रह्लापाश्च महान्तः ।

उक्षयश्चैव महागजश्चैव पुष्पाश्च तथैव च । चाक्षुषश्च मनोरंते तथाऽजन्तमधोरणौ ।

विश्वामनुषुपर्णयोः विष्णुभुक् महायज्ञाः । रुद्रश्च अविपुत्रो वै भास्करप्रतिमसृतिः ।

विश्वेदेवान् देवमाता विश्वेकान् जनयन् सुतान् । महन्ती महन्ती देवान् जनयत् सुतान् ।

अग्निस्तुर्ध्वविर्ज्योतिः सावित्रं निचमेव च । चमरं वरदृष्टिश्च वज्रपक्ष महाभुजं ।

११२२

विरजश्चैव शूक्रश्च विश्वावसुविभावश्च । अयान्स्त्रिवरश्चिद् तथा निम्बुवितं नृपं ।

नक्षत्राज्जिह्वैव चारित्रं मल्लपन्नगं । उहन्तश्च उहद्रूपं तथैव परतापनं ।

महन्ती तथा यद्ये रते वै महतां गणं । अदित्यां अग्निरे राजन्नादित्याः काश्यपादय ।

इन्द्रेः विष्णुर्भगस्तथा वरुणोऽग्रेऽथमा रविः । पूषा निवश्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च ।

इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकषः । आदित्यश्च वरस्तथा जज्ञे पुनर्दयं शूभं ।

११२३

रूपज्ञेऽथ वलज्ञेऽथिदिवे रुचिर्गणं वरः । अदित्यां अग्निरे देवा रितिर्दित्यानवायत ।

दागवाश्च दानोः पुत्राः सुरवायां शतोत्थयाः । कात्वा तु कालकेयाश्च खवा वै राक्षसांस्तया ।

धिंरिक्ता पश्चमाता सा गन्धर्वजननी मुनिः । अनाययावासाश्चनया व्याधयद्येत्यक्षया ।

माधा पाचरया माता अचराक्षाण्योजनत् । क्रोधायाः सन्धभूतानि भिन्नावादेव भारता ।

तया पविगणायैव गुह्यकाश्च विज्ञानते । अतुल्यदानि सन्धोश्च अन्ते गावश्च केरभाः ।

११२४

अक्षयैर्गर्ह्यैव विनतायामजयत । सन्धोऽश्वधीधरास्त्राभान् देवो कद्रुयंजायत ।

रवन्तु दृष्टिमगमन् शिष्ये शोकाः परस्परं । तदा पौष्करके राजन्प्रादुर्भूति महात्मनः ।

पुराणे पुष्करयाधे मया देवातनाञ्जितः । कवित्वेऽनुपूर्वैश्च संततः परमर्षिभिः ।

एष यौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मानः । ससक्ते कोर्त्तितो राजन् भवा दैवायनेरितः ।
 यथा तथानुपूर्व्येण संसृतः परमर्षिभिः ।
 यद्येदमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुयाच्चक्षोः । अवाच कामानिह द्योतकोक्तः परन्व स खर्गफलानि भुङ्क्ते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे सर्वभूतोत्पत्तौ चतुर्धिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०४ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ अतः नः परमं ब्रह्मन् सर्वत्रपरितः सद्यः । दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्षिर्न, वज्रभिर्गुहैः ।
 इन्द्रोर्मिर्दत्तवज्रातः समावेश्य बविकारैः । सधुभिर्बभूवुरामर्षिर्धर्मिणं पदविधेयैः ।
 विवेकेणाभिसम्पन्नं धर्मोपायैर्न योजितं । कामेन बह्वक्षेण शरीराकर्म्मतेजसः ।
 ब्राह्मणानां प्रभावैश्च योधानाञ्च पराक्रमैः । वैरिनिर्घातनैश्च प्रतिज्ञाणाञ्च पारमैः ।
 रिपुसर्वाश्च संपक्षेर्नानुबन्धः प्रचोदितः । संश्लोकविनाशाय नृपे च सह विवददात् ।
 ये च तस्मिन्महारीद्रे संघामे निहता नृपाः । तेषां सर्वेषां, राज्ञाणि पुत्राः- सर्वे प्रपदिरे ।
 कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनानुगः । धर्मश्च ब्रह्मा मोक्षस्तथासां, सर्ववन्द्यदा ।
 शूराणामपि विख्यातः खर्गचेतुर्दिनैर्धमः । अनुपचार्यं भूगर्भां नोत्सेकाय वयस्यन ।
 चतुर्धा वर्षैश्च ज्ञानो प्रयुक्तः शृङ्गनेकधा । भगैवासे पतन्नाञ्च भूतमां संश्लेषिताः ।
 प्रवृत्ताः देववज्रादे जीवे जीवे च कर्मणि । दाने यस्यापि संश्लोकः च चापि ब्रह्मधा कृतः ।
 द्वाभ्यां संश्लोकविहिता अधुवात्स्यनन्तयोः । नैतच्छक्यं समाख्यातुं भारताध्ययनं सद्यः ।
 एकक्षेन महाब्रह्मज्ञपि दिव्येन चतुषा । मन्त्रतोऽष्टसु विकारं संवेपथुं मुषंघं ।
 योऽतुमिच्छामि भगवन् धरं कौतूहलं हि मे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे जनमेजयवाच्ये पञ्चाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् पक्षेऽश्रियसमाहितः । कथाः कथमन्तः, राजजिम्बिकारेण चेतसा ।
 ब्रह्मसन्त्यसन् ब्रह्मसर्वं कर्मभिर्नृप । पुरसाङ्गश्च सन्त्यसन् ब्रह्मणो यददक्षिणं ।
 अत्यन्तं कारणं यत्तज्जित्यं यदबदात्मकं । निष्कलः पुद्बलश्चात् सर्वभूतात्मयोजिः ।
 दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः । चविन्महात्मायस्यैव जुगानो प्रभवोऽन्यैः ।
 अभूतश्चायमातश्च सर्वेन समताज्जितः । अचक्रात्परमं यत्तत्पुत्राश्च विदुः ।
 सर्वतः पाणिपादानां सर्वतोऽपि शिरोमुखः । सर्वतः श्रुतिमखेकं सर्वमावृत्त तिष्ठति ।
 असतश्च सतस्यैव विज्ञेयं च कारणं । अचको व्यक्तिरूपश्च परमपि न दृश्यते ।
 विकारपुष्टयोऽत्यक्तो ह्यरूपो रूपमान्निवः । चरत्यचिन्मः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दाहयु ।
 भूतभवोद्भवो नाथः परमेशो ब्रह्मपतिः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्मिन्ति तत्त्वतः ।
 अपदानु पदो जातस्तस्मान्नारायणोऽभवत् । अचको व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ।
 ब्रह्मभावे च तं विद्विष्य स ब्रह्मं लब्धवान् प्रभुः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य स्वावरकैतरस्य च ।

अचन्विति स होवाच प्रजाः खल्वामि भारत । प्रभवः सर्वभूतानां यस्मै तन्नरिमाः प्रजाः ।
 स्वभावाच्चापते सर्वं स्वभावाच्च तयाऽभवत् । अहङ्कार स्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ।
 सर्वव्यापो निरालम्बो अयः प्रोक्तः । एष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मवन्द्येन शब्दितः ।
 अयं कालो ज्योतिनापन्नः पञ्चभिः क्रतुलक्षणैः । धारयन् ब्रह्मणा यत्कं विविधं विततश्चरन् ।
 अयं मूर्तिं सनाथाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः । स सर्वं खलिले ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततः ।
 बाधं पूर्वमयो हृष्टो यो धातुर्धातुसन्तमः । धारणाद्भातुश्चक्षुः सप्तमे लोकभञ्जितः ।
 तदेतत् वायुसूतः । स जगद्भूतपुरा । एतद्देवैरतिशान्तं पूर्वमेव शरस्वति ।
 पृथक्त्वंगमितं तेषां पृथिवीशब्दमिच्छता । घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलक्ष्यते ।
 फलत्वात् सोदनात्वाच्च खलिले सनिर्लोद्भवः । व्याजहारः शुभो भावी समन्तात्पुरयन्निव ।
 ऊर्ध्वं वै स्वातुमिच्छामि संमोहास्तुदूरस्थ मां । मघीरतोद्यविवरनूर्ध्वविशोभितान्तरं ।
 तैश्चोत्तमधरा देवो सर्वभूतमरोद्दिष्टो । ययायोगेन सभूता सर्वत्र विपद्यैषिणी ।
 शुभा तु गदितां तेषां गिरः तां सुभयायिनां । वाराहं रूपमास्याय निपपात महाभवे ।
 उद्धृत्य सोऽर्वाङ्गं नोयात् कलः पद्मं सुदुष्करं । समायौ प्रलयं गत्वा प्रलोभो न च दृश्यते ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति संज्ञितं । तच्च ब्रह्मा सनुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ।
 अद्यापि मनसा धात्वा धार्यते प्रज्ञायोनिना । ज्ञानयोगेन सख्येण भूतानां हितज्ञान्यया ।
 भिक्षा तु पृथिवी मध्यमुपयाति समुद्भवः । तपनसूक्ष्मनातिवृष्टिभिः प्रदहन्निव ।
 तेषां नष्टलभ्यास्तु तिष्ठतं प्रतिमण्डलं । स सनातनजो ब्रह्मा धीमते चोत्तममन्त्रगान् ।
 वीरमण्डलपथं ज्ञात् पवनः समजायत । तद्वचरमयं ज्योतिर्लोकेशो विवर्द्धनं ।
 स तु योगमयाज्ञानात् स्वभावाज्ज्योतिर्ब्रह्मवात् । स्रजते पुष्पं दिवं प्रज्ञायोनिं सनातनं ।
 द्रवं यत् खलिलं तेषां घनं यत् पृथिवी भवत् । क्षिद्रं तच्च तदाकाशं ज्योतिर्यच्च सुरेव तत् ।
 वायुना खन्दते चैव संघाताज्ज्योतिर्ब्रह्मवात् । पुरुषात् पौरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ।
 भूमात्मा वै सन् तस्मिन् तस्मिन्देहे सनातनः । गुहायां निहितं ज्ञानं योगयाज्ञः सनातनः ।
 तपनस्यैव तद्रूपं योगिभिर्भक्तिं देहिना । शरीरे नियमो युक्तं धातुभिः सह स्रजतः ।
 स्वभावात् सपमायाति स्वभावाच्चयमेति च । स्वभावादिन्देन शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ।
 इन्द्रियैर्नातिमूढात्मा मोक्षितो ब्रह्मणः पदे । सत्त्वं निधनस्यैव कर्मभिः प्रतिपद्यते ।
 पावत्तद्गन्धविषय नोपत्रानानि सन्ततः । तावत् ससारमात्रेति सत्त्वाय पुनः पुनः ।
 इन्द्रियैर्नातिरिक्तो वै यदा भवति योगयित् । तदा ब्रह्मलमापद्यः प्रत्ययापे प्रतिवर्ति ।
 प्रतिपुद्गममुं धातुं ब्रह्मवाच्यं भवत्युत । न च रागद्वेषादिति न च सञ्जति कर्षिषित् ।
 भागतिष्ठ गतिश्चैव निधनं सत्त्वं सन्तया । भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ।
 आत्मनो गतपदेन तया विषयगोचरं । पुरस्तात् कर्त्तव्यं भवति पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितं ।

॥४८०॥

॥४८१॥

॥४८२॥

॥४८३॥

॥४८४॥

॥४८५॥

[illegible]

अभिविध्य च भूतेषु कृत्वा कर्म स्वभावतः । नदति स तदा नादं तेन सा क्षुच्यते नदी ।
 सा ब्रह्मलोकं सम्भाव्यमभिभूय सहस्रशः । गङ्गतामगनादेवो सप्तधा प्रसवार ह ।
 सहस्रधा वा राजेन्द्र वज्रधा च पुनः पुनः । इमं लोकमममुत्रैव भावयन् चरषभवं ।
 ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च । ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त सनोविषां ।
 चतुर्भिर्वन्द्यैस्तस्य मुखपद्मादिनिःसृताः । तदाऽवरमयो सिद्धिदिग्बले समुपागताः ।
 तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुर्व्यादं समातनं । पतितेनाभवद्देवो ब्रह्मा चापि पितृमहः ।
 पादा धर्मस्य चक्षुरो यैरिदं धार्यते जगत् । ब्रह्मचर्येण वाक्तेन गार्हस्थेन च पावने ।
 गुरुभावेन वाक्तेन गुरुगामिनगामिना । इत्येते धर्मपादाः क्षुः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ।
 न्यायाद्भूयैष गुणेन धोमो वर्द्धति मण्डले । ब्रह्मणो ब्रह्मचरणादेरा वर्तन्ति ब्राह्मणाः ।
 गृहस्थानभिवाक्येन कथ्यन्ति पितरस्तथा । अथ योऽपि च धर्मेषु न गच्छ विरसि स्थिताः ।
 न गच्छ तस्य संसृज्य मेरोः शिखरमुत्तमं । पद्मो बंधोऽथ दृष्येति अधिभिस्तैर्विचार्यते ।
 धीर्वा निगृह्य पृष्ठस्य विनाम्य प्रहसन्निव । जामिदेवै करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि सङ्गमन ।
 मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्तिष्ठत्य मनसा च पितामहः । अथ जन्मनसा विष्णुं योगयोगेश्वरस्य च ।
 व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्विन्मादिममिषोत्थितः । ततो मूर्त्तिं धरो देवो नमसोऽनुरिवेत्थितः ।
 रराज ब्रह्मयोगात् तस्य सहस्राङ्गुरिवापरः । विराजन्ममो मध्ये प्रभास्मिरतुल्यं प्रभुः ।
 नोपलभ्यति दूडात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म ब्राह्मणं । ललाटमध्ये तिष्ठन्तं दिशामूर्ते क्रियां प्रति ।
 स्थातिसत्त्वपि सन्तुं विन्तं भास्करयोगयोः । मुद्रा पूर्वन्तु पश्यन्ति च ध्यातमविवर्धय रताः ।
 ब्राह्मणा वेदविद्वांसः सत्यव्रतपरायणाः । नेतरे यातु पश्यन्ति अथात्मं नावबुध्यते ।
 द्विषां योगैरयोगात्मा सर्वप्राणिचरैर्नृप । भूतयो भुवि भूतयो मोहप्राप्तेन चेतसा ।
 कर्मभिः कुतितैरन्यैः सर्वप्राणिचरैर्विषां । भराणां योगमाख्याय क्षेपु गात्रेषु भारत ।
 समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना । चञ्चलपङ्कजसंस्थानाञ्ज्योतिस्तोत्रा महत्तदा ।
 प्रिविद्य हृदये चिमे गायत्र्या नमनान्तरे । गर्भस्य सम्भवा यस्य षट्पदं पुरुषात्मकम् ।
 ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः प्रायतोऽयं पुत्रोऽव्ययः । न चेन्द्रियगुणैर्धुक्तो युक्तोऽजोमयुषेन च ।
 चन्द्राङ्गविमलप्रख्यो भाजिष्णुर्वर्षधंस्थितः । मेवाभ्यां जनयद्देवो अष्टवेदं यजुषा सह ।
 सामवेदस्य जिह्वापादयन्वाणस्य मूर्द्धनः । ज्ञातमात्रास्तु ते वेदाः चेव विन्दन्ति तत्ततः ।
 तेन वेदलभापन्ना यस्माद्विन्दन्ति तत्पदं । ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्मपूर्वं समातनं ।
 पुरुषं दिव्यरूपामः सैः सैर्भावेनैवोभायैः । अथर्वणस्तु योऽभागः प्रोषे यज्ञस्य तत्स्थितं ।
 धीवा वाङ्मन्तरे चैव अथभागः सम्भवेत्ततः । प्रदयच्चैव पार्थिव सामभागस्तु निर्वृतः ।
 वसिष्ठोपकटीदेवश्चोत्तररथैः सह । श्वमेव यजुर्भागः संधातो यज्ञकथितः ।
 पुरुषो दिव्यरूपामः कसूतो ह्यपरात् पदात् । स हि वेदमयो यज्ञः सर्वेष्वसुखावहः ।

उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्ज्यं सनातनम् । योगारम्भं कर्षपाब्धं ब्रह्मचर्यं सनातनम् ॥ ११०४ ॥

प्रभवं सर्वभूतानां यो विन्दति स वेदवित् स सिद्धः शोचते लोके सिद्धिरेव न संशयः ।

निर्मुक्तैः सर्वैर्कर्मभ्यो मुनिभिर्नैवदपारमैः । वेत्सवं युद्धमित्येवं ब्रुवते वेदपारम्यम् ।

ब्राह्मणा नियमशान्ताः कृत्योपनिषदे पदे ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ येन सख्यपक्षयोः हि मनोयाज्ञास्य कामतः । कारणं श्रोतुमिच्छामि ययातत्सं महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ह्यस्य कारणं किञ्चिदाहं भवति भारत । अन्तर्गतं कारणन्तु शरीरे मानसं नृप ॥ ११०५ ॥

येन वेद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणा, संश्रितव्रता । श्वेद्यमपि वेद्यस्य प्रथमं वेत्तुं न कर्मवशा ।

ब्राह्मणेन विनोतेन सदा ब्रह्मनिषेविषा । सदा विदिततत्त्वेन सिद्धिहेतोर्भयोपते ।

सदा चैव श्रुचिर्भूता नियतो ब्रह्मकर्षणः । उपतिष्ठेच्च स गुहं ब्रह्मास्त्रपुटो दिवः ।

सायम्प्रातस्तत्तज्ज्ञो मोक्षयन्मांश्चि कारयेत् । विनोतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ।

सम्प्रपद्येत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमम् । ध्यायन्नेव प्रयोदेत समाहितमतिर्दिनम् । ॥ ११०६ ॥

गच्छेत परमब्रह्म निर्बिकारेण चेतसा । अपुनर्भावेतूज्जयो निर्वर्णो भावश्चनानात् ।

तदेवाचरन्मिथ्याकर्षणतद्ब्रह्म सनातनम् । न हि तत् कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितम् ।

ब्राह्मणानां विनोतानां वैष्णवे पदसंख्ये । सर्वत्र व्यतिरिक्तानां कालयोगविगर्हिषां ।

अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगे प्रतिष्ठिताः । अनादानेन मनसा राजन् कर्षणं कर्षणि ।

आदानाद्व्यथे जनुरनादानात् प्रमुच्यते । नाह्येभ्यश्च, क्रियाप्राप्तिर्नैतोः पूर्वोऽज्जनाधिपः ॥ ११०७ ॥

मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदम् । न भूय, पुनरायाति मानुषं देहविपदम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पार्श्वरे सप्ताधिकद्विप्रोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उपसर्गश्च योगस्य ध्यातव्यश्चैव यत् पदम् । मिद्धिं सिद्धिमुपायेव श्रोतुमिच्छामि तत्तत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तारतः सर्वं यया शृज्जसि मेधया । उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ।

पञ्चेन्द्रियगुणसंख्या पश्यतो ब्रह्मणो नृप । योगयुक्तं मनसा पञ्चेन्द्रियविवाशिनः ।

ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयस्य सनातनम् । यद्ब्रह्ममनैश्वर्यात् प्रवक्ष्यामि निबोध तत् । ॥ ११०८ ॥

पञ्चेन्द्रियस्य पामस्य गवदारस्य भारत । कामकोपस्य मोक्षस्य संनिवृद्धस्य मेधया ।

तेजसा मूर्ध्नि च धाया धूमो दीधूयते महान् । नोल्लोहितवर्णामैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ।

मञ्जिष्ठारंगवर्णामैः कपीतपटुश्रेष्ठया । शृङ्गवैदूर्यवर्णामैः पद्मरामघमप्रभैः ।

स्फाटिकैर्वाणवर्णमैर्नागैश्च शृङ्गैश्च यथा । रत्नगोपकवर्णमैश्च शृङ्गसलिलप्रभैः ।

वज्रवर्णैः, स धूमो घोरैर्न्यायुधसमप्रभैः । समतलैश्च युगपन्मैर्वैरिव समागतैः ॥ ११०९ ॥

निरुध्यत इवाकाशं पचवह्निरिवान्निभिः । ते धूमवर्णाः संघाता घनाः सलिलधारिणः ।

निर्जन्मश्चैव तोषोपान् विविशुर्नमुधातलं । मूर्ध्नि चैव महान्निमिगवो धूयते प्रभुः ।

दृक्, परमयोगेण श्रोत्रादर्थभिराटनः । तस्मादेर्विष्कृजिष्ठानां सदस्याणि प्रतानि च ।

विषयः सर्वगात्रेभ्यो जलनीव मुनःप्रवः । दारानि सर्वधारारुहावयोऽप्योऽनलस्य च ।

प्रमेयुर्गौरिधारामिविपुले वसुधातले । वर्षाभ्यां बुज्जनःसख्यं वायुर्होष्यते महान् । ॥०२॥

दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सुखः प्राणविवर्द्धनः । जेशान् भोगनिर्वोदो वसवान् ब्रह्मोत्तरः ।

तैरेव चाग्निबंधोर्धातुभिः सह सङ्गतः । सहस्रकोऽयं प्रतयो मूर्तिं कृत्वा प्रयत्नियः ।

अग्निर्वायुर्बलं भूमिर्ह्येतयो ब्रह्मबोदिताः । समवायनमापधा वेजभूता महोत्तरे ।

बंधांतं द्वावैगेन धातवो गमिता मृग । यद्ब्रह्म चतुर्गोत्रेभ्यं स सुखा पुत्रो गिराट् ।

तद्योरन्यान् बद्धन् सुक्मानसङ्गत् पुत्रपोषणः । स एव भगवान् विष्णुर्व्यक्तोऽव्यक्तः प्रजापतिः । ॥०३॥

आधारः सर्वभूतानां प्रलयो प्रलयान्नाहतः । नं मूर्तिं धातुभिर्भेदं विवर्तिनं ब्रह्मबोदिताः ।

तेऽन्तरा पुत्रयोः सर्वे शास्त्रारः सुखदुःखयोः । यय चेष्टितमारब्धा मूर्तयो ब्रह्मगमिणः ।

भिला च धरणीं देवीं प्रापयन् दिवो द्रम । इत्येवंपार्षिणः सर्वे चरयो ब्रह्मनिर्धिंताः ।

तत्रैव प्रलयं पाता भूमिलमुपयान्ति च । कर्षयथादिमुच्यन्ते धातुभिः कर्षयन्त्यनैः ।

कर्षयथादिमुक्त्वादिन्द्रियाणाञ्च बन्धनात् । तानेव प्रकृतिं यान्ति चञ्चलां कर्षयोरुत्तरे । ॥०४॥

चराञ्चान्तं चरच्चैव अग्निगर्भाच्छपोनघ्राः । येन तन्पुरिवाङ्कुरो भावाभावः प्रवर्तते ।

धूमादधनुं संभूतमध्यात्ताथं सुनिर्बलं । जगती जलसम्भूता जगत्त्रेव च दत्तजः ।

कलाद्रूपस्य संजग्मे रसात् प्राणस्य देविनां । रसस्य तन्मयो जडो यत्तद्ब्रह्म सनातनं ।

ब्रह्मोद्दिष्टं प्रधानमु ब्रह्मभिः कारणान्तरेः । ब्राह्मणैरुपविश्यानेः सत्यव्रतपरायणैः ।

इत्यन्तःशुक्लमापक्षं स्नेहं भवेन भारत । अन्तःस्वं सर्वभूतेषु चरन्ति विधया सह । ॥०५॥

कर्षं कृतेति राजेन्द्र विषयस्यननकथा । नोपलभ्येत चतुर्थी तपसा दग्धकिन्तिनैः ।

उपलभ्येत चतुर्थी यतिभिर्ब्रह्मवादिभिः । निःसृतस्य भुवोर्भ्यं मेघमुक्त इवः प्रसूमान् ।

चरद्भिः पचिवह्नौके निर्द्वैनिर्म्यरिपदैः । योगधर्मेण कैरव्यं भुवनस्योरो फलं ।

प्रादुर्भावं लपच्चैव भूतस्य निधनं तथा । विधत्ते प्रतयो ब्रह्मा संवदे च भवे तथा ।

कर्षणः कर्षयोगेशो भूतेभ्यो नात्र संशयः । अविनाशाय लोकस्य धर्मोऽन्यायवेने नै । ॥०६॥

युगं दादृश्रादसं सहस्रयुगसंज्ञितं । एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगं ।

एवं युगसहस्रान्ते संधारः प्रलयोऽन्यतः । स्रक्कं भवति लोकानां निर्विकारमवैतनं ।

तया प्रलयमापन्नं जगत् सर्वं सनातनं । ब्रह्म सम्यगते सुखं निश्चितं कारयैगुणैः ।

इति श्रीमद्भारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे अष्टाधिकद्विप्रतैः अष्टादशः ॥ २०८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रारब्धं श्रोतुमिच्छामि विकारेण महामुने । आचर्योर्ध्वगोर्ब्रह्मन् ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वश्रमः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रपुत्रं विकरतः सर्वं यस्यां पुच्छसि मेधया । उपपन्नेन मनसा देवप्राप्त्ययथाधिना । ॥०७॥

अद्विम्प्राप्तस्य भगवान् योगात्मा ब्रह्मवन्धवः । भूतानां बल्ललवत्र चकारेह्ययः प्रभुः ।

स्थितो ब्रह्माचने ब्रह्मा विचित्रः सदया प्रभुः । अचक्षेनैव भवेन खलुभूतेन भारत ।

रक्तय मोचविषये सर्वज्ञानमये पदे । यस्मात् पदसहस्राणि प्रभवन्त्युद्भवन्ति च ।
 ब्रह्मयज्ञन्तु यजतो योगात् वेदात्मकं सदा । ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं प्रवर्तते ।
 ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्तितं । ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां दिनमिच्छता ।
 तदा लोकाश्चमैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्तते । ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्मणा ।
 तदाऽन्तरोचे संप्राप्तं ब्रह्म निर्मलमव्ययं । संहारः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
 भुवमैश्वर्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देविनः । आकाशमैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मादिनां ।
 प्रवर्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च । विकारैश्चैत्रिभिः प्राप्ते, सप्ततद्विंशहास्रैः ।
 इतैर्लिकारैः संहृतैर्मिदं चैव सर्वम् । भुवमैश्वर्यमापन्नं विद्धे भवति ब्राह्मणः ।
 प्ररोदादभिनिज्य आकाशेन प्रधावति । निरासन्तो निरासन्मानात्मन्य मगवा ततः ।
 ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा वरन् दिवि न दृश्यते । चतुर्भिर्ब्रह्मिर्लोकैः पुरन्दरसमैरपि ।
 ओङ्कारं ये लघोपने मगवा ब्रह्मचरिणः । विमुक्ताः सर्वकर्मभक्तं ते पश्यन्ति साधवः ।
 यतश्च परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनीषिणां । अन्तर्हरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ।
 य एवमो महानादः पुराणो ब्रह्मब्रह्मव । वायुभूतेऽङ्गरं प्राप्ते वदन्नेवं विजातवः ।
 अक्षयौ ह्यपवन्तो धातुभिः सह सङ्गतः । अन्तर्हरति भूतेषु कामकारकरो वशो ।
 ततः परमनुध्याय मगवा पूरयन्निव । वेदात्मकं तदा यक्षं विमयन्तो मनीषिणः ।
 ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यत्रोऽयुष्मन्सद्वनयात् । ब्रह्मलोकं काङ्क्षन्त्या देव्यैः पदमुत्तमैः ।
 पदहेतोः क्रियाः सर्व्याः कुर्वन्ति विगन्धवराः । स ह्येते प्रसवादाये भवमिच्छन्ति भारत ।
 त्रिभिर्भोषोपहारैश्च प्रतिभनिय वे दिनाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं ।
 यजन विगन्धैव ब्रह्मणाः संप्रकारे । ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदीभ्यश्चनेनृष ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्भिश्च ब्रह्मधर्मज्ञवादिभिः । शुचिभिः कर्त्तव्यैश्चैव सत्यतपरायणैः ।
 धातुभिर्भोषाजले च महात्मा सम्प्रदुष्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाहुतं ।
 रसात्मकं तदेवैव विकारान्ते प्रदुष्यते । योरूपा रिक्काराखे व्ययवन्ति सखात्मान् ।

११०६

११०७

११०८

११०९

तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सद्यः वर्द्धते । आत्मनो विघ्नजननं खलो ज्ञात्वापकारये ।

उग्ररूपैर्निकारैश्च हन्यते दृष्टपाणिभिः । चोररूपैः सुगन्धोरैः पित्राचैर्नरविपदैः ।

नेत्रं समुद्धरन्तोमं जिह्वायश्वाश्च विन्दति । नदन्ति युगपचादं वृक्षमापाः पुनः पुनः ।

पुनरेव तदा भूत्वा वज्ररूपास्तदभवन । नृत्यमानाः प्रगाथन्ति तर्पयन्तो विव्रेषतः ।

स्त्रीभूताश्च ततः सर्वे युञ्जन्ताश्चावलमिरे । कण्ठेषु वज्ररूपत्वात् विव्रेषेव प्रलोभयन् ।

मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नभोतप्तुः । पतन्ति युगपत् सर्वे पादयोर्मूर्द्धंभिर्नगाः ।

प्रसादं कञ्चनापाश्च योगयान्तरविघ्नतः । वज्रप्रकारं कथयन् नृत्यन्ति च रमन्ति च ।

रभिर्निकारैर्नृजमिर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः । भुवनेश्वर्यमापाश्च सिद्धो भवति ज्ञात्वा ।

तदर्चय्य द्वाप्रेया आदित्यखेव रश्मयः । तेजोरूपकमैश्वर्यं ज्ञातास्तु जलविन्दवः ।

ज्योतिषिष्वेव संदृष्टा आकाशे गुणसंदृष्टाः । चरन्ति सन्ततं लोकं सूर्यावप्रमस्येगेति ।

चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिषाद्गन्मुक्तमं । सतद्विराजते लोकं कालचक्रं भुवच्चरत ।

अर्द्धमापाश्च मापाश्च स्तुतः धवलराष्ट्राय । लघा लघा भूजताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च ।

अश्वोराश्चप्रमाणस्तु निमेषोन्मेषश्च तथा । तारारणां गतवर्षैश्च यद्वापाश्च विव्रेषतः ।

अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारपक्षमव । योगयुक्तास्तभिगृहाः पात्यन्ते क्षयक्षयनात् ।

अलोभाच्छिष्टेन लोके वेपमानोऽनुकीर्त्यते । वीदते वसुधामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ।

भूतानां वज्ररूपैश्च अन्यैश्च तलपाणिभिः । विषयैर्युज्यते चित्रं संक्षेपात्संप्रसूयते ।

ततः पार्थिवमैश्वर्यं ज्वलमानश्च वर्धतः । मूर्तिर्महिम्नं वज्रधा धातुभिः स च हन्यते ।

शक्तिमत्तरनिष्क्रियैर्गदाभिद्याप्यनेकधा । अग्निभिः पात्यते चैव चुरधारेः सद्यश्च ।

भिद्यते चैव वाणायैः सुतोच्छैर्भस्मैदिभिः । रनिर्बिम्बकारैर्निवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।

भुवनैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ज्ञात्वा । ततः पार्थिवमैश्वर्यं निरुक्तश्च विकारतः ।

प्रादुर्भवति युञ्जन्ते समीपौ प्रलयकृते । दिव्यं तद्गन्धमापाश्च दिव्यांधालान् ग्रहणेति च ।

दिव्यरूपैश्च विविधैश्चिद्यते न च भिद्यते । गच्छन् प्रकृतिषा चान्तः प्रधानात्मा चरन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे नवाधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽप्या धारणां गत्वा मनसा स पितामहः । ब्रह्मकर्षणमाराधयितुं केनान्तरात्मना ।

सर्वाङ्गधारणां कृत्वा मनसा प्रहसन्निव । ब्रह्मयोगेण योगज्ञः सृजते मनसा प्रजा ।

चक्षुषो रूपसम्पन्ना क्षयराः सृजते प्रभुः । नासिकापाश्च गन्धान् सन्निधाय चित्वाभ्यन्तराधसः ।

तन्मुखप्रमुखान् सर्वान् श्रुतश्रोत्रिय सद्यश्च । नृत्यवादिचक्रप्रचलान् कुम्भचलान् धामगोतिषु ।

ब्रह्मयोगेण योगज्ञः स्वयम्भूर्भवान् प्रभुः । चारुनेत्रां मुक्तेशान्तां सुभूषाश्चिमान्तां ।

पद्मेन शतपत्रैश्च चारुणा च विराजितां । धर्म्यां श्रुतिगिरिं सेव्यां ब्राह्मीं मूर्तिर्मतीं त्रिधाम् ।

अष्टजन्मना ब्रह्मा सम्यक् शोक्तेन चेतसा । भावयोगेन भूतात्मा सर्वपापशुद्धां ततः ।

चक्षुषो रूपसमन्ताः सृजनं चोत्तराः प्रभुः । नास्मिकायाश्च गन्धर्वान् सुवाचः सुप्रवादिताम् ।

गानप्रभासं संचक्रे गन्धर्व्याणां विप्रवत् । अन्येषाञ्चैव विप्राणां गानं तद्व्यप्रकाशितं ।

पद्मां सृजति भूतानि गतिमन्ति भुवाणि च । नरकिन्नरसर्वाश्च पिशाचोरगराक्षसान् ।

गजान् सिंहान् व्याघ्रान् स्वर्गाश्चैव सहस्रजः । दण्डजातीश्च यज्ञवा भावहेतोस्तुत्यरान् ।

११७८

ये तु हृष्टान्निखादन्ति कर्षप्रार्थनं हेतुना । हृष्टेभ्यः कर्षं सृजते मन्त्रेण मनसा तथा ।

पायुना स विषगञ्जं भूतानां सुखमिच्छतां । उपस्थाने तथानन्दं पञ्चेन्द्रियसमाधिना ।

हृदयादसृजन्ना वै बाह्यभ्यां पचिषस्तथा । अक्षानि चैव कर्णानि वैश्वेदेस्यैः प्रयत्नैः ।

अर्धं त्वङ्गिरसश्चैव मूर्ध्नि ज्वलिततेजसं । ब्रह्मवैश्वकरं दिवं व्यतिरिक्तपञ्चिन्द्रं ।

भुवोऽन्तरे जनयते योगायोगेभ्यः प्रभुः । ब्रह्मवैश्वकरं दिवं भृगुं परमधार्मिकं ।

११७९

ललाटमध्यादसृजन्नादं प्रियविपदं । मनस्कुमारं मूर्ध्नि स महायोगी पितामहः ।

अभिपिप्य तु भोमश्च यौवराज्ये पितामहः । ब्राह्मणानाञ्च राजानं ब्राह्मणं राजनोचरं ।

तपसा महता युक्तो यदैः सह निष्ठाकरः । चकार नमस्रो मध्ये प्रभाभिर्भासयन् जगत् ।

स गावैर्मगवान् योगात् मनसा सिद्धिमागतः । सृष्टवान् सर्वभूतानि खावराणि चराणि च ।

तत्र स्थानानि भूतानां योगाच्चैव प्रयत्नवान् । यथान्नं शतशो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ।

११८०

एष ब्रह्ममयो यशो योगः शंखश्च तत्त्वतः । विज्ञानश्च स्वभावश्च केषं चेत्तन्न एव च ।

एकलक्षं प्रयत्नश्च सर्वत्र निधनं तथा । कालः कालस्यश्चैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैम्बरे दशधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २१० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सुतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन् युगानां प्रथमं सुतं । चक्षसापि सुतं ब्रह्मन् श्रीतुमिष्कानि तत्त्वतः ।

सधंसेपं सविस्तरं नयमैर्मन्त्रमिश्रितं । उपायज्ञैश्च कथितं क्रतुभिश्चोपशोभितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्तं कथयिष्यामि यज्ञकर्षभिरर्चितं । दानधर्मैश्च विधिषु प्रजाभिः प्रशोभितं ।

११८१

तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनय आदत्ताः सूर्यैरश्विभिः । मोक्षप्रार्थनं विधिना निरावाधेन कथेषा ।

प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्यं ब्रह्मपरायणाः । परावणश्च सङ्गम्य ब्रह्मणश्च महीपते ।

श्रीहृताः पावनाश्चैव ब्राह्मणाश्च महीपते । चरितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ।

पूर्वेषु युगसहस्रान्ते प्रभवे प्रलयं गताः । ब्राह्मणा हृत्तपस्यश्च ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ।

व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसम्भवा । दत्तं प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विपुलाः प्रजाः ।

११८२

अचराद्ब्राह्मणाः सौम्याः उरात् चक्षियवान्भवाः । वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः ।

श्वेतलोहितकैवर्षे पीतैर्गन्धैश्च ब्राह्मणाः । अभिनर्त्तयन्तिता वर्णाश्रितयानेन विष्णुना ।

ततो वर्णलमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधाः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते ।

एकलिङ्गाः प्रयगधर्मा दिपादा परमाहुताः । यातनयाऽभिसम्भवा गतिज्ञाः सर्वकर्षणसु ।

चयाणां वर्णजातानां वेदमोक्षाः क्रियाः स्रताः । तेन ब्राह्मणयोगेन वैष्णवेन महीपते ।

११८३

प्रज्ञया तेजसा योगान्तस्मात् प्राचेतसः प्रभुः । विष्णुरेव महावीर्यो कर्षणामन्तरं गतः ।
 १११ ततो निर्वाणसंभूताः शूद्राः कर्षाविवर्जिताः । तस्मान्नार्हन्ति सत्कारं न स्रजं ब्रह्म विद्यते ।
 ययाऽऽय धूमसंघातो ह्यरण्या मय्यमानया । प्रादुर्भूतो विषपत्न वै नोपयुज्यति कर्षणि ।
 एवं शूद्रा विषपत्नो भुवि कात्वेन जगन्ना । नासंस्तुतेन धर्षणे वेदप्रोक्तेन कर्षणा ।
 ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु संभूता ब्रह्मवीर्ययः । बलवन्तो महोत्साहा महावीर्या महौजसः ।
 पिबा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेणयश्चकर्षणा । अन्तमिच्छाम्यहं श्रोतुं धात्वा, पुत्राऽवलो ह्यहं ।
 ११२ ततो विधास्ये तत्तक्षः प्रजायां विपुलं बलं । चेष्टायां विपुलनाहं ममापि विपुलाः प्रजाः ।
 न तेषां दर्शयद्देवी चक्षुषा रूपमात्मनः । प्रजापतिसुताना वै विपुला मानमिच्छतां ।
 आत्मनो भावनिर्दुत्ते भाव्ये कृतयुगे तदा । जनिचो सर्वभूतानामण्डगानुद्भिजांस्तथा ।
 संवेदजननो धाचो चेति माचा प्रचोदिता । अगुतां तनुताश्चैव जनूनां कर्षभोगिना ।
 इति शोमहाभारते खिलेभु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे एकादशधिकविंशतेऽध्यायः ॥ २११ ॥
 ॥ जननेजय उवाच ॥ बाध्यहं श्रोतुमिच्छामि चेतायां ब्राह्मणोत्तमं । यं शाला सर्वविधानां परं पश्येयमवयध ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्तु पुराणलभ्य स्तोभावं पुरुषोत्तमः । योगायोगेश्वराङ्गानं निवले गिरिमुद्भूति ।
 सुजानुः पीनजघना सुभू पद्मनिभानना । रक्तान्तनयना कान्ता सर्वभूतमनोरमा ।
 दक्षः प्राचेतसस्तथा कन्यायां जनयत् प्रभुः । देहाद्वि योगविधिना कन्याः पद्मनिभानना ।
 दक्ष पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च । दर्शने सर्वभूतानां कान्त कान्ततरोऽभवत् ।
 ताः कन्याः प्रददौ दक्ष स्त्रय प्राचेतसः प्रभुः । ब्रह्मदेवेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
 प्रददौ दश धर्माश्च कश्यपाय च योदक्ष । सप्तविंशति सोमाय पत्नोत्तेन समाहितः ।
 दक्षो दत्त्वाऽय ता, कन्या, ब्रह्मचर्यं प्रपद्य च । ब्रह्मणाऽभ्युपिते पुण्यं समाहितमना मुनिः ।
 तथमानो मृगैः साङ्गैश्च चार वसुधां नृप । दक्षमूलफलैर्दृष्ट्वा दृष्ट्वा तस्या बभूव ।
 मृगास्तु तस्य चरितं फलं मोदन्ति ब्राह्मणा । दीक्षिताः पुण्यकर्माणस्तथा दग्धक्रिषिणा ।
 ११३ संपामकाक्षे कालश्च शशिनाद्रियते मुनिः । कर्षं यज्ञकृतां तात विद्धि पश्यति स्वघणां ।
 दानमानप्रवीराय निदहेगा निरामिषाः । मृगैः सह जरां यान्ति सपत्नीका सपुत्रिणः ।
 ब्राह्मणाश्चोचसमिद्धा जनिचे प्रथमे पदे । ब्राह्मणाऽभ्युपितलाच ब्रह्मचेरिमहोच्यते ।
 यतिभिः कर्षाभिर्युक्तैर्जितकोधैर्जितेन्द्रियैः । चरद्भिर्वसुधा विप्रैरकिञ्चनपथैविभि ।
 या प्रजा पुनर्माफला मानसो ब्रह्मचारिणी । भैवेषा व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा ।
 ११४ अथक्ता व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । व्यक्तव्यक्तं गमितैषा कालधर्माश्चरोपेते ।
 स्वावरा जङ्गमाश्चैव सूता, सूक्ताश्च भारत । कालयोगेन कालश्चा भवन्ति न भवन्ति च ।
 यताथैताः प्रजाः सर्व्वा दक्षकन्यासु जायते । कश्यपेनाव्येनेह संयुक्ताः कालधर्षणा ।

वज्रमिवोत्प्लव्यैश्च चोद्यमानो मुह्यन्त्यैः । प्रतिगृह्य च तदाकं ब्रह्मेन्द्रश्च सुभाषितं ।

तृष्णीमभूवुखे सर्वे तदा ब्राह्मणसन्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैक्वरे त्रयोदशाधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिहोमाश्च वहुन्ते अहन्त्यहनि भारत । दिवा नो तपसाह्वानां गृहधर्मेषु तिष्ठताः ।

देवताद्याश्च पूज्यन्ते तदाप्रस्थति भारत । तेषां ब्रह्मविदां राजन् प्रथिव्यां ब्रह्मवादिभिः । ११८१

तत्रैव ब्रह्मसदने समे निक्षुण्णकष्टके । प्राज्येभ्यनदृष्टे देवे पुण्यं पर्वतरोधभिः ।

वाचं यच्च प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः किर्यां । तपोऽर्थेनो महाभागा ब्रह्मचर्यव्रते स्मिताः ।

गृहस्थधर्मैर्निरता दानप्राप्तेन चेतसा । मुनयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मैश्च हविकाङ्क्षिभः ।

अन्ये कर्मफलं चैव रता ब्राह्मणपुङ्गवाः । अग्निहोत्रप्रतश्चाता जितकेधाः समाहिताः ।

देवयुक्तेन चायुक्तः कर्मणा ब्रह्मसन्तमाः । चौरवस्त्वक्षसंवीता नियता नियतेन्द्रियाः । ११८२

चरन्तो ब्रह्मचर्यं च यजमाणाश्च दाहणं । अनेन विधिना राजन् क्रमप्राप्तेन सर्वश्रमः ।

क्रमाद्यो वेद संस्कारं पुण्यं प्राप्ताः सनातनं । पूर्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

अवेदविद्यो नागर्ह्येनापि रौद्रं जतश्चरेत् । न च त्यागेन गच्छेत् गृहधर्मं न तज्जेत ।

एतन्न गच्छेद्भवानमप्राप्तो वेदवध्वं । अथ च यथाः सर्वैः सामगानश्च भारत ।

ये चापि पुत्रिव्यो न क्षुः क्षुताऽप्यप्राभुयः फलं । ब्राह्मणास्तु तपःशान्ता परिचर्यन्तता गुरोः । ११८३

यश्च नैवं श्रुतं ब्रह्म न गृहीतं विज्ञानते । कामं ते धार्मिको राजा दासकर्मैश्च कारयेत् ।

अथवा नैव विद्येत धी ब्रह्म भाद्रियेद्विजः । आषादीनामविवये मनः पूर्वं समाचरेत् ।

एवं सर्वेन्द्रियारम्भं वेदपूर्वं समाचरेत् । ब्राह्मणो भूतिधन्यवो ॥ इत्येदं तस्मात्प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैक्वरे त्रयोदशाधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते तु गोब्राह्मणाणाञ्च चन्द्रादित्यपुरस्तातः । ब्राह्मणान् पूजयन्त्यान् वसुभिर्ब्रह्मसम्भवेः ।

नारदप्रमुखाद्यैव गन्धर्वा आचरो नृपः कुर्वन्ति यतः सद्यः क्रमप्राप्तं पितामहं । ११८४

वशोभिर्बभूवुराभावेः पक्षेन्द्रियनिवासिभिः । सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः ।

स्यसमानश्च यद्यान्ते पक्षेन्द्रियसमाहितैः । प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा दिव्या दिव्येति भारत ।

ततः कश्यपमाभाश्च प्रोवाच भगवान् प्रभुः । भवानपि सुतः शार्ङ्गं यस्यते वसुधातले ।

ऋतुभिः परमप्राप्तेः संपूर्णवरदविषैः । यचाक्षराश्च ते सर्वे ययाप्रतिगुणैः प्रभो ।

यद्यं यत्स्यामहे सर्वं पूर्वं यत्स्यामहे वयं । एवमन्योन्यधरं भाङ्गियन्ते बलदर्पिताः । ११८५

दैतेयाद्याश्च देतेयाः परस्परजयविषयः । युद्धायैव प्रतिगन्ति प्रयश्च विपुलो भुजे ।

निवार्यमाणा अपि भिक्षापमा दग्धकिल्बिषैः । अथैव यज्जम्बिर्जम्बेन्द्वेदाङ्गचारयैः ।

निवार्यमाणा युध्यन्ते द्रुपदा इव मोक्षुले । प्रयुङ्क्ष्वरश्चक्रान्ताः सर्वप्राजैर्जयैषिणः ॥

पश्यतां सर्वभूतानां स्वतोऽर्थव्यवसायताः । ततः शब्देन ममता परं कृत्वा महाबलाः ।

इत्यन्ति वाञ्छाभिः कुट्टाः सपथा इव बन्धिषु । चक्षालवसुधा चैव पदाकान्ता च रोचिभिः ।

११८१

मौर्यया पुरयाकान्ता निबोदति महाजले । पर्वताश्च विबोध्यन्ते नर्दमाना दृढा इव ।

सुसुभुय महानससाधिता मातरिणाम् । ततः समभवत्पुङ्गुं मधोर्विषोश्च भारत ।

पुमान्करणे घोरं सर्वमाचिभवङ्करं । प्रमत्ताय वलं विष्णुः समग्रवलयौघं ।

मञ्जरेव बलं दोरतं ममवत्यमुना यथा । तथा प्रशामितं तेन भगवत्पराकरिणा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौत्करे पञ्चदशधिकविंशोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलवान् स तु वैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः । बबन्ध पात्रैश्चिञ्चितैर्बहिर्हृत् पर्वतान्तरे ।

११८०

तं वै प्रह्लादवचनात्तवच्छ्रुत् भारत । ऐश्वर्यमेष्टमाकाङ्क्षन् भविष्यं बुद्धिचंचलात् ।

मञ्जुर्हं बहसा मध्ये पार्श्वेर्थाविवर्षितैः । आचरन्मञ्जुभिश्चिन्त्यैस्त्वङ्गिर्दारणैः ।

विष्णुमेवापणीरुपमाङ्गयन् युद्धकोविदः । मध्ये गणानां सर्वेषां काक्षत्य वप्रमागतः ।

द्वैधीभूताः कश्यपेया मधोर्बलमुपागताः । युद्धायेमभ्यधावन्त प्रमत्ता विपला गदाः ।

गन्धर्वाः किन्नराश्चैव वाक्ते गीते च कोविदाः । प्रनृत्यन्ति प्रागयन्ति प्रहसन्ति च सर्वत्र ।

११८१

तन्मौमिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः स्वभावतः । मनो मधोर्बलं धुन्वन्ति युष्मन्ममस्य रागिणः ।

मधोर्बलं सितमधुनो नियोगात् पश्योनिनः । रतान् विकारान् कुञ्चन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ।

तत्र त्रक्ता हि गान्धर्वैः तस्मिन् ब्रह्मे दधुर्मनः । दानवाश्च सुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदण्डः ।

मधोश्च मन आचिद्य पश्यन् योगेन चतुषाः । मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्गुह्येऽद्वित्वं दातव्यु ।

अवयो दोस्तमनसः किञ्चिद्विचिन्तमानशः । पितामहं पुरस्कृत्य चरेतामरधोयत ।

११८०

विष्णुं बोधयन्नत् कुट्टो मधुर्बलं निभेवणः । भुजेन ब्रह्मदेशान्तेन चकले पदात् पदं ।

विष्णुदात्महन्हेत्यं करणेषु सगान्तरे । स पापत मर्होऽप्यै कानुभ्यां हृदिर्न वसन् ।

न चैनं यतितं हन्ति विष्णुर्गुह्यं विचारदः । बाहुयुद्धे हि समयं मनाऽचिन्त्यपराक्रमः ।

इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठन्कानुभ्यां च महीतलात् । मधूरोऽपरोताला निर्दहन्निव चतुषाः ।

पश्यामिच्छतो वाग्मिरन्योन्यमभिगच्छतः । समोऽप्युत्थोऽङ्गयुद्धे परस्परमवैविधौ ।

११८१

उभौ तौ बाहुबलिनानुभौ युद्धविचारदौ । उभौ च तपसा आमावूषा सत्यपराक्रमौ ।

दृढप्रहारिणौ वीरवत्येन्यं तौ चकवत् । ज्वलन्नाविव युध्यन्तौ पृथ्वीं पाषाणबन्धिभेः ।

विक्रयन्तौ च मभौ च अन्येन्यं वसुधातले । गजानि विपाशायेनकापैश्च विवेरतः ।

ततो मणमुधेयैव सुखाय हृदिर्न वज्रः । योश्चान्ते धातुसङ्घं ज्वेभ्य इव काष्ठान् ।

धर्मिणं हृदिरोधैश्च स्वर्गं समरञ्चितौ । चषाद्यन्ते पदापेक्ष तौ व्यदारयतां मर्हौ ।

११८०

चमिष्यतु तौ वीरौ परस्परमनेकधा । पतद्भाविव युधेता पञ्चान्धो भावमङ्गिनौ ।

मधुमुदान्मरीचैश्च सर्वभूतानि पुन्करे । पिङ्गानां वद्वान्मुक्ताः परया वर्षयन्हर ।

स्तनयो विष्णुपुङ्गवः सत्याः सत्यपराक्रमे । इरीरं धातुसङ्घं धातुं चेतनेन च ।

तद्ब्रह्म इन्द्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनं । भुवं तिष्ठन्ति भूतास्तैः सूक्ष्मे प्रलयताकृते ।
 पुनर्योद्भवते सूक्ष्मं वज्ररूपमनेकधा । प्रबोध्य भावं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः । ११८५
 सूरूपो वज्ररूपस्तोक्तोक्तान् सञ्चरते वज्रो । मानसोऽन्तनुभास्त्राय वज्रमि । कारुणानरैः ।
 योगात्मा धारयन्नुर्वी नागात्मा नन्दिवर्द्धनः । ब्रह्मभूतं परस्मैव सूक्ष्मेनात्मानमीश्वरः ।
 ब्राह्मेण विप्रान् वसति युद्धेनैव च चत्विषान् । प्रदानकर्षणा वैश्वान् प्रहृष्टान् परिचरेण च ।
 गात्रः क्षीरप्रदानेन अस्मान् यज्ञेषु प्रोचयै । पितरस्तोत्राण्येवैह हविर्भागेन देवताः ।
 चतुर्भिर्वितिरिक्ताङ्गैश्चिभिरन्यैश्च धातुभिः । यमभिः पितृभिर्गित्यैस्तोक्तोक्तान् परिरचति । ११८६
 चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहितात्मकं । प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्नेह तेजसा ।
 जयस्य पितरो नित्यं वर्द्धयन्ति दिवाकरं । चतुर्भिः पितृभिश्चैव चन्द्रे वर्द्धति मण्डले ।
 जयः पितृगणा नित्यं पिप्राणं चत्वारदन्ति तं । चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पञ्च च चाददे ।
 तमेव पञ्च तान् धर्मास्त्वमेवापस्ततान्निभो । सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसत्त्वः ।
 तस्मान्ते तेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च । अतस्त्वं कर्षणा तेन आदित्यः समपसयाः । ११८७
 यदन्नासि जगत् सूर्यं रश्मिभिः प्रदक्ष्मिष्व । पुनात्काले सम्यग्ने परां विष्णुमुपागतः ।
 पर्वसन्ध्यावमावासां लोकश्चरसि मानुषं । ऋषिभिः च गूढात्मा सूर्येन्दुवसुधमभैः ।
 सफलं कर्म कुर्वाणो यजतां पुष्टिवर्द्धनं । हेतुनामधिकाराद्यभाभूतं कर्षयिष्यस्य ।
 वातस्यैवाधधीश्चैव युगपत् प्रतिपद्यसे । वातभावाद्य वसुधा पथे पथे जनिष्व ।
 भूतानां भुवि भूतेश्च भावाथै वसुधातले । वसु यदुवि किञ्चित् तत् सूर्यं त्वन्यथ विभो । ११८८
 तमेव द्विविधं धर्मं शाश्वतं वसुधातले । देवयज्ञं मन्त्रवाक्यमात्मयज्ञं समानुषं ।
 द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्मलः । चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ।
 तमेव वसुधायुक्तो विश्वश्चरसि मायया । एकीकृत्य गणान् सर्वान् सविधामुच सत्त्व ।
 एकस्त्वमसि संभूतः पुराणं पुरुषो विराट् । जययज्ञाग्नेमवस्य काराकारकरो वशी ।
 मूर्तलेशजि संभूतो वायुः पर्यैति, खेपद्, समग्रो रूपसंस्थानैः नित्यमावृत्य तिष्ठति । ११८९
 साधने क्षमिन्विष्ये संशरे प्रलये तथा । धाता धारककाले च दिश्यनुवि धारिषि ।
 सेवमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकलशैः । कर्षयि सत्यमापन्नैः समराग्नेर्जितेन्द्रियैः ।
 स्रवमानश्च विविधैः शिष्टैर्भुजिर्नरैश्च । सस्वार विपुलं देवं हरिर्ध्वजिरो महान् ।
 ह्रस्वा वेदमथं रूपं सर्वदेवमथं वपुः । शिरोमथे महादेवो ब्रह्मा तु हृदयस्थितः ।
 आदित्या रश्मयो वासाश्चतुषो ब्रह्मिभास्करौ । जहो तु वसवः स्यान्ताः सर्वसन्निधु देवताः । ११९०
 जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती । महतो वरुणश्चैव जानुर्देवे व्यवस्थितः ।
 एवं हस्ता तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् । अमुरं षोडशमास कोधरक्तान्तोऽधनः ।
 मधुमेदोऽवपूर्णा च शशिवो यमवृक्षतः । प्रमदेव घनान्ते च रक्षांश्चक्रजिवाशिनी ।

मेदिनीत्येव शब्दस्य लब्धः दृष्ट्या नरोत्तम । नामासुरसहस्रेण चरत्ताः संयतिष्ठते ।
 दत्ति ओमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्णुपर्वणि यौष्करेयोद्धाधिकविजयोऽध्यायः ॥ २१६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भोगैर्निपतनं कृष्ट्वा सर्वभूतानि यौष्करैः । प्रकृतानि प्रगायन्ति प्रनृत्यन्ति च सर्वत्रः । ११९६
 सुपाशौ गिरिमुखस्य काञ्चनैः शिखरोत्तमैः । बद्धधातुविचित्रैश्च खिलखिलैश्च चामरौ ।
 गिरयश्चाभिभोगेन धातुभिः समरञ्जिताः । प्रांशुभिः शिखराप्येषु बन्धित इवामुदाः ।
 पल्लवातोद्धृतौ रेणुयूर्ध्वं साञ्जनवालुके । ह्लादयन् पर्वताद्याणि महामेष इवावभौ ।
 मेघसंक्षिप्तशिखराः पशुविचित्रपादपाः । काञ्चनैर्हृदयच्छायाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ।
 पल्लवता, वक्षिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः । पवनेन समुद्रूताकाशयन्ति विहङ्गमान् । ११९७
 काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्वाणिभिरञ्जिताः । सूर्यकान्तैश्च वज्रभिश्चक्रकान्तैश्च निर्मलैः ।
 हिमवांस्य महाशैलः श्वेतैर्ह्युताभिराञ्जितः । काञ्चनैः शिखराप्येषु सूर्यपादप्रकाशितैः ।
 मणिभिश्च प्रकाशज्ज्ञ, पञ्चाभारविनि, स्रुतैः । ताद्यप्येषु शिखरैर्दीप्यमानैः स्रुतैश्च ।
 मन्दरस्योपशिखराः स्फाटिकैर्वाणिभिरञ्जिताः । वज्रगर्भैर्निरात्मैः सूर्योपम इवावभौ ।
 सह द्रक्ष्ये केवलम् शिखाधातुविभूषितः । तोरयेद्येव निविडे । प्रांशुभिश्चैव पादपैः । ११९८
 प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगायिभिः । देवकन्याङ्गहावेष्ट प्रकोटित इवावभौ ।
 मधुरैर्वाद्यगीतेषु नृत्येष्टाभिनयोद्धते । द्रष्टारैः सुप्रहारैश्च कैलाशो मदनायते ।
 आदित्याभाविभिः द्रष्टृर्भिन्नाश्च वचनप्रभेः । विन्ध्यो नीलाम्बुदस्याभो विभिन्न इव तोपदः ।
 धान्यायै सर्वभूतानां मेघशृङ्गे महाचले । निर्जमुनिर्मलं तोयं मेघशालेरिवोत्तमैः ।
 शिखारिम्बञ्जिचामिर्ह्युताभिरिम्बञ्जितैः । प्रखलद्भिर्गुहाहारैः वलितं स्फाटिकप्रभं । ११९९
 घोषान्ते वायुसंभूता घना इव बन्धिताः । चित्रैः पुष्पैश्च रमयाः शोभन्ते इव मूषिताः ।
 नगाः कनकसंभूतैर्विचित्रैरेव भूषणैः । विहङ्गमाभिलोनाश्च लताकलमपञ्जिताः ।
 विलम्बन्यः सुपम्प्य नृत्ताने वायुघटिताः । पवनेन समुद्रूता महता माधवैश्च नि ।
 मुमुषुः पुष्पसंघातं तोययेद्येव वर्षति । फलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्तृणावरोहिभिः ।
 पादपैः पर्ववज्रजैर्मणितैश्च वसुन्धरा । मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्तविहङ्गमाः । १२००
 घोषयन्तीव गायन्तः कामप्रागमयन्त्ये । विष्णुर्धनुर्विहन्ता च चकार मधुवाहिनीं ।
 नदी प्रसवनिर्मलां सुतोयौ वज्रलोदका । अङ्गारवर्षविकृता मधुतोयौ मनोरमा ।
 विमलैरमुभिः पूर्णैः पुष्पसङ्घयवाहिनी । विवेक पुष्करं वा तु ब्रह्मणो वाक्यवेदिता ।
 अधिभिन्नामुचरिता ब्रह्मतन्त्रं निधेर्विभ । धात्री कविलक्ष्म्येव गोभूला चरते पयः ।
 मधुरं वितते यज्ञे नर्तनो वाक्परोदिता । वरश्च श्रियोभूतं चन्दाहं प्राप्तावन्मदी । १२०१
 दृष्ट्वा भग्नो लोकं ज्ञातं परमाहुतं । सरस्वत्याः समुद्रूतं ब्रह्मदेवं तमोमुदं ।
 महातीर्थमतिक्रम्य पुष्करेण विषर्पति । सुचारुस्था धर्मज्ञा अत्रारूपेण आरदयत् ।

रूपं कनकवर्णं तपोयुक्तेन वक्ष्ये ॥ अत्रगन्धर्वान्मुक्तं संभूतः पर्वतो महान् ।
 गुह्यदारगुणप्राणः शश्वतः सिद्धसेवितः । वेदिकाभिः सुचित्राभिः काञ्चनोभिर्विराजितः ।
 पुष्कराणि परीत्यैव स्थिता विपुलदक्षिणः । महाभेरोयथा रूपं पञ्चभिर्धातुभिर्दत्तं ।
 पतनयाऽभिसम्पन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः । एवं रूपं करिष्यामि मनसा धर्मचारिणा ।
 रूपं वज्रविधेः लोको पादिवी चेतनां तथा । चैव लोकान् प्रपद्ये पञ्चभिर्धातुसंघैः ।
 पठेन च स धर्मैर्धर्ममनसा धर्मचारिणी । सङ्गेषु भावमाहात्म्यं यथैवपि सङ्गृह्ये ।
 विमुक्तः सर्वपद्मेभ्यः धारयन्निष्पत्तिपथः । न च विन्देत् मां कश्चिन्नमसा कामकारिणी ।
 पञ्चधातुनिबद्धाश्च नामाभावितचेष्टिताः । ये च विष्णुमधोयनो वज्रधा पादविधौ ।
 ते मां पश्येयुरात्मनः तपसा दग्धकिण्वयाः । ये च मानभिरावेयुर्नरा धर्मपथे स्थिताः ।
 तेऽपि क्षणेजितः स्वर्गे पश्येयुर्धर्मो गतकृताः । यद्येव पर्वतः प्राग्दृश्यं दृष्टे प्रतिष्ठितः ।
 सतमावृष्टा युध्येषु प्राणत्यागेषु निर्मलाः । अक्षरोभिः समागम्य विचरेयुर्धर्मो नराः ।
 नन्दनं वनमावाद्य काम्यकण्डं महदन । इमां विद्यां समाप्ताय ब्रह्मज्ञाः पुष्करेभ्यश्च ।
 शरीरं चपयिष्यन्ति ज्ञानैर्ब्रह्मविधेः कृताः । विद्वं प्रायः कर्मयुक्तो कामैर्ब्रह्मविधैर्नराः ।
 इमं लोकममुद्भवैः कर्मतेषुर्धर्मपाशैः । गौरी सिद्धेति विख्याता विष्णु लोकेषु विद्यया ।
 प्रभावं तपसां दृष्टं दर्शयन्ति समाहिताः । यथा ज्ञानाभिधन्वो नामभिन्नानात् सङ्घर्षदाः ।
 भवेयुस्तैः निरारम्भा धातुभिर्मुक्तबन्धनाः । सहस्रगुणमयं च दत्ता दानफलानि च ।
 अविमानेन विप्राणां मग्न इन्द्रेण कर्मणा । सर्वत्रैवाप्रमेयेण अत्यर्थं पलमाप्नुवुः ।
 अमुस्मिन् लोके धर्मज्ञाः सह सर्वेषु लोकेषु । येषामिह च सान्निध्यं वज्रे ब्राह्मणसंयुजे ।
 ते भूया यजमानाया अभिविष्य पुनः पुनः । तथा तां मन्यते गौरी मनसा धर्मचारिणी ।
 अनुपचाय भूतानां नामजज्ञः तपोधने । सत्य एव वरो विधे भविता नाव संशयः ।
 नाफलो विद्यते धर्मचारितो ब्रह्मचारिणः ।
 इति श्रीमद्भागवते किलेखे हरिवंशे अविष्णुधर्मणि पुष्करे वज्रदत्ताधिकदिशतोऽध्यायः ॥ ११७ ॥
 ॥ देशस्थानं उवाच ॥ दिग्ं जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधन । तथा स धातुनिचये पुण्ये पर्वतरोधसि ।
 विष्णु परमधर्मात्मा एकपादेन तस्मिन् । द्रव्यवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेण ।
 आत्मन्यात्मनमावाद्य तपसा ब्रह्मधन्व । घटने कर्मणोयेण लोकमुत्थानकारणात् ।
 भास्वरी भस्मान्ध्याय गात्राणि स्वयमात्मनः । अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रञ्च तपोधनः ।
 तेजसा तेन ज्योतिषि विभावा ब्राह्मणधर्म । तिष्ठते मनसा मध्ये योगात्मा भावयन् जगत् ।
 सोमो विपद्यमाचिष्य मनसा धारयन्मनः । मुक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मणं सिद्धिमुपागतः ।
 सम्प्रदृश्यति सर्वत्र दिवि भूस्मरन् तथा । ज्योतिष्म कर्म कुर्वाणो वज्ररूपः स्वधर्मदा ।
 नृशरीरो निगूढात्मा दृष्यमाणे तिष्ठति । उद्भूत्य दक्षिण पादं वायुमभ्य समाहितः ।

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

११२१

अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं व्रतमेव च । महायोगो महादेवो नियमाद्ब्रह्मसम्भवः ।
 अथ वायुर्धनोभूतो अन्ते चरति गोपतेः । फेनोभूतं समुद्रारैः धवनं निर्गन्मुखात् ।
 स निष्क्रान्तस्ततो वक्रात् प्राप्तेन परमाप्तवान् । निर्वाणभूतः पतितो नैवाद्रौ नैव पार्यवः ।
 स फेनो वारिमाविश्य चचार वसुधातले । नैवाद्रौ नैव शुष्काद्रौ वायु संघातमागतः ।
 तत्काले फेनमुत्थित्य पवन, सह वारिषा । निरालम्बे निरालम्बस्त्रयाणि समपद्यत ।
 ॥ क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं स्वेन चङ्चिताः । नीलमेघावपस्या नैवाद्रौ नैव पार्यवाः ।
 ब्राह्मो मूर्त्तिं समाधाय बाधुः सर्व्वभगो वज्रो । समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ।
 वज्रिर्ज्जज्जटो भूत्वा चौरवल्गुवाचधृक् । तपस्तप्यद्नाहरो मोनमाप्ताय पुष्करे ।
 वर्षापाद्य सहस्राणि कोषि चैकश्च यत्नतः । तस्मात्सेज संभृतो महानग्निः प्रवर्त्तते ।
 स्वर्गप्रकाशश्चैव स्वर्गवासी तमोनुद् । दिव्यो भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसम्भवः ।
 तपश्चरति धूमाग्निर्लोकानां भूतभावनः । तत्तमो भुवि राजेन्द्र भानुषेव प्रतिष्ठितं ।
 भास्करस्तेजसंहरो यतो भवति सत्तम । मर्त्यानां सर्व्वभूतानां तेज आचिष्य वर्त्तते ।
 न तु योगवले राजन् ब्राह्मणस्य विभेषतः । तत्तमो नाद्रवेन्द्राश्चैवाप्येषा भविता इयं ।
 पुष्पमित्रो महातेजा यस्य सर्व्वभगो वज्रो । तपश्चरति धर्मात्मा पुष्करेषु समाहितः ।
 महेंद्रशिखराङ्गारा यावत्पयो यानि मेदिनी । तावत्स्वरूपमास्त्राय तिष्ठते निखिलाः समाः ।
 जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्गभसि पर्याति । समाः सहस्रं निखिलं नेरैरग्निमिषेजयत ।
 नेचापि वज्रधा तस्य नेवानैरभिनिष्ठताः । मर्ध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिगान् स परिपद्ये ।
 ते रस्यस्य प्रभागेन, व्रतत्राड्य सहस्रशः । राज्ञ तेजसंयोगाज्ज्वलन्निरिव पावकः ।
 वसिष्ठुस्त्रिजैनेनानैरादित्यमनुवर्त्तते । कर्मयोगेन युगानि वा जगता वज्ररूपिणः ।
 वज्रधा तु पुनर्भूत्वा निषयो वसुधातले । समाः सहस्रं संपूर्णं तपस्तेपे सुदारणं ।
 निम्नोतीन्द्रियो भूत्वा नाष्टरोभिर्लङ्घाम ह । मेरोः शिखरमावाच कामं कामेन पौडयन् ।
 तप कामः स यच्छत कुबेरो नरवाहनः । विष्णुरेव तपोऽथ्यवसेज्जयोऽन्तेन जृम्भते ।
 न हि कस्यित्पुमान्कश्चि य एतत्तप आचरेत् । विपु लोकेषु राजेन्द्र अन्ते विष्णुं सनातनं ।
 वासुकिर्नम्रोपयं गगैश्चो मोनमास्थितः । तप आचरते सत्यक् निधाय मनसा मनः ।
 श्रेयः सत्यप्रतिर्नामो बलवान् प्रभवत्यथ । वृक्षमापृष्टा धर्मात्मा श्वाकृशोर्षोऽरक्षन्ते ।
 जिह्वं भिल्लैश्चानाभिर्गोचरं विषमृतस्रजम् । समासहस्रं संपूर्णं निराधारस्तपोधनः ।
 कासकूर्टं विभं तद्भि सुमहत् समपद्यत । येन लोको क्षमिपक्षो न सुखं विन्दते नृप ।
 सर्व्ववाम्भतं तोऽस्त्रं मुञ्चयेत् सद्योतले । अश्वमेधं चावरक्षेत् सर्व्ववानुगतं विभं ।
 परस्परं विष्टुनैर्दंष्ट्रायुक्तेन भारत । नात्रयत्नात्मनोऽङ्गानि तेन तोऽस्त्रेण भारत ।
 अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकामया । मर्त्यं विष्टुते राजन् ब्रह्माचरमर्थं हितं ।

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

गह्वरान् विततैः पदैर्नखाग्रैः सलिलं महीं । समासद्वयं संपूर्णं बलाघोषावस्रजते ।
 पर्णभारैश्च विकचैर्विशोषैर्बलमुधातले । रराज वसुधा चैव तैः पर्णैर्नञ्जित्वितैः ।
 येन वित्तो जिवेयुः सर्वभूतानि भारत । इह लोके मनुष्येन्द्र देवलोकं च भारत ।
 धौरिवाचितनचचा महीतलविषर्पिभिः । भगवान् हिमसंपाते तपत्येकचरो वज्रो । ११८५
 पुष्कराभमि धर्मात्मा मत्स्योत्प्लिखितमूर्द्धजः । अथ खतलमाकृष्य पृथिवी प्रांशुदेहिनी ।
 तपश्चरति धर्मात्मा बाह्यमुद्यम्य दक्षिणं । शायं वर्षसहस्रञ्च अतमेकञ्च सुप्रता ।
 तपश्चरति संयोगादायुभक्षा समाहिता । समाधियोगात् सङ्गादा ब्रह्मयोगस्य भारत ।
 येनेयं पृथिवी राजन् धार्यते ब्रह्मयोगिना । अनाद्यन्तमनियेन सर्वत्र विषयेविषया ।
 योऽथै विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः । दिनेऽग्नियसो भवति रात्रौ भवति वै शिरः । ११८६
 सत्यसन्धः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् । तस्य यः सोद्यतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीधमः ।
 रात्रौ तपनो भवति मण्डलं विपुलं नभः । स चन्द्रविषयं राजञ्चमयामास हन्वति ।
 पद्मायां गतयज्ञैव ताराणाञ्च विशेषतः । तां ह्यायामाचिरत् सोमात् खवद्विर्भण्डलेन वै ।
 पृथिव्यां दक्षिणे हस्ते महायोगी महामनाः । वैवा ऋष्या युञ्जीभूता अग्निमण्डलमभ्युग्रत् ।
 अलिङ्गा पृथिवीलिङ्गादह्नुतादचया दिवि । अत्रैरह्नुपगुह्य तपश्चरति कुचरं । ११८७
 निचयात् प्रोक्षा पादैः तु पृथ्वी वाचमुपागता । क्षय्यार्षिभिः पीयमानादावप्यति महीतलान् ।
 महीव चाम्बुवसनाद्युगान्ते विष्णुतेजसा । रराज सूर्यैरग्निभिर्यन्तिषक्ता महीनद्री ।
 स्फाटिकैव शृङ्गा येषा काञ्चनैर्धातुभिर्हता । आदित्येन समादत्ता रश्मिनेजोऽभिवर्धये ।
 मण्डलान्तर्गता देवी चतुषा नोपलभ्यते । रश्मिभिः पुनस्तोरीणां ततो योगेन धावति ।
 आकाशगङ्गा संवृता विपुलैरम्बुविषदैः । श्रोतय्न्दाथैश्च तदभिर्ब्रह्माभिश्च सुगन्धिभिः । ११८८
 पद्मपद्मैश्च विविधैः शृङ्गैर्भेदियगन्धिभिः । काञ्चनापोऽजघना स्फाटिकान्तरमेखता ।
 पद्मरेणुभिरापोता चक्रवाकावर्तसिक्ता । भीमगर्भसुहेयान्ता मय्यप्रलब्धसंश्रुता ।
 शोभते विप्रवर्षन्ती प्रमदेव विभूयिता । येषा गङ्गाफलं लेभे पुष्करेण समागता ।
 सुतपायश्चरिता लोकानां धारणे रता । सरस्वती सूर्यैर्बलमधीते जम्बवादिनी ।
 शृङ्गात्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी । अङ्गप्रायतुरो वेदान् पादैस्तुभिरावृताम् । ११८९
 यजुर्मि, साममित्रैव रयिताञ्जलया तथा । अपिभिर्जलनम्रलैरुपसा दग्धकिन्धिभिः ।
 सुपार्ष्ण गिरिः पादैः परिदायैः सुपारणैः । निषनन् सर्वभूतानि नियमेन च शृण्वते ।
 मन्दरायै विप्रयन्तं जगत्तत्प्रमतीन्द्रियं । विराजनिपमे प्राप्ते तृण्योभूता बभूव ह ।
 न वापमोरपदेवो गियामत् सत्ववादिनो । अयं भूतानि सर्वाणि तृण्योभूतानि सर्वशः ।
 न श्रेष्ठरमिधानार्थं व्याहृतं वदन्मैत्रवान् । विमन्य योगं मनसा सर्वभूतैश्चतुर्ष्वप । ११९०
 सरस्वती सरयुता व्याजहार महाकनं । सरस्वत्या समायुक्ता विधां शृण्वति देहिनी । ११९१

अस्मिन्नेवाय ते सर्वे गान मायन्ति श्रितया । आदित्या बभूवो ह्यत्रा महत्प्राप्तिभिः सह ।

कटिलाशोरवसना मुञ्चमेखलधारिण । गन्धर्वाः किलराशैव सनागाः सह चाश्वयः ।

तपस्वरन्ति संहिताः पुष्करेषु मनोविणः । अपि कीटपतङ्गैश्च सह सर्वे यरोक्षपे ।

शोषयन्ति शरीराणि तपयोगेण यत्नतः । विष्णुर्विष्णुत्मापन्नो देहान्तरविस्मृतवान् ।

१११६

संरचति महायोगो सर्वान्स्थान् सहचारिणः । पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव दिधाकृतः ।

दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः । सोऽग्निर्मेनः समुद्भूतः पृथिवीं तापयन्निव ।

प्रधावति समं तेन मण्डलं दृश्योजनं । विरराजार्चिर्भिर्हस्तिः श्रुतश्चावलम्बिभिः ।

विभीषेणार्यविभैर्वायुखैरिव दोषितः । तस्याग्नेर्विष्णुलिङ्गानां न श्रेकुलं हने रताः ।

विप्रकीर्णं वासधामध्यादामिव भास्करः । सोऽग्निर्दीप्यति सद्भाग्द्विधूम इव पावकः ।

१११७

अविग्निर्मेनः प्रत्येव्यैकतो वा महाधरे । सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलक्षदा ।

पावद्विष्णुः कमप्राप्तेः निधमस्य समपमान् । रक्षां कृत्वा न तं विधाद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।

भला शतशरीरो वै नागो बालाहकोऽभवत् । तन्निमात्माशंस्यं लोहितानं महामतिः ।

मतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया । वारिणा सुखशोतेन प्राणिना प्राणवर्द्धनः ।

व्यसिद्धहृदय तत्र नागो बालाहकस्तदा । ततः सिद्धगणैश्चैष्ट पुष्करे तण्यते तपः ।

१११८

संहत्य ममवात्मानं महायोगी महाबलः । संहत्य पादगावाणि मनो मूर्द्धां विधारयन् ।

अचलं स्थानमाभाय ह्यशोभूतो बभूव ह । यत् धर्मो हि धर्माणां गोपधानविकल्पितः ।

हितं सर्वेषु भूतेषु ह्यहं चामुत्र चोभयोः । अयं देव्या हतास्तत्र समागम्याद्यतायुधाः ।

माघाप्रान्तेऽजविषैवगैरभिषेचताः । अग्निं देव्याः पर्वतागैरभिगन्ति परन्तपः ।

ज्वलनं ज्वननप्रख्या महाकाया महाबलाः । मेघोभूताश्च मायाभिर्वर्तन्ति बलदर्पिताः ।

१११९

तस्मिन्नेवाग्निबंधाते संघातं तं महाबलाः । ते शैलास्तर्हि पादग्धा जतोऽयं सहस्रजः ।

युगानो प्रभुरादित्यो जनानिव दिधवति । श्रेकुरग्निं देव्यास्त मायाभिमुखमुचते ।

आदित्यनिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा । विहतेरुचये सर्वे देव्या भग्नपराक्रमाः ।

गन्धमादनमाघाद्य निषखा नगमूर्द्धनि । स चाग्निर्विष्णुर्लोकेऽविविधुः सह यजतः ।

अन्तरेचपरादेव्यार्विहन् विचरन्दिवि । नागो बालाहकश्चैव भेषः संघातमागतः ।

११२०

मुनोष सर्लिलं भूमौ पर्वत्य इव दृष्टिमान् । मन्त्रे सञ्ज्ञादितो नागो दिग्भेदा बदनोद्गतैः ।

मुनोष तोयसंघातं मानयन्निप्रजं जले ।

इति त्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भव्यपर्वणि पौष्करे अष्टादशाधिकद्वितीयोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ संयुज्य तपसा देवाः किं कुर्वन्त नतः परं । न हि तद्विघने लोके तद्वशा यत्र सभ्यते ।

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अयं देशो यमास्त्याय सर्वे विष्णुमया गणाः । पुष्करादग्निमुद्रया प्रणोय च यथाविधि ।

गुह्यवृत्तं विधिना ब्राह्मणा मन्त्रपेक्षिताः । इति वा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ।

११२१

स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्द्धते ब्रह्मतेजसा । तेजोभिर्ब्रह्मलोभूतं प्रभुं प्रवृषन्निग्रह ।
 ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा निदहन्निव । दिव्यरूपप्रहरणो ह्यसिचर्षधनुर्ह्र ।
 सगदो लाङ्गुली चक्री शरी चर्षी परस्वधी । शूलो वज्रो खड्गपाणि शक्तिमान् वरकामुकी ।
 विष्णुश्चक्रधर खड्गो मृगलो लाङ्गुलायुध । नरो लाङ्गुलमासन्म्य मृगलश्च महाबल ।
 वज्रमिन्द्रस्तपोयोगाक्षतपुष्पाण्माक्षिपत् । रुद्र शूल पिनाकश्च मनसा धारयन् प्रभु ।
 मृत्युर्हृष्टं सपायश्च कालः शक्तिमयश्चत । जगद्द परशु तथा कुबेरश्च परस्वध ।

१११६

निर्विकारैः समायुक्ता शनशोऽय सद्यश्च । विश्वकर्षा च लष्टा च चक्राते ह्यायुध वज्र ।
 दन्तायामोरय प्रादात् सूर्याय च प्रतापिने । परमात्मा ददौ विष्णुर्दन्ताय च महात्मने ।
 हन्तामिरेव लष्टा च स चकाराय वाहिनी । विश्वकर्षा विमानानि चकार वज्रभिः क्रमैः ।

१११७

शरीराय समुद्भूय विष्णु सत्यपराक्रम । पुष्करान् पर्वणि घनात् शतनाथं प्रवर्त्तयत् ।
 चाक्षैव सूर्यश्चक्षणा त्रयया समकल्पयत् । ययाऽभियुक्त्य स्यामे शत्रु निर्विभिर्दे रणे ।

स त दण्ड ममुचित निर्विकार समाहित । ब्रह्मा जगद् विधिना चतुर्हानगत प्रभु ।

खै प्रभावैश्च विधिना सोऽस्त्यगामश्चतुर्विध । देहमाश्रित्यवायव्य रौद्र रौद्रेण वर्षाबा ।
 श्मिर्विकारैः समुक्ता दिने पुक्ता महाबला । तपसा त्रिविधा चैव शक्यै प्रहरणैरपि ।

१११८

सलेन चतुरङ्गेण वीर्येण सुसमाहिता । चप्रष्टव्या रणे सर्वैः सत्त्वैर्वाभवत्सदा ।

ते विद्याय गुह्यामध्ये समाष्टोपस्करो रये । मन्दरस्य गिरे पादे विचेरन्सुधातले ।

पशुर्ह्र बल सर्वैः सद्यस्तपस्य प्रभु । विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ।

भूयोऽन्यतप श्रमेदुस्तरुनो प्राह्मणैः सह । तैश्च सर्वैः सुरगणैश्चर्षीचोरनिवाधिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवन्धे अविष्यपर्वणि पौष्करे जनविशक्त्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वर्त्तमाने खिले ब्रह्मविष्येयादे महायय । अविनाशे च भूतानां क्षयमाचनं प्रजासदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इयु वैष्ण प्रजापालनमभिविद्धत् प्रजावति । राज्ञाय च विभिः साङ्गं प्रजा धर्म्मपरायणम् ।

१११९

एष न परमो राजा सानुरागो व्यजायत् । जेतायाः समष्टतायामन्योन्यमनुजल्पिरे ।

‘एष नो वृत्तिदाता च त्रितयानाञ्च समर्पिता । निर्वाता सर्वभूतानां सत्यप्राप्तेन कर्म्मणा ।

श्तस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु । बह्वभिर्नियमैः श्रान्ता निपथा गिरिसानुषु ।

अथ गन्ध समासाद्य समन्ताद्देवदानवाः । माध्वैः समये प्राप्तिं तेन गन्धेन दर्पिता ।

पुष्पमात्रस्य यदीर्थं मास्तुतेन विवर्षित । मनोयाहिं सुखं सर्वं पार्थिवं गन्धमुत्तम ।

१११९

ते दैत्यास्तान् गन्धेन किञ्चिद्विभ्राममागता । प्रसन्नमनसा भूत्वा पर सौख्यमुपागता ।

ऊचुश्च संहिता सर्वैः तेन गन्धेन दर्पिता । पुष्पमात्रस्य यदीर्थं किं तस्य फलतो भवेत् ।

अनुमानेन विज्ञेया विविधा कर्म्मबुद्धयः । शुभाथैवाशुभाथैव बुद्धिप्राप्तेन देहिना ।

तस्मादथ पयोमध्ये श्रावधोर्निर्वायामहे । मन्दरेण विप्रालेन बलिना कामरूपिणा ।

समुद्रमभिर्दत्ता मनुजैः । योगजं जलं । पीत्वा च संहिता । सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः ।

१११००

विष्णुरेवायोज्येष्टा भविष्यति महाबलः । दिवश्च वसुधाश्चैव भोक्ष्यामः सह ब्रह्मभिः ।

समूलपत्राखाद्य सपुष्पाः सफलाग्निनः । सर्वपद्मांश्च गृह्णीमो वसुधां वतुधातले ।

उद्धृत्य गिरिपादभ्यो गन्धमादनसानुजान् । प्रभास्य वचनं देत्या मन्दरस्य प्रकल्पने ।

समुद्रं तु प्रधावन्तः कल्पवन्ति सा मेदिनी । निखलेन महावीर्या वाङ्मभिः परिणाहिभिः ।

न भेलुक्षे समुद्रं तु ग्लेहं दनुवंशजाः । निपेतुर्नानुभिर्घृष्टा विपुले पर्वतान्तरे ।

१११०१

समाधायात्मानात्मानं तपसा दग्धकल्मषाः । पितामहं प्रपद्यन्ति शरीरभिः कामरूपिणः ।

तेषां मनोऽभिलषितं ब्रह्मा सर्वैरुगो बभौ । ज्ञात्वा ब्रह्मविधेयान्कैद्यांश्चरन्ति ।

अशरीरां शरीरस्य परया वर्णयन्मदा । सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ।

आदित्यैर्वसुभिश्चैव वरुणैश्च समरुद्रभिः । देवैर्यक्षैः सगन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगाथिभिः ।

समेत्य संहितैः सर्वैरुद्धर्तुं शक्यते गिरिः । समुद्रतार्ये महातेजा धातुभिः समरक्षितः ।

१११०२

पुरापुराणाः सर्वे समुत्पान्य महागिरिं । हस्ताच्छ्रुताः प्रपद्यन्ति वीर्यधो हि नवैररुं ।

एतच्छ्रुत्वा तु वयनं सर्वेषामनिके तदा । देतेया वाङ्मवलिनो मनोभिर्वाग्भिरिव च ।

विक्रीडभूता ब्रह्मा बभूवुर्लवणाश्रयः । यत्र पुष्करविन्दसं संहितैर्हृवदानवैः ।

पुरापुराणाः सर्वे संहिता लवणाश्रयः । मन्दरं पुष्करं कृत्वा मेघं वाचुकमेव च ।

समा सृष्टुं मयितं जलमोपधिभिः सह । क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत ।

१११०३

तज्जहुरमुताः पुष्पमाकानां सोममन्युना । तदा पञ्चाङ्गमुद्धृत्वा कामतेजोबलाग्निताः ।

धन्वन्तरिस्तथा मयं श्रीर्देवी कौस्तुभो मणिः । ब्रह्माहो विमलश्चापि समन्तस्थः समन्ततः ।

उच्चैः श्रवा इहो रम्यः पीयूषं तदनन्तरं । पद्मादिवास्तदा धातुमुद्यता राजममृतम् ।

न च केचित्पिबन्मन्ये देत्या नैव च दानवाः । विष्णुर्दाय हरिः संख्ये राहोऽक्षेपकं मूषे ।

अभियुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च समातनैः । तदिन्द्रहस्तादमृतं जहार शयिवो स्वयं ।

१११०४

जगामान्तर्गता देवो मण्वावाक्यप्रचोदिता ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे विजयधिकविंशोऽध्यायः ॥ २२० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ निहतं दैत्यशेषाते विष्णोः सातिपराक्रमे । देतेया दानवेयाश्च क्रिमिः कृन्ति पराक्रमात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः । तप इच्छन्ति संहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कालस्य मन्त्रेण हिरण्यकशिपुमुत्तदा । यज्ञते ब्रह्मणः खेने प्रातैर्ययं च कामदः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यज्ञेन्द्रमुत्पन्नं राजसूयं पार्थिवः । कृतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबलः ।

१११०५

गङ्गापुमनयोर्ध्वे यदभूदिपुलं तपः । समेधुस्तत्र संहिता यजमाने महापुरे ।

ब्राह्मणा वेदविदाश्च महाश्रुतपरायणाः । दत्तयज्ञापरि शिष्टा योगधर्मेण भारत ।

मुनयो वासिष्ठिस्तथा नानाधर्मज्ञे ज्ञेयिताः । सहस्रो हि हिजा मुख्या नित्यं धर्मपरायणाः ।

अथ यथा महाभागा विप्रेः पूज्याः सहस्रशः । विपुले रत्नविभवे द्वियमाण इतस्ततः ।

उत्क्रुष्टं सद्यः पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः । हिरण्यकशिपुं मध्ये गणानां ज्वलनप्रभम् ।

१११०

हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वती । कामादरं ददामीति तदैः सम्प्रतिपद्यतां ।

विष्णुर्ज्योत्स्नरूपेण भिवां तां प्रतिगृह्णाति । हिरण्यकशिपोर्हस्ताद्वैः पदे पदेमेव च ।

ततः क्रमिन्तुभारेभे विष्णुः सत्यपराक्रमः । चीन् लोकास्त्रिपदैः कान्तैर्दिव्यैः वपुरधारयत् ।

हतराज्याश्च दैतेया पातालविवरं च यु । सवैन्यगणसन्नद्धाः सप्रायाः वासिनीमराः ।

सयन्मल्लगुण्डाद्यैव सपताकरयध्वजाः । सचर्यवर्षाकावाश्च सायुधाः सपरश्वधाः ।

११११

तथेष्टं विष्णुसहिताः सद्योऽभ्युत्थिता गणाः । अथविह्वलं प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ।

स तान् क्षधामुतेनाद्भुतं पिहन्वै समतपयत् । ब्रह्मा तदभूतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।

अथ यथाव्ययैव संघनलोह कर्मणा । ततः शङ्खमुपासाद्योत् दिव्यं लोमहर्षवं ।

पितामहकरोद्धूतं जनिचेः प्रथमे पदे । तं जुषा ब्रह्मचन्दनं च यो लोकाः समाहिताः ।

निर्हृतिं परमां प्राप्ता इष्टं नाद्यमवाप्य च । सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वज्रिभ्यः ।

१११२

मन्दरापेः सुविहितैर्बलहिरिब पावकैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रं भविष्यपर्वणि पौष्करे एवमथ विवर्द्धितैः ॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महेन्द्रादेः । देवानां मानुषाणाञ्च सहस्राचीऽभमतादा ।

एकतः समधीयन् संहिताः प्रवृद्धन्ति च । स्वयञ्च भागं दृष्ट्वन्ति सशस्त्रैर्षणि भारतम् ।

प्राचेतसं ततो दत्तं दीक्षिता वै वृहस्पति । वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ।

तस्मिन्नातामहं यज्ञे दक्षश्च विदितात्मनः । आभिषेककरोद्भुक् भागार्थं सद्यः मन्दिना ।

१११३

सद्यश्चैव चित्रद्रुपं दिधाभूतं तदीश्वरा । जातः परमधर्मोत्तमा मन्दी पुरुषविषहः ।

तेन योगेन राजेन्द्र यत्नद्वज्जगताम । विदितं सत्यवचनेनैवैव परमात्मना ।

सूक्ष्मैश्वर्यरूपैश्च विरूपाचर्मैर्दोदरीः । ऊर्ध्वनेत्रैर्ब्रह्माकाशैर्ब्रह्मैर्ब्रह्मैर्ब्रह्मैः ।

श्रुतिभिर्जटिभिश्चैव व्यवेष्टं शक्रार्णभिः । चौरिभिर्बर्हिभिश्चैव कूटमुद्गरपाणिभिः ।

सद्यष्टाचौरिभिश्चैव मुद्गमखलधारिभिः । सहस्रकूटैश्चैव खण्डकुण्डलधारिभिः ।

१११४

हडिण्डिमैः सभेरीकैः सम्यदङ्गैः सवैष्णुभिः । रतैः परिवृतो देवो जगत्तं समुपावृजत् ।

सम्यङ्मुद्ररजैश्चापि सतालतलपाणिभिः । उपायुधधरी देवः सपिनाक दवान्तकः ।

विराजाश्चर्मभिर्दग्निर्बले मखततां वरः । कालाग्निरिव दोषार्थं मगद्वधुमिशोषतः ।

मन्दी पिनाकाश्चैव अज्ञतुर्बलमुत्तमः । युगलं द्वौ कालाग्नौ चैव दग्धुमिवैव यतः ।

यूपमस्त्यय धावन्ति निशाचरगणास्ततः । नाथयन्मुनिधमाय चौरचर्मनिवासिनः ।

१११५

हवीर्यन्ये पिवन्त्येवं जिह्वाभिश्चाबलोचनाः । मचर्यान्तं पशून्त्येव रचनायै प्रजन्तिभिः ।

मुमुक्षुधापरे यूपान् प्रथमं प्रहरन्ति च । वज्रिमन्ये प्रविशन्ति वारिभिः प्रहयन्ति च ।

७

जुह्वे सुमीच' इह ब्रह्मदण्डमिवापतं । स विद्वसो न वासेन महादेवो न कथ्यते ।

वज्रैरेव महासन्मिहं नदस्व न चाल्यते । ततः प्रसभमाप्नुय इह विष्णुः सनातनः ।

अथाह ऋषे भगवाञ्जीलकण्ठस्ततोऽभवत् । अनादित्तिधनो देवः क्षयतो भगवान्मम ।

सर्वभूतागमाचार्यः कर्मणा च न चाल्यते । कर्मणाश्चैव कर्ता च विकर्ता चैव भारत ।

अरोपत्वा च भूतानां सर्वभूतेषु चात्मनः । स्वयमेव हि यत्कर्म विधत्ते कर्मयोगिषु ।

तयोः श्रुतमते राजन् स्वयमेव तथाऽकरोत् । अन्तरोक्षाञ्जुभा वाच श्रुत्वा नम्रधराकराः ।

विद्वानां वदनेभ्युक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते । जन्दीः पिनाकमुच्यन्त वलवायुद्रवश्च ।

मूर्धन्यमिगधानाजो विष्णुं क्रोधेन मूर्च्छितः । ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दिं दृष्ट्वा सरोत्तमः ।

साम्यामास भगवान् सर्वभूतपतिर्हरिः । विष्णुर्ब्रह्मपरो भूत्वा तेजसा प्रज्जलजिव ।

क्षमया च समायुक्तं स्थितं स्थाणुरिवाचलः । अचिन्त्यशक्तिमयश्च अजेयश्चापरिन्दनः ।

युगात्ताम्रिबनी भूत्वा शान्तात्मा हरिरव्ययः । प्रसन्नः कल्पयामास भागं वज्राय धीमते ।

विष्णुर्ब्रह्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सूर्यधमः । विष्णुना चैव राजेन्द्र य यज्ञं सन्धितः पुनः ।

यथापद्यते ते सर्वे गणा आसन्महीपते । तस्मिन् युद्धे महाचारे विष्णोर्ब्रह्मस्य चैव च ।

यथापद्ये भवेद्युद्धं दस्ययज्ञविनाशने । विनाशयैव यज्ञस्य तदाऽज्ञोक्तिं प्रतिष्ठितः ।

सर्वभूतेषु राजेन्द्र हिनो यज्ञं सनातनः । दधौ यज्ञफलञ्चैव प्राप्तवान् च प्रजापतिः ।

एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावे महात्मनः । पुराणे पुष्करे चैव यथा देवाश्चनेरितः ।

यथावदनुभूयैव संस्तुतं परमार्थिभिः ।

यद्यैनमग्रं प्रवरं पुराणं यदाऽप्रमत्तं शृणुयाद्यथोक्तं । अवाप्य कामानिह वीतमोक्षं परन्तु स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ।

इमाश्चेत्तावता दिव्या कथामस्मिन्नुद्दिमान् । आवायेद्यस्य विप्रेभ्यः शृङ्घ्रिं प्रयतमानसः ।

अधीत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवर्गे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वाविंशत्यधिकविंशतेऽध्याये ॥ २२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावं पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । श्रुतां कथयतां विप्रवाराह इति नः श्रुतं ।

न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विहारं । न कर्मण्यनुसन्तानं न हेतुं न मनीषितं ।

किमात्मनो वरुणैः शैका मूर्तिः काऽस्य देवताः । किमाचारः किम्यभावः किं वा तेन पुरा कृतं ।

यतमेव यत्र तस्मिन् वाराहं श्रुतिविहारं । यज्ञार्थेन समेतायां दिजातोनां महात्मनां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसंज्ञितं । नानाश्रुतिसमायुक्तं कृष्णदेवायनेरितं ।

महावाराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । यथा नारायणो राजन् वाराहं वपुरास्मितः ।

दंष्ट्रया गां समुद्रस्यामुष्णहारारिहृदयः । कान्दयोभिहृदाराभिः श्रुतिभिः समलङ्घितः ।

शृङ्घ्रिं प्रयतवाग्भूता निनोद्य अनमेजय । इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदेन सहस्रिणं ।

नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्ति काय न कोऽप्येतत् । पुराणमेतदखिलं शंख्यं योगं तथैव च ।

क्रातुर्न विधिना प्रोक्तं सोऽस्माद्यं वेदविद्यति । निवेदेवास्माका साध्या इन्द्रादित्यास्तयाऽग्निने ।
 प्रजानां पतयत्यैव सप्तैव महर्षयः । मन्त्रसकलसाधैव पूर्वजाश्च महर्षयः ।
 वसतोऽध्वरसश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः । देव्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चेच्छादयो भुवि । चतुष्पदानि सन्तानि त्रिव्यग्यानिमतानि च । ११९०
 जन्तुमानि च सन्तानि यक्षान्यज्जीवधंजितं । पूर्वं युगवहस्रान्तो ब्रह्मेऽहनि तथा गते ।
 निम्नोऽपि सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे । हिरण्यदेतास्त्रिभिश्चक्षुतो भूमा वृषाक्षिपिः ।
 त्रिधाभिर्बिम्बधम्नेः कान् संशोषयति देहिनः । दक्षमानाकतस्तस्य तेजोऽग्निभिरपतः ।
 विवर्धयन् दग्धाङ्गा इताः संघमिराननैः । साङ्गोपनिवदा वेदा इतिहासपुराणमाः ।
 सर्वविधाः क्रियाश्चैव सत्यं चरितयथा । ब्रह्माण्मपतः कृता प्रभवं विद्येयामुखं । ११९१
 सर्वं देवगणाश्चैव च यक्षिणश्च ह्यन्दजा । तस्मिन्महनि संप्राप्ते तं हंसं महदचरं ।
 प्रविशति महायोगं चारं नारायणं प्रभुं । तेन तत्र प्रविष्टानां प्रलयोत्पत्तिरुच्यते ।
 यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने प्रभोः । पूर्वं युगवहस्रान्ते कल्पेऽतिप्रिय उच्यते ।
 यस्मिन् जीवकत सर्वं निमेषेन न वतिष्ठते । संवत्सरोऽकाव्यखिलः स वसरासुराश्चगान् ।
 कृतात्मगर्भं भगवानास्व सको जगद्गुरु । स खडा सर्वभूतानां कल्पानेषु पुनः पुनः । ११९२
 अथ कः शायतो देवस्तस्मिन् सर्वं निर्दं जातु । नष्टाः क्रिरोऽलोके चन्द्राग्निवैवर्जिते ।
 त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीरयज्ञतप क्रिये । अरणिगणसंप्राप्ते सर्वग्राण्यहरे पयि ।
 अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वग्राण्यमया कृते । अहोऽपि सर्वत्रैवेति सन्निभेव सर्वं त्रिषंशः ।
 प्रशान्ते सर्वस्याति नष्टवैरपरिग्रहे । गोस्त्रिभावंश्चान्ते लोके नारायणस्तत्रैव ।
 परमेशोऽङ्गोऽकिंश्रुः शयनागोपचक्रने । पीतवासा लोहितश्च कृष्णश्रीमूतवस्त्रिभः । ११९३
 शिखावहश्च विकर्षं जटाभारं समुद्वहन् । श्रीमुखं हस्तिजं पुष्पं रक्तपद्मं तद्वपितं ।
 वज्रो विभ्रमश्चाबाधः सविद्युदिव तोषदः । पुण्डरीकवहस्य मातङ्गस्य शूराग्ने तदा ।
 पद्मो चैव ख्य लक्षोर्द्वैदमादृत्य तिष्ठति । ततः स्रपति धर्म्यं त्वा सर्वलोकास्तितामहः ।
 कमप्यमितविकान्तो निद्रायोगमुगगतः । ततो वरं प्रदत्ते तु पूर्वं स पुरोत्तमः ।
 क्षपमेव विभुर्भूता बुधते निनुधः क्षिपः । ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकाश्च लोकास्ततः । ११९४
 पिष्टदेशाध्वरनरान् पारमेष्ठ्यैः कर्षयन् । ततश्चिन्तयते कार्यं देवेषु समितिच्छपः ।
 यक्षवं सर्वलोकाश्च विदधाति स वाक्पतिः । कर्त्ता चैव विकर्त्ता च सहर्त्ता च प्रजापतिः ।
 धाता विधाता च तथा संयमो नियमो यमः । नारायणपरा वेदा नारायणपरा क्रियाः ।
 नारायणपरो यमो नारायणपरा श्रुतिः । नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा मतिः ।
 नारायणपरो धर्मो नारायणपरा कृतिः । नारायणपरो ज्ञानं नारायणपरा तपः । ११९५
 नारायणपरो सत्यं नारायणपरो परं । नारायणात् परो देवो न भूतो न भविष्यति ।

॥ प्रथिमुत्थाय ॥ निर्विक्रमायामितविक्रमाय महानुविवाय चतुर्भुजाय । जोडाचक्रादिगदाधराय नमोऽस्तु ते काम
वरप्रदाय ।

त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विमर्षि च । ११११
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तत्र प्रधादेन मया पश्यान्तु धार्यते ।
 त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्बहं । न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नेह धार्यते ।
 तमेव कुदप्येव नारायण युगे युगे । मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ।
 दानवैस्तेजसा क्रान्ता रसातलतं गता । चयास्त मां सुरजैश्च त्वामेव शरणं गता ।
 दानवैः पोयमाना इह राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् । १११२
 तावन्नेऽस्मि भयं भूयो यावन्न त्वा ककुप्तिन । शरणं मनसा यामि त्रतत्रोऽप्युपसक्तये ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मामिदं श्रुत्वा किञ्चापि शान्तिं ब्रज समारिता । एव त्वामुचितं स्तान्नमानयामि मनोषितम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । किमु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं वसुन्धरा ।
 जले निमग्नं धरणी येनाहं वै समुद्धरे । इति सञ्चिन्त्य मनसा हरिर्नारायणः प्रभु ।
 जलकोडाहचिलसादाराहं वपुरस्सरत् । हरिदङ्कुरे युक्कलादम्बुक्ष्ण भूमिधक् । १११३
 अष्टयं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् । द्रव्ययोजनविस्सारमुच्छ्रितं त्रतयोजनम् ।
 नीलजोमूतसङ्काशं मेघछानितनिलनम् । गिरिचदननं भोमं येतदोत्तमपदं द्विषम् ।
 विद्युदग्निप्रकाशाक्षमादित्यवमतेजसम् । पीनवृन्तायतस्तत्त्वं वृष्यादूर्जविक्रमम् ।
 पीनोन्नतकटीदेशं दृष्यलक्षलक्षितम् । रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः ।
 श्रियुद्धरणायाय प्रविवेक रसातलम् । वेदपादो यूयदंश्च कतुरस्यलितो मुखः । १११४
 अग्निजिह्वोऽर्धरोमा ब्रह्मश्रीर्धो महातपाः । श्वेदोरावेद्यधरो वेदाङ्गमुतिभूषणः ।
 आब्यलाशः सुवस्तुपटः सप्तमोपसृजो महान् । सत्यधर्ममयः शोभान् क्रमविक्रमयत्कृतः ।
 क्रियाधनमहाघोषः पद्मजानुर्धराकृतिः । उद्गावन्तोऽहोमलितो वीरौषधिमहाफलः ।
 वाय्वन्तरात्मा यचस्त्रिक्क विहृतः सोमशेषितः । वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो ह्यक्कव्यातिवेगवान् ।
 प्राम्ब्रजकाया घुतिमान्नानादीचाभिरचितः । दक्षिणाहदयो योगो महाधनमयो महान् । १११५
 उपाकर्णोऽहश्चक्रः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदाख्यः ।
 क्षायापज्योमहायो वै मणिशृङ्ग हवोच्छ्रितः । भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्वागधः प्राविशदुहः ।
 अग्निः सञ्ज्ञादितामुष्नीं य तामाच्छन् प्रजापतिः । रसातलतले मग्नो रसातलतलं गतः ।
 प्रभुर्लोकहितार्थाय द्वापथेऽप्यश्वार गतः । ततः स्वन्वानमानोऽयं श्रुतिर्धेः श्रियदीधरः ।
 मुमोक्षं पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधरः । ततो जगाम निर्मोक्षं मेदिनी तक्ष धारयान् । १११६
 अकारं च नमस्तारं तथैव देवाय विष्णवे । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ।
 उद्धृता श्रियो देवो वागरानुधरा पुरा । शोभोद्भूय विजि देवो जगत् स्थापनेषया ।
 श्रियोऽप्रविभागाय मनश्चक्रेऽमुषेव च । रसातलतले विविश स सुरोत्तमः ।

ततो विभुः प्रवरवराचरूपधक् । उवाकविः प्रथममयैकदेव्या । समुद्ररुद्ररश्मितुल्यविक्रमो महायन्त्रा लोकहितार्थमच्युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे श्रिय्युद्धरणे चतुर्विंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथोपरि जलोचस्य महतो नैविरक्षिता । वितततानु देहस्य न यथा संश्रवं मदी । १२२०६

ततः स चिन्तामामस प्रविभागे चित्तेर्विभुः । समुच्छ्रयश्च सर्वेषां पर्वताणां समन्ततः ।

विलेखनं प्रमाणश्च गतिं प्रभवमेव च । माहात्म्यश्च विशेषश्च नदीनामन्वचिन्तयत् ।

चतुरस्रो भद्रा कला कला चैव महापर्वतान् । मध्ये श्रिय्याः सौवर्णमकरान्मरुपर्वतम् ।

प्रतयोजनविसारं सहस्रं समुच्छ्रितं । जातरूपमयैः शृङ्गैश्चतुर्णादित्यवनिभैः ।

आत्मतेजोगुणमयं वेदिकाभोगकल्पितं । विविधांसं महास्वस्थान् काञ्चनान् पुष्करवणः । १२२०७

नित्यपुष्पफलान् उवाच कृतवांश्च पर्वतैः । प्राचीं दिशमद्यो गन्ता चकारोद्वपर्वतम् ।

प्रतयोजनविसारं तावद्विगुणमुच्छ्रितम् । चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिम् ।

नानारजसवशाणां कला तत्र तु सञ्चयान् । वेदिकां वज्रवर्णांश्च सन्ध्याभ्राभासकल्पयत् ।

सहस्रशृङ्गश्च गिरिं नानामणिक्रान्तचित्तम् । कृतवान् उवागहनं प्रतयोजनमुच्छ्रितम् ।

वासनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतम् । कृतवान् आत्मनः स्थानं प्रियङ्गां प्रजापतिम् । १२२०८

शैशिरश्च महाशैलं तुषारचयश्चभिम् । चकार दुर्गमहनं कन्दारान्तरमच्छ्रितम् ।

शिशिरमभूवाञ्चैव नदीं दिग्गणकुलम् । चकार पुलिनोपेतो वसुधारामिति श्रुतिः ।

वा दिग्गं निखिलां प्राचीं पुष्पैर्मुञ्चयन्नैवृता । शोभयत्यस्तपस्त्वैर्मुक्तामङ्गुलिभूषितैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैश्चादयन्निः सुसंहतैः । भूषिताऽभ्यधिकं कान्तैः सा नदी तीरवैदुमैः । १२२०९

कला प्राचीविभागान् दक्षिणायामद्यो दिशिः । चकार पर्वतैः रम्यमङ्गैकाक्षराजतम् ।

एकतः सूर्य्यर्षकशिमकनः शशिशलिभं । स विभक्तं शुभमजोव दौ वर्णैः पर्वतोत्तमम् ।

तेजसा युगपद्वाग्नें सूर्याचक्षुमभेः रिक् । वेपुष्मन्तमयो तत्र भासमान्य महागिरिः ।

सर्वकामफलैर्दृष्टैर्दृष्टं दिव्यैर्गनोरमैः । चकार कुञ्जरस्यैः कुञ्जरप्रतिमालङ्कितम् ।

सर्वतः काञ्चनगुहं वज्रयोजनविक्षृतम् । स्ववभक्तिमजैव स्वयमं नाम पर्वतम् । १२२१०

हेमचन्दनवृक्षाणां पुष्पहासं स सहवान् । महेन्द्रमयं शैलेर्द्वं प्रतयोजनमुच्छ्रितम् ।

जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमं । मेदिन्यां कृतवान् देवः प्रतिबोभमिशाचले ।

नानारजसमाकोर्णं सूर्य्येन्दुशृङ्गप्रभम् । चकार मलयश्याद्रिं चित्रपुष्पितपादपम् ।

मेनाकश्च महाशैलं शिलाजालसमाकुलम् । दक्षिणस्यां दिशिः शृङ्गं चकाराचलमायतम् ।

सहस्रशिखरं विन्ध्यं नानाद्रुमलतावृतम् । नदीश्च त्रिपलावर्ता पुलिनश्रीणिभूविता ।

क्षीरसंकाशसलिलां पयोधारामिति श्रुतिः । सुरम्यां तोयकलिलां शिचिवां दक्षिणां दिग्वां । १२२११

दिव्यतीर्थप्रतापाङ्गीं शिवयन्तीं शुभाश्रवाः । दिग्गं याम्यां प्रतिष्ठाय प्रतोचीं दिशमागन्तम् ।

अकरोत्तत्र श्लेष्मं व्रतयोगममुष्कृतं । ओमितं भिखरैस्त्रैः सुप्रवृत्तैर्विरक्षयैः ।
काञ्चनोभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितं । यमाकुलं सूर्यनिभैः शालेस्तालेषु भासते ।
सुभ्रमेजातरूपैश्च श्रीमद्भित्तिविवेदिनैः । बहिर्गिरिचट्टाणि तत्राधौ संन्यवेद्यत ।
मेदप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रमथा च ह । चट्टमजलधारश्च पर्वतं मेदवर्धनम् ।
पुष्पतोयगुणोपेतं भगवान् संन्यवेद्यत । पट्टियोजनविहारं तावदेव समुष्कृतं ।
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः । निवेशयामास विभुर्दिव्यं वेदूर्यपर्वतम् ।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः प्रियोत्तमाः । तथैव चक्रवर्तं चक्रवर्तं महावर्तम् ।
चट्टकूटं विपुलं भगवान् संन्यवेद्यत । ब्रह्मप्रतिमरूपश्च राजतं पर्वतोत्तमम् ।
चित्पुष्पमृताकीर्णं शङ्खं नाभा न्यवेद्यत । सुवर्णरत्नसंभूतं पारिजातं महाद्रुमम् ।
महतः पर्वतश्चाप्ये पुष्पहासं न्यवेद्यत । शुभामतिरवाद्यैव धृतधारेति विभुताम् ।
वराहः हरितं पुष्पां प्रतोष्यामकरोत् प्रभुः । प्रतोष्यां च विविधं कृत्वा पर्वतं काञ्चनोत्तमम् ।
गुणोत्तरश्चोत्तरस्थां संन्यवेद्यदधत् । ततः सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरोक्षप्रमाणतः ।
दृक्पातुप्रतिच्छदमेकरोद्भास्करप्रभम् । यत्र देशो विस्मृत्योऽपि तथा भासा प्रकाशते ।
तत्र चत्वार्यधिकं भाति तपता रविणा यथा । स्रज्जलचणविशेषस्तपतीव दिवाकरः ।
चट्टाश्चिखरश्चैव नानातोयं यमाकुलम् । चकार रजश्कोषं भूयोऽस्तं नाम पर्वतम् ।
मनोहरगुणोपेतं मन्दरश्चाचक्षोत्तमम् । उद्गमपुष्पमन्यश्च पर्वतं गन्धमादनम् ।
चकार तत्र द्रष्टुं सुवर्णरत्नसंभवं । जम्बू जम्बूनदमयीमत्पत्न्याहुतदर्शनाम् ।
गिरिं विविधरश्चैव तथा पुष्करपर्वतम् । भुवर्धपादरमेधामं कैलासश्च जगोत्तमम् ।
हिमवन्तश्च श्लेष्मं दिक्पातुविभूषितम् । निवेशयामास हरिर्भारार्थं तनुमाश्रितः ।
नदी सन्धेगुणोपेतामुत्तरस्थां दिशि प्रभुः । मधुधारां च कृतवान् दिव्यां सुखव्रताकुलां ।
सन्धे चैव शितिधराः वपुषाः कामधारिणः । तदा कृत्वा भगवता विधाया परमेष्ठिना ।
च कृत्वा प्रविभागान् प्रथिव्यां लोकभागान् । देवासुराधामनुत्तौ कृतवान् बुद्धिमधवा ।
धर्मासु दिक्षु घतगोपामाचक्षकारं शैलान् विविधभिरामान् । हिताय लोकस्य च लोकनाय । पुष्पा नदीषामपि जलोपगूढाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे पञ्चविंशत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगत्सृष्टुमना देवशिल्पयामास पर्वतः । तथा चिन्तयतीं तन्नाशिस्रतः पुरुषः क्विन् ।
ततः स पुरुषो देवं किं करोमोत्पुष्यतः । प्रत्युवाच क्षिप्तं कृत्वा देवदेवा जगत्पतिः ।
विभजाम्भान्मत्युक्त्वा गतोऽन्नाद्भंगमोदरः । शन्तदितस्य देवस्य चक्ररीरस्य भासतः ।
प्रदोषयेव शान्तस्य गतिस्तस्य न विद्यते । तत्संशेनेरितां वार्त्तां सोऽन्तचिन्तयत प्रभुः ।
हिरण्यमूर्धौ भगवान् य एष च्छन्दसा श्रुतः । भक्तः प्रजापतिः पूर्वमभवत्तुववाधिपः ।
तदाप्रमथति तस्याधो यश्चभासो विधीयते ।

११५५
११५६
११५७
११५८
११५९
११६०

॥ प्रजापतिस्त्वाच ॥ विभजात्मानमित्युक्तसोनाशि सुमहात्मना । कथमात्मा विभज्यः स्वात्सु संशयो ह्यत्र मे महान् ।
 इति चिन्तयतस्तस्य श्रोमित्र्येवोत्थितः स्वरः । स भूमावनरोचं च नाके च हतवान् स्वतः ।
 तस्यैवाभ्यसतस्तस्य मनःसारमयं पुनः । हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ।
 भूमन्तरोचनानां भूयः स्वरात्मिकाः पराः । महास्फुरतिमयाः पुण्या महाव्याहतयोऽभवन् ।
 छन्दसां प्रवरा देवी चतुर्विधाचराऽभवत् । तत्पदं संस्मरन्दिव्यं सावित्रीमकरोत् प्रभुः ।
 चक्षुषामायस्यैयुष्यस्यतुरी भगवान् प्रभुः । चकार निखिलान् वेदान् ब्रह्मयुक्तेन कर्मणा ।
 ततो मनसि तस्यैव सनः सनक एव च । सनातनस्य भगवान् वरदस्य सनन्दकः ।
 सनत्कुमारस्य विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः । मानसा हृद्रूप्या वै दयिते वस्त्रसद्वयः ।
 ब्रह्माणं कपिचक्षैव पठेतान् ब्रह्मयोगिनः । यतयो योगतन्त्रेषु यान् सुवन्ति द्विजातयः ।
 ततो मरीचिमित्रश्च पुलस्त्यं पुनरं क्रतुं । समुमग्निरस्यैव मनुष्यैव प्रजापतिः ।
 पित्रस्य सर्वभूतानां सदेवासुररक्षणां । महर्षीनुज्जगत् बभ्रुरहावेतांस्य मानसान् ।
 एते युगसहस्रानि याज्ञेयामभवन् प्रजाः । कल्पे निःश्रेयसुनो वै ततो गच्छन्ति निर्दृतिः ।
 ततो वर्षसहस्रानि उत्पत्तिस्तु विधीयते । एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनः ।
 किन्तु कर्कषिषेण देवतानां युगे युगे । नामजन्मविशेषाच्च तथा युगविपर्ययः ।
 अङ्गुष्ठाद्विष्णाद्वह् उत्पत्तौ भगवान्निः । तस्यैव तु पुनर्भाष्या वामाङ्गुष्ठादजायत ।
 तत्र तस्याभवन् कन्या विश्रुता लोकमातरः । याभिर्ध्याप्राप्तस्यैव लोकैः प्रजाभिर्कनुजाधिपः ।
 अदितिश्च दितिश्चैव दनुं प्रार्था मुनिं तथा । खगामनायुषां कर्तुं विनतां सुरभी तथा ।
 इरां क्रोधवमाक्षैव मुरसाच्च पयोदम् । एतास्यैव तु दुहितः प्रददौ कश्यपाय तु ।
 प्रजाः सञ्चिन्त्य मनसा गतिज्ञेनान्तरात्मना । अदन्ती वसुं वासीं सन्मः भानुं महन्ती ।
 संकल्पाच्च मुहूर्त्तांश्च सार्थां विश्वाच्च भारत । मन्वे ब्रह्मपुत्राय दत्त एता ददौ दम् ।
 ततः सन्मनवयाङ्गी कन्याः कमललोचनाः । पूर्ववज्रानना दिव्या मन्त्रवती मगैरमाः ।
 कीर्तिं सध्वीं धृतिं तृष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा । मतिं पुष्टिञ्च सन्मनाश्च देवा धर्माश्च वै ददौ ।
 आत्रेयश्चैव यो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः । पुत्रो ग्रहाणामधिपः सरस्वः श्रुतमिच्छा ।
 तस्मै नचचयोगिन्यः सन्नाविशतिरुत्तमाः । रोहिणीप्रमुखाः कन्या दत्ता प्राचेतसो ददौ ।
 एतासां पुत्रपौत्रांश्च प्रोच्यमानान्तया शृणु । कश्यपस्य मनोस्यैव धर्मस्य जज्ञिनस्तथा ।
 अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरन्दरः । लंछा भगो ऽजः सविता पर्वन्त्यज्ञेति विश्रुताः ।
 अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपास्तोक्तभावाः । दित्यां पुत्रदयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं ।
 हिरण्यकशिपुस्यैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् । दावप्यमितविकान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्राः पक्षैव सुमहावलाः । प्रज्ञादस्यैव संज्ञादस्तथाऽनुज्ञाद् एव च ।
 हृदस्यैव तु विकान्तः पञ्चमोऽनुज्ञदस्तथा । प्रज्ञादस्य त्रयः पुत्रा विकान्ताश्च महावलाः ।

विरोचमश्जम्भश्च कुजम्भश्चेति विभ्रुताः । बलिर्विरोचनमुतो वाण एको बलेः सुतः ।

वाणश्च चेन्द्रमनः पुत्रः परंपुरश्च वः । द्यौस्तु पुत्रा बहवो वंशे स्थाता महाबलाः ।

विप्रचित्तिः प्रथमजस्यो राजा बभूव च । गणः प्रजज्ञे कोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तरं ।

रौद्राः कोधवशा नाम क्रूरकर्माश्च एव ते । सिद्धिका सुपुत्रे राज्ञं यद्वं चक्रार्कमर्दनं ।

पक्षारश्चैव चन्द्रश्च सूर्यश्च च महाप्रभं । काकायाः कालकश्यपुः गणः परमदारुणः ।

अमवहोतसूर्याद्यो नोलभेद्यमप्रभः । बहसुप्रोर्धः श्रेष्ठस्तु वासुकिस्तुलकस्तथा ।

बह्वर्णा कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमानताः । धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।

लोक्तन्मधराद्यैव वरदाः कामरूपिणः । तार्क्ष्यश्चारुद्विनेमिश्च गण्डवश्च महाबलः ।

अरुणश्चारुपिणश्चैव विनतायाः सुताः स्रुताः । इमाश्चासुरश्च पुण्या विविधाः पुण्ड्रलवशाः ।

सुपुत्रेऽष्टौ महाभागाः प्राधा देवर्षिपूजिताः । अनवधाममूकाश्च अनूनामरुणमिथा ।

अनृगा सुभगाश्चैव क्षत्रियः प्राधा व्यजयत । अश्वत्थवा मिश्रकेशो पुण्डरीका तिलोत्तमा ।

सुहृदा लक्षणा वेमा तथा रश्मा मनोरमा । अविता च सुवाङ्मय स्रुता सुमुखी तथा ।

सुमिया च सुगन्धा च सुरशा च प्रमायिनी । काम्वा शारदती चैव मौनेयाऽसुरश्च स्रुताः ।

विश्रावसुर्मरुणश्च गन्धर्वश्चैव विभ्रुताः । मेगका बहजन्वा च पर्षिणी पुञ्जिकल्ला ।

द्यूतल्ला धृताची च द्विधाची चोर्मशी तथा । अनुलोचनेति विख्याता प्रज्ञोचनेति च ता इम ।

मनोवती प्रापि तथा वैदिक्याऽसुरश्च स्रुताः । प्रजापतेस्तु संकल्प्यात्तु भूना भुवनमिथा ।

अमृतं प्राह्मणा गावो ब्रह्मश्चेति चतुष्टयं । सुरभपत्यमित्येवं पुराणे निवर्ण्य गतं ।

एतद्वै कल्पपापार्थं मनोवैशं निनोधत । संसेवयैव तत् सर्वं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ।

विन्देदेवास्तु विषयाः साक्षा साध्यान् व्यजयत । महत्तया महन्तयो वधोस्तु वयवस्तथा ।

भानीस्तु भानवस्तु मुङ्गतांस्तु मुङ्गर्त्तजाः । खन्ना घोषं विजज्ञेऽयं नागवीयो च जामिना ।

इष्टिर्वाविषयं सर्वमहन्तया व्यजयत । संकल्प्यादास्तु कैरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।

धर्मस्तु पुत्रो सत्सुताश्च जज्ञे कामो जगत्प्रियः । हर्षो यमश्च कामश्च रत्याः पुत्रद्वयं स्रुतं ।

शोमस्तु पुत्रो रोहिण्या जज्ञे वर्षा महाप्रभः । उदयश्चैव भगवान् वर्धस्वो येन आयते ।

एवं पुत्रं बह्विधापि स्त्रीणाञ्चैव परस्परं । एतावन्तु जगन्मूलं यत्र लोका प्रतिष्ठिताः ।

प्रजापतिस्तु भगवान् गुणतः श्रेष्ठ्यं देहिन् । आधिपत्येषु युक्तेषु न्ययोजयत योगवित् ।

दिशो दग्धं चित्तिमृदयोऽर्षेवान् खगान् द्रुमौषधोदरगधरित्सुरासुरान् । प्रजापतोऽन भुवनस्थो नभो भुव क्रिया मखानय

लुतवान् गिरोश्च यः ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि काराहे जगत्सर्गे पञ्चविंशतिप्रश्ने, अध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्र्याशामथ लोकानामादित्यानाञ्च भारत । चकार शकं राजानमादित्यमतेजवं ।

स वज्रो कवचो जिष्णुरदित्यामथ जज्ञिवान् । स्रुतिः सहायो भगवान् चया सोऽध्वर्युमि स्रुतः ।

सन्नाधमन्यं संप्राप्ता न श्रेयस्वितुं रथाः । दानवौघमहामेघं देवायुधतड्डमुति ।

अन्योन्यावापर्वेषं युद्धदुर्दिनमावभौ । हिरण्याक्षश्च बलवान्कुतः स दितिनन्दनः ।

व्यङ्ग्यं महातेजाः समुद्र एव पर्वणि । तस्य कुटुम्बश्च यदा मुखाविज्ञेयवर्षिवः ।

१११६

सामिधूमय पवने वरे तस्य समोपतः । सोऽस्त्रजासैर्बद्धविधेर्दुर्गुर्भिः परिधैरपि ।

सर्वमाकाशमावसे पथ्येतस्मिन्नेतिव । बद्धभिः शितनिस्त्रिभैरिन्द्रबलिनिरोरधः ।

न श्रेयस्वितुं देवा हिरण्याक्षदिता युधि । तेन विद्राहिता देवा हिरण्याक्षे संयुगे ।

न श्रेयस्वितुं देवाऽपि यत्नं कर्तुमचेतयः । सर्वे विचाहिता देवा हिरण्याक्षे संयुगे ।

तेन प्रकः सद्यसाचसन्निभोऽस्त्रेण धोमतः । ऐरावतगतः सज्जो नागकक्षितं भयान् ।

१११७

सर्वान् निखिलान्देवान् पराजित्य स दानवः । नृकादिना च देवेभ्यः सत्तमं मन्वते वनत् ।

धनोयमेधप्रतिमोपनिखनं प्रभिजमानाङ्गविलासविक्रमं । धनुर्विधुनक्तमदारवर्षं तदा ऽष्टोत्तरे दृष्टुः सुराः स्मितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि ब्रह्मसूक्त्यने अष्टाविंशत्यधिकद्विमेऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निश्वस्य सूरपती निर्व्यतेषु सुरेषु च । हिरण्याक्षश्चे मुद्धि चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्वतेऽन्नाया पूर्वं यः समुदावतः । स एव भूना भगवानाजगामासुरानासत् ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाग्रमण्डकाङ्कमुत्तमं । सद्यसाश्च तथर्कं चक्रपथं सधिमं ।

१११८

महादेवो महाबुद्धिर्ब्रह्मायोगी महेश्वरः । पथते योऽमरैः सर्वैर्गुरोर्नामभिरन्वयः ।

यदा सर्वोत्तमि श्रेष्ठः सङ्घियः स्यते सदा । इत्यने च पुरापेक्ष यो खोके लोकभावयः ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनमो भोगिनामपि । विष्णुर्धो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्षणः ।

मखे यथा प्रवादेन भुवमखा । दिवौकसः । आर्यं महर्षिभिर्हत्तममनुवति चिदाजने ।

यो नैधनोऽग्निर्हृदयानां यः मुग्धाणां परा गतिः । यः यवित्रं पवित्राणां स्वयम्भोरपि यो विभुः ।

१११९

यस्य चर्कं प्रविष्टानि दानवानां युगे युगे । कुलान्वाकुलतां यान्ति यानि दृष्टानि योर्व्यतः ।

ततो दैत्यश्चकरं पौराणं ब्रह्ममुत्तमं । इभौ प्राणैव बलवानाविपदैर्यजोविनं ।

श्रुत्वा ब्रह्मसूत्रं पौरमसुराणां श्रवणं । मुनिता दानवाः सर्वे दिशो दक्ष व्यलोकयन् ।

ततः शरत्तनयनो हिरण्यकेशो महाभुरः । कोऽयं स्थितिं भवयोषावारायणमुदेवतः ।

वगदक्षपिणं देवं स्थितं पुरुषविधं । ब्रह्मचकोपायनकरं देवानामार्तिनाशनं ।

११२०

रत्नाल ब्रह्मचक्राभां ताभ्यामसुरसूदन । सूर्योचक्ष्मसोऽन्धे यथा नीलपयोधरः ।

ततोऽसुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंश दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

वीर्यमानोऽतिबलमिदं दैत्यैः सर्वोयुधोद्यतैः । न चचास हरिर्युद्धे कम्पमान इवाचलः ।

ततः प्रज्वलितो प्रकिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजा पातयामास वीर्यवान् ।

तस्या शतशः प्रचारेण ब्रह्मा विस्मयमागतः । समोपमागतो दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।

११२१

हृद्धारणैव निभर्त्स्य पातयामास भूतले । तस्यां प्रतिहतान्मानु ब्रह्मा बाध्मिनि चामवीनः ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहसेन ताडितः । ततो भगवता चक्रमाविधादित्यभिम् ।
पातितं दानवेन्द्रस्य शिरस्युत्तमकर्षणा । ततः क्षितसेव शिरस्यस्य भूमौ पपात च ।
दैत्येन्द्रस्याग्रिहतं मेरोः शृङ्गमिवोत्तमं । हिरण्णाचे हते दैत्ये ये मेवास्तन दानवाः ।
सर्वे तस्य भयवद्वा जम्पुराशु दिशो दम् ।

११५०

स सर्वलोकाप्रतिप्रकचको महाहवेष्प्रतिमोप्रकचः । नमो वराहो युधि चक्रपाणिः कालो युगान्तेविव दण्डगणिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जनचिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्वांस्य ह रणे सर्वानसुरान् पुत्रघोत्तमः । सुमोच तत्र बह्नास्त्रान् पुरन्दरमुखान् सुरान् ।

ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंस्तव बाहुबलेन च । जीवाभ्योऽहं महाबहिः विमुक्तास्तत्कालनाम् ।

लज्जशानाद्वि भगवन् किं कुर्वन्त्वदितेः सुताः । इच्छामः पादशृङ्गान् तत्र कर्तुं सनातन ।

११५१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुष्करोक्षमिमेवयः । उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतदिवः ।

॥ भगवानुवाच ॥ यो वस्य भवतां लोकौ मधेव विहितः पुरा । पाक्षतां स तु यत्नेन नियोगस्य कश्चित् कश्चित् ।

येयर्थं प्रतिपन्नाः स्य कतभागपुरस्कृतं । मधेव यूयं निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपाक्षतां ।

प्रकृष्टोवाच भगवान् वचनं दुग्धमिखान् । इदं यथावत्कर्तव्यं यस्तु चावस्तु च तथा ।

गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संजितव्रताः । धर्मैरिष्टा दायजूकाः क्षलन्ते प्राप्नुवन्तु च ।

११५२

भावः सूर्यश्रीकृष्णामभावः पापकर्षणः । सन्तः स्वर्गजितः सन्तु सर्वायमभिविवाचिनः ।

मध्यशूरा दानशूरा रणशूराश्च ये नराः । ते स्वर्गफलमग्रन्तु सदा ये चावस्तवयः ।

अश्वदधानाः पुत्रयः कामिनोऽर्यपराः गडाः । अश्वप्राणा नास्तिकाश्च वरकं वानु माववाः ।

स्तावत् क्रियतां वार्ष्णेयार्कं चिदमेधराः । ततो मयि क्षिते सर्वे यो बाधिस्यन्ति नारयः ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता देवः शृङ्गचक्रगदाधरः । देवतानाञ्च सर्वेषामभवेद्विषये महान् ।

११५३

स्तदत्यहृतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः । नमस्कृत्य वराहाय नः शृङ्गमितो गताः ।

ततः क्षाम्याधिपत्यानि प्रतिपन्नाणि देवतैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वाचसे यतः ।

विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता । स्वैर्यहेतोर्द्वैरण्यास्तु ज्ञात्वा चागच्छन्तान् गिरीन् ।

क्षेपु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरन्दरः । चिच्छेद भगवान् पदान् वक्ष्ये व्रतपर्वणः ।

सर्वेषामेव पक्षास्तु च्छिन्नाः प्रक्षेप धीमता । एकः सपत्नो मेनाकः सुरैस्तत्त्वमयः कृतः ।

११५४

एष नारायणस्याधः प्रादुर्भावा महात्मानः । वाराह इति विभेदेः पुराणे परिकीर्तितः ।

क्षणैर्देवायनमते नानामुतिसमाहिते । नाशश्रुत्वे न पापाय न नृनृणां य कोर्तयेत् ।

न ह्युदाय न नोषाय न मुददेवकारिणे । नाश्रित्याय तया राज्ञश्च कृतप्रायः वैव हि ।

आयुष्कामैर्धर्शुकाभैर्धर्मकाभैश्च मानवैः । अथैविभिश्च श्रोतव्यो देवानामेव नैव यः ।

पुराणो वेदप्रमदः शिवः सूर्ययमो महान् । पावनः सर्वभूतानां सारलिको विजयप्रदः ।

११५५

सम्पाधमन्ये संप्राप्ता न श्रेयश्चलितुं रथाः । दानवौघमहामेघं देवायुधतडिल्लुति ।
अन्यान्यवाणवैषण्य युद्धदुर्द्धिनमावभौ । हिरण्याचक्षु नलवान् क्रुद्धः स दितिनन्दनः ।

यत्तद्वैतं महातेजाः समुद्र इव पूर्वेषु । तस्य क्रुद्धस्य सदृशं मुखान्विसेहरविषयः ।

सामिधूमस्य पत्न्यो वसौ तस्य समोपतः । सोऽस्त्रगात्रैर्बहुविधैर्द्वन्द्वैः परिधैरपि ।

प्रभवंकाशमावभे पथ्यैरक्षितैरिव । बडभिः श्रितनिस्त्रिभैः क्लृप्तमित्रजिरोरसः ।

न श्रेयश्चलितुं देवा हिरण्यावाहिता युधि । तेन, विद्राविता देवा हिरण्यालेष संयुगे ।

न श्रेयश्चलन्तोऽपि यत्नं कर्तुमचेतसः । सर्वे विवाशिता देवा हिरण्यालेष संयुगे ।

तेन शक्रः सवसाचक्षुस्मिताऽलेष धोमतः । ऐरावतगतः सखे श्वाशकचलितुं भयान् ।

सर्वेषु निखिलान्देवान् पराजित्य स दानवः । सुखाविना च देवैश्चमात्मन् मन्यते जगत् ।

सतीयमेघप्रतिनोद्यनिखनं प्रभिक्षमातङ्गविलासविक्रमं । धनुर्विधुल्लसन्मदारवर्षं तदा ऽहोरेखं ददृशुः सुराः स्मितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि ब्रह्मसूक्त्यने अष्टाविंशत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निष्पद्यन्ते सुरपती निष्पत्तिं नु सुरेषु च । हिरण्याचक्षुश्च बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्वतो नाम्ना पूर्वं च, समुद्राहतः । स इव भूना भगवानाजगमासुरानाहतम् ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाग्रमग्न्यङ्गाच्छङ्खमुत्तमं । सवसाचक्षुश्च तत्तर्कं चक्रपर्वतधरिणम् ।

महादेवो महागुह्यैर्वाधोयोगो महेश्वरः । पथ्यते योऽमरैः सर्वैर्गुह्यैर्नामभिरव्ययः ।

सदा सर्वोत्तमि श्रेष्ठ, सद्भिर्घः सेव्यते सदा । इत्यने च पुराणेषु यो लोकं लोकभावनः ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामननो भोगिनामपि । विष्णुर्वीर्ययोगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्षकः ।

सखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः । चाख्यं महर्षिभिर्दत्तममृवन्ति विधाज्जतं ।

यो नैधनोऽर्पिर्द्वैत्यानां यः मुग्धाणां परागतिः । यः पवित्रं पवित्राणां स्वयम्भारपि यो विभुः ।

यस्य चक्रं प्रविष्टानि दानवानां युगे युगे । कुलाभ्याकुलतां यान्ति यानि वृत्रानि वोढ्यतः ।

ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं ब्रह्ममुत्तमं । इतो प्राणेषु नलवानास्त्रिन्दैत्यशोवितं ।

शुभा शङ्खस्त्रणं धारममुराणां अवाप्तम् । सुमिता दानवः सर्वे दिवो दक्ष व्यलोकयन् ।

ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महाधुरः । क्रोडं च्छित्ति ब्रुवन्वेषाचारायणमुदैक्षत् ।

वराहक्षुपिणं देवं स्मितं पुरुषविषयं । ब्रह्मचक्रोपतकरं देवानामार्तिनाशनं ।

रराज ब्रह्मचक्रार्थं ताभ्याममुरस्रदन् । सख्यैश्चन्द्रमशेषैश्च यया नीलपयोधरः ।

ततोऽमुरगणा, सर्वे हिरण्याक्षनुरोगमाः । उच्यतायुधनिस्त्रिंशद् दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

पीडयामासितवलिभिर्द्वैतैः सर्वैर्युधैश्चतैः । न चचास हरिर्दुष्टं कथ्यमानं द्वाचलः ।

ततः, इज्जलितो शक्तिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास वोढ्यवान् ।

तस्याः श्रव्याः प्रसारणे ब्रह्मा विस्मयमागतः । समोपमागतां दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।

हृद्धारण्ये निभं स पातयामास भूतले । नय्यां प्रतिहतायान् ब्रह्मा शब्धितिं पाभवीत् ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहकेन ताडितः । ततो भगवता चक्रमाविष्टादित्यवशिष्टं ।

पातितं दानवेन्द्रस्य द्विरक्षुत्तमकर्षणं । ततः क्षित्तैस्त्वेव त्रिरक्षस्य भूमौ पपात ह ।

॥ दैत्येन्द्रस्याग्रनिहतं मेरोः शृङ्गमिवोत्तमं । चिरस्थाचे हते दैत्ये ये त्रयोस्तान् दानवाः ।

सर्वे तस्य भयवत्ता जम्पुराशु दिशो ददृशुः ।

११६०

स सर्वलोकाप्रतिपक्षको महाहवेव्यप्रतिमोपक्षकः । भूमौ वराहो युधि चक्रपाणिः कालो युगान्तेष्विव दण्डपाणिः ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जनविश्वदधिकद्वित्रतोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ विद्राक्ष्ये तु एषे सर्वानसुरान् पुण्डरीकमनः । मुमोच तत्र बह्मोक्तान् पुरन्दरमुखान् सरान् ।

ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणाश्च । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपसृजिताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंसह वाञ्छन्ते न च । भोवमोऽथ महाबाहो विमुक्तास्त्वान्कान्तान् ।

तच्छासनाद्वि भगवन् किं कुर्वन्मदितेः सुताः । दण्डमः पादशृङ्गान् तत्र कर्तुं वनातन ।

११६१

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकमिमेवयः । उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतदिवः ।

॥ भगवानुवाच ॥ यो सस्य भवतां लोको मयैव विहितः पुरा । पाक्यतां च तु यत्नेन नियोग्य कश्चित् कश्चित् ।

देश्यर्थे प्रतिपन्नाः स्य कृतभागपुरस्कृतं । मयैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपाक्यतां ।

शक्योवाच भगवान् वचनं दुन्दुभिस्त्रयः । रदं यथावत्कृत्यं सतु चावस्य च तया ।

गच्छन्तु तपसा स्त्रीं मुनयः संनिव्रजताः । यत्नेरिष्टा पादशृङ्गाः कलन्ते प्राप्नुवन्तु च ।

११६२

भावः सङ्कर्षणीकानामभावः पापकर्षणं । वन्तः स्वर्गजितः वन्तु सर्वानसमविवादिनः ।

मत्पशून् दानपशून् दण्डपशून् ये नराः । ते सर्वफलमश्नुन्तु यदा ये चागच्छयवः ।

अश्वदधानाः पुष्टयाः कामिनोऽयंपराः ऋषाः । अश्वप्राया नास्तिकाश्च नरकं वान्तु मानवाः ।

स्तावन् क्रियतां वाक्यं मयाकं चिदशेषराः । ततो मयि क्षिते सर्वे यो बाधियन्ति भारयः ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हितां देवः शङ्खचक्रगदाधरः । देवतानाञ्च सर्वेषामभवादिक्षयो महान् ।

११६३

स्तदथहुतं वृष्ट्वा वराहचरितं मुराः । नमस्कृत्य वराहाय नमः प्रभ्रमिती गताः ।

ततः क्षान्धाधिपत्यानि प्रतिपन्नानि देवैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वाचयते मतः ।

विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरन्ती गताः । कैर्त्यदेतोर्हरेण्यास्तु ज्ञाना चागच्छतान् गिरौन् ।

क्षेपु क्षामेभु संस्थाप्य सर्वतानां पुरन्दरः । चित्केद भगवान् पवान् वज्रोप त्रतपस्यंश्च ।

सर्वेषामेव पवाश्वं क्षिप्याः क्रमेण भीमता । एवः सपथो नैनाकः सुरैस्तुल्यमयः कृतः ।

११६४

एष नारायणस्यापः प्रादुर्भावा महाकायः । वाराह इति विप्रेत्रेः पुराणे परिकीर्तितः ।

कृष्णदेवायनमतं नामास्मृतिप्रमाणितं । नाशृङ्गेषु न पापाय न मृगशाय कोन्येन ।

न दुष्टाय न मोक्षाय न शुद्धदेवकारिणे । नास्त्रिषाण्य तया राजस्य कृतप्राय येन हि ।

चापुष्पाभेर्भोकाभेर्दृष्ट्वाभेय मानवे । अश्वैरिभिरु ज्ञातयो देवानामेव वैजयः ।

पुराणो वेदप्रसङ्गः द्विवः कृष्णयज्ञो महान् । पादवः सर्वभूतानां नास्तिका विजयप्रदः ।

११६५

जातमात्रसु भगवानदित्या यस्तु वैदृतः । तदा प्रसूति देवेशः कौशिककमुपागतः ।

यमिधियाधिराज्ये तु सहस्राक्षं पुरन्दरं । ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ।

११४८

यद्यानां तपसाञ्चैव नचययद्योक्तया । दिव्यानामोषधीनाञ्च सौमं राज्येऽभ्यवेचयत् ।

दक्षं प्रजानान्तु पतिसम्भवं वरुणं पतिं । पितृणां सर्वनिभवं कांक्षं वैश्वानरं प्रभुं ।

गन्धानाञ्चैव सर्वेषां भूतानाञ्चाशरीरिणां । ब्रह्माकामवसानाञ्च वायुरीशस्यदा कृतः ।

सर्वभूतपिशाचानां मातृणाञ्च तथा गन्धो । उत्पातपहरोगाणां व्याधीनामोतिना तथा ।

प्रितानाञ्चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः । यथायां राक्षसानाञ्च गृध्राणां धनस्य च ।

११४९

रत्नानाञ्चैव सर्वेषां कृतो वैश्ववधः प्रभुः । सर्वेषां दंष्ट्रिणां जेवो नागानामस्य वासुकिः ।

सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुले तक्षकः कृतः । सर्गिराणां नदीनाञ्च मेघानां वर्धितस्य च ।

आदित्यानामवरजः पर्जन्याऽधिपतिः कृतः । गन्धर्वाणामधिपतिस्यथा चित्ररथः कृतः ।

सर्वैष्वरोगघातानाञ्च कामदेवः कृतः प्रभुः । चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनानाञ्च सर्वेशः ।

महेश्वरध्वजः श्रीमान् गौडेशऽधिपतिः कृतः । देव्यानाञ्च महातीजं हिरण्यकः कृतः प्रभुः ।

११५०

हिरण्यकपिपुत्रेव यौवराज्येऽभिषेचितः । दानवानाञ्च सर्वेषामसुराणां महाबलः ।

विप्रपतिः प्रथमजशेषां राज्येऽभिषेचितः । गणाणां काञ्चकेयानां महाकाञ्चः कृतः प्रभुः ।

अनायुषायाः पुच्छाणां हृषो राजा तदा कृतः । विन्दिकातनयो यस्य राज्ञोऽस्य महापथः ।

उत्पातनामानेकेषामशुभानां पतिः कृतः । अतुलामय माधवीं युगानाञ्चैव भारत ।

पञ्चापाञ्च क्षपाणाञ्च तथाऽहस्तिधिपत्न्यं । कक्षाकाष्ठमुद्गराणां गतेरवमयेक्षया ।

११५१

कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च । पक्षिणामस्य सर्वेषां पञ्चवाह्य महाबलः ।

सुपर्णा भोगिनाञ्चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः । ब्रह्मो गरुडधाता जगत्पुण्यवमप्रभः ।

योगानाञ्चैव सर्वेषां शाध्यानामधिपः कृतः । पुत्रीऽस्य विरघो नाम कक्षपण्य प्रजापतेः ।

राजा माध्यां दिशि तथा वाक्वेनाभिषेचितः । आदित्यस्य विभोः पुत्री धर्म्मराज्ञो महायवः ।

दक्षिणस्यां दिशि धर्मो महेश्रेणामिभक्तकृतः । कक्षपण्यैरथ पुत्रः बलिदानगर्गतः पुरा ।

११५२

अमुरात्र इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः । पुत्रस्तु पुत्री युतिमान् महेश्च प्रतिसः प्रभुः ।

एकाक्षः पित्रो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः । एवं विभज्य राज्यानि क्षयच्छोकाभावनः ।

सोकांश्च चिदिवे दिव्यानददत् स प्रथक् प्रथक् । कक्षचित् सूर्य्यपहाजान् कक्षविदक्षिणप्रभान् ।

कक्षविदिसुदुष्टान् कक्षचिषत्रनिर्भूतान् । नानावर्णान् कामगमननेकवतयोजमान् ।

यतां सुवृत्तिनां लोकान् पापदुष्कृतिदुर्लभान् । ये च भाषा विभक्त्येव सौम्याक्षारामया हव ।

११५३

एते सुवृत्तिनां लोका यत्र पुण्यकृते गताः । ते यजन्ते मन्त्रैः पुण्यैः समाग्रवरदक्षिणैः ।

क्षदारनिरता दान्ता अजयः सत्यवादिनः । दीनानुपहृक्तास्तरे ब्रह्मणा लोभवर्जिताः ।

ते त्यक्त्रयः शनो यान्ति तत्र तपोऽन्विताः । एवं निवेज्य तनयान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुष्करं ब्रह्मवदनमाहरोह प्रजापतिः । सर्वे स्वयम्भूदत्तेषु पालनेषु दिवौकषः ।
रेमिरे स्त्रेषु स्त्रोकेषु महेन्द्रेणाभिप्रायिताः । १११०

स्रग्भुजा मरुपुरःसराः सुराः कृता यथाहं प्रतिपालनेषु ते । यत्रो दिवश्च प्रतिपेदिरे ग्गभं मुदश्च जग्मुर्लोकभागभोजिनः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे अधिपतिस्त्रायने सप्तविंशत्यध्यायेऽदित्रोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित् सुपलाशे पर्वता धरणीधराः । प्रसिता धरणी व्यक्ता नूनं तथैव नायया ।
ततोऽसुराणो निलयं हिरण्याक्षेण पालितं । दिग्ग प्रतोषोमानस्य हृदेऽमज्जनययामग्राः ।
तथासुरेभ्यः श्रवन्त आधिपत्यं सुराक्षये । तच्छ्रुत्वाऽयासुराः सर्वे चक्रुस्सौगमसुखम् ।
मूराश्च मुद्गिमतुलां शयिवीररचे रताः । आसुराणि च दिव्यानि जग्मुर्लोकमवित्रमग्राः । ११११
चक्रामग्री तया खड्गान् भुपुत्रोऽय धनुर्वि च । प्राधान् पाशांश्च मनीषं मुषलाणि गदाक्षया ।
केचित् कश्चिनः शस्त्रा मत्तास्त्रागान् समास्त्रिताः । केचिदश्वरयास्त्रागानपरेऽश्वान्मासासुराः ।
केचिदुद्गान् दृपानन्ये महिषान् गर्दभानपि । खडाक्षबलमास्त्राय केचिचैव पदातयः ।
परिवार्य हिरण्याक्षं तलवद्वाः पताकिनः । इतश्चेतय निचैरुष्टाः सर्वे पुपुलुवः । १११२
ततो देवगणाः सर्वे पुरन्दरपुरोत्तमाः । देव्यानां विदितोऽयोगासुखसौगमसुखम् । १११३
महता चतुरङ्गेण मल्लेन सुधमाहिताः । बह्वृगोधाङ्गुलिचापास्त्रयवलाः समानवाः ।
उपायुधधरा देवाः स्त्रेयनोकेष्ववस्थिताः । देवावतगतं ब्रह्मस्यगच्छन्त इवतः ।
ततश्चर्यन्निनादैश्च भेरीणाञ्च महास्रजेः । अभ्यद्रवहिरण्याक्षो देवराजं पुरन्दरं ।
तोष्ट्यः परग्निसिंहैर्गन्धामोमरज्जभिः । मुषलैर्भिन्दिपालैश्च ह्लादयामास वाचवं ।
ततोऽस्त्रबलवर्गेन अर्चिभ्यः सुदाहणाः । पौरुषा मत्तावेना निपेतुष्याण्डपयः । १११४
त्रिदाय देव्या बलिनः क्रितधारेः परपथैः । परिपैरायथैः यद्रेः चेषणोपैश्च मुद्गैः ।
गण्डमैलेश्च विपुलैरम्भिसाङ्गमन्त्रिणैः । पातनोभित् सुर्वभिः ब्रतप्रोभितयैव च ।
सुगैर्धनैश्च निपुणैर्गन्धैश्च विदारयैः । शम्भान्देवगणान्देव्याः संनिश्रुः ब्रतमवान् ।
धूपकैश्च हरिश्चन्द्रं नानाप्रहरणायुतं । रक्तवन्ध्याध्वयंकाशं किरोटोत्तमधारिणं ।
भोमधोताम्रधरं शितोद्गोर्द्वन्द्विणं । आक्रान्ताञ्च शर्यं च वैदूर्योभरयोऽश्वं च । १११५
समुपतापुषं दृष्ट्वा शर्मन्तश्च महासुराः । हिरण्याक्षं महावीर्यं देव्यानामभयप्रदं ।
पुगान्ताभिन्नं भीमं क्षितं श्यमिशिष्यतः । प्रविशयुः सुराः सर्वे तदा ब्रह्मपुरोत्तमाः ।
इष्टायां हिरण्याक्षं महाद्रिमिषं ब्रह्मं । ततः संविद्रमन्तः प्रत्यहोतवरायवलाः ।
पथ्याथे पुरण्यत् तदुपै रथमूर्द्धनि । वा तु देव्यश्च मूर्ते हिरण्याक्षोऽश्वोऽवतत ।
मरुद्वगणस्यया कारदो पौरिषामस्रः । तेऽन्येऽन्यत्रभिर्भेत्तुः पातयन्तः परस्परं । १११६
वमपुत्रांश्च भिर्वाहन् दृष्टवन्तं पुपुलुवः । गदानिगतैर्भेद्वाह्रा वाचेय नक्षिरोरकः ।
विनिपेतः शद्वैषित्तयान् रिमुपूर्वरे । वमपुत्रे रथान् कश्चित् पक्षदित्ता रथैः ।

एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तोऽनूपम्यः । वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ।

ये यजन्ति मयैः पुण्यैर्देवानि पितृनपि । आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ।

शैकायनाय त्रिदशायनाय ब्रह्मायणायात्मभवायनाय । नारायणायात्महितायनाय महावराहाय नमःकराय ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भावे विंशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु । यच्च भत्ता मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्दत्तः ।

पुरा कृतयोगे राजन् हिरण्यकशिपुः प्रभः । दैत्यानामादिपुरुषकार समहत्तपः ।

2560

दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च । अक्षराक्षी समभवत् स्थानमौनद्वयतः ।

ततः शमदमाभ्याश्च ब्रह्मचर्येण चैव ह । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा निधमेन च ।

ततः स्वयम्भर्गवान् स्वयमागत्य तत्र ह । विमानेनाम्बुषेन हंसयन्त्रेण भासता ।

आदित्यैर्नमभिः साधैर्नमस्तुते देवतैस्तथा । इन्द्रे विंशत्यहयेन यशराजमक्षिरैः ।

दिग्भिर्वापि विदिग्भिश्च नदीभिः सागरेक्षया । नक्षत्रैश्च मङ्गलैश्च खरैश्च महायसेः ।

२२६३

द्वैत्रैकविभिः साङ्गैः सिद्धैः सप्तविंशतिभिः । राजविभिः पञ्चदशभिर्गन्धर्वैरप्युपराजैः ।

पराचरगङ्गा श्रीमान् वृतः सर्वैः भरीकथा । ब्रह्मा ब्रह्माविदं श्रेष्ठा दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥

॥ प्रह्लादाय ॥ श्रीतोऽस्मि तव भक्त्य तपसाऽनेन व्रतत । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।

ततो विरण्यकमिषः प्रीतात्मा दानवोत्तमः । कृताञ्जलिपटः श्रीमान् वचनं ह्येदमब्रवीत् ।

॥ शिरण्यकपिपदवाच ॥ न देवासुरगन्धर्वा न च त्वोरगराक्षसाः । न मानवाः पिशाचा वा निन्दन्त्यो कथञ्चन ।

۷۷۷°

अथ यो नैव मां कदाः सर्वलोकपितामह । अपेक्षपसां यत्का वर एव दत्तो मया ।

न प्रक्षेप न चाल्क्षेप गिरिषा पादपेन वा । न शुष्येण न चार्द्रेण स्यात्तु चान्येन मे वधः ।

न क्षर्गेऽप्यपाताक्षे नाकाक्षे नावनिक्षे । न चाभ्यन्तराव्यञ्जनं चाप्येव न मेवधः ।

पापिप्रहारेणैकेन समस्त्यन्तवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे शत्रुर्भविष्यति ।

भवेदमहमेयानः कामो वायुर्ज्जातान्न । मन्त्रिसञ्ज्ञात्तरोधश्च नक्षत्राणि दिग्गो दम् ।

49494

यहं कामय बोधय वरजो वाचो यमः । धनदय धनाभजो यमः किमुवधिपः ।

मूर्ध्निमन्त्रि च दिव्यानि तथाऽस्त्राणि महाशवे । उपतिष्ठन्तु मां देव सन्ध्याकपितामह ।

॥ ब्रह्मैवायं ॥ एते दिव्या वराप्तास्त मया दत्तास्तवानुताः । कर्मान् कामान् मत्प्रभावात् प्राप्स्यसि ॥ १० ॥

॥ वेदस्यायन उवाच ॥ स्वमुक्ताश्च भगवान् जगामाकाशनेत्रं तु । वैराजं प्रपूजयन् प्रह्लादिविंशतिम् ।

ततो देवाय भागाय गन्धर्वा अपिभिः सह । वरप्रदानं कृतेनं पितामहमुपनिताः ।

۷۹۷۲

॥ देशं जगुः ॥ वरदायै नमः भगवन् वासिष्ठसि धृतिमान् । तत्र श्रीवराह भगवन् यथाऽप्येष विपिनोदतः ।

॥ वेदसाधन उपाय ॥ तेषां शोकवर्जितं वाच्यं कृत्वा देवः मन्वायति । भुगशान् वपुषोः कानामादि कृत्वा ध्रुवं मनु ।

यथा च ह्यसक्यमामयः सकृन्निभुः । आशुष्यामान् मृगान् कुर्वीतेन्यनामुभिः ।

दशमी विदवाऽन मन्त्रं तपः पठेत् । तपसाऽपि भगवान् वरं दत्तुः क्षम्यते ।

पुष्पगन्धाः सज्जत् नित्यपुष्पफला द्रुमाः । जष्णे श्रोतानि तोयानि श्रोते चोष्णानि सन्ति वै । ११५५

पुष्पितायान्महाशाखान् प्रवालाङ्कुरधारिणः । सतावतानर्धच्छत्रान् सरःसु च नदीषु च ।

द्रुमान् वज्रविधांसु च मृगेन्द्रे ददृशे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ।

नानि श्रोतानि तोयानि तत्र तत्र सरांसि च । अपश्यत् सर्वतोर्षानि सभायां तस्य स प्रभुः ।

नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुमन्त्रिभिः । रत्नैः कुवलयैर्नलैः कुमुदैः सन्ततानि च ।

स कान्तैर्धातुराष्टैश्च राजहंसैः सरःप्रियैः । कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारथैः सुरैररपि । ११५६

विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छदमानि च । कलसंघोषगीतानि सारवाभिदधानि च ।

गन्धयुक्ताः शुभाक्षय पुष्पमञ्जरिधारिणीः । दृष्टवान् पादपादेषु नानापुष्पधरा सताः ।

केतकाशोकवज्रलाः पुष्पाग्निलकार्जुनाः । धूम्रपद्मकदम्बाश्च नागपुष्पाः प्रियङ्गवः ।

शास्त्रलाः पाटलोद्वहा वज्रुलाः शरिरिद्रवः । शालाशालाः पिशासाश्च धनकाश्च मनोहराः ।

नदैवान्ये चराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । वैश्रमाश्च द्रुमा दिव्या जलितान्निर्गमप्रभाः । ११५७

स्तम्बवन्तः सुशाखाश्च वज्रताम्रसमुद्भवाः । अश्वनाशोकपर्षाद्या भानि वज्रुलकैर्द्रुमाः ।

वरुणा वत्सनाभाश्च पनसासन्दनैः सह । मौलाः सुमनसश्चैव पीताशान्धस्तित्तुकाः ।

प्राचीनामलका सोमा मल्लिका भद्रदारवः । आघातकास्तथा जम्बू चक्रवाः प्रैखलानुकाः ।

सर्व्वरथाः कुन्दुरवः पुष्पागाः कुटजास्तथा । रक्ताः कुन्दवकाश्चैव पीपाशानुगमिः सह ।

कदम्बाश्चैव भय्याश्च दाडिमा वीजपूरकाः । काञ्चीयका दुङ्गलाश्च चित्रवक्षस्यपर्षिकाः । ११५८

खजूरानारिकेलश्च चर्मद्वहा हरीतकी । मधूकाः सप्तपर्षाश्च विलाः पारावतास्तथा ।

पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मसताम्रताः । सताश्च विविधाकाराः पञ्चपुष्पफलोपमाः ।

एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः । नानापुष्पफलोपेता चराजन्त समन्ततः ।

चक्रोराः शतपर्षाश्च मणिकोकिलसारिकाः । पुष्पितान् फलितान्शोभान् धेनुन्ति मयाद्रुमान् ।

रत्नपीताम्बुकाश्च पादपादयुता दिजाः । पञ्चरत्नवैभक्त प्रहृष्टा जीवजीवकाः । ११५९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यजर्णणि नारमिहे हिरण्यकशिपुसम्भावणं एकविंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥२३१॥

॥ वैश्रम्यन् उवाच ॥ तथा सभायां देख्यो हिरण्यकशिपुः प्रभुः । आशेन आशमे रम्ये गजमाने प्रमादतः ।

दिवाकरनिभे दीप्ति दिव्यास्तरणधरितः । रराज सचिरं राजन् जलत्काञ्चनकुण्डलः ।

तस्य दैत्यपतेर्धनं विरजस्तः समन्ततः । दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः पुष्पस्रो ववै ।

तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरक्षरवां हताः । दिव्यताम्रेण दिव्यानि अगुर्गतानि गायनाः ।

विश्रापी सज्जन्या च प्रोक्षोचेति च विव्रता । दिव्या च शौरभेयो च समीची पुच्छकलशः । ११६०

मिथक्केभ्यो च रथाश्च चित्रमेवा गुञ्जिक्ताः । चारुनेत्रा धृतापी च मेनका चोम्बरो तथा ।

एताः सप्तसप्तान्या नृत्यगीतविहारदाः । उपानिहन्त राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ।

हिरण्यकशिपुश्च विविधाभरणधारः । जीवहर्षैर्हतः शूरशक्तो ज्वलितकुण्डलः ।

तवाकीर्णे महात्राङ्गे हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्ति दितेः पुत्राः सर्वे सन्धवराः पुरा ।

बलिर्वैरोचनिलक्ष्म नरकः इथिवीश्वरः । प्रह्लादो विप्रचित्तिय गविष्ठश्च महासुरः ।

चन्द्रदन्ता क्रोधधन्ता सुगामा मुनिस्तथा । घटोदरो महापाशः कयनः पिठरस्तथा ।

विश्वरूपः सुररूपश्च विरूपश्च महाबलः । दशवीर्यश्च बाहो च मेघवाचा महाबलः ।

घटाभो विकटोभश्च सङ्क्रादश्चेष्टतापनः । दैत्यद्वानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ।

अग्निषो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः । सर्वे सन्धवराः पूराः सर्वे विगतमृत्यवः ।

इते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्त महात्मानं सर्वे दिव्यपरिष्कराः ।

विमानैर्विधाकारैर्भाजमानैरिवाग्निभिः । अग्निषो भूषिताः सर्वे गुणगगनने रताः ।

विचित्राभरणोपेता विचित्रवस्त्रास्तथा । विचित्रवस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहनाः ।

महेश्वरापसवृत्रैर्विचित्रैरुद्देष्टरैः । भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्समुपासन्ति नित्यशः ।

तस्यां सभायां दिक्षायामसुराः यन्तोपमाः । हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ।

कनकमणिविचित्रवेदिकायामुपहितनिर्भस्तवज्ञबोयिकायां । य तु स्वर्गपतिरोचिनः सभायां सुवचिरदन्तगवाच
धृतायां ।

कनकविमलहारभूषिताङ्गे दितितनयं म्हाधिपो ददर्श । दिव्यकरकरप्रभं ज्वलन्तं दितिशवद्वयगणैर्निर्मथ्यमाणं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे अविद्यपर्वण्ये नारसिंहे द्वाविंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ वैशम्पायन् उवाच ॥ ततो ब्रह्मा महाबाहो कालचक्रमिवागतं । नारसिंहेऽमुन्मुखं भस्मज्ज्वलमिवागलं ।

विकुञ्चितघटकस्य गरुडिष्ठश्च भारत । क्षौद्राद्यैर्बभौ तत्र समस्तं शशिशिखिनं ।

अथो ह्यमिदं शिवं ब्रह्मकुन्देन्दुसन्निभं । अमुवन्दाभवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च यः ।

एवं हि ब्रुवतां तेषां निर्दग्धानां महात्मानां । भरुदिहेन चतुर्भां षोडशः कालधर्मगा ।

हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम बोध्यमान् । दिव्येन चतुर्भां शिखमपश्यद्देवमागतं ।

॥ ब्रह्मा ह्यक्षप्रैलाभमपूषां तनुमास्मिन् । विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च यः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ महाराज महाबाहो दैत्यानामादिशम्भवाः । न श्रुतं नैव नो दृष्टं नारसिंहेमिदं वपुः ।

अथकप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमद्भुतं । दैत्यान्तकरणं घोरं श्रेष्ठतोव भग्नं सिनः ।

अथ देवाः श्रीरक्षाः सागराः सरितस्तथा । हिमवान् पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ।

चन्द्रमाः सह नवैरादित्याद्याग्निना सह । धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीः तनः ।

महता देवगन्धर्वा अपयश्च तपोधनाः । नागा यक्षाः पित्राचाश्च राक्षसा भोमविक्रमाः ।

प्रह्लादेवः पशुपतिर्ललाटस्थो विभाति वै । स्त्रावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ।

भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वैर्देवैरुपैर्हृतः । विमानव्रतयंकीर्षां तथैवाभ्यन्तरा रमा ।

सर्वं विभुवनं राजान् लोकधर्मश्च श्रावतः । दृश्यते नरसिंहेऽस्मिन् यथेन्दो निमज्जे जगत् ।

महापतिदाह मनुष्यास्ता यथाश्च योगाश्च मयो नभय । उत्पातकायश्च धृतिः स्यत्तिश्च रजश्च सन्धश्च तपो दमश्च ।

सनत्कुमारस्य महानुभावो विधे च देवा वयस्य सर्वे । कोपस्य कामस्य तथैव हर्षो दर्पस्य मोक्षः पितरस्य सर्वे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे प्रह्लादवाक्ये त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्व्यसः । उवाच दानवान् सर्वान् शगणान्दनुजाधिपः ।

रुग्नेन्द्रो गृह्यतां श्रीघ्नमूर्ध्ना तनुमाश्रितः । यदि वा शंस्यः कश्चिद्वधतां वनगोचरः ।

तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे रुग्नेन्द्रं भीमविक्रमं । परिचिपन्तो मुदितास्त्रासयाभासुरोजया ।

विहृतादं विमुच्याद्य नरसिंघो महाबल । बभञ्च तां सर्भां दिव्यां व्यादितास्त दवास्तकः ।

सभायां भयमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयं । चिषेपास्त्राणि चौराणि विहायाद्भुतविक्रमः ।

सर्वास्त्राणामय श्रेष्ठं दण्डमस्त्य सुभैरवं । कालचक्रं त्रयाऽस्त्युपं विष्णुचक्रं तथाऽपरं ।

धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामत । चक्रभेदं तथा चौरास्त्रविषकं तथैव च ।

पैतामहं मच्चक्रं तथा चैलोक्यसंहतं । विषिचामग्रनिक्षेपं शुक्लाद्रं चाग्रनिहयं ।

रौद्रं तदुपं शूलस्य कटालं मुपलं तथा । अलं प्रच्छन्निरक्षैव शस्त्रमसं तथैव च ।

येपीकमल्लमैश्वर्यं आश्रयेयं शैबिरन्तथा । वायव्यं मयनं नाम कापालमयं किङ्करं ।

तथाऽप्रतिघतां शक्तिं कौश्लमसं तथैव च । अलं हयत्रिरं नाम सोमास्त्रं शिबिरप्रभं ।

पैशाचमल्लमजितं सर्वमसं तथाऽद्भुतं । मोहनं गोपणञ्चैव सन्तापनविलापनं ।

वृन्धणं पातनञ्चैव लाघ्नञ्चापि सुदारुणं । कालमुद्गरमशोभं सोभणञ्च महाप्रभं ।

सर्वसं मोहनञ्चैव तथा मायाधरं परं । गान्धर्वमसं दयितमसिरत्नञ्च नन्दकं ।

प्रस्त्रापनं प्रमयनं वारुणञ्चास्त्रमुत्तमं । अलं पाशुपतञ्चैव यथाप्रतिघता गतिः ।

एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा । चिषेप नरसिंहस्य दीप्रस्त्राग्नेरिवाकृतिः ।

अक्षैः प्रज्वलितैः विहमावृणोदसुराधिप । विवस्त्रान् धर्मक्षमये हिमवन्निवांशुभिः ।

स क्षमयांनिलोद्भूतो देवानां सैन्यसागरः । चणैनास्त्रावयत् सिङ्गं मैमाकमिह सागरः ।

प्रथेः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिभूतलेखया । वज्रैरजनिभिश्च शिलाभिश्च महाद्रुमेः ।

मुद्गैः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपन्थैः । शतघ्नोभिश्च दीपाभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ।

परिवार्य समन्तान् निज्ज्वलैर्हरेरि तदा । खल्वमथस्य न लुप्तमूर्जितस्य महात्मनः ।

ते दानवाः पाशग्रहीतस्त्रा महेन्द्रवज्राग्रनितुल्यवेगाः । समन्ततोऽभ्युद्यतवाङ्मण्डाः क्षितास्त्रिभोर्षा दव मागेपाताः ।

मुवर्षमासाकुलभूयिताङ्गाद्योनांशुका भूयितभोगभाजः । मुक्तावलोदामविभूयिताङ्गा इंशा दवाभान्ति विमालपथाः ।

तेषां वायुप्रतिभौगभां वै केयूरमास्त्रावलयोत्कटानां । तान्युत्तमाङ्गान्यभिता विभ्रान्ति प्रभातस्त्रयाऽयमग्रमार्गिः ।

विभ्रैः समपज्जितानलप्रभैश्चाह्वयपूग्णैश्च समावृता बभौ । गिरिर्यया सन्ततवर्षिभिर्बभौ । कृतान्धकारैस्तमकन्दरद्रुमैः ।

तैर्हन्त्यमानोऽपि महाज्ज्वलैश्चावलेहैर्ह्यगणैः समेत । शकन्त्याओ भगवान् प्रतापवान् क्षितः प्रकृत्या हिमशानिवाचकः ।

दन्धादितायो नरसिंहकपिषा दिते सुताः पावकतुल्यवर्धः । भयादिहेतुः पवनोद्भूता पयसा महोर्ध्वः सागरवारि

प्रतैर्द्धनुर्भिः सुमहातिवेगा युगान्तकाक्षप्रतिमान् शरौघान् । एकायनस्थाः समुत्पुनृर्बिहे महासुराः क्रोधविदीपिताङ्गाः । ११०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे चतुस्त्रिंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुराः खरमुखाद्यैव भकराद्योविपाननाः । देहाद्यमुखाद्यन्ये वराश्चमुखसंस्थिताः ।

बालसूर्यमुखाद्यैव धूमकेतुमुखास्तथा । चन्द्रार्द्धचन्द्रवक्त्राश्च प्रदोशप्रिमुखास्तथा ।

हंसकुटुवक्त्राश्च व्यादितास्था भयावहाः । पञ्चास्थाः खेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ।

विद्युष्किष्काश्चिमोर्ध्वाश्च तथास्त्रामुखसंस्थिताः । महापाहनिभास्तान्ये दानवा बलदर्पिताः ।

कैलासपुत्रवक्त्राश्च शरोरे शरवृष्टिभिः । अश्वत्थश्च शृगेन्द्रश्च न न्ययाश्चक्रुराहवे । ११०६

सर्वं भूयोऽपरान् घोरानसृजन्दातवाः शरान् । शृगेन्द्रैरपि संकुट्टा निश्वसन् हवोरगाः ।

ते दानवशरा घोरा शृगेन्द्राय समोरिता । विलयं जम्बुराकाशे खद्योता इव पर्वते ।

ततश्चक्राणि घोरानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः । शृगेन्द्रापाक्षिपन्नाश्च प्रज्वलन्ति समन्ततः ।

तैरावोद्भगनक्षत्रैः संपतङ्गिः समावृतं । युगान्ते संप्रकाशङ्गिश्चादित्यपदैरिव ।

तानि सर्वान्पि चक्राणि शृगेन्द्रेण महात्मना । निगोर्षानि प्रदोशानि पावकाश्चिः समानि वै । ११०७

तानि चक्राणि यदनं प्रविशन्ति विभान्ति वै । मेघोदरदरी घोरां चन्द्रसूर्येषां इव ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्या भूयः प्राञ्जलदूर्जिताः । शक्तिं प्रज्वलितां घोरां ज्वालाग्रनतद्विभर्मा ।

तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य शृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमां । ऊहारेष्वेव रौद्रेण बभञ्च भगवत्सदा ।

रराज भग्ना सा शक्तिर्दृष्टेः महीतले । यविष्कुलिङ्गा ज्वलिता महोष्णैः नभश्चूपा ।

नाराचपंतिः सिंहश्च चित्रा रजे विदूरतः । नीलोत्पलपल्लवाणां मालोद्योज्ज्वलदर्शना । ११०८

गर्जिता च यथाकामं विक्रम्य च ययामुखं । तत्तैल्यमुसारितवांस्रुषापाथीव मासतः ।

ततोऽग्नवर्षं दैत्यैश्च यस्त्रजन्त नभोगताः । नगमात्रैः शिलाखण्डैरिगिरिकूटैश्चाप्रभैः ।

तदग्नवर्षं सिंहश्च गात्रे निपतितं महत् । दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरं यया ।

तमग्नौघैर्दितिमुत्साहदा बिम्बमरिन्दमे । प्राञ्छादयन् यथा मेघा धाराभोरोष्पपर्वते ।

न च तस्मात्तयामामुदैल्योघा देवमास्थितं । भीमवेगाश्चलश्रेष्ठं समुद्रा इव मन्दरं । ११०९

ततोऽग्नवर्षं विहते जलवर्षमनन्तरं । घराभिरुत्तमाचामिः प्रादुरासीत् समन्ततः ।

नभसः प्रप्युता धारास्त्रिगवेगाः सहस्रशः । आरुखन् पर्वन्तो योम दिश्वयोपदिशस्तथा ।

धाराषाश्च निपतिते वायोर्विष्कुञ्जितेन च । वर्द्धता येव वर्षेण न प्राश्नायत किञ्चन ।

धारा दिवि च संयुक्ता वसुधायाश्च सन्धयः । न स्पृशन्ति स्म ते तव निपतन्त्योऽनिभं भुवि ।

वाहता बह्मुर्ध्वं मेघपरिष्ठान् तोयदाः । शृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया । १११०

हतेऽग्नवर्षं तुल्ये जलवर्षं च मेघपिते । सस्रमुदानवा मायामप्रिवायुममीरिताः ।

नभसः प्रप्युतदैर्दितिगवेगः समन्ततः । अन्तामासी महारोद्रो दोषतेजोऽन्ताग्रजः ।

स सृष्टः पावकधेन दैत्यैश्च महात्मना । न शक्नोति महातेजा दग्धुमप्रतिमौजसं ।

तनिद्रसोयदैः सङ्घैः सदृशावो महाश्रुतिः । महता तोयवर्षेण ब्रजमायास पावकं ।
 तस्यां प्रतिष्ठतायान् मायायां युधि दानवाः । सस्रजुर्घोरसङ्घातं तमखीत्रं समन्ततः । १९६०
 तमसा संघते लोके दैत्यैश्चान्नायुधेषु वै । खनेजया परिहृतो दिवाकर दवावभौ ।
 त्रिमिखां भुक्नुद्विष्टाश्च ददृशुर्दानवा रणे । ललाटस्थां विकूटस्थां गङ्गा विपथगामिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यधर्मेषु नारसिंहे पञ्चविंशदधिकद्वितीयाध्यायः ॥ २३५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्वान्मायायुक्तान्मासु दितिमन्दनाः । हिरण्यकृष्णिपुद्गैश्च विषलाः शरणं गताः ।
 ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्निव चतुरा । हिरण्यकृष्णिपुद्गैश्चालयामास भेदिनो ।
 ततः प्रभुभिताः सर्वे सागराः सलिलाकराः । चलिता गिरयः सर्वे काननानि च सर्वशः । १९६१
 तस्मिन्मुहूर्ते तु दैत्यैश्च तमोभूतमभूज्यत । तमसा समदह्यन्तं न प्राञ्जयत किञ्चन ।
 आवहन् प्रवहन् विवहन् समीरणः । परावहन् सर्वहन् उदहन् महाबलः ।
 तया परिवहन् श्रीमानुत्पातभयभङ्गिनः । इत्येते सुभिताः सप्त भारता गगनेचराः ।
 ये पृथाः सर्वलोकाश्च कथं प्रादुर्भवन्ति वै । ते पृथा गगने पृथा व्यचरन्ति यथासुखं ।
 अयोगतस्यात्यचरयोगं दिवि निजाकरः । सघर्षं सघनचर्चं प्रशज्जाल नभो निशि । १९६२
 विवर्णलश्च भगवान् गतो दिवि दिवाकरः । कृष्णः कबन्धश्च महान् सत्यते स गमलले ।
 अमुञ्च चाक्षितां सूर्या धूमवर्णान् महाभयां । गगनस्थश्च भगवान् सततं परिविश्यते ।
 सप्त धूमनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः । धोमस्य गगनस्थश्च पशसिष्ठनि शृङ्गगाः ।
 वाने च दक्षिणे चैव स्थिताः शृङ्गहृदस्ततो । शनैश्चो लोहितज्वा लोहितान्कंभयुतिः ।
 समं समभिराहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः । शृङ्गाणि कनकैर्घोरा युगान्तावत्तंका पशः । १९६३
 चन्द्रमाश्च सनचवो घटैः सप्तभिराहतः । पराचरविनाशाय रोहिणी नाभ्यवर्तत ।
 मृहीतो राक्षसा सूर्यो उल्लाभिरनिहन्त्यते । उल्लाः प्रज्वलिताश्चैव प्रभुर्घोरदर्भगः ।
 देवानामपि यो देव सोऽप्यवर्धत शोणितं । अपतद्गनावुल्ला विपुद्रूपाग्निलखा ।
 अक्राले यं द्रुमाः सर्वे पुष्पानि च फलानि च । लताश्च शफलाः सर्वा यो आर्द्रैर्दयनाशनैः ।
 फले फलान्यशायन् पुष्पे पुष्पे तथैव च । उन्मूलानि निमूलानि दहन्ति च ददन्ति च । १९६४
 विक्रोमन्ति च गभीरं धूमायने त्ववन्ति च । मनिमाः सर्वदेवानां कथयन्त्या युगधरं ।
 आरण्यैः सह संघृष्टा याम्याश्च मृगपक्षिण । पुकुर्भैरवं तत्र मृगेन्द्र समुपस्थिते ।
 मयश्च प्रतिशोभं वै दहन्ति कलुषादकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रत्नरेषु समानुल्लाः ।
 वानस्यत्या न पूज्यन्ते पूजनाः कथञ्चन । वायुवेगेन हन्यन्ते भन्यन्ते प्रवहन्ति च ।
 यदा च सर्वभूतानां क्षाया न परिवर्तते । अपराजयते सूर्यो लोकानां चयकारणे । १९६५
 तदा हिरण्यकृष्णिपुद्गैश्चोपरि येन नः । भाषाङ्गारायुधानारं निविष्टमभवत्प्रभुः ।
 तथैव चायुधानारं धूमराजिरदृश्यत । स तान्दुष्टा भयोपातात् हिरण्यकृष्णिपुधदा ।

पुरोहितं तदा शुकं वचनञ्चेदममवीत् । किमर्थं भगवजेते महात्पाताः समुत्थिताः ।

श्रोतुमिच्छामि कार्त्तव्यं परं कौतुकं हि मे ।

॥ शुक उवाच ॥ शृणु राजस्रवहितो वदतो मे महाशुर । यदर्थमेते दृश्यन्ते महात्पाता महाभयाः ।

११८०

यक्षैते सस्यदृश्यन्ते राज्ञो राज्ञे महाशुर । देवो वा द्रियते तस्य राजा वा न भक्ष्यन्ति ।

तत्र भुञ्जा समोचल यथा सन्धौ यदीप्यति । महद्भयं हि नक्षिराङ्गविव्रिति न संशयः ।

एतावदुक्ता शुकस्तु शिरण्यकशिपुं तदा । लखौत्युक्ता च दैत्यैर्न भगामस्तं निवेशनं ।

तस्मिन् गते तु दैत्यैश्च श्राम्याश्च मुचिरं तदा । आघातके सुदीपात्मा ब्रह्मावाक्यमनुसरन् ।

असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च । दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिर्द्दशाः ।

११८१

एते चान्ये च बहवो घोरा क्लृप्तातर्भवाः । दैत्यैश्च विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्म्मताः ।

ततो शिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरं । अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकण्ठयन् ।

शिरण्यकशिपुर्द्विधाः पदा संस्पृष्टवान्मर्धौ । सन्दष्टौष्ठपटः कोधादाराध इव पूर्वजः ।

मेदिन्यां कण्ठ्यमानायां दैत्यैश्च महात्मना । महीधरेभ्यो नागेभ्यो निपेतुर्भयविक्रमाः ।

विपन्नालालुलैर्लङ्घिषिमुच्चनो ज्ञताग्रनं । षतुःशोभाः पञ्चशोभाः षतशोपांश्च पञ्चगाः ।

११८२

वासुकिश्चक्रश्चैव कर्कोटकधनञ्जयो । रत्नापनः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ।

सहस्रशोर्षद्विभ्रानो हेमतालम्बजः मधुः । शेषाङ्गनो महोपातो दुष्प्रकल्पः प्रकम्पितः ।

दीप्तान्धनभल्लानि द्रविषोधरणानि वै । कुट्टेन षट् दैत्येन कम्पिताणि समन्ततः ।

पातालतलवाहिनेऽनागतेभोधराः शिवाः । आपय सहसा दुग्धा दुष्प्रकपरयाः शूभाः ।

नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा । यमुना चैव कावेरी कृष्णेशा तथैव च ।

११८३

तुङ्गवेणा महाभाग नदी गोदावरी तथा । चर्मखती च शिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।

मेकलभमवश्चैव शोणो मणिनिभेदकः । सुखिता नर्मदा चैव तथा वेववती नदी ।

गोमती गोकुलाकीर्णो तथा पूष्पा सरस्वती । महो कालमही चैव तमसा पुष्पसरिनी ।

सीता चैव समती चैव हेमिका च महानदी । जम्बूनदी रघवितः सर्वरक्षोपरोधितः ।

सुरर्षकुम्भश्चैव सुवर्षाकरमण्डितः । महानदश्च ज्योतिषाः शैलकाननभूषितः ।

११८४

पतनं कैशिकाराणां द्रविषा रजताकराः । मगधाश्च महायामा पौण्ड्रा वज्राक्षयैव च ।

सुह्राः पत्न्या विदेहाश्च मालवाः काशिकोमलाः । भवनं वेनेतयश्च सुपर्णश्च चकम्पितः ।

केलाषधिचराकारं यत्नानं विश्वकर्मा । रक्तोयां भीमरोगो कैशित्या नाम सागरः ।

शूभः पाण्डुरमेघाभः घोरोदयैव सागरः । उदयश्चैव शैलेभ्य उज्जितः व्रतयोजनं ।

सुवर्षवेदिहः श्रीमान्मेषरंकिनिषेवितः । भाजमानोऽर्कपट्टमैतकनयैर्दुर्भेदः ।

११८५

सालैश्चाक्षैरमाष्टैश्च कर्णिकारैः सुगुम्पितैः । अयोमुखश्च विपुलः पन्नो धातुमण्डितः ।

तमाश्वनगन्धश्च धर्मतो मलयः शूभः । मुराशाश्चैव वाद्योका मद्राभोराक्षयैव च ।

भोजः पाण्ड्याश्च अङ्गाश्च कलिङ्गाश्चाश्वलिङ्गकाः । तथैव चैङ्गाः पौण्ड्राश्च वामचूलाः सकेरलाः ।

शोभितास्तेन दैत्येण सदेवाः साप्सरोगणाः । अगस्त्यभवनञ्चैव सद्यस्त्वृत्तं पुरा ।

पिङ्गचारुणसंधैश्चैवितं सुमनोरमं । विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितस्तताद्रुमं ।

१९८४

जातरूपमयैः शृङ्गेरस्परोगणशेवितं । गिरिः पुष्पितकक्षैव लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः ।

उत्थितः सागरं भिन्ना वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः । रराज सुमहाशृङ्गेरगंगं विलिखन्निव ।

चन्द्रसूर्याश्रयंकाशैः सागरान्मुसमावृतः । विद्युत्प्लान् यन्ततः शोभामायतः प्रतयोजनं ।

विद्युतां यच्च सप्ताता निपात्यन्ते नगोत्तमे । प्लवभः पर्वतश्चैव शोभान् दृष्टमर्थस्मितः ।

कुञ्जरः पर्वतश्चैव यन्नागस्त्यश्वरं शृभं । विशालरथा दुर्दृषां सर्पाक्षामालया पुरी ।

१९८५

तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेण प्रकल्पिता । महाभेचगिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।

चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वराहश्चैव पर्वतः । प्राग्भ्यातिवपुरश्चैव जातरूपमर्थं शृभं ।

यस्मिन्नुवाच दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघश्च पर्वतश्चैव मेघमभीरुनिखनः ।

यच्च पट्टिः स्रक्ष्णाणि पर्वतानां विश्राम्यते । तदृषादित्यसंकाशो मेघश्चैव महागिरिः ।

देवावाहः शृभः पुण्यो गिरिराजो हिरण्यपः । हेमशृङ्गो महाभैलक्ष्म्या मेघमखो निर्तिः ।

१९८६

कैलासश्चापि शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कल्पितः । यत्पराचपगन्धर्वैर्नितं शेषितकन्दरः ।

श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादपः । हेमपुष्करसञ्छन्नं तेन वैशङ्कनं वरः ।

कल्पितं मानवश्चैव राजहंसनिषेवितं । त्रिशृङ्गः पर्वतश्चैव कुमारी च हरिद्वरा ।

तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः । उन्नोरवीजश्च गिरीशद्रेपक्षस्तथाऽद्रिराट् ।

मृगपतेयः निलयस्तथा पुष्करपर्वतः । देवादृष्टपर्वतश्चैव तथा वै बालुको गिरिः ।

१९८७

शैलः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देशा जलपदास्तथा ।

नद्यश्च सागराः सर्वे दानवेन्द्रेण कल्पिताः । कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रास्त्यश्चैव कल्पितः ।

खेचराश्च निम्बापुत्राः पातालस्तलवासिनः । गणस्तथाऽपरा रैन्द्रो मेघनामाऽकुमायुधः ।

जार्दंगो भीमवैद्यश्च सर्वे एवाभिकल्पिताः ।

इति श्रीमहाभारते धिसेषु हरिवंशे भविष्यमर्षिण नारसिंहे षट्त्रिंशदधिकद्विंशतोल्लासायः ॥ २३६ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ तत्रादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वयसस्तथा । रुद्रा देवा महात्मानो महत्तथ महावलाः ।

१९८८

आगम्य ते सृगेन्द्रश्च सकाशं सूर्यवर्धनः । ऊचुः संवत्समनयो देवा लोकजयादिताः ।

अहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं । दुर्धनमसदापारं यद् सर्वैर्ब्रह्मादयैः ।

तं क्षेपामनको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन । तस्माच्च हितायैव लोकानां स्तुतिं वै कुतः ।

तंगुरुः सर्वलोकानां तमिन्द्रस्त्वं पितामहः । श्वेतो तदन्यच्छरं न भूतं न भविक्रिण ।

तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिबन्धवः । ननाद मुमहानादमतिमभीरुनिखनः ।

१९८९

पाटितान्सुरेन्द्राणां सृगेन्द्रेण महात्मान । सिंहनादेन महता हृदयानि मर्माणि च ।

गणः कोधवेशो नाम कालकेयलयाऽपरः । वेगस्य वैमलेयस्य वैहिकेयस्य वीर्यवान् ।
 संज्ञादीयो महानादो विदेषस्य तथा गणः । कपिलस्य महोपज्ञो व्याघ्राचः चितिकम्पनः ।
 खेचरास्य निशापुत्राः पातालतलवाणिनः । गणस्ययाऽपरो रौद्रो मेघनादोऽङ्कुशामुधः ।
 ऊर्जंगो भीमवेगस्य भीमकर्माऽकलोचनः । वज्रो गृध्रो करालस्य हिरण्यकशिपुसुतः ।
 जीमूतघनसंक्रामो जीमूतघनवेगवान् । जीमूतघननिर्घातो जीमूतसदृश्च्युतिः ।
 देवारिर्दिंतिजो वृक्षो नृसिंहं समुपाङ्गवत् । समुत्पत्य ततस्त्रोत्थैर्मन्त्रैश्च महानखैः ।
 तदोद्धारवहायेन विदार्य निहतो, युधि ।

११५०

मही च लोकाश्च शशी नभस्य पदाश्च सूर्यस्य दिग्भ्यश्च रज्याः । नभस्य जैलास्य महार्णवाश्च गताः प्रवादं दितिपुत्रनाशात् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे हिरण्यकशिपुवधे सप्तत्रिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमुदिता देवा स्ववयस्य तपोधनाः । तुष्टुवुर्विवैश्लोचैरादिदेवं जनातनम् । ११५१

॥ देवा ऊचुः ॥ यत्तथा विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः । एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ।

शृगेन्द्रत्वञ्च लोकपुष्पस्यन्तेषु वा विभो । गच्छन्ति च त्वां मुनयो शृगेन्द्र इति नित्यशः ।

तत्प्रसादात् स्वकं स्थाप्य प्रतिपन्नाः सा वै विभो । इत्युक्तवत्यु देवेषु नृसिंहस्य महात्मनः ।

ब्रह्मा च परममोतो विष्णोः शोचन्मुदैरयत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवानचरमयत्कमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमं । कूटस्थमकृतं कर्हसनातनमनामर्थं । ११५२

शंखो योगे च था बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिहिता । तां भवान् वेद विद्यात्मा पुरुषः प्रायतो भुवः ।

यत्काम्यस्तस्य भगवांस्तत्तः सर्वमिदं जगत् । भवानेव वयं देवा भवानात्मा भवान् प्रभुः ।

चतुर्विंशत्कर्तृत्वं सर्वलोकगुरुविभुः । चतुर्थेयगच्छेत्तः सर्वलोकान्तकान्तक ।

चतुर्वेदचतुर्थोच्यत रात्मा जनातनः । प्रतिष्ठा सर्वलोकानामनमस्तु पुरुषः ।

कपिलप्रभृतीनाञ्च त्वं यतोर्गा परा गतिः । जनादिमथनिधनः सर्वोत्तमा पुरुषोत्तमः । ११५३

खट्वा त्वं लङ्घ्यं संहर्या तमेको लोकसावनः । भवान् ब्रह्मा च इन्द्रश्च महेन्द्रो वरुणो यमः ।

भवान् कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।

पराञ्च भिद्धिं परमश्च देवं परश्च भूम्नं परमं तपस्य । परश्च धर्मं परमं यशस्य त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परश्च सत्यं परमं हविष्य परं पवित्रं परमश्च मार्गं । परश्च वर्गं परमश्च शैवं त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं । ११५४

परं प्ररोहं परमश्च धाम परञ्च योगं परमाञ्च वाणीं । परं रहस्यं परमा गतिञ्च त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं । ११५५

परं परस्थापि परं पदं यत् परं परस्थापि परश्च देवं । परं परस्थापि परं प्रभुञ्च त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं प्रधानं परं परस्थापि परश्च तत्त्वं । परं परस्थापि परश्च धाढ त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं यज्ञो यत् परं परस्थापि परं वरं यत् । परं परस्थापि परं पवित्रं त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं पूरणं परश्च गुह्यं परमश्च मन्त्रं । परञ्च योगिनं परं सुगुह्यं त्वामाङ्गरग्यं पुरुषं पुराणं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्ता तु भवान् सर्वलोकपितामहः । स्वत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः । ११५६

ततो नदसु द्रव्येषु नृत्यन्तीत्युक्तः स च । चोरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः ।

नारसिंहं वपुस्तृणा स्नापयित्वा च तद्रूपः । पौराणं रूपमास्त्राय प्रययौ गङ्गध्वजः ।

अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भासता । अत्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्नानमगमत् प्रभुः ।

एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तथा । देवारिसिंहतो राजन् हिरण्यकशिपु पुरा ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्षणि नारसिंहे वृष्णलोचने अष्टविंशदधिकविंशोऽध्यायः ॥२३८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारसिंहो मया प्रोक्तो भूयाऽयं वामनोऽपरः । यत्र वामनमास्त्राय रूपं रूपवताम्बरः । ११८०॥

बलेभ्यस्तृणतो यत्रो विष्णुना प्रभविष्णुना । विक्रमैस्त्रिभिराकम्प्यैस्त्रोक्तमखिलं इतः ।

समुद्ररसना चोर्ध्वं मानानगविभूयिता । जला दत्ता सुरेन्द्राय त्रकाय प्रभविष्णुना ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ अत्र मे संशयो ब्रह्मलक्ष्मि मे विप्रयो महान् । कथं नारायणो देवो वामनलमुपागतः ।

यः पुराणे पुराणात्मा भूला नारायणो विभुः । पद्मनाभो महाबाहोर्लोकानां प्रकृतिर्भुवः ।

अनादिमध्यमिधनस्तैलौक्यादिः सनातनः । देवदेवः सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः ।

हव्यकव्यवहः श्रीमान् हव्यकव्यभुगव्ययः । अदित्या देवमातुस्तु कार्यं गर्भेऽभवत् प्रभुः ।

सृष्टा यो वाचवस्थापि स कथं वाचवानुजः । प्रकृतो दिवि देवेशो विष्णुर्लं प्राप्तवान् कर्णं ।

एतदाचञ्च मे ब्रह्मन् प्रादुर्भावं महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्रष्टुं राजन् कथां दिव्यामर्चिताम्दिविपुङ्गवैः । पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणेतितां ।

मारीचञ्च सुरेश्वरकम्पयञ्च प्रजापते । अदितिर्दितिर्देवौ भाव्यौ भगिनौ जनमेजय ।

अदित्या जगिरे देवाः कश्यपश्च महात्मन । धाताऽर्थाय च मित्रश्च वरुणोऽङ्गो मगधरा ।

इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दक्षश्च सतः । तत्संस्कारादभ्यसृष्टा दादमी विष्णुवर्धन ।

दित्या प्रकृतो वचवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । तस्यानुजश्च दैत्येन्द्रो हिरण्यको महाबलः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः । प्रह्लादश्चादौ शत्रादौ क्लेशानुग्रहाद एव च ।

विरोचनश्च प्राज्ञादिस्तथ पुत्रो बलिः सतः । पुत्रपौत्रं वचवतां तेषामनघमन्ययः ।

तेजस्विनां सुरारोणां दैत्येन्द्राणां महात्मनां । गणाः सुवज्रयो राजन् देवे देवे सहस्रशः ।

ते दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं धनं । दित्या देववधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ।

दृष्ट्वा धर्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियं । शौन्याध्ययनवपुषं सर्वज्ञानविभारदं ।

परावरम्यहीनार्थं तत्तदग्निमन्ययं । तेजस्विनं कृत्वा हिरण्यकशिपुं यथा ।

अभिप्रेक्षेण दिव्येन बलिं वैरोचनं प्रभुः । दित्याधिपत्ये दितिजासृष्टा सर्वेऽभ्युपजयन् ।

अभिपिबन्त दैत्यैरेवंलिलम्बवतां वरः । ब्रह्मणा चैव तृष्टेन हिरण्यकशिपोः पदं ।

अभिपिबन्तः सृष्टौ बलिर्वैरोचनिकादा । काञ्चने कस्यवेः सृष्टौते सर्वतोर्ध्वान्मुपभूते ।

जयशब्दे ततश्चक्रुर्महिलाश्च दानवाः । बलैरतुल्यवीर्यैश्च सिंहावनवतश्च च ।

एतैश्च दानवाः सर्वे बलिं वचवताम्बरं । ततो विद्यापद्यामामुः शिराभिः पतिताः शिताः ।

॥ देव्या ऊचुः ॥ विदितं तव दैत्यैश्च हरिश्चक्रप्रियंवथा । त्रैलोक्यमाधोदखिं सह सावरजगुर्म । १८८१

पितामहन्तु ते हत्वा बुरेः सुरनिखदध । इतं तदेव त्रैलोक्यं ब्रह्मैवाभिषेचितः ।

तत्तं पैतामहं राज्यं प्रत्ताहर्तुमिहाहंषि । अस्माभिः सहितो नाय त्रैलोक्यमिदमवधं ।

प्रत्तानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ।

अमुरगणसहस्रवदृत्स्वं अयं दिवि देवपतिं सङ्गानुभं तं । अमितबलपराक्रमोऽसि राजकृतियशसे खगुणैः पितामहं खं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेव हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने नखेरभिषेके जनकवारिषदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निग्रहं तेषां वचनं महामतिर्वंखिलदा प्रीतमना महाबलः । आश्वापयामास च दैत्यकोटौत्रैलोक्यं
अथैव जपेम सख्यं । १८८२

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मैर्वैरोचनेसदा । उद्योगं परमसंकुर्दानवा युद्धदुर्धदाः ।

महापद्मो निकुम्भश्च पूर्णकुम्भश्च वीर्यवान् । काञ्चनाक्षः कपिलकुम्भो आशावः चितिकम्पनः ।

सितशेखरैर्ज्वलन्स वज्रनाभः शिखी जटी । महस्रवाज्रकिंचो मोनाक्षः प्रियदर्शनः ।

एकाक्ष एकपात्रुणो विद्युदक्षस्तुभुजः । गजोदरो गजकिरा गजस्कन्धो गजेक्षः ।

अष्टदंष्ट्रतुर्वेष्टो मेघनादो जलन्ममः । करालो व्यासजिह्वश्च शताङ्गः शतलोचनः । १८८३

बहस्रपादः कृष्णमुखः कृष्णशैव महाभुरः । रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पो कुलाकुलः ।

धमुद्रो रभसदण्डो धूमशैव प्रियङ्करः । गोमरो गोधुरो रौद्रे गोदन्तः खलिको ध्रुवः ।

भामपो भामभक्ष्य वेगवान् केतुमान् शिवि । पङ्कदिग्भरिरोरुश्च तत्त्वोत्तिथ्यंवाहनः ।

समप्रभो विजुम्भाष्टो विक्रपाक्षो वराहरौ । श्वेतश्रीर्षयश्चन्द्रश्चन्द्रश्च चन्द्रापनः ।

विहरो दीर्घकण्डश्च मधुरो माहताम्रजः । कालकञ्जो महाक्रोधः बलनः कुलभः कथः । १८८४

समुद्रमथनो नादो विदर्भश्च महाबलः । प्रलम्भो नरदो बालो खलमः काललोचनः ।

वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मथनो विभुः । मुप्रसादः किरीटो च खषीवक्रो महाभुरः ।

मुवाङ्गः खञ्जवाङ्गश्च बहणः कलषोदरः । सोमपो देवपात्री च प्रवरो शीरमर्हकः ।

शुभ्रपुण्ड्रश्चक्रिश्च कुम्भनेत्रः शशिध्वजः । यथास्तुतिमवा प्रोक्तो मारीचेः कीर्त्तिवर्धनाः । १८८५

एते चाम्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः । रथैर्धौर्ज्ज्वाहस्यैर्युगपुङ्खाय दंजिताः ।

दिव्यमात्र्यामरधरा दिव्यस्त्रगनुलेपनाः । दिव्यैश्च कवचैर्वैद्यैः दिव्यैर्देवोक्तेर्धनैः ।

दिव्यामरधरा देव्या गज्यंभाना द्रवाम्बुदाः । वृषह्निः स्रन्दनापोधैश्चास्त्रयन्तो वपुर्नराः ।

महाबला दिव्यबलास्त्रधारिणो भुजङ्गभोगप्रतिमैर्बन्धाभुजैः । मुदुर्ध्वया दैत्यवृषाः सुरारयो दितिप्रिया शोभितलोहि
तेजसाः ।

ते अप्मूर्कजलनेन्दुर्योर्वा मेहेन्दवश्चानितुच्छवेगाः । विवृत्तदंष्ट्रा हरिधूसकेषा विनर्दमानाः शरदीव मेघाः ।

बहस्रवाङ्गोऽप्युत बलैः पुत्तो महाबलः । रसातिरयक्रोव्याऽनो संज्ज्ञातश्च योन्वान् । १८८६

सर्वे मायाधराः शूराः सर्वे दिक्पालयोधिकः । सर्वे बलमदोन्मिताः सर्वे स्रग्भरास्तथा ।

सर्वे काञ्चनशैलाभा, सर्वे कौशेयवाससः । किरीटोष्णीषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ।

हिरण्यकवचा सर्वे हिरण्यध्वजकेतवः । सन्दनस्था वराजन्त शारदा इव खेयदा ।

तापनीयेभ्यैरनिन्दैः कालाग्निज्वलितप्रभैः । हेमपर्णतण्डुलस्थाः पुष्पिता इव किङ्किकाः ।

तेषां मध्यगता वारुण प्रादुषीवोत्थितो घनः । स्थितः शक्तिमदापाणिस्त्रिजन्तप्रतिमि रथे ।

१९८५

। चित्राघोषाध्वजयुगे चित्रभक्तिविराजिते । गदापरिघ्नघ्नपूर्णैः हेमजालविभूषिते ।

अश्वीयमानो दितिजैर्वालिखितैरिवाद्भुजान् । शानामप्रहरणैर्घोरैस्त्रोच्छदद्वैरिवोरगैः ।

पञ्च तस्य महावीर्या दानवा युद्धदुर्भवाः । रत्नचूरयमव्यया व्यादितास्त्रा भयानकाः ।

सुबाहुर्मैघमादस्य भीमवेगस्य वीर्यवान् । तथा गगनमुद्धूय वेगवान् केतुमानपि ।

कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे पतनपतिप्रतिमि रथे स्थितोऽभूत् । जलदग्निनदतुल्यनेमिघोषे सुरगणसैन्यबधाय दानवेभ्यः ॥ १९८६ ॥

अनायुवाथा पुत्रस्तु बलो नाम महासुर । दृढः शतसहस्रेण रथानां भीमवर्षसा ।

युक्तमृदसहस्रेण रथमादह्य वीर्यवान् । नीलाययमयं चोर्वायवसाह सुदुर्जयं ।

नीलाम्बरधरः श्रीमान् वैदूर्याचलवन्निभः । महता रथद्वन्द्वेन प्रययौ दानवसहदा ।

तत्रैकार्षवसकाशे सैन्यमध्ये वराजत । प्रभातसमये श्रीमान् समुद्रस्थ इवाद्भुजान् ॥ १९८७ ॥

स तप्तजाम्बूनदतुल्यवर्षसा निशक्राकारतण्डुलप्रादह्य । किरीटमुखेन विभाति शोभिना यथागिरिः शङ्खद्वारेण भास्वता ॥ १९८८ ॥

पट्टीरयसहस्राणि नमुषेरसुरस्य वै । खरयुक्तानि सर्वाणि भेषतुल्यरवाणि च ।

नानामप्रहरणा सर्वे सर्वे ते चित्रघोषिणः । महाभूषणसकाशावेगवान् महाबलाः ।

रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवीर्यवान् । नमुषेरसुरेभ्यः सर्वैरन्नविभूषितः ।

शार्ङ्गचरिणः शङ्खद्वन्द्वे तस्य केतुर्हिरण्यस्य । रथमध्येऽसुरेभ्यः दिनमध्ये रविर्षसा ।

स भीमवेगस्य महाबलस्य प्रमत्तः चापं हिमवानिव स्थितः । नीलाम्बरः काञ्चनपङ्कजैः दिशामगो यदुदितकचः ॥ १९८९ ॥

किङ्किणोन्नालनिर्घोषं तपनीयपरिष्कृतः । सपताकध्वजोपेतं ससन्ध्यमिव तोयत् ॥ १९९० ॥

चक्रेयतुर्भिः संयुक्तमष्टनलायतानारं । हेमजालाकुलः दीप्तः कालचक्रमिवोद्यतः ।

नानायुधधरं दिव्य व्याघ्रधर्मपरिच्छदः । ईहामृगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितः ।

तूष्णीरग्रतस्तुल्यं शक्तितामरसदुलं । गदामुद्गरसम्पाधमादरोह मथो रथं ।

दुक्तमृदसहस्रेण सन्मकेश्वरवर्षसा । राजतेनैव शैलेन शोभितं सिद्धकेतुना ।

१९९०

स तदा शङ्खद्वन्द्वे दिव्यः विश्वकर्माश्रितः बली । रथरथे स्थितः श्रीमानुदस्य इवाद्भुजान् ।

निमलरजतविन्दुशोभिताङ्गः मणिकुलकोज्ज्वलतवारभक्तिविचः । अयुतशतसहस्रमूर्च्छितानां भयमनुयाति महाहवे रथानां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने चत्वारिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २४० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुलोमा तु महादेव्यश्विनिराकारवन्निभः । अदरोदायस्य चोर्वायव पररथादहं ।

पर्वतोत्करमंकाश्च सोऽप्राज्ञान्तरानारं । नेमिघोषेण महता बुभुक्षामिव भागर ।

गदापरिघ्ननिखिलश्लोभरेः शपरथधेः । शक्तिमुद्गरसम्पूर्णं यतोऽयमिव तोषदं ।

१९९१

रयमुद्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेनिना । पुलोमाहस्य युद्धाय प्रसिद्धो युद्धदुर्धरः ।
 यष्टीरथसहस्राणि पुलोमानो महाबलम् । अन्ययुः सूर्यवर्षाणि भ्राजमानानि तेजसा ।
 खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्षसा । शुशुभे रयमध्यस्थः पर्वतस्य द्वाशुमान् ।
 सुचारुधामीकरपट्टनद्धा महागदा कालनिभां महात्मा । अग्रे वधाज स सैन्यमध्ये कार्त्तवीर्यो केतुरिवोद्धिताग्नेः ।
 हयपीवस्तु बलवान् हयपीवैर्माहासुरैः । दृतः जतसहस्रेण रथानां रयसप्तमः । ११८५
 धराधरनिभाकारं सपत्नानोकमर्दनं । खन्देन भीतमास्त्राय युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
 येतशैलप्रतीकाशः येतकुण्डलभूषणः । शुशुभे रयमध्यस्थः येतप्रेङ्ग द्वाचलः ।
 महता स्रग्शीर्वैष राजता नागकेतुना । वैदूर्यमणिचित्रेण प्रवालकुण्डलोभिना ।
 अमितबलपराक्रमद्युतेनो वररयिमानमुज्जुम्ह्यन्तानां । अक्षरगणशतानि गच्छमाने विदग्धगणा इव वासवं प्रयानम् ।
 प्रह्लादस्तु महाप्रज्ञः सर्वज्ञास्त्रविशारदः । सर्वमायाधरः श्रीमान् यष्टा क्रतुशतैः प्रभुः । ११८६
 समनद्यत तेजसी पावकाणि समप्रभः । रथानीकेन महता दुर्द्दिनयोगेन्द्रादिना ।
 शूरेणासितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा । दृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ।
 खवीव्यादयणीर्द्वैष्टैः संततवारणविक्रमः । सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिबोः देव स्थितः ।
 स धैर्येणादधेःपुच्छो वपुशाऽग्रिरिव ज्वलन् । तेजसा भास्कराकारः समया प्रयिवीक्षसः ।
 ताक्षध्वजेन दोष्टेन रथेनानिविराजता । यान्तं तममुद्यान्ति स दानवाः शतसंघस्यः । ११८७
 हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे रजविभूषिताः । दिव्याङ्गरागामरणाः समरस्थेनिवर्त्तिनः ।
 जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यरचिताङ्गदाः । दिव्यखन्दनमध्यस्थाः खलो इव महापहाः ।
 आचारवांश्चैव जितेन्द्रियस्य धर्मै रतः सत्यपरोऽनमूयुः । स्थितोऽश्रितोयाम्बुदवायुकन्यो रूपो यथो सर्वहरः क्रतान्तः ।
 अम्बरस्तु मंहामाघो दैत्यानां रययूथपः । आदरोहं रथं दिव्यं सर्वसुद्विशारदः ।
 लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तासप्तकण्डलः । ओमूतघनसंकाशो दिव्यसगुणलेपनः । ११८८
 विद्युद्गतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्षसा । मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ।
 तपनीयेन महता कवचेन विराजता । सन्ध्यासंश्लेष सज्ज्वलः श्रीमानसश्लोषयः ।
 विश्रक्तसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिना । बलिनां कालकल्पानामन्ययुः अम्बरं तदा ।
 युक्तं हयसहस्रेण शुक्लवर्णेन राजता । क्रौञ्चध्वजेन दोष्टेन रथेनास्वशोभिना ।
 व्यासकवैदूर्यसुवर्णजालं नानाविधश्रेज्ज्वलभक्तिचित्रं । विद्युप्रभं भीमरवं सुवेगं रथं समारुह्य रराज दैत्यः । ११८९
 इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रदुर्भावे दैत्यसहस्रे एकवत्साराष्ट्रद्विकद्विशतेऽध्यायः ॥२३१॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादस्तु तैवैव दैत्याः परपुरेन्द्रयः । हिरण्यकशिपोः पुनः प्रययौ युद्धसालम् ।
 चतुश्चक्रे धानेन चिनत्नप्रतिभेन च । युक्तायैर्थाहावोर्थाः सिंहवज्रैरजिह्वगैः ।
 भीमगम्भीरघोषेण निमिषोपेण वलुना । चालयन् वसुधां स्रजौ सखैरुपलब्धनाम् ।
 विनर्दमानो दैत्यांश्च समन्तात् पथ्यवारयन् । शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनाम् ।

परिधेभिर्दिपाद्यैश्च प्रायेः प्रायेः पराध्वैः । विविधायुधहस्ताक्षेऽङ्गुलमृदुरपाचयः ।

१२१८

सुवर्णालनिर्मुक्तैर्वज्रेण समस्तदृताः । रथेषु कवचैवान्ये शोभमाना महासुराः ।

ततो विप्रालोच्यतश्चैव रूपे बभौ रथे काञ्चनरत्नचित्रे । देव्याधिपः बलबलानुरूपः समास्त्रितस्त्रयतिमेव रूपे ।

विरोचनस्य बलवान् वेशानरथमयुतिः । महता रथवेगेन यन्माञ्जकुम्भकः शुचिः ।

यूधानां विनियोगशोः शानविज्ञानतन्मवित् । बलेः पिताऽनुरवरः सुराणां निव वाचयः ।

सर्वायुधधरोपेतं किङ्किणीजालभूषितं । नुयुक्तं वामिमुक्तानां वरुणैवाङ्गुलिना ।

१२१९

रथमारुह्य दैत्यैश्चैव बभौ मेहरिवापराः । किङ्किणीजालपर्यन्तं गम्येत्तद्वज्रशोभितं ।

सन्ध्याध्वसमवर्षाभिः पताकाभिरस्तद्वृतं ।

प्रवासाज्जन्मदभक्तिचित्र व्यासस्मिन्मुक्ताफलशोभितश्च । रथं समाह्वय किरोटमात्रो बभौ च युद्धाभिमुखाऽनुरेद्रः ।

विरोचनमनुजयैव कुजको नाम कीर्त्यवान् । सान्द्रैर्मेघैश्च वारुणैश्च काञ्चनभूषिते ।

दृतो मदबलोस्त्रिभैर्देवारिभिरिन्द्रमः । प्रासपात्रगदाहस्तैर्गणवैर्बृहत्कांक्षिभिः ।

१२२०

च पर्वतनिभाकारो भिन्नाङ्गनचयप्रभः । महता आजमानेन किरोटमात्रैर्वरैश्च ।

धर्मरत्नविचित्रैश्च कवचेन सुषंढतः । महता दीप्तवपुषा क्षणं हारं हवांऽङ्गमान् ।

प्रातःकौशेन महता तासदृशेण केतुना । रराज रथमध्वसो मेघश्च रज भास्वरः ।

रथपटुरतिवीर्यवत्समुद्भिः सुरसमराभिमुखः प्रयाति तूषैः । अनुरगवचमाहतः कुञ्जस्थितद्वज्रगणैरिव वृषणाऽनुरेद्रः ।

अविशोमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः । दास्ये नपुत्राणां दास्यो दादपाननः ।

१२२१

रौद्रः शकटचक्राक्षो महाकायो महाबलः । कृष्णवाचा महादंष्ट्रः किरोटो शोभिताननः ।

दृतो दैत्यवहस्यैर्गिरिपादपयोधिभिः । जालारूपधरैर्दृष्टैर्देवैश्चिद्वज्रचुम्भिः ।

तेऽङ्गुलहस्ता गमने चरन्त दन्तस्ततोयदभोमनादाः । खं हादयन्महापयोधयिष्का यद्येत्यिता प्राहृषि कालमेघाः ।

अनायुषाया पुत्रस्तु हवे नाम महासुरः । देववर्चसाहायकावालो निर्भेदः ।

दीप्तभिज्ञो हरिस्त्रिभुङ्क्षोरोमा महाबलः । नीलाङ्गा शोभितपीठः किरोटो शोभिताननः ।

१२२२

आजानुवाङ्मविलतः श्वेतदंष्ट्रो विभोषणः । महामायाधरो भीमो हेमकेयूरभूषणः ।

महता मणिचित्रेण कवचेन सुषंढतः । हेममासाधरो रौद्रश्चक्रकेतुरमर्षणः ।

किङ्किणीरतसंघुष्टं तपनीयपरिष्कृतं । युक्तं हयवहसेण रत्नध्वजपताकिना ।

रथानीक्रेण महता युद्धायाभिमुखो ययौ । दिव्यं सन्दनमास्त्राय दैत्यानां मन्दिवद्वेष्टः ।

तपितकनकविन्दुपिङ्गलाक्षो हितिदृषभोऽसुरचैव युद्धनेता । विकथितकमलामरावतः धितद्वज्रः शुद्धमेतद्वा

रथस्थः ।

१२२३

एक चक्रस्तु तत्रैव सूर्यचक्र इवोदितः । कालचक्रोपभो रौद्रश्चायुध इवोद्यतः ।

सर्वायुधमयं दिव्यं रथमास्त्राय भास्वरं । दृतो दैत्यगणैर्दृष्टैः काञ्चनैश्च प्रसिद्धाद्युधैः ।

तस्मात्प्रोतिषहसाधि रथिनां चित्रयोधिनां । आययैः काञ्चनैश्चैव यज्जहान्नरवर्षिणः ।

व्यराजन्तान्तरोद्दिष्टा नीला इव पयोधराः । सर्वे काष्ठान्तकप्रस्था रक्षिराजा महाबलाः ।

सन्दृष्टौष्ठपटा घोरा महाकाया महाबरा । बधाय सरन्येस्य संग्रामा महाबलाः ।

सर्वे कालान्तकप्रस्था वीराः समरदर्शनाः । सागरोदरगम्भीरा नीलवक्त्रा दुरासदाः ।

नेदर्यान्तोऽमुरवरा वेष्टातोता दक्षार्णवाः ।

ते भूरिमायाः सुविबुद्धकायाः किरोटिन, काश्चनभूषिताङ्गाः । यद्युत्तदा स्नायुधरोपचरन्ता नमः सपत्न्या इव पश्यन्तेभ्यः ।

संदिष्टो बलिपुत्रेण वृत्रधाता बभौः। बधाय सुरसैन्यस्य वनञ्जलेति वीर्यवान् ।-

हेमनाथो महादंष्ट्रः सन्तो रुचिरकुण्डलः । रक्तमात्राभरणधरश्चक्षुः समरदुर्जयः ।

सुमहावृत्तनयनः सकिरोटो धनुर्धरः । प्रभिन्न इव मातङ्गः शार्ङ्गसमविक्रमः ।

महातालनिभञ्चापं महारुचिरसायकं । विस्फारयन्महावेगं वज्रनिष्पन्निसूत्रं ।

रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च । शृङ्गमे सान्द्रनख स सम्यागत ईवांशुमान् ।

रथैस्तु बज्रसाहसैर्हमपटुविभूषितैः । शूलमुद्गरसंकीर्णैः सोयपूर्णैरिवामुदैः ।

स दैत्येन्द्रोऽभिषेकाम युद्धकोश उपस्थिते ।

पवनसमगतिर्विद्यावशाद्विकसितपञ्जवाङ्मनोरः । प्रवररथगतो ययौ स तूर्णं विद्वगपैरभिहितप्रभावः ।

— सिद्धिकांतवयसैव राज्ञर्नाम महामुरः । विकटः पर्वताकारः व्रतप्रोदः व्रतोदरः ।

पीतमाव्याम्बरधरो जाम्बूनदविभूषितः । सिग्धवैदूर्यसङ्काजः पद्मपत्रनिभेक्षकः ।

सर्वकाश्चनसंयुक्तं मणिजालपरिष्कृतं । यथाकाशतस्मात्तु यत्तु परमवाजिभिः ।

आहरोह रयं त्वं देव परमवीर्यवान् । जनाद् च महाधोरं कम्पयन् वसुधातलम् ।

मयेन विहितो दिव्यलस्य केतुर्हिरण्यः । मयूरपल्लवज्ञानं कवचद्वयम् महत् ।

भीमवेगवैखान्यैर्यैर्दिव्यैः सुभास्त्रैः । नानाप्रहरणकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ।

अमुरगणपतिर्गजैश्वर्यामो गतिरभवत् सुगतिस्त्रैलोक्याणां । अरिगणमभितो विभुः प्रयातो गिरिचरमक्षनिवांश्चनान् ।

सुदीप्तः।

विप्रचिन्तिषु तत्रैव दनेर्विप्रविहङ्गनः । कस्यपस्यात्मज श्रीमान् ब्रह्मणस्तेजसा समः ।

यथा ऋतुसहस्राणां वेदविज्ञपसाञ्जितः । स्वयम्भुवा दत्तवरो वरदश्च स्वयं प्रभुः ।

इमिलंश्च वमिलश्च महत्तश्च महाद्युते । ऐश्वर्य्यगुणसम्पत्तो ब्रह्मोव खद्यमूर्ध्वितः ।

सार्द्धं पुनश्च पौनश्च समनक्षत्रावहवतः । सर्वे मायाधराः प्रह्वराः कृतास्ता रणदुर्जयाः ।

सर्वे कमलगर्भाभा मेरुद्वीपज्योत्स्विताः । सर्वे रजतसङ्काशा. कैलासप्रसरेपमाः ।

मयेनं निर्भिंताश्चैषा स्या, पररथाहव. । विचन्ता व्यराजन्त आरदा इव तोयदाः ।

सर्वे रंजयन्ताः श्वेताः श्वेतदण्डसमुक्ताः । श्वेताम्बरधरा दैत्याः श्वेतमात्रविभूषिताः ।

श्रे. ११२५ः धर्मे वै श्रेतकुण्डलमण्डिताः । मुक्ताहारावृतोरस्त्रा भान्ति नाकेयरा इव ।

मराऽष्टमकाराः प्रज्ञां लोमहर्ष्याः । रक्तचिचान्मरुधराश्विचामरुणभूषिताः ।

चैलोक्यविजयं नाम रथमास्त्रय वीर्यवान् । कैलासप्रिखराकारमष्टनलायतानरं ।

युक्तं वाजिघहसेण चितेन शशिवर्षया । पताकाशतसम्पन्नं नानायुधविकल्पितं ।

हयेन्दुकुन्दप्रतिभं विशालं येतातपत्रं दनुजेश्वरस्य । विभाति तस्योपरि धार्यमाणं येताद्रिमूर्द्धनि मतः प्रशङ्कः । १२००

केयो दानवमुखस्य दीप्ततास्रविलोचनः । नीलमेघचयप्रस्यः कालः पशुवपिधः ।

महाप्रहृतिभाकारः श्रुत्वा लोमहर्षयः । चित्रमास्त्रान्नरधरो रक्ताभरणभूषितः ।

शततः शतवाजस्य चरित्रमुर्ध्वाहावसः । शङ्कुर्को महामादो वपुष्पायैर्द्रव्यनः ।

संयुक्तैर्दिव्यमहिषैश्छाकोटिकृतखनं । महावारिधराकारमास्त्राय रथमुत्तमं ।

ध्वजेनेष्टेन महतः नीलकेशवर्षया । नानारागविविचाभिः पताकाभिर्विभूषितं । १२०१

क्षापसाशतहस्ताणि रथानामुपनेजं । ययुसुस्त्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान प्रति ।

भान्ति मित्राञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः । दंष्ट्राङ्गुष्ठवदगाः बललाका इवाम्बुदाः ।

तप्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं विद्युत्प्रभं भास्करसन्निभा । किरोटमामात्यपुरेयस्य दावाग्निदोतं निखरं यथाङ्गैः । १२०२

वृषपत्न्याऽपुरचैव श्रीमान् सुरमिहृदनः । आहरोह रथं दोतं मेघदृष्टिनिर्वाण्डमान् ।

प्रतप्तजालान्नदचिचक्रवरं महारथं भारवहं भद्राहं । खलदुतं राजतेनेमिषखलं गमसिन्धवतडिप्रकाशं । १२०३

केयूरमुक्ताङ्गदन्तदुषाङ्गः सहस्रतारेण्यस्य वर्षणा सः । सांयामिकैराभरथैश्च चित्रैश्चाङ्गुष्ठप्रतिभो बभूव ।

महाबलो बल्लतलाङ्गुलिषो बलोत्कटः किंशुकलोहिताशः । विस्त्रय चामीकरवाचचित्रं चापं क्षितो वृत्तविशालनेत्रः । १२०४

महासुरेन्द्रस्य महासुरेष्टेनो बलिखटा खन्दनमाहरोह । वैदूर्यहमेरुपचितं विशालं विद्युत्प्रभं प्रादुर्गन्तमानं ।

युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां गजाननानां विकृतालतोमो । चामीकरोरन्ध्रदभूषितानां त्रिवर्द्धतां प्रादुर्गन्तमानां ।

महारथं देववयप्रकाशं सहस्रमायेन मयेन खटं । दंष्ट्राम्बुगाकोडितभक्तिचित्रं दिव्यं रथं वीररथानुयातं । १२०५

वृत्तिकृष्णोका विमला सुचित्रा चिरण्मये । पद्मभनेरलङ्कृता । श्रभाद्देवैजयिकीजघाय स्वमं बलिर्धनेविचित्रपुष्पा ।

आमुच्य मातां प्रमया विचित्रा बलिखटा भाति भुजैर्विशालैः । रराज तैः संव्यसम्पद्विद्युत्केतवर्षायां सत्यं इवान्नरस्यः ।

स्वमं तदा वयन्ति चारभुजां सन्ध्यासुराणामिव चारभूतां । वैरोचनिः सन्ध्यासुराभिर्भुजा विभ्रजतेऽसौ वरदेव चन्द्रः ।

मेरोत्कटैः काञ्चनारगरुक्षैरादित्यसंस्कमित्राजालं । प्रयास्य पाशाश्च चिरस्थनद्वारुणांश्च खड्गाश्च पर्यधाप्य ।

अनूवि चेन्द्रायुधप्रभाणि रिया गदा वज्रमुखस्य शतवः । दिव्याश्च शूला विमिषाश्च दीप्ता नाराचपूर्णा विविधाश्च
तृणाः । १२०६

धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य चक्राग्निरे प्रज्वलिता शोक्ताः । तश्चाभरापीडधराः सुदंष्ट्राः सुवर्णमुक्ताभणिर्धनेचित्राः ।

वोजन्ति बासल्यजैर्विनीताः खलदुताः खन्दनवेदिकाश्वाः । अथ निरा वाजिनिरा दुरापः त्रिविधैस्तैश्च विकचः
शतवः । १२०७

जयो निकुमः क्षुपयथ दानवो ररुहते दश दानवाधिपं । पुरःशराचैव सहस्रशोऽसुराः पदातयो दानवराजरक्षिणः ।

प्रतन्निचक्राग्निशक्तिपाणयः शंखमुरेतेनिलतुल्यवेगिनः । घण्टा यशङ्गालपनोयनद्व्याः बाधन्वरा नृशिरडिमाश्च ।

महारवा दुन्दुभयश्च नेदुः प्रयाणकाले दिग्निश्वरस्य । तस्योच्छ्रितं काञ्चनवेदिकाश्वा हिरण्ययोर्दिव्यमहापयोः । १२०८

महाध्वजो वै तपनीयनद्वौ रराज वीरस्य सखा विवस्वान् । समुच्छ्रितं काञ्चनमातपत्रं सख् काञ्चनौ वलसि चास्य माति ।
 समन्ततश्चैनमुपाचरन्ति दैत्यपंथ. प्राञ्जलस्यो जपन्त. । पुरोहिताः श्रुतवधे समाहितास्तथैव चान्ये श्रुतशौलट्टकाः ।
 जपेय मन्त्रस्य सहोपधोभिर्भेदात्मनः स्वस्वपथं प्रचक्रुः । स तत्र वस्त्राणि शुभास्य गा वै धामांश्च रत्नानि तथैव निष्कान् ।
 बलिदिग्भिर्वा प्रयत. प्रयच्छन् विराजतेजोव वथा धमेय. । सहस्रसूर्यो वज्रकिङ्किणीकः परार्द्धाङ्गाम्बूदेमसिच ।
 सहस्रचन्द्रोऽयुततारकश्च रथो वल्लोहरिवाविभाति । तमास्त्रिनो दानवपंथदहते महाबलः काशुसृष्टम् वशाश. । १२१०
 उद्धर्त्तयिस्त्रिदशैश्वर्यमानतोव रौद्रं च विमर्षिं ह्यं । च वेगवान् वीररथौषधकुलः प्रयाति देवान् प्रति दैत्यबागर. ।
 महानिलोद्धूततरङ्गपङ्क्तो यथाऽर्णवोः सौकविनाम्ननाय । चैलोकाविचाचकरैर्वर्णभंस्तान्यपतो भान्ति वल्लरथस्य ।

महाबलानुच्छ्रितकामुकाणि सपर्वतानोव वगानि राजन् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेधु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने दैत्यघ्नहर्ने द्वाचत्वारिंशदधिकद्विंशतेऽध्यायः ॥ २४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा दैत्यैवेत्यस्य विस्तरो जगमेजव । भूपत्त्रिदशैवेत्यस्य युष्णु विस्तारमादित. ।
 सुराधिपस्य भगवानाज्ञापयद्वै सुरान् । महद्गणांश्चादिद्यान् विश्वान् शार्ङ्गाश्च वावव. । १२१५
 वसून्महौ शृङ्गं सर्वान् यस्त्रयोमहोरगान् । विद्याधरगणान् सर्वान् गन्धर्वान् महारथान् ।
 महार्थवांश्च श्रेष्ठांश्च तथा वज्रान्महौषध. । धमवैश्वर्यौ चोभौ वज्रपञ्च जलाधिपं ।
 ये च विद्वान् महात्मान. पितरश्च मनस्विनः । राजर्षयश्च श्रुतज्ञो योगविद्वान्महौषध. ।
 चिद्विज्ञानापक. शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् । भवन्तो दैत्यनाशाय धनशान्तामिति प्रभुः ।
 शक्रश्च वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकस. । सहस्रान् महात्मान् शक्रश्च धमविक्रमाः । १२१९
 नागावचिन सर्वे विचित्रकवचध्वजाः । नागायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ।
 केचिदावहज्ज्याघ्रान् केचिदावहज्जगमान् । रयानावहज्ज केचित् केचिदावहज्जर्षणान् ।
 हरिश्चमूर्ध्निरिनेत्रो हिरदैरावतध्वजं । रयं हरिहयैर्युक्ता च प्रायात् समरं प्रति ।

आदित्यवर्षे विपुलं सुनाभं सख्यभुवा निश्चितश्रीयरायं । जालैश्च आम्बूनदम्बकिचिरेखद्वन्द्वं काञ्चनदामभिश्च ।
 सकूवरोपस्करनभुरेयं विद्युत्प्रभाभि. छतमाभितामं । कैलाशयुगोपममिन्द्रयानं सुचारुचारं प्रतिचक्रकने । १२२५

तारावधसैः खचितं अलङ्कितं देवादिमाज्जार्थितपर्वदेहं । समुच्छ्रितस्रग्ध्रश्रवणश्च जालान्यमानं वपुषोत्तमेन ।
 आस्त्राय तं भासुरमाशुवेगं श्रुचोपतिर्लोकपति. सुरेभ. । वज्रस्य भक्ता भुवनस्य गोप्ता यथैव महात्मा भगवान्महेश्वरः ।
 आमुच्य चर्माय सहस्रतारं ऊताशनादित्यधमप्रभावं । सूर्यप्रभश्चामुमुचे किणेते मात्ताञ्च आम्बूनदवैश्वर्यनी ।
 तं द्रा छत भास्कररामदीनं सुदीप्तपौराणमलैकधारं । महासुराणां हरि रात्रमप्यं प्रयत्नं वज्रे श्रुतपर्वभोने ।
 महाप्रती दे च महापद्मानं दीप्ताममौषाञ्च च शक्तिमुपां । चक्रं तेनैवैवं समहव चापं प्रयत्नं शक्र प्रथयौ रणाय । १२३९
 सहस्रदुग्धूतपति. सनातन. सनातनानामपि यः सनातनः । खड्गश्च देवाधिपतिर्ह्यहताया वैद्याप्रमादाय च चर्मं चिदं ।
 चोरोदविशोभसमुत्थितानि पुराऽसृतादुत्तमभूषणानि । देवापुराणां श्रमनिर्मितानि योमार्कनवचतडितप्रभाणि ।
 दत्तान्दित्या मणिकुण्डलानि युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य । तैर्भूषिता याति सरस्वचक्रुश्चोतस्यन् वै विदिशो दिग्मय ।
 हरिः प्रभुर्नवपद्मचित्रो विभाति युद्धाभिमुख. सुरेभ. । यथा सितं तारदम्भद्वन्द्वं नभसत्तलं खचवहस्रचित्रं ।

सुवन्ति यान्ति विपुलैर्बोभिर्ज्यायाश्चिवा योज्जितसत्त्वोय्यै । अतिर्वसिष्ठो जमदग्निरौमो हृदयतिगारदपन्मैता च ॥१११८॥
समनयुर्देवगणा महेन्द्रं प्रयान्तमादित्यसमप्रभावं । विश्वे च देवा मरुतश्च सर्वे साध्यास्त्रयादित्यगणाश्च सर्वे ।

ते देवराजश्च पुरन्दरश्च हयाश्च ते मातस्त्रिंशद्वीताः । प्रयान्ति देवेशरमुदहन्ता मन्त्रास्त्रं पङ्क्तिरिवाक्षिपन्तः ।
ब्रह्मर्षयश्चैव सूर्यर्षयश्च राजर्षयश्चाक्षयपुष्पलोकाः । सर्वेऽनुजम्पुः सहसा ज्वलन्ते तेजोऽन्वितं प्रक्रमन्निवसाहं ।

प्रयद्वा शूलानि परशुधांश्च दीप्तानि चापाणि तयाऽग्नीनाम् । वर्षाणि चामुष्य क्षिरप्लव्यानि प्रयान्ति सूर्याग्रसमप्रभाणि ।
तथा कुबेरोऽयसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्वेषु मन्त्राहं । दिव्यं समादत्ता रणाय यातो धनेश्वरो दीप्तगदापहस्तः । ॥१११९॥

निशाचराः पावकधूसकाया रजोदृष्टा दद्रुसखश्च तथ । विशालनागायुधदीप्तहस्ता यान्त्वपतो वैश्वरथश्च राज्ञः ।
ते क्षीहिताश्वाः परिपार्य देवं प्रजन्ति भिस्त्रास्त्रमघूर्णवर्णाः । यत्प्राप्तमा यक्षपतिं धनेश्वरं रक्षन्ति वै प्राशगदाविहस्ताः ।

पुष्पाः प्रभुः प्राणपतिर्धृतात्मा वैवस्वतो धर्मसत्तामरिष्टः । तडिद्वयार्भं व्रतवाजियुक्तं रथं समारोहत् सूर्य्यकल्पं ।
तं लोकपालं पितरोऽनुजम्पुर्निर्निकपाया ज्वलितास्त्रयोभिः । सर्वे च भूता भुवनप्रधाना नानायुधध्वयकराः सुभीमाः ।

दण्डं महाक्षत्रं प्रतिगृह्य देवो लोकान्कुशं विदहन्निश्चितार्थं । क्षिरप्लवार्णां कमलोत्पलाणां माक्षां मनोश्रामववक्ष्य कष्टैः ॥११२०॥
स्थितोऽस्त्रिमदाभिमिलोहिताह्नं वर्षासुराणां निधनं विक्राह्यन् । तेजोमयं मुद्गरमुपकृतं विष्वेसमाणोऽव्यधूसनेव ।

समन्विता व्याधिगणैरनेकेर्यथा क्षुरिक्कायुधदारवन्तः । महासुराणां निधनाय बुद्धिं चक्रे तथा ऋषिपतिः कृतान्तः ।
ततस्त्रिगोपैर्भुजैर्गर्दैश्क्षिपुर्गतं रथं हेमचिंतं महात्मा । आस्त्राय क्षुब्धेऽनुनिभं जज्ञेभो यथै रणायामरदपहन्ता । ॥११२१॥

वैदूर्यमुक्तामणिभूयिताङ्गतेजोमयः पाण्ड्यहीतहस्तः । महासुराणां निधनाय देवः प्रयाति कयाङ्गदग्दहकाङ्गः ॥
अनीयमानो जलदेवताभिर्निर्वेद्यमाणो जलत्रैश्च सन्निः । संख्यसमानश्च महर्षिद्वन्द्वैः शंभूश्चमानश्च महाभुजैः । ॥११२२॥

कैलासद्वज्रप्रतिमोऽग्नेयः समुद्रनायोऽमृतपो महात्मा । मृहोरग्नौ स्त्रैस्त्रयैश्च गुप्ते यथै रयेनाकैश्चमममेण ।
युद्धाय तं यान्तमदोनवर्षं नभश्चले चक्ष्रमिवातिकात् । पश्यन्ति भूतानि महानुभावं संघट्टरोमाणि कृताञ्जलीनि ।

धाता ऽर्थमां ऽग्राऽय भगो विवस्वान् पञ्चन्यमिहै । च-ब्रह्मो च देवः । नष्टा तथैवोन्मिंतविषकर्मा पूषा च आवादिब-
देवराज ।

सोऽरन्ध्रदेः सधमकिकिषीतेवैदूर्यनिष्काक्षितहेमकण्ठैः । हयोत्तमैः प्रकह्यप्रकाशैर्षुक्तायथानादहसः सुरासौ ।
दिवाकराकारनिभानि केचिदुताग्रानिःप्रतिमानि केचित् । निशाकराङ्गप्रतिमानि केचित्तडिदुणाद्वातनिभानि केचित् । ॥११२३॥

भीलोऽग्रमेघप्रतिमानि केचित् कार्णायशकारनिभानि केचित् । वर्षाणि दद्यान्नि महाप्रभाणि लब्ध्वा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ।
आमुष्य मालाश्च सुवर्णपद्माः प्रयान्ति तोयानिजस्तुक्त्वगाः । दावयिनो चापि महानुभावा रथोत्तमा धर्मसद्वता वरिष्ठो ।

रथं समादत्ता सुवर्णचिचं रथं गतौ काञ्चनगौरवर्णैः । मनोः सुता वै वसवश्च सर्वे बलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ।
रथांश्च नागांश्च महाप्रमाणास्त्राश्च जम्पुः सुश्रिताविहस्ताः । दद्राश्च सर्वेऽव्यधूसकायाः श्वेतैर्वसुगोपतिर्भर्तृहृदि ।

महौजयः सत्वगुणोपपन्ना दीप्तात्मतेजोभिर्भिमज्जलन्ताः । नानायुधध्वयकराः सुरासौ लोकान् समस्तानिव निर्हन्ता । ॥११२४॥
ययुः सवैत्यास्तपनोयकण्डाः श्विब्रुतस्त्रोयधरा यथैव । विश्वे च देवास्तपसा ज्वलन्तो बोधैः समताः सूर्य्यमरोचिवर्णाः ।

ययुः सवैत्या युधि दुर्निवार्या बलोत्कटाः पुष्करमालिनश्च । रथैः सुयुक्तेऽस्त्रोत्तमैर्वैदूर्यमुक्तामणिदामचरैः ।

मानायाधाकारसमाकुलास्ते पारिष्वैश्वर्ये खिलतपत्रैः । तेषामन्यैः काञ्चन्याखचितैः पुनिसंनैः पावकमज्जिभेक्षे ।
 उरन्ददैः सध्वजकिङ्किणीकैरेयैश्च वायोः समन्वेतवह्निः । दिशामन्वेदैश्च महानलैश्च केशाद्यष्टप्रतिमैर्दृष्टिः ।
 प्रजमुदयायुधदीप्तहस्तास्तु युगान्ते ज्वलिता इमेल्काः । स्यात्साश्च देवाः सुमहाप्रभावाः स्वाधीनचकाः प्रतिदीप्तवक्त्राः ॥ १११५ ॥
 ययुः सज्जाम्बूनभूषिताङ्गा गङ्गायामाचैर्मनैर्बन्धवैः । विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च महानलास्ते जयतां वरिष्ठाः ।
 वरिष्ठष्टाष्टभुजाः सुदृष्टा वैशानरार्कप्रतिमप्रभावाः । ते ब्रह्मविद्विज्ज नमस्तमानाः संपूज्यमानाश्च सुरैः सशकैः ।
 गन्धर्वधैर्यनुगन्धमाना बभूवुः तेषामसुराधिपानां । वैदूर्यरत्नस्रष्टिकापचितैर्द्वजैः सुवर्णैश्च परिकृतानां ।
 रूपं बभूवोत्कटभूषणानां दैत्यैश्च नारायण विभूषितानां । आत्मप्रभामिषु बभूवोत्कटार्भन्वर्धप्रभामिषु तमोगुदामिः ।
 ध्वजोत्तमामिः क्षमरीरभामिर्ब्रह्मप्रभामिषु महोज्ज्वलामिः । विमानि ते देववराः सबाधाः प्रभातशङ्खस्वर्णवर्ध
 नादाः ।

१११७

महारथस्यास्तु दिवौकसश्च महामन्त्राः क्षुब्धं प्रयच्छन्ति । महाखड्गश्च ययुस्वरूपा महासुराणां निधनाय देवाः ।
 तथैव सर्वे महतोऽतिवीर्या बभूवोत्कटास्ते समरं प्रतोताः । ययुर्ब्रह्ममेघमनामवर्षा ब्रह्मायुधास्तोयदनादनादाः ।
 महेन्द्रेतुप्रतिभा महानला गदां प्रष्टव्यासुरस्रदंतां युधि । रथोत्कटा क्षोभितचन्दनाकाः सुगन्धिमास्त्राम्बरभूषिताङ्गाः ।
 ते युद्धशैल्याः सुभुजाः सुदीप्ता वीर्योत्कटाः कोधविशोऽरुताकाः । जयुः सज्जाम्बूनदपमाला यथेष्टनानायुधकामरूपाः ।
 खड्गप्रभाश्यामकितान्प्रपीठाः पुरन्दरं वै परिवार्य देवाः । वैदूर्यशामोक्तरचादृषिवास्त्रावश्च गात्रेषु महाप्रभाणि । १११६ ॥
 वर्षाणि दैत्यास्त्रनिवारणानि प्रयानि युद्धाय सयजसाश्च । तेहस्त्रितैः काञ्चनवेदिकास्तैर्ध्वजैश्चैर्भास्करारमिषैः ।
 यथैव सुराणां श्रुतेनैयतेजाः समुज्जदन्तो युधि विद्वनादान् । इत्येतदुप विद्वेश्वरस्य सर्वं तदासीत् सुमहाप्रभावं ।
 युद्धं प्रयातस्य जयावहस्य बभूव तेषामसुराधिपानां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यर्णवे वामने देवसत्रहने विचित्रार्तिश्रद्धाधिकारिद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २४३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तोऽसुरदेवविपक्षहृदाऽङ्गुतो वै चिदशसुराकुलः । वेलागतिकस्य युगान्तकाले महार्थवामा
 निव सङ्गमो महान् ।

नानायुधोद्योतविदोपिताङ्गा महानला व्यायतकासुंकास्ते । मदीयुत्कटा वारणहस्तहस्ताः सुदुर्जयास्तोयदनादनादाः ॥ १११७ ॥
 विष्णारयनाः सहास धनूषि चकापि चादित्यसमप्रभाणि । समुत्स्रपन्ता क्षामनीय घोराः खड्गाश्च ते वज्रमुखाश्च शकौ ।
 महागदाः काञ्चनपद्महस्तास्त्यायशाम्कार्कसुमुद्धराश्च । शूलानि तृवांस विमृक्ष दीप्ताश्च दन्ति शूराः शतशो रथस्थाः ।
 एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिवृत्ताः । इन्दुयुङ्गान्यवर्षन्त देवानां दानवैः सह ।
 महतां पञ्चमो ययुः वाचं शोऽयुष्यतासुरं । महावचः सुरवरः सावित्र इति यं विदुः ।
 श्रनायुवायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः । शोऽयुष्यत रथेऽत्युषो भुवेष वसुना सह । १११८ ॥
 पुत्रोऽमी तु महादैत्यो वज्रिना वायुना सह । सधैर्यः पर्वताकारो रथोऽयुष्यत दंष्ट्रितः ।
 नमुषिष्यासुरश्रेष्ठो धरेण समयुष्यत । साह्रं सर्वैश्च शैलेष्वपि चादित्याश्च इवान्तकः ।
 विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो नयैव समयुष्यत । प्रवरौ विश्वकर्माश्चैव स्वातो देवासुरेश्वरौ ।
 हयगोवक्ष इतिजः सह पूषा लयुष्यत । शूरेष्वामिनोर्वैष्णव भास्कराकारतैश्च ।

शम्भुसु महावीर्यो महामाया महासुरः । भगेनायुधत, तदा कृत्तितो युद्धुमुषदः ।

१११०

अरभ, शस्त्रमयैव दैत्यानां चक्रमास्करौ । प्रयुद्धौ सद्यः सेनेन त्रिजिरास्त्रेण धोमता ।

विरोधनस्तु बलवान् बलेन्मैलवतः पिता । विष्णुकर्मेनेन साध्येन तदाऽयुधत दामवः ।

कुजश्वस्तु महातेजा विरर्यकत्रिपोः सुतः । श्रंशेनायुधत सद्यः प्राथमप्ररणेन वै ।

अशिलोमा तु बलिना मादतेन् महाहवे । तदाऽयुधत होतास्यो विकृतः पर्वतायुधः ।

अनायुषायाः पुनस्तु वृत्रो नाम महासुतः । अश्विभ्यां देववैद्याभ्यां सहायुधत संयुगे ।

११११

एकचक्रस्तु दितिययकहस्तो देवासदः । सहायुधत देवेन साध्येन दितिजारिणा ।

बलस्तु मधुपिङ्गाको वृषभाता महासुरः । खगव्याधेन वद्रेष सहायुधत वीर्यवान् ।

राजस्तु विकृताकारः श्रतमोर्षो महोदरः । अजैकपादेन रणे सहायुधत वीर्यवान् ।

केशो तु दानवश्रेष्ठः प्राहृष्टकालास्तुदुप्रभः । धनेश्वरेण महता सहायुधत संयुगे ।

बलिना वृषपर्व्या तु सद्यः निष्कभुगा रणे । विश्वदेवेन देवेन सहायुधत वीर्यवान् ।

१११२

प्रज्ञादस्तु महावीर्यो वीरः श्लेष्मणवेष्टतः । युयुधे सद्यः कालेन रणे काल इव स्थितः ।

अनुव्राट्, कुवेरेण धनदेन महाबलः । मदाहस्तेन युयुधे, सोमभयन् देववाहिनी ।

विमर्षितस्तु दैत्येन्द्रो त्वरत्वेन महात्मना । प्रहृत्तो वै रणे कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्जुनः ।

बलितु सद्यः श्रेष्ठेन सुवेनेन महात्मना । युयुधे देवराजेन बलिना बलवाचसे ।

शेषा देवाश्च दैत्याश्च जप्तरन्यान्यमाहवे । विनदन्तो महानादान् प्राशयिभिरत्रभिभिः ।

१११३

अवृक्षन्म मन्त्रात्पाता ये प्रोक्ता जगतः । त्रये । महतः सन्न ते युष्मा व्यशीर्यन्त च पर्वताः ।

सन्न चैवात्पिता, सूर्या, श्रोत्रयनेना महावैरान् । यज्रधाऽभिद्यत धरा मय्यमानेव वायुना ।

युत्पिताश्च महातेजा, अक्रवापाऽद्वितादरा । प्रवेदुः सर्वभूतानि सर्वान् वतिमिरा दिवः ।

देवानामनयः क्रूरो दृश्यते कालनिश्चितः । घोरोत्पातः समुद्रतो युगान्तमभये सदा ।

न चान्तरीचं न दिशो न भूमिर्न आस्करोऽदृश्यते रक्षसाद्यैः । वयुश्च वातास्तमुष्ठा, सधूमा दिशश्च सर्वसिनिरीप

गूढाः ।

१११४

एते चान्ये च वरवो दृश्यन्ते देवनिर्मिता । भूमौ तथाऽन्तरीचे च घोरोत्पाता, समन्ततः ।

तद्युद्धं देवदैत्यानां भोमानां भोमदंशनं । अपश्यत सुवैज्ज्ञा सर्वैरेव सुरैः सह ।

वेदैश्चतुर्भिः, राज्ञैश्च विद्याभिश्च वनातनः । पद्मयोनिरुष्ट, श्रीमान् पितृद्वैश्च परमर्षिभिः ।

नानामणिलम्बसहस्रचित्रमार्कट्य यानं ददृशे स्वयम्भू । सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं प्रदीपयामास वपुषा परेण ।

प्रततजामूनददामचित्रमानन्दमेरोजतमप्रभादं । नवचन्द्रांशुभिरंशुमन्तं वेद्यर्थेयामार्कविभूषिताङ्गं ।

१११५

तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्यस्यथा मरोचिर्धगुरद्विराशः । अक्षसामभिः, स्वस्वमभिद्युतन्, सेवन्ति देवं वरदं विमानं ।

ते पावका देवगुरुं दिवीशं साङ्गाश्च वेदा मखदेवताश्च । सेवन्ति सेव्यं भुवनेश्वरेण भूतानि चान्यानि महानुभावं ।

एते च भूयश्च महर्षिमुखा वैशाखाः । पावकयोनयश्च । सर्वे ययुर्देवपुरोधसश्च युद्धोत्सुकाः सर्वेसुरासुराणां ।

योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा वाक्षपसैर्भूषितसर्वदेहाः । अनाहिता वै दहृर्गर्जमस्ता नारायणस्यैव नरस्य देवः ।
वस्त्रैश्चतुर्वेदधरेश्चतुर्भिः संपुष्पचन्द्रप्रतिभैः युक्तानैः । सर्व्या दिवो निखिमिराश्चकार नवोदितोऽसौ शरदो वज्रः । ११११
इति श्रीमहाभारते खिले च हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुर्नारैर्बद्धैश्चिद्विजयोऽध्यायः ॥ २४४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभयोः सेनयोराजन् भूयो युद्धमवर्तत किञ्चालयन्मार्गदेन चैलाक्यमिदमयम् ।
गोमुखाढमराणाञ्च भेरीषो मुरजैः सह । स्रग्धरोविष्किमानाञ्च अश्रूयन् महास्रवाः ।
प्रद्योता युद्धयश्च तुमुखो सोमवर्षणः । रथभूमौ महानोदः खर्गेषः शूरयंशतः ।
युद्धयश्च नेताऽभूत् प्रह्लादो नाम हन्तवः । विरोचनलयाऽध्वर्युर्बुद्धयश्चमवर्तकः ।
होता वैवाच नमुचिर्दन्तवोपकल्पकः । मन्त्राश्च दैत्याः प्रथिता यज्ञकर्षश्च तत्र वै । ११११५
अनुधातान्त पितरमधिका वा पराक्रमैः । यथा वै तत्र वायस्तु धम्यमेवावतिष्ठते ।
ऐन्द्रं पादपतं ब्राह्मं स्रुषाकर्षं सुदुर्जयं । मन्त्राश्च अभ्यवर्तन्त साध्वनुद्वादयोऽजिताः ।
उद्गाता च मयः श्रीमान् स्थितः अचमयद्वरः । विनदन् दितिजग्रैश्च देवानोक्तान्धारयत् ।
बलिस्तु वलवावाजा वैद्यानरचमयुनिः । जयैर्हर्निष्य संयुक्ता ब्रह्मनमकरोत् प्रभुः ।
रषाभिर्ज्वलितो घोरौ वैरेभ्यनसमीरितः । ज्वपते त्वमुरेक्ष च रयवेद्या सुसंज्ञातः । ११११६
शङ्खशब्दः मुनिपुलो भेरीणाञ्च महास्रवः । उद्गृहं तुमुखश्चैव मुनश्चैव प्रयुज्यते ।
वलस्य वलकश्चैव पुलोमा च महामुरः । प्रज्ञां चमथं कला सचं वन्धुक् प्रचक्रिरे ।
कल्पावदपृष्टा विमला विपुला रथपङ्क्तयः । दूपाञ्च समकल्पन् युद्धयश्चैव महाकले ।
कर्णनालोकिनाराचनसद्वक्तोपहंकाः । तोमराः सोमकलश विचित्राणि धनुंसि च ।
अस्त्रीन्दन्तकमलानि पुरोडाशाः शिरांसि च । आभ्यश्च हथिरं रौद्रं तस्मिन् युद्धेऽभिज्ञयते । ११११७
हथाः परिधयश्च प्रक्षारा विपुला मदाः । हयगोवोऽसिलोमा च राज्ञः क्रैरो च दानवः ।
विरोचनश्च अश्वश्च कुजश्च महाबलः । सदस्त्रालश्च तु मखे विप्रचित्तस्य वीर्यवान् ।
द्वयस्तु सुवस्त्रश्च रयासद्वजाः शूभाः । धनुर्कोव्यो धनुर्गोश्च सुवज्रश्च महासखे ।
प्रतिप्राश्नानिर्गन्धं कर्षं वृषपर्जाऽकरोत्तदा । बलिस्तु दीक्षितश्च तथ पञ्चो महाधनुः ।
शम्बरश्च शमिचमकरोदितिन्दनः । अतिरात्रे महाबाहुर्वितते यज्ञकर्षणि । ११११८
दक्षिणं तथ यज्ञश्च कालनेमिः प्रतापवान् । वैताने कर्षणि तते यः स्थातो हयवाजिव ।
विदशानान् सैन्यश्च शरीरैर्गतजीवितैः । तस्मिन् यज्ञे तु सवनं वर्हते दैत्यनिर्षितं ।
देवानां हथिरं संखे पशुर्याः दितेः सुताः । नर्हानाः प्रमुदिताः सोमपानं रषाध्वरे ।
यदा बलिर्बह्मदैवो दिवेता यमरे मुरान् । तदा क्षवस्थो यज्ञे भविता वै न संश्रयः ।
महामुरेन्द्रपतयो यज्ञः सो मूरिदक्षिणः । केदवन्तो वृत्तपनाः शूराः सर्वे तनुव्यजः । ११११९
चैलाक्यहरषे सन्ना युद्धयश्च दीक्षिताः । बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे त्रिगो मुञ्चधारिणः ।
रुकनिद्वयकार्याश्च चैलाक्यनयऽविजः । सुरदानववैद्यानां शब्दः सममवगाहान् ।

मानाद्युपविष्टानां मरितानां प्रधाकतां । श्वेतिमोगकुष्ठनिर्देशंश्चक्षितमिच्छते ।

शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्यथैवितमिच्छते । रथमिच्छतेर्षिरश्ममुक्तः सर्वतोऽभवत् । -

ययानां जयमायानां दानमुनाञ्च गच्छतां । श्वेतिमोगकुष्ठमनादेः पाणिपादरेखया । ११९०

दानवानां परेयाञ्च प्रक्षवन्ति महासि च । सनरे भोमरुषाणि येनानि प्रचक्राभिरै ।

ततो नागा रथादेव जाम्बूनद्विभूषिताः । धामनामा मृदुयुग्ममेषा इव यडिमुतः ।

श्वेष्टिभक्तिगदा दीप्ताः शूराश्चक्रपराश्रयाः । चादं यथाभिरैतत् केचनोक्तेषु वर्ज्यतः ।

रथा यज्ञविधाकाराः व्रतत्राण्य वदधमः । जेमयञ्चक्रभक्तिरा जलन इव पर्यताः ।

दानवानां मुरायाश्च समाक्षोष्य तु भैरिकाः । काञ्चनेः कवचैः सर्वे जलितार्कवमप्रभैः । ११९१

यययुः समदुयुग्म ज्योतीषि गगने यया । उद्यतेराधुषेक्षिषैलववृद्धाः पताकिभ्यः । -

श्ववभावाः मुरगयाश्चसमुत्सृजता वधुः । नानावर्णाः पताकाश्च ध्वजमासाद्य शंभुगै ।

युधतां रथशैथिल्यामोरयामास भावतः । ध्वजाश्चक्रपराश्रयाणि प्रस्थापि कवचाणि च ।

रश्मिभिर्भाषयामास रश्मिवर्षाणि रश्मिवान् । सर्वेश्वरप्रमेयाणां वलाः पादधारिणः ।

रजः यज्ञादयोमास पयोऽंशपाच्छरं दिशः । दीप्ताम्बरधराः सर्वे दीप्ता मुहुष्ये क्षिताः । ११९२

प्रतिपद्यन्तिरेज्यान्मनोर्कं प्रत्यनोक्ततः । गिरिकूटैः श्रूयाः सर्वे तदा ते देवदानवाः ।

ज्योत्यान्ममिनिप्रलौ रणक्षान्निधयोधिगः । मुहूर्तकुर्वते शूरेरयमुपेक्षन्मूलैः ।

वक्षेरमनिधेयं यज्ञदृष्टादिभिश्चया । उद्यतेराधुषेक्षिषैलववृद्धाः पताकिभ्यः ।

वापैः मुहुरिरेखीच्छेः पञ्चवाजैर्दुरासदैः । तयाप्रवर्तिते तेषां विमर्दोऽहुगविक्रमे ।

वाविचक्ष्य बधं निधुञ्ज्याथो जघाह क्वाभुक्तं । व्रजाम्बुजं दिशेन च्छादयान् । सुरोत्तमं । ११९३

मन्त्रैस्तं दवाधिष्ठान् संप्रजज्वाल तेजसा । सागराभ्यां महाधेनां देवानां दैत्यपुत्रवः ।

श्वरोपयत वापौघैरर्कोऽभुमिरिवार्धवैः । भावतः च महादेवः वाविचः शक्तिमुत्तमं । -

चित्रेण बलिपुत्राय शक्तोऽभिमित्रिवाङ्मये । आपतन्तो च वा शक्तिर्भक्षोक्ता जलितया यया । ११९४

दिधा श्विन्ना सुरप्रेष वायिनामुतकर्षणा । जनायामग्नं व्रतयान् वाविचो देवधत्तम ।

विद्यकर्षणं दिव्यं युतोऽस्ते दानवाहने । युतोधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्धनं । ११९५

अग्नश्चाग्निमिति खड्गमाथोविषवियोपमं । तं यक्षीना रणमुखे प्रज्जलन्तं महाप्रभं ।

वाणाभ्यामे महतिजाः खड्गपाशिरवस्थितः । तत्र स्थितं समालक्ष्य वाविच बलिनन्दन ।

क्षोभितायो महाकायश्चित्रेण च जनाद च । ततोऽर्ककिरणकारानग्निप्रतिमाञ्ज्वरान् ।

यन्दर्षे चाग्नं वायोघानाशोविषसमानं बली । दृष्ट्वापुञ्जान् प्रदीप्तायानुपेमानलकुतान् ।

आकर्ण्यपूर्णश्चित्रेण शरानग्नान् समन्ततः । दृष्ट्वापुत्रमुक्ताको वरा वैयानरप्रभाः । ११९६

सावित्रं क्षादयामास । कैलाशमिव तोषदाः । च च्छाद्यमानः ब्रह्मैश्वर्येण बलिस्तनुना ।

पराश्रुघः सुरवरः प्रयातः । सर्वध्वजः । तं पराजित्य सावित्रं वापः परमर्धयित ।

प्रमृष्टा कर्माङ्गं घोरं गतः अकारणं प्रति । बलशायपुरमेव प्रमृष्टा मन्त्रां गदा ॥ १११० ॥
ध्रुवाय वषट् मूर्ध्नि रौद्रोच्चिषे दानवः । तस्य निर्वायितस्त्रयो रंमचित्रश्च वर्षा वै ।
गदावेगेन भीमेन भुवस्य समरे तदा । मेवास्तु वषट् सर्वे दिव्यास्त्रैर्घोरदर्शनाः ॥ ११११ ॥
प्राञ्छादयत्पणे दैत्यमादित्यमिव तोयदाः । ततः शोऽमर्षिता वायुर्धन्वा दासवचन्तमः ।
अवातरद्भ्यान्तस्माद्गदामुद्यम्य वेगवान् । शिरःसु पातयामास शत्रूणां तां गदां तदा ।
दिशः प्राश्नायत्तुल्यैस्त्रिदशान् सा महागदा । दृष्ट्वात्रनिरिवेन्द्रेण प्रहृष्टा सुमहासना ।
तस्याः सविद्युद्दोषायास्तेन जन्धेन वेजिताः । श्वद्रवन्त परिचस्ता रथेभ्यो रयिनस्तदा ।
तदुदोर्ध्वं रथानीकं सूर्याभं मेघनिखलं । देवानां शरधारामिरन्धर्वसन्मन्ततः ॥ १११२ ॥
सुरगैर्विशिखैर्भैरवैस्तदनु । शिलोमुखैः । मुहुर्मुहुर्गदातेजाः प्रत्यविष्णुस्त्रिधासुरं ।
बलकस्तु महाबाहुर्घोदितास्तु दवान्तकः । तज्जिह्वाकैश्चटुर्गो वैशानरसमग्रम् ॥
पिवन्निव शरीरं धातान् देवचापसमुत्थितान् । अभ्यद्रवत दैत्येन्द्रो महार्थं दवापर ।
अवस्युर्जन् दिशः स्रब्धः स्त्रेन वीर्येण दानवः । आदभस्त्रिदशान् दैत्यः धिन्भुवेगो मगानिव ।
अमृद्गान्तरसा देवान् श्वायुष्टं चानिवौजसा । समयस्य सहेष्वाधान वसुधा समसञ्चत ॥ १११३ ॥
आपञ्चवानिष्ठसैव ववर्षतुररिन्दमौ । शरवर्षाणि दोष्टानि मेवाविव परन्तपौ ।
वितांस्तान् विशिखान्दोष्टाश्चिच्छेद स नभस्तले । अमृत्यमाणस्तत् कर्षं भुवस्तमभिमुहुवे ।
तौ समं शरवर्षाभ्यामत्योन्यमभिजगत्तु । उत्तमामिजनौ शूरी देवदैत्यौ यमस्तूरी ।
तौ नक्षैरिव शार्ङ्गौ दन्तैरिव महाद्विपौ । रथगतिभिरन्योन्यं विमिश्रैवायत्तमतां ।
निर्मिन्दमौ च गात्राणि निखिलनौ च सायकैः । सन्धयनौ च वलिनौ प्रतदनौ रणे स्थितौ ॥ १११४ ॥
चरनौ विविधान्मार्गाक्काण्डलानि च भागशः । मुहुराजगत्तुः कुद्रावत्योन्यमभिमामिनौ ।
अविभ्यां वर्षणी दिक्षे विपुले च शरासने । निहत्याऽचलसङ्काशौ बाहुयुद्धं प्रचकतुः ।
शूङ्गेरस्त्रौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुब्रलावुभौ । बाहुभिः समसञ्चेतामायथै परिसैरिव ।
तयोरावीज्जुगाघातनिघट्ट प्रपहस्तथा । अतीव भीमं सङ्गदा वज्रपर्वतयोरिव ।
द्विपाविव विषाणयौ शृङ्गैरिव महाद्विपौ । अत्योन्यमभिसंरथ्यौ मुहुरन्तं पर्येककर्षतां ॥ १११५ ॥
ततः पराजितो देवो बलकेन तदा भुव । रथं त्यक्त्वा भयात्तस्य प्रनष्टः प्राञ्जुलो वसुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेव तु तवाधीनसहस्रं सुदारुणं । कुहूश्च नमुनेष्वेव धरस्य च महात्मनः ।
संरथ्यौ च महाबाहू महेश्वासातरिन्दमौ । परस्परमुदीक्षतां दहन्ताविव लोचनौ ।
विस्मयार्थं च महत्पापं चेमष्टं दुरासदं । संरम्भात् स वसुमेधस्त्रका प्राणान्युधत्त ।
स सायकमपैर्जोषैर्धरो द्वैत्यरथं प्रति । भानुमङ्गिः शिलाघातैर्मौने । प्राञ्छादयत् प्रभो । १११६ ॥
ततः प्रहस्य नमुचिपंरथस्तु शिलाश्रितान् । अमृज्ज्वायकान्दीप्तान् भीमवेगान्दुरासदान् ।

महातेजा महाबाहुमहावीरो महारथः । विद्याधातिरयो दैत्यो नमभिर्निजितैः शरी ।

स तो नैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतन्निभः । शम्भुधावत संकुटो नमुचि वसुधत्तम ।

तमापतन्तं वेगेन नमुचीरभसाद्रथे । दैत्य प्रत्यशरदेवं मत्तो मत्तमिव दिपं ।

ततः प्राधापयच्छतुं भेरीमतनिनादितं । विबोध्य तद्वज्र ह्योदुहृताथं वसप्रभं ।

अयानृत्यसवणंश्च हसवर्णः स वाजिनिभः । मिययन् समरे दैत्या वसुं प्राच्यादयश्चरैः ।

समाक्षिष्टो तयाऽन्योन्यं वसुदानवयोरथौ । वृष्टा प्राकृत्यतः मुकुलितशानां महदहः ।

क्रोधसरम्भरक्षाधौ प्रेषमाधौ परस्पर । गज्यन्ताविव शार्ङ्गौ प्रभिक्षाविव वारधौ ।

यमराक्षोपमं रौद्रमाधोदायोधन तयो । नराश्वरप्रवन्धां मत्तवारसंमुञ्च ।

समाजमिव तं वृष्टा प्रेषमाणा महारथाः । आक्रमन्तो जवं ताम्बा बोधास्त्रो गण्य स्थिताः ।

तयोः प्रैकत समरं सन्निकृष्ट महाक्षयोः । चिह्नगन्धर्वभुनयो देवदानवयोश्चरः ।

तौ च्छाद्यन्तावन्योन्यं समरे निजितैः शरी । शरणाकाशत ज्योतः चकटश्च महावज्रो ।

तावन्त्योन्यं जिघांसन्तौ शरीकोच्छेच्छंश्चरथौ । प्रेषणीयतरावांश्चो दृष्टिमन्ताविवानुदैः ।

ध्रुवर्षविक्रतान् वाष्पाण् प्रमुञ्चन्तावतिन्दनौ । भास्करारामं तदाकाशमुक्ताभिरिव चक्रे ।

तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोश्चरः । पंक्त्यः शरदि मत्तायां शरवानामिवामरे ।

चिदशमगजानां हि शरीरैर्गतजीवितैः । चक्रेण संवृता भूमिर्बैधिरिव नभःक्षलः ।

ततः सुधार ज्वलित सूर्यमण्डलधन्निभं । धराय वषट्ते जुक्तं चक नमुचिना रथे ।

पतता तेन चक्रेण धराश्च खन्दनोत्तमः । शम्भुश्च बाधुधः शयो दम्भोऽर्कः करिषमभः ।

स त्यक्त्वा त्रं रथं देव प्रदीप्तं चकतेजसा । भयात्तस्यासुरैर्द्रस्य गतं ख वसुधत्तम ।

पराजित्यासुरो देवं नमुचिर्बलगन्धितः । प्रधातः स्तेनैस्तेन भूय सुरधमू प्रति ।

अथ लष्टा मयस्यैव देवदैत्यौ सुविभ्रुतौ । प्रवरौ विश्वकर्माधौ मायाशतविशारदौ ।

तयोः प्राणहरदासीन् सप्रहारो महाक्रान्तौ । अन्योन्यस्त्रक्षिप्तोऽस्त्राश्च चिरायमस्ति दास्ये ।

लष्टा तु निजितैर्वायुदैर्द्वैत्य तं बलमन्धितः । पराक्रान्त पराक्रम्य विव्याध नक्षत्रिः शरीः ।

मयसु प्रतिविव्याध लष्टारं निजितैः शरी । महावीरैः प्रसन्नायै शान्तकुशविभूषितैः ।

ननाद दितिजघ्रेष्ठं हला लष्टा शरीर्ध्वं । संकुटो दैत्यसैन्यस्य विचित्रजिवि जीवितः ।

शक्तिं कलकवैदूर्यचित्रदण्डा महाप्रभौ । देवो मृषीला समरे दैत्येन्द्रे प्रत्यवाञ्छतः ।

भीमा सल्यधरी लष्टा पुरन्दर दवाशनि । ता लघुर्भुजनिष्ठाकामर्कवैश्वानरप्रभा ।

मयस्त्रिच्छेद तोष्णयोः शीघ्रं सप्तभिराद्रुगैः । ततः चिषजिवि प्राणांस्तुष्टः कोपात्सहामुर ।

प्रेषयामास शरस्य शरान् वह्निषवाधस्य । चिच्छेद वाष्पांस्तुष्टा तान् ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।

दैत्यस्य सुमहावीरैः सुवर्णविकृतैः शरी । तौ दृष्टाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाहिताम्बदः ।

शार्ङ्गलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावमिप्रप्रतः । अन्योन्यं प्रतिविध्वन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।

अन्येन्यमभिवोचेतां कुट्टावाग्नीविकावि । मन्त्रांगत्राविकावाद्य विवाकायेः परस्परं ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्येन्यमभिजघ्नतुः । ततः सुविपुला दीप्तां मयो रक्ताङ्गदां गदां ।
 लहरि प्राक्षिपेत् कुट्टुः कर्णप्राक्हरां रणे । तदा जघानातिरवस्तुष्टुस्तमवाजिनः ।
 गदया दानवः कुट्टो वज्रेणैव हवाचकान् । श्व कट्टो महादत्तौ, चुराभ्यां तस्य संयुगे ।
 पुनर्दाभ्यां शराभ्यान् निमिताभ्यां महारणे । ध्वं तदुरयं चिन्तां सूतं प्रेष यमस्यं ।
 महाकायान्महावेगान् सदृशान् गदवाऽहनत् । कुट्टा लष्टा तु समरे ध्वं सूतञ्च पातिनं ।
 हतायस्ततस्तृतीयं रथं भूनां व्यवस्थितः । विस्वारथं मुमहवाचं युद्धाय कृतनिययः ।
 हतायस्तते विरयं कृत्वा रिपुमवस्थितः । जघात्रिया वेद्यमानो दीप्यमान हवानक्षः ।
 मयः कालान्तकमप्युत्थापयारिदृशत । निर्हन्त्येवमैन्यानि दावाग्निरिव काननं ।
 लघुः सोऽधिपतायुधो नाराचोऽस्त्रिभुजैः । चतुर्दश ब्रिहदाधैतान् वायकान् विविधाकृतीन् ।
 ते पयुषस्त देवस्य प्रोक्षितं रक्तामूषकाः । आग्नीविषा इव कुट्टा भुञ्जताः कालचोदिताः ।
 ते तु चित्तं समासाद्य शोभन्ते स्माक्षगुणिताः । अर्द्धप्रविष्टाः शरैश्च विवालीव महारगाः ।
 तं प्रत्यक्ष्यन्त्यष्टा तु आम्नदन्निर्भूषितेः । चतुर्दशभिरत्युपैर्नाराचैर्भदारयन् ।
 ते तस्य दैत्यस्य भुञ्जस्यं निर्भिद्य पविषः । विहार्यं प्राविशन् भूमिं भुञ्जता इव वेणिताः ।
 ते व्यकाञ्चन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुध्वरा । शस्त्रं मञ्जुलमादित्यं प्रविशन्त हवाञ्जवः ।
 मयस्य विभिरत्युपैस्तद्वारान् पुनर्चिभिः । अर्धमाश्व दैत्येन्द्रो ज्वलितेः शोचिताग्रनीः ।
 लष्टाऽय मयनिर्भुजे, जायकैरर्दिता भ्रमं । जघायाद्दधमुत्सृज्य शोभयाऽभिसमन्वितः ।
 ते तत्र हतस्ततांश्च भुञ्जन्मिव निविधं । लष्टारं विरयं कृत्वा मुदितः स तु दानवः ।
 विस्वारयन् सुवचिरं चापं रक्ताङ्गदं दृढं । रणे दानवैर्येन्द्रोऽत्र ज्वलितश्च जतावनः ।
 पुत्रोऽमा तु बलदायी दृष्टो दानववत्तमः । रणे येताययुक्तेन रयेन प्रत्यदृशत ।
 ततो वै यमभूताभ्यां शरीरान्तरचारिणा । बलिना कालकलेन मयायुधेन दायुषा ।
 पुत्रोऽयस्य पवनः कुमा ज्वातस्तनिलेन । मारुत्यत घघा मत्तो मयः प्रतिगमन्तं ।
 दैत्यपापयुगेन्याये, प्राच्यादन्त दिशो दध । रश्मिगणैरिवाकंठं विततं धाम्नीं जगत् ।
 ॥ च तापनयनः कुट्टुः श्वश्विन महारणः । वभौ दैत्यशरैर्नारैश्चिराग्निश्च आल्हरः ।
 दैत्यपःपभुञ्ज, कुट्टाः शरा वधिषशाश्वतः । रक्षगृह्णा व्यकाञ्चन्त घंघाः श्वोऽकृता इव ।
 चापध्वजपताकाभ्यश्च शरीरामुषादुपात् । प्रपतन्ताः स्य दृग्गते दैत्यकायवतः शराः ।
 एवं स्त्री ह्यष्टान् पथराश्च कृत्वा निव प्रायकः । कुशं विहतां विषाकृन्तोऽपि दितिः । शरान् ।
 तमलकानि वृक्षमापतन्तं च मारुतः । व्यक्तां दावानतिहृष्टा विषाध नर्तनः शरैः ।
 तस्य देगमये वाप्ये कुट्टा वायुः कणातमः । उषां जंभ्याश्च व्यधमसायकवशान् ।
 ततो विषमं वधशान् वरमाप्तानि मारुतः । निषाध देयं विजय्या विजिजेत शरैर्भ्यः ।

११११

१११११

११११

१११११

१११११

१११११

सद्वृणानां प्रवरा दय दिव्या महीजषः । साधु बाध्विति वेगेन सिद्धानां प्रचक्रिरे ।

तस्मिन् समुत्थिते शब्दे तुमुले चोमहर्षणे । अभधावन्त दितिभिः पौलोमाः क्रोधमूर्च्छिताः ।

ततः प्रच्छादयामासुः पवनं भरदृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः प्रादुषोव वलाचकाः ।

ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः । प्रजासंहरणे घोराः सोमं सप्तपदा इव ।

ततो दक्षिणमधोऽन्धे नानारत्नविभूषितं । करं करिकराकारमुद्यच्च युधि मासतः ।

तेषां मूर्ध्नि दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् । निहता वायुवेगेन तेन सप्त महारथाः ।

त्यक्त्वा प्राणान् पुलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः । तस्यापि तमवहाय्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।

अर्धद्विष्य शरैः पांशान् ज्वलितान् वै पुलोमतः । तेषां विदार्य तेषां विदार्य दानवानां महात्मनां ।

शोषितक्लिन्नमुकुटा गैरिकाक्ता दवाग्रयः । ते च्छिन्नमर्णास्त्रिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः ।

मातङ्गयूयपा दग्धाः पुष्पिता इव पादपाः । तेषां विदारितैर्दंष्ट्रैर्दानवानां महात्मनां ।

ततः प्रावर्तत नदी रौद्ररूपा भयावहा । प्रचञ्चलो रणे रक्तं भीरुणा भयवर्द्धनी ।

देवदेत्यगजाश्चानां दधिरौघपरिभुता । रणभूमिरभूद्राद्रा तत्र तत्र बहस्रजः ।

संघता गतसैन्य यथराचबलेचरैः । बानुवज्रपताकैश्च पातितैश्च ध्वजैरथैः ।

शौण्ठिकैश्च नागैर्धण्डाभिः कुम्भिविभूतैः । सुवर्णपुद्गैर्ज्वलितैर्नारापैस्त्रिभुजैः ।

देवदानवनिर्मुक्तैः सविषैश्चरैरिव । प्राथमतो रभसैश्च शक्तिजङ्गपरवधैः ।

सुवर्णकिणतैश्च पौगंडामुषलपट्टिभैः । कनकाज्ज्वलैश्च यूरैश्च कुटैः कुण्डलैः शङ्खैः ।

तनुभैः घतलैश्च शरैर्निष्क्रैश्च शोभनैः । इतश्च दितिर्नेभिर्भैः ब्रह्मसन्दनवर्जितैः ।

पातितैरपविष्टैश्च प्रभवो घोरैश्च शरैः । निपातितध्वजैश्चो हतवाजिरथविपैः ।

विमर्द्दा देवदेत्यानां सदृशः कर्मणा बभौ । अथ देवसहस्रेण पौलोमेन महारथः ।

संघतः पवनः श्रीमान् गदामुषलपाणिनः । तेजसु ब्रतबाह्व्याः पवनं दानवोत्तमाः ।

तैर्ध्वमानश्च बभौ तोषार्हित इव दिपः । हलाऽष्टौ तत्र दैत्यानां व्रतानि पवनः प्रभुः ।

क्त्वा मार्गं महाबाहुः प्रयातः स महारथः । अद्यापि च सुविलोषेः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।

माया वायुपयो नाम विद्धाः पश्यन्ति तं यदा ।

॥ त्रैश्वर्याय उवाच ॥ हयग्रीवस्तु दितिजः पूष्णमावाद्य वीर्यवान् । ननादः सुमहानादं शिंशुसुमहाबलः ।

विस्फार्य सुमहाबाणं हेमजास्रविभूषितं । पूषणं दितिजोऽपश्यत् क्रुद्धो घोरोऽचक्षुषः ।

भुजाभ्यामाददानश्च सन्दधानश्च शरकान् । मुञ्चतः कथंते वाऽपि ददृशे तत्र शान्तरे ।

अग्निचक्रोपमं दोशं मण्डलीकृतकार्मुकं । तत्रासीद्दानवेन्द्रश्च सत्यदक्षिणमखतः ।

रक्षामुह्यैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः जितैः शरैः । प्राक्कायन्त मिलापैर्तैर्दिग्भ्यः सूर्यश्च च प्रभाः ।

ततः काश्चनपुङ्गवाः शराणां नतपर्वण्योः । नभश्चराणां नभसि दृश्यन्ते बहवो प्रजाः ।

गिरिप्रद्वजनिभाश्चापाम्रभवन्तः शरोत्तमाः । श्रेणीकृताः प्रकाजन्ते यान्तः क्षीया दवान्मरे ।

गाङ्गपान् शिलाघातान् कान्तस्तरविभूषितान् । प्रसन्नापानाहावेगाद्युमोच दितिः शरान् ।

ततश्चापलोद्भूताः शतकुम्भविभूषिताः । देहे स्मरकोर्यन्त पूषः सुनिशिताः शराः ।

ते योषि रक्ताविहताः संप्रकाशन्त सन्धेः । खद्योता इव घर्षन्ति खे चरन्त बहस्रम् ।

शिलाघाताः प्रसन्नायाः पूषं विवधुः शराः । दैत्य प्रकादयामास पूषं शरट्टहिभिः ।

१११०

पर्वतं कारिभाराभिन्नादवन्निव तोषदः । ततस्तूष्णो देवस्य बलवोर्ध्वपराक्रमं ।

व्यवसायञ्च सञ्च स दृष्टस्त्रिदशान्कुतं । तां समुद्रादिवोद्भूतां शरट्टहिं समुत्थितां ।

नाविन्तयत्तदा पूषा दैत्यज्ञात्पुत्रवद्रुषा । हेमदृष्टं महानादं पूषा आचोन्नहद्वनूः ।

विहृष्टं मण्डलोभूतं प्रकाशधमिवापटं । ततः शराः प्रादुरासन् पूरवन्त दाम्भरं ।

सुवर्षेपुङ्गवाः पूषस्ते प्रभवन्त शरावनात् । मावेव रक्तागुह्मणो वितता कौञ्चि पविषां ।

११११

प्रादुरासीन्नावाधारा दृष्टतो पूषाकुम्भकान् । ततो योषि विमुक्तानि शरजास्रानि सन्धेः ।

आहतानि व्यग्रोत्थन्त शरैः सन्नतपर्वभिः । ततः कनकपुङ्गवानां शराणां कङ्कवासवां ।

पततां पात्यमानानां खनासीत् संदृढं शरैः । पूषा लम्कादयदायैर्ययोर्वं शिलाभितैः ।

नामाद्वैरकंसदृष्टिर्वैरैर्मपरिष्कृतैः । ततो व्यसज्जदुयासि शरवर्षाणि दातव ।

अमर्षा बलयान् कङ्का दिधत्तन्निष पावकः । पूषस्त्वानौ ध्वजश्चैव पताकां धनुरेव च ।

१११२

रथोन् योद्धासि सायानां द्युयोधौ रथेऽङ्गिनन् । अथास्थायान् पुनर्भिला चतुर्भिः साधकोत्तमैः ।

शारथिं सुमहातेजा रथोपस्थादपातयत् । कृतस्य विरथः पूषा द्युयोधेव सयुगे ।

समकम्पत भीतोऽपौ धिन्मेरित्व महोर्ध्वयः । गतः प्रकरयाभ्यासं मुक्तैः खल्युमुखादिव ।

तथाङ्गुलिमिदं भूषो युद्धमासीन् मुदावर्षं । कृतप्रतिकृतं चोरं शम्बरस्य भगव्यं च ।

सप्तकिष्कपरोषाहं बाढशरजिक्काकुम्भं । वाचवाग्निनिर्घोषं दृढस्य भारसाधनं ।

१११३

कर्षयथाचदृष्टान् व्यसज्जत् सायकान् बहून् । क्रोधाधरं शम्बरं शम्बरः सन्धेयामवित् ।

तेन विषास्यमानानि देवसैन्यानि सन्धेः । समकम्पन्त भीतानि धिन्मेरित्व महोर्ध्वयः ।

तमापतन्त संप्रेक्ष्य विहृषासं विभीषणं । भगः प्रसुरमापौष्टस्तरमापौ न्यवारयत् ।

ततो भगो महेश्वाधो दिव्यं विस्कारयन्मनुः । अवाकिरद्दिशः सर्वा व्यविबेरेण नादयन् ।

तमभ्ययोद्भूगो दैव्यं तर्पणमखन्तमन्त्रिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गा त्वं प्रतिदृशो वयरा ।

१११४

तौ प्रमृष्ट कृदावैगो धनुषौ भारसाधने । प्रकादयेतामन्यान् तत्समापौ महेषुभिः ।

तयोः सत्तमुलं युद्धमासीद्वैरं महारथे । भगशम्बरयोर्भिममप्रमेयं महातनोः ।

अथ पूर्णायतोत्कृष्टः शरैः सन्नतपर्वभिः । यदारयेतामन्यान् काष्ठे निर्भिद्य श्रमणौ ।

तौ तु विचतश्चाङ्गौ क्रोशन्तौषपरिमुतौ । शरैश्चमापौ रथिनातुभौ परमदुर्भेदौ ।

तत्समापौ प्रिनेर्ध्वैर्न वीजितुमशक्नुतां । ततो विषाध समरे त्वरमाणाऽसुरो भगं ।

१११५

भाराधः क्रोधातोषाचः काचान्कपमोपसः । अहतानिव चाकाशे पोथवानो महोरगान् ।

नाराचा न्यपतन्द्रेष्टे त्वयै शम्बरचोदिता । अप्राप्तानन्तरीचे तान् भगवत्किन्दू पवित्रिभिः ।
 ज्वलितान् सुमहावेगान् दिवाकरसमप्रभान् । ततो मम चतुः पक्षा विधाधामुत्पन्नम् ।
 धायकानां सतोऽङ्गानां सुमुखानां सुवेगिनां । तयोस्तु सुचिरं कालं युद्धं सममिवामवत् ।
 शम्बरस्तु च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽन्तर । दोषो विविपतस्थापं रथ विष्टम् तिष्ठत ।
 शूयते धनुष शब्दे विस्फुल्वितमिवाशने । सुभगस्तु हयान् हलां च्छित्त्वा च ध्वजमाहवे ।
 अभयवर्णश्चरैर्देवैः पञ्चन्य इव दृष्टिमान् । न तस्यापीदृग्निर्भक्ष गात्रे ह्यङ्गुलमन्तर ।
 भगादित्यस्तु देवस्तु शम्बरं शास्त्रयोधिना । दैत्यस्तु चाङ्गुतं दित्यमस्तेषास्त्वमवारयत् ।
 मायायुद्धेन मायावो शम्बरस्तु महाबल । अवलम्बयद्भग दत्तो मायाभिर्लोकवेन च ।
 सहस्रमायो युतिमान्देववेगानिहृदय । शम्बरोऽदृश्यत पुनः सञ्ज्वल्य त्रतथा ध्रुवैः ।
 पतितोऽदृश्यत पुनर्यसुर्भूमौ महाबल । अथ स दृश्यते भूय त्रतथा भैलसज्जिम् ।
 दिशामग्रेभ्रमाच्छो दृश्यते च पुनर्वली । प्रदिशमात्रस्य पुनर्भूता भवति श्रेलङ्कतः ।
 महामेघनिभ श्रीमालिख्यगूर्द्धस्योऽभवत् । पुनः कला विरूपाणि चोराणि विकृतानि वै ।
 सर्वो भीषयते वेनां देवानां भीमदहर्जन । ते भीता प्रपञ्चयन्ते सर्वं दृष्ट्वा कृपा दृष्ट्वा ।
 ततश्चान्ये नव देवैः कलां शोऽन्तरं पुनः । गच्छत्युद्धं गतिं चोरो दिशः शब्देन पुरयन् ।
 नभस्तलगतस्थापि वर्धते वासवो यथा । सन्नर्तकान्मुद्रप्रस्थं पुरयन् श्रुतिवीरिभिरा ।
 सर्वसंकोऽनलश्चैव भूमा भीमपराक्रम । शतावर्तं त्रतशिवो ददाह च पुनः सूरान् ।
 मुहूर्ताच्च महाशैलं त्रतवर्षां शतोदर । अदृश्यत दिवं स्वप्नन् कैलाश इव पर्वतः ।
 धान्यादित्यास्तु बाध्यास्तु याति विन्धे च देवता । क्षिपन्स्वप्ताणि दिव्यानि तान्स्वयो पश्येऽसुराः ।
 युध्मानस्तु वमरं धरयः श्रोऽसुरोत्तम । गन्धर्व्यनगराकारस्तु चैवान्तरधोयत ।
 त भीता समुदैक्षन् चिदश्रम भीमविक्रमे । सहस्रमायं वमरं शम्बरं चित्रधाधिपम् ।
 भगोऽपि भयसपत्नो दानवेन्द्रस्तु सुयुगे । रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्र वरण गतः ।
 पराजित्य तु त देव दानवेन्द्रं त्रतापवान् । गतो यच्च महातेजा शतवेदा सहास्रप्रभः ।
 च वरिष्ठं वाग्मिहृद्यमि कुङ्क्षे त्रतर्जयतासकृत् । भवान्येव हि ते खलुरित्युक्ताऽनन्दे च च-प- ।
 रतस्त्रिधनन्तरं चैव ब्राह्मणेन्द्रो महाबलः । जघान वोम शोतास्तो दानवानां चमूरपे ।
 कैलासशिखराकारो युतिमङ्गिर्धेष्टतः । अवधोद्गन्वान्द्रो दण्डपाणिरिवान्तक ।
 पोथययवदन्तानि वाजिरन्तानि वै प्रभु । दैत्येषु यत्परच्छोमान् युगान्ते कालवहली ।
 स कर्षयवदन्तानि ऊर्ध्वमेव चन्द्रमा । ददाह दानवान् सर्वान् दानाशिरिव चोदित ।
 मृद्वयथेयो रथियो गज्यो गजयोधिना । बादिनास्तु शृष्टेभ्यो भूमौ चैव वदातिव ।
 हिमेन यधमतः सर्वान् वायुर्हन्तानि वीजया । चन्द्रमा सुमहातेजा दानवानां महाशम्भुः ।
 तदाऽस्त्रमभवत्तस्य मदिग्यं त्रुचोऽपि । पिनाकमिव वरुण कुहूस्तुभिन्नतः पश्यन् ।

११५२

११५३

११५४

११५५

११५६

११५७

राध्यस्य वापाभिहतसोत्रार्दित इव द्विपः । विरोचनं प्रज्ज्वाल क्रीडेनाग्निरिवाध्वरे ।

स काश्चैरुविनिर्मुक्तैर्बिभ्रन्दानवसत्तमः । विव्यक्षेन विभेदाजो दोषैः सप्तभिराशुभैः ।

योगतिविद्धो ब्रह्मवता दानवेन पुरोत्तमः । मूर्ध्नामभिजगामाशु ध्वजपाशयत्तदा ।

ततः स पुनराश्रयसाध्यो युद्धे मनो दधे । विस्मयं मुमहचापं दैत्यमध्ये व्यवस्थितः ।

निरोधनञ्च वसुवानभ्ययुध्यत सर्वशः । शोभयन् सुरसैन्यानि समन्ताब्जिधितैः श्वरैः ।

ततश्चासुरेन्द्रस्य युध्यमानस्य संयुगे । श्रूयते तुमुलः शब्दो जीमूतस्येव गर्जनतः ।

स जगत्सं महाधोरो विनिघ्नन्देववाहिनीं । षष्ठमेवोऽष्टमश्चोऽपि सविद्यतस्तनयिद्रुमान् ।

दिशे। विद्रावयामास शरवर्षेण दानवः। सर्वसैन्यानि देवानामुद्यतास्त्रो महाहवे।

ते प्राह्मण्यं विनस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा । सादिनश्चाश्वरुहेभ्यो भूमौ चापि पदातयः ।

श्रुत्वा कार्मुकनिर्घोषं विस्फुरितनिवाग्गनेः । सर्व्वेनैव्यामि भीतानि व्यवाचोपमा संयुगे ।

विरोचनभयवृक्षा रथेभ्यो रथिनस्तदा । पदातोनां ययुः संचा यच देवः प्रप्रोपतिः ।

विभक्तेनैव साध्यस्य सर्वतः सुमहात्मनः । पादरत्नसहस्राणि निजघान चतुर्ह्रत् । '

असहन्देषु नागेषु रथानोक्तेषु वा विभुः । पदातीनाञ्च संघेषु विनिघ्नन् प्रत्यङ्मुख्यते ८

वितत्य ध्येनवत् पयोः सर्वतः स वरुणिर्गो । भित्वा भित्वा महाबाहुः शिरास्त्राज्जावद्व्रजत ॥

सादिनश्च पदाताश्च इत्येषास्तथा रथाः । विष्वक्क्षेत्रेण बहिता विराचनमभिद्रवन् ।

तस्यैव चर्यागदाप्रक्रियारिध्यास्तान्तरैः । तन्मवानुप्रधावन्, सिन्हाद विनादिर

अथ साक्षात् समुद्यम्य जवमास्थाय दानवः । चकत्त रायनामाजो विरागश्च धनूय च ।

रघुनागाश्चतुन्दपु बलवानारमह्मः । विराचिनखरन् मागात् प्रकारागकावभाति ।

बो नमुप्रानमाविहमाभुन प्रभुन भुन । यस्यान समुदायस्य दृष्टयामास्य दानवः ।

किञ्चपुनः कृत्यादीनां नृणां च सुखादयः । त्रिदशः सुखादयश्चिन्ता नृणां सुखादयः ।

निपेतइत्यांसांकासाविशया इवध्वनः । विविधानामहासाया महामाजसिंभि ॥

प्रतोपमाह्वरन्नामान्शांस्त्वमृष्यविवृतान् । चकत्तं रयिनामाज्ञौ मित्रंषि च धनंषि च ।

आप्तव्य रयिनः कांक्षित परासृज्य भवानसः । सुतांसिभ्येदं खड्गेन ध्वजानपि च दातुं ।

मङ्गल्यततो दिधु धावतस यणस्त्रिभ. । मागौसं चरतस्त्रिचान् व्यस्ययन्त ततोऽसुराः ।

निजघान पदा कांसिदासिष्यान्यामपोयवत्। अत्रेनायास विच्छेद नादेनान्यामभे

जरुलभस्यहीताय प्रपतन्वपरे भुवि । अपरे सैनमालोक्य भयात् प्राणानवाहयन् ।

तस्मिंश्च वत्तमात्रे वै युद्धे महति दादवे । रथोपवाजिनामानां सुराणाञ्च महाधैर्ये ।

कृत्रभ्यो रितिभेदेऽप्यंशमादित्यमाहवे। योषध्यामाह समरेहपः प्रतिवृत्तं यथा

मयानाचलधंकाशो मयनारणविक्रमः । क्षुराद्विनिमित्तोद्योः प्ररंभप्रभिराश्रये ।

देवसेनासदृशाणि सुरयानि महासुते । तस्य वाचस्पत्यं प्राप्य नाभ्यवर्त्तन्त सर्वशः ।
 प्रणेतुः सर्वभूतानि बभूवुश्चिरात् दिशः । देवानामभ्ययत्नव प्रत्यदृश्यन् दाहकः ।
 अंशस्त दानवैरेष्य जघातोत्तमविक्रमः । अनोक्तं दशग्राहकं कुञ्जराणां तरुखिनां ।
 आपतन्तं गजानोक्तं कुञ्जभैः वीक्ष्य दानवः । गदापाणिरवारोह्य योपप्लादरिन्दमः ।
 अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रत्यक्ष मर्त्तवीं गदां । अभ्यद्रवद्गजानोक्तं व्यादितास्य दानानुक्तः ।
 स गजान् गदया निघ्नन् व्यचरत् समरे बली । कुञ्जभो दानवक्षेत्रे दण्डपाणिरिवानुकः ।
 विद्योर्षदन्तांश्च बहून् भिन्नकुम्भास्य शरसान् । अकरोद्दामवज्रेण उद्दिष्ट्योद्दिष्ट्य तान् बली ।
 विद्योर्षदन्तां बहवो भिन्नकुम्भासयाऽपरे । कुञ्जभेनार्दिता नागा व्यद्रवन् दिशो दम् ।
 कुञ्जभश्च त्र येऽमाख्या दानवा घोरदंशनाः । नाराचैर्विमलैस्त्रैस्त्रैश्चैव भयन्न गजयोधिनः ।
 सुरैः कुप्रेभैश्च दानैश्चालिचैस्तथा । विच्छेद योत्तमाङ्गानि कुञ्जभो दामवोज्जमः ।
 शिरोभिः प्रपतद्भिज्ज गगनं समपूर्व्यत । अस्मदृष्टिरिवामानि बाहूभिश्च सदाकुम्भैः ।
 क्लृप्तसमाङ्गाः क्लृप्तेषु गजानां गजयोधिनः । अदृश्यन्त महाराज ताला विप्रिरो यथा ।
 आपतन्तं महानुभमं दद्यात्सुरवन्तमः । विद्याधकेषुणा कुड्मसतः स विमुखोऽभवत् ।
 विगाह्यैव गजानोक्तं कुञ्जभो दानवोत्तमः । विनिघ्नन् प्रवरान् सैन्यान् गदया गदिनामरः ।
 एकप्रहाराभिहतान् कुञ्जभेन महागजान् । अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् ।
 कुञ्जभश्च स मर्गेषु विद्योर्षोऽसौ महागजाः । बज्राहता इवेष्टेण विद्योर्षो इव पर्वताः ।
 अमन्यन्त सुरास्ताञ्च मूर्त्तिमन्तमिवानुक्तं । गन्धादेव व्यशोर्थेन सिंहस्थितेन रुगाः ।
 स शायसीं गादां विहङ्गुचितां जगज्जालितैः । व्यादितास्यो गदन् कुड्मे रोद्रं रूपमधारयत् ।
 यथा हि भगवान् कुड्मः प्रजानां संवये पुरा । प्रकीडमानो गदया रथमध्ये महासुरः ।
 गोपास इव दृष्टेन कालयत् स महागजान् । कुड्मं कालनिवाकायै देष्टुमन्यन् दानवं ।
 अपश्यन्त सुराः सर्वे कुञ्जभं भीमविक्रमं । हतारोहास्तु तन्नाम्ने प्रभिक्षा वारणोत्तमाः ।
 गदया हन्यमानाश्च वायैश्च भृशविजृताः । असहन्तः कुञ्जभश्च गदावेगं महाहवे ।
 स्त्रान्यन्योक्तानि स्रुन्तः प्राद्रवन्त महागजाः । महावात इवाश्वाणि विधम्य गदया गजान् ।
 अतिष्ठत् समरे देव्यः कालः संवत्सरे यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु, हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे सप्ततारिषदधिकदिशतोऽध्यायः ॥२४७॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ ततः शर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शोभन्त । अभ्यद्रवन्त दितिनाम्नदतो भैरवाववान् ।

११११०

तं वंशोधमपर्वन्तं देवानां सुदुरासदं । रथनागायकलिजं बह्वदुन्दुभिनादितं ।

आपतन्तं मुदुम्भारं रथस्य सर्वतो हतं । दैत्यपागुरस्रबोध्यं समुद्रमिव पर्वणि ।

तदाश्चर्यमपर्वन्तमभद्रदूषमिवाहुतं । रथनागायकलिजं समुदोर्षं महाबलं ।

आवाय्यं तरया शनैः कुञ्जभो रक्षिणामरः । अतिष्ठत् समरे देवो गिरिवत्तरिवाचलः ।

अनोकानि कुजभस्तु गदया संन्यवारयत् । अनोकिनी कुजक्षेत्रे वारिताऽभून्निवसमाः ।

११११

तस्मिंस्तथावर्तमाने संप्रहारे युदादौ । तेषाम्नु संप्रहारे वै वर्तमाने महाक्षमाः ।

असिले सा हरिश्च वज्रतुल्यै परस्परं । अशिलो मा तु बलवान् संकुटो दानवाधिपः ।

देवधैर्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः । तमांश्चक्रे दवापोहत्य सुरधैर्यानि संयुगे ।

सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्य रथोत्तमः । प्ररैर्नैव दवावर्षत् देवानोके प्रतापवान् ।

शरोधैर्यस्मिद्धौतैः प्रतपन् घोरादग्नेः । रौद्रेः क्रूरो दुराधर्षो दुर्माय्यो ध्वजिनीमुखे ।

१११२

युध्यते हरिणा सार्द्धं पथमान इव प्रभुः । ज्योतिषपदोऽनोऽस्य महामानो महागजान् ।

सुराणामुत्तमाङ्गानि प्राश्नितान् समहावसः । पथमानः स धैर्यानि मरदङ्घ्रः प्रतापवान् ।

अधिजिह्वो दुराधर्षोऽपथ्यान्तानोऽपुनः । परस्वधधरः श्रीमान् मृदङ्गापूरितध्वनिः ।

अतिष्ठद्धानवस्थाप, संयुगे व्याघ्रवद्वली । मौर्वीधोऽपथ्यान्तानोऽपुनः पृथक्पृथक्ता महात्मान् ।

धनुर्विद्युद्गुणटीयो महामेष दवापदः । बलौघघामरो घोरो बाहुघातो दुरावदः ।

१११३

कार्मुकीर्षितरङ्गाघो वाघावर्षमहावृद्धः । गदाधिमकरो रौद्रेऽप्यवसः त्रिषधोद्धतः ।

नाराचमोनः समहान् गर्भितातकुष्ठोऽपवान् । यथान् गजान् पदार्तांश्च रथांश्च तरवैश्च वृद्धम् ।

न्यमज्जयत संधामे परवोरान्महारथान् । अस्त्रावधस्य देवोऽप्यन्त दारुणो दानवेश्वरः ।

प्रार्महत युधि श्रीमान्दैत्यैर्मेढो महाबलः । अपरंशस्त्रिदश, सर्वं शूराभ्युत्थनदम्भम् ।

वज्रं तप युध्यन्तं जलन्ममिव पावकं । मध्यन्दिनगतं सूर्यं तपन्ममिव तेजसा ।

१११४

न प्रोक्तुः सर्वधैर्यानि दानवं प्रसमीक्षितुं । यथा प्रह्वो चर्मातो दधेत्स्व संततप्रभः ।

तथा सुरभरान्दैत्या दहति सा स्ततेजसा । देवानां दानवानांश्च सर्वं नर्हति दारुणं ।

विमलमभवत्सर्वमाकुलश्च समन्ततः । ततः शूरा बलोदया दस्युश्चरयधूमताः ।

आर्या बुद्धिं समास्थाप न त्र्यम्बानि महाहवः । तदुत्पिच्छलं युद्धमभवत्त्रैलोक्यवर्षम् ।

देवदानवयोधैर्बहिरस्तावकैर्दमः । न द्विज, संप्रजानन्ति भयघातनिषेधिताः ।

१११५

अस्त्रघातांश्च विविधान्दानवानां महारथोऽश्वान्ये मूढचित्तानि निजमुखाकुलीकृताः ।

स्त्रान् पराश्राभ्यगानां विमुक्ताः प्रत्यतेजसा । शिरोरहेषु संयुक्ता क्षत्रिजैश्चूरस्य संयुगे ।

शूररन्ध्रान्ति मूर्धनं चन्द्रीष्टपुटानन । बाहुभिर्गुह्यिभिश्चैव वज्रबलैः, सुदारुणैः ।

प्रचरन्ति रणे वीरा न्यस्तब्रह्माः परस्परं । योधप्राणहरे रौद्रेऽखगदारविघटने ।

सकुले तुमुले युद्धे वर्तमाने भवावहे । हयो हयं गजोऽनामं वीरो वीरं महाहवे ।

१११६

अभिदुद्राव वेगेन न्यहनचैवमन्त्रिकात् । असुरास्य सुराश्चैव विक्रमात्का महारथाः ।

उत्तुगन्तो रणे प्रथान्निजप्रतिरतेरतः । मूढक्रेष्ठा विक्रवा विरयान्क्षत्रकाक्षकाः ।

हस्ते, पादैर्युध्यन्त दानवास्त्रिदशैः सह । हरिश्च निजितं भक्षं प्रेषयामास संयुगे ।

स तस्य धनुषः कोटिं क्षिप्य भूमावपातयत् । पुनरापि पृथक्त्वानां भ्रतानि नतपर्वणाः ।

प्राहिणोत्सहसा तस्य दानवेन्द्रस्य संवुगे । तस्य देहे विमुक्तास्ते मावतेन समीरिताः ।
 मग्राङ्गकाया विबभुः पश्या द्रव पर्वते । स तैर्निपातितैर्गणैः चरद्भिस्त्रिप्रगव्यम् ।
 बभौ दैत्यो महाबाहुर्गोह्रांतुमिवोत्सृजन् । ततोऽसिधोमा संकुडः प्रग्लान्यन्महद्भुजः ।
 रुक्मपुङ्गवो निशितान् प्रेषयामाव सायकान् । तैस्तं मर्त्यसु वियाध संधानसविशेषतः ।
 गात्रं सञ्छादयामास भद्राभैरिव पर्वतं । भूय सन्धाय च त्ररं मुमोचान्तरुष्विभं ।
 सुपुङ्गुं सूर्यसहाशं वाणसप्रतिमं रणे । तेन विदुः स वाणेन संवुगे भीमकर्मणा ।
 मुमोह स्रष्टा देवो भूमौ च निपपात ह । ततो हाहाल्लभं कर्म देवे भूतसमाश्रिते ।
 जगत्सुदेवमाश्रितं घयाङ्कप्रतने तथा । परिवारांस्तु समरे जवानास्तु महाभुरः ।
 एकनिशस्तद्वशाणि योधानां दानवोत्तम । जयश्रिया सञ्चभानी द्रोणमान इवामलः ।
 प्रगदद् कार्मुकं घोरं गतः प्रकरयं प्रति । तत्रैव तु महायुद्धे सधैरावस्थितानुभौ ।
 प्रयुद्धौ स हृत्प्रेष वलिना देवतारिणा । वणसङ्घधनुष्याणिः समरे त्यक्तो वित ।
 आघात घोऽघिनैः प्लवः क्षितो गिरिरिवाचलः । ततः शङ्खमुपाश्रयं क्षिपतां स्त्रोमहर्षणं ।
 व्याघोषतलनिर्घोषैः सन्धंभूतान्मोहयन् । ततः संबहुरोमाय, शङ्खं ब्रह्मं विष्णुमुत ।
 घञ्जराचरदेवौ घातकलाणैर्वसमस्रजं । गदापरिघनिक्षिप्तं प्रक्रिष्टुलनरयथाः ।
 प्रगृहीता व्यराजन्त घञ्जराचसबाहुभिः । तैः प्रमुक्ताश्चक्राकायैः प्रूलस्यक्तिप्रयधान् ।
 भसैर्द्वेवः प्रचिच्छेद भीमवृमरवैश्या । घोऽन्तरोक्षचराणां च भूमिष्ठानां च मर्त्यतां ।
 प्ररैर्वियाध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनं । दृवाभुरभुशोऽष्टैर्बज्रभिर्वैवरचरां ।
 निष्ठात्तान्येव दृश्यन्ते शरोराणि शिरांसि च । श्रय रक्तमहादृष्टिरभ्यवर्तते भेदिनो ।
 गदापरिघभिज्जानां देवानां नावसश्रवा । प्रच्छाद्यमानं देवौघैर्द्वं भीमपराक्रमं ।
 ददृशुः सन्धंभूतानि सूर्यमभ्रगणैरिव । प्र रश्मिभिरिवादित्य, प्रतपन् सन्धैर्वताः ।
 रुविध्वजस्रवान् कुडः सायकैश्च सन्धेदिभिः । नदतो विविधावादादार्द्रतथापि पायकैः ।
 न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुः क्षिदृशा रणे । तैः निशक्तिगदाभिस्तु परिघप्राप्तो मरैः ।
 परस्येक्षिष्टुलैश्च प्रवदुर्भ्रंशारयाः । ततो ह्यत्र, सुषकुट्टसैखदाऽभ्यर्द्रितो बली ।
 अभ्यवर्षाच्छतैर्वैशेषान् सन्धोन् सत्यविक्रमः । ते वै विप्रहता देवा विप्रकोर्णमहायुधाः ।
 घोरमार्त्तक्षरं चकुट्टेवामुरभयाद्गिताः । चतुर्थ्य ते गदाशक्तिशूलक्षिपिरशूल रणे ।
 उत्तरा दिग्गमाश्चमुखासिता दृढभन्जनाः । ततः प्रूलगदापाणिर्ध्वजारस्तो मत्वाभुजः ।
 प्रावृणात रणे दैत्यस्त्रासयन् सचराचरं । तत्रैकमु महाबाहुरयोऽशूलधरः प्रभुः ।
 अभ्यधावत दैत्यैश्च दृचमप्रतिमं रणे । गृहीतचापो वेगेन प्रमित्रं हव वारणः ।
 वस्यदनैस्त्रिभिः सार्धं विद्याधामुरस्रजम् । घोऽतिविद्धा महेष्वायो हवः परनरोवपुः ।
 गदां जघाह वक्षवाग् गदायुद्धविचारदः । तां प्रगृह्य गदां भीमानद्रिवारमयो दुर्ध ।

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

१११६

अग्निं सहस्रागम्य ताडयामास वीर्यवान् । दीप्यमानं ततः शूलमथो मुविषुलं वृद्धं ।

११२५

प्राक्षिणोदृचदैत्याय समरे सोमहर्षणं । भङ्गा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविभारदः ।

अग्निं सहस्राभ्यर्च्यद्भरत्मानिव पन्नगं । सोऽन्तरोचं समुत्पत्य विधूय महतीं गदां ।

नासत्योरपि चिषेप गिरिशृङ्गोपमां बली । गदयाऽभिहतोऽयाथो त्यक्त्वा शूलमनुत्तमं ।

प्रयथा सहसा तच्च यत्रायुधतं वासवः । पराजित्य तु संपांमे सोऽग्निं निभोमविक्रमं ।

जययिया सेव्यमानो वृषो युद्धे व्यवस्थितः ।

११२६

इति श्रीमहाभारते खिणेषु हरिवंशे भविष्यपर्वाणि वामने देवासुरयुद्धे अष्टचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रैव सुमहायुद्धे रणाजिह्वैवचत्तमः । युधते सद्य दैत्येन एकचक्रेण भीमता ।

प्रच्छाद्य रथपन्नानमुत्क्रोशन्तं महारथं । एकचक्रेण चैवैवमुत्तमं शरवर्षैरवाकिरत् ।

महासुरा महावीर्या महापट्विभयोधिनिः । शूलानि च भुयुङ्क्षुः स्विपन्ति स्म महारथे ।

तच्छूलवर्षे सुमहद्गदाशक्तिममाकुलं । अग्निवै दितिजैर्भुक्तं दुर्निवार्यं चराचरे ।

अन्यान्यमभ्यवर्त्तन्त देवासुरगणा युधि । महाद्रिश्चिखराकारा वीर्यवन्तो महारथाः ।

११२७

शतं शताच्च तुरगाक्षय्य युक्ता महारथे । महासुरवरस्त्रेव हिरण्यकशिपोर्युधि ।

तेषां चरणपातेन चक्रेनेमिकृतेन च । तस्य बाणनिपातैश्च शता वै शतशः मुराः ।

ततः स लघुभिश्चैव शरैः सन्नतपर्वभिः । आयुधान्यज्जित् कुरुः शतशोऽय सहस्रशः ।

वध्यमानाः शरैस्तोत्क्षेपयदिरदवाजिनः । गमिताः प्रचयं केचिद्विदग्धैर्हानवाः ।

ततः प्रक्षोभमाणांस्तानुपलभ्य दितेः मुताः । त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्त्तन्त प्रष्टहीतशरासनाः ।

११२८

ते हिमो विदिग्धैव प्रतिदग्धा प्रहारिणः । अभ्यघ्नन्निशितैः शस्त्रैर्हवान्दितिसुता रणे ।

रणाजिह्वंजितं घोरं परमं तिग्मतेजसं । मुनोपाकृतं महाबाहुर्धैर्येण नाम संयुगे ।

ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि सहस्रशः । अक्षवोर्वैव महता दितिजः शंभुश्चिह्निह ।

हिला शूलाश्च तान् सन्त्येनेकचक्रो महासुरः । प्रत्याविव्रत तं बाणैश्च शर्मिषिते शरेः ।

अस्त्रैर्वै निहत्यैव सोऽक्षैश्चास्त्रान् सैनिकान् । व्यक्षितैरपरैः शीघ्रैस्तान्विधत्त सहस्रशः ।

११२९

तेषां हिलानि गावाणि विस्त्रजन्ति स्म शोणितं । पादधीवातिदृष्टानि शृङ्गाणि धरणीमृताः ।

दृष्टान्निमसस्यैर्वैरवगन्निरजिह्वैः । दितिजैर्न्यथ्यमानाश्च विभेषु सुरसत्तमाः ।

एकचक्रो रणे तिष्ठन्नप्यद्रज्ययूथपान् । वरामूरणनिर्हृदात्तं समुद्रस्त्रमनिस्त्रवान् ।

मत्तान् मुकल्पितान् दृष्टान्महामाचैरभिधितान् । कुलीनान् वीर्यसम्भवान् प्रतिदिरदघातिनः ।

श्रितितान् गजशिखायामैरावणसमान् युधि । न्यवर्त्तन्त परसैन्यस्य गशान् गज इवासुरः ।

११३०

विचरन्तो महानागान् भीमरूपंस्त्रिधा मदं । मेघक्षन्तिनिर्घोषान् महाद्रोनिव शोणितान् ।

सहस्रसन्धितान् दिव्यान् जाम्बूनदपरिष्कृतान् । सुवर्णजातैर्वैरतांस्तस्य दृष्ट्वा दित्ववर्षेण ।

एकचक्रो गदापाणिर्नैस्त्रवान् गदिनाम्बरः । उत्सारयामास गजान् महाभावीव मादतः ।

निहत्य गदया सर्वोत्थानं गजान् गजमर्हन् । भूयोऽथसंवाञ्चयन् वलीं निरैवत महाधुरः ।
शुक्रवर्णानुवर्णान्मयूरमदंशान् । पारवतवर्णान् च हंसवर्णान्कयैव च ।
मल्लिकाञ्चान् विष्णुपाञ्चान् कौश्लवर्णान्मोक्षवान् । अश्वसैन्यं महाबाहुस्तदप्रतिमपौरुषः ।
निस्तुदयामास वली गदया भीनविक्रमः । रणाजित्तुल्य समरे कर्षं दृष्ट्वा सुरद्विज ।
अश्विन्यविक्रमः श्रीमान् स युद्धादिरराम ह । गदायुद्धेषु कुशलो रथेन रथयुधयः ।
जट्टसेनो महाबाहुः प्रसिद्धः शक्रवर्धनः । विंशच्छतवह्निपाणिः प्राणिनां विनिहय च ।
रथेऽतिष्ठत् स दैत्यैश्च विधूम इव पावकः । तस्मिन्नेव तु वंशमे वली नाम महाधुरः ।
मृगव्याधं महात्मानं योधायातजितं रथे । मृगव्याधस्तु हस्तं महापारिवदाकृतः ।
समुत्पेतुर्बलं दृष्ट्वा कृताग्निमनोजयः । गम्रेक्ष्यैरथैर्द्वैतैर्वाजिभिश्च महाधुरैः ।
अश्वेभ्य निमित्तैकोऽष्टौर्भस्त्रैश्चोपचिता रथे । ततस्ते ददृशुर्वा दौघ्यमानं महाधुरं ।
रश्मिवन्निबोधन्तं मुनेजैरस्त्रिमालिनं । वंशमख्यं महावेगं महाधुरं महाबलं ।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महारथं । तं समीक्ष्य महायोधं दिशु सर्वोत्थान्वितं ।
ततः प्रहरथैर्नैरुभिपेतुः समन्ततः । तस्य सर्वोत्थायाः पीताः शरास्त्रोत्प्लुमुखाः श्रिताः ।
शिरश्छिद्रप्रतीकाश्च मृगव्याधेन पातिताः । नैरुपितैरयाविष्टः शरैः शिरसि दानवः ।
उत्पपात तदा शोम दिशो दश विनादयन् । ततस्तं चिद्वेगो वीरः सरयः सन्त्यक्तःकुण्डः ।
अनुवत्राज वंशदः खे तदा सुमहाबलः । अमुरं कादयामास तं योधि शरदृष्टिभिः ।
दृष्टिमानिज जीमूतो निदापात्ते धराधरः । अश्वमानस्तस्मै च मृगव्याधेन दानवः ।
चकार मिनदं घोरमन्त्रे जलदो यथा । स दूरं सहस्रोत्पत्य मृगव्याधरथेऽधुरः ।
विपपात महावेगः पञ्चानिज पर्वतः । वभञ्ज च ततो दैव्यो भग्नेराकूरं रथं ।
मृगव्याधः परित्यज्य श्रिता भूमे महाबलः । विरथं प्रेक्ष्य हस्तं गच्छ पारिवदाः शुभाः ।
उत्थिता रौपतायाश्च योधि मुहुरपावयः । स तु ते सहस्रोत्पत्य विप्रितो विमलेऽन्तरे ।
मुहुरैरहिता भीमैरुषः परशुभिर्यथा । तेषां वेगवतां वेगावित्तव्यं समहाधुरः ।
निपपात पुनर्भूमे भुपवंशमविक्रमः । स शालहस्तमुत्पात्य महाशायं महाबलः ।
सर्वान् पारिवदान् संश्लेष्ट दधामास दानवः । स तैर्विजितदेहसु बधिरोपपरिजितः ।
शुश्रूभे दानवधेनो शालस्त्रैश्च हयोदिनः । अयोत्पत्य गिरिः शुश्रूभे मृगव्याधवार्यं ।
अपान तान् पारिवदान् समरे दानवैरथः । ततश्चेत्यश्वसैन्यं महापारिवदेयु वी ।
बलं तेरद्वेवं स आश्रयामास शीर्षशान् । अश्वैरथान् सर्वान् योधिर्धोधाः च यदेरथान् ।
दानवः सुदयामास पुनानोऽन्तकृतः क्रमः । एतेरथैव गानेश भग्नेश्च महाधुरैः ।
चिद्रेयोभक्त्युभे हस्तमर्त्तः सनन्तः । रथं च शक्र दैत्यैश्च मृगव्याधश्च योधिश्चान् ।
सुपि प्रदुष्टो रथिने रथिपात्रे रारथः । तत्रैव दृष्टो हतो यो राश्रया बह ।

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

विश्रुतास्त्रिपु लोकेषु क्रोधात्मा अत्र एकपात् । तर्तयोस्तुमुलं युद्धं सुमहसौमहर्षणं ।

आधीत् प्रतिभयं रौद्रं वीराणां अयमिच्छतां । देवदानवदेहैश्च दुस्तरा । केन्द्रादहसा । १११५

शरीरसंघातवद्वा प्रसृता लोहितापंगा । निश्वसानामुरं कुड्रो रुद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।

राक्षं शतमुखं युद्धं शत्रुधैर्यविदारणं । तस्य काञ्चनचिवाङ्गं रथं सारथिं ।

जघान समरे श्रीमान् कुड्रो दैत्यस्य सायकैः । तस्य पारिवदो ह्येको रथशक्त्या महाबलः ।

विभेद समरे वृष्टो दानवं तं क्षानाक्षरैः । विमिजगाचो रुद्रेण तथा पारिवदैरपि ।

रुद्रस्य रथमायान्तं राजहर्षानवसत्तमः । प्रसमाय तस्तेनाद्भुतवहसा क्रोधमूर्च्छितः । १११६

मिजगाचः शरैस्त्रीक्षैः स रुद्रममितीजशं । रुद्रं पारिवदास्यापि जघानाद्भुतपराक्रमी ।

सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनं । विभेद समरे रुद्रो वापैः सजतपर्वभिः ।

वर्तमाने तथा रौद्रे संघामि लोमहर्षणे । हृदिरोषप्रवाहिन्या महानद्यः प्रसृजतुः ।

दानवः समरे रुद्रं नीक्षाञ्जनचयोपमः । निविभेद शरैस्त्रीक्षैर्भैरं सूर्यं दंष्ट्राभिमः ।

हतैर्हर्षानवमुखैश्च शूलशक्तिपरयधैः । पतितैः पर्वतभैश्च दानवे कामरूपिभिः । १११७

वर्तमाने महाघोरे संघामि लोमहर्षणे । महाभेरीसदृशानां पणवानां तथैव च ।

शङ्खानां पटहानाञ्च सन्मभूव महास्त्रजः । हतानां स्त्रजतां तच्च दैत्यानांश्चापि निस्त्रयः ।

देवानाञ्च तथा तच्च श्शुश्रुवे दाक्षिणेः महान् । तुरङ्गमुखोत्कीर्णं रथनेमिषमुद्धतं ।

रौद्रो मां वीरानां चतुर्विधं धरातलः । शस्त्रयुष्मोपहारा सा तथाधीयुद्धभेदिनी ।

दुर्दृशो दुर्विगाह्या च मोक्षयोगितकर्हमा । भूतैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिभैः । १११८

अपविष्टैश्च शतशो रथैः शंयानिकैर्हतेः । निहतैः कुक्षरैश्च तैस्तथा विदशदानवैः ।

चक्राचयुगशस्त्रैश्च भूतैर्वनिमाश्रितैः । वभूवाघोधनं घोरं पिशिताशनसंबुलं ।

उपितुय कयन्तानि दिक्षु सन्धासु संशुभे । शन्योन्यवह्नवैराणां शूराणां अयमिच्छतां ।

संप्रहारसदा युद्धे वर्तन्ति सा भयद्वरः । सैन्यानां संप्रयुद्धानां शूराणामनिवर्तिनां ।

अजस्यैकपादस्य राक्षसैश्च महात्मानः । तेषाम् तु तत्पततां सैन्यानामतिनिस्त्रजः । १११९

उदन्ततामन्तकाले समुद्राणामिव स्त्रजः । तथैकस्य स ध्रुवो भोमो रुद्रो महाबलः ।

विभेद केशिनं प्रहृष्टा गदापट्टिशशूलसहत् । घोरानानाप्रहरणा भोमांश्च भोमदर्शनाः ।

निष्येद्वर्षेद्वदयिता महापारिवदाक्षया । रथमास्याय स श्रीमोक्षप्रकाञ्चनकुक्षलः ।

दानवैः संवृतः केन्द्रो युष्मते युधि दुर्व्ययः । तस्य संघामश्रीपटस्य संघामपि युयुत्सनः ।

निष्येदुत्तपवीर्यंश्च ज्वालाः प्रवितता मुखान् । स तु हिंसासितस्त्रजः शार्दूलसमविक्रमः । ११२०

महाशूलदंष्ट्राभैः सदृशसमनिस्त्रजः । तस्य निष्यतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।

वभूव सुमहानादः संभयंस्त्रिदिवं तथा । तेन प्रन्द्रेण विवस्ता चिदशानां महाबभूव ।

द्रुमशैलप्रहरण्यो द्युमेषाभ्यवर्त्तत । तेषाञ्च देवदैत्यानां युयुक्तां परस्परैः ।

सन्निपातः सुतमुलो रौद्रो लोकमवावह । तेषां युद्धं महाघोरं वंजये लोकधर्षणं ।

देवदानवधनां प्राणंस्त्वज्जा महाहवे । सर्वे क्षातिनस्तः शूराः सर्वे पर्वतसन्निभाः ।

११८५

सर्वे सर्वोत्तविदाः सर्वे सर्वोद्युधायताः । विदग्धा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ।

तेषां विनदतां शब्दः संयुगे मेघनिखनः । शूक्रवेतिमहाघोरस्वरस्वावरकम्पनः ।

रेणुस्वरणसङ्घातः सुभीमः समपद्यत । उद्धूतो देवदैतौघैः संहरोध दिशो दम्भ ।

अन्यान्यं रजसा तेन कोशेयारुषपाक्षुना । संवृता वज्ररूपेण ददृशुर्नैव संयुगे ।

स श्वेतो वा पताका वा न वम्भं तुरगोऽपि वा । आयुधं सन्दनो वाऽपि ददृशे नैव वारयिषः ।

११८६

स शब्दसमुल्लोषामन्योन्यमभिधावतां । श्रूयते तमुल्ले युद्धे न रूपाणि चकारिरे ।

दानवा एव धरत्या दानवान् जगुराहवे । विदग्धंस्त्रिदश्यापि निजस्रसमुल्ले तदा ।

ते परांश्च विनिघ्नन्तः स्वांश्च युद्धे सुरासुराः । हथिराद्रौ तथा चकुर्मैदिनोत्तं सुरासुराः ।

ततश्च हथिरोषेण सखिन् नृदिनं रजः । शरीरगतसंकोषौ बभूव स महाहवः ।

शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्राप्तोऽमरैः । विदग्धा दानवाश्चैव जगुरन्योन्यमाहवे ।

११८७

बाह्वभिः परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्वतेस्तथा । रुद्रपारिपदाः सर्वे खद्वन्ति स्म दानवान् ।

रुद्रपारिपदाश्चैव महाद्रुममहाश्वभिः । निजस्रः समतिकस्य शरैश्चावाह दानवाः ।

एतस्त्रिजगत्तरे कुट्टः कौशो दानवधन्तमः । संघमधूर्षी चौरः स क्षान्त्यनोक्तानि हवयेन् ।

तेषां परमयंकुद्धो वज्रमल्लमुदैरयत् । वज्रेणस्त्रेण दिव्येन दैव्येन ध्रुमसात्मना ।

महापारिपदाः सर्वे हता युधि मुदुर्लभाः । वज्राक्षयोडिता भान्ता रुद्रपारिपदा युधि ।

११८८

विप्रकीर्षं क्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता एव । एवं तत्तुमुलं युद्धमभवद्भोमदर्शनं ।

केशिनः सद्य रुद्रेण तदहृतमिवाभवत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भूविषयपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे जनपञ्चाशदधिकद्विंशोऽध्यायः । २४६

॥ धैर्याय नमः ॥ उपपन्नः तु दैव्येन्द्रो विश्वमहत्तविक्रमः । निष्कम्भं योधागमाद्य लोहितार्कवमद्युति ।

कोधमूर्च्छितवक्त्रध्वन् परमकार्मुकः । ध्वजिनो मेघस्रः शरार्थ तरेतोऽप्रवोत् ।

अथैव तावन्नरित मय मे वारये रथं । एते हि देवाः संहितां प्रप्ति नः समरे सर्वे ।

११८९

एतास्त्रिहन्तुमिच्छामि समरक्षायिने रथे । एतैर्हि दानवानोक्ते कृतं किद्रुमिदं महत् ।

ततः प्रज्वितायेन रथेन रथिणामरः । शरीरमहत्तु कुट्टः शरजालैर्बह सुरः ।

न स्मार्तं देवताः क्रूराः किं पुनर्योद्धमाहो । हृष्यन्ते पुमिर्भिषाः सर्वे एवामिदुद्रुः ।

ताम्रतुल्यवस्त्रमापन्नान् वैजस्रतुल्यवस्त्रगान् । समोत्स्र क्षातोन्मिच्छामुत्तमो महावज्रः ।

दृष्ट्वा तं तच्च निष्कम्भं सर्वकृच्छिदशानताः । समस्य संहिताः सर्वे नं क्रुतं पथं वारयन् ।

११९०

अवभ्रितश्च निष्कम्भं दृष्ट्वा मे विदग्धोऽप्रमाः । बभूवर्ध्वं सवनो वै तस्मात्सर्वसन्निभा ।

उपपन्नः तु शैलाम् निष्कम्भं समरे खिन् । मधेऽहं हन् धाराभिः शरवर्षैश्चाकिरत् ।

अचिन्तयित्वा वाणोत्तान् शरीरे पतितान् बह्वन् । खितस्रममुखे श्रीमान् सन्धैः स महाबलः ।
 संप्रदक्ष्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे । अभिदुद्राव वगेन कम्पयन्निव मेदिनीं ।
 तस्य लाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा । बभूव रूपं दुर्द्धर्षं दीप्यस्त्रिविभासितैः । ११०५
 रथं त्यक्त्वा स तु श्रीमान् शक्रोद्यः कमलेचणः । वृचमुत्पाटयामास महाशार्ङ्गं महाशूर्यं ।
 ततश्चिरेप तं वृचं निष्कम्बुवृषपर्वाणः । तं गृहीत्वा महावृचं पाणिनैकेन दानवः ।
 विनद्य सुमहानाहं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् । सगजोश्च गजारोहान् सरथान् रयिन्सदा ।
 जघान दानवलोचनं शाखिना चिदशेषायाः । तमन्तकस्त्रिव कुट्टं समरे प्राणहारिणं ।
 वृषपर्वाणमासाद्य चिदशा विप्रदुद्रुवः । तमापतन्तं संकुट्टं चिदशानीं भयावहं । ११०६
 ददर्श वीरो निष्कम्बुशुकोप च ननाह च । स तत्र निश्चितैर्वालेष्विजिता सर्वभेदिभिः ।
 निर्निभेद् महावीर्यो निष्कम्बुदांशवाधिपं । दैत्यान्नामस्य निष्कम्बुः प्ररश्मिभिरहितः ।
 विद्धः समरमूर्खैश्चैव धिरं प्रास्त्रवद्वज्र । उदिता मुक्तकेशाश्च भद्रदर्पाः पराजिताः ।
 श्वघ्नो ह्युद्रुवः सर्वे भयाहं वृषपर्वाणः । अश्वान् प्रममस्युते चासिता वृषपर्वाणा ।
 प्रहतप्लावचमंडाः प्रेचमाणा मुकुशुक्रः । त्यक्तप्रहरणाः सर्वे क्षतास्ते वृषपर्वाणा । ११०७
 रंधामे युद्धशैष्टेन तदा निष्कम्बुधेनिकाः । तत्रैव तु महावीर्यं प्रह्लादः कालमाहवे ।
 योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपोः सुतः । तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।
 चकार त्वरया युक्तो भागवो विजयावहाः । क्षताशनं तर्पयतो जाम्बवोश्च नमस्ततः ।
 अश्वगन्धं प्रतिवधन् माहतः सुरभिर्वीरैः । सज्जस्य विविधाकारा जघार्यमभिमन्त्रितः ।
 प्रह्लादस्य शुभे भूर्द्धिं प्रावबन्ध्यागना स्त्र्यं । कालेन सह रंधामे प्रयुद्धस्य महात्मनः । ११०८
 प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिस्तुक्ते र्वं भागवः । दक्ष शिष्यसहस्राणि भागवस्य महात्मनः ।
 धानि दानवमुख्यानां जगुः शान्तिमनुत्तमां । श्वघ्नोऽथमयो दिव्यं ब्रह्मसंश्रवचोदितं ।
 रथप्रवेशप्रदुर्गं कर्तुं वैजयिक्ते क्षतं । ततः सश्वोत्सविदासः समरेऽन्विषन्निगः ।
 विद्याप्रतपमायुक्ताः क्षतलक्ष्ययनक्रियाः । धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनास्रुत्य दानवाः ।
 बलिमभ्यर्क्ष्य राजानं प्रह्लादं पथ्यवारवन् । आस्ताद्य दिव्यं विपुलं रथं पररथादजं । ११०९
 नामाप्रहरणाकौर्षं सचक्रमित्रं पर्वतं । तदभूव मुहूर्तं खेडितास्त्राटिताकुलं ।
 भरोः शिखरमापूर्णं धौरिवास्तुधरागमे । सजः पद्मरत्नाशानामामुष्य सुविभूषिताः ।
 बान्धवान् संपरिस्त्रय्य संपतन्ति रणप्रियाः । महायुधधराः श्रीमान् शुभमवशेषराः प्रभुः ।
 क्षतनुचक्रिरक्षाया धम्यो परमदुर्जयः । शिष्टशार्ङ्गलट्टनामो नदतां किङ्किणीनां ।
 तस्य श्वेन्यसहस्राणि प्रधान्यमेव महारथे । श्वेन्यपचगतास्तस्य रथाः परमदुर्जयाः । १११०
 सप्तभिर्न महाभाग गजस्थावना एव च । जश्चे व्यूहोदरकृन्त कालवेभिर्ब्रह्महृत् ।
 धनुर्दंष्ट्रायन् धोरं ननाह प्रह्लाद च । तस्मिन् ब्रतसहस्राणि पुरो यानि महयुते ।

दानवानां नलवनां शक्रप्रतिभतेजसां । स समं वर्द्धमानश्च पचाभ्यां विहृता महान् ।
 अभवद्दानायूरो दुर्मेघ सव्यदैवतैः । ततः प्रतपहस्त्राणि दानवानां धनुर्मतां ।
 नानाप्रहरणानाञ्च परिमाणं न विधत्ते । गदापरिघनिस्त्रिंशद्गूलपट्टिग्रमुद्धरैः ।
 प्रष्टुहोतैर्यराजन्त दानवाः पर्वता इव । गर्व्येनो विनदन्नाश्च विक्रोशन्नाश्च दानवाः ।
 अयुधन्त महावीर्याः समरेष्वनिर्गन्तिनः । तनस्त्रय्यहस्त्राणां संजग्मे निस्त्रिंशो महान् ।
 हयानाञ्च गजानाञ्च गर्व्यतामतिवेगिनां । दुन्दुभीनाञ्च निर्घोषः पञ्चन्यनिनशेपमः ।
 शुद्धमुवे शङ्खशब्दश्च पट्टहानाञ्च निस्त्रिंशः । तेन शङ्खनिनादेन भेरोत्तर्यखेप च ।
 निर्घोषेण रथानाञ्च क्रोशतोव नभश्चलं । शगरप्रतिमौघेन बलेन महता हृतः ।
 मज्जादाऽयुधत कुङ्कुः कालान्तकयमोपमः । तस्य मादेन रौद्रेण घोरैषाप्रतिमौजसः ।
 विनेदुः सर्वभूतानि चैलोक्यव्रिहते । खरैः । अनरोवात् पपातोक्ता वायुञ्च पश्ये बवै ।
 वनमधः पावक घोरं शिवाजैव ववाञ्जरे । मज्जादन्तु महावीर्यः पश्यन् युद्धदुर्धरः ।
 उवाच वचनं श्रीमहात्माकाशजम्भुजम् । अचाहं दर्शयिष्यामि खवाञ्जवल्गुर्मूर्ध्नि ।
 अथ महामण्डितान् देवान् रूद्रस्य संयुगे । वाग्व्या निहता धेयां विदधैरिष चकुरे ।
 अथ ते निर्वपिष्यन्ति शत्रुमांशानि दानवाः । समस्य समुद्धूतं रेणुं समरमूर्ध्नि ।
 अहं संश्रमयिष्यामि शत्रुशोषितविश्ववै । तिमिरोषहताकंक्ष सेनरेखरखोदत ।
 आकाशं संपतियन्ति खलोता इव मे शराः । हृष्टाः संपरिभोदध्वं देवेभ्यस्त्वयतां भव्यं ।
 अथाहं निहन्तिष्यामि कालेन धनुषा रथे । तोषयिष्यामि राजानन्तं वासवतां वरं ।
 विदधान् समरे जिता वायैरन्तकवन्तिनैः । अवयवाः सन्ति मे तृणाः शराश्चाग्नीविषोपमाः ।
 स्थातुं मे पुरतः शक्राः के रथे बोधितेष्टव । हन्ता रिपुगणांस्तुष्टिरनुरागश्च राजसु ।
 हतस्य चिद्विषे वायो नास्ति युद्धसमागतिः । ते भयं पृष्ठतः कृता रथे दानववधत्मा ।
 निहत्येमानरौन् सर्वान् भोदध्वं नन्दने वने । एवमुक्त्वा महाधैर्यं मज्जादो दामवोत्तमः ।
 काशस्य समरे सेन्यं तरसाऽमर्हतासुरः । सर्वोस्त्रविच शूरस्य नित्यज्ञाप्यनराजिनः ।
 युद्धेष्वभिमुखो नित्यं खवाञ्जवल्गुदधितः । षष्टोरयसहस्त्राणि विविधायुधधारिणां ।
 मज्जादध्यातिवीर्यस्य ये तस्य तनया निजाः । तेषु कतुशतैरिष्टे विपुलेराप्रददिवै ।
 शान्ता धर्म्मरा नित्यं नित्यं व्रतपरायणाः । दातार प्रियवक्तारो वक्तार शास्त्रवस्तुषु ।
 खदाऽरनिरता दान्ता मज्जाद्याः शयश्चक्रराः । यष्टारः कतुभिर्नित्यं नित्यज्ञाप्यथने रताः ।
 इत्यस्त्रकुशलाः सर्वे वज्रशो दृढविक्रमाः । सत्तवारक्षविक्रान्ताः शत्रुभैर्यविमर्हकाः ।
 रंरपन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान् वातरथकान् । युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधाश्चित्तलोचनाः ।
 सन्दहोऽपट्टा दैत्या विनेदुर्भीनविक्रमाः । क्षुडितास्त्राष्टितरवैर्धैर्ययन्त परस्परं ।
 रेपुश्रुवरपैथैव सिहनादैश्च पुष्कलैः । आश्रुत्याशुच्य सहसा रथे वसुरनेकम् ।

११३५

११३६

११३७

११३८

११३९

११४०

तासमाचारिण चापानि विह्वल्य सुमहाभुजाः । अमृत्यमाणाः सद्यसा दनवा वाणपाणयः ।

सुरासुरैरप्यजितं योधयन्ति रणेऽन्तकं । प्रतप्तहोमाभरणाः सर्वे ते येतवासयः ।

दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गामिकाङ्क्षिणः । सर्वे जयैषिणो वीराः सर्वे शत्रुबधोद्यताः ।

शुश्रुमे सा चमूदं प्रापताकाध्वजमालिनी । गवाश्वरयसन्माधा स्वर्गमागामिकाङ्क्षिणी ।

ततः कालस्य निधैतो भीमो भीमपराक्रमः । विनदन् सुमहाकांक्षो व्याधिभिर्नृजैर्मिदृतः ।

ददृशं महतीं सेनां दानवानां बलीयसां । अभिषंजानहर्षाणां कालं समभिगम्यतां ।

आपतन्ते तदाऽनीकं दानवानां तरस्त्रिणं । प्रतिशोभं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ।

प्रविष्टा ध्वजिनोऽष्टौ घातयामास वीर्यवान् । कालो हृधिररक्ताक्षः स्नेहानोक्तेन संहतः ।

प्रह्लादबलमतुषं प्रह्लादश्च महासुरं । आजघान रणे कालो दम्भमुद्ररपङ्क्तिभैः ।

अरश्यातुष्टिखड्गाश्च शूलानि मुषलानि च । गदाश्च परिषासैव विविचाश्च परश्वधाः ।

धनुर्वि च विचित्राणि शतध्वजश्च स्त्रियारयसाः । पात्यन्ते व्याधिभिर्नृजैः दानवानां चमूमुखे ।

सद्यसा व्याधयेत् युद्धे बह्वनसुरपुङ्गवान् । व्याधीनपि च देवोऽघा निजमुन्महद्वे बह्वन् ।

शूलेन मथिताः केचित् केचित् खड्गाः परश्वधैः । परिघैराहताः केचित् केचित् परम्पायुधैः ।

केचित् द्विधाहताः खड्गैः क्षुरन्ताः पतिता भुवि । व्याधेया दानवैरेवं मानाज्जलैर्विदारिताः ।

ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः । खड्गैश्च विमलैस्तोह्यैः प्रासतो मरमुद्रैः ।

विभिन्ना दानवाः शूलैर्निहन्ताश्च परश्वधैः । मुद्रैः पङ्क्तिवैभैश्च व्याधिभिश्च हता शस्त्रैः ।

घताः शस्त्रैरेनैकैश्च मुष्टिभिश्च हता शस्त्रैः । वेभुः शोणितमलोभैश्च विह्वल्यदशनेषणाः ।

आर्त्तस्त्ररश्च नदतां सिंघनादश्च गर्जयतां । बभूव तुमुलः शब्दः संपाने लोभशर्यशः ।

मुष्टिभिर्घातमाहूयानि तल्लैगौ चार्पि चासक्तः । सार्दिता नि मघी जमुस्त्रिहतामेव संयुगे ।

बलकेना ध्वजवर्त्ता क्षिप्रवाजमघोरता । शूलशक्तिमहामत्स्या चापपाशसमाकुला ।

रथेष्टोपलसन्माधा ध्वजश्रुमसमाहता । सशब्दघोरविस्फारा लोहितोदाग्भवचदौ ।

खड्गधुः प्रकधुधौ काश्चकाङ्गदविद्युतौ । तौ दैत्यकालजलदौ शरधारौ ववर्ततुः ।

तौ महाभेषधराभौ रथनाभगतौ तदा । बभूवतुरतिकुह्लौ धाम्नुगर्भाविम्लुदौ ।

तप्तकाश्चनसवाधौ दिव्यहारविभूषितौ । तौ विरेजतुरायधौ सूर्यवैश्यानराविव ।

तौ महाचलसंकाशावत्योन्मथ चमू तदा । वज्राग्रनिसमस्यैर्वैश्वैर्नृजैर्नृतराहरे ।

परस्परं समाघाद्य तयोर्मुष्टि दुरासदे । नाग्रेष्वन तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ।

अरनिर्निवृत्तसर्वाङ्गा युधि प्रचीर्यजीविताः । निपेतुर्घोषमुखाश्च रुधिरोवितवचसः ।

पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे । बभूव भूः समाकोर्षो योधैरुद्धतजीवितैः ।

न गृह्यतोः शरान् घोरान् न च बन्धयत्तल्लयो । अन्तरं ददृशे कश्चित् प्रयत्नादपि संयुगे ।

लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशोषौ महाबलौ । सपङ्कलौकतवापौ तु सद्यदेव बभूवतुः ।

प्रज्ञादस्य तु बाधो घेदुं द्रव्यानां कवाहिनी । तुद्यमाना बलवता वायुनेवाभ्यमण्डलं ।
 क्षतदर्पणु विज्ञाय प्रज्ञादः कालमाहवे । अपयातश्च धर्मरादिवर्षं संप्रतर्ज्य तं ।
 मत्वा वशगतश्चैव प्रज्ञादो युद्धदुर्महदः । तस्मैवान्यां चमूं भूयः प्रामदंत महासुरः । १२५५
 कालप्रज्ञादो ये युद्धमभवत्पादुवं तदा । तादृशं सर्वभूतेषु न भूतं न भवित्यति ।
 श्वमद्भुतवीर्यैश्चा महारथकृतमथ । प्रज्ञादः परितुष्टोऽयं कालस्तपस्यतो रणान् ।
 दत्ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे पञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुज्ञादेः धनाश्वसं प्रज्ञादस्यानुज्ञो ब्रह्मो । सर्वेभ्यो योधयामास धौमयनू यश्वाहिनीं ।
 महता च बलैश्चैव अनुज्ञादः सुरोत्तमं । चर्हयामास संकुहं धनाश्वसं प्रतापवान् ।
 अमृत्यमाणस्त्रिंशानाहवत्स मुदायुधान् । चकार कदमं चौरं धनुष्याणि च द्वाभिरः । १२५६
 आकर्तुं इव संजग्मे बलस्य महतो महान् । कुभितस्याग्रमेयस्य यागरथेव संजगः ।
 त्रिदशानां धरोरैव दानवानाञ्च मेदिनी । बभूव निचिता सर्वा पर्वतैरिव संतता ।
 मेघघृण्णु रत्नेन रञ्जितं संप्रकाशते । सर्वतो माधवे मामि पुष्पिणैरिव किंशुकैः ।
 क्षतेर्वीरैर्भैरथैः प्रावृज्जत महानदी । शोणितोदा महाघोरा यमराष्ट्रविबर्द्धनो ।
 शक्रमेदोमहापङ्का विप्रकोषोन्मेषवर्षा । क्षिप्रकायप्रिरोमोना स्त्रज्जवयवमभरा । १२५७
 शट्पद्वर्गणाकोर्षा कद्वसारषणादिनो । वशापेनवमाकोर्षा प्रोतकुल्ललिनस्त्रना ।
 तां कापुपदुर्द्धपा युद्धभूमिहानदो । नदीमिवातपापले श्वसारचक्राभितां ।
 चिदश दानवाश्चैव तेषां दुस्तरा तदा । यथा पद्मरजोवत्सो नलिनी गजयूषपा ।
 ततः स्रज्जन्तं बाधैः घानगुह्यादे रथे स्त्रितं । इदं तरसा देवैः निपतन्तं यववाहिनीं ।
 क्रुद्धस्ततो दैत्यसंस्तं सुदयामास विजृम्भ । विविपवित्रं स्त्रे वायुर्षाधाश्वपटं वज्रात् । १२५८
 समीप्य तुमुलं युद्धमगुह्यादस्यमूपति । रयेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुष्टुवे ।
 स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो त्रिष्ठय रणमुद्धनि । उत्सवर्ज्यं श्रितान् वाषाण् वित्तेशस्य महात्मनः ।
 कुबेरं प्राप्य ते वाषा निर्भिद्य सुसमाहिताः । अरारान् श्रुतो जघ्न्यवत्सलान् यषराचवान् ।
 देवः शरैरभिशतो निशितैर्ज्वलमापमे । अनुज्ञादं प्रत्युदियात्संक्रुद्धः परमाहवे ।
 मतो वैश्वरथो राजा क्रुद्धो यक्षगै सह । वर्यं श्रवरथं वि दानवान् प्रति वीर्यवान् । १२५९
 तद्यथा शारदं वर्षं गोष्ठ्य भोक्षमाणत । अगारयन् त्वा रयितुं प्रतिगृह्णति मै जितः ।
 श्वमेव कुबेरस्य श्रवरथं महासुर । निमीलितान् सद्यः दैत्यास्रहत दारुणं ।
 रोषिन श्रवरथेन धनदेन सह नल । इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽयस्यत द्रुतं ।
 प्रष्टुशशाखाविटपं तद्वत्पाशुरपस्यं । उत्पास्य कृपितो दैत्यस्तदं फलवमाकुलं ।
 निजघान सधमेष्ठान् कुबेरस्य महाजवान् । तस्य कर्णं महाघे रं दृष्ट्वा सर्वं महागुरा । १२६०
 चिन्तमानः नदन्ति स्म क्षान्गुह्यदप्रद्विप्ता । तयोः स्रुतमुलं युद्धं संजग्मे देवदैर्ययोः ।

ततस्तौ क्रोधरक्ताचावन्त्यवधकाङ्क्षिणौ । अन्येन्यं विविधैः शस्त्रैश्चैरैर्जघ्नतुराहवे ।
 चिदर्थेहानवा युद्धे मयिताः प्राणवन्तैः । दानवैस्त्रिदशस्यपि कुट्टैर्भवि निपातिताः ।
 दानवास्तय संकुट्टास्त्रिदशान्निमित्तैः शरैः । विषधुर्व्यङ्गिधकाशैः कङ्कपचैरजिह्वगैः ।
 विदार्यमाणा दैत्यैश्चैस्त्रिदशस्य महाबलैः । श्रमार्पितरा भूयस्यकः कर्माण्यभोतवत् । ११९१
 ते गदामिः सुभोमाभिः पङ्क्तिशैः शूलमुद्गरैः । परिषेयुः सुतोऽष्टावर्षेहानवाः पीडिताः शरैः ।
 शरनिर्मिषगाघोश्च खड्गविच्छिन्नवचसः । जम्बुजलो जिलाथैव द्रुमांश्चामुरभन्तमाः ।
 ते भीमवेगा दितिजा गर्हमानाः पुनः पुनः । समन्तुस्त्रिदशान् वीर्याच्छतमोऽय सहस्रजः ।
 ततः सुतमुलं युद्धं तेषां तत्समवर्त्तत । शिलाभिर्विपुलाभिश्च बृहन्नखैश्च पादपैः ।
 परिषेयः पङ्क्तिशैश्च भिन्दिपाजैः परयथैः । केचिन्निहतशिरसः केचिन् विदलोक्ताः । ११९२
 केचिद्विनिहता भूमौ बधिराङ्गाः सुरासुराः । केचिद्विद्राविता नष्टाः परस्परबधाहिताः ।
 विभिन्नहृदयाः केचिद्विच्छिन्नापादाश्च जेतुं । विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तप्तगतावयः ।
 तद्युद्धं सुमहद्गमं देवदानवसंकुलं । बभूव ब्रह्मसुतमुलं शिलापादपर्वकुलं ।
 धनुर्ध्यातस्त्रिमधुरं हिक्कातालवमनितं । आर्त्तकामितमिषां यं युद्धगाम्भ्यंभावभौ । ११९३
 कुबेरस्य धनुष्याणिहानवाचणमूर्ध्नि । दिशो विद्रावयामास संकुलः शरदृष्टिभिः ।
 कुबेरेषाद्दिशं सेन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः । अभ्यद्रवदनुष्टादः प्रमत्त विपुलां शिलां ।
 क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षः पितृकुल्यपराक्रमः । शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रघोत्तमं ।
 आपतन्ती शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्द्वयाधियः । रघादामृत्यु वेगेन वक्षधायां व्यतिष्ठत ।
 सचक्रकूबरस्य सध्वजं चक्ररासमं । भक्ता रघोत्तमं तस्य निपपानं शिलाभुवि ।
 प्रमथ्य तु कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । सुराणां कन्दं चक्रे सस्कन्धविदपेर्दुर्गमैः । ११९४
 प्रभिन्नशिरशो भग्नास्त्रिदशः शोषितोचितः । द्रुमैः प्रमथिताङ्गश्च निपेतुर्दृग्गणितले ।
 विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुष्टादो महासुरः । गिरिशृङ्गं महद्भुजं कुबेरमभिदुद्रुव ।
 तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । विनहन्त्याङ्गयामास दानवैश्च महाबलः ।
 तस्य कुट्टस्य संकुट्टो गर्दो तां बृहत्कण्टकाः । न्यपातयत विजेशो दानवलोचनमि प्रभुः ।
 दैत्यस्य क्रोधरक्ताक्षस्य प्रहारमचिन्तयन् । वित्तेश्येष्टोपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् । ११९५
 स विह्वलितधर्माङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः । पपात सहस्रा भूमौ स पिङ्गलो महाबलः ।
 रराज पतितो भूमौ विकीर्ण इव पल्लवः । वित्तेशं विह्वलं दृष्ट्वा सैन्यं ते यचराचराः ।
 परिवार्य महात्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः । मुहूर्त्तं विह्वलो भूना प्रभुर्विवक्षः सुतः ।
 उत्थिनः सद्यसा देवः पिङ्गलाक्षो महाबलः । ननाद च महानादं वेलाक्षमभिनादयन् ।
 जनयन्निव निर्घोषं विधमन्निव पल्लवान् । तमवधन्तु विज्ञाय निहतं पुनरुत्थितं । ११९६
 प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुव । तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा अनुष्टादोऽसुरोऽप्रवीत ।

कालनेमिं मुनेमिञ्च महानेमिञ्च दानवं । आत्मानञ्चैव वीर्यञ्च विस्मृत्याभिजनं तथा ।

क गच्छत्य भयत्रसाः प्राकृता इव दानवाः । निवर्त्तन्मं महावीर्याः किं प्रापान् परिरत्नय ।

नालं युद्धाय यवोऽयं महतीर्यं विमोषिका । एतां समुत्थिनामद्य दानवानां विमोषिकां ।

विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्त्तन्मं महासुराः । तेषुराः संनिष्ठत्याय समदा इव कुक्षुराः ।

११८६

निजघ्नः परमकुट्टा देवसैन्यं महासुराः । चोषप्रहरणः केचिन्मेषमक्षोरनिखनाः ।

दर्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे । प्राशुभिश्चैव काष्ठैश्च त्रिजालाभिश्च महाबलाः ।

बाह्वभिश्च तथाऽप्येत्यमालिपन्ति स्म वेगिताः । मुष्टिभिश्च तलैश्चैव नखपातैश्चैव महाबलाः ।

पादपैश्च महाबाह्वैरयुधैश्च महाबलैः । अनुष्टादस्य संकुटो देवतानां महाभयम् ।

ममन्य परमायुक्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः । रुधिराद्रांशु बहवः श्रुते योधवसन्तमाः ।

११८७

निकृताः पतित्वा भूमौ तामपुष्पा इव द्रुमाः । अनुष्टादस्य विकान्तो देवस्त्रागोविषाणुमान् ।

युध्यमानस्य समरे व्यसृजन्निमित्तान् शरान् । धनाधिपेन विदुष्य अनुष्टादस्य संयुगे ।

अश्वारमिभाः कुहूष्य मुखानिसेहरचिंभः । अथ बाणवह्सेष निनेमं दानवोत्तमः ।

विषाद्य समरे कुट्टोऽन्यथापरिमानकः । कुवेरस्य शरैर्मिश्रः समन्तात् घतमोचिनः ।

रुधिरं परिसूत्राव गिरिः प्रलवणैरिव । खन्वा स तु पुनः स्रज्जं रोधरमेवणः सुरः ।

११८८

गदामय समासाद्य भीमां भीमपराक्रमः । चित्रेय दैत्यमुद्दिश्य बलवान् कोधमूर्ध्वतः ।

अप्राप्तमन्तरे सोऽय तं गदां गदयाऽसुरः । बभञ्ज विनदन् कुहूषदासस्यैवमभूत्तदा ।

प्रयच्छतु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दज्ज्वं । तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुष्टादो महाबलः ।

गिरिशृङ्गनयोत्पास्य कैलाशचलसन्निभं । धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्त्र इवान्तकः ।

तमन्तकमिवायान्तमजयं सकलैः सुरैः । यवन्तमिव दैतेयं चैलोक्यमखिलं दृषा ।

११८९

तमासोक्य तदाहूय धनाध्यक्षो रणं भयात् । अवहाय ययौ तत्र यत्र देवः शचीपतिः ।

तस्य चातिमहत् कर्त्तुं दृष्ट्वा वित्तपनिगदा । जगाम भयबंधवक्षो यत्र देवः शचीपतिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ण्यणि वामने देवासुरयुद्धे एकपञ्चादधिककद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

॥ देवशायन उवाच ॥ विप्रचित्तिञ्च वरुणं दैत्यानामधिपोऽय्यय । अघानेपुणैः कुट्टो दोतैरिव महोरगैः ।

संदद्यान्मनो दैत्येन दोत्रैः शरगभक्तिभिः । नाभ्यजानत कर्त्तव्यं संघामे स जलेयरः ।

सर्वलोकेश्वरस्यैव परमेष्ठी प्रजापतिः । नाशकोदयतः स्थातुं विप्रचित्तेर्ज्ज्वालिपिः ।

११९०

वज्रो नाम महायुधो निर्भयः सर्वतोमुखः । संयुद्ध प्रत्ययुधैश्च दानवा देवचिह्नि ।

अग्निश्चालासमन्तत्र न विमण्डलस्यभिः । मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः ।

वरुणश्च महातेजा विप्रचित्तिं गदासुरं । प्रदहन्नेव तेजोभिर्विजिगोषुः प्रत्यवैवत ।

स्रग्दाममासाभरणं दत्तपद्माङ्गुलान्तरं । जयाह परिघं दैत्यः कैलाशश्चिखरोपमं ।

पिनङ्गं काञ्चनैः पद्मैर्हर्ममालिनमायसं । यमदण्डोपमं घोरं दैत्यानां भयनाशनं ।

११९१

भ्रामयामास तं क्रुद्धो महाशङ्खध्वजोपमं । विननाद निवृत्तास्त्रा विप्रचित्तिर्ब्रह्मासुरः ।
 स कण्ठस्थेन निष्केण भुजस्यैरपि चाब्रुवैः । कुण्डलाभ्यां विचित्राभ्यां, खत्रा चैव विचित्रया ।
 दानवो भूपैर्भाति परिघेणायमेन, च । ययेन्द्रधनुषा मेघ, सविद्युत्तनयितुमान् ।

॥ प्रस्थाय परिघायेण वायुस्त्वन्महासैनः । प्रज्ज्वाल सधूमार्भिः स्रष्टुर्पञ्जितोऽनलः ।

११८६

विद्याधरगणैः सङ्घं गन्धर्व्वेननरैरपि । सह देवाम्परावत्या मिद्वेलोन्मेषाया सदः ।

पद्मनववरचितं सार्कचक्रविभूषितं । दैत्यैश्चपरिघेऽद्भुतं भ्रमतीव नभस्तलं ।

दुरासदः स संजज्ञे परिघाभरण, प्रभुः । सुरेभ्योऽसुरेभ्यश्चिद्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ।

विदग्धा वरुणसैव न श्रेष्ठः स्यान्दिगुं भयात् । तत्रासोन्निर्मयस्त्वैक, कैश्चिन्नो वासव, प्रभुः ।

॥ भास्करप्रतिभं घोरं परिघं सौद्रर्द्धने । पातयामास देवायां जलेशस्य स दानवः ।

पतता तेन सङ्ग्रामे जलेशस्य महात्मनः । भूतानां दशसाहस्य परिघेण समाहतं ।

११८७

तेषां गात्राणि चासाद्य व्यग्रोर्ध्वं सहस्रधा । विघ्नोर्ध्वमायोः विवभातुस्त्राशतनिवाभरेः ।

भूयद्देवं तदा भ्राम्य वरुणाद्याभ्यपातयत् । पात्यमाने तदा तस्मिन् शरीरे वरुणस्य च ।

स भिन्नः परिघेः घोरो देवगात्रे व्यग्रोर्ध्वं । ग्रोर्ध्वमाणस्य चूर्णानि खरोता इव चाम्भदे ।

स तु तेन महारणेन चचाष्ट जलाधिपः । परिघेणाहत, संख्ये यथा भूमिचलेऽचलः ।

स्त्वैवेत्येष्य भग्नो भिन्नदेहेषु चाब्रुवैः । मुञ्च तमममत् सोभमयाम्तिरमर्द्धणः ।

११८८

सोऽमर्षवशमापयो वरुणोऽमितविक्रमः । सर्वसंहारमकरोत् स्वरवयोऽरिमर्द्धनः ।

स चागैर्यतुर्भिय, दृतो दीनेषु पन्नगैः । शङ्खमुक्तामणि, त्रिभो विव्रतोयमयं वपुः ।

पाण्डुरोद्भूतवसनो नानारत्नचिन्ताङ्गदः । वरुणः पाशधृक्श्रीमान् कूर्चोमोक्षमाकुलः ।

वरुणस्तु तदा मुञ्चताग्निरोग्य स्वभैनिकान् । उवाच इष्टा, युधध्वं दानवानां त्रिघोषया ।

अधमेनं घनियामि भयं मुञ्चा तु युध्यन् । ततश्च पन्नगा, सर्वे महाघोषमनाययाः ।

११८९

जमुर्देव्यायपमुर्दे नर्दन्तो जयमृद्धिमः । ते तु जालीकनाराचैर्गदाभिर्मुपये तया ।

अभ्यन्तःनवान्दोऽन्त्यादिना वरुणामुगाः । विप्रचित्तिस्तु क्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।

पद्मगायां शरीराणि व्यधमद्रुणमूर्द्धनि । गाढेन च सोऽख्येण पन्नगान्दानोत्तमः ।

घातयामास समरे गाढैः पन्नगाग्रैः । स शरैः स्रष्टुर्वक्राभैः घातकुञ्जविभूषितैः ।

पद्मगान् समरे वोरः प्रममाद्य सुकुर्व्वयः । ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगाः घ्नन्तीरिताः ।

११९०

पेतुर्ध्वयितवर्षाङ्गा गत्रा इव महाभग्नैः । तं तपन्नमिवादित्यं दीप्तैर्भाषगभस्तिभिः ।

अभ्यधावत संक्रुद्ध, समरे वरुणः चभुः । ततश्च दानवपक्ष भिन्नदेहाः सहस्रधाः ।

व्यधिता विद्रवन्ति स्म दिशो दक्ष विचेतकाः । दक्षस्यायै पराक्रम्य वरुणस्तुक्रजोवितः ।

विनर्द्धमानो युपुयै समरे पाशमृद्धनः । कावचा, पर्व्वतापेय मुष्टिभिश्च बने, त्कण्डः ।

अभ्यवर्षन्ना समरे विप्रचित्तिं महासुरं । ताच्छ्रमैव प्रिचोऽभिय प्रहरन्तो बभेत्कण्डान् ।

११९१

व्योदत महातेजा विप्रचित्तैर्ह्यसुरैः । ततः पावकचक्राग्रैः प्रयुक्तैः शोवगामिभिः ।
वह्णस्य महावेगान् विभेदयन्ते दहन् । कर्षणा तेन मृता विप्रचित्तैर्ह्यहताम् ।
अप्रेराज्याकृतस्त्रे तेजः सन्निवर्तितः । चक्रैः सूर्यचक्राग्रैः सुयुक्तैः शोवगामिभिः ।
वाह्यैः तां महासैनां निर्बलम्ब महाबलाः । लोकांश्चोपायकाकानां श्रद्धालेन मोहिताः ।
शूलशङ्खमृष्टमित्राश्च चकार हृदिरोक्तिताः । अभिद्रुतस्तु देवेभ्यः सखिर्वाधियः ।
महेन्द्रं शरण्यं प्राप्ता विप्रचित्तैर्भयार्हितम् ।

१२१६

इति श्रीमहाभारते शिवलेखे हरिवंशे भविष्यवर्णनं वामने देवासुरयुद्धे द्विपञ्चाशदधिकतद्विंशतः श्लोकाः ॥ ६५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पराजयन्तु देव्यानां दृष्ट्वाऽग्निजिह्वोत्पलम् । चकार बुद्धिं देवानां बधे मङ्गलैर्निःसृतम् ।
स्वयम्प्रभायाः प्राथिल्या च पुत्रां हन्वाहनाः । हिरण्यरेताः पिङ्गाग्रो देवदूतो कृताग्रम् ।
लोहितो लोहितपीवो हर्ता दाता हविः कविः । पावको विद्युद्भेदः सर्वदेवानाम् प्रभुः ।
सम्प्राप्ता सुवर्णैः सहस्रार्धविभासः । कृष्णवर्तो विबभौर्देवाग्र्यं च चक्राट् ।
लोकसाक्षीऽद्विजकृतप्रियोऽर्चिषान् वषट्कृतः । हृद्यभक्तं शनोर्गमं स्वर्वाणि सर्वकर्षकम् ।
पादनं सर्वभूतानां विद्वशानां तपोनिधिः । जलनः सर्वपापानां सलिलहानस्तनूनाम् ।
प्रदक्षिणवर्त्मिणश्च द्युधिरोमा मखाकृतिः । हृद्यभूतभक्षो ह्यभामहरो हरिः ।
धोमयः स महातेजा भूतेशः सर्वभूतपात् । अष्टस्य पावको भूतिभूतात्मा वै स्वाधिपः ।
स्नाहापतिः सामगोतः धोमपूताग्रोऽर्चिषश्च । देवदेवो महाकोपी सदात्मा ब्रह्मवन्दितः ।
लोहितार्धं वायुपर्कं रथमास्थाय भूतकृत् । भूमकेतुर्धूमप्रियो नीलशंखो शूरीतमः ।
उद्यम्य दिव्यमाग्रयमर्क्षं देवो रणे महतम् । दानवानो सहस्राणि प्रयुतान्यवुद्राणि च ।
समरं विजयाकाङ्क्षो ददाहानिलचारयि । प्राणो यः सर्वभूतानां देहे तिष्ठति पञ्चधा ।
यन्मायस्य कृताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः । प्रभञ्जनी यो लोकानां युगान्तं सर्वनाशनं ।
सप्रसरगता यस्य योगिर्गोभिर्हृदय्यते । यो ज्वालाशमयो देवो दूरगः शब्दवंतवः ।
यः कर्ता च विकर्ता च गतिर्गतिमता प्रभुः । वेदकर्ता सनो लोको ब्रह्मणो यः सगतायः ।
अमूर्त्तिमन्तं यं प्राङ्मूर्च्छामृतं महत्तरं । सोऽग्निं सनोरयामास शनोर्गमं सनोरथः ।
विदिवारोहिभिर्ज्वलैर्गन्धमाथो दिशो दध् । दानवानां सभावाय युगान्ताग्निरिवानवत् ।
मेदोमज्जामहापङ्कां केमैवैलज्जहाहला । धोधगोपीपलवहां स्तुतिपतटात्कृता ।
भोषितादां रणे दृष्ट्वा सधामवर्तितं विभुम् । बलिं प्रत्यक्ष्ण्वयामास देव्यानां मयवर्द्धनम् ।
ततोऽग्निर्द्वितीयां सर्वान् प्रह्लादप्रमुखांशदा । पराजयामास विभुं कोऽजमनं नृवाहवे ।
केचिप्रदीपैर्भुङ्कते । केचिहोमैः शिरोरथैः । केचिद्वाचैः प्रदीपैश्च केचिहोमैर्भुजाननैः ।
केचिन् प्रदीपैर्वह्मिः केचिच्छ्वेतैर्वैरथैः । अयुराक्षयं दृष्ट्वा नो प्रदीपेति श्रिया दृष्टाः ।
अमुरा मयविवक्षा विद्वताश्च दिशो दध् । त्र्यक्षायुधानि सर्वानि विप्रकीर्णदध्वजः ।

१२१७

प्रयान्ति समरे भीता पावकेन पराजिता । न च यश्नति वक्रं ते संग्रहीतं महाहवे ।

११८५

दिश उ ग्रास मेघाश्च दोषान् पश्यन्ति दानवा । भुवः स्वयम्भुजा सृष्टो युगान्तलोचयोनिना ।

इत्येव दानवा सर्वे मेनिरे वल्लभेतय । मदश्च शम्भुरत्रैव महाभायाधराबुधैः ।

पार्श्वेन्यराणो माये व्यधत्ता वारिविचरे । ताभ्या वक्रि च सायाभ्या सिचनान समन्तत ।

तौदौघै पर्वतान् नैर्दृढिर्भवद्गुणे । श्वाभ्यमानन्तु समरे पावकं दैत्यानाम्न ।

वृहत्कोर्निर्भरातेजः वक्रिम च वृहत्सति ।

११८६

॥ वृहत्सतिइवाच ॥ शिरस्थेरेत सुश्लिख ज्वलनाचय सर्वभुक् । सप्तजिह्वानल क्षाम सेलिहान महाबल ।

आत्मा वायुताव विभो शरीरमुत वीरध । योनिरापस्व ते प्रोक्ता योनिस्त्वमसि शम्भ्व ।

ऊर्ध्वेष्टाधश्च गच्छन्ति सहरन्ति च पार्श्वत । अर्चिषस्ते महाभाग सर्वान् प्रभवन्ति च ।

त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वधि सर्वमिदं जगत् । त्वधारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षिष ।

१ । तमग्ने च्यवाडेकस्त्वमेव परम हवि । यज्ञो च यदा सप्तस्त्वामेव परमाश्रये ।

११८७

तमत्र प्राणिनाः भुञ्जे जगदपीताश्रित विभो । तप्त प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।

सृष्टा लोकास्त्र्योनिमान् च्यवाह प्राप्ते काले त्वं यच्छेव दोष । तमेकैकपक्षे जातवेदे गान्धर्वा विद्यते गोषु देव ।

हृषाकपि सिन्धुपतिस्त्वमेव महामहोच्चयहरस्त्वमेव । विश्व भूतिस्त्वमसि प्रसूतिस्त्वश्च प्रवृद्धा भगवन् प्रजानां ।

सृजत्यपो रश्मिभिर्जातवेदस्त्वभावधीरोवधीना रवाश्च । विश्व तमादाय युगान्तकाले सृष्टा भवस्थानल सर्गकाले ।

१ । तमग्ने सर्वभूतानां योर्निवेदेषु गोयसे । तया देवहितायाश्च निधता दानवा रणे ।

११८८

स्रयोनिस्ते महातेजस्तोय मखयताश्चित । तत्त्वयोनि समासाद्य किं विधीदसि पावकः ।

वायस्य समरे देवान् दैत्येभ्य सुरसत्तम । युगान्ताभामरारिश्च विश्वकर्माणं सहस्रभुक् ।

पिङ्गाच सोहितपीव छण्यवर्तन् ऊताश्रम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिविभे भविष्यपर्वणि शर्मन्त देवासुरयुद्धे अग्निश्च विपश्चात्तदधिकद्विजनाऽध्यायः ॥ २५३ ॥

१ । ॥ वेदस्यायन उवाच ॥ वृहत्सतेन वचनं मुनाऽग्निं सत्यमोरित । भुवः प्रज्ज्वाल्य रणे हविषेव महामखे ।

४

इतास्तु माया दैत्यानां प्रदीप्तेनाग्निना रणे । इतमाया सप्तमणा रजि ते समुपस्थिताः ।

११८९

पराजितेषु दैत्येषु वक्रिनाऽङ्गुनकर्षणा । मग्नादग्ने परवाक्पमाह दैत्यपतिं वलि ।

महागमिष्य वायुश्च भास्करः सज्जितः शम्भो । नववाणि दिशो योम भूय दानवसत्तम ।

भविष्येव भूतश्च भवशास्त्ररत्नम । इति त्वि ते भगवता वरदेन स्वयम्भुजा ।

इन्द्रलघामरलक्ष युद्धे चाप्यपराजयः । इजितश्च वज्रितश्च वल्लभैर्नामित तव ।

सर्वभूतेश्वरश्च प्रभुलक्ष शरा तव । महायोगेश्वरलक्ष शूरलक्ष महाशुद्धे ।

११९०

अमितल सप्तलक्ष च शस्त्रैश्चालिका गुणाः । तत्पराशय देवेन्द्र देवान् बन्धेन शानुगान् ।

यथोक्तं प्रपञ्चा रं प्रक्षतया न तदन्यथा । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मग्नादग्ने महात्मनः ।

वलिः परलक्ष सृष्टो गतः दमरयो दत्त ।

ततः प्रयान्त विदग्धश्चन्द्रो महासुरेन्द्रं बलिमुत्तमशिवं । तमञ्जसा चकुरभिरदविषं दिज्ञाश्च मुखाः पश्यन्
मञ्जलाः ।

महाजटाभारधरास्त्रपल्लिनक्षदा तमाङ्गवैधिमन्त्रमञ्जवे । अभिष्टुन्त कवयः खलद्रुतं बलिं प्रयानं रणमुद्गंनि
क्षिता ।

प्रतप्तजाम्बूनदविचभूषणैर्द्विभ्यश्च रत्नैर्विविधैरलङ्कृतः । विराजमान परमेष्ठ वक्षसा रणे विभात्यग्निनिभाऽसुरेश्वरः ।
य वै तदा शत्रुबलादिनं बलं बलिर्देवतात्मनोर्व्यविक्रमः । जलानने ओमदिवाधमण्डलं विकीर्यमाणं नमसोव
वायुना ।

ततो ददृशाय बलानि सन्तो राणे सुगुप्तानि जताशनेन वै । समुच्छ्रिताम्यतराणि तत्र वै समुद्भेगा निव पर्वशक्तिषु ।
स मूलशक्त्यष्टिगदाशिवायकान् क्षिपन्निगूणा समरे महात्मनां । ननाद विह्वलमलनागवज्जलानने तीयदवच वीर्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुगवेगवायुर्ध्वहाबलः पौरुषविक्रमेभ्यः । प्रजादिवधवशिव कालवक्त्रि सुषाररूपो विवभौ रणे बलिः । ११८८
इति श्रीमहाभारते खिलेपुर्वपरिवेशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिना तु मुरा, सर्व्वं वर्ज्जयित्वा सुराधिपं । रणे व्रज्यते भिन्ना सैन्या वै पराजिता ।

विमुखा सा तु दैत्यैर्भ्रम्यमाना महाचमू । जितास्तु बलिना देवाः प्रकमाङ्गंहावर्ष ।
॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रश्च घाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकक्षा च तथैवानुत्तमद्युतिः ।
विद्रुतानोऽहं सैन्यानि सहास्त्राभिः सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाम्बुाणि विमिश्रानि महासुरैः ।
रथसहस्रयोधाश्च पादाताश्च सहस्रजः । भिन्नच्छिन्नाश्च शतशो गदामुपलपट्टिभैः । ११८९
महाभैरवरूपं हि दैत्यैरेव कृतं रणे । किमुपेवेषि दैत्यैर्देह्यन्मानां महाचमू ।
आयस्व विदग्धैश्च व्रण्य शरणागतान् । अला तु वचनं तेषां देवानाममराधिरः ।
सर्व्वतन्त्रकाशिवन्मुहुः सर्व्वानन्दहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन् प्रभुः ।
वैदूर्योत्करभंकाधो नागराजचिताङ्गदः । मधुरारामा धूषाच शतबाहू, सहस्रदृक् ।
हरिरेको हरिश्चमूर्त्तान्गतुर्ध्वहाबलः । वज्रप्रहरणं श्रीमान् योगी शतगिरोधरः । ११९०
सधनुर्बद्धधराश्च शतादित्यसमप्रभः । देवगन्धर्व्वयक्षौघैरनुयात सहस्रजः ।
शाम्भो धजपैद्यापि स्त्रयमाज्ञो महर्षिभिः । शतसर्व्वं महारैर्द्रं खेटानं सर्व्वतोमुखं ।
प्रष्टव्यं विगतं वक्ष दीप्तं रौद्राङ्गशशिः । दैव्यानयोधयत् सर्व्वान्महेन्द्र पाक्यामभम् ।
अष्टय सर्व्वभूतानामदित्या दक्षितं सुत । ततः प्रवृत्तः संशानो वज्रैर्द्वैवर्षश्च च ।
उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां तुमुलो श्रीमहर्षणः । अतिवीर्य्वलोदयं तुमुलं लोमहर्षणं । ११९१
प्रज्ञादेन क्षुतिप्रतैः कर्मभिर्ज्ययशस्विनैः । प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिन्द्र इवावभौ ।
सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा वधानं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाञ्च भूया युद्धमनूतदा ।
ततोऽपि सन्महेन्द्रं च बलिमकैर्ध्वजसुरं । तान्यस्त्राणि महाबाहूचिच्छेद शतधा वञ्चि ।
ततः मुहुः पुनश्चाव लोभं दुर्वारंम महत् । आग्नेयमयं वज्रं विषेपेन्मो महाबलः ।

प्रयान्ति समरे भीताः पावकेन पराजिता । न च परान्ति वज्रं ते संप्रदीप्तं महाहवे ।

११८५०

दिग्धः खं गाञ्च मेघाञ्च दीप्तान् पश्यन्ति दानवाः । भुवं स्वयम्भुवा सृष्टो युगान्तसोययोनिना ।

इत्येते दानवाः सर्वे मेनिरे चक्षुचेतयः । मन्त्रश्च शम्बरश्चैव महाभायाधराबुधैः ।

पार्श्वान्यबाहूणी माये व्यधन्ता वारिविचरे । ताभ्यां वज्रिः स मायाभ्यां सिध्यमानः समन्ततः ।

तोदयौधैः पर्वतनिर्गन्धर्वाभ्युदयैः । श्राम्यमानान् तु समरे पावकं दैत्यनाशनं ।

दृष्ट्वोर्निर्भ्रातृजा वज्रिमह दृष्ट्वातिः ।

११८५१

॥ दृष्ट्वातिहवाच ॥ शिरश्चरेतः सुश्लिख ज्वलनाक्षय सर्वभुक् । समजिह्वागल वाम लेखिहान महाबल ।

आत्मा वायुक्षय विभी शरीरमुत वीरधः । योनिरापस्व ते प्रोक्ता योनिस्त्वमसि चाश्वरः ।

जर्जङ्गाधश्च गच्छन्ति सञ्चरन्ति च पार्श्वतः । शर्चिषसो महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ।

तमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवं त्वं विभवि च ।

तमग्ने हव्यबाहुकक्षमेव परमं हविः । यजन्ते च यदा सन्तस्त्वमिव परमाधरे ।

११८५२

तमग्ने प्राणिनां भुङ्क्ते जगद्योताश्रितं विभो । तप्तः प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकः प्रतिष्ठिताः ।

सृष्ट्वा लोकांस्त्रीणिमान् हव्यबाहु शान्ति काले त्वं पचस्व दीप्तः । तमेवैकक्षपणं जातवेदे गान्धर्वाणां विधत्ते गोपु देव ।

दृषाकपि, सिन्धुपतिस्त्वमग्ने महामलेष्पहरस्त्वमेव । विद्यस्व भूतिस्त्वमसि प्रसूतिस्त्वस्य प्रसूता भगवन् प्रजानां ।

यजस्वोपि रश्मिर्जातवेदस्त्वमेषधीरुपधीर्मा रसाक्ष । विषं तमादाय युगान्तकाले सृष्टा भवस्त्वानल सर्गकाले ।

तमग्ने सर्वभूतानां योनिर्नर्देपु गोयसे । त्वया देवहितायाश्च निश्चिता ज्ञानवा रणे ।

११८५३

स्वयोनिसि महातेजस्त्रायं मलयताश्रितं । तत्स्वयोनिं समावाच किं विभीदसि पावक ।

चायस्व समरे देवान् दैत्यैश्च, सुरवसन्तम् । युगान्ताभामरारिश्च विजयकर्मण् सृष्टस्वभुक् ।

विज्वाच लोहितघोष क्रण्वर्तमान् कृताश्रन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे अविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे अग्निखे चिपञ्चाग्रदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्ट्वेतेषु वचनं सुखाश्रितः, त्वयोनिरितः, भूय प्रजन्त्याश्च रणे हविषेव महाभजे ।

इतास्तु माया दैत्यानां प्रदीप्तेनाग्निना रणे । इतमाया इतमया बलिं ते समुपस्थिताः ।

११८५४

पराजितेषु दैत्येषु वज्रिनाऽङ्गुलकम्भेभ्यः । प्रह्लादस्तु परं वाक्प्रभाह दैत्यपतिं वलिः ।

भवामाप्तिव वायुय भास्करः शलिलं शयी । नवत्राणि दिग्धो व्योम भूय दानवसन्तम् ।

भविष्यद्वैव भूतस्य भवद्यासुरसन्तम् । दक्षं हि ते भगवता वरदेन स्वयम्भुवा ।

इन्द्रलक्ष्मामरलस्य युद्धे चायपराजयः । ईशिलस्य वसिलस्य मलसैवानिति तव ।

सन्भूतेश्वरलस्य प्रभुलस्य यदा तव । महायोगेश्वरलस्य शूरलस्य महास्यधैः ।

११८५५

श्रमिन्ते सधुलस्य ये चान्ते चान्तिका गुणः । तत्पराजय देवेन्द्र देवान् बलींश्च वानुगान् ।

ययोर्भं प्रपञ्चा राज्ञस्तथा न तद्व्याघाः । तस्य तदचनं सुवा प्रह्लादस्य महात्मनः ।

शक्तिः परमधंष्ट्रा गतः स्फुरयो दतः ।

मृतः प्रयान् चिदंशेषविधौ महासुरेन्द्रं बलिमुत्तममिव । तमञ्जसा चक्रुरभिप्रदविषं द्विजाश्च मुखाः पशवश्च
मङ्गलाः ।

महाजटाभारधराक्षपस्त्रिजदा तमाङ्गवैधिमन्त्रमङ्गलैः । अभिष्टुवन्तः कश्यपः खलद्रुतं बलिं प्रयानं रणमुद्धूनि
स्थिताः ।

प्रतप्तजाम्बूनदचिवभूषणैर्द्विजैश्च रत्नैर्विविधैरलङ्कृतः । विराजमानः परमेश वर्षाशा रणे विभात्यग्निभिर्भाऽसुरेश्वरः ।
य वै तदा मनुबलादितं बलं बलिर्देवैर्भक्तमवोय्यविक्रमः । जलागने श्रीमदिवाधमण्डलं विकीर्यमाणं नभसीव
वायुना ।

ततो ददृशेयं बलानि सन्धेता रणे सुगुप्तानि ज्ञताग्रनेन वै । समुच्छ्रितान्यपतराणि तत्र वै समुद्रवेगा निव पर्ववन्निधुः ।
स झूलझण्डुहिगदासिपायकान् क्षिपन्निधूपां समरे महात्मानां । वनाद धिष्यन्मत्तनागवज्जलानने तोयदवश वोय्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुजवेगवाधुर्बाहाबलः पौरुषविक्रमेभ्यः । प्रजादिष्वस्त्रिज कालवन्नि सुघोररूपो विबभौ रणे बलिः ॥ ११८५ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षष्ठः पञ्चादधिकविंशोऽध्यायः ॥ २५४ ॥
॥ वैद्यनाथन उवाच ॥ बलिना तु मुरा, सर्व्वे वर्ज्जयित्वा मुराधिपं । रणे शरवनेभिर्भाः सधेया वै पराजिताः ।

विमुखाः सा तु दैत्यैश्चैर्बन्धमाना महाचमू । जितास्तु बलिना देवा, शकमाञ्जसहाबलं ।

॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रश्च धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकर्षा च तथैवानुममद्युतिः ।

विद्रुतानीह सैन्यानि बहासामि सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाम्गाणि विभिन्नाणि महासुरैः ।

रथसहस्रयथीधास्य पादातास्य सहस्रशः । भिन्नचिह्नाश्च शतशो गदामुषलपट्टिभैः ।

महाभैरवरूपं हि दैत्येभ्यश्च कृतं रणे । किमुपेक्षसि दैत्यैश्चैर्बन्धमानां महाचमू ।

बाधस्य चिदंशेष्ट शरणा शरणागतान् । शुभा तु वचनं तेषां देवानाममराजिनः ।

सर्व्वतर्काप्रिवत् क्रुद्धः सर्व्वानदहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरोटं धारयन् प्रभुः ।

वैदूर्य्योत्करभंकाशो जगारलक्षिताङ्गदः । भयूररामा, धूषण शतबाहु, सहस्ररुक् ।

हरिरेको हरिरुग्रमुर्नैकैतुर्बहाबलः । वज्रप्रहरण श्रीमान् योगी शतबिरोधरः ।

सधनुर्बद्धसन्नाह शतादित्समप्रभः । देवगन्धर्व्वयवौघैरनुयात सहस्रशः ।

शामनो, सजपैवापि स्त्रियमानो महर्षिभिः । शतसर्व्वे महारौद्रं खोटनं सर्व्वतोमुखं ।

प्रयुक्तं विठनं वज्र द्रोतं रौद्राहहासिनं । दैत्यानयोधयत् सर्व्वान्मासेन्द्र पाकशायनः ।

अध्वय सर्व्वभूतानामदिव्या दक्षितः सुतः । तत प्रवृत्तः संशमो बज्रैर्वैद्यैश्च च ।

जभाभ्यामतिवोय्यभ्यां तुमुलो लोमहर्षणः । अतिवोय्यबलोदयं तुमुलं लोमहर्षणं ।

प्रज्ञादेन स्तुतिशतैः कर्म्मभिर्ज्ययसन्धैः । प्रबोधिषो दैत्यपतिरग्निरिद्ध इवावमौ ।

सुरासुरेन्द्रयोर्द्वैष्टा सयामं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाञ्च भूयो युद्धमभूत्तदा ।

ततोऽविध्यमधेन्द्रश्च बलिमकैर्बहासुरं । तावन्नास्ति महाबाहुश्चिन्वेद शतबा वलिः ।

तत मुहुः पुनस्तत्र शोऽहं दुर्वारण महत् । आग्नेयमय ऋतुश्च विषेपेष्टो महाबलः ।

गृह्णाद्ये ममागच्छत् प्रत्युत्पन्नप्रसिद्धिः । अमयामाच दैविको वाक्प्राप्तेऽनुमानः ।

१०१५

संकुटो मघवान् वज्रमगच्छीत् पर्वतोपमं । हनुकामो रणसाधो बलिं देत्वाधिपं रणे ।

ततः प्रज्ञाव द्रेष्टेः क्रोशिको हरिवाहनः । अयोध्यां तदा बाणं तस्मिन्नावृतिं योनेः ।

निवर्त्तस्य महाबाहो मुराणां बन्दिवर्द्धन । पुनन्दर सुरसेष्ठ न ज्येष्ठि बलिं रणे ।

तपसा क्षुत्प्रतो दैत्यो वरदातेन चाधिकः । क्षयक्षूपरितोपायं सङ्गः कृत्वा च वायव ।

नैव प्रत्यक्ष्णश्च जेतुं विदम्यौ सुरेश्वर । यो क्षय भगवान् जेता तं प्रहस्य वनातनं ।

प्रह्मणो यो हि सर्वस्वं देवानां वे परा गतिः । परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।

धरास्वरुद्रश्च श्रीमान् पारावराणि प्रभुः । व्यक्तायतो महाभूतो भूतभयभयप्रभुः ।

सहस्रशीर्षः मुदुपः स्रष्टावाक्यः स्रक्षपातः । सङ्घातकमदापाणिः धीतवाचाः मुरारिश्च ।

सेताऽज्येष्ठो ज्यः श्रीमान् ओष्ठश्च जेता भविष्यति । अन्वा दिव्यान् परमां बाणं तामशरीरिणी ।

अप्रघातो रथान्वक्तः सक्त सर्वैर्जगद्भ्यः । अपघातो तु देवेन्द्रे क्रोशिके हरिवाहने ।

विंशताशौ मङ्गतापीद्वानवानां महाह्वये । ततः किलकिसात्रन्द्यं खेडितासोऽनिलिनः ।

शङ्खानां निवदश्च बोधानां वल्लान्नलिनः । बादिचापाश्च निर्धेयश्च सुखसाभवत्सह ।

जयशब्दरैश्चैव देवानाम् पराजिते । क्षयौ देवराजश्च प्रयातः वसुधैव ।

वसोऽन्ता विनभौ दैत्यो हरिश्चकृषिपुण्या ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिर्बुधे भविष्यर्षे च वामने देवः सुरचुङ्ग महाप्रधाने पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निम्नयज्ञेषु देवेषु वैश्वेक्षे देव्यपाखिते । जये बलेनैकवतो मयश्चरघोषिते ।

१०१६

प्रज्ञासु दिक्षु सर्व्यासु प्रवृत्ते भर्तृकर्मणि । अग्राहते धर्मपथे क्षयलो दिवाकरे ।

प्रज्ञादशम्बरमथैरनुज्ञादेन वैव ह । दिक्षु सर्व्यासु गुप्तः सुगमने देव्यपाखिते ।

दैत्येषु मय्येवाभये क्षर्माणं दम्यस्व च । प्रकृतिस्ते तदा लोकैर्वर्त्तमाने च सत्यये ।

अभावे सर्वपापानां भावे नैव तदा क्षिणे । भावे तपसि किङ्कर्तव्यभावे पापकर्मणो ।

चतुष्पादे स्थिते धर्म्ये अधर्म्ये पादविपदे । प्रज्ञापाकनयुक्तेषु आजन्मजेषु राजेषु ।

१०१७

क्षयधर्मधर्मयुक्तेषु सर्व्यासमनिवादिषु । अभिपिण्डोऽधुरैः सर्वैर्देवराज्ये वसिष्ठदा ।

चष्टेभ्यश्चर्मधेषु नदत्सु मुदितेषु च । अवाक्षुपयता लक्ष्मोरेक्षिं पद्मावने स्थिता ।

पद्माद्यतकरा देवो वरदा प्रहरेविनी ।

॥ श्रीरवाच ॥ नष्टे नक्षत्रां मेघं देवराज महाक्षुरे । शीतोऽस्थि तव भद्रं ते देवतानां पराश्रये ।

यत्नया मुधि विक्रय देवराज पराजितः । दृष्ट्वा ते परमां सत्यं ततोऽपि क्षयमानता ।

१०१८

मायुर्थं दातव्येऽथ हिरण्यकृत्तियोः तुल्ये । यद्यतस्मादुरेन्द्रस्य तव कर्मदमोदृष्टं ।

विशेषितस्तया राजन्दैत्यैः च पितामहः । येन भुक्तं चिन्मिच्छं पितृणां निदम्यकं ।

विशेषतस्तव विभो सर्वो धर्मः स्थितः ययि । तेन पितृकामपथ्यं मोक्षलभितविस्रम ।

एवमुक्त्वा तु सा देवी लक्ष्मीर्देत्यष्टमं वलिं । प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमेवारमा ।

मिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्योः कोत्तिर्द्युतिरिव च । प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः ।

सहतिर्भेदा तथा दृष्टिः पुष्टिर्भुक्तिस्तथैव च । श्रुतिः प्रीतिरिडा कान्तिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ।

सर्वव्यासुरयो दिव्या नृत्यगोतविभारदाः । उपतल्लुम्बहारसत्नं बलिमिदं महारथं ।

प्रतिपञ्चतु दैत्यैस्तेष्वेतेषां सचराचरं । प्राप्तेष्वैश्वर्यैमतुलं बलिना ब्रह्मादिना ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्पञ्चाशदधिकश्लोकाः ॥ २५६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पराजिता मुरा दैत्यैः किमकुर्वन्त वै मुने । कथञ्च विदिवं सर्वं भूयो देवैर्द्विजात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा वाणीकुतो तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः । प्रसिद्धं प्रसिद्धः श्रीमानदित्यालयमुत्तमं ।

प्राप्यादित्यालयं शक्रः कथयामास तां गिरं । अदित्या या तदा युद्धं तेन दिव्या पुरा मुता ।

॥ अदिनिववाच ॥ यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे । बलिर्विरोचनमुतः सर्वैश्चैव मद्व्रणैः ।

सहस्रमिरसा हन्तुं केवलं शक्यते मुराः । तेनैकेन सहस्राद्य न हन्येन व्रतकतो ।

ततः दृष्ट्वाहिमि पितरं कथयं ब्रह्मादिनां । पराजयार्थं दैत्यस्य बलेष्वस्य मयात्मनः ।

ततोऽदित्या सह मुराः ब्रह्माणाः कथ्यमानास्ततः । अपश्यन् कथयं तत्र मुनिं दोक्षतपोनिधिं ।

आद्यं देवगुह्यं दिव्यं किञ्च विप्रवणामुभिः । तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निमिश्राप्रभं ।

न्यस्तदण्डं तपोयुतं बह्वर्कप्राणिनोत्तरं । बल्लवाजिनयंवीतं वटामखलभूषितं ।

अताम्रविण दीप्यते सायममन्त्रपुरस्कृतं । साध्याधनिरतं जित्यं वपुश्चान्तिमानखलं ।

तं ब्रह्मादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं पशुं । प्रतपन्मिवादिष्यं भारीषे दोक्षतेजसं ।

यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिर्दत्तमः । आत्मभावविशेषेण व्रतोद्यो यः प्रजापतिः ।

ततः प्रणम्य ते वीराः सहादित्या सुरधंभाः । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ।

यच्छ्रुतं युधि शक्येण सरस्वत्या समीरितं । अत्रैवस्त्रिदशैः सर्वैर्निखिद्राण्य इत्युत ।

श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुष्पाणां कथयत्सदा । चकार बुद्धिं भवमे ब्रह्मलोकाय लोककृत् ।

॥ कथय उवाच ॥ पुष्पा गच्छामि सदनं ब्रह्मणः परमाहुनं । ययाश्रुतञ्च तत्रैव ब्रह्मणे वदतामघाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दिव्या सह मुरा वान्तं कथयन्मन्त्रयुः । प्रसिद्धं ब्रह्मपदनं देवार्थिगणपेवितं ।

ते मुहूर्तैर्न शंप्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकषः । दिव्यैः कामगमैर्धानैरेयादैः सुमहाबलाः ।

ब्रह्माणं प्रदुमिच्छन्तलपयो रात्रिमव्ययं । अश्वगच्छन्त विलोपीषा ब्रह्मणः परमां मनां ।

षट्पदोद्गोतमधुरां सामगीतविमिश्रितां । शेषस्फोराममिवज्जो दृष्ट्वा संजहपुष्पादा ।

ब्राह्मणैश्च महाभागैर्ब्रह्मदेवोद्गुपारगैः । अचो बह्वृचमुल्लेख्य प्रथ्यमाणपदाचराः ।

प्रशुश्रुत्तेजस्रयात्रा विततेषु च कर्मसु । अश्ववेदाद्बहिर्दुधां पदकमविदां तथा ।

ब्रह्मर्षिपाद्य घोषेण सा बभूव दिनादिना । यजुर्षलववह्निश्च शिवावह्निस्तथा दिव्यैः ।

शब्दनिर्धनार्थैश्चैः सर्वविद्याविभारदैः । मोमांसाहेतुवाक्यैश्चैः सर्वज्ञादविभारदैः ।

दृष्टपुष्टस्त्रैस्तत्र द्विजैर्व्यलुमाषितैः । नादितं ब्रह्मदत्तं प्रवरं देवसम्भवत् ।
 ते तत्र समनुग्राह्याः पृथग्यो वै ध्वनिं सुराः । पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे तु न संशयः ।
 तृण्यभूता एकचित्ता ब्रह्मणो गतमानवाः । विस्मयोत्पुत्रनयना निरैवन्त परस्पर । १५१
 नमस्तुर्वन्ति च पुनर्ब्रह्माणं परमं प्रभुं । मनैर्वै सुरश्रेष्ठाः पुरस्त्यतु कथ्यं ।
 पुनः संघुष्टपरमं वेदोद्भूतनिखनं । गम्भीरोदारमधुरं सुस्तरं हंसगद्गद ।
 ऐक्यनामात्मसंयोगसमवायविशारदैः । लोकायतिकमुखैश्च शुश्रुव खनमोरितं ।
 तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान् नियतान् संश्रितव्रतान् । अपहोमपराश्रमुखान् ददृशुः कश्चापात्मजाः ।
 तस्यां सभायामासे वै ब्रह्मा लोकपितामहः । सुरासुरगुरुः श्रीमान् विदधद्देवमायया । १५२
 उपसते च तत्रैवं प्रजानां पतयः प्रभुः । दृष्ट प्रवेताः पुण्यो मरीचिश्च द्विजोत्तम ।
 भृगुरचिर्वशिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा । विद्या मन्त्रोऽन्तरोक्षश्च वायुसेना जलं मही ।
 शब्दं स्वर्गश्च रूपश्च रश्मि गन्धस्तथैव च । प्रकृतेश्च विकारश्च यथान्यत्कारणं भुव ।
 साङ्गोपाङ्गाश्चतुर्वेदाः सरहस्यपदकमाः । क्रियाश्च कृतवर्चैव संकल्प प्राण एव च ।
 एते चान्ये च वक्ष्ये, स्वयंभुवमुपस्थिताः । श्रुत्या धर्मश्च कामश्च देवो हर्षश्च सर्वदा । १५३
 शुक्रो वृहस्पतिश्चैव धन्वनी बुध एव च । शनैश्चरश्च राक्षसश्च यथाः सर्वे तथैव च ।
 मरुतो विद्यकर्त्ता च नक्षत्राणि च भारत । दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपावते ।
 चाविनी दुर्गतरणी वाष्पी सप्तविधा तथा । सूर्याणि स्युतिशस्त्राणि गायत्रि निगमास्तथा ।
 भात्याणि सर्वशस्त्राणि देहवन्ति विश्राम्यते । लघ्वा लघ्वा मुहूर्त्ताश्च द्विवा रात्रिश्च भारत । १५४
 अर्द्धमासाश्च मासाश्च चतस्रः पटतयैव च । सप्तसराश्चतुर्गुणं संध्या रात्रिश्चतुर्विधा ।
 कालश्चकश्च यदित्यं नित्यं भुवमव्ययं । एते चान्ये च वक्ष्ये, स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
 तान् प्रविष्ट सभां दिव्यां ब्रह्मण सर्वकामदाः । कश्यपस्त्रिदशैः सार्द्धं पुनर्हर्षविदाम्बरः ।
 सर्वतैरोन्मयं दिव्यं ब्रह्मविंशत्यवेवित । ब्राह्म्या जिवा दीप्यमानमचिन्त्य विगतकर्म ।
 प्रह्लापं वीक्ष्य ते सर्वे परमासनमाश्रिते । शिरोभिः प्रणता दूर परमैरिन्द्रियमय्यथ ।
 शिरोभिः सृष्ट्यश्चरैश्च नियताः परमात्मनः । विमुक्ता सर्वपापिभ्य शान्ता विगतकल्मशाः । १५५
 दृष्ट्वा तु तान् सुरान् सर्वान् कश्यपेन सहागतान् । आह ब्रह्मा महातेजा देवना प्रभुरीश्वर ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मलोकगमने सप्तपञ्चाशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २५७ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह सप्ताशा भवन्त सर्वे एव हि । विज्ञानाम्बुहमयमेनमर्थं महावराः ।
 भविष्यति च व सोऽयं काचितो यः सुरोत्तमाः । वल्लभानवमुखस्य यो विज्ञेता भविष्यति ।
 न केवलं सुरारोषामेका जेता स विद्यतु । तैलोक्यस्यापि जेताऽसौ देवानामपि च प्रभु ।
 यो धाता सर्वभूतानां विश्वं यत् सनातन । पूर्व्वं यं सदा प्राञ्जलैर्गर्भनिर्दशन । १५८
 आत्मा वै येन विभुना धृतोऽज्ञेया महात्मना । बलेरतुल्यवीर्यस्य विश्वस्य जगत्स्रया ।

प्रभवः स हि सर्व्वयामस्त्राकमपि पूर्व्वजः । अदित्यः स हि विशाखा योगयुक्तः परन्तवः ।

तं देवापि महात्मानं न विदुः । कोऽप्यवाविति । देवानांश्च श्रियश्च स वेति पुष्टोत्तमः ।

तस्यैव तु प्रसादेन प्रवक्ष्ये परमां गतिं । यत्र योगं समाख्याय तपश्चरति दुश्चरं ।

चीरोदखोत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः । अमृतं नाम परमं खानमाद्यर्गनीषिणः ।

भगवन्सुखं वै गता तपसा संश्रितव्रताः । अमृतं खानमासाद्य तपश्चरत दुश्चरं ।

ततः श्रौत्यथ विष्णुष्टोत्रं ध्यात्वा भोरनिसर्गा । उष्णं तोयपूर्णं तोयदक्ष समस्तनां ।

दिवा सद्यश्चरपदा रत्यामभयदां शिवां । वाणी परमसंस्कारां वरदां नक्षत्रादिनां ।

दिवा सरस्वतीं सत्यां सर्व्वकल्पयनाग्निर्गो । सर्व्वदेवातिदेवस्य भाषितां भाषितात्मना ।

तस्य व्रतसमाप्तौ तु यावद्भूतविषर्जनं । अमोघं तु देवस्य विष्णुर्नाम महात्मानः ।

खागतं व. सुरश्रेष्ठा मातृकाग्रमिहागता । कस्य वा कं वर देवा ददाणि वरदः स्मितः ।

तं दिति कथ्यप्येव मृद्वोद्याता वरं ततः । प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्माने तदा ।

भगवानेव न पुत्रौ भवति न संग्रहः । उक्तञ्च परया भक्त्या तथाऽस्ति स वक्ष्यति ।

देवा जुवन्तु ते सर्व्वे भ्राता वक्ष्य भवेति च । तथाऽस्ति स च श्रीमान् वक्ष्यते सर्व्वलोककृतं ।

तस्मादेवं मृद्वोद्याता वरं विद्वत्सन्मना । कृतकृत्या पुनः सर्व्वं गच्छन् सर्व्वं सुखमाप्तये ।

तथाऽस्ति सुराः सर्व्वं कथ्यपोऽदितिरेव च । ब्रह्मज्ञो वक्ष्य चरपौ गताः सौम्या दिशं प्रति ।

नेऽचिरं येन संप्राप्ता चीरोदं हरिता गतिं । यथोद्दिष्ट भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ।

नेऽतीत्य सागरान् सर्व्वान् पर्व्वतान् च कामनान् । नदीश्च विविधा दिवाः पृथिव्यां सुरसन्मनाः ।

अपरांशो सुवीराश्च सर्व्वेऽस्त्वविर्वाजिता । अभास्कराममर्यादां तमसा संहरतां दिशं ।

अमृतं खानमासाद्य कथ्यपेन सुरा सह । दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्चस्ववर्जितं ।

प्रसादार्थं सुरेभ्यः तस्मै योगाय धीमते । नारायणाय देवाय सहस्रावाय भूतये ।

ब्रह्मचर्य्येण मौनेन खानचौराद्यनेन च । द्भनेन च सुराः सर्व्वे तपो दुश्चरमात्रिताः ।

कथ्यपस्तत्र भगवान् प्रसादार्थं महात्मानः । उदैरघत वेदोक्तं समाज्ज परमं सुखं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे अविष्यपर्व्वणि नामने अष्टपञ्चाशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ कथ्यप उवाच ॥ मनोऽस्तु ते देवदेवेश एकः शूरा वराहः । वृषार्थिषु शिन्धुषु वृंशकरो सुररूपः सुरनिर्मितः अनिर्मितः भद्रः कपिलः विष्णुर्मेन भुज धर्मं धर्मांशु वैकुण्ठः । वेताकर्त्ता अनादिमध्विनिधनः धनञ्जयः शशिः शिवः । अग्निः अजयः अमृतेश्वरः सनातनः विधातः स्रष्टाः विधातः विक्रान्तः कुक्षिः पुण्ड्रः महानाभः लोकनाभः । पद्मनाभः लोकनाभः । यः विरिधेः वरिष्ठः वक्ररूपः चयः अचयः विरूपः विशरूपः सत्यावरः हवावरः ह्यभुक्तः खण्डपरमोऽग्नः मुञ्जकेशः हंसः महाहंसः । महेश्वरः ह्योकेष्टः सुखः परमसुखः । तुरापादः विषमूर्त्तः सुराग्रजः नीलः निम्बो विरजः लोमो रजः । सत्त्वः सत्त्वधामः सर्व्वलोकः सर्व्वलोकप्रतिष्ठः । सिधिविष्टः सुतपस्तपोयः अथ अग्रजः धर्मानाभः गमः क्षिनाभः धर्मानेनेः । सत्त्वधामः सत्यावरः गमः क्षिनेने

चन्द्ररूपविपाश्र्णं तमेव समुद्रवासं श्रैकपात्सहस्रशेषं सहस्रसंमितं महाशेषं सहस्रदृक् सहस्रपात् त्रयामुखं महानुखं
महापुरुषं पुरुषोत्तमं सहस्रबाहो सहस्रमूर्तिं सहस्राक्षं सहस्रभुजं सहस्राक्षं सहस्रश्र्णं महाजिह्वाः ।

विश्वदेवे विश्वसम्भव सर्वेषामिव देवानां सौभग आदोगतिः विश्वं तन्माप्स्ययनं विश्वं तन्माजः दुष्पहास परम वरद
५ स्वमेव वषट्कार वौषट् औद्धारं तन्मेकमाज्जरम् सखभागप्राप्तिनं ॥ १५१५

ग्रन्थधार सहस्रधार भूहर् भुवहर् स्वहर् भूर्भुवस्वहर् लभेव भत भञ्ज स्वधा लभेव ब्रह्मण्य ब्रह्मनय ब्रह्मादिस्त्वमेव ॥

पारसि प्रियवसि पूषाऽसि मातरिश्वाऽसि धर्मोऽसि मधवाऽसि होता पोता इना नेता मन्ता होम्यपोता धर
स्वरत्नं होम्यपोता त्वमेव ॥

आपाऽसि विद्यवाक्धात्रा परमेष्ठ धात्रा तमेव दिवभ्यः शुक् शुभाष्टरज्याऽसि यथा तमसि समिद्धं गतिगतिमतम
सि मोषोधिधाताऽसि रुद्राऽसि शिष्टाऽसि धन्याऽसि योगोऽसि परमोऽसि यज्ञोऽसि सोमोऽसि यूयोऽसि दोषाऽसि दधि
णाऽसि विद्यमसि ।

स्वविष्ठ स्वविर विद्यतुरावाद् हिरण्यगर्भं हिरण्यनाभं हिरण्यनारायणं नारायणान्तरं नृपामयनं आदित्यगर्भं आदित्य तजो महापुरुषं सुरोत्तमम् । आदिदेवं पद्मभावं पद्मेश्वरं पद्माक्षं पद्मगर्भं हिरण्यक्षयं केशमूकं विद्यदेवं विद्यतोमुखं विद्याक्षं शिववक्त्रं विद्यमङ्गं तमेव ॥

॥ भूविक्रम भुवविक्रम स्वविक्रम क्रमावभुक्तमाक्रम सुविभुः प्रभाकरब्रह्मः स्वयम्भूय भूगर्दिः । भूतात्मन् प्रहस्युर्भङ्ग
भूत विद्यभूत त्रिंशत् तमेव विद्यगोष्ठादसि विद्यसम्भव । पवित्रमसि द्वाचमसि सत्यमसि तेषां स सर्वमसि हविर्विद्यमुक्तं जज्ञे
कर्मान् अमृतेत्येन अमृततन्त्रम दिवस्यते श्रोतग्रात विद्यशृङ्ख विद्यपते भूतावि. अत्रे रोषिणि सुरासुरगुरो महादेव नृदेवदेव
त द्रुहिन अमृतकर्मान्वेष प्राप्तेष्व विद्यपात्ते तमेव विद्यं विभर्षि वराधिगो न ह्यायसेति । ११११

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने महापुरुषोत्तमे जनरब्धादिहृदिगोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणस्तु भगवान् श्रुतैतत्परमं सुखं । ब्रह्मर्षेण दिग्भ्रेष कक्ष्येन स्मोरितं ।

छिग्धगम्भोरनिर्घोषं जीमत्तचननिखलं । मनसा प्रीतियुक्तेन सिद्धधानां महात्मनां ।

उवाच वचनं सम्यक् हृदयपट्टाक्षरं । अकाशात् शस्त्रं शब्दादङ्गनं नापसम्भवे । ...

श्रीमान प्रीतमना देवः मोवाच प्रभरोश्चरः ।

॥ विष्णुहवाच ॥ प्रीतोऽस्मि नः मरुत्रेष्टाः भर्मेष्वामेव निशयात् । वरं वृणत भद्रं वो वरदोऽस्मि मरौत्तमाः । १११५

॥ कस्यप उवाच ॥ यदैव भगवान् प्रीतः सर्वेषाममरोत्तम । तदैव कृतकृत्याः सात्त्वं चि नः परमा गतिः ।

यदि प्रसन्नो भगवान् दातव्यं वरो यदि । वाधवस्तान्नभो भ्राता भ्रातॄणां नन्दिवर्द्धनः ।

अद्वित्यामेव वै श्रोमान् भगवानस्तु मे मतः ।

॥ वैश्रवायन उवाच ॥ अदितिर्देवमाता । एतमेवायंमत्तमं । पत्नार्यं वरदं प्राह भगवन्तं वरायिनीं ।

याचे तां पञ्चकामा वै भवान् एतो भवन्निति ।

॥ देवा ऊचः ॥ निवेद्यसार्धं सर्वेषां देवानां हि महातपाः । आता भर्ता च धाता च वरुणं ते भक्त नः ।

दित्याः पुत्रतां याति तसि देवाः स्वाधवाः । देवबन्धे वदन्ति कश्यपस्यात्मनो भव ।

वेदस्यायन उवाच ॥ तमसानमवोदित्यर्हवान् कश्यपमेव च । एवं भवतु भद्रं वो यथेष्टं काममः सुत ।

त्रैविमेव युष्माकं ये भविष्यन्ति ब्रजवः । मुहूर्तमपि ते सर्वे न स्थास्यन्ति ममायतः ।

इति सुरगणान् सर्वान् ये चान्ये देवबन्धवः । करिष्ये देवताः सर्वान् यज्ञभागायभोजनाः ।

इत्यर्हं दंष्ट्रं सुरान् सर्वान् कथादंष्ट्रं पिबन्तपि । करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।

यथा गतेन मार्गेण निवर्त्तन्धं सुरोत्तमाः । देवमातुस्तथाऽदित्याः कश्यपस्यामितात्मनः ।

यथा तनोपितं कर्त्ता गच्छन्धं खं समासथं ।

॥ वैदस्यायन उवाच ॥ स्वमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना । देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वेभ्यः ।

विद्ये वा मन्त्रात्मानं कश्यपोऽदितिरेव च । बाध्या मद्व्याधौ च ब्रह्मैव नष्टावलाः ।

नमस्तुभ्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंजये । प्रयाताः प्राग्दिग्गं पुष्टां विपुलं कश्यपाश्रमं ।

ते कश्यपाश्रमं गत्वा ब्रह्मविगणसेवितं । चैतः स्थाप्यायनिरता ऋदित्या नर्ममोषवः ।

अदितिर्देवमाता च गर्भं दधेऽतिशेर्षं । भूतात्मात्रं मन्त्रात्मानं दिव्यं वर्षवचसि च ।

पूर्णे वर्षवचसे तु प्रकृता गर्भमुत्तमं । सुराणां वरणं देवमसुराणां विनाशनं ।

गर्भक्षेत्रं तु तेनैव परिचातासदा सुराः । आददन्ति तेजसि चैताक्यस्य मन्त्रात्माना ।

तस्मिन् जाते तु देवेशे चैताक्यस्य मुखावहे । भयदे देवसंघातां सुराणां नन्दिवर्द्धने ।

इति श्रीमहाभारते खिले पुराणखिले भविष्यपर्वणि वामने वामनप्रकृतौ यन्त्रधिकविद्वत्तोऽध्यायः ॥ २६० ॥

॥ वैदस्यायन उवाच ॥ प्रजाणां पतयः सप्त सप्त श्वे मरुवन्धः । तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विद्यामित्रे । कमदग्निर्वैश्विष्ठः । यक्षोदितो भास्करोऽभूत् प्रवहे वाऽप्यवापिर्मगवानात्रगाम ।

मरौचिराग्निराद्यैव पुनस्तः पुनस्तः कटुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

शैब्यो वसिष्ठमुद्गयः सन्तः कश्यप एव च । कपोवानकपोवांस दत्तो विष्णुवन्धवः ।

वसिष्ठपुत्राः सप्तान् वाशिष्ठा इति विभुताः । शिरस्थगर्भस्य सुता श्रीनंजिताः मुनेत्रवः ।

गार्ग्यः वसुधैवशास्त्रे ज्ञान्यो वामन एव च । देववाङ्मयं दुप्रश्नं पर्यन्त्यैव शैब्यः ।

शिरस्थरोमा वेदशिराः सत्यवैवक्येव च । विद्येऽतिविश्वस्ववनः सुधासा विरजास्तथा ।

अतिनामा वसिष्ठस्य नमस्कारमकुर्वन् । विद्योतमानवपुषः सर्वभाभरणभूषिताः ।

उपानृत्यन्त देवेभ्यं विष्णुमन्त्राणां गणाः । ततो गन्धर्व्यैर्बुधैः प्रवदन्तु विरायसि ।

यज्ञभिः सप्त गन्धर्वैः प्रभाषयन्त तुभ्युक्तः । मन्त्रानुतिष्ठिष्विजिरा ऊर्वायुरनमस्तथा ।

गोमार्ग्यः सूर्यवर्षांश्च धोमवर्षांश्च यज्ञमः । युगपद्वेष्यः कान्तिर्नन्दिष्विष्वरयज्ञया ।

चयोदसः शशिजिराः पर्यन्त्यश्च चतुर्दशः । कलिः सप्तदश्याव नारदश्चैव षोडशः ।

वावाङ्मयस्य गन्धर्व्या वंशजैवमहाभुक्तिः । इत्येते देवगन्धर्व्या उपागायन्त केचन ॥

तथैवाप्युपागाः षट्शः सर्वथाऽप्यभूषिताः । उपानृत्यन्त देवेभ्यं सर्वान्द्रुपमर्दनाः ।

ननुतुय महाभागा जगुश्चायतलोचनाः । सुमथा चारुमथा च प्रियमुखा वरानना ।
 अनूका च तथा यामी मित्रकेत्री अलमुषा । मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अद्रिका लक्ष्मणा चैव रक्षा तदन्तर्गौरमा । अशिता च सुबाहुय अविष्ठा सुभगा तथा ।
 उर्वशी चित्रलोका च सुयोवी च सुलोचना । पुण्डरीकसुगन्धा च मुरथा च प्रमाथिनी ।
 काम्या शरदती चैव तथाऽन्यास्तत्र ग्रंथः । मेनुका सहजन्धा च पर्णिका पुञ्जिकण्डला । ११९५
 इताश्च सूर्योऽन्याश्च मन्यन्ति सहस्रजः । धाताऽर्थमा च मिवश्च वरुणोऽग्रे भगवत्या ।
 इन्द्र पूषा विवस्वाश्च सृष्टा च सविता तथा । कथितो विष्णुरित्येष काश्यपेया गणतया ।
 आदित्या द्वादशैते तु कुलनो वज्रिवर्चसः । चक्रुस्तस्य सुरैश्च नमस्कारं महात्मनः ।
 नृगव्याधय सर्वेषु निर्वन्ति य महायज्ञाः । अत्रैकपादश्चित्रैर्नृपिनाको चापराजितः ।
 हवणोऽथेयश्चैव कपाली च विद्वान्मते । स्वाणुर्भवश्च भगवान्नुज्ञास्तथाऽवतस्त्रिरे । ११९६
 अथिना वषवश्चाष्टौ मत्तश्च महाबलाः । विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्य प्राञ्चलयः स्त्रिताः ।
 शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमुखास्तथा । कन्वपक्षापकुञ्जश्च धृतराष्ट्रकाचकौ ।
 अष्टयस्तेजसा दीप्ता महाकोपा महाबलाः । एते नाम महात्मनः सर्वे प्राञ्चलयः स्त्रिताः ।
 एते चान्ये च वधवो नागास्तस्य महात्मनः । तस्य प्राञ्चलयः सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
 तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गृह्यश्च महाबलः । अरुणश्चाविष्णुश्चैव तस्य प्राञ्चलयः स्त्रिताः । ११९७
 पितामहश्च भगवान् स्वयमागम्य लोकहन् । प्राह देवमुहः श्रीमान् स च सर्वैर्भोक्तात्मभिः ।
 ॥ मन्त्रोवाच ॥ यस्मात् प्रसूयते लोकः प्रभविष्णु सनातनः । तस्मात्तौ केयूरः श्रीमान् विष्णुरेव भवत्ययं ।
 एवमुक्ता तु भगवान् शङ्खं देवर्षिभिः प्रभुः । नमस्कृत्य सुरैश्च जगाम त्रिदिवं पुनः ।
 स तु आतः सुरैश्चानः कश्यपश्चात्मजः प्रभुः । नवदुर्द्दिनोघामो रक्तावो वामनाकृतिः ।
 श्रीवत्सर्गारवि श्रीमान् रौमजातेन राजता । उत्पुलकनयनाः सर्वाः पश्यन्त्यश्चरवत्सदा । ११९८
 दिवि सूर्यवहस्तस्य भवेद्युगपदुत्थिता । यदि भाः सटुग्नी वा स्नाद्वायस्तस्य महात्मनः ।
 सुरार्धप्रतिमः श्रीमान् भूर्भुवोभूतभावनः । शुचिरोमा मक्षोरस्कः सर्वैर्भोगमयः प्रभुः ।
 यो गतिः पुण्यशौचानामगतिः पापकर्षणः । योगयुक्ता महात्मानो यं विदुर्योगवित्तमं ।
 यस्माद्युगमभेर्यथ यमाहुर्देवचक्षमं । यं प्राप्य प्राप्यते विप्रा निधतः मोक्षकाङ्क्षिणः ।
 जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते योगभाविताः । यदेतत्तप इत्याहुः सर्वोयमनिवायिनः । ११९९
 सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमाश्रिताः । योऽनन्त इति नामेषु सेव्यते सर्वभोगिभिः ।
 सहस्रमूर्द्धा रक्ताक्षः प्रेषाद्भिरनुत्तमैः । यो यज्ञ इति विप्रैर्देरित्यन्ते खर्गलिपुभिः ।
 नानास्त्रानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः । यं वेदा गन्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनं ।
 वृषार्धश्चन्द्रसूर्याश्च देवमाकाशविपक्षं । स उवाच सुरान् सर्वान् वाचावै परया विशुः ।
 जानन्नपि महातेजा गतो योगेन बालतां । किं करोमि सुरश्रेष्ठा वरं कञ्च ददामि वः । १२००

यत् काङ्क्षितं वः सर्वेषां तदैव ब्रूत मुदा युताः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मान् ।

सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनन्दनं । ऊचुः प्राञ्चलयो विष्णुं सुराः ब्रह्मपुरोगमाः ।

ब्रह्मणो वरदानेन हृते नो निखिलं जगत् । तपसा महता चैव विक्रमेण बलेन च ।

बलिना दैत्यमुख्येन सर्वश्रेष्ठेन महात्मान् । अबध्य किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवयन्तम् ।

भवान् प्रभवते तस्य नान्य कश्चन सुजित । तत् प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं वरप्रार्थितम् ।

अरण्यं वरदं देवं सर्वभूतभयापहं । अषोषाञ्च हितायैव लोकानाञ्च सुरेश्वर ।

मिपार्यञ्च तथाऽदित्याः कश्यपस्य तथैव च । कथं पितृणामुचितं सुराणां ह्यमुत्तमम् ।

प्रवर्ततां महाबाहो यथा पूर्वं सुरोत्तम । आनृण्यार्थं सुरेशस्य वाचस्य महात्मान् ।

प्रत्यानय सुरेशस्य पैलोत्तमिदमव्ययं । क्रतुना वाजिमेधेन जयते स हि दानवः ।

यस्याद्यानयने युक्ते लोकानां तद्विधिनाम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मवाक्ये एकवचनविक्रिप्रतोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तदा देवेर्विष्णुर्धामनरूपपृष्ठः । प्रहर्षयन्नुवाचाय सर्वान्देवानिदं वचः ।

॥ वामन उवाच ॥ तस्य यज्ञस्यकाष्ठं मां भवर्षिर्वेदपारगः । हृष्टसतिर्हृत्तेजा नयत्त्रिरवः पुनः ।

तथाहं यमनुप्राप्ते यज्ञवाटे सुरोत्तमाः । विचरिष्ये यथायुक्तं पैलोत्तमहरषाव वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हृष्टसतिः श्रीमाननयदानं प्रभुः । यज्ञवाटे महातेजा दानवैशस्य धीमतः ।

मैक्षो यज्ञेऽपवीतो च ऋचो दृष्टाजिनी तथा । वामनो धूसरक्रोधा भगवान् बालरूपधृक् ।

लोकेऽश्वरेश्वरः श्रीमान् सुरैर्लक्षपुरोगमैः । कन्यास्यमानो भगवान् दृष्टोऽप्ययं हृष्टवत् ।

दानवाधिपतेशस्य बलैर्बैरीचनस्य च । यज्ञवाटमभिन्यात्मा जगाम सुरसन्तम् ।

पाङ्क्तिरपि हि दैतेभ्यः सापामिकपरिच्छदेः । दारे दानवप्रमलेऽथ सहनेव विरेग्व ह ।

अलिमिधेय मन्त्राख्यौ सर्वतः परिवारिते । दैत्यदानवराजैश्चमुनतः सर्वैर्जं बली ।

तं गत्वा यज्ञवाटन्तु ब्रह्मार्गिणश्चकुल । आत्मानमेव भगवान् वर्धयामास तं क्रतुं ।

वर्धयित्वा ययान्वायं यज्ञं यज्ञं यनातनः । विस्तरणामरञ्जैः प्रयोगैर्विविधैश्च यः ।

शुक्रादौ नृनिजयापि यज्ञकर्मविचक्षणः । सर्वानेव निजयाश्च चकार च निदत्तरान् ।

आरादय बलेच्छस्य अग्निजामभितस्तथा । यज्ञमात्मानमेवाशो रेतुभिः कारणं विभुः ।

यैरिक्तेरप्रकाशैश्च पुनरप्ययं भारत । प्रत्यक्षवपिभधानां दर्शयामास विचक्रुः ।

ततो निदत्तरान् दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषीन् कृतान् । अट्टहेनापि हृष्टं प्लान् वामनेव सरोजवा ।

अमुतधोपि मेने स विरोचनमृतो बलिः । मूर्द्ध्ना कृताञ्चलिश्चैदममवोदिक्रतो वचः ।

कुतश्चैकोऽपि कस्यापि किञ्चेष्टाश्चि प्रयोजनं । नैवंविधपरिज्ञानो दृष्टयुष्मै मया दिजः ।

वाञ्छो भतिमतां क्रुद्धा ज्ञानविज्ञानकौविदः । ब्रिष्टशयूयस्यस्यो मनोऽत्र पिपदह्ननः ।

भेदमाः मन्त्रि देशनायकयोषाश्चापि स्वनवः । न नागानां न यक्षाणां नासुराण्यं न रचनः ।

न पितृणां न पित्राणां गन्धर्वाणां च । योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु तूहि किं करवाणि ते । ॥२२॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्तं स्वमस्तिन्यात्मा बलिना वामनसूता । गोवाचोपायतत्त्वज्ञः स्मितपूर्वमिदं वचः ।

॥ विष्णुत्वाच्च ॥ अहो यज्ञोऽसुरेन्द्रस्य नृजम्बव्यः सुसंस्कृतः । पितामहस्येव पुरा यज्ञतः परमेष्ठिनः ।

सुरैरस्य शक्यं यमस्य वरुणस्य च । विभेष्टितास्तथा यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ।

यज्ञता वाजिमधेन कृत्वा प्रवरेण तु । धर्मपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शना ।

सर्वकाममयो ह्येष सन्तो जज्ञवादिनां । कृत्वा प्रवरः श्रीमान्स्वमेध इति स्मृतः । ॥२३॥

सुवर्णशृङ्गो हि महाबलभावो सोऽहुरो वासुदेवो महात्मा । सर्वेषां काञ्चनसर्गैरः स विद्यथामि, परमो हि मेधः ।

आस्याय वै वाजिनमयमेधमिष्टा नरा कुक्कुतमुत्तरन्ति । आञ्जय भं वेदविदो हिमेन्द्रा वैश्वानरं वाजिनमयमेधं ।

यथास्वमाणां प्रवरो गृह्णास्मो यथा नराणां प्रवरा हिजातयः । यथाऽसुराणां प्रवरो भवानिह तथा कृत्वा प्रवरोऽयमेधः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रा वामनेन समीरितं । मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।

॥ बलिहवाच ॥ कस्यासि शस्त्राण्येध किमिच्छसि ददामि ते । वरं वरय भद्रं ते यद्येष्टं काममाप्नुहि । ॥२४॥

॥ वासुन उवाच ॥ न राक्ष्यं न च धानानि न रत्नानि न च स्त्रियः । कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मं च यदि वै मतिः ।

गुर्धर्धं मे प्रयच्छस्व पदानि चीणि दासव । लभश्चिरवाधाय एष मे परमो वरः ।

॥ बलिहवाच ॥ चिभि, किं तव विप्रेन्द्र पदेः प्रवदताम्वर । जतं जतयस्वापां पदानां मार्गतां भवान् ।

॥ शुक उवाच ॥ सा ददस्व महावाचो न तं वेत्ति महासुर । यद्य्मायाप्रतिष्ठाया भगवाब् प्रवरो हरिः ।

वामनं कंभमास्य य शक्रमिच्छतेऽस्य । सां वक्ष्येति तस्मात्तां वदुपधरो हरिः । ॥२५॥

स्वमुक्तः स शुक्रेण चिरं वक्षिष्य वै बलिः । प्रवर्धेण समायुक्तः किमतः पाचमिष्यते ।

गृह्य हस्तेन धंभानो गृह्णारं कनकोद्भवः ।

॥ बलिहवाच ॥ विप्रेन्द्र प्राप्नुवस्व हि स्त्रियोऽसि कमलेश्वर । प्रतोक्त्वं दैवि किं भूमिं का माया भोः पदचर्यं ।

० दत्तं व, पातयं जलं नैव मिथ्या भवेद्गुहः ।

॥ शुक उवाच ॥ भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं मया भूयं । कोऽयं विष्णुरहो गीतिर्वेक्षितस्त्वं न वक्षितः । ॥२६॥

कथं स नाथो यदिष्टयज्ञे स्वबभूवसित । दास्यामि देवदेवाय यथादिच्छत्ययं प्रभुः ।

को वाऽन्यः पाचभूतोऽस्मात् विष्णोः परतरं भवेत् । स्वमुक्ता बलिः शोधं पातयामास वै जलं ।

॥ वामन उवाच ॥ पदानि चीणि दैत्येन्द्र पथ्यान्तानि ममानय । यन्मया पूर्वमुक्तं हि तत्तथा न तद्व्यथा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्तेतदपनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः । कृष्णजिनोत्तरीयं स कृत्वा वैरोचनिसदा ।

स्वमस्तिन्या दैत्येन्द्रो वाक्कुमुदाऽरिखदयः । ततो वारिधमापूयं शृङ्गारं स परावृणत् । ॥२७॥

वामनो दासुरेन्द्रस्य चिकीर्षुः कदरं मवत् । चिप्रे प्रसारयामास दैत्यधयकरं करं ।

प्राप्नुवस्यपि दैत्यप्रच्छेदं भुञ्जन्वा जलं । दातुकामः करे धावन्तावजं प्रत्येधयत् ।

तथ तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यामिताजयः । अभूतपूर्वं देवारेजिदोषोः त्रियमाधरो ।

रक्षितश्चो महाप्राज्ञः प्रज्ञादस्माद्वोदयः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा ददस्व जलं हस्ते वटोष्मांमनरूपिणः । स ह्यसौ येन ते पूर्व्यं निहतः प्रपितामहः । १०१०

विष्णुरेव महाप्राज्ञस्त्वं वक्ष्यसितुमागतः ।

॥ बलिहवाच ॥ हन्त तस्मै प्रदास्यामो देवायैवं प्रतिग्रहं । अनुग्रहकरं देवमोदुश्मन्तु कुतः प्रभु ।

ब्रह्मणेऽपि गरीयांसं पात्रं सस्यामहे वयं । अवश्याद्यासुरत्रेष्ठ दातव्यं दीक्षितेन वै ।

इत्युक्त्वा ऽसुरमन्त्राणां मध्ये वैरोचनिस्तदा । देवाय प्रददौ तस्मै पदानि चोणिं विष्णवे ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ दानवेष्वर मादास्त्वं विप्रायास्तै प्रतिग्रहं । नैनं विप्रमिद्धं मन्ये नेदुग्धो भवति दिजः । १०१५

रूपेणानेन दैत्यैश्च कृत्यमेतद्भवोमि ते । नरसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतं ।

एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा । प्रह्लादममवोदाकस्मिदं निर्मलैर्बभूविव ।

॥ बलिहवाच ॥ देहीति स्थाचते घो हि प्रत्यास्थाति च योऽसुर । उभयोरप्यलक्ष्या वै भागक्षं विप्रते नरं ।

प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहं । स याति नरकं पापी निचगोचरमन्वितः ।

अलक्ष्योभयभीतोऽहं ददास्ये वसुन्धरां । प्रतिग्रहोता वाऽप्यन्यः कश्चित्कोद्भिजोऽप्य वै । १०२०

नाधिको विधिते यस्मात्तद्दामि वसुन्धरां । चदयस्य च मे दृष्टिः परा भवति दानवः ।

दृष्ट्वा वामनरूपेण योऽप्यन द्रिजपुङ्गवः । एष तस्मात् प्रदास्यामि न स्यास्यामि निवारितः ।

भूयस्य प्राप्तवीदिभं वामनं वदुर्हृषिणं । स्वस्यैः स्वल्पमते किने पादेऽस्मिभिरनुत्तम ।

छत्वा ददामि ते विप्र इष्टिषी चागरेष्टानां ।

॥ वामन उवाच ॥ न हृषी कामये छत्वा सन्तुष्टोऽस्मि पदेस्त्रिभिः । एष एव इच्छितो मे वरो दानववत्तम । १०२५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथाऽस्ति बलिः प्रोक्ता स्वर्गवामाव दानवः । पदानि चोणिं देवाय विष्णवेऽमिततेजसे ।

तोयं तु पतितं हस्ते वामनोऽभूद्वामनः । सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ।

भूः पादौ धौः शिरसाश्च चक्रादित्यौ च चतुर्वी । पादाङ्गुल्यः पित्राचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च मुक्षकाः ।

विशेदेवाश्च जानुश्चा गंधे बाध्याः सुरोत्तमाः । यथा नखेषु संभूता लेखाद्यापूरयक्षया ।

विद्युतो विपुला दृष्टिः केशाः सूर्याश्चक्षया । तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः । १०३०

बाह्वी विदिप्रस्तस्य दिशः श्रोत्रे तथैव च । अश्विनौ अवणे चास्य नासा वायुर्ध्वाबाहवः ।

प्रभादक्षः श्रमाश्चैव मनो धर्मस्तथैव च । सत्यमस्माभवापायो जिह्वा देवो सरस्वती ।

गोवाऽर्दितिर्महादेवो तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् । दारं स्वर्गं नाभिवैः निवस्तृष्टा च वै भुवैः ।

मुख वैशनरसाश्च तृणैः तु प्रजापतिः । चतुर्थं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्र्यं वै कश्यपो मुनिः ।

ष्टोऽस्य वषवो देवा महतः सर्वेऽप्यनिषु । सर्वेऽप्यन्दाणि द्रव्णा ज्योतिषि विपुलाः प्रभाः । १०३५

उरो द्रष्टे महादेवो धैर्यश्चास्य महार्णवः । उदरसाश्च गन्धर्वा भुजङ्गाश्च महाबलाः ।

सप्तोष्मं धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः । सलाटमस्य परम दत्तं स्नानं परमात्मनः ।

सर्वज्योतिषि यानोऽह तपः शक्रश्च देवराट् । तस्य देवानिदेवस्य तंजो ज्ञाञ्जर्षहावान् ।

सप्तौ कसौ च वेदाश्च श्रोत्रौ चास्य महाक्षयो । दृष्टयः परावन्धाश्च दिजानां चेष्टितानि च ।

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्ब्रह्मसुराः । उपासयन्तं संकुट्टाः पतङ्गा इव पावकं ।

११२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने विष्णुरूपप्रकाशे दिक्पञ्चभिरुद्दिष्टोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नामानि सर्वेषां रूपाणाभरणानि च । आसुधानि च मुख्यानि दानशानं महात्मनां ।

विप्रचित्तिः शिविः शक्रुरवः शक्रुलक्षयैव च । अयःशिरा अयशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।

देगवान् केतुमानुषः सोपव्यपो महायुरः । पुष्करः पुष्कलक्षयैव शायोऽश्वपतिरेव च ।

प्रह्लादो ज्यमिराः कुम्भः स्रङ्गादो गगनमयः । अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽरुजः ।

वृषपत्नी विष्णुपाशो मुनोऽश्वत्थलोचनः । निम्बजः सुग्रभः श्रीमालयैव च निरुद्धरः ।

११२५

एकवक्त्रो महावक्त्रो दिवङ्गः कालवज्रिनः । वृषत्कोर्तिर्ब्रह्मनिम्बः शक्रुर्बो महाध्वनिः ।

हरभः ब्रह्मलक्ष्मैव क्षुपयः काश्यपः कथः । दीर्घनिम्बोऽर्कनखो नन्दुपापो शृङ्गप्रियः ।

वायुर्गर्विष्ठो लघुचिः ब्रह्मरो विचरो महान् । चक्रवर्त्ता कोधवर्त्ता कोधवर्त्तन एव च ।

कालकः कालकाक्षय वृषः क्रोधो विमोक्षयः । गरुडश्च हविष्ठश्च प्रसन्नो नरकः शृङ्गः ।

हस्तापनवातापो केतुमान् बलदर्पितः । चलिचोमा पुलोमा च वास्तवः प्रमदो मदः ।

११३०

खल्वभः कालवदन् करासः केचिरेव च । एकाक्षयैव राजश्च तृणपः वनसः क्षपः ।

एते चान्ये च बहवः क्लममाणं च विक्रमं । उपतल्लुप्यहात्मनं विष्णुं दैत्यनवाहदा ।

पाशोद्यतकराः केचिद्वादिताष्टाः खरस्त्रणाः । व्रतश्लोकहस्ताश्च परबधधरास्तथा ।

म्राचमुद्धरहस्ताश्च तथा परिधपाणयः । महात्रिस्ताव्यपकराः शूलहस्ता महाबलाः ।

महावृषोद्यतकरास्तयैव च धनुर्द्वराः । महापद्मिहहस्ताश्च तथा भुवक्षपाणयः ।

११३५

गदाभुपुष्टोद्यताश्च वज्रहस्तास्तथाऽपरे । शक्तिरूपहस्ताश्च दानवा मुहदुर्गदाः ।

नागप्रहरणा घोरा नागविधा महाबलाः । शूलशङ्खकुटवज्राश्च चक्रवज्रास्तथाऽपरे ।

खरोद्गवदनाश्च वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवज्राश्च त्रिशूलाश्चामुखास्तथा ।

मार्त्तारश्च कर्णश्च अश्वश्च दानवाः । गोवज्राश्च भुवज्राश्च भीरा अगमनास्तथा ।

उग्रजलकिरणाश्च मज्जज्वाश्च दानवाः । नकुलमेकज्वाश्च पाराशरमुखास्तथा ।

११४०

त्राघातुगाननाः शूराश्चामाविमर्षिपाननाः । शारभेयमुखा रोद्राः क्रोधवज्राश्च दानवाः ।

चक्राकमुखाश्च गोधावज्रास्तथाऽपरे । नकुलोपाशनाः क्रूराश्च वज्राश्च वज्राश्च ।

चक्रिर्भिक्षमुखाश्च मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रध्वजवज्रास्तथा क्षपात्रिगोमराः ।

वीर्यवृत्तनापाश्च तथा फलकवायवः । उष्णोविणो मुहुर्दिनकथा कुक्षिचोऽपरे ।

११४५

किरीटिनो क्षमर्दिष्टाः शङ्खग्रीवाः सुवर्चसः । नागवेधधरा दैत्या नागाम्बुजाशुभेयनाः ।

क्षान्दायुधानि दोशानि प्रयक्षाभुरवतनाः । क्लममाणे हयोक्तेऽनुपातिष्ठन् दानवाः ।

प्रसज्य धर्मं नृदेतेयान् पादहस्ताभेः प्रभुः । महाहृदिर्देवश्च भिरिर्ब्रह्मदेवर्षिः ।

रूपं हता महाकाशं महाराष्ट्रश्च भेदिनी । पेशाभं क्लममाणश्च बुधिरादिपञ्चविधा ।

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ जगन्तरे । नमः प्रथममापन्नं वसिष्ठेभ्यो महात्मनः ।
 परं विक्रममाणस्य पादमूले व्यवस्थितौ । विष्णोरभितोर्व्यस्य वदन्तवन् दिनातयः । ५११०
 जिला लोकांस्ततः छत्तान् वला चासुरमुद्रवान् । ददौ प्रकाय वपुषां हरिर्लोकनमस्तनः ।
 सुतलं नाम पातालमधस्तादुत्पत्तले । बलेर्दत्तं निवासाय विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 तद्वाप्यासुरश्रेष्ठस्वकार मतिमुत्तमः । रसातलतले बासमकरोदसुराधिपः ।
 तत्रैव महातेजा ध्यानं परममाश्रितः । उवाच वचनं धीमान् विष्णुं लोकनमस्तनं ।
 किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमज्ञेवतः । ततो देव्याधिपं प्राह देवो विष्णुं सुरोत्तमः । ५१११
 ॥ विष्णु उवाच ॥ ददामि ते महाभाग वरं वरय मुमत । परितुष्टोऽस्मि भद्र ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
 मा च शक्यं वचनं पर्युवाचो कथञ्चन । अहमाज्ञापयामि तं मेघदैवमवाण्णसि ।
 एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपं । वाचा परमया प्राह वाचयन् सर्वलोककृत् ।
 यन्मया खलिलं दत्तं गृह्यते पाणिना मया । तस्मात्ते देव्य देव्यो नास्ति जीवितवद्वयः ।
 सुतलं नाम पातालं तत्र तं शानुगो वर । सर्वदैवतमपै वाङ्मनसदादास्वहासुरः । ५११२
 न च ते देवदेवस्य मत्प्रियामिततेजसः । प्राचमे प्रतिहतस्य स्मरता मम प्राचनं ।
 देवतास्यापि तेषां पुञ्जा एव महासुर । प्राप्स्येत्वं महाभाग दिव्यान् कामान् यथेष्टितान् ।
 इह चामुच च सुखं विविधाञ्च परिष्कृदान् । दैत्याधिपतस्य पुनर्कर्मसादादवाण्णसि ।
 भोगाश्च विविधान् सम्यक् यज्ञादैव सद्विषान् । यदा पैता मया प्रोक्ता मर्थः स चतुर्विधसि ।
 बन्धिन्यसि तदा हि तं नामा भोगैर्भोगेभ्यः । नमस्कार्येभ्य ते नित्यं मयेऽस्मिन्महाधिनः । ५११३
 मम ज्येष्ठः सुरश्रेष्ठः प्राचनं प्रतिगृह्णातां ।
 ॥ बलि उवाच ॥ देवदेव महाभाग ब्रह्मचक्रगदाधर । सुरासुरमुद्रश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर ।
 तथासतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम । कथं तत्र मया स्नेहं विनुधानां महेश्वर ।
 मम किं चिदश्रेष्ठ प्राचनार्थं भविष्यति । तददत्तं सुरश्रेष्ठ क्षत्रियैश्च समापद्य ।
 ॥ चिक्रम उवाच ॥ अश्वीविधं श्राद्धमधीतमव्रतमदविषं यज्ञमनुलिङ्गाकृतं । अन्नद्रव्या दत्तमपंक्तं हविर्भगा, पडेते
 तव दैत्यवक्त्रम् । ५११४
 पुण्यं मद्रूपिणां यच्च मद्गुरुदेषिणां तथा । श्रेयविक्रयमवानां पुण्यं यथाग्निहोत्रिणां ।
 अन्नद्रव्या यच्च दानं ददतां वज्रतां तथा । तस्यैव तव दैत्यैश्च मत्प्रसादाद्भवति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिर्विश्वार्थहातनः । स्वमस्त्विति ते प्रोक्त्वा पातालमसुरोत्तमः ।
 प्रविवेश महाभागो देवाज्ञां प्रतिपालयन् । एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः ।
 भगवानपि रात्र्यां प्रविभागे चकार ह । ददौ चेन्मो दिव्यं पूर्वा प्रकायमिततेजसः । ५११५
 याम्यो यमाय देवाश्च पित्राञ्च महात्मने । पश्चिमाञ्च दिश देवो वरुणाय ददौ प्रभुः ।
 उत्तरान् कुबेराय पश्चादधिपतये दिशः । अधस्तात्पराज्याय सोमायैव दिशं ददौ ।

एवं विभज्य चैलोक्यं विष्णुर्बलवताम्बरः । शोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः ।
 वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाय स वासवं । जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः ।
 तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धये वामनेऽमिततेजसि । सर्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतकतुं । १७२
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते तु त्रिदिवं कृष्ये बद्धा वैरोचनि बलिः । नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्बलाश्चतरादिभिः ।
 नागवन्धनदुःखान्तं बलिं वैरोचनिं ततः । सङ्कष्टयाऽसौ देवर्षिर्नारदः प्रत्यदृश्यत ।
 स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कृपयाऽभिपरिप्लुतः । उवाच दानवश्रेष्ठ मोक्षोपायं ददामि ते ।
 सर्वं देवातिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः । अनादिनिधनस्यास्य अक्षयस्याख्यस्य च ।
 तमधीवाच । दैत्यैश्च विद्महेमान्तरात्मना । तद्गतस्तन्मना भूत्वा द्रुतं मोक्षमावाक्यसि । १७३
 ततो विरोचनसुतः प्रयतः प्राञ्चलिः शुचिः । नोद्यर्विशक्रम्यथा नारदात् समधीतवान् ।
 तस्मधीत्य सर्वं दिव्यं नारदेन समीरितं । पृथिवी चोद्धृता येन तं जगत्पमहाहुरः ।
 नमोऽस्तननपतये अक्षयाय महात्मने । जलेऽग्राय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे ॥
 सप्त सूर्यै वपुः कृत्वा चीनं लोकान् कान्तवानसि । भगवान् कालकाक्षस्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ।
 नष्टचर्द्दाकैगमने शोणयन्नतपःक्रिये । पुनश्चिन्तयसे लोकलोकं सत्येन मोक्षय । १७४
 ब्रह्मचरैर्ब्रह्मवाजप्रिस्वरिभिरुजगपर्वताः । तन्तुत्वा दृष्ट्वा दिजेऽग्रेषु तेन सत्येन मोक्षय ।
 मार्कण्डेयं पुराकल्पे प्रविश्य जठरं तव । चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ।
 यको विद्यावहायस्त्वं योगी योगमुपागतः । पुनस्तेल्लोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 जलब्रह्मामुपासीना योगनिद्रामुपागतः । लोकलोकं चिन्तयसे भूयस्तेन सत्येन मोक्षय ।
 वाराहं रूपमास्याय वेदयज्ञपुरस्कृतं । धराजलोद्धृता येन तेन सत्येन मोक्षय । १७५
 उद्धृत्य दृष्ट्वा यज्ञं चीनं पिण्डान् कृतवानसि । तं पित्र्यामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ।
 मद्भद्रपुः सराः सर्वे चिरस्थावभयादिताः । परिचातास्तथा देव तेन सत्येन मोक्षय ।
 दीर्घवक्त्रेण रूपेण चिरस्थायस्य संयुगे । शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोक्षय ।
 भद्रमूर्ध्निस्त्रिभुक्तिको चिरस्थकर्मिणः पुरा । ऋक्षारण्ये हतो दैत्यसेन सत्येन मोक्षय ।
 दानवाभ्यां हतो देवा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा । परिचातास्तथा देव तेन सत्येन मोक्षय । १७६
 हत्वा सप्तशिरोरूपे हत्वा तु मधुकैटभौ । ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन मोक्षय ।
 देवदानवगन्धर्वा यवविद्रुमशोरगाः । अन्ते तव च पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ।
 श्रपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः । कृताय तेन वेदार्थास्तेन सत्येन मोक्षय ।
 वेदयज्ञमिषोषाणि पित्र्ययज्ञहवीणि च । रक्षसं तव देवस्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 अपिर्दीर्घतपा नाम जात्यमो मुद्रापतः । तत्प्रवादाय चतुर्धास्तेन सत्येन मोक्षय । १७७
 पादपदं गजेन्द्रस्य दोनं मृत्युवने स्थितं । भक्तं मोचितं वांक्षि हि तेन सत्येन मोक्षय ।
 अक्षययायपय तं ब्रह्मणा भक्तवत्सलः । उच्छ्रिताग्नां निहन्ताऽसि तेन सत्येन मोक्षय ।

ग्रंथचक्रगदादिषु शास्त्रे गुरुदेवै च । प्रसादयामि प्रिये ते नम्यान्मोक्षयन्तु मां ।

ततः प्रसन्नो भगवानादिदेव स्वोत्तम । गुरुं भागवन्तारं वल्लिं मोक्षयन्मनात् ।

ततो विविधं गुरुः पञ्चावतुल्यविक्रमः । अगमं वसुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः ।

आगमे तस्य विज्ञाय नामा मुक्ता महाधुरं । ययुः पुरी भोगवतो वैनेतेवमयादिताः ।

भुक्तं विष्णुप्रसादेन चिन्तयाममधोचक्रं । अष्टश्रियमुवाचेदं गुरुत्मानपवर्गम् ।

॥ गुरु उवाच ॥ दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत् प्रभु । मुक्तो निवस पातालस्ते सपुत्रजनवाभ्यवः ।

इतस्तथा न गन्तव्यं गच्छतिमपि दानव । समर्थं यदि भिक्षास्त्रं मूर्ध्नि ते व्रतधा भवेत् ।

पक्षोद्भवचर्ममुला दानवेन्द्रोऽप्रबोद्धिदे । स्त्रियोऽस्त्रि समवे तस्य अनन्तस्य महात्मनः ।

जीयोपायान् भगवान्नाम किञ्चित्करोतु स । इहोऽहं सुखासीनो जेनाप्ययि खगेवर ।

बलेन वषट् मुला गुरुत्मानिदमब्रवीत् । पूर्वमेव कृतस्तेन जीयोपायो महात्मनः ।

वर्षादियन्ति ये यत्र विधिहोना ह्यनृत्तिजः । प्रायश्चित्तमजानन्तो यश्चभानं ततस्तव ।

नैतेषां यश्चभानं वै प्रतिशृण्वन्ति देवताः । अनेनाप्यायित बले सुखमत्र निवस्यसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देहोभूतं भावान्दत्तवान् कश्यपात्मज । दानवेन्द्रे महाबाहो विष्णुलैलोक्यभावनः ।

इमं लवमनन्तस्य सर्वपापप्रमोचनं । यः पठेत् नरो भक्ष्य तस्य नश्यति किमिव ।

गोहत्यायाः प्रमुच्येत मङ्गलानि मङ्गलव्याया । अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेष्टितं पतिं ।

लप्रगर्भा प्रमुच्येत गुर्विषो जनयेत् सुतं । चे च भौविषिषो लोकं योगिनः संख्यकापिषाः ।

लवेनानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्याणाः । सर्वकामप्रदो ह्येष सर्वोऽनन्तस्य कीर्त्यते ।

यः पठेत् प्रातस्तस्याय श्रुतिः प्रयतमानसः । सर्वकामप्राप्तिरिति मानवो नात्र संशयः ।

एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्विदिजैरेतत् पश्यन् वैष्णवं यत्र ।

यश्चेमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः । श्रुण्वान्विथो भक्त्या नरः पर्वतु पर्वतु ।

परान् विजयते राजा यथा विष्णुर्ब्रह्माक्ष । यश्च मङ्गदाप्नोति प्रेत्य सद्गतिमाप्नुयात् ।

प्रियो भवति भूतार्तो सर्वपा नात्र संशयः । पुत्राश्च लभते धनान् मेधागुणसम्पत्तिनाम् ।

प्रीयते पठतवाच्य देवदेवो जनार्दनः । सर्वकामयुतश्चैव लक्ष्यदैपायनोऽब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रादुर्भावे निषण्णध्रिःकद्रिगतेऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् विष्णुर्देवदेवो जनार्दन । गतः कैलाशमिखरमालयं शुद्धरस्य च ।

नारदाद्येषोपगृह्यैर्भुजिभिराल्लदार्भिः । तव दृष्टो भद्रदेवः शङ्करो नीललोहितः ।

केशवश्च पुनः विप्रः कुर्वता तप उत्तमं । शशितो देवदेवेन शङ्करोऽस्तेति न श्रुतं ।

देवो तव अग्न्यायो दृष्टवन्तौ पुरातनौ । शर्चवास्यकिरे देवा इन्द्राद्या शङ्करं हरिं ।

तौ हि देवौ महादेवावेकीभूतौ दिधाकृतौ । स्यात्कानो जगदीनोऽहं ह्यंशरकारकौ ।

परस्परसमावेगात्संगतः पालने स्त्रियो । तयोस्तत्र यथा दृष्टं कैलाशे पर्वतोत्तमे ।

स्वययः किमचेष्टन्तं दृष्ट्वा तौ पुरुषोत्तमौ । एतत् सर्वमशेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ।

यथा गतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः । यथा च ब्रह्मरः साचात्कृतवानागमभूषणः ।

एतत् सर्वं विप्रवर्यं ब्रूहि तत्तेन यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुस्त्वावहितो राजन् यथा कृष्णो गतो नरः । यथा च दृष्टो द्वेवेशः ब्रह्मरो द्रववाहनः ।

यथा च चार स तपो यथा ते मुनयो गताः । एवं तयोर्वर्था दृष्टं तथा शृणु नरोत्तम ।

द्वैपायनोऽयं भगवान् यथा प्रोवाच भो तथा । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केनैवं खगवाहनं ।

यथा दृष्टिं यथा युक्तं शृणु यत्नेन सुमतः । न चाशुश्रूषवे वार्यं नृशंसायातपस्त्रिने ।

नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुष्पवतः सदा । स्वयं यत्नं धनञ्च बुद्धिश्चन्द्रिकरं सदा ।

ध्येयं पुण्यात्मनो नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितं । अनेकारण्यं यत्नं वेवन्ते नित्यमोदुर्गः ।

मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः । अत्यहृतं महापुण्यं दृष्टं कैलासपर्वते ।

शिवोद्भवोऽसौ च हरश्चैव भवस्य च । इत्येवमुरसंघेषु नरकादिषु भूमिषु ।

इत्येवमृषेर्वै किञ्चिच्छिष्टेषु शत्रुषु । शासति स सदा विष्णुः श्रियं पुरुषोत्तमः ।

दारवत्यां जगन्नाथो वसन् कृष्णिभिरोत्तरः । रक्षिष्या सङ्गतो देवो वसंस्तत्र परं हरिम् ।

कदाचिच्च तथा शङ्कै प्रेते रात्रौ जगत्पतिः । विहरं यथाध्यानं प्रोतं प्रीतिमुत्था तथा ।

अथोवाच तदा देवो रक्षिषो रक्ष्यभूषणं । पुस्तमिच्छानि देवेश लज्जा माधव गन्धनं ।

वस्त्रिनं रूपसमन्तं लभेयं सदृशं प्रभो । कृष्णो नामपि नेतारं बोध्यवन्तं तपोनिधिं ।

सर्वैश्चास्त्राण्येकैव राजविद्यापुरस्कृतं । एवमादिगुणैर्धृक् दातुमर्हसि सत्तम ।

तपि सर्वेषां दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितं । तं हि सर्वेषां कर्ता च दाता भोक्ता जगत्पतिः ।

विशेषतस्तु भृत्यानां शश्रूषानियतात्मनां । वक्तव्यं किमु देवेश यदि भोक्ताऽस्मि केनैव ।

अनुपवी यदि स्थाने देवदेव जगत्पतिः । दातुमर्हसि पुनर् तं बोध्यवन्तं जनार्दन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेश, मियथा प्रीयमाणया । तथा महिष्या रक्षिष्या रक्षिमनुयंदूदृष्टः ।

प्रोवाच वचनं काशे रक्षिषो याद्वेवेश्वरः । दाताऽस्मि तादृशं पुनर् यं तमिच्छसि भानिनि ।

नित्यभक्ताऽस्मि मे देवि नात्र कार्या विचारणा । अवश्यं त्वदास्यामि पुनर् श्रुतिनिर्घणं ।

पुन्रेव लोकान् जयति सतां कामदुघां हि ये । नरकं पुदितिख्यातं दुःखञ्च नरकं विदुः ।

पुद्विद्यापाततः पुस्तमिच्छन्ति परत्र च । अनन्ताः पुच्छिषा लोकाः पुरुषस्य श्रिये शूभाः ।

पतिर्ज्ञायां प्रविशति गर्भो भूला स मातरः । तथा पुनर्नरो भूला दशमे मासि जायते ।

पुस्तवन्तं विमोक्ष किं तेनाशितं भवेत् । नापुच्छा विन्दते लोकान् कुपुष्पादध्यता वरा ।

कुपुष्पो नरके यस्मात् सुपुष्पात् स्वर्गं एव हि । तस्मादिनीतं सत्पुच्छं श्रुतवन्तं दयापरं ।

विद्या विनयो यस्मादिद्यायुक्तं सुधार्मिकं । इच्छेत् पुनर् पुनर्कामं पुरुषो यत्नवान् मुधः ।

तस्माद्वास्यामि ते पुन्रे विद्यावन्तं सुधार्मिकं । एष गच्छानि पुनर्कामं कैलासे पर्वतोत्तमं ।

तत्रोपास्य महादेवं शङ्करं नीललोहितं । ततो लब्धाऽस्मि पुत्रमेव भवाद्भूतचित्तरताम् ।

तपसा ब्रह्मचर्येण भवेत् शङ्करमवयवं । तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुं ।

गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शङ्करमवयवं । स च मे दास्यते पुत्रं तोषितक्षपसा मया ।

तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य सहोमया । प्रविश्य वदरी पुष्पां स्तुतिभृष्टां तपोमयीं ।

अग्निहोत्राकुलो दिव्यो गङ्गाम्बुप्रविता सदा । मृगपरिवसमायुक्ता शिंहदिपश्रताकुलो ।

वदरीफलसंपूर्णा वानरघोभितभृता । वैवास्वतमहाहृदा कदलीखण्डमण्डिता ।

मुनिभिर्वंदतत्तत्त्वार्येविवारनिपुणैः सदा । वेदनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुसलेयुता ।

इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः । उपास्यमानामन्यत्र विद्वैः सिद्ध्यार्थतत्परैः ।

इतिहासपुराणैः सेव्यमानां महर्षिभिः । गच्छद्भिः स्वर्गनिर्णयं परित्यज्य कलेवरं ।

प्रविष्टां मन्थरी देवीं चास्मामि सुकृतालयं । इत्युक्त्वा विरामैव देवदेवा जनाईनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां चतुःषष्ट्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभातायास्तु शर्व्वर्या गन्तुमेच्छन्नानाईनः । उताग्निः कृतकल्पायः समाप्तवरदक्षिणः ।

गात्रं दत्त्वाऽयं विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् । आन्यानमर्षद्वर्पं कृण्वन् प्रविशेन्न अगत्पतिः ।

आचने महदास्थाप्य दृष्ट्वा नाह्वय सर्व्वशः । सलभं द्रं क्षिणे पुत्रं शार्ङ्गं च शटवारणौ ।

उपधेनं मृषावृद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरं । पथं बुद्धिं समाश्रित्य जीवन्ते यादवाः सुखं ।

नेतां च यदुवृष्ट्वा नाह्वयतु धर्मपरः सदा । यथा विभक्तिं देवाश्च नीतेत्यस्य महात्मनः ।

यथा बुद्धिब्रह्मादिष्णुः श्रमाय श्रयिषी तदा । तस्य दृष्ट्वावरं वीरमुद्धवं देवधर्मं ।

अन्यानपि यदूनं सर्व्वानुवाच भगवान् हरिः । दृष्ट्वन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व्व एव हि ।

द्रष्टुं चापि वचो मध्यं पितृहृदयमे सखे । नान्यात् प्रभृति यो यज्ञो मम दुष्टनिवर्षणे ।

प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृप । केसो च निहतो बाह्वो मया बाधेन यादवाः ।

गावर्ह्नी धृतः प्रैक्षो गावय परिपालिताः । अभिपिक्षोऽस्मि शकेश देवानामपथः स्मितः ।

कंधोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमुष्टिकैः । उपसेमोऽभिपिक्ष्य कृता दारवतो मया ।

अन्ये चापि नृपा राजान् वृक्षिना निहता मया । योऽपि वीरो जरासन्धो निष्ट होतो बलान्मया ।

भीमेन वृक्षिना राजश्वेन मम यादवाः । द्रुमाक्षो निहतः सखे गोमन्ताद्रक्षता मया ।

योऽपि वीरो दुरात्माऽसौ दानवो मरुतो हतः । निष्कम्पकर्मिणं शोकं कृतवान् रात्रयत्तमाः ।

किन्तु वीरो नृपो अग्रे सखा भीमस्य यादवाः । पौण्ड्रो वीर्यवता नेता देष्टा चाधो सदा मम ।

श्रियो द्रोणस्य राजेन्द्रो बलौ मध्याह्नवित् कृतौ । शास्त्रज्ञो नीतिमान् याचायैवा सर्व्वस्य यत्नवान् ।

योद्धा पुष्टमियो राजा जामदग्न्य द्वापरः । एकान्तप्रचुरस्त्राकं विद्वान्मयो भट्टा मम ।

बाधयन्ते पुरीं योद्धा चिद्भद्रं यदि संभेत यः । न हान्यशास्त्रो बलवान् पुष्टश्रेयो नृपोज्जमाः ।

यत्ता भवन्ति हन्तुं प्रयत्नोत्तराभवाः । यथा नै बाधते राजा पुरीं यदुलुसायथा ।

अहन्तु यास्ये कैलाशं कुतश्चित् कारणात्पुनः। ब्रह्मरंद्रमुक्तामोऽस्मि भूतभावनभावनम्।
 यावदागमनं मर्त्यं तावद्यत्ता भवन्निह। मया विरहितां चेमां यदि जानाति पुण्ड्रकम्।
 आगमिष्यति राजेन्द्रो योत्स्यते च पुरोमिमं। इमां निर्यादवां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः।
 यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परस्वधैः। पाषाणैः कर्षणैश्चैव सज्जता भवत स्वके।
 पिधाय च कपाटानि महादाराणि यत्नतः। एक एव महादारे गमनागमने सदा।
 मुद्रया सह गच्छन्तु राशे यो गन्तुमीच्छन्तुः। न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य पश्यतः।
 यावदागमनं मर्त्यं तावदेवं भविष्यति। शृगया नाच कर्त्तव्या न च क्रीडा वदिः पुरात्।
 ज्ञातव्याश्च परे स्त्रे च गमनागमने सदा। एवमादिक्रिया कार्या यावदागमनं मम।
 इत्युक्त्वा यादवान् सर्वान् धात्यकिं पुनराह च।

१४५०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां पञ्चवम्बधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

० भगवानुवाच ॥ धात्यकेऽष्टपु मन्दाक्ये यत्तो भव युधान्वर। तन्तु खड्गो गदो भूमा पाषो वाणो तल्लवणम्।
 तिष्ठ यत्नेन रत्नस्य पुरी यजन्नुधाश्रयो। न च निद्रा तथा कार्या रात्रौ यदुदृष्ट प्रभो।
 न च व्याख्या लया कार्या प्राज्ञाश्च शास्त्रतत्पर। न च वादस्तथा कार्या वादिभिः सह दृष्टिप।
 तं हि योऽह्ना बभौ तैव धनुर्वेदस्य वेदविन्। तथा कुह यथा वीर नोपहास्या भवेमहि।
 ॥ धात्यकिर्नुवाच ॥ करिष्यामि वृषस्य च यथाशक्ति जगद्देव। आश्वा तव जगत्पथं धार्य। यत्नेन मे सदा।
 श्रुत्यवत् प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव। यावदागमनं त्वं तावत् स्थास्यामि यत्नतः।
 प्रसादस्तव गोविन्द यदि क्षाम्यसि माधव। किं नाम मम दुःसाध्यं प्रचूषां निषेधे रणे।
 यदि शक्ते यमं वाऽपि कुवेरमेपि पाशिनं। सर्वानेतान् त्रिभ्यामि किमुपेन्द्र नृणां जने।
 गच्छ कार्यं कुरुवेदं यत्तोऽहं यतंतं धरे। उद्धव पुनरहिं दं कृण्व। यपनिभेषवः।
 षट्पूज्य त्वं वाक्यं मे सुखं स्नेहतत् प्रयत्नवान्। रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरी द्वारवती तथा।
 यत्तो भव सदा तात कुरु साहाय्यमत्र न। लज्जा मम समुत्पन्ना वदतस्तव साम्प्रतं।
 तं हि मेता समस्तस्य विद्यापारस्य संज्ञितं। की नु श्रव्यति मेधावी वक्तु विद्यावतः पुरः।
 यत्तार्थं तद्ववान् वेत्ति स्रकार्यं चापि सर्वतः। श्रोताऽहं विरमे तात वक्तुं सम्यति दृष्टिप।
 ॥ उद्धव उवाच ॥ किमदं तव गोविन्दं वर्त्तते माम्प्रति प्रभो। अहो प्रयत्ना मर्त्यं किन्तु मोतिरित्ये तत्र।
 ज्ञानाभ्यां जगत्त्राय प्रसादस्यैव विहारः। यद्य प्रयत्नो भवति तस्य किं नास्ति केचन।
 तं हि सर्वस्य जगत कर्ता हर्ता प्रधानतः। प्रभव सर्वकार्येषां वक्ता श्रोता प्रमाणावित्।
 ध्याता ध्यानमयो धेय इति ब्रह्मविदो विदुः। जेता देवरिपुणाश्च गोत्रा माकषदा भवान्।
 सत्राया वयमेवेति क्षोवाभो निहतदिपः। दयं नीतिरता मन्येनेता नीतिर्यतो भवान्।
 को नु नात नयं वेद सोम्यने साम्प्रतं वद। नीतिस्तु सर्वकार्येषां मति मे निश्चिता मतिः।
 दुर्गादो नयमार्गोऽप्यमत्याज्जहदिदो जनाः। चतुर्दो मोक्षते नीतिः सामदाने जगद्देव।

१४५५

१४५०

१४५५

दण्डो भेदा मनुष्याणां निग्रहावयवे सदा । दण्डेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यन्तु नये हरे ।

बलवत्स्य दानन्तु त्रयाक्षामथगोचरे । प्रयोक्तव्यो महाभेद इति नीतिमतां मतं ।

तेषु तेभ्यः सर्वेषु प्रमाणं त्वं विदुर्बुधाः । किमत्र वज्रनोक्तेन सर्वे त्वयि समर्पितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्त्या विररात्मैव उद्भवो नीतिमत्तरः । ततः स भगवान् विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।

कामपालं महाबाहुमुवाच यदुपसंदि । उपसेनं नृपं राज्ञस्तथा हार्दिकमेव च ।

कामपालं पुनर्विष्णुरिदं प्रोचत तत्त्ववित् । न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान् भव ।

स्थिते त्वयि महाबाहो का पोडा जगता भवेत् । गदो भव सदा त्वार्यं न क्रोडा सर्वदा भवेत् ।

रच त्वं सर्वदा यत्नात् पुरी दारवतीं प्रभो । नोपहास्या यया क्षाम तया कुह गदी भव ।

उत्साहः सर्वदा कार्यो निरुत्साहो न यततः । बाढमित्यत्रवीक्षामः कृष्ण दृष्टिबुलोद्भव ।

दृष्टव्यः सर्वं देवैस्त्वं स्वं वत्स समाययुः । मन्तुनैः स्वर्गगन्धायः कैलासं पश्यतेऽसमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षट्शब्दधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सन्निवृत्त्यामास गच्छेत् पविपुङ्गवं । आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्यं इति विष्णुर्जगत्पतिः ।

ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदरात्रिरिति स्मृतः । बलवान् विक्रमी योगशालनेता कुहूदह ।

पञ्चमूर्तिः पुराणात्मा शमभूङ्गा च पावनः । सत्वेदपचवान् पृथो पिङ्गलो जटिलाकृतिः ।

ताक्षतुण्डः वीरहरः शत्रुजेता महाभिरा । पञ्चगारिः पद्मनेत्रः साचाक्षिष्णुरिवापरः ।

वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकनकम् । रावणसुरसंधानां जेता पञ्चवलेन यः ।

प्रादुरासीत्तद्वाहीर्यः केवलस्थापतस्तदा । जानुभामपतङ्गमौ नमो विष्णो जगत्पते ।

जमलो देवदेवेश हरे स्वामिन्निति भुवन् । पञ्चार्धपाणिना कृष्णः स्नातं तार्क्ष्यं पुङ्गव ।

इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्वतं । शूलिनं द्रष्टुमिच्छामि शङ्करं प्रायतं शिवं ।

बाढमित्यत्रवीतार्क्ष्यं श्रावस्त्रैर्न जनाह्वनः । तिष्ठध्वमिति होवाच यादवान् पार्थवर्त्तिनः ।

ततो ययौ जगन्नाथे दिवं प्रागुत्तरां हरिः । रवेण सहता तार्क्ष्यश्चैलोत्थं यसरूपयत् ।

बागर्षी भामयामास पद्मो पञ्चो ब्रजस्तदा । पलेषु प्रवृत्तान् सर्वान् वहन् देवं जनाह्वनं ।

ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽधिष्ठितास्तदा । तृष्टुः पुण्डरीकाक्षं वाग्विराट्प्राभिरौसरं ।

जय देवं जगन्नाथ अथ विष्णो जगत्पते । जयाजय नमो देव भूतभावन भावन ।

नमः परमर्षिहाय दैत्यदानवनाशन । जयाजय हरे देव योगिर्धेय परागते ।

नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हरे । आदिकर्तः पुराणात्मन् ब्रह्मयोजि सनातन ।

नमस्तै सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने । मङ्किप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।

अचिन्त्यभूतं पते तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर । देवोदितस्तदा देवं वाग्मिगीशानमय्यं ।

तृष्टुर्वेदवगन्धर्वाश्च ययुः सिद्धचारणाः । शूलजैव जगन्नाथः स्तुतिवाक्पाणि तानि च ।

ययौ वाङ्मैत्रेयैर्निमित्तैर्दपारुणैः । यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुस्तपस्ते सदादृषं ।

लोकाद्विकरं श्रीमान् लोकानां हितकाम्यया । वर्षायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रमविष्णुना ।
 यत्र विष्णुर्जगन्नाथस्तपस्तप्ता सुदारुणं । दिधाऽकरोत् स्वमात्मानं नरनारायणास्त्रया । १०५१
 गङ्गा यत्र हरिच्छेष्टा मध्ये धावति पावनी । यत्र ब्रह्मः स्वयं हत्वा दृष्टं वेदार्थतत्त्वं ।
 ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरत् । यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः सुख्याला देवं जनार्दनं ।
 यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणं । रतच्छासनमिच्छंश्च तपो घोरमतपत ।
 देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति द्रुचिमताः । यत्र नित्यं जगन्नाथः साक्षादसति कैशवः ।
 यत्र धन्याः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिययैः सह । यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमियति । १०५२
 स्वर्गलोपानमिच्छन्ति सां पुण्यां मुनिवत्तमाः । ब्रह्मो निचितां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ।
 यामाहुः पुण्यश्रीलानां स्थानमुत्तमप्रार्थितं । यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समायुः ।
 सिद्धयेचमिदं प्राज्ञैश्चैव यो वीतमत्सराः । विशालां वदतीं विष्णुलां द्रष्टुं च किलेश्वर ।
 सायाज्ञे चामरगणैर्भूमिभिलस्यद्भिभिः । प्रविवेश महापुण्यविविष्टं तपोवनं ।
 अग्निहोत्राकुले काले पश्चिमाहारसंकुले । गौडलेषु विहङ्गेषु दुच्छमानासु गोषु च । १०५३
 हृषीकेश्यवतिष्ठत्सु मुनिवोरेषु सर्वतः । समाधिष्वेषु चिह्नेषु चिन्तयत्सु जनार्दनं ।
 अधिष्ठितेषु चविषु ज्वालयमानेषु चाग्निषु । ज्वलमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
 अतिथौ पूज्यमाने च सन्ध्याविष्टे जगन्मये । स तस्यामथ वेलायां देवैः सह जनार्दन ।
 विवेश वदरीं विष्णुर्भूमिजिह्वां तपोमयी । आश्रमस्याय मधन्तु प्रविशन् हरिरीश्वरः ।
 गङ्गादिवहस्याय दीपिकादीपिते तदा । प्रदक्षे पुण्डरीकाक्षः स्थितस्तत्पदं चामरैः । १०५४
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां सप्तपञ्चमिच्छद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मुनिगणा दृष्ट्वा देवदेवमवस्थितं । समाप्य चाग्निहोत्राणि संपूज्यातिथिवत्तमान् ।
 मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः । जटिनां मुष्टिभिः केचित् शिराधमनिबन्धताः ।
 निर्बन्ध्या गोरयाः केचिदेताका इव केचन । अश्वकुङ्कुमनयराः पराभिवासास्तथा परे ।
 वेदविद्यामतस्त्राता निराहारा महातपाः । स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्गङ्गास्तत्परायथाः ।
 आश्रममुख्यः केचित् केचिद्भानैकतपराः । आनेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः । १०५५
 संवत्सराग्निः केचित् केचिज्जलविचारिणः । ब्रह्मक्ष भयदातारः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च रेव्हा धूसरश्चैव च । आजलिः काश्यापः कल्लो भरद्वाजोऽय गौतमः ।
 अत्रिरयमिरादेव ब्रह्मः ब्रह्मनिधिः कुषिः । पाराशर्यः पवित्राक्षो याज्ञवल्क्यो महाभारताः ।
 कलीवानश्विराश्चैव मुनिर्दीधितपास्तथा । अश्विनो देवस्तस्मात् वाच्योक्तिश्च महातपाः ।
 एते चाप्येव मुनयो द्रष्टुमोक्षरमर्थयः । आदायार्थं यथायोगमुदजात् स्नात् समाययुः । १०५६
 ते च गत्वा हरिं कण्ठं द्रष्टुमोक्षं जनार्दनं । भक्तिमयास्तदा देवं प्रप्रेमभक्तवत्सलं ।
 नमोऽस्तु हृष्य हृष्येति देवदेवेति केशवं । प्रणवात्मन जगन्नाथ भताः सा निरया हरे ।

कृष्ण विष्णोः क्षीकेशः केशवेति च सर्वदा । प्रथमप्रवक्षा विद्याः प्राञ्जलित्वं जगत्पतिं ।

इदमर्थमिदं पादमिदं विहरमेव च । कृतार्थाः सर्वथा देवं प्रवक्ष्ये नो जगत्पतिः ।

किं कुर्वं, किं नु नः कृत्य कश्चिदेषः प्रभो हरः । इति प्राञ्जलयः सर्वं प्राञ्जद्वैतं पश्यतः ।

कृष्णोऽपि तद्योगयोगमुपयुज्य महाभरतैः । कृतं सर्वं मुनिवरा नर्हतां तप उत्तमं ।

इति ब्रुवन् पुराणात्मा शीतलोऽन गृह्यता । आचनं लक्षयामास राचो देवो जगद्गणः ।

कुशलं शृष्टवान् भूयो मुनीनां भवितात्मनां । अग्निरोत्रेषु तपसि तथा श्रुतेषु सर्वतः ।

श्वमादि जगन्नाथः शृष्टवानो हरस्तदा । सर्वत्र कुशलं तत्र ब्रूयुः कृष्णश्च सर्वतः ।

आतिथ्यं चक्रे ते तु गोवारेः फलमूक्यैः । देवानामप्य सर्वेषां विष्णोः कृष्णश्च यत्रतः ।

आतिथ्यमुपयुज्जानन्तः श्रोतोऽभवद्भूरिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षष्ठ्यध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सु भगवान् विष्णुर्द्विजैश्च गतिः प्रभुः । यत्र पूर्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेष्टरः ।

गङ्गायाद्योत्तरे तीरे देवं शृष्टुमुपागतः । खयमेव हरिः साक्षात् प्रविशेत् तपोवनं ।

प्रविश्य क्षचिरं देवं दृष्ट्वा च सगोरमं । निष्वाद् ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुष्पवर्द्धन ।

समाधौ पोज्यामास मनः पद्मनिमेषणः । किमप्येव जगन्नाथो ध्याता देवेश्वरः स्मितः ।

स्मिते देवगुरोः तत्र समाधौ द्रोपवद्भूरौ । तत्र ब्रह्मो महाघोरः प्रादुरासीत् समन्ततः ।

खाद खादत मोदेत धात धात मृगानिमान् । त्रेपयेह शृणुः सर्वान् प्रसादाच्छाङ्गधन्वनः ।

एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः । नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्तस्मिन्नाश्रमे केशव ।

इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगाननुविनर्हता । मृगाणां शीतियुक्तानाम्बवाणां शीपिनां तथा ।

गजानां नर्हतां राजन् दृढितश्च ततस्ततः । महावातसमुद्भूतक्षुभितश्चैव वारिधेः ।

नादसैलोक्यविचयः प्रादुरासीत्तदा निमिः । अन्ता शब्दे हरिर्द्वैवच्छाङ्गं न च धिहितः ।

समाधिबोभमासाद्य निश्चयश्च जगत्पतिः । ततः वक्षिन्तयामास कोऽयमेव महाक्षनः ।

कथायमोदुःशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम त्विति । अहोऽस्मिन्मृगयाशब्दः शृणुं च श्रवतां वने ।

मृगाणामप्य सर्वेषां नादश्च सुमहानर्थः । यस्मिन् स्तुतियुक्ताभिर्भोगिमिष्येन समन्ततः ।

इति वक्षिन्त्य मनसा दिशो विभेक्ष्य सर्वतः । तत आसे हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवः ।

ततो मृगाः समाधावन् यत्र तिष्ठति केशवः । तांश्चैवानुचरो राजन् यगश्च समपद्यत ।

अय वे दीपिका राजन् जगत्प्रोदय सदृशकाः । ततस्तस्मैऽपि व्यनुब्रुहिषेव समपद्यत ।

ततोऽनु भूतबंशश्च समदृश्यन् तत्र च । पित्राचार्य महाघोरा नन्दो नटविश्वरूपः ।

भयपङ्क्तोऽय पित्रिते पित्रोऽधिर्बलः । प्रादुरासीत् महाघोराः पित्राचार्य विह्वलाननाः ।

चन्दमाना इता राजन् पतन्तः पतिता मृगाः । द्रुतक्षेत्रश्च धावनो बाणैर्विद्धा मृगद्वयः ।

ततो मृगसङ्घाणि समुदोषाणि भारत । यवाधौ तिष्ठते देवश्च पातानि भारत ।

अन्तरीक्ष्य देवेभ्यं स्थितानीत्यनुश्रुम । पिशाचो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ।
 पुच्छवयः समापेतुर्ध्वं तिष्ठति केचन । श्वणसाश्च राजेन्द्र चरन्त्येव ततस्ततः ।
 ततः स भगवान् विष्णुः सर्वमात्मिकां विधितः । विष्णवे परमं गत्वा पञ्चबाहो सः केचन ।
 कस्यैव विकृतो नादः कस्य वाऽयं जनोऽप्यतत् । को नु मां सौति भवता तु भविष्ये प्रीतिमानहं ।
 कस्य भुक्तिः समायाता प्रीते भवि सुदुर्लभाः । इति सञ्चिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्भिरिह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलाशयात्रायां जनसत्त्वव्यधिकद्विष्टतोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषामनु महाघोरैः पिशाचैः विकृताननैः । भ्रांशूः पिच्छलोमाश्चैः दोर्घजिह्वैः महादनु ।
 सन्मकोशैः विरूपाक्षैः हीहोराहेति वादिनैः । खादन्तो मांसपित्तं पिवन्तो रुधिरं वज्र ।
 आम्बवेष्टितवर्माङ्गैः दोर्घैः कृशकृतोदरैः । सन्ममानमहाप्राक्तशूलश्रोतत्रिरोधतैः ।
 कर्षणैः श्वययूयानि बाहुभ्यां तत्र तत्र च । हस्तैः चिविधं हार्षं खगातिशङ्कं नृप ।
 वदनैः वज्ररूपाणि वर्णसि प्राकृतानि च । कल्पयन्तो महादुःखानुरूपादपचदने ।
 हृक्षिणीसेष्टिजनैः च दन्तान् कटकटाग्रिनैः । श्लिष्टाद्युसमाकोर्षैः धमनोरज्जुपल्लवैः ।
 वदनैः कण्ठ्य कण्ठ्यैः ति माधवेति च चल्ततः । कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क तिष्ठति ।
 स्नामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामह । अथ वा कुत्र देवैः कुतो नु स्नास्यते हरिः ।
 कुतः पद्मपद्माशयः साचादिद्भानुजो हरिः । यमाङ्गः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविरो जनाः ।
 तमर्जं पुरुषं विष्णुं द्रुमुभ्युचता वयं । अन्नकाले जगन्नाथं प्रविवेच जगत्तमं ।
 तमर्जं विश्वकर्तारं कुतो द्रष्टव्यं साम्प्रतं । यच्च विस्तार एवैव लोकाः प्राणिनिवासिताः ।
 तं द्रष्टुं देवमोक्षानं यतामः धामतः हरिः । दत्ता घोरतमा लोके निदिष्टा सर्वैरनुभिः ।
 पेशाचीधं समुत्पन्ना कथं नैः प्राविशद्विज्ञातः । नरमांसास्त्रिकलुषा सर्वभोतिप्रदायिनो ।
 अथैव नैः दुष्कृतं कर्म प्राक्तनं कर्मवृक्षये । श्रैव महतो प्रीतिर्वर्मेते सर्वदा तथा ।
 यावत्तैः दुष्कृतं कर्म तावत् स्थास्यति तादृशो । दशा या सर्वविदिष्टाः प्राणिषोऽनकारिण्यो ।
 सर्वदा दुष्कृतं कर्म बद्धमिच्छन्त्यस्यैः । तथाहि तत् कालं घोरमवस्थितिं न शिवस्ते ।
 यताः सा प्राणिनो बन्तु श्वणैः च च साम्प्रतं । तथाहि प्राणिनो लोके बाह्यभादे समास्थिताः ।
 अज्ञानादुत्तचित्ताश्च कृत्वा कृत्यं न जानते । तथा धौवनिनो मत्ता विषयैर्बद्धलोभताः ।
 यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विषयार्थं स्थिताः । विषयाकलुषचित्ता हि मनुष्या न विजानते ।
 तथा च एतद्भावे तु व्याधिभिर्मन्त्रभिर्हताः । अरादिभिर्षाघोरानानादुःखविधायिभिः ।
 यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियोपधराः । ततो मृता गर्भवासे वर्मन्ति सततं नराः ।
 विष्णुचक्रलिसे घोरैः दुःखैर्बद्धभिराचिताः । श्ववने तु ततो घोरान्धर्मात् संघारमण्डले ।
 परस्परं विविधमन्तः कुर्मन्तः कथं सद्यः । महत्येवं सदा घोरैः संघारैः दुःखैश्च कुले ।
 पापानि वज्ररूपाणि कुर्मन्ते ज्ञानतस्तदा । संघारश्चैव महिमा विज्ञातः सर्वजनाम् ।

अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्भ्यः कृमिः सदा । एतस्मात् नित्यं नो भव्याः प्राशनमुद्रयः ।
 दमं हता समुत्थेनमिदमस्माद्भूराग्यहं । चौरयिता धनमिदं हरित्यभ्याददाम्यहं ।
 निर्भयैर्नमिर्भे शान्तं हरित्वामि धनं वन्दो । इत्यादिब्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपीडनं ।
 अथैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः । भेषजं सर्व्वेया देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविद् सदा । ते वयं सर्व्वयज्ञेन ब्रह्मज्ञानः सर्व्वेया हरिः ।
 इत्थं पिशाचो भावनो प्रादुरासां हरिः पुरः ।

१०१५

३५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां सप्तत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचो मांसभक्षकः । ददर्शाय महाघोरौ दोषिकाधारिणौ हरिः ।

विलोकयाच्चक्रतुषौ पिशाचौ देवज्ञोसुतं । स्मितं मुखाद्यने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेत्यरेयरं ।
 तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केचनस्य ह । ततस्तान् वृत्तुर्विष्णुमन्तरोक्त्य केचनं ।
 को भवान् कस्य वा मर्त्यं कुतश्चागम्यते नया । किमयंमिह वं प्राप्नो वने चौरं मृगालुके ।
 निर्भन्तुष्वे दोषिद्वते पिशाचमयवेविते । न्यायदेः संव्यमाने च विपिने व्यावधकुले ।

१०१६

सुकमारोऽनवद्याङ्गः क्षात्रादिष्णुरिवापरः । पद्मपत्रेक्षकः श्यामः पद्माभः शोपतिः स्तब्धः ।
 अस्फोटोत्किरन्वाचात् प्राप्नो विष्णुरिवापरः । देवो वा यदि वा धनो गन्धर्वः किञ्चरोऽपि वा ।
 इन्द्रो वा धनदो वाऽपि धर्मोऽय वदथोऽपि वा । एकान्तो विविने चोरे ध्यानार्तिमना हर ।
 ब्रुहि मर्त्यं पयातत्नं ब्रातुमिच्छामि मानव । एवं प्रष्टुः निशाचभ्यामाह विष्णुदरक्षमः ।
 धर्मिवोऽस्मोति मामाकर्षन्मुन्याः प्रवृत्तिस्थिताः । यदुवृत्ते समुत्पन्नं चासदृशमनुष्ठितः ।
 लोकानामय पाताऽस्मि ब्रह्मा । दुष्टस्य सर्व्वदा । केलायं गन्तुकानोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिं ।
 इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां को दुर्बामिति । युगमिह समायातो किमर्थं ब्राह्मणायमे ।
 स्या न्नि मवतो पुष्टा नानाविधनिषेविता । बहरोयं समाख्याता न कुद्रेराश्रिता कश्चित् ।

१०१७

५१५

घण्टाकर्णोऽस्मि नाम्नाऽहं पिशाचो घोरदर्शनः । मांसादो विकृतो घोरः साक्षात्पुरुषापरः । १४१०

धनदशानुगन्ताऽहं साचाद्रुद्रसखस्य च । ममार्यमनुजः साचादन्तकृष्णान्तको ह्यहं ।

मृगयेयं सुमहती विष्णोः पूजार्थमित्युत । समेयं वक्तुं येना यगणोऽपि मनेव तु ।

आगताऽहं महाशैलात् कैलासाद्भूतसेवितात् । अहं पिशाचेष्वेव संविष्टः पापकर्षेऽहम् ।

सततं दूषयन् विष्णुं घण्टामानस्य कर्षयेतः । मम न प्रविशेन्नम विष्णोः रिति विचिन्तयन् ।

अहं कैलासनिलयमावाच हृषभध्वजं । आराध्य तं महादेवमखुवं सततं शिवं । १४११

ततः प्रसूया मामाह हृषोऽस्मि वरं हरः । ततो मुक्तिर्लभ्या तच्च प्राप्तिता देवसक्तिगौ ।

मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह विबोचनः । मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न संशयः ।

तस्माद्भवा च वदतीं तच्चाराम्य जनाह्वये । मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दोत्तरनारायणाश्रमे ।

इत्युक्त्वा देवदेवेन शूलिना ज्ञातवानहं । तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गच्छध्वजं ।

तस्मात् प्रार्थयमानः सन्मुक्तिं देशमिमं गतः । अन्यच्च शृणु मे कार्यं यदि कौटुहलं तव । १४१२

पुरो दारवती नाम पश्चिमलोदधेक्षते । यदुदृष्ट्विषमाकीर्णां यागरोक्षिषमाकुला ।

अथाक्षो च हरिर्विष्णुस्तः पुरो पुरुषोत्तमः । द्रष्टुं लोकहितार्थाय वचनं दारकापुरे न ।

निगताः साम्प्रतं मयै वधमेतैः सप्तानुगैः । विष्णुः सर्वेश्वरः साचाद्रुद्रयोऽस्माभिरप्य वै ।

लोकानां प्रभवः पाता कर्त्ता हर्त्ता जगत्पतिः । आदेरादिः समस्तस्य प्रभवः कारणं हरिः ।

कर्त्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः प्रभुः प्रभूषामपि यः सदात्मकः । तमादिदेवं वरदं वरेण्यं द्रष्टुं हरिं संप्रति शंयताः स्मः । १४१३

यस्य प्रसादाज्जगदेवमासीत् सप्रार्थित्यन्त्यमशेरगीर्णं । देवं जगद्योगिममं जनाह्वये द्रष्टुं हरिं संप्रति शंयताः स्मः ।

पथोदरादिभ्यमिदं प्रभूतं स्रपद्य पश्चिन्मं समुपैति कल्पे । यत्कैव साचाद्वचनं विचं द्रष्टव्यम देवं पुरुषोत्तमं हरिं ।

खट्वा च योऽथा सकलस्य देवः पाता च हर्त्ता च हरिः च एव । द्रष्टव्यम नित्यं भुवनेश्वरं हरिं पुराणमाद्यं भविष्य

मयधं ।

अथस्य कर्त्ता भुवणस्य गोप्ता भुवस्य कर्त्ता हरिरेक एव । संयोगिते योगविशुद्धमुद्विं कमेम तेनेव मतिः समानुला ।

निगोर्त्य विष्यं सकलं जगत्पतिः । ज्ञेते शिशुनं समवाप्य साचात् । वटका पक्षे जगतां निवासः पादो च विधिय करो नि

धुष्यन् ।

पथोदरे देवमुनिः पुरातनो ददर्श लोकानखिलान् स्वमायया । प्रविशन् विष्यं सकलं यथावद्विषयार्थान्ममभूदिरं महत् ।

निगोर्त्य विष्यं अगदादिकाक्षे ज्ञेते महात्मा अधोऽप्येवैष । देव्या मित्या चामरलोहचक्रयोः नियेयभाषः पुरषोत्तम

खटा ।

नाभय यथाविरभूत् सवधं पश्यं महत् काश्चनमप्रभं प्रभोः । अत्राप्यहं लोकगुरोर्धंदाकोद्विष्टारि पश्ये जगददिपद्योः ।

दधार यो भूतपतिर्भूषामर्षो रक्षापदंस्वापितकृदनुना । नदस्य हानिश्च ह्यवारिकाश्चै कुर्मन्म वराधो मुनिगोतमुनिः ।

हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः कर्त्ता समस्तस्य समस्तबाधो । पद्मात्मको यशस्वतिस्त्वैवपतिर्ददुं तमोमे वधमुपताः स्मः १४१४

कचिद्व्रतन वदन्ति देवेमहात्मना करिदमं पुराणं । पदार्थार्थस्वापितवचमुक्तं द्रष्टुं तमोमे वधमुपताः स्मः ।

अनेकमेकं वज्रधा वदन्ति अतिसूतित्वाद्यनिविष्टचिन्ताः । आहार्यमात्मानमत्रं पुराविदे द्रष्टुतमोश्च वयमुद्यताः स्मः ।
यं प्राङ्मरुतं वरदं वरेष्मिन्कालतत्त्वं मुनयः पुरातनाः । यं सर्व्वेभ्यं देवमत्रं जनाह्वनं द्रष्टुं हरिं श्रमति संयताः स्मः ।

यस्मिन् विद्यमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पते । त द्रष्टुमद्य संवृत्ताः किं नुवक्ष्याम साम्प्रतं ।

गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः । यदि ते रोचते मर्त्यं द्योतुं गच्छ संप्रतं । १११

रात्रिमधुमनुप्राप्तं नात्र काव्यो विचारणः । इत्युक्त्वा घोररूपोऽग्रे पिशाचो विकृताननः ।

तस्मिन्नेव समे देशे पोला च रुधिरं वज्र । भवयित्वा ययाकामं मां सराग्निं विचक्षणः ।

अपः संस्पृश्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य साधनं । आत्मपात्रं महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् ।

आसनं कुशसंयुक्तं कृत्वा बाधुपुच्छं वारिषा । उत्सार्थं अगणान् स्रग्भान् धमेन महता तदा ।

सुखासनं समास्थाय समाधौ ध्यतते ययः । एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्तुभ्यं च केवचं । ११२

इमं मन्त्रं पठन् धीरः पिशाचो भगवत्सलं । नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिण्ये ।

नमस्ते यदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । नमो नारायणायाम्बु विष्णवे प्रभविष्वहे ।

मम भूयान्नमः शुद्धिः कौर्त्तनः तव केवच । जप्ते इमोऽहं घोरं माभूयाम दुरासदं ।

देववृत्तो भविष्यापि स्मरणात्तव गोपते । तव चक्रप्रहारेण काव्यो भयस्तु मामकः ।

मम भूयो भूयो माभूदेवा मे प्रार्थना विभो । अर्थिभ्यो कल्पद्रुकोऽपि दाता सर्व्वेषु सर्व्वदा । ११३

यच्च यच्च मवेज्जन् तत्र तत्र भूमान् रुदि । वर्त्तता मम देवेभ्यं प्रार्थयेषाममपरा ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवन्ते यदा मम । निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु यदा मम ।

यदा मे मरणं भूयास्तदा भाभूत् सतिभ्रमः । दिने दिने च यं चित्तं त्वयि सख्यं भवति ।

एवं प्रेरय मां देव माभूनी चित्तमोहं । नृणां येषु पिशाचोऽपि दयास्मिन्का भवेदिति ।

एवं चिन्तय मां देव श्रुत्वा मङ्गमिति प्रभो । परपोडा न मत्तोऽस्तु नमोऽस्तु भगवन्प्रभो । ११४

इन्द्रियाणोन्द्रियैषु माभूवन् संप्रतं हि मे । अन्तकाले ममथिः प्रसादात्तव केवच ।

श्रियवो पातु मे धान्यं रत्नानां पातु मे पयः । सुख्येषु पातु मे चक्षुः सुख्येषु पातु मे मादतः ।

श्रेयसाकाशमपेतु मनः प्राणेषु गच्छतु । जलं मां रक्षतां नित्यं श्रियवो रक्षतां हरि ।

सुख्यो मां रक्षता विष्णा नमस्ते सुख्यतेजसे । वायुसौ रक्षतां दुःखादाकाशे जनाह्वन ।

न मनः सर्व्वेभ्यं देव रक्षतां विषयान्तरे । भूतो विषय्ये घोरं पुद्गलान् शन्ति नित्यशः । ११५

पापेषु योजयेत् पुंशः परपोडात्मकेषु च । मनस्तद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनाह्वन ।

माभून्नमवि कालुष्यं मनो मे निर्व्विलं भवेत् । कलुषं यस्य तस्मिन् नरके पातयत्यमुं ।

वाक्तेऽनि निर्मलान्वेवमिन्द्रियाणि भवन्त्युत । न तानि कार्य्यैर्वन्तोव मनयेत् कलुषं भवेत् ।

नाङ्गानि मृष्टिमासेभ्यं शरीराणां यो व्यस्यति । वरिः प्राचालनं कुर्वन् किं भवेत्तस्य केवच ।

अर्थो हि केवलं तस्य प्रपद्ये वाङ्मगेचरः । तस्मान् सर्व्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनाह्वन । ११६

वज्रवानिन्द्रिदपामो वारयन् जनाह्वनः । परिवादाच्चमत्ताय वाचं रक्ष दुरदह ।

परद्वयान्नो रत्न परदारान्ननाह्न । सर्वत्र मे दया भूयात् प्रसादात्तव केव ।
 तथैव भक्तिरत्ना भूयाद्भूतेषु मे दया । वज्रनाह्न किमुत्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ।
 सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा । आपत्तुप्रेषु सर्वत्र तथैव रमतां मनः ।
 मामक देवदेवेश नमस्तु अनाह्न । इति मुनयः घोरतमो जाता चीनोऽन्यचित्तकः ।
 पिशाचो भगवद्भक्त यमार्धं समपद्यत । दृष्टं वज्रात्मनः कायमानपात्रेन मां वपः ।
 निश्चलेनैव मनसा सुखमाप्ते स्म संयतः । ध्यायन् हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवं ।
 मुकुन्दमादिपुद्गममेकाकारमनामयं । नित्यशुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ।
 नाशिकायं समाशोष्य पठन् ब्रह्म सनातनं । निर्वोतस्तेषां यथा दीपः प्रोचरन् प्रणवं वद ।
 प्रणवं वाचकं मला वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः । एकाग्रं वतते कृत्वा चित्तं विश्वा सन्निवृत्तं ।
 त्रिकल्परहितं चित्तं यदि मध्ये न्यवेशयत् । पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिं ।
 आसी सुखं महायोगो पिप्रितामसदा महान् । चिधानां जपं स्रजं करन् विष्णुं सनातनं ।

१७८०

१७८१

ति श्रीसहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयाचार्थं षष्ठाक्षरं समाधौ एकसप्तत्यधिकविंशतोऽध्याय ॥ २७१ ॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचं दृष्टवांसदा । चिन्तयन् स्ममात्मानं शुद्धं शुद्धिधमनिर्त ।

१) आत्मन्येव स्थितं वाचात् पठन् प्रणवं वदन् । मायैव स्ममात्मानमेकान्ते निधत्ते हरिः ।
 अचिन्तयन् जगन्नाथः कारणं पुण्यसञ्चयं । भ्याना तु सुचिरं विष्णुं कारणं पुण्यकर्षणः ।
 धनदक्षोपदेशेन पठन् सुवज्रः चित्तौ । वासुदेवेति कृण्वेति माधवेति च मां वद ।
 अनाह्न हरिं विष्णो भूतभावन भावन । नरकरि जगन्नाथ नारायण परायण ।
 इति मां नामभिर्विना पठत्येव दिवानिशं । खपन् आर्यसुता तिष्ठन् भुञ्जन् गच्छंस्त्रया वदन् ।
 भवपन्नासपिटकं पिवन् शोषितमेव च । वाधमानश्च सुचिरं वला प्रापि शृणान् वदन् ।
 इमने भोजने चैव जघात्सुप्ते तथैव च । सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्ताऽहमिति मन्यते ।
 एतस्य कर्मणः पाक एष घोरस्य कर्मणः । निश्चित्यैव जगन्नाथ मोतस्तस्य बभूव ह ।
 दृष्टं वत् स्ममात्मानमन्यस्य जगत्पतिः । शुद्धेऽन्तःकरे तस्य पिशाचस्य भूमिप ।
 स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केव । पीतकौमयवसन पद्माक्षं श्यामलं हरिं ।
 ग्रन्थिनं चक्रिणं विष्णुं सन्निधं गदिनं विभुं । किरोटिनं कौस्तुभिनं श्रोत्रस्य च्छादितो रसं ।
 मोलमेघनिभं कान्तं गरुडं प्रभञ्जनं । चतुर्भुजं शुभगिरिं निश्चलं सर्वगं शिवं ।
 अनादिनिधनं नित्यं मायाविनममायिनं । सत्ययुतं वदा शुद्धं बुद्धिगम्यं वदाऽमलं ।
 मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा । अनुमोक्षैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ।
 अथ दृष्ट्वा हरिर्विष्णुः साक्षात् सर्वत्रयः शुभः । प्रयोजो हि हरिर्मन्त्र तेनाहं दृष्टवान् हरिं ।
 सिद्धं मे अजयनं कृत्यं किमता कृत्यमस्ति मे । एतयो मम लिप्तिं वा वशान्येवेन्द्रियाणि मे ।
 प्रायेण जितमित्येव मनो मय्ये सते हरि । ईर्ष्या च निरसा मे प्रयोजोऽहं तथा शुभः ।

१७८२

१७८३

१७८४

१७८५

इतेभ्योऽपि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तं सांप्रतं तथा । योऽथै समानुजः साचात् स च भक्ततया हरौ ।
कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् । इत्येवं चिन्तयित्वा स श्रान्तपात्र विमिश्र च ।
क्रमेण प्राणानुमुच्य विभोक्त्र च दिशस्तथा । शरीरं सुषमं कृत्वा प्राविशत् सुसुखेन च ।
इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षष्ट्यधिकं विष्णुसाचात्कारे दिशस्तथाधिकदिशतोऽ
ध्याय ॥ २७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पिशिताग्नौ जगन्नाथे ददर्शाय जगद्गुरुं । समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चापि तथा हरिं ।
अयं विष्णुरयं विष्णुरित्युषे पिशिताशनः । समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमेव चापि दृश्यते ।
इत्युवाच पुनर्भूते नृत्यञ्जिव हसञ्जिव ।
अयं च चक्रो शरणाङ्गधन्वा गदीरथो मध्वज्जलपपाणिः । सहस्रमूर्द्धा चक्रलामरैश्च जगत्प्रतिवर्जितां निवासः ।
विष्णुर्जिह्वाजगन्नाथः पुराण पुरुषोत्तमः । विद्येभ्यो विश्वकर्त्ता च सोऽयमेव सनातनः ।
अथैव देवस्य हरिः सनान्तरे विराजते कैलाम्बरजद्रोपः । यद्यप्रसादाज्जगदंतदादौ विराजते चन्द्रमखेव राविः ।
योऽथै पृथ्वी दधारारश्च दृष्टया जलसहस्रात् । सोऽयमेव हरिः साचादाराहं वपुरास्त्रितः ।
बद्धा तदा दानवमुपवीर्य दृष्टौ च प्रकृत्य ततोऽपु राज्यं । बलिं बलादप्य हरिः च वामनस्तथा भद्रया मुनिभिः पुरातनैः ।
दृष्टाकराक्षः सुमहान् हन्ता यो दानवान् रणे । नि शोकमसिंहं लोकं चकारासौ अनाह्नतः ।
आदौ दधारैकमुजेन मन्दरं निर्व्विण्णं बर्त्मानसुरात्महारणैः । ददौ च प्रकृत्य सुधामयं महान् स एव साचादिषु मामव
स्थितः ।

यः श्रते जलधौ नागे देया सत्पुत्रा सुखावहं । हन्ता तौ दानवौ धौरौ मधुशैतभर्वाश्चतौ ।
यमाञ्जराद्य विपुलं जगत्पतिं सर्व्वेषा धातारममं जनिवं । श्वोररथोयाममतिप्रमाणं खूलात् स्वविष्टं हरिमेव विष्णुः ।
यद्य स्थितमिदं सर्व्वं प्राप्ते लोकस्य नाशने । आदौ यस्मात् सनुत्यर्थं योऽयं विष्णुरितः स्थितः ।
यद्येच्छया सर्व्वमिदं प्रवर्त्तते निवर्त्तते चापि अनाह्नतः । अयं च विष्णुः पुरुषोत्तमः शिवः प्रवर्त्तते मामिह यदावेषरः ।
धुगेर्वेम्नि समुपन्ना आमदम्य इति श्रुतः । शिष्यत्वं भगवाद्यैव स्तुगव्याधस्य यः स्थितः ।
अथान वीर्योदलिनं महारणे कुठारप्रक्षेप गिरीप्रशिखः । सहस्रबाहुं छतवोर्य्यमश्वं हथैश्च नागैश्च रथैश्च निर्गतं ।
कुहचैव समासाद्य ययकार पिटकिंयां । निःसन्निधिमिदं लोकं छतवानेकविश्रितं ।
रघोरयं कुले जातो रामो नाम अनाह्नतः । शीतया च श्रिया युक्ता लक्ष्मणानुचरः छतो ।
हनुा च सेतुं जलधौ अनाह्नते हन्ता च रक्षपतिनाम्नैः प्रदौ । हन्ता च राज्यं च विभोयण्याय दामात्यमधेरयश्च
योऽथै ।
वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति श्रुतः । गोकुले श्रीरते योऽथै सङ्कर्षणसहायवान् ।
उत्तानाशयो मिश्ररूपधारी पीता स्वनं पतनिकाप्रदन्तः । अष्टं चकारश्च अनाह्नतस्तदा दनोः सुतां ताम्रवधत् सुख हरिः ।
पयःपानं तथा कुम्भं भवचन्दधिपिण्डकं । दण्डा वज्रादरो विष्णुर्भावा कथितया दृढं ।
ततश्च दाया सदृष्टेन ईक्षो अपान योऽथै यमलार्जुनौ च । क्रोडन् हरिर्गोकुलवापवाधो गोपीभिराङ्गाप मुखं सनश्च ।

विक्रीडते नागफणौ जेनाह्नौ निषेयमाणः सद्यः गोपदारकैः । महाह्ने नागपतिं जगत्पतिर्महद् वीर्यातिशयं प्रदर्शयन् ।

यो धेनुकं तालवने तप्यति सममस्मिन् । हत्वा दानवमुप तं गोपान् विश्वापयत्यमो ।

दधार योऽसौ घोरमुपगौरुषो महामतिर्गौधसमागमं सति । निजम्वयन् शक्रजलं प्रमोदयन् गोपांश्च गोपींश्च सगोकुलं हरिः ।

गोपीनां खनमथे तु क्रीडते काममोहर । योऽसौ पिवेत्तदधरे मायामानुषदेहवान् ।

१४७५

गोपीभिरास्त्राद्य मुखं विविक्रिंशे स्म रात्रौ सुखमेव केचन । स्नानान्तरिष्वेव तदा च तांश्च कामोव कान्ताधरपत्नवं पिवन् ।

अक्रूरैश्च समाहृतस्तेन गच्छन् विद्यामुने । जले यो क्षिप्तस्तेन नागलोके च एव हि ।

ततश्च गच्छन् बलवान् जनाह्नौ हत्वा तमुप रजकं वस्त्रात् पथि । हत्वा च वस्त्राणि यद्येष्टमोहरो ययैः सरितामयुरां पुनरि हरिः ।

सन्ध्या च दामानि वद्धति कामदो दत्त्वा वरं भाव्यकृत्ये महात्मं । लब्ध्वाऽनुज्ञापं सुरभिश्च यादव कुक्षां चकाराऽ महाहं कृपां ।

योऽसौ, चापं समादाय मथे च्छिन्वा महद्भुज । विहगाहं महचक्रे कल्पान्ते जलदो यथा ।

१४७६

हत्वा गमं घोरमुदयकूपं विषाणमादाय ततो नु केचन । ननर्तरञ्जे वज्ररूपमोहरः कंसस्य दत्त्वा भयमुपवीर्यं ।

योऽसौ हत्वा महामल्लं चाणूरं निहतदिवं । यादवेभ्यो ददौ मोतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ।

जघान कंसं रिपुपवघातिनं पित्रदिशं यादवनामधेयं । संस्थाप्य राज्ञे हरिश्चयेनं बान्दोपनिं काश्यपमुपागमघः ।

विद्यामन्त्राय सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः । सायमोऽयं जगमाऽऽ मथुरा यादवीं पुनरि ।

हत्वातिशृङ्गं भरकं महामतिं कृत्वा सुघोरं कदनं जनाह्नं । ररच विषाणुनिजोरसघान् देवांश्च सर्वान् जगतां जगत्पतिः ।

१४७७

च एष भगवान् विष्णुरद्य दृष्टो जनाह्नं । कृतकृत्योऽस्मि सञ्जातः सायुज्यं प्राप्तवानहं ।

येन दृष्टो हरि साक्षात्तस्य मुक्तिं करे स्मिता । योऽयमेव हरि सावान् प्रत्यवमिच व्रतंते ।

को नु जन्मान्तरं पूर्वं धर्मः सञ्चित एव मे । यस्य पाकं समुत्पन्नो येनागो दुःश्रतं मया ।

सर्वथा मुण्डवानसि नष्टधरावन्धन । किमसौ दीयते वक्ष्ये किमु वक्ष्यामि साप्रतं ।

करिष्ये किमहं विष्णो वदस्वाद्य यद्येषितं ।

१४७८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा विस्तरं नाहं नहं वज्रशस्त्रदा । जहास विकृतं भूयो ननर्तं विप्रितापनः ।

नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केचन । प्रत्यक्षं हरेस्तत्र ननर्तं विविधं नृप ।

इति श्रीमहाभारते लिखेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलाषयात्रायां चष्टाकर्षकतविष्णुख्ये विषयतथधिकद्विंशतोऽध्याये

॥ २७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदस्य विकृतं भूयोः प्रहस्य च ययायलं । प्राज्ञस्य हतस्याय श्रममादाय सत्वरः ।

दिधाष्टय महाघोरं पिप्रितं केशवादले । ततः खण्डं समादाय श्रद्धिरभुक्ष्य यवतः ।

निधाय पात्रे सुश्रुभे नमस्कृत्य जनाह्नं । इदं प्रोवाच देवेशं प्राञ्चलिं प्रणतः स्मितः ।

१४७९

महाप मे जगदाय भव्यं योग्यं तव प्रभो । भगवन्मैत्रेयंगन्नाथ पादं सर्वान्मना हरे ।

भक्तिनद्या वयं विष्णो नाव कांथ्या विचारणो । दत्तं यद्भक्तिनेषेण याज्ञं तत्सामिना हरे ।

नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं । अस्माकं पिशिताशानां ब्राह्मे नियतमेव हि ।

तस्माद्ब्रूयाण भगवन् यदि दोषो न विद्यते । इत्युक्त्वा विहृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।

दातुमेच्छन्तदा खण्डमेस्यस्यन्तु श्रवस्य ह । ततः प्रीतोऽभवत्तस्मै मनसाऽपूजयच्च तं ।

१४००

अर्चाऽस्य श्रेयकार्थं मयि सर्व्वं वर्त्तते । इति सर्व्वस्य मनसा प्रोवाच धनुष्यङ्गवः ।

अलमेतेन सर्व्वं च पित्राच पिशिताशन । असृश्यं मादृशैरेतद्ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं ।

ब्राह्मणः सर्व्वया पूज्यो जन्तुभिर्दुर्गैर्कांतिभिः । पित्राचा घोरकर्माणो यतन्ते ब्रह्मार्हसने ।

न हन्त्याः सदा विप्रासङ्गिंश नरकावहा । तस्मादसृश्यमस्मान्निर्वाच कार्या विचारणा ।

भक्त्या प्रीतोऽस्मि भद्रन्ते मनेनार्थलता यया । मनः शृङ्गिं यदापन्नं ततः प्रीतोऽस्मि मांसप ।

१४०१

अस्मात् संकीर्त्तनाद्भयमुद्धं हि करणे तव । अतोव मनसा प्रीत इत्युक्त्वा भगवान् हरिः ।

पश्यमांस्तदा विष्णुः पित्राचस्याय सर्व्वतः । करेण मृदुना देवः पापात्रिर्षोचयद्हरिः ।

ततस्तस्मात्भगवद्रूपं कामरूपममममं । दीर्घलुञ्जितकेशाक्षो दीर्घबाहुः सुलोचनः ।

धमाश्रुलिः समनखः समवक्त्रः समुच्चरः । पद्मवर्णः पद्मवर्णभः पद्मनेत्रभूरुषणः ।

केयूरी चाङ्गदो चैव कैशेयवसनसदा । शानवान् सर्व्वसर्गजः साधोद्विज इवापरः ।

१४०२

गन्धर्व्व इव गायंस्तु पिङ्गः पिङ्ग इव स्वर्यं । साक्षात् सृष्टं तदा विष्णोः करेण मृदुपुष्पकं ।

न नूनं तादृशं रूपमासीत् कालान्तरेभ्यः । अद्यापि नैव मुनयो सभन्ते तादृशं वपुः ।

हत्वा सुवस्त्रमो घोरं तपः परमदार्ढ्यं । यच्च सर्व्वं तदा तेन पित्राचेन नृपोत्तम ।

को नु त्नाम जगद्धायमायितः सोदने नृप । स हि सर्व्वं कल्पाणो यो हि नित्यं जगद्गर्ह ।

ध्यायन् पठन् अपन्वायि तस्य किं नास्ति भूयते । ततः प्रोवाच भगवान् स्थितं काममिवापरं ।

१४०३

श्रवयः स्वर्गवासले यावदिहो वक्ष्यति । तावत्स्वर्गे भवानस्तु शाश्वतान्ध्रम नान्यतः ।

नष्टे श्रेते ततः स्वर्गात् सायुज्यं समगच्छतु । योऽयं भ्राता तव स्वर्गे यावदिहो भवेत्तदा ।

वरं वरय भद्रन्ते पन्ते मगधि वर्त्तते । दाताऽस्मि सर्व्वं सर्व्वं नाव कांथ्या विचारणा ।

॥ धष्टार्कणं उवाच ॥ पश्येमं सङ्गमं देव संक्षरेष्यताम्भवान् । भक्तिस्तथाचला देव त्वयि भूयाज्जगद्गर्ह ।

मनःशृङ्गिं भवेत्तस्य माभूत् कनुयता हरे । कामुज्यं मनसस्तस्य माभूदेव वरो मम ।

१४०४

सर्व्वमस्त्विति देवैः स्वर्गं गच्छेति केयव । इन्द्राग्नियिर्भवानस्तु तां प्रतीक्ष्य हरिः स्थितः ।

इत्युक्त्वा भगवान् श्रष्ट्य उत्थाय ब्राह्मणं तदा । तेन स्तुता जगद्धायः पूजयित्वा च तं दिक्षे ।

ततो विषय्य गोविन्दस्तस्माद्देशादुपायमतम् । यच्च ते मुनयः मित्रा अग्निहोत्रमभ्यसिताः ।

स च स्वर्गे ततः स्वर्गमाश्रया केयवस्य हि । तस्मात्पठ सदा राजन् मनःशृङ्गिं यदीच्छसि ।

मनस्य शृङ्गे भवति पठन्ते जगत्पते ।

१४०५

इति श्रीमद्भगवद्गीते उपनिषद्ब्रह्मसूत्रप्रसङ्गोऽष्टमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्भुविभ्यस्तत्त्वमादितः । कथयामास यदुक्तं पित्रास्य महात्मनः ।

तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गतोः । अष्टांशस्य कर्षणः पाकस्तत्र सन्दर्शनादिति ।

अर्चिता मुनिभिः सर्वैः श्रोतः श्रोतिमतो प्रियः । ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।

आरुह्य गच्छं विष्णुर्धैर्यै कैलासमुत्तमं । भगद्विस्तत्र गन्तव्यमित्यक्त्वा मुनिवत्तमान् ।

यत्र विद्येयराः सिद्धास्तपस्तप्त यतस्तदाः । यत्र वैश्वत्रयः साक्षादुपास्ते शङ्करं सदा ।

यत्र तन्मनसं नाम सरो हंवालयं महत् । यत्र सृष्टिरितिद्वैतमुपास्ते शङ्करं शिरः ।

गायपत्यमवाधाय हरपार्श्वे हरः सदा । यत्र सिंहावराहाश्च द्विपक्षीपिङ्गवैः संघः ।

क्रोडन्ति वन्यरतयः परस्पररहिते रताः । यत्र नद्यः समुत्पन्ना गङ्गाद्याः सागरव्रजमाः ।

यत्र विद्येयराः शम्भुरास्त्रिनद्रक्षणः शिरः । यत्रोत्पन्ना महावेद्या भूतानां दण्डतां ययुः ।

उमपा यत्र सन्ति शङ्करो मोललोहितः । अष्टभिः प्रार्थितः पूर्णं ददौ यत्र गिरिः सुतः ।

ब्रह्मराय जगद्धात्रे शिवाय जगतोपते । यत्र लेभे हरिश्चक्रमुपास्ते बद्धभिर्दिनैः ।

पुष्करैः श्रतपेक्ष्ये नैवेद्यं च जगत्पतिं । गुह्यं यत्र समाश्रित्य क्रोडन्ते सिद्धकिसराः ।

प्रियाभिः सह मोदन्ते पिवन्ते मधु शोचनम् । यमुदृत्य भुजैः सर्वैः पौलस्त्या विरराम सः ।

तमावृष्ट्य महाशैले देवकीनन्दनो हरिः । मानसकोत्तरं तोरं जगाम यदुनन्दनः ।

तपश्चर्तुं किल हरिविष्णुः सर्वेश्वरः शिवः । जटो चीरो जगन्नाथो मानुषं वपुराश्रितः ।

तपसे धृतचित्तस्तु श्रुत्वा भूमावुपाविशत् । अवच्छिन्नं ततो यानाद्ब्रह्मदेवसंश्रितम् ।

दादृशान्दे तपश्चर्तुं मनो दधे ततो हरिः । फाल्गुनेन तु मासेन समारब्धे जगत्पतिः ।

शक्रमभ्यः क्षतप्रभो वेदाध्ययनतत्परः । किमुद्दिश्य जगन्नाथस्तपश्चरति मानवः ।

तं न विज्ञा यथाकामं दुष्टैर्येश्वरचिन्तनात् । तपस्यति तदा विज्ञो पर्यन्ते भूतवैश्वरे ।

गच्छः कथ्यपसुत इन्धनानि समाचिन्तात् । होमार्थं वासुदेवाय चरतस्तप उत्तमं ।

चक्रराशौऽप्य पुष्पाणि सन्निभानि तदा हरैः । विबु सर्वोसु सर्वत्र ररक्ष जलप्रसदा ।

खड्गं आश्रय्य यथैनं कुशान् सुवज्रप्रसदा । गदा कैमोदकी चैव परिषय्यां चकार ह ।

धनुःप्रवरमत्युषं शार्ङ्गं दानवभोषणं । स्निग्धं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं सत्यवत् सर्वं ।

ब्रूवति भगवान् विष्णुरेधोभिर्बलभिः सदा । आभ्यादिभिस्तदा हयैरपि सव्यूह माधवः ।

सत्पार्श्वेऽप्य समाश्रित्य समस्तव्यस्ततः कति । एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मजान् ।

दितोऽप्ये लय पश्यन्ते भुञ्जन्तेकेन केनचः । एकस्मिन् वसरे भुञ्जन्त्येकेन केनचित् ।

समाप्य तु ततः सर्वमेवैव जगत्पतिः । दादृशान्दे तथा पूर्णं ऊनमासे जगत्पतिः ।

जुहोन् वसिष्ठं समाध्यायन् पठन्मन्त्रं जनाईनः । आरप्यकं पठन् विष्णुः साक्षात् सर्वेश्वरो हरिः ।

आसे ध्यानपरस्तत्र पठन् प्रथममुत्तमं ।

एति श्रीमहाभारते सिधुपु हरिवंशे भविष्यर्णवे कैलासयात्रायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः द्रष्टुः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमं । द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्वन्तं समाययौ । ॥ २५२ ॥

ततो यमस्तु भगवानारुह्य मन्त्रिणं वरं । किङ्करैश्च स्वयं साक्षादाययौ नगमुत्तमं ।

प्रचेता दंभमाङ्गश्च वारुणैश्च समन्वितः । श्वेतच्छवसमायुक्तः श्वेतवज्रनवोजितः ।

ययौ कैलासमिखरं द्रष्टुं केवलमञ्जसा । अन्ये चापि तथा देवा आदिव्या वसवस्तथा ।

वद्राद्यैव तथा राजन् द्रष्टुं केवलमाययुः । सिद्धाश्च मुनयश्चैव तथाऽन्ये मुनिसत्तमाः ।

सर्वाद्याप्सरसो राजन् भूयसीतविभारदाः । ततो देवगणः सर्वैः कैलासं समप्रवृत्तः । ॥ २५३ ॥

पर्वतो नारदश्चैव तथाऽन्ये ऋषिसत्तमाः । विष्णुस्थितलोत्साह्याः सर्वे देवगणास्तथा ।

आद्यर्थं खलु पश्येध्वं न भूतं न भविष्यति । योगिभ्योऽप्यं सर्वं दृष्ट्वा यत्तयति गुरुः स्वयं ।

को न च समयो भूयादिति ते मे निरे गणाः ।

ततः समाप्ते सकले जगत्पतेर्गते समूले सकलेश्वरः शिवः । द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं ययौ भवान्वा सह भूतवधैः ।

साङ्ख्यं कुबेरेण सगुह्यकैर्न सखा मिथेय प्रभुरीश्वरः शिवः । स्वयं कटी भूतपिशाचघ्नतः शरो च खड्गी शशिखण्डमेखरः । ॥ २५४ ॥

करेण विभक्तं पद्मं दम्बकुण्डिकं करेण साक्षादपरेण दीपिकां । अन्येन विभक्तमस्ती स जिष्णिमां शूलञ्च विभक्तपरेण ।

बाहुना ।

गुणान् स वद्राचक्रान् समुदहन् जटाभिरापिङ्गलासामूर्तिः । विराजमानः प्रभुरित्पुण्ड्रमेखरो द्रव्येण युक्तः क्षितिर्न

ग्रहणः ।

समाक्षानदक्षमर्षितामनस्तथा समाक्षिप्त निषोडिताधरः । गङ्गाभ्रविवाहितचन्द्रमेखरस्ताद्यापि वीचन् वज्रप्रसदा

शिवः ।

भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो मङ्गिरैर्गन्धद्वजटः शनातनः । शिरःकपालैः परिभोभितस्तदा द्रष्टुं हरिं केवलमभ्ययाच्छिवः ।

यमाङ्गरागं पुरुषं महातन्तं पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः । यस्यापि देवस्य गुणान् समपांस्तान्तं यतुर्वैश्रतिमाङ्गरेके । ॥ २५५ ॥

यमाङ्गरेके पुरुषं पुरातनं कृपादानमानममं मेदश्वरं । दक्षस्य यज्ञं विनिश्चय्य यो नै दिनाश देवानसुरान् शनातनः ।

यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतैर्भूतभावनं । वामदेवं विष्णुनालमाङ्गलालविदो जनाः ।

महादेवं सद्यक्षां कालमूर्तिं चतुर्भुजं । वद्रं रौदननामानमाङ्गविधेश्वरं शिवं ।

अश्रमेयस्रगाधारमाङ्गर्माहेश्वरा जनाः । यज्ञं नामोपवीतनु गागिनं श्रद्धिवर्धनं ।

आङ्गविधेश्वरं शान्तं श्रिमाद्दिं शनातनं । यथा मूर्तिरिमा सर्वा धराद्याः सकला नृप । ॥ २५६ ॥

भूमिरापोऽनलो वायुः स सर्वेषां तथा शरी । तयैव यमनाय प्रकृतिर्यैव महदा ।

महादेवो महायोगी गिरिशो नोल्लेखितः । आदिकृत्ता महोभक्ता शूलपाणिरमापतिः ।

द्रष्टुं विधेश्वरं विष्णुं भूतवधैः समाययौ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेश्वर हरिवंशे भविष्यन्त्रि-श्लोकाध्यायाः पट्मश्रयविक्रिद्विनेऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदाप्येव समपद्यन् भूतघ्नाः सद्यश्चक्रः । पण्ड्यकर्णो विरूपाक्षः कुण्डधारः कुमुदहः ।

दीपरीमा दीपभूमे दीपवाङ्गनिर्गन्धनः । उदकाः प्रतमुषः प्रतपोवः प्रतोदरः । ॥ २०७ ॥

कुण्डादरो महापीवः स्थूलजिह्वा दिवाज्जकः । पार्थवस्तः धिंमुख उज्जतांशो महाहन्तः ।

विवाङ्गः पञ्चवाङ्मय व्याघ्रवक्त्रः सिताननः । रते चान्ये च बहवो दोर्घास्त्रा दोर्घलोचनाः ।

मृत्यन्तः प्रहसन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परं । तथाऽन्ये घोररूपाश्च तथाऽन्ये विह्वताननाः ।

प्रेतभक्षाः प्रेतवाहा भक्षशोणितभोजनाः । शवानि सुबह्वन्याश्च भक्षयन्तस्तत्सतः ।

पिवन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवान् बह्वन् । कराला विततां दोर्घा धमनिद्यायुषन्तताः ।

१५८१

नानाविधाः सुवीराश्च शूलायुधप्रतमानुषाः । शिरोमास्ताहताः केचिदान्धपाशावपाशिताः ।

छिण्डिमैरङ्गुष्ठाद्यैश्च नादयन्तो वसुधरां । कपालिणो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्तथा ।

सर्वे वज्रविधा घेराः पिशाचा विह्वताननाः । तथाऽन्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरं ।

पठन्तो वेदवाक्यानि साङ्गानि विविधानि च । छुण्डिक्काक्षकराः केचित् केचित् कुशविचोरिणः ।

कौपोनवपनाः केचित् केचित् काश्यपसंभृताः । सुवन्तः शङ्करं भक्त्या शोचैर्वादेयरेखाया ।

१५८२

एकैव ते मुनिगण अपरश्च गणस्तथा । अन्यत्र भिद्गुग्मन्मूत्राः प्रियामि प्रियवज्रताः ।

नृत्येऽपि कुशलाः सर्वे गायन्ति स्म च कन्यकाः । विधाधरास्तथाऽन्यत्र सुवन्तः शङ्करं श्रिवं ।

ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छन्तोऽप्युपरां गणाः । स्वमेतैर्मेघाघेरेः पिशाचैर्भूतकिन्नरैः ।

मुनिभिरासुरोभिश्च समं शर्वैः समाद्यमैः । यत्र विद्येयरो विष्णुस्तपसेषु सुदाहर्षं ।

यत्र ते लोकपालाश्च तिमिलं स्म दिदृश्याः । उभया लोकभावित्या गङ्गाया चङ्गमेखरः ।

१५८३

य सर्वलोकप्रभवो हरिः श्रिवो जटो च साचात्प्रणवात्मकः कृतो । द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो यथैव यथेष्टं पिशिताश्च
नेहंतः ।

इति श्रीमहाभारते छिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां महादेवगमने सप्तसप्तत्यधिकविंशतिः अध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सर्ववज्रविधैर्भूतैः पिशाचैर्हरणैः सह । आगत्य भगवान् बह्वः शङ्करो ह्यववाहनः ।

ददर्श विष्णुं देवैर्भूततपसं तप उत्तमं । जुष्टानमग्निं विधिवद्भुजैर्बैधैर्जगत्पतिं ।

गङ्गापतकाहन्तु जटिलं घोरवासवं । चक्रेणानीतकुसुमं चङ्गाभीतकुशं तथा ।

गदास्तयमाधारं देवदेवं जनाह्वनं । इन्द्राद्यैर्हव्यैश्चैव हृतं मुनिगणैः सह ।

१५८४

अचिन्त्य सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुं । अवदद्य लघात् शर्वो भगवान् भूतभावनः ।

ततः प्रोतः प्रसचात्मा ललाटाच्च उमापतिः । ततो भूताः पिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।

मुनयो विप्रवर्याश्च जयप्रभन्दं प्रचक्रिरे । जय देव जगन्नाथ जय बह्व जनाह्वन ।

जय विष्णो हरिकेश नारायण परायण । जय बह्व पुराणात्मन् जय देव हरेश्वर ।

आदिदेव जगन्नाथ जय शङ्कर भावन । जय कौसुमदीप्ताङ्ग जय मधुविराजित ।

१५८५

जय चक्रगदापाणौ जय शूललिङ्ग चिलोचन । जय भौकिकदीप्ताङ्ग जय नागवर्धभूषण ।

इति ते मुनयः सर्वे प्रणमं चक्रिरे हरिं । तत उत्थाय भगवान् दृष्ट्वा देवमवस्थितं ।

हृदयभङ्गं विरूपाक्षं शङ्करं नीललोचनं । ततो घटनना विष्णुमुद्राय हरमोदरेः ।

॥ भगवानुवाच ॥ नमस्ते त्रितिकण्डाय नौलघोवाय वैधवे । नमस्ते गोविन्दे अस्तु नमस्ते उपवासिने ।
नमस्ते मोदये अस्तु नमस्ते गदिने हर । नमस्ते विश्वनन्दे वृषाय वृषरूपिणे ।
अमूर्त्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने । नमः कुलाय कृषाय शिवाय शिवरूपिणे ।
नमस्तुण्डाय तुष्याय नमस्तुट्टितुण्डाय च । नमः शिवाय श्रान्ताय गिरिशाय च ते नमः ।
नमो हराय हिमाय नमो हरिहराय च । नमोऽघोराय घोराय घोराघोरमियाय च ।
नमोऽघण्डाय घण्डाय नमो घटिघट्टाय च । नमः बर्वाय श्रान्ताय भूताधिपतये नमः ।
नमो विरूपरूपाय पुराय पुरहारिणे । नमः आद्याय विज्ञाय गुरुयेऽष्टम्वरूपिणे ।
नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलबाधिधारिणे । नमः खड्गाङ्गहस्ताय नमस्ते लज्जितवाचसे ।
५ नमस्ते देवदेवाय तम आकाशमूर्त्तये । हराय हरिरूपाय नमस्ते तिष्ठतिष्ठे ।
भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने । नमोऽम्बमूर्त्तये देव जगन्मूर्त्तधराय च ।
नमस्तन्त्राय देवाय सूर्याय च नमो नमः । नमः प्रधानदेवाय भूतानां प्रतये नमः ।
कराक्षाय च मुण्डाय विकृताय कपर्दिने । अत्राय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन ।
नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः । नमस्तेऽभीपुहलाय तीक्ष्णभीरुहराय च ।
हराय भीतिष्पाय घोराणां भीतिहायिने । नमो इक्ष्मस्तन्त्राय भगनेवाय चारिणे ।
उमापुत्रे नमस्तुभ्यं कैलासनिधयाय च । आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ।
६ नमः कपालहस्ताय नमो यमनयाय च । व्यम्बकाय नमस्तुभ्यं व्यम्बाय च शिवाय च ।
वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर । नमः हृष्याय हविषे भूषाय च लम्बाय च ।
नमस्ते शक्तिपुङ्गाय नागपात्रमियाय च । विरूपाय सुरूपाय भद्रपात्रमियाय च ।
मगधानरतये नितये जयमन्दमियाय च । खरमियाय खड्गाय खराय खररूपिणे ।
भद्रमियाय भद्राय भद्ररूपधराय च । विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ।
घण्डाय घटभूषाय घण्डाभूषणभूषिणे । तीक्ष्णाय तीव्ररूपाय तीव्ररूपमियाय च ।
नद्याय नगरूपाय नगरूपमियाय च । भूतवास नमस्तुभ्यं सर्वभावन नमो नमः ।
नमः सर्वोत्तमे तुभ्यं नमस्ते भूतिदायक । नमस्ते वानदेवाय महादेवाय ते नमः ।
का नु शक्नु स्तिरूपा ते को नु शक्नु प्रशक्यमान् । कथं वा स्फुरते जिह्वा सती स्तुतिमता वर ।
घमस्ते भगवन्देव भक्तोऽष्ट चादि भा हर । सर्वोत्तम सर्वभूतेषु चादि भा मतमं हर ।
रक्ष देव जगत्ताय लोकान् सर्वोत्तमा हर । चादि भक्तान् महादेव भक्तप्रिय महा हर ।
त श्रीमहाभारते सिद्धेषु हरिबो भविष्यन्मणि कैलासपात्रायां देयरन्तौ शृष्टप्रत्ययिचक्रदिमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥
॥ वैश्वनाथन उवाच ॥ ततोऽष्टम्वरदेव शूलो बाहो दुमापतिः । करं करेण संस्पृश विष्णोयुद्धरक्ष ॥ १८२ ॥
प्रोवाच भगवः पुरः केशव महाश्वर । शृष्टं सर्वदेवानां मुनीनां भावितात्मनां ।
किमिदं देवदेव चरुपात्रे जगद्देव । तपस्यार्थां किमर्थं ते मार्यता त्वं वा विमो ।

स्वं विष्णुर्भवाचित्यं तपस्वं तपतां हरे । पुत्रार्थं प्रति ते देव तपस्यर्था जगद्गनं ।
 पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते । प्रष्टुं तवापि भगवान् कारणं कारणात्मकं ।
 तपस्यर्त्तुं प्रवृत्तोऽहं कृतवित् करुणाद्धरे । वर्षांयुतं महाघोरं पुरा कृतयुगे तदा । १४८९
 भवानो तव मे देव परिचर्तुं तदाऽभवत् । पित्रा नियुक्ता देवेश उमैषा वरवर्षिणी ।
 भीत इन्द्रस्य देव भारं मां प्रेषयत्तदा । मधुना सह संयुक्तो मातुः मामागतस्तदा ।
 सक्ष्यं मामकरोत्तत्र वाणस्य प्रेषितस्य ह । एषा मां सेवते तत्र दानात् पुण्यादीनां हरे ।
 ततः कुङ्क्षेऽहमभवं वृष्ट्वा मारुतथाविधं । कुण्ठतो मम देवेश मेवाद्रिः पपात ह ।
 सोऽयमग्निस्तदा मारं भक्षयान् कृतवान् हरे । अचिन्तयं तदा विष्णो ब्रह्मसूतं चिकीर्षितं । १४९०
 ततः प्रभृति देवेश दद्या तं प्रति वर्षते । ब्रह्मणा च नियुक्तोऽसि प्रोतस्तत्र जगद्गनं ।
 नियुक्तं पुत्ररूपेण स तं देव जगत्पते । ज्यैष्ठ्यस्य सुतो देवः प्रचुञ्चेत्यभिविभ्रुतः ।
 स्मरे तं विद्धि देवेश माच कार्या विचारया । इत्युक्त्वा पुनराहं दद्यात्कथं दर्शयन्निव ।
 मुनीनां श्रुतकामाणां ध्यायात्कथं तत्र सत्तम । अक्षसि संपुटं कृत्वा विष्णुमुदिश्य शङ्कर ।
 उमया सार्द्धं मीयानो ध्यायात्कथं वक्तुमैहत । हरे कुर्वन्ति तत्प्रेवमन्त्रलो कुहसत्तम । १४९१
 मुनयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सहस्रकिन्नराः । अक्षसि चकिरे विष्णो देवदेवेश हरे ।
 ॥ सहस्रर उवाच ॥ यत्तत् कारणमाज्ञस्तु संख्या । प्रकृतियश्चकं । चिदाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकं ।
 सत् रजस्तमो विष्णो जगदण्ड जगद्गनं । तस्य कारणमाज्ञस्तु संख्यास्तत्विदो हरे ।
 ततो महान् धमुत्पन्नं प्रकृतिर्यत्र कारणं । तद्रूपेण भवान् विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ।
 तस्मात्तु महतो घोरदहङ्कारो महानभूत् । सत्त्वमादौ जगन्नाय परिणामस्तथा वशिः । १४९२
 अहङ्कारात् प्रभो देव कारणानि महानि च । तस्माच्चाणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्मुतः ।
 तानि त्वमाङ्गरीशाने भूतानो ह जगत्पते । इष्टिदो वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमः ।
 चक्षुर्वीर्यं तया स्त्री रस्मना आग्नेय च । मनः पण्डं तया देव प्रेरकं तत्र तत्र च ।
 कर्मश्रियाणि चान्यानि वागादीनि जगद्गनं । तमेव तानि सर्वानि करोषि नियतात्मवान् ।
 स्त्रेपु स्त्रेपु जगन्नाय विपयेपु तथा हरे । निवेशयसि देवेश योग्यामिन्द्रियपह्वितं । १४९३
 यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि स्रष्टवान् । यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्तयः ।
 यदा त्वं तमसाऽस्रष्टस्तदा संहरसे जगत् । त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः स्रष्टिरचाविनाश्रनं ।
 वत्सं विविधा भूतिमादाय नियतात्मवान् । इन्द्रियाण्योन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ।
 प्राणिनामुपभोगार्थमर्थं स्रष्टा जगद्गुरो । तस्मात् सर्वत्र भूतेषु वत्सं सर्वतोऽभुवान् ।
 ब्रह्मा त्वं स्रष्टिकासेपु स्थितो विष्णुरसि प्रभो । संहारो रुद्रनामाऽसि त्रिधा मा त्वमसि प्रभो । १४९४
 मूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरिव च । एताः प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्वत्र ते हरे ।
 सहस्रभोषां पुरयः सहस्राक्षः सहस्रपातः । सहस्रधा सहस्राक्षः सहस्राक्षः दिवस्थितिः ।

भूमिं सर्वान्मिमां व्याप्य सप्तदोषां सप्तांगरा । अणुः सर्वत्रगो भूला अत्यतिष्ठद्गङ्गाकुलं ।
 तमेवेदं जगत् सर्वं यद्धृतं यद्धवियति । ततो विराट् प्रादुरभूत् सषाट् चैव जनार्दन ।
 तव वज्राजगदाय ज्ञाक्षणे लोकरचक्रः । प्रादुरासीत् पुराणात्मन् घटकर्षनिरतः सदा ।
 राजन्यस्तु तथा वाङ्मेरासीत् संरचणे रतः । ज्यैष्ठ्यस्तथा विष्णोः पादाब्जं उदाहृतः ।
 एवं वर्षा जगदाय तव देहाज्जनाह्न । मनसस्तव देवेश सप्रभाः समपद्यत ।
 सुखस्तु सर्वभूतानां श्रोतांश्चरन्तप्रभः । अक्षेण सूर्यः समुत्पन्न सर्वप्राणिविबोधनः ।
 यद्य भावा जगत्सर्व भावते भानुमानसौ । मृदादपञ्च अग्निश्च ज्ञाणादायुरजायत ।
 पद्भ्यां भूमि समुत्पन्ना दिग्गः शोचात् जगत्पते । एवं सृष्ट्वा जगत् सर्वं व्याप्य चैवमवल्लिनः ।
 व्याप्य सर्वानिमान् लोकान् स्निग्धः सर्वत्र किञ्चन । तनञ्च विश्वनामाऽपि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात् ।
 नारा आपः समाख्यातास्त्राणामयममादितः । यतस्त्वं भूतमय्येग तन्नारायणशब्दितः ।
 हरसि प्राणिनो देवततो हरिरिति स्मृतः । प्र करोषि सदा देव ततः शङ्करताङ्गता ।
 वृक्षान्पुष्पलाञ्च तस्माद्ब्रह्मेति शब्दितः । मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिपूदनः ।
 ह्योकापोन्द्रियाष्ठाङ्गुलधामो गे यतो भवान् । ह्योकेन्द्रस्ततो विष्णोः ख्यातो देवेषु केचन ।
 क इति ब्रह्मणेनाम देवोऽहं सर्वदेहिनां । आवां तवाङ्गुलधूतो तस्मात्केचनवनामवान् ।
 मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्मा देवो यतो भवान् । तस्मान्माधवनामाऽपि धवः स्नामीति शब्दितः ।
 गौरया श्रूयते वायो ताञ्च वेद यतो भवान् । गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ।
 चिरित्वेव च्यो वेदाः कीर्तिता मुनिव्रतभिः । क्रमते तांस्तथा सर्वान् चिर्विक्रम इति स्मृतः ।
 अणुर्नामननामाऽपि यतस्त्वं कामनाख्यया । मननाकुनिरिवापि यमनात् एतित्वच्यते ।
 तपहरसि यस्मात् तपस्वीति च शब्दितः । वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावायसतो हरे ।
 ईशस्त्वं सर्वभूतानामोद्यरोऽपि ततो हरे । प्रणवः सर्ववेदानां नायको अह्न्धृषां प्रभो ।
 अचराणामकारस्त्व स्तोत्रस्त्व वर्यसंश्रयः । ब्रह्माणामहमेवासि वरुणां पावको भवान् ।
 अयत्या उच्यतेतोनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् । मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणाञ्च नारदः ।
 ज्ञानवान् प्रैत्यमथे तु प्रज्ञादेो भक्तवत्सलः । वर्षाणामेव सर्वेषां भवान् वासुकिर्धृतिः ।
 गुह्यकानाञ्च सर्वेषां भवान् धनद एव च । वरुणो वादसां राजा गङ्गा विषयगा भवान् ।
 आदिक्षं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् । तन्तः समभवदित्यं नयि सर्वं प्रक्षोद्यते ।
 अहं तं सर्वेणा देव तमेवाह जनाह्न । आवयोरन्तरं नास्ति अद्वैतैर्धर्मगतयते ।
 नामानि तव गोविन्द यानि लोकं महान्ति च । तांश्चैव मम नामानि नात्र कार्या विचारणां ।
 तदुपाया जगदाय वैवास्तु मन गोपते । यच्च त्वो देष्टि देवेश स मां देष्टि न संशय ।
 तदिन्द्रो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः । न तदस्ति विना देव यतो विरहितं हरे ।
 यदासोदत्तं यच्च यच्च भावि जगत्पते । सर्वं तमेव देवेश विना किञ्चित्कथा न हि ।

१८८७

१८८८

१८८९

१८९०

१८९१

१८९२

सुवन्ति देवाः सततं भवन्तं खैर्गुणैः प्रभो । चक्षुः च त्व यजुरेवाग्निं समाधि सततं प्रभो ।

किमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावना । नमः सर्वोत्तमा देव विष्णो माधव केवव ।

नमस्करोमि सर्वोत्तमस्तेऽस्तु सदा हरि । नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमोत्तर ।

१८०*

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां विष्णुजने जनाग्रोऽधिकदिनतोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवं मुनीनां पुनः शिवः । एवं जानीत चे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ।

एतदेव परं वस्तु नैतस्मात् परमस्ति वः । एतदेव विज्ञानीध्वमेतद् परमं तपः ।

एतदेव सदा विप्रा ध्येयं सततमागधैः । एतद् परमं श्रेष्ठ एतद् परमं धर्मं ।

एतद्दे जन्मग, कृत्यमेतदक्षपस फलं । एष वः पुण्यनिक्षयः एष धर्मः सनातनः ।

एष वो मोक्षदाता च एष मोक्ष उदाहृतः । एष पुण्यप्रदः साक्षादेतद् कर्षणं फलं ।

१८१*

एतदेव प्रशंसन्ति विदांसो ब्रह्मवादिनः । एष चरोगतिर्विप्रा प्रार्थ्या ब्रह्मविदा सदा ।

एतदेव प्रशंसन्ति संख्ययोगसमाश्रिताः । एष नञ्जविदा मार्गः कथितो वेदवादिभिः ।

एवमेव विज्ञानीत नात्र कार्या विचारणा । हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वमाश्रिते ।

नान्यो जगति देवोऽस्मिन् विष्णो नारायणात् परः । शोमित्येव सदा विप्रा पठन् ध्यात्ततेष्वं ।

ततो नि श्रेष्ठप्रसाप्तमविश्रयति न संशयः । एवं ध्यातो हरिः साक्षात् प्रशब्धो वो भविष्यति ।

१८२*

भवनाश्रमं देव करिष्यति दृढं हरिः । सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्नुमश्रुतं ।

एष संसारविभवं विनाशयति वो मुहः । स्मरध्वं सततं विष्णु पठन् चित्ररीरिणं ।

मनसंयमनं विप्राः कुहध्वं यजन्त, सदा । शृङ्खलःकरणे विष्णुः प्रभोदति तपोधना ।

ध्यात्वा मां सर्वंयज्ञेन ततो जानीत केवलं । उपासोऽहं सदा विप्रा उपासोऽस्मिन् हरौ स्मृतः ।

उपासोऽस्य मया प्रोक्तो नात्र सन्देह इत्यपि । श्रयं माधो सदा विप्रा यतध्वमवनाशने ।

१८३*

यथा वो मुहिरखिला शृङ्खा भवति यजन्तः । तथा कुरुत विप्रेश्वा यथा देव प्रभोदति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तास्तः सर्वे मुनयः पुण्यबोधिनाः । यथावदुपसङ्गानां निरवन् संशयं नृप ।

एवमेवेति तं विप्राः प्राज्ञ प्राञ्जल्यो हरिः । किञ्च न धर्मश्च सर्वोऽयसोतेऽयं स तादृश ।

एतदर्थं समाधाता वयमद्य त्वत्कल्यैः । सङ्गमाधुवयोः सर्वो गणो मोक्षो महानिह ।

यथा वदसि देवेश तथा च श्रेष्ठं परं । यथाह भगवान् रुद्रो यतामः सततं हरौ ।

१८४*

इति ते मुनयः प्रीताः प्रष्टुमु केवंच हरिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां चक्षुपदेष्टे अग्रोत्पधिकदिनतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् रुद्रः सर्वान् विस्मापयन्निव । स्वत्या प्रचक्रमे स्थातु विष्णुं विश्वेश्वरं हरिं ।

अर्थोऽभिः श्रुतियुक्ताभिर्भुनोनां शृण्वतां तदा ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । यस्य भासा जगत् सर्वं भासते नित्यमच्युत ।

नमो भगवते देव नित्यं सूर्यात्मने नमः । यः श्रोतयति श्रोतांश्रुलोकान् सर्वान्निमान् प्रभुः ।

१८५*

नमस्ते विष्णवे देव नित्यं सोमात्मने नमः । य. प्रजाः प्राणयत्येको विद्यात्मा भूतभावन ।
 नमः सर्व्वात्मने देव नमो वाग्वात्मने हरे । यो दधार करेणायै कुञ्जचौरादि यत् सदा ।
 दधार वेदान् सर्व्वाश्च तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सर्व्वान् संहरते यस्तु सदा रे विषदृक् सदा ।
 क्रोधात्माऽपि विस्मोऽपि तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । सृष्टौ सृष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
 प्रजाय विष्णवे तुभ्यं सृष्टे विश्वसृजे नमः । आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।
 नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः । इष्टियं गन्धर्वेण संक्षितः प्राणिनां हरे ।
 दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः । सर्पा रसाय सर्व्वं च प्राणिनां सुखहेतवे ।
 नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः । तेजसा भास्त्रो घञ्च घृणो जन्तुहितः सदा ।
 तस्मै देव जगन्नाथ नमो भास्त्ररूपिणे । वायौ स्रजौ गुणो यच्च श्रोताष्णसुखदुःखदः ।
 नमस्ते वायुरूपाय नमः स्रगात्मने हरे । आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्व्वश्रोत्रनिवेशन ।
 नमस्ते भगवन् विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः । यो दधार अगत्य सर्व्वं मा यामानुषदेवान् ।
 जमस्तुभ्यं जगन्नाथ मांयिने ज्ञापदायिने । नमः आद्याय वीज्याय निर्गुणाय गुणात्मने ।
 अचिन्त्याय सचिन्त्याय तस्मै चिन्तात्मने नमः । हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मादायिने ।
 नमो ब्रह्मादिदे तुभ्यं तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । ममः सहस्रशिरसे सहस्रकिरणाय च ।
 नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च । विद्याय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः ।
 विश्ववक्त्रे नमो नित्यं भूतावास नमो नमः । इन्द्रियायैव्यरूपाय विषयाय सदा हरे ।
 नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाभरणरूपिणे । अग्रेऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषो पतये नमः ।
 सूर्याय सूर्य्यवपुषे तेजसा पतये नमः । नमः सोमाय सैम्याय नमः श्रोतात्मने हरे ।
 नमो वषट्कृते तुभ्यं सहास्रपास्ररूपिणे । नमो यज्ञाय ईश्याय हविषे हव्यधंक्षृते ।
 नमः सुवाय पात्राय पञ्चाङ्गाय पराय च । नमः प्रणवदेशाय चरायाचवराय च ।
 वेदरूपाय वेदाय शास्त्राय शास्त्ररूपिणे । गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः ।
 शूलिने चर्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः । बुद्धिप्रियाय बुद्ध्याय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
 हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्व्वात्मने गुरो । नमस्ते सर्व्वलोकेश सर्व्ववक्त्रे नमो नमः ।
 नमः स्वामावशुद्धाय नमस्ते यशशूकर । नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
 नमस्ते चासु देवाय वासुदेवाय धीमते । नमः कृष्णाय सर्व्वाय सर्व्वावास नमो नमः ।
 नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पादि लोकान् जनार्दन । इति स्तुता जगन्नाथमुवाच मुनिवत्तमान् ।
 इमं शौचमधीयान् नित्यं व्रजत केशवं । शरण्यं सर्व्वभूतानां स वः श्रेयो विधास्यति ।
 ये चेम धारयिष्यन्ति सर्व्वं पापविमोचन । तेषां प्रीतः प्रवक्ष्याम्या पठता श्रुत्वा हरि ।
 श्रेयो दास्यति धर्म्यात्मा नात्र कार्या विचारणा । श्रवणं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलं ।
 श्रेयः प्राप्नुयदीच्छन्त भवन्तः संसितव्रता । दत्युक्ता भगवान् ब्रह्मसंनैवान्तरधीयत ।

११००

११०१

११०२

११०३

११०४

११०५

सगणः शङ्कर साचादुमया भूतभावन । ततस्ते मुनयः सर्वे परां निर्द्वितीमाययुः ।

तमेव परमे तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिं । विष्णुवं परमे मत्वा मेनिरे खलुतायतां ।

लोकपालासदा विष्णुं नमस्तुत्य हरिं तदा । अग्रे स्नान्यय वेष्टानि गणैः सर्वैर्नृपोत्तम ।

आरुह्य भगवान् विष्णुर्गङ्गा पतिपुङ्गव । शङ्खो चक्रो गदो खड्गो शार्ङ्गो तूष्णीं तलत्रयान् ।

यथागतं जगन्नाथो यथैव वदरिक्कामनु । सायाह्ने पुण्डरीकाक्षे निव्यं मुनिनिवेदितां ।

तत्र गत्वा यथायोगं विनम्य हरिरोत्तरः । अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषयाद सुखाशने ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासपार्वाय अष्टप्रत्यागमने एकब्रह्मव्याधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पौष्ट्ये नृपशरोत्तम । बलवान् सत्त्वगुणैश्चोद्धा विपुलविक्रमः ।

दृष्ट्वाश्चुसदा राजा कृष्णदेवो बलात् सदा । नृपालं सर्वान् समाह्वय प्रोवाच नृपशरदि ।

जिता च प्रयिवो सर्वा जितान् नृपसत्तमा । दृष्ट्वायस्ते बलोत्साहा कृष्णमाश्रित्य गर्भिताः ।

दास्यन्ति मे कर्तुं सर्वे न हि ते मम शत्रवः । कृष्णश्चक्रबलान्मत्तो मामवशास्य तिष्ठति ।

अहं चक्रीति गर्भोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा । शङ्खो चक्रो गदो शार्ङ्गो वीरो तूष्णीं सहार्थवान् ।

श्वमादिर्गङ्गागन्धलास्य संप्रति वर्तते । लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति विद्युतं ।

अष्टङ्गाक्षम तन्नाम गोपो मद्वलान्वितः । तस्य चक्रस्य यचक्रं ममापि निमित्तं महत् ।

गर्वहन्तु सदा तस्य नास्मा चापि सुदर्शने । सहस्रारं महाघोरं तुल्यं चक्रस्य नाग्रनं ।

अनेकप्रहतं चक्रं गोपजस्य नृपोत्तमा । ममाप्येतद्गुर्दिव्यं शार्ङ्गं नाम महाशरं ।

गदा कौमोदकी नास्मा मनेयं महतो दृढा । कालायस्यश्चक्रस्य मारिष्य सुकृता मया ।

खड्गो मन्दकनामाऽसौ ममायं विपुलो दृढः । अन्तःस्थान्तक्रो घोरस्तस्य खड्गस्य नाग्रकः ।

ततसाह गदो खड्गो शार्ङ्गो शङ्खो तनुववान् । युधि जेता च कृष्णस्य नाच कार्या विचारण ।

माघं भूत नृपासैनं गदिनं चक्रिणं तथा । शंखिनं शार्ङ्गिणं वीरं भूतं निव्यं नृपोत्तमा ।

वासुदेवेति मां भूतं न तु गोप् यदुत्तम । शक्रोऽहं वासुदेवो हि हन्ता तु गोपद्वारक ।

सख्युर्ग्रामं बलपुङ्गवो वरकस्य मशरस्य । सद्यः तस्य यदि न भूतं दृष्ट्वा भारद्वाजं शनं ।

सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यस्य वज्रश्लया । तथा भ्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं यथा ।

केचिन्मत्तासमायुक्ता आसते वीर्यवन्तरा । रमशा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ।

अपरे तु नृपा राजनेवमेवेति चुक्रुधुः । अन्ये बलमदोस्तिका जेषाम् क्रैयवं रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्ट्यकरणे ब्रह्मव्याधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कैलासशिखराधिगतो मुनिवत्तमः । नारदः सर्वलोकेश पौष्ट्यस्य नगरं प्रति ।

अवतीर्थ नभोभागात् प्रत्यागमन् नरोत्तमं । दास्येन च समाश्रयं प्रविशेत् यदुत्तम ।

अर्थादिसमुदाचारं नृपास्त्रयान् महामुनिः । निषयादाशने पृष्ठे स्नातुं पृष्ठमवाधया ।

कुशले प्रष्टवन् भूयो नृप स मुनिवत्तमं । उवाच नारदः भूयः पौष्ट्यको बलमूर्जितः ।

भवान् सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः । श्रुयितो देवसिद्धेषु गन्तव्येषु महात्मसु ।
 सर्ववंगो निराबाधो भन्ता सर्वत्र सर्वदा । अगम्य तव विप्रेन्द्र मङ्गाण्डेऽव न किञ्चन ।
 नारदेदं वद तं हि यच्च यत्र गतो भवान् । तत्र तत्र तप सिद्धो लोकप्रयितवोऽर्थवान् ।
 पौण्ड्र एव च विष्णोः वासुदेवेति श्रुतिः । शङ्खो चक्रो गदो शङ्खो खाड्यो तूष्णी तलत्रवान् ।
 विजिता राजभिद्वानां दाता सर्वस्य सर्वदा । भोक्ता राज्यस्य सर्वत्र शाखा राजा बलादलो ।
 अजयः शत्रुसैन्यानां रक्षिता खजनस्य च । सोऽस्य गोपकनामाऽसौ वासुदेवेति श्रुतिः ।
 तस्य वीर्यवशे न सो नास्ते हि मम धारणे । स हि गोपो दृष्टा बाष्पाद्वारयथैव नाम मे ।
 इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवान्यहं । वासुदेवो जगत्पञ्चिन्मिष्येति वलिनं यदुं ।
 दृष्ट्वोन्मर्षान् यत्नात् सिद्धा निर्दोषस्ये च तां पुरीं । दारकां दृष्ट्वनिश्चयां योद्धा शर्व महामते ।
 एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः । अथास्य वेगिनः यन्ति स्या वायुजवा मम ।
 उद्धा मत्ताः वधक्ष क्ष गजा निदुतमेव च । एतेनैव बलेनैव हनिष्ये क्रैवर्ष रणे ।
 तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मन् पुरे मम । इच्छस्यापि सदा विप्र वद नारद चांप्रतं ।
 प्रार्थनैवा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ।

११५५

११५६

११५७

॥ नारद उवाच ॥ सर्ववंगः सदा शशि पावद्ब्रह्माण्डभक्षितिः । श्रवार्थः सर्वकार्येषु गमने केनचित्पुप ।
 किन्तु वक्तुं तया राजजोत्सहे नृपसत्तम । महौं शासति देवेभ्यो चक्रगणैश्च जगद्देने ।
 विष्णौ सर्ववंगे देवे दुष्टान् हृत्वा सवान्भवान् । वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन् हराविति ।
 सो नाम सकृन्मैवेदं क्षण्ये शासति गोमतो । अज्ञानादकुलेवञ्च समर्थः प्रथमा नरा ।
 हरिः सर्ववंगो विष्णुर्हृपे ते व्यपनेत्यति । अचिन्त्यविभवो विष्णुः शस्त्रैश्चत्वा गदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा दर्पन्ते व्यपनेत्यति । चास्ममेतस्मिन्साराज यच्च वै तत्र संस्थितं ।
 शङ्खं खड्गं तथा राजन् महाघोरं न दास्यते । अतीव हासकलोऽस्यैव तव संग्रति वर्त्तते ।

११५८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकनारदवन्दे व्यथोत्थधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो मदबलात्पित । नारदं विप्रवर्ष्य तं श्रोवाच नृपसंधदि ।
 किमिदं विप्र विप्रवं राजाऽहं वा द्विजैः सह । मच्छ त्वं काममयवा मुने शापप्रदः सदा ।
 भीतस्त्वत्तो महाबुद्धे गच्छ त्वं काममय हि । इत्युक्तो नृपवर्षेण तृष्णोमेव स नारदः ।
 जगत्प्रकाशगमभो यत्र तिष्ठति केशव । स तत्वा विष्णुसदाश्रमं विष्णोः सर्वं श्रवणं च ।
 तच्छृत्वा भगवान् विष्णुर्धृष्टेष्टं वदतामिति । रूपं तस्यापनेशामि शोभूते द्विजसत्तम ।
 इत्युक्त्वा विरराभैव तस्मिन्वदरिकाश्रमे । ततः पौण्ड्रो महाबाहुर्वैभवं भ्रमिरोत्तरः ।
 अथैकैकसाक्षैर्गजैर्ब्रह्मिन्मन्त्रितः । शस्त्रैर्कोटिष्वप्युक्तः स राजा मत्तसङ्गरः ।
 अनेकशतमादृष्टैः पत्तिभिः स समन्वितः । एकव्ययप्रभृतिभिराजभिश्च समन्ततः ।
 अथैव रथसप्तशशि नानानानयुतं तथा । अर्जुनं पत्तिबंधानां तदलं समपयत ।

११५९

११६०

एतेन तु यत्नेनाजौ प्रसूतवृषभतमः । विरराज महाराजनुदयलो यया रविः ।

५ य ययौ मथरात्रेण नगरीं दारकामनु । ज्यौ दीपिकाहस्ता रात्रौ तमसि दारणे ।

ययुर्भिविधशस्ताद्याः संपतन्तो महाबलाः । दारकां वीर्यममत्रां महाघोरां नृपोत्तमाः ।

११८५

रथं महान्तमाहङ्ग शस्त्रौघैश्च समावृतं । पट्टिशसिन्धुमाकीर्णं गदापरिघंभुजं ।

शक्तिमरसंकीर्णं ध्वजमालासमाचिंतं । किङ्किणोजालसंयुक्तं शरासिंघासंयुतं ।

महाघोरं महारौद्रं युगान्तजलदोपमं । धनुर्गदासमाकीर्णं महामेघोपमं महत् ।

अग्न्यर्कसदृशाकारं ययौ दारवतीमनु । गृहीतदीपिका राजा वीर्यवान् बलवान्भुजः ।

हनुमैवज्जगन्नाथं दृष्ट्वाथैव समन्ततः । आकंभन् बलमुख्यास्तान् राज्ञः सर्वान्महाधुतिः ।

११८६

पुरदारं समासाद्य बलं संलाप्य यजतः । इदं श्रोत्वा राजा तु नृपान् सर्वान् उक्षिप्तान् ।

तावतामत्र भेरो तु ताम विज्वाय मामकं । युध्यतां युध्यतामत्र देवं वा प्रतिदीयतां ।

आगतः पौण्ड्रको राजा युद्धार्थं वीर्यवन्तरः । हनुकामः समपान् वः क्षणबाहुबलाजयान् ।

इति ते प्रेषिताः सर्वे समीपुः क्षत्रका यदून् । दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते बभूवुः व्रतसहस्रशः ।

इतश्चेतश्च राजानो युध्यन्ते युद्धलालषाः । पुरीं ते पुरतल्लभ शस्त्रिणः क्षत्रियास्तथा ।

११८७

सिंहनादं प्रकुम्भन्तः शस्त्रधारसमाकुलाः । कुतोऽप्यं दृष्ट्वाप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ।

कुतोऽप्यं सात्यकिर्नरः कुतो हार्दिक एव च । कुतो नु बलभद्रश्च सर्वेयादनसत्तमः ।

इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्वे एव ते ।

आदाय शस्त्राणि बहूनि सर्वतः शरांश्च चापानि बहूनि सर्वे । युद्धाय सत्ताहनिबद्धो ययुर्धरेः पुरीं दारवती नृपोत्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते छिन्दे उरिष्ये भविष्यंस्कण्डे पौण्ड्रकक्ष दारकामनने चतुरश्रोत्यधिकविंशतीऽध्यायः ॥ २८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा धैरिकसङ्घं । रात्रौ च व्यपन्नं शानं महाशस्त्रसमाकुलं ।

११८८

महावातसमुद्भूतकृपान्तशशिरोपमं । सलङ्काः समपद्यन्त शस्त्रिणो युद्धलालषाः ।

गृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रबोधिनिः । सात्यकिर्नलभद्रश्च हार्दिकः निगडलया ।

उद्धवोऽप्य महाबुद्धिदयसो महाबलः । श्वेते च यादवाः सर्वे कवचप्रयेह रताः ।

समस्तयुद्धकुशला रात्रौ सत्ताहयोधिनिः । शस्त्रिणः खड्गिनश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।

युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः । रथिने गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा ।

११८९

नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः । निर्यधुर्नगराक्षूषं दीपिकाभिः समन्ततः ।

कुतः पौण्ड्रक इत्येवं वदन्तः सर्वमात्तनाः । दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत ।

ततो वितिमिरो देशः समन्तात् प्रत्यपद्यत । युद्धं समभवद्गौरं दृष्ट्वाभिः प्रभुभिः सह ।

ततो महान् समभवत्स नादो रोसहर्षणः । हया हयैः समायुक्ता गजाश्च गजयूयवैः ।

रथा रथैः समायुक्ताः सादिभिः सादिनस्तथा । खड्गिनः खड्गिभिः सार्द्धं गदिभिर्गदिनस्तथा ।

११९०

परस्परयतोकारो रण आसीत् सुदारुणः । महाप्रलयसंज्ञोभः शब्दक्षोभो महात्मानां ।

धावन्तः प्रहरन्त्येतान् सर्व्यतो नृप हन्ति नः । अयमेव महाबाहुः खड्गो पतति वीर्यवान् ।
 अयमेव शरीरो घोरो वर्त्ततेऽतिमुदात्तः । गदो चायं महावीर्यः सर्व्यतो वाधते नृप ।
 अयं रथो शरीरो चापी गदो दूषो तनुवान् । पट्टिशो सर्व्यतो याति कुन्तापाणिरयं बल्लो ।
 अयमेष महाशूली संस्मितः सर्व्यतो दिग्गं । गजोऽयं सविशयायो वर्त्तते सर्व्यतः प्रति ।
 अयं सर्व्यवगः शूरो वेगवान् वातघ्नभिः । शरान् शरैः समाहन्ति दण्डान् दण्डैश्चैव मत्पते ।
 कुन्तान् कुनैः समाश्रुर्गदाभिश्च गदाखया । परिधानं परिचैः सार्द्धं शूलान् शूलैः समन्ततः ।
 एव तेषां महाराज कुन्ता रणमुत्तमं । संग्रामः सुमहान् सोऽहम्भ्यश्चपि महान्भूत् ।
 भूतानि सुबह्व्याजो गन्धर्वानि महानि च । प्रादुरासन् वज्रकायि ब्रह्मनाभैश्च निखनः ।
 रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संग्रामो लोमहर्षणः । प्रावर्त्तत, महायुद्धं दृष्ट्वीवाद्यैव तैः सह ।
 केचिद्भूतः समाभूत् श्रियया श्रियोऽर्चितः । केचित् पतितमाक्षिष्टा विप्रकोर्षन्निरोधराः ।
 पेतुष्वय्यो महावीर्यो राजानः शस्त्रपाणयः । केचित् भिन्नमर्बाय, समापेतुः सध्वजः ।
 परस्परं समाश्रित्य परस्परमपैविणः । न्यस्तब्रह्मा महात्मानः समन्तात् क्षतविपदाः ।
 पेतुर्गतासवः केचित् धनराष्ट्रविवर्जनाः । एवमे निहता राजन् पोयिता, सर्व्य एव तु ।
 सतस्त्रिजन्तरे शूरैः एककथ्यो निपादय । धनुर्दंष्ट्रा महाघोरं कालान्तकयमोपमः ।
 शरैरेकसाक्षरैर्दयामास पादवान् । पराश्रितैः ब्राह्मणान् विप्रैर्नैर्बर्षमेदिभिः ।
 दृष्ट्वीनाञ्च बलं सर्व्यं पोययामास सर्व्यतः । युध्यतः शस्त्रपाणीय चस्त्रिषान् वीर्यवत्तरान् ।
 निग्रहं पञ्चविंशत्या शराणां जनपर्वणो । सारथं दशभिर्विद्धां हार्दिकं पञ्चभिः शरैः ।
 उग्रवेनं नवत्या ॥ वसुदेवञ्च सप्तभिः । उद्धवं दशभिर्नैव द्वाकूरं पञ्चभिः शरैः ।
 एवमेवैवृद्धः सर्व्यं निहता निमित्ते, शरैः । विद्राघ्य पादवो सेनां नाम विभ्राय वीर्यवान् ।
 एककथ्यो यदुष्टवान् वीर्यवान् बलवान् । इदानीं सात्यकिर्नरः कथाश्रुति महाबलः ।
 मदमत्तो हलो शाकान् कथातो ह गदाधरः । इत्याद्य सिंहनादेन सिंहान् विस्मापयन्निव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्षेण पाण्डुकथयै राविविष्टे पञ्चाशोऽधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निवृत्तेष्वथ सैन्येषु दृष्ट्वीवोरुषु चैव हि । भीतेष्वथ महाराज क्षतेषु युधि सर्व्यतः ।
 दीपिकांश्च प्रशान्तांश्च निगन्दे सति सर्व्यतः । जितमित्येव तत्तत्त्वा दृष्ट्वीनां बलमुत्तम ।
 ततः पौष्टो महावीर्यो बभूवे सैनिकान् स्वकान् । शीघ्रं गच्छन् राजेन्द्रदृष्टे, कुनैः पुरोभिर्मां ।
 कुठारैः कुन्तलैश्चैव पाषाणैः सर्व्यतो दिग्गं । करंणक्षे, सुघोरैस्तान् सर्व्यतो यात भूमिधाः ।
 भिषगन्तां प्राकारसया, प्रासादाश्च समन्ततः । गृह्णन्तां कन्यकाः सर्व्या दास्येव समन्ततः ।
 गृह्णन्तां रत्नमुखाश्च धनानि सुबह्वन्यथ । ते तथेति महात्मानो राजानः, सर्व्य एव तु ।
 कुठारैः सर्व्यतश्चैव निष्किन्दुः पौष्टकाश्चया । प्राकारांश्चैव सर्व्यव प्रसादान् बरस्रवशान् ।
 अयं तथ महान् गन्धः प्रादुरासोत् समन्ततः । दृष्ट्वेयु पात्यमोगेषु प्राकारेषु महान्वलेः ।

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

पूर्वदारं महाराज भिन्नाः प्राकारसञ्चयाः । श्रुत्वा शब्दं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।

मयि सर्वं समारोप्य केशवो यद्वेष्टतः । गतः कैलासशिखरं द्रष्टुं शङ्करमवयं ।

श्वश्रेष्ठं हि मया रक्ष्य। पुरी दारवती लिखं । इति सञ्चिन्त्य मनसा धनुरादाय सलरं ।

रथं महान्माराद्य दारुकस्थ महात्मनः । पुत्रेण संसृत घोरं यन्ता च स्वयमेव हि ।

धनुर्महत्तदादाय शराञ्चागोविषोपमान् । आशुच्य कवचं घोरं दृढं धपातदु सखं ।

अश्वदी कुण्डली तूष्णी शरी चापो गदासिमान् । ययौ युद्धाय श्रेनेयः संस्मरन् कैशवं वचः ।

दीपिकादीपिते देष्टे ययौ सात्यकिवृत्तम् । तथैव बलदेवोऽपि रथमारुह्य मास्त्रं ।

गदी शरी महावीर्यैः प्राचाद्रणचिकीर्षया । सिंहनादं प्रकुर्वन् वं मुञ्चन् वै भैरवं रवं ।

जङ्गवोऽपि बली साक्षाद्भजमादस्य समतः । छावा महाघोरं घोरं सर्वयादवृत्तम् ।

ययौ नीतिं विचिन्तानः परां प्रीतिं महाबलः । अन्यं च दृष्ट्वाय सर्वं ययुः संपामलासवाः ।

रथान् गजान् समारुह्य हार्दिकप्रमुखासदाः । दीपिकाभिश्च सर्वे च पुरोदृताभिरीयराः ।

सिंहनादं प्रकुर्वन् स्मरन् कैशवं वचः । पूर्वदारं समागम्य दृष्ट्वाय युद्धसालसाः ।

ते समेत्य यथायोगे स्त्रितास्तत्र महाबलाः । स्थिते सैन्ये महाघोरं दीपिकादीपिते तथा ।

श्रिनिर्वीरः शरी चापो गदी तूष्णीरवान् विभो । वायव्यान् समदाद्य योजयित्वा महाशरैः ।

आकर्षणपूर्वमाह्वय धनुः प्रवरमुत्तमं । मुमोच परशैवेयुः श्रिनिर्वीरः प्रतापवान् ।

वायव्यास्त्रेण ते सर्वे तत्रस्था नरवृत्तमाः । विजिताः ह्यस्त्रवोर्ध्वेयं यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ।

तत्र गत्वा स्त्रिताः सर्वे निर्दूता वातरंक्षया । यत्र पूर्व्ये स्त्रिताः सर्वे विद्रुता राजवृत्तमाः ।

तत्र स्थित्वा च श्रेनेयः शरमादाय सलरं । निश्रितं सर्वभागानं बभावे सात्यकिस्त्रिदा ।

क इदानीं महाभुविः पौण्ड्रको राजवृत्तम् । स्त्रिताऽस्त्रि व्यवसायेन शरी चापो महाबलः ।

यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमं । श्रव्योऽस्त्रि कोशवस्त्राहं जिघांसुः पौण्ड्रकं स्त्रितः ।

हिला गिरिस्त तस्याय सर्ववृत्तस्य पश्यतः । बलिं दास्यामि श्रेभ्यः श्रव्येभ्यः दुरात्मनः ।

को नाम इदं कर्षं शैरवच समाधरेत् । संश्रुतं निश्रि सर्वेषु यादवेषु महात्मसु ।

शैरोऽयं सर्वया राजा न हि राजवृत्तान्वितः । यदि शक्नो न कुर्वाणश्चैत्यमेव नृपाधमः ।

अशोऽस्य बलिता राजश्रीर्धकार्यं प्रकुर्वतः । सर्वया गमनं तस्य न क्षिप्यशामि भंगप्रतः ।

इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरः प्रजहास महाबलः । विस्मयां सुदृढं चापं सन्दधे कार्मुके शरं ।

आकर्ष्य वचनं वीरः सात्यकेष्टस्य धीमतः । क नु कृणुः क गोपालः कुतः शोऽय प्रवर्तते ।

स्त्रीहन्ता पश्यन्ता च क च सामोनि सेवितः । य इदानीं क वर्तते श्रद्धोत्सा मम नाम तत् ।

हन्ता सप्युर्महवीर्यो नरकस्थ महात्मनः । ममेव तात युद्धेऽस्मिन् हते तस्मिन् दुरात्मनि ।

गच्छ तं कामतो वीर योद्धुं न क्षमते भवान् । अथवा तिव किञ्चित् ततो द्रष्टव्यं मे बलं ।

दिरस्त्रे पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुराशदैः । हतस्य तव वीरं भूमिः पाश्र्वति शोषितः ।

श्रायते सतथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि । यो गर्ज्जलस्य गोपस्य सर्वदा वर्तते महान् ।

विनश्यतु स तु चित्रं हते त्वयि, यदुत्तम । त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कैलासपर्वत ।

गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्वं महामते । अरं सदाय निश्चितं यदि प्रकीर्तयि सात्यके ।

इत्युक्त्वा वाणमादाय ययौ योद्धुं स्वस्थितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकन्ये रात्रियुद्धे षडशोत्यधिकर्द्विंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ ॥ ॥ कुट्टो महाराज सात्यकिर्दृष्टिपुत्रव । उवाच वचनं राजन् वासुदेवं करत्रिव । ॥ १११७ ॥

श्वोचदीदृग्धं वाक्श्वेदं नृपाधमः । को नाम जगतो नाथमित्यं मूधाञ्जिजीविनः ।

मृत्युस्त्रा सर्वथा याति वदन्तं तादृशं वचः । जिज्ञासे प्रतप्ता दीर्घाददत्तस्त्रादृशं वचः ।

एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक । यज्जाम वासुदेवेति तव संगति वर्तते ।

यावत् पतति कायात्तं शिरसावत् प्रवर्तते । स एव शो नु भगवान् वासुदेवो भविष्यति ।

एक एव जगन्नाथः कर्त्ता सर्वस्य सर्वजः । दुरात्मन् सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः । ॥ १११८ ॥

एष तेऽहं शिरः कायान् पातयिष्यामि राजक । यद्यवो भगवान् विष्णुर्भाषमिष्यति संगतः ।

अस्त्रवीर्यं बलञ्चैव शस्त्रैर्दम्ये साम्प्रतं । नातः परतरं राजन् वीर्यं तव च वर्तते ।

सर्वे दम्ये प्रजेभ्यः स्त्रियोऽस्त्रि यवसायवान् । शरो चापौ गदौ खड्गौ सर्वथाऽहमुपस्रितः ।

नैतन्नगरमाधायोः सत्यनैतद्भवोत्सहं । सर्वथा क्षतकृचोऽस्त्रि दृष्ट्वा त्वा वासुदेवक ।

तवाङ्गं तिलशः कृत्वा श्रेयो दास्यामि राजक । इत्युक्त्वा वाणमादाय वासुदेवं महाबलः । ॥ १११९ ॥

आकर्ण्यपूर्णमाकृत्य विव्याध निश्चितं शरं । स तेन विद्धो यदुक्ता वासुदेवः प्रतापवान् ।

नवभिर्हयभिश्चैव शरेः सञ्जतपर्वभिः । विव्याध सात्यकिं राजा नदंश्च वज्रधा किञ्च ।

ततो नाराचमादाय निश्चितं धमञ्जिभं । धनुराकृत्य भगवान् वासुदेवो नृपोत्तम ।

विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन् स्वकान् । नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यपङ्कजः । ॥ ११२० ॥

क्षणाटे सुवृढं वीरो वृष्णो नामयथीक्षदा । निषाद रयोपक्षे निषेष्ट इव सत्तम ।

तत स पौण्ड्रको राजाऽविध्वज्जमिराग्नौ । सारथिं पञ्चविंशत्या हयैश्च चतुरो नृप ।

ते हयैः सहिराकाङ्क्षः सारथिश्च समन्ततः । विह्वलाः समपच्यन्त वासुदेवस्य पश्यन्त ।

वासुदेवो रथे चापि शिंदनादं समाददे । तेन नादेन जत्राभ्रद्विनुद्धः सात्यकिर्नृप ।

विद्वान् हयांश्चाद्या दृष्ट्वा सारथिञ्च तथा गतं । शैवेयोऽय महावीर्यो रथितो नृपपत्तम ।

अचं द्रष्टव्यमि ते वीर्यमित्युक्त्वा वाणमाददे । विव्याध तेन वाक्शेन वचश्चेनं महाबलं । ॥ ११२१ ॥

ततश्च वाक्शेन तेनैव वासुदेवः शरेण च । सुसुप्तं सहिरं चोरमत्युष्णं वज्रधा नृप ।

रयोपक्षे पपाताग्नौ निषयन्नुरगो यया । कृत्यश्चापि न जानाति केवलं निषाद ह ।

सात्यकिन्नु रथं विद्धा दशभिः सायकैश्चाद्या । अजं चिच्छेद भग्नं वासुदेवस्य वृष्णिपः ।

हयैश्च चतुरो हन्त वाक्शेः सारथिमेव च । युष्मधानोऽय राजेन्द्र वाक्शेः सारथिमेव च ।

शरथये शिरः कायादाहरन्स रथान्तदा । रथयन्त्रिच चिह्नं हवाच व्यसो ऽभवन् । ॥२९०॥

चक्रं तिलकं कला वाणैर्दंशभिरञ्जसा । जहास विपुलं राजन् वामुदेवं महाबलः ।

ततः परं महाप्रायं सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । शब्दं कृत्वा शस्त्री साक्षात् शर्मचक्षस्त पश्यतः ।

शरैः सप्ततिष्ठंश्चाकैरिन्दयामास सत्वरं । ते शराः जलभाकारा निपेतुः शर्मतस्तदा ।

शिरसा पाशैस्तथैव दृष्टतः पुरतस्तथा । केवलं प्रैर्यनिचयस्तृप्तान् शरावन् यथा ।

यथा सप्तस्त्री रिक्तस्तथा विवर्ति यौष्णिकः । ततस्तुकोध बलवान् वामुदेव प्रतापवान् । ॥२९१॥

जलचक्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिं । विद्धा सप्तभिरायान्तं क्रोधेन प्रस्तुरश्विभः ।

विद्धोऽय सात्यकिश्चेन शरैः पञ्चभिराशुभैः । चापं निष्छेदयौष्ण्यस्तु सिंहेनादं तथाऽनदत् ।

वामुदेवो गर्दा गृह्य भ्रामयित्वा पदात् पदं । लरितं पातयामास सात्यकैर्बलवि प्रभो ।

स्येन तौ समाकृत्य करेण यदुगन्धनः । शरं प्रदृष्ट्वा विव्याध सात्यकिर्युधि यौष्णिकं ।

तमन्तरं गृहीत्वाशु जामुदेव प्रतापवान् । शक्तिभिर्दंशभिश्चैव सात्यकिं निगृह्णान् च । ॥२९२॥

तामिविद्धो रणे वीरः सात्यकिः सत्यशङ्करः । शपास्त धनुरन्यत्तदुनुरादाय सत्वरं ।

श्राजधान गदापाणिर्दृष्टोनामघषीर्नृपः । ॥ २९३ ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्णिकसात्यकियुद्धे महाशौत्यधिकदिनोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । वामुदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप ।

सात्यकिं वामुदेवस्त गदयाऽश्वहनलो । तामुद्यतगदौ वीरौ शूद्रशूभर्तं मुदादधौ ।

दृष्टौ वने यथा श्वैः परस्परवधैर्निर्झरः । ततः स सात्यकि क्रुद्धः शब्दं मञ्जुसमागमत् । ॥२९४॥

दक्षिणं वामुदेवस्त जघान स्नानन्तरे । सुयुधानोऽय वीरस्तु क्रोधात्प्रथमतस्तद्वत् ।

दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामप्रतुङ्गवि । तत उवाच वीरस्तु लज्जादोऽश्वहनत् गर्दा ।

विपक्षः क्षिप्रदायस्तस्तुन प्रत्याय सत्वरं । गदयाऽश्वहनवीरः सात्यकि यौष्णिकस्तमं ।

वामुदेवो बली वीरः साक्षात्पूरुषावपः । जघान गदया दक्षिणं निर्दहन्निव चतुर्ध ।

स तथा ताडितो दक्षिणगदया बाहुमुत्तया । श्लाघ्यं भूमिं सहसा हृत्वेरन्तगतो यथा । ॥२९५॥

शंशो पुनः समालम्ब्य पाणिभ्यां दृढमेव च । गर्दां तस्मै महाराज गृहीत्वा प्रपद्ये च ।

दिधा कृत्वा महागुन्धिं गर्दां कालायशी शूभ्रां । उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहेनादं व्यनो नदत् ।

तत उत्सृज्य राजा तु वामुदेवो महाबलः । स्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण च ।

मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वामुदेव प्रतापवान् । ताडयामास मध्ये तु स्तनयो सात्यकैर्नृप ।

भैनेयो दृष्टिवीरस्त गदामुत्सृज्य सत्वरं । तलेवाभ्याघनवीरो वामुदेवं रक्षाजिने । ॥२९६॥

तलेन वामुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यशङ्करं । तयोरेवं महाघोरं तल्युद्धं प्रवर्तत ।

जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तदा । उरधोरः स्मरहत्य जानुभ्यां जानुनी तथा ।

कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं सप्तचक्रतः । तल्यौल्लव राजेन्द्र हृत्तयोः शक्तिरूपयोः ।

वने यथाऽग्निरत्यन्त्रस्यैवाभूत्तदास्त्रमः । तावानौ प्रथितौ वीराकुमौ पौण्ड्रकसात्यकी ।
 निग्रि क्षिमितमूकार्थः शब्दं त्यक्त्वा महाबलौ । युयुधाते महारुजे मधौ क्षावित्र विभ्रुतौ । १११९
 उभे स्नेने महाराज संशयं जगत्सुखदा । किन्तु स्नात् सात्यकिर्वीरौ हतलोने भविव्रति ।
 आद्योस्त्रिदायुदेवस्तु हतलोने महात्मना । अथेव तौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
 युधमानौ महावीरौ भरौ स्वर्गः गमिष्यतः । अन्वया नोपरम्येतं युद्धादीरौ मुनिव्रितौ ।
 अथो वीर्यमथो धैर्यमेतयोर्व्यस्रक्षितोः । एतौ महाबलौ लोक एतौ प्रकृतिषमौ ।
 नैवं युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरेभ्यः । न मुतो न च वा दृष्टः समानोऽयं कदाचन । ११२०
 एवं ते सैनिका ब्रूयुः स्नेनयोस्मयोरपि । रावौ निशोये मैथेयि दृष्ट्वा युद्धं सुदाहणं ।
 अथ तौ बाहुभिर्वीरौ सन्निपेततुरक्षसा । दशभिर्बुद्धिभिर्जित्वा सात्यकिः पौण्ड्रकं तदा ।
 पञ्चभिः सात्याकः पौण्ड्रः समाजग्ने महाबलः । तयोस्तुष्टसुटाग्रश्चो जग्राह्यलोभेनो महान् ।
 प्रादुरासीत्तु स्वर्गं स्वर्गान् विस्त्रापयन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकसात्यकियुद्धे अष्टाश्रोत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध एकलव्यो निपादय । बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय सत्वरं । ११२१
 मारापैर्द्वयभिर्विज्ज्ञा वापैश्च दशभिः परैः । चिच्छेद धनुरेह तत् स्वर्गवत्सल पश्यत ।
 स्मृतं दशभिराहत्य रथं चित्रहिरैश्च । ध्वजं चिच्छेद भङ्गेन निपादय्य जगत्पतिः ।
 ततोऽपरं महाबापं निपादो वीर्यसम्पतः । दृढमैर्ध्वीवमायुक्तं दशतालमनाहतः ।
 कामपालं श्रेयाऽगु जघान जनमध्यतः । बलदेवो महावीर्यः प्रेयस्य इत्थं ययन् ।
 दशभिस्तुगुह्यं शरैः स्वर्गधैर्यलैः । चिच्छेद दृष्टिदग्धे तु माधवो माधवशरणः । ११२२
 एकलव्यो निपादयः खड्गमादाय सत्वरः । प्राक्षिपोद्बलदेवाय निशितं घोरविषहं ।
 तन्मन्त्रे यदुर्वीरो वृष्णिवीरः प्रतापवान् । तिलकः पञ्चभिर्बाणैश्चकार यदुनन्दनः ।
 ततो महत् परं खड्गं स्वर्गकालायसं गृभे । प्राक्षिपोत् सारथेः काचमालोक्याय निपादयः ।
 तद्यापि दशभिर्वीरौ माधवो यदुनन्दनः । बाहोरन्तरथेयैव निन्विभेद महारणे ।
 ततः शक्तिं समादाय पश्यामासाकुलं नृप । निपादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महाबलः । ११२३
 धिक्नुनादं महाघोरमकरोत् स निपादयः । सा शक्तिं प्रेषिता तेन बलदेवमुवागमत् ।
 उत्पतन्ती महाघोरा बलभद्रः प्रतापवान् । आदायाय निपादेष्टं स्वर्गान् विस्त्रापयन्निव ।
 तथैव तं जघानागु वक्रोदग्ने स माधवः । स तथा ताडितो वीरः स्वर्गमेव निपादयः ।
 विज्ज्ञा स्वर्गगात्रेषु निपपात महीतले । प्राणसंश्रयभाषणो निपादो रामताडितः ।
 निपादास्तस्य राजेन्द्र प्रतप्तोऽय सद्यस्त । अष्टाश्रोतिषश्चाणि निपादास्तस्य योधिनः । ११२४
 गदिनः सन्निपद्येव महेश्वाधा महाबलः । शरैरेकेकसाहस्रैः शक्तिभिश्च परथयै ।
 गदामिः पदिभैः शूलैः परिधैः प्रायतोमरे । कुनैरय कुठारेभ्य आदवानां भवौजसं ।

शलभा इव राजेन्द्र दोषमानं प्रतापनं । ते शतं पातयाञ्चक्रुः रामं रामनिवापरे ।

केचित् कुठारैराजघ्नः केचित् कुम्भैः परश्वधैः । गदाभिः केचिदास्त्रैश्च शक्तिमिष्य तथाऽपरे ।

निजघ्नः स्वधरा रामं प्रस्फुरन्तं यथा यथा । ततः क्रुद्धो हलो वाचात् हलमुद्यम्य सनरं ।

१११९

सर्वानाकर्षयामास मुपलेन हि पीडयन् । ते हन्यमाना राजेन्द्र निषादाः पर्वताश्रयाः ।

निषेतुर्दुरणोष्ठे शतशोऽस्य सहस्रजः । श्रेष्ठं तान्महाराज हवा सर्वान्महाबलान् ।

विंश्वज्जनदन्तश्च तस्मै रामो महाबलः । ततो राधौ महाधैराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।

आकृष्य बांसयूयानि भक्षयन्तः समासते । पिवन्तः शोषितं कोष्ठान् संश्लिष्य च शवं बद्ध ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकसप्तत्यैव्यवधे जननवत्यधिकद्विंशतोऽध्याये ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथादा । सर्वं एवागुह्यं भवत्यन्तर्हदा श्रवं । हसन्तो विविधं धारं नादयन्तो वसुन्धरा ।

११२०

राक्षसाः पिशितामाश्च पिवन्तः शोषितं बद्ध । आश्लिष्य भुङ्क्षते राजन् श्रवणं पिशिताशनाः ।

मृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्थ्या रणतोषिणः । काका बलाका म्बराश्च श्येना गोमायवक्षया ।

भक्षयन्तः प्रवर्तन्ते राक्षसाश्चैव दाहयाः । एतस्मिन्नकरं वीरौ निषादौ सख्यंश्रवकः ।

इतान् सर्वान् समासोक्त्वा निषादाश्चगरारिणः । गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।

जघाम गदया राजन् जघदेष्टे निषादपः । ततो रामो दृढं राजन्निशार्दं बाहुशालिनं ।

११२०

आज्ज्ञे गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः । तयोश्च तुमुक्षं युद्धं गदाभ्यां समवर्तत ।

आकाशे शब्द आसीत् तथोर्ध्वे महाभुजः । समुद्राणो यथा घोषः सर्व्वेवं सखिगच्छन्तः ।

कल्पलये महाराज शब्दः सुतमुक्तोऽभवत् । बोधितो नागराजश्च नागाः बोधं समाययुः ।

प्रथिवी चान्तरीक्षश्च सर्व्वे शब्दमर्थं बभौ । ततः स पौण्ड्रको राजा सारथिं दृष्ट्विषन्दनं ।

गदयैव जघानागुह्यं सनरं रथकोविदः । युयुधानो बन्धो राजन् वासुदेवं जघान ह ।

११२१

तयोश्च तुमुक्षः शब्दः प्रादुरासीन्महारथे । चतुर्था युध्वांतां राजन् परस्परवधैर्विधौ ।

प्रह्लादश्चैवभयो राजन् शब्द आसीत् सुदारुणः । ततो रजः प्रादुरभूत्सखिन् संघाममूर्द्धनि ।

तारका निघ्नमा राजन्समक्षेवं क्षयं गते । उपनि प्रतिबुद्धायां तस्मै निःशेषतां यथै ।

उदितो भगवान् सख्यंश्रवश्च वपमायथै । तथोर्ध्वं प्रादुरभूत्तुर्था बाहुशालिनं ।

देवामुत्सर्गं राजनुदिते आस्करं मरुतः ।

११२२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे नवत्यधिकद्विंशतोऽध्याये ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभते विमले भगवान् देवकोसुतः । गन्धमेक्ष्मजगन्नाथः पुरी वदरिकाश्रमात् ।

नमस्त्य नूनोन् सर्व्वान् ययौ दारवती नृप । आरुह्य गच्छं विष्णुर्गौरे महता प्रभुः ।

भुमहान् शुश्रुवे शब्दक्षेपां युद्धं प्रकुर्वन्तः । गच्छता देवदेवेन पुरी दारवती नृप ।

अचिन्त्याज्जगन्नाथः को नयं शब्द उत्थितः । संघामसख्यो धीर आर्य्यज्ञेनवर्षयुतः ।

व्यक्रमागतवान् पौण्ड्रा नगरीं दारकामनु । तेन युद्धं समभवत् पौण्ड्रके महात्मना ।

११२३

यदूनां दृष्टिवीराणां युध्यतामितरेतरं । शब्दाऽयं सुमहान्व्याक्रो नात्र कार्या विचारणा ।
 इत्येवं चिन्तयित्वा तु दशौ ब्रह्मं महारवं । पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात् प्रीणयन् दृष्टिपुङ्गवान् ।
 रोदधौ पूरयामास तेन शब्देन केयवः । यादवा दृष्टयन्त्रैः श्रुता ब्रह्मस्य तं रवं ।
 व्यक्रमायाति भगवान् पाञ्चजन्यरवेः क्षयं । इति ते मेनिरे राजन् दृष्टयो यादवास्तथा ।
 निभेषाः समपदान् दृष्टयो यादवास्त ते । तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टस्त्रास्तस्य पतताम्बरः । ॥२८०॥
 ततश्च देवकीस्तुतुर्दृष्टैर्षादवेशरः । सुतायु मागधायैव पुरा यानि जनयते ।
 सुतायु स्तुतं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलोत्थं । ततश्च यादवाः सर्वं परिववृज्जनाईनं ।
 दृष्ट्वा गतुं भूयो गच्छ तं नाकमुत्तमं । इत्युक्त्वा गतुं विष्णुर्विदुष्य यदुमन्दनः ।
 दासकं पुनराब्रूदं रयमानय मे प्रभो । स तथेति प्रतिज्ञाय रयमादाय सत्वरं ।
 रघोऽयं भगवन् देव किमतः कृत्यमस्ति मे । इत्युक्त्वा रयमादाय प्रणम्ये स्थिता हरौ । ॥२८१॥
 गते च गच्छे विष्णुरयमादाय सत्वरं । यत्र युद्धं समभवत्तत्र पाति स्य केयवः ।
 तत्र गत्वा महाराज युधतास्त महात्मनां । पाञ्चजन्यं महाब्रह्मं दशौ यदुदयोत्तमः ।
 पौण्ड्रोऽय वासुदेवश्च कथं दृष्ट्वा रघोस्तुतुः । सात्यकिं वृषतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ।
 मुह्योऽय सात्यकीराजन् वारयामास पौण्ड्रकं । न गन्तव्यमिति राजन् नैव धर्मः सनातनः ।
 जित्वा मां गच्छ रजिद्र परं योद्धुं महारणे । चित्रिघोषि महावीर स्थिते मयि रघोस्तुते । ॥२८२॥
 स्य ते गर्जमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे । इत्युक्त्वा चापतस्तस्यै गच्छते यादवेश्वरः ।
 पौण्ड्रकस्य शिरेर्नम्रा पश्यतः केयवश्च ह । अत्रायाय शिरेः पौर्धं कृष्णमेव जगाम ह ।
 निर्मलं स्रज्जवा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । गदया प्राहरत् पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
 ययाप्राणं ययायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः । दृष्ट्वाऽय भगवानेवं सात्यकिं प्रशंसं ह ।
 निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं क्षिपतामधौ । उपारमदायायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः । ॥२८३॥
 च ततः पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह । भो भो यादव गोपाल ददानीं क्व गतो भवान् ।
 मां द्रष्टुमय वंशसो वासुदेवोऽस्मि साम्प्रतं । हत्वा तं सर्वत्र कृष्ण बलैर्ब्रह्मिर्चितः ।
 अरुमेका भविष्यामि वासुदेवो महीतले । ययके तव गोविन्द प्रियं मुप्रभं मधत् ।
 अनेन मम चक्रेण पीडितोऽस्मि च तद्रूपे । चक्रमक्षीति यदोर्यं तव नाधव सांप्रतं ।
 नाशयिष्यामि तत् सर्वं सर्वचक्रस्य पश्यतः । मार्द्रुति मां विजानोहि न सर्वं मार्द्रुति मियते । ॥२८४॥
 ब्रह्मो पापं गदो पापं चको पापं जनार्दन । मामेव हि सदा द्रष्टुं जन्तोः वीर्यशक्तिनः ।
 आदौ तवसदृष्ट्वाद्यान् हत्वा स्त्रीवाचकान् बहून् । गच्छ हत्वा महागर्भं तव वंशं वंशते ।
 तर्भोऽहं व्यपेक्षामि यदि तिष्ठति मत्पुरः । यद्धं गच्छाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
 इत्युक्त्वा वापमादय तस्यै पार्थ जगत्पते । उरुहचनमाकर्ष्य वासुदेवश्च नावितं ।
 श्रितं कृत्वा हरिः कृष्णो वभाषे पौण्ड्रकं नृप । कामं वद नृप मं हि पागकामि महा नृप । ॥२८५॥

गोघातो बालघातो च स्त्रीहन्ता प्रवर्ज्या नृप । चक्री भव गदी राजन् शार्ङ्गं च सततं भव ।

नामधेयं द्रया मत्तं कामदेवेति च प्रभो । शार्ङ्गं चक्री गदी शङ्खीत्येवमादि वया मम ।

किन्तु वक्ष्यामि किञ्चित्पुष्ट्युक्तं यदि मन्यसे । चक्षिष्या वलिना ये तु स्थिते मयि जगत्पते ।

तयाऽनुब्रूते तं हि जीवत्येव मयि प्रभो । यत्ते चक्रं महाधोरमसुरान्तकरं महत ।

तन्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्यतः । आर्यधैर्यस्य सर्वत्र शब्दसादृश्यमस्ति ते ।

॥११०॥

गोपोऽहं सर्वदा राजन् प्राणिनां प्राणद सदा । गोत्रा सर्वेषु लोकेषु श्लाघा दुष्टस्य सर्वदा ।

कत्यनं सर्वदा कार्यं जिला राजनृपाधम । अजिला किं भवान् ब्रूते स्थिते मयि च शस्त्रिणि ।

हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि प्रकरोऽसि पौण्ड्रक । न्यतोऽहं चक्रमाश्रित्य रथो बापो गदासिमान् ।

पृथमावच्छाद्युद्धेऽस्मिन् सख्यो भव मानद । इत्युक्त्वा भगवान् विष्णु धिहनादं व्यनीनदत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णपौण्ड्रकयुद्धे रक्तवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शरं समादाय वासुदेवः प्रतापवान् । पौण्ड्रं जघान् सहसा निश्चितेन शरेण ह ।

॥१११॥

पौण्ड्रोऽयं वासुदेवस्य शरैर्हंशभिराश्रुते । वासुदेवं जघानाऽऽवर्णयेत् वृष्णिनन्दनं ।

दाहकं पञ्चजिन्या इयान् दशभिरिव च । सख्या वासुदेवन्तु यादवं वासुदेवक ।

ततः प्रवृत्त सुचिरं केयव केयिष्ठदत्त । जटोऽवाविति ममसा संपूज्य यदुनन्दन ।

आरुह्य शार्ङ्गं वलवान् सन्नाय रिपुसूदन । नाराचैर्न मुतीक्ष्णैर्न ध्वजं चिच्छेद केयव ।

सारथेयं शिरः कायादाहृत्य यदुनन्दन । अश्वस्य चतुरो हत्वा चतुर्भिः, वायकोत्तमे ।

॥११२॥

रथं राज्ञः समाहृत्य तयोभौ प्राणिसारथी । चक्रस्य तिलस्य कृत्वा हसन् किञ्चिदवस्थितः ।

पौण्ड्रको वासुदेवस्य रथादासुत्य सलरः । आदाय निश्चितं खड्गं प्राक्षिपोत् केयवाय स ।

स खड्गं शतधा कृत्वा तूष्णीमासीत् केयव । ततोऽपरं महाधोरं परिधे काचध्वजिभ ।

मृदोत्वा वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् । प्राक्षिपोद्दृष्टिवीराय सर्ववृक्षस्य पश्यत ।

तद्विधा जगतां नाथयकार यदुनन्दन । ततश्चक्रं महाधोरं सख्यारं महाप्रभं ।

॥११३॥

विशङ्कारसमायुक्तमायसस्यमभिचहा । आदायाय महारान् केयवं वाक्यमब्रवीत् ।

पश्येदं निश्चितं धोरं तव चक्रविनाशन । अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवताम्बर ।

अपनेत्यामि वार्ष्णेय सर्ववृक्षस्य पश्यत । लामुद्दिश्य महाधोरं कृतमन्यदुरासदं ।

यदि प्रकरो हरं कृष्ण दारयेदं महासूदं । इत्युक्त्वा तच्छतमुष्णं धामयित्वा महाबल ।

चित्रेपाय महावीर्यं पौण्ड्रको नृपसत्तम । अत्रमुत्थ ततो देशात्तदुत्पूज्य महाबल ।

॥११४॥

धिहनादं महाधोरं व्यनददीर्यवाक्छदा । ततो विष्णयमापन्नो भगवान् देवकीपुत्र ।

अहो वीर्यमहो धैर्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहं । इति मत्वा व्यगन्नाय उत्थितस्य रथोत्तमात् ।

ततः शिलां समादाय प्रेषयामास केयवे । तां शिलां प्रेषयामास तथैव यदुत्कुलोदह ।

पौण्ड्रस्य सुचिरं काष्ठं विक्रीड्य भगवान् हरिः । ततश्च चक्रमादाय निश्चितं रक्तभोजनं ।

दैत्यमांशमदिग्दात्र नारीगर्भविमोचनं । प्रातस्तुभ्यमयं घोरं दैत्यदानवनाशनं ।

११२५

महेश्वरं शतान्तद्वहृतं दैत्यभीषण । ऐश्वर्यवत् परमं नित्यं सुरगणाञ्जितं ।

विष्णुं कृष्णस्त्राय शार्ङ्गं नित्यं युक्तं सदा हरिः । जघान तेन गोविन्द पौण्ड्रं नृपपत्तनं ।

तस्य देहं विदार्याशु चक्रं पिश्रितभोजनं । कृष्णस्त्राय करं भूयः प्राप सर्वेश्वरस्य ह ।

ततः स पौण्ड्रको राजा मत्स्यं प्रापतद्भुवि । निहत्य भगवान् विष्णुर्द्विजैर्ययति प्रभुः ।

प्रतिपदे सुधर्मान् पुत्रान् पुजितो हरिः ।

११२६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यत्पर्वणि पौण्ड्रकथने दिनवत्यधिकद्विंशतेऽध्यायः ॥ २६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निषादेशं ततो रामः प्रकृत्या बोध्यमान्वरः । आज्ञावान् सनन्दं सिंहनादं तयाऽनन्दः ।

ततः कुट्टो निषादेशो रामं मत्तं महाबल । गदया लोकाविख्यातो जघान सनववधि ।

आहतः स तु तेनाशु बलभङ्गो महाबलः । उभाऽशास्त्रैव रामस्तु कराभ्यां वृष्णिपुत्रव ।

गदां त्यक्त्वा महाघोरामाधान्तो प्राणहारिणी । दुद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालय ।

धावत्येवं तदा राक्षि एकलये निषादपे । धावत्येव च रामोऽपि यत्र यातो निषादप ।

सामरं च प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकः । भीत एव तदा राज्ञ्यैकलये निषादपः ।

कश्चिद्वीरान्तर्द्वं राजन् प्रविश्य न्यवसत्तदा । ततो रामो निषादेशं जिगाथ यदुनन्दनः ।

तां सभा मणिरत्नाढ्यां प्रविशेत्तदापुनः । सात्यकिर्पुण्ड्रसंस्फुला सभां प्रविशेत्तदा ।

अन्ये च यादवा राजन् यथायोगमुपस्थिताः । आशोनेषु च सर्वेषु वृष्णिवोरेषु सन्वतः ।

अभिवाद्य यथायोगं वृष्णो नमस्त्र्यक्ष केवले । उवाच वचनं काले भगवान् देवकीसुतः ।

दृष्टं कैलासशिखरं शङ्करे नोल्लोभितः । स तु मद्यं यदुबरा शीतिमाद्य ददौ त्ररः ।

तत्र देवा समायाता मुनयश्च तपोधनाः । दृष्ट्वा मां शङ्करसैव भीतः सुता समापयो ।

अत्यहृतं मया दृष्टं रात्रौ यादवसत्तमाः । पिशाचो वै महाघोरो तदनौ मामिदं कथा ।

सगन्धो चक्रतुष्टो तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा । दृष्ट्वा मां तौ तु रामेन्द्रा शीतिमन्तौ तपस्विनौ ।

नमस्त्र्यक्षैः नमस्तत्तापैः नमस्तं कृतकृत्यैः । ततोऽहं सर्वेषां शीतिं शीतैः स्त्रोतैः स्त्रोतैः स्त्रोतैः ।

तोषयित्वा महादेवं मया चाद्य समागतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ वृष्णश्च सर्वे देवदेवं शश्विरे । सर्वया कृतकृत्यास्ते वृष्णश्च केवलाश्रयाः ।

यादवाः सर्वे एवात्र खं ख जगुर्मर्यादायं । अभ्यन्तरं जयन्त्या प्रविश्य हरिरीश्वरः ।

वृष्णिषोऽस्यभामाभ्यामाचचसे यथाऽभवत् । ते श्रोते श्रोतियुक्तेन केवलेन स्मृन्विते ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं केवले च चेष्टितं । ब्रह्मणः प्रयिर्गो कृत्वा दुष्टान् सत्ता महाबलान् ।

नरकं घोरकर्षणं पौण्ड्रं नृपपत्तनं । हयघोवं निशुश्रूषत तया मुन्दोपमुन्दकौ ।

ररच विभ्रान् देवेभ्यो मुनीन् मुनिवरान् । विभ्रभ्यश्च देवेभ्यो विभ्रं गाय दत्ता सकेवले ।

अग्निषोऽपि प्रयुञ्जामो ब्राह्मणाय मुनये । मुनीन् ब्रह्मचर्येण देवान् यज्ञैरनेकधा ।

११२७

स्तथा च पितृन् सर्वान् प्रीणयन्नेव सर्वदा । तस्मिन् शशति देवेषु राज्यं निष्कण्टकं प्रभो ।

मुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणादयः ।

॥२०५॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकपथे विनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदास्ततः । चरितं श्रातुमिच्छामि विक्षरेण तपोधन ।

न हि मे त्वग्निरस्त्रीह प्रपूततः कैशवी कथं । को नु नाम हरेर्विष्णाईव देवस्य चक्षिणः ।

शृणु न स्ववं स्मरन् वाऽपि हस्तिं याति दिवानिभं । पुरुषार्थोऽयमेवैका यत्कथाश्रवणं हरेः ।

कथमाशौक्ल्यगङ्गैर्हृष्यस्य डिभ्यस्तस्य च । समितिः सर्वभूतानां सदा विस्मयदायिनी ।

विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः । स तपोर्षिर्बतां यात इत्येवमनुशृणुम ।

॥२०६॥

तौ युतौ वीर्ययन्त्रौ शिष्यौ भृगुसुतस्य ह । सर्वस्तस्य शूलौ वीरौ हरस्तम्भवौ किञ्च ।

संधामः सुमहानाबोदित्युक्तं भवता पुरा । तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पते ।

कथं पुत्रौ समनुपत्नौ यथाऽभूद्विष्टौ महान् । अष्टाशोतिषवत्स्राणि दानवानां तरङ्गिणौ ।

बलान्मथ विचक्रस्य श्रितशूलधराणि च । आसन् युद्धे महाराज दानवस्य जयैषिणः ।

यद्वृत्तमन्तरप्रेसुयद्वृत्तं पुष्टकाञ्चया । देवामुरे महायुद्धे देवान् जयति युद्धरः ।

॥२०७॥

तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दशद्विंशकोपाख्याने जनमेजयवाक्ये चतुनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः

॥ २६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आशौत् शस्त्रेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः । मात्वा राजन् स पूतात्मा सर्वभूतदयापरः ।

पञ्चयज्ञपरो गन्धर्वा जितात्मा विजितेन्द्रियः । ब्रह्मविदेद्विचैव सदा यज्ञपरः शिवः ।

तस्य भार्यै महीपाल रूपैर्दार्ढ्यगुणान्विते । बभूवतुः सुसंपत्ते अनपत्ये नृपोत्तम ।

स तान्धां मुमुदे राजा श्रप्या शक्र दवान्वरे । मात्वा मित्रसहो नाम सखा चाशौक्यहामते ।

॥२०८॥

तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदान्ततत्परः । अगपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ।

स राजा वसितस्ताभ्यामर्चयामाव ब्रह्मरं । पुत्रार्थं शूलिर्न श्रम्ये दशवर्षाण्यनव्यधीः ।

स विप्रै वैष्णवं वधं पुत्रार्थं समयोजयत् । अर्धितक्षेत्र राजेन्द्र ब्रह्मरो नीललोहितः ।

आत्मानं दर्शयामास स्त्रिंश राजानमवबोत् । प्रीतोऽस्मि तव भद्रन्ते वरं वरय मुञ्जत ।

अथ राजा जगन्नायमुवाचेदं स्मयस्त्रिवः । पुत्रो मम भवेतां हितयेत्युक्त्वा द्रुपध्वजः ।

॥२०९॥

अन्तर्ह्वानं गतः शम्भुः प्रतिबुद्धस्तो नृपः । योऽपि मित्रसहो विद्वान् देवं केशवमवयं ।

पञ्चवर्षं जगन्नायमर्चयामास भक्तिः । अर्धितक्षेत्रे विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

पुत्रमेकं दैदा तस्यै स्नात्माना सङ्घं हरिः । ते भार्यै गर्भमाधत्ता तेजसा ब्रह्मरथ ह ।

विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधत् । मरिच्ये ते महावीर्यो पुत्रो ब्रह्मरनिष्ठीनः ।

अस्रयतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य ह । स तथाय महाराज नामैकपार्थद्विकाः क्रियाः ।

॥२१०॥

चकार विधिवत् सर्व्वं विप्रैश्चोऽदान्महद्गुणं । स च विप्रो विनोतात्मा पुत्रमेकं हि लब्धवान् ।
 साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुच्छात्मना नृप । जातकर्मादिकं सर्व्वं ब्राह्मणः स चकार ह ।
 तौ कुमारौ तथैव च यः सुवपुषोऽभवत् । वेदानधोत्य ते सर्व्वान् मुक्ता चान्योर्विदो तथा ।
 धनुर्वेदे तथाऽस्त्रे च निपुणास्तमवसंदा । हंशे ज्येष्ठो नृपसुतो विश्वकोऽनन्तराऽभवत् ।
 स च विप्रसुतो राज्ञन् जनादेन इति स्मृतः । अन्योन्यमित्रतां याताः सर्व्वे सैव कुमारकाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंशविश्वकोपाख्याने पञ्चवन्द्यधिकविंशतः अध्यायः ॥ २८५ ॥

॥ वैश्रापायन उवाच ॥ हंसस्य विश्वकसेव तपस्यर्क्षुं महामते । मनस्यकतुरात्मशो ब्रह्मरथ नृपोत्तम ।
 गता तु विमवत्पार्थ तपस्यकतुरञ्जया । उद्दिश्य ब्रह्मरं सर्व्वं नोलपीवमुमापतिं ।
 वीर्यास्त्रे सैव नौ स्थातामित्याधाय तु मानसे । सकाशे प्रयतौ भूमा वायुश्चप्राप्तिनौ नृप ।
 नमसो देवदेवेति ब्रह्मेति दिवानिशं । हर सर्व्वं शिवानन्द नोलपीव उमापते ।
 ह्यध्वज विरूपाक्ष इत्येव जगतां पते । भक्तिप्रिय निरोम्नेश्च वामदेव शिवाच्युत ।
 सद्योजात महादेव देवदेव गुहाप्रथ । भूतभावन भूतेश प्रणवात्मन् सदाशिव ।
 इत्यादिनामभिर्नित्यं खवनौ ब्रह्मरं भवं । इदि कृत्वा विरूपाक्षं तपसेपतुरञ्जया ।
 निर्धमौ निरब्रह्मरौ भौनव्रतसमास्थितौ । वर्षाणि च तदा राजन् पञ्च चकतुरोजया ।
 ततः प्रीतोऽभवच्छ्रुत्वाभ्यां संयमनेन च । ब्रह्मदेहं दर्शनं नैमं व्याचक्षणात्मरौ हरः ।
 चित्राक्षः ब्रह्मरः सर्व्वं ब्रह्मपाणिहमापतिः । अपतः संस्थितं सर्व्वं चन्द्राद्वैलतमेव रं ।
 तौ दृष्ट्वा प्रीतमभ्यां नमस्यकतुरञ्जया ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वरय भद्रं वै श्येच्छा वां तथाऽस्तु वै । तावूचतुस्तदा राजन् प्रीतस्त्वं भवन् यदि ।
 देशघुरचमूखैरवोगन्धर्व्वदातवै । शिवामज्यैश्च सर्व्वान्मन्त्रैश्च नौ प्रथमो वरः ।
 द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्राक्षाणाञ्च संवहः । माहेत्यरं तथा रौद्रमस्त्वं नम्रमिरो महत् ।
 त्रिमेघं कवचं दिव्यमध्वराष्ट्राणि कार्मुकं । परशुश्च तथा सर्व्वं सदा रक्षाधेमेव च ।
 सहायौ देव महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतां । एवमस्ति देवेभ्यश्च भद्रिदो हरः ।
 कुण्डादयं विरूपाक्षं सर्व्वप्राणिहिते रतं । धुवामय च भूतेश सहायौ सततं रणे ।
 सधामं गच्छतां घोरमेतयोर्नलमास्थिनौ । इत्युक्त्वा भगवान् सर्व्वलक्ष्मैवान्तरधीयत ।
 ततस्तौ वीर्य्यसम्पन्नौ हंशे विश्वक एव च । कृतास्तौ ब्रह्मसम्यग् चानिभौ नोर्य्यवत्तरौ ।
 आमुष्मन्कवचो वीरावज्यैश्च देवदातवैः । अत्यन्तभक्तौ देवेभ्यो ब्रह्मे नोल्लोहितौ ।
 नित्यं लोचकरी देवे भक्षोद्भूतगोमिनौ । कृतचिपुण्ड्रकौ नित्यं जटायुश्चिरोधरौ ।
 ब्रह्मावापितसम्पन्नौ व्याचक्षणात्मरौ नमः शिवाय प्रान्ताय महादेवाय धीमते ।
 इत्यादिभिर्वाक्पादैश्च खवनौ नामभिः शिवं । साक्षादिव महादेवो रजतजलधारिणौ ।
 ततः स्त्रभवनं गत्वा पितुः पादावय्यजतां । पितुश्च सुखार्थं जिनौ मातुश्च चरन्तौ तदा ।

जनाह्नेनाऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृपः विद्यापारं महानुद्धियोगेनासावुपेयिवान् ।

११४६०

स च विष्णुं हवीकेयं धीतकौश्रेयवासुधं । ब्रह्मतत्त्वतरो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रिय ।

संशय डिम्भकस्यैव कृतदारौ बभूवतुः । जनाह्नेनाऽपि धर्मात्मा कृतदारौ बभूव च ।

सर्वे ते यश्चरिताः पश्यन्नापराधया । खदारनिरताः सर्वे गुह्यद्रुश्रूपे रताः ।

धर्म एव परं श्रेय इति ते जेनिरे नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्यानं पञ्चवक्त्रधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कदाचित्तौ वीरौ मृगयामाटतुः किल । जनाह्नेनेन सहितौ रथैरथैर्गमैरपि ।

११४६५

वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहव्याघ्राद्यजग्रतुः । जितैर्वापैर्कंधाराज वराहानय सर्वश ।

यास्तानन्यामृगान् हिंस्रान् शमिष्य सहितौ नृप । एव आयाति त्रिपुलो वराहा दीर्घकोधनः ।

शनं वाणेन सञ्चिन्धि याति चायं मृगाधिरः । अयमथोऽय मर्दिष्य द्रुममैतवरोरुपः ।

एते खलु मृगाः सार्द्धं श्रावैधेवन्ति सर्वशः । एतद्भूमति सर्वे च सितं यत्र कुलं महत् ।

श्रावैस्तानं पिवत सार्द्धं न हन्तव्यमिदं द्रुमं । यद्येतत्त्वमिदं सर्वैर्नैव ह्यश्वशैरिव ।

११४७०

इत्यादिशब्दं समष्टान् मृगयां कुर्वतां नृप । अस्त्रियाणां नृपस्य व्याधानां चैव धावतां ।

हत्वा मृगान् सुवज्रो व्याघ्रान् सिंहान्मृपोत्तमैः । अमञ्ज जगत्तुरैरौ सर्वं याते दिवाकरैः ।

अलं हि मृगयाऽस्माकं श्रमः समुपजायते । इत्युचतुर्कंधाराज पुष्करं कथ्यतु वरः ।

सरः समीपमगम्य मुनिबिह्वनिषेवितं । बोधयामास तस्मान्पुं श्रमात्तत्र सुखं स्मितौ ।

ततो जनाः सरः सर्वे विगाह्य अमकथिताः । विषान् प्रवासान् पश्यान् भवयामासुरार्चवत् ।

११४७५

जनाह्नेनेन सहितौ हंसो डिम्भक एव च । सरः कवितुं समाश्रित्य श्रमं यथैव तिष्ठतः ।

विशम्य सरसहोरे तदाभाते सुखं नृपैः । अद्रुषतां परं ब्रह्म मुनिमुख्ये समोरितं ।

माध्यन्दिनं तदा सर्वे सवनं सुखं नृपाः । ततः प्रीतो नृपैः भूत्वा भुक्ता वेदध्वजो हृदा ।

रेवेत्तौ तौ तदा द्रुप यश्च मुनिष्ठतं तदा । स्नापयित्वा ततः सेनां सर्वैः मृगसमन्विता ।

आदाय च महावीर्यं ब्रह्मकतिषिदेव च । जनाह्नेन तदा वीरौ हंसो डिम्भक एव च ।

११४८०

पदातिनौ महाराज अमुषैवाग्रमं किल । मध्वैः काश्यपस्याय सचं वैष्णवसंश्रितं ।

यजतो मुनिभिः सार्द्धं जपहोमपरायणैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्यानं पञ्चवक्त्रधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनाह्नेन च धर्मात्मा हंसो डिम्भक एव च । सदः प्रविश्य सचस्य नमश्चकुर्मौ शराः ।

तानायतान् महात्मानो मुनयः शिष्यसंयुताः । शर्यपायासनादो निश्चक्रुः पूजाञ्च यजतः ।

तौ नृपौ स च विभेदः सपर्या प्रतिपद्य च । श्रोतात्मानो महात्मान् आचरन् समुद्य नृप ।

११४८५

ततो हंसो बभाषे तान्मुनीन् संयतवाक्नुप । पिता हि नो मुनिश्रेष्ठा यदुमेच्छतु सदाधनं ।

यन्तथं तत्र युष्माभिः कृतान्ते मुनिवत्तमाः । रात्रिभ्येन यज्ञेन कृत्वा हिमिश्रयं ययं ।

याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृपं । आयातु तव विप्रेन्द्राः सन्निधौ सपरिच्छदाः ।

वयमधैव सहिता दिशो जेयामहे भुवं । प्रकावहयमवैतत् कर्तुं सैनिकपुङ्गवैः ।

आवयः पुरतः स्थातुं न प्रका देवदानवाः । कैलासनिष्ठयाद्देवादरं लब्ध्वा स्म यदतः ।

१११०

अत्रैषा शत्रुसंघानामस्मादि विविधानि च । इत्युक्त्वा विरराभैव हंघो मन्वत्सन्विनः ।

॥ मुनय ऊचुः ॥ यदि स्थातुं न गच्छामि वयं त्रियैर्नृपोत्तम । आस्ताहे चान्यथा राजन्निजसु किल तापसाः ।

॥ वैश्याघन उवाच ॥ ततो देशान्तरात्प्राप्तं गन्तुं नियतमानसैः । पुष्करस्योत्तरं तीरं दुर्गवा यत्र तिष्ठति ।

यतयो नियता भूमा मन्वत्प्रज्ञानिरेषिणः । प्रज्ञासूत्रपदे सकाशदर्यालोकात्तत्पराः ।

निर्गमा निरुद्धाराः कोपीना न्नादसन्नताः । तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विद्येश्वरं विभुं ।

११११

ब्रह्मरूपं यदुभं शान्तमवरं सञ्चेतोमुखं । वेदान्तमूर्तिमयकमनन्तं श्रान्तं शिवं ।

नितापुर्कं विरुषारं भूताधारमनामयं । ध्यायन्तः सञ्चेदा देवं मनसा सञ्चेतोमुखं ।

दुर्गवाससा सद्योपास्य वेदान्तोकरेशं प्रभु । तर्कनिश्चितत्वार्थाः सुविनिर्गलचेतसः ।

हंसाः परमहंसाश्च शिवा दुर्गवासः प्रभो । तत्र गत्वा महात्मानो भौ दृष्ट्वा दृष्टरेतथे ।

दुर्गवासं महाबुद्धिं विचित्रानं परं पदं । कुड्रे यदि स दुर्गवा दाम्भु लोकाणिमान् स्रजः ।

१११२

देवा अपि च यं द्रष्टुं मुहुर्न वै न चमाः सदा । रोपमूर्तिः सदा यस्तु दृष्टात्मा विद्यरूपपङ्कः ।

रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च । दृष्टुं न च तयोरेवं बुद्धिरासौमहात्मने ।

क्षि नामासौ महाभूतः कापायो वर्णवित्तमः । कदायमाश्रितो नाम विहाय च गृहस्थतमं ।

गृहस्थ एव धर्मात्मा गृहस्थो धर्मवित्तमः । गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थो वर्ण एव च ।

गृहस्थश्च सदा माता प्राणिनां जीवने सदा । तं विनाऽप्येक रूपेण वर्तते यो हि मूर्खवत् ।

१११३

उन्मतेऽप्यं विरुषोऽयमय वा मूर्ख एव च । ध्यायन्निव सदा चापमास्ते वक्ष्यतिताऽपि वा ।

किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त एव किञ्चित् । वयमेतान् दुरारीहानाश्रमान्तरकन्यकान् ।

आपयिष्यामहे सञ्चान्दसुखीनिमान् गृहे । बलादेव विजातेतान्मुदविज्ञानतत्परान् ।

असूक्ष्मदृष्टीर्नायं सालिग्रामपुष्पतोनिमान् । एषां प्राक्ता च को मुदो न विप्रो वयमव ह ।

धर्मवर्तमाने संन्यास पुनर्यास्याव निवृत्ताः । दत्ति सक्षिप्य तौ वीरौ द्विषेण सहितौ नृप ।

१११४

जनार्देनं राजानौ मोक्षाङ्गम्यवपाच्य । समीपं तस्य राजेन्द्र यतैर्ममपुरञ्चवा ।

गत्वा च प्रोचतुस्मौ दुर्गवासमनोद्विष्य । यतोऽयं नियतान् कुड्रे राजानौ राश्रवत्तम ।

दात श्रीमहामारते खिलेषु हरिपंथे भविष्यत्त्रैवि ह्यप्रजिज्ञाक्षेरास्त्रानि अटनवत्यधिकरुदिगताऽव्यापः ॥ २८८ ॥

॥ हंसदिग्भर्ता भूषणः ॥ शान्तोऽपि द्यौर्वातात्मन् किन्तो व्यर्थापते दिजः । कदायमाश्रितो विन भवना यः समाश्रितः ।

गृहमेवं परित्यज्य किन्त्या साधितं पदं दम्भ एव भवान् व्यक्तं मोके नास्त्वव कारण ।

लोकाणिमान् सदां मूढ नाश्रयिष्यति निवृत्तः । एतान् मूर्खान् विनेताऽग्नि नरके पातयिष्यति ।

१११५

स्वयं गृहः परामूर्खं नाश्रयिष्यति यमदः । अहो शास्ता कथं वासि तव मन्दमनोर्दिज ।

सर्वथा तदिनेता च पापं नास्त्वत्र संशयः । त्यक्तेममाश्रमं विप्र गृही भव यतात्मवान् ।

पञ्चयज्ञान् सदा विप्र कुरु यत्नपरो भव । ततः स्वर्गं परं गन्ता स्वर्गे हि समुद्रमुखं ।

एष श्रेयः परो विप्र जीविते चेत् स्मृता तव । इत्युक्तवानौ धर्मोत्तमा युवा विप्रा जनाह्वनः ।

उवाच च यतिं दृष्ट्वा प्रणम्यासौ सुभोतवत् । मा भूतामीदृशं वाक्यं राजानौ मन्द्यतेषां ।

अश्राव्यमीदृशं घोरं लोकाधोरुभयोरपि । कौ वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत् सवास्यदः ।

सर्वथा काल एवायं सुवयोमन्द्यतेषां । समाप्त आवुषः श्रेयो ब्रह्मदण्डतो युवा ।

एते हि यतयः दृष्ट्वा ज्ञानदीपितचेतसः । ज्ञानाग्निदधकर्मणां प्राणान् प्राणेषु जुञ्जति ।

एते वामीदृशं वाक्यं कः समर्थो ह्यनुब्रुवन् । सर्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीविनं ।

। तार आश्रमाः पूर्व्वमपि भिन्विहिता नृपौ । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिषुकः ।

तेषामग्र्यस्तथोऽयमाश्रमो भिषुकः स्मृतः । आसे तस्मिन्महावृद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ।

नोपाहिता भवज्ञाश्च दृष्ट्वा सम्यग्मनोतवत् । ज्ञानं नास्ति ततोभ्यस्तथा चैवं वदते कः ।

अश्राव्यमीदृशं घोरं मया प्राणभृता नृप । किं करिष्यामि मन्दात्मान् मित्रताङ्गवतो नृप ।

ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभक्तदत्त दुःखाय हि केवलं नृप । ज्ञानं हि धर्मप्रभवं व्यष्टं बलाद्धिं पापस्य विधादृक्पुं ।

युवां विशाय यासे वा पतेयं वा शिलातले । पिवे वाऽपि विषं घोरं पतेयं वा महोर्षपुं ।

आत्मानं वाऽत्र संत्यजेय पश्यातां दृष्टतां पुनः । इत्युक्ता विललाषैर्वा मा भूतामिति तौ वदन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि द्वादशोऽध्यायः । २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुट्टोऽय दुर्वासा ध्वजश्रिव तयोरसुन् । एकेनाच्छाण्डय दुर्वासा गौद्रेणामिदुना सदा ।

पश्येत्सौ च दुरात्मानौ रोपयान्मुलितेन्द्रियः । कुर्वन्श्रिव तदा लोकान् असमभूतानिमावुष ।

ब्राह्मणं चतुषा पश्यन् धैर्येनाम्येन केवलं । उवाच वचनं राजन् ध्वजत ध्वजतेति च ।

इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बत मचिरं । न वा वचनमभूत् रोपं धारयितुं समः ।

अन्यथा वा नदीपालान् सर्वान्दग्धमहं समः । किमतः साधवं वक्तुं कथं शक्नोति मत्पुत्र ।

दर्पं वा लोकाविख्यातः ब्रह्मचक्रगदाधरः । व्यपनेत्यति मन्द्यो किं वा वक्ष्यामि वाम्युतं ।

तत उत्थाय धर्मोत्तमा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः । तस्य बाहं समादाय हंसे नृपवरोत्तमः ।

कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतान्त इव सन्तम । यतयोऽन्वीपलायना दिशो दृश विचेतसः ।

कष्टं हेति वदन् विप्रो मित्रमावाज्जनाह्वनः । न्यवारायद्यथाशक्तिं किमिदं सादृश्यन्ति हि ।

दुर्वासा सत्यधर्मैरु हन्तुमीशोऽपि तं ततः । मन्दं मन्दमुवाचेदं हंसं दिव्यकमेव च ।

अपेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाद्यमौ । तथाऽपि न करोम्यनं यतयो ह्यव ते वयं ।

यो हि देवो जगन्नाथः केन वा सादृश्येश्वरः । ब्रह्मचक्रगदापाणिर्गन्तुं ते व्यपनेत्यति ।

लोके तस्मिन् यदुद्वेष्टे रचयिष्य अगृह्यतौ । पुत्रयोः सर्वथा जीवं सुजीव इति मे मतिः ।

जरासम्ये पि वां वन्दुः स च वक्तुं न शक्नोति । ईदृशं लोकाविदिष्टे स हि धर्मपथे सदा ।

ममायं प्रदत्तो योऽहं पश्यन्निव्यति । इति ब्रुवन्तदा विष्णुः साक्षात्कृतं सत्त्वयम् ।

पार्थस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः । उद्धवप्रमुखा राजवासेदुः कचिद्व वौ ।
 अन्यथापाररहितो भूतात्मा भूतभावनः । विजहार यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप ।
 मध्वन्दिने महाविष्णुः, त्रेनेयेन सहाच्युतः । विक्रोश्च सुचिरं कृष्ण उपरांसीत् स यादवः ।
 द्वाक्षेन वारिताः पूर्वं द्वायैव च समाश्रिताः । ददमन्तरमित्येवं विविग्नुस्तं सर्वा नृप ।
 यतयो दीर्घतपसः पुरस्त्रात्य तपोधनं । दुर्वाससं सुमनसो ददृग्मुर्वादेवधरं ।
 गोलक्रीडासमायुक्तं करसंश्लितगोलकं । पश्यपचविभ्रास्तात् विष्णुं तं सत्यकिं हरिं ।
 एकेनाक्ष्णा द्वादशयन्तं परेणान्येन गोलकं । यतयश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः ।
 कृष्णयः पुण्डरीकाक्षः सात्यकिश्चैलभद्रकः । वसुदेवस्तथाऽकूरः कृष्णसेनस्तथा नृपः ।
 अन्ये च यादवाः सर्वे भंभ्रमं प्रतिपेदिरे । इदं किमिदमित्येवं व्यासकनकशोऽभवत् ।
 वृष्ठतोऽप्यनुगच्छन्तं दिधचन्तं जगत्तपं । अर्जुनोऽप्यनुगच्छन्तं क्षरन्तं क्षमपि दिवं ।
 अन्तस्तापसमायुक्तं किमदृष्टधरं यतिं । अन्तर्ज्वलनं रोषेण संघावादितकलशं ।
 नैवात्यतमहार्वाङ्गं प्रेक्षन्तं यादवेधरं । दुर्वाससं तं ददृग्मुर्भाता यादवसत्तमाः ।
 किं करित्यत्यथैः क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति न, प्रभुः । इति प्राञ्जलयः सर्वे यादवाः प्रतिपेदिरे ।
 इदमासनमित्येव किञ्चिदूचुश्च कृष्णयः । ततः कृष्णो हृषीकेश, किञ्चिदुज्यत तत्पुरः ।
 इदमासनमित्येव स्वीयतामिह निहतं । अहमद्य स्थिता विप्र किञ्चिदोऽस्मीति चात्रवीत् ।
 ततः किञ्चिद्विवासीत आसने यतिविपद्मः । आसने संश्लिते तस्मिन् यतयेवोतमत्तराः ।
 आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्दृताः किल । अर्थादिषमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभट् ।
 आच भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्वाससं प्रभुं । किमर्थं ब्रूषि विप्रेन्द्र अस्मिन् प्रत्यागमो हि वः ।
 दुष्टं वाप्यय वा किञ्चित्कारणं वोऽस्ति वा महत् । सन्यासिनो दिग्गजेष्टा यूयं विगतकल्मषाः ।
 मिषुषाश्च सदा यूयमस्मत्तो दिग्गजवाः । प्रायै नाम न वैवाशि स्युहा नैवाशि यो यतः ।
 स्युहाभिरितकल्मषः चक्षियान् यान्ति सुप्रताः । निरूप्यमायमस्माभिर्ध्रुव किञ्चिच्च दृश्यते ।
 न जाने कारणं मद्गन् पुत्रदागमनं प्रति । यतायता बालुमेवं किञ्चित्कारणमस्ति वै ।
 तद्वृद्धि यदि विद्येत तस्मात्तथास्माभवे वयं । इत्युक्तवति देवेभ्ये चक्षुषाणौ जगद्देने ।
 तस्यापि राजन् विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् । तस्मादभ्यविकः पूर्वात् कोपः कोपायते महान् ।
 दिधचन्निव लोकांस्तेन भयमचिव पश्यतः । रोषरक्तेचणः क्रुद्धो हृषन्निव दहन्निव ।
 उवाच वचनं त्रिंशु दुर्वासाः क्रोधमूर्च्छितः । न जाने इति कस्मात्तत्र ब्रू नो यादवेधर ।
 जानामि त्वां महादेवं वक्ष्यन्निव भाषसे । पुरातना वयं विप्रो पूर्ववृत्तान्तोवेदिनः ।
 तयाहि देवदेवाऽपि मायामानुषदेहवान् । निगूह्ये प्रभुरतः कस्माद्यो जगतोपते ।
 वोऽपि मद्भाविदा मूर्त्तिंस्तेदतत् परमं पदं । यदभात्यं पुरां प्रहृष्ट यश्चाता वः पुरा ।
 यत्ता विचमिदं भूतं तदेतत् परमं पदं । यश्च सूर्यं विजगाम्नि पुरातन्नेन चेतसा ।

पुराविदोऽयं विज्ञेय तदेतत् परमं वपुः । कर्षणा प्राण्यो यन्तु यत् सुखा निर्हता वयं ।
 प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानवाः । न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे ।
 न जाने इति यद्रूपे किमतः सादृशं वच । ये हि मूलं विजानन्ति तेषाम्नु प्रविचेतनं ।
 कुर्वन्तः किं फलं देव तव कोशनिर्बूदन । वेदान्ते प्रयितं ते प्रसन्न चेदं विचार्यते ।
 ये च विज्ञानहस्तास्तु योगिनो धीतकस्तथाः । पश्यन्ति हस्तरोजे हि तदेवेदं वपुः प्रभो ।
 वेदैर्यच्छ्रूयते तेजो ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै । तदेवेदं विज्ञानेऽहं रूपमैश्वरमेव च ।
 वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पश्यते । अत्रगच्छान्मह विष्णो तदेवेदं वपुस्तव ।
 य श्रीमित्युच्यते ब्रह्मे यस्तु वागिति गोयते । स एवापि प्रभो विष्णो न जाने इति मां वद ।
 परोचे यदि किञ्चित् स्यात्तव वक्तुं प्रयुज्यते । न जाने इति गोविन्द मां वादो सादृशं हरे ।
 विषयं यदा प्रादुरासीद्यस्मिन् लोके च ये सति । इदं तदेवैतं तेजस्तत्त्वमस्मि केशव ।
 कर्त्ता त्वं भूतभक्षेय प्रतिभासि सदा हृदि । यद्यद्रूपं हरे निचयं तत्तदेवापि मे हृदि ।
 वायुरेव यदा विष्णुरिति मे धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवापि वक्ष्ये संस्थिता विभो ।
 आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवापि वक्ष्ये संस्थिता विभो ।
 इयिषो विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा पार्थिवरूपस्य प्रतिभासि सदा मम ।
 रसोऽयं देव इत्येव कदाचिच्चिन्त्यते मया । तदा रसात्मना विष्णो हृन्मये संस्थितो विभो ।
 यदा त्वं तेज इत्येव स्पर्शां स्थां पुरुषोत्तम । तदा तद्रूपवत्पद्मः प्रतिभासि सदा हृदि ।
 चन्द्रमा हरिरित्यत्र तदा चान्द्रमसं वपुः । निरोक्ष्य वधुषा देव ततः प्रीतोऽस्मि केशव ।
 यदा धैरं वपु रिति स्पर्शां स्थां जगतीपते । तदा तद्भावनायोगात् सूर्य एव विराजसे ।
 तस्मात् सर्वं त्वमेवापि निश्चिता मतिरीदृशो । अतो न जानेऽहमिति वक्तुं मेजो जनाह्वन ।
 इत्यर्थे संस्थिता विष्णो पीडां नो नैव चिन्तये । अत्यन्तदुःखिता विष्णो वयं त्वामनुसंस्थिताः ।
 इदृशीषमवस्था नो नैतां करषि केशव । तत्पुनर्भाषधेयं नो नष्टमित्येव चिन्तये ।
 मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न सारः प्रभो । कैचित् चक्षियदायादौ गिरीश्वरगर्जनेनै ।
 नावा पुं हंसडिम्बकौ बाधेता नो जनाह्वन । भार्गवस्य हि सदा श्रेयो वदन्ताविति केशव ।
 इतस्तु तत्र धावनौ वदनौ बज्रकिलिङ्गं । अयुक्तं बज्रभावनौ धर्षयन्तौ च न । यदा ।
 इदमन्यत् कृतं देव त्र्यम्बक पापमुच्यते । पश्येद बज्रधा देव भिक्षं निर्वयं सद्यस्तव ।
 शिक्काश्च दारवं पार्श्वं दिदलान् वेणुकान् वल्लभ । इदमप्यपरं पश्य तयोः सादृशेष्टितं ।
 कौपीनं वज्रया च्छिन्नं तदस्त्राकं महद्भुजं । कृतं कपालमाशेष कमण्डलु जगत्प्रभो ।
 सन्तु नो रक्ष्येय नित्यं चास्त्रं वै व्रतमास्त्रित । चित्रं चित्रमिदं देव रविषयि सदानिह ।
 किं करिष्यामि मन्दभाक्ता मन्दभाग्या वयं विभो । किञ्च शरणमयैव तद्रूपं जगतां पते ।

१११०५

१११०६

१११०७

१११०८

१११०९

११११०

जीवन्तो तौ यदि स्थातां गृष्टा लोका इमे चयः । न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादजा ।

अत्यन्तबलिनौ मत्तौ तोष्णदण्डधरौ नृप । न तयोः पुरतः स्थातुं शक्ता देवाः सवासवाः ।

न च भीष्मो न वा राजा वाह्यो भीमविक्रमः । यो हि धीरो जरासन्धः चक्षिपाशो भयङ्करः ।

॥११॥

नैव च प्रायशः स्थातुं गिरीश्वरदर्पिणो । तयोः कृष्ण हरैश्चक्रौ नित्यमप्रतिपङ्क्तिनोः ।

तस्मात्त्वं जहि तौ वीरो रच लोकाणिमान् प्रभो । अन्यथा रचस्येति वयं शब्देऽव जायते ।

बभ्रुनाऽच किमुक्तेन रत्न रच जगत्तथं । इत्युक्त्वा विरामैव दुर्वासा क्रोधमूर्च्छितः ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बोपाख्यानं ब्रूधिकविप्रतोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तेनैवममाकर्ण्य मन्दमुच्छ्वस्य केनैवः । दुर्वाससं समालोक्य बभाषे यादवेधरः ।

‘‘घ्नन्त्यं भवता सध्वं दौघ एवं समैव हि । इष्टुं वाक्यं ममैतत्तु मुला चमापरो भव ।

॥१२॥

जेष्यामि तौ रथे विप्र हंसं छिन्नक्रमेण च । गिरीशो वा वर दद्यात् शक्रो वा धनदेऽपि वा ।

यमो वा वरुणो वाऽपि मृग्या चाय चतुर्भुज । सयलौ शत्रुजौ हला पुनर्दास्यामि वो रतिं ।

सत्येनैव शपाम्यद्य मा रोषवशगो भव । रत्नो वोऽहं करिष्यामि हला तौ च नृपाधमौ ।

जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मदौघकरो हि तौ । श्रुत्वा पूर्वमस्माभिर्तोष्णदण्डधराभित्ति ।

अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीश्वरदर्पितौ । नात्यप्रयत्नसंशयो जरासन्धहितेर्विषो ।

॥१३॥

प्राणानपि तयो राजा दास्येति न संशयः । जरासन्धो मूर्खोपालो विना तेन यत्नेन हि ।

अथ तयोर्विप्रवयं तथ श्रेयो भवेत्तु न । यच्च यच्च च तौ गत्वा स्थितावित्यनुश्लुष्युः ।

तच्च तच्च च हस्माहं नाच कार्या विचारणा । शब्दं यतयः तैरं निजकार्यपरायणाः ।

अहिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुङ्गवौ । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेधरमाह वः ।

स्वस्यसु भवतं कृष्ण जगतां खलिकुर्वन्ति । किमु नाम जगदाय दुःसाध्यं तव केनैव ।

॥१४॥

त्रिलोक्यं विधामाऽसि सगैरुद्धारकारक । दैवानामपि देवेश सर्वत्र समद्रेण ।

विष्णो देव हरैश्च नमस्ते चक्रपाणये । नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।

शब्दगोचरं देवेश नमस्ते भगवत्सल । अज्ञानादय वा ज्ञानाद्यस्मयोक्तं वमस्य तत् ।

तन्नेवाह जगदाय नावयोरन्तरं प्रयत्नः । अतः समस्त भगवत् चमाधारा हि साधवः ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ घ्नन्त्यं भवता विप्र चमाधारा वयं मदा । संयासिनः चमाधाराः चमात्परा परं भुजं ।

॥१५॥

घमा मोक्षकरो नित्यं तत्त्वज्ञानमिव दिङ्म । चमा धर्मः चना कर्म चमा सत्यं चमा यशः ।

चमा स्वर्ग्य भोपानमिति वेदगिदो विदुः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन चमो पात्यत नृका ।

प्रादुर्भूतं ज्ञानसंयुक्तं सूर्यं सर्वं यतीश्वराः । त एते यतयो विप्रा पूजनीया मयाऽहं वै ।

भोक्तृणा यतयो विप्रा भित्तुकाः सर्वे एव हि । तथेति ते प्रतिप्राय भोक्तृभेदं नृप हरिर्ह्येव ।

ततः स्वभवं विष्णुः प्रविशति हरिरीश्वरः । चतुर्भुजं तयाश्रयं कारयित्वा यथाविधि ।

॥१६॥

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिवराचितः । क्षित्वा क्षित्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि यः ।
ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता यथायोगं यतः पूर्णं ततो गताः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकौपाख्यानं यतिभोजने व्यधिकविश्रतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्जोषास्त्रय तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखं ।

भगवानपि गोविन्दस्यैर्कायममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्बकौ तस्मिन् काले महोपते ।

ब्रह्मदत्तं महोपासं पितरं वीर्यशालिनं । प्राविशतामिदं वाक्यं समस्ताश्चनसंसदि ।

राजसूयं महापञ्चं पितः क्षुब्धसुयमतः । अस्मिन्नासि नृपश्रेष्ठ यतावो यन्नसिद्धये ।

आवां तेऽहं महाराज दिक्षां विजयतत्परौ । यतिव्याधो बलैः साङ्गैर्गजैर्यैरपि ।

सम्भारा यश्चिद्वैद्यैरमानेतया नृपोत्तम । तयेति च महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽनवोचदा ।

जनाहंस्तु विभेद्रे दृष्ट्वा साहसतत्परौ । अग्रज्यमिति मन्वाजा वयस्यं हंसमवोत् ।

इष्टुं हंस वचो मष्टं मुला निश्चित्य वीर्यवान् । आयुष्मन् साक्षं कर्तुमुद्यतोऽसि नृपोत्तम ।

स्तिने भीमे जरासन्धे वाह्यौ च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।

भीमो हि बलवान् दृष्टुः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । त्रिसप्ततुलः श्रियैर् यो जिगाय मृगपुतमः ।

तं युद्धे जितवान् भीमः सर्वेष्वपि प्रसृतः । जरासन्धस्य यदीर्यं तद्वान् वदन्ति संयुगे ।

वृष्णिवीरास्तु ते सर्वे हतास्त्रा युद्धदुर्गताः । तत्र कृष्णो हयोकेनो जितशत्रुः हतो सदा ।

जरासन्धेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः । प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्नो जीवन्मृपोत्तम ।

बलमद्रक्ष्यता मत्तः कुहो, यदि भवेद्बली । लोकाणिमान् समाहूयं शक्नोतीति मतिर्मेम ।

तथा च बाह्यकिर्वीरः शक्नो जेतुं रणे रिपून् । तथाऽन्ये यादवाः सर्वे कृष्णसाध्विन् गन्तिताः ।

अस्माभिश्च हतः पूर्णं विरोधो यतिभिः सह । दुर्जोषा यतिभिः साङ्गैर्गता इष्टुं च कोश्व ।

इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाङ्गोक्तमागतात् । तथा सति यथा सिद्धेऽस्तथा चिन्तयन् मन्त्रिभिः ।

ततः पद्यादिधास्यामो राजसूयं महाकृतं ।

॥ हंस उवाच ॥ को नाम भीमो मन्दात्मा दृष्टो ह्येनबलः सदा । आचयोः पुरतः स्थातुं शक्तः स किल दृष्टकः ।

यादवा इति चित्रं नः शक्नोः स्थातुं रणे दिशः । कञ्च कृष्णः पुरः स्थातुं बलदेवश्च मत्तकः ।

शैनेयश्चापि विभेद्रे स्थातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्य धर्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ।

गच्छं विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मदचनान्तरम् । दीयतां करसर्वेषु यज्ञायै सुन्दरं वज्र ।

सर्वशानि वदन्त्याऽऽ मृष्टं केशव माचिरं । आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनं ।

इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याद्वि त्वरितविक्रमः । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र प्रपथ्यं तं प्रियोऽसि मे ।

मित्रभावादिदं ब्रूहि श्रूयामि तं पुनः पुनः । इति सञ्ज्ञेदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।

मित्रभावात्तया राजन् खेदाच्च जनमेजय । जनाहंस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।

अथ शौचा परयो वा गच्छामीति यत्ते यः । देवं द्रष्टुं जगदीनिं ब्रह्मचक्रगदाधरं ।

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिवराञ्चित् । क्लिप्ता च्छित्ता च देवेशो दुकूलानि मृदूनि यः ।

ददातेभ्यस्तदा विष्णु सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता ययायोगं यत पूर्यं ततो गताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसलिम्बकोपाख्याने यतिभोजने व्यधिकविशतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्वासास्त्वय तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार ययासत्त्वं ।

भगवानपि गोविन्दस्तथोक्तममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्बकौ तस्मिन् काले महोपते ।

ब्रह्मदत्तं महोपासं पितरं वीर्यशालिन । प्रविशतामिदं वाक्यं समन्ताञ्जनसंघदि ।

१४११४

राजसूयं महायज्ञं रितः कुरु सुयज्ञतः । अस्मिन्मासि नृपश्रेष्ठ यतावो यज्ञसिद्धये ।

आवा तेषु महाराज दिग्भां विजयतत्परौ । यतिव्याघ्रो बलं सार्द्धं गजैरथैरथैरपि ।

सम्भारा यज्ञसिद्धयर्थात्तथा नृपोत्तम । तथेति च महावायो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ।

जगद्हनस्तु विप्रेन्द्रे दृष्ट्वा साहसतत्परौ । अशक्यमिति मन्वानो वयस्य हंसमब्रवीत् ।

शृणु हंस वधो मम्यं श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् । आयुष्मन् साहसं कर्तुंमुद्यतोऽसि नृपोत्तम ।

१४११५

स्थितिं भोमे जराबन्धे बाह्योके च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तमे ।

भोमेो हि वलवान् बृहद् बल्यसन्धो जितेन्द्रिय । चिप्रेतकल्य श्रियीं यो जिगाय मृगूत्तम ।

तं युद्धे जितवान् भोम सर्व्वेवल्लस्य यय्यत । जराबन्धस्य यदीर्यं तद्भवान् वेत्ति संयुगे ।

दृष्ट्विवीरास्तु तं सर्व्वं क्षतास्त्रा युद्धदुर्मुखा । तत्र कृणो ह्योकेभ्यो जितशत्रु क्षतो वदा ।

जराबन्धेन सहितं वदा युद्धे जितशम । प्रमुखे तस्य न स्थातु शक्नो जीवसृपोत्तम ।

१४११६

वल्लभद्रक्षया मत्तः कुहो यदि भवेद्वहो । लोकानिमान् समाहर्तुं शक्नोतीति मतिर्नम ।

तथा च सात्यकिर्निरः शक्नो जेतु रणे रिपून् । तथाऽन्ये यादवा सर्व्वे कृष्णमाश्रित्य गर्विता ।

अस्मान्निष्ठं क्षतं पूर्यं विरोधो यतिभिः सह । दुर्वासा यतिभिः सार्द्धं गतो द्रष्टुं च क्षेत्रव ।

इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाङ्गोक्तमागतात् । तथा श्रुतिं यथा शिद्योक्तया चित्तस्य मन्त्रिभिः ।

ततः पश्चादिधास्यामो राजसूयं महाकृतं ।

१४११७

॥ हंस उवाच ॥ को नाम भोमो मन्दात्मा वृद्धो धीनवल्ल वदा । आवयो पुरतः स्थातुं शक्तं स किञ्च वृद्धक ।

यादवा इति चित्रं न शक्नो स्थातुं रणे विज । क्व कृष्ण पुर स्थातुं बलदेवस्य मत्तक ।

शैनेयस्योपि विप्रेन्द्र स्थातुं न इति चिन्तय । जराबन्धस्तु धर्मोत्तमा बन्धुरेव सदा मम ।

गच्छ विप्र यदुद्येष्ठं ब्रूहि मद्बचनात् त्वरन् । होयता करसर्व्वले यज्ञार्थं सुन्दर वज्र ।

४७

स्ववशानि बहून्याशु मृदा क्षेत्रव माचिर । अगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्य्यं विलम्बनं ।

१४११८

इति ब्रूहि यदुद्येष्ठं याहि त्वरितविक्रम । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र श्रपयेत् ला प्रियोऽपि मे ।

मित्रभावादिदं ब्रूहि श्रपानि ला पुन पुन । इति सञ्ज्ञोदितो विप्रो भोत्तरं प्रत्यभाषत ।

मित्रभावान्तया राजन् खेहाद्य जनमेजय । जगद्हनस्तु धर्मोत्तमा नित्यं गन्तुं समुद्यत ।

अद्य यो वा परस्यो वा गच्छामीति यततः । देवं द्रष्टुं जगद्योनिं शृङ्खलचक्रगदाधरं ।

एक एव च धर्मात्मा हयमाश्वा सत्वरं । प्रातरैव जगामाशु द्रष्टुं दारवती दिनः ।

१११९०

हरिं हृष्यं हृषीकेशं मनसा संस्मरन् विजः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंघडिस्थकोपाख्येन दारकायां दूतप्रपणे चतुरधिकविंशतिध्याय

॥ ३०४ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ततः प्रायाद्हरिं विष्णु ब्राह्मणो ब्रह्मविंशतम् । हृष्येनैकेन राजेन्द्र स्मरितं स ययौ नृप ।

यथा निदाघसमये सूर्याशुपरिपोडितः । पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत् पिपासया ।

धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दन । गच्छन् स चिन्तयामास चोदयन् हयमुत्तमं ।

हंघ एव प्रियो मयां कुर्यान् मियहितं मम । तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्याम्यहं प्रभुः ।

१११९१

अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको नहि । यतो द्रष्टव्यमहं विष्णु वसन्तं दारकापुरे ।

वा हि मे जलनी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतं । कृतार्थं सर्वदा देवो द्रष्टव्योऽयं मनस्विनी ।

मुखमुज्जिह्वेमाजकिञ्चलसदृशप्रभं । द्रष्टव्यमि देवदेवस्य चक्रिणः ब्राह्मधन्व ।

वपुर्द्रष्टव्यमहं विष्णोर्नोत्पलदलच्छवि । ब्रह्मचक्रगदाब्राह्मवममालाविभूषितं ।

नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्चलसप्रभे । पश्याम्यहमरोनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निर्द्वन्द्वः ।

१११९२

अपि द्रष्टव्यति योगात्मा सौम्येनैव स्वचक्षुषा । अपि वा ममियं नृपात् खल्वि चेति च वा वदेत् ।

द्रष्टव्यमि चक्रिणो सर्वं तत्त्वैलोक्यसन्निभ । पादाब्ज चक्रिणो द्रष्टुं त्वरत्येव च मे मनः ।

वचस्सर्वं सदा विष्णोः स्फुरद्भस्ममायुतं । पश्यान्निव च गच्छानि स्मरन् यानि शशीशरं ।

पीतकौशेयवसनं लज्जहारविभूषितं । ईश्वरसिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।

स्मरतश्च शरैरुप रोमहर्षोऽयमीदृशः । गच्छतश्च पुरी भाति ब्रह्मचक्रगदासिमान् ।

१११९३

यातोऽव च पुरो भाति मया देवो जगद्गुरुः । एषोऽयमिति ने वक्तुं जिह्वा प्रसृज्यते तं ।

इदं दुःखतर मये करं देहीति मदचः । इदं तत् शब्दं मन्ये यद्वचस्तस्य भूपते ।

हंघस्य करदो विष्णुस्तदाद्यापरिचारकः । तस्य सर्वं पुरी गत्वा वक्ताऽहं किल निर्दय ।

भूदानामपणीरसि निक्षेप्य तथा वदन् । करं देहि हरे विष्णो भंसस्य यदुपद्रव ।

स्वपाणि बल्लन्याशु दातव्यानि करात्मना । इति वक्तु न मे युक्त पुरतस्तस्य ब्राह्मिणः ।

१११९४

तथाऽपि मित्रभावानु वक्तव्यं पौरमीदृशः । कष्टो ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनां ।

अथवा सर्वविदिष्णु सर्वस्य यदि सन्धितं । जानात्येव सदा भावं प्राणिनां शोभने रतः ।

तथा यदि न मे दोषो मित्रभावो यतो ह्ययं । सर्वस्या रक्षतां विष्णुर्पौर वक्तुं यतस्य मे ।

द्रष्टव्यमहं जगसायं नोऽलङ्घितमूर्ध्वजं । कुम्भुणोवाधरं विष्णुं श्रोतव्याऽहदितोरसं ।

स्फुरत्प्रमथावाळं रजश्चायाविराजितं । द्रष्टव्यमि केवलं विष्णुं चक्रिणं यादवधरं ।

१११९५

अचिरमपि विभव देवं भूतभयभवप्रभुं । आत्मोऽप्याय जगद्भुं द्रष्टव्यमि जलवायिनं ।

कृतार्थः सर्वस्या पादं भवामि विगतज्वरः । अथ मे सफल जन्म याप्तात् दृष्टवतो हरि ।

अथ मे सफला यज्ञाः साक्षात्कृतवतो हरिं । नेत्रे मे सफले विष्णुं पश्यतश्च जगन्नाथं ।
 प्रीतिमानस्तु मे विष्णुर्वक्तुर्धौ सख्यकर्मणः । उन्निषत्ते वयुमेन द्रष्ट्यामि सखदोत्तरं ।
 आमूलमसङ्गदित्यं पश्यामि च पुनः पुनः । पिबामि नैव युग्मेन वपुः कृष्णस्य केवलं । १५८०
 धारयिष्याम्येवं पारंगुं तत्पादप्रभवं शिवं । ततः कृतार्थतो यास्ये स्वर्गमार्गो हि तद्रजः ।
 मेघगन्धोरनिर्घोषं श्रोष्यामि च हरेः स्वरं । पादानां चक्रिणो विष्णोः पश्यामि च जगत्पतेः ।
 पश्यामीव हरेर्वक्त्रं पूर्णन्दुसदृशप्रभं । हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामीव च सर्वतः ।
 प्रबोदतु भद्रा विष्णुर्युक्तं वक्ष्यामि हृतः । आलोलकुण्डलपुतं हरिचन्दनचरितं ।
 स्फुत्केयुररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितं । सख्यं चोत्तमहाशङ्करश्चित्राचविराजितं । १५८१
 प्रोक्ष्यास्करवर्णमं वक्ष्यामि विराजितं । प्रोज्ज्वलत्कण्डणयुतं तदशान्मनदाङ्गदं ।
 पीतकौशेयवसनं विसौर्णोरस्कमच्युतं । कदा द्रष्ट्यामि देवेशमिदानीमय वाऽन्यदा ।
 सर्वया कृतकृत्याऽहं यदपुत्रं पुमुद्यतः । नमो मद्भ्यं नमो मद्भ्यं यतो द्रष्टुमर्हं हरिं ।
 उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं वल्लभद्रुतासदं । द्रष्ट्याम्यवश्यमेव विष्णुं त्रिंशु जगद्गुरं ।
 मुग्धोद्भवचक्षुस्फुरितैरुवचः पीताम्बरं मकरकुण्डलपद्मजाचं । कृष्णं किरीटवर्षकगदाजह्वलं तेजोमयं मम हरेर्वपु
 रस्तु भूत्यै । १५८२
 धौ विपद्वास्तमचाचिधोमे निष्पातशङ्कुभतिमन्दरमयमाने । उद्योतमानममरैरनित्रं निर्वेधं नारायणाख्यममृतं
 प्रपिबामि चाद्यः ।
 मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यननं खूलं सुखस्मृतरमेकमनेकमाद्यं । ज्योतिस्त्रिलोकजननं चिदयैकवन्द्यमच्छोर्बामास्तु वततं वद
 येऽश्रुताख्यं ।
 चिन्तयन्निति विमिश्रा यथैव द्वारवर्गो पुरीं । मत्वा कृतार्थमात्मानं चोदयन् हयमुत्तमं ।
 श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यवर्षे विंशतिर्भक्तोपाख्याने जनाईन स्य द्वारकागमने पञ्चाधिकचित्रतोऽध्ययः
 ॥ ३०५ ॥
 साद्यन् उवाच ॥ स निवेदितसर्वस्वा दाः श्वेन हि जनाईन । अथ प्रविश्या धर्मोत्सा सुधर्मो वै द्विजोत्तमः ।
 अपश्यद्देवदेवं सुधर्मोत्तमं त्रिभुवनं । वल्लभद्रुप संयुक्तमथाभितमहामनं । १५८३
 अग्रतः स्थापयन्नेयं पार्थतः स्थितनारदं । दुर्भोषया कृतकथमुपपन्नपुत्रहृतं ।
 गायद्भन्वन्ममौष्ये नृत्यदण्डरथा गणे । श्रेयमानं महाराज सुतमागधवन्दिभिः ।
 उद्गोपमानायग्रथं मापवं मधुसूदनं । उद्गोपमानं विमिश्रं सामभिः सामनेरैरिं ।
 दृष्ट्वां प्रीतमना त्रिंशु प्रोद्गूतपुनकञ्जविः । नासा जनाईनोऽस्मोति नयाम चरये हरे ।
 वल्लभद्रं ततो देवं वन्दे शिरसा दिजः । दूतोऽस्मि देवदेवस्य श्रेयस्य विद्वत्कथं च । १५८४
 इति प्रवाणं विमिश्रमिदमाह स माधवः । आस्तेदं विहरं पूर्वं पञ्चाङ्गुलिं प्रयोजनं ।
 तथेति प्राप्रोदिमो महादामनमाश्रितः । वाचा भपूज्य विमिश्रमप्युत्कुम्भं हरिः ।

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र इदं स्य डिम्भकस्य च । श्रुतश्चापि तयोर्वीर्यं प्रयोजनमतो द्विज ।

अपि वा कुशलं विप्र पितृस्त्वव जनाईन ।

॥ अनाईन उवाच ॥ कुशलं ब्रह्मदत्तस्य पितृस्य मम केशव । तयोरेव अगधाथ इदं स्य डिम्भकस्य च ।

॥१०१॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमाहृतुमर्होपासौ तौ हं वडिम्भकौ नृपौ । ब्रूहि सर्वमग्रेष्वेण नाव श्रद्धा दिजोत्तम ।

वाचं वाऽप्यथवाऽवत्थं कर्त्तव्यमथ चेतरेत् । श्रुत्वा तस्य विधास्यामो युक्तरूपं दिजोत्तम ।

दूतोऽपि सर्वथा विप्र न वाच्यावाच्यकथ्यना । यत्कर्त्तव्यं राज्ञा निर्दिष्टं तद्वाच्यं दूतजनना ।

नाच श्रद्धा तया कार्या वक्तव्यस्येतरस्य च । अतो वद ययाभोक्तं ताभ्यामिह जनाईन ।

केशवेनैवमुक्तस्य प्रीवाचं च जनाईन । अजानन्निव किं भूपे सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।

॥१०२॥

न चास्मि ते परोक्षन्तु जगदुत्तमान्तमच्युत । सर्वं हि मनसा पश्यन् किं लमात्य वदेति मां ।

विद्वद्भिर्गीयसे विष्णो लमेव अगतोपते । इच्छया सर्वमाग्रेषि दृष्टादृष्टविवेचनं ।

लमेवेदं जगत् सर्वं जगच्च लुधि तिष्ठति । न तया रहितो ह्येकः पदार्थः । सपरार्थः ।

नास्ति किञ्चिदवेद्यते सर्वगोऽपि जगत्पते । तस्मिन् सर्वभूतानां हृद्ः संहारकर्म्मघ्नतः ।

रचितोऽयं सदा विष्णुः सर्वलोकस्य माधवः । संवारस्य भवान् सृष्टा किं लमात्य वदेति मां ।

॥१०३॥

विद्वद्भिर्गीयसे नित्यं ज्ञानात्मेति च माधव । माघं प्राणविद् प्राञ्जल्यमेव पुरुषोत्तम ।

ब्रह्मं ब्रह्मविद्ः प्राञ्जल्यमेव पुरुषोत्तम । तया सति ह्यवीक्ष्य किं लमात्य वदेति मां ।

तयापि शृणु देवेश चोदितोऽस्मि यतस्त्वया । वदेत्यश्रुदेवैतत्तस्माददृष्ट्यामि माधव ।

राजस्येन योगेन ब्रह्मदत्तोऽयं यत्पते । तदर्थं प्रेषितस्माभ्यां हंवेन डिम्भकेन च ।

कारार्थं यदमुल्लेख्यत्वा चामन्मनाय हि । स्वयं वक्ष्येऽर्थं ते यन्मार्थं तस्य केशव ।

॥१०४॥

इत्यर्थं प्रेषितस्माभ्यां करं देहि तदाश्रया । इदं त्वनपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ।

स्ववर्णनिबद्धम्याशु प्रत्यक्षं त्वरितं भवान् । आगच्छतु तयोराशा मेयं केशव वा विभो ।

इत्युक्त्वति विभेन दूते तच्च तथोन्नप । प्रहस्य सुचिरं कृष्णा यमापे दूतमोदय ।

शृणु दूत उवाच मयं युक्तमुक्तं दिभोत्तम । करं ददामि ताभ्यान्तु करदोऽस्मि यतो नृप ।

धाम्नेतत्तयोर्विप्र मतो यत्न करयश्च । शशो धाम्नेनशो धाम्ने तयोः । सन्निपवीरयोः ।

॥१०५॥

इदममुतपूर्वं मे मतो वक्तुं करयश्च । इत्युक्तो केशवो दूतमिदमाश्रया यादव ।

शशमेतद्यदुक्तेन मतो यत्न करयश्च । यथाऽथो राजस्यस्य ब्रह्मदत्तो मयोपतिः ।

तो तं याजयितारो हि इषो डिम्भक स्य च । वोढा किल यदुक्तेन स्ववर्णस्य दुरात्मनोः ।

करदो वासुदेवो हि जितोऽस्मि यदुपत्तमाः । शशं शशमिदं भूप शृणुष्व यादवा वचः ।

इत्युक्त्वति देवेशे वचमद्रुपरोममाः । यादवाः सर्वं ददन्ति शशाय समञ्जिताः ।

॥१०६॥

करदः इत्येवं नुवन्तं शनमानताः । शशं समुचुराज्ये तुलं दत्त्वा पुरस्सरं ।

तत्तदमेव शशमने रोदधो पथ्येदुग्यत् । य च विभो नृपश्रेष्ठ निन्दयस्मिन्ममात्मनः ।

भविष्य प० । अध्याय ३०६ । ३०७ । ३०८ ।] ॥ खिलहरिवंशप्रपञ्च ॥

अथो कष्टमहो कष्टं दैत्यं यत् कृतवानहं । इति सञ्ज्ञायमाविष्टस्त्रयोमासोदवागुत्तुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णवाक्ये षडधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

॥ वैशम्पायने उवाच ॥ हासं कुर्वन्त्यु तेष्वेवं केचनः केचिन्मदनः । उवाच वचनं दूतं गच्छ मद्रचनाददः ।

तावित्यं हंसडिम्बको ब्रूहि त्वरितविक्रमः । बाधैर्दास्यामि निश्चितैः शत्रून्मुक्तैः मित्राग्निनैः ।

(३०६)

अग्निना वाऽय दास्यामि निश्चितेन महात्मनोः । शिरो वन्द्येत्यते चक्रं मत्करप्रदिते बलौ ।

यो वरं दत्तवान् बह्वो युवयोर्धार्म्यकारणं । स एव रचिता वां स्थातुं जिना वां निहन्त्यहं ।

देवोऽयं व विधातयो यच्च न सङ्गतिर्भवेत् । तच्च गन्ता तया चास्मि सबलः सहबाहनः ।

भवन्तौ निर्भयौ भूला गच्छेतां सबलौ नृपौ । पुष्करे वा प्रयागे वा मयुरायामयापि वा ।

तथाहं सबलो याता नाव कार्या विचारया । अथवा मित्रभावाच्च वक्तुमेवं न ते वरं ।

(३०६)

न ज्ञयं यत्तया वक्तुं तच्च वक्ष्यति सात्यकिः । तया सह ततो गत्वा साविभूतो भव दिव ।

द्वदशस्थाने विप्रैश्च छेदो मम सदा त्वयि । तेन तं विजयी भूला संघारं दु खं कुले ।

मत्कयापरमो नित्य सदा भव जनार्दन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णवाक्ये सप्त्याधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

॥ वैशम्पायने उवाच ॥ इत्युक्त्वा प्राण्यैष कृष्णः सात्यकिं पुनराह वः । गत्वा श्रेण्ये विप्रेण ब्रूहि मद्रचनातयोः ।

यन्मायोक्तमग्नेयेण वद गत्वा तयोः पुरः । यथा नः सङ्गतियुद्धे तथा वद बलात्तदा ।

(३०७)

धनुरादाय गच्छ त्वं बह्वुगोधातुलिचवान् । एकेनायेन गच्छ त्वमवहायो यदूत्तम ।

सात्यकिं त्वयैत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रं । गन्तुमैच्छन्तौ राज्ञश्च वहायः स सात्यकि ।

जनार्दनं विष्टयाग्न्य दूतं तं यादवेयम् । अथो धार्म्यमहो धार्म्यमित्युवाच जनार्दन ।

ममस्त्राय तदा दूतो माधवं यादवेयम् । स यथै शाल्वनगरं श्रेण्येन समस्थितः ।

ततः प्रविश्य धर्मोत्सा प्राण्यौ मण्डवित्तमः । आसनं महदास्याय विष्टस्य यादवे पुनः ।

(३०७)

आद्ये सुखं सदा विप्रः श्रेण्येन समस्थितः । अथ तं हंसडिम्बयोर्द्वयोर्मास सात्यकि ।

दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सत्यो वाञ्छरयं हरिः । तस्य तदपनं कुला पंचः प्राह वचसदा ।

शुनः समानतः पूर्वमस्य दृष्टो मया त्वयो । धर्मोदे च वेदे च आद्ये ब्रह्मे तयैव च ।

मिपुत्रोऽयं सदा शूर इत्येवमनुश्रुमुमः । ततो दृष्टिपथे प्राप्तः शीतं मे विदधात्यथो ।

पुत्रं वासुदेवस्य सत्तदेवस्य चापि वा । कुबजाः सान्ताः सर्वे उपशेनपुरोममाः ।

(३०८)

तथेति सात्यकिः प्राह मन्दमुपस्थिताननः । ततो जनार्दनं प्राह हयो वाक्यविभारदः ।

अपि दृष्टस्तथा एको धिक् नः कार्त्तवीरिहो । वद धर्ममग्नेयेण मा त्रया काष्ठमथ्ययाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने हंसवाक्ये षडधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

॥ वैशम्पायने उवाच ॥ इत्युक्त्यर्थे च धर्मोत्सा य जनार्दनः । उवाच महामनोहरः शूरपारायनं तदा ।

॥ जनाईन उवाच ॥ अद्राक्षमद्राक्षमहं जनाईनं करस्वचक्रं वरश्च धारिणं । आतप्तजाम्बूनदभूषिताङ्गं स्फुटप्रभाद्योतितरङ्ग
धारिणं ।

अद्राक्षमेनं यभिभिः पुरातनैः संवेयमानं मुनिवृन्दमुखैः । संस्तुयमानं बरवन्दिभागधैः स्मितप्रवालाक्षपञ्चवाधरं । ॥१००॥
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनैर्विविच्य वेषं विधिवन् चक्षामरैः । प्रफुल्लनैलोत्पलशोभितं श्रिया विनिद्रहेमालविराजितोदरं ।
भूयोऽहमद्राक्षमहं जगदुहं प्रधादयन्तं वचनेन यादवान् । निरूपयन्तं विधिवन्मुनीश्वरैः प्रवृद्धवेदार्यनिधिं पुरातनैः ।
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः समस्तलोकैकैर्हितं प्रभुं हरिं । वसन्तमस्मिन् जगतो हिताय जगन्नाथं तं परिभूय शशून् ।
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेचणं बाह्वै तया भोजितनृजया हरिं । वसन्तमस्मोनिधिमायिनं विभुं भक्तप्रियं भक्तजनास्यदं हरिं ।
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरैर्विकीर्य विकीर्य विहारकाक्षे । रमन्तमोक्षं रमयन्तमोश्वरान् यदूक्तमान् यादवमुखमो
क्षरं ।

॥१०१॥

अद्राक्षमद्राक्षमहं मुनिवृन्दैः पितृन् पित्रेणैव वपुः पुनः पुनः । जैत्रेण मीलदिवरेण केवलं धन्योऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयं ।
अद्राक्षमभोजयुगं दधानं प्रभुं विभुं भूतभवं प्रभावर्णं । आद्यं ककुप्पानमुरं विभावसुं संसृत्य संसृत्य तमेव निर्दितः ।

अद्राक्षं जगतामीशं वक्षोरजितकौस्तुभं । बोध्यमानं हरिं लण्यं चामराराणं शनैः सदा ।

युवां विदेद्युक्तेन चेतसा यादवेश्वरं । स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं कवा तौ क्व च वेति वा । ॥१०२॥

कुतो ब्रह्मा नि तौ मन्दैः कुतो वा मत्पुरोगतौ । आद्यन्तमित्यं देवेशं कर्षयन्वपणासदा । ॥१०३॥

हंसं तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परं । वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वर ।

मह्यस्त्रचपदां वार्ष्णेयं दापयन्तं मुनीश्वरं । दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयं ।

अथाथमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपेक्षितम् । नारदश्चामिदं कार्यमितिः प्रभृति भूमिप ।

निवृत्ता वा कया हंसं यत्कथापहणं तव । एव ते सर्वमखिलं बल्यत्येव हि शान्तिकिः ।

एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽबबोदधः ।

॥१०४॥

॥ हंस उवाच ॥ अरे महाशयदायाद का नाम तव वागित्यं । आबोः पुरतो वक्तुं पेशिकां मेतुमिच्छताः ।

मायया सां धामयति लब्धा लोलाविधानवित् । तद्वृत्ता भ्रम एवैव तव धंशयते महान् ।

ब्रह्मचक्रगदाशार्ङ्गवमसाविभूषितं । उष्णिगोरथमावेष्टे समुद्रतपोधनं ।

सूतमागधसंस्कारप्रकटदीरगाङ्गकं । अत्यहुतयशोराशिबिलसंज्ञाकमण्डलं ।

चतुर्भुजवक्त्राकान्तदृष्टिपादवसंधदं । अशोऽप्य भ्रम एवैव दशनाक्षयं चक्रिणः । ॥१०५॥

इदानीं मया त्वाऽपि धामयत्येव केचनः । तामेव विप्र मन्दात्मधेऽज्ञालोक्ता हि या ।

पापकामिदमेवैतत् तव विप्र समुद्रवं । अशो न खलु पादयुग्मं कर्तव्यं भवता मम ।

अमेव मया विप्र सर्वेष्टं प्रोदितं वचः । यद्यिभावाद्भिन्नप्रेतं अन्यथा कः सहेदिदं ।

गच्छ मन्दमेतं विप्र यद्येष्टं धामप्रतं द्विज । गच्छ गच्छ यद्येष्टं तं शयित्रीं शयित्रीं तव ।

त्रिना नोपासदापादं त्रिना यादवकान् शशून् । एव नः ययमः कस्यां लेश्याम इति पादयान् । ॥१०६॥

॥१०६॥

गच्छ गच्छेति विप्रं तं धृष्टः पश्यवादिने। शत्रुप्रचक्षुतिपरः सर्वभुक्ता सदा मया।
न मे विप्रबधः कार्यः कष्टादपि हि सञ्चतः। दत्तुं तां नान्तर्यं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत्।
अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह। किमब्रवीन्नन्दसुतः किं वा मे नादिशत् करं।
॥ सात्यकिरुवाच ॥ इदं तस्य वचो हंसं ब्रह्मचक्रगदाधृतः। शरैर्निश्चितधारणैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाश्रितैः।
दास्यामि करसर्वस्वमपिना वा श्रितेन ते। शिरश्चैव त्वामि वै हंसं करदानस्य संग्रहं।
धार्म्यं धार्म्यं तव महम्मन्दात्मनः किमनोऽपि वा। नृपाधम जगन्नाथात् करमिच्छति यो नरः।
तस्यैव करसंवेधो गिज्ञाहो नराधम। तस्य शार्ङ्गं सुता ब्रह्मस्य च हरेः पुरः।
को नाम जीवने काङ्क्षेतिष्ठेदानीं त्वमथ वै। गिरीश्वरदर्पणं को ब्रूयादोद्वेगं वचः।
सदाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः। प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं च सात्यकिः।
छतवर्मा तृतीयस्तु चतुर्थो निमृष्टो बली। पञ्चमोऽयं च बभ्रुवः पष्ठमैवोत्कलः सखतः।
सप्तमस्तारणो धीमानस्यस्त्रविभारदः। अष्टमस्तय सारङ्गो नवमो विश्वसुखा।
दशमस्योद्वेगो धीमान् वयमेते बलाश्रिताः। त एते पुरतो गोप्तुः ब्रह्मचक्रगदाधृतः।
देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशं। तावेव वा जमो युद्धे हर्तुं मदवसान्तिता।
यो गिरीशो गिरावेव वरं दत्त्वाऽभितिष्ठति। युवां हि केवलं युद्धे तिष्ठतः सगरंधनुः।
मृहीना शत्रुभिः बाह्वै युद्धं कर्तुं समाहृताः। ईदृशेभ्यश्चैव त्वयं युद्धं कुर्वन्त्यु शत्रुभिः।
चैलाः रघुनक्षत्रात् करमिच्छन् व्रजेत कः। इतिव्यत्येव वा युद्धे चैलाकं योऽविदवति।
शरेण निशितनाजो शार्ङ्गमुक्तेन केवलं। क नः संघाम इत्येव सुनरेज जगत्पतिः।
पुष्करं पुष्पगे नित्यमुत गोवर्द्धने गिरौ। मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेतां बलाभिमे।
शङ्खचक्रधरे देवे जगत्यासनतत्परः। राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयं।
वदन् वा स्वस्तिमान् मर्त्यं को व्रजेत् सुखं। इदं आवामिदं मौष्यमिदमत्युतं वचः।
इदमिच्छति चेन्मूढः क्षात्रातां याहि भूतले। दत्तुं तां सात्यकिर्विरा हवन्निव भुवि स्थितः।
इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविभक्तापाख्यानं सात्यकिराको नवाधिकविप्रतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः मुकुटो महाराज हंसो द्वितीयः एव च। इदं वै प्रोचतुर्वाक्यं रोषयाकुलितेनसौ।
दिधचनो दिग्धः सर्व्याः सर्वान् वोच्य नृपोत्तमानः। करं करेण निप्योद्य क्षरनौ तदसौ महत्।
क नु क्व वा मन्दसुतः क च रामो बलीकृतः। इति ब्रूयाद्यौ सावेयो सात्यकिं सत्यशत्रुं।
अरे यादवदायाद किं भूषे नः पुरोगतः। इतो निर्मलः मन्दात्मनः दूतस्त्वमपि संगतः।
अन्यथा मथ एव तं प्रथमं पश्य वचः। सत्यं निर्लेप्य एवापि यदुया ईदृशं वचः।
आवामिदं जगत्सर्वं शान्तिं संयतौ नृपौ। कोनाम मानुषं लोकं करदो मेव जीवेति।
इता गोपाक्षकान् सर्वान् वदन् यादवकान् वदन्। मृहीनाः करसर्वस्वं ततो गच्छ नराधम।
सर्वथा दूततां प्राप्नो ब्रह्मवर्द्धं प्रभापथे। ईश्वरो नो वरं दाता दद्यात्तापामपि च प्रभुः।

रक्षितारो महाभूतो संयामं गच्छतोऽसौ । पितरं यात्रयिष्यावो हत्वा गोपालकान् रणे । १८८
 एते प्रोक्ता भयं युद्धे कातराः सर्वे एव ये । हत्वा तान् सबलान् युद्धे पुनर्जैश्वर्यं केवलम् ।
 संहन्त्या महासेना प्रयत्नीतवरासना । यत्कीर्तयामुमुखा यत्कीर्तयन्तु सदा ।
 आरुढारयवाहस्रगदापरिघशङ्कुला । सुप्रभूतेभ्यनवती प्रभूतबलवाधना ।
 प्रभूतबलशयुक्ता धनुर्दीका सतोमरा । सक्त्वा सध्वजा चैव सघण्डा सायुधाम्बरा ।
 कथ्यतां वाहिनीं घोरा बलाध्यक्षाः समन्तातः । अन्ध एव गच्छन्तं न ते मरणतो भयं । १८९
 संयामः पुष्करेऽस्माकं यः परयोऽपि वा नृप । ततो ब्राह्मणवहेवीर्यं केवलवत् बलस्य च ।
 ये तयोक्ता नृपाः श्रेष्ठे तेषां मयि च यद्वलम् ।
 ॥ सात्यकिश्वाच ॥ एष गच्छमि वां हन्तुं यः परयोऽपि वा नृपो । अथैव हि मया यथैव न चेद्वीर्यं भवान्मेव ।
 न हि नो वा परयो वा युवां कटुकभाषिणौ । दैत्यं हि दुःखमखिलं भवत्येव सदा मृणं ।
 अन्धयाऽहं युवां हत्वा ततो पाश्यामि निर्हति । स्ववीर्यं बाहुदप्येव दर्शयन् नृपाधमौ । १९०
 शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गध्वजा किरीटधृत् । नीलकुक्षितकेवाक्षो लम्बबाहुः शिवा उतः ।
 स सर्वलोकप्रभो विरूपः सुरूपवान् । दैत्यदानवहन्ताऽसौ योगिभ्यः पुरातनः ।
 पद्मकिङ्कलवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः । सृष्टिस्तितिलयलैककर्ता पित्रतां पतिः ।
 श्रेष्ठे निशितेनाजौ दर्पं वा व्यपनेत्यति । इत्युक्त्वा हयमारुह्य प्रतस्थौ सात्यकिः किल ।
 ॥ श्रीमहाभारते खिलेषु हरिश्चंद्रभविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयागे दशधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २९० ॥
 ॥ वैदम्यायन उवाच ॥ अविष्णु स परं विष्णोः सात्यकिः शिनिपुङ्गवः । आर्चयेद्यैः कृष्णाय यथाहृतं तयोक्तयः । १९१
 ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः । बलाध्यक्षानुवापेदं कृतमङ्गलतत्परः ।
 सज्जतां बलं सर्वं रयकुञ्जरवाजिमत् । अनेकभेरोपणवप्रासाविपरिघाकुलम् ।
 सध्वजं सपताकञ्च शालङ्कारपरिष्कृतं । तथेति ते प्रतिश्रुत्व सर्वे चक्रुरदीनयाः ।
 वनमालो हलो रामो नीलवासाः सितप्रभः । बभौ सैन्यापतो राजन् जगामेन्दुसमप्रभः ।
 सात्यकिश्च तथा राजन् प्रयत्नीतवरासनः । बभौ क्रोधसमायुक्तो जगामपि महाबलः । १९२
 अन्ये च दादवाः शूराः प्रयत्नीतमहायुधाः । बिहनादं प्रकुर्वन्तो गम्भूरत्ययमुत्तमाः ।
 आदाय सङ्कुलं चापं रथमारुह्य दंशिताः । अपतो जम्भूरत्ययं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ।
 हरिस्तु रथमारुह्य सङ्कुलं दाहकेण ह । शार्ङ्गं भारसहं घोरां यत्कीर्तयन्तु सशरं धनुः ।
 स्रक्पाण्डिहदा ब्रह्मो गदाशूलवरासिमान् । सङ्कुलोधातुलिवाणः पीतवासा अनाहृन् ।
 पद्ममालाट्टोर्मुखो नवजीमूतशङ्खिभः । यथैव रयगता विप्रैः स्वयमानो मुदाऽस्थितैः । १९३
 सुतेर्भागधुपुत्रस्य गोधमानस्तुतस्ततः । आनीय सेनां सकलां यथैव काष्ठामयोत्तरा ।
 पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वेप्राणेन केशवः । दधौ महारवं कुर्वन् ब्रह्मणो भयवर्द्धनं ।
 आघातघ्नेन हरिणा स चक्रे शंखराट् रवं । रवं स रोदसी राजन् पूरयामास सन्ततः ।

भविष्य प०। अध्याय ३११। ३१२।] ॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

तस्मिन् शङ्खे तथाप्राते दध्नुः शङ्खान् सदृशशः । भैरव्यापि समाधाता मृदङ्गा बहवो नृप ।

नेदुरत्ययंमहलं घर्मानो जलदा यथा । अयायधुर्गहारज पुष्करं पुण्ड्ररङ्गम् ।

शरषसाश्च तोरे ॥ पुष्करश्च नृपोत्तमाः । प्रतीचन् हंसडिम्बकौ युद्धाय समर्थाव्यताः ।

निवेयं कारयामासुर्यादवाः सख्यै एव हि । खं खं यथासुखं राजन् प्रयत्नोत्तमोत्तमम् ।

भगवानपि गोविन्दः शरो द्यूता सुप्रोभनं । उपसृष्ट्य जले तस्मिन् प्रणम्य यतिपुङ्गवान् ।

तयोरागमनं निपुणालो तोरे यथासुखं । शृण्वन् वेदध्वनिं विष्णुर्गच्छन्तानां समन्ततः ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु. हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेशे एकादशाधिकविंशतीऽध्यायः

॥ ३११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ हंसडिम्बकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । प्रयत्नोत्तमश्चापौ शरयोः सध्वजौ नृप ।

पुरःशरमहाभूती सहरन्ताविवीक्ष्यौ । प्रकुर्वन्तौ च वसुधा भक्षणा परिवेष्टितौ ।

त्रिपुण्ड्रकलछाटानौ रुद्राक्षपरिभोगितौ । अथौ द्वाविंशद्वै तौ लोकमहारकारकौ ।

ततोऽनुजग्मुः प्रतप्यः सैन्यानि नृपसत्तम । अश्वैरिष्टो दशैवायंल्योरथ समागताः ।

विचक्रन् महाराज दानवो नगवन्निभः । तयोरेव सखाः पुण्ड्रमावोश्च बलशालिनौ ।

शक्रोऽपि तत्पुंशरः स्थातुं शक्रो न वक्ष्यन्तु । यो हि वीरो महाबाहूर्देवदैत्यसमागमे ।

देवानिप्रांलया राजन् देवेन्द्रमजयन्महान् । अकरोच्च पुरा पुङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ।

यो हि दारवतो प्राथ्य बन्धाधे यदुपुङ्गवान् । स तदानौ महाराज श्रुत्वा युद्धमवस्थितः ।

अनेकप्रतपाह्वैर्हानवैः परिघायुधैः । एतः समभवद्दैत्यो दृष्टिदेवालयोत्तमः ।

हंसस्य डिम्बकस्याथ साक्षात् कर्तुमुद्यतः । निचक्रसायं दैत्यस्य हृदिन्मो राक्षसेश्वरः ।

अतीव निचतां यतो दद्यात्प्राणायुधं प्रति । राक्षसेश्वरैः सार्द्धं शिलाशूराविषाणिभिः ।

ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुण्यादपः । अष्टाशोतिसहस्राणि तस्य रथानि चामवन् ।

अनुधाता महाराज शिलापरिषपाणयः । तयोस्तुव महाभैरवो गच्छन्तौः केचन प्रति ।

मिश्रितं दैत्यस्यैव राक्षसेय समन्ततः । अत्यद्भुतं महाशौर्द्रं नेत्राकामयदायि च ।

दैत्येन तेन सजितो अमृतः पुष्करं प्रति । तावेतौ हंसडिम्बकौ हन्तुं छेदयन्मृच्छवा ।

तत श्रुत्वा जरामन्त्रो विषहं यदुपुङ्गवैः । नाकरोच्युर्वाहायं शपो मे भवितेति च ।

गच्छन्तौः संयुगं राजन् हंसस्य डिम्बकस्य च । अतिविरितविक्रान्तालो युयुः पुष्करं नृपः ।

मिहमोदं विमुच्यन्तः कययन्तः परस्परं । अहमेव नृपो पुङ्गं करोमि प्रथमं हरेः ।

इत्युपसृष्ट्या राजन् गच्छन्तः केचन प्रति । संप्राप्त्येन नृपश्रेष्ठः पुष्करं पुण्ड्ररङ्गम् ।

मुनिशूद्रं तपोरुद्धैर्धर्मिभिर्य निवेजितं । अत्यन्तमद्भुतं शोकेन पुष्करं प्रथमं नृप ।

पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावैव जगत्पतेने । दर्शनं सार्वभौमस्य किञ्चिदप्येहि नृप ।

पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावैव नृपसत्तम । सेवनामो मुनिधैः धाममोपैश्वराग्रभिः ।

दावेव हि नरथेष्ठ किन्त्रियाणाञ्च नाशकौ । तावमौ यत्र संहितौ तत्र ते संस्थिता नृपाः ।

दृष्ट्वा तौ च हरिं विष्णुं विष्टरखवसं परं । पुष्करं पुष्पनिलयं तीर्थं ब्रह्मनिषेवितं ।

ताभ्यां कुरु नमस्कारं मनसा नृपसत्तम । अहो नि श्रेयसमवसत्तव भूप न संशयः ।

सैन्यं तत्र च संग्रातं दैत्यरच, समाकुलं । अनेकभेरोपणवद्गङ्गोर्दिण्डिमाकुलं ।

॥ १८८१ ॥

आलसंमियपणवं रत्नानादसमाकुलं । प्रविश्य सरसस्रोतं पुष्करस्थं विश्राम्यते ।

दशयामास देवेभ्यं युद्धाय समुपस्थितं ।

इति श्रीमहाभारतेः खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने युद्धार्थं हंसडिम्बक सैन्यानां पुष्करागमने द्वादशे
धिकविंशतीऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इ दे सेने सङ्गते राजन् सध्वजे सपरिच्छदे । महापरिघशंकोर्षे गदाशक्तिमसालुखे ।

भेरीघम्वरशंभूषे दिण्डिमारावसंकुले । प्रमृष्टोत्तमहाशस्त्रे शूलाशिवरकाशुङ्के ।

परस्परक्षतोत्साहे चक्राते युद्धमुत्पलं । ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भीचाय शरीरिणां ।

॥ १८८२ ॥

शरीराणि महाराज अमुदूरं सङ्कलभः । भटबाहुर्विनशुङ्काः खड्गा निर्भीध ववशिः ।

कुटिताश्च तदा राजन् शिरास्ताहव्य संययुः । परिघाश्च तदा राज्ञा बाहुभिः परिचोदिताः ।

तिलग्रहकुरतुलं शरीरं नृपरचमं । दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यवधकारिणः ।

दैत्यरघोषि राजेन्द्र राजानय समन्ततः । अन्यान्यं परिघैर्जघ्नुयापमुकैर्बहाभरैः ।

नागा नागैर्बहाराज हयास्त्राणैः समन्ततः । रथा रथैः समाजघ्नुः सादिनः सादिभिक्षया ।

॥ १८८३ ॥

पट्टिबाशिश्मराते, कुन्तसायककंषणैः । सशक्तिपरिघमावपरयधसमाकुलेः ।

भिन्दिपाक्षैर्बहारौद्रेजघ्नुरन्योन्यमाहवे । राघवा दानवा राजन् चक्षितयाश्च समन्ततः ।

शरैश्च भोगिभोगाभैकौत्सुमन्ये महाबलाः । राघवा दानवाद्यान्ये मत्तमातङ्गविक्रमाः ।

अन्योन्यं जघ्निरे राज्ञापमुकैः शिलाजितैः । इतश्चेतश्च भावन्तः कुर्वन्तो विसरं रवं ।

॥ १८८४ ॥

इता, कैपिन्ध्वाराज पेतुश्चन्या महाशिमिः । कैपिन्ध्वयितमतिस्त्रा गदाभिर्विष्यवत्तमाः ।

भग्नपीवा महाराज पट्टिभे, परिप्रेक्षया । यमराजं गता, केचित् केचित् स्वर्गं समाययुः ।

असुरोभिः समासेदुः पश्यन्तः, सुकसेवरे । केचित् स्त्रांश्च परायेव हत्वा भ्रान्ता इवाभवन् ।

इतस्मिन्ननरे राजन् प्रभुतां मेर्यः सहस्रतः । सखनुः सन्ततः सैन्यं सृष्ट्वा ववत्तया ।

मध्यन्दिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवन् । ततः पिशाचा विहता, कराला निर्धनोदराः ।

राघवाश्च महाघोराः पिवन्तः श्रेष्ठशार्दूलं । मुदिता भवयामासुः पिवन्तः शोणितं वध ।

॥ १८८५ ॥

सञ्चिन्तानि श्रवणान्मनःकरन्त्याः खड्गपाणयः । विभज्य देवं वज्रो युद्धभूमौ श्रवार्थिनः ।

अथ स्यन्ता बलादेव कदा सप्राप्तयाऽपरे । तुषैः श्रवानि निष्कृत्य भवयन्ति ततस्ततः ।

सप्रायोतिषहृषाश्च इता नामा नृपसत्तम । पिबत्यसृष्टस्युत निहता हयसत्तनाः ।

इते सप्त महाराज रथानां रथिभिः सह । शिरोहस्तौ इताश्च चारिन्, बाणेषु भवन् ।

भविष्य प० । अध्याय २१२ । २१३ । २१५ ।] ॥ खिलचरिवर्गपर्व ।

मथन्दिनगते सूर्ये सता. केचिन्न निर्गताः । केचिन्न निहता राजन् पुष्करं प्राविशन् सरः ।
 केचिद्भूमिं समालिङ्ग्य हता इत्यनुवन् रणे । मुक्तकेयाः पतन्ति स्म रथे सन्यव्यकेचन ।
 सन्ददोष्ठपटाः केचित् सादिनः पुरतो हताः । अत्यद्भुतं महायुद्धमाधोत्पुष्करतोयके ।
 यथा देवामुरं युद्धं पूर्वमाधोत्पुष्कोत्तम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवर्गे भविष्यपर्वणि हंसविश्वकोपाख्याने सङ्कलयुद्धे त्रयोदशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नक्षेत्रे राजन् सन्दयुद्धमवर्त्तत । विषकं योऽध्यामासु प्राङ्मध्या गदाधरः ।
 बलभद्रोऽयं हंसेन डिम्बकेन च सात्यकिः । वसुदेवोऽयमेनाभ्यां हिडिम्ब. पुरुवाङ्कः । १८८१
 त्रैपाद्य त्रैपैराजैश्च चक्रयुद्धमदीनगाः । वासुदेवस्त्रिसप्तत्या दैत्यं वचस्यताडयत् ।
 शरैर्निर्मितधारामैर्विषमं दर्शयन् रणे । दानवा देवदेवैर्गृहेन निमित्तेन च ।
 शरेणाकर्णमाहत्य धनुःप्रवरमोचरं । अधान स्तनयोर्बांधे पश्यन्तश्च बोधते ।
 तेन विद्रोऽयं भगवान्बलोदेवो जनाह्न । आचमच्छाणितं विष्णुरादिकाले यथा प्रजाः ।
 ततः कुड्डी हयोक्त्रेण क्षुरभेष्वाचरत्प्रजं । अथासु चतुरो हता धारयिष्य शरैस्त्रिभिः । १८८२
 ततो द्वाभौ प्रह्लावरं पथा तारामये रणे । रयादुत्तमृत्युसङ्घा दानवः कोपमूर्च्छितः ।
 गदां मृष्टां महाघोरान् दुर्बन्धां वीर्यशालिनीं । तथा अधान दैत्यैः क्षिरोटे केवस्य च ।
 सल्लटे च पुनर्विष्णुं विंशनादं तथाऽनदत् । ततः शिलाश्च मङ्गलं प्रयच्छ दनुजः किल ।
 धामयित्वा प्रतगुणं प्राहरत् केवरोरधि । तामापतन्तो महेष्वा हजेनादाय केवराः ।
 अधान च तदा दैत्ये ताञ्जितं च तदा चितौ । गतासुरिव संजग्रे श्वघ्निव पपात च । १८८३
 प्राप्य संघां तदा दैत्य. कोपाद्रिगुणमाचभौ । आदाय परिध घोरमिदमाह जनाह्नं ।
 जमेन तव गोविन्द र्धं जातं निहन्त्यहं । त्रिमशस्तदा चापि मम देवामुरं रणे ।
 तावेव विपुत्रौ बाह्व्यं स एवास्मि जनाह्न । तथापि पुनर्ये वीर न शाला मम केवलं ।
 वारयैनं महाबाहो परिधं याञ्जनिष्ठतं । इत्युक्त्वा देवदेवैर्गम्य चक्रगदाधरं ।
 त्रिपैरादौ शोकैश्च सन्त्योक्तव्य पश्यतः । तं मृष्टं याञ्जनां कपो दुष्टोऽधोति वदन् हरिः । १८८४
 यद्युग्र. करपासां यद्वै न निमित्तेन च । उत्पात्य स्रवं दैत्यैः प्रतप्रासे महाभिषं ।
 तेन तं पोषयामास विष्टरधरं भुम् । मृष्टं तथापि यद्वै न तिलमय. चकार च ।
 विभोश्च सुधिरं कृष्णभेन दैत्येन माधवः । हनुमेकतदा दैत्यमादाय निमित्तं हरः ।
 चाम्रोपाधेन भयोऽयं त्रपानेन च तेन च । स यन्द्य शरो दैत्यं सन्ध्याकाले पश्यतः ।
 यथा पूर्वं जगामाशुष्करं भगवतः पुनः । ततश्चिष्टास्त्रा दैत्याः पलायनादिभो रश्मि । १८८५
 अद्यापि न निरन्तरे ते सन्त्योक्तो महादर्धि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवर्गे भविष्यपर्वणि हंसविश्वकोपाख्याने विषकवर्गे चतुर्दशत्रिंशतोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देवसुध्यां धनुरादाय वनरं । जपान्धं रथं दम्भिर्गदोत्तमधरां वरः ।

तं प्रत्यविध्यक्षोराचैर्हंसः पद्मभिराश्रुभिः । स्नानान्तरे हृत्तो क्लृप्ता नाराचैर्दशभिः पुनः ।

नाराचैराश्रु विव्याध ललाटे हंसमोजसा । दृढं पतन् स नाराचस्तत्र संज्ञां समाददे ।

रथोपस्थे चिरं स्थित्वा तूष्णादायं समाददे । लब्ध्वा हंसः स संज्ञानु विद्धा तेषु यदुत्तमं ।

सिंहवद्वानंदद्वयो देवान् विस्मापयन् रथे । ततः क्रुद्धो हृत्तो विद्वसेन वाणेन माधवः ।

वमन् शोणितमत्यर्थं निश्वासा रणाजिरे । स्मृतिविष्टगात्रस्तु कुङ्कुमाद्रं दत्ताभवत् ।

नाराचैः सप्तधा हृत्तैर्दरया मास माधवः । हंसं हंसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ।

तैमुक्ता निश्रिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः । रथे ध्वजे तथा चापे क्लृप्ते तूष्णीदधेनूप ।

पतिताः सन्त्येता राजन् ध्यायाच्चैव तथा दधुः । ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यमदान्वितः ।

शरेण हस्तिं विद्धा ध्वजं चिच्छेद केनचित् । शरैस्तुभिरन्याश्च स्तनं प्रेताधिपे ददौ ।

ततः क्रुद्धो हृत्तो तस्माद्भद्रां गृह्य महारथे । अपातयन्महाबाहुर्हंसं श्रेष्ठ इव यधन ।

तथा ध्वजं रथं चक्रमोर्षा स्तनं हलायुधः । बभञ्ज तिलकः सन्धे ननाद च पुनः पुनः ।

भूयश्च गदया हंसं विलेप्य च बलः किल । गोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्सम्राट्वापतत् ।

ततस्तौ हंसवल्गिनौ युयुधाने महारथे । महाशयौ महाबाहू लोके प्रथितेभवे ।

अत्युद्धतो सुविकानौ परस्परवधैर्विधौ । कृतग्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ।

यथा देवासुरे युद्धे शक्रहृत्तौ पुराऽन्वरे । उभौ संसिक्तसन्धौः शोणितेन महारथे ।

अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परवलेन च । ततश्च दक्षिणे मार्गे बलभद्रोऽभ्यगच्छत ।

बभूवुः हंसो राजेन्द्र प्राग्गतात् क्षयमेव हि । पोथयाश्चक्रतुर्गुह्ये गदाभ्यां गजविक्रमौ ।

यथाप्रापं महाबाहू जघ्नतुर्भरणाय वै । अतिप्रवृत्तं यथार्थं देवासुररथोपमं ।

विदधते महारथे पश्यतां त्रिदिवौकसां । देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मरे ।

अथो खण्डोद्धयं युद्धं दृष्टपूर्वम् न च मृतं । इत्युचुर्विषयवशाद्देवगन्धर्वकिन्नराः ।

परस्परकृतेऽप्येता कृतं युद्धं तथाऽङ्कृतं । अथ हंसो महारथे दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।

अचरन्मार्गमत्यर्थं बभूवुः बलवान् बली । निहृद्यं जानुनी पूर्णं चक्रतुर्गदया भुञ्ज ।

रणं रणविदां श्रेष्ठो पश्यतां त्रिदिवौकसां ।

श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविष्णुकोपाख्याने हंसवलेदवयोर्गुह्ये पञ्चदशाधिकविंशतेऽध्यायः

॥ ३१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युद्धं चक्रतुरत्यन्तं ततो दिग्भक्तपात्यकी । तानुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ चक्षिथेषु वै ।

कृतग्रमौ महायुद्धे स्तनं दृष्टुर्बलिनौ । सात्यकिर्द्विभक्तिर्वीरौ दिग्भक्तं सत्यविक्रमं ।

अविध्यक्षिर्गतेऽप्येतेनमथ तयोरपि । स तेन विद्धो बलिनो दिग्भक्तः चक्षियोत्तमः ।

नाराचैः पद्मसाहसैर्विव्याध युधि गर्भितः । तानन्तरे दृष्टिर्वीरौ निषिद्धजिह्वसमव्रीतौ ।

अथ क्रुद्धो नृपवरो विद्धा सप्तभिराश्रुभिः । पुनः स्तनं हृत्तेन प्रत्यविध्यत् स सात्यकिं ।

मात्यकिलयविकान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य तत । अर्द्धचन्द्रेण तोत्सेण डिम्भकस्य स यादवः ।
 शत्रुने डिम्भको राजन् युयुधानं युधाम्बरं । सुरप्रेषाथ रौद्रेण तैलधैतेन विक्रमी ।
 स तेन विद्धो वाणेन वमन् शोषितकं नृप । अतोव शुश्रुमे राजन् वसन्ते किंशुको यथा ।
 धनुश्चिच्छेद भूयस्तु गृहोतं यत् पुनश्चिच्छत् । ततोऽन्यदुनुरादाय डिम्भको यादवेभ्यः ।
 जघान निप्रितेभ्योऽपै, सर्व्वसस्य पश्यतः । स धनुः पुनरत्यर्थं चिच्छेद युधि सात्यकिः । ११६०
 शरेण तोत्सेणपुञ्जेन डिम्भकस्य दुरात्मनः । ततोऽन्यदुनुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः ।
 धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं वियधे पुनः । एवं धनूंषि राजेन्द्र व्रतं पञ्च च पञ्च च ।
 हिला ननाद ग्रैनेयः सर्व्वसस्य पश्यतः । धनुषो तौ परित्यज्य वीरौ डिम्भकसात्यकी ।
 खड्गौ प्रगृह्य चात्युषो युद्धाय समुपस्थितौ । तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठे वीरौ डिम्भकसात्यकी ।
 दौ, शासनिर्बन्धाराज सोमदत्तस्यैव च । अभिमन्युस्य विकान्तो नकुलस्य तथैव च । ११६१
 एते खड्गविदां श्रेष्ठा, कीर्त्तिता युधि सत्तमा । एतेक्षितौ नृप श्रेष्ठे षट्सु वै नृपसत्तमौ ।
 तत्र तावधिना युद्धं चकतुर्गुडलाक्षयै । आन्तमुद्गान्तमाविद्धं प्रविद्धं वज्रनि घ्नत ।
 आकरं, विकरं भिद्यं निर्बन्ध्यादममानुषं । संकोचितं कुलचितं सर्व्वं जानुविजानु च ।
 आक्षिप्तं चित्तकं चित्तं कुट्टवं सवर्ण घ्नत । सर्व्वबाह्वर्त्तिनिर्बन्धोऽह, सर्व्वतरमयोत्तरं ।
 त्रिबाह्वनुगुणबाह्व च सव्योत्तममुदासि च । शूद्रतः प्रयित्त्यैव यौधिकं प्रयितं तथा । ११६२
 इति प्रकारा वाचिश्चक्रतुः खड्गयोधिनौ । पुनश्च प्रहरन्तौ तो न च अभिमन्युपेयतुः ।
 पुष्करस्यौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ । तनो देवा, सगन्धर्व्या, विद्वद्वाय परमर्थयः ।
 तुष्टुवस्यौ महाराज जयं कृतपरिजयौ । श्रेष्ठौ वीर्य्यमहो वीर्य्यमघोर्बलशालिनौ ।
 एतावेव रणे शकौ खड्गे धनुषि पारगौ । एक, श्रियो गिरीशस्य श्रोण्याभ्यो हि धीमत ।
 अर्जुन, सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः । त्रय एते महाराज प्रयिता, सङ्गरे तथा । ११६३
 डिम्भकः शक्तिधन्वन्नेत्यय एते महारथाः । प्रविद्धा, सर्व्वे एवैते वीर्य्येषु च बलेषु च ।
 इति ते देवगन्धर्व्या, सिद्धा यवा भद्रोत्तमा । दिशि सिन्धुः सम द्रुम्युर्गुडदर्शनलालसाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश अवतारपर्व्वणि हंयडिम्भकोपाख्याने सात्यकिडिम्भकयोर्युद्धे षोडशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः
 ॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवोपसेनो च वृद्धौ युद्धेषु निर्द्विजौ । जराजरितसन्धाज्ञौ पत्निताङ्गविरोधरौ ।

ज्ञानविज्ञानसमर्थौ राजमार्गविभारदौ । युयुधाते महारुद्धे राचधने दुरात्मना ।

शैरेनेकषाहचैरर्द्धयामासत्तरुषे । राचधेन्द्रं महात्मानं हिडिम्बं पुष्टपादकं । ११६४

हिडिम्बो राचधेन्द्रस्य भवयन् पर्व्वतो नरान् । अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा लम्बाबाहुर्बाहनुः ।

लम्बोदरो विष्णुस्य पिङ्गकेशो म्लोचनः । योजनाद्यो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महामुजः ।

पर्व्वतकोरगाग्रय द्यौर्धंष्टः शिवाननः । लम्बोदरो दीर्घदन्तो गजपाशकरः सदा ।

तयोश्चटचटाशब्दं प्रादुरासीद्भयानकं । अथ राक्षसराजश्च मुहिना राममाहवे ।
 ब्रूयान् वयोदेधे तु वज्रेणैव पुरन्दरं । अथ रामो बली साचान्मुष्टिं सवर्त्य यजत ।
 हिडिम्न ताडयामास वज्रेण महादिपं । तलाभ्यामय रामस्तु वज्रे हत्वा स राक्षसं ।
 हा हतस्तलघातेन हिडिम्नो राक्षसेश्वर । जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षस ।
 तत उत्थाय रामस्तु दोर्भ्यां संयच्छ राक्षस । आदाय बाहुवेगेन आमयित्वा पदात्पद ।
 व्याविष्ट सुषिर राक्षो दर्शयन्नात्मनो बल । उल्लिख्य राक्षसेन्द्रन्त सर्वलोककृष पश्यत ।
 गव्यूतिमानं शिवेन ततो देवाङ्गुलायुध । गतास्तराक्षसश्चेदस्ततो देवाभिराक्रामत् ।
 ये केचिद्राक्षवास्तश्च हतश्रेया महारणे । बलभद्रात्ततो भीता जम्भुदैव दिशो दृश ।

१११

अथाद्रुमास्त्रो भगवान् दिनेन संभृत्य तेजासि सहस्ररश्मि । अक्ष ययौ चचुरपि प्रजानामोषणमद्यापि समाविदेश ।
 तस्मिन् प्रविष्टोऽय समुद्रतीर्थं प्रजापतौ विद्यमुखे जगद्गुरौ । नवचलाय समुपाजगाम सन्ध्यातमोऽपि व्यनश्चक्षुषोत्तम ।
 प्रभातकाले नृप सत्तमो रक्षो गोवर्द्धने क्षिप्रगीतनादिते । इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा व्युपारमस्तत्र रणोत्सवं नृप ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दशदिग्भक्तोपाख्याने हिडिम्नस्य सप्तदशधिकचित्रतोऽध्याय ॥ ३१७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभौ तौ दशदिग्भक्तौ राजावेव महागिरि । जम्भतु सहितौ राजन् गोवर्द्धनमयो नृप ।

११२

अथ प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति । गोवर्द्धन जगमाशु केचव केचिच्छदन ।
 शैवेद्यो बलभद्रश्च यादवा सारणादय । गन्धर्वैरपरोभिष नादित वज्रपा गिरि ।

तस्मैतर नृपस्यैव पाथ्यं संप्राप्य यादवा । निकषा यमुना राजस्ततो युद्धमवर्तत ।

इवेन दिग्भक्तौ यादवैश्च समन्तत । उद्यमेन स्त्रिसप्तत्या शराणां नतपर्ज्वा ।

विष्याथ दशदिग्भक्तौ वसुदेवश्च सप्तभि । सारण पञ्चविंशत्या दशभि कञ्च एव च ।

११३

निशठश्च त्रिसप्तत्या बाव्यकिष्कापि सप्तभि । अश्वोत्था विशधूराजचुङ्गवो दशभि शरै ।

प्रद्युम्नस्त्रिगता राजन् साम्बोऽपि च सप्तभि । अनाष्टष्टिलक्षकष्या शराणां नतपर्ज्वा ।

एव ते सहिता राजन्कुर्युद्धमदीनवत । अत्यहुतं महाघोर यादवा सैन्य एव च ।

चक्रुस्तान्धा महायुद्धं वासुदेवश्च पश्यत । सर्वानपि महाराज यादवान् वलदर्यितान् ।

तावमौ दशदिग्भक्तौ नृपास्त्रान् प्रत्यविष्यता । प्रत्येक दशभिर्विज्वा वापैर्निमित्तसप्तमै ।

११४

जम्भतुश्च शरैस्तोत्क्षेपयत्यर्थं यादवेश्वरान् । व्यथिता सन्त्येवैते वमन्त शोषित वज्र ।

माधवे किङ्कका राजन् पुष्पिता इव ते बभु । भीताश्च यादवा राजन् पलायनपरायणा ।

सतस्मिन्ननारे राजन् वसुदेवात्मजो नृप । वासुदेवो हलो युद्धे प्रमुखे धन्विनौ तयो ।

चक्रतुर्युद्धनतुलं स्कन्दश्चाविवाङ्मरे । ततो देवा समन्तर्वा सिद्धा यथा महर्षय ।

विमानस्थाश्च दशयुद्धं देवासुरोपम । तत प्रादुरभूता तौ दूतौ भूतेश्वरो नृप ।

११५

शूलिना प्रेषितौ मुहुं रक्षां वदन्ति तयो । अथाऽयं वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरो ।
 रामश्च दिग्भक्तैश्च युक्तौ युद्धकाङ्क्षया । विमानां सर्वे सैवैते ब्रह्मे ह्यस्ते तथा बले ।

शङ्खान् दधुः प्रयथाञ्जन् स्त्रे स्त्रे सर्वे रथे स्थिताः । ततः कृष्या ह्यधिकेनः पाञ्चजन्यं महारवं ।

दधौ पद्मपलाशावः सर्वान् विष्णापययिव । अथ भूतो महाधोरौ लमोदरशरीरिणौ ।

दुद्रुवतुर्महाराज शूलमादाय केववं । शूलेन पोथया राजन् चक्रतुयां देवेश्वरं ।

ताभ्यां समाहृतौ विष्णुर्देवगन्धर्वन्निधौ । ईषत्स्थिताधरो देवः किञ्चिदुत्सृज्य सत्वरं ।

रथाद्रथिवरश्रेष्ठसौ प्रष्टुञ्च अगत्यतिः । भ्रामयित्वा शतगुणमसातनिव केववः ।

कैलासस्य समुद्रिण्य पवित्रेप ततो हरिः । तवित्य तु गिरेः प्रुष्टं कैलासस्य महोदधतः ।

दृष्ट्वा तत् कर्षं देवस्य विष्णुर्देवगन्धर्वः परं । हंसस्य दृष्ट्वा तत् कर्षं रोषंतासायतेवच ।

उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां चिद्विक्रमं । किमर्थं राजसूयस्य विभ्रं चरसि केवव ।

ब्रह्मदत्तो महोपाधौ यथा तस्य महाकृतोः । करं दिश्र यथायामं यदि प्राणान् प्रकाङ्क्षवे ।

अथ वा त्वं वणं तिष्ठ ततो ब्राला करं वञ्च । ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यथा स मे मुक्तः ।

ईश्वरोऽहं सदा राक्षो देवानामिव शूलधृक् । एवमेव दीर्यविभवं आश्रयिष्यामि संयुगे ।

इत्युक्त्वा श्वरं चार्पं ब्रालतालोपमं नृप । आकृष्य च यथाप्राथं नाराचैन स केववं ।

ललाटे चित्रिपे हंसो ललाम ह्रव सोऽभवत् । उवाच सात्त्विकं कृष्यो रथं बाहय मे हृमे ।

दारुणं वृषदाहन्तु हला केवव ईश्वरः । आश्रयमर्क्षं धंयेज्य श्वरे कर्षिं चिद्विद्वरः ।

अनेन त्वां दक्षान्त्य यदि शक्नोऽसि वारय । अजं ते नञ्मुञ्जेन चत्विधोऽसि सदा व्रट ।

मत्तयेत् करमिच्छेत्सं दशैयाद्य पराक्रमं । पत्तयो नाधिता हंसपुष्करे वंस्थितास्तथा ।

शाला त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम । स्थिते मयि लग्नस्यैव हला चत्विजकण्डकान् ।

शालाऽऽस्यमय वतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविदिषां । शपेन यतिमुख्यानां हत एव नराधम ।

स्यत्येव त्वां निवेद्यापि रक्षिता प्राज्ञाणामहं । इति ब्रह्मसदस्त्रान्तु मुनेषु युधि केववः ।

तदस्त्रं वाचयेनाय हंसोऽपि प्रत्यपेधयत् । वाद्यस्यमय गोविन्दो मुनेषु युधि हंसके ।

तदस्त्रं वारयामास मावेन्द्रेण नृपोत्तमः । अथ माहेश्वरं कृष्यो मुनेषास्त्रं महाहवे ।

रौद्रेण तत्ततो हंसो वारयामास तत्त्वचं । गान्धर्वे राक्षसश्चैव यैश्चाचमय केववः ।

ब्रह्मास्त्रमय कैविरमाश्वरं याममेव च । श्चिन्ताऽश्वेताभि हंसस्य मुनेषु युधि सत्वरं ।

वारयामे तदस्त्राणां चतुर्णां साधवस्य च । अथ ब्रह्मश्रितो नाम धोरमस्तविनाशनं ।

मुनेषु चंसमुद्रिण्य केववः कोधमूर्च्छितः । हंसोऽपि नेन राजेन्द्र वारयामास तं श्वरं ।

यमुनाप उपस्यस्य देवदेवो जनार्दनः । अर्धं वैष्णवमादाय श्वरे सचिचिते हरिः ।

योत्रयामास भूतात्मा भूतभावतभावनः । येन देवा रथे हला राज्यनाम् पुत्राऽस्तुराम् ।

तदस्त्रं योत्रयामास वधाये तस्य भूपते ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्वविभक्ते अविष्णुपर्वणि हंसविभक्तेऽष्टाध्यायने अष्टादश्याधिकप्रसंगे

भविष्य प० । अध्याय ३१८ । ३२० । ३२१] ॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयं भीतो महारौद्रमर्चं दृष्ट्वा नृपोत्तमः । हंशो राजा महाराज निवेष्ट द्रव्यं संवभौ ।

उत्सृज्य स रथात्स्नास्त्रमुनामभ्यधावत । यत्र छन्दो हृषीकेशः कालीयाहिं ममर्दं ह ।

महाहृदं महारौद्रं यावत्पातात्समस्त्रितं । तावद्दोषं महानोलं कालाञ्जननिभं हि यत् ।

तस्मिन् हृदे महाघोरं पपाताय स हंशकः । हंशे पतति तस्मिंश्च महान् रावो बभूव ह ।

गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिष्ठा । रयादुत्सृज्य छण्डोऽपि तस्योपरि पपात ह ।

१८०

देवदेवो जगन्नाथो जगद्दिक्षापथञ्जिव । प्राहरन् महाबाहुः पदाभ्यामय केशव ।

पादक्षेपं नृपक्षस्त्राञ्छ्वा हंशो नृपोत्तम । ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ।

अन्ये पातालमायातो भक्षितः पञ्चगैरिति । अयापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यमुश्चुमु ।

यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् । हते तस्मिन् महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

अकरोद्भ्राजस्यस्य तव पूर्वपितामह । यदि जीवेदसौ हंशः को नमस्यति तं कतुं ।

१८१

स च सर्वान्स्त्रविजित्य दृष्ट्वा लम्बवर प्रभो । लषादेव महाराज वार्त्तं यं गामगाहत ।

हतो हंशो हृदे दैत्यः छण्डेन रिपुमहिना । जगुर्नान्यर्ह्यपतयो देवलोकं दिवान्निभं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंशवधे जनविश्रव्यधिकचित्रतोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा निहतमनस्य भ्रातरं वीर्यशालिनं । बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ।

डिम्बको वीर्यसम्पन्नो यमुनामनुजग्मिवान् । तमन्वधावदेगेन बलभद्रो हलायुध ।

हंशोऽपि यत्र पतितस्तथाभां निपपात ह । यमुनार्या महाराज विलोक्य जलसङ्घं ।

१८२

अथ कुहोऽयं डिम्बको भ्रातृधिया जलं वज्र । उन्मथ्यान्मज्ज सहसा निमज्ज्य च पुन पुन ।

न ददर्श तदा राजन् भ्रातरं वीर्यशालिनं । उन्मथ्याय महाबाहुर्वामुदेवं विलोक्य च ।

उवाच वचनं राजन् डिम्बको वीर्यवन्तम । अरे गोपालदायाद कायो हंश इति स्थित ।

वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुनां प्रुच्छ राजक । इत्यब्रवीत् प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

तच्छ्रुत्वा यमुनां भूय प्रविश्य डिम्बकं किल । बह्वप्रकारमुदोत्स्य सर्वतो भ्रातृवत्सलः ।

१८३

विललाप ततो राजा डिम्बको भ्रातृमानसः । कां नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमवान्धवं ।

कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह । विलस्यैवं नृपश्रेष्ठ डिम्बको भ्रातृवत्सलः ।

आत्मत्यागे मनः कुर्वन् यमुनाया महाहृदे । निमज्ज्यान्मज्ज सहसा मरणे क्षतनिधयः ।

हस्तैर्न जिह्वामात्रेण भूयो भूयो विलस्य च । ततः समूलमाकृष्य जिह्वां च च सक्तं स्वयं ।

ममार स जले राजन् डिम्बको नरकाय वै । तस्मिन्नराधमे हंशे डिम्बको च तथा हते ।

१८४

आगमत् पुण्डरीकाक्षो भूतान् विष्णापथञ्जिव । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

गोवर्द्धनेऽयं विश्रम्य बलभद्रसहायवान् । किञ्चित्कालं महाराज पूर्वभुक्तमुवाच ह ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि डिम्बकनरणे विंशत्यधिकचित्रतोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यशोदा नन्दगोपस्य छण्डदर्शनलासवो । गोवर्द्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवस्य माधवं ।

नवनीतञ्च दधि च पायसं कृशरं तथा । परित्यक्तं महाराज मयूराङ्गदेव च ।

बलवैरपरैः सार्द्धं गोपीभिश्च समन्ततः । क्षम्यतुः सदसा श्रीतिं तच्च दृष्ट्वा महाबलौ ।

दग्नेयामासतुर्देवं पायसानि महान्ति च । नन्दगोपं यशोदाञ्च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्विरः ।

अवोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सवल्लवं । यशोदां मातरं पश्चादासुदेवं परन्तपः ।

तात मातर्भजे कोये कुग्रक्षं वाङ्मगोधने । अपि गावः क्षीरवत्यो वत्सा वसंतराः पितः ।

अपि वा सुगुहं क्षीरमपि गावः सुशोभनाः । अपि वा दारका मातर्वत्सपालाः पितृवन्ति च ।

बह्विं चापि दामानि कीलका अपि वा बद्ध । दृष्ट्वा नि बद्धरूपाणि किं वा सन्ति पितः सदा ।

ग्रकटानि सुगन्धानि किं वा सन्ति पितृर्भवं । अपि गोयः पुत्रवत्या दारकान् किमजोजनन् ।

घाटाः किं बहवो मातरभिस्त्राः सर्वतो भजे । किं गावः क्षीरमनुलं खनन्त्यहरश्च पितः ।

वैयङ्गवीरं क्षीराणि दधि वा किमजोजनन् । गोधनं सर्वमेवेदं क्षीरान् प्रतिपद्यते ।

॥ नन्द उवाच ॥ सर्वमेतद्यदुद्येष्ट नो रोगं बद्धम् । कुग्रक्षं गोधनखैव सर्वकालेषु केवच ।

रक्षणान्तव देवेश सदा कुग्रक्षिणो वयं । समो धनाः सर्वस्यास्य नो रोगा इव केवच ।

एकमेव सदा दुःखं न तं दृष्ट्वा मि केवच । यदेतत् केवलं दुःखमिति धीः शीर्यति सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि विलयनं गच्छेत्त्याह व केवच । यशोदां पुनरादेदं मातर्गच्छ मूर्धं प्रति ।

ये च तं कीर्तयिष्यन्ति ते च खगमवाप्नुयुः । ये केचित्तो नमस्यन्ति ते मे मिथंतराः सदा ।

मङ्गलाः सर्वदा सन्तु गच्छेत्त्याह च तां हरिः । इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातनः ।

गाढमाचिञ्चतौ प्रीतो मेव यामास केवचः । यशोदा नन्दगोपश्च क्षम्यतुः क्षयश्च प्रति ।

ततः कृणो ह्योकेषो यादवैः च च वृष्णिभिः । गन्तुमैच्छन्तदा विष्णुः पुरीं दारवतीं किञ्च ।

य एतच्छृणुयादित्यं पठेदाऽपि समाहितः । पुत्रवान् धनवांश्चैव अने मोचय्य गच्छति ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपु हस्तिवने भविष्यपर्वणि यशोदानन्दगोपवत्समङ्गल्यवसामगमे एकविंशत्यधिकविंशोऽध्यायः ।

॥ ३२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्त्य महाविष्णुः पुष्कर प्राप्य यादवैः । अपर्यङ्गमुनिमुखात् पुष्करस्यायुरोत्तम ।

ते रुन्ता महादेवं श्रययो दीतमखराः । अर्घ्योदिसमुदाचारं कृत्येन यादवोत्तमं ।

प्रापुर्विधरं विष्णुं भूतभयमवगमम् । अत्युत्तमिदं विष्णो तव बोध्यं जनाह्वनं ।

येन तो निहतो मुञ्चे रंशो विश्वक एव च । यो विश्वको दुराधर्यो देवैरपि सदुधरः ।

बभूवे निहतो देव दुःशाध्य इति नो मति । विमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उज्जमे ।

निष्कलप्या भविष्यामस्तव संस्मरणादुरे । त्वं हि सर्वेषु दुःखेषु हन्ता ना भ्यायता सदा ।

सदनुस्मरणं जनाः सदा पुण्यप्रदं प्रभो । त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपयो हरे ।

ममोदारी वषट्कारस्तु यश्च स्तुतितामहः । त्वं शोनिर्धुनूषो मूर्तिस्तुल्य इन्द्र एव च ।

प्राप्यस्वं सर्वभूतानामन्तरात्मोक्तिं कथ्यते । उपास्यः सर्वभूतानां यशोहीनैर्गणयते ।

नमो विश्वज्ञे देव नमस्ते विश्वमूर्तये । पात्रि लोकमिमं देव हता ब्रह्मद्विषः सदा ।

सूतयेति हरिर्विष्णुर्धरो दारवर्तो पुरी । श्रवणदृष्टिभिः साह्यं स्वयमानः स मागधः ।

इयं हि देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय । प्रोक्ता ते, प्रकृते राजन् किमन्यक्छातुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णस्य दारकाप्रत्यागमने द्वाविंशत्यधिकत्रितोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः । फलं किं केषु देवास्य पूजा वै पारषेस्विह । ॥११०॥

देयं समाप्ते भगवन् किञ्च पर्वणि पर्वणि । वाचकः कोट्टब्रह्मण एष्टव्यस्तद्वतो हि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यथापि भारतात् । सुताद्ववति राजेन्द्र यत्नं मानमुपैच्छसि ।

दिवि देवा मधोपास्य कोट्यार्धमवनिं गताः । कृत्वा कार्यमिदं सैव ततश्च दिवमागताः ।

हन्ते यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः । अयोध्यां देवतानाञ्च सर्वान् वसुधातले ।

अथ हृद्राक्षया साध्या विश्वेदेवाश्च श्राव्यताः । आदित्याद्यादिभ्यो देवैः लोकपाला महावयः । ॥१११॥

गुह्यकाक्ष्यं च गन्धर्वानां नामा विद्याधराक्षया । सिद्धा धर्म्यः स्रपम्भूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ।

गिरयः सागरा नक्षत्रयैवाप्सरसां गणाः । यक्षाः संवत्सराश्चैव अयनान्युतव स्रया ।

स्त्रावरं जङ्गमश्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्त्वमिह वृक्ष्यते ।

तेषां सुता प्रतिष्ठानं नामकर्मागुकीर्त्तनान् । कृत्वाऽपि पातकं घोरं यथा मुच्यते मानवः ।

इतिहासमिमं सुता यथावदनुपूर्वशः । संयतात्मा श्रुतिभृत्वा पारं गत्वा च भारते । ॥११२॥

तेषां ग्राह्यानि देयानि सुता भारत भारतं । ब्राह्मणेभ्यो यथायज्ञतया भक्ष्या च भरतधर्म ।

महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गावः कांश्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्रजस्तृताः ।

सर्वकामगुणोपेता धानानि विविधानि च । भवनानि विविचाणि भूमिर्वासांश्च काष्ठान् ।

वाहनानि च देयानि इया मत्ताश्च वारणाः । शयनं प्रिविकाश्चैव स्रग्दन्दाश्च स्रजस्तृताः ।

पद्मस्तुतं वरं किञ्चिद्यदस्ति महद्दम् । तत्तद्देयं दिजातिभ्य आत्मा दाराश्च सुतव । ॥११३॥

अङ्गूषा परया दत्तं क्रमशस्तथा पारयः । अक्रितः समया इष्टः शृङ्गपुरविक्रमन् ।

सत्यान्ववर्तेत । दान्तः श्रुतिः श्रोतव्यमन्वितः । अहधानो जितक्रोधो यथा विधिनि तच्छृणु ।

श्रुतिः श्रोतव्यताचारः श्रुतवशा जितेन्द्रियः । संकृतः सर्वश्राद्धज्ञः श्रद्धधानोऽनसूयकः ।

रूपवान्सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानश्रद्धेतश्च कायौ भवति वाचकः ।

अविलम्बमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्खितं । अयं यथावत्परपदं रसभावधमचित । ॥११४॥

विपट्विषयं युक्तमष्टज्ञानधर्मोदितं । वाचयेद्वाचकः सुखः स्वाद्योनः सुवसाहितः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमः । देवीं परस्मैतोश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

रंज्यादाचकाद्भ्राजन् सुता भारत भारतं । नियमस्तः श्रुतिः सोता श्रुतश्च फलमद्रुते ।

पारथं प्रथमं प्राप्य दिजान् कामेय तपेयन् । अग्निष्टेनश्च यागश्च फलं वै सभते वरः ।

अपरोक्षपथार्थं विमानं सभते महत् । प्रष्टव्यं च तद् देवैश्च दिवं याति समाहितः । ॥११५॥

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत् । सर्व्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।
 दिव्यमात्माम्बरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्याङ्गदधरो नित्यं देवलोकं महीयते ।
 तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाक्षफलं लभेत् । वसन्तमरसङ्काशो वर्षाण्युतशो दिवि ।
 चतुर्थं वाजपेयस्य पञ्चमे दिगुणं फलं । उदितादित्यसङ्काशं ज्वलन्मनलोपमं ।
 विमानं विवधैः सङ्कुमारस्य दिवि गच्छति । वर्षाण्युतानि भवने ब्रह्मस्य दिवि मोदते । १११
 षष्ठे दिगुणमस्तीह सप्तमे विगुणं फलं । कैलासशिखराकारं वैदूर्यमयवेदिकं ।
 परिचितञ्च ब्रह्मधा मणिविद्रुमभूषितं । विमानं समधिष्ठाय कामनं साष्टरोगणं ।
 बन्धान् लोकान् विचरते द्वितीय देव भास्करः । अष्टमे राजसूयस्य परणे लभते फलं ।
 चतुष्टयनिर्भरं रम्यं विमानमधिरोहति । चन्द्रस्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवै ।
 सैव्यमातो वरस्रोणो चन्द्रात्कामतरकुण्डैः । मेखलाणां निनादेन नूपुराणस्य मल्लनैः । ११२
 अष्टे परमनारीणां सुखसुप्ता विबुधन्ते । नवमे कतुराजस्य बाजिमेधस्य भारत ।
 काञ्चनकभनिर्धूषं वैदूर्यैकतवेदिकं । जाम्बूनदमयैर्हिंयैर्गवायै सर्व्वतो वृतं ।
 संवितं चाप्सर सधैर्गन्धर्वैर्दिविचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय शिष्या परमया ज्वलन् ।
 दिव्यमात्माम्बरधरो दिव्यचन्द्रनूपुरितः । मोदते देवतैः सङ्कुं दिवि देव द्वापरः ।
 दशमं पारणं प्राप्य त्रिजातीनभिवन्ध च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाभ्यश्रेयभितं । ११३
 वसुवेदिकसंकाशं वैदूर्यमपिनोरणं । हेमजालपरिचित्रं प्रवालवडभीमुखं ।
 गन्धर्वैर्गीतकुसुमैरपरोभिश्च श्रेयभितं । विमानं सुकृतावासं मुखेनैवोपपद्यते ।
 मुकुटेनार्कवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा । दिव्यचन्द्रनदिग्धाङ्गो दिव्यमात्मविभूषितः ।
 दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः । विमुधाणां प्रसादेन शिष्या परमया युतः ।
 अथ वर्षगणानेवं स्रग्लोकं महीयते । ततो गन्धर्वैरुपहित सद्यस्यैकवर्षान्तं । ११४
 पुरन्दरपुरैरभ्ये शक्रेण सह मोदते । दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
 दिव्यनारीगणाकीर्णैः निवसन्तमरो यथा । ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
 शिवस्य भवने राजन् विष्णोर्याति सलोकता । एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।
 ऋद्धधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्धम । ज्ञेयकथं तु दातव्यं भवसा यद्यदिच्छति ।
 हस्तययययानानि नाह्नय विप्रेषतः । कटकं कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथाऽपरं । ११५
 वृक्षस्यैव विचित्रस्य गन्धस्यैव विप्रेषतः । देववत्पूजयेत्तन् विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देहानि भारत । वाच्यमाने तु विप्रभ्या रात्रन् पर्जन्यं पर्जन्यं ।
 जातिं देशञ्च सत्त्वञ्च साहाय्यं भरतर्धम । धर्मदत्तस्य विज्ञाय सन्निपायां नराधिप ।
 कृत्स्निवाप्य दित्रनादौ ततः कार्यं प्रवर्त्तते । समाप्ते पर्जन्यं ततः स्रजत्रया पूजयेत्त्रिजान् ।
 आदौ तु वाचकं तत्र ब्रह्मगन्धसमन्वितं । विधिवद्भोजयेद्भोजान् मधुपायसमुत्तमं । ११६

ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिणा । आसीत्ते भोजयेद्भोजान् दद्याच्चैव गुणैर्दत्तम् ।
 अयूपैश्चैव पूष्य भोदकैश्च समन्वितम् । समायप्येषि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्भोजान् ।
 आरण्याके मूलफलैस्तर्पयेत्तु दिजोत्तमान् । शरणोपमं चासाद्य जलकुम्भान् प्रदापयेत् ।
 तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विप्रैश्चाङ्गं प्रदापयेत् ।
 विराटपर्वणि तथा वासांसि विविधानि च । उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितम् ।
 भोजनं भोजयेद्दिनान् गन्धमाज्यैरक्षतान् । भोजपर्वणि राजेन्द्र दद्यात्तान् मनोमत्तम् ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतम् । द्वापपर्वणि विप्रैश्चा भोजनं परमार्थितम् ।
 शराय दद्यात् राजेन्द्र पापान्यसिन्धुराक्षया । कर्षपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकम् ।
 विप्रैश्च, संस्कृतं सम्यक् दद्यात् संघतमानसः । गन्धपर्वणि राजेन्द्र भोदकैः सगुणैर्दत्तैः ।
 अयूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् । गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ।
 स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत्तु दिजोत्तमान् । घृतौदनं पुरस्ताच्च देवोक्तं दापयेत् पुनः ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतम् । आनिपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजान् ।
 आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकम् । तस्य अमनिसाये तु हविष्यं भोजयेद्भोजान् ।
 भोदके सार्वगुणिकं गन्धमाज्यानुलेपनं । महाप्रास्थानिके तदन्तः सर्वकामगुणान्वितम् ।
 स्तवपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजान् । हरिवंशप्रसमाप्नोतु स सर्वं भोजयेद्भोजान् ।
 गमिषां निष्कसंयुक्ता प्राञ्चपाय निवेदयेत् । तदर्द्धेनापि दातव्या हरिद्वेषापि पार्थिव ।
 प्रतिपर्वप्रसमाप्नोतु पुच्छकं वै विचक्षणः । सुशर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।
 हरिवंश पर्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्भरतर्षभ ।
 समाय सर्व्वा, प्रयतः संविताः प्राज्ञकै विदः । शुभे देवे निवेद्याय धौमवस्त्राभिर्युक्ताः ।
 शुक्लान्तरपरः सखी शुभिर्भुक्ता स्वतृणाः । अर्चयेत्तु यथात्यायं गन्धमाज्यैः प्रयक् प्रयक् ।
 संवितापुच्छकायाञ्च प्रयतः सुप्रसाहितः । भोज्यैश्चाज्यं पेयेषु कामेश्वरं विविधैः शुभैः ।
 हरिष्यं गात्रं वक्ष्यस्व हविष्यामय दापयेत् । सर्वत्र विपलं स्वर्णं दातव्यं प्रयतात्मना ।
 तदर्द्धं पादश्रेय वा शिष्यायारिर्वर्जितम् । यद्यदेवात्मनोऽभोष्टं तत्तर्द्धं दिजोत्तमम् ।
 सर्वथा तोदयेद्गन्धमा वाचकं गुह्यमात्मनः । देवताः स्वीकृत्यैव सर्व्वा नरनारायणौ तथा ।
 ततो गन्धैश्चाज्यैश्च स्वतः सुखं दिजोत्तमान् । तर्पयेद्विप्रैः कामेर्दानैश्चाद्यावप्येष्टया ।
 अतिरावक्ष्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्रातुयाच्च कृतफलं तथा पर्वणि पर्वणि ।
 वाचकं भरतश्रेष्ठ यथावरपदस्तरः । भविष्यं यावदेदिदम् भारतं भरतर्षभ ।
 भुक्तान् दिजेन्नेषु यथावत् प्रपूजयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्वतृणां ।
 वाचकं परितोषे तु शुभा प्रीतिरुत्तमा । प्राज्ञास्तु त तृष्टु प्रवयाः सर्वदेवताः ।
 ततो विवर्य कार्यं दिजानां भरतर्षभ । सर्वकामैर्धन्यान्वाचं चाधुमिषु यथाकृतम् ।

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

१११६

अस्माभिर्वलसम्पत्तयः सप्त प्रासादितोमरैः । विरेज्य जयं प्राप्ता उग्रनीहृद्यैर्वाधिताः ।

समरे वलसम्पत्तयः सायुधा दैत्यसन्तमाः । सुरैश्च सहितः स्वैरयमास्त्राय शङ्करः ।

११९५

दर्पितानभिनन्देयान् प्रमिन्दधिव वै दिशः । युगान्तकाले विततो रश्मिवा निव निर्दहन् ।

सर्वभूतानि भूताग्रः प्रलये समुपस्थिते । स रये वाजिभिः शोधैरुग्रमानो मनोजयैः ।

विषमो नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः । वृषभेण ध्वजापेण गजैर्मानेन भारत ।

भाति स्म स रयो राजन् स्रग्दुग्ध इवानुदः । ततोऽम्बरगताः सिङ्गाष्टद्वयवृषभम्भयः ।

कर्माभिः पूर्वैर्धर्मैः शुचिभिस्तन्त्रकं तदा । अथयद्य तपःश्रान्ताः सत्यतपरायणाः ।

११९६

अमृतप्राग्निश्चैव सुरसंधाः सहस्रशः । गन्धर्व्याद्योपगायन्ति गान्धर्व्येण स्तरेण वै ।

प्रहृष्टवदनाः शौन्याः पेने स्थानान्तरे नृप । चयाङ्गालकसंपत्तये शतप्रोपतसकुले ।

तस्मिन् दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे । ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्द्विद्वानवाः ।

सुराणामरयो मध्ये तोत्स्नापाणि समन्ततः । शतप्रोभिश्च निम्नलो भवैः शुल्लैश्च भारत ।

ते चकिरे महत् कर्मा दानवा युद्धकोविदाः । गदाभिश्च गदा जगुर्मन्त्रैर्भक्षाय चिच्छिदुः ।

११९७

अस्त्रैरस्त्राण्यबाधन् माथां मायाभिरेव च । ततोऽपरे समुद्यन्त्य शरशक्तिपरश्वधान् ।

अग्रनीय तथा घोरान् भुक्तान् शतसहस्रशः । अस्मिन्मौयाविहितैर्द्विधा विवर्ण्यगीचरैः ।

ते बध्यमाना विदुषाः शरवर्षैर्वस्त्रिताः । गन्धर्व्वेनगराकारः सोऽधीदत् सचरो रयः ।

इत्यमानोऽसुरगणैः शङ्कं प्रासादितोमरैः । दैत्यप्रहरणक्षेत्रे गुहभिर्भारसाधिभिः ।

विचैश्च नडभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीपतिः । ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीत्तदीयते ।

११९८

अधोष्ठां ब्रह्मपुत्राणां महतानपि भारत । स रयः शङ्करस्थापि रयो भूमिं प्रतिष्ठितः ।

अजयेया जयन्तां प्राप्तं सर्वलोकस्तु पश्यतः । तस्मिन्निपतिते राजन् रयानां प्रवरे रये ।

निपेतः सर्वभूतानि वसुधा वसुधाधिप । विचेलुः पर्वतापाणि चेलुश्चैव महाद्रुमा ।

विचुचुभः समुद्राद्य न रेज्य दिशो दृशः । दृष्ट्वाश्च ब्राह्मणास्तव जगज्जपः परमं जयं ।

यत्तद्दृष्टमयं तेजः सर्वैश्च विजयैर्विष्ठा । शान्त्यर्थं सर्वभूतानामिह लोके परच च ।

११९९

समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन चेतुना । रथान्तरेण बाष्पाऽयं ब्रह्मभूतेन भारत ।

तेजसा ध्वजयन् विष्णुः स्वयं च महात्मनः । सर्वैषां धैव देवानां बलिनां कामरूपिणां ।

अधोष्ठां तपसाब्जानां वसन्तां विजने वने । अथ विष्णुर्ब्रह्माधोगी सर्वतोऽदृश्यतत्त्वतः ।

वृषरूपं समास्थाय श्रोत्रधारं रथोत्तम । समाकानं देवगणैः समपवलापिरूपैः ।

बलवांसोच्चयित्वा तु विपाशाभ्यां महाबल । ननाद प्राणयोगिनं मय्यमानं दवाण्यवः ।

१२००

हतोयं वायुविषयं समाकाम्य विपाणवान् । ननाद बलवत्तादं समुद्रं द्रव पर्वणि ।

ततो नादेन विचक्षा देतेया युद्धदुर्भराः । पुनरोऽतस्तस्माद्वा युयुधः समदावलाः ।

सर्वे वै बाह्वजिनः समर्धस्यैरुपाः । सुरैर्नैवै प्रमहन्तः प्रष्टव्योत्तराश्रयानाः ।

अग्निमन्त्राय धनुषि तस्य बाणं सुपचितं । ब्रह्मास्तेषामभिर्धेयाञ्च ब्रह्मदण्डं शिवोऽव्ययः ।
 मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा ब्रह्मेन संशितं । तं बाणं त्रिविधं वीर्यात् सन्नाय मनसा प्रभु ।
 सत्येन ब्रह्मयोगेन तपसोऽपि भारत । मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहरान् शरान् ।
 दीप्तान् कलकवर्णान् सुपर्णान् मुनिर्बालान् । मुक्ता शरवरान् घोरान् स विषानि व पन्नगान् ।
 सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्वर्णैर्गभिस्तद्विदारितं । प्रतघातप्रदीप्तानि विन्ध्यापाणीव भारत ।
 गोपुराणि पुरैः सङ्घं दक्षमानानि भारत । विप्रोत्थन्त दवाभानि मनुजेन्द्र धराधराः ।
 अग्निना संप्रदीप्तानि वह्निगर्भाणि भारत । धरणी संपपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ।
 तानि वैदूर्यवर्णानि शिखराणि गिरेरिव । शङ्करेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्तेषांपतत्पु ।
 हते च विपुरे देवैर्वाचा हृषात् किलेरिताः । सर्वान् अहोति शर्वस्वं प्रहृष्टान् पुरुषोत्तम ।
 विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रसूयन्निव । स्त्रयते ब्रह्मपदमैर्चेपिमिः शङ्करेण च ।
 ब्रह्मणा सचितैर्देवैः समस्तवलपौरुषैः ।

१८६

१८७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवत्पर्वणि विपुरवधे चतुर्विंशत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे च उत्तान्ताः कीर्त्यन्ते कमशेदिताः । तत्रायमादिवर्गश्च भूतवर्गस्ततः परः ।

१८८

पृथिवैश्चैव चाख्यानं मनूनां कीर्तनं तथा । वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्दुर्भुमारकया तथा ।
 गालवोत्पत्तिरिच्छाकुर्वेष्टास्यनुकीर्तनं । पित्रकन्वस्तयोत्पत्तिः सोमस्य च पुधस्य च ।
 अमावसोरन्वयस्य कीर्तनं कीर्तिवर्द्धनं । युतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रभवः सप्तद्विजः ।
 दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्कोः क्षत्रियस्य च । यथातिचरितश्चैव पुरुवंशस्य कीर्तनं ।
 कीर्तनं कृष्णसमूतेः स्वमन्तकमणिस्यथा । शङ्खपात् कीर्तिता विष्णोः प्रादुर्भावस्ततः परः ।
 तारकामययुद्धस्य ब्रह्मलोकस्य वर्णनं । योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्पथस्य वैधवः ।
 पृथ्वीवासस्य देवानामंशावतरणं तथा । ततो नारदावाक्यञ्च स्वप्नगर्भविधिस्यथा ।
 आर्याशतवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः । गोमर्जे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्तनं ।
 पूतनाया वधो भङ्गः यमसार्जुनयोरपि । वृकसन्दर्शनश्चैव वृन्दावननिवेशनं ।
 प्राहुषो वर्णनश्चापि यमुनाद्वाददर्शनं । कालियस्यापि दमनं धनुकस्य बधस्तथा ।
 प्रुलम्बनिधनश्चैव वरदण्डनमेव च । गिरिचञ्चप्रवृत्तस्य गोवर्द्धनविधारणं ।

१८९

१९०

गोविन्दस्याभिवेकस्य गोपोर्धकीर्तनं तथा । रिष्टासुरस्य निधनमकूरप्रवेणं तथा ।
 अश्वत्थस्य च वाक्यानि केशिनो निधनं तथा । अक्रूरगमनश्चैव नागलोकस्य दर्शनं ।
 धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं । कुवलयापीडवधस्यानूराभबधस्तथा ।
 कंसस्य निधनश्चापि विलापः कंसयोपिता । उपवेनाभिवेकस्य यादवाग्रास्यनन्त्या ।
 प्रत्यागतिर्गुरुकुलादयोक्ता रामकृष्णयोः । मयुरास्यस्योपरोधो जरासन्धनिवर्तनं ।
 विकट्रुत्थाकं रामस्य दर्शनं भाषणं तथा । गोमन्तारोहणश्चापि जरासन्धनिवर्तनं ।

१९१

गोमन्तस्य गिरेर्द्वारं करवोरपुरं गति । शृङ्गास्य वधस्तत्र मथुरागमनं तत ।
 यमुनाकर्षणश्चैव मथुरापथं तथा । उपायेन वध कालयवनस्य प्रकीर्तितं ।
 निर्भीषणं द्वारवत्यासु रुक्मिणोदरणं तथा । विवाहश्चैव रुक्मिण्यु । रुक्मिणो निधनं तथा । १११५
 बलदेवाङ्गिकं पुण्यं बलभावात्प्रमेव च । नरकस्य वध पारिजातस्य हरणं तथा ।
 निरुद्धस्य वधाख्याने प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । प्रभावत्याश्च हरणं वज्रनाभबधस्तथा ।
 द्वारवत्या विशेषेण पुनर्निर्माणकीर्तनं । द्वारकायां प्रवेशस्य सभायाश्च प्रवेशनं ।
 नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवशानुकीर्तनं । पदपुरस्य वधाख्यानमन्वकस्य निवर्तनं ।
 समुद्रयात्रां कृष्णस्य जस्रकोडाकुतूहलं । तथा भैमप्रवोराणां मधुपानप्रवर्तनं । १११६
 ततश्चालिक्यगान्धर्वसमुद्राहरणं चरे । भानोश्च दुहितृभानुमत्या हरणकीर्तनं ।
 शम्बरस्य वधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च । वासुदेवस्य माहात्म्यं वासुयुद्धं प्रपञ्चितं ।
 भविष्यं पुष्करक्षेत्रे प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । वाराहं नारसिंहस्य वामनं वज्रविह्वलं ।
 कैलासपात्रां कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य वधस्तत । हंसस्य डिग्गजस्यैव वधश्चैव प्रकीर्तितं ।
 पुरचयस्य संशार इति वृत्तान्तसंयहः । कथितो नृपशार्ङ्गस्य सर्वपापप्रणाशनः । १११७
 वृत्तान्तं शृणुयाच्च सायम्प्रातः समाहितः । स पाति वैष्णवं धाम लब्धकामं कुलदद ।
 धन्यं यश्चक्षमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेपु हरिवंशे भविष्यधर्मेणि हरिवंशवृत्तान्तसप्तमे पञ्चविंशत्यधिकविंशतोल्लेखे ॥ ३२५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम । किं फलं किञ्च देयं वै तद्वदितुं ममाग्रतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम । कायिकं वाचिकञ्चैव मनसा यदुपास्मिन् ।
 तत्सर्वं नाब्रूमायाति हिमं सूर्योदये यथा । अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत् फलं लभेत् । १११८
 तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः । श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुच्चयः ।
 शृण्वन्ति श्रद्धया युक्ता वैष्णव पदमाप्नुयुः । जम्बूद्वीपं समस्तं चित्तं श्रोतारो दुर्लभा कलौ ।
 भविष्यन्ति नरा राजन सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । स्त्रीभिश्च पुंसकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यथा ।
 दक्षिणां चात्र देयां वै निष्कचयसुवर्णकं । वाचकाय यथाग्रह्या यथोक्तफलमिच्छता ।
 कर्णशृङ्गोश्च कपिलां सखसां वस्त्रसयुतां । वाचकाय प्रदद्याद्वा आत्मानं येयकाङ्क्षया । १११९
 अलङ्कारं प्रदद्याच्च पारणे भरतर्षभ । कर्णस्थामरस्य दद्याद्यानस्य सविशेषतः ।
 भूमिदानं समादद्याद्वाङ्गणाय नराधिप । भूमिदानं समं दानं च भूतं न भविष्यति ।
 शृणोति आवेद्येदाऽपि हरिवंशं नृपो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 पिबन्नुद्धरति सर्वानेकादश समुद्भवान् । आत्मानं ससुतश्चैव स्त्रियश्च भरतर्षभ ।
 दशशय्याश्च होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप । ददं मयः तवाप्यं च सर्वैर्भोज्यं नरर्षभ । ११२०
 स्य श्रवणमात्रेण सर्वपापं प्रमुच्यते । श्रुत्वा पुत्तमाश्रेति अधनो धनमाप्नुयात् ।

वध्य प० । अध्याय ३२६ ।]

॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

नरमेधाश्चमेधाभ्या यत्फलं प्राप्यते नरैः । तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्वरे ।

ब्रह्महा भूषहा गोघ्न सुरापो गुरुतन्पग । सकृत्पुराणश्रवणात् पूतो भवति नान्यथा ।

मथा ते परिकीर्तितं महत् श्रोतृणां नादाव्यमपारमहत् । शृण्वन् पठन्वाग्नु समाप्नुयात् फलं यद्यपि लाकेषु सुदु
र्लभं महत् ।

ते श्रीमहाभारते शतसाहस्र्या संहिताया वैयासिक्या खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशश्रवणफलकोत्तने षड्विंश
त्यधिकविंशतोऽध्याय ॥ ३२६ ॥

॥ समाप्तोऽयं खिलवंशको हर्षिवंशमञ्जरकः ॥

॥ समाप्ता चैव महाभारतसंहिता ॥

अत्र व्यासोक्तौ श्लाघ्यौ कस्यान् नूनाधिक्येऽस्ति पिकरप्रमादात्तदोषः ॥

